T. FLAVII CLEMENTIS ALEXANDRINI PRESBYTERI,

ET ECCLESIASTICÆ SCHOLÆ MAGISTRI,

QVI PANTÆNI QVIDEM MARTYRIS FVIT Discipulus, præceptor verò Origenis, opera omnia ante annos quadraginta è Græco in Latinum conuersa, nunc vero recognita interpretatione, amplissimis commentariis illustrata.

A
GENTIANO HERVETO AVRELIANO,
ECCLESIÆ RHEMENSIS CANONICO.

Adiecta sunt collectanea variorum scriptorum, qui multa eiusdem loca in suis commentariis exposuerunt.

Cum quatuor Indicibus commodissimis, ac fidelissimis.

Librorum nomina octaua pagina indicabit.

PARISIIS,
Apud Michaëlem Sonnium, via Iacobæa, sub scuto Basiliensi.
M. DC. XII.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

AMPLISSIMO AC RELIGIOSISSIMO CANONICORVM RHEMENSIVM COLLEGIO SIMON HERVETVS MEDICINÆ Doctor, S. D. P.

QVAM difficili in negotio versetur eorum industria, qui de Græcis Latina faciunt, vel quod (vt cætera taceam) inepte faciant, dum Græca verba totidem penè Latinis reddunt, vt fideles interpretes habeantur, vel quod, dum ad ornatum orationis toto animo intendunt, ab ipsa sententia longius aberrent, præter quam quod experiens ita sensi, Canonici Rhemenses totius Europæ clarißimi, me multoties suo iure monuit honoratus vir Gentianus Heruetus, haud ita pridem collega vester, citra inuidiam doctißimus patruus meus, quoad vixit, mei amantißimus, cuius memoria singularis mihi ideo, & pluribus aliis nominibus omni obseruantiæ genere semper colenda est, & prosequenda. Quod tamen difficillimum esse vir ille me monebat, id nequaquam ipsum auocauit à vertendis pluribus de Græco tam in sacras literas quam in philosophicas disciplinas veterum auctorum commentariis, licet sua omnia grauiora studia, curas omnes, & cogitationes in serenandis horribilibus dißidentium opinionum procellis, necnon in refutandis Sacramentariorũ, vt ita dixerim, nefandis erroribus adhiberet ac collocaret. Proinde, dum esset in Italia, literatorum hominum hortatu inter eas difficultates à me enumeratas constitutus, & quasi medius inter duas Syrtes nauigans, Clementis Alexandrini opera Græcè conscripta Latinitate donauit, sed tanta certe & pœnè incredibili ob nimis importunam Typographi festinationem celeritate, vt diebus singulis tantum vertere cogeretur, quantum quiuis alius calamo potuisset excipere, quò commodius Typographiariis operis satisfaceret: hoc ego testor eò libentius, quod ab illo sine vlla ostentatione dictum esse memini. Annum autem iam agens octogesimum, dum ætatem viresque suas inclinare, ac deficere animaduerteret, quod ei reliquum esset vitæ, totum id

in sacrosanctis euoluendis literis, quibus animum suum vere ingenuum & ad optima quæque percipienda apprime attentum pasceret ac reficeret, conterere ac consumere decreuit. Quo ætatis suæ tempore, cùm à quibusdam de literis peregregie meritis viris factus esset certior nonnulla apud Clementem Alexandrinum reperiri, quæ extremam interpretis manum requirerent: ecce de repente priorem suam versionem maturo iudicio perpendens perlegensque attentius, quod à se in ea versione desideraretur, facile deprehendit. Hoc onus animo potius quam robore aggressus est, eo quidem consilio, vt omnia ad calculum Græcæ veritatis referret (solent enim δεύτεραι πῶς εἶναι σοφώτεραι) vt si fieri posset perfecti munus interpretis expleret, aut saltem ne sua scripta nimis indulgenter (quod sæpe fit) probare crederetur. In quo præstando tantam operam tantumque studium posuit, vt Clemens Alexandrinus denuo Latinus factus nouam formam seu faciem induisse, nec ex Herueti officina exisse videri queat, qui nihilominus possit audentius proferri in apertum, & à studiosis hominibus multo magis quam antea probari: atque eo potissimum nomine quod cum multa difficilia, & quasi numeris Platonis longe obscuriora sese offerrent, ea sine dubio vniuersa commentariorum luce peruia fecerit ac illustrarit. Quos vna cum toto quasi nouo volumine, typis vt imprimerentur ex iussu auctoris, & assiduis doctorum hominum efflagitationibus quum traderem dedi me libenter in eam partem, vt sub dignitate, celebritate & clientela vestra prodirent in lucem, Canonici Rhemenses dignissimi, qui omni laude prædicatione literarum monimentis decoremini. Estis enim ij, qui in his miseris temporibus maxima ad perpetuam vestram laudem constantia, animis, corporibus, & fortunis certatim excubatis pro salute & dignitate Ecclesiæ. Estis ij, in quibus summa sunt omnia, quæ præcipuum quendam amorem, honorem, & obsequium seu studium non obscurum conciliant, eruditio, vitæ sanctimonia, humanitas, amor in pauperes, & in literatos homines singularis. Estis ij, in quibus virtutes omnes ita cadunt affatim, vt difficillimum foret eas non modo persequi & commemorare scribendo, sed etiam recordari cogitando, vel notare obseruando. Estis ij denique, quibus in diuinis officiis obeundis, & in sacris faciundis tam pura est & solemnis religio, tam diligens cautio, tam amplus tamque splendidus ordo ceremoniarum pro veteri insignis ecclesiæ vestræ consuetudine, adeo vt:

Qui mores hominum multorum vidit & vrbes,

habeat, vnde palam prædicet vestrum collegium nulli Canonicorũ collegio secundum esse, à quo cætera habent exemplum religionis & virtutis excolendæ præclarissimum: Qui quãdo sitis ij, quales reuera estis, ne sit mirum

cuipiam

cupiam si has recentiores socij vestri lucubrationes cum celebris Capituli vestri inscriptione publicari & apparere curauerim, quas ille in integrum sui erga vos amoris, & obseruantiæ argumentum amplitudini vestræ consecrare statuerat, vt quemadmodū vestra insignis teneret demortui corpus Basilica, vestra quoque Bibliotheca omni bonorum voluminum genere cumulatissima, postrema hæc ingenij sui monimenta haberet. quæ si probetis, & æquo animo excipiatis, sane patrui mei in vertendo & commentando maximos, meos pariter quantuloscunque in transcribendo exantlatos labores haud exiguo fructu compensatos esse nunquam non existimabo.

Valete. Rhemis Kal. Aprilis.
CIↃ. IↃ. CX.

DE CLEMENTE ALEXANDRINO

TESTIMONIA.

Εὐσέβιος τοῦ παμφίλου ἐν τῷ τῆς εὐαγγελ. προπαρ. βιβλ. β.

ΤΑΥΤΑ δὲ Κλήμης ὁ θαυμάσιος ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας προτρεπτικῷ διαῤῥήδην ἀνακαλύπτει, πάντων μὲν διὰ πείρας ἐλθὼν ἀνήρ, θᾶττον γε μὴν τῆς πλάνης ἀναλύσας, ὡς ἂν πρὸς τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τῶν κακῶν λελυτρωμένος. βραχέα δ' οὖν καὶ τούτου ἐπάκουσον· ἄδυτα τοίνυν ἄθεα, καὶ τὰ ἑξῆς.

Eusebius Cæsarien. de præp. Euang. lib. 2.

Hæc autem mirabilis ille Clemens in Exhortatorio ad Gentes aperte reuelat, vir omnium rerum experientia ſcientiaque præditus, & vſu plurimorum negotiorum prudentiſſimus, qui patrias nugas à ſalutari & Euangelica doctrina monitus cito contempſit. Pauca igitur ab eo ſumpta diligenter audias. Abdita inquit, &c.

ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας βιβλίῳ ε.

Κατὰ τοῦτον τὰς θείας γραφὰς συνασκούμενος ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης, ὁμώνυμος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγησαμένῳ φοιτητῇ τῶν ἀποστόλων, ὃς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἷς συνέταξεν ὑποτυπώσεσιν, ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μέμνηται. τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν στρωματέων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους ἧς κατείληφεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπισημαινόμενος, ταῦτά φησιν. ἄδε δὲ ἡ γραφὴ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἥδε ἡ πραγματεία, ἀλλά μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται λήθης φάρμακον, εἴδωλον ἀτεχνῶς καὶ σκιαγραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων ὧν κατηξιώθην ἀκοῦσαι λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων, καὶ τῷ ὄντι ἀξιολόγων· τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωνικός, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος τῆς κοίλης θάτερος αὐτῶν Συρίας ἦν, ὁ δὲ ἀπ' Αἰγύπτου, καὶ τὰ ἑξῆς.

Idem Hiſt. Eccleſiaſtica lib. 3. cap. 11.

Clemens eodem vocabulo quo & ille qui Romanam Eccleſiam olim rexerat, & Apoſtolorum diſcipulus fuerat, temporibus illius (Pantæni) cuius opera in ſacris literis educatus multumque exercitatus erat, Alexandriæ hominum fama nobilitatus eſt: qui quidem in libris Diſpoſitionum nominatim præceptoris ſui Pantæni mentionem facit. Quem etiam in primo libro Centonum, vbi certos quoſdam viros Apoſtolica doctrina, quam ipſe ab illis acceperat, cum primis eximios recenſet his verbis: Iſtud à me iam inſtitutum opus non eſt certe opus artificioſe ad inanem oſtentationem elaboratum, ſed tanquam commentarius ad obliuionis morbum curandum in ſummam ſenectutem repoſitus, ſimulachrum planè & adumbratio non modo efficacis illius & planæ ſpiritu ac vita doctrinæ, quam mihi conceſſum eſt audire: verumetiam beatorum hominum, qui ſunt re vera præconiis celebrandi. Quo-
Vide pag. 301. 40. rum vnus Ionicus genere in Græcia vixit: alter magnam Græciam incoluit, alter in Cœleſyria natus, ibidem commoratus eſt: alter ex Ægypto fuit, &c.

ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ς' βιβλίῳ.

Πάνταινον δὲ Κλήμης διαδεξάμενος, τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν κατηχήσεως εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ καθηγεῖτο, ὡς καὶ τὸν Ὠριγένην τῶν φοιτητῶν γενέσθαι αὐτοῦ. τὴν γέ τοι τῶν στρωματέων πραγματείαν ὁ Κλήμης ὑπομνηματιζόμενος, κατὰ τὸ πρῶτον σύγγραμμα χρονικὴν ἐκτιθέμενος γραφήν, εἰς τὴν Κομμόδου τελευτὴν περιγράφει τοὺς χρόνους, ὡς εἶναι σαφὲς ὅτι κατὰ Σεβῆρον αὐτῷ ἐπεπόνητο τὰ σπουδάσματα, οὗ τοὺς χρόνους ὁ παρὼν ἱστορεῖ λόγος.

Idem lib. 6. Cap. 5.

Poſt Pantænum Clemens ſcholæ Alexandriæ ad fidei principia docenda inſtitutæ ad illud ipſum tempus, quod iam perſequimur, præfuit: ſic, vt Origenes, dum

nes, dum puer erat, auditor eius, ac discipulus existeret. Clemens vero in primo libro operis, quod στρωματεῖς inscripsit, annalium serie notata & exposita, tempora ad Commodi vsque mortem describit: adeo vt non obscurum videatur illud opus regnante Seuero, cuius tempora liber quem iam habemus in manibus explanat, ab eo elaboratum fuisse.

ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ.

Τῶν δὲ Κλήμεντος στρωματέων οἱ πάντες ὀκτὼ παρ' ἡμῖν σώζονται, οὓς καὶ τοιαύτης ἠξίωσε προγραφῆς, Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς. ἰσάριθμοί τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι ὑποτυπώσεων αὐτοῦ λόγοι, ἐν οἷς ὀνομαστὶ ὡς διδασκάλου, τοῦ Πανταίνου μνημονεύει, ἐκδοχάς τε αὐτοῦ γραφῶν, καὶ παραδόσεις ἐκτέθειται. ἔστι δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς Ἕλληνας λόγος ὁ προτρεπτικὸς, τρεῖς τε οἱ τοῦ ἐπιγεγραμμένου παιδαγωγοῦ, καὶ τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος ὁ τοῦ ἐπιγραφεὶς ἕτερος αὐτοῦ λόγος, τό τε περὶ τοῦ πάσχα σύγγραμμα, καὶ διαλέξεις περὶ νηστείας, καὶ περὶ καταλαλιᾶς, καὶ ὁ προτρεπτικὸς πρὸς ὑπομονὴν εἰς τοὺς νεωστὶ βεβαπτισμένους, καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος κανὼν ἐκκλησιαστικὸς, ἢ πρὸς τοὺς ἰουδαΐζοντας, ὃν Ἀλεξάνδρῳ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατέθεικεν. ἐν μὲν οὖν τοῖς στρωματεῦσιν οὐ μόνον τῆς θείας κατάστρωσιν πεποίηται γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς παρ' Ἕλλησιν εἴ τι ἄρα ὠφέλιμον ἔδοξεν αὐτοῖς εἰρῆσθαι, μνημονεύει, τῶν τε παρὰ τοῖς πολλοῖς δογμάτων, τὰ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ τὰ βαρβάρων ἀναπτύσσων. καὶ ἔτι τὰς τῶν αἱρεσιαρχῶν ψευδοδοξίας εὐθύνων, ἱστορίαν τε πολλὴν ἐξαπλοῖ, ὑπόθεσιν ἡμῖν πολυμαθοῦς παρέχων παιδείας. τούτοις ἅπασι καταμίγνυσι καὶ τὰ φιλοσόφων δόγματα. ὅθεν εἰκότως κατάλληλον τῇ ὑποθέσει καὶ τὴν προγραφὴν τῶν στρωματέων πεποίηται. κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος σοφίας, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα.

Ex eodem lib. 6. cap. 11.

Clementis omnes octo libri στρωματέων, id est variè contexti, apud nos integri seruantur quos tali inscriptione donauit, Titi Flauij Clementis Commentarij στρωματεῖς, hoc est varia ratione contexti, qui multiplicem veræ ac diuinæ philosophiæ cognitionem complectuntur. Totidem etiam libri sunt ab eo editi, qui ὑποτυπώσεις, id est Informationes inscribuntur: in quibus Pantænum doctorem & magistrum suum nominatim memorat, cum Commentarios eius in sacras literas recensendo, tum traditiones etiam explanando. Est eius liber ad Gentiles hortatorius. Tres item qui inscribuntur Pædagogus. Alius cuius titulus sic habet, Quisnam diues ille sit, qui saluetur. De pascate liber vnus. Disputationes de ieiunio. Liber de obtrectatione. Et alius exhortatorius ad patientiam. Alius ad nuper baptizatos. Alius qui nuncupatur canon Ecclesiasticus, siue contra eos, qui Iudæorum sequuntur errorem: quem Episcopo Alexandro, de quo verba fecimus, dedicauit. In libris Stromateon non modo sententias ex sacra scriptura collectas disperse intexit: sed etiam ex Gentilium scriptorum libris, si quis ab illis commode dictum videatur, sumit, cum Græcorum simul & barbarorum opiniones, quæ apud multos iactatæ sunt, aperiendo, tum falsos & commentitios errores eorum, qui inter hæreticos principem locum obtinebant, coarguendo: denique explanationem multiplicis doctrinæ, & literarum cuiusque generis, vnde copiosa materia nobis suppetit prudentiæ, ante oculos lectoris proponit. Atque his vniuersis philosophorum dogmata admiscuit. vnde merito libros suos στρωματεῖς appellauit. In eisdem octo libris vtitur testimoniis scripturarum, quibus à multis solet contradici: nimirum Sapientiæ, quæ Salomonis dicitur, & Ecclesiastici Iesu Sirach, & epistolæ ad Hebræos, & Barnabæ, & Clementis, & Iudæ.

S. Hieronymus in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum.

Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, Pantæni, de quo supra retulimus, auditor, post eius mortem Alexandriæ Ecclesiasticam scholam tenuit, & κατηχήσεων magister fuit. Feruntur eius insignia volumina, plenaque eruditionis & eloquentiæ, tam de scripturis diuinis, quam de secularis literaturæ instrumento. E quibus illa sunt, στρωματεῖς libri octo: ὑποτυπώσεων libri octo: aduersus Gentes liber vnus: Pædagogi libri tres. De pascha liber vnus: de ieiunio disceptatio: & alius qui inscribitur, Quisnam diues ille sit, qui saluetur: de obtrectatione liber vnus, de canonibus Ecclesiasticis, & aduersum eos, qui Iudæorum sequuntur errorem, liber vnus, quem propriè Alexandro Hierosolymorum Episcopo προσεφώνησε. Meminit autem in Stromatibus suis voluminis Tatiani aduersus Gentes, de quo supra diximus, & Cassiani cuiusdam χρονογραφίας, quod opusculum in veteribus inuenire non potui. Nec non & de Iudæis Aristobulum quendam, & Demetrium, & Eupolemum scriptores aduersus Gentes refert, qui in similitudinem Iosephi ἀρχαιολογίας Moysi & Iudaicæ gentis asseuerent. Extat Alexandri Hierosolymorum Episcopi, qui cum Narcisso postea rexit Ecclesiam, epistola super ordinatione Asclepiadis confessoris ad Antiochenses, congratulans eis, in qua ponit in fine. Hæc vobis domini ac fratres scripta transmisi per Clementem beatum presbyterum, virum illustrem, & probatum:

quem vos quoque scitis, & nunc plenius recognoscetis, qui cum huc venisset iuxta prouidentiam & visitationem Dei, confirmauit, & auxit domini Ecclesiam. Constat Originem huius fuisse discipulum. Floruit autem Seueri & Antonini filij eius temporibus.

Ἐπιφάνιος κατὰ σεκουνδιανῶν αἱρ. λβ΄, τό. α΄.

Εἶτα οἱ καλῶς συγγραψάμενοι, καὶ ἀλήθειαν τούτων ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν συγγράμμασιν ἤλεγξαν, Κλήμης τε ὅν φασί τινες Ἀλεξανδρέα, ἕτεροι δὲ Ἀθηναῖον.

Epiphanius contra Secundianos hæresi 32.

Deinde qui recte scripserunt de veritate, horum vesaniam in scriptis suis redarguerunt: Clemens videlicet, quem quidam Alexandrinum, alij Atheniensem dicunt, &c.

ὁ Κύριλλος.

Ἔφη δὲ καὶ Κλήμης ἀνὴρ ἐλλόγιμος, καὶ μέν τοι καὶ πολυΐστωρ, περί τε θεῶν καὶ ναῶν ὡδί· οὐ γὰρ δὴ τοῦτο σιωπήσομεν, θεοὺς δὲ καὶ αὐτοὺς ἐλέγξομεν, ναοὺς μὲν εὐφήμως ὀνομαζομένους, τάφους δὲ γενομένους τούτους, καὶ τάφους νέους ἐπικεκλημένους. καὶ πάλιν. Ταύτης τῆς ἰδίᾳ μέμνηται ἱστορίας ἐν τοῖς στρωματεῦσιν ὁ Κλήμης, ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ φιλομαθὴς, καὶ ἀναγνωσμάτων ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσας βάθος, ὡς ὀλίγοι τάχα που τῶν πρὸ αὐτοῦ.

Cyrillus Alexand. lib. 10. in Iulianum.

De diis autem & templis sic dixit Clemens vir disertus, & plurimarum rerum cognitione præditus: Neque enim hoc celabimus, atque adeo hoc conuincemus, specioso quidem nomine dici templa, fuisse autem sepulchra ea quæ templa sunt appellata.
Et rursus: Huius, inquit, historiæ separatim meminit Clemens in Stromatibus vir & inprimis studiosus, & qui eorum quæ apud Græcos leguntur altitudinem cura ac studio perscrutatus est, quo pauci vtique ex iis, qui eum præcessere.

M. Aurelius Caßiodorus lib. 1. Institut. diuinarum lectionum.

Epistolas autem canonicas Clemens Alexandrinus presbyter, qui & Stromateus vocatur, id est epistolam sancti Petri primam, sancti Ioannis primam & secundam, & Iacobi, Attico sermone declarauit. Vbi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute loquutus est, quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, vt exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina eius securior posset hauriri.
Extant talia quædam eius nomine edita in Bibliotheca sanctorum Patrum.

Catalogus librorum.

Liber adhortatorius aduersus Gentes, siue Protrepticus.
Pædagogi libri tres.
Stromatum siue Commentariorum de varia multiplicique literatura ad instituendum Christianum Philosophum libri octo.

CLEMENTIS

CLEMENTIS ALEXANRDINI

ADHORTATORIA AD GRÆCOS, SEV AD GENTES.

AMPHION [a] *Thebanus, & Arion Methymnæus, fuerunt quidem ambo arte canendi præditi, Græcorum autem in choro: & fabula & canticum de ambobus hucusque canitur, quòd hic quidem piscem inescauerit, ille verò Thebas ædificauerit. Thracius autem alius Sophista (alia est hæc Græca fabula) solo cantu feras reddebat mansuetas: quinetiam & cæteras arbores, & fagos, suis locis motas musica transplantabat. Possum tibi aliam quoque narrare fabulam, huic non minus quàm fratri frater est similis, similem, & Cantorem Eunomum Locrensem, & Cicadam Pythicam, Dies festus maximo Græcorum conuentu Pythone celebrabatur propter Draconem mortuum, Eunomo canente serpentis epitaphium, nescio an hymnus an lamentatio serpentis esset canticum. Erat autem certamen constitutum, & æstus, tempore cithara canebat Eunomus, quando cicadæ quæ sole incalescebant, sub ramis canebant in montibus. Canebant autem non Draconi mortuo, sed Deo sapientißimo verè liberum canticum modis Eunomi præstantius. Locro chorda rumpitur, in citharæ iugum aduolat cicada, & super instrumentum tanquam super ramum personat, & citharæ cantico apta harmonia conueniens citharœdus, chordam suppleuit deficientem. Cicada ergo Eunomi cantu ducitur, vt vult fabula, quæ æneum Eunomum in Pythone posuit cum ipsa cithara, & Locri socium certaminis. Ea autem & sua sponte aduolat, & sua sponte canit: Græcis autem visus est fuisse histrio & imitator musicæ.* [b] *Quánam ergo ratione credidistis inanibus fabulis, existimantes animantia demulceri musica: lætus autem ac speciosus vultus veritatis, solus, vt est verisimile, videtur vobis esse simulatus, & infidelitatis oculis subiicitur?* [c] *Cithæron autem, & Helicon, & Odrysij montes, & Thracum quæ errori initiant mysteria, diuinis honoribus affecta, hymnisque & laudibus sunt celebrata.* [d] *Ego quidem, etsi mera sit fabula, ægrè fero tot & tantas quæ à tragœdis referuntur calamitates. Vobis autem malorum quoque descriptiones actus Poëtarum euaserunt.* [e] *Sed actus quidem, &* [f] *Lenæum celebrantes, & iam* [g] *planè debacchantes Poëtas,* [h] *hedera vtique redimitos,* [i] *mysteriis Bacchicis præter modum desipientes* [k] *cum ipsis Satyris,* [l] *& insano Thyaso, & alio choro dæmonum,* [m] *in Helicone & Cithærone qui consenuerunt includamus: supernè autem è cælis deducamus* [n] *veritatem, vnà cum clarißima prudentia, in montem Dei sanctum, & sanctum chorum propheticum.* [o] *Illa autem vel longè clarißima luce emicans vndiquaque illuminet eos qui volutantur in tenebris & homines liberet ab errore, supernam dexteram, nempe intelligentiam, porrigens ad dexteram, porrigens ad salutem. Ij verò ad se reuersi,* [p] *Heliconem quidem & Cithæronem renuentes deserant,* [q] *Sion autem habitent.*

Esa. 2. ** Ex Sion enim egredictur Lex, & Verbum Dei ex Hierusalem.* [r] *Verbum celeste, verus germanúsque decertator, qui in totius mundi theatro coronatur.* [s] *Canit autem meus quidem certè Eunomus.* [t] *Canit, inquit, non Terpandri modum, neque modum Capitonis, sed neque Phrygium, vel Lydium, vel Dorium,* [u] *sed nouæ harmoniæ æternum modum, qui à Deo accipit denominationem, Canticum nouum, Leuiticum.*

Hom. Od δ. [x] Luctu itáque carens grauiúmque obliuia ducens

Cunctorum. *Iucundum quoddam & verum persuasionis medicamentum est cantico contemperatum.* [y] *Atque mihi quidem videntur & Thracius ille Orpheus,* ὀργιάζοντες. *& Thebanus, & Methymnæus, viri quidam, non viri, fuisse deceptores, qui prætextu musicæ vitæ perniciem afferentes, artificiosis quibusdam præstigiis ad corruptelas dæmoniacè incitantes, probra orgiis celebrantes, luctus in deorum cantica traducentes, primi deduxere homines ad simulachra, atque adeo lapidibus & lignis, hoc est, imaginibus & adumbrationibus, agrestem gentis excitauere consuetudinem: illam verè pulchram libertatem, eorum qui sub cælo vitam egerunt, canticis & carminibus in extremam redigentes seruitutem.* [z] *Sed non talis est meus cantor, sed venit paulò post dissoluturus acerbam seruitutem dæmonum tyrannidem obtinentium: ad suaue autem & benignum religionis & pietatis in Deum iugum nos traducens,* [a] *in cælum rursus euocat eos qui humi sunt abiecti.* [b] *Solus quidem certè ex iis qui vnquam fuerunt, difficillimas feras, homines mansuefecit. Volucres quidem, eos qui ex ipsis sunt leues, serpentes verò, eos qui deceptores: & leones, eos qui sunt animosi & ad iram concitati: sues autem, eos qui sunt voluptati dediti: lupos autem, eos qui sunt rapaces: lapides autem & ligna, sunt insipientes. Præterea autem lapidibus est minus sentiens qui est tinctus ignorantia. Testis nobis accedat vox prophetica, veritati concinens, quæ miseretur eorum qui sunt contriti in igno-* Math. 3. *rantia & amentia. Potens est enim Deus ex his lapidibus suscitare filios Abrahæ, qui miseratus multam inscitiam & cordis duritiem eorum qui lapiduerunt aduersus veritatem, excitauit semen pietatis in Deum, virtutem sentiens ex lapidibus illis, nempe Gentibus quæ crediderunt lapidibus. Rursus autem quosdam virulentos impostorésque ac simulatores, iustitiæ* Luc. 3. *insidiantes, appellauit genimina viperarum. Sed horum quoque serpentum si quis pœnitentia ductus fuerit, Verbum lubens ac sua sponte sequens, homo Dei efficitur. Alios autem allego-* Math. 7. *ricè dicit lupos pellibus ouium indutos, eos innuens, qui in forma hominum sunt rapaces. Has ergo omnes immanissimas feras & tales lapides, ipse cælestis cantus in mansuetos homines* Ad Tit. 3. *transformauit. Eramus enim, eramus nos quoque aliquando insipientes, inobedientes, errantes, seruientes voluptatibus & cupiditatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odibiles, nos inuicem odio habentes, vt ait scriptura Apostolica. Quando autem benignitas & humanitas apparuit Seruatoris nostri, non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam saluos nos fecit.*

[c] *Vide quantum potuerit nouum Canticum: homines ex lapidibus, & homines fecit ex feris.* [d] *Hi autem qui planè erant vt mortui, qui eius quæ verè est vita non erant participes, postquam cantici solùm fuerunt auditores, reuixerunt.* [e] *Hoc tibi & vniuersum numerose concinnéque exornauit,* [f] *& elementorum dissensionem in ordinem redegit consonantiæ,* [g] *vt ei totus mundus fieret harmonia,* [h] *& mare quidem dimisit solutum, ei autem vt terram inuaderet prohibuit: terram autem rursus stabilem & solidam effecit, quæ ferebatur, & ei mare terminum præfixit.* [i] *Iam verò ignis quoque vehementiam aere emoliit,* [k] *veluti Doricam harmoniam Lydia attemperans, & sæuam aeris frigiditatem ignis amplexu le-*

niit,

niit, hos extremos vniuersorum sonos numerosè & concinnè contemperans.[l] *Atque incorruptum quidem hoc canticum, vniuersorum firmamentum, & harmonia omnium à mediis ad fines, & ab extremis extensum ad media, concinnauit hoc vniuersum, non ex musica Thracia, quæ est Tubal musicæ similis, sed ex paterna Dei voluntate, quam Dauid est admiratus.*[m] *Qui autem ex Dauid ortus est, & ante ipsum fuit, Dei verbum, lyram quidem* Genes. 4. *& citharam instrumenta inanima despiciens, cùm hunc mundum, atque etiam paruum mundum, nempe hominem, & eius animam corpus sancto Spiritu concinnasset, psallit Deo per instrumentum multarum vocum, & huic instrumento, nempe homini, canit:*[n] *Tu es enim cithara, & tibia, & templum meum: cithara propter harmoniam, tibia propter spiritum, templum propter verbum, vt illa quidem resonet, hæc verò inspirent, templum autem contineat Dominum.*[o] *Dauid certè rex citharædus, cuius paulò antè meminimus, qui adhortabatur ad veritatem, dehortabatur autem ab idolis, longè quidem aberat vt ipse laudaret dæmones, qui vera musica ab ipso expellebantur, qua Saule à dæmone vexato,* 1. Reg. 8. *ille, solummodo canens, eum curauit.*[p] *Pulchrum spirans instrumentum Dominus, hominem fecit ad suam imaginem.* ἐμπνευμένως. *Certè ipse quoque est Dei concinnum & aptum instrumentum & sanctum, Sapientia supermundana, verbum cæleste.*[q] *Quidnam ergo vult instrumẽtum, Dei verbum, Dominus, & nouum canticum?* Cautè legendum. [r] *Patefacere, inquit, oculos cæcorum, & aperire aures surdorum, & qui pedibus claudicant vel errant, ad iustitiam deducere, Deum insipientibus hominibus ostendere, interitum compescere, mortem vincere, inobedientes filios patri reconciliare. Benignum Dei instrumentum Dominus miseretur, castigat, hortatur, admonet, conseruat, custodit, & doctrinæ mercedem ex redundanti quadam copia, nobis regnum cælorum promittit, hunc solum fructum percipiens ex nobis, quod salui sumus.*[s] *Vitium enim hominum pascitur interitu: veritas autem, sicut apis, nulli ex iis quæ sunt detrimentum afferens, propter solam salutem hominum exultat. Habes ergo promissionem, habes benignitatem, euade gratiæ particeps,*[t] *& meum salutare canticum, ne ita existimes esse nouum, vt vas vel domum:*[u] *erat enim ante Luciferum, &*[x] *in principio erat* Ioan. 1. *verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.*[y] *Est autem vetus error, res* Herodotus. *verò noua apparet veritas.*[z] *Siue ergo veteres Phryges docent fabulosæ capræ: siue rursus Arcades Poëtæ, qui eos fuisse ante Lunam describunt, siue etiam Ægyptios, hi qui hanc primam apparuisse terram, deos & homines produxisse seminant. Sed nullus eorum fuit ante hunc mundum: nos autem sumus ante mundi constitutionem, qui eò quod esse oporteret, in ipso Deo priùs sumus geniti.*[a] *Dei verbi sumus nos figmenta ratione prædita, per quem prisci sumus, quoniam in principio erat verbum, sed quoniam verbum quidam erat ab alto petita origine, diuinum vniuersorum principium & fuit & est.*[b] *Quia autem nunc nomen accepit olim sanctificatum, potestate dignum, Christus, nouum, mihi vocatum est canticum.*

GENTIANI HERVETI AVRELII

COMMENTARIVS IN CLEMENTIS ALEXANDRINI EXHORTATORIAM AD *Gentes Orationem, ab eodem latinè versam.*

HIc liber Clementis Alexandrini inscribitur λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας, id est Oratio exhortatoria ad Græcos: Ἕλληνες autem olim dicti sunt, qui eam Thessaliæ partẽ habitabant, quæ Ἑλλὰς dicebatur: Postea autem Ἕλληνες, seu Græci dicti sunt, omnes qui vniuersam habitabant Græciam: quorum cum & sermo esset elegantior, & mores cultiores & humaniores, eò factum est vt cæteræ gentes, quarũ nec par erat elegantia sermonis, nec mores similes, ab eis dicerẽtur Barbari. Quomodo Hebręi, apud quos solos, vt quæ Dei essent proprius populus, vera erat religio & vnus Dei cultus, alias omnes gentes Goim appellantes, eas à se secernebant & distinguebant. Postea autem cum per orbẽ terræ prædicato Christi euãgelio, & veteris legis vmbræ cessassent & figuræ, & veritas & gratia, quæ est lex Christi, ei successissent, factũ est vt qui ex Gręcis seu gentibus in Christum credidissent, & veram & sinceram amplexi essent religionẽ, dicerentur Christiani, quod vocabulum Antiochiæ primum est auditum: qui autem non credidissent, & obstinato animo in suo errore permansissent ab ipsis Græcis ad fidẽ conuersis dicerentur Ἕλληνες, seu Græci. A Romanis autem conuersis, morem Hebraicum secutis, qui cæteras gentes Goim appellabãt, gentes appellabãtur. Quæ etiam dicebant ἄπιστοι seu increduli & infideles, vt qui Christo salutis authore, qui primum exigit vt ei credatur, fidem nõ haberent. Clementis autem nostri institutum est & scopus, gentes à falsa religione ad veram traducere, & persuadere, vt abiectis falsorũ Deorum & Dęmonũ simulachris, vnum Deum colant, & vnico Dei filio credant, vitámque & æternam salutem ab eo expectant. Huius autem ad gentes orationis hæc est scriptionis ratio & methodus. Quoniam vetus Grecorum Theologia initium duxerat à Poëtis, qui & hymnos in falso ab ijs vocatos Deos cecinerãt, & Deorum oracula, & ad eorum cultum instituta mysteria suis versibus celebrauerãt, primum quidẽ Poëtarum, quos ᾠδούς, id est Cãtores appellat, authoritatem eleuat, quod & sint fabulosa quæ de eis dicuntur, & vitę humanę, perniciosum fuerit eorum institutum, vt qui nõ aliud sibi proponerent, quod vt genus humanum ad colenda falsorum Deorũ simulachra inducerent. Deindè falsos esse Deos quos colebant, imo nec Deos, sed Dæmones & homines, & non solũ homines, sed etiam sceleratissimos & perditissimos homines, atq; adeo quosdam ex ijs etiam rationis expertes bestias esse docet, arcana eorum mysteria quæ maximi ab eis fiebant, quàm sint turpia & ridicula aperit. Oraculorũ responsa quàm vana, quã ambigua, quàm fallacia, quàm non credenda ostendit. Cúmque passim per totam orationem de Verbo Dei, quod vniuersitatem creauit & salutis hominum semper curã gessit, & post multa olim signa edita, & post Prophetas ab eo ad populũ missos vt eum salutis suæ admoneret, vt nouissimis temporibus ad eum seruandum & redimendum in terras descendit, sæpe meminisset, hunc tandem orationi pulcherrimum veluti colophonem imponit, vt Christum conferens cum falsorum Deorum mendacijs & imposturis, gentes ad vnius Dei cultum traducat, & à tenebris ad lucem, & à mendacio ad veritatem, & à profligata ac scelerata ad sanctam vitam abductos, ad regnum cœlorum & æternam vitam perducat.

[a] *Amphion Thebanus & Arion Methymnæus.* De Amphione Thebano vide Pausaniam lib. 9. Bœoticorum. De eo Horatius scribit in Arte.

Dictus & Amphion Thebanæ conditor arcis
Saxa mouere sono testudinis, & prece blanda
Ducere quò vellet.

De Arione Herodotus lib. 1. Gell. lib. 16. cap. vltimo. Ouid. lib. 1. De Fastis. Pausanias in multis locis: Et de eo Virgilius in Bucolicis. Orpheus in syluis, inter Delphinas Arion. De Orpheo etiam quẽ Thracium Sophistam vocat, hic statim noster Clemens: vide quæ scribit Pausanias lib. 9. Bœoticorum, & totam quæ de eo narratur fabulam, vide apud Ouidiũ in Metamorphosi. *Strab. lib. 6.* Eunomi autem quę ab eo narratur fabula, aliter legitur apud Strabonem, vt qui Eunomo, cum Aristea dicat fuisse certamen de musica, in quo certamine cum defecisset chorda Eunomo, aduolantem cicadã chordæ vicem suppleuisse: in quo certamine à victo Aristea, Eunomo positam dicit esse statuam. apud eum autem de Pythone & de Dracone occiso ne verbum quidem. [b] *Quánam ergo ratione.* Miratur Clemens quod fictis credant fabulis, veritati autem animũ non adhibeant, sed tanquam rem fictam & cõmẽtitiam reiiciant. [c] *Cithæron autem, & Helicon & Odrysij montes.* Hæc cum sint omnibus qui Poëticam, vel è limine salutarunt, vel in Geographia sunt vtcunque versati nouissima, non est in eis explicandis immorandum. Ea ægrè fert Clemens diuinis affici laudibus & honoribus, contemptis interim iis quæ sunt plane diuina. Odrysios autem montes dicit propter Orpheum natione Thracem, qui mysteria plena erroris induxit, de quibus postea. [d] *Ego quidẽ etsi mera sit fabula.* Dolet quod quæ sunt fabulosa, in scena sint introducta, & à Tragicis Poëtis humanę descriptę sũt calamitates, in iis enim versantur actus Poëtarũ. [e] *Sed actus quidem, & Lenæum celebrantes.* Agebantur Tragœdiæ in festis Bacchi, qui dicebatur etiam Dionysius, vnde etiam dicti sunt Poëtæ Dionysiaci. Eos ergo vult relinqui cum toto bacchante choro, & planè Demoniaco, & in Helicone & Cithærone includi, & veritatẽ è cœlo deduci in mõtem Dei sanctum ad chorum propheticum, vt Helicone & Cithærone relicto, ad se reuersæ gentes, & Sion habitantes, ad salutẽ perueniant. Actus à Gręcis dicuntur δράματα. Ea sunt autem poëmata, quę ad imitandas

tandas

tandas & repræsentādas personas aguntur in Theatris, cuiusmodi sunt comœdiæ & tragœdiæ. [f] *Lenæum celebrantes.* Græcè est Ληναΐζοντες. id est Lenæum agentes vel imitantes. Est autem Lenæus Epithetū Bacchi, ἀπὸ τοῦ ληνοῦ quod significat torcular: Ληνὸς autem dicitur Torcular, ἀπὸ τοῦ λεαίνειν, quod calcatæ vuæ in eo comminuantur. [g] *Plane debacchantes.* Græcè est παροινοῦντες, id est ob temulentiam cōuitiis & maledictis insectantes, quod debacchari dicitur. Bacchantium enim seu orgia Bacchi celebrantiū quanta esset insania, nullus est qui ignoret. [h] *Hedera redimitos.* Hedera erat Baccho sacra. Vnde & qui Bacchi celebrabant orgia, hedera coronabātur, & Poëtæ, vt qui Dionysiaci essent artifices, hedera caput cingebāt. [i] *Mysteriis Bacchicis,* Bacchi orgia appellat mysteria. [k] *Cum Satyris.* Satyri fingūtur Dij fuisse agrestes, qui bacchantium cœtum merito sequebātur, vt qui essent impudicissimi & libidinosissimi. [l] *Et insano Thyaso,* Thyasus vocatur à Græcis Bacchantium cœtus, quem merito vocat insanum, vt qui in illis celebrādis orgiis planè fureret. [m] *Citharone & Helicone qui consenuerunt.* Cithæronem & Heliconem dicit consenuisse, cum Christi in orbem inducta fide & religione, veteres superstitiones antiquatę sint & abolitę. [n] *Veritatem vna cum clarissima prudentia.* Bacchantium furoris & amentiæ ex aduerso ponit veritatem & prudentiam. Cithæroni autem & Heliconi opponit montem Dei sanctum, qui est Sion, Bacchantium verò Thyaso sanctum chorum propheticum. [o] *Illa autem vel clarissima luce micans vndique illuminet eos.* Optat vt Christus qui est veritas & sapientia & prudentia, eos à tenebris & vitiis liberatos illuminet. Quod quidem fit per baptismi sacramentum, quod Græcè φώτισμα, id est illuminatio dicitur, & qui id sunt assecuti, dicūtur illuminati. Vnde & Paulus ad Hebręos, impossibile est, inquit, eos qui semel sunt illuminati, &c. Per eum autē baptismum & à tenebris liberamur, & à vitiis & peccatis purgamur, & adiuuante Christi intelligētia, porrecta dextera ad salutē perducimur. Iis verò suspicientes, & caput suum attollentes. [p] *Heliconem quidem & Cithæronem deserant, &c.* Id est relicta gentium erroris plena cōgregatione, in Dei ecclesia. Cithæron enim & Helicon per metonymiam significat Græcorum conuentum. [q] *Sion autem,* Dei Ecclesiam. Accessistis, inquit Paulus ad Hebræos, ad Sion montem in Ecclesiam Dei Heb.12.
viuentis, Hierusalem cælestem, & multorum millium Angelorum frequentiā, & ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis, &c. [r] *Ex Sion enim egredietur lex, & verbum Dei ex Hierusalem.* Ex monte Esa.2.
Sina egressa est lex vetus, ex Sion autem lex noua, nempe nouum Testamentum. Ex Hierusalem egressum est verbum Dei, non solum προφορικὸν seu prolatiuum, sed etiam verbum Dei, quod est Deus, & est ἐνυπόστατον, id est in hypostasi & persona consistēs. [s] *Verbum cæleste, verus germanusque decertator.* Quodnam sit hoc Verbum docet, nempe Verbum cæleste, vt quod è cælis descenderit, & est verus germanúsque decertator, vt qui fortem Dæmonum principem armatum expugnarit, eique optima spolia detraxerit, Math.12.
& victor vniuerso mundo spectante pronunciatus fuit & coronatus. [t] *Canit autem certè meus quidem* Marc.3.
Eunomus. Vetus gentium Theologia tota erat Poëtarum, cantorum, & musicorū, vtpote Orphei, Lini, Luc.11.
Musæi, Hesiodi, & cæterorum. Iis omnibus Clemens vnum opponit Dei verbum, ipsum autem vocat Eunomum, simul alludens ad illum Locrum musicum, cuius meminit statim in principio, & cum εὔνομος significet, & eum qui bonis format legibus, & institutis, & eum qui bonis vtitur modis musicis: Νόμος enim & pro lege accipitur, & pro modo musico, innuens & legis euangelicæ summam perfectionem, & in vita instituenda modulatum quendam concentum. Habet autem quandam emphasim quod dicit, meus Eunomus. Nam suam vehementem in eum ostendit pietatis affectionem, vt qui eum totum sibi vendicet, qui est communis omnium fidelium: Græcè est autem ὁ εὔνομος ὁ ἐμὸς, vt in vtroque sit articulus, qui & per excellentiam eum significet dici Εὔνομον, & indicet quātus sit eius in ipsum zelus, qui tanquam sibi proprium eum arripiat qui est omnium, & qui omnes qui in baptismo ei nomen dederunt, suos vocet fratres & coheredes. Cum sit autem sermo Dei musicus, videndum est quid canat. [u] *Canit, inquit, non Terpandri modum, neque Capitonis, sed neque Phrygium, vel Lydium, &c.* id est, non canit modos quibus vtuntur huius mūdi musici. Quinam autem hi sunt videre licet & apud Boëtium de musica, & apud Cęlium Rhodiginum lib. 9. Lectionum antiquarum, cap. 3. & apud doctissimum Henricum Glareneum lib. secundo suæ musicæ. Quinam autem sint modi Terpādri & Capitonis, & quomodo fuerint ab aliis distincti, nusquam memini me legere, & si Terpandrum Lesbium constet fuisse suauissimum musicum. Capitonem autem ne relatum quidem fuisse in musicorum numerum vsquam legi. [u] *Modos ergo illos nequaquam canit noster Eunomus Dei verbum: sed nouę harmonię æternum modum, qui à Deo accipit denominationem.* Is est Dei Euangelium, quod peccatorum annunciat remissionem, & vitam pollicetur æternam. Nouum autem dicit canticum, vt quod in nouissimis temporibus sit reuelatum. Leuiticum autem, vt quod à veteris Sacerdotij vmbris & figuris non sit alienum, imo verò vmbras & figuras eius adimplerit & consummarit. [x] *Luctu autem iraque carens, & malorum obliuia ducens.* Merito vocat canticum, quod & salutari lauacro, & cæteris sacramētis, deletis peccatis, nulla sit amplius occasio doloris & tristitiæ. Iucundum autem quoddam & verum persuasionis medicamentum dicit esse admistum cantico: quoniam in omnibus euangelij partibus fides admista sit oportet. Fidem autem appellat persuasionis medicamentum. Nam fides persuadeatur oportet, cum ea sit ex auditu. Medicamentum autem iure dicitur, cum omnibus nostris malis medeatur. Nam nisi peccata nostra tollantur, quod absque fide non potest fieri, nulla nobis relicta est spes salutis. [y] *Atque mihi quidē videntur & Thracius ille Orpheus.* Veterū illorum musicorum, qui gentium erant Theologi, eleuat autoritatem, vt cum Christum cum eis contulerit, ad ei credendum facilius inducantur. Viros autē eos dicit non viros. Dæmones enim potius quàm viri erant appellandi, vt qui à Dæmone afflati exitium hominibus afferre cōtenderent, musicæ prætextu decipientes, & ad vitam impuram & sceleratam incitantes, turpissima orgia inuehentes, mortuos hymnis decantantes, & idolorum cultum, lapidum, inquam, & lignorum hominibus persuadentes, ad Dæmonibus seruiendū, pristina libertate quæ sub cælo erat amissa, induxerūt. Hæc quidem nunc pau-

cis perstringit, quæ fusius & copiosius postea est explicaturus. [a] *Sed non talis est meus cantor*, Rursus cãtorem suum appellat, diuino, vt dixi, zelo incitatus. Hic autem cantor, nempe verbum Dei quale sit ostendit, & quam diuersum eius institutum à gentium, Poëtarum & cantorum, quos habebant pro Theologis institutis. Nam ille, inquit, venit ad nos liberandos à seruitute Dæmonis, non ad durum & intolerabile, sed ad suaue & iucundum pietatis iugum inducens. Suaue enim est & iucundum quod propter

Matth. 11.

Christum sponte & lubenter suscipitur. Meum enim, inquit Christus, iugum suaue est, & onus meum leue. Quod quidem eo facilius fertur & lubentius, quòd eis qui id susceperint magna merces proponatur, nempe regnum cælorum, quod cum primis parentibus, si vitam rectè & ex virtute egissent Deum sequentes, esset promissum, fraude Dæmonis & sua minus cauta imprudentia & inobedientia ab eo exciderant. Et hoc est quod dicit Clemens. [a] *In cælum rursus euocat eos qui humi sunt abiecti.* Humi enim erant abiecti, qui è Paradiso eiecti, & perpetuis laboribus & doloribus confecti ac depressi, ne poterãt quidem in cælum, quod eis fuerat promissum, oculos attollere. [b] *Solus quidem certè iis qui vnquam fuerunt, difficillimas feras homines mansuefecit.* Ne quis existimaret Christum, is enim est Verbum quod carnem suscepit sola sua virtute ac potentia homini salutem dare, & amissum cælorum regnum restituere, & ab homine interim nec virtutẽ, nec vllam bonam actionem exigere primum docet quid fecerit in homine, vt eum redderet aptum ad regnum cælorum consequendum. Solus, inquit, ex iis qui vnquam fuerunt, difficillimas feras homines mãsuefecit. Quasi diceret. Bonis quidẽ moribus præditos homines esse oportet, qui ad regnum cælorum sunt vocati: sed ij peccato à primis parentibus insito & ingenerato à prima mansuetudine ita degenerant, vt immanes potius essent bestię quàm homines, adeo eos inuaserat crudelis peccatorum tyrannis. Quid ergo fecit Christus? Difficillimas feras homines mãsuefecit, id est, ab inueterata inhumanitate & feritate ad mores qui homini conueniunt reduxit. Solus autem id fecit. Nam & Philosophi & legislatores, imo verò & Prophetæ ipsi licet à Deo missi, in componendis hominum moribus frustra laborauerunt, nec ad iustitiam, clementiam, benignitatem, & temperantiã ita informare potuerunt, vt non feræ potius quàm homines essent appellandi. Solus id effecit Christus, qui & in terra hominibus pacem dedit, & Deo homines reconcilians, vt suæ originis memores essent effecit. Quoniam autem priores illos musicos, Poëtas, inquam, & cantores, suis carminibus admiranda quidem fecisse fabularum monimentis erat traditum, vt qui feras suo cantu mansuefecissent, arborésque ad se attraxissent, & ipsos lapides suis sedibus mouissent, docet Clemens Christum nõ fabulosè, sed verè longè maiora & præstantiora effecisse, non in feris quidem, arboribus, & lapidibus, sed in hominibus qui feris erant immaniores, & qui minori erant sensu præditi quàm lapides. Eos autẽ homines quos ad humanitatem deduxit, & à feritate conuertit ad mansuetudinem ferarum, quarum feros mores imitabantur ac truculentiam, appellauit nominibus, vt videre licet in contextu. Lapides autem eos vocauit qui erant insipientes, & ignorantes, & indurati in incredulitate. Hoc probat & prophetico Ioãnis Baptistæ

Matth. 3.
Luc. 3.

testimonio, & ipsius Christi verbis in multis locis Euangeliorum. Ad quæ accedunt etiam quæ dicit D. Paulus ad Titum, qui docet quales olim essemus, priusquam aduenisset Christus, & quales facti sumus, quando apparuit benignitas Seruatoris nostri Dei. [c] *Vide quantum potuerit nouum canticum, homines ex lapidibus, & homines fecit ex feris.* Nouum vocat canticum quod cecinit Christus, bonum afferens nuncium remissionis peccatorum, & regni Dei appropinquantis. Quo quidem cantico, homines qui prius erant efferati, vel potius immanes feræ, modesti euaserunt & mãsueti. Hoc quidem reuera magnũ est & longe præstantius iis quæ ab Orpheo & Amphione & cæteris Poëtis facta fuisse finguntur. Sed longè est maius id quod sequitur. [d] *Hi autem qui plane erant vt mortui.* Longe enim est maius mortuos excitare, quàm ex feris reddere mansuetos. Non autem intelligit de mortuis à Christo excitatis, è quorum corpore anima excesserat, sed de iis qui Dei, qui vere est vita, non erant participes, quos Christus suo cantico, nempe Euangelij prædicatione, vitæ restituit. Anima enim quæ peccauit est mortua, vt quæ à Deo qui verè est vita, est separata: remisso autem & abolito peccato quod hominem à Deo separat, reuiuiscit. [e] *Hoc tibi & vniuersum numerosè concinnéque exornauit.* Pergit exponere quæ fecerit hoc nouum Canticum, nempe, Christus vniuersum, inquit, quod Græcè est τὸ πᾶν, id est totum mundum, quod quidem Cicero vocauit vniuersitatem, exornauit, per hoc intelligit, creauit, seu condidit. Græcè autem est ἐκόσμησεν, id est, ornauit. Alludit ad mundi vocabulum, quod Græcè dicitur κόσμος, ab ornatu. Sicut etiam à Latinis mundus, quod ornamentum significat, vt apud Iurisconsultos dicitur mundus muliebris, ornamentum mulieris. Merito autem tota hæc vniuersitatis fabrica Græcè κόσμος, & Latine mundus dicitur, cùm mundo nihil fingi nec cogitari possit pulchrius & elegantius. Numerosè autem & concinne exornasse dicit, quod cum Deus omnia fecerit in pondere, numero & mensura, id non fiat citra proportiones musicas, ex quibus pulcherrima efficitur consonantia. [f] *Et elementorum dissensionem in ordinem redegit consonantiæ.* Elementa inter se dicuntur dissidere, quod contrarias ac repugnantes inter se habeant qualitates. Quamuis autẽ per eas maximè dissideant, & inter se disiuncta sint elementa, per eas tamen eiusmodi inter se illorum fit connexio, vt inde existat numerosus & suauis concentus & consonantia. Non est enim aliud consonantia & harmonia, quàm similium & dissimilium vocum, vtpote grauiũ & acutarum in vnũ redacta concordia, vt vult Nicomachus & Boëtius. [g] *Vt et totus mundus fieret harmonia.* Si in rebus quæ inter se maxime dissident, vt sunt res inferiores & sensiles, Deus voluit esse harmoniã, quanto magis in supernis & quæ cadunt sub intelligentiam? Quomodo certe Deus vnus est, & vnũ mundum condidit, vnum autem harmoniæ musicæ est fundamentum, ita quæcunque à Deo sunt creata, seu sensilia, seu quæ cadunt sub intelligentiam, quantumuis sint inter se dissimilia, ad vnũ tendunt, & ita vnam harmoniam efficiunt & consonantiam. [h] *Et mare quidem dimisit solutum, ei autem vt terram inuaderet, prohibuit.* Ostendit quam sint mirabilia quæ facta sunt in mundi creatione. Mirum est autem quod cum mare fecerit

cerit liberum & solutum, ei tamen adempta sit potestas terram supergrediẽdi. Voluit enim Deus Opt. Max. terram relinqui, in qua habitarẽt homines, & dominatum obtinerent in animalia quæ in ea erant alenda. Qui posui, inquit ipse Deus apud Hieremiam, præceptum sempiternum, quod non præteribit, Hier. 5.
& commouebuntur & non poterunt, & intumescẽt fluctus eius, & non transibunt illud. Et Sapientia in Prouerbijs. Quando circũdabat, inquit, mari terminum suum, & legem ponebat aquis, ne transirent fi- Prou. 8.
nes suos. Mirum quoq; est quod terra quæ prius ferebatur, nunc sit stabilis & immobilis, & sit ei mare terminus cõstitutus, sicut & arena mari. Quid enim magis stupendũ, quàm aquam cuius est proprium diffundi ac fluere, cum via sit aperta, & datus ei sit liber campus quò excurrat, terráque quæ prius erat fluida & mobilis, nihil impediat, subsistere, & non vltra progredi quàm Dei præcepto sit ei cõstitutũ? i *Iam verò ignis quoq; vehementiam aere emollit.* Ignis quidem est calidus & siccus, qui nisi temperaretur & emolliretur, sua vehementia & veluti feritate, rebus creatis afferet exitium: hoc ne accideret prouidens Deus rem ita temperauit, vt vehemẽs calor ignis reprimeretur ac sedaretur frigore aëris, & aëris torpescens, humor agilior fieret, ac viuidior siccitate ignis. k *Veluti Doricum harmoniam Lydia attemperãs.* Exẽplo à modis musicis petito indicat quemadmodũ ignis vehementia ab aëre temperetur. Doricum modum appellat Apuleius bellicosum, Lydium verò querulũ. Ex quo satis intelligitur vehementiorem & acriorem fuisse Doricum, Lydium verò magis accommodatum ad mitiores & sedatiores animi motus. Sed de his legãtur Musici, Boëtius & Glareanus. Hos extremos vniuersorũ sonos, Græcè est τοὺς νεάτους τῶν ὅλων φθόγγους. Dicitur autẽ νέατος φθόγγος, extremus sonus, sicut in fidibus & instrumẽtis musicis chordæ dicuntur νέαται, seu νῆται, tam infima quàm suprema, quæ & grauitate & acumine aliàs superant. Dicit ergo Clemens verbi canticum hos grauissimos & acutissimos sonos numerose tẽperasse, id est, per quandam cõmistionem, ad moderationem & contemperationem rerum vniuersitatem deduxisse. l *Atque incorruptum quidem hoc canticum.* Incorruptum vocat hoc canticum, vt quod sit ab omni labe & macula, & mortali putrefactione & corruptione alienum. Appellat etiam vniuersorum firmamentum, vt quod tanquã aliquod fulcrum omnia sustineat & contineat. Harmoniam quoq; ipsum vocat, vt quod omnia recte & numerose disponat. Ipsum autem dicit à medijs ad fines, & ab extremis extensum vsque ad media, secutus id quod scriptum est in libro Sapientiæ. Attingit à fine ad finem fortiter, & disponit Sapien. 8.
omnia, non quòd locorum extendatur interuallis, sed quòd eius vis creandi & operandi pateat. Cõcinnauit autem, inquit, hoc vniuersum, hoc est condidit, compescit & architectatus est hanc totius mundi machinam, apto autem, & conuenienti græco vsus est vocabulo, nempe συνηρμόσατο, quod significat quidem compegit, sed adhibita ratione ac proportione. Cõcinnauit autem, inquit, non ex musica Thracia, quæ est Tubalcain similis, sed ex paterna Dei voluntate, quàm Dauid est æmulatus. Magna est laus mu- Musicæ laus.
sicæ, quod in creanda vniuersitate, musicarum harmoniarum & consonantiarũ Deus rationem habuerit. Sed ne existimes hãc musicam esse sensilem, sed intelligas eam sub solam cadere intelligentiã. Non ex musica, inquit, Thracia, id est, non ex ea musica qua vsus est Orpheus, quæ est Tubal musicæ similis, simul significans multis ante Orpheum seculis Tubalcain inuenisse musicam, sed ex paterna Dei volũtate, quàm Dauid est æmulatus. Quasi diceret. In hoc verbi Dei cantici cõstitit musica, quod Dei patris voluntatem sit secutus, vt qui cum sit vnum quod pater, ab eius voluntate minimè dissentiat, imo verò vtriusq; vna sit & eadem voluntas. Ex ea ergo Dei patris voluntate pulcherrimam illam mundi idæam, Io. 4. 5. 6.
quæ in Deo vel potius Deus erat, nihil enim est in Deo quod non sit Deus ad hanc sensilem vniuersitatis fabricam suo cantico deduxit verbũ, quæ Deum suum agnoscit authorem, vt quæ id ipsum quod sit ab eo habeat, licet vtriusq; sit diuersa essentia, cum Deus sit propriè, vt qui semper sit, & nũquam mutetur: mundus autem sit, eo quod sit factus, & per partes consistat, quæ assiduæ fiunt & intereunt: postremò autem totus sit interiturus. Quo fit vt non tam esse sit dicẽdus, quàm γίνεσθαι, quod est fieri & oriri, quod in eum cadat ortus & interitus. Quod autem dicit. Quam æmulatus est Dauid, Græcè est ὃ ἐζήλωσεν quod verti potest & æmulatus est. & admiratus, vt intelligatur vel per sensilem suam musicã, eam quam sola comprehendit intelligẽtia, quoad eius fieri potuit, imitatus, vel eam diuinis prædicasse & ornasse laudibus, & in summa habuisse admirationem. m *Qui autem ex Dauid ortus est, & ante ipsum fuit Dei verbum.* Lyram quidem & cytharam instrumenta inanima despiciens, cum hunc mundum, atque etiam paruum mundum, hominem, nempe animam & eius corpus sancto spiritu cõcinnasset, psallit Deo per instrumentum multarum vocum, & huic instrumento, nempe homini canit. Postquam dixit quidnam fuerit, & quid apta & numerosa cõsonantia ac harmonia effecerit canticum, docet quisnam fuerit cantor & psaltes. Is est Christus qui secundum carnem quidem natus est ex Dauide, priusquã autem accepta carne ex eo nasceretur, fuit verbum. Eum autem dicit, cum non sensili, sed quæ sub intelligentiã cadit musica, & mundum, nempe hanc vniuersitatem & paruum mũdum, hominem scilicet, fuisset fabricatus & Deo psallere, & homini canere. Psallere autem Deo per instrumentum multarum vocũ, nempe per hominem, qui cum Dei laudes tanquam scopum & finem sibi habeat propositum, & sua ipsius voce & musicorum instrumentorũ sonis varijs non cessat eum psalmis & spiritualibus cãticis laudare, & ei gratias agere. Canere autem homini, qui est ab ipso ad eius laudem factus instrumentum, & ea verba vsurpare quæ hominem admoneant suæ dignitatis & officij. Tu es, inquit, cythara, & tibia, & tẽplum meum, de quo statim dicemus. Prius autem dicendum est quid sit quod cum dicit mundum, & paruum mundum, hominem, nempe & animam & eius corpus esse fabricatum. Primum fabricatus est mundũ: deinde paruum mundum, nempe hominem: ex quo est perspicuum quanta sit dignitas hominis. Nam licet totus mundus sit infinitis partibus maior homine, qui est paruus mundus, in hoc tamen mundum superat homo, quòd eius causa factus sit mundus, & quæcunq; sunt sensilia, imò verò permultæ etiam mentes ac intelligẽtiæ, vt puta angeli qui sunt administratorij spiritus, ad eius vsum accommodati, ipsi

ſeruiant: ipſe autem præſit & dominetur omnibus animātibus. Non prius ergo fuit homo à Deo creatus, quàm factus eſſet mundus, qui ei erat neceſſarius vt viueret & ſuis fungeretur muneribus. Non immerito autem dictus eſt homo paruus mundus. Nam quidquid eſt in mũdo, id etiam continetur in homine. Quatuor certe elementa & eorum qualitates ſunt, vt in mundo, ita etiam in homine: & quidquid eſt, ſiue ita ſit vt ſolum conſiſtat, vt quod ſit inanimum, ſiue ita ſit vt quouis genere vitæ viuat, nempe vel vegetantis, vel ſentientis, vel ratione prędita, id totum homo cõplectitur. Quod autem eſt maxime mirandũ, vt totius mũdi figura eſt ſphærica, ita etiam ipſius hominis, vt omittam quod eius caput non longè abeſt à rotundo, totus ambitus eſt ſphæricus. Nam ſi expanſis manibus & pedibus homo ſtatuatur, & ad extrema omnia à pectine ducatur circinus, efficietur perfecta & abſoluta figura circuli. Hoc quoque non minus eſt ſtupendum, quod cùm rerum totius mundi quædam ſint inter ſe ſymmetrię, hominis quoque membra proportionem quandam inter ſe conſeruent, & ad mundi partes, vt ait Damaſcenus. Ex his efficitur vt iure optimo dictus ſit homo *μικρόκοσμος*, id eſt, paruus mundus. Sed quomodo vocat Chriſtus hominem cytharam, tibiam, & templum ſuum. [n] *Tu es enim cythara, & tibia, & templum meum.* Cythara Chriſti dicitur homo: Cythara enim eſt ſuauiſſimè reſonans inſtrumentum muſicum. Nullus autem eſt ſuauior concentus, nulla iucundior ſymphonia, quàm bonorum morũ & virtutum conſonantia, quæ verſatur in decantandis Deo hymnis & canticis ſpiritualibus. Tibia autẽ Chriſti dicitur homo, propter ſpiritũ. Is ſcilicet qui ſpiritu ſancto afflatus, ea profert quę diuinitus inſpirata proſunt auditoribus, & ad vitia extirpanda, & ad mores componendos, & ad aperiendum ſacræ ſcripturæ intelligentiam, qui quidem in nouo teſtamento dicuntur Prophetæ, & qui etiam nonnunquã futura *Act. 11.* prædicunt, cuiuſmodi in Actis fuit Agabus. Dicit etiam Chriſtus hominem eſſe ſuum templũ. Propter verbum, inquit Clemens. Quaſi diceret, Si dicitur templũ in quo Deus habitat, verbũ autem eſt Deus, in homine autem habitat Chriſtus qui eſt Deus & homo, merito dicitur homo Dei templũ, habita ratione ad Deum qui eſt vnitus homini, vel potius vnus & idem ſimul & *θεάνθρωπος*, id eſt, Deus eſt & homo. Longè certè aptius dicitur homo Dei templũ, quàm templum manu factum, neque enim in tem-*Act. 17.* plis manu factis Deus habitat, ſed in homine Deus habitat, qui Dominũ, nempe Verbũ carne tectum myſticè & ſpiritualiter comeſſum in ſe continet. Quod ſi Verbum continet, patrẽ quoque & ſpiritum in ſe cõtinet: at neceſſe eſt qui vnus eſt Deus, & qui eſt alioqui incõprehenſibilis, quoad eius fieri po-*Ioan. 14.* teſt, ab homine cõprehenditur. Hinc eſt quod Chriſtus dicit apud Ioannẽ. Veniemus, & manſionem apud eum faciemus. Quod autẽ homo ſit Dei templũ, diſertis verbis in multis locis dicit Paulus. Neſ-*1. Cor. 3.* citis, inquit, quod templũ Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis. Et rurſus. Neſcitis quod membra *1. Cor. 6.* veſtra templum ſunt Spiritus ſancti qui in vobis eſt, quem habetis à Deo? [o] *Dauid certe Cytharœdus, cuius paulò antè meminimus.* Cum oſtendiſſet quãta & quam admirabilia fecit Chriſtus, qui prius fuit Verbũ, & ita Deus, & deinde fuit Deus, & homo ex Dauide ortus ſecundũ carnem, ea autem effeciſſe dixiſſet cantico, nũc meminit ipſius Dauidis, vt eũ opponeret priſcis illis vatibus & muſicis, qui ad Dæmonũ & ſimulacrorũ cultum impia ſua theologia cantando humanũ genus alliciebant. Ille enim ad veritatem adhortabatur, dehortabatur autẽ ab idololàtria, tantũ autẽ aberat vt ei placeret cultus Dæmonũ, vt vera ſua muſica, nẽpe quã & à Chriſto acceperat, qui eſt ipſa veritas, vt ipſos expelleret Dæmones. *1. Reg. 19.* Saulem quidẽ certe Regẽ à malo ſpiritu vexatũ diuina ſua curauit muſica. Inter cæteras laudes muſicæ hæc à ſcriptoribus annumerat, quod & mores componat, & vitia animíque motus reprimat, & coxendicum morbo laborantes, quos *ἰσχιακοὺς* appellant, ſanet. Quod autem Dæmones expellat, & à malo ſpiritu vexatos liberet, non mundanæ, ſed veræ & ſupernaturalis eſt muſicæ, quam à ſancto Spiritu acceperat Dauid fretus eius auxilio, qui futurus erat eius filius ſecundũ carnem, cum in principio fuiſſet Verbum. [p] *Pulchrum ſpirans inſtrumentum Dominus, hominem fecit ad ſuam imaginem.* Allocutus paulò ante Dominus ſuum inſtrumentum, nempe hominem à ſe creatum. Nunc autem ne quiſpiam, eo quod homo ſit inſtrumentũ ipſum, vilipendat eum non inanimũ, nec ſenſile dicit eſſe inſtrumentum, ſed animatum & ſpirans, & ad ſuam factum imaginem: nec ideo minoris eſſe faciendũ quod ſit inſtrumentum, cum ipſe quoque, Verbũ inquam Dei, ſit inſtrumentum. Si Ariſtoteles recte dixiſſe cenſetur, qui manum dicit eſſe inſtrumentum inſtrumentorũ, quanto magis eſt homo id docendus, qui non ſolum manu, ſed etiã ratione, & intelligentia, Dei admirãda imitatur opera, artéſque & ſcientias omnes, quarum ſemina ſunt in eius anima inſita, inuenit, abſoluit, & perficit. Eſt ergo homo Dei inſtrumentum. Hominis aut inſtrumentũ eſt manus & ratio: Dei vero inſtrumentũ eſt Verbũ, ſed cuiuſmodi inſtru-*Pſal. 105.* mentũ, Clemens exponit, dicens: Sapientia ſupermundana, Verbũ cæleſte, Sapientia quidem illa ſu-*Pſal. 32.* permundana & increata, quæ idem eſt quod Verbũ quo cæli ſunt firmati tanquã inſtrumento, Deus creauit cælum & terram, ſed id inſtrumentum, non eſt ab ipſo artificè alienũ & diuerſum, nec aliqua in re eo minus, ſed planè eiuſdẽ eſſentiæ: ſola autẽ perſona ab eo diſtinguitur, & hypoſtaſi, quomodo etiam, ſi inter res tanto interuallo diſiunctas, vlla inueniri poteſt cõparatio, ratio quidem qua hominis anima ſciẽtias omnes & artes inuenit & perficit, eſt inſtrumentũ, ſed quod ab ipſa animi eſſentia, quæ vna eſt & eadem, licet hypoſtaſi diſtinguatur, minimè diſſidet. Hæc dico ne quis noſtrum Clementem Arrianiſmi inſimulet propter Origenem eius diſcipulũ, quanquã ei quoque ipſum Origenẽ, inquam ab eo crimine egregiè purgat Pãphilus Martyr. Quod autem homo factus ſit ad Dei imaginem & ſi-*Gen. 1.* militudinem, videre licet in Geneſi. Quomodo autem in mente humana. Hęc licet non omni ex parte perfecta, conſtat imago & ſimilitudo, nempe in intelligentia, memoria, & voluntate, videre licet apud D. Auguſt. lib. 14. De Trinitate in multis capitibus, nẽpe 7. 8. & 11. Non in hoc autẽ ſolùm volunt nõnulli hanc Dei & animæ conſiſtere imaginẽ & ſimilitudinem, ſed in multis alijs, nẽpe quod & ab anima fons vitæ qui à Deo primum emanat, ad omnes deinde proprij corporis partes & mẽbra profluat, & præbent

& præbent corpori vitam vegetantem, sentientem, rationísque & intelligentiæ participẽ. In vna enim anima tres sunt vitæ, vt in vna diuinitatis triadæ tres hypostases, seu personæ, & quod pro modo suæ essentiæ omnia sicut Deus cognoscit, & continet: & vt Deus est quidã circulus à seipso procedens, & ad seipsum tendens, ita homo instar circuli à Deo procedit, & in ipsum tendit, nunquam quiescens donec ad ipsum peruenerit, & ei fuerit vnitus. q *Quidnam ergo vult instrumentum, Dei verbum, Dominus, & Dei canticum?* Vnum & eundẽ Christum diuersis appellat vocabulis, nempe instrumenti, Verbi Dei, & noui cantici, quæ hic omnia coniungit, vt intelligamus omnibus idem significari. Ad verã autem religionem, Christique fidem, & eius cultum gentes adhortaturus, primũ ostendit quisnam sit eius scopus & institutum. Quódnam est ergo eius institutum, & quò tendunt eius actiones? r *Patefacere, inquit, oculos cæcorum, & aperire aures surdorum, &c.* Hæc omnia ostendunt Christum, non aliud velle quàm omni ratione humano generi prodesse, ab errore liberare vitia tã animi quàm corporis tollere, peccata condonare, rectè & ex virtute viuendi rationem docere, suæ autem doctrinæ & vitę rectè actæ mercedem dare regnum cœlorum, cum ipse interim à nobis non alium expectet fructum quàm nostram salutem. s *Vitium enim hominum pascitur interitu*: Reddit rationem cur à nobis nullam suę beneficentiæ expectet mercedem. Nam cum ipse ipsa sit veritas, veritati autem nihil magis aduersetur quàm vitium, vitium autẽ, sicut fucus qui alienis pascitur laboribus, pascitur hominũ interitu, ipse qui est veritas, sicut apis quæ nulli rei nocet, maximè dum flores legit, non alia re magis lætatur & exultat quàm salute hominũ, propter quam descendit è cælis. *Habes ergo promissionem*. Ostendit quod sit verbi, quod carnem suscepit, institutum, & quis scopus, & quàm sit præclarum & magnificum quod promisit, nempe regnum celorum: nunc gentes admonet, vt cũ per Dei gratiam in eorum sit potestate, vt id assequantur, nec eis desit aliquid, ne ipsæ sibi desint. Quasi diceret, Promisit regnũ cælorũ, est benignus ac liberalis, id tibi gratis donat tua salute contentus, nec vllam à te expectãs mercedem, fac vt eius quod tibi gratis donatur, sis particeps. t *Et meum salutare canticum, ne ita existimes esse nouum, vt vas, vel domum*: Cum gentes incitasset ad Christi fidem, & ex eo quod eorum salutis curam gereret, & ex promissi regni cælorum amplitudine, minus autem authoritatis apud eos haberet Christus, quod existimaretur nouus & recẽs exortus, docet eos rem aliter habere: non enim Christum ita esse nouum, vt nouũ est vas, & noua domus, quæ recens facta est. Non enim factum esse Christũ, vt dici possit nouus, qui in nouissimis temporibus apparuerit, sed genitum esse ante luciferum, & fuisse in principio, & ante omnia tempora secularia: sed Verbum, quod fuit in principio, & est omne principium, nũc ideo dicit nouum canticum, quod carne suscepta olim quidem sanctificatum, & à Deo præscriptum, ac præstitutum, sed nunc demum datum Christi nomen acceperit. A quo etiã id accepimus vt cæteris gentibus & populis simus antiquiores, vt qui ante omnia sæcula in verbo essemus, & in ipso simus geniti. u *Erit, inquit, ante luciferum.* Ego enim, inquit pater, ante luciferum genui te. Nam cum æterna sit patris generatio, ipse quoque qui gignitur, nempe Verbum, seu filius ęternus sit necesse est. Generationem autem eius, inquit, Esaias, quis enarrabit? x *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.* Ante omnia erat Verbum, *Esa 53.*
& Verbum erat apud Deum, vt quod esset hypostasi seu persona à patre distinctum, & Deus erat Verbum, *Ioan. 1.*
licet enim esset à patre distinctum, vt quod esset patris filius & ab eo genitus, vnum tamen erat cũ patre, quatenus Deus & pater & filius & Spiritus sanctus vnus est Deus, nec hypostaseon diuersitas obstat quominus sit eadem, & vna essentia diuinitatis, est enim pater & filius & Spiritus sanctus ὁμοούσιος quem vocant consubstantialem, id est vnius & eiusdem essentiæ. y *Vetus autem error.* Non si quid apparet, id statim est quod apparet. Error quidem apparet res vetus, veritas autem res noua, cum tamen res aliter se habeat. Nam si error non est aliud quã declinare à veritate, veritas à qua declinatur necesse est vt sit antiquior errore qui ab ea declinat. Veritas autem quę diu latuit, cùm exorta fuerit, ideo videtur noua, quorũ error longissimè tẽporis spatio omnia occupauit, & ideo videtur vetus. Deus quidẽ certè qui est ipsa veritas, Dęmonum & simulacrorũ cultu ita erat obliuioni mãdatus, vt à paucissimis agnosceretur hominibus. Venit Christus qui est ipse Deus carne indutus, Deum in memoriam hominũ reuocaturus, & hominũ genus ei recõciliaturus, procul expulsa omni idololatria: Sed & munus videbatur gentibus, & qui eum prędicabant existimabantur à gentibus nouos Dęmones annunciare. z *Sine* *Act. 17.*
ergo veteres Phryges. Suam antiquitatem iactabant Phryges, Arcades, & Ægyptij: Clemẽs autem nos dicit illis esse antiquiores. Nam quantalibet fuerit eorum antiquitas, ante mundũ quidem certe nõ fuerunt. Nos autem sumus ipso mundo antiquiores, cùm ante mundi creationẽ in ipso verbo fuerimus, & ab ipso certa prędestinatione geniti, cuius tandem secutus est euentus cum aqua salutari ad vitam ęternã fuimus regenerati. Quod autẽ dicit fabulosas capras docuisse veteres Phryges, id videre licet apud
Herodotum, qui narrat Psammithichum Regẽ duos infantes capris alendos dedisse in solitudine, qui *Herod. lib. 2.*
cum adoleuissent, primum verbũ enunciasse Bec, quod lingua Phrygia dicitur panis, & inde cõiecisse Phrygiam gentẽ esse omnium antiquissimam. Arcades autem fuerunt in hac opinione, vt existimarent
se natos fuisse ante Lunam, & ideo se appellarunt προσεληναίους. Quod testatur Apollonius sic canens, *Apollon Arg. 2.*

Ἀρκάδες οἳ καὶ πρόσθε σεληναίης ὑδέονται. Et Ouidius de Fastis.
Orta prior Luna, de spe si credimus ipsi, *Ouid. fast. 2.*
A magno tellus Arcade nomen habet.

De his vide Erasmum in Prouerbio Beccesélenis, & commentariũ Aristophanis in comœdia quę inscribitur Nubes. Quod autem Ægyptij crediderint primã suam terram Deos genuisse & homines, vide Diodorum Siculum in historia fabulosa. a *Dei verbi sumus*
nos figmenta ratione prædita. Figmenta Dei creaturę. Gręcè dicuntur πλάσματα à verbo πλάττειν, quod *Sap. 15.*
significat fingere, formare, & creare; vnde & primus homo, nempe Adam dictus est protoplastus. Hoc autem verbo πλάττειν, vtitur interpres sapientię Salomonis, cum dicit οὐδεὶς αὐτῷ ὅμοιος ἄνθρωπος ἰσχύει πλάσαι

θέν. Græcè autem ratione prædita dicuntur λογικά. Poterat verti verbalia, vt seruaretur verbi allusio, quæ est Græcè λόγος & λογικός. Sed cum Græcè λόγος, & verbum internum significat, quod est ratio, & verbum externum seu prolatitium, quod nō est in vsu apud Latinos, nisi apud Theologos, & nec apud ipsos quidem dicuntur Verbalia, quæ vel ad Verbum Dei filium, vel ad rationem pertinent, malui sententiæ seruiens potius vertere ratione prædita quàm verbalia. In eo autem quod vertimus Prisci fuimus, non potest seruari allusio Græcæ dictionis ἀρχαΐζομεν, quæ alludit ad vocabulum ἀρχὴν. Ita autem est in Græco, δι' ὃν ἀρχαΐζομεν, ὅτι ἐν ἀρχῇ λόγος ἦν. Quæ allusio nequaquam fieri potest, vt Latinè vertendo seruetur. Sed quoniam Verbum quidem erat ab alto, diuinum vniuersorum principium, & fuit & est. b *Quia autem nunc nomen accepit, olim sanctificatum.* Hoc est, vt opinor, quatenus quidem ab omni æternitate est Verbum, & est & fuit rerum omnium principium, & ita est antiquissimum. Quatenus autem nouissimis temporibus, sanctum nomen, & sua potestate dignum accepit, nempe Christi, à me, inquit, vocatum est nouum canticum. Et meritò quidem cùm in Christi aduentu, & Deus nouum creauerit super terram. Fœmina enim circundedit virum, & noua data sit lex, & nouum mandatum, & nouum testamentum, & nouus homo, & noua facta sit creatura spiritu & aqua regenerata, & cùm vetera transiissent, noua facta sint omnia. Neque non ideo verum est quod dicit Ecclesiastes. Nihil est nouum sub sole. Sub sole enim non est, in quod sol nihil habet potestatis, nullam autem habet potestatem in ea quæ sunt supernaturalia, sed in ea demum quæ naturaliter oriuntur & intereunt. Quod autem vertimus ab alto, Græcè est ἄνωθεν, quod significat & desuper, & à tempore longè remoto, quod interpretor æternitatem, ponitur autem ἄνωθεν pro ἀρχῆθεν, id est, ab origine.

a *Hoc ergo verbum ille Christus, & vt nos olim essemus, erat enim in Deo, & vt bene essemus causa fuit.* b *Nunc autem apparuit hominibus hoc ipsum Verbum, quod solum est ambo, Deus & homo: &* c *est nobis causam omnium bonorum,* d *à quo edocti rectè viuere, ad vitam æternam transmittimur.* e *Nam vt ait diuinus ille Domini Apostolus,* Ad Tit. *Gratia Dei salutaris omnibus hominibus apparuit, docens nos, vt abnegantes impietatem & secularia desideria moderatè & iustè & piè viuamus in hoc seculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei, & saluatoris nostri Iesu Christi.* f *Hoc est canticum illud nouum, aduentus qui nunc refulsit in nobis, Verbi quod erat in principio, & prius fuit. Apparuit autem nuper, qui prius erat Seruator: apparuit qui est, in eo quod est, quoniam Verbum quod erat apud Deum, Doctor, apparuit, per quod omnia sunt fabricata. Verbum, quod cum eo quod finxit vitam, simul præbuit in principio, vt opifex, bene viuere docuit, cum apparuisset vt magister, vt postea semper viuere suppeditaret vt Deus.* g *Ille autem non nunc quidem primùm misertus est nostri erroris, sed ab ipso altè petito principio: nunc autē cùm iam periremus: apparens conseruauit:* h *Maligna enim & serpens bellua oculos præstringens redigit in seruitutē, & in hodiernū vsq; diem homines affligit, barbarorū ritu (vt mihi videtur) puniens, qui dicuntur cadaueribus alligare captiuos, donec cū ipsis quoq; putrescant. Hic ergo malus tyrannus & draco, quoscunq; ab ortu sibi potuerit vendicare, lapidibus, & lignis & lapidibus, & aliquibus eiusmodi simulachris, misero superstitionis vinculo, viuos, vt dicitur, adducens, vnà cum eis sepelit, donec vnà cum eis interierint. Quamobrem, vnus enim est seductor, qui ab initio quidem Euam, nunc autem alios quoque iam homines ad mortem adducit, vnus & idem nobis est adiutor & opitulator Dominus, in principio quidem propheticè præsignificans, nunc autem iam etiam apertè ad salutem adhortans.* i *Fugiamus ergo, præcepto parentes Apo-* Ephes. 2. ἀπειθείας. incredulitatis. *stolico, principem potestatis aëris, spiritus, qui nunc operatur in filiis diffidentiæ, & ad seruatorem Dominum accurramus,* k *qui nunc & semper adhortatur ad salutem, per prodigia & signa, in Ægypto, & deserto, & per rubum, & per eam, quæ humanitatis gratia Hebræis ancillæ instar, sequebatur nubem. Atque hoc quidem metu adhortabatur eos qui erant duro corde. Iam verò etiam per Moysem omnibus sapientiæ numeris absolutum, & veri amatorem Esaiam, & omnem chorum propheticum, magis ex ratione, ad rationem seu Verbum conuertit eos qui habent aures, & alicubi quidem male-*

nes, nonnullis verò canit quemadmodum bonus medicus corporum ægrotantium, alia quidem curans cataplasmatibus, alia verò purgationibus, alia verò fomentis, alia autem ferro quoque diuidens, alia autem vrens, & nonnumquam etiam secans, si qua ratione fieri possit, vt præter partem vel membrum possit homo sanari. Multiplices quidem habet Seruator voces & modos ad salutem hominum: minans admonet, maledicens conuertit, deflens miseretur, psallens per rubum loquitur, quoniam illi signis egebant & prodigiis: & igne terret homines, & ex columna flammam accendens, quod est simul gratiæ & timoris indicium: si obedieris, lucem; si non obedieris, ignem.

[l] Quoniam autem & columna & rubo caro est pretiosior, Prophetæ post illa loquuntur. Ipse est Dominus loquens in Esaia, ipse in Helia, ipse in ore Prophetarum. [m] Quòd si tu non credis Prophetis, fabulam autem esse existimas & viros, & ignem, ipse tibi loquetur Dominus. Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualem Deo, seipsum autem exinaniit misericors Dominus, hominem seruare cupiens, & ipsum iam tibi Verbum euidenter loquitur, pudore afficiens incredulitatem. Dei Verbum, inquam, factus homo, [n] vt tu quoque discas ab homine, quánam tandem ratione homo efficiatur Deus. [o] Deinde, an non absurdum, ô amici, Deum quidem semper nos adhortari ad virtutem, nos autem recusare vtilitatem, & differre salutem? [p] An non Ioannes quoque adhortatur ad salutem, & vniuersum vox exhortatoria? [q] Eum ergo rogemus, quisnam tu es ex hominibus? Heliam quidem se non esse dicet, Christum autem se esse negabit, vocem autem esse fatebitur clamantem in deserto. Quis ergo Ioannes? Vt eum vtcunque exprimam, liceat dicere, vox verbi adhortatoria, clamantis in deserto. Quid clamas, ô vox? dic nobis quoque: Rectas facite vias Domini, præcursor Ioannes: & vox Verbum præcurrit, vox adhortatoria, præparans ad salutem, vox adhortans ad hæreditatem cælorum, [r] per quam sterilis & deserta non est amplius infertilis. [s] Hanc mihi fœtus conceptionem prædixit vox angeli. [t] Illa quoque vox præcurrebat, Dominum, de sterili muliere euangelium, id est bonum afferens nuncium, vt Ioannes de deserta. Per hanc ergo Verbi vocem, sterilis multos habet filios, & deserta fert fructum. [u] Hæ duæ voces Dominum præcurrentes, angeli & Ioannis mihi quidem significant salutem repositam, nempe quod cùm hoc Verbum apparuerit, bonæ prolis fructum simus recepturi vitam æternam. [x] Has ambas itaque voces simul Scriptura colligens, totum aperit: Audiat quæ non parit, erumpat vocem quæ non parturit, quòd sunt plures filij desertæ, quàm eius quæ habet virum. Virum nobis annunciabat angelus, nos adhortabatur Ioannes vt agricolam cogitaremus, virum quæreremus. [y] Est enim hic vnus & idem, vir sterilis mulieris, agricola desertæ, qui diuina impleuit virtute & sterilem & desertam. [z] Quia enim ingenuæ multi sunt filij, carebat autem liberis propter incredulitatem, quæ multos ab initio habuit filios, mulier Hebræa: sterilis accipit virum, & deserta agricolam. [a] Deinde hæc quidem fructuum, illa verò fidelium, ambæ autem matres per Verbum. [b] Infidelibus autem in hodiernum vsque diem & sterilis & deserta relinquitur. [c] Ioannes quidem præco Verbi, ea vtique ratione adhortabatur, paratos esse ad Dei Christi aduentum: [d] & id erat quod tacitè significabat Zachariæ silentium, expectans fructum Christi præcursorem, vt verbum lux veritatis, Propheticorum ænigmatum mysticum absoluat silentium, factus Euangelium. [e] Tu autem si Deum videre desideras, sis particeps piaculorum quæ Deum decent, non ramorum lauri, & quarundam tæniarum ex lana & purpura variatarum, sed iustitia redimitus, & continentiæ foliis contectus, sedulò Christum quæras. [f] Ego enim, inquit, sum ostium, quod disce-

Ad Phil. 2.

Esa. 40.

Ioan. 1.

Esa. 54.

Luc. 1.

Ioan 11. *re oportet iis qui voluerint Deum intelligere, vt nobis omnes simul portas cœlorum aperiat. Sunt enim rationales rationis seu Verbi portæ, quæ aperiuntur claue fidei.* [g] *Deum nemo nouit nisi*
Matth. 11. *filius, & cui filius reuelauerit.* [h] *Bene autem scio, quòd qui clausam portam tunc aperit, reuelat postea ea quæ sunt intus, & ostendit ea quæ nec priùs poterant cognosci, nisi ab ijs qui per Christum ambulassent, per quem solum Deus cernitur.*

COMMENTARIVS.

[a] Hoc *ergo verbum ille Christus, &c.* Verbum, inquit, quod priùs erat nudum Verbum antequam carnem susciperet, nunc autem suscepta carne est Christus Deus & homo, & vt olim essemus causa fuit, vt qui in Deo esset, & nos in eius mente essemus prædestinati, & vt bene essemus, vt qui à peccati, Diaboli, & mortis tyrannide liberati, eius gratia virtuti simus restituti, & regnum cœlorum assecuturi. [b] *Nunc autem apparuit hominibus hoc ipsum Verbum.* Olim quidem, vt essemus & bene essemus causa fuit Verbum, quod cum in Deo esset non apparebat. Nunc autem cum carne suscepta Deus sit & homo, & in Deo est & apparuit hominibus. Solum autem ipsum dicit ambo fuisse, nempe Deum & hominem, ne quis antiquos ab hominibus in Deos relatos existimet, Deos fuisse & homines. Solus enim ille est Deus & homo, qui cùm ab omni æternitate sit Deus Verbum, nouissimis diebus carne tectus σωματικῶς, simul est Deus & homo, nec tamen ideo desiit esse apud Deum, cum tres illæ hypostases Patris & Filij & Spiritus sancti sint vnus Deus. [c] *Est nobis causa omnium bonorum.* Quantum Christo debeamus paucis expressit, cùm ei bona omnia debeamus ferre accepta. [d] *A quo edoctis rectè viuere.* Reddit causam cur omnium bonorum nobis causa sit. Nam cùm ea demum fœlicitas sit perfecta, & omnibus numeris absoluta, quæ semper est di ritura, fœlix esse non potest qui æternam vitam non sit assecutus. Sed ne quis existimet in Christum fidem esse otiosam, & posse Christianum absque labore & à virtute profectis actionibus vitam æternam adipisci, dicit nos edoctos ab eo rectè viuere, ad vitam æternam transmitti. His enim demum gradibus ad cœlum, & vitam æternam peruenitur. Si vita rectè & ex virtute à nobis agatur. [e] *Nam vt ait diuinus ille Domini Apostolus.* De Pauli testimonio probat, quod dixerat, non ideo nobis Dei salutarem apparuisse gratiam, vt in otio vitam transfigamus, sed vt reiecta impietate, nempe idololatria, & repressa libidine, & mundana cupiditate, omnem virtutem exerceamus. Omnis autem in eo consistit virtus, si & in Deum piissimus, nec in proximum per iniustitiam peccemus, nec per stupra & flagitia corpus nostrum polluamus. Quod si fecerimus, beata spes, & gloriæ magni aduentus est à nobis expectandus. [f] *Hoc est canticum illud nouum.* Breui quidem epilogo repetit, quod dixerat de nouo cantico, nempe quòd verbum quod erat in principio, & Deus erat, & erat apud Deum, & omnia est fabricatum, & essentiam simul præbuit, & vitam vt creator, tanquam magister ac doctor apparuit, vt doceret bene viuere, æternam vitam postea suppeditaturus vt Deus. [g] *Ille autem non nunc quidem.* Explicat quod iam dixit. Qui priùs erat Seruator, nuper apparuit. Dicit autem eum non nunc primùm nostri esse misertum, sed ab eo tempore quo per fraudem & insidias Cacodæmonis qui sub specie serpentis delitescebat, in primum originis peccatum quod totam generis humani massam corrupit incidimus, nostræ quidem salutis per suam misericordiam cœpisse consilium, nunc autem cùm vita nostra execrandis flagitiis ac sceleribus infecta planè esset deplorata, dedisse salutem. [h] *Maligna enim & serpens bellua, &c.* Eundem dicit esse serpentem qui Euam olim in fraudem induxit, & qui totum genus humanum ad impietatē & mortem adduxit, & eundē qui quam multis olim signis & figuris præsignificauerit, salutē nunc nobis repræsentet, nēpe Christum, vt qui omnes homines vult saluos, & eos ad ipsum adhortatur. Idolorū autem cultum in quē homines impellebat Cacodæmon, assimilat immanitati Barbarorū, nempe Scytharum Nam sicut Scythæ, vt tradunt historici, captiuos alligant cadaueribus, vt cum eis putrescant: ita etiam Cacodæmon, malignus, inquā, & humano generi infestus Diabolus, quoscumque captos potest in suam potestatem redigere, eos simulachrorum lignis & lapidibus alligatos simul cogit interire, & cum eis sepultos æternam mortem perpeti. [i] *Fugiamus ergo præcepto parentes Apostolico.* Fugiamus ergo, inquit, Diabolum nostri generis hostē & inimicum, confugiamus autem ad Christum qui nostram salutem nobis semper & significauit, & omni ratione procurauit. Diabolum autem vocat principem potestatis aëris, vel quod ei olim data sit potestas aëris à qua per suam excidit superbiam, vel quod Dei permissione eam tantisper exerceat, dum in ignem æternum ei paratum sit amandandus. [k] *Qui nunc & semper adhortatur ad salutem.* Paucis ostendit quibusnam modis signis & figuris, & quibus temporibus, & per quosnam homines diuinitus inspiratos ad salutem sit adhortatus. Quæ singula si quis vellet exponere, totum ferè vetus testamentum eadem opera esset ei exponendum. Ea ergo potius sumantur ex Origene & cæteris doctoribus ecclesiasticis. Quod autem vertimus, ex ratione ad rationem, seu verbum, conuertit eos qui habent aures, ita fuit vertendum, cum non possemus assequi venustatem Græcæ allusionis λογικώτερον ἐπὶ τὸν λόγον, λόγος enim & rationem & Verbum significat, vt superiùs diximus. Cum autem de Verbo loquatur, aptè dicit. Conuertit eos qui habent aures, in memoriam reuocans quod sæpe dicebat Christus, Qui habet aures audiendi, audiat. Rectè autem modos recensens quibus Christus ad salutem hortatur, eum medico assimilat, vt qui venisset ad salutem

salutem ægrotis dandam, neq; enim vt ipse dicebat sanis opus est medico, sed ægrotis, appositéque eas rationes quibus ægrotos curant medici, ei accommodat per similitudinem, cataplasmatum adhibitiones, purgationes, fomenta, & si nulla alia ratione curari possint, sectiones & cauteria. [l] *Quoniam autem & columna.* Nihil omisit Christus eorum quæ ad parãdam hominibus salutem pertinebant, & cum per rubum & columnã quæ sunt inanima eos esset adhortatus, ipse per os Prophetarum eos est allocutus. [m] *Quod si tu non credis Prophetis.* Cùm rerum inanimarũ signa, nec viri à Dei spiritu afflati ad persuadendam homini salutem sufficerent, postremo Verbum seipsum exinaniit, & homo factus euidenter & disertis verbis loquitur cum hominibus, incredulitati pudorem incutiens. Sed cur tandẽ homo factus loquitur hominibus? [n] *Vt tu quoque.* Christus Deus & homo, docet hominem qua ratione fiat Deus, nõ per essentiam, sed per gratiam. Nam cum Deus nos in filios adoptauerit, & filij Dei, & dij cũ Christo sumus, & eius cohæredes. Quod tũ demum futurum est, si cum Christo patiamur vt conglorificemur. Non enim coronatur, nisi qui legitimè certauerit. Rom. 8. Galat. 4. Ephes. 1. [o] *Deinde an non absurdum.* Perpetuæ Dei adhortationis locum ita concludit, vt eos dicat facere absurdè qui Deo non pareant. Nam si Deo iubenti, etiamsi ex eius iussis nulla redeat vtilitas, est parendum, eius maiestatis & potestatis habita ratione, ei non solum ea quæ sunt vtilia iubenti, sed etiã sine quibus salui esse non possumus, non parere an non planè est absurdum, vt quod simul impietatem arguat & stultitiam. Quod si iubenti parẽdum est, multo magis exhortanti. [p] *An non Ioannes.* Non solum Christus exhortatur ad salutem, sed etiam Ioannes, & nihil est aliud Ioannes quã vox exhortatoria. Quasi diceret, Nihil aliud agebat Ioannes quàm exhortabatur. Ea quidem certè quæ turbis dicebat, Publicanis & militibus, ita concludit Lucas. Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo. [q] *Eum ergo rogemus, quisnam tu es ex hominibus.* Qui videbant Ioannem virtute insignem, populoque pœnitentiam prædicantem, in remissionem peccatorum baptizantem, & ad vitæ nouitatem exhortantem, alij alia de eo sentiebant. Alij autem putabant Heliam, alij verò Christum. De eo autem rogatus vtrunque negat: ipse Helias non erat qui in secundo Christi aduentu erat venturus, etiamsi venisset in virtute Heliæ. Christum quoq; se esse nõ agnoscebat, sed Christi tantùm præcursorem asserebat, & nõ esse Verbum, sed vocem verbi exhortantem ad parandam viam Domini, erat enim veluti præco Christi mox affuturi, & quæcunque ab eo fiebãt, erãt præparatoria ad ea quæ ab ipso Christo facienda erant efficaciter. Baptizabat quidẽ in remissionem peccatorum, sed solus Christi baptismus verè tollit peccata, & confert gratiam. Præparabat quidem ad salutem, sed vnum est nomen, in quo nos oportet saluos fieri. Hortabatur ad hæreditatem, sed ad eam non patebat aditus nisi per Christum, cuius per adoptionem effecti fratres, futuri sumus etiam cohæredes. [r] *Per quam sterilis & deserta.* Per quam scilicet Verbi vocem. Verbi autem vocem vocat, & Angeli bonum afferentis nuncium quod sterilis esset paritura, & Ioãnis annunciãtis quod terra inculta, & quæ nihil fructus proferebat fertilis esset futura. [s] *Hanc mihi fœtus.* Prædixit Angelus fore, vt Elisabeth quæ erat sterilis cõciperet. [t] *Illa quoque vox præcurrebat Dominum.* Illa, inquit, vox quæ prædixit fore, vt conciperet Elizabet, præcurrit etiam Christum, afferens bonum nuncium de muliere sterili, nempe de gentibus, ex quibus erant pauci atque adeò ferè nulli qui Deum vnum colerent, quod scilicet Christo plurimi erãt credituri, & veram suscepturi religionẽ. Ex ea ergo gente quæ prius erat sterilis nascitura, erat magna multitudo filiorum, nempe credentium. Eadem autem vox Verbi per Ioannem prolata, bonum quoque attulit nuncium de eadem gente deserta, id est inculta & inarata, quod bonum Agricolam assecuta, qui est Dominus, fieret sterilis, & quæ proferret bonos fructus actionum & virtutum. [u] *Hæ duæ voces Dominum præcurrentes.* Duæ voces dicuntur & vna. Vna quidem, vt quæ Christum præcurrat: Duæ autem, vt quæ per duos sint prolatæ, nempe Angelum & Ioannem. Hæ ergo voces Christum præcedentes significabant fore, vt cum apparuisset Verbum homo factum, nempe Christus, salutem nobis repositam essemus assecuturi, & fructum qui filiis Dei debetur, nempe vitam æternam. [x] *Has ambas itaque voces simul scriptura colligens, totum aperit.* Vtraque autem vna est & eadem, nempe Ecclesia, quæ antequam Christo crederet, erat sterilis, vt cuius nulli essent liberi, nunc autem longè habet plures quã Iudæorum synagoga, quæ in Christum non credit, & deserta, vt quæ esset inculta, & nullos ferret fructus. Vni autem & eidẽ Ecclesiæ est vir quærẽdus, & Agricola. Vir qui idem est qui sponsus Ecclesiæ, nempe Christus, in quorum duorum coniunctione, Christi & Ecclesiæ, magnum est Sacramentum. Agricola quoque est quærendus Christus, qui eam colat, & ad bonos producendos fructus, nempe bonas actiones & virtutes, fertilem reddat. Neque verò si dicit Christus patrem suũ Agricolam, non ideo ipse, ipse quoque non est Agricola, constat enim esse inseparabilia opera Trinitatis, neque obstat quominus idem Christus diuersa ratione sit & vitis & Agricola. [y] *Est enim hic vnus & idem.* Vnus & idem Christus vnius & eiusdem mulieris, nempe gentium Ecclesiæ, quondam sterilis & desertæ, & vir fuit seu sponsus, vt quam numerosa sobole fœcundauerit: & Agricola, vt quam virtutibus excoluerit, & bonis impleuerit operibus & actionibus. [z] *Quia enim ingenuæ multi sunt filij.* Iudæorum quidem synagoga, vt quæ esset ingenua, olim multos habuit filios, sed cum propter suam in Christum incredulitatem desiisset habere filios, gentium Ecclesiæ quæ prius fuit sterilis, coniunctus Christus sponsus multos dedit filios, & tanquam Agricola eam quæ erat deserta excolens, bonis ornauit moribus & virtutibus. [a] *Deinde hæc quidem fructuum.* Vna & eadem Ecclesia diuersè considerata, vna est & duæ. Si consideretur vt quæ sit Christi Ecclesia, vna est, sicut & vnus est spõsus Christus. Si consideretur, vt quæ multos habeat filios, & quæ bonos ferat fructus, nempe bonas actiones & bona opera, licet vna sit, duæ tamen esse matres videntur, quarum vna fert fideles, altera verò fructus, Ambæ autem matres per Verbum. Verbum enim nempe Christus, & fideles facit, & eos bonis operibus ornatos reddit & excultos. [b] *Infidelibus autem.* Ecclesia non est Christi sponsa nisi fidem in Christum habeat, quæ est fundamentum iustitiæ. Fides autem in Christum

facit, vt filij Dei simus. Quod si filios non habet Ecclesia, qui sunt etiam Dei filij, est sterilis, & etiam deserta, vt quæ bonis careat operationibus, bona enim non sunt opera, quæ non innituntur firmissimo & stabilissimo fidei fundamento. [c] *Ioannes quidem præco Verbi.* Ioannes qui Christum prædicabat, & Verbi erat præcursor, ideo iubebat esse paratos ad Christi aduentum, vt gratia prçueniente inspirati, & bonis operationibus muniti, à Christo adueniente iustificarētur, vt qui non essent planè infertiles. [d] *Et id erat quod tacitè significabat Zachariæ silentium.* Exponit mysterium silentij Zachariæ. Zacharias, inquit, tacens expectabat fructum præcurrentem Christum. Quis est autem præcurrens Christum? Morales illæ operationes, quæ Christi gratiam inducunt præuenientē, cuiusmodi erant Cornelij Cēturionis preces, & eleemosynæ quæ in Dei conspectum ascenderunt, & Deo adeò gratæ fuerūt, vt Dei gratia paulo post sit salutari lauacro ei cōcessa. Quis autem finis fuit huius silentij? Vt cum aduenisset Verbū quod est lux veritatis, abolerentur & silentio mandarentur significantes Prophetarum vmbræ & figuræ. Verbum autem fieret euangelium, vt quod bonum afferret nunciū remissionis peccatorum & liberationis à morte, & à Diaboli tyrannide, nec in eo esset quidquam typicum & figuratum, sed euidens & aperta veritas. [e] *Tu autem si Deum videre desideras.* Est quidem Verbum lux veritatis, quæ Deum ostendit: sed non cernitur ab omnibus, sed ab iis demum qui sunt redimiti corona iustitiæ & continentiæ, quæ quidem sunt piacula quæ Deum decent: Deum autē non decent piacula quibus olim vtebātur gentes ad placandos Dæmones. Eorū autem multa erant genera, nempè ignis, sal, sulphur, inter quæ erat laurus, quæ etiam vim habebat propulsandorum venenorum. De his vide Eustathium Homeri cōmentatorem in X. Odysseæ, & Cælium Rhodiginum lib. 5. lect. antiquarum cap. 7. & lib. 6. cap. 12. in quo citat illud Satyricum,

Act. 10.

----Cuperent lustrari, si qua darentur
Sulphura cum tædis, & si foret humida laurus.

Tæniæ autem sunt fasciæ quibus alligabatur caput, quæ alio nomine appellantur vittæ, & apud Grçcos post Homerū dictæ sunt etiā mitræ, teste Eustathio in 4. Iliadis. Iis ergo tæniis seu vittis redimita erant sacrificantium capita ad peccatorum expiationem. Sed apud Christianos nō eiusmodi piaculis expiantur peccata, sed ita demum expiantur, si iis per pœnitentiam remissis in eorum locum succedant virtutes contrariæ. Et hæc sunt piacula quæ dicit decere Deum. Per ea autem quæritur Christus. Sed cur quæritur Christus? Quoniam cum sit ostium eum discat oportet qui vult Deum intelligere. [f] *Ego enim, inquit, sum ostium.* Per eum ergo & patet aditus ad Dei intelligentiam, & aperiuntur portæ regni cælorum. Aperiuntur autem claue fidei. Nam fieri non potest, vt sine fide Deo placeamus: Regnum autem cælorum intrare non potest, nisi qui Deo placet. [g] *Deum nemo nouit nisi filius.* Ex operibus & effectibus à multis iam olim fuit Deus cognitus: ipsa autem Dei essentia à nullo fuit cognita, nisi qui eiusdē esset essentiæ, nēpe Deus. Quo fit vt solus filius Deum nouerit, & is cui filius reuelauit. Hinc est quod trias illa admirāda, suspicienda, & adoranda à paucis ante Christi aduentū fuit cognita, quæ per fidem ab omnibus Christi fidelibus nunc cognoscitur. Ea autem cognitio, nunc quidem est imperfecta, perfecta autem erit & absoluta, cum nō amplius in ænigmate, sed facie ad faciem Deus videbitur, & in eo tanquam in speculo videbuntur omnia. [h] *Bene autem scio.* Christus quidem nunc regnum cœlorum credentibus per fidem aperit, arcana autem illa interna quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, iis demum reuelat, qui & in ipsum crediderint, & per ipsum ambulauerint. Per ipsum autem ambulat, qui in eius, qui via est, vestigiis insistens eum sequitur.

1. Cor. 2.

[a] *Impia ergo adyta [b] ne inuestigetis, [c] nec barathrorum ora [d] præstigiis plena, [e] aut Lebeten Thesprotæum, [f] aut tripodem Cirrhæum, aut æs Dodonæum. [g] Gerandryon autem arenis desertis honoratum, & quod illic est oraculum, quod cum ipsa quercu emarcuit, anilibus fabulis relinquamus. [h] Silentio quidem certè mandatus est fons Castalius, & alius fons Colophonis, & alia similiter perierant fluenta diuinatoria, quæ certè fastu plena, serò quidem, tandem tamen conuicta sunt, vt quæ vnà cum suis effluxere fabulis. Narrat nobis alius quoque diuinationis, vel insanæ potius vanitatis oracula, [i] Clarium, Pythium, Didymæum, Amphiaraum, Apollinem, Amphilochum. [k] Quòd si velis, & monstrorum inspectores, augures, & aruspices, & somniorum coniectores vnà cum eis consecra. [l] Ad Pythium autem adductos simul statue Aleuromantes & Crithomantes, & eos qui adhuc apud multos sunt in honore, ventriloquos. [m] Iam verò adyta Ægyptiorum, & necromantiæ Hetruscorum, demandantur tenebris. [n] Sunt hæc verè insana infidelium hominum commenta. [o] Harum præstigiarum mercaturæ sociæ sunt capræ, quæ sunt ad diuinationem exercitatæ: & corui, qui ab hominibus docentur dare responsa. [p] Quid tibi recenseam mysteria? Non propalabo quidem, vt aiunt olim Alcibiadem, sed per Verbum veritatis, præstigia quæ*

in eis

in eis latent rectè aperiam, & eos qui vestri dij vocantur, quorum sunt sacra mystica, tanquam in vitæ scena, veritatis contemplatoribus in medium proferam & euoluam. [q] Dionysium Mænolen orgiis Bacchi celebrant, crudarum carnium esu sacram agentes insaniam, & cæsarum carnium peragunt diuisionem, coronati serpentibus, vlulantes Euam, Euam illam per quam error est consecutus: & signum Bacchicorum orgiorum est serpens mysteriis initiatus. [r] Iam verò si accuratè vox spectetur Hebraica, nomen Heua aspiratum, exponitur serpens fœmina. [s] Ceres autem & filia Proserpina in scena actus factæ sunt, errorémque & raptum, & earum luctum Eleusis illustrat facibus. [t] Mihi autem videtur oportere dare etymologiam horum vocabulorum, Orgia, & mysteria. [u] Orgia quidem dicuntur ἀπὸ τῆς ὀργῆς, hoc est, ab ira Cereris in Iouem. [x] Mysteria autem ἀπὸ τοῦ μύσους, hoc est, ab execratione & abominatione quæ accidit circa Dionysium. [y] Quòd si etiam à Myonte quodam Attico, quem dicit Apollodorus interiisse in venatione, nulla est inuidia vestra mysteria sepulchri honore esse affecta. [z] Possunt autem aliter quoque intelligi μυστήρια quasi μυθήρια, literis sibi ex aduerso respondentibus: θηρεύουσι, id est, venantur enim si vllæ aliæ, eiusmodi quoque fabulæ, ex Thracibus, maximè barbaros: ex Phrygibus, amentissimos: ex Græcis superstitiosos. [a] Pereat ergo qui huius fraudis fuit princeps & author hominibus, siue Dardanus, qui matris deorum ostendit mysteria: siue Eetion, qui Samothracum suggessit Orgia & sacra mystica siue Phryx ille Midas, qui didicit ab Odryso, deinde iis qui eius parebant ditioni, [b] fraudem tradidit artificiosam. [c] Non enim Cyprius insularis Cinyras mihi vnquam persuaserit, libidinosa quæ circa Venerem fiebant orgia ausus ex nocte diei tradere, dum meretricem ciuem vellet in deos referre. [d] Melampodem autem filium Amythaonis, alij dicunt ex Ægypto in Græciam transtulisse festum Cereris, luctum qui hymnis celebratur. [e] Hos ego dixerim fuisse principes & authores impiarum fabularum, & patres perniciosæ superstitionis, qui vitij & corruptelæ semen in vita seminarunt, mysteria. [f] Iam verò, tempus enim, conuincam hæc vestra orgia esse plena fraude & præstigiis, & si mysteriis estis initiati, has vestras fabulas quæ in honore habentur magis ridebitis. [g] Apertè autem dico quæ sunt occulta, non erubescens dicere ea quæ non pudet vos adorare. [h] Quæ ergo ex spuma & in Cypro est genita, Ci- *Cinyras fuit rex Cypri.*
nyræ amica, Venerem dico, quæ φιλομμηδὴς dicitur quod exorta sit ἐκ μηδέων, hoc est, ex genitalibus, ex salacibus inquam illis genitalibus quæ Cœlo abscissa sunt, quæ post abscissionem fluctui vim attulerunt, tanquam libidinosis vestris partibus dignus, fru-
ctus fit Venus in sacris mysticis. [i] Marinæ huius voluptatis generationis indicium, sa- *Veneris mysteria.*
lis granum & Phallus traditur, iis qui in hac mœchandi arte sunt initiati. Nummum autem ei offerunt ij qui initiantur, vt amicæ amatores. [k] Cereris autem mysteria, sunt Iouis cum matre venerei congressus, & ira, nescio quid deinceps dicam, matris an vxoris Cereris, qua de causa dicitur appellata esse Brimo, Iouis preces, & potus bilis, & cordis euulsiones, & dictu nefandæ operationes. [l] Hæc mystica sacra peragunt Phryges Atthidi, & Cybelæ, & Corybantibus. [m] Hoc quoque iactarunt, quòd cùm Iupiter ab ariete geminos euulsisset coleos, eos iecit in medium sinum Cereris, de violento congressu falsum pendens supplicium, vt qui seipsum vtique excidisset. [n] Hæc symbola huius initiationis satis supérque apposita, satis scio vobis risum esse motura, etiamsi vobis non veniat in mentem ridere, eò quòd refellamini. [o] Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, temperatum attuli, ingressa sum thalamum, an non probra sunt hæc symbola? non ridicula mysteria?

[p] *Quid autem si etiam reliqua adiecerim?* [q] *Vterum quidem gerit Ceres, nutritur autem Proserpina. Rursus autem hic Iupiter qui genuit, coit cum Proserpina sua filia post matrem Cererem, oblitus prioris sceleris.* [r] *Pater & corruptor puellæ Iupiter., & coit factus draco, conuictus quisnam esset.* [s] *Sabaziorum certè mysteriorum signum est iis qui initiantur, Deus qui sinum peruadit. Est autem is draco, is dum extrahitur per sinum eorum qui initiantur, est euidens argumentum Iouis incontinentiæ.* [t] *Parit autem Proserpina quoque filium taurina specie. Certè, ait quidam Poëta cultui idolorum deditus, Taurus pater draconis, & pater tauri draco,* [u] *In monte occultum bubulcus stimulum. Bubulci, vt existimo, stimulum, ferulam illam efficiens, quam pulchrè Bacchi circumagunt.* [x] *Vis etiam tibi narrem quomodo flores collegerit Proserpina, eiúsque calathum, & raptum à Plutone, & hiatum terræ, & sues Eubulei quæ absorptæ sunt cum duabus deabus? propter quam causam, in Themosphoriis Megaricè loquentes porcos expellunt.* [y] *Huius fabulæ diem festum mulieres variè concelebrant, Thesmophoria, Scirophoria, multis modis raptum Proserpinæ tragicè decantantes.* [z] *Dionysii autem mysteria sunt planè inhumana, quem cùm esset adhuc puer, motu qui fit in armis, Curetibus choream ducentibus, dolo autem subeuntibus Titanibus, puerilibus quibusdam ludicris deceptum hi decerpserunt Titanes, cùm adhuc esset infans, vt mysterij Poëta dicit Orpheus Thracius:*

[a] Pinea nux, [b] trochus, [c] & qui flectunt membra mouéntque
Ludi, [d] & quæ Hesperides miserunt aurea mala.

[e] *Inutilia autem huius mysterij symbola, non fuerit inutile ad ea condemnanda adducere, talus, sphæra, mala, trochus, speculum, vellus.* [f] *Atque Minerua quidem quæ Dionysii cor sustulit, appellata est Pallas, ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est, à vibrando seu torquendo, eò quod cor vibret ac torqueat.* [g] *Titanes autem qui etiam ipsum discerpserant, cùm quendam lebetem tripodi imposuissent Dionysij membra inijcientes, ea prius coxerunt, deinde confixa verubus Vulcano imposta tenebant. Iupiter autem cùm postea apparuisset, siquidem Deus erat, vt qui assarum carnium nidorem fortè sensisset, cuius præmij se esse participes vestri dij confitentur, Titanes punit fulmine, & membra Dionysij, filio Apollini sepelire præcipit. Ille autem, non fuit enim Ioui inobediens, deferens in Parnassum, deponit illic cadauer lacerum.* [h] *Quòd si etiam Corybantum velis Orgia considerare, hi cùm suum fratrem occidissent, caput mortui purpura contexerunt, & coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis Olympi.* [i] *Et hæc sunt, vt in summa dicam, mysteria, cædes, & sepulchra.* [k] *Horum autem sacerdotes, quos Anactotelestas vocant, in quibus vocare curæ est, ad calamitatem quædam monstra afferunt, prohibentes, apium cum totis radicibus in mensa apponere:* [l] *putant enim ex Corybantico, qui effluxit sanguine, enatum esse apium. Sicut certè mulieres etiam quæ Thesmophoria celebrant, à mali Punici granorum esu se abstinent, existimantes ex guttis sanguinis Dionysij germinasse mala punica.* [m] *Cabeiros autem appellantes Corybantes, mortem quoque Cabiricam annunciant. Hi enim duo fratricidæ, cùm cistam sustulissent in qua repositum erat pudendum Dionysij, eum vexerunt in Hetruriam, egregiarum mercium mercatores, & ibi habitarunt cùm essent exules, venerabilem pietatis doctrinam pudenda & cistam colendam commendantes Hetruscis. Propter quam causam non improbabiliter volunt nonnulli Dionysium vocari Atim, vt qui sit priuatus pudendis.* [n] *Et quid mirum, si Hetrusci barbari tam turpibus mysteria sua ducant*

sua ducant affectionibus, cùm etiam Atheniensibus & aliis Græcis (pudet me dicere) probro ac dedecore plena sit Cereris fabula? [o] *Cùm enim erraret Ceres ad quærendam filiam Proserpinam, circa Eleusinem (is est autem vicus Atticæ) defatigatur, & mærore affecta sedet super puteum:* [p] *Hoc in hodiernum diem prohibetur iis qui initiantur, ne videantur ij qui sunt initiati mysteriis, imitari eam quæ lugebat.* [q] *Tunc autem habitabant Eleusinem Terrigenæ, seu Terræ filij. Eorum nomina sunt, Baubo, & Dysantes & Triptolemus, præterea autem Eumolpus & Eubuleus. Triptolemus erat bubulcus, pastor autem ouium Eumolpus, subulcus autem Eubuleus, à quibus Eumolpidarum,* [r] *& hoc sacra enuncians præconum genus, Athenis effloruit.* [s] *Baubo autem (neque enim me continebo quin dicam) cùm Cererem hospitio excepisset, ei confectam potionem porrigit. Cùm ea autem recusaret accipere, & nollet bibere, vt quæ lugeret, ægreferens Baubo, vt quæ fuisset despecta, pudenda aperit, & ea deæ ostendit. Ceres autem delectatur aspectu, & vix tandem potum accipit, exhilarata spectaculo.* [t] *Hæc sunt arcana Atheniensium mysteria: hæc etiam describit Orpheus.* [u] *Educam autem tibi ipsos versus Orphei, vt habeas illum ipsum mystagogum testem impudentiæ:*

Hoc dicto traxit vestes, omnémque figuram
Corporis ostendit turpem, puerileque Iacchus
Tunc fuit ætate, in gremium iaculatáque Baubus
Est illum ridens. Vbi subrisit Dea mente
Tunc hilari varium vas quod cinnámque tenebat
In cista accepit

[x] *Eleusiniorum mysteriorum signum est, Ieiunaui, cinnam bibi, ex cista accepi: postquam feci, id deposui in calathum, & ex calatho in cistam.* [y] *Pulchra quidem hæc sunt spectacula, & deæ conuenientia. Digna quidem certè nocte mysteria, & igne, & qui magno, vel potius vano est animo, populo Erechthidarum, atque etiam aliis Græcis, quos quidem vita functos ea manent, quæ ne sperent quidem.* [z] *His quidem vaticinatur Heraclitus Ephesius, his, inquam, noctiuagis, Magis, Bacchis, lenis, mystis, his minatur quæ sunt post mortem, his ignem vaticinatur. Iis enim quæ ex hominum sententia censentur mysteria, prophanè initiantur: sunt enim ea, lex vana & opinio,* [a] *& sunt draconis mysteria fraus quædam, quæ verè prophana colit sacra, & ad execranda adhortatur sacramenta adulterina religione.* [b] *Quales autem cistæ eorum mysticæ? Oportet enim sancta eorum reuelare & arcana enunciare. An non ea sunt sesamides & pyramides, & tolypæ, & popana, quæ multos habent vmbilicos, & grana salis, & draco orgium Dionysij Bassari?* [c] *An non mala Punica, & præterea corda, ferulæ, & hederæ, & præterea phtoes & papauera?* [d] *Hæc sunt eorum sancta.* [e] *Quinetiam Themidis arcana symbola, origanum, lucerna, ensis, pecten muliebris, quem honestè & mysticè licet dicere, pudendum muliebre.* [f] *O euidentem impudentiam.* [g] *Olim quidem moderatis hominibus voluptatis integumentum erat nox silens: nunc autem iis qui initiantur, est incontinentiæ sacra nox loquens: & ignis qui lucet in facibus, vitia & animi perturbationes arguit.* [h] *Extingue ignem sacrorum antistes, reuerere lampades, ô tu qui faces geris, tuum Iacchum lux arguit. Permitte nocti vt celet mysteria, & orgia honorentur tenebris. Ignis non dissimulat, & arguit, & punit quæ iubentur.* [i] *Hæc sunt impiorum, & qui sunt planè sine Deo, mysteria.* [k] *Impios autem eos & sine Deo iure voco, qui eum quidem qui est verè Deus ignorauerunt, puerum autem qui discerpitur à Titanibus, & lugentem mulierculam, & partes reuera præ pudore minimè*

dicendas impudenter colunt, duplicique tenentur impietate. Prima quidem, qua eum qui est Deus ignorant, eum qui verè est Deus non agnoscentes: altera & secunda, qua per eum errorem eos qui non sunt, vt qui sint existimant, & eos deos nominant qui verè non sunt, imò verò qui non sunt quidem, sed solum nomen obtinent. [l] *Propterea certè nos quoque arguit Apostolus: Et eratis, dicens, alieni à testamentis promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo.* [m] *Multa bona regi Scytharum eueniant, quicunque is fuerit. Is ciuem suum, qui Matris deorum sacra quæ fiunt apud Cyzicenos, in Scythia imitabatur, & tympanum perstrepens, & cymbalum resonans, vt Menagyrtes quispiam, collo appensum habebat, sagittis confodit, vt qui & ipse effœminatus euasisset apud Græcos, & fœmininum morbum alios Græcos doceret.* [n] *Qua de causa (nullo enim modo celandum est) venit mihi in mentem admirari, quonam modo Euemerum Agrigentinum, & Nicanorem Cyprium, & Diagoram, & Hipponem Melium, & illum post hos Cyreneum, cui nomen erat Theodorus, & multos alios, qui moderatè ac continenter vixerunt, & reliquis hominibus acrius hunc de diis istis errorem perspexerunt, impios &* ἀθέους, *hoc est, absque Deo cognominarunt, qui etiamsi veritatem ipsam non considerauerint, sed errorem quidem certè suspicati sunt: quod quidem non paruum existit semen ad excitandam scintillam intelligentiæ veritatis.* [o] *Ex quibus vnus quidem præcipit AEgyptiis: Si existimatis deos, ne ipsos lugeatis, neque plangatis: si autem lugetis, ne eos esse deos putetis.* [p] *Alter verò cùm Herculem è ligno cepisset efformatum (aliquid autem domi coquebat, vt est verisimile) age, ô Hercules, inquit, nunc iam tempus est, vt sicut Euristheo, nobis quoque in hoc tertiodecimo decertando certamine inseruias, idque pares Diagoræ, & ipsum tanquam lignum in ignem iniecit.* [q] *Extrema itaque pietatis sunt, impietas & superstitio, extra quæ studendum est manere.* [r] *Non vides Mosem, sacrum veritatis interpretem, iubentem, vt Eunuchus, fractis vel attritis testiculis, & cui execta sunt virilia, non ingrediatur in ecclesiam? & præterea is qui natus est ex meretrice. Significat autem per priores quidem, mores impios, diuina virtute & genitali priuatos: per reliquum autem tertium, eum qui pro vno solo, qui est Deus, multos falsò nomine sibi deos adscribit, sicut is qui natus est ex meretrice, multos sibi adscribit patres, propter veri patris ignorationem.* [s] *Erat autem quædam antiqua, naturaliter hominibus insita cum cælo societas, ignoratione quidem obscurata, sed quæ tamen repentè ex tenebris exilit & emicat, vt illud ab aliquo dictum est:*

Ephes.2.

Deut.3.

Húncne vides qui supra infinitum æthera,
Vlnis suis terram in humidísque continet,
Cui terra currus, & ædes terrestria?
Quísnam tu sis coniicere est difficile.

Et quæcunque huiusmodi alia canunt Poëtæ: Peruersæ autem sententiæ, & quæ declinarunt à recta, verè peruersæ, hominem, qui est planta cælestis, diuerterunt à cælesti videndi ratione, & humi prostrauerunt, persuadentes humanis figmentis attendere. [t] *Alij enim statim in cælo contemplando decepti, & soli visui credentes, motus astrorum contemplantes, admirati sunt, & deos esse censuerunt, astra deos, nempe* θεοὺς ἀπὸ τοῦ θεῖν*: hoc est, à cursu, & Solem adorarunt, vt Indi: & Lunam, vt Phryges. Alij autem, eorum quæ in terris nascuntur mites fructus carpentes, Cererem frumentum, vt Athenienses: & Dionysium vitem, vt Thebani, appellauerunt. Alij cùm considerassent*

consideraßent vitij pœnas, eas in deos referunt, adorantes pœnas & calamitates. [u] *Hinc Furias & Eumenidas, & quos* παλαμναίους *&* προστροπαίους *vocant, ceu auerruncatores & malorum depulsores: & præterea* ἀλάστορας, *id est, cacodæmones seu malos genios, finxerunt Poëtæ scenici.* [x] *Iam verò quidam ex philosophis, ipsi quoque post Poëticos, earum quæ sunt in nobis affectionum, figuras & simulachra constituunt, nempe timorem, & amorem, & lætitiam, & spem: sicut certè priscus quoque Epimenides, qui Contumeliæ & Impudentiæ Athenis erexit altaria.* [y] *Alij autem ex ijsdem rebus impulsi, alia instar hominum in deos referunt, & instar corporis effingunt: Nam tanquam Dea colitur, Iustitia quædam, & Clotho, & Lachesis, & Atropos, & Parca, & Auxo, & Thallo, Atticæ.* [z] *Sextus est modus introducendæ & acquirendæ deorum deceptionis, quo deos numerant duodecim. Quorum etiam Hesiodus suam canit Theogoniam, & quæcunque in numerum Deorum refert Homerus.* [b] *Restat postremus (sunt enim hi omnes septem modi) qui proficiscuntur à diuino in homines beneficio. Nam cùm beneficio afficientem, Deum non intelligerent, effinxerunt quosdam Seruatores, Castorem & Pollucem, & Herculem* ἀλεξίκακον, *id est, in malis adiutorem, & medicum Aesculapium.* [c] *Hæ quidem sunt lubricæ & exitiosæ à veritate digreßiones, quæ hominem à cœlo detrahunt, & in barathrum pessundant.*

Αὔξω, ab augendo, θάλλω, à germinando.

COMMENTARIVS.

[a] IMPIA *ergo adyta ne inuestigetis.* Postquã ostendit quod sit Dei Verbũ, quod suscepta carne est Christus Deus simul & homo, & quàm multis & magnis hominẽ affecerit beneficijs, & quanta sit merces, & præmium eorum qui ipsum sequuntur, nempe regnum cælorũ, quod credentibus & per ipsum ambulantibus est apertũ, ex his infert & concludit, non esse quęrenda oracula, fugienda execranda mysteria, abhorrendos Dæmones, idolorum cultum esse vitandum. In primis autẽ enumerat multa oracula, quæ serò quidem, sed tandem tamen mendacij sunt conuicta, & tanquam fabulosa sunt reiecta. Impia ergo adyta ne inuestigetis, Gręcè est Ἄδυτα τοίνυν ἄθεα μὴ πολυπραγμονεῖτε. Hoc est. Adyta ergo impia ne curiosè quęratis. Adyta, inquit, etymologicon Græcũ, vocantur loca templorũ quæ non licet omnibus intrare, à verbo δύω, quod est intro, & à priuatiua particula. Sunt ergo adyta loca templorum quæ non sunt conspicua, sed remota, & in penetralibus, domúsque subterraneæ & obscuræ. Cum autem in adytis dicerentur dij habitare, Clemens ea vocat ἄθεα, id est, in quibus non sit Deus, quod vertimus impia. Nam vt maximè in eis habitẽt Dæmones. Dæmones certè non sunt Dij: Dij enim gentiũ sunt Dæmonia. Eos autem Deos seu Dæmones ex adytis excessisse dicit Vergilius Troia capta. [b] *Ne inuestigetis,* Græcè autem est, μὴ πολυπραγμονεῖτε, ne curiosè quæratis. [c] *Nec barathrorum.* Barathrum dicitur, & locus profundus in quẽ immittuntur malefici, aut locus concauus, cuius superiora quidem sunt firma & valida, inferiora autem mollia, vt qui ea subeunt demergantur. Propriè autem dicitur Barathrum locus concauus, per quem subdit, non amplius apparens fluuius. Hic autẽ Barathrorum ora vocat oracula, vt quæ sita essent in antris & speluncis. De Barathro vide etymologicon Græcũ, & Celium Rhodiginum lect. antiquarum lib. 17. cap. 9. [d] *Præstigijs plena.* Præstigijs Græcè τερατείας. τέρας quidem monstrum significat & portentum. τερατεία autem est ψευδολογία γόητεια, Aristoph. in Comœdia quæ inscribitur νεφέλαι. [e] *Aut Lebetem Thesprotæum.* Plinius inter populos Epyri primos recenset Chaones. Deinde Thesprotos. Nonus autem Molossos, apud quos, inquit, Dodonæis Iouis templũ oraculo illustre. Pausanias autem non in Molossis, sed in Thesprotis collocat Dodonem, sic scribens. In Thesprotide quidẽ & alia valde quæ spectantur digna sunt: & Iouis in Dodona templum, sacráque ei fagus. Thesprotiam autem & regionem & ciuitatem in finibus Thessaliæ esse sitam, dicit Eustathius in Homerum, interpretans illum versum Odysseæ.

Plinius lib. 4 naturalis histor. in prologo.

Τὸν δ' ἐς Δωδώνην φάτο βήμεναι, ὄφρα θεοῖο
Ἐκ δρυὸς ὑψικόμοιο Διὸς βουλὴν ἐπακούσῃ.

Vbi multa etiã licet videre quæ scripsit de sacra illa quercu, quæ existimata est antiquissima, & quæ prima fertur dedisse alimentũ hominibus, & de Dodonæo oraculo, quod fuisse omnium antiquissimum scribit Herodotus, & de ære illo Dodonæo, & lebetibus illis quorũ vno pulsato, cæteri deinceps resonabant. De quibus videre licet & apud Pausaniam, & in Chiliadibus Erasmi, in Prouerbio, æs Dodonæum. Sed cũ hîc noster Clemens, & de lebete loquatur Thesprotæo, & paulò pòst de ære Dodonæo, & videatur statuere ea esse diuersa, cùm de ære tantũ Dodonæo, quo illi consonantes intelliguntur lebetes, loquãtur scriptores, non video quomodo solui possit hoc dubiũ. Nam etsi dici possit Dodonem olim fuisse Thesprotorũ quæ nunc est Molossorum, vt scribit Eustathius, non ex eo tamen distinguitur, lebes Thesprotæus ab ære Dodonæo. Sed hæc relinquamus ijs qui fabularũ Poëticarum studijs de-

lectantur. [f] *Aut tripodem Cyrrhæum.* Oraculum intelligit Delphicum. Erat autem Cyrrha vrbs Phocidis, à qua dictus est campus Cyrrhæus, qui cùm Apollini Delphico fuisset consecratus, suasu & consilio Solonis, à Phocensibus autem postea vsurpatus aratúsque, & in prophanos vsus esset redactus, is fuit causa excitandi belli sacri, de quo vide Diodorum Siculum. Quamuis autem alia vrbs est Cyrrha, alia Delphi, quoniã tamen in eadẽ regione vtraque sita erat Delphicum oraculum, Tripodem Cyrrhæum hic vocat Clemens. Erat autem hoc oraculũ apud veteres Græcos in tãta authoritate & existimatione, vt quidquid ab eo esset responsum, id pro certo & de quo dubitari nefas esset haberent. Vnde ortum est prouerbium, E tripode. Erat autem tripos ille æneus, propterea quod æs diuino quodam spiritu vndique consonet, & sæpe est depræhensum æs concauum cum omnia sileant sonum edere, erat enim tripos symbolum veritatis, & sacrũ Apollini & Baccho. Apollini quidem propterea quod is sit Vates, Baccho autem, propterea quod per ebrietatem verum dicatur. Vide Eustathiũ in 1. Iliadis, & in XIIII. librum Odysseæ, & Chiliad. Erasmi in Prouerbio, E tripode. [g] *Gerandryon autem arenis desertis.* Existimo eum intelligere de oraculo Iouis Ammonis, quod sitũ erat in Libya deserta in loco arenoso. Scribuntur autem duæ Colũbæ ex Thebis Ægyptijs euolasse: Quarum altera in Epyro, cùm in fago consedisset, Dodonæi Iouis templũ & oraculum designauit: Altera autem in Lybia deserta Ammonis Iouis templum & oraculum. De his vide Eustathium in XIIII. librũ Odysseæ, & Seruiũ tam in Georgica quàm in Bucolica Vergiliana. Atque in Dodona quidem annosam fuisse quercum, è qua dabantur oracula, testis est idem Eustathius in loco quem citauimus. Num itidem autem etiã apud Iouis Ammonis templũ fuerit quercus annosa, è qua darentur oracula, nusquam memini me legisse. Annosa autem arbor vocatur, Græcè γεράνδρυον, sic inscriptum est in Etymologico γεράνδρυον τὸ παλαιὸν φυτ. σημαίνει γὰρ γηγενὲς καὶ παλαιὸν δένδρον ἐν ᾧ τὸ ἐν ῥίζῃ συμφυὲς ἐξηραμμένον παρὰ τὸ δρυός, δοκεῖ γὰρ πρῶτον φυτὸν ἰδεῖν δρῦς. id est, Gerandryon est vetus planta. Significat veterẽ plantã, & quæ consenuit, aut quæ in radice coalita est exsiccata. Dicta est δρῦς, id est quercus. Videtur enim quercus fuisse prima planta cognita. [h] *Silentio quidem certè mandatus est fons Castalius.* De fonte Castalio scribit Pausanias in Phocicis, qui est liber decimus, A gymnasio sursum ad fanum via ducit, ad dexteram Castaliæ aqua præterfluit, suauis illa quidẽ potu. Fonti indigenam quandam mulierem nomen dedisse ferunt, &c. Hæc Pausanias qui quod fuerit diuinatorius nihil dicit penitus, est autem verisimile cum is non procul abesset à Delphis, vim quoque diuinandi ei esse tributam. De fonte autem Colophonis disertis verbis scribit Plinius, Colophone in Apollinis Clarij specu Lacuna est, cuius potu mira redduntur oracula, bibentium breuiore vita. Sed Lacunã vocat, quã Clemens noster fontem. Narrat nobis alius quoque diuinationis, vel insanæ potius vanitatis oracula. [i] *Clarium, Pythium, Didymeum, Amphiaraum, Apollinem Amphilocum.* Erat Clarium Apollinis oraculum in Claro Ioniæ oppido, cuius meminit Pausanias in Achaicis lib. 7. Pythium oraculum est notius quã vt de eo aliquid sit dicendum. Didymus autem quod fuit oppidum Achaïcum, Apollinis fuisse tẽplum testatur Pausanias in Corinthiacis lib. 2. De Amphiaraï fonte, oraculo, & sponsis, & de eius tẽplo apud Argiuos, vide Pausaniam. Nescio cur Apollinem coniungat cum Amphilocho, nisi fortè quod vna & eadẽ ara, vt scribit Pausanias, in has partes sit diuisa, vna Herculi sacra, & Ioui, & Apollini Pæoni: altera Heroibus & Herouin vxoribus: tertia Vestæ, Mercurio, Amphiarao & Amphilocho, &c. De eodẽ autem Amphilocho dicit etiam paulo post, Amphilochi in Atheniensium vrbe etiã ara est, & in Ciliciæ loco mallo oraculum, mea ætate omnium verissimum. [k] *Quod si velis & monstrorum inspectores.* Monstrorum inspectores, Græcè τερατοσκόποι. Dicuntur etiam τερατουργοί. Est autem τέρας, idem quod σημεῖον. Sed in hoc differunt, quod τέρας dicitur res quæ facta est præter naturam, quam Latini monstrum, portentum, & prodigium appellant: σημεῖον autem res quæ facta est præter cõmunem consuetudinem. Sed confunduntur, & alterum pro altero sumitur. Augures & auspices, Græcè οἰωνοσκόποι, qui etiã dicuntur ὀρνιθοσκόποι & οἰωνισταί. Ij autem sunt qui futura diuinant ex garritu & volatu auium. Vnde & Latinè Augures à garritu, & auspices dicuntur ab earum volantium inspectione. οἰωνὸς autẽ, etsi pro quauis aue vsurpetur, propriè tamen significat vulturẽ, qui dicitur οἰωνὸς ἀπὸ τοῦ οἷος, quod est solus. Dicunt enim eos sæpe parere absque coitu ex vento & calore & Solis radijs. Somniorum coniectores qui etiam dicuntur ὀνειροπόλοι, quod in somnijs coniectandis versentur. De quibus scripsit Artemidorus. [l] *Ad Pythium autem adductos.* Multa erant genera diuinationis, quæ vult omnia iuxta Pythium Apollinẽ posita mandari silentio & obliuioni. Inter cæteros diuinatores erãt qui è farina diuinabãt, qui dicuntur ἀλευρομάντεις, erant qui ex ordeo, qui κριθομάντεις, erant etiam in quorum ventre malignus illic habitãs spiritus loquebatur, & futura prædicebat, qui Græcè dicuntur ἐγγαστρίμυθοι & ἐγγαστριμάντεις, & à nonnullis πύθωνες. De quibus non consulendis, & in veteri testamento cauetur, & qui eos primùm abstulerat, Saul, cùm mulierem Pythonissam postea consuluisset in prælio victus, ipse sibi mortẽ accersiuit, & cõsciuit. Einsmodi mulierem Pythonissam cùm à Dæmone liberasset Diuus Paulus, id ægrè tulerũt eius Domini, quòd eo miraculo sibi ablatus esset quæstus quem ex ea faciebant. Eos tempore Clemẽtis apud multos fuisse in honore, ipse hìc testatur. Quod quidẽ est verisimile, ideo euenisse, quod quæ prædixerant, aliquãdo verè accidebant. Testatur Cælius Rhodiginus eiusmodi mulierem suo tempore fuisse in sua patria, quæ de præteritis quidem & præsentibus vera diceret, in futuris autem quæ prædicebat, sæpe falleret. Nostro quoque tempore fuit celeberrimum illud miraculum, quo mulierem in Pythone obsessam, & mirandum in modum vexatam, ei oblato sacrosancto Christi corpore frequentissimo inspectante populo, liberauit Reuerendissimus Laudunensis Episcopus. [m] *Iam verò adyta Aegyptiorum.* Ægyptiorum falsam religionem & inanem superstitionem, nemo ex Ethnicis melius describit quàm Herodotus in Euterpe, ex Christianis quã Epiphanius, cuius sunt hæc à nobis Latinè versa. Plus autẽ omnino quàm omnes errãtes Ægyptij, non solùm propria vitia coluerunt & affectiones, sed volueres & quadrupedes, terrestriaque

Pausan. lib. 10. Phocicorum.

Plin. lib. 2. cap. 103.

Pauf. lib 1. & 2. Cor.

Deut. 18. & Leuit. 20. 1. Reg. 24. Act. 16.

terrestriáque & aquatilia,& fera quædam & immania animantia,& quæ à Deo sancto in seruitium eis fuerant tradita,in suo ordine mouerunt,& vt qui mēte sint belluina,quæ apud ipsos sunt animalia colunt,in Deos referentes citra vllum pudorē, canem latrantem, felem serpentes comedentem, hircum libidinosum,ouem imbecillam, Crocodilū multifidū,& immitissimam Ibim quæ deuorat venena, & miluum,& accipitrem,& coruū,quæ sunt maximè seruilia, serpentémque tortuosum & iniucundissimum,&c. De his vide etiam Theophilum Antiochenū ad Antolycum,& Eusebium de præparatione Euangelica. Hetruscos quidem Aruspicinæ & auguriorum disciplinam calluisse,monstra & prodigia apud Romanos procurasse sæpe legitur. De eorum autē necromantia,qua manes mortuorum ad danda responsa excitantur,vix vsquam legitur,nisi fortè de ijs intelligatur quod scribit Eustathius, quòd in sinu Italiæ qui dicitur Auernus, fuerint olim *νεκυομαντεῖαι*, id est, ex excitatis mortuis diuinationes, Auernus autē lacus sit in Hetruria. Ex quo intelligitur Necromantes fuisse Hetruscos, latius autem quàm nunc patuisse Hetruriam, vt quæ intra suos limites comprehenderet etiam Campaniam. [n] *Sunt hæc verè insana infidelium hominum commenta.* Quanta sit gentiū diuinationis stultitia, insania & vanitas, non solum norunt pij & fideles, sed etiam externorū authores cognouerunt. Nemo certè vniuersum diuinationis genus quàm sit ineptū vidit,acriúsq; & facetius irrisit quàm Cicero in secundo de Diuinatione. [o] *Harum præstigiarum mercatura sociæ sunt capræ.* Inter cætera ex quibus dicit sumi diuinationē, auguriáque obseruari & auspicia, enumerat Alexander ab Alexandro & Capras quæ Carano eximiæ fuerunt duces fœlicitatis,&coruos qui maxima ex parte futuram infœlicitatem significant: rarius autem fœlicitatem. Cur autem dixerit Clemens capras ad diuinationem exercitatas,& Coruos doceri ab hominibus dare responsa,non satis intelligo;nisi fortè significet capras ab impostoribus fuisse edoctas quædam fœlicitatis aut infœlicitatis signa edere,& coruos certa voce quam didicerant à magistris, vel prospera,vel aduersa portendisse,illud autem dare responsa, vocet voce futura prædicere. [p] *Quid tibi recenseam mysteria?* Oraculis & diuinationis multis generibus expeditis,aggreditur exponere quàm sint turpia probríque & dedecoris plena mysteria: ea autem dicit, se non propalaturum vt Alcibiades,sed latentes in eis præstigiis aperturum,& eorum Deos tanquam in vitæ scenā productos,spectandos prolaturū. Quod est autem Latinè,Non propalabo,Græcè est οὐκ ἐξορχήσομαι. Plus est autem ἐξορχεῖσθαι,quàm propalare. Ἐξορχεῖσθαι enim est irridere,& probro & cōtumelia afficere. Quod fecit Alcibiades,qui cùm sacris non esset initiatus,& prophanus Cereris sacris interfuisset,quod non licebat,non solū ea euulgauit,sed etiam irrisit,& probro affecit. Quo factū est,vt cum Lamacho & Nicia ad bellum missus Syracusanum,absens ab aduersarijs vocatus in odium & inuidiā,cum esset religionis violatæ nomine condemnatus, ad Lacedæmonios confugerit, eius autem consilio & opera cum Lacedæmonij Atheniensium potentiam fregissent, ab Atheniensibus reuocatus eorum fractam instaurauit potentiam. [q] *Dionysium Mænolem Orgijs Bacchi celebrant.* Quàm turpia,quàm obscœna, quàm insana essent Bacchi Orgia, vide apud Alexandrum ab Alexandro lib. Genialium dierum cap.19.& in Ludouici Viuis cōmentario in D. Augustini de Ciuitate Dei lib.7.cap.20.& 21.vbi exponēs,quæ scribit D.Augustinus,refert quæ de ijs narrantur ab Herodoto & Plutarcho in libello, De cupiditate opum. Inter cætera autem Bacchi cognomina ei quoque datū est cognomen Dionysij Mænolæ. Dionysij quidē à Nyssa monte Thraciæ, ex quo furore primū percitæ mulieres Bacchi Orgia celebrarūt,quæ Bacchæ & Mænades sunt dictæ. Bacchæ quidem à Baccho, Mænades autem ἀπὸ τῆς μανίας, id est à furore. Mænolæ autem quòd vinum, quod fertur esse eius inuentum,qui immoderatè bibunt eos reddat insanos. Quòd autem Bacchantes crudas carnes comederent apud eos quos legi nusquam memini me legisse. Comessationes autem fieri legi,in quibus fieri diuisionem carnium est verisimile. Quod hedera coronarentur legi,non autē quod serpentibus. Est autē satis verisimile eos furentes eos processisse insaniæ,vt & crudas carnes ederent,& hederis serpentes adtexere pro ludo haberent. Quoniam Euæ est propria vox Bacchantiū scitè & appositè dicit eos Euam vlulare, Euam,inquā, primam nostram matrem per quam error est consecutus, quæ serpentis fraude esu pomi inescata,primam peccati labem in genus humanum inuexit,& mortem à qua alioqui futuri eramus immunes,accersijt. Serpentē autem mysterijs initiatū,illum dicit Serpentem,quo Bacchantium hederaceæ coronæ erant redimitæ. Illum ergo serpentem dicit veluti quodam symbolo seu signo significari, cuiusmodi essent illa Orgia Bacchica. [r] *Iam verò si accurata vox spectetur Hebraica.* Eua apud Græcos scribitur absque aspiratione, Hebraicè autē dicitur Heua,cum aspiratione, quod est nomen primæ illius mulieris à Deo ex Adami costa creatæ,ex qua origo hominū est deriuata. Significat autem Heuæ vocabulū idem quod viuens. Est etiā Heua fœminini generis,quod animal & bestiam significat. Vult ergo significare non magnū esse discrimen inter fœminā & serpentem, quo fuit facilius serpenti seducere fœminam. [s] *Ceres autem & filia Proserpina.* De raptu Proserpinæ scripsit Ouid.lib.5. Metamorphoseos, & de hac re seorsum poëma cōscripsit Claudianus. Res autē erat adeo nota omnibus,vt de eā à Poëtis scriberentur actus,qui Græcè dicuntur δράματα, nempe Comœdiæ,& Tragœdiæ. In sacris autem Eleusinijs,in memoriā Cereris amissam filiam quærentis accensis facibus, fiebant quædam lustrationes. [t] *Mihi autem videtur.* Ad rem melius intelligendam multum confert etymologia,id est vera nominis ratio. Orgia ergo & mysteria quænā,& cuiusmodi sint expositurus, à vocabulorum incipit etymologia. [v] *Orgia quidem dicuntur.* Ab ira quidem Cereris ea dicta esse dicit , sed quænam fuerit ea ira prætermittit. Scribit autem Diodorus Siculus de fabulosis narrationibus, Iouem in Draconem mutatum cum Proserpina filia esse congressum, ex quo incestu fertur natus Dionysius Taurus,nō ille qui ex Semele est susceptus,& ab ipso,cum ea fulmine percussa esset mortua, in fœmore fuit inclusus ad tēpus vsque partus. De his & de diuersis Dionysij nominibus, vide Betuleiū in tertium librum Cic. de natura Deorum. [x] *Mysteria autem ἀπὸ τοῦ μύσους.* Abominationem vocat incestum

Vide Alex. ab Alex. genial. lib 5. cap. 19.

Eustath. in Rapſ. Odyſſ.

illum à Ioue admissum in filiam Proserpinam, ex quo procreatus fuit Dionysius Taurus. y *Quod si etiam à Myonte quodam Attico.* Cum solus Apollodorus, qui hodie non extat, quod sciam, narret hunc Myontem interijsse in venatione, de eo frustra alibi quæsieris. Hoc est autem quod dicit Clemens, Si à Myonte qui in venatione est mortuus, vestra denominantur mysteria, non est quòd ea vobis inuideamus. Nam cum ea fiant in honorem mortui, & sepulchri honore afficiantur, non est quod existimemus in ijs esse aliquid diuinum. z *Possunt autem aliter quoque intelligi μυστήρια.* Hic affert aliam etymologiam vocabuli mysteriorũ, nẽpe, quod dicuntur μυστήρια, quasi μυθήρια, id est fabulæ venantes. Hanc autẽ affert causam, quod mysticis fabulis ad execrandorum sacrorum suorum societatẽ ex diuersis gentibus plurimos pellicerent, quomodo etiã in euangelijs dicuntur Scribæ & Pharisæi mare circuisse, & aridam, vt vnum facerent proselytũ. Hanc mysterij etymologiam videtur hinc sumpsisse Etymologicon Græcum μυστήρια, μυθήρια, μῦθος γὰρ ὁ λόγος. sed eũ mox corrigit, dicens βέλτιον δὲ τὰ ἐν τοῖς μύσαντας τηρεῖν εἰδέναι. Melius est autem clausis oculis, quæ sunt intus seruare, & paulò antè μύστης, id est mystes dicitur παρὰ τὸ μύω τὸ καμμύω, id est à μύω, quod est conniueo & claudo oculos: clausis enim sensibus, & à carnalibus remoti cogitationibus diuinas suscipiebant illuminationes. Cum autem μύω, non solùm significet conniueo, sed etiam claudo & celo. Mysterium dici potest à μύω, quod mysteria sint arcana & secreta, & minimè aperienda ac reuelanda. Porrò autem Clemens causæ suæ, nempe mysteriorum gentium vituperationi seruiens, has solas duas quas diximus, nempe μύσους, id est abominationis, & μυθικῶν, id est venantium fabularum, dedit ἐτυμολογίαν. Qui si verorũ, Christianæ, inquam, fidei veram voluisset dari etymologiã, nõ eam duxisset ab his duobus quæ diximus, nempe ab abominatione & fabulis venantibus, sed ἀπὸ τοῦ μύειν, quod est celare. Sunt enim Christianæ fidei mysteria eiusmodi, vt cum nec cõprehendi, nec verbis exprimi possint, ideo celentur quod sint ineffabilia, & propterea sunt arcana & secreta. Gentiũ quoque mysteria dicuntur à celando, quod ea propter eorum turpitudinem probrũ, & dedecus non essent aperienda & detegenda. Hæc est ergo verbi etymologia: rei autem definitio ab eo est prętermissa, tantum mysteriorum gentiũ descripsit & oculis subiecit turpitudinẽ. Mysterium autẽ sic definijt Theodoretus, Mysterium est quod non est notum omnibus, sed ijs solis qui contemplantur, & Mysteriũ est quod non omnibus declaratur, sed solis amicis creditur. Quæ quidẽ definitio sumpta est ex Chrysost. in epist. ad Timoth. Idem quoque Chrysost. in epist. 2. ad Cor. cap. 2. Mysteriũ est in quo non id quod credimus, intuemur, sed aliud videmus, aliud credimus. Nemo autẽ rem melius expressit quàm Varinus Camers in suo lexico Græco μυστήριον ἡ θεωρία πνευματικὴ τὴν τῶν πολλῶν κατάληψιν διαφεύγουσα. Mysterium est spiritualis contẽplatio, vulgi captũ effugiẽs. a *Pereat ergo qui huius fraudis.* Malè precatur ei qui primus fuit author horum mysteriorum & orgiorũ quicunque is fuerit. Deinde eos recenset qui ea instituerunt, Dardanum quidem mysteria matris Deorũ, Eetionem autem orgia & sacra mystica Samothracum: quænam autem instituerit Midas Rex Phrygũ qui ab Odryso didicerat, nihil dicit. Dardani autem & Mydæ Regis Phrygiæ, sunt nomina etiam vulgo satis cognita. De Eetione autem nihil memini me legere. Quod autem Dardanus, & Eetion, & Midas ea quæ dicit orgia, & sacra mysteria instituerit, ex ijs qui non amplius extant Clemẽs accepit authoribus. Apud eos enim quos hodie habemus, de ijs nihil inuenimus mandatum literis, cum tamen Sacrorũ Cybeles, quæ est mater, vt vocant, Deorum, eiúsque ministrorum Curetum, Corybantum & Cabirorum, & sacrorum Samothraciæ frequens fiat mentio, tam apud Poëtas, quàm apud eos qui soluta scripserunt oratione. b *Fraudem tradidit artificiosam.* id est, suis subiectis falsorum horum sacrorum certos ritus tradidit & cæremonias. c *Non enim Cyprius insularis.* Venus in Cypro insula est nata, vnde etiam dicta est Cypris, quæ cum fuisset meretrix, eam antiquissimus Rex Cypri Cinyras in Deos retulit, quæ noctu fiebant obscœna Orgia in lucem proferens. Ea primum instituit vt Cypriæ virgines cum mercatoribus ad littus maris appellentibus coëuntes ex turpissimo quæstu dotem sibi pararent. Huius autem Cinyræ meminit Homerus in Rapſ. L. Iliadis, dicens eum Agamemnonem excepisse hospitio. d *Melampodem autem filium Amythaonis.* Ex Ægypto quæ impietatis & superstitionis omnis fuit magistra, & ad Græcos, & ad Romanos execranda quædam sacra & festa fuisse deducta apud authores multos satis constat. Sed quod Melampus Amythaonis filius ex Ægypto in Græciam transtulerit festũ Cereris, in quo celebratur luctus Cereris Proserpinam filiam à Plutone raptam quærentis, etsi diligenter quæsierim, nusquam potui inuenire. e *Hos ergo dixerim fuisse principes.* Mysteria dicit esse semen vitij & corruptelæ, & qui ea instituerunt fuisse authores omnis superstitionis, & impiarũ fabularum & patres superstitionis, seu falsæ religionis, & abominandi Deorum cultus. f *Iam verò tempus enim.* Postquam satis præmunijt auditorẽ, nunc aggreditur ipsa aperire mysteria. Ea dicit esse plena fraude & præstigijs, quòd ijs decipiantur homines, & oculi eorum præstringantur, vt qui se putent alia videre quàm videant, & pro sacris habeant, quæ sunt maximè execranda. Dicítque se eorum turpitudinem oculis ita subiecturum, vt non solùm ij qui mysterijs non sunt initiati, sed etiã qui sunt initiati, vera quæ dicit agnoscentes sint risuri fabulas quæ ab ipsis habentur in honore. g *Apertè autem dico quæ sunt occulta.* Turpia & obscœna pudor est dicere, sed longè magis est pudendum adorare quæ pudor est dicere. h *Quæ ergo ex spuma & in Cypro est genita.* Ex Cæli genitalibus à filio Saturno abscissis, & in mare proiectis, & cũ maris spuma coniunctis nata est Venus amica Cinyræ, de qua iam diximus, vt Hesiodus scribit in Theogonia. Et ideo vocata est Venus à spuma, quæ ἀφρὸς Græcè dicitur, ἀφροδίτη, & ex Cypro in quam nata appulit κυπρογενὴς, id est in Cypro genita, & Cypris, & φιλομμειδὴς, quòd exorta sit ex genitalibus quæ vocantur μήδεα. Ea ergo, inquit, Venus in vestris sacris mysticis, est tanquam fructus dignus libidinosis vestris partibus, nempe pudendis, quasi diceret, Mysteria vestra sunt huiusmodi, vt libidinosis vestris partibus, nempe pudendis, iure conueniant, & fructus sint eis digni. i *Marinæ huius voluptatis.* Erant quidem vt cæterorum Deorum, ita

etiam

Math. 22.

Theodor. in Rom. cap 11.
1. Cor. 15.
2. Cor. cap. 2

etiam Veneris arcana mysteria, erant tamen in eis eiusmodi symbola quæ initiatis rei latentē aperirent veritatem. Initiatis, inquit, in hac arte meretricia, id est initiatis mysterijs Veneris, traditur granū salis & Phallus. Granum quidem salis significabat ex mari ortam Venerē, Phallus, id est arrectū membrum virile procreatum ex genitalibus. Nummus autē, quem initiati dabant Veneri sicut amator dat amicæ, significabat eum & ipsam fuisse meretricem, & meretriciā artem in Cypro instituisse. Nam quod vertimus, amicæ, Græcè est ἑταίρα. Solent autē Athenienses vt rem leniant, meretrices appellare ἑταίρας, id est, amicas. [k] *Cereris autem mysteria.* Execrandorum flagitiorum non poterant, non esse execranda & abominanda symbola. Idem Iupiter cum matre Cerere concubuit, & ex ea Proserpinā genuit, & cum eadem Proserpina postea coïens ex ea suscepit Dionysium Taurū. Hæc sunt ergo præclara illa mysteria. Coit cum matre Iupiter, mater quæ eadē est etiam vxor, in filium & eundē maritum irascitur, propter quam iram appellata est βριμὼ, ἀπὸ τοῦ βριμάζειν, quod idē est ac fremere, & ipse Iupiter factum ægrè ferens precibus matrē placat. Per fellis potum quid significaretur non satis intelligo. Per cordis autem auulsiones fortè significatur Atys iuuenis, cuius amore capta fuerat Cybele, cum ipsa ex eo deprehensa fuisset grauida, per summā crudelitatem occisus à parentibus simul cum nutricibus, ipsa autem Cybele ob dolorem insana effecta in publicum prodijt, psallénsq; cum Tympano, Diodorus Siculus lib. 4. Bibliothecę. Dicta autem nefandæ operationes significant, fortè nefariam Atys à Cybele exectionem cum eum deprehendisset cum pellice. Quam quidē nefariam exectionem imitati sunt postea Galli Sacerdotes Cybeles, qui virilibus amputatis ei sacra faciebāt, & cū Tympanis & Cymbalis tumultuantes oberrabant. [l] *Hæc mystica sacra peragunt Phryges.* De Cybele Atyde, Curetibus, Corybantibus, & Idæis Dactylis, vide quæ scribit Strabo lib. 10. neq; enim immorandum in ijs ducimus, quæ non recēset Clemens, vt discamus, sed vt ea gentes rideant & abhorreant. Phryges autem dicit ea sacra mysteria peragere quod ea è Phrygia orta sint, & à Sacerdotibus Cybeles, qui Galli sunt appellati, primò sunt facta. [m] *Hoc quoque iactarunt.* Iuppiter fingens se ægrè ferre quod Cererem, quæ eadem est quæ Rhea, vt vult Diodorus cōpressisset, arietis auulsos coleos in eius sinum iniecit, fingēs eos esse suos, & se stupri ei illati pœnas dare, quod erat falsum. [n] *Hæc symbola huius initiationis.* Symbola, inquit, vestrorum mysteriorum vobis abundè exposita vos vel inuitos cogēt ridere, licet ægrè feratis quod refellamini in ijs quæ vobis sancta videntur & veneranda. [o] *Ex Tympano comedi.* Hæc verba sunt signa & symbola quæ significabant ea quæ continebantur in mysterijs, nempe esum & potum, & ingressum in thalamum, ex quo significatur postquam comedissent & bibissent Iuppiter & Ceres, Iouem tāquam in nuptiali thalamo coiuisse cum matre Rhea seu Cerere, ea enim multis fuit appellata nominibus, & quē vocant patrem hominúmque Deúmque, suo exemplo homines incestum docuisse. [p] *Quid autem si etiam reliqua adiecerim?* Per interrogationem auditorem reddit attentiorem. [q] *Vterum quidem gerit Ceres.* Non satis habuit Iuppiter cum matre coijsse, & ex ea filiā suscepisse, nisi cum filia incestum admitteret, qui etiam sororem suam vxorem duxerat. [r] *Pater & corruptor puellæ Iuppiter.* Rem exaggerat à circunstantia personæ, quod qui filiā suam bonis moribus debebat instituere, ipse eam corruperit, & eam induerit personam vt cum ea concumberet, quæ facilè quam esset sceleratus argueret. Draco enim factus cum ea coijt. Draco autem in multis sacræ scripturæ locis accipitur pro Diabolo seu cacodæmone. [s] *Sabaziorum certè mysteriorum.* Scribit Diodorus lib. 4. historiæ fabulosæ tractans de Dionysijs, cum quisnam sit vnus ex ijs exposuisset. Traditur quoque, inquit, & alter multa prior ætate fuisse Dionysius, quem aiūt ex Ioue & Proserpina natum, à nonnullísque appellatum Sebasim. Huius genus sacra honorésque propter pudorem nocturna occultáque agunt. Fuit is quoq; à Poëtis appellatus Sabazius & Zagræus. Sabasius, vt dicit Heraclides in XII. de Heraclea, cum citante Cōmentatore Aristophanis in Comœdia, cuius est titulus Aues, ἀπὸ τοῦ σαβάζειν, quod idem est quod Bacchari, siue clamare. Zagræus autem ex eo quod sit valde ferus & agrestis. Za enim est particula intensiua. Cuiusmodi autem esset hoc mysteriū, ijs qui mysterio erant initiati, ostēdebat signum, id enim est symbolum. Symbolum autem seu signum erat Deus qui sinū subibat & peruadebat. Is autem Deus erat Draco, qui cū traheretur & reperet per sinum initiatorum, significabat Iouem in Draconem conuersum, cum filia Proserpina concubuisse, & ex ea natum esse Sebasim seu Sabazium aut Zagræum, qui idem est quod Dionysius, quod quidem erat euidens argumentum eius incontinentiæ. [t] *Parit autem Proserpina quoque filium Taurina specie.* Ex eo Iouis cum filia Proserpina congressu natus est Dionysius, qui & Taurus, & ταυροκέρωτα, & ταυρόμορφος & λεοντοπρόσωπος, & κεραῖος, & βούκερως, est appellatus. Idem est autem qui est Sebasus & Sabazius & Zagræus. [u] *In monte occultum bubulcus stimulum.* Est hoc quoque, vt existimo, aliud symbolum mysteriorum Sabaziorum, sed quod non satis intelligo, nisi fortè in ijs esset Bubulcus, ad significandum Dionysij cognomen, nempe Taurum. Is gestabat occultam seu mysticam ferulā, ea autem ferula Græcè est νάρθηξ, quæ etiam Thyrsus dicebatur, quam gestabant qui Bacchi erāt asseclæ. Vnde est etiā Græcum prouerbiū ναρθηκοφόροι πολλοί, παῦροι δέ τε βάκχοι. Bubulcus ergo taurū significabat. Ferula autem, seu Thyrsus Dionysium. In Græco autem contextu est κάλον, sed lego καλὸν, vt sit καλοὶ pro καλῶς. Hæc mea est coniectura quæ an vera sit, nescio: mihi quidem certè videtur locus mutilus & corruptus, sed malui meam qualemcunq; afferre coniecturā, quàm nihil dicere: lectori interea suum relinquens iudicium: [x] *Vis etiam tibi narrem quomodo flores collegerit Proserpina.* De Proserpinæ flores legentis, & in Calathū immittentis à Plutone raptu, Vide Ouidium in Metamorphos. lib. 5. & integrum de ea poëma Claudiani. De suibus autem Eubulei quæ cum duabus deabus sunt absorptæ, nusquam memini me legere, neque quod in Thesmophorijs Megaricè loquētes expellunt porcos. Totum hunc locum Clementis traduxit Eusebius in suum opus de præparatione Euāgelica lib. 2. cap. 5. Sed eius interpres Trapezōtius in multis videtur à nostro exēplari dissidere. Ita enim habet. Nequeo latius huius Perephattæ sacra enarrare,

quasillum, rapinam Idoneæ, vbi legendum est Adonei, id est Plutonis, terræ sues Eubulæi, quos eodem hiatu simul & duas Deas absorptas aiunt fuisse. Vnde Megarēses in Thesmophorijs suis immittunt, legendum fortè est, sues emittunt. Et quod ille vertit Megarenses, Græcè est μεγαρίζοντες, id est Megaricè loquentes seu Megarica lingua loquentes. Ideo autē Megaricè fortè loquebātur, quod cum Megaris esset Cereris domicilium, quod Megarum dicebant, vt scribit Pausanias lib. 1. Atticorū, Megaricis ritibus vterentur in Thesmophorijs. [y] *Huius fabulæ diem festum mulieres variè concelebrant.* Cereris filiam quærentis, & Proserpinæ filiæ raptus erant aliquot dies festi. Erant Thesmophoria, id est dies festus Cereris legiferæ. Nam inter cętera Cereri tribuitur quod prima leges tulerit. Prima, inquit Ouidius, dedit leges, θεσμὸς enim, lex dicitur, sed propriè lex non scripta, quàm vocāt Iuriscōsulti consuetudinē. Erant etiam Scirophoria. Sic autem scribit qui Commentarium edidit in Aristophanem. Scira est dies festus Mineruæ Sciradis XII. mensis Scirophoronis, qui est, vt vult Gaza, Mensis Martius. Alij volūt esse festum Cereris & Proserpinæ, in quo Sacerdos Erechthei fert vmbellam albā, quę dicitur Sciron. Aliter, Scira est dies festus apud Athenienses, à quo etiam mensis Scirophorion. Dicunt autem qui scripserunt de mensibus & festis Atheniensium, quod Sciron est vmbella, cum qua proficiscentes ex arce vadūt in quendam locum qui dicitur Scirus, Mineruæ sacerdos & sacerdos solis. Hoc autem portant Eteobutadæ, est autem hoc signum quod oporteat ędificare, & tecta facere, vtpote quod sit tempus aptū ad ædificandum. Mineruā autem Sciradem colunt Athenienses, quā Philochorus quidem in secundo Atydis dicit esse vocatam, à quodam Sciro vate Eleusinio. Praxion autem in secundo Megaricorum, à Scirone qui construxit Calaminem. Sciradem autem Mineruā fecit Theseus quando redijt occiso Minotauro. Dicunt autem quidem & mensem Scirophorionem & festum dici Scirophorion, quòd à cæde Minotauri reuersus Theseus, quam ex gypso fecerat Mineruam portarit. [z] *Dionysij autem mysteria sunt planè inhumana.* Tota hæc fabula, & quæ ex ea pendēt mysteria, ab Orphæi poëmatibus est petenda. Ea autem vocat inhumana mysteria, quod & per fraudē & per summam crudelitatem gesta sunt illa omnia, quæ causam dederunt mysterijs, Dionysius scilicet cum Curetibus choreas ducens, cum adhuc esset puer, puerilibus ludicris & muneribus, à Titanibus deceptus, & ab eisdem discerptus. [a] *Pinea nux, &c.* Hæc sunt munuscula puerilia, quibus à Titanibus deceptus fuit puer Dionysius choreas ducens inter Curetas. [a] *Pinea nux.* Græcè κῶνος, quæ etiam dicitur σφαῖρα. [b] *Trochus.* Græcè ῥόμβος, id est turbo. [c] *Et qui flectunt membra mouentque ludi.* Græcè παίγνια καμπεσίγυια, ludicra, quæ flectunt membra. Discum autem vel pilam intelligit, quorum exercitium cogit membra inflectere. [d] *Et quæ Hesperides miserunt aurea mala.* Fingitur in Hesperidū hortis in Aphrica fuisse mala aurea, quæ custodiebantur à Dracone perpetuo vigilante. [e] *Inutilia autem huius mysterij symbola.* Sunt hæc symbola mysteriorum Dionysij à Titanibus his munusculis decepti & postea discerpti. [f] *Atque Minerua quidem.* De hac fabula quæ cor Dionisij sustulit, & ideo ἀπὸ τοῦ πάλλειν, dicta est Pallas, mirum vbiq; silentiū. Giraldus Ferrariensis quidem certè, qui hoc de Dijs gentium argumentum copiosissimè tractauit, cum cognomenti Palladis multas attulisset rationes, de hac cordis ablatione & vibratione ne meminit quidē. De Palladis autem appellatione sic scribit Eustathius in I. Homeri Iliadis Rhapsodiam. Mineruam dicit Palladem per allegoriā, propter velocitatem & agilitatem prouidentiæ aut prudentiæ, pro qua accipitur Minerua, vtpote dicta à πάλλω, quod significat moueo, ex quo etiā sors dicitur πάλος, & κραιπάλη, idest crapula, vibratio ex ebrietate, quod quidem est motus & circumactio capitis, quod dicitur κάρα. Historia autem eodem deducit Palladem & adolescentulā, dicens apud veteres easdem vocari Palladas & adolescentulas. Vnde etiam denominata est παλλακὴ, id est pellex, & Pallantes dicti sunt iuuenes apud veteres, vt dicit Philistides in Syngenicis. Dicere autem eam sic vocari, quoniā in pugna cum Gigantibus interfecit quendā Pallantem Gigantem, vel quod euibrata fuit simul cum capite Iouis, vel quod Semele percussa fulmine, cum fœtus excidisset Dionysij palpitantis abortiui fœtus cor ad Iouem attulerit, aut si quid aliud dicitur, id dicitur ex nugis fabulosis. Hactenus de cognomine Palladis, ex quo constat non inueniri illam sublati cordis palpitationem quam scripserat Orpheus, cuius poëma in quo hoc mādauit litteris interijt. [g] *Titanes autem qui etiam ipsum discerpserant.* Titanum fabulosa historia narratur à Diodoro Siculo, lib. 4. Bibliothecæ. Hi Titanes quod Dionysium discerpsissent, & cum Ioue bellum gessissent, ab ipso fulmine percussi in Tartarum sunt amandati, & Dij Tartarei constituti. Hæc quoq; ex Clemente, sed nonnihil immutata & truncata sumpsit Eusebius lib. 1. de Præparat. cap. 2. Vt qui assarum carniū nidorem fortè sensisset, cuius præmij se esse participes vestri Dij confitentur. Vnde Homerus lib. 4. Iliadis.

Οὐ γάρ μοί ποτε βωμὸς ἐδεύετο δαιτὸς ἐΐσης,
Λοιβῆς τε κνίσης τε. τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς.

[h] *Quod si etiam Corybantum.* Hunc locum ex Clemente acceptum ita tractauit Arnobius. Obliuioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur. Frater trucidatur à fratribus, interempti ex sanguine Apium natum, prohibitum mensis olus illud apponi, ne à manibus mortui inexpiabilis contraheretur offensio. Quamuis autem in Græco exemplari Clementis legatur, τὸν τρίτον ἀδελφὸν ἀποκτείναντες οὗτοι, & versio Eusebij habeat, Tertium fratrem ab his interemptū. Nos tamen Arnobium secuti, non tertium, sed suum fratrem vertimus, vt Græcè legatur, non τρίτον, sed ἑαυτῶν. Corybantes autem dicti sunt ministri sacrorum Cybeles matris Deorum, dicti Corybantes, quia inter saltādum iactarant capita. Hinc dicti sunt κορυβαντίζειν, qui iactant capita, & furiis, & numine agitātur. Cuiusmodi autem esset eorum saltatio, vide Cælium Rhodiginum lib. 5. lect. antiq. cap. 4. hinc natum est prouerbium κορυβαντιᾶν pro insanire, vide Erasmum in Chiliad. [i] *Et hec sunt vt in summa dicam.* Quam sint execranda & abominanda eorum mysteria summatim exponit, cum ea dicat nihil esse aliud quàm cędes & sepulchra mortuorum. [k] *Horum autem Sacerdotes.* Sacra mystica & solemnia τελεταί. Qui autem ea ob-
ibant

In Comm.

Giraldus de Dijs gentiū, hist. Deorū. synt. 11.

ibant ἀνακτοτελεσταὶ appellabant. Ij itaque erāt qui sacris præerant. Eis autē non satis erat suis symbolis repræsentare Corybantū fratris ab eis occisi calamitatem, sed etiam quædam monstra afferebāt. Prohibebant enim ne in mensis apponeretur apiū cum totis radicibus, erat enim eis persuasum ex sanguine occisi. [l] *Putant enim ex Corybantico.* Abstinebant quidem Corybanticorum mysteriorum, mystæ ab Apio, propter eam quàm diximus causam. Mulieres autē quæ Thesmophoria celebrabant, id est festa Cereris, quæ quidem dicuntur θεσμοφοριάζουσαι, quem titulū vni ex suis Comœdijs imposuit Aristophanes, abstinebant ab esu mali Punici, propterea quod putarēt mala Punica germinasse ex guttis sanguinis Dionysij, discerpti à Titanibus. Isiaci autem & Cybelei Sacerdotes festū celebrantes, nō solùm abstinebant ab esu mali Punici, sed ieiunabant, & ab omni cibo abstinebant, non solùm propter Atym & Osyrim amissos, sed etiam propter raptam filiam Proserpinā quā quærebat Ceres. De his vide Augustinum lib. 6. de Ciuitate Dei, Hieron. in Iouinianum, Celium Rhodi. lect. antiq. lib. 6. cap. 3. & Girald. *Lact. lib. 1.* in historia Deorum syntagm. 12. cap. 1. Vide etiam Diodorum Siculum lib. 2. cap. 2. [m] *Cabeiros autem appellantes.* De Cabeiris vide quid scribat vir doctissimus & diligentissimus Cœlius Rhodig. lect. antiq. lib. 17. cap. 20. Eorum constat fuisse teletas, sed quinā ipsi fuerint dubitatur. Sunt qui eos putant fuisse Curetes. Fortasse autem ijdem erant Curetes, Corybātes, & Cabeiri. Ij ergo quicūq; essent, & fratrem suum occiderūt, & Dionysij à Titanibus discerpti pudendū in cista repositum in Hetruriā, tanquam præclaras merces portarunt, & Hetruscis colendum exhibuerūt, & apud eos egregias scilicet reliquias deposuerūt. Propterea autem quod Dionysius qui à Titanibus fuit discerptus, fuit etiam exectus, satis verisimiliter opinantur, nonnulli eum fuisse dictum Atym, ἀπὸ τοῦ ἀτῶ, quod est lædo & mutilo. [n] *Et quid mirum si Hetrusci barbari.* Hetrusci erant barbari, vt qui ex Lydia duxerint originem. Quo fit vt minus sit mirum si eis persuaderi potuerit, vt tam turpia admitterent mysteria. Atheniensibus autē, & toti Græciæ omni humanitatis & doctrinæ genere excultæ persuaderi potuisse, vt omni probro ac dedecore plenam in Cereris mysterijs admitteret fabulam, planè est mirum. [o] *Cùm enim erraret Ceres.* Hic describitur origo mysteriorum Eleusinorum, quæ etiam lepidè narratur ab Arnobio aduersus gentes. [p] *Hoc in hodiernum diem.* Quando Proserpinæ festa celebrabātur, luctu plena erant omnia ad exprimendum dolorem matris filiam quærentis. Quando autem erat dies festus Cereris, prohibitum erat tristitiam præ se ferre, ne post inuentam filiam imitari viderentur Cererē, eam cum luctu & dolore quærētem, vt scribit Phurnutus, quem citat Giraldus historiæ Deorum syntagm. 6. cap. Proserpina. [q] *Tunc autem habitabant Eleusinam terrigenæ.* Horum omniū meminit Pausanias in Atticorum secundo & tertio, & eos dicit primos instituisse sacra Eleusiniæ, quanquā Homerus in suis carminibus de Cereris mysterijs Dysaulis nō meminit. De Baubo autem ne verbum quidē fecit. Rei autē turpitudo fortasse effecit vt admoneretur in somnis Pausanias ne arcana reuelaret. Eumolpidæ autem dicti sunt ab Eumolpo qui ex Thracia genus duxit, qui ipse quoque docuit ritus initiandi mysterijs. [r] *Et hoc sacra enuncians.* Græcè est καὶ τὸ κηρύκων τὸ ἱεροφαντικὸν δὴ τοῦτο γένος ἱερῶν. κῆρυξ apud Græcos multa significat, caduceatorē, fecialem, præconem. Ex ijs autē quidam dicebantur Διὸς ἄγγελοι, Iouis nūcij, quoniam inter Deos & inter homines intercedebant in sacrificijs, & Deorū festa annunciabant. De ijs autē intelligit Clemens, non de fecialibus, nec de caduceatoribus, nec de rerum venaliū præconibus, nec de ijs qui in gymnicis certaminibus victores renunciabāt. Vt eos ergo à cæteris distingueret, nō solùm dixit κηρύκων, sed etiā addidit ἱεροφαντικόν. ἱεροφάντης autem est, qui ostendit mysteria, & ad diuina inducit eloquia. Et ideo sic vertendum duximus; Et hoc sacra enuncians præconum genus, non vt Trapezontius apud Eusebium libro de Præparatione cap. 2. Et præconum sacrum genus, aliud est enim ἱερὸν, aliud ἱεροφαντικόν. [s] *Baubo autem (neque enim me continebo quin dicam.)* Hoc est illud arcanum, quod ne reuelaret Pausanias, dicit se in somnis fuisse admonitum: eum quidem certè, vt puto, non somnium deterruit, sed pudor. Quod autem est Græcè κυκεῶν, nos confectam potionem vertimus, est enim κυκεὼν ex varijs cōfecta potio. Eam cinnam vocat Arnobius, etiāsi sæpius vsurpet vocabulum Cyceonis. Pudēda aperit ἀνασύρεται τὰ αἰδοῖα, Trapezontius vertit, sublata veste genitalia mēbra Deæ ostendit. Deest fortè aliquid, nempe καὶ δεικνύει, vt sit, vestes contrahit & pudenda aperit. [t] *Hæc sunt arcana Atheniensium.* Egregia, inquit, sunt hæc mysteria, & quæ tam sancta & augusta sunt apud Athenienses, & à quibus arceantur profani, & quæ nemini sunt aperienda, & quæ tanti fecit Orpheus, vt ea suorum versuum mandaret monimentis. [u] *Educam autem tibi ipsos versus Orphei, &c.* Nos sic eos vertimus, aliter Trapezontius apud Eusebium. Aliter Arnobius in lib. 5. aduersus gentes, sed in his versibus Iacchi nō meminit. Quid autem eius loco subiiciat malim apud eum videas, quam dum id refero ipse sim ridiculus. [x] *Eleusinorum mysteriorum signum est.* Græcè est σύνθημα, quod verti signum. Is enim alibi vocat σύμβολον, quod est symbolum, & signum: est autem σύνθημα signum, de quo inter aliquos conuenit, quod etiam dicitur Tessera. Erant autem omnia hæc symbola, non rerum diuinarum, sed planè obscœnarum, & ridicularum signa. [y] *Pulchra quidem hæc sunt spectacula.* Est hoc veluti quoddam epiphonema eorū quæ prius dicta sunt. Eiusmodi, inquit, Deæ talia conueniunt spectacula. Merito noctu, & in tenebris peraguntur hæc mysteria, & non abs re lucēt faces quæ ardente igne significant æterni ignis pœnas qui est præparatus post mortem Atheniensibus, & cæteris Græcis præter eorum spem & expectationem. De eiusmodi enim mysteriis talem non expectant mercedem. Dicuntur autem Athenienses ab antiquissimo eorum Rege Erichtæo, Erichtidæ. De Erichtæo autem, vide Pausaniam lib. 1. Atticorum. Illud autem qui magno vel potius vano est animo, Græcè est μεγαλήτορες μᾶλλον δὲ ματαιόφρονες. Est autem pulchra correctio & elegās allusio in μεγαλήτορες & ματαιόφρονες, quam vertentes magno & vano vtcunque expressimus. [z] *His quidem vaticinatur Heraclitus Ephesius.* Quicunque fuerit hic Heraclitus Ephesius, nondum enim memini me legere, ex verbis Clementis cōstat eum fuisse vatem qui post mortem prædicit, & minatur ignem iis quos enumerat, nocti-

C

uagis, Magis. Fortè coniungendum eſt Noctiuagis cum Magis, vt id ſit Magorum epitheton: ars enim magica maximè exercetur noctu in tenebris Bacchis, lenis, myſtis, ſcribit Strabo li. 10. Miniſtri & aſſeclæ Dionyſij putabãtur Sileni, Satyri, Bacchæ, Lenæ, Thyiæ, Mimallones, Naiades & Nymphæ, & Tityri. Et eſt myſta quidem cõmune omniũ qui quibuſuis myſterijs initiant, aut ea diſcũt: Lenæ autem dicuntur, vt vult Euſtathius in Homerum, mulieres quæ Bacchum ſequuntur, dicuntur & Bacchæ & Mænades. Dicũtur etiam Lenides, propter torcular quod vinum excipit, vbi licet videre quod melius dicuntur mulieres iſtæ Bacchi aſſeclæ Lenides quàm lenæ. Dicuntur autẽ Lenides ἀπὸ τοῦ ληνοῦ, quod eſt torcular, à quo & Bacchus dictus eſt Lenæus, & Lenæa Bacchi feſta, & menſis Lenæon. [a] *Et ſunt Draconis myſteria.* Draconis dicuntur myſteria, & quod Cacodæmon quem Draco ſignificat in ſcripturis ea ſuggeſſerit, & quod ea orta ſint à Dracone, qui vt ſuperius vidimus Dionyſium Taurum genuit. Sunt autem ea myſteria fraus quędam, per quam decipiuntur homines, & inducuntur, vt pro ſacris habeant ea quæ ſunt prophana, & quæ falſa religione adhortatur ad execrãda ſacramenta. Execranda ſacramenta, Grecè eſt ἀνόργιαστοι τελεταὶ, id eſt ad myſteria quę ſunt à myſterio aliena. Ita autem vertimus quod & τελεταὶ ſint myſteria, & myſteria ſępe accipiãtur pro ſacramentis. Et ἀνόργιαστον dicitur, quod eſt alienum ab orgijs quę ſunt etiam myſteria. Sacramentis autem per antitheſim aptè opponitur execrandum. [b] *Quales autem ciſtæ eorum myſticæ?* Apud Athenienſes erant duę virgines miniſtrę Palladis, quę dicebantur κανηφόροι, id eſt ciſtiferæ. De ijs ita ſcribit Pauſanias in Attico. Virgines duæ non longè à Poliados habitant. Eas Athenienſes Ciſtiferas appellant. Hæ certum tempus apud Deam commorantur, deinde vbi feſtus dies aduenit, per noctem capite tollunt, quæ illas Mineruæ Sacerdos ferre iuſſerit. Cùm neq; ipſa quid ferendum det, neq; virgines quid ferant, ſciant. Eſt in vrbe ſeptum quoddam non longè à Veneris quæ in Ortis dicitur. Ibi in ſpecum quendam deſcendentes, onus deponunt, & pro eo aliud item velatum & occultum tollunt, ac foras cum egreſſæ fuerint, exautoratæ in poſterum quò velint abeunt, ſed pro illis totidem alias, quàs in arce adducunt, capiunt. Nec Sacerdos ergo quæ eis onus imponebat, nec ipſę quæ portabant ſciebant quid portarent. Quænam autem portarẽt, aperit Clemens qui eorum arcana detegit myſteria. Ea ſunt Seſamides & Pyramides & Tolypæ & Popana quæ multos habent vmbilicos, ſalis grana, & Draco orgium Dionyſij Baſſaræi. Seſamides, inquit Atheneus, bellaria ſunt in circulum facta, melle & Seſamo, oleóque irrigata. Pyramidem verò dicit eſſe Placentam quæ fit ex toſto tritico melle irrigato. Tolypæ apud Euſtathium in Rhapſodiam Odyſſ. multa ſignificat, nẽpe & globum lanæ elaboratæ, & herbam quandam letalem, & nonnulla alia. Significat etiam genus Mazæ. Maza autẽ, vt vult Ariſtoph. interpres, eſt farina aqua & oleo cõſperſa. Alij volunt eſſe panem offa madefactum: alij libam vel placentã. In qua ſignificatione hic eſt accipiendum, cum præcedentia duo vocabula ſignificent nomina placentarum, & Popanum quoq; quod ſequitur ſit genus placentæ, vt vult Euſtathius in 1. Homeri. Rhapſ. Iliad. dictum ἀπὸ τοῦ πέπτειν, quod ſignificat concoquere, vel πάνυ, & αἶα, quæ ſunt nomina Dijs conuenientia, vt vult idem in Δ Rhapſ. Iliad. *Et Draco Orgium Dionyſij Baſſaræi.* Draco quoque vnum erat ex ijs quæ portabantur. Erat autem ſymbolum Dionyſij Tauromorphi, qui genitus fuit à Ioue conuerſo in Draconem. Orgium autem & myſterium cõfunduntur, ſed orgium eſt proprie myſterium Bacchi. Porrò autem Baſſaræus eſt vnũ ex Bacchi nominibus, quod ſumpſit ex ſuis nutricibus quæ dicebantur Baſſaræ. Propterea quod ob inſaniam facilè ferebãtur ad execrationem, vt dicit Euſtathius in Homil. ξ. Rhapſ. Iliad. Aliàs à Baſſaride veſte demiſſa ad talos. De nominibus Bacchi vide Giraldũ de Dijs ſyntagm. 8. Dicitur autem non ſolùm βασσαρεύς, ſed etiã βάσσαρος, ab Orpheo in hymnis, ἐλθὲ μάκαρ Διόνυσε πυρίσπορε, ταυρομέτωπε, βάσσαρε. [c] *An non mala Punica.* Sunt hæc quidem myſteriorum quorundam ſymbola. Sed quorum non facilè eſt in ijs quos habemus authoribus inuenire. Apud Euſebiũ ex verſione Trapezontij pro mala Punica legitur exta fumantia: conſulendum eſt Græcum exemplar Euſebij, quod mihi deeſt. Legitur etiam corda tremẽtia, id fortè erat ſymbolũ diſcerpti Dionyſij. Ferulæ etiam & hederæ erant ſymbola Bacchi. Phtoe erat quædam placenta, de qua ſic ſcribit Athenæus, Phtoes placenta ita fit, Caſeum exprimens terito, ac in æreum cribrum cõiectum excolato, poſtea mel inijcias, heminámque farinæ ſiligineæ, in vnúmque mollias. Papauera autem offerebantur Cereri in ſacrificijs, vt ſcribit Phurnutus, propterea quod cum ſit rotundum & turbinatum, terram ſignificet. [d] *Hæc ſunt eorum ſancta.* Ex his, inquit, ſymbolis facilè licet videre quàm nihil ſit in his ſanctum nec diuinum, ſed omnia craſſa & terrena. [e] *Quinetiam Themidis arcana ſymbola.* Themin dicunt eſſe iuſtitiæ, & eius quod eſt fas, præſidem, eámque etiam ante Apollinem edidiſſe oracula, ſed cur eius ſint hæc arcana quæ dicit Clemens ſymbola, cum de ipſa permulti ſcripſerint, mirũ apud omnes ſilentium. De quorum cæteris aliquid fortaſſe probabile poteſt conijci, ſed nulla afferri poteſt coniectura, quæ obſtet quominus pudendum muliebre ſit obſcœnum ſymbolum, & quod nihil habeat commune cum Dea præſide iuſtitiæ, nempe Themide. [f] *O euidentem impudentiam.* Poſtquam eorum arcana detexit myſteria, & oſtendit quàm ea ſint obſcœna, & impudentia, exclamat. O euidentem impudentiã, quaſi diceret, dum latent creduntur veneranda, ſed propalata, ſunt à pudore aliena penitus. [g] *Olim quidem moderatis hominibus.* Viri, inquit, modeſti non niſi noctu olim dabant operam voluptati, vt nox detegeret eius turpitudinem: nunc autem initiatis, nox aperit ſacra incõtinentiæ & libidinis, & in myſterijs ideo lucent faces, vt ignis oſtendat vitia & flagitia. [h] *Extingue ignem ſacrorum Antiſtes.* Per apoſtrophen cõuertit ſermonem ad ſacrorum Antiſtiten, & ad eum qui geſtat facem, & ſacrorũ quidem Antiſtiten ignem iubet extinguere, eum autem qui geſtat facem vt reuereatur lampades, quę ea quæ celari deberẽt detegunt myſteria. Bacchi enim obſcœna orgia lux aperit. Iacchus enim eſt idẽ quod Bacchus. Myſteria, inquit, & orgia luce ſublata honorẽtur tenebris. Nam quæ propalata probro ac dedecore lux afficit, ea dum non cõſpiciuntur honorant tenebræ. Ignis non diſſimulat, &c. Per αἰδῶ τὸν ποταμὸν, de igne loquitur

Pauſ. lib. Attic.

Athen. lib. 14. de Placentis.

loquitur tanquam de re animata. Ignis, inquit, non est hypocrita, rem cuiusmodi est ostendit, & punit
eos quos iubetur punire vt tandem impios Dei iussu est puniturus. [i] *Hæc sunt impiorum.* Epilogus eo-
rum quæ dixit de mysteriis. Impij Græcè dicuntur ἄθεοι, quasi dicas sine Deo, & qui à religione planè
sunt alieni, [k] *Impios autem eos & sine Deo iure voco.* Duplex est impietas, & Deum verum non agno-
scere, & eos qui verè non sunt Dij colere, imò qui ne sunt quidē. Sunt enim qui existimantur Dij, cùm
tamen non sint Dij, & sunt qui existimantur Dij qui ne sunt quidem, id est, tantum ab est vt sint Dij, vt
ne sint quidem omnino, & tantū nominentur, rei autem nihil habeant. Puerum qui discerpitur à Tita-
nibus, intelligit Dionysiū, de quo superius diximus, lugentem autem mulierculam intelligit Cererem
quæ luget filiam Proserpinā. Partes præ pudore non dicendas, Phallos intelligit & Itiphallos, pectines
muliebres, partésque pudendas. *Propterea certè nos quoque arguit Apostolus.* In nostra veteri versione
legitur, Et hospites testamentorum, promissionis spem nō habentes, & sine Deo in hoc mundo: cuius
est sensus, Nec vetus, nec nouum Testamentū habebatis, nec quæ sunt in Christum credētibus promis-
sa sperabatis, nempe regnum cœlorum & vitam æternam, neq; Deum colebatis, nec vllam habebatis
religionem. Tales enim erant gentes priusquam in Christum crederent. [m] *Multa bona Regi Scytharum.*
Bene precatur cuidam Regi Scytharum qui suum ciuem turpia matris Deorum mysteria imitantē sa-
gittis confoderit. Sed quódnam fuerit eius Regis nomen, fatetur Clemens se ignorare, cum dicit; Qui-
cunque is fuerit. Quod satis indicat in exemplari Græco, malè fuisse insertum ἀνάχαρσις, quod nos ideo
expunximus. De Anacharsi enim Rege Scythiæ nulla fit mentio, frequens autē de Anacharsi Philoso- *Strabo lib.*
pho. Cyzici matris Deorum, & filiæ eius Proserpinæ, quā etiam Deam Cyzicenam appellāt, vt ait Ste- *12. Pausan.*
phanus, & magnificum fuisse templū & solemne festum, testantur Strabo & Pausanias. Menargitæ &
Metrargitæ, idem significāt, nempe Sacerdotes Cybeles seu Rheæ matris Deorum singulis mensibus
oberrando stipem cogentes, & tympana ac cymbala portantes. Scribendum est autem Metragetes, nō
Mitragites, vt vult Erasmus in prouerbio, Metragyrtes, nō Daduchus. Hinc deriuatur μητραγυρτεῖν, apud
Eustathium, in Rhaps. Odyss. quod significat oberrando stipem quærere, propter Rheam Deorū ma-
trem. [n] *Qua de causa (nullo enim modo celandum est.)* Miratur Clemens quod ij quos enumerat, impij &
ἄθεοι sint cognominati, non aliam ob causam, quàm quod alijs omnibus perspicacius eos non esse Deos
viderunt, qui Dij existimabantur, cū tamen vita eorum esset proba. Primus ad pietatem est gradus, eos
qui non sunt Dij pro Dijs non habere, nec eos colere. Secundus autē, falsis Dijs reiectis, vnum Deum
colere, & remuneratorem agnoscere. Impietas autem summa est nullū penitus Deum agnoscere. Ij er-
go hoc quidem nomine non erant ἄθεοι, quòd pro Dijs non habebant eos qui non erant Dij, etsi pij
nondū essent quod veritatis & religionis nondum haberent intelligentiam. De Diagora Melio, & Eu-
hemero Agrigentino, & Theodoro Cyrenæo frequens est mentio tam apud gentium authores, quàm
apud scriptores ecclesiasticos. De Nicanore Cyprio, & Hippone Melio rarior. Quòd autem horum
omniū proba fuerit vita, nō videtur sentire Epiphanius. Is certè de Theodoro Cyreneo his verbis scri- *Epiph. in hæ-*
bit, vt nos vertimus; Theodorus; qui cognominatus ἄθεος nugas esse dicebat quę de Deo dicuntur, exi- *res. 80.*
stimabat enim non esse Deum: & ideo omnes adhortabatur vt furarentur, peierarent, raperent, & ne *contra Mas-*
morerentur pro patria. Dicebat enim vnam patriam esse mundum, & eum solùm esse bonū qui esset *silianos.*
fœlix, fugiendum autem qui esset infœlix, etiamsi sit sapiens, & eum esse eligendum ac præferendū qui
est insipiens, si sit diues & inobediens. [o] *Ex quibus vnus quidem præcipit Ægyptiis.* Ex hoc loco videtur *Epiph in*
Epiphanius id sumpsisse quod scribit. Alius autē Heraclitus Ægyptius dicit, Si sūt Dij, cur eos lugetis; *Anchorato.*
Si autem sunt mortui, frustra eos lugetis: lugebant enim Ægyptij Typhonem & Osyrim. Quod autem
dicit Clemens, Ex quibus vnus quidem præcipit Ægyptiis, Epiphanius habet, alius autem Heraclitus
Ægyptius dicit. Sitne corruptus locus nescio. Hoc scio de Heraclito Ægyptio me nihil vnquam legis-
se. Diogenes quidem certè Laërtius, cū in scribenda Heracliti vita aliquot eius nominis meminisset, &
patriam dixisset, de Heraclito Ægyptio, ne verbū quidem fecit. [p] *Alter verò cum Herculem è ligno cœpisset.* *Epiph. hære-*
Hunc quoq; locum ex Clemente sumpsit Epiphanius, qui sic scribit in Anchorato dicēs de gentibus. *si. 80. contra*
Audiat enim Diagoram qui suum Herculem cum esset ligneus exussit, & dicebat, Age Hercules tertiū *Massilianos.*
decimum certamen perficiens, accede nobis cocturus obsonium: quo accepto & in scandulas discisso,
suum irridens Deum tanquam qui non esset, apposita sibi cœna per ludibrium alebatur. Tertium deci-
mum autem certamen vocauit, quoniam duodecim labores narrantur Herculis suscepti iubente Euri-
stheo: quibus accessit hæc cum igne decertatio. [q] *Extrema itaque pietatis.* In Græco exemplari contex-
tus habet ἀκρότητες τῆς ἀμαθίας, id est, extrema itaq; ignorantiæ; sed puto legendum ἀκρότητες τῆς εὐσεβείας.
In medio consistit virtus quę pertinet ad mores, vt vult Aristoteles in Ethicis, eius autē extrema occu-
pāt vitia. Pietas ergo quæ est verus veri Dei cultus duo habet extrema, nempe ἀθεότητα, id est impietatē,
per quā Deus esse non creditur, nec colitur: δεισιδαιμονία autem, per quam qui non sunt Dij, Dij esse cre-
duntur & colūtur. Eam vertimus superstitionem quę est Dæmonū & idolorum cultus. Dicitur etiam
aliquando superstitio quando nō ritè colitur, nec quę decet, nec vt decet ab eo petuntur. Extra ea vitia,
inquit, studendum est manere, nempe vt relictis extremis in virtute, nempe in pietate, & vnius veri Dei
vero cultu maneamus. [r] *Non vides Mosem sacrum veritatis interpretem.* Nihil est autem magis tritum in
diuinis scripturis, & maximè in Prophetis, quàm fornicationis nomine intelligi multorum Deorum
cultum, & idololatriā. [s] *Erat autem quædam antiqua, &c.* Deus sit à quo mundus regatur: Animis homi-
nū insitam esse notionem, vidit Cotta apud Ciceronem de natura Deorum lib. 2. sic dicēs; Quid enim
potest esse tam apertum, támque perspicuum, cum cœlum suspeximus, cœlestiáq; cōtemplati sumus,
quam esse aliquod numen præstantissimæ mentis quo hęc regantur; Hanc notionē dicit Clemēs esse
quandam antiquam hominibus cum cœlo naturaliter insitam societatem. Antiquam autē Græcè est

ἀρχαίαν, quasi dicas ab initio innatam. Hæc autem notio, etsi ignoratione quæ orta est à peccato primi hominis est obscurata, non est tamen ita extincta quin repentè ex tenebris exiliat & emicet. Quod facilè licuit videre cum duodecim à Christo missi Apostoli, breui tempore à falso Dæmonũ cultu totum ferè terrarum orbem ad veri Dei cultum reuocatum à tenebris in lucem deduxerint. Cuiusnam autẽ hi sint quos citat versus, nec ipse dicit, nec ego memini me legere. Quod autem dicit; Quisnã tu sis, conijcere est difficile, quod est ad ipsum Deum apostrophe, videtur id significare quod & à Platone dictum est, & à Gregorio Theologo, nempe Nazianzeno, pulcherrimè est demõstratum. Quod sit quidẽ Deus facilè posse intelligi, quidnam autem sit Deus, nec mente conijci, nec verbis posse exprimi. [t] *Alij enim statim à cælo contemplando decepti*. Plato in Cratylo censet Dei etymologiam ἀπὸ τοῦ θεῖν, hoc est à cursu, quem peragũt, esse deductam. Indos adorasse Solem dicit Clemẽs, quem sicut Ignem adorabant etiam Persæ. Lunam autem adorasse Phryges non memini me legere. [v] *Hinc Furias & Eumenidas*. Furiæ quæ Græcè dicuntur ἐριννύες, & per ἀντίφρασιν εὐμενίδες, fingebantur scelerum & maleficiorum vltrices, & eorum maximè quæ à filijs admissa erãt in parẽtes, vt scribũtur à Poëtis Scenicis, nempe à Tragicis, Orestem parricidam, qui matrem occiderat, ardentibus facibus esse persecutæ, παλαμναῖοι quoque & προστρόπαιοι & ἀλάστορες cum ipsi essent mali Dæmones & noxij, ad eos placandos & mala propulsanda, ad eos accedebant supplices. De varia autem eorũ significatione & etymologia, vide Etymologicũ Græcum & Eustathium in Homerum. [x] *Iam verò quidam ex Philosophis*. Poëtis vtcunque erat condonandum quod Deos fingerẽt, sed Philosophi minimè possunt excusari, qui hominum affectiones in Deos retulerunt, & eorum etiã simulachra erexerũt. Timor colebatur apud Lacedæmonios, vt ostendit Plutarchus in Cleomene. Apud Romanos Hilaria, id est lætitiæ celebritas fiebat, VIII. Cal. Aprilis. Giraldus dicit se Spei effigiem in Adriani Imperatoris aureo numismate aliquando cõspexisse. Fœmina fuit stans instita laciniam sinistra manu nonnihil attollens, dextera in cubitũ elata paterã proferebat, in qua repositum erat veluti ciborium, id est vas in floris similitudine cum hac inscriptione: Spes P. R. De hac Spe idem in multis locis. De Amore autẽ qui Græcè ἔρως dicitur, & alio etiã Latino vocabulo appellatur Cupido, copiosè scribit idem Giraldus in syntagmate XIII. historiæ Deorũ. Athenienses, vt scribit Pausanias in Atticis inter cæteros Deos coluerunt Contumeliam & Impudentiã. Idem scribit lapides argenteos quibus rei atque accusatores omnes insistunt, vnum cõtumeliæ, impudentiæ alterum appellant. *Pausan. de Atticis lib. 1.* Cicero autem lib. 2. de legibus, scribit Epimenidẽ Cretensem non altaria erexisse, sed Atheniensibus erigenda suasisse. Hæc sunt enim eius verba. Nã illud vitiosum Athenis, quod Cyllonio scelere expiato, Epimenide Cretensi suadente, fecerant cõtumeliæ fanum & impudentię. Vide quæ de ea scribat Erasmus in Prouerbio Dei impudentia Chil. III. Cent. 1. Quid est autem magis absurdum quàm eosdem & Deum Pudorem, & Deum facere Impudentiam, vt Xenophon in conuiuio. *Alij autem ex iisdem rebus*. Cùm Græcum Clementis exemplar ita habeat, εἰσὶ δὲ αὐτῶν ὁρμώμεναι τῶν πραγμάτων, ἐνδείκνυται τοῖς ἀνθρώποις, καὶ σωματικῶς ἀναπλάττονται δίκη τις, καὶ κλωθὼ καὶ λάχεσις καὶ ἄτροπος, καὶ εἱμαρμένη, αὐξώ τε καὶ θαλλὼ αἱ ἀττικαί, ex quibus verbis nõ possit plenus & perfectus elici sensus, nec diuinare possem quidnã scriptum reliquisset, malui paucula verba addere quibus perfecta redderetur sententia quàm si nihil adderẽ, sensus qui alioqui est per se satis clarus mãcus esset & mutilus, interim optans vt aliquod aliud inueniatur exemplar ex quo suppleri possint quæ desunt. Iustitia Græcè dicitur δίκη. Δίκη autem & iustitiam & iudicium significat. Dicitur etiam Astrea à patre vt quidam dicunt, Astreo. Alij autem eam dicunt fuisse filiam Iouis & Themidis. Eius imago describitur à Chrysippo in libello περὶ τοῦ καλοῦ καὶ ἡδονῆς, hoc est de honesto & voluptate. Cuius verba & eorum versionem, vide apud Gellium lib. 14. Clotho, Lachesis, & Atropos Latinè per antiphrasin dicuntur Parcæ quod nemini parcant. Græcè autem μοῖραι, αἶσαι & κῆρες, Lachesis autẽ dicta est ἀπὸ τοῦ λαγχάνειν, quod est sortiri, vel sorte euenire. Atropos, quoniam verti & mutari non possit. Clotho ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod est cõtorquere & filium glomerare. De his vide Eusebium lib. 6. de Præparat. Euangelica. Quod Græcè est εἱμαρμένη, verti Parcam, quoniam nõ aliud occurrebat Latinum vocabulum. Poteram vertere fatum, reuera enim εἱμαρμένη, est fatum. Sed quoniã omnes Dij qui vocantur, sunt vel masculini vel fœminini generis, malui parcam dicere quàm fatum. Dicitur autẽ εἱμαρμένη, vt vult Eustathius in Homerũ, vel ἀπὸ τοῦ μείρειν, quod est diuidere ac distribuere, vel ἀπὸ τοῦ εἱρμοῦ, quod est series, quoniam sit fatum ex quadam concatenata rerum serie & cõsequentia. Fatũ autem, vt vult Varro, dictum est à fando, quod Parcæ pueris quid sit venturũ pronũciant. De Auxo & Thallo duabus Deabus Atticis his verbis scribit Pausanias lib 9. Bœoticorum. Lacedęmonij gratias tantũ duas colunt, quas Lacedæmonem Taygetæ filium dedicasse tradunt, eásque Clytam & Phenam nominasse. Consentanea sanè Gratiis nomina. Cõsentanea etiã quæ Athenienses vsurparũt. Nam & ipsi iam tum ab antiquis temporibus Gratias venerantur Auxo & Hegemonem. Nam Carpus nomen nõ gratiæ, sed heræ, id est fructuum tempestiuitatis est. Horarum alteri, cõmunes cum Pandroso honores Athenienses habent. Thallotémque, hoc est germinatricem nominant, &c. Thallotem autẽ eam esse puto, quæ à Clemente dicitur Thallo. Hesiodus in Theogonia tribus Gratiis nomina imponit, Euphrosynẽ, Aglaiam, & Thaliam. Quo fit vt existimem eandem fuisse Thallo & Thaliam. [a] *Sextus est modus introducendæ*. Hic est alius modus, quo fiunt Dij gentium: Duodecim enim Dij ab iis numerantur, quos vocant maiorum gentium: de quibus vide Lactantium in primo: D. Augustinum in 6. de Ciuitate, ex Varrone: & Ciceronem in Tusculanis. De iis scripsit Hesiodus in sua Theogonia, si modo ea sit Hesiodi. De eo enim dubitat Pausanias. Præter hos autẽ duodecim, alios enumerat Homerus, & adscribit in numerum Deorum, qui dici possunt Dij minorum gentium, & παρεγγεγραμμένοι, Latinè autem adscriptitij, & μέτοικοι, seu inquilini. [b] *Restat postremus*. Multi homines sunt ab hominibus in Deos relati propter beneficia. Ad hunc autem errorem sunt prolapsi, quod cum primum rerum omnium causam, cui sunt omnia

omnia

mnia bona accepta ferenda, non agnoscerent, pro Dijs habuerūt eos, à quibus aliquam acceperunt vtilitatem. Scribit Cicero de natura Deorum. Suscepit autem vita hominum, consuetudóq; communis, vt beneficijs excellentes in cęlū fama ac voluntate tolleret. Hinc, inquit, Hercules, hinc Castor & Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber. Quod autē est Græcè σωτῆρας, verti Seruatores, cū non sit aliud Latinum vocabulum, quo verbum Grecū, nempe σωτὴρ exprimamus. Non me fugit Ciceronem in Verrinis asserere id dici non posse Latinè, σωτῆρα enim dici qui dedit salutem. Omnes ferè Latini scriptores qui res Christianas tractarunt, Saluatorem dicunt: sed cum nec Latinū sit Saluator, nec rem magis exprimat quàm Seruator, Seruatorem malui dicere quàm Saluatorē. Quod si quis malit Saluatorē, per me licet ei vbicunque est Seruator, legere Saluator. Dictus est autem & Iupiter σωτὴρ, & Castor & Pollux. Solus autem Christus verè est σωτὴρ, id est Seruator, seu mauis Saluator, qui nos à peccatis, mortísque & Diaboli tyrannide eripuit, & ad vitam cōseruauit æternam. Hercules verò dicitur ἀλεξίκακος, vt etiam Iuppiter & Apollo ἀπὸ τοῦ ἀλέγειν κακὸν, ab ope ferenda in malis, vt vult Eustathius in K Rhapso. Iliadis, vel à malis depellendis: ἀλεξίκακον enim malorum depulsorem vocat, Macrob. 1. Saturnal. Æsculapius autem non solùm dicitur medicus, sed & medicinam inuenisse, cuius fertur tanta fuisse medendi præstantia, vt mortuum Hippolytum in vitam reuocauerit, vide Pausaniam 2. Corinth. [e] *Hæ quidem sunt lubricæ.* Hi sunt, inquit, modi à nobis explicati, quibus apud gentes sunt falsi Dij, & quibus disceditur à veritate, id est à Deo vero, & homo à cœlo præcipitatus cadit in barathrum, vt qui vera carens religione deturbetur ad inferos.

[a] *Volo autem vobis, quales essent ipsi dij, & quinam essent, ad viuum ostendere, vt tandem ab errore cessetis, rursus autem in cælum reuertamini. Eramus enim nos quoque aliquando* [b] *filij iræ, sicut etiam reliqui: Deus autem cùm diues esset in misericordia, per multam suam dilectionem qua dilexit nos, cùm iam essemus mortui delictis, cum Christo conuiuificauit.* [c] *Viuens enim Verbum, & vnà cum Christo sepultum, vnà cum Deo extollitur. Qui autem adhuc sunt infideles, iræ filij nominantur, vt qui iræ nutriantur. Nos non sumus amplius iræ alumni, qui sumus auulsi ab errore, tendimus autem ad veritatem: ea ratione nos, qui aliquando fuimus filij iniquitatis, per Verbi clementiam nunc facti sumus filij Dei.* [d] *Vos autem vester quoque incessit Poëta Agrigentinus Empedocles:* Ephes. 2.

Difficilis nam quos cruciat sceleratáque vita,
Non erit à misero vobis cessare dolore.

Ac plurima quidem vobis de dijs ficta & fabulosè sunt tradita. Quæcunque autem facta esse reputatum est, ea de hominibus turpibus, & qui petulanter ac flagitiosè vixerunt, scripta sunt.

[e] Insani tumidíque inceditis, atque relicto
Rectæ calle viæ fugitis per inhospita saxa,
Et sentes: cur erratis? desistite rebus
A vanis hominum, ô homines, noctísque tenebris
Dimissis, claram quæ offertur prendite lucem.

[f] *Hæc vobis præcipit prophetica & poëtica Sybilla: præcipit etiam Veritas, quæ harum terribilium & stuporem incutientium personarum, deorum aperit turbam, falsò susceptas opiniones synonymis arguens.* [g] *Ac sunt quidem qui tres dicunt esse Ioues: vnum quidem Ætheris filium in Arcadia, reliquos autem filios Saturni: Eorum autem vnum quidem in Creta, alterum verò rursus in Arcadia.* [h] *Sunt autem qui ponunt quinque Mineruas, vnam quidem Vulcani filiam, Atheniensem: alteram verò Nili, Ægyptiam: tertiam Saturni, belli inuentricem: quartam Iouis, quam Messenij Coryphasiam à matre cognominarunt: Postremam filiam Pallantis & Titanidis filiæ Oceani, quæ patre ab ipsa impiè sacrificato, ornata fuit patris pelle, tanquam vellere.* [i] *Iam verò Apollinem Aristoteles quidem primum Vulcani & Mineruæ, (non est hic ampliùs virgo Minerua) secundum in Creta, filium Corybantis, tertium*

Iouis, & quartum Arcadem, Sileni. Is apud Arcadas appellatus est Nomius. Post hos recenset Lybin Ammonis. Didymus autem Grammaticus sextum his subiungit, filium Magnetis. [i] *Quot autem nunc quoque sunt Apollines innumerabiles, mortales homines, opem ferentes, qui similiter vocati sunt atque illi prædicti? Quid autem si tibi multos dixerim Æsculapios, vel qui enumerantur Mercurios, vel Vulcanos qui traduntur in fabulis? Num superfluus vobis esse videbor, qui aures vestras his multis nominibus obruam? Sed ipsos quidem, patriæ, & artes, & vitæ, & præterea sepulchra, eos homines fuisse conuincunt.* [k] *Mars quidem certè, qui à Poëtis fuit, vt potuit, honoratus,*

Iliad. ε.

Mars Mars sæue hominum exitium, qui mœnia quassas.

Hic transfuga, qui nunc has, nunc illas partes sequitur, & est ferus & insolens, vt dicit quidem Epicharmus, erat Spartanus. Sophocles autem eum nouit esse Thracem: alij autem Arcadem. Hunc autem Homerus dicit fuisse vinctum tredecim mensibus:

Iliad. ε.

Et Mars sustinuit, cum Otus fortísque Ephialtes
Hunc nati ridigo vinxerunt vinculo Aloi.
Mensibus is dolio terdenis vinctus aheno est.

[m] *Multis augeantur bonis Cares, qui canes ei sacrificant. Scythæ autem non cessent mactare asinos, vt dicit Apollodorus & Callimachus. Idem autem alibi:*

Phœbus hyperboreis asino placatur in oris.
Phœbo mactati est hostia grata asini.

[n] *Vulcanus autem quem iecit Iupiter ex Olympo à limine dio, cùm in Lemnum cecidisset, fuit faber æris, vt qui mutilatus esset pedibus,*

Graciles illi tibiæque ruebant.

[o] *Habes etiam Medicum, non solùm æris fabrum inter deos: Medicus autem erat auarus, nomen est ei Aesculapius. Tibi autem tuum adducam Poëtam Bœotium Pindarum:*

Illum quoque subuertit præclara mercede,
Aurum quod in manibus apparuit.
Manus autem Saturnius iaculatus per ambas,
Respirationem pectoris abstulit ocyus.
Ardens autem fulmen illi mortem attulit. *Et Euripides:*
Nam Iupiter meum peremit filium,
Cui torsit ignem in pectus, Æsculapium,

[p] *Atque hic quidem ictus fulmine iacet in finibus Cynosuridis.* [q] *Philochorus autem dicit Medicum in Teno coli Neptunum, Saturnum autem situm esse in Sicilia, & eum illic fuisse sepultum.* [r] *Patrocles Thurius & iunior Sophocles scribunt de Castore & Polluce, eos fuisse quosdam homines morti fatísque obnoxios. Quòd si cui possit fidem facere Homerus, audiatur quod scriptum est:*

Tenos, vna ex Cycladibus.

Iliad. γ.

Alma autem hos iam terra tenebat
In Lacedæmone, eis quæ chara est patria tellus.

Accedat autem is quoque qui poëmata scripsit Cypriaca:

Mortalis Castor, mortémque huic fata pararunt:
Immortalis erat sed Pollux, Martia proles.

Hoc quidem falsum dixit poëticè. Homerus autem est eo fide dignior, qui dicit de vtroque,

troque, Castore & Polluce, [f] *& qui præterea Herculem arguit esse hominem:*

Namque virum Alcidem qui insignia facta sciebat. Odyss.λ.

[t] *Herculem ergo ipse quoque Homerus nouit mortalem hominem. Hieronymus autem Philosophus ipsius quoque corporis narrat habitum, paruum, crispo capillo, bona firmáque valetudine. Dicæarchus autem gracilem, neruosum, nigrum, naso aquilino, subhilaribus oculis, fusis promissísque capillis.* [u] *Hic ergo Hercules cùm duos & quinquaginta annos vixisset, è vita excessit, per eam quæ fuit in Oeta pyram, iustis illi factis exequiis.* [x] *Musæ autem, quas Alcander ait genus ducere à Ioue & Memoria, & reliqui Poetæ & scriptores vt deas eas habent & colunt, quin & totæ ciuitates Musis musæa extruunt: eas cùm essent seruæ, emit Megaclo filia Macaris, Macar autem erat quidem Rex Lesbiorum: semper autem contendebat cum vxore; Matris autem vicem dolebat Megaclo. Quin ni enim doleret? & Musas has ancillas tot emit numero, & Mysas vocat lingua Æolica, has docuit canere, & vetera facta numerosè ad citharam cantare. Illæ verò cùm cithara assiduè sonarent, & pulchrè incantarent, Macara demulcebant, & eius iram sedabant. Quæ de causa Megaclo, vt pro matre eis referret gratias, posuit columnas æneas, & per omnia iussit sacra honorari. Et sunt Musæ quidem tales. Est autem historia apud Myrsilum Lesbium.* [y] *Audite verò eorum qui sunt apud vos deorum amores, & quæ sunt præter fidem fabulas intemperantiæ, & eorum vulnera, & vincula, & risus, & pugnas, & præterea seruitutes, & conuiuia, & rursus complexus, & lachrymas, & affectiones, & impudicas voluptates.* [z] *Voca mihi Neptunum, & chorum qui ab ipso fuit corruptus, Amphytritem, Amymonem, Alopem, Menalippem, Alcyonem, Hippothoem, Chionem, & alias innumerabiles,* [a] *in quibus quidem cùm tot essent vestri, Neptuni affectiones in arctum cogebantur.* [b] *Voca mihi etiam Apollinem. Is est Phœbus, & bonus consiliarius. Sed non hæc dicit Sterope, nec Arethusa, nec Arsinoe, nec Zeuxippe, nec Prothoe, nec Marpissa, nec Hypsipyle. Effugit enim sola Daphne & vatem & vitium.* [c] *Et post omnes veniat ipse Iuppiter, vestra sententia hominum pater atque deorum, qui in Venerem adeò fuit profusus, vt omnes quidem desideraret, suam autem in omnes expleret libidinem. Explebatur itaque mulieribus, non minus quàm hircus Thmuitarum capris.* [d] *Atque tua quidem, ô Homere, admiror poemata.* Legitur Aethusa. Iliad.α.

Annuit & ciliis glaucis Saturnius ipse,
Fusíque Ambrosij Regis fluxere capilli
Vertice de sacro, magnum & tremefecit Olympum.

Grauem ac venerabilem, ô Homere, effingis Iouem, & ei nutum tribuis honorandum. Sed si solùm ei cestum, ô homo, ostenderis, & Iupiter arguitur, & coma dedecore afficitur. [e] *In quantam libidinem processit ille Iupiter, qui tot noctes cum Alcumena transegit in delitiis?*

Neque enim nouem noctes longæ sunt intemperanti. Rursus autem vniuersa vita breuis erat intemperantiæ, vt illum nobis malorum propulsatorem sereret, [f] *Iouis Hercules, verè, inquam, Iouis filius, qui ex longa nocte gignitur, qui duodecim quidem certamina longo tempore fortiter sustinuit,* [g] *quinquaginta autem filias Thestiæ vna nocte vitiauit,* [h] *vt qui simul & adulter & sponsus fuerit tot virginum.* [i] *Non abs re ergo eum vocant Poetæ miserum & αἰσυλόεργον, id est, perpetratorem rerum nefariarum.* [k] *Longum autem fuerit eius omnis generis adulteria & stupra pueris illata recen-*

ſere. Nam nec à pueris quidem dij veſtri abſtinuere, vnus quidem Hylam, alius verò Hyacinthum, alius Pelopem, alius Chryſippum, alius autem Ganymedem amantes. [l] *Hos deos veſtræ vxores adorent, tales autem ſuos eſſe maritos vota faciant, adeò temperantes, vt ſint diis ſimiles, ſimilia emulati. Tales filij veſtri conſueſcant colere, vt etiam viri fiant, Deos accipientes ſacram fornicationis imaginem.*

COMMENTARIVS.

[a] VOLO *autem vobis.* Tranſit ad aliud, nempe ad oſtendendum quales & quinam ſint Dij. Volo, inquit, eos ad viuum oſtendere, vt relicto errore ad cælũ, vnde exiiſtis reuertamini. A cælo enim excidit, qui cæli & terræ creatorem non agnoſcit. [b] *Filij iræ.* Per peccatum originis, quod à primis parentibus per inobedientiam admiſſum, per traducem ad omnes deriuabatur, & veluti quædam maſſa confundebatur, erant omnes filij iræ, id eſt filij Dei per creationẽ, ſed propter peccatum ira digni, & vltimo ſupplicio. Exponit Theodoretus hunc locum epiſt. ad Epheſios. Ira enim Dei quæ eſt vindicta peccati, manet ſuper eum qui peccauit quamdiu eſt incredulus, vt ſcribitur Ioan. 1. Quænam autem eſt illa peccati vindicta? Mortalitas, quæ nos primæ morti & ſecundæ, & damnationi æternæ reddit obnoxios. Ab illa Dei ira vindictáque & pœna peccati, Deus ipſe nos liberauit per Chriſtum. [c] *Viuens enim verbum, & vnà cum Chriſto ſepultum.* Chriſtus, inquit, fuit mortuus & ſepultus, & cum eo viuens verbum fuit ſepultum. Nam licet Chriſto mortuo & ſepulto eius anima deſcenderit ad inferos, verbum tamen quod nec eius animam, nec corpus vnquã deſeruit, cum eo eſt ſepultum, & licet mortuum eſſet corpus, vt à quo ſeparata eſſet anima, viuebat tamen verbum, vt quod ipſum ſit vita. Quando autem ſurrexit Chriſtus, cum quo verbũ quoque erat ſepultum, vt quod ab eo non abeſſet, verbum quoque ſimul cum Deo extollitur. Anima enim ad Chriſti corpus reuerſa ſurgit Chriſtus qui eſt Deus & homo, & cum Deo verbum quoque extollitur, quod viuens vitã dat homini credenti in Chriſtum. Nã qui credit in Chriſtum ſi in baptiſmo conſepeliatur cũ Chriſto, cum Chriſto reſurgit & reuiuiſcit per verbum quod Deus eſt, & ſi nondũ re ipſa, certa tamen ſpe fulta bonis operationibus eſt hæres vitæ æternæ, vt qui in filium Dei ſit adoptatus. [d] *Vos autem veſter quoque inceſſit Poëta Agrigentinus Empedocles, &c.* Empedocles natione Siculus, in Agrigentino oppido natus, verſibus naturalem ſcripſit Philoſophiã, vt ait Diogenes Laërtius. Ex quibus eos quos hic habemus eſt veriſimile à Clemente fuiſſe acceptos. Quod autẽ verti vos inceſſit, & Græcè eſt ὑπολέλπται ὑμῶν, ex multis verbi ſignificatis mihi viſum eſt, hoc huic loco conuenire. [e] *Inſani tumidique inceditis, &c.* Hi ſunt verſus Sibyllini, quos licet videre in oraculis Sibyllinis, haud ita pridem editis. [f] *Hæc vobis præcepit Prophetica, & Poëtica Sibylla.* De Sibyllis quænam & quot fuerint, & quænam dicantur earum carmina, & quomodo cũ decem fuerint Sibyllæ, earum carmina ita fuerint commiſta, vt quinam fuerint cuiuſlibet verſus diſcerni non poſſint, vide Lactantium de vera religione lib. 1. cap. 7. & Auguſtinum de Ciuitate Dei in multis locis, & doctiſſimum Ludouici Viuis Cõmentarium in caput. 23. lib. 18. Cũ autem earum carmina ita ſint confuſa, vt cuiuſnam ex iis ſint internoſci nequeant, citantur omnia tanquam Sibyllæ. Eam autem vocat Clemens Propheticam & Poëticam. Propheticam quidem quod futura prædixerit: Poëticam autem quod verſibus more Poëtarum ſcripſerit. [g] *Ac ſunt quidem qui tres dicunt eſſe Ioues.* De tribus Iouibus vide Ciceronem lib. 3. de natura Deorum. Vbi multa præclarè in Commentariis Betuleius. Hæc autem Synonimia & Iouiũ enumeratio omni diuino honore Iouem planè exuit & ſpoliat. Deus enim eſſe non poteſt qui parentes habuit homines ex quibus ortus ſit. [h] *Sunt autem qui ponunt quinque Mineruas.* Quinque Mineruas enumerat Cicero tertio de natura Deorum. Cur autem quarta Iouis filia dicta ſit Coryphaſia diuerſæ ſunt ſententiæ. Alij enim dicunt dictam Coryphaſiam à Coryphaſio promontorio, in quo Pylos vrbs condita fuit, vt ait Pauſanias. Alij quod nata ſit è ſummo Iouis vertice, haſtã vibrans, Alij verò à Coryphe matre, vt innuit Arnobius in iij. aduerſus gentes. Et quod quinta quidem patrem Pallantẽ à quo cognomen accepit, ei ſtuprũ inferre conantem occidit, videre licet & apud Ciceronem in 3. de natura Deorum, & apud Arnobiũ in 3. aduerſus gentes, ſed quod patris pelle, tanquã vellere ſe ornauerit, nuſquam memini præterquam hîc legere. [i] *Iam verò Apollinem Ariſtoteles.* Apollines aliter enumerat Cicero in 3. de natura Deorũ. Apollinum antiquiſſimus is, quem paulo antè ex Vulcano natum eſſe dixi, cuſtodem Athænarũ. Alter Corybantis filius natus in Creta, cuius de illa inſula cũ Ioue ipſo certamen fuiſſe traditur. Tertius Ioue tertio natus & Latona, quẽ ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia, quẽ Arcades Nomionem appellant, quod ab eo ſe leges ferunt accepiſſe. Nomius autem dictus eſt Apollo, vel quod Admeti Regis gregẽ pauerit, vt volunt Poëtæ, vel quod paſcuis & vniuerſæ animaliũ paſtioni præſit, vel à νόμος, quod certum canendi modum ſignificat, vel à νόμος, id eſt lex, vt vult Cicero, quod Arcadibus leges tulerit. Quod autem eſt in hoc loco apud Ciceronem Nomionem, eſt veriſimilius Ciceronem ſcriptum reliquiſſe Nomium. [l] *Quot autem nunc quoque ſunt.* Inter cætera Apollinis cognomina, fuit etiã cognomẽ ἀλεξικάκου, ἀκεσίου καὶ ἐπικουρίου, id eſt, malorũ depulſoris, medicantis & auxiliatoris, ſunt etiã hodie innumerabiles Apollines, homines, inquã, mortales qui mala depellunt, medentur, & dant auxilium. [k] *Mars quidem certè qui à Poëtis fuit, &c.* Siue Spartanus, ſiue Thrax fuerit Mars, ipſa patria arguit eũ fuiſſe hominẽ. Martẽ appellat Homerus βροτολοιγὸν, τειχεσιπλήτην: βροτολοιγὸν autẽ vertimus exitiũ hominum, βροτολοιγὸς, inquit Euſtathius interpres Homeri, eſt αἰδεστὴς hominum occiſor,

Ephes. 2.

Eph. cap. 1. Auguſt. in tract. 14. in Ioan.

Ephes. 1.

occisor, & qui hominibus affert exitium, aut βροτῶν λοιγὸν, id est homines sopiens, τειχεσιπλῆτα autẽ quod nos vertimus, qui quassat mœnia: dicit esse πολιορκητὴν, vrbium obsessorem, τειχεσιπλήτης autem est is qui muros destruit & diruit. Quod vertimus autem transfugã, Græcè est ἀλλοπρόσαλλον, quod est epithetum Martis. Significat autem instabilem, & qui modo huic, modo illi est amicus. De Martis autẽ patria diuersæ sunt sententiæ. Sic enim scribit Arnobius, qui ex hoc loco Clemẽtis videtur quod dicit sumpsisse. Quis Spartanum, inquit, fuisse Martem? Nónne Epicharmus author vester? Quis in Thraciæ finibus procreatum? Non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris? Quis autem dixerit in Arcadia eum esse natum, nec Clemens dixit, nec Arnobius. Odrysium autem, Geticum & Thracem eũ sæpe vocant Poëtæ, vt qui non ignorarint nationes eas esse bellicosas. Hunc autẽ Homerus dicit fuisse vinctũ tredecim mensibus. [l] *Otus fortisque Ephialtes*. Oti & Ephialtæ fabulam lege apud Homerum Iliad. Rhapſ. 2. eiúsque allegoricam interpretationem apud Eustathium eius commentatorem. [m] *Multis augeantur bonis Cares, &c.* Hoc etiam à Clemente accepisse Arnobium est verisimile, qui sic scribit in quarto aduersus gentes. Quis mensibus in Arcadia tribus & decẽ tenuit vinctũ. Non Melæ fluminis filius. Quis ei canes à Caribus, quis ab Scytis asinos immolari? Nõ principaliter cum cæteris Apollodorus. Cur autem canes & Asinos Marti veteres quidam immolabant, scribit Giraldus ex Phurnuto dicens. Porrò & Deo Marti veterum quidam canes immolabãt propter eius animalis audaciam: alij asinos propter bellicum clamorem. Quod autẽ Apollini immolarentur asini, testatur etiam Eustathius in Homerum, Rhapſ. 1. Iliad. qui enumeratis nescio quot animalibus quæ immolabantur Apollini, hoc quoque subiũgit, ὡς ἀποστρεφῇ δὲ ὄνους, ὑπερβόρεοι δὲ, ὡς πίνδαρος ἱστορεῖ, τοιαῦτα κτίδαλα ἐκείνῳ ἔθυον, id est, sed nec asinos abhorret. Hyperborei quidem certè vt narrat Pindarus, illi sacrificabant eiusmodi bestias. Illũ autem Grecũ versum Callimachi in hymnis, τέρπουσι λιπαραὶ φοῖβον ὄνων σφαγαὶ, id est, inquit, Pingues Apollinẽ oblectãt asinorum iugulationes, citat Celius Rhodiginus lib. 30. lect. antiquarum, cap. 21. nec tamen dicit vnde sumpserit. Quam autem superius diximus Oti & Ephialtis fabulam, quod ex Homero sumpserit Clemens, testantur Homeri versus quos citat. De Homero autẽ intellexeritne Arnobius cum scribit. Quis mensibus in Arcadia tribus & decẽ? Non Melæ fluminis filius? nescio. Hoc certè scio, me nusquam legisse quod Homerus fuerit Melæ fluminis filius. Quare quid sibi velit viderint alij. [n] *Vulcanus autem quem iecit Iupiter.* Quod fuerit Vulcanus claudus & faber, vide Lucianum de sacrificiis, & Arnobium aduersus gentes, vbi arguit Deos esse homines, quod ea exerceant quæ sunt hominũ. Eius casus allegoriam, vide apud Eustathium in citatum Homeri locum. [o] *Habes etiam medicum, &c.* Hoc quoque ex Clemente sumpsit Arnobius. Nunquid, inquit, cupidinis atque auaritię causa (sicut canit Bœotius Pindarus) Æsculapium fulminis transfixum esse telo? Pindari autem versuum satis habui, si vtcunque exprimerẽ sententiã neglectis pedibus. In Clemente autem deest vnus versus qui in excuso inuenitur Pindaro. Nam post eum versum χρυσὸς ἐν χερὶ φανεὶς, quod vertimus aurum quod in manibus apparuit, sequitur ἄνδρ᾽ ἐκ κορίου ἐκ θανάτου ἤδη ἁλωκότα, id est, cum virum ex morte reduxisset, iam captum. Hippolytus enim ab Æsculapio vitæ fuit restitutus. De hoc vide Giraldũ ex Pausania, & Ouidium lib. 15. Metamorph. Non extat autem tragœdia Euripidis, ex qua duos versus hic citat Clemens. [p] *Atque hic quidem ictus.* Cynosuridis quidem meminit & Strabo & Pausanias: sed quod in eius finibus sit sepultus Æsculapius, ne verbum quidem. [q] *Philochorus autem dicit.* Tenus numeratur inter Cycladas insulas à Strabone & à Plinio. Sed quod illic coleretur Neptunus medicus nulla fit mentio. Quod autem in Sicilia sepultus sit Saturnus, solus dicit Philochorus. [r] *Patrocles Thurius & iunior Sophocles, &c.* Quod Castor & Pollux & Hercules qui pro Diis habebantur & colebantur, non essent Dij, sed homines cum Patroclis Thurij & Sophoclis, tum Homeri maximè probat authoritate. Ij autem Castor & Pollux, cũ multos haberet filios Iupiter, soli dicti sunt κατ᾽ ἐξοχὴν Διόσκουροι & Διόσκοροι, id est, filij Iouis. Ij singũtur à Ioue ex ouo in Lædæ gremio posito esse tenerati simul cum eorũ sorore Helena, fuisse autem vicissim mortales & immortales. Sed vtrunque fuisse mortuum & sepultum testatur Homerus, cui magis fides est habenda, quam Poëtæ illi Cyprio qui Castorem quidem scripsit esse & mortalem & mortuum, sed Pollucem immortalem. Quod autẽ verti Martia proles, Græcè est ὄζος ἄρηος, id est ramus Martis, quo significatur eum fuisse fortem & bellicosum, non autem Martis filium. [s] *Et qui præterea Herculem arguit esse hominem.* Nõ solùm Castorem & Pollucem, sed etiam Herculem arguit esse hominem. In exemplari Græco scribitur πρὸς δὲ καὶ ἡρακλέα εἴδωλον ἐλέγξας, pro εἴδωλον, lego ἄνθρωπον, alioqui nullus est sensus. [t] *Herculem ergo ipse quoque Homerus nouit mortalem hominem.* Homeri testimonio prius ostendit Herculem esse hominem: nunc autem ex descriptione eius corporis, quæ mãdata est literis ab Hieronymo Philosopho & Dicæarcho, quæ est huiusmodi, vt homini conueniat non Deo, nisi eum qui Deus dicitur, dicamus esse hominem, Hieronymum autem Philosophum dicit, vt eum distinguat ab Hieronymo Cardiano historico, de quo Pausanias. Neutrius autem extat hodie aliquid, sicut Dicæarchi, quod quidem sciam. Quod autem verti gracilem, Gręcè est σχίαν. Rectène verterim, nescio; vt qui hoc vocabulũ nunquam legerim, suspicor autem ita esse, eo quod deriuetur à σχίζα, σχίζα autem, vt vult Aristophanis Cõmentator in Comœdiam de pace, sunt ligna fissa in vsum sacrificiorũ, quæ solent esse gracilia. Nisi fortè eum dicamus σχίαν, quasi dicas fissum, quod longis est tibiis. [u] *Hic ergo Hercules.* Hercules in Oeta mõte, se in pyram iniectam exussit. De eius autem morte vide Ouidium in 9. Metamorph. Ita & ex Homeri authoritate, & ex eius corporis habitus & figuræ descriptione, & postremo ex morte Herculẽ esse ostendit hominem. Eleganter autem dixit eum per pyram sibi iusta fecisse, alludens ad morem comburendi corpora mortuorum. [x] *Musæ autem, quas Alcander ait.* Hanc de Musis siue historiam siue fabulam ex Clemente sumpsit Arnobius aduersus gentes scribens. Nunquid ex nobis Myrtilus est auctor, qui Macari filiæ Megaleonis ancillulas profitetur fuisse Musas? Ita enim est legendum filiæ, non filias.

Arnob. in 4. contra gentes.

Arnob. lib. 4.

Arnob lib. 4.

Arnob. lib. 4. aduersus gentes.

Myrtilus autem apud eũ dicitur, qui hanc ſcripſit hiſtoriam. Ex hac autem hiſtoria, oſtendit Clemens, Muſas quas pro Deabus habebãt,& quas tanquam Deas colebant,& quibus templa quæ Muſæa dicebant extruxerant, nõ ſolùm non fuiſſe Deas, ſed homines & ancillas. De Muſis autem vide Diodorum Siculum lib. 5. cap. 2. & in multis aliis locis. Huius autem vocabuli, Muſa, varia fertur etymologia. Sunt qui dicant μῶσαι dici quaſi μυῶσαι: Muſam enim nihil differre à myſteriis. Alij autem à μῶ vel μῶμαι, quod eſt quæro & dicendam eſſe μῶσαν, quam vocamus μοῦσαν, vocabuli enim etymologiam eſſe Doricam. Clemens autem dicit Megaclo quæ eas emit appellaſſe lingua Æolica μύσας, ἀπὸ τοῦ μύειν, quod eſt oculos claudere & conniuere, quoniam quos odimus non rectis oculis intuemur. Myſas ergo eas vocauit quaſi dicas μύσαχθεῖς, id eſt odioſas, vt quas odiſſet propter ignorantiam. Quas tamen cum artem canendi & pſallendi docuiſſet, poſtea tanti fecit vt ſtatuis honorari, & diuino honore voluerit affici. Hæc hiſtoria apud nullum inuenitur alium præterquam apud Myrtilum, vel Myrſilum, qui hodie non extat. [y] *Audite verò eorum qui ſunt apud vos.* Ex iis omnibus quæ enumerat, quæ quidem in Deum non poſſe cadere eſt perſpicuum, probat Deos gentium minimè fuiſſe Deos, ſed homines. [z] *Voca mihi Neptunum.* Per apoſtrophen iubet vocari, & in medium produci Neptunum & mulieres quibus vitium attulit. Quod non feciſſet ſi reuera fuiſſet Deus. Hinc autem ſumpſit etiam quod ſcripſit Arnobius. Nam quid de illis amoribus dicã, quibus in fœminas ſanctos incaluiſſe cœleſtes, veſtris proditum literis atque authoribus continetur. Nũquid enim à nobis arguitur rex maris Amphytritas, Hyppothoas, Amymonas, Menalippas, Alcionas, per furioſæ cupiditatis ardorẽ caſtimoniæ virginitate priuaſſe. Præter has autẽ enumerantur aliæ ab Hero in Heroïdibus Ouidij.

Arnobius aduerſus gentes, lib. 5.

> *At tibi*, inquit, *flammarum memori Neptune tuarum,*
> *Nullus erat ventis impediendus amor,*
> *Si neque Amymone, nec laudatiſſima forma*
> *Criminis eſt Tyro fabula vana tui,*
> *Lucidáque Alcyone, Cei céque & Alymone nata,*
> *Et nondum nexis angue Meduſa comis,*
> *Flauáque Laodice, cælóque recepta Celeno*
> *Et quarum memini nomina lecta mihi.*
> *Has certè pluréſque canunt Neptune Poëtæ,*
> *Molle latus lateri conſeruiſſe tuo.*

Scribit etiam Pauſanias; Cererem peperiſſe aiunt ex Neptuno filiam, cuius nomen profanis non indicandum eſſe aiunt, & equum Arionẽ, & lib. 5. Arcad. Cum Corcyra, inquit, fertur Neptunus cõcubuiſſe; Et idem in decimo Phocenſium; Sunt, inquit, qui dicant Neptunum concubuiſſe cum Thya. [a] *In quibus quidem, cum tot eſſent.* Infinitæ & inexhauſtæ libidinis dicit fuiſſe Neptunum, qui cum tam multas vitiaſſet fœminas, nondum tamen eius libido erat exſatiata, vt quæ in his in arctum eſſet coacta, & latius vellet euagari, & in alias fœminas effundi. [b] *Voca mihi etiam Apollinem, is eſt Phœbus.* Arnobius quoque ſic ſcribit; Nũquid Apollo Latonius immaculatus ille caſtiſſimus, atque purus, Arſinoas, Chriſas, Hypſipylas, Marpeſſas, Zeuxippas, Daphnas & Steropas inconſulti pectoris appetiſſe feruoribus? Præter eas autẽ quas enumerat Clemens, numeratur ab Arnobio Chryla. Has omnes nõ ſolùm appetiit, ſed eis etiam vitium attulit Apollo, præter Daphnem, quam cum perſequeretur, in laurum cõuerſa & vatem, nempe Apollinem, perſequentem effugit, & vitiũ quod ei erat allatura. De ea autem, vide Ouid. in 1. Metamorph. Præter has autem ſcribit Pauſanias Apollinem concubuiſſe cum Acallide & filios ex ea ſuſcepiſſe, amaſſe etiã Creuſam & Bolinam. Eſt etiã vulgatus eius amor in Hyacinthũ, cuius fabulam & in florem ſui nominis cõuerſionem, Vide apud Ouid. lib. 10. Metamorph. Et de eodem ipſe Clemens paulò inferiùs. [c] *Et poſt omnes veniat ipſe Iupiter.* Poſt Neptunum & Apollinem, ipſum quoque vocat Iouem ad libidinis in fœminas ſocietatem, ſed ita vt in ea ſummas ei partes tribuat, vt qui & omnes deſideraret fœminas, & in omnes ſuã expleret libidinem. Non potuit autem eius libidinem melius exprimere, quam eum hirco aſſimilando, qui eſt omniũ animalium ſalaciſſimus, & ad Venerem maximè procliuis. Vnde & ab Horatio merito vocatur libidinoſus. Quémnam autem dicat hircũ Thmuitarum ingenuè fateor me neſcire. Legi quidem apud Herodotum Mendeſios octo coluiſſe Deos, inter quos erat Pan, quẽ Mendem vocabant, effingebatur autem caprina facie & hircinis cruribus. Lege etiam apud Plutarchum hircum inſipienti ſeculo pro Deo habitum propter fœcunditatem, vt qui non ſecus atque Panes & Satyri miræ eſſet ſalacitatis: eúmque apud Ægyptios in Mendeſio ciuitate in multarum formoſarũ puellarum collegio fuiſſe curatum ſacro fano incluſum, cui ſelectiores capras non negligenter educabant. Hæc Plutarchus. Eſt autem veriſimile eas capras tam diligenter à puellis fuiſſe educatas, vt hircus quem curabant haberet in quas ſuam expleret libidinem. Hæc quidem legi de hirco Mendeſio. Idẽne autem ſit Thmuitarũ hircus & Mendeſius, planè neſcio, coniicio tamen, ſed neſcio an verè, in Mendenſiũ præfectura, quam νομὸν vocant Ægyptij, fuiſſe Thmuit quam dicit Clemens. [d] *Atque tua quidem ô Homere, &c.* Homerum quidem laudat Clemens, quod elegantiſſimis verſibus eam quam decuit Ioui tribuerit grauitatem, ſed in hoc vituperat quod Iupiter ipſe eam nõ ſeruet perpetuã. Quod autem non ſeruet libido eſt impedimento. Verè enim dixit Ouidius in Metamorph.

> *Non bene conueniunt, nec in vna ſede morantur*
> *Maieſtas & amor.* ——

Si ſolũ, inquit, ceſtum ei oſtenderis, & Iupiter arguitur, & coma dedecore afficitur, id eſt, cùm primum ſe obtulerit aliqua occaſio exercẽdæ libidinis, ſuæ dignitatis & maieſtatis oblitus, ſe Iouem eſſe arguit, nempe libidinoſum & impudicũ. Ceſtus autem eſt lorum punctum & variatum, quo pectus ſuum cingebat

gebat Venus. Est autem Græcè κεστὸς, id est punctus & variatus, & est adiectiuum substantiui ἱμὰς. Dicit Homerus scribens de Venere quæ cestum exuerat vt roganti eum daret Iunoni.

Η καὶ ἀπὸ στήθεσφιν ἐλύσατο κεστὸν ἱμάντα *Homer. in O Rapſ. II.*
Ποικίλον ἔνθα δέ οἱ θελκτήρια πάντα τέτυκτο.

id est, *Dixit, compunctum soluitque à pectore lorum,*
Et varium instructæ fuerant in quo illecebræ omnes.

Lorum compunctum Græcè est κεστὸν ἱμάντα, vt sint duo vocabula, quamuis inueniatur aliquando per se cestum substantiuum. e *In quantam libidinem processit ille Iupiter.* Iouis in Amphitryonem mutati trium noctium cũ Alcmena concubitus satis est vulgatus ex Amphitryone Plauti. Arachne apud Ouidium in Metamorphosi inter cætera Iouis adulteria eum vno versu refert, dicẽs, Amphitryon fuerit cum te Tyrinthia cepit. *Ouid in. Metam. lib. 10.* Ex eo concubitu natus est Hercules, ad virum enim tantum procreandum vna nox non suffecisset. Videtur autem Clemens significare illũ concubitum nouem noctium, vt scilicet vnaquæque ex tribus noctibus trinoctium spatium contineret. Illi autem Ioui adeò intemperanti, nõ solùm nouem noctes, sed ne vniuersa quidem vita longa fuerit ad illũ malorum propulsatorem, nempe Herculem generandum. In Iouis autem libidinosam intemperantiam nemo acrius & vehementius inuehitur quàm Arnobius lib. 4. aduersus gentes. f *Iouis Hercules, verè, inquam Iouis filius.* Qui ex longa, inquit, nocte gignitur, nempe ex ea nocte quæ durauit spatiũ trium noctium, vt volunt cæteri ferè omnes, vnde etiam τριέσπερος dictus est à Gregorio Nazianzeno in inuectiuis in Iulianum, vt Clemens autem, & qui hoc ex ipso accepit Arnobius, nouem noctium. g *Quinquaginta autem filias Thestiæ vna nocte vitiauit.* Totum hunc locum quoniã ex Clemẽte accepit Arnobius, visum est ea hic adscribere, vt quæ ad Clementis explicationem multum faciant. Et sanè (inquit, gentes alloquens) adiungitis beneficia non parua. Si quidem vobis Deus Hercules natus est, qui in rebus huiusmodi patris sui transiret exuperarétque virtutes. Ille noctibus vix nouem vnã potuit prolem extundere, concinnare, cõpingere: Hercules sanctus Deus natas quinquaginta de Thestio nocte vna perdocuit, & nomen virginitatis ponere, & genitricum pondera sustinere. *Pausan. lib. 9. Baeotico.* Quem vocãt autem Clemens & Arnobius Thestiũ, is à Pausania dicitur Thespius; Herculem, inquit, aiunt cum filiabus Thespij omnibus numero quinquaginta, præter vnam, eadem nocte concubuisse, &c. Et paulò pòst. Ego vero & alia quædam audiui, omnes eadem nocte Herculis concubitu factas esse grauidas, marésque omnes peperisse, &c. h *Vt qui simul & adulter.* Adulter, vt qui cum eis quæ aliis erant nupturæ adulterium admiserit. Sponsus autem, vt qui cum eis tanquam quæ recens ipsi nupsissent, rem habuerit. i *Non abs re ergo eum vocant.* Cùm Hercules, inquit, tot & tam laboriosa certamina confecerit, tótq; labores exantlarit, & res adeo iniustas & sceleratas fecerit, meritò à Poëtis appellatur miser & αἰσυλοεργὸς. Miser autẽ Græcè dicitur ἄθλιος, ἀπὸ τῶν ἄθλων, id est à certaminibus & laboribus quos est perpessus, vnde etiam dictus fuit ærumnosus. αἰσυλοεργὸς autem dicitur, qui iniqua & nefaria admittit scelera & flagitia. k *Longum autem fuerit eius omnis generis adulteria.* Sic etiam Arnobius. Quid quod non contenti fœminei generis attribuisse Diis curas, virilis etiam sexus adiungitis adamatos ab his mares, Hylam nescio quis diligit, Hiacyntho est alius occupatus, Ille Pelopis desideriis flagrat, Hic in Chrysippum suspirat ardentius, Catamitus rapitur delicia futurus, & poculorum custos. Atque quod Hylas quidem fuerit pusio Herculis, Hyacinthus autem Apollinis, Ganymedes verò Iouis, passim licet inuenire. Cuiusnam autem pusio, & quisnam sit hic Pelops & Chrysippus itidem, non facilè inueneris, ego quidem certè nusquam memini me legere. l *Hos Deos vestræ vxores adorent.* Est hic acris, quam sarcasmon vocant irrisio, quod eos Deos colant qui sunt eiusmodi, vt nec fœminæ tales velint esse suos maritos, nec parentes suos filios.

a *Sed ex diis fortè quidem soli masculi feruntur in Venerem: Deæ autem fœminæ domi manebant quælibet harum, ait Homerus, erubescentes Deæ propter honestatem videre Venerem adulteratam.* b *Illæ autem impudicè se gerunt, in adulterio vehementius implicatæ. Aurora propter Tithonum, Luna propter Endymionem, Nereis propter AEacum, & propter Peleum Thetis, propter Iasionem autem Ceres, & propter Adonidem Proserpina, Venus verò propter Martem probro & dedecore affecta, transiit ad Cinyram, & nupsit Anchisæ, & Phaëthonti parauit insidias, & amauit Adonidem: contendit autem cum Iunone quæ* γλαυκῶπις *dicitur, hoc est, bouinis oculis: & cùm se propter malum Deæ vestibus exuissent, nudæ se permiserant pastori, indicaturo quænam esset ex eis pulchra. Age verò, paucis quoque obeamus certamina, & panegyricos illos sepulchrales conuentus dissoluamus, Isthmia, & Nemea, ac Pythia, & quæ ea sequuntur Olympia.* c *In Pythone quidem Pythius Draco colitur, & frequens serpentis conuentus appellatur Pythia. In Isthmo miserabile excrementum mare expuit, & Melicertam deflent in Isthmia. Nemeæ alij puero Archemoro iusta facta sunt, & funebris oratio pueri appellatur Neemea. Pisa autem*

vobis, ô Græci, est sepulchrum aurigæ Phrygis, & Pelopis inferiæ. Olympia sibi vendicat Iupiter Phidiæ. [d] *Erant ergo mysteria, vt videtur, certamina, quæ suscipiebantur propter mortuos, sicut etiam oraculi responsa: & facta sunt ambo publica.* [e] *Sed quæ sunt quidem in Sagra mysteria, & quæ in Halimunte Atticæ, circunscripta sunt Athenis, mundi autem sunt probrum ac dedecus: & certamina & Phalli qui Dionysio peraguntur & celebrantur, quique vitam malè occuparunt.* [f] *Dionysius enim cùm cuperet descendere ad inferos, viam ignorabat. Pollicetur autem se ei esse dicturum quidam Prosymnus nomine, sed non sine mercede. Merces autem non pulchra, sed pulchra Dionysio: erat autem venerea gratia, merces quam postulabatur Dionysius. A Deo autem volente hoc postulatum est, idque ei daturum pollicetur, si redierit, iureiurando promisso confirmato. Cùm viam didicisset, abiit, rursus rediit, non offendit Prosymnum, erat enim mortuus. Amatori iusta faciens Dionysius, proficiscitur ad monimentum, &* [g] *muliebria patiendi vehementi tenetur desiderio. Cùm ergo ficus ramum, vt contigit, excidisset, instar virilis membri eum efformat, & ei insidet ramo, faciens promissum mortuo. Mysticum eius quod accidit monimentum, per vrbes Phalli excitantur Dionysio.* [h] *Nisi enim pompam fecissent Dionysio, & canticum cecinissent, pudendis fecisset impudentissima, inquit Heraclitus.* [i] *Hic est autem Orcus, & Dionysius seu Bacchus cui insaniunt, & cui bacchantur, non tantùm propter ebrietatem corporis (vt opinor) quam tum propter probrosam libidinis & lasciuiæ sacram interpretationem.* [k] *Sunt ergo iurè vestri dij tales, qui serui fuerunt vitiorum: sed ante Ilotes qui vocantur apud Lacedæmonios, iugum seruile subiit Apollo Admeto Pheris. Hercules Sardibus Omphalæ. Laomedonti autem fuit mercenarius Neptunus & Apollo, sicut seruus inutilis, qui nec libertatem quidem potuit consequi à priori domino. Tunc etiam muros Troiæ Phrygi ædificarunt.* [l] *Non pudet autem Homerum dicere Mineruam Vlyssi præluxisse, auream lucernam tenentem manibus.* [m] *Legimus autem Venerem, tanquam lasciuam & intemperantem quampiam ancillulam, lecticam Helenæ apposuisse ex aduerso adulteri, vt eum illiceret ad coitum.* [n] *Panyaßis autem, alios quoque plurimos deos refert seruiisse hominibus, sic scribens:*

Passa Ceres, passúsque insignis Mulciber, éstque
Passus Neptunus, passúsque est Phœbus Apollo
Mortali ipse suas operas mercede locare.
Passus Mársque ferox, vrgente hoc patre coactus.

Et quæ deinceps sequuntur.

[o] *Est ergo his meritò consequens, hos vestros deos, qui & amore languent, & animi vexantur perturbationibus, omnino inducere obnoxios humanis affectionibus: nam mortale illis est corpus.* [p] *Rectè autem admodum coniicit Homerus, introducens Venerem propter vulnus acuta & magna voce clamantem, & narrans bellicosißimum Martem fuisse à Diomede in ventre sauciatum.* [q] *Polemo autem dicit etiam Mineruam fuisse vulneratam ab Ornyto.* [r] *Quinetiam dicit Homerus Plutonem fuisse vulneratum ab Hercule, & Eleum Augeam refert Panyaßis. Iam verò Iunonem quoque coniugalem, ab eodem Hercule fuisse vulneratam in Pylo arenoso narrat hic ipse Panyasses.* [s] *Sosibius autem dicit etiam Herculem fuisse in manu sauciatum ab Hippocoontidis.* [t] *Quod si sunt vulnera, est etiam sanguis. Sanies verò poëtica, quàm* ἰχῶρα *vocant,*

vocant, est etiam sanguine turpior. Putrefactio enim sanguinis sanies intelligitur. Et curationes ergo & nutrimenta quibus indigent, eis necesse est inducere. Quare sunt & mensæ, & ebrietates, & risus, & coitus, vtpote quòd homines venereis rebus non vterentur, nec darent operam liberis, sed nec dormituri essent, si essent immortales, nullius egeni, & expertes senij. [u] *Fuit autem humanæ quoque mensæ particeps apud AEthiopes: inhumanæ autem & nefariæ, conuiuio à Lycaone exceptus ipse Iupiter, humanis certè carnibus impletus non lubens. Nesciebat enim Iupiter, quod Lycaon Arcas qui eum conuiuio excipiebat, interfectum suum filium, Nyctimo ei nomen erat, epulandum ei apposuisset.* [x] *Egregius verò Iupiter, qui est diuinator, hospitalis, supplices exaudiens, clemens, panomphæus seu voces ac linguas omnium excipiens, depulsor & auersor malorum: imo verò iniustus, sceleratus, iniquus, impius, inhumanus, violentus, stuprator, adulter, amator.* [y] *Sed tunc quidem fuit quando erat talis, nempe quando erat homo: nunc autem mihi videntur vobis quoque consenuisse fabulæ. Iupiter non est amplius draco, non cygnus, non aquila, non homo amori deditus, non volat Deus, non tenetur amore puerorum, non osculatur, non affert vim, etsi adhuc multæ sint pulchræ mulieres & Leda venustiores, & Semele formosiores: adolescentes autem speciosiores & ciuiliores Phrygiæ bubulco. Vbi nunc est illa aquila, vbi verò cygnus, vbi autem ipse Iupiter? vnà cum penna consenuit. Non enim quòd amoribus operam dederit, eum pœnitet, nec docetur esse moderatus & temperans: sed vobis aperitur fabula, mortua est Leda, mortuus est cygnus, mortua est aquila.* [z] *Quære tuum Iouem, ne scruteris cælum, sed terram. Narrabit tibi Cretensis, apud quem est sepultus. Callimachus in Hymnis: Sepulchrum enim, inquit, ô Rex, Cretenses sunt fabricati. Mortuus est enim Iupiter, ne ægrè feras, vt Leda, vt cygnus, vt aquila, vt homo amori deditus, vt draco.* * *Iam verò videntur ipsi quoque qui praua tenentur superstitione, inuiti quidem, sed tamen de diis errorem intelligere:*

Annosa geniti non sunt quercúve petráve,
Sed sunt ex hominum genere.

[a] *Paulo pòst autem inuenientur esse & quercus & petræ.* [b] *Agamemnonem certè quendam Iouem Spartæ coli refert Staphylus.* [c] *Phanocles autem, in pulchris colebat heroibus Agamemnonem Græcorum Regem. Argynnæ stare templum Veneris propter Argennum dilectum.* [d] *Dianam quæ vocatur* ἀπαγχομένη, *hoc est, suffocata, colunt Arcades, vt inquit Callimachus in causis.* [e] *Colitur etiam Methymnæ, alia Diana Condylitis.* [f] *Est etiam Podagræ alterius Dianæ templum in Laconica, vt ait Sosibius.* [g] *Polemo autem nouit imaginem hiantis Apollinis, & obsonatoris rursus Apollinis aliam, quæ colitur in Elide?* [h] *Hìc Elei Ioui* ἀπομυίῳ *sacrificant.* [i] *Romani autem sacrificant* ἀπομυίῳ *Herculi, id est, muscarum depulsori, & Febri & Pauori, quos ipsos quoque adscribunt in numerum eorum qui erant cum Hercule,* [k] *Mitto autem Arginos, qui colunt Venerem* τυμβωρύχον, *id est, quæ sepulchra effodit.* [l] *Argiui & Lacones, & etiam Spartani, Dianam colunt Chelytidem, quoniam tussire ab eis vocatur* χελύττειν. [m] *Vndenam putas, scriptum est ad te ea deferri, quæ à nobis adducuntur: tuos quidem videris agnoscere scriptores, quos ego testes cito ad tuam incredulitatem? O miseri, qui omnem vestram vitam reuera minime vitalem, impia impleuistis ludificatione.* [n] *Annon caluus quidem Iupiter Argis, alius autem vltor, in Cypro honorati sunt?* [o] *Annon Veneri quidem* περιβασίῃ, *Argiui:* ἑταίρᾳ *autem, id est, amicæ seu meretrici, Athenienses:* καλλιπύγῳ *autem, id est, pulchras habenti nates, sacrificant Syracusani, quam Nicander Poëta alicubi vocauit* καλλίγλουτον, *id est, pulchris clunibus?* [p] *Dionysium autem iam*

taceo χοιροψάλην. *Eum adorant Sicyonij, Dionysium præficientes membris muliebribus, vt curam gerat turpitudinis, colentes eum qui est author ac princeps probri ac petulantiæ.* [q] *Tales quidem sunt ipsis Dei: tales autem sunt ipsi quoque, in diis ludentes, vel potius seipsos ludificantes, probroque & ignominia seipsos afficientes.* [r] *Et quanto meliùs Ægyptij, qui vicatim & per oppida, bruta coluerunt animantia, quàm Græci, qui tales deos adorant: nam illa quidem, etsi sint feræ bestiæ, non sunt tamen adultera, nec stupro ac libidini dedita, neque vllam præter naturam venantur voluptatem.* [s] *Porrò autem AEgyptij, quorum nunc feci mentionem, dispersi sunt in varios cultus ac religiones. Ex iis Euenitæ quidem colunt piscem Phagrum: Mæoten autem (est verò hic quoque alius piscis) colunt qui habitant Elephantinam. Oxyrinchitæ autem piscem similiter, à quo eorum denominatur regio. Præterea Ichneumonem Heracleopolitæ: Saitæ autem & Thebani, ouem: Lupum autem Lycopolitani, Canem verò Cynopolitani, Apim Memphitani, Hircum Mendesij. Vos autem qui AEgyptiis estis planè meliores, vereor autem dicere deteriores, qui non cessatis AEgyptios ridere quotidie, quales vos quoque estis in bruta animantia?* [t] *Ex vobis quidem ciconias honore affecerunt Thessali, propter consuetudinem.* [u] *Thebani autem mustelas, propter ortum Herculis.* [x] *Quid verò, Thessali rursus dicuntur colere formicas, quoniam didicerunt Iouem aßimilatum formicæ, coiisse cum Eurymedusa filia Cletoris, & genuisse Myrmidonem?* [y] *Polemo autem refert eos qui habitant circa Troadem, colere mures qui sunt in his regionibus, quos ipsi appellant* σμίνθους, *quoniam arrodebant chordas arcuum bellicorum, & Sminthium Apollinem ob illos mures celebrasse.* [z] *Heraclides autem dicit in ædificationibus templorum in Acarnania, vbi est Actium promontorium, & templum Actij Apollinis, bouem priùs sacrificari muscis.* [a] *Neque verò obliuiscar Samiorum, ouem, vt inquit Euphorion colunt Samij.* [b] *Sed nec eorum qui Phœniciam colunt Syrorum, quorum alij quidem columbas, alij verò pisces tam impensè colunt, quàm Elei Iouem.* [c] *Age verò, quoniam non sunt dij quos colitis, mihi rursus videtur considerandum, an sint reuera dæmones, relati in hunc secundum ordinem, vt vos dicitis.* [d] *Atque si sunt quidem dæmones, liguritores & scelerati, possunt etiam apertè inueniri in ciuitatibus dæmones indigenæ, qui honores decerpunt: apud Cythnios quidem Edemus, apud Tenios Callistagoras, apud Eleos autem Anius, apud Lacones Astrabacus. Colitur autem quidem quoque heros Phaleris in puppi. Et Pythia constituit Plataensibus, vt sacrificarent Androcrati, & Democrati, & Cyclæo, & Leuconi, cùm vel maximè tunc vigerent Medica certamina.* [e] *Possunt alij quoque quamplurimi intelligi dæmones, ei qui potest vel parum perspicere.*

Cythnos vna ex insulis Cycladibus.

Hesiodus.

Dæmonium decies ter habet nam millia tellus
Immortalia, queis hominum custodia cessit.

[f] *Quinam sunt hi custodes? O Bœotie, non te pigeat dicere. Num est clarum quòd hi sunt, & qui sunt his honoratiores, magni dæmones, Apollo, Diana, Latona, Ceres, Proserpina, Pluto, Hercules, ipse Iupiter?* [g] *Sed num ne fugiamus, nos custodiunt, ô Ascræe, númne fortè peccemus, qui peccatis non sunt vtique affines. Hìc vtique licet eloqui id quod habet instar prouerbij, Pater qui non potest corrigi, corrigit filium. Quod si etiam hi sunt custodes, non sunt propter eam quæ in nos sunt affecti beneuolentiam, sed nostrum vrgentes exitium, instar adulatorum alimento & cibo adhærent fumo inescati. Ipsi certè dæmones fatentur suam ingluuiem libaminis & nidoris, vt qui dicant, sortiti sumus hoc munus. Quámnam aliam vocem ederent, si vocem acciperent dij AEgyptiorum, nempe feles & mustelæ, quàm Homericam & Poëticam, cui placet nidor*

& condimen-

& condimentum obsoniorum? [h] *Tales quidem sunt apud vos & dæmones & Dei, & si qui semidei, tanquam semiasini muli vocati sunt. Neque enim est vobis nominum egestas ad impietatis compositiones.*

COMMENTARIVS.

[a] SED *ex Diis fortasse quidem soli masculi.* Cum Deorum masculorum ostendisset libidines, & in fœminas & in pueros, nunc transit ad Deas fœminas, ostensurus eas, nec propter pudorem abstinuisse à Venere. Deæ autem fœminæ, inquit, domi manebant quælibet harum, ait Homerus, erubescentes propter honestatem videre Venerem adulteratam. Hi sunt versus Homeri in Rapſ. θ. Odysseæ.

> Θηλύτεραι δὲ θεαὶ μένον αἰδοῖ οἴκοι ἑκάστη,
> Εσταν δ' ἐν προθύροισι θεοὶ δωτῆρες ἐάων.

id est,

> *Fœmina quæque domi Dea mota pudore manebat,*
> *Verum in vestibulis stabunt Dij qui bona donant.*

Vbi describit Venerem à Vulcano insolubilibus vinculis cum Marte colligatam, & diis irridendam expositam. [b] *Illæ autem impudicè se gerunt.* Hæc etiam ex Clemente sumpsit Arnobius, sic enim scribit. Sed soli amant apud vos mares, & in fœmineo sexu sua conseruata est sanctitas. Nónne vestris cautum est literis adamatum esse ab Aurora Tithonum, arsisse in Endymionem Lunam, Nereidem in Æacum, in Achillis genitorē Thetim, Proserpinam in Adonidem, Matrem eius Cererem in Iasionē nescio quem rusticanum, & post Vulcanum, in Phæonem, & Martem ipsam illam Venerem Æneadum matrem, & Romanæ dominationis auctorem. Hæc Arnobius. Sunt autē hæc omnia iis qui legunt Poëtas satis obuia. Vnum est quod nusquā mihi adhuc occurrit, nēpe quod Venus Phætonti pararit insidias, vel Phęoni, vt legitur apud Arnobium. De Veneris autem & Iunonis contentione, & de iudicio Paridis, non est quod hîc aliquid dicamus, cum ea fabula à nemine ignoratur. Quod autem γλαυκῶπις sit epithetū Iunonis, passim videre licet apud Homerum. Dicitur autem βοῶπις, vel quod bouinis, id est magnis sit oculis, vel à βοὴ, quod vocem significat. ἀὴρ enim dicitur aër, quoniam in eo editi audiantur soni. Ita Eustathius in Homerum Il. α. Quod autem verti, se permiserunt Pastori iudicaturo quænam esset eis pulchra, Grecè est προσεῖχον τῷ ποιμένι, εἴπις αὐτῶν δόξῃ καλή, quod sonat ad verbum, Attendebant Pastori si qua ei videnda esset pulchra, est autem idem sensus. [c] *In Pythone quidem Pythius draco colitur.* Eadem ciuitas & Delphos dicta est Pythos, à serpente Pythone, ab Apolline in ea interfecto. Inde etiam dicti sunt ludi Pythij, & qui ad ludos celebrandos fiebat conuentus, dictus est Pythia. De his præter Pausaniam & Strabonē, vide elegantissimos versus Ouidij in Metamorph. 1.

> *Hunc Deus arcitenens, &c.*
> *Perdidit effuso per vulnera nigra veneno,*
> *Néve operis famam posset delere vetustas,*
> *Instituit sacros celebri certamine ludos*
> *Pythia, perdomitæ serpentis nomine dictos.*

De ludis Isthmicis scribit Pausanias; In Corinthiaco agro vicus est cui Cromio nomen, à Cromio Neptuni filio. In eo educatum ferunt Pythocampem, cui suus est inter Thesei ærumnas locus. Operis index est pinus, quæ in ipso adhuc littore se progredientibus ostendit. Fuit hoc ipso in loco & Melicertæ ara, eo enim à Delphine puerum euectum memorant, quem cum offendisset expositum Sisiphus, & humarit in Isthmo, & Isthmicos in eius honorem ludos instituerit. Is autē puer est, quem à mari eiectum, Clemens dicit, Græcè, πύσμον, nos extrementum vertimus, erat enim puer expositus. Is autē erat Learchus, à furente Athamante, cum vxore Ino, seu Melicerta interfectus: quam fabulam, vide apud Ouidium in Metamorphosi. Est autem Isthmus angustum terræ spatium inter duo maria, cuiusmodi est Isthmus Corinthiacus, in quo celebrabantur ludi Isthmici. Dicuntur autem Isthmia, & ipsi ludi & frequens in eo populi conuentus. Nemæi ludi ab Hercule sunt instituti. Inter cęteros autem labores Herculis recensetur, & Leo Nemæus ab eo interfectus, à quo etiam accepit cognomen Nemæi. De eo labore vnico versu gloriatur in Oeta monte moriens apud Ouidium, *Pausan. Cor. 2.*

> *His elisa iacet moles Nemea lacertis.* *Ouid Metamorph.*

Pausanias scribit, in mōtibus nō longè sitis à Cleonis, antrum leonis suo tempore solitum esse ostendi, & Nemæā oppidum stadiis circiter quindecim inde distare. Strabo autem lib. 8. dicit syluā surgere Nemæā inter Cleonas & Phliuntem, in quo Argiui sacra celebrare cōsueuere Nemea. Ibi quoque quæ de Nemæo leone gesta fabulis prodita: hæc Strabo, his in locis celebrabātur ludi Nemæi. De Archemoro autem, quem hic Clemens dicit, hoc tantū legi apud Pausaniam; In Isthmo abies & Nemæe apiū quod datur, in causa sunt Palæmonis & Archemori clades. An autē hic Archemorus esset Opheltes Lycurgi filius, qui à serpente fuit interemptus, de quo Pausanias in aliquot locis mihi satis nō constat. De ludis Olympicis ad quos spectandos cōueniebat in campis Elæis tota Græcia non procul à Pysa & Pythicis, Isthmiis & Nemæis, tā multa scripta sunt à Strabone, Pausania, ab Alexādro lib. 5. cap. 8. à Cœlio Rhodigino lib. 13. cap. 17. vt sufficiat lectorem ad eos remittere. Hic Phryx auriga fuit Myrtilus, cuius fraude Hippodamiæ cōiugio potitus est Pelops. De quo vide Pausaniā lib. 8. Arcad. & Diodor. Sicul. lib. 5. cap. 11. Quod autē vertimus inferiæ, Græcè est τῷ πέλοπος χοαὶ, ita enim legimus, nō autem τὰς χοάς. χοαὶ autem sunt libamina quæ exhibentur mortuis, σπονδαὶ autē quæ viuis, inquit Eustathius in Rapſ. K. Odyss. Quod autē dicit Clemens Iouem Phidiæ sibi vindicasse Olympia; videtur significare ludos quidem Olympicos, n honorē Pelopis fuisse institutos ab Hercule, dictos autem esse Olympicos propter Olympici Io- *Pausf. Corinth. 2.* *Pausan. Arcad. 8.*

Plin lib. 34. cap. 8. *Pausan. lib. 5. Eliac.* *Pausan. lib. 6. Eliac.*

uis delubrũ, quod in Achaia fuit celebratissimũ. De Phydia quidem certè dicit Plinius, cum Iouem fecisse Olympiũ, quem nemo est æmulatus: cuius etiã in multis locis meminit Pausanias. Phydiæ autem in signis faciendis admiratur sapientiã Eliacorũ lib. 6. Propterea ergo dicit Clemens, Phydiam propter Iouẽ Olympicũ à se fabricatum, tanquam sua sibi vendicasse Olympia, id est ludos illos & certamina Olympica sibi attribuisse. [d] *Erant ergo mysteria, vt videtur.* In Græcia nihil erat præclarius ac magnificentius ludis Gymnicis & oraculorũ responsis, ad quæ vndique publicè conueniabatur. Earum autem dignitatem & existimationẽ eleuans Clemens, ex præcedentibus concludit, quod ambo nempe & ludi Gymnici & oracula, quæ licet viderentur fieri in honorẽ Deorũ, & ex iis oriri, propter mortuos tamen suscipiebantur ac fiebant. Erant autẽ mysteria, vt quæ arcanũ aliud significarent quàm præ se ferebant. Nam Deorum honorem quidem præ se ferebatur, mortuorũ autem erant exequiæ & inferiæ. [e] *Sed quæ sunt quidem in Sagra mysteria.* Gymnicos ludos & oracula dixerat esse publica mysteria, nunc trãsit ad priuata: sed quænã ea sint, nec ipse explicat, nec cum de iis quidem adhuc vsquam legerim, possum diuinare. De Sagra Locrorũ fluuio legi apud Strabonem, & de insigni illa Locrorum victoria aduersus Crotoniatas: vnde ortũ est prouerbium, veriora iis quæ apud Sagrã euenerunt, multi meminerunt. Halimusiorum quoq; Atticæ populorũ meminit & Pausanias, & Strabo, & Plinius, sed horum mysteriorum quæ Clemens dicit fuisse circunscripta finibus Atticæ, nullã omnino fecerunt mentionem non dubito tamen ea fuisse huiusmodi, vt non sit magnopere dolendũ quod ignorentur. Atq; illa quidem mysteria dicit certis terminis fuisse cõscripta, nempe Atticis: certamina autẽ & Phallos qui celebrabantur in honorem Dionysij, fuisse eiusmodi, vt probro ac dedecore totum mundũ repleuerint. Horum autẽ Phallorum originem, aliã dicit fuisse Diodorus Siculus lib. 1. & eorum ritum ac ceremonias quas Græci ab Ægyptiis acceperunt, aliam verò Clemens, qui quidem dicit eos Phallos totã vitam occupasse, quod is Dionysij colendi ritus passim, & vbiq; terrarum vsurparetur. Quod autẽ hic narrat Clemens, in librum quintum aduersus gentes, transtulit Arnobius: Eius autem verba non me pudebit hic adscribere: quæ ipsum nõ puduit mãdare literis, vt gentibus, quæ tam impudicos, & flagitiosos, & quos nihil pudebat Deos colebãt, pudorẽ incuteret. Cùm inter homines, inquit, esset adhuc Nisius & Semelius liber, nosse inferos expetiuit, & sub tartari sedibus quidnã rerum ageretur, exquirere. Sed cupiditas hæc eius nonnullis difficultatibus impediebatur, quod qua iret ac peregret inscitia itineris nesciebat. Prosũnus quidẽ exoritur ignominiosus amator Dei, atq; in nefarias libidines satiæ pronus, qui se iamiã Ditis atque Acherusios aditus pollicetur indicaturũ si sibi morẽ gereret Deus, atque vxorias voluptates pateretur ex se carpi. Deus facilis iurat potestatis futurũ, ac voluntatis se eius: sed cum primum ab inferis compos voti atq, expeditionis redisset, viã comiter Prosumnus edisserit, atq; in lumine ipsos prostituit inferorũ. Interea dum Liber, Stygẽ, Cerberũ, furias atque alias res omnes curiosa inquisitione collustrat, ex viuentiũ numero index ille decidit, atque ex more sepelitur humano: emergit ab inferis Euhius, & recognoscit extinctũ ducem: Qui vt fidem cõpleret pacti, & iurandi solueret religione se iuris, locũ pergit ad funeris, & ficorum ex arbore ramum validissimam præsecãs dolat, runcinat, leuigat, & humani speciẽ fabricatur in pœnis: figit super aggerem tumuli, & postica ex parte nudatus, accedit, subdit, insidit: lasciuia deinde luxuriãtis accepta, huc atq; illuc clunes torquet & meditatur à ligno pati, quod iamdudũ in veritate promiserat. Ac ne quis forte à nobis tam impias arbitretur cõfictas res esse, Heraclito testi nõ postulamus vt credat, nec mysteriis quid super talibus senserit, ex ipsius accipiat lectione, totã interroget Græciã, quid sibi velint Ithyphalli, quos per rura, per oppida mos subrigit & veneratur antiquus, inueniet causas eas esse quas dicimus, aut si fuerit puditũ, veritatẽ simpliciter explicare, quid obscurare, quid tegere causam ritus atque originem proderit, cum criminatio ipsa religionis in re sit. Hæc Arnobius. Sic autẽ Clemens à quo sumpta sunt quæ ipse scripsit. [f] *Dionysius enim cum cuperet descendere.* Quem autẽ vocat Clemens πρόσυμνον, appellat Arnobius Prosummum, ypsilo mutato in v. [g] *Muliebria patiendi.* Græcè est πασχητιᾷ, id est cupit fieri pathicus. [h] *Nisi enim pompam fecissent Dionysio, &c.* Hoc est passim erectis phallis placandus fuit Dionysius, alioqui impudentissimis suis pudendis, suam implesset libidinem & impudicitiam. [i] *Hic est autem Orcus & Dionysius.* Pluto dicitur Græcè ἀΐδης, & ἀϊδωνεύς. Quod autem idem sit & Bacchus & Pluto, seu ᾅδης, testatur hoc versu Orpheus,

Εἷς ζεὺς, εἷς ἀΐδης, εἷς ἥλιος, εἷς διόνυσος.

De Bacchi Mænadibus antea diximus, quæ dicuntur etiã Bacchæ. Eas autem dicit Clemens bacchari & furere, non tantũ propter ebrietatem corporis, quantum propter Venerem ac libidinem, quæ vires corporis non minus eneruat & dissoluit quàm ebrietas. Sacrã autem interpretationem verti, quod Græcè est ἱεροφαντίαν, vt Bacchæ illæ sint Bacchi Sacerdotes, nõ minus propter libidinẽ, quã propter temulentiã. Quod verti autem Bacchãtur, Græcè est ληναΐζουσι. Dictus est autẽ Bacchus Lenæus ἀπὸ τῶν ληνῶν, id est à torcularibus. Vnde etiã deriuatur ληναΐζειν, id est Bacchari. Hæc autem scribir Heraclitus, non philosophus, sed historicus, qui scripsit Macedonicam. vt ait Diogenes Laërtius. [k] *Sunt ergo iure vestri Dij tales.* Cùm Dionysij summã enarrasset turpitudinem, ex eo infert Deos eorũ merito esse tales, vt qui seruirent vitiis: deinde subiungit eos nõ solùm fuisse seruos vitiorum, sed etiã re vera fuisse seruos hominũ, antequam Helotes essent serui Lacedæmoniorum. Deinde recenset Deos, qui seruierunt hominibus, & quibusnam seruierint: Fuerunt autem Helotes serui Lacedæmoniorum: eorum enim opera vtebantur in agris colendis, cùm ipsi militiæ tantum darent operam: Dicti autem sunt Helotes, vt ait Pausanias ab oppido cui nomen Helos, quod ex obsidione captũ Borienses euerterunt, iique primi Lacedæmoniorũ reipubl. seruierunt: postea autẽ cæteri quoque finitimi, qui in eorum potestatẽ venerant dicti sunt etiam Helotes. De Helotis copiosè scribit Cœlius Rhodiginus lect. antiq. lib. 25. cap. 19. Ex Diis autẽ qui hominibus seruierunt, primùm recenset Apollinẽ, qui Admeti in Thessalia Phæris mercede gregem pauit. De quo vide Ouid. lib. 2. Metamorph. De quo etiam dicit Lactantius. Quid Apollo pater eius, nónne ob amorẽ quo flagrabat, turpissimè gregẽ pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit, cum Neptuno mercede

Pausan. lib. 3. Lacon. *Lact. lib. 1. cap. 10.*

no mercede

no mercede conductus, quæ illi negari potuit impunè, ab eóq; primo Rex perfidus, quidquid cũ Diis pepegisset, didicit abnegare: Non satis autẽ habuit Clemens dicere cui seruierit Apollo, nisi etiã adderet locũ vbi seruierit, nempe Phæris oppido Thessaliæ. Deinde refert Herculem etiã fœminæ, quod est vilius & abiectius, seruiisse: de quo etiam Lactantius. Nam illud quidem nemo negauit, Herculẽ non tantum Euristheo seruiisse Regi, quod aliquatenus honestũ videri potest, sed etiam impudicæ mulieri Omphale, quæ illũ vestibus suis indutũ sedere ad pedes suos iubebat pensa facientẽ. Detestabilis turpitudo, sed tanti erat voluptas. Tertiũ enumerat Neptunũ cum Apolline fratris filio, qui Laomedonti Regi Troiano Troiæ muros ædificarunt: Adeo inutilis autem, inquit, fuit seruus Apollo, vt ne à priori quidẽ domino, nempe Admeto, fuerit emancipatus. De eo iã vidimus quid dixerit Lactantius, Neptunus apud Homerum in Rapsodia. φ. Iliadis: narrat quomodo ipse cum Apolline mercede conducti à Laomedonte muros Troiæ ædificarint, eos autem mercede fraudarit Laomedon. Hunc quoque locum ex Clemente nostro sumptum, sic profert Arnobius. Nunquid aliquando à nobis conscriptum est (hæc dicit gentes alloquens) mercenariam Deos seruitutem seruiisse. Vt Herculem sordidi moris & petulantiæ causa, vt Admeto Apollinem Delium: vt Laomedonti Troico, Iouis fratrem: vt eidem, sed cum Patruo, Pythium, &c. [l] *Non pudet autem Homerum dicere Mineruam.* Hoc quoque ex Clemente accepit Arnobius, dicens: Vt coniugalia secreta miscentibus, Mineruam luminis ministram, & lucernarum modulatricem: Hæc sunt autem verba Homeri in Raps. γ. Odysseæ. *Lactan. lib. 8. cap. 9.*

Πάροιθε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη,
Χρύσεον λύχνον ἔχουσα φάος περικαλλὲς ἐποίει.

At præcedente Minerua, Aureus in manibus cui Lychnus, reddita lux est Perpulchra.

[m] *Legimus autem Venerem.* Cùm à Menelai manibus mox eum interfecturi, Paridem excitata caligine eripuisset Venus, ex aduerso adulteri, nempe Paridis, lecticam Helenæ apposuit Venus, inuitans ad coitum. Hi sunt autem versus Homeri; *Homer. in 7. Rapsf. Iliadis.*

Τῇ δ' ἄρα δίφρον ἑλοῦσα φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη
Ἀντὶ Ἀλεξάνδροιο θεὰ κατέθηκε φέρουσα,
Ἔνθα καθῖζ' Ἑλένη κούρη Διὸς αἰγιόχοιο.

id est,
Lecticam at risu gaudens Cytherea locauit
Aduersam Paridi, Iouis in qua nata sedebat
Aegida terribilem qui forti pectore gestat.

[n] *Panyassis autem alios quoque, &c.* Panyassis meminit Pausanias in Phocicis, dicens; Panyassis autem Poliarchi filius, in iis versibus quos in Herculem fecit Acheloi filiam fuisse Castaliam perhibet. Sic enim de Hercule loquens scripsit.

Parnassi vt celeri pede saxa niualia liquit
Castaliæ, tetigit iuges Acheloidis vndas.

Eusebius autẽ in Chronicis dicit eũ fuisse Poëtam insignem Olympiade 72. Meminit etiam eius Arnobius, dicens. Non ex vobis Panyassis, vnus est qui ab Hercule Ditem Patrẽ, & reginã memorat sauciatam esse Iunonẽ. Ex quo est perspicuũ Panyassim recensuisse, non solùm eos Deos qui mortalibus seruierunt, sed eos etiam qui fuerunt sauciati ab hominibus. [o] *Est ergo his merito consequens.* Ex his, inquit, rectè sequitur, vt qui tales sunt Dij, quales exposuit, eas patiãtur affectiones quæ cadũt in homines, vt qui habeant humana corpora. [p] *Rectè autem admodum.* De his vide Homerũ Rapſ. ε. Iliadis. [q] *Polemo autem dicit etiam Mineruam.* Quisnam sit hic Polemo qui scribit Mineruam ab Ornyto fuisse vulnératam, nec quis sit Ornytus qui vulnerauit, nusquã memini me legere. Strabo quidẽ meminit Polemonis filij Zenonis oratoris. Sed est verisimile hunc Polemonẽ fuisse Poëtam. Quicunque autem sit hic Polemo, videtur Arnobius eũ legisse, & ex eo non autem ex Clemente sumpsisse quod scribit. Non viraginem ab Ornyto cæsam, cruentatã, vexatàm, Polemonis vestri indicant scripta? Viraginem autẽ vocat Mineruam, quod ea ex Iouis cerebro armata prosiliisse fingatur à Poëtis. [r] *Quinetiam dicit Homerus.* Dione apud Homerum in Iliade recenset Deos qui ab hominibus grauia sunt passi, nẽpe Martẽ ab Oto & Ephialte fuisse vinctũ, & Plutonẽ ab Hercule iaculo fuisse sauciatũ in Pylo. Inter Deos ab Hercule vulneratos ponit etiam Augiam Elæum, quem nonnulli dixerunt Solis filium. Quomodo bellum cum eo gesserit Hercules, vide Pausaniã in Eliacis lib. 5. & prouerbiũ Augiæ stabulum repurgare, vide apud Erasmum in Chili. 2. cent. 4. prouerb. 21. [s] *Sosibius autem dicit etiam Herculem.* Sic quoque Arnobius; Non ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatũ retulisse pronunciat, & illati vulneris & doloris: Pausanias autem in Laconicis dicit Herculem posuisse templum Cotyliei Æsculapij apud Eurotam, cũ ex vulnere quod in Cotyle, id est in manus concauitate, in prælio aduersus Hippocoontem & eius filios, acceperat, fuisset sanatus. Sed quis fuerit Sosibius qui hæc mãdauit literis, non memini me legere. [t] *Quod si sunt vulnera.* Ex eo quod Dij sint vulnerati, dicit sequi quod in iis sit sanguis, ex vulnere enim manat sanguis. Quod si sit in eis sanguis, in eos etiam cadunt omnia quæ cadunt in homines, & quæ non caderent si essent immortales. Sanies vero poëtica ab eo dicitur, quod in eis non propriè sanguinem, sed ἰχῶρ, id est saniem esse dicat Homerus. Itã autem scribit. *Homer. Rapsf. 5. Il.* *Homer. Rapsf. 5. in Iliad.*

---Ῥέε δ' ἄμβροτον αἷμα
Ἰχώρ οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν.
Οὐ γὰρ σῖτον ἔδουσ', οὐ πίνουσ' αἴθοπα οἶνον·
Τοὔνεκ' ἀναίμονές εἰσι, καὶ ἀθάνατοι καλέονται.

id est,
—Fluxitque Deæ à vulnere sanguis,
Qualis Diis solita est sanies manare beatis,
Namque cibum nec edunt, ab eis nec vina bibuntur,
Sunt ideò exangues, immortalésque vocantur.

Hanc ergo saniem, quoniam non propriè eam esse sanguinem dixit Homerus, Poëticã esse dixit Clemẽs, & esse sanguine turpiorẽ. Putrefactio enim sanguinis sanies intelligitur. Sanguis, inquit Cornelius Celsus, omnibus notus est. Sanies est tenuior hoc, variè crassa, & glutinosa, & colorata. Pus crassissimũ albissimúmq; glutinosius & sanguine & sanie, &c. De eo autem legatur Galenus lib. 6. de Sanitate tuẽda, & in libro Methodi 3. & Hippocr. lib. 4. de Ratione victus in morbis acutis. Ex quo satis intelligitur saniẽ differre à sanguine, vt quæ sit putrefactio sanguinis. Quod autẽ est putrefactũ est turpius eo quod est purum & syncerum. Ichor ergo seu sanies in Diis quæ proportionem habet, & conuenientiam cum sanguine humano, longè cedit sanguini humano qui est purus & sincerus. Ex hoc ergo quod Dij sanguinem habeant, vel saniem quæ habet conuenientiam cum sanguine humano, sequitur vt Dij ægrotent & curentur, esuriant & reficiantur. Quare & cætera quæ enumerat, mensæ, ebrietates, risus & coitus, eis accidunt sicut hominibus. [u] *Fuit autem humana quoque mensa.* Quod Iupiter Æthiopum mensæ fuerit particeps, Vide Homerum in Iliade,

Celsus lib. 5 cap. 26.

Homer. Il. Rapſ.

> Ζεὺς γὰρ ἐπ' ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας αἰθιοπῆας
> Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο.
> Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται οὔλυμπόνδε.
> *Iupiter Oceano est ad cœnam namque profectus*
> *Laudandos heri ad Æthiopes, omnésque secuti*
> *Dij sunt, éstque duodecimo repetiturus olympum.*

Quod autem Lycaon in Arcadia, ei in conuiuio, suũ filium comedendum apposuerit, vide Ouid. lib. 1. Metamorph. Qui scribit Lycaonẽ in Lupum mutatum, & ex eo appellatum esse Iouem Lycæum: Rem aliter narrat Pausanias quàm Ouidius, vt qui scribat, non ipsum suũ mactasse filiũ, sed mulieres, volentes experiri num ipse Iupiter tanquã Deus id esset cogniturus. Nyctimi autem Lycaonis filij meminit quidem Pausanias, sed nusquam scribit eum à patre fuisse interfectum. [x] *Egregius verò Iupiter.* Per ironiã Ioui multa tribuit cognomina, quæ quo sunt præclariora, eo est indignius, quòd nesciret ea quæ sibi per summã iniuriam fiebant ab hominibus. Ironiam autem excipit elegans correctio, qua in loco priorum cognominũ alia surrogat turpia, & inhonesta. Diuinator autẽ, dicitur Græcè μαντικὸς, id est vim habens diuinandi, vt à quo Apollo, & alij eã vim acceperint. Hospitalis autem Græcè ξένιος, quòd hospitum curã gerat. Supplices exaudiens ἱκετήσιος, quòd supplices exaudiat, & eis faueat. Clemens μειλίχιος id est iucundus & suauis. Is autẽ Ζεὺς μειλίχιος colebatur cum apud cæteras Græciæ ciuitates, tum maximè apud Athenienses, vt in primo histor. scribit Thucydides. Deo eo quoque multa in multis locis scribit Pausanias. De Ioue Panomphæo Eustathius in Iliade Homeri, exponens hunc versum.

Il. Rapſ. 8.

> Ἔνθα πανομφαίῳ Ζηνὶ ῥέζεσκον ἀχαιοί.

Iupiter, inquit, Panomphæus quod attinet quidẽ ad allegoriã, is est ad quem omnis ὀμφὴ, seu, vt semel dicã, vox refertur, hoc est, aër author omnis vocis. Vox enim est percussio aëris. Si autẽ spectetur fabula, Panõphæus est qui est author omnis diuinationis. Alij enim omnes dicuntur ὑποφῆται, id est interpretes Iouis, siue sint homines, siue Dij. ὀμφὴ autẽ dicitur propriè vox vera, quæ id quod est ostendit, nempe τὸ ὂν φαίνουσα. Sicut & ὄνειρος dicitur verũ somniũ, per quod id quod est dicitur. De quo etiam Panomphæo dicitur apud Ouidiũ. Ara Panomphæo vetus est sacrata tonanti. Depulsor & auersor malorũ in exemplari Græco Clementis legitur ἀποτρόπαιος, sed legendũ arbitror ἀποπομπαῖος. Quod quidem vt coniiciam facilius adducor, quod Lucianus ita scribat,

Ouid. in Metamor.

> Ἀλεξίκακε ἡράκλεις καὶ ζεῦ ἀποπομπαῖε.

De cæteris Iouis cognominibus legat qui volet Giraldũ de historia Deorum. Quæ autẽ in eorum locũ per correctionẽ subrogauit, non aliunde sunt petenda quàm ex iis quæ de ipso superius scripsit Clemens. Iouis enarrans scelera & flagitia. [y] *Sed tunc quidem fuit quando erat talis.* De Leda & Semele notæ sunt fabulæ & de Ganymede ab eo rapto cũ esset versus in Aquilam. Eum autem intelligit cũ dicit Bubulcum Phrygem. [z] *Quare tuum Iouem, ne scruteris cælum.* Non est Iupiter quærendus in cælo, sed in terra, cũ ipse fuerit sepultus in Creta, vt ipsi narrant Cretenses, quibus maiorẽ habet fidem quam Callimacho, qui eos hæc dicentes appellat mendaces. Sunt autem hi versus Callimachi in hymnis,

Callim. in hymno ad Iouem.

> Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται. καὶ γὰρ τάφον ὦ ἄνα σεῖο
> Κρῆτες ἐτεκτήναντο, σὺ δ' οὐ θάνες. ἐσσὶ γὰρ αἰεί.

id est,

> *Mendaces semper Cretenses, namque sepulchrum*
> *Construxere tuum, ô Rex, non est morte peremptus*
> *Ipse, sed es semper.*

[a] *Iam vero videtur ipsi quoque, &c.* Dixit antea eos doceri, & eis apertè ostendi meras esse fabulas quæ de Diis scripta sunt. Nunc autẽ dicit etiam eos ipsos qui Deos colunt, quos δεισιδαίμονας vocant, non esse adeo stupidos & nullo sensu præditos, vt suum de Diis errorem non agnoscant, vt qui habeant animam rationis participem, & sunt homines non quercus quæ viuunt quidem, sed non sentiunt, nec lapides qui nec viuunt nec sentiunt. Versus autem Græcus ita habet,

> Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἐσσὶ παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης,
> Ἀλλ' ἀνδρῶν γένος ἐσσί.

Quod verti autem annosam quercũ, Græcè est ἀπὸ δρυὸς παλαιφάτου παλαιφάτη, inquit Etymologicũ Græcũ παλαιφαμένη, pro eo quod est ex quercu olim excisa, vel de qua olim sparsa est fama quod sit hominũ genitrix. Est enim in fabulis quod ex quercubus & lapidibus olim nati sunt homines, vt est quod scribitur οὐ γὰρ δρυὸς ἐσσὶ παλαιφάτου. Hũc ipsum quidẽ versum citat, sed cuiusnã sit authoris, nec ipse dicit, nec ego scio. [b] *Paulo post autem inuenientur.* Etsi, inquit, sunt huiusmodi vt suum errorem facile possint agnoscere, res autẽ ipsa postea indicabit eos in Diis suis agnoscendis, non plus sentire aut sapere, quàm quercus aut petræ. [c] *Agamemnonem certè quendam.* Nec de Stapylo, nec de Agamẽnone Ioue memini me aliquid

quid legere. [c] *Phanocles autem in pulchris.* Phanoclis Poëtæ meminit Eusebius in Chronicis, dicens. Ob raptum Ganymedis & Trois patris Ganymedis, & Tantali exortũ est bellũ, vt scribit Phanocles Poëta. Pausanias autẽ li. 7. Achaicorũ scribit Elazomenios habere lauacra in quibus colitur Agamemnon. Idem Pausanias lib. 1. Atticorum enumerat aliquos, qui cum fuerint homines, in Deorum numerum à Grecis sunt relati, Amphiaraũ, Protesilaum, Trophoniũ. In eorũ numerũ potuit referri Agamemnon, quem non Mycæneorum dicit fuisse Regem, sed Grecorũ. Hic locus vtcunq; est à nobis explicatus, & mihi videbar fecisse operæpretiũ quod aliquem sensum elicuissem, sed cùm post ea legissem quæ scribit diligẽtissimus Giraldus de Venere Argynni, historiæ Deorũ syntagm. XIII. visus est hic Clementis locus sic emendãdus, *φανοκλῆς δ' ἐν ἔρωσι τοῖς καλοῖς ἀγαμέμνονα, τὸν ἑλλήνων βασιλέα ἀργυννίδος ναὸν ἀφροδίτης ἱδρῦσαι ἐπ' ἀργύννῳ τῷ ἐρωμένῳ.* Phanocles autẽ in pulchris amoribus, supple refert, Agamemnonem Regem Grecorum Argynnis templum posuisse Veneris propter Argynnum quem amabat. Argynnis Venus, inquit, Giraldus cognominata est ab Argynno pueri nomine, de quo apud Athenæum libro decimotertio legimus, quod puer fuerit ab Agamemnone Rege amatus, qui cum frequentius nataret in flumine Cephyso, periit, quo in loco eum sepeliuit Agamemnon, ibidémque Veneris Argynnidos templum construxit. Hinc illud Propertij sanius intelligitur.

Euseb. de Regibus Arginorum.
Pausan. in Achaicis & Atticis.

Sunt Agamemnonias testantia littora curas
Qua natat Argynni pœna natantis aquas.

[d] *Dianam quæ vocatur ἀπαγχομένη.* Cur Diana dicatur apud Arcadas ἀπαγχομένη, causam affert Pausanias in Arcadicis. Pueri circa templum Condyleatidis videlicet Veneris cum luderent, (numerũ non indicãt) in funiculum inciderũt. Hoc itaq; collo simulachri iniecto, strangulatam, ἀπαγχομένην scilicet, cõclamarunt. Deprehẽso hoc facinore, Caphienses lapidibus pueros obruerunt. Quo facto morbus eorũ vxores inualit vt abortũ facerent, donec sepeliendos esse pueros Apollo respõdit, eisq; quotannis sacrificandũ, præter fas enim esse interfectos. Idcirco Caphienses tum alia ex oraculo etiamnũ faciũt, tum illam in Condylæis Deam (nam & hoc ab oraculo iniunctum esse aiunt) à strangulando post hæc apanchomenam vocant. Callimachi autem liber de Causis, non extat hodie. [e] *Colitur etiam Methymnæ alia Diana Condylitis.* Methymnam constat esse oppidum Lesbi insulæ, sed quod in ea colatur Venus Cõdylitis nusquam memini me legere. [f] *Est etiam Podagræ alterius Dianæ templum.* Cum nec extet Sosibius, nec de hac Diana Podagra alij quidquam scripserint, nihil mihi occurrit quod dicam amplius. [g] *Polemo autem nouit imaginem.* Giraldus qui omnia Apollinis cognomina diligẽtissimè colligit ὀψοφάγου ἀπόλλωνος, id est Obsonatoris Apollinis ex Polemone in epistola ad Attalũ meminit, eámq; dicit coli ab Elæis, sed de Hiante Apolline ne verbum quidem facit, sed nec de eo quidquam alibi reperi. [h] *Hic Elæi Ioui ἀπομυίῳ sacrificant.* Iupiter ἀπόμυιος cur dictus sit, narrat Giraldus historiæ Deorũ syntagmate, nempe à fugandis & pellendis muscis. Nam cũ Hercules in Olympia rem diuinã faceret, & ei infestæ essent muscæ Ioui Apomyio sacrificauit. Quo factũ est vt omnes muscæ vltra Alpheum fluuium euolarint. Quo in loco Elæi quoq; eidem Ioui Apomyio sacrificare cõsueuerunt. Quod quidẽ sumpsit idẽ Giraldus ex Pausania in Eliacis. [i] *Romani sacrificant ἀπομυίῳ Herculi.* Hercules fortè, ideo dictus est, vt diximus, Apomyius, quod cũ ei infestæ essent sacrificãti, sacrificio Ioui facto eas vltra Alphæũ expulerit. Quod febrem quoq; & pallorem, tanquã Deos coluerint Romani apud omnes ferè historicos Romanos licet videre, & ex Lactãtio lib. 1. cap. 21. Colebãtur enim pro Diis nõnulli, nõ vt prodessent, sed ne obessent. Diuinè profectò scripsit Cicero de natura Deorũ tertio. Illud, inquit, profectò confiteamini longè aliter rem se habere atq; hominum opinio sit, eos enim qui Dei appellantur, rerum naturam esse, nõ figuras Deorum. Qui tantus error fuit, vt perniciosis etiam rebus, nõ tantum nomen Deorum tribueretur, sed etiam sacra cõstituerentur. Febris enim phanũ in palatio videmus. Apud historicos quoq; Romanos legimus, quod Herculi tanquã Deo sacrificaretur, & essent eius Sacerdotes ex familiis Potitiorũ & Pinariorum, Sed quod Herculi Apomyio sacrificarent, Herculiq; socios adsciscerent febrẽ & pauorem, non memini me alibi legere. Hic est autẽ animaduertendum, quod cùm febris dicatur Græcè πυρετὸς, in genere masculino. Clemẽs qui intelligebat febrẽ esse fœminini generis apud Romanos, non πυρετὸς dixerit, sed πυρετὴν in fœminino. [k] *Mitto autem Argiuos.* De hac Venere quæ apud Argiuos colebatur, apud eos qui hodie extant auctores, nusquam quod sciã, fit mentio. [l] *Argiui & Lacones.* De Venere Chelyttide, nec apud authores veteres, nec apud recẽtiores memini me aliquid legere. Clemẽs dicit eam vocari Chelyttidem, & coli ab Argiuis, Laconibus, & etiam Spartanis quoniã χελύττειν, apud eos sit tussire. Sed nõ ex ea intelligo, cur dicatur Venus tussiẽs. Sed nec quod χελύττειν significet tussire alibi legi. Nã Hermolaus Barbarus in 8. Plin. cap. 10. nõ alium citat quã hũc locũ. Solus Hippocrates dicit χελώνιον ὑποχονδριακῶς dici paruã tussim, χελώνιον δὲ ξηρὸν, id est tussiculam, dicit esse siccam, quãdo nihil humoris quod exscretur ad os accedit. [m] *Vndénam putas scriptum est ad te.* Quasi diceret, videtis quænam sint Deorum vestrorum cognomina, quę facile arguunt quales sunt Dij quos colitis. Sed ea quæ à nobis adducũtur, nónne ex vestris adducimus authoribus ad refellendã vestrã incredulitatẽ? At videmini eos nõ agnoscere. Deinde in eos exclamat. O miseri, inquit, quorũ vita, quæ ne vita quidẽ est dicenda, est plena impiis ludibriis. Sunt enim omnia quæ de Diis scribũtur planè ridicula. [n] *An non caluus quidẽ Iupiter Argis.* Giraldus qui omnia Iouis nomina & cognomina diligentissimè est persecutus, Calui Iouis nusquã meminit. Vltorem autem Iouem dicit à Romanis fuisse cultum, sicut & Martẽ vltorẽ, quod sceleratorum impia facta vlcisceretur. Plinius lib. 36. cap. 15. Pãtheon, inquit, Ioui vltori ab Agrippa factũ. Idem est autẽ τιμωρὸς, & vltor. Ex quo patet Iouem vltorẽ non solùm cultũ fuisse apud Romanos, sed etiam apud Cyprios. [o] *An non Veneri quidem.* Venus μεσβασία, ea est quæ dicitur ab aliis μεσβασὼ, vt dicit Giraldus ex Hesychio. μεσβασία autem, idem est quod ἐχέϊππος, id est equitãs. ἑταίρα autem, id est amica. Apud Athenienses Venus ἑταίρα, id est amica dicitur, vt scribit Athenodorus in libro Deorũ, quæ amicos & amicas in vnũ cogit. Nam & liberæ mulieres & virgines his etiã temporibus familiares & domesticas

Pausan. Arcad. 8.

amicas appellāt. Appellant amicas & merentes fœminas, id est meretrices, &c. Hæc Athenæus Dipnosoph. lib. 13. De ea vide etiā Cœlium Rhodiginum lib. 14. c. 6. Venus autem quænā fuerit Callipygos, & quænā fuerit origo huius cognominis, vide etiā apud Athenæum lib. 12. c. 32. ad quos te remitto, ne sim prolixior. In Chiliadibus Erasmi vide prouerbium; Ne in Melāpygum incidas, vbi videbis quinā sint λευκόπυγοι & μελάμπυγοι. *p Dionysium autem iam tacet χοιροψάλην.* Per occupationem inter cæteros Deos obscœnos enumerat Dionysiū χοιροψάλην, qui colitur à Sicyoniis: sed de quo apud alios authores nihil legitur: χοιροψάλης autē dici potest, & qui porcos & qui muliebre membrū cōtrectat, vtcūq; enim significat χοῖρος. χοῖρος certè apud Aristophanē in Comœdia, cui nomē Acharnes significat in multis locis pudendum muliebre. Quod autem in hac significatione hic quoq; accipiatur, ostēdit ipse Clemēs, dicens eos Dionysium præficere membris muliebribus. *q Tales quidem sunt ipsis Dei.* Hic concludit totum hūc locum de Diis Græcorū: & cum quàm turpes & inhonesti essent, vel ex ipsis docuisset cognominibus, veluti quodam epiphonemate acclamat, & ipsis Deos eis esse tales, & eos se in Deos ita gerere vt in eis ludant, & seipsos ludibrio & probro afficiāt. *r Et quanto melius Ægyptij.* Transit nunc à Diis Græcorum ad superstitionem Ægyptiorum, quam conferens cum impia Græcorum religione eo nomine profert, quod Ægyptij quidem bruta colāt animantia, sed quæ nō sunt libidini dedita, neq; vllum ex iis præter naturalem cōquirit voluptatem, Græci autem rationis quidē participes homines colunt tanquā Deos, sed omnibus vitiis & flagitiis obrutos. De Ægyptiorū autem superstitione præter ea quæ citauimus superius ex Anchorato Epiphanij, vide Herodotum in Euterpe. Diodorum lib. 2. c. 4. Lucianū de sacrificiis, & Eusebium de præparat. Euangelica, Arnobium aduersus gentes, & Cyrillum aduersus Iulianum.

Cœlius Rhodig. lib. 14. cap. 6. Erasm. in Chiliad. 2. cent. 1. prouerb. 41.

s Porro autem Ægyptij. In quā varios cultus ac religiones dispersi essent Ægyptij, paucis sic scribit Strabo, ita enim verti. Quędā animalia cōmuniter omnes colunt Ægyptij, vtpote ex terrestribus, quidem tria, bouem, canem, felem: ex volucribus autem duo, accipitrem & Ibim: ex aquatilibus verò duo, lepidotū piscem & oxyrinchum. Alia autem sunt quæ singuli per se colunt, sicut Saitæ ouem, & Thebani. Latum autem piscem quendam qui est in Nilo, Latopolitani: Lupum Lycopolitani: Cynocephalū Hermopolitani: Cepū Babylonij qui sunt iuxta Memphim. Est autem Cepus facie quidem Satyro similis: in aliis autem est medius inter canem & vrsum. Nascitur in Æthiopia. Aquilam autem Thebani, Leonem Leōtopolitani, Caprā & hircum Mendesij, Murem autem Araneum Athribitæ, aliud verò aliquid alij. Hęc Strabo. Nullum autem inuenio qui dicat Euenitas colere Pagrum, atq; adeò nec Euenitas quidem legi inter ciues Ægyptij. Fieri tamē potuit vt hæc ciuitas in Phagrogriopolitana Prefectura (ita enim Ægyptiū νόμον vocat Plinius) cuius meminit idē Strabo sita esset, vt quæ ita sit appellata à pagris quos colebat. Neq; verò mirum, si, cum Ægypti oppidorū tot fuerint millia, à scriptoribus aliquod sit omissum. Sciendum est autē aliud esse Pagrum de quo hic loquitur Clemens, & de quo scribit Athenæus lib. 7. aliud Pagurum qui est genus cācri. Diuisa autē fuit Ægyptus, teste Plinio, in νόμους quas præfecturas ipse vocauit. Sūt autē νομοὶ τὰ διατεμημένα μέρη τῆς γῆς, id est distributæ partes terræ, vt vult Suidas. Eas præfecturas enumerat ibidē Plinius, & nominat. Sed sunt multa earum nomina mutata. Multæ autē ex iis acceperunt nomina ab animalibus quæ pro Diis colebāt, vt Lycopolitani à Lupo. Leontopolitani à Leone, Cynopolitani à cane. Oxyrinchitæ à pisce Oxyrincho, cui etiā canem mactabāt & comedebāt, quod Cynopolitani Oxyrinchum eorum Deum non dubitarēt comedere, vt scribit Pierius. Quisnam autē sit piscis quem Meōten appellat Clemens, & quem dicit coli ab iis qui Elephātinam habitant, nusquā legi. Sed nec Elephantinam vsquā legi numerari inter præfecturas Ægypti. Etymologicum verò Græcum dicit ἐλεφαντίνην, dici Ægyptiam & ἐλεφάντινον ἐθνικὸν, nempe Ægyptium, vt Elephantina nō sit distincta regio Ægypti, sed ipsa Ægyptus. *t Ex vobis quidam Ciconias honore affecerūt.* De Ciconiis scribit Plinius, Honos iis, nēpe Ciconiis serpentium exitio tātus, vt in Thessalia capitale fuerit occidisse, eadē legibus pœna quæ in homicidā. Quod etiam scribit Stephanus de vrbibus, ἐν ταύτῃ δηλονότι Θετταλίᾳ οὐκ ἔξεστι πελαργοὺς κτείνειν. τοὺς γὰρ τῆς χώρας ὄφεις ἀναιροῦσι. In Thessalia non licet occidere Ciconias, regionis enim serpentes perimunt. Quod quidem mihi persuadet, vt existimem aliquid deesse in contextu Clementis. Neque enim est probabile Thessalos eas honorasse propter solam consuetudinem, si non ab eis aliquod magnum acciperent beneficium, nēpe id propter quod adhuc hodie in honore habentur in inferiori Germania, quam vocant Flandriam, in qua etiam fertur esse capitale eas occidere, propterea quod eæ regionem purgent à serpentibus. Sed licet Thessali honorarent Ciconias, non tamen eas habebant pro Diis, in quo magis quam Thessali erant vituperandi Ægyptij. *u Thebani autem mustelas.* Propter ortum Græcè est διὰ γένεσιν, id est propter natiuitatem, vt ita dicam, Herculis. Quod Thebani mustelam honorarint propter ortum Herculis nusquam legi. Quod autem mustela sit Herculi dedicata legi tantum apud Eustathium in Homeri Iliade Rapſ. τ. in expositione huius versus,

Strabo. lib. 17.

Pagri meminit Athen. de Mesoph. 7.

Plin. lib. 5. cap. 9.

Pierius Hierogl. lib. 3. cap. Decreto.

Plin. lib. 10. cap. 23.

Eustath. in Homer. Rapſ. τ.

Ἀλκμήνης δ' ἀπέπαυσε τόκον, σχέθε δ' εἰλειθυίας,

id est, *Obstitit Alcmenæ parienti, ab eáque repressit.*

Lucinam, de Iunone loquēs. Hic, inquit, feruntur nugę fabulosæ, quod dum parturiret Alcmena, parcę eius manus cōpresserunt, cùm autem transisset mustela, dissoluerunt, quo etiā tempore nato Hercule existimatum est mustelam ei fuisse nutricem. Vnde Herculi dedicata fuit mustela. *x Quid verò Thessali.* Myrmidones alij dictos esse à Myrmidone Heroē Iouis filio & Eurymedusę, alij à formicis, quas Gręci μύρμηκας vocant, Æaci precibus in homines cōuersis, quam fabulam elegantissimè narrat Ouidius lib. 7. c. 24. & eius allegoriam pulchrè exponit Eustathius in Rapſ. β. Iliados. Sed quod Iupiter formicæ assimilatus cum Eurymedusa Cereris filia coierit, & Myrmidonē ex ea susceperit, nec Ouidius qui Metamorphos. diligenter est persecutus, meminit, nec ego vsquam legi. *y Polemo autem refert eos qui habitant.* Quid narrarit Polemo videmus ex Clemente, ex ipso autem nō possumus qui hodie non extat. Videtur autem Polemo significare & Troes celebrasse mures, propterea quod arcuū suorū chordas erosissent, vt eos placarent, & Apollinē, propterea quod eos expulisset, & ea de causa appellatū esse Smynthium.

De Smyn-

De Smyntheo Apolline sic scribit Eustathius in Rapsf. 1. Iliados. Smyntheus est epithetũ Apollinis, & alij quidẽ aiunt, eum sic appellari à Smynthe ciuitate circa Troiã, cuius ciuis & Smyntheus dicitur, vt sit Smyntheus Apollo qui in ciuitate Smynthe colitur. Alij autẽ dicunt eum sic vocari à Smynthis qui mures dicuntur. Videtur enim mures sustulisse qui incolas offendebãt, quo factum est, vt templũ sit ei positũ, & ipse sit vocatus σμινθεὺς, propter mures expulsos, quos indigenæ appellabãt σμίνθους. De his adhuc plura scribit idem paulo pòst, quæ cõsultò prætereo ne sim prolixior. De eodem Apolline Smyntheo, vide Cœlium Rhodiginum qui etiam adnotauit quàm leuibus & friuolis de causis vanis Diis, & vano populo, vana imponerentur cognomina. Eustath. Rapsf. 1. Il. Cœl Rhodig. antiq lect. lib. 6 cap. 7.

[a] *Heraclides autem dicit in ædificationibus templorum.* Plinius lib. 4. cap. 1. vbi recenset Epiri populos inter eos nominat etiam Acharnanes, dicens, Acharnania quæ antea Curetis vocabatur oppida, Heraclea, Echinus, & in ore ipso colonia Augusti Actium, cum templo Apollinis nobili. In eo ergo templo Apollinis, bos prius sacrificabatur muscis, quàm ipsi Apollini, vt author est Heraclides, teste Clemente. Minus autẽ mirum quod Myagro, qui est Deus muscarũ ante sacrificari Pausanias dicat in Arcadicis, quo fiebat vt muscæ auolarent. Is autẽ Myager Deus muscarũ, est fortè qui dicitur in Euangelio princeps Dæmoniorum nomine Beelzebub, quem D. Hieronymus c. 10. in Ecclesiasten, dicit significare vel idolum, vel dominum, ac possessorem muscarum. Illud autẽ in ædificationibus templorum, est verisimile significare aliquem librum ab eo scriptum. *Neq; verò obliuiscar Samiorum.* Si extaret Euphorion, ex ipso sciremus quod dicit Clemens. Nam quod ouis quidẽ sacrificaretur, apud omnes ferè scriptores inueneris. Quod autẽ ipsi oui vsquam sacrificaretur, existimo vix vsquam inueniri. [b] *Sed nec eorum qui Phœniciam colunt Syrorum, &c.* Diodorus lib. 3. iuxta Ascalonem vrbem lacum esse scribit, vbi templũ insigne fuit Deæ quàm Syri Δερκετὼ vocabant, quæ Dea muliebri facie, reliquum autem corpus figura piscis fuisse perhibetur, cuius filia Semiramis à columbis fuit educata, quæ aues ideo Syris sacræ. De hac Derceto vide Giraldum in historiæ Deorum primo syntagmate, qui de hac re scribit copiosissimè. Est autem verisimile hãc Derceto fuisse Dagon Deũ, de quo scribitur in libro Regum. Dagon enim lingua Phœnicum significat piscem, qui etiã lingua Hebræa dicitur דג dag. [c] *Age verò quoniam non sunt Dij.* Postquam ostendit Clemens Deos qui coluntur à gentibus, esse vel iniquissimos & flagitiosissimos homines, vel bestias, non solùm apud Ægyptios, sed etiam apud eos ipsos Græcos à quibus irridebantur, quoniam eo cõfugiebant Græci, vt dicerent se, nec homines nec bestias pro Diis colere, sed Dæmones qui sunt hominibus præstantiores: Dæmones enim secundũ locũ à Diis tenere, nunc aggreditur de iis dicere. [d] *Atque si sunt quidem Dæmones.* Si sunt, inquit, liguritores & scelerati Dæmones, vt qui sacrificiorum delectentur nidoribus sceleratáq; & nefaria admittant, nõ est quod Dæmones alibi quærẽtur colendi, cum multæ ciuitates suos peculiares & indigenas habeãt Dæmones eis nõ dissimiles, & eorũ aliquos Pythia vates Apollinis iusserit colere, vt apud Platæenses. Vndenã autem hæc nomina sumpserit Clemẽs, an ex archiuis ciuitatũ quas nominat, an ex historicis qui perierũt, ingenuè fateor me nescire. Quod autẽ verti Phaleris, Græcè est φαληροῖ, id est in Atticæ populo qui dicitur Phalereus. Est autẽ verisimile Pythiã iussisse Platæensibus, vt eos colerent, quos nominat Clemẽs, eo tẽpore quo Mardonius cum centum Persarum millibus à Pausania Lacedæmonio fusus fuit & profligatus. Mædi enim sæpe accipiuntur pro Persis, & Medica certamina vocat Clemens, bella quæ per se gesserunt aduersus Græcos. [e] *Possunt alij quoque.* Sunt multæ ciuitates quæ suos peculiares & indigenas habent Dæmones, quos ipsæ colunt relatos in Deos. Sed quàm plurimos esse alios potest quiuis perspicax intelligere, ex eo quod scribit Hesiodus triginta millia Dæmonum immortalium esse super terram, cui est assignata hominum custodia. [f] *Quinam sunt hi custodes.* Conuertite sermonem ad horum versuum Poëtam, nempe Hesiodum, qui erat genere Bœotius, ex vico autem nomine Ascra, dictus est Ascræus. [g] *Sed num ne fugiamus nos custodiunt.* Dixerat Hesiodus Dæmones esse hominum custodes. Nunc autem ostendit Clemens eos vel non esse hominum custodes, vel si sint, eam custodiam illis esse bono non hominibus. Ita enim rogat Hesiodum. Cur nos custodiunt? Num ne fugiamus? Et hoc præterit tanquam indignum ad quod respondeatur. Deinde subiungit, Num ne peccemus qui peccatorum nõ fecerunt periculum? Ad quod respõdet hic vtiq; licet eloqui, id quod habet instar prouerbij; Pater qui non potest corrigi, corrigit filium. Quasi diceret; Quomodo possunt Dæmones nos custodire, ne peccemus, qui ipsi peccant, nec possunt corrigi, & non solum sunt mali, sed & homines tentant, & ad mala inducunt. Ipse quidem certè Diabolus à Christo dicitur κατ' ἐξοχὴν ὁ πονηρὸς, quasi dicas, Ille malus vel malignus. Ita probauit Dæmones hominum non esse custodes. Nunc autem probat ἐκ τῆς περιουσίας, id est ex abundantia, quod & si maximè sunt hominum custodes, eos custodiunt & obseruant ad suam non ad hominum vtilitatem, vt qui tanquam adulatores & parasiti sacrificiorum venentur nidores & obsoniorum conditorum odorem. [h] *Tales quidem sunt apud vos.* Hoc veluti Epiphonemate conclusit quod dixit. Quòd Dij vel Dæmones non sunt hominum custodes. Tales, inquit, sunt apud vos Dei & Dæmones. Quibus addit semideos. Ij autem sunt vel quos vocant Heroes, vel Fauni & Satyri. Ij autem ita vocantur, inquit, semidei, quomodo muli qui ex equo & asina sunt nati, Græcè vocantur ἡμίονοι, id est semiasini. Neque enim, inquit, desunt vobis vocabula quibus vestram componatis impietatem.

[a] *Age verò hoc quoque adiiciamus, quod inhumani & homines odio habentes dæmones sunt vestri dij, & non solùm lætantur hominum furore & amentia, sed etiam ex hominum cæde fruuntur voluptate, nunc quidem armatas in stadiis contentiones, nunc autem innumerabiles de laude in bellis decernationes, sibi præbentes materiam voluptatis, vt vel maximè poßint humanis affatim expleri cædibus.* [b] *Iam verò cùm ciuitates*

& gentes, tanquam pestes inuasissent, sæua postularunt libamina. Et Aristomenes quidem Messenius, Ithometæ Ioui mactauit trecentos, se tot & tales hecatombas ritè sacrificare existimans, in quibus etiam Theopompus, rex Lacedæmoniorum, erat præclara victima. Tauri autem populi qui habitant circa Tauricam Chersonesum, quoscunque hospites apud se ceperint, ex iis qui mari aberrarunt, Dianæ Tauricæ eos statim sacrificant. Hæc autem hominum sacrificia decantat Euripides in tragœdia. [c] *Monimus autem in Collectione rerum mirabilium, refert Pellæ Thessaliæ Achæum hominem sacrificari Peleo & Chironi.* [d] *Lyctij autem (sunt verò hi gens Cretensium) pronunciat itidem Anticlides in reditibus, Ioui mactare homines:* [e] *& Lesbos Dionysio simile offerre sacrificium dicit Dosidas. Phocenses autem (neque enim eos præteribo) scribit Pythocles in tertio de Concordia, hominem holocaustum offerre Dianæ Tauricæ. Erechtheus autem Atticus, & Marius Romanus sacrificauerunt suas filias, quorum ille quidem Persephone, vt Demaratus in primo Rerum tragicarum, hic autem, nempe Marius, diis Auerruncanis seu malorum depulsoribus, vt Dorotheus scribit in quarto Rerum Italicarum.* [f] *Hominibus quidem bene velle ex his rebus ostenduntur dæmones.* [g] *Quomodo ergo non sunt sancti, qui sunt cultui dæmonum ac superstitioni dediti? alij quidem dæmones tanquam seruatores bonis verbis prosequentes, alij verò petentes salutem à salutis insidiatoribus. Dum ergo existimant se eis ritè sacrificare & litare, non animaduertunt se homines occidere. Non enim ex loco cædes fit hostia sacra: neque si quis Dianæ & Ioui in sacro loco, magis quàm si iræ & auaritiæ & aliis similibus dæmonibus in altaribus vel viis hominem occiderit, sacram appellans hostiam, id sacrum est, sed est cædes & homicidium tale sacrificium.* [h] *Quid ergo, ô homines aliorum hominum sapientissimi: feras quidem immites fugimus, & sicubi in vrsum vel leonem inciderimus, diuertimus?*

Iliad. 3. Improuisum aspris veluti qui sentibus anguem,
Verg. 2. Pressit humi nitens, trepidúsque repente refugit.

Perniciosos autem & exitiales insidiatores, hominúmque hostes & prædones, cùm dæmones esse prius senseritis & intelligatis, non declinatis, non auersamini? [i] *Quinam autem veri dixerint improbi, vel quámnam attulerint vtilitatem? Iam ego tibi possum ostendere hominem vestris istis diis, nempe dæmonibus, meliorem: Apolline vate, Cyrum & Solonem. Munera diligit vester Phœbus, non homines. Prodidit Crœsum amicum, & mercedis oblitus, adeò erat gloriæ cupidus, Crœsum ad rogum deduxit per Halym. Sic amantes dæmones deducunt ad ignem.* [k] *Sed tu ô homo, qui es Apolline hominum amantior & verior, miserere eius qui vinctus est supra pyram. Et tu quidem ô Solon vaticinare veritatem. Tu autem Cyre iube pyram extingui. Tu prostremo ô Crœse fac vt sapias, cùm tuo malo id didiceris. Est ingratus is quem adoras: capit mercedem, & auro accepto mentitur. Vide rursus finem: an non dæmon, sed homo tibi dicit? Non obliqua vaticinatur Solon, eum benignè intelliges: verum solum ô Barbare responsum hoc in pyra experieris.* [l] *Vnde venit mihi in mentem admirari, quibúsnam tandem visis abducti homines qui sunt decepti, superstitionem & dæmonum cultum annunciarunt hominibus, sceleratos dæmones colere lege lata iubentes, seu fuerit ille Phoroneus, seu Merops, seu aliquis alius, qui eis posuerunt templa & altaria, & præterea sacrificia eis primo obtulisse dicti sunt:* [m] *nam posterioribus quidem certè temporibus, finxerunt deos quos adorarent. Hunc quidem certè Amorem ceu Cupidinem, qui dicitur esse inter deos antiquissimos, nemo prius colebat, quam Charmus ceperit quendam adolescentulum, & aram elegantiorem posuerit in Academia, postquam expleta fuit cupi-*

ditas, &

ditas, & morbi intemperantiam appellarunt Amorem, intemperantem cupiditatem in deorum numerum referentes. [n] *Athenienses autem nec quis quidem esset Pan nouerant, priusquam eis diceret Philippides. Meritò ergo dæmonum cultus, cùm alicunde cepisset principium, fons fuit stolidi vitij. Deinde cùm non fuisset rescissus, sed accepisset augmentum, & magno fluxisset alueo, est multorum architectus dæmonum, sacrificans hecatombas, & conuentus celebrans, & imagines erigens, & templa ædificans.* [o] *Quæ quidem nec ipsa silentio prætermittam, atque adeò ipsa conuincam speciosò quidem nomine nominari templa, fuisse autem sepulchra, hoc est, sepulchra vocata fuisse templa. Vos autem vel nunc saltem dæmonum cultus & superstitionis obliuiscamini, sepulchra colere erubescentes.* [p] *In templo Mineruæ, Larissæ, in arce est sepulchrum Acrisij.* [q] *Athenis autem in arce, Cecropis, vt ait Antiochus in nono Historiarum.* [r] *Quid verò Erichthonius, non fuit sepultus in templo Poliadis?* [s] *Immarus autem filius Eumolpi & Dairæ, non fuit sepultus in ambitu Eleusinij, quod est sub arce? Filiæ autem Celei, non sunt sepultæ Eleusine? Quid tibi enumerem vxores Hyperboreorum? Hyperoche & Laodice sepultæ sunt in Artemisio templo Delij Apollinis. Leandrius autem dicit Clearchum fuisse Mileti sepultum in Didymæo. Hìc Leucophrynes monimentum par est non prætermittere, sequendo Zenonem Myndium, quæ in templo Dianæ sepulta est, Magnesiæ. Sed neque Apollonis aram quæ est in Telmesso, quam ipsam quoque scribunt esse monimentum Telmissis vatis. Ptolomæus autem filius Agesarchæ, in primo eorum quæ scribit de Philopatre, dicit Paphi, in templo Veneris sepultum esse Cyniram & eius nepotes. Sed mihi quidem persequenti sepulchra quæ adorantur, ne vniuersum quidem tempus suffecerit. Vos autem, si non eorum quæ audetis vos aliquis pudor subeat, planè mortui, verè mortuis credentes circumcursatis. O miseri cur nam hoc malum toleratis? Nocte certè capita vobis sunt inuoluta.*

COMMENTARIVS.

[a] AGE *verò hoc quoque adiiciamus.* Non sufficit, inquit, Dæmonibus quod homines ad vitia incitant, per quæ mens eorum læditur, & ad insaniam adigitur, sed etiam in eos suam exercent crudelitatẽ, & ad gladiatoria incitantes certamina, & ad belli laudem & gloriam affectandam prouocantes, vt qui hominũ cæde lætẽtur. Hoc videre licet apud Homerũ qui in Iliade introducit Deos, alios Græcis, alios Troianis fauentes, & ad pugnam strenuè capessendam exhortantes. [e] *Iam verò cum ciuitates.* Hæc quæ hic dicit Clemens de Aristomene Messenio transcripsit Eusebius in quartum librũ Præparat. Euangelicæ, & de eodẽ Aristomene eadem narrat Cyrillus aduersus Iulianum. De Aristomene autẽ historiam, Pausanias li. 4. Messenicorum, dicit fuisse scriptã à duobus, quorum alter nomine Rianus, soluta scripsit oratione, alter verò nomine Myron carmine. Ille inter trecentos Lacedæmonios quos Ioui Ithometæ mactauit Aristomenes, enumerat Myron Theopompũ Regẽ Lacedæmoniorũ. Quod Pausaniæ non videtur probabile. Myronem tamen secutus est Clemens. Plin lib. 11. scribit virum fortissimum fuisse Aristomenẽ, *Plin. lib. 11. cap. 9.* qui cùm à Lacedæmoniis captus, ex eorum manibus sæpius euasisset, postremo ab eis cõprehensus, fuit dissectus, inuentũ est autem cor eius hirsutũ, quod est signum maximæ fortitudinis. Cùm duobus autẽ in locis esset Iupiter Ithometes seu Ithomates, nempe & Ithomæ quæ est vrbs Thessaliæ Pelasgica, & Messenæ, vbi scribunt fuisse Iouem nutritũ ab Ithome & Neda quarũ altera monti & vrbi nomen dedit, altera fluuio, vt tradit Pausanias in Messenicis, de eo Ioue hic est intelligendũ qui colebatur Messenæ. Quod autem scribit Clemens de Diana Taurica, cui immolabantur aduenę qui in eũ locũ appulerant in Præparat. librum quartum transtulit Eusebius, quem sic vertit Trapezontius. Tauroscitæ autẽ quoscunque aduenas ceperint (capiunt autẽ multos) qui fluctibus & tempestate ad eos depelluntur, Dianæ statim immolare solẽt, quæ sacrificia tragica in scena Euripides decantauit. Sic Trapezontius. Nos ipsa verba contextus magis secuti sumus. De Diana autem Taurica, vide quæ copiosissimè scribit Giraldus historiæ Deorum syntagmate. *Monimus autem in Collectione.* Hoc quoque vertit Trapezontius, sed addidit singulis annis, quod non est in nostro exẽplari Græco. De Monimo scriptore nusquam fit vlla mentio. Pellam Thessaliæ dixit oppidum, vt id distingueret à Pella, quã Strabo dixit fuisse Metropolim, & patriam Philippi & Alexandri. [d] *Lyctij autem (sunt verò hi gens Cretensium.)* Trapezontij exemplar habuit Lyctij, non Lycij. Ita enim vertit ipse, & melius meo iudicio, cùm Lycij quidẽ sint in Asia, Lyctij verò recenseãtur inter populos Cretę. In nostro exẽplari, erat ἐν νόστοις, quod vertimus in reditibus, quod prætermittit Trapezontius, an de industria, an quod in suo deesset exemplari, nescio. [e] *Et Lesbios Dionysio simile offerre.* Cum nec extent authores qui hæc scripserunt, ne de ijs quidquã inuenitur, nec frustra sunt

quærenda aliorum testimonia. Minus autem mirum videri debet quod quidã Dæmonibus suas sacrificarint filias, quod gẽtes solitas esse facere legitur in sacra Scriptura, cum Iephte legatur, vt se voti religione solueret, qua se obligarat, Deo vouens quod primũ occurrisset Deo sacrificaturũ, suã filiam Deo sacrificasse. Quod autẽ verti Marius Romanus, vertit Trapezõtius Macarius, suũ, vt arbitror, secutus exemplar, est autẽ verisimilius legendum esse Marius, quod est nomen Latinũ, quam Macarius, quod Græcum. Deos autem ἀποτροπαίους, cur defensores verterit Trapezõtius, nõ video melius, vt ego quidem sentio, auerruncanos versurus aut malorũ depulsores. [f] *Hominibus quidem bene velle.* Totum hunc locum de crudelitate Dæmonum humanas hostias suscipientium eleganti cõcludit ironia. Ex his scilicet quę diximus, ostenditur quænam sit Dæmonum in homines beneuolentia. [g] *Quomodo ergo non sunt sancti.* Alia rursus ironia eos irridet qui Dæmonibus homines mactantes se sanctos & pios existimabãt, vt qui Deos vocarent Seruatores, & ab eis salutem peterent qui eorum saluti pararant exitiũ. [h] *Quid ergo, ô homines.* Vt Græcorum sibi cõciliet beneuolentiam, eos vocat sapientissimos, vt qui omni humanitatis & doctrinæ genere essent exculti. Deinde ab iis ipse desiderat sapientiam, qui serpẽtes quidem & feras bestias fugiant tanquam noxias, Dæmones autẽ qui sunt perniciosissimi nõ auersentur, sed colant & adorent. Vt autem quod dicit lubentius audiant, se cum eis cõiungit. Non enim dicit fugitis, sed fugimus: & nõ dicit diuertitis, sed diuertimus. Ita quidem loquitur de feris, sed cum loquitur de Dæmonibus se ab eis seiungit, dicens; Nõ declinatis, nõ auersamini? Satis enim sciebant Græci, Christianos abhorrere & auersari Dæmones, & maximè Clementẽ qui eos adhortabatur, vt relictis Dæmonibus ad veri Dei cultum conuerterentur. [i] *Quidnam autem veri dixerint.* Cùm quàm scelerati & quàm hominibus exitiosi essent Dæmones ostendisset, sciret autẽ Dæmonũ, ideo magnam esse apud homines authoritatẽ, quòd futura & præscirent, & ea suorum oraculorũ respõsis prædicerent, vnde magna ad homines rediret vtilitas, vt ei obiectioni occurrat, primũ dicit eos, cũ sint mali & scelerati, nihil veri posse dicere, neç vllam hominibus afferre vtilitatem. Deinde oraculo Apollinis vnũ hominem opponit, nempe Solonem, qui Crœso verũ apertè dixerit, cum Apollo, ad quem magnifica munera miserat Crœsus, eũ & ambiguo responso fefellerit, & postremo ad ignem deduxerit cõburendum, nisi audito quod ei prędixerat Solon, Cyrus eius fuisset misertus. Crœsi lege historiam elegantissimè scriptam apud Herodotũ. [k] *Sed tu, ô homo, qui es Apolline.* Quod dicit, non obliqua loquitur Solon, id dicit alludens ad Apollinem qui cognominatur λοξίας, id est obliquus, λοξίας autem dicitur, quod Sol, qui est etiam idem Apollo, per obliquum, nempe signiferum circulum seu zodiacum, ab occidente mouetur ad orientem, vt vult Macrobius; vel quoniam, (quod quidem est ad id quod hic tractatur accõmodatius) obliqua essent perplexa & ambigua quæ ab Apollinis oraculo edebantur responsa, vt vult Seruius, Synesius de somnijs & Phurnutus. Eustathius autem in K Rapsodiam Iliadis, dicit vocari λοξίαν, quod λοξίαν, id est obliquam vocẽ emittat. Ita enim apud antiquos vsurpabatur pro voce. [l] *Vnde venit mihi in mentem.* Cum quam scelerati & hominibus exitiosi sint Dæmones ostẽdisset, dicit se mirari quomodo potuerint induci homines, vt de tẽplis ponendis & altaribus erigendis, & sacrificiis eis offerendis lex ferretur quicũq; ij fuerint, siue Phoroneus, siue Merops, nõ scribit autem à quibusnam hoc acceperit: sed nec vsquam alibi hodie legitur. Solus Arnobius lib. quinto aduersus gentes. Quorum, inquit, templorum scilicet, (de ijs enim tũc agebat) si quæris audire quis prior fuerit fabricator, aut Phoroneus Ægyptius, aut Merops tibi fuisse demõstrabitur, vt tradit in admirandis Varro, aut Iouis progenies Æacus. Sed cum temporum iniuria omnia fere Varronis opera, & hoc maximè de admirandis interierint, frustra in eo quod nõ existit, quærendo laborabimus. Giraldus certè qui hoc de Diis gentium argumentum diligentissimè est persecutus, non aliud quàm quod diximus de Phoroneo & Merope citauit. [m] *Nam posterioribus quidem certè temporibus.* Prius quidem lege cautum est à Phoroneo, vel à Merope, vel ab aliquo alio, quisnam enim fuerit non asserit Clemens, vt Dæmonibus templa & altaria erigerentur, & eis fierent sacrificia. Hac lege lata postea homines sibi Deos finxerunt quos adorarent, vt Charmus qui puero quem amabat potitus, in Academia Amori seu Cupidini templum posuit, amorem in Deum referens, propterea quod explesset libidinem. Amorem autem inter Deos antiquissimos collocat, secutus Hesiodum, qui scribit primum

Hesiodus in Theogon. genitum esse Chaos, deinde terram. Deinde sequitur

Ἠδ' ἔρος ὃ κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι.

id est, *Atque amor est qui immortales pulcherrimus inter.*

Pausan. lib. 1. Atticorũ. De Charmo qui arã Amori posuit in Academia, sic Pausanias. In primo Academiæ aditu est ara, cũ inscriptione; Charmum Atheniensem primũ Amori dedicasse. Hoc tãtum Pausanias qui nihil dixit, cur aram posuerit, sed propter libidinẽ in puero expletã, verisimile facit quod statim sequitur. Eam enim aram quæ intra vrbem est, quam appellant Anterotis, inquilinorum donũ fuisse dicũt, ac dedicationis huiusmodi causam extitisse. Atheniensis amatorem suũ Timagorum inquilinum hominẽ fastidiẽs, per cõtemptum, vt de summo saxo se abiiceret iussit. Timagoras qui semper omnia quæ puer imperasset facienda putasset, animã etiam ipsam facile profudit: Vnde enim iussus erat impigrè se præcipitẽ dedit. Melitẽ verò re cognita suæ in illum acerbitatis adeo pœnituit, vt ex eodẽ seipsum etiã saxo deiecerit. Ex eo tã atroci rei euẽtu ab inquilinis, vt in eo ipso Anteros genius Timagoræ Amoris vindex coleretur institutũ. Hæc Pausanias, ex quo intelligitur, & impletã libidinẽ dedisse causam, vt Amori excitaretur ara: infœlicem autem in amore successum, vt Auteroti, id est aduerso amori. [n] *Athenienses autẽ.* De Phi-

Pausan. ibid. lippide quoq; hoc tradit Pausanias. De Pane verò hæc memoriæ prodita sunt; Nuntiũ ad Lacedæmonios de Persarũ in Atticam irruptione Philippidem missum. Hũc cũ rediisset retulisse Lacedęmonios, minus maturè copias educere, quod religione impedirentur cũ exercitu exire antequam Luna orbem cõplesset. Sibi verò ad Partheniũ saltum Pana obuium factum, qui se Atheniensibus in pugna ad Marathonem præsto futurum est pollicitus. Ex eo nuntio Deo honores haberi cœptos. [o] *Quæ quidẽ nec ipsa silẽtio prætermittã.* Vt ostendat nõ immeritò à se fuisse vocatum stultum cultum idololatriæ, ex eo quod vnusquisque

vnusquisque quem sibi velit Deum architectetur & adoret, ex hoc quoq; eorũ summam arguit stultitiam, quod Deorum templa vocẽt quæ sunt sepulchra mortuorũ, & homines mortuos pro Diis adorent, & eis sacrificia offerant. Quo in loco hoc interim obseruandũ multũ interesse inter Græcos, qui mortuos adorant & eis sacrificia offerunt, & Christianos qui vnũ solũ Deum adorant, & ei sacrificãt, interim tamen commemorationem facientes Martyrum, & Sanctorũ, sed non tanquam Deorum, imo verò tanquam Dei seruorum. De his legendus est diuus Augustinus aduersus Faustum Manichæũ, & Theodor. de curandis Græcorũ affectionibus. Relinquite ergo, inquit, idololatriam, & cultũ Dæmonum, & vos pudeat sepulchra colere. [p] *In templo Mineruæ.* Hic Acrisius fuit Abantis filius, frater Prœti cui in regno successit. Ab Eusebio autem recensetur decimus quartus Rex Argelicorũ. Eius autẽ res gestas, vide apud Pausaniã li. 2. Corinthiacorũ, hic tantũ dicemus quæ de eius morte scribit; Filij deinceps Abantis, Lyncei nepotes regnũ administrarunt, & Acrisius quidẽ Argis permansit. Prœtus autem Heræũ, Mideam, & Tirynthem occupauit, & quæcumq; ex Argiuorũ terra mari adiacent. Signa etiamnum supersunt, quæ Tirynthi Prœtũ habitasse indicant. Aliquanto autẽ pòst Acrisius cũ viuere adhuc Perseum cõperisset eúmque præclara facinora edere. Larissam se, quæ ad Pæneũ sita est, contulit. Perseus item, videre enim auum maternũ cupiebat, eúmq; sibi bonis tum dictis tum factis conciliare, Larissam peruenit. Ibi, vt qui ætate floreret, & ob disci inuentionem exultaret, admirationi fuit omnibus. Acrisius autem diuino quodam instinctu disci impetum imprudens subiit. Non enim excogitatæ aduersus filiã & nepotem insidiæ, impendentẽ fati necessitatẽ auerterũt. Larissæ ergo, vt scribit Pausanias, disco fuit occisus. Ibidẽ autem, vt dicit Clemens, in templo Mineruæ fuit sepultus in arce. [q] *Athenis autem in arce.* Cum duo fuerint Cecropes, nempe primus qui dictus est διφυὴς, quod duplicem haberet linguã & doctrinã, nempe Ægyptiã, & Græcã, & secundus, dubitari potest, de quonã dicat. Sed est verisimilius eum intelligere de primo, quod quidẽ sciri posset ex Antiocho si extaret. [r] *Quid verò Erichthonius.* Erichthonius fuit Rex sextus Atheniensiũ. Eius si velis videre res gestas, vide Pausaniã in Atticis. Is, vt dicit Clemens, fuit sepultus in templo Poliadis: Est autem Polias Epithetũ Mineruæ, quod ciuitati præsit, vel eius curã gerat. De ea autẽ & de Ioue qui dicitur πολιεὺς, copiosè Giraldus iis citatis qui de hac re scripserunt, in historia Deorum, syntagmate 2. [s] *Immarus autem filius Eumolpi & Dairæ.* Ad horũ interpretationẽ operæ pretium mihi videor facturus, si hîc transcripsero quę de his scribit Arnobius, quæ quidẽ omnia videtur sumpsisse ex Clemente. Nónne patet, inquit, & promptũ est, aut pro Diis immortalibus vos Deos colere, aut inexpiabilẽ fieri numinibus cõtumeliam, quorũ delubra & templa mortuorum superlata sunt bustis. In historiarũ Antiochus nono, Athenis in Mineruio memorat Cecropẽ esse mandatũ terræ. In templo rursus eiusdẽ, quod in arce Larissę est, cõditus scribitur atq; indicatur Acrisius. Erichthonius Poliadis in fano. Dairas & Immanarchus fratres, in Eleusinis consepto quod ciuitati subiectũ est. Quid Celæi virgines? Non in Cereris Eleusine humatæ habere perhibentur officia? Non in Dianæ delubro, quod in Apollinis constitutũ est Delij. Hyperoca Laodicéque, quas aduectas illuc esse finibus ex hyperboreis indicatur? In Didymęo Milesio Cleochũ dicit habuisse suprema Leandrus. Funeris Leucophryne monimentũ in fano apud Magnesiã Dianę esse, Myndius profitetur ac memorat Zeno: Sub Apollinis arula, quæ Telmessi apud oppidum visitur Telmessum esse conditũ vatẽ, non scriptis constantibus indicatur? Agesilarche Ptolomæus Philopator quem edidit primo, Gnyrã Regẽ Paphi cũ familia omni sua; imo cum omni prosapia in Veneris templo sitũ esse litterarum authoritate declarat. Hæc Arnobius quę quidẽ nonnihil discrepant ab iis quæ scribit Clemẽs propter diuersitatẽ, vt opinor, exemplariũ. Et primũ dicit in Mineruio, pro eo quod est, In tẽplo Mineruæ. Deinde quod dicit Clemẽs Immarus filius Eumolpi & Dairæ, Arnobius dicit Dairas & Immanarchus fratres, &c. Quod autẽ apud Clementẽ est Clearchum, apud Arnobium est Cleochum, & apud Arnobium est Leandrus, apud Clementẽ vero est Leandrius. Quod autẽ Clemens habet Immarus, Arnobius verò Immanarchus, vtrobiq; suspicor esse legendũ Immaradus, cuius meminit Pausanias, dicẽs, Cernuntur ibidẽ & ænea quædã simulachra magna, viri in procinctu stantes, vnũ Erechtheũ vocãt, alterum Eumolpum. Et si Athenienses, qui res antiquas studiosè obseruant, Immaradum esse sciunt Eumolpi filium qui ab Erechtheo fuit interfectus. Et alibi. Facta autem inter Eleusinios & Atheniẽses pugnas, Erechtheus cecidit Rex Atheniensiũ, & Immaradus itẽ Eumolpi filius Bellũ hisce conditionibus est confectũ, vt Eleusinij aliis in rebus obtemperarent, initia verò Cereris seorsum administrarent. Deæ autem vtiq; sacra Eumolpus & Celæi filiæ peragerent. Hæc Pausanias. Sunt autem hæ filiæ Celæi, quas Clemens dicit sepultas Eleusinæ. Quorumnam autem Hyperboreorum fuerunt vxores Hyperochæ & Laodiciæ, non ausim quidem asserere, suspicor tamen fuisse illorum, quos scribit Pausanias opem tulisse Delphis aduersus Gallos, & abrupta è Parnasso saxa ferebantur, instantésq; tres viri armati Barbaris maximè fuere terrori. Horum duos ex hyperboreis venisse dicunt Hyperochum & Hamadochũ: tertium vero Pyrrhum fuisse Achillis filium. Horum hyperboreorum hæ duæ, vt opinor, fuerunt vxores quæ fuerunt sepultæ in Artemisio in Delo. Artemisium autem vocauit Arnobius delubrũ Dianæ. Erat ergo delubrũ veluti quoddam sacellũ Dianæ in templo Apollinis. Cleachus autẽ quẽ dicit Clemens, nescio an is sit insignis ille Statuarius, de quo dicit Pausanias, loquẽs de Leontisci statua. Statuã effinxit Pythagoras Rheginus, qui, si quisquã alius, ipse etiã sculptor arte fuit insignis. Didicisse eũ perhibent à Clearcho, qui ipse etiam Rheginus fuit, & discipulus Eucheri. Didymęum autẽ in quo fuit sepultus Clearchus, fuit templum Apollinis qui appellatus fuit Didymus, qui etiam dictus est Milesius. De quo Orpheus in hymno,

Βάκχει καὶ διδυμεῦ, ἑκάεργε, λοξία ἁγνέ.

Dictus est autem Didymæus, vt vult Macrobius, quod geminã speciẽ sui nominis præfert ipse illuminando, formandóq; Lunã. Etenim ex vno fonte lucis gemino sydere spatia diei & noctis illustrat. De Leucophrynes autẽ monimento, quæ in tẽplo Dianæ sepulta est Magnesiæ, neq; apud Strabonẽ, neq;

Arnob. lib. 6. aduers. gent.

Pausan. 1. Atticorum.

Pausan. li. 1 Atticorum.

apud Pausaniam quidquam scribitur. Sed Leucophrynem Dianam, Magnesiæ maximè cultam fuisse dicit Pausanias, cuius etiam apud Athenienses fuerit simulachrum, quod à Themistoclis liberis positum ferunt. Magnesiis enim Themistocles Persarū Regis beneficio imperauit. Ex iis autem quæ scribit noster Clemens, est satis verisimile Dianam Magnesiam appellatā fuisse Leucophrynem, eo quod ibi esset monimentum Leucophrynes, quæcunq; ea fuerit, neq; enim quidquam inueni. De Telmesso

Strabo li. 14.

hoc tantum scribit Strabo. Post Pedala Lyciorum montem prope est Telmissus oppidulum Lyciorū, & Telmissias promontorium quod portum habet: sed de vate Telmesse nihil vsquam legi. Solus Arrianus qui narrat res gestas Alexandri, vt refert Cœlius Rhodiginus, scribit apud Telmessum mulierū puerorúmq; vaticinia haberi præstantissima. Sed est verisimile à Telmessi vatis monimēto, quod erat in ara Apollinis, oppidū denominatum fuisse Telmissum. De Telmisso autem & Cinyra in re quidem consentiunt Clemens & Arnobius, in authorum autem nominibus dissentiunt. Nam Clemens quidē de Telmisso nemine citato absolutè dicit: Arnobius autem citat Agesarchum. Quod autem Clemens dicit de Cinyra, id tribuit Ptolomæo filio Agesarchæ: Arnobius autem Ptolomæo Philopatori. Quo fit vt necesse sit corruptum esse alterutrius exemplar. De scriptoribus autem quos vterq; citat, eo minus est laborandū, quòd iniuria tempora ij ad nostra temporis non peruenerint. De Cinyra autem & Venere satis antea diximus, quibus addendum est quod hic dicunt Clemens & Arnobius eum cum tota familia fuisse sepultum Paphi, quod est oppidum Cypri olim sacrum Veneri.

[a] *Quòd si præter hæc vobis ipsas imagines subiecero considerandas, verè persequentes, inuenietis nugas esse consuetudinem, vt qui manuum hominum insensilibus supplicetis operibus.* [b] *Atque Scythæ quidem antiquitus adorabant Acinacem: Arabes autem lapidem: Persæ verò fluuium: & ex aliis hominibus, ij qui erant adhuc antiquiores, ligna erigebant insignia, & columnas ponebant ex lapidibus, quæ etiam appellabantur* ξόανα, *eo quod eraderentur & expolirentur ex materia. In Icaro certè, imago Dianæ lignum erat non laboratum. Et Citheroniæ Iunonis Thespiæ truncus excisus, & Samiæ Iunonis, vt ait AEthlius, prius quidem erat asser, postea autem cùm esset Archon Procleus, effictá est in formam statuę. Postquam autem cœperunt statuæ formari hominibus,* βρέτη, *quod idem est quod statuæ, acceperunt denominationem* ἀπὸ τῶν βροτῶν, *id est ex hominibus. Romę autem antiquitus statuam Martis fuisse hastam dicit scriptor Varro, cùm nondum peruenissent artifices ad hoc speciosum quidem, sed improbum artificium. Postquam autem ars floruit, auctus est error.* [c] *Quòd itaque lapides & ligna, &, vt semel dicam, materiam fecerint imagines hominibus similes, quibus pietatis formam prę vobis fertis, calumniantes veritatem, iam quidem ex hoc patet. Verumenimuero cum locus indigeat aliqua demonstratione, non est recusandum.* [d] *Atque Iouem quidem Olympicum, & Poliadem Athenis, ex auro & ebore effecisse Phidiam, cuius est euidens.* [e] *Quòd autem is Iunonis Samiæ statuam suo cœlo, seu scalpello fecerit, nusquam legi. Ne ergo dubitetis, si seuerarum, quæ Athenis vocantur, Dearum, duas quidem fecit Scopas, ex lapide qui vocatur* λυχνεύς. *Calos autem eam quam narrantur habere mediam, Polemonem ostendere in quarto eorum quę scripsit ad Timęum: nec eas quę sunt Pataris Lyciæ statuas, Iouis & Apollinis, quas rursum Phidias imagines, sicut Leones qui cum eis dedicati sunt, effecit.* [f] *Quòd si, vt nonnulli dicunt, erat ars Bryaxis, non contendo, habens eum quoque statuarium: vtrum eorum velis adscribe.* [g] *Quinetiam Telesij Atheniensis, vt ait Philochorus, opus sunt imagines in Neapecha, Neptuni & Amphitrites, quæ adorantur Teni. Demetrius autem in secundo Argolicorum, statuæ Iunonis Tirynthiæ, & materiam, pirum, & effectorem fuisse scribit Argum.* [h] *Multi autem fortasse admirabuntur si didicerint Palladium quod appellatur* διοπετὲς, *vt quod à Ioue deuolauerit, quod Diomedes quidem & Vlysses feruntur Troia abstulisse, deposuisse autem apud Demophoontem, fuisse constructum ex ossibus Pelopis, quemadmodum Olympium ex aliis ossibus beluæ Indicæ. Atqui adduco Dionysium hæc referentem in quinta parte circuli. Appellas autem in Delphicis dicit duo fuisse Palladia, ambo autem fabricata esse ab hominibus.* [i] *Sed ne quis existimet me*

Thespia locus in Bœotia sacer Iunoni.

Quasi diceret, siue fuerit ars Bryaxis, siue Phidiæ.

propter

propter ignorationem prætermisisse, hæc quoque adducam: Morychi Dionysij statuam fuisse quidem factam ex lapide qui vocatur Phellata, esse autem opus Siconis cognomine Eupalami, vt dicit Polemon in quadam epistola. Fuerunt autem etiam quidem duo alij Cretenses, vt opinor, statuarij, Ecyles & Diapœnus hi nominabantur. Fecerunt autem imagines Castoris & Pollucis, quæ sunt Argis, & effigiem Herculis, quæ est Tirynthe, & statuam Dianæ Munichiæ Sicytone. [k] *Et quid in his immoror, cum liceat vobis ostendere quisnam fuerit magnus ille Dæmon, quem per excellentiam audimus cultu & veneratione dignum ab omnibus esse habitum? Eum non esse manufactum ausi sunt dicere, Ægyptium Sarapim. Alij enim scribunt eum fuisse munus missum à Sinopensibus ad Ptolomæum Philadelphum, qui eos fame laborantes misso ex Ægypto frumento recreauit: esse autem hanc statuam effigiem Plutonis, qui eam acceptam posuit in promontorio quod nunc appellant Racotim, vbi etiam est honore affectum templum Sarapidis: est autem rusticum prædium ijs locis vicinum. Blistichem autem pellicem mortuam Canopi, translatam Ptolomæus sepeliit sub prius dicto templo. Alij autem Ponticam imaginem dicunt esse Sarapim, translatam autem fuisse honorificè Alexandriam à frequenti hominum conuentu. Isidorus solus, à Seleucensibus qui sunt præter Antiochiam, statuam fuisse traductam, qui ipsi quoque penuria frumenti laborauerant, & nutriti fuerant à Ptolomæo. Cæterum Athenodorus filius Sandonis, cùm vellet Sarapidis ostendere antiquitatem, nescio quomodo eò lapsus est, vt eum argueret factam fuisse statuam. Sesostrim dicit Regem Ægyptium, cum plurimas Græcorum gentes sibi subiunxisset, reuersum in Ægyptum multos adduxisse artifices. Osirim itaque à quo genus duxerat, iussit magnifice affabréque variatum effingi. Eum autem construxit Bryaxes opifex, non Atheniensis, sed quidam alius qui appellabatur eodem nomine quo Bryaxes, qui ad opus faciendum mista & varia vsus est materia. Habebat enim ramenta auri, & argenti, & æris, & ferri, & plumbi, nec ei vllus lapis deerat Ægyptius, sed nec Saphiri & Hematitis fragmenta, sed nec Smaragdi & Topazij. Hæc ergo omnia leuigata tritáque ac commixta illinit colore cæruleo. Qua de causa nigrior est color imaginis, & cùm pharmaco relicto ex sepultura Osyridis & Apis, permiscuisset, finxit Sarapim, cuius nomen quoque significat & funeris societatem, & opus quod factum est ex sepultura, vt quod compositum ex Osyride & Api factum sit Osyrapis.* [l] *Nouum autem alium in Ægypto, & qui vel ab ipsis propemodum colitur Græcis, retulit in numerum Deorum, Imperator Romanus, dilectum, & qui fuit formosissimus, Antinoum: quem ita consecrauit, vt Ganymedem Iupiter. Non enim facile arcetur cupiditas, quæ caret metu. Et sacras Antinoi noctes nunc adorant homines, quas turpes sciebat amator qui simul vigilauerat. Quid mihi refers in numerum Deorum, eum qui stupro fuit honoratus? Quid verò etiam iussisti lugeri tanquam filium? Quid verò eius quoque narras pulchritudinem? Turpis est pulchritudo, quæ per contumeliam & probrum emarcuit. Ne tyrannidem exerceas ô homo in pulchritudinem, ne probrum afferas florenti adolescenti. Ipsam mundam conserua, vt sit pulchra. Pulchritudinis Rex efficere, non tyrannus, liber maneat. Tunc tuam agnoscam pulchritudinem, quoniam mundam conseruasti imaginem. Tunc veram adorabo pulchritudinem, quæ est exemplar pulchrorum. Iam verò dilecti sepulchrum est templum Antinoi & oppidum.* [m] *Sicut autem templa, ita etiam sepulchra habentur in admiratione, Pyramides, & Mausolea, & Labyrinthi, alia templa mortuorum, vt illa sepulchra Deorum.* [n] *Vobis autem magistram adducam vatem Sibyllam:*

Non sunt responsa hæc Phœbi mendacia, stulti

Morychus unum ex Bacchi cognominibus.

Quemque Deum dixere homines, falsóque vocarunt
Vatem: sed vox ista Dei, similem simulachris,
Quem haud fecere manus hominum, rationis egenis.

Hæc quidem tibi prædicit ruinas templorum, significans quidem fore, vt templum Dianæ Ephesiæ terræ hiatibus & motibus absorbeatur, his verbis:

Abiecta autem Ephesus tristísque in littore flebit,
Et templum quærens, quod tum non incolet vllus.

Templum autem Isidis & Sarapidis in AEgypto diruendum dicit, & exurendum:

Isi Dea in Nili tu vndis infausta manebis
Sola, & voce carens, Menásque Acherontis arenis.

Deinde subijcit.

Túque Sarapi erecta ingens cui saxea moles,
Magnus in Ægypto misera impendet tibi casus.

[o] Sed si tu non audis prophetissam, at tuum audi philosophum Heraclitum Ephesium, quod sint insensiles, exprobrantem imaginibus. Et his vota faciunt imaginibus, perinde ac si quis loquatur cum ædibus. [p] An non sunt enim prodigiosi qui lapides adorant? Deinde verò etiam statuentes eos ante fores, perinde atque qui vim agendi habeant. Mercurium tanquam Deum adorant, & etiam ἀγυιέα *ianitorem statuentes. [q] Si enim tanquam nullo sensu præditos contumelia afficiunt, cur adorant vt Deos? Si verò eos existimant esse sensus participes, cur eos ianitores constituunt? [r] Romani autem qui res maximas & præclarè gestas Fortunæ attribuunt, & eam esse Deam maximam existimant, posuerunt eam in sterquilinio, dignum Deæ templum, tribuentes cloacam. [s] Verum enimuero sensu carenti lapidi, & ligno & diuiti auro nihil penitus curæ est, nec nidor, nec sanguis, nec fumus, quo dum honorantur & suffumigantur, nigrescunt: sed nec honor, nec probrum ac contumelia. [t] Sunt autem hæc imagines quouis animali viliores. Et quomodo quæ sunt nullo sensu prædita, diuino sunt honore affecta, mihi venit in mentem dubitare, & errantium, tanquam miserorum, misereri amentiæ. Nam si quædam animalia non habent omnes sensus, vt vermes & erucæ, & quęcunque statim à primo ortu manca & inutilia apparent, sicut talpæ & mus araneus, quem dicit Nicander cęcum &* σμερδαλέον*, sunt tamen meliores his statuis & imaginibus, quę sunt surdæ penitus: habent enim vnum quidem certè sensum, verbi gratia, auditum vel tactum, vel qui habet proportionem ac conuenientiam cum odoratu vel gustu: Simulachra autem nullum sensum participant. [u] Sunt autem multa animantia quę nec visum habent, nec auditum, nec vocem, cuiusmodi est genus ostreorum, viuunt tamen & augentur, & preterea cum Luna consentiunt & afficiuntur. Statuę autem ociosę, inefficaces, inutiles, & nullo sensu pręditę, alligantur, configuntur, & compinguntur, funduntur, limantur, secantur eraduntur, sculpantur. [x] Surdam quidem terram vexant, & contumeliosè tractant statuarij eam à natura propria arte dimouentes, & adorare persuadentes. Adorant autem ij qui Deos faciunt, non Deos & Dęmones, mea quidem sententia, sed terram & artem, id est imagines. Verè est imago, mortua materia formata manu artificis. [y] Nobis autem non est materię sensilis, sensilis imago, sed quę percipitur intelligentia. Deus qui solus verè est Deus, intelligentia percipitur, non sensu. [z] Contra autem cum in ipsis casibus reipsa didicerint superstitiosi lapidum adoratores, nullo sensu præditam non colere materiam, ab ipso vsu victi pereunt à superstitione: & Dæmonum timore, & tamen simulachra contemnentes, nec volentes*

nec volentes videri omnino contemnere, ab ipsis Dijs conuincuntur, quibus sunt dedicatæ imagines. [a] *Dionysius enim tyrannus iunior, cùm auream vestem Ioui abstulisset in Sicilia, iussit eum indui lanea, facetè dicens eam esse aurea meliorem, vt quæ esset & æstate leuior, & hyeme calidior.* [b] *Antiochus autem Cyzicenus cum egeret pecunijs, Iouis auream statuam, quæ erat magnitudinis quindecim cubitorum, fundi iussit, & ex alia viliori materia statuam illi similem, laminis inauratam rursus reponi.* [c] *Hirundines autem, & multæ aues sæpe aduolantes, inquinant imagines, nullam curam gerentes, nec Olympij Iouis, nec Æsculapij Epidaurij: sed nec Mineruæ Poliadis, vel* Epidaurus est oppidum Argorum sacrum Apollini. *Serapidis Ægyptij, à quibus nec ipsas quidem imagines insensiles esse discitis.* [d] *Sed sunt quidem improbi aliqui prædones, vel hostes, qui facta irruptione, turpis lucri gratia, sacra sunt depopulati, & diripere donaria, vel ipsas etiam fuderunt statuas. Et si Cambyses aliquis, vel Darius, vel alius insaniens, quædam eiusmodi fecerit, et si Ægyptium quis Apim occiderit, rideo quidem quod Deum ipsorum occiderit: indignor autem si propter lucrum peccauit. Lubens autem obliuiscar huius maleficij, auaritiam, non idolorum imbecillitatem conuinci existimans. Sed non ignis, nec terribiles terræ motus pertimescunt aut reuerentur Dæmones, aut imagines, non magis quàm calculos qui sunt ad littora accumulati fluctibus.* [e] *Scio ergo ignem posse conuincere, & mederi superstitioni, si velis cessare ab amentia, ignis te ad lucem deducet.* [f] *Hic ignis & templum quod erat Argis, combussit vnà cum sacerdote Chryside: & id quod erat Ephesi, Dianæ, secundum post Amazones: & Romæ sæpe depopulatus est Capitolium. Sed nec abstinuit à templo Serapidis Alexandriæ. Liberalis autem Dionysij Athenis templum diruit, & templum Delphici prius rapuit procella, deinde ignis sapiens temperánsque deleuit. Hoc tibi ostenditur proœmium eorum quæ pollicetur ignis.* [g] *Qui autem fabricantur statuas, nonne eos admonent qui ex vobis sapiunt, vt materiam contemnatis?* [h] *Atheniensis quidem Phidias, qui inscripsit in Iouis Olympij digito,* Quidam dicunt hoc scripsisse Phidiã. *παντάρκης καλὸς, hoc est, Pantarces pulcher. Non erat enim ei pulcher Iupiter, sed is qui ab eo amabatur.* [i] *Praxiteles autem, vt declarat Posidippus in libro de Cnidio, Veneris Cnidiæ construens imaginem, fecit eam formæ similem Cratinæ, quam amabat, vt adorarent miseri amicam Praxitelis.* [k] *Cum floreret autem Phryne meretrix Thespiaca, pictores omnes imitabantur Veneris imagines, ad Phrynes pulchritudinem: sicut rursus lapicidæ quoque Mercurios effingebant Athenis ad Alcibiadem.* [l] *Restat nunc tuum adhibere iudicium, an velis etiam adorare meretrices.*

COMMENTARIVS.

[a] QVOD *si præter hæc vobis ipsas imagines.* Homines mortuos colere, & eorum sepulchra pro templis habere iam ostendit quàm sit absurdum: nunc accedit ad imagines quæ cum sint insensiles, vel potius nullo sensu præditæ, vtrunque enim significat *ἀναίσθητον*, non sunt adorandæ, nec spectandam esse dicit Arnob. li. 6. consuetudinem, quæ cum non sit rationi consentanea, pro nugis est habenda. [b] *Atque Scythæ quidem antiquitus.* Hunc quoq; locum hinc sumpsit Arnobius, qui etsi sit admodum corruptus, non tamen dubitabo eũ hic adscribere. Ridetis tẽporibus priscis Persas fluuios coluisse, memoralia vt indicant scripta, informẽ Arabas lapidem, Acinacẽ Scythiæ nationes, ramũ Prognes Thespios, lignum Carios pro Diana incolatũ, Pessinuntios silicem pro Deûm matre, pro Marte Romanos hastam, atq; vt Ethedius memorat, ante vsum disciplinámq; fictorũ, puteum Samios pro Iunone, & abstinetis à risu, cum pro Dijs immortalibus sigilliolis hominũ & formis supplicatis humanis. Vbi existimo legendum, ramum putatum pro Iunone Thespios, & lignũ Icario pro Diana indolatum, & pro puteũ pro Iunone, existimo legendum, purum asserem pro Iunone. Acinaces autẽ quem colebãt Scythę, erat, vt vult Arrianus ξόανον quid sit. hasta Persica. De iis quę pro Dijs colebãtur à diuersis nationibus, vide Giraldũ qui de ijs tractat copiosissimè in historiæ Deor. syntagm. 1. Etymologia huius vocabuli ξόανον ἀπὸ τοῦ ξέειν, quod significat rado & expolio. Dictum est ξόανον, quasi ξέανον ε mutato in ο. Dicitur autem propriè ξόανον, statua lapidea, vel

potius columna, erant enim ξόανα, etiam priusquam statuæ essent efformatę in figuras hominum. Cùm autē efformatæ essent similes hominibus dictæ sunt βρέται, quasi dicas βροτοῖς εἰκότα, similes hominibus, vt dicit Aristophanis interpres in Comœdia quæ inscribitur ἱππεῖς, id est Equites. Hinc est quod vbi dicitur in Genesi Loti vxor conuersa in statuam salis, septuaginta habent στήλην, id est columnā. Icarus autem de qua hic loquitur Clemens à Strabone appellatur Icaria. Adiacet autem Samo, inquit, Insula Icaria, à qua Icaria pelagus nominatur. Ea nomen habet ab Icaro Dædali filio, quem dicūt paternę fugę comitem, cum ambo pennati è Creta aufugissent, hoc in loco cecidisse via non seruata. Et paulo pòst; In hac insula est promontoriū ad Zephyrū porrectum. Inest etiam Dianæ templū quod Tauropoliū vocatur. Hæc insula, sicut & à Clemēte, à Plinio etiam appellatur Icarus. De Cytheronio autē Ioue & Iunone, vide quæ scribit Girald[9] historiæ Deorū syntagm. 2. vbi citat quę à Pausania, & à Plutarcho, & ab Euseb. dicūtur lib. 3. de Præparat. Euāgelica. Ad eū ergo te remitto, ne sim prolixior. Est autē Cytheronia regio prope montem Cytheronē. Thespia verò vel Thespiæ, vtrunq; enim dicitur teste Strabone, erat nō procul ab ea regione distās, sacra Iunoni. Samos insula Iunoni fuit dedicata, in qua ait Pausanias, Iunoni templū ab Argonautis fuisse ædificatum. Ipsi autem Samij dicūt Iunonem fuisse apud se natam prope Imbrasum fluuiū, vnde etiam dicta est Imbrasia. Quod autem simulachrū fuerit ligneū, testatur etiā Eusebius de Præparat. lib. 4. Quod autem dicit, Cùm esset Archon Procleus, ostēdit quo tempore effictum sit lignum in formam humanæ statuę, aut potius in simulachrū. Per Archontas enim qui sunt summi apud eos magistratus, Athenienses significabāt tēpora, sicut Romani per Cōsules. Cū autem essent rudes homines, & rudia adhuc tempora, erat in hominibus quædā simplicitas, cùm autem doctæ fuerunt artes, creuit etiam vitiū, & in colendis Dijs error fuit multiplicatus. Hasta autē fuit olim Martis statua, quæ quoniā lingua Sabina dicebatur Quiris, inde factū est, vt & Mars diceretur Quirinus, & itidem Romulus, ipsi quoque Romani dicti sunt Quirites. *Quod itaque lapides & ligna*. Quomodo ex lignis & lapidibus, & alia materia efformatæ sint imagines hominibus similes, iam quidem ostēdit, sed quoniam & multiplex est materia, & de ea nimis breuiter dictum est, in eius rei demōstratione vult aliquantulum immorari. Præ se ferre autem formam pietatis, id enim ita verti quod Græcè est ἐπιμορφάζειν, quod Deum quidem colere sit pietas, falsorū autem Deorū nempe qui non sunt Dij, colere simulachra, est quædam simulatio. Calumniari verò dicuntur veritatem qui Deorū adorant simulachra, quod eos qui non sunt Dij adorantes, eum qui verè est Deus, non esse Deum arguant. *Atque Iouem quidem Olympicum*. Quod Iouem Olympium fabricatus sit Phidias, testatur Pausanias, dicens Simulachrum à Phidia esse elaboratum, inscriptio etiam sub Iouis pedibus testatur.

Phidiaca fecere manus, qui natus Athenis
Ex patre Charmids.

De eodem Phidia scribit quoq; Plinius. Phidias pręter Iouē Olympiū quem nemo ęmulatur, fecit & ex ebore æquè Mineruam, quæ est ex Parthenone astans. Iunonis autē Samiæ statuam factā est Euclidis celo, refert Olympicus in Samiacis. Euclidis statuarij Atheniēsis meminit Pausanias in aliquot locis. Nā & in Achaicis dicit; Templū ibi Cereris est, Veneris aliud, Bacchi itidē aliud, & Lucinæ. Simulachra ex lapidibus Pentelycis sūt facta, opera Euclidis Atheniēsis. Et paulo pòst, Ægyrā Iouis templū exhibet scriptu dignū, & quod sedet simulachrū, & lapidibus quidem Pentelycis, opera autem Atheniēsis Euclidis fabricatū. *Quod autē is Iunonis Samiæ statuā suo cælo, &c.* Hic locus in Græco est corruptus, quem tamen si licet diuinare, ita puto restituendū, μὴ ἂν ἀμφιβάλητε εἰ τῶν σεμνῶν Ἀθήνησι καλουμένων θεῶν, τὰς μὲ δύο σκόπας ἐποίησεν ἐκ τοῦ καλουμένου λυχνέως λίθου, κάλως δὲ τὴν μέσην αὐτῶν ἱστοροῦνται ἔχουσαν, ὡς πολέμων δείκνυσιν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν πρὸς τίμαιον, μηδὲ τὰ ἐν πατάροις τῆς Λυκίας ἀγάλματα Ἀπόλλωνος καὶ Διός, εἰ φειδίας πάλιν ἐκεῖνα ἀγάλματα κατεσκεύασε τοὺς λέοντας τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀνακειμένους εἰργάσατο. id est, ne ergo dubitetis, an seuerarū quæ Athenis vocantur Dearū, duas quidē fecit Scopas ex lapide qui vocatur Lynceus. Calon autē eā quā cernūtur habere mediā, vt ostēdit Polemon in quarto eorū quæ scribit ad Timæū: neq; quæ Pataris Lyciæ sūt imagines, Apollinis & Iouis, an Phidias, inquā, illas fecerit imagines, sicut & leones qui cū eis sūt dedicati. Statuarij autē quorū hic nomina audis, fuerūt olim excellentissimi, & eorū meminit Pausanias in multis locis, & præclara eorū recitat opera, & Plinius itidē lib. 25. cap. 7. Sed quod illarū Dearū, quę σεμναὶ vocantur ab Atheniensibus, imagines fecerint, neuter dicit. Videtur autē intelligendū id quod hic dicitur, quod cum sint tres Deæ, quæ appellantur furiæ, quarū vna dicitur Tisiphone, altera Megæra, alia verò Alecto, ex ijs quidē duas fecit Scopas quas collocauit in extremo. Calon autem vnam quā posuit in medio. Dicuntur autem hæ furiæ per antiphrasin εὐμενίδες, quasi dicas beneuolæ, cum vexent & torqueāt homines, sceleratos maximè & impios. σεμναὶ autē, id est venerandæ, cùm nihil sit his magis execrandum. Lapis autē qui hic dicitur λυχνεύς, vel est gemma quæ dicitur etiā à Plinio Lichnitis, quæ est genus pyropi, vel carbunculi. De quo Plinius lib. 37. ca. 7. vel genus marmoris cādidi & pellucidi. De quo idē li. 30. ca. 5. Patara quæ & olum dicta est Pataros, vt vult Plinius lib. 5. ca. 27. erat vna ex maximis viginti tribus ciuitatibus, quæ cōmune habebant suffragiū, teste Strabone lib. 12. De statuis autem Iouis & Apollinis cū illis dedicatis leonibus, de quibus hic scribit Clemens, nōn memini me vsquam alibi legere. *Quod si, vt nonnulli dicunt*, Bryaxis meminit Pausanias in lib. 1. Atticorū, dicēs. Simulachrū Æsculapij & Higiæ Bryaxis effinxit. Eum quoq; inter egregios statuarios recenset Plinius; Nolo ergo, inquit, contendere Phidiásne an Bryaxis eas imagines effinxerit. *Quinetiam Telesij Atheniensis*. Hic locus est corruptus, sed qui eū voluerit emendare, Philochorū inueniat oportet, ex quo est sumptus. Ex omnibus quos legi authoribus neminē, quod meminerim, inueni qui Telesij Atheniensis vllam faciat mentionē. De Teno insula, quæ est vna ex Cycladibus, scribit Strabo & Plinius & alij Geographi, sed quod in ea sint Amphitrites & Neptuni simulachra, quæ in alijs locis frequenter occurrunt, ne verbū quidem. Tenni oppidi alicubi fit mentio, à quo gentile nomen Tennites, apud Ciceronem in Orat. pro Flacco, sed vbinam sit situm Tennū nō inuenio. Sed nec intelligo quid sibi velit Neapecha, de qua nemo est

Marginal notes: Genes. 19. / Strabo lib. 15. / Plin. lib. 4. cap. 13. / Strab. lib. 9. / Pausan. Eli. 5. / Plin. lib. 34. / Pausan. Achaicorum. 7. / Plin. lib. 37. cap. 7. / Strabo lib. 12.

mo est qui vel vnum verbum dicat. Suspicabar pro Neapecha legendum esse Neapolim, sed cũ multæ inueniantur Neapoles, in Teno nulla inuenitur Neapolis. Meas tibi, ô lector, expono coniecturas, sed quibus ad eruendum huius loci sensum nihilum quidem profeci. Alij melius fortè coniicient, quibus ego lubens trado lampadẽ. De Tirynthia quoq; Iunone nihil legi, etsi de Tirynthe multa scribat Strabo & alij Geographi, & quod in ea educatus sit Hercules, dictus est Tirynthius. Excitandus ergo erit ab inferis Demetrius, si fidem nolimus habere Clementi, qui quæ dicit accepit ab ipso Demetrio. [b] *Multi autem fortasse admirabuntur.* Si quæcunque de Palladio scribuntur vellem hic afferre, esset diutius quàm opus sit in eo immorandum. Legatur Seruius in secundum Æneidos in his versibus,

Omnis spes Danaum, & cœpti fiducia belli, &c.

Legatur etiam Dionys. Halycarnasseus in historia. Legatur quoq; Eustathius in Homeri Iliadẽ in aliquot locis, & Pausanias 1. Atticorũ. Quod autẽ ex Dionysio qui hodie non extat, scribit Clemẽs ex osse Pelopis constructum fuisse Palladium, id est simulachrũ Palladis, non alibi legitur. Hoc tantũ scribit Pausanias; Cum produceretur bellũ Troianum, prædixisse vates aiunt, vrbẽ non captam iri priusquam Herculis arcum adduceret, & os Pelopis. Sic itaq; Philoctetem in castra ab eis accersitũ, & ex ossibus Pelopis scapulam alterã Pisa allatã. At in reditu, ipsa etiã nauis, qua Pelopis os vehebatur, ad Eubœã tẽpestate perijt. Deinde scribit quomodo à piscatore inuentũ, & humi infossum, postea iussu Apollinis effossum Elidem fuerit missum ad eã à pestilentia liberandã. Sed nihil omnino de Palladio ex Pelopis scapula constructo, sicut nec de ea re quidquã dixit Cœlius Rhodiginus, qui multa dixit non trita nec vulgaria. De Palladio & inter cætera refert, Ioannẽ Antiochenũ dixisse Palladiũ è cœlo missum esse, quod idem est quod id quod dicit Clemens, id esse διοπετὲς, id est à Ioue euolasse. Sed nec Giraldus qui quæ ad Deos pertinent, diligentissimè est persecutus, cũ de Palladio tractaret quidquã, dixit quod id fuerit constructũ ex osse Pelopis. Nec tamen est dubitandum, quin id Clemẽs legerit apud Dionysium quẽ citat. Quod autem dicit Clemens, Vlyssem & Diomedem, capto Ilio Palladiũ quod auehebãt deposuisse apud Demophoontem, id longè aliter narrat Pausanias, vbi multa præclarè dicit de iudicijs Atheniensiũ. Ad eũ autem te remittam, ne sim prolixior. De Iouis autem Olympici simulachro quod opus est Phidiæ superius diximus, sed quod id sit ex ossibus beluæ Indicæ factum nõ credo vsquã alibi legi. Sed nec quã dicat beluam Indicam satis intelligo, nisi fortè elephantũ. Sunt enim elephanti apud Indos maximi. Significat ergo Iouis Olympij simulachrũ factũ esse ex ebore Elephanti Indici. Quod apertè dicit Plinius his verbis; Phidias præter Iouẽ Olympium, quem nemo æmulatur, fecit & ex ebore æquè ac Mineruam quæ est in Parthenone adstans. [c] *Sed ne quis existimet.* Inter cætera Dionysij seu Bacchi cognomina, est etiã Morychus. Ita est autẽ dictus μόρυχος ἀπὸ τοῦ μορύξαι, quod significat polluere & inquinare: quia in vindemijs faciem musto tingere, vetus fuit cõsuetudo, vt scribit Cœlius Rhodiginus. Phellatas autem est lapis durus, ita appellatus à loco qui dicitur φελλεύς, est autẽ locus durus, & qui nõ facilè coli potest, nec admittere operationem, & est petricosus in superficie. Siconis autem Eupalami, nec Plinius, nec Strabo, nec Pausanias, nec vlli alij meminerũt. De Diapœno sic scribit Pausanias; Mineruæ fanum in eo est (loquẽs de oppido Cleone nomine) & simulachrum, Scyllidis artificio & Dipœni perfectum, quos Dedali fuisse discipulos memorat. Hoc me inducit, vt cũ Ecylis nulla vsquã fiat mentio pro Ecyles existimem legendum esse Scyllides. Diapœnum recenset etiã Plinius inter eximios marmorarios, Scyllidis nulla facta mentione. De templo autem Castoris & Pollucis hoc scribit Pausanias, loquens de Argis; Post hæc Castoris & Pollucis templũ, & simulachris, cũ ipsi sunt expressi tũ filij Anaxinus & Menasinus. Cũ his matres quoq; Hilaira & Phœbe. Diapœni verò & Scyllidis artificio hæc ex Ebeno ligno dicũtur fabricata. Quod autem Scyllides & Diapœnus fecerint effigiẽ Herculis Tirynthæ, & Dianæ Munichiæ Sicyone, nusquã alibi legitur. Quod autẽ & Hercules cognominetur Tirynthius, & Diana Munichia quæ eadẽ est quæ βενδίδεια, vide Giraldũ historię Deorũ syntagmate 12. Et Munichia quidẽ dicebatur quod celebraretur eius dies festus Munichio mense qui est decimus, βενδίδεια autẽ ἀπὸ τοῦ βένδιος, quod lingua Thracica dicitur Diana: βενδίδεια autẽ & ipsam Dianã significat, & eius diem festum. Bendidiorũ autem meminit & Strabo lib. 10. & Xenophon secundo ἑλληνικῶν. Tiryns autẽ & Sicyon sunt oppida Peloponesi. [d] *Et quid in his immorer.* De Serapide multa à multis scribuntur authoribus, nẽpe Pausania, Diodoro, Plinio, Plutarcho, & cæteris, quæ si vellẽ hic omnia transcribere, essem quã par esset prolixior. Quæ autẽ hic dicuntur, dicuntur omnia de statua seu idolo Serapidis, qui tanquã maximo Dæmoni, maximus honor habetur à Græcis, & tanquã nõ manu hominis esset factum colebatur. Quod nõ esse verum, ostendit Clemens. Sed quisnam id fecerit varias scriptorũ affert sententias, sed permultos ex ijs quos adducit nõ nominat, & ij quos nominat interierũt. Serapidis autẽ templũ & simulachrũ adhuc stabat tempore Clemẽtis, quod tempore Christianissimi Imperatoris Theodosij à Theophilo Episcopo ad id incitati, de euertendis Dæmonũ simulachris ab eo emisso edicto, à Christianis fuit euersum. De qua euersione, vide Ruffinũ historiæ Ecclesiasticę 10. & Nicephorũ historię Ecclesiasticę 12. Quod autẽ Serapidis simulachrũ fuerit à Sinopensibus missũ ad Philadelphũ, ex eo est satis verisimile, quod Strabo scribat Colchis cũ Ægyptijs intercessisse cognationem. Est autem Sinope non admodũ remota à Colchide. Rhacotim autẽ dicit Strabo esse partem Alexandriæ, in qua antequã ab Alexandro conderetur Alexandria, Reges Ægypti posuerãt præsidiũ ad arcendos aduenas. Sesostris verò teste Diodoro Siculo, superiores omnes Reges excessit gloria, & rerũ magnitudine, vt Strabo dicit. Is enim (nempe Sesostris) primus videtur Æthiopiã Trogloditicámq; subegisse, postea in Arabiã trãsgressus, inde Asiã omnem permeauit, &c. De Bryaxi Atheniensi statuario satis multa diximus, sed quisnam hic esset cũ Clemente ignoramus. Quam autem magnificũ atq; superbũ esset templum & simulachrũ Serapidis, pulchrè Ruffinus lib. 11. vbi agit de eius euersione, sed quod ex lapidibus & gemmis esset cõstructum, hoc ex Athenodoro quẽ non habemus, habuit Clemens. Pharmacum autẽ quod dicit fuisse relictũ ex sepultura Osiridis & Apidis, intelligit reliquias

Pausan. 1. Eliacorum.

Cœlius Rhodig. antiq. lect. lib. 28. cap. 9.

Giraldus historia Deorum syntagm. 11.

Pausan. lib. 1. Atticorũ.

Plin. lib. 34. cap. 8.

Cœl. Rhod. antiq. lect. lib. 7.

Pausan. Corinth. 2.

Plin lib. 30. cap. 4. & 5.

Pausan. Corinth. 2.

Strab. lib. 10.

Strab. lib. 17.

Diodor. lib. 2. histor. Sab. Strabo lib. 16.

Ruffinus lib. 11. cap. 33.

aromatũ quibus, vt mos erat in Ægypto, cõdita fuerãt Apidis & Osiridis corpora. Quod autẽ Athenodorus, vt refert Clemens, dicit dictũ esse Serapidẽ ex eo quod in eodẽ tumulo vnà sepulti essent Osiris & Apis, quasi dicas Osirapis, alij aiunt σοράπιδα, dictum esse ἀπὸ τοῦ σορ, id est à tumulo, seu sepulchro Apidis, è quibus est Diuus Augustinus. Vide Suidam quẽ citat Viues in Cõmentario in Augustin. de

Anno mundi 1530. Christi 131. Ciuit. lib. 18. [l] *Nonum autem alium in Ægypto.* De Antinoo sic scribit Eusebius in Chronicis; Antinous puer egregius eximiæ pluchritudinis in Ægypto moritur, quẽ Adrianus diligenter sepeliens (nã in delitijs eũ habuerat) in Deos refert, ex cuius nomine etiã vrbs appellata est. Ælius verò Spartianus; Peragrata, inquit, Arabia Pelusiũ venit, & Pompeij tumulum magnificentius extruxit. Antinoum suum dum per Nilum nauigat perdidit, quem muliebriter fleuit: de quo varia fama est, alijs eũ deuotũ pro Adriano asserentibus, alijs quod & forma eius ostentat, vt nimia voluptas Adriani. Et Græci quidẽ volente Adriano eum consecrarunt, oracula per eũ dari asserẽtes, quæ Adrianus ipse cõposuisse iactatur. Propemodũ autem etiã apud Græcos eum coli dicit Clemens, quod in Ægypto non in Græcia extructum sit ei templũ, & ab eo denominatũ oppidum. Nõ facile autem arceri dicit cupiditatem, vbi non est metus, quod difficile sit, vt Cicero scribit in Orat. pro Marcello, in summa potestate tenere modũ. Sacras autem Antinoi vocat noctes, vel ironicè vel potius per Sarcasmon. [m] *Sicut autẽ templa.* Templa (vt antea ostendit) erant sepulchra Deorũ: Pyramides autem, Mausolea & Labyrinthi erãt sepulchra mortuorũ. Vtraq; autem, nempe & templa & magnifica illa & gloriosa sepulchra habentur in admiratione. Pyramides quæ olim mundi fuerũt miracula, erãt Regũ Ægyptiorũ sepulchra. De ijs sic scribit Strabo loquens de Memphi. Vrbs magna est & populosa, & secũda post Alexandriã, mixtis hominibus referta qui illic cõmigrarunt. Iacent lacus in fronte vrbis & regiarũ, quæ nunc dirutæ sunt & desertæ. Sitę erãt in loco edito, & vsq; ad inferiorem vrbis partem descendebãt, vbi lacus & lucus iungebatur. Quadraginta stadijs ab vrbe progredienti est montanũ quoddã supercilium, in quo stãt multæ Pyramides Regũ sepulturæ. Earũ tres sunt eximiæ, sed duæ inter septẽ orbis miracula adnumerãtur.

Strabo. lib. 15. Mausolæũ autem dictũ est Mausoli Cariæ Regis sepulchrum, quod ei extruxit vxor eius Artemisia, vt scribit Strabo. De Mausoleis autẽ quæ ita sunt appellata à primo Mausoleo Mausoli sepulchro, hæc

Pausan Arcad lib. 18. dicit Pausanias; Licet cõplura admiratione digna sepulchra, duorũ tantũ hoc loco mentionem faciã. Alterũ Alicarnassi est. In Hebræis alterum. Erectum illud fuit Mausolo, qui Alicarnassi regnauit, ea operis magnitudine, atq; omni ornamentorũ magnificentia, vt Romani rei miraculo adducti, magnificentissima quæq; monimenta Mausolea appellarint. De Labyrintho verò in quo à Minoę inclusus fuit Minotaurus, non est quod aliquid dicamus, cùm res sit notissima. Erat autem Labyrinthus, carcer ita ædificatus, vt qui in eo esset non posset effugere. Sed non solũ erant carceres Labyrinthi: sed Myridem quoq; Regem Ægyptium, magnificentissimum sibi cõstruxisse sepulchrum, quod appellauit La-

Diodor. histor. vt. & fabula. byrinthum, testis est Diodorus lib. 2. cap. 2. [n] *Vobis autem magistram adducam.* Hæc Sibyllina carmina sic vertit Castalio. De Epheso quidem sic, At lachrymas Ephesus recubans ad littora fundet. Quod Græcè est ὑπτία, id est supina, ille vertit recubans. De Iside verò sic;

Isi Dea infœlix, Nili remanebis ad amnem,
Sola furens Mænas, permixta Acherontis arenis.

De Serapi verò,

Tuque Serapi sedens in saxis multa dolebis
Magna in Ægypto infœlice ruina iacebis.

Hos versus ideo inserui, quod cum Clementem verterem, nec Sibyllina oracula viderã, nec eorũ versionem. Nunc autem cum contigit videre, nec mihi displicet versio, neq; meorum me pœnitet versuum, qui, nisi fallor, Sibyllę sententiam satis exprimunt. [o] *Sed si tu nõ a dis propheti[ss]am.* A colendis idolis dehortatus adductis Sibyllæ versibus, iubet vt si eam non audiãt, audiant Heraclitum Philosophũ, qui simulachris exprobrat quod sensu careant. Ex quo liquet adeò sensus expertes fuisse Græcos illos veteres, vt & sentire, & diuinitatem in se continere crederent imagines. Quod quidem tantum abest, vt cadat in Christianos, vt non sentire imagines planè intelligant, nec eis vllam tribuant diuinitatem, sed eo tantum nomine venerentur, quòd nobis prototypa reuocent in memoriam, ea autem sũt Martyres, & alij sancti Dei serui & amici. Neq; cum Diuis vota faciunt, ita eos alloquuntur tanquam eorum imagines preces, & vota audiant, & intelligant. Heraclitus autem ab eo dicitur Ephesius, vt distinguatur à Lesbio, & alijs eiusdem nominis. Is autem est qui dictus est σκοτεινὸς, quod obscurè scriberet. Scripsit autem lingua Ionica, vt satis indicat citatus ex eo versus,

----Καὶ ἀγάλμασι τουτέοισιν
Εὔχονται ὁκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο.

[p] *An non sunt enim prodigiosi.* Prodigia, ostenta, portenta, & monstra idem significant, etiamsi sit diuersa eorum etymologia, nempe ea quæ cum sint noua, inusitata, & præter naturã, mali aliquid portendũt, & tendunt, & ostendunt. Vnde etiam dicuntur prodigiosi homines, qui ea faciũt quæ aduersantur naturæ. Aduersatur autem & repugnat naturæ lapides colere. Sed eis non sufficit eos adorare, sed eos etiã collocant ante ianuas, eis ianuæ mandantes custodiam, tãquam qui possint agere & operandi habeãt efficaciam. Quod autem dicit; Mercurium adorant, tanquam Deum intelligit ἑρμαῖον, qui erat cõgeries lapidum dedicata Mercurio, quæ viam ostendebat iter facientibus, quæ vocatur etiam statua Mercurialis: Sunt autem hæ congeries lapidum, quas vulgari nostra lingua vocamus *Montioyes*. Adorabant autem illas congeries lapidum tanquam Mercurium. ἀγυιεὺς autem dicitur ab ἀγυιὰ quod est vicus, vn-

Homer. Il. C. & ibi vide Eustath. de etiam ab Homero Troia dicitur εὐρυάγυια, id est latos habens vicos. Est autem ἀγυιεὺς sacra Apollini columna, stans pro foribus, desinẽs in acutum, ea autem colebatur pro Apolline, qui etiam dictus est ἀγυιεύς. Ita enim scribit Horatius libro quarto Carminum:

Phœbe qui Xantho lauis amne crines,

Dauniæ

Damnæ defende decus Camenæ,
Lænis Agyieu.

Præter Apollinem autem ἀγυιᾶ, erant etiam alij Dij qui dicebantur ἀγυιεῖ, quibus sacrificabant, si quid erat nunciatũ, vt si esset quid faustũ annuerent, sin sinistrum, propulsarent. Vocabantur autẽ eorũ aræ in vicis erectæ ἀγυιάτιδες θεραπεῖαι. De his vide Giraldum hist. Deorum, syntagm. 7. [g] *Si enim tanquam nullo sensu.* Aut sunt, inquit, lapides nullo sensu præditi, aut sensus sunt participes. Si sensu carẽt & eos habent cõtemptui, cur adorãt tanquã Deos? Non sunt enim Dij existimãdi qui sensu carent. Sin autẽ sunt sensu præditi, & ideo tanquã Deos eos colũt, cur humili & abiecto Ianitoris officio eos præficiũt; Est itaque huiusmodi dilemma, vt vtrumuis dixerint, incurrant in reprehensionem. [h] *Romani autem qui res maximas.* Vtinam nobis Clemens suum citaret authorẽ à quo hæc habuit, magno certè nos leuasset labore. Nam quod Romani qui res maximas & præclarè gestas fortunæ tribuebant eiq; acceptas ferebant, adeò ingrati fuerint vt eã in sterquilinio & cloaca collocarent, cũ omnia diligenter scrutatus essem, nusquã inueni. Legi quidẽ apud Alexãdum ab Alexãdro in genialium dierũ libro 1. & apud Cœl. Rhodiginum lib. 20. & apud Giraldum historiæ Deorũ syntagm. 16. Fortunæ varia fuisse simulachra. Nã alicubi effingebatur in manu altera gestans cornu copiæ, in altera autẽ geminũ versans gubernaculũ. Bupalus verò fortunæ simulachrum primus fecisse dicitur, polũ habens in capite, & altera manu cornu Amaltheæ. Alij fortunam habitu fœmineo furenti similẽ, cæcam & exoculatam super volubile saxũ effinxere, quod nullo delectu opes ad malos & indignos cõferat, & quod esset vagans & incõstans & instabilis. Et ideo Apelles eã effinxit sedentem, eo quod nunquam staret, quę omnia sumpserunt ex Plinio qui eos præcessit. Pierius verò de Hieroglyphicis li. 39. vulgatissimũ dicit esse inter Hieroglyphica, vt fortunã pingant nunc rotulæ insidentẽ, vt vulgus, nunc alicui Sphæræ, vt Cebes. Qui pulchrè etiã animaduertit fortunã dictam quasi vortunam à vertẽdo, eámq; à Pindaro appellari φερέπολιν, quod humana omnia, vt vult, ferat & agat. Sed quod Romani eam collocarint in sterquilinio & cloaca, ex iis nemo verbũ fecit. Neq; tamen est dubitandũ, quin id Clemẽs alicubi legerit, quẽ cõstat fuisse πολυΐστορα, & plurimæ lectionis. [i] *Verumenimuero sensu carẽt.* Facta sunt simulachra vel ex lapide, vel ex ligno, vel ex auro, sed ea sensu carẽt. Quo fit vt frustra eis sacrificetur, & thuris suffitus adhibeatur, neq; enim quidquam curant, nec sanguinem, nec nidorẽ, nec fumum quo suffiunt, nec eis est vllus sensus honoris, nec probri ac contumeliæ. [k] *Sunt autem hæc imagines.* Si quæ sentiunt, sunt longè præstãtiora ijs quæ nõ sentiunt. Sunt autem idola nullo sensu prædita, quoduis animalculum aliquo sensu præditũ est, quouis idolo melius ac præstantius. Quo fit vt sint planè infœlices qui errãt in adorãdis idolis. Sunt autẽ quædam animantia quæ omnibus sunt prædita sensibus, sunt quædã quæ cæteris defecta, vnũ solũ habent, vel reipsa, vel cum alio proportionem habentia & conuenientiã: quæ licet videre apud eos qui tractãt de historia animaliũ. Inter animalia autem quæ non habent omnes sensus, præter vermes qui nascũtur ex putredine, qui dicuntur εὐλαὶ, & erucas, quæ κάμπαι, enumerat murem araneum qui dicitur μυγάλη. μυγαλῆν autem dicit Nicander esse τυφλὴν καὶ σμερδνήν. Cuius hi sunt versus in Theriacis,

Τυφλήν τε σμερδνήν τε βροτοῖς ἐπὶ λοιγὸν ἄγουσαν
Μυγαλῆν τροχιῇσιν ἐνιθνήσκουσαν ἁμάξης.

id est, *Cæcam & terribilem, generi exitiumque ferentem*
Mugaleam humano cui mors est orbita currus.

Mugalea mus araneus Plin lib. 8. cap. 58.

De quo quidẽ mure araneo ita scribit Plinius. In Italia muribus araneis venenatus est morsus, eosdem vlterior Apennina regio non habet. Iidẽ vbicunq; sint, orbitam si transierint, moriuntur. Matheolus tamen falsum esse dicit quod scribitur à Plinio, vlteriorẽ regionẽ nõ habere muros araneos. Sed fieri potest vt sint quidẽ, licet eorum morsus nõ sit venenatus, & fortè ita intellexit Plinius. Verterã quidẽ antea σμερδνήν, surdam: sed malè. σμερδνὸς enim idẽ est, quod καταπληκτικὸς obstupefaciens, cuius etymologicũ Græcũ hanc dicit esse etymologiam, ἀπὸ τοῦ μερίζειν τὴν ψυχὴν καὶ μὴ ἐᾶν ἐν αὐτῇ μένειν, ab eo quod metu diuidat animã, & nõ sinat apud se manere, quasi μεριδνὸς per syncopen, & pleonasmum literæ σ. Sed mihi tunc erat persuasum Clementẽ per σμερδνὴν intellexisse surdam, ex eo quod sequitur. Sũt tamen meliores his statuis & imaginibus quæ sunt surdæ penitus, eas conferendo cum bestijs quæ aliquẽ vnũ habent sensum, vel saltem cum eo proportionem aliquã ac cõuenientiam. Surdas autẽ dicit pœnitus, vt quæ nec vocem vllã audiant, nec loqui possint. [l] *Sunt autem multa animantia.* Vt idola magis vituperet, ea confert cum infimo genere animantiũ, nempe cum eo quod nec habet visum, nec auditũ, nec vocem. Nã hæc quidem etsi nullum habeant sensum, nisi fortè per quandam proportionem & conuenientiam, vt dixit antea, viuunt tamen, vt quæ vitã saltem habeãt φυτικήν, seu vegetatiuam, augentúrq; & decrescunt, vt Ostrea quæ propter quandã cum Luna συμπάθειαν, crescente Luna augentur, & ea decrescente diminuuntur, vt testatur Plinius, dicens. Iam quidẽ lunari potestate ostrearũ, cõchiliorúmque & cõcharum omniũ corpora augeri, & rursus minui. Quin & Soricum fibras respondere numero Lunæ, exquisiuere diligentiores. Viuunt ergo & augentur ac minuuntur ostrea, cõchilia, & cochæ, & quæ sunt huiusmodi. Statuæ autem seu idola cum sint planè inanima, nec vllã habeant vitæ portionẽ, perpetiuntur quæcunq; in ea agunt artifices, nec tamen quidquam sentiunt. [m] *Surdam quidem terram vexant.* Ponderanda sunt hic verba Clementis. Ea demũ dicuntur affici iniuria quæ acceptã iniuriã possunt ad animũ reuocare. Quare cum terra sit surda & planè inanima, videtur fieri non posse, vt ea iniuriam accipiat, & tamen iniuriã patitur, cũ indignè tractatur, vt cũ ei sit à natura insitum, vt colatur ad fructus producẽdos, per statuarios à propria natura discedit, & in statuas & imagines efformata diuinũ accipit cultum, & honorem qui ei non debetur. [n] *Nobis autem non est materiæ sensilis.* Ætiologia cur qui Deos faciunt, non Deos adorant, sed terrã. Nam imago quidem est materia mortua, id est inanima & quę nihil sentit, quam artifex sua manu formauit. Et materia illa quidẽ nõ sentit, sed est tamen sensilis, & cadit sub sensum. Sed quomodo Deus nõ cadit sub sensũ? Deus, inquã, qui verè est Deus, sed sub so-

Plin. lib. 2. cap. 41.

lam intelligentiam, ita etiã eius imago non sensu, sed intelligentia percipitur. Nos ergo non terrenã & sensilem imaginem adoramus, sed νοητὴν, hoc est, vt ita dicã intelligibilẽ. Deus enim à nobis colitur, dum eius imago quæ sub sensum non cadit, quantum ab homine cõprehendi potest, fuerit cõprehensa. Nam eius essentiam nemo mortalis vnquam cõprehenderit. Dei autem, vt arbitror, vocat imaginẽ, illam de Deo notionem seu conceptionẽ, quæ menti nostrę ita eum repræsentat, vt dum in nullũ sensum cadat, & agnoscatur summũ bonum & prima & perfectissima rerũ omnium causa, merito spiritu & pura mente à nobis colitur, nostris ritibus & ceremoniis, quæ corporis opera fiũt & adminiculo id ipsum protestantibus. [z] *Contra autem cũ in ipsis casibus.* Videtur cõferre veri Dei cultores cum idololatris. Hæc est ergo sententia. Veri Dei cultores nõ sensilem, sed quæ sola intelligentia percipitur colũt imaginẽ. Idolorum autẽ cultores quæ sunt lapides, etiam si aliquibus casibus, vtputa si contigerit igne consumi idola, didicerint, non esse colendã nullo sensu prẽditã materiam, superstitioni tamen ita sunt addicti ab ipso vsu victi & longa consuetudine, vt ab idolorũ cultu nõ recedentes pereant, & cùm simulachra quidẽ cõtemnant, nec tamen velint videri cõtemnere, ne videãtur esse ἄθεοι, ipsi Dij quibus sunt dedicatæ imagines arguunt ac conuincunt ipsa esse contemnenda. Nã cum patiantur ea fieri suis imaginibus quæ verisimile est eos nõ esse passuros si ea non cõtemnerent, hoc facile arguit ea esse contemnenda, & eos malè facere qui præcedentibus admoniti casibus ea non contemnũt. Quænam autẽ ea sunt quæ Dij patiuntur fieri suis imaginibus, docent ea quæ sequuntur. [a] *Dionysius enim tyrannus iunior.* De hoc Dionysio, vide Cic. lib. 3. de natura Deorũ, & Valeriũ lib. 1. in cap. de neglecta Religione cap. 2. & Lactant. lib. 2. Institut. cap. 4. Suspicor autem non legendum esse iunior: nã quæ hic narrãtur, non fecit filius, sed pater. [b] *Antiochus autem Cyzicenus.* Antiochi Cyziceni qui vllam fecerit mentionẽ, neminem adhuc legi, libẽter hic inserturus si quid inuenissem. Quod autem is pro Iouis aurea auratã reposuerit imaginẽ, hic narrat noster Clemens. [c] *Hirundines autem, & multæ aues sæpe aduolantes.* Cur Iupiter dictus sit Olympius, inter se dissident scriptores, cum alij ab Olympia, vbi magnificè colebatur, alij à mõte Olympo, qui propter altitudinẽ à Poëtis cœlum dicitur, dictũ putent. De eo vide Giraldũ, histor. Deorũ syntagm. 11. Æsculapius dictus est Epidaurius ab Epidauro Argiuorũ oppido, in quo colebatur, & quo multi conueniebãt sanitatis causa, à Dæmone illusi. Minerua autẽ dicta est πολιάς, quod πόλεως, id est ciuitatis curam gereret. De ea autẽ & Ioue Polio, vide eundem Giraldum in eodem syntagmate. De Sarapide autẽ qui colebatur Alexãdriæ, si hic aliquid diceremus, actũ vt aiunt ageremus: de eo enim iam satis diximus. [d] *Sed sunt quidem improbi.* Idolorum quæ à gentibus coluntur, ex hoc arguit imbecillitatem, quod & priuati fures ea spolient, & sua donaria eis abripiant, & publici templorũ hostes, cuiusmodi erãt Persarũ Reges, vtpote Cambyses & Darius, & imagines depopulentur, & quos falsò opinabantur esse Deos occidant. Et se simul quidẽ dicit ridere & indignari. Ridere quidẽ quod putentur Dij occidi: qui enim sunt mortales, non sunt Dij. Indignari autẽ, quod ad hæc agenda eos impellat auaritia & amor lucri, & ideo se huius maleficij leuiorem facere mentionem, quod eorũ magis conuincatur auaritia quàm imbecillitas idolorum. [e] *Scio ego ignem posse conuincere.* Nihil est quod falsam esse religionem magis arguat, & ei magis remediũ afferat, quàm si eius qui pro Deo colitur, ostẽdatur impotentia & imbecillitas. Nam si Dei propria est omnipotentia, imbecillitas & impotentia Deũ nõ esse arguit, eius autem rei cognitio medetur falso cultui Deorum, & ita qui voluerit cessare ab impotẽtium Deorum cultu, ab igne deducitur ad lumen veritatis. [f] *Hic ignis & templum quod erat Argis.* Sigillatim enumerat aliquot Deorum templa quæ igne conflagrarunt. Primũ autem recenset templũ Iunonis Argiuæ, de quo vide Pausaniã lib. 2. Corinthiacorum, vbi dicit Iunonis Sacerdotẽ nomine Chryseidem, cũ æde Iunoni sacra conflagrasse. Secundũ autem quod fuit omniũ celeberrimum, nempe Dianæ Ephesinæ, quod ab Erasistrato fuit incensum, non aliã ob causam quàm vt eo facinore perpetuã sibi famam compararet, de eo non est quod plura scribam, cũ id ferè nulli sit ignotũ. Quod autem dicit

Pausan. 1. Arcad.

secundũ post Amazones, significat id templũ sæpius fuisse conditũ. De eo autem sic scribit Pausanias, vt reprehendat Pindarũ qui id dicit fuisse conditum ab Amazonibus, cum Amazones aduersus Thesеum bellũ gerentes in eo sacrificarint. Videtur autẽ innuere Clemẽs, id quod ab Erasistrato fuit incensum, non fuisse id quod Amazones condiderunt, sed secundũ post ipsum, vt hinc liceat intelligere Templum Dianæ Ephesiæ sæpius fuisse cõstructum, & sæpius destructum, & rursus extructũ. Capitoliũ quod loco tertio ponitur, sæpius fuisse exustũ testãtur historiæ. Nam & bello seruili fuit exustum, vt videre licet apud D. August. de Ciuitate li. 3. cap. 17. quod quidem fuit à Sylla restitutum. Vitelliana quoq; seditione fuisse exustum, vt scribit Suetonius, & Cornelius Tacitus. De his vide Alexãdrum ab Alexãdro Genial. dierũ li. 5. ca. 11. De Eleutheriensi verò Dionysio ita scriptum reliquit Pausanias li. 1. Atticor. Prius Eleutheriẽses ab Attica limitibus fuere disterminati, qui postquã se cũ Atheniensibus coniunxerunt, Bœotię finis Cytheron est. Eleutherenses autem cõiunxerunt se cum Atheniensibus nõ vt bello coacti, sed quia Atheniensium Reipubl. cupidi erant, & Thebanorũ inimici. In cãpo hoc Bacchi fanum est, & simulachrũ vetus. Athenis autem delatũ est, ad cuius imitationem illud quod Eleutheris nostro tempore habebatur, est effectũ. Hæc Pausanias de Baccho Eleutherẽsi qui erat Athenis. Cæterum de templi eius cõflagratione ne verbũ quidem. De Sarapidis quoq; templi exustione, de ea inquam, quæ fuit ante tempus Clementis, ne verbũ quidem legi. De eius autẽ excidio quod fuit post temp. Clemẽtis, vide historicos Ecclesiasticos. Porrò autẽ de Delphi Apollinis templi incẽdio sic scribit Pausanias li. 10. Phocensiũ. Sed neq; quo casu fanum fuerit abolitum ab omnibus ad eundem modum rem expositã comperi. Sunt qui terræ hiatu haustũ, alij qui igne combustũ dicant. Conflagrauit hoc principatũ obtinẽte Athenis Erixiclide, octauæ & quinquagesimæ Olympiadis anno primo quo palmam tulit Diognetris Crotoniates. Eleganter autem dixit Clemẽs ignem qui Delphicũ templũ cõbussit, temperantẽ & sapientem, eum quodammodo ex aduerso opponens Phœbe quæ furore respõdebat. *Hoc tibi ostenditur proœmium.* Quasi diceret, Hic ignis qui templa exurit & idola, ostenditur incredulis

credulis procemium eorum, quæ ab igne passuri sunt cultores idolorum. Hoc enim suppliciũ hic ignis iam pollicetur. [k] *Qui autem fabricantur statuas.* Cum in contemptum vocasset idola, ex eo quod sint imbecilla, & in ipsa sæuienti igni non possint resistere, nunc ea ludificatur ex eo quod statuarij ea in iis imprimant, & immittãt quæ à veris Diis sunt penitus aliena, vt qui quos turpiter amarunt & pusiones & meretrices, sub nomine & titulo Deorũ colendos & adorandos proposuerint. Quod autẽ vertimus, admonent, Græcè est δυσωπῶν, quod est, pudorẽ incutiunt, vt significet pudore incusso admonere. Materiam autẽ quod Græcè est ὕλην appellat mundũ, & quæ sub sensum cadunt, & in dies transmutantur & transformentur, & ideo esse contemnenda, vt quę nõ sint firma ac stabilia, cuiusmodi sunt spiritualia. Quod qui fecerit simulachra & imagines pro Diis non adorabit. [h] *Atheniensis quidẽ Phidias.* Ex statuariis Clemẽti primus occurit Phidias qui in digito Iouis Olympij inscriptum suũ Pusionẽ, nõ Pantarcem, tanquã Iouem voluit adorari. Duo certè vocabula quæ in eo erant inscripta, nempe παντάρκης καλὸς, id est vndiq; sufficiens pulcher, si Deo verò, nõ autẽ Ioui Dei nomen sibi falsò vsurpanti, tribuatur, negari nõ potest, nihil esse quod ei melius cõueniat, vt qui sit & pulcher atq; adeo ipsa pulchritudo, & nullius rei egeat, imò vero à quo omnia bona procedunt. Quod si pathico Pusioni, vt ei re vera tribuebat Phidias, tribuãtur, iis nihil esse potest turpius, nihil flagitiosius. De hoc autem Pantarce sic scribit Pausanias lib. 5. Eliacorũ, vbi agebant de statuis Olympionicarũ. Post Icũ Pantarces victis in lucta pueris erectus est. Fuit hic Phidiæ in amoribus. Et in quinto eorumdẽ. Quẽ verò tenia redimitũ videas, eum ex ipsa corporis specie Pantarcẽ esse suspicãtur, Elæum puerũ, amore Phidiæ deuinctum. Hæc Pausanias versus ab Amasæo. [i] *Praxiteles autem.* Quod Venus Cnidia fuerit opus Praxitelis, testãtur Plinius & Athenæus qui in hoc differunt à Clemente, quod Clemens quidẽ dicat eam illam fecisse forma similẽ Cratinæ quam amabat:: Plinius autẽ & Athenæus Phrynes, cuius etiam amore erat captus. [k] *Cùm floreret autem Phryne.* Sicut Phryne Thespia erat suo tempore longe pulcherrima, vt in multis locis videre licet apud Pausaniã, ita Alcibiades erat omniũ sui temporis adolescentũ longè formosissimus. [l] *Restat nunc tuum adhibere iudicium.* Est hic huius loci veluti quidam epilogus. Cum, inquit, ex meretricibus effingantur Deorũ imagines, restat nũc vt iudices velisne adorare meretrices: & est hæc quædam figura Rhetorica, qua eum cum quo disceptamus eorũ quæ dicimus iudicem constituimus. His ipsis argumentis quibus antiqui patres oppugnabãt idololatras, Catholicos quoq; hodie inuadũt Ichonomachi: sed quæ facile refelluntur, cũ in nostris imaginib[9] nihil statuamus esse diuinitatis, & licet coram ipsis imaginibus procidamus, nõ tamen eas colimus & adoramus, sed totũ cultũ & venerationem referimus ad ipsum exemplar prototypum, quod nec ipsum quidem à nobis adoratur, si nõ sit Deus. Sanctos quidem certè quorum in nostris Ecclesijs positæ sunt imagines, non tanquã Deos adoramus, sed Dei seruos agnoscimus, & rogamus, vt pro nobis intercedãt, & nos suis iuuent precibus.

Plin. lib. 36. c. 8. & lib. 38. cap. 7. & Athen. lib. 13. cap. 21.

[a] *Hinc puto moti Reges veteres, has fabulas despicientes, liberè, propterea quòd ab hominibus nullum impenderet periculum, seipsos Deos pronunciarunt, ea ratione docentes, illos quoque per gloriam factos esse immortales.* [b] *Ceyx quidem filius AEoli, appellatur Iupiter ab vxore Alcyone. Rursus autem Alcyone, Iuno appellatur à marito.* [c] *Ptolemæus autem quartus vocabatur Dionysius, & Mithridates Ponticus ipse quoque Dionysius. Volebat autem Alexander quoque videri filius esse Ammonis, & cornutus effingi à statuariis, pulchrum hominis vultum cornu studens ignominia probróque afficere.* [d] *Neque verò solùm Reges, sed etiam priuati, se iactant de diuinis appellationibus; vt Menecrates medicus, qui fuit cognominatus Iupiter.* [e] *Quid opus est vt referam Alexarchum? Is cùm fuisset scientia Grammaticus, vt scribit Aristus Salaminius, seipsum effinxit in Solis effigiem. Quid opus est etiam meminisse Nicagoræ? Erat Zelites genere, natus tempore Alexandri, Mercurius autem appellabatur Nicagoras, & vsus est etiam Mercurij veste: cùm etiam integræ gentes, & cum ipsis viris vrbes, adulatione vtentes, de Diis fabulas viles & contemptas reddant, homines seipsos efficientes, Diis æquales, inflati à gloria, sibi qui modum superant honores decernentes. Nunc quidem Macedonem Pellæum, Amyntoris filium Philippum in Cynosarge adorandum decernentes, cui & fractus erat iugulus, os inquam iuguli, quod κλεῖδα, id est clauem vocant, & fracta tibia, & fuerat excætus oculus: & rursus Demetrium ipsum quoque Deum vocantes, & vbi ex equo quidem descendit Athenas ingrediens, est templum Demetrij καταιβάτου, hoc est, Descensoris. Vbique autem aræ & nuptiæ Mineruæ ei parabantur ab Atheniensibus. Ille autem Deum quidem despiciebat, cùm vxorem ducere non posset imaginem: habens autem Lamiam meretricem ascendit in arcem, & in Mineruæ thalamo volutabatur, veteri virgini meretricis iuue-*

Cynosarges Asiæ gymnasium.

nis figuram gestúmque & habitum ostendens. [f] Non est ergo Hipponi succensendum mortem suam efficienti immortalem. His enim Hippo iussit suo inscribi monimento hunc versum elegiacum.

Hic est Hipponis tumulus, quem lumine cassum
Æternis fecit Parca parem esse Deis.

[g] Rectè quidem, ô Hippon, humanum errorem nobis ostendis. Si enim tibi vel loquenti non crediderunt, fiant mortui discipuli. [h] Hoc est oraculum Hipponis, ipsum intelligamus. Qui à vobis adorantur, cùm fuerint aliquando homines, deinde mortem obierunt. Affecit autem ipsos honore, & fabula, & tempus. Solent enim nescio quomodo, ea quidem quæ sunt præsentia despici propter consuetudinem: quæ autem sunt præterita, separata ab ea quæ tunc erat præsens probatione, propter incertitudinem temporis, in honore esse propter figmentum: & alia quidem non credi, alia verò etiam haberi in admiratione. Iam verò veteres mortui longo erroris tempore se venditantes, à posteris existimantur esse dij. Harum rerum fidem vobis faciunt vestra mysteria, celebres conuentus, vincula & vulnera, & Dij lachrymantes.

Homer. Il.

Hei mihi, quòd qui hominum est mihi vel charissimus vnus,
A Patroclo statuunt Sarpedona fata domari.

Superatur ergo Iouis voluntas, & vobis victus Iupiter eiulat propter Sarpedonem. [i] Meritò ergo & vos ipsi, & idola, & Dæmones eos vocatis, cum & Mineruam ipsam, & alios Deos, qui eos improbè honorauit Homerus, appellarit Dæmones,

Illa ast conscendit Olympum
Ægiferi Iouis ad præcelsa palatia summi
Dæmones ádque alios.

[k] Quomodo ergo sunt adhuc Dij simulachra, & Dæmones, verè abominandi & immundi spiritus, quos fatentur omnes esse terrenos & lutulentos, qui circa sepulchra, & monimenta ipso pondere depressi versantur & volutantur? circa quæ etiam exiliter & euanidè apparent spectra vmbris similia. Hi sunt vestri Dij, idola & vmbræ, & præter hos, claudæ illæ & rugosæ, & strabis oculis litæ, quæ sunt potius filiæ Thersitæ quàm Iouis. [l] Quare mihi videtur Dion facete dixisse, Quomodo homines bonam prolem iure petierint à Ioue, quàm ipse sibi præbere non potuit? [m] O impietatem puram, & ab interitu alienam essentiam, quoad eius à vobis fieri potest, defodiitis, & quod est intemeratum & sanctum, eius quæ verè est essentiæ, obruistis, Deum sacrilegio deprædati. Cur ergo ea quæ sunt Dei, iis qui non sunt Dij tribuistis. Cur verò relicto cœlo, terram honorastis? Quid est autem aliud aurum, vel argentum, vel adamas, vel ferrum, vel æs, vel ebur, vel lapides pretiosi, an non terra, & ex terra? An non autem vnius terræ matris sunt fœtus hæc cuncta quæ vides? Cur ergo stolidi & inanium rerum dediti cogitationi (rursus enim reuertar ad institutum) cœlestem locum maledictis incessentes, pietatem ac religionem humi detraxistis? terrestres Deos vobis fingentes, & hæc genita ante Deum ingenitum persequentes, in profundiorem incidistis caliginem? Pulcher est lapis Parius, sed nondum est Neptunus. Pulchrum est ebur, sed nondum est Olympius. Materia semper arte indiget. Deus autem nullius est indigus. Præcessit ars, adiecta est figura. Materia & essentiæ opes ad lucrum quidem deducuntur, sola autem sunt figura venerandæ. Aurum est tua statua, est lignum, est lapis, & terra, quæ si ab initio consideraueris, formam accepit ab artifice. Ego autem terram calcare didici, non adorare. Non enim est mihi fas vnquam rebus inanimis credere spem animę. [n] Eundum est ergo quàm proximè fieri potest ad imagines. Nam qui est proprius earum error, vel ex

Lapis Parius, est mirum in modū albus.

vel ex aspectu conuincitur. Dæmonum enim affectionem imagines vel apertißimè exprimunt. Si quis ergo picturas & imagines obiens contempletur, ex turpibus ignominiáque ac dedecore plenis figuris, vestros Deos statim agnoscet, Dionysium ex amictu, Vulcanum ex arte, Cererem ex calamitate, Ino ex vitta, Neptunum ex tridente, Iouem ex Cygno, Herculem autem ostendit pyra: & si quis nudam viderit depictam mulierem, auream Venerem intelligit. Sic Pygmalion ille Cyprius eburneam amauit statuam: erat ea simulachrum Veneris, & erat nudum. Vincitur figura Cyprius, & coit cum imagine. Id autem scribit Philostephanus. Venus autem alia in Cnido erat lapis, & erat pulchra, alius eam amauit, & cum lapide Veneris habet consuetudinem, vt refert Posidippus: prior quidem in opere de Cypro, alter verò in opere de Cnido. Tantum ars valuit ad decipiendum, quæ homines amori deditos illexit in barathrum. [o] Vim quidem efficacem habet ars opificis, sed nec ad eum qui est ratione præditus, nec ad eos qui vixerunt ex ratione. Per picturam, propter adumbratam similitudinem columbi aduolarunt ad columbas, & equæ bus rectè pictis equi adhinnierunt. Adolescentem aiunt adamasse imaginem, & pulchrum iuuenem simulachrum Cnidium: sed spectatorum visum ars deceperat. Neque enim cum Dea congressus esset aliquis; neque esset aliquis sepultus cum mortua, neque Dæmonem & lapidem amasset aliquis, qui fuisset sanæ mentis. [p] Vos autem ars decipit alijs præstigijs, etiamsi non inducens ad amandum, verum ad colendum & adorandum simulachra & picturas. Similis quidem est pictura: Laudetur ars, non decipiat autem hominem, ac si esset veritas. Quietè stetit equus, columba minimè est perturbata, & penna stetit otiosa. Vacca Dædali, quæ ex ligno confecta fuerat, cepit taurum agrestem, & coëgit bestiam, ars quæ eam deceperat, amantem inire mulierem. Tantùm œstrum artes quæ improbo vtuntur artificio, attulerunt insipientibus. Sed qui simias quidem nutriunt & exercent, quòd nec cereæ, nec luteæ, nec virginalium mundorum similitudines, eas aliquid fallant, mirantur. Vos autem vel simijs euadetis deteriores, dum lapideis & ligneis, & aureis, & eburneis imagunculis & picturis animum adhibetis. [q] Tot vobis perniciosorum ludibriorum opifices, lapicidæ, & statuarij, pictoréſque & fabri, & Poëtæ, multam & talem turbam inducunt: in agris quidem Satyros, per syluas autem Nymphas Oreades, & Hamadryades: quinetiam in aquis & fontibus, Naiades, & in mari Nereides. Magi autem se iam suæ impietatis gloriantur ministros habere Dæmones, vt qui eos in suorum famulorum numerum adscripserint, & necessitate adactos seruos fecerint suis carminibus. [r] Deorum itaque nuptiæ, & liberorum procreationes, & puerperia, & adulteria quæ canuntur, & conuiuia quæ à Comicis recitantur, & risus qui in potu inducuntur, me incitant vt vociferer, etsi velim tacere. O impietatem, scenam cælum fecistis, & Deus vobis factus est actus, & quod sanctum est, Dæmoniorum personis in Comœdia ludificati estis, verum Dei cultum ac religionem, Dæmonum superstitione libidinosè & obscœnè inquinantes.

[s] Sed pulsans cytharam pulchrè is præludere cœpit, &c.

Cane nobis, ô Homere, pulchram aliquam cantilenam.

Furtiuum pulchræ Venerisque & Martis amorem
Vulcani in tecto vt fuerit congressus amantum
Primum, & per multa incestarit dona cubile,
Vulcani Regis.

Desine canticum, ô Homere, non est pulchrum, docet adulterium. Nos autem ne aures quidem stupris ac fornicationibus inquinare volumus. Sumus enim nos, sumus, qui Dei imaginem circunferimus, in hoc viuo, &

quod mouetur, simulachro, homine, simul habitantem imaginem, consulentem, colloquentem, contubernalem, & quæ nostris mouetur affectionibus, & est omnibus affectionibus superior. [t] *Nos Deo donati & dicati sumus pro Christo.* [u] *Nos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus peculiaris, qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei, qui, vt ait Ioannes, non sumus ex iis qui sunt inferius, sed ab eo qui venit supernè, vniuersum didicimus, qui Dei Oeconomiam seu carnis susceptæ dispensationem, mente comprehendimus, qui vt in vitæ nouitate ambulemus nos exercuimus.* [x] *Sed hæc non cogitat vulgi magna pars, sed pudore & metu omni abiecto, domi depingunt turpes Dæmonum in Venerem pruritus & titillationes. Depictis enim quibusdam tabellis sublimè appensis, mentem adhibentes, thalamos ornarunt impudicitia, intemperantiam existimantes pietatem: & in cubili decumbentes, in ipsis amplexibus Venerem illam nudam aspiciunt, quæ vincta est propter amplexus, & ad Lędam aduolantem auem, quòd sit mulierum amans, probantes & admittentes, in annulli palla imprimunt picturam, vtentes signaculo conueniente Iouis impudicitiæ.* [y] *Hæc sunt Theologiæ probri & petulantiæ plenæ. Hæ sunt doctrinæ Deorum, qui vnà vobiscum fornicantur. Nam quod quilibet vult, hoc etiam putat, vt ait orator Atheniensis.* [z] *Cuiusmodi autem sunt aliæ quoque vobis imagines? Panisci quidem, & nudæ puellæ, & ebrij Satyri, & membrorum erectiones, quæ picturis nudantur, conuictæ proficisci ab intemperantia. Iam verò totius libidinis & impudicitiæ figuras apertè descriptas publicè intuentes, non erubescitis, imò verò positas erectásque custoditis, perinde ac si Deorum vestrorum imagines impudentiæ columnas domi consecraueritis, figuras gestúsque Philænidis æquè depingentes, atque certamina Herculis. Horum non solum vsus, sed etiam aspectus, & auditus deponendam esse memoriam vobis annunciamus. Scortatæ sunt aures vestræ, fornicati sunt oculi, & quod est magis nouum, antè complexum vestri adulterium admiserunt aspectus. O qui homini vim attulistis, & diuinitatem, figmenti probro & dedecore conscidistis, omnino increduli estis, vt vestras sequentes animi perturbationes, vacetis delitiis, & creditis quidem simulachris, eorum quærentes intemperantiam: Deo autem non creditis, moderationem non ferentes & continentiam, & quæ sunt quidem præstantiora, odio habetis: quæ verò deteriora honore afficitis, vt qui virtutis quidem effecti sitis spectatores, vitij autem decertatores. Beati ergo vno, vt semel dicam, consensu sunt soli illi ex Sibyllæ sententia,*

1.Pet.2. Exod.9. Ioan.6.

Græcè ita puto legendũ, καὶ τὸ θεῖον τῷ πλάσματος ἐλέγχῳ ἀπηράξατε.

A se visa Deûm qui omnino templa negabunt,
Surdorum & lapidum quæ sunt altaria, sedes:
Ex lapide & manibus simulachra effecta virorum,
Cæsorum quæ sunt animato infecta cruore,
Quadrupedum, bipedum, volucrúmque, & cæde ferarum.

Exod.20.

[a] *Nobis enim est apertè vetitum artem fallacem exercere. Non facies enim, inquit Propheta, cuiusuis rei similitudinem, eorum quæ sunt in cælo, & quæcunque sunt in terra infra. Reuera enim Cererem Praxitelis, & Proserpinam, & Iacchum mysticum Deos existimaremus, vel Lysippi artes, vel manus Apellis, quæ diuinæ existimationis figuram præbent materiæ. Sed vos quidem vt statua fabricetur quàm pulcherrima valde elaboratis, ne autem propter sensus egestatem efficiamini imaginibus similes, non curatis.* [b] *Valde certè dilucidè & breuiter arguit Propheticus sermo consuetudinem, dicens;*

Psal.95.

Omnes Dij gentium sunt idola Dæmoniorum: Deus autem cælos fecit, & ea quæ sunt in cælo. Hinc itaque factum est, vt quidam errantes nescio quomodo, diuinam quidem artem,

dem artem, sed non Deum adorent. Solem & Lunam, & alium chorum astrorum eos Psal. 32.
præter rationem Deos existimantes, cum sint instrumenta temporis. Verbo enim eius cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Sed ars quidem humana, & domos, & naues, & vrbes, & picturas fabricatur, Deus autem quomodo dixerim, quæcunque facit? Vide vniuersum mundum, illius est opus, & cælum, & Sol, & Angeli, & homines sunt opera digitorum eius. Quanta est autem Dei potentia? Ipsius Dei solum voluntas, est mundi creatio. Solus enim Deus fecit, quoniam ipse quoque solus est verè Deus. Sola voluntas operatur, & eius solum velle, factum esse consequitur. [e] *Hinc euertitur chorus Philosophorum, qui factum quidem esse hominem ad cælum contemplandum, pulcherrimè confitentur, sed quæ in cælo cernuntur & visu comprehenduntur adorant. Etsi enim humana opera non sunt ea quæ sunt in cælo, at hominibus tamen sunt fabricata. Nec adoret quis vestrum Solem, sed Solis effectorem desideret: nec mundum Deum esse censeat, nec mundum colat, sed mundi quærat opificem. Ei ergo qui ad portas venturus est salutares, solum restat, vt videtur, refugium diuina sapientia. Hinc tanquam ex sacro aliquo asylo, à nullo Dæmone educi potest homo, qui magno studio contendit ad salutem.*

COMMENTARIVS.

[a] HINC *puto moti Reges veteres*. Postquam ostendit, pro Diis coli & adorari eos qui fuerunt homines, & sunt mortui & sepulti, & in ipsis simulachris, imaginibus, & idolis, quæ tãquam Deos adorabant, nihil esse diuinitatis, nec virtutis, nec potentiæ, vt quæ & aues suis inquinarent excrementis, & in quæ feuiẽs ignis arceri nõ posset, nunc ostendit quidnam veteres Reges impulerit, vt se in Deorum numerum referrent. Id autem fuit, quod & quæ de Diis scripta erant, tanquam fabulas despicerent, & eadẽ sibi quæ ipsis licuerat licere viderent, nempe propter rerum gestarum gloriam fieri immortales. [b] *Ceyx quidẽ filius Æoli*. Ceycis Trachiniorũ Regis meminit Pausanias lib. 1. Atticorũ, quem dicit fuisse tẽpore Herculis, cum quo ei intercessit amicitia. Eo autẽ vita functo misisse eius filios Athenas, vt eos defenderẽt aduersus Euristheum. Is ne sit autem de quo naufragium passo, & cum vxore Alcyone in auem quoque mutato narratur fabula, ex hoc potest dubitari, quod Ouidius quidẽ Luciferi, Clemens autẽ Æoli eum dicat fuisse filium. Quod autem ipse vxorem suã vocarit Iunonẽ, & vicissim eius vxor ipsum vocarit Iouem, his verbis Latinè versis scribit Eustathius in Homerũ Raps. 1. Iliadis; Alcyones maritus vocabatur Ceyx, qui eo venit insolentiæ, vt se vellet vocari Iouem, illam verò ornari nomine Iunonis. [c] *Ptolemæus autem quartus vocabatur Dionysius*. Strabo lib. 17. Geographiæ, Ptolemęus, inquit, Lagi filius Alexãdro successit, Ptolemæo autem Philadelphus, Philadelpho Euergetes. Postea Philopator Agathocliæ. Postea Epiphanes. Postea Philometor, filio à patre imperiũ perpetuò accipiẽte. Hinc verò frater successit, secũdus Euergetes nominatus, quẽ & Phisconẽ dicũt, cui & Ptolomæus cognomẽto Lathurus successit. Lathuro autem ætate nostra Auletes Cleopatræ pater: sed omnes, post tertiũ Ptolomæũ malè vixerũt, delitiis corrupti, omniũ verò pessimè quartus, & vltimus Auletes, &c. Hæc Strabo qui pessimè quidem vixisse, & delitiis fuisse corruptũ dicit Ptolomæũ, sed nec ipse, nec vllus alius quem legerim, eum dicit vocatum fuisse Dionysium vel Bacchũ. De Mithridate Põti Rege hæc dicit Cœlius Rhodiginus; Scribunt adiuratissimi ex Græcis, Mithridatem inter alia quædã spectacula, etiam illis certa cõstituisse pręmia, qui ciborũ amplius in ventris barathrum cõstipassent, aut meri plus ingurgitassent, πολυφαγίαν vocant Græci ac πολυποσίαν. In vtrisq; verò ipsum retulisse victoriam, imo verò omnium sui tẽporis hominum in bibendo modum excessisse. Quo argumẽto putant nõnulli cognominatum esse Dionysium, & ab Æliano de varia historia recẽsetur inter ἀδηφάγους, id est Helluones, vt refert idem Cœlius. Potuit adhuc alios recensere Clemẽs, qui Dionysij vel Bacchi voluerint appellari, nẽpe Antonius & Caius Caligula, vt constat ex historiis, & eorum meminit Eustathius in Homerum in locum quem citauimus. De Alexãdro autẽ qui voluit dici filius Iouis Ammonis, satis patet ex iis qui legerũt historias de eius rebus gestis: est autẽ planè ridiculũ, quod cum esset homo, vt Deus appareret à statuariis effingi voluerit cornutus, cum cornua eum potius bestiam ostendant quàm hominem. [d] *Neque verò solum Reges*. Est apud Athenæum lib. septimo Dipnosoph. scriptum. De Menecrate Ioue & Themisone Hercule vide Cœliũ Rhodiginum lib. 11. cap. 16. & Eustathium in loco quem prius citauimus. [e] *Quid opus est vt referam Alexarchum?* Hunc errorem hominum in Deos referendorum dicit nõ solum fuisse Regum & priuatorum hominum, sed & gentium & ciuitatũ, quæ per adulationem Regibus, quos sciebant esse homines, diuinos honores decreuerunt, vt Athenienses Philippo Amyntæ filio, (ita enim legendum nõ Amyntoris) & Demetrio; Quid opus est, inquit, vt Alexarchũ afferam & Nicagoram, qui se, cum essent homines, Deos fecerunt, cum gentes integræ & ciuitates diuinos honores tribuant hominibus? De hoc autẽ Alexarcho Nicagora nõ memini me aliud legere quã quod hic scriptũ reliquit Clemens. Quis autẽ fuerit Philippus Amyntæ filius, Macedo Pelleus, id est Pellematus quæ est vrbs Macedoniæ, & quã præcla-

Cœlius lib. 19. lect. antiq. cap. 17.

ras res gesserit, & Chersonēsi prælio Atheniensiū, & totius Græciæ vires fregerit, licet videre apud Diodorum Siculū. Quod autem Athenienses ab eo victi decreuerint, vt adoraretur apud Cinosarges, nusquam memini me legere. Erat autē Cinosarges, teste Pausania in primo Atticorum, templū Herculis, in quo erant aræ Herculis & Hebes, quam Iouis filiā ferunt ei nupsisse, Alcmenésq; & Iolai qui multorum laborum Herculis comes fuit. De Cinosarge autē vide etiam Plutarchum in vita Themistoclis. Quam profusos & immodicos honores decreuerint Atheniēses Demetrio in vita Demetrij, in quibus est illud vel maximū, quod ara fuerit ipsi ab illis cōsecrata in loco in quem ex equo descendit, & ab ipsis est appellatus Demetrius *καταιβάτης. καταιβάτης* autem dicebatur Iupiter, vel quod fulmina in terrā deiceret, vel quod propter amorē mulierum in terras descenderit. Nō video autem cur Clemens Lamiā iuuenem vocet meretricem, cùm ea iam ætate grandior ad meretriciā artem se cōtulerit, ex qua facta est nobilior, quàm ex arte canēdi fistulis quam prius exercebat. Demetrius quidē certè dicteriis passim incessabatur, quòd iuuenis cū vetula haberet cōsuetudinem. Sed cum Græcè sit *νέα, νέος* autem & iuuenē, & recentem significet, Clemens fortè intellexit, nō ætate iuuenem, sed recentem meretricem. *Non est ergo Hipponi succensendum.* Quis fuerit hic Hippon qui hoc carmen elegiacum suo monimēto iusserit inscribi, non satis cōstat. Constat autem Hipponem quendam Philosophum recenseri inter *ἀθέοις*, cum Diagora Melio, & Theodoro Cyrenaico, Euhemero, & cæteris. Sed nec huius carminis elegiaci vlla alibi fit mētio. Sed quicūq; fuerit hic Hippō, summa certe fuit eius arrogātia & amētia, qui se vel mortuum æquiparat immortalibus. Cui tamen eo nomine nō esse succensendū dicit Clemens, cum hic error esset ei cōmunis, & cum Regibus & cum priuatis aliquot hominibus, atq; adeo cum vniuersis gentibus & ciuitatibus. Vnde etiam infert. *Rectè quidem, ô Hippon.* Quæ dici, inquit, humanum errorem ostendunt. Nam cum tu etiam mortuū dicis immortalē, hoc satis etiam arguit errare homines qui eos dicunt esse Deos qui sunt mortui, & vt maximè tibi loquēti & viuenti tui nō crediderint discipuli, tibi nunc mortuo credant oportet, qui dum te mortuum immortalem esse dicis cōmunem hominum errorem arguis. *Hoc est oraculum Hipponis.* Hoc est, inquit, oraculum Hipponis. Oracula autē cum sint obscura, indigēt interpretatione, vt ea intelligamus. Ex huius ergo Hipponis oraculi interpretatione quid intelligemus: Deos qui à gētibus adorātur, aliquādo fuisse homines, & deinde esse mortuos, ex quo necessario sequitur eos nō esse Deos. Deinde respōdet obiectioni quæ fieri posset. Si fuerāt, inquit, homines, & postea sunt mortui, qui factum est vt adorarentur, & pro Diis colerentur & haberentur. *Merito ergo & vos ipsi.* Ab ipsius Homeri authoritate probat Deos gentium, non esse Deos, cum ipse Homerus qui alioqui eos honorabat tanquā Deos, non vocet Deos, sed Dæmones, quem sequentes gentes Deos & Dæmones, & idola merito appellant. Rectè autē sequitur, quod si ij quos colunt gētes, sunt Dæmones & idola, ij nō sunt Dij. Dij enim esse non possunt, in quo nō cadit eadem quæ in Deum definitio. D. Augustinus in Ciuitate Dei Dæmones ita definit cōgruenter Apuleio, à quo eam sumpsit definitionē: Dæmones sunt genere animalia, animo passiua, mente rationabilia, corpore aërea, tēpore æterna. Nolo immorari in explicanda hac definitione, nec in quærendo sitne vera. Sed vt maximè sit vera, ea cum Dei definitione minimè coueniet. Quod si quæratur quænam sit, quid sit quidem Deus, nec mente cogitari, nec verbis exprimi posse asseuerabo, etiamsi vtcunq; per negationem, & quid non sit, dicendo, nōnulla cōcipi possit eius notio, vt testatur Naziāzenus in oratione de Deo. Sed quod nō sit Deus genere animal, cum ipse sit potius ipsa vita, à qua omnia vitam habent quæ nō est tamen ipsa Dei essentia: nec animo passiuus, cum nec in eū vlla cadat affectio, nec perturbatio, sitq; merus & purus actus: nec rationalis, cum sint ei omnia præsentia, nec ad res intelligendas & explicādas ei vllo discursu aut transitu sit opus, vt in quo firmæ, sempiternæ & stabiles, & ab eius essentia nō discrepātes sint ideæ: nec corpore aëreo, vt qui plane sit incorporeus, nec tempore æternus, vt qui esset ante tēpus, nec vllus numeri motus eum, aut metiatur, aut circūscribat. Quo fit vt nec Deus sit Dæmō, nec Dæmones possint esse Dij. Toto ergo, vt aiunt, cælo errant gentes, quæ Dæmones Deos esse putant, & tanquam Deos adorāt. Quod autem idola quæ tanquam Deos adorant gentes, non sint Dij, ex hoc cōstat quod si sunt Dij, est aliqua eorum essentia. Idoli autē seu simulachri quatenus est simulachrum, nulla est essentia. Quidquid enim est simulachri totum cōsistit in imitatione. Non efficit autem imitatio, vt idolum seu simulachrū sit id quod imitatur: illa enim demū vera est imago quæ illam ipsam repræsentat essentiam, cuius est imago. Quod quidem de solo Dei verbo dici iure potest, quod est ipsa & expressa imago patris. Si autem verū est, vt certè est, etiam rei veræ idoli seu simulachri nullam esse essentiā quantumuis eam imitetur, quanto magis rei quæ nō est simulachrum, nullam habet essentiam: Si hircoceruus non est in rerum natura, quanto magis in rerum natura nō est simulachrum hircocerui? Dæmones quidem sunt in rerū natura, vt qui sint maligni spiritus, & perniciem quærētes humani generis: sed vt Dij nō sunt in rerum natura, cùm nō sint Dij. Quod si, vt Dij nō sunt in rerum natura, multo magis eorum simulachra & idola, cum ipsa eorū quæ imitantur nullam habent essentiā. Quamobrem si Dæmones nō sunt Dij, nec tanquam Dij sunt adorandi, multo minus eorū simulachra, quæ ne earum quidem rerum quas imitantur habent essentiam. Præclarè profectò & diuinè Diuus Paulus; Scimus, inquit, quod idolum non est in mundo: quasi diceret idoli nullam esse essentiam. Id autem cuius nulla est essentia nihil est. Quod autē nihil est, non est. Quod non est, Deus non est. Quod nō est Deus, non est adorandum tanquam Deus. Non sunt ergo idola adoranda. Adeò autem nihil est idolum, vt idolum & vmbra & somnus pro eodem vsurpentur, nempe pro spectro & re, quæ licet appareat, nihil sit, vt testatur Eustathius in tricesimum librum Odyss. Huiusmodi idolum, seu spectrum erat vmbra illa Æneæ, pro qua depugnabatur cum à Venere matre sublatus esset Æneas lib. 5. Iliadis. *Quomodo ergo sunt adhuc Dij, simulachra, & Dæmones verè abominandi.* Nec Dæmonum idola sunt Dij, vt iam diximus, nec ipsi quoq; Dæmones, cùm sint immundi spiritus, terreni & lutulenti, & qui tanquā spectra vmbris similia, & quodammodo nullius essentiæ idola, versantur circa sepulchra & monimēta, Dij esse possunt. Quos tamē vos Deos esse dicitis, & præter hos etiam

Aug. de ciuitate lib 8. cap. 17.

1. Cor. 8.

etiã Litas, quas suis describit versibus Homerus Il. 1. quos citat, & Latinè vertit Erasmus in prouerbio;
Ita omnium tardissimè senescit: quibus subiungit fabulæ de Ate & Litis allegoriam, quæ tamẽ vberius
tractatur ab Eustathio in eũ librũ Homeri, cuius hæc sunt verba à nobis è Græco versa. Poëta Ates &
Litarum graphicè quandam depingit imaginẽ, & quæ sunt eorum qui noxã afferunt, & eorum qui sup-
plicant, ad Aten & Litis transferens. Et ipsam quidem Aten dicit robustam & validã & integris ac sa-
nis pedibus, quoniam qui noxiam afferunt, sunt validi & potentes, quatenus lædunt, & occasionẽ cito
arripiunt. Dicit autem alibi quoq; Ates laneos esse pedes, eo quod quidem lædantur insensiliter, absq;
strepitu, Ate in eos irruente. Et talis quidẽ est Ate. Litas autẽ describit claudas, vt eas opponat & distin-
guat ab Ate, quæ est sanis & integris pedibus, eo quod lẽto pede, & veluti impediti incedũt qui suppli-
cant, Rugosas autem propter habitum & figuram vultus supplicantiũ, quibus cum sit tristis & cõtra-
ctus, corrugatur. Præterea Litas quoq; strabis dicit esse oculis, vt quarum peruersi sint oculi, & abducti
ab eo quod est secundum naturam. Vnde etiam dicuntur λοξεῖν, id est nõ rectis intueri oculis propter
pudorẽ. Multa alia dicit Eustathius, quæ lõgum hîc esset adtexere. Hę quamuis ab Homero describan-
tur deformissimæ, ipse tamẽ eas dicit esse Iouis filias, quæ potius dicẽdæ essent filiæ Thersitæ, quẽ ipse
describit omnium deformissimum. [l] *Quare mihi videtur.* Est omnibus hominibus à natura ingeneratũ,
vt quæ bona sunt à Deo petãt. Inter cætera autem quæ bona ducunt, & sibi optant, est bona proles. Ea
quidem à vero Deo est petenda, sed & qui in religione errabant, & Iouem qui nõ est Deus adorabãt, li-
beros quoq; à Ioue petebant. Sed cum Iouis deformes essent filij, quales Homerus descripsit Litas eius
filias, facetè, dixit Diõ, is, vt puto, cui cum Platone maxima intercessit amicitia, homines à Ioue bonam
prolem iure dici nõ petere, cum ipse eam sibi dare non possit. Nemo enim, vt aiunt, dat quod nõ habet.
Hoc autem in verum Deum non cadit, à quo est omnis paternitas, & cuius generationem nemo potest Ephes. 3.
enarrare, æternam, inquã, illam verbi filij sui generationẽ, quo nulla est proles pulchrior & melior. Ab Esa. 53.
eo ergo iure petuntur liberi, qui filiũ habet, & filios dare potest, quem pulchrè Esaias inducit loquentẽ.
Nunquid ego qui parere alios facio, ipse nõ pariam? dicit Dominus. Si ergo qui generationem cæteris Esa. 66.
tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus. [m] *O impietatem puram.* Sola diuina essentia est pura & mera, vt
quæ nihil habeat admistum, nec cõcretum ac cõpactum, & est ab omni interitu libera, nec in eam vlla
cadunt accidentia, & cum sit libera, nec vllis terminis coërcita à loco non continetur. Cum ea ergo sit
eiusmodi, quid magis impiũ, quàm dum idolis & sepulchris tribuitur diuinitas (tribuitur autẽ dum ea
Dij creduntur, & tanquã Dij colũtur) puram illam & sinceram essentiã in arctum locum cogere, quod
vocat Clemens infodere, ab ipso Deo suam essentiam sacrilegè suffurari. Hoc quidẽ fieri nõ potest, fit
tamen, quoad eius fieri potest ab iis qui simulachris & sepulchris Deum includunt. [n] *Eundum est ergo
quàm proximè fieri potest.* De Pigmaleone qui eburnam amauit statuam, quàm ipse erat fabricatus, vide
Ouidium lib. 10. Metamorph. sed eam statuam nõ dicit fuisse Venerem. De Venere autẽ Cnidia, cuius
tanto amore exarsit quidã iuuenis, vt in ea apparuerint quædam notæ expletæ libidinis, vide Plinium; Plin. lib. 36.
Tantum, inquit, potuit ars artificis, nẽpe pictoris, ad homines decipiendos, vt qui erant ad amorẽ pro- cap. 5.
cliues illexerit ad barathrũ, id est ad interitũ. Planè enim periit qui naturę suæ oblitus ea perpetrat quæ
sunt cõtra naturam. Erat autẽ barathrum locus Athenis, in quẽ iniecerunt legatos Darij. Faciebat au-
tem, vt quæcunq; in eum iniicerent, euanescerẽt, nec amplius apparuerint. Cõmentarius Aristophanis
in Equites: De eodẽ idem Cõmentarius in Plutum. Barathrum est hiatus instar putei & tenebrosus in
Attica, in quem iniiciebant maleficos. [o] *Vim quidem efficacem habet ars opificu.* Quisnam eas pinxerit co-
lumbas ad quas aduolarunt columbi, nusquã memini me legere, sed nec de equabus ad quas hinnierũt
equi. Tantum legi, Ephesi ab Apelle ad viuum expressam fuisse imaginẽ, quã cùm vidisset admiratum
fuisse Alexandrũ: sed cum inductus fortè equus visa equa adhinnisset, sensisse Apellem equã melius ex-
pressam quàm ipsum Alexandrum. [p] *Vos autem ars decipit alijs præstigijs.* Quamuis quædam animalia mẽ- Erasm. in
te & ratione carentia decipiantur à pictura & imaginibus, sunt tamen etiam quædam quę nõ decipiun- Apophteg.
tur, vtpote Simiæ, & ita per argumentũ à minori ad maius ostendit quã sit turpe, quòd homines ratio- lib. 8.
nis participes sint Simiis deteriores, vt qui decipiãtur ab idolis, ea Deos esse putantes. Simię enim nec à
cereis, nec à luteis similitudinibus, nec à virginalibus mundis, seu ornamẽtis ad eas fallẽdas cõparatis
falluntur. Huiusmodi cereas & luteas similitudines & imagines, & virginalia ornamẽta, existimo olim
fuisse parata à venatoribus ad capiendas Simias: Quibus tamen is dolus nõ succedebat. Quo factum est
vt ad eas capiendas alia iniretur ratio. De iis scribit Plinius lib. 8. c. 54. Mira solertia visco inungũt ocu-
los, calceariq; imitatione venantiũ traduntur. Sed cum de Simiis multi scribant authores, apud nemi-
nem inuenio ea quæ dicit Clemens. Eos cum legerit Clemens, necesse est vt ij iniuria temporis interci-
derint. [q] *Tot vobis perniciosorũ ludibriorũ opifices.* τέχνη μιμητικὴ, ars, inquam, imitatiua dicitur illa quæ posita
est in imitatione. De qua vide Platonem in Sophista. In illa cõtinentur lapicidæ, statuarij, fabri, picto-
res, & Poëtæ, qui tam ea quæ sunt quàm quæ nõ sunt repræsentant. Eis autem omnibus est commune,
quod quidquid repræsentant, eius nullã exprimũt essentiã, sed id solum quod accidit extrinsecus. Tan-
ta est autem picturæ cũ Poëtica affinitas, vt à Plutarcho meritò dicatur Poëtica loquens pictura, & cõ-
tra pictura muta poësis. Harũ artium opifices quam multa hominibus afferant ludibria, ostendit Cle-
mens, ea enim tanquã vera repræsentant quæ ne sunt quidem in rerum natura, cuiusmodi sunt ea quæ
enumerat, Satyros, inquã, Deos agrestes, & Nymphas. Quid sit autẽ Nympha, & quot modis accipia-
tur apud Græcos, quotuplices sunt illæ Nymphæ, quæ vulgo canuntur à Poëtis, vide apud Giraldũ qui
ea copiosè tractat in multis locis suæ de Diis historiæ. Quod ad Magos autem attinet, & ad artẽ Magi-
cam, quoniã de iis hic loquitur Clemens, hoc tantum dicam fuisse quidẽ olim Magiam aliquam dictam
naturalem, quæ ex obseruatione causarũ & rerum naturaliũ multa vulgo ignota in lucem proferebat,
& faciebat admirabilia: sed semper malè audiisse, & seuerissimis legũ decretis fuisse damnatã eam quæ
pactum cõuentum habebat cum Dæmonibus, quorũ quantus esset astus & dolus, ex hoc facilè potest

intelligi,quod quos in suã pertraxerãt seruitutẽ, eis se ab ipsis adiuratos obedire & seruire præ se ferebant. Cum autẽ sint multa maleficiorum genera,in quæ seuerè animaduertitur à legibus, Magiæ quidẽ certè crimen proprium & peculiare sibi adsciuit nomen maleficij. Súntq; Magorũ libri etiam iure ciuili habiti reprobatæ lectionis. Quo magis mirũ est quod cũ tam multis abhinc sæculis Christus Cacodæmonis profligarit tyrannidẽ,& in spiritualem nos asseruerit libertatẽ,nõ desint infœlicissimo hoc tempore principes,qui maleficos apud se alãt,& eos,si Dijs placet, Philosophos appellant. [x] *Deorũ itaq; nuptiæ.* Cœlum est sedes Dei: vos autem eum non in cœlo collocatis,sed in scœna,in qua aguntur Tragœdiæ & Comœdiæ, *Et Deum,* inquit, *actum fecistis,* id est, fecistis vt Deorum personam in scena agerent Mimi & Histriones. Nam quod Græcè dicitur *δρᾶμα ἀπὸ τοῦ δρᾶν,* & actus Latinè ab agẽdo,significat id quod imitando repræsentatur; *Et quod sanctum est, Dæmoniorum personis in Comœdia ludificati estis.* Sanctum Græcè dicitur *ἅγιον,* id est colendum & venerandũ *ἀπὸ τοῦ ἅζεσθαι,* id est venerari,vel vt vult Origenes, *ἄνευ γῆς,* id est sine terra. Quod est,inquit,venerãdũ ac colendum,& minimè est terrestre,id autem est Deus Deorum personis,qui planè sunt Dæmones in Comœdijs inducentes,pro ludibrio habetis. [z] *Sed pulsans cytharam pulchreis prælu dere cæpit, &c.* Iam ostendit quomodo Poëtæ se gererent in scœna,in Comœdijs, inquam,& Tragœdijs,in quibus introducebãt Dæmones. Nũc autẽ ne videretur cæteros Poëtas à culpa liberare,quemadmodum ij quoq; se gerant ostendit, & maximè is qui omnium Poëtarũ erat facilè princeps,nempe Homerus,qui suis versibus canit adulteriũ Martis & Veneris. Inducit enim Cytharœdum Cynodocum id canentem. Plato quoq; docet à Poëtis non esse scribenda, quos etiam à sua deturbat ciuitate,non prius reuocaturus quàm [illegible]ori relicta consuetudine, ad grauia,& honesta scribenda se contulerint,quanto magis nõ est perm[illegible]dum Christianis vt impudici versus ab eis vel legantur,vel scribãtur? Quod qui faciũt vt sunt maxim[illegible] vituperãdi,ita maximè sunt laude digni,qui eos versus scribunt,& qui ad pietatem erudiunt, & mores cõponunt. Quo in genere maximam laudem meo iudicio est assecutus vir doctiss. & religiosissimus Iacobus Billius Cœnobiarcha Monasterij S. Michaëlis in Eremo. [t] *Nos Deo donati & dicati sumus pro Christo.* Quod vertimus Deo donati & dedicati pro Christo, Græcè est *ἀνάθημα τοῦ θεοῦ ὑπὲρ χριστοῦ.* Est autem *ἀνάθημα,* quod Deo donatum est & dedicatũ. Significat autem nos qui olim fuimus à Deo alieni,nũc esse Dei, vt qui ei simus à Christo donati. Nam quod Dei simus id non nostris tribuendum est meritis, sed Christo qui nos ei donauit & obtulit. Et ideo dixit pro Christo,id est propter Christum,cui acceptum ferre debemus quod Dei simus. Deinde sequitur. [u] *Nos genus electũ, regale Sacerdotium*

Exod. 19. Deus olim dixit populo Hebræo, Si audieritis vocem meam, & custodieritis præcepta mea, eritis mihi in regnum Sacerdotale, & gens sancta. Eum ergo populum tanquã proprium & peculiarem sibi Deus elegerat. Sed cũ ita se gessissent vt Dei voce spreta & cõtemptis mãdatis ab ipso essent repulsi, vocatæ gentes in eorũ locum successerunt,& qui prius nõ erat populus, factus est Dei populus. Quod olim à Deo prædictũ per Prophetam Oseæ, post Christi aduentum ipso euẽtu, verum est comprobatum. *Qui vt ait Ioannes, non sumus ex iis.* Quod Græcè est *κατ᾽ Ἰωάννην,* verti, vt vult Ioannes. Ita autem verti, non autem vt dicit Ioannes, quod nusquã expressis verbis hoc dicat Ioannes, etiãsi hic sensus ex eo possit elici, maximè ex tertio capite Euangelij, vbi quod nostra habet versio. Nisi quis denuo natus est, *ἐὰν μή τις ἄνωθεν γεννηθῇ,* id est, nisi quis sit generatus supernè vel à supernis. Vt significet eos qui tincti sunt salutari lauacro, non ab inferis, id est à terra, sed supernè seu à superis habere generationẽ, qua ab eo qui de cęlo descẽdit vniuersum discitur, nẽpe à Christo, cũ in ea regeneratione tres cœlitus infundãtur Theologicæ virtutes, fides, spes, & charitas, quibus is qui regeneratur noua efficitur creatura, recens, inquam, creata, cum postquam ab eis renunciatum sit Satanę & põpis eius, Christi vestigia sequentes & innocenter viuant, & bona exerceant opera. Hoc autẽ nõ potest fieri nisi Dei Oeconomiam mente cõprehenderimus, id est carnis à Christo susceptę dispensationẽm, qui pro nobis natus cùm surrexisset à mortuis, & ascendisset in cælos, humanũ genus cõsedere fecit in cælestibus. Et hoc est

Ephes. 1. quod dicit, Qui Dei Oeconomiam, seu carnis susceptę dispensationem, mente cõprehendimus. Sed nõ satis est cognitam, & mente cõprehensam habere carnis à Christo susceptæ dispensationem. Nõ enim vult Christus ignauã & otiosam fidei professionẽ, sed vt facti sumus noua creatura, ita vult vt nos exerceamus, vt in vitæ nouitate ambulemus, id est vt charitatis opera ita exerceamus, vt omnis vitæ nostræ scopus, & institutum ad Deũ dirigatur. Quòd quidem merito dicitur nouæ vitę via & institutum, cum ante Christũ natum qui est via, veritas & vita, nemo ita se gereret in bonis actionibus, vt solũ Deũ tanquam extremum finem sibi proponeret. Et hoc est quod dicit Clemens. Qui vt in vitę nouitate ambularemus nos exercuimus. [x] *Sed hæc nõ cogitat vulgi magna pars.* Dixit quidnam facerent per baptismũ regenerati & docti Christiani, & noua effecti creatura, non satis habentes Christum suę salutis agnoscere authorẽ, nisi etiam in rectæ vitæ institutione se exercerẽt. Nunc eis ex aduerso opponit gẽtes, quæ turpium & obscœnorum amorum & cõplexuum suorum Deorũ, suspensis depictis tabulis, se ad libidinẽ irritabant. In eis erat depicta, vel nudæ Veneris & Martis à Vulcano colligatorũ cõiunctio: vel Iouis in olorem versi ad Lædam accessus & cõcubitus. Nõnulli autem vt ea res frequentius eorum obseruaretur oculis, & tenacius hæreret memoriæ, ipsum Iouis in olorem versi cũ Læda cõcubitum in palla annuli habebant depictũ. Hoc quantum ad libidinem excitet, ostendit Chærea in Eunucho Terentij, qui

Terenti in Eunuch. dum contemplaretur in tabula Iouem per impluuium tanquam imbrem aureum, in Danaes gremium descendisse, se maximè dicit fuisse incitatũ ad desideratis fruendum cõplexibus. Quòd autem dicit Clemens vulgi magnam partem illam nouæ vitæ exercitationem nõ cogitare, est perspicuum, non de solis gentibus, sed quod magis est dolendũ, nostris maximè tẽporibus, etiam de profligatæ vitæ Christianis esse intelligendum. [y] *Hæc sunt Theologiæ probri.* Ex his, inquit, facilè potest intelligi quàm sit turpis, & obscœna gentium Theologia, & qualis sit Deorum doctrina, qui cum eis fornicantur. Hæc autem, inquit, Theologia & Deorũ doctrina facilè vobis persuadetur. Nam cum sitis ad libidinẽ procliues, libidinosos esse Deos facilè existimatis. Nã quod vult quilibet hoc etiã esse putat, vt dicit Demosthenes, & quod volumus

volumus facilè credimus, vt ait Cæsar in Commentariis. [a] *Cuiusmodi autem sunt aliæ.* Præter eas autem quas iam dixit alias quoque dicit esse imagines ad libidinem incitantes, Paniscorum, nudarum puellarũ, Satyrorũ, Phallorum, & Ithyphallorum, quæ sunt erectæ tanquam quædam columnæ & trophæa quædam impudicitiæ. De Phallis autẽ, & Ithyphallis, cum antea satis supérque dixerimus, nõ est quod plura dicamus. Inter cæteras autem recenset etiã imaginem Philenidis, cuius figuras gestúsque æquè depingebãt, atq; certamina Herculis. Ex quo potest intelligi eos pluris fecisse voluptatem, quàm magni animi virtutem & fortitudinem. Fuit autẽ Phryne famosa meretrix, quam conücere possumus ex verbis Clementis varias libidinis figuras & gestus cõsueuisse ostendere. Quas quidem figuras & gestus ad excitandã libidinẽ exprimebant pictores in describendis imaginibus. Nescio autẽ an ea sit Philenis quam Lycosthenes in Theatro dicit Polycratem Poëtã Græcum suis lacerasse carminibus, & cuius meminit Martialis lib. 8. Epigrãmatum. Nam ego quidem nihil legi Polycratis, sed si ea vixit tẽpore Clementis, fortasse etiã vixit circa tẽpus Martialis. [a] *Nobis enim est apertè vetitum.* Vulgo dici solet iniquum esse petendum, vt æquum feras. Quod hic quoque facit noster Clemens qui gentes abducturus à cultu simulachrorũ, eo processit vt ne nobis quidẽ dicat licere imagines pingere & fingere, alioqui futurũ vt summorũ artificum opera, imagines, inquã, & statuas Deos existimemus, cùm ij artifices sua arte & manibus effecerint, vt inanima & nullo sensu prædita materia pro Diis haberetur & coleretur. Sed tantũ abest vt nobis nõ liceat habere imagines, vt ne Iudæis quidem quantumuis ad idololatriam propensis fuerit vetitũ habere imagines, modo ea adhiberetur cautio ne eas adorarent. Dei quidem certè sententiam qua prohibetur populus Hebræus habere imagines, & vllã similitudinem, ita esse intelligendã, constat ex eo quod præcedit, & ex eo quod mox sequitur. Præcedit enim; Nõ habebis Deos alienos coram me. Deinde sequitur, Non adorabis ea, neque coles. Quo fit vt si tollatur adoratio, qua Deos alienos gẽtes colebant, ritè haberi possint imagines. Quod quidẽ licuisse etiã apud Hebræos, ostendunt & Cherubinorũ, & Seraphinorum, & Leonum, & multorum aliorum imagines, quæ erant in templo Dei quod ædificauit Salomon. Quod si id licuit apud Hebræos, quos idololatriæ fuisse deditos, ostendit, vt cætera omittã, vitulus aureus, quẽ conflarunt, & pro Deo adorarunt, quanto magis apud Christianos, qui imaginibus nihil tribuunt diuinitatis. Nec apud eos locũ habet, quod summis artificibus euenisse dicit Clemens, vt eorũ artes & manus effecerint, vt pro Diis coleretur materia: ex quacunque enim materia facta sit imago, ea diuinitatis nullam habet existimationem, sed reputatur id quod est, nempe materia: nec aliud efficit quàm quomodocunq; sit efformata, in memoriam reuocet eum cuius cernitur effigies. Sed de his hactenus. Artem autem fallacem vocat Clemens, artem μιμητικὴν, id est, imitatiuam, quæ quantúuis pulchrè imitetur, nunquam assequitur id quod imitatur. Quo fit vt in imitatione semper sit fallacia. Est itaq; semper fallax pictura quæ magnitudinem quidem & externa vtcunque exprimit accidẽtia, ipsius autẽ rei nunquã ipsam exprimit essentiam. De Lysippo autem, Praxitele & Apelle, & quænam fecerint opera, nõ est quod hic persequar, cum apud Pliniũ & Pausaniam ea omnia liceat inuenire, qui de his copiosè scripserunt. Quod autẽ Deus dicit Clemens dicit id dicere Prophetam, intelligens eum qui legẽ dedit, dicere per os Prophetæ, Propheta autem dicitur Moses, vt qui non solũ narrat res gestas, sed etiam prædicit futuras. [b] *Valde certè dilucidè & breuiter.* Authoritate Moysis Prophetæ cui lex à Deo data fuerat, fallacẽ idolorũ artem non esse exercendam docuit. Nunc autem eandem idololatriæ culturam alterius Prophetæ, nẽpe Dauidis Regis qui idẽ fuit psalmographus, authoritate reprobat & refellit, qui clarissimis verbis cuiusmodi esset idololatria ostendens: Omnes, inquit, Dij gentiũ Dęmonia. Ad maiorem autẽ emphasim addidit Clemens Dæmoniorũ idola: quasi dixisset, Quidnam colitis, & ij respondissent, Deos colimus. Sed quinã sunt vestri Dij? Ipsi certè Dæmones non sunt Dij. Atque nec ipsos colitis Dæmones, sed simulachra Dæmoniorũ. Est autẽ emphasis in verbo Dæmones. Sunt enim Dæmones maligni spiritus, Dei hostes, praui & exitiosi, & qui nihil vnquã pulchrum & præclarum fecerunt: Deus autem est Opt. Max. & hanc pulcherrimam mundi fabricam est architectatus, & in ea id quod est maximè stupendum, nempe cælos. Dæmoniorum sunt idola, Deus autem nulla materiata exprimi potest imagine. Ex his autem præclaris Dei operibus quæ conspiciuntur ab hominibus, cum ipse posset intelligi author vniuersitatis, quidam à Deo aberrarunt, vt negato ipso opifice eius opera tanquam Deos adorent, Solem, scilicet, & Lunam & Stellas, quæ tantum abest vt sint Dij, vt sint tantum instrumenta temporis. Nam in Deum quidem vt qui sit æternus, nullum cadit tempus: cadit autem in homines qui oriuntur & occidunt. Ad tempus autem dimetiendum creati sunt Sol & Luna, quæ suo motu res mortales circumscribunt & definiunt. Est enim tempus numerus motus per id quod præcedit, & id quod sequitur. Dixit enim Deus in Genesi; Fiant luminaria in firmamento cæli, & diuidant diem ac noctem, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos, vt luceant in firmamento cæli, & illuminent terram, &c. Genes. 1. Quámnam ergo ob rationem Sol & Luna sunt existimati Dij? Nam cum verbo Dei cæli sint firmati, & spiritus oris eius virtus eorum, non est par honor tribuendus rei creatæ & creatori. Diuinam autẽ artem dicit Clemens ipsum Dei opificium, ne quis, vt nonnulli Philosophi, existimet Solem & Lunam casu esse ortum. [c] *Hinc euertitur chorus.* Philosophos & probat & reprehendit. Probat quidem in eo quod dicunt hominem esse factum ad cælum contemplandum. Homo enim Græcè dictus est ἀνὰ τὸ ἄνω ὁρᾶν, ex eo quod sursum aspiciat. Vnde eleganter dicit Ouidius.

Pronáque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælúmque videre
Iussit, & erectos ad sydera tollere vultus.

In hoc ergo probat, sed in eo reprehendit quod Solem & Lunam adorant. Nam si ideo adorant, quod eos Deos esse censent, & in eo falluntur quod res creatas adorant pro creatore, & non animaduertunt quæcunque sunt creata, in quibus est Sol & Luna, ea ad vsum hominum esse creata.

[a] *Persequamur autem, si velis, sententias quoque Philosophorum, quas de Diis iactitant, si fortè ipsam quoque inuenerimus philosophiam, propter inanem gloriam, ex materia idola constituere, si etiam Dæmonia quædam diuino honore afficientem, persequendo ostendere possimus eam somniare veritatem. Atque elementa quidem principia à se laudata reliquerunt, Thales Milesius aquam, & Anaximenes, qui ipse quoque fuit Milesius, aerem, quem Diogenes Apollionates est postea consecutus. Parmenides autem Eleates introduxit Deos ignem & terram. Ex his autem alterum solum Deum existimarunt ignem, Hippasus Metapontinus, & Ephesius Heraclitus. Empedocles autem Agrigentinus, cum incidisset in multitudinem, præter hæc quatuor elementa contentionem enumerat & amicitiam.* [b] *Sunt autem hi quoque impij, qui insipida quadam sapientia adorarunt materiam, & lapides quidem vel ligna non honorarunt, terram autem eorum matrem vt Deum colendam esse putarunt: & Neptunum quidem non effingunt, ipsam autem aquam colunt. Quid enim est aliud Neptunus, quàm humida quædam substantia, quæ* ἀπὸ τῆς πόσεως, *hoc est à potu, Græcè vocata est* ποσειδῶν, *sicut certè Mars bellicus* ἄρης *Græcè dictus est* ἀπὸ τῆς ἄρσεως, *vel* ἀναιρέσεως, *hoc est ab insurrectione & interfectione. Qua ratione mihi videntur quoque valde multi, cùm solum ensem fixerint, tanquam Marti sacrificare. Est autem Scytharum, sicut dixit Eudoxus in lib. de ambitu. Ex Scythis autem Sarmatæ, vt dicit Icesius in opere de mysteriis, adorant acinacem. Hoc etiam vsu venit Heraclito & eius sectatoribus, qui ignem colunt tanquam rerum ortus principium. Hunc enim ignem alij nominarunt* ἥφαιστον, *id est, Vulcanum. Persarum autem Magi ignem coluerunt, & multi ex iis qui Asiam incolunt: Quinetiam Macedones, vt ait Diogenes in primo Persicorum. Quid mihi opus est recensere Sarmatas, quos refert Nyphiodorus in lib. de Legibus Barbaricis, ignem colere, aut Persas, & Medos & Magos? Hos autem dicit Dinon sacrificare sub Dio, solas Deorum imagines ignem & aquam esse putantes.* [c] *Neque verò eorum celauerim inscitiam: nam etsi se maximè existimant fugere ab errore, in alium tamen labuntur errorem. Deorum quidem imagines, ligna, & lapides non existimarunt, vt Græci. Sed nec Ichneumonas, & Ibides, vt AEgyptij, sed ignem & aquam, vt Philosophi.* [d] *Multis tamen postea decursis annorum curriculis, eos imagines hominum formæ similes coluisse ostendit Berosus in tertio Chaldaicorum, cùm hoc introduxisset Artaxerxes Darij filij Ochi filius, qui cùm primus Veneris Tanaidis imaginem erexisset Babylone, & Susis, & Ecbatanis, & Persis, & Bactris, & Damasco, & Sardibus, eam ostendit esse colendam. Fateantur ergo philosophi suos magistros fuisse Persas, vel Sarmatas, vel magos à quibus didicerunt impietatem venerabilium sibi principiorum, principem omnium effectorem & ipsorum principiorum opificem ignorantes, Deum, qui caret principio: hæc autem egena & infirma, vt ait Apostolus, quæ ad vsum hominum ministeriúmque facta sunt elementa adorantes.* [e] *Ex aliis autem philosophis, qui elementis præteritis, excelsius quid & præstantius indagarunt: alij quidem ex ipsis laudarunt infinitum, ex quibus fuit Anaximander Milesius, & Anaxagoras Clazomenius & Atheniensis Archelaus. Atque hi quidem ambo præfecerunt mentem infinitati, Leucippus autem Milesius, & Chius, Metrodorus, ipsi quoque, vt videtur, duplicia reliquere principia, plenum & inane. His autem duobus adsumpta adiecit simulachra, ceu rerum species, Democritus Abderitanus. Alcmæon verò Crotoniata, astra Deos esse putabat, vt quæ sint animata.* [f] *Sed nec eorum silebo impudentiam: Xenocrates fuit hic Carthaginensis, septem quidem Deos planetas, octauum verò qui ex his omnibus constat, mundum tacitè significat.* [g] *Sed nec prætermittam*

Hic Berosus fuit Sibyllæ pater, vt refert Iustinus Martyr.

Galat. 4.

termittam Stoicos, qui omnem quantumuis vilem & abiectam materiam dicunt Deum peruadere, qui apertè suam philosophiam afficiunt dedecore. [h] *Sed nec molestum fuerit, vt arbitror, cùm ad hunc locum peruenerim, meminisse etiam Peripateticorum. Et qui est quidem pater huius hæresis, cùm non intellexisset patrem, eum qui vocatur supremus, putat esse animam vniuersitatis, hoc est, mundi animam Deum esse existimans, ipse à seipso confoditur: Qui enim vsque ad Lunam eius definit prouidentiam, deinde mundum Deum esse existimat, euertitur, vt qui eum, qui est Dei expers, Deum esse arbitretur.* [i] *Eresius autem ille Theophrastus, familiaris Aristotelis, alicubi quidem cælum, alicubi verò spiritum, Deum esse existimat.* [k] *Nam Epicuri quidem solius vel lubens obliuiscar, qui Deo dicit non esse curæ res humanas, impiè se gerens per omnia.* [l] *Quid verò Heraclides Ponticus? non ipse quoque alicubi detrahitur ad ipsa Democriti simulachra? Magna mihi affuit eiusmodi turba, inducens veluti quandam laruam Dæmoniorum, absurdas exterorum fabulas, nugis anilibus adumbratas. Longè abest vt viris permittamus audire eiusmodi fabulas, qui ne lachrymantes quidem, vt dicitur, filios narrando fabulas solari assuescimus, timentes ne vnà cum eis nutriamus impietatem, quæ annunciatur quidem ab his qui sibi videntur sapientes, veritatem autem non magis nouerunt quàm pueri. Quid enim, ô per veritatem, eos qui tibi crediderunt, fluxui & interitui grauibus & inordinatis efficis obnoxios? cur verò mihi vitam reples simulachris, vel ventos, vel aerem, vel ignem, vel terram, vel lapides, vel ligna, vel hunc mundum Deos effingens? & de Diis etiam stellis errantibus, hominibus qui verè aberrauerunt, per hanc vulgo iactatam Astrologiam, non Astronomiam sublimè loquens & nugans? Desidero Dominum spirituum, Dominum ignis, mundi opificem Deum quæro, qui præbet Soli lumen, non autem Dei opera.* [m] *Quémnam autem, inquit, à te inquisitionis accipiam adiutorem? Non enim Platonem, si velis omnino repudiamus. Quánam ergo ratione Deus est perscrutandus, ô Plato? Vniuersitatis huius patrem & effectorem inuenire est difficile, & cùm inueneris, fieri non potest vt eum enuncies. Cur nam verò, ô per ipsum? Nequaquam enim est dicendus.* [n] *Rectè, ô Plato, attigisti veritatem, sed ne te pigeat laboris, vnà mecum suscipe boni inquisitionem. Omnibus enim, vt semel dicam, hominibus, maximè autem iis qui versantur in doctrina & literis, instillatus est quidam diuinus influxus. Qua de causa vel inuiti fatentur quidem vnum esse Deum, ab interitu alienum & ingenitum, eúmque in cæli vertice, in sua propria specula verè semper esse.* [o] *Dic autem mihi qualisnam Deus sit mihi cogitandus?*

Plato in Timæo.

Per ipsum videlicet Deum, dic, ô Plato.

Qui cuncta cernit, ipse sed non cernitur,

Ait Euripides. Mihi ergo videtur Menander errasse, cùm dicit:

O sol Deorum, nam te adorare decet
Primum, Dei per quem videntur cæteri.

[p] *Neque enim Sol vnquam ostendet verum Deum, neque verum Verbum, quod est Sol animæ, qui si solum intus sit exortus, in profundo mentis, ipsius quoque mentis illustratur oculus.* [q] *Vnde non improbabiliter Democritus ait, paucos ex doctis hominibus manus sustulisse: hîc quem nunc Græci vocamus aerem, totum oppleri fabulis, quod ipse omnia norit, & det, & auferat, & is sit Rex omnium. Hac ergo ratione Plato quoque de eo cogitans, regem omnium significat, & est ille causa omnium bonorum.* [r] *Quisnam ergo Rex est Deus vniuersorum? Eorum quæ sunt mensura veritatis. Sicut enim ea in quæ cadit dimensio, mensura comprehenduntur: ita etiam eo quod Deum cogitemus, venit in dimensionem, & comprehenditur veritas. Verè autem Sacerdos Moses: Non erit, inquit, in tuo marsupio statera magna vel parua, sed statera vera &*

æqua, stateram, & mensuram, & numerum omnium Deum esse existimans, iniusta enim & iniqua simulachra, domi in marsupio, & in sordida, vt semel dicam, anima sunt absconsa. Quæ est autem sola iusta mensura? Qui solus est verè Deus, semper æqualis, & semper eodem modo se habens, omnia metitur & ponderat tanquam trutina iustitia, vniuersorum naturam in æquilibrio continens & sustinens. Deus quidem certè, sicut vetus est oratio, omnium quæ sunt, principium, & finem, & media continens, recta semper secundum naturam circumcirca ingreditur. Illum autem semper sequitur iustitia, quæ de eis pœnas sumit, qui à lege diuina deficiunt. [t] Vndénam, ô Plato, veritatem coniicis? Vndénam abundè suppeditata rationum copia, pietatem & verum Dei cultum vaticinatur? His, inquit, sunt sapientiora barbarorum genera. Noui tuos magistros, etsi eos celare velis. Geometriam discis ab AEgyptiis, Astronomiam à Babyloniis, rectas & sanas incantationes accipis à Thracibus. Te etiam multa docuerunt Assyrij. Leges autem quæcunque veræ sunt, & de Deo opinio, suppeditata tibi sunt ab Hebræis, qui non vanis erroribus, nec hominum opera aurea, ænea & argentea, eburnea, lignea, & lapidea hominum qui sunt mortui adorant simulachra, quæ inani consilio adorantur ab hominibus, sed sanctas vlnas tollunt ad cælum, manè à cubili semper corpus aquis mundantes, & immortalem qui semper regnat colunt. [t] Nec mihi, ô philosophia, vnum hunc Platonem, sed multos etiam alios cura vt in medium adducas, qui vnum verè Deum solum loquuntur Deum, sicubi per eius inspirationem veritatem apprehenderunt. Antisthenes enim non hoc quidem Cynicum cogitauit, sed vt qui esset Socratis familiaris, dicit Deum nulli esse similem: quare nemo eum potest discere ex imagine. [u] Xenophon autem Atheniensis ipse quoque apertè scribit de veritate, testimonium dicturus vt Socrates, nisi ipse timuisset pharmacum: sed nihilo secius tacitè significat: qui omnia, inquit, mouet, & est quietus & immotus, magnus quidem est & apertè potens, sed cuiusmodi nam sit forma, non apparet. Sed nec Sol qui omni ex parte videtur esse lucidus & conspicuus, ipse seipsum videre permittit: sed si quis ipsum impudenter fuerit contemplatus, visu oculorum priuatur. [x] Vndénam igitur eruditur Grylli filius? num ab Hebræorum prophetissa, scilicet, quæ hoc modo vaticinatur.

Quæ caro cœlestem poterit verúmque tueri,
Humanæ sortis qui expers in vertice cæli
Est Deus: Aduersus radios neque cernere Solis
Mortales possunt homines lucémque micantem.

[y] Cleanthes autem Pisadeus, Stoicus philosophus, qui non Poeticam Theogoniam, sed veram ostendit Theologiam, non celauit quidnam de Deo sentiret. Si bonum quale sit me rogas, audi: Ordinatum, iustum, sanctum, pium, seipsum continens, pulchrum, decorum, seuerum, constans, semper conferens, metus, curæ & doloris expers, iucundum, tutum, amicum, honoratum, quod omnes fatentur gloriosum, à fastu alienum, curam gerens, moderatum, vehemens, diuturnum, reprehensioni minimè affine, semper permanens. Est sordidus & illiberalis, quisquis respicit ad opinionem, tanquam ab illa quid boni consecuturus. Hic, vt existimo, apertè docet qualisnam sit Deus, & quod communis opinio & consuetudo, eos qui ipsas sequuntur, sed non eos qui Deum quærunt, redigunt in seruitutem. [z] Nec est silendus Pythagoras, qui dicit: Deus quidem est vnus. Is autem non est, vt quidam existimant, extra mundi administrationem, sed est totus in ipsa, in toto circulo speculator totius generationis, vniuersorum contemperatio, qui semper est, & suas facultates deducit ad opus, omnium operum in cælo illustrator, pater omnium, mens & illuminatio toti circulo, omnium motus.

COMMEN-

[a] *Persequamur autem si velis sententias.* Cum ostendisset Clemens errare Philosophos, qui res creatas quas ad vsum hominũ Deus est fabricatus, tanquam deos adorant, obtulit se occasio loquendi de eorum errore, in eo quod mundi elementa & principia ita statuant vt ea pro diis habeant. Grauiter autem errant, quod cum sit vnum principium, vt pulchrè dicit Theodoretus, Deus vniuersorum ab interitu alienus, æternus, infinitus, qui nec definiri nec circũscribi potest, incompositus, incorporeus, sub aspectum non cadens, simplex, bonus, iustus, lux intelligens, potentia quæ nulla mẽsura cognoscitur, eam autẽ sola diuina voluntas dimetitur: isti inter se dissidentes vel multa statuãt principia quæ sunt mũdi elemẽta, vel vnum solũ elementum. Quamuis autem Plutarchus dicat elementa differre à principiis, quod elemẽta sint cõposita, principia autem neque sint cõposita, neque effecta, constat tamen omnes fere Philosophos neque elementa distinguere à principiis, & vel vnum aliquod ex elemẽtis cõstituere principium, vel quatuor simul elemẽta principia. De his autẽ principiis scribit Plutarchus in lib. De placitis Philosoph. & Theodoretus in lib. De curandis Græc. affectionibus. Quod autem dij sint hæc elementa vel principia, etsi non disertis verbis dixerint, quod tamen id senserint ex hoc est perspicuum, quod ea dixerint principia. Principia autẽ sunt causæ rerum omnium. Quod est autem rerum omnium causa, quid aliud fuerit quã Deus. Philosophia ergo inani impulsa gloria, inueniendo nouã de diis sententiam, dum deos dicit elementa seu principia, ex materia idola cõstituens, vel dæmonia pro diis habẽs, somniat veritatẽ. Merum enim est somnium quod nihil habet firmum & stabile, cuiusmodi est ipsorum de diis opinio. [b] *Sunt autem hi quoque impij.* Clementis quidem præcipuus est scopus & institutum eos ostendere impios qui idola adorant & simulachra: Philosophorũ autem errorem esse dicit, quod elementa, quæ etiã vocant principia, deos esse existimant. Ne quispiã autem eos non censeat esse impios, quod ligna & lapides nõ colant, nunc pronunciat eos nõ minus esse impios, quòd ipsam terram adorant & materiam. Lapides, inquit, & ligna nõ adorant, sed adorant terram eorum matrem: Neptuni quidẽ simulachrum effictum non adorant, sed aquam, quæ quidem est Neptunus. Neptunus enim Græcè dicitur ποσειδῶν, cuius etymologia, ἀπὸ τ πόσεως hoc est à potu deducitur. Potus autẽ nõ est aliud quã humida substãtia: ποσειδῶνος autẽ etymologiam esse ἀπὸ τ πόσεως testatur Eustathius Homeri interpres in Rapsodiã ο Iliadis Homeri, dicens; ποσειδῶν, est causa quæ mare continet, quoniã mare est causa πόσεως, id est potus, propter fluuios, & cæteras aquas, quæ colatæ è mari emanant, à quo pendent etiã pluuiæ quæ ipsæ quoque sunt potabiles. ποσειδῶνος autem & hanc etymologiam affert etymologicum Græcum, & aliam non minus verisimilem, nempe quod ἄρης dicatur ἀπὸ τ ἀρᾶς hoc est à damno seu noxia, est enim bellũ rerum omnium perniciosissimum & maxime noxium. Est autem in Philosophis Græcorum hoc maxime repræhendendum, quod vel ex materia, quã æternam dicunt & ingenitam, dum principia & elementa dicunt primas rerũ causas, Deos cõstituant, efficientis causæ nulla facta mentione, vel Deũ simul coniungunt cum ingenita & æterna materia, & Deo ipsi non plus tribuunt quam materiæ, cum vtrunq; statuant æternum & ingenitum. De iis autem nationibus quæ acinace seu gladio in terram fixo Martem tanquam Deum colunt, credendum est Clementi nostro πολυΐστορι, cum ij quos citat authores, temporũ iniuria perierint. Quod autẽ Heraclitus ignem censuerit rerum omnium esse principium, videndum est apud Laërtium. Eundẽ quoq; ignem censuerunt esse Deum Persæ, Chaldæi & Magi. De Macedonibus autem & Sarmatis nusquã alibi legi. De Chaldæis autem qui ignem Deum suum circumferebant, & tanquam omnium potentissimũ prædicabant, & quomodo à Canopo Sacerdote victus sit Alexandriæ, elegans est narratio in Ecclesiastica historia Ruffini, lib. 11. cap. 26. Dicebatur autem ignis etiam ἅψαστος etymologia ducta ἀπὸ τῦ ἅπτεσθαι ex eo quod tangat & vrat. Persæ autẽ indignũ rati quod dij tectis includerentur, templa ab hominibus ædificata exurebant. Cum autẽ nulla templa haberent, si ab eis esset sacrificandum, igni sub dio sacrificabant. Magi verò nullas esse putabant deorũ imagines præter ignem & aquam, eæ autem imagines erant ipsorũ dij. [c] *Neque verò eorum celauerim inscitiã.* Tres sunt errores, quod attinet ad deorum cultum & religionem Græcorum, qui ligna & lapides deorum putabant esse imagines, cùm tamen ligna & lapides diuinitatem minime possint exprimere ac repræsentare: Ægyptiorum, quorum tanta erat superstitio, vt bruta animantia, imo verò etiã cæpe & alia pro diis colerent: Philosophorũ, qui statuebant elementa & principia esse rerum omnium causas. Persæ ergo & Magi duos quidem errores nõ admittebãt, vt qui nec idola cum Græcis, nec bruta animantia, nec cæpe & alia colerẽt cũ Ægyptiis, sed in eundẽ incidebant errorem in quem Philosophi, vt qui sicut ipsi ignem & aquam adorarent. [d] *Multis tamen postea decursis annorum curriculis.* Quænã fuerit Venus Tanais nusquam alibi legi, non est tamen dubitandum id apud Berosum legisse Clementẽ, qui summus fuit historicus & Astrologus, & cuius tãta fuit authoritas, vt propter futurarũ rerum prædictionem, ab Atheniensibus in publico gymnasio posita fuerit statua, teste Plinio. [e] *Ex aliis autẽ Philosophis.* Præter eos Philosophos qui elementa & principia deos constituebãt, fuerunt alij qui præteritis elementis, aliquod aliud excelsius & præstantius principium cõstituerunt, vtpote Anaximander, Anaxagoras, Archelaus, qui infinitum constituerunt principium nẽpe ὕλην seu materiam: sed cui dirigendæ, cõponendæ, terminandæ, & formandæ, mentem, id est Deũ perfecerint. Omnes autem omnia ferè principia constituebant vel contraria, vel ex cõtrariis vt scribit Aristoteles in lib. 1. naturalis auscult. vbi tractat de principiis. Democritus autẽ pleno & inani non contentus, his adiunxit corpora insectabilia, quę dicuntur atomi. Eáne ita vocarit Democritus, an ea ludificans Clemens appellarit εἴδωλα, vt quę falsa visione essent efficta & apprehensa, non possum certò statuere. Sed certũ est Democritum inter rerum principia constituisse atomos: à quonã autem acceperit Clemens, Alcmæonem Crotoniatam astra Deos putasse, vt quæ essent animata, nescio: hoc scio nec Diogenem Laërtium qui vitas scribit Philosophorũ, nec Plutarchum qui eorum refert placita, de ea re vllũ verbum fecisse. [f] *Sed nec eorum silebo impudentiã.* Exemplar quidem Græcum habet καταχρήσεως, sed existimo legendum κατ-

Theod lib. 4. diuinorũ decret.

Plutarc. lib. 1 de plac. Philos. cap 3.

καλχηδόνιος, Xenocratē enim fuisse Chalcedonensem dicit Laërtius. Is autem fuit quem dicebat Plato egere calcaribus, Aristotelē verò freno. Apud eum autem nulla fit mentio, quod septem Planetas existimarit Deos, septimum autem ex his constantem mundum. [g] *Sed nec prætermittam Stoicos.* Si sentirent Stoici Deū res omnes quantumuis obscœnas & immundas ita peruadere, vt ab eis labis aliquid & inquinamēti contraheret, ea sententia merito reprehenderetur à Clemente, vt quæ eorum Philosophiam probro afficiat & dedecore. Sed si sentirent Stoici, vt sentire est verisimile Deum, sed non tanquam corporeū, neque tanquam motu corporis agitatum, cum sit incorporeus, & vbique esse, & omnia implere, non video cur à Clemente iure reprehēdantur. Ab iis certe Stoicis accepit quod præclare scribit Vergilius,

Principio cælum ac terram camposque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit, totósque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Quod quidem dum dicit, non videtur aliud sentire quam quod ipse Dominus in sacris nostris dicit eloquiis; Cœlum & terram impleo, dicit Dominus. Implet autem non eo modo quo corpus, sed eo modo qui ne sub humanā quidem cadit intelligentiam. Non magis autem, imo verò multo minus inquinatur, quā radij solis loca, quantumuis turpia & fœtida peruadentes. [h] *Sed nec molestum fuerit.* Peripatetici Philosophi sunt asseclæ Aristotelis, ita appellati, quod eius sectæ, quā heresim vocat, pater (is est autem Aristoteles) deambulando disputaret. Aristoteles autem, summus alioqui Philosophus, minus piè quā par est, de Deo, hoc est, de Dei prouidentia sentiebat, vt qui & intelligentiis solum vsque ad orbē lunæ administrandi mundi munus eum mandasse dixerit, & in libro de Mundo, de mundi rectione loquens iis vtitur exemplis & similitudinibus quæ Deo planè sunt indignæ. Cum is ergo Deum esse mundum non vereatur dicere, quod ei tribuit Plutarchus in placitis Philosophorū, vel saltem mundi animam, vt vult hic Clemens, Dei autē prouidentiam non vltra orbem lunæ statuat procedere, ipse sibi repugnat & aduersatur, vt qui mundū esse Deū arbitretur qui non est Deus. Deus enim non est, vbi non est eius prouidentia. Quo in loco autem non est Dei prouidētia, ea certe pars mundi vt sit sine Deo necesse est, quod est absurdum, & impium. [i] *Eresius autē ille Theophrastus.* Quod de Theophrasto dicit Clemens, in iis quæ nunc extant operibus eius nō inuenies, sed eū multa perierint quæ extabant tempore Clementis, ei fides est habenda qui legit. [k] *Nam Epicuri quidem.* Epicurū in hac fuisse sententia, vt existimaret Deos non curare res humanas, vix est vllus qui ignoret. Hoc autē aperte licet videre, & apud Lucretiū, qui impiā eius sectam pulcherrimè describit, & apud Ciceronem de natura Deorū. Epicuri autem sententiæ se dicit Clemens nō lubenter meminisse, qui cùm diuinam tollat prouidentiam, omnē omnino euertit religionem. [l] *Quid verò Heraclides Ponticus.* Hic Heraclides recensetur inter philosophos à Diogene Laërtio. In eadē autem fuit sententia, in qua Democritus de atomis & simulachris. [m] *Quemnam autem, inquit.* Vt faciliùs perueniatur ad Dei cognitionē, petit ab ipso Græco, vt Plato sibi detur adiutor ad eius inquisitionem, cùm vix vllus dari possit ex gentibus, qui de Deo scripserit diuinius. Cōuertit itaq; sermonē ad Platonem, & inducto veluti quodā inter eos dialogismo, ex eo sciscitatur quanam ratione Deus est inuestigandus, ad quod respōdet Plato, id quod ab ipso dictū est in Timæo; Vniuersitatis huius patrem & effectorem & inuenire est difficile, & cum inueneris fieri non potest vt eū enunciet: Dei enim dari non potest vlla definitio, quæ eius explicet essentiam. Quidquid enim de eo dixeris, id magis quod nō sit quā quid sit statuit, vt exempli causa, immensus & infinitus, & quæ sunt huiusmodi, vt diuinè scribit Gregorius Theologus in sua de Deo, oratione. Tantū autē abest vt explicari possit eius essentia, vt cū apud Hebræos multa sint Dei nomina, vnū est tamen solum, nempe Tetragrammaton, quod eius vtcunque significandæ essentiæ vim aliquam habeat & potestatem. Sed & illud erat ineffabile, & pro eo necesse erat aliud vocabulū, nempe Adonai vsurpare, quo eius significabatur dominatio & potestas, quoniā eius essentia erat ineffabilis, inexplicabilis. Nomen autem Dei Tetragrammaton non prius licuit effari, quā Iesus Christus suo aduentu, & mysterium aperuit, & nobis salutem dedit. Rogatus ergo Plato cur non posset enunciari, respondet; Nequaquam enim est dicendus: id est, eum non licet effari. Nam cū Plato esset in Ægypto, à Iudæis didicerat nomen Dei Tetragrammaton esse ineffabile. Eius autem nominis mysteriū tempore Clementis iam reuelarat Christus, quod tamen ignorabat Plato, à quo non plus erat petendum quam ipse præstare poterat: laudat itaque Clemens id quod dicit Plato. [n] *Rectè, ô Plato, attigisti veritatem.* Dicit Clemens rectè quidem dixisse Platonem, quod Tetragrammaton Dei nomen & eius essentia enuntiari & explicari nō possit. Sed ideo nō esse desistendum à cognitionis Dei inuestigatione, quā posse haberi ex eo cōstat, quod omnibus hominibus, maximè autem iis qui versantur in litteris, instillata immissaque sit Dei notio. Nā vt pulchrè dicit Lucilius apud Ciceronem in secundo de natura Deorū; Quid potest esse tam apertum & perspicuum, quam cùm cælum perspexerimus, cælestiáque contemplati fuerimus, esse aliquod numen præstantissimæ mentis quo hæc regantur. Iā verò nō potest hæc notio esse insita in animis hominū, quin simul intelligatur esse vnum qui regit & moderatur. Necesse est autē, vt in eum qui perpetuo regit & moderatur, non cadat ortus & interitus. Inest quoq; omnibus hæc notio quod Deus sit in cælo. Quod quidem sacræ quoque testantur literæ quæ dicunt; Deus autē noster est in cælo: & in oratione Dominica quotidie clamamus; Pater noster qui es in cælis. Neq; tamen est existimandum Deum ita esse in cælis affixum, vt non sit alibi. Etsi enim sit in cælis, cælum tamen & terram implet, non corporis mole, sed potestate. Cælum quoque dicitur esse Dei sedes, quòd (Esaia. 66.) cælū rerum creatarum sit & præstantissimum & Deo dignissimum. In cælo autem esse Deum tanquam in specula, absit vt quis ita intelligat, Deū tanquā hominem inde prospicere, vt videat quid sit agendū. Prospicit enim & prouidet omnia, regitq; & moderatur more suo, non humano, & ita est suscipienda Dei è cælo prospicientia, vt interim videtur secta ἀνθρωπομορφιτῶν. [o] *Dic autem mihi qualisnam Deus est.* Pergendo quærere quisnā sit Deus, adducit etiam Euripidem Platoni assentientem, quem laudat eo quod

dixerit

dixerit Deum cuncta cernere, ipsum autem non cerni: videt enim omnia Deus, non corporeis quidem oculis, sed mente sua & intelligentia, ipse autem à nemine videtur: Deum enim nemo vidit vnquam, vt dicit scriptura, & nemo Deum videbit & viuet. Reprehendit autem Menandrum Poëtam Comicum: qui dicit, Solem primum Deorum esse adorandum, quod per eum Dij cæteri videantur. Sol enim est à Deo creatus, & cadit sub sensum: & ideo nec est Deus, nec est adorandus tanquam Deus: & falsum est per eum videri Deos cæteros. Nam licet verum sit per Solem videri quæcunque cadunt sub aspectum, falsum est tamen esse Deum quidquam quod sit sensile, cùm Deus sit incorporeus: & licet verum sit quod preclare dicit Nazianzenus, id esse Solem in sensilibus, quod est Deus in iis quæ cadunt sub intelligentiam, falsum est tamen Solem cadere sub intelligentiam. Quo fit vt falsum sit eum esse Deum, falsum quoque est ceteros Deos per eum videri. Nam cum sit vnus Deus, dici non potest alios esse Deos: falsum quoque est Deum videri, cùm solus omnia videat, ipse autem minime videatur. Quod si non videtur Deus, Sol eum nequaquam potest ostendere. [r] *Neque enim Sol vnquam ostendet verum Deum, neque verum verbum.* Sol non potest ostendere verum Deum. Nam id quod cadit sub intelligentiam, illustrari non potest ab eo quod cadit sub sensum: neque quod est expers rationis rationem ostendere. Rationem dico nempe λόγον: λόγος enim rationem & verbum & sermonem significat, qui est Christus Dei filius, qui & seipsum lucem mundi, & quem Ioannes dicit in Euangelio illuminare omnem hominem venientem in hunc mundum. Eum dicit Clemens esse Solem animæ, quoniam ipsius exortus oculum eius illuminat. Illuminat enim vtqui ignorantiæ & vitiorum tenebras expellat, scientiæque & virtutum lucem immittat. Mentis autem cum audis oculum, nihil est corporale intelligendum. Nam mens quidem, quæ est incorporea, videt ea quæ sunt sensilia per ὀπτικὸν αἰσθητήριον, seu instrumentum visus. Oculus autem corporis non videt citra mentem, quæ iudicandæ rei visæ ei vim præbet & facultatem. Ad ea autem videnda quæ cadunt sub intelligentiam, mens nullo indiget instrumento visus, vt quæ per se ea videat absque vllius auxilio. Quo etiam modo dicitur Deus videre, vt qui nihil habeat commune cum corpore & sensu. Eo modo videt quidem omnia, sed à nemine videtur. Deum enim nemo vidit vnquam, & nemo Deum videbit & viuet. Quod autem & Iacob & Moyses Deum vidisse dicuntur, ideo dicuntur quod eis aliqua esset obiecta species, quæ eum præsentem adesse significaret. Quæ quidem cùm non sit eius essentiæ, & tamen eum adesse constet, merito scribitur visa eius esse posteriora, posteriora, inquam, id est effecta. Non abs re etiam dicitur Deum videri in Eucharistia, sub symbolis panis & vini in Corpus Christi & sanguinem conuersis, quæ concomitatur Christus, qui est Deus & homo, & à quo sancta trias abesse non potest. Quod autem externus non videt sensus, aperte videt interna fides. [s] *Vnde non improbabiliter Democritus ait, paucos ex doctis.* Ex eo, inquit Democritus, quod Deus verbum mentem illuminat, pauci autem sunt, quorum mens à Deo illuminetur, fit quod pauci etiam docti & religione prædití, manus in cælum tollant, quoniam Deum non vident quibus non est mens pura. Idem autem Democritus dicit totum quem Græci vocant aërem, plenum esse iis quæ dicuntur, (id enim est Grecè μῦθος, non solum conficta narratio) nempe quod Deus norit omnia, & quid sit ipsa sapientia, & det omnia, & omnia auferat, vt in cuius manu & potestate sita sunt omnia. Duo ergo adducuntur qui se recte de Deo sentire præ se ferunt, nempe Euripides Tragicus & Democritus Philosophus. [t] *Quisnam ergo Rex est Deus vniuersorum? Eorum quæ sunt mensura.* Quæ dicit hic Clemens, ea merito tribuit Platoni, vt quæ inueniuntur in eius scriptis. Nam esse Deum rerum omnium opificem & creatorem dicit Sophista. Bonorum autem omnium authorem & causam in Epinomide. Quod autem sit mensura rerum omnium, & quod omnium quæ sunt principium, finem habens & medium, recta semper secundum naturam circumcirca ingreditur, in primo de legibus. Sed quomodo dicitur, Deus esse mensura rerum veritatis? Veritas non est nisi in iis quæ sunt perpetuo, & quæ nunquam mutantur. Eiusmodi non sunt ea in quæ cadit ortus & interitus, sed ea quæ versantur in intelligentia. Rerum autem omnium veritas est in mente diuina. In ea enim sunt rerum omnium ideæ & imagines, quæ cùm ipse nunquam mutentur, iis quæ oriuntur & intereunt formam impertiunt, sed quæ mutatur & alteratur. Per illas autem rerum omnium idæas & imagines quæ sunt in mente diuina, Deo viuunt omnia, sicut nostra canit Ecclesia. Propter quas quidem rerum idæas, & formas quæ in eo ita sunt, vt ab eo differant quatenus est Deus, nihil enim est in Deo quod non sit Deus, merito dicit Diuus Dionysius Deum esse omnia eminenter. Rursus autem videndum est & considerandum quid sit mensura. Est autem mensura id quod metitur quantitatem earum rerum quæ cadunt sub dimensionem. Sub dimensionem autem cadunt in quæ sunt quanta, dimetiendo quantum sit spatium & interuallum rei quæ habet longitudinem, latitudinem, & profunditatem. Ad eam dimetiendam certe opus est regula, quæ diffiniat quoties comprehendatur in eo quod dimetitur: vel volumus scire quantum sit pondus rei quam dimetimur, siue ea sit arida, siue liquida. Ad id autem dimetiendum, statera opus est seu trutina. Siue autem regula siue trutina res sit dimetienda, recta certè & æqualis & sibi constans mensura sit oportet. Nunc videndum est quid sibi vult, quod dicit, Deus est eorum quæ sunt mensura veritatis. Ad hanc autem intelligendam rerum veritatis mensuram, legem quam Hebręis tulit Moyses, qua cauet, in Marsupio, vel vt habet noster literæ contextus, domi non sit statera magna vel parua, sed statera vera & æqua, ad sensum adducit anagogicum, nempe quod Deus est statera, & numerus omnium. Et statera quidem & mensura ęqua quomodo sit Deus iam diximus, & quod per eam comprehendatur essentiæ veritas, quæ in nullo est alio, nisi per participationem. Cur autem sit Deus vera & ęqua mensura hanc affert causam, quod cum oporteat mensuram esse semper equalem, & sibi constantem, solus Deus est eiusmodi, qui est semper equalis & eodem modo se habens. Is certe est qui dicit per Prophetam: Ego sum Deus, & non mutor. Dicitur etiam Deus numerus omnium. Nam quidquid

Marginal references: Ioan. 1. (beside "Deum enim nemo vidit vnquam"); Ioan. 8. / Ioan. 1. (beside "lucem mundi"); Ioan. 1. (beside "nemo vidit vnquam, & nemo Deum videbit"); Malach. 3. (beside "Ego sum Deus, & non mutor").

est in rerum natura, tendit ad vnum tanquam ad suum principium, & cum multa sint quæ numerantur, non alia tamen ratione considerantur, quam quatenus vnumquodque sit vnum, & ea ipsa tandem rediguntur ad vnum. Nam certum est non aliud esse numerum, quam multarum vnitatum collectionē. Quælibet autē vnitas cum sit vna per vnius participationem, non metitur, nisi quatenus Deus est vniuersorum mensura. Metitur ergo Deus, vt qui sit rerum omnium regula & mensura. Ponderat autem vt qui sit omnium firma & stabilis statera & trutina. Statera autem & trutina est, per quam multa quæ sunt alioqui diuersorum ponderum, rediguntur in vnum pondus. Ea autem trutina dicitur iustitia, quā Deus semper habet comitem. Nam qui fecit omnia in numero, pondere & mensura, in omnibus etiam & singulis rebus certam & conuenientem vult obseruari proportionem. Cui conuenienter ab hominibus constituti iudices, & iis qui rectè se gerunt honores & pręmia decernunt, & eos qui se scelere obstrinxerunt, vel corrigunt, vel si non possint corrigi, ab hominum societate repellunt & abscindunt. Hęc est Dei statera & trutina, & ideo vulgo pingitur iustitia manu gestans libram seu trutinam. Quod autem dicit Clemens cum Platone, Deum esse mensuram veritatis, id statuendū est non dici in propria mensuræ proportione. Nam cum mensura propriè dicatur in quantitate, Deus autem tantum abest vt sit quantitas, vt mera sit essentia, vel potius purus actus, & supra omnē essentiam, Deus non propriè dici potest mensura, sed vel per metaphoram, vel per quandam analogiam. Nam vt mensura in se comprehendit omnem quantitatem earum rerum quæ cadunt sub dimensionem, ita Deus in suis idęis complectitur veritatem rerum omnium, quæ propriè non sunt, nisi quatenus Deus æternas earum formas & imagines in sua habet essentia. Quo fit vt merito dicatur Deus esse mensura veritatis rerum omnium. Nam absque Deo, qui cuilibet rei suam tribuit formam, perpetua nihilominus manente & nunquam mutata forma quæ est in ipso, non modo nihil est vere, sed ne est quidem. Hinc fit, vt cum vniuersorum naturam in æquilibrio contineat & sustineat, merito dicatur omnium quæ sunt, principium, medium & finem continere. Hinc est quod in sacris literis aptissimè & conuenientissimè se dicit Alpha & Omega. Nam vt Alpha & Omega, omnes intermedias continent literas, nec sunt tamen omnes intermediæ literæ idem quod Alpha & Omega: Ita Deus quæcunq; sunt suo complexu continet, & eorum essentia ab eo dependet, nec tamen est eorum essentia idem quod Deus, licet eis Deus formam tribuat & essentiam, quæ in ipso quidem est æterna, in rebus autem creatis oritur & occidit, pręterquā in iis, quas esse æternas & interitui non obnoxias, æterni sui priuilegij vult gratia & beneficium. Hactenus quomodo sit Deus mensura rerum veritatis. [s] *Vndenam, ô Plato, veritatem coniicis.* Barbaros esse Græcis & antiquiores & sapientiores multis in locis testatur Plato. Cum autem à diuersis barbaris diuersa didicerit, ab Hebręis quidem certę & leges quæ ad mores pertinent, & veram Dei colendam rationē didicit. Ægyptij dicuntur inuenisse Geometriam, cum illa eis opus esset propter confusos agrorum terminos Nili inundatione: Assyrij vel Chaldæi Astronomiam, vt qui in locis planis & patentibus habitent: à Thracibus accepta sunt mysteria quæ docuit Orpheus versibus, & ideo ea vocat ἐπῳδὰς, id est, incantationes. Est autem obseruandum, quòd dicit Hebræos à cubili semper corpus mundasse, nec priusquam id fecissent, ad Deum colendum accessisse. Frequentia autem fuerunt apud eos baptismata, quæ erant veluti quidam typi nostræ ad synaxin & communionem præparationis. [t] *Nec mihi, ô Philosophia, vnum hunc Platonem:* Per apostrophen sermonem conuertit ad Philosophiam, quam rogat vt præter Platonem alios proferat Philosophos qui de Deo rectè sentiunt. Rectè autem adiecit sicubi per eius inspirationem veritatem apprehenderint. Nam ij ipsi Philosophi qui de Deo verè sunt locuti, non sibi semper constant, sed sæpe ad suum de Diis errorem conuertuntur, sicut etiam multis in locis Plato. [u] *Xenophon autem Atheniensis ipse quoque apertè scribit.* Alterum nempe Xenophontis Socratis discipuli, affert testimonium de Dei veritate, qui idem dixisset quod Socrates, nisi timuisset sorbitionem cicutæ, quam bibere coactus fuit Socrates, damnatus quod de Diis impiè sentiret, cum de vno vero Deo colendo ipsam amplecteretur veritatem. [x] *Vndenam igitur eruditur Grylli filius?* Hanc de Deo sententiam dicit Clemens, Xenophontem didicisse à Sibylla, quam vocat Hebræorum Prophetissam, quod suis carminibus eadem canat quæ Prophetæ Hebrei. Cum autem apud authores fiat mentio duodecim Sibyllarum, vnius tamen solius nomine editus est liber, qui nunc extat ab Oporino excusus. [y] *Cleanthes autem Pisandeus, Stoicus Philosophus.* Alium Philosophum affert Philosophia, nempe Cleanthem Stoicum qui rectè de Deo sentiat, vt qui non explicet Theogoniam, id est, Deorum generationem vt Hesiodus, sed veram ostendat Theologiam, id est, veri Dei rationem τὸ καλὸν, id est pulchrum, quo nomine Deum vocat, vt qui per se sit pulcher, bonúsque & honestus, pulcherrimis ornàns elogiis, interim reiiciens communem de Diis opinionem & consuetudinem, quas qui sequuntur impietati seruiunt & superstitioni. [z] *Nec est silendus Pythagoras, qui dicit.* Platoni & aliis quos recensuit Philosophis, adiungit etiam Pythagoram qui Deum vnum esse dicit, cui curæ sunt res humanæ, & eas administrat, qui generationem in mundi circulo considerat, vniuersa temperat, qui non est otiosus, sed operator, facultates suas deducens ad opus, omnium creator & genitor, toti mundo dans vitam & intelligentiam, & per quem mouentur omnia.

[a] *Atque hæc quidem sufficiunt ad Dei agnitionem, quæ ab ipsis quidem Deo inspirante scripta, à nobis autem selecta sunt ei, qui vel parum potest perspicere veritatem.* [b] *Accedat autem (non sufficit enim Philosophia) ipsa quoque Poëtica, quæ est quidem omnino in falso occupata, sed vix tandem aliquando testatur veritatem, vel potius Deo confitetur.*

fitetur fabulosam digreßionem. [c] *Accedat autem quicunque velit Poeta. Atque primus quidem Aratus intelligit Dei poteſtatem omnia peruadere:*

Atque vt ſint omnia firma,
Primo & poſtremo præbent huic ſacra preceſque.
O mirande pater, ſalue, valde vtilis orbi.

[d] *Aſcræus quoque Heſiodus Deum itidem tacitè ſignificat:*

Ipſe ſuo regno ditioneque continet omnes.
Nec tenet imperium hoc ex immortalibus vllus.

[e] *Iam verò in ſcena quoque veritatem aperiunt, Vnusquidem,*
In æthera & cælum cum tu ſuſpexeris,
Eum vide, illum & eſſe cenſeas Deum. *ait Euripides,*
[f] *Sophilli verò filius Sophocles:*
In veritate eſt vnus, eſt vnus Deus,
Qui machinam cæli ſolíque condidit
Lætos maríſque fluctus, & vehementiam
Ventorum: Aberrantes lucro nos homines,
Sed recreantes qui incidunt caſus graues,
Imagines & æneas, & ligneas
Et lapideas poſuimus atque eburneas,
Diíſque ſacra offerentes, & feſtos dies
His celebrantes, eſſe dicimus pios.

[g] *Hic quidem tam audacter & tam confidenter veritatem auditoribus introduxit in ſcenam. Thracius autem ſacrorum ſimul interpres & Poeta, Oeagri filius Orpheus, poſtquam Orgiorum ſacra fuit effatus, & ſimulachrorum expoſuit Theologiam, veritatis inducit recantationem, verè ſacram, ſed ſerò tamen canens orationem:*

Effabor queis fas eſt, aures claude prophane
Quiſquis es, illuſtri Muſæ ſede dite Luna,
Audi, vera loquar, nec quæ olim viſa fuere
Pectoribus, charæ te priuent lumine vitæ.
Verbum aſt aſpiciens diuinum, aſſiſtere nunquam
Huic ceſſat, mentemque tuam & cor dirige, recta
Atque via ingredere, mundi autem reſpice Regem,
Solum immortalem.
Deinde inferius ſubiungens, dicit dilucidè:
Ex ſe vnus genitus, genita & ſunt omnia ab vno,
Verſatúrque in eis ipſe, ex mortalibus vllus
Nec videt hunc, contrà ſed cunctos aſpicit ipſe.
Sic quidem Orpheus, & cum aberraſſet, tandem intellexit:
Aſt homo conſilio ne tu cunctare ſagaci,
Sed propera placare Deum, mox ipſe reuerſus.

Si enim cum vel maximè Græci quaſdam verbi diuini accepiſſent illuminationes, veritatis pauca quædam ſunt elocuti, atteſtantur quidem eius vim non occultam, ſeipſos au-

tem arguunt, vt qui imbecilli finem non attigerint. Iam enim existimo cuiuis euasisse manifestum, quod qui absque verbo veritatis operantur aliquid vel loquuntur, sunt similes ijs qui conantur ingredi absque pedibus. [h] *Te quoque pudore quodam moueant ad salutem, Deorum vestrorum reprehensiones, quibus à veritate coacti Poëtæ vestri, eos insectantur in Comœdiis. Menander certè Comicus in Auriga, in actu qui dicitur Suppostititius:*

Nullus, inquit, mihi placeat Deus foris ambulans
Cum vetula, neque in domos ingrediens
In ostio Metragyrtes.

Tales enim erant Metragyrtæ. Vnde eis mendicantibus meritò dicebat Antisthenes: Non alo matrem Deorum quam Dij alunt. Rursus idem Comicus in actu qui dicitur Sacerdos, ægrè ferens consuetudinem, impiam erroris arrogantiam conatur refellere, sapienter eloquens:

Nam si trahit Deum
Ad quod cupit quisquam homo cymbalis,
Hoc qui facit, certè is Deo est potentior.
Audaciæ sed vitæque hæc reperta sunt
Hominibus instrumenta.

Neque verò solus Menander, sed etiam Homerus & Euripides, & permulti alij Poëtæ Deos vestros arguunt, nec verentur, vel tantillum eos insequi maledictis: [i] *Iam Mineruam* κυνόμυιαν*, id est, muscam caninam, & Vulcanum* ἀμφιγυῆ*, id est, vtroque pede claudum appellant. Veneri autem dicit Helena,*

Atque tuis pedibus reditus tibi non sit Olympo.

[k] *De Dionyso seu Baccho aperte dicit Homerus:*

Et qui nutrices Bacchi quandoque furentis.
In medium immisit Dionysum, quæ simul omnes
Thyrsum iecerunt sæuo impellente Lycurgo.

Socratica schola verè dignus est Euripides, respiciens ad veritatem, & spectatores despiciens, aliquando quidem Apollinem, qui medias habitat sedes, in os apertissimè respondens hominibus, arguens:

Parens ei, matrem necaui ego meam,
Eum putate, vos impium & occidite,
Peccauit ille, non ego minus sciens
Eram qui honesti & ipsius iustitiæ.

[l] *Aliquando autem Herculem inducens furiosum, & alicubi ebrium & insatiabilem. Quomodo enim non erat eiusmodi, qui in conuiuio virides ficus comedebat, cum carnibus, latrans tam ineptè vt id sciret vel barbarus? Iam verò in actu cui nomen est Ion, capite nudo Deos theatro aperit,*

Æquum esse quî potest, dedistis qui hominibus
Leges, rei vt vos sitis iniustitiæ?
Quod si (nam erit nunquam id, & absque re loquor)
Supplicium ob raptas luatis fœminas,
Neptune tu, & cælum tenet qui Iupiter,
Scelera luendo, templa exinanibitis.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

[a] ATQVE *hæc quidem sufficiunt.*] Philosophi, inquit, quæ verè de Deo scripserunt, Deo quidē inspirante scripserunt, sed à nobis acceperunt, à nostris scilicet maioribus. Quod facile intelligit etiam qui parum perspicit veritatem. [b] *Accedat autem, non sufficit enim philosophia.*] Non soli Philosophi, sed etiam Poëtæ, licet versentur in scribendis fabulis & mendaciis, de Deo tamen vera tandē scripserunt, & quas scripserūt fabulas fatentur esse digressiones à veritate, quam sibi debebant scribendam proponere. [c] *Accedat autem quicunque velit Poeta.*] Primum adducit Aratum Poëtam qui scripsit τὰ φαινόμενα, id est ea quæ apparent in cœlis, quē tanti fecit Paulus vt eum citaret in Actis Apostolicis. Is dicit eū primum & postremum esse orandū & ei sacrificandū, vt sint omnia firma & stabilia. Nam sine eius præsidio & auxilio omnia corruerent. [d] *Astræus quoque Hesiodus.*] Hesiodus quoque dicit Deum esse omnium Regem & Imperatorem, nec vllū esse alium ex immortalibus qui hoc imperium obtineat. Quod eo magis est mirandū, quod is sit qui scripsit Theogoniam, in qua ab eo introducitur innumerabilis Deorum multitudo. [e] *Iam verò in scena.*] Nulli sunt ex Poëtis qui vulgi magis sequantur opinionē & cōsuetudinem quàm Scenici, & tamen duo ex iis Tragici, Euripides & Sophocles, de Deo veram habuere sententiā. In his certè versibus, *Euripides censet Deum* vult Euripides, cum cœlum suspexerimus, Deū cognosci ex operibus. [f] *Sophilli verò filius Sophocles.*] Hæc *cognosci ex* est sententia Sophoclis, vnum esse Deum cœli & terræ creatorem, idola autem & simulachra primum *operibus.* fuisse fabricata ad solatiū eorū, quibus grauis aliquis casus accidisset, vtpote quibus aliquis charissimus morte esset præreptus, eo tamen rem rediisse vt pij habeantur, qui colunt idola seu simulachra eorū qui sunt mortui. [g] *Hic quidem tam audacter & tam confidenter.*] Orpheus qui ex professo scripsit de Deorum sacris Orgiis & mysteriis, ipsa veritate cogente de Deo tandē verè scripsit, & cū se aberrasse intellexisset, cæteros quoq; qui aberrarant, vt ad se reuersi thure Deū placent, admonet. [h] *Te quoque pudore quodam moueant ad salutem, Deorum mortuorum.*] Ad gentes ab errore & impietate adducendas, & ad fidem & salutem conuertendas, plurimum valere deberent reprehensiones, quibus Poëtæ suos Deos insectantur, vel inuiti ab ipsa veritate coacti. Eos autem in aliquot actibus insectatur Menander, qui sibi dicit non placere quod Deus foris ambulet cum vetula vt pura cum lena, forte ambiens vt sibi aliquam concilier meretricē. De Metragyrtis Cybeles Sacerdotibus satis antea diximus, nec opus est vt ea hic repetamus. Ij stipem mendicabant. Irridet etiam Deorū imbecillitatem, quod cymbalis & aliis instrumētis musicis homines eos qui vellent ducerent. Quod quidem de Rhea seu Cybele fingitur à Poëtis. Vbi autem legitur, Audaciæ sed vitęque hæc reperta sunt hominibus instrumenta, Græcè quidē est βίῳ, sed coniicio legendum esse βίας, id est violentia, vt sit inter τόλμης, id est audaciam, & βίας, id est violentiam, aliqua affinitas. Significat autem cymbala & huiusmodi instrumenta, ab hominibus esse inuenta ad excitandam audaciam & violentiam. [i] *Iam Mineruam κυνόμυιαν, id est Muscam.*] Cum imprudentia omni Muscarum generi merito tribuatur, ea quidem certè quæ Camina dicitur nihil est impudentius. Cum ergo Poëtæ κυνόμυιαν appellant Mineruam, eam intelligi volunt impudentissimam. Vulcanus quoque ab eis dictus est ἀμφιγυής, id est vtroque pede claudus, vt qui à Ioue in Lemnum insulam præcipitatus claudus factus sit. [k] *De Dionyso seu Baccho aperte dicit*] Præter. Homerū Euripides quoq; Deos maledictis est insectatus in multis Actibus & Comœdiis, maiorē veritatis habens rationem quam spectatorum, qui falsos Deos colebant. Inducit autem Euripides Orestem culpam in Apollinem conferentem, quod matrem occidisset, cum respondisset eū iure posse occidere matrem, quæ maritum suum ipsius patrem occidisset, eū ergo esse impium qui iussisset, non se qui paruisset. [l] *Aliquando autem Herculem inducens.*] Inducitur etiam ab *Athen. lib.* Euripide Hercules, & furens & ebrius & insatiabilis: voracem autem fuisse Herculem dicit Athenæus *10.* omnes Poëtas & scriptores demonstrasse. Sed quod virides ficus comederet cum carnibus, latrans tam inepte, vt id sciret vel Barbarus, non alibi memini me legere.

[a] *Tempus est itaque aliis prius ordine peractis, venire ad scripturas propheticas. Prophetarum enim responsa, materiam nobis apertè præbentia ad Dei cultum & religionem, veritati iaciunt fundamentum. Diuinæ autem scripturæ, honestæque & moderatæ vitæ institutiones, quæ sunt viæ compendiosæ, nudæ à verborum fucis & illecebris, efficiunt vt erigatur & exurgat homo qui suffocatur à vitio, casus eorum quæ ad victum pertinent contemnentes, vna & eadem voce multa remedia afferentes, à damnosis quidem fraudibus nos dehortantes, ad præuisam autem salutem apertè adhortantes.* [b] *Prophetissa itaque Sibylla nobis prima canat canticum salutare;*

Omnino en clarus, nullóque errore vagatur,
Dimissis tandem nebulis tenebrísque venite.
Solis lux grata aspectu clarissima fulget,
Figaturque animis pręstans sapientia vestris.
Est mittens imbres Deus vnus, fulgura, motus,

Fulmina, pestes atque fames, & tristia cuncta,
Et glaciem, atque niues. Quid opus tibi singula dicam?
Est cæli princeps, Dominus terræ is quoque verè est.

Diuinè profectò errorem quidem tenebris aßimilans, Soli autem & Dei luci cognitionem. Vtrumque autem adducens in comparationem, docet electionem. Falsum enim non per solam veri allationem exterminatur, sed per vsum veritatis per vim eiectum fugatur. [c] *Hieremias autem Propheta sapientißimus, vel in Hieremia potius sanctus Spiritus, Deum ostendit: Deus appropinquans ego sum, inquit, & non Deus procul. Si fuerit homo aliquis in occulto, & ego non videbo ipsum? An non cælum & terram ego impleo? dicit Dominus.* [d] *Rursus autem per Esaiam: Quis metietur, inquit, cælum palmo, & terram omnem pugillo? Vide Dei magnitudinem, & admirare.* [e] *Eum adoremus de quo dicit Propheta: A facie tua montes liquescent, sicut cera à facie ignis. Is est, inquit, Deus, cuius cælum est thronus, terra autem scabellum pedum eius, qui si cælum aperuerit, te terror apprehendet.* [f] *Vis autem etiam audire quid hîc Propheta dicat de simulachris? Traducentur, inquit, coram Sole, & erunt eorum morticinia esca volucribus cæli & bestiis terræ, & putrescent à Sole & Luna. Ipsi amauerunt ea quibus ipsi etiam seruierunt, & ciuitas eorum incendetur. Dicit autem fore, vt etiam elementa & mundus cum eis pereant: Terra, inquit, veterascet, & cælum præteribit, verbum autem Domini permanet in æternum.* [g] *Quid verò quando Deus rursus voluerit seipsum per Mosen ostendere? Videte videte quòd ego sum, & non est alius Deus præter me. Ego occidam & ego viuere faciam, percutiam & ego medebor, & non est qui eripiet è meis manibus.* [h] *Sed visne adhuc alium audire responsa dantem? Habes vniuersum chorum Propheticum, Mosis, inquam, sodales simul cum eo canentes. Quid eis dicat Spiritus sanctus, per Osee Prophetam, non dubitabo dicere: Ecce ego firmans tonitru, & creans spiritum, cuius manus cæli quoque fundant militiam.* [i] *Præterea per Esaiam hanc quoque tibi vocem redigam in memoriam: Ego sum, inquit, Dominus, ego sum qui loquor iustitiam, & annuncio veritatem, congregamini & venite. Simul consultate qui seruamini à Gentibus. Non cognouerunt qui tollunt lignum, sculpturam eorum, & deos orantes qui eos non seruabunt. Deinde paulò inferiùs: Ego, inquit, Deus, & non est præter me iustus, & seruator non est excepto me. Conuertimini ad me, & salui estote qui estis ex finibus terræ: Ego sum Deus, & non est alius, per meipsum iuro. Idololatris autem indignatur dicens: Cui aßimilastis Dominum, aut cui similitudini aßimilastis ipsum? Num imaginem fecit faber, aut aurifex auro fuso ipso illinit? & quæ deinceps consequuntur.* [k] *Non amplius ergo sitis vos idololatræ, sed nunc quoque minas cauete. Eiulabunt enim sculptilia, & quæ manu facta sunt, vel ij potiùs qui fiduciam in eis habuerunt: est enim materia nullo sensu prædita. Præterea Dominus, inquit, concutiet vrbes quæ habitantur, & manu comprehendet vniuersum orbem terræ tanquam nidum.* [l] *Quid tibi annunciem sapientiæ mysteria & verba, ex erudito quodam Hebræo? Dominus creauit me initium viarum suarum ad opera sua, & Dominus dat sapientiam, & à facie eius cognitio & intelligentia. Quousque piger iaces? quando autem ex somno excitaberis? Sin autem fueris impiger, veniet tanquam fons meßis tua, verbum paternum, bonus lychnus, Dominus qui inducit lucem, fidem omnibus & salutem.* [m] *Dominus enim qui fecit terram in virtute sua, vt ait Hieremias, erexit orbem terræ in sapientia sua. Nos enim qui procideramus ad simulachra, sapientia, quæ est verbum eius, erigit ad veritatem: & hæc est prima à lapsu resurrectio.* [n] *Vnde ab omni idololatria dehortans diuinus Moses, pulcherrimè clamauit: Audi Israel, Dominus Deus tuus, Dominus vnus est, & Dominū Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Nunc ergo, ô homines intelligite,*

Cap. 23. Cap. 40. Idem. 64. Idem. 66. Deut. 32. Esaia 45. Esaia 40. Prouerb. 8. Cap. 27. Deut. 26. Matth. 4.

intelligite, ex ſententia beati illius Pſalmographi; Apprehendite diſciplinam, ne aliquando Pſal. 2. *iraſcatur Dominus, & pereatis de via iuſta, quando exarſerit velociter furor eius. Beati omnes qui confidunt in ipſo.* [o] *Iam verò noſtri mirandum in modum miſerans Dominus, nobis tradit modum ſalutarem, veluti numerum quem vocant* ἐμβατήριον, *quod hortetur ad ingrediendum.: Filij hominum vſquequo graui corde? Vt quid diligitis vanitatem &* Ibid. 4. *quæritis mendacium? Quænam autem ſit vanitas, & quod eſt mendacium, ſanctus Domini Apoſtolus Græcos reprehendens, tibi exponet: quod cùm Deum cognouiſſent, non* Rom. 1. *vt Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis, & mutauerunt gloriam Dei in ſimilitudinem carnis corruptibilis, & ſeruierunt creaturæ potius quàm creatori. Atqui hic eſt Deus, qui in principio fecit cælum & terram. Tu autem Deum quidem non intelligis, cælum autem adoras, & quomodo non te impiè geris? Audi rurſus Prophetam qui dicit: Deficiet quidem ſol, & cælum obſcurabitur, reſplendebit autem omnipotens in æternum, & mouebuntur cælorum virtutes, & cæli conuoluentur vt pellis, vt qui extendantur & contrahantur (hæ enim ſunt voces propheticæ) & terra fugiet à facie Domini. Poſſum tibi ſcripturas afferre innumerabiles, quarum ne apex quidem vnus præteribit, qui non fuerit perfectus. Os Domini vocat Spiritum ſanctum, ea Deo tribuens quæ ſunt hominis, & per* ἀνθρωποπαθεῖν *ſe hominibus accommodans: Ne amplius ergo, inquit, fili mi negligas diſciplinam Domini, neque defatigeris cum ab eo* Heb. 12. *corripieris. O inſignem humanitatem: non vt magiſter diſcipulos, neque vt miniſtros Dominus, nec vt homines Deus, ſed vt pater, quam benignè admonet filios.* [p] *Deinde fatetur quidem Moſes, ſe timere & tremere cùm de verbo audiret. Tu autem verbum diuinum audiens, non times? non es anxius? non ſimul & revereris & ſtudes diſcere? hoc eſt, non feſtinas ad ſalutem, timens iram, diligens gratiam, ſpem amplectens & admirans, vt declines iudicium. Venite venite, ô meorum iuuenum cœtus: niſi enim efficiamini rurſus vt pueri, & regeneremini, vt ait Scriptura, eum qui verè eſt pater non recipietis, neque vnquam in regnum cælorum intrabitis.* [q] *Quomodo enim hoſpiti permiſſum eſt ingredi? Sed quando, vt puto, inſcriptus fuerit, & ciuis effectus, & patrem acceperit, tunc erit in numero filiorum patris, tunc dignus habebitur qui ſit hæres, tunc germano & dilecto regnum paternum impertiet. Hæc eſt enim primogenita eccleſia, quæ conſtat ex multis bonis pueris. Hi ſunt primogeniti, qui deſcripti ſunt in cælis, & vna cum tot angelorum millibus diem feſtum celebrant. Primogeniti autem nos filij, qui ſumus Dei alumni, qui primogeniti ſumus germani amici, qui primi ex aliis hominibus Deum intelleximus, qui primi à peccatis auulſi, qui à diabolo primi ſumus ſeparati. Nunc autem ſunt quidam tantò magis impij, quanto eſt benignior Deus ac humanior. Deus enim ex ſeruis vult nos fieri filios, illi autem etiam effici filij contempſerunt.* [r] *O magnam arrogantiam: Dominum pudore afficitis. Libertatem pollicetur, vos autem aufugitis in ſeruitutem. Salutem gratis largitur, vos autem ad hominem deſcenditis. Vitam donat æternam, vos autem ſupplicium expectatis, & ignem præſtolamini, quem parauit Dominus diabolo & angelis eius. Propterea beatus Apoſtolus: Teſtor, inquit, in Domino, ne amplius ambuletis ſicut & Gentes ambulant in vani-* Ephes. 4. *tate mentis ſuæ, obſcurati cogitatione, & alienati à vita Dei, propter ignorantiam quæ eſt in ipſis, propter cæcitatem cordis ipſorum: qui quidem ſeipſos tradiderunt, indurati impudicitiæ, ad operationem omnis immunditiæ & auaritiæ. Tali teſte refellente hominum ignorantiam, & Deum inuocante, quidnam reſtat aliud incredulis, quàm iudicium & condemnatio?* [s] *Non negligit autem* Dominus, *ſuadens, terrens, adhortans, excitans, admonens. A ſomno quidem certè excitat, & ab ipſis tenebris eos qui aberrauerunt facit ſurgere: Expergiſcere, inquit, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus* Ibid. 5.

dominus, Sol resurrectionis, qui ante Luciferum gignitur, qui largitus est vitam proprijs radijs. [t] Ne quis ergo Verbum despiciat, ne seipsum imprudens despicetur. Dicit enim
Psal. 94. *alicubi Scriptura: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, vbi tentauerunt me patres vestri in probatione. Quænam est autem probatio? Si velis discere, exponet tibi sanctus Spiritus: Et viderunt, inquit, opera mea quadraginta annis. Quare proximus fui generationi huic, & dixi, semper hi errant corde. Ipsi verò non cognouerunt vias meas, sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam. [u] Videte minas, videte adhortationem, videte honorem. Cur ergo adhuc gratiam mutamus in iram, & non patentibus auribus Verbum suscipientes, in castis animis Deum hospitio excepimus? [x] Est enim magna gratia eius promissionis, si hodie vocem eius audierimus. Illud autem, hodie, augetur in vnoquoque eius die, donec nominatur hodie. Vsque ad consummationem & quæ est hodie & doctrina permanet, & tunc quæ verè est hodie, quæ non deficit dies Domini, vnà cum seculis extenditur. Semper ergo audiamus vocem Verbi diuini. Hodie enim est imago æterni seculi, lucis verò signum & symbolum est dies. Lux verò est Verbum hominibus, per quod Deum contemplamur. Meritò ergo iis qui crediderunt & obediunt, superabundauit gratia. Iis autem qui non crediderunt & errant corde, & vias Domini non cognouerunt, quas rectas facere & parare iussit Ioannes, iis proximus fuit Dominus & minatur. [y] Atque minarum quidem finem acceperunt ænigmaticè veteres Hebræorum errones. Non dicuntur enim ingredi in requiem, propter infidelitatem, priusquam ipsi Mosis successorem consecuti, serò tandem dicant se non posse aliter esse saluos, quàm si Iesu crediderint. Dominus autem cùm sit benignus, & amator hominum, adhortatur omnes homines ad agnitionem veritatis, qui mittit paracletum. [z] Quænam est ergo agni-*
1. Tim 4. *tio? pietas ac Dei cultus. Est autem pietas ad omnia vtilis, ex Pauli sententia, habens promissionem vitæ præsentis & futuræ. Quanti, ô homines profiteremini vos esse empturos, si salus æterna venderetur? Ne si Pactolum quidem, qui totus aureo, vt est in fabulis, fluit fluento, quis dederit, pro salute iustum pretium numerauerit. Ne vos ergo laborasse pigeat: licet vobis, si vultis pretiosissimam salutem emere proprio thesauro, charitate & fide vitæ, quod quidem est iustum pretium. [a] Hoc pretium Deus lubenter accipit. Sperauimus enim in Deo viuo, qui est seruator omnium hominum, maximè autem fidelium. Alij autem homines qui mundo adhæserunt, vt pisciculi quidam qui vocantur algæ petris marinis, contemnunt immortalitatem: sicut senex Ithacensis, qui non veritatem & cælestem patriam, & eam etiam quæ verè est lucem, desiderabat, sed fumum. [b] Pietas autem, quæ Deo hominem quoad eius fieri potest assimilat, conuenientem sibi magistrum adscribit, nempe Deum, qui vel solus potest pro dignitate hominem Deo assimilare. [c] Hanc*
1. Tim. 3. *doctrinam Apostolus cùm sciret verè esse diuinam, Tu autem, inquit, ô Timothee, ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem in Christum. Sunt*
*θεοποιοῦντα. *enim verè sacræ literæ, quæ sacros faciunt & * deificant. Ex quibus literis & sacris syllabis compositas scripturas & opera, idem consequenter Apostolus appellat scripturas diuinitùs inspiratas, vt quæ sint vtiles ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus. Non adeò autem admirabitur quispiam aliorum sanctorum adhortationes, vt ipsum Dominum, qui est benignus & humanus. Nullum enim aliud est ei præter quàm hoc solum opus, vt homo saluus fiat. [d] Clamat ergo ipse vrgens ad salutem: Appropinquauit regnum cælorum. [e] Conuertit homines timori appropinquantes. [f] Ea ratione Apostolus quoque Domini adhortans Macedones, fit diuinæ vocis interpres, dicens: Appropinquauit Dominus, cauete*

nus, cauete ne deprehendamur vacui. [g] *Vos autem qui estis adeò audaces, vel potius increduli, neque ipsi Domino credentes, neque Paulo, & maximè roganti pro Christo, gustate &* Phil. 4. *videte quòd Christus est Deus, fides introducet, experientia docebit, Scriptura instituet: Venite, dicens, ô filij, audite me, timorem Domini docebo vos. Deinde vt iis qui iam crediderunt, breuiter subiungit: Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos? Nos* Psal. 33. *sumus, inquiemus, qui sumus boni adoratores, qui bonorum æmulatores ac sectatores. Audite ergo qui estis longè, audite qui propè. Nullis celatum est Verbum, lux est communis, omnibus illucescit hominibus. Nullus est in Verbo Cimmerius,* [h] *festinemus ad salutem, ad regenerationem. Multi in vnam cogi dilectionem festinemus, per monadicæ essentiæ vnionem. Beneficio affecti, conuenienter persequamur vnionem, bonam exquirentes vnitatem. Quæ est autem ex multis vnio? cùm ex vocum multitudine & dispersione diuinam ceperit harmoniam, fit vnus concentus, vnum chori ducem sequens & magistrum Verbum, in eadem acquiescens veritate, dicens, Abba pater. Hanc Deus veram vocem amplectitur, eam primam à suis filiis percipiens.*

COMMENTARIVS.

[a] TEMPVS *est itaq; aliis prius ordine peractis.* Cùm ostendisset ipsos etiam Poëtas Græcorum nos docere quales essent Dij, qui olim colebantur, accedit ad Prophetas, & diuinas scripturas quę deos reiiciẽdos, vnicum autem Deum colendum docent, & ad salutem prçuiam iter nobis ostendunt. [b] *Prophetissa itaq; Sybilla.* Prophetarum testimonio, verã probaturus religionem, & vnius Dei cultũ, primam citat Sybillam, quam etiam dicit Prophetissam. Quod quidem videtur cõsulto facere, vt Iudæorũ Prophetis facilius gentes assentiantur, cùm intellexerint apud se quoq; Sybillam Prophetissam de Deo idem sensisse, & dixisse quod ipsi. Hos Sybillæ versus, sic vertit Castalio in sua Sibyllinorum oraculorum versione:

Desinite in terra noctis titubare tenebris,
Vani mortales, noctisque nigrore relicto
Vtimini (patet in cunctis errore sine vllo)
Solis luce, suo qui lumine cuncta serenat.
Atque hoc pectoribus sapienter noscite vestris
Vnus, qui pluuias mittit, motúsque notósque,
Est Deus, atque fames, pestes, tristésque dolores,
Atque niues, glaciem: sed quorsum singula pando
Imperat & cælo, & terræ præsidet. Ipse est.

Quod autem dicit Clemens, interpretans initiũ versuum Sybillæ, est eiusmodi. Per cõparationem falsi & erroris cum veritate elucet veritas, & falsum expellitur. Sed nõ alia ratione falsum validiùs eiicitur, quàm si cognitam veritatem amplectamur, vt ea vtamur. [c] *Hieremias autem Propheta.* D. Hieronymi versio sic habet. Putas ne Deus è vicino ego sum, dicit Dominus, & non Deus de longe? Si occultabitur vir in abscõditis, & ego nõ videbo eum, dicit Dominus. Nunquid nõ cælum & terram impleo, ait Dominus. Hæc est autem sententia, Deum vbiq; esse, nõ vt qui loco cõprehendatur, sed vt qui vi suæ essentiæ vbiq; sit præsens: & implere omnia, nõ tanquam corpus aliquod solidum, sed vt qui omnia contineat, moderetur, & regat, & absq; cuius præsentia omnia sint collapsura, & in nihilum redigẽda. [d] *Rursus autem per Esaiam.* Hoc sic vertit Hieronymus. Quis mensus est pugillo aquas, & cælos palmo põderauit? Quòd magis accedit ad Hebraicam veritatẽ. Vtraq; autem versio significat tantam Dei esse magnitudinem, vt cum ipse sit immensus, & sub nullam cadat mensuram, ipse tamen sit rerum omnium mensura, & omnia facile metiatur. [e] *Eum adoremus, de quo dicit Propheta.* Nostra versio sic habet; Vtinam disrumperes cælos & descenderes. A facie tua mõtes defluerent, sicut exustio ignis tabescerẽt. Sexagesimi sexti autem Esaiæ capitis initiũ, in nostra versione sic habet; Hæc dicit Dominus. Cælũ sedes mea est, & terra scabellum pedum meorum. His autem significatur stupenda Dei potẽtia, & omnẽ modum exuperans magnitudo. Quod autem addit Clemens, Qui si cælum aperuerit, te terror apprehendet, nec est in Hieronymi versione, nec in Septuaginta. [f] *Vis autem etiam audire.* Cùm nõ inueniantur quæ hic citantur in eo loco in quo citantur, cõstet autẽ inueniri in scriptura, possumus dicere quòd dicit Hieronymus in tertiũ Matth. Porphirius istũ locũ Marci Euang. principio cõparat, in quo scriptũ est, Initiũ Euãgelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptũ est in Esaia Propheta, &c. nos certè dicere possumus, de diuersis scripturarũ testimoniis vnũ corpus effectũ. [g] *Quid vero quando Deus.* D. Hierony. versio sic habet; Videte quod ego sim solus, & nõ sit alius Deus præter me. Ego occidã, & ego viuere faciã: Percutiã, & ego sanabo; & nõ est qui de manu mea possit eruere. Magnã autẽ emphasim habet illa cõduplicatio apud Septuag. Videte, videte ad attẽtos reddẽdos auditores. Significat enim id quod dicitur esse magni mométi, & esse diligẽter considerandũ. Solus nõ est apud Septuaginta, sed cũ soli Deo esse cõueniat, nam quæcũq; alia dicũtur esse, nõ sunt nisi per participationẽ, quã ab illa suprema acceperũt essentia, sufficit dicere Deũ esse. Tria autẽ hac Dei loquẽtis sententia significãtur, Deũ esse, ex quo intelligitur, alia omnia non esse, non esse alium Deum, quo fit, vt quicunq; alij dicuntur Dij, nõ sint Dij. Deum esse omni-

potentem, vt in cuius manu & potestate sint omnia, ex quo intelligitur omnem potestatem esse à Deo. [i] *Sed vis ne adhuc alium.* Hoc ipsum hic quoq; dicendum est, quod superius accepimus ex Hieronymo in Matthæum. Nõ est certè mirum, si quod in vno inuenitur Propheta testimoniũ, ex alio citetur, dum id constet inueniri in scriptura. [i] *Præterea per Esaiam.* Hunc locũ exponens D. Hieronymus; Deus, inquit, suam ostendit iustitiam, quod non solum Iudæorũ sit Dominus, sed & Gentium. Ipse enim cæli factor & terræ, æqualiter omniũ Deus est, & nõ ob aliam causam creauit terrã, nisi vt hominum esset habitaculum, qui suum adorarent, & intelligerent creatorẽ. Nam & in mõte Sina, de excelso eius vertice, hęc

Exod. 20. audientibus populis est locutus; Nõ erunt tibi Dij alieni absq; me, nec facies tibi idolũ. Sed melius est vt hoc dictum de Euãgelica prædicatione credamus. Moyses enim in abscõdita solitudine, vni tantùm

Psal 18. locutus est populo, Apostolorum autẽ sonus in vniuersum orbem exijt, & verba eorum vsq; ad terminos orbis peruenerunt, &c. [k] *Non amplius ergo sitis.* Postquam Prophetarum scriptis docuit vnum Deũ esse adorandum, & ostendit Esaiam idololatris meritò indignari, nunc hortatur Clemens idololatras, vt desinãt idola colere, maxime cum idolorum & ipsorum idololatrarum interitus, quem in multis locis minatur Deus, impendeat. [l] *Quid tibi annunciem sapientiæ mysteria.* Eruditum Hebręum Solomonẽ vocat Clemens, ex eius enim prouerbiis sumptum est, quod hic dicitur. Id autem mysteriũ meritò vocat Clemẽs, vt quod de increata Dei sapientia, nẽpe de Deo verbo, intelligatur. Quod autem Septuaginta interpretum versio habeat, Dominus creauit me in initio viarum suarũ, quo maximè nitebãtur Arriani, vt probarent creatum esse Dei filium, & ea ratione eum esse creaturam: ad quod refellendum multa ab antiquis Doctoribus Gręcis, ingeniose sunt excogitata, D. Hieronymus Hebraicam secutus veritatem, vertit; Possedit; quod quidem Arrianorum omnẽ peremit dubitationẽ, & argumentationẽ. Hanc Dei sapientiam, Verbũ, inquam, Paternum pigri nõ assequuntur, assequuntur autem impigri; tanquam plenam & fõtis instar emanantẽ laborum suorum messem. Hoc autem Verbum, id est, hanc Dei sapiẽtiam vocat etiam Clemens bonum lychnũ, id est, bonam lucernam, Dominum scilicet Iesum Christũ, qui inducit lucem, fidẽ omnibus & salutem. Ex quo elicitur Dei quidem donum esse fidem & salutem, vt qui sua præueniẽte gratia, nos ad eum accersat: sed nõ dari pigris, verum impigris, qui bonas Dei inspirationes amplectuntur, & Deũ vocantem sequuntur. Primum autem quod nobis inspirat Deus verbum, Dei, inquam, sapientia, est vt fugiamus idololatriam. [m] *Dominus enim qui fecit terram.* Hunc quidem locũ aliter interpretatur Hieronymus, vt videre licet in eius Commentariis. Sed Clemens suo eũ instituto accõmodans, dicit Deũ qui in virtute sua, id est per filiũ suum, terram creauit, per sapiẽtiam, id est, per eundẽ filiũ, qui Dei Verbũ dicitur, virtus, & sapientia, orbem terræ qui lapsus erat ad idololatriam, ad veritatem erexisse, id est, ad veri Dei cognitionem & adorationẽ. Hæc est autẽ, inquit, prima à lapsu resurrectio: Id est, Ei qui lapsus est in idololatriã, id est, in idolorum & falsorum Deorum cultum, hoc primùm est faciendũ, vt verum Deum agnoscat & colat, & ita à lapsu resurgat. Pulchra est autem antithesis, in eo quod nos qui procideramus erexit sapientia. [n] *Vnde ab omni idololatria dehortans.* Et Mosis & Psalmographi Dauidis authoritate, probat fugiendã esse idololatriam, & vnum Deum colendũ. Quod autẽ Septuaginta Interpretes verterunt; Apprehendite disciplinã; Hebraica veritas habet; Osculamini filium, quod nostræ à Christo Dei filio institutæ religioni est accõmodatius. [o] *Iam vero nostri.* Dominus Deus volens omnes saluos fieri, apud Psalmographũ hortatur, vt vanis relictis, nempe simulacris & eorum cultu, Ecclesiæ nauem ingrediantur, extra quã nulla est salus: ἐμβατήριον autem ῥυθμὸν dicit cantum incitantem & hortantem ad ingrediendum. [p] *Deinde fatetur quidem Moses.* Ad Dei inuitantis benignitatem, Gẽtes est adhortatus: nunc autem ne Dei humanitatis eos negligẽtes redderet & supinos, ad timorem eos reuocat, iram Dei eis proponẽs, & futurum iudicium, vt gratiam Dei, & futurorum bonorum spem amplectentes, æternum vitent supplicium impiis & sceleratis infligendũ. Mosis autem exẽplo eis

Exod. 2. suadet timorẽ, qui & Dei visionem in rubo ardente visurus, & de eo verbo auditurus, abscõdit faciem. Non enim audebat aspicere cõtra Deum. [q] *Quomodo enim hospiti permissum est.* Quomodo hospes seu externus ciuis nõ est, nisi qui inscriptus fuerit in numerum ciuium, & qui est extra familiam nõ sit filius, nisi fuerit adoptatus, & tunc demum dignus est qui sit hæres: ita in regnũ cælorum non intrat, nisi qui factus ciuis supernæ ciuitatis Hierusalẽ, & regni cælestis hæres esse nõ potest, nisi qui à Patre in Filium fuerit adoptatus. Christiani autẽ omnes ita adscripti in numerum ciuiũ, & à Deo patre in filios adoptati, primogenitam cõstituunt Ecclesiã, eruntq; hæredes regni cælestis, nisi sua culpa à patre exhæredentur. Quod autem hic dicit Clemẽs, id accepit ex Epistola D. Pauli ad Hebr. in qua sic dicit: Accessistis ad Sion mõtem, & ciuitatem Dei viuentis, Hierusalem cælestem, & multorũ millium Angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorũ qui cõscripti sunt in cælis, &c. Ex quo facilè potest intelligi quãtæ auctoritatis eius tẽpore fuerit hæc epistola, quam tamen ausi sunt quidã nostro tempore negare esse Pauli. [r] *O magnam arrogantiam.* Exclamando inuehitur in eorum arrogantiam, qui cum à Deo oblata eis beneficia amplecti, & magni facere deberent, ea cõtemnunt, & Dei spernentes benignitatem eum pudore afficiunt. Nõ quod Deus pudore possit affici, in quem nulla cadat animi perturbatio, sed humano more loquitur per ἀνθρωποπάθειαν. Solẽt enim ægre ferre homines, quãdo vident suã sperni liberalitatem & beneficentiã. Ornat autem suam orationem ex aduerso positis antithetis, vt qui seruitutẽ opponat libertati, descensum autem ad homines qui sunt miseri & mortales, saluti, supplicium autem & ignem æternũ, vitæ æternæ. Ignem autem illũ, dicit Dominum parasse Diabolo & Angelis eius, cõgruenter ei quod dicit Christus Iudex apud Matthæũ, lata in impios & sceleratos sentẽtia qui erant à sinistris. Di-

Math. 25. scedite à me maledicti in ignem æternũ, qui paratus est Diabolo & Angelis eius; Paratus, inquam, à Domino, ab ipso Iudice Christo, nõ hominibus, sed Diabolo & Angelis eius, id est Dæmonibus: Nã qui à gratia penitus exciderãt, nullam à Deo salutẽ poterant expectare, cùm Deus velit omnes homines saluos fieri. Iam verò cùm Diabolo & Angelis eius paratus sit ignis æternus, meritò est dãnanda illa plane impia Origenis sententia, quòd futurum sit tandem vt Dæmones salutem assequantur. [s] *Non negligit*

autem Dominus. Non solum obtestatur Paulus, sed ipse quoq; Dominus omnem dat operã, vt homines è tenebris excitatos ducat ad lucem. Quod autem dixit Paulus, Clemens tribuit Domino. Nam per os Pauli loquitur Christus; An experimentũ quæritis, inquit, eius qui in me loquitur Christus. Christũ au- 2.Cor.13. tem Dominũ vocat Clemens, Solem resurrectionis, cùm quod à vitiorum tenebris excitatos illuminet virtutibus, tum quod ad vitã æternã credentes sit deducturus. Ante luciferũ autem eum gigni dicit, id secutus quod apud Psalmographũ dicit ipse Deus; Ego ante luciferũ genui te. Gigni autem dicit, non Psal.109. autem esse genitũ, quod sit æterna filij Dei generatio. Vitam autem eum esse dicit largitum proprijs radijs. Nam ipse quoq; aliquando se dicit esse viam, veritatem & vitam: aliquãdo autem vitam & resur- Ioan.4. rectionem. Ipse ergo cùm sit vita, est etiã author vitæ, quã largitur omnibus. Quod autem dicit eum esse largitũ proprijs radijs, hoc dicit, non quod materiatos habeat radios, sed quod cũ eum dicat esse Solem, quod quidem dicitur per metaphorã, metaphoricè quoq; ei tribuit radios, qui significant influentem eius virtutem. [t] *Ne quis ergo verbũ despiciat.* Verbum dicitur & hypostaticũ, quod dicitur Dei filius, & προφορικὸν, id est, quod enunciatur & profertur. Vtrouis autem modo accipiatur, non est verbum despiciendum. Nec verbum, inquam, Dei filius, qui pro salute nostra descendit de cælis: nec verbũ quod est pronunciatũ, vel scriptis mandatũ, vt religionem & rectam vitæ agendæ rationẽ disceremus. Qui Verbũ, vtrouis modo sumatur, despexerit, seipsum despicit, vt qui suæ salutis nõ quam par est curã gerat. Verba Dei loquentis nõ audierunt Hebræi in deserto, nec eius præceptis paruerunt. Quo factũ est, vt cum quadraginta annos cum eis versaretur, & mirabilia edẽs opera eos tẽtaret & probaret, ipsi verò peruicaci & obstinato corde, eius præcepta & vitæ agendæ instituta, tanquam ea non agnoscentes, non obseruarent; iurauit eos nõ intraturos in requiem suam, & quod iurarat reipsa sit adimpletũ, cum vno & altero excepto, ex tam multis Israëlitarum milibus terrã promissam nemo intrarit. Ita qui Dei Verbum quod nobis est annunciatũ, vel nõ audit, vel auditum despicit, promissum regnum cælorum non intrabit. [u] *Videte minas, videte adhortationem.* Cum Deum & minas intentantem, & nos adhortantem audiamus, & quantum nobis promittat honorem videamus, cur Dei gratiã mutamus in iram, id est, cur Deum ad irã prouocamus, qui nos gratis magnis afficit beneficiis, & nõ verbũ eius attentis auribus & animis audientes, omni immunda cogitatione & peruicacia expulsa, Deũ hospitio excipimus? Nõ satis est autẽ verba Dei audire, nisi etiã ea re ipsa exequamur, bonasq; & Deo dignas edamus actiones. Nam vt dicit Dominus in Euangelio dilecti sui discipuli; Si quis diligit me, sermonẽ meum seruabit, & pater Ioan.14. meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionẽ apud eum faciemus. [x] *Est enim magna gratia eius promissionis.* Magnum est, inquit, beneficiũ eius quod nobis promisit, si hodie vocem eius audierimus. Promisit nobis regnũ cælorum & vitam æternam. Magna est gratia, magnũ, inquam, donum gratis datum, cùm nulla nostra præcessissent merita. Sed addita est cõditio; Si hodie vocẽ eius audierimus. Vita qui- Rom.6. dem æterna est Dei gratia, vt quæ à Deo detur gratis, nõ tam nostrorũ meritorũ habita ratione, quã suæ bonitatis, additur tamen conditio; Si vocẽ eius audierimus; Hodie. Quid sibi vult illud hodie? Illud, inquit, hodie augetur. Quotidie est hodie, & quotidie est dies Domini, qui nõ deficit. Cùm quotidie ergo & in vnoquoq; die Domini sit hodie, cum sęculis extenditur, & est semper hodie. Ex eo infert; Semper ergo audiamus vocẽ verbi Domini. Hodie ergo audite, significat semper audire vocẽ Domini. Hodie enim est imago æterni sæculi. In æternitate nulla habetur ratio tẽporis, quod circũscribitur per numerũ eius, quod est prius & posterius: Ita cũ hodie sit quotidie, & in vnoquoq; die sit hodie, & nulla habeatur ratio diei præcedẽtis, & diei sequẽtis: hodie audire, est semper audire. Hodie ergo est imago æterni sęculi. Dies verò est signũ & symbolũ lucis, id est, lux significatur per diẽ. Non enim lux idem est quod dies, cùm lux creata fuerit ante diem: Sed nec lux illa creata vera est lux. Vera lux illa est, quæ illuminat omnẽ hominem veniẽtẽ in hunc mundũ, nempe Verbũ. Præclarè ergo dicit Clemens, Lux est Verbũ Ioan.1. per quod Deum cõtemplamur. Sicut enim nihil aspectabile potest videri absq; luce, ita quod cadit sub intelligentiã, id est, νοητὸν quod in primis est ipse Deus, absq; Verbo, quod Gręcè dicitur λόγος, id est Verbum, sermo, & ratio, nemo potest cõtemplari. [y] *Atq; minarum quidem finem.* Errarunt quidem Hebræi, vt qui Dei vocẽ non audierint, & eius viam nõ cognouerint: nec prius cessarunt errare quã Iesus, quem Iosue appellant, Mosi successit, & Hebræorũ reliquias in terrã induxit promissam, lacte & melle fluentẽ. Is Iesus, seu mauis Iosue, fuit typus & figura Iesu seruatoris nostri, qui ex Iudæis paucos qui crediderũt, nempe Apostolos & Discipulos, & aliquot cæterorũ millia, in terrã promissam, nẽpe in regnũ cælorũ induxit, & postremo futuræ sunt etiã saluæ eorum qui crediderint reliquiæ. Quoniam ergo pauci ex iis crediderunt, si cõferantur cum gentibus, quæ Christi fidẽ protinus sunt amplexæ, iure dicit Clemens eos serò tandem discere, se aliter non posse esse saluos, quàm si Iesu crediderint. [z] *Quænam est ergo agnitio.* Quænam sit illa agnitio veritatis, ad quã nos hortatur Dominus, docet Clemens, dicens, Pietas ac Dei cultus. Si solus Deus est veritas, excepto enim Deo nihil vere est, cum quidquid sit præter Deũ, non est nisi per participationẽ, is demum agnoscit veritatem, qui est pius & Dei cultor. Is autem demũ vere colit Deũ, qui Deum adorat in spiritu & veritate. Est autem pietas, vt scribit D. Paulus, ad omnia vtilis, Nam si ea extenditur ad præsentia & futura, est perspicuum eam ad omnia esse vtilem. Ea autem, inquit, habet promissionẽ vitæ præsentis & futuræ. Quod autem pietas ad vtrunq; sit vtilis, docet ipse Christus dicens. Quærite primũ regnum Dei, & cætera adiicientur vobis. Viro ergo bono & pio quæ- Matth.6. renti, regnum Dei promittitur, & interim nõ defutura, quæ sunt huic vitæ necessaria. Quæ ne desint in oratione Dominica iubemur dicere; Panem nostrũ quotidianũ da nobis hodie. Quamuis autem in hac vita multa sint quæ nos perturbãt, & molestiã nobis afferũt, hoc tamen nos debet cõsolari, quod vere piis (ij autẽ sunt qui Deum diligunt) omnia cooperantur in bonum. Neq; ergo piis deest aliquid in hac vita, & in posterũ vita expectatur vita æterna, vt quę sit promissa. Salute nihil est prætiosius, quãto magis æterna? Cur autẽ vocet Clemens fidem vitæ, nõ satis intelligo, nisi fidem in Christum vocet fidem Ioan.14. vitæ, vt qui ipsa sit vita. [a] *Hoc pretium Deus libenter accipit.* Deus tanti facit charitatem & fidem, vt æter-

nam vitam, earũ pretio vendat hominibus. Quamuis ergo gratia Dei sit vita æterna, cùm tamẽ ea vendat iis qui offerũt opera quæ à fide & charitate procedunt, cõstat opera ad æternam salutem esse necessaria. Quo fit vt nõ soli fidei ascribẽda sit nostra salus. Causam autẽ mox subiungit, cur charitatis & fidei pretium Deus lubẽs accipiat. Nam cùm Deũ diligamus, est enim charitas Dei dilectio & proximi, & in eum credamus, & in eo speremus, qui est seruator omniũ, maxime autem fidelium, nõ est mirum si quæ nostra sunt, & ab eo nobis donata, ei sint grata & accepta. Alij qui mũdo ita sunt affixi, vt toti in eo sint, & cælestem patriam & vitæ immortalitatem cõtemnant, non est mirum si à Deo cõtemnantur: φῦκια dicit Etymologicũ Græcũ esse in mari nata animalia. Dicuntur etiam φῦκια alga & spuma marina. Per senem autem Ithacẽsem, intelligit Vlyssem, qui maluit Ithacam patriã suam, quantumuis paruam & instar nidi petræ affixam, & fumũ è domus suæ camino videre exilientem, quam cum Circe frui voluptatibus, & esse immortalẽ. Quod autem dicit Clemens esse seruatorem omnium hominũ, maxime autem fideliũ, non est ita intelligendũ, vt quod vult Origenes, salui tandẽ futuri sint omnes homines, Psal. 35. & non soli homines, sed etiã Dæmones. Sed quod dicit Psalmographus; Homines & iumenta saluabis Domine, ita est intelligendũ, vt Deus omnibus det salutem, sed non eodem modo. Nam bonis quidem & piis salutem dat æternam, cum malis autem præclare agitur, si vtcunq; salutem habeant temporalẽ. Iumẽta quoq; conseruat, cum eis aliquot annorum spatio non afferat interitum, sed ea sinat viuere ad vsum hominũ. Quomodo Dæmones quoq; dici potest seruare, cùm eos non ad nihilum redigat, sed eis Esa. 59. suam relinquat essentiam. [b] *Pietas autem quæ Deo hominẽ.* Formatus quidem est homo ad Dei imaginem & similitudinẽ: sed peccata effecerunt, vt homo procul esset à Deo, & ab eius imagine & similitudine longissimè discederet, sed pietas & verus Dei cultus, Deum colẽdo & orãdo efficit, vt ad Deũ propius accedat, vt qui in spiritu & veritate Deum adorans, ipse quoq; fiat spiritualis. Ad hoc efficiendũ non est ei alius conuenientior magister quàm ipse Deus. Eum itaq; ipsa sibi adscribit magistrũ. Is solus potest Deo hominẽ maxime assimilare pro dignitate. Nam si tales euadimus quales sunt ij cũ quibus versamur, quidni Deo euadant similes, qui dies & noctes Deũ cogitant, in spiritu & veritate eum adorãtes, Phil. 3. & quorum omnis, vt cum Diuo Paulo dicã, conuersatio est in cælis? Sed vbinam docet Deus eos quos docet Deo effici similes? In sacris scripturis: hoc vt scias, vide quæ sequũtur. [c] *Hanc doctrinã Apostolus.* Si tibi est, inquit, curæ tua salus, sacræ literæ te instruẽt ad salutẽ. Sed quomodo? Per fidem in Christũ. Tum demũ enim tibi proderunt sacræ literæ ad hoc vt saluus fias, si in Christũ credas. Legebat quidem Act. 8. Eunuchus Esaiã, sed eius lectio tum demũ ei profuit, cùm à Philippo accepta eius intelligẽtia, ab ipso salutari lauacro fuit tinctus. [d] *Clamat ergo ipse.* Sicut Baptistæ præcursoris, ita etiã ipsius Domini initium Matt. 3. & 4. fuit prædicationis. Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorũ. Appropinquauit, inquã, non appropinquabit, est enim Græcè ἤγγικε. [e] *Cõuertit homines timori appropinquãtes.* Nihil est quod à peccatis magis homines auertat, & ad virtutẽ conuertat, quàm si sibi viderint impẽdere pœnas suorũ peccatorũ, cùm interim appropinquet merces eorũ quæ rectè gesta sunt & è virtute. Conuertit ergo Dominus homines timori appropinquantes, id est timentes ne breui sint daturi pœnas suorũ peccatorum. Philipp. 4. [f] *Ea ratione Apostolus.* In D. Pauli epistola ad Philippenses, quos constat fuisse Macedones: sunt hęc verba; ὁ κύριος ἐγγὺς, id est, Dominus prope est, non autẽ ἤγγικε, id est, appropinquauit Dominus. Quod autẽ subiungit Clemens, εὐλαβεῖσθε, μὴ καταληφθῶμεν κενοί, in ea epistola non inuenitur. Quo fit vt suspicor id à sciolo aliquo fuisse additũ. Quod autem dicit Clemens, Apostolum fieri diuinæ vocis interpretem, nisi fallor ita est intelligendũ, Appropinquare regnum cælorũ, idem esse quod, Prope est Dominus, qui & bonis dat regnum cælorũ, & malis irrogat pro meritis supplicia. Ex quo sequitur esse cauendum ne depræhendamur vacui, ne si virtutibus vacuos nos Dominus depræhenderit, is nos meritò condemnet. Hæc est mea cuiusmodicunq; coniectura. [g] *Vos autẽ qui estis adeò audaces.* Conuertit sermonem ad gentes quæ non credunt, & ad eos qui non crediderunt, suadetq; vt omnes Verbũ audiant quod est omnibus reuelatũ, nulli celatum. Dicens autem Paulo roganti pro Christo, intelligit eum fungentẽ legatione. Tria autẽ dicit quibus ad Christũ adducitur infidelis: per fidẽ. Nam vt in omnibus disciplinis sunt quædam credenda tanquã principia, sine quibus eas non possumus assequi, ita Christum esse Deũ primum est credendũ. Paulo post autẽ id ab ipsa docetur experientia, cùm cõstet Christum ea fecisse quæ solus Deus potest facere. Id postea docet scriptura, quæ & ostẽdit ea quæ de Christo sunt prædicta, bonisq; instituit præceptis & institutis eos qui sunt initiati. Vult autem Verbũ audiri ab omnibus: Ideo enim profertur, vt id omnes audiant; Id Verbum dicitur etiam lux vera, & sicut lux omnibus est cõmunis, ita Verbũ omnibus illucescit, nisi si qui sua culpa claudant oculos. Cimmerij populi Septentrionales sunt adeò à Sole remoti, vt velint nolint, perpetuo cogãtur esse in tenebris. Sed in Verbo nullus est Cimmerius, nisi qui sua culpa illucescentẽ lucem nolit videre; Sunt autẽ Cimmerij qui etiã dicti sunt Cymbri, qui cum Romanis olim bellũ gessere, à quibus Duce Mario sunt insigni victoria victi, fusi & profligati. [h] *Festinemus ad salutẽ.* Cùm Deus ipse, inquit, nostram ita procuret salutem, vt pręcipuum atque adeò vnum eius sit opus vt salui simus, nõ est nobis cunctandum. Festinemus ad salutẽ, festinemus ad Baptismi regenerationẽ, est enim baptismus prima ianua ad salutẽ: Est vnus, inquit, Deus, cui in Baptismo nomen damus. Vt est autẽ vnus Deus, licet eius distinctæ sint personæ, vna enim est essentia, diuersæ autem eius hypostases: ita nos qui multi sumus, in vnum cogamur & cõciliemur. Id in nobis efficiet vnio monadicæ essentiæ: Vnio autẽ dicitur monadicæ essentię, qua Patris & Filij & Spiritus sancti, tres personæ seu hypostases cõueniunt in vnam essentiam diuinitatis. Apud musicos dicitur harmonia, multarum vocum, nempe acutarum & grauiũ, quæ alioqui separatæ dissonant ac discrepãt, vnio vnum efficiens cõcentum. Ita in Dei Ecclesia fit vnio, quando multorũ voces in diuinã coëuntes harmoniam vnum efficiunt cõcentum, qui vnũ sequitur Chori Ducem & magistrũ, nẽpe Verbũ. In hoc autẽ maxime cõsistit hic cõcentus, quod in dogmatibus vnã & eandem sequatur veritatẽ, & vnũ & eundẽ agnoscens patrẽ dicat, Abba pater. Eam verã & primã vocẽ Deus audit à suis filijs per gratiã ab eo adoptatis.

At, inquitus,

[a] *At, inquitis, non est nobis fas euertere consuetudinem traditam à patribus. Quid verò, an non primo alimento lacte vtimur, cui certè in lucem editos nutrices nos assuefecere? Cur verò paternas facultates augemus aut diminuimus, & non æquales, vt accepimus, conseruamus? Cur autem non amplius in sinu paterno comedentes singultimus, vel etiam alia quæ dum vt infantes faceremus, & aleremur à nutricibus, risum mouimus, non amplius facimus?* ὠακολύζομεν. *sed nos ipsos etiamsi pædagogos minimè habuimus, correximus.* [b] *Deinde in affectionibus quidem excessus, etsi sint damnosi & periculosi, dulces tamen accidunt: in vita autem, non improbum relinquentes consuetudinem vitiosámque & impiam, etsi patres ægrè ferant, declinabimus ad veritatem, & eum qui verè est pater inquiremus, tanquam letifero aliquo veneno reiecta consuetudine. Hoc ipsum enim est pulcherrimum argumentum, ad vobis ostendendum, quod ex insania & hac longè infelicissima consuetudine odio est habita pietas & Dei cultus. Nunquam enim esset odio habitum vel prohibitum tantum bonum, quo humano generi nullum à Deo datum est præstantius, nisi abrepti à consuetudine, deinde nobis occlusis auribus, vt equi duræ ceruicis habenas detrectantes, & ore frænum mordentes, fugeretis rationes, vestræ quidem vitæ aurigas nos excutere cupientes: sed vos ipsos præ inscitia præcipites dantes in exitium, sanctum Dei Verbum ducitis execrandum.* [c] *Vestræ itaque electionis vos consequuntur præmia, ex Sophoclis sententia:*

Mens vana, inutiles aures, curæ irritæ.

Et nescitis hoc longè esse omnium verissimum, quòd boni quidem & pij bonam consequentur remunerationem, vt qui bonum honorarint: qui autem contrà sunt mali, supplicium conueniens. [d] *Ac etiam vitij principi imminet supplicium? Et certè minatur Zacharias fore vt puniatur: In te est qui elegit Hierusalem, non ecce hoc est torris euulsus ex igne?* Zach.8. [e] *Quænam ergo adhuc inest hominibus appetitio mortis voluntariæ? Cur verò ad mortiferum hunc torrem confugerunt, cum quo comburentur, cùm liceat rectè ex Deo viuere, non ex consuetudine; Deus enim vitam largitur. Mala autem consuetudo post excessum ex hac vita, vanam pœnitentiam affert cum supplicio. Passus nouit quoque stultus, quod perdit* Hesiodus. *dæmonum superstitio, & salutem dat verus Dei cultus.* [f] *Videat vestrûm aliquis eos qui adorant simulachra, sordida coma, veste centa & lacera deformatos, à lauacris quidem omninò abstinentes, excrescentibus autem vnguibus efferatos, & multos etiam pudendis priuatos, re ipsa ostendentes, templa idolorum esse quædam sepulchra vel carceres. Hi certè mihi videntur lugere, non deos colere, vt qui ea passi sint, quæ sunt potius digna misericordia, quàm Dei cultu ac religione. Et hæc videntes vos adhuc cæcutitis, & ad vniuersorum Dominum non respicietis? Non autem ex iis qui hîc sunt carceribus fugientes, confugietis ad eam quæ est ex cælis misericordiam? Deus enim ex multa benignitate & clementia hominem retinet & complectitur, sicut cùm pullus è nido excidit, mater auis è nido auolat. Si quando autem serpens pullo deuoraturus inhiet, mater circumuolat, natos charissima pignora deflens. Deus autem pater & suum quærit figmentum, & ei quod lapsum est medetur, & feram persequitur, & pullum rursus in nidum recipit, vt rursus aduolet incitans. Deinde canes quidem, qui iam aberrauerunt sagacibus naribus quærentes, Dominum inuestigant: Nouit autem, inquit, bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israël autem me nõ cognouit.* Esa.1. *Quid ergo Dominus? Iniuriæ acceptæ obliuiscitur, adhuc miseretur, adhuc postulat pœnitentiam.* [g] *Volo autem vos rogare, an non vobis videtur absurdum, vos ipsos qui estis Dei figmentum, & ab ipso animam accepistis, & omnino Dei estis, alij seruire Domino, & præterea colere quidem pro rege tyrannum, pro bono autem malum? Quis enim, ô per veritatem, sanæ mentis, bonum relinquens versatur cum vitio? Quis est autem qui Deum fugiẽs, viuit vnà cum dæmoniis? Quis autem, cùm possit esse Dei filius, delectatur seruiture? Aut quis cùm cæli*

poßit esse ciuis, erebum persequitur, cùm ei liceat colere paradisum, & cælum circumcirca obire, vitalisque & puri esse fontis particeps, per lucidam illam in aëre suis vestigiis ambulando nebulam, & contemplando, vt Helias, salutarem pluuiam? Illi autem, instar vermium, in cœno & voraginibus, nempe voluptatis fluentis voluntati, inutilibus & stultus pascũtur delitiis, suilli quidam homines. Sues enim cœno magis delectantur, quàm aqua munda: & in congestæ paleæ versari cumulo, est quædam insana eis delectatio, vt ait Democritus. [i] *Ne ergo, ne euadamus mancipia, neque porcis efficiamur similes, sed vt germani filij lucis, intueamur lucem & sursum aspiciamus, ne nos esse adulterinos deprehendat Dominus, quemadmodum sol aquilas.* [k] *Ducamur ergo pœnitentia, & ex ignoratione traducamur ad scientiam ex imprudentia ad prudentiam, ex intemperantia ad temperantiam, ex iniustitia ad iustitiam, ex impietate & nulla religione ad Deum. Pulchrum est periculum ad Deum transfugere.* [l] *Multa alia possumus bona consequi nos iustitiæ amatores, qui æternam salutem persequimur. Quinetiam eorum quæ Deus ipse tacitè significat, loquens per Esaiam, est hæreditas iis qui colunt Dominum. Est pulchra quidem certè & amabilis hæreditas, non aurum, non argentum, non vestis in qua sunt tineæ: nec res terrenæ quas subit latro in diuitiis terrestribus cæcutiens, sed thesaurus ille salutis, ad quem eportet eos contendere qui Verbi fuerint amatores.* [m] *Hinc autem nobiscum abeunt bona opera, & veritatis pennis simul euolant. Hanc nobis hæreditatem æternum Dei tradit testamentum, donum æternum suppeditans.* [n] *Hic autem amore nostri præditus noster pater, verè pater, non cessat adhortari, admonere, docere, diligere. Neque enim cessat dare salutem. Consulit autem ea quæ sunt optima. Efficiamini iusti, ait Dominus. Qui sititis, ite ad aquam: & quicunque non habetis pecuniam, ite & emite, & bibite absque pecunia. Adhortatur ad lauacrum, ad salutem, ad illuminationem, propemodum clamans & dicens: Do tibi, ô fili, terram & mare, & cælum, & quæ in eis sunt tibi omnia largior animantia. Solummodò, ô fili patrem sitias, Deus tibi gratis ostẽdetur. Non cauponatur veritas, dat tibi & volucria & natatilia & terrestria animantia. Hæc tibi cum gratiarum actione sumendis nutrimentis pater est fabricatus, quæ pecunia quidem emit qui est adulterinus, & filius perditionis, cuius institutum est seruire mammonæ: tibi autem tua permittit. Germano dicit filio, qui amat patrem, propter quem adhuc operatur, cui etiam soli promittit, dicens: Et extendetur terra ad confirmationem. Interitui enim seu corruptioni non confirmatur. Mea enim est vniuersa terra: ea autem tua quoque est, si Deum receperis. Vnde iis qui crediderunt, meritò annunciat Scriptura: Sancti autem Domini erunt hæredes Dei gloriæ & potentiæ. Quænam est, dic mihi, ô beate, gloria? Quam oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, & lætabuntur in regno Domini sui in æternum.*

3.Reg.18. — ἐπὶ φορυτῷ παρῃμμένοι. — φιλόλογοι. — Esa 55. — εὐχαρίστοις τροφαῖς. — Esa.64. — 1.Cor.2.

COMMENTARIVS.

[a] AT, *inquitis, non est nobis fas euertere.* Obiiciebant gentes suã causam defendentes, quod à patriis moribus & consuetudine nõ liceret discedere. Clemens autem consuetudinis cõmunem locum tractans, multis probat exẽplis nõ esse consuetudinem mordicus tenendam. [b] *Deinde in affectionibus.* Augentur aliquãdo affectus, & ita mutantur; nõ mutantur autem sine dãno & periculo eius qui afficitur, & tamen mutatio illa est iucunda. Si ergo, inquit, in affectibus est mutatio iucũda, quãto magis in vita mutatio debet esse iucunda, qua mala relicta consuetudine declinamus ad veritatem: nec est ideo desistendum, quia pater ægrè ferat, maximè cùm verũ inquiramus patrẽ, à quo est omnis paternitas in cælo & terra. Hæc autem ideò dicebat Clemens, quod nihil esset quod gentes magis auocaret à Christianismo, quã quod necesse esset, vt à parentibus eis traditã relinquerent cõsuetudinem. Hoc cum futurũ sciret Christus, pronunciauit eum ipso nõ esse dignum, qui non propter ipsum odisset patrem & matrem. Non quod filiorũ in patres probaret impietatem, sed quod pietas in Deũ sit præferenda pietati in homines. Imo verò nõ est dicenda pietas, cùm propter patrem hominem Deus pater offenditur, à quo habet pater vt sit pater, & filius vt sit filius. Quoniam autem illam veterem, & à parentibus traditã tãti faciebant cõsuetudinem, vt propter eam in Christum nõ crederent, dicit illam esse reiiciendã, tanquam letiferum venenũ. Letiferum est enim venenum quod morte afficit animã, mortua autẽ est anima à qua separatur Christus, qui est

Ephes. 3. — Luc.14.

qui est vera vita. [c] *Vestræ itaque electionis.* Qui se in exitium dant præcipites, id ex libero arbitrio, & sua sponte eligunt. Ea itaq; eos sequuntur præmia quæ ipsi elegerunt: Ad ea autẽ ostendenda citat Sophoclem: Quid ergo dicit Sophocles? Mens vana, Græcè est φρῦδος, id est, perit mens & ingeniũ: nam cũ ea quæ mala sunt eligat, mens eis merito dicitur periisse. Aures inutiles: nam cùm ea audiãt quæ bona sunt & salutaria, & ea reiiciũt, aures sunt eis planè inutiles. Curæ irritæ Græcè φροντίδες κεναί, id est, inanes curę & solicitudines. Nam cũ eis regnũ Dei & vita æterna quærenda proponatur, illi autẽ in rebus terrenis, & quæ sunt huius mundi, omnem suã ponunt curã & solicitudinem, quàm inanes sint curæ, ex hoc licet videre, quod in eis nihil sit solidum, nihil firmũ & stabile, vt quæ momento tẽporis corruant & intereant. Et in hoc quidem mundo sic puniuntur mali, quod mente careant, frustraq; sint eis datæ aures, vanæq; & inanes sint eorum curæ & solicitudines: Sed hoc nõ sufficit. Nam & bonis post hanc vitam pro remuneratione datur vita æterna: malis autem supplicium æternum. [d] *Ac etiam vitij principi imminet suppliciũ.* Satanam seu Diabolũ vocat Clemẽs vitij principem, vt qui ad homines tentãdos, & ad vitium inducendos principatũ gerat, licet resistentes nõ possit cogere. Cuilibet enim peccatori ex se est perditio, vt qui sua spõte peccãs pereat. Diabolo autem & angelis eius paratus est ignis æternus, æternũ suppliciũ. Huius ignis æterni intentãtur minæ, nõ solum sceleratis & impiis, sed etiã Diabolo sceleratorũ principi. Sed si est ignis paratus Diabolo, quomodo vocat eũ Clemẽs torrẽ ex igne erutũ? Et si est Diabolus torris ex igne euulsus, quomodo stare poterit, quod, & nunc Diabolus inferorũ igni crucietur, & sit torris ex igne erutus? De his quidẽ absit, vt ausim quidquã certi statuere. Meam tamen qualemcũq; coniecturam in mediũ proferam. Diabolo quidẽ paratus est ignis æternus & eius Angelis. Eo futurum est in fine seculorũ, vt omnes in ęternũ crucietur. Interim autẽ sunt quidẽ aliqui, qui eo iam torquẽtur, aliqui verò qui in eum nõdum missi, tandiu ab eo absunt, dum ad exercenda iustitię diuinæ munera eis cõmissa mittuntur. Aliqui verò qui ad tẽpus ab inferis remoti, tandiu absunt, dũ ab eis fiãt, quæ Deus iusserit. Et ij sunt qui dicũtur torres ex igne eruti. Hæc habui quæ dicere, Clementis secutus sententiã. Nam nõ me fugit D. Hieronymũ aliter interpretari. [e] *Quãnã ergo adhuc inest hominibus.* Immoratur in eo quod iam dixit, eos sua spõte sibi afferre interitũ, & id amplificatur. Cur, inquit, desiderãt homines sibi ipsis mortẽ consciscere? Cur ad mortiferũ torrem cõfugerunt, id est ad Dæmonẽ? Cũ quo cõburentur: Idẽ enim ignis qui paratus est Diabolo, eos quoq; cõburet qui colũt Dæmones. Vt autẽ Demones colant, nõ alia mouẽtur ratione quàm cõsuetudine, & interim malè viuũt, licet autẽ eis rectè viuere Deũ colẽdo. Est autẽ elegãs hæc antithesis. Si ex Deo rectè viuas Deũ colẽdo, Deus dat tibi vitã: Si autẽ colas Dæmones malã sequẽdo consuetudinẽ, ex mala cõsuetudine hoc assequeris, vt post hãc vitã te Dęmones coluisse frustra pœniteat, & æterno afficiaris supplicio, quodquidem est mors secũda. Nec hoc potest quisquã inficiari, cũ vel stultos ipsa doceat experiẽtia, falsam Dæmonũ religionẽ afferre exitiũ, verũ autẽ Dei cultũ, salutẽ. [f] *Videat vestrũ aliquis.* Ex ipso idolis sacrificantiũ, & Dæmones colentiũ habitu, ostẽdit quàm turpis & indignus esset idolorũ cultus. Quales autẽ hic describit, erãt Dæmonũ Sacerdotes, qui nõ vt Christiani Sacerdotes lętãtur in Domino, sed ipso ornatu & habitu magis luctũ pręse ferũt, quàm cultũ Deorũ. Ex his autẽ Galli Sacerdotes Cybeles ipsi sibi amputabãt virilia. Et hoc est quod dicit ex iis multos esse pudẽdis priuatos. [g] *Volo autẽ vos rogare.* Ostẽdit quàm sint absurda quæ fiãt ab idololatris, qui cũ sint à Deo creati, nõ ipsum Deũ colũt, cuius sunt omnino, sed Dæmones colũt, & ipsis seruiũt. Est autẽ totus hic locus plenus antithetis, quæ orationi mirã afferũt gratiã & venustatem. Regi opponitur Tyrãnus, bono malũ, virtus vitio, Deus Dæmoniis, filius seruo, cælũ Erebo. Absurdũ est autẽ vt qui cęli possit esse ciuis & paradisum colere, & puri illius fõtis qui erat in paradiso esse particeps, malit in Erebo degere. Quod autẽ allegoricè per hoc sit intelligẽda cõtẽplatio, ex hoc licet intelligere, quod dicat puri illius fõtis esse participẽ per lucidã illã suis vestigiis in aëre ambulãdo nebulã, cõtẽplãdo vt Elias, salutarẽ pluuiã. Est ergo puri illius in paradiso fõtis participatio diuinæ bonitatis cõtemplatio, qua fruebatur Elias dum per lucidã nebulam salutarem cõtemplaretur pluuiã. [h] *Illi autẽ instar vermiũ.* Corporeæ voluptates, vt quæ puræ nõ sint, nec sinceræ, cœno & luto merito assimilãtur, & qui se eis, explẽt in eis, sicut porci in cœno, volutari dicũtur. Cõtra autẽ sunt purę & sinceræ animi voluptates, vtpotè virtutes & diuinę contẽplationes, à quibus abest omnis turpitudo & obscœnitas, & tamẽ adeo insaniũt mortales fere omnes, vt corporis voluptatibus, quæ sunt impuræ & beluinæ, magis delectẽtur, quàm sinceris animi voluptatibus, quã insanã delectationẽ esse porcorũ dicebat Democritus. [i] *Ne ergo, ne euadamus mãcipia.* Nostræ mẽtis oculi eo sunt dirigẽdi, vbi nostrũ habemus patrem, & ideò in oratione Dominica quotidie dicimus; Pater noster qui es in cælis. Deprehẽdit autẽ Domin⁹ eos nõ esse germanos suos filios, qui nõ sursum aspiciũt, & patrẽ in cælis nõ agnoscũt. Deprehẽdit, inquit, Domin⁹ sicut Sol aquilas. Aquilæ quæ solẽ nõ valẽt intueri, deprehendũtur nõ esse germanæ, sed adulterinæ. Deprehẽdit autẽ vel Sol ipse, vt vult Clemẽs, vel ipse pater, vt vult Plini⁹ qui sic scribit; Haliætus tantũ implumes etiamnũ pullos suos percutiẽs, subinde cogit aduersos intueri Solis radios, & si cõniuentẽ, fletemq; animaduertit, præcipitat è nido veluti adulterinũ & degenerẽ, illũ cuius acies firma cõtra steterit, educat. Plin. lib. 10. cap. 3. [k] *Ducamur ergo pœnitẽtia.* Ne deterreãtur Gentiles, quod sit odiosum & periculosum transfugæ vocabulũ, eos cõfirmat, dicens; pulchrũ esse & honestũ ad Deũ trãsfugere, ad quẽ quod trãsfugerint, nemo est qui eos iure possit reprehẽdere. [l] *Multa alia possumus bona.* Bonũ esse ad Deũ trãsfugere docet ex iis quæ hic dicit. Et iã quidẽ prius dixerat bona aliqua, quæ cõsequũtur ij qui salutẽ æternã studẽt adipisci, sed nũc transit ad maiora, nẽpe ad desiderabilẽ illam hæreditatẽ, quam Deus promittit apud Esaiã, sed tacitè & mysticè. Ea nõ est terrestris, nec huiusmodi vt aliquid detrimẽti ei afferri possint tineæ, vel suffurari fures qui in diuitiis terrestrib⁹ cæcutiũt, vt qui eas magnificiãt, cũ sint caducæ & instabiles, sed thesaurus salutis quẽ student assequi, qui verbi sunt amatores, sed quisnã est ille thesaurus? Esa. 54. Is qui est in Christo Domino. In quo vt dicit Paul⁹ ad Colossenses, sunt omnes sciẽtiæ & sapiẽtiæ thesauri abscõditi. Et ideo dicebat ipse Christus in Euãgelio. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, Math. 6.

vbi ærugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furãtur. Theſaurizate autem vobis theſauros in cælo. Ij theſauri quos bonis actionibus theſaurizamus in cælo, nõ ſunt aliud quàm theſauri ſcientiæ, & ſapientiæ Chriſti, quibus fruũtur qui benefici fuerint in pauperes, & aliis actionibus Chriſti beneuolẽtiam ſibi conciliarint. [m] *Hinc autẽ nobiſcũ abeunt.* Quomodo ad eam perueniatur hæreditatẽ, docet Clemens; Hinc, inquit, nobiſcum abeunt bona opera, & veritatis pennis ſimul euolant. Bona, inquit, quæ fecimus opera nõ intereunt, ſed nobiſcũ abeunt, ſed quomodo abeunt; Veritatis pennis ſimul euolant, quaſi diceret; Ea demum bona opera nobiſcũ euolant, quæ in altum euehit penna veritatis; id eſt quæ vera ſunt, & in quibus nihil eſt fictũ, nihil ſimulatũ, nihil quod vllam redoleat hypocriſim. Sed quî ſciemus futurũ, vt hæc nobis obueniat hæreditas? Quoniã æterno teſtamẽto ſumus inſtituti hæredes. Hoc cum ſit æternũ, nihil eſt quod ipſum poſſit infirmum reddere & irritum: Æternum itaq; nobis donum ſuppeditat. Cùm ſit autem donũ, gratis datur: Nulla enim noſtra ſunt huiuſmodi opera, vt ex ſe vitam mereantur æternam; ſed cum operantibus Deus eam ſit pollicitus, & ſine iis nõ detur, licet ea hæreditatis vitæ æternæ cauſa nõ ſint efficiens, ſunt tamen cauſa adiuuãs, cui nituntur noſtra merita, & merces quæ eſt à Deo promiſſa. [n] *Hic autẽ amore noſtri.* Æternæ vitæ hæreditatem eo, inquit, facilius aſſequi poſſumus, quod qui æterno ſuo teſtamento eam nobis promiſit, ipſe eam dat, & qui dat ſalutem, vt qui nos diligat, ipſe nos aſſidue hortatur & admonet. Nec ſatis eſt admonere & adhortari, ipſe quoq; conſulit quæ ſunt optima. Efficiamini iuſti, ait Dominus. Vbinam autẽ ſcriptum ſit; Efficiamini iuſti, me ignorare fatear neceſſe eſt. Nam in eo Eſaiæ loco qui mox adducitur, nõ eſt ita ſcriptũ, ſed in fine præcedentis capitis ita habẽt Septuaginta; ἔστι κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι κύριον. καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι δίκαιοι, λέγει κύριος, id eſt, Eſt hæreditas iis qui ſeruiũt Domino, & vos eritis mihi iuſti, dicit Dominus. Clemens autẽ legit δίκαιοι γένεσθε, id eſt, efficiamini iuſti quod eſt hortantis vel conſulentis, non autem narrantis fore vt Domino ſint iuſti. Quod autem ſequitur in ſequenti, nempe in 55. capite, dicit Clemens eſſe exhortationem ad baptiſmum, ſalutem & illuminationem. Hæc enim tria vocabula vnum & idem ſignificant, & meritò. Nam baptiſmo peccata remittũtur: Cui autem remittuntur peccata, is iuſtificatur, Iuſtificato autẽ ſalus datur. Porro autem cùm baptizato hæ tres Theologicæ virtutes infundãtur, quæ prius tãtum in eo erant inchoatæ & imperfectæ, is à Deo illuminatur. Idẽ ergo ſignificant baptiſmus ſeu lauacrũ, & ſalus & illuminatio. Nõ autem alios vult venire ad baptiſmũ, quàm eos qui ſitiunt Dominũ, id eſt, qui Domini tenentur deſiderio. Nam qui aliò ſpectãt vt Sarraceni, qui nõ aliam ob cauſam baptizãtur, quàm vt tetrum odorẽ à corpore ſuo expellant, eorũ inutilis & inefficax eſt baptiſmus. Et hoc eſt quod apud
Ioan. 7. Ioannẽ dicit Chriſtus, Si quis ſitit, veniat & bibat. Ei autẽ qui ita ſitiens venit ad baptiſmũ, Deus & ſeipſum dat gratis, & quæcũq; propter hominẽ eſt fabricatus, dum ea ſumantur cum gratiarũ actione. Et
Matth. 6. ideo dicit Dominus; Primũ quærite regnũ Dei, & cætera adiiciẽtur vobis. Gratis enim accipit is cuius primus eſt ſcopus vt Dominũ inueniat, & nihilominus ei à Domino ſuppeditãtur, quæ ſunt ad hãc vitã neceſſaria. Qui autem Dominũ non quærit, ſed mãmonæ ſeruit & pecuniæ, is qui acquirit nõ gratis accipit, vt qui ſit adulterinus filius, & pecunia emit quæ labore parãtur incredibili. Hic mihi videtur eſſe ſenſus huius quod dicit Clemẽs. Quod autem Græcè eſt λέγει, καὶ ἡ γῆ πεπατασθήσεται εἰς βεβαίωσιν, ἡ γὰρ χωρεῖται τῇ φθορᾷ, quod verti; Et terra extẽdetur ad confirmationẽ. Nõ enim cõfirmatur interitu & corruptione, nec quid ſit intelligo, nec vbi id ſumpſerit Clemẽs ſcio. Perſpicaciorib' itaq; id relinquo inueniendũ.

Habetis, ô homines, diuinam gratiæ promiſsionem: audiuiſtis etiam alias ſupplicij minas, per quæ dat ſalutem Dominus, & gratia & metu hominem inſtituens. Quid cunctamur? cur non ſupplicium effugimus? Cur non donum ſuſcipimus? Cur non eligimus ea quæ ſunt præſtantiora, Deum malo, & idololatriæ preferentes ſapientiam, & vitam morte commu-
Ecclef. 15. *tantes? Ecce, inquit, ante faciem veſtram poſui mortem & vitam: tentat te Dominus vt*
Eſa. 1. *vitam eligas. Conſulit tibi vt pater, Deo obedite. Si enim me, inquit, audieritis & volueritis, bona terræ comedetis. Obedientiæ eſt gratia. Sin autem mihi non obedieritis, neque volueritis, gladius vos & ignis deuorabit. Inobedientiæ eſt iudicium. Os enim Domini hæc locutum eſt, lex veritatis, Verbum Domini. [a] Vultis ne ego ſim vobis bonus conſiliarius? Sed vos quidem audite, ego autem, ſi fieri poſsit, oſtendam. Vos quidem oportebat, ô homines, de ipſo bono cogitantes, teſtem à natura ingeneratum & eum fide dignum adducere, nempe fidem, quæ ex ſe & ex ſua domo apertè eligit id quod eſt optimum, nec quærere aut laborare an ea ſit perſequenda. Etenim an aliquem inebriari oporteat exempli gratia, dubitare oportet? Vos autem inebriamini, priuſquam conſideraueritis. Et an iniuria ſit facienda, non valde eſtis ſolliciti, ſed quamprimùm iniuriam facitis. Solùm autem an Deus ſit colendus quæritis: & an ſapiens, hoc eſt, Chriſtus & Deus ſit ſequendus, hoc conſultandum & deliberandum eſſe cenſetis. Cum nec quid Deum deceat vnquam cogitaueritis; Creditis nobis ſi vos inuadat ebrietas, vt ſobrij & moderati ſitis. Creditis, ſi affecti eſtis iniuria, vt viuatis. Si autem vultis credere, euidentem virtutũ fidem ſuſpicientes, ex redundanti quadam*

copia vobis

copia vobis adducam de Verbo persuasionem. Vos autem (patrij enim mores adhuc vos præoccupatos abducunt à veritate) iam audieritis quomodo se habet id quod sequitur. [b] Neque vero vos huius nominis pudor occupet, qui viris damnum affert maximum. [c] In veritatis ergo stadio nos apertè exuentes, germanè ac legitimè certemus, designatore quidem Verbo sancto, certamen autem ac præmium certaminis agonotheta proponente Domino vniuersorũ. Non proponitur enim nobis paruum certaminis præmium immortalitas. [d] Non curetis ergo, nec si vobis detrahant quidam forensium rabularum quisquiliæ, dæmonum superstitionis impium ducentes chorum, amẽtia & insania in ipsum deturbati barathrum, simulachrorum factores, & adoratores lapidum. Illi enim ausi sunt homines in deos referre, tertiumdecimum Macedonem Alexandrum in deorum numerum adscribẽtes, quem Babylon arguit mortuũ. Diuinum itaque admiror Sophistam, ei nomen erat Theocritus. Irridens is Theocritus vanas hominũ opiniones quas de diis habebãt, dixit ad ciues: O viri, inquit, bono estote animo, donec videtis deos mori ante homines. Hos autem deos qui sub aspectum cadunt, & horum qui sunt geniti promiscuam qui adorat colluuiem, & qui cum eis fornicatur, is est dæmonibus illis longè infelicior. Deus enim nullo modo est iniustus vt dæmones, sed quam fieri potest iustissimus: neque illi est quidquam similius, quàm qui ex nobis fuerit quàm iustissimus. [e] Ite in viam omnes qui illiberalem manuum artem exercetis, populus qui Mineruam Iouis filiam Gorgopin & Ergatin stantibus ventilabris oratis: stulti lapidum opifices iidemque adoratores veniant, Phidias vester & Polycletus, & rursus Praxiteles, & Apelles, & quicunque illiberales & sordidas tractant artes, qui sunt terreni terræ operarij. Tunc enim, inquit quædam prophetia, res hîc se habebunt infeliciter, quando crediderint statuis. Veniant ergo rursus (non enim desinam vocare) viles abiectique artifices: nullus vtique ex his spirantem fabricatus est imaginẽ, sed neque ex terra mollem carnem effecit. Quis liquefecit medullam? aut quis fecit vt ossa concrescerẽt? quis neruos distendit? quis venas inflauit? quis in ipsis sanguinem infudit? aut quis cutem extendit? vbinam autem quis eorum oculos fecit videntes? quis inspirauit animam? quis donauit iustitiam? quis promisit immortalitatem? Solus vniuersorum opifex Pater, cuius est ars longè optima ac præstantissima, talem animatam imaginem, nos nempe hominẽ fecit. [f] Olympius autem vester imago imaginis longè à veritate discrepans, est surdum opus manuum Atticarum. [g] Est enim Dei imago eius verbum & filius, mentis germanum, diuinũ illud Verbum, lucis lux exemplaris & archetypa. Verbi autẽ imago est homo, vera mens quæ est in homine, qui ad Dei imaginem & similitudinem propterea factus esse dicitur, prudentia quæ est in corde, diuino Verbo assimilatus, & ea ratione Verbi rationisque particeps. Hominis autem terrigenæ, qui videtur, terrena imago, sunt quæ viri similitudinem referunt effigies. Procul à veritate cernitur id quod est ad tempus expressum & efformatũ. [h] Nihil ergo mihi videtur fuisse aliud nisi vita furore plena, quæ tanto studio versabatur in materia. Permissa est autem à vana opinione consuetudo, quæ vos quidem fecit gustare seruitutem, curamque superuacaneam & à ratione alienam. Legum autem iniquarum & fallacium imitationum causa est ignoratio, quæ quidem hominum generi cõparata, cùm Parcarum exitialium & abominandorum simulachrorum dæmonum multas formas excogitasset, iis qui eam sequuntur longæ mortis impressit maculam. [i] Rationalem ergo seu Verbi aquã accipite. Lauamini qui estis polluti. Vos veris aspergite guttis & emundate à consuetudine. Mundos homines cælum oportet conscendere. Homo es, quære id quod est maximè commune, eum qui te est fabricatus. Filius es, id quod est maximè proprium, agnosce patrem. Tu autem adhuc permanes in peccatis, extabescens & liquescens voluptatibus. [k] Cuinam loquetur Dominus? Vestrum est regnum cælorum, vestrum est si velitis, qui liberam animi voluntatem ad Deum direxeritis. Vestrum est si tantum volueritis credere, & compendium sequi prædicationis. Quam cùm exaudiissent

Qui pudor scilicet, eos qui sunt magno & forti animo, solet valde lædere: tales enim viros appellat.

ἀνοία καὶ παρανοία.

μικροτέχναι.

ὑπεχρίσατο.

Matth. 7.

Niniuitæ, expectatam euersionem, per germanam & synceram pœnitentiam egregia salute commutauere. Quomodo ergo, inquit, cælos conscendam? Via est Dominus, angusta quidem, sed ex cælis: angusta quidem, sed quæ mittit ad cælos: angusta, quæ despicitur in terra: lata, quæ adoratur in cælis. [l] *Deinde qui Verbum quidem non accepit auditione, ei venia datur propter ignorationem. Qui autem haurit auribus, & animæ sua spõte infert incredulitatem, quo videbitur esse prudentior, eo maiori ei malo fuerit: quoniam accusatrice vsus est prudentia, id quod est optimum non eligens.* [m] *Est enim alioqui homini à natura ingeneratum, vt ei quædam intercedat cum Deo coniunctio. Quemadmodum ergo equum non cogimus arare, neque taurum venari, ad id autem ad quod natura aptum est, animal vnumquodque trahimus: sic certè hominem qui natus est ad Dei contemplationem, & verè est planta cælestis, adhortamur ad Dei cognitionem, id quod est eius proprium, eximium, & peculiare comprehendentes, vt sufficiens seculorum viaticum, pietatem & Dei cultum comparet, consulentes. Terram cole, dicimus, si es agricola: sed cognosce Deum, terram colens: & nauiga, qui teneris amore nauigationis, sed cœlestem assumens gubernatorem. Te militantem deprehendit cognitio, audi Imperatorem qui tibi iusta significat.* [n] *Vt qui ergo sitis crapula grauati & ebrietate, redite ad sobrietatem, & cum parum perspexeritis, cum animis vestris cogitate quidnam sibi velint qui à vobis adorantur lapides, & quæ vano studio in materiam expenditis. In ignoratione & facultates & opes, sicut etiam vestram vitam, in morte consumitis, cum vanæ spei vestræ hunc solum finem inueneritis, nec vestrûm possitis misereri. Sed nec vt iis qui vestri erroris miserentur, credatis, apti estis, mancipati malæ consuetudini, à qua dependentes, vestra sponte vsque ad extremum spiritum pessum itis ad interitum. Lux enim venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem, cum liceat ea amouere quæ saluti impedimentum afferunt, fastum, diuitias, & timorem, proferendo hoc poëticum:*

Ioan. 3.

A me quo fertur multa ista pecunia? vbique Erro ipse.

Hom. in Od.

[o] *Si vultis ergo, his omnibus abiectis visis & phantasiis, renunciare ipsi consuetudini, dic vanæ opinioni, falsa valete somnia, eratis ergo nihil. Quid enim, ô homines, existimatis Typhonem, & Andocidem, & Mercurium, & Amyctum? num est cuilibet manifestum eos esse lapides sicut etiam Mercurium? Vt autem non est Deus area, & vt non est Deus iris, sed sunt aëris & nubium quædam affectiones: & quemadmodum dies non est Deus, neque mensis, nec annus, neque tempus quod ex his conflatur: sic neque Sol, nec Luna, quibus definitur vnumquodque eorum quæ prædicta sunt.* [p] *Quis itaque sanæ mentis, pœnam supplicium, iustitiam & Nemesin Deos esse putauerit? Nam neque Furiæ, nec Parcæ, nec fatum: quoniam nec respub. nec gloria, nec Plutus, id est, diuitiæ, quem vel pictores cæcum depingũt. Si autem Verecundiã & Amorẽ & Venerem in Deos refertis, eos consequantur pudor & appetitio, & pulchritudo, & coitus. Non ergo amplius iurè apud vos dij Gemelli existimabuntur, somnus & mors, cum ea sint affectiones quæ naturaliter animalibus eueniant? Sed neque Fatum, nec Parcas, Deos meritò dicetis. Si autem lis & pugna non sunt dij, nec Deus est Mars, nec Enyo. Præterea autẽ si fulgura & fulmina & imbres non sunt dij, quomodo sunt dij ignis & aqua? Quomodo autẽ quæ διάσσοντες, hoc est, aërem percurrentes, dicuntur, & Cometæ, qui prouenerunt ex affectione aëris? Qui deam autẽ dicit Fortunã, deam quoque dicat actionem. Si ergo nullum ex his censetur esse Deus, sed nec ex illis nullo sensu præditis & manu factis figmentis: cernitur autẽ quædã in nos diuinæ potentiæ prouidentia: restat vt nihil aliud quã hoc confitemur, quòd solus verè sit & consistit, qui verè est solus Deus.* [q] *Verumenimuero hominibus qui mandragoram, vel aliquod aliud pharmacum biberunt, stulti euasere similes. Deus autem vobis concedat, vt ex hoc somno aliquando excitemini, & Deum intelligatis, neque aurum, vel lapidem, vel arborem, vel actionem, vel affectionem, vel morbum, vel timorem,*

ἀμύητε ἄλως.

Demosthenicum.

vel timorem, vt Deum affingatis. [e] *Verè enim sunt in alma terra tres dæmonum myria-* Ex Hesiod.
des, non immortalium, sed neque mortalium: nam neque sunt sensu prædití, vt mortis
quoque sint participes, sed sunt lapidei & lignei hominum domini, qui vitam hominum
violant & iniuria afficiunt per consuetudinem. Domini autem, inquit, est terra & ple- Psalm. 23.
nitudo eius. [f] *Deinde, cur in ijs quæ sunt Domini, voluptati & delitiis indulgens, audes*
ignorare Dominum? Relinque meam terram, inquiet tibi Dominus, ne tangas aquam
quam tibi dono, ne sis particeps fructuum quos ego colo. Alimenta, ô homo ser Deo ac-
cepta, agnosce tuum Dominum, proprium es Dei figmentum. Quod autem est eius propriũ,
quomodo iure fiat alienum? Quod est enim abalienatum, cum priuetur proprietate, pri-
uatur & veritate. [t] *An non enim quodammodo vt Niobe, vel vt magis mysticè ad vos*
loquar, instar vxoris viri Hebræi (eum Loth appellabant veteres) euasistis omni sensu
vacui? Hanc mulierem accepimus effectam esse lapidem, propterea quod amaret Sodo-
ma. Sodomitæ autem impij, & qui versabantur adhuc in impietate, duro erant corde &
stolidi. [u] *Has tibi existima voces dici diuinitus. Ne existimes lapides quidem esse sacra*
& ligna & aues & serpentes, non autem homines: sed contrà, verè quidem sacros ho-
mines existima, feras autem & lapides id quod sunt. Miseri autem & infelices homines
per coruum quidem & graculum existimant Deum clamare, per hominem autem tacere:
& honore quidem affecerunt coruum vt Dei nuncium, Dei autem hominem persequun-
tur, non crocitantem, nec glocitantem, sed, proh dolor, è ratione loquentem, benignísque
& humanis vocibus resonando instituentem, inhumanè conantur occidere, dum vocat ad κατηχοῦντα.
iustitiam: neque quæ supernè descendit gratiam excipientes, neque supplicium declinan-
tes. Deo enim non credunt, neque eius ediscunt potentiam. [x] *Cuius autem est humanitas*
quæ verbis dici non potest, eius est improbitatis odium quod capi non potest. Alit autem
ira quidem supplicium propter peccatum: bene facit autem humanitas propter pœniten-
tiam. Dei autem priuari auxilio est longè miserrimum. Atque oculorum quidem orbitas,
& aurium surditas, maiorem inferunt dolorem, quam cætera quibus nos malignus iniu-
ste afficit incommoda. Illa enim aspectu cælesti est priuata: hæc verò orbata est cælesti do- Aspectu cælesti, id est,
ctrina. Vos autem, qui, quod ad veritatem quidem attinet, estis manci, & mente quidem spectaculo diuinæ pul-
cæci, surdi autem intelligentia, non doletis, non ægrè fertis, non cælum videre & cæli ef- chritudinis.
fectorem desiderastis, nec vniuersorum opificem & patrem audire & discere quæsiistis,
institutum & liberam animi voluntatem saluti coniungentes? nullum enim obsistit im- Bonum do-
pedimentum ei qui contendit ad Dei cognitionem, non liberorum orbitas, non paupertas, ctrina præ-
non ignominia, non egestas possessionum. Nemo eam quæ verè est, sapientiam optat arre- fert cuiuis alij bono.
ptam ære ferróve commutare. Id enim elegit potius, quam quiduis aliud. Christus est vbi- In ipso bono
que salutaris. Qui enim iusti est æmulator, vt qui est amator eius qui nullius est egenus, scilicet do-
paucis indiget, vt qui non in aliquo alio, quam in ipso Deo, beatitudinis thesaurum repo- ctrina.
suerit, vbi non est tinea, non fur, non pirata, sed bonorum æternus dator. Meritò ergo as- Matth. 6.
similati estis illis serpentibus, qui clausas habent aures incantatoribus. Ira enim eis, inquit Luce 12.
Scriptura, est ad similitudinem serpentis, tanquam surdæ aspidis & aures suas obtu- Psalm 57.
rantis, quæ non exaudiet vocem incantantium. [a] *Sed vos quidem reueremini sanctitatem,*
mitéque nostrum verbum suscipite, & virus letale expuite, vt vobis quoque interitum,
sicut illis senium exuere concedatur. Audite me, nec aures obstruite, nec auditum obsepi-
te, sed menti ea quæ dicuntur imprimite. Immortalitatis pulchrum est medicamentum, re-
ptiles & serpentinas tandem conuersiones tractusque sistite. Inimici enim Domini terram Psalm. 71.
lingent, inquit Scriptura: à terra in ætherem extollamini, respicite in cælum, admirami- Matth. 10.
ni, desinite insidiari calcaneo iustorum & viam veritatis impedire. Estote prudentes & Psalm. 54.

innoxij: fortasse Dominus vtique vobis dabit pennā simplicitatis (vult pennis induere terrigenas) vt relictis lustris cælos habitetis, solummodo ex toto corde ducamur pœnitentia vt possimus capere Dominum ex toto corde.[b] *Sperate in ipsum, inquit, tota congregatio populi, effundite coram ipso omnia corda vestra: dicit ijs qui sunt recentes ab improbitate, miseretur, & implet iustitia. Crede homo homini & Deo. Crede homo Deo viuenti, qui passus est & adoratur. Credite serui mortuo, omnes homines credite ei qui solus est Deus ex omnibus hominibus. Credite, & mercedem accipite salutem. Quærite Deum, & viuet anima vestra. Qui quærit Deum, est de propria salute sollicitus. Inuenisti Deum, habes vitam. Quæramus ergo, vt etiam viuamus. Merces inuentionis, vita est apud Deum. Exultent & lætentur in te omnes qui quærunt te, & dicant perpetuò, magnificetur Deus.*[c] *Pulcher hymnus Dei homo immortalis, qui iustitia ædificatur, in quo sunt insculpta eloquia veritatis. Vbi enim est alibi inscribenda iustitia, quam in anima temperanti ac moderata? vbi charitas? vbi autem pudor? & vbi mansuetudo?*[d] *Oportet, vt existimo, vt qui his diuinis sunt scripturis in anima obsignati, existiment eas esse optimos carceres à quibus emittatur sapientia, ad quamcunque vitæ partem ij conuersi fuerint, & eundem salutis portum nullis agitatum fluctibus putent sapientiam: per quam sunt quidem boni patres filiorum, qui ad patrem confugerunt: boni autem sunt filij in parentes, qui filium intellexerunt: boni autem mariti vxorum, qui sponsi meminerunt: boni autem sunt famulorum domini, qui sunt ab extrema seruitute liberati.*[e] *O errore qui est in hominibus bestiæ beatiores, quæ possident quidem vt vos ignorationem, veritatem autem nequaquam falso imitantur ac simulant. Non sunt apud eas genera adulatorum. Pisces nequaquam dæmones superstitiosè colunt, aues non adorant simulachra. Vnum cælum solum stupent, quoniam Deum non possunt intelligentia apprehendere, vt quibus non sit concessa ratio. Deinde non erubescitis, quòd vos ipsos feceritis piscibus minus participes rationis, qui per tot ætates contriti estis in impietate? Fuistis infantes, deinde pueri, deinde puberes, deinde viri, nunquam autem boni. Senectutem saltem reueremini. Cùm in vita sitis occasu, resipiscite moderatique ac temperantes euadite, vel in fine vitæ Deum agnoscite, vt vobis vitæ finis suscipiat initium salutis. Consenuistis in falsa dæmonum religione, venite iuuenes ac recentes ad Dei cultum verámque religionem, vos referet Deus in numerum puerorum simplicium.*

Psalm. 61.
Psalm. 68.
Psalm. 34.
Matth. 9. Luc. 5.
τῶν ἀλόγων. bruta.

COMMENTARIVS.

[a] VVLTIS *ne ego sim vobis bonus consiliarius.* Consulturus Clemens gentibus vt Christi fidem sequantur, primū dicit eam esse eiusmodi, vt de ea non sit consultandum & deliberandū, cum ea ex se eligat id quod est optimū, nempe Dei cultum: ad quod probandum non alium esse testem producendum: miratur autē quod cùm de multis quæ non sunt agenda non deliberent, sed nullo capto consilio ea agant, vt exempli gratia non capto consilio an inebriari oporteat, inebrientur, & cū non cōsultarint an facienda sit iniuria, iniuriā faciant; de Deo autē an sit colendus, & an Christus qui est Deus & sapiens, sit sequendus, consultent & deliberent: & si de re quidē non adeò magni momenti, nempe non esse inebriādum, aut iniuriam non esse faciendam, agatur, consulenti sibi credere, fidem autem & Dei cultum consulenti non credere. Quod si velint credere, se de verbo certam & copiosam adducturum persuasionē. Quā cum audierint, fore vt persuadeantur, licet mores patrij & vetus consuetudo colendi Dæmones & adorandi idola, eos præoccupatos abducant à veritate. [b] *Neque verò vos huius nominis.* Viros appellat qui sunt forti & magno animo: erant autē multi magno & excelso animo, qui ad Christi fidem lucenter accessissent, si nō eos pudor Christiani nominis auocasset. Tūc enim pudori erat apud multos nomē Christianum, propter inueteratam erroris de Diis consuetudinem. [c] *In veritatis ergo stadio.* Agonotheta, & qui præmium proponit, est ipse Deus. Proponitur autem præmium immortalitas. Exuentes autem dicit, metaphora sumpta à gymnicis certaminibus. Aperte verò, quod Christū oporteat palam & intrepide confiteri corā hominibus. Germanè vero ac sincere, quod ita se gerere oporteat, vt in Christiano nihil sit fucatum & simulatum, nihil quod discrepet à veritate fidei Catholicæ. [d] *Non curetis ergo.* Ne mouerentur ij qui ad Christū aspirabant, authoritate eorum apud quos Christi nomen erat pudori, & qui Christianis detrahebant, ostēdit Clemens quinā ij essent & cujusmodi, & iubet ne eos curent. Eos dicit

Alexandrum

Alexandrũ Macedonum Regem Babylone mortuum in Deos retulisse,facete autem Theocritus quidã sophista postquam mortuus esset Alexander,irrisit inanes hominũ opiniones,quod quos sciebant mortuos eos in Deos referrent. Bono animo,inquit,estote, id est, non est quod timeatis,cum videatis Deos mori ante homines. Hec autẽ consuetudo homines mortuos referendi in Deos,à Græcis etiam transiit ad Romanos,qui suos Cæsares seu imperatores mortuos referebant in Deos. Ex quibus quidã fratrem suum nomine Getam à se occisum,cùm audiisset à Senatu in Deos relatum,sit,inquit, Diuus, modo ne viuus. Quo dicto & suam arguit sæuitiam & parricidium, quod fratrem occidisset, & Senatus stultitiã, qui quem sciebat mortuum pro Deo coleret. [c] *Item viam omnes.* Statuarios omnes eos, & eos maximè qui sunt inter eos præstantissimi euocat,& reprehẽdit eos,quod eos ipsos adorẽt lapides, ex quibus suis manibus fabricati sunt simulachra. Deinde quod quantũcunque de suis artibus se iactent, & quantumuis egregias faciant imagines,quæcunque tamen ab eis fiunt eiusmodi,vt in eis nihil sit veri. Nã quantumcunque eleganter imitentur,non sunt tamen verè quæ imitãtur, solus est Deus qui creatæ à se imagini,nempe homini, dat verũ spiritum,veram carnem, verum sanguinem, veros oculos,neruos & ossa, vitamq; & virtutes,& ipsam tandẽ immortalitatem. De his opificibus loquens Hieremias,sic dicit: Leges populorum vanæ sunt,quia lignum de saltu præcedit opus manus artificis in ascia. Argento & auro decorauit illud,clauis & malleis compegit, vt nõ dissoluatur. In similitudinem palmæ fabricata sunt & non loquentur, portata tollentur, quia incedere non valent. Nolite ergo timere ea, quia nec bene possunt facere nec male. Multa quoque de iis diuinè scribuntur cap. 13. Sapientiæ, quæ quoniam sunt prolixiora prætermitto,ad ea remittens lectorem. Hos omnes opifices dicit Clemens,tractare artes sordidas & illiberales, quod terrena sint eorũ opera. Inter cetera autẽ Mineruæ cognomina, est Gorgopis & Ergatis. Dicta est autẽ Gorgopis quod oculos habeat terribiles & vel solo aspectu timorem incutiat, à Gorgone illa Medusa,de qua tam multa in Poëtarũ fabulis. Cur autẽ dicatur Ergatis, vide apud Pausaniam qui sic scribit, Athenienses maiori studio quam alij habuere res diuinas. Primi enim Mineruam cognomento Erganen quasi opificẽ seu opificum præsidem appellarunt, Ergane autem & Ergatis idem significat. Quod autẽ verti, stantibus ventilabris oratis, Græcè est σανίσι λίκνοις ἐφεστῶσι. quod nõ potest aliter verti quàm, stantibus seu stabilibus ventilabris vel cribris, sed nusquã quidquã legi de his cribris aut ventilabris: Suspicor autem esse legendũ, σανίσιν ὕμνοις, hæc est mea coniectura. Diuinent alij quod volent. *Olympius autem vester, imago imaginis longè à veritate discrepans, est surdum opus.* Iouis Olympij simulachrum quisnam fecerit satis antea diximus. Hoc est autem quod dicit Clemens, hominem quidem, qui est animata Dei imago,fecit Deus,Iouem autẽ vestrũ Olympium,is enim quem Deorum summũ vocant gentes, imaginem imaginis, id est, imaginem hominis, homo enim erat Iupiter quem Deũ censebant,longè,inquit,à veritate discrepantem,id est,quæ imago longè aberat vt esset homo, vt quæ esset surdum opus,quod nec audiebat nec videbat,nec erat vllo sensu præditũ, fecerunt manus Atticæ,nempe Apellis Atheniensis. [i] *Est enim Dei imago.* Affert causam cur homo qui est Dei imago,à veritate non discrepet,sed verè sit,vt qui sit sensu,& intelligentia præditus,& animatus. Hominis autẽ imago non sit verè,sed multũ discrepet à veritate. Verbũ,inquit,quod est Dei filius,est imago Dei. Verbum, inquam,diuinũ & germanum mentis,id est, patris. Idem autem verbum est etiam lucis lux exemplaris & archetypa. Est enim filius,vt est in epistola ad Hebræos, figura vel potius, vt est in Græco, character Hebr. 1.
Dei substantiæ,& qui est,vt nostrũ habet symbolũ, Deus de Deo, lumen de lumine. Vnde & Ioãnes in Ioan. 1.
Euangelio eum dicit esse lucem,illuminantem omnem hominem venientem in hunc mundũ. Non potest ergo hæc imagò,quod ad essentiã attinet,quidquã discrepare ab eo cuius est imago. Nam nec Deus potest non esse Deus,nec fieri potest,vt lux non sit lux. Huius autẽ verbi imago est homo. Sed cum homo constet ex anima & corpore,nõ quod ad corpus attinet,est imago Verbi, sed vera mens quæ est in homine,quæ quidẽ est princeps facultas animæ,est imago Verbi. Propterea enim ad Dei imaginem & similitudinem homo dicitur esse factus,quòd prudentia quæ est in corde (eam enim Clemens in corde statuit cũ sacris literis) diuino verbo sit assimilatus. Ita tamen est assimilatus vt nõ sit verbum seu ratio, nempe λόγος,sed verbi particeps,nempe rationalis. Hac ergo ratione, quod ad animam attinet homo est Dei imago,sed quod ad corpus id quod refert & exprimit hominem, est terrena imago. Quo fit vt sit procul à veritate,id quod ad tempus est expressum & efformatũ, vtpote ad cõseruandam eius qui morte fuit præreptus memoriã. Dicuntur autem homines quod ad corpus attinet, γηγενεῖς, id est, terrigenæ, est enim corpus è terra formatũ,non autem quod ad animam. Nam in hominem è limo factum, nempe in corpus inspirauit Deus spiraculum vitæ,& factus est homo in animam viuentem. [h] *Nihil ergo mihi videtur.* Vita hominis quæ se totam dedit colendis idolis,est planè plena furore,vt quæ tanto studio versetur in materia. Nam materia si sola consideretur,cũ sit informis,nihil est. Quidquid enim veri est, formã habeat necesse est. Idola autem nihil sunt. Nam vel ea exprimunt quæ omnino non sunt,& nihil exprimunt: vel ea quæ sunt quidem,exprimunt,sed formã eorum non exprimunt. Quod autem formam non habet,non est: est itaq; idolum nuda materia,in qua versari mera est insania: vanum enim est versari in eo quod non est. Ex eo autẽ quod in nudam materiam,vita insaniat,existit consuetudo. Eam autem consuetudinem permittit vana opinio. Id enim quod non est nemo coleret, quod facit idololatra, nisi id quod non est aliquid esse crederet. Quidnã autem efficit vana ista opinio? vt gustetur seruitus. Seruitutem enim gustat qui inania adorat simulachra, quæ eo est amarior quod non sit verus Dominus cui seruit. Efficit etiam curam superuacaneam & à ratione alienam: Ita enim verti ἀλόγου περιεργίας, id est, rationis expertem curiositatem. Sunt enim idololatræ de multis curiosi, de iis non solliciti quæ ad suam salutem pertinent: Et magnam quidem vim habet consuetudo,sed consuetudini accedunt etiam leges, qui diuturnam confirmant & corroborant consuetudinem. Sunt autem eæ leges iniquæ quarum causa est ignoratio. Nã si Dei veram habuissent cognitionem,non de falsis Diis & idolis leges essent constitutæ,nec colendorũ Dæmonum fallaces ritus introducti,ita enim verti ἀπατήλων, nihil enim aliud occur-

Sapient. 14.

Hier. 10.

Pausan. 3. Atticor.

rebat quo id melius exprimerem. Illa ignoratio cũ genus humanum inuasisset, multásque Deorum & Dæmonũ, qui tamen Dij non erant, varias formas in abominandis simulachris excogitasset, iis qui cum sequuntur longè mortis impressit maculã, id est, effecit vt eorum peccans anima moreretur, & diuturnę mortis macula contaminaretur & pollueretur: nam si anima quæ peccauerit ipsa moritur, quod autem est mortuum est immundum: quo diutius in peccato perseuerat anima, eo est immundior & sordidior: & ideo est mundãda, & ideo subiungit. [i] *Rationalem ergo seu verbi aquam accipite.* Cum sit immunda anima & polluta à vana idolorum adorandorum consuetudine, suadet gentibus vt veniant ad baptismum, non quemuis autem baptismũ, sed ad rationalem, id est, ad Verbi baptismum: Is est baptismus Christi, qui est verbum patris: cum enim instituit ipse Christus ad emundandam animam & à peccatis expurgandã. Et ideo dicit: Lauamini qui estis polluti, & vos veris guttis aspergite. Alludit autem ad illud Psalmista: Asperges me Domine hyssopo & mundabor. Veras autem vocat guttas quæ verè emundant à peccatis pollutas animas. Neque enim veræ sunt censendæ quæ solum mundant corpus, sed quæ corpus & animam. Mundant autem vi spiritus, cum verbum accesserit ad elementum & factum fuerit sacramentum. Docet autem cur homines mundari oporteat, nempe vt cœlum conscendant: In regnum enim cœlorum nihil intrabit inquinatum. Vt autem in regnũ cœlorum ascendant, duabus de causis dicit oportere eos satagere, quod Deus qui est in cœlis, est eorum & creator & pater. Cõmune est omnibus, quod à Deo sint creati. Quilibet proprium suum habet patrem, Deus autem est & pater omnium, & proprius cuiuslibet pater: Nam & creatione pater est omnium, & quum vniuscuiusque gerit curam est illi pater proprius. Apta ergo vsus est distributione, vtpote homini tribuens quod est omniũ commune, nempe quòd Deus sit eum fabricatus, vt filio autem, id quod est maximè proprium, vt Deus eius sit pater. Indignatur autem Clemens quod cum liceat gentibus baptismo sua emundare peccata, in eis adhuc permaneant, & maximè in iis quæ consumunt eorum corpora, nempe in voluptatibus & in delitiis quæ homines macerant & liquefaciunt: Nam pulchrè Horatius.

Ezech. 18.
Esaia 5.
Psalm. 51.
Apocal. 11.

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas,

Horat. epist. 1.

& Venerem eneruare vires, scribit Vergilius. [k] *Cuinam loquetur Dominus.* In multis locis Euangelij dicit Christus, vestrum est regnum cœlorum. Petit autem Clemens cuinam hoc dicturus est Dominus; Respondet autem, vestrum est regnum cælorum, si velitis, qui liberum arbitrium ad Deum direxeritis. Quasi diceret, In vestra est potestate intrare in regnũ cælorũ, si quod vobis à Deo datum est liberũ arbitrium, non ad res terrenas & caducas, sed ad cælum dirigatis & ad Dominum, vestrum est regnum cælorum si tantũ volueritis credere. Nam & si à Deo datum est vt credatur, & fides est donum Dei, necesse est tamen vt Dei assentiamur inspirationi. Sed non satis est credere, nisi sequamur compendium prædicationis. Prædicationis autem cõpendium est pœnitentiam agere, id est, de peccatis commissis dolere, & pro eis, quoad eius fieri potest, satisfacere. Et hoc est quod dicit Christus: Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorũ. Quæ cum sint vtraque in iis qui illorum sunt capaces, ad baptismum necessaria, hinc factum est vt dicatur baptismus & fidei, & pœnitentiæ. Quam vim autem habeat pœnitentia ex hoc perspici potest, quod cum Niniuitæ verè & non fictè egissent pœnitentiam, etsi salutem non assecuti sint æternam qui Christum nondum agnouerant, cum nondum aduenisset, eam tamen sunt assecuti, vt euersa non sit eorum ciuitas, quod Deus erat minatus. [l] *Deinde qui verbum quidem.* Qui non audiuit prædicationem, obtendens aliquam causam ignorationis, veniam assequetur. Æquum enim est vt mitius cum eo agatur qui ignorauit, quam cum eo qui sciens prudensque laborauit grauissimo peccato incredulitatis. Quod tamen tum demũ est verum, si naturæ sequens legem in corde suo inscriptam & Deum agnouerit, & ita vitam suam & mores composuerit, vt à decem illis præceptis quæ naturæ conuenientia Deus statuit, non declinauerit, licet exactam illam à Christo postea præscriptam fidei formulam non obseruauerit. [m] *Est enim alioqui homini.* Omni animali est aliquid à natura insitum ad quod est aptum, & ad id ab hominibus ducitur, ad id autẽ quod natura non est aptum non ducitur. Homini autẽ à natura est insitum, vt cum Deo habeat coniunctionem. Quo magis debent moueri gentes, vt facilius & lubentius amplectantur quod est eorũ naturæ propriũ, nempe religionem & Dei cultũ. Cum sint autem multæ artes & scientiæ quibus hominũ vita vtitur, tam ad victum sibi parandum, quam ad ciuilem societatẽ, nulla est cui pietas & Dei cultus non sit tanquam viaticũ necessarius, quo deducamur ad vitam æternam, & tantũ abest vt eæ artes impediantur à religione & Dei cognitione, vt potius adiuuentur, siue dicas agriculturam, siue artem nauticam, siue militarem disciplinam. [n] *Vt qui ergo sitis crapula grauati.* Tanquam crapula & ebrietate grauatas gentes dicit suum errorem nõ agnoscere: Iubet ergo eas ad sobrietatem redire, tunc enim fore vt cognoscant quale sit lapides adorare, & in ea quæ sunt nihili, imo nihil, inanes sumptus profundere, in ignoratione, inquit, vestras opes consumitis. Multas pecunias secum ferebat Vlysses, sed ipse interim toto mari errabat: apud simulachrorũ quoque cultores erant tẽpore nostri Clementis omnia præclara & magnifica, amplæ diuitiæ, summi honores, maxima rerum omnium copia, & omnibus fruebantur voluptatibus, sed ipsi interim errabant, vt qui Deum non nossent. [o] *Si vultis ergo, his omnibus.* Cùm sint ergo Dij inanes, & nihil sint idola, quæ tamen esse aliquid visione & phantasia apprehenderunt gentes à mala inducta consuetudine, iubet Clemens vt abiectis his visis & phantasiis abnegent inueteratã consuetudinem, falsam opinionem à se reiicientes tanquam falsa somnia. Quod Græcè est κενοδοξία, verteram vanæ gloriæ: κενοδοξία enim & vanam gloriam, & vanam significat opinionẽ, sed diligentius consideranti mihi, visum est hic magis quadrare vanam opinionem. Iubet ergo dicere vanæ opinioni, falsa valete somnia. Quasi diceret: Inueterata consuetudo me induxerat vt Deos & idola putarẽ esse aliquid, sed postea reipsa comperi, ea non minus esse vana quam falsa somnia. Subiungit autẽ ad Deos & idola sermonem conuertens: Eratis ergo nihil, sicut falsa somnia nihil sunt, ita vos quoque nihil eratis, quæ tamen antea putabam esse aliquid. Quod autẽ sequitur, Quid enim, ô homines existimatis Typhonem & Andocidem, & Mercurium & Amyctum. Num est cuilibet manifestum

Philip. 1.
Rom. 1.

manifestum eos esse lapides sicut & Mercurium, est adeo corruptũ, vt nisi quod maximè cupio, inueniatur aliquod aliud exemplar Græcum emendatius, existimem non posse eius inueniri sensum. Quid sit Typhon qui etiam dictus est Typhœus, tritum est apud Poëtas. De Mercurio Andocydis aliquid legitur apud Æschinem aduersus Timarchum. De Amyeto quid intelligat nescio, sitne ἀμύητος mysteriis non initiatus: an nomen proprium. Quomodocunque autem intelligantur hæc vocabula, non video quomodo ex eorum contextu vllus eliciatur sensus, hoc tantum possumus coniicere, cum sensisse quomodocunque & à quibuscunque falsi Dij fuerint fabricati, eos non aliud esse quam lapides. Cum autem dixisset Clemens simulachra non esse adoranda, vt quæ sint inania & planè nihil, venisset autẽ ei in mentem posse dicere quempiam: Non adorentur quidẽ idola vt quæ nihil sint, negari tamen non potest Solem & Lunam esse aliquid, nec ideo non esse adorandos, quod nihil sint, tacitæ obiectioni respondet Clemens, non ideo quidem esse adorandos quod nihil sint, sed ideo non esse adorandos tanquam Deos quod Dij non sint. Non magis autem esse Deos quam orbem illum qui est circa Solem & Lunam quem ἅλων vocant, & Iridem quam diem mensem & annum: fit autem & area illa quam ἅλων vocant & Iris, à quadam affectione nubium & aëris, Iris quidem, nubis humore variato à Solis incursione, aut ex eo quod ex humidis nubibus fit solaris splendoris reflexio; ἅλως verò, quod circa Solem & Lunam aër sit nebulosus, prohibente Solis vel Lunæ splendore ne totum eorum corpus occupet. Dies autem, mensis, & annus, nõ aliud sunt quam quædam temporis spatia, quæ circumscribuntur ac definiuntur à motu Solis & Lunæ. Cùm autem Sol & Luna quæ magna luminaria vocat scriptura, à Deo sint creata in signa & tempora dies & annos, ea non magis sunt dicenda Dij, quam illa propter quæ sunt creata. [p] *Quis itaque sana mentis, pœnam, supplicium, iustitiam.* Deos omnes qui dicuntur & Dij falso existimantur tollit & remouet, vt statuat vnum solum esse Deum. Est autem veluti quidam epilogus eorum quæ ab ipso dicta sunt superius. Ita autem procedit argumentum. Si est Deus, vel multi sunt Dij qui dicuntur, vel vnus. Sed non sunt multi Dij, est ergo vnus Deus. Quod autem sit Deus probatur ex eo, quod cernatur quædam in nos diuinę potentiæ prouidentia. Quod autem non sint multi Dij qui dicuntur, iam satis probatum est: Ex eo efficitur vt vnus solus sit verus Deus. [q] *Verumenimuero hominibus qui mandragoram.* Mandragoræ poma dicit Dioscorides dum olefiunt vel comeduntur καρωτικά, id est, soporifera, & eius etiam succum: adeo vt dicat Plinius eam largiore potu etiam enecare. Imitatus est autem Clemens Demosthenem, qui dicit ἀλλὰ καὶ μανδραγόραν πεπωκόσι, ἤ τι ἄλλο τοιοῦτον φάρμακον ἀνθρώποις ἐοικέναι. Sed similes sumus hominibus qui biberunt mandragoram, vel aliquod aliud tale medicamentum. Dicit ergo Clemens gentes simulachra adorantes altum quendam somnum dormire, è quo optat vt excitentur, vt Deum intelligant, nec eum ita effingant, vt vel aurum, vel lapidem, vel arborem, vel actionem, vel affectionem, vel morbum, vel timorem Deo similem esse sentiant, cum Deus sit eiusmodi vt nihil tale in eum cadat, qui est totus νοητός, id est, quem sola comprehendit intelligentia, à sensu omnino remotus. [r] *Vere enim sunt in alma terra tres Dæmonum myriades.* Hæc, inquit, quæ diximus cum Deo nullam habent similitudinem. Sunt autem præterea, vt dicit Hesiodus, in terra tres Dæmonũ myriades. Sed neque ij sunt immortales, quo fit vt nõ sint Dij: neque mortales, quo fit vt non sint homines. Quod autẽ non sint mortales, ex hoc constat quod sensu careãt. Sentiat enim necesse est quod est mortale: mortuum enim est quod cum sensus fuisset particeps, sensum amisit. De Dæmonum autem natura multi multa scripserunt, nempe sintne corporei an incorporei, & num sint sensu prædita. Sunt qui eos immortales existimant, sunt qui mortales quidem, sed eorum vitam esse longè prolixiorem quam hominum, sed quomodocunque sit, ij Dij non sunt. [s] *Deinde cur in iis quæ sunt Domini.* Aliud affert quod est planè homine indignũ, nempe eius à Deo acceptorum beneficiorum ingratum & immemorem animum. Omnia, inquit, sunt Domini, vt qui ea crearit & donarit, tu autem cum eis fruaris, Dominum non agnoscis nec ei agis gratias. Quid si terram, aquam, fructus, alimenta quæ tu ei debes ferre accepta, tibi adimat, quo res tandem redibit? Tu es eius figmentum, id est, ab eo es creatus & formatus, agnosce tuum Dominum. Is in te habet plenum dominium & proprietatem, cur te abalienas & alteri te mancipas? Quod autem est eius proprium, non potest iure esse alterius. Quo fit, vt sit prædo qui inuasit quod est alterius. Qui autem est prædo, nec habet proprietatem, nec verè est Dominus. Priuatur ergo proprietate & veritate. [t] *An non enim quodammodo vti Niobe.* Quod in Deum sint ingrati & beneficiorum acceptorum immemores causam esse dicit quod sensu planè careant, non minus quã Niobe, quæ, vt est in fabulis, occisis suis filiis ab Apolline, cõuersa est in lapidem, & vxor Loth, quæ fugiens à Sodomorum incendio, cum retro aspexisset, versa est in statuam salis, vt nostra habet versio. Dicit autem se loqui mysticè, quod huius historiæ litera allegorice sit intelligenda, nempe quod qui à vitiis auersi ad ea reuertuntur, sunt instar lapidum omni sensu vacui. Ideo enim retrospexit, quod impios & in teterrimis peccatis indurato animo versantes Sodomitas amaret. [u] *Has tibi existima voces dici diuinitus.* Hoc erat vel maximũ signum sensuum egestatis incredularum gentium, quod aues & bestias magis sacras ducerent quam homines, cum contra oporteret homines sacros existimare, aues autem & bestias non aliud esse putare quam quod sunt. Sacras autẽ aues ideo putabant, quod quæ Dij vellent, tanquam eorum nuncij, renunciarent, significarent & prædicerent. Tantus quidẽ certè honor olim est habitus auguriis & auspiciis, vt incõsultis auibus nihil nec publicũ nec priuatũ aggredi fas esse putarẽt, maximè apud Romanos. Erat autẽ planè ridiculũ, quod Deũ quidem putarent clamare per guttur auiũ, per os autem hominis nihil dicere. Vana autem illa opinio eos ad tantam deduxerat stultitiam, vt aues quidem, nempe coruos, graculos, vultures, & alias eiusmodi, tanquam Dei nuncios & Angelos honorarent: Dei autem homines, ita enim vocat scriptura eos qui Deo placent, non solum non honorarent, sed etiam bonum Dei nuncium, nempe Euangeliũ annunciantes, & ad fidem Christi instituentes, & vt recepto iam vtar vocabulo, catechizantes, persequerentur & conarentur occidere. Quod quidem eo erat indignius, quod aues non aliis quam suis, quæ non intelliguntur, vterentur vocibus, Dei autem

Diosc. lib. 4. cap. 66.
Plin. lib. 25. cap. 11.
Demosth. Philip. 4.
Ouid. Met.
Genes. 19.

homines humanis iisque benignis verbis eos alloquerentur, & ea dicerent quæ dictabat ratio. Quod si humanis quidē vsi essent verbis, sed inhumanum aliquid præcepissent, aliquid possent causari, cur eos auersarentur. Cùm verò eos vocarent ad iustitiam, siue intelligas iustitiam fidei, siue omnem virtutem, nam nomine iustitiæ omnis virtus comprehenditur, nihil habent quo se excusent, oblatam eis à superis gratiam quæ per Euangeliũ offertur, non suscipeintes, neque vitantes æternũ quod eis impendet supplicium. Quod Euangeliũ autem eis annunciatum non audiant, causa est, quod Deo non credunt, qui tamen est maximè fide dignus, neque eius ediscunt potentiã, quæ tam euidentibus signis vbique se ostendit. Quàm sit autem ridicula auguriorum & auspiciorum disciplina, non soli intellexere Christiani, sed pleriq; etiã è gentibus, vt in libris de diuinatione Cicero præclare eam irridet, quamuis ipse esset ex collegio Augurum. ˣ *Cuius autem est humanitas.* Vituperauit quidem gentes incredulas, quod oblatam gratiã non suscipiant, supplicium autem cuius minæ intentantur non declinent. Nunc autem dicit vndenam Dei procedat gratia, & vndenam suppliciũ. Dei quidem est ineffabilis humanitas, à qua gratia, Dei quoque est summũ odium sceleris, à quo supplicium. Alit autem, inquit, ira supplicium propter peccatum. Propter peccatũ enim augetur ira Dei, quæ est eo grauior quo grauius & sæpius admissum fuerit peccatum, alitur etiam & augetur suppliciũ. Nam Deus cum sit iustus, quo est maius & frequentius peccatũ, eo maiores de eo sumit pœnas. Non quod Deus more humano irascatur, sed per eius irã intelligitur eius iustitiæ conueniens in peccata animaduersio. Ab ineffabili autem Dei benignitate quomodo procedit gratia? Benefacit, inquit, humanitas propter pœnitentiam. Est Deus quidem facilis ad ignoscendum, & ad suam conferendam gratiam, sed id non facit temere. Nã non ignoscit cuilibet, nec peccatorem prius iustificat, & ei confert gratiam, quam peccatorũ præeunte pœnitentia ei fuerit reconciliatus. Id autem non difficiliter assequitur peccator, qui diuinum auxilium assiduè implorauerit, quo priuari quidem est longè miserrimũ, nemo autem eo priuatur nisi qui peruicaci & obstinato corde resistit Dei preuenienti gratiæ & misericordiæ. Congruenter autem iis quæ diximus de Dei benignitate & ira, scribit Paulus in epist. ad Rom. dicens: Ignoras quoniã benignitas Dei ad pœnitentiã te adducit. Secundum autem duritiã tuam, & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuiq; secundũ opera eius, &c. ʸ *Atque oculorum.* Nullo maiori incōmodo nos afficere potest malignus Dęmō, quã si nos priuet visu & auditu, cũ cæcitas quidē impediat ne cæli aspiciamus pulchritudinē, surditas verò ne diuinã percipiamus doctrinã. Quod si tantũ est incōmodũ non videre, nec audire, quã sunt gētes vituperãdæ, ad eas enim dirigit orationē, quæ sua spōte & cæcæ sunt & surdæ, nō corporeis quidē oculis, sed mēte & intelligentia, vt quæ nō desiderent videre cælũ & cæli effectorē, & totius mundi opificis diuinã audire doctrinam, maximè cũ si ad eam quærendam suam applicarint voluntatē & liberum animi arbitriũ, id à Deo adiuti, qui eis non deerit, possint assequi. Vt autē intelligant nihil posse obstare quo minus salui fiant si velint, multa enumerat quæ quantumuis sint grauia, impedire tamen non possunt quo minus ad Dei perueniant cognitionem, à qua pendet salus hominis. Eam Dei cognitionem, id est, sapientiã, qui est Christus, qui semel fuerit adeptus, is eam tanti facit, vt nō ære, non ferro, nec vlla re alia mundana cōmutauerit, cum cæteris omnibus præferatur. Ea sapientia est Christus. Christus autem est qui dat salutem, & est vbique salutaris, & meritò cũ sit σωτὴρ, id est, seruator, siue malis dicere Saluator. Quoniã autem dixerat, neque paupertatem, neque possessionum egestatem, impedire à Dei cognitione, alicui autē venire poterat in mentē, vt diceret ad hanc transigendã vitam nos multis egere, hinc tacitæ respondens obiectioni; Qui est, inquit, æmulator iusti, id est, qui ardenti amore tenetur Christi, Christus enim est iustus atq; adeo ipsa iustitia, is, cùm sit amator eius qui nullius indiget, nempe Christi qui Deus est & homo, paucis indiget. In ipso enim Deo reposuit suũ thesaurum beatitudinis, vbi non est qui eũ corrumpat, non qui suffuretur, expilet & eripiat. Ibi enim est Deus qui dat bona, non est qui ea adimat, neque qui mala inferat. Quod autē in Deo sit eius thesaurus, ex hoc constat quod ibi sit cor eius. Vbi enim est thesaurus, ibi est cor tuum, & contra. *Matth. 6.* Quoniam autem ad hanc vitam transmittēdam aliquo opus est viatico, in oratione Dominica, precamur nobis dari panē quotidianũ. Deus enim solus est qui nullius indiget. Et ideo dicit Clemens, eum paucis indigere, non nihilo. Quod autem verti, Arreptam ære ferróve cōmutare, Græcè est δηώσας, id est, populatus. Suspicor quidem locum esse corruptum, & alio vocabulo vsum esse Clementem, fieri tamen potest, vt alluserit ad illud Euangelicum, Regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. *Matth. 11.* ᵃ *Sed vos quidem reueremini sanctitatem.* Primum quidē versum ita vt hic est verteram. Sed nunc animaduertens in Græco esse errorē qui ita sit corrigendus; ἀλλ' ὑμεῖς κατεπάδητε τὴν ἁγιότητα καὶ παραδέξασθε τὸν ἡμέτερον καὶ ὑμέτερον λόγον, ita verti; Sed vos quidē sanctitate incantemini, & nostrũ vestrumque verbum suscipite. Cuius hæc est sententia. Surda quidem aspis aures obstruit ne carmen audiat, sed vos cōtrà ne aures claudatis, sed sancto Dei audito carmine incantemini, vt vos reddat sanctos, & nostrum vestrúmque verbum suscipiatis. Quasi diceret, Verbum descendit è cælis, & nostræ vestræque salutis causa carnem suscepit, non est magis nostrum quam vestrũ si velitis, dummodo ipsum quod se vobis offert suscipiatis. In eo autem quod dicit, Et virus letale expuite vt vobis quoque interitũ, sicut illis senium exuere concedatur, persistit in metaphora serpentis. Cōstat serpentes singulis annis veterem pellem exuere, & ita desinere esse senes. Quomodo hoc fiat ambigitur: dicit Plinius, hoc fieri gustato ab eis fœniculo: alij bile seu felle euomito, quod est virus letale, exuta senectute iuuentam restitui, in qua sententia videtur fuisse Clemens. Iubet autem gentibus vt virus letale exuant, nempe vt peccata sua cōfiteantur & baptismo pœnitentiæ renouati, vt serpens seniũ, ita ipsi interitum exuant, id est, facti noui homines in Christo, vitam assequantur æternam. Cum autem hoc agatur quod est maximi momēti, oportere ipsos iis quæ dicuntur diligenter attēdere, vt assequãtur immortalitatem quod est pulchrũ pharmacum seu medicamentum, quod ab omnibus quæ in hominem cadūt affectionibus & morbis liberãt. Sed vt ad eã perueniatur, non esse instar serpentiũ humi reptandum, sed à terra assurgēdũ, & ad cælos aspiciēdũ & aspirãdũ. Nã inimici Domini, qui sunt peccatores, de terrenis tantum

tantum solliciti, terram lingent, id est, humi repent, vt qui omnem diuinā & cælestem repellāt contemplationem. Sed quoniā non satis habebant gentes incredulæ si ipsæ serpentū more humi serperent, nisi iis etiam qui ad cælū aspirabant insidiantes impedimentū afferrent, iubet eos desistere. Nam si sint prudentes & nemini noceāt, futurum fortasse Deo adiuuāte, vt sint & prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ, & datis pennis & terrena relinquant lustra & latibula, & in cælis habitent. Sed hoc nō vsuuenit nisi iis quos ex toto corde peccatorum pœnitet. Nam ij demum Dominum ex toto corde capiunt. Non capiunt autem qui simulata ducti pœnitentia, mox ad peccatum tanquā sues ad vomitum reuertuntur. [a] *Sperate in ipsum*. Non satis est autē pœnitere, sed & in Dominum spes est collocāda à quo pendet nostra salus. Sed nec pœnitētia, nec spes nostra debet esse ficta & simulata; sed corda nostra corā illo sunt effundenda, id est, aperiēda, nec in nobis debēt esse vllæ latebræ, in quibus vllæ vitiorū reliquię delitescant. Et sunt quidē velimus nolimus, omnia Deo aperta, sed sunt nihilo secius quæ in nobis sunt à nobis expromenda. Nam si nostra nō celauerimus, & Dei auxilium implorauerimus, Deus est adiutor noster in ęternū, qui nobis non deerit si nobis ipsis nō defimus. Hæc dicit Psalmographus; Sed quibusnā dicit? Iis qui sunt recentes ab improbitate, id est, iis quibus sunt recens remissa peccata. Eorum Deus miserebitur, & eos implet iustitia. Quasi diceret, Eos quidē remissis peccatis iustificauit in baptismo, sed non est satis remissa esse peccata, sic enim incepta solū est iustitia, sed eā bonis operibus perfici oportet & adimpleri. Quod facit Christus qui inceptū opus perficit vsq; ad diem suum. Nam & nos quidē nostrā salutem operamur, sed & Deus est qui dat velle & perficere pro bona voluntate. Phil.1.&2. Atq; in Deo quidē est sperandū, sed nostræ salutis initiū est fides. Sed ne quis dicat non temere esse credendum, cū quę promissa sunt non semper seruentur, dicit fallere quidē homines, vt qui sint mendaces, sed Christū nō fallere qui est Deus & homo. Nam fallere quidē posset si esset tantū homo, sed cùm in Christo vnū sit subiectū quod est Deus & homo, Deus autē sit ipsa veritas, meritò ab homine est habenda fides Deo & homini. Crede ergo, inquit, Deo viuēti. Nō est, inquit Deus idolis, similis, quę nec viuūt nec sentiūt: Christus est Deus verus & viuus. Nec te à fide auocet quod passus sit in cruce. Nā passus quidē est vt homo, adoratur autem vt Deus. Credite, inquit, serui mortuo, ei, inquam, qui est mortuus, sed idē & reuixit & viuit. Credite omnes homines ei qui solus est Deus ex omnibus hominibus. Quasi diceret, Ex hominibus in Deos relati & ab eis adorati sunt homines innumerabiles, qui tamen nō aliud fuerūt quā homines: solus autē Christus est Deus & homo. [c] *Pulcher hymnus*. Hymnus dicitur id quod ad laudē Dei cātatur canticū. Hic autē dicit Clemens, pulchrū Dei hymnū esse hominē immortalē, qui iustitia ędificatur, & in quo sunt insculpta eloquia veritatis. Significat autem nihil esse quo magis Deus laudetur, quā quòd hominē fecerit immortalē, sed non quemuis hominem, verū eum in quo cum Christus positum sit fundamentū, crescit id ædificiū superædificata iustitia, & in eo insculptis eloquiis veritatis, & cæteris omnibus impositis virtutibus. Ideo autē ex immortalitate hominis laudatur Deus, quod cū is homo demū sit immortalis qui est præditus virtutibus, eæ virtutes nusquā melius possunt inscribi, quā in anima hominis temperanti & moderata. Neq; sanè mirū, cùm ea sit creata ad Dei similitudinē. Eodē autē modo dicit Clemens, hominem immortalē esse Dei hymnū, seu canticum ad laudem Dei cantatū, quo Paulus dicit Corinthios esse suā epistolā, vt quorū bonę actiones magistrum magis cōmendarent quam quæuis eius epistola. 1.Cor.3. [d] *Oportet vt existimo*. Quoniam est verisimile, ex his gentibus quæ ad Christi fidem vocabātur, futuros qui sentirēt scripturas quas oportet in suis animis insculpere & obsignare Christianos, à suscepto vitæ suæ genere esse alienas, ostendit eas ad omne vitæ genus esse accōmodatas, & multū conducere. Carceres autē hic vocat, quod Grȩci ἀφετήρια, à quibus vel equi, vel cursores ad cursum emittuntur. A sacris illis ergo scripturis qui eis animā habent obsignatā, ad quoduis genus vitæ emittantur, eas inueniant sibi cōducibiles. Qui ex scripturis patrē didicerit, & ad eū confugerit, bonus erit pater, qui filiū intellexit, erit bonus filius in parentes. Mariti erunt boni in vxores qui Christū legerint esse sponsum & sponsam Ecclesiā, Domini autem erunt boni in seruos, qui sunt ipsi liberati à peccati & Diaboli & mortis tyrannide. [e] *O errore qui est*. Cum hominū falsos Deos & simulachra colentiū ostendisset ignorationem, per exclamationē exaggerat & amplificat rei indignitatē, dicens & hominibus & bestiis esse communem Dei ignorationem, sed in hoc esse bestias hominibus beatiores, quod bestiæ quidē tantū Deum ignorant, homines autem non solum Deū ignorant, sed etiam veritatem imitantur & simulant, falsam inducentes religionem, vt qui falsos Deos colant, & adorent simulachra.

[a] *Leges quidem Solonis sequatur Atheniensis, & Argiuus leges Phoronæi, & Spartanus Licurgi. Si autem te ipsum Deo adscribis, cælum quidem est tibi patria, Deus autem legislator. Quænam autem sunt leges? Non occides, adulterium non committes, puero stuprum non inferes, non furaberis, non dices falsum testimonium: diliges Dominum Deum tuum. Horum autem sunt etiam implementa leges rationales, & verba sancta, si in ipsis inscribantur cordibus, Diliges proximum tuum sicut teipsum. &, tibi percutienti maxillam, præbe etiam alteram. Non concupisces: sola enim concupiscentia admisisti adulterium. Quantò est melius hominibus ab initio ea quæ non oportet nolle concupiscere, quam assequi ea quæ concupieris?* [b] *Sed vos quidem sustinere non potestis salutis austeritatem. Quemadmodum autem nos cibis dulcibus delectamur, eos pluris facientes propter leuitatem voluptatis: nos autem curant & sanant amara, quę sensum exasperant: sed eos qui sunt imbecillo stoma-*

cho, confirmat medicamentorum acrimonia, sic delectat & iucundo quidem sensu titillat consuetudo. Sed illa quidem in barathrum deturbat consuetudo, in cœlum autem deducit, veritas, quæ primum quidem est aspera, sed bona puerorum educatrix: & ex ea honestus quidem ac venerandus mulierum cœtus, & prudens & moderatus senatus. Neque verò est aditu difficilis, neq; eiusmodi vt sit eã accipere difficile, sed est proximè in nostris domibus quæ est, vt dicit tacitè significans Moyses longè sapientissimus, in tribus nostris degens partibus, manibus, ore, & corde. Hoc quidem verum est ac germanum signum veritatis, quæ in summa tribus completur, consilio, & actione, & verbo. Neque verò verearis, ne multa eáque iucunda, te visis pulsum ac phantasiis abducant à sapientia, transiliet ipse lubens nugas consuetudinis, sicut etiam pueri, cùm ad virilem ætatem peruenerint, abijciunt ludicra. Celeritate quidem inexpugnabili, & quæ facilem aditum præbet beneuolentia, diuina quæ terræ illuxit potentia, impleuit vniuersitatem salutari semine. Non enim tantum opus in tam paruo tempore absque diuina cura & prouidentia perfecisset Dominus, qui visu est despectus, reipsa autem adoratur, qui expurgans & salutaris, benignúsque est & clemens, Verbum diuinum qui reuera est Deus manifestissimus, qui est vniuersorum domino exæquatus: quoniam erat eius filius: & Verbum erat in Deo, neque quando est primùm prædicatus non creditus, neque quando suscepit personam hominis nec quando carne effictus egit salutarem actum humanitatis ignoratus. Fuit enim verus & germanus decertator, & sui figmenti propugnator. Celerrimè autem omnibus hominibus traditus, cum Sole celeriùs ortus esset ex ipsa paterna voluntate, facillimè fecit vt Deus nobis illucesceret, vndénam ipse esset, & quis esset, per ea quæ docuit & demonstrauit, ostendens, fœderis initor & reconciliator, & Seruator noster, Verbum, fons viuificus, pacificus, qui per vniuersam terræ faciem diffunditur, per quem vt semel dicam, effecta sunt omnia, pelagus bonorum. [c] Parumper autem si velis ab alto repetens, intuere diuinum beneficium. Primus homo quando in paradiso erat, ludebat solutus, quoniam erat Dei puer: quando autem subiecit se voluptati (Serpens allegoricè dicitur voluptas, super ventrem repens, vitio terrestri innutrita materijs) illectus est puer cupiditatibus, vir effectus per inobedientiam, & cùm patrem non audijsset, Deum affecit ignominia. Quantum virium habet voluptas? Homo qui erat solutus propter simplicitatem, inuentus est alligatus peccatis. Eum voluit rursus Dominus soluere à vinculis & carne illigatus. O diuinum mysterium! hunc serpentem subegit, & tyrannum redegit in seruitutem, nempe mortem, & quod est maximè præter opinionem, illum hominem qui seductus fuerat à voluptate, qui erat alligatus interitui & corruptioni, extensis manibus ostendit solutum. O diuinum mysterium. Inclinatus quidem est Dominus, homo autem surrexit, & qui cecidit ex paradiso, maius obedientiæ præmium cælos accepit. [d] Quamobrem, vt mihi videtur, quoniam ipsum Verbum ad nos venit cælitus, non est nobis amplius eundum ad humanam doctrinam, Athenas, & aliam Græciam, quinetiam Ioniam, quærendo curiosè. Si est enim nobis ille magister, qui impleuit omnia sanctis potestatibus, opificio, salute, beneficio, legislatione, prophetia, doctrina magister omnia nunc resonat, & vniuersum iam Athenæ & Græcia factum est Verbo. Non enim poëticæ quidem fabulæ credidistis, quæ Minoëm scribit Cretensem vsum esse familiari Iouis consuetudine: nobis autem non credetis qui Dei fuimus discipuli, qui eam philosophiam, quæ reuera vera est suscepimus? Quam autem summi tantùm obscurè significarunt Philosophi, Christi etiam comprehendere & prædicauere discipuli. [e] Atq; vniuersus quidem, vt semel dicam, Christus non diuiditur. Non est Barbarus, nec Iudæus, nec Græcus, nec masculus, nec fœmina: est autem nouus homo Dei sancto Spiritu transformatus. Deinde alia quidem consilia & admonitiones, & molestę sunt, & sunt de ijs quę sunt singularia, an ducenda sit vxor, an sit gerenda respublica, an procreandi filij? Generalis autem sola adhortatio, & quę ad totam scilicet

γερουσία.

Extensis manibus instruct.

Galat. 3.

tam scilicet vitam in omni tempore, in omni euentu & circunstantia vitam dirigens ad id quod est præcipuum, est pietas ac Dei cultus. Cui congruenter solum quoque viuere necesse est, vt semper viuamus. [f] *Philosophia autem, vt dicunt veteres, est diuturnum consilium, quod sapientiæ æternum ambit amorem. Præceptum autem Domini lucidum illuminans oculos.* [g] *Suscipe Christum, suscipe visum, suscipe lucem,*

Ipse Deúmque virúmque vt rectè noscere possis.

Dulce est verbum, quod nos illuminauit: est super aurum & lapidem preciosum, desiderabile super mel & fauum. Quomodo enim non est desiderabile, quod mentem in tenebris defossam, operantem effecerit & efficacem, & animæ luciferos acuerit oculos? Quemadmodum enim si sol non esset, quod ad alia quidem astra attinet, nox essent omnia: ita nisi Verbum cognouissemus, & eo illuminati essemus, nihil differremus ab auibus quæ saginantur, vt qui pinguesieremus in tenebris, & morti nutriremur. Capiamus lucem, vt Deum capiamus. Capiamus lucem, vt simus Domini discipuli. Hoc certè Patri quoque est pollicitus. Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te. Lauda, & narrabo tibi patrem tuum Deum. Saluum faciunt tuæ narrationes. Docebit me canticum, quòd huc vsque errauerim quærens Deum. Quoniam autem ad lucem deducis me Domine, & Deum inuenio per te & Patrem accipio abs te, fio tuus cohæres, quoniam fratris te non puduit. [h] *Auferamus ergo, auferamus obliuionem veritatis, ignorantia amota & tenebris, quæ impedimento sunt oculis perinde vt caligo: eum qui verè est Deus contemplemur, hanc ei primùm vocem in hymno ac-* Esaiæ 9.
clamantes: Salue lux, quoniam lux nobis è cælo exorta est, qui defossi eramus in tenebris, & inclusi in vmbra mortis: lux, inquam, sole purior, & vita quæ hìc est iucundior. Illa lux est vita æterna, & viuunt quæcunque eam participant. Nox autem veretur lu- Malach. 4.
cem, & propter timorem occidens, cedit diei Domini. Fiunt omnia lux quæ sopiri non potest, & occasus credidit orienti: hoc noua voluit creatura. Qui enim omnia obequitat sol iustitiæ, æquè obit humanitatem, imitans patrem qui æquè super omnes facit oriri Matth. 5.
solem suum, & rorem instillat veritatis. Is occasum traduxit in orientem, & mortem in vitam cruci affixit: ab exitio autem abreptum hominem, in æthere suspendit, transplantans interitum & corruptionem, in interitus & corruptionis vacuitatem: & terram mutat in cælum Dei agricola, dextra signans: populos autem ad bonum opus excitans, veram vitam in memoriam redigens, & verè magnam, & diuinam, & quæ auferri non potest nobis hæreditatem largiens, cælesti doctrina hominem Deum efficiens, Hier. 31. Matth. 5.
dans legem in mentem ipsorum, & eam scribens in corde. [i] *Quásnam scribit leges? Quòd omnes scient Deum à magno vsque ad paruum. Et propitius, inquit Deus, ero ipsis, & peccatorum eorum non recordabor. Suscipiamus leges vitæ, pareamus Deo exhortanti. Discamus ipsum, vt sit propitius. Reddamus illi licet non egenti gratam mercedem, affectus bene compositos: & veluti in habitatæ domus mercedem, pro nostra quæ est hìc habitatione, demus Deo pietatem ac eius cultum. Æs pro auro pondúsque nouem, pro pondere centum taurorum. Pro modica fide dat tibi tantam terram* Hom. Il. 6.
quam colas: aquam, vt bibas, & aliam, vt nauiges: aërem, vt respires: ignem, vt opereris: mundum, vt inhabites. Hinc tibi concessit in cælos mittere coloniam. Hæc tot & tam magna opera & munera modica fide locauit. [k] *Deinde qui crediderunt quidem præstigiatoribus, amuleta & incantationes accipiunt vt salutares:* Locauit, id est tradidit largitus.
Vos autem ne ipsum quidem Verbum cæleste, qui est seruator, alligare vobis vultis, & Dei credentes incantationi liberari quidem à vitijs & perturbationibus, quæ sunt morbi animi: auelli autem à peccato. Est enim peccatum mors æterna. [l] *Estis pla-*

nè surdi & cæci sicut talpæ, & nihil aliud quam comedentes, degitis in tenebris, circumfluentes interitu & corruptione. [m] *Sed est veritas quæ clamat. Ex tenebris lux lucebit. Luceat ergo lux in occulto hominis, nempe in corde, & exoriantur radij cognitionis, eum qui intùs est occultus hominem manifestantes & illustrantes, discipulum lucis, qui est Christi familiaris & cohæres: maxime quando pio & bono filio, maximè honorandum* Ephes. 1. *& colendum boni Patris nomen venerit ad cognitionem, imperantis lænia, & filio iubentis ea quæ sunt salutaria. Qui autem ei paret, in omnibus magna commoda percipit, sequitur Deum, paret Patri, se errare cognoscit, Deum diligit, diligit proximum, implet mandatum, quærit præmium, postulat promissum. Deo autem semper est propositum seruare gregem hominum, & ideo pastorem bonum, bonus misit Deus. Verbum autem explicata veritate, ostendit hominibus altitudinem salutis, vt vel salui fierent ducti pœnitentia, vt iudicarentur, si non obedijssent. Hæc est prædicatio iustitiæ, ijs quidem qui obedierint Euangelium, seu bonus nuncius: ijs autem qui non obedierint, iudicium.* [n] *Sed terrifica quidem tuba classicum canens, congregat milites, & bellum denunciat. Christus autem pacifico modo in fines terræ inspirato, non congregabit suos milites pacificos? Atque collegit quidem, ô homo, sanguine & Verbo incruentum exercitum, & regnum cælorum eis tradidit. Tuba Christi est, eius Euangelium. Is quidem tuba cecinit, nos autem audiuimus. Armemur pacificè, induentes thoracem iustitiæ, & fidei clypeum assumentes, & galeam salutis imponentes, & acuamus gladium spiritus, quod est Verbum Dei.* Ephes. 6. [o] *Ita nos Apostolus ordinat pacificè. Hæc sunt arma nostra inuulnerabilia. His armati, confligamus instructa acie aduersus malum, ignita mali iacula extinguamus aqueis à verbo tinctis cuspidibus, beneficia remunerantes gratis benedictionibus, &* Esaia 58. *Deum verbo diuino honorantes. Adhuc enim loquente te, dicet, inquit: Ecce adsum.* [p] *O sanctam beatam hanc potentiam, per quam Deus versatur vnà cum hominibus. Melius est ergo & præstantius imitatorem simul fieri & cultorem optimæ ac præstantissimæ eorum quæ sunt essentiæ. Non poterit enim quis Deum imitari, nisi eo quod sanctè colat: neque colere ac venerari, nisi eum imitetur. Qui enim est cælestis amor & verè diuinus, hac ratione accedit hominibus, quando in ipsa anima id quod est verè honestum, à verbo diuino excitatum, potuerit effulgere. Et quod est maximum, cum germana & syncera voluntate vnà concurrit salus, simul, vt semel dicam, coniugatis libera animi electione & vita.* Coniugatis, id est, conuenientibus. *Proinde hæc sola veritatis adhortatio assimilata est fidelissimis amicis, permanens vsque ad extremam respirationem, & bona dux & comes toto & perfecto spiritu animæ, ijs qui tendunt ad cælum.* [q] *Quid autem te adhortor? Vrgeo vt saluus fias. Hoc vult Christus, vno verbo tibi vitam largitur. Et quódnam est hoc? Disce paucis. Verbum veritatis, Verbum incorruptionis, qui hominem regenerat, ipsum reducens ad veritatem, stimulus salutis, qui abigit interitum, qui mortem persequitur, qui ædificauit templum in hominibus, vt in hominibus Deum collocet. Fac vt templum sis castum ac mundum; & voluptates & delicias, tanquam caducam & breuem florem, relinque vento & igni. Temperantiæ autem ac moderationis sapienter fructus cole, & Deo teipsum consecra primitias, vt non solùm sit opus, sed etiam Dei gratia. Decet autem vtrunque, & Christo familiarem cerni, & dignum regno, & regno esse dignatum.*

COMMENTARIVS.

[a] LEGES *quidem Solomonis sequatur Atheniensis, & Argiuus leges Phoronæi.* Aliæ quidem ciuitates habent leges quas sequantur latas à suis legislatoribus, Christiani, quibus cælum est patria, Dei sequantur leges quarum ipse est legislator. De Solone & Lycurgo vide Plutarchum in Parallelis. De Phoronæo autem

hæc scribit

hæc ſcribit Euſebius; Phoroneus Inachi filius & Niobes leges primus iudiciaque conſcripſit. Pauſanias vero, Phoronæus Inachi filius, homines primum ad publicæ vitæ conſortia perduxit, cum diſperſi antea ſolique paſſim degerent. *Euseb. in Chron.* *Pauſan. 2. Corinth.* [a] *Quænam autem ſunt leges.* Et veteris teſtamenti & noui ſunt eædem leges, ſed noui eo ſunt perfectiores, quod Chriſtus qui venerat legem adimpleturus, non ſoluturus, ea etiam prohibuerit quæ inducebant ad legem violandam, & ideo Clemens eas appellauit leges rationales, ſeu verbi leges, & priorum implementa. Non ſolum enim prohibuit cædem hominis, ſed odium & iram qua ad eam peruenitur, & non ſolum vetuit vindictam, ſed etiam iniuriæ iuſſit perpeſſionem. Nec ſolum interdixit ne admitteretur adulterium, ſed etiam ne videretur mulier ad concupiſcendū. Eſt autē longè melius & perfectius, omnino quæ non oportet non concupiſcere, quam ea quæ concupieris aſſequi, cum eis tibi minime frui liceat. [b] *Sed vos quidem ſuſtinere.* Qui molli delicatæ & voluptuariæ vitæ aſſueuerūt, nihil eſt quod æquè abhorrent atq; vitam auſterā & laborioſam. Cum ergo eſſet auſtera & laborioſa Chriſtianorū vita, vt qui in ieiuniis, vigiliis, humi cubationibus, quas χαμευνίας Græci vocant, ſe exercerēt, vnde & ἀσκηταί, id eſt, exercitatores dicti ſunt Monachi, quod pluſquam alij his aſperioribus affligendi rationibus carnem ſuam macerarent & domarent: illam autem vitæ auſteritatem nō ferrent incredulæ gentes, nec à fide ideo deterrerentur, dicit Clemens auſtera & amara dulcibus eſſe præferenda. Quo fit vt de Chriſtianæ religionis veritate id iure optimo dici poſſit, quod dicit Iſocrates de virtute, Virtutis quidem radicem eſſe amaram, fructus autem dulces. Quod autem vertimus Senatus id Grecè eſt γερουσία, quod ſignificat, & βουλὴν id eſt, hominum multitudinem ad dandum ciuitati conſilium cōſtitutam, quę maxima ex parte conſtabat ex ſenibus, & quamuis ſenum congregationē. Ita γυναικωνῖτις, eſt & gynecæum, & quæuis multitudo mulierum. Erat etiam aliud quod poterat deterrere gentes à fide Chriſtiana, nempe quod ad legem Chriſti non pateret facilis aditus, & difficile eſſet eam accipere. Cuius contrarium adſtruit Clemens dicens, non eſſe difficilè id aſſequi, quod eſt in noſtris domibus, id eſt, in noſtra poteſtate: eſſe enim in noſtra poteſtate, quod eſt in tribus noſtris partibus, manibus, ore & corde. Quod quidē dicit Moyſem tacitè ſignificaſſe. Ita enim ſcribit in Deuteronomio. Eruntq; verba *Deut. 6. & 11.* quæ ego tibi præcipio hodie in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis ſedēs in domo, & ambulans in itinere, dormiens atq; conſurgens, & ligabis ea quaſi ſignum in manu tua, eruntq; & mouebuntur ante oculos tuos, ſcribeſq; in limine & oſtiis domus tuę. Id autē ſignificat Moyſes, omnē noſtrā cogitationem, orationem, & actionem eo eſſe dirigendam, vt lex Dei à nobis obſeruetur. Hoc eſt verū & germanum ſignū quod ſit in nobis veritas, quando Dei legem, & in corde meditamur, & ore eloquimur, & opere exercemus. Hæc ſunt illa tria quibus dicit Clemēs compleri, id eſt, eſſe abſolutam & perfectam veritatem, Conſilio, dum quæ ſunt agenda meditamur, hoc eſt eſſe in corde; Actione, dum legi Dei conuenienter operamur, hoc eſt eſſe in manibus, Verbo, dum eam enarramus ac docemus, hoc eſt eſſe in Verbo. [c] *Parumper autem ſi velis intuere diuinum beneficium.* Hic eſt pulcherrima diuina beneficij cōtemplatio. Primum hominem, nempe Adamum, à ſe creatum Deus collocauit in paradiſo. Ludebat autē ſolutus, id eſt, nullis angebatur ſolicitudinibus, nec vllis afficiebatur animi perturbationibus: erat autem ſolutus, id eſt, liber, nec vllis peccatorū vinculis alligatus, cum tamen eſſet ſui iuris, & ei à Deo eſſet donatū liberi animi arbitrium. Deus enim ab initio reliquit eum in manu conſilij ſui, ludebat autē ſolutus, quoniam erat Dei puer. Non erat cur eſſet ſolicitus, nec vlla afficeretur animi ęgritudine. Deus *Eccle. 15.* enim eius tanquā & filij & pueri curam gerebat, παῖς enim & filium & puerum ſignificat, filius erat vt qui ab eo eſſet creatus. Puer erat, vt qui planè eſſet ſimplex & innocēs & ab omni faſtu & vitæ ſuperbia alienus. Is ergo puer cùm eſſet ſui iuris, & eius curā Deus gereret, & Dei & ſui oblitus, ſe ſubiecit voluptati, quæ allegoricè à ſcriptura dicitur ſerpens, vt quæ planè ſit terreſtris, & humi repens aliena ſit à diuino ſpiritu. Hinc factum eſt vt qui Dei erat puer, factus ſit vir, ſed terrena ſapiens, & cum patri qui eum creauerat, & qui eius curam gerebat nō obediiſſet, Deum affecit ignominia. Deum enim ignominia afficit qui ſuæ dignitatis immemor, ei non paret cui omnia ſua ferre debet accepta, nihil enim ſuum poteſt dicere quod non ſit eius qui dedit. [d] *Quamobrem, vt mihi videtur.* Ex his quę ſuperius dicta ſunt cōcludit Clemens, quod cū magiſter noſter Chriſtus qui iis quæ hic enumerat omnia impleuerit, & in eo ſint omnes theſauri ſcientiæ & ſapientiæ; cū ſolus, inquā, ille ſit cui nihil deeſt, & à quo haberi poſſunt omnia, non eſſe amplius adeundas Athenas, nec Græciam aliam, nec Ioniam, vt diſcamus Philoſophiā, maximè cum non plenā eam traderent Philoſophi, ſed eam tantū obſcurè ſignificarēt: Chriſti autē Diſcipuli eam perfectè compræhenderint & docuerint atq; adeo prædicarint. Quibus eos magis oportet credere quā Minoi Cretenſi, qui vt leges quas ferebat, maioris eſſent authoritatis, fingebat ſe Iouis vti cōſuetudine. Quod de Ægeria quoq; nympha Numa fingebat apud Romanos, & Lycurgus apud Lacedęmonios dicebat ſe leges accepiſſe ab Apolline. Fruſtra, inquit, nūc quęrūtur Athenæ, & fruſtra Gręcia, cùm per totū orbē terrę nūc Verbū reſonet vbique, quod ad diſcendā verā & perfectā attinet Philoſophiā, ſint Athenę & Græcia. [e] *Atq; vniuerſus.* In Chriſto Ieſu neq; circūciſio aliquid valet, neq; preputiū, *1. Corin 3. Galat. 6.* ſed noua creatura. Nouus autē fit homo, & noua creatura, nō quod è corpore aliquid mutetur, ſed quod eodē manente corpore qui prius erat terreſtris, & tantū terrena ſapiebat, fiat ſpiritualis, & ad diuina & ſpiritualia tantū aſpiret. Neq; verò eſt mirū, quātūuis ſit nouū, quod Chriſtus nō diuiditur dū docetur & diſcitur, qui in Sacramēto Euchariſtiæ ſub ſymbolis panis & vini totus comeditur & totus bibitur. [f] *Philoſophia autē.* Quiſnā ex veteribus hoc dicat nō memini me legere. Pythagoras primus vocauit Philoſophū, id eſt, amatorē ſapiētię, cū qui eū præceſſerāt nō dubitaſsēt ſe appellare σοφοὺς, id eſt, ſapiētes. Eſt ergo Philoſophia amor ſapientię. Clemēs autē dicit eā eſſe diuturnū cōſiliū, quod ſapiētiæ æternū ambit amorē. Conſiliū diuturnū appellās longā meditationē, laborēq; & ſtudiū quod in ea ponitur. Nā vt ſapientā aſſequaris lōgo opus eſt tēpore. Ambire autē dicit, metaphora ſumpta à puellis, quas ambiūt qui cupiunt earū frui cōſuetudine. Quod autē verti æternū, Grecè quidē eſt ἀΐδιον, ſed ſuſpicor legendū eſſe ἀϊδίου in genitiuo, vt coniungatur cū ſapientia, & dicatur amorē æternę ſapiētię, & diſtinguatur ęterna ſapiētia, cuius amore tenetur Philoſophus à creata, cuius nō tenetur. Quod ſi legatur æternū, intelli-

gendum est Philosophum ambire vt in se sit æternus amor sapientiæ. [g] *Suscipe Christum, suscipe visum.* Ea
æterna sapientia est verbum patris, ea est ipse Christus, verbum est sapientia, Verbum est etiam lux quę
illuminat: Iubet ergo vt Christũ suscipiamus, qui dat vt videamus, lux est qua poterimus cognoscere eũ
esse Deũ & hominẽ, & esse vnum subiectũ, aut si mauis suppositũ, cuius sunt duę naturę & voluntates,
nẽpe diuina & humana. Dulce autẽ & desiderabile dicit esse Verbũ, & statim subdit causam, quod id sit
quod nobis lucẽ afferat. Luce autem nihil est iucundius. Sol quidem efficit vt sit lux in vniuerso mundo
sensilis, qui si non esset, ne astra quidem alia lucem darent, cùm ea ipsa illam à Sole accipiant. Verbum
autem mentem & animam illuminat, efficitque vt quæ prius erat in tenebris nihil agens, operetur
& sit efficax. Quod nisi esset, non secus atq; aues quæ saginantur in tenebris tantum pinguesceremur,
& saginati moreremur, nulla nostræ dignitatis & officij habita ratione, nec vlla regni cælestis proposita
expectatione. Ad lucem itaq; capiendam nos inuitat, vt capiamus Dominum, & eius simus discipuli.
Quod ipse quoque Dominus patri est pollicitus, & dicens se nomen eius narraturum fatribus
suis in medio Ecclesiæ, fratres suos vocauit suos Discipulos, quos ipse adducit ad lucem. Cum ergo ad
lucem, id est, ad Deum per eum perueniant, & Deum per eum inueniant, & patrem ab eo accipiant adoptati
per gratiam, qui natura est eius pater, ita fit vt sint eius cohæredes, cum eum non pudeat eos appellare
fratres. Hinc est quod dicit Paulus, quod si sumus filij, sumus quidem hæredes Dei, cohæredes
Rom. 8. autem Christi. [h] *Auferamus ergo, auferamus.* Cum verbum quale esset explicasset, & inter cætera lucem
esse dixisset, nunc tenebris & veritatis ignoratione amota, iubet per eam lucem quæ mentem illuminat,
nempe Christum, Deum verum contemplari. Sed occurit obiectio. Cum tam multi sint homines,
ad quos nulla Dei peruenit visio & cognitio, quæ est vita æterna, quomodo ij dicuntur non viuere, cũ
sentiant & vitæ humanæ fungantur muneribus? Ad quod respondetur, eam demum veram esse vitam,
quæ nunquã desinit, quod in vitam non cadit mortalem. Qui enim verè viuit, semper viuit, quod Dei
præstat visio & cognitio, quæ est ipsa lux & vita. Sed cum alicubi dicat scriptura: Deum nemo vidit vnquam,
quomodo fieri potest, vt Dei visio vita sit æterna, cum ab homine qui viuit Deus non possit videri.
Ad quod respondendum est, Dei visionem non cadere sub sensus humanos, cum Deus ipse sola
percipiatur intelligentia. Non viuit ergo qui humanis sensibus Deum comprǽhendit, cùm id non possit
fieri. Deo enim caret qui est ipsa vita: Sed qui spiritu, vt ipse quoque Deus est spiritus & intelligentia
Deum contemplatur, Deum videt & noscit, quæ est vita æterna, & licet mortali corpore viuat vita
humana, viuit tamen etiam vitã diuina & ęterna, vt qui spiritu Deum contemplans, efficiatur quodammodo
vnus & idem spiritus. Ad hæc accedit, quod vita humana, quamuis quòd sit à Deo habeat, vt qui
sit vitæ fons & initium, ea tamen multis eget adminiculis, quibus deficientibus necesse est vt extinguatur.
Dei autem vita est per se vita, & cui nihil potest deesse. Quo fit vt qui in eo viuunt, viuunt autem
qui eum vident & norunt, tandiu viuunt quandiu eum vident & norunt. Hinc Dei visio & cognitio dicitur
vita æterna, quæ hic quidem inchoatur ab is qui Deum diligunt, spirituq; & intelligentia, quoad
eius fieri potest, eum apprehendunt, in futuro autem sæculo erit perfecta & omnibus numeris absoluta,
quando non amplius per speculum & in ænigmate, sed facie ad faciem eum videbimus, id est, quando
omnibus terrenis amotis impedimentis, eius essentiæ fruemur visione. Nox autem veretur lucem,
& propter timorem occidens, cedit diei Domini. Lux, & nox, quæ est diei priuatio, simul stare non possunt,
Rom. 13. adueniente enim luce nox recedit. Nam, vt dicit Paulus, Nox præcessit, dies autem appropinquauit.
Dicit autem Clemens noctem vereri lucem, id quod est rei animatæ tribuens inanimæ. Significat
autem Christo adueniente, qui est vera lux, fugere tenebras peccati. Diem autem Domini vocat Christi
aduentum, Eo adueniente omnia sunt illustrata: fugatæ enim sunt tenebræ, nec fuit quisquam non illuminatus,
nisi qui exortè luci non clausit oculos. Christi autem luce fuisse illustratum, vocat nouam fieri
Zach. 3. & 6. creaturam. Vnde etiam baptisma inter cętera nomina appellatur φώτισμα, id est, illuminatio. Deinde af-
Luca 1. fert causam cur lux omnia illuminet. Nam Christus, inquit, Sol iustitię qui omnia peruadit & permeat,
Matth. 5. obit humanitatem, id est, totum genus humanum pertransit, imitãs patrem suum, qui Solem facit oriri
super bonos & malos, & instillat rorem veritatis, id est, veram fidei docet doctrinam, quæ instar roris
descẽdit è cęlis. Deinde sequitur: Is occasum traducit in Orientẽ. Christus in scripturis vocatur Oriens.
Zach. 3 & 6. Ipse ergo cui est nomen Oriens, qui nos, vt ait Lucas, visitauit ex alto, occasum traduxit ad Orientem,
Luca 1. id est, effecit vt qui erant in occidente, nempe qui erant propensi & procliues ad peccatorum tenebras,
traducerentur ad Orientem, id est, ad ipsum Christum, & Christiani fierẽt, qui prius à Christo, id est, ab
ipsa veritate, procul erant remoti. Quid postea sequitur? Et mortem in vitam cruci affixit, id est, ipse in
cruce affixus est & mortuus, vt per eius mortem, vita quæ propter peccatum homini fuerat adempta,
ei veluti postliminio restitueretur, imo verò longè melior & præstantior, nempe vita æterna. Ab exitio
autem arreptum hominem in æthere suspendit. &c. Quasi diceret, Ipse in cruce suspensus in æthere, &
hominem in altum extulit, liberauitque ab interitu, & cum esset antea interitui & corruptioni homo
Matth. 13. obnoxius, interitum & corruptionem veluti transplantatam & transmutatam penitus sustulit. Postea
Luca 8. autem dicit, Et terram mutat in cælum Dei Agricola. Christum vocat Dei Agricolam, sicut etiam in
Ioan. 15. Euãgelio, dicitur homo, qui est Dei Agricola, exiisse ad agrum seminandum. Nec ideo nõ est Dei Agricola,
quod ipse Christus patrem suum appellet agricolam, & Paulus Corinthios dicat esse Dei agricul-
1. Corinth. 3. turam. Terram autẽ mutare dicit in cælum, quod homines quamuis terram habitent, optimo accepto
à Christo semine, non amplius sint terrestres, sed cęlestes, diuini & spirituales. Dextra autem signans di-
Matth. 25. cit, alludens ad id quod scribitur apud Matthæum, quod Deus in fine sæculi sententiam laturus, bonos
statuit à dextris, malos autẽ à sinistris. Vbi etiã populos ad bonũ opus excitat, narrans quę cõsequantur
ij qui suis eleemosinis bene merẽtur de pauperibus, & quęnã sit eis danda hereditas, nẽpe regnũ cęlorũ,
dũ dicit, Venite benedicti patris mei, possidete paratũ vobis regnũ à cõstitutione mundi. Nã possidete,
gręcè est κληρονομεῖτε, id est, sitis herędes regni. Cęlesti autẽ doctrina Christ⁹ hominẽ deũ quodãmodo fa-
1. Corinth. 6. cit, quãdo per eã efficitur vni⁹ cũ eo spiritus. Nã qui adhęret Domino, inquit Paul⁹, vn⁹ est spirit⁹. Quod
autem

autem dicit, dans legem in mentem ipsorum & eam scribens, id dicit conuenienter ei quod prædixit Hieremias; Post illos dies, dicit Dominus, dabo legem meã in visceribus eorum, & in corde eorũ scribam eam. Quod quidem citatur à Diuo Paulo dum dicit ad Hebræos, Dabo leges meas in mente eorũ, & in corde eorũ superscribam eas. [i] *Quasnam scribit leges*? Hæ leges quas dicit Clemens, sunt apud eundem Hieremiam in eodem loco; Inter leges autem primum tenet locum, quæ cauet vt omnes Deum norint à minimo vsq; ad maximum. Quod quidem adeò fuit verum vt post Christi aduentũ vbiq; fere terrarum cessarit adoratio simulacrorum & Dæmonum, falsorumq; cultus Dęmonũ. Hinc Dei cognitio, quæ certa & stabili in Christum fide nititur: adiuncta est pœnitentia, quæ efficit vt deletis peccatis Deus amplius eorum non recordetur. Hæc autem est peccatoris iustificatio, qua remissis peccatis, fides per charitatẽ operatur, & spes in Deũ collocatur. Hæc verè lex dicitur, quę à Gręcis propriè νόμος vocatur, quod suũ vnicuiq; tribuatur, nempe Deo pietas, & qui eũ decet cultus, in proximũ autẽ certis hominũ cõstitutis gradibus, quoad eius fieri potest, beneficẽtia. Has leges iubet vt suscipiamus, & pro plurimis & maximis quę à Deo hic accepimus beneficiis, tanquã habitationis mercedẽ ei reddamus fidẽ, & pietatẽ, & bonos mores, & effectus bene compositos. Tot autẽ & tanta quę à Deo accipimus beneficia, cũ exigua mercede quã Deo non egenti reddimus, nempe cũ pietate & eius cultu conferens cum dicit esse veluti Diomedis & Glauci permutationem, id est valde inæqualẽ. Vsurpauit autem hoc vocabulũ locauit, tanquã nos à Deo tot & tã magna opera quæ enumerauit, certa mercede pendenda cõduxerimus. quod autem dixit Deum cõcessisse, vt hinc in cœlũ mittamus colonias, hoc dixit respiciẽs ad magnarum ciuitatũ, quas metropoles appellant, consuetudinem, quæ suos ciues ad alios agros colendos & regiones habitandas mittebãt, & ideo eas appellabãt colonias, quæ à Græcis dicũtur, ἀποικίας, quasi procul à domo sua amandatæ. [k] *Deinde qui crediderunt*. Amuleta sunt quę à Græcis dicuntur, περίαπτα. Ea autem sunt quæ vel collo suspendũtur, vel brachiis alligantur. Iis autẽ vtebantur præstigiatores & incantatores ad morbos, ab iis qui ipsis credebant propulsandos. Miratur autẽ Clemens quod amuleta pluris faciant, vt qui ea credant salutaria, & ideo ea collo suspendant & brachiis alligẽt, quã ipsum verbũ cœleste qui est Saluator. Ex quo colligitur nõ esse superstitiosum, verba sacra collo suspendere, & brachiis alligare, imo verò pium & religiosum, dũ ab eis absit fraus & impostura Dæmonis. Incantatio autẽ etsi accipiatur sæpius in malã partẽ, est tamen etiam quædã bona incantatio, vt hic dicitur, Dei incantatio, quæ liberat à vitiis, & auellit à peccatis. [l] *Estis planè surdi & cæci sicut talpæ*. Gẽtes incredulas assimilat talpis, vt quæ nec verbũ Dei audiant, nec Euangelij lucẽ aspiciant, & in tenebris agentes nihil aliud quã comedãt, interitu & corruptione vndiq; circumfusę. quod autem est in Gręco exemplari νωδοὶ, quod est edẽtuli, existimo legendũ esse κωφοὶ, quod est surdi, quod etiã ita verti. Nõ cõuenit enim, edẽtuli, cum eo quod mox sequitur; Comedẽtes. Dentibus enim nõ carent qui comedunt. Atq; talpã esse quidem cęcã, & ex eo constat quod nõ appareant eius oculi inuolucro quodã tecti, & ex eo quod talpa cæciorem dicimus quem nihil videre significamus. Surdam quoq; eã esse est verisimile, ex eo quod auditus instrumento careat. Quod autem eos qui ipsam captant sentiat, non tam auditui quàm odoratui est tribuendum. [m] *Sed est veritas quæ clamat; Ex tenebris lux lucebit*. Postquam dixit gentes degere in tenebris, nunc eas cõsolatur, dicens exclamare veritatem; Lux lucet in tenebris. Occultũ quidem est cor hominis, sed lux quæ lucet in tenebris, id potest illuminare, eo autẽ illuminato, exorti radij scientiæ & cognitionis ostẽdũt Discipulum lucis, nempe eũ qui est tinctus salutari lauacro baptismi, quod appellatur etiã φώτισμα, id est illuminatio. Hic autem lucis Discipulus, nõ solùm est Christi familiaris, sed etiã eius frater & cohæres, vt qui per gratiã sit Dei filius, nempe adoptiuus, cũ Christus eius sit natura filius. Hoc autem tũc maximè vsuuenit, quãdo, vt pius & bonus filius, honorandũ patris nomen cognouerit, & eius præceptis quæ nec sunt difficilia, & salutem afferunt, paruerit. Eadẽ enim sunt & patris & Christi præcepta, qui dicit, iugũ suum esse suaue, & onus leue. Apposite autem dicit Clemens; Lux luceat in occulto hominis, nempe in corde, cũ Paulus ad Ephesios dicat, illuminatos oculos cordis vestri. [n] *Sed terrifica quidem tuba*. Habent terreni Imperatores & belli duces suam potentiam, habet & Christus suã. Illi autem ad bellum terribili tuba suos milites cõgregant, bellum indicunt. Christus autem nõ aliud canit classicum quam pacem, & eos suos cõgregat milites qui sunt pacifici, eis enim suam dat pacem, eis pacem suã relinquit. Quo fit vt ab eis alienæ sint animi perturbationes, & sint trãquilla omnia. [o] *Ita nos Apostolus ordinat pacificè*. Hæc est, inquit, armatura, qua Apostolus nos pacificè instruit. His armis nos instruit Apostolus Paulus, non ad bellum gerendũ, sed ad pacẽ agendã. Hæc arma quibus nos instruit Paulus, sunt inuulnerabilia, quo fit vt securè possimus instructa acie decertare aduersus malũ, nempe aduersus Cacodæmonẽ, & ignea illius tela extinguere aqueis cuspidibus à Verbo tinctis. Alludit autẽ ab baptismũ, quo extinguuntur peccata, quæ sunt ignea tela Dæmonis. Extinguuntur autem aqua & verbo. Nã vbi ad elementũ accesserit verbum, & quæ prius sola erat aqua, fuerit salutaris lauacri facta sacramentũ, Cacodæmonis corruit vniuersa potẽtia, nec possunt ignita iacula ei nocere qui salutari aqua fuerit tinctus. Hortatur ergo vt cõfidentes pugnemus aduersus Dæmonẽ, & aqua illius baptismi tela ignea extinguamus. Nec de victoria dubitemus, cùm Deus promittat nobis repente suũ adfuturum auxiliũ. Quo nomine Deo meritò sunt agendæ gratiæ, & diuino suo Verbo est ei honor habendus. [p] *O sanctam & beatam hanc potentiam*. Homo ita armatus, vt docet Paulus, efficitur potens. Potentia autẽ illa beata est & sancta, qua Deus versatur cum hominibus. Cum hominibus autẽ versatur Deus, quando fugato Cacodæmone, & profligatis peccatis, est in animis hominũ pax & tranquillitas. Quando autem ab animis hominum absunt ægritudines & perturbationes, ij colunt & imitantur Dei essentiã, quæ est omnium optima & pręstantissima. Non colitur autẽ Deus nisi diligatur, & ad eius similitudinẽ, quoad eius fieri potest, perueniatur. Est autem verè cœlestis is amor, quando in anima hominis resplendet bonum & honestũ, simul coniunctis libera animi electione & vitæ bonitate. [q] *Quid autem te adhorter*? Hic est finis & veluti epilogus totius huius exhortatoriæ ad gentes orationis, cuius non est alius scopus & institutũ, quã vt gentes

Hier. 31. Hebr. 8. Hier. ibid. Gal. 5. Matth. 11. Ephes. 1.

salutem assequantur. Non est autē nomen in quo detur salus quàm Christi. Saluus non est nisi qui viuit; Christus autem est Verbum vitæ. Saluus non est nisi qui vere est: Christus autem est verbum veritatis, atq; adeò ipsa veritas. Saluus non est in quem cadit corruptio & interitus: Christus autem cùm verè sit id quod est nempe ὤν, & ens, si latinè liceat dicere, nec corrumpitur, nec in eum cadit interitus, & ne homo corrumpatur, & interitui sit obnoxius, eū salutari lauacro regenerat, reducēs ad veritatem, id est, vt verè sit efficiens, qui alioqui morti æternæ erat obnoxius, vtpote à Deo separatus qui est vera vita: Ad id autem quod ipse largitur stimulat & incitat nempe ad salutē. Interitum abigit, & mortē expellit, morte sua suam reuocans sententiam, quam in prothoplastum cùm peccasset tulerat. Christus templū ædificauit in hominibus, in eos immitens Spiritum sanctū quem constat esse Deum. An nescitis, inquit Paulus, quòd templum Dei estis, & Spiritus sanctus habitat in vobis? Et rursus: Nescitis quod membra vestra templum sunt Spiritus sancti? Hac templi ædificatione Christus Deum collocauit in hominibus, & qui prius erant mortales, eos Deos quodammodo effecit. Cùm autē, inquit, te Christus tanta dignitate affecerit, vt te Dei templū esse voluerit; fac vt te ita geras, vt eum decet qui est templū Dei, nempe vt sis castus, obscœnasque & turpes fugias voluptates, & vt quæ sint caducæ & breues, eas igni relinque sumēdas, eis autē contrarias cole & exerce virtutes, nempe temperantiam, & modestiā. Quæ Deo cōsecrantur sancta sunt, & te Deo consecrare oportet vt sis sanctus. Deo autem consecrantur ac dedicantur quæ sunt optima & præstantissima: Tales sunt quæ Deo offeruntur primitiæ. Te itaq; Deo consecrabis si sis bonus & virtute præditus: quod si feceris, non solum eris Dei opus tāquam à Deo creatus, sed etiam Dei gratia, vt qui sis regeneratus, virtuteq; auctus & Dei gratia. Non solum decet te esse Christi familiarem & regno dignum, sed etiam te oportet esse regnum assecutum. In hoc enim nostra consistit summa fœlicitas, quod nobiscum cum Christo intercedat familiaritas, & non solum simus digni regni, sed etiam regnemus cum Christo. quod quidem regnum est paratum à constitutione mundi piis & iis qui Christum diligunt, & bona exercent opera.

1 Cor. 3. & 6.

[a] *Fugiamus ergo consuetudinem, fugiamus tanquam scopulum difficilem, aut Charybdis minas, aut fabulosas Sirenes: suffocat hominem, à veritate auertit, abducit à vita, est laqueus, est barathrum, est malum ventilabrum consuetudo. Ait quidem ille.*

Hom. in Od. — Nauem inter fumum sæuum fluctúmque coërce.

Circem innuit. — *Fugiamus, fugiamus ô socij, hæc vnda ignem eructat, mala est insula, accumulata ossibus & cadaueribus. In ea autem canit formosa meretricula, voluptas, quæ publica oblectet musica:*

Sirenes hæc dicūt Vlyssi. — Gloria Græcorum veni, agè huc illustris Vlysses,
Siste ratem, diuina audire vt carmina possis.

Laudat te, ô nauta, & celebrem te dicit & illustrem, & Græcorum gloriam sibi vendicat meretrix. Sine eam possidere cadauera, fert tibi opem diuinus spiritus. Prætergredere, voluptatem abige.

Hesiodus in oper. — Atque caue meretrix te fœmina fallere compta
Possit, dulce loquens, quærens te euertere nido.

Prærternauiga canticum, mortem operatur. Si solùm velis, vicisti interitum, & ligno alligatus, eris solutus ab omni exitio. Gubernabit te Verbum Dei, & ad portum cælorum te adducet Spiritus sanctus. Tunc meum Deum intueberis, & sanctis illis initiabere mysteriis, & frueris iis quæ sunt occulta in cœlis, quæ mihi sunt seruata, quæ neque auris audiuit, nec in cor alicuius ascenderunt. [b] *Soles mihi duos en videre videor, & duplices Thebas, dicebat quidam bacchans idolis, mera ebrius ignorantia. Ego verò eius misertus fuerim debacchantis, & eum qui sic desipit: adhortatus fuerim ad moderatam temperantémque salutem: quoniam Dominus quoque pœnitentiam peccatoris, & non mortem desiderat. Veni ô vesane, non thyrso innixus, neque hædera redimitus. Abiice mitram, & nebridem, sis temperans ac moderatus. Ostendam tibi Verbum, & Verbi mysteria narrans conuenienter tuæ imagini. Hic est mons Deo dilectus, qui non tragœdiis subiicitur, vt mons Cythæron: sed est dedicatus veritatis actibus, mons sobrius, castis vmbrosus syluis. In eo autem bacchantur, non fulmine ictæ Semeles sorores, Mænades, quæ in incesta visceratione carnium initiantur, sed Dei filiæ, pulchræ agnæ, quæ veneranda Verbi orgia concelebrant, chorum moderatum congregantes. Chorus sunt iusti. Canticum est hymnus Regis omnium, psallunt puellæ, gloria afficiunt Angeli, Prophetæ loquuntur, editur sonus musicæ, cursu*

Thiasum

Thiasum persequuntur, magno studio festinant qui sunt vocati, patrem cupientes recipere. [c] Veni tu quoque mihi ô senex, relictis Thebis, & diuinatione abiecta & arte Bacchica, deducere ad veritatem. Ecce do tibi lignum quo innitaris. Festina Tiresia, crede. Christus illuminabit visum sole splendidius, per quem cæcorum oculi respiciunt: nox te fugiet, ignis perterrebitur, mors peribit. Videbis cælos ô senex, qui Thebas non aspicis. [d] O verè sancta mysteria. O puram lucem, præferuntur mihi faces, cùm cælos & Deum inspexero, sanctus fio initiatus. Sacrorum autem interpres est Dominus, & mystam obsignat illuminans, & Patri commendat eum qui credidit, qui seruatur seculis. [e] Hæ sunt debacchationes meorum mysteriorum. Si velis tu quoque initiare, & chorum duces cum Angelis circa eum qui est ingenitus, & ab interitu alienus, & qui solus est verè Deus, vnà hymnum nobiscum canente Deo Verbo. Æternus hic est Iesus vnus, qui magnus est pontifex & vnius Dei, qui idem quoque est pater, orat pro omnibus, & hortatur omnes. Audite gentes innumerabiles, vel potius quicunque ex hominibus estis ratione præditi, & Barbari & Græci, voco omne genus hominum, quorum ego sum opifex voluntate Patris. Venite ad me omnes sub vno Deo collocandi, & vno Dei Verbo: nec sola ratione superate expertia rationis animantia, sed etiam ex vniuersis mortalibus do fruendam vobis immortalitatem. [f] Volo enim volo vos hac quoque impertiri gratia, plenum & integrum præbens beneficium. Interitus & corruptionis vacuitatem, & rationem vobis largior, Dei cognitionem, perfectum meipsum largior. Hoc sum ego. Hoc vult Deus. Hoc est consensio, hoc est concentus & harmonia Patris. Hoc Filius, hoc Christus, hoc Verbum Dei, brachium Domini, potestas vniuersorum, voluntas Patris. Quorum olim quidem imagines, sed non omnes similes. Volo vos corrigere ad exemplar, vt sitis mihi quoque similes: vngam vos vnguento fidei, per quod interitum exuistis & corruptionem: & iustitiæ nudam ostendam figuram, per quam ad Deum ascenditis. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Math.11. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quòd ego sum mitis & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. [g] Festinemus, curramus ô religiose, & Dei verbi similes, ô homines, imagines, festinemus: curramus: tollamus iugum eius, subeamus incorruptionem. Pulchrum aurigam hominum Christum diligamus. Pullum cum veteri duxit sub idem iugum, & iuncta hominum biga, currum dirigit ad immortalitatem; contendens ad Deum, vt euidenter impleat quod tacitè significauerat: priùs quidem in Hierusalem, nunc autem agens in cælos. Pulcherrimum est Patri spectaculum filius æternus, victor. Magno ergo studio & contentione feramur ad Esa.4. honesta & efficiamur homines pij ac religiosi, & maximè eorum quæ sunt aliena ab affectionibus & perturbationibus, Deum & vitam possideamus. Est autem Verbum adiutor: bono animo simus, & in eo ponamus fiduciam. Nec nos vnquam tantum auri & argenti & gloriæ subeat desiderium, quam ipsius Verbi veritatis. Neque enim Deo gratum est, si nos ea quidem quæ sunt maximi pretij, minimi facimus: amentias autem. & ignorantias, & socordias, ac voluptates, & cultus simulachrorum, manifesta probra ac dedecora, & impietatem extremam pluris faciamus. [h] Non abs re enim philosophi, quæcunque stulti faciunt, ea impiè gerere, & impios esse existimant. Quinetiam ipsam præterea ignorantiam insaniæ genus describentes, nihil aliud quàm multos fatentur insanire. Non est ergo dubitandum, inquiet Verbum, vtrum sit eorum melius, sapere ac moderatum esse, an insanire. [i] Oportet autem veritati fortiter adhærentes, Deum sequi totis viribus, moderatè se gerentes, & existimare omnia eius esse sicut sunt. Præterea autem cùm nos quoque didicerimus esse pulcherrimum eius possessionem nos ipsos Deo permittere, Dominum Deum diligentes, & hoc nostrum esse munus per totam vitam existimantes. Si autem sunt communia ea quæ

sunt amicorum (est autem homo pius ac religiosus, Dei etiam amicus Verbo intercedente) fiunt itaque omnia hominis, quia sunt Dei omnia, & sunt omnia amborum amicorum communia, Dei & hominis. [k] *Nobis ergo hoc nunc restat, vt dicamus, eum solum qui pius est ac religiosus, Christianum esse, & diuitem, & temperantem, & generosum, & ea ratione Dei imaginem cum similitudine, & dicere & credere & iustum & sanctum, vt qui à Christo Iesu factus sit cum prudentia, atque adeo iam quoque Deo similis. Non celat itaque Propheta gratiam, dicens: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes.* (Psal. 8.) *Non enim, nos adoptauit, & noster tantùm vult esse pater, non eorum qui fidem non habent. Res ergo nostræ ita se habent, qui sumus Dei ministri. Qualia autem sunt consilia, tales quoque sunt sermones: quales autem sunt sermones, tales etiam actiones: & qualia sunt opera, vita talis.* [l] *Bona est vniuersa hominum vita, qui Christum cognouerunt.* [m] *Satis, vt puto, verborum fecimus, etiamsi longius processi, propter humanitatem & beneuolentiam, quod de Deo habui effundens, vtpote qui ad maximum omnium bonorum hortarer, nempe salutem. De ea enim vita quæ nullum habet finem & intermissionem, nec volunt quidem vnquam intermitti orationes, sacra enunciantes. Nobis autem adhuc hic restat finis, vt eligamus id quod est vtile, vel iudicium, vel gratiam. Nam ego ne puto quidem esse dubitandum, vtrum eorum sit melius: sed nec fas est comparare vitam cum interitu.*

COMMENTARIVS.

[a] FVGIAMVS *ergo consuetudinem.* Idolorum & falsorum Deorum cultum dixit antea esse adscribendũ consuetudini, quę cùm veluti in alteram fit conuersa naturam, ab ea non facile receditur, maxime cũ ea iucunditatem & voluptatem afferat. Ad eam autem fugiendã hortatur, quod hominibus exitiũ afferat, nõ minus quã scopulus, aut Charybdis, aut Syrenes. Est autem hîc perpetua allegoria sumpta ex iis quę scribit Homerus in Odyssea de Scylla & Charybdi vitanda & Syrenibus, vt Circe cõsulit Vlyssi. Iis Syrenibus cantus suauitate prǽternauigantes illicientibus, & ad exitiũ trahentibus, assimulat Clemẽs voluptatẽ. Harũ autẽ Syrenũ cantico simile est, quod à Solomone scribitur in prouerbiis de meretrice. (Prouer. 5.) Ne intenderis fallaciæ mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius. Nouissima autẽ illius amara quasi absynthiũ, & lingua eius acuta quasi gladius. Pedes eius descẽdunt in mortẽ, & ad inferos gressus eius penetrant &c. Operepretiũ autem est videre quàm pulchrè Christianismo hanc allegoriam accõmmodet Clemens, dũ dicit gentilem ligno nempe cruci alligatum, sicut Vlysses erat alligatus malo nauis, solutũ fore ab omni exitio. Pulchrè quoq; persistens in rei nauticæ metaphora Verbũ Dei dicit eum gubernaturũ, & Spiritum sanctum ad portum cœlorum eum deducturum, vbi & Deum esse visurũ, & cœlestibus mysteriis esse initiandũ, & ea percepturũ, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit. [b] *Soles mihi duos en videre videor.* Cœlestibus mysteriis dixerat eum initiandũ, qui ligno crucis alligatus & à verbo gubernatus in portũ fuerit deductus. Nunc hortatur vt Bacchi relictis orgiis & mysteriis, quę celebrantur à furiosis & insanis, his Christi initientur mysteriis quæ sunt moderata & tẽperata, & salutem afferunt. Cuiusmodi autẽ essent ea Bacchi orgia videre licet, & apud Diodorum Siculum li. 5. cã. 2. vbi de Baccho & eius comitatu, scribit amplissimè, Ouidius quoque lib. 4. Metamorph. quomodo Bacchi celebrarentur orgia paucis exponit dicens; *—Festum celebrare Sacerdos,*

Immunesque operum famulas Dominasque suorum,
Pectora pelle tegi, crinales soluere vittas,
Serta comis, manibus frondentes sumere thyrsos,
Iusserat.

Illud autem, Soles mihi duos videre videor, & duplices Thebas, sumptum est ex aliqua Tragœdia. Vt quod vnũ est autẽ, tanquã duo appareant, & ebriis & furiosis accidit. Quoniam autẽ Thebis, & in monte Cytherone, hæc Bacchi celebrabãtur orgia, à Thebis & à monte Cytherone ad montẽ Domini aduocat, in quo non Tragœdiæ aguntur, sed pietatis opera exercentur, & simul cõfert cũ Bacchidibus & Mænadibus orgia Bacchi celebrantibus, Dei filias, nempe virgines sacras quæ orgia Dei celebrãt. Et quoniã de orgiis agitur, videndũ est qũam pulchrè persistat in metaphora, vtrobiq; inducens Orgia, sed Bacchi insana: Christi autẽ temperata ac moderata, & Baccho tribuẽs Mænadas, Christo autem, iustorum Chorum, sacras Virgines, Angelos & Prophetas, vt in Bacchi, ita etiã in Christi orgiis edissonum musicæ; & vt Thiasus ea dicitur multitudo, quę festinans Bacchũ sequitur: ita (Athen. lib. 8.) magno studio festinant qui sunt vocati à Christo, patrẽ nempe, Deũ cupientes recipere. Hæc autẽ Christi orgia aduocans iubet, vt ea exuant ornamenta, quæ cõueniunt Bacchi orgia celebrantibus, nempe vt neq; thyrso innitantur. Thyrsus autem est virga frondibus vestita, qua & ipse vtebatur Bacchus, vnde & factum est prouerbium. Multi thyrsigeri, pauci verò Bacchi: & qui etiã Bacchi celebrabant orgia, neque caput habeant hædera redimitum, & mitrã abiiciant, quã gestans Bacchus dictus est μιτροφόρος, teste Diodoro, & quã etiam gestabant, qui eius festa agebant, & vt abiiciãt etiã nebriden, quæ est pellis ceruina qua regebatur pectus bacchantiũ. νεβρὸς enim, vnde νεβρὶς est cerui hinnulus. Quod si credam' Diodoro, non cerui, sed pardi pelle tegebatur Bacchi pectus & Bacchantiũ. Ouidius quidẽ certe qua pelle

tegerentur

te gerentur eorum pectora, non expressit. [c] *Veni tu quoque mihi, ô senex.* Per Apostrophen conuertit Clemens sermonem ad Thebanũ Tyresiam, qui erat & vates & cęcus, & qui orgia Bacchi instituerat. Relinque, inquit, Thebas, diuinationem abiice, & fallacia Bacchi orgia, & veni ad veritatẽ, id est ad Christũ, qui est ipsa veritas. Non est tibi amplius gestandus thyrsus bacchicus. Ecce do tibi lignũ quo innitaris, nempe crucem. Festina, ô Tyresia, non Bacchum sequens, sed Christum crede in Christum. Si in eum credideris, illuminaberis ab ipso, is enim est qui visum dat cæcis, in tuis oculis nullę erunt amplius tenebræ, nulla caligo, in te nihil poterit ignis æterni suppliciũ, qui impiis & sceleratis cũ Diabolo est paratus, nõ modo ignem nõ timebis, sed ipse etiã ignis à te terrebitur. Mors à Christo in morte victa peribit. Nã vt Christus à mortuis surrexit, ita tu quoq; cùm à mortuis surrexeris, eris immortalis, nec amplius morieris. Mors itaq; non est vera mors, sed ad meliorem vitã transitus. Quo fit vt mors merito dicatur periisse, & cui ita caligant oculi, vt Thebas non videas (nã qui duplices videt Thebas, cum Thebæ vnũ sit ciuitas, is non videt Thebas.) Si ad Christũ veneris videbis ipsos cœlos. [d] *O verè sancta mysteria.* Exclamat admirans sancta Christi mysteria, quibus qui initiantur illuminãtur, & illuminati sancti fiunt. Dominus autẽ est interpres sacrorum, & crucis signo signat, eum qui initiatur illuminans, & patri cõmendat eũ qui credidit, qui seruatur seculis, id est, qui ita seruatur, vt in æternum sit futurus saluus. [e] *Hæ sunt debacchationes.* Talia sunt, inquit, Christi orgia, talia mysteria. Si velis inquit, tu qui es ex gentibus, initiare his mysteriis, & non cum Silenis, non cum Bacchidibus & Menadibus, sed cũ Angelis, chorũ ducere, & nõ circa Bacchum, qui est totus temulentiæ deditus, & voluptati, sed circa Deũ ingenitũ, & interitui non obnoxiũ, & qui solus verè est Deus. Neq; verò nos soli canemus, sed vnà nobiscũ canet Deus Verbum. Quemnam autem dicimus esse hoc Deũ Verbum? Is est Iesus ęternus vnus. Iesus, id est, qui dat salutẽ: Æternus autem, cuius non est principium nec finis. Qui est magnus Pontifex: Qui est Pontifex secundùm ordinẽ Melchisedech, Dei vnius Pontifex. Nam sicut vnus est Deus, ita vnus sufficit Pontifex. Nam quilibet Deus etiam apud gentes suum habebat Pontificem. Quo fit vt cũ sit vnus tantum Deus, vnus tantũ sit propriè Pontifex, qui est Sacerdos secundùm ordinem Melchisedech. Quanquã ij quoq; dicũtur Sacerdotes, qui in sacro sancto eius corpore & sanguine sub symbolis panis & vini, sed eius verbis & authoritate consecrãdo, immolãdo, & offerendo, vtuntur eius verbis & authoritate. Ille autẽ ipse Deus cuius est Pontifex, est eius quoq; pater. Eũ sibi Pontificẽ elegit ipse pater, vt testis est Paulus scribens ad Hebręos. Christus nõ semetipsum clarificauit vt Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eũ; Filius *Hebr. 5.* meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum & in alio loco dicit; Tu es Sacerdos secundũ ordinem *Psal. 2.* Melchisedech. Is ergo Iesus Christus, cùm sit & Verbũ, & quatenus homo sit sacerdos Dei secundùm ordinẽ Melchisedech, & pro hominibus fundit preces, & pro eis intercedit, eosq; hortatur vt vni Deo se subiungentes ad salutẽ cõmuniter festinent. [f] *Volo enim, volo vos hac quoq; impertiri.* Christus Iesus qui est Creator omniũ, omnes vocat homines, vt vni Deo & vni Verbo subiecti salutẽ consequantur: Salui autẽ esse non possunt, nisi sint immortales. Brutis quidẽ in hoc estis, inquit, superiores, quod sitis ratione prediti: sed volo vos in hoc eis esse præstantiores, quod præter rationẽ quę est vobis insita, ex vniuersis mortalibus soli sitis immortales. Perfectũ & plenũ volo meũ sit beneficium. A me habetis rationem qui sum λόγος, quod idẽ est quod verbũ & ratio, sed præter rationem volo vt vobis accedat immortalitas. Cùm autem fueritis & ratione præditi, & interitui minime obnoxij, Deum perfectè cognoscetis, & eo fruemini. Iã ego perfectũ meipsum vobis largior, qui ratione vos impertior, cũ sim ipse λόγος, & ipsa ratio, & vos reddo immortales, qui cũ quatenus sum verbum & ratio, semper viuo, atq; adeo sum ipsa vita, homo factus morte deuicta, vt tu qui natura eras mortalis, æterna vita fruereris, effeci. Hoc sũ ego, & Verbũ, & morte carens. Hoc vult Deus, vt ego id sim quod sum, & tu eius quoq; sis particeps. Pater & Filius, etsi duæ sint hypostases, vnũ tamen sunt, & in hoc consentiunt, & in hoc vnus est cõcentus, & vna harmonia & consonantia, & ita filius est harmonia patris, est Verbũ Dei ac ratio patris, est brachiũ Domini. Nam vt homo operatur per brachiũ, ita Deus omnia operatur per filiũ, adeò vt vna sit operatio & vnus operãs: Filius est potestas vniuersorum, cùm Deus per Verbũ omnia operetur, nec alter ab altero separatus operetur. Filius etiã est voluntas patris. Nã quod vult pater, vult filius: Non vult autẽ nisi per Verbũ seu rationem. Verbum ergo seu ratio est voluntas patris. Atq; creati quidem sunt homines ad Dei similitudinẽ & imaginẽ: erant ergo ij etiam olim imagines, sed non erant omnes illæ imagines similes, erant enim aliæ exẽplari ipsi minus similes. Dicit ergo Christus se velle eas corrigere ad exẽplar, vt eæ sint ipsi similes. Sed quomodo, ô Christe corriges nos ad exemplar? Vngã, inquit, vos vnguẽto fidei: Quasi diceret; Sũ Christus, & Christus dicor quod sim vnctus: Vnctus enim sũ Spiritu sancto, *Matth. 3.* vt in quẽ Spiritus Domini descenderit, & super quẽ visus est Spiritus descendere sicut columba, & su- *Luca 4.* per quẽ requiescit Spiritus Domini. A me autẽ dicuntur Christiani, quasi vncti, eos enim vngo chris- *Esa. 11.* mate, id est, vnguento fidei, quod quidem est vnctio spiritus. Per quod, inquit, vnguentũ interitũ exuitis & corruptionem. Per illud vnguentũ fidei & spiritus, quod in baptismo suscipitis, cùm nõ amplius sitis terreni, sed spirituales, exuitis interitũ & corruptionem, id est, euaditis immortales. Nam in baptismo aqua mors simul cum peccato & Diabolo obruitur, & simul cum Christo ad vitã resurgitur: *Et iustitiæ nudam ostendam figuram.* Nõ satis est obrui & submergi peccatũ, sed iustitiæ quoq; opus est bonis operationibus, quæ sint nudæ, id est à quibus remota sit omnis simulatio & hypochrisis. Ea est via, inquit, per quam in cœlum ascenditis, quando & peccata tolluntur, & bonæ fiũt operationes. Venit ad me omnes qui laboratis &c. Vidẽtur quidem blandæ & iucundæ esse voluptates, & quæcunq; peccata iucunditatis quandam speciem præ se ferunt, sed tamen eo tandem res redit, vt exclament peccatores, Lassati sumus *Sap. 5.* in via iniquitatis, sed virtus cũ primo aspectu dura videatur & aspera, mox mitescit, iucundaq; fit & leuis. Et ideo Christus omnes ad se vocans, qui peccatorũ pondere præmuntur, eos se dicit refectũrũ & recreaturum. Nã quod asperũ videtur esse iugum, id temporis tractu & assuetudine redditur suaue, & onus quod videbatur ferri nõ posse, id à Christo nostris humeris impositum, adeò fit leue, vt nullã affe-

rat molestiam, nullam difficultatem. Hoc in antiquis illis Monachis, olim videre licuit, qui in virtutis certaminibus ita se exercuerunt, vt quæ inexercitati fugiebãt tanquam intollerabilia, ij obuiis, vt aiunt, vlnis tanquam leuia & facilia, atq; adeo iucunda illa exciperent & amplecterentur. [g] *Festinemus, curramus.* Alludens ad Bacchica illa orgia quæ qui celebrabant, festinabant hortatur homines, quos religiosas dicit imagines & Verbi similes, vt quæ factæ sint ad Dei similitudinem, ad Christum currant festinantes, & eius iugum tollant, vt ita fiant immortales. Christus est pulcher auriga hominum, homines enim velut ad immortalitatem, eum diligamus. Et veterem, inquit, synagogam, nempe Iudæos & Gẽtes sub idem duxit iugum, eos veluti iuncta biga ducit ad immortalitatem, id implens quod allegoricè significauerat in ascensu suo in Hierusalem. Nam & pullum & asinum ducens in Hierusalem, significabat se in Hierusalem cœlestem, scilicet cœlos ducturum, & Hebræos & Græcos nempe gentes. [h] *Non abs re enim philosophi.* Philosophorum maxime autem Stoicorum est sententia; Omnes stultos insanire: nulla autẽ est maior stultitia, quàm simulachra colere, & mortuos pro Dijs habere, & in quibus nullus est sensus, imò ne vlla quidem vita ea venerari, tanquam præstantem quandam ac diuinam naturam. Hæc cùm multis accidant, fit vt sint multi stulti, insani & impij. [i] *Oportet autem veritati fortiter adhærentes.* Qui falsos Deos colit, is veritati non adhæret, Deus enim est veritas. Oportet autem veritati adhærentem Deum sequi totis viribus: Deum autem sequitur totis viribus, qui eum diligit ex toto corde & tota anima. Non diligit autem qui non est modestus & moderatus, & qui suum esse aliquid, non autem Dei censet esset omnia, vt sunt re vera, Dei enim reuera sunt omnia qui condidit omnia, & in quo sunt omnia. Omnium autem Dei possessionum nulla est homine pulchrior. Cùm ergo eius simus, eaq; pulcherrima possessio, totos nos debemus ei committere, eumque diligere & existimare hoc nostrum esse munus & officium, vt eum per totã vitam diligamus. Quod si eum diligimus, is quoq; nos vicissim diligit. Quod si nos diligit, nostra quoq; diligit, & quæ sunt illius, & quæ nostra sunt inter nos communia. Amicorum enim sunt inter se omnia communia, vt est in prouerbio. Quod autẽ homo pius ac religiosus sit Dei amicus, ex hoc constat quod Verbum, quod inter Deum & hominem intercedit, inter vtrumque conciliarit amicitiam. Quòd si Dei sunt omnia, hominis autem & Dei sunt omnia, communia, sequitur vt sicut Dei, hominis quoq; sint omnia. Hoc vidit Socrates licet ethnicus, qui bonorum virorum omnia esse ita colligebat, Deorum sunt omnia: Boni viri Deorum sunt amici, & amicorum inter se communia sunt omnia. Bonorum igitur virorum sunt omnia. De hoc autem prouerbio, vide Erasmum in prouerbiis qui illi primum tribuit locum. [k] *Nobis ergo hoc nunc restat.* Vt Stoici sua habebant placita, quæ multis videbantur paradoxa, admirabilia, inquam & quæ sunt præter opinionem, cuiusmodi sunt; Solum sapientem esse diuitem, liberum, honoratum, pulchrum, regem: ita etiam Christiani sua habent paradoxa, quæ licet sint admirabilia, sunt tamen vera, nempe; Solum pium ac religiosum Christianum esse diuitem, temperantem & generosum, Deique imaginem & similitudinem, atq; adeò Deo similem. Neq; enim is diues est censendus, qui auri & argenti abundat copia, cum sua sorte nemo sit cõtentus. Is demum est diues qui habet omnia. Omnia autem habet, cui Deus sua obtigit hæreditas. Temperans non est qui terrenis omnibus se explens delitijs & voluptatibus, id solum non habet quod solum satiat, nempe Deo non fruitur. Generosus & fortis, magniq; & excelsi animi non est, qui non propter Deum aspera quæque patienter sustinet, Dei non est imago & similitudo, neq; Deo similis qui in sua in proximum beneficentia Deum non imitatur, vt qui amiserit eam cum qua à Christo erat creatus Dei similitudinem. Creatus autem à Christo fuit cum prudentia. Non enim fortuito ac temere ab eo fuit creatus, sed eius instituti ac voluntatis fuit ea creatio. Ea autem Christi creatio est, quæ in baptismo fit regeneratio, per quam efficimur Dij & filij excelsi, Filij, inquam Dei, non natura, sed gratia. Per gratiam enim Deus nos in filios adoptauit, & filij sui naturalis facti sumus cohæredes. Sed non omnes Christiani sunt diuites, temperantes, generosiq; & Deo similes, & ita Dij & filij excelsi, sed ij demum qui salutari lauacro tincti sunt pij ac religiosi, fidem habentes, & Deum patrem agnoscentes. Non vult enim Deus esse pater eorum, qui fidem non habent. Cùm autem fides nos efficiat Dei ministros, simulque adoptiui Dei filij, & eum agnoscamus patrem, oportet & consilia nostra, & verba, & actiones, & opera, & vitam nostræ, nempe Christi, conuenire professioni. [l] *Bona est vniuersa hominum vita.* Bene, inquit, & ex virtute viuunt, qui Deum cognouerunt. Deum autem cognouerunt, qui ex Deo nati ac regenerati factis testantur se Deum nosse. Qui autem ab eo defecerunt, & quam ei dederunt fidem, fregerunt, ij cum non sint amplius pij & religiosi, non sunt censendi Christiani, nisi eos peccatorum pœnituerit. [m] *Satis, vt puto, verborum fecimus.* Se excusat quod prolixior fuerit eius oratio, nempe quod propter suam in homines beneuolentiam, de Deo dixerit quod potuerit, ad maximum bonum hortans, nempe ad salutem, quæ nobis datur à Christo: non enim est aliud nomen, in quo possimus esse salui. Salus autem non est aliud quàm vita æterna, id est, vita quæ nullam habet finem, nec intermissionem, & durat perpetuò. Vt autem vita illa est perpetua, nec vnquam finitur, ita de ea quoq; oportet perpetuã esse orationem quæ res sacras enuntiat. Reliquũ esse dicit, vt cum sit in nostra potestate, vel damnationem eligere, vel gratiam, quæ est vita æterna, id eligamus quod est vtilius & melius. Dubitandum autem non esse quin citra comparationem quam non licet facere, vita sit melior interitu. Ex quo concludit, quod cum Christus sit is qui dat salutem, id est vitam æternam, is sit diligendus, amplectendus, colendus, & adorandus.

Matth. 21. Marc. 11. Luc. 19. Ioan. 12.

ORATIONIS ADHORTATORIÆ AD GENTES FINIS.

CLEMENTIS

CLEMENTIS ALEXANDRINI PÆDAGOGI,

LIBER PRIMVS.

CAPITA LIBRI PRIMI.

QVID profitetur Pædagogus. Cap.1.
Quòd propter peccata nostra nos moderetur Pædagogus. Cap.2.
Quòd sit benignus & hominum amator Pædagogus. Cap.3.
Quòd ex æquo virorum & mulierum amator Pædagogus sit sermo. Cap.4.
Quòd omnes, qui in veritate versantur, sint apud Deum puer. Cap.5.
Aduersus eos qui existimant puerorum & infantium appellationem significare primarum disciplinarum doctrinam. Cap.6.
Quis sit Pædagogus, & de eius pædagogia. Cap.7.
Aduersus eos qui existimant, non esse bonum, quod iustum est. Cap.8.
Quòd eiusdem sit potestatis & benefacere, & iustè punire. In quo etiam dicitur, quis sit modus Verbi Pædagogiæ. Cap.9.
Quòd idem Deus per idem verbum & à peccatis arceat minans, & humanæ naturæ det salutem adhortans. Cap.10.
Quòd per Legem & Prophetas Verbum fungatur Pædagogi officio. Cap.11.
Quòd Pædagogus conuenienter paternæ affectionis seueritate & benignitate vsus sit. Cap.12.
Quòd, quemadmodum id quod rectè & ex virtute geritur, fit ex recta ratione: ita rursus peccatum fit præter rectam rationem. Cap.13.

Quid profitetur [a] Pædagogus. CAP. I.

CONSTITVTA [b] *est basis veritatis, ô vos pueri, vobis ipsis sancti templi magni Dei, infractum fundamentum cognitionis, pulchra adhortatio per obedientiam vitæ rationi consentaneæ, æterna appetitio deiecta in prædium intelligens.* [c] *Cùm hæc quidem certè tria sint in homine, mores, actiones, animique affectiones seu perturbationes: mores sortitus est sermo exhortatorius, pietatis dux ac religionis, qui instar carinæ subiectus est ad fidei ædificationem: quo quidem nos valde exultantes, & opiniones veteres abiurantes, ad salutem capescendam iuuenes alacrésque reddimur, cum psallente prophetia concinentes: Quàm bonus Israel Deus iis, qui recto sunt corde:* [d] *Omnibus verò actionibus præest sermo qui versatur in tradendis præceptis: animi autem motibus ac perturbationibus medetur sermo consolatorius.* Psalm.72. [e] *Hic ipse idem omnis sermo, cùm vnus sit, à mundana, in qua eductus & coalitus est, consuetudine hominem abripiens, & in simplici vniúsque modi fidei in Deum salute instituens, dux scilicet cælestis sermo, quando ad salutem quidem adhortatus est, ei impositum est nomen exhortatorij, & hic sermo propriè incitatorius, ex parte scilicet totum, est appellatus. Est enim exhortatoria vniuersa religio piúsque Dei cultus, vt qui & vitæ hìc rectè degendæ, & futuræ desiderium menti cognatæ ingeneret. Nunc autem cùm & in medendo, & in præceptis tradendis versetur, & ad vtrunque simul, eum quem admonet, ipse seipsum sequens, adhortetur, qui in nobis sunt animi morborum curationem in summa promittens, hic à nobis apposite vno appelletur nomine, Pædagogus: cùm in actione, non in accuratè tradenda disciplinæ ratione, versetur Pædagogus: quatenus eius quoque finis est, animam meliorem reddere, non docere: & in vita moderata ac temperata, non quæ sit scientia prædita, instituere. Quanquam hic ipse quoque sermo ad docendum aptus est, sed eo in præsentia non vtitur. Qui enim quæ ad dogmata pertinent declarat & reuelat, is sermo est qui in docendo versatur. Cùm autem in actione versetur Pædagogus, postquam ad componendos mores prius est adhortatus, tum ad ea quæ oportet agenda adhortatur, pura ac syncera præcepta tradens, & eorum quæ*

prius admissa sunt, erratorum imagines ac similitudines posteris ostendens. Sunt autem ambo vtilißima: Adhortatorium quidem genus, ad parendum. Quod autem instar imaginis & similitudinis assumitur, quod ipsum quoque est duplex, sicut prior coniugatio: partim quidem in eo consistit, vt bonum eligentes imitemur: partim autem, vt malum repudiantes auersemur. [f] Morborum itaque animi hinc sequitur curatio, cùm adhibitis imaginum & similitudinum solatiis, animos confirmat Pædagogus humanis præceptis, tanquam lenibus medicamentis, ad perfectam veritatis cognitionem eos qui laborant deducens. Inter sanitatem autem & cognitionem permultum interest: nam hæc quidem disciplina, illa verò curatione comparatur. Qui itaque laborat, non prius aliquid ex iis quæ ad doctrinam pertinent didicerit, quàm perfectè sanus fuerit. Neque enim discentibus ac laborantibus vnumquodque præceptum similiter traditur, sed illis quidem ad cognitionem, his verò ad medelam. Quemadmodum ergo, quorum corpus ægrotat, iis medico opus est: ita quorum æger est animus, ij pędagogo opus habent, vt animi nostri morbis medeatur: deinde verò doctore, qui puram deducat animam ad cognitionis aptitudinem, vt poßit reuelationem sermonis percipere. Porrò autem dum gradu salutari nobis conuenienti in efficaci disciplina nos studet perfectos & consumatos reddere, pulchra vtitur œconomia, omni ex parte benignus & hominum amans Sermo, è supernis adhortans, deinde fungens Pædagogi officio in omnibus, & nos edocens.

COMMENTARIVS IN CAP. I.

QVID *profitetur? Pædagogus*. Huius libri titulus est Pædagogus. Ita enim eum inscripsit Clemens. Pædagogus autem est, qui pueri curam gerens, eum ita instituit, vt bonis moribus conuenientes exerceat actiones, & memor institutionis ab officio nõ recedat. Puer autẽ qui instituitur, est Christian⁹, qui Christi fide & moribus imbutus ad salutem ducitur. Ad salutem autem nõ peruenit, nisi qui cum fide, & qui fidem decent moribus, Christiano homine digna coniungat officia. Hæc officia nos docet Pædagogus. Est autẽ hic liber eiusdem planè argumenti, cuius D. Ambrosij liber de Officiis. Quis est autẽ hic Pædagogus? Qui Græcè dicitur λόγος. Is autem est Latinè vel verbũ, vel sermo, vel ratio, & oratio. Duobus autem modis accipitur à Theologis λόγος, seu sermo & verbum. Significat enim & ipsam Dei sapientiam, quæ est ipse vnicus Dei filius, cuius est æterna generatio, verè ὑποστατικῶς, qui verè est & verè consistit: Significat & ipsum Dei quod profertur eloquium, quod quidem etsi non sit hypostaticum, vt quod consistentem & permanentem nõ habeat substantiam, in hoc tamen cõsistit, quod nobis relinquat contestatã æternã Dei voluntatem, quæ diuinitus inspirata nobis fuit tradita in scripturis sanctis. Omnis autem scriptura diuinitus inspirata, vt ait Diuus Paulus, vtilis est ad docendũ, ad arguendum, ad corripiendum,
2. Tim. 3. ad erudiendũ in iustitia, vt perfectus sit ad omne opus bonũ instructus. Vtrouis autẽ modo accipiatur, seu sermo & Verbũ, seu eloquium, is iure dicitur Pædagogus. Erudit enim Verbũ hypostaticũ, docens per scripturã: Scriptura quoque erudit quæ est verbũ Dei, ab ipso verbo inspirata diuinitus: In hoc autem argumento ita procedit Clemens. Primũ quidẽ cùm hic liber inscribatur Pædagogus, verba sua dirigit ad pueros qui docentur à Pædagogo, & affert causam cur hunc librũ, quem inscribit Pædagogus, præcedenti subiunxerit, quem appellauit sermonem exhortatoriũ: Initij autẽ libri hæc est sententia. In vobis, ô pueri, iactũ est fundamentum veritatis, cum per verbum exhortatorium falsis veteribus amotis opinionibus, data est vobis fides, quæ bonos habet adiunctos mores, restat vt huic fundamento fidei & bonorũ morum, bonæ superstruantur actiones, & si quæ contigerint animi affectiones & perturbationes, quæ sunt morbi, eæ curentur. [b] *Constituta est basis veritatis*. Pueros in fide & moribus à sermone præcedenti institutos alloquitur Clemens. Cõstituta est, inquit, basis, & iactum fundamentum: Sumpta est Metaphora à colũnis & ædificiis. Nam id quod columnam sustinet dicitur basis, & nisi prius iacto fundamento consistere non potest ædificium. Sed cuiusnam rei basis & fundamentum? Veritatis. Id autem quod vere est, dicitur veritas. Solus autem Deus vere est. Et ideo Christus, cùm simul cũ Patre & sancto Spiritu sit vnus Deus, nõ dubitauit dicere se esse viam, veritatem, & vitam. Sed hic per veritatem, nõ ipsum
Ioan. 14. Deũ intelligit, sed certam de Deo vero persuasionem, vt interim innuat nihil esse firmũ, nihil stabile ac solidũ in Dæmonum, Deorumque qui dicuntur, & inaniam simulacrorum falsa religione. Quod autem intelligat certam de vero Deo persuasionem, ostendit id quod sequitur. Infractũ fundamentum cognitionis. Firmum, inquit, & stabile fundamentum cognitionis, id est scientiæ. Sed cuius rei scientiæ? Sancti templi magni Dei. Quodnã est autem hoc templũ sanctum magni Dei? Carnis à verbo susceptæ Oeconomia ac dispensatio. Magnî enim Dei templum merito dicitur Christi corpus, in quo omnis
Coloss. 2. plenitudo diuinitatis habitat corporaliter. Et certè si Christiani propter inhabitantẽ in eis Christi spiritum dicuntur templũ Dei, quanto magis Christus qui & ipse est Deus, & in cuius corpore omnis habi-
1. Cor. 3. & 6. tat diuinitas corporaliter, magni Dei templũ merito vocabitur. Illius ergo templi magni Dei, id est car-
2. Cor. 6. nis à verbo susceptę, qui habet cognitionẽ, is Patris quoq; & sancti Spiritus, qui in Christo habitat habet noti-

bet notitiam, quæ per solã habetur fidem. Sed quibusnam est cõstituta hæc basis, & hoc fundamentum? Vobis inquit, ipsis, ô pueri. Vobis, inquã, qui Christiana pietate & fide estis imbuti. Sed quęnã est hæc basis, & hoc fundamentũ? Pulchra adhortatio. Nam fidei fundamentum in vobis iecit adhortatio, vt qui audientes ei sitis assensi. Fides enim est ex auditu. Sed nunquid satis est exhortationem audiuisse, & assentientem credidisse? Naquaquam. Nam ea demũ fides affert salutem quæ operatur per dilectionẽ. Ea enim demũ fides saluum facit quæ est viua. Fides autem sine operibus est mortua. Et ideo subiungit, per obedientiam vitæ rationi cõsentaneæ: quasi diceret; Nõ satis est fidem habere & Deũ nosse, nisi eius pręceptis pareas, & vitã ita instituas, vt à verbo seu ratione nõ discrepes. Id enim significat, τῆς ζωῆς εὐλόγου, id est, per vitã verbo & rationi cõgruentem: λόγος enim significat & verbũ & rationem. Quid verò, satis ne est credere, & præcepta seruare? Minime. Oportet enim Deũ tanquam scopum tibi proponere, omnésq; tuas actiones ad eũ dirigere & eius fruendi, qui est vita æterna, perpetuo teneri desiderio, & cum Psalmista dicere; Quemadmodũ desiderat ceruus ad fontes, ita desiderat anima mea ad te Deus. Cæterũ nõ omne Dei desideriũ iuuat ad salutem. Si quis enim Deũ ita desideraret, vt eum assecutus crederet se carnalibus expleturũ deliciis & voluptatibus, falleretur, & rem Deo indignam, & ei minime cõuenientẽ appeteret. Nam vt Deus est spiritualis, ita etiam spirituale esse oportet eius desideriũ, nec in Dei quę appetitur cõsecutione, visione, apprehẽdere aliquid carnale. Deus enim ipsum diligẽtibus bona promisit, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit. In eo quidẽ fallebãtur Chiliastæ, quod post resurrectionem existimarent se mille annos esse victuros in omni genere delitiarũ. Et ideo dicit Clemens, Dei cognitionis fundamentũ, esse æternam appetitionem deiectam in prædiũ intelligens. Persistit autem in methaphora fundamenti, dũ dicit deiectam. Per prædiũ vero intelligens, significat terrã spiritualem. Dei enim oportet æternũ esse desideriũ, sed nihil carnale, terrestre, & crassum est de Deo cõcipiendũ, sed spirituale, & quod sola percipit intelligentia. *Cum hæc quidem certe tria sint in homine.* Explicaturus quidnam profiteatur Pædagogus, prius docet quænam sint partes exhortatorij sermonis, qui hunc librũ pręcessit. Tria, inquit, sunt in homine, mores, actiones, affectus. Mores sortitus est sermo exhortatorius. Is nos ducit ad pietatẽ & religionẽ, ad fidem adducens, ad quam ædificandam is est veluti fundamentũ, nõ secus atque carina est fundamentum nauis. Apte autem dixit fidei ædificationem: Nam cum fides sit in Christũ, ipse Christus Iesus est lapis angularis, in quo omnis ædificatio crescit in tẽplum sanctũ in Domino. Templum autem sanctũ in Domino est Ecclesia, quæ est à Christo supra petrã ædificata, id est, supra fidei firmitatem ac stabilitatem, à qua etiam nomen accepit Petrus Apostolorum Coryphæus. Is autem sermo exhortatorius, cum falsorum [illegible] eorum & simulacrorũ cultus ostenderit errores, lætos reddit: nihil enim est quod grauius sit & molestius homini quàm errare, labi, & falli, & maxime in præcipuis: efficit autem vt veteribus abiuratis & abrenunciatis erroribus, ad salutem acquirendam contendamus, Christo in baptismo nomen dantes, & Dei præcepta seruantes. Dei autem beneficentiam in nos agnoscentes cũ Regio Psalte canimus; Quàm bonus Israel Deus, iis qui recto sunt corde. Quàm bonus est Deus Israel, idẽ enim est Deus & veteris & noui testamenti, quicquid delirent Marcionistæ; Bonus est, inquã, iis qui recto sunt corde. Recto autem sunt corde, qui post susceptum baptismum Deum vnum & trinum sincere colunt, neq; amplius relabuntur in veteres errores, neque tanquam canes ad remissorum peccatorũ vomitũ redeunt, sed fidei fundamento in quo sunt boni mores, à charitate procedentes superstruunt actiones. [d] *Omnibus vero actionibus.* Postquam docuit quidnam profiteatur sermo exhortatorius, nunc docet quidnam profiteatur Pædagogus: Duo autem profitetur, nempe & dirigere actiones, quod vt melius faciat, tradit præcepta, & vocatur sermo ὑποθετικός, id est præcepta suggerens & admonitiones, & curare animi motus seu affectus & ægritudines, & vocatur sermo παραμυθητικός, id est, consolatorius, consolatur enim ad pristinam reducens tranquillitatem. [e] *Hic ipse idem omnis sermo.* Vnus & idem sermo pro varia & diuersa functione variis & diuersis appellatur nominibus, quando ad salutem quidem adhortatur, est adhortatorius ex parte totum ita appellatus, cum tota religio perpetua sit exhortatio, sed tunc propriè est adhortatorius, quãdo ad exhortandum peculiariter est deputatus. Pædagogus vero, quando versatur in curandis animi morbis, & tradendis præceptis. Pædagogus autem dicitur, quod ad agendum instituat, dogmata autem non tradat, & animam quidem reddere meliorem, nempe moderatiorem & temperatiorem, non autem doctiorem, proponat. *Morborum itaque animi.* Pædagogus, & ea docet quæ sunt agenda, & quæ non agenda. Quæ non sunt autem agenda, sumuntur ex imaginibus, & similitudinibus, & exemplis. His quoque imaginibus, similitudinibus, & exemplis historicis vtitur Pædagogus, ad curandas animi ægritudines & perturbationes. Adductis enim his imaginibus & exemplis adhibet quædam humana præcepta, tanquam leuia quædam medicamenta. Quibus recreatus & confirmatus ęgrotus animus, ad perfectam veritatis cognitionem deducitur à Pædagogo.

Galat. 5.
Iac. 2.
Psal. 41.
Esa. 64.
1. Cor. 2.
Ephes. 2.
Psalm. 72.

Quòd propter peccata nostra nos moderetur Pædagogus. Cap. II.

PÆDAGOGVS [a] *autem noster, ô vos pueri, est Deo Patri suo similis, cuius est filius, in quem nullum omnino cadit peccatum, éstque nulli reprehensioni affinis, & animo impatibilis; Deus in figura hominis, impollutus, paternæ voluntati seruiens, Deus verbum, qui est in patre, qui est à dextris patris, & cum figura Deus est. Hic nobis est imago in qua nulla est macula. Ei omnibus viribus tentandum est animam similem efficere.* [b] *Sed ille quidem liber est ab omnibus humanis animi perturbationibus. Propterea enim vel solus est iudex, quòd solus sit in quem peccatum non cadit:*

Christus Deus in figura hominis.
Ioan. 5.
1. Pet. 2.

nos autem conemur quoad eius fieri poterit, vt quàm minimum peccemus. Nihil enim maiori curæ ac studio esse debet, quàm vt ab animi perturbationibus morbisque primùm liberemur: deinde verò, vt prohibeamus ne in peccatorum consuetudinem facile prolabamur. [c] *Atque optimum quidem est nullo modo penitus peccare, quod quidem Dei esse dicimus. Secundum autem, nullum ex voluntariis attingere maleficiis, quod est proprium sapientis, & in inuoluntariorum non adeò multa incidere. Tertium autem, quod est proprium eorum qui bene educti & à Pædagogo rectè instituti fuere, in peccatis non diutissimè immorari vltimo loco ponatur. Sed ei quoque salutare fuerit, si iis qui vocant ad pœnitentiam, minimè repugnauerit.* [d] *Atque mihi quidem per Mosen videtur pulcherrimè dicere Pædagogus: Si quis in eo fuerit repentè mortuus, statim polluetur caput voti eius, & radetur: peccatum inuoluntarium, mortẽ repentinam appellans. Eam autem dicit polluere, vt quæ animam macula respergat, & ideo quamcitissimè ei adhibet medicinã, consulens vt statim ei caput radatur, nempe ignorãtiæ comas, quæ vmbrã rationi offundunt, amouere & abstergere suadens, vt à densa vitij materia nuda relicta ratio (ea autem sedẽ suam collocat in cerebro) quamocyssimè redeat ad pœnitentiã. Deinde cum pauca adiecisset, subiungit: Priores autem dies irrationales. Per quæ clarũ est significari peccata quæ non facta sunt per rationẽ. Et inuoluntariũ quidem appellauit repentinum, peccare autem, irrationale. Quamobrem sermo Pædagogus sortitus est moderationẽ, ad prohibendũ irrationale peccatũ.* [e] *Id autẽ hinc ex Scriptura considera: Propterea hæc dicit Dominus; quòd prius fuerit peccatũ, arguendo ostenditur per sequentem dictionem, Propterea, quod iustum iudicium sequitur. Idque per Prophetas aperte ostenditur, dum dicunt: Si non peccasses non hæc esset minatus; & propterea sic dicit Dominus. Propterea quod hos sermones non audiistis, ideo hæc dicit Dominus: Et ecce propterea dicit Dominus. Propterea enim est Prophetia, propter obedientiam scilicet & inobedientiam. Propter illã quidem, vt seruemur: propter hanc autem, vt castigemur.* [f] *Est autem Pædagogus noster Verbum, qui præter naturales animæ affectiones curat per admonitiones. Morborum autem corporis auxilium, propriè vocatur Medicina, quæ docetur humana sapientia. Verbum autem paternum, solus est humanarum ægritudinum, Pæonius medicus, & sanctus ægrotæ animæ incantator. Saluum fac seruum tuum, inquit, Deus meus sperantem in te. Miserere mei Domine, quia clamaui ad te toto die. Medicina enim vt ait Democritus, medetur morbis corporis, sapientia autem liberat animam à perturbationibus.* [g] *Bonus autem Pædagogus, qui est sapientia, qui Verbum Patris, qui fabricatus est cœlum, vniuersi figmenti curam gerit, eiusque corpori & animæ medetur, qui est omni ex parte sufficiens medicus humanæ naturæ, seruator, Surge, inquit, paralytico, & sublato, in quo iaces, grabato, vade domum, & qui prius erat infirmus, ex templo sanus & firmus euasit. Et mortuo Lazaro, dixit, egredere. Ille verò mortuus, ex sepulchro exiit qualis erat ante quàm moreretur, meditatus resurrectionem.* [h] *Quinetiam ipsi quoque per se medetur animæ preceptis donisque ac gratiis. Sed preceptis quidem & monitis id facere vtique differt: donis autem & gratiis diues, dimittuntur tibi peccata tua, nobis dicit peccatoribus.* [i] *Nos autem simul ac ipse cogitauit, facti sumus infantes, optimum & stabilissimum locum ab optima & præclarè ordinata eius moderatione adepti: que primum quidem in mundi & cœli solique ambitibus circumagitur, in ceterorúmque astrorum motibus versatur, propter hominem: deinde verò in ipso homine, in quem omne eius studium confertur: eumque maximum ac pulcherrimum esse opus existimans, prudentia quidem ac moderatione & temperantia animam eius direxit: corpus verò pulchritudine iustáque & commoderata membrorum proportione temperauit: in humanæ autem naturæ actionibus quod in eis rectè & ex virtute geritur, pulchrúmque qui est in eis ordinem, ex suo eis inspirauit.*

[Marginal notes: Numer. 6. — Esai. 66. — Hierem. 7. — Ezech. 33. — Psalm. 85. — Marc. 2. — Ioan. 11.]

COMMEN-

COMMENTARIVS IN CAP. II.

[a] PÆDAGOGVS *autem noster.* Ex eo quòd dicit Filiũ esse Patri similem, ostendit esse distinctas ac separatas patris ac filij hypostases ac personas. Nã cum nullũ simile sit idem, sit autem filius patri similis, ex eo sequitur aliũ esse patrem, alium filium, quod pugnat cum Sabellianis: Sed nõ ex eo sequitur, non esse patrẽ & filiũ vnius & eiusdem essentiæ. Est quidem filius patri similis, sed idem est non solum ὁμοιούσιος, id est similis essentiæ, quod ad circũscribendum Cõcilij Niceni decretum frustrà excogitarunt Arriani, sed etiã ὁμοούσιος, id est vnius simul & eiusdem essentiæ. *In quẽ nullum cadit peccatum*, Græcè est ἀναμάρτητος, quod est, si dici posset Latinè, Impeccabilis, id est, qui nec peccat, nec potest peccare. Estq; nulli reprehensionis affinis.] Græcè est ἀνεπίληπτος, id est, qui nõ potest reprehendi. Est autem vnũ alteri cõsequens. Nam si nihil potest reprehendi præter peccatũ, sequitur vt qui non possit reprehendi, nõ peccet. *Et animo impatibilis,* ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν, id est, in cuius animam nulla cadit ægritudo, nullus à ratione deflectens motus, nullaq; perturbatio. *Deus in figura hominis.* Hoc de Christo verissime dicitur, post susceptæ carnis dispensationem. Nam qui prius solũ erat Deus, postquam verbum caro factum est, fuit Deus & homo, & quãuis in eo appareret sola hominis figura, sub ea tamẽ latebat Deus, quo fit vt à Propheta meritò sit Esa. 45. dictus Deus absconditus. In eodẽ enim subiecto, seu mauis supposito, erat & filius hominis, quod vocabulũ sæpius vsurpat ipse Christus, id est homo, quod ipsa præ se ferebat figuram, & filius Dei, id est Deus, quod intus quidẽ latebat, sed id apertè ostendebant diuina opera signa & miracula. *Paternæ voluntati.* In Christo etsi duæ fuerint voluntates, diuina & humana, ita tamẽ semper se gessit, vt diuinæ humanã subiiceret voluntatẽ, & suam, quatenus erat homo, voluntatem à patris voluntate nunquã vellet discrepare, adeò vt à morte quidẽ liberari, quod desiderabat caro, vt homo voluerit, sed se tamen velle quod pater vellet affirmarit, neq; suam voluntatem ab eius voluntate seiunxerit. Quo factũ est vt animam suam non inuitus, sed spõte posuerit. Dicit enim; Nemo tollit animã, sed ego pono eam à meipso, Deus Verbũ: In principio, inquit Ioannes, erat verbũ, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Græcè Io. 10. verbũ dicitur λόγος. λόγος autem & sermonem seu orationem verbumque significat, & rationem. Quæ omnia vnigenæ Dei filio ita cõueniunt, vt siue eũ dicas verbum, quod apud Theologos est vsitatius, siue sermonẽ & rationem, nõ est quod propterea te quispiam iure reprehendat. A mente quidem certè, tanquã à patre, generatur & sermo, & verbum quod profertur, & ratio qua ratiocinamur, nec obstat prolatio nec ratiocinatio, quo minus, & quod pronunciatur, & quod in syllogismum deducitur, adhuc sit in mente tanquã in patre. Ita nec æterna filij à patre generatio impedit, quo minus genitus filius adhuc sit apud patrẽ. Quæ quidem filij generatio, etsi sit eiusmodi vt non possit enarrari, per hęc tamen vocabula, quantũ humana potest capere imbecillitas, vtcumq; potest, non intelligi, sed coniici. *Qui est in patre.* Ad Dei imaginẽ & similitudinem factus est homo. Ea autem hominis imago & similitudo, consistit non in corpore, sed in anima, in qua est intelligentia, memoria, & voluntas. Ipsum autem Dei verbũ, quod omnia condidit, hominem quoq; creauit ad suam imaginem & similitudinem. Hinc factum est vt verbum quod est Græcè λόγος, id est ratio, hominẽ quoque fecerit λογικὸν, id est, rationis participẽ, siue mauis rationalem. Illæ autẽ Verbi, qui est noster Pædagogus, imago, ad quã expressi & effecti sumus, est pura, & munda, & ab omni sorde & macula immunis. Nam apud eũ, sicut apud patrem luminũ à quo est genitus, nulla est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio. [b] *Sed ille quidem liber.* Anima quidẽ nostræ imagini fit similis, Verbo, inquã, nostro pædagogo, si nõ peccet, sed cum solus sit Deus qui nõ peccet. Nam 1. Ioan. 1. si nos peccatũ non habere dicamus nos ipsi seducimus, & in nobis veritas non est, si eius non possimus omni ex parte esse similes, pro viribus saltem, admittamur vt ad eius similitudinẽ quã proxime accedamus. Hoc ita demũ fiet, si quã minimũ peccemus. Sed quoniã rarum est vt minimũ peccemus, tanta est humanæ naturæ ad peccatũ propensio & procliuitas, hoc saltem caueamus, ne per diuturnam peccandi cõsuetudinem in peccatis perseueremus. Nam hominis quidẽ est peccare, in peccatis autem perseuera- Act. 10. re, nõ hominis, sed diaboli. Nõ omnino autem peccare est solius Dei: Hanc autẽ dicit esse causam quod Dominus noster Iesus solus Iudex à Deo sit constitutus viuorũ & mortuorum, quod solus sit, in quem non cadat peccatum, alioqui filio non omne daturus Iudicium, neque enim pater quenquam iudicat. Nam re vera Iudex esse non debet, qui non est iustus. Iustus autem non est, qui in quo alterum iudicat seipsum cõdemnat. Ipsa enim eius conscientia eum arguit, quòd etsi iustè iudicet, ipse tamen sit iniustus qui iudicat, cũ quam in seipsum quoque ferre deberet, in alium ferat sententiam. Hæc iniustitia in verbũ hominem factum, nostrũ Iudicem, non potest cadere, cum in eum non cadat peccatum. Peccatum 1. Pet. 2. enim non fecit, nec inuentus dolus in ore eius. [c] *Atque optimum quidem est.* Si fieri posset vt nunquam peccaremus, esset quidem longè optimũ. Sed cum solius Dei sit nõ peccare, nec est homo qui non peccet, saltẽ caueamus ne grauia peccata admittamus, quod est sapientis. Grauia autem sunt peccata quę etiam dicimus capitalia vel mortalia, vt quæ sint ad mortẽ, quæ æternam, inquam, mortem peccatoribus afferunt. Voluntaria autẽ dicuntur, quod consulto, & certo instituto, & à prudentibus ac scientibus admittantur. Ea autẽ vocauit Clemens ἀδικήματα, quod nos vertimus maleficia. ἀδικήματα autẽ dicuntur, quòd iniuriã faciant. Nullum enim est peccatũ capitale seu mortale, quod non vel Deum, vel proximum, vel non eius qui peccat propriũ corpus, iniuria afficiat & offendat. Qua ratione etiam maleficiũ dicitur à Latinis, quod malefaciat. Quo quidẽ maleficij vocabulo vtuntur frequenter Iurisconsulti, quando tractant de delictis. Neq; verò est absurdum & alienum, quod nomine iniustitiæ comprehendantur omnia maiora peccata, cum ipsa iustitia cõprehendat omnes virtutes, nõ solũ apud prophanos, sed etiã apud sacros authores. Sunt autẽ præter voluntaria quæ sunt maxime vitãda, etiam inuoluntaria. Inuoluntaria autẽ vocat, nõ quæ fiunt à coactis, sed quæ vel ignorantia aliqua, vel errore, vel repentina aliqua animi concitatione, cui tamen non datur assensus, vel nimia forte risus, aut futiliũ verborum, aut aliorum

eiusmodi exuperatione,nō captata occasione,nec cōsulto ac destinato animi proposito, nec malefaciēdi studio admittuntur,& propterea dicūtur inuoluntaria,quæ inter grauia peccata ideo non annumerātur,quòd vix peccati rationē obtineant. Nam peccata quæ non ex origine trahūtur,sed agēdo admittūtur,tātum habent voluntarij,vt si non sint voluntaria, in peccatorum numerum non referantur, præterquam eorū quæ dicunt venialia,propterea quòd facilè remittantur. [d] *Atque mihi quidem per Moysem.* Quod hic dicit Clemens,sumptū est ex vj. capite Numerorum,in quo describitur votum Nazareorū, qui se à populo separabant,& annis aliquot totos Deo consecrabant. Hæc autem obseruabāt, vt & comam capitis nutrirent,nec ascenderet ferrum super caput eorū toto voti sui tempore,neque vinum aut siceram biberent,donec cōpleta fuisset voti professio. Nec ad vllum corpus mortuum,ne patris quidem aut matris accederent,alioqui fore vt polluerentur. Quod si in quempiam repente mortuū incidissent, pollutam iri eorum comam,& ideo esse abradendam,& votum de integro esse incipiendum:adeò vt ne eorū quidem dierum qui præcesserant,vlla haberetur ratio. Illam mortui pollutionem,& capitis comæ abrasionem trahit Clemens ad allegoriam. Et repentinū quidem significare dicit inuoluntarium,peccatum autem irrationale,quoniam nec cōsulto,nec præcedēte ratiocinatione ac cogitatione,sed vel ignorantia,vel repentina quadam incitatione inuoluntariū admittatur peccatum. Id tamē rationi,quæ suam sedem in cerebro collocauit,maculam imprimere & vmbram offundere,& ideo esse abscindēdum. Sermonem autem seu Verbum Pædagogum curā gerere,vt hoc inuolūtarium prohibeatur peccatū, quod nec proficiscitur à ratione, & abest rationi. Quod autem vertimus,priores autē dies irrationales, Græcè, est αἱ ϗ ἡμέραι αἱ πρότεραι ἄλογοι, id est priorū dierum nulla habetur ratio,vel priores dies non cōputantur. Sed cū ἄλογον significet, id cuius nulla habetur ratio,& id quod est expers rationis seu irrationale,suo instituto seruiens Clemens id accipit pro irrationali. Eas autē quæ abradūtur comas dicit esse crassam ignorantiæ materiā,cuius impedimento à ratione ablato, ea redit ad pœnitētiam. Ignorantia enim facile admittit peccatum,& impedit ne peccatū agnoscatur. Agnito autē à ratione peccato,& de eo dolor concipitur,& peccasse pœnitet. Quod autem dicit rationem sedē suā collocasse in cerebro, id dicit secutus sententiam Platonis,qui mentem quidem & rationem collocauit in cerebro, irā vero in corde, cupiditatem & libidinem in iecore. [e] *Id autem hinc ex scriptura considera.* Docet per scripturas Pædagogum Verbum rectorem esse & moderatorē ad prohibendum peccatum irrationale. Eæ autem quas citat scripturæ sumuntur ex prophetia Esaiæ, Hieremiæ & Ezechielis:Ideo autē institutam dicit esse prophetiam,vt si Dei quidem præceptis obediamus,salui simus:sin autem nō obediamus,erudiamur,& castigemur. Meritò autē prohibet Pædagogus peccatum , quod nō profiscitur à rationis præmeditatione,sed vel ex ignorantia,vel ex infirmitate,vel ex repētina animi concitatione. Nam si his inuolūtarijs peccatis assuescamus,eo facilè res redibit,vt etiā in volūtarijs ipsa ratio pareat animi motibus,nos inuitos ad ea quæ sunt praua & vitiosa præcipites abripientibus. [f] *Est autem Pædagogus noster Verbum.* Inuoluntaria quidē peccata prohibet sermo Pædagogus,cauens ne victa ratione fiant volūtaria. Ea peccata voluntaria sunt præter naturales animæ affectiones. Nam cū naturæ sit institutū,vt mens & ratio imperet, seruiant autē animi motus & affectiones,si contra fiat,nō iā naturales, sed præternaturales sunt animæ affectiones,quæ cùm sint morbi & ægritudines,ad eas curandas opus est Medico. Medicus autē est sermo Pædagogus,qui medetur per admonitionē. Ideò certè è cœlis descendit Verbum humana carne tectum,vt nostra curaret vulnera,& nostras sanaret ægritudines,qui etiā disertis verbis dixit sanis opus nō esse medico,sed male habentibus. Atque humana quidē sapientia inuēta est medicina quæ medetur corpori:ipsa autem Dei sapientia,quæ est Verbū patris,noster Pædagogus curat nostros animæ morbos,vt qui sit Pæonius medicus,medicus inquam,præstantissimus,& ipso Pæone, qui est Apollo, lōgè præstātior. Est autem nō solū medicus animę,sed etiam incantator,vt qui non herbis,sed verbis morbos curet animæ,si ei sapienter incantanti aures nō recludantur. Quod autem Democritus tribuit sapientiæ,nēpe Philosophiæ,sicut etiā Cicero in Tusculanis,vt liberet animam à perturbationibus, id longe melius,vel potius sola præstat Dei sapientia, Verbum patris,vnicus Dei filius. Et ideo subiungit Clemens. [g] *Bonus autem Pædagogus.* Docet quanto medico corporis sit præstantior noster Pædagogus,qui est ipse quoque noster medicus. Corporis quidem medicus curat solum morbos corporis:bonus autem Pædagogus & medicus,qui est idem Dei sapientia & Verbum patris,cū cœlum & totam mundi fabricam propter hominem primo esset architectatus,& deinde ipsum creasset hominē,totius quoque hominis quē creauit curā gerit, & cum homo ex anima constet & corpore,vtrunque curat,alioqui non futurus sufficiētissimus medicus. Neque verò solum est medicus,sed etiā seruator,vt qui homini det salutē & vitam æternā. Cuius rei vt certa & euidentia daret testimonia,ea fecit miracula,quæ apertè ostēderent quanta eius esset bonitas & potentia,vt qui & Paralyticū integrè sanauerit, & Lazarum iam triduo ante mortuum in vitam excitarit,præclarum certe exemplū futuræ resurrectionis quam resurgens videbatur meditātus. [h] *Quinetiam ipsi quoque per se medetur animæ.* In sanando quidem paralytico , & in vitam reuocando Lazaro , vtriusque simul curā gessit, nempe animæ & corporis. Medetur autem ipsi etiam soli animæ. Medetur autem præceptis ac monitis donisque & gratiis. Sed præceptis quidem ac monitis non fit tam prōpta curatio,sed differtur propter eorum qui audiunt, vel tarditatem vel peruersitatem. Sed prompta est & expedita quæ per dona & gratias fit curatio,vt cū subito remittuntur peccata. Ideo autē prompta est & expedita hęc curatio,quòd sit Dominus diues in misericordia. Hoc enim significat quod dicit Diues in donis & gratiis,est enim donū & plane gratia,quando gratis remittūtur peccata. [i] *Nos autem simul atq; ipse cogitauit.* Ostēdit quā cita sit & expedita quæ fit donis & gratiis in peccatis remittendis curatio. Nā simulatq; cogitauit Pædagogus noster Dei sermo, peccatis remissis efficimur quasi modo geniti infantes,deposita omni malitia,& omni dolo,& simulatione,& inuidia,& detractione: Optimū autē & stabilissimū locū adipiscimur à rectè ordinata ei* rectione & administratione. Quis enim melior dari potest locus,quā Dei filiū & esse & nominari,quod peccatis in baptismo remissis nobis cōceditur? Sed

Matth.9.
Luc.5.
Psalm.57.
Ephes.2.
1.Pet.2.

in quonā versatur huius nostri Pædagogi rectio & administratio? In mūdi, cæli, solis, & cæterorū astrorū conuersione, quæ & creata sunt propter hominem, & propter eundem conuertuntur, & circumaguntur, ex quo est perspicuum quāta sit dignitas hominis. Nullius autem rei tantam gerit curam quantam hominis, cuius & animam ornat virtutibus, & corpus ita construit, vt decens in membris omnibus seruetur proportio & conuenientia, & in omnibus humanæ naturæ actionibus, id quod est decorum, congruens, conueniens, & honestum ita inspirat, vt rectè & ex virtute se gerat, & quem par est ordinem seruet in omnibus. Quod quidem etsi sit verissimum, aliter tamen sæpissimè videmus vsu venire propter sua culpa corruptam & deprauatam naturam hominis.

Quòd sit benignus & hominum amator Pædagogus. Cap. III.

IN [a] omnibus prodest & in omnibus iuuat Dominus, & tanquam homo, & tanquam Deus: peccata quidem remittens, vt Deus: ne peccemus, autem, Pædagogi ritu instituens, vt homo. Iurè ergo homo est Deo charus, quoniam eius figmentum homo est. [b] Et alia quidem solo iussu fecit: hominem au- Genes. 1.
tem per se manu fabricatus est, & quid ei proprium, inspirauit. [c] Quod ergo ab ipso & ad eius imaginem factum est, vel tanquam propter se Deo eligendum, ab ipso Deo fabricatum est, vel tanquam propter aliud eligendum effictum est. [d] Si ergo homo est propter se res eligenda cùm bonus sit, bonum amauit, & intus est in homine id amatorium, quod Dei inspiratio seu insufflatio dicitur. [e] Si autem homo res propter alias eligenda factus est, non alia fuit Deo causa cur eum faceret, quàm quòd absque eo neque Deus poterat esse bonus opifex, neque homo peruenire ad Dei cognitionem. Neque enim aliter id cuius causa homo factus est Deus fecisset, si non homo factus esset: & quam habuit absconsam volendo potentiam, per externam impleuit faciendi potestatem Deus ab homine acceptam qui fecit hominem: & vidit quem habuit, & factum est quod voluit, nihil est autem quod Deus non possit. [f] Homo ergo quem fecit Deus, res est propter se eligenda. Quæ res autem propter se est eligenda, ei est propria & familiaris, cui propter se est eligenda. Ea autem res est expetenda & diligenda. Sed & si quid est diligendum, non potest id ab ipso non diligi. Diligendum autem esse hominem ostensum est. Homo ergo à Deo diligitur. Quî enim fieri potest vt non diligatur, propter quem vnigenitus ex patris sinu demittitur, Verbum fidei, fides ex superabundantia, ipse Dominus? qui apertè confitetur & dicit: Ipse enim pater Ioan. 16.
vos diligit, quia vos me dilexistis. Et ipse rursus: Et dilexisti ipsos, quemadmodum ipse Ibid. 17.
me dilexisti. [g] Quidnam ergo velit Pædagogus, & quid profiteatur, & quomodo & factis & dictis affectus sit, & in iis quæ sunt agenda præcipiendis, & prohibendis iis quæ sunt contraria; iam vtique clarum est. Manifestum est autem esse alterum genus sermonis, cuius institutum est docere, quod quidem est subtile & spiritale, & accuratam tractandi rationem sequitur, & in arcanis contemplandis mysteriis versatur. Id autem in præsentia differatur. [h] Par est autem eum nos redamare, qui pro suo in nos amore dux est nobis vitæ optimæ degendæ: ex eius autem voluntatis iussis viuere, non ea solùm quæ iubentur exequentes, vel quæ prohibentur cauentes, sed etiam has quidem imagines auersantes, illas verò, quoad eius fieri poterit, imitantes: Pædagogi factorum similitudinem operando referre, vt impleat id quod dictum est, Ad imaginem & similitudinem. [i] In vita enim tanquam in profundis errantes tenebris, optimo & qui nunquam aberret & offendat duce opus habemus. Optimus autem dux est, non cæcus, vt dicit Scriptura, cæcos in foueam Matth. 15.
ducens, sed Verbum, cuius est visus perspicacissimus, & qui cordis intima peruidet. Quemadmodum ergo non est lux quæ non illuminat, neque mouens quod non mouet, ita nec diligens quod non diligit, nec bonum quod non prodest, & ad salutem deducit. Faciamus ergo præcepta per opera & facta Domini. Verbum enim ipsum apertè caro factum est, Ioan. 1.
eandem simul virtutem actiuam & contemplatiuam ostendens: atque adeo eius sermo-

nem, præcepta & monita legem existimantes, cognoscamus quæ sint breues & directæ viæ ad æternitatem. Persuasione enim plena sunt præcepta, non timore.

COMMENTARIVS IN CAP. III.

[a] IN *omnibus prodest.* In hoc capite ostendit Clemens Pædagogum nostrum, Dominum inquam nostrum, vt qui sit verbũ quod carnẽ suscepit, & ideo Deus est & homo in omnib⁹ nobis prodesse & nos iuuare, & tanquã Deum, & tanquã hominẽ. Tanquã Deũ quidem peccata remittere, solus enim Deus peccata remittit, & qui vicaria & ab eo delegata vtuntur authoritate & opera. Tanquã hominem autẽ, vt qui Pædagogi fungatur officio, erudire, ne peccetur. Causam autẽ quod homini prosit & eum iuuet, hanc esse dicit quod hominem amet, vt qui sit eius opus, ab eo, inquã, effictus & factus. [b] *Et alia quidem solo iussu fecit.* Quilibet artifex suum opus diligit, & quo plus artis, operæ, studij & diligentiæ in id cõtulit, eo magis diligit. Hęc est causa cur Dominus Deus hominem maximè diligat. Nam cætera quidẽ solo iussu fecit.
Genes. 1. Nam dixit Deus & facta sunt. In fabricando autem homine plus studij posuit, vt qui & de eo faciendo deliberarit, tanquã aliquod magnũ opus facturus, faciamus enim, inquit, hominem, & eius quidem corpus è luto effinxit, animam autem in ipsum inspirãdo spiraculũ vitæ, & ita factus est homo in animam viuentem, id est, animal viuens: sed ne forte existimares hominem quidem esse animatũ, sed eam esse animam, quæ corpori tantummodo tribuit vt alatur & crescat, vel etiã sentiat, addit Clemẽs: *Et quid ei propriũ, inspirauit.* Id est, inspirauit ei animam, qua non solum viueret & sentiret, sed qua etiam ratiocinaretur, quod quidem est Dei proprium & hominis. Nam & Deus Verbũ est ac ratio, & mente ac ratione esse præditũ, soli ex animantibus omnibus conuenit homini. [c] *Quod ergo ab ipso.* Probaturus hominẽ à Deo diligi, duo proponit, ex quibus vtrumuis sumas, necessario sequitur vt homo à Deo diligatur. Homo, inquit, nõ solũ factus est à Deo, sed etiam factus est ad eius imaginem & similitudinem. Quod autem factum est ad eius imaginem & similitudinem, factũ est vel tãquam propter se à Deo eligendum vel propter aliud. Videamus deinde quid sequatur. [d] *Si ergo homo est propter se res eligenda.* Quod Deus dicitur hominem fecisse ad suam imaginem & similitudinem, id nõ est intelligendũ de corporali. Nõ enim corporis figmentum Dei imaginem cõtinet. Neq; factus etiam corporalis homo dicitur, sed plasmatus. Is autem qui ad imaginẽ Dei factus est interior homo noster, est inuisibilis, & incorporalis,
Orig. in Gen. Homil. 10. & incorruptus atq; immortalis. In his enim talibus Dei imago recti⁹ intelligitur, vt dicit Origenes. Ad
in exam. Dei autem imaginem & similitudinem, factum esse hominem dicit Diuus Basilius, & propter rationis
August. lib. de spiritu & anima. affluentiam, & propter imperiũ quo vtitur in omnia animãtia. Diuus verò Augustinus dicit, hominem esse factũ ad imaginem Dei & similitudinem, secundũ mentẽ qua irrationalibus antecellit: sed ad imaginem, secundũ memoriam, intelligentiam & dilectionem. Alias etiã in diuersis locis affert causas, cur dicatur homo à Deo factus ad eius imaginem & similitudinem, quas prætermitto ne sim lõgior. Quod autem dixit Græcè Clemẽs ἐχειρούργησεν, vertimus, manu fabricatus est, cõuenienter ei quod dicit Psalmographus:
Psalm. 118. Manus tuæ fecerũt me, nec ex eo existimandũ est Deum habere manus, vt volunt Anthropomorphitæ, sed vel per manus intelligẽdus est Spiritus sanctus, vel per manũ Deus fabricat⁹ esse dicitur, vt accuratius esse factus homo intelligatur, quam si tantũ eum fieri iussisset. Cum autem cõstet Deum fecisse hominem ad suã imaginem & similitudinem, vt sciamus an is à Deo ametur, videndum est quid in eo faciendo sibi proposuerit, & quisnam eius fuerit eius faciẽdi finis. In homine ergo faciẽdo aut hic tantum fuit eius finis, vt excellentissimũ opus cõderet ad suam imaginem & similitudinem, in quo non alio spectauit quam ad ostendendã eius pulchritudinem, idq; propter se delegit, id est, propterea quod esset tale opus. Aut non ad eius solam spectauit pulchritudinem, sed eius condendi hic quoq; fuit finis, vt ostenderet quã bonus esset opifex, non poterat autem esse opifex, nisi homo fieret, & vt homo veniret ad illius cognitionẽ. Vtrumuis autem sibi proposuerit, vt hominem diligat necesse est. Nam & præstantissimum suum opus nõ potest non amare quod propter se delegit, & id opus amabit propter quod eius summum cognoscitur artificium, & quod summum suum agnoscit artificem. *Si homo est res.* Id est, Cum Deus sit bonus & bonum opus fecerit, bonũ opus amet necesse est. Et intus in homine est id amatoriũ, quod Dei inspiratio seu insufflatio dicitur. Amatoriũ Græcè dicitur φίλτρον, est autem medicamẽtum quod ad amorem prouocat. Deus, inquit, amat hominem. Nam in homine est medicamentũ quod Deũ ad amorem prouocat. Id autem medicamentũ est ratio & intelligentia homini à Deo indita quam inspirationem seu insufflationem vocat scriptura. [e] *Si autem homo res propter alias eligenda factus est.* Cur à Deo factus est homo? vt Deus bonus esset opifex. Bonus enim est opifex bonũ opus faciendo quod est homo, & vt homo perueniret ad Dei cognitionẽ. Ad Dei autem cognitionẽ peruenit per creata à Deo opera. Ea autem opera ideo sunt creata, vt per ea homo Deũ cognosceret. Non essent autem ideo creata, nisi Deus fecisset hominem. Et creandi quidem hominis potestas volendo in Deo erat abscõsa. Eam autem creandi potestatem quã habuit, Deus impleuit per externam faciendi potestatem quam accepit ab homine, qui fecit hominẽ. Id est, potestas illa creandi hominẽ extrinsecus est adimpleta, accepta ab homine qui fecit hominẽ, nempe ab idea illa hominis quæ est in mente diuina. Quid sibi illud vult: *Et vidit quem habuit?* Extrinsecus vidit hominem quem prius habuit. Intus enim prius erat homo per Ideã in mente diuina. Is erat abscõsus in Dei volũtate nec videbatur. Nunc autem potestate in actum execũte, nõ amplius latet homo, sed est manifestus. Et factũ est, inquit, quod voluit [Nõ fuit amplius abscondita potestas quam habebat in voluntate, sed creato homine res aperte deducta est in actum. Et nihil est quod Deus non possit] Deus enim omnia quæcunq; voluit fecit in cælo & in terra. A Dei enim voluntate non est separata potentia. [f] *Homo ergo quem fecit Deus.* Persequitur id quod superius dixerat, quòd homo quem fecit Deus res sit propter se eligenda, & gradatim procedens probat hominẽ à Deo diligi,

& est

& est veluti Sorites, qui sic reduci potest ad syllogismum. Res à Deo propter se eligenda est, expetēda, & diligenda. Homo res est à Deo expetenda & diligenda. Quod autem est à Deo expetendum & diligendum, non potest non à Deo diligi. Homo est à Deo expetendus & diligendus. Homo non potest non à Deo diligi. Ex his efficitur hominem à Deo diligi. Dei autem amoris in homines maximum affert argumentum, quo vnigenitus Dei filius ex sinu patris descendit, Verbum caro factum. Hoc Verbum vocat Verbum fidei, vt quod persuaserit vt in Deum crederetur. Vocat etiam fidem ex superabundantia, creuit enim fides cum non in vnum Deum tantum credamus, sed in Deum trinum, id est, trium hypostaseon seu personarum, quem sanctam appellamus triadem. Hoc Verbum est Dominus, nempe Christus. Nam etsi vnus tantum est Deus, & vnus Dominus, quando tamen de Domino loquimur Christum Dominum nostrum intelligimus, neq; tamen sunt tres Domini, sed vnus est Dominus. [e] *Quidnam ergo velit Pædagogus.* Est veluti quidam breuis epilogus eorum quæ dixit Pædagogi de instituto, nempe quod erudiat in iis quæ sunt agenda, & in iis quæ sunt fugienda, illa quidem suadens, hæc verò prohibens. Hæc autem sunt quæ pertinent ad mores componendos, & animi motus regendos & reprimendos. Dicit autem esse etiam aliud genus sermonis quo doctor subtilia & accurata tradit dogmata, & versatur in contemplandis mysteriis, sed se in præsentia differre de eo dicere quod hoc non sit institutum Pædagogi. [f] *Par est autem eum nos redamare.* Hic est conclusio huius capitis, quæ est huiusmodi, quod cum Deus nos amet, Pædagogus autem noster sit Deus Verbum, & nos ducat ad bonam vitam, eum redamare debemus, & præceptis eius parere, nec solum præcepta, sed etiam exempla attendere quæ vocat imagines, mala auersantes, bona pro viribus imitantes & Pædagogi nostri fieri similes, eius actiones imitantes. Ita enim futurum vt impleat in nobis id quod scriptum est; Hominem esse factum ad Dei imaginem & similitudinem. [g] *In vita enim tanquam in profundis errantes tenebris.* Aberrare non possumus si Pædagogum verbum ducem nostrum sequamur, qui aberrare non potest, cum sit perspicacissimus, & qui cordis intima peruideat. Adeo enim est perspicax, vt quod scribit Paulus, sit discretor cogitationum & intentionum cordis. Hebr. 4.

Quòd æquè virorum & mulierum Pædagogus sermo sit. CAP. IIII.

HANC [a] ergo bonam obedientiam magis magisque amplectentes, nos ipsos Domino tradamus, à firmissimo eius fidei rudente appensi cogitantes eandem esse virtutem viri & mulieris. Si enim vtrisque vnus est Deus, vtrisque etiam vnus est Pædagogus, vna Ecclesia, vna moderatio ac temperantia, vna verecundia, alimentum commune, coniugales nuptiæ, respiratio, visus, auditus, cognitio, spes, obedientia, charitas, omnia similia. Quorum autem est vita quidem communis, communis autem gratia, & salus communis, eorum quoque communis est dilectio & educatio. In hoc enim, inquit, sæculo vxores ducunt & nubunt, in quo solo fœmininum à masculo discernitur: in illo autem non amplius, vbi socialis & sanctæ huius vitæ quæ ex coniunctione proficiscitur, præmia non masculo ac fœminæ, sed homini proponuntur, cùm eum qui est separatus seiungat cupiditas. Viris itaque & mulieribus commune nomen homo est. Ea ratione mihi videntur Attici παιδίον communiter non solùm masculum, sed etiam fœminam vocasse, si cui fide dignus videtur esse Comicus Mænander in Rapizomena, qui sic dicit: Filiola mea; admodum enim natura humanum ac benignum est παιδίον. Iam verò ἄρνες quoque, quod agnos significat, est epicœnum nomen simplicitatis, animalis masculini & fœminini. Ipse autem Dominus nos pascit in sæcula sæculorum, Amen. Sine pastore autem, nec oues, nec quicquam potest aliud viuere: neque pueri sine pædagogo, nec ministri sine Domino.

Galat. 3.
Matth. 22.
Luca 20.

COMMENTARIVS IN CAP. IIII.

[a] HANC *ergo bonam obedientiam.* Scribit Paulus ad Galatas, Quicunque in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neq; Græcus, non est seruus, neq; liber, non est masculus neq; fœmina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Ex quo intelligitur omnes qui in Christum crediderunt, ita esse inter se cōiunctos, vt vnū sint, & nec natio, nec cōditio, nec sexus eos distinguat. Christi quidem certè scopus est in baptismo, vt quomodo ipse & pater vnum sunt per Spiritū, ita & ipse quoq; suos discipulos in se vniat per charitatem. Cum autem ipsi vnum sint, vnus quoq; est eorū Deus, vnus Pædagogus, vna Ecclesia, vnum & idem alimentum, vna & eadem virtus, vnus omniū sensus, atq; adeo consensus, & cōmunis omnium dilectio & æducatio. Cum autem ita sint inter se charitate coniuncti, vt in Christo vnū sint, fit vt non mutuis inter se exardescant cōcupiscentiis, nec viri, nec fœminæ nomē amplius inter eos vsurpentur, sed tantū hominis. Non amplius enim vxores ducunt, neq; nubunt, cum nō sint huius sæculi. Huius enim sæculi nō sunt amplius dicendi, cum eorū conuersatio sit in cælis, vbi sunt inter se coniuncti: seiunctorū autem, non autem coniunctorū est libido & cupiditas. Nec ideo tamen

Galat. 3.
Luca 20.
Philip. 3.

desinunt esse viri & mulieres, sed nomen hominis est vtrisque commune. Quod ne cuiquam ex gentibus videatur esse nouum & alienum, ostendit apud Atticos παιδίον, significare masculum & fœminã. Mænander enim in Comœdia, cui est titulus Rapizomena, παιδάριον vocat puellam, & ἀρνὸς, est nomen epicœnum, quod apud eosdem Atticos agnos significat & agnas. Quæ omnia tendũt vt cum sit noster Pædagogus qualem antea descripsit, ei pareamus, & à firma & stabili in eum fide pendentes, nos ei regendos tradamus, qui nos regit ac pascit in sæcula. Est enim noster pastor, noster Pædagogus, noster Dominus, nos verò eius oues, pueri, & ministri. Quo fit vt fine eo nõ possimus viuere. Necesse est enim vt oues pastorem, pueri Pædagogum, ministri Dominum habeant, alioqui non possunt viuere. Non est autem existimandum nolle Clementem vt Christiani qui ita vitam instituunt, vt non esse videantur
1 Corin.7. in hoc sæculo, sed conuersari in cælis, vxores non ducant, nec nubant, sed vult vt conuenienter consilio Diui Pauli, vxorem habentes sint tanquam non habentes, nempe vt libidini & voluptati non seruiant, sed tantum propter prolem liberis dent operam. Ad quod nos inuitat noster Pædagogus qui virorum & fœminarum parem curam gerens, nec viri neque fœminæ separatim nomen agnoscit, sed vtriusque communiter, nempe homines.

Quòd omnes qui in veritate versantur, sint apud Deum pueri. Cap. v.

QVOD [a] *itaque Pædagogia quidem sit ἡ παίδων ἀγωγὴ, hoc est, puerorum eductio, ex ipso nomine est perspicuum. Restat autem vt pueros quos scriptura significat consideremus, deinde Pædagogum eis præficiamus.* [b] *Nos pueri sumus. Multifariam autem nos celebrat, multísque modis variis nominibus allegoricè vtitur Scriptura, simplicitatem fidei diuersis rationibus immutans.* [c] *In Euangelio itaque: Cùm in*
Ioan.vlt. *littore, inquit, stetisset Dominus, Discipulos (erant autem piscantes) alloquutus est: Puelli,*
Matth.19. Marci 10. *inquit, nunquid obsonium habetis? eos pueros appellans, quos vsu & diuturna consuetudine habebat familiares.* [d] *Et adduxerunt ad eum, inquit, pueros ad impositionem manuum be-*
Math.18. *nedictionis. Cùm autem eius noti ac familiares prohiberent, dixit Iesus: Sinite puellos, & ne*
Luca 18. *prohibeatis eos venire ad me: talium est enim regnum cælorum. Quid autem sibi vult quod dictum est, ipse declarabit Dominus, dicens: Nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut hi puelli, non intrabitis in regnum cælorum; non regenerationem allegoricè hic significans, sed*
Matth.21. *quæ in pueris inest simplicitatem, vt eius similitudinem referamus, commendans.* [e] *Pueros quoque nos eligit spiritus Propheticus. Cùm carpsissent, inquit, pueri ramos oleæ vel palma-*
Psalm.117. *rum, exierunt obuiam Domino, & clamarunt dicentes: Osanna filio Dauid, benedictus qui venit in nomine Domini: lux & gloria & laus cum supplicatione Domino; hoc enim significat Osanna, si Latinè explicetur. Mihi autem videtur Scriptura, hanc prophetiam*
Psalm.8. *proferens, tacitè eam quæ prædicta fuerat ignauis pro probro obiicere. Nunquam legistis, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem? Hac itidem ratione Dominus suos familiares stimulat, vt ipsum diligenter attenderent incitans, vt qui iam ad patrem properaret: auditores vt maiori desiderio eum audirent præparans, fore vt paulò pòst abesset præsignificans: oportere eos veritate vberius ac profusius frui innuens, cùm Verbum mox se in cælum reciperet. Rursus ergo eos vocat puellos. Ait enim: Puelli, adhuc modicum sum vobiscum.*
Ioan.13. [f] *Et rursus assimilat regnum cælorum puellis in foro sedentibus, & dicentibus: Tibia vobis*
Matth.11. *cecinimus, & non saltastis: lamentati sumus, & non planxistis: & quæcunque alia subiunxit his consentanea.* [g] *Neque verò ita solùm sentit Euangelium, sed prophetia quoque est*
Psalm.112. *eiusdem sententiæ. Dicit itaque Dauid, Laudate pueri Dominum, laudate nomen Domini.*
Esaia 8. *Porrò autem dicit etiam per Esaiam Prophetam: Ecce ego & pueri quos dedit mihi Deus. Miraris, dum audis viros, qui sunt in Gentibus à Domino vocari pueros: non mihi vocem videris audire Atticam, à qua disci potest, eas, quæ sunt elegantes & speciosæ adolescentulæ, & præterea ingenuæ appellari παιδίσκας, ancillas autem παιδισκάρια, & ipsas adolescentulas propter ætatis puerilis vigorem diminutiuè puellarum nomine honorari.* [h] *Iam verò*
Matt.25. *cùm dicit, Agnelli stent à dextris, simplices pueros significat, tanquam agni & oues sint gene-*

re, non

re, non viri. Agnellos autem priuilegio dignos censuit, eam quæ est in hominibus facilitatem ac teneritudinem morúmque simplicitatem & animi innocentiam præferens. Et rursus quando dicit, Tanquam vituli lactantes, nos rursus allegoricè significat. Et quando, Hier. 46. *Tanquam columbam simplicem & felle carentem. Et rursus nos iubet per Moysen duos* Deut. 14. Numer. 6. *pullos columbarum vel par turturum pro peccato offerre, eorum quæ sunt tenera, nullam* Leuit. 14. *quæ eis inest cum peccato affinitatem, pullorúmque innocentiam, & acceptæ iniuriæ nullam recordationem dicens esse Deo acceptam, & simile similis piaculum esse exponens. Quin etiam turturum timiditas, quæ ne peccetur est adhibenda, cautionem significat.* [i] *Quod autem nos pullos dicat, testis est Scriptura: Quemadmodum gallina congregat pullos sub* Matth. 23. *alis suis: ita nos sumus pulli Domini sane quàm admirabiliter & mysticè animi simplicitatem ex puerili ætate describente sermone. Alicubi enim nos vocat pueros, alicubi verò pullos, nonnunquam autem infantes, alicubi autem filiolos, & sæpe filios, & populum recentem, & populum nouum. Seruis autem meis, inquit, imponetur nomen nouum. No-* οἱ νεοττοί. *men nouum dicit, quod est recens, æternum, impollutum, simplex, & infantile & verum,* Esaiæ 56. & 65. *quod benedicetur in terra.* [k] *Per allegoriam autem nos rursus pullos vocat, qui vitij iugum* πῶλος. Pullus equi- *non subimus, qui ab improbitate minimè domiti sumus, sed sumus simplices, & ad ipsum* nus. *solum Patrem exilimus: non equos subiugales, qui ad propinquorum vxores hinniunt, & fœminarum insano amore tenentur, sed liberos, & recens genitos: qui propter fidem exultant: qui celeriter currunt ad veritatem: qui sunt veloces ad salutem: qui mundana proterunt & conculcant.* [l] *Lætare valde filia Sion, annuncia filia Hierusalem: Ecce Rex* Zach. 9. *tuus venit tibi iustus, mansuetus, & seruans, & ipse mitis, & qui ascendit subiugalem* Matth. 21. *& pullum nouum. Non satis habuit solum dixisse pullum, sed etiam nouum ei adiecit, humanitatis quæ in Christo vnita est nouitatem, & senij expertem cum simplicitate æternitatem ostendens. Tales autem nos nouos pullos qui infantes sumus diuinus noster alit pullorum domitor. Quòd si asinus quoque nouus est in Scriptura, pullus tamen est hic quoque asinus. Et pullum, inquit, alligauit vineæ; hunc simplicem & infantem populum* Genes. 49. *sermoni alligans, quem vocat allegoricè vitem. Fert enim vinum vitis sicut Verbum sanguinem. Est autem vtrumque poculentum hominibus ad salutem, vinum quidem corpori, sanguis verò spiritui. Quòd autem nos quoque agnos dicit, fide dignus testis est Spiritus loquens per Esaiam: Sicut pastor pascet gregem suum, & brachio suo colliget agnos: per* Esaiæ 40. *id quod est in ouibus tenerrimum, agnos scilicet simplicitatem allegoricè significans. Atque adeo nos quidem certè eorum quæ sunt in vita longè pulcherrimas & perfectissimas possessiones appellatione puerili honorantes, disciplinam Græcè* παιδείαν *&* παιδαγωγίαν, *vocauimus. Pædagogiam autem confitemur esse bonam à pueris in virtute institutionem.*

[m] *Nobis itaque Dominus apertius ac euidentius reuelans quid ex appellatione puerorum significetur, cùm orta esset quæstio inter Apostolos, quisnam ex eis maior esset, statuit Iesus puellum in medio dicens: qui se humiliauerit vt hic puellus, is est maior in regno cælorum.* Matth. 18. Marci 9. Lucæ 9. *Non ergo puerorum appellatione vsus est tanquam qui per ætatem essent inconsiderati, & ratione minimè vti possent, quemadmodum nonnulli senserunt: neque si dixerit, nisi fueritis sicut hi puelli, non intrabitis in regnum cælorum, id ineruditè accipiendum est. Qui itaque infantes sumus, humi non amplius volutamur: neque vt antea serpentum more in terra serpimus, toto corpore in stultis cupiditatibus prouoluti, sed mente sursum erecti, mundoque & peccatis renunciantes, suspenso pede eatenus terram tangentes, quatenus in mundo esse videamur, sanctam persequimur sapientiam. Hæc autem videtur esse stultitia iis, qui se ad calliditatem & versutiam exercuerunt. Iurè ergo sunt pueri, qui solum Deum patrem nouerunt, simplices infantes, integri & innocentes, qui sunt vnicornium*

cornuum amatores. Iis itaque qui in sermone processerunt, hanc vocem annunciauit, rerum ac negociorum quæ hîc sunt iubens curam abijcere, & suadens solum patrem attendere, puellos imitantes. Et ideo dicit in ijs quæ sequuntur: Ne sitis soliciti de crastino, sufficit enim diei malitia sua. (Matth. 8.) *Ita de curis victu depositis, soli Patri adhærere præcipit. Qui autem hoc implet præceptum, reuera infans ac puer Deo est & mundo: huic quidem, tanquam seductus & errabundus: illi verò, tanquam dilectus.* [n] *Iam verò si vnus est, vt dicit Scriptura, magister in cælis, constat, qui in terra sunt, omnes appellari discipulos. Ita enim habet veritas,* (Matth. 23.) *id quidem quod est perfectum, esse apud Dominum qui semper docet: quod puerile autem est & infantile, apud nos, qui semper discimus. Porrò autem itidem Prophetia id quod perfectum est honorauit viri appellatione. Et per Dauid quidem, de diabolo: Virum, inquit, sanguinum abominatur Dominus.* (Psalm. 6.) *Virum vocat, vt qui sit perfectus in vitio. Dicitur vir quoque Dominus, vt qui sit perfectus in iustitia. Iam enim Apostolus ad Corinthios scribens, dicit: Despondi enim vos vni viro virginem castam exhibere Christo* (2. Corin. 11.)*: siue tanquam infantes & sanctos, verumtamen soli Domino. Ad Ephesios autem scribens, apertissimè reuelauit quod quæritur, dicens hoc modo,* (Ephes. 4.) *Donec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt non simus amplius infantes qui fluctibus agitemur & circumferamur omni vento doctrinæ, in præstigiis hominum, in versutia ad insidias erroris: vera autem dicentes in dilectione, augeamus in ipsum omnia. Hæc dicens ad ædificationem corporis Christi, qui est caput & vir, qui solus in iustitia perfectus: nos autem infantes, qui ad inflationem perflantes, hæresum ventos vitantes, & iis non fidem habentes qui nos aliter docent quàm patres, tunc perfecti efficimur quando sumus Ecclesia, capite, Christo scilicet, recepto.* [o] *Hic autem par est attendere, appellationem huius vocabuli* νήπιος*, quod infantem significat, vt intelligatur* τὸ νήπιον *non dici de insipientibus. Qui est enim insipiens, dicitur* νηπύτιος· νήπιος *autem, qui est* νεήπιος*, vt* ἤπιος *qui est leni ac molli animo. Quo fit, vt is dicatur* νήπιος*, qui moribus mitis ac mansuetus recenter euasit. Hoc autem manifestissimè significauit beatus Paulus, dicens:* (1. Thess. 2.) *Cùm possemus oneri esse sicut Christi Apostoli, fuimus mites in medio vestrum, sicut nutrix fouet filios suos. Mitis ergo & mansuetus est infans, nempe* νήπιος*, & ea ratione magis tener ac mollis, & tener mollisque est, qui est simplex, doli ac fraudis expers, & remotus à simulatione, rectóque & erecto animo. Hoc est autem fundamentum simplicitatis & veritatis. Super quem enim, inquit,* (Esaia 66.) *respiciam, nisi super mansuetum & quietum? Talis est enim sermo virginalis, tener ac mollis, & fictioni non affinis. Vnde etiam virginem teneram sponsam, & puerum* ἀπαλόφρονα*, hoc est, teneri & mollis animi, vocare consueuimus.* (ἀπαλοί. ἀταλοί) *Sumus autem nos teneri ac molles qui persuasioni non reluctamur, & ad bonitatem non difficiliter colimur, biléque vacui, & malitia & peruersitate minimè permixti sumus. Vetus enim generatio peruersa est & duro corde. Chorus autem infantium; nos inquam, qui sumus nouus populus, mollis est & delicatus vt puer.* [p] *Propter simplicium autem & innocentium corda, fatetur se gaudere Apostolus in epistola ad Romanos,* (Rom. vlt.) *& quandam vt ita dicam, infantium definitionem tradit, dicens: Volo vos autem sapientes quidem esse ad bonum, simplices autem ad malum. Neque enim nomen* τοῦ νηπίου *à nobis intelligitur per priuationem, quoniam à Grammaticis statuitur* νη *esse priuatiuam particulam. Si qui enim infantium insectantur, nos vocant insipientes, videte quomodo Dominum blasphemiis & maledictis impetunt, dum eos existimant insipientes qui ad Deum confugerunt. Sin autem, quod magis quoque audiendum est, ipsi de simplicibus infantes acceperint, gaudemus appellatione. Infantes enim sunt mentes nouæ in veteri insipientia, quæ nuper prudentes, quæ in Nouo*

Testamento

Testamentum exortæ sunt. Nuper certè Deus per Christi aduentum fuit cognitus. Deum enim nemo nouit nisi Filius, & cui filius reuelauerit. [Matth. 11. Luca 10.] *Iuuenes ergo populus nouus vt distinguatur à veteri populo, ij sunt qui bona noua didicerunt: & est nobis vber ætatis ipsa iuuentus expers senij, in qua semper vigemus ad intelligentiam & mentis agnitionem, semper iuuenes, & semper mansueti, & semper recentes ac noui. Oportet enim nouos esse sermones, qui noui verbi fuerunt participes. Quod autem fuit æternitatis particeps, ei quod est ab interitu alienum solet assimilari, vt puerilis ætatis appellatio, sit nobis ver totius vitæ, propterea quòd sit senij expers, quæ in nobis est veritas, & mores nostri, qui sunt veritate perfusi. Sapientia autem semper germinans, quæ semper similiter & eodem modo se habet, & nunquam mutatur, Pulli, inquit, eorum super humeros tollentur, & super genua consolationem accipient, perinde ac si mater aliquem consoletur, ita ego quoque vos consolabor.* [Esaia 49. & 66.] *Mater quidem ad se pueros adducit: & nos matrem quærimus Ecclesiam. Quicquid autem est imbecillum & tenerum, vt quod propter imbecillitatem auxilio egeat, gratum est iucundum & delectabile, animosa animæ facultate ei quòd est tantillum auxilium ferente. Quemadmodum enim patres & matres lubentius vident, equorum quidem pullos, boum verò paruos vitulos, & leonum leunculum, & cerui hinnulum, & hominis puellum: ita etiam vniuersorum Pater eos qui ad ipsum confugiunt recipit, & in filiorum adoptionem spiritu regeneratos nouit mansuetos, & eos solos diligit, eisque dat auxilium, & pro eis pugnat, eósque defendit: & ideo puellum nominat. ¶ Ego vero Isaac quoque ad puerum refero.* [Genes. 26.] *Isaac, risus exponitur. Eum vidit ludentem cum vxore & adiutrice Rebecca rex curiosus. Rex autem, cui nomen erat Abimelech, mihi videtur esse quædam supramundana sapientia, quæ puerilis ludi ac disciplinæ considerat mysterium.* [παιδιά.] *Interpretantur autem Rebeccam, tolerantiam. O prudentem ludum & disciplinam! Risus & à tolerantia adiuuatur, & Rex, qui ea attendit, stupet & admiratur spiritum eorum qui sunt puelli in Christo, qui in tolerantia vitam agunt. Et hic est diuinus ludus ac disciplina. Talem ludum ludere suum Iouem dicit Heraclitus. Quid enim aliud viro sapienti & perfecto magis conuenit, quàm ludere & collætari? per honestarum rerum tolerantiam, & bonorum administrationem, dies festos cum Deo celebrantem. ˢ Potest etiam aliter accipi quod à prophetia significatur, nos scilicet lætari & ridere propter salutem, quemadmodum Isaac. Risit autem quoque ille à morte solutus, ludens & exultans cum sponsa, quæ nostra est ad salutem adiutrix Ecclesiæ, cui firmum ac solidum impositum est nomen, Tolerantia: vel quoniam ea manet in sæcula, semper gaudens: vel quòd constet ex tolerantia credentium, qui sumus membra Christi, & eorum qui ad finem sustinuerunt testimonium, & quæ sit propterea gratiarum actio. ᵗ Hic est autem ludus mysticus & disciplina, & salus quæ cum graui & honesto solatio fert auxilium. Rex itaque Christus è superis risum nostrum speculatur, & cum è fenestra, vt dicit Scriptura, prospexisset gratiarum actionem, & benedictionem, exultationem & lætitiam, & simul etiam cùm iis operantem tolerantiam, & eorum coniunctionem, solam suam respicit Ecclesiam: ostendens faciem suam quæ deerat Ecclesiæ, quæ regali capite perfecta efficitur. Vbi erat autem fenestra per quam ostendebatur Dominus? Caro, per quam fuit manifestatus. Ipse est Isaac (aliter enim accipere possumus) qui est typus & figura Domini. Puer quidem vt filius: erat enim filius Abrahæ, quemadmodum Christus Dei: hostia autem sicut Dominus, sed non oblatus est vt Dominus.* [Quod Græcè est αὐτὸ δ' ὅτι ἡ μυστικὴ παιδιά.] *Ligna solùm sacrificij portauit Isaac, vt lignum Dominus. Mysticè autem risit, prædicens fore, vt Dominus nos risu impleret, qui sanguine Domini ab interitu & corruptione redempti sumus. Solummodò autem iurè Isaac non passus est, qui primas passionis partes Verbo cesserit. Quinetiam significat*

Domini diuinitatem, dum non fuit occisus. Surrexit enim post iusta facta funeris Iesus: non passus, quemadmodum Isaac dimissus est è sacrificio. Porrò autem ad eius quod propositum est defensionem, maximum quoque aliud afferam. Ipsum Dominum puellum nominat, id
Esaia 9. *per Esaiam prædicens spiritus: Ecce puellus natus est nobis, & filius datus est nobis, cuius principatus super humerum eius, & vocatum est nomen eius, magni consilij Angelus. Quid est ergo puellus? Infans, ad cuius imaginem nos infantes sumus. Per eundem Prophetam narrat eius magnitudinem: Admirabilis consiliarius, Deus potens, pater æternus, princeps pacis: eò quòd ludum multiplicet. Et pacis eius non est finis. O magnum Deum! O perfectum puerum! Filius in Patre, & Pater in Filio. Et quomodo non est perfecta huius pueri puerilis disciplina & institutio, quæ nos omnes pueros peruadit, Pædagogi ritu nos instituens, qui sumus eius infantes? Is manus in nos expandit, quæ apertè & euidenter fuere creditæ.*
Ioan. 1. *De hoc puello fert quoque testimonium Ioannes, qui est maior Propheta inter natos mulierum: Ecce agnus Dei. Quoniam enim Scriptura pueros ac infantes agnos nominat, Deum qui est Verbum, qui propter nos homo factus est, qui nobis in omnibus assimilari volebat, vocauit agnum Dei, filium Dei, infantem Patris.*

COMMENTARIVS IN CAP. V.

a QVOD *itaque Pædagogia quidem fit.* Cum ostendisset Clemens Pædagogum, non virorum & fœminarum separatim, sed vtrorumq; communiter curam gerere, & sub nomine hominis vtrumq; comprehendere, & dubitare posset aliquis, cur cum Pædagogus puerorum propriè sit Pædagogus, ei erudiendi dentur viri & fœminæ qui propriè non sunt pueri: ostēdit primum quodnam sit Pædagogiæ etymon, nempe educatio puerorū, deinde docet quot modis accipiatur pueri vocabulū, ex eo vt constet nō immerito dici pueros & fœminas quibus præficitur Pædagogus: Ita ergo dicit. b *Nos pueri sumus* Significat eos qui Christo nomen dederūt, & veritatem sectātur, esse pueros, non quod ij omnes sint ætate pueri, sunt enim ex iis quidā & iuuenes & senes, sed vt quod morum simplicitas est propria puerorum, ita in Christianis est quædam fidei simplicitas, quæ eos à simulatione, fraudéq; & malitia reddit alienos. De hac autē nostra, inquit, fidei simplicitate variè loquitur Scriptura, sed allegoricè, vt quę sub pueri nomine aliud significet quam præ se ferat. c *In Euangelio itaque.* Quod nostra Latina versio habet, pueri, id cū Græcè sit παιδία, diminutiuū τῶ παιδὸς, id verti, puelli. Huiusmodi enim diminutiua, quę ὑποκοριστικὰ Gręci vocāt, vt quæ cōueniant blandientibus, magis arguūt longū vsum, & diuturnā consuetudinem, quo minores sunt ij cum quibus loquuntur, & loquentis magis quandā præ se ferunt grauitatē. d *Et adduxerūt ad eum.* Alios citat locos Scripturæ ex Matthæo & Marco, apud quos ad Iesum adducuntur pueri vt eis manū imponat. Eam impositionem manuum, Clemens dicit esse impositionē benedictionis. Sed quænam est hæc manuū impositio? August. de verbis Domini; Cui, inquit, afferuntur tangendi, nisi Saluatori? Sed si Saluator est, saluandi offeruntur illi qui venit saluū facere quod perierat. Vbi isti perierant? Quantum ad ipsos pertinet, innocentes, sed secundū Apostolū, per vnum hominem intrauit peccatum in orbem terrarū. Veniant ergo paruuli vt languidi ad medicum, perditi ad redemptorem. Præclara est manus illa impositio, qua qui tangūtur salutem assequuntur: ברכה, id est, benedictionē vocant Hebræi, boni additionem seu multiplicationē. Quænam potest autem esse maior boni additio, quā per Spiritū sanctū ita cōfirmari in gratia, vt nisi stet per eum cui manus imponuntur, certa salus ei detur. Per hanc autem Christi manuum pueris impositionem, vel traditum, vel saltem præfiguratum fuit sacramētum Cōfirmationis, quod per Episcopos in baptismo datæ remissioni peccatorum superadditū, maiorem & vberiorem dat gratiam spiritus. Quòd autem puerorum sit regnū cælorum, nō eorum quidem qui ætate sunt pueri, sed qui simplicitatē imitātur puerilem, vt cęteros omittā, pulchrè explicat Chrysostomus
Chrysost. hom. 19. in Matth. exponens hunc locū. Nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut hi pueri, &c. Hoc, inquit, est supremum philosophiæ culmen, vt cū prudēs sis, nihil ficti, nihil simulati asciscas, id angelorū vita est. Ab omnib⁹ enim passionibus anima paruulorū munda est, his qui dolorē intulerunt nullas vltionis vices reseruāt, & quasi nihil actū esset, veluti ad amicos accedunt, &c. e *Pueros quoque nos elegit spiritus propheticus.* Spiritum propheticum dicit nos pueros elegisse, quoniā id quod dixerunt pueri obuiam facti Christo eunti Hierosolyma, sumptum est ex Psal. CXVII. vbi est in nostra versione. O Domine saluum me fac, Benedictus qui venit in nomine Domini, quod quidem dixit Dauid spiritu quodam prophetico, prædicens quod factū est à pueris. Hosanna autem vel hosianna non id significat quod dicit Clemens, qui linguā Hebræam nō satis intellexit, sed quod dicit Hieronymus ad Damasum, Saluū fac, quæso, vt in Psalmo nostra habet versio. Quod verti puelli, versio nostra habet filioli, quod est Gręci παιδία, quod significat & paruos pueros & filiolos, παῖς enim cuius diminutiuū est παιδίον, & puerū significat & filiū. Vertim⁹ autē puelli quoniā Clemēs hic loquitur de pueris. f *Et rursus assimilat.* Ali⁹ Scripturę loc⁹ ex Matthæo in quo Christ⁹ regnū cęlorū cōparat pueris in foro sedētibus, qui, nec tibia canētes, nec lamentātes persuadere potuerūt auditoribus, vt id facerēt ad quod eos incitabāt. Tibia canebant, vt saltarent, lamentabantur, vt lugerent: sed neutrū persuaserunt. Ij auditores fuerunt Iudæi, qui vt ad regnū cælorum per pœnitentiam

tiam

tiam venirent, nec à Ioanne austerã vitam agête, nec à Christo familiariter cũ eis versante, & ad eorum captum se benigne demittente, persuaderi potuerũt. In hoc autẽ tantum cõsistit similitudo, quod neutro modo potuerint persuaderi. Non consistit autem in pueris, nisi in hoc quod non persuaserunt: nisi forte ij & Ioanni & Christo possint adaptari propter vitæ innocentiam & integritatem. Sed παιδάριον est vocabulum, quod dicitur per contemptum, nec ex eo significatur aliquid laudabile. Quo fit vt ij neutri eorum possint esse similes, sed non necesse est vt omni ex parte congruat similitudo, sed sufficit si côueniat in eo propter quod adducitur. Conuenit autẽ in eo quod sicut pueri non persuaserunt quod volebant iis qui aderant: ita nec Christus, nec Ioannes persuaserunt Iudæis, quos incitabant ad pœnitentiã. [g] *Neque vero ita solũ sentit Euangeliũ.* Dicit non mirũ debere videri gentibus, si ij qui sunt ætatis adeo prouectæ vt sint viri, adhuc pueri vocentur, cum etiam lingua Attica παιδίσκαι dicantur adolescentulæ ingenuæ forma speciosæ: παιδισκάρια autem ancillæ, & ipsæ quoq; adolescentulæ Græcè νεανίδες dicuntur diminutiuè: ita etiam diminutiuè dicuntur apud Latinos adolescentulæ & iuuenculæ, vbi etiam adnotandum est παιδισκάριον dici per contemptum, vt diximus antea παιδάριον. [h] *Iam verò cũ dicit.* Scriptura viros faciles simplices & innocentes non solum appellat pueros, sed etiam agnellos, hoc eis dans priuilegium vt in extremo iudicio sedeãt à dextris. Verti autem agnellos, quod est apud Clementẽ ἀρνία diminutiuũ τοῦ ἀρνὸς, cum tamen in Euangelio sit πρόβατα, id est, Oues, non ἀρνία. Hœdi autem qui sunt à sinistris, non ἔριφοι dicuntur, id est, hœdi, sed ἐρίφια, id est, hœduli. Et rursus quando dicit: Tanquam vituli lactantes, nos rursus allegoricè significat] Dicit nos, n. pe viros faciles, simplices & innocẽtes, non solum vocari agnos seu agnellos, sed etiam vitulos allegoricè. Quod autẽ citat ex Hieremia dubito an hoc significet. Nam in cap. XLVI. vbi prædicit euersionem Ægypti, & liberationem Israëlitarum, loquitur de mercenariis Ægyptiorum. Vbi Septuaginta versio ita habet, καὶ οἱ μισθωτοὶ αὐτῆς ἐν αὐτῇ ὥς μόσχοι σιτευτοὶ τρεφόμενοι εἰς σφαγὴν, id est, qui in ipsa sunt mercenarij, tanquã vituli saginati qui alũtur ad occisionem. Quod autem est apud Septuaginta σιτευτοί, vertit autẽ Hieronymus ex Hebræo saginati, dicit Clemẽs γαλαθηνοὶ, id est, lactantes vel sugentes. Sed quid hoc ad declarãdam puerilem simplicitatem & innocentiã? Viderint qui sunt perspicaciores. Ego quidem ingenuè fateor me non videre. [i] *Quod autẽ nos pullos dicat.* Pulli dicuntur recẽs nata animalia. Pro diuersitate autẽ animalium sunt diuersi pulli. Sunt enim & gallorum pulli gallinacei, & equorum pulli equini. Sunt multorum quoq; animalium pullorum, à cæteris distincta nomina; vt hœdi caprorum, & hinnuli ceruorum, & multorum aliorũ. Ad significandam autẽ animi simplicitatem vtitur verbum per Scripturam, & pullorũ variis nominibus, vtpote gallinaceorũ, & equinorum, & multis aliis nominibus quæ nouum & recens significant, vtpote puerorũ, infantium, filiorũ, filiolorũ, populi recentis, populi noui. Addit etiam nomen nouũ, quod nõ dubium est esse Christianorũ qui denominãtur à Christo, cui pater dedit nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu flectatur omne genu, cælestium, terrestrium & infernorum. Cui propriè conuenit quod dicit Clemens, recens, æternũ, impollutum, simplex, infantile, & verum, quod benedicetur in terra, hoc quidem nomen Christo propriè conuenit: Christianis autem non ex se, sed quantum ipse suis mẽbris sua gratia cõcesserit. Per id nouum Iesu nomen, noui quoq; hominis nomen cõceditur, iis qui Christũ induti veterem exuerunt hominem, & crucifixerunt cum suis vitiis & cõcupiscentiis: induit enim nouum hominem qui renouatur in agnitione Dei. Si qua certè in noua Christi creatura vetera trãsierunt, ecce facta sunt omnia noua. [k] *Per allegoriã autẽ nos.* Quod equi quidem metaphoricè seu allegoricè accipiantur pro iis qui sunt propensi ad libidinem, & ad adulteriũ admittẽdum cum alienis vxoribus, licet videre apud Hieremiam, apud quẽ scribitur; Equi amatores in fœminas & emissarij facti sunt, vnusquisq; ad vxorem proximi sui hinniebat. De pullis autẽ equinis quod in bonam vel in malam partem ita accipiantur in Scriptura, vt dicit Clemens, nõ memini me legere. Neq; tamen negari potest bellam hanc posse esse allegoriam. [l] *Lætare valde filia Siõ.* Prophetiam Zachariæ sensu allegorico ita interpretatur Clemẽs, propterea quod in Septuaginta versione sit pullum nouum, vt dicat Christum ascẽdisse pullum nouum, id est, Verbum ita factum esse carnem, vt simul hypostaticè, seu in vno, vt loquũtur, supposito esset humanitas, & in qua nõ cadit seniũ nec interitus æternitas, quod est planè nouum, & antea inauditũ. Ascendere autem pullum nouum vocat carnem suscipere & fieri hominẽ. Hunc pullum nouum cum ascẽdisset verbum, & homo factus esset, ipse nos qui eramus infantes & pulli, perdomitos, & à vitiis & cõcupiscentiis prohibuit, & Domini, id est, suos pullos effecit, adeo vt nõ amplius hinniremus ad aliorũ vxores, sed mundanis protritis & cõculcatis, solum Dominum desideraremus, & velociter ad salutẽ curreremus. Porro autẽ ne in via deficiamus nos alit optimo & planè diuino sui corporis & sanguinis viatico. Et ideo nos, qui eius pulli sumus, alligat ad vineã, id est, ad seipsum qui dixit se esse vitẽ, vt ex ipso in mysterio manantem qui est Deus & homo sanguinem biberemus, qui quidẽ sanguis mysticus salutem affert spiritui, sicut vinum corpori. Quod autẽ dicit Verbum ferre sanguinem, sicut vitis vinũ, intelligendum est de Verbo quod carnẽ suscepit. Nam in verbo corporato etiam in mysterio est ipse sanguis qui fusus est in cruce, & qui nũc bibitur à fidelibus, siue sub solo panis symbolo sumatur corp' Christi, siue sub panis & vini symbolis. Corpus enim Christi nõ potest esse exãgue, quod id totũ recepit quod amisit. Sed hæc sunt remotiora à nostro instituto, qui agimus de pullo quem Christus ascẽdit, & de pullis quos ipse domuit, quos alacres & veloces reddidit ad salutẽ persequendam. Et hi sunt fortasse pulli de quibus superius dixit Clemẽs, & de quib' dixi me nõ meminisse aliquid legere in Scriptura. Hi certè sunt, aut nulli alij, quod sciã. [m] *Nobis itaq; Dominus.* Eos cõtemnit mũdus, & qui in negotiis gerẽdis sunt vafri & callidi, & pro stultis ab eis reputãtur qui diuinã persequuntur sapientiã. Ita etiã olim, vt scriptũ est apud Platonẽ despiciebãtur Philosophi, qui nec priuatę nec rei publicę curã gerẽtes, toti versabãtur in rerũ contẽplatione. Quod autẽ dicit Clemẽs pueros illos esse amatores cornuũ vnicorniũ, ita opinor esse intelligendũ, vt vnitatẽ ab eis amari significet, cuius sit symbolũ cornu vnicornis, quod est & vnicum & pretiosissimũ. Nostrũ Rhinoceros quidẽ duo habet cornua, vnũ in fronte, alterũ verò in nare,

Ephes. 4. *Galat. 5.* *Coloss. 3.* *Hier. 5.* *Plato in Theæteto.*

vnicornis vero, qui est & Græcè Monoceros, vnū tātum, quod est aduersus venena præsens remedium. De hoc monocerote si vis plura scire vide Plinium lib. VIII. historiæ naturalis, & Pierium in Hieroglyphicis. [n] *Iam vero si vnus est.* Quinam & quales sint pueri iam docuit. Qui hos autē docet pueros est Pædagogus. Idem est autem Pædagogus & Magister. Vnus autem est magister in cælis qui docet. Qui discunt autem in terris sunt discipuli, perfectus est autem qui docet. Qui discit autē est imperfectus. Qui est autem imperfectus infans vel puer dicitur. Qui vero perfectus vir appellatur. Perfectus autē est vel in vitio, & is est Diabolus: vel in virtute, & is est Dominus. Porro autē Dominus cum sit Pædagogus & magister infātes & pueros quos docet, quoad eius fieri potest, deducit ad perfectionē. Ad quam cū peruenerint, nō sunt amplius infantes, sed viri, vt qui nō sint in fide instabiles, nec in variis doctrinis errātes, sed Deū firmiter agnoscētes & ei adhærētes, ad ędificationē corporis Christi qui est & vir & caput, & solus in iustitia & in omni virtute perfectus, fiūt perfecti, vt qui sint Ecclesia, cuiꝰ caput est Christus: ea autē Ecclesia est Christi spōsa, quæ nō minꝰ spōso adhęret quā vxor marito, vnde existit illud magnū matrimonij mysteriū seu sacramentū in Christo & Ecclesia. Ea quoq; Ecclesia est corporis Christi ędificiū, quæ si à Christo capite suo separaretur, tota corruat necesse est. [o] *Hic autē par est attēdere appellationē huius vocabuli.* Quoniā locutus est de infantibus qui Græcè dicūtur νήπιοι, erāt autē qui existimabāt νηπίους dici insipientes, primū dat etymologiā huius vocabuli νήπιος, deinde explicat quidnam sint νήπιοι vel infātes: dicit ergo duo esse diuersa vocabula νηπύτιος & νήπιος. Et νηπύτιος quidē dici à νη priuatiua particula & πινυτὸς quod est sapiēs. Quo fit vt νηπύτιος dicatur insipiēs, νήπιος autē dicitur, quasi νεήπιος à νέος & ἤπιος. Quo fit vt dicatur νήπιος qui recēs euasit moribus mitis & māsuetus. Sūt autē infantes mites, māsueti, molles, simplices, doli & fraudis expertes, nihil simulātes, rectóq; & erecto animo. Tales autē dicit esse eos qui in Christū credūt, vt qui persuasionē fidei facilè admittāt, & bonis moribus non difficiliter excolātur, neq; sint iracundi & praui ac peruersi. Veterem autem, nēpe credulorum Iudæorum generationem esse duro & obstinato corde: vt iis qui Dei Verbum annunciant non credant. [p] *Propter simpliciū autē & innocentiū corda.* Τὸ νήπιον, quod significat infantem, exposuit etymologiam: nunc ad ipsam accedit definitionē, quam accipit ex vltimo capite epistolæ Pauli ad Romanos: Volo autem vos sapientes quidem esse ad bonum, simplices autem ad malum: νήπιος enim, inquit, seu infans, est is qui est sapiens in iis intelligēdis & agendis quæ sunt bona & honesta, simplex autem ad mala. Talis est bonus Christianus, qui quæ sunt agenda, conuenienter diuinis præceptis, & mēte intelligit & exercet actione: fraudes autem, dolos, imposturas, circūuentiones, & circūscriptiones & cætera vitia ad cauendū tantum intelligit, nō ad operādum, vt qui sapiens tamen sit ad vitam rectè instituendā, non autem ad decipiendum, astutus, callidus, versutus & impostor, nec ingeniosus ad opes malis artibus quærēdas, nec ad voluptates fruendas. Talis est verus Christianꝰ, qui est sapiēs ad bonū, simplex autē ad malū. Simplicitas autē est accipiēda nō pro insipientia, qua bonū ignoratur, sed qua malū vel nescitur vel cauetur. Dicere autē Christianos esse insipientes, qui ad Deū confugerunt, est impia in Dominum blasphemia. Qui autē insipientes dici ægrè tulerunt, vt qui satis intelligant suā ad bonū sapientiam, iidem lubenter agnoscunt suā ad malum simplicitatem. Iidem autē sunt simplices qui infantes. Quod autem dicit infantes esse mentes nouas veteri insipientia, ita videtur accipiendū, quod vetera ita dedidicerint vt eorū non plus meminerint, quā si ea nunquam sciuissent. Veterem autem vocat insipientiam, si hoc quidē ad gentes referatur, stulta Grecorū mysteria, de quibus scripsit in exhortatoria ad gētes. Sin ad Iudæos eorū cæremonias, quæ sunt nouæ legis vmbræ & figuræ, à quibus si tollatur eorū quæ Christo aduenięte futura erāt significatio, eæ planè erant mera insipientia. Eædem autem quæ sunt nouæ & planè ignarę in veteri insipientia, sunt nuper prudentes, vt quæ in nouo Testamento veteri abrogato nouā didicerint sapiētiā. Quamnam autem nouam didicerunt sapientiā, Dei cognitionem. Deus enim ante Christi aduentū erat ignotus. Non prius enim fuit cognitus præterquā à paucis antiquis patribus, quā Christus cū aduenisset reuelauit eum trinum esse & vnū. Deū enim nemo nouit nisi filius qui est in sinu patris, & cui filius reuelauit. Sed nec illi antiqui patres Deū cognouissent, nisi filius eis reuelasset. Ij autē quibus est reuelata hæc noua sapientia, nēpe Dei cognitio, sunt νέοι & iuuenes, νέοι autē Græcè, & nouos significat, & iuuenes, & populus nouus: dicūtur autem νέοι & populus nouus, vt distinguatur à populo veteri, cui à Deo sunt solū promissa, si eorum crassa spectetur intelligentia, ea quæ sunt terrena & temporalia: is enim ea sola esse bona didicerat, nouus autem populus noua bona didicit. Quænam autem sunt ea bona? Per Euangeliū didicit dari per Christum remissionem peccatorū, & in eum credentibus & ipsum diligentibus dandam esse vitā æternam, & ea bona quæ nec oculus vidit nec auris audiuit. Est autē huius populi noui eiusmodi iuuētus vt in eam nō cadat seniū, & est eius vitæ ver quoddam perpetuū. Nam & est æterna quæ est in eo veritas, & sapiētia quæ semper & eodē modo se habet, nec mutatur: In humanis quidē rebus, nō est æterna veritas. Nā quod nunc est verū, procedente tēpore non erit verū. Sed nec est æterna terrena sapientia. Nam quod nūc est sapiens consilium, id mutata loci & temporis circūstantia erit insipiens. In quo autem est æterna veritas, & quæ nunquam mutatur sapientia, id semper est nouū. Hinc fit vt & verba veritate sint semper perfusa, & mores ab ea non alieni, & quæ ab eo geruntur ita sunt inter se conuenientia, vt ab ea non omnino dissideant, ab ea firmamq; ac stabilem teneant cōstantiam. Nam quod est æternitatis particeps, ei solet assimilari. Qui autem in Christū sunt baptizati, cum Christum induerint qui est Verbum nouum, & quod carnem recens susceperit, sunt etiam participes æternitatis quæ à verbo non potest separari. Quo fit vt sint Verbo similes, & semper noui & recentes ad veritatis intelligentiam, & ad bonas operationes, nec vnquā senescāt, nisi se sua culpa à Christo qui est verbum æternum separauerint. [q] *Ego verò Isaac quoq;.* Historiā Isaac & Rebeccæ quos colludētes vidit Rex Abimelec, Clemēs deducit ad allegoriā, Isaac risum significat, Rebecca est tolerātia, Abimelec est supramūdana quædā sapiētia. Ea admiratur Christi pueros, id est, Christianos res aduersas tā tolerāter ferre, vt eorū patiētia sit veluti risus. Similē ludū Ioui tribuit Heraclitus: Is autem ludus Græcè παιδιὰ dicitur, quod est ludus & disciplina.

Rom. vlt.

Hunc

Hunc autem ludum dicit maximè conuenire ſapienti, vt quamuis res honeſtas ac præclaras gerens & adminiſtrans multa grauia patiatur, ea tã fortiter ferat vt pro ludo habere videatur, & nihilo ſecius dies feſtos cum Deo celebret. Et hoc eſt quod dicit D. Paulus nobis eſſe gaudendum in Domino.[f] *Poteſt etiã aliter accipi.* Aliam affert allegoriam, nempe quod Iſaac ridẽs ſignificat Chriſtum ridentẽ cum ſurrexiſſet à mortuis. Ridet autem cum ſua ſponſa Eccleſia quæ dicitur Rebecca, id eſt, tolerãtia ſeu patientia, firmam autem ac ſolidum nomen ei dicit impoſitũ, quòd propter petram fidei ſupra quã eſt ædificata, aduerſus eam nõ præualeant portæ inferi. Tolerantia autem dicitur, quod quicquid acciderit ea ſemper maneat gaudens, conſtetq; ex cõſtanti in Chriſtum credentium perpeſſione, & ex eorũ aſſidua gratiarum actione. Eam autẽ dicit noſtrã ad ſalutem adiutricẽ, ne quis exiſtimet ſatis eſſe credere in Chriſtum. Nam credenda eſt etiam Eccleſia catholica, quæ ad ſalutem aſſequendam tantam nobis fert opẽ; vt extra eam nõ poſſit quis eſſe ſaluus. Hic eſt, niſi fallor, hui⁹ loci ſenſus qui eſt Græcè adeo perplexus, vt eum exiſtimem vel mutilatum vel corruptum.[i] *Hic eſt autẽ ludus myſticus & diſciplina.* Nam etſi *παιδείας* ſignificet diſciplinam, quoniã tamen deriuatur *ἀπὸ τοῦ παιδὸς*, quod ſignificat puerum, diſciplina nõ ſatis mihi viſa eſt *παιδὸς* exprimere niſi adderetur ludus: Myſticam autem diſciplinam & ſalutẽ, hanc de Iſaac & Rebecca hiſtoriam, quæ nos honeſte recreans & cõſolans nobis fert opem. Hanc ipſam autem Iſaaci & Rebeccæ hiſtoriam alio modo allegoricè interpretatur quã prius. Abimelec enim Regem qui proſpexit per feneſtram, nõ amplius dicit ſupra mundanã aliquam ſignificare ſapientiam, ſed Chriſtum Regem. Is cum è cælis noſtrũ riſum eſſet ſpeculatus, Iſaac enim ſignificat riſum: nõ poterat autẽ ſpeculari Iſaac quin ſimul etiam aſpiceret Rebeccam, id eſt, patiẽtiam ſeu tolerantiã, proſpexit per feneſtrã, id eſt, per carnẽ, quam vt ſuſciperet deſcendit è cælis, & vidit gratiarũ actionem, & benedictionẽ, exultationẽ & lætitiam, & ſimul etiam cum iis operantem tolerantiã, & eorum cõiunctionem. Hæc autem omnia ſignificant eccleſiã, quæ etiãſi multis affligatur laboribus, ærũnis, & perſecutionibus, omnia tamen fert toleranter, & inter tã multas perpeſſiones nihilo ſecius Deo agit gratias, benedicit, exultat, & lætatur, & hæc omnia ſimul cõiuncta cõſtituunt eccleſiã, quæ eſt cõiunctio Iſaaci & Rebeccæ, id eſt, riſus & patientiæ. Hinc factũ eſt vt hæc omnia quæ recenſuit aſpiciẽs, ſolam ſuam reſpiceret eccleſiam, cui ſuam oſtẽdens faciem eam reddidit perfectam. Regali enim accepto capite, nempe Chriſti, quod ei deerat, non eſt amplius imperfecta nec eſt *ἀκέφαλος*.[k] *O magnũ Deũ.* Recitatis præclaris illis Eſaiæ de puero Domino noſtro Ieſu Chriſto recẽs nato & nobis dato elogiis, quæ apertè oſtẽdebant eum eſſe Deũ & hominem, exclamat Clemẽs, O magnum Deũ & perfectum puerũ. Hæc eſt magna laus & magnum encomium Chriſti Seruatoris noſtri, quòd vnus & idem ſit Deus & homo. Multi apud gentes fuerunt olim Dij vocati, & ab eis in Deos relati: ſed non erant magni Dij, quoniam ne Dij quidẽ erant, ſed tantũ homines, inter ſe autem pugnat vt idem ſit Deus & homo. Sed nec perfecti erãt homines, cum eos nec virtutes, nec res bene geſtæ nobilitarẽt, ſed vitia ſceleraq; & flagitia. Solus Chriſtus redemptor noſter verè fuit Deus magnus, vt qui verè eſſet Deus, & perfectus homo, vt qui non phantaſia nec viſione aliqua, vt falſi exiſtimabant quidã Hæretici, ſed ipſa natura & rei eſſentia eſſet homo, & ea geſſit quæ apertè teſtarentur eum non ſolum eſſe Deum, ſed & verum hominem, & numeris omnibus abſolutũ. Nam & ea fecit miracula quæ ſolus Deus poteſt facere, & in ſuis actionibus eas oſtẽdit virtutes quæ non cadunt niſi in hominem à quo nihil abeſt, quod in viro bono & perfecto poſſit deſiderari. Ideo autem fuit Deus & homo, vt inter Deũ & hominẽ intercederet, & hominẽ ita Deo cõiungeret, vt qui natura Deus eſſe non poterat, gratia & adoptione filius Dei atq; adeo, quoad fieri poteſt, Deus eſſet. Deinde ſubiungit quod eſt maximè ſtupendũ & admirabile, filius, inquit, in patre, & pater in filio, quod ſignificat diſtinctas quidẽ eſſe vtriuſq; perſonas, ſed ita diſtinctas, vt ipſa diuinitatis eſſentia ab alterius eſſentia nõ poſſit ſeparari. Nam & filius eſt in patre, & pater in filio, filius quidẽ eſt filius, & nõ pater, quod attinet ad ipſam hypoſtaſin & perſonã: ita etiã pater nõ eſt filius: Pater tamen & filius vnũ ſunt quod ad ipſam attinet diuinitatẽ. Nam & pater & filius vnũ ſunt. Deinde ſequitur: Et quomodo nõ eſt perfecta, &c.] Hoc eſt autẽ quod dicit: Cũ perfectus ſit hic puer, qui nos docet & eſt noſter Pædagogus, fieri nõ poteſt vt nõ ſit perfecta diſciplina & inſtitutio quæ ad nos peruenit, & quã docemur qui ſumus eius pueri ſeu infantes. Poſtea ſequitur: Is manus in nos expandit, &c.] Qui docẽt, in eos quos docẽt manus extẽdunt, fruſtra autẽ docentur, qui docentur, niſi doctori fides habeatur. Hoc eſt ergo quod dicit Clemẽs, Chriſtum doctorem noſtrũ & Pædagogũ ad nos docendos manus extendiſſe: nos autem eius manibus apertè & euidenter credidiſſe, vt qui apertè profiteamur nos Chriſto & eius doctrinæ & diſciplinæ credere.

Aduerſus eos qui exiſtimant, puerorum & infantium appellationem ſignificare primarum diſciplinarum doctrinam. Cap. VI.

LICET [a] *autem nobis veluti ex quadam redundanti copia eos aggredi, qui in reprehendendis aliis delectantur. Non enim nos pueri & infantes appellati ſumus, quòd ſit puerilis & contemnenda noſtra diſciplina, vt nos ſunt calumniati, qui ſunt inflati ſcientia. Statim itaque regenerati recepimus perfectionem, cuius cauſa feſtinabamus. Fuimus enim illuminati: id autem eſt, Deum cognoſcere. Non eſt ergo imperfectus, qui quod perfectum eſt cognouit: nec me reprehenderitis, quod dicam me Deum noſſe. Verbo enim ita dicere viſum eſt: Is verò eſt liber. Iam enim dum tingeretur Dominus, vox è cælis teſtis dilecti apparuit: Tu es filius meus dilectus,*

Matth. 3. Marci 1. Luca 3. *ego hodie genui te.* [b] *Sapientes ergo rogemus: Christus hodie regeneratus: iamne est perfectus, an quod est absurdissimum, ei aliquid deest? Sed si ita est, vt aliquid disceret opus fuit: sed eum cùm Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum. Neque enim quisquam Verbo maior fuerit. Sed neque magister ac doctor est eius qui solus est magister. An non ergo vel inuiti fatebuntur, Verbum perfectum ex perfecto Patre natum, ex œconomica prædinatione esse perfectè regeneratum? Etsi erat perfectus, cur qui erat perfectus tingebatur? Oportebat, inquiunt, implere humanam professionem. Pulcherrimè. Ita enim dico. Simulatque ergo à Ioanne tingitur, sit perfectus scilicet. Nihil ergo ab eo didicit? nequaquam. Solo autem lauacro perficitur, & spiritus aduentu sanctificatur. Ita habet. Hoc ipsum nobis quoque euenit quorum fuit exemplar Dominus. Tincti illuminamur: illumi-* Psalm. 81. *nati, in filios adoptamur: adoptati perficimur: perfecti immortales reddimur. Ego, inquit, dixi, dij estis, & filij excelsi omnes.* [c] *Multis autem modis vocatur hoc opus, gratia, illuminatio, perfectum, & lauacrum. Lauatrum quidem, per quod peccata abstergimus: Gratia autem, qua remittuntur pœnæ quæ peccatis debentur. Illuminatio autem, per quam sanctam illam & salutarem lucem speculamur, per quam id quod est diuinum perspicimus. Perfectum autem dicimus, cui nihil deest. Quid enim ei desit qui Deum nouit? Est enim reuera absurdum, Dei vocari gratiam, quæ non sit perfecta & vndequaque plena. Qui est autem perfectus, perfecta vtique largietur. Quemadmodum autem simul ac ipse iussit fiunt omnia, ita sequitur, vt eo quòd solum gratificari voluit, plena fuerit gratia. Quod enim futurum est temporis, id per voluntatem potentiæ anticipatur.* [d] *Accedit iis, quòd liberatio à malis est initium salutis. Soli ergo qui primùm vitæ fines attigimus, iam perfecti* Ioan. 1. Ibid. 5. *sumus. Iam autem viuimus, qui sumus à morte separati. Christum ergo sequi salus est. Quod enim factum est, in ipso vita est. Amen amen dico vobis, inquit, qui sermones meos audit, & credit ei qui me misit, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, sed transiit à morte ad vitam. Ita solùm credidisse & regeneratum esse, est in vita perfectio. Nunquam est enim Deus imbecillus. Quemadmodum enim eius voluntas est opus, & id mundus nominatur: ita etiam eius voluntas est hominum salus, & ea vocata est Ecclesia. Nouit ergo quos vocauit, quos seruauit: simul autem vocauit, & seruauit. Ipsi enim vos, inquit,* Rom. 8. *Apostolus à Deo docti estis. Nefas ergo est imperfectum sentire, quod ab eo docetur. Quod autem ab eo discitur, est æterni Seruatoris æterna salus. Cui gratia in secula seculorum, amen. Et qui est solummodò regeneratus, quemadmodum etiam illuminatus dicitur: illuminatus quidem protinus à tenebris liberatur, & ab eo tempore lucem accepit.* [e] *Quemadmodum ergo qui somnum excusserunt, ab eo tempore protinus intus vigilant: vel potius quemadmodum qui oculorum suffusionem conantur amouere, non extrinsecus eis lucem suppeditant, quam non habent, sed quod oculis impedimentum afferebat depellentes, liberam relinquunt pupillam: ita etiam qui tingimur, abstersis peccatis, quæ diuino spiritui instar caliginis tenebras offundebant, liberum, ab omnique impedimento vacuum, & lucidum habemus spiritus oculum: quo quidem solo quod diuinum est intuemur, cælitùs influente nobis sancto Spiritu. Hæc est æterna splendoris temperatura, qui videre potest æternam lucem: quandoquidem quod est simile, est amicum simili. Quod sanctum est autem, amicum est ei ex quo sanctum est, quod lux propriè est appellatum. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Hinc puto ab antiquis Græcis hominem vocatum esse φῶτα, id est, lucem.* [f] *At nondum, inquiunt, perfectum donum accepit. Ego quoque assentior: sed est in luce, & tenebræ ipsum non comprehendunt. Inter lucem autem & tenebras nihil est intermedium. In resurrectione autem credentium, finis est repositus. Is autem non est alicuius alterius rei esse participem, quàm promissum prius conuentum assequi.*

Non enim

Non enim eodem tempore ambo simul consistere dicimus, nempe & accessum ad finem, & accessus anticipationem. Non est enim idem, æuum & tempus. Sed neque idem est appe- αἰών. *titio, qua ad aliquid impellimur, & finis ad quem tendimus. Circa vnum autem ambo, & vnus circa ambo versatur. Est autem, incitans quidem appetitio, vt ita dicam, fides quæ in tempore generatur: finis autem promissum assequi, qui est firmus ac stabilis in secula.* [g] *Ipse autem Dominus salutis æqualitatem apertissimè reuelauit, cùm dixit: Hæc est enim vo-* Ioan. 8. *luntas patris mei, vt omnis qui contemplatur filium, & credit in ipsum, habeat vitam æternam, & resuscitabo ipsum in nouissimo die. Quatenus ergo fieri potest, in hoc mundo, quem per nouissimum diem significauit, qui eousque seruatur dum cessauerit, nos perfectos factos esse credimus. Fides enim est doctrinæ perfectio. Et ideo dicit: Qui crediderit, ha-* Ibidem 3. *bet vitam æternam. Si ergo qui credidimus, habemus vitam æternam, quid reliqui est vltra vitæ æternæ possessionem? Fidei autem quæ ex se perfecta & plena est, nihil deest. Sin autem ei aliquid deest, non est vndequaque perfecta, neque fides est vlla in re claudicans: neque postquam ex hoc loco excesserint, expectat eos qui crediderunt, cùm absque vllo discrimine hic arrham acceperint. Sed cùm quod futurum est credere præceperimus, post resurrectionem illud factum recipimus: vt illud impleatur quod dictum est: Fiat secun-* Matth. 9. *dùm fidem tuam. Vbi autem fides, hic promissio. Promissionis autem perfectio est requies. Quapropter cognitio quidem est in illuminatione: Promissionis autem perfectio est requies, quod quidem extremum expetendum intelligitur.* [h] *Quemadmodum ergo imperitia, peritia soluitur, & inuenta certa via, dubitatio: ita illuminatione tenebras deleri necesse est. Tenebræ autem sunt ignoratio, per quam in peccata incidimus, circa veritatem hallucinantes. Cognitio ergo est illuminatio quæ delet ignorationem, & perspicacem videndi facultatem inserit. Quin etiam eorum quæ sunt deteriora reiectio, est meliorum reuelatio. Quæ malè enim colligauit ignoratio, ea pulchrè resoluit agnitio. Hæc autem vincula quamcelerrimè remittuntur, humana quidem fide, diuina verò gratia, cum remittuntur peccata vno medicamento Pæonio, nempe λογικῷ, verbali baptismo. Omnia ergo peccata eluimus,* λογικῷ βα- *& è vestigio mali non sumus amplius. Vna est hæc gratia illuminationis, quòd non sint ij-* πτίσματι. *dem mores, qui erant ante quàm lauaremur.* [i] *Quoniam autem cognitio vnà oritur cum illuminatione circa mentem refulgens, & qui prius rudes & ignari eramus, protinus vocamur discipuli: vtrumne id factum est cum aliquando aduentasset disciplina? non enim poteris tempus dicere. Catechesis enim, seu quæ per auditum suscipitur institutio, ad fidem deducit. Fides autem simul cum baptismo docetur à diuino spiritu. Quòd enim fides vna sit vniuersa salus humanæ naturæ, eadem sit autem iusti & benigni Dei erga omnes æqualitas & communicatio, Paulus manifestissimè exposuit, sic dicens: Priusquam autem ve-* Gal. 3. *niret fides, custodiebamur sub lege, conclusi sub fide quæ erat reuelanda. Quare lex fuit noster Pædagogus in Christo, vt ex fide iustificemur. Postquam autem venit fides, non sumus amplius sub Pædagogo. Non auditis nos non esse amplius sub illa lege quæ erat cum timore, sed sub Verbo qui est pædagogus liberi arbitrij?* [k] *Deinde subiunxit vocem quæ est remota ab omni personarum acceptione: Omnes enim filij estis per fidem Dei in Christo Ie-* Ibidem. *su. Quicunque enim in Christum baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus nec Græcus, non est seruus nec liber, non est masculus & fœmina. Omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu. Non ergo hi quidem sunt cognitione prædíti, illi vero animales in eodem verbo: sed omnes qui concupiscentias carnales deposuerunt, sunt æquales & spiritales apud Dominum. Et rursus alibi scribit: Etenim vno spiritu omnes nos in vnum corpus* 1. Cor. 12. *baptizati sumus, siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & omnes ex vno poculo bibimus.* [l] *Neque verò absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis vti, qui spiritus qui-*

dem per colationem dicunt esse meliorum memoriam. Per colationem autem intelligunt, quæ ex meliorum fit recordatione, eorum quæ peiora sunt separationem. Ei itaque qui meliora reuocauit in memoriam, necessario sequitur pœnitentia propter deteriora. Ipsum ergo spiritum pœnitentia adductum recurrere fatentur. Eodem modo nos quoque peccatorum nostrorum moti pœnitentia, ipsorum detrimentis renunciantes, baptismo percolati ad æternam quoque lucem recurrimus, filij ad patrem. Exultans itaque in spiritu Iesus, Confiteor tibi Math. 11. *pater, inquit, Deus cœli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & intelligentibus, & reuelasti ea paruulis. Infantes nos ac paruulos pædagogus & magister appellans, qui sapientibus qui sunt in mundo, sumus aptiores ad salutem, qui sapientes seipsos existimantes, superbia inflati sunt: & exclamat exultans & mirandum in modum lætus, tanquam vnà cum infantibus balbutiens: Ita, pater, quoniam sic fuit placitum ante te. Propterea quæ absconsa sunt à sapientibus & intelligentibus huius quod nunc est seculi, reuelata sunt infantibus. Meritò ergo Dei pueri, qui veterem quidem hominem deposuerunt, & vitij tunicam exuerunt: Dei autem incorruptionem induerunt, vt nouus facti populus sanctus, regenerati impollutum hominem custodiamus: & infans quidem est, tanquam Dei puellus, qui à fornicatione & improbitate est expurgatus. Manifestissimè itaque beatus Paulus* Cap. 14. *nos ab hac quæstione liberauit in priori epistola ad Corinthios, sic scribens: Fratres ne pueri efficiamini mentibus, sed sitis vitio infantes, mentibus autem estote perfecti. Illud autem:* 1.Cor 13. *Quando eram paruulus, cogitabam vt paruulus, loquebar vt paruulus: quam sub lege egit vitam significat, in qua non vt iam simplex, sed vt adhuc insipiens, puerilia quidem animo agitans, persequebatur: puerilia autem loquens, blasphemiis & maledictis Verbum incessebat. Duo enim significat τὸ νήπιον, infantem videlicet & stultum. Postquam autem factus sum vir, rursus, inquit Paulus, feci vt cessarent ea quæ erant infantis. Non ætatis imperfectam magnitudinem, sed nec temporis præfinitam mensuram, neque virilium & perfectiorum disciplinas: arcanas scilicet alias doctrinas significat, infantiam extra fines amandans, qui se eam annunciare profitetur Apostolus. Sed infantes quidem dicit eos qui sunt sub lege, qui non secus atque laruis pueri, timore perturbantur. Viros autem qui Verbo paremus, nostrique sumus iuris & arbitrij, vocauit qui credidimus, spontanea electione seruati, sapienter, non insipienter metu territi.* [m] *De hac re testimonium feret ipse Apostolus, Iudæos secundum prius testamentum dicens hæredes, nos autem secundum promissionem.* Gal. 4. *Dico autem, inquit, quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, cùm sit dominus omnium, sed est sub tutoribus & curatoribus vsque ad patris præfinitum tempus: ita & nos cùm essemus infantes, eramus redacti in seruitutem sub elementis mundi. Quando autem venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui erant sub lege redimeret, vt adoptionem filiorum per ipsum reciperemus. Vide quomodo confessus est esse infantes, qui timori & peccatis sunt subiecti: eos autem qui sub fide sunt filios vocans, viros effecit, tanquam vt eos distingueret ab infantibus qui sunt in lege.* Ibidem. *Non es enim, inquit, amplius seruus, sed filius. Sin autem filius, & hæres per Deum. Quid ergo filio deest post hæreditatem? Eleganter ergo sic exponi potest illud, Quando eram infans: hoc est, quando eram Iudæus (erat enim à prima sua origine Hebræus) cogitabam vt infans, quoniam sequebar legem: postquam autem factus sum vir, non amplius quæ sunt infantis, hoc est, quæ sunt legis, sed quæ sunt viri, cogito, hoc est, quæ sunt Christi, quem solum virum Scriptura vocat, vt antè diximus; cessare feci quæ sunt infantis. Quæ est autem in Christo infantia, est perfectio, si cum lege conferatur. Cùm hîc sumus suscipienda est defensio infantiæ.* [n] *Est præterea interpretandum id quoque quod ab Apostolo dictum* 1.Cor.3. *est: Lac vobis potum dedi tanquam infantibus in Christo, non cibum: nondum enim poteratis,*

ratis, sed neque adhuc nunc potestis. Non enim mihi videtur dictum Iudaicè accipiendum quod dicit. Nam illam quoque scripturam ei ex aduerso adducam. Inducam vos in terram bonam lacte & melle fluentem. Exoritur itaque maxima dubitatio in hac scripturarum collatione cogitantibus. Si enim fidei in Christum principium est quæ per lac designatur infantia: ea autem tanquam puerilis & imperfecta vilipenditur: quomodo eius quod est perfectum & scientia præditum, post cibum requies, infantili rursus lacte honorata est? Nunquid ergo hoc, quod veluti quandam indicat similitudinem, tale quid significat? & est vtique hoc ita legendum: Lac vobis potum dedi in Christo: & paruo interiecto spatio subiungamus; Tanquam infantibus: vt per lectionis distinctionem talem sensum accipiamus, Catechizaui vos, hoc est, per auditum in Christo institui, simplici verò & ex se naturali alimento spirituali. Talis est enim lactis, quæ est altrix animalium, substantia, ex amantibus vberibus scaturiens: ita vt vniuersum sic intelligatur. Quemadmodum nutrices recens natos infantes lacte nutriunt, ita ego Christi lacte nempe vobis spiritale nutrimentum instillans. Ita ergo perfectum est alimentum lac perfectum, & ad finem qui nunquam est cessaturus deducit. Quocirca in quiete quoque id ipsum lac & mel promittitur. Iurè enim rursus iustis lac Dominus pollicetur, vt apertè Verbum esse vtrunque ostendatur, Alpha & ω, principium & finem: Verbum inquam, quod lac allegoricè dicitur. Tale quid Homerus vel inuitus diuinat, iustos homines γαλακτοφάγους, hoc est, qui lacte vescuntur, appellans. Potest etiam ita Scriptura accipi. Et ego, fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritalibus, sed tanquam carnalibus, tanquam infantibus in Christo: vt possint carnales intelligi, qui recenter instituebantur, erántque catechumeni, & adhuc infantes in Christo. Spiritales enim eos qui sancto spiritui iam crediderunt, appellauit. Carnales autem, eos qui per auditionem recens sunt instituti, nec adhuc satis expurgati: quos meritò adhuc carnales dicit, vt qui æquè atque Gentes ea quæ erant carnis cogitabant. Vbi enim inter vos æmulatio & lis, an non carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Quocirca dicit etiam, Lac vobis, inquit, potum dedi: cognitionem dicens vobis infudi, quæ ex catechesi, data est, quæ nutrit ad vitam æternam. Quinetiam hoc verbum, Potum dedi, est symbolum & signum perfectæ participationis. Qui enim sunt perfecti, dicuntur bibere, infantes autem sugere. Sanguis enim meus, inquit Dominus, verus est potus. Num ergo cùm dixit, Lac potum dedi, significauit perfectam in verbo Lacte lætitiam, veritatis scilicet cognitionem? Quod autem deinceps subiungitur; Non cibum, nondum enim poteratis, euidentem quæ erit in futuro sæculo reuelationem, instar cibi, facie ad faciem, potest significare. Videmus enim nunc tanquam per speculum, dicit idem Apostolus, tunc autem facie ad faciem. Quocirca illud quoque subiunxit: Sed neque nunc potestis, adhuc enim carnales estis, quæ sunt carnis sapientes, concupiscentes, amantes, æmulantes, irascentes, inuidentes. Non enim in carne amplius sumus, vt quidam existimarunt: cum ea enim, faciem Angelis æqualem habentes promissum facie ad faciem videbimus. Quomodo autem, si verè est illud promissum postquam hinc excesserimus, quod oculus non vidit, neque in mentem hominis ascendit, se id nouisse dicunt, cùm spiritu non intellexerint, sed ex disciplina acceperint, quod auris nunquam audiuit, præterquam illa sola quæ in tertium cælum rapta est, sed illud quoque arcano silentio obtegere iussus est? Sin autem humana sapientia, quod quidem restat, potest intelligi, est cognitionis gloriatio. Audi legem scripturæ: Ne glorietur sapiens in sapientia sua: & non glorietur fortis in fortitudine sua, sed qui gloriatur, in Domino glorietur. Nos autem à Deo docti sumus, & in Christi nomine gloriamur. Quomodo ergo non est intelligendum, Apostolum hoc modo intelligere lac infantium, siquidem pastores sumus qui ecclesiæ præsumus ad imaginem boni pastoris, vos-

[Marginal notes: Exod 3. — 1.Cor.3. — νηπιάζοντα. — 1.Cor.3. — 1.Cor.2. — 1.Cor.12. — Hierem 9. — 1.Cor.1.]

autem oues? an non eum qui lac quoque gregis dicit Dominum seruare consequentiam, vtentem allegoria? Iam verò dictum rursus menti est applicandum, Lac vobis potum dedi, non cibum, nondum enim poteratis: non aliquid aliud quàm lac cibum existimantes, sed idem substantia. Similiter enim idem ipsum quoque Verbum vel est remissum laxiúmque & mite, vt lac: vel concretum & coactum, vt cibus. Verumenimuero si sic acceperimus, poterit à nobis lac intelligi prædicatio, quæ plurimum est diffusa. Cibus autem, fides, quæ à catechesi in fundamentum coacta est & conuersa: quæ cùm sit auditione solidior, cibo assimilatur in ipsa anima corpus effecta. Tale alimentum alibi quoque Dominus in Euangelio secundum Ioannem aliter per symbola & signa exposuit cùm dixit: Comedite carnes meas, & bibite meum sanguinem: euidenter fidei & promissionis quod est, esculentum & poculentum dicens, allegoricè, per quæ ecclesia, tanquam homo ex multis constans membris irrigatur & augetur, & ex vtrisque conflatur & coalescit, corpore quidem, fide, anima verò, spe, quemadmodum Dominus quoque ex carne & sanguine. Reuera enim sanguis fidei est spes, in qua continetur, quemadmodum fides ab anima: cùm autem spes expirauerit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissoluitur. Quod si velint nonnulli contendere, dicentes lac primas significare disciplinas tanquàm prima rudimenta, cibum autem spirituales cogitationes, per quas seipsos propter scientiam erigunt, sciant quod cùm vtique cibum dicant nutrimentum solidum, & carnem & sanguinem Iesu gloriabunda sua sapientia deducunt ad veram simplicitatem. [q] *Sanguis enim inuenitur primùm genitus in homine, quem nonnulli ausi sunt dicere essentiam animæ. Hic autem sanguis naturali conuersus concoctione, postquam concepit mater & vterum gerit, consentiente, & compatiente, vt ita dicam, pietate efflorescit & senescit, vt infans sit absque metu: & quod carnis quidem est humidius, est sanguis, vt qui sit veluti quædam caro humida: id autem sanguinis quod est suauius & subtilius, est lac. Siue enim est sanguis qui fœtui in vtero suppeditatur, & per maternum prius vmbilicum mittitur: siue ipsa menstrua à proprio motu exclusa, naturali diffusione ab almo & generationis authore Deo ad vbera iam turgentia se conferre iubentur, sanguis mutatus infanti efficitur iucundum & suaue nutrimentum: ex omnibus enim membris maximum habent consensum vbera cum matrice. Vbi enim in partu vas abscissum fuerit per quod sanguis ad fœtum deferebatur, obstruitur quidem meatus, sanguis autem ad vbera impellitur, & cùm illuc permultum defluxerit, extenduntur, & sanguis in lac mutatur, non secus ac mutatur sanguis in pus in vlceratione: siue à venis apertis, quæ iuxta sitæ sunt in mamillis, per conceptus distensiones, in naturales mamillarum cauernas sanguis transfunditur, ei autem commixtus qui ex vicinis arteriis emittitur spiritus, manente integra quæ subiicitur sanguinis essentia, vnde instar agitatus albescit, & tali interruptione ritu spumæ mutatur affectione quadam ei quæ mari euenit non absimili, quod quidem Poëtæ dicunt ventorum concitum insultibus salis spumam expuere. Veruntamen adhuc habet sanguinis essentiam. Eodem modo fluuij quoque dum magno feruntur impetu, circunfusi aëris interceptione lancinati spumam cum murmure exprimunt: & quod in ore nostro est humidum, spiritu exalbescit.* [r] *Quàm est ergo absurdum non fateri, sanguinem in eum fulgorem eumque candorem à spiritu conuerti, eámque suscipere mutationem in qualitate, non autem in essentia? Nihil certè quod melius nutriat, neque quod sit dulcius, nec quod candidius lacte, inueneris. Est id itaque omni ex parte spiritali nutrimento simile, quod est quidem dulce propter gratiam, nutriens autem tanquam vita, candidum autem vt dies Christi, & sanguinem Verbi ostensum est esse tanquam lac. Ea ergo ratione in puerperio dispensatum lac infanti subministratur, & vbera quæ interim rectà virum inspiciebant, iam ad puellum inclinantur, vt quod à natura elaboratum est alimen-*

Ioan. 6.

ἄχνην.

est alimentum, vt ad capiendum facilè exhibeant edocta, ad salutis educationem. Non enim tanquam fontes sunt vbera influente parato lacte plena, sed alimentum mutantia, lac in se ipsis efficiunt, & conflant. Alimentum autem quod est ipsum conueniens & vtile puello recens compacto & nato, à Deo altore & Patre eorum qui generantur & regenerantur, elaboratur quemadmodum veteribus Hebræis manna cælitùs defluebat, supercæleste Angelorum nutrimentum. Certè nunc quoque nutrices id lactis quod primum ad Exod.16. *potum effunditur, eodem quo illud nutrimentum nomine manna appellant.* Deut.8. *Cæterùm mulieres quidem prægnantes, cùm matres factæ fuerint, lac emittunt. Dominus autem Christus fructus Virginis, non beata dixit vbera fœminea, nec ea ad nutrimentum delegit: sed cùm amans & benignus Pater Verbum impluisset, ipsum iam spirituale alimentum factum est bonis & moderatis hominibus.* [f] *O miraculum mysticum. Vnus quidem est vniuersorum pater. Vnum est etiam Verbum vniuersorum, & Spiritus sanctus vnus, & ipse est vbique. Vna autem sola est mater virgo: mihi autem placet eam vocare ecclesiam. Lac non habuit mater hæc sola, quoniam sola non fuit mulier. Virgo est autem simul & mater, integra quidem & inuiolata, vt virgo: amans autem, vt mater: & suos accersens infantulos, sancto lacte, nempe verbo infantili enutrit. Ideo autem lac non habuit, quòd lac esset hic infantulus pulcher & appositus, scilicet corpus Christi, nouum cœtum verbum nutriens: quem ipse Dominus carnali labore peperit: quem ipse fasciis alligauit Dominus, precioso sanguine. O sanctas secundinas: & partum sanctum: ô sanctas fascias, Verbum est omnia infanti, & pater, & mater, & pædagogus, & altor. Comedite, inquit, meam* Ioan. 6. *carnem, & bibite meum sanguinem. Hæc apposita & conuenientia nobis alimenta suppeditat Dominus, & carnem præbet, & effundit sanguinem, & ad incrementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium. Veterem & carnalem nos iubet exuere corruptionem, quemadmodum & vetus nutrimentum: alius autem nouæ Christi diætæ effectos participes, illum, si fieri possit, recipientes, in nobis ipsis reponere, & seruatorem intra pectus comprehendere, vt carnis nostræ affectiones integras perfectásque reddamus.* [t] *At non vis sic intelligere, sed fortasse communius. Hoc quoque modo audias. Carnem nobis allegoricè sanctus significat Spiritus: ab ipso enim caro est fabricata. Sanguis Verbum nobis tacitè innuit: tanquam enim diues sanguis, Verbum vitæ est infusum. Amborum autem est temperatura Dominus. Alimentum infantium est Dominus, qui est spiritus & verbum. Alimentum, id est Dominus Iesus, hoc est, Verbum Dei, est spiritus incarnatus, caro cælestis sanctificata. Nutrimentum est lac Patris, quo solùm aluntur infantuli. Ipse itaque qui est dilectus & altor noster, Verbum, effudit pro nobis suum sanguinem, salutem humanæ naturæ afferens, per quem qui in Deum credidimus, ad mamillam Patris, quæ cu-* 1.Pet.2. *rarum obliuionem inducit, nempe Verbum, confugimus. Ille autem solus, vt est consentaneum, nobis lac dilectionis infantibus suppeditat. Iique verè sunt beati, qui hanc lactant mamillam. Et ideo Petrus quoque dicit: Deposito ergo omni vitio, & omni dolo,, & simulatione, & inuidia, & detractione, tanquam nuper nati infantes verbale lac concupiscite, vt in ipso crescatis in salutem, si gustastis quòd Christus Dominus.* [u] *Quòd si quispiam etiam eis concesserit cibum aliquid aliud esse præter lac, deinde quomodo à seipsis non consigentur, vt qui naturam non considerauerint? Etenim alimentum cùm condensans hyems continet, & intus concluso calori non præbet exitum, concoctum & in sanguinem versum fluit in venas. Illæ autem cùm eis non detur perspiratio, impletæ maximè intenduntur, & pulsant. Quocirca nutrices quoque tunc lacte maximè plenæ sunt. A nobis autem paulò antè ostensum est, sanguinem prægnantibus in lac deduci, mutatum quidem, sed nequaquam conuersa essentia, quemadmodum scilicet senescentibus pili flaui mutantur*

in canos. Æstate autem rursus, corpus cùm sit rarius, vt alimentum faciliùs differatur efficit: & lac minimè abundat, quoniam neque sanguis, neque vniuersum continetur nutrimentum. Si ergo cibi quidem confectio sanguificatur, sanguis verò lactescit, sanguis est lactis præparatio, sicut sanguis hominis, & acinus vineæ. Lacte ergo, dominico scilicet nutrimento, statim quidem postquam editi sumus, alimur: simulac autem regenerati sumus, honore sumus effecti, dum spes quietis annunciatur, superna Hierusalem, in qua & lac & mel pluere scriptum est, dum per materiale sanctum nobis alimentum despondetur. Cibi
1.Cor. 6. *enim, sicut ait Apostolus, abolentur. Quod per lac autem est nutrimentum, deducit in cælos, ciues cælorum & cum Angelis choreas ducturos enutriens. Quoniam autem Verbum est fons vitæ scaturiens, & flumen olei dictum est, meritò Paulus allegoricè loquens, & ipsum lac nominans, subiungit: Potum dedi. Verbum enim bibitur alimentum veritatis. Certè*
Ibid. 3. *potus quoque vocatur humidum nutrimentum. Potest autem res eadem esse & cibus, si aliquo modo consideretur, & potus si alio & alio modo consideretur, quemadmodum caseus quoque est lactis concretio, vel lac concretum: neque enim dictiones aucupari mihi in præsentia curæ est, præterquàm quòd vtrumque alimentum vna subministrat essentia. Cæterum pueris quoque lactantibus lac solum sufficit, vt sit cibus & potus. Ego, inquit Dominus, habeo mandu-*
Ioan. 4. *care cibum quem vos nescitis. Cibus meus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me. Videte alium cibum, qui similiter atque lac dictus est allegoricè, nempe voluntas Dei.* [x] *Quinetiam propriæ passionis complementum abusiuè calicem appellauit, quando eam ebibere & exhaurire & perficere ipsum solum oportebat. Ita Christi quidem nutrimentum erat paternæ voluntatis adimpletio. Nobis autem ipse Christus infantibus est alimentum, qui Verbum cælo-*
μαστεῦσαι à μαστὸς quod significat mamillam. *rum exugimus. Hinc quærere Græcè dicitur μαστεῦσαι, quod in fantibus qui verbum quærunt, paternæ benignitatis vbera lac suppeditant.* [y] *Præterea autem seipsum quoque panem cælorum Verbum fatetur. Non enim Moyses, inquit, dedit vobis panem de cælo, sed Pater*
Ioan. 6. *meus dat vobis panem de cælo verum: panis enim ex Deo est qui de cælo descendit, & vitam dat mundo, & panis quem ego dabo caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita. Hîc panis notandum est mysterium, quod ipsum dicat carnem, vt quæ per ignem resurgat, quemadmodum ex corruptione & satione frumentum resurgit, atque adeo quæ etiam per ignem consistat, in gaudium ecclesiæ, vt panis qui pinsitur. Sed hoc rursus à nobis dicetur apertius in Libro de resurrectione. Quoniam autem dixit, Et panis quem ego dabo, caro mea est: caro autem sanguine irrigatur: sanguis autem vinum allegoricè dicitur: sciendum est quod panis in vinum temperatum minutatim coniectus, vinum arripit, quod est aqueum autem relinquit: ita etiam caro Domini quæ est panis Angelorum, ebibit sanguinem: eos qui ex hominibus sunt cælestes, ad incorruptionem enutriens: solas autem illas carnales cupiditates ad corruptionem relinquens.* [a] *Ita Verbum multis modis allegoricè dicitur, & cibus, & caro, & nutrimentum, & panis, & sanguis, & lac. Omnia est Dominus, vt nos eo fruamur qui in ipsum credidimus.* [b] *Ne quis vero alienum existimet, quod nos sanguinem Domini lac allegoricè dicimus: an non enim vinum quoque allegori-*
Genes. 49. *cè dicitur? Qui lauat, inquit, in vino vestem suam, & in sanguine vuæ indumentum suum. In spiritu suo se dicit ornaturum corpus Verbi, quemadmodum scilicet suo spiritu enutriet eos qui verbum esuriunt.* [c] *Quod autem sanguis sit, Verbum, Abel iusti sanguinis fert te-*
Ibidem. 4. *stimonium, qui Deum interpellat. Sanguis enim vocem nunquam emittet, nisi sanguis Verbum intelligatur. Vetus enim iustus, typus est noui iusti: & sanguis vetus qui interpellat, pro nouo sanguine interpellat. Deum autem alloquitur sanguis qui est Verbum, quoniam significauit Verbum quod erat passurum. Cæterum caro quoque ipsa, & sanguis qui est in ipsa, tanquam ciconiæ instar data remuneratione, lacte irrigatur & augetur. Por-*

tur. Porrò autem eius quod conceptum est formatio, fit semine commixto & contemperato cum puro, quod relictum est, excremento menstruæ purgationis. Nam quæ est in eo facultas, sanguinis naturam conglobans, quomodo coagulum lac facit concrescere, formationis efficit essentiam. Facilè enim producit bona temperatura: quæ autem sunt extrema, sunt propensa ad filiorum sterilitatem. Iam enim in ipsa terra, quòd nimiis imbribus inundatur, semen abstrahitur, propter humoris autem siccitatem desiccatur. Qui est autem viscosus humor, semen continet & producit. Iam verò nonnulli quoque animalis semen statuunt esse spumam sanguinis in essentia, qui innato masculi calore in coniunctione turbatus, ventilatus spumescit, & deponitur in venis seminariis. Hinc Diogenes Apolloniates vult Venerem Græcè esse dictam ἀφροδισίαν. Ex his omnibus est euidens sanguinem esse humani corporis essentiam. Quinetiam qui est in vtero, primum quidem est lacti similis humidi consistentia: deinde hæc consistentia in sanguinem conuersa caro efficitur: concreta autem in vtero à naturali & calido spiritu, à quo effingitur fœtus, viuificatur. Sed etiam postquam infans est in lucem editus, eodem sanguine alitur. Natura enim sanguinis est fluxus lactis, & fons nutrimenti est lac, quo etiam mulier ostenditur & verè peperisse, & esse mater: per quod etiam beneuolentiæ amatorium accipit. Propterea ergo qui in Apostolo erat sanctus Spiritus, Domini voce vtens, dicit mysticè: Lac vobis potum dedi. Si enim in Christo sumus regenerati, qui nos regenerauit, proprio lacte nutrit, nempe Verbo. Quicquid enim generauit, ei quod generatur, alimentum protinus præbere, est consentaneum. Quemadmodum autem regeneratio ita etiam conuenienter, nutrimentum fuit homini spirituale. Omni ergo ratione nos in omnibus Christo coniungimur, & familiares reddimur, & in cognatione, per sanguinem eius quo redimimur: & in mutua affectione & consensione, per nutritionem quæ ex verbo efficitur: & in incorruptione, per eius ipsius institutionem, & vitæ agendæ rationem. Aluisse autem, inter homines sæpe affert plura amoris incitamenta, quàm procreasse liberos. Idem ergo sanguis & lac, est symbolum ac signum Domini affectionis & doctrinæ. Vnicuique ergo nostrum, qui infantes sumus, licet Domino gloriari & eloqui: Patre bono, eque bono me sanguine glorior esse. Quod autem lac ex sanguine fiat per mutationem, iam quidem est perspicuum: verùm id etiam & ex pecoribus & ex bobus licet cognoscere. Hæc enim animalia tempore anni quod ver vocamus, cùm sit id quod ambit humidius, herbæque & pascua sint melioris succi & magis roscida, sanguine prius implentur, vt ex venarum quæ incuruantur vasorum extensione licet cognoscere: ex sanguine autem lac funditur vberius: contrà autem æstate, ab æstu adustus & arefactus sistit sanguis mutationem, & ideo minus mulgentur.[d] Quinetiam lac quoque habet maximè naturalem cum aqua cognationem, quòmodo scilicet cum nutrimento spiritali lauacrum spiritale. Qui itaque in prædicto lacte frigidæ aquæ parum exorbent, statim iuuantur: non sinit enim lac acescere, quæ est illi cum aqua societas, dum non per repugnantiam aliquam, sed per coniunctam illi affectionem maturatur. Et quam habet verbum cum baptismo societatem, eandem habet lac cum aqua conuentionem: hoc enim solum ex humidis suscipit cum aqua mixtionem, recipiens purgationem, quemadmodum baptismus propter remissionem peccatorum.[e] Aptè etiam & appositè melle miscetur, idque rursus propter purgationem, cum dulci nutrimento. Verbum enim benignitate commixtum, simul & animi medetur affectionibus, & expurgat peccata, illúdque;

Dulcior & melle emanabat sermo.

Mihi videtur dictum esse de melle. Multis autem in locis Propheta eum extollit super mel & fauum.[f] Porrò autem miscetur quoque lac vino dulci: est autem vtilis mixtio, veluti contemperata affectione ad incorruptionem. Lac enim à vino serescit, & scinditur, & quic-

ἀφροδισία, Venus, aut coitus. ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ.

1.Cor.3.

Ibidem. 2.Cor.5.

Psal.18.

quid eius est adulterinum, id tanquam per aquæductum educitur. Eodem autem modo se habet spiritualis fidei societas in hominem patibilem. Serescere enim faciens carnales concupiscentias, hominem ad æternitatem contrahit, diuinis immortalem efficiens. Sed & multi adipe lactis, quod butyrum vocant, vtuntur ad lucernam, multiplicem Verbi misericordiam per hoc ænigma aperte significantes, vt quod solum iurè nutriat, & augeat, & infantes illuminet. Propterea enim Scriptura quoque dicit de Domino: Cibarunt eos germina agrorum: suxerunt mel de petra, & oleum ex petra solida: butyrum boum & lac ouium, cum adipe agnorum, & quæ sequuntur, dedit eis. Quinetiam prædicens Propheta pueri generationem: Butyrum, inquit, & mel comedet.[g] *Mihi autem venit etiam in mentem mirari, quomodo audeant quidam seipsos vocare perfectos & gnosticos, hoc est, cognitione præditos, plus de se quam Apostolus sentientes, inflati, & exultantes, cùm ipse Paulus de se fateatur: Non quòd iam acceperim, vel iam perfectus sim: persequor si etiam comprehendam, propter quod & comprehensus sum à Christo. Fratres ego meipsum nondum existimo comprehendisse. Vnum autem, eorum quæ retro sunt obliuiscens, ad ea autem quæ antè sunt me extendens, secundum scopum persequor brauium supernæ vocationis in Christo Iesu. Et seipsum quidem perfectum existimat, quòd à priore vita sit liberatus: meliorem autem persequitur, non tanquam iam in cognitione perfectus, sed tanquam id quod est perfectum desiderans. Et ideò subiungit: Quicunque ergo perfecti, hoc sentimus: perfectionem scilicet dicens renunciasse peccatis, & in fidem eius qui est perfectus esse regeneratos, posteriorum peccatorum oblitos.*

Allusio est in ἔλαιον & ἔλεος. — *Deut. 32.* — *Esa. 7.* — *Philip. 3.*

COMMENTARIVS IN CAP. VI.

[a] LICET *autem nobis veluti ex quadam redundanti copia.* Erant quidam qui scientia inflati (nam vt dicit Paulus, scientia inflat, charitas vero ædificat) dicebant pueritiam & infantiam, de qua iam diximus, non aliud significare, quàm primas disciplinas quibus imbuuntur pueri, Grammaticā scilicet & Rhethoricam, & cæteras. Eos refellit Clemens hoc argumento. Qui Deum nouit est perfectus. Qui autem est baptizatus, Deum nouit. Vnde sequitur quod qui est baptizatus est perfectus. Qui autem est perfectus, primas non discit disciplinas, vt qui ipsam attigerit perfectionē. Ex eo ergo quod dicamur pueri & infantes, non sequitur quod tantū primas discamus disciplinas. Baptizati autem, quos latiniori vocabulo tinctos vocant Tertullianus & Cyprianus, dicūtur etiā regenerati, ex eo quod dixit Christus apud Ioannē, baptismi legem statuens; Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in regnū Dei. Dicuntur etiam illuminati, quod à Christo qui est lux mundi luce accepta, Dei habeant notitiam perfectam quod sit trinus & vnus. Hoc autem illuminati, pro baptizati vocabulo vsus est Diuus Paulus ad Hebræos, dicens; Impossibile est eos qui semel sunt illuminati, id est baptizati, renouari ad pœnitentiā. Non iteratur enim baptismus, nec post baptismum vlla datur pœnitentia, quæ semel omnia deleat peccata. Quoniam autem videbatur dici paulò arrogantius, quod sibi tantā arrogaret perfectionem, vt Deum cognosceret, ad tacitam respondet obiectionem, id sibi licere dicere, quo ipsum vsus est verbum, & quo vti permisit, Ipse certè Christus, vt alia omittam, dicit apud Ioannem; Hæc est vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christū. Hoc cùm dixerit Christus, qui est verbum carne tectum, quod omnem habet potestatem, hoc enim dixit esse liberum, non est, inquit, quod me quisquam reprehendat, quod dicam me Deum nosse. [b] *Sapientes ergo rogemus.* Quomodo ad Christi perfectionem post baptismum à Ioanne susceptum nihil accessit, neque enim quidquā postea didicit, vt qui iā esset perfectus, neque ab vllo cùm Deus esset doceri potuit: ita etiam nos in ipso baptismo statim perficimur, neq; nobis restat aliquid discendum, vt qui statim illuminemur, in filios adoptemur, perficiamur, & immortales reddamur. [c] *Multus autem modus vocatur hoc opus.* Baptismi varij sunt effectus, ex quibus varia sortitur nomina. Effectus eius est peccata abstergere, id est ita emundare, vt nulla remeat sordes nec macula, non autem solum radere, vt aliqui volunt hæretici, & ideo dicitur lauacrum; Per lauacrum regenerationis, inquit Paulus ad Titum. Per baptismum ergo tollitur culpa, & ipse, vt loquuntur, reatus. Sed non sola tollitur culpa, verumetiam pœna: & ideò vocatur gratia, quòd gratis absque vlla pro peccatis satisfactione, præcedente tantum confessione, si id possint, qui tinguntur, remittantur, nec vllæ pœnæ luantur. Et hoc est quod dicit Paulus: Gratia saluati estis per fidem: id est, Gratis in baptismo vestra remissa sunt peccata, sed ita demum si fidem habeatis ei qui vobis liberatis à peccatis dat salutem. Alius quoque est effectus, illuminare, mentis inquā illuminare oculos, vt Deum possimus contemplari & cognoscere, & non solum quòd sit Deus videre, sed etiam nosse admirabile mysteriū Trinitatis. Et ideo Græcè dicitur, φώτισμα, id est illuminatio: Effectus quoque baptismi est perficere, seu perfectū reddere. Perfectus autem est qui Deum nouit. Perfectio autem illa, diuina est gratia: diuina autē gratia necesse est, vt sit plena & perfecta, alioqui non est gratia. Perfectio autem illa diuina voluntate datur, cuius tanta est potentia, vt ad id efficiendū aliquo temporis spatio opus non sit. Quomodo enim solo iussu fecit omnia, ita sola gratificandi voluntate, nobis plenam & perfectamdedit gratiam, & cui nihil deest. Ea de causa baptismus dicitur per-

1. Cor. 1. — *Ioan. 3.* — *Heb. 6.* — *Ioan. 17.* — *Tit. 3.* — *Ephes. 2.*

tur perfectum.[d] *Accedit iis quod liberatio à malis est initium salutis.* Alio probat argumento perfectum eum esse qui est baptizatus. Liberatio, inquit, à malis est initium salutis. Baptismus enim est liberatio à malis, liberat enim à peccato, & à morte. Est ergo baptismus initium salutis, Initiũ autem salutis est vita. Qui est autem à morte liberatus, vitæ fines attingit. Qui vitæ fines attingit, viuit. Qui autem viuit, perfecte viuit: Viuit autem qui est in Christo, cum Christus ipsa sit vita. In Christo autem est, qui est baptizatus. In Christo ergo viuit: In christo autẽ est qui verba eius audit, & ei credit qui ipsum misit. Quod qui facit habet vitam æternam. Hoc verò facit baptizatus: Baptizatus ergo habet vitam æternã. Qui vitam æternam habet, est perfectus: Baptizatus ergo est perfectus. Perfectio autem illa à Dei voluntate proficiscitur, qui vult omnes homines esse saluos. Quomodo autẽ eius voluntas est mundus; Dixit enim & facta sunt: ita etiã eius voluntas qua vult esse saluos eos qui regenerãtur, est Ecclesia. Ecclesia autẽ dicuntur ij qui sunt vocati, & qui ab eo sunt docti: qui autẽ sunt vocati & ab eo docti, sunt salui, vt qui æterni Seruatoris æternã salutẽ, nẽpe vitam æternã, didicerint. Tantisper autẽ sunt salui, dũ eius sermones audiunt, parendo eius præceptis, fideq; seruant integrã & inuiolatã. quod si non fecerint, non sunt amplius salui, sed sua culpa pereunt: Qui est ergo regeneratus, protinus est saluus. Idem quoq; statim est illuminatus tandiu in luce futurus, donec sua culpa redeat ad tenebras.[e] *Quemadmodum ergo qui somnum excusserunt.* Dixit superius eos qui sunt regenerati statim esse illuminatos. Vt hoc melius intelligamus, docet quomodo fiat illuminatio. Tenebræ dicũtur, quando obstat aliquod impedimentũ, quo minus lux videatur. Eo amoto impedimẽto statim lux est. Qui autẽ sunt in peccatis, sunt in tenebris: amotis autem peccatis quæ impediunt, ablatis tenebris lux redditur, in baptismo autẽ absterguntur peccata, quæ luci erant impedimento. Hinc baptizati dicuntur illuminati, habent enim lucidum spiritus oculum, qui cum cœlitus defluente sancto Spiritu contemperatus, Deum intuetur, & æternã lucem aspicit. Ab hac autem luce quæ cernitur, veteres Græci φῶτα, id est, lucem vocabant hominem. Vnde etiam Paulus tenebras vocauit hominem, qui arcentibus peccatis non videt lucẽ: Lucem autem qui peccatis per baptismum ablatis luce fruitur. Ad ostendendum autem quod regenerati statim illuminentur, adducit elegantẽ similitudinem & eius qui dormit, cui cum somnus fuerit excussus, expergefactus statim vigilat, & eius qui oculorũ laborat suffusione, à quo cùm pupillæ fuerit ablatum quòd lucem arcet impedimentũ, statim videt. Pulchrum est etiã quod dicit, nostri spiritus & sancti Spiritus, qui è cœlo descendit esse quandã similitudinem & amicitiã, ex qua tẽperatus nostræ mentis oculus æternã videt lucem. Hoc autem non admodum discrepat ab eo quod dicit Plato in Timæo, ideò nos videre quod ignis qui est in nostris oculis, foras emissus iungatur cũ igni simili qui occurrit.[f] *At nondum, inquiunt, perfectum donum accepit.* Occurrit Clemens obiectioni quæ est huiusmodi. qui fieri potest, vt qui est baptizatus sit perfectus, cùm donũ non sit perfectũ ante resurrectionẽ. Ad eam respondet Clemẽs, esse & fidẽ perfectã, quæ est Dei cognitio, qua ad finem impellimur, & finẽ perfectum, quo id quod fidẽ promisit assequimur. Non posse autẽ vtrunq; esse simul, nempe anticipationem accessus ad finẽ, quæ est fides, & ipsum accessum ad finem, sicut nec simul esse potest tempus & æuum. Nam in tẽpus quidem cadit certa motus dimensio: in æuum autẽ non cadit, quod constat firma & stabili duratione æternitatis. Fides autẽ generatur in tempore, & ideo non est æterna. Quod autem credentibus est promissum, nẽpe vita æterna, cùm in id non cadat ortus & interitus, firmum est stabile & sempiternum. Hinc est quod dicit Paulus. Fidem quidẽ spem & charitatem nunc manere, tria hæc, postquam autẽ ex hac vita excesserimus, cùm & sint præsentia quæ credebantur, nec quæ fuerant promissa sperentur cùm iam teneantur, fidei & spei non est relictus locus, sed soli charitati. Quo fit vt teste Paulo, maior horũ sit charitas. Quod autem dicit ambo circa vnum versari, & vnum circa ambo, significat & fidem & accessum ad finem, vnum & eundem habere scopum, cùm sit vtriq; & singulis proposita vita æterna.[g] *Ipse autem Dominus salutis.* Eos qui sunt regenerati ostendit esse perfectos, ex eo quod dicit Christus eos qui crediderint habere vitam æternam. Vita autẽ æterna, quæ ipsa quoq; est nostra requies, est ipse finis, ad quem tendimus. Ipsum autem finẽ iam habere dicimur, cùm id quòd futurum est, fide anticipamus. Si is autem qui vitam habet æternam, est perfectus, is autem qui credit, habet vitam æternam, is qui credit est perfectus, credit autẽ is qui est regeneratus. Perfectus ergo est qui est regeneratus. Hæc doctè & sapienter dicit Clemens, qui finẽ non ignorãs esse extremũ, propter quem fit aliquid, intelligit eundẽ intelligentia, & mẽtis agitatione haberi primũ. Hæc autem fides est perfectio doctrinæ, vt quæ sit Dei cognitio. Ei est adiuncta vitæ æternæ promissio, à qua nõ potest excidere qui credit, credit autem qui suam fidem bonis, & fide dignis ostendit actionibus. Ne de futura autẽ hæreditate, quæ est vita æterna, & nostra requies dubitetur, signati sunt qui crediderunt spiritu promissionis sancto, qui est arra nostræ hæreditatis. Data illa arra, adeo certi sunt de vita æterna & requie sempiterna, vt eam nõ possint amittere, nisi sua culpa exciderint ab eius possessione ante resurrectionẽ, in qua reipsa exhibetur ac repræsentatur quod fide credebatur, & spe expectabatur. Quod autẽ dicit Clemens salutis esse æqualitatẽ, ita est intelligendũ, omnibus quidẽ qui crediderint dari vitam æternam, & requiẽ sempiternam: sed non ex hoc est inferendũ, non esse eorum qui salutẽ consequuntur varios gradus, cum dicat Christus, in domo patris sui multas esse mansiones, & disertis verbis scribat Paulus stellã à stella differre in claritate.[h] *Quemadmodum ergo imperitia peritia soluitur.* Contraria non possunt esse in vno & eodem subiecto. Hinc est vulgata illa apud medicos sentẽtia, quod contraria curentur cõtrariis. Hinc etiã virtutes & vitia se inter se expellunt, nec potest vnũ cum altero cõsistere. Nec peritia simul esse potest cum imperitia, nec ignoratio simul cum scientia & cognitione. Cognitio autẽ est illuminatio: ignoratio vero sunt tenebræ, per quas in peccata incidimus, vt qui veritatẽ non cernamus. Non enim alia de causa peccamus, quàm quod aberramus: aberramus autem quod à veritate declinemus. Hinc fit vt hallucinemur. Agnita autem veritate non hallucinamur amplius, & ideo nõ amplius erramus nec peccamus. Tenebræ ergo quæ sunt veritatis ignoratio, efficiunt vt erremus, & specie boni fallamur & peccemus. Et ignorantes quidem, non autẽ inuiti peccamus. Peccatum autẽ non esset, ni si esset voluntariũ. Nec pecca remu

1.Cor.13. — Ephes. 1. — Ioan. 4. — 1.Cor.15.

nisi quod est prauum, rectum esse putaremus,& quod videtur esse vtile, & iucundum existimaremus esse bonū,cum re vera nullum sit bonum nisi virtus & quod geritur ex virtute,quodque à Dei voluntate,& præceptis non dissidet. Has ignorationis tenebras propulsat cognitio,quæ est quæ in baptismo datur illuminatio. In eodem autem baptismo soluuntur vincula peccatorum, quæ ita sunt inter se connexa,vt Esaias non immeritò ea vocat colligationes. *Esai. 58.* Dissolue,inquit,colligationes impietatis,solue fasciculos deprimentes. Soluantur autē peccatorum vincula in baptismo, & fide humana; & diuina gratia. Fidem autē dicit humanam. Nam etsi à Deo detur vt credamus,& ideo fides sit donum Dei,fides tamen non est nisi assentiamur. Quamuis autē credamus,& sine fide non remittantur peccata, cùm tamen non remittantur, nisi vel ab ipso Deo,vel auctoritate ab ipso homini mandata & delegata, remissio peccati merito dicitur fieri diuina gratia. Celerrimè autem dicit remitti, cum in baptismo simul remittatur culpa & pœna,nec sint expectanda longa tempora satisfactionis. Simulatque ergo sumus baptizati, Deum cognoscimus,veritatē intelligimus,& ita immutamur vt non simus amplius mali, nec in nobis quidquā remaneat quod habeat vllam peccati rationem. Hinc est quod dicimur veterē exuisse hominem,& nouū induisse. Non sunt enim amplius iidem mores,qui erāt antequam lauaremur. Quoniam autem peccata sunt morbi animæ,baptismum quo ea curantur Pæonium vocat medicamentum. Verbalē autem vocat, id est Christi,qui est verbū Dei,baptismum,vt distinguatur à baptismo Ioannis,qui erat ad baptismum Christi, veluti quædam præparatio suadens pœnitentiam: baptismus autem Christi omnia simul delet peccata.[i] *Quoniam autem cognitio vna oritur.* Cognitio Dei,quæ idem est quod fides, discitur in baptismo. Nam ante baptismum sumus rudes & ignari,& quamuis ante eum in fide instituamur,seu,vt verbo vsitato vtamur, catechizemur,ante eum tamen nun sumus Discipuli. Non potest ergo dici certum tempus quo Dei cognitionem & fidē discimus. Non est enim ea disciplina quæ discitur processu temporis. Nam Catechesis quidem quæ est veluti quædam præparatio,nos ad fidem quidem ducit,sed fidem non docet. *Gal. 3.* Fides enim cum baptismo docetur à sancto Spiritu. Diui quoq; Pauli testimonio probat nobis ex æquo dari & communicari vnam & eandem fidem quæ dat salutē,ex eo quod iustificet, & priusquam veniret fides quæ datur in baptismo,legem fuisse nostrum in Christo Pædagogū, sed eiusmodi Pædagogum qui nos minis & terroribus contineret in officio. Postquam autem venisset fides,legē non amplius nostrum esse Pædagogum,sed Christū,qui non nimis & terroribus,sed à libero arbitrio procedentibus operationibus nos vocet ad salutē. Sunt enim spontanea,& nō coacta quæ à Christi Discipulis fiunt opera.[k] *Deinde subiūxit vocem.* Auctoritate Diui Pauli probat inter Christi discipulos nullam esse,nec nationum,nec conditionum,nec ætatum,nec sexuum distinctionem,nec vllam personarū acceptionem. Omnes enim illos esse per fidem Dei filios,& cum omnes vnum sint in Christo,vnam constituere Ecclesiam, quæ est corpus Christi,cuius caput est Christus, vnam & eandem esse omnium cognitionem, vnos & eosdem mores,vnam & eandem esse spiritualem escam,& potum mysticum,nēpe verū Christi corpus & verum sanguinem sub symbolis panis & vini. Qui autem in Christo sunt baptizati,ideo dicuntur Christum induisse,quod sicut vestimenta, & æstus & frigoris & omnes denique aëris arcent iniurias, ita Christus quoque cuius baptismo tincti sumus, nos protegit ab omnibus malis & nocumentis, neque sinit nos obrui ab impetu & insidiis Dæmonis. Quod autem attinet ad cognitionem,non sunt alij quidem sciētes & spirituales,alij verò animales,sed carnalibus depositis cum concupiscentiis,sunt omnes apud Dominum æquales & spirituales. In hoc enim consistit Dei cognitio & fides, quam discimus in baptismate, quòd qui Christum induerunt,id est qui sunt Christi,non sunt amplius animales seu carnales, sed spirituales. Quinam autem sunt animales seu carnales, & quinam spirituales, facile disci potest ex operibus carnis & spiritus,quæ recenset Paulus in epistola ad Galatas, cuius quintum caput ita concludit; *Gal 5.* Qui autem sunt Christi,carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis. Quòd autem animales ijdem sunt qui carnales,non est mirum. Carnales enim sunt qui solum carnem suam curant, de iis quæ ad spiritum pertinent minime solliciti. Iidem quoque sunt animales, quod animæ non maiorem curam gerant,quàm quantum postulet præsentis vitæ ratio,& studium alendi corporis. Spirituales autem nec animæ qua viuimus,nec corporis,id est sui domicilij,maiorem curam gerunt,quàm quantum satis sit ad vitam præsentem transigendam, omnem suam cogitationem interim defigentes in purissimum illum *Heb. 12.* spiritum,atque adeò patrem spirituum,nempe Deum,ad quem assiduè suspirantes aspirant.[l] *Neque verò absurdum fuerit.* Vndenam acceperit Clemens hanc spiritus percolationem nihil ausim asserere, suspicor tamen accepisse vel à Pythagora,vel à Pythagoreis qui constituentes μετεμψύχωσιν, seu animarum transmigrationem in varia animantium corpora,erant in hac sententia vt existimarent animam cum multis defuncta esset generationibus,tandem suæ primæ, nempe cœlestis recordari originis. Meliora itaque nempe cœlestia in memoriam reuocās,deteriorum quæ diu est experta mota pœnitētia,ad cœlos reuertitur. Hanc meliorum recordationem,& à deterioribus per pœnitentiam separationē,vocabant,vt dicit Clemens,spiritus per colationem. Nam per percolationē separantur meliora à deterioribus. Hoc ipsum didicit vsu venire in baptismo. Nostrorum enim peccatorū moti pœnitentia,eis eorumque autori Satanæ renunciantes,& à deterioribus ad meliora conuersi,ad patrem nostrum qui est in cœlis recurrimus, lucem & vitam æternam desiderantes.[m] *De hac re testimonium feret ipse Apostolus.* Quod sit infans qui est in lege, & vir qui est in Christo ostendit alio Pauli testimonio. Sciendū est autē quod hæres dicitur, & is qui est in lege,& is qui est in Christo. Sed qui est in lege,tanquā infans aut puer qui regitur à tutoribus & & curatoribus. Nam etiam iure ciuili Romanorū,puer sibi delatā non prius liberè administrat hæreditatē,quā vir factus fuerit,& ad viginti quinque annorum ætatē peruenerit. Qui est autem in Christo,est tanquā vir. Vir autē, nēpe is qui est maior viginti quinque annis habet liberā hæreditatis administrationem. Quantūcunque autē sit hæres infans aut puer,etiamsi se gerat pro hærede, is tamen retinetur & legum & tutorum repagulis,vt seruus potius videatur,quā filius aut hæres. Multū enim ei deest qui liberā non habet hæreditatis ad ministrationē. Qui est autē vir & maior ætate,cū sit filius & hæres, liberè administrans,

niſtrans,ei nihil deeſt. Eſt ergo infans & puer, is qui eſt in lege : vir autem is qui eſt in Chriſto. Ad hæc accedit, quod ne hæres quidem eſſet infans qui eſt ſub lege, niſi virilem expectaret ætatem, & ipſam hæreditatem haberet à viro, id eſt à Chriſto confirmatam, quam ipſe ſuo ſanguine illi acquiſiuit. Quo fit vt non ſit hæres niſi per Chriſtum, & eius venturi fidei proteſtationem. Eſt ergo puer & infans Iudæus, ſi lex vetus cum lege Chriſti conferatur. Habet autem lex quoque Chriſti ſuam infantiam & pueritiam, quæ eſt lege veteri quacunque ratione perfectior. Quare ſi infantia vel pueritia de lege accipiatur, ea adeò cedit legi Chriſti, vt infans ſit Iudæus, vir autem Chriſti diſcipulus. Sin autem pueritia vel infantia accipiatur in Chriſto, ea longè exuperat quantumuis magnam veteris legis perfectionem. [n] *Eſt præterea interpretandum id quoq; quod ab Apoſtolo dictum eſt.* Ei quod ante dixerat de infantia in Chriſto, quod ſit perfectio, videbatur obſtare quod eſt apud Paulũ in Epiſt. 1. ad Corinthios, Lac vobis potum dedi tanquã infantibus in Chriſto, non cibum, &c. Hoc vt oſtendat nihil obſtare, oſtendit aliter interpretandum quã ipſe verborum contextus præ ſe ferat : ita enim eſſe ſubdiſtinguendum vt dicatur; Lac vobis potum dedi in Chriſto, tanquam infantibus. Lac enim non arguere imperfectionem, quòd ſit puriſſimum & perfectiſſimum alimentum manans ex vberibus, maxime cùm Hebræis à Deo ſit promiſſa terra fluens lacte & melle, nihil autem imperfectum eis tot laboribus perfunctis promiſſum fuit in quiete, quam tot annos expectauerant. Significat ergo Paulus ſe eos catechizantem ſeu inſtituentem, ſimplici, puro, & ſpirituali verbi alimento eos pauiſſe. Lac enim allegoricè ſignificat Verbum, quod vt eſt Alpha & ω, id eſt principium & finis, ita viris bonis & iuſtis datur, & in ipſo principio inſtitutionis, & in fine, nempe in ipſa requie, quæ expectatur poſt tot huius mundi labores & afflictiones. Quod autem viris bonis & iuſtis lac conueniat, tanquam eorum proprius cibus, probat etiam Homeri Poëtæ teſtimonio, qui viros bonos & iuſtos appellat γαλακτοφάγους. Eius certè ſunt hi duo verſus in N. Iliados:

> Μυσῶν τ' ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν ἱππημολγῶν.
> Γαλακτοφάγων, ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων.
> Τοὺς γαλακτοφάγους.

Id eſt, eos qui lacte veſcuntur, nõ ſatis habet vocare δικαίους, id eſt iuſtos, ſed etiã vocat δικαιοτάτους, id eſt iuſtiſſimos. [o] *Quocirca dicit etiam, Lac vobis, inquit, potum dedi.* Iam oſtendit ex lactis vocabulo non ſignificari imperfectionem: nunc autem oſtendit, nec hoc quoque ſignificari per hoc quod dixit; Potum dedi. Bibere enim eſt perfectorũ, ſugere autem infantiũ. Dicens autem Paulus; Lac potum dedi, ſignificat ſe dediſſe cognitionẽ per catecheſim, quæ nutrit ad vitam æternam. Cognitionem, inquam veritatis quæ eſt in verbo lętitia, lac autẽ eſt verbum in ſenſu allegorico. Cognitio autem illa quæ datur in catecheſi, tum demũ eſt perfecta, quando per baptiſmũ datur illuminatio, vt dixit antea. Quòd autem bibere ſignificet perfectionẽ, hoc maxime arguit, quòd potus ſit ſymbolũ perfectæ Chriſti participationis in ſacramento Euchariſtiæ. Nã cùm Chriſtus dixerit ſuum ſanguinem eſſe verum potum: non eſt autem verus potus niſi verè bibatur: nõ bibit autem niſi qui eſt perfectus: potus qui bibitur, arguit perfectionem. Quod quidẽ ita eſſe ex hoc eſt perſpicuum, quòd catecheſi primum inſtituendus eſt ad fidem, qui vult eſſe fidelis: deinde verò ſuſcepto baptiſmo initiatus, aptus eſt ad myſticã Chriſti Cænã, in qua ſub ſymbolis panis & vini verum Chriſti corpus verè comeditur, & verus ſanguis verè bibitur. [p] *Quod autem deinceps ſubiungitur.* Cibus ille quẽ Paulus dicit ſe eis non dediſſe, quoniam nec tunc potuerint, nec nunc poſſint, variè exponitur à Clemente, nẽpe quòd & ſignificet euidentem Verbi & eius gloriæ reuelationẽ, quæ futura eſt poſt noſtrum hunc exceſſum, quæ cum nec ex diſciplinis, nec ab humana diſci poſſit ſapientia, & vni tantũ ſit reuelata, nempe Paulo qui raptus eſt vſq; ad tertium cœlum, quam etiam iuſſus eſt ſilentio tegere, fruſtrà exiſtimatur hic cibus arcanas ſignificare diſciplinas. Poteſt etiam ita accipi hic cibus, vt ſicut lac Verbũ ſignificet: ſed lac quidem, vt quod ſit diffuſum, Verbum prędicatum: Cibus autẽ, vt qui ſit compreſſus, Verbum fide compręhenſum. Fides enim ſolido cibo aſſimilatur, vt quæ à catecheſi ſit coacta, & veluti ad fundamentũ redacta: eſt enim Fides fundamentum noſtræ ſalutis. Hoc autẽ alimentũ dicit ſignificari per corporis & ſanguinis hiſtoriam, ſi ea ducatur ad allegoriam. Quomodo enim in corpore Chriſti eſt caro & ſanguis, quo tanquã alimento nutritur Eccleſia, ita etiam in corpore Chriſti, nẽpe Eccleſia, cuius caput eſt Chriſtus, & eſt corpus ſeu caro, nẽpe fides, eſt & ſanguis ſeu anima, nẽpe ſpes, quæ ita ſunt inter ſe cõiuncta, vt alterum ab altero nequeat ſeparari. Nam ſi non ſit fides, ſpes nõ poteſt conſiſtere, & ſi ſpes deficiat, deficit vitalis facultas fidei. Per hoc, nempe fidei & ſpei alimentũ, alitur & creſcit Eccleſia. Paſtores autem Eccleſiæ, ſicut ſacramentorum, ita etiam fidei & ſpei ſunt diſpenſatores & miniſtri. Princeps autem paſtorum eſt ipſe Chriſtus Dominus. [q] *Sanguis enim inuenitur primum genitus in homine.* Quòd non ſolus cibus ſpirituales ſignificet cognitiones, ſed lac quoque, ex hoc probat, quòd lactis & carnis vna & eadẽ ſit eſſentia, nempe ſanguis, licet eorum diuerſę ſint qualitates. Et dicit ſanguinẽ quidem primum inueniri genitum in homine, quem nonnulli auſi ſunt dicere eſſentiam animæ. Empedocles quidẽ certè, teſte Cicerone in 1. Tuſculana, non ſolum dicebat ſanguinem eſſe eſſentiã animæ, ſed ipſam animam eſſe corde ſuffuſum ſanguinem. Cui congruẽter cecinit Virgilius, Purpureã vomit ille animã, ſanguinem intelligens. Sacræ quoque literę non ſanguinem quidem dicunt eſſe animam, ſed ſanguinẽ eſſe ipſius vitæ ſedem. Moſes enim in Leuitico diſertis verbis dicit; In ſanguine animalis eſt anima eius. *Leuit. 17.* Ex ipſo autẽ bene concocto ſemen efficitur, ex quo viuens & animal generatur. Galenus huius rei teſtis eſt locupletiſſimus, qui ſemen dicit nihil eſſe aliud, quàm ſanguinẽ in venis *Galen. 2. de ſemine.* quæ ipſum continent exquiſitè confectũ. Cùm ergo ſemen ex quo generatur anima, ſit ſanguis exquiſitè concoctus & cõfectus, ex quo ſequitur quod ſanguis ſit prior ſemine, meritò dicit Clemens ſanguinẽ inueniri primũ eſſe genitum in homine. Hic ipſe ſanguis, cùm mulier cõceperit, naturali quadã pietate prouidente ne remaneat infans abſque nutrimento, mutatur & lac efficitur. Mutatur autem & album redditur, vi mamillarum apud quas deponitur, & glandularũ ruborẽ vertentium in candorem, & nimiũ ſanguineũ calorem refrigerantium, & vt ab infante commodè poſſit concoqui efficientium. Hanc

autem mutationem seu rubri in album cõuersionem dicit fieri naturali cõcoctione. Fit autem glandulis quæ mammis adiacent, in colorẽ sibi similem rubrũ transmutantibus. Quod vt sit probabilius & credibilius, statuit & carnem & lac esse sanguinem. Caro enim nihil est aliud quã sanguis cõdensatus, vt vult Aristoteles, & ipsius carnis id quod est humidius est sanguis, & sanguis est quædam caro humida, & sanguinis id quod est suauius & subtilius est lac. Vnde & Chæremon apud Diuũ Hieronymũ scribit veteres Ægyptiorum Sacerdotes abstinuisse ab ouis & lacte: ab ouis quidẽ, quòd sint carnes liquidæ, à lacte, quòd sit sanguis. Quid sit autem sanguis qui volet videre, legat Galeni secundum de naturalibus facultatibus. Quamuis autem dici possit sanguinem quidem eandem esse & carnis & lactis materiam, nõ esse autem eandem vtriusq; essentiam cum forma sit diuersa: eandem tamen dicit Clemens esse vtriusq; essentiam, nõ externam attendens formam, cuius mutantur qualitates, sed internam, quæ nõ suscipit vllã qualitatum mutationem, quo modo externa quidem forma hominis quæ cadit sub aspectu sæpe mutat qualitates, interna autem, quæ est ratio, nullam suscipit mutationem. Quomodocunque ergo mutetur sanguis, & si cõcrescat quidem & cõdensetur, fit caro: sin autem è rubro in album mutetur fit lac, mutantur quidẽ qualitates, sed manet eadem essentia sanguinis. Quòd si quæratur cùm sit eadem essentia carnis & lactis, quænam sit horũ materia, in promptu licet respondere, humor. Est enim humor fluxilis ac liquida quædam substantia, in quam alimenta actione naturæ transmutantur, vt vult Auicenna. Sed nec est absurdũ, nec alienũ, si dicatur eum essentiam accipere pro materia, quæ variè mutans qualitates, varias quoq; formas suscipit manans eadem. Quod autem dicit efflorescere & senescere sanguinem, metaphoricè significat albũ fieri sanguinem, & ita fieri lac quod est alimentũ infanti cõueniens. Quòd autem in Græco exẽplari legitur περὶ τὸ ἄφοβον τοῦ παιδὸς, quòd verteramus, vt sit infans absq; metu, suspicor esse legendũ, διὰ τὸ μὴ ἄβροφον τοῦ παιδίου, quòd etiam puto vertendũ; ne infans careat alimento. Deinde ostendit quisnam sit is sanguis qui fœtu in lucem edito fluit ad mammas, vt in lac conuersus eũ nutriat. Dicit autem eum esse vel sanguinem quo alebatur infans, ad eum missum per vmbilicũ matris: vel sanguinem menstruum, qui post partum mulieris, consuetum amisit cursum, à Deo generationis authore amandari ad vbera iam turgẽtia. Abscissa enim secundina, quam vas vocat, quo per matris vmbilicũ deferebatur alimentũ ad infantem, ita obstruitur meatus, vt cùm eo non possit exire, ad vbera se conferat, & ad ea abundè affluens efficiat vt turgeant, ruber esse desinens, & venis quæ sunt circa mãmas & glandulis assimilatus, ingreditur cauernas vberũ. Ita enim vocat illa lactis receptacula quæ sunt in mammis quas vt alatur exugit infans. Vt autem melius intelligatur quomodo sanguis in lacte efficiendo albescat, id ostendit aliquot similitudinibus. Prima est sanguinis in pus mutatio quæ fit in vlceribus. Fit autẽ pus quando humor in partem inflammatam decumbens, & per inania eius spatia diffusus, occlusis vndique meatibus perspiratione intercepta cõputrescit. Est autem pus optimum, quod est optime concoctum, quod licet intelligere ex eo quod sit lene, album & æquale. Hæc autem vt non discrepet similitudo, statuendum est, vt pus, ita etiam lac album fieri concoctione. Aliæ duæ sunt similitudines, nempe & maris ventis agitati, quod salis spumas expuit, & fluuiorum, qui magno impetu fluentes, à circũfuso aëris spiritu lancinati ac discerpti, spumam emittũt cum murmure. Ita etiam venis mamillarum apertis in conceptione, dum per eas transfunditur sanguis in quem incurrit atque adeò intercipit ex proximis arteriis excurrens spiritus, sanguis qui prius rubebat, albescit instar spumæ, & mutatus non amplius dicitur sanguis, sed lac. In his autem consistit similitudo, quòd vt in illis per vndæ impetum & irruptionem spiritus oritur spuma, ita in mammas affluenti sanguine qui interrumpitur & intercipitur à spiritu excurrente ex proximis arteriis, generatur candor spumæ non dissimilis. Generatur autem spuma vel ex spiritu humorem intercipiente & interrumpente, vel ex nimia caloris redundantia. Aliam etiam affert similitudinem, nempe sputi, quod albescit, dum humor qui in os nostrum profluit, spiritu interrumpitur & intercipitur. Potuit etiam aliam afferre similitudinem, nempe seminis quod ex omnibus corporis partibus excretum, & per vasa seminaria ad testes vsque delatum, spiritus interceptione, & nimia caloris abundantia spumescit & albescit. Quod autem dicit Clemens, Poëtas dicere mare ventorum insultibus concitum, spumas salis expuere, sumpsit ex eo quod scribit Homerus in iiij. Rapsodia Iliadis:

Arist. lib. de gener. animalium.
Hieron. 2. aduersus Iouinianum.

Κυρτὸν ἰὸν κορυφοῦται, ἀποπτύει δ' ἁλὸς ἄχνην. id est,

Incurua assurgit, spumam & salis expuit vnda.

[r] *Quàm est ergo absurdũ.* Ex iis quæ dixit, cõcludit esse absurdum, si quis non fateatur in lacte conficiendo mutari sanguinem nõ in essentia, sed in qualitate, & nõ esse lac simile spirituali alimento, quod est spiritualis cognitio. Vtriusq; autem alimenti inter se cõferens excellentiam, vtrumq; dicit à Deo elaborari, & manna appellari, sicut id quod olim cęlitus demissum est Hebræis: nutrices quidẽ certè adhuc suo tẽpore manna vocasse id lactis, quod primũ bibendũ effunditur. Lac nutrit, lac est dulce, lac est candidũ. Spirituale quoq; alimentum, est dulce propter gratiã, nutrit vt quod sit vita, est enim Christus Via, Veritas, & Vita, & est candidum, tanquam dies Christi illuminans oculos. [s] *O miraculum mysticum.* Meritò exclamat Clemens; O miraculũ mysticum. Sunt enim omnia quæ hîc dicit mirabilia & stupenda, & planè arcana, vt quæ sola fide sint cognita fidelibus. Vnus Pater, vnus Filius, vnus Spiritus sanctus. Vna Ecclesia quæ est mater & virgo. Ea, vt quæ sit virgo nõ mulier, est enim sancta & incorrupta, lac nõ habet: Accersit tamen nouum populũ, vt eum lacte alat. Lac autem quo eum alit, est ipsum Christi corpus, & Christi sanguis, quẽ licet in mysterio, veruntamen verè bibit, & est hoc lac quo alitur totus Christus, siue comedatur, siue bibatur. Quòd si corpore & sanguine Christi alitur, verbo quoq; alatur necesse est. A carne enim Christi & sanguine non potest verbũ separari. Quod autem Christi carnem & sanguinem lac appellet, nõ est mirum. Nam vt diximus superius, & caro est sanguis cõdensatus, & lac est sanguinis essentia. Nouus autẽ de quo loquitur populus, est Ecclesia, seu cœtus fideliũ, quem Christus Dominus carnis suæ labore peperit, vt eũ sibi acquireret tot & tã graues labores & dolores en carne sua perpessus, & eũ proprio sanguine redemit, vt liberaret à peccati, mortisque & Satanæ tyrannide. Huius autem rei

effectus

effectus cùm præcipuè sit in baptismate, in quo cū Christo cōsepelimur, dicit eum ipsum fasciis alligasse proprio sanguine. Nam etsi generis humani redēptio facta est in cruce, ea tamen credenti applicatur in baptismate, in quo in Christi mortem cōsepelimur, ibi adipiscentes salutē merito prætiosi sanguinis quem in cruce effudit. Quoniam autem dixerat Christum Dominum nouum suum populū carnis suæ labore peperisse, persistens in metaphora exclamat Clemens, O sanctas secūdinas, & partum sanctū, O sanctas fascias. Secūdinæ enim sunt quibus in vtero inuoluitur fœtus, & fasciæ quibus alligatur iā in lucem editus. Non satis autem fuit Christo carnis suæ laboribus nouū peperisse populum, nisi eum cōuenienti & apposito aleret alimento. Alimentum autem infantibus cōueniens, sunt autē qui sunt baptismo tincti quasi modo geniti infantes, est lac. Lac autē quod præbetur baptizatis est caro Christi, & ipse sanguis qui effusus in ara crucis, nunc quoq; in altari, mystico & arcano modo effusus, in ora fidelium fusus ab eis bibitur, quo fit vt eis nihil desit ad incrementū, cùm cibum & potum habeāt qui eos cōfirmet & corroboret, & tandem ad iustam perducat viri magnitudinē, vt qui in baptismo factus est Dei filius & Christi frater per gratiam, eius quoq; sit cohæres in gloria: hoc alimentū præbet Christus qui est verbum carne tectū, qui stupendum sui corporis & sanguinis mysteriū in cœna suis instituit discipulis ab eis sumendum, & tradendum posteris. Cur autem eos pascit alimento? Vt veteribus cibis reiectis, nempe & idolothitis, quæ latentibus suis venenis inficiebāt, & interitū afferebāt, & escis Iudaicis, quorum tantum figurata & vmbratica erat alimonia, diuinā escam percipientes, nostras quæ prius erāt carnales, spirituales perfectásq; & integras redderem⁹ affectiones, & à corruptione & interitu liberati, Seruatorē intus cōprehendentes, & salutē consequentes, regno Dei apti, diuini & immortales, atq; à Deo Dij quodāmodo redderemur. Sed interim occurrit quæstio: Si Christus est pater & mater, quomodo etiā mater est Ecclesia? Ad quod respōdetur, nihil obstare quominus Ecclesia sit nostra mater, quæ est ipsa quoq; Christi spōsa, & cui Christus sui regendi populi omnem mandauit curam, vt fidelibus non secus atq; suis filiis prouideret, ac prospiceret, caueretq; ne quid in eum irrumperet aut irreperet quod esset falsum, fucatum & adulterinū, & ne quod pro salutifero medicamento daretur esset venenum, & pro salute quā nobis dari vult Christus, afferretur exitiū. His de causis mater nostra dicta est Ecclesia, quàm adeo nostram esse matrē disertis verbis dixit D. Augustinus, vt nō veritus sit asserere eum Deum non habere patrem, qui matrem non habuerit Ecclesiam. [t] *At non vis sic intelligere.* Hac allegoria videtur significare Clemens Christi sanguinem & carnem esse alimentū spirituale, & spiritū quidem sanctum significare carnem Christi, quam ipse est fabricatus. Sanguinem verò, verbū, quod tāquam diues & copiosus sanguis vitæ humanæ est infusum. Ex vtroq; autem, nempe ex carne & ex verbo cōtemperatum esse Christū. Christum enim esse verbum incarnatū. Et verbum quidem quatenus est Deus, est spiritus: caro autem, quatenus est à verbo fabricata, est spiritualis. Porro autem illa spiritualis est alimentū spirituale, vt quæ sit à spiritu sanctificata verbis Christi prolatis. Christus autē ipse in cruce suū effudit sanguinem, qui nunc mysticè quoq; in altari funditur, & tanquā lac rationale, vel potius verbale seu verbi, bibitur à fidelibus. Per eum autem sanguinē, qui à fidelibus bibitur, ad verbū quod est veluti Dei mamilla, cōfugitur. Ea autem mamilla omniū curarum inducit obliuionē, dum expiatis peccatis à morte æterna liberamur, & de salute nostra certam spem cōcipimus. Hoc lac verbi, nēpe Christi sanguinem, iubet nos Petrus concupiscere, vt crescamus in salutem, id est, vt eum bibentes, confirmati & roborati, omnibus expulsis vitiis salutem tandem cōsequamur. Beatos autē dicit eos qui hāc lactāt Dei mamillam, id est, qui Christi sanguinem bibunt ad salutem. [u] *Quod si quispiam etiam eis cōcesserit cibum.* Probauit Clemens lac esse cibū, nec à cibo distinguendū. Nunc autem ostendit eos qui dicūt lac aliud esse quam cibum, se suo iugulare gladio, eo quòd naturā non cōsiderauerint. Nam vt superius diximus, cibus cōuertitur in sanguinem. Sanguificatio enim nihil aliud est, quam cibi seu alimenti mutatio in sanguinem aptum alendo corpori. Ipse autē sanguis mutatur in lac quod est alimentū infantis, nō mutata quidem essentia, sed colore, vt in senibus pili flaui mutātur in canos. Natura ergo ita est cōparatum vt cibus seu alimentum sit vi ac potestate sanguis: sanguis autem in lac cōuersus, non mutata essentia, sed colore, sit cibus seu alimentū. Ipsa ergo natura nos docet cibum nō esse à lacte distinctū, cùm ipsum lac sit cibus. Hoc vt facilius intelligatur, docet & sanguinis & lactis abundantiam ac paucitatē ex eadem esse causa. Abundantiam quidem, quòd frigore alimentū continente ac cōprimente, dum calor non facilè habeat exitum, cōcoquatur melius alimentum, & copiosior fiat & sanguis & lac, quod accidit hyeme. Contrà autem æstate, dum & corpus est rarius, & differtur ac dispergitur alimentū calore rarefaciente. Quòd autem dicit venas, cùm eis nō datur perspiratio impletas maxime intēdi & pulsare, videtur καταχρηστικῶς accepisse venas pro arteriis, est enim arteriarū non venarū pulsare, quòd Græcè est σφύζειν, à quo σφυγμὸς, id est, pulsus. Pulchrè autem dicit cibi cōfectionem esse sanguificationē. Ad hoc enim vt sit sanguis magna opus est elaboratione. Ex cibo enim primum fit chylus à ventriculo cōcoctus. Eum autem chylū à ventriculo & venis meseraicis præparatum, iecur postea in sinū admittit, & in suam substantiā conans cōuertere, sibi similem reddit, & colore & essentia, hæc autem cōfectio est sanguificatio. Sanguis autem est præparatio lactis. Sanguis enim, vt antea diximus, ad mamillas delatus & cōcoctus lac efficitur. Est etiā sanguis præparatio hominis: sanguis enim est, vt antea dixit, primogenit⁹. Acinus verò est præparatio vuæ, vt quod sit semē ex quo oritur vinea. [x] *Quinetiam propriè passionis cōplementum.* Calicem quoque quem pater Christo dedit bibendū, Christus ipse suā vocat passionem. Christi cibus est volūtas patris: noster autem cibus est ipse Christus, quem vt verbū cælorum exugimus cum sanguine qui est essentia lactis, quod & comedimus & bibimus. Hoc lac, iis qui verbū quærunt tanquam ex vberibus pater suppeditat, quo nobis acquiritur requies æterna & vita immortalis. Ex eo autē quòd tāquam ab vberibus Verbum quæritur, ducitur etymologia vocabuli μαστεῦσαι, quòd est ex vberibus quærere. Sunt autē hæc omnia, & vera. Nihil enim verius quam verū Christi sanguinē verè bibi. Sunt etiam allegorica, vt quæ mysticos & arcanos spiritualésq; sensus contineant. [y] *Præterea autem seipsum quoque panem.* Sextum caput

Ioannis cōtinet quidem certam sacramēti corporis & sanguinis Domini promissionē quam ipse Christus in sua cœna impleuit, in qua corpus suum & sanguinē sub symbolis panis & vini comedendum & bibendum dedit suis discipulis, sed significat etiam spiritualē manducationem. Præter eam autem alios quoq; arcanos & mysticos sensus ex eo eruit Clemens. Vnus autem est, quòd ex eo quod panis dicitur caro, resurrectura caro intelligitur. Nam vt farina quidē subigitur & pinsitur, deinde cocta fit panis: ita etiam caro subacta & corrupta, igne illo cocta quo totus mūdus est conflagraturus, in integrū restituitur, reparatur & resurgit, quomodo etiā surgit frumentum corruptum & seminatum, vt diuinè scribit Paulus ad Corinthios. Vt autem ex illa farinæ coctione cōfectus consistit panis: ita etiam quæ in integrum est restituta & surrexit caro, consistit in gaudium Ecclesiæ, quæ lætatur quòd iam sit quæ videbatur interiisse & redacta ad nihilū. Hæc fusius tractauit in suo libro de resurrectione, quem existimo hodie nō exstare. Alius est etiam sensus mysticus & arcanus. Si panis minutatim cōiectus fuerit in vinum temperatū, panis quidem vinum ad se trahit, relinquit autem id quod est aqueum: ita etiam caro Domini sanguinem quidē ebibit & spiritum attrahit, & homines qui sunt cælestes enutrit & reddit incorruptos, solas autē carnales cupiditates relinquit corrumpendas. Hinc est quòd qui Christi corpore digne vescuntur, resurgunt ad vitam æternā: qui contra, ad mortem æternam quæ est mors secunda. [a] *Ita verbum multis modis allegoricè dicitur.* Allegoricè dicūtur quæ aliud significant quam verba præ se ferūt. Constat autem allegoria perpetuis metaphoris. Rectè autē dicit verbum dici carnem, panem, nutrimentū, sanguinē, & cætera, non autem esse. Verbū enim non est id quod est corporeum, quatenus est verbum: quatenus autem carnem suscepit, & in vno, vt Theologorum verbo vtar, supposito est Deus & homo, Verbo attribuūtur quæ sunt eius corporis, ad significādos diuinæ eius carnis & sanguinis mirabiles effectus, vt pote alendi, tuendi, corroborādi, mūdandi & expiandi, & multos alios. Dicitur autem Dominus hæc omnia esse fidelibus, quod omnes hos effectus ij qui se probauerunt & vt par est præparauerūt, ex participatione diuini eius corporis & sanguinis percipiāt, quod Clemēs appellat frui Domino. [b] *Ne quis verò alienū existimet.* Quoniā superius dixit sanguinem Domini lac dici allegoricè, ne cui hoc mirum videatur, dicit eum nō solùm lac dici allegoricè sed etiam vinū. Hoc probat ex 49. cap. Genes. Explicās autem illud, Qui lauat in vino vestem suā, & in sanguine vuæ indumentum suum. In spiritu suo, inquit, dicit se ornaturū corpus verbi, quemadmodū scilicet suo spiritu enutriet eos qui verbum sitiunt. Quod ita videtur intelligendū, Christum suo spiritu, (est enim spiritus id quod est sanguinis subtilissimum & tenuissimum) ornaturum verbi corpus, nempe Ecclesiam, vt suo etiam spiritu enutrit eos qui verbum sitiunt. Quos etiam beatos pronūciat Christus dicens, Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorū: iustitia enim nostra & sanctificatio, est Christus. Vt existimem eum ita intelligere me adducit Origenes eius discipulus, cuius ex hoc sunt verba in hunc locū; Stola Christi quæ lauatur in vino, merito eius intelligitur Ecclesia, quā ipse mūdauit sibi sanguine suo, nō habentem maculam aut rugā. Non enim, inquit Apostolus, argento vel auro redēpti estis, sed prætioso sanguine vnigeniti à Deo. In huius enim sanguinis vino, id est, lauacro regenerationis à Christo, lauatur Ecclesia. Cōsepelimur enim per baptismū in mortē, & in sanguine ipsius, id est, in mortem ipsius baptizamur. In sanguine autē vuæ quomodo amictū suum lauit, videndum est: Amictus propinquior quædam vel secretior corpori vestis videtur esse quàm stola. Hi ergo qui prius per lauacrū loti stola eius fuerāt effecti, posteaquā ad sacramentū sanguinis vuę peruenerint, vel interioris mysterij secretiorisq; facti sunt participes, amictus eius esse dicuntur: lauatur enim etiā in vuæ sanguine anima, cùm sacramēti huius cœperit capere rationē. Agnita namq; & intellecta virtute sanguinis Verbi Dei, quāto capacior effecta fuerit anima, tāto purior fit, & lauatur quotidie ad scientiæ profectum, & iungens se Deo, non solum amictus eius, verumetiā vnus iam cū ipso spiritus fiet. Hæc ille, ex quibus facilè licet intelligere quomodo Christi sanguine, quod vinū dicitur allegoricè, ornetur corpus Verbi, id est, Ecclesia, & fidelis anima, nempe & sancto baptismi lauacro, & venerando sacramento Eucharistiæ. [c] *Quòd autem sanguis sit Verbū.* Quoniā dixit superius sanguinem dici Verbū, ne quis fortè id falsum esse putet, citat testimonium scripturæ ex Genesi, Vbi post occisum Abelem dixit Deus Cain fratri qui eum occiderat; Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, Illum sanguinem dicit esse Verbum: neque enim sanguinem absque verbo vocē esse editurū. Abel autem iustus qui olim est passus, erat typus Christi passuri. Quod autem dicit verbun quod erat passurum Deum alloqui, est ita intelligendum, quòd verbum quidem sit postea passum, vtpote quod carnē susceperit, sed eius diuinitas nō sit passa, sed caro. Ideo enim sanguinem Verbū appellat, quod de verbo loqueretur, quod futurū erat Deus & homo, adeo vt simul essent neque tamen cōfusè, licet in eodē, vt dicunt Theologi, supposito, diuinitas, caro, & sanguis. Rectè itaque dicitur eiusdē verbi, caro, sanguis & diuinitas, quæ licet sint simul, sunt tamē inter se distincta. Per *ἀνθρωποπάθειαν* autem Verbū dicit loqui quasi incarnatum, quod plurimis pòst sæculis erat incarnādum. Neque mirū, cùm quæ sunt futura, sint Deo omnia præsentia. In iis autē quæ deinceps sequuntur, cùm de carne & sanguine & lacte cōuenienter medicorum placitis esset philosophatus, & carnem quidē & sanguinem lacte dixisset irrigari & augeri, fœtum autē in vtero ex purissimis sanguinis mēstrui reliquiis per seminis veluti quoddā coagulū cogi & coagulari: eundem autem in lucem editum lacte ali, memor sui instituti, nempe quod per lac de quo loquitur Paulus, dicens: Lac vobis potum dedi, dicit Christum quidem in baptismo regenerare, regeneratos autē, lacte suo, nēpe verbo alere, quod cùm sit spiritus, & ita sit alimentū spirituale, alimentum autem spirituale sit doctrina spiritualis, hinc sequi quod lacte minime significētur primæ disciplinę, sed spiritualis disciplina & doctrina, quæ primis disciplinis est lōgè excellentior. Quòd autem dicit, Tanquā ciconiæ instar data remuneratione] ita enim verti, Græcè est, *ὡς ἀντιπελαργούμενον*, significat ex carne quidē & sanguine lac procreare: lac autem carnem rursus & sanguinem alere & augere. Alludit autē ad prouerbiū Græcum *ἀντιπελαργεῖν*, quod significat gratiam referre parentibus, vt ciconiæ senio cōfectos parētes nutriunt, de quo vide Erasmum in Chiliadibus. Quod autem

1.Petr.1.
Rom.6.
Genes.4.

autem dicit de sanguine in vtero per semen coagulato, ex quo formatur fœtus, conuenit ei quod dicit Hippocrates libro de natura pueri, cuius hæc sunt verba Latinè versa, Genitura siue semen si ab vtrisque, hoc est viro & muliere permanserit in vtero mulieris, miscetur primum, coaceruatur, ac crassa per calorem euadit, & spiritum cōcipit. Porro autem fœtus illa informatio procedit à bona seminis & sanguinis temperatura. Nam bona temperatura seminis & sanguinis facilè producit. Intemperies autem, nempe nimius calor, vel nimium frigus, frequentissimè obsistunt ne fiat filiorum generatio. Elegantissimè quidem certè scripsit Ouidius in Metamorphosi,

Quippe vbi temperiem sumpsere humórque calórque Ouid. 1. Metamorp.
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus:
Cumque sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & discors concordia fœtibus apta est.

Porrò autem hanc quoq; tẽperiem dicit in terra necessariã ad hoc vt herbas & arbores producat. Nam si semen nimiis imbribus inundetur, abstrahitur, id est, non manet vnitũ nec consistit. Quod si nõ sit in eo humoris quantũ sufficit, exsiccatum nõ potest producere. Propter nimium ergo humorem, & propter nimiam siccitatem nõ est in terra semen aptũ ad generandum. Requiritur itaque, nõ solum in animalibus, sed etiam in terra, bona tẽperatura ad procreandũ, & est similis in vtrisq; ratio & proportio. De quo vide Hippocratem in libro de natura pueri. Quod autem nimia siccitas impediat generationẽ, causa est quod humor viscosus semen cõtinet, & producit. Quod autẽ exuperat in siccitate, est friabile & minimè cõsistit. Quod autẽ dicit Clemens nonnullos sensisse, semen esse spumã sanguinis in essentia, qui innato masculi calore in cõiunctione turbatus vẽtilatus spumescit, & deponitur in venis seminariis, id ipsum dicit Fernelius, cuius hæc sunt verba. Vt aqua oleo permista, aut oui candidũ diuti⁹ agitatũ, à coërcito flatu in spumæ densæ & albæ ingentẽ tumorem exurgit, ita propemodũ quod in nobis est semen calore cogitur & albescit. Dicit etiã hoc sensisse veteres, quorum tamen tacet nomina. Nec prætermittit, quod citat Clemẽs ex Diogene Appolloniata, Venerẽ quæ Græcè dicta est ἀφροδίτη, dictã esse ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ, id est, à spuma, vnde & ἀφροδισιάζειν, est rem habere veneream: fit autẽ spuma aut propter motum, aut propter calorẽ, aut propter vtrũque, quæ omnia vsu veniũt in coitu. Quo fit vt non sit mirum si semen spumescat. Non solũ autem spumescit, sed etiam spumans album redditur & incrassatur. Cuius rei rationẽ pulchrè reddit Fernelius hoc subiecto axiomate. Quodcunq; absolute coactum coctumq; est, id vt colore album, ita substãtia crassum redditur, planéque imitatur vasorũ & testium naturam. Albescit ergo semen & propter hãc quam diximus causam, & propter diuturnã moram quæ fit in vasis seminariis, quorũ longi sunt fluxus & anfractus, & è quibus accipit semẽ coloris similitudinem. Quomodo autem sanguis cogatur, & coactus caro fiat, iam antea diximus. Quomodo autẽ viuificetur, qui scire volet, legat Hippocratem de natura pueri. Diximus etiã de lacte, quod sua quidẽ essentia sit sanguis, delatũ autem ad vbera, colore tantũ mutato est alimentũ infantis, & ideo dicit hic Clemẽs fluxum lactis esse naturã sanguinis, & lac esse fontẽ nutrimenti. Nam mulier quæ peperit, nato fœtui hoc suppeditat alimentũ, & hoc ipsum alimentũ eã peperisse arguit, & esse matrẽ, est enim horũ veluti quędã reciprocatio. Lac habet, ergo peperit, & si peperit habet lac, & si peperit est mater, & si peperit, lac habet quo natũ alat infantẽ. Nã quãuis quãdoque cõtingat, vt propter retentionẽ menstruorũ mulier lac nõ habeat, id tamẽ est adeo rarũ vt ad cõsequentiã minimè sit trahendũ, nec propter id quod accidit prẹter naturã mutãdus est aut euertẽdus ordo naturę. Nihil est autẽ quod maiorẽ cõciliet beneuolentiã quam lac quo alitur infans. Est ergo id lac, vt Græci vocant φίλτρον, id est, medicamentũ amatoriũ. Quomodo autem mater quæ peperit, paratum habet alimentum quo natum alat infantem, ita Christus qui nos regenerauit, paratum habet alimentũ quo nos alat, nempe Verbũ. Nam cum sit spiritualis generatio, spirituale quoque alimentũ sit oportet. Nã vt carnis carnalis, ita eius quod est spirituale cibus quoque est spiritualis. Verbũ ergo quod est veluti sanguis & lac spirituale, est cibus regeneratorũ, cùm primum sunt regenerati. Is cibus est memoria & contẽplatio Christi Verbi incarnati & pro nobis perpessi, vt nos redimeret & peccata deleret, quæ quidẽ memoria nos debet excitare ad vitã integrè sanctè & innocenter agendam, & ad eum pro viribus imitandũ, qui pro nobis est passus vt sancti essemus, & ad regnum cælorũ perueniremus. Et est hic quidẽ cibus per se spiritualis: quanto autem magis cum accesserit veri Christi corporis & sanguinis ver⁹ cibus & potus, in quo est in mysterio, nẽpe sub symbolis panis & vini, ipsa Christi essentia, qui cùm sit ipsa veritas, nihil de ea crassum, nihi terrenum, nihil carnale, nihil cõcretum, nihil materiale est cogitandũ, vt à quo absit, vt loquar cum D. Chrisostomo, naturalis omnis cõsequentia. Cùm autem & à Christo simus regenerati, & hoc spirituali cibo & potu ab eo nutriti, quo ei vnimur, & vniti quodãmodo deificamur, quantũ nostrum in eum par est esse amorem, alere magnam per se habet beneuolentiam: quanto maiorem autem & regenerare & alere? Quanta est autem nostra cum Christo coniunctio, qui prætioso eius sanguine redempti, per eius verbum nutriti, eius enim verbo fit caro, & sanguis quo pascimur, & per ipsum in bonis actionibus, tãquam à Pædagogo & magistro sumus instituti. Spiritualem huius rei cognitionem, lac vocat Paulus quod se dicit eis dedisse. Hæc autem cognitio primis illis disciplinis, quantũ præstat nemo est vir verè pius qui nõ videat. Cum simus ergo Christi infantes, vt qui simus ab eo regenerati, merito vsurpamus versum illum Homeri,

Πατρὸς δ' ἐξ ἀγαθοῖο καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι. id est,
Patre bono, æquè bono me sanguine glorior esse.

Bonus enim est pater noster, nempe Christus qui nos regenerauit, & est bonus noster sanguis, nẽpe sanguis Christi, quo potati eius sumus consanguinei, atque adeo eiusdem sanguinis. [d] *Quinetiam lac quoque habet.* Cum dixisset Clemens ex sanguine lac fieri mutato tantũ colore, & esse id infantis nutrimẽtum, nẽpe verbum, nunc dicit aquam habere maximam cum lacte cognationem, quomodo scilicet cum nutrimento spirituali lauacrum spirituale. Lauacrum spirituale est baptismus: nutrimentum spirituale est

Sacramentum Eucharistiæ. In vtroque Sacramento est aqua. In baptismo quidē est materia sacramēti, ad eam autem cum accesserit verbum fit Sacramentū, quo remittuntur peccata. Atque eam quidē peccatorum purgationem significat aqua, cuius est proprium lauare, & mundare: efficit autem purissimus Christi sanguis qui in eorū applicatur remissionē, vt qui ad hoc in ligno crucis fuerit effusus. Is sanguis est lac, eadē enim est lactis & sanguinis essentia. Sed quo modo in lacte naturali parū aquæ est adhibēdū ne acescat, quod lacti facilè accidit cū fuerit extra sua receptacula, ita in spirituali lacte, nēpe incarnati verbi sanguine qui tā multis abhinc sæculis est fusus, adhibetur aqua quæ significat Spiritū sanctū. Nā & in ipso mūdi exordio spiritus Domini ferebatur super aquas. Is spiritus Domini, qui est & patris & filij spiritus, cū feratur super aquas regenerationis, in sua virtute lac, id est, Christi sanguinē continēs, & ne vnquā acescat prohibēs, efficit vt per ipsum & omnia purgētur peccata, & veteri exuto homine, nēpe carnali, fiat homo nouus & spiritualis. In sacramēto autem Eucharistiæ, nempe in calice, miscetur aqua, non solum ad significandā populi cum Christo vnionem, & coniunctionem, nam & aqua in scriptura aliquādo populum significat, sed etiam ad ostendendam Spiritus sancti præsentiā, qui ea aqua, vt ita dicā, lotus, diuinā & spiritualem reddit Christi sanguinis potionem, quæ nullum admittens acorem, sed nectareum habēs saporem, nos in nostris sibi iungit visceribus, & ad futuram parat resurrectionē, diuinos futuros & immortales. Hæc autem vtcunq; significantur ex eo quod paululū aquæ lacti admistum lactis prohibet acorē & eum in sua conseruat essentia. [e] *Apte etiam & apposite melle miscetur.* Vetus fuit olim traditio, vt qui exierant è baptismi lauacro, lac & mel prægustarēt. Testis est Hieronymus aduersus Luciferianos qui sic scribit. Nā & multa alia quæ per traditionē, inquit, in ecclesiis obseruantur, authoritatē sibi scriptæ legis vsurpauerūt, velut in lauacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis & mellis prægustare concordiam ad infantiæ significationem, &c. Id quoque testatur Tertullianus aduersus Marcionem. Nec reprobauit, inquit, mellis & lactis societatem qua suos infantat. Hæc traditio exoleui, vt quæ sit visa minus necessaria, nec ab Apostolis fuerat accepta. Ad eam autem spectasse videtur Clemens cum dicit, Aptè & appositè lac miscetur } Mel enim cum lacte prægustabatur, & ea erat quam dicit Tertullianus mellis & lactis societatem. Quod autem dicit, Idque rursus propter purgationem cum dulci nutrimento] non est ita accipiendum quasi mel aliquid faceret ad peccatorum remissionem, sed quod iam factam significaret, cum mel habeat vim abstergendi, & quod id ipsum quod peccata abstergit, nempe verbum, vim quoque habeat suauiter nutriendi in sacramento Eucharistiæ, in quo non acriter puniens, sed benignè nutriens simul & tollit peccata, & animi medetur ægritudinibus: Verbi autem benignitatem non solum multis in locis dicit ostēdisse prophetam, sed etiā ipsum Homerum, quod dixit de Nestore, de ipso verbo videri sensisse. [f] *Porro autem miscetur quoq; lac vino dulci.* Quamuis lac dicatur esse similarium partium, sunt tamen eius partes multum dissimiles. Cōstat enim ex tribus substantiis, Crassa ex qua fit caseus, Pingui ex qua butyrum, Aquea, quæ Græci ὀῤῥὸς Latinè serum dicitur. Miscetur autē lac non solum cum aqua & melle ad prohibendū ne acescat, sed etiam cum vino dulci vt serescat. Serescere autem nihil est aliud, quàm secretis duabus aliis substātiis remanere aqueā, quæ ὀῤῥὸς Græcè, Latinè serum dicitur. Quod autē verti cum vino dulci, οἴνῳ τῷ γλυκεῖ, Græcè legitur. Sed cum vinū dulce dicatur, & cuicunq; inest aliqua dulcedo, cuius sunt multa genera, tam natiui quam factitij: & γλυκὺ, id est, dulce, etiam dicatur vnum solum vini genus quod vuis aut sole in area siccatis, aut in sacramento torrefactis exprimitur, quod passum dicitur: vt passum vinum intelligam, id me mouet quod nō dicat γλυκεῖ οἴνῳ, sed οἴνῳ τῷ γλυκεῖ, habet enim quandā emphasim subiectus hic articulus, ad passum distinguendum à cæteris vinis dulcibus, quod propter eximium eius saporē dulce dicitur. Prodest autem hęc mixtio, quod secretis inutilibus, quæ remanent nō corrūpantur amplius. Hoc ipsum vsu venit in fide. Nam si fides cōiungatur cum homine patibili, id est, qui laborat animi ægritudinibus & perturbationibus, ea serescere faciens, id est, secernēs ac separās carnales cōcupiscentias, nempe libidines, & noxias cupiditates quæ mortē afferunt, hominem dispersum in vanas & inutiles huius mundi curas & solicitudines, cōtrahit ad æternitatem. Reiectis enim inutilibus & noxiis, & manētibus iis quæ sunt diuina, morte recedēte manet immortalitas. Porro autē, ex pingui lactis substātia seu ex adipe lactis, id est, ex butyro, concinnatur lucerna, non secus atque ex oleo: per eam autem ænigmaticè seu allegoricè significatur multiplex verbi misericordia. Id enim nutrit infantes, eósq; auget, & illuminat. Quod autē verti, multiplex misericordia, Grecè est πολύελαιον, id est, multi olei. In eo autē est elegās allusio ad ἐλαίου, quod est oleū, & ἔλεος quod est misericordia, per butyrū ergo significatur verbū seu Dominus nutriens, augens & illuminans. Qui autem suos alit, ipse quoque butyrum & mel comedit, vt humani corporis ostēderet veritatē, & interim eius infātia nihil præiudicauit diuinæ potētiæ & sapiētiæ. Eo autem cum esset puer vsus est alimēto, quod conuenit infantibus tanquā homo, vt ille ipse cum sit verbum, futurus magister & Pedagogus spiritualiter à se regeneratis spirituale, & quæ Dei decet infātes, daret alimoniā, nempe veram Dei cognitionē, & ab omni fastu & superbia alienam vitæ agendæ rationem. [g] *Mihi autē venit etiam in mentem mirari.* Cùm ostēdisset Clemens illud Pauli, lac vobis potum dedi non esse intelligendum de primis disciplinis, sed de spirituali verbi cognitione quæ ab initio à Dei infātibus discitur ei venit in mentē insectari Gnosticos qui se perfectos dicebāt, & de scientia & rerum cognitione se iactabant, cū tamen quæ dicebāt inanes essent nugæ & impiæ næniæ. De his Gnosticis sic scribit Theodoretus in epistola ad Timotheum, vt nos vertimus: Qui à Simone processerunt, appellati sunt γνωστικοὶ quasi dicas cognitione aut sciētia præditi. Quæ enim diuina scriptura tacuit, ea Deū sibi dicit reuelasse, sunt autē plena omni impietate & petulātia ac libidine. Iure ergo eā nominauit Paulus, scilicet falso nominatam scientiā, vt quæ ignorationis habeat caliginē, non autem lucē diuinæ cognitionis. De iis in multis locis Tertullianus & Irenæus, qui eorū tamen principem dicunt fuisse Valentinianū, quod minimè pugnat cum eo quod dicit Theodoretus. Nam à Simone quidē Gnostici duxerūt originem, sed eorum sectam adeo amplificauit Valētinus, vt in eis principatū sibi iure possit vēdicare. Pulchrè autem soluit

Tertul. 1. aduersus Marcionem.

Clemens

Clemens eam quę occurrebat dubitationem, quod videretur secum pugnare Paulus, vt qui & se numeraret inter perfectos, & se tamen diceret non esse perfectum, sed persequi perfectionem vt eam comprehendat. Sunt enim quidam gradus perfectionis, & perfectus quidem est qui credidit & renunciauit peccatis, si cum eo conferatur qui nec habet fidem & perseuerat in peccatis. Sed lōgè est perfectior qui & suam fidem bonis & fide dignis testatur actionibus, & nō solum non peccat, sed etiam virtutibus in dies ornatior & illustrior redditur. Sicut autem sunt gradus perfectionis & virtutis, ita etiam suos gradus habent vitia, & neq; sunt virtutes pares, nec vitia paria. Quod præclare ostendit Ioannes in Apocalypsi dicens: Qui in sordibus est sordescat adhuc, & qui iustus est iustificetur adhuc, & sanctus sanctificetur adhuc. Apocal. 22. Est ergo perfectio quidem renunciasse peccatis, & regeneratos esse in fidē eius qui est perfectus, nempe Christi. Sed nondum est ea perfectio cui nihil possit addi. Hinc fit quod cum nec virtutes sint pares, nec vitia paria, meritorum quoque non sint eadem præmia, nec peccatorum supplicia.

Quis sit Pædagogus, & de eius Pædagogia. Cap. VII.

QVONIAM [a] ergo ostendimus, pueros nos omnes qui à Scriptura vocamur, nec id solum, sed etiam qui Christum secuti sumus, nos infantes dictos esse allegoricè: solum autem esse perfectum Patrem vniuersorum: in ipso enim est Filius, & Pater in Filio: restat vt nos ordinem sequentes, dicamus quis sit noster Pædagogus. Vocatur autem Iesus. Nonnunquam ergo seipsum pastorem vocat, & dicit, Ego sum pastor bonus, per metaphoram sumptam à pastoribus, qui ducunt oues. Ioan. 10. *Intelligitur pædagogus ducens pueros, & est pastor curam gerens infantium. Infantes enim, simplices tanquam oues dicuntur allegoricè. Et erunt, inquit, omnes vnus grex, & vnus* Ibidem. *pastor. Pædagogus ergo iure Verbum dicitur, qui pueros nos ducit ad salutem. Euidentißimè ergo Verbum dicit de seipso per Oseam. Ego autem sum eruditor vester. [b] Pædagogia* Osee. 5. *autem est diuina religio, quæ est doctrina diuini cultus, & eruditio ad assequendam veritatis agnitionem, & recta institutio, vitæque agendæ ratio, quæ in cælum deducit. Pædagogia autem multis modis appellatur. Est enim pædagogia eius qui ducitur & discit: & est pædagogia eius qui ducit & docet: & tertiò pædagogia est ipsa deductio & institutio: & quarto pædagogia est ea quæ docentur, vt præcepta.* Præceptor Græcè παιδευτὴς, & est allusio ad παῖδας, & παιδαγωγόν. *Est autem quæ est ex Deo pædagogia, veritatis directio ad Dei contemplationem, & sanctarum actionum aperta ac euidens descriptio in æterna perseuerantia. Quemadmodum ergo phalangem dirigit dux exercituus, militum salutis curam gerens: & gubernator nauis clauum regit, volens seruare vectores: ita etiam pædagogus ducit pueros ad salutarem vitæ agendæ rationem, vt nostri ipsorum curam gerat. Et in summa, quæcunque à Deo iustè nobis fieri petierimus, ea nobis aderunt si Pædagogo paruerimus. Quomodo ergo gubernator non semper cedit ventis, sed contrà proram quandoque obuertens, vniuersis resistit tempestatibus: ita pædagogus legibus quæ sunt in hoc mundo nunquam cedit, nec eis puellum, tanquam cymbam, in beluinam & libidinosam viuendi rationem impellere permittit: sed solo secundo veritatis spiritu in altum sublatus, clauum pueri, aures inquam, fortiter tenet, donec inoffensum puellum in portum cælorum perduxerit. Patrius enim qui ab eis vocatur mos, momento temporis præterit. Diuina autem vitæ institutio est in æternum permanens possessio. [c] Achillis quidem pædagogum dicunt fuisse Phœnicem, & Crœsi filiorum Adrastum, Alexandri autem Leonidem, & Philippi Nausithoon. Sed Phœnix quidem insano mulierum amore tenebatur: erat autem exul Adrastus: Leonides verò fastum Macedonis non resecuit: nec Nausithous ebrietatis Philippi curauit vitium. Neque verò Alcibiadis scortationem Thrax Zopyrus potuit reprimere. Sed erat emptitium mancipium* Pellæus Philippus à Pella vrbe Macedoniæ. *Zopyrus: & Themistoclis liberorum pædagogus Sicinnus fuit ignauus famulus. Eum dicunt saltasse, & genus saltationis, quod Sicinnis Græcè dicitur, inuenisse. Nos non latuerunt qui apud Persas Regij vocantur pædagogi, quos numero quatuor ex omnibus Persis optimatim deligentes reges Persarum, suis præficiebant filiis. Sed solam sagittandi ar-*

tem discunt eorum filij: postquam autem ad pubertatem peruenerint, cum sororibus & matribus, mulieribúsque tam vxoribus quam concubinis innumerabilibus coëunt, tanquam capri ad Venereum congressum exercitati. [d] *Noster autem pædagogus sanctus Deus Iesus, qui est dux omnis humanæ naturæ, Verbum, ipse benignus & clemens Deus, est pædagogus.* Deut. 32. *De ipso quidem dicit Spiritus sanctus in cantico: Populo in deserto sufficienter suppeditauit in siti æstus, in inaquoso ipsum circundedit, & cum erudiit & custodiit tanquam pupillam oculi sui, sicut aquila protegit nidum suum, & in pullis suis desiderauit: expansis alis suscepit ipsos, & supra dorsum eos recepit: Dominus solus duxit ipsos, & non erat cum eis Deus alienus. Apertè, vt mihi quidem videtur, Scriptura ostendit pædagogum,* Mich. 6. *eius ductum enarrans. Rursus autem quando dicit, per propriam personam, seipsum fatetur pædagogum. Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti. Quis ergo habet potestatem inducendi & educendi? an non pædagogus?* [e] *Is apparuit Abrahæ, & dixit:* Genes. 17. ἄμεμπτος. *Ego sum Deus tuus, gratus esto coram me. Eum autem tanquam optimus pædagogus, vt sit fidelis puer, instituit dicens: Et sis irreprehensibilis. Et ponam testamentum inter me & te & semen tuum. Amicitiæ quæ præest & curam gerit, hic est societas & communicatio.* Ibid. 28. [f] *Iacobi autem pædagogus esse cernitur euidentissimè. Ei itaque dicit: Ecce ego tecum, custodiens te in vniuersa via quocunque ambulaueris, & reducam te in terram hanc, quoniam non te derelinquam donec fecerim quæcunque locutus sum tibi. Cum eo autem* Ibid. 32. *colluctari quoque dicitur. Remansit autem, inquit, Iacob solus, & luctabatur cum eo homo, nempe pædagogus, vsque ad matutinum. Hic erat homo qui agebat & ferebat, qui vnà exercebatur, & exercitatorem Iacob aduersum malignum inungebat. Quòd autem Verbum esset qui erat vnà cum Iacob aliptes & inunctor, & pædagogus humanæ* Ibidem. *naturæ, ex hoc sciri potest: Interrogauit, inquit, ipsum, & dixit ei: Enuncia mihi quod sit nomen tuum. Et dixit: Cur interrogas nomen meum? Nomen enim nouum nouo populo reseruabat, nempe infanti. Adhuc autem erat innominatus Dominus Deus, vt qui nondum homo factus fuisset. Vocauit tamen Iacob nomen illius loci, Speciem Dei. Aspe-* εἶδος θεοῦ. *xi enim, inquit, Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Facies autem Dei,* Ibidem. *est Verbum, quo Deus illuminatur & cognoscitur. Tunc etiam nominatus est Israël, quando vidit Dominum Deum. Hic est Deus, qui est Verbum, qui pædagogus, qui ei postea* Ibid. 46. *rursus dixit: Ne timeas descendere in Ægyptum. Vide quomodo iustum sequitur pædagogus, & quomodo eum qui exercetur inungit, docens supplantare aduersarium.* [g] *Hic* Exod. 32. *ipse Moysen quoque docet fungi prædagogi officio. Dicit enim Dominus: Si quis peccauit coram me, deleo eum de libro viuentium: nunc autem vade, & deduc populum hunc in locum quem dixi tibi. Hoc in loco est magister pædagogiæ. Reuera enim erat Dominus per Moysen pædagogus veteris populi, per seipsum autem, populi noui dux, facie ad fa-* Ibidem. *ciem. Ecce enim dixit Moysi: Angelus meus precedit te: euangelicam & principalem Verbi potestatem repręsentans. Dominicam autem authoritatem ac dignitatem conseruans: Quo die, inquit, visitauero, inducam super ipsos peccatum ipsorum; hoc est: Quo die iudex fuero constitutus, reddam quæ eorum peccatis respondeant. Idem enim pædagogus & iudex, eos qui non obedierunt iudicat. Eorum autem peccatum benignum Verbum nequa-* Ezech. 18. *quam silentio præterit. Arguit autem, vt ducantur pœnitentia. Mauult enim Dominus* Genes. 49. *pœnitentiam peccatoris, quàm mortem. Nos autem, cùm tanquam infantes aliorum peccata auditione acceperimus, minarum metu ne similia patiamur, ab eiusmodi delictis abstinemus. Quidnam ergo fuit quod peccarunt? Quòd in ira sua homines occiderunt, & sua cupiditate tauro neruos præciderunt, execranda est ira ipsorum.* [h] *Quis ergo nos eo benigniùs & humaniùs erudierit? Atque prius quidem veteri populo vetus erat testamentum, &*

Lex cum

Lex cum metu populum erudiebat, & Verbum erat angelus; nouo autem & recenti populo nouum ac recens datum est testamentum, & Verbum fuit genitum, & metus conuersus est in dilectionem, & mysticus ille Angelus Iesus paritur. Hic enim ipse pædagogus, tunc quidem, dominum Deum tuum timebis, dicebat: nobis autem suasit, Diliges [Deut. 6.] *Dominum Deum tuum: & præterea nobis præcipit, Cessate ab operibus peccatorum* [Matth. 22.] [Esaia 1.] *vestrorum veterum, discite benefacere: Declina à malo, & fac bonum: Dilexisti iustitiam,* [Psal. 36.] [Ibid. 44.] *odio habuisti iniquitatem. Hoc est meum nouum Testamentum veteri littera impressum. Non est ergo exprobranda Verbi nouitas.*[1] *Sed Dominus quoque dicit in Hieremia: Ne dicas* [Hier. 1.] *sum iunior. Antequam te formarem in vtero noui te, & antequam egredereris è matrice sanctificaui te. Hæc prophetia apud nos potest significare eos, qui ante mundi constitutionem Deo ad fidem sunt cogniti, nunc autem sunt infantes propter impletam nuper Dei voluntatem, quatenus ad vocationem & salutem recens nati sumus. Quocirca etiam subiungit: Prophetam ad gentes posui te: dicens eum oportere prædicere, non videri esse pro-* [Ibidem.] *bro recentioris appellationem ijs qui videntur infantes. Lex autem est vetus gratia per Moysen à Verbo data. Quocirca dicit quoque Scriptura, Lex per Moysen data est: non à Moyse,* [Ioan. 1.] *sed à Verbo quidem, verùm per Moysen seruum suum: & ideo fuit ad tempus. Æterna autem gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Videte verba Scripturæ. De lege quidem, data est, inquit, tantùm: Veritas autem, quæ est gratia Patris, est æternum Verbi opus: & non dicitur dari, sed per Iesum fieri, sine quo factum est nihil. Iam verò Moyses propheticè perfecto cedens pædagogo, nempe Verbo & nomen & pædagogiam prædicit, & populo pædagogum commendat, præceptis ei obedientiæ traditis: Prophetam vobis suscitabit,* [Deut. 18.] *inquit, Deus tanquam me de fratribus vestris: per Iesum Naue filium, Iesum Dei significans: nomen enim Iesu, quod in lege prædicabatur, erat adumbratio Domini. Subiungit itaque, quod populo vtile futurum erat consulens: Ipsum audietis, dicens. Et homo qui non audierit Prophetam hunc, ei minatur. Tale nobis prædicit nomen salutaris pædagogi, propterea ei virgam adiungit prophetia, virgam disciplinæ, imperij, & potestatis: vt quibus Verbum suadens & admonens non medetur, eis minæ medeantur. Quibus autem non medentur minæ, eis virga medebitur. Quibus verò virga non medetur eos ignis depascit. Egre-* [Esaia 11.] *dietur, inquit, virga de radice Iesse: Vide pædagogi curam, sapientiam, & potestatem. Non secundum opinionem, inquit, iudicabit, neque secundum loquelam arguet, sed indicabit humili iudicium, & arguet peccatores terræ. Et per Dauid: Castigans castigauit me* [Psal. 117.] *Dominus, & morti non tradidit me. A Domino enim castigari, & tanquam à pædagogo erudiri, est à morte liberari. Et dicit per eundem prophetam: In virga ferrea pasces eos. Ea* [Ibid. 2.] *motus quoq; Apostolus in epistola ad Corinthios: Quid vultis, inquit, in verbo veniam ad vos,* [1. Cor. 4.] *an in dilectione & spiritu lenitatis, Sed etiam, virgam potentiæ emittet Dominus ex Sion,* [Psal. 119.] [Ibid. 22.] *dicit per alium Prophetam. Pædagogica autem hæc virga tua & baculus tuus me consolata sũt, dixit aliquis alius. Hęc est pædagogi potestas, venerãda & grauis, cõsolatoria & salutaris.*

COMMENTARIVS IN CAP. VII.

[1] QVONIAM *ergo ostendimus pueros nos omnes.* Facta breui eorum quæ dicta sunt *ἀνακεφαλαιώσει*, primum exponit quisnam sit noster Pędagogus, & deinde quænã sit Pędagogia. Dicit autẽ eundẽ, nempe Iesum, & nostrum esse Pædagogũ, & Pastorem. Quod autem dicit nos esse pueros & infantes, solũ autẽ perfectum patrem vniuersorum, nõ est existimandũ eum sentire cum Arrianis Patrẽ esse maiorẽ filio. Quod ipse satis explicat cum dicit, in patre esse filiũ, & filiũ in patre. Quod satis arguit eos, nempe patrẽ & filium quod ipse Christus dicit apud Ioannem, esse vnum, id est, vnã & eandem essentiã, licet sint diuersæ hypostases seu personæ. Vna autẽ & eadẽ essentia nõ potest esse maior seipsa. Ad hæc accedit, quod cũ reddit rationẽ, cur Deus vniuersorũ sit perfectus, hãc affert, quod filius sit in patre, & pater in filio. Quo fit vt non sit filius minus Deus quam sit pater, cum vterq; adiuncto etiã sancto Spiritu, sit vnus Deus, est enim Deus in tribus personis. Quod autẽ solũ vniuersorũ Deũ dicit esse perfectũ, non hoc dicit ratione habita filij, cuius ideo meminit, ne si diuinæ tantũ meminisset monarchiæ, videretur idẽ sentire quod Iudæi, qui solam in Deo statuentes vnitatẽ, in eo tres personas non admittunt: sed puerorũ & Dei infan-

tium,quibus poteſt quidẽ in ſuo genere eſſe aliqua perfectio,ſed quæ planè nihil eſt ſi cũ Dei perfectio- Matth. 5. ne cõferatur. Nã quod dicit Chriſtus: Eſtote perfecti ſicut pater veſter in cęlis eſt perfectus,eſt ita intelligendum, quod iubeãtur quidẽ eſſe perfecti,ſed nõ ea quæ eſt in Deo perfectione, ſed vt qua in ſuo genere ſint perfecti Deo ſimiles quoad eius fieri poteſt. Atq; primũ quidem dicit nomen noſtri Pædagogi. Id autẽ eſt Ieſus,id eſt, Seruator ſeu qui dat ſalutẽ. Dixit enim Angelus Ioſepho cũ ei in ſomnis appa- Matth. 1. ruiſſet, Pariet autẽ filiũ,& vocabis nomẽ eius Ieſum. Ipſum enim ſaluũ faciet populũ ſuum à peccatis eorũ. Ipſe autem Ieſus ſeipſum vocauit bonũ paſtorem. Paſtor autẽ qui eſt Græcè ποιμὴν,propter dicitur ouiũ. Nihil eſt autẽ ouibus manſuetius & ſimplicius. Quo fit vt allegoricè dicãtur oues infantes & pueri, quibus innata eſt facilitas & ſimplicitas, & à quibus abeſt omnis faſtus & ſuperbia,& idẽ dicatur Paſtor & Pędagogus,nempe qui ducit & regit pueros. Qui autem ſeipſum vocauit paſtorem bonũ,idem à Diuo Petro vocatur princeps paſtorum nempe ἀρχιποιμὴν,vt qui multos habeat vicarios, nempe Sacerdotes,qui ſub eo & ſummo eius vicario Petro ſucceſſore,gregis,nempe Eccleſiæ curã gerũt. Qui ſi ſuo munere rectè fuerint perfuncti, immarceſſibilem in Principis paſtorũ aduentu coronã percipient. Ille autẽ ipſe paſtor & princeps paſtorum alia ratione agnus quoq; dicitur,vt qui pro peccatis hominũ tanquã pura & immaculata oblatus hoſtia,ea ſuſtulerit,& Deũ placauerit. Ille autem ipſe Pædagogus ſe per Osee. 5. Oſeã vocat eorũ eruditorem. Habent enim Septuaginta παιδευτὴν, id eſt,eruditorẽ, quod magis alludit ad Pædagogum. Hebræũ autem propriè ſignificat eum qui corripit,corrigit,admonet & docet,tanquã Pædagogus & magiſter. [b] *Pædagogia autem eſt diuina religio.* Poſtquam expoſuit quiſnam ſit noſter Pędagogus,nunc ad explicandum accedit Pædagogiam. Atq; primũ quidem ita definit Pædagogiam,vt ſtatuat eã conſiſtere in doctrina pietatis,veriq; Dei cultus & cognitionis, veritatis,morumq; inſtitutionis, & rectè agendæ vitæ rationis,ducentẽ ad cælũ. Continet hæc definitio ea quę docẽtur à Pædagogo,ſed quoniã multis modis appellatur Pædagogia,vt certa ſit & firma definitio,ſunt diſtinguenda eius ſignificata, quodquidem facit Clemens. Eſt autẽ Pædagogia nomen quod refertur ad aliquid. Aut enim refertur ad ipſũ qui ducit & docet Pædagogũ,& de ipſo iã ſatis diximus:aut ad eũ qui ducitur,docetur & diſcit,nẽpe ad puerũ ſeu infantẽ,de quo ſatis dictũ eſt,nec opus eſt vt eius denuo repetatur definitio:aut ad ipſam Pædagogi ducẽtis,& docẽtis actionẽ quam definit,veritatis directionẽ ad Dei contẽplationem,&c. Aut refertur ad ea quæ docẽtur à Pædagogo. Eius autẽ Pædagogiæ eſt prima illa quam poſuit definitio. Hãc autẽ Pædagogiã,id eſt,Pædagogi actionẽ,quatenus eſt Pædagogus, nõ aliud ſibi dicit proponere quam pueri qui ducitur & docetur ſalutẽ, ſicut imperatorem,militũ quibus imperat,& nauclerũ,nauis & vectorũ. Quomodo autẽ nauclerus ſeu gubernator nauis,vt nauẽ cõſeruet & vectores,vẽtis omnibus reſiſtit & tẽpeſtatibus:ita etiã noſter Pædagogus vt ſuorũ infantiũ prouideat ſaluti,humanis acriter reſiſtit legibus tanquã tempeſtatibus. Eæ autẽ ſunt leges quæ vel de Diis colendis latæ ſunt ab hominibus, vel quarũ authoritate impij pios,id eſt,fideles,ſunt perſecuti. Porro autẽ hic noſter Pædagogus,& quæ iuſtè à Deo petuntur ſuis impetrat,& tanquã bonus gubernator ſuperatis omnibus tẽpeſtatibus,infantes ſuos tanquã vectores inoffenſos ducit ad portũ ſalutis,nẽpe ad regnũ cælorũ. Non poſſunt enim mores patrij qui prætereunt & nõ diu durant,reſiſtere diuinæ vitæ inſtitutioni, cum ſit poſſeſſio quæ nõ poſſit auferri. Eſt autẽ Græcè elegans alluſio τῶν αἰθῶν & νόμων,quã lingua Latina nõ poteſt aſſequi. Eſt etiã ſatis lepidũ ac venuſtũ quod dicit Pædagogũ tenere clauũ,id eſt,aures, ne leges tanquã tẽpeſtates puerũ ad vitam impellant ſceleratã & flagitioſã,eumq; ſpiritu ſublatũ,nempe ſancto Spiritu,euehere in portũ. In eo autem eſt alluſio quòd ventis opponit ſpiritum,nempe πνεῦμα: πνεῦμα autem Græcè, & ventũ ſignificat & ſpiritum. [c] *Achillis quidem Pædagogum dicunt fuiſſe Phœnicem.* Poſtquam expoſuit Clemẽs quiſnam ſit Pædagogus & quænam Pædagogia,oſtenſurus qualiſnam ſit noſter Pædagogus, prius exponit qualiſnam fuerint aliquot veteres Pædagogi,vt cum noſtro Pædagogo collati nihil eſſe intelligantur. Primum autem adducit Phœnicem Amyntoris filium Achillis Pædagogum,qui ipſe dicit Achilli apud Homerum,ſe à patre eius Peleo ad Agamemnonem eſſe miſſum:cuius hæc ſunt verba,

Hom. 10. Iliad.

Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα
Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων.
Miſit méque ad eum quo te illa ego cuncta docerem,
Et bona verba loqui,præclara atque edere facta.

Ipſe autẽ Phœnix ad Peleum Achillis patrẽ venerat vt vitaret irã patris,qui ei valde erat infenſus,quòd à matre incitatus cõcubinæ eius ſtuprum intuliſſet. Et hoc eſt quod paulo poſt dicit Clemẽs; Sed Phœnix quidem inſano mulierum amore tenebatur. Deinde adducit Adraſtum filiorũ Crœſi Pędagogum, de quo vide Herodotum libro primo. Is cũ fratrẽ ſuum imprudẽs occidiſſet & à patre ſuo Gordia Phrigum Rege eſſet expulſus,ad Crœſum venit, à quo humaniter fuit exceptus,& ab eodem expiatus. Sed cum filij ſui nomine Attis curam dediſſet & cuſtodiam,quem ad venandum aprum qui omnẽ vaſtabat regionem erat ſecutus, & contigiſſet vt ferro è venabulo excuſſo imprudens Adraſtus eum occideret, ex eo tantum concepit dolorem vt ſibi manus afferret. Dicit itaq; Clemens eum Adraſtum fuiſſe exulem. Duos alios deinde recenſet Pædagogos, Alexandri Leonidam, Philippi Nauſithoum. Sed de Nauſithoo quidem quem Phillippi dicit fuiſſe Pędagogum, Pellei autem,nempe Philippi à Pella Macedonię vrbe ita dicti ebrietatis vitium non curaſſe, non memini me aliquid legere. Ebrietatis autem & bibacitatis vitio conſtat & patrem & filium laboraſſe,vt teſtatur Athenęus lib.x.cap.xi. Et quòd ebrietatis quidem vitio laborarit Alexander, ſolet culpa conferri in Pędagogum Leonidam. Quòd autem Philippus,Clemens adſcribit Nauſithoo. Sed hoc eorũ vitium exiſtimo patrię potius tribuendũ. Nam & Macedones & vicini eorum Thraces ſemper habiti ſunt bibaces. Sed nec ab eo vitio admodũ abhorruit Grecia,vnde etiam Græcari vocabulum eſt diuturno vſu ſatis tritum: Videtur autem Clemens qui dicit Leonidam Macedonis faſtum non reſecuiſſe,innuere,per Leonidã non ſtetiſſe quo minus frugi & modeſtus eſſet Alexander,qui propenſus erat ad faſtũ & animi elationem, tantũ abeſt,vt eum incitarit ad ebrietatem

ad ebrietatem,luxumque,& nimiã profusionem.Idem quoq; videtur sentire Plutarchus,qui dicit Leonidam aliquãdo reprehendisse Alexandrũ, quòd plus quam opus esset thuris adhiberet in sacrificando, perinde atq; si in eius potestatem venisset Arabia:cuius postea memorem Alexandrum, deuicta Arabia ingens thuris pondus ad eum misisse,eum nimiæ insimulantẽ parsimoniæ. Alium postea recenset nempe Alcibiadis Pædagogũ,nomine Zopyrum,cuius etiã meminit Plutarchus in Alcibiade, nomen quidem non silens,sed eius vitæ conditionẽ prætermittens,cùm tamen eũ ad libidinem esse propensissimũ apertè scriberet.Addit deinceps Pædagogum liberorum Themistoclis quẽ vocat Sicinnum. Sed de eo neq; apud Plutarchum,neq; apud vllum alium quidquam legi. Eum autem dicit Clemens ignauũ fuisse famulũ. Dicunt autẽ,inquit,eũ saltasse,& genus saltationis quæ Sicinnis dicitur inuenisse. Sicinnis autẽ,vt ait Athenæus,ab alijs Satyrica dicitur saltatio, vnde & Satyri Sicinnistæ nuncupati, quã Sicinnus excogitarit barbarus. Hæc Athenæus: Est autẽ satis verisimile hunc Sicinnũ,quẽ dicit Athenæus, fuisse Pędagogum liberorũ Themistoclis,quem ignauum famulũ fuisse dicit Clemens. De quatuor autem illis regijs Pædagogis apud Persas optimatim selectis,etsi diligenter inuestigarim,nihil inueni. Cætera autẽ quæ de Persis dicit Clemens,in promptu sunt apud Alex.ad Alexãdro in varijs locis,& cęteros qui scribũt de rebus Persicis, nẽpe quod sagittãdi artẽ discãt,coëant autẽ cũ matrib⁹ & sororibus,& multas ducant vxores,& concubinas habeãt innumerabiles.[d] *Noster autem Pædagogus sanctus Deus Iesus.* Postquã ostẽdit quales fuerint veteres quos citauit Pædagogi,nũc docet qualis sit noster Pędagogus,& quomodo se gesserit. Veteres quidẽ illi Pædagogi fuerũt vel exules, vel barbari, vel serui ignaui, & vel nõ rectè suo functi sunt officio,vel nõ eis rectè successit Pædagogia. Pædagogus verò noster qualis est? Nã exul, non barbarus,nõ seruus ignauus,sed sanctus Deus,Iesus,id est,Seruator,seu qui dat salutẽ,Verbum,nẽpe ipsa Dei sapientia. Deinde ne quis existimaret cum sit Deus,non facilẽ ad eum patere aditũ,cum dicit esse ducẽ humanæ naturæ,vt qui eam abducat ab erroribus,estque benignus & clemens,quod Grecè est φιλάνθρωπος,id est,amator hominis:sunt enim eius delicię esse cum filijs hominum. Quomodo autẽ se in suos gesserit pueros tam publicè quàm priuatim,tam in omnes,inquã,simul quã separatim in singulos,& spiritus sanctus docet per Scripturã,& ipse per se loquẽs in Scriptura, In solitudine & rerũ omniũ egestate totum populum Israëliticũ aluit,potauit, erudijt, & custodijt, sicut Aquila nidũ suũ protegit, & quos suos esse cognoscit,quos enim habet suspectos pro suis nõ admittit,sed eos expellit, suos passis alis suscipit & dorso vehit. Nam quo maiori odio habet fœtus adulterinos,eo maiori tenetur studio & desiderio eorũ quos agnoscit pro veris & suis. Hęc Pædagogi summã arguũt beneuolentiã,pueros suos nutrire,potare,erudire,& protegere: quæ quidẽ omnia illi tribuit Moyses in Scriptura loquens per sanctum Spiritum. Sunt autẽ illa omnia soli Domino, nempe Pædagogo accepta ferenda. Solus enim pueros suos ducit,nam nec ipse falsorũ Deorũ admittit societatem,nec inter pueros suos vllus est Deus alienus, cum Pædagogus se solum Deum velit coli & adorari.[e] *Is apparuit Abrahæ & dixit.* Postquam ostendit quemadmodũ publicè,nempe totius populi fuerit Pædagogus,de singulis nunc loquitur quorũ fuit Pædagogus. Atq; primum quidem ostendit eum Abrahæ fuisse Pædagogum. Quod autem dicit,gratus esto coram me,ita enim verti quod est apud Septuaginta εὐάρεστος,est Hebraicè התהלך לפני, id est,ambula coram Deo. Ambulare autẽ coram Deo, est phrasis Hebraica,qua significatur vacandum esse Dei cultui. Quod autem dicit, Et sis irreprehensibilis, arguit eum tanquã optimum pędagogũ,instituisse Abraham vt ita se gereret, vt nulla in eũ caderet reprehensio. Perfectus est autem qui nihil facit quod sit reprehendendum. Hinc est quod id quod Septuaginta verterunt, Et sis irreprehensibilis, vertit Hieronymus; Et esto perfectus. Quod autem Septuaginta verterunt Testamentum nempe διαθήκην, id Heronymus vertit fœdus. Nam vocabulum Hebraicum ברית significat & testamentũ & fœdus & pactum. Hoc autẽ fœdus & pactũ inter Deũ & Abrahamũ dicit Clemẽs esse societatẽ & cõmunicationẽ amicitię quę pręest & curã gerit. Nã Deo quidẽ cũ Abrahamo intercedebat amicitia,sed ea amicitia non erat tanquã inter pares, sed Abraham quidem Deus erat amicus,vt qui ei præesset, & tanquã Pædagogus eius curã gereret.[f] *Iacobi autem Pædagogus esse cernitur euidentissimè.* Alium adducit cui priuatim ac singulatim Pædagogus fuit Dominus, nempe Iacobum. Pædagogum autẽ eum fuisse ostendit, & ex eo quod dicat se eum in via custoditurum quocunq; iret,eumq; & ducturum & reducturum, est enim Pædagogi ducere & reducere: & ex eo quod cum ipso luctatus ad vitam ex virtute gerendam, & ad vitijs & inimico Diabolo resistendũ eum exercuerit. Qui enim solus cum Deo fuerit luctatus, is spiritualia nequitiæ (vt Diui Pauli vtar verbis) cum eis enim est nobis colluctatio, facile superabit, est autem hoc quoq; Pædagogi,pueros exercere,& vt sint ad luctã agiliores & paratiores, vngere, vt qui & Aliptarum & Pedotribarum fungantur officio. Quænam est autem illa hominis cum Iacobo colluctatio? Homo ille erat Dominus qui erat etiam eius Pædagogus. Hic Pædagogus cum puero suo Iacobo est colluctatus, vt qui ei duo magna proposuerit certamina, nempe & Dei contemplationem, & vitiorum fugam. Vicit autem Iacobus, vt qui & Dei visionem quantumuis difficilẽ sit assecutus,quantũ scilicet assequi potest captus hominis,& quæ cum eo pugnabãt vitia expugnauit. Sed tam præclarã assecuti victoriã fœmoris neruus emarcuit. Eo autẽ significatur effrenatã vim libidinis,& cõcupiscentiam in eo fuisse deiectã & prostratam. Nihil enim est quod vitia magis eneruet quã assidua Dei contemplatio. Solus autem idq; noctu Iacobus Deũ est contemplatus. Nã & qui Deũ contemplatur, is se ab omnibus separat mortalibus, sola sibi diuina proponẽs & cælestia,& eo tẽpore maximè contẽplatur,quod & piis ad contẽplandum, & flagitiosis ad vitijs fruendũ est aptissimũ,nẽpe noctu. Ex hac autẽ visione,& Dei contẽplatione, qui prius dicebatur Iacob,id est,luctator & supplantator,quod & fratrẽ Esau supplantasset,& benedictionem ei præripuisset,& acriter cũ vitiis depugnasset, appellatus est Israël,id est,homo Deũ videns, vt interpretatur Origenes,& D. Ambrosius. Porro autẽ ex hac visione salua facta est eius anima. Tũ demũ enim salua est quãdo viuit. Viuit aũt per Dei cognitionẽ,qui est ipsa vita: ad hãc aũt diuinã nõ peruenisset visionẽ,nisi ab ipso suo adiut⁹ fuisset Pędagogo qui est Verbũ,qui eũ duxit,incitauit,& instruxit ad exercita-

Cœlius antiq lib. cap. 4.

Athen. li. 14. cap. 12.

tionem. Eius autem nõ tunc quidem fuit ignotum, Dei enim nomen tetragrammaton prius ineffabile tunc demum licuit effari, quãdo à verbo suscepta carne nomen lõgè pulcherrimum, nempe Iesus, ei fuit impositum. [g] *Hic ipse Moysen quoq; docet fungi Pædagogi officio.* Moyses quidem veteris populi fuit Pædagogus, Christus autem noui, sed hanc pædagogiam nõ ex se habuit Moyses, sed Dominus eã ei cõmisit, qui lege data eũ docuit, quomodo esset & regendus & docendus populus. Moyses ergo non sua authoritate, nec suis, sed Christi, vt ita dicam auspiciis, veteris populi fuit Pædagogus. Christus autẽ per se, nõ per vllum alium, & facie ad faciẽ, vt qui esset aspectabilis, videretq; & videretur, fuit dux & Pædagogus noui populi, nẽpe Christiani. Quo fit vt in vtroq; nempe & in veteri & in nouo Testamẽto fuerit Christus Pædagogus. Sed in veteri, per Moysen, in nouo autem per se. Quodquidẽ est adeo verũ, vt & Moyses sit Pædagogus per Christum qui eũ constituit, & ipsa lex quã à Deo accepit, sit Pædagogus ad Christum, vt & cuius præcepta à Christo essent perficienda & adimplenda, cæremoniæq; & sacrificia, tã eorum quæ gessit in terris, quàm eius sacramentorum, & vnici & æterni sacrificij essent vmbræ & figuræ. Quodquidẽ significabat Angelus ille qui Moysen præcedebat. Nam Angelus qui idem est quod nuncius, innuebat prædici per Moysen futurum Verbi in Euangelio potestatem, conseruabat autẽ Domini authoritatem & dignitatẽ. Non enim eius qui mittitur, sed eius qui mittit authoritatis & dignitatis habetur ratio. Qui ergo à Verbo mittebatur Angelus vt Moysen præcederet, Verbo eũ mittenti suã conseruabat dignitatem & authoritatem. Atq; habebat quidẽ Moyses vt qui esset Pædagogus, à verbo sibi mandatam iurisdictionem. Est enim Pædagogi castigare. Sed cum idem verbũ sit, & Pædagogus & Iudex, tanquam Pædagogus quidem monet vt pareant, eorum saluti consulens, non vult enim mortẽ peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat, & ideo eorũ peccata proponit ante oculos, vt caueãt ne peccent & peccasse eos pœniteat. Quod si non pœniteant, in futuro iudicio quas merẽtur dabũt pœnas. Neque verò sua tantum eis proponit peccata, sed etiã aliorum, vt metu pœnę desistant peccare. Cuiusmodi autẽ sunt ea à quibus deterret peccata, ostendit exẽplo eorũ quæ egregius ille Pædagogus Iacobus mox è viuis excessurus dixit cõuocatis suis filijs, de Simeone & Leui qui vt raptã à Sichem sororẽ vlciscerẽtur, & Sichem ipsum & Sichimitas omnes occiderũt, & vrbẽ euerterunt. Sunt autem eiusmodi crimina planè lætalia. Est autem hic animaduertendũ quòd id quod Septuaginta verterunt, Tauri neruos preciderunt, significantes cæsum fuisse Sichem, Diuus Hieronymus verterit, murum suffoderunt, id est, vrbẽ euerterũt. Nec mirum, cum vocabulũ Hebræum, quod est πλύνομεν, inter cætera significata, & taurũ & murum significet. [h] *Quis ergo nos eo benignius & humanius erudierit.* Hunc locum ita conclusit, vt dicat Pędagogũ benignè & humaniter erudire. Sed quoniã idem est Pædagogus in veteri & in nouo Testamento, nec tamen eodem modo se gerit in vtroque, ostendit quodnã sit eius discrimen in veteri & nouo. In veteri, lex erudiebat cum metu, nã metu pœnæ deterrebat à vitiis, & licet vtrobiq; esset idẽ Pædagogus, nempe verbũ, in veteri tamen præcedebat Angelus, adeo vt verbũ quodammodo esset Angelus, nempe id sub cuius specie diuina Verbi latebat essentia. In nouo autẽ Verbum genitum, vt quod carnem suscepisset, & quod non erat amplius Iesus mysticus, id est, latens in mysterio sub diuersis figuris, vt aliquãdo in rubo sub specie ignis, aliquando in viri forma; aliquãdo interdiu in columna nubis, noctu verò in columna ignis, sed euidenter apparens: in lucẽ enim editus visus est in terris, & conuersatus cũ hominibus, nõ homines minis terruit, sed beneficiis allexit amoréq; & beneuolentia complectens, dedit pulcherrima documenta & præcepta charitatis. Iam verò cũ etiã in veteri Testamento, in quo terretur populus, non desint multis in locis præcepta charitatis, cuiusmodi sunt ea quæ citauit ex Psalmis & prophetis, quò fit vt etiã in veteri Testamento sit nouũ, non est quod nouo Testamẽto exprobretur verbi nouitas, cũ eadem nouitas sit etiã impressa in literis veteris Testamenti: vtrobiq; enim est idem Verbũ & idem spiritus, licet pro varietate temporũ aliquando diuersa fuerint pręcepta, in iis maximè quæ pertinent ad iudicia cæremonias & sacrificia, quæ noui Testamenti fuerunt vmbræ & figuræ quæ quidẽ cessarũt exorta veritate. [i] *Sed Dominus quoq; dicit in Hieremia.* Hæc prophetia quidẽ est de Hieremia, sed vult Clemẽs eam intelligi de iis qui sunt à Deo præcogniti & prædestinati ad fidem. Quæ quidẽ Dei præcognitio & prædestinatio, cum fuisset cõpleta post Christi aduentum, qui præsciti & prædestinati fuerãt, dicti sunt pueri & infantes: vt qui recens nati sint ad salutem, & Christum habeant Pædagogũ. Quod cùm prædicit Hieremias, significat probro non esse dandam infantis & pueri appellationem. Nouũ certè non est dicendum Euangelium quod ante mundi constitutionem fuit præcognitum, licet possit dici nouum, vt quod nouissimis temporibus fuerit prædicatũ. Sed nec lex veteris testamẽti est præstantior Euangelio. Vtrumque quidem est gratia, vt quæ sit gratis data; sed legis gratia, licet à Deo data, per Moysen tamen eius seruum fuit data, quo fit vt ea magna ex parte versetur circa temporalia, & sit temporalis. Promissa quidem fuerat Abrahæ terra fluens lacte & melle, ad quam contendebat etiam Moyses, licet ad eam nõ peruenerit, ad eam autem peruenit populus Israëliticus, nõ à Moyse ductus, sed à Iesu Naue quem dicimus Iosue, qui nobis repræsentabat Iesum ad terram viuentiũ nos deducturũ, quæ verè erat terra promissionis. Gratia autem Euangelij, non data est per Moysen, licet ea quoq; à Deo sit data, sed facta est per Iesum. Ea non cõsistit in pinguedine & vbertate terræ fluentis lacte & melle, non in bonis tẽporalibus quæ à Deo quidem dantur, fluxa autẽ sunt & caduca, sed in vitæ æternitate quæ itidem datur à Deo, sed facta est per Iesum, qui Diaboli mortisque tyrannidem, peccatis deletis, per mortem suam destruẽs æternam vitã, est fabricatus, quæ dum mors regnaret esse minimè potuit. Non solum autem æterna illa gratia, nempe vita æterna, facta est per Iesum, sed etiam veritas. Nam cùm sub lege omnia Hebræis cõtingerent in vmbris & figuris, eæ cùm Iesus aduenisset cessarunt, & facta est veritas. Vera enim fuerunt, & non solum significantia, sed verè etiam efficientia fuerunt sacramenta, & in locum tot sacrificiorum successit vnicum verũ Christi præsentis & peccata expiantis sacrificium. Est autem animaduertendum non dixisse Scripturam, fuit veritas, sed facta est: semper enim fuit imò verò est ipsa veritatis essentia, quæ est ipse Deus, sed non semper fuit quod factum est à veritate nempe ipsum opus, quod æternum dicitur, vel

Galat. 3.

Genes. 49.

citur, vel quod factum sit vt esset sempiternum, vel quod ei semper adsit qui operatur. Non me fugit multos hunc locum Ioannis aliter exposuisse: sed mihi visus est Clemens sic intellexisse. De eo autem aliis relinquo iudicium.

Aduersus eos qui existimant eum non esse bonum qui est iustus. Cap. VIII.

HIc [a] exoriuntur aliqui, qui dicunt non esse bonum Dominum, propter virgam & minas, & timorem: neque Scripturam audientes quæ sic dicit: Et qui timet Dominum conuertetur ad cor suum; & obliti, quod est maximum, eius benignitatis, qui propter nos homo factus est. Quinetiam familiarius eum propheta precatur per hæc verba: Memento nostri, quoniam puluis sumus, hoc est, Miserere nostri, quoniam carnis imbecillitatem tu ipse eam passus, es expertus. Ea ergo ratione optimus, & nulli reprehensioni obnoxius pædagogus est Dominus, qui propter insignem benignitatem & clementiam vniuscuiusque hominum naturæ miseretur. Nihil enim esset quod odit Dominus: non enim aliquid quidem odit, vult autem id esse quod odit. Neque verò vult aliquid non esse, est autem causa vt sit id quod vult non esse. Sed neque non vult aliquid quidem non esse, id verò est. Si quid ergo odit Verbum, id vult non esse. Nihil est autem, cuius non Deus causam, quod id sit, præbeat. Nihil ergo odit Deus. Sed neque Verbum: vtrumque enim vnum est, nempe Deus. Dixit enim: In principio erat Verbum, & Verbum erat in Deo, & Deus erat Verbum. Quòd si nihil odit eorum quæ facta sunt ab ipso, restat vt id diligat: Longè autem plus quàm alia iurè hominem diligit, qui est pulcherrimum animal eorum quæ ab ipso effecta sunt, pietatéque ac religione præditum. Hominem ergo diligit Deus, ergo Verbum etiam hominem diligit. Qui autem aliquid diligit, ei vult prodesse. Quod autem prodest, eo quod non prodest vtique fuerit præstantius. Præstantius autem bono nihil est, prodest ergo quod bonum est. Constat autem Deum esse bonum. Deus ergo prodest. Bonum autem quatenus bonum est, nihil aliud facit quàm prodest. Deus ergo prodest in omnibus. Et non homini quidem in aliqua re prodest? non autem eius curam gerit? Neque quidem eius curam gerit? non autem est etiam de eo solicitus? Est autem præstantius quod sua sponte prodest, quàm quod non sua sponte. Deo autem nihil est præstantius. Nec est aliud sua sponte prodesse, quàm esse de homine solicitum. Deus ergo curam gerit hominis, & de eo est solicitus. Id autem reipsa ostendit, cum Verbo eum erudiat, quod est verus & germanus adiutor Dei in homines beneuolentiæ. Bonum autem esse dicitur, non eò quòd virtutem habeat: quandoquidem iustitia quoque bonum esse dicitur, non quod habeat virtutem, ipsa enim est virtus, sed quod ipsa ex se & per se bona sit. Dicitur etiam alio modo bonum, id quod est vtile non eo quod delectet, sed eo quod prosit. Quæ quidem omnia est iustitia, bonum & vt virtus, & vt per se eligenda, & vt quæ non delectet. Non enim iudicat ad gratiam, sed pro vniuscuiusque meritis distribuit. Id autem quod est vtile, sequitur id quod prodest. Per omnes ergo partes per quas bonum dijudicatur, iustitia quoque boni figuram ac haracterem suscipit: sunt enim inter se æquales & similes. Bonum est ergo iustitia. [b] Quomodo ergo inquiunt, si Dominus homines diligit, & bonus est, irascitur & punit? Necesse est ergo de ijs quàm fieri poterit breuissimè disserere: est enim hæc tractatio aliqua ex parte conducibilis, ad rectam puerorum eductionem necessarij auxilij locum tenens. Multæ enim animi affectiones curantur supplicio, & præceptorum austeriorum iussu, atque etiam per doctrinam nonnullarum speculationum. Est autem reprehensio veluti quædam chirurgia affectionum animæ. A veritate autem abscessus sunt affectiones, quas sectione diuidentem oportet coarguere. Medicamentorum autem potioni aut applicationi est similis exprobrato, quæ resoluit affectio-

Eccles. 21.
Iob. 10.
Psal. 102.
Sapient. 11.
Ioan. 1.
Matth. 6.
Abscessus Græcè est ἀπόστασις, hoc est apostema, siue humorum abscessus.

nes quæ iam occalluerunt, impudicæque & libidinosæ vitæ sordes expurgat, fastúsque ac superbiæ carnes quæ excreuerunt, exæquat, sanum ac verum hominem exæquans & restituens. Iam vero admonitio est veluti quædam diæta ægrotantis animæ, quæ sunt sumenda consulens, & quæ non sunt, prohibens. Hæc autem omnia tendunt ad salutem & sanitatem æternam. Quinetiam dux exercitus, cùm in eos qui maleficium admiserunt, & mulctis pecuniarijs, & pœnis quæ cum vinculis & extrema ignominia ad corpus vsque peruadunt, animaduertit, & nonnullos etiam nonnunquam morte punit, finem habet id quod bonum est, vt qui eius imperio parent duces admoneantur. Ita etiam magnus ille Imperator vniuersorum dux Verbum, eos qui præter suam legem effrænatiori impetu feruntur, & aurigæ non parent, vt à seruitute & errore, & ab aduersarij captiuitate liberentur, vt animi perturbationes coërceant admonens, ad sacram reipublicæ concordiam eos pacificè deducens. Quomodo ergo orationi suasoriæ adiunctum est genus exhortatorium & consolatorium, ita etiam laudatorio vituperatorium & exprobratorium. Est autem hoc genus ars quædam absterforia. Hebr. 12. *Beneuolentiæ autem, non odij signum est, reprehendere. Ambo enim probrum obijciunt, & amicus & inimicus: sed inimicus quidem irridens, amicus autem benè volens. Non ergo propter odium Dominus homines maledictis incessit, quos cùm propter nostra ipsorum scelera licuisset perdere, ipse pro nobis passus est. Pædagogus enim, vt qui sit bonus, admodum artificiosè vel per maledictum ad vituperandum irrepit, maledicto tanquam flagello mentis socordiam excitans. Rursus autem eosdem vicissim conatur adhortari. Quos enim laus non mouet, incitat vituperatio: & quos tanquam mortuos vituperatio non excitauit ad salutem, eos ad veritatem expergefacit maledictum. Flagella enim & maledicta in omni tempore sapientiæ.* Eccles. 22. *Qui testam conglutinat, & stultum docet, ad sensum, inquit, terram ducit & eum qui est desperatus acuit ad prudentiam. Propterea apertè subiunxit: Excitans dormientem à profundo somno, qui est ex alijs maximè morti similis. Porrò autem ipse de seipso apertissimè exponit, multiplicem multisque modis vtilem culturam allegoricè significans, quando dixit:* Ioan. 15. *Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est. Deinde rursus subiunxit. Omnis palmes in me non ferens fructum, tollit ipsum, & quidquid fructum fert expurgat, vt amplius fructus ferat. Sylueseit enim vitis nisi putetur: ita etiam homo. Luxuriantes autem adnatásque propagines, Verbum qui est gladius, expurgat, cogens appetitiones ne fructum ferre desiderent. Eorum autem qui peccant increpatio habet scopum salutem, Verbo se concinnè applicante pro proprijs vniuscuiusque moribus, & alicubi quidem vehementi & intenso, alicubi autem laxo & remisso. Apertissimè itaque dictum est per Moysen:* Deut. 8. *Bono estote animo, vt vos tentet accessit Deus, vt sit timor eius in vobis, vt non peccetis.* [c] *Hinc pulchrè quoque Plato cùm didicisset: Omnibus enim, inquit, reuera bene fit qui dant pœnas: iuuantur enim dum eis punitis melior euadit anima. Si qui autem corriguntur, ijs à iusto bene fit; etiam ex sententia Platonis constat bonum esse quod iustum est. Ipse ergo timor prodest, & vt hominibus benè esset inuentus est: quoniam spiritus timens Dominum viuet. Spes enim est in eum qui ipsos saluos facit. Hic ipse autem, Verbum inquam, qui pœnas imponit, est iudex. De quo dicit etiam Esaias:* Esaie 43. *Dominus tradidit ipsum peccatis nostris, peccatorum scilicet correctorem & directorem: & ideo solus hic potest peccata nostra remittere, noster à Patre vniuersorum constitutus Pædagogus, qui solus ab obedientia potest discernere inobedientiam. Qui autem minatur, apertè ostendit se nihil mali velle facere; neque ea quæ minatur exequi, sed incusso timore impetum ad peccata reprimit, & suam in homines beneuolentiam ostendit adhuc differens, & ostendens qualia sunt passuri si peccatores permaneant. Non autem sicut serpens statim infixus momordit. Bonus est ergo Deus.* [d] *Atque ipse*

quidem

quidem Dominus sermone ante factum sæpe vtitur. Sagittæ meæ, inquit, conficient ipsos, Deut. 32. *consumpti fame & morsu auium, & neruorum in ceruicem conuulsio immedicabilis. Dentes bestiarum immittam in ipsos cum ira serpentium super terram, foris filiis eos orbabit gladius, & ex promptuariis metus. Non enim Deus irascitur, vt nonnullis visum est, sed per suam in homines beneuolentiam à plurimis quidem abstinere hortatur, omnia autem quæ sunt agenda indicat. Bona autem est hæc ars, terrere ne peccemus. Timor enim Domini peccata extrudit. Qui est autem sine timore, non poterit iustificari, inquit Scriptura. Deus* Eccles. 1. *autem non ex ira irrogat supplicium, sed quod iustum est considerat, nempe quod non expediat propter nos prætermitti quod iustum est. Vnusquisque autem nostrûm supplicium eligit, cùm sponte peccat. culpa est autem eius qui eligit: in Deum autem nequit conferri culpa. Si autem iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? Nunquid est* Rom. 3. *Deus iniustus qui infert iram? Absit. Dicit itaque minans: Acuam gladium meum, & apprehendet iudicium manus mea, & ipse retribuam eius inimicis, & iis qui oderunt me* Deut. 32. *retribuam. Inebriabo sagittas meas sanguine, & gladius meus comedet carnes à sanguine vulneratorum. Hîc ergo est apertum, quòd qui non sunt inimici veritati, neque verbum oderunt, suam ipsorum salutem odio non habuerint, inimicitiarum autem pœnas effugerint. Corona itaque sapientiæ, inquit sapientia, timor Domini.*[e] *Apertissimè autem per* Eccles. 1. *Amos Prophetam sui consilij rationem Verbum significauit: Euerti vos, dicens, sicut Deus* Amos. 4. *euertit Sodomam & Gomorram, & fuistis sicut torris extractus ab igne, & ne sic quidem ad me conuersi estis, dicit Dominus. Videte quomodo Deus propter suam bonitatem requirit pœnitentiam: & in ipsa minarum intentione tacitè ostendit suam in homines beneuolentiam: Auertam, inquit, faciem meam ab ipsis, & ostendam quid erit ipsis. Vbi enim Domini facies respicit, illic est pax & exultatio. Vbi autem faciem auertit, ingreditur vitium. Non vult ergo mala intueri: est enim bonus: sed cùm ipse oculos auerterit, sua sponte propter humanam infidelitatem ortum habet vitium.*[f] *Vide ergo, inquit Paulus, bonitatem* Rom. 11. *& seueritatem Dei. In eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate, hoc est, fide in Christum. Eum autem qui est bonus, quatenus est bonus, sequitur odium vitij. Et ideo fatebor quidem eum castigare infideles. Castigatio enim est bono & vtilitati eius qui castigatur: est enim eius qui resistit correctio: vlcisci autem non vult. Est autem vltio, redditio mali quod emittitur ad vltionem eius qui vlcis-* τιμωρεῖσθαι. *scitur. Vlcisci autem non desiderauerit, qui pro iis qui nobis faciunt iniuriam nos orare docuit.*[g] *Sed quod bonus quidem sit Deus, omnes confitentur. Quod autem idem quoque Deus iustus sit, non est mihi opus pluribus verbis, si euangelicam Domini vocem adduxero.* Math. 5. *Vnum quidem ipsum dicit: Vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, vt &* Ioan. 17. *ipsi in nobis vnum sint: vt etiam mundus credat quòd tu me miseris. Et ego gloriam quam tu dedisti mihi, dedi eis, vt vnum sint, sicut nos vnum sumus: ego in ipsis, & tu in me, vt sint perfecti in vnum. Vnum autem est Deus, & vltra vnum, & supra ipsam vnitatem. Et ideò particula illa, Tu, demonstratiuam habens emphasim, eum qui verè solus est, qui fuit, & est, & erit, Deum ostendit. In quibus tribus nominibus ponitur vnum nomen, nempe Ens. Quod autem is ipse qui solus est Deus, ipse quoque sit solus & verè iustus, in* ὁ ὤν. *ipso testabitur Dominus euangelio, dicens: Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi ego sum,* Ibidem. *illi quoque mecum sint, vt contemplentur gloriam meam quam dedisti mihi, quòd dilexisti me ante constitutionem mundi. Pater iuste, & mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & illi cognouerunt, quòd tu me miseris, & notum eis feci ijs nomen tuum, & notum faciam. Hic est qui reddit peccata patrum in filios ijs qui oderunt, & faciens miseri-* Exod. 20. *cordiam iis qui diligunt. Qui enim hos quidem statuit à dextris, illos verò à sinistris, qua-*

*tenus quidem Pater qui est bonus mente concipitur, id solum quod est bonus est appellatus:
quatenus verò qui est Filius verbum eius est in Patre, iustus appellatur ex mutua quæ est
Prou 31. inter se relatione & habitudine, vt sit dilectionis æqualitate diuersum nomen potentiæ: Vi-
rum, inquit, secundum opera sua iudicabit, cùm bonæ statêræ faciem iustitiæ Iesum Deus
nobis notum fecerit, per quem, tanquam ex æquali trutina, Deum quoque cognouimus.
Sap.6. Eccl 5.18. De eo quoque apertè dicit Sapientia: Misericordia enim & ira cum ipso. Dominus enim
his vtrisque solus est potens, iram effundans ad propiciationem ex magna sua misericordia.
Ita etiam eius reprehensio: misericordiæ enim & reprehensionis scopus est salus eorum qui
reprehenduntur. Iam vero quod bonus sit idem Deus & Pater Domini nostri Iesu Chri-
sti, idem Verbum rursus confitebitur, dicens eum esse bonum in ingratos & in improbos:
Matth 5. & præterea dum dicit: Estote misericordes, sicut Pater vester est misericors. quinetiam
Marc. 10. quando dicit apertè: Nemo bonus nisi pater meus qui est in cælis. Deinde rursus: Pater,
Matth. 5. Ibidem. inquit, solem suum splendescere facit super omnes.[h] Hic notandum est, quod Patrem suum
qui est bonus, opificem quoque & creatorem esse confitetur. Quòd autem iustus sit crea-
tor, nulla est controuersia. Et rursus: Pater meus, inquit, pluit super iustos & iniustos: &
quatenus quidem pluit, est aquarum & nubium opifex: quatenus autem super omnes,
iure est eius quoque virtutis æquilibrium. Tanquam bonus autem, super iustos & iniu-
stos, similiter.[i] Apertissimè ergo vnum & eundem esse Deum ratiocinatione colligimus,
Psal 8. hoc modo: Videbo cælos opera digitorum tuorum: &, Qui creauit cælos, in cælis habitat:
Ibidem 2. &, Cælum sedes tua, Spiritus sanctus cecinit. Dominus autem dicit in precatione: Pater
Ibidem 10. Ibid 101. Isaia 66. noster qui es in cælis. Cæli autem sunt eius qui mundum creauit. Contradici ergo non po-
test, quin Dominus sit filius opificis. Quòd si apud omnes constat iustum esse crea-
Matth. 6. torem: opificis autem filius est Dominus, eius ergo qui est iustus, filius, est Dominus.
Rom.3. Quocirca Paulus quoque dicit: Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est. Et
rursus: vt magis Deum censeas: Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes cre-
dentes. Non est enim distinctio. Et præterea veritati ferens testimonium paulò pòst sub-
Ibid.7. iungit: Intollerantia Dei ad ostensionem quòd sit idem iustus, & iustificans eum qui est ex
fide, Iesus. Quod autem iustum est id bonum esse, nosse videtur qui dicis: Quare lex qui-
dem sancta, & præceptum sanctum, & iustum, & bonum est: in eadem potestate vtrun-
que nomen collocans. Atqui nullus est etiam bonus nisi Pater eius. Idem est ergo pater eius,
Matth.11. qui cùm vnum sit, multis significatur potestatibus. Et hoc sibi volebat illud: Nemo nouit
Patrem, qui quidem ipse erat omnia priusquam veniret Filius: vt sit veritate apertum,
quòd qui est vniuersorum Deus, vnus solus sit bonus, iustus, opifex, Filius: in Patre, cui
gloria in secula seculorum, Amen.[k] Sed neque à salutari verbo est alienum, dum alicu-
ius cura geritur maledicere. Nam hoc quoque est medicamentum diuinæ benignitatis, ex
quo efflorescit rubor pudoris, & ad peccandum subit verecundiæ. Si enim oportet vitupera-
re, oportet etiam maledicere. Quo in loco animam, quæ dolere desiit, tempus est non letali-
ter sauciare, sed salubriter exiguo dolore lucrantem mortem æternam. In pædagogia au-
tem eius magna est sapientia, & varia est eius administrationis ratio ad salutem. Bonis
enim fert testimonium pædagogus. Vocatos autem euocat ad meliora, & eos qui ad iniu-
riam faciendam properant, ab impetu auertit: iubet autem traduci ad vitam meliorem.
Nam quod non est alterum, quod est absque testimonio, ab eo cui fertur testimonium, &
gratia est maxima, quæ proficiscitur ex testimonio. Porro autem iræ quoque affectio, si ita
vocanda sit eius admonitio, est benignitatis & beneuolentiæ erga homines, cùm Deus ad
affectiones descendat propter hominem, propter quem Verbum Dei homo factum est.*

COMMEN-

COMMENTARIVS IN CAP. VIII.

[a] Hic *exoriuntur aliqui, qui dicunt*. Cùm dixisset Pædagogum Dominum nostrum non solum docere & admonere, sed etiam castigare & punire, venit illi in mentem quorundam hęreticorum, nempe Marcionistarum, qui Deum quidem legis dicebant esse iustum quòd puniret, Euangelij autem, bonum, quod in suos benignus esset & clemens. Quod si noster Pædagogus in castigandis & puniendis suis pueris esset seuerus, futurum itidem vt dicerent, eum quidem esse iustum, sed non bonum. Atq; aduersus Marcionistas quidem doctissimè scripsit Tertullianus: & cuiusmodi esset eorum hæresis, legi potest apud Theodoretum Cyrensem Episcopum in libro de hæreticorum fabulis. De iis etiam intelligit doctissimi magistri, doctissimus discipulus, nempe Origenes, qui sic scribit in Numerorum caput xvj. Verum quoniã in hos peruenies locos, volui de bonitate Dei admonere discipulos Christi, ne quis forte vestrum ab hęreticis cõturbetur, si quando certamen inciderit illis dicentibus quòd Deus legis non est bonus; sed iustus, & Moysis lex non bonitatem continet, sed iustitiam. Videant ergo qui Deum pariter criminantur & legem, quomodo Moyses ipse & Aaron priores fecerũt, hoc quod postmodum Euangelium docuit. Ecce diligit Moyses inimicos, & orat pro persecutorib' suis, quod vtiq; Christ' fieri in Euangeliis docet Matth. 5. &c. Probaturus ergo Clemens, quòd Dominus noster Iesus pro nobis Verbum caro factus, qui in nos tanta benignitate est vsus, vt pro nobis homo fieret, non ideo non est bonus quod castiget & puniat vt iustus, hac ratione vtitur & methodo, Deus nihil odit eorum quæ creauit: nam si odisset, nõ esset, quidquid enim est ab eo quòd sit causam habet: Si non odit, diligit: Si autem Deus diligit, diligit etiam verbum. Vnũ enim & idem est Deus & Verbũ. Verbũ enim est apud Deũ, & Deus est Verbũ. Plus autem quam cætera omnia diligit hominem, vt qui sit pietate præditus ac religione. Qui autẽ diligit, vult prodesse. Qui vult prodesse, curam gerit, & est solicitus. Curam autẽ gerit & est solicitus, vt qui sit bonus. Bonus autem dicitur, non vt qui iusto aduersetur, & tanquam virtute præditus: nam ipsa quoq; iustitia est virtus, sed vt qui habeat bonum seu bonitatẽ. Nam & bonum est quod est per se honestum, & quod est vtile, & quod delectat. Has omnes boni partes in se habet iustitia. Quòd si fortè nõ habeat eam boni partem quæ delectat, non ideo nõ est bona cùm cæteras habeat. Ex quo sequitur necessariò effici, vt qui est iustus, sit etiam bonus, & qui est bonus sit iustus, & bonum sit iustitia. [b] *Quomodo ergo inquiunt*. Respõdens ad interrogationẽ hæreticorum qui rogãt, quomodo Deus diligit si irascitur & punit, affert ea quę fuit à chirurgis & medicis ad sanandos morbos, & propulsandas malas corporis affectiones, quę ad patiendum sunt quidem aspera & molesta, bono autem sunt laborantibus. Chirurgorum enim sectioni, & medicorum medicamentorum potioni & applicationi assimilat repræhensionẽ, exprobrationem, admonitionem quæ tendunt ad æternam salutẽ & sanitatem eorum, quorũ sunt ægri & perturbationibus agitati animi. Sunt autem perpetuæ metaphoræ sumptæ à Chirurgis & Medicis, ex quibus vna est abscessus, qui Græcè est ἀπόςασις, aliás ἀπόστημα. Ita autem vocat sectã vel hæresim, qua à toto corpore separatus, in vnum locum cogitur humor prauè & impiè. Eam autem affectionem dicit sectione diuidendã & coarguendam. [c] *Hinc pulchrè quoq; Plato*. Hæc sunt verba Platonis in Gorgia quæ nos sic latinè vertimus: Conuenit autẽ cuilibet qui est in supplicio, vt dum ab alio rectè punitur, aut fiat melior & iuuetur, aut aliis sit exemplo, vt alij videntes patientẽ quæ patitur timentes, reddãtur meliores. Ex his infert ex sentẽtia Platonis, quod iustũ est esse bonum, & timorem esse inuentũ, vt prodesset hominibus. Quo fit vt Pædagogus noster qui ipse quoq; est Iudex à Deo constitutus, Verbum, inquam, homo factum, & si est Iustus & puniat, sit bonus. Is autẽ cũ sit Iudex, vt potest damnare, ita etiã potest sua authoritate solus peccata remittere. Nã Sacerdotes qui remittunt, nõ sua, sed eis ab ipso mandata funguntur authoritate. Meritò autẽ solus peccata remittit, qui solus discernit peccata quæ procedũt ab inobedientia. Nõ peccat autẽ qui Dei paret præceptis. Ipse quoq; Iudex non statim cõdemnat, nec est eius scopus statim malefacere, vt serpẽs infixus statim mordet, sed minatur deterrens à peccatis, ostendẽs quæ sint passuri, nisi Deut. 32. eos peccasse pœniteat. Niniuitis quidẽ certè minatus, & eos induxit ad pœnitentiã, & suam de Niniues Orig. 2. in excidio reuocauit sententiã. [d] *Atq; ipse quidẽ Dominus sermone ante factum sæpe vtitur*. In Deũ quidẽ ira non 2. ca. Genes. cadit, nec vlla animi perturbatio, sed in scriptura dicitur Deus irasci, quando aliquid iniustũ à nobis geri indicat. Sed nec ad puniendũ more humano repentino fertur impetu, sed quæ facturus est, aut quæ futuræ sunt pœnæ prædicit, vt à peccatis abstineatur, & eorũ sit pœnitentia. Timorẽ enim nobis incutit qui expellit peccata, & sine quo nemo potest iustificari. Iustus enim non est qui Deũ non timet. Nã etsi timori successerit charitas, quæ efficit vt nõ amplius propter metũ pœnæ peccemus, à viro tamen bono abesse nõ potest metus, qui persuadet vt propter Deum qui nos vult esse saluos, & cui omnia debemus, caueamus peccare: Nec perfecta charitas eum expellit timorem qui inducit ad obedientiam, sed eũ qui nec peccet solam sibi proponit pœnam, non autem Dei amorem: Deus autem pœnam non irrogat propter iram, sed propter iustitiam. Eam autẽ pœnam sua culpa sibi accersit, atq; adeo eligit homo, qui cũ sit libero præditus arbitrio, sua sponte peccat. In Deum autẽ tantum abest, vt vlla possit conferri culpa, vt iniquitatis punitio eius commendet iustitiam, quæ ne prætermittatur, ipsius quoque qui punitur interest. Quo fit vt etiam lubenter eam subeant, qui suam amant salutẽ, & Verbum non oderunt. Corona itaq; sapientiæ, inquit sapientia, timor Domini: Sapientiæ nihil maius affert ornamentum, quàm timor Eccles. 1. Domini. Non quantumuis præclarum sit hominis ingenium, & quantacumq; sit intelligentia, si is procliuis sit ad vitium, nec eum à scelere reprimat ac reuocet pietas ac religio, nullũ est eius vitæ decus, nec honor, nec sapientia tam est appellãda, quàm calliditas & malitia. [e] *Apertissimè autem per Amos Prophetã*. Hũc locũ Prophetæ Amos sic exponit Diuus Hieronymus; Subuerti vos sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorrhã, & facti estis quasi torris raptus de incẽdio, & non rediistis ad me, dicit Dominus. Idcirco hæc faciam tibi ô Israël, vt qui præterita contempsisti, saltẽ ad ea quæ illaturus sum corrigaris. Cùmq; dixerit; Hæc faciam tibi, quid facturus sit tacet, vt dum ad singula pœnarũ genera pendet incer-

tus,quæ ideo terribiliora sunt,quia omnia suspicantur,agat pœnitentiam ne Deus inferat quæ minatur: Hæc Hieronymus; Est ergo Dei consilium & scopus in minando, vt ij quibus minatur agant pœnitentiam, nec eis minatur quod eis male vult, imò verò in ipsarum minarum intentione est beneuolentia. Non enim ad mala quæ minatur,ideo aspicit,vt ea inferat,cùm sit bonus,sed vt intelligant quod si ipse auertat faciem suam,quòd eis minatur,omnia eis malè sint cessura. Nam quando Dei facies nos aspicit, & nos suo tuetur præsidio,in nobis est virtus,& ea de causa inest pax & exultatio. Quando autem auertit faciem,nec nos suo dignatur auxilio,propter nostram nequitiam subit vitium,& cum eo mala omnia. Non subit autem vitium & mala quæ inde oriuntur, quod Deus id velit fieri: non est enim Deus author mali: sed cùm Deus faciem auertit,& nostra culpa nos amplius sua non dignatur gratia, sine qua nihil possumus facere, libero nostro relicto arbitrio,nostra spōte in vitium incidimus. Hoc autem vsuuenit propter humanam infidelitatem,vt qui Deo non credamus, nec eius præceptis pareamus. [f] *Vide ergo, inquit Paulus.* Deus cum sit bonus,odit vitium. Qui autem odit vitium castigat,non autem vlciscitur. Differūt autē castigare,& vlcisci. Castigare enim est eū punire qui peccauit,& eū qui non est rectus dirigere ad rectitudinem. Quo fit vt castigatio sit bono eius qui castigatur,non eius qui castigat. Vlcisci autem est malum cuipiam illatum reddere: vltio autem non sibi proponit bonum eius quem vlciscitur, sed eius qui vlciscitur. Vlciscens enim non aliud quam vt parem referens gratiam suum impleat desiderium,quodquidem existimat sibi esse conducibile. Deus autem castigat,non autem vlciscitur,& permittit quidem castigationem,tantum autem abest vt permittat vltionem,vt nos etiam iubeat orare pro iis qui nobis fecerunt iniuriam. [g] *Sed quod bonus quidem sit Deus omnes confitentur.* Deus est & bonus,& iustus,& clemens,& seuerus,habita ratione diuersitatis temporum, & actionum quæ fiunt ab hominibus. In eos quidem qui peccant,iustus est & seuerus: in eos autem qui rectè viuunt in fide permanentes, bonus,benignus,& clemens. Cùm autem sit vnus solus Deus,atq; adeò vnum,& vltra vnum,atq; adeo supra vnitatem,vt qui sit simplicissimus,& nec cum materia cōcretus,nec ab ea abstractus,& per se sit solus & nec vnionem suscipiat, nec separationem nec mutationem, & cùm omnia numeret, ipse non cadat sub numerum, licet eius diuersæ sint hypostases seu personæ, quarum quælibet sua habeat attributa, alteri tamen non adimuntur, quæ vni tribuuntur, quod ad diuinam attinet essentiam, propter mutuas inter se habitudines & relationes, nisi quatenus diuinæ naturæ adiuncta humanitas, non permittit vt eadem attribuantur cuilibet personæ & hypostasi. Hinc non sequitur quòd si pater sit iustus,non sit etiam iustus filius: & si filius qui est Verbum,sit bonus,non sit etiam pater bonus. Quòd autem pater sit iustus,& nihilo secius bonus: & filius bonus,& nihilo secius iustus,probat multis scripturæ testimoniis,in quibus & ipse pater filio tribuit iustitiam, & filius patri bonitatem. Quo fit vt sit falsum quòd asserit Marcion; Deum legis esse iustum,non autem bonum,& contrà noui Testamenti Deū esse bonum,non autem iustum. Huius autem hæc est causa, quòd cùm sanctæ Triadis vna sit diuinitas, quæ cuilibet personæ,vt quæ Deus sit tribuantur, ea propter mutuam inter se relationem & habitudinē,sunt veluti in æquilibrio. Quo fit vt pater æquè sit bonus atq; filius, & filius æquè iustus atq; pater, & contrà; Deus enim bonus & iustus,est Deus Pater & Filius,& Spiritus. Tres enim hypostases seu personæ,sunt vnus Deus,& quælibet persona est Deus. [h] *Hic notandum est quòd patrem suum qui est bonus.* Ex eo quod citauit, concludit eundem esse opificem, seu creatorem & bonum. Creatorem quidem ex eo quòd pluat,ab eo autem creantur imbres qui cadunt: Bonum autem ex eo quòd pluuia prosit bonis & malis. [i] *Apertissimè ergo vnum & eundem esse Deum.* Vnum & eundem esse Deum sic ratiocinando colligit; Creator est pater: Creatoris autem filius est Dominus Iesus,qui est bonus: Creator autem est iustus. Sic ergo cōcludit; Pater & filius sunt vnus Deus: Iustus autē & bonus sunt pater & filius: Iustus ergo & bonus est vnus Deus. Hoc autem significauit per illud; Nemo nouit Patrem antequam veniret Filius: Cognosci enim non potest aliquid,nisi per id quod est in ipso qui nouit: Ignotū enim esset,nisi in ipso esset. Anima quidē certe quæ rerū externas nouit formas,eas non nosset,nisi in ipsa essent formæ,quas per intelligentiam applicaret ad res externas. Eæ autem res externę non sunt quidē in anima,sed in ea sunt earum formæ cadentes sub intelligentiā,quæ efficiūt vt cognoscantur sensiles. Simile enim simili cognoscitur. Nihil est autem tam simile quàm Filius Patri,vt cuius vna sit & eadē essentia. Quò fit vt per filiū cognoscatur Pater. Quod eo fit facilius & certius,quod & Pater & Filius sint vnum,& sit in patre filius, nec sit in eis externum aliquid cogitandū. Nam qui videt Patrem,videt etiam filium,& quæcunq; sunt in patre eadem sunt etiam in filio,personalibus exceptis relationibus,& quę sunt earum propria. Patrē autem nosse nō est aliud quàm ipsum nosse filium,per quem peruenimus ad patrem. Filiū autem nouit, qui ipsum credit iustum & bonū,& rerum omnium esse authorē opificem. Hoc ipsum credere & sentire de patre,est ipsum nosse patrē. Et erat quidem pater hæc omnia priusquā filius veniret, sed præstitit eius aduentus,vt vterq; crederetur bonus & iustus,& hanc mundi vniuersitatem simul cum Spiritu architectatus,& cum tres sint hypostases seu personæ,esse tamen vnus,neq; pater ita esse seiunctus à filio, quin sit vnus Deus. Neq; verò sicubi dicatur Pater iustus, & alicubi bonus,non sequitur quin vnus & idem sit iustus & bonus,maxime cum,vt patet ex Diuo Paulo,ita coniungantur bonum & iustum,vt & bona dicatur lex & iusta,& præceptum bonum & iustum, & ipse Christus quem etiam hæretici fatentur bonum,sit etiam iustus & ex fide iustificās. [k] *Sed neq; à salutari Verbo est alienum.* Quoniam ira non cadit in Deum,vsus est correctione,dicens; Si ira vocandæ sit admonitio,admonitio autem & vituperatio & maledicti illatio eiusmodi sit oportet, vt anima quæ indurata doloris sensum exuit,non lætaliter sauciet ur,sed salubriter,vt paruo dolore à morte æterna liberetur. Siue autem laudet Pædagogus,siue vituperet,siue bonis ferat testimonium,siue non ferat, non est enim diuersum id cui fertur testimonium ab eo cui non fertur,cum vtriq; fuerit Pædagogus,id proficiscitur ab eius beneuolentia. Maxima autem est gratia,si bonis ferat testimonium. Nam si à viro bono pulchrum est laudari, & bonum habere testimonium, quanto magis ab ipso Dei verbo,quod ipsum quoque est Deus?

Math. 5.

Quod

Quòd eiusdem est potestatis & benefacere, & iustè punire: in quo etiam dicitur, quis sit modus Verbi Pædagogi. Cap. IX.

OMNIBUS [a] ergo viribus, humanæ naturæ pædagogus, diuinum nostrum Verbum vtens omnibus sapientiæ machinis, infantes conseruare est aggressus, admonens, reprehens, increpans, arguens, minans, sanans, promittens, gratificans, multis veluti quibusdam frænis à ratione alienas humanæ naturæ appetitiones alligans. Vt ergo paucis dicam, in nos ita se gerit Dominus, vt nos in nostros filios. Sunt tibi filij, castiga eos, suadet sapientia, & inflecte eos à iuuentute sua. Sunt tibi Sap. 7. *filiæ, attende corpori earum, & ne vultum tuum apud eas exhilaraueris. Atqui liberos nostros, filios & filias valde & supra quodcunque aliud amamus. Quoniam autem qui ad gratiam quidem loquuntur, parum diligunt id quod non molestia afficiunt: qui autem ad vtilitatem, acerbi sunt & astringunt, etsi in præsentia sint molesti, in futurum postea seculum beneficio afficiunt: non præsentem voluptatem Dominus, sed futuram spectauit delectationem. [b] Benignè autem & hominem diligentis eius pædagogiæ modum persequamur cum prophetico testimonio. Atque admonitio quidem est, curam gerens vituperatio, indens intelligentiam. Talis est pædagogus admonitor vt quando dicit in Euangelio:* Matth. 23. *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos, & noluisti. Et rursus scriptura admonet: Et mœchati sunt, dicens, in lignum & lapidem, & suffumigarunt Baal.* Hier. 3. 32. *Maximum autem signum est eius benignitatis, quòd licet apertè sciret impudentiam populi qui recalcitrabat & resiliebat, apertè tamen adhortatur ad pœnitentiam, & dicit per Ezechielem: Fili hominis in medio scorpiorum tu habitas: veruntamen loquere ipsis si fortè audierint.* Cap. 2. *Quinetiam dicit Moysi: Vade & dic Pharaoni vt emittat populum: ego autem noui quòd non emittet ipsos.* Exod. 3. *Vtrunque enim apertè ostendit, & Deum præsciuisse futurum, & eius benignitatem libero animi arbitrio largiri occasionem pœnitentiæ. Admonet autem per Esaiam, populi curam gerens, quando dicit: Hic populus labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me.* Cap. 29. Matth. 15. *Hoc est vituperatio arguens: Frustra autem me colunt, docentes doctrinas & mandata hominum. Hic curatio, quæ peccatum manifestauit, eadem ratione ex aduerso salutem ostendit. [c] Increpatio autem est propter turpia vituperatio, iis quæ sunt honesta, coniungens. Hoc ostenditur per Hieremiam: Equi* Cap. 5. *in fœminas insanientes facti sunt: vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat. Nunquid propter hæc non visitabo, dicit Dominus, vel in populo tali non vindicabit anima mea? Coniungit autem vbique timorem, quòd timor Domini sit initium sensus. Et rursus per Osee: Non visitabo, inquit, ipsos? quoniam ipsi cum meretricibus commiscebantur,* Cap. 4. *& cum initiatis sacrificabant, & populus qui intelligebat coniungebatur cum meretrice. Eorum peccatum ostendit apertius, eos intelligere profitens, vt qui sua sponte & consultò peccarent. Intelligentia autem est animæ oculus, & ideo Israël est qui Deum videt: hoc est, qui Deum intelligit. Conquæstio autem est vituperatio, vtpote eorum qui contemnunt vel negligunt. Hoc modo pædagogiæ vsus est per Esaiam, dicens: Audi cœlum & ausculta terra, quoniam Dominus locutus est.* Cap. 1. *Filios genui, & extuli, ipsi verò me nihil fecerunt: Nouit bos possessorem, & asinus præsepe Domini sui, Israël autem me non cognouit. Quomodo enim non est indignum, si qui nouit Deum, non cognoscat Dominum? sed bos quidem & asinus, quæ sunt inertia & stulta animalia, nouerint eum qui ipsa alit, Israël autem iis à ratione alienior inueniatur? Et cum per Hieremiam pluribus de populo questus esset, subiunxit: Et me dereliquerunt, dicit Dominus. [d] Insectatio autem est in-* Hier. 1. & 2. *uectiuæ increpatio, vel inuehens vituperatio.* ἐπίπληξις. *Hoc etiam medicamento vsus est Pædago-*

Esai. 30. *gus per Esaiam, dicens: Væ filij defectores. Hæc dicit Dominus: Consilium fecistis non*
per me, & pacta conuenta non per spiritum meum. Valde autem austero in singulis vtitur
constipamento, nempe metu per ipsum simul aperiens & conuertens populum ad salutem:
quomodo lanæ quoque quæ tinguntur, solent constringi ac constipari, dum parantur, vt co-
lorem melius suscipiant. Redargutio autem est peccati prolatio, id in medium afferens. Eo
tanquam maximè necessario pædagogiæ modo vtitur, propterea quòd eneruata, & soluta
Esa. 30. & 63. *sit permultorum fides. Dicit enim per Esaiam: Dereliquistis Dominum, & ad indigna-*
Hier. 2. *tionem concitauistis sanctum Israelis. Dicit etiam per Hieremiam: Stupuit cælum propter*
hoc, & terra multò magis horruit, quoniam duo mala fecit hic populus: me dereliquerunt
fontem aquæ viuæ, & foderunt lacus contritos qui aquam continere non poterunt. Et rur-
sus per eundem: Peccatum peccauit Hierusalem, propterea in commotionem facta est.
Omnes qui glorificabant eam, spreuerunt eam, quoniam viderunt eius turpitudinem. Re-
dargutionis autem acerbitatem & vehementiam per Salomonem consolans, dicit, tacitè
Prou. 3. *significans pædagogiæ in filios amorem: Fili mi, disciplinam Domini ne despicias, neque*
ægreferas cum ab ipso corripieris. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem
omnem filium quem recipit: quoniam homo peccator fugit reprehensionem. Consequenter
Psal. 140. *ergo dicit scriptura: Increpet me iustus, & castiget, oleum autem peccatoris non impinguet*
caput meum. [e] *Castigatio autem est vituperatio, quæ affert prudentiam. Nec ab hoc qui-*
φρένωσις. Cap. 11. *dem pædagogiæ modo abstinuit, & dicit per Hieremiam, Quousque clamabo, & non ex-*
Cap. 9. *audient? ecce aures incircuncisæ eorum. O beatam tolerantiam. Et rursus per eundem: In-*
circuncisæ omnes gentes: hic autem populus est incircuncisus corde, quoniam populus est
ἐπισκοπή. *inobediens: filij, inquit quibus non est fides.* [f] *Visitatio autem est vehemens redargutio.*
Matth. 23. *Vsus autem est hoc genere in Euangelio: Hierusalem, Hierusalem quæ occidis prophetas*
& lapidas eos qui ad te missi sunt. Nominis autem conduplicatiò effecit vt esset grauis
reprehensio. Qui enim Deum nouit, quomodo Dei ministros persequitur? Propterea, in-
Ibidem. *quit, relinquitur domus vestra deserta. Dico enim vobis: Deinceps non videbitis me do-*
nec dixeritis; Benedictus qui venit in nomine Domini. Si enim non suscipitis benignita-
tem, cognoscetis potestatem. [g] *Maledictum autem est vehemens & intensa oratio. Pro*
Esai. 1. *medicamento autem vsus est maledicto dicens per Esaiam: Væ gens peccatrix, filij ini-*
Matth. 3. *qui, populus plenus iniquitatibus, semen malum. Et in Euangelio per Ioannem: Serpen-*
tes inquit, genimina viperarum. [h] *Accusatio est vituperatio eorum qui faciunt iniuriam.*
Psal. 17. *Hac pædagogiæ ratione per Dauidem vsus est, dicens: Populus, inquit, quem non cognoui*
seruijt mihi, & in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, & claudica-
Hier. 3. *uerunt à viis suis. Et per Hieremiam: Et dedi ei libellum repudij, & non timuit incom-*
Ibid. 2. 8. *positus Iuda. Et rursus: Et me nihili fecit domus Israel, & domus Iudæ mentita est Do-*
μεμψιμοι- *mino.* [i] *Expostulatio autem est, quæ artificiali auxilio clam fit vituperatio, quæ ipsa quo-*
ρία. Thren. 1. *que saluti prouidet sub integumento. Ea autem vsus est per Hieremiam, dicens; Quomo-*
do sedet sola ciuitas, quæ fuerat plena populo, facta est tanquam vidua: quæ imperabat
regionibus, facta est sub tributo: flens fleuit in nocte. [k] *Obtrectatio autem est obtrectans*
Hier. 3. *vituperatio. Eo verò vsus est auxilio diuinus pædagogus, dicens per Hieremiam: Fuit ti-*
bi aspectus meretricis, impudens fuisti erga omnes, & non in domum vocauisti me & pa-
trem & principem virginitatis tuæ, & pulchra meretrix & iucunda, dux venenorum.
Artificiosè admodum cùm virgini sub meretricio nomine insultasset, rursus ad honesta-
tem eam adhortans euocat. [l] *Indignatio autem est legitima increpatio, seu increpatio filio-*
Deut. 32. *rum qui plus quàm par est extolluntur. Ea pædagogia per Moysen vtitur, dicens: Filij*
reprehensibiles, generatio praua & peruersa: hæc Domino retribuitis? Hic populus stul-
tus &

tus & non sapiens: non hic ipse Pater possedit te? Et per Esaiam dicit: Principes tui non obe- Esai. a.
diunt, socij furum, diligentes munera, persequentes retributionem, orphanis non iudicantes.
ᵐ Et vt in summa dicam, eius in incutiendo timore artificium, est fons salutis. Boni est autem,
dare salutem. Misericordia autem Domini est super omnem carnem, dum arguit, castigat &
docet, sicut pastor gregem suum. Eorum qui disciplinam suscipiunt miseretur, & eos qui sunt
ardenti studio sibi conglutinat: & hac ducendi ratione sexcenta millia peditum, qui coacti
erant in ea quam habebant cordis duritiæ flagellans, miserans, verberans, medens, in misera-
tione & disciplina custodiit. Prout enim est multa misericordia, ita etiam eius reprehensio.
Pulchrum quidem certè est non peccare: pulchrum est etiam vt & qui peccat ducatur pœ-
nitentia: quemadmodum optimum quidem semper esse sanum: bonum autem etiam à morbo
conualescere. Hac etiam ratione præcipit per Solomonem: Tu quidem virga percute filium Prou. 23.
tuum, animam autem eius à morte libera. Et rursus: Ne parceris castigare puerum: virga
autem ipsum corrige, non enim morietur. Reprehensio enim & increpatio, sicut vel ipsum
Græcum nomen nempe ἐπίπληξις significat, sunt ipsi ictus animæ, qui peccata castigant, ἐπίπληξις à
& mortem prohibent: ad moderationem autem & temperantiam deducunt eos qui ferun- πλήττω,
tur ad intemperantiam. Hac quidem certè ratione Plato cùm sciret reprehensionem maxi- quod est percutio.
mam esse vim correctionis, & præcipuam purgationem, conuenienter ei quod dictum est,
eum qui est maximè impurus, vult ineruditum & turpem euasisse, propterea quòd repre-
hendi non posset: quomodo purissimum & pulcherrimum esse conueniebat eum, qui futurus
erat beatus. Si enim magistratus & principes non sunt timori bono operi, quomodo qui na-
tura bonus est Deus, ei qui non peccat erit timori? Sin autem malum facias, time, vt dicit Rom. 13.
Apostolus. Et ideo ipse quoque Apostolus ad similitudinem Domini sigillatim ecclesias Ibidem.
peracriter incessit suæ conscius libertatis, & imbecillitatis eorum qui audiebant. Galatis ita- Gal. 4.
que dicit: Inimicus factus sum, vobis vera dicens? Quomodo autem qui sani sunt, non
opus habent medico, quatenus sunt valentes, qui autem ægrotant, arte indigent, ita nos
quoque qui in vita laboramus probrosis cupiditatibus, vituperandísque intemperantiis,
& libidinibus aliorúmque vitiorum inflammationibus, Seruatore opus habemus. Is autem
non solùm lenia ac mitia adhibet medicamenta, sed etiam acria. Peccatorum quidem cer-
tè proserpentes corrosiones sistunt amaræ metus radices. Quamobrem salutaris est metus,
licet amarus. Iurè ergo qui ægrotamus, Seruatore opus habemus: qui autem aberrauimus,
eo qui nos est deducturus: & qui cæci sumus, eo qui nos ad lucem deducat, & qui sitimus,
fonte vitali, cuius qui sunt participes, non amplius sitient: & qui mortui sumus, vita ege-
mus: & qui oues, pastore: & qui pueri, pædagogo: quinetiam vniuersa humana natura,
Iesu: ne qui insolentes sumus & peccatores, incidamus in finem condemnationis: à paleis
autem segregemur, & in patris horreum recondamur. Ventilabrum enim est in manu Domi- Matth. 3.
ni, quo palea quæ igni debetur à frumento secernitur. ⁿ Licet autem, si vultis, sanctissimi pasto- Luc. 3.
ris & pædagogi omnipotentis & paterni Verbi summam nobis sapientiam ediscere, vbi al-
legoria vtitur, seipsum dicens pastorem ouium: est autem pædagogus infantium. Dicit ergo
per Ezechielem, orationem dirigens ad presbyteros, & eis exponens quandam salutarem iu-
stæ solitudinis descriptionem: Et quod claudum est alligabo, & quod est ægrotum curabo, & Ezech. 34.
quod aberrat, reducam: & pascam ipsos ego ad montem sanctum meum. Hæc sunt præce-
pta boni pastoris. Pasce nos infantes, sicut oues. Etiam Domine imple tuis iustitiæ pascuis:
etiam pædagoge pasce nos ad sanctum tuum montem, ad ecclesiam, quæ est in alto, quæ superat
nubes, quæ cælum tangit. Et ero, inquit, pastor eorum, & ero prope ipsos, sicut tunica prope cor- Ibidem.
pus ipsorum. Vult carni meæ dare salutem, me tunica incorruptionis induēs, & corpus meum Zach. 13.
inunxit: Vocabunt me, inquit, & dicam; Ecce adsum. Celerius exaudisti, quam ego expectaui Esa. 58.

O

Domine. Et si transeant, non cadent, dicit Dominus. Non cademus enim in corruptionem, qui transimus ad incorruptionem: quoniam ipse nos tenebit. Dixit enim ipse, & voluit ip-
Matth.20. *se. Talis est noster Pædagogus, optimo iure bonus: Non veni, inquit, vt mihi ministraretur,*
Ioan.4. *sed vt ipse ministrarem. Propterea in Euangelio fessus introducitur, qui pro nobis defatigatur, & suam ipsius animam pretium redemptionis pro multis dare pollicens. Eum enim solum esse fatetur bonum pastorem. Liberalis ergo est & magnificus, qui quod maximum est suam pro nobis dat animam. Valdéque est hominibus vtilis, & in eos benignus, quòd homo voluit esse frater, cùm posset esse Dominus. Ille verò etiam vsqueadeo bonus fuit vt pro no-*
Hier.7.17.18. *bis moreretur. Quinetiam eius clamauit iustitia: Si recti ad me veniatis, & ego rectus ad*
Mal.1. *vos: Si obliqui ambuleritis & ego obliquus ad vos, dicit Dominus exercituum: peccatorum increpationes per vias obliquas significans. Recta enim & secundum naturam, quæ per Iesu literam, I, significatur, est eius bonitas, quæ erga eos qui ex auditu crediderunt firma est &*
Prou.1. *immobilis: Quoniam vocaui, & non exaudiistis, dicit Dominus, sed mea irrita fecistis consilia: meas autem reprehensiones non attendistis. Ita est maximè vtilis Domini reprehensio.*
Psal.77. *De his quoque dicit Dauid: Generatio praua & peruersa & exacerbans, generatio quæ non direxit cor suum, & non fuit fidelis cum Deo spiritus eius, & Dei testamentum non custodierunt, & in lege eius noluerunt ambulare. Hæ sunt causæ exacerbationis propter quas venit Iudex pœnas irrogaturus iis qui bonam vitam noluerunt eligere: ideo in eos paulò hic egit grauiùs, si ab eo quo ad mortem feruntur impetu, aliquo modo eos retardauerit. Dicit itaque per*
Ibidem. *Dauidem minarum causam apertissimam: Non crediderunt mirabilibus eius. Quando occidebat ipsos, requirebant ipsum, & conuertebantur, & manè ad Deum vigilabant, & recordati sunt quod Deus adiutor eorum est, & Deus altissimus redemptor eorum est. Ita cognouit eos conuerti propter metum, contempsisse autem eius benignitatem. Bonum enim, vt quod semper sit beneficum, omnino contemnitur: colitur autem qui beneuolo iustitiæ metu admonet. ° Duplex est autem genus metus: quorum alterum quidem est cum pudore, quo vtuntur ciues aduersus bonos Principes, & nos in Deum: quomodo vtuntur boni ac*
Eccles.30. *moderati filij in parentes. Equus enim, inquit, indomitus euadit durus, & filius remissus euadit præceps. Aliud autem metus genus est cum odio, quo serui vtuntur in dominos difficiles: & Hebræi, qui Deum Dominum fecere, non patrem. Multum autem atque adeo omnino differt id quod est spontaneum, liberum, ac voluntarium, ab eo quod fit*
Psal.84. *per necessitatem, quod ad religionem attinet & pietatem. Ipse enim, inquit, est misericors,*
Osee 14. *medebitur peccatis eorum & non perdet, multiplicabit vt auertat iram suam, & non incendet omnem indignationem suam. ᵖ Vide quomodo pædagogi iustitia ostenditur in increpationibus, & Dei bonitas, in miserationibus. Quocirca Dauid, hoc est,*
Psal.88. *spiritus qui per eum loquitur, vtrumque complectens de eodem Deo psallit: Iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ. Misericordia & veritas præcedent ante faciem tuam. Fatetur esse eiusdem potestatis & iudicare & benefacere: simul enim est vtrorumque potestas, iudicium iusti quod discernit, & idem iustus & bonus qui est verè Deus: qui est ipse omnia, & omnia ipse: quoniam ipse est Deus, qui est solus Deus. ᵠ Quemadmodum enim speculum, non est malum deformi, & quòd ipsum ostendat qualis sit: & quemadmodum medicus non est ægrotanti malus, quòd ei febrem annunciet: non enim medicus est causa febris, sed ipse febrem arguit: ita nec is qui reprehendit, ei malè vult qui laborat animo, neque ei delicta adiungit, sed ea quæ adsunt peccata ostendit, ad hoc vt auertat ab eiusmodi studiis. Quamobrem Deus quidem bonus est propter seipsum, iustus autem propter nos, idque quoniam bonus. Quod iustum est autem, nobis per suum ipsius Verbum ostendit illinc è superis vnde ipse fuit Pater. Priusquam enim esset creator,*

Deus erat,

Deus erat, bonus erat: propterea & opifex esse & Pater voluit: & amoris illius habitudo ac relatio fuit principium iustitiæ, cùm & solem suum lucere faceret, & filium suum mitteret. Isque primus è cælis bonam annunciauit iustitiam, cùm diceret: Nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius. Hæc reciproca quæ ex æquo rependitur cognitio, est signum ac symbolum priscæ iustitiæ. Deinde ad homines descendit iustitia, & scripto & corpore, Verbo & lege humanam naturam ad salutarem vrgens pœnitentiam: bona enim erat. At Deo non obedis? Eius rei culpam tibi adscribe, qui iudicem attrahas. Matth. 24.

COMMENTARIVS IN CAP. IX.

a OMNIBVS *ergo viribus, humanæ naturæ Pædagogus.* Pędagogus noster omnibus modis, totisq; viribus procurat salutem nostram qui sumus eius pueri. Maxime autem in nos ita se gerit, vt parentes in filios, quos cum ament supra omnes, castigant tamē, & nō sinunt eos præsentibus frui voluptatibus, habentes rationem futuræ vtilitatis. Ita etiam Dominus noster Pædagogus nostri curam gerens, & nostræ saluti prospiciens, in nobis erudiendis & educendis non huius seculi præsentem, sed futuri æternam voluptatem spectat & delectationem, ad quam nos dirigens, acribus & asperis vtitur admonitionibus & repræhensionibus. b *Benigna autē & hominem diligentis.* Ex multis scripturæ locis tam veteris quàm noui Testamenti, quos propheticum vocat testimonium, ostendit quomodo Pædagogus se gerat in suos pueros. Atque prima quidem occurrit admonitio, quam dicit esse vituperationem. Sed quoniam nō omnis vituperatio est admonitio, est enim quædā vituperatio quæ ex vlcerato nascitur animo, & ex odio & maleuolentia, ne ea intelligatur vituperatio, addit curam gerens. Et quoniam est aliqua vituperatio quæ non alium finem sibi proponit, quàm vt calumnietur, & in odiū & inuidiam vocet quē vituperat, ne ea censeatur admonitio, subiūgit, indēs intelligentiam, vt intelligamus esse scopū admonitionis, vt intelligentior & sapientior fiat qui admonetur. Quod quidem sumptū est ex ipsa Græca vocabuli etymologia, nēpe νουθέτησις, id est admonitio, dicta quod mentem immittat & intelligētiam, dum admonet quod non recte fecerit qui admonetur. Admonet enim Christus in eo quē citauit Matthæi loco, quòd cùm eos congregare voluerit, ipsi noluerint, vt resipiscant & ad se redeant, & apud Hieremiā, quod in idola & falsos Deos sint fornicati, vt qui eos adorauerint, & vt ad vnius veri Dei cultū à quo defecerūt reuertātur. c *Increpatio autē est propter turpia vituperatio.* Hic est alia vituperatio qua vtitur Pædagogus in suos pueros, nēpe Increpatio. Nō quæuis autē vituperatio est increpatio, sed ea quæ fit propter turpia. Turpe autē, quod Græcè dicitur αἰσχρὸν, aduersatur, τῷ καλῷ, id est pulchro: τὸ καλὸν, autem id est pulchrum vocant Græci, maxime Philosophi, id quod est bonum & honestū. Et sunt quidem omnia vitia turpia, sed est vsitatius, vt ea dicantur turpia, quæ iis qui ea admittunt, non solū propter actionis turpitudinem, sed etiam propter legis prohibitionem, irrogant infamiā, cuiusmodi sunt adulteria, & execranda quæ cum masculis admittuntur stupra, quæ non solum veteri iure Romanorum inurunt ignominiam, sed etiā vt ius diuinum omittam, ab Imperatoribus puniuntur pœna capitis. Cum prostitutis autem meretricibus coitus, etsi non tanta, non leui tamen nec contemnenda notant ignominia, maxime cum & in veteri testamento sit prohibitū, ne apud Israëlitas essent meretrices, & disertis verbis scriptū sit in nouo; Fornicatores regnū cælorum non possessuros. Solus enim, etsi minus honestus, propagādi tamen generis humani causa necessarius est, permissus cum vxore legitima concubitus. Cæteræ omnes venereæ coniunctiones, & à lege diuina sunt prohibitæ, & qui illis vtūtur à Prophetis Hieremia & Osea increpātur. Cū increpatione autē à Pædagogo coniungitur timor Domini, qui est initium sensus, vt septuaginta interpretū habet versio, vt Hieronymus autē vertit, sapientia, quod idem est. Eo autem sunt grauiores prohibitæ istæ coniunctiones, quòd scientes & intelligētes peccent, non ignorantes id à Deo esse vetitum. Oculum autem animæ vocat Clemens intelligentiam. Nam qui intelligit aliquid esse à Deo vetitū, is sciens & prudens peccat, nec in errorē, aut in ignorationem, sed in seipsum debet cōferre culpam. Iure ergo increpat Pædagogus. Eius autem increpatio nō solum est vituperatio propter turpia, sed est etiam cōiungens eum quē increpat, cum iis quæ sunt honesta. Ideo enim increpat vt turpibus expulsis ei reddat cōiuncta & familiaria ea quæ bona sunt & honesta: est enim eius scopus ita instituere, vt rectè & honestè viuat, quòd quidem etiam apud Iurisconsultos est primum præceptū iuris. d *Insectatio est inuectiua increpatio.* Insectatio Grecè est ἐπίπληξις, ea est acris & vehemēs obiurgatio seu inuectiua, qua vtitur Pędagogus in iis reprehendendis, quę fiunt à pueris nō obedientibus eius præceptis, & eius cōsilio & voluntati nō acquiescentibus. Hanc insectationē appellat Clemens medicamentum. Nam vt medicamētum est amarum & molestum iis qui sunt curandi: ita etiā obiurgatio & inuectiua est grauis & molesta iis qui per eam sunt salutē assecuturi. Timorē autē qui in singulis adhibetur repræhēsionibus, assimilat cōstipamento seu spissamēto lanæ tingēdæ. Nā vt constipamentū lanā tingendā aperit & adstringit, & reddit aptam ad colores suscipiēdos, ita metus dissolutū aperit & adstringit animum, & aptū reddit ad suscipiendā salutem. e *Redargutio autē.* Aliam exercendæ Pædagogiæ affert rationē quam vocat ἔλεγχον, id est redargutionē, per quam peccatum in medium prolatum probatur & redarguitur. Ea Pædagogū vti necesse est, quoniā sunt permulti quorū non est firma fides & stabilis. Hoc cum in medium probatum fuerit & prolatum, spes est fore vt errorem suum agnoscentes reuertantur ad Dominum: Dominum enim dereliquerunt, qui vnius veri Dei cultu relicto, idola & Dęmones & falsos Deos adorarunt, suisque flagitiis & abominandis sceleribus Deum ad iram prouocauerunt. Is sanctus est Israëlis, quoniam is erat Israëlis proprius & peculiaris Deus, eiusque cultui ac religioni quodammodo dedicatus

Deut. 23.
1. Cor. 5.

[e] *Castigatio autẽ est vituperatio.* Hic est ali⁹ modus Pædagogiæ, quã Græcè dixit φρένωσιν, nos vertimus, quoniam nõ aliud nobis occurrit, castigationẽ. Dicitur autem φρένωσις ἀπὸ τῶν φρενῶν, id est, à præcordiis: φρὴν autem dicitur etiã prudẽtia & sapientia. Nam in corde à nõnullis sita censetur esse entelligentia & prudentia. Vnde etiã sapiens dicitur cordatus, cuius cõtrarium est excors & vecors. A φρενῶν, dicitur φρένωσις, id est, immissio seu ingeneratio prudentię. Id autẽ fit, quãdo per asperiorem castigationem amputantur quæ sunt superuacanea & inutilia. Quibus autem ea sunt amputata, ij dicuntur circuncisi: quibus non sunt incircuncisi. Et circuncisæ quidẽ erant gentes, quibus amputatum non erat præputium: circuncisi autem Iudæi, quibus iussu Dei fuerat amputatum. Amputabatur autẽ & in signum fœderis à Deo facti cum Abrahamo, & eo etiam significabatur mẽbris virilibus non esse tãquam necessariam quærendam voluptatem, sed solã humani generis propagationem. Ab hac præputij amputatione ad alia traducta est metaphora. Nam & aures dicuntur incircuncisæ, quæ inutilibus vanisq; & nullius momẽti sermonib⁹, merisq; nugis audiẽdi vacantes, verba Dei non audiunt. Et cor incircuncisum, quod inutilibus mundanisq; & terrenis inuolutũ cogitationibus, diuina & cælestia non cogitat. Et qui ita se gerunt acriter increpare, & sui officij admonere, vocatur φρένωσις, quod dicitur castigatio, quoniam qui aures ei præbent patientes, meliores euadunt & sapientiores. *Cõtra autẽ circũcisi.* Incircuncisi autem sunt omnes qui Deo non obediunt, & in quibus nõ est fides: est enim cor eorum incircuncisum, vt quod sit mũdanis & inanibus inuolutum desideriis & cogitationibus. [f] *Visitatio autẽ est vehemẽs redargutio.* Subiungit aliud genus Pædagogiæ, nẽpe visitationem, quæ Græcè dicitur ἐπισκοπὴ, Hebraicè autẽ פקדה, dicitur autem Græcè ἐπισκοπὴ ἀπὸ τοῦ ἐπισκοπεῖν, quod idem est atq; inspicere, intueri, attendere, visitare, quodquidẽ est eius qui præest ac præsidet, & aliorum curam gerit. Nobis autem præest, & nostri curam gerit Christus, qui est
1.Petr.2. noster Pædagogus, & vt eum vocauit Petrus, nostrarum animarũ Pastor & Episcopus. Episcopi autem munus est suos visitare. Eiusmodi autẽ debet esse visitatio, vt eos quidem quorum est recta fides ac doctrina, & vita sancta, bonis verbis ac benignis in officio cõtineat: qui autem à fide aberrãt, & atrocia admittunt facinora, asperis verbis ad officiũ reuocet, & durè, vt dicit Paulus, increpet. Ita tamen vt in eos suam ostendat beneuolentiã, non alio spectans quàm vt errantes in viam, & peccatores cõuertantur, & ad bonam vitã redeant. Hac visitatione vsus est Christus in visitando Hierusalem, quę & geminato vocabulo Hierusalem asperior & vehementior fuit repræhensio, neq; tamen expers fuit suę in eum beneuolentiæ, cùm eius misertus hoc diceret, & minas intentaret vt resipisceret, & ducta pœnitentia eũ qui tollit peccata mundi agnosceret: cuius si nolint suscipere ad pœnitentiam inuitãtis benignitatẽ, puniẽtis, sensuri sunt pœnitentiam. [g] *Maledictũ autẽ & vehemẽs.* Maledictum est verbum asperum & pungens, quod ideo iacitur, vt qui audit, id verum esse sentiens, pro medicamento accipiat, & curetur à peccatis. Hoc maledicto vtitur Pædagogus, tam in veteri quã in nouo testamento in iis quæ citãtur locis. [h] *Accusatio est vituperatio eorũ qui faciũt iniuriã.* Inter maledictionem & accusationem videtur Clemens hanc ponere differentiam, quod maledictio quidem sit vehemens & intensa oratio, sed quæ nõ significet factam alicui iniuriã, sed tantum id quod obiicitur vehementer augeat & amplificet, quæ quidẽ planè esset cõtumelia, si non & verum esset quod dicitur, & si non iaceretur animo, vt corrigatur is in quem iacitur maledictũ: Accusatio verò tanquam apud Iudicem intẽdat crimen, & vel ei qui accusat, vel alicui alij factam exponit iniuriã, eum qui accusatur ostendẽs dignum qui cõdemnetur. Ea autem accusatione vtitur Pædagogus, quando & in Psalmis, & apud Hieremiam immemoris & ingrati animi crimine Hebræum accusat populũ, quòd Dominum suum deseruerit, & eum nihili fecerit, & cùm ei tãquam mulieri adulteræ daretur libellus repudij, ipse non timuerit. Sunt autem hæc atrocia crimina, desertoris & transfugæ crimen incurrere, & adulterium admittere. [i] *Expostulatio autẽ est quæ artificiali auxilio clã fit vituperatio.* Inducit Pædagogus per Hieremiam lamentantem Hierusalem, quòd quæ fuerat populo frequentissima, nũc sit sola, & deserta, quæ multas habebat regiones quæ eius parebant imperio, nunc seruiat, & tributũ pendat, quę diuitiis & delitiis abundabat, noctu casus suos defleat. Atq; videtur quidem hæc oratio solam miserabilẽ præ se ferre lamentationẽ, sed est re vera artificiali auxilio prædita vituperatio. Vituperatur enim tacitè Hierusalem, quod sua culpa in tantam inciderit calamitatem, vt suorum peccatorũ ducta pœnitentia, veluti postliminio amissam recuperet dignitatẽ & salutẽ. Et hoc est quod vocat Clemens auxiliũ artificiale, quoniam datur quidem auxilium ad salutem, sed arte quæ nõ cernitur occultatum. [k] *Obtrectatio autẽ est obtrectãs vituperatio.* Obtrectat quidem virgini Pædagogus, eam vituperans tanquam in omnes impudentem & effrõtem, perinde atq; si esset meretrix, & quòd cùm omnes sua venustate illiceret, solũ patrem quem debebat reuereri ad se nõ vocaret: sed rursus eam reuocat ad honestatẽ, dicens patrem & autorem suæ virginitatis: dum enim adhuc ei tribuit virginitatem, ostẽdit eam nõdum esse deploratam, & eam pudorẽ incutiens admonet quid ipsam deceat. Quod sequitur autem in cõtextu Clemẽtis, πόρνη καλὴ καὶ ἐπίχαρις ἡγουμένη φαρμάκων, cum ea nec sint in Hebræo, nec in versione Hieronymi, nec in septuaginta, omittẽda censui, nec vertẽda. [l] *Indignatio autẽ est legitima increpatio.* Quòd vertimus; Increpatio filiorum, est quidem in Græco exemplari Clementis ἐπιτίμησις ὁδῶν, sed cùm eorum verborũ nullus sit sensus, pro ὁδῶν existimaui esse legendum υἱῶν, & ita verti, filiorũ. Iusta est autem & legitima reprehẽsio, qua vtũtur patres in nimis elatos & non morigeros filios, & in eos qui eorũ regũtur imperio. Acriter autẽ repræhenduntur filij à patre, quòd beneficiorum quæ à parentibus acceperunt immemores sint & ingrati. Principes autẽ à Deo cõstituti, quòd eius præceptis non pareant, & quòd donis corrumpantur, & pupillos nõ defendunt ab iniuria. [m] *Et vt in summa dicã.* Postquam ostendit multa esse genera Pædagogiæ quæ versantur in repræhensione & vituperatione, hunc locum ita cõcludit, vt dicat incutiendi timoris artificium esse fontem salutis. Non alio enim tendunt omnes Pædagogi repræhensiones & vituperationes, quam vt qui peccarunt metu pœnæ à peccato reuocẽtur, & ad viam salutis redeant. Id nõ solum vidisse Solomonẽ, sed etiam Platonẽ, cuius hæc sunt verba in Sophista. Dicendũ est reprehensionem esse maximam, & quæ principatum tenet purgationẽ, & eum qui non

reprehenditur existimandũ est, etiãsi sit magnus ille Rex Persarum, cùm sit nõ purgatus in iis quæ sunt maxima, in iis ineruditum & turpem euasurum, in quibus purissimũ & pulcherrimũ esse decebat eum qui vere futurus erat beatus. Diuum quoq; Paulum in epistolis Ecclesias acriter reprehendisse: Deum non esse bonis timori, sicut nec magistratũ, sed malis. Timorem quidem esse amarũ, sed salutarem, qui peccatorũ serpentes sistat corrosiones. De peccatis enim merito dici potest, quod dicit Paulus de sermone hæreticorũ, ea vt cancrũ serpere; quare ne ea amplius serpãt & latius rodãt, ea Pædagogus incusso timore sistit & reprimit: in multis nos opus habere Iesu nostro seruatore, vt nõ dãnemur, sed à paleis separati in Domini horreum recondamur. [n] *Lucet autẽ si vultis.* Christus est noster Pædagogus, Pastor & medicus. Conuenienter autem his officiis quomodo in nos se gerat, multis ostendit allegoriis sumptis ex Prophetis, & ex Euãgeliis, in quibus ipse se vocat bonũ pastorẽ, qui animam posuit pro suis ouibus, & qui tanti nos fecit, vt cum esset Dominus, frater noster esse voluerit. Atq; ipse quidẽ vt qui sit Iesus id est seruator, directa sua vtitur bonitate in eos qui ex auditu ei credũt, & eius parẽt preceptis. Qui autẽ à via recta aberrant, & eius præceptis non obediunt, etsi in eos quoque sit bonus, est tamen ex obliquo bonus, vt qui ad eos in viã reuocandos vtatur repræhẽsionibus & castigationibus, quæ etsi sint asperæ, sunt tamen vtiles, vt antea diximus. [o] *Duplex est autẽ genus metus.* Mali quidem pœnarum metu reuocantur à peccatis. Is autem est seruilis metus, quo Domini vtuntur in seruos, & Hebræi in Deum, qui eum agnoscunt, non patrem, sed Dominum. [p] *Vide quomodo Pædagogi iustitia ostẽditur in increpationibus.* Refelluntur Marcionistæ de quibus antea diximus, qui veteris testamenti Deum statuebãt esse iustum, nouũ autem bonũ. Nam & in nouo testamento iustus est Pædagogus noster Dominus, dum increpat & reprehendit: & in veteri etiã est bonus, dum miseretur. Sunt autem ita coniuncta misericordia & iustitia, vt non possint seiungi. Iustus enim non est, qui nõ quod iustum est discernit. Summum autem ius temperare, & æqui boni lenitate mitigare, est misericordiæ: quæ si esset eiusmodi, vt id quod factum est, nõ rectè diiudicaretur, ea plane nec iustitia esset, nec misericordia, sed mera dissolutio. Cũ autẽ & Domin⁹ noster Iesus qui est Dei filius & eius pater sit vnus & solus Deus, nõ potest esse bonus qui nõ sit iustus, & iustus qui non sit bonus, maximè cum verus Deus sit omnia, & omnia Deus, est enim Deus, mũdus, νοητὸς, id est si licet dicere, intelligibilis, in quo sunt omnes rerum ideæ seu formę ac species, & ipsę quoque ideæ ac formæ sunt Deus. In Deo enim nihil est quod non sit Deus. Quo fit vt si in Deo sit idæa bonitatis, sit quoq; idæa iustitiæ. Quare si Deus est bonus, vt fateri necesse est, idem quoq; necesse est vt sit iustus. Vtriusq; autem testamenti, nempe & legis & Euangelij vnus est Deus. Vtriusq; ergo testamenti Deus est bonus & iustus. [q] *Quemadmodũ enim speculũ non est malũ deformi.* Per similitudinem à speculo & à Medico sumptam, ostendit Deum non ideo esse malum quod nos repræhendat. Neque enim repræhendit quòd malè velit, sed repræhendit & peccata ostendit, vt ab eis auertat. Speculũ enim ostẽdens deformem, non est ei malum, cùm non sit causa deformitatis, sed eam ostendit vt agnoscat qui est deformis: nec medicus est causa febris quam annunciat, sed eam annunciat vt curetur. Atq; Deus quidem est bonus & iustus, sed primo bonus, deinde iustus. Bonus quidem propter se, propter nos autem iustus, & ideo est iustus, quia est bonus. Ideo enim sua vtitur iustitia, vt malos liberet à peccatis, id est à malis. Hanc autem iustitiam nobis ostendit per Verbum suum filium, cuius est pater. Quòd autem bonus esset antequam iustus, ex hoc patet quòd antequã creator esset & pater, erat Deus & bonus. Propter autem suam bonitatem & Pater fuit & Creator, seu rerum opifex. Nam etsi verũ sit simul esse Patrem & Filium, vt qui sit genitus ante secula, imo vero cuius æterna sit generatio, vt qui semper generetur, origine tamẽ prior est Pater, vt à quo initium tota sumat diuinitas, & quamuis Deus intrinsecus ab æterno omnes produxerit formas quæ cadunt sub intelligentiam, sensiles tamen nõ prius produxit, quam eius visum est bonitati. Ab hac autem æterna, & diuina Patris generatione, prisca profluxit iustitia, quam constituit æqualis & reciproca patris & filij habitudo ac relatio, qua & pater filium, & filius patrem nouit & diligit. Hęc autem quæ in cælis cœpit iustitia, descendit in terras & scripto & corpore. Scripto quidem, nempe & veteri & nouo testamento, lege & Euangelio: Corpore autem, nempe ipso Christo, qui est nostra iustitia & iustificatio, quæ in hoc consistit, vt nostris per eum remissis peccatis nos ita geramus, vt & Deum nostrum agnoscamus patrem, & Iesum Christum natura Dei filium, gratia autem fratrem nostrum & cohæredem, si cum eo patiamur, vt cõglorificemur. Hæc vt assequamur, primum opus est vt peccata remittantur. Non remittuntur autem nisi per pœnitentiam. Et cùm sit salutaris, etsi sit aspera, est tamen bona, & ipsa quæ pœnam irrogat iustitia. Atque eam quidem pœnitentiam tibi bono & saluti futuram, si Deo pareas, & Christus prædicauit, & lex ostendit, & annunciauit Euangelium. Quod si Deo non pareas, per te stat quo minus saluus fias, & in te non in Deum culpa est à te conferenda. Nam cum tibi liceret ab eo assequi misericordiam si ei paruisses, tua inobedientia & contumacia eum in te iustam laturum sententiam attrahis iudicem.

Quòd idem Deus per idem Verbum & à peccatis arcet minans, & humanæ naturæ dat salutem adhortans. Cap. X.

SI [a] itaque quæ in astringenda humana natura versatur administrationem, necessario à Verbo assumi ostendimus, & esse aptam & accommodatam ad pœnitentiam, & ad peccatorum prohibitionem, consideranda deinceps fuerit Verbi mansuetudo & lenitas. Eum enim iustum esse ostensum est. Proprias quoque exponit sententias quæ ad salutem hortantur, per quas id quod bonum est &

honestum, vult ex voluntate paterna significare. [b] *Hæc autem considera. Honestum quidem, est encomiastici: vtile verò, suasorij. Sunt autem vtriusque generis duplices habitudines & affectus. Etenim suasorij quidem habitudines & affectiones sunt hortatorium & dehortatorium: encomiastici verò laudatorium & vituperatorium. Aliquo enim modo affecta mens suasoria, efficitur hortatoria, & aliquo modo dehortatoria. Similiter etiam genus encomiasticum, aliquo quidem modo affectum est, & vituperatorium: aliquo verò, laudatorium, in quibus maximè versatur iustus pædagogus, qui quod nobis est vtile, sibi tanquam scopum proposuit. Verumenimuero genus quidem vituperatorium & dehortatorium nobis prius ostensum est: nunc autem hortatorium & laudatorium rursus nobis aggrediendum est, & tanquam in trutina in æquilibrio stantes iusti lances expendamus. Ad ea ergo quæ sunt vtilia, adhortatione vtitur pædagogus hoc modo per Salomonem:* [Prou. 43.] *Ego vos, ô homines, adhortor, & vocem meam edo filiis hominum, audite me: præclara enim dicam, & quæ sequuntur. Quæ sunt autem salutaria consulit: quoniam consilium ad eligendum & vitandum aptum est, quomodo facit per Dauidem, dicens:* [Psal. 1.] *Beatus vir qui non ambulauit in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit, & supra cathedram pestilentiarum non sedit: sed in lege Domini voluntas eius. Consilij autem dandi tres sunt partes. Vna quidem, quæ sumit exempla ex tempore præterito: vt, exempli causa,* [Exod. 32.] *quid Hebræis euenerit, qui aurum per crimen idololatriæ adorarunt in vitulo, & quid passi sunt cùm fornicati essent, & quæ sunt similia. Altera verò quæ ex præsenti tempore intelligitur, vt quæ sensu comprehendatur, sicut illud quod dictum est iis qui Dominum* [Matth. 11.] *rogarunt: An es ipse Christus, an alium expectamus? Abite & dicite Ioanni; cæci vident, surdi audiunt, leprosi mundantur, mortui resurgunt, & beati qui non fuerint scandalizati in me.* [Psal. 47.] *Hoc ergo fuit quod prædicens dicebat Dauid: Sicut audiuimus, ita & vidimus. Ex futuris autem constat tertia pars dandi consilij, qua quæ sunt euentura iubet caueri, quomodo illud quoque dictum est:* [Matt. 8. 22. Luc. 13.] *Qui autem in peccata inciderint, eijcientur in tenebras exteriores, illic erit fletus & stridor dentium, & quæ sunt similia: adeò vt ex his omnibus clarum sit Dominum per omnem medendi rationem procedentem, humanam naturam euocare ad salutem.* [c] *Consolatione autem peccata lenit & mitigat: minuens quidem cupiditatem, simul autem spem præbens ad salutem. Dicit enim per Ezechielem:* [Ezech. 18.] *Si conuersi fueritis ex toto corde vestro, & dixeritis Pater, audiam vos tanquam populum sanctum.* [Matth. 11.] *Et rursus dicit: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos: & ea quæ sequuntur ex sua persona dicit Dominus. Apertissimè autem ad bonitatem vocat per Salomonem, dicens:* [Prouer. 9.] *Beatus homo qui inuenit sapientiam, & mortalis qui inuenit prudentiam. Quod bonum est enim à quærente inuenitur, & solet videri ab eo qui inuenit. Iam verò per Hieremiam quoque enarrat prudentiam:* [Hier. 31.] *Beati sumus Israël, dicens, quòd quæ Deo grata sunt, à nobis possint cognosci. Cognosci autem possunt per Verbum,* [Verbum λόγος ratio.] *per quod sumus beati & prudentes. Prudentia enim & cognitio significatur per eundem prophetam dicentem:* [Hier. 11. Baruch. 3. Luc. 11.] *Audi Israël mandata vitæ, ausculta vt cognoscas prudentiam. Per Moysen autem propter suam in homines beneuolentiam donum quoque pollicetur iis qui contendunt ad salutem.* [Deut. 4. 8.] *Dicit enim: Et introducam vos in terram bonam, quam iurauit Dominus patribus vestris.* [Esai. 56.] *Et præterea: Introducam vos in montem sanctum, & vos lætitia afficiam, dicit per Esaiam. Iam verò est aliud quoque genus pædagogiæ, nempe beatificatio:* [Psal. 1.] *Beatus ille est, dicit per Dauidem, qui non peccauit: & erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Per hoc etiam tacitè significauit resurrectionem: Et omnia quæcunque faciet, ei rectè succedent. Nos vult esse tales vt simus beati.*

Rursus

Rursus autem ostendens id quod ex aduerso respondet tutrinæ iustitiæ: At non sic, inquit, impij non sic, sed tanquam puluis, quem proijcit ventus à facie terræ. Cùm peccatorum pœnas, & facilem & tanquam ventis perflabilem eorum dißipationem ostendisset pædagogus, per pœnam auertit à culpa: & cùm supplicium pro meritis intentasset, beneficentiæ suæ benignitatem ostendit, vt bona nobis paremus, ijsque fruamur, per eam summo nos artificio excitans. Hier. 6. *Quinetiam ad cognitionem nos per Hieremiam hortatur, dicens: Via Dei si ambulasses, habitasses in pace in sæculum. Cognitionis enim mercedem eis ostendens,* Ibidem. *prudentes ad eius amorem excitat.* [d] *Et ei qui aberrauit dans veniam, Conuertere, conuertere enim, inquit, sicut qui vindemiat ad canistrum suum. Vides bonum iustitiæ, quæ consulit moueri pœnitentia.* [e] *Præterea per Hieremiam illuminat eos qui aberrant à veritate. Hæc autem dicit Dominus: State in vijs, & videte, & rogate semitas Domini* Ibidem. *æternas, quænam est semita bona, & ambulate in ea, & inuenietis sanctificationem animabus vestris. Ducit autem ad pœnitentiam causa salutis nostræ. Propterea dicit: Si te pœnituerit expurgabit Dominus cor tuum, & cor seminis tui.* Hier. 18. [f] *Poteram quidem ad huius* Ezech. 18. *quæstionis defensionem adducere Philosophos, qui dicunt eum solum qui est perfectus, esse* 33.36. *laudabilem: qui malus est autem, vituperabilem. Sed quoniam nonnulli quod beatum est calumniantur, vt quod neque ipsum aliquid negotij habeat, neque alij exhibeat cùm beneuolentiam in homines non intelligant, propter hos, & propter eos etiam qui bono quod iustum est non tribuunt, id quod à nobis dictum fuit, adiectum est. Consequens enim erat vt diceremus, increpatorium & vituperatorium pædagogiæ genus conuenire hominibus, quoniam omnes homines stultos dicunt: sapiens autem solus est Deus, à quo sapientia: & perfectus solus, & ideo solus quoque laudabilis. Sed hac oratione non vtor. Dico ergo, laudem & vituperationem, vel quod laudi & vituperationi est aßimile, esse medicamenta hominibus maximè necessaria.* [g] *Atque qui sunt quidem curatu difficiles, ab igne, malleo, incude, hoc est, minis, reprehensione, increpatione tanquam ferrum aguntur. Qui autem ipsam fidem attendunt, tanquam per se docti, & libero animi arbitrio impulsi, laude augentur. Laudata enim virtus non secus atque arbor crescit. Hoc cum intelligeret, mihi videtur Samius præcepisse Pythagoras,*

Δειλὰ μὲν ἐκπρήξας ἐπιπλήσσεο· χρηστὰ δὲ τέρπου.

Si mala fecisti reprehendere, si bona gaude.

[h] *Increpare autem dicitur etiam admonere, quod est* νουθετεῖν. *Admonitionis autem, quæ est* νουθέτησις, *etymologia est* τοῦ ἐνθεματισμὸς, *hoc est, mentis immißio, quod sit increpatorium genus quod mentem acquirit. Cæterum alia innumerabilia inueniri possunt præcepta de bonis parandis, & malis fugiendis: Non est pax impijs, dicit Dominus. Propterea* Esaiæ 48. *per Solomonem præcipit infantibus: Fili, ne te in errorem abducant peccatores, neque in* Prouerb. 1. *vijs cum eis ambulaueris, si te hortati fuerint, dicentes: Veni nobiscum, sis socius innocentis sanguinis: in terra autem virum iustum iniustè abscondamus, de medio eum tollamus, sicut infernus viuentem.* [i] *Atque hoc quidem prædicatur etiam de paßione. Porro autem etiam per Ezechielem mandata nobis vita suppeditat. Anima quæ peccat, morietur: homo autem erit iustus, qui facit iustitiam.* Ezech. 18. *Qui non comederit in montibus, & oculos suos non coniecerit in cogitata domus Israël, & vxorem proximi sui non polluerit, & ad mulierem quæ fluxum patitur menstruum non appropinquabit, & hominem potentia non oppresserit, & pignus debitoris reddiderit, & rapinam non rapuerit, panem suum dederit esurienti, & nudum induerit: Pecuniam suam non dederit ad vsuram & commodum non acceperit, & ab iniquitate auerterit manum suam, & iustum iudicium fecerit inter virum & inter proximum suum: In præceptis meis ambulauerit, & iustificationes meas*

seruauerit vt faceret eas. Iustus hic est, vita viuet, dicit Dominus. Hæc continent descriptionem institutionis vitæ Christianorum, & conuenientem adhortationem ad beatam vitam, præmium vitæ, vitam æternam.

COMMENTARIVS IN CAP. X.

[a] SI *itaque quæ in astringenda humana natura.* In hoc capite Clemens transit ad aliud. Nam cum ostendisset Pædagogũ esse iustum, vt qui vtatur reprehẽsionibus, vituperationibus & increpationibus, quæ sunt acerbæ & astringunt ducentes ad pœnitentiã & peccatorũ prohibitionem, nunc vult ostendere verbum etiam esse bonum, mite & benignũ, & eas afferre sentẽtias, quæ leniter & placide doceãt quid sit bonum & honestum, & quid vtile & iucundum conuenienter patris voluntati. Ne quis verò miretur, quod non sit in Græco quod scripsimus, Sunt autem vtriusque generis duplices habitudines & affectiones.] Sciat enim nos id addidisse ne trũca & inutilis esset sentẽtia, cum cõstet deesse aliquid, nõ addituros si aliquod aliud inueniretur exemplar. [b] *Sunt autem vtriusque generis duplices habitudines.* Pædagogus, quatenus est iustus, repræhendit, vituperat, & castigat, vt iã diximus, & nos adducit ad pœnitentiam: quatenus autem est bonus, suadet & laudat, dirigens ad salutem. Duo autem sunt quæ maximè mouent hominũ animos, si proponantur, Bonum & honestum, quod est laudabile, & accendit ad virtutem, & Vtile quod commodi habita ratione, repellit quod affert noxam & detrimentum. Hæc norunt etiam Rhetores, qui tria constituunt genera in quibus oratorũ versatur oratio, demonstratiuum quod hic vocatur Encomiasticum: alterum suasorium, quod vocant deliberatiuũ: tertium iudiciale, de quo hic non meminit. Neutro autem eorũ vtens Pædagogus dure agit & aspere. Nam & quod est laudabile gratum est auditori, & delectatur quilibet suis cõmodis & vtilitatibus. Vtrumq; autem genus habet duplices habitudines & affectiones, per quas diuersas habet species, prout alio & alio modo fuerit affectus animus. Aliquo quidem modo affectus suadentis animus hortatur ad ea quæ sunt profutura, & ita suasorij species erit exhortatoria: alio autem modo affectus dehortatur ab iis quæ sunt obfutura, & fit suasorij species dehortatoria. Ita etiam alio modo affectus eius qui encomiastico genere vtitur animus, vituperat, vt reiecta re vituperabili statuat eius contrariã rem laudabilem. Alio autem modo affectus cõstituit rem per se & absolute laudabilem. Ita encomiastici duæ erũt species, laudatoriũ, & vituperatoriũ. Denominatur autẽ encomiasticũ, à præcipua eius parte, nempe à laude. Neutrum autem, nempe nec dehortatorium, nec vituperatorium est graue & asperum, cum non in hominem, sed in rem cadat dehortatio & vituperatio. Quamuis autẽ hæc boni sint Pædagogi, sunt etiã iusti. Nam cùm sit iusti suum cuique tribuere, iustè facit qui quod nobis futurum est vtile sibi pro nostris proponit meritis. [c] *Consolatione autem peccata lenit.* Per multa loca sumpta ex Scripturis, nempe ex Solomone, & ex Prophetis, & ex Moyse legislatore, hortatur Pædagogus ad bonitatem, sapientiam & prudentiã, proposita quæ ex iis sequitur beatitudine, præclarisque ac magnificis donis promissis, quæ significare quidã videntur terrã huius mundi promissam Israëlitis, sed reuera significant terram viuentiũ, Hierusalem cælestem quæ est in mõte sancto, in quo nihil est terrenum, nihil carnale compactum & concretum, sed sunt omnia spiritualia, & quæ sub solam cadunt intelligentiam. [d] *Et ei qui aberrauit dans veniam.* Pædagogia est etiam exhortari ad pœnitẽtiam. Ad canistrum autem seu ad cartallum redire iubet vindemiatores, id est, ad memoriam reuocare quæ prius male gesta sunt, & de eis dolorem capere & duci pœnitentia. [e] *Præterea per Hieremiam illuminat eos.* Præter eas quæ dictæ sunt Pædagogi exhortationes est etiam illuminatio, per quem illuminati qui à via, nempe à Christo aberrarunt, ad eam redeunt, & ex omnibus viis, id est, vitæ institutis id eligunt quod est optimum ac præstãtissimũ. Bona quidem est ea vitæ ratio quæ versatur in actione: sed ea est omnium præstantissima, quę tota est dedita contemplationi. Nam, vt ipse dicit Christus, Maria, quæ quidem vitam exprimit contemplatiuã, optimã partem elegit. Bonum quoq; est vitæ genus quod ducta vxore, & dat operam liberis, & suæ prouidet familiæ, & ea curat quæ sunt ad vitã agendam necessaria. Sed illud est pręstantissimum, atque adeo perfectum, quod abdicatis suis possessionibus & datis pauperibus, & nec de vxore nec de liberis sollicitum, in Deum omnipotentẽ omnem suam defigit curam, eius videndi ardentissimo flagrans desiderio. Neque vero sunt alia vitę agendę instituta reiicienda, sunt enim bona. Sed hoc tanquam optimum & perfectum est amplexandum, vt quod animam expiet & sanctificet nullis mundanis pollutã negotiis. Ad hoc autem prima dux est pœnitentia, sine qua ad altiora non potes conscendere. Ad eam, inquam, pœnitẽtiam ducit noster Pædagogus causa nostrę salutis, cor nostrum purificaturus & expurgaturus. Cor enim nostrum tum demum purum est & expurgatum, quando valere iusserit omnes mũdanas curas & desideria. In Dei enim contemplatione est vitę hominis perfectio. Quid autem sibi velit illud; cor feminis tui; nõ satis intelligo, vt qui hoc nusquam legerim. Nã eorum quidem quæ hic citantur ex Ezechiele, facile inuenitur sensus, verba autem nõ adeo expressa, nec in Septuaginta nec in Diui Hieronymi versione. [f] *Poteram quidem ad huius quæstionis defensionem.* Dicit Clemens se ad hanc quęstionem in qua agitur de pædagogia laudationis & vituperationis, potuisse adducere Philosophos, qui dicunt Deum cùm sit perfectus solum esse laudabilem, & eum qui malus est, vituperabilem. Sed quia sunt nonnulli Philosophi qui dicunt Deum res humanas non curare vt qui sit beatus, nec vlli exhibeat negotium, nec ab vllo ei exhibeatur, ij autem sunt Epicurei: & rursus sunt heretici Marcionistę, qui bono iustitiam non tribuunt, de quibus antea verba fecit, cum esset consequens dicere, increpatorium & vituperatoriũ genus pædagogię solis conuenire hominibus qui sunt omnes stulti, vt ipsi dicunt, solus autem Deus sapiens & perfectus, & ideo laudabilis cùm hęc, inquã, posset dicere, consulto pętermisit, nec ea vsus est oratione. His ergo pretermissis, quid dicit? laudationem & vituperationem, & quę sunt his similia, esse medicamenta hominibus maximè necessaria. Qui autem Deum affirmant esse bonum, & humana omnia atque adeo totũ mundum eius administrari

ministrari prouidentia, esseq; omni ex parte perfectum & laudabilem, ij sunt in primis Platonici & Stoici. [e] *Atque qui sunt quidem curatu difficiles.* Ostendit quomodo laus & reprehẽsio sint necessaria hominibus medicamenta: Sunt quidem morbi curatu difficiles, cuiusmodi sunt cancer & gangrena: ad eos curãdos opus est ferro & cauterio: qui curatu sunt faciles, lenioribus & mitioribus medicamentis indigent. Ita etiam hominibus quorũ sunt animi ægritudines asperæ & peruicaces, adhibẽda sunt acria medicamenta nempe minæ, increpationes, repræhẽsiones, & quæ sunt eiusmodi. Quorum autẽ ægritudines leues sunt, & non lætalia & atrocia scelera, ij per se curantur, nec alio eis opus est medicamento quã sola laude, quæ efficit vt & leuia delicta reprimantur & virtus laudata augeatur. Quod autẽ est in versu illo Pythagorico, Si mala fecisti repræhendere, Græcè est ἐπιπλήσσω, id est, teipsum increpa & reprehende. [h] *Increpare autem dicitur etiam admonere.* Ex Græca admonitionis nempe νουθέτησις, etymologia, facile intelligitur admonitionem & increpationem multũ conferre ad parandã mentem & intelligentiam. [i] *Porrò autem etiam per Ezechielem.* Deus, quem vitam hic vocat Clemens, multa dedit præcepta apud Ezechielem de iis quæ sunt facienda, & quæ non facienda, quæ sunt eiusmodi vt ea dicat continere institutionem vitæ Christianæ, quæ quoniam doctissimè & accuratissimè exponit Diuus Hieronymus in XVIII. caput Ezechielis, in eo exponendo non mihi visum est diutius immorari, sed lectorem ad eum remittere.

Quòd per legem & Prophetas Verbum fungatur Pædagogi officio. Cap. XI.

EIVS [a] quidem in homines beneuolentiæ & pædagogiæ modus, quoad eius à nobis fieri potuit, est ostensus. Quocirca ipse seipsum pulcherrimè exponens, grano sinapis assimilauit: & verbi quod seminatur, quod in eo inest spirituale, Matth.13.
naturámque multiplicem, rationalisque potestatis magnificentiam simul & sanctitatem, & præterea reprehensionis mordacitatem, & repurgandi facultatem, esse vtilem propter acrimoniam significans. Perexiguum itaque granum, quod allegoricè dicitur, vniuersæ humanæ naturæ plurimã salutẽ largitur. Atque mel quidem, cũ sit dulcissimum, bilẽ generat: quemadmodum quod bonum est, contemptum: quod quidem causa est peccandi. Sinapi autem & bilem diminuit, hoc est, iram: & phlegma excindit, hoc est, fastum & superbiam. Ex quo verbo vera animæ sanitas æternáque bona temperatura accedit. Olim itaque per Moysen, Verbum pædagogi fungebatur officio. Deinde etiam per Prophetas. Est autem Moyses quoque Propheta. Est autem Lex Pædagogia puerorum insolentium, qui habenis non Exod.32.
non facilè retinentur. Saturati ergo, inquit, surrexerunt ludere. Saturati autem Græcè est 1.Cor.10.
ἐχορτάσθησαν*, quasi dicas, fœno repleti, nempe qui à ratione alienam alimenti plenitudinem* χόρτασμα*, hoc est, fœni repletionem, non autem cibum dixerit. Quoniam autem absque ratione seu Verbo saturati, absque ratione ludebant, propterea ipsos & Lex & timor sequebatur, vt & peccata rescinderet, & ad res honestas rectè & ex virtute gerendas adhortaretur, aures præparens vt vero pædagogo obedirent, qui est vnum & idem Verbum legi quæ vrgebat conueniens: datũ enim dicit Paulus Pædagogum ad Christum, adeo vt ex hoc sit perspicuũ vnum,* Galat.3.
solum, verum, bonum, iustum, ad imaginem & similitudinẽ Patris filium, Iesum, verbum Dei esse nostrum pædagogum, cui nos tradidit Deus tanquam Pater beneuolus, vero & germano pædagogo committens & commendans filios, vt qui nobis dilucidè præceperit: Hic est filius Matth.17
meus dilectus, ipsum audite. Fide dignus est pædagogus, tribus rebus pulcherrimis ornatus, scientia, beneuolentia, dicendi libertate. Scientia quidem, quoniam paterna est sapientia. Omnis enim sapientia est à Domino, & cum eo est in æuum. Dicendi autem libertate & fiducia, quoniam Deus est & opifex. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Beneuolentia autem, quoniã solus pro nobis seipsum hostiam tradidit. Bonus enim pastor animam suam ponit pro ouibus suis, atque adeo eam posuit. Beneuolentia autem nihil est aliud, quàm Ephes.5.
voluntas boni proximi sui propter illum. Ioan.10.

COMMENTARIVS IN CAP. XI.

[a] EIVS *quidem in homines beneuolentiæ & Pædagogiæ modus.* Postquam ostendit Pædagogum beneuole quidem, sed acriter & aspere se gerere in suos pueros, subiungit eum se ea de causa assimilare grano sinapis. Et non legitur quidem quod se verbũ assimilarit grano sinapis, sed regnũ cœlorum & fidem, cæterum & ipse Christus, & quæ est in Christum fides, est regnum cælorum. Non est enim regnũ cælorũ nisi vbi regnat Christus. Non regnat autem nisi vbi in eum est fides, per quã nomen Dei sanctificatur & conglorificatur. Idem est regnum Dei & regnum Christi & regnum cælorum. Nam etsi Deus sit Rex Regum & dominator dominantium, & regnum obtineat in omnia quæ creauit, est tamen propriè Rex eorum qui eius parent imperio. Ij autem parent in quorum cordibus Christus habitat per fidem. Vnde non immerito dixit Christus discipulos suos alloquens, Regnũ Dei intra vos est. Nam in quorũ cordibus habitat Christus, illic quoque regnat: vbi est autem regnum Christi, illic quoque est regnum Dei: vbi est autem regnum Dei, illic quoque est Regnum cælorum, Deus enim licet sit infinitus & immensus, & omnia sua potestate occupans nullis locorum compræhendatur spatiis, in cælis tamen propriè esse dicitur. Quod si Deus qui est in cælis, per fidem in nobis habitare dicitur, consequens est vt per fidem sit intra nos, nempe fideles, & Deus qui est in cælis, & ipsum regnum cælorum. Atque in illos quidem regnat Deus, sed in eos non regnat qui Deo non credunt nec eius parent præceptis, sed vitiis seruiunt & peccatis. In eos, inquam, non regnat Deus, sed Diabolus in eos exercet suam tyrannidem. Sed futurum est tandem vt omnibus ad Christi fidem venientibus, cum subiugauerit omnem principatum potestatem & virtutem, omniáque sibi sebiecerit, Deo & patri regnum tradat, quod ita suum est, vt id patris quoque esse necesse sit: filij enim nihil est quod non sit patris, nec est inter eos vlla necessaria aut coacta subiectio. Tunc Dei regnum quod nunc perangustis continetur finibus, erit amplissimum, erit enim Deus omnia in omnibus. Hæc diximus, vt intelligamus, quod licet non legatur in Euangelio Verbum se assimilasse grano sinapis, sed regnum cælorum & fidem, id tamen Verbo iure adscribat Clemens, cum regnum Dei & regnum Christi ita sint inter se coniuncta, vt non possint à se inuicem separari. Restat nunc vt videamus cur Verbum se assimilet grano sinapis. Marcus in Euangelio dicit Christum assimilare regnum cælorum grano sinapis, quod cum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra, & cùm natum fuerit, ascendit in arborem, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius aues cæli habitare. Hoc ipsum & iisdem fere verbis scriptum est in Lucæ Euangelio. Hunc locum diuinè profectò Diuus exponit Ambrosius. Granum quidem sinapis, res est vilis & simplex, sed si teri cœperit, vim suã fundit. Et fides simplex primo videtur, sed si teratur aduersis, gratiã suæ virtutis effundit. Verbũ autem Dei in Euangelio seminatum merito assimalat Christus, ipsum, inquam, Verbum seipsum explicans, grano sinapis. Nam vt granum sinapis videtur vile, humile & abiectũ dum seminatur, postea autem crescit in iustam & quæ arborem æquat magnitudinem, & in omnes partes pulchros extendit ramos: ita etiam verbum dum adhuc seminatur in Euãgelio, nihil præ se fert quod sit pulchrum & præclarũ & magnifaciendũ. In ipso quidem certè Euangelio ipsum docendi genus est planè vulgare & plebeium, non sunt in eo enthymemata, non epicheremata, non rhetoricæ figuræ & colores, non genus dicendi grande & sublime, non Philosophicæ ratiocinationes, nõ mathematicæ & necessariæ demonstrationes, nihil deniq; ex quo aliquid magni possis expectare. Solæ fere in eo sunt parabolæ, quæ non doctis auditoribus, sed plebi indoctæ sunt accommodatæ. Quo fit vt ad eas ediscendas, non παιδείαις non præcedentibus, inquã, disciplinis, sed sola fide sit opus. Et tale quidem est Verbum dum seminatur, sed dum crescit, in quantam assurgit magnitudinem, quam præclara & planè diuina sunt quæ ex eo enascuntur, peccatorum remissio, Dei qui in tribus hypostasibus seu personis vnus est cognitio, fidei, spei, & charitatis possessio, virtutum omnium, & earum maximè quæ perfectum hominem reddunt consecutio, arcanorum mysteriorum & sacramentorũ quæ accedente ad signa spiritu per Christum gratiam conferunt, reuelatio & exhibitio, & tandem vitæ æternæ. Significat etiam Verbum grano sinapis assimilatum vtilitatem, quæ accipitur ex reprehensionis mordacitate & purgatione verbi qua vtitur vt Pædagogus. Sunt autem Verbi multæ in Euangelio reprehensiones, dum inuehitur in Scribas & Pharisæos, atque adeo in totam gentem Iudaicam, vitia eorum reprehendens vt corrigantur, & suos etiam aberrantes corripiens discipulos, vt in viam redirent. Nam & Petri reprehendit temeritatem, & filiorum Zebedei ambitionem, & Iudæ arguit proditionem. Quod autem verbum reprehendens & expurgans rectè assimiletur grano sinapis, videre licet ex eo quod scribit Dioscorides, dicens: Vim, inquit, habet calefaciendi, extenuandi, extrahendi, pituitam eliciendi si mansum fuerit. Granum ergo sinapis allegoricè significans Verbum acriter reprehendens & expurgans, humanæ naturæ plurimam affert vtilitatem: quam vt melius ostendat, comparat mel cùm grano sinapis. Mel, inquit, est dulcissimum, sed generat bilem: omnia enim dulcia, vt est medicorũ sententia, bilescunt. Biliosa autem stomacho fastidiũ faciũt, quo fit vt facilè euomantur. Bonitas autem melli assimilatur: & vt mel fastidium, ita bonitas parit contemptum, non secus atque nimia familiaritas, teste Comico. Contemptus autem est causa peccati. Nam dum reprehensio non adhibetur, nec peccati pœna timetur, qui ad peccatum sunt propensi, omni ablato peccandi impedimento, in omne genus sceleris feruntur præcipites. Quo fit vt ad cohibendum vitium opus sit seueritate, alioqui absoluta bonitas eneruatum reddit & dissolutum. Ea seueritas assimilatur sinapi, quod bilem, id est, iram diminuit, & flegma, id est, fastidium & superbiam excindit. Bili autem, id est, ira amputata & exciso flegmate, id est, superbia quæ corpori humano varios & asperos procreant morbos, remanet corpus εὔκρατον, id est, bene temperatum. Vnde existit sanitas & animi & corporis. Nam bilis & flegma, corpus, animum vero male afficit ira & superbia: quibus dum sua seueritate & acri castigatione medetur Pædagogus, is corpori & animo bonam affert constitutionem.

Marginal notes: Ephes. 3. — 1. Cor 15. — Diosc. lib. 2. cap. 148.

Quòd

Quòd Pædagogus conuenienter paternæ affectioni seueritate & benignitate vsus sit. Cap. XII.

HIs [a] iam peractis, consequens fuerit, vt Pædagogus noster Iesus vitam nobis veram describat, & qui in Christo est hominem erudiat & instituat. Est autem eius descriptio & informatio neque admodum terribilis, neque benignitate vsque adeo dissoluta. Simul autem mandat, & mandatorum formas & caracteres ita imprimit, vt ea possint perficere. Atque mihi quidem is ipse videtur hominem finxisse ex puluere: aqua autem regenerasse spiritu verò auxisse: Verbo autem ῥόμαπ. pædagogi instar instituisse, ad filiorum adoptionem & salutem sanctis præceptis dirigens, vt cùm terra genitum in sanctum & supercælestem hominem suo aduentu transformasset, diuinam illam vocem maximè impleret: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Genes.1. Atque fuit quidem Christus hoc plenum quod dixit Deus. Alius autem homo intelligitur per solam imaginem. Nos autem, ô boni Patris filij, alumni boni Pædagogi, Patris voluntatem impleamus, Verbum audiamus, & verè salutarem Seruatoris nostri vitam exprimamus, hîc iam meditantes cælestem vitæ agendæ formam, per quam effecti dij, semper germinante lætitiæ, & incorrupto boni odoris vnguento inungamur, euidens incorruptionis indicium habentes vitæ Domini formam & Dei vestigia persequentes: cui soli conuenit considerare, atque adeo cui curæ est quomodo & quánam ratione futura sit vita hominum sanior. Quinetiam ad hoc vt victu facilè contenti simus, & quæ sunt superuacanea negligamus, accinctique & expediti & ad bonæ vitæ æternitatem parati simus, nos præparat, vnumquemque nostrum esse ipsum sui ipsius penum docens. Ne Matth.6. soliciti enim, inquit, sitis de crastino: dicens oportere eum qui in Christi numerum relatus est, sua sorte contentum, sibi per se seruientem, & cui satis sit in diem victum eligere. Non enim in bello, sed in pace instituimur. Atque bello quidem magno apparatu opus est, magnóque & profuso sumptu egent delitiæ: pax autem & dilectio, simplices & quæ lites ac negotia fugiunt sorores, non armis, neque profuso apparatu indigent. Nutrimentum eius est Verbum. Verbum autem, id est, cui & demonstrandi & docendi principatus obtigit, à quo frugalitatem, simplicitatem, à fastúque alienationem, libertatis amorem, benignitatem & honesti studium ediscimus. Id, etsi vno Verbo cum virtutis coniunctione Deo similes reddimur, non ad socordiam ac negligentiam oportet traducere, sed elabora, & ne defatigeris, eris enim qualem non speras, neque verò conijcere potueris. Quomodo autem Philosophorum quidem alia est viuendi ratio, alia verò Oratorum, alia autem Luctatorum: ita est generosa ac liberalis affectio, liberæ voluntati quæ est honesti studiosa, conueniens, quæ accessit ex Christi pædagogia, & qui ad operationem eruditi sunt decori, graues & honesti incessus & accubitus, nutritio & somnus, cubitúsque & victus ratio, & alia disciplina. Non est enim nimis intensa ac vehemens eiusmodi Verbi eductio, sed moderata, & quæ iusto ac recto tenore consistat. [b] Hac etiam ratione Verbum est dictum Seruator, qui hominibus hæc verbalia & rationalia ad salutem, vt bono & integro sensu præditi essemus, inuenit medicamenta, opportunitatem quidem obseruans, noxam autem & damnum arguens, & animi affectionum causas exponens, & à ratione alienarum cupiditatum radices excindens, à quibus quidem abstinere oporteat præcipiens, omnia autem salutis antidota ægrotantibus exhibens. Hoc est enim maximum, & maximè regium Dei opus, humanam seruare naturam. Atque medico quidem, qui ne quod faciat quidem ad salutem consulit, ægroti succensent, diuino autem Pædagogo, quomodo non maximas se habere fatebuntur gratias, qui nec taceat, nec ani-

mo penetralibus contineat minas quæ ferunt ad exitium? sed & eas arguat, & quæ ad eas tendunt appetitiones excindat, & quæ ad rectam reipub. pertinent administrationem edoceat. Magnæ ergo illi sunt agendæ gratiæ. Ratione enim præditum animal, hominem inquam, aliquid aliudne dicimus quàm quod est diuinum oportere contemplari? Porrò autem humanam quoque naturam dico eum oportere considerare, & ita viuere, vt iubet & dictat veritas, & ipsum Pædagogum & eius præcepta mirandum in modum admirantes, vt quæ inter se congruant & conueniant. Cui conuenienter imagini & similitudini oportet nos quoque, cùm nos ipsos Pædagogo adaptauerimus, ita viuere, vt factis oratio reuera conueniat.

COMMENTARIVS IN CAP. XII.

[a] HIS *iam peractis, consequens fuerit.* Cùm ostendisset Clemens quisnam & qualis sit Pædagogus, & cuiusmodi sit eius Pædagogia, nunc venit ad ostendendum quibusnam præceptis Pædagogus suos pueros informet, & hominem instituat qui est in Christo, id est, qui vitæ suæ instituendæ exemplar habet in Christo. Ea autem præcepta dicit esse huiusmodi vt in iis tradendis is seruetur modus, vt neque terrorem incutiant, neque eneruent, remissosque & dissolutos reddant. Sed neque præcepta sunt eiusmodi, vt cui dantur causari possit se ea non posse exequi. Nam qui dat mandata, is eorum talem imprimit formam & characterē vt perfici possint ab iis quibus dantur, & ille ipse qui dat, ad ea implenda adiuuat. Sed quis ea dat præcepta? ipse Iesus noster Pædagogus. Ille autem ipse Iesus & nos creauit, & aqua in baptismo regenerauit accedente spiritu, & nos verbo instar Pædagogi erudiit, vt in sanctam & cælestem hominem transformati qui prius eramus terreni, Dei in nos veram agnoscamus imaginem & similitudinem. Ea imago & similitudo est Dei Verbum, qui est splendor æternitatis & expressa imago substantiæ patris. Illud autem ad Dei factum esse imaginem & similitudinem, primum fuit plenum & omni ex parte absolutum in Christo homine qui est etiam Deus. Id ipsum tandē poterit etiam de nobis dici, si eius præcepta sequentes, & Dei vestigia persequētes, & incorruptionis vnguento delibuti, Christiani à Christo dicti, & à Deo adoptati, per gratiā & participationē Dij efficiamur. Hoc noster nostri curā gerens sibi proponit Pædagogus, cui maximè est curæ, vt humana natura sit quam sanissima, & ab omnibus animi & corporis vitiis & morbis remotissima. [b] *Hac etiam ratione Verbum dictū est Seruator.* Ad corporis sanitatē & ad animæ salutem nihil est melius quam certum tenere modum, & neque exuperare nec deficere. Hinc & corpora εὔκρατα, id est, bene temperata, in quibus humorum qualitates à natura constitutum tenent modum, & neque sunt, aut calidiores, aut frigidiores, aut humidiores, aut sicciores quā par sit, sana sunt: & sani sunt animi in quibus sunt morum virtutes quæ consistunt in mediocritate. Hoc qui præstat Pædagogus, merito σωτὴρ dicitur. Σωτὴρ autem dicitur qui dat salutem. Hoc vocabulum non posse Latinè exprimi, Cicero dicit in Verrinis, nullum certè aliud habemus nisi Seruatoris, quo etsi alioqui minùs vsitato, non dubitauit vti Seneca in libro de beneficio: Saluatoris vocabulum passim vsurpant Doctores ecclesiastici, arbitrati, vt existimo, à Saluatore rem melius exprimi quam à Seruatore, cum tamen sit vtriusque eadem significatio, cum seruare non aliud sit quam salutem dare. Dicit certè Terentius, Hanc domum ne ipsa quidem salus potest seruare. Quod si quis existimet, significantius esse vocabulum Saluatoris quam Seruatoris, per me eis licebit duabus tantum mutatis literis Saluatorem dicere pro Seruatore, dum intelligant Seruatorem dici longè Latinius. Salutem autem dat Pædagogus rationalia adhibens medicamenta, quæ in literæ contextu Clemens exponit, vitiorum scilicet causas explicans, à ratione alienarum cupiditatum radices excindens, quæ sunt ægrotis noxia prohibens, & quæ sunt eis vtilia & salutaria antidota exhibens. Quòd autem rationalia dixit medicamenta, Græcè est λογικά, quod deriuatur à λόγος, quod & verbum significat & rationem, quod linguæ Latinæ nonpia non satis potest exprimere. Humanæ autem naturæ salutem dat Pædagogus quod est opus maximum & maximè regium. Quid est enim magis regium quàm eos beneficio afficere qui ab ipso reguntur? id autem facilè potest cum sit Deus, est enim noster Pædagogus Deus & homo, quo fit vt & velit & possit.

Quòd quemadmodum id quod rectè & ex virtute geritur, fit ex recta ratione, ita rursus peccatum preter rationem. Cap. XIII.

λόγος ratio pro filio Dei hoc in loco necessariò vertitur.

QVIDQVID [a] *est prater rectam rationem, id est peccatum. Iam enim quæ sunt maximè generales animi affectiones seu perturbationes hoc modo definiendas censent Philosophi. Cupiditatem quidem, appetitionem quæ non paret rationi: Metum autem, dissolutionem quæ non paret rationi: Voluptatem autem, elationem animi quæ non paret rationi. Si ergo quæ in rationem est inobedientia, peccatum generat, quomodo non necessariò rationis obedientia, quam quidem finem*

finem dicimus, parit ac procreat id quod vocamus honestum ac decorum? ipsa enim virtus, est animæ concinna & congrua affectio, quæ rationi subijcitur per totam vitam. Quinetiam, quod est supremum omnium, ipsam, inquam, Philosophiam definiunt, studium rectæ rationis, adeo vt sit necessariò delictum, quicquid fit propter errorem rationis, & meritò Græcè vocetur ἁμάρτημα, hoc est, erratum, quod etiam peccatum significat: Iam enim, quando primus homo peccauit, & Deo non obediit; Et iumentis, inquit, est assimilatus homo, qui præter rationem aberrarat meritò rationis expers existimatus comparatur iumentis. Hinc etiam dicit Sapientia: Equus ad coitum libidinosus, & adulter irrationali iumento assimilatus. Et ideo subiungit: Quocunque super eum sedente hinnit. Non amplius, inquit, homo loquitur. Non est enim amplius particeps rationis, qui peccat preter rationem: est autem expers rationis bellua, dedita cupiditatibus, quibus omnes voluptates insident. Quod ex rationis autem obedientia rectè & ex virtute geritur, προσῆκον & καθῆκον, hoc est, quod congruit, & conuenit, nempe officium, vocant Stoici. Quod itaque decet & congruit, nempe officium, id etiam conuenit. Obedientia autem fundatur mandatis. Ea autem monitionibus, quæ cùm sint eadem, veritatem sibi scopum proponentes, ad extremum expetendum, quod finis intelligitur, erudiunt & instituunt. Pietatis autem ac religionis finis æterna est in Deo requies. Æui autem seu æternitatis principium, est noster finis. Quod autem est pietatis honestum quod rectè & ex virtute geritur, id quod decet & conuenit, nempe officium, operibus efficit. Vnde officia meritò consistunt in actionibus, non autem in dictionibus. Et est Christiani quidem actio, rationalis animæ operatio, ex syncero ac prudenti iudicio & appetitione veritatis, quæ per coniunctum simúlque opem ferens corpus peragitur. Quod decet autem ac conuenit, officium inquam, est quæ in vita Deum & Christum sequitur voluntas vna, quæ se propter vitam æternam rectè & ex virtute gerit. Etenim Christianorum vita quam nunc instituimus, est quidam conuentus ac congregatio rationalium actionum: hoc est, eorum qui à verbo seu ratione docentur, quæ non labitur operatio, quam quidem fidem appellamus. Conuentus autem & congregatio sunt mandata Domini, quæ cùm sint diuinæ sententiæ, monita spiritualia, nobis scriptæ sunt, vt quæ & nobis ipsis & proximis bene possint quadrare. Quinetiam ipsæ quoque ad nos reuertuntur, sicut globus qui propter repercutionem ad eum qui iacit recurrit. Vnde etiam sunt ea quæ decent & conueniunt, nempe officia ad diuinam pædagogiam necessaria, vt quæ à Deo præcepta & ad salutem sint tradita. Et quoniam eorum quæ sunt necessaria, aliqua quidem solùm ad vitam hîc agendam pertinent, alia verò hîc vt illic bene viuamus erigunt & extollunt: conuenienter quoque officiorum, alia quidem ad viuendum, illa verò ad rectè viuendum ordinantur. Atque quæcunque quidem ad gentiliter viuendum præcipiuntur, ea vulgò apud multos sunt publicata. Quæ autem ad bene viuendum conueniunt, ex quibus æterna illa vita acquiritur, ea hîc veluti adumbrata ex ipsis scripturis colligentibus licebit considerare.

Hier. 5.

COMMENTARIVS IN CAP. XIII.

a QVIDQVID *est præter rectã rationẽ.* Traditurus Clemens præcepta ex Christi Pædagogia, quæ non ad viuendum tantũ instituunt, cuiusmodi sunt præcepta gentilium, sed ad bene viuendum vt æternam vitam tandẽ assequamur, quod est finis Christianorum, in eo autem illa versantur præcepta vt peccata fugiamus, bona autem opera, quæ κατορθώματα, id est, quæ rectè & ex virtute fiunt sequamur, primum docet quid sit peccatũ, & quid bonum opus seu rectè & ex virtute geritur. Peccatum ergo esse dicit quidquid est præter rationẽ, bonũ autem opus seu rectè factum, id quod fit conuenienter rationi. Quodquidem ex eo probat quod generales animi affectiones seu perturbationes à Philosophis nempe Stoicis ita definiuntur, vt dicatur earum quælibet non parere rationi. Quod fit autem non parendo rationi, fit præter rationem. Quod fit autem præter rationem, est peccatum. Quod fit autem obediendo rationi, id est, bonũ opus, quod κατόρθωμα dicitur, & καθῆκον & προσῆκον, id est, quod decet & conuenit, & perfectum

officium. Quod fit autem obediendo rationi, id fit conuenienter rationi. Ea autẽ obedientia qua iubentem sequimur rationem, fides dicitur, quæ non solam significat credulitatem & fiduciam, sed etiam in se continet promptam & efficacem Dei præceptis obediendi voluntatem. Ratio autem nõ solum significat diuinam animæ hominis facultatem, à qua homines dicuntur λογικοὶ, id est, rationis participes, sed veram illam & per se consistentem rationem, quæ à nobis & verbũ & ipsa Dei appellatur sapientia, à qua profluit & deriuatur quidquid est in nobis rationis: quam falso quidem Seneca vocat diuini spiritus portionem in nobis mersam, & Horatius diuinæ particulam auræ: non enim ea in nobis existit per ipsam Dei essentiam, sed veluti per quandam lucis illuminationem, conuenienter ei quod scribit Psalmographus; Signatum est supra nos lumen vultus tui Domine. Quæ ergo huic verbo seu rationi, quæ nostram inspirat & illuminat animam, præstatur obedientia quæ fides dicitur, in nobis procreat quod bonum est, honestum & decorum. Inde existit virtus, quæ est concinna & congrua animæ affectio per totam vitam subiecta rationi. Boni enim & honesti particula nõ est virtus censenda, sed oportet vt ea semper sibi constet, nec vllo tempore intermittatur. Quod vsuuenit si anima pareat rationi. Cui parendi si quis studio teneatur, & vt id faciat diligenter meditatur, is dicitur Philosophus, & hoc studium appellatur philosophia, nempe studium sapientiæ, quæ est recta ratio. Eam ractam rrtionem qui non sequitur, nec ei paret, sed eam auersatur vel ab ea aberat, tantum abest vt sit Philosophus, vt ne homo quidem sit dicendus, vt qui non sit particeps rationis, sed eius expers comparetur iumentis, & sit similis bestiis. Qui ergo eam rectam rationem non sequitur, nec ei paret, is dicitur errare & peccare. Non peccat ergo qui iubenti obedit rationi. Sed cum sit obedientia, oportet etiam vt sint mandata quibus obediatur: vt eis autem obediatur opus est etiam admonitionibus. Cùm sint autem Dei mandata ideo constituta, vt ad vitam perueniatur æternam: is demum rectè obedit mandatis qui sibi tanquam scopum proponit æternam in Deo requiem & vitam æternam. Sed vt eam assequamur, non satis est hic viuere, sed etiam bene oportet viuere. Ad id nobis opus est præceptis, quæ conuenienter Christi Domini Pædagogiæ, ex sacris literis exprompsit Clemens. Gentibus quidem satis est si viuant, & eam demum vitam existimant beatam, quæ hic perpetuis fruitur voluptatibus. Nos autem hic bene viuamus, vt hac laboriosa tandem perfuncti vita, vitam tandem assequamur æternam, qua nec cogitari quidem potest quidquam melius & beatius. Bene autem viuemus, si nos & in nos ipsos & in proximos nostros rectè geramus. Quod autem à nobis fit in proximos, ad nos quoque non secus reuertitur quam globus percussus ad eum qui iecit reuertitur. Consistit autem bonum opus seu recta operatio, & perfectum officium, non in dictionibus sed in actionibus quæ ab animo fiunt, sed non sine adiumento corporis. Harum autem actionum à ratione proficiscentium, & quæ non labuntur, conuentus, vitam constituit Christianorum, quæ fides appellatur. Ad eam per Pædagogiam sumptam ex sacris libris in sequenti libro nos instituet Clemens. Tota enim Christianorum vita nihil est aliud quam fides, quæ certa ac firma promissorum spe sustentata, bonas per charitatem edit operationes.

Psal. 4.

CAPITA LIBRI SECVNDI PÆDAGOGI.

QVomodo in alimentis versari oporteat.	Cap. 1.
Quomodo oporteat se in potu gerere.	Cap. 2.
Quòd non oporteat sumptuosæ ac magnificæ supellectilis studio teneri.	Cap. 3.
Quomodo in conuiuiis sit relaxandus animus.	Cap. 4.
De risu.	Cap. 5.
De turpiloquio.	Cap. 6.
Quænam obseruare oporteat eos qui vrbanè ac ciuiliter vnà viuunt.	Cap. 7.
An vnguentis & coronis sit vtendum.	Cap. 8.
Quomodo se in somno gerere oporteat.	Cap. 9.
Quænam de liberorum procreatione tractanda sint.	Cap. 10.
De calceamentis.	Cap. 11.
Quòd gemmas & mundum aureum non magni pendere & admirari oporteat.	Cap. 12.

CLEMENS

CLEMENTIS ALEXANDRINI PÆDAGOGI.

LIBER SECVNDVS.

Quomodo in conuiuio versari oporteat. Cap. I.

PROPOSITVM [a] *itaque institutum & scopum sequentibus, & scripturas ad eam pædagogiæ partem, quæ vitæ vtilis futura est diligentibus, qualem esse in tota vita eum qui Christianus dicitur oporteat, summatim describendum est. Nobis igitur à nobis ipsis incipiendum est, & quomodo nos componere ac moderari oporteat. Compositi itaque proportionem & commoderationem coniectantibus, quemadmodũ vnumquemque nostrûm se in suum corpus gerere, vel potius quomodo id dirigere oporteat, dicendum est. Quando enim quibus à rebus externis, & ab ipsa præterea eductione corporis ad mentem à ratione deductus, eorum quæ in homine secundum naturam eueniunt contemplationem accuratè perfectéque didicerit, sciet non esse studium in res externas conferendum: hominis autem esse proprium, animæ expurgare oculum, castámque & sanctam carnem suam tueri. Qui enim ab illis purè emundatus exolutúsque fuerit per quæ est adhuc puluis, quidnam aliud seipso habuerit conducibilius ad hoc, vt recta via ingrediatur ad Dei comprehensionem?* [b] *Atque alij quidem homines viuunt vt comedant, quod certè etiam rationis expertibus euenit animantibus, quibus nihil aliud quàm venter vita: nobis autem Pædagogus præcipit comesse vt viuamus; neque enim nostrum munus est nutritio, neque institutum scopúsve noster voluptas: sed ea nutritio est propter nostram hîc mansionem, quam ad incorruptionem ratio instituit: & ideo secernitur ac seligitur alimentum. Est autem ipsum reuera simplex, & non nimis opipare & curiose paratum pueris simplicibus, & non curiosis conueniens, vt quod aptum sit ad viuendum non ad delitias.* [c] *Ipsum autem viuere, ex duobus, sanitate scilicet & viribus, constituitur, quibus maximè conuenit facilitas, vt quod & ad digestionem & corporis leuitatem sit vtile: ex quibus incrementum, sanitas, & iustæ vires: non autem iniustæ, lubricæ & miseræ, quales sunt quæ Athletis ex illa sua edendi necessitate obueniunt.* ἀναγκοφαγία. *Sunt itaque multiplices qualitates respuendæ, quæ varia detrimenta pariunt, malas corporum habitudines, stomachorum subuersiones, cùm corruptus & constupratus sit gustus, misera & infausta quadam condiendi arte, & inani in faciendis bellarijs artificio. Audent enim appellare nutritionem, delitiarum exercitationem, quæ in noxias voluptates dilabitur. Antiphanes autem Delius medicus vel vnam hanc dicit esse morborum causam, ciborum varietatem: cùm qui veritatem ægreferunt, multiplici nescio qua vana gloria frugalem & moderatum victum abiurent, & transmarinas escas anxiè perquirunt.* [d] *Atque mihi quidem venit in mentem eorum morbi misereri: ipsos autem non pudet suas decantare delitias, cúmque sunt in freto Siculo, murænas anxio & solicito animo perquirentes, & Mæandri anguillas, & qui in Melo sunt hædos, & qui in Scyatho mugiles, Pelori conchas, & Abydena ostrea, nec mænas quæ sunt in Lipara prætermittentes, nec rapum Mantinicum, nec betas quæ sunt apud Ascræos, & pectines Methymnæos exquirentes, & soleas Atticas, & turdos Daphnios* ψῆτται *& caricas Chelidonias, propter quas infelix Persa cum quingentis mille millibus in Græciam est profectus: Phasidis aues præterea coëmentes. Attagenas Ægyptias, Medicum pauonem. Hæc condimentis immutantes, ij qui sunt gulæ dediti, obsonijs inhiant,* ἀττηλὶς. piscis genus, de quo vide Athenæum & Aristotelem.

quæcunque tellus, & profunda Ponti, immensáque alit latitudo aëris, ingluuiei suæ ea comparantes. Videntur reuera isti insatiabiles, soliciti ac anxij ciborum indagatores, ad delitias ac voluptates suas mundum irretire, sibilantibus sartarginibus vndique circumstrepentes, & circa cochlear & mortarium totam suam vitam consumentes, edaces atque omniuori homines, materiam ignis instar apprehendentes. Quinetiam facilem cibum, nempe panem effœminant, quod frumenti est nutriens excribrantes, vt quod est alimenti necessarium, sit probrum voluptatis. Nullum autem habet apud homines terminum delicata ingluuies. In liba enim placentas & bellaria est prouecta, mensarum secundarum multitudinem inueniens, omnes qualitates aucupans. Mihi autem videtur

1.Corint.6. *homo qui est eiusmodi, nihil esse aliud quàm bucca.* [e] *Ne desideres, inquit Scriptura, cibos diuitum: ij enim vitæ non veræ & turpi sunt coniuncti. Illi enim dant operam obsonijs quæ fimus paulò pòst excipit: nobis autem cibum cælestem venantibus, necesse est ventri qui est sub cælo imperare, & multò magis ijs quæ ei sunt amica & grata: Quæ Deus abolebit, inquit Apostolus, voraces gulæ cupiditates iure execrans. Esca enim ventri, ex quibus hæc carnalis, & quæ interitum affert, vita dependet, quam audent nonnulli vocare charitatem, effrænata lingua vtentes, nempe quædam prandiola & nidorem ius redolentia, pulchro & salutari Verbi opere appellantes, sanctificatam charitatem ollu-*

Vocabant Clementis tempore nōnulli prādia ac conuiuia ἀγάπας, hoc est, charitates.

lis & iuris fluento iniuria afficientes, potiùque delitijs & fumo illud nomen maledicto persequentes: falluntur autem existimatione, vt qui Dei promissum prandiolis se posse emere expectauerint. Quæ enim lætitiæ causa fiunt congregationes, ipsi quoque recentes & cœnulas, & prandia & epulas, hunc cœtum iure vocauerimus, rationem sequentes. Has autem epulas ἀγάπας, id est, charitates, non vocauit Dominus. Dicit itaque

Luca 14. *alicubi quidem: Quando inuitatus fueris ad nuptias, ne primo loco accumbas, sed quando fueris vocatus, accumbe in vltimo loco; alibi autem: Quando feceris prandium aut cœnam. Et rursus: Sed quando feceris epulum, voca mendicos, propter quod cœna ma-*

Ibidem. *ximè est facienda. Et præterea: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.* [f] *Sed sentio vndenam effluxerit speciosa cœnarum appellatio: nempe ex gutturibus. Insaniæ bellariorum ventitator, ait Comicus. Reuera enim multa multis sunt cœnæ gratia: nondum enim didicerunt Deum parasse suo opificio, homini inquam, cibum & potum, vt conseruetur, non autem vt voluptate afficiatur.* [g] *Nam nec corporibus quidem natura insitum est, vt ex multiplici ciborum varietate iuuentur. Contrà enim planè qui cibis vtuntur vilissimis, sunt robustiores, saniores, & generosiores; vt famuli dominis, & agricolæ possessoribus: & non solùm fortiores, sed etiam prudentiores, vt Philosophi diuitibus. Non enim mentem alimentis obruerunt, neque ipsam voluptati-*

1.Corinth.13 *bus decipiunt. Charitas autem reuera est cæleste nutrimentum, rationale epulum: omnia sustinet, omnia suffert, omnia sperat, charitas nunquam excidit. Beatus qui comedit prandium in regno Dei.* [h] *Casus autem est omnium grauissimus, si quæ charitas non potest excidere, supernè è cælis ad iuscula humi abijciatur. Et tu me eam existimas puta-*

Ibidem. *re cœnam quæ aboletur? Si facultates, inquit, meas distribuero, charitatem autem non*

Matth.22. *habeam, nihil sum.* [i] *Ab vniuersa hac charitate dependet Lex & Verbum, si Dominum Deum tuum & proximum dilexeris.* [k] *In cælis est hoc cæleste conuiuium, quod ἀγάπη Græcè dicitur. Terrestre autem, dictum est cœna, vt ostensum est ex Scriptura; & fit quidem cœna propter charitatem: sed non est cœna charitas, verùm socialis beneuolentiæ, & quæ sua lubenter impertit, indicium. Ne quod ergo bonum nostrum est, male-*

Rom.14. *dictis impetatur. Non est enim regnum Dei esca & potus, dicit Apostolus, vt fluxum & quod est vnius diei intelligatur prandium: sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu*

sancto

sancto. Qui de hoc prandio comederit, is eorum quæ sunt, optimum poßidebit, nempe regnum Dei, sanctum charitatis conuentum hîc meditatus, nempe celestem Ecclesiam. Charitas ergo res est pura & Deo digna: officium verò eius est communicatio. Cura autem disciplinæ est Charitas, quam dicit Sapientia: Charitas verò obseruatio legum eius. Hæ Sapient.6. *autem letitiæ habent quoddam charitatis incitamentum ex nutrimento publico, quod ad æternam assuefacit oblectationem. Charitas ergo non est cœna: epulum autem à charitate pendeat.* [l] *Discant enim, inquit, filij tui quos dilexisti Domine, quòd non generationes fru-* Deut.6. *ctuum nutriant hominem, sed verbum tuum eos qui tibi credunt conseruat: non enim in pane viuet iustus.* [m] *Sed sit nobis cœna tenuis & expedita, apta ad vigilias, inpermixta diuersis qualitatibus, & quæ à pædagogi disciplina minimè sit aliena. Bona enim nutrix ad communicationem est charitas, quæ copiosum habet viaticum, nempe sufficientiam, quæ quidem dimenso iusta quantitate alimento præfecta, salubriter corpus administrans, etiam proximis ex eo aliquid distribuit. Victus autem qui inundat & obruit sufficientiam, homini multum officit, animam quidem ignauam reddit & inertem, corpus verò valetudinarium, & quod in morbos facilè prolabitur, efficiet.* [n] *Quin etiam voluptates quæ in iudicandis aromatibus conditis dapibus sunt morosæ & difficiles, probra & maledicta inurunt: vtpote liguritionem, ingluuiem, edacitatem, voracitatem, insatiabilitatem, & alia huiusmodi. Muscæ quoque ijs nominibus aptißimè conuenientes, & mustellæ, & adulatores, & gladiatores, & agrestia genera parasitorum, ventris voluptate: alij quidem rationem, alij verò amicitiam, alij autem vitam ipsam vendentes, super ventrem serpentes, bestiæ hominibus similes, ad imaginem patris sui, edaces voracésque beluæ, & qui eos ἀσώτους, appellarunt, bene mihi videntur eorum finem significasse: vt qui eos vocent ἀσώστους, hoc est, à salute alienos, per elisionem elementi σ. An non enim sunt eiusmodi qui in ollis versantur, multiplicibúsque exquisitorum alimentorum voluptatibus, qui sunt humiles & abiecti animi, terræ planè filij, qui victum in dies persequuntur perinde ac non victuri?* [o] *Eos miseros pronunciat per Esaiam sanctus Spiritus, cùm nomen Charitatis sensim ne-* Esaia 22. *scio quomodo ab eis sustulisset, quoniam non erat epulum rationi consentaneum: Ipsi autem fecerunt lætitiam, occidentes vitulos, & oues sacrificantes, dicentes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et quòd eiusmodi delitias peccatum existimet, subiungit: Et non dimittetur hoc vestrum peccatum, donec mortui fueritis. Non dicens peccati remißionem mortem insensilem, sed retributionem peccati morti salutis adiudicans. Ne* Prou 4.20. *læteris autem propter execrandas delitias, dicit Sapientia.* [p] *Hîc autem de idolothytis quo-* Eccles.2. *que, hoc est, de ijs quæ immolata sunt idolis facienda est mentio, quonam modo præcipiat ab ijs esse abstinendum. Illa mihi videntur execranda & abominanda, quorum sanguinem superuolant. Subter sunt animæ quæ erebum hoc nunc lumine cassæ. Nolo enim vos* Odyss.A. *fieri participes dæmoniorum, dicit Apostolus. Eorum enim qui seruantur, & eorum qui pereunt, separata sunt nutrimenta. Ab his ergo est abstinendum, non quòd pertimescamus,* 1.Cor.10. *non est enim in eis aliqua potentia, sed quòd propter nostram conscientiam, quæ sancta est, & propter dæmonum odium, quibus illa sunt dedicata, auersemur: & præterea, propter eorum qui multa procliuiter discernunt, ac verentur imbecillitatem, quibus infirma polluitur conscientia: Cibus enim nos non commendabit Deo: neque quæ intrant co-* 1.Corinth.8. *inquinant hominem, sed quæ ex ore, inquit, exeunt. Vsus enim nutrimenti est indiffe-* Matth.15. *rens: Neque enim si comedamus, inquit, plus habemus: neque si non comedamus, de-* 1.Corint.8. *ficimus. Sed non est consentaneum vt sint mensæ dæmoniorum participes, qui spirituali ac diuino nutrimento digni sunt habiti. Annon habemus potestatem comedendi & bibendi, & mulierem circumducendi, dicit Apostolus? sed voluptatibus, scilicet,* Ibidem.

imperantes, arcemus cupiditates. [q] *Videte ergo ne hæc nostra potestas offensionem offerat imbecillis. Non oportet ergo nos veluti prodigè & profusè viuentes, quemadmodum est* 1 Corint. 8. *in Euangelio similitudo filij diuitis, abuti donis patris, sed eis vti, vt qui ipsis constanter* Luca 15. *imperemus: vt in cibos enim regnum & dominatum obtineamus, non vt eis seruiamus, ordinati sumus. Res est ergo præclara maximè expetenda, id quod verum est suspicientes, supernum alimentum persequi, & eius quod verè est inexplebili spectaculo impleri, firma, stabili, & pura voluptate fruentes. Hanc enim charitatem oportere nos suscipere ostendit cibus Christi. Est autem valdè à ratione alienum & inutile, & nequaquam humanum, pecudum more pinguefactum, morti nutriti, deorsum in terram respicientes, & è terra semper in mensas procumbentes, lautam & delicatam vitam persequentes, id quod bonum est, hîc vtique in vita quæ non est futura infodientes, soli sibi deuorationi blandientes, propter quam in maiori prætio sunt coqui quam agricolæ. Non enim poculorum circumlationem tollimus, sed consuetudinis prolapsionem, tanquam calamitatem, habemus suspectam.* [r] 1. Cor. 10. *Quocirca vitandus est luxus, pauca quædam & quæ sunt necessaria sumentibus: & si quis nos inuitat infidelium, & accedere statuamus (bonum est enim cum insolentibus & immodestis hominibus non versari) quicquid apponitur iubet nos comedere, nihil interrogantes propter conscientiam. Similiter autem iussit nos ea quæ sunt in macello citra vllum scrupulum vllámve curiosam indagationem emere. Non est ergo omnino à varijs cibis abstinendum, sed non est in eis studium ponendum. Ea autem quæ apponuntur sumenda sunt, vt decet Christianum, cum quidem qui nos inuitauit honorantes, innoxia & quæ satietatem non afferat sermonis & congressionis societate: sumptuosas quæ inferuntur dapes indifferentes esse existimantes, obsonia despicienets, vt quæ non sint paulò post.* Rom. 14. *Qui comedit, eum qui non comedit non spernat. Qui autem non comedit, eum qui comedit non iudicet. Cùm autem parum fuerit progressus, præcepti quoque causam exponet: Qui comedit, inquiens, Domino comedit, & Deo agit gratias: & qui non comedit, Domino non comedit, & Deo agit gratias: vt sit iustum nutrimentum gratiarum actio. Porrò autem qui semper agit gratias, is in voluptatibus non versatur. Quòd si etiam propter virtutem conuiuas aliquot inuitemus, eò magis à lautis & delicatis his cibis est abstinendum, euidens virtutum exemplar nos ipsos exhibentes, sicut ipsi Christum exemplar habuimus. Si quid enim eiusmodi* 1. Cor. 8. *ciborum fratrem offendit, non comedam, inquit, in æternum, ne fratrem meum offendam. Exigua continentia hominem lucrifacio. An non habemus potestatem comedendi &* Ibid. 9. *bibendi? Et veritatem cognouimus, inquit, quòd nihil est idolum in mundo, sed solus reuera* Ibidem 8. *& vnus noster Deus, ex quo omnia, & vnus Dominus Iesus. Sed tua, inquit, scientia perit frater infirmus, propter quem mortuus est Christus. Qui infirmorum fratrum conscientiam* Ibidem 5. *verberant, in Christum peccant. Hac quidem certè ratione Apostolus de nobis cautionem adhibens, cœnas discernit: iubens non commisceri, si quis frater inueniatur qui dicatur esse fornicator, vel adulter, vel idololatra, nec obsonium quidem comedere, nec sermonem conferre, quod illinc procedit inquinamentum habens suspectum, sicut & mensas dæmoniorum.* [s] *Atque bonum quidem esse carnem non comedere, nec vinum bibere, & ipse fatetur, & Pythagoræi: hoc enim magis est feræ: & quæ ex eis ascendit exhalatio, cùm sit crassior & turbidior, offundit animæ tenebras. Quòd si quis ea quoque sumat, non peccat, modò ea moderatè ac temperatè sumat, non eis nimium deditus, neque ab eis dependens, neque obsonia deuorans ac deglutiens. Ei enim vox personabit, dicens:* Rom. 14. *Noli propter escam destruere opus Dei. Est enim insipientis, ea quæ publicis apponuntur epulis, valde mirari & stupere, postquam senseris eas quæ ex verbo percipiuntur delitias: multò est autem insipientius in pulmentorum seruitutem redigere oculos, adeo*

vt eorum

vt eorum, vt ita dicam, incontinentia simul feratur à ministris. Quomodo autem non est inutile è sedibus surgere, propemodum faciem in ollas iniicientes, è sedibus tanquam è nido prospicientes, vt quod vulgò dicitur, vaporem errantem excipiant per respirationem? Quomodo autem non est alienum à ratione, manus condimentis immiscere, vel perpetuò ad obsonium extendere, non gustantium ritu, sed rapientium, se immoderatè & indecorè implentes? Licet enim videre eos qui sunt eiusmodi, suibus vel canibus propter voracitatem assimilari, potius quàm hominibus: qui adeò festinant vt saturentur, vt ambæ buccæ simul inflentur, elatis vasis quæ sunt in facie: quinetiam sudorem præterea diffundi, dum arctè comprimuntur propter insatiabilitatem, & anhelant propter intemperantiam, festinatione indecora, & ab honesta consuetudine aliena, abstruso in ventrem nutrimento, tanquam ad viaticum, non ad digestionem, reponunt edulia. [t] Atque cùm semper malum sit immoderatio, ea in nutrimentis maximè reprobatur. Ingluuies itaque. quæ Græcè ὀψοφαγία dicitur, nihil est aliud quàm in obsonij vsu immoderatio, Dicitur etiam λαιμαργία, quæ quidem est circa guttur insania: & γαστριμαργία, quæ est in alimento intemperantia, & vt ipsum nomen indicat, in ventrem insania. Insanus enim Græcè μάργος dicitur. [u] Eos itaque qui in epulis iniuriam facere meditabantur Apostolus increpans, dicit: Vnusquisque enim propriam cœnam præsumit in comedendo: & alius quidem esurit, alius 1.Cor.11. *verò est ebrius. Annon domos habetis ad comedendum & bibendum? aut Dei ecclesiam contemnitis, & pudore afficitis eos qui non habent? Apud eos autem qui habent, qui citra pudorem comedunt, insatiabiles seipsos dedecore afficiunt. Ambo autem malè faciunt, hi quidem vt qui eos qui non habent grauauerint, vt qui suam intemperantiam apud eos qui habent aperuerint. Necessariò ergo aduersus eos qui pudorem exuerunt & insatiabiles, quibus nihil sufficit, cœnis impudentius vtentes, secundò rursus Apostolus in vocem erupit indignantem: Quamobrem fratres mei conuenientes ad comedendum, alter alterum* Ibidem. *expectate. Si quis autem esurit, domi comedat, ne in iudicium conueniatis. [x] Ab omni ergo seruili & illiberali actione abstinendum est, honestè tangendo quæ apponuntur, & manum, & lectum, & barbam seruando impollutam, faciei decorem immobilem, & non huc & illuc se versantem custodiendo, nec inter comedendum se indecorè gerendo, sed manum ordinatè certis interuallis adhibitis porrigendo. Est etiam cauendum ne inter comedendum loquaris, fit enim vox indecora, & non satis expressa ac significans, vt quæ plenis buccis in angustum coërceatur: & lingua quæ nutrimento premitur, à naturali operatione præpedita, oppressam edit prolationem. Sed nec simul edere & bibere conuenit: est enim maximæ intemperantiæ tempora confundere, quorum vsus non simul conueniunt. Et siue comeditis, inquit, siue bibitis, omnia ad gloriam Dei facite,* 1.Cor.10. *veram frugalitatem ac tenuitatem tanquam scopum proponentes: quam mihi Dominus quoque videtur significasse, cùm panes benedixit & assos pisces, cum quibus suos discipulos conuiuio excepit, cibi non nimis exquisiti pulchrum exemplar inducens. [y] Ille itaque piscis quem (cùm iussisset dominus)* Ioan.vlt. *cepit Petrus, ipse quoque facile, diuinitus donatum, frugaléque ac moderatum nutrimentum significat. Per eos autem qui ex aqua ascendunt ad escam iustitiæ, monet auferre luxuriam, & auaritiam, tanquam piscis numisma, vt separet vanam gloriam, & dato statere publicanis, redditis Cæsari quæ sunt Cæsaris, Deo seruet quæ sunt Dei. Habet autem stater alias quoque solutiones quæ minimè ignorantur: sed ea tractare non est huius temporis: sufficit autem admonitio, ea nobis ad præsens institutum vtentibus, cùm à Verbi floribus minimè discrepet, quod quidem iam sæpe fecimus, ad eam de qua agitur quæstionem, fontem longè vtilissimum attrahentes, vt irrigentur quæ à Verbo plantantur. [z] Etsi enim omnium mihi licet esse particeps, non omnia tamen expediunt: citò enim adducuntur*

vt ea faciant quæ non licet, qui faciunt omnia quæ licet. Quemadmodum autem non aduenit iustitia per auaritiam & plura habendi cupiditatem, neque temperantia per intem- 1.Cor.10. *perantiam: ita nec victus Christiani ratio lautitiis paratur & delitiis. A cibis enim titillantibus & ad venerem incitantibus, procul est mensa veritatis. Etsi enim maximè propter homines omnia facta sunt, non tamen omnibus vti bonum est, sed neque semper: nam tempus, occasio, modus, & ad aliquid relatio, non parum ei qui instituitur momenti* Diuitiæ. πλοῦτος: Plutus autē cæcus fingitur. *afferunt ad id, quod est sibi vtile. Atque hoc quidem aptum est, & magnam habet vim ad abolendam vitam quæ est ventri dedita, ad quam quidem diuitiæ incitant, non quæ sunt acribus oculis, sed nimiæ quæ circa gulæ insaniam cæcutiunt copiæ.* [a] *Nemo autem ad* Matth.6. *res necessarias pauper est, neque homo vnquam despicitur. Qui enim & pennata & natatilia, & vt semel dicam, à ratione aliena nutrit animalia, vnus est Deus, eis autem nihil deest, etsi nullam de victu curam gerant. Nos autem eis sumus eò præstantiores, quòd & Domini: & Deo eò familiariores, quòd & temperantiores. Facti autem sumus non* Prouerb.13. *vt comedamus & bibamus, sed facti sumus vt essemus ad Dei agnitionem: Iustus enim, inquit, comedens, impletur animo: ventres autem impiorum egeni, vt qui nunquam cessaturas cupedias appetant. Magnificentia autem & sumptuosus apparatus non ad solum vsum, sed etiam ad socialem communicationem aptus est: quocirca is cibi sunt cauendi, qui non esurientes nos cogunt comedere, appetitiones nostras veluti quibusdam præstigiis fallentes. Annon est enim vel immoderata frugalitate multiplex ciborum varietas? bulbi, oliuæ, aliquot olera, lac, caseus, fructus, & quæcunque absque iure coquuntur: & si assa vel elixa carne opus fuerit, ea quoque est impertienda. Habetis hîc aliquid esculentum?* Luc.14. *dixit Dominus discipulis post resurrectionem. Illi verò, vt qui frugalitatem exercere ab eo didicerant, assi piscis ei partem dederunt. Et cùm coram eis comedisset, dixit eis, inquit Lucas, quæcunque dixit. Ad hæc autem, ne bellariorum quidem expertes esse oportet eos qui rationi conuenienter cœnant. Ex cibis enim iij sunt aptissimi, quibus ex se vti licet absque igne, quoniam sunt paratiores: secundi autem, qui sunt simpliciores ac viliores, vt* Græcè est allusio in δαίμονα & ἐνδαίμονα. *antè diximus.* [b] *Iis autem qui ad luxum mensarum sunt propensi, & suo sibi morbos nutriunt, præest dæmon helluo maximus, quem ego non verebor appellare Ventridæmonem, dæmonum omnium pessimum & perniciosissimum. Is autem est reuera similis illi qui di-* Matth.5. *citur ventriloquus. Melius est autem esse fœlicem, quàm habere habitantem dæmonem.* [c] *In vsu enim virtutis consistit fœlicitas non in voluptate. Matthæus itaque Apostolus seminibus, baccis & oleribus absque carnibus vtebatur. Ioannes autem continentiam vlterius extendens, locustas & mel agreste comedebat. Porrò autem Petrus quoque abstinebat à suibus. Sed ei persuasit quæ in eum cecidit ecstasis, vt scriptum est in Actibus Apo-* Actuum 10. *stolorum: Et videt cælum apertum, & vas quoddam quatuor initiis alligatum super terram, omnes quadrupedes, & serpentes terræ, & volucres cæli in ipso. Et vox ad ipsum facta est: Surge, & occide, & comede. Petrus autem dixit: Nequaquam Domine, quoniam omne commune & immundum nunquam comedi. Et vox rursus ad eum secundò facta est: Quæ Deus mundauit ne communia dixeris. Ergo nobis quoque vsus est indifferens: Non enim quæ intrant in os coinquinant hominem, sed in intemperantia inanis exer-* Genes.1. & 9. *citatio. Deus enim qui finxit hominem: Omnia vobis, inquit, erunt in cibum. Olera autem cum charitate sunt meliora, quàm vitulus cum fraude. Hoc nobis rectè in memoriam reuocat id quod antè dictum est, quòd non sunt olera charitas, sed sumendæ sunt cœnæ cum charitate, in quibus bona quidem est media constitutio, in omnibus, sed maximè in apparatu conuiuij. Nam sunt extrema quidem periculosa: media autem bona: medium est autem, quicquid non eget rebus necessariis. Nam quæ sunt secundum naturam appeti-*

tiones,

tiones, circunscribuntur sufficientia. [d] *Porrò autem Iudæis per legem summo consilio annunciatur frugalitas. Innumerabilium quippe rerum vsum per Moysen abstulit Pædagogus, causas illis adiungens, occultas quidem, quæ erant spirituales, apertas autem, quæ carnales, quibus etiam crediderunt: his quidem, quòd vngulam non habeant bifidam: illis verò, quòd cibum non ruminant: aliis verò, quòd ex aquatilibus sola squammas non habeant,* Leuit. 11. *adeo vt eis omnino pauca restarent apta ad alimentum. Quæ autem permisit tangere, eorum rursus prohibuit morticina, & quæ simulachris immolata, & quæ suffocata fuerant: nam ne hæc quidem licet tangere. Quoniam enim fieri non potest, vt qui iucundis vtitur, ab eis suscipiendis abstineat, ei contrariam vitæ rationem opposuit, donec qui ex more proficiscitur ad voluptatem ac delectationem impetum dissolueret.* [e] *Hominibus autem sæpenumero quidem damnum & molestiam procreat voluptas: graues autem affectiones, & obliuionem, & insipientiam, in anima parit nimia alimenti copia. Iam vero dicunt etiam puerorum corpora rectè crescere in longitudinem, si desit nutrimentum: neque enim prohibetur spiritus recurrens ad incrementum, cùm commodam cursus respirationem multum nutrimentum obsepiat. Vnde luxuriosam delitiisque affluentem vitam insectans, qui Philosophorum veritatem æmulatus est Plato, scintillam Hebraicę veritatis suscitans: Mihi autem, inquit, cùm venissem, quę illic beata vita dicitur, Italicis & Syracusanis mensis plena, nullo modo placuit. Bis die saturum viuere, & noctu nunquam solum dormire, & quęcunque studia hanc vitam consequuntur. Ex his enim nullus homo ex ijs qui sunt sub sole potest esse prudens, ex ijs qui hæc à iuuentute exercet, neque sic admirabilis natura comprehendetur. Neque enim Plato de Dauide non audierat, qui in sua ciuitate in medio tabernaculo sanctam arcam collocans facta omnibus qui eius ditioni parebant lætitia, coram Domino distribuit omnibus copiis Isräelis, à viro vsque ad mulierem, vnicuique tortam* 1. Par. 16. *panis, & panem subcineritium, & laganum ex sartagine. Hoc est sufficiens nutrimentum Isräeliticum: gentile autem quod est, superfluum. Qui autem eo vtitur, nunquam vt sit sapiens laborauerit, vt qui mentem in ventre infoderit, admodum similis pisci qui ὄνος, hoc est, asellus dicitur: quem quidem dicit Aristoteles solum ex omnibus animalibus habere cor in ventre. Hunc Epicharmus comicus vocat ἐκτραπελόγαστρον, hoc est, qui discedit à communi ventris consuetudine. Tales sunt ij homines, qui in ventrem crediderunt. Quorum Deus venter est, & gloria ignominia ipsorum, qui quæ sunt terrena cogitant, eis non bona prædixit Apostolus, dicens: Quorum finis est interitus.* Philip. 3.

COMMENTARIVS IN CAP. I.

[a] PROPOSITVM *itaque institutū.* Summatim docturus quomodo Christianum se gerere oporteat, cùm homo cōstet ex animo & corpore, à corpore primū incipit, erudiēs quomodo se in eo gerere oporteat, & quomodo ipsum sit dirigendū, vt cum relictis rebus externis & corporis eductione, à ratione ductus ad mentem ascenderit, & contēplationem eorum quę sunt in homine secundum naturam didicerit, expurgatis animæ oculis, carnéque sua sancta & casta conseruata, intelligat nihil esse seipso melius ad Dei cōpræhensionem. Ij demum Deum vident, suntque, vt ipse ait Christus; Beati qui sunt mundo corde, id Matth. 6. est, quorum purus & à vitiis mūdus est animus. Purus autē & mundus non est eorum animus, quorum corpus est inquinatū voluptatibus & libidinibus. Obsistunt enim oculorū animæ perspicacitati, (oculi autē animæ vocātur contēplandi facultas, quæ ἐποπτεία dicitur) & lenticulā veluti quandam inducunt sordes corporis. Ad Dei autem cōtemplationem, & eius quoad eius fieri potest comprehensionem, nihil fuerit ipso homine cōducibilius, qui cùm factus fuerit ad ipsam Dei imaginem & similitudinē, in so suum exemplar facile agnouerit, si obtutus aciem vitia non impedierint. [b] *Atque alij quidem homines viuunt.* In gerenda cura corporis primū locum tenet cibus. Comedendum est enim vt viuamus, nō viuendum vt comedamus, quod plurimi faciunt homines, est autē id proprium bestiarū. Oportet autem simplicem esse cibum, & nō nimis exquisitū, vt qui paratus sit ad viuendum, nō ad delitias. Nutriri autem oportet vt viuamus, nēpe vt reficiatur quod in dies deperit de nostri corporis substantia. Propter nostram ergo hic mansionem reficimur. Hanc autem mansionem nostram ratio seu Verbum, Pædagogus, inquā, noster Dominus instituit ad incorruptionem, quam postquā hinc excesserimus, & reuixerimus mortale corpus nostrum est induturū. Illud autē: Est autem ipsum simplex, &c.] cū malè à nobis prius

versum animaduertissemus, vt videre hic licet correximus. [c] *Ipsum autem viuere ex duobus.* Cùm sic comedendum, vt viuamus, vita autem constituatur ex duobus, ex sanitate scilicet, & ex viribus: nam si nec sanum sit corpus, quod consistit in iusta humorum proportione ac symmetria, nec valet viribus ad ea propulsanda quæ sunt ei noxia, fieri non potest vt diu viuat, eo cibo est vtendum, qui facile concoqui possit & digeri. Bona enim concoctio non procreat crudos & noxios humores qui morbos generant: & bene concoctorum ciborum distributio corpus reddit leue & agile, vt quod nec in incoctorum humorum nimio grauetur pondere, nec ab ascendentibus oppressum & suffocatum torpescat vaporibus, & ea fit nutrimenti distributi aggregatio, & cuilibet parti assimilatio, vt corpus augeatur & crescat ad iustam, & non ad plus æquo exuperantem molem & magnitudinem. Id præstat cibus simplex & concoctu facilis. Nam vt præclare dicit Hippocrates in libro de flatibus; Cibos varios & dissimiles inter se simul assumere, ad prauam victus rationem pertinet. Seditionem enim mouent quæ sunt inæqualia, aliaque citius, alia difficilius cõcoquuntur. Mouetur autem seditio propter diuersas, & inter se contrarias qualitates. Pulchrè certè in Satyris cecinit Horatius:

Hippoc. de flatibus.

Accipe nunc victus tenuis quæ quantaque secum
Afferat, in primis valeas bene, nam variæ res
Vt noceant homini credas, memor illius escæ,
Quæ simplex olim tibi sederit, at simul assis
Miscueris elixa, simul conchylia turdis;
Dulcia se in bilem vertent, stomachóque tumultum
Lenta feret pituita, vides vt pallidus omnis
Cœna desurgat dubia, quin corpus onustum
Hesternis vitiis, animum quoque prægrauat vna
Atque affligit humo diuinæ particulam auræ.

Cum ergo tot & tam varios morbos quos recenset Clemẽs, pariat variorũ ciborũ multiplicitas, dum variis artificiosè confectis bellariis corrũpitur & cõstupratus gustus, is merito dicit multiplices respuendas qualitates, quæ & morbos corpori & animæ detrimentum afferũt. Atq; simplex quidem & facilis cibus sanitatem affert & vires: quod non facit varia ciborũ ingurgitatio. Nam etsi sani esse & viribus valere videãtur Athletæ, qui vt in gymnicis certaminib9 cæteros superent, necesse habẽt plurimũ cibi sumere, non esse tamen stabilem nec firmam eorũ valetudinem nec vires, ex hoc potest intelligi, quod cum ad summũ bonæ habitudinis gradum peruenerint, nec possint amplius crescere, ne decrescendo in morbum & præsens mortis periculum incidant, purgatiõne & inanitione remediũ est eis afferendũ, vt docet Hippocrates in suis Aphorismis. Cùm ergo eiusmodi sit eorũ sanitas, vt cùm videatur optima nõ possit consistere, sed necesse sit vt diminuatur, Clemens meritò eam vocat malam, iniustã, & miseram. Malam, vt quæ eam nõ teneat, quæ in sanitate requiritur moderationem & tẽperaturam. Iniustam, vt quæ plus quã par sit vsurpet & exuperet. Miserã, vt quę semper alieno egeat auxilio. Atq; hoc quidem est Athletis vtcunq; condonandũ, qui coacti plus quam par est, comedunt, vt iniustum, & aliis, & sibi obfuturũ robur habeant. Sed quænã eis dabitur venia, qui nutritionis abutentes vocabulo, & rei veritatem, nẽpe amissæ substantiæ refectionem ægrè ferentes, se exercent in delitiis & voluptatibus, & sua culpa plurima sibi mala accersunt. Nam dum frugalem & moderatum victũ abiurant, nec cibis cõtenti terrestribus, pisces & marinos cibos exquirũt, dilabũtur in voluptates quæ ab eis magnis emũtur doloribus. [d] *Atque mihi quidem venit in mentem.* Morbum vocat Clemens nimiam delitiarum vndiq; conquirendarũ auiditatem, cuius se dicit misereri, cum eos non pudeat illas venãdo decantare & celebrare. Quænam autem sint & quibusnã in locis valde à se inuicem remotis eas venentur, exponit, nẽpe in Sicilia, Asia, Attica, Phocide, Bœotia, Ponto, Ægypto, & non solũ continẽti, sed etiã in insulis, & non solum pisces & aues, sed etiã rapa & betas. Quod autem dicit de Caricis Chelidoniis, id videre licet apud Athenæũ, qui sic scribit ex Dione de rebus Persicis. Cùm quidã ex Eunuchis inter reliqua bellaria Atticas Caricas aliquãdo intulisset, interrogauit cuiates essent, vbi vero Atticas esse intellexit, iussit obsonatoribus ne emerẽt, donec ei nõ liceret capere vbi vellet, non autẽ emere. Fama est hunc Eunuchũ sedulo id effecisse, vt illi in memoriam reuocaret in Athenas esse militandũ. Hæc Athenæus. Propter has ergo Chælidonias Caricas dicit Clemẽs, Persam, videlicet Xerxem, cum innumerabili hominũ multitudine in Græciam esse profectũ. De eius autem expeditione vide Herodotũ in Polyhymnia & Vrania, & Plutarchũ in vita Themistoclis. Constat autem Pliniũ inter ea genera ficuũ recensere etiam ficum Chelidoniã, quam dicit nouissimã sub hyeme maturari. Mæander in quo delicatæ sunt anguillæ est in Caria. Melo & Scyathos recẽsentur à Plinio inter plurimas alias insulas lib. 5. c. 29. Hanc autẽ Melõ insulam refert etiam inter eas quæ sunt enatæ, lib. 2. c 87. Pelorus est promontoriũ in Sicilia. Abydos, vbi luxuriosi homines venãtur ostræa, est in Asia, non lõgè à Lampsaco. Mantinea, in qua sunt rapa magni nominis, est in Achaia. Ascra, vbi sunt optimæ betæ, est in Bœotia, patria Hesiodi. De Methymna dicit Plinius; Arisbe terrarũ motu subuersa, Antissã Methymna traxit ad seipsum. Athenæ, vnde optimæ exquirebãtur & ψῆτται, quę latinè Lingulacæ dicũtur & Soleæ, fuit olim vrbs tã insignis, vt de ea sit aliquid dicere superuacaneũ. Daphnus, vbi erãt Turdi fama celebres, erat oppidũ Phocidis. Phasis vnde dictæ sunt aues Phasidis seu Phasiani, & clarissimus fluuius Põti, qui oritur in Moschis. De Media & Ægypto nõ est quod aliquid dicamus, cũ sint regiones fama saltẽ notæ omnibus. Piscium autẽ & cæterorũ animantiũ, quorum vt delicatorũ hic meminit, descriptio, petatur à Plinio & Aristotele, ne id quod propter aliud diceretur, sit eo de quo agitur prolixius. Pulchris autẽ metaphoris vtitur Clemens ad describendam helluonum istorũ auiditatem, dum dicit eos ad voluptates & delitias videri velle totum mundum irretire, metaphora sumpta à piscatoribus, qui omne genus pisciũ suis retibus includũt, & eos tanquam ignem materiam apprehendere, materiã vocans omne genus ciborum, & per quandã veluti hy-

Plin. 15. cap. 18.

Plin. 4 c. 5.

Plin. 5. c. 31.

Plin. 6. c. 4.

potiposim

potyposim eos omnium oculis subiicit, strepẽtibus sartaginibus frigẽtes, & ad cõficienda bellaria, liba & placẽtas, totam suam vitam in cochleari & mortario cõsumentes, dum aromata cõterunt. Quod autem dicit ingluuiem omnes aucupari qualitates, per qualitates intelligit omne genus saporis. Est autem argutum quod dicit hominẽ qui est eiusmodi, nempe luxui & delitiis deditus, nihil sibi videri esse aliud quàm buccam, vt qui omnibus aliis omissis hominis partium officiis in comedẽdo assidue buccam moueat. Est etiã eleganter & scite dictum, effœminari panem excribrato flore farinæ, vt quod est alimenti necessarium, nẽpe panis qui est alendo homini necessarius, probro detur, vt qui non tam alat quã voluptatem afferat. [f] *Ne desideres, inquit scriptura.* Duplicem vitam cõstituit Clemens, nempe vitam æternã, & vitam tẽporalem. Qui vitam æternam desiderant, cibum cælestem venãtur, nempe panem illum supersubstantialẽ, imperantes vẽtri qui est sub cælo, id est ei ventri qui terrenos concoquit cibos, qui vitam tuentur tẽporalem, & iis quæ sunt amica venti, nempe iis quæ sunt sub ventre, à quibus oritur impudicitia, stupra & fornicationes. Qui vero vitam desiderant tẽporalem, cibos quoq; diuitum desiderant, à quibus existit vita non vera & turpis. Ij cibi rediguntur in fimum. Deus autem & cibos ipsos & ventrẽ destruet. Non est autem vera vita quæ est breui interitura, & quæ affert interitum: turpis verò est quæ inquinatur libidinibus & flagitiis. Cùm autẽ tempore Clementis fierent quædã cœnæ & quædã prandia quæ vocabant charitates, ostẽdit se ægrè ferre quod diuinum charitatis vocabulum maledicto afficerent, quasi huiusmodi cœnis & prãdiis emi posset Dei promissum. Eæ autem Agapæ fortasse erant illæ, quas in epistola ad Corinthios reprehendit Paulus, quibus tantũ tribuebant Corinthij, vt eis suam salutem magis acceptã ferrẽt, quàm præcioso corporis & sanguinis Christi alimento, quo ad vitã æternam suos alit in sancta sua mensa. Quod autẽ hæc cœna & hæc prandia non sint dicenda Agapæ, ex hoc probat quod Christus eo vocabulo nõ sit vsus. Appellari quidem iure posse conuiuia, cœnas, & prandia quæ lætitiæ causa celebrãtur, non autẽ Agapas seu charitates. Est autem animaduertendũ duobus modis dici charitatem, nempe & substantiam, & opus. Substantiam quidem diuinam quæ ipsa quoque est Deus, qua & pater & filiũ, & filius patrem diligit, & ea est Spiritus sanctus qui à Patre procedit & Filio, & qui cum duobus adiunctus vnus sit, tres personas distinctas in vnũ coniungit, & vnũ efficit, ea verò vt quæ sit Deus, est increata. Dicitur etiã charitas Dei opus: ea verò à Deo creata docet in homine, quomodo sit Deus diligendus & proximus. Et increata quidẽ charitas, quæ est Spiritus sanctus, creatã quæ est Dei opus sanctificat charitatẽ. Hanc à Deo creatã & sanctificatam charitatem, maledictis & probris afficit, qui eam in cœnis & prandiis, & in ciborũ nidore cõstituit. Non sunt enim cœna & epulæ appellandæ charitas, sed amor in Deũ & proximũ. Quod autem eas Deus nolit appellari ἀγάπας, seu charitates, probat Clemens ex aliquot Christi testimoniis, vbi appellatur prandium, cœna, & epulum, non autem Agapa, id est charitas, etiãsi ea fiat propter pauperes quod raro contingit. *Sed sentio vnde nã effluxerit speciosa cœnarũ appellatio.* Cur cœnæ & prãdia appellata sint agapæ seu charitates, hinc putat esse ortũ, quod ad guttur implendum multis sibi opus esse censentes, nec paucis cõtenti, se diligi putarẽt ab iis, à quibus inuitabantur. Quod non fecissent, si Deũ creatorem suum credidissent, non ad voluptatem, sed vt in vita cõseruarentur, cibos homini parasse, est enim natura paucis cõtenta. Hoc non sibi persuadentes parasiti, quos vẽtitatores insaniæ bellariorum vocat Comicus Menander, fortasse qui tẽporis iniuria intercidit, cùm benè & lautè cœnandi magno tenerentur studio, ad mensas diuitum ventitabãt, vt se implerent bellariis quæ vocant ἐπιδόρπια, quæ quidem cœnæ iam factæ accedebãt, cum iis minime opus esset. [g] *Nam nec corporibus.* Postquã ostendit cœnas, prandia & epulas non esse dicendas agapas seu charitates, nunc excurrit in laudem charitatis, quam dicit esse cæleste nutrimentũ & rationale epulũ, id est rationis seu Verbi, vt ex hoc intelligatur cœnas nostras quæ sunt terrestres, nõ posse esse charitatẽ quæ est cælestis. Quod sit autẽ cælestis ex hoc patet, quòd cum ea suo munere hic fuerit perfuncta, fides quidem & spes non amplius consistunt, sola non desinit esse charitas, & è cælo non excidit. Atq; quandiu quidem hic sumus in via, beatã illam spem expectãtes, charitas nihil non sperat, nihil non tolerãter patitur. Vbi autẽ ad beatam illam vitam æternam peruenerimus, panem seu prandiũ, ita enim legit Clemẽs, in regno Dei comedemus, id est, supersubstantiali diuinitatis nutrimẽto fruemur, quod efficit quę nunquam excidit charitas. [h] *Casus autẽ est omniũ grauissimus.* Si charitas, inquit, est in cælis, & inde nunquam excidit, quam grauem & indignũ statuemus eius esse casum, si è cælis humi abiiciatur ad iuscula, nempe ad epulas: non est existimandũ charitatem esse cœnam quæ aboletur, cùm charitas nũquam desinat nec excidat. [i] *Ab vniuersa hac charitate.* Quanti sit facienda charitas, ex hoc licet videre, quod ex ea pendet lex & Verbũ. Quasi diceret; Per eam cõpletur quidquid præcipitur in lege & in Euangelio, nihil enim aliud cõtinet lex & Euangeliũ, quam dilectionem Dei & proximi. Non est autem mirũ quod pro Prophetis dixerit Verbũ. Nam & Euangeliũ in quo prædicatur Verbum, non solum continet Ioannem præcursorem, sed etiam alios Prophetas. [k] *In cælis est hoc cæleste conuiuiũ.* Cœnam superius ostẽdit non esse Agapen, id est charitatẽ. Nunc autem dicit cæleste quidem conuiuiũ esse charitatem, terrestre autẽ esse cœnam. Conuiuiũ autẽ illud cæleste græcè dici εὐωχίαν ἀπὸ τοῦ τὸ εὖ ἔχειν τὴν βορὰν, id est, ex eo quod bene se habeat alimentũ, quod fit dum ad Deorum honores acceditur, tũc enim lautæ sunt epulæ, quæ εὐχὴ dicitur. Terrestre autẽ conuiuiũ cœna dicitur in scriptura. Cœna verò nõ est agape, id est charitas, licet ea fiat propter charitatẽ. Differt autẽ esse aliquid & fieri propter aliquid. Propter charitatem quidem fit cœna: nempe vt ostendamus nos facere officium charitatis, dum propter Deum & propter proximũ pauperibus cœnam damus. Adeò autem differunt cœna & charitas, vt & possit esse cœna propter charitatẽ, & sæpe fiat cœna non propter charitatẽ, sed propter inanem gloriam & lautitiæ, & profusi sumptus ostentationem. Cœna autẽ quæ fit propter charitatẽ, non est quidẽ charitas, sed iudicium mutuæ beneuolentiæ & cõmunicationis. Porro autem Charitas est proprium nostrum bonum, nempe Christianorum, à Christo discipulis præcipue cõmendatum. Hoc bonum maledictis appetit, qui id in cibo & potu cõstituit. Regnum enim cælorũ ad quod tendimus, cum sit spirituale, non est cibus & po-

tus, vt in eo breue & mox transiturum intelligatur prandiũ, sed iustitia, & pax & gaudiũ in Spiritu sancto, dum peccatis remissis, & nobis parata vitæ innocẽtia, pacatisq; & sedatis animi perturbationibus, non lætamur in momẽtaneis huius mundi voluptatibus, sed in Spiritu sancto qui nos arcens à sæuis vitiorum tẽpestatibus, in virtutum portu collocat, & ad vitam tandem perducit æternam. Hoc est prandium, ex quo qui comederit, id possidebit quod est omnium rerum optimum, nẽpe regnum cælorum, in quo qui panem comederit est beatus. Qui autẽ in eo comeditur panis seu cibus, is est virtus qua reficitur animus. Est autẽ Græcè elegans allusio quã lingua Latina nõ admittit, in vocabulo ἄριστον, quod est prandium, & in vocabulo ἄριστον, quod significat optimum. Sanctum autem charitatis conuentum, id est cælestem Ecclesiam hic meditatur, qui panem cælestem & supersubstantialem, qui est panis Angelorũ, hic comedit in mysterio nẽpe sub symbolo, diuinitate, remotis omnibus integumẽtis, in cælis postquã hinc excesserit fruiturus cũ Angelis & cælestibus potestatibus, id est cælesti Ecclesia. Ex his autẽ cõcludit charitatem quidem esse rem puram ac sinceram, & quæ nihil habet admistũ crassum & terrestre, & ideo est digna Deo qui ipse quoque est charitas, eius autem esse munus & officium largiri & impertiri egentibus. Hoc autem non fit sine disciplina, quæ est accuratum & exactũ distribuendi & impertiendi quibus oportet, iudiciũ. Huius disciplinę curam gerit charitas, aut si mauis dilectio. Quis enim alterius necessitati prouiderit, qui nõ diligit? Porro autẽ disciplina certis continetur legibus, quæ vt custodiantur efficit dilectio. Nam nisi diligatur disciplina, ea breui tẽpore est interitura. Atq; charitates quidem, nẽpe agapæ, nõ sunt dicendæ cœnæ publicæ, in quibus refecti exhilararentur qui sunt inuitati: habent tamen quoddã incitamentũ charitatis ex publico illo nutrimento, quod assuefacit ad æternam voluptatem. Illis enim epulis exhilarati, & quantum sit bonũ charitatis cogitant, & vitæ æternæ quã expectant quanta sint futura gaudia, quoad eis fieri potest mẽte apprehendũt. Quamuis ergo non sint cœnæ agapæ appellandæ, eæ tamen ita sunt celebrãdæ, vt epulũ pendeat à charitate, id est vt fiat propter charitatem, nempe vt reficiantur pauperes, non autem propter inanem gloriam & ostentationẽ. [l] *Discant enim inquit, filij.* Cum dixisset cœnã qua alũtur pauperes debere pẽdere à charitate, ne quis forte diceret deficere hodie charitatẽ, propter quam faciendæ sunt cœnæ, eos consolatur dicens, quod etsi desint cœnæ, vir iustus nõ solo pane viuit, sed etiam verbo Dei: quod & Deus dixit Moysi, & Dominus vsurpauit aduersus tentatorem. Quod verũ esse non solum suo exemplo nos docuit Christus, sed ante eum Moyses, & post Christũ plurimi sancti Patres, inter quos primas partes facilè tenuit Symeõ Steletes, quẽ Theodoretus, qui eius vitam scripsit in historia φιλοθέῳ, narrat permultas sanctas dierum quadragesimas ieiunum transegisse. Quod si quis forte causetur, id non humanæ naturæ quæ per se id præstare non potest, sed diuino adscribẽdum miraculo, subiungit quomodo etiam absq; vllo miraculo tenui victu sustẽtari possit vita hominis, sic scribens. [m] *Sed sit nobis cœna tenuis & expedita.* Oportet, inquit, cœnã esse tenuem & aptam ad vigilias. Et rectè: Vigilare enim nõ potest is cui est vẽter variis infertus eduliis. Nam qui ex multis cibis procreati ad cerebrũ ascendũt vapores, caput grauant, & soporem afferunt. Oportet etiam eam esse impermixtam diuersis qualitatibus, id est, oportet in ea esse cibũ simplicem. Nam vbi est cibus varius & multiplex, ibi necesse est, vt sint etiã multæ saporũ qualitates, quę officiunt ventriculo. Oportet etiam cœnam à Pædagogi disciplina nõ esse alienã. Ita vertimus quod est Græcè ἀπαιδαγώγητον, id est, cœnam oportet esse huiusmodi, vt nõ excedat modum à Pædagogo præscriptum. Modus autem à Pædagogo præscriptus est charitas, cuius est hæc lex, vt cum tantũ cibi sumptũ fuerit quantum sufficit, aliquid etiam distribuatur proximo. Hæc autẽ ratio & iusta in dãdo cibo proportio salubriter corpus administrat, id est corpus sanum reddit & conseruat. [n] *Quinetiã voluptates, quæ in iudicãdis.* Persequitur gulæ vitia & incõmoda, nẽpe quod quæ sunt morosæ & difficiles in diiudicandis conditis cibis voluptates, multa proba & maledicta inurunt, id est efficiũt vt malè audiant qui iis sunt dediti, vt qui vocentur liguritores, edaces, voraces, helluones, & eiusmodi vocabulis, quę gulę arguũt intẽperantiam. In eo autem quod est in cõtextu, Muscæ quoq; his nominibus aptissime conuenientes] suspicor aliquid deesse, neq; satis cohærent cum præcedentibus. Videtur autem hic esse sensus, vt præter ea quæ dixit probra, aliis quoq; his cõuenientibus appellentur nominibus. Appellentur, inquam, muscæ quæ cibi adeo sunt auidæ, vt sæpius repulsæ ad eum semper recurrant, propter quẽ est ea quæ illis ab Homero tribuitur audacia. Appellentur etiam mustellæ, quæ sunt ipsæ quoque sagaces ciborum indagatrices. Appellentur etiam adulatores, vt qui vt ventrem suũ impleant diuitibus assententur. Appellentur etiã Gladiatores, quod Græcè est μονόμαχοι, id est, qui singulari certãt certamine. Ij enim vt ad pugnam sustinendã corpus habeant validũ & robustũ, multis se cibis ingurgitant, sicut qui se in gymnicis exercent certaminibus, quorum viuendi rationẽ qui sequuntur, dicũtur Athleticè & Pancraticè viuere. Appellentur etiam Parasiti, qui alio etiam vocabulo dicũtur γελωτοποιοί, Ij sunt qui ad lautas diuitũ cœnas ventitant, risum mouentes vt ventrem esurientem impleant. Mirum autem potest videri, quod cũ parasiti risum moueant, Clemens eos vocet genus agreste, sed cũ ex re qualibet risum captẽt, nulla interim decori habita ratione, agrestes sunt potius dicendi, quàm ciuiles aut vrbani. Ij autem parasiti, & qui sunt eis similes, decori & honesti adeò obliuiscũtur, vt ventris voluptate alij quidem vendant rationem, vt qui nihil pensi habeant quid sit dicendũ aut faciendũ, dum ex alienis viuunt epulis: alij verò amicitiam, dum cibum quouis modo cõparatum quibusuis amicis præferũt: alij vero vitam, vt qui se propter ventrem in manifesta conijciant pericula, & quæ vitæ exitiũ afferunt admittũt scelera. Eos etiam supra ventrem dicit serpere, vt qui mentem in cælũ non attollant, neq; diuinum aliquid aut excelsum cogitent, & belluas hominibus similes, vt qui præter externam formã nihil habeãt hominis, sed sint omni ex parte similes

Ioan. 8. serpenti suo patri, ij enim sunt de quibus dicit Christus; Vos ex patre Diabolo estis. Eos quoq; rectè dicit Græcè esse appellatos ἀσώτους. ἄσωτοι autem dicũtur prodigi, quasi dicas ἄσωστοι qui non possunt esse salui, elisa vna litera, nẽpe σ. Ei enim qui vẽtris causa omnia sua prodigit & profundit, quid restat aliud quàm vt miserè pereat? [o] Tales, inquit, sunt qui versantur in ollis, hoc est, quorũ anim⁹ semper est in patinis, & qui multi-

qui multiplices & varios cibos semper exquirunt, & qui sunt terræ filij; vt qui de patre qui est in cœlis, nihil cogitent & de victu semper sunt soliciti, & cum assiduè persequuntur quasi nunquam victuri. Ii rectè dicũtur ἄσωτοι qui dum victum terrenum solum quærunt, æternam vitam non possunt assequi, & eorum finis tandem futurus est interitus. ° *Eos miseros pronunciat per Esaiam.* Per Esaiam Prophetam Spiritus sanctus eos miseros pronũciat, qui lauta celebrant conuiuia, de vita futura nullam suscipientes cogitationem, & ab eis conuiuiis nomen aufert charitatis, quoniam ea fiunt absque ratione. Non dictat enim nec iubet ratio, vt laute & splendide hic viuamus, quoniã breui sumus morituri, sed vt hic ita viuamus, vt meminerimus nobis aliam vitam esse expectandam, nec nos solum nobis esse natos, sed etiam proximi curam esse gerendam. Quod autem eiusmodi opipara, sed sine ratione conuiuia, sint peccatum, ostẽdit ex hoc quod dicit: Et non remittetur hoc vestrum peccatum, donec mortui fueritis. Significat autem hoc non solum esse peccatum, sed etiam mortale peccatum. Nam peccatum quidem quod non est ad mortem, facilè remittitur, nec mortem affert. Peccatum verò quod est ad mortem, non prius remittitur quam mortuus fuerit qui id admisit. Non est autem intelligendum remitti peccatum per mortem sensilẽ, quæ est mors prima, & separatio animæ à corpore, quæ est quidẽ pœna peccati, sed peccatum per eam non remittitur. Sed non remitti peccatum, donec mortuus fuerit qui id admisit, significat eo ipso quod fit peccatũ incurri mortem ęternam quæ est mors secunda, & est separatio à Deo qui est vera vita. Hæc autem mors est quam dicit Paulus, stipendiũ esse peccati, Clemens verò vocat mortem salutis. Saluus enim esse non potest, qui est à Deo separatus, & planè mortuus est, quod ad peccatum attinet, qui mortale admisit peccatum, nisi gratia Dei eum per pœnitentiam veluti postliminio vitæ æternæ restituat. Inter cætera autem peccata mortalia non infimũ locum tenet lautè & opiparè viuere, prætermissa charitate, id est despectis pauperibus, quod ipse testatur Christus in historia seu parabola Diuitis & Lazari. Merito ergo dicit sapientia, non esse lætandum propter execrandas delicias. Execrandæ enim sunt illæ diuitiæ quibus ita fruuntur diuites, vt despectis proximis, & qui sunt membra eiusdem corporis, sibi solis viuant & suo genio indulgeant. ᵖ *Hic autem de Idolothitis quoque.* Cùm hic agatur quomodo Christianũ comedere oporteat, incidit locus oportunus dicẽdi aliquid de Idolothitis, seu de iis quæ sunt immolata Idolis. Eorum autẽ quę hic dicit summa est, ea quidem esse execrãda & abominanda quæ immolantur Dæmoniis: vsum quidem sibi esse indifferentẽ, sed cum sancta sit nostra conscientia, & separata esse oporteat alimenta eorum qui salui fiunt, & eorum qui pereunt, sit autẽ Corpus Christi immolati noster cibus, non esse vescendum Idolothitis. Præterea ab iis esse abstinendum, ne offendantur simplices & infirmi, qui omnia nimis facile discernunt & verentur, cum tamen non sint timenda, quorum nulla est potentia. Mensæ quidem Dæmoniorum non debere nos esse participes, qui spirituali alimento vescimur. Licere tamen eis vesci, licet non expediat, ne nostra diiudicetur & arguatur conscientia ab iis qui intelligunt cibum Deo nos commendare. Multa quidem licere, quę tamen non expediat facere: Licuisse Paulo mulieres circunducere: quod tamen non fecit, vt imperaret voluptati arcens cupiditates. Ex cibo, quatenus est cibus, neque meliores reddimur, neque deteriores, siue sumatur, siue ab eo abstineatur, sed à cibo adiunctis circunstantiis, vtpote quod certo loco & tempore, & certo cibi genere cõstitutum sit vesci & non vesci. ᑫ *Videte ergo ne hæc nostra potestas offensionem.* Esse quidem cibum sumendum vult & pocula circumferenda, quæ quidem non omnino censet esse auferenda, sed malam pocula circunferendi & nimium bibendi consuetudinem cauendam vt suspectam, & quæ afferat calamitatem. Est autem grecè elegans allusio inter συμπεριφορεῖν, & συμφορᾶς, cuius gratiam lingua latina minime potest assequi. ʳ *Quocirca vitandus est luxus.* Hæc est eorum quæ dixit sententia. Luxus est semper vitandus, & sumenda sunt pauca & necessaria. Ab inuitatis ab infidelibus quæ apponuntur sunt sumenda, nec est interrogandum sint ne Idolothita, ne si resciuerimus, ne ea comedamus nos nostra vetet conscientia, cùm sint abominanda, vt quæ sint Dæmonibus immolata, licet tanquam cibi minime sint reiiciendi: cum iis qui inuitarunt iucundos sermones esse conferendos, sed innoxios, & quæ nemini detrahant, nec aliquid detrimenti afferant.. Quoniam autem antea dixerat simplici cibo esse vtendum, quod non semper potest fieri, dum cum aliis ineuntur conuiuia, his locis cibos varios non esse omnino reiiciendos, sed eam adhibendam esse cautionem, ne nimium in eis ponatur studium, cibos esse indifferentes, nec magnifaciendos, vt qui paulo post aboleantur. Nec qui comedit, nec qui non comedit debere alterutrum spernere aut iudicare: Siue comedatur, siue non comedatur, Deo agendas esse gratias: ei enim qui nos alit iure aguntur gratiæ, & ita iustum fieri nutrimentum, quod alioqui iniustè vsurpatur ab eo, qui Deo non agit gratias. Qui autem Deo semper agit gratias, non semper occupatur in voluptatibus, vt qui intelligat se ideo ali, vt reficiatur & vires reparet, non vt se immoderatis obruat deliciis. Iubet etiam vt si ex iis hostiis quæ fuerant immolatæ idolis carnes fuerint portatæ in macellum vt vendantur, quod sæpe contingebat, dum etiam centum boum, quas vocant Hecatombas, aliquando fierent sacrificia, eas emant non anxie interrogantes, fuerintne immolatæ idolis. Nam etsi vitandus sit earum esus, si sciatur immolatas esse Dæmonibus, ne videatur eis honor haberi, si tamen ignoretur, salua conscientia possunt comedi cibi ad vsum nostrum parati. ˢ *Atque bonum quidem esse carnem non comedere.* Paulus in 14. cap. epistolæ ad Romanos de esu ciborum ita disceptat, vt dicat melius quidem esse carnem non comedere, nec vinum bibere: non tamen esse damnãdos qui carnem comedunt, & vinum bibunt, modo vtroque moderatè & temperatè vtantur: secus autem si & carnibus & vini potu se ingurgitent. Non solum autem Paulus, sed & Pythagoras bonum esse dicit abstinere à carnibus: carnibus vesci magis esse ferarum quàm hominum: & quæ ex vtrisque ascendunt exhalationes, ex carnibus, inquam, & vino, vt quæ sint crassæ & turbidæ, animo tenebras offundere. Si quis tamen eis modicè vtatur, & ab alio reprehendatur, meritò audiet: Noli propter escam destruere opus Dei. Opus enim Dei destruit, qui violata charitate quę homines inter se coniungit, non permittit proximo id facere quod licet, etiãsi melius aliquid amplius facere videatur, quã faciat is, qui vtitur concessis. Hæc autẽ sunt intelligenda, quando est in suo arbitrio facere vtrum velit, nec vllum vetat præceptum, nec aliquod Deo factum promissum seu votum.

Atque cùm semper malum sit immoderatio. In omnibus rebus modum dicit esse seruandum, nec in vlla re alia

Q

magis, quàm in cibo reprobari immoderationem: Hoc autem vitium, quàm sit turpe ex hoc indicat, quod omnia vocabula quæ Græcè significant ὀψοφαγίαν, id est, obsonij ingluuiem, hanc habeant etymologiam, vt in guttur & ventrem significent insaniam. [y] *Eos itaque qui in epulis.* Ab Ecclesia Spiritu sancto inspirata nondum erat constitutum, vt propter reuerentiam tanti sacramenti ieiuni accederent ad cœnam Dominicam: sed vt Christus Pascha suum instituturus & celebraturus, Iudaicum primum celebrauit, agnum comedit cum discipulis, & cum figuræ finem imposuisset, suam cœnam instituit, & suũ corpus Verbo factum cum suis comedit. Ita etiam primum fideles in vnum conuenientes, collatam suam cœnam comedebant: & deinde ad corporis Christi & sanguinis mysteria accedebant. Eam cœnam quæ erat veluti quoddam antiquum Lacedemoniorum συσσίτιον, ἀγάπην vocabant, id est, charitatem & dilectionem, quod in ea à diuitibus alerentur pauperes propter Dei amorem, & mutuam charitatem. Sed cùm iam tempore Pauli ea exorta essent incommoda, quæ ipse recenset, vel abrogata fuit, vel exoleuit illa cœna, & communi Ecclesiæ cõsensu hic mos est introductus, vt à ieiunis quidem acciperetur corpus Christi, relictis tamen illis cœnis quas agapas vocabant, sed postea celebrandis, iis correctis quæ in Corinthiis reprehendit Paulus. Quomodo autem se in iis gerere oporteat, docet Clemens Paulum secutus ex Pędagogi, quem hic inducit instituto. Sed procedente tempore, vel propter refrigescẽtem charitatem, vel propter nimiam populi multitudinem, totum hoc cœnarum, nempe ἀγαπῶν genus abiit in dessuetudinẽ, remansit autẽ consuetudo propter corporis Christi reuerentiã, vt qui sumpturi essent Eucharistiam ieiuni accederent ad eam percipiendã. [x] *Ab omni ergo.* Pulchra quidem sed facilia, & quæ nemo non intelligit, pręcepta inducit cõuiuialia. Et ideo nõ est in eis immorandũ: duo autẽ sunt in iis præcipuè obseruanda quæ nos ipse Christus docuit, nempe frugalitatem & benedictionem, gratiarumque actionem. Frugalitatem quidem quod panibus & assis piscibus in conuiuio cum suis Discipulis fuit contentus, nec lauta & exquisita adhibuit fercula. Benedictionem verò & gratiarum actionem, quod panes & pisces benedixerit. Cùm autem benedictio quæ est Hebraïcè ברכה & ad Deum referri possit & ad hominem, & si ad Deum quidem referatur, significat boni additionem & multiplicationem: sin autem ad hominem, bonam precationem, laudationem, & gratiarum actionem. Sit autem Christus Deus & homo, is benedicens tanquam Deus rem cui benedicitur, auget, multiplicat, & vt fœlix & fausta sit, efficit: tanquam homo autem, Deum patrem laudat, glorificat & agit gratias. Hinc est quod eius exemplum sequentes Deo benedicimus, id est, cum laudamus, glorificamus, & gratias agimus, & rogamus vt cibos quos sumus sumpturi benedicat, id est, vt nobis prosint sua bonitate efficiat.
Math. 17. Et ideo iubet Paulus vt siue comedamus, siue bibamus, in gloriam Dei omnia faciamus, benedicentes, laudantes & glorificantes: Deum ergo benedicamus & oremus, vt nos & nostra benedicat. [y] *Ille itaque piscis, quem, cùm iussisset Dominus.* Panes & pisces quos benedixit Christus, & quos comedit cum Discipulis, dixit significare frugale & moderatum nutrimentum: hoc ipsum nunc dicit significare etiam piscem, qui iussu Domini captus fuit à Petro, vt qui à Deo fuerit donatus, & non magno labore captus. Stater autem ille, quem arripuerat piscis escam captans: & ideo per aquam ascendens, datus publicanis didrachma exigentibus, significat eos qui per aquam ascendunt ad escam iustitiæ, id est qui salutari lauacro tincti volunt iustè viuere, luxuriam & auaritiam mundanis Principibus relinquere, quæ autem sunt Dei Deo dare, nempe bonas actiones, & bona opera quæ etsi nostra censeantur, sunt tamen accepta Deo ferenda. Ablatus autem ille stater significat auferendam luxuriam, & auaritiam, & vanam gloriam. Atque hæc quidem est huius loci allegoria, quam vt multas alias adducit Clemens ad suum institutum, interim non reticens esse etiam alias eius allegorias & interpretationes, vt videre licet apud Origenem Adamantium eius discipulum in hunc locum Matthæi. [z] *Etsi enim omnium mihi licet esse particeps.* Ex hoc quòd non quæcunque licent expediant, vsu venisse arbitror, vt multi viri pij ac religiosi ventri veluti bellum indicentes, diuturna vsurparint ieiunia, præter ea quæ iubet Ecclesia, & perpetuam à carnibus abstinentiam, alij verò etiam facultatibus suis renunciantes eas pauperibus distribuerint, & omni vsu veneris sibi interdicentes se propter regnum cœlorum, vt dicit Christus, castrauerint, & liberum à se arbitrium, & sui regendi potestatem abdicantes, se alterius imperio manciparint. [a] *Nemo autem ad res necessarias pauper est.* Hæc est eius quod dicit sententia. Is qui est in victu frugalis non potest esse adeò pauper, vt non ei suppetant quæ sunt ad victum necessaria. Nam sine brutis quidem quorum sumus domini, & quæ nullam sui victus curam gerunt, nihil deest, Deus enim qui est, nutrit omnia: quanto magis nobis, qui eis longè præstamus? Quo autem sumus frugaliores, eo magis accedimus ad Dei similitudinem & familiaritatem. Nam Deus quidem nullo indiget, frugalis autem paucissimis. Et bruta quidem solum viuunt vt comedant, non enim alio spectant: homines autem non sunt à Deo facti vt comedant, sed vt Deũ cognoscant. Hinc est quod iustus comedens facilè satietur, vt qui non habet scopum sibi propositum vt comedat, sed vt Deum cognoscat. Ventres autẽ impiorũ sunt egeni, vt vertunt Septuag. vt Hieronym. autem, insatiabiles. Nunquam enim satiatur, qui lautos cibos nunquã cessaturos appetit: nunquã enim est satur qui semper appetit quod nunquã cessat. Magnificum quidẽ & sumptuosum aliquando esse conuiuiũ, sed non vt lautis & delicatis cibis solũ fruamur, sed vt sit socialis inter amicos cõmunicatio. In eo autẽ maxime cauendũ est, ne sint eiusmodi cibi qui nos vel inuitos cogant comedere, & appetitus nostri præstringant oculos, dũ putat se videre quid sufficiat, nõ videt autẽ sed tanquã vidẽs, modũ exuperat: respuenda itaque esse condimẽta quæ fallunt appetitũ, & eũ inducũt vt plus quã postulet sanitas, appetat. Quod si etiã in conuiuio non sint eiusmodi cibi, in frugali tamen cœna possunt etiam esse cibi multiplices & varij. Sunt multa & varia fructuum genera, est lac & caseus. Potest adhiberi exẽplo Christi pars piscis assi, & ne frugali conuiuio desit aliquid, id etiã sua habeat bellaria, nẽpe mel, & quæ ex se sunt parata absq; vllo ignis adminiculo. Ij enim cibi qui igne non indigẽt in frugali cœna primũ locũ tenẽt, secundũ verò ij qui sunt simplices, vilésq; & absq; vllo humano cõfecti artificio. [b] *In autẽ.* Cum frugales & moderatas laudasset epulas, nunc eos vituperat qui sunt propensi ad luxum mensarum. Ita enim verti quod dixit φλεγμαίνουσαι τράπεζαι, id est nimia copia redundantes mensas sumpta metaphora à nimia humorum abundantia. Eos quidem dicit Clemens, suos sibi morbos nutrire, quoniam omnes ferè morbi

morbi oriuntur & aluntur à gula & nimia ventris intemperātia. Alicubi Paulus eorum Deum dicit esse ventrem, quoniam eam quæ in comedendo percipitur voluptatē rebus præferant omnibus, & eā tanquam Deum colant. Clemens autem dicit eis pręesse Dęmonem maximum helluonem, & Dęmonum omnium pessimū & perniciosissimum. Quod autem vertimus helluonē, gręcè est λιχνότατος, idest cupediarum & lautitiarū appetentissimus. Pessimum autem dixit & perniciosissimum, quoniā omniū malorum præcipua causa & primū initiū fuerit venter, quod satis patet ex Adamo primo nostro parente, qui ex esu pomi vetiti omne mali genus ad homines accersiuit. Quo fit vt minus gulæ quā superbiæ sit accepta ferenda primi hominis culpa, ex qua & peccata & mala omnia sūt ad nos deriuata. Eū Dæmonem qui ventri præest appellat κοιλιοδαίμονα, id est ventridæmonē, quasi dicas, ventris Dæmonē, qui in ventrem obtinet imperium, vt qui ei dominetur, & cum vt vult & impellat. Hunc autem Ventridæmonem dicit Clemēs esse similē ἐγγαστριμύθῳ, id est ventriloquo, de quo vide Gratianū in Decretis, causa vicesima sexta, q. tertia. Vide etiā Cœliū lib. 8. ca. 10. qui de quadā Engastrimytha nomine Iacoba mira quædā narrat, quæ dicit se vidisse. Hæc ne quis falsa putet, prohibet insigne illud miraculū nuper Lauduni factū, quo ab Engastrimytha seu ventriloqua expulso Dæmone, nō restat amplius vllus de ventriloqua dubitandi locus, nec de admiranda & plane stupenda venerandæ nostræ Eucharistiæ virtute. Quoniā autem dixit eum qui est propensus ad luxū mensarū possideri à pessimo illo & perniciosissimo Dæmone, alludēs ad Dęmonem εὐδαίμονα, id est beatū, dicit longè esse melius esse εὐδαίμονα, id est beatū seu fœlicē, quod præstat cœna frugalis & moderata, quàm possideri à Dæmone, qui præest iis qui sunt dediti gulæ & ventri, quod est plane miserrimū. [c] *In vsu enim virtutis consistit fœlicitas.* Affert exēpla corū quos victus frugalis & vsus virtutis reddebat fœlices. Primum affert Matthęū Apostolū quem seminibus, baccis & oleribus contentū, dicit abstinuisse à carnibus. Hoc vbinā legerat Clemens nescio, neq; enim suū citat authorem. Neq; Abdias qui ex professo vitā scripsit Apostolorū, Matthæi abstinentiæ meminit. Sed neq; Nicephorus qui in sua historia multa scripsit de Apostolis, de illa eius abstinētia vllū verbū fecit. Sed licet cæteri de eo taceant, credendū tamen est nostro polyhistori, qui id nō scripsisset, nisi vel ex lectione, vel ex auditione id compertū habuisset. De Ioanne autē Christi pręcursore constat ex Euangelio, quod locustis vixerit & melle agresti, vt qui parabili cibo fuerit cōtentus. Quod quidē, nēpe quod locustis vixerit, eo minus mirū, quod eas Iudæis fuisse in esum, testetur Moses Leuitici c. 11. & 20. Nec desint qui mādarint literis eas apud aliquos Aphricæ populos fuisse etiam in delitijs. Quod autē hic citatur Petri ecstasis ex Actibus Apostolorū, tantum ea significatur mundorū & immundorū ciborum sublatam esse differentiā, & omnē cibum quod ad esum attinet, esse indifferentē. Nihil enim quod intrat per os coinquinat hominem, si cibus tantū spectetur vt cibus: Sed si certo anni tēpore prohibeat ecclesia vesci aliquibus cibis, vel ab ijs abstinēdi nobis legē indixerimus, & ab eis nō abstinuerimus, non nos quidem coinquinat cibus, qui est ex se indifferens, sed inanis exercitatio in intēperantia, nēpe quod nos exerceamus ad non abstinendū ab iis quæ sunt prohibita, vel ab Ecclesia, vel à promissione quā Deo fecimus. In quo quidem violatur charitas, cùm vel Ecclesiæ non obediamus cui Christus vult nos obedire, vel promisso non stemus quod Deo fecimus. Melius est autē oleribus vesci cum charitate stando promissis, quàm non stando vesci vitulo. Mentione facta charitatis reuocauit in memoriā quod anteà dixerat, cœnas & cōuiuia non esse appellanda ἀγάπας, id est charitates, sed ad ea accedendum esse cum charitate. Cùm autem in omnibus sit tenēda mediocritas, in cōuiuiorum quidē certè apparatibus ea maximè est tenenda. [d] *Porro autem Iudæis per legem.* Ostendit Pædagogū nō solū in nouo, sed etiam in veteri testamento docuisse frugalitatē, dum immundorū & mundorum animalium inducit discrimen, hoc consilio vt dum innumerabiliū rerū vsum tolleret, pauca relinqueret, quibus vti liceret. Cū autē prohibitionis causæ essent, partim occultæ, partim apertæ, & occultæ quidē essent spirituales, in quibus sunt sensus allegorici: apertæ verò carnales, in quibus est sensus literalis, Iudæi qui Dei nō habebant spiritum, sensum literalē & carnalē sequentes ei crediderunt. De quibus vide Origenem Clementis discipulū, in Leuit. hom. 9. Vbi etiā copiose tractat de morticinis & suffocatis, & de ijs quæ sunt immolata idolis. Ipse quoq; Clemens de ijs disserit in multis locis, quæ tibi occurrēt interlegendum. Cur autē cibi qui alioqui sunt iucundi prohibeantur, hanc dicit esse causam, quod cū eis assuefacti abstinere non possimus, cōtraria opponitur abstinētia, qua dissoluat & frangat impetū, qui cupide fertur ad voluptatē & dilectionē. [e] *Hominibus autē sæpenumero.* Abstinentiā à iucūdis cibis dixit introductā, vt frangatur impetus consuetus ad voluptatem. Hoc ne temere putetur esse factū, subiungit, voluptatē damnū & molestiam afferre hominibus. Pulchrè profectò scribit Horatius, vt alios omittam,

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas.

Nam è voluptate oriuntur morbi & dolores, eaque magnum affert detrimentum & iacturam rei familiaris. Cùm autē dixisset ad reprimendam voluptatem, quæ est multorum malorū causa, institutā esse abstinentiā, permulta recenset incōmoda quæ procreat nimia nutrimenti copia. Atq; primum quidem dicit eam in anima parere obliuionem & insipientiā. Nā cum in cerebro, teste Platone, sedem suam fixerit quæ animæ principatū tenet intelligentia, ascendentes autem in cerebrū vapores ei offundant tenebras & caliginem, inde existit obliuio. Oppletis quidem certe cerebri ventriculis ob nimiā vaporū abundantiā existit, & letalis sopor quem κάρον dicunt, & veternus quem dicūt lethargū. Cerebro autem ita conturbato nec relictus est vllus rationi locus, & totam mentis regionem occupat insipientia. Porro autē ne quis existimet soli menti obesse nimiā nutrimenti copiā, ostēdit eā nocere etiā corpori. Puerorum quidem certè corpora non posse in iustā crescere longitudinē, si spiritū qui dat incrementū opprimat & retrahat nimium alimentum. Deesse autē nutrimentū non est ita intelligendum, quod desit penitus, sed quod minus sit quàm vt modum exuperet. Nā si omnino desit, corpus nullo modo potest crescere: sin autem sit nimiū in latitudinem quidem crescit, sed non in eam, quam par est longitudinē, propter obseptū & repressum cursum spiritus. Atq; de puerili quidē incremento in longitudinem hæc

Leuit. 11. & 20.

Matth. 15. Marc. 7.

Prou. 15.

Orig. in Leuit. 9. hom.

vult dici ait Clemens, quod nunc quoque vulgo dicitur, & est verisimile. Nam nos quoq; id ipsa docet experientia. Sed præter Clementē nullū adhuc legi scriptorem qui id diceret, etsi diligēter quæsierim. Hippocrates quidē certe nō spiritui vt Clemēs augmentū tribuit, sed cibis qui à corpore superātur, vel ipsum superant. Pares enim cibos dicit æqualiter nutrire. Quod si plus cibi quā superare possit, corpus fuerit ingestū, non rectè augeri corpus, sed nimis crescere: sin minus, non in omnē augeri dimensionē. Quo fit vt cum minus crescat in latitudinē, fiat gracile. Quod autē est gracile, magis assurgit in longitudinem quàm in latitudinē. Hęc colligi possunt ex Hippocrate in libro de locis in homine. Cùm autē dixisset nimiam nutrimēti copiam obesse animo & corpori, huius etiā rei citat adstipulatorē Platonē, qui nō probabat lautas illas & delicatas Syracusanas mensas & Italicas, quas vidit ipse cū venisset in Siciliam, vt videre licet apud eundē in epistola ad familiares Dionis. Has autem lautas & delicatas cœnas, ideo vituperabat, quod vitæ frugalitatē didicisset ab Hebręis, cū quibus versatus fuerat in Ægypto, vbi etiā legit libros sacrę scripturæ, vt testatur Eusebius in opere de Euāgelica preparatione, lib. 9. ca. 3. & multis alijs in locis. Nullus autem, inquit Plato, qui à iuuentute in hoc vitæ genere se exercuit, potest esse prudens, nec admirabilis natura, nempe diuina, ab eo potest capi aut cōprehendi. Hoc autem dicit alludens ad arcam Dei, quæ Deū tanquam præsentem quodammodo capiebat. Quam frugalis autem esset Hebræorū vita Plato discere potuit à Dauide, qui totum populum arca præsente in tabernaculo frugali excepit conuiuio. Quod frugale autē est & moderatū conuiuium est Israëlitarum, nempe populi Dei. Quod est autē nimis abundans & superfluū est gentium, nempe populi gentilis. Qui autem gentili, inquit, vtitur alimento, id est, luxurioso & opiparo, ei nunquā erit curæ, vt sapiens, id est nō dabit operam sapientiæ. Quod vertimus autē sapiens, græcè est σώφρων, quod est temperās ac moderatus. Dicitur autem idem sapiens & temperans. σωφροσύνη autē, quæ est temperātia & moderatio, est etymō σώζουσα φρόνησιν, id est, conseruans prudentiam, vt vult Plato in Cratilo. Causam autem reddit cur qui est eiusmodi, nunquā sit daturus operam, vt sit sapiens; Quoniam, inquit, mentem in ventrem infodit, id est, omne suum studium ponit in ventrem. Quod autem scribit Clemens de pisce Asello, Aristotelem dicere eū solum ex omnibus animalibus habere cor in ventre, id ipsum dicit etiā Athenæus. Eū Asellū

Athenæus lib. 7. ca. 31. vocat Epicharmus Comicus, ἐκτραπελόγαστρον. Quod quidem qui vertit Athenæū dicit significare ventrē variegatum. Id ne verū sit, viderint alij: Plinius certè cum aliquot homines recitasset, qui vel in corpo-

Plin. 7. c. 16 ris proceritate, vel in breuitate prodigiosæ & inusitatæ essent magnitudinis eum locum ita conclusit; Ectrapelos Græci vocant, Latini nomen non habent. ἐκτράπελον ergo vocat hominem, qui à consueta recedit magnitudine. Cui congruenter ego ἐκτράπελον censui vertendum, eum qui discedit à communi ventris consuetudine. Tales homines esse dicit, qui in ventrem credunt, & eum adorant tāquam Deū, vt qui eum pluris faciant quàm cętera omnia, & propter eum tanquam propter summum bonum omnia faciant, & cùm in suis lautis & splendidis cœnis glorientur, ea ipsa gloria eis affert probrum & ignominiam. Quid enim turpius & inhonestius, quam despectis cœlestibus sola cogitare terrena? Quod vt caueant hoc eos deberet admonere, quod malum futurum eorum exitum prædicat ipse Paulus ad Philippenses. Quorum finis est interitus, eis enim æternam minatur damnationem.

Quomodo in potu se gerere oporteat. Cap. II.

1. Tim. 5. *Vino [a] autem modico vtere, aquam bibenti Timotheo, propter stomachum tuum, dicit Apostolus, pulchrè admodum ægrotanti & languenti corpori conueniens, quod ipsum confirmet ac corroboret auxilium adhibens: modicum autem id excernens, ne eum laterét, hoc auxilium propter multitudinem alia egere curatione. Naturalis itaque & sobrius potus sitientibus necessarius, est aqua. Eam ex prærupta petra manantem, veteribus Hebræis vnicum ac simplicem temperantiæ po-*

Exod. 17. Num. 20. *tum suppeditauit Dominus. Oportebat autem eos vtpote errantes esse maximè sobrios: postea sancta vitis botrum germinauit propheticum. Hoc signum est ijs qui ad quietem ex errore instituti sunt, magnus botrus, nempe Verbum pro nobis expressum, cum sanguis vuæ, Verbum scilicet, aqua temperari voluerit. Sic etiam sanguis eius salute temperatur. Duplex est autem sanguis Domini: alter enim est carnalis, quo redempti sumus ab interitu: alter verò spiritualis, quo scilicet vncti sumus. Et hoc est, bibere Iesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini: Verbi autem virtus est spiritus, quemadmodum sanguis carnis. Commoderata itaque proportione & conuenientia, vinum quidem aquæ, homini verò spiritus admiscetur. Atque temperatum quidem vinum pulchrè vehit ad fidem, Spiritus autem deducit ad incorruptionem. Amborum autem temperatura potus scilicet & Verbi, dicitur Eucharistia, quæ & laudatur, & bona est gratia: cuius qui per fidem sunt participes, sanctificantur & corpore & anima, cum diuinum temperamentum, hominem scilicet, diuina voluntas Spiritu & Verbo diuino contemperauerit. Etenim vere quidem spiritus animæ quæ ab ipso fertur, coniungitur & familiaris*

liaris efficitur: caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est. [b] *Eos itaque laudo & admiror qui vitam austeram delegerunt & susceperunt, & moderatæ vitæ medicamentum aquam expetunt: vinum autem tanquam ignis minas, quàm longissimè fugiunt. Placet ergo vt pueri & puellæ ab hoc medicamento plurimum abstineant. Non enim feruenti ætati, vinum quod est omnium humidorum calidissimum infundere conuenit, perinde atque si quis ignem in igne deriuet, ex quo agrestes immanésque appetitiones, ardentésque cupiditates, & mores ignei incenduntur: excalefacti autem intus adolescentes euadunt propensi ad libidines, adeo vt præuisum eorum damnum per corpus properetur, celerius, quàm oportuit maturatis membris cupiditatis. Vino itaque efferuescente, luxuriant ac intumescunt vbera & pudenda, fornicationis imaginem iam prænunciantia: & corpus cogit vulnus animæ inflammari, & pulsus impudentes anxiam & superuacaneam persequuntur diligentiam, temperantiam ac moderationem ad scelera ac flagitia prouocantes: hinc autem fit, vt mustum iuuentutis, fines pudoris transiliat. Oportet autem quam maximè fieri potest iuuenum appetitiones conari excindere, minarum quidem Bacchicum fomitem auferentes, feruori autem contrarium medicamentum infundentes, quod etiam ardentem cohibebit animum, & membra retinebit intumescentia, & quæ iam agitatur cupiditatis incitamentum sopiet.* [c] *Qui autem sunt in ipso flore ac vigore ætatis, cùm interdiu quidem prandium sumpserint quibus conuenit prandium, pane solo gustato à potu omnino abstineant, vt ebibatur eorum superfluus humor, aridorum esu veluti quadam spongia exhaustus. Assiduè enim spuere & emungere, & ad excernendum properare, sunt signum intemperantiæ ex immoderata exhibitione humidorum, quæ plus quàm par sit in corpus infunduntur. Quòd si etiam sitis accesserit, curetur aqua non multa hæc affectio. Neque enim aqua nimis profusè impleri conuenit, ne obruatur nutrimentum: & non comminuatur cibis quidem in molem assurgentibus, paucis autem omnino procedentibus ad excretionem. Quanquam etiam alioqui conuenit diuinis cogitationibus vino minimè grauari. Perpauca nam cogit, sicut ait Comicus, merum sapere, nedum esse prudentem ac temperantem. Vespere autem tempore cœnæ vino est vtendum: nam quoniam paulò magis sobriis ac seriis lectionibus non amplius operam damus, & tum sit frigidius quod ambit quàm interdiu, vt introducto calore fouendus sit tepor innatus qui deficit: sed hîc quoque vtendum est vino modico: neque enim vsque ad contumeliæ crateras est accendendum.* [d] *Iis autem qui iam sunt prouectioris ætatis, hilarius potu vti permittendum est, ætatis refrigerationem, quæ tempore quodammodo emarcescit, vitis medicamento citra noxam suscitantes. Neque enim seniorum appetitiones circa ebrietatis naufragia amplius magna ex parte fluctuant. Ratione enim ac tempore, veluti quibusdam anchoris in portu fundati, cupiditatum tempestatem, quæ ex ebrietate excitantur, ferunt facilius, quibus etiam in conuiuiis licet aliquid lepidè ac vrbanè dicere. Cæterum iis quoque sit potationis eousque terminus, dum & illabefactatam rationem, & suo officio fungentem memoriam, corpúsque vino immotum & inconcussum conseruent.* ἀκροθώρακας *vocant, qui sunt eorum periti. Melius est ergo ne labaris, antea desinere. Artorius autem quidem in libro de longa vita (sic enim memini) existimat oportere eoúsque potum solummodo præbere, donec cibi irrigentur, vt nobis vitam paremus longiorem. Conuenit ergo vt vinum alij quidem loco medicinæ propter solam sanitatem adhibeant, alij verò vt se relaxent & exhilarent. Vinum enim primùm quidem facit eum, qui plus quàm antè bibit, ipsum esse sibiipsi æquum & clementem, & conuiuis suauem & famulis mitiorem, & amicis iucundiorem: contumelia autem & probro affectus par pari refert. Cùm enim sit calidum, & habeat suaues succos moderatè temperatos, tur-*

pia quidem excrementa liquefacit calore, acres autem & malos succos bono odore contemperat. Porro autem illud bene dictum est: Exultatio animæ & cordis, vinum creatum est ab initio, si quantum satis est bibatur. Optimum est autem aqua plurima vinum miscere, & non ipsum tanquam aquam requirere, hebésque & obtusum reddere ad vinolentiam: neque tanquam aquam infundere propter vinositatem & vini amorem. Sunt enim ambo Dei opera, & ea ratione conducit ad sanitatem vtriusque mixtura, aquæ scilicet & vini: quoniam ex eo quod est necessarium, & eo quod est vtile, vita consistit. Ei itaque quod est necessarium, nempe aquæ plurimæ, ex vtili aliquid etiam est immiscendum. [e] *Vino autem immodico lingua quidem præpeditur, labra vero soluuntur, oculi autem detorquentur ac diuertuntur, cùm præ humoris multitudine visus tanquam in piscina latitet, & mentiri coacti existimant quidem omnia in orbem circumagi, numerare autem non possunt, quæ procul sunt tanquam sint vnica. Atqui duos soles videre mî videor, ebrius dicebat ille Thebanus senex. Motus enim visus à vini calore, sæpius eius quod est vnum, multiplicem apprehendit visione substantiam. nihil autem differt an visum moueat, an id quod videtur: idem enim visui ex vtrisque accidit, qui propter fluctuationem non potest subiectum perfectè comprehendere. Iam verò gressus tanquam fluctu impellente subsidunt, nec possunt locum tenere: ructúsque ac singultus, vomitúsque & desipientiæ pro ludo & delectamento subeunt. Quisquis enim est temulentus, vt dicit tragœdia,*

Psal. 103.
Eccles. 13.

Eum ira vincit, caretque sapientia,
Solétque, lingua cùm permulta fuderit,
Inuitus audire quæ volens dixit malè.

Prou. 2.
Eccles. 13. & 19.

Atque ante tragœdiam quidem clamauit Sapientia: Vinum quod bibitur multum, in irritatione & omni lapsu abundat. Quocirca plurimi quidem dicunt oportere in conuiuio sese relaxare, & quæ sunt seria in auroram differre. Ego autem tunc maximè censeo rationem in conuiuium simul introducendam, quæ instar pædagogi corrigat temulentiam, ne nobis imprudentibus conuiuium delabatur ad ebrietatem. Quemadmodum enim nemo qui sapit, æquum censuerit claudere oculos, priusquam eat dormitum: ita nec rationem abesse à conuiuio quis rectè voluerit, neque ante res gerendas eam præsopire recte instituerit. Sed neque poterit vnquam ratio à suo munere desistere, nec si dormiamus quidem: ea enim ad somnum est inuitanda. Perfecta enim sapientia, quæ est diuinarum & humanarum rerum scientia, quæ vniuersa complectitur & continet, quatenus gregis hominum curam gerit, ars vitæ efficitur, & ea ratione quandiu viuimus simul adest perpetuò, proprium semper munus, nempe bonam vitam, obiens. [f] *Miseri autem qui è conuiuio temperantiam exigunt, quæ in compotationibus versatur intemperantiam, vitam beatam esse existimant. Quorum vita quidem nihil est aliud quàm comessatio, crapula, balnea, temetum, matulæ, otium, potus. Videre ergo licet aliquos eorum semimortuos, cespitantes, in collis coronas habentes, non secus atque amphoras inter se merum fundentes sub nomine beneuolentiæ: alios autem plenos crapula, sordidatos, in vultu pallentes & liuidos, & hesternæ temulentiæ adhuc aliam infundentes temulentiam. Bonum, bonum est, ô amici, vt cum hanc imaginem simul ridiculam & miserabilem quam longissime ab ea didicerimus, nos ipsos ad id quod est melius componamus & effingamus, timentes ne forte nos quoque alijs simile spectaculum simus, & ridiculi euadamus. Lepide profectò dictum est: Fornacem quidem inter tingendum probare ferri aciem, vinum autem cor superborum.* [g] *Et est quidem ebrietas, vsus meri vehementior: debacchatio vero, quæ est* παροινία, *quod ex huius vsu præter decorum loquendo suscipitur dedecus. Crapula autē, quæ propter ebrietatem suscipitur molestia & fastidium, dicta* κραιπάλη, *eo quod caput vibret & exagitet.*

exagitet. Hanc vitam (si quidem vita est appellanda, quæ est ignaua & otiosa libidini & voluptati dedita, temulentiam admirans & suspiciens) diuina despiciens Sapientia; præcipit suis filijs: ne sis vini potor, nec extendaris ad collationem & emptionem carnium. Prouer. 23. Eccles. 19.
Omnis enim ebriosus & fornicator mendicabit, & induetur laceris & pannosis omnis somnolentus. Somnolentus enim est quisquis ad sapientiam non vigilat, sed ab ebrietate in somnum demergitur. Et laceris, inquit, induetur debacchator, & per ebrietatem pudore afficietur, propter eos qui aspiciunt, Peccatoris enim foramina sunt ea, quæ ex veste carnali sunt lacerata, perforata libidinibus, per quæ dedecus intra animam cernitur, nempe peccatum, propter quod non facile seruabitur vestis quæ vndique diuulsa est & dilaniata, multis marcescens cupiditatibus, à salute separata ac discissa. Et ea ratione admonendum aptissimè subiungit: Cui væ, cui tumultus, cui iudicia, cui iniucundæ nugæ, cui contritiones superuacuæ? Ibidem 23. *Vide vinosum totum dilaceratum, qui ipsam quidem rationem despicit, seipsum autem tradidit & permisit ebrietati, & quot & quanta ei Scriptura est minata.* [n] *Minis autem rursus subiungit: Cuius sunt liuidi oculi? an non eorum qui in vinis tempus consumunt? an non eorum qui inuestigant vbi sunt potationes? Hic quidem eum qui potu nimio delectatur, vel iam rationi mortuum esse ostendit per liuentes oculos, quod est signum mortui, eam quæ est in Domino mortem ei annuncians. Obliuio enim eorum quæ ad veram vitam pertinent, vergit ad interitum. Iurè ergo pædagogus vehementissimè prohibet, nostræ salutis curam gerens: Ne bibite, inquit, vinum propter ebrietatem.* Prouer. 28. Esaia. 28. *Quamobrem, rogabis? Quoniam, inquit, os tuum tunc loquetur peruersa. Iacebis autem tanquam in corde maris, & tanquam gubernator in multis fluctibus. Ex hoc loco etiam adiuta dicit Poëtica.*

Vinum hominum veniens, velut ignis corda furore.
  Pellit, ceu Libyci fluctuat vnda maris,
Quam Notus aut Boreas agitant. *& rursus.*
----Arcanáque cuncta
Vinum errans verbis, temulentis quæ ipsa ruina est,
Atque animas fallens est vinum, &c.

Videtis naufragij periculum. Cor quidem multo potu obruitur, multam autem temulentiam minis maris comparauit, in qua corpus tanquam nauis demersum, turpitudinis profundum subijt ac dedecoris, decumanis vini fluctibus obrutum. Gubernator autem, mens scilicet humana, supereminentis ebrietatis fluctu circumagitur, & in mari versans caligat & propter procellæ tenebras à portu veritatis aberrat, donec in saxa mari latentia irruens, seipsum in voluptates impactum perdiderit. Meritò ergo Apostolus quoque præcipit: Ne inebriemini vino, in quo est multa luxuria. Luxuria autem Græcè est ἀσωτίαι: non Ephes. 5. *posse saluam esse ebrietatem, significans per ἀσωτίας* [i] *Nam etsi aquam vinum in nuptijs fecerit, non tamen permisit inebriari: quod erat autem aqueum sensus legis viuificauit, vt qui terram quam operabatur Adam, nempe totum mundum sanguine impleuerit, præbito potu vitis veritatis, pietati ac Dei cultui nempe mistura ac temperamento legis: veteris & verbi noui ad complementum temporis præstituti.* Allusio est in ἄσωτος & ἄσωστος. Ioan. 2. *Mysticum ergo symbolum sancti sanguinis Scriptura vinum vocauit. Veterem autem ex vino temulentiam reprehendens: Intemperans, inquit, res est vinum, & contumeliosa res ebrietas.* [k] Prouer. 20. *Placet ergo rectæ rationi, vt hyeme quidem ij quibus facilè est rigere, propter frigus eousque bibunt dum non rigeant: alio autem tempore propter medelam intestinorum. Quemadmodum enim cibo vt non esurias, ita etiam potu ne sitias, vtendum est, diligenter cauendo ne labamur (res est enim admodum lubrica & periculosa vini ingressus) ita autem fuerit anima*

nostra pura, sicca & luminosa. Ipsa autem sicca anima, est sapientissima & optima: ea autem ratione etiam contemplatiua, nec ex ijs quæ ex vino ascendunt exhalationibus madefacta, instar nubis in molem corpoream est coacta. [l] Non est ergo vinum Chium magna cura requirendum, si absit: nec Arethusium, si non ad sit. Sitis enim est alicuius indigentiæ affectio, & ad eam explendam quærit conueniens auxilium, non autem vinum ardens & fumosum. Languescentis autem & imbecillæ propter intemperantiam appetitionis sunt transmarinæ vini importationes, desipiente in desiderijs animo vel ante ebrietatem. Nam & Thasium odoriferum, & bene spirans Lesbium, & quoddam suaue Creticum, & dulce Syracusium, & Mendesium quoddam Ægyptiacum, & insulare Naxium & aliquod aliud flagrans ex Italia. Multa quidem hæc nomina. Moderato conuiuæ vinum vnum, quod ex vnius Dei agricultura prouenit. Quid enim, an non vinum in sua patria natum cuique sufficit ad suam explendam cupiditatem? Nisi fortè etiam aquam sunt importaturi, quemadmodum stulti reges. Choaspes qui dicitur, est fluuius Indiæ, cuius est ad potum optima aqua Choaspica. Quemadmodum autem vinum vinosos, ita quæ inuehitur aqua diuites miseros efficit in delitijs. Et hic spiritus sanctus per Amos est locutus: Qui bibunt vinum percolatum, & super lectum, inquit, sedent eburneum: & quæcunque ea sequuntur, probri loco subiunxit. [m] Decori autem cura est maximè gerenda, cuius etiam Mineruam, quæcunque ea fuerit, curam gerentem dicit fabula, tibiarum abiecisse delectationem, propterea quòd id esset aspectu indecorum, vtpotè vt vultu stabili, nec se huc & illuc flectente bibamus, non nimis auidè attrahentes, nec ante quàm biberimus, oculos indecorè se gerere cogentes, præ intemperantia inconuenienter haurientes, vt mentum non conspergamus, nec vestem madefaciamus dum potus simul totus infunditur, faciem nostram phialis proluentes, atque adeo propemodum obruentes. Etenim sonus ac sibilus, dum potus magno impetu fertur, & plurimo spiritu attrahitur, perinde ac si in vas fictile infundatur, guttur autem resonat propter rapidam ingurgitationem, turpe est & indecorum intemperantiæ spectaculum. Ad hæc accedit, quòd ei quoque est damnosum, qui illo vtitur, bibendi studium. Ne ad id quod tibi damnum affert, ô amice, festinaueris. A te non rapitur potus, tibi est datus, & te expectat: ne disrumpi festinaueris, ingenti hiatu ad te attrahens. Impletur tua sitis, etsi tardius biberis, honestè ac decorè te gerens, dum potus vt decet, per partes diuiditur. Non enim tempore aufertur, quod præripitur ab intemperantia. In vino, inquit, ne te virum fortem præbeas. Multos enim vinum reddidit inutiles. [n] Ebrietate autem maximè vtuntur Scythæ, Celtæ, Iberi, & Thraces, quæ vniuersæ sunt bellicosæ gentes: pulchrúmque ac beatum vitæ studium se exercere putant. Nos autem qui sumus genus pacificum, ad vsum, non ad petulantiam & contumeliam conuiuantes, sobrijs haustibus amicitiæ ergò bibamus, vt vero & conuenienti nomine appellentur pocula amicitiæ. [o] Quomodo Dominum bibisse existimatis, quando propter nos homo factus est? adeone impudenter vt nos? an non honestè ac temperatè? an non consideratè? Rectè enim scitote, ipse quoque vino est vsus: nam ipse quoque homo, & vinum benedixit, cùm dixit: Accipite, bibite, hic est sanguis meus, sanguis vitis: Verbum, quod pro multis effunditur in remissionem peccatorum, sanctum lætitiæ fluentum allegoricè significat. Et quòd sobrium quidem ac moderatum esse oportet eum qui bibit, per ea quæ in conuiuijs docuit apertè ostendit: neque enim ebrius docuit. Quòd autem vinum esset quod benedictum est, ostendit rursus, dicens discipulis: Non bibam ex fructu vitis huius, donec bibero ipsum vobiscum in regno patris mei. Cæterùm quod vinum quidem esset quod bibebatur à Domino, rursus ipse de seipso dicit, Iudæorum cordis duritiem exprobrans: Venit enim, inquit, filius hominis, & dicunt: Ecce homo vorax, & potor vini, publicanorum amicus.

Hoc de regibus Persarum scribit Herodotus & multi alij.

Amos 6. Ibidem 7.

Ecclef. 31. Esaia 5.

Math. 26.

Ibidem.

Luca 7.

amicus. Hæc nobis quidem fixa sint & firma aduersus Encratitas. [p] *Porrò autem mulieres, id quod honestum est ac decorum vtique suscipientes, ne labra latis calicibus diffundentes, dilatato ore disrumpantur, admodum angustis in ore alabastris indecorè bibentes, capita quidem reflectunt, colla autem non, vt mihi quidem videtur, honestè denudant, & iugulum extendentes potum ingurgitant, conuiuis ea quæ possunt veluti denudantes, virilésque eructationes vel potius seruiles attrahentes, in luxu & in delitijs tempus consumunt. Nihil enim quod probrum affert & vituperationem, viro, qui est præditus ratione, conuenit, multò autem minus mulieri, cui vel tantum ipsam scire quænam sit, ei affert pudorem. Ira* Eccles. 26. *autem, inquit, magna est mulier ebria: tanquam ira Dei mulier temulenta. Quamobrem? quoniam suam non celat turpitudinem. Facilè enim mulier ad inhonestè se gerendum attrahitur, si liberam suam animi electionem voluptatibus solummodo permiserit. Neque verò alabastris bibere prohibuerimus, sed studere in ijs solùm bibere vt superbum & arrogans resecamus: eis quæ inciderint, citra vllam animi affectionem vti illis consulentes, ad quas prolabuntur appetitiones eis longè ante eminus resecantes. Iam verò aëris impulsus, qui redeunte quadam fluctuatione incitat, ad eructandum est sensim transmittendus. Neque vero est permittendum mulieribus, vt appareant aliquid corporis denudantes, ne ambo prolabantur: hi quidem, vt qui ad videndum incitentur: illæ vero, vt quæ in se virorum intuitum attrahant.* [q] *Semper autem, tanquam præsente Domino, honestè versandum est, ne nobis sicut Corinthijs succensens dicat Apostolus: Conuenientibus vobis non* 1. Corin. 11. *licet Dominicam cœnam comedere. Mihi videtur qui à Mathematicis vocatur Acephalus, qui ante stellam errantem numeratur, capite in pectus compresso ac considente, significare helluones homines, & voluptuarios, & ad ebrietatem propensos. Nam in his quoque facultas ratiocinandi, non in capite, sed in intestinis collocatur, iræ & cupiditati seruiens. Quamobrem quemadmodum Elpenor fregit ceruicis vertebram, cùm cecidisset propter ebrietatem: ita eorum cerebrum præ ebrietate caligine offusum, ad cor & iecur, hoc est, ad iram & voluptatem maiori casu decidit, quàm dicunt Poetæ Vulcanum cælitus à Ioue in terram fuisse deiectum. Labor autem, vigiliæ, inquit, bilis, & tormentum est* Eccles. 31. *cum homine insatiabili. Quamobrem Noe quoque indecora scripta est vinolentia, vt ebrie-* Genes. 9. *tatem quàm maximè vitemus, manifestam scriptísque mandatam lapsus habentes imaginem: propter quam qui ebrietatis texerunt turpitudinem, benedicuntur à Domino. Breuissime itaque comprehendens Scriptura, vno verbo dixit omnia, nempe quod homini erudito sufficit vinum, & super suum cubile requiescet.*

COMMENTARIVS IN CAP. II.

[a] VINO *autem modico vetere.* Ostensurus Clemens quomodo in potu se gerere oporteat, primum inducit illud Pauli quo Timotheum aquam bibentem admonet, vt modico vino vtatur propter stomachũ. Aquę quidem potũ innuens esse necessarium, sed quoniã aliquando contingit propter ventriculi frigiditatẽ, vt cibi minus rectè concoquantur modico vino esse vtendũ, vt propulsentur morbi qui oriũtur ex cruditate. Sed non ab re dixisse Paulũ modico vino esse vtendum, ne si nimium biberet, dũ vult stomachi mederi cruditati, imprudens alios morbos accersat quos curare oporteat. Iurè autem dicit aquã esse potum sobrium & necessarium. Sobrium quidem, vt qui nõ afferat ebrietatem: Necessariũ vero, quod cum bibatur vt sedetur sitis, quæ est appetitus frigidi & humidi, eã facilè sedat aqua quæ calori & siccitati aduersatur. Negari tamen non potest, quin vinũ, licet sit calidũ, cùm tamen sit subtile & facilè permeet ac penetret, aquam transuehens, humectet & refrigeret, non ex se, sed ratione aquæ quã transuehit: est enim vinũ aquæ quoddã vehiculum. Quod sit autẽ potus necessarius probat, ex eo quod Dominus Hebræis in solitudine errantibus & sitientibus non aliũ suppeditarit potum, quam aquã ex prærupta petra manantem. Cur autem aqua eis esset bibenda hanc affert rationem, quod cũ errarent in desertis, & in maximis versarẽtur periculis, sobrios esse oporteret, & cauẽda ab eis esset ebrietas. Post diuturnos autem errores & plurimos exantlatos labores, cũ ad quietem, id est, ad Christum esset ventũ (is enim est qui afflictis & laborantibus animis dat requiẽ) nõ fuit amplius bibenda pura & simplex aqua, sed vinũ aqua temperatũ, id est, Christi sanguis, qui ab ipso Christo, & ex ipso tanquã ex botro in cru-

cis torculari expressus, ab eo ipso in cœna fuit contemperatus, sumendus à fidelibus, nō solum ad sitim sedandam, sed etiā ad propulsandos animi morbos, & ad expianda peccata. Ideo enim & in cruce semel fuit expressus & fusus, & in sancta eius mensa & ara quotidie quidē, sed mysticè funditur. Hoc nempe *Numer. 13.* Christum, cuius sanguis in cruce expressus mysticè in cœna funditur, significat ingēs ille botrus, qui ab ijs qui ad explorandā terrā missi fuerant, ad ingressuros promissam terrā Israëlitas, fuit delatus. Hunc botrum, nempe Christum germinauit vitis sancta, id est, Ecclesia, quæ ab Abele ad nos vsq; est propagata. Ex ea autem, quod ad carnē attinet, originem duxit Christus, qui quod attinet ad diuinitatem, nō solum genus duxit è cęlo, sed ipse quoq; est Deus, qui in terra inter homines est visus, & cum eis est versatus. Propheticum autem botrū Christum vocauit Clemēs, quod ab omnibus Prophetis is prædictus fuerit, & prænunciatus. Quod autem verbū dixit expressum, id est, intelligendū de verbo quod homo factum est. Nam priusquā suscepisset carnem, cùm esset incorporeū, ex eo sanguis nec exprimi nec fundi poterat. Cùm autē Christus cuius sanguis est expressus & fusus, sit allegoricè magnus ille botrus, ipse quoq; allegoricè dicitur sanguis vuæ, qui ex ipso tāquā ex botro est expressus: vt intelligamus in ipso Christi sanguine non solum esse sanguinem, sed & ipsum verbū, atq; adeò totū Christum, & quidquid eū necessario comitatur. Ipse ergo sanguis Verbi nempe Christi aqua voluit temperari, vt & populus qui per aquā significatur cum Christo posset coniungi & ei vniri, & sanguis instar vini esset hominibus poculentus. Quomodo autem Verbi sanguis temperatur aqua, ita etiā sanguis temperatur salute quæ est in Christo Iesu, ex cuius latere exiuit sanguis & aqua, quo fit vt nō solus Christi sanguis, sed & aqua eius sanguini permista salutē afferat. Hinc intelligitur hāc fuisse perpetuā vini aqua tēperandi in sacrificio offerendo consuetudinem, & ab ipso Christo, Apostolis & Ecclesiæ traditam, & esse repellendā Hydroparastatarum & Armeniorū hæresim quorū illi in sacrificio solam adhibebāt aquā, hi vero so- *Constan. 6. cap. 32.* lum vinum. Quæ etiam à Constantinopolitano Cōcilio sexto fuit damnata, & in ea explicantur Diui Chrysostomi verba male intellecta, quę videri poterant his erroribus aliquā dedisse occasionem. Cum autem dixisset Clemēs voluisse sanguinē aqua misceri, venisset autē ei in mentē, dubitare posse quempiam, quomodo bibatur Christi sanguis: non enim ad bibendum esse aptum sanguinē, qui etiā bibentibus quendam incutiat horrorem: ei occurrens Clemens, dicit duplicē esse Christi sanguinem: alterū carnalē, alterū verò spiritualem, & nō bibi quidem carnalem, bibi verò spiritualem. Sed quæri potest, cùm pro certo & constanti habeat Catholica fides, vnum & eundem sanguinē fusum esse in cruce, & bibi è calice, quomodo idē sanguis potest esse duplex. Ad quod est respondendū, non ideo nō esse vnū quod sit duplex. Vterque quidem vnus quod attinet ad essentiā: sed non eodem modo se habet qui fusus fuit in cruce, & qui nūc bibitur è calice. Qui in cruce quidē fuit fusus, habuit omnes euidentes sanguinis qualitates, & omnia quę sanguini accidūt, erátque carnalis, id est, crassus, & qui cadebat sub sensum, id est, & videri poterat & palpari. Qui autē bibitur è calice, est spiritualis, & qui nec sub sensū cadit, éstq; adeo purus, tenuis, & subtilis vt ad incorporei naturā magis accedat, & est vel mera essentia remota ab accidentibus, vel si qua habet accidētia, ea sunt instar essentiæ. Quod ipsum quoq; dicendū est & de Christi corpore suspenso in cruce, & de eo quod ipsius verbis cōfectū comeditur à fidelibus. Est enim vnū & idē Christi corpus, sed in cruce quidem sensile, & suis circumscriptum dimensionibus, sed in Eucharistia, vel mera corporis essentia carens materia, vel in quo accidētia sunt redacta ad instar *De consec. dist 2. can. dupliciter. Ioan. 5.* essentiæ: vnde & spirituale dicitur. Nā & Diuus Hieronymus in cōmentario in Epist. ad Ephes. Dupliciter, inquit, intelligitur caro Christi & sanguis: Vel spiritualis atq; diuina, de qua ipse ait, Caro mea vere est cibus, & sanguis meus verè est potus, & nisi carnē meā manducaueritis, & biberitis sanguinē, non habebitis vitā æternā: Vel caro ea quę crucifixa est, & sanguis qui militis effusus est lancea. Et August. in lib. sententiarū Prosperi. Caro eius est quā forma panis opertā in sacramento accepimus: & sanguis eius quē sub vini specie & sapore potamus, caro videlicet carnis, & sanguis est sacramentū sanguinis, carne & sanguine vtroq; inuisibili, spirituali, intelligibili signatur visibile Domini nostri Iesu Christi corpus & palpabile, plenū gratia omniū virtutū, & diuina maiestate. Postquā autē dixit duplicē esse Domini sanguinē, nempe carnalē & spiritualem, effectū quoq; eius dicit esse duplicem. Carnalis quidem sanguinis, qui in cruce à milite lancea est effusus, effectus est nostra redemptio: pretiosus enim Christi sanguis fuit pretium nostrę redemptionis, quo, deleto nostro chirographo & cruci affixo, redempti sumus ac liberati à Diaboli mortisq; tyrannide, & à noxa peccati. Quamuis autem nostræ redemptionis pretiū sit à Christo in cruce repræsentatū & exolutū, quod ad satisfaciendū est longè sufficientissimū, nō tamen eo plenè satisfit, nisi ijs qui sunt redimendi applicetur per fidē & sacramēta. Sacramentorū autem omniū excellentissimū est illud sacramentū, in quo mysticè funditur & repręsentatur mysticus & spiritualis Christi sanguis. A quo verbo Christi confecto & reprę sentato vim suam accipiūt omnia alia sacramenta. Et hoc est quod dicit, nos spirituali sanguine fuisse vnctos, significans spiritualē illum sanguinem nobis esse applicatū & illinitū. Applicatur autem & illinitur dū bibitur ad incorruptionē. Ad hoc enim bibitur vt omni amoto obstaculo, sanctificata anima & corpore simus participes Christi incorruptionis, quod quidem nos à morte liberat & ad vitam deducit æternam, hoc spirituali potu cōmoderato ac contemperato Verbo & anima & spiritu. Est autem admirabilis & longè excellentissima in hoc sacramento cōmoderatio & cōtemperatio, quæ factū à Deo temperamentū, nempe hominem perfecit & cōsummauit. Deus enim creans hominem, & animū corpori, & sanguinem carni, & sanguini spiritum commoderauit & contemperauit. Ipsi quoq; sanguini admista est aqua. Et in his, nō æterna, sed quæ ad tempus durat hominis vita consistit, nempe vsq; ad terminum quem constituit verbum quod eum temperauit. In hoc quoq, sacramento est admirabilis & planè stupenda atque adeo diuina contemperatio: Verbum ipsum, nempe Christus, operatorio suo verbo corpus suum conficit, corpus, inquam, diuinū & spirituale, cui est admista, non à ratione aliena, sed quæ λόγῳ, id est, rationē & Verbū decet anima. In hoc quoq; corpore indita est caro, non prophana, sed sacra & planè diuina, quæ etiāsi non prosit

non prosit quidquam quatenus est caro, prosit tamen necesse est quatenus est diuina & ab ea non abest spiritus qui est virtus Verbi, sicut sanguis est virtus carnis. Non aliunde enim caro suam habet essentiam quam à sanguine, cuius vehiculum est spiritus. Vt autem sanguis quem vehit spiritus dat causam carni, ita spiritus accedens ad verbum, efficit vt per sacramentum fiat admirabile temperamentum, nempe vt corpus coniungatur cum anima, & diuina cum humanis, & in ipsa terra sit cœlum & omnes cœlestes virtutes. Est autem hic spiritus, non qualis qui est secundum naturam in humano corpore, nempe subtilis quidem & tenuis, vtpote aëreus, sed tamen corporeus. Qui autem in hoc diuino, Verbum sequens, operatur corpore, est adeo subtilis, vt corporis superans naturam planè sit incorporeus, atque adeo Deus. Hanc autem admirabilem contemperationem, significat quidem aqua vino permista quæ nos ducit ad fidem: spiritus autem nos deducit ad incorruptionem. Diuinus enim hic cibus & potus, per spiritum nos ita Deo vnit, vt si dignè sumpserimus, in nos non cadat interitus, simusque resurrecturi ad vitam æternam, & Deo similes, atque adeo quodammodo Dij futuri. Diuinus autem hic cibus & potus cum verbo contemperatus appellatur Eucharistia duabus de causis, quòd & Christus sui corporis & sanguinis instituturus mysterium, priusquã id faceret gratias egerit, est autem Eucharistia gratiarum actio. Gratias autem egit quòd per hoc sacramentũ hominem tot & tantis affecerit beneficiis & bonis auxerit, hoc enim est benedicere quatenus ad Deum refertur. Est etiam Eucharistia bona gratia, quæ ideo laudibus celebratur, quod hominem Deo gratum reddat. Nam qui eius sunt participes, per eam & anima & corpore sanctificantur. Nam & spiritus qui vehit animam ei coniungitur & vnitur, & caro Verbo, propter quam Verbum caro factum est. [b] *Eos itaque laudo & admiror.* Cum modico vino dixisset quandoque esse vtendum ad corroborandam stomachi imbecillitatem & cruditatem, & nactus occasionem propter aquæ cum vino permistionem in sacrificio, permulta dixit de Eucharistia: quæ cum absoluisset, nunc redit ad institutum, quod est quomodo in potu se gerere oporteat, idque in singulis ætatibus. Atque primum quidem eorum vitam laudat austeram, qui aquam appetunt tanquam medicamentum aptum ad conseruandam temperantiam, vinum autem fugiunt tanquam minas ignis, id est, tanquam ignem qui minatur se proxima quæque arrepturum & inflammaturum. Deinde docet, vinum, cum sit omnium humidorum calidissimum, non esse à pueris ac puellis bibendũ, nec tanquam ignem deriuandum, ne præmaturè eis turgeant vbera & pudenda, & inflammati cito propensi sint ad libidines, & quod bibi debebat tanquam medicamentum, alio medicamento opus habeat ad propulsandas quæ ex eo existunt ægritudines, cum mustum iuuentutis (ita enim metaphoricè vocat feruorem ætatis) transilit fines pudoris, qui maximè ei conuenit ætati. [c] *Qui autem sunt in ipso flore.* Iuuenes, inquit, & qui sunt in florenti & vigenti ætate, in prandio, si modo prandeant (erant enim permulti qui sola cœna erant contenti) à vino omnino abstineant, solo autem pane vescantur, vt esus aridorum, quod Græci dicunt ξηροφαγίαν, & qua ex constitutione Apostolorum vtebantur in ieiuniis & præcipuè in ieiunio quadragesimæ, vt absumatur humor superfluus, ex quo quæ expuuntur & emunguntur, & à properantibus excernuntur excernentes nimiam arguunt temperantiam. Cur autem in prandio à vino abstinendum sit causa est, quod vinum sit obstaculo sapientiæ & temperantiæ. Obstat autem, quod propter vini potum dari non potest opera sobriis & seriis studiis. Vespere autem cum à seriis studiis cessetur (est autem tunc aër ambiens frigidior quam interdiu) in cœna vino est vtendum ad reparandum & reficiendum natiuum calorem qui deficit. Sed & quod in cœna bibitur vinum oportet vt sit modicum, nec in bibendo eo vsque procedatur vt veniatur ad contumeliam. Alludit autem vel ad illud quod dixisse Anacharsim scribit Diogenes Laërtius, vitem vuas tres afferre, primam voluptatis, secũdam ebrietatis, tertiam mœroris: vel ad id quod dicit Apuleius in Floridis. *Apul. Flo. 5* Sapientis viri supra mensam celebre dictum est. Primus crater ad sitim pertinet: Secundus ad hilaritatem: Tertius ad voluptatem: Quartus ad insaniam. Ab insania enim quæ ex nimio potu proficiscitur, existunt conuicia & contumeliæ quæ Græcè dicuntur παροινίαι. Tantum autem abest vt vino immodico sit vtendum, vt etiam si sitiatur, cauendum sit ne nimius aquæ potus obruat alimentum, & comminui non possit nimia moles ciborum, & pauca egerantur excernenda à redundanti humore præpedita. [d] *Iis autem qui iam sunt prouectioris ætatis.* Post pueros & iuuenes docet quomodo oporteat senes in potu se gerere. Dicit itaque oportere eis permittere, vt vini potu hilarius & liberalius vtantur ad suscitandã marcescentem senectutis refrigerationem, maximè cum non sit amplius timendum, ne appetitionũ tempestates eis naufragium afferant, vt qui sint in portu fundati anchoris rationis & temporis. His enim à re nautica sumptis vtitur metaphoris. Eis licet in conuiuio vti dictis vrbanis & lepidis. In potu autem hic modus est eis adhibendus, vt & mens suo fungatur officio, & conseruetur corpus illæsum & illabefactatum. Qui illam bibendi mensuram non excedunt, dicuntur ἀκροθώρακες, qui hilarius quidem bibunt, sed non à profunda obruuntur ebrietate. Dicuntur autem ἀκροθώρακες ἀπὸ τῶ ἄκρου, quod est extremum vel superficies & θώρηξις, quod est vini meri potatio: Hippocrati λιμὸν θώρηξις λύει, id est, famem, inquit, soluit vini meri potio. Dicuntur ergo ἀκροθώρακες, qui leuiter sunt ebrij, nec vultus superficiem eorum excedit ebrietas. Quisnam sit autem hic Artorius qui & scripsit librum De longa vita, & qui est in hac sententia, vt existimet potum eousque solum præbendum, donec irrigentur & madefiant cibi, vt longam vitam nobis paremus, non ausim asserere: fieri tamen potest vt ille fuerit Augusti medicus, qui in somnis à Minerua admonitus persuasit Augusto, vt relictis suis castris in alium locum se conferret. Eo autem die à Bruto expugnata & capta sunt illa castra. [e] *Vino autem immodico lingua quidem præpeditur.* Vini moderate sumpti docuit quæ sunt commoda, nunc immoderate sumpti ostendit quæ sint incommoda, nempe quod nec lingua possit loqui, sintque hiulca & deducta labra, & ita caligent oculi vt videre non possint quæ sunt remota, tanquam eorum vna sit essentia, & cætera quæ recenset. Est autem hic de vino communis locus à multis doctè & eleganter tractatus, sed à nemine melius quam à Seneca in epistola ad Lucilium. Cuius, vt alia omittam, hæc sunt verba *Seneca ad* de Alexandro qui ebrietatis laborabat vitio. Adiice illum ignoratione sui dubia & parum explanata proferre verba, *Lucil. epi.* incertos esse oculos, gradum errantem, vertiginem capitis, tecta ipsa mobilia, veluti aliquo tur- *84.* bine circumagente domum, stomachi tormentum, cum efferuescit merum ac viscera ipsa distẽdit, &c. Sunt

autem hi verſus quos citat Clemens, ex aliquo Poëta Tragico, quibus ſignificatur vini meri potione iram excitari, deficere ſapientiam, & vtriuſque oriri maledicta & conuitia.[f] *Miſeri autem qui è conuiuio temperantiam exigunt.* Si in conuiuium non ingrediatur ratio, expellitur intemperantia. Vbi autem non eſt temperantia, intemperantia efficit vt videatur fœlix vita quæ eſt longe miſerrima. Deſcribit autem, & oculis quodammodo ſubiicit temulentorum vitam, quam qui rectè conſiderauerit, cauebit ne ipſe quoque aliis fiat miſerabile & turpe ſpectaculũ. Eum quidẽ certè qui fuit ebrius pudet eorum quæ ebrius fecit. Eleganter autem irridet eorum morem qui poculis ſub beneuolentiæ nomine ſe inuitantes, non ſecus atque amphoræ inter ſe vinum fundunt, & eſt belle dictum quod ſumpſit ex Eccleſiaſtico: Ignem probare ferri aciem, & vinum cor ſuperbi. Nihil certè eſt quod magis hominis ingenium oſtendat quam vinum, vt pulchrè oſtendit Plato in lib. I. de legibus, & fortè hinc ortum eſt prouerbium, In vino veritas: quod in vino non diſſimulentur nec reticeantur, ſed apertè ſe oſtendant vitia. Pulchrè profectò Theognis,

Ἐν πυρὶ μὲν χρυσόν τε καὶ ἄργυρον ἴδριες ἄνδρες,
Γιγνώσκουσ᾽ ἀνδρὸς δ᾽ οἶνος ἔδειξε νόον.
Aurum atque argentum nouerunt igne periti:
Quale hominis vinum aſt indicat ingenium.

Et Euripides apud Athenæum, Aes eſt figuræ, vinum mentis ſpeculum. [g] *Et eſt quidem ebrietas vſus meri vehementior.* Breuiter dixit cuiuſmodi ſit vita eorum qui in conuiuium rationem non admittunt nec expellunt intemperantiam. Id autem quo facilius intelligatur, exponit aliquot quæ prius dixerat vocabula. Crapula autem eſt dolor capitis procedens ex ebrietate, ita dictus ἀπὸ τοῦ κάρα πάλλειν, id eſt, ex eo quod caput vibret, & agitet: cùm talis ſit ebrioſorum vita, & ne vita quidem ſit appellanda, vt per correctionem ſignificat Clemens, eam merito deſpicit ſapientia, & præcipit ſuis filiis vt fugiant carnium collationes & compotationes. Collationes autem verti quod Græcè eſt συμβολαί. Συμβολαὶ autem dicuntur conuiuia quæ fiunt collata à quolibet conuiua ſua portione, quam vocant ſymbolum. Dehortatur autem ab huiuſmodi ſymbolis & compotationibus, quòd mendici fiant qui ſunt ebrioſi, pannoſiſq; & laceris veſtibus qui ſunt ſomnolenti. Quiſnam eſt autem ſomnolentus? is qui honeſtis non vacat ſtudiis, ſed ab ebrietate in ſomnum deturbatur & demergitur. Laceræ autem veſtes dicuntur eſſe pudori propter ſpectatores. Nam veluti per quædam foramina libidinibus ſubeuntibus ingreditur peccatum, quod eſt animæ probrum ac dedecus, & ita cupiditatibus marceſcente anima, non poteſt ſalua eſſe veſtis quæ eſt tota lacerata & dilaniata. Quo fit vt allegoricè intelligatur ebrietate & ſomnolentia corrumpi corpus & animam. Hoc ne accidat, admonitionem ſubiungit. Cui væ? cui tumultus? cui iudicia? cui iniucundæ nugæ? cui contritiones ſuperuacaneæ? Hæc dicit admonens quæ mala & incommoda eueniunt ex ebrietate. Cui, inquit, niſi ebrioſo accidit væ? id eſt, cui accidit vt propter imminens exitium, & quod vitare non poteſt, quaſi deſperans ſibi male precetur? Cui, inquit tumultus? id eſt, cui accidit niſi ebrioſo, vt ei nunquam ſit quietus & tranquillus animus: eſt enim in perpetua diſſentione & rixa cum iis cum quibus verſatur. Cui iudicia, niſi ebrioſo? Nam propter probra, contumelias & maledicta quibus ſe inuicem impetunt ebrioſi, eſt aſſiduè adeundus iudex qui litibus & controuerſiis eorum finem imponat? Cui nugæ iniucundæ? ſermones quidem inter ſe conferunt ebrij, ſed ij planè ſunt iniucundi, cùm non de rebus loquantur quæ ſunt alicuius momenti, ſed de rebus vanis & futilibus, & de quibus temerè inter ſe altercantur. Cui contritiones ſuperuacaneæ? Cui accidit, inquit, niſi ebrioſo, vt temerè & non iuſta aliqua de cauſa conteratur, affligatur & pereat? Sunt enim inter temulentos rixę & contentiones de rebus nihili, quæ ita creſcunt vt nõ niſi mutuo ſui exitio ſopiantur. Hic mihi videtur eſſe huius loci ſenſus, ſi ſequamur verſionem Septuaginta quam ſecutus eſt noſter Clemens, Diuus autem Hieronymus ita vertit. Cui væ? cuius patri væ? rixæ? cui foueæ? cui ſine cauſa vulnera? Cui ſuffoſſio oculorum? Nonne his qui commorantur in vino, & ſtudent calicibus epotandis? Quorum verborum ſenſum ab ipſo pete Hieronymo in eius in prouerbia commentario. Hunc locum ita concludit Clemens, Videte vinoſum totum dilaceratum, &c.] Videte, inquit, ex ijs quæ dixit ſapientia, quã ſit diſcerptus & dilaceratus qui vinum amat pluſquam oportet, & quam multas & graues minas in eum intentet ſapientia in prouerbiis Salomonis. [h] *Minis autem rurſus ſubiungit cuius ſunt liuidi oculi.* Minis quas in ebrios intentarat aliàs ſubiicit ſapientia, nempe oculos liuidos. Iis autem qui nimium bibunt liuere ſolent oculi, quod eſt indicium mortis: nam mortuis liuidi ſunt oculi. Multis autem modis mors dicitur, vt ſcribit Origenes in epiſt. ad Rom. Eſt mors corporis ſeparatio animæ à corpore. Eſt mors animæ, animæ à Deo ſeparatio. Eſt etiam mors illa laudabilis qua peccato quis moritur, & Chriſto conſepelitur, per quam emendatio fit animæ, & vita æterna conqueritur. Et eſt ergo mors illa qua à peccato ſeparamur. Sicut autem peccato mori dicuntur qui in baptiſmo peccato renunciant, ita etiam apud Paulum ad Galatas legi dicuntur mori, qui à lege ſeparantur ad eam non reuerſuri, ſed gratiæ adhæſuri. Ita etiam rationi dicitur mortuus, is cuius anima eſt à ratione ſeparata. Quod iis vſuuenit qui nimio potu delectati intelligentiam obruunt & perdunt. Atque liuentes quidem oculi, quales cernuntur in ebriis, mortẽ non procul abeſſe arguunt. Liuentes autem in ebrietate oculi, ſi allegoricè ſumantur, ſignificant ebriũ rationi eſſe mortuum, & annunciant mortem quæ eſt in Domino, id eſt, non ſeparationem animæ à corpore quæ eſt mors naturalis, ſed animæ à Deo ſeparationem quæ eſt in Domino. Ita enim hic eſt accipienda mors in Domino, vt diſtinguatur à morte naturali qua etiam ſeparatur à corpore: non vt mori dicuntur in Domino, quod frequentius vſurpatur, qui baptizati ſunt cum Chriſto conſepulti. Merito autem temulenti dicuntur mortui. Nam cum in eis ſit obruta ac oppreſſa ratio & intelligentia, quo fit vt ne meminerint quidem eorum quæ ad veram vitam pertinent, vera autem vita eſt, non quæ in rebus humanis & terrenis, ſed quæ conſiſtit in veri Dei contemplatione, obliuio illa tendit ad interitum, id eſt, ad corruptionem, & vitæ, quæ Deus eſt, priuationem. Hinc infert ſapientiam, ea enim eſt noſter Pædagogus, vehementiſſimè præcipere ne bibamus vinum propter ebrietatem. Quos autem citat verſus nec memini me alibi legere, nec cuiuſnam ſint auſim affirmare. Fortaſſe autem ſunt Sapphus à qua appellati ſunt verſus Sapphici, & quam appellauit

Orig. lib. 6. in epiſt. ad Rom. cap. 8.

πεντηκλω̃ pro πεντηκίαν. Pulchrè autem corpus vino obrutũ comparat naufragio. Dicit autem in eo ebrietatis naufragio corpus decumanis vini fluctibus esse obrutum. Decumanos autem verti fluctus quod Græcè est τρικυμίαις, Decumani enim fluctus dicuntur qui sunt maximi, Festo Pompeio, sicut etiã dicuntur Decumana oua maxima, & Decumana porta quæ est in castris præcipua. Idipsum Græcè significat etiam τρικυμία, in ingentem enim magnitudinem solet assurgere fluctus tertius & decimus. [i] *Nam etsi aquam vinum in nuptijs fecerit.* Respondit tacitæ obiectioni. Dici enim posset, ex eo quod Christus aquam vinum fecerit ex nuptijs, satis ostendi non esse reprehendendam vinolenti. Ad quod respõdet, non ex eo sequi quod permiserit inebriari, vino enim licet vti, sed nõ ad ebrietatẽ. Deinde exponit allegoricè, quid sibi voluerit aqua à Christo vinũ facta. Viuificauit, inquit, id quod erat aqueum sensus legis. Vinum maximè accedit ad naturam sanguinis, & nihil est quod sanguinem magis significet quã vinum: in sanguine autem maximè consistit vita. Veteris autẽ legis sensus erat planè aqueus, insipidus, atque adeo mortuus, ei enim aberat spiritus qui viuificat: in lege enim nihil erat aliud, quam cæremoniæ, vmbræ & figuræ quæ, tum demũ fuerunt viuæ, quando eas viuificauit spiritus. Viuificauit autẽ, quando vmbris & figuris per Christum successit veritas. Viuificauit autem sanguine quo impleuit terram quam operabatur Adam, id est, totũ mundũ. Sed quomodo impleuit? Potu veræ vitis, id est, suo sanguine (ipse enim est vitis vera) dato pietati ac Dei cultui. Sed quãdo hoc fecit? Quãdo Eucharistiæ instituto sacramento & sacrificio, ipse in mensa quæ est sacrum altare, suum sanguinem & Deo obtulit, & cũ suis propinasset discipulis, ipse eis dedit bibendũ. Vt autem hoc sacrum poculum, quod attinet ad signũ & symbolum, est vino & aqua temperatũ, ita veteris testamenti sensus noui testamẽti sanguine viuificatus cũ noui Verbi sensu miscetur. Neq; enim veteris legis sensus per noui Verbi mistionem & temperationẽ aboletur, sed absolutus & perfectus redditur. Operæpretium autẽ est videre quam accurate sit locutus cum dixit: mysticum sancti sanguinis symbolum Scriptura vocauit vinũ, significans in Eucharistia esse sacrum Christi sanguinem, sub symbolo quod vinũ appellatur, licet vino in sanguinem conuerso vinũ esse desierit remanẽte symbolo. Mysticum ergo vinum quod est symbolũ sacrosancti Christi sanguinis, laudatur à Scriptura. [k] *Placet ergo rectæ rationi.* Moderato vino est vtendum. Nam si in vino bibendo modum non excedas, erit anima pura & munda, vt quæ ab ingurgitationis & crapulæ sordibus nõ sit inquinanda, erit etiã sicca, vt quæ in temulentiæ cœno & voragine non sit volutanda. Anima enim etsi sit incorporea, inquinatur tamen & polluitur à corporis sensuũ quibus vtitur instrumẽtis, nisi ea cõseruentur pura & munda. Puritas autem & siccitas propriæ quidẽ sunt corporis, transferuntur tamen etiã ad animam, quoniam corporis temperamentum & constitutionẽ magna ex parte sequuntur animi mores & affectiones: nec quales oportet possunt esse sensus, si sensuum instrumenta impediãt eorũ vitia. Quo fit vt nec anima ad ferandam de iis sententiã suum possit adhibere iudicium. Erit etiam anima luminosa si vinum moderatè bibatur: sin minus obscura & tenebrosa: quo fiet vt impediatur scientia & cognitio. Nam cum anima sit veluti quoddã speculum in quo relucent omnium rerum formæ & species, si ea nõ sit sicca, sed veluti redundantibus obruatur vini fluctibus, cõturbatis & cõfusis quæ in ea sunt rerũ formis, perit scientia, & succedit ignoratio. Iurè ergo dicit siccam animam esse sapientissimã, & ea ratione etiam contemplatiuam. Causam autem cur anima sicca, id est, quæ vini potati nõ obruitur fluctibus, sit contemplatiua, hãc esse dicit, quòd ex ascẽdentibus vini exhalationibus non cõcrescat tanquã nubes in molem corpòream. Subtilis enim mens sit oportet quæ in diuinarũ & cælestium versatur cõtemplatione: subtilis autem esse non potest quę ex crassis vaporibus veluti corporatur. [l] *Non est ergo vinũ Chium magna cura requirendum.* Cum sit sitis indigentiæ affectio, quæ à quolibet suæ patriæ vino sedari potest, non sunt vina ardentia & fumosa aliunde querenda. Erat autem olim Chium vinum præstantissimũ, & in eo ipso vino cæteris omnibus præferebatur Arnisium. De quo ita Plinius. In summa, inquit, gloria fuere *Plin. lib.* Tharsiũ, Chiũmque, ex Chio quod Arnisiũ vocant. De cæteris autẽ vinis quæ hic enumerat, de Italicis *14. cap. 7.* quidem vide eundẽ Plin. li. 14. cap. 6. De trãsmarinis autem eodem li. cap. 7. & Athenæũ li. 1. Illa autem externorum vinorũ importatio, arguit desiderio desipientem animũ etiã ante ebrietatem. Desipit enim qui stulto incitatus desiderio vina importat quibus non est opus. Quod si desipiũt qui ad sedendã sitim vina important exotica, quanto magis non solum desipiunt sed etiã planè sunt miseri in delitiis diuites, qui aquam aliunde inuehunt? De aqua autem fluuij Choaspis, quam stulti reges Persarũ importabãt, vt dicit Clemens, sic scribit Plinius; Parthorũ reges ex Choaspe & Eulæo tantũ bibunt, & eę aquæ scilicet *Plin. lib. 31.* quamuis in longinqua comitantur illos. Et horum placere potum non quia sint amnes apparet, quoniã *cap. 3.* nec ex Tigri, nec ex Euphrate, nec ex multis aliis bibũt. Et Solinus ca. 51. Choaspes ita dulcis est, vt Per- *Solin cap.* sici reges, quãdiu intra ripas Persidis fluit, solis sibi ex eo pocula vendicarint, & cũ eundũ foret peregre *51.* aquas eius secum vectitarint. [m] *Decori autem cura est maximè gerenda.* Decorum vt in omni re alia, ita etiã in potu est seruandum. Cuius curam tantam gessit etiam Minerua, vt cũ tibiis à se inuentis caneret, & se indeçore buccas inflasse animaduertisset, eas abiecerit. Quæcunq; autẽ ea fuerit, dixit, tanquã ignorans, quænã fuerit cum fuerint multæ, vt est in fabulis, Mineruæ. Hãc autem est verisimile fuisse Tritoniam, vt quæ primum in Tritone Palude apparuerit, & in quã tibias proiecerit. [n] *Ebrietate autem maximè vtuntur Scythæ.* Ad sobrietatẽ hortatur Christianos, ex eo quod ipsi sint pacifici: ipse enim Dominus & magister noster Christus suis discipulis pacẽ semper laudauit & cõmendauit, cũ omnes gentes bellicosæ sint ebrietati deditæ, ex quibus nõnullas hic enumerat, nẽpe Scythas & Celtas, quo nomine apud Græcos comprehenduntur etiam Germani, Iberos, & Thraces. Atq; illi quidem hoc genus vitæ quod traducitur in huiusmodi cõpotationibus, beatum & fœlix existimant, cũ tamen in iis ex potu oriantur probra, conuitia & contumeliæ. Christianos autem sobriis haustibus vti oportet, vt verũ inter eos conseruetur nomen amicitię, quod planè perit sit in potu procedatur, non solũ ad iurgia & conuicia, sed etiam quandoq; à verbis ad verbera. Vsurpatur autem amicitiæ nomen in cõuiuiis: φιλότητας enim & φιλοτησίας vocabant, se inuicem amicitiæ ergo inuitare poculis: desinit autẽ esse amicitia cũ vini calore inci-

tati in se inuicē sæuiant. ° *Quomodo Dominum bibisse existimatis.* Vt sobrie viuamus & vino moderate vtamur, exemplo Christi nos admonet quem nobis proponit imitandum. Christus enim cum sit Deus & homo, quatenus homo, bibit vinū, quatenus autem Deus & homo, accepit vinū, & benedixit. Benedicendo autem quatenus Deus, acceptum vinū operatorio suo Verbo suum fecit sanguinem, sanguinem, inquā, illius vitis, de qua ipse dixit: Ego sum vitis vera. Quod prius ergo erat vinum, benedictione sua qui quod benedicit semper auget ampliúsq; reddit & præclarius, id enim est proprium Dei benedictionis, effectum est sanguis Verbi. Ipsum autem vinū quod vocat fluentum lætitiæ, quatenus est sanguinis symbolum, significat ipsum Verbi sanguinem ipsis benedictione confectum. Ipsum autē sanguinē qui in Eucharistia mysticè funditur in remissionem peccatorum appellauit Verbū, ne quis falleretur existimans esse tantum sanguinem hominis, est enim reuera sanguis Verbi, quod caro factum est. Sunt enim Verbum & homo in Christo ita coniuncta, vt cum reipsa & essentia sint distincta à se inuicē tamē nunquā separentur. Quo fit vt in qualibet parte corporis & sanguinis totus sit Christus, totus, inquā, Verbum & homo, nec si in Eucharistia dicatur, mysticè fundi Christi sanguis in remissionē peccatorū, non ideo non funditur Verbum: cū sit Verbi sanguis quod carne suscepta semper est Deus & homo. In Eucharistia autem mysticè fundi Christi sanguinem, nō est quod quisquam dubitet, cum disertis verbis id Christus dixerit. Funditur autem, vt qui semel fusus est in cruce in prætiū redemptionis, & ad expianda peccata, quotidie applicetur per fidem & sacramenta in remissionem peccatorum, vt qui verbis Christi in quotidiano sacrificio cōfectus præsens exhibeatur. In hac autē mystica sanguinis fusione nihil crassum, nihil carnale est cogitandū, ea enim est huiusmodi vt mentis humanæ omnem captū superet. Nec mirum, cum sit, vt ipse dixit Clemēs, sanguis spiritualis, à quo aut omnia absunt accidētia, aut si sint, ea instar essentiæ. Atq; ex his quidem constat Christū vinum bibisse, & acceptum benedixisse vt suus fieret sanguis. Quod autem id acceptum verū fuerit vinū, ex hoc quoq; patet, quod ex hoc germine vitis se non amplius dixit bibiturū cum discipulis, donec biberet nouum in regno patris. Vinum quidē verū biberat, vt quod esset è vite procreatū, sed in regno. Patris nouū erat bibiturus, nempe non crassum & terrenum, sed planè diuinū & spirituale: & vinū ergo fuit quod benedixit, antequā benediceretur. Benedictum autem non fuit amplius vinum, sed sanguis licet adhuc apparēns quidem vinū, sed cōuersum esset symbolū sanguinis. Et vinum ergo fuit quod bibit in cœna priusquam fieret mysteria, & quod acceptum mysticum fecit suum sanguinem: & vinum erat etiam quod bibebat in iis quæ inibat cōuiuiis, in quibus se ita gerebat vt etiam doceret conuiuas, quod satis arguit eū vino moderate esse vsum: neq; enim docuisset ebrius. Adeo autē verum fuit vinum quod bibebat, vt Iudæi ei obiicerēt quod vini esset potor. Quodquidem erat verum, bibebat enim vinū, sed moderate. Quod autem vinum biberet, fixum & stabile maneat oportet apud Catholicos ad refellendam hæresim Encratitarū, qui introducūt abstinentiā à vino & animalibus. Nam si ipse Christus à vino non abstinuit, nō est quod nos necessario ab eo abstineamus. De Encratitis autem vide Irenæū lib. 1. cap. 30. & Theodoretum lib. 1. hæretic. fab. cap. 30. De Tatiano & Hydroparastatis, Nicephorum hist. Ecclesiast. lib. 4. cap. 4. ᵖ *Porro autem mulieres.* Quantum possumus ex verbis Clementis coniicere, fiebant eius tempore quædā pocula ex alabastro, quibus erat os admodū angustum. Sed de iis alabastrinis poculis nusquam alibi legi. Cœlius quidē certe Rhodiginus lib. 26. lect. antiquarū cap. 27. cum ex professo loqueretur de poculis, de alabastrino poculo ne verbum quidem. Nam hoc tantum dicit; Alabastrū in Matthæum pro genere marmoris accipit Hieronymus, Græci lapideū vas intelligunt vngentarium μὴ ἔχον λαβάς, id est, citra ansas, vel quia ob læuorem capi non possit. Sunt etiam qui vitreū intelligant. Alabastrothecas apud Demosthenē pro myrothecis accipit Harpocratio, Hæc Cœlius. Cùm autē tempore Clementis essent huiusmodi pocula alabastrina, iis vtebantur mulieres quæ volentes vnum vitare vitium, in alterum eo maius incidebant. Nā dū latos calices vitarent, ne labra nimis diducerentur & esset nimis oris rictus, bibebant alabastrinis nimis arcti oris poculis. Quo fiebat vt caput reflecterēt & colla sua nudarēt, quod mulieri esse turpe dicit Clemēs, cui sit cauendum ob pudorem ne vlla pateat pars eius corporis. Adeo quidē certè pudentē debere esse mulierem, vt etiā eam pudeat quod sciat se esse mulierē: aqua si absit pudor, impudica sit necesse. Mulier autē impudica est expers omnis virtutis & honestatis. Quamorbē mulieri cauendū est ne sit ebria. Ebria enim non celat suam turpitudinem, quo fit vt euadat impudens & impudica. Accidebat etiā vt inter bibendum ex angusti oris alabastro impulsus aër incitaret ad eructationem: quæ si cōtingat, videndum esse vt sensim & absque vlla conuiuarum offensione transmittatur. Præcipit ergo vt hæc omnia vitentur inter bibendum. Quamuis autē alabastrina non admodū probet pocula, non ita tamen ea reprobat quin aliquando eis vti liceat, dum eorū nimium vitetur studium, & superbia absit, & arrogantia. Quod autem in suæ literæ contextu ita habet Clemens, Ira magna est mulier ebria: tanquā ira Dei mulier temulenta. Quamobrem? Quoniam suam non celat turpidinem] nō ita est in Græco Ecclesiastici exemplo excuso quod habemus, sed sic; Ira magna est mulier ebria, & turpitudinem suā non teget. In eo ergo deest quod habet Clemens; Tanquā ira Dei mulier temulēta. Et quod in eo sequitur nēpe. Quamobrem? Quoniā suam non tegit turpitudinē, est ἀπολογία eius quod præcessit, Tanquam ira Dei mulier temulenta. Huius rei mihi visum est admonere lectorē, ne existimet me vel hoc nō animaduertisse, vel noluisse admonere. ᵠ *Semper autem tanquam præsente Domino honestè.* In conuiuio decorum semper est seruandum cum in eo adsit Dominus. Nō solum enim adest in mysteriis, in quibus verè repræsentātur Christi corpus & sanguis: sed etiam in aliis conuiuiis si non præsentia sui corporis, at diuina sua quæ est vbiq; virtute & potentia. Quo fit vt decorum sit in eis seruandum, perinde ac si cœna fieret Dominica. Quisnam sit autem is Acephalus, cui assimulat helluones & ad crapulam propensos & ebrietatē, nō habeo quid dicam. Nullum enim adhuc legi Mathematicum, qui eius vllam faceret mentionem. Non Aratus, nō Ptolomeus, nō Hyginus: mea tamen est coniectura, sed nescio an vera, Acephalum dici stellā illam quæcunq; ea sit, quæ latens sub aliqua stella errante, cùm ab ea recesserit, sed non adeo magno

interiecto

interiecto spatio, sitque in anteriore sui parte obscurior, appareat quasi eius caput in pectus considat & comprimatur. Apta autem & eleganti hac similitudine significatur, ebriosos & helluones, rationē, cuius sedes est caput teste Platone, habere nō in capite, sed in intestinis, & nō imperare, sed seruire iræ & libidini. Cùm hæc mea de Acephalo cōiectura mihi nō satisfaceret, & de ea amplius cogitarēt, Monantholius doctor medicus, & Mathematicæ Lutetiæ professor Regius, de Clementis Acephalo consultus sic respondit, De Acephalo quod sentiam hoc habeo, me nullam neq; stellam, neque imaginem cælestem apud vllum Mathematicum quem legerim vocatam ἀκέφαλον reperisse. Sed in descriptionem Alexādrini periphrasticum diligentius intuenti visus est intellexisse, eam imaginē in cœlo quæ Taurus dicitur. Hic enim animal est proniore præ cæteris capite, & vbi cœlestis in Zodiaco depingitur, hoc quasi prouolutum habet ad genua, si Hygini picturæ credimus, cui consentiunt versus Manilij, cum ait:

Aurato princeps Aries in vellere fulgens,
Respicit admirans aduersum surgere Taurum,
Summisso vultu, Geminos & fronte vocantem.

Ex quo ipse Taurus nō intelligitur simpliciter esse ἀκέφαλος, quasi eo membro omnino mutilatus, sed esse ἀκέφαλος, ante stellam errantem. Vbi per stellam erratē, intelligo κατ' ἀντονομασίαν, Solem inter planetas tanquam Regem & Principem, qui suo proprio motu quo per Zodiacum mouetur secundū consequētiam, ingreditur Taurum per posteriores eius partes quæ Clunes dicuntur. Nam cum cætera signa ex motu primi mobilis surgant ab Horizonte Orientali, quod etiam his Manilij versibus est attestatum,

Quod tria signa nouem signis coniuncta repugnant,
Et quasi seditio cælum tenet, Aspice Taurum
Clunibus & Geminos pedibus, Testudine Cancrum
Surgere cum erectis oriantur cætera membris.
Ne mirere moras, cum Sol aduersa per astra
Æstiuum tardis attollit mensibus annum.

Ex his igitur Sol colligitur ingredi Taurum aduersum, hoc est illius clunes primum. Itaq; Taurus ante Solem est ἀκέφαλος. Quod autem per Taurū significari possint voluptati ventris & gulę dediti, in primis iudicium est quod fabulantur Poëtę Taurum esse illum in quem mutatus Iupiter in Italiam cōportauit Agenoris filiā. Sed & Iulius Firmicus, ne diutius huic rei satis ex natura animalis cuius nomē habet manifestè immorer, ca. 20. lib. 8. dicit natos, quorū in horoscopo fuerit sexta vel decima quinta vel vicesima pars Tauri, Cinædos, Irrumatores, miseris libidinibus seruientes, edaces & gulæ deditos esse, Hæc Monantholius. Cuius coniectura cum mihi visa esset satis probabilis, eā hic duxi esse inserendā, lectori futurā vt mihi persuadeo nō inutilē. Elpenor autem erat vnus ex socijs Vlyssis, qui cæteris relicta Cyrce cum Vlysse recedentibus, cū ebrius esset, & vt socios sequeretur festinaret, cadēs è tecto fregit ceruicē. Quod autē verti ceruicē, Græcè est ἀστράγαλον. ἀστράγαλος enim etsi frequentius accipiatur pro talo, à quo etiā dicitur ludus talorum & taxillorum, ab Homero tamen nonnunquam dicuntur ἀστράγαλοι septem vertebræ spinæ quibus collum incumbit, vt & Iliados ξ & Odyss. 10. Elegāter autem dici ebriosorū cerebrū caligine ob vapores ascendentes offusum, decidere ad cor & iecur, quæ sunt sedes iræ & cupiditatis. Quo significatur rationis locū in eis tenere iram & cupiditatem, quæ cum seruire deberent dominatum obtinent. Rationis autem grauiorem dicit esse casum quā Vulcani, qui à Ioue è cœlo deiectus cecidit in Lemnum insulam, de quo antea diximus in exhortatoria ad gentes. Porro autem ad dehortandū à crapula & ebrietate, citat ex Ecclesiastico, torqueri & cruciari hominem insatiabilem, parcū autē & sobrium hominem quiescere. Quam sit etiam indecora vinolentia, ostendit ex eo quod Noë temulentus pudenda sua aperuerit: quæ qui texit, fuit benedictus, maledictus autem qui irrisit. Summū autem colophonem huic capiti imponit ex xxxj. ca. Eccles. Homini erudito sufficit vinum, & super suū cubile requiescet; ita quidem habet textus Clementis. Existimo autem legendum, sufficit vinū modicum. Id autē melius exprimit nostra versio quæ sic habet. Quàm sufficiens est homini erudito vinū exiguū, & in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem. Ex quo concluditur, vinum quidem esse bibendum, sed moderatè, ne si nimium bibas, id tibi dolorem afferat & molestiam.

Quòd in sumptuosorum vasorum suppellectilem non sit studium conferendum. Cap. III.

PORRO [a] *autem argenteorum & aureorum gemmeorúmque poculorum irritus & inutilis est vsus, vt qui sit visus solùm deceptio. Nam siue eis calidum mixtum liquorem infuderis, excalefactorum vasorum molesta est tractatio: siue rursus frigidum infuderis, qualitatem materia transfundit, liquorem corrumpens, & est damnosus diues potus. Valeant ergo Thericlei calices, Antigonides, canthari Labronij, & Lepastæ, & poculorum genera innumerabilia, præterea autem & psycteres, & œnochoæ. Aurum enim & argentum, & priuatim & publicè est inuidiosa, vt semel dicam, possessio, si vsum excesserit: rara ad acquirendum, difficilis ad custodiendum. Quinetiam curiosa ac superflua tornatorum in vitro vana gloria, ad frangendum propter artem paratior, quæ simul docet & timere & bibere, est à bonis nostris* De his Athen. li. 11.

institutis & legibus aliena. [b] *Sellæ autem argenteæ, pelues & acetabula, scutellæ & catini & præterea vasa aurea & argentea, nonnulla quidem ad ciborum ministerium, alia verò ad alios vsus quos me pudet dicere, ex sectili cedro, thuris virgulto, ebenóque & ebore instructi tripodes, lectique argentei pedes & ex ebore compacti, auróque interspersæ & testudine variatæ cubilis valuæ, & stragulæ vestes purpureæ, & aliorum colorum paratu difficilium, insolentium delitiorum argumenta, inuidiæm ollísque ignauiæ insidiosa commoda, sunt omnia procul amandanda, vt quæ nihil habeant propter quod sit in eis me-*
1.Cor.7. *rito multum studij ponendum: Tempus enim contractum est, vt dicit Apostolus. Hoc ergo restat ne habitum quempiam ac figuram præ nobis ridiculè feramus: quemadmodum in pompis videntur nonnulli extrinsecus ita vncti & obliti ad grauitatem, vt stuporem & admirationem afferant, intus autem sint planè miseri. Hoc itaque explicans accura-*
Ibidem. *tius subiunxit, Reliquum est, vt & qui habent vxores, sint tanquam non habentes, & qui emunt, tanquam non possidentes. Quòd si hæc dixit in coniugio, in quo dixit Deus,*
Genes. 1. *Crescite & multiplicamini, & replete terram; quomodo putatis arrogantiam ac superbiam non esse ex authoritate Domini exterminandam?* [c] *Quocirca dicit etiam Dominus:*
Matth. 19. Marci 10. *Vende quæ habes, & da pauperibus, & huc me sequere. Sequere Deum nudus ab arrogantia, nudus à pompa momentanea, quod tuum est, quod bonum est, quod auferri non potest, in Deum fidem, in passum confessionem, beneficentiam in homines possidens: quod quidem est possessio preciosissima. Ego autem admitto etiam Platonem, qui lege lata apertè decernit, quod neque vt opes habeas aureas & argenteas laborare oporteat, neque vas inutile, quod non cum vsu necessario moderatum quoque sit, vt sit idem ad multa accommodatum: tollatur autem varia & multiplex possessio.* [d] *Pulcherrimè itaque alicubi dicit*
Baruch. 3. *diuina Scriptura, ad eos qui sunt sui amantes & arrogantes verba dirigens: Vbi sunt qui gentibus imperant, & qui dominantur feris quæ sunt super terram? qui cæli auibus illudunt, qui argenti & auri thesauros congregant, in quibus homines habent fiduciam, & non finis acquisitionis eorum? qui aurum & argentum fabricabantur, & erant soliciti? Non est inuentio verborum eorum: euanuerunt, & ad inferos descenderunt. Hæc est merces arrogantis superbiæ. Si enim nobis agrum colentibus, ligone & aratro opus est: ligonem autem argenteum, falcémque auream nemo fuerit fabricatus: & materia quæ apta sit ad opus faciendum, non quæ sit diues in agricultura, vtimur: quid vetat quo minus in vasis quoque domesticis idem sentiant, qui quod est simile considerant? quorum modus sit vsus, non sumptus ac magnificentia. Quid enim, dic quæso, qui in mensa ponitur gladiolus, si clauos non habuerit argenteos, vel non fuerit factus ex ebore capulus, non scindit? An ad carnem diuidendam Indicum ferrum nobis est fabricandum, auxilium veluti quoddam euocantibus? Quid verò si fuerit peluis fictilis, an ablutarum manuum sordes non excipiet? & vas fictile quo pedes lauamus, pedum sordes? Ergo ne etiam indignabitur mensa, quæ est pedibus eburneis instructa, si panem vnius oboli portauerit? neque verò lumen lucerna ministrabit, quod sit opus figuli non aurificis? Ego autem dico ne humile quidem grabatum vlla ex parte deteriorem præbere accubitum, quam lectum eburneum. Cùm autem ad substernendum sint sufficientissimæ pelles caprinæ, adeo vt purpureis aut puniceis non sit opus, tamen propter delitiarum, quæ sunt primæ mali causæ, stultitiam condemnatam esse*
εὐτελῶς: *frugalitatem, quisnam est tantus error, vanáque pulchri & honesti persuasio? Videte, Chri-*
Matth. 14. *stus in vili catino cibum sumpsit, & fecit discipulos super herbam accumbere, & pedes*
Marci 6. Ioan. 13. *eis lauit linteo accinctus. Deus à fastu alienus, & Deus omnium, nunquid argenteum*
Ibid. 4. *lauacrum è cælo deferens? Et à Samaritana potum petijt, quæ aquam vase fictili hauriebat è puteo, aurum regale non requirens, sitim autem docens facilè extinguere.*

Scopum

Scopum enim constituebat vsum, non nimiam & inutilem magnificentiam. In conuiuijs autem comedebat & bibebat, non terræ metalla effodiens; neque auri & argenti, hoc est, rubiginem redolentibus vasculis vtens: vt spirat incensæ rubigo materiæ. [e] *In summa enim alimenta & vestes, vasa & supellectilem, & quæcunque sunt in domo, atque ipsam, vt semel dicam, vitam, oportet esse consentaneam rectæ Christiani hominis institutioni, prout conducibile fuerit, accommodatam personæ, ætati, studio, ac tempori. Cùm enim simus vnius Dei ministri, oportet & possessiones, & quæ est in eis supellectilem, vnius honestæ vitæ signa ostendere, & vnumquenque hominem indistincta & indifferenti fide, huic vniformi institutioni ea quæ consequuntur consentanea & conuenientia, per hanc vnicam affectionem videri facere. Quæ autem nec difficiliter acquirimus, & eis facilè vtimur, laudamus, & facilè custodimus, & facilè communicamus: meliora autem sunt quæ vtilia. Quæ viliora autem sunt ac frugaliora, meliora sunt diuitibus.* [f] *In summa, diuitiæ quæ non rectè administrantur, sunt arx vitij & sceleris, in quibus multi cæcutientes, regnum cælorum nunquam ingredi poterunt, in rebus quidam mundanis ægrotantes, superbè autem & arroganter viuentes propter delitias. Oportet autem eos, qui contendunt ad salutem, hoc animo antea anticipasse, quòd vsus quidem causa, nobis sit vniuersa possessio: sufficientiæ autem gratia, possessio, quam etiam ex paucis quispiam parauerit. Vani autem sunt, qui propter insatiabilitatem repositis rebus preciosis delectantur. Qui autem congregat, inquit, mercedes, congregat in sacculum perforatum. Is autem est qui congregat, & sementem excludit, & detrimento afficitur, qui nulli impertitur. Res est autem planè ridicula, & maximè digna quæ ludibrio habeatur, argentea vrinæ receptacula, & vitreas matulas viros inferre, quemadmodum suos introducunt consiliarios: & has quæ sunt sine ratione, diuites mulieres, ex auro excrementorum facere receptacula, vt ne egerere quidem eis liceat absque superbia. Vellem quidem eos per totam vitam aurum stercora existimare. Nunc autem arx vitij inuenta est pecuniæ cupiditas, quam dicit Apostolus esse radicem omnium malorum, quam quidam appetentes, à fide aberrarunt, & seipsos confixerunt multis doloribus. Veræ autem diuitiæ sunt paupertas cupiditatum: & vera animi magnitudo est, non propter diuitias sibi placere, & magnos spiritus sumere, sed eas despicere. De supellectile autem & vasis se iactare est perquàm turpe: non enim æquum studium suum in eis ponere est, quę volenti licet vel ex foro emere. Sapientia autem emi non potest terreno numismate, nec in foro, sed in cęlo venditur: & iusto nummo venditur, nempe Verbo immortali, regali aureo.*

τ πλουσίων

Timoth. 6.

COMMENTARIVS IN CAP. III.

[a] PORRO *autem argenteorum & aureorum.* Cùm dixisset vitandam esse ebrietatē, & nimiū in bibendo luxum: nunc dicit nimium studiū non esse conferendum in vasa & supellectilem, & maximè in pocula aurea, argentea, & gemmea, quæ ad nullum aliū vsum videntur comparata, quàm vt suo fulgore oculos decipiant. Atq; multa quidem hic enumerat genera poculorum. Sed longè sunt plura apud Athenæū, & copiosa eorū descriptio. Ab eo hęc petere poteris, agit enim de calicibus Thericleis, cantharis, labroniis, lepatis, sed ne verbum quidem de Antigonidibus. Suspicor autem Antigonidem fuisse poculum ab Antigono denominatū, quod id inuenisset & eo biberet. Sicut etiā scribit Plin. lib. xv. cap. xl. à Thericle figulo. Corinthio dicta esse vasa Thericlea. Sed & idē de Antigoni bibacitate nihil, cū multa dicat de bibacitate Antiochi. De psycteribus autē quæ sunt vasa quæ fiunt ad refrigerandū, est apud eum caput integrū lib. x. in quo citat Platonem in conuiuio, in quo vas illud, nempe ψυκτὴρ, licet ad refrigerādum non ad bibendum esset institutum cum contineret plusquam octo cotylas, plenum fuit epotum, à puero autē opportune fractum, cum bibendum exhiberetur Socrati. De Oenochois quoq; nihil Athenæus, quæ sunt vasa ad vinū infundendum accommodata, vsurpatur autem etiam hoc vocabulum pro poculo quo bibitur. Dicitur autē Latine & Trua, & diminutiuè Trulla, cuius sūt varia significata. Quod itaq; in mea versione reliqui Græcū, nēpe psycteres, & Oenochoæ, potest qui volet Latinè dicere Refrigeratoria & Trullæ. Aureorum autem & argenteorum vasorum vsum ideo dicit esse inutilem, quod quemcunq; liquorem in ea infunderis, siue is sit calidus, siue frigidus res male cedent. Nam si calidus in-

Athen. li. xi.

fundatur liquor calefacta vasa dolorē afferent: sin frigidus, transfunditur liquoris qualitas, & ipse liquor corrumpitur. Sed quoniam obiici poterat quod etsi auri & argenti, quod ad bibendū attinet, vsus sit irritus & inutilis, ea tamen magni sunt facienda, quod prætiosa sit auri & argēti materia: respondet tacitæ obiectioni, dicens eam materiam non ideo esse magnifaciendam si absit vsus. Aliquot autē affert causas vt probet ita esse. Prima est, non esse magnifaciendum quod nos rapit in odium & inuidiam, quod facit aurum & argentum. Secunda est quod sit rarum aurum & argentum, & ideo non nisi magnis paretur laboribus, & nec in eo acquirendo est vlla voluptas propter afflictionem, nec in iā acquisito propter metum amittendi. Quæ quidem est tertia ratio quod nō sit magnifacienda auri & argenti possessio, quod ea non facilè custodiatur, cum omnes eam appetant, & quod eam habeas, odio habent & tibi male volunt: Quarta verò est quod auaus ea nec vti velit nec possit. Non vult enim, vt qui quo plura habet eo plura appetat, nec vnquā satietur vehemens eius habendi sitis. Nō potest autē, cùm ad suo satisfaciendum desiderio, non auro & argento, sed iis quæ etiamsi omnia auro & argento sint plena, sunt planè necessaria: est ergo abiiciendum auri & argenti in poculis studium. Sed nec in Christi rempublicā sunt admittenda tornata vitrea pocula, quę quo artificiosius sunt elaborata sunt fragiliora. Quo fit vt nō possit bibere qui in iis bibit, quin simul etiam timeat ne ea frangat. [b] *Sellæ autem argenteæ, pelues, & acetabula.* Omnem luxum in suppellectile qui non tam ad vsum est cōparatus quam ad ostentationē & superbiā, à Christianorum moribus & institutis procul iubet amandari, quoniam in hoc mundo qui citò præterit nihil est diuturnum, & quæ extrinsecus apparent, pulchrā quandam habēt speciem, sed intrinsecus in se contineant miseriā. Quid enim est miserius quā inani splendore gloriari rerum quæ mox euanescūt, & quas prius amittis quam habeas? In ipso enim vsu pereunt. Hoc probat authoritate Diui Pauli qui rebus huius mundi nos ita iubet vti, perinde ac si non habeamus, & ne eos quidē qui duxerūt vxores, & qui dāt operam liberis, ita debere suas amplecti vxores, vt nō meminerint quidquid est huius mundi mox esse præteriturum, & se aliam quærere patriā, vt qui hic ciuitatem nō habeant permanentē. Quod si hoc est faciendū in matrimonio, in quo qui sunt coniuncti velint nolint, mūdus magnā partem in eis sibi quasi suo iure vendicat: quāto magis id facere oportet eos qui vitam agunt cœlibē, & vt liberius Deo seruiāt, mundo renunciarunt, voluntariam amplexi paupertam? [c] *Quocirca dicit Dominus.* Fugiendum luxum rerum non necessariarum & nimiā vitæ superbiam probat authoritate Domini, qui voluntariā instituit paupertatem & facultatum suarum abiectionem, vt subueniatur pauperibus liberiúsq; & expeditius sequatur Dominū qui se à grauibus & molestis exuit mundi sarcinis. Quominus Deum sequaris impedit superbia & arrogantia, impedit & pompa momentanea, nempe rerū huius mundi nimius apparatus qui temporis momento est præteriturus. Quamuis autem sis ab eis nudus, es tamen eis vestitus quæ & tua sunt, & sunt longe præstantiora & nunquā interitura, nec à te vnquam auferenda. Res huius mundi tuæ non sunt, nec bonæ sunt, vt qui sit in maligno positus & tibi mox sunt auferendæ. Sed tua est in Deū fides, & tua est eius qui pro te passus est cōfessio, & tua est in pauperes beneficētia quę te in ęternis collocabit tabernaculis. Non solū autem hæc sunt tua, sed & bona, vt quæ te beatum sint redditura, & à te nunquam recessura. Platonis autē qui legem statuit, vt opes aureas & argenteas habere nō labores, hęc sunt verba, vt existimo, sic à me Latinè versa; In qua, inquit, familia neq; diuitiæ cohabitant, neq; paupertas, in ea fuerunt mores iustissimi. Neq; enim in ea inest contumelia, neq; iniuria, neq; rursus insunt inuidię & ęmulationes. Quod autem dicit de vase, existimo id esse quod apud eum scriptum est in Politico, Quod siccis & humidis, & iis quæ igne fiunt & quæ nō fiunt omnifariā effectū genus, est vas, quod vno appellamus vocabulo, & est quidem valde frequens genus &c. [d] *Pulcherrimè itaque alicubi dicit diuina Scriptura.* Ex verbis Prophetæ Baruch ostēdit vanum esse multos thesauros cōgerere, & in suis diuitiis, & in prætiosa sumptuosaq; & magnifica gloria supellectile, sibiq; placere & nimium arrogare, cū hæc omnia momento temporis illis pereant, & ipsi ad inferos descendant. Deinde quoniā agitur de vasis & domestica supellectile, ostendit per inductionem, non esse spectandū, sitne prætiosa materia ex qua fit aliquid, sed sitne vtilis aptaq; & accōmodata ad id efficiendum. Quod autē vertimus, vanaq; pulchri & honesti persuasio, Græcè est *ἀπειροκαλία*, id est, opinio quod sit aliquid pulchrū. Quod enim cōdemnetur frugalitas precipua est causa, quod pulchra videāntur ea quæ sunt pretiosa, licet sint alioqui minus apta, & vtilia. *In summa enim alimenta.* Hæc est conclusio eorū quæ dicta sunt in toto hoc capite. Eorū autem hæc est summa, cùm simus Christi ministri, & vna sit omniū in Christū fides, & vnica Christianę vitę institutio, oportet vt & in vestimentis, & in vasis, & in omni supellectile, & in omnibus quæ possidemus, nos ita geramus, vt nihil sit indignum nostra fide & vitæ institutione, habita tamen ratione circunstantiarū, nempe personarū, ætatū, studiorū, & temporū. Nā cum inter Christianos sint diuersæ personæ, vt pote publicæ, & priuatæ, & sint artes aliæ aliis liberaliores & sordidiores, sintq; & diuersi sexus, & non eędē omniū ętates, sunt enim & pueri & iuuenes & senes, & inter eos varia etiam incidant tempora, primum quidē videndum est ne quid fiat indignū, nostra Christi professione, deinde vt nihil fiat quod personam, ætatē, sexum, artem, & ipsum tempus in quo fit nō deceat. In vasis autem & supellectile hoc statuendum est, vsum præcipue esse spectandum, nec pluris esse faciendā prætiosam materiam quam vtilē & ad id quod fieri opus est ac commodatam. [e] *In summa diuitiæ quæ non rectè administrantur.* Dixit paulo ante non tanti faciendam esse diuitem materiam, quam vtilem & ad id quod opus est accommodatā: nunc autem consequenter iis quæ dixerat subiungit, malam diuitiarum administrationem esse omniū malorum causam. Ad vsum enim parari diuitiarum possessionem, eamq; possessionem esse propter sufficientiam, ex paucis autem parari sufficientiam: natura enim est paucis contenta. In diuitiis autem quæ possidentur duplex est vitium, nempe & eis nō vti, quod faciūt qui propter insatiabilitatē eas perpetuo congerūt, & cōgestis ac repositis delectati, nec sibi prosunt nec aliis, vt qui nemini eas impertiuntur. Ij autem sunt quos dicit Aggæus Propheta in sacculū congregare perforatum, vt qui non habent quod cōgregāt, nec vlli est vsui. Auarus enim minus habet quod habet quā quod nō habet. Alterū vero vitiū est eis

Plato. lib. 3. de legibus.

Aggai 1.

est eis malè vti. Quod faciũt qui in meretrices, parasitos, & lenones, & superfluas epulas, & quę sunt huiusmodi profundunt diuitias. Omnium autẽ sunt pessimi & turpissimi, & viri & mulieres, quos non pudet in vasa aurea & argentea sua excrementa egerere, & vbique suam ostendunt superbiã. Memor autẽ sui instituti Clemens hoc caput ita concludit non esse de supellectile & vasis gloriandũ, nec in ea studiũ ponendũ, cum ea emi possint in foro: in sapentiam potius esse studium ponendum, quæ non in foro, sed in cœlo venditur. Vnde etiã pulchrè dicit Solomon in Prouerbiis. Quid prodest stulto habere diuitias, *Prouer. 17.* cum sapientiam emere non possit? Quod autẽ sapientia sit in cœlo, cõstat ex Ecclesiastico vbi scribitur. *Eccles. 1.* Omnia sapientia à Domino Deo est, & ex eo quod dicit Iacobus. Sapientiam à Deo esse petendã, & de *Iacob. 1. & 3.* sursum esse sapientiã, quæ est pudica, pacifica & modesta. Sed quid sibi vult Clemens, quod dicit sapiẽtiam in cœlo vendi, cùm Iacobus dicat eam esse donum Dei? Non aliud vult intelligi quã eam nõ aliunde quàm à Deo haberi, à quo etiam datur. Vendi autẽ videtur quod studio & diligentia, & precibus emitur. Sed quonam numismate venditur? Iusto certè numismate, quod est æternũ & immortale, & in quo est impressus, imo quod est ipse Dei patris character & figura. Id autem est Dei Verbũ, quod ipsa quoque est sapientia. Et certè vt pretium quod datur, efficit vt res sit eius qui emit, ita etiam ea demũ nostra est sapientia, quæ est verbo Dei signata, non quod ea sit eius essentia. Hominis enim sapientia, nõ potest esse Deus, sed quod ab ipso sit profecta, inquo sunt abscõditi omnes sapientiæ thesauri. Precibus ergo & Dei Verbo, quod est iustũ prętium & aureus regalis, à Deo venditur, & ab hominibus emitur sapientia. Nihil enim aliud habet homo pretiosius, quod pro ea Deo offerat, & quod Deus lubẽtius accipiat, quã suum vnicum filium, quem ipse dedit hominibus, & quem pro cõsequenda sapientia ei vicissim reddũt homines. Ei itaq; veram offerentes sapientiam, ipsum, inquam Verbum quod Deus est essentia, accipiunt sapientiam, quæ non est Deus essentia, sed participatione. Ipsa autem est auro longè melior. *Prouerb. 6.*

Quomodo in conuiuiis se relaxare & recreare oporteat. Cap. IIII.

A [a] RATIONALI *autem seu verbi conuiuio absit comus & lasciuia iuuenilis: quinetiam inanes vigiliæ, quæ de petulantia & turpibus conuiciis & maledictis sibi placent. Est enim hic comus tibia inebrians, catena curæ ratis amatoriæ. Amor autem & ebrietas, & quæ ratione carent animi affectiones, procul à nostro choro habitant. Vnà autem cum orta ex ebrietate petulantia comi socia versatur parodia: in potu verò vigiliæ ebrietatem accersunt, & excitant libidinem, quæ sunt rebus turpibus faciendis dedita audacia.* *κῶμος παρῳδία.* *Si autem tibiis, & psalteriis, choris & saltationibus & plausibus Ægyptiorum, & eiusmodi delectentur animi remissionibus immodesti & insolentes, valdéque à bona disciplina alieni euaserint, vtpote quos cymbala & tympana circonsonent, & fraudis instrumenta circunstrepant. Reuera enim, vt mihi videtur, eiusmodi conuiuium est ebrietatis theatrum. Vult enim Apostolus, vt depositis* *Rom. 13.* *operibus tenebrarum tanquam in die decorè & honestè ambulemus, non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & in impudicitiis versantes.* [b] *Fistula itaque tribuatur pastoribus: tibia autem superstitiosis hominibus, qui ad cultum idolorum contendunt. Reuera enim hæc instrumenta sunt à sobrio conuiuio amandanda, quæ bestiis magis quàm hominibus conueniunt, & iis hominibus qui à ratione sunt alieniores. Ceruas enim fistulis demulceri accepimus, & in laqueos inter venandum cantu duci à venatoribus. Equabus autem coëuntibus, veluti quidam hymenæus, tibia carmen canitur: id autem ab incitandis equis Musici appellarunt* ἱππόθορον. *Omne autem turpe spectaculum, omnemque turpem auditionem, & vt semel dicam, omnem turpem sensum intemperantiæ, quod quidem est vera sensus priuatio, maximè oportet nos excindere, quæ in oculis & auribus titillat & effœminat, voluptatem cauentes: fractorum enim cantuum, & flebilium Caricæ Musæ modorum varia veneficia, intemperanti & prauo musicæ artificio mores corrumpunt, trahentes ad affectionem huius comessationis.* [c] *Diuinum autem ministerium separans psallit spiritus: Laudate eum in sono tubæ. In sono enim tubæ suscitabit mortuos: Laudate eum* *Psal. 150.* *in psalterio, quoniam lingua est psalterium Domini. Et in cithara laudate eum. Per citharam os intelligitur, quod spiritu tanquam plectro pulsatur. In tympano & choro laudate eum. Dicit Ecclesiam quæ est meditata carnis resurrectionem in pelle resonante. In chordis & organo laudate eum. Organum dicit corpus nostrum, & chordas eius neruos,*

per quos numerosè & concinnè intenditur, & spiritu pulsatum, voces edit humanas. Laudate eum in cymbalis iubilationis. Oris cymbalum dicit linguam, quæ pulsatis labris resonat. Et ideo humanæ naturæ acclamauit: Omnis spiritus laudet Dominum: quoniam omnis spiritus quem fecit, curam gerit, & ei prouidet. Verè enim pacificum instrumentum est homo. Alia autem si quis curiosius inquirat, inueniet instrumenta bellica ad cupiditates inflammantia, vel amores incendentia, vel animum irámque irritantia. In bellis itaque suis tuba vtuntur Hetrusci, fistula Arcades, Siculi autem instrumentis quæ appellant πυκτίδα: Cretenses lyra, Lacedæmonij tibia, cornu Thraces, tympano Ægyptij, & Arabes cymbalo. Vno autem instrumento, Verbo solo pacifico nos vtimur, quo Deum honoramus, non amplius, veteri psalterio, & tuba, & tympano, & tibia, quibus iis qui se in bello exercebant, & Dei metum contempserant, & simul congregatis concionibus mos erat vti in choris, vt per eiusmodi modos solutus ac deiectus excitaretur eorum animus. [d] *Duplex autem sit nostra in potu beneuolantiæ ergò inuitatio, ex lege. Nempe si diliges Dominum Deum tuum, deinde proximum tuum: prior quidem quæ est in Deum beneuola inuitatio, fiat per gratiarum actionem & psalmodiam: secunda autem, quæ est in proximum, per honestam vitæ consuetudinem. Verbum enim Domini habitet in vobis abundanter,* Coloss. 3. *dicit Apostolus. Hoc autem verbum se accommodat & reddit conforme temporibus, personis, locis, atque adeo nunc quoque in conuiuio versatur. Rursus enim subiungit Apo-* Ibidem. *stolus: In omni sapientia docentes, & admonentes vos ipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia canentes in corde vestro Deo. Et rursus: Quidquid feceritis vel in sermone vel in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi, gratias agentes Deo & Patri eius. Hæc est gratiosa & iucunda nostra comessatio. Et si ad liram & citharam canere & psallere noueris, nulla in te cadet reprehensio. Hebræum iustum regem imitaberis, qui* Psal. 32. *Deo est gratus & acceptus: Exultate iusti in Domino, rectos decet laudatio (dicit prophetia) Confitemini Domino in cithara, in psalterio decachordo ei psallite. Cantate ei canticum nouum. Annon autem decachordum psalterium Verbum Iesum significat, qui* Litera I, decem apud Græcos significat. *manifestatur elemento decadis? Quemadmodum autem antequam sumamus alimentum, laudare nos conuenit factorem vniuersorum: ita etiam in potu ei nos decet psallere, cùm eius creaturarum efficiamur participes. Est enim psalmus numerosa & decora laudatio.* Coloss. 3. *Canticum spiritale psalmum dixit Apostolus. Postremò autem antequam nos somnus inuadat, pium & sanctum est Deo gratias agere, vt qui eius benignitatem & gratiam fuerimus consecuti, ita vt cum diuino quodam afflatu nos ad somnum conferamus: & confiteri ei, inquit, in canticis labiorum, quòd eius iussu fiat quod visum est, & ad eius salutare nihil sit mancum nec diminutum.* [e] *Cæterùm apud Græcos quoque veteres, in conuiuiis* Psal. 62. & 118. *ad compotandum comparatis, & irrorantibus poculis, ad Hebraicorum psalmorum similitudinem, canebatur canticum quod appellabatur σκολιὸν, id est, oblicum, communiter omnibus pæana simul voce clamantibus: & nonnunquam etiam per cantici vices propinationem circumagentibus. Qui autem ex eis erant musicæ peritiores, etiam ad lyram canebant. Verùm amatoria quidem procul absint cantica. Sint autem cantica, Dei laudes:* Ibid 149. *Laudent, inquit, nomen eius in choro, in tympano, & psalterio psallant ei. Et quis chorus qui psallit? Ipse tibi narrabit spiritus: Laudatio eius in ecclesia sanctorum. Exultent propter regem suum. Et rursus subiungit: Quoniam beneplacitum est Domino in populo suo. Sunt enim admittendæ modestæ & pudicæ harmoniæ, à forti & neruosa nostra cogitatione verè molles & eneruatas harmonias amandando quamlongissime, quæ improbo flexuum vocis artificio vtentes, ad delicatam & ignauam vitæ agendæ rationem deducunt. Graues autem, & quæ ad temperantiam pertinent modulationes, ebrietati,*

proteruiæ valedicunt. Chromaticæ igitur, harmoniæ, impudenti in vino proteruiæ, floribúsque redimitæ & meretriciæ musicæ, sunt relinquendæ.

COMMENTARIVS IN CAP. IIII.

[a] A RATIONALI *autē seu Verbi conuiuio.* Docet Clemēs in hoc capite, quomodo oporteat Christianos animos relaxare ac recreare in conuiuio, quod vocat rationale seu Verbi, id est, quod fit congruenter rationi & Verbo, nēpe Pædagogo qui suos pueros erudit & instituit. Oportet autē in mensa eos seruare mores, qui præceptore nostro non sint indigni, nec à ratione alieni. A nostro ergo, id est, à Christiano conuiuio vult abesse Comum. Comus autē erat apud veteres Græcos, & Deus quidā vt sibi fingebāt, qui præerat nocturnis comessationibus, saltationibus, lasciuiis, & petulantiis quibus vtebantur iuuenes amori & libidini seruientes, & illa ipsa impudica, temulenta, procaxq; & petulans eorū actio quæ nonnunquam eo prorumpebat, vt si non admitterentur, etiam fores effringerent. Hanc autem turpē & petulāt exercere actionem, appellabāt κωμάζειν, vt est apud Theocritum κωμάσδω ποτὶ τὰν Ἀμαρυλλίδα, id est, vado ad Amarylidem Comum acturus. Cuiusmodi autē esset hic Comus, videre licet apud Platonē in Conuiuio, in quo inducitur Alcibiades κωμάζων, id est Comum exercens. Is enim erat cū aliis συγκωμασταῖς, ita enim vocabantur qui hac impudenti & insolenti vtebantur petulantia. Sunt autē hæc à nobis versa Platonis verba. Atq; dixisse quidem, Agathonē, Pueri, num aspicitis? & si sit quidē aliquis ex familiaribus, vocate: sin minus, dicite nos non bibere, sed iam requiescere: & nō multo post audiuisse vocē Alcibiadis in aula, valde ebrij, & magna voce clamantis, & rogantis vbi esset Agathon, & iubentis ducere ad Agathonem, ipsumq; ad ipsos secum duxisse, & tibicinē subsequentem, & aliquos sequētes, & stetisse ipsum ad fores quadam densa hædere redimitum corona, & violis & habentē multa in capite redimicula &c. in quibus ostendit Alcibiadem & Comum agentem, secum duxisse tibicinē, cúmq; esset coronatus, ipsius Agathonis, cuius amore erat captus, capiti coronā imposuisse. Hæc ergo tota Comi impudens petulantia, nō alia erat de causa quam propter insanum amorem & libidinē. Vult ergo abesse Comum à conuiuio Christiano. Nec solum Comū, sed etiam inanes vigilias. Græcè est παννυχία, id est, pernoctationes. Eas autem dicit inanes, quando fiunt gratia compotationis, ex qua ad cōpotantes nihil redit commodi, sed plurimum incommodi. Nā sunt quædā vigiliæ & pernoctationes vtiles, vt quando ad laudes Deo canendas vigilatur. Ex ebriorum autē pernoctationibus nihil aliud oritur, quàm petulantia conuitia & maledicta, quæ tantum abest vt ebriosi fugiant & auersentur, vt etiā de iis glorientur, & sibi placeant. Vigiliis autem & pernoctationibus tribuit quod est hominū. Como autem subiungit vigilias & pernoctationem. Est enim pernoctatio veluti quædam comi accessio. Nā nisi pernoctetur nō est perfectus Comus, qui ideo agebatur vt cū eis pernoctarent, quorum amore capti erant. Porro autē qualis esset hic Comus describit ex adiunctis. Nam quoniā non sine tibicine agebatur Comus, vtebantur autem quidā tibiis vt ad bellum incitarent, vtpote Lacedemonij, ne quis existimaret Comicū tibiam ad id esse comparatā, Comum dicit esse tibiam, non quę ad bellum incitat, sed quæ inebriat, vel potius quę incitat ad ebrietatem: μεθυστικὸς enim, vt est in Gręco, significat aptum ad inebriandum. Comum etiā dicit esse catenam curæ ratis amatoriæ, significans Comum esse rati similē, quæ nō vt nauis clauo regitur, sed temerè fertur. Est autem Comus ratis amatoria, vt quæ non alios vehat quam amatores. Ii autem nō ratione tanquam clauo vtuntur, sed ab explēda libidine violēto aliquo tanquā catena ferrea arcentur impedimento. Catenā autem dicit curæ ratis amatoriæ, quod in amore multæ sint curæ, sed leues, & quæ impediunt ne amatores iis quæ veræ sunt bona & honesta fruātur. Et ideo à Choro Christianorū qui est pudicus, castus & sanctus, procul dicit habitare impudicū amorem, & ebrietatē, & eas animæ affectiones quę carent ratione. Amori enim ebrietati & rationis expertibus animi perturbationibus non potest conuenire cum Verbo, quod est & ratio & sapientia, & quod, cū noster sit Pædagogus, vult nos, quoad eius fieri potest, sui esse participes. Adiungit etiam Como Parodiam quā dicit σύγκωμον παροινίαν, id est in como sociā petulantiæ quæ oritur ex ebrietate ac vinolentia in conuitiis & maledictis. Est autē Græcè elegans allusio in παρῳδία & παροινία, quā latina lingua nō potest assequi. Sunt autem in Comis & comessationibus frequentia cantica & conuitia. Est autem παρῳδία quoddā genus carminis nostri centonibus non absimile, cuiusmodi est illud:

Δεῖπνά μοι ἔννεπε μοῦσα πολύτροφα καὶ μάλα πολλά. *Cels. lib. 11. antiq. lect. cap. 13.*

quæ quidem fiunt ad aliorum carminum imitationem. Est autem hic versus factus ad imitationē primi versus Odyss. sed ad cibos detortus. Qui hæc scribebāt carmina, dicebātur παρῳδοί De his vide Athenæū lib. 15. cap. 23. Comi etiam sunt comites vigiliæ quæ in potu excitant ebrietatē: ebrietas autē ad quæuis turpia faciēda dat audaciam. Quod si in Como nō sola sit parodia, sed etiā musicæ omne genus, instrumenta & plausus Ægyptiorum, quos imitati sunt Israelitæ conflato aureo vitulo, quē adorabāt choros ducentes, tunc est in huiusmodi hominibus omnis plane immodestia & insolētia, & ab eis est procul remota omnis disciplina, vt quos cymbala & tympana circumsonēt, & circumstrepant organa seu instrumenta fraudis, nempe quæ doloso & fraudulento sono ad vitia incitāt & impellūt: & quod esse debebat sanctum & modestum, & Verbo nostro Pædagogo dignū conuiuium, fit theatrum, id est spectaculum ebrietatis. Hæc omnia fiūt in tenebris, in quibus vix vlla habetur ratio honestatis: & ideo Paulus adhortans vt ea fugiamus, vult nos honestè tanquam in die ambulare depositis operibus tenebrarū. Quænam *Rom. 13.*
autē ea sint, ipse exponit dicens; Nō in comessationibus & ebrietatibus, nō in cubilibus & impudicitiis versantes. Quæ sunt ergo honesta, sunt opera lucis: quę autem turpia & inhonesta, tenebrarum. Comessationes autem quas hic dicit Paulus græcè est κώμοις, nihil differens ab eo quē iam diximus Como. Sed quid hic significat Comos? Et noster interpres & Diuus Ambrosius κώμοις, vertit Comessationes. Eas autē

comessationes sic exponit; Comessationes sunt luxuriosa cõuiuia, quæ aut collatione omnium celebrātur, aut vicibus solēt à contubernalibus exhiberi, vt neminē illic pudeat aliquid inhonestè dicere aut facere, quia vnusquisque presumit quod suum sit conuiuiū. Hæc dicens Ambrosius, videtur Comessationis etymon deducere à Comessalibus quæ sunt symbola, quæ tamen etymologia locū nō habet in Græco vocabulo κῶμος. Cæteri omnes, nēpe Origenes, Chrysostomus, & Theodoretus κώμους, seu Comessationes, non aliud esse dicūt quàm luxuriosa conuiuia. Sed non omnia luxuriosa conuiuia sunt comessationes, sed dicuntur propriè Comessationes, cibi potusq; post cœnā hausti ex luxu, vt ostendit Cœlius Rhodiginus ex Liuij libro xlj. Accipiuntur tamen impropriè pro quouis conuiuio luxurioso. Est ergo κῶμος & falsus Deus, nēpe Diabolus, qui præest omni impudicitiæ & lasciuiæ, & est illa impudēs & impudica actio quam iam diximus. Est etiam Comessatio, siue sumatur pro cibo & potu post cœnā sumpto, siue pro quouis luxurioso conuiuio. [b] *Fistula itaque tribuatur pastoribus.* Cur à Christiano & Verbo digno conuiuio absint oportet instrumenta musica, & maxime fistula & tibia, hāc affert causā, quòd ea magis conueniāt bestiis & hominibus qui minus habent rationē, quā Verbi & rationis Discipulis quales sunt Christiani. Quod autem bestiis conueniāt, probat ex eo quod fistulis demulceantur Cerui, quo fit vt ij cantu deliniti à venatoribus in laqueos deducantur. Tibiæ autem cantu incitētur equi ad equas ineundas. De ijs vide Plutarchū in quæstionibus Conuiuialibus, qui tamen tantū dicit fistulis demulceri ceruos, non autē à venatoribus deduci in laqueos. Sed nec Cælius Rhodiginus qui hoc affert ex Plutarcho, quòd in laqueos incidāt, Cerui meminit. Modus autē, ille nēpe ἱππόθορος νόμος, quo incitati equi equas saliunt, vocatur ἱππόθορος, ab equorum impetu in Venera. Fistulas ergo vult relinqui, Pastoribus, vt qui sint agrestes & minus rationis participes. Tibias autē Idololatris, nā in execrandis Deorū sacris frequens erat vsus tibiarum, & nihil fiebat absq; Tibicinibus. Deorū autem & idolorum cultoribus nihil est commune cū verbo. Causa autem præcipua cur à Christiano conuiuio velit abesse instrumenta musica, est quod fracti & molles cantus animos effœminent, titillentq; & ad libidinē incitent. De musica autē carica, & cur sic dicatur vide Erasmū in Chiliadibus in prouerbio, Carica musica. Quòd autē fracta & mollis musica, tanquam quoddam veneficiū, hominū mores corrumpat, videre licet apud Platonē in multis locis, & maxime in sexto de Legibus, vbi dicit mores imitari musicam. [c] *Diuinum autem ministerium.* Omnibus aliis musicis instrumentis cessantibus, vnū solum vult esse Verbū quo Deus laudetur à Christianis, quod quidem est instrumentū pacificum. Cætera enim instrumenta, vel ad bellū, vel ad iram, vel ad cupiditates, & ad amores incitant. Verbum ad Deū laudandū & colendū est maxime aptum & accōmodatum. Verbū autem intelligit illud quod ore profertur: neque enim ad Dei laudem Verbum internum, mens, inquam, & ratio sufficit. Nam qui animā fecit & corpus, optimo iure ab vtraque est laudandus. Sed quoniā huic rei videbatur obstare, quod Regius Psaltes multa adducit instrumenta, quibus iubet Deū laudari, ea omnia vult Clemens accipi allegoricè, & alijs quidē os significare, aliis linguā, aliis corpus, quod neruis tanquam chordis numerosè & concinne intenditur. Quamuis autem dicat Clemens, Verbum vnum ad Deum laudandū esse maxime accommodatū, non est tamen existimandum musicorū instrumentorum sonum omnino excludi ab ecclesiis, sed iis esse vtendum instrumentis quæ ad verbum maxime accedunt, & non alio spectent quam ad Dei laudem. Nam quod de eo cantu intelligat quo vtuntur ecclesiæ, innuere videtur quod dicit: Diuinū ministeriū separās psallit spiritus. Græcè enim est θείαν λειτουργίαν, per quā Græci intelligunt celebrationē sacrosancti Eucharistiæ sacrificij, quod à Sacerdote offertur pro omnibus. Diuinum hoc ministerium, seu hoc publicū munus sacrificandi, spiritus qui ex ore procedēs plectro linguæ distinguitur & articulatur & à prophanis separat ministeriis, ab iis, inquam, ministerijs quæ non administrantur ad Dei laudem. Est ergo diuinū ita celebrandum ministeriū, vt laus Dei id separet à prophanis. Sed, proh dolor, corruptis his temporibus adeò regnāt in nostris ecclesiis fracti & molles cantus, vt sępe ad quiduis potius incitent quàm ad Dei laudē, & sint voces quæ sonant, minus graues & honestæ quàm prophanæ. Quod autem iubet Dauid laudare Dominū in voce tubæ, id nos admonet resurrectionis futuræ in nouissima tuba, quādo Dominus in iussu & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, &c. Quænam autē sint cęterorū quæ citat Dauid musicorū instrumentorū allegoriæ ipse Clemens satis explicat, nec opus est vt in eis diutius immoremur. De ipsis quoque musicis instrumentis quænā sint & apud quas gentes, & ad quid sint vsui, cū apud Athenæum, Plutarchū, Cœlium Rhodiginum, Alexandrū ab Alexandro de iis copiosè tractetur, nos lectorē ad eos transmittere, nec quę ab eis dicūtur, frustra transcribere, satius esse duximus, maxime cum ad Auctoris nostri sensum intelligendum non multum conferant. [d] *Duplex autem sit nostra in potu.* Solebāt olim apud veteres Græcos se inuicem inuitare poculis: ea inuitatio vocabatur φιλοτησία, vel φιλοφροσύνην, id est, beneuolentia. Sed nec ea inuitatio deest Christiano cōuiuio. Ea est autē duplex, nempe & in Deum, & in proximum. In Deum quidem per laudationem, quæ etiam Hebraicè dicitur cōfessio, & per gratiarum actionem. In proximum autem, per honestam consuetudinem, nempe per graues & honestos sermones. Hoc optime pręstabimus si Verbū Domini abundāter habitet in nobis. Fieri enim nō potest, vt si Verbū Dei in nobis habitet, non & Deū laudemus qui omnia quæcunq; voluit fecit, & pulcherrimā hanc mundi fabricam est architectatus, & nō pro summis in nos beneficiis ei gratias agamus, & non proximum pro viribus iuuemus docendo, & ad Deum laudandū nos inuicem adhortando. Laudatur autem Deus psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus. Ad ea autē facienda nos adiuuat ipsum Verbum, quod ad omnia se accommodans, versatur etiam in conuiuio, & ad omnia in nomine Domini facienda nos incitat. Hanc autem nostram dicit esse comessationem, eam cōferens cum veteri Græcorū Como, quem superius vituperauit & reiecit. Quoniam autem superius dixerat à conuiuio Christiano abesse debere instrumēta musica, ne quis id malè intelligat, seipsum interpretatur, dicēs nos vti posse & cythara & psalterio, & decachordo, sed sicut Dauid qui Deū laudabat, & in nomine Domini faciebat omnia. Canebat enim & psallebat in psalterio & decachordo. Psalterium autem decachordum, Verbū Iesum,

Val. lib. 5 c. 5. Liuius 9. Oui. Fast. 6. Plut. in proble. Plat. de legib. 6.

1. Cor. 15. 1. Tim. 4.

Iesum Dominum, inquam, nostrum significat. Nomen enim Iesus per Græcam literã Iod, quæ decẽ significat, ostenditur, qua etiam significantur, vt alij exponunt decem legis pręcepta. In decachordo ergo Psalterio psallere, est Deũ laudare, in nomine Domini omnia facere, charitatisq; & Dei præcepta seruare. Deus autem est laudandus, & priusquam sumatur cibus & priusquã bibatur. Nam & comedentes & bibentes creaturarũ Dei sumus participes, propter quas ei sunt agẽdæ gratiæ, nec est sequendus impius ac perniciosus error Encratitarũ & Marcionistarum. Sed ne ex eo quod permittitur instrumentis musicis in conuiuio psallere, dum id fiat ad laudem Dei, existimet quispiã, nõ referre quomodo psallatur, vt intelligamus lasciuos, molles & fractos cantus esse vitãdos, definit quid sit psalmus. Psalmus, inquit, est numerosa, & modesta laudatio. Ad hoc ergo vt sit Psalmus, non satis est esse numerosam Dei laudationem, sed etiã vt modesta sit oportet, & ab ea absit omnis lasciuia, & ideo Diuus Paulus ea vocat cantica spiritualia. [c] *Cæterum apud Græcos quoque in conuiuiis.* Ne quid omittatur eorũ quæ ad recreandos in conuiuio animos pertinent, dicit etiam veteres Græcos ad imitationem Hebræorũ, qui psalmos canebant, cecinisse in conuiuio carmina seu cantica quæ dicebantur σκολιὰ, omnibus pæana, id est hymnũ in laudẽ Apollinis simul canentibus, & nonnunquam etiã pocula ad propinationẽ vicissim canendo circumferentibus. Cuiusmodi autẽ essent hæc scolia, pulchrè explicat interpres Aristophanis in comœdia cui est titulus Vespæ, sic scribens; Mos erat antiquus vt cõuiuantes ordine canerẽt. Et paulo post; Dicæarchus autem in libro de Musicis certaminibus, dicit tria esse cantus genera. Vnum quidẽ quod sigillatim deinceps canebatur ad omnibus. Alterum, quod à peritissimis & scientissimis ordine nõ seruato canebatur, quod propter ordinẽ nõ seruatum, vocabatur σκολιὸν, id est obliquũ vel flexuosum. Aristoxenus verò & Phillis Musicus hæc scripsere de scolio. Circa vnã mensam multos ponentes lectos, ramos myrteos tenentes, vicissim deinceps canebant sentẽtias & cantica amatoria. Erat autẽ obliquus circuitus, propter situm lectorũ. Et ideo dicebatur σκολιὸν. Hæc interpres Aristophanis, & cætera quæ sequuntur. Nõ solum autem scolia illa carmina alterna voce cantabant, sed nonnunquã etiam canebant ad lyram, quam cùm recusasset Themistocles habitus est indoctior. Non prohibet autẽ Clemẽs Christianis ne voce canãt, & ne musicis vtantur instrumentis, modo ne amatoria canantur cantica, sed fiãt omnia ad Dei laudem & honorem, & ea vitetur musica quæ est mollis, fracta & eneruata, & quæ psallentiũ, & Deũ laudantium dedecet chorum, sanctorũ, inquã, qui Diabolo & mundo renunciantes, se Deo consecrarunt, admittatur autẽ grauis, modesta & honesta. Cùm sint autẽ tria musicæ genera, vt videre licet apud Boëtium, Diatonicum, Harmonicũ, & Chromaticum, sit autem Chromaticũ maximè molle eneruatum & delicatũ, id est à Christianorum choro procul amandandum. Sed quid iuuat amandare quidem Chromaticum, retinere autẽ Diatonicum, quo solo hodie vtimur, si quæ in Diatonico genere fiunt cantica, non Diatonici, sed ipsorum Musicorum culpa, sint adeò mollia & delicata, vt nihil minus redoleãt quã dignitatem & honestatem ecclesiasticam, vt quæ magis incitent ad impudicitiam, quam ad pietatem & virtutem? Sed quid agas cum tales sint hodie mores, talia tempora, vt ea sint potius tolerenda quàm tollenda, ne grauiora accidant.

De risu. Cap. V.

RIDICVLARVM [a] *autem vel potius irridendarum affectionum imitatores, exigendi sunt à nostra republica. Cùm enim verba omnia emanent à cogitatione & ex moribus, fieri non potest vt verba aliqua emittantur ridicula, quæ non procedant à moribus ridiculis. Illud enim: Non est arbor bona quæ* Matth. 7. *facit fructus malos, neque arbor mala quæ facit fructus bonos, hîc quoque est adaptandum. Sermo enim est fructus cogitationis. Si ergo qui risum mouent sunt exterminandi à nostra republica, longè abest vt nobis permittat risum mouere. Absurdum enim esset, quorum auditores esse prohibitum est, inueniri eorum imitatores. Multò autem est absurdius studere vt ipse sis ridiculus, id est, probris incessendus & irridendus. Si enim ridiculam figuram suscipere, quomodo in pompis videntur nonnulli, in animum minimè induxerimus: quomodo internum hominem magis ridiculam sustinere figuram iure passi fuerimus? & si personam nostram non nostra quidem sponte in magis ridiculosam vnquam conuerterimus, quomodo studuerimus in verbis esse & videri ridiculi, id quod est omnium quæ sunt in homine longè preciosissimum, nempe sermonem ac rationem ludibrio habentes? Ridiculum est ergo hæc exercere, quandoquidem nec huiusmodi ridiculorum hominum oratio digna est quæ audiatur: per hæc nomina ad turpia facta consuefaciens. Vrbanè ergo & lepidè loquendum est, non risus mouendus:* [b] *Quinetiam ipse risus est comprimendus. Nam ipse quoque, si quo modo oportet proferatur, præ se fert decorem & honestatem: sin aliter prodeat, indicat intemperantiam. Nam, vt semel dicam, quæcunque naturalia sunt hominibus, ea ab illis minimè sunt tollenda, sed eis potius modus & conueniens tempus est ad-*

hibendum. Non enim si homo est animal vt ridendi præditum, ideo perpetuò ridendum est, quandoquidem nec equus, cuius est proprius hinnitus, semper hinnit. Tanquam autem animalia ratione prædita, oportet nos temperatè componere, studij nostri acrimoniam & nimiùm intensam vehementiam moderatè remittentes, non autem inconcinnè dissoluentes. Quæ enim vultus tanquam alicuius instrumenti fit per harmoniam decora remissio, appellata est μειδίαμα, hoc est, subrisio. Ita est appellata diffusio, & exhilaratio, & risus eorum in quorum vultu residet modestia. Immoderata autem & inconcinna vultus dissolutio si sit quidem in mulieribus, appellatur κιχλισμὸς, hoc est, risus immodestus & lasciuus, is est autem risus meretricius: sin autem in viris, καγχασμὸς, hoc est, cachinnatio. Est autem hic procorum risus insolens & proteruus. Stultus autem in risu extollit vocem suam, inquit Scriptura: Vir autem astutus vix sensim subridebit. Astutum autem nunc dicit prudentem, qui contrario modo quam stultus est affectus. Sed neque rursus oportet esse tristem, sed grauem & cogitantem: illum enim magis admitto subridentem, qui seuera facie videtur subridere, quàm qui non seuera: minus enim fuerit risus ille irridendus. Oportet autem subrisum quoque erudiri & castigari, & si de rebus quidem fuerit turpibus, erubescere potius viderit, quàm subridere, ne videamur per consensum collætari: sin autem de rebus modestis, conuenit potius tristiores videri, quàm lætari. Illud enim est considerationis humanæ indicium, hoc autem exhibet crudelitatis existimationem. Neque verò est semper ridendum: est enim immoderatum: neque si adsint seniores, vel aliqui quos æquum est reuereri: nisi fortè ipsi quoque vt nos exhilarent, vrbanè aliquid & lepidè dixerint. Sed neque apud quoslibet ridendum est, neque in omni loco, sed neque omnibus, neque propter omnia. Maximè enim adolescentulis & mulieribus risus est procliuis ad calumniam. Terribile autem aliquid & rigidum præ se ferre eminus, eos qui circunstant expellit. Potest enim vel solo aspectu grauitas, petulantiæ irruptiones frangere ac reprimere.

Eccl. 21.

Omnes autem, vt vno verbo dicam, stultos vinum
Et ridere iubet molle, & saltare lubenter,

mores effœminatos conuertens ad mollitiem. Est autem considerandum, quomodo hinc profecta dicendi licentia, turpitudinem vsque adeo auget & amplificat, vt etiam deducat ad turpiloquium.

Edidit, & quod erat melius non dicere, verbum.

Improborum itaque hominum mores in vino maximè perspici contingit, vt qui sint nudati omni simulatione propter illiberalem vini petulantiæ in dicendo libertatem, per quam sopitur quidem ratio, quæ est in ipsa anima ebrietate oppressa & grauata: agrestes autem & omni vrbanitate carentes excitantur affectiones quæ in animi imbecillitatem dominatum occupant.

COMMENTARIVS IN CAP. V.

[a] RIDICVLARVM *autem vel potius irridendarum.* Postquam docuit quomodo in conuiuiis se recreare, & animos relaxare oporteat: animi autem recreatio & relaxatio vix esse potest absq; risu, de risu hic tractandũ duxit. Primũ ergo statuit γελωτοποιοὺς, id est, eos qui risum mouent, qui scurræ vocãtur & Moriones, à nostra republica, id est, à Christi ecclesia, esse expellendos. Quod autẽ vertimus sermonem & rationem, id est Græcè λόγος. λόγος autem vtrumq; signnificat, nempe internam rationẽ & orationẽ quæ eam explicat, quam λόγον, dicunt προφορικόν. Ideo quod Græce est vnum verbũ, nempe λόγος nos id duobus vocabulis ratione scilicet & sermone exponendum duximus. [b] *Quinetiam ipse risus est comprimendus.* Docuit nõ esset in nostrã Rempublicam seu Ecclesiam admittendos scurras & Moriones qui risũ mouent neque eos à nobis imitandos vt risum moueamus: nunc autem docet quomodo nos in risu gerere oporteat. Atq; primum quidem dicit risum non à nobis omnino esse tollendum. Nam quæ nobis à natura sunt insita, non sunt omnino tollenda, sed cõponenda, temperanda, ac moderanda. Est autẽ risus à naturà adeò homini ingeneratus, vt meritò dicatur eius proprius, vt qui cuiuis homini, & soli & semper conueniat. Nullus enim est homo qui non sit γελαστικὸς, id est aptus ad ridendũ, etsi non semper rideat, vt omnis

omnis equus est χρεμετιστικὸς, id est aptus ad hinniendum, licet non semper hinniat. Fuerunt quidẽ certè nonnulli ἀγέλαστοι, id est qui nũqmam, quod est rarissimum, vel rarò riserunt, nullus tamen vnquam fuit non γελαστικὸς, id est aptus ad ridendũ. Quo autẽ est & defecatior hominis sanguis, eo est magis φιλόγελως, id est risus amantior, quales inducit Homerus procos Penelopes, & quales dicũtur fuisse Tirinthij, qui (Eusťath. in Odyss.) quod essent ad risum procliuiores irridebantur à vicinis. Eo autẽ est purior sanguis, quo suo officio melius fungitur lien qui expurgat sanguinẽ, recipiens redundantẽ atram bilem. Non est ergo tollendus risus, sed cõprimendus, cõponendus & moderandus. Nam si talis sit risus qualem esse oportet, gratiam affert & decorem. Sin minus, is arguit hominis intemperantiam & immodestiã. Vt autem melius ostẽdat quomodo sit ridendũ, docet triplicem esse risum, nẽpe μειδίαμα, id est subrisionem, & κιχλισμὸν, & καγχασμὸν, id est cachinnationẽ. Et μειδίαμα quidẽ ita definit, vt eam subrisionem, quæ est Grꝗcè μειδίαμα, ostendat conuenire viro graui, honesto & modesto. Eam enim dicit esse vultus, tanquam alicuius instrumenti, quæ fit per harmoniam decoram remissionem, eamq; esse risum eorũ, in quorum vultu residet modestia. Apte autem eam cõparat relaxationi alicuius instrumenti, quod neq; est nimis intensum, nec nimis laxum. In subrisione enim ita cõponitur vultus, vt neq; nimium contrahatur, neq; nimium diffundatur & relaxetur. In ea autẽ mediocritate consistit modestia. Quod pulchrè videns quantumuis cæcus Homerus Iouem exhilaratũ scõmate, quo à Pallade & Iunone affecta fuerat Venus, non dicit risisse, sed subrisisse, nẽpe μείδησεν δὲ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. (Homer. 2. Iliad.) Quod exponẽs Eustathi⁹, Iuppiter, inquit de scõmate nõ ridet. Nã risus de eiusmodi rebus est à grauib⁹ & honestis personis alienus, sed subridet, quod est multo grauius & honestius quàm ridere, cùm sit subrisio risus lenis & placidus cogitatione contẽperatus. Est ergo hoc μειδίαμα, seu subrisio, risus honestus, moderatus, & tẽperatus. Sunt alia quoq; duo risus genera, quæ sunt immoderata & harmoniæ dissimilis vultus dissolutio. Alterũ quod est in mulieribus vocatur κιχλισμὸς. Alterũ quod in viris, καγχασμὸς. Est autẽ κιχλισμὸς, risus immodestus & lasciuus, & planè meretricius. Dicitur autẽ κιχλισμὸς, ἀπὸ τῶν κιχλῶν, id est à turdis quorũ vocẽ ridentes referunt mulieres, vt scribit Eustathius, καγχασμὸς verò, qui est latinè cachinnatio est, immodestus & incõcinnus virorũ risus: Videtur autem & Græcè & Latinè esse dictus ab ipso sono quem edunt ridentes, vocem (Eusťath in χ Odyss.) suam nimis extollentes, qualem risum tribuit Homerus procis Penelopes, nempe insolentem & proteruum, cuiusmodi esse risum stultorũ dicit Ecclesiasticus, cùm sapiens sensim & submisse rideat, id est (Ecclef. 21.) subrideat. Cæteras risus circũstantias satis explicat Clemens, nec opus est in eis diutius immorari. Adnotandum est autem quod dicit duobus citatis versibus qui cuiusnã sint me fateor nescire, vinum & ad molliter & effœminatè ridendũ, & ad saltandũ, & ad turpiter & obscœnè loquendum incitare. Neque esse aliquid quod latentes hominũ mores magis arguat & prodat quam vinum. Quod rectè intelligens Plato vult eum quidem Rectorem qui præest cõuiuio, esse sobriũ, ex cõuiuis autem ebriis ea quæ opus (Plato de legi. 2.) est scire exquirere. Est enim, vt est in prouerbio, in vino veritas. De quo vide Erasmum in Chiliadibus.

De turpiloquio. Cap. VI.

A [a] *TVRPILOQVIO autem seu obscœno sermone & nos omnino abstinere oportet, & eis qui illo vtuntur os obstruere, & aspectu seueriore, & vultus auersione, & subsannatione, & sæpe etiam asperiori oratione. Quæ enim, inquit, ex homine exeunt, coinquinant hominem.* (Matth. 15. Coinquinant Græcè κοινοῖ, id est, communem reddunt.) *Communem, & ethnicum, & indoctum, intemperantémque & petulantem eum ostendunt: non autem proprium, modestum, & honestum, & temperantem. Cùm autem turpia æquè in audiendo versentur atque in spectando, diuinus Pædagogus eadem ratione pueris luctantibus, ne aures eorum offendantur, pudicos & modestos sermones, veluti quædam aurium munimenta adhibet, ne posit ad frangendam animam peruenire pulsatio fornicationis: oculos autem dirigit ad rerum pulchrarum & honestarum spectaculum, melius esse dicens labi pedibus quàm oculis. Hunc turpem & obscœnum sermonem propulsans Apostolus: Omnis, inquit, malus sermo ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus.* (Ephes. 4.) *Et rursus: Sicut decet sanctos, non nominetur in vobis turpitudo, & stultiloquium, vel scurrilis vrbanitas, quæ ad rem non pertinent: sed potius gratiarum actio.* (Ibid. 5.) *Si autem qui stultum dicit fratrem, est obnoxius iudicio, quid de eo qui stulta loquitur pronunciabimus? An non etiam de eo scriptum est: Qui locutus fuerit verbum ociosum, reddet rationem Domino in die iudicij?* (Matth. 5. Ibid. 12.) *Et rursus: Ex sermone tuo iustificaberis, inquit, & ex sermone tuo condemnaberis.* (Ibidem.) *Quænam ergo sunt salutares aurium defensiones, & quænam sunt lubricorum oculorum disciplinæ? Quæ cum iustis sunt conuersationes, quæ aures præoccupant, & prius obstruunt eis, qui volunt abducere à veritate. Bonos mores perdunt praua consuetudines, inquit Poëtica. Præclarius autem Apostolus: Estote, inquit, odio habentes malum, adhærentes bono. Qui enim cum sanctis versa-* (Rom. 12.)

tur, sanctificabitur. Omnino ergo abstinendum est à turpibus auditionibus, & verbis, & spectaculis: sed multò magis à factis turpibus mundos esse oportet: tam in ostendendis & nudandis aliquibus partibus corporis quas non decet: quam in contemplandis secretioribus partibus. Genes. 9. *Neque enim turpem iusti denudationem in animum induxit aspicere molestus filius: sed texit modestia, quod nudarat ebrietas, spectandum lapsum inscientia. Mundos autem non minus esse oportet & à vocum prolationibus, quibus nullum oportet esse aditum ad aures eorum qui in Christum crediderunt. Hac ratione mihi videtur Pædagogus nihil quod sit indecorum & inhonestum nobis loqui permittere, longè antea nos præmuniens aduersus incontinentiam. Præclarè enim & mira arte solet vitiorum radices excindere: quemadmodum,* Exod. 20. *Non mœchaberis, per illud: non concupisces.* Matth. 5. *Adulterium enim fructus est concupiscentiæ, quæ quidem est mala radix. Similiter ergo hic Pædagogus securam nominum licentiam, tanquam vsum reprehendit, securam intemperantiæ congressionem amputans: se enim in nominibus insolenter gerere, facit vt meditemur inhonestè facere. In voce autem esse modestum, est seipsum exercere ad fortiter sustinendam libidinis impressionem: Profundiori autem ratione tractauimus, quòd neque in nominibus, sed neque in partibus ad coitum pertinentibus, & nuptiali congressione, in quibus imposita sunt nomina quæ vsu minimè sunt trita, eius quod verè est turpe ponitur appellatio. Nam neque genu & tibia, neque huiusmodi membra, & quæ eis imposita sunt nomina, sunt turpia, nec quæ per ea fit actio: membra autem & hominis verenda, verecundia non autem pudore & probro digna sunt habita. Turpis autem res est, quæ fit præter leges eorum operatio, ideóque probro digna est & supplicio. Turpe enim solum reuera est vitium, & quæ per ipsum aguntur. His ergo consequenter iurè vocatur turpiloquium, quæ de vitiosis factis habetur ratio, cuiusmodi est, si de adulterio vel de puerorum amore disseratur, & quæ sunt huiusmodi. Quanquam ineptæ quoque nugæ sunt silentio prætermittendæ. Ex multiloquio enim, inquit, non effugies peccatum.* Prouer. 10. *Luet ergo pœnas linguæ vitium. Est enim tacens qui inuenietur sapiens, & est qui odio habetur propter multam loquacitatem.* Eccles. 10. *Quinetiam ipse nugator affert sibiipsi fastidium ac facietatem.* Ibid. 10. *Qui enim multiplicat sermonem, odit animam suam.*

COMMENTARIVS IN CAP. VI.

[a] A TVRPILOQVIO *autem seu obscœno sermone.* A vino & risu immodico sæpe deuenitur ad sermones turpes & obscœnos, quos D. Paulus vocat turpiloquiũ. Ab eis dicit esse abstinendũ, & os esse obstruẽdum eis qui illis vtuntur. Rationem autẽ affert quod quæ ex ore exeunt hominem coinquinant, id est polluunt, & immundũ reddunt. Græcè est *κοινῦ*, quod significat reddere cõmune, id est immundum, in sacris literis, quod vocabulũ existimo ex eo esse deductum, quod quæ sunt pura & mũda, sunt ab iis separata quæ cõmista poterant ea polluere, nec quidquam habent cum eis cõmune. Ea, inquit, reddunt hominem cõmunem & ethnicum, &c. Cõmunem autem dicit & ethnicum eum qui nõ est verè Christianus, vt qui non vtatur ea modestia sermonis quæ decet Christianum. Cõmuni autem opponit proprium. Habet enim fidelis mores proprios, qui nihil habent cõmune cum moribus gentiũ, & ideo eum vocat propriũ. Porro autem dicit turpitudinem non solum esse in verbis, sed etiã in factis. Sunt autem nec verba turpia audienda, nec facta spectanda. Ea de causa pueris aures obstruit Pædagogus, vt eos non audiant qui à veritate eos volunt abducere. Obstruit autem nõ cera, quomodo Vlysses sociorũ aures, ne perirẽt deliniti carminibus Syrenũ, sed virorum bonorũ adhibita cõsuetudine qui & bonos sermones doceant, & quæ sunt bona & honesta eis spectanda proponãt, & deterreant ab iis videndis quæ nõ decet videre. Noster quoque Pædagogus non satis habet prohibere vitia, quod faciebat lex vetus, sed ipsas etiam excindit vitiorum radices. Impudicos enim auferens sermones, aufert adulterium quod est fructus concupiscentiæ. De verbis autem & factis turpibus loquenti visum est admonere, quòd etsi membra & nomina quæ ad coitum pertinent, quandam habeant verecundiam, ea tamen demum sunt turpia, quæ sunt vitiosa, & quæ ex eis præter leges fit operatio, & turpis quæ de eis habetur oratio. Sed nec abstinendum est solum à turpi & obscœno sermone, qui est turpiloquium, sed etiam à multiloquio, in quo non deest peccatum, vt si quis lõgum protrahat sermonem de inanibus & futilibus nugis. Eccles. 10.

Quænam obseruare oporteat eos qui honestè simul viuunt. Cap. VII.

ABSIT [a] *autem, absit etiam à nobis irridere, quod dat initium contumeliæ, ex quibus erumpunt lites, pugnæ, & inimicitiæ. Dixims autem contumeliam esse ministram ebrietatis. Non ex solis autem factis, sed etiam ex verbis homo iudicatur. In conuiuio autem, inquit, ne argueris proximum, & ei opprobrij* Eccles. 31. *sermonem ne dixeris. Si enim vel maximè cum sanctis conuersari præcipit, sanctum irridere est peccatum. Ex ore enim insipientium, inquit Scriptura, baculus contumeliæ: baculum di-* Prouer. 10. *cens, fundamentum contumeliæ, cui innititur & super quem requiescit contumelia. Vnde* Ephes. 4. *admiror Apostolum, qui hîc quoque suadet, neque scurrilia, neque quæ ad rem nihil pertinent, verba effundere. Si enim propter charitatem conuenitur ad conuiuia: conuiuij autem finis est, in eos qui simul beneuolentia: charitatem autem consequuntur cibus & potus, quomodo non est congruenter rationi conuiuendum, & nec propter charitatem dubitandum? Si enim conuenimus, vt mutuam quæ inter nos est beneuolentiam augeamus, quomodo inimicitias irridendo prouocamus? Satius est tacere quàm contradicere, peccatum peccato adducentes. Beatus reuera vir ille est, qui non est lapsus in ore suo, vel non compunctus est in molestia* Eccles. 14. *peccati, vel non est ductus pœnitentia propter ea quæ locutus peccauit: vel ideo quòd locutus neminem molestia affecerit.* [b] *In summa adolescentes & adolescentulæ ab eiusmodi conuiuiis omnino abstineant, ne labantur in iis in quibus non conuenit. Insuetæ enim auditiones, & indecora spectacula, dum in eis adhuc fides fluctuat, mentes eorum euentilant: ætatis autem instabilitas eos adiuuat, vt ad cupiditates ferantur præcipites. Quinetiam nonnunquam aliis causæ sunt offensionum, dum florem ætatis, qui est maximè lubricus & periculosus, ostentant. Rectè enim videtur præcipere Scriptura: Cum muliere quæ est viro subiecta, ne omni-* Ibidem 9. *no sedeas, & ne super cubitum cum ea accubueris: hoc est, ne cum ea frequentius cœnes, neque cum ea comedas. Et ideo subiungit: Neque cum ea in vino symbolum conferas, nequando inclinet cor tuum in ipsam, & sanguini tuo illabatur in interitum. Lubrica enim res est, in vino libertas, quæ potest efflorescere. Viro autem subiectam nominauit, quod maius sit periculum ei qui vitæ societatis vinculum conatur dissoluere, quòd si aliqua euenerit necessitas quæ eas iubeat accedere, illæ quidem exterius amictu pulchrè tegantur, intus autem pudore. Quæcunque autem non sunt viro subiectæ, iis est extremum probrum interesse conuiuio virorum, idque vinolentorum.* [c] *Qui in tori autem tabernaculum oculos fixerint, immobiles, innixi cubitis solis adsint auribus. Quòd si etiam sederint, ne pedes sæpe permutent, nec alterum fœmur alteri imponant, nec manum mento sustentent. Illiberale enim est & indecorum, seipsum non ferre, idque datur vitio adolescenti. Sæpe autem moueri, habitúmque & figuram mutare, signum est leuitatis. Iam verò modesti est & honesti, in cibo & in potu quod minus est eligere, idque tardius & non procliuius, tam in principio quàm etiam in interuallis. Quinetiam priorem desinere, & ab affectione alienum se ostendere: Comede, inquit, vt homo, quæ apponuntur: cessa autem primus disci-* Eccles. 31. *plinæ gratia. Et si in medio plurium steteris, ne ante ipsos manum porrigas. Non est ergo vnquam prosiliendum ab ingluuie persuasis? sed nec quamuis cupientes non nisi aliquanto pòst porrigere oportet, tarditate fatentes intemperantiam. Sed neque interim videri tanquam feras cibo hærere, eúmque auidè arripere. Porrò autem nec obsonij multum est ingerendum: neque enim vt obsonium deuoret, sed vt frumento vescatur innatum est homini. Ante multos autem surgere, & conuiuio excedere, est valde modesti hominis. Cùm*

est, inquit, tempus surgendi, ne sis postremus, & reuertere in domum tuam. Quinetiam Act.6. *dicebant duodecim, cùm euocassent discipulorum multitudinem: Non est bonum nos relicto verbo Dei, ministrare mensis. Quòd si hoc diligenter cauerunt, multò magis vitabant ingluuiem.* [d] *Hi autem ipsi Apostoli scribentes fratribus qui erant Antiochiæ, &* Act.1. *in Syria & Cilicia: Visum est, dixerunt, Spiritui sancto & nobis, nullum vobis maius onus imponere, quam necessitatem abstinendi ab immolatis, & suffocatis, & fornicatione, à quibus vos ipsos custodientes, rectè facietis. Oportet autem in vino petulantiam non secus fugere quàm cicutam: ambo enim ad mortem attrahunt.* [e] *Oportet verò & profusum risum arcere, & immodicas lachrymas: sæpe enim temulenti cum maximum cachinnum sustulerint, deinde persuasi nescio qua vini insolentia, descendunt ad lachrymas. A ratione autem est alienum, & esse effœminatum, & esse petulantem.* [f] *Senes autem adolescentes tanquam filios respicientes, rarissimè quidem, sed aliquando tamen cum eis luserint, falsum aliquod dictum in eos torquentes, quod eos decorum doceat. Cum taciturno & verecundo facetè & vrbanè potest hoc modo agere: Meus filius (de eo loquens qui tacet) non cessat loqui. Adolescentis enim verecundiam augebit talis ludificatio, lepidè ostendens quæ in eo insunt bona, per falsam insimulationem malorum quæ ei non insunt. Est enim hæc quædam magistri docentis inuentio, per id quod non adest, id quod adest confirmans. Certè tale quid etiam facere constituit, qui eum qui aquam bibit, & est sobrius & temperans, temulentum dicit esse & petulantem. Quòd si sint etiam aliqui qui alios lubenter irrideant, nobis quidem certè tacendum est, & verba superflua tanquam plena pocula sunt à nobis transmittenda. Lubricus enim & periculosus est eiusmodi ludus. Os autem temerarij appropinquat contritioni. Non suscipies autem inanem auditionem: neque cum iniusto consenties vt sis iniquus testis, neque ad calumnias, neque ad maledicta, sed neque ad prauitatem.* [g] *Atque ego quidem mihi videor modestorum posse voci modum imponere, quibus permittitur, vt qui contra differit loquatur. Silentium enim est virtus mulierum: à periculo autem remotum est munus adolescentum: probata autem iam ætate bona est oratio. Senior loquere in conuiuio, te enim decet: sed citra impedimentum loquere,* Eccles.32. *& in perfecta scientia.* [h] *Adolescens, tibi quoque permittit Sapientia, loquere, si te opus sit, vix cùm bis interrogatus fueris. Sermonem autem tuum paucis in summam contrahe.* [i] *Vterque autem qui differit, vocem suam metiatur iusta proportione & commoderatione. Elatus enim clamor pronunciationis, est res insanissima: cum proximis autem ita loqui vt non audiaris, eius est qui est nullo sensu præditus, neque enim audient: & est hoc quidem pusilli & abiecti animi indicium, illud verò arrogantiæ. Absit etiam vehemens verborum contentio pro inani verborum victoria: nobis enim finis est esse à tumultu & perturbatione alienos: & hoc sibi vult illud: Pax tibi. Priusquam autem audieris, ne verbum respondeas. Iam verò vox quoque fracta & eneruata est fœminæ: modesti autem est in voce moderatio, à magnitudine simul & prolixitate celeritatéque & multitudine arcentis suam orationem. Neque enim prolixo est vnquam sermone vtendum, neque multum loquendum, nec nugandum: sed neque volubiliter & præcipitanter colloquendum est. Ipsi enim voci (vt ita dicam) est ius suum tribuendum, importunísque vociferationibus & exclamationibus ora sunt obstruenda. Ea de causa Thersitam plagis castigauit moderatus Vlysses:*

Immodicis verbis turbabat nam omnia solus:
Plurima mente sua temere is confusa tenebat,
Sed certo nihil ordine.

Terribilis enim in interitu suo vir linguosus. Nugatorum certè, non secus atque veterum calceorum, alia quidem sunt vitio detrita: sola autem lingua restat ad damnum. Ea de causa quæ

sa quæ vitæ sunt vtilissima præcipit Sapientia dicens: Ne nugeris in multitudine seniorum. Quinetiam nupas nostras radicitus excindens, à Deo incipiens, & vt moderatè nos geramus constituens, dicit: Sermonem ne iteraueris in oratione tua. Poppysmata autem, & sibili, & digitis expressi soni, quibus accersuntur famuli, cùm sint rationis expertes significationes, ratione præditis hominibus sunt vitandi. Frequenter etiam spuere, & violentius excreare, & etiam emungere in conuiuio, vitandum est. Conuiuarum enim habenda est vtique ratio, ne præ nausea talem auersentur turpitudinem, quæ arguit intemperantiam. Non enim sicut bobus & asinis simul est præsepe & sterquilinium: multi enim eodem tempore se emungunt, & spuunt, & cœnant. Sternutatio autem si cui euenerit, sicut ructus, non oportebit sono ciere proximos, qui de mala educatione ferant testimonium, sed ructus quidem cum expirato aëre est transmittendus, ore decorè composito, nec instar personarum tragicarum diducto & hiante. Sternutationis autem qui conturbat spiritus, respiratione leniter repressa ac retenta leuiter est auferẽdus. Hac enim ratione, quam honestissimè fieri poterit, conglobatæ spiritus minæ intus sunt extinguendæ, prouidendo vt ita transeat, vt etiam cæteros latêre conetur, si vi expressus aër aliquod secum excrementum eduxerit. Arrogantiæ autem & insolentiæ est signum, ipsis velle sonis aliquid addere, non autem detrahere. Iam verò qui dentes scalpunt, & vlcera cruentant, tum sibiipsis sunt molesti, tum inuisi proximis. Porrò autem aurium quoque fricationes, & sternutamentorum irritationes, sunt suilli pruritus & confricationes, quæ intemperantem meditantur fornicationem. Fugiendæ quoque turpitudines quæ cadunt sub aspectum, & turpes qui de eis fiunt sermones. Sit autem grauis quoque & compositus aspectus, collique conuersio ac motus honestus & decorus, & manuum quoque in loquendo gestus. In summa enim, quies, pax, & tranquillitas, est Christiani propria.

Eccles. 32.
Ibid. 7.

COMMENTARIVS IN CAP. VII.

[a] ABSIT *autem, absit etiam à nobis irridere.* A turpibus & obscœnis sermonibus, & à nimia verborum inanium multiplicatione sæpe oriuntur irrisiones scommata & dicteria, quæ generant contumelias, vnde existunt lites, pugnæ, & inimicitiæ, quæ sunt vitandæ. Nam cum ad mutuam augendã beneuolentiã incantur conuiuia, quod est charitatis, adeò vt potũ & cibum præcedat charitas, conuiuendũ est conuenienter rationi, & non sunt irrisiones, scõmata & dicteria ita iacienda, vt meritò dubitetur, sitne vlla inter conuiuas beneuolentia. [b] *In summa adolescẽtes & adolescẽtulæ.* Adolescentes & adolescẽtulas vult non interesse conuiuiis, propterea quod eorũ ætas sit infirma & lubrica, & sit periculum, ne si adhuc in fide fluctuent, ea audient & videant quę animos reddant dubios & instabiles, & ne corrũpantur eorum mores, & præcipites ferantur ad libidines. Et puellam quidẽ quę nõ nupsit, vult omnino abesse à conuiuio, extremum enim esse probrum, si intersit conuiuio virorum, maximè temulentorũ. Quod quidẽ quàm esset turpe etiam apud Græcos nondum Christianos, videre licet apud Ciceronem in Verrinis. Mulierem autem viro coniunctam si liceat quidem vult abesse conuiuiis: sin autem necesse habeãt accedere, & honestus sit eorũ ornatus extrinsecus, pudoreq; sint velatę intrinsecus. Alioqui timendum est, ne vel alios offendant, illicientes ad adulteriũ, quod est crimen maximum, vt quo violetur perpetua humanæ vitæ societas, vel offendãtur, dum videndo vruntur. Maxima autem pars eorũ quæ hic dicũtur sumpta est ex Ecclesiastico, in quo quod dixit Clemens, μηδὲ συμβολαῖς ποιῇ μετ' αὐτῆς ἐπ' οἴνῳ, quod nos vertimus; Neq; cum ea in vino symbolũ conferas, id est, sis à symbolis. De iis autẽ conuiuiis quæ symbola appellantur, vide Athenæum Deipnosophistam lib. 8. cap. 14. [c] *Qui in tori autẽ.* Docet quomodo se in mensa gerere oporteat. Sciendum est autem olim ita stratas fuisse mensas, vt lectis essent impositę, quos vocabant κλίνας. Erant autem ij plurimũ tres. Vnde & conuiuij locus dictus est Triclinium, & qui conuiuio præerat, Architriclinus. Sustinebantur autẽ ij lecti tabernaculis veluti quibusdam fulcris. Erant autem ij lecti ita dispositi, vt in eis partim accũberetur, partim sederetur, prout videretur conuiuis. Eos ergo qui accũbunt instituit, ne vagos oculos huc & illuc circũferãt, sed innixi cubitis immobiles permaneãt, & in iis quæ dicũtur, audiendis ita se gerãt, vt videantur adesse solis auribus. Eos verò qui sedẽt, vt ita se cõponant, ne possint argui leuitatis. Quomodo verò hoc fiat satis docet ipse Clemẽs, nec opus est vlla explicatione, & quæ sequũtur pręcepta sunt per se facilia. In quibus hoc est pręcipuè obseruandum nõ esse obsonium à nobis tanquam à bestiis deuorandum, sed ita esse comedendũ, vt statuamus panem esse proprium cibum hominis. Quod rectè intelligens Dominus noster voluit prætiosum suum corpus sub symbolo panis à suis comedi. [d] *Hi autem ipsi Apostoli scribentes.* Mundorum quidem & immundorum animalium differentia ab Apostolis fuit omnino sublata. Ab eis autem cautum est, vt abstineretur ab im-

molatis & suffocato. Ab immolatis quidem, ne viderentur Christiani non abhorrere ab idolis & Dæmoniis: A suffocato autem quod simul atq; permissum est à Deo homini vesci carnibus, ei quoque est prohibitum carne vesci cum sanguine, & ideo præceptũ fuit vt effunderetur. A fornicatione quoq; abstinere est præceptũ, ne existimarẽt solũ adulterium esse lege prohibitum, cùm tamen præter legitimũ cum vxore concubitũ omnis coitus sit prohibitus. Quod attinet autem ad suffocatũ, exoleuit hoc præceptũ præterquam apud Græcos, qui adhuc hodie id obseruãt. Rectè ne an secus ipsi viderint. Oportet autem in vino petulantiam nõ minus fugere quàm cicutam, ambo enim ad mortem attrahunt. [c] *Oportet verò & profusum risum arcere.* Quod Græcè est *παροινία*, vertimus in vino petulantia. Est autem *παροινία*, quæ à temulentis infertur contumelia, ea est æque vitanda atq; cicuta. Mortiferũ venenum est cicuta. Quæ autẽ ex vino existit petulantia & cõtumelia, sæpe est causa mortis. In ebrietate sæpe accedit & risus profusus procedens ex exultante lætitia: & modũ excedentes lachrymæ ob illatam in vino cõtumeliam. Nam risus quidẽ maxima ex parte oritur ex gaudio, cui causam dat vini potio: lachrymę autem ex dolore. Sæpe autẽ contingit vt extrema gaudij luctus occupet. Sæpe verò vsu venit, vt vinolẽtis etiã citra dolorem erũpant lachrymæ, imò verò ipsæ etiam lachrymæ eis sint iucũdæ, quòd maximè iuuentur ebrij, si copiosius effundant in cerebro redundantem humoris copiam. Vtrumq; autem est vitandũ ei qui sequitur rationem, nempe risus & lachrymæ. Nam risus quidem arguit petulantiã, lachrymæ verò mollitiem, & effœminationem. [f] *Senes autem adolescentes.* Senes quidem maxime decet grauis sermo: possunt tamen nonnunquam cum iuuenibus ludere, vtendo dictis salsis & vrbanis, per quandam veluti ironiam, significantes contrariũ eorum quæ dicunt. Cum iis qui delectantur irrisionibus & scommatibus non est contendendum, sed silendum, & verba superflua tanquam plena pocula sunt trãsmittenda. Significat autem huiusmodi ludibria & scommata esse nihili facienda & prætermittenda, neque ægrè ferenda, sed contemnenda. Videtur autem alludere ad quendam ludum qui fiebat in conuiuiis, & compotationibus, vt significat id quod sequitur. Lubricus & periculosus est huiusmodi ludus. Sed quisnam esset is ludus non possum statuere, vt qui de eo nihil legerim. Neq; enim ad Cotonismos & Cottabos, de quibus Athenæus, is potest reduci. Erat quidem is ad quem alludit, ludus lubricus & periculosus, sed multo est periculosior qui in scommatibus & ludibriis alternatim iaciendis exercetur ludus. Os enim temerarij appropinquat contritioni: id est, vt coniicio; Qui est temerarius, facile impellitur ad damnum aliquod afferendum. Non solum autem peccatur in scommatibus, & dictetiis vltro citroque iaciendis, sed etiam in iis audiendis quæ dicuntur à viris iniquis, & iis assentiendo, siue calumnientur, siue alios maledictis insectentur, & de iis detrahant: siue in aliorum perniciem aliquid moliantur. [g] *Atque ego quidẽ mihi videor.* A modesto in loquendo hic modus est seruandus, vt non perpetuo loquatur, sed loquendi vicem permittet ei qui cum eo disserit. Mulieris virtus est silentium. Pulchrè enim Sophocles *σίγα γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.* Sile ô mulier, mulieri decus affert silentium. Adolescentem autem non solum decet silere, sed etiam silentiũ eum remouet à periculis, in quæ eum coniicit lingua nimis effrænata. Eum demum decet loqui cui ætas est matura & probata. Neque tamen eum decebit loqui, si sit lingua effrænata, etsi non sint eius verba sapientia. [h] *Adolescens tibi quoque permittit sapientia.* Adolescenti non est loquendum, nisi sit interrogatus, & eius sermonem oportet esse breuem. Quod autem est in Græco *εἰ χρεία σου*, quod vertimus; Si te opus sit, significantius dicit latina versio: In tua causa. [i] *Vterque autem qui disserit, vocem suam metiatur.* Docet Clemens qualem loquentis oporteat esse vocem: nempe neque omnino elatam, ne videatur arrogans qui loquitur: neque nimis submissam, ne non audiatur quod dicitur. Pusillum enim arguit animum vox nimis submissa: superbum autem & arrogantem nimis alta. Sed neque de inani vocis victoria est contendendum, cùm Christianorum hic vnus debeat esse finis & scopus, vt sint inter eos omnia pacata, quieta & tranquilla. Nam & in salutationibus olim pacem præcabantur Iudæi: & Christus in salutando nullum aliud vsurpauit lubentius vocabulũ quam pacis, vt cùm dicit. Pax vobis: quo & hîc à vitiis & animi perturbationibus optat quietem & tranquillitatẽ: & post excessum æternam quietem & tranquillitatem, quam tum demũ assequemur cum summæ Trinitatis fruemur visione, quæ sola est quæ à nobis optatur fœlicitas. Oportet ergo à nostro sermone abesse contentionem, clamorem, vociferationem & confusionem. Sed neque est nugandum, sed loquendum de rebus seriis, grauibus & honestis: neque eiusdem rei frequenti vtendum est repetitione. Danda est etiam opera, vt cum simus ratione prediti, ne vtamur iis vocibus quæ sunt alienæ à ratione, vtpote Poppysmatibus, sibilis, & aliis sonis, sed eo sermone qui originem ducit à ratione. Appositè autem assimilat hominem verbosum & loquacem calceis detritis, quibus nihil restat præter linguam quæ etiam dicitur lingula. Nam & rarum est vt qui verbis abundant, bonis vtantur actionibus, & certum est, vt ipsa dicit sapientia, in multiloquio non deesse peccatum. Sola ergo lingua eis restat ad malum.

Cælius Rhodig. lib. 12. cap. 4.

An vnguentis & coronis sit vtendum. Cap. VIII.

CORONARVM [a] *autem & vnguentorum vsus non est nobis necessarius: ad libidines enim & voluptates impellunt, maximè cum nox propè est. Scio quòd cùm vnguenti alabastrum ad sanctam cœnam mulier attulisset, vnxerit pedes Domini, & eum terserit. Scio etiam veteres Hebræorum reges auro & lapide precioso ornata gestasse diademata. Sed mulier quidem Verbi nondum fuerat particeps: erat enim adhuc peccatrix. Eo autem quod apud se pulcherrimum existimabat, nempe*

Luc. 7.

nempe vnguento, honorauit Dominum, atque etiam ornamento corporis, nempe capillis suis, abstersit vnguentum quod redundabat, libans Domino lachrymas pœnitentiæ: propterea eius remissa sunt peccata. Potest autem hoc esse symbolum doctrinæ Domini & eius passionis: pedes enim qui vnguntur vnguento odorifero, doctrinam diuinam significant, quæ cum insigni gloria orbem terræ peruadit. Exijt enim sonus eorum in fines terræ; atque adeo, si non nimis videor importunus, pedes Domini sunt Apostoli prophetia delibuti, qui suaueolentis vnguenti, sancti scilicet spiritus sunt participes. Itaque Apostoli, qui vniuersum orbem terræ obierunt, & Euangelium prædicarunt, per allegoriam dicuntur pedes Domini, de quibus per Psalmographum quoque prædicit Dominus: Adoremus in loco vbi steterunt pedes eius; hoc est, quò pedes eius peruenerunt, Apostoli, per quos prædicatus venit ad fines terræ. Lachrymæ autem sunt pœnitentia: & soluti capilli prædicabant liberationem à nimio amore superflui ornatus, & quæ cum prędicatione propter Dominum suscipienda erat, afflictionem in tolerantia, veteri illa per nouam fidem soluta vana gloria. Sed & Domini significant passionem: mysticè sic intelligentibus, oleum est ipse Dominus, à quo ad nos peruenit misericordia. Vnguentum autem, adulterinum inquam oleum est Iudas proditor, quo pedes vnctus est Dominus, dum à conuersatione in mundo liberabatur: vnguntur enim mortui. Lachrymæ autem sumus peccatores, qui in ipsum credidimus, quibus peccata remisit. Et capilli solute, flens est Hierusalem, quæ inuncta fuerat, propter quam propheticæ fuerunt lamentationes. Nos autem docebit ipse Dominus Iudam esse falsum & adulterinum: Qui intinxerit mecum, dicens, in catinum, hic me tradet. Vides conuiuam dolosum. Hic ipse Iudas osculo prodidit Dominum: fuit enim idem hypocrita & simulator, fraudulentumque ac dolosum habens osculum, alium veterem imitans hypocritam, & populum illum arguens propter quem dictum est: Hic populus labijs me honorat, cor autem eorum longè est à me. Est ergo satis probabile, ipsum significare oleum quidem, vt discipulum qui consecutus fuit misericordiam. Fraudulentum autem vtpote proditorem, oleum venenatum. Hoc ergo erat quod prædicebant pedes oleo delibuti, Iudæ nempe proditionem, cùm Dominus pergeret ad passionem. Quinetiam Seruator lauans pedes discipulorum, mittens ipsos ad bonas honestas actiones, eorum ingressum ad beneficia gentium significauit, quæ decora & pura erant propria potestate præparans: ita fragrauit vnguentum, & suauis odoris opus ad omnes perueniens ab ijs est celebratum. Domini enim passio nos quidem bono odore repleuit, Hebræos verò peccato. Hoc apertissimè ostendit Apostolus, dicens: Deo gratia, qui nos facit semper triumphare in Christo, & odorem suæ cognitionis per nos manifestat in omni loco, quoniam Domini bonus odor sumus Deo in ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereunt: his quidem odor ex morte in mortem, illis verò odor ex vita in vitam. [b] Porrò autem reges Iudæorum auro & gemmis & composita ac varia corona vtentes, Christi, Christum in capite symbolicè gestantes, imprudentes capite Domini ornabantur. Lapis quidem certè preciosus vel margarita, vel Smaragdus, ipsum Verbum significat. Aurum autem rursus est ipsum Verbum ab interitu alienum, quod minimè suscipit rubiginem corruptionis. Atque ipsi quidem nato aurum obtulerunt Magi, quod est regni symbolum; manet autem hæc corona immortalis ad imaginem Domini: non enim veluti flos flaccessit. Iam verò noui etiam quæ dixerit Aristippus Cyrenæus. Molli ac luxuriosæ vitæ erat deditus Aristippus: is eiusmodi sophisticam proponebat orationem: Equus qui vnguento vngitur, in equi virtute non læditur, nec canis vnguento delibutus in virtute canis. Ergo, nec homo, subiunxit: & collegit. Sed equo quidem & cani nulla est vnguenti ratio: quibus autem est sensus ratione magis præditus, ijs vsus est magis vituperandus, vt quibus puellares inferantur odores.

Psal. 19. Rom. 10. Psal. 131. Matth. 26. Esaiæ 29. 2. Cor. 2. Matth. 2.

[c] *Horum autem vnguentorum sunt infinitæ differentiæ: Brenthium, Megalinum, & Regium, Plangonium, & Psagdæ Ægyptiæ. Simonides autem in Iambis non veretur dicere:*

Vngebar vnguentis atque suffitibus,
Et bacchari: mercator nam quidam aderat.

Porrò autem conficiunt etiam vnguentum ex lilijs, & ligustro, & Nardus apud eos est in maximo precio: vnguentum quoque ex rosis, & alia quibus vtuntur mulieres, & humida, & sicca, & quæ insperguntur vnguenta, & quibus fiunt suffitus: ab eis enim indies noua excogitantur, vt inexplebilem voluptatis cupiditatem boni odoris insatiabilitate: quamobrem ineptam quandam redolent imperitiam bonique & honesti negligentiam. Atque ea quidem & sua vestimenta, & vestes stragulas, vestísque suas suffumigant & aspergunt, atque adeo vel ipsas propemodum matulas olere cogunt vnguenti delitiæ. Quamobrem rectè mihi videntur nonnulli, cùm ægreferrent tantum studij in vnguenta conferri, vt virilitatem ipsam effœminarent, & eorum artifices, nempe vnguentarios, à ciuitatibus quæ bonis legibus & institutis reguntur expellere, atque adeo ipsos etiam lanarum floridarum infectores. Nefas est enim vestes dolosas & vnguenta in ciuitatem veritatis ingredi. [d] *Oportet autem viros in primis apud nos non olere vnguenta, sed vitæ probitatem. Spiret autem fœmina Christum, qui est regalis vnctio, non vnguenta & diapasmata: diuina autem semper vnguatur pudicitiæ vnctione, sancto delectata vnguento, nempe spiritu. Hanc suauis odoris vnctionem hominibus notis suis Christus comparat, ex aromatibus cælestibus hoc vnguentum componens. Hoc autem vnguento ipse quoque Dominus vngitur, sicut per Dauid meminit: Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lętitiæ præ participibus tuis. Myrrha, & stacte, & casia à vestimentis tuis.* [e] *Cæterùm ne fortè sicut vultures vnguenta abhorreamus, aut sicut scarabæi: (hos enim rosaceo vnguento delibutos mori inquiunt) pauca quædam ex his vnguentis sunt eligenda fœminis, quæ veternum & torporem non inducant marito. Nam qui modum exuperant, vsus vnguentorum, iusta redolere potius quæ fiunt mortuis, quàm familiarem vitæ consuetudinem. Quanquam ipsum quoque oleum apibus & insectis est inimicum, verùm id prodest nonnullis hominibus, nonnullos autem ad pugnam excitat, & qui prius erant amici, id vnctos in stadio eò deducit, vt omni contentione omnibúsque viribus in certamine depugnēt: vnguentum autem, cùm sit molle oleum, non existimatis generosos mores posse effœminare? Quemadmodum autem delitias à gustu amouimus, ita certè à visu & odoratu sensus titillantem voluptatem amandamus, ne quam fugauimus intemperantiam, per sensus, tanquam per portas quibus desunt custodes, ei imprudentes in animam aditum patefaciamus. Quòd si suauis odoris suffitum, pontificem magnum, nempe Dominum dicant Deo offerre, ne id esse sacrificium & suauis odoris suffitum intelligant, sed gratam & acceptam charitatem, spiritualem scilicet odoris suauitatem, Dominum altari offerre accipiant.* [f] *Sufficit itaque ipsum oleum & ad superficiem cutis pinguefaciendam, neruósque relaxandos, & ad corporis grauiorem reprimendum odorem, si etiam oleo ad hoc opus habeamus. Suauis autem odoris studium, est esca ocij & mollitiei, quæ ad libidinosam & intemperantem cupiditatem paulatim attrahit. Qui est enim intemperans, vndique ducitur ac trahitur, & à cibo, & à strato, & à conuersatione, & ab oculis, & ab auribus, & à genis, atque adeo etiam à naribus. Et sicut boues annulis & funibus, ita etiam intemperans suffitibus, & vnguentis, & suaue olentibus coronarum odoribus trahitur.* [g] *Quoniam autem voluptati nihil loci tribuimus, vt quæ ad nullum vsum qui vitæ conferat sit contexta, agè hic quoque distinguamus, eligentes id quod est vtile. Sunt enim suaues quidam odores, qui neque veternum & torporem afferunt, neque ad amores impellunt, neque impudicam coniunctionem & meretricium contubernium*

ἀπειροκαλία.

μεμήνυται, indicatum est.

Psal. 44.

tubernium redolent, sed sunt salubres vnà cum temperantia, & alunt quidem cerebrum quando malè fuerit affectum, & ventriculum corroborant. Multùm ergo abest, vt oporteat refrigerare floribus, quando quis vult neruos leues agilésque reddere. Non est enim eorum vsus omnino expellendus, sed vnguento tanquam medicamento & auxilio est vtendum, & ad vires languentes excitandas, & ad catarrhos, & refrigerationes, & ad fastidium. Quemadmodum alicubi quoque dicit Comicus: Vnguentis manus vngitur quod sanitatis est pars maxima, vt cerebri bonos odores faciat. Quinetiam pedum, per vnctionem eorum quæ calefaciunt aut refrigerant, exercetur fricatio vtilitatis gratia: vt scilicet ijs qui sunt repleti in capite, fiat quædam attractio & diuersio ad corporis partes quæ sunt minus principales. Voluptas autem, cui nulla accedit vtilitas, meretriciorum morum est opprobrium, & medicamentum irritationum. Omnino autem multùm differt μυραλοιφεῖν, hoc est, vnguento esse delibutum, ab eo quod est vngi vnguento: illud enim est effæminatorum: vngi autem vnguento nonnunquam est vtile. Aristippus itaque Philosophus cùm vnguento esset vnctus, dicebat, Cinædos esse malos malè perdendos, qui vt vnguenti vtilitas malè audiret, effecerant. Honora autem medicum propter eius vtilitatem, ait Scriptura: ipsum enim creauit Altissimus. A Domino autem est medicina. Deinde subiungit: Et vnguentarius faciet mixtionem; videlicet quòd data sint vnguenta ad vtilitatem, non autem ad suauem sensuum titillationem. In vnguentorum enim incitamentis nequaquam ponendum est studium, sed est id quod est in eis vtile eligendum, cùm etiam Deus hominibus oleum nasci permiserit ad leuandos labores. [h] Desipientes autem mulieres, quæ canos quidem tingunt, capillos autem vngunt, celerius canescunt propter aromata desiccatoria. Quocirca sunt etiam qui vnguntur sicciores: facit autem siccitas caniores. Siue enim canities est pilorum exsiccatio, siue defectus caloris, siccitate ebibente humorem proprium nutrimentum pilorum, & canos efficiente, quomodo iure vnguenta adhuc amauerimus propter quæ cani euadimus, qui canos fugimus? Quomodo autem canes qui sunt sagaces naribus, feras odore inuestigant; ita qui sunt moderati & temperantes nimis curiosa odorum fragrantia, venantur intemperantes. [i] Talis quoque effluxit coronarum vsus, comparatus ad comessationem, & ad eam quæ est in vino proteruiam & insolentiam. Ne mihi caput corona cinxeris. Ver est. In roscidis pratis & mollibus variísque germinantibus floribus pulchrum est degere, natiua & sincera odoris suauitate apum ritu fruentes. Ex puro autem prato contextam coronam pro ornamento domi circumferre non est modestorum hominum. Non enim rosarum baccis, vel violis, vel lilijs, vel aliquibus alijs eiusmodi selectis floribus, comam quæ ad vinolentam petulantiam, conuenit contegere florentem reddentes colorem. Alioqui etiam comam refrigerat circumposita corona, tum propter humiditatem, tum propter frigiditatem. Ea de causa medici cùm per diligentem naturæ contemplationem cerebrum cognoscunt esse frigidum, pectora esse vnguenda sentiunt & supremas nasi partes, vt sensim transiens calida exhalatio, eius frigiditatem rectè possit fouere. Longè ergo abest vt id sit refrigerandum floribus. Ad hæc accedit, quòd florum quoque perdunt delectationem ij qui sunt coronati. Visu enim non fruuntur qui habent coronam reuinctam supra oculos. Sed neque odoris suauitate, cùm instrumentis respiratoriis sint eis flores superiores. Cùm enim secundum naturam odor sursum emittatur & exhaletur, supra caput respiratio nulla fruitur delectatione, cùm suauitas odoris abripiatur. Sicut ergo pulchritudo, ita etiam flos delectat dum videtur, & oportet nos eorum quæ sunt pulchra aspectu fruentes, laude & gloria afficere opificem. Vsus autem eorum est noxius, & celeriter præterit, pœnitentiæ supplicio affectus. Statim autem probatur eorum vitæ breuitas: ambo enim flaccescunt, & flos, & pulchritudo. Cæterùm eos qui ea contrectant, ille quidem refrigerat

Eccles. 38.

hæc verò incendit & inflammat. Vt vno autem verbo absoluam, qui præter aspectum vsum eorum persequitur, petulantia est & iniuria, non autem delectatio. Oblectare autem nos honestè oportet tanquam in paradiso, Scripturam verè sequentes. Mulieris quidem corona vir est existimandus, viri autem matrimonium, matrimonij autem flores, ambo-rum liberi, quos quidem carnalium pratorum diuinus colligit agricola. Senum autem coronæ sunt filiorum filij: filiis autem corona; inquit, sunt patres. Nobis Pater vniuersorum & vniuersæ Ecclesiæ corona est Christus.[k] Quomodo autem radices & herbæ, ita etiam flores proprias habent qualitates: & has quidem vtiles, illas verò noxias, alias autem periculosas. Hedera itaque refrigerat: nux autem emittit spiritum qui torporem immittit & veternum, vt vel ipsa nominis ostendit etymologia. Narcissus verò flos est grauis odoris: id autem arguit nominis appellatio, vt qui neruis νάρκην, hoc est, torporem afferat. Rosarum autem & violarum qui emittuntur odores, cùm sint modicè frigidi, grauedines capitis comprimunt, & coërcent. Nobis autem non solùm simul inebriari, sed ne mero quidem vti permissum est. Quinetiam crocus & flos ligustri in somnum minimè molestum deducunt. Porrò autem multi ex iis cerebrum quod est natura frigidum suis fouent odoribus, dum excrementa cerebri attenuant & comminuunt. Hinc etiam dicunt rosam ῥόδον fuisse nominatam, quòd odoris plurimum fluxum emittat, & ideo citò marcescit.[l] Cæterum nec apud antiquos quidem Græcos fuit vllus adhuc coronarum vsus. Neque enim proci, nec qui luxuriosam vitam agebant Pheaces eis vsi sunt. In certaminibus autem primò fuit donum Athletarum, secundo autem excitatio, tertiò foliorum sparsio, vltima autem fuit corona, cùm Græciæ post tempora Medica, magna ad delitias facta esset accessio. Qui à Verbo ita instituuntur, à coronis arcentur, nec existimant rationem esse à se alligandam quæ sita est in cerebro: non quòd conuiuialis per vinum petulantiæ corona sit symbolum, sed quòd ea dedicata sit idolis. Sophocles certè Narcissum antiquam magnorum deorum coronam appellauit, id dicens de terrestribus: Sappho autem musas coronat rosa. Non es rosarum Pieriarum particeps. Iunonem autem dicunt delectari lilio, & Dianam myrtho. Etsi enim flores quidem maximè facti sunt propter hominem, eos tamen cùm stulti accepissent, non ad proprium vsum, quo grato animo vti poterant, sed in ingratum ministerium dæmonum abusi sunt. Ab eis ergo abstinendum est propter conscientiam. A turba autem & negotio remotæ segnitiæ signum est corona. Qua de causa mortuos quoque coronant, quo nomine re ipsa suo testimonio idola mortua esse asserunt: qui enim bacchantur, nec absque coronis orgia sua celebrant: postquam autem flores circumposuerint, postremò mirandum in modum incenduntur. Cum dæmonibus nullo modo est communicandum. Sed nec viua Dei imago mortuorum simulachrorum instar est coronanda. Pulchra enim amaranti corona ei est reposita qui se rectè gesserit. Hunc florem terra ferre non potest: cælum solummodo eum potest producere.[m] Ad hæc accedit quod est alienum à ratione, vt qui audierimus Dominum spinis fuisse coronatum, ipsi venerabili Domini passioni per ludum insultantes habeamus capita redimita floribus. Domini enim corona nos prophetice significabat: qui fuimus aliquando infrugiferi, qui circa illum positi fuimus per Ecclesiam, cuius ipse est caput. Quinetiam est typus fidei. Vita quidem, propter ligni substantiam: lætitia autem, propter coronæ appellationem: periculi verò, propter spinam: neque enim citra sanguinem licet ad Verbum accedere. Contexta autem corona marcescit, & prauitatis perplexum sertum dissoluitur, & flos exsiccatur. Marcesit enim gloria eorum qui Domino minimè crediderunt. In altum autem elatum Iesum coronauerunt, suam testantes inscitiam. Hæc enim ipsa de causa cum sint duro corde, sapienter prolatam non intelligunt prophetiam, quam ipsi appellant Domini probrum & contumeliam. Non cognouit Dominum

Margin notes: 1. Cor. 11. — Prouer. 17. — Matth. 23. — Nux καρύα Græcè ἀπὸ τοῦ κάρου, hoc est à torpore aut grauedine. — εἰπεῖν. — ῥόδον ἀπὸ τῆς ῥοῆς ὀδωδῆς, hoc est à fluxu odoris. — ὕθεις ἀπηγχμὸς φυλλοβολία. — 2. Cor. 6. ἀμάραντος & amarantum florem, & immarcessibilem significat. — Matth. 27. — Ephes. 5.

minum populus qui aberrauit: ratione ac consideratione minimè fuit circumcisus: non fuerunt eius illuminatæ tenebræ: non nouit Deum: negauit Dominum: verum esse Israëlem perdidit: Deum est persecutus: Verbum sperauit afficere contumelia: & quem tanquam maleficum crucifixit, tanquam regem coronauit. Quapropter in quem hominem non crediderunt, benignum & hominum amatorem Deum Dominum agnouerunt, & iustum. Quem ipsi exacerbauerunt vt se Dominum ostenderet, hoc de eo in altum sublato testati sunt, diadema iustitiæ ei super omne nomen exaltato appendentes, per spinam semper florentem. Hoc diadema inimicum ijs qui insidiantur eos prohibet: ijs autem qui in Ecclesia simul versantur, amicum, eos circumsepit & munit. Hæc corona est flos eorum qui crediderunt in eum qui fuit glorificatus, cruentat autem & castigat eos qui non crediderunt. Porrò autem hoc quoque signum est rei à Domino bene gestæ, cùm ipse suo capite & principe parte corporis omnia mala nostra portarit, per quæ pungebamur. Nam cùm ipse ab offensionibus & peccatis, & eiusmodi spinis, nos propria passione liberauisset, diabolúmque infirmasset & aboleuisset, glorians meritò dixit: Vbi est, ô mors tuus stimulus? Hebr. 2. 1. Cor. 15. *Atque nos quidem vuas ex spinis colligimus, & ficus ex rubis: illi autem consauciantur ac laniantur, ad quos manus extendit, nempe ad populum infidelem & infrugiferum. Possem aliud quoque tibi mysticum dicere. Nam cùm omnipotens vniuersorum Dominus, quando cœpit per Verbum legem ferre, & Moysi suam potentiam voluit manifestare, ei diuina ostenditur visio formata luce in rubo ardente.* Exod. 3. *Lucis Græcè est φωτὸς, quod & lux est & homo.* *Est autem rubus planta spinosa. Postquam autem Verbum legem ferre & cum hominibus versari desiit, mysticè rursus Dominus corona coronatur, hinc illuc vnde descenderat abiens, veteris descensus initium instaurans, & deintegro veluti* in summam redigens,* *ἀνακεφαλαιούμενος. *vt quod primum per rubum Verbum visum fuerat, per spinam rursus assumptum ostenderet omnia esse vnius potentiæ, cùm sit vnus, & Patris qui vnus est, Filius, principium & finis seculi.* ⁿ *Sed digressus sum à pædagogico ad id genus orationis quod versatur in dogmatibus: rursus ergo reuertor ad propositum. Quòd ergo loco medicamenti, curationis gratia, & nonnunquam etiam moderatæ recreationis, non sit reijcienda quæ ex odoribus sentitur oblectatio, & quæ ex vnguentis & suffitibus accipitur vtilitas, ostendimus. Quòd si dixerint aliqui, quænam est ergo amplius florum gratia ijs qui eis non vtuntur? Sciant ex eis quoque componi vnguenta, eáque esse admodum vtilia. Susinum quidem componitur ex lilijs & lirinis. Est autem calefaciens, aperiens, attrahens, humectans, abstergens, subtilium tenuiúmque partium, bilem mouens, molliens. Narcissinum autem, quod componitur ex Narcisso, æquè iuuat ac Susinum. Myrsinum verò, quod constat ex myrto & myrsine,* μυρσίνης. *est constipans: qui autem ex corpore emittuntur odores, coërcet & continet. Quod autem est ex rosis, est refrigerans. In summa enim, ea sunt fabricata, vt eis bene vtamur. Exaudite me, inquit, & tanquam rosa plantata in fluentis aquarum germinate. Tanquam Libanus suauem odorem emittite, & benedicite Dominum in operibus eius.* Eccles. 39. *De his autem multa dici possent, cùm nos flores & aromata ad necessarias vtilitates, non ad deliciarum insolentiam facta esse dicamus. Quòd si est etiam aliquid concedendum, odore florum vti sufficit: nequaquam autem coronentur. Hominis enim curam gerit Pater, & ei soli suam præbet artem propriam. Dicit itaque Scriptura: Aqua & ignis, & ferrum, & lac similia frumenti, & mel, sanguis vuæ, & oleum, & vestis, hæc omnia pijs sunt ad bona.* Ibidem.

COMMENTARIVS IN CAP. VIII.

ᵃ CORONARVM *autem & vnguentorum vsus.* Clementis scopus est in hoc capite ostendere coronarum & vnguentorũ vsum non esse necessarium. Quod si aliquando iis sit vtendum, vtendum esse non ad voluptatem sed ad vtilitatem. Docet itaque quænam sint eorum commoda & incommoda. Sed quo-

niam vnguentorũ & coronarum vsus ex eo maximè videbatur commendandus, quod mulier in sancta cœna, nẽpe in qua erat Iesus noster Domin', vnguẽto Iesu pedes vnxerit, & suis capillis terserit, & quod reges Israëlitici splendidis & magnificis olim redimiti essent coronis, is vtrũq; reducit ad sensum mysticum & allegoricũ. Atque primum quidem dicit de muliere, non ideo esse magnifaciendum vnguentum quod ipsa eo vsa sit, eo enim vsa est cũ esset adhuc peccatrix, nec verbi fuisset particeps, nec Iesum magnifecisse eius vnguentũ, sed quod id obtulisset quod apud se erat, vt putabat, optimũ & præstantissimũ, & quod anteactæ vitæ ducta esset pœnitentia, propter quam peccatorum veniam est assecuta. Deinde ad sensum veniens allegoricũ, eum variè tractat. Primum enim dicit, pedes Domini vnguento perfusos, significare Christi doctrinã, per totum orbem terrarum dispersam. Deinde eosdẽ pedes Domini vnguento delibutos significare Apostolos, qui sancti Spiritus accepta vnctione, totũ orbem obierunt Euangeliũ prædicantes, & bonum sanctæ doctrinæ odorem longè latéque dispergentes. Illic enim adoratus est Dominus vbi fuerunt eius pedes qui eum annunciarũt, nempe missi ab eo Apostoli. Porrò autẽ lachrymæ significant pœnitentiã, & Hierusalẽ lachrymantem. *Cantic. 1.* Soluti vero capilli veteris inanis gloriæ accepta fide abiectionẽ. Oleũ verò significat ipsum Christum, Oleum enim effusum est nomen eius, & Christi misericordiã, quam etiam adeptus est Iudas, tanquam discipulus: & est oleum quidem purum, vt quod non sit permistũ. Vnguentũ autem, vt quod sit permistũ & venenatum, & ita adulterinũ, Iudam significat proditorem, cui similis fuit antiquus ille populus qui labiis tantum Deum non corde honorabat. Significat etiam vnguentũ illud Christi passionẽ, vnguntur enim mortui, & vnctus fuit Christus in sepulchro conditus. Fuit autẽ Christus passus credentibus quidẽ odor vitæ ad vitam, non credentibus autem odor mortis ad mortem. Nam quæ ex passione percipitur vtilitatem non consequitur, qui oblatum non cognoscit beneficiũ: fide autem agnoscitur, quæ efficit vt Christi passionem sentiamus, & intelligamus vitam nobis dare & salutẽ, qui est odor suauissimus. Qui autem non credunt, bonũ Christi mortis odorem tanquã Scarabei abhorrent & fugiunt, & salutarẽ & vitalem mortem auersantes, æternam mortem sibi accersunt, qua nihil est magis tetrũ, nihil magis abominandum. Et hic est quidẽ sensus mysticus & allegoricus mulieris peccatricis quæ Christi pedes vnguẽto vnxit & abstersit. Nũc videamus quid dicat de coronis regum Israëliticorum. [b] *Porro autem reges Iudæorum.* Non ideo magnifaciendus est coronarũ vsus, quod eis magnificis & prætiosis vterentur reges Iudæorũ. Sed est magnifaciendũ quod ab eis significatur. Atq; Reges quidem vt qui essent vncti, & ideo dicerentur Christi, symbolicè significabãt ipsum *Psalm. 44.* Christũ, de quo dicit Psalmographus. Vnxit te Deus tuus oleo lætitiæ: vnctus autẽ fuit Christus, vt qui esset & Rex & Sacerdos: vnctus autem fuit non oleo quod cadit sub sensum, sed Spiritu sancto qui ipse quoq; dicitur, vnctio. Quam quidem vnctionem dicit Ioannes Christi discipulos habere à sancto & eam illos docere omnia. Suos enim electos nõ multis laboribus & vigiliis, sed sola spiritus vnctione instruxit qua eos impertiit. Ij ergo Reges vt qui essent Christi, id est vncti, Christũ in captie gestabant symbolicè. Chrisma enim quo erant vncti, Christũ significabant, & dum coronam gestabant in capite, nõ animaduertebant se ornari Christi capite. Erat enim eorũ corona ex iis cõposita quæ ipsius Christi caput significabant. Nã cum in vno & eodem subiecto, seu mauis supposito, Christus sit Deus & homo, Verbũ, inquam carne tectũ, Verbum quod est Christi caput, vt quod sit præcipuũ, significatur per coronã. Ipsæ quidẽ materiæ ex quibus regia cõstat corona, nempe lapides prætiosi, margaritæ & Smaragdi Verbum significant. Aurũ quoque duabus de causis id significat, & quod in aurum nulla cadat corruptio & interitus, neq; id vllam vnquam contrahat rubiginem, neque vllo deteratur vsu, & quod id sit regni symbolum. Vnde, etiam ex tribus muneribus quæ nato Christo Magi obtulerunt, vnum fuit aurum: quo significabant se eum adorare vt Regem. Porrò autem ipsa quoque corona quæ cõstabat ex auro & lapidibus prætiosis, & non facilè interibat, vt marcescũt coronæ quæ cõstant ex floribus, præ se ferebant quandam imaginẽ Domini qui est immortalis. Hoc ergo significabat & chrisma & corona regũ Iudæorum, qui erant Christi, & symbolicè ipsum Christum, qui verè & per ἀντονομασίαν est Christus, significabãt. Sed nõ ex eo sequitur vnguentorũ & coronarum vsum esse cõplectendum & magni æstimandũ. Sicut nec ex eo quod sophistica sua oratione concludebat Aristippus, virtuti hominis nõ magis nocere vnguentum quam virtuti equi & canis. Ad quod respõdet Clemens, equo & cani nõ adesse rationem, qua vnguenta discernant & diiudicent: sed qui est eo sensu præditus vt possit ratione vnguenta discernere, illũ eorum vsum eo magis vituperare quod ad eũ puellares odores, id est, qui puellis cõueniunt, deferuntur. Neque enim à viris ratione præditis vituperãtur vnguẽta quæ sunt vtilia, de quibus dicet postea, sed quæ voluptati seruiũt & effœminãt, & sunt puellis aptiora quã viris. Quod autem dicit de Aristippo Philosopho molli & delicato, & qui summũ bonũ cõstituebat in voluptate, sumpsit ex Diogene Laërtio in vita Aristippi, qui de eo sic scribit, eadẽ quidem sententia, sed verbis parũ mutatis. Charondæ autem, vt alij autẽ dicunt Phædoni, qui dixerat; Quis est vnguentis delibutus? Ego, inquit, infœlix, & me infœlicior rex Persarũ: sed vide ne sicut aliorum animantiũ nullum ex eo fit aliquid deterius, ita nec homo. Male autem pereant Cinædi qui pulchrum & bonum nobis vnguentum vituperant. Hæc Aristippus. Quænam autem sint hæc voluptaria & effœminantia vnguenta statim subiungit Clemens. [c] *Horum autẽ vnguentorum.* Ex multis generibus vnguentorũ pauca enumerat, sed quæ fere exoleuerant omnia. De vnguentis autem vide Dioscoridẽ lib. 10. cap. 5. Plinium lib. 13. cap. 5. & Athenæum lib. xv. cap. xiiij. & xv. qui citat quidẽ authores qui Brenthij meminerunt. Baccharẽ autem & vnguentum dicit fuisse, & aliud, nẽpe vt opinor herbam ipsam ex qua cõponitur. Megalini autem inuentorem dicit fuisse Megalum, vt nõnulli volunt Siculũ, vt alij Atheniẽsem. Quænam autem fuerit eius compositio docet Dioscorides, licet suo tempore id iam exoleuisset. Plangoniũ tantum nominatur, sed quale fuerit à nullo quod sciã dicitur, De Psagda verò Ægyptia citantur authores qui eius meminerunt. Basilici autẽ seu regalis vnguenti cõfectio describitur à Plinio lib. 13. cap. 2. Describitur etiam à medicis Basilicũ, quod emplastrum vocãt tetrapharmacon. Ex liliis etiã & rosis conficiuntur vnguenta. Conficitur etiam vnguentum ex ligustro, quod Græcè vocatur

vocatur κύπερος, eius compositionem vide apud Dioscoridem. Quātus autem esset olim vnguentorũ luxus maximè apud mulieres, pulchrè quidē Plinius in 2. cap. lib. 13. sed nemo melius expressit quam noster Clemens, qui ipsas etiam matulas apud eas dicit vnguenta redolere. Hoc tantũ vnguentorũ studium vocat Clemens ἀπειροκαλίαν, id est, agrestē quandā imperitiem bonique & honesti negligētiam: est enim planè rusticum & ineptum eum quem decet non seruare modũ. Quænam autem ciuitates vnguenta vnguentorumq; artifices, floridarumque lanarum infectores expulerint, non satis memini, sed bene memini eius quod scripsit Plinius in libro quē diximus. Certũ est Antiocho rege Asiaque deuictis vrbis, anno quingentesimo septimo P. Liciniũ Crassum, Iulium Cæsarē Censores edixisse, ne quis venderet vnguēta exotica, sic enim appellāt. Quod si Romani, cum adhuc essent gētes, & necdũ peruenissent ad veritatē, Christianæ fidei è sua ciuitate vnguēta externa expulerunt, quanto magis non est permittendũ, vt luxuriosa vnguenta ingrediantur in ciuitatē veritatis, id est, in Christi Ecclesiam, in qua sunt quidē vnguenta, nempe Chrismata, sed quæ sancti Spiritus significāt vnctionem. Quasnam autē dicat Clemens floridas lanas, & dolosas vestes, non satis intelligo, nisi fortè significet varias & versicolores, sicut etiā antheræ dicuntur, id est, floridæ compositiones. [d] *Oportet autem viros.* In Christi Ecclesia luxuriosa non ingrediantur vnguenta, sed viri redoleant vitæ probitatem, fœminæ autem Christum qui est regalis vnctio, vt qui sit vnctus sancto Spiritu: qua quidem vnctione ipse quoque vngit suos, à qua vnctione & Christi dicuntur & Christiani, vt qui sint regale sacerdotium. Diuinā quoque pudicitiam semper debet olere fœmina, non exotica vnguenta & diapasmata. Sunt autem diapasmata aspergines alicuius medicamēti sicci & in puluerē redacti, quorum est varius vsus apud medicos. [e] *Cæterum ne fortè sicut vultures.* Luxuriosa & ad voluptatem incitantia vnguenta, & viris & fœminis dixit esse fugienda, amplectendā autem esse sancti Spiritus vnctionem, & vngendũ quidem esse virum vitæ probitate, fœminam autem pudicitia, quæ quidem à spirituali procedunt vnctione: vnde posset quispiā cōijcere eũ esse in hac sententia, vt censeat omnia quæ sub sensum cadūt vnguenta esse reijcienda. Ne quis hoc existimet, dicit vnguentorũ habendũ esse delectũ: & ea quæ prosunt quidem esse admittenda, repellendo autem quæ vel obsunt vel tantũ sunt iucunda. Nos non esse vulturibus nec scarabeis similes, qui vnguenta abhorreamus: constat autem ex iis qui scripserunt de historiis animalium, vultures quidem esse acutissimi visus & odoratus, sed bonis relictis odoribus cadauera solum persequi quæ male oleant. De Scarabeis autem dicit Plutarchus; Dicuntur Scarabei vnguenta quidem fugere, quæ sunt autem fœtida & male olentia persequi: quod citat Erasmus in adagio; Nihil cũ Amaracino sui. Clemens autē nō solum dicit Scarabeos vnguenta fugere, sed etiam mori rosaceo vnguento delibutos. Pierius verò in Hieroglyphicis lib. 60. in tit. Gratia. Rosa, inquit, sordidissimũ animal scarabeũ, cui res plurimum est cum stercore, odore enecat suo, sed eius rei nullum citat authorem. Dicit etiam Clemens, fœminis vnguēta illa fugienda, quæ veternũ & torporem incutiant maritis, nimiũ vsum vnguentorũ magis cōuenire mortuis, qui vnguntur vt sepeliantur, quam viuis. Quod autem vnguenta partim prosint, partim noceant, ostendit ex eo quod oleũ apibus & insectis sit ininicum, hominibus autem partim prosit, partim noceat. Nō esse mirum quod vnguenta viros reddant molles & effœminatos, quæ cōponuntur ex molli oleo. Prodest autem hominibus oleum qui vnguntur vt sint eorũ nerui laxiores & agiliores: nocet autem iis qui vnguntur, vt luctantes & totis viribus depugnantes, alter alterum prosternat. *Sufficit itaque ipsum oleum.* Cum in adhibendis vnguentis nō sit spectanda voluptas, sed vtilitas, non est aliud adhibendum quam purum & simplex oleum. Cuius quisnam sit vsus paucis perstringit. Nam cum oleũ sit humidum & modice calidum, si sit quidem cutis aspera, eam impinguat, mollit & mitigat, & neruos, si sint rigidiores ac duriores, relaxat & reddit agiles: quod si male oleat corpus, id detergit, & malum odorem reprimit. [g] *Quoniam autem voluptati nihil loci tribuimus.* Vt intelligamus, quæ nobis prosunt vnguēta nō esse reijcienda, ostendit authoritate Scripturæ. Vnguentarius quoq; medicamentorum facit mixtionem. Est autem μύρον, id est vnguentũ, medicamentũ liquidius quo vngi possunt externæ partes corporis: constat autem ex mistione diuersorum medicamentorũ. Quod autem vnguenta non sint inutilia ex hoc probatur, quòd Deus qui nihil frustra facit, ad leuandos labores oleũ nasci permiserit, nempe oliuæ succum, leuat autem labores, eo quod sit humidũ & modice calidum. [h] *Desipientes autem mulieres.* Mulierum arguit stultitiam, quæ cúm maxime vitent ne canescant, capillos vngunt, & propter hoc ipsum celerius canescunt. Nā cum vnguenta constent ex aromatibus quæ sunt calida & sicca, aromata humorem ebibentia qui est propriũ nutrimentum pilorum, eos desiccant: vnde fit canicies, quæ est exsiccatio pilorũ & defectus caloris. Nimio enim calore exsiccato pilorũ nutrimento, nempe pituita quæ prius erat colorata, simul & per siccitatem frigus inducitur, & color in candorē mutatur: sunt autem aromata omnia maxime calida, vt testatur Galenus in Aphorismũ Hippocratis, Suffitu aromatũ menses duci. Ipse autem Hippocrates ibidem dicit ea caput tentare, id est, caput grauare, & ei dolorē afferre. Et ideo ipse Clemens antea dixit vnguenta, quæ scilicet sunt Aromatica, esse καρωτικά, id est, veternũ & torporem inducentia: eiusmodi aromata sunt casia, costus, cinamomum, amomum, & cætera. Non est autem mirum quod ea sint calida & sicca, cùm ipsæ terræ in quibus oriuntur, sint calidissimæ & aridissimæ. Recte autem dicit Theophrastus, humidorum quadam concoctione bonus odor ingeneratur, vbi exemptum fuerit quod est noxium. Nihil est autem quo facilius cognoscantur intemperantes, quam nimio studio suauis odoris vnguentorum: ea ratione cognitos intemperantes, temperantes nō sicut canes persequuntur, sed eos fugiunt. In eo ergo sagacibus canibus sunt similes, quod odore venentur, sed in eo sunt dissimiles, quod intēperantiæ inimici odore agnitos fugiant intemperantes, canes autem foras persequantur. [i] *Talis quoque effluxit coronarum vsus.* Cum satis dixisset de vnguētis, quibus vngebātur cōuiuæ, nunc accedit ad corollas quibus in cōuiuio sua cingebant capita: erant autem ex coronæ cōtextæ ex floribus. Quoniam autem existimabant nonnulli eas sapienter & summa ratione in cōuiuiis fuisse institutas, nempe vt aduersus latentem grassantis ebrietatis impetũ caput munirent, multas affert rationes cur eæ nō sint admittendæ, sed potius reijciendæ. De his autē coronis copiose tractat Athenæus lib. 15. (nescio in quot capitibus) & Cælius Rhodiginus antiquarum

Plutarch. de Stoicorum decretis.

T

lectionũ lib. xxvii. cap. xxvi. Primum ergo dicit, in pratis quidem ſpectandos eſſe flores, & eorum eſſe fruendum odorum ſuauitate, coronas autem ex iis cõtexere & capiti imponere, nec decere, nec eſſe vtile: eos enim & cerebrum refrigerare, quod potius eſſe calefaciendũ quam refrigerandum docent medici, qui vt id calefaciant, & pectus vngunt & ſupremas naſi partes: Deinde eos qui ſunt coronati, nullam ex floribus capere oblectationẽ, vt qui cum ſint ſupra caput, nec videantur, & eorum odor parum admodum ſentiatur. Aſpiciendos eſſe flores & aſpiciendam pulchritudinem, & ideo laudandũ eſſe & glorificandum Creatorem: amborum vitandam eſſe contrectationem, cum contrectati quidẽ flores frigefaciant, pulchritudo autem incendat & inflammet: quo fit vt amborũ ſit vſus noxius, qui prӕterquã quod eſt noxius, & affert dolorem (nam vt dicit Horatius, nocet empta dolore voluptas) eſt etiã breuiſſimus. Flos enim eſt pulchritudo quӕ cito flacceſſit, & ſibi habet adiunctũ pœnitentiӕ cruciatũ: Hunc autẽ locũ ita cõcludit, vt dicat ex iis contrectatis nullam veram & ſinceram capi oblectationem. Oblectari nos oportere ſicut in paradiſo, vbi pulcherrimarum arborum erat iucundiſſimus aſpectus. Quamuis autem Chriſtianorũ capiti nõ conueniant coronӕ ex floribus, habent tamen ſuas ex Scriptura coronas, nec eis
1.Cor.11. deſunt ſui flores. Mulieris corona eſt vir, id eſt, decus & ornamentũ: & non dicitur quidem in Scriptura
& Ephes. virum eſſe coronã mulieris, ſed caput. Ita enim eum vocat Paulus in epiſtola ad Corinthios, & in epiſtola ad Epheſios, ſed ex vtroque idem intelligitur. Nam in capite humano, quod inter occiput & ſinciput eſt interuallum, corona dicitur, & id ipſum eſt caput: ita demum autem vir caput eſt mulieris, & corona id eſt, decus & ornamentum, ſi vt decet & vt eſt rationi conſentaneum mulieri imperet. Sed nec mulier fraudanda eſt ſua laude, quӕ etſi non ſit nec dicatur caput, corona tamen viri quandoque dicitur, ſed nõ
Prouer.12. quӕuis mulier, verum ea demum quӕ eſt diligens vt ſcribit Solomon. Sed nec quӕuis mulier diligens eſt corona viri. Nã quantũuis diligens ſit pellex & cõcubina, ea non eſt viri corona, ſed ea demum quӕ eſt coniuncta matrimonio: Nam quantumuis diligens ſit concubina ea eſt viri probrũ ac dedecus: quanto magis autem meretrix? Et ideo admodũ exacte & accurrate dicit Clemens, matrimonium eſſe viri coronam, per matrimoniũ intelligens mulierem matrimonio coniunctam. Matrimonij autem flores ſunt liberi ex legitimo matrimonio ſuſcepti: non autem qui ſunt ex illegitimo concubitu procreati, qui ſunt ſpurij & adulterini, quantũuis ſint naturales. Hos autem liberos ex matrimonio ſuſceptos diuinus carnalium pratorũ colligit Agricola. Nam cum matrimonium ſit ſacramentum, qui ex eo procreantur ſunt quodãmodo ſancti, & ideo eos colligit diuinus Agricola pratorũ carnalium, id eſt, ipſe Deus qui eſt author & princeps cauſa generationis, eos autem colligit tanquam ſanctos & natos ex ſanctis, vt qui in eos agnoſcat ſymbolũ Matrimonij. Naturales autem licet etiam colligat, non tamen colligit tanquam iam aliquo modo ſanctificatos, propter parentes iã ſanctificatos ante cõgreſſum. Ex qua quidẽ per ſacramẽtum Matrimonij ſanctificatione forte vſu venit, vt ſi filij ex eo nati prius moriantur, quam fuerint tincti ſancto lauacro regenerationis, etſi Dei viſionem non aſſequantur, damnatorum tamen tormentum non ſentiant. Quod non conceditur iis qui ſunt nati ex illegitimo matrimonio; hoc autem vt non aſſero, ita
1.Cor.7. ſatis eſſe probabile exiſtimo. Nã ſi filij ex legitimo nati matrimonio, etſi alteruter ex cõiugatis ſint infideles, nõ ſunt immundi, ſed ſancti, eſt veriſimile eã ſanctitatẽ aliquid eis conferre, nẽpe vt ſi omnino ſint ſalui minor tamen ſit eorũ dãnatio. Sed hoc ſanctӕ Eccleſiӕ Catholicӕ relinquo iudicio, cui omnia mea ſubijcio. Sunt etiam ſenum coronӕ filij filiorum, de quibus dicit Pſalmographus; Filij tui ſicut nouellӕ oliuarum in circuitu menſӕ tuӕ. Patres autem ſunt filiis corona & gloria. Nihil eſt enim quod maius decus & ornamentũ afferat filiis, quã ex bonis & honeſtis parentibus eſſe natos, quales ſunt qui ſunt legiti-
Sapient.4. mo coniuncti matrimonio. Tales autem non ſunt quorum filij ſunt teſtes paternӕ iniquitatis. Porrò autem Chriſtianorum maximum eſt decus & ornamentum, & Deum vniuerſorum ſuum habere patrem, & Chriſtum eius filium, per adoptionis gratiam habere fratrem & cohӕredem. Nobis ergo & vniuerſӕ Eccleſiӕ corona eſt Deus Pater & Chriſtus eius filius. [k] *Quomodo autem radices & herbӕ, ita etiam flores proprias habent qualitates.* Florum ex quibus fiunt coronӕ recenſet aliquot qualitates, partim vtiles, partim noxias, partim periculoſas. Cuiuſmodicumque tamen ſint, dicit coronas non eſſe ex eis texendas, nec capiti imponendas. Primam autem recenſet hӕderam quam dicit refrigerare. De ea ſcribit Galenus libro ſeptimo de ſimplicibus medicamentis; Ex contrariis facultatibus hӕdera conſtat, habet enim quiddam aſtringentis ſubſtantiӕ, quӕ terrea & frigida exiſtit, habetque nonnihil acris, quam calidam eſſe vel guſtus comprobat, &c. Scribit Dioſcorides nuces iuglandes eſſe concoctu difficiles, ſtomacho inutiles, bilioſas, capitis dolorem inferentes. Quamobrem dicit Clemens eius etymologiam eſſe ἀπὸ τοῦ κάρου, quod ſoporem vel torporem inducat. De Narciſſo ſcribit Plinius lib. xxi. cap. xix. eum eſſe neruis inimicum & caput grauare, & à narce dictum narciſſum, non à fabuloſo puero; eandem ergo dicit Narciſſi etymologiam quam Clemens. De fabuloſo autem puero, vide apud Ouidium in Metamorphoſi. De violis & roſis, & quot ſint earum ſpecies, & quӕnam facultates, vide apud Dioſcoridem, Galenum, Plinium, & cӕteros. Eas autem eſſe modicè calidas ex hoc arguit Clemens, quod capitis grauedines quӕ ex frigidis oriuntur humoribus comprimant & coerceant. Huiuſmodi autem capitis grauedines maximè accidunt ebriis: ſed cum nobis non modo inebriari, ſed ne merum quidem bibere liceat, nec roſӕ nec violӕ ſunt nobis neceſſariӕ. Roſam autem ideo ῥόδον eſſe appellatam, ὅτι πολὺ ῥεῦμα τῆς ὀδμῆς ἀφίησι, id eſt, quòd multum odoris fluxum emittat, ſcribit etiam Plutarchus De quӕſt. conuiuialibus, in quo etiam abunde tractat cur roſa arceat & comprimat ebrietatem. Eandem autem affert cauſam quam hic Clemens, nempe quod huiuſmodi odores cerebrum frigidum foueant, dum craſſa eius excrementa attenuant & comminuunt. De liguſtro ſcribit Galenus de ſimplic. medic. facult. Huius arboris folia ſummaque germina habent in ſe quiddam digerens cum aquea ſubſtantia, modice calida, habentque & adſtrictionem quandam ex terrena ſubſtantia frigida, &c. Idem etiam dicit crocũ eſſe ſecundi ordinis excalefacientium, primi verò exſiccantium, proinde cõcoquendi quoq; vim obtinet, adiuuante etiam ad id quadã exigua adſtrictione. [l] *Cӕterum nec.* Oſtẽſurus Chriſtianis non eſſe vtendum coronis, dicit ne apud veteres quidem Grӕcos in vſu fuiſſe coronas. Quod probat ex eo

quod

quod apud Homerũ nec proci Penelopes, nec Pheaces qui erant luxui dediti eis vterẽtur. Sed nec Athletæ, qui victoria potiti in gymnicis certaminibus coronabantur, ante tẽpora Medica, id est, priusquam Xerxes rex Persarum, profligato apud Plateas exercitu, Pausania duce è Græcia esset eiectus. Athletarũ enim primo quidem fuit δόσις, id est, munus vel donum: sic enim opinor vocare ἆθλα, seu præmia, quæ victoribus Athletis erant proposita. Postea successit ἐπιγερμὸς, id est, excitatio: cõijcio eum per ἐπιγερμὸν, intelligere vel plausum, vel ἐπινίκια, quæ canebantur ad eorũ laudem & gloriam vt excitarent ad virtutẽ. Deinde orta est φυλλοβολία, quã existimo fuisse foliorũ in victores Athletas cõiectionẽ ac sparsionem, quæ significabant quandã victoriæ gratulationem. Postrema omnium fuit corona, quæ pro Gymnicorũ certaminũ, Olympicorum, inquam, Isthmicorum, Pythiorum, & Nemæorũ varietate, victoribus dabantur diuersæ. Tum demũ autem dari cœperunt, cum in magna rerũ omnium copia in Græcia maximus esset luxus. Postea affert rationes cur Christianis qui à Verbo Pædagogo sunt instituti, nõ sint gestandę coronæ. Prima est quod cerebrũ in quo est ratio nõ sit alligandũ. Deinde quod herbæ ex quibus sunt contextæ coronæ consecratæ sunt Dæmonibus quos Deos appellant. Vitandus est ergo earum vsus, etiãsi alioqui non est prohibitus, propter conscientiam, nempe quod non ignoremus eas contexi in honorẽ Deorum, sicut etiam D. Paulus, qui permittit comedi quidquid in macello venditur, & comedendũ apponitur, ab eis iubet abstinere propter conscientiã, ne offendatur proximus si honorẽ videat haberi Dæmonibus. Quæ ex Sophocle autem & Sappho citat testimonia, non inueniuntur hodie, quoniam non extãt eorum libri, in quibus hæc scripta sunt. Alia est etiam ratio, cur non vtendum sit coronis, quod eæ sint signũ & symbolum vitæ otiosæ, quæ minime conuenit Christiano. Quod autem vitam otiosam significent coronæ, ex hoc arguitur quod coronãtur mortui. Eo ipso autẽ planè ostendũt Deos suos, id est Dęmones, cũ quibus Christiano nulla debet esse cõmunicatio, esse mortuos. Quam sit autem noxius coronarũ vsus, ex hoc est perspicuum, quod qui bacchantur, id est, orgia Bacchi celebrant, cum primũ acceperint coronas, incendantur & furore corripiantur. Homo autẽ qui est viua Dei imago, factus est enim ad Dei imaginẽ, nõ est coronandus more idolorũ: ei enim in cælis est reposita Amaranti corona. Alludit autẽ ad illud Petri, Percipietis immarcessibilẽ gloriæ coronam, Græcè ἀμάραντον. Significat autẽ ἀμάραντος 1. Petri 5.
& herbam & immarcessibilem. Dicta est autem herba Amarantus quod non marcescat: perceptus enim asseruatur, & cũ defecere cuncti flores, madefactus aqua reuiuiscit, & collectus furnique tepore siccatus reconditur ad coronarios hyemis vsus, nec nitorem gratiamque coloris admittit. Hæc Gorrheus in suis Medicis definitionibus. Ea herba à Galeno dicitur ἡλιόχρυσος, à Dioscoride vero χρυσοκόμη. Pulchrã autem illam Amaranti coronam, quę nunquam marcescit, non terra sed solũ cælum producit, quæ datur iis qui in terris se recte gesserint. " *Ad hæc accedit, quod est alienum à ratione.* Hæc est alia causa cur à nobis non sit portanda corona, nempe ne Christo spineã portanti coronam, more Iudęorum videamur insultare, habentes ipsi capita redimita floribus. Digrediens autẽ hîc Clemens à suo Pædagogi instituto, & in allegoricũ excurrens sensum, exponit quid sibi velit spinea corona Christi capiti imposita. Corona, inquit, nos propheticè significabat, veluti prædicẽs quid esset futurũ, nos, inquã, significabat qui eramus infrugiferi & inutiles, vt qui peccatis, tanquam quibusdam spinis obruti, bonarũ actionũ nullos fructus ederemus, fuisse per Ecclesiam Christo circumpositos, & eius corpori insitos. Est autem Ecclesia mysticũ Christi corpus, cuius membra sunt omnes fideles. Circa Christũ autẽ nos ponit Ecclesia, & eius corpori inserit per Sacramenta: quo fit vt qui prius eramus inutiles & infrugiferi, simus ad omne bonum opus instructi. Est etiã alia coronæ allegoria: est enim corona typus & figura fidei. Tria autẽ sunt in corona, quæ fidei pulchrè possunt adaptari. Est ligni substantia quæ viuit, Lignũ, inquam, vitæ quod est in paradiso. Lignũ Ambr. in 1. Psal.
autem vitæ est Dominus Iesus, lignum sapientiæ plantatum in vtero virginis voluntate patris, à quo in perpetuũ mansurum plantatur, vt fructũ suum daret in tempore suo. Christus, inquam, est lignum vitæ Rupert. in
cuius & in cælesti paradiso visione, & in præsenti Ecclesia corpore sanctæ reficiuntur animæ. Hoc lignũ lib. 2. cap. 2.
vitæ dũ nos corpore & sanguine suo reficit, iam nunc resuscitat animam à morte peccati, & carnem no- Apocalyp.
strã in nouissimo die resuscitabit. Dicitur etiam crux Christi lignum vitæ, per quam vita nostra quæ per lignum perierat, per lignum est reparata, & in integrũ restituta. Nam etsi morte naturali moriamur, quę est pœna peccati, tamen & hîc Deo viuimus, per vnigeniti filij mortẽ ei vniti & reconciliati, quæ est vita animæ, & quæ à nobis recedit vita corporis, in Christo est abscõsa qui est vita nostra, qui cum apparuerit, vita nostra nobis reddita, cũ eo apparebimus in gloria. Quamuis autem sit author vitæ Christus, atq; adeo ipsa vt ipse se vocat vita, & per eius crucem vita sit nobis restituta, ad vitam tamen æternam absque fide in eum qui dat vitam non deducemur. Quomodo enim lignum in paradiso non fuisset causa mortis Protoplasto, nisi credidisset Serpenti, nẽpe Cacodæmoni, qui est author & peccati & mortis: ita Christus qui est author gratiæ & vitæ, non dat vitam nisi ei qui habuerit fidem sacramentis obsignatam. Habet ergo corona, propter ligni substantiã, typum vitæ per fidẽ, habet etiam typũ lætitiæ propter coronæ appellationẽ. Ipsa certe corona eam solet afferre lætitiam, vt in Scripturis lætitia & corona sæpe coniungantur & pro eodẽ propemodum vsurpentur. Timor Domini, inquit sapiens, est gloria & gloriatio, & Eccl. 1. & 6.
lætitia & corona exultationis, & stolam gloriæ indue eum, & coronam gratulationis impones tibi. Est autem corona prẽmiũ virtutis, nihil autem maiori afficit lętitia, quam quod ex virtute & ex re bene gesta speratur præmium, id est corona. Cum autem Christus sit, à Deo patre gloria & honore coronatus Psal. 8.
non eandẽ quidem, nec tamen dissimilem sperant coronam quos adoptauit Pater, & quos ipse non est dedignatus vocare fratres: quod quidem eis magnam affert lętitiam. Sed ne de corona, id est, de spe præmij, inanem cõcipiamus lętitiã, strenuè nobis est certandum: non enim coronatur nisi qui legitimè cer- 2. Tim. 2.
tauerit. Habet enim corona periculũ, vt quæ contexta sit ex spinis quæ pungunt, ita autem pungunt vt sępe sanguinem eliciant: ad verbum enim non datur accedere citra sanguinem. Per multas quidẽ certe Act. 14.
afflictiones oportet in regnũ cęlorũ ingredi. Est etiam alia coronæ allegoria, si consideretur vt contexta ex spinis & floribus. Significant autem spinæ peccata & pungentes huius vitæ solicitudines: flores autem

Rursus autem est vanæ gloriæ Cynicæ, ad dormiendũ quemadmodum Diomedes se exercere,

Agrestísque bouis constrarat tergora subtus,

nisi fortè cogat casus aliquis. Vlysses autem lecti nymphæ id quod claudicabat, lapide eri- Iliad. *gebat: tanta frugalitas, & natiua, nec extrinsecus petita operis simplicitas, non solum apud priuatos, sed etiam apud veterum Græcorum præfectos exercebatur.* [b] *Quanquam quid de his mihi opus est dicere? Iacob humi dormiebat, & lapis erat puluinus: atque visum quidem videre dignus est habitus, quod captum hominis superabat.* Genes.28. *Nobis autem vt ratiani est consentaneum, simplici & frugali cubili vtendum est, quod habeat id quod nos iuuet commoderatum & conueniens: si sit æstus, quod protegat: si sit frigus, quod foueat. Sit autem lectus non affabrè & curiose factus, pedésque habeat planos ac leues: nimis enim curiosæ & exquisitæ tornaturæ, sunt sæpe reptilium semitæ animantium, dum in incisuris artis circumaguntur, & minimè dilabuntur. In primis autem cubilis mollitiem commoderatè & conuenienter oportet esse virilem & masculam: non oportet enim somnum esse perfectam corporis solutionem, sed tantùm remissionem. Et ideo dico eum esse assumendum non ad ocium & socordiam, sed ad negotiorum & actionum quietem. Ita est ergo dormitandum, vt facilè excitemur. Sint enim, inquit, lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes, in manibus vestras, & vos similes hominibus dominum expectantibus, quando* Luca 12. *redibit à nuptijs, vt cùm venerit & pulsauerit, statim illi aperiant. Beati serui illi quos veniens Dominus inuenerit vigilantes: dormientis enim hominis nullus est vsus, quemadmodum nec mortui. Quocirca sæpe etiam noctu è lecto surgendum est. Deúsque est laudandus: beati enim qui ad ipsum vigilarunt, seipsos assimilantes Angelis, quos nos ἐγρηγόρους, hoc est, vigilantes vocamus.* [c] *Dormiens autem homo nullus vllius est pretij, non magis quàm qui non viuit. Qui autem lucem habet, vigilat, & tenebræ eum non comprehendunt: nec itaque somnus, quoniam non tenebræ. Ad Deum ergo vigilauit is qui est illuminatus. Qui autem talis est, viuit. Quod enim factum est in ipso, vita erat. Beatus* Ioan 1. *homo, inquit Sapientia, qui me audiet & homo qui vias meas custodit, vigilans in foribus meis, interdiu obseruans stationem mei ingressus.* Prouerb.8. *Ne ergo dormiamus vt cæteri, sed vigilemus, & sobrij simus. Qui enim dormiunt, noctu dormiunt: & qui ebrij sunt noctu ebrij sunt: hoc est, in tenebris ignorantiæ. Nos autem qui diei sumus, sobrij simus:* 1.Thess.5. *omnes enim vos estis filij lucis, & filij Dei. Non sumus noctis, nec tenebrarum, sed qui ex nobis vt verè viuat, rectéque ac syncerè sentiat, nostri maximè curam gerit, plurimo tempore vigilat, id solum sibi reseruans quod est hic ad suam sanitatem vtile. Id autem non vsque adeo est vsitatum, sed exercitationis meditatio perpetuas vigilias gignit ex laboribus. Ne cibi ergo nos grauent, sed alleuent, vt quam fieri maximè poterit somno minimè lædamur, vt grauantur natantes quibus appenduntur onera. Rursus autem veluti ex abysso nos infernè alleuabit sobrietas ad vigiliæ exercitium; est enim somnus qui nos deprimit morti similis, eò deducens per ignorationem vt sensu careamus, & clausis à ciliis oculis lucem abscindit. Hanc ergo lucem, qui sumus filij veræ lucis, ne foras excludamus: intus autem ad nos conuersi, absconsi hominis visum illaminantes, & ipsam veritatem contemplantes, & eius fluxionum effecti participes, vera somnia euidenter prudentérque reuelemus. Eorum autem qui crapula grauantur, ructus, & eorum qui nimio cibo onusti oscitationes, & stertere inuolutum stragulis, ventrúmque in arctum compressorum murmura, perspicacem animæ oculum obruunt, impleta cogitatione variis visionibus. Causa autem est alimentum superuacaneum, quod ratiocinantem animæ facultatem eò trahit, vt sensu priuetur penitus. Immodicus enim somnus, nec corporibus nec animis nostris vllam affert vtilitatem, nec iis quæ versantur circa veritatem omnino conuenit actionibus,*

æquum est, vt sint frugales, qui sunt Verbi, nẽpe Iesu, à quo tanquam Pædagogo sunt edocti Discipuli; Subiungit itaque. [b] *Quanquam quid de his mihi opus est dicere.* Apud veteres quidem Græcos magna fuit olim in somno frugalitas, sed longe maior inuenitur in scripturis. Dormienti enim Iacob non fuit alius puluinus quam lapis. Vidit autem pulcherrimã illam visionem Angelorum ascendentiũ & descendentium. Deinde docet quale debeat esse cubile, à quo absint oportet tornaturæ, ne earũ incisuris maneant Cymices & alia reptilia animalia. Deinde docet qualem oporteat esse somnũ, nempe nõ nimis profundum, nec eiusmodi vt sit corporis solutio, & videatur morti similis, sed corporis remissio, vt post quietẽ alacriores redeamus ad negotia & actiones. Ita dormiendũ vt facile excitemur, & noctu etiam esse surgendum, vt Deũ laudemus: sicut Dauid qui media nocte surgebat, vt Deo confiteretur. Fugiendũ esse somnum, quod dormiens sit similis mortuo, nec illius maior sit vsus quã mortui. Rectè certè Virgilius qui dicit mortis consanguineum esse soporem, & is qui somnũ cecinit esse gelidæ mortis similitudinẽ. Ad Angelorũ similitudinẽ qui ἐγρήγοροι dicuntur, id est vigilantes, accedere eos qui vigilant. Est autem verisimile tempore Clementis Angelos vulgò dictos esse vigilantes, neq; enim in scripturis inueniuntur ita appellati. [c] *Dormiens autem homo, nullius vllius est pretij.* Eorum quæ dicit est summa. Iis maximè esse vigilandũ & immodicum somnum ab eis fugiendũ, qui sunt baptizati, qui dicuntur illuminati, vt qui amplius nõ versentur in tenebris ignorãtiæ: & ideo dicũtur filij lucis & filij diei: Ij & viuũt vt qui Christum qui est vita habeant inhabitantem, id enim est quod in eis factũ est. Non plus esse eis dormiendũ quam quod sufficiat ad vitæ vtilitatem, quodquidẽ non est adeò multũ, vsu, assuefactione & exercitatione, quę propria est Monachorũ qui dicũtur Ascetę, id est exercitatores, eo peruenire vt sint perpetuę propemodũ vigiliæ. Somnum quidem apud alios esse veluti publicanũ, qui dimidiam vitæ partem nobiscum diuidit, apud Christianos verò minime, qui somnum fugiunt tanquam vitæ inimicũ. Nihil esse quod omnibus vitæ actionibus magis aduersetur quàm somnus, qui homines tanquam mortuos priuat omni sensu: ea esse vitanda quæ profundum somnum inducunt, nẽpe cibos superfluos crapulamque & ebrietatẽ, vt quæ cõtẽplantis animæ obscurent perspicacitatem, & ad vitia etiam impellãt, vt testatur Loth, qui nefario cõcubitu rem habuit cum filiabus qui eum inebriarant. Si sobriè viuatur, animam à corporalibus remotã actionibus posse cõtemplari, & vera proferre somnia, & veras reuelationes; somno non egere animam quæ est in perpetuo motu, sed corpus. Tota nocte non esse dormiendũ, sed cùm dies appropinquat ad opus esse surgendum. Animã, si corpus grauetur crapula, ad se per cõsensum trahere affectiones corporis, & eam quodãmodo interire, vt quę obruta & oppressa quiescat, cũ tamen sit eius proprius perpetuus motus. Sin autem eam non opprimat ebrietas & nimia ciborum ingurgitatio, perpetuo cum Deo versantẽ, & eum iugiter cõtemplantem, hominem Angelis reddere æqualem ex eo quod vigiliam perpetuo meditetur. Hæc est summa eorum quæ hic dicuntur. Quod autem de Loth loquens dicit (Regenerationis enim Oeconomiæ in prӕsentia mitto expositionem) ideo dicit quod superius locutus fuerat de Baptizatis, quos vocarat illuminatos, ne putaretur de Loth loquens ipsum inter eos comprehendere. Quod autem dicit; οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν τοὺς ἔνοικον ἔχοντας τὸν λόγον. Non oportet eos qui inhabitantem intus habent rationem, tota nocte dormire, alludit ad illud Homeri,

Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα. id est,

Non oportet virum consultorem tota nocte dormire. Ei autem quod dicit somnum esse morti similem, optime conuenit quod citatur tanquam dictum à Menandro Comico;

Ὕπνος θανάτου τις προμελέτησις πέλει.

id est; Est somnus quædam mortis præmeditatio. Et rursus:

Ὕπνος τὰ μικρὰ τοῦ θανάτου μυστήρια. Hactenus de somno.

Virg. 6. Aeneid. *Ouid amorum, eleg. 9.* *Plin. lib. 3. Cap. 6.*

Quænam de filiorum procreatione tractare oporteat. Cap. X.

TEMPVS [a] *autem coitus iis solis considerandum relictum est, qui iuncti sunt matrimonio: qui autem matrimonio sunt coniuncti, iis scopus est & institutum, liberorum procreatio: finis autem, vt boni sint liberi: quemadmodum agricolæ seminis quidem deiectionis causa est, quòd habendi nutrimenti curam gerat: ei autem agriculturæ finis est, fructuum perceptio. Multò autem melior est agricola, qui terram colit animatam: ille enim ad tempus nutrimentum expetens, hic verò vt vniuersitas permaneat curam gerens, agricolæ fungitur officio: hic autem propter Deum plantat ac seminat. Dixit enim: Crescite & multiplicamini, & est obediendum: Et ea ratione fit homo Dei imago, quatenus homo cooperatur ad generationem hominis. Non ergo omnis terra apta ad suscipienda semina: quòd si etiam omnis, nõ tamen eidem agricolæ. Neque verò seminandum est supra petram, neque semen est iniuria afficiendum, quod quidem dux est & princeps generationis, éstque substantia quæ simul habet insitas naturæ rationes. Quæ sunt autem secundum naturam rationes, absque ratione præternaturalibus mandando meatibus, ignominia & probro afficere, est valde nefarium & impium. Videte itaque quomodo sapientissimus Moyses infrugiferam sationem* Genes. 1.

Leuit. 11. Deut. 14.

aliquando symbolicè repulit: Non comedes, inquit, leporem, nec hyænam. Non vult homines esse qualitatis eorum participes, neque eis parem degustare libidinem: hæc enim animalia insano quodam stupore feruntur ad explendum coitum venereum. Atque leporem dicunt quotannis multiplicare venerem, pro numero annorum quos vixit habentem foramina: & ea ratione dum leporis esum prohibet, significat se dehortari ab amore puerorum. Hyænam autem vicissim singulis annis masculinum sexum mutare in fœmininum: significat autem non esse ad adulteria prorumpendum, ei qui ab hyæna abstinet. Sed non oportere quidem his assimilari animalibus, per propositam prohibitionem sapientissimum Moysen citra vllam dubitationem significare, ego quoque assentior: non tamen eorum quæ symbolicè dicta sunt narrationi assentior: nunquam enim naturæ vis potest afferri vt mutetur: quod autem semel in ipsa effictum est, nefas est affectione in contrarium refingi: affectio enim est, non natura. Eius enim quod est formatum adulterare characterem, non autem ipsam formam potest transformare affectio. Etsi enim multæ aues dicuntur temporum vicibus mutare & vocem & colorem: quemadmodum merula ex nigra quidem flaua, ex ea autem quæ suauiter canebat, obstrepera & turbulentum sonum edens fieri dicitur: itidem etiam luscinia & colorem & vocem, cùm Solis fiunt conuersiones, mutare asseritur: cæterùm non mutant ipsam naturam, vt figura mutata mas fiat ex fœmina: sed recens quidem pennarum productio, nouæ vestis instar, quandam pennarum tincturam, tanquam flores emittit: sed ea paulò pòst minis hybernis exhalatur, sicut flos, dum color flaccescit, ipsa quoque vox similiter frigore malè vexata, marcescit. Cùm enim exterior cutis ab aëre ambiente densatur, quæ in collo sunt arteriæ compressæ & constipatæ, spiritum quoque comprimunt: is autem in arctum valde contractus, suffocatum & oppressum edit sonum. Rursus itaque ambienti aëri assimilatur, & vere relaxatus ex angustiis liberatur spiritus, qui fertur per dilatatas, quæ tunc clausæ erant, arterias. Non profert itaque amplius cantum flaccidum & languidum, sed iam emittit canorum: etiam vox eorum latius diffunditur: & cantus existit ver vocis auium. Nequaquam ergo est credendum hyænam vnquam mutare naturam: idem enim animal non habet simul ambo pudenda sexus masculini & fœminini, sicut nonnulli existimant, Hermaphroditos prodigiose narrantes, & inter masculum & fœminam, hanc ex viro & fœmina constantem naturam innouantes. Valde autem falluntur, vt qui non animaduerterint quàm sit filiorum amans omnium mater & genitrix natura. Quoniam enim hoc animal, hyæna inquam, est salacissimum sub cauda ante excrementi meatum, adnatum est ei quoddam carneum tuberculum, fœminino pudendo figura persimile. Nullum autem meatum habet hæc figura carnis in vllum vsum desinens, aut in matricem inquam, aut in rectum intestinum: solam autem multam habet cauitatem, quæ inanem excipiat libidinem, quando auersi fuerint meatus, qui in concipiendo fœtu sunt occupati. Hoc ipsum autem & masculo & fœminæ hyænæ est adnatum, quòd sit insigniter pathica: masculus enim vicissim & agit & patitur, vnde etiam rarissimè inueniri potest hyæna fœmina. Non enim frequenter concipit hoc animal, cùm in eis tutò redundet satio præter naturam. Hac etiam ratione mihi videtur Plato in Phædro, amorem puerorum repellens, eum appellare bestiam, quòd frænum mordentes, qui se voluptatibus dedunt, libidinosi, quadrupedum more ingrediuntur, & conantur seminare filios. Impios autem tradidit Deus, vt ait Apostolus, in passiones ignominiæ: nam & fœminæ eorum mutauerunt naturalem vsum, in eum qui est præter naturam: similiter autem & masculi eorum, relicto vsu naturali, exarserunt in sui inter se inuicem desiderio, masculini in masculos turpitudinem operantes, & mercedem quam oportuit erroris sui in se recipientes. Quanquam ne libidinosissimis quidem animalibus concessit natura excrementi meatum superfluum:

Rom. 1.

fluum: vrina enim in vesicam excernitur, humefactum alimentum in ventrem, lachryma ὀπισθίων. *vero in oculum, sanguis in venas, sordes in aures, mucus in nares defertur, sedes autem cohæret fimi recti intestini, per quam excrementa expuuntur. Sola ergo varia in hyænis natura superfluo coitui superfluam hanc partem excogitauit, & ideo est etiam aliquantisper concaua: vt prurientibus partibus inseruiat, exinde excæcatur concauitas: non fuit enim fabricata ad generationem. Hinc est manifestum atque adeo constat, vitandos esse cum masculis concubitus, & infrugiferas sationes, & Venerem præposteram, & quæ natura cohærere non possunt, androginorum, id est, qui viri simul sunt & fœminæ, coniunctiones, ipsam naturam sequentibus, quæ per partium prohibet constitutionem, vt quæ masculum non ad semen suscipiendum, sed ad id effundendum virum fecerit. Hieremias autem quan-* Cap.12. *do dicit, hoc est, per ipsum loquens Spiritus: Spelunca hyænæ facta est domus mea, quod erat ex mortuis corporibus alimentum abhorrens: sapienti allegoria reprehendit cultum simulachrorum: verè enim oportet ab idolis esse puram domum Dei viuentis. Rursus Moyses lepore quoque vesci prohibet. Omni enim tempore coït lepus, & salit aßidente fœmina eam à tergo aggrediens: est enim ex iis quæ retro insiliunt. Concipit autem singulis mensibus, & superfœtat: init autem & parit. Postquam autem peperit, statim initur in quocunque leporario: neque enim vno contenta est matrimonio: & rursus concipit adhuc lactens, habet enim matricem cui sunt duo sinus, & non vnus matricis vacuus sinus, est ei sufficiens sedes ad receptaculum coitus: quicquid enim est vacuum, desiderat repleri. Accidit autem vt cùm vterum gerunt, altera pars matricis desiderio teneatur, & libidine furiat, quamobrem fiunt eis superfœtationes. A vehementibus ergo appetitionibus, mutuísque congreßionibus, & cum prægnantibus fœminis coniunctionibus, alternísque initibus, puerorúmque stupris, adulteriis, & libidine abstinere, huius nos ænigmatis prohibitio est adhortata. Idcirco apertè & non per ænigmata Moyses adhuc nudo capite prohibuit: Non for-* Exod.20. *nicaberis, non mœchaberis, pueris stuprum non afferes, inquiens. Verbi itaque iussus, est omni ratione obseruandus, neque quicquam contra leges vllo modo faciendum est, neque mandata sunt infirmanda & abroganda. Malæ enim cupiditati nomen est, petulans iniuria, & equum cupiditatis petulantem & insolentem vocauit Plato, cùm legisset: Facti estis mihi equi furentes in fœminas. Pro probro autem petulantique iniuria supplicium si-* Hierem.5. *gnificabunt Angeli, qui Sodomam accesserunt. Ij eos qui probro & ignominia illos affice-* Ezech.23. *re voluerunt, vna cum ciuitate combusserunt, euidenti hoc indicio ignem, qui est fructus* Genes.19. *libidinis, describentes: quæ enim veteribus acciderunt, sicut antè diximus, ad nos admonendos scripta sunt, ne eisdem teneamur vitiis, & vt caueamus ne in pœnas similes incidamus. Oportet autem filios quidem existimare, pueros: vxores autem alienas intueri tanquam proprias filias: vincere autem voluptatem, ventríque & iis quæ sunt infra ventrem dominari, est maximi imperij. Si enim ne digitum quidem temerè mouere sapienti permittit ratio, vt confitentur Stoici, quomodo non multò magis iis qui persequuntur sapientiam, in eam qua coitur particulam obtinendus est dominatus? Atque hac mihi quidem de causa videtur pudendum esse nominatum, quòd hac corporis parte magis quàm quauis alia cum pudore sit vtendum: natura enim sicut alimentis, ita etiam legitimis nuptiis quantum conuenit, confert & decet, nobis vti permisit; permisit autem appetere liberorum procreationem. Quicunque autem quòd modum excedit persequuntur, labuntur in eo quod est secundum naturam, per congressus qui sunt præter leges, seipsos lædentes. Omnino enim rectè habet nunquam cum adolescentibus, perinde ac cum fœminis, Venerea vti consuetudine. Et ideo non esse in petris & lapidibus seminandum, dicit qui à Moyse factus est Philosophus, quoniam nunquam actis radicibus suam genitalem suscipiat naturam. Verbum*

Leuit. 18. *itaque per Moysen apertissimè præcepit: Et cum masculo non dormies fœmineo concubitu, est enim abominatio.* [b] *Ad hæc accedit, quòd ab omni quoque aruo abstinere fœminino, præterquam à proprio, ex diuinis scripturis colligens, præclarus Plato consuluit, lege inde*
Ibidem. *petita: Et vxori proximi tui non dabis concubitum seminis, vt polluaris apud ipsam. Irrita autem sunt & adulterina concubinarum semina. Ne semines, vbi non vis tibi nasci quod est seminatum. Neque vllam omnino tangas mulierem, præterquam tuam ipsius vxorem, ex qua sola tibi licet carnis voluptates percipere ad suscipiendam legitimam successionem. Hæc enim sola Verbo sunt legitima. Eis quidem certè qui diuini muneris, nempe opificialis*
κερασβόλα. *sunt participes, semen non est abiiciendum, neque iniuria afficiendum, neque quæ in cornu*
Ibidem. *incidunt sunt seminanda. Hic ipse ergo Moyses cum ipsis quoque vxoribus prohibet congredi, si fortè eas detineant purgationes menstruæ. Non enim purgamento corporis, id quod est maximè genitale seminis, & quod mox homo futurum est, polluere est consentaneum: nec sordido materiæ profluuio, & quæ expurgantur inquinamentis inundare & obruere. Semen autem generationis degenerat ineptúmque redditur, si matricis sulcis priuetur. Neque verò vllum vnquam induxit veterum Hebræorum coëuntem cum sua vxore prægnante. Sola enim voluptas si quis ea etiam vtatur in coniugio, est præter leges & iniusta, & à ratione aliena. Rursus autem abducit Moyses viros à prægnantibus, quoúsque pepererint. Reuera enim matrix sub vesica quidem collocata, super intestinum autem quod rectum appellatur posita, extendit collum inter humeros in vesica: & os colli, in quod admittit semen, impletum occluditur, rursúsque inane redditur fœtui qui purgatur: fructu autem deposito, deinde semen suscipit. Neque verò nobis turpe est ad auditorum vtilitatem nominare partes in quibus fit fœtus conceptio, quas quidem Deum fabricari non puduit. Matrix itaque sitiens filiorum procreationem semen suscipit, probrosúmque & vituperandum negat coitum, post sationem ore clauso omnino iam libidinem excludens. Eius autem appetitiones, quæ prius in amantibus versabantur complexibus, intrò conuersæ, in procreatione sobolis occupatæ, operantur vnà cum opifice. Nefas est ergo operantem iam naturam adhuc molestia afficere, superfluè prorumpendo ad petulantem iniuriam: petulans autem iniuria, & multa habet nomina, & est multiplex. Postquam autem ad hanc veneream conuersa fuerit immoderationem, Græcè* λαγνεία, *id est, lasciuia dicitur, quo nomine significatur libidinosa, popularis, & incesta ad coitum propensio: quæ cùm creuerint, magna simul morborum conuenit multitudo, videndi desiderium, vini bibendi appetitus, & amor in mulieres, luxus quoque, & simul vniuersum voluptatum desiderium: in quæ omnia tyrannidem obtinet cupiditas. His autem cognatæ innumerabiles augentur affectiones, à quibus mores intemperantes ad summum prouehuntur. Dicit autem scriptura:*
Prouer. 3. *Parantur intemperantibus flagella, & supplicia humeris insipientum: vim intemperan-*
Eccles. 23. *tiæ, constantémque & intensam tolerantiam, insipientium vocans humeros. Quamobrem amoue à seruis tuis spes inanes, & indecoras, inquit, cupiditates auerte à me. Ventris appetitio, & coitus ne me apprehendant. Longe ergo sunt arcenda plurima insidiatorum maleficia: non ad solam enim Cratetis peram, sed etiam ad nostram ciuitatem non nauigat stultus parasitus, nec scortator libidinosus clune exultans, non dolosa meretrix nec vlla eiusmodi alia voluptatis belua. Multa ergo nobis per totam vitam seminetur, quæ bona sit & honesta, occupatio. In summa ergo, vel iungi matrimonio, vel omnino à matrimonio purum & immundum esse oportet: in quæstione enim id versatur, & hoc à nobis declaratum est in libro de continentia.* [c] *Quòd si hoc ipsum, An ducenda sit vxor, veniat in considerationem: quomodo liberè permittitur, sicut nutrimento, ita etiam coitu semper vti, tanquam necessario? Ex eo ergo videri possunt nerui tanquam stamina differri, ac extendi, & in vehementi*

hementi congressus intensione disrumpi. Iam verò offundit etiam caliginem sensibus: robur quoque interrumpit. Patet hoc & in animantibus rationis expertibus, & in iis quæ in exercitatione versantur corporibus: ex quibus hi quidem qui abstinent, in certaminibus superant aduersarios: illa verò à coitu abducuntur, itaque adeo vix circumaguntur & trahuntur, omnibus viribus & omni animi impetu perfectè exinanita. Paruam epilepsiam coitum dicebat Sophista Abderitanus, existimans morbum immedicabilem. An non enim ex eo consequuntur resolutiones, quæ exinanitioni eiúsque quod abscedit ascribuntur magnitudini? homo enim ex homine enascitur & euellitur. Vide damni magnitudinem: totus homo per exinanitionem coitus abstrahitur. Dicit enim: Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea. Gene.2. *Homo ergo tantum exinanitur semine, quantus cernitur corpore, est enim generationis initium id quod recedit: quinetiam conturbat ebullitio materiæ, & compagem corporis labefactat & commouet. Lepidè ergo dixit ille, qui interroganti, quomodo adhuc rebus vteretur venereis: Bona verba, quæso, ego verò lubenter, isthinc, tanquam ab agresti & insano domino profugi.* [d] *Cæterùm introducatur quidem & eligatur matrimonium: vult enim Dominus humanum genus repleri: sed non dicit, Estote libidinosi: nec vos tanquam natos ad coitum voluit dedere voluptati. Pudore autem nos afficiat Pædagogus clamans per Ezechielem: Circuncidamini fornicationem vestram.* Ezech.43. *Aliquod tempus opportunum ad seminandum habent etiam rationis expertia animantia.* Osee.2. *Non coire autem ad liberorum procreationem, est naturæ facere iniuriam, quam quidem oportet asciscentes magistram, quas prudenter introducit temporis considerationes, diligenter cauere, senectutem inquam, & puerilem ætatem. His enim nondum concessit: illos autem non vult amplius vxores ducere. Sed non vult homines semper operam dare matrimonio. Matrimonium autem est liberorum procreationis appetitio, non nullo ac incerto ordine seminis excretio, quæ est & præter leges, & à ratione aliena. Secundum naturam autem vita nobis vniuersa processerit, si & ab initio cupiditates contineamus, & hominum genus, quod ex diuina nascitur prouidentia, improbis & malitiosis machinationibus non interficiamus: eæ enim ad obtegendam fornicationem, vtentes medicamentis quæ omnino ad exitium attrahunt, simul cum fœtu omnem consumunt humanitatem.* [e] *Cæterùm quibus vxores ducere concessum est, iis pædagogo opus fuerit, vt non interdiu naturæ mystica celebrentur orgia, nec ex ecclesia, verbi gratia, aut ex foro mane rediens, galli more coëat, quando orationis, & lectionis, & efficacium quæ interdiu fiunt operum tempus est: vespere autem oportet post conuiuium quiescere, & post gratiarum actionem quæ fit Deo pro bonis quæ accepimus. Non semper autem concedit tempus natura, vt peragatur congressus matrimonij: est enim coniunctio eo desiderabilior quo diuturnior, neque verò noctu, tanquam in tenebris se immodestè & intemperanter gerendum est, sed verecundia, tanquam lux rationis, in animo est includenda. Nihil enim à Penelope telam texente differemus, si interdiu quidem texamus dogmata temperantiæ, noctu autem ea retexamus, cùm in cubile venerimus. Si enim honestatem oportet exercere, multò magis vxori tuæ ostendenda est honestas, inhonestas vitando coniunctiones: & quòd castè verseris cum proximis, fide dignum è domo adsit testimonium. Non est enim, non est aliquid honestum apud eam reputandum, apud quam non est testata ac probata honestas in acribus illis voluptatibus. Beneuolentia autem, quæ fatetur se ferri præcipitem ad congreßionem, exiguo floret tempore, & cum corpore consenescit: nonnunquam autem etiam præsenescit, flaccescente iam & marcescente libidine, quando matrimonialem moderationem ac temperantiam meretriciæ voluptates iniuria affecerint. Amantium enim corda sunt volucria: amorísque irritamenta extinguntur sæpe pœnitentia: amórque sæpe vertitur in odium, quando reprehen-*

*sionem senserit satietas. Impudentium verò verborum, & turpium figurarum, meretriciorúmque osculorum, & huiusmodi lasciuiarum nomina, ne sunt quidem memoria tenenda, beatum sequentibus Apostolum, qui apertè dicit: Fornicatio autem, & omnis immunditia, vel plura habendi cupiditas, ne nominetur quidem in vobis, sicut decet sanctos. Rectè ergo videtur dixisse quispiam: Nulli quidem profuit coitus, bene autem cum eo agitur si non etiam læserit. Qui enim ex lege est, est periculosus, nisi quatenus in liberorum procreatione versatur. De eo autem qui est præter leges dicit Scriptura: Mulier * meretrix apro comparabitur. Quæ viro autem est subiecta, est turris mortis iis qui ea vtuntur. Capro vel apro meretriciam comparat affectionem. Mortem autem quæ quæritur dixit, adulterium quod committitur in meretrice quæ custoditur. Domum autem ciuitatem, in qua suam exercet intemperantiam.*

[Ephes. 5.] [Hoc Epicurus & similia dicit in sententiis, quas vocant κυρίας, id est, principales.] [Eccl. 24. 25.] [* μισθία mercenaria.] [Prou. 5. 7. 25]

f *Quinetiam quæ est apud vos Poëtica, quodammodo ea exprobrans, scribit:*

> Mœchus es, illicitus coitus valdéque nefandus
> Fœmineúsque virûm tecum est, ô maxima pestis.

Rursus autem pudicos & continentes admiratur:

> Quos desiderium tenuit nec turpe cubilis
> Alterius, nec tetra inuisáque stupra tulerunt,
> Vlla vnquam maribus.

Quoniam has præter naturam delitias quidam sua esse peccata non existimant, qui autem sunt his paulò meliores, esse hæc quidem peccata agnoscunt, vincuntur autem à voluptatibus, & sunt eis tenebræ vitiorum integumentum: suum enim adulterio violat matrimonium, qui in id inducit meretricem, & non audit Pædagogum clamantem: Homo qui ascendit super lectum suum, qui dicit in animo, quis me videt? Circa me sunt tenebræ, & parietes sunt tegumenta mea, & nemo aspicit peccata mea. Quid vereor ne meminerit Altissimus? Is quidem est miserrimus, qui solos veretur hominum oculos, existimat autem fore vt Deum lateant: nescit enim Scripturam dicere, Oculi Domini altissimi, dici non potest quanto sint sole splendidiores. Qui respiciunt omnes vias hominum, & partes occultas intelligunt. Itidem rursus Pædagogus eis minatur per Esaiam, dicens: Væ iis qui in occulto consilium capiunt, & dicunt, Quis nos videt? Sensilem enim lucem latebit fortasse quispiam, sed eam quæ intelligentia apprehenditur minimè potest latêre. An vt ait Heraclitus, id quod nunquam occidit, posset latêre quidpiam? Tenebris ergo minimè obtegamus, etenim lux in nobis habitat: Et tenebræ, inquit, ipsum non comprehenderunt. Ipsam autem noctem illuminat honesta ac pudica cogitatio. Bonorum autem virorum cogitationes lucernas quę dormire non possunt appellauit Scriptura. Quanquam ipsum quidem conari latêre propter ea quę facit quispiam, est peccare citra vllam controuersiam. Quicunque autem peccat, statim quoque facit iniuriam, non tam proximo, si mœchetur, quàm sibiipsi, quòd mœchatus fuerit: quin & seipsum omnino reddit deteriorem suæque famæ detrahit. Qui enim peccat, quatenus peccat, est seipso deterior, & ignominiosior: omnino autem iam ei vtique adest intemperantia, vt qui vincatur à turpi voluptate. Quamobrem qui fornicatur, Deo est omnino mortuus, & à ratione tanquam à spiritu est veluti cadauer relictus. Quod enim sanctum est, vt est consentaneum, pollui auersatur. Puro autem purum semper fas est tangere. Ne simulatque exuitur tunica, pudorem quoque exuamus: nam iusto temperantiam nunquam fas est exuere. Ecce enim hoc corruptibile induit incorruptionem, quando cupiditas insatiabilis, quæ fluxu quodam fertur in libidinem, castigata à continentia, & à corruptionis amore aliena, æternæ temperantiæ hominem tradiderit. In hoc enim seculo vxores ducunt, & nubunt: abolitis autem carnis operibus, ipsa pura carne induti incorruptionem, id quod est Angelis proportione conueniens persequimur.

[Eccl. 23.] [Ibidem.] [Cap. 29.] [Ioan. 1.] [Psal. 17.] [Prou. 31.] [λόγος ratio & verbum.] [Herodotus dicit mulieres simul cũ tunica pudorem exuere.] [Matth. 22.] [Luca 10.]

perſequimur. Hac ratione Plato quoque in Philebo, qui fuerat barbaræ diſcipulus philoſo-
phiæ, impios & à Deo alienos eos myſticè vocauit, qui Deum in ipſis habitantem, nempe λόγος
verbum ſeu rationem corrumpunt, & quantum in ſe eſt vitiorum ſuorum coniunctione verbum & ratio.
polluunt. Non eſt ergo ijs vnquam mortaliter viuendum, qui Deo ſanctificantur: neque, 1.Cor.6.
vt dicit Paulus, membra Chriſti facienda ſunt membra meretricis: nec Dei templum, fa-
ciendum eſt templum turpium affectionum. Recordamini quatuor & viginti millia fuiſſe
extruſa propter fornicationem. Ea autem quæ euenerunt ijs qui ſunt fornicati, vt à me Num. 25.
dictum eſt, ſunt figuræ quæ noſtras libidines corrigunt. Porrò autem Pædagogus monet 1.Cor.10. Eccl. 18.
apertiſſimè: Poſt tua deſideria ne ambules, & arcearis à tuis appetitionibus. Vinum enim Luca 12.
& mulieres faciunt deficere ſapientes: & qui adhæret meretricibus, euadet audacior. Pu-
tredo & vermis erunt eius hæredes, & efferetur in maiori ludibrio. Et rurſus, non ceſſat
enim iuuare: Qui autem voluptatem aduerſis intuetur oculis, coronat vitam ſuam. Non παραδειγ-
eſt ergo iuſtum vinci à rebus venereis, nec ſtolidè inhiare libidinibus, nec à ratione alienis ματισμός. Gal. 5.
moueri appetitionibus, nec deſiderare pollui. Ei autem ſoli qui vxorem duxit, vt qui tunc
ſit agricola, ſerere permiſſum eſt, quando tempus ſementem admittit. g *Atque aduerſus*
aliam quidem intemperantiam, optimum eſt medicamentum, ratio. Fert etiam auxilium
penuria ſatietatis, per quam accenſæ libidines, proſiliunt ad voluptates. Ergo nec ſumptuo-
ſa veſtis eſt aſſumenda, ſicut nec cibus varius. Ipſe certè Dominus in animam, & corpus,
& tertio loco in ea quæ ſunt externa diuidens præcepta, propter corpus quidem conſulit
comparare externa: corpus autem adminiſtrat per animam, animam autem erudit: Ne ſo- Matth. 6.
liciti ſitis animæ veſtræ, inquiens, quid comedatis, neque corpori veſtro quid induamini. Ani-
ma enim plus eſt quàm cibus, & corpus quàm veſtimentum: Et ſubiungit apertum doctri-
næ indicium: Conſiderate coruos quod neque ſeminant, neque metunt, quibus non eſt penus,
nec horreum, & Deus nutrit ipſos. Non vos præſtatis volucribus? h *Et hæc quidem de*
nutrimento. Similiter autem de veſte quoque præcipit, quæ rerum externarum tertium lo-
cum obtinet: Conſiderate, inquit, lilia quomodo neque nent, neque texunt. Dico autem vo-
bis, quod neque Solomon induebatur vt vnum ex his. De diuitiis autem ſe multum iactabat
rex Solomon. Quid eſt itaque floribus pulchrius & floridius? Quid autem liliis vel roſis
delectabilius? Si autem fœnum quod eſt hodie in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus
ſic veſtit, quanto vos magis, modicæ fidei? Et vos ne quæratis, quid cõmedatis, aut quid bi-
batis. Hic, hæc particula, Quid, cibi varietatem expulit. Id enim ſignificatur ex Scriptura,
Ne ſoliciti ſitis, quænam comedatis, aut quænam bibatis. De his eſſe ſolicitum, eſt nimia
plura habendi cupiditas, & delitias arguit. Sed ſi comedere per ſe ſolum cogitetur, eſt argu-
mentum neceſſitatis, & defectus repletio, vt diximus. Quod eſt autem amplius, eſt ex ſuper-
fluo. Quod eſt autem ex ſuperfluo, eſſe à Diabolo declarauit Scriptura. Senſum autem pla-
num facit quæ ſequitur dictio. Cùm enim dixiſſet: Ne quæratis quid comedatis aut quid bi-
batis, ſubiunxit: Et nolite in ſublime tolli. A veritate autem ſublimes tollunt arrogantia & Luc. 12.
delitiæ: & quæ in rebus ſuperuacaneis verſatur delectatio. Quocirca pulcherrimè quoque
dicit: Hæc autem omnia gentes mundi quærunt. Qui immoderati ſunt & inſipientes, ſunt
gentes. Quænam autem hæc dicit? delitias, delectationem, cupedias, obſoniorum voracita-
tem, & ingluuiem. Hæc ſunt illud, Quid? De ſolo autem nutrimento, ſicco ſcilicet & hu-
mido, vt quę ſint neceſſaria: Scit, inquit, pater veſter quid vobis opus ſit. Quòd ſi no-
bis omnino innatum eſt vt quęramus, ne quęrendi facultatem perdamus in delitijs, ſed
eam ad veritatem inquirendam excitemus. Quęrite enim, inquit, regnum Dei, & quę
ad alimentum pertinent adiicientur vobis. i *Si ergo de veſte & delitiis, rebúſque ſuperua-*
caneis, tanquam non neceſſariis omnino curam tollit, quid cenſendum eſt eum dicere de ni-

mio ornatus studio, de tinctura lanarum, varietate colorum, superflua cura gemmarum, auri elaboratione, capillis artificiosis & intortis crinibus? Quid de fucata oculorum pictura, quid de vulsionibus, purpurissi ac cerussæ fucationibus, tinctisque pilorum coloribus, improbisque huiusmodi artificiorum fraudibus? An non hoc quoque rectè coniiciendum est, id quod de fœno paulo antè dictum est, de his ornamentorum amatoribus, qui à temperantia & vero animi ornatu alieni sunt, optimè posse dici? Ager enim est mundus, & nos herba, qui sumus Dei gratia irrigati: tonsi autem rursus exorimur, vt pluribus ostendetur in libro de resurrectione. Fœnum autem turba promiscua allegoricè dicitur, quæ se ad momentaneam lætitiam applicat, quæ floret paruo tempore, quæ superflua ornamenta, quæ gloriam, quæ quiduis potius quam veritatem sectatur: quæ non ad aliud est apta, quàm ad ignis incendium. Homo quidam, dicit narrans Dominus, erat valde diues, qui induebatur purpura & bysso, qui epulabatur quotidie splendidè. Iste erat fœnum. Mendicus autem quidam nomine Lazarus, abiectus erat in vestibulo diuitis, vlceratus, cupiens repleri iis quæ cadebant de mensa diuitis. Hic est herba. Sed ille diues quidem puniebatur apud inferos, vt qui ignis esset particeps: hic autem rursus germinauit in sinu Patris. Laudo ergo & admiror veterem Lacedæmoniorum ciuitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes & aureum mundum gestare permisit, à probis mulieribus mundi studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederet. Contrà autem Atheniensium ἄρχοντες, id est Andronitidis principes, qui ciuilem vitæ formam expulerant, obliti aurum gestabant, & talaribus tunicis amiciebantur: Crobylo, quod est cincinni genus, aureo induebantur, adiunctis cicadis ornati: ortum suum reuera terrestrem, Cynedico quodam fastu & arrogantia monstrantes. [k] Horum autem Archonton seu principum æmulatio ad alios quoque persuasit Ionas, quos Homerus ostendens esse effœminatos, vocat ἑλκεσιπέπλους, hoc est vestimenta trahentes. Ij ergo qui pulchri simulachrum, nimium scilicet ornatus studium, non autem ipsum pulchrum & honestum attendunt, specioso nomine simulachrorum cultum rursus inducentes, à veritate sunt longè relegandi, cùm opinione, non scientia, pulchri naturam somniant: & est vita quæ ab eis hîc agitur, profundus somnus ignorantiæ. An non oportet nos hîc excitatos, ad id quod verè est pulchrum & ornatum contendere? & id solum assequi desiderare, relinquentes quæ hîc sunt mundana, ipso mundo, hoc est, vero ornatu gaudentes, priusquam perfectè obdormiamus? Dico ergo hominem non alia de causa opus habere vestimentis, quàm vt tegatur corpus, ad maxima frigora & vehementes æstus propulsandos, ne nos lædat ambientis aëris immoderatio. Quòd si hic est vestis scopus, vide ne non alia quidem viris, alia verò fœminis vestis sit tribuenda: tegi enim vtriusque est commune, quemadmodum & comedere & bibere. Cùm vsus itaque sit communis, constructionem similem comprobamus. Quemadmodum enim est vtrisque commune vt egeant iis quæ tegant, ita ea quibus sunt tegendi oportet esse similia, etsi oporteat huiusmodi tegumentum assumere, quo fœminarum celandi sunt oculi. Etsi enim fœmina propter imbecillitatem longè plura concupiscat, id malæ educationis consuetudini est tribuendum, per quam sæpenumero viri in malis vitæ institutis educati, euaserunt mulieribus magis effœminati: non est igitur eis hac in recedendum. [l] Quòd si se eis aliquantulum accommodare oporteat, vestibus quidem paulo mollioribus vti est eis concedendum, dummodo nimis subtiliter per summam stultitiam elaborata opera, curiosæque intexturæ plicatura, longissimè amandentur: auri fila, & Indicos Seres, & operosos bombyces valere iubentibus. Est autem bombyx primùm vermis, deinde aspera ex eo nascitur eruca, postquam in tertia metamorphosi nascitur papilio, quem non nulli appellant νεκύδαλον, ex quo nascitur longum stamen, quemadmodum ex aranea tela araneæ. Hæc enim superflua & perspicua, mentem minimè constantem arguunt, quæ exiguo expanso velo, tanquam quodam lenocinio, probrum cor-

Luc. 16.

Sumptum ex tragœdia Euripidis Hecuba.

brum corporis illiciunt. Non est enim amplius tegumentum mollis ac delicata vestis, quæ nudam figuram non potest occulere: eiusmodi enim vestis in corpus incidens, mollius ipsi corpori imprimitur & applicatur, figuræ carnis instar adhærens: & mulieris typum ita exprimit, vt vel non videnti manifesta sit tota constitutio corporis. [m] Reiiciendæ quoque sunt vestimenti tincturæ: ipsæ enim ab vsu & à veritate longè sunt remotæ, præter id quod ex eis morum oritur reprehensio: neque enim est earum vsus vtilis: nam nec ad frigus propulsandum est aptus, neque ad tegumentum habet aliquid amplius quàm alia vestis, nisi solum vituperium. Coloris autem delectans suauitas malè habet auidos, eos ad stultam impellens lippitudinem: atque eos quidem qui sunt candidi, & non intus adulterini, candidis & minimè curiosis ac operosis vestibus vti est conuenientissimum. Apertè certè & purè Daniel Propheta: Positi sunt, inquit, throni, & sedit super ipsos tanquam vetus dierum, & eius [Cap. 7.] *vestimentum album sicut nix. Tali veste vtentem Dominum, in se visione vidisse dicit Apocalipsis: Vidi animas eorum qui testes fuerant sub altari, & data est vnicuique vestis* [Cap. 6.] *candida. Quòd si oporteat etiam aliquem alium colorem quærere, naturalis veritatis per se tinctura sufficit. Vestes autem quæ sunt floribus similes, Bacchicis nugis & initiorum mysteriis sunt relinquendæ: deinde verò purpura & vasa argentea, sunt, vt dicit Comicus, Tragœdis & non vitæ vtilia vita. Vita autem nostra quiduis potius quàm pompa est existimanda: tinctura itaque Sardiniaca, & alia omphacina seu oleagina, & alia viridis, rosacea & coccina, & aliæ innumerabiles tincturæ fuerunt excogitatæ à perniciosis delectationibus, quo fit vt visus iam sit vestis, non autem integumenti. Quæ autem ex auro affabrè facta, & quæ tincta sunt purpura, & hæ animalium quæ vento feruntur delitiæ, & ille vnguentis delibutus Crocotus, & suspiciendarum membranularum precia ingentia, & variegatæ vestes, quæ in purpura habent animalia, cum ipsa arte valere sunt iubenda. Quid enim prudenter ac præclarè fecerint mulieres, quæ, vt ait Comœdia, floribus tinctæ, Crocotum gestantes, atque fucatæ sedent? [n] Apertè itaque suadet Pædagogus: In amictu vestis ne glo-* [Eccles. 11.] *rieris, neque in omni gloria quæ est præter leges efferaris. Eos quidem certè irridens qui mollibus vestibus induti sunt, dicit in Euangelio: Ecce qui in vestitu glorioso & delitiis degunt,* [Matth. 11.] *sunt in terrenis regiis. Regias dicit in quas cadit corruptio & interitus, in quibus est vana honesti opinio, inanis gloriæ ambitio, error & adulatio. Qui autem aulam obseruant cælestem quæ est circa omnium regem, animæ vestem in quem non cadit corruptio, nempe carnem sanctificant, & per eam induunt incorruptionem. Quemadmodum ergo quæ non nubit, soli Deo vacat, & eius cura non diuiditur: pudica autem quæ nupsit, vitam cum Deo & cum marito diuidit: quæ autem aliter fertur, tota est matrimonij, hoc est, animi affectus ac perturbationis: eodem modo, vt puto, mulier pudica, quæ marito quidem vacat, pia est & religiosa citra vllam fictionem: quæ autem immoderato ornatus studio tenetur, & à Deo & à pudico coniugio excidit, vt quæ maritum ornamento permutet. Quemadmo-* [1.Cor. 7. τοῦ πάθους.] *dum Argiua illa meretrix, Eryphile inquam, Auri quæ pretium sumpsit pro coniuge charo. [o] Quocirca Cæum sophistam iurè approbo, qui virtutis & improbitatis aptas describit imagines: quarum hanc quidem fecit simpliciter stantem, candida veste indutam & puram, nempe virtutem, sola verecundia ornatam: talem esse oportet fidelem mulierem, nempe virtute præditam cum verecundia. Alteram autem, nempe improbitatem, contrà inducit, superflua quidem & varia veste indutam, & alieno colore exultantem: motus eius & habitus describitur, comparatus ad delectationem, non secus atque meretricis. [p] Qui ergo Verbum seu rationem sequitur, nulli turpi voluptati adhærebit. Et* [λόγος.] *ideo quod in veste vsum affert præferendum est: quod si Verbum hoc canit per Dauidem* [Psal. 44.] *dicens de Domino: Delectauerunt te filiæ regum in honore. Astitit regina à dextris tuis in*

vestitu deaurato, & fimbriis aureis circumamicta: non luxuriosas ac delicatas vestes, sed integrum ac incorruptum, ex fide contextum ornatum eorum qui consecuti sunt misericordiam, nempe Ecclesiæ, significauit, in qua Iesus à dolo alienus splendet vt aurum & fimbriæ aureæ sunt electi. Quòd si etiam propter fœminas sit aliquid relaxandum, texenda quidem est suauis vestis & tactu mollis, sed non, sicut picturæ, est ad visus delectationem colorum varieganda floribus. Pictura enim tempore euanescit: ablutiones autem, extersiones, & constipationes, quæ venenatis tincturæ succis lanas inficiunt, imbecillas vestium texturas efficiunt: hoc quidem aptum est ad bonam domus administrationem. q Est autem maximè ineptum & indecorum, peplos, xystides, ephaptides, lenásque ac tunicas stupere & admirari, & quæ, vt ait Homerus,

Circumquaque suum velantque teguntque pudorem.

Pudet me, vt verè dicam, cùm videam tantum opum effundi ad tegenda pudenda. Vetus
Genes.3. *enim homo qui erat in paradiso, ramis & foliis circundimetiebatur tegumentum pudoris: nunc autem cùm nobis fabricatæ sint oues, ne similiter atque oues simus insipientes. A Verbo autem eruditi, sumptuosas vestes redarguamus, tanquam elogium addentes, estis pili ouium. Etiamsi se iactet Miletus, etiamsi laudetur Italia, etiamsi sub pellibus & membranis pili custodiantur, quorum nonnulli amore tenentur insano, nobis quidem certè nullum est studium in ea conferendum. r Beatus autem Ioannes despectis quoque ouium pilis, qui delitias redolent, pilos camelorum elegit, & eis se vestiit, simplicem vitam & à dolo alie-*
Matth.3. *nam repræsentans. Mel enim comedebat & locustas, cibum dulcem & spiritalem à fastu alienas & moderatas vias Domini præparans. An enim purpurea chlamyde se induisset, qui à fastu vrbano declinarat, & in solitudinem quietis, tranquillè cum Deo versaturus se receperat, remotus ab omni inani studio, vnáque boni specie, sordidóque ac illiberali deco-*
4.Reg.1. *re. Ouina autem pelle Helias vtebatur indumento, & ouinam pellem stringebat zona fa-*
Esai.20. *cta ex pilis. Esaias verò alius propheta, nudus erat, & nullis vtebatur calceis: sæpe autem*
Hierem 13. *sacco quoque vtebatur, quod est indumentum humilitatis. Quòd si etiam vocas Hieremiam, is cingulum solum habuit lineum. Quomodo autem bene nutrita corpora, si nuda sint, vires ac vigorem apertius indicant: ita etiam pulchritudo morum si ineptis nugis non inuoluatur, magis indicat animi magnitudinem & magnificentiam. Trahere autem vestes ad summos vsque pedes demissas, est valde arrogans & superbum, quòd ambulandi actionem impedit, cùm vestis instar verriculi, quæ in soli sunt superficie sordes secum attrahat: ne fractis quidem & eneruatis his saltatoribus, qui Cynædicam mutam turpitudinem in scena exercent, vestem cum tanto dedecore diffluentem despicantibus, quibus exquisitæ vestes, fimbriarumque dilatationes, & curiosi figurarum numeri, illiberalem ac sordidam syrmatum mollitiem indicant. Quòd si quis talarem Domini vestem adducit, variegata illa tunica Sapientiæ ostendit flores, varias & quæ non flaccescunt Scripturas, eloquia Domini, quæ veritatis splendoribus refulgent. Eiusmodi alia veste spiritus Dominum per*
Psal.103. *Dauid induit, sic psallens: Confessionem & decorem indutus es, amictus lumine, sicut vestimento. s Quemadmodum ergo vestium compositionem honestam, & ab eo quod est indecorum mundam esse oportet, ita etiam vitanda est vsus immoderatio. Neque enim sicut Lacænas virgines, supra genu vestiri est honestum: nullam enim partem fœminæ nudari est decorum. Quanquam posset quidem honestè dici vrbana & faceta vox illa quæ dicta est ei qui dixerat; Pulcher cubitus, at non publicus: & tibi sunt pulchræ tibiæ dixit, sed sunt tibiæ mei mariti: & speciosa facies, sed est eius tantùm qui me vxorem duxit. Ego autem nolo pudicas fœminas præbere talium laudum causam iis, qui per eiusmodi laudes venantur vt eis probrum afferant. Nec verò solum calcaneum nudare est prohibitum, sed etiam*

caput

caput tegere, & vultum adumbrare iussum est: neque enim honestum est corporis pulchritudinem esse hominum aucupium: neque par est vt purpureo vtens velo fœmina velit aspici. Atque vtinam posset etiam à veste eximi purpura, vt non in vtentium faciem spectatores conuerteret. [t] *Atque illæ quidem admodum parum reliqui amictus texentes, effecerunt quicquid est purpureum, suas inflammantes libidines. Quæ autem his stolidis & mollibus purpuris impensè delectantur, eas, vt sunt verba Poëtæ, Purpurea arripuit mors. Propter hanc itaque purpuram, & Tyrus, & Sydon, & quæ regio est mari propinqua Laconico, maximè desiderantur: quinetiam earum tinctores, & purpuræ infectores, & ipsa conchylia in magno habentur pretio, propterea quòd eorum sanguis producit purpuram. Sed & auidis pannis fraudulentas dolosásque tincturas admiscentes dolosæ mulieres, & qui sunt ex viris effœminati, insano quodam amore feruntur ad immoderationem, non amplius lintea ex Ægypto, sed quædam alia ex terra Hebræorum & Cilicum comparantes. Amorgina autem & byssina taceo: eorum iam appellationem supra modum ludificatæ sunt delitiæ. Porrò autem vt mihi quidem videtur, oportet id quod tegitur, ex tegumento ostendere, se esse eo melius: vt templo imaginem, & corpore animam, & veste corpus: nunc autem contrà omnino. Si corpus quidem earum venundetur, nunquam mille drachmas Atticas inueneris: vnam autem vestem mille talentis ementes, se esse vestibus inutiliores & viliores arguunt. Cur ergo quæ sunt rara & pretiosa, plus quàm ea quæ sunt in medio sita & vilia, persequimini? Quoniam quod verè pulchrum, & quod verè bonum est ignoratis, & pro iis quæ sunt, ea quæ esse videntur, à stultis magno studio quæruntur, qui perinde ac insani, quæ sunt alba tanquam nigra visione apprehendunt.*

COMMENTARIVS IN CAP. X.

[a] TEMPVS *autem coitus*. Cùm tractasset de somno, & quomodo se in eo gerere oporteat, noctu autē in lecto in quo dormitur soleat esse cōcubitus, sequitur vt de eo tractet. Atq; primū quidem dicit tempus cōcubitus non esse considerandū, nisi ab iis qui sunt coniuncti matrimonio. In solo enim matrimonio est licita maris & fœminæ coniunctio: eius autē non alius debet esse scopus quā liberorū procreatio. Et licet matrimonij scopus & institutū sit liberorū procreatio, ea tamen nō est finis matrimonij. Nam cū finis sit extremum ad quod referuntur omnia, non satis est dare operam liberis, sed dāda est etiam opera vti boni sint, qui sunt procreati filij. Quo fit vt matrimonij finis sit bonos habere filios, ad quod plurimū cōfert bona educatio. Assimilat autē matrimoniū Agriculturæ. Nam causa propter quam Agricola seminat, est vt habeat nutrimentū, sed eius extremū & causa, vt ita dicam, finalis, est perceptio fructuū: ita Matrimonij est extremum atq; adeò ipse fructus, boni & bene educti liberi. Duplicem itaq; statuit esse Agriculturā, nempe inanimā & animatam, sed longe præstantiorē esse animatā. Quod quidē ex fine vtriusq; patet, nam inanimatæ quidē Agriculturæ nō est alius finis quàm temporale alimentum: Agriculturæ verò animatæ, nempe Matrimonij quo seruntur homines, finis est, vt successione conseruetur humani generis vniuersitas. In hoc quoq; præstat matrimonium inanimæ Agriculturæ, quod hæc quidem propter se operatur: nam sui tantum curam gerit, nempe vt habeat alimentum vnde viuat. Matrimonium verò propter Deū, nempe vt Deo pareat qui iussit crescere & multiplicari, vt repleātur sedes Angelorū, qui sua è cælis deturbati superbia eas vacuas reliquerūt. Ad hæc quoq; accedit, quod homo qui factus est à Deo ad suam imaginem & similitudinē, fit rursus Dei imago, dum in matrimonio cum Deo operatur, vt qui sit veluti causa instrumentaria; Deus autē sit causa princeps & efficiens. *Nō est ergo omnis terra, &c.* Per terrā significat fœminam: per Agricolam virum. Significat autem nō quamuis mulierem esse aptam ad semen suscipiendū, & vt maxime sit apta, non à quolibet viro esse in eam iaciendū semen, sed ab eo demum qui mulieri legitimo coniunctus est matrimonio. *Neq; verò seminandū supra petrā, &c.* Supra petram seminat qui nō agrum seminat, qui potest semen concipere, sed semen profundit inutiliter. Inutiliter autē profundunt, qui cum eo coeunt, ex quo nihil potest generari. Quod qui facit, iniuriam facit semini quod est principiū generationis, & in quo sitæ sunt naturales gignendi rationes. Semen ergo quod secundū naturam aptum est ad generandū, in non naturales meatus emittere, est nefarium & impium, vt quod & legi naturæ repugnet, & Deo aduersetur, qui vult nos iis quæ fecit non in alios vti vsus quàm propter quos fecit. Quid est autē magis impiū quàm Dei creatoris aperte resistere volūtati? *Videte itaq; quomodo sapientissimus.* Authoritate Moysis significat esse vitādam sationem infrugiferam, id est seminis deiectionē ex qua nullus fœtus procreatur. Eam autē dicit ipsum repellere ex eo quod prohibeat esum hyænæ & leporis. Eam dicit repellere symbolice, quod per horū animalium quæ sunt vetita symbola, prohibētur mores eis similes. Ea enim animalia insano quodam impetu ferūtur in libidines. Quam autem hic vocat Clemens Hyænam, & quæ Hebraicè dicitur, Septuaginta verterunt

χοιρογρύλλιον, quos sequutus D. Hieronymus vertit Chærogryllũ nõnulli autẽ verterũt Erinaciũ. Quem autem interpretem secutus sit Clemens, nescio, hoc scio de nominibus animaliũ & herbarũ esse maximam apud Hebræos dubitationẽ, nec ipsos satis inter se consentire. Ad ea autem intelligenda quæ hic dicit de Hyęna, operæpretiũ me facturũ arbitror si citaro Aristotelẽ sic scribentẽ vt vertit Gaza. Quod autem de ea sępe de Hyæna fertur, genitale simul maris & fœminæ eundem habere, cõmentitium est, sed virile similiter atq; in lupis & canibus habetur. Quod verò fœmineũ esse videtur, sub cauda positũ est, figura simile genitali fœminæ, sed sine vllo meatu, sub hoc meatus excrementorũ est. Quinetiã fœmina Hyæna præter suũ illud, etiã simile vt mus habet sub cauda sine vllo meatu, à quo excrementorũ meatus est, atq; sub eo genitale verũ continetur. Vuluam etiam hyæna fœmina, vt cæteræ huiuscemodi fœminæ animãtes habent. Hęc Aristoteles, cuius tamen authoritatẽ nõ est secutus Plinius licet tempore longè posterior, qui sic scriptũ reliquit. Hyænis vtramq; esse naturam, & alternis annis esse marem, alternis fœminam fieri, parere sine mare vulgus credit: Aristoteles negat. Ælianus quoq; de varia historia sic scribit. Hyænam si quando quis marẽ inspexerit, eandem mox fœminam videbit. Sin modo fœminã, postea marem aspiciet: Promiscuo verò coitu alterutræ coniunguntur, ineuntq; & ineuntur, per annũ vnum sexus vicissitudinẽ alternantes. Idem sentit Tertullianus; Hyænam, inquit, si obserues, sexus annalis est, marem & fœminã alternat: hoc primi prodiderunt Ægyptij, quos multi sunt secuti, vt tradit Pierius lib. 2. de Hieroglyphicis: sed nostro Clemẽti magis sequẽdus visus est Aristoteles. Quod autẽ dicit Clemẽs symbolicè id significat, arcano quodã & quasi in mysterio latente sensu. Symbolum enim est, quod per sensilia significat ea quæ cadũt sub intelligentiã, siue ea ad mores pertineant, siue ad naturam, siue ad Theologiã. Hinc dicta sunt & Pythagoræ symbola quæ aliud significant quàm verba præ se ferãt, & apud Theologos Græcos symbola dicũtur panis & vini species, sub quibus latẽt arcana & mystica corporis & sanguinis Christi mysteria, & quæ ea significãt, quæ vere & reipsa in eis cõtinentur. Quod autẽ dicit Clemens non mutari naturã nec sexum, verum quidem est non mutari secundum naturam, sed contingit nonnunquã, vt quædam fiant præter naturam: sed ea sunt monstra & prodigia. Verum certe est quod dicit Plinius, Ex fœminis mutari in mares non est fabulosum. Huius rei aliquot adducit exẽpla, quibus addi potest quod nõ ita pridem in nostra accidit Campania, in oppido quod Vitriacũ dicitur. Nam fœmina mutata est in marẽ qui & vir euasit, & barbam produxit, & vxorem duxit. Is autem cùm hæc scriberẽ, adhuc viuebat. Non solũ ergo præter naturam adulterat affectio, id quod secundum naturam effectũ est & efformatũ, sed ipsam etiam naturam & formam. Sed hoc raro accidit. Quamuis enim natura sit filiorũ mater & genitrix, nonnunquã tamẽ vsuuenit, vt sit nouerca. *Et si enim multæ aues, &c.* Aristoteles lib. 9. de animalibus cap. 49. sic scribit; Cõplures aliæ aues (aliquot enim iam dixerat) immutantur per tẽpora, & colore, & voce, vt merula quæ ex nigra redditur fulua, & vocẽ mittit diuersam, strepit enim per hyemẽ, cùm per æstatem tumultuãs cantet. De qua etiã sic scribit Plinius; Merula ex nigra ruffescit, canit ęstate, hyeme balbutit, circa solstitiũ mutata. De luscinia quoq; sic scribit Aristoteles, Luscinia canere solet assidue diebus ac noctibus quindecim, cũ sylua frõde incipit opacare. Deinde canit quidem, sed non assiduè, mox adulta æstate, vocem mittit diuersam, non insuper variam aut celerem modulatamque, sed simplicẽ: colore etiã immutatur, &c. De ea eadem fere dicit Plinius, vbi etiam mirificè describit variũ eius cantum. Atq; harum quidem auium coloris & vocis mutationem pulchrè describũt Aristoteles & Plinius: sed causam cur fiat nemo nostro Clemẽte melius, qui eam adscribit mutationi tẽporis quæ fit in Solis conuersionibus, qui in Tropico Cancri tendit ad hyemem: in Tropico verò Capricorni ad æstatẽ. Frigus autem & calor sunt causæ harum mutationũ, quæ fiunt ex diuersis temporũ affectionibus. *Hac etiã ratione mihi videtur Plato, &c.* Hæc sunt verba Platonis in Phædro, de eo qui nõ potest aspicere eam quæ per se est pulchritudinem. Eam, inquit, non colit aspiciẽs, sed cùm se dederit voluptati, inire conatur ritu quadrupedis, & filios seminare, & cũ probro ac dedecore habens cõsuetudinem, non timet nec erubescit præter naturam persequi voluptatem. Sic enim verti quod dicit, οὐ σέβεται προσορῶν ἀλλ' ἡδονῇ παραδοὺς οὐ δέδοικεν οὐδ' αἰσχύνεται τετράποδος νόμον βαίνειν ἐπιχειρεῖ, ἐπιχειρεῖ καὶ παιδοσπορεῖν καὶ ὕβρει προσομιλῶν οὐ δέδοικεν οὐδ' αἰσχύνεται παρὰ φύσιν ἡδονὴν διώκειν. *Impios autẽ tradidit Deus.* Passionẽ ignominiæ vocat Paulus nefariã hanc libidinẽ, vt quæ sit turpissima probrumq; ac dedecus summum afferat. Ea autem non solum est peccatũ, sed etiam pœna peccati, in quam permittit Deus vt incurrent, qui cum ex operibus Deum possent cognoscere, eum nõ agnouerunt, nec vt debebant coluerunt. *Atq; ne libidinosissimis quidẽ animalibus.* Cæteris animantibus natura nullũ superfluum & non necessarium fecit seminis receptaculũ: soli autẽ Hyænæ id fecit eius prurienti seruiens libidini, sed ita vt mox desinẽs illa meatus concauitas non procederet vsque ad generationem. *Hieremias autẽ quãdo dicit.* Quod ad Hebraicã veritatẽ vertit Hieronymus. Nũquid auis discolor hæreditas mea mihi; Num auis tincta per totum. Septuaginta sic verterunt, nũquid spelũca hyænæ hereditas mea mihi? in circuitu eius super eam. Quodquidem dicit referri ad immunditiã nocturnæ bestiæ, quæ vluit cadaueribus mortuorũ, & de sepulchris solet effodere corpora, nihilq; est immũditiæ qua non vescatur. Talis est Israël Dominũ suum offendens, & omniũ bestiarum morsibus traditus. Clemens autẽ dicit eum per allegoriam reprehẽdere cultum simulachrorũ quæ sunt statuæ mortuorum hominũ. Oportere enim Domum Dei viui esse puram ab idolis. Quod autem Septuaginta dixerunt Hæreditas, Clemens dixit Domũ, nescio quem secutus interpretẽ. In idem autem recidit. *Rursus Moyses lepore quoq; vesci prohibet.* Et Hyæna & lepore vesci prohibet Moyses: Et cur Hyæna quidẽ iam dixit, nũc autem cur lepore. Quod autẽ hîc multis verbis dixit Clemẽs de lepore paucis perstringit Aristoteles. Lepores, inquit, auersi coeunt, retro enim vtinam reddunt. Coeunt & pariunt quoquo tẽpore, dumq; vtero ferunt superfœtant, & singulis mensibus generant, sed fœtus edunt nõ vniuersos, interpositis enim diebus quot res tulerit peragunt partionem. Habet fœmina lac priusquã pariat, & à partu cõtinuo repetit coitum, & lactans adhuc cõcipit fœtum. Quod autẽ dicit Clemens leporem inire & parere, in hoc idem sentit quod Archelaus, Philostratus, & Plutarchus,

De animal. lib. 6. c. 32.

Plin. 7. c. 4.

Plin 10. cap 29. Arist. 16.

De animal. cap. 33.

Plutharch°, vt scribit Pierius in hieroglyphicis, Idcirco aperte& nō per ænigmata, &c.] Cū dixisset quid significarit Moyses prohibēs vesci Hyena & lepore, est autē huius rei sensus symbolicus, mysticus, &, vt hic dicit, ænigmaticus, ne quis forte diceret incertū esse an hoc significarit, nunc citat locū vbi nō latenter, sed apertè & euidenter hoc dixerit Moyses. Malæ enim cupitati, &c. [Petulantem iniuriā verti quod Græcè est ὕβριν. Mala autem est ea cupiditas, quæ non reprimitur, sed erumpit in flagitium & ad iniuriam per stuprum proximo faciendum. Malam illam cupiditatem nempe libidinem, nominauit Plato ἵππον ὑβριστὴν, id est, equum petulantem & insolentē. Quod quidē dicit, accepisse Platonē in Phędro ex quinto cap. Hier. & Ezech. 20. cap. Pro probro autem petulantiq;, &c.] Nō solum per symbola & ænigmata & per aperta & euidentia præcepta dehortatur Moyses à puerorum amoribus à stuprisq; & adulteriis, sed etiā in Scriptura ostenduntur cruciatus quibus sunt afficiendi qui ea admittunt scelera. Hoc enim significat illa Angelorū historia, qui Sodomitas vim ipsis & stuprum inferre in animo habentes exusserunt. ᵇ *Ad hæc accedit quod ab omni quoque aruo abstinere.* Hæc sunt verba Platonis. Hoc ipsum est quod à me nūc dictum est, quod habeo artem ad hanc legem vtendi secundū naturam coitu liberorum procreationis, vt à masculo quidem abstinentes, neque consulto occidentes genus humanum, neque in petras & lapides seminantes, vbi semen genitale nunquā actis radicibus accipiet, id quod est secundum suā naturam; abstinentes autem ab omni aruo fœminino, in quo nolit sibi nasci id quod est seminatum. Hæc lex quidem si fuerit perpetua, stabilisque fuerit simul & valida, sicut nunc firma est & valida in parentum coniunctionibus, si etiam in aliis iustè vicerit, bona habebit innumerabilia, &c. Hęc dicimus. Plato plane diuinè statuēs ab omni venerea abstinendū coniunctione præterquam mariti cum vxore. Hanc legem dicit Clemens Platonem accepisse à Moyse sicut & multa alia. Quod testatur etiam Eusebius in lib. de præpar. Euangelica, & ipse id fusius in lib. Stromatū. Eis quidem certè qui diuini muneris, &c.] Causam affert cur ab omni alio cōcubitu sit abstinendū præterquam vxoris, nempe quod non oporteat eos quorū Deus est opifex semen abiicere & iniuria afficere. Abiicit enim semen qui temere profundit, nec sibi proponit liberorū procreationem; Iniuria autem afficit, qui quod est præstantissimi omnium animalis destinatū generationi, id tanquā inutile emittens suo priuat honore & munere. Quod autem verti; Neq; quæ id cornu incidunt sunt seminanda, Græcè est, εἰ δὲ μὴν κεῤῥασβόλα σπαρτὰ, quod Latinè non potest satis exprimi; significat autem nō esse seminanda semina inutilia, id est, nō esse seminandū inutiliter. Seminatur autē inutiliter quando ex semine nihil omnino gignitur. Dicuntur autē κεῤῥασβόλα semina, quæ priusquam in terra incidunt, incidūt in cornua boū, & ideo fiunt duriora, vnde etiā dicuntur ἀτέραμνα. Plutarchus in quæstionibus cōuiuialibus, cur sint sicciora & duriora κεῤῥασβόλα, hanc affert causam, quod quæ à manu calida excepta statim terra fouetur, magis adiuuentur calore qui est amicus seminibus. Quæ autē in cornua incidunt, proiecta magis videntur quam seminantur, & mora frigus colligunt. Theophrastus autē non assentitur iis quæ vulgo dicuntur ab Agricolis. Dicit enim, quod vulgatiter quæritur, quamobrē ea quæ cornu contigerit incoctilia fiant? Nunquid stulta omnino quæstio sit, lapis enim est multo durior, cui semina sæpe occurrūt, & nihilo minus incoctilia fiāt, etiāsi in cornu nihil offenderint nec bobus aretur. De Cerasbolis autem vide Cœliū Rhodig. Eustáthium in 4 Rapsf. Odys. Erasmum in Chil. 4. cent. 3. Prou. 90. Ab his autem Cerasbolis sumpta metaphora dicuntur κεῤῥασβόλοι, homines præfractis & asperis moribus, & intractabiles. Quo vocabulo vsus est Plato lib. 9. de legibus; Minime, inquit, est timendū, ne sit in nobis quispiā veluti κεῤῥασβόλος, id est, qui in cornu inciderit, & qui natura sit adeo durus & rigidus vt non liquescat sicut illa semina igne. Hic ipse ergo Moyses cum ipsis, &c.] Ne cū vxoribus quidē licet coire si patiantur menstrua. Cur autem id prohibeat Moyses causa est, quod fluor ille menstruus est purgamentū: non est autem consentaneum, genitale semen, quod mox futurum est homo, purgamento polluere. De fluore autem menstruo sitne purus sanguis, & an in ipsa eius qualitate sit virus, an verò ex nimia eius copia oriantur morbi, & quæ Plinius enumerat maleficia, relinquo disputandum medicis. Semen autem generationis degenerat & non aptum redditur, si matricis sulcis priuetur, &c.] In venerea cōiunctione vnus solus debet esse scopus, liberorum procreatio. Quamobrem in solum sulcum matricis, in quo solo semen est aptū ad generandum, est semen iaciendū, id enim est vas, quod vult Paulus vnumquemq; possidere. Adeo autem verum est solam liberorū procreationem debere sibi proponere eum qui est coiturus cū vxore, vt peccet & faciat cōtra leges qui sibi solam proponit voluptatem. Quod si in cōiunctione cum vxore solū danda est opera liberis, non voluptati, cum vxore grauida nō licet rem habere veneream. Nam quæ cōcepit mulier nō potest amplius concipere, nisi forte superfœtet, quod raro fit in muliere, idque vi aperta matricis. Post conceptū enim ita clauditur os vteri, vt omnem ad generandū aptam refugiat libidinem. Vterū quidem certe ita claudi dicunt medici, vt ne specilli quidem aculeū & graphij cuspidem admittat: quo fit vt inutilis & inefficax sit coitus, cum semen non recipiatur in sulcū vteri, id est, in vas in quo formandus est fœtus; cōcepto enim & retento semine tota natura est occupata in prolis procreatione, sed nō sine Deo qui est mundi creator & rerum omniū opifex. Ita enim operatur natura, vt princeps & efficiens rerū causa Deo sit tribuēda, sine quo nihil fit nec potest fieri. Quod autem matricem describens Clemens, Extēdit, ait, collū inter humeros in vesica, eius expositio petēda est à Iulio Polluce lib. 4. de nominibus rerū, cap. 25. Matricis autē qui sursum sunt & ad obliqua processus, vocantur κεραῖαι & πλεκτάναι, id est cirri. Quæ autem sunt vtrinque dicūtur ὦμοι, id est humeri, & quod est summam vocatur αὐχὴν ἢ τράχηλος, id est collum; Cuius os est primus meatus, &c.] Dicti autē sunt fortasse ὦμοι, id est humeri, quod exuberent & sustineant. Quod autem dicit matricis appetitiones post cōceptiones totas conuerti ad procreationem sobolis & in ea occupari, id est intelligendū in muliere quæ à natura bene est constituta. Sunt enim quædā mulieres quæ post conceptū viros magis appetant, adeo est matricis deprauata natura, quæ tunc deberet omnē viri abhorrere cōgressum tanquā nefarium. Moyses quidem certe & ante legem nullum ex veteribus inducit coiuisse cum vxore sua prægnante, in lege autem etsi cum prægnante vxore rem habere disertis verbis nō prohibuit, satis tamen ex

Plat. 8. de legib.

Theophr. de causis Plant. lib. 4. cap. 14.

Cœl. lib. 30. cap 1.

Gal lib. 5. de sympt. causis cap. 3.

eo ostendit quod & illos veteres cũ vxoribus prægnantibus coeuntes nusquã induxerit, & quod ne post partũ prius mundas esse statuit, quã essent purgatæ, quo fit vt tunc nõ liceret maritis rem habere cum vxoribus. Quantò minus autem cũ grauidis, quæ cùm sint fœtu plenæ, & clausa matrix fœtum respuat, licet ei petulantẽ per vim afferre iniuriam. Ita enim voco quod Græci dicunt ὕβριν, quod est stuprũ flagitiose illatũ. Non enim excusat matrimonium quominus eiusmodi flagitiosus coitus dici possit petulãs iniuria & stuprũ: vxor quidẽ est, sed vxore sua non licet abuti. Abutitur autem qui grauida vxore vtitur quæ nõ est ex cõcubitu cõceptura, aut si concipiat, id est futurum monstri simile. Quod quidẽ est eo indignius, quod vt ait Plinius, præter mulierẽ pauca animalia coitũ nouere grauida. Petulãs autem iniuria & multa habet nomina, &c.] ὕβριν, quã verti petulantẽ iniuriam, cum & verbo & facto fiat, eiusque sint multæ species, multa quoq; sunt eius nomina. Quæ fit verbo, Latinè dicitur contumelia, fit autem per probrum, insultationem, & insolentiam: quæ quidem si ortum habet ex temulentia, Græcè dicitur παροινία, Latinè autẽ dicitur vocabulo à Græco deriuato debacchatio. Quæ fit autem facto, si in ea existant verbera & pulsatio, Græcè dicitur αἰκία. Sin autem ea prorumpat ad immoderatam Venerem, Græcè dicitur λαγνεία, quam possumus dicere Latinè lasciuiam. Dicitur autem λαγνεία, immoderata ad libidinem propẽsio, dicta à λαγνὸς, quasi dicas λαγνὸς, à λα intensiua particula, & γόνος semẽ. Dicitur autẽ λαγνὸς qui est procliuis & propensus ad effundendũ semen, qui etiã dicitur μαχλὸς, id est humidus, vt qui sit, vt loquar cũ Propheta, magni fluxus. Ex eo autẽ sæpe magna existit iniuria dum nõ refrenatur libido nimiũ effrenata, quæ simul secum aduehit omnes illas affectiones, quas hic recenset Clemẽs, in quas tyrannidẽ exercet cupiditas, & ex his omnibus redduntur mores supra modum immodesti & intemperantes. Dicit autem Scriptura; Parantur intemperantibus flagella, &c.] Libidinosis & intẽperantibus ex Scriptura proponit supplicia, vt eos deterreat à vita flagitiosa. Quod autem primũ hic citat sumptũ est ex cap. 19. Prouerb. sed multũ differt Hieronymi versio à versione Septuaginta. Sic enim vertit Hieronymus; Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes stultorũ corporibus. Cuius interpretationem vide in eius Cõmentariis. Septuaginta autẽ sic habent; Parantur intemperantibus flagella, & supplicia similiter insipientibus: Clemens autem non sic, sed pro supplicia similiter insipiẽtibus, legit, & supplicia humeris insipientũ. Vnde conijcio eum nõ legisse καὶ τιμωρίαι ὁμοίως ἄφροσι. Et supplicia similiter insipiẽtibus, sed, vt etiam habet eius cõtextus καὶ τιμωρίαι ὤμοις ἀφρόνων. Quod autem ita legerit, indicat quod sequitur, vim intemperantiæ, constantemq; tolerantiã vocans humeros, in quo interpretatur quidnam significẽt humeri. Id quoque quod statim subiungit, nempe; quocirca amoue à seruis tuis spes inanes, & indecoras cupiditates auerte à me: ventris appetitio & coitus ne me apprehendant, sumptum quidem est ex Ecclesiastico qui dicitur à Græcis Sapientia Sirach: sed aliter habet contextus Clementis. Nam quod est in principio, nempe, Amoue à seruis spes inanes, & indecoras cupiditates, id est non in impressa versione Septuaginta: tantum enim illic est, Et cupiditatem auerte à me: ventris appetitio & coitus ne me apprehendãt. Latina vero versio habet; Extollentiam oculorũ ne dederis mihi, & omne desiderium auerte à me. Aufer à me ventris cõcupiscentias, & concubitus concupiscentiæ ne apprehendant me. Longè ergo sunt arcenda plurima insidiatorũ maleficia. Non ad solam enim Cratetis peram, &c.] Cum, inquit, solus cõiugalis cõcubitus sit nobis permissus, ea, inquit, procul sunt arcenda quæ nos prouocant ad scelera & flagitia. Ad nostrã enim ciuitatem non magis nauigant parasiti moriones & ganeones, quam ad peram Cratetis. Cuius Diogenes Laërtius, in eius vita, recenset hæc, vt ipse vocat παίγνια, id est ludos, seu quædã ludicra,

Eccles. 25.

Πήρη τις πόλις ἔστι μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι τύφῳ,
Καλὴ καὶ πίειρα, περίρρυτος, οὐδὲν ἔχουσα·
Εἰς ἣν οὔτε τις εἰσπλεῖ ἀνὴρ μωρὸς παράσιτος,
Οὔτε λίχνος πόρνησιν ἐπαγαλλόμενος πυγῇσιν.
Ἀλλὰ θύμον καὶ σκόροδα φέρει καὶ σῦκα καὶ ἄρτους,
Ἐξ ὧν οὐ πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τούτων,
Οὐχ ὅπλα κέκτηνται περὶ κέρματος οὐ περὶ δόξης.

Hos versus nos vtcunque vertimus, quoniam ad eos alludit Clemens.

Nigrantis fumi in medio est vrbs nomine Pera,
Et pulchra, & pinguis, circumflua, & omnium egens,
Ad quam nec stultus parasitus nauigat vnquam:
Salem & thymnum fert, ficus atque allia, panes.
Nec ganeo insultans meretricis clunibus vllus,
Ex quibus inter sese haud certant, armáque pro ipsis
Non gestant, non lucrum, aut gloria concitat illos.

Legendũ est ἀλιγδόμενος.

Quod autẽ erat in Græco Diogenis ἐπαγγελλόμενος, corrigendum duximus ἀλιγδόμενος, & vertimus; Insultat, id enim est vel exultat vel insultat, vtrumq; enim significat. Hunc locum ita cõcludit, vt dicat vel in cõiugio tantũ, coitu esse vtendum, vel ab eo omnino abstinendũ. Hanc enim agitari dicit quæstionem, sit ne ducẽda vxor, an cœlebs vita sit agenda & expers omnis Veneris. Quod quidẽ se dicit declarasse in lib. quem inscripsit De continentia, quem existimo hodie non extare. ' *Quod si hoc ipsum.* Ostendit superius nõ licere vti Venere, præterquã in matrimonio & ad procreandos liberos. Sed quoniam existimabant nõnulli coitum non minus esse necessarium quam alimentum, hoc probat non esse verum ex eo quod quæritur; Sitne ducenda vxor, an vita cœlebs agẽda, & omnino abstinẽdũ à Venere: sed nulla de eo esset quæstio, si coitus esset æquè necessarius atq; alimentũ, sine quo viui non potest. Tãtum autem abest vt sine coitu viui non possit, vt ex eo & animo & corpori humano oriantur grauissimi morbi & plurima incommoda. Ea autem sunt omnia partim petita à Medicis, partim à Philosophis, maximè à Galeno quæ nõ grauabor breuiter recensere, vt facilius intelligatur Clemẽs. Hæc sunt ergo verba Galeni; Si voluptate esca malorũ, ad cõgressum, non ductu naturæ impellamur, futurum profectò est, vt non corporis modo

Gal lib. 2. de sanitate tuenda.

ris modo sed animi vires frangantur penè omnes, prorsusq; cũ vita vnà pereant: frequens enim Venus corporis habitũ soluit, senectutẽ accelerat, canos maturat, neruorũ incõtinentiã, podagras, arthritides, tremores, sensuũ hebetudinẽ, mentis torporem, malũ corporis habitũ, succorum cruditatem, ac virium corporis omniũ, functionumque ab his manantium infirmitatem facit, &c. Iam dicit venere immodicè vtentes reddi imbecilliores, quod plurimũ effluat natiui spiritus & caloris. Dicit etiam multã Venerem neruos & cerebrũ lædere, & vires elidere atq; debilitare. Idem multis in locis dicit Venerem stomachũ labefactare, Venereorũ vsum podagras parere: Coitum netuosam substantiam prõptissimè offendere. Quod autem coitus sit paruus morbus Comitialis, quæ Græcè dicitur ἐπιληψία, dixisse Democritum Abderitanum testatur Comm. 1. ad tertiũ de popul. morbis. Eum cur Sophistam appellet Clemens, cũ fuerit magni nominis Philosophus, nõ satis video, nisi forte senserit id dixisse Protagorã, qui fuit ipse quoq; Abderitanus & auditor Democriti. Cũ autem disertis verbis dixerit Galenus: Coitũ cerebrum & neruos offendere qui sunt instrumenta sensus & motus, non est mirum si ex eo plurimi enascantur morbi iique perniciosissimi, nẽpe torpores, tremores, paralyses, epilepsię, & quę sunt huiusmodi. Cũ sit autẽ perspicuũ coitũ eneruare vires, nõ est mirum si decertaturi Athletæ à Venere abstineant, & qui obesa nitidaque & bonæ habitudinis habere velint animalia, ea à coitu abducant. Causa autem imbecillitatis, & vitiũ eneruationis atq; adeo tam multorũ qui à medicis enumerantur morborum, est quæ fit per coitum exinanitio. Nam præter alias causas cur res suauissima sit cõcubitus, hanc etiam affert Aristoteles, quod è toto corpore semen profluat. Rursus autem, cùm semen quod plurimũ ex cerebro concubitu excernitur, & natiui caloris & vitalis spiritus plurimũ contineat, efficitur vt repentinam virium defectionem, vitæque tandem periculum afferat. Inde macies, pallorque corporis, articulorũ dolores, virium omnimodo defectio, pulcherrima sanè efferatæ libidinis præmia. Venerem, inquit Plinius, damnauit Democritus, vt in qua homo exiliret ex homine. Et hoc est quod dicit Clemens; Per coitum homo ex homine enascitur & euellitur, &c. Cui quidem rei, saluo tamen sensu historico & allegorico, veluti per quendã naturæ sensum id accõmodat quod scribitur in Genesi: Hoc nunc os ex ossibus, & caro ex carne mea. Nam quomodo ex Adamo formata est Eua, ita ex semine per coitum excreto ex omnibus partibus formatur homo. Cùm ergo tantum detrimenti homini afferat coitus, merito dicebat Sophocles iam senio cõfectus, se lubenter non amplius vti rebus Venereis. Hoc autem responsum Sophoclis citatur etiam à Cicerone libro De senectute his verbis: Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam cõfecta ætate quæreret, vteretur ne rebus venereis. Dij meliora, inquit, libenter verò isthinc tanquam à Domino agresti ac furioso profugi. Idem de Sophocle refert Plutarchus in lib. De Poëtis. [d] *Ceterum introducatur quidem & elegatur.* Quoniam vituperauit coitum, & ostendit quænam incõmoda & quam graues morbi ex eo oriantur, videri autem potuit cum quibusdam antiquis hæreticis damnare matrimonium, vult quidem ad multiplicandum genus humanũ ducendam esse vxorem, sed obseruanda esse duo tempora in quibus non licet contrahere matrimoniũ, pueritiam scilicet & senectutẽ: natura enim pueris id nõ concedit, vt qui nondum sint potentes: senibus autẽ non amplius permittit, vt qui iam nõ sint apti ad liberorum procreationem. Cui cõuenienter lepide fuit responsum ab eo, qui cum adhuc esset puer incitabatur vt duceret vxorem, tempus nondũ esse; cum autem senectutem attigisset, respondit tempus præteriisse. Vitandas autem dicit fornicationes, circumcidendas, inquam, amputandas & repellendas, vt per Ezechielem iubet noster Pædagogus nos pudore afficiens: nihil est enim turpius quam iniuriam facere naturæ, dum voluptatis causa temere effunditur semen, non autem vt legitimi filij procreentur. Recte procedit vita nostra secundum naturam si ab initio cõprimantur & coerceantur cupiditates, ne ad stupra prorumpat. Quod si contigerit vt prorumpat, caueatur ne ad stuprum tegendũ medicamentis procuretur abortus, quodquidem simul & perdit hominem & omnem tollit humanitatem. Quodquidem quam sit timendũ ostendit iusiurandum ab Hippocrate conceptum, in quo inter cætera sancte iurat se medicamentis abortum non esse prouocaturum. [e] *Ceterum quibus vxores ducere.* Extra matrimonium nullus coitus est licitus: in ipso autem matrimonio etsi licitus nõ tamen semper honestus: neque enim interdiu est cum vxore congrediendum, sed tum demum cum diurnis peractis operibus & vespere finito conuiuio, & actis Deo gratiis initur cubile. Non esse autem honestum interdiu viri cum vxore congressum, dicit Plutarchus vel cæcũ vidisse Homerum, qui inducit Paridem à prælio redeuntem mox cum Helena cõcubuisse, quod signum est extremæ intemperantiæ: neque enim ab vllo alio principe aut Heroë id ab eo factum scribitur. Sed neque ardentior nec frequentior, sed cum quadam verecundia debet esse concubitus, ne nimis frequens, cõiunctio pariat satietatem & afferat pœnitentiam. Etiam in lecto oportet meminisse honestatis: interdiu enim temperanter viuere, noctu autẽ omnem exuere pudorem & verecundiã, est perinde ac Penelopes telam retexere, quodquidem est Adagium, de quo vide Erasmum in Chiliadibus. Significat autem Adagiũ inanem operam sumere, & quod prius effeceras rursus destruere. Tam frequentes autem & tam ardentes cũ vxoribus cõiunctiones, efficiunt vt sint mariti suarum quodammodo vxorum adulteri. Non diu quidem certe durat huiusmodi cõiugum beneuolentia, sed vel simul cũ libidine flaccescit & marcescit, vel cũ senescente corpore consenescit vel potius præsenescit & interit. Amantiũ amor non est semper stabilis, & sæpe post satietatẽ vertitur in odium. Congruenter autem nostro Clementi præclare scribit Diuus Hieronymus; Nihil interest quam ex honesta causa quis insaniat. Vnde & Xystus in sententiis, adulter est in suã vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, nõ affectu. Reget impetus voluptatis nec præceps feretur in coitum: nihil est fœdius quam vxorem amare quasi adulteram. Hæc Diuus Hieronymus. Quod si maritus debet regere impetus voluptatis, nec præceps ferri in coitũ, ea etiam debet cauere quæ prouocant ad libidinẽ, nempe impudica verba, & lasciua oscula, & cætera quæ recenset Paulus in epist. ad Ephæsios. Ad moderandum autem coitum nihil magis conducit, quam si quis statuat cum Epicuro; Nulli prodesse coitum, bene autẽ cum eo agi si non noceat. Nam etiam legitimus coitus non ad aliud conducit quam

Lib. 1. de sem.

Com. 3. ad 3 de popul. morbis. Ibid. & 6. Aphoris. comm. 18.

Aristot. in Probl.

Plutarc. de simp. quæst. lib. & quomodo leg. sint Poeta.

Eras. Chil. 1. cent. 4.

Hieronym. lib. 1 aduers. Iouin.

ad procreandos filios legitimos. Sitne autē aliquando salubris coitus, vt multis in locis vult Galenus, an nūquam, vt vult Epicurus, hoc enim illi tribuit ipse Galenus in lib. de arte medicinali, viderint medici: hoc certe cōstat immoderatū coitum & morbos grauissimos & plurima corpori & animo afferre incōmoda, vt iam ante diximus. Quod si immodicus coitus etiā in matrimonio est vitandus, quanto magis si res venerea habeatur cum meretrice? Quod autem de eo coitu dicit dicere Scripturam; Mulier meretrix apro cōparabitur. Quæ est autē viro subiecta, &c. Vbinam quidem sit hoc scriptum nescio, neque enim in sacris literis id vsquā inueni: coniicio autem eum significare, cum meretrice concubitum non minorem vastitatem homini afferre quam aprum syluæ: adulterium autem quod committitur cum muliere coniugata, quæ à marito custoditur, esse turrim mortis iis qui cū ea habēt consuetudinē: adultero enim à marito deprehenso mors præsens imminet, quā quærit is qui cum alterius vxore rem habet, quasi cum meretrice: inuenit autē eam in domo vel in ciuitate in qua suā exercet libidinē & intemperantiam. Opinor autem hunc esse sensum, sed arbitror locum esse vel corruptum vel mancum, quod de eo nihil inueniam in Scriptura. [t] *Quinetiam quæ est apud vos Poëtica.* Non solum sacra Scriptura, sed etiam Poëtæ Græci abhorrent & auersantur adulteria & nefanda masculorum stupra. Cuiusnam autem Poëtæ sint hi versus nescio, vt quos existimem non alibi inueniri. Fuerunt autem etiam alij Poëtæ Græci qui eandem scripserunt sententiam. Phocyllidis quidem certe poëma sic incipit,

Μήτε γαμοκλοπέειν μήτ' ἄρσενα κύπριν ὀρίνειν.

Quo significat nec adulterium esse cōmittendum, nec in masculum Venerē esse incitandam. Ex iis autē qui tā nefaria admittebant flagitia, alij adeo corrupto & deprauato erant sensu & iudicio, vt quæ erant præter naturā delitias & voluptates, peccata non esse dicerent; Alij autem ijque minus mali, qui victi à voluptate, peccata quidē eaque grauia esse sciebant, sed Deum, vt quem ea latere putarent, in eos nō esse animaduersurū putabant. In quo quidem valde fallebantur cum sint Dei oculi oculis hominum longè perspicaciores, vt qui sit ipsa lux quā tenebræ nō cōprehendunt, & quæ nō cadat sub sensum, sed sub solam intelligentiā. Stultum est ergo existimare nos peccantes Deum posse latere. Non solum autem peccant qui hæc admittunt flagitia, sed etiā qui conantur latere. Peccant enim vt qui vel sola voluntate, ab ipsa recedunt temperantia. Nam & qui mulierem videns cōcupiuit, iam mœchatus est in corde suo: qui autem fornicatur, non solū proximum, sed etiā seipsum lædit, imo vero seipsum occidit, vt qui sit mortuus, quod à Verbo seu ratione recesserit. Pudor ergo & temperantia est à nobis perpetuo cōseruanda, vt cum purum tangi non possit nisi à puro, hic pura carne, quoad eius fieri poterit, induti incorruptionem, Angelicā vitam quam persequimur assequamur. Quod autem vertimus; Suum enim adulterio violat matrimoniū, qui in id inducit meretricem, Græcè est *μοιχεύει τὸν ἑαυτοῦ γάμον ὁ ἑταιριζόμενος ἑαυτόν.* Quod ita potest intelligi, vt etiā suum matrimoniū adulterio dicatur violare, qui se nefario cōcubitui prostituit: *ἑταιρίζειν* enim vtrumque significat, nēpe & inducere meretricem, & se ad patiendum stuprum offerre. De duobus enim execrandis loquitur flagitiis, nēpe de adulterio & concubitu masculino. Quod autem ex cōtextu Clementis vertimus; Homo qui ascendit super lectum suum, apud Clementem quidem est *ἀναβαίνει*, id est ascendit, apud Septuaginta autē Græcè excusos est *παραβαίνει*, id est transgreditur: eligat prudens lector vtrū malit. [u] *Atque aduersus aliam quidem intemperantiam.* In omnibus rebus est modus tenendus, quē quidem nos docet tenere verbum seu ratio noster Pædagogus, qui est optimū medicamentum: ad reprimendas autem inflāmatas libidines nihil magis cōducit quam vitare nimiam ciborum satietatem. Modū autem in vestibus & in cibis ex eo docet esse seruandū, quod noster Pædagogus in animū & corpus, & externa præcepta diuidens, de iis statuit omnē abijciendam solicitudinem, cum Deus qui omnibus prouidet animantibus, longe de eis maiorē habeat solicitudinem, maximè cum ipsi vt qui sint ratione præditi rationis expertibus animantibus antecellant. [x] *Et hæc quidem de nutrimento.* Postquam dixit de nutrimēto quo alitur corpus (alitur autē corpus quod anima viuit vegetatiua & quæ dat sensum: in eo autē quærendo modum dixit esse tenendum, & nimiam abijciendam esse solicitudinem, cùm Deus hominis curā gerat & ei prouideat) de eo autem tractans simul egit de anima & corpore, cum sint ambo simul cōiuncta: nunc accedit ad externa, nempe ad vestimenta, de quibus vult nos quoque nō esse nimis solicitos, cum Deus sua prouidentia ea etiā magnifice & splendide vestiat, quæ sensu carent. Quod si ea vestit quæ sensu carent, multo magis qui & sentiunt, & sunt præditi ratione. Est autē considerandū velle quidē Pædagogū vt comedamus & bibamus, sed nolle vt quæramus quid comedamus & quid bibamus, cibo sedatur fames, & potu sitis, cibus est siccum nutrimentum, potus autem humidum: si modo habeamus quo famē & sitim sedemus, id, cum sit necessarium, nobis sufficere. Quæ autem non sunt necessaria, non sunt quærenda, vt quæ sint superflua. Quæ sunt autem superflua, sunt à Diabolo. Nam cum virtus cōsistat in mediocritate, quod modū excedit est à malo, vitiosa enim sunt extrema: malum autem est ab eo qui est & malus & author mali, & qui cū sua natura esset bonus, libero suo arbitrio à bono declinās, & malus factus est, & homini malū persuasit. Hinc est quod dixit ipse, Christus sermonē nostrum debere esse, est, &, non, quod est autē amplius esse à malo. Quæ sunt ergo supeflua nempe delitias, cupedias, & voluptates, quærunt gentes quæ sunt stultæ & malæ; Verbi autem discipuli, nempe fideles Christiani, necessariis sunt cōtenti, & dum regnum Dei quærunt, ea nō desunt quibus opus habent ad transigendum hoc vitæ curriculum. Quod autem dixit de abijciendo nimio alimenti studio id ipsum quoque dicit de superfluo vestimento. Subiungit itaque [y] *Si ergo de veste & delitiis.* Non solum vult Clemens, tolli vestes & delitias non necessarias, sed etiā quidquid est pictum, fucatum, & nimio aliquo artificio elaboratū. Quod autem antea dixit de fœno quod hodie est in agro, cras autem in clybanum mittitur, id ducit ad allegoriā. Ager enim, inquit, significat mundum. Sicut autem in agro est fœnum & herba, ita etiam in mundo sunt alij superbi, elati, & quos inflat gloria inanis: alij verò sicut herbæ germinant & fructum ferunt, & qui sunt fœno quidem similes, mittuntur in clibanum, & ab igne vruntur & consumuntur, vt qui sint apti ad cremandū, & ideo non resurgunt in iudicio, vt dicit Psalmographus; qui autem sunt her-
Psal. 1.

bæ similes,

bæ similes, nempe qui germinãt, & fructum ferunt, ij nõ mittentur in ignem exurendi, sed in sinu patris Abrahæ collocati, germinãt. Hi autẽ in iudicio resurgunt ad vitam æternam, quæ est vera vita. Qui autẽ sunt fœno similes, etsi resurgunt, resurgunt tamen in condemnationem, & ad pœnam æternam quæ non vita, sed mors acerbissima potius est censenda. Et fœnum quidem fuit ille diues, qui purpura vestiebatur & bysso cuius finis fuit interitus, herba vero pauper Lazarus, qui diuina irrigatus gratia in sinu Abrahæ germinauit ad vitam æternam. Atque Clemens quidem, vt solet, si quid inueniat apud Græcos quod ad suũ faciat institutum, id adducere, hic quoque laudat Lacedæmonios, qui matronis, suis, inquam, vxoribus nõ permittebant vt floridas vestes & mundũ gestarent aureũ, id interim permittentes meretricibus. Athenienses autem vituperat, quod se viros esse obliti effœminarẽt, & muliebribus quibusdã cincinnis capillos suos ornarent. De hac autem Lacedæmoniorum cõsuetudine, consuetudine, inquam (moribus enim vtebantur quos θεσμοὺς dicunt, nõ iure scripto) nihil dicit, nec Xenophõ, nec Plutarchus, nec vllus, quod sciã, alius: de Atheniẽsibus autem permulti. Aristophanes in Comœdia cui est titulus Nubes, hũc habet versum, ἀρχαῖά γε καὶ διπολιώδη καὶ τεττίγων ἀνάμεστα, quem sic exponit qui in eum edidit Cõmentarium. Antiquissimi Atheniensiũ habebant cicadas aureas in cincinnis capillorum, propterea quod Cicadæ, cũ sint musicæ dedicatæ sunt Apollini qui erat patronus ciuitati. Dipolia autẽ festum erat antiquissimum quod etiã Diasia. Cicadas autem acceperunt, quoniam veteres in plexum capillorum aurea vtebantur Cicada, significantes indigenas esse Athenienses, sicut & cicadæ. Idẽ Erasmus in prouerbio. Cicadis plena, & Eustath. in 3. Ili. exponit. illud ἐσθλοὶ τεττίγεσσιν ἐοικότες, & Cœlius Rhodiginus antiqu. lect. lib. 12. cap. 5. *Iulius Pollux cap. 6.* ἀνδρωνῖτιν, autem vocat Clemẽs quod Iulius Pollux dicit ἀνδρῶνα. Definit autẽ Vitruuius ἀνδρῶνας, à Græcis dicens vocari, οἴκους, vbi virilia conuiuia solent esse, quod eo mulieres nõ accedant. Atheniensium autem illũ capillorum plexum appellabant Crobylum, qui tantum abest vt virum deceret, vt Cinædorum fastui & arrogantiæ magis cõueniret. Qui autem vult videre Cinædos suis nomẽclaturis ornatos, videat Iulium Pollucem cap. 30. de Cinædo. [k] *Horum autem Archonton seu principum.* Non soli Atheniẽses fuere superflui & effœminati cultus & ornamenti studiosi, sed etiam cæteri Iones, inter Iones enim recenset Athenienses. Iones ergo cæteri Atheniensium Archontes sunt æmulati: Archontes autem erant qui aliquot mensibus Athenis principatum tenebant. Aptissime autem dixit: Persuasit æmulatio, cùm ab Attica in Ioniam breuissimus esset maris traiectus, eos vt nimis delicatos & effœminatos arguens Homerus vocauit ἑλκεσιπέπλους & ἑλκεχίτωνας. Hic est versus Homericus in 8. Rapsf. Iliadis,

ἐνθάδε βοιωτοὶ καὶ ἰάονες ἑλκεσίπεπλοι ἑλκεχίτωνες,

Quem exponens Eustathius, Vsque ad Periclis, inquit, imperiũ habebant talares tunicas, gestãtes etiam cicadas. Dicit autẽ hic quoque Geographus ἑλκεχίτωνες, eo quod πέπλους, id est vestes traherent, vtpote quod inter Græcos quædã esset æmulatio de gestanda veste muliebri. Vnde etiã dicti sunt κούρητες, vt qui ornarentur tanquã κόραι, hoc est puellæ. Alij autem eos dicunt ἑλκεχίτωνες, vt qui hostium tunicis inferrent ἕλκη, id est vulnera. [l] *Quod si se eis aliquantulum.* Quoniã vere mulier est, vt dicit Diuus Petrus Apostolorũ corypheus, infirmius vasculum, oportet quidem se ad eam aliquantulum accõmodare, & concedere, vt sint quidẽ aliquantulũ molliores eorum vestes, dum modo nõ sint nimis tenues & pellucidæ & stulto quodã artificio nimis elaboratæ, neque ex filis aureis cõtextæ, neque sericeæ, quæ corpus quidem quod vestis est proprium non tegant, sed quodam veluti lenocinio ad probrum pelliciant. Hinc accepta occasione describit admirabilẽ illam Bombycis transformationem, ex cuius folis fiunt vestes sericæ & Bombycinæ. Cuius descriptionem vide etiam apud Pliniũ lib. 11. hist. nat. cap. 21. [m] *Reiicienda quoque sunt vestimenti tinctura.* Dixit esse reiiciendã vestiũ materiã, quæ nõ est apta, vt quæ ex ea fit vestis corpus tegat: nunc autẽ dicit reijciendã etiam esse tincturam, viris bonis & candidis solum candidum tenendum esse colorẽ. Quod si nõ sit omnis color reijciendus, sint autem duo genera colorũ vt dicit Plinius, nempe naturalis & factitius, retineatur quidẽ naturalis, amandetur autem factitius. Naturalis veritati per se sufficit, factitius est adulterinus, & ad vsum nõ aptus; Vestiũ autem multa genera: denominantur autem fere omnes vel à nationibus, vel à tincturis & coloribus. Qui de his plura scire volet, legat Cœliũ Rhodiginum antiq. lect. lib. 16. cap. 10. & Iulium Pollucem. Floridæ autem vestes, quæ sunt, inquam, floribus similes, non diuinis Christi sacris, sed bacchicis orgijs & mysteriis conueniunt. Argentea vasa, & tinctæ vestes excogitatæ sunt ad inanem atque adeo perniciosam oculorum delectationem, & ad ostentationẽ, & pompam in theatris, dum aguntur Tragœdiæ: à Christianis autem debet abesse omnis pompa & fastus. Sardiniam tincturam Suidas vult esse rubram, à Sardinia insula sic forte appellatam. Inter vestes Pollux recenset Omphacinas, quæ sunt colore Omphacio & oleo similes. Est & viridis & rosacea & coccina tinctura, ab eis autem etiam denominantur vestes. Vnde etiam Martialis,

Petr. 3.

Plin lib. 11. cap. 21.

Cœlius Rhodig. Poll. 37. 71. 378. 379.

Coccina famosæ donas & Ianthina Mœchæ.

ἁλουργοβαφῆ quoque, id est, tinctam purpura, recenset Pollux inter vestes, sicut etiã κροκωτόν. Fortasse ita dictum à tinctura crocea, quod videtur significare Clemens, dum Crocoton vocat μυροβαφῆ, id est vnguento tinctum, illitum scilicet croco. Erat autem Crocotum genus vestis rotundæ ac fimbriatæ, qua diuites vtebantur matronæ. Vnde teste Plutarcho, quidam pingebant Herculem Omphalæ seruientẽ, vt pulchrè adnotauit Erasmus in prouerbio, Felli Crocotõ. Has omnes floridas, coloratas, vnguentis infectas, mollesq; & delicatas vestes vult Clemẽs Christianas mulieres reijcere, vt quæ nec eas deceãt, nec eas aliquid prudenter & honeste gerere arguant, maxime cum fucus quo pinguntur, nihil in eis esse sincerum præ se ferat. Quænã autem sint prætiosæ illæ quas dicit membranæ nõ satis intelligo, nec quæ in purpura habent animalia, nisi forte eas intelligat vestes quæ acu texuntur à Phrygionibus. [n] *Aperte itaque suadet Pædagogus.* Quæ omnem suam confert curam in studium ornatus, ea nec Deo vacat, nec marito, à pudico enim excidit cõiugio, vt quæ ob nimium amorem vestitus, sæpe rapiatur ad adulteriũ. Quod accidit Eriphilæ, quæ ob monilis amorẽ consensit vt maritus in bello Thebano moreretur. De ea hæc narratur vel fabula vel historia. Eriphile vxor Amphiarai, & soror Adrasti, accepto à Polynice aureo monili, ma-

ritu latentem, ne ad bellum mitteretur Thebanum in quo se moriturum præsciuerat, prodidit Adrasto. Quod ægrè ferens Amphiaraus, filio Alcmæoni mandauit, vt accepto mortis suæ nuntio matrē interficeret: quod fecit. Huius meminit Pausanias, in aliquot locis Eliacorum. ° *Quocirca Ceum sophistam.* Vult Clemēs fidelis & Christianæ mulieris talē esse vestitum & habitum, qualem fuisse virtutis, quæ apparuit Herculi pubescēti & deliberanti de suo vitæ instituto, describit Xenophō lib. 2. de dictis Socratis, narrāte Prodico Cæo qui vitam scripsit Herculis. Huius meminit Cicero lib. 1. de officijs, dicens: Herculem Prodicus dicit, vt est apud Xenophontē, cùm plurimū pubesceret (quod tempus à natura ad deligendū, quam quisq; viā viuendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumq; dubitasse, cū duas cerneret vias vnā voluptatis, alterā virtutis vtrā ingredi melius esset. ᵖ *Qui ergo Verbū, seu rationē sequitur.* Quoniā dixerat id quod in veste vsum affert esse præferendū, videbatur autē obstare quod in Psalmo quadragesimo quarto canit Psalmographus, literā deducit ad allegoriam, significari dicens per eam, Christum & Ecclesiam. ᑫ *Est autē maximè ineptū.* Inter tunicas recensetur Peplus, qui & fœminis & viris congruit. Porrò autem quod aliis quoque indumentis inijciebatur Peplus, ex Mineruæ peplis libere licet conijcere. Super tunicam etiam gestabantur Ephaptides, quas nonnulli vocant Zyras. Xistis verò est vestis Tragica Chlæna: quæ à nobis dicitur Læna, est vestis quā tunicæ inijciebāt. De his & multis alijs vestibus vide Iuliū Pollucem, & Cœlium Rhodiginum lib. 16. cap. 10. & lib. 11. cap. 9. & 16. Stultū autem esse dicit Clemens has vestes & stupere & admirari, & tātum pecuniæ in eas effundere quæ ad pudenda tegenda factæ sunt, cū primo nostro parenti suffecerint folia ficus ad facienda subligacula quibus pudenda tegeret. Nostræ quidē sunt oues & in vsum nostrum fabricatæ, sed oportet nos esse illis sapientiores: non sumus autem, si eorum lanas stupeamus & admiremur. Redarguamus ergo sumptuosas vestes, & ad eas sermonem conuertentes, dicamus: Estis pili ouium, quasi dicamus: Cur vos magnifaciemus, quæ estis pili ouiū. Pilus per se est contemnendus, sed multo magis pilus stultæ pecudis. Quantumuis sint lanæ prætiosæ, & in quantacunque æstimatione sint pili, quos pelles custodiunt, essent enim alioqui mox perituri, non est in ea ponendum studiū. Lanæ quidem ouium siue vellantur siue tondantur, diu durant, nec opus habent vt custodiantur. Prætiosi autem pili cæterorum animalium, cito pereunt nisi à sua pelle custodiantur. Quæ sunt laudatissimæ lanæ, vide apud Plinium qui hæc scribit. Lana autem laudatissima Apula, & quæ in Italia Græci pecoris appellatur, alibi Italica. Tertium locum Milesiæ oues obtinent, Apulæ breues villo, nec nisi penulis celebres. Circa Tarentum Canusiumque summā nobilitatem habent. In Asia verò eodem genere Laodiceæ. Alba circumpadanis nulla præfertur, &c. De pilis autem quos custodiebant pelles nihil aliud occurrit quod dicam, nisi priscos, leonum, vrsorum, luporum, &c. pantherarum pellibus fuisse indutos, sed quod horum pilorum insanum fuerit studium, & magna vnquam fuerit eorum æstimatio, non memini me vsquam legere. Eustathius exponens illud Homeri tertiæ Rhapsodiæ Iliadis,

Plin. lib. 8. cap. 48.

Alexand. ab Alex. Genialium dierū 3. cap. 19.

Παρδαλέην δ' ὤμοισιν ἔχων καὶ καμπύλα τόξα.

Παρδαλέην, id est Pardi pellem, inquit, humeris habet Paris, quoniam non erat grauis armaturæ, & ideo ferebat arcus & ensem & duas hastas. In iis autem quæ sequuntur alios etiā inueniemus Heroas animaliū pellibus indutos, alium quidem λεοντῆ, id est pelle leonis, alium verò λυκέῃ, id est pelle lupi: est autem παρδαλέη, id est Pardina, pellis Pardi, sicut λεοντῆ pellis leonis, & lycæa, id est lupina, pellis lupi, & τραγεία hircina, pellis hirci, per defectū pellis, sicut etiā apud Herodotū ἀνθρωπεία, id est humana, est pellis hominis, &c. Hæc quidē de pellibus quibus olim induebantur Græci veteres. Sed quod in tanto prætio fuerint olim nōnullæ pelles, vt hodie mustellinæ quas Martoras Zibellinas vocāt, & eiusmodi aliæ nusquā quidem legi. Id tamen videtur significare hoc in loco Clemens, nisi mea me fallit coniectura. ʳ *Beatus autem Ioannes despectis quoque ouiū pilis.* Prætiosas pelles nō esse magnifaciendas à verbi discipulis, probat authoritate Ioannis Christi præcursoris, qui ne ouillis quidē induebatur pilis, nempe pellibus, tanquam nimis delicatis, sed pilis camelorū: & Eliæ qui pelle induebatur ouina constricta zona pellicea: & Esaiæ, qui nudus & ne calceatus quidē incedebat, & sæpe vtebatur sacco cilicino: & Hieremiæ qui cingulū solum habebat lineum. A corpore autem sumpta similitudine, ostēdit bonis & honestis moribus magis conuenire modestum & frugalem vestitum, sicut bene nutrita corpora vires & vigorem magis ostendunt, si sint nuda. Syrmata, id est ad pedes demissas vestes esse reijciendas, vt nimis delicatas, & quæ magis cōueniant impudicis saltatoribus, & qui Cinædicos gestus figuras & habitus etiam, tacentes præ se ferant. Quoniam autē ei quod de Syrmatibus & ad pedes demissis talaribus vestibus dictum est, videbatur obstare quod vestis Domini dicatur fuisse talaris, respondet non tam spectandam esse literam quæ occidit, quam allegoriam in qua est spiritus viuificans. Significat enim vestis illa variam Dei sapientiā, & refulgentia veritatis eloquia. Indutus est etiam Dominus confessione & decore & lumine sicut vestimento, id est creaturis quæ eū confitentur & laudant, & est Dominus amictus lumine, est enim illi lux vndique qui lucē habitat inaccessibilem, ad quam nullus per se potest accedere. Hæ sunt vestis Domini allegoriç & multæ aliæ, quas quærent qui volent ex interpretibus Psal. 103. ˢ *Quemadmodum ergo vestium compositionem.* Honestus & decorus oportet vt sit vestitus, & in eo ipso quoque seruandus est modus. Ita vestiri oportet mulierē, vt nulla pars eius nuda appareat, quæ ad probrum afferendum hominem possit allicere. Lacenæ virgines nudæ erant vsque ad genu, Christianas autem mulieres non solum calcaneū, sed etiam caput decet tegere. Iubet quidē certe Paul. in epist. 1. ad Cor. mulierē habere velamen super caput suum. Facetā autem vocem illam lacenæ mulieris quam hic refert Clemens, Plutarchus in Apophtegmatibus dicit esse Theanus, quæ cū casu nudasset brachium, cuidam dicenti, O pulchrum brachium: At non est, inquit, pulchrū. A veste autem mulieris, si fieri possit, absit oportet quidquid spectatorum oculos potest ad se conuertere. Conuertit autem id quod est insigne, vt purpura. ᵗ *Atque illæ quidem admodum parum.* Quantū licet conijcere tantus eo tempore in vestibus erat luxus, vt succus purpureus omnem vestē illuminaret. Sic enim scribit Plinius; Distinguit ab equite Curiam. Dijs aduocatur placandis, omnemque vestem

1. Cor. 11.

Plin. lib. 9. cap. 36.

vestem illuminat. Hęc Plinius, ex quo licet intelligere ad vestes ornādas & illumināndas solitū esse nonnihil adtexi purpuræ. Mulieres autē maximā vestis partē relinquebant aliis texendam, quidquid autem erat purpuræ, ipsæ suis texebāt manibus suas inflāmantes libidines. Quo fiebat vt stultis & delicatis his coloribus delectatæ sibi mortē accerserēt æternā. Mortē autē vocat purpureā, alludēs ad illud Homeri, *Homer.*

ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή. Id est,

Purpurea arripuit mors illum duraque parca. Quod interpretans Eustathius sic scribit: Purpuream mortem dicit Homerus, nō solum eam quæ est ex sanguine, aut nigram, vt etiam fluctum purpureū: sed etiam eam quæ vno ictu infertur, vt etiā dicit Ælianus: narrans purpuræ tinctores vno manus ictu viuā conterere purpurā, vt sic pulchra sit purpurę tinctura. Vnde etiam mors est purpurea, qualem passa fuerit purpura quæ ipsa quoq; vno ictu morte afficitur. Quanquam alludit etiam Clemens ad hominem illū diuitem qui vestiebatur purpura & bysso, mortuus autē est & sepultus in inferno. Notum autem esse potest ex historia, quod quidā tinctor purpuræ, cum dolū admisisset in tinctura, dum ex more abduceretur ad mortem, ad vrbanū scomma citauit illud, ex Homero: Purpurea arripuit mors illum duraq; parca. Vergilius verò Homerū imitatus, non mortem sed animam vocauit purpuream, dicens: Purpuream vomit ille animam. Vbinam optimæ nascantur purpuræ sic docet Plinius: Præcipuus hic Asiæ in Meningæ Aphricæ, & Getulo littore Oceani, in Laconica Europæ. Quantum autem laboretur in capiendis purpuris, earumque succo exprimendo & coquendo pulchrè Plinius, vbi inter cætera hoc dicit; Quinis lana potat horis, rursus mergitur carminata, donec omnem ebibat saniem. Ad quod alludēs noster Clemens, pannos purpuræ saniem ebibentes vocat auidos. Quanquā nonnulli, vt ait Athenæus, non pannos, nec tincturam, sed ipsum animal dicunt esse λίχνον id est auidū & vorax. Vnde natū est prouerbium, Purpura voracior, quod ea, vt ait Plinius, lingua sua omnia deuoret Conchylia. Erant autē eo tempore mulieres adeo in luxu immoderatæ, vt & purpuram adulterarēt, & lineas vestes quæ erāt alioqui subtilissimæ & tenuissimæ, nō amplius ex Ægypto, sed ex terra Hebræorū, seu ex Palestina & ex Cilicia ad se importari curarent: Amorginas quoq; & byssinas vestes per summum ludibrium ita immutarent, vt eo nomine non amplius appellarentur. Byssus autem & Amorgina erant genus lini tenuissimi & subtilissimi, vt scribit Iulius Pollux ca. 17. De his autē scribit copiosissimè Cœlius Rhodig. antiq. lect. lib. 23. cap. 8. Hoc autem caput ita concludit Clemens, vt reprehensione dignos censeat eos qui ita se gerent, vt sua vestimenta sint seipsis pretiosiora. Cuius hanc dicit esse causam, quòd quæ sint verè bona ignorent, & quæ non sunt tanquam quæ sint falsa visione apprehendunt.

Luca 16. *Plin. lib. 9. cap. 36.* *Eodem 38.* *Erasmus cent. 3. chil. 2. 84.*

De calceatura. Cap. XI.

SIMILITER [a] *autem in calceamentis quoque superbæ arrogantésque fœminæ magnam ostendunt mollitiem. Verè ergo turpia sunt illa sandalia, in quibus sunt aurea veluti donaria: quinetiam circumcirca clauos soleis infigere æquum censent. Multa autem eis quoque amatorias salutationes imprimunt, vt vel per terram numerosè incedentes, meretricios spiritus in incessu insculpant. Valere ergo sunt iubenda aureorum & gemmeorum sandaliorum vana artificia, & crepidæ Atticæ & Sicyoniæ, cothurnique Persici & Hetrusci. Recto autem scopo, vt veritatis nostræ mos est, proposito, id quod est secundum naturam est eligendum: calceorum enim vsus est alius quidem ad tegendos pedes: alius autem ad propulsandas offensiones, & à montanis asperitatibus plantam pedis conseruans. Sunt itaque mulieribus albi concedendi calcei, nisi iterineant: tunc autem eis vnctis est vtendum. Neque enim fœminam decet pedem ostendere: & alioqui mulieri tener est sensus, vt facilè lædatur. Viro autem pulchrè conuenit nullos habere calceos, præter quàm si militet: Calceatum enim esse, prope accedit ad id quod est, esse ligatum. Optimum quidem est genus exercitationis nudis vti pedibus, & ad sanitatem & ad expeditam facilitatem, vbi non prohibeat necessitas; quod si iter non ingrediamur, nec nudis incedere pedibus pati possimus, soleis vtendum est: eas autem Attici vocabant κονίποδας, quòd pedes, quantum ego coniicio, terræ appropinquarent. Tenuis ac simplicis calceaturæ testis sufficit Ioannes, qui dicebat se non esse dignum soluere corrigiam calciamenti Domini. Non enim curiosos aut superfluos habebat calceos, qui veræ philosophiæ typum ostendebat Hebræis. Hoc autem numquid aliud mysticè significet, ostendetur alibi.*

ὑποδεδέσθαι, non multum distat ab eo quod est, δεδέσθαι. *Luca 3.*

COMMENTARIVS IN CAP. XI.

[a] SIMILITER *autem in calceamentis.* Primùm ostendit quantus esset luxus & mollicies fœminarum in calceis. Calceorū autem varia erant genera: quædam dicebantur sandalia vel sandala, vtrumq; enim dici, ait Iulius Pollux: quod autē verti donaria, Græcè est ἀναθήματα, ea autem sunt, quæ sunt Diis dedica-

ta. Ea in calceis ponere turpe est & indecorũ. Ita etiam clauos in eis infigere ad ostentationem, & amatorias salutationes in eis insculpere, quæ meretricios spiritus, fastũ, inquã, meretriciũ incedendo ostendant: ea autem sunt reiicienda. Sed nec calceamenta esse oportet aurea aut gemma. Sed nec cothurnis nec crepidis est vtendum cuiuscunq; sint nationis, est enim vitanda superbia & arrogantia. Erat autem cothurnus quadrangulus vtriq; pedi conueniens, & congruebat viris. Vnde natum est prouerbiũ; Cothurno versatilior, & ideo dictus est Theramenes cothurnus quod nũc ab his, nũc ab illis stãs partibus,

Chil. 1. cent. prou. 94. incertæ & dubiæ esset fidei. De quo vide Erasmũ in prouerbiis. Crepidæ quæ Græcè dicuntur κρηπῖδες, à nonnullis autẽ Poëtis dicuntur καπίδες, vt dicit Pollux, erant πολύῤῥαφα ὑποδήματα, id est multiplici sutura calceamenta: erant autẽ calceamenta militaria, quæ prius fuerãt propria senatorum, deinde equitum, sicut etiam Mullei olim fuere calcei regum Albanorum, deinde Patriciorũ, deinde Patriciis adempti traditi sunt mulieribus.

Alexander ab Alexan. genialium dierum li 5. Est autem calceorum duplex vsus, vnus ad pedes tegendos, alius ad prohibendũ ne quid pedes offendat. Hic ergo calceorũ scopus est nobis proponẽdus: Mulieribus ergo, vt pedes tegãt, albis vtendũ est calceis, ab eis enim non est vlla pars nuda corporis ostendenda, quod si sit eis iter ingrediendũ, cùm sint molles & facile lædantur, ad vitandã offensionem vnctis calceis est vtendum, nempe coriaceis: viris autẽ cõuenit nudos esse pedibus, nec vti calceis nisi cũ vel militant, vel iter ingrediũtur. Sed nec quibusuis calceis est eis vtendum, sed tantum soleis: soleæ autẽ sunt calceamẽta quibus plantarũ calces in fine teguntur, habenis iuncta, cæteris prope nudis, eæ autẽ Atticę appellantur κονίποδες, quod pedes pulueri seu terræ appropinquant, dictæ à κόνις, quod est puluis & ποὺς, quod pedem significat, quæ alio etiã nomine vocantur βλαῦται & σανδάλια vt dicit Clemẽs: Eis vti possunt viri etiamsi iter nõ ingrediãtur, si nudis esse pedibus ferre nõ possint. Nudis autẽ esse pedibus melius esse probat Clemẽs ex etymo ὑποδήματος. Calceus enim Græcè dicitur ὑπόδημα, quasi dicas subligamentum: est enim calceus velut quoddam vinculum pedis, quod impedit, ne pes suo officio facile & expedite fungi possit. Sicut etiam diadema dicitur pannus quo regibus vincitur caput. Ad ostendendum quoq; tenuem & frugalem oportere esse

Luca 3. calceaturam, adducit id quod dixit Ioannes præcursor apud Lucam, se non esse dignum qui soluat corrigiam calceamentorũ Domini. Nimis enim curiosos & superfluos non fuisse eius calceos, ex eo patet, quod ostenderet Hebræis typũ veræ philosophiæ. Vmbra enim & figura fuit per Moysem vsq; ad Ioannem, ab Ioanne autem ostensa est ipsa veritas, nempe Christus, vmbris cessantibus & figuris quæ Christum venturum significabant. Huius alium quoq; sensum dicit esse mysticum, quem se alibi dicit expositurum. In calceis autem fastum & superbiam adeo non probauit Christus, qui est ipsa veritas, vt suos discipulos instituens ne eos quidem calceamenta possidere voluerit.

Quòd non oporteat gemmas & aureum ornatum stupere & admirari. Cap. XII.

GEMMAS [a] autem fuscas aut virides, & quæ ab externi maris æstu expelluntur, & quæ ex terræ ramentis deteruntur, admirari & stupere est puerile. In pellucidos enim lapillos, propriósque ac peculiares colores, atque vitra varia magno ferri studio, nihil est aliud quàm stultorum hominum, qui trahuntur ab his quibus inest pulsans visio. Ita etiam pueri cùm ignem aspexerint, splendore adducti ad eum feruntur, cùm quam sit eum tangere periculosum, propter ignorationem minime aduerterint. Tales stultis mulieribus gemmæ sunt monilibus alligatæ, & inclusæ torquibus, amethysti, & ceraunitæ, & iaspides, & topazion, & smaragdus Milesia, mercimonium pretiosissimum. Maximi autem pretij Margarita mulierum conclaue mirandum in modum per summam inuasit lasciuiam: ea autem nascitur in quodam ostreo pinnis non absimili: magnitudo autem eius est quantus est permagnus piscis oculus: nec pudet miseras totum suum studium in hoc ostreo ponere, cùm eis liceat sancta ornari gemma, nempe Verbo Dei, quod vtique Scriptura appellauit Margaritam, qui est pellucidus & purus Iesus, qui est in carne contemplator oculus, qui est ratio, qui perspicuus, per quem caro est pretiosa quæ aqua regeneratur. Illud enim ostreum in aqua natum carnem contegit: ex ea autem

Apoc. 21. *margarita concipitur. Ex sanctis autem lapidibus supernam Hierusalem fuisse constructam accepimus: & duodecim portas cælestis ciuitatis, lapidibus pretiosis assimilatas, suscipiendam Apostolicæ vocis gratiam significare admittimus. In pretiosis enim lapidibus collocati sunt colores, sunt autem ij pretiosi: alia verò remanent terrestris materia: meritò ergo symbolicè sanctorum ex his ædificatur ciuitas. Ex inimitabili itaque flore lapidum, florem Spiritus, ab interitu scilicet alienam & sanctam substantiam, intellexere. [b] Quæ ergo quid sit in Scripturis symbolicum non intelligunt, totæ lapidibus inhiant, & admirabilem illam defensionem afferunt. Quod Deus ostendit, cur*

non vte-

non vtemur? Adsunt mihi, cur me eis non oblectabo? & , quibusnam ergo facta sunt, si non nobis? Eorum qui Dei vocem plane ignorauerunt, sunt hæ voces. Primum enim quæ sunt necessaria, sicut aquam & aërem, aperte omnibus suppeditat: quæcunque autem non sunt necessaria, terra & aqua abscondit. Et ideo aurum formicæ fodiunt: aurum Gryphes custodiunt: à mari teguntur margaritæ: vos autem curam superuacaneam ponitis in ijs quæ non oportet; ecce totum cælum est apertum, & Deum non quæritis: absconsum aurum autem & lapides ij apud nos scrutantur, qui sunt damnati capitis. Quinetiam Scripturæ repugnat, cùm illa aperte clamet: Quærite primùm regnum cælorum, & hæc omnia adijcientur vobis. [Math. 6.] *Quod si etiam vobis omnia sunt donata, & vobis omnia sunt concessa, & si omnia vobis licent, vt ait Apostolus, sed non omnia expediunt.* [1. Cor. 10.] *Produxit autem genus nostrum ipse Deus ad communicationem, cùm ipse prior suum filium impertijt, & suum Verbum omnibus commune subministrauit, & fecit omnia pro omnibus: sunt ergo omnia communia, ne plus quàm alij sibi vendicent diuites. Hoc ergo, Adsunt mihi, & supersunt, cur me ijs non oblectabo? non est humanum, nec ad societatem pertinet. Illud autem magis charitatem arguit, Adsunt mihi, cur non impertiar pauperibus? qui enim talis est, est, perfectus, qui hoc impleuit, Diliges proximùm tuum sicut teipsum.* [Rom. 12. Galat. 5.] *Hæ sunt veræ delitiæ, hic est pretiosus thesaurus. Quæ autem impensæ fiunt in cupiditates, interitus non sumptus locum tenent.* [c] *Scio enim Deum potestatem nobis vsus dedisse, verùm eum vsque ad id quod est necessarium: & vsum communem esse statuit. Absurdum autem est & turpe, vnum lautè & luxuriosè viuere, cùm multi esuriant. Quanto enim est gloriosius multis benefacere, quàm magnifice habitare? quanto autem prudentius, in homines quàm in lapides & in aurum impendere? quanto autem est vtilius ornatos habere amicos, quàm ornaměta inanima? cuinam autem agri tantum profuerint quantum gratificari?* [d] *Restat vt illud quoque dissoluamus quod obijcitur. Quinam ergo habebunt quæ sunt sumptuosa & magnifica, si omnes deligunt ea quæ sunt vilia & frugalia? Homines, dixerimus, si absque vlla vehementi affectione & differentia eis vtamur: sin autem fieri non potest vt sint omnes frugi & temperantes, at propter vsum rerum necessarium, ea quæ sunt paratu facilia, sunt persequenda, multum iubendo valere hæc quæ sunt superuacanea.* [e] *In summa ergo, mundana tanquam puellarum mundi sunt ad coruos amandanda, à totum etiam ipsum mundum recusantibus: oportet enim eas intus esse honestas & ornatas, & pulchram mulierem internam ostendere. In sola enim anima apparet pulchritudo & turpitudo: & ideo is solus qui est virtute præditus, vere est pulcher, bonus & honestus: & solum quod pulchrum & honestum, bonum esse statuitur. Virtus autem sola etiam per pulchrum corpus apparet, & in carne efflorescit, moderationis speciem amabilem ostendens, quando mores tanquam lux quædam in forma resplenduerint. Vniuscuiusque enim plantæ & animalis pulchritudinem, in vniuscuiusque virtute esse euenit. Hominis autem virtus est iustitia, temperantia, animi magnitudo, & pietas: pulcher ergo & honestus homo est qui est iustus & moderatus, & qui vt semel dicam, bonus est, non qui diues.* [f] *Iam verò milites quoque volunt auro ornari, vt qui nec illud legerint Poëticum:*

Quíque aurum gestans, in bellum, vt stulta puella, [Homer. Iliad.]
Ibat.

[g] *Cæterùm ornatus quidem studium, quòd virtutis minimè curam gerit, sed corpus sibi vendicat, boni & honesti studio conuerso ad vanam gloriam, est penitus expellendum. Quæ enim ea quæ corpori non conueniunt, perinde ac si conuenirent, adiungunt, mendacij meditationem, & consuetudinis fraudem ingenerant, non honestatem, simplicitatem, & à simulatione alienationem, & vere pueritiam, sed fastum arrogantiam, mollitiem &*

luxuriam contexunt. Istæ verò veram pulchritudinem obscurant, auro eam adumbrantes; nec intelligunt quantum in se delicti admittunt, se innumerabilibus vinculis alligantes, quemadmodum dicunt apud barbaros, scelestos & maleficos homines auro vinciri. Hos captiuos vinctosque æmulatæ esse videntur diuites mulieres. An non enim colli vinculum est torques aureus, moniliaque & quæ καθετῆρες vocantur, catenarum locum obtinent? quæ etiam lingua Attica eodem nomine, nempe ἁλύσεις, hoc est, catenæ appellantur. Talares autem compedes, indecorum in pedibus fœminarum ornamentum vocauit Philemon in Synephebo:

Pellucidas vestes, quendámque compedem
Aureum.

Cur ergo hic à vobis tantopere expetitur ornatus, nisi quòd vos velitis, ô fœminæ, videri esse astrictæ compedibus? Nam si materia probrum eluit, est quidem hoc vitium quod minime interit. Atque mihi quidem videntur sua sponte vinculis alligatæ, gloriari de suis magnis calamitatibus. Ac fortasse etiam Poëtica fabula adulterium committentem Venerem dicit fuisse comprehensam eiusmodi vinculis, nihil aliud quàm hæc ornamenta adulterij esse signa significans. Illa enim aurea quoque vincula fuisse dixit Homerus. [h] *Iam verò non pudet eas apertissimè maligni symbolis indui. Quemadmodum enim Euam serpens decepit, ita etiam alias mulieres mundus aureus, vtens esca serpentis figura, in probra furiose impellit, nempe murænulas quasdam aureas & serpentes ad decorem effingens. Dicit itaque Comicus Nicostratus, catenas, monilia, annullos, armillas, serpentes, periscelides, elleborum. Summa autem cum earum ignominia omnem mundum muliebrem recensens Aristophanes ostendit in Thesmophioriazusis. Adducam autem ipsa verba Comici, quæ importunum vestræ insolentiæ fastum apertè arguunt: Mitras, redimicula, nitrum, & aciculam, pumicem, strophium, reticulum, posterius operculum, fucum, torquem, hypogrammata, triphocalasisin, vittam, cingulum, institam, Tryphema, multitiam, cython, baratron, encyclon, tunicam; quæ sunt autem horum non dixi maxima, diopas, dyalithon, plastra, molochion, botruchlidonem, fibulas, amphileas, monilia, pedicas, sigilla, catenas, annulos, cataplasmata, bullas, ligamenta, olisbos, sardia, ventilabra, elictres. Ego quidem defessus sum, & indignor, dicendo tot eorum ornamentorum multitudinem. Mihi autem venit in mentem admirari, quòd eæ non enecentur, dum tantum onus baiulant. O curam valde inanem! O vanam & insanam gloriæ cupiditatem. Ritu meretricio opes effundunt in probra ac dedecora, suaque improba & arroganti stoliditate Dei dona corrumpunt & adulterant, artem maligni imitantes. Dominus autem in Euangelio eum diuitem qui in horreis & apothecis recondebat, & apud se dicebat, Habes multa bona in multos annos reposita, comede, bibe, lætare, apertè stultum vocauit: hac enim nocte animam tuam accipiunt: quæ ergo parasti, cuius erunt? Apelles pictor cùm vidisset quendam ex suis discipulis pinxisse Helenam multo auro ornatam: O adolescens, inquit, cùm non posses pingere pulchram, pinxisti diuitem. Tales sunt Helenæ, quæ nunc sunt mulieres, non veræ pulchræ, sed multis effictæ & ornatæ diuitijs. Eis prædicit spiritus per Sophoniam, argentum & aurũ ipsarum non posse eas eximere in die iræ Domini. Eas autem quæ à pædagogo Christo erudiuntur, non auro, sed ratione & Verbo exornari, conuenit, per quod solum apparet aurum. Beati quidem fuissent Hebræi veteres, si mundum mulierum abstulissent & abiecissent, vel solummodo fudissent: nunc autem cùm aureum bouem conflassent, & in eo adorandoq idololatriæ peccatum admisissent, ipsi quidem nec ex arte, nec ex suo instituto commodi quicquam ceperunt, expressissima autem figura nostras mulieres docuerunt, vt ab ornamentis abstineant. Quæ itaque cupiditas in aurum fornicatur, fit idolum quod igne examinatur: cui quidem soli*

Marginalia: μυραίνας, ὄφεις, ornamenta muliebria. — Lucæ 12. — Cap. 1. — Exod. 32.

dem soli reseruantur delitiæ vt quæ sint simulachrum, non veritas. Hinc Verbum per prophetam Hebræos probris insectans: Argentea, & aurea, inquit, fecerunt Baal, ornamenta scilicet. Et apertè comminans: Et vindicabo, inquit, super ipsam dies Baalim, in Osee 2. 13. *quibus ei sacrificauit, & inaures ei apposuit, & torques suos. Et ornatus causam subiungit, dicens: Et ambulauit post amatores suos, mei autem oblita est, dicit Dominus. Ipsi ergo improbo Sophistæ, diabolo scilicet, nugis dimissis, ne sint huius meretricij ornatus participes, nec per speciosum prætextum, idololatriæ crimen admittant.* [1] *Admodum ergo pulchre dixit beatus Paulus: Mulieres, inquit, similiter non implicaturis, vel auro, vel mar-* 1.Tim. 2. *garitis, vel veste sumptuosa, sed quæ decet mulieres profitentes pietatem, per bona opera seipsas ornantes. Earum enim ornatum iurè abesse iubet. Si enim sunt pulchræ, sufficit natura: non contendat ars contra naturam: hoc est, fraus minimè litiget cum veritate. Sin autem sunt natura turpes, ex ijs quæ sibi applicant, quod non habent arguunt. Eas ergo quæ Christo seruiunt, conuenit amplecti frugalitatem. Frugalitas enim reuera curam gerit sanctitatis, vt quæ ea quæ redundant, & sunt immoderata, exæquet & per qualibet, qui ex superuacaneis capitur vsum percipiat. Quod enim est frugale ac tenue, vt ipsum et-* λιτὸς frugalis & tenuis. *iam nomen indicat, non eminet, neque vlla in re in molem assurgit aut intumescit, sed est vniuersum planum, lene, æquale, & minimè superfluum, & ea de causa sufficiens. Est autem sufficientia habitus quidam qui ad suum finem peruenit, ita vt neque quid desit, neque re-* ἱκανὸς Græcè sufficiens, ab *dundet. Eorum autem mater est iustitia: nutrix autem, virtus ea quæ Græcè dicitur αὐ-* ἱκνέομαι, *τάρκεια quæ est per quam contenti sumus: ea igitur est habitus ijs quæ oportet contentus, &* quod significat perue- *qui per se ea acquirit quæ ad beatam vitam conferunt. Sit ergo in vestrarum manuum carpis* nio. *sanctus ornatus, quæ facilè impertitur communicatio, & familiæ administrandæ opera. Qui enim dat pauperi, fœneratur Deo, & manus fortium ditescunt. Fortes vocat eos qui pecuniam contemnunt, & qui sunt ad communicandum & largiendum faciles. In pedibus autem appareat impigra alacritas ad benefaciendum, & ingressus ad iustitiam. Torques autem & catenæ sunt pudor & modestia: talia Deus fundit monilia. Beatus homo qui inuenit sapientiam, & mortalis qui vidit prudentiam, dicit spiritus per Solomonem. Eius* Prouerb. 3. *enim est melior mercatura quàm thesauri auri & argenti. Est autem pretiosis gemmis pretiosior: hæc est enim verum ornamentum. Eis autem non perforentur aures præter naturam, vt aureæ ab eis inaures dependeant: neque enim fas est vim afferre naturæ præter id quod voluit, Non alius autem fuerit melior aurium ornatus, descendens ad meatus qui sunt secundum naturam, quàm vera Catechesis, hoc est, quę per auditum suscipitur* Esaie 64. *institutio. Oculi autem verbo inuncti, & aures ad sensum perforatę, diuinarum rerum* 1. Cor. 2. *auditorem & sanctarum rerum contemplatorem efficiunt, Verbo verè veram ostendente pulchritudinem, quam oculus non vidit, nec auris priùs audiuit.*

COMMENTARIVS IN CAP. XII.

[1] GEMMAS *autem fuscas aut virides.* Gemmæ omnes seu pretiosi quos vocant lapides, aut ex æstu maris expelluntur, aut ex terrę ramentis deteruntur. Eas autẽ quã stultũ sit admirari, & ad eas magno ferri studio quã sit stultum, ostendit ab infante accepta similitudine. Ardentem ignem vidẽtes infantes, ad eum accedunt, periculũ minimè considerãtes: ita stulti trahũtur à colore gẽmarũ in oculos incurrẽte, dũ nõ animaduertũt quid inde sit euenturũ. Eo autẽ vitio maximè laborãt mulieres Impotentia enim mulie- *Alex. gen. dierum lib. 5. cap. 18.* bri eo processũ est vesaniæ, vt maximos indutę cultus, purpuraq; & auro ac gẽmis redimitæ procederẽt: armillas annulosq; in digitis aureos, colloq; monilia, & catenas circa latera margaritis inserta, in auribus vero vniones & cylindros ad ostentationẽ luxus ferrẽt. In iis quas hic enumerat gemmis explicãdis, *Plinius. lib. 37. per totum, & lib. 9. cap. 36.* cum & à Plinio sint satis descriptæ, nõ est quod immorer. Futurũ enim esset πάρεργον τῆς ὁδοῦ longius. Hoc tantũ dicã de Smaragdo, quẽ Milesiũ Clemẽs dicit esse pretiosissimũ mercimoniũ. Pliniũ, cũ alioqui eorũ duodecim genera enumeret, & nobilissimũ dicat esse Scythicũ, Milesij ne meminisse quidẽ, Margari- *Plin. lib 9. cap. 35.* tas autẽ esse maximi pretij, est extra omnẽ cõtrouersiã. Sic enim scribit Plinius: Principiũ culmẽq; omniũ rerũ pretij margaritæ tenẽt. Theophrastus quoq; Athenæo sic scribit in li. de lapillis. Inter lapillos *Athe. Del. 3. cap. 8.* qui maxime sunt in pretio cõnumerantur etiã Margaritæ, natura pellucidæ, ex quibus pretiosissima cõ-

ficiuntur monilia. Nascuntur in ostreo quodã pinnis simillimo, sed minore: quarũ magnitudo est quantus oculus piscis satis magni. Dicit deinde paulò post idẽ Athenæus ex Androsthene in Indica nauigatione. Lapillus in ipsa ostrei carne nascitur, nõ aliter atq; grando solet in suilla. Plinius quoq; scribit ex traditione Iuẽ, ipsum vnionẽ in carne ipsa esse grandini similem. Fortasse autẽ dicta est Græcè μαργαρίτης ἀπὸ τοῦ μαίρειν, quod significat splendere, est autẽ & lingua cõmuni masculini generis, & Attica fœminini: in nostris autẽ Euangeliis neutri. Idẽ tamen Plinius, qui dicit vnionem in ipsa carne esse grandini similem, dicit Margaritam apud Romanos solũ vocari vnionẽ: Dos, inquit, omnis est in candore, magnitudine, orbe, leuore, pondere, haud promptis rebus, in tantũ vt nulli duo reperiantur indiscreti. Vnde nomen vnionum Romanæ scilicet imposuere delitiæ. Nã apud Græcos non est, nec apud barbaros inuentores eius aliud quam margaritæ. Ex quo liquet Margaritas dictas esse vniones per antiphrasim, quod omnes sint indiscretæ. Cũ autẽ Margarita nascatur in ostreo, pudore, inquit, debẽt affici mulieres, quod malint totum studiũ suum ponere in ostreo, quã sancta gemma ornari, nempe Verbo Dei qui est Iesus, qui in Scriptura dicitur Margarita. Christus enim est prætiosa illa margarita, quam quærẽs Margaritas omnibus venditis emit negotiator, Christo autẽ ornatur qui Christum induit, Christũ autẽ induit qui in Christo baptizatur. Baptizati autẽ caro per regenerationem, nempe per Iesum quo vestitur, pretiosa redditur. Ostreũ enim, id est corpus, est veluti quoddã vas fictile, dum est in aqua qua abluitur, carnem tegit, ex carne autẽ nascitur margarita, per Christũ enim quo induitur Christianus efficitur margarita, per Margaritam. Merito autẽ Iesus dicitur Margarita, vt qui sit pellucidus & purus. Quidni enim dicatur pellucidus, qui est ipsa lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum? Purus quoq; appellatur, qui peccatũ non fecit, nec est inuentus dolus in ore eius. Is est etiam in carne contemplator oculus: sicut enim Margarita in ostreo est in carne oculus: ita Verbum caro factum est oculus in carne, est, inquã, Iesus humanã contemplans naturam, eiusq; motus misericordia, & prætiosa sua carne & sanguine ei dãs salutẽ. Ex his Margaritis & aliis lapidibus prætiosis, qui recensentur in 22. Apocalypsis Ioannis, cõstat superna illa Hierusalem cælestis, & duodecim illæ portæ quæ significant suspiciendã Apostolicã gratiam. Sunt enim hæc omnia symbolicè & mysticè intelligenda. Sicut enim si à prætiosis lapidibus tollas colores qui sunt prætiosi, quidquid restat plane est terrestris materia: ita supernæ illius ciuitatis ex prætiosis lapidibus cõstructio, est intelligenda mysticè & symbolicè, à qua si spiritualẽ tollas allegoriã, nihil restabit quod vllam spiritualẽ afferat ædificationem. Ex inimitabili enim illo flore lapidũ, est intelligendus flos spiritus sanctaq; & ab interitu aliena, nempe immortalis substantia. Quis sit autẽ mysticus horum sensus, vide apud eos qui in Apocalypsim scripsere commentarios, maxime autẽ apud Rupertum Abbatem. [b] *Quæ ergo quid sit in Scripturis.* Quæ de gemmis & lapidibus dicuntur in Scriptura, sunt symbolicè & allegoricè intelligenda, mulieres autem quæ soli adhærent literæ spreto sensu allegorico & mystico, omne suum studium conferunt in gemmas, easq; stupent & admirantur, hanc interim pro se afferentes deffensionem, quod eis sit vtendũ iis quę Deus fecit, fecit autem omnia ad vsum hominum. Ad quæ respondet Clemens, quæ sunt quidem necessaria, ea esse aperta omnibus: quæ autem non necessaria, ea esse abscondita & remota ab oculis hominũ. Omnia quidẽ esse hominibus donata & concessa, non tamen semper expedire vt eis vtantur. Deũ produxisse genus humanum aptum ad societatem & communicationem & ad elargiendũ pauperibus. Cuius quidem ipse prior dedit exemplum qui verbum suum omnibus suppeditauit: omnia esse communia, vt quæ sint per charitatẽ communicanda: eũ esse perfectũ qui proximum suum diligit sicut seipsum. Quod autem dicit Clemens de formicis aurum effodientibus, id ipsum his verbis dicit Plinius, loquens de formicis Indicis: Aurum ex cauernis egerũt terræ, in regione Septentrionaliũ Indorum qui Dardæ vocãtur. Idem sic de Gryphibus; Sed & iuxta eos qui sunt ad Septentrionem versi, haud procul ab ipso Aquilonis exortu, specuq; eius dicto, quem locũ Gesglitron appellant, produtur Arismapi vno oculo in fronte media insignes, quibus assidue bellũ esse circa metalla cũ Gryphis, ferarum volucri genere, quale vulgo traditur, eruente ex cuniculis aurũ mira celeritate, & feris custodiẽtibus, multi, sed maxime illustres Herodotus & Aristeus procõnesius scribũt. Quod autem dicit absconsum aurũ & lapides apud nos scrutari qui sunt damnati capitis, id sumptũ est ex iure ciuili. Capitalia iudicia dicimus, inquit Iustinianus, quæ vltimo supplicio afficiũt homines, veluti aquæ & ignis interdictione vel deportatione, vel metallo. Damnabantur autẽ aliqui ad metalla fodienda, aliqui autem ad fodiendos lapides. Porro autẽ eleemosynã dare pauperibus veras esse dicit delitias, & prętiosum thesaurũ. Nihil enim est iucundius quã amicos cõciliare beneficiis, neq; vllus est prętiosior thesaurus, quã qui in cælis est reconditus. Quod autẽ in libidines profunditur & voluptates, id simul & perit & exitio afficit. [c] *Scio enim Deum potestatem nobis vsus dedisse.* Vult quidem Deus nos vti iis quæ dedit, sed ita vt non excedamus ea quæ sunt necessaria, & statuamus vsum nobis esse communẽ cũ aliis. Melius est sumptũ facere in homines quã in res inanimas. Non tantũ prosunt agri & possessiones, quantum de aliis bene mereri. [d] *Restat vt illud quoque dissoluamus.* Respõdet tacitæ obiectioni. Dici enim posset, si omnes sectentur ea quæ sunt vilia & frugalia, quis vtetur iis quæ sunt sumptuosa & magnifica? Respondet ergo iis vsuros esse homines, si iis ita vtantur, vt non sit nimium ipsorum in ea studiũ, nec tãquã sit in ipsis rebus magna differentia: hoc facilè præstãt qui sunt frugi & temperantes: si nõ sint, pauci enim sunt eiusmodi, superuacaneis reiectis persequantur ea quæ sunt ad vsum necessaria. Sũt autẽ ea paratu facilia. [e] *In summa ergo mundana.* Concludit superfluũ ornamentũ à mulieribus procul esse amandandũ, & statuendũ, sicut plantæ & animalis pulchritudinẽ esse ipsius virtutẽ, ita etiam hominis. Iustitiã, tẽperantiã, animi magnitudinẽ, & pietatẽ & cætera esse virtutẽ hominis. Ipsam autẽ virtutẽ esse τὸ καλὸν, id est quod est pulchrũ & honestũ. Pulchrum autẽ & honestũ esse internũ hominis ornamentũ. Eo ornamẽto ornatas debere esse mulieres, mũdana aũt procul amãdare ornamẽta, quę sũt tanquã mũdi puellarũ, vt quæ debeãt etiã ipsi mũdo renũciare. Mũdus aũt, sicut etiã Græcè κόσμος, & ornamentũ significat, (vnde etiã apud Iurisconsultos est mundus muliebris) & hãc vniuersitatis machinã. Dicitur etiã mũdus in scripturis

Eustath. in Homer.
Plin. lib. 9. cap. 35.
Ioan. 1.
1. Petr. 2.
Plin. lib. 11. cap. 3.
Idem lib. 7. cap. 2.
Instit. de publ. iud.

in scripturis externa illa creati mundi species ac figura, in qua qui mentẽ defigunt, æternorũ obliti, & in rebus temporalibus immersi, ad Deũ non aspirant. Huic autem mundo renunciant, qui tanquã peregrini per vitã huius seculi transeuntes, æternam inquirunt patriã, & vnum sibi scopum nempe Deum, proponũt. Tales sunt mulieres quæ sunt verè *κοσμίαι*, id est honestę, & virtutibus ornatæ, quæ & mũdi ornamenta, & ipsum mundũ valere iubentes, ad Deum ipsum toto animo contendũt. Eæ autẽ sunt pulchræ non quæ auro & gemmis sunt ornatæ, nec eæ quæ sunt diuites. [f] *Iam verò milites quoque volunt.* Quod *χρυσοφορεῖν*, id est aurũ gestare, seu auro ornari non conueniat militi, hinc constat quod omnia fere militis epitheta, non ex auro, sed ex ferro sumpta sint. Dicuntur enim *αἰχμηταὶ*, id est bellatores, *ἀπὸ τῆς αἰχμῆς*, id est à cuspide, & *ἐυκνημῖδες, ἀπὸ τῶν κνημῶν*, id est à ferreis ocreis, & ab armis *ἔυοπλοι*, id est bene armati: vt notauit Eustathius in 1. Rhaps. Iliadis. Pulchrè certe Antiochum illusit Annibal. Cùm enim ei suum ostendisset exercitum, fulgentibus atque adeò aureis & argenteis armis instructum, rogassetque ecquid putaret eos suffecturos Romanis. Puto, inquit, etsi sint auarissimi. Non est ergo militum aurum gestare, sed ferrum. Martis certe epitheton, nõ est *χρυσοῦς*, id est aureus, sed *χαλκοῦς*, id est æneus. Venus autem & Latinè aurea, & Græcè *χρυσῆ*, appellatur ab Homero, & Vergilio. Dicta est autẽ aurea, vel quod sit pulchra, aurũ enim pro pulchro sæpe ponitur, vel quod aurum gestet: hoc enim est mulierum. Et ideo Homerus irrisit virũ qui aurum gestat tanquam puella. Hæc Eustathius & multa alia quæ ad hanc rem pertinent in v. Rhapsodiam Iliadis. [g] *Cæterum ornatus quidem studium.* Non est corpus ornandũ, sed animus, animi autẽ ornamenta sunt virtutes. Ornamenta verò corporis quæ spreta virtute conuertuntur ad vanam gloriã, superbiam ingenerant, fastum & arrogantiam, non honestatem, simplicitatem, & Christianam pueritiam. Christianam, inquã, pueritiam. Regnum enim cœlorum non intrat Christi discipulus, nisi puero fuerit similis. Mulieres autẽ, quæ vt videantur pulchriores, se aureis ornant ornamẽtis, tantũ abest, vt quod volũt assequantur, vt veram obscurẽt pulchritudinẽ, & multis alligatæ vinculis sint Barbarorũ captiuis similes qui auro vincuntur. Ij certe, quantumuis sit prætiosæ quibus sũt vincti materiæ, sunt tamen & vincti & captiui. Ita nec mulierũ minus est vitium, nec ex eo eluitur probrum quod sint eis torques, monilia, & catenæ aureæ. Sint quamuis aureæ cõpedes, sunt tamen cõpedes, & quamuis videatur minus dura seruitus, est tamen seruitus, quæ est eo molestior quo diuturnior. Hinc est prouerbiũ Aureæ compedes, quod de iis dicitur quibus suæ nõ sunt ingratę miseriæ. De eo vide Erasmũ in prouerbio. Aureæ cõpedes. Apud nonnullos autẽ barbaros, vt apud Arabes fœlices tanta fuit olim auri copia, vt ornamenta aurea non tantũ mulieres, sed etiã viri deferrent torquibus collum ornantes, armillis manus, aures more Persarũ inauribus. Hæc Munsterus ex Strabone. Cùm ergo auro ita abundarẽt, est satis probabile captiuos vilius auro vinctos fuisse quã ferro. Vbinam autẽ hoc legerit Clemens, non possum diuinare. Quod autem talares compedes vocauit Philemon id esse puto quod dicit Plinius. At Hercule idẽ tu Brute mulierum pedibus aurum gestari tacuisti. Inter muliebria autem ornamẽta enumerat Pollux, *καθετῆρας, ἀπὸ τοῦ καθίημι*, quod est demitto. Idem autẽ vult esse Clemens *καθετῆρας*, quod *ἁλύσεις*, quod catenas significat. Veneris autem cũ Marte in adulterio depræhensæ fabulam, vide apud Homerum: ex qua colligit Clemens vincula illa aurea, erant enim catenæ aureæ, fuisse signa adulterij. Eius autẽ ampliorẽ mythologiã, vide apud Eustathium ipsius intepretem. [h] *Iam verò non pudet.* Inuehitur in mulieres quod vterentur vestimentis, quæ malignũ seu Diabolum significabant. Nã vt serpens in Genesi significat Diabolũ qui Euam decepit, est enim serpẽs Diaboli symbolum: ita etiam mundus muliebris vtens serpentis figura tanquã esca, dum inducit murenas & serpentes, ita enim vocabantur quædam vestes ad ornamentum, eas impellit ad probra & dedecora. De iis autem quæ hic enumerantur vestibus, cum nec extet qui citatur Nicostrat⁹ Comicus, nec Themophoriazusæ Aristophanis Comœdia sit integra, quo fit vt in ea paucæ inueniantur vestes quarũ hic meminit Clemẽs, satius duxi de iis tacere, quã nihil oportunũ dicere, maxime cum quidquid de iis dici potest, quod tamen est parũ, id ex Iulio Polluce, & ex Lazaro, Baysio de re vestiaria sit sumendum. Neq; verò est mirandũ, quod plurima vestium nomina quæ olim fuerunt apud Græcos hodie interciderint, cum videamus nostra hac tẽpestate nõ solum vestimenta, sed etiam ipsa eorum nomina quotidie mutari. [i] *Admodum ergo pulchrè dixit beatus Paulus.* Mulierum ornatum esse decet pietatem & bona opera. Quod autẽ eas aliis ornamentis vti nõ oporteat per dilemma sic probat. Aut sũt pulchræ aut turpes. Si sint pulchræ frustra aliquid additur quo videãtur pulchræ, nec oportet artem cũ natura cõtendere. Sin autem turpes, tantum abest vt artificiosus ornatus eas reddat pulchras, vt ostendat potius quid eis desit. Porrò autẽ mulieres quæ Christo seruiunt oportet vitare luxũ, esseq; frugales & contentas eo quod sufficit. Id autem quod sufficit, quod Græce dicitur *ἱκανὸν*, ad eum finem quo opus est peruenit, & neq; plus habet neq; minus, quam satis sit. Habitus autem quo tales sumus dicitur *αὐτάρκεια*, id est sufficientia. Eius mater est iustitia: iustitia enim vnicuiq; quod suum est tribuit. Nutrix autem eius est *αὐτάρκεια*, per quã à nobis solum pendẽtes externa præsidia nõ quærimus, vt qui ex nobis ipsis contenti simus, & non plura quærentes quã opus sit, vitam beatã nobis comparamus. Sed ne videatur penitus omnia tollere ornamenta, enumerat nonnulla quæ nõ sunt reiicienda. Atque primũ quidem dicit Carporum manuum sanctum esse ornamentum, in pauperes elargitionem & eleæmosinam, & in familia administrãda prudentiam. Fortium autẽ manus diuites reddere; Diuites, inquam, in bonis operis. Carpus autem qui est Græcè *καρπὸς*, ab Aristotele dicitur nodus, quo cũ brachio manus coniungitur. Sua quoq; ornamenta habent pedes ad benefaciendũ, alacritatem, & ingressum in viam iustitiæ dũ non abeunt in concilium impiorũ, & non stant in via peccatorum. Sunt etiam alia ornamẽta quæ minime sunt reiicienda, imo verò amplectenda, pudor, & modestia, & sapiẽtia quæ est quibusuis gemmis prætiosior. Habent etiam oculi à Verbo vncti sua ornamẽta, nempe rerũ à Deo creatarum cõtemplationem, & aures, non aureas inaures, neq; gemmas ab eis pendentes, sed Catechesim & diuinam quam audiunt institutionem. Quo fit vt verbum eis veram ostendat pulchritudinem, quam nec oculus vidit, nec auris audiuit.

Plin. lib. 33. cap. 3.

Hom. 9. Odyss.

Arist. lib. 1. de hist. ani.

Es. 4.

1. Cor. 2.

CLEMENTIS ALEXANDRINI PÆDAGOGI

LIBER TERTIVS.

CAPITA LIBRI TERTII PÆDAGOGI.

De vera pulchritudine.	Cap. 1.
Quòd non sit cultu vtendum.	Cap. 2.
Aduersus viros qui se colunt.	Cap. 3.
Cum quibusnam sit habenda consuetudo.	Cap. 4.
Quomodo in balneis se gerere oporteat.	Cap. 5.
Quòd solus Christianus sit diues.	Cap. 6.
Quòd pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas.	Cap. 7.
Quòd similitudines & exempla, sint rectæ doctrinæ pars maxima.	Cap. 8.
Quòd gymnasia quoque sunt eligenda iis qui verbo & rationi vitam agunt consentaneam.	Cap. 9.
Optimæ vitæ compendiosa pertractatio.	Cap. 10.
Breuis optimæ vitæ similiter pertractatio.	
Hymnus sancti Clementis de Seruatore Christo.	

De vera pulchritudine. Cap. I.

EST a ergo, vt videtur, disciplinarum omnium pulcherrima & maxima, seipsum nosse: si quis enim seipsum norit, Deum cognoscit; quod si Deum cognoscet, ei assimilabitur, non aurum gestans, nec talarem vestem ferens, sed benefaciens, & quàm paucissimis fieri poterit indigens. Solus autem Deus nulla re omnino indiget, & maximè quidem gaudet, quando videt nos mentis ornatu mundos: deinde & eo, qui castam corporis vestem, nempe moderationem & temperantiam complectitur. Cùm sit itaque anima triplex genere: intelligentia, quæ ratiocinandi facultas appellatur, est homo internus, qui huic homini qui videtur, imperat, eum ipsum autem alioqui Deus agit. Ira autem quæ est fera & immanis, haud ita procul à furore habitat. In varias autem formas se mutans tertia est cupiditas, quæ plusquam Proteus marinus dæmon varius, nunc hanc, nunc illam, nunc aliam figuram suscipit, & ad libidines, stupra, & adulteria allicit,

Homer. Odyss. Efficiturque leo primum, cui barba decora est.

Cultum & ornatum adhuc ferens. Virum autem esse, barbæ pili ostendunt:

Sed post illa draco, vel pardus, sus quoque magnus.

Prolapsum est nimium cultus studium ad intemperantiam. Valentem itaque feram homo non præ se fert amplius:

Humida lympha, arbos ramísque fit alta proceris.

Effunduntur affectiones, obruuntur voluptates, flaccescit pulchritudo, & citius quam folia humi decidit, quando amatoriæ eius petulantiæ procellæ expirauerint, & priusquam venerit Autumnus marcescit & interit. Omnia enim fit cupiditas, & omnia effingit, & vult fucum facere, vt occultet hominem: homo autem ille, cum quo ratio & verbum habitat, non variatur, non fingitur, formam habet rationis, Deo assimilatur, pulcher est, non vt pulcher videatur colitur. Vera est pulchritudo, est enim Deus: Deus autem ille fit homo, quoniam Deus vult. Rectè ergo dixit Heraclitus: Homines dij, dij homines: ratio enim hæc est euidens mysterium. Deus in homine, & homo Deus: & voluntatem Patris intercessor efficit. Intercessor enim est Verbum seu ratio, quæ est communis ambobus. Dei quidem filius, seruator autem hominum: & illius quidem minister, noster autem Pædagogus. Philipp. 2. *Atque cùm caro quidem serua sit, quemadmodum testatur Paulus, quomodo quisquam iure*

quam iurè ancillam lenonis instar exornauerit? Quòd enim id quod est carneum, sit serui Hebr. 2. *forma, dicit de Domino Apostolus, eum seipsum exinaniisse serui forma accepta, externum hominem seruum appellans priusquàm seruiisset, & carnem suscepisset Dominus. Misericors autem Dominus, ipse carnem effecit liberam, cùmque ab interitu acerbáque & letifera seruitute liberasset, incorruptionem ei adiunxit, sanctum hoc & æternitatis ornamentum carni, immortalitatem videlicet, apponens. Est autem alia quoque hominum pulchritudo, charitas: Charitas autem, vt ait Apostolus, est patiens, benigna, non æmulatur,* 1. Cor. 13. *non agit perperam, non inflatur. Perperàm enim agere dicitur cultus, qui superfluitatem & inutilitatem apertè indicat. Et ideo subiungit: Non indecorè se gerit. Indecora enim est aliena, & quæ non est secundum naturam, figura: quæ autem ficta est, est aliena. Quod quidem apertè explicat, dum dicit: Non quærit quod non est suum. Quod enim proprium est eius, est veritas. Vocat itaque quod suum est. Quod autem est alienum quærit nimium ornatus studium, vt quod sit remotum à Deo, ratione, & charitate. Ipsum autem Dominum fuisse aspectu deformem, testatur spiritus per Esaiam: Et vidimus ipsum,* Cap. 53. *nec habebat speciem nec pulchritudinem, sed species eius vilis, diminuta præ hominibus. Quis est autem Domino præstantior? Sed non carnis pulchritudinem quæ visione apprehenditur, sed vera animæ & corporis ostendit pulchritudinem: animæ quidem, beneficentiam: carnis verò, immortalitatem.*

COMMENTARIVS IN CAP. I.

[a] EST *ergo, vt videtur disciplinarum omnium pulcherrima.* Plinius naturalis historiæ li. 7. Mortales, inquit, Plin lib. 7. cap. 32. oraculorum societatē dedere Chiloni Lacedæmonio, tria præcepta eius Delphis cōsecrando literis aureis, quę sunt hæc; Nosse se quenquam: & nihil nimium cupere: comitemq; æris alieni atq; litis esse miseriam. Et hoc quidem præceptū varij variè interpretantur. Clemens autem pulcherrimam hāc esse dicit doctrinam, quod qui se nouit, Deū nouit. Nam cum homo factus sit ad Dei imaginem & similitudinem, si nouit imaginē, nouit etiam id cuius est imago. Quod si Deum nouit & est ei similis, est similis in iis quæ sunt eius. Eius autem est nullius egere, omnibus benefacere, & pulchrū esse. Cùm autem fieri nō possit vt homo nullius egeat, is certè ad Dei similitudinē maximè accedit, qui paucis cōtentus minimis indiget. Et Deus quidem benefacit omnibus qui omnia fecit, & Solem suum oriri facit super bonos & malos: Dei autem est similis qui suis beneficiis benè meretur de hominibus, & bona quę sibi à Deo data sunt, distribuit & impertit pauperibus. Et Deus quidē per se & absq; vllius rei adminiculo est pulcher: pulcher autē est homo, si mente est honestus & ornatus, & vestem corporis, nempe carnem moderatione ornet & temperantia. Quod quidē & eum, quoad eius fieri potest, reddit Deo similem, & idipsum est Deo valde gratū. Porrò autem cùm sit Deus incorporeus, constet autem homo ex anima & corpore, nō corpore sed anima homo Deo sit similis oportet, cuiusmodicunq; ea sit similitudo. Sed neque tota anima potest Deo esse similis. Nā cū anima quamuis vnica, sit triplex facultatibus, nempe mente seu ratione ac intelligentia, viq; irascendi, & potestate concupiscendi, sola ratione est anima Deo similis. Nā vt Deus mundū, quem ex diuersis ac discrepantibus constantem Verbo seu ratione constituit, Verbo quoque seu ratione regit: ita iram quoq; & cupiditatem quæ ad bestiarum naturam magis accedunt, rationis imperium regit & moderatur. Ea autem quæ regit & imperat ratio dicitur homo internus: externus autē est is qui foris apparet, extrinsecus enim cernitur ira & cupiditas. Ille ipse autē homo internus, qui regit externum à Deo agitur & regitur. Atq; ex duabus quidem illis facultatibus quibus imperat ratio, ira quidē est adeò efferata, vt nō multū absit à furore. Cupiditas autē se vertit in omnes formas & figuras. Hoc ita esse cōstat, si eæ sint seiunctæ à ratione. Sin verò interna in homine dominetur ratio, in eo est vera hominis forma, per quā Deo assimilatur, & fit homo Deus, & est pulcher, cū in eo sit Deus qui est ipsa pulchritudo. Hinc colligit nō esse mirum, si & homo fiat Deus, & Deus homo. Quod mysteriū non ignorasse dicit Heraclitū. Est enim Verbum seu ratio vtriusque nempe & Dei & hominis intercessor: Dei quidē filius, hominis verò Seruator, Dei minister, hominis autē Pædagogus & magister. Quāquam etiā si Dei est minister, nō est tamen ideo, vt volunt Arriani, minor patre, idem enim est etiam filius: neque ministeriū quempiam arguit esse minorem. Sunt magistratus ministri populi, non ideo tamē sunt populo minores, sed maiores potius. A Deo iussum, id est à patre, creat Verbum, sed ipsum Verbū est Deus, & vterque simul cū Spiritu est vnus Deus. Nō est seruus patris Verbum Dei quod se exinaniit & serui formā accepit, id est carnem hominis, quā libertate donauit, & alienam fecit ab incorruptione. Ea si adhuc sit serua, non est tanquā à lenone ornāda ornatu meretricio: sin autem est liberata, pulcherrimum eius ornamentū est immortalitas. Atque in hoc quidem consistit hominis pulchritudo quæ sita est in anima, quod ratio quidē imperat, ira autem & cupiditas obediunt. Est etiam alia quoque pulchritudo hominis, nempe charitas. Qualis autē ea sit exponit Paulus 13. primæ Epistolæ ad Corinthios: Sūt autem quæcunque de ea dicit, vera, non ficta & adscitia pulchritudo hominis. Sunt enim natiua & non

extrinsecus petita ornamenta. Hic autem est aduertendum id quod est apud Paulum; Charitas non quærit quæ sua sunt, sed quæ alterius, Clementem, sicut etiam nostra habet versio legere; Charitas quærit quæ sua sunt, non quæ alterius. Quodquidem ipsa satis indicat sententia.

Quòd non sit cultu vtendum. Cap. II.

NON [a] externi ergo hominis aspectus, sed animus probitatis ornamento est ornandus. Dici potest, ornandam quoque esse carnem ornamento continentiæ. Istæ autem non animaduertunt, dum colunt id quod est extrinsecus, quæ intus in profundo sita sunt, esse planè inculta, horrida & sterilia: cuiusmodi sunt etiam ornamenta Ægyptiorum, apud quos templa, & porticus, vestibula ac luci magnificè instructi, eorúmque atria multis columnis sunt cincta: parietes autem lapidibus externis & artificiosè depictis resplendent, ita vt nihil desit: ædes autem auro, & argento, & electro collucent, & ex India ac Æthiopia variis fulgentibus lapillis: adyta verò auro intextis obumbrantur peplis. Sed si penetralia templi ambitus subieris, & ad eius quod est præstantius spectaculum properans, imaginem quæ templum habitat quæsieris, sacerdos quispiam ex iis qui in templo sacrificant graui & venerando vultu aspiciens, & Ægyptiorum lingua Pæanam concinens, cùm veli aliquantum contraxerit tanquam Deum ostensurus, abundè nobis suppeditat occasionem irridendi numinis: neque enim intus inuenietur Deus qui quærebatur, ad quem festinabamus, sed felis, vel Crocodilus, vel serpens indigena, vel aliqua alia eiusmodi belua, quæ templo quidem est indigna, sed antro, speluncæ, ac cœno magis congruit. Apparet Deus Ægyptiorum, belua, quæ super vestem stragulam purpuream volutatur. Ita etiam mihi videntur fœminæ quæ aurum gestant, & in crispandis crinibus exercentur, & in genis vngendis, oculisque pingendis, & pilis tingendis versantur, & aliam mollitiem arte improba persequuntur, carnalem ambitum ornantes & verè Ægyptios imitantes, infelices amatores attrahere. Sed si quis veli templum aperuerit, vittam inquam, vestem, aurum, fucum, tincturam, & quæ eis sunt intrita & incrustata, hoc est, velamentum quod est ex eis contextum, tanquam illic veram inuenturus pulchritudinem, rectè scio eum esse abominaturum. Neque enim Dei imaginem intus inueniet inhabitantem, quam est consentaneum: sed loco eius adultera & fornicatrix anima occupauit adytum, & vera esse bestia conuincetur, fuco scilicet intrita & incrustata simia: & seductor ille serpens, mentis exedens intelligentiam, per gloriæ cupiditatem pro spelunca habet animam, & cum exitialibus venenis omnia impleuerit, & erroris sui virus eructauerit, mulieres quæ sunt iunctæ matrimonio in meretrices transformat hic Draco, fungens lenonis officio: non est enim mulieris quæ nupsit, sed meretricis, illud nimium sui ornandi studium. Quæ quidem mulieres, domus apud maritos seruandæ, administrandæque familiæ curam gerunt exiguam, sed soluta mariti crumena, quæ eis suppeditantur, conuertunt in suas cupiditates, vt quòd pulchræ videantur multos testes habeant: & ornandi artificio totos dies assidentes vacant, ære emptis mancipiis. Carnem ergo vt quæ sit visu iniucunda, mollem & suauem reddunt: & interdiu quidem in thalamis versantes, arti ornandi affixæ sunt, ne floridis coloribus depictæ deprehendantur: vespere autem tanquam ex antro ad lucernam prorepit hæc adulterina pulchritudo. Nam & ebrietas, & lux exilior & paulò obscurior, incrustationi earum opem ferunt. Atque eam quidem, quæ suos pilos reddebat flauos, Menander Comicus domo arcet:

At nunc recede ab his ædibus: nam fœminam
Pudicam non decet facere flauos pilos,
Sed neque genas fucare, nec oculos depingere.

Non intelligunt autem miseræ, se propriam perdere pulchritudinem, dum externam inducunt.

ducunt. Summo itaque mane se lacerantes & extendentes, variisque ac confusis mixtionibus effingentes, viuum quidem cutis colorem refrigerant, carnem autem venenis effodiunt, curisiosique ac superfluis abstersionibus proprium decoris florem corrumpunt, & marcidum efficiunt: quocirca eæ cataplasmatibus quidem cernuntur pallidæ, à morbis autem facilè arripiuntur, vt quæ adumbratam carnem venenis iam liquefactam habeant: hominum opificem contumelia afficientes, tanquam qui pro meritis non fuerit eis largitus pulchritudinem. Iurè ergo quod ad domum seruandam, & administrandam familiam attinet, sunt ociosæ, vt quæ sedeant, veluti depictæ ad spectaculum, non natæ ad domus custodiam familiæue administrationem. Et ideo apud Comicum dicit considerata mulier:

Quid prouidi fecerimus nos fœminæ
Vel splendidi, quæ tot colorum floribus
Sparsæ sedemus, liberarum mulierum
Typum ac figuram destruentes funditus;
Perniciem domorum, & coniugum exitium;
Et filiorum vendicantes dedecus.

Itidem etiam Antiphanes Comicus in Malthaca irridet meretriciam mulierum consuetudinem: dicens verba omnibus communia, aduersus illam earum fricationem & intritionem. Venit ipsa, transit, accedit; non transit, venit, adest, abstergitur, accedit, smegmate saponéue purgatur, pectitur, eiicit, teritur, lauatur se contemplatur, componitur, vnguentis perfunditur, ornatur, vngitur, & si quid non habeat; enecatur. Ter enim non semel dignæ sunt quæ pereant, quæ Crocodilorum excrementis vtuntur, & spuma lacertorum vnguntur, & supercilia fuligine illinunt, & cerusa genas terunt. Quæ ergo vel Poëtis ethnicis erant odio propter mores, cur non magis à veritate fuerint eiiciendæ?[c] Porro autem alius quoque eas arguit Comicus, nempe Alexis, eius enim verba afferam, quæ curiosa & superuacanea rerum explicatione, propter perpetuam & immutabilem earum impudentiam pudore eum affici ostendunt, neque enim erat quantum par fuisset curiosus, me pudet autem fœminas ita rideri in Comœdiis, si eis possem aliquid afferre auxilij. Deinde verò marito quoque affert exitium: primùm quidem in lucro, & in spoliandis proximis: omnia alia opera ab eis fiunt obiter. Est aliqua parua, suber insuitur in soleis: longa est aliqua, tenue gestant diabathron, caput in humerum demittens ingreditur, hoc ei detrahit de longitudine: depressiores alicui sunt coxæ & fœmora, eis aliquid assuit, vt qui ingrediuntur eam pulchras habere clunes exclament: mollem ac prominentem habet ventrem, vt Comicorum nutrices, appositis nonnullis eam erigit: depressior est venter, veluti contis quibusdam adhibitis efficit, vt anterius procedat: supercilia habet flaua, & aliqua depingit fuligine: contigit alicui vt sit nigra, tollit nigrorem cerusa: Est aliqua nimis alba, interitur farina: habet aliquam partem corporis candidam, eam nudam ostendit: bellos habet dentes, rideat necesse est, vt qui adsunt videant quàm sit ei os venustum: & quamuis non sit læta toto tamen die ridet, in labris tenuem habens myrthi tabellam, vt velit nolit ea tandem cogatur diducere.[d] Hæc ad dehortandum nimium sui ornatus studium ex seculari seu mundana adduxi sapientia, cùm velit Verbum nos omni ratione conseruare: mox autem diuinis quoque Scripturis id confirmo. Solet autem qui non latet, propter reprehensionum dedecus abstinere à peccatis. Quemadmodum autem cui impositum est cataplasma, & cui inuncti sunt oculi, vel ipso aspectu præbet morbi suspicionem: ita succi, tincturæque, & colores illiti, animam intrinsecus ægrotare significant. Ne ad alienum autem fluuium accedamus, nobis suadet Pædagogus: per alienum fluuium, alienam vxorem libidini deditam allegoricè significans, vt quæ ad omnes dimanet, & per meretriciam intemperantiam omnium voluptati effun-

orum sover.

[Prouer. 9. Ecclef. 25.] datur. Ab aliena, inquit, aqua abstine, & ex fonte alieno ne biberis: titillantis sensum delectationis fluentum nos vitare admonens, vt viuamus longo tempore. Adiecti autem nobis fuerint anni vitæ, siue alienam voluptatem non venantibus, siue etiam hæreses declinantibus. [e] Atque ebriosum quidem esse & vinosum, etsi sint magna vitia, non tamen tanta, quantum est nimium sui ornandi studium. Mensa plena, & frequentes calices satis sunt ad implendam ingluuiem: sed qui auri, purpuræ, & gemmarum nimio tenentur studio, iis nec quod est super terram, nec quod sub terra, aurum suffecerit: neque mare Tyrium, nec quæ ab Indis & Æthiopibus deportantur onera: sed nec Pactolus, cuius sunt fluenta aurea: sed nec si quisquam eorum Midas fuerit, is impleri potest, sed est adhuc pauper, alias [πλοῦτος.] opes desiderans: vnà autem cum auro vel commori sunt parati. Quòd si cæcæ sunt opes, vt reuera sunt cæcæ, quomodo non sunt cæci qui eas stupent, & admirantur, & in eas sunt affecti? Dum ergo cupiditatis limites sibi non constituunt, in impudentiam impingunt. Eis enim opus est & theatro, & pompa, & spectatorum multitudine, & errore in sacris, & diuturna mora in triuiis, vt eæ sint manifestæ omnibus. Ornantur enim vt aliis placeant, quæ in facie, non in corde gloriantur. Sicut enim notæ inustæ fugitiuum, ita etiam floridi colores adulteram indicant: nam etsi coccino induaris, & aureo ornamento orneris, & [Hierem. 4.] oculos tuos vngas stibio, frustra est pulchritudo tua, dicit Verbum per Hieremiam. An verò non est absurdum equos quidem, & aues, & alia animantia, ex herba & pratis surgere ac euolare proprio ornamento lætantia, iubis & colore naturali, & pennis variis: mulierem verò perinde ac si sit bestiis inferior, se esse adeò deformem existimare, vt externa, emptitia & adumbrata pulchritudine egeat? Vittæ certè, & earum permultæ differentiæ, & curiosa ac superuacaneæ capillorum plicaturæ, & crinium innumerabiles figuræ, & pretiosæ speculorum structuræ, quibus se componunt, dum eas venantur, qui puerorum more insipientium formas admirantur, sunt fœminarum, quæ omnem pudorem exuerunt: quas qui [πορνευτῖον.] meretrices vocauerit, is non aberrauerit, quæ ex vultibus suis personas faciunt. Nobis au- [2. Cor. 4.] tem suadet verbum, non ea considerare quæ videntur, sed ea quæ non videntur. Quæ enim videntur sunt temporalia: quæ autem non videntur, æterna. [f] Quo autem nihil dici aut fingi potest absurdius, fictæ istius suæ formæ, perinde ac si res ab eis bene gesta vel correcta sit, specula excogitarunt, cùm huic fraudi esset potius admouendum operculum. Neque verò (vt est in Græcorum fabulis) formoso Narcisso rectè successit, quòd suæ fuerit contem- [Exod. 20. Deut. 5.] plator imaginis. Quòd si Moyses præcipit hominibus nullam facere imaginem, quæ* Deum [* θεοῦ ἀντίτεχνον.] arte repræsentet: quomodo hæc rectè fecerint mulieres, quæ fallaci personę fictione suas per reuerberationem imitantur imagines? Cęterùm prophetæ quoque Samueli, cùm mitteretur vt vngeret in regem vnum ex filiis Iesse, & vidisset eius filium natu maximum pulchrum [1. Reg. 4.] & magnum, quando eo lætatus Samuel chrisma protulit, dixit, inquit, ei Dominus: Ne respexeris ad aspectum eius, & ad altitudinem magnitudinis eius, quoniam repuli eum. Homo enim respiciet ad oculos, & Dominus ad cor. Et non vnxit eum qui pulcher erat corpore, sed eum qui pulcher erat animo. Si ergo naturalem corporis pulchritudinem minus quam animæ pulchritudinem æstimat Dominus, quid sentit de adulterina, qui quic- [1. Cor. 13.] quid falsum est omnino expulit? Per fidem enim ambulamus, non per speciem. Apertissimè ergo docet Dominus per Abraham, & patriam, & cognatos, & possessiones, & omnes [Genes. 14.] diuitias contemnere eum qui Deum sequitur, cùm eum fecit aduenam. Et ideo eum appellauit Amicum, vt qui suas facultates habuisset contemptui: erat enim honesto locó natus, & valde diues. Trecentis itaque & octodecim suis famulis quatuor reges subegit, qui [Hester. 5.] Loth captiuum abduxerant. Solam Hester iustè inuenimus ornatam: mysticè ornabatur mulier regi suo, sed eius pulchritudo inuenitur pretium, quo liberatus fuit populus qui interficiebatur,

terficiebatur. [g] *Quòd autem cultus mulieres faciat meretrices, viros autem androgynos seu effœminatos & adulteros, testis est nobis Tragicus, sic narrans:*

Venisset ast hic ex Phrygibus cùm qui Deas
Dijudicauit, sunt vt Argis fabulæ,
Lacedæmona, superbo ornatu vestium.
Barbarico luxúque & auro splendidus:
Amans amantem vi recessit auferens
Helenam ad Idæ caulas, abesset cum domo
Menelaus.

O ad adulteria incitantem pulchritudinem. Græciam euertit barbarum sui ornandi studium, & effœminatæ delitiæ. Laconicam pudicitiam corrupit vestis, & luxus, & pulchra species: Barbaricum sui ornandi studium meretricem arguit Iouis filiam. Non erat eis pædagogus qui rescinderet libidines, nec qui diceret; Non mœchaberis: nec qui diceret; Non concupisces, nec ad adulterium ingredieris per concupiscentiam, sed neque appetitiones inflammabis per nimium tui ornandi studium. Sed hæc cuiusmodi consecutus est exitus, & quot mala senserunt qui nimium sui amorem prohibere noluerunt? Propter effrænatas voluptates Græcia & Asia commotæ sunt. A barbaro adolescentulo omnia agitantur. Tota nauigat Græcia, mare in arctum cogitur terras ferens, longum bellum excitatur, & vehementia erumpunt prælia, campíque implentur cadaueribus, classi insultat Barbarus, dominatum obtinet iniquitas, & ficti illius Iouis oculus Thraces respicit, & fluuiorum fluenta sistuntur mortuis corporibus, pectora pulsantur planctibus, & luctus terram possidet. Idæ autem multis fontibus irriguæ omnes concutiuntur pedes & omnia cacumina. Troianorum vrbes & Achiuorum naues. Quo fugiemus, ô Homere, & vbi consistemus? Ostende nobis terram quæ minimè mota sit.

Puer ne habenas tetigeris qui es insciens,
Currúmque agendi ignarus, haud ascenderis.

Duobus aurigis cælum lætatur, quibus solis ignis agitur. Mens enim à voluptate abducitur, & rationis integritas, quæ Verbo pædagogo non vtitur, labitur in libidinem: lapsus autem mercedem recipit, quòd excidat. Harum rerum tibi sint indicio Angeli, Esa. 14. Ezech. 28. *qui Dei reliquerunt pulchritudinem, propter pulchritudinem quæ flaccessit, atque adeo è cælis in terram ceciderunt. Quinetiam Sicinnitæ puniuntur, qui lapsi sunt, sanctæ virgini probrum inferentes.* Gen. 34. *Sepulchrum est eis supplicium, & pœna monimentum nos ducit ad salutem.*

COMMENTARIVS IN CAP. II.

[a] NON *externi ergo hominis aspectus.* Quomodo in templis Ægyptiorum, quæ sunt magnifica & præclarè ac splendide ornata, non inuenitur Deus qui quæritur, sed vel Crocodilus, vel serpens, vel aliqua alia bestia indigna quæ Deus vocetur: ita in muliere sui ornandi nimium studiosa, nõ inuenitur quæ inueniri deberet Dei imago, sed inuenitur fornicatrix & adultera. In meretricem enim mulierẽ quę se nimis exornat, transformat tanquam leno seductor serpens, nempe Cacodæmon, exedens mentem seu intelligentiam quæ est Dei imago, in eius autem locum succedit incrustata Simia, est enim plane bestia meretrix & adultera. [b] *Itidem etiam Antiphanes Comicus in Maltacha.* Antiphanes Comicus, cuius, quod sciam, hodie nihil extat, in suis comœdiis mulierum mire taxat inconstantiam & instabilitatem; & sui ornandi adeo importunum studium, vt nec Crocodilorum excrementa abhorrerent, sed iis ad se fucandas vterentur, lacertorumque spumam, & fuliginem, & cerusam adhiberẽt ad illinenda supercilia; & ad genas vt albæ viderentur incrustandas. Hæc autem Crocodilorum excrementa, dicuntur etiam Crocodileæ, quæ sunt fimi seu stercora Crocodilorum, qui à Dioscoride vocatur etiam [illegible], id est Crocodilus terrestris. Diosc. lib. 2. cap. 71. Plinius verò Crocodileam non dicit esse Crocodilorum stercora, sed intestina iucundo nidore referta. Plin. 18. cap. 8. Eam autem Crocodileam dicit oculorum vitiis esse vtilissimam cum porri succo inunctam, & contra suffusiones vel caligines. Illita quoque ex oleo Cyprino molestias in facie enascentes

tollit: ex aqua verò morbos omnes, quorum natura serpit in facie, nitorémque reddit. Lentigines tollit ac varos, omnesque maculas: fortasse autem Crocodili intestinorum & excrementorum eadem est virtus. Quod autem verti, spuma lacertorum vnguntur, Græcè est σαυρῶν ἀφρῷ ἐγχρίονται. Ab Æliano autem σαυρῶν, dicitur genus lacerti, de cuius tamen spuma nescio an sit qui aliquid scribat: sed fieri potest vt à Clemente non discrepet Dioscorides, qui scribit lacertæ caput intritum & appositum, varos formicantes, & verrucas tollere. Nam si hoc facit eius caput illitum, est verisimile id absque eius spuma non facere. De fuco autem qui fit ψιμυθίῳ, id est cerusa, non est opus vt aliquid dicamus, est enim is fucus omnibus notissimus. Nam vt dicit Dioscorides; Cerusa latere nō potest propter colorem. Sumpta

Diosc. lib. 6. enim dealbat palatum, gingiuas, linguam, & quod inter dentes intercedit. Sed nec latere potest fuligo, qua vt nigra appareant, illinuntur supercilia. Hunc autem Antiphanis locum ita concludit, argumento sumpto à minori ad maius, quòd si quæ se fucant mulieres, odio sunt etiam Poëtis Ethnicis, qui scribūt fabulas, quanto magis sunt reiiciendæ à Christianis qui sectantur veritatem? Christus enim est veritas. ᶜ *Porrò autem alius quoque eas arguit.* Alius quoque Comicus, nempe Alexis, cuius etiam nullæ hodie inueniuntur Comœdiæ, quàm sint impudentes ostendit mulieres, & quantum sit earum artificium in occultandis sui corporis vitiis, & quàm pulchrè ostendant eas partes quas esse pulchras non ignorant. ᶜ *Hac ad dehortandum nimium sui ornatus studium.* Prophanorum autorum autoritate iam ostendit vitandum esse nimium ornatus studium, quod quidem non abs re se fecisse, cùm velit verbum nos etiam aliunde quęrere quod nobis prosit & salutem afferat: Id ipsum iam est confirmaturus ex sacris literis. Bonum quidem esse quod mulieres fucatæ appareant, vt dum fucatæ apparent reprehendantur, & reprehensæ propter dedecus abstineant à peccatis. Fucos quidem, colores, & tincturas mulierum, significare eas intus esse vitiosas, & spectatores allicere ad libidinem, sed dandam esse operam, vt quisque sua vxore contentus ab aliena abstineat. Quod significat prouerbium dicens allegoricè fluuium alienum esse vitandum, vel alienam vxorem innuens vel hæreses. ᶜ *Atq; ebriosum quidem esse & vin sum.* Ebrietatem & ingluuiem conferens cum nimio sui ornandi studio, ostendit id esse maius vitium quam ebrietatis & ingluuiei, quod ea impleri possint & satiari, ornandi autem sui studium nunquam satietur, nec vlli sint ei constituti limites: hinc mulierum summam dicit esse impudentiam, dum ornantur vt omnibus placeant, eas plane esse cæcas quæ cæcas admirantur diuitias. Cæcas autem esse dicit diuitias, quod Plutus, qui est Deus diuitiarum, apud Græcos fingatur esse cæcus. Frustra ab illis quæri externā & adscititiā pulchritudinem quæ eas nihil iuuet. Cætera animantia non aliam quærere pulchritudinem, quam eam quæ eis data est à natura: mulieres autem dum placere student eis qui ipsas venātur, omnem exuunt pudorem, & planè fiunt meretrices. Non est Christianorum contemplari quæ videntur, sed quæ non videntur, cum eorum sit scopus bona consequi æterna, quæ sub aspectum non cadunt. Quod autem verti ex vultibus suis personas faciunt, Græcè quidem est προσωπεῖα πλάττουσι τὰ πρόσωπα, in quo est venusta quædam allusio inter πρόσωπα, & προσωπεῖα, quam lingua Latina minime potest assequi. Est autem elegans Adagiū προσωπεῖον ἔχει τὸ πρόσωπον, de muliere quę tectoriis & incrustationibus est ita lita facie, vt videatur esse personata, aut laruata. De eo vide Cæl. Rhodig. 25. lect. anti. 9. cap. 7. vbi est lepidissimum Lucilij Epigrāma. Vide etiam Erasmum in prouerb. Fucum facere, Chil. 1. Cent. 15. *Quo autem nihil dici aut fingi potest absurdius.* Non solum reprehendit Clemens mulieres, quod suum vultum fucent, sed etiam quod fucatam faciem quam potius debebāt tegere, in speculo contemplentur. Non bene successit Narcisso quod

Ouid. Metamor. 3. suam imaginem in limpidissimo fonte sit conspicatus, eam enim diu contēplatus & eius amore captus, cum ea frui non posset, nimio desiderio extabuit, & in florem sui nominis est mutatus. Si Deus per Mosen prohibuit nullam sui fieri imaginem, multo magis mulieres non debent per speculi reuerberationem, suam fictam & fucatam repræsentare imaginem. Dauidis exemplo qui fuit vnctus Rex à Samuele, ostendit Deum non ad faciem, sed ad cor respicere. Per fidem, inquit Paulus, ambulamus, non per speciem. In ea, inquam, quæ credimus, quæ sunt æterna, est dirigenda animi nostri acies, non in ea quæ cadunt sub aspectum, quę quidem sunt temporalia. Qui Deum sequitur, & Dei vult esse amicus, exemplo Abrahæ debet omnia humana contemnere. Porro autem quoniam nimium sui ornandi studium vituperauit Clemens in mulieribus, obstare autem videbatur quod Hester quæ se ornauerat, Assuero placuit, & populum Israëliticum liberauit, ornatum illum transfert ad sensum mysticum, nempe quod suo Regi, Deo scilicet, se ornauerit, suæ autem pulchritudinis hæc pretium est assecuta, quòd populum cui magnum imminebat periculum, sua virtute & constantia liberauerit. ᶜ *Quod autem cultus mulieres faciat meretrices.* Quod elegantior quàm par sit cultus, & nimium sui ornādi studium, mulieres reddat meretrices & viros molles & adulteros, probat exemplo Paridis & raptæ ab ipso Helenæ, cùm abesset eius maritus Menelaus, vt vult Herodotus, non autem ab ipso esset hospitio exceptus Paris vt volunt alij. Quantum autem bellum hinc sit excitatum, & quanta ipsum secuta sint incommoda, & quam grauis hominum strages, graphicè depingit Clemens, & veluti quadam hypotyposi subiicit oculis. Huius autem mali hanc dicit fuisse causam, quod tunc non esset Pędagogus, qui lege lata eorum reprimeret libidines & concupiscentias. Duo autem sunt aurigæ, qui hominis currum rectè regunt, si verbo & ratione vtuntur, nempe mens & ratio. Sin verbo & ratione non vtuntur, labuntur in libidinem. Is lapsus est delictum, quod efficit vt ἀπὸ νοῦ, id est, à mente & intelligentia excidant. Hæc fuit causa cur Angeli à Dei pulchritudine auersi & in se conuersi in terras descenderint, amissam pulchritudinem nunquam recuperaturi, & Sicinnitæ qui Dinam virginem violauerant, ad luendum peccati sui supplicium sunt occisi. Quodquidem supplicium nos debet admonere, vt nobis caueamus, & libidinem quæ ad exitium nos dat precipites, fugiamus.

Aduersus

Aduersus viros qui se colunt. Cap. III.

EOVSQVE [a] *ergo processit luxus, vt non solùm fœminæ hoc inani studio laborent, sed etiam viri hoc vitium sequantur. Qui enim à corporis cultu minimè sunt puri, ij nequaquam sunt sani: ad mollitiem autem declinantes, planè effœminantur, illiberali quidem tonsu ac meretricio se tondentes: subtilibus autem ac perspicuis vestibus induti, gloriosè vndequaque obeuntes, Masfichen rodentes, & vnguenta olentes. Quid de iis dixerit quispiam, qui tanquam Metoposcopus, ex figura diuinat, cùm eos viderit, adulteros, androgynos atque effœminatos, vtranque Venerem persequentes, pilis infestos, glabros, florem virilem abhorrentes, comas autem non secus atque mulieres ornantes? in nefariis autem & audacibus cœptis improbi ac scelerati viuentes: stolida admittunt atque improba facta, ait Sibylla. Propter eos plenæ sunt ciuitates iis, quos effœminatos picant, radunt, & vellunt. Officinæ autem vbique constructæ & apertæ sunt, & huius meretriciæ fornicationis artifices multum pecuniæ lucrantur ab iis qui seipsos pice oblinunt, & pilos vulsoribus quoquo modo præbent vellendos, quos nec eorum qui vident, nec eorum qui accedunt, nec suipsorum qui sunt viri, pudet. Tales sunt qui turpes & illiberales persequuntur affectiones, & quorum corpus violentis picis vulsionibus totum glabrum est & læue. Nihil est certè quo posśit vlterius progredi talis impudentia. Si enim nihil ab eis infectum relinquitur, nec silentio est à me prætereundum. Quendam ex iis qui verè sunt ignaui ac degeneres, Pædagogi ritu increpans Diogenes, cùm venderetur, magno ac forti animo dixit: Veni adolescens, eme tibi virum: ancipiti oratione fornicatorium eius vitæ institutum corrigens. Eos enim qui sunt viri radi ac leuigari, quomodo non est turpe ac planè illiberale? Pilos autem tingere, & canos vngere ac coloribus oblinere, quibus perditi androgyni effœminatique homines vtuntur, muliebrésque pexus sunt omnino dimittendi. Putant enim se, sicut serpens, posse senium capitis exuere, dum seipsos pingentes transformant ac renouant: sed & si pilos callidè circumscribant, rugas tamen non effugient: sed neque mortem latebunt, licet tempus per artem ementientur. Quo magis homo festinat ad finem, eo est venerabilior, vt Deum solum habeat se seniorem. Nam ille quoque est æternus senex, qui est iis quæ sunt antiquior. Antiquum dierum illum vocauit prophetia. Et capilli capitis eius tanquam lana pura, ait Propheta. Nullus autem alius, inquit Dominus, potest pilum album facere, vel nigrum. Daniel.7. Matth.5. Quomodo ergo opus Deo contrarium fabricantur, vel potius ei per vim aduersantur impij, qui pilum transmutant qui ab eo canus factus est? Senum autem Corona, inquit Scriptura, Eccles.25. est multa experientia: & vultus eius canities, flos est multæ experientiæ. Illi autem id quod est ætatis honor maximus, nempe ipsum caniciei effectorem, dedecore afficiunt. Fieri autem non potest, non potest, inquam, fieri, vt veram ostendat animam, qui caput habet adulterinum. [b] Vos autem non sic, inquit, Christum didicistis, si quidem ipsum audiistis, & in ipso Ephes.4. docti estis, sicut est veritas in Iesu, vt vos deponatis secundum priorem conuersationem veterem hominem: non canum, sed eum qui corrumpitur secundum desideria deceptionis. Renouemini autem (non tincturis & cultibus) sed spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Eum autem qui est vir, pecti & tonderi, crines componentem ad speculum, genásque radi, velli, ac deglabrari, quomodo non est planè muliebre? & certè nisi quis eos nudos viderit, mulieres esse putauerit. Etsi enim eis aurum gestare non sit permissum, per muliebrem tamen libidinem, quasdam auri fimbrias & quædam fila foliis circumplectentes, vel ex eadem materia sphæricas nescio quas figuras facientes, talis appendunt, & erecto collo gestant. Hoc est inuentum fractorum*

hominum, qui trahuntur in gynæcium, ancipitis vitæ & ad libidinem propensarum bestiarum. Hæc est fornicatoria & impia insidiarum ratio: Deus enim voluit fœminam quidem esse glabram ac læuem, sola coma, sicut equum iuba, sponte naturæ exultantem: virum autem cùm sicut Leones barba ornasset, virilem etiam fecit hirsuto pectore, quod quidem est roboris & imperij indicium. Ita etiam gallos qui pro gallinis decertant, cristis tanquam galeis ornauit. Hos autem pilos Deus tanti facit, vt eos simul cum prudentia iubeat adesse hominibus: atque adeo honestate delectatus, grauitatem honorauit veneranda canicie. Prudentia autem, & accuratæ exactæque rationes, canæ intelligentiæ, vnà cum tempore ad summum suum vigorem perueniũt, & intensis multæ experientiæ viribus, senium confirmant ac corroborant, amabilem venerandæ prudentiæ florem ad fidem iurè faciendam proferentes, scilicet caniciem. Hoc viri signum, barba scilicet, per quod vir apparet, est Eua antiquius, & signum melioris naturæ. Eum Deus æquum censuit hirtum esse oportere, & per totum viri corpus pilos disseminauit: quicquid autem eius erat læue ac molle, à latere abstulit, ad seminis susceptionem tractabilem fœminam fabricatus, & vt generationis domus custodiæ esset opitulatrix. Ille autem (quod læue enim erat proiecerat) & vir mansit, & virum ostendit, & ei agere, quemadmodum illi pati, concessum est: sunt enim natura sicciora & calidiora, quæ sunt hirsuta, lenibus. Quocirca & masculina fœminis, & coleata exectis, & perfecta imperfectis, & hirsutiora sunt & calidiora. In eo ergo violando, quod est virilis naturæ signum, eo scilicet quod est hirsutum, contra legem facere est impium. Læuoris autem aut glabritiei ornamentum (à verbo enim inflammor) si in viro quidem, est mulierculæ: si in fœmina autem, adulteri: vtrunque autem est à nostra republica longissimè relegandum. Quinetiam vestri quoque capitis omnes capilli

Math.10. sunt numerati, ait Dominus. Sunt autem etiam pili in barba numerati, atque adeo etiam qui sunt in toto corpore: non est ergo aliquid vellendum præter Dei institutum, quod in

Ioan.14. voluntate eius est annumeratum. Nisi vtique vos ipsos non agnoscitis, inquit Dominus, quòd Christus Iesus est in vobis: quem si inhabitantem sciuissemus, nescio quomodo ipsum probro afficere in animum induxissemus. [c] Picari autem ac velli, vereor dicere quàm sit indecorum ac turpe factu. Auersos, & incuruatos, arcana naturæ apertè denudantes, & mysteria reuelantes, & spinæ vertebras in partem anteriorem flectentes, & cùm erubescendæ sint eorum figuræ, ipsi non erubescentes, in ipso iuuenum cœtu & in medio gymnasio vbi virtus eorum exercetur, se indecorè gerentes, hoc præter naturam persequi exercitium, quomodo non est extremæ intemperantiæ? Qui enim in aperto hæc faciunt, vix vllos domi fuerint reueriti. Quæ in publico autem est intemperantia, testatur eam quæ est in obscuro in summa licentia libidinem. Qui enim sub Solis radiis virum abnegat, clarum est eum no-

Deut.23. ctu conuinci fœminam. Non erit autem, dixit Verbum per Moysen, meretrix ex filiabus Israël, & non erit scortum ex filiis Israël. At pix iuuat, inquiunt: imo verò facit vt quis malè audiat. Nemo autem qui sapit, voluerit scortum videri, si eo morbo non laboret, & studere vt pulchra imago vituperetur. Si enim eos qui sunt vocati secundum propositum Deus

Rom.8. præsciuit conformes imagini filij sui, propter quos, vt vult Apostolus, præfiniit ac prædestinauit beatitudinem, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus: quomodo non sunt impij, qui conforme Domino corpus iniuria probróque afficiunt? [d] Ei autem qui pulcher esse velit, quod est in homine pulcherrimum, ornandum est, nempe mens quam oportet quotidie pulchriorem & magis decoram ostendere. Vellendi autem sunt non pili, sed cupiditates. Ego verò eorum etiam qui ab iis qui vendunt mancipia, veneunt pusionum misereor: qui ad probrum ornantur & contumeliam: Atqui probro & iniuria non afficiuntur à seipsis, sed iussi miseri ad turpem quæstum faciendum ornantur. Qui autem sua sponte lubentésque ac volentes

volentes ea faciunt, quæ iussi capite punirentur, si essent viri quomodo non execrandi? At nunc quidem vita eo processit intemperantiæ, insultante & lasciuiente iniquitate, & quicquid est impudicum & libidinosum, diffusum sit in ciuitatibus, & iam habetur pro lege. Apud eos stant in fornice mulieres, & carnem suam ad probrum voluptatis venundantes: & pueri docti abrogare naturam, mulieres simulăt. Omnia immutauit luxus: hominem probro ac dedecore affecit: mollities ac delicata curiositas superflua quærit omnia, omnia aggreditur, vim affert omnibus, naturam coërcet, homines patiuntur muliebria, & fœminæ præter naturam viros agunt, & nubunt vxorésque ducunt fœminæ: nullus est meatus ad quem non pateat aditus impudicitiæ. Iam verò eis quoque communis publicatur venus, conuiuiorum delitiæ. O miserandum spectaculum, ô infandum studium. Hæc ciuilis nostræ intemperantiæ ostenduntur trophæa: flagitia arguunt, quæ prostant in fornicibus. O quanta est hæc iniquitas. [e] *Sed neque intelligunt miseri quantas sæpe tragœdias excitet incertus coitus. Cum meritorio filio & meretricibus filiabus, sæpe patres coëunt, expositorŭ filiorum minimè recordantes, & viros esse qui genuerunt ostendit nimia libidinis licentia. Hæc sapientes legem permittunt: licet autem eis peccare ex lege, & nefandam voluptatem appellant facilitatem: se esse ab adulterio liberos existimant, qui naturam adulterant. Eos autem consequitur eorum, quæ flagitiose ab eis sunt perpetrata, vltrix iustitia: & in seipsos ineuitabilem attrahentes calamitatem, paruo nummo mortem emunt. Harum mercium miseri mercatores, nauigant, tanquam frumentum, tanquam vinum, fornicationem importantes: alij autem longè miseriores, tanquam panem, tanquam obsonium, voluptates comparant. Et nec illud quidem Mosis eis venit in mentem: Non prophanabis filiam tuam, vt eam facias meretricem:* Leuit. 9.
& non fornicabitur terra, & terra implebitur iniquitate. Hæc olim propheticè dicta sunt, est autem manifestus exitus. Omnis iam terra & fornicatione & iniquitate est plena. [f] *Suspicio autem & admiror veteres Romanorum legislatores; ij muliebre & effœminatum vitæ studium & corporis instar mulieris coniunctionem, ita odio habuerunt vt existimarint dignam quæ infoderetur ex lege iustitia. Non est enim fas barbam vellere, quæ est pulchritudo congenita, pulchritudo generosa & ingenua.*

Primum huic lanugo est, qua fit gratissima pubes.

Procedens autem iam inungitur, dum barba delectatur, in quam descendit vnguentum Propheticum, dum Aaron honoratur. [g] *Oportet autem eum qui à Pædagogo rectè instituitur,* Psal. 132.
super quem pax habitat, etiam cum pilis suis pacem agere. Quid non igitur admiserint fœminæ ad libidinem propensæ, dum videant viros talia audere? Imo vero ij non viri, sed Batali & fœminelli sunt dicendi, quorum voces sunt compressæ & graciles, vestis autem cùm tactu tum tinctura ipsa est effœminata. Ex moribus autem externis apertè arguuntur hi homines, ex amictu, calceatu, figura & habitu, tonsu & aspectu. Ex aspectu enim vir cognoscetur, inquit Scriptura, & ex occursu hominis homo agnoscetur. Vestitus viri, & Batalus fuit vir effœminatissimus. Eccl 18. Ibid. 19.
gressus pedis & risus dentium de ipso annunciabit. Ij enim etsi aliis pilis maximè sint cani, eorum qui sunt in capite maximè curam gerunt, vittis, non secus atque fœminæ, comas propemodum alligantes. [h] *Atque leones quidem de hirtis suis pilis se iactant, sed in pugna eis armantur. Apri quoque ipsi gloriantur de suis cristis, sed eos pilis inhorrescentes pertimescunt venatores.* κάπροι vertendum fuit Apri.

Lanigeræ quoque oues denso sunt vellere onustæ.

Sed earum quoque pilos multiplicauit benignus Pater in tuum, ô homo, vsum, dum te vellera tondere docuit. Et ex gentibus quidem Galli & Scythæ comam nutriunt, sed non ornantur, & terribile quid præ se fert densum barbari capillitium, & flauus ille color bellum minatur, vt qui videatur cognationem habere cum sanguine. Ambo hi barbari lu-

rum odio habuere. Apertos testes proferent, Germanus quidem Rhenum, Scytha verò plaustrum: nonnunquam autem euenit, vt Scytha plaustrum quoque contemnat. Diuitiæ barbaro eius esse videtur magnitudo, & relictis delitiis vitam agit frugalem. Domum sufficientem, & plaustro agiliorem, equum scilicet acceptum conscendens Scytha, eum ducit quò vult. Fame autem laborans, petit ab equo alimentum: ille verò prabet venas, & quem solum possidet sanguinem domino suppeditat. Porrò autem Nomadi quoque equus est & vehiculum & cibus. Arabiorum autem (sunt hi alij Nomades) ad pugnandum apta ætas camelos conscendit: pragnantes hi camelos educunt. Illæ verò simul & pascuntur & currunt. Dominos suscipientes vnà quoque cum eis domum ferunt. Quòd si potus barbaris defecerit, lac mulgent: exinanito autem nutrimento ne sanguini quidem parcunt, vt fertur de lupis rabie agitatis. Ipsæ verò barbaris mansuetiores, etiam iniuria affectæ, mali accepti non recordantur, sed solitudinem confidentes percurrunt, dominos simul portantes & alentes. Pereant ergo immanes beluæ, quibus est cibus sanguis. Neque enim hominibus fas est tangere sanguinem, quibus corpus nihil est aliud quàm caro exculta sanguine. Verbi particeps fuit humanus sanguis, & gratiæ per spiritum habet communionem. Si quis eum iniuria affecerit, non latebit: licèt ei, etiam si sit nudatus figura, ipsum alloqui Dominum. Barbarorum autem probo frugalitatem: expeditam vitæ rationem diligentes barbari, reliquerunt delitias. Tales nos vocat Dominus nudos à fastu & arrogantia, nudos à vana gloria, auulsos à peccatis, solum vitæ lignum ferentes, solam salutem obtinentes.

COMMENTARIVS IN CAP. III.

[a] E o *vsque ergo processit luxus.* Nimium sui ornandi studium damnauit in mulieribus. Hoc ipsum damnat etiã in viris, qui vt meretrices, se tõdent & comas ornant, mastichen rodunt & olent vnguẽta, corporis sui pilos radũt, & se picaturis & vulsionibus lenes & glabros reddũt. Mastiche autem quã eos dicit rodere, est resina quam in Chio fundit lentiscus quę est omniũ optima & præstantissima. De ea vide Dioscor. lib. 1. c. 77. & Plin. lib. 12. c. 18. Quæcunque autem medicamenta illita aut affixa pilos demunt & partes deglabrant, ψίλωθρα dicuntur: quod ita dictum in genere comprehendit etiam Dropacem. Est tamen inter Psilothrum & Dropacẽ differentia, si vtrunq; accipiatur κατ' εἶδος, seu in specie. Nam vt refert Oribasius ex Menemacho, in hoc differunt quod Psilothri minor sit actio quã Dropacis, & carnem relinquat delicatam: Dropax verò habiliorem magisq; musculosam. Psilothri autẽ ideo minor est actio quam Dropacis, quod Psilothron partem ad tempus pilis denudet, cum Dropax pilos euellat radicitus. Euelluntur autẽ maxime pili picationibus, quibus fiunt vulsiones. Quibus autẽ velluntur pili, ij dicuntur Vulsi. Vulsi autẽ molles sunt & effœminati, & Androgyni, quod facile diuinarint Metoposcopi, qui ex frontis inspectione diuinant quęnam sit hominum natura. Quod autem refert Clemens de Diogenę Cynico, qui cùm venderetur, Inueni, dixit, vt virũ emeret, nõ est apud Diogenẽ Laërtiũ, cum sit tamen apud eum, quod nõ est admodũ dissimile, nẽpe, quod cum rogaret præco quidnã sciret facere, dixerit se hominibus posse imperare, & ostẽso illi elegãter ornato iuuene nomine Xeniade, Me, inquit, ei vende, opus enim habet domino. Is verò eum abduxit Corinthũ, & suis eum præfecit liberis. *Vos autẽ non sic.* Ei quod dixerat canos non esse tingẽdos & ornãdos, videbatur obstare quod scripsit Paulus, exuendum & deponendũ esse veterẽ hominem, & nouum induendũ. Quod quidem sic interpretatur, nec veterem nec nouũ hominem accipi ex tincturis & coloribus, sed per veterem quidẽ hominẽ intelligi vitia carnis, libidinésq; & prauas affectiones quas dicit exuendas: nouum autem induere hominem, significare puram mentem esse suscipiendã, & vitam spiritualem. Pecti autem, tõderi, rãdi, velli, deglabrari, ad speculum se cõponere, auri fimbrias & figuras gestare, & se inde circũspicere & ostentare, nõ esse virorum, sed mulierũ. Hæc enim arguũt viros molles & effœminatos & Androgynos, & bestias vitæ ancipitis, id est, quæ se gerant pro maribus & fœminis. [c] *Picari autem ac velli vereor dicere.* Quam turpe sit & indecorum publice picari & velli, ostẽdit ex ipsis eorũ qui picantur & velluntur figuris. Quod autem verti; Et spinæ vertebras in partem anteriorẽ flectentes, Græcè est, καὶ λορδουμένους. Est autem λόρδωσις, vt vult Galenus in 3. Cõment. de articulis, vitiũ spinæ cum eius vertebræ sunt suo loco motæ, & in anteriorem partem conuersæ. De cæteris spinæ vitiis, vide apud eundem in hoc ipso cõmentario. [d] *Et autem qui pulcher esse velit.* Quod est in homine pulcherrimũ est ornandum, est autem mens omnium pulcherrima. Ornatur autẽ mens non vellendo pilos, quod quidẽ est corporis, sed ex animo euellendo cupiditates. Ostendens autem se puerorũ misereri, qui ornãtur & venundantur coacti ad libidinem, acerbe in eos inuehitur, qui in seipsos ea agunt, quæ qui iubent, digni sunt morte, masculinã intelligens Venerẽ morte plectendã tam in eo qui agit, quàm in eo qui patitur. Nimius enim virorũ ornatus in picando & vellendo, tendit ad illam libidinem naturæ contrariã. Deinde accepta occasione sui tẽporis summam insectatur luxuriam quę eo proruperat, vt quouis nefario libidinis genere vterẽtur, perinde atq; si id esset lege permissum

missum, & essent publica tam pusionum quam meretricum prostibula, & nec eos quidē puderet publicas meretrices in conuiuium admittere. *Sed neque intelligunt miseri.* Licebat olim recens natos infantes expōnere: Cōtingebat autem vt qui expositi fuerant, cū adoleuissent, ab iis qui ipsos susceperant & aluerant prostituerentur, tam masculi quā fœminæ. Dabat autem hoc aliquando tragœdiæ occasionē: nam nescientes patres cuiusnā essent filij, quo fiebat vt incertus esset coitus, aliquando coibant cū suis filiis & filiabus. Inde autē enascebantur aliquando tragœdiæ, cū patres agnoscerent filij cum quibus rem habuerāt, cuiusmodi fuit Oedipi tragœdia, qui à patre expositus & Laium patrē occidit, & matrē Iocastē vxorem duxit: quod ab Oedipo agnitū fuit toti familię causa maximarum calamitatum. Cum eiusmodi autē prostitutis rem habentes, & hāc Venerem existimabant esse licitam, & hac scortatione vitare adulteriū, quod semper est habitū crimen grauissimū: nec interim eis veniebat in mentem seipsam adulterare naturam quod est longe grauius. Hanc ergo Venerē existimabant & licitam & facilem. Vnde scribit Plautus,

Nemo ire quemquam prohibet publica via,
Dum ne per fundum septum facias semitam,
Dum te abstineas nupta, vidua, virgine,
Iuuentute, & pueris liberis, ama quod lubet.

Plautus in Curgul.

Cum autem hanc cum prostitutis Venerem & licitam & facilem viderent, & eam nō magno emi pretio nō ignorarent, adolescētes exiguo, vt dicit Clemens, nūmo, ineuitabilem calamitatem, nempe mortem sæpe sibi accersebāt. Vt autē adolescentibus nō deesset quo suam explerent Venerem, emebant lenones, præclaras scilicet merces, pueros & puellas quas certa mercede prostituerent. Nec deerant etiā iuuenes qui vt eis liberius potirentur, emebant à lenonibus: & gentes quidem à prostitutione & lenocinio adeo non abhorrebant, vt etiā nonnunquam filias suas prostituerent: quod Hebręis lege diuina erat prohibitum. Quod autem Septuaginta, id quod est Hebraicè תחלל verterunt, non prophanabis; & eos secutum Targū Chaldæum, vertit Hieronymus, non prostitues, quod idē est. Prophanabatur enim quod publicabatur gentibus, cum esset vetitum, cum alienigenis non solum scortari sed etiam coniugia cōtrahere. Hæc autem lex non solū prohibuit prostitutionem, sed etiam prædixit quid esset futurum, si lex contēneretur: quod verum esse docuit ipse exitus; hinc enim factum est vt tota terra impleretur fornicatione & iniquitate. Tam enim profligatæ & effrenatæ erant eo tempore libidines, vt nulli nec ætati, nec sexui, nec vllorum membrorum discrimini parceretur, totusque mundus adeo in maligno erat positus, vt nisi Christus eorū misertus in terras descendisset, & eos à peccati seruitute liberasset, actum planè fuisset de rebus humanis. Ioan. 14. *Suspicio autem & admiror veteres.* Quod seueri quidem fuerint veteres Romani, in eos qui in pueros stuprū admittebant & eos muliebria pati cogebant, adeo vt etiam eos damnarent capitis, non me fugit esse mandatū literis: sed quod eos infoderent nusquam legi. Solæ quod legi infodiebantur Vestales quæ damnatæ erant incestus: sit tamen huius rei fides penes nostrū Clementem, quem non dubito nō confinxisse quod scripsit. Nō video autem quomodo quod sequitur cohæreat sequentibus, nisi quod cū loquatur de pueris qui patiuntur muliebria, quibus etiam vellebantur pili, vt eorum corpus diutius aptum esset veneri nec citius essent exoleti, excurrit in laudē barbe quam & in pubertate gratam esse dicit lanuginē, & paulo post cum creuerit, vngi vnguento non secus atque Aaron. Indignum itaq; esse eam velli, quæ est vultus viri ornamentū. Psal. 132. Atque vnguētum quidem illud mysticè significat vnctionem quæ à Christi capite, qui est verus Aarō, nempe noster sacerdos, in totā descendit Ecclesiā. Sed nec ipsa est cōtemnenda litera, quæ significat barbā honeste ornatam vultui nō paruam afferre dignitatem. Ex quo colligitur eam nō esse vellendam, nec radendam, vt ipse Deus prohibet in multis locis Pentateuchi *Oportet autem eum qui à Pædagogo rectè instituitur.* Ex his concludit, eum qui rectè eruditur à Pædagogo, & ab eo donatus est pace, cum qua habitat, oportere cum pilis suis pacem agere, id est, pilos nec vellere nec radere. Nō debere viros suo exemplo fœminas ad libidinem & luxuriam prouocare. Qui ita se gerunt, qui ita, inquā, se colunt, ornant & comunt, & vittis nō secus atq; fœminæ comas ligant, non esse viros, sed batalos & effœminatos. Non posse melius cognosci hominem quam externis moribus, ex externo, inquam, vestitu, habitu, risu, & aspectu, & cæteris quæ citat ex Ecclesiastico. Batali autē & Gymnides per cōtumeliam dicti sunt molles & effœminati. Quod cognomen, Batali inquā, Demostheni adhuc puero fuit inditū, & ab inimicis postea obiectū, de eo vide Eras. Chil. 1. cent. 6. adag. 12. Gynides aūt dicūtur molles & effœminati, quasi dicas fœminellas seu mulierculas. Eustathius autem in Odyss. dicit γυνίδα nō solū significare mollē & effœminatum, sed eū etiam qui est impotens ad coitum. Eusth. in Rapf. Odyss. *Atque leones quidem de hirtis.* Hisuta animalia sunt leones & apri & oues: Nullū autem ex iis suis ornantur pilis, licet de eis glorientur. Hirta autem & leonū & aprorum pellis est eis vsui ad sui defensionem. Pilis enim horrescentes eos pertimescunt venatores: vellus autē ouium est vsui hominibus ad texēdos pannos. Ex quo ostendit à Deo nō frustra hirsuta facta esse animalia. Sunt etiam bellicosæ gentes quæ comam nutriunt Galli & Scythæ: comam autem nutriebant vt terrorem inferrent hostibus. Quod quidem facilius faciebant quod flauæ essent eorū comæ, videtur enim color flauus habere quandā conuenientiam cum sanguine. Quodquidem intelligentes veteres Britanni, glasto vultus suos tingebant, teste Cæsare, vt hostibus essent terribiliores. Sed eæ nationes cū essent hirsutæ & bellicosæ, à luxu abhorrebant. Quod autem essent frugales & nō dediti luxui: quod Germani quidem, in testimoniū citat Rhenum eorum fluuium, quod Scythæ autem, eorū Plaustrū. Vbi videre licet Gallos quos Græci vocant κελτοὺς, & κελτοὺς & Germanos, à Clemente vt à multis aliis Græcis cōfundi & pro ijsdem poni. Scytharum autem frugalitatem testabatur eorū plaustrū, erāt enim ἀμαξόβιοι vt qui plaustris vterētur pro domibus, in quibus vehebant vxores & filios & totā familiam. Quanta autem esset olim Germanorum frugalitas, videre licet & apud Cæsarē in Cōmentariis, & apud Cornelium Tacitum in sua de Cæsaribus historia. Quanta autem esset Scytharū frugalitas, nō solum testabatur plaustrum quod erat eorum domus, sed etiam equus, qui erat eorū altera domus, sed plaustro agilior & expeditior. Atque equus quidē eos vehebat, vectos autē san-

guine suo pascebat, venæ enim sectione detractum eis sanguinem cum lacte mistum bibebant. Quod dicit Vergilius de Gelonis & Bisaltis Scythiæ populis sic scribens: nam & Gelonos & Bisaltas Scythiæ populos dicit Seruius:

Vergil. Georg.3.

Profuit incensos æstus auertere, & inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum:
Et lac concretum cum sanguine potat equino.

Plin. lib.18. cap.10.

Plinius quoque in historia naturali hæc scribit: Milio Campania gaudet præcipuè, pultemque candidã ex eo facit, fit & panis prædulcis. Sarmatarum quoque gentes hac maxime pulte aluntur, & cruda etiam farina equi lacte vel sanguine è venis cruris admixto. Cætera de Scythis vide Plin. lib.4. cap.11. Strabonẽ lib.11. Quod autem dixit de Scythis, idem etiam dicit de Nomadibus populis Arabiæ, qui ab equis & portabantur & alebantur: Arabios quoq;, quos alios dicit Nomades, ipsos quoque Arabiæ populos, suspicor autẽ illos esse prædones, qui iis qui Hierosolyma voti causa proficiscuntur sunt infestissimi: Arabios, inquã, Camelos vehere & pascere, eos enim si potus defecerit, lac mulgere. Quod si lac fuerit exinanitũ, eos tanquã lupos rabie agitatos ne sanguini quidem parcere, id est sanguinẽ, quẽ bibant aut quo vescantur eis detrahere. Quod quidem dũ toleranter ferunt bestiæ, & ne acceptæ quidem recordantur iniuriæ, ostendũt se barbaris esse mitiores, quos & vehunt & alunt quantũuis ipsi se in eas iniquè gerant. In eos itaq; inuehitur Clemens, & immanes vocat beluas, quod sanguinem comedant, quem non licet homini comedere: nõ licere autem, quod corpus hominis sit caro. Caro autem colatur & tanquam ager irrigetur sanguine: est autem sanguis vel ipsa anima, vel saltẽ sedes animæ. Et ideo, quando post diluuiũ Deus dedit potestatem omnibus vescendi animantibus, hoc ita demũ permisit si à sanguine abstinerẽt: Excepto, inquit, quod carnem cũ sanguine nõ comedetis. Quæquidẽ exceptio, & ante legem, & in ipsa Christi gratia adeo fuit obseruata, vt cũ in illo primo Cõcilio Hierosolymitano mundorũ & immundorũ sublata esset differentia, & cæremonialia præcepta essent abrogata, sancitum tamen sit vt abstineretur à suffocato & sanguine. Et certe si ante legem à sanguine fuit abstinendum, cum Verbum nondum esset caro factũ, multomagis & quando Verbo carne facto, sanguis fuit Verbi particeps, ab eo videtur esse abstinendũ, maximè cum id decretum nullo œcumenico Concilio sit abrogatum. Sed cum tacito Ecclesiæ consensu quæ à sancto spiritu regitur id exoleuerit, nõ est quod id amplius reuocetur. Ideo enim exoleuit quod videatur figuris & vmbris in tanta luce Euangelij nullum esse relictum locum. Neque tamen sunt reprobandi qui hoc adhuc retinent, quod nusquam est abrogatum. Satius est ergo vt alter alterum non condemnet, & in iis quæ sunt indifferentia vterque in suo sensu abundet. Non est autem mirum, quod cum tempore Clementis, quod primitiuæ fuit Ecclesiæ, id nondum venisset in dessuetudinem, dicat Clemens eum qui comedit sanguinem, eum iniuria afficere, nec posse latere: ipsum enim sanguinem, etiamsi sanguinis careat figura, alloqui Dominum. Hoc autem dicit, respiciens ad id quod in Genesi scriptum est, ad Cain dixisse Dominum: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Ipse autem Clemens qui in barbarorum inuehitur feritatem quod sanguinem comedunt, eorũ laudat frugalitatẽ, qui relictis delitiis & luxu contempto viuendi sequantur rationem facilem & expeditam, quibus in hoc nos vult esse similes, vt reiecta superbia & vana gloria, & à peccatis remoti, solum vitæ lignum, id est Christi crucem portemus, per quam salutem sumus consecuturi.

Genes.9. *Genes.4.*

Cum quibusnam habenda sit consuetudo. Cap. IIII.

VERUMENIMVERO [a] *spiritu imprudens transilieram consequentiam, ad quam rursus est reuertendum, & est reprehendenda multorum seruorum possessio. Per se enim ministrare, & per se operari fugientes, ad famulos confugiunt, obsonatorum, & eorum qui quæ sunt ad mensam necessaria comparant, eorumque qui carnes in frusta artificiosè dissecant, magnam ementes multitudinem. Sunt autem multifariam eis diuisi mercenarij: atque nonnulli quidem ex ipsis laborant in ijs quæ ad explendam gulæ pertinent ingluuiem, structores, & ciborum conditores, & alij quidem bellariorum, alij verò liborum ac placentarum, & alij pulmentorum ac sorbitionum sunt compositores & architecti. Alij verò ponunt operam in vestibus superfluis: alij autem aurum custodiunt, vt Gryphes: alij argentum seruant, & abstergunt pocula, & conuiuiorum apparatus præparant: alij fricant iumenta, & ab eis exercetur turba pocillatorum, formosorumque adolescentum greges tanquam pecorum, à quibus emulgent pulchritudinem. Ornatores autem & ornatrices mulieribus ornandis deseruiunt: & hæ quidem speculis, illæ verò vittis, aliæ autem præsunt pectinibus. Eunuchi multi iique lenones; propterea quod sit probabile eos libidini non posse dare operam, iis qui volunt vacare voluptati inseruientes citra vllam suspicionem. Eunuchus autem verus est, non qui non potest, sed qui non*

qui non vult dare operam voluptati. Transgressis quidem certè Iudæis per Samuelem Prophetam Verbum protestans, petenti Regem populo non humanum pollicetur Dominum, sed quendam se insolentem daturum eis minatur Tyrannum, libidini & voluptati deditum: Qui vestras, inquit, filias accipiet in vnguentarias, & coquas, & panificas, tanquam qui belli lege eas inuaserit, non qui sequatur pacificam reipublicæ administrationem. Et qui mulierum quidem lecticas in altum tollant, & eas perniciter ferant, multi sunt Galli: lanificium autem, lanæque texendæ artificium, muliebréque opus ac domus administratio & custodia, nusquam est: sed qui mulieribus quidem falsa narrant, toto die cum eis versantur, amatorias fabulas nugaciter referentes, earumque corpus & animam falsis factis & verbis mendacibus enecantes. Non eris autem, inquit, cum multis propter vitium, nec adijcieris cum multitudine: quoniam sapientia in paucis, confusio autem & immoderatio in multis cernitur. Atque illæ quidem non propter honestatem quòd noluit aspici, qui lecticas earum portent conducunt. Rectè enim ageretur, si huic affectioni hunc afferrent prætextum: sed per summas delitias vehuntur à famulis, per pompam traduci cupientes. Aperto itaque velo eos qui ipsas respiciunt acrius intuentes, mores suos ostendunt? sæpe autem etiam extrà prospiciunt, quæ est extrinsecus honestatem hac nimis lubrica & superuacanea cura probro afficientes. Ne respicias autem, inquit, in vicis ciuitatis: nec erres in eius solitudinibus: est enim verè solitudo, etiamsi sit turba incontinentium, vbi non est homo pudicus. Istæ verò circumferuntur per templa sacrificantes, & diuinantes cum præstigiatoribus & circulatoribus, & cum sceleratis vetulis, quæ domibus exitium afferunt, quotidie vnà pompam transmittentes, & aniles susuros ad pocula sustinentes, quædam amatoria & carmina in matrimonij perniciem composita ediscentes à præstigiatoribus: hos quidem habent viros, illis verò adhæserunt: alios autem eis vates pollicentur, se autem falli nesciunt, & seipsas quidem tanquam vas voluptatis, iis tradentes qui volunt explere libidinem: suam autem pudicitiam probro turpissimè permutantes, vituperandum imprimis exitium pro magno lucro ducunt. Multi autem sunt meretriciæ impudicitiæ ministri, vnus hinc, alius aliunde subeuntes. Facilè enim ad libidinem feruntur intemperantes, sicut porci ad eam partem aluei quæ deprimitur. Vnde validissimè admonet Scriptura: Ne introducas quemuis hominem in domum tuam: dolosi enim hominis multæ sunt insidiæ. Alibi autem: Viri iusti, inquit, sint tui conuiuæ, & in timore Domini tua permanebit gloriatio. Abeat in malam rem fornicatio. Hoc enim scitote, inquit Apostolus, quod omnis fornicator vel immundus, vel auarus, qui est cultor idolorum, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. Istæ verò effœminatorum virorum delectantur congressibus: intrò autem confluunt cinædorum turbæ lingua effrenatæ, scelerati quidem corpore, & scelerati oratione, ad ministeria impudica viriles, adulterio deseruientes, impudicè ridentes, & susurrantes, & fornicatorium cinædi sonum ad lasciuiam per nares edentes, impudicis verbis & figuris delectare conantes, & ad risum, qui est fornicationis præcursor, prouocantes. Nonnunquam autem etiam quilibet ira incensi, vel ipsi qui scorta sunt, vel qui etiam cinædorum turbam tanquam fœlix quid ac beatum in suam sectantur perniciem, naribus non secus ac ranæ plausum edunt, vt qui in naso habeant bilem veluti inhabitantem. Quinetiam quæ sunt ex eis paulò ciuiliores, aues Indicas pauonésque Medicos nutriunt, & accumbunt ludentes vnà cum iis quibus est caput acutum & fastigiatum, lætantes sicinnis & monstris, & rident quidem cùm Thersiten audiunt: ipsæ verò Thersitas maximi pretij ementes, non de coniugibus, sed de illis quæ sunt terræ pondus se iactant, & modestam quidem & continentem viduam Melitæo catello longè præstantiorem, despiciunt, & iustum senem negligunt, qui est, vt puto, monstro ære empto magis de-

1.Reg 8. · Ecclesi. 7. · Esaia 17. · Ecclesi. 9. · Ibid. 11. · Ibid. 9. · Ephes. 5.

χαρίεις. *cortus & honestus. Puerum autem orphanum non admittunt, quæ psittacos & graculos enutriunt, sed filios quidem dominatos exponunt, gallinarum autem pullos excipiunt: & quæ sunt expertia rationis, iis quæ sunt prædita ratione præferunt: cùm oporteret senes alere, qui moderationem profitentur & temperantiam, & sunt, vt ego quidem existimo, simiis formosiores, & loqui possunt melius luscinijs, & illud in medium adducere: Fœneratur Deo qui miseretur pauperis, & hoc: Quatenus autem, inquit, vni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Prouerb.19. Matth.25.

Istæ autem contrà intemperantiam prætulerunt temperantiæ, vt quæ suas facultates in lapides conuerterint, margaritas scilicet & smaragdos Indicos. Quinetiam in futilibus & euanidis tincturis, & in emptitiis mancipiis temerè consumunt, & pecunias abiiciunt, non secus atque saturatæ gallinæ vitæ stercora fodientes. Paupertas autem, inquit, virum humiliat. Per paupertatem volunt dicere parsimoniam, per quam pauperes sunt ij qui sunt diuites, vt qui bona non communicent.

COMMENTARIVS IN CAP. IIII.

[a] VERVMENIMVERO *spiritu imprudens transilieram consequentiam.* Cum superius de luxu multa dixisset & diutius in eo exponendo esset immoratus, non modicus autem sit luxus in nimia & inutili ministrorũ possessione, neque de eo aliquid dixisset, nunc de iis dicturus, primum quidem dicit fuisse consequens vt de iis diceret, sed spiritu, tanquã vento quodam abreptum imprudentem trãsiliisse, veluti sumpta à naui metaphora. Quamobrem ad id ipsum quod prætermiserat esse reuertendum, inutilis autem & superuacaneæ ministrorũ possessionis hanc esse causam, quod cũ per se nolint operari, necesse sit vt aliena vtantur opera. Deinde eos inutiles & superuacaneos recenset ministros. Postremo inuehitur in mulieres, quæ relicta bonorum & honestorum cõsuetudine, cum eis versentur qui probrum & dedecus eis afferunt, Sicinnisq; & monstris magis delectentur quam senibus qui eas doceant & instituant, & pauperibus quos propter Christum alant. In exponendis autem horum ministrorum officiis, non video opus esse vt immorer: sunt tamen nonnulla leuiter adnotanda. Obsonator qui Græcè dicitur ὀψώνης, is est qui parat obsonia. Qui autẽ parat cætera quæ sunt ad mensam necessaria, Græcè dicitur τραπεζοποιὸς, vt videre licet apud Iuliũ Pollucem. Cùm autem non possem id vocabulo Latino exprimere, mihi vtendum fuit circũlocutione: quod autẽ verti structores Græcè est δαιτροὶ: malui autẽ vertere structores quam coquos, etiãsi δαιτροὺς μαγείρους, vocet Iulius Pollux, melius certè Eustathius in multis locis. Homeri eos esse dicit, qui carnes diuidũt cõuiuis. Nã cœna quoq; δαὶς, dicitur ἀπὸ τοῦ δαίειν, id est diuidere, quod sua cuilibet portio ex æquo diuideretur: qui autẽ diuidebat δαιτρὸς dicebatur. Qui mos carnem in cõuiuio ex æquo diuidendi adhuc hodie manet apud Italos. De eo vide Cœlium Rhodig. Quod autem dicit à formosis iuuenibus emulgere pulchritudinem, quid sibi velit fateor me ignorare, suspicor tamẽ esse aliquid obscæni, quod melius fortasse est ignorare. Quod autẽ verti ornatores & ornatrices Græcè est κομμῶται καὶ κομμώτριαι. Dicit autem Iulius Pollux, Qui in coma ornanda manuũ vtuntur arte κομμῶται dicuntur, fœminæ autẽ κομμώτριαι. Plato verò in Gorgia κομμωτικὴν non dicit esse artem sed experientiam, nec versari solum in ornanda coma, sed in aliena, nõ in sua propria & naturali paranda pulchritudine, figura, colore, leuitate, sensu, eamq; aduersari arti Gymnasticæ, id est arti corporis exercendi. Inter ministros enumerat etiã Eunuchos, quos dicit etiã esse lenones quod Græcè est μαστροποί. μαστροπὸς autẽ non idem significat quod πορνοβοσκὸς, id est qui alit meretrices quas vẽdat aut certo pretio prostituat, sed is est qui blandis verbis ad Venerẽ allicit, ita dictus vt vult Eustathius Homeri interpres, quasi μαστρὸς, id est voce materna illiciẽs. Isti autẽ Eunuchi, cum minime essent suspecti eo prætextu quod nihil possent, & virorũ & mulierũ libidini seruiebant. Dicit ergo Clemens eos non esse veros Eunuchos qui non possunt, sed qui nolunt dare operã libidini. Ij autem sunt quos dicit Christus non esse factos ab hominibus, sed seipsos castrasse propter regnũ cælorum. Eunuchorum facta mentione, qui cum sint extra suspitionem, quoniam putentur nihil posse, voluptati seruiunt, loquitur etiã de ancillis, quas, etiamsi sint liberæ, nõ veri reges, sed tyranni dati à Deo propter peccata populi, sibi cogunt seruire, eas faciẽtes vnguentarias, coquas, & pistrices. Deinde graphicè depingit corruptos mulierũ mores quæ Gallos, vtpote homines proceros & robustos, cõducebant qui suas lecticas velociter portarent. Eæ verò veluti per põpam transuectæ se ostentabant, & lecticæ amoto aulæo extra prospiciebãt, & se spectandas exhibebant, & reliqua faciebant quæ scribit Clemens, quæ nõ egent expositione. Quod autem verti, quædã amatoria & carmina, Græcè est φίλτρα καὶ ἐπῳδάς. Sunt autẽ φίλτρα, vel medicamenta vel carmina ad amorem alliciẽtia, ἐπῳδαὶ autem sunt incantationes, quæ Latinè dicuntur etiã carmina. Quod autem vertimus, abeat in malam rem fornicatio, Græcè est εἰς κόρακας, id est ad Coruos fornicatio. Quid autem sibi vult hoc adagium, vide apud Erasmũ Chil.2. cent.1. adagio.96. Inter eos autẽ qui cũ impudicis & luxuriosis versantur mulieribus, refert viros effœminatos & cinædos, quos graphicè describẽs, inter cætera de his dicit Græcè, καὶ τὸ πορνικὸν ἀναίδην εἰς ἀσέλγειαν διὰ ῥινῶν ἐκφέροντες ἐκκιναίδισμα, hoc autem vocabulũ ἐκκιναίδισμα nusquam legi. Suspicor autem significare impudicũ quendam sonum qui à cinædis naribus edebatur prouocantibus ad libidinem; hæc mea est cõiectura. Quod si quis inuenerit meliorem, rem mihi faciet pergratam si eam in mediũ protulerit. Vt ergo esset aliquis sensus, sic verti: fornicatorium cinædi sonum impudenter ad lasciuiã per nares edentes

Cæl. Rhod. antiqu. lect. lib.17.cap. 22.

Matth. 19.

edentes. Quod autem Græcè est, καθάπερ ἔνοικον τοῖς μυκτῆρσι τὴν χολὴν κεκτημένοι, quod verti, vt qui in naſo habeant bilem veluti inhabitantem, alludit ad illud Theocriti δριμεῖα δὲ χολὰ ποτὶ ῥινὶ κάθηται, id eſt acris in naſo ſedet bilis. Facile autem ad nares aſcendit bilis, eſt enim flaua bilis calida & ignea, & ideo ſumma petit. Qui ſunt autem bile perciti ſæpe ronchum aut ſonum edunt ranæ ſonitui non admodum diſſimilem. Acriter autem inuehitur in mulieres, quæ monſtra & bruta animalia viduis, ſenibus, orphanis, & pauperibus præferebant, & de eis magis gloriabantur quam de ſuis coniugibus. Qualis autem fuerit Therſites, qui plane fuit monſtrum hominis, videre licet apud Homerum in Iliade. De Sicinnis autem ſi quid hic diceremus, actum, vt aiunt, ageremus: ſuperius enim ſatis diximus, nec opus eſt vt repetamus. Quod autem vertimus, in lapides cõuerterint, Græcè eſt ἀπολιθοῦσαι, id eſt efficientes, vt ſuæ facultates ſint lapides; ſed lingua Latina id non ſatis exprimit. Eſt autem lepidum quod dicit, mulieres quæ pecunias conſumunt in tincturis & mancipiis, perinde facere atque gallinæ ſaturæ, quæ ſtercora fodiunt. Sunt enim ea plane inutilia, nec minime requirenda, quando ſuppetunt quæ ſunt ad vitam neceſſaria. Et ideo ea vocat vitæ ſtercora, & veluti quædam excrementa. Vbinam autem dicat Scriptura: Paupertas virum humiliat, non ſatis recordor. Verum eſt autem parſimoniam ſeu auaritiam eſſe paupertatem: nam diues qui ſuis parcit bonis, & ex eis non plus impertit quam ſi nihil haberet, is plane eſt pauper. Is enim eſt pauper qui nec diuitiis ipſe vtitur, nec concedit vt alij eis vtantur.

Quomodo in balneis ſit verſandum. Cap. V.

CVIVSMODI[a] autem ſunt eis lauacra? Domus artificioſè compactæ, perſpicuæ, quæque poſſunt circumferri, teguntur ſindone: & cathedræ aureæ, argenteæ, & vaſa innumerabilia aurea, argentea: ex quibus alia quidem ad propinandum, alia verò ad veſcendum, alia autem ad lauandum circumferuntur: quinetiam carbonum craticulæ. Eò enim veniunt intemperantiæ, vt cœnent & ſint ebriæ dum lauantur, & argenteam ſupellectilem, cum qua pompam tranſmittunt, arroganter in balneis proferunt, atque adeo fortaſſe etiam diuitias, propter immodicam ſuperbiam. Maximè autem voluntariam inſolentiam, per quam viros puſilli & effœminati animi arguunt, vt qui victi ſint à fœminis, oſtentant; & aliquò modo ſeipſas non poſſe conuenire, nec ſine multis vaſis poſſe ſudare, comprobant. Etenim quæ ſunt pauperes, cùm pompæ non ſint participes, ex quo fruuntur lauacris: habent autem ſordes diuitiarum magnum amictum maledictorum. Hac veluti eſca irretiunt miſeros, auri ſplendorem ore hiante admirantes. Ea enim ratione eius quod bonum & honeſtum eſt ignaros in ſtuporem adducentes, vt ipſas mirentur amatores callido commiſcuntur artificio, qui eis paulò pòſt nudis inſultant. Atque ipſæ quidem ſuis ſe maritis non exuerint, ſimulatum pudorem probabiliter præ ſe ferentes. Licet autem aliis volentibus, eas quæ domi ſunt incluſæ, nudas videre in balneis: hìc enim ſe exuere ſpectatoribus tanquam corporum cauponibus non erubeſcunt. Sed Heſiodus quidem,

Corpus fœmineo non exhilarare lauacro

ſuadet. Viris autem & fœminis communia aperta ſunt balnea, & inde exuuntur ad intemperantiam (à viſu enim hominibus amor proficiſcitur) perinde ac ſi ſit eis pudor in lauacro obrutus. Quæ autem non vſque adeo omnem exuerunt pudorem, externos quidem excludunt: vnà autem cum ſuis miniſtris collauantur, & ſeruis nudę exuuntur, & ab eis fricantur, pertimeſcenti libidini concedentes, vt ſecurè contrectet. Qui enim nudis dominabus ad lauacra introducuntur, ſtudent ſe exuere, ad cupiditatis audaciam malo more metum circumſcribentes. Atque veteres quidem Athletę virum nudum oſtendere erubeſcentes, dum certamen peragebant accinctis ſubligaculis ſeruabant verecundiam: iſtæ autem dum ſimul cum tunica pudorem exuerint, volunt quidem videri pulchrę, ſimiliter autem malæ vel inuitę conuincuntur. Etenim per ipſum corpus maximè apparet laſciua concupiſcentia, quemadmodum hydropicis per cutis ſuperficiem humor qui continetur; quod autem in vtroque ęgrotat, ex viſu cognoſcitur. Oportet ergo viros ſepulchrum veritatis exemplum prębentes fœminis, erubeſcere vnà cum eis exui, lubricumque ac periculoſum aſpectum

Matth. 5. *effugere. Qui enim curiosius, inquit, respexit, iam peccauit. Oportet ergo domi quidem parentum & famulorum pudore affici: in viis autem, eorum qui fiunt obuiam: in lauacris verò, mulierum: in solitudine autem, suiipsius:* *Ioan. 1.* *vbique autem, Verbi, quòd est vbique, & sine ipso factum est nihil. Hac enim solùm ratione fit vt quis nunquam labatur, si Deum sibiipsi semper adesse existimat.*

COMMENTARIVS IN CAP. V.

[a] CVIVSMODI *autem sunt eis lauacra?* Graphicè depingit luxum mulierum in balneis, vt quæ domos habeant portatiles, sindone quod est subtilissimum linum Ægyptium coopertas, & magnam vasorum & pretiosæ supellectilis copiam secum ferentes. Existimo autem hæc dici de balneis pensilibus, de quibus Valerius Max. lib. 9. sic scribit; C. Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit, quæ impensa leuibus initiis cœpta ad suspensa calidæ aquæ tantum non æquora penetrauit. Et Macrobius in Saturnal. lib. 3. cap. 15. *Vitruu. 10.* Quænam autem fuerint balnea pensilia, nusquã legi, neq; Vitruuius de balneis scribens aliquid dicit, nisi forte de iis intelligatur quod dicit: Suspensuræ caldariorũ ita sunt faciendæ, vt sesquipedalibus tegulis, &c. quod mihi nõ videtur verisimile. Quod autem virorum & mulierum communia balnea dicit esse Clemens, ita forte est intelligendum ex Vitruuio, ea fuisse cõiuncta, & in ijsdẽ *Gell. lib. 10. cap. 3.* collocata regionibus, sed fuisse bina ædificia, vnum vbi viri, alterũ vbi mulieres lauarentur. Pudor enim nõ patiebatur vtrumq; sexũ simul lauari, sed cõmoditas cõiungi desiderabat. Videtur tamen Clemens innuere tantã tunc mulierũ fuisse impudentiam, vt simul cum viris lauarentur: Luxũ, inquam, depingit & intemperantiã vt quæ cœnent, & sint ebriæ dum lauantur, & impudentiã, vt quæ balnea habeant communia cum viris, & quæ apud maritos simulent pudorẽ, in balneis nudæ viros prouocent ad libidinem, in quibus vero remanet adhuc aliquid pudoris se à famulis suis fricari patiantur. Oportere autem dicit viros suo exemplo ad pudorẽ inuitare fœminas, vitando cõspectum nudarũ. Pudorẽ nunquã abesse oportere, etiamsi sis solus. Nam etsi omnes alij absint, Deus adest qui omnia fecit & omnia aspicit. Quod autẽ in balneis comedere & inebriari sit periculosum, possumus ediscere ex medicis. Pleno enim, inquiunt, ventre & plenis intestinis nemo balneo se tuto cõmittat, quod sic facile iecur noxã contrahat, humorq; crudus in totũ corpus rapiatur. Hinc est quod reprehendit Iuuenalis eum qui balneũ ingreditur antequã cibus fuerit concoctus, dicens: Crudumq; pauonem in balnea portas. Quod si est periculosum cibo non concocto ingredi balneũ, quanto est periculosius lauantem cibum ingerere quem non possis cõcoquere? Quod autem suadet viris Hesiodus ne fœminino lauacro exhilarẽtur, ideo fortasse, dicit, quod olim viri sola frigida lauarentur, vt qui aqua lauari calida mulierũ esse ducerent. Et tamen constat ab antiquis*Chil. 2. cent. 3.*simis temporibus aquis calidis foueri solita esse vel ætate vel labore defessa corpora. Quod telastantur balnea Herculana, de quibus vide Erasmum in adagiis, & apud Platonem γεροντικὰ λουτρὰ, senum lauacra. Calidis enim balneis reficiuntur vires, & reuocatur corpus: θερμὸν enim ὕδωρ μαλθακὰ, ait Pindarus τεύχει γυῖα. Calida, inquit, aqua mollit membra. Non vituperantur autem à Clemente balnea, sed nimius in balneis luxus, intemperantia, & impudentia, maxime autem reprehenduntur balnea communia in quibus ex visu incitantur homines ad libidinem, à visu enim amor proficiscitur: prima certe amoris *Teren. in Eunucho.* linea est visus. Maxime autem falluntur mulieres quæ nudæ suam ostentant pulchritudinem: nam simul etiam se esse malas ostendunt. Nam sicut hydropici nudi ostendunt malum qui eos male habet humorem, ita etiam nudæ mulieres ostendunt suam nimiam ad libidinem propensionem.

Quòd solus Christianus sit diues. Cap. VI.

SVNT [a] *itaque habendæ diuitiæ, vt est rationi consentaneum: suntque benignè, non autem sordidè, nec superbe & insolenter communicandæ: nec est honesti studium in sui amorem rudique & imperita ratione consumendum, ne fortè nobis vtique dicat quispiam: Equus eius est pretij quindecim talentorum, vel fundus, vel seruus, vel aurum: ipse verò est minoris pretij quam trium obolorum. Iam enim aufer mundum à fœminis, & seruos à dominis, nihil inuenies dominos differre ab emptitiis mancipiis, non incessu, non aspectu, non sermone, adeo sunt similes mancipiis. Quinetiam in hoc discrepant, quod sint seruis imbecilliores, & ita educti vt sint magis va*-*Matth. 6. Ibid. 19.* *letudinarij. Hoc ergo dogmatum optimum est perpetuò canendum, quòd vir quidem bonus, qui est moderatus & iustus, in cælo recondit thesaurum pecuniæ. Is qui terrena vendidit, & dedit pauperibus, inuenit thesaurum in quem non cadit interitus, vbi nec est tinea, nec latro. Is ergo est verè beatus, etiamsi sit paruus, imbecillus, & inglorius: isque reuera magnas possidet diuitias. Quod si sit vel Mida & Cynira ditior, sit autem iniustus* *Luca 16.* *& insolens, quemadmodum qui purpura & bysso luxuriose vestiebatur, Lazarum autem contemnebat,*

contemnebat, & miser est, & in mœrore viuit, nec viuet. Diuitiæ ergo sunt serpenti similes, quem si quis nescit inoffense eminus accipere, bestiam sine periculo summa cauda apprehendens, ea manu circumplicabitur, & mordebit: pulchrè callent serpentum instar repentes diuitiæ, dum peritè vel imperitè apprehenduntur, inhærere & mordere. Sed si quis se præbens magnificum rectè & scienter eis vtatur, cùm Verbi carmine bestiam detraxerit, ipse manserit illæsus. Cæterùm, vt videtur, non satis animaduertimus quis sit is solus diues, qui quæ sunt longè pretiosissima possidet. Magni autem sunt precij, non gemma, non argentum, non vestis, non corporis pulchritudo, sed virtus. Ea autem est ratio tradita per pædagogum ad exercitationem. Hæc est ratio, quæ abiurat delitias, & eam quæ per se fit operationem euocat in ministerium, laudátque frugalitatem filiam temperantiæ: accipite, inquit, disciplinam, & non argentum, & cognitionem super aurum Prou. 8.
probatum. Melior est enim sapientia lapidibus preciosis: quicquid autem est preciosum, nequaquam est ea dignum. Et rursus: Colligite me super aurum, & lapidem preciosum, Ibidem.
& argentum: germina enim mea meliora sunt argento electo. Quod si etiam distinguere oporteat, sit quidem diues qui multa possidet, éstque auro onustus, vt sordidum marsupium: at in iusto quidem certè inest honestum atque decorum: decorum enim est ordo, qui in administrando, ita vt oportet, largiendóque definitur. Sunt enim qui seminant, & plura colligunt, de quibus scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum Psal. 11.
seculi. Quare non qui habet, & seruat, sed qui impertit, est diues: & impertitio ac communicatio, non autem possessio, beatum reddit. Animæ autem fructus est, communicatio. Diuitiæ ergo sunt in anima. Porro autem bona possideri solùm possunt à bonis: boni autem sunt Christiani. Homo autem insipiens vel intemperans neque boni sensum habuerit, nec possessionis. A solis ergo Christianis possunt bona possideri. His autem bonis nihil est diuitius: hi sunt ergo soli diuites. Veræ enim diuitiæ sunt, iustitia, & ratio, quæ est quouis thesauro preciosior. Quæ quidem diuitiæ ex pecoribus & prædiis non augentur, sed à Deo donantur diuitiæ quæ non possunt auferri, cuius thesaurus est sola anima, possessio ei qui illam possidet optima, quæ hominem verè reddit beatum. Cui enim adest, nihil expetere ex iis quæ non sunt in nostra potestate, ea autem quæ expetit consequi: quinetiam quæ sanctè desiderat, Math. 7.
ea petentem à Deo accipere? quomodo non is multa, imo verò omnia possidet, qui thesaurum æternum, nempe Deum habeat: Petenti, inquit, dabitur, & pulsanti aperietur. Si Deus nihil negat, pietate ac religione præditi viri sunt omnia.

COMMENTARIVS IN CAP. VI.

ᵃ SVNT *itaque habendæ diuitiæ.* Cum animaduerteret Clemens auri & argenti, & diuitiarum splendorē ita oculos hominum præstringere, vt eos solos qui ea possiderent, & & diuites & beatos esse putarent, falsam hanc opinionē eis voluit detrahere. Dicit ergo veras diuitias non consistere in possessione, sed in bonorū quæ suppetunt iusta administratione, distributione, & in pauperes erogatione, quibus æternus & qui auferri non potest, in cælo paratur thesaurus. Eum demū esse diuitem qui est bonus. Bonum autē esse qui habet bonum. Bonum esse virtutem, quæ est in anima, eā vero cōsistere in exercitatione & operatione, non in pecuniæ congregatione. Cum ergo Christianus iis quæ à Deo ei sunt donata recte vtatur, & pauperibus vt decet impertiatur, idq; solus præstet Christianus, is solus est & bonus, & diues, & beatus. Est quidem hoc paradoxum non dissimile paradoxo Ciceronis: Quod solus sapiens diues sit, quodquidē sumptum est à Stoicis. Sed cum apud eos nullus esset sapiens (sapiens enim non est qui non ab ipsa, quæ est Verbū Dei, didicit sapientia) fieri non poterat vt ex eis vllus esset diues. Solus Christianus est diues, qui à suo Pædagogo qui est Dei Verbum & sapientia, didicit sapientiam. Quo fit vt sit sapiens, bonus, diues, & beatus. Est autem lepidum quod dicit Clemens, equum & cætera quæ possidentur esse sæpe maioris pretij quam ipsos dominos, & ipsos seruos esse præstantiores dominis. Quod autem vertimus; Est minoris pretij quam triū obolorum, Græcè est χαλκῶν τριῶν, id est, trium æreolorum. Ita autē verti, quod χαλκοῦς, sit Græcum, æreolum autem non sit in vsu apud Latinos. Continet autem obolus semiobolos duos: Semiobolus tres chalcos, seu æreola tria. Chalcus verò tria λεπτὰ, seu minuta, quæ remanent insecta. Malui autem vti vocabulo vsitato, licet nonnihil differret, cū ad sententiam parum aut

Plato de legibus 2. nihil referret. Quod autē dicit Clemens, quod si sit vel Mida & Cynira ditior, id sumpsit ex Platone de legibus τοὺς μὲν ποιητὰς ἀναγκάζετε λέγειν, id est, Poëtas quidē cogite dicere, quod vir quidem bonus si sit tēperans & iustus, est fœlix & beatus, siue sit magn⁹ & fortis, siue paruus & imbecillus, & siue sit diues aut nō. Sin autē sit & Cinyra & Mida ditior, sit autem iniustus, est & miser, & in mœrore viuit. Quòd autem Ci-
Chil. 3. cent. 30. nyræ immensæ fuerint diuitiæ, testatur Prouerbiū, Cyniræ opes, de quo vide Erasmū in adagiis. De Mi-
Ouid 11. Metamor. da quid attinet dicere, qui vel suo contactu cum quidquid tangeret fieret aureum, Pactoli arenas effecit aureas: vt fabulatur Ouidius in Metamorphosi. Quod autē dicit vltra ea quæ dicit Plato, de diuite iniusto; neq; viuet, intelligit de vita æterna quæ est regnū Dei. Auari enim regnū Dei non possidebunt. Terrenas autē diuitias pulchre assimilat serpenti, qui vbi quempiam apprehenderit, nisi excutiatur, inhæret, mordet & virus immittit. Ita etiā diuitiæ quæ quempiā apprehenderunt, nisi eis recte vtendo & vt opus est impertiendo & distribuendo excutiantur, noxā afferunt, & sæpe sunt mortiferæ. Hunc locum ita cōcludit, vt dicat eū qui est bonus & pius, non solū multa, sed etiam omnia, atq; adeo ipsum Deum possidere. Nam qui nihil petit quod non sit in sua potestate, quicquid autem sanctè petit à Deo accipit, cuius sunt omnia adeo vt ne seipsum quidem ei Deus deneget, is omnia atque adeo ipsum Deum possidet. Ei autem qui omnia possidet nihil deest. Cui nihil deest is plane est diues, atque adeo beatus.

Quòd pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas. Cap. VII.

DELITIÆ autem errantes in voluptatibus, graue sunt ac periculosum hominibus naufragium. A vero enim honesti studio, & quæ viro bono conueniunt voluptatibus, aliena est hæc iucunda, & gloriæ ac laudis expers vulgi vita. Homo enim est natura excelsum & erectum animal, & quod veri quærendi ac inueniendi tenetur desiderio, vt qui sit vnius opus & effectum. A diuina autem vita alienum est libidinis voluptatisque studium: vtpote, similiter quidem vesci atque passeres, coire autem similiter vt hirci & sues. Voluptatem enim bonum existimare, est planè perfectæ eius quod est bonum & honestum inscientiæ. Porrò autem nimia diuitiarum cupiditas hominem à recta viæ ratione dimouet, persuadens vt ad res turpes omnem planè pudorem exuat, si modò ei sicut feræ liceat quibuslibet vesci, & qualibet similiter bibere, & in rebus venereis suam quacunque ratione libidinem explere, & ideo rarissimè regni Dei sit hæres. Quorsum ergo tot parantur obsonia? an non vt vnum ventrem impleant? Quàm res immunda sit ingluuies, arguunt sterquilinia, in quæ ventres nostri expuunt reliquias conuiuij. Quorsum autem tot pocillatores congregant, cùm calice vno possint impleri? Quorsum autem arcas vestium? quorsum vasa aurea? & quorsum ornamenta? Compilatoribus
Eccles. 7.17. & 19. *& sceleratis hominibus hæc parantur, & oculis qui satiari nequeunt: Eleemosina au-*
Reg. 19. *tem & fides, inquit Scriptura, te non deserant. Ecce Heliam quoque Thesbyten habemus pulchrum exemplum frugalitatis, quando sedit sub ramno, & Angelus ei affert alimentum. Erat subcinericius panis ordeaceus, & amphora aquæ: eiusmodi prandium ad*
Math. 10. Luca 9. *eum misit Dominus. Proficiscentes ergo nos ad veritatem, accinctos esse oportet. Ne portetis, inquit Dominus, crumenam, non peram, neque calceamentum: hoc est, Ne possideatis diuitias quæ solùm in crumena reconduntur, ne vestra impleatis horrea, tanquam sementem in pera deponentes, sed ijs etiam qui egent impertite. Ne de iumentis & famulis sitis nimium soliciti, quæ diuitum ingressus calceamenta, cùm onera portent, allegoricè dicta sunt. Abijcienda est ergo vasorum multitudo, & pocula aurea & argentea & famulorum turba, cùm pulchras & venerandas pedissequas à pædagogo acceperimus, per seipsum operationem scilicet & frugalitatem. Iam verò ita incedendum est vt conuenienter Verbo ingrediamur: & si cui adsit vxor & filij, domus nequaquam est onus, quæ cum prudente viatore migrare didicerit. Vxor quoque quæ virum diligit, coercenda est & componenda, vt similiter ac maritus iter ingrediatur. Pulchrum est viaticum viæ quæ ducit ad cælum, si frugalitatem cum vna moderata grauitate iungamus. Mensura autem sicut pes calcei, ita etiam vniuscuiusque possessionis est corpus. Quod autem superabundat, quæ sunt, inquit, ornamenta & suppellex diuitum, non sunt ornatus corporis. Oportet autem eum*

item eum qui vi in cælos contendit ascendere, & pulchrum baculum beneficentiam scilicet circumferre, & iis qui affliguntur, elargientem veram quietem percipere. Fatetur enim Scriptura, animæ redemptionis pretium esse proprias diuitias: hoc est, si ditescat, futurum Prou. 13. *esse vt sit saluus per elargitionem. Quemadmodum enim quicunque putei scaturiunt, exhausti in pristinam mensuram reuertuntur: ita etiam elargitio, quæ est bonus fons benignitatis, potum sitientibus communicans, rursus augetur & repletur, quomodo ad vbera, quæ suguntur vel etiam mulgentur, solet lac confluere. Est enim minime indigens, qui Deum verbum habet omnino potentem & nullo eorum quibus opus habet vnquam eget. Verbum enim est possessio cui nihil deest, & est causa omnis copiæ. Si quis autem dixerit se sæpe vidisse iustum cui panis deerat, hoc quidem rarum est, & id vbi non est alius iustus. Sed ta-* Deut 8. *men illud quoque legat: Non in solo pane viuet iustus, sed in verbo Domini, qui est panis* Matth. 4. *verus, panis cælestis. Vir ergo bonus nunquam laborat inopia, quandiu habuerit saluam in Deum confessionem: licet enim ei petere & accipere ea quibus indiget à Patre vniuersorum, & propriis frui, si filium custodiat. Hoc quoque adest, nullam sentire indigentiam: hoc nostrum Verbum fungens munere Pædagogi, dat nobis diuitias, nec ditescere vlla est inuidia iis qui per ipsum possident vt nullius egeant: qui has habet diuitias, erit hæres regni Dei.*

COMMENTARIVS IN CAP. VII.

[a] DELITIÆ *autem errantes in voluptatibus*. Frugalem oportet esse Christianum. In hoc autem consistit frugalitas, vt paucis, nempe iis quæ sunt vitæ necessaria, contentus, delitias vitet & voluptates, & diuitias non concupiscat quę ad omnia turpia hominem incitant. Mensura nostrarum possessionum sumenda est ex mensura nostri corporis. Quæ mensuram illam excedunt, sunt superflua, nec sunt ornamento corpori. Quæ autem superabundant, sunt eroganda in pauperes. Porro autem frugalitatis pulchrum nobis proponit exemplum Eliam Thesbiten, & reuocat in memoriam quæ Christus suis proponit discipulis quos mittit ad prædicandam Euangelij veritatem. Quæ quidem ita exponit vt videatur potius sequendus sensus allegoricus, vt qui calceamenta significare dicat famulos & iumenta.

Quòd similitudines & exempla sint rectæ doctrinæ pars maxima. Cap. VIII.

SI [a] QVIS *autem vestrûm delitias perpetuo fugerit, à frugalitate eductus, inuoluntarios labores facilius sustinere meditabitur, voluntarias afflictiones pro persecutionum perpetuis habens exercitiis: vt cùm ad necessarios venerit labores, & dolores ac metus, ad eos tolerandos non sit inexercitatus. Et ideo patriam non habemus in terra, vt possessiones terrenas contemnamus. Est itaque ditissima frugalitas, quæ exæquatur impensis non deficientibus, quas pendi conuenit ad ea quæ oportet & quantum oportet. Expensæ enim sunt pensiones, ac vectigalia. Et quomodo oporteat quidem vxorem simul cum marito viuere, & de domus administratione, & vsu famulorum, & quomodo eam per se operari conueniat, & de tempore matrimonij, & de iis quæ ad mulierem pertinent, disseruimus in libro de nuptiis. Quæ autem ad pædagogicam pertinent institutionem, ea nobis addenda sunt loco crassæ cuiusdam descriptionis, Christianam vitam exprimentibus: & plurima quidem iam dicta & in formam institutionis pædagogicæ sunt redacta. Quod autem restat, subiiciemus. Neque enim parui ad salutem momenti sunt exempla.*

Vlyssis vxorem vide (*ait Tragœdia*) haud leto dedit
Telemachus, haud marito namque iunxerat
Maritum, ei cubile in ædibus sanctum manet.

Flagitiosum probro dans adulterium, temperantiæ pulchram ostendit imaginem, in maritum amorem. [b] *Ilotas autem (seruorum nomen sunt Ilotes) Lacedæmonij cogentes inebriari, sibi sobrijs, ea quæ faciebat ebrietas, correctionis curationisque loco ostendebant. Obseruantes ergo illorum turpitudinem, docebantur ne in idem quod damnabant vitium inciderent, ex ebriorum probro hoc fructus consequentes, quòd ipsi non peccarent.* [c] *Ex hominibus enim alij quidem docti sunt seruati: alij verò sua sponte virtutem vel amplexi sunt, vel quæsierunt:*

Hesiodus. Optimus ille quidem est, qui percipit omnia per se.

Genes. 17. *Ipse est Abraham qui Deum quæsiuit,*

Is bonus est rursus, qui paret recta monenti.

Luca 6. *Hi sunt discipuli, qui Verbo crediderunt, & ideo ille quidem appellatus est amicus, hi autem Apostoli. Vnum & eundem Deum ille quidem magno studio & cura inquirens, hi verò prædicantes: sunt autem ambo populi. Horum autem amborum auditores, alius quidem consecutus est commodum per inquisitionem, alius verò saluus euasit per inuentionem,*

Sed qui nec per se apprehendit, nec recta monente
Hunc alio, reputat, planè est vir inutilis ille.

Populus alius est gentilis, inutilis: hic est populus, qui Christum non sequitur. Multis tamen modis iuuans Pædagogus, qui est clemens & benignus, alia quidem suasit, alia verò etiam exprobrauit. Iam verò aliis quoque peccantibus, eorum nobis ostendit turpitudinem, & quod eam consequitur supplicium, simulque & consolans & admonens, se esse benignum & clementem ostendit, hoc consilio vt nos à vitio auerteret, ea quæ passi sunt ostendens. Per quas imagines & similitudines, vt ij quidem qui malè affecti erant cessarent, effecit: eos verò qui ijs similia audebant, prohibuit: alios ad tolerantiam fundauit: alios à vitio repreßit: alios verò etiam curauit, per contemplationem eius quod est simile, traductos ad id quod est melius. Quis enim quempiam in via sequens non cauerit, si is qui præcedebat in viam ceciderit, vt deuitet periculum, peccati cauens consequentiam? Quid verò rursus si is qui se exercet, viam quæ ducit ad gloriam didicerit, & videns athletem qui eum præcessit præmium esse consecutum, non contendit ad coronam, ipsum antiquiorem imitans? [d] *Multæ sunt eiusmodi similitudines diuinæ Sapientiæ. Vnius autem exempli meminero, & paucis exponam quod accidit Sodomitis, & fuit iis quidem qui scelus admiserant, iudicium, pædagogica autem institutio ijs qui audiuerint.* *Genes. 19.* *Sodomitæ cùm propter multas delitias in libidinis & intemperantiæ vitium incidißent, adulteria quidem securè committentes, puerorum autem insano amore ardentes, respexit eos Verbum quod videt omnia, quod latêre non possunt qui nefaria perpetrant. Neque vero eorum libidini acquieuit vigilans custos humanæ naturæ: nos autem ab illorum imitatione auertens, ad suámque moderationem & temperantiam instituens, aliquos inuadens peccatores, ne si impunita relinqueretur impudicitia, ea frueretur nimia securitate, iußit comburi Sodoma: prouidi illius ignis aliquid effundens in intemperantiam, ne si non castigata esset eorum libido, latas aperiret portas ijs qui toto impetu feruntur ad libidinem. Fuit ergo iustum Sodomorum supplicium, salutis bene ab hominibus considerandæ imago. Qui enim non similiter peccarint atque ij qui fuerunt puniti, nunquam peccatoribus similes pœnas dederint, vt qui propterea quòd non peccarint ne paterentur cauerint.* *Iudas in epistola canonica.* *Volo enim vos scire, inquit Iudas, quòd Deus qui semel seruauit populum ex AEgypto, secundò perdidit eos qui non crediderunt, & Angelos qui non seruauerunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinclis æternis sub caligine agrestium angelorum custodijt. Et paulo post eorum qui iudicantur imagines ad docendum aptißimè explicat. Væ*

eis quòd

eis quòd in via Cain ambulauerunt, & in errore Balaam effusi sunt, & in contradictione Core perierunt. Eos enim qui ferre non possunt libertatem adoptionis filiorum Dei, arcet metus, ne se insolenter gerant. Ideo enim sunt minæ ac supplicia, vt timentes pœnas à peccatis abstineamus. Possum tibi narrare pœnas nimiæ ornatus cupiditatis, & inanis gloriæ, non autem solius intemperantiæ: & præterea maledicta afferre in eos qui gloriantur & sibi placent de diuitijs, in quibus Deus terrendo prohibet à maleficiis. Cæterùm parcens prolixitati operis, adducam pædagogi præcepta quæ sequuntur, vt minas caueant.

COMMENTARIVS IN CAP. VIII.

[a] SI QVIS *autem vestrum delitias perpetuo fugerit.* Hoc habet frugalis, quòd fugit delitias; qui fugit delitias, se in volūtariis exercet laboribus & afflictionibus, vt si quādo necessariæ accidāt persecutiones, eæ à diuturna meditatione exercitatis facilius tolerētur. Eę autē sunt toleratu eo faciliores, quod cū nō habeamus hic patriā (neq; enim manentē hic habemus ciuitatem, sed futurā inquirimus) terrenas possessiones *Hebr. 13.*
cōtemnimus. Huic autē de frugalitate tractationi hūc imponit veluti colophonē, quod sit ditissima frugalitas. Nā si is est diues, qui & quas & quot oportet ad ea quæ opus est habet sufficientes expensas: merito est ditissima frugalitas quæ iis omnibus exęquatur expensis quæ nunquā deficiunt. Et ideo fortasse frugalitas Gręcè dicta est εὐτέλεια, quod frugali nō desint vectigalia, τέλος enim est vectigal. Expēsę autem sunt vectigalia. Cū autem iis quæ scripsit Clemens viderētur aliquid deesse, nēpe vt tractaret de officio vxoris, & de œconomia in genere, ne quis hoc desideraret, dicit se id cōsulto prętermittere, quod de eo scripserit in libro quē inscripsit de nuptiis, sed eius hic liber vt multi alij desiderantur iniuria temporis. Rediturus autē ad Pędagogicam suam institutionem, dicit se de forma quidem institutionis Pædagogicæ iam dixisse plurima, sed ei quidē esse addenda, nempe imagines, similitudines & exempla quæ ad crassam & vulgo magis conuenientē pertineant descriptionē. Populū certe, magis docent & monent similitudines & exempla quam Philosophicæ demōstrationes, ratiocinationes & enthymemata. Primū autē quod affert exemplum est Penelopes vxoris Vlyssis, quæ tot annos absente Vlysse, & tot procis eā ambientibus, nunquā induxit in animum vt alij nuberet. Hinc factū est vt matrem non occideret Telemachus eius filius, cum matrem Clytemnestram occiderit Orestes, quod ea maritum occidisset Agamemnonem. Hoc exemplo populo ostenditur quam sit turpe & probrosum adulteriū, rursus autem honestus & laude dignus amor vxoris in maritum. Sed quænam & cuiusnam sit hæc tragœdia ex qua hoc sumpsit Clemens, me nescire fatear necesse est, vt quam arbitrer non extare. [b] *Ilotas autem (seruorum nomen sunt Ilotes.)* Ilotes erant serui Lacedæmoniorū qui eorū agros colebant. Ipsis enim vnū erat opus vt se bello *Plutarchus*
exercerent. Cū autem eis vtpote seruis quæ vellent imperarent, cogebant ipsos inebriari, vt vel ipsi, vel *de dictis &*
vt scribit Plutarchus, eorū liberi, discerent quam turpe sit inebriari. [c] *Ex hominibus enim alij quidem docti.* *factis Lacedam.*
Ex versibus Hesiodi quos citat Clemēs est satis perspicuū, esse aliquos qui omnia per se discūt, qui sunt omniū optimi: & rursus esse alios qui discunt, ab aliis admoniti qui secundū locum tenent: esse etiā alios qui neque per se discunt, neq; ea quæ bona & recta sunt cogitāt, ab aliis admoniti, quos dicit esse pessimos, & plane inutiles. Primis illis qui per se discunt assimilat Abrahamū, qui præter legem in corde scriptam, quæ est naturalis, nullā habuit dictatam aut scriptam legem quam sequeretur. Secundis assimilat discipulos, qui verbū audierunt & ab eo doctrinam & disciplinam acceperunt. Et verbū quidem Abrahamū appellauit amicū, quod per se, & à nullo admonitus Deo crediderit, quodquidē ideo fuit reputatū ei ad iustitiā, quod gratis nullaq; ei proposita mercede & præmio in Deū fuerit pius bonusq; & virtute præditus. Discipulos autē suos appellauit Apostolos quos misit ad annunciandā peccatorū remissionē & proponenda præmia regni cælorū & vitæ æternæ. Atque Deo quidē iam credebat Abrahā quando ab *Exod. 12.*
eo iussus est exire de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui. Nisi enim Deū fide apprehēdisset, eius verbis nō credidisset, nec iussis paruisset. Prius ergo credidit quam vlla proponeretur merces. Quæ autē ei iam Deo credenti proposita est si è domo egrederetur, magna quidē fuit, sed nō conferenda cū mercede regni cælorum & vitæ æternæ promissa in Christū credentibus: non sunt enim cōferenda terrena cum cælestibus, quāquam ipsa quoq; terra quam dixerat se ei ostensurum, allegoricè significabat patriam cælestem quā peregrinans hic querebat. Porro autem credentiū pater fuit Abraham qui nō solū Deo credidit, sed etiam quę iusserat sedulo est executus, vt qui ne proprio quidem filio Deo iubente pepercerit. His de causis Dei amicus fuit Abrahā, qui etsi in scriptura non sit disertis verbis ita appellatus, tamen cū & se dicat eius esse protectorem, multisque & præclaris eū affecerit beneficiis, pro amico quidem certe est habitus. Inter Abrahamū autem & Apostolos hoc intererat, quod Abraham quidē Deum magno studio quærebat, nempe Verbum quod suo aduentu humano generi salutem erat daturum. Apostoli autem Verbum iam inuentum prædicabant, visus enim iam erat Deus in terris & cū hominibus versatus. Ambo autem, nempe & Abraham & Apostoli, significabant duos populos, nempe & Hebreos & Christianos. Et iuuabat quidē Hebręos, quod Christū quidem venturū & se ab eo salutem assecuturos & sperabant & expectabant: Christiani vero Christum cū iam venisset certa fide complexi, salui facti sunt. Populus autē qui nec per se Christum inuenit, nec Christū prædicanti credidit, est pessimus & plane inutilis. A via enim aberrat, vt qui Christū non sequatur. Is Christus est noster Pędagogus qui multis similitudinibus, exēplis & imaginibus peccatores deterret à vitiis, bonos autē exhortatur ad virtutē, & cōtinet in officio, male affectos curat, & ostendens casum eorū qui ceciderunt, ne alij similiter cadent admonet, & eorum qui vicerunt præmia ostendens, vt fortiter & constanter se gerant qui in virtute se exercent hortatur, & ne in certamine deficiant excitat, & currentibus veluti calcar addit.

Quanam de causa sit lauacrum accipiendum. Cap. IX.

BALNEI [a] ergo (inde enim digressa est oratio) quatuor sunt causæ, propter quas ad ipsum accedimus. Vel enim causa munditiei, vel caloris, vel sanitatis, vel postremò voluptatis. Si ergo voluptatis causa lauari reijciendum est: impudens enim voluptas est omnino excindenda. Sumendum est autem lauacrum mulieribus quidem mundationis causa & sanitatis: solius autem sanitatis causa, viris. Caloris autem causa lauari est superfluum, cùm quod frigore horridum euaserit, possit aliter reuocari. Porrò autem balnei frequens vsus vires adimit, naturalemque roboris vehementiam relaxat, sæpe autem dissoluit, & vt quispiam animo linquantur efficit. Quodammodo enim corpora, non secus ac arbores, non solùm ore, sed etiam ijs qui sunt in toto corpore meatibus bibunt inter lauandum. Huius autem rei est indicium, quòd qui sæpe sitierint, deinde in aquas descenderint, siti remedium inueniunt. Si non ergo ad aliquid prosit lauacrum, iam oportet nos eo resoluere. Veteres ea ἀνθρωπογναφεῖα, hoc est, fullonicas hominum, officinas vocarunt, quoniam citius quàm par erat pannosa efficiunt corpora, & ante tempus cogunt consenescere, abstergentia, dum non secus atque in ferro, calore caro mollificatur. Hinc frigidi veluti tinctura & temperatura opus habemus. Neque verò semper est lauandum, sed siue paulò fueris inanior, siue rursus paulò repletior, respuendum est balneum: sed eo certè vtendum est habita ratione ætatis, corporis & temporis anni. Non enim omnes, nec semper iuuat, vt fatentur qui sunt earum rerum periti. Nobis autem sufficit symmetria, quam semper vt vitæ nostræ opem ferat accersimus. Neque enim balneo adeo vtendum est, vt manus alterius egeamus adminiculo: neque verò assiduè & sæpe in die est lauandum, sicut frequenter in forum ventitamus. Iam verò multos quoque habere qui ministrent, est proximos iniuria afficere per delitias: & est eorum qui non intelligunt balneum oportere esse commune eorum qui lauantur. Oportet autem maximè quidem lauare animam purgante ratione, nonnunquam etiam corpus, propter sordes quæ ei adnascuntur. Quinetiam sunt nonnunquam resoluendi labores: Væ enim vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, dicit Dominus, quoniam similes estis sepulchris dealbatis. Sepulchrum pulchrum apparet extrinsecus: intus autem plenum est mortuis ossibus, & omni immunditia. Et rursus dicit eisdem: Væ vobis, quoniam mundatis quod est extrinsecus poculi & patinæ, intus autem plena sunt immunditia: munda primùm id quod intus est poculi, vt sit etiam mundum quod est exterius. Optimum ergo lauacrum expurgat sordes animæ, estque spirituale, de quo dicit apertè Prophetia: Abluet Dominus sordes filiorum & filiarum Israel, & mundabit sanguinem ex medio ipsorum, sanguinem iniquitatis, & cædes Prophetarum. Purgationis autem modum subiunxit Dominus dicens: In spiritu iudicij, & in spiritu vstionis. Quod autem est corporis carneum, vel per solam aquam abluitur, vt fit sæpe ruri, vbi non est balneum.

Matth. 23.

Ibidem.

Esaiæ 4.

COMMENTARIVS IN CAP. IX.

[a] BALNEI *ergo (inde enim digressa est oratio) quatuor sunt causæ.* Quomodo & quando vtendũ sit balneis, petendũ est à medicis, maxime à Galeno in libris de arte medendi, & in libro de Marasmo. Ea nunquam esse ingredienda voluptatis causa, nec à viris, nec à fœminis censet Clemens, sed nec caloris causa, cũ frigori alia ratione facile possit afferri remediũ. Sanitatis autem causa à viris: à fœminis autem & sanitatis & munditiæ causa. Non enim æquè opus habent viri, vt mundentur atque mulieres, quæ & post fluxus menstruos sæpe sunt purgandæ, & postquam fuerint à partu liberatæ. Neq; verò balnea solum purgant, sed etiam sua adstrictione fluentes humores à fluxu prohibent. Neutris autem, balneis est sæpe vtendũ, cum frequens eorũ vsus vires eneruet & dissoluat. Neque verò solum balneis dissoluitur facultas, sed etiã qui in balneis diutius versantur exoluuntur, & tandẽ moriuntur; idque non ob euacuatum ex toto corpore spiritũ, sed quod perspiratio tam quæ per vniuersum corpus, quã quæ per os fit, offendatur, calidum

lidum ſpiritum attrahens. Id autem dicit Clemens fieri per apertos corporis meatus, quibus & aër calidus attrahitur, & totum corpus ſubito irrigatur, & inde fieri, vt qui ſitiant deſinãt ſitire. Hoc certe mirum dicit Galenus ineſſe balneis, quod tam calidis proſint quàm frigidis ſiccitatibus: quemadmodũ & illud quod eos ſiticuloſos efficiãt qui ſitiũt, à ſiticuloſis verò ſitim abigant. Neq; verò balnea ſolũ exoluunt, ſed etiam nimio vſu tanquam fullones corpora abſtergũt, & citò faciunt cõſeneſcere. Vnde etiam ab antiquis balnea dicta ſunt ἀνθρωπογναφεῖα, quod homines tanquam fullones abſtergant & deterãt. Sed quiſnam ex veteribus balnea ita vocarit, nec dicit Clemẽs, nec ego vſquam legi. Quoniam autẽ balnea nec omnia nec omnibus proſunt, adhibẽda eſt ea ſymmetria & moderatio, vt habita ratione ætatis, corporis, & tẽporis anni, eis vtamur, & ita vt vitæ noſtræ proſint, & ab eis abſit nimius luxus, nec tãta adſit lauantibus miniſtrantiũ multitudo, vt videantur eis ſolis deſtinata eſſe balnea excluſis cæteris. Non ſolum autem abluendæ ſunt ſordes corporis, & defeſſum corpus eſt balneo recreandum, ſed lauanda eſt etiam anima ratione ſeu verbo purgante, ne nobis obiiciatur quod mundatis externis immauda relinquamus interna. Mundatur autem à Verbo anima per lauacrum regenerationis, & per ſecundum veluti baptiſmum, qui eſt ſecunda tabula, nempe per pœnitentiam. Sed quomodo purgatur anima? Per ſpiritum iudicij & per ſpiritum vſtionis. Baptizat enim Chriſtus non in aqua, vt Ioannes, ſed in Spiritu ſancto & igne, quò & oſtenditur rectitudo gratiæ, & conſumptio peccatorum, vt vult Chryſoſtomus. Eſaiæ autem locum quem adducit Clemens, ſic ſanctus exponit Hieronymus. Tunc ſaluabuntur reliquię Iſraël, quando in baptiſmate Saluatoris eis fuerint dimiſſa peccata, & illo ſanguis ablutus, quem *Luc. 3.* ſuper ſe errans populus imprætatus eſt; Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros. Vnde ſupra legimus; Cùm extenderitis manus non exaudiam vos, manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. Et poſtea *Matth. 27.* eos ad pœnitentiam prouocans infert; Lauamini, mũdi eſtote. Et nota quod ſordes filiorum Sion lauerit ſpiritu iudicij: Sanguinem autem Hieruſalem, combuſtionis. Quod enim leue eſt, lauatur: quod grauius, exuritur. De quo iudicij ſpiritu, & ſpiritu combuſtionis, Ioannes Baptiſta in Euangelio loquebatur; Ego vos baptizo in aqua, qui autẽ poſt me venit, ipſe vos baptizabit Spiritu ſancto & igne. Ex quo *Matth. 7.* diſcimus, quòd homo tantum aquam tribuat, Deus autem Spiritum ſanctum quo & ſordes abluuntur, & ſanguinis peccata purgantur. Hęc Hieronymus. Sic ergo purgatur anima in baptiſmo qui eſt lauacrũ regenerationis, nempe ſpiritu & igne, nec ad eam purgandam aqua ſufficit, quę eſt potius ſignum quam efficiens cauſa emundationis, vt quæ ſit materia ad quam accedit ſpiritus ſanctificans, & gratiam cõferens, & peccata auferens, & inſtar ignis conſumens. Ad ſordes ergo animæ tollendas, eſt ſpiritus & ignis neceſſarius: ad purgandas autem ſordes corpòris nõ eſt ſemper balneum neceſſarium, ſed vel ſola aqua ſufficit, vt fit ruri, vbi non eſt balneum. Difficilius enim eluuntur ſordes animæ quam corporis.

Quòd exercitia quoque ſint eligenda iis qui agunt vitam rationi ſeu verbo conſentaneam. Cap. X.

ADOLESCENTIBVS [a] *autem ſufficit gymnaſium, etiamſi adſit balneum: etenim hæc viris quoque longè balneis anteferre, fortè non malum fuerit, vt quæ habeant aliquid quod iuuenibus confert ad ſanitatem ſtudiúmque afferat & laudis cupiditatem, vt non ſolùm bonæ corporis habitudinis, ſed etiam animi magnitudinis curam gerant. Quod ſi fiat abſque eo quod à rebus melioribus abſtrahantur, ſcitum eſt & non inutile. Neque verò hîc ſunt abducendæ mulieres à labore corporis, ſed non ad luctam & curſum ſunt exhortandæ: ſed in lana & tela ſunt exercendæ, & vt piſtrici adſint ſi opus ſit. Præterea autem ipſas per ſe vxores oportet ex penu afferre ea quibus opus habemus, & neque eis ad piſtrinum aut molendinum accedere turpe eſt: ſed neque in coquendo obſonio verſari, modò id ſit gratum marito, mulieri domus cuſtodi & auxiliatrici eſt dedecus. Iam verò & per ſe veſtes ſtragulas excutere, & ſitienti marito potum præbere, cibúmque apponere honeſtiſſimè poterit, ſeque ad moderatam ſanitatem ita exercuerit. Talem mulierem ſuſcipit Pædagogus, quæ cubitos extendat ad ea quæ ſunt vtilia, manus ſuas colo fulciat, eaſdémque pauperi aperiat, carpum autem mendico extendat, nec Saram imitando, viatoribus miniſtrandi officio fungi erubeſcat. Dixit enim ei Abra-* *Geneſ. 18.* *ham: Feſtina & commiſce tres menſuras ſimilæ, & fac ſubcineritios. Rachel autem filia Laban veniebat, inquit, cum ouibus patris ſui. Nec ea ſuffecerunt, ſed docens quàm ab* *Ibid. 29.* *omni faſtu eſſet aliena, ſubiunxit: Ipſa enim paſcebat oues patris ſui. Alia innumerabilia nobis præbent Scripturæ exempla frugalitatis, laboris, & etiam exercitij. Ex viris autem, alij quidem nudi luctentur: alij autem parua quoque pila ludant eo ludo quem dicunt Phenidem, maximè in ſole. Aliis verò ſufficit deambulatio rus euntibus, vel in vrbem deſcen-*

dentibus. Quòd si etiam ligonem tractauerint, non est hæc sordida nec illiberalis mercatura œconomica, ad agricolam pertinentis exercitij. Cæterùm propemodum oblitus sum dicere, quòd Pittacus ille rex Mitylenæorum molebat, eo vtens operis exercitio. Pulchrum est autem etiam aquam per se haurire, & ligna scindere quibus sit vsurus. Iacob autem pascebat oues Laban quæ relictæ fuerant, regale habens signum, virgam styracinam, quæ per lignum meditabatur naturam mutare in melius. Multis quoque quæ alta voce fit lectio, est exercitium. Iam verò lucta quoque quam selegimus, non assumatur gratia inutilis contentionis & vanæ gloriæ cupiditatis, sed vt viriles excernantur sudores. Neque verò laborandum est in ostentando ea in re artificio, sed recta lucta certandum est, collis, manibus, & lateribus implicatis. Est enim honestior & virilior, quæ cum decoro robore fit hoc modo exercitatio, quæ vtilis & conducibilis sanitatis gratia assumitur. Reliqui alij, gymnasticæ, non liberalium vitæ studiorum meditationem profitentur. Modus autem est vbique attendendus. Quemadmodum enim est optimum labores cibos præcedere: ita supra modum laborare, est & pessimum & laboriosum, & morborum causa. Neque ergo oportet esse omnino ociosum, neque esse omnino nimis laboriosum. Sicut enim de alimento diximus, ita etiam vbique dicendum est in omnibus. Non ad voluptatem luxuriosámque vitæ rationem vita agenda est: nec rursus ad contrariam, & quæ nullum habet temperamentum, sed ad eam quæ inter hæc medium tenet locum, éstque temperata & moderata, & pura ab vtróque vitio, delitiarum scilicet & parcitatis. Iam verò, sicut etiam antè diximus, virtus ea per quam contenti sumus, est exercitium à fastu alienum, & ipsum sibiipsi calceos induere, & pedes lauare, & oleo vnctum seipsum confricare. Porrò autem ei quoque qui fricauit, mutuam dare operam, id quoque est communicatiuæ iustitiæ exercitium: & dormire iuxta amicum ægrotantem, quique non potest ipse sibi ministrare, & quæ sunt necessaria egenti apponere. Et apposuit eis, inquit, tribus Abraham prandium sub arbore, & adstitit eis comedentibus. Piscatio quoque, quemadmodum Petro, si nobis superfuerit à disciplinis ocium. Hæc est autem melior piscatio, quam Dominus donauit discipulo, qui tanquam pisces per aquam homines piscari docuit.

[Margin: ἤλεθεν. — Genes. 30. — αὐτάρκεια. — Ibid. 18. — Ioan. 21. Matth. 4.]

COMMENTARIVS IN CAP. X.

[a] ADOLESCENTIBVS *autem sufficit Gymnasium.* Postquam docuit Clemens quænam balnea Christianis conueniant, nunc venit ad Gymnasia. Gymnasiũ autẽ accipitur, & pro loco in quo publica olim fiebat exercitatio à iuuenibus, & pro ipsa exercitatione. Publicam autem dixi exercitationẽ, quoniam erant etiã in priuatis balneis, quædam priuata Gymnasia, quo factum est vt & balnea pro Gymnasiis, & Gymnasia pro balneis acciperẽtur. Sed priuata male audierũt, vt quæ viros molles redderẽt & effœminarent. Scribit certè Plutarchus in Cõmentario Quæstionum Romanorum. Non aliud quidquam, vt dicunt Romani, Græcis seruitutem ac mollitiẽ attulisse, quàm Gymnasia & palestrã, quod iis languescant adolescentiũ animi ac effœminẽtur. Non de priuatis ergo, sed de publicis exercitationibus intelligit Clemens, cũ eas dicit & ad sanitatem cõferre, & afferre studium & cupiditatem laudis, adeò vt & bonæ habitudinis curam gerãt, & animi magnitudinis. Gymnasia autem seu exercitationes dicũtur labores vehementiores quibus augetur calor innatus, vt fiat corpus cũ robustius tũ celerius. Hoc autem fit per motũ vehementiorem qui immutat anhelitũ. Habent autem suas distinctas exercitationes & viri & mulieres: quas hic recenset Clemens, in quibus cum dicit; Neq; ad pistrinum ac molendinũ accedere esse turpe, videtur alludere ad illud Hesiodi, ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, id est, Operis nõ est dedecus vllum. Quando autem dicit; Carpũ mendico extendit, accipit carpũ qui est pars manus pro tota manu, quam vult à muliere extendi ad eleemosynã dandam pauperi. Inter cæteras autẽ virorũ exercitationes recenset ludum pilæ, quem quidem tanti fecit Galenus, vt etiã de ea propriũ ac separatum librum scripserit. Huius autem pilæ ludi est etiã proprius ludendi modus quẽ Phænida vocant. De quo vide Athenæum lib. 1. cap. 8. De Pittaco autem qui fuit & Rex Mitylenæorũ, & vnus ex septem Sapientibus, quod ipse quidem moluerit nihil legi. Sed de eo scribit Ælianus in lib. de varia historia, quòd molã magnis laudibus extulerit, & hoc eius encomiũ decantarit, quòd in exiguo loco multi se possent exercere, extatque eius cantilena, quæ ob id Epimylios dicitur. In ea est eius iocus, quod pistrinæ veterum ad corrigendos fontes plurimũ valere viderentur, re vera tamen mola ipsa vitæ hominũ extitit vtilissima. Quod autem dicit Clemens Iacob pascere relictas oues Laban, habentem virgã styracinam, quę per lignũ meditabatur naturã mutare in melius, ingenue fateor me nõ intelligere, nisi accipiatur allegoricè. Fortasse enim intelligit

[Margin: Ælia. lib. 4.]

intelligit Iacob fuisse figuram Christi. Iacob pascens oues habebat virgam. Per virgã autem intelligit baculum: per baculum intelligitur Crux quam portabat Christus, qui est princeps Pastorũ. Ea est autem signum regale & tanquam sceptrum regis. Idem autem Christus est & Rex & Princeps Pastorum. Baculus ille Iacob per lignum meditatur mutare naturã, cum oues albas mutat in oues varias & diuersi coloris. Christus per sanctam crucem suam, quæ perierat restituit naturam, & omnia instaurauit tam in cælo quàm in terra. Hactenus videtur satis procedere allegoria. Sed cur virgam dicat Styracinã, quam non legitur habuisse Iacob, nec legi, nec possum diuinare. Rectam autem luctam intelligit, qua absque vllo artificio concertatur totis viribus, brachiis, manibus & collo implicatis. Quod autem scribit modum vbique esse seruandum, videtur esse sumptũ ex Prouerbio; Ne quid nimis, quod Diogenes Laërtius tribuit Pithagoræ, Aristoteles verò Bianti. De eo vide Erasmum in Adagiis μέτρον πάντων ἄριστον, Mensura est rerũ omniũ optima ait Phocylides. Et Horatius in Epist. *Est modus in rebus sunt certi deniq; fines, Quos vltra citraque nequit consistere rectum.* Illud autem; Optimum esse laborem debere cibum præcedere, sumptum est ex Aphorismis Hippocratis: Dicit enim Hippocrates, Labor cibum prȩcedat. Idem quoque dicit laborem & exercitationem esse debere moderatam, & omnia moderata. Optimum quidem est moderate exerceri: immoderate autem exerceri pessimum. Eleganter etiam dicitur à Clemente αὐτάρκειαν, id est virtutem per quam nobis ipsis sumus contenti, nec aliorum desideramus ministerium, esse exercitium à fastu alienum. Fastus enim est vbi est multa ministrantium famulorum turba. Sed qui sibi per se ministrat, neque aliis indiget, & seipsum exercet. Piscatio quoque est honesta exercitatio qua capiuntur pisces, sed piscatio est omnium optima, qua non pisces capiuntur, sed homines. Ea est Verbi Dei prædicatio, qua Christus fecit Petrum piscatorem hominum, vt qui suis prædicationibus homines attraheret in nauem Ecclesiæ.

Compendiosa optimæ vitæ pertractatio. Cap. XI.

QVO CIRCA [a] *& aurum gestare, & molliori vti veste, non omnino rescindendum est: sed frænandæ sunt rationis expertes appetitiones, ne per nimiam dissolutionem abripientes nos ad mollem ac luxuriosam vitam impellant. Quæ enim in satietatem impingunt delitiæ, mirandum in modum exultant, pilisque horrentes frænum mordent, aurigámque ac pædagogum excutiunt, qui procul habenas tenens ac flectens, equum humanum fert & agit ad salutem: animæ scilicet partem à ratione alienam, quæ in voluptates, & vituperandas appetitiones, & gemmas, & aurum, & vestem variam reliquumque luxum efferatur. Illud autem memoria maximè tenendum est, quod sanctè dictum est: Conuersationem vestram in gentibus habentes honestam, vt in quo de* 1.Pet.2.
vobis malè loquuntur, tanquam maleficis, ex honestis operibus suspicientes, Deum glorificent. Nobis ergo concedit Pædagogus vti veste simplici ac tenui, albo colore, vti diximus, vt non arti varieganti, sed naturæ generati, nos accommodantes, quicquid est fallax, & veritatem ementitur repellentes, quod est simplex & vniusmodi veritatis amplectamur. Nimis luxuriose ac delicatè viuentem reprehendens Sophocles dicit:

Amictæ fœminarum vestibus,

quas histriones referunt. Quemadmodum enim militis & nautæ, ita etiam pudicæ fœminæ est propria vestis, quæ minimè est elaborata, & est decora ac munda. Vnde etiam quæ in lege per Moysen de lepra est lata lex, reiicit id quod est varium, & multis maculis notatum, perinde Leuit.13.
atque nefarium, vt quod sit serpentis variis squamis simile. Eum ergo qui varietate colorum minimè efflorescit, totus autem à vertice capitis vsque ad extremos pedes est candidus, mundum esse statuit, vt quemadmodum in corpore, varia quoque ac versipelli relicta mentis affectione, qui non est varius, nec anceps, simplicem veritatis colorem diligamus. Qui autem in hoc quoque Moysis est imitator longè optimus Plato, illam texturam admittit, cui non amplius operis est adhibitum, quàm pudica mulier postulet. Albi verò colores honestati conueniunt. Alibi quoque dicit: Et in textura non adhibere tincturas præterquam ad ornamenta belli. Pacificis ergo hominibus & lucidis album conuenit. Quemadmodum ergo signa quæ ad causas proximè accedunt, si adsunt ipsum rei effectum significant, vel potius indicant: quemadmodum fumus quidem ignem, bonus autem color bonúsque pulsus sanitatem: ita etiam talis qui est apud nos amictus indicat qualis sit nostrorum morum constitutio. Pura autem est &

simplex moderatio & temperantia, quoniam munditia quidem est habitus puram vitæ rationem, & non mixtam turpibus præparans. Simplicitas autem est habitus, qui tollit superflua. Vestis autem solida, & maxime quæ fullonem minimè est experta, intus coercet calorem qui est in corpore, non quòd vestis in se habeat calorem, sed quòd qui est in corpore exeuntem reuocet, & ei non præbeat exitum. Quòd si etiam aliquis in ea forte insit, ipsum in se comprehensum continet, & ab ipso excalefactus corpus vicissim calefacit: quapropter hyeme ea maximè est vtendum. Ea autem est facilis: facilitas autem est habitus, ab iis quæ sunt superflua alienus, qui ad hoc vt nihil desit, suscipit ea quæ sufficiunt ad numerum eorum quæ pertinent ad sanitatem, & ad beatam vitam. [b] *Porrò autem vtatur etiam fœmina veste frugali & honesta, magis autem molli quàm viro conueniat, sed non quæ pudorem omnino abiecerit, nec planè mollitie diffluat. Congruant autem vestes ætati, personæ, figuris, naturæ, studiis. Pulcherrimè enim nobis præcipit diuinus Apostolus,* (Rom. 13.) *vt Iesum Christum induamus, & ne carnis curam geramus, in desideriis. Prohibet etiam Verbum, ne vim naturæ afferentes auriculas perforemus.* (Prou. 11.) *Cur enim non itidem narem? vt illud etiam impleatur quod dictum est: Quemadmodum inauris in nare suis, ita malæ mulieri pulchritudo. In summa enim, si quis auro ornari existimet, is est auro inferior: qui est autem auro inferior, is non est eius dominus. Se autem Lydio ramento minus esse honestum & inferiorem fateri, quomodo non est absurdissimum? Quemadmodum ergo polluitur aurum immunditia suis cœnum rostro suo conturbantis, ita quæ sunt paulò magis luxui deditæ mulieres, si à nimiis copiis inuitentur ad libidinem & impudicitiam, probro ac dedecore veram afficiunt pulchritudinem, eam inquinamentis Veneris polluentes. Dat ergo eis annulum aureum, nec eum quidem adornatum, sed vt ea obsignent quæ domi digna sunt quæ custodiantur, propterea quòd seruandæ domus cura ad eam pertineat. Si enim rectam Pædagogi institutionem omnes propè sequerentur, nihil opus esset signaculis, cùm omnes essent ex æquo iusti & serui & domini. Sed quoniam ignorantia & mala educatio præbet occasionem propensionis ad iniuriam, fuit opus sigillis. Sed nonnunquam etiam de illa seuera & accurata vitæ ratione est aliquid remittendum: nonnunquam enim est illis concedendum, quæ in coniugem minus continentem incidunt, ornari, vt marito suo placeant. Hic autem eis constituatur terminus, vt à solis suis maritis laudari, & eis placere ambiant. Atque ego quidem nollem eas corporeum exercere decorem, sed eos quibus nupserunt pudico in maritos amore inducere, qui quidem est violentum & iustum medicamentum: sed quoniam infelici & misera volunt esse anima, permittatur, vt si pudicæ & castæ esse velint, à ratione alienas maritorum cupiditates & appetitiones paulatim leniant ac sedent. Ipsi autem ad frugalitatem sensim sunt inducendi, paulatim assuefaciendo ei quod est moderatius ac temperatius. Honestas enim non eius quod est importunum & immodicum adiectione, sed eius quod est superuacaneum detractione accedit. Ea ergo quæ à fœminis ad luxum comparantur, ab eis tanquam pennæ sunt detrahenda, vt quæ instabilem superbiam ac mollitiem inanésque voluptates procreent, quibus excitatæ & quodammodo alatæ, sæpe resiliunt à matrimoniis. Quocirca fœminæ honestè ornandæ, & pudico pudore sunt astringendæ, ne à veritate propter mollitiem diffluant. Atque honestum quidem est vt viri vxoribus suis fidem habentes, eis domus custodiam permittant, vt quæ eis ad id datæ sunt opitulatrices. Quòd si oporteat nos quoque, qui rempublicam gerimus, & in agris etiam alia opera exercemus, & sæpe etiam sumus sine vxoribus, nonnulla vt sint tutiora obsignare, dat nobis quoque vnum ad hoc signaculum:* (Prou. 8.) *alij autem sunt abiiciendi annuli: nam vt vult Scriptura, Aureus prudenti mundus est disciplina. Quæ aurum autem gestant mulieres, mihi videntur timere, ne si quis aurum ab eis abstulerit, existimentur ancillæ, vt quæ non sint ornatæ. Nobilitas autem*

veritatis,

veritatis, quæ in eo quod est natura pulchrum ac honestum in anima diiudicatur, non emptione & venditione, sed illiberali mente seruum discernit. Nobis autem non videri, sed liberos esse conuenit, qui à Deo quidem tanquam Pædagogo instituti, à Deo verò adoptati sumus. Et ideo & status, & motus, & incessus, & vestitus, & vniuersa, vt semel dicam, vita est quàm maximè liberalis suscipienda. Sed neque est viris annulus in articulo ferendus: hoc enim est muliebre: sed in paruo digito, atque adeo in extremum eius est mittendus: ita enim erit manus maximè expedita ad operandum in iis in quibus ea egemus: neque facilè excidet sigillum, quod maiore articuli ligamento custoditur. Sint autem nobis signacula, columba, vel piscis, vel nauis quæ cursu celeri à vento fertur, vel lyra musica, qua vsus est Polycrates, vel anchora nautica quam insculpebat Seleucus: & si sit piscans aliquis, meminerit Apostoli, & puerorum qui ex aqua extrahuntur. Neque enim idolorum sunt imprimendæ facies, quibus vel solùm attendere est prohibitum: sed nec ensis, vel arcus, iis qui pacem sectantur: nec pocula, iis qui sunt moderati ac temperantes. Multi autem libidinosi nudatos eos habent quos amant, vel amicas, vt ne si velint quidem, possint affectionis amoris obliuisci, quòd libido & intemperantia eis perpetuò in mentem reuocetur. [c] De pilis autem ita videtur. Virorum quidem sit rasum caput, nisi fortè pilos habeat crispos: mentum autem hirsutum. Intorti autem capilli ne à capite nimium demittantur, in comam muliebrem dilabentes: viris enim barba sufficit. Quòd si quis etiam barbæ nonnihil tondeat, ea tamen non est omnino denudenda, est enim turpe spectaculum: barbæque ad cutem vsque tonsus, non videtur multum abesse à vulsione & lauore. Iam enim Psalmographus barbæ coma delectatus: Sicut vnguentum, inquit, quod descendit in barbam, barbam Aaron. Psal. 132. *Is cùm barbæ conduplicatione decorem laudasset, vultum exhilarauit vnguento Domini. Quoniam autem non decoris gratia tonsus, sed propter circunstantiam accipitur, pili quidem capitis, ne si crescant, descendentes visum impediant, & fortè qui in superiori parte labri inter comedendum polluuntur, sunt tondendi, non nouacula, est enim illiberale, sed tonsorum forficibus. Barbæ autem pili, qui nihil molestiæ afferunt, nont sunt vexandi, vt qui vultui grauitatem afferant, & paternum quendam terrorem incutiant. Porrò autem multos quoque docet non peccare figura & habitus, ne facilè deprehendantur. Iis autem qui nolunt manifestè peccare, latere figuram & non esse insignem, est gratissimum. Quod veriti ij quibus licet peccare, propterea quòd non cognoscantur, multis assimilati vt securè possent peccare sunt consecuti. Non solùm autem seuerum vultum facit capillorum raritas, sed etiam efficit vt minus facilè lædatur cranium, cùm & frigori & æstui ipsum assuefaciat, & incommoda quæ ab eis proficiscuntur repellat, quæ quidem coma instar spongiæ in se recipiens, perpetuam ex humore noxiam cerebro infligit.*

[d] Mulieribus autem crines mollire sufficit, & tenui aliqua fibula comam adnectere frugaliter, simplici cultura pudicas comas in veram & germanam pulchritudinem alentibus. Meretricij enim pilorum plexus, & catenarum nexus, cùm eas deformes reddunt, tum etiam pilos discerpunt, artificiosis insertis vinculis euellentes: quo fit vt ne sua quidem tangant capita, ne capillos confundant pertimescentes. Quinetiam non sine metu eas inuadit somnus, dum timent ne texturæ figuram imprudentes spolient. Alienorum autem capillorum appositiones sunt omnino reiiciendæ, & externas comas capiti adhibere est maximè impium, quæ mortuis pilis cranium induunt. Cui enim manum imponit presbyter? Cui autem benedicet? Non mulieri quæ est ornata, sed alienis capillis, & per ipsos alij capiti. Si autem mulieris quidem caput est vir: viri autem caput est Christus: quomodo non est 1.Cor. 11. *impium eas in duplex peccatum incidere? Nam per exuperantem comam viros decipiunt: Dominum autem quantum in ipsis situm est, dedecore afficiunt, dum meretriciè ornan-*

tur in fraudem veritatis, & caput quod verè pulchrum est maledictis incessunt. Non sunt ergo pili tingendi, nec cani colorandi. Neque enim vestem variare concessum est: & maxime ætatis senium, & id cui magna fides habetur, non est tegendum. Dei autem decus in lucem est proferendum, ad hoc vt id honorent adolescentes. Cùm enim impudenter se gerentibus apparuerit aliquando Pædagogi instar canicies, eos traduxit ad modestiam, & visus fulgore iuuenilem terret & reprimit cupiditatem: sed neque earum vultibus sunt callidæ sapientiæ illecebræ illinendæ. c Pudicum autem eis ornatum ostendemus. Pulchritudo enim optima primùm est pulchritudo animæ, vt sæpe significauimus, quando fuerit anima ornata sancto Spiritu, & iis quæ ab eo oriuntur inspirata lætitiis, iustitia, prudentia, fortitudine, temperantia, bonorum amore & pudore, quo nullus color nitidior vnquam visus est. Postea autem exerceatur quoque pulchritudo corporis, commoderatione partium & membrorum cum bono colore. Hic est sanitatis aptus & compositus ornatus, per quem ficti simulachri accedit ad verum transitus, conuenienter figuræ quæ à Deo data est. Ad ornatum autem secundùm naturam magno prædita est artificio potus temperatura, & cibi commoderatio. Non solùm enim corpus ex his sanitatem obtinet, sed etiam facit vt ex his appareat pulchritudo. Ex eo enim quod est ignitum, fulgor & splendor accedit: ex humido autem, nitor & gratia: ex sicco autem, virtus & stabilitas: ex aëre autem, spirandi facilitas, & par æquilibrium: ex quibus concinna hæc & pulchra verbi seu rationis statua est ornata. Sanitatis autem liberalis flos est pulchritudo: sanitas enim intus operatur, exterius autem efflorescens pulchritudo bonum colorem manifestè ostendit. Pulcherrimæ ergo & saluberrimæ vitæ agendæ rationes, corpora exercentes, germanam & firmam efficiunt pulchritudinem, calore in se attrahente & omnem succum & frigidum spiritum. Ad se autem trahit caliditas ventilata motibus: postquam autem attraxerit, sensim calefacta & diffusa per ipsas carnes exhalat nutrimenti abundantiam, aliquanta quidem humiditate, sed insigni caliditate: & ideo priùs quoque exinanitur nutrimentum. Corpori autem immobili deuoratus cibus minimè adhærescit, sed excidit: quemadmodum à frigido clibano panis, vel totus, vel solum fundum relinquens. Iurè ergo iis qui per exercitiorum abstersiones non excernunt, & vrinæ & stercora redundant. Redundant etiam eis alia excrementa, & præterea sudores, cùm alimentum minimè distribuatur corpori, sed effundatur in ea quæ sunt superuacanea. Hinc etiam ad partes genitales excitantur libidines, cùm commoderatis motibus affluat superfluitas. Quocirca liquefacere oportet hanc superfluitatem, & eam effundere in concoctionem, per quam rubescit pulchritudo. Est autem absurdum eos qui facti sunt ad Dei imaginem & similitudinem, tanquam archetypum exemplar contemnentes, externum ornatum inducere, improbum humanum artificium Dei

1.Tim. 2. *artificio præferentes. Iubet autem pædagogus eas in vestitu honesto cum pudore & modestia se exornare, subiectas viris propriis, vt etsi qui verbo non pareant, per vxorum*

1.Pet. 3. *conuersationem absque verbo lucrifiant. Cùm viderint, inquit, castam vestram quæ est in verbo conuersationem. Quarum sit non qui est extrinsecus plicaturæ vel auri appositionis, vel vestium indumenti ornatus, sed occultus cordis homo in incorruptibilitate mitis & quieti spiritus, qui est coram Deo preciosus. Quæ autem à mulieribus per se fit operatio, eis veram & maximè germanam affert pulchritudinem, vt quæ earum corpora exerceat, & ipsas per se ornet: non ab aliis laboratum immundum mundum sordidum ac illiberalem & meretricium afferens, sed mundum vniuscuiusque pudicæ mulieris, qui per manus eius, quando maximè opus fuerit, suppeditatur & texitur. Neque enim vnquam conuenitiis quæ ex foro emuntur, sed propriis ac domesticis videri ornatas operibus, quæ ex Dei legibus vitam suam instituunt. Res est enim pulcherrima, mulier domus custos, quæ & se & maritum*

maritum propriis ornamentis induit, per quæ omnes exultant, filij quidem propter matrem, maritus autem propter vxorem, ipsa autem propter eos, omnes autem propter Deum. Vt paucis igitur dicam, virtutis penus est fortis mulier quæ cibos otiosa non comedit: eleemosynæ autem leges sunt in ore eius, quæ os suum sapienter & legitimè aperuit. Quam beatam dixerunt filij surgentes, maritus autem eius laudauit, vt sanctum Verbum dicit per Solomonem. Mulier enim pia benedicitur, ipsa autem laudet timorem Domini. Et rursus: Prouer. 31. *Mulier fortis corona est marito suo. Corrigendæ autem sunt quàm maximè & figuræ &* Ibid. 12. *aspectus & incessus & voces. Non enim eas ita se gerere oportet vt nonnullæ, quæ gestus comœdiæ imitantur, & saltatorum fractos motus seruantes, effœminatis motibus, mollibúsque ingreßibus & fictis vocibus veluti in proscenium prodeunt, scintillantibus oculis intuentes, ad inescandum voluptatem instructæ. Mel enim à labris meretricis distillat, quæ loquens ad gra-* Ibid. 5. *tiam guttur suum impinguat: cæterum id quidem certè postea felle inuenies amarius, & magis acutum quam gladium ancipitem. Insipientiæ enim pedes deducunt eos qui illa vtuntur post mortem ad inferos. Generosum quidem Sampsonem vicit fornicaria: & virum suum toton-* Iudicum 14. Ibid. 16. *dit amica. Sed non ita conculcauit Ioseph alia mulier, victa est autem Ægyptia fornica-* Genes. 39. *trix, & vincula accipiens temperantiæ potentior apparet soluta potestate.* [f] *Optimè autem habere videtur id quoque quod dictum est. In summa, nescio ego susurrare, neque fractus in obliquúmque reflexo collo ingredi, quemadmodum alios hîc cinædos multos video in ciuitate, vulsósque ac picatos. Muliebres autem motus, luxus, & delitiæ sunt omnino arcendæ. Mollis enim in incedendo motus, effœminatéque & eneruatè ingredi, vt ait Anacreon, sunt valde meretricia, Vt mihi certe videtur, dicit Comœdia, meretricia quidem vestigia relinquere speciem & delitias. Fornicatoria autem vestigia minimè figuntur in veritate, vias enim vitæ non ingrediuntur: sunt autem lubricæ ac periculosæ eius orbitæ, & quæ non sunt cognitu faciles.* [g] *Porrò autem oculis maximè parcendum est, quoniam melius est labi pedibus quàm oculis. Dominus itaque quàm fieri potest compendiosißimè medetur huic vitio: Si te tuus, inquiens, scandalizat oculus, excinde eum, ex imo euellens cu-* Matth. 5. *piditatem: lasciui autem aspectus, & versatilibus ac tanquam conniuentibus oculis intueri, nihil est aliud, quàm oculis mœchari, cùm per eos cupiditas prima ineat pugnæ præludia. Nam ante totum corpus corrumpuntur oculi. Pulchra autem seu bona contemplans oculus, cor lætificat: hoc est, qui rectè contemplari didicit, lætitia afficit. Oculo autem an-* Prouer. 10. *nuens cum dolo, viris congregat molestias. Talem vtique effœminatum Sardanapalum, regem Aßyriorum, in lecto pedibus sursum sublatis sedentem, purpuram carpentem, & albuginem oculorum versantem, introducunt. Quæ hæc exercent mulieres suo intuitu suiipsarum lenæ sunt: Lucerna enim corporis tui est oculus, inquit Scriptura, per quem ap-* Matth. 6. *parent interna, luce quæ cernitur illustrata. Fornicatio autem mulieris est in eleuatione oculorum. Mortificate ergo membra vestra quę sunt super terram, fornicationem, immunditiam, paßionem, cupiditatem malam, & auaritiam, quę est idolorum cultus, propter quę venit ira Dei super filios inobedientię, clamat Apostolus.* [h] *Nos autem animi perturba-* Coloss. 3. *tiones suscitamus, & non erubescimus: alię quidem ex iis mastichen deuorantes, obeuntes, diductis labris arrident iis qui ad eas accedunt: alię verò, perinde atque si digitos non haberent, fibulis quas ferunt, capita scalpentes, deliciantur, & vt eas vel ex testudine, vel ex elephante, vel ex aliquo alio animali mortuo factas habeant magno studio procurant: aliæ autem, tanquam quæ pullulantes aliquos habeant flores, vt decoræ videantur aspectantibus, illitis ornatæ coloribus vultus suos commaculant. Stultam & audacem per Solomonem huiusmodi vocat mulierem, quæ nescit verecundiam: Sedit in foribus domus suæ apertè super sel-* Prouer. 9. *lam, vocans eos qui in via prætereunt, eos scilicet qui vias suas dirigunt. Vocat autem*

Aa

eos per suam speciem & vniuersam vitam, dicens, scilicet: Quis est vestrûm stultissimus? ad me declinet. Iis autem qui egent prudentia, præcipit dicens: Absconsos panes iucundè tangite, & dulcem furti aquam: furtiuam hanc dicit venerem. Hinc adiutus Bœotius Pindarus, est dulce, quid inquit, furtiua cura veneris. Miser autem nescit quòd serpentes apud eam habitant, & quod vadat ad laqueum inferi. Sed resilias, inquit Pædagogus, neque in loco diutius habites, neque in eam tuos defigas oculos: ita enim aquam alienam traiicies, & transibis
Cap. 3. *Acherontem. Quamobrem hæc dicit Dominus per Esaiam: Propterea quòd ambulauerunt filiæ Sion erecto collo, & in nutibus oculorum, & simul cum incessu trahentes tunicas, & pedibus ludentes, humiliabit Deus filias Sion, & reuelabit figuram earum, figuram indecoram. Ego quidem censeo ne ancillas quidem quæ probas sequuntur fæminas, oportere turpia dicere aut facere sed ipsas debere castigari à dominis. Acerrimè itaque & ad reprehendendum appositissimè dicit Comicus Philemon: Cùm liceat post mulierem liberam respicientem retro sequi ancillam pulchram, & ex Plataico consequentem quempiam nictare, & eam limis intueri. In dominam enim retorquetur ancillæ intemperantia, quæ concedit vt qui minora aggrediuntur, non vereantur ad maiora conscendere, cùm eo quòd ignoscat turpibus, domina præ se ferat se eam non damnare. Non succensere autem iis qui se dedunt libidini, est indicium animi ad similia propensi. Qualis enim est domina, talis est (vt dicitur in prouerbio) catella.* [i] *A deambulatione autem nobis procul est amandandus furiosus incessus, sed honestus & lentus nobis est eligendus, non autem nimis tardus. Sed neque in via oportet labascere, nec supina ceruice obuios respicere, an ipsum aspiciant, tanquam pompam in scenam traducentem, & annulos ostentantem: nec si in locum decliuiorem detrudantur, eos oportet à famulis in pristinum locum reduci, vt nonnullos videmus delicatiores qui videntur esse robusti, sed sunt à mollitie animi effæminati. In fortis autem viri vultu nullum oportet esse signum mollitiei, sed neque in vlla parte corporis. Neque ergo in motu neque in habitu inueniatur vnquam magni & excelsi animi dedecus.* [k] *Neque verò tanquam iumentis famulis est vtendum ei, qui fuerit sanæ mentis. Quemadmodum enim illis præcipitur, vt cum omni metu dominis, non*
1. Pet. 2. 3. *solùm bonis & clementibus, sed morosis etiam & prauis, ait Petrus, subiiciantur: ita æquitas, & patientia, & benignitas dominis pulchrè conuenit. In summa, estote, inquit, omnes vnanimes, misericordes, fratrum amantes, bonis visceribus præditi, humiles, & quæ sequuntur, vt bona cuiusdam & amabilis hæredes sitis benedictionis.* [l] *Adolescentulæ imaginem volens describere Zeno Cittiaeus, eam ita effingit: Sit, inquit, pura facies, supercilium non demissum, nec oculus sublimis, neque fractus, ceruix minimè supina, nec remissa membra corporis, sed erecta, & similia ei recto tono, qui est in tonis: sit in sermone acumen, & bona eorum quæ dicta fuerint memoria & comprehensio, habitúsq; & motus qui nullam spem præbeat impudicis. Resideat quidem in vultu pudor, & viraginem aspectu præ se ferat. Procul autem absit caligo myro polarũ, aurificum, lanificum, cæterarúmq; officinarũ, in quibus ornatu meretricio ornatæ, tanquam sedentes in prostibulo, totũ diem transigunt. Sed neque viri in tonstrinis & cauponis versantes, suauibus blandísque verbis nugentur, & assidentes mulieres cessent quandoque venari, qui etiam vt risum moueant non cessant multos maledictis appetere. Iam verò prohibendus quoque est tesserarum ludus: & præterea ex talorum ludo lucri studium, quod nonnulli acriter persequuntur. Talia eis bile vexatis minimè recondita inueniuntur delitiæ: causa autem est ocium. Amat autem quispiam inania quæ sunt à veritate seiuncta: neque enim aliter possunt recreare animum absque damno. Vniuscuiusque autem hominum mentis imitatio est vitæ electio. Cæterum, vt est consentaneum, ea demum vitæ prodest consuetudo, quæ intercedit cum viris bonis.* [m] *Rursus autem vsum vitæ cum improbis hominibus planè suillum,*
Leuit. 11. Deut. 14. *agnoscens sapientissimus per Moysen Pædagogus, seniori populo porcis vesci prohibuit: significans*

gnificans non oportere eos qui Deum inuocant, cum impuris versari hominibus, qui porcorum instar corporalibus voluptatibus, obscœnisque cibis, & impudicis titillationibus prurientes, damnosa veneris voluptate perfunduntur. Sed neque miluium, raptóque vescentem auem, & aquilam dicit esse comedendam: Non appropinquabis iis, inquiens, qui rapina victum sibi comparant. Porrò autem alia quoque similiter eandem habent allegoriam. Cum quibusnam autem, nempe iustis, vitæ habenda sit coniunctio: rursus dicit per allegoriam: Quicquid enim bifidam habet vngulam, & ruminat, est mundum. Quod bifi- Deut.14.
dam enim habet vngulam, & in æquilibrio stantem ostendit iustitiam: ruminantem, proprium iustitiæ nutrimentum, nempe Verbum, quod extrinsecus quidem ingreditur per catechesin tanquam per nutrimentum: ex cogitatione autem tanquam à ventre ad rationalem reminiscentiam intrinsecus reuocatur. Ruminat autem iustus spirituale nutrimentum, cùm Verbum habet in ore. Bifida autem iurè est iustitia, vt quæ & hîc sanctificet, & in futurum transmittat seculum. Non ducet ergo nos Pædagogus ad spectacula: nec inconcinnè stadia & theatra pestilentiæ cathedram quis vocauerit: nam hîc quoque scelestum est consilium, quemadmodum aduersus iustum, & ideo maledictis deuouetur quod aduersus ipsum initur concilium. Magna itaque confusione & iniquitate pleni sunt hi cœtus, & occasio conuentus causa est turpitudinis, cùm viri & fœminæ permixtim conueniunt, alter ad alterius spectaculum. Hic perperàm iam agit consilium. Dum enim lasciuiunt oculi, calescunt appetitiones, & oculi proximos impudentiùs respicere assueti, quòd concessum ocium habeant, intendunt cupiditates. Prohibeantur ergo spectacula & acroamata, quæ nequitia, verbísque obscœnis & vanis temerè profusis plena sunt. Quod enim turpe factum non ostenditur in theatris? quod autem verbum impudens non proferunt qui risum mouent scurræ & histriones? qui autem ex vitio quod in se est delectationem aliquam perceperunt, euidentes domi imagines imprimunt. Contrà autem qui his demulceri & affici nequeunt, in ignauis voluptatibus minimè prolabentur. Nam si dixerint, pro ludo assumi spectacula ad recreandos animos: dicemus non sapere ciuitates, quibus ludus habetur pro re seria. Neque enim ludi sunt inanis gloriæ cupiditates, quæ ad morte afficiendum adeò sunt immisericordes. Sed neque vana studia & inconsideratæ ambitiones, & præterea suarum facultatum impensæ. Neque verò quæ his de causis excitantur seditiones amplius sunt ludi. Vano enim studio nunquam emendum est ocium: neque enim qui sapit, id quod est iucundum, ei quod est melius prætulerit. [n] At non omnes, inquit, philosophamur. Num ergo & omnes ad vitam accedimus? Quid tu dicis? quomodo ergo credidisti? Quomodo autem iam Deum amas & proximum, si non philosopharis? quomodo autem teipsum amas, si vitam non ames? Literas, inquit, non didici. Sed si non didicisti legere, non est quòd de auditu te possis excusare, quòd non possit doceri. Fides autem non sapientum secundum mundum, sed eorum qui secundum Deum sunt sapientes, est possessio. Illa autem etiam absque literis discitur. Eius autem scriptura quæ & ad rudes ignarósque homines pertinet, & est diuina, vocata est charitas, quæ est decretum spirituale. Licet autem diuinam quidem audire sapientiam, & licet in administranda versari republica: quinetiam quæ sunt in mundo honestè ex Dei sententia auferre minimè est prohibitum. Qui aliquid vendit aut emit, eorum quæ à se venundantur aut emuntur, nunquam duo dicat pretia. Vnum autem ac simplex dicens, & vera studens dicere, si id non consequatur, dum veritatem assequitur, diues est recta animi affectione. Absit autem omnino reprehendendum iusiurandum ab eo quod venditur. Absit autem etiam in aliis iusiurandum, & ita philosophentur negociatores forenses & caupones. Non assumes nomen Exod.20.
Dei tui in vanum: neque enim eum mundauerit Dominus, qui nomen eius in vanum

Matth.21. *assumit. Eos autem qui præter hæc faciunt, qui sunt auari, mendaces, hypocritæ, qui veritatem cauponantur, ex paterna aula repulit Dominus, nolens sanctam domum Domini esse domum iniustæ negociationis, vel verborum, vel possessionum quæ ex terrena sunt materia. ° In Ecclesia autem venire oportet virum & mulierem, honestè indutos, non simulato incessu, silentium amplectentes, charitatem non fictam possidentes, castos corpore, castos corde, ad Deum rogandum aptos. Hoc amplius habeat mulier: semper tecta sit, nisi fuerit domi. Est enim honestus habitus, & ex quo nihil possit offensionis suscipi. Ipsa enim nunquam labetur, si & verecundiam & vestem ante oculos posuerit: nec ad peccati lapsum alium prouocabit, dum vultum suum aperit. Hoc enim Verbum requirit, quandoquidem conuenit*
1.Cor.11. *eam tectam orare. Dicunt autem Aeneæ vxorem propter insignem honestatem, ne cùm Troia quidem caperetur perterritam se detexisse: sed etiam dum ab incendio fugeret, mansisse coopertam. Oporteret autem tales in tota vita & videri & effingi eos qui Christo initiantur, quales se in ecclesiis ad grauitatem & honestatem componunt, & esse, non autem videri esse tales, adeò mites, adeò pios ac religiosos, adeò charitati deditos. Nunc autem, nescio quomodo, vnà cum locis figuram, habitúmque & mores mutant, non secus atque Polypos dicunt petris quibus adhærescunt assimilatos, videri quoque colore esse tales. Postquam ita excesserunt à congregatione, deposita illa quæ in ea erat diuina inspiratione, multitudini cum qua versantur assimilantur: vel potius deposita falsa ac simulata grauitatis persona, deprehenduntur quales esse ignorabantur: & cùm qui de Deo habitus est sermonem venerati fuerint, eum illic relinquunt vbi audierant, foris autem impiis modis & amatoriis canticis se oblectant, tibiarum cantu, plausu, temulentia, & quouis cœno ac sorde oppleti.*
Esa.22. *Hoc autem dum cantant & recantant, ij qui immortalitatem antea celebrabant, tandem*
1.Cor.5. *pernitiosissimam mali malè canunt palinodiam, Comedamus & bibamus, cras enim morimur. Ij autem non cras verè, sed iam Deo mortui sunt, sepelientes suos mortuos, hoc est, seipsos*
Matth. 8. *sos in mortem infodientes. ᵖ Eis autem fortiter resistit Apostolus, dicens: Ne erretis, neque*
Luc 9. *adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neq; ebriosi,*
1.Cor.6. 1.Thess.2. *neque maledici, & quæcunque alia his adiungit, regnum Dei possidebunt. Præterea in regnum Dei vocati sumus, dignè regno ambulemus, Deum diligentes & proximum. Dilectio autem non in osculo censetur, sed in beneuolentia. Illi autem nihil aliud osculo quàm ecclesias conturbant, cùm ipsam non habeant intus amicitiam. Etenim hoc vtique turpem mouit suspicionem & maledicentiam, quod impudenter osculo vterentur, quod esse oportebat mysticum. Id sanctum vocauit Apostolus. Dum dignè gustatur, regnum ore modesto & clauso beneuolentiam animi ostendamus, per quod maximè se exerit mansuetudo morum. ᑫ Est autem aliud quoque osculum incestum, veneno plenum, sanctitatem simulans. An nescitis quod etiam phalangia, si ore tantùm tangant, graues dolores hominibus afferant? Oscula autem impudicitiæ sæpe virus immittunt. ʳ Manifestum itaque nobis euasit, oscu-*
Ioan. 5. *lum non esse dilectionem: dilectio enim est Dei. Hæc est autem dilectio Dei, inquit Ioannes, vt mandata seruemus: non vt nos inuicem ore demulceamus: & mandata eius grauia non sunt. Cæterùm eorum quoque qui sunt dilecti in via salutationes, qui volunt per res externas euadere manifesti, ne minimam quidem habent gratiam. Si enim in adyto mysticè*
Ephes. 5. *Deum orare conuenit, consequens fuerit proximum quoque, quem secundo loco iubemur dili-*
Coloss. 4. Matth. 5. *gere, similiter atque Deum, mysticè intus amanter ac benignè alloqui, tempus redimentes: nos enim sumus sal terræ. Qui autem amico mane alta voce benedixit, ab eo qui execratur & maledicit nihil videtur differre. ˢ Videtur autem super omnia esse auersandus mulierum aspectus: non solùm enim si tangantur, sed etiam si spectentur, potest peccari: quæ maximè vitare oportet eos qui rectè & syncerè constituuntur. Oculi enim tui recta videant, super-*

cilia autem

cilia autem recta annuant. Etsi enim fieri potest vt qui viderit se fortiter gerat, veruntamen cauendum est ne cadat: fieri enim potest, vt qui viderit, labatur: sed fieri non potest, vt qui non viderit, concupiscat. Non solum enim pudicos ac temperantes satis est esse puros, sed etiam danda est opera, vt quod est extrinsecus, sit ab omni reprehensione & vituperatione alienum, omni exclusa suspicionis causa, vt in summam quandam contrahatur castitas, nempe vt non solum simus fideles, sed etiam fide digni. Etenim hoc quoque cauendum est, vt ait Apostolus, ne quis nos reprehendat: Prouidentes enim, inquit, bona non solum coram Domino, sed etiam coram hominibus. Auerte autem oculum à muliere gratiosa, & ne discas alienam pulchritudinem, inquit Scriptura. Et si causam roges, ipse tibi enarrabit: In pulchritudine enim mulieris multi sunt seducti, & ex ea, tanquam ignis, accenditur amicitia, quæ ad ignem nunquam cessaturum deducit propter peccatum: amicitia, inquam, quæ ex igne oritur, quam appellarunt Amorem.

Legitur etiā ἀξιόπιστοι, habitu fideles.
Rom. 12.
Eccles. 9.

COMMENTARIVS IN CAP. XI.

ᵃ QVOCIRCA *& aurum gestare, & mollieri vti veste.* Postquam multa singulatim dixit [illegible]ta à Christiano agenda conuenienter Verbo & rationi, breuem & compendiosam nunc vult de Optima vita facere tractationem, non pauca repetens ex iis quæ dixit superius. Quoniā autem ex iis plurima non egēt vlla explicatione, in iis tantum immorabimur quæ sunt vel minus dilucida, vel aliquā desiderāt adnotationem. Atq; cum de auro non gestando à mulieribus, & de molliori veste non vtendo satis fuse antea dixisset, & existimare posset quispiam eum & aurū & vestem omnino molliorem prohibere mulieribus, rem ita tēperat, vt mulieribus quidem permittat aurū gestare, & vti molli veste, modo ne rationis expertes appetitiones eas ad vitā impellant lasciuā & luxuriosam. Oportet enim illis appetitionibus dominari rationem tanquam aurigam habenas tenentē, & insolentes illas appetitiones reuocantem ad salutem, quæ alioqui afferrent exitiū. Hoc autem sumpsit ex Platone in Phædro, qui Aurigam constituit rationem, duos vero equos expertes rationis, nempe cupiditatem & iram, ex iis autem bonus quidē est equus qui imperanti paret rationi: qui non paret autē, sed est proteruus ac effrenatus, malus. Id ipsum quoq; repetit quod antea dixerat, non oportere Christianos coloratis vti vestibus, variisq; & versicoloribus, sed simplicibus ac tenuibus. Decere enim, se nō arti accōmodare, sed naturæ. Similiter sicut & nautæ & milites, suas habēt vestes proprias, multo magis oportere pudicas mulieres habere vestes sibi cōuenientes. Qui variis vtitur vestibus, is se arti accōmodat nō naturæ. Omnes enim tinctę & coloratę vestes tales sunt artificio, albæ autē sunt natura. Quidquid est fucatum & falsum & adulterinū, varium & à veritate alienū, non cōuenire Christiano. Lex autem de lepra quā citat ex Moyse ita est in Leuitico cap. 13. vt vertit Hieronymus. Si autem effloruerit discurrēs lepra in cute, & operuerit omnem carnem à capite vsq; ad pedes, quidquid sub aspectū oculorum cadit, considerabit eum Sacerdos, & teneri lepra mundissima iudicabit, eo quod omnis in candorem versa sit, & idcirco homo mundus erit. Albus ergo color significat munditiā, puritatem, vitæ innocentiam & honestatem: varius autem, qui est squamis serpentis similis, prauitatē, malitiam, falsitatē, versutiam, nequitiam: albus color bonos mores indicat, varius autem malos. Quod autē dicit de Platone, eum imitari Moysem, est quidem verissimū vt ipse prius dixit: ab Hebræis enim multa didicit cum esset in Ægypto. Sed quæ dicit Platonē dicere de tinctura, ea non inuenio apud Platonē. De textura quidem multa in Politico, sed de iis quæ hic scripta sunt, nihil. Quo fit vt existimem tēpore Clementis fuisse aliquod opus Platonis, quod nūc non extet: nam alioqui id non citasset Clemens. Non est autem existimandū album colorē, bonitatem & honestatem in se cōtinere, sed tantū tanquam signū proximum eam significare. Nec mirum cum ille color sit maxime purus, sincerus, & immixtus, & luci simillimus. Hinc est quod filij Dei, ij inquā, qui sunt baptismo regenerati, qui dicitur φώτισμα seu illuminatio, dicātur filij lucis, & qui sunt Catechumeni sint candidati, id est, alba veste induti, & lucē quæ à baptismo datur ambiunt. Sed neq; apud nos solum filij Dei dicti sunt filij lucis, sed etiam apud veteres, teste Platone, albi dicti sunt filij Dei. Nec mirū si apud nos filij Dei sunt filij lucis, cū ab antiquo illo dierū sint illuminati, cuius vestimentū dicit Daniel fuisse album tanquam niuem, & capillos capitis eius quasi lanam mundam. Sed vt sunt albi & lucidi filij Dei, ita qui non sunt baptismo illuminati, tantū abest vt sint albi & lucidi, vt dicat Paulus eos esse tenebras. Eratis enim, inquit, aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino, nēpe postquam baptismo fuerant illuminati. Nullus autē color magis accedit ad lucem quam albus. Albi ergo non erant Iudæi, qui baptismum nō erant assecuti. Eos certe equū nigrum appellat Ioannes in Apocalypsi, super quem qui sedebat habebat staterā in manu sua. Vt est autē albus antiquus ille dierum qui illuminat, ita etiam est niger nigri equi insessor, qui insidentē denigrat & eius menti offundit tenebras. Quæ autem dicuntur de albo & nigro colore accipiēda sunt allegoricē. Nullus enim color, imo ne lux quidē, cadit sub intelligentiam, sed maiora & puriora quam vt ea possimus cōprehendere, per ea significantur. Deinde ostendit quales mores significet albus vestitus, nēpe eas quas recenset virtutes quæ sunt puræ & simplices, & ab omni turpitudine & fastu alienæ, & quæ tollūt omnia superflua. Eæ sunt moderatio seu tēperantia, & simplicitas. Porro autem quoniam posset existimare quispiā vestes puras nō esse aptas ad arcendam aëris iniuriā, dicit vestem puram & simplicem, & maxime eam de qua fullo suo artificio nihil detraxit,

Leuit. 13.
Plato de Republ.
Daniel 7.
Apoc. 6.

esse solidã, solida enim est, vt quæ sit densa & constipata, cum eum fullo minime rarefecerit nec meatus aperuerit, & siue vestis non sit calida, sed tantũ calorem intus contineat, siue sit calida, & calorem in se comprehendat, & ipse à se calefactus corpus vicissim calefaciat, eam esse aptam ad arcendam iniuriam aëris. Ea ergo pura & simplici veste hyeme maxime est vtendũ, quod sit facilis, & nõ nimium grauis & ad pro[illegible]lsandũ frigus optime fungatur vestis officio. Dici poterat eam etiam optime cõuenire æstati, vt quæ sit leuis, nec suo pondere nimis grauet corpus.[b] *Porro autem vtatur etiam fœmina veste frugali.* Et viri & mulieris frugalem & honestã oportet esse vestem, sed mulieris molliorem quam viri. Habenda est autem ratio ætatis, personæ, & cõditionis in vestibus. Ita autẽ oportet veste indui, vt interim Christum nos indui meminerimus. Christũ autem induitur, qui nõ gerit curã carnis, nec se inuoluit vitiis & concupiscentiis: Christi nõ est Discipulus, qui Christi crucẽ non tollit. Non tollit autem crucem Christi, qui molliter curat cutem, laboresq; ærumnas & calamitates nõ forti & æquo fert animo. Vim naturæ affert qui perforat auriculas, vt ex eis pẽdeant margaritę aut aliæ gẽmæ: nec enim ad id à Deo datæ sunt.

Plin. lib. 11. cap. 37. Hic autẽ fuit olim maximus luxus apud Romanos, teste Plinio, qui scribit; Aures, inquit, tantũ homini immobiles. Ab iis Flaccorũ cognomina. Nec in alia parte fœminis maius impendiũ, margaritis dependentibus. In Oriente quidẽ & viris aurũ gestare eo loci decus existimatur. Sed nõ magis licet, nec magis est honestum aures perforare quam nares. Non potuit autẽ sapiens melius explicare qualis sit malæ mulieris pulchritudo, quam dicendo eam e[illegible] talem qualis est inauris in nare suis. Nam sicut inauris nõ cõuenit nari & maxime porci, ita pulchritudo affert probrũ & dedecus malæ mulieri, quę alioqui probæ magnũ est dedecus. Pulchritudo certè quæ mulierẽ incitat ad voluptatem & libidinem, polluit veram, nempe [illegible] in anima sita est, pulchritudinem. Quod autem homo auro non ornetur sic probat, ita enim potest [illegible]gi ex iis quæ dicit; Quod ornat est maius eo quod ornatur. Sed homo est maior auro; homo ergo ab auro nõ ornatur. Quod autem homo sit maior auro, ex eo ostẽditur, quod sit absurdũ fateri se minus esse honestũ quam arenas aureas Pactori Lydiæ fluuij, quas vocat ramentum Lydium; est enim Pactolus vnus ex iis fluuiis qui aurũ ferunt. *Dat ergo eis annulum aureũ, &c.* Cum ostendisset aurum non esse ornamentũ hominis, & tamen in vsu sit annulus aureus, ne dici posset, Verbũ quod est ipsa sapientia, id temere fecisse, dicit Verbum quidem dedisse annulum & mulieri & viro. Mulieri quidem ad obsignanda quæ sunt custodiẽda, viro autem, si vel peregre absit, vel sit sine vxore. Ex quo potest intelligi aurum tum demum esse ornamentũ si homini sit vsui. Quo fit vt torques & monilia, & quæ sunt ex auro cætera, cum sint cõparata ad solam ostentationẽ, non sint ornamenta vt quæ nulli sint vsui. Obsignandi ergo causa vult vnum tantum esse annulũ. Annulo autem obsignabantur, nõ solum quæ custodiebantur vt tuta essent à furibus, sed & literæ, & testamentorũ tabulæ quæ iure ciuili obsignabãtur septem testiũ sigillis. *Quæ aurũ autem gestant mulieres, &c.* Ius aureorum annulorum non erat omnium, sed eorum solũ qui erant ingenui. Quamobrẽ nec serui nec liberti aureis annulis vti poterant. Mulieres ergo ideo nolebant aureis carere annulis, ne existimaretur seruilis sua cõditio. Sed nõ sunt diiudicãdi serui ex eo quod sunt empti ac venditi, sed ex eo quod non sunt mente liberali. Qui tales sunt, sunt natura serui, etsi videantur liberi. Danda autem est opera non vt videamur, sed vt re vera simus liberi. Aureorũ quidem annulorũ gestatio facit vt videamur ingenui, non vt simus. Talem autẽ oportet vniuersam esse nostram vitã, vt verè nos esse liberos ostẽdamus, vt qui à Verbo Pædagogo simus educati, & à Deo adoptati, quæ est vera nobilitas. Quæ est enim verior nobilitas quam esse filios Dei? *Sed neq; est à viris annulus in articulo ferendus, hoc enim est muliebre.* In gerendis annulis quam varij ac diuersi fuerint mores, sic

Plin. lib. 33. cap. 1. Plinius. Singulis primo digitis gerere mos fuerat, qui sunt minimis proximi: Sic in Numę & Serui Tulli statuis videmus. Postea pollici proximo induere etiam Deorum simulachris. Deinde iuuit & minimo dare, Galliæ Britanniæq; in medio dicuntur vsæ. Hic nunc solus excipitur, cæteri omnes onerantur, atque etiam priuatim articuli minoribus aliis, sunt qui tres vni minimo cõgerant: alij verò & huic vnum tantum, quo signanda signant. Hæc Plinius. Clemens autẽ vult vnum tantũ annulum gestari à viris, idque non in articulo, quod dicit esse muliebre, sed in paruo digito, idq; in extremo, nẽpe in inferiori parte. Cuius rei hanc affert causam, vt facilior & expeditior sit operatio, si quid sit agendũ. Constricti enim & cõpressi articuli impediũt, ne expedite operemur. Alteram quoq; affert causam, nempe ne facile elabatur sigillum, quod custoditur à maiori ligamento articuli. *Sint autem signacula, colũba, vel piscis, vel nauis.* Cum annuli præcipuus vsus sit obsignatio, nũc docet Clemẽs quænam signa debeãt esse affixa annulis, vt eis signetur. In hac autem re, teste Plinio, multũ olim fuit variatũ. Nam alij hæc signa insculpebant gẽmis: alij verò in ipso auro. Inter cætera autẽ signa quæ annulis vult insculpi, meminit Lyræ Musicæ qua in annulo vsus est Polycrates Sami Tyrannus, qui cum eum annulum in mare deiecisset, vt cui res semper prospere successissent, aliquid sentiret molestiæ, eũ postea reperit in vẽtre piscis, qui ei oblatus

Strabo lib. 14. fuerat à piscatore, vt scribunt Herodotus & Strabo, qui tamẽ nihil dicũt quod insculpta in eo fuisset lyra musica, etsi constet in eo fuisse Sardonychen gemmam pretiosissimam. Quo fit vt existimẽm hic aliquid deesse, & Clementem non solũ scripsisse de annulo Polycratis, sed etiam de gemma Pyrrhi illius,

Plin. lib. 37. cap. 1. qui aduersus Romanos bellũ gessit, qui, vt scribit Plinius, traditur habuisse Achaten, in qua nouẽ Musæ & Apollo citharã tenens spectaretur, nõ arte, sed spõte naturæ ita discurrentibus maculis, vt Musis

Iust. lib. 16. quoq; singulis sua redderetur insignia. Hęc mea est coniectura, Sed quid agas cum vnũ solum sit exemplar. De Seleuci autem anchora hæc scribit Iustinus, qui Trogum redegit in compendium: Seleuci mater Laudice, cum nupta esset Antiocho claro inter Philippi duces viro, visa est sibi per quietẽ ex cõcubitu Apollinis cõcepisse, grauidamq; factam munus concubitus annulum à Deo accepisse, in cuius gẽma anchora sculpta esset, iussaq; id donum filio quem peperisset dare, admirabilem fecit hũc virum, & annulus qui postera die eiusdẽ sculpturæ in lecto inuentus est, & figura anchoræ quę in fœmore Seleuci nata cum ipso paruulo fuit. Quamobrem Laudice annulum Seleuco eunti cum Alexandro Magno ad Persicam militiam edocto de origine sua dedit. Sic quidem Iustinus, aliter Appianus, sed Iustinum seu

Trogum

Trogū magis videtur secutus Clemēs. Si insculpatur autē in gemma signū piscantis, meminerit, inquit, qui gestat annulū, Petri quem Christus fecit piscatorem hominum, & puerorum qui baptizati ex aquæ lauacro seu piscina extrahuntur. *Neque enim idolorum sunt imprimendæ facies, &c.* Falsorū Deorum siue Dæmonū, vtpote Iouis, Neptuni, Veneris, Cupidinis & cæterorum signa non sunt Christianorum annulis imprimenda, vt quæ sint planè abominanda, nec armorū & poculorum, cum sint Christiani pacifici, sobrijq; & moderati: pax enim modestiaq; & sobrietas est propria Christianorum. Maxime autem cauendū est ne in annulis ea habeant signa quæ ipsos prouocent ad libidinē, cuiusmodi erant mulierum nudarum aut puerorum quos amabant qui annulos gestabant. ᶜ *De pilis autem ita videtur.* Videtur hic locus postulare vt de coma & barba tractemus. Sed cum barbæ vel alendæ vel radendæ apud diuersas nationes fuerint diuersi mores, sed nec apud easdē ijdem semper fuerint, nam & qui prius erant intonsi postea adhibuere tonsores, nec solū barbam totonderunt, sed etiam raserūt, nolo hac in re diutius immorari. Hoc autem dicā Græcos maxima ex parte semper fuisse barbaros, & tamen Lacedæmonios barbam rasisse. Plin. 7. 6. Romani diu fuere intonsi, sed anno quadringentesimo quinquagesimo quarto in Italiā ex Sicilia venerunt tonsores adducente P. Ticinio Mena, vt author est Varro. 59. Primus omnium radi quotidie instituit Africanus. Sequēs Diuus Augustus cultris semper vsus. Hæc cū barbæ radendæ cōsuetudo multis seculis perpetuo durasset, primus ex imperatoribus Nerua, vt quā in facie habebat tegeret cicatricem, barbam aluit. Leuit. 19. De cæteris nihil dicā nationibus, apud quas vel radendæ vel alendæ barbæ mos fuit varius. De Hebræis quidē certe hoc constat, eos barbā nunquam rasisse, vt qui non solū hoc haberent à consuetudine, sed quibus etiā hoc lege diuina esset præceptum, nec solum populo, sed ipsis etiam Sacerdotibus, & maximū apud eos semper est habitū dedecus, si barba fuisset abrasa. Hoc testantur legati illi quibus à Dauide missis Ammonitæ præciderunt dimidiā partem barbæ, qui non prius sunt reuersi quàm quæ præcisa fuerat barba creuisset. 2. Reg. 10. Testātur etiā Esaias, Hieremias, & Baruch, & Ezechiel Prophetæ apud quos summū est probrum & ignominia barbam esse rasam. Esaia 7. 15. Hie. 41. 48. Cum hoc autem esset lege cautum apud Hebræos ne barbam corrūperent, non est dubium quin Christus Dominus noster qui nō venerat vt legem solueret sed adimpleret, ipse quoq; barbā aluerit. Baruch. 6. Ezech. 5. Quem secuti sunt eius quoque Apostoli qui nō solum barbam aluerunt, sed etiā vt aleretur, in suis per Clementem editis cōstitutionibus disertis verbis sanxerūt. Hæc mouerunt Clementē nostrum Alexandrinum, vt Clementem Romanum sequens Pontificem, Verbum induceret Pædagogū eadem præcipientem. Fuit autem Clemens aliquot sæculis ante cōcilium Carthaginense quartū, in quo est canon 44. qui dicit, Clericus nec comam nutriat nec barbam: qui est adscriptus in Distinctione 42. c. Clericus. Pierius autē vir sane magni iudicij, & multæ lectionis, scripsit se vidisse antiquū exemplar in quo erat scriptum, Clericus nec comam nutriat, nec barbam radat. Quodquidem eo mihi fit magis verisimile, quod id ipsum videā nunc dici à Clemente. Quem cū & summus Pōtifex, & Cardinales, & Episcopi, Sacerdotes & Monachi barbā alentes nunc sequantur, eo ipso ostendūt vel se eū non probare Canonem, vel verum esse quod dicit Pierius, restituendam esse quæ adempta fuerat dictionē, nempe alat. Virorum, inquit Clemens, sit rarū caput, Græcè est ψιλὴ κεφαλή, id est caput nudū, glabrum, & tonsum: nisi forte pilos habeant crispos. Crispi enim capilli non sunt tondendi, quoniā decoris aliquid afferunt. Mentū autem hirsutū: Barba enim non est nec tōdenda, nec radenda, præter pilos illos qui sunt in superiore labri parte quæ Græcè dicitur μύσταξ, quoniā illi inter comedendū polluuntur: ij autē sunt tondendi non radendi. Causam autem affert cur non sint tondendi barbæ pili qui nullam afferunt molestiam, quoniam barba vultui affert quandam dignitatē, & reuerentiam. Pili autē capitis sunt tondendi, ne si nimiū descendant, visum impediant. Ad hoc quoq; iuuat barba hirsuta & promissa, quod venerandus ille oris habitus, dū timorē incutit ne facile deprehendentur, docet nō peccare, cùm contra lenis & effœminatus oris habitus inuitet ad peccandū. Nam dū vulgo sunt similes, se tuto posse peccare arbitrantur. Sic Clodius sacra bonæ deæ ingressus, vt qui muliebri veste esset indutus, & muliebri facie, non caruit suspicione quod vxoris Cæsaris tentasset pudicitiā. Sicut autem barba hirsuta vultui affert quandā dignitatem & grauitatem: ita etiam coma rara, id est tonsa, cum contra intonsa quendam inferat horrorē. Hoc quoque cōmodi affert tonsa coma, quod minus læditur cranium. Nam coma tonsa frigori & æstui assuefacit cranium, & eas quæ ex eis procedunt repellit noxas, quas contra densa & hirsuta coma tanquam spongia in se recipiens humore in ipsam infuso, perpetuo nocet cerebro. Sunt enim in cranij ossibus, suturæ & foramina, per quæ in capillis nō secus atq; in spōgia cōtentus humor ad ipsum cerebrum diffluit. ᵈ *Mulieribus autem crines mollire sufficit.* Viris quidem coma non est alenda, nec barba radenda. Mulieris autem non est coma tondenda, & cum glaber sit eius vultus, non est quod de barba quidquam præcipiatur: comæ autem eius ornatū vult esse modestum & frugalem, nec more meretricio esse plexos, & intortos capillos: & simul exponit, quænam ex eis ad ipsas quæ ornantur redeant incōmoda, quæ hodie vix possunt intelligi, cū antiquus ille ornatus penitus exoleuerit, successerit autē alius nec minus vituperandus, & magis forte noxius. Quomodo autē debeant ornari mulieres pulchre Petrus in epistola dicens, 1. Petr. 3. Mulierum, inquit, non sit extrinsecus capillatura aut circūdatio auri, aut indumenti vestimētorū cultus, sed qui abscōditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in cōspectu Dei locuples. Et Paulus ad Timotheum, Similiter & mulieres in habitu ornato, cū vere- 1. Timot. 2. cūdia & sobrietate ornātes se, & nō intortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa, sed quod decet mulieres promittentes pietatē per opera bona. Porro autem coma quidē sua est frugaliter & moderate ornanda à mulieribus, sed aliena & extranea est reijcienda, nec est craniū mortuis pilis induendū. Hanc autem affert causam, ne dum aliena & mortui hominis imponitur coma, ad eam cui ipsa est imposita, non perueniat Sacerdotalis benedictio, nec manuum impositio. Benedictio, inquam, per quā in eius cui benedicitur caput bona verba & preces cōceptæ proferuntur: manus autē impositio est, per quam in pœnitentē & cōfitentem peccatorum pronunciatur remissio & absolutio. Aliam quoque adfert causam, quod per falsam comam & plus quam par sit abundantē (superfluū enim est quod suum non est) &

viri decipiuntur,& Christus qui est caput viri,maledictis appetitur. Maledicto enim appetitur dū falsum pro vero supponitur. Falsum autē pro vero supponitur,dū mulier more meretricio ornatur: & maledicto caput quod pulchrū est incessitur, dum falsi imponuntur capilli qui id non esse pulchrum arguant. Ideo enim imponuntur,quod absque illis id non esse pulchrum statuant. Mulierum ergo capillos non oportet esse plexos,neq; catenis nexos. Sed nec tingendi sunt crines,vt fului aut flaui appareāt, nec cani sunt colorandi, vt celetur & tegatur senectus,quæ cū sit venerabilis,& iuuenum impudentiam & impudicitiam sępe refrenet ac reprimat apparens canicies,nec seniū nec canicies est tegenda,quæ est Dei donum,& cui fides habetur à iuuenibus,& est ab eis instar Dei colenda. Quod si est reijciendū quidquid fit in fraudem veritatis,fucus quoque omnis est à mulieribus reijciendus qui faciei mulierū imprimitur,vt appareant pulchriores. Quare vnus est scopus vt iuuenes ad voluptates illiciant. Eos autē fucos appellat Clemēs callidæ sapiētiæ illecebras,vt qui astute & ingeniose sunt excogitati. Sępe enim accipitur sapientia pro astu & calliditate. [c] *Pudicum autem eis ornatum ostendemus.* Dixit fucum & impudicum ornatum esse reijciendum,nunc autem dicit amplectendum esse pudicum ornatum. Is autem est duplex, nempe pulchritudo animæ, & pulchritudo corporis. Pulchritudo animæ, est qua anima ornatur sancto spiritu & virtutibus quę ab ipso inspirātur,est enim ea pulchritudo veluti quidā Dei radius. Pulchritudo autē corporis est proportio ac conuenientia partiū & membrorum inter se cum bono & colore. Ea autem fit ex moderato cibo & potu,& exercitatione quę ea cōsumit quæ sunt in corpore superflua. Moderatus enim cibus & potus procreat sanitatē,ex sanitate vero existit & apparet pulchritudo. Nam cū corpus hominis,quod tanquam statua à Verbo est formatū, constet ex elementis quæ cibo & potu instaurantur in nobis,ignis quidē dat fulgorem,aqua autem nitorem,terra autem virtutem & firmitatem,aër autem liberā,& ex aëre consistentem respirando facultatem. Hæc autem efficiunt pulchritudinem, quæ ex interna oritur sanitate. Sed si corpus sit immobile vt quod nō exerceatur, ei non potest cibus adhærere & agglutinari. Quo fit vt eo excidente multa nascantur excrementa & superfluitates, quæ exercitatione sunt cōcoquendæ & liquefaciendæ. Per eam autē concoctionem rubescit pulchritudo, id est existit ruber color qui apparet in facie. [f] *Optime autem habere videtur.* Vbinam sit id quod dicit, Optime habere id quod dictū est,nescio. Suspicor autem id sumptum esse ex aliqua vel veteri vel noua Comœdia,in qua introducebatur quidā qui abhorrebat mores gestúsque cinędicos,quales dicebat se videre permultos. Quorū tanta erat impudentia vt pilos sibi vellerent,& pice illita adimerēt. Eos alibi vocat πιττουμένους hic autē πιττοκοπουμένους,vtrunque autem idem significat,nempe eos qui pice faciem deglabrant, & pilis nudant. Porro autem mulieri delitias & luxus dicit esse vitandos & arcendos,maxime autem molles & fractos motus ac incessus,qui meretricia indicant vestigia. Ea autē nusquā figūntur in veritate. Nihil enim est meretrice vanius,nihil fallacius. Non est autē mirum si non figantur eius vestigia in veritate,quæ Pędagogū non sequuntur,qui est via,veritas & vita. Cum aberret autem à veritate, nō facile cognosci possunt eius semitæ,& ideo sunt lubricæ & periculosæ. Ad se enim blādis verbis allectos sępe attrahūt in barathrū & præcipitium. [g] *Porro autem oculis maxime parcendum est.* Docet vel Clemens vel Pædagogus quale debeat esse nostrum in oculis officium. Nam per ipsam oculorum lucem illustrantur libidinosæ cogitationes. Quæ ne in opus erūpant,mortificanda sunt,vt iubet Paulus, membra nostra super terram. Mortificantur autē in nobis membra,si lex quam sentimus in membris nostris repugnare legi mentis nostræ, ita castigetur,vt vel inuita cogatur cedere arbitrio & imperio mentis. Et hoc est quod dicit Christus, Si oculus scandalizet,id est offendat,eū esse eruendū,non quod eum velit effodi,sed ita effrenatam comprimi eius cupiditatē,vt nec ad vitium aliquod libidinis, nec ad inuidiam aut odium proximi nos impellat. [h] *Nos autem animi perturbationes.* Hic ostendit Clemens stultas mulieres tantū abesse vt suas coerceant & cōprimant cupiditates,vt eas etian suscitent,& iuuenes suis blanditiis ad libidinem pelliciant, quæ non prçuisum eis tandem affert exitium. Hortatur autem Pædagogus iuuenes, vt ab eis mulieribus cito resiliant,ne ad inferos ab eis deturbentur. Suadet autē mulieribus,vt non solum ipsæ sint castæ & moderatæ,sed etiā dent operam vt suæ ancillæ nihil faciant quod sit turpe & inhonestum, & eas castigent si non pareant,alioqui fore vt ipsæ earum culpam pręstent. Retorquetur enim in Dominas ancillarum intēperantia & immodestia. Est enim tritū Prouerbium. Qualis est Domina, talis est Catella: quod vsurpatur etiā à Platone in lib. de Rep. Reuera enim,inquit,catellæ vt est in prouerbio,tales sunt,quales Dominę.

Plato 8. de Repub.

[i] *A deambulatione autē nobis procul est amandandus.* Hoc ipsum quod de incessu dicit Clemēs, elegāter explicat Cicero de officiis. Cauendū est autem,inquit,ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollioribus, vt similes pōparum ferculis esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quæ cum fiunt,anhelitus mouentur,vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit non adesse constantiam. Hanc ex incessu significationē quod non adsit constantia, in Sardo Tigellio sic reprehēdit Horatius in sermonibus,

Cic. lib. 1. de offic.

Horat. Sat. 3.

Nihil æquale homini fuit illi: sæpe velut qui
Currebat fugiens hostem. Persæpe velut qui
Iunonis sacra ferret.

Pulchre autē atque adeo graphice depingit eos qui vel gloriosius,vel quā par sit mollius incedunt. Vult autē in viro forti nusquam vllum esse signū mollitiei,& eum ita se gerere, vt magni & excelsi animi virtutem nullo dedecore afficiat. [k] *Neque vero tanquam iumentis famulis est vtendū.* Paulus ad Coloss. scribens, dominis sic præcipit, Domini quod iustum est & ęquum seruis præstate, scientes quod & vos Dominum habetis in cælo. Et certe cū vbi est nouus homo, nouus, inquam, qui in baptismo veterē exuit hominem, non est masculus & fœmina, gentilis & Iudæus, circūcisio & præputinm, Barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus, & omnes vnū sumus in Christo, æquum est vt domini se mitius in seruos gerant, recordantes quod & serui & domini vnum & eundem habent Dominum. Est quidem infima seruorū conditio, sed quæ longe præstat brutis. Eis ergo ita est vtendum, vt cum eis longe benignius agatur. Nā præter fidem quæ in Christo regeneratos valde inter se conciliat, est ratio quæ homines distin-

Coloss. 4.

nes distinguit à brutis, asperius quidē & inhumanius se olim gerebant gentes in seruos, & tamen in eos aliqua seruatur iustitia. Præclarè profectò Cicero, Meminerimus autē etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autē infima conditio & fortuna seruorum, quibus non male præcipiunt, qui ita iubēt vti, vt mercenariis, ad operam exigendam, & iusta præbenda. *Cic. lib. 1. de offic.* Et antiquissimis quidem temporibus habebant Romani in seruos potestatē vitæ & necis, sed cum ea potestate abuterentur, eo res est redacta vt iusta quidē permitteretur castigatio, occidere autē non liceret nisi forte in adulterio, aut in atroci aliquo crimine deprehendisset, & non minus puniretur Dominus qui seruū proprium quam qui alienum occidisset. Vt clementius autē nos in seruos geramus hoc vel maxime nos debet inuitare, quòd & domini & serui eundē habemus Dominum, & ab eodem eandem benedictionis hæreditatem expectemus. [l] *Adolescentulæ imaginē volens describere Zeno Cittiaeus.* Hæc iuuenculæ imaginis descriptio ostēdit qualē oporteat esse puellā, quæ vult esse pudica & modesta. Viros quoque statuit non oportere esse otiosos, nec in tonstrinis versari & cauponis. Nec tesserarum, nec talorum ludo ab eis esse vacandum, quæ sunt delitiæ bilis remediū, quarū causa est otium. Ea autē sunt plane inania, & à veritate remota, quod probat ex eo quod non possint animam recreare sine damno: huiusmodi enim ludi absque damno non possunt exerceri. Vniuscuiusq; autem vitæ institutū sumitur ex eo quod ipsa mens imitando sibi proponit. Sunt ergo hæc inania, & plane inutilia. Vitæ autē hominis nihil magis prodest quā cum viris bonis versari. Quod autem dicitur in descriptione iuuenculæ. Erecta & similia recto tono qui est in tonis. Rectus tonus intelligitur, vocis in rectū, nempe in acutum eleuatio, quæ minime deprimitur. Quod autem verti, Viraginem aspectu præ se ferat, Græcè est ἀῤῥενωπία, id est, aspectus virilis. Significat autē, virginē quantumuis pulchram debere vultum habere virilem, id est in quo nulla sit lasciuia nec illecebræ. [m] *Rursus autem vsum vitæ cum improbis hominibus.* Quod Pædagogus, id est Verbū, seniori populo, nempe Hebræis iussit vt ab immundis abstinerent, mundis autē vescerentur animalibus, id Clemens ad hanc deducit allegoriā, vt sceleratorū fugiant consuetudinem, cum bonis autem versentur. Deinde veluti in communem theatrorum locū excurrens, dicit nihil esse tam turpe quod nō illic & dicatur & fiat à scurris & histrionibus, ex ea quæ ex vitio cōcipitur delectatione, quasdam euidētes domi imprimi imagines quæ non facile excidunt. Pro re seria nō esse habēdos ludos à ciuitatibus, nec inanis gloriæ cupiditates, quæ adeo sæuiunt, vt mori etiā homines digladiantes ægrè non ferant, neque ambitiones: edebantur enim ludi ab iis qui maiores ambibant magistratus, vt Romæ ab Ædilibus, neq; quæ propter eos excitantur seditiones veluti olim Constantinopoli à Venetis & Prasinis, neq; profusas rei familiaris impensas, nam nō nisi maximis impendiis exhiberi poterant populo ludi & spectacula. *Zon. tomo 3.* Quod si etiā in eis videndis aliqua capiatur voluptas, id tamen quod est bonū & honestū, voluptati est præferendum. [n] *At non omnes, inquit, philosophamur.* Quoniā dixerat bonum & honestum voluptati esse præferendum, occurrit tacitæ obiectioni quæ fieri posset ab iis qui non lubenter abducuntur à theatris & spectaculis, quæ est huiusmodi. Bonum quidem & honestū est præferendum voluptati. Hoc autē faciunt Philosophi: sed non omnes philosophantur. Ad quod respondet Christianos omnes qui ad vitam volunt ingredi, philosophari: ad vitā enim intrare non posse nisi per fidem. Credi autem non posse nisi per sapientiam, sed sapientiam, non sapientū huius mundi, sed sapientū qui sunt secundum Deum, per quam Deus amatur & proximus. Sed nec ad vitam quis poterit ingredi nisi seipsum amet. Ad fidē non opus est literis, sed solo auditu, qui docetur etiam sine literis. Fidei scripturam esse charitatē quę est quidem diuina, pertinet autē etiam ad rudes & illiteratos. Scriptura autem dicitur quod ea per sanctū Spiritum scribatur in cordibus nostris, & ideo dicitur etiā spirituale decretū seu spiritualis constitutio ac descriptio. Quamuis autem à nobis diuina audiatur sapientia, nihil tamen obstare quominus & à Christianis geratur respublica, & ineantur contractus qui pertinent ad vitæ humanæ societatē, & ad ea paranda quæ sunt ad vitam necessaria. Tantū danda est opera vt in omnibus nostris actionibus sit veritas, sinceritas, simplicitas, & nec eorum quidē quæ vendimus duo dicātur pretia, sed vnū, quomodocunque res succedat. Non solum in venditione, & emptione, sed & in omni contractu debere abesse iusiurandū, neque Dei nomen in vanum sumendum. Auaros, mendaces, hypocritas, & qui veritatem cauponantur, Christū Dominum & Pædagogū nostrum ex paterna aula eijcere, vt qui sanctam Dei domū nolit esse domum negotiationis sed orationis, & nec in ea tractari terrena & mundana negotia. Hoc enim voluit intelligi per id quod est in Græco τὰ ὑλικὰ κτήματα, id est possessiones, quæ sunt ex Materia. Nam cum Deus sit spiritus, in templo Dei seu in Ecclesia debent esse omnia spiritualia. [o] *In Ecclesia autē venire oportet virū.* Docet quomodo oporteat & viros & mulieres se gerere in Ecclesiis, in quibus oportet mulieres semper esse velatas. Optat autem eos per totam vitam ad grauitatem & honestatem ita se cōponere, vt componuntur in Ecclesiis, sed rem dicit aliter habere: eos enim esse Polypis similes. Postquam enim ex Ecclesia abierint, eorū quæ audierunt obliti, fiunt similes illis cum quibus versantur, & cū ad vitam æternam essent incitati & ad eā aspirarent, tanquam canentes palinodiam, quasi cras morituri se dedunt voluptati, & eo ipso iam Deo mortui, vt qui peccato ab ipso qui vera est vita sint separati, se quasi mortuos sepeliunt, & ad mortē æternā infodiunt, nunquam ex ea suscitandi. Quod autē de Creusa Æneæ vxore dicit, nescio vbinam legerit, ego quidem certe nusquam legi. De ea certe Vergelius non scribit quod velata cū marito Ænea ex Troiæ incendio fugerit. *Aeneid. 2.* Quod Polypus autem colore euadat similis iis petris quibus adhæserit, videre licet apud eos qui scripserunt de piscibus. Hinc factum est vt vulgi prouerbio Polypi dicantur, qui se in omnē habitum versant omnibus assentantes, dicuntur etiam alia ratione Polypi homines rapaces, nempe quod quidquid brachiorū flagellis comprehenderit, id trahat ac retineat & vix dimittat Polypus. *Prouerb. 91. Chil. 1. cent. 3.* De eo vide Erasmum in prouerbiis. [p] *Eis autem fortiter resistit Apostolus dicens.* Illi quidē promissam sibi vitam æternam, & quam crediderant immortalitatem recantantes abnegant: sed eis fortiter resistit Paulus, qui eos qui crimina quæ enumerat cōmittūt à regno Dei excludens, eos qui rectè & ex virtute viuunt ad regnū admittit quod est vita æterna. Atque sunt quidem Christiani omnes ad regnū vocati, sed ij demum admittūtur qui regno digne ambulant, id est qui vitam

suam ita instituunt vt rectè factis & bonis operationibus id mereantur assequi. Bonæ autem operationes sunt quæ proficiscuntur à fide per charitatẽ operante. Charitas autem nihil est aliud quã dilectio Dei & proximi. Charitas autẽ & dilectio proximi consistit non in osculo, sed in amicitia & beneuolentia, quam significat osculũ, quod Paulus vocat sanctum. Eo osculo conuenienter ei quod iubet Paulus, vtebantur tunc in Ecclesiis ad significandã fraternam in se inuicem beneuolentiam. Id osculum verè erat sanctum quando aderat id quod osculo significabatur, nẽpe sancta beneuolentia & amicitia. Et quod significabatur quidẽ erat mysterium, nempe amicitia & beneuolentia, quod significabat autem, nempe osculum, erat signũ & symbolum: à re autem quæ significabatur, non solum dicebatur sanctum, sed etiã mysticũ, vtpote quod sub eo esset arcanum, & quod sub aspectum non cadebat, mysticum. Sed sæpe contingebat vt osculũ non esset mysticũ, cum sub signo beneuolẽtiæ latebat simulatũ odium, quod sæpe prorumpebat in publicum, & conturbabat Ecclesias, quoniam non vtebantur osculo vt oportebat. Oportebat enim ore modesto & clauso per osculum ostendere animi beneuolentiam, quod quidem ostendit morũ mansuetudinem, quæ si absit, non est amplius vllum in eo mysterium. Vbi est enim dolus & simulatio in eo nihil est sanctũ nec mysticum. Quod autẽ dicit, Ore clauso, Græcè est μεμυκὼς, à quo vocabulo deductũ est mysteriũ, quod mysteriũ non sit detegendũ, sed celandum tanquam arcanum. Sequitur autẽ. *Est autem aliud quoque osculum incestum.* Sanctũ dixit non esse osculum, sub quo latet odium: nunc autem dicit aliud quoque esse osculum non sanctum, vtpote incestum & veneno plenum, licet sanctitatem simulet. Id autem est osculũ quod venenũ immittit impudicitiæ, non secus atq; Phalangia, quæ ore tantum tangentia & virus immittunt & graues dolores inferunt hominibus. Est autem Phalangium mus areneus, De quo sic scribit Plinius. Araneorũ plura sunt genera. Phalangia ex iis appellantur, quorum noxij morsus, corpus exiguum, varium, acuminatum, assultim ingredientium. Altera eorum species, coloris nigri, prioribus cruribus longissimis. Omnibus internodia tria in cruribus. Vide etiam Xenophontem qui de Phalangiis scribit, ea, cũ magnitudine ne dimidio quidem obolo conferri possint, vbi ore tantum homines cõprehenderint, doloribus eos conficere & à sensu mentis abstrahere: ita etiam à pulchris osculantibus, osculo aliquod quod non videtur virus immitti. Hoc est autem quod Clemens eũ imitans venenũ appellat impudicitiæ. *Manifestum itaque nobis existit osculum.* Osculũ non est dilectio, licet ea per ipsum significetur. Dilectio autẽ Dei est vt mandata seruemus: dilectio enim Dei & proximi in hoc consistit vt mandata seruemus. Neq; enim seruari possunt mandata sine charitate. Omnia autem legis præcepta reducuntur ad dilectionẽ Dei & proximi. Sed neq; quæ in foro fiunt salutationes ad ostentationem, nempe vt amici & beneuoli appareant, aliquam habent gratiam. Nam vt Deus in adyto oratur ita proximus intrinsecus est alloquendus. Nã si interna non sit beneuolentia, amicos frustra foris salutamus. Perinde enim est ac si execremur & maledicamus, si nõ ex animo fiat salutatio. Per hæc autẽ neque publicæ preces vituperantur, neq; salutatio externa prohibetur, sed vtrũque quale esse oporteat ostenditur, nempe vt neque solis labris Deum oremus & honoremus, sed etiam verba cordi consentiant, & salutatio beneuolentiæ internæ respondeat. Tempus autẽ redimere hic videtur dicere Clemens, Tempus nõ temere profundere & amittere, quod fit dum teritur in inanibus salutationibus. Sapit qui ita facit, & qui sapiunt dicuntur esse sal terræ. *Videtur autem super omnia esse auersandus mulierum aspectus.* Vitandus est & auersandus aspectus mulieris. Non solum enim eam tangendo, sed etiam aspiciendo peccatur. Nam qui aspiciens mulierem eam concupierit, in corde suo mœchatur. Oportet autem fidelem non solum nulli crimini esse affinem, sed etiam alienum ab omni suspicione. Quod autem in 9. cap. Ecclesiastici, verterunt Septuaginta, Tanquam ignis accenditur amicitia, vertit Hieronymus, Concupiscentia quasi ignis exardescit.

1.Cor.16.& 2.Cor.13. — *Plin. lib. 11. cap. 24.* — *Xenoph de dictis & factis Socr. lib. 1.* — *Matth. 5.*

Breuis optimæ vitæ similiter pertractatio, & quot loca Scripturæ sanctæ vitam Christianorum describant. Cap. XII.

EGO vero ijs quoque qui vxorem duxerunt consuluerim, ne vnquam vxores suas coram famulis osculentur: nam nec famulis quidem eos vnquam arridere permittebat Aristoteles, tantum abest vt in eorum conspectu videri osculari ac complecti vxorem. Melius est autem vt à domo incipiamus ostendere honestatem matrimonij: temperantiæ enim maxima est coniugatio, quæ puram spirat ac redolet voluptatem. Admodum enim pulchrè dicit tragœdia:

O fœminæ, non hominibus tantas ferunt
Aurum, tyrannis, vlla nec luxuria
Lætitias, boni vt mariti & fœminæ
Piæ æqua mens fauens mariti cummodis.

Hæc præcepta iustitiæ, quæ ab ijs qui mundanam sequuntur sapientiam dicta sunt, sunt minimè recusanda. Scientes ergo suum cuiusque officium, in timore conuersemini tempore vestri incolatus, vt qui noueritis, scientes quod non corruptibilibus, auro & argento redempti sumus de vana nostra conuersatione tradita à patribus, sed pretioso sanguine, tanquam

1.Petr.1.

quam agni immaculati, & incontaminati, Christi. Satis ergo fuit præteritum tempus, ait Petrus, ad faciendam voluntatem Gentium, dum ambulauimus in lasciuiis, concupiscentiis, temulentiis, comessationibus, potationibus, & nefariis idolorum cultibus. Limitem habemus crucem Domini, cui crucifigimur, & à prioribus peccatis reprimimur. Regenerati ergo, in veritate affligamur, resipiscamusque atque sanctificemur: Quoniam oculi Psal. 33.
Domini super iustos, & aures eius in preces eorum. Vultus autem Domini super facientes mala. Et quis est qui sit nobis malè facturus, si bonum consecuti fuerimus? Optima autem educatio seu institutio, est bona ac recta ordinatio, quæ est decorum vndiquaque perfectum, & potestas ordinata firmáque ac stabiles, ea quæ sunt inter se inuicem coniuncta & cohærentia factis rectè distribuens, virtute insuperabilis. Hæc vt asperius dicerem inductus sum, procurans salutem correctionis, à me quidem dicta sint, inquit pædagogus, quoniam; Qui liberè quidem arguit, est pacificus. Vos autem si me quidem audieritis, salui eritis. Prou. 24. 28.
Quod si ea quæ dicta sunt non attenderitis, non est mihi curæ. Et tamen ei quoque hoc modo est cura: peccatoris enim mauult pœnitentiam quàm mortem. Sin autem me audieritis, bona terræ comedetis, dicit rursus pædagogus: Bona terræ bona humana nominans, formam, diuitias, sanitatem, vires & alimentum. Verè enim bona sunt ea quæ neque auris audiuit, neque vnquam in cor ascenderunt. Apud eum qui vere rex est, & verè est, sunt bona quæ verè sunt, & nos expectant. Bonorum enim est & donator & custos. Per illorum autem participationem quæ hic sunt eodem nomine appellantur, hominum imbecillitatem Verbo in Deo erudiente, & eos deducente à sensilibus ad intelligentiam. [b] *Quæcunque ergo sunt domi seruanda, & quomodo vita corrigenda, nobis satis disseruit pædagogus. Quæ autem solet in via lubenter dicere pueris, donec eos ad magistrum deduxerit, ea à nobis veluti in summa per ipsas Scripturas subijcit & apud nos deponit, nuda adducens præcepta, tempori quidem peregrinationis accommodans, magistro autem relinquens earum interpretationes. Eius enim lex vult timorem soluere, vtque liberum animi arbitrium soluerit ad fidem. Audi, inquit, ô puer qui rectè institueris, capita salutis: aperiam enim mores meos, & tibi pulchra hæc præcepta suggeram, per quæ peruenies ad salutem. Duco autem te per viam salutarem: discede à viis erroris, quoniam nouit Dominus viam iustorum, & via peccatorum peribit. Sequere ergo, ô puer, bonam viam, qua ego te deducam, aures mihi præbens audientes, & dabo tibi thesauros arcanos, occultos, & qui non possunt videri à gentibus, à nobis autem possunt. Sapientiæ autem thesauri non possunt deficere, quos admirans Apostolus: O profunditas, inquit, diuitiarum & sapientiæ. Thesauri autem multi ab vno Deo suppeditantur: alij quidem per legem, alij verò per prophetas reuelantur: alij verò ore diuino, alius vero concinens septenario spiritus. Cùm sit autem vnus Dominus, est idem per hos omnes Pædagogus. Hic est ergo quod omnia summatim complectitur præceptum, & ad vitam pertinet admonitio: Quemadmodum vultis vt vobis faciant homines, vos quoque eis facite. Possunt etiam per duo omnia præcepta comprehendi, vt dicit Dominus: Diliges Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & in tota virtute tua, & proximum tuum sicut teipsum. Deinde ex his infert: Ex hoc dependent tota Lex & Prophetæ. Iam verò ei qui interrogauit, quid faciam vt vitæ æternæ possideam hæreditatem? Nosti mandata, respondit. Qui cùm affirmasset: Hoc fac, inquit, & saluus eris.* [c] *Verumtamen est etiam distinctiùs adducenda Pædagogi benignitas per varia & salutaria præcepta, vt ex copiosa salute & Scripturarum ordinatione, ea promptiùs inueniamus. Est nobis qui per Moysen datus est Decalogus, simplici & vnius generis elemento significans, salutarem peccatorum appellationem circumscribens. Non mœchaberis. Idola non adorabis. Pueris stuprum non inferes. Non furaberis. Non*

Margin notes: Ibidem 4. — Esaia 5. — Ezech. 18. 31. — Esaia 1. — 1. Cor. 2. — τὸ ἐκώνετ. — Psal. 1. — Rom. 11. — ἑπτάδι septenario numero. — Matth. 5. — Ibid. 22. — Ibid. 19. — Exod. 20. Deut. 5.

dices falsum testimonium. Honora patrem tuum & matrem tuam, & ea quæ illa conse-
Cap. 1. *quuntur, sunt à nobis seruanda, & quæcunque præcipiuntur in lectionibus bibliorum.*
[d] *Porrò autem præcepit etiam per Esaiam: Lauamini, mundi estote, auferte scelera ab animabus vestris coram oculis meis, discite bonum facere, quærite iudicium, liberate eum qui iniuria afficitur, iudicate orphano, & iustificate viduam, & venite, & disceptemus, dicit Dominus. Multa etiam apud alios præcepta inuenerimus: quemadmodum, verbi gra-*
Actuum 10. *tia, orationis, circa bona opera: oratio Domino accepta, dicit Scriptura. Et exponitur*
Iacobi 5. *etiam modus orationis: Si videris, inquit, nudum, operi eum, & necessarios seminis tui non*
Esaiæ 58. *despicies: tunc erumpet mane lumen tuum, & medelæ tuæ citò exorientur, & ambulabit ante te iustitia tua, & gloria Dei te complectetur. Quis est autem fructus huius orationis?*
Ibidem. *Tunc clamabis, & Deus te exaudiet. Adhuc loquente te, dicet: Ecce ego adsum. De ieiunio autem:* [e] *Cûrnam mihi ieiunatis, ait Dominus? Non hoc ieiunium ego elegi, & diem, vt homo humiliet animam suam. Ne si collum quidem tuum flexeris vt circulum, & saccum ac cinerem substraueris, ne sic quidem vocabitis ieiunium acceptum. Quid ergo sibi vult ieiunium? Ecce hoc est, inquit, ieiunium quod elegi, dicit Dominus: solue omne vinculum iniquitatis: dissolue peruersos nexus violentorum contractuum, libera eos qui sunt offensi in acceptilatione, & iniustam omnem Scripturam discerpe. Frange esurienti panem tuum, & pauperes qui tecto carent, introduc in domum tuam. Iam verò de sacrificiis quoque:*
Esaiæ 1. [f] *Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus: Plenus sum holocaustis arietum, & adipem arietum, & sanguinem taurorum nec hœdorum nolo, nec veneritis vt à me videamini. Quis enim requisiuit hæc de manibus vestris? Atrium meum calcare non adiicietis, si similam offeratis, inanes, incensum mihi est abominatio, neomenias vestras & sab-*
Psalm. 50. *bata non fero. Quomodo ergo sacrificabo Domino? Sacrificium, inquit, Domino spiritus*
Ecclesi. 35. *contritus. Quomodo igitur coronabo, vel vngam vnguento, vel Domino quodnam incensum offeram? Odor, inquit, suauitatis Deo est, cor quod glorificat eum qui ipsum fecit. Hæc*
Matth. 18. *sunt coronæ, & sacrificia, & aromata, & flores Dei.* [g] *Præterea de patientia: Si peccauerit, inquit, frater tuus, ipsum argue, & si eum pœnituerit, ei remitte. Si septies in die*
Lucæ 3. *in te peccauerit, & septies ad te conuertatur, dicens, me pœnitet, ei remitte. Et iis quidem qui militant, per Ioannem præcipit, vt sint solis stipendiis contenti. Publicanis autem, vt non*
Deut. 16. *amplius exigant quàm sit constitutum. Iudici autem: Non accipies, inquit, personam in iudicio. Dona enim excæcant oculos videntium, & corrumpunt verba iusta vt liberent eos qui faciunt iniuriam. Quinetiam iis qui student œconomiæ & domus administrationi:*
Prou. 13, 18 *Possessio quæ paratur cum iniquitate, minor redditur. Quinetiam de charitate: Charitas,*
Habac. 2.
1. Pet 4. *inquit, operit multitudinem peccatorum. Et de reipublicæ administratione: Reddite quæ*
Matth. 22.
Leuit. 19. *sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. De iureiurando & iniuriæ acceptæ recor-*
Ecclesi. 10. *datione: Nunquid ego mandaui patribus vestris exeuntibus è terra Aegypti, vt offerrent mihi holocausta & sacrificia? Sed hoc mandaui vobis: Vnusquisque vestrûm aduersus proximum in corde suo acceptæ iniuriæ non recordetur, falsum iusiurandum non diligat. Quin-*
Esaiæ 5. *etiam mendacibus & superbis minatur: illis quidem hoc modo: Væ iis qui dicunt dulce ama-*
Lucæ 14. *rum, & amarum dulce. His verò sic: Væ prudentes in seipsis, & coram seipsis scientes.*
Matth. 5. *Qui enim seipsum humiliat, exaltabitur: & qui seipsum exaltat, humiliabitur. Et misericordes quidem beatos pronunciat, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Iram autem*
Ecclesi. 30. *infelicem pronunciat sapientia: Quoniam ipsos quoque prudentes perdet. Iam verò iubet quoque inimicos diligere, & iis qui nos execrantur benedicere, oraréque pro iis qui nobis*
Matth. 5. *insultant, & nos iniuria afficiunt. Ei qui te, inquit, percutit in maxillam, præbe illi & alteram. Et si quis abstulerit tibi tunicam, ne prohibeas quò minus tollat etiam pallium. De*

fide autem

fide autem: Quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis, inquit: incredulis autem [Matth. 21.] *nihil est fide dignum, ait Pindarus: Atque famulis quidem vtendum est, tanquam nobis ipsis: sunt enim homines, sicut nos: Deus enim si consideres est omnibus ex æquo seruis* [Ibidem.] *& liberis. Oportet autem fratres quoque peccantes non punire, sed reprehendere: Qui suo* [Prou. 13.] *enim parcit baculo, inquit, suum odit filium. Præterea gloriæ quidem expellit cupiditatem, dicens: Væ vobis Pharisæi, quoniam amatis primas sedes in synagogis, & salutationes* [Matth. 23.] [Ibid. 11.] *in foro. Peccatoris autem amplectitur pœnitentiam, quæ peccata sequitur pœnitentiam dili-* [Luca 7.] *gens. Solum enim Verbum est, in quod peccatum non cadit. Est enim peccare omnibus ho-* [1. Petr. 2.] *minibus innatum & commune: post peccatum autem resipiscere, non est cuiusuis hominis, sed eius qui iure est magnifaciendus. De communicatione: Venite ad me, inquit, omnes* [Matth. 25.] *benedicti, estote hæredes regni vobis parati à constitutione mundi. Esurij enim, & dedistis mihi ad comedendum: sitiui, & dedistis mihi potum: peregrinus eram, & me collegistis: nudus, & me operuistis, infirmus, & visitastis me: eram in carcere, & ad me venistis. Et quando fecimus aliquid horum Domino? Ipse rursus dicet Dominus, Fratrum beneuolentiam beneuolè in seipsum conuertens, & dicens: Quodcunque fecistis his paruis, mihi fecistis. Et ibunt qui tales sunt in vitam æternam. Tales sunt Verbi leges, verba consolatoria, non in tabulis lapideis, digitis Domini scriptis, sed scriptæ in cordibus hominum, in quas solum non cadit interitus. Quocirca fractæ sunt tabulæ eorum qui erant duri cordis, vt fides puerorum imprimeretur in teneris mentibus. Ambæ autem leges ambæ seruiebant, ad humanæ naturæ institutionem: illa quidem per Moysen, hæc verò per Apostolos.* [h] *Cuiusmodi autem tradita sit per Apostolos puerilis institutio, mihi videtur de eo quoque genere necessariò differendum. Imo verò sui recordans dicit pædagogus. Atque ipsa quidem eius præcepta exponam rursus veluti in semine: Deposito mendacio loquimini veritatem vnusquis-* [Zach. 8.] *que cum proximo suo, quoniam sumus alter alterius membra. Sol non occidat super ira-* [Ephes. 4.] *cundiam vestram, neque locum date diabolo. Qui furabatur, non amplius furetur, sed potius laboret, operans bonum vt posit impertiri egenti. Omnis amaritudo, & ira, & excandescentia, & clamor, & maledictum tollatur à vobis cum omni vitio. Estote alter in alterum benigni, misericordes, vobis inuicem gratificantes, quemadmodum Deus quoque vobis in Christo gratificatus est. Estote ergo prudentes, & Dei imitatores, sicut filij dile-* [Ibid. 5.] *cti, & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit vos. Mulieres quidem proprijs viris subijciantur tanquam Domino. Mariti autem suas vxores diligant, sicut Christus di-* [Ibid. 6.] *lexit Ecclesiam. Se ergo inuicem diligent qui sunt coniuncti, sicut propria corpora. Filij obedite parentibus vestris. Patres nolite prouocare ad iram filios vestros, sed educate eos in disciplina & correptione Domini. Serui obedite dominis secundum carnem, cum timore & tremore in simplicitate cordis vestri, sicut Christo ex animo cum beneuolentia seruientes. Et Domini benefacite seruis vestris, remittentes minas, scientes quòd & ipsorum & vester Dominus est in cælis, & non est personæ acceptio. Si viuimus spiritu, spiritu &* [Galat. 5.] *ambulemus. Ne simus vanæ gloriæ cupidi, alter alterum prouocantes, alter alteri inuidentes. Alter alterius onera portate, & ita implete legem Christi. Ne erretis. Deus non sub-* [Ibid. 6.] *sannatur: quod bonum est facientes, ne animo deficiamus, proprio enim tempore metemus. Non dissoluti, pacem in vobis agite. Adhortamur autem vos fratres, admonete insolentes,* [1. Thess. 5.] *consolamini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote erga omnes. Videte ne quis malum alicui pro malo reddat. Spiritum ne extinguatis, Prophetiam ne nihili ducatis. Omnia autem probate, & quod bonum est tenete. Ab omni specie mala abstinete. In oratione perseuerate, vigilantes in ipsa. In gratiarum actione, in sapientia ambulate apud eos qui extrà sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia, sale sit conditus, vt sciatis quo-* [Coloss. 4.]

1.Tim. 4. ibid.6. *modo oporteat vos vnicuique respondere. Enutriamini in sermonibus fidei. Exercaamini ad pietatem: corporalis enim exercitatio ad modicum est vtilis. Pietas autem est vtilis ad* Rom. 12. *omnia habens promissionem vitæ, quæ nunc est, & futuræ. Qui fideles habent dominos, ne contemnant, quoniam fratres sunt, sed magis seruiant, quoniam sunt fideles. Qui largitur, sit in simplicitate: qui præest, in studio: qui miseretur, in hilaritate: charitas non ficta, malum odio habentes, bono adhærentes, fraterna dilectione vestri inuicem amantes, honore vos inuicem præuenientes, studio non pigri, spiritu feruentes, Domino seruientes, spe gaudentes, afflictionem sustinentes, in oratione perseuerantes, hospitalitatem persequentes, vsibus sanctorum communicantes. Hæc pauca exempli causa, ex multis Scripturis percurrens Pædagogus, suis apponit pueris, per quæ, vt semel dicam, funditus euertitur vitium, & circumscribitur iniquitas. Plurima autem alia præcepta quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt: alia quidem presbyteris, alia verò Episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus. Multa autem etiam per ænigmata, multa verò per parabolas quoque possunt prodesse ijs qui in ea incidunt: sed non est meum, inquit Pædagogus, hæc docere, sed magistro ad sancta verba exponenda opus habemus, ad quem nobis eundem est. Et iam quidem certè tempus est mihi quidem cessandi à pædagogia, vobis autem audiendi magistrum.* [i] *Cùm is autem vos exceperit in bonis disciplinis eductos, edocebit eloquia. Rectè autem cecinit Ecclesia & sponsus, qui est solus magister, boni patris bona voluntas, sapientia germana, sanctificatio cognitionis. Et* 1.Ioan.2. *ipse est propitiatio pro peccatis nostris, vt dicit Ioannes, qui medetur & corpori & animæ nostræ, proprio nempe homini, Iesus. Non solum autem pro peccatis nostris, sed etiam totius mundi. Et in hoc cognoscimus quòd ipsum cognouimus, si eius mandata seruemus. Qui dicit, cognoui ipsum, & eius mandata non seruat, mendax est, & in eo veritas non est. Qui autem seruat eius sermonem, verè perfecta est in eo Dei dilectio: in hoc cognoscimus quòd in eo sumus. Qui dicit in eo se manere, debet sicut ille ambulauit, ipse quoque ambulare.* [k] *O alumni beatæ pædagogiæ, impleamus pulchram Ecclesiæ personam, ad bonam matrem infantes accurramus, & si sumus sermonis auditores, beatam glorificemus œconomiam, humanæ scilicet carnis susceptæ consilium, per quod tanquam à pædagogo quidem homo instituitur, sanctificatur autem tanquam Dei puellus, & in cælis quidem versatur, è terra institutus, patrem autem illic sumit, quem discit in terra. Omnia Verbum & facit, & docet, & instituit. Equus fræno ducitur, & taurus iugo, fera laqueo capitur: homo autem verbo transformatur, quo feræ mansuescunt, inescantur natatilia, & attrahuntur volucres. Hoc Verbum equo frænum reuera construit, tauro iugum, feræ laqueum, pisci arundinem, aui laqueum. Hoc rempublicam gerit, agros colit, imperat, & est administer, & vniuersa fabricatur,*

Hoc cælum, ac terram, maris æquoráque alta creauit,
Astráque quæ cælum pulchra vndique cuncta coronant.

O diuina opera! O diuina præcepta! Aqua hæc in seipsa fluctuet: hic ignis iram contineat: aër hic vagetur in æthere: terra autem & fixa sit & ferat. Quando ego volo hominem formare, elementa mihi sunt materia, vnà cum meo figmento habito. Si me cognoueris, ignis tibi seruiet. Tale ac tantum est Verbum. Hic est Pædagogus, mundi & hominis opifex, & propter ipsum iam est mundi quoque Pædagogus, cuius iussu ambo constamus, expectantes iudicium. Neque enim furtiuum fert hominibus vocale verbum. Erit verbum sapientiæ, vt ait Bacchylides. Irreprehensibiles autem, & integri, & inculpati Deo, Philipp.2. *vt dicit Paulus, filij, in medio generationis prauæ & peruersæ tanquam luminaria in mundo apparente.* [l] *Quod ergo restat, propter talem Verbi celebrationem Verbum precabimur,*

cabimur. Placare tuis, ô Pædagoge, pueris, pater auriga, Iſraël fili, & pater vnum ambo, Domine. Da nobis qui tua ſequimur præcepta, vt impleamus ſimilitudinem imaginis, & pro viribus ſentiamus bonum Deum & Iudicem non acerbum: præſtáque vt omnes qui in tua pace verſamur, in tuam ciuitatem transferamur, & cùm vndas peccati abſque fluctibus tranauerimus, tranquilli cum ſancto Spiritu conueniamus, & ineffabili ſapientia noctúque & interdiu ad perfectum vſque diem laudantes, gratias agamus, & laudemus vnum patrem, & filium: filium, inquam, pædagogum & magiſtrum, vnà cum ſancto Spiritu, qui vnus eſt omnia, in quo omnia, per quem omnia vnum, per quem eſt quod ſemper eſt, cuius membra omnes, cuius ſunt gloria & ſecula, qui eſt vndiquáque bonus, vndiquáque pulcher, vndiquáque ſapiens, vndiquáque iuſtus: cui gloria nunc & in ſecula ſeculorum, Amen. Quoniam autem Pædagogus nos duxit in Eccleſiam, ipſeque ſibi ipſi, Verbo inquam, quod docet, & omnia conſiderat, aſſidet, bene habuerit, ſi nos cùm in hoc loco ſimus, iuſtæ gratiarum actionis mercedem, pulchræ pædagogiæ conuenientem laudem Domino offeramus.

COMMENTARIVS IN CAP. XII.

[a] Ego *verò iis quoque qui vxorem duxerunt.* In quandam veluti ſummam redigit reliqua quę reſtant ad optimæ vitæ perttactionem, eorum nonnulla ſumens ex doctoribus humanæ ſapientiæ, id eſt ex prophanis authoribus: maximam autem partē ex ſacris Scripturis. Atque primum quidem pręceptum quod tradit, pertinet ad Matrimonium. Dicit enim ſe conſulere vt mariti non oſculentur vxores coram famulis duabus de cauſis, nēpe & quod id ſit ſit alienū ab honeſtate matrimonij, & quod ſit vitanda nimia familiaritas cū famulis, ne ea abutantur: nam familiaritas nimia parit contemptū. Ariſtoteles quidē certe cuius non reijciendā dicit eſſe authoritatem, dominos ne arridere quidem permittebat famulis. Atque vbique quidem obſeruanda eſt honeſtas, maxime autē domi, vbi eſt honeſta & moderata coniugatio temperantiæ, puram ſpirans voluptatem. Nam vt eleganter ſcribit Catullus, alloquens Hymenæū Deum coniugij præſidem, *Ariſtot. in Oeconom.*

Nil poteſt ſine te Venus
Fama quod bona comprobet
Commodi capere, at poteſt
Te volente. Quis huic Deo
Compararier auſit?

Et ideo dicit Clemens temperantiæ coniugationem, id eſt coniugium, puram ſpirare voluptatem, cum extra coniugium impura ſit omnis voluptas, ſed nec vllum maius capitur gaudium quàm ex honeſta coniunctione viri & vxoris quæ virum diligit. Hoc ſignificant verſus quos citat ex tragœdia: ſed nec authoris, nec tragœdiæ meminit: ſuſpicor tamē eſſe Euripidis. Eos citat Stobæus: in titulo Quod res optima ſit matrimoniū. Atque olim quidem libere licuit apud gentes indulgere libidini, comeſſationibus & cōpotationibus & cæteris vitiis, cum id permitteret à patribus tradita conſuetudo. Sed ea omnia prętericrunt & exoluerunt, cū Chriſtus ſuo putiſſimo ſanguine nos redemerit à paterna traditione, & limitem ſtatuerit quo diſiungamur à prioribus peccatis, & cruci affixi & in veritate regenerati affligimur & ſanctificamur & ornamur virtutibus. Hinc eſt quod Deus, cū iuſti ſimus, nos æquis aſpicit oculis, & noſtras audit preces, toruo alioqui vultu aſpiciens eos qui mala faciūt, id eſt iraſcēs peccatoribus: פנים enim apud Hebręos & vultū & irā ſignificat. Quo fit vt nihil mali nobis poſſit accidere ſi bonū ſequamur. Bonū autem ſequitur, qui Dei mādatis obediens vitā agit ex virtute. Hinc exiſtit bona educatio & inſtitutio, quæ eſt perfectū decorum, ex quo exiſtit pulcherrima actionū omnium inter ſe conuenientia. Hæc dicit Clemens ſe ideo aſperius dixiſſe, quod malos homines corrigens eorum procuret ſalutem. Deinde inducit pædagogum libere arguentem & bonis terræ propoſitis ad ſalutem inuitantem. Hoc faciebat Pædagogus in veteri teſtamento, per bona terrena, & quæ ſub ſenſum cadūt, erudiens hominē ad bona quæ cadunt ſub intelligentiam, quæ vere bona ſunt, quæ quidē Deus præparauit iis qui ipſum diligunt. Bona enim terrena nō ſunt propriè bona, vt quæ per ſe nō ſint bona, ſed per participationem illius quod eſt per ſe bonū. Solus autē Deus eſt per ſe bonus & bonum, vt cuius ſit ſimplex puráque & mera eſſentia in ſe nihil habens admixtum materiæ. Cætera omnia ſunt bona per participationem, vt quæ non aliunde quam ex Deo habent quod bona ſint. Ij ergo demum qui boni ſunt & iuſti, vere bono fruentur quando Deo, qui per ſe eſt bonus & bonum, nulla re terrena permiſtū, fruentur. Magnum eſt ergo diſcrimen inter ea quæ bona dicuntur per participationē, & ea quæ verè ſunt bona: vtrumque tamen bonum dicitur, ſed proprie eſt bonū, quod eſt vere bonum. Ea autem quæ vera bona ſunt à nobis expetantur, tanquam bonarum actionum merces. [b] *Quæcunque ergo ſunt domi ſeruanda.* Tranſiturus ad præcepta quæ ſumuntur ex Scripturis, dicit Pædagogum ſatis expoſuiſſe quæ ſunt domi ſeruanda, & quæ vitia corrigenda: nunc dicit eū, vt ſolet Pædagogus dicere quædam pueris quæ diſcant antequam veniant ad magiſtrum, nuda quædā dare pręcepta, quæ poſtea ſunt exponenda à magiſtro, & ſe accōmodare peregrinationi, nēpe vitæ præſenti. Atq; idem quidem eſt Pædagogus & Magiſter. Sed in via eſt Pædagogus, Magiſter autē eſt in gloria, vbi iis qui ad ipſum peruenerint, aperit & reuelat omnia diuinæ ſcientiæ arcana. Pædagogi autē

Pſal. 33.

lex vult timorẽ soluere. Nam auferens terrorem pœnarum quæ infligebantur à lege, liberum arbitrium, aut si mauis libertatẽ spiritus adducit ad fidem. Nam cum fides sit ex auditu, cum auditũ fuerit quod est credendum, libere & citra vllam vim ac necessitatem id fides suscipit. Deinde inducit Pædagogũ varios & multiplices ex lege, Prophetis & Psalmis thesauros proferentẽ, omnia tandẽ præcepta vno & duobus cõprehendere, vt videre licet ex contextu qui est satis clarus, nec opus est aliquid addere. [c] *Veruntamen est etiam distinctius adducenda.* Quidquid in lege præcipitur prophetis & psalmis reduci potest ad vnum & duo præcepta. Pædagogus tamẽ ea in varia & multiplicia distinguit præcepta, vt ea promptius inueniamus

Rom. 15.

ex copiosa salute & ordinatione scripturarũ. Nã quæcũq; scripta sunt, ad nostrã doctrinam scripta sunt. Quo sunt autem omnia magis ordinata in scripturis, eo promptius inueniuntur & nobis suppetunt quæ ad nostram pertinent salutem. Prima autẽ adducit præcepta Decalogi: est autem Decalogus simplicis & vnius generis elementi. Nihil enim aliud significat quã prohibitionem & circũscriptionem peccatorũ: nam ipsa etiã præcepta affirmatiua in se tacitam continent prohibitionem. Eam autem vocat salutarem peccatorũ appellationem. Nam cum ideo appellentur peccata vt vitentur, ea autem vitare sit salutare; ipsa peccatorũ appellatio est salutaris quæ tendit ad salutem. Quod autem illud de Idolis præceptum ita refert Clemens, vt dicat, Idola non adorabis, satis innuit, nõ ob aliud à Deo prohibitum fuisse fieri idola, quã ne adorarentur. Quanto magis autem licet Christianis in Ecclesiis habere imagines, quibus si quis habetur honor is totus refertur ad prototypum? Quod autẽ inter Decalogi præcepta recenset illud παιδοφθορήσεις, id est, pueris stuprũ non afferes, hoc fortasse ideo facit, quod cum nomine adulterij cõprehen-

Leu. 18. 20.

datur omnis illicitus & nefarius concubitus, eũ duxit referendum ad Decalogum, qui alibi disertis verbis prohibetur, proposito etiam mortis supplicio, tam ei qui agit quam ei qui patitur. [d] *Porro autem præcipit etiam per Esaiam.* Sequuntur aliquot alia præcepta. Primum est quod simul cõiungit orationem & bona

Actuum 10.

opera. Ita etiam cõiunguntur ea in actibus Apostolorũ. Dicit enim Angelus Cornelio Centurioni; Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in cõspectu Domini. Si autem simul coniungãtur orationes & bona opera, vtpote eleemosynæ & reliquiæ bonæ & piæ operationes, ex iis hic fruct9

Esaia 58.

percipitur quod mox exaudiuntur à Deo preces, vt testatur Esaias. Cuius pulcherrimã expositionem vide apud Diuum Hieronymum in commentario in Esaiam. [e] *Curnam mihi ieiunatis, ait Dominus.* Postquam retulit præceptũ de oratione & bonis operibus ex eodem Esaia affert præceptũ de ieiunio. Ne quispiam autem existimet à Deo per Esaiam reprobari ieiuniũ, videat quid dicat Hieronymus in huius loci interpretatione. Non quærit Deus afflictionẽ solam, & humiliationẽ animæ per iniuriam corporis: vt instar

Psal. 37.

circuli torqueat corpus, & colla submittat ac tristis incedat, iuxta illud quod in psalmis dicitur. Afflictus & cõturbatus sum vsq; ad finẽ: tota die contristatus incedebã. Nec vt sacco quis vestiatur, & in cinere

2. Reg. 9. 3. Reg. 21. 2. Cor. 6. & 11. Matth. 6. Psal. 101.

dormiat, quod de Dauid & Achab legimus: sed vt cum istis hæc faciat quæ sequuntur. Alioquin & Apostolus frequenter ieiunare se dicit: & Dominus, cũ sponsus à discipulis suis fuerit ablatus, docet eos ieiunaturos, & in psalmis pœnitens loquitur; Manducaui sicut cinerẽ panem meum, & potum meum cum fletu miscebam: & cum mihi molesti essent induebar cilicio. Ex quo discimus, hęc primum facienda esse quæ dicit Dominus, & non alia pretereunda. [f] *Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum.* D. Hieronymus exponens hunc locũ sic scribit; Hostiæ & immolatio victimarum non principaliter à Deo quęsita sunt, sed ne idolis offerentur, & vt de carnalibus victimis quasi per typum & imaginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo autẽ se hostias non quæsiuisse, ostendit quod lex spiritualis sit: & omnia quæ Iudęi carnaliter faciũt, à nobis impleri spiritualiter. Hæc Hieronymus. Deus ergo nõ requirebat sacrificia tanquã eis sibi opus esset: sed eos auertens à cultu idolorum, ea malebat sibi offerri quam falsis Diis & Dæmonibus, maxime cũ illa significarent illam vnicam corporis Christi hostiam, quæ abrogatis omnibus

Malach. 1.

veteris legis sacrificiis Deo quotidie offertur, de qua dicit Dominus apud Malachiã Prophetam, Ab ortu Solis vsque ad occasum magnũ est nomen meũ in gentibus, & in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda. Quod de Eucharistico nostro sacrificio necessariò intelligitur. Sacrificia autẽ

Hebr. 13.

quæ non proprie sed metaphorice sunt sacrificia, cuiusmodi sunt oratio quæ & dicitur hostia laudis fructusq; labiorum & beneficentia ac communio, si cum veteris legis conferantur sacrificiis, sunt munda: sin cũ vnico nostro Christi sacrificio, non plus habent munditiæ quã quantum ab eo mundantur. Purus enim ille & immaculatus Christi sanguis mundat omnes bonas nostras operationes & recta facta. [g] *Præterea de patientia.* De multis multa congerit præcepta quæ sumpta sunt ex scriptura. Ex eius autem expositoribus sumenda est eorũ interpretatio, ne simus prolixiores. Quod autem citat ex Pindaro, in iis quæ habemus Pindari nõ inueniuntur. Eius autem videtur hic esse sensus, Dicit quidem scriptura: Quæcũq; in oratione credentes petierint, accipient. Quod ita est intelligendũ si in nomine Domini petierint: hoc est si & ea quæ petierint digna sint quæ à Deo dẽtur, & vtilia iis qui petierint. Pindarus autẽ dicit incredulis nihil esse fide dignũ, id est nihil credibile quod merito possint credere sibi esse euenturũ. [h] *Cuiusmodi autem tradita sit per Apostolos puerilis institutio.* Hæc omnia sumpsit Clemens ex Epistolis, quæ quidem dicit Pędagogũ apponere suis pueris ad vitæ institutionem. Ea autem pręcepta dicit se exponere veluti in semine, quod ea primũ tradita sint ab Apostolo, ab Ecclesiasticis Doctoribus postea fusius declarata. Est autem semen ipsum rerum principium. Eorum autem expositio est petenda ab iis qui ipsa explicarunt. [i] *Cum is autem vos exceperit.* Puerum qui à Pędagogo didicit bonos mores, & bonas disciplinas, docet Magister excellentiora dogmata. Est autẽ idem Pædagogus & Magister: sed quatenus quidem in bonis instituit moribus & disciplinis, est Pædagogus: quatenus autem perfectiorem docet Philosophiam est Magister. Et est quidẽ Christus solus Magister, sed sponsam habet Ecclesiam, quæ ab ipso acceptũ canit pulchrum & numerosum canticum. Et ideo recte dicitur canere, non recte cantatura si canticum ab alio acceperit. Sed quis est hic sponsus? Est Deus Verbum, Deus inquam, Dei filius, cuius eadẽ est volũtas & eadem sapientia quæ patris: nec mirũ cum sit vna & eadem vtriusque essentia, hypostasi tamen distincta, vtpote quod pater sit pater & nõ filius, & filius sit filius, non pater. Est etiam sanctificatio cognitionis.

Omnis

Omnis enim scientia & cognitio est prophana quæ est à Christo aliena, qui in se habet abscôsos omnes scientiæ thesauros. Et certe & cum non sit scientia nisi eius quod verè est, quòd τὸ ὂν id est ens dicitur, Christus autem vere est id quod est, non est vera scientia nisi quæ est in Christo. Ipse quoque est propitiatio pro peccatis non solum nostris, sed etiam totius mundi. Ideo enim se exinaniit, & serui formã accepit homo factus, vt pretiosissimo fuso sanguine offensum Deum placaret. Non placatur autem nisi eũ cognoscamus. Non cognoscitur autem nisi diligamus. Non diligimus autem nisi eius mandata seruemus. [k] *O alumni beatæ pædagogiæ.* Conuertit sermonem ad pueros à pædagogo institutos, quos hortatur vt impleant personam ecclesiæ, id est, sint ex numero filiorum ecclesiæ, & ita eam reddant omni ex parte perfectam & absolutam, cum ab ea non deficiant, sed tanquam pueri ad matrem accedant, & cum sint Verbi auditores, carnis à Verbo susceptæ glorificent dispensationem per quam tanquam à pædagogo homo instituitur, & in sancto baptismi lauacro & venerandi corporis Domini esu sanctificatur, & dum in terris eruditur, sursum cor erigens in cœlis versatur: illic patrem accipiens quem discit in terra dum docetur orare. Deinde excurrit in laudes Verbi, quod facit, docet & instituit omnia, & cui cuncta quæ fa- *Prou. 18.* ciunt accepta debent ferre non solum homines, sed etiam bestiæ. Postremo exclamando admirans diuina eius opera, inducit ipsum Verbum solo iussu creans elementa suis qualitatibus & proprietatibus prędita, & ex elementis, quibus vtitur tanquam materia, formans hominem. Deinde dicit se habitare cum suo figmento, id est cum homine quem finxit: Eius enim delitiæ sunt esse cum filiis hominum. Deinde veluti extremum colophonem imponens verbi laudibus, concludit eum esse & hominis & mundi propter ipsum opificem & pædagogum: cumque per ipsum, nempe eius iussu vterque constet, fore vt & homo & mundus ab ipso iudicetur. Est enim iudicaturus viuos & mortuos, & cum per ignem dissoluta fuerit mundi huius machina, cœlum nouum & terra noua est ab ipso reformanda. Porrò autem ne quis existimet eius iussum esse verbum vocale, id est sonum quempiã factum ex percussione aëris, dicit Bacchilidem congruenter sacræ Scripturæ dicere verbum esse sapientiam, quam constat esse incorpoream. Cum autem tale sit nostrum Verbum, atque adeo sit ipsa lux mundi, dicit dandam esse operam, vt nos tanquam filij immaculati luceamus tanquam luminaria in medio malorum, nempe infidelium. [l] *Quod ergo restat propter talem Verbi celebrationem.* Postquam verbum celebrauit laudibus, confert se ad orationẽ, precaturque pædagogum vt suis pueris sit propitius, concedatque vt impleant similitudinem imaginis, id est in vita se ita gerant, vt ostendant se non frustra esse factos ad Dei imaginem, cum eam factis exprimant, & vita præsente tranquille peracta, peccatorum non obruti fluctibus, ad portum beatitudinis, id est ad vitam æternam perueniant, & ad supernam translati Hierusalẽ quæ est ciuitas pacis, gratias agentes laudent patrem & filium cum sancto Spiritu, qui est vnus Deus, & in quo omnia vnum sunt, & per quem sunt omnia. Nihil enim est in corporibus quod non sit ipse Deus, vt dicit Parmenides, & Mercurius Trimegistus, & Orpheus in suis carminibus. In eo quoque omnia sunt vnum, & per eum sunt omnia, vt qui omnia creauerit, & creata omnia sua prouidentia regat & administret. Per eum quoque est quod semper est. Solus enim Deus est æternus, & quæcunque orta occidunt, ab eo habent quod per successionem semper sunt. Nam quidquid est, non aliunde habet quod sit, quam ab eo quod semper est. Id autem est Deus, qui est mera essentia & purus actus. Eius membra sunt omnes. Nam cum sit ipse & omnia & totum quo fit vt ab eius essentia omnes pendeant, non abs re dici possunt omnes quodammodo eius membra. Dei quoque est gloria & secula. Nam si gloria dicitur is honor qui datur pro virtutibus rebusque bene gestis, omnes autem virtutes à Deo emanant, & absque Deo nihil recte & ex virtute geritur: eius certe est quod ab ipso datur. Nemo enim dederit quod non habet. Dei quoque sunt secula quod Græcè est αἰῶνες, quodquidem vocabulum non exprimit seculum. Nam quantumuis magnum sit seculum, siue id sit centum siue etiam mille annorum, id est certi temporis spatio constitutum: Deus autem cum & sit ante tempus, & nec sit nec vnquam fuerit in tempore, quod à Dei dependet æternitate, quam dici potest esse, fuisse autem aut futuram esse minime, si spectetur accurata & exacta ratio vocabuli, vere ἀπὸ τοῦ ἀεὶ, id est semper, αἰὼν dicitur, quod æuum potius dicendum est quã seculum. Si ergo Deus spectetur, quæcunque & ante tempus fuerunt spatia, si spatia dici possunt in quæ non cadit dimensio temporis, & quæ post tempus sunt futura, ea sunt αἰῶνες, non secula, vt quæ sint æternitatis, non temporis, & quæ essent nihilo secius, etiamsi non esset tempus, quod αἰῶνα quidem, seu æuum imitatur non est autem αἰὼν. Porro autem si gloria est honor qui datur pro virtutibus & meritis, beatis autem qui ex virtute vixerunt danda est æterna gloria, quæ non est aliud quam semper frui Dei visione & contemplatione quod est summum bonum & perfecta fœlicitas, an nõ verè dicitur eos id assequi quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit? Hic magnopere videtur esse expetendum, esse bonum, esse pulchrum, esse sapientem, esse iustum. Cum verò sit Deus ipsum per se bonum, ipsum per se pulchrum, ipsum per se sapiens, ipsum per se iustum, id est ipsa bonitatis, pulchritudinis, sapientiæ, & iustitiæ idea & exemplar archetypum, quam non felicitatem & beatitudinem superat eius ita frui contemplatione & visione, & ei ita adhærere, vt eius participatione ineffabili quodammodo dij efficiamur, & cum ipse sit omnia in omnibus, nos quoque re vera in eo simus? Hæc est omnium bonorum summa & nobis solus propositus scopus, ad quem sunt dirigendæ omnes nostræ cogitationes, omnia consilia, omnes actiones & opera. Eo si peruenerimus, nihil erit amplius quod ne si velimus quidem amplius, desiderare possimus. In eo enim est absolutissimus & accumulatissimus omnium bonorum thesaurus: quem nobis detur cõsequi, gratia & benignitate Domini nostri Iesu Christi, cui cum Patre & sancto Spiritu sit gloria in secula seculorum. Amen.

HYMNVS CHRISTI SERVATORIS A SANCTO CLEMENTE COMPOSITVS, è Græco de verbo ad verbum versus.

FRænum pullorum indocilium,
Penna volucrum non errantium,
Verè claue infantium,
Pastor agnorum regalium,
Tuos simplices
Pueros congrega,
Ad sanctè laudandum,
Syncerè canendum
Ore innoxio
Christum puerorum ducem.
Rex sanctorum,
Sermo, qui domas omnia,
Patris altissimi,
Sapientiæ rector,
Laborum sustentaculum,
Æuo gaudens,
Humani generis
Seruator Iesu,
Pastor, arator,
Claue, frænum,
Penna cælestis
Sanctissimi gregis.
Piscator hominum,
Qui salui fiunt.
Pelagi vitij
Pisces castos
Vnda ex infesta
Dulci vita inescans,
Sis dux ouium
Rationalium pastor
Sancte, sis dux,
Rex puerorum intactorum.
Christi vestigia,
Vita cælestis,
Verbum perenne,
Æuum infinitum,
Lux æterna,
Fons misericordiæ,
Operator virtutis,
Honesta vita,
Deum laudantium, Christe Iesu.
Lac cæleste
Dulcibus vberibus
Sponsæ Gratiarum
Sapientiæ tuæ expressum,
Infantuli
Ore tenero
Enutriti,
Mammæ rationalis
Roscido spiritu
Impleti,
Laudes simplices.
Hymnos veraces,
Regi Christo,
Mercedes sanctas
Vitæ doctrinę,
Canamus simul.
Canamus simpliciter
Puerum valentem,
Chorus pacis,
Christo geniti,
Populus modestus.
Psallamus simul Deum pacis.

FINITA oratione,& simul cum ea toto Pædagogi libro finito, qui suis quæ vidimus pręceptis pueros deduxit in Ecclesiam, ipse autem sibi, id est Verbo assidet, idem enim est & Pædagogus & magister & Verbum: Clemens hic Deum censet laudandum & pro bona pædagogia ac disciplina ei agendas gratias. Hunc itaque hymnum composuit, in quo rogat Pædagogum, ipsum scilicet Verbum, vt pueri congregati, quasi bonæ doctrinæ mercedem hymnum Deo canant, & ei agant gratias. In hoc autem hymno vbi ipsum alloquitur Verbum, sunt multa vocabula metaphorica, vel potius allegorica, vt cum eũ vocat frænum, pennam, clauum, aratorem, piscatorem, & aliquot eiusmodi alia, quæ cum à diligentioribus & attentioribus lectoribus satis facile possint intelligi, non est quod in iis explicandis diutius immoremur. Hic ergo erit finis nostri in Pædagogum Commentarij, pro quo, si non Pædagogo, id est ipsi Christo Præceptori & redemptori nostro, non quam possum maximas egero gratias, quod eius ope, & oratio exhortatoria ad gentes, & tres libri Pædagogi sint multo dilucidiores, merito sim censendus omniũ ingratissimus. Tibi ergo Christe quam maximas ago gratias, rogóque vt ad interpretandum multiplex & varium opus Stromatum, ad quod nunc accingor, tui sancti Spiritus auxilium non deneges, efficiasque vt pio lectori mea opera non sit ingrata nec inutilis. Amen.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER PRIMVS.

DEEST PRINCIPIVM.

* * * * * *

VT *ea sub manu legas, & ea seruare possis.* [a] *Vtrum autem ne omnino quidem, an est aliquibus permittendum scribere? & si prius quidem, quis est vsus literarum? sin autem alterum, aut viris bonis, aut iis qui non sunt eiusmodi. Ridiculum quidem certè fuerit, eorum qui sunt boni ac studiosi scriptis repudiatis, eos qui tales non sunt componentes admittere. Sed Theopompo quidem & Timæo, qui fabulas & maledicta componunt, præterea autem Epicuro quoque qui est princeps & author impietatis, quinetiam Hipponacti & Archilocho tam turpiter scribere concedendum est, ei autem qui veritatem prædicat, prohibendum est posteris vtilitatem relinquere?* [b] *Pulchrum autem & honestum esse existimo, iis etiam qui postea sunt futuri, bonos filios relinquere. Atque filij quidem corporum, animæ autem fœtus sunt orationes. Iam Patres eos dicimus qui nos catechesi instituerunt.* [c] *Philosophia autem, est humana, & se lubenter communicat. Dicit itaque Solomon: Fili,* Prou. 2. *si susceptam præcepti mei dictionem apud te absconderis, exaudiet sapientiam auris tua. Sermonem qui seminatur, in eius qui discit anima abscondi dicit, tanquam in terra: & hæc est plantatio spiritualis. Vnde etiam infert: & applicabis cor tuum ad intelligentiam, applicabis autem ipsam ad admonitionem filio tuo. Anima enim animæ, & spiritus spiritui copulatus, per sermonis seminationem id quod deiectum est augent & viuificant: filius autem est, quisquis eruditur, ex eo quod ei qui eum erudit, obediat. Fili, inquit, præscriptorum meorum ne obliuiscaris.* [d] *Quòd si non omnium est cognitio, asinus ad lyram, vt ij dicunt qui prouerbiis vtuntur, multis sunt quæ scripta sunt. Sues quidem certè magis delectantur luto, quàm aqua munda. Propterea, inquit Dominus, loquor eis in parabolis, quod viden-* Matth. 13. *tes non vident, & audientes non audiunt, & non intelligunt: non quòd eis Dominus præbeat ignorationem, sic enim sentire est nefarium, sed quòd eam quæ inerat, Propheticè ar-* Luc. 19. *guerit, & ea quæ dicebantur, non esse intellecturos indicarit.* [e] *Iam autem cernitur ipse Seruator, qui ex redundanti copia, pro eius qui accipit viribus, quæ ex exercitatione seruis augentur, facultates distribuerat, reuersus cum eis rationem ponere, quando iis quidem qui eius pecuniam auxerant, qui in modico fuerant fideles, exceptis, eos supra multa constituturum pollicitus, in Domini gaudium iussit ingredi: ei autem qui pecuniam ad fœnerandum creditam occultauerat, & eam ipsam quam acceperat absque vllo emolumento reddebat, Serue, inquit, nequam & piger, oportebat te pecuniam meam dare numulariis, & ego veniens meam recepissem. Propter hæc seruus inutilis iniicietur in tenebras exteriores. Tu ergo fortis esto, ait quoque Apostolus, in gratia quæ est in Christo Iesu, & quæ audiisti à me* 2. Tim. 2. *per multos testes, ea committe fidelibus hominibus, qui quidem idonei erunt alios quoque docere. Et rursus: Stude teipsum Deo probum exhibere operarium, inconfusibilem, rectè* Ibidem. *tractantem verbum veritatis.* [f] *Si ergo ambo verbum prædicant, hic quidem scripto, ille verò voce, quomodo non sunt ambo admittendi, qui efficiunt vt fides operetur per dilectionem? A culpa autem eius qui quod est optimum non elegit, Deus est prorsus alienus, & minimè eius causa. Iam verò illorum quidem munus est verbum fœnerari: horum autem, probare, & aut accipere, aut non. Iudicium autem in ipsis iudicatur.* [g] *Sed prædicandi quidem scientia quodammodo est Angelica, vtrouis modo iuuans, seu per manum, seu per*

linguam operetur: quoniam qui seminat in spiritum, de spiritu metet vitam æternam. Quod autem bonum est facientes, ne simus pusillo & abiecto animo. In eum quidem certè qui diuina prouidentia in eam inciderit, confert ea quæ sunt maxima, principium fidei, vitæ rectè instituendæ promptum & alacre desiderium, veritatis appetitionem & ad eam incitationem, motum inquisitionis, vestigium cognitionis, & vt rem in pauca conferam,
τρέφονται. dat materiam & occasionem salutis. Qui autem in verbis veritatis germanè & syncerè sunt educati accepto vitæ æternæ viatico, sublimes in cælum feruntur. Valde itaque mira-
2.Cor.6. biliter dicit Apostolus: Semper vos exhibentes vt Dei ministros, vt pauperes, multos autem ditantes: vt nihil habentes, & omnia possidentes. Os nostrum apertum est ad vos.
1.Tim.5. Testificor autem, inquit scribens ad Timotheum, coram Deo & Christo Iesu, & electis Angelis, vt hæc custodias absque præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando:
κατὰ πρόσκλισιν. [h] Necesse est ergo vtrosque probare seipsos: illum quidem an dignus sit qui dicat & monimenta relinquat: hunc verò, an iure possit audire & legere. Etiam Eucharistiam cùm quidam vt mos est diuiserint, permittunt vnicuique ex populo eius partem sumere. Ad accuratè enim, perfectéque eligendum ac fugiendum, optima est conscientia. Firmum autem eius fundamentum, est recta vita, cum ea quæ conuenit doctrina: & sequi alios iam probatos & qui se rectè gesserunt, optimum est, & ad veritatem intelligendam, & ad exequenda mandata. Quamobrem qui comederit panem & biberit calicem Domini indi-
1.Cor.11. gnè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Probet autem homo seipsum, & sic de pane edat & de calice bibat. Consequens est ergo, vt qui vt proximis prosit curam suscipit, consideret, nunquid audacter ac temerè, & aliqua in aliquos ductus æmulatione, ad docendum prosiluerit: num gloriam aucupetur eius verbi communicatio: num hanc solam accipit mercedem, eorum qui audiunt salutem: num loquendi ad gratiam, sordiúmque acceptorum munerum criminationem effugerit, qui per literarum monimenta loquitur. Nun-
1.Tim.2. quam enim in sermone adulationis fuimus, sicut nouistis, inquit Apostolus, neque in prætextu auaritiæ, Deus testis, neque quærentes gloriam ab hominibus, neque à vobis, neque ab aliis, cùm possemus esse oneri vt Christi Apostoli: sed fuimus mansueti in medio vestri, sicut nutrix fouet filios suos. Eadem autem ratione eis quoque qui sunt diuinorum verborum participes, obseruandum est, num nimium curiosi animi vitio inducti, tanquam vrbium ædificia visuri, ad id accedant, num veniant vt sint rerum secularium participes, cùm audierint eos qui sunt Christo consecrati, ea quæ sunt ad victum necessaria lubenter communicare. Sed sunt ij quidem hypocritæ, & ideo mittantur. Si quis autem non videri iustus, sed esse velit, oportet vt optima is sit conscientia. Si est ergo messis quidem multa, operarij verò pauci, reuera orare oportet vt maximè sit plurium operariorum copia. [i] Est autem duplex agricultura: vna quidem quæ scriptis non continetur, altera verò quæ continetur. Vtrouis autem modo Domini operarius præclarum frumentum seminauerit, &
Ioan.6. spicas auxerit & messuerit, verè diuinus apparuerit agricola. Operamini, inquit Domi-
Matth.5. nus, non cibum qui perit, sed qui manet in vitam æternam. Sumitur autem nutrimentum & per cibos & per verba: & reuera beati sunt pacifici, qui eos qui in hac vita & errore ab ignoratione oppugnantur, contraria docendo transmouent, & ducunt ad pacem quæ est in Verbo & vita quæ est ex Deo, & eos qui esuriunt iustitiam, panis distributione nutriunt. [k] Sunt enim etiam animæ propria habentes nutrimenta, & aliæ quidem augentur per agnitionem & scientiam, aliæ verò per Græcam pascuntur philosophiam, cuius quomodo nucum, non est quiduis esculentum. Qui autem plantat & irrigat, cùm eius qui auget sint ministri, in ministerio vnum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum proprium laborem. Dei enim sumus cooperatores, Dei agricultura:

Dei

Dei ædificatio estis, vt ait Apostolus. [l] *Neque verò permittendum est auditoribus vt ex comparatione faciant probationem: neque verbum tradendum est examinandum iis qui sunt educati in artibus omnis doctrinæ generis, & inflatorum argumentorum viribus animam iam habent præoccupatam, & nondum exinanitam. Qui autem ex fide conuiuari instituerit, is ad diuinorum verborum susceptionem firmus est & stabilis, vt qui iudicium quod bona nititur ratione habeat, nempe fidem Eum autem hinc ex redundanti copia sequitur persuasio. Hoc itaque erat illud propheticum: Nisi credideritis, non intelligetis. Dum ergo tempus habemus, operemur bonum, maximè autem apud domesticos fidei. Vnusquisque autem eorum ex beati Dauidis sententia psallat gratias agens: Asperges me Domine hyssopo & mundabor, lauabis me, & super niuem dealbabor. Auditam mihi facies lætitiam, & exultatione exultabunt ossa humiliata. Auerte faciem tuam à peccatis meis, & iniquitates meas dele. Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innoua in visceribus meis. Ne proiicias me à facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas à me. Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me.* [m] *Atque qui ad præsentes quidem dicit, & tẽpore probat, & iudicio iudicat, & discernit ab aliis eum qui potest audire, obseruans verba, mores, consuetudines, vitam, motus, habitus, aspectum, sermonem, triuium, petram, viam quæ conculcatur, terram fertilem, & syluescentem, & regionem bonam ac feracem, & quæ colitur, & quæ potest multiplicare sementem. Qui autem per literarum monimenta loquitur, apud Deum * sacramenti religione obstringitur, hæc in scriptis vociferans: Nec lucri gratia, nec inanis gloriæ causa, non vinci ab affectione, non quæstui seruire, non efferri voluptate, sed eorum qui legunt sola frui salute, cuius nec est in præsentia particeps, sed spe expectat eam quæ omnino reddenda est retributionem ab eo, qui operariis est pollicitus se redditurum mercedem pro meritis.* [n] *Sed nec eum qui in virorum numerum est adscriptus, oportet desiderare remunerationem. Non enim qui sua beneficia iactauit, propter gloriationem accepit retributionem. Qui autem eorum quæ oportet aliquid facit propter remunerationem, aut vt rectè operans studens recipere, aut vt maleficus pœnam vitans, an non mundana tenetur consuetudine? Oportet autem Dominum, quoad eius fieri potest, imitari. Is autem fuerit qui Dei voluntati inseruit, qui cùm gratis acceperit, dat gratis, satis magnam recipiens mercedem, ipsam vitæ institutionem. Non ingredietur autem, inquit, in sancta merces meretricis. Porrò autem prohibitum est offerre altari pretium canis. Cui autem mala educatione & doctrina obtusus est animæ oculus, vadat ad propriam lucem, ad veritatem, quæ in scriptis ea quæ non sunt scripta indicat. Qui sititis, ite ad aquam dicit Esaias. Et bibite aquam de vasis vestris, monet Solomon.* [o] *Plato itaque qui est ex Hebræis philosophus, iubet agricolas non irrigare, neque aquam ab aliis sumere, nisi cùm prius apud se foderint vsque ad terram, quæ virginalis dicitur, terram aridam & aquæ expertem inuenerint. Inopiæ enim non succurrere, non iustum est: ocio autem ac socordiæ viaticum suppeditare, minimè est honestum: etiamsi onus quidem simul imponere rationi esse consentaneum, simul autem portare non conuenire dicebat Pythagoras. Simul autem accendit scriptura igniculum animæ, & conuenientem oculum dirigit ad contemplationem, fortasse quidem aliquid etiam immittens, vt is qui inserit agricola, id autem quod inest excitans. Multi enim in nobis, ex diuina Apostoli sententia, sunt infirmi & imbecilli, & dormiunt multi. Si autem nos ipsos diiudicaremus, non diiudicaremur.*

1.Cor. 3.
κρίσιν εὔλογον iudicium rationabile: alludit autem ad λόγον.
Esai. 6.
Galat. 6.
Psal. 50.
*ἀφοσιοῦται.
Deut. 23.
ἄλλαγμα.
Esai. 55.
Prou. 5.
1.Cor. 11.

GENTIANI HERVETI AVRELII, RHEMENSIS CANONICI, IN CLEMENTIS ALEXANDRINI Librum I. Stromatum.

COMMENTARIVS.

Euseb. lib. 5. cap. 11. Niceph. lib. 4. cap. 32.

HVIVS operis titulus est, Clementis Alexandrini Stromata. Quisnam autem fuerit hic Clemens, licet videre, & apud Eusebiũ Cæsariẽsem in historia Ecclesiastica, & apud Nicephorum Callisti. Inscripsit autẽ hoc opus στρώματα, id est stragula, à varietate rerum quę in eo scribuntur, sicut etiam cõtexuntur stragulæ vestes ex pannis diuersorũ & variorum colorũ. Vocantur etiam à Græcis quidem στρώματα, à Latinis verò Centones, vestes cõsarcinatæ ex variis panniculis, & nonnũquam etiam ex multiplicibus & diuersis coloribus. Hinc denominata sunt Centrones vel Centones, carmina ex variis vel versibus, vel versuum fragmẽtis contexta. Cuiusmodi sunt ὁμηροκέντρωνες, & Vergiliocotes Probæ mulieris, & Centon nuptialis Ausonij. Cur autem hoc opus vocarit στρώματα, pulchrè docet Nicephorus, paucis totũ argumentum exponẽs. In Contextorum inquit libris (ita enim vocat στρώματα,) non solũ pleraq; ex diuinis literis sternit & contexit, verumetiã si quid apud Græcos est scitu dignum affert. Et simul Græcorum atq; barbarorum dogmata, nec non falso nominatæ scientiæ, Hæresiarcharũ & Philosophorum opiniones explicans, multiuagam omnis generis doctrinæ exhibet institutionem. Quapropter ex varietate materiæ merito illi talem sortiti sunt inscriptionem, &c. Hi ergo libri appellati sunt στρωματεῖς, & ipse quoque ex his libris appellatus est στρωματεύς. Ex quo facile intelligitur quanta sit horum librorum excellentia. Nam cùm tam multa eaq; præclara scripserit, ex nullo alio cognomentum est adeptus. Dolẽdum est autem huic operi deesse principium: quod si nõ deesset, facilius intelligi posset vniuersus contextus, & qua institutũ persequitur methodus. Sed quoniam id periit iniuria temporis, danda est opera vt quæ sequuntur quàm fieri poterit facillime & clarissime explicentur. Ad id quidem quod primum occurrit, nempe vt eas sub manu legas & eas seruare possis, cùm quid præcesserit ignoretur, quid sibi velit non potest diuinari.

[a] VTRVM *autem ne omnino quidem.* Scripturus Clemens Stromata, ne temere videatur scribere, hanc primum proponit quęstionem: An non sit omnino scribendum, an verò sit aliquibus permittendũ scribere. Et primũ quidem scribendum esse statuit, alioqui futurum vt literæ sint inutiles. Quod si est scribendum, & est aliquibus permittendũ scribere: eis potius est permittendũ qui veritatem prædicantes sunt vtilitatem relicturi posteris, quã historicis fabulosis & maledicis, Philosophis impiis, & Poëtis obscœnis. Fabulosus autem historicus fuit Theopõpus & maledicus, eum quidem certe & in mendacio & in maledicentia cõparat Plutarchus cum Herodoto, præfert tamen Herodotũ. Fuit etiam Timæus, de quo hic loquitur, historicus adeò cõtumeliosus, vt conuiciatoris & obtrectatoris cognomẽ ex eo sit adeptus. Porrò autem impiũ fuisse Epicurum, atq; adeò autorẽ impietatis nemo est qui nesciat, qui sciat eum & Deos hominibus adeò similes statuere, vt omnem tollat diuinitatẽ. Hipponax autem & Archilochus non solũ fuerunt in Iãbicis versibus scribendis truces & sæui, sed etiã in maledicendo turpes & obscœni. [b] *Pulchrum autem & honestum esse existimo.* Pulchrum esse & honestum scribere ex hoc probat, quod scripta sint veluti quidã filij & fœtus animę. Nam vt ex corporibus gignũtur filij, ita ex anima ea quæ scriptis mandantur, quæ quidẽ vocat orationes: Græcè autem est λόγοι. Cum sit autem duplex λόγος, nẽpe & internus, quẽ vocant ἐνδιάθετον, qui Latinè dicitur ratio, & externus qui dicitur προφορικός, id est qui profertur, is λόγος Latinè dicitur oratio: Dicitur autẽ oratio, & quæ dicitur, & quæ scriptis mãdatur. *Iam patres eos dicimus, qui nos catechesi instituerũt.* Ne videatur nouum & alienum aliquid dicere, quòd quæ scriptis mãdantur filij & fœtus appellẽtur, dicit non solũ scripta appellari filios & fœtus animæ, sed nos quoq; ipsos dici filios eorum qui nos instituerunt, nempe eos à quibus fidem quæ est ex auditu accepimus, cùm essemus Cathecumeni, à voce enim resonãte dicuntur Cathecumeni. Patres autem nostri dicuntur, qui nos catechesi, id est quæ per vocẽ fit, institutione Christo genuerũt. Ita loquitur Apostolus dicens, Per Euangeliũ ego vos genui, &, Obsecro te pro meo filio quẽ genui in vinculis Onesimo, eum enim in vinculis in fide instituerat. Neque verò solũ gignendi vtitur vocabulo in iis quos recens in fide instituit, sed etiã in iis qui prius instituti quæ didicerant dedicerant & rursus erant instituendi, vsurpat verbum parturiendi. Ita enim scribit ad Galatas; Filioli, quos iterũ parturio, donec formetur Christus in vobis. [c] *Philosophia autẽ est humana.* Quoniam dixit eos qui nos catechesi instituerunt esse patres nostros, vt qui nos Christo gignãt, nunc docet, quomodo fiat hæc generatio. Sapientia, inquit, est humana & facile cõmunicatur. Sapientiam appellat bonam eius qui docet doctrinã. Ea est veluti semen quoddam abscõsum in anima eius qui discit, vt quod sit per sermonem deiectum in animã, anima animæ copulata, & spiritus spiritui, non secus atque semine deiecto in matricem per rationes seminales, augetur & viuificatur fœtus. Hæc est autem spiritualis seminatio & plantatio, ex qua qui per sermonem à Doctore generatur, fit eius qui seminat, nẽpe Doctoris, filius. Filius autem est ex eo quod ei qui ipsum docet obedit. Nisi enim obediat, cor suum non applicat ad intelligentiam, & cum eorũ quæ audiuit obliuiscatur, fit vt vel semen quod per sermonẽ seminatur, non cõcipiatur, aut non multo post fiat abortus. Semen enim non semper concipitur, & conceptum non semper retinetur. Ex cõceptione autem & retentione seminis fit spiritualis generatio, quæ est cognitio. Non est autem omniũ cognitio. Neq; enim omnes semen concipiunt & retinent. Ex eo ergo infert Clemens. [d] *Quod si non omnium est cognitio.* Duo sunt apud Græcos prouerbia, ὄνος λύρας, & ὄνος πρὸς αὐλόν, id est, Asinus ad lyram, & asinus ad tibiam, quo significantur indociles & qui minime sunt apti ad ea intelligenda quæ docentur: Eorũ expositionẽ vide apud Erasmũ in Prouerbiis. Dicit ergo Clemens multos esse qui non sunt apti ad cognitionẽ, sicut nec

Asinus

Cœlius Rhodig. 10. cap. 18.

1. Cor. 4. Philem. 1.

Galat. 4.

Chil. 1. cent. 4. Prouerb. 35. & Chil. 4. Prouerb. 47.

Asinus ad lyram,& qui ea non magis delectantur quàm porci aqua munda, quibus est innatū vt in cœno lubenter volutetur. Iis qui erant huiusmodi,loquebatur Dominus in parabolis, quoniā sciebat eos sublimiora dogmata non posse percipere:& ita eorū arguebat & indicabat ignorationem, non autem eius erat autor & causa efficiēs. Nam qui vult omnes homines saluos fieri,& ad agnitionē veritatis peruenire,vt nec eorum damnationis:ita nec ignorationis causam præbet,sed eis & peccatum ostendit, vt eius ducantur pœnitentia, & procurat vt suam agnoscentes ignorantiam ad veritatis dirigātur agnitionem,quam si diligenter quæsierint inueniēt. [f] *Iam autē cernitur ipse Seruator.* Hæc Christi parabola,quod attinet ad institutum Clementis(nam reliqua vt nō necessaria prætermittemus)quandā similitudinem significat,vt pecunia ab iis qui eam possident,non est relinquenda otiosa, sed vt augeatur fœnori danda nūmulariis,ita quæ vel verbi prædicatione,vel scripto accepta est, doctrinam esse alios docendo augēdam & multiplicandam:ita etiam accepta charismata, gratificando, & de aliis bene merendo crescere oportere,vt rediens Christus pleniorem & accumulatiorē fidem inueniat & opera. Cui quidē sententię cōueniunt ea quæ ex Paulo citātur testimonia,quibus vult doctrinam iis cōmitti,qui alios possunt docere,& hortatur Timotheū vt rectè tractet verbum veritatis. Rectè autem tractatur,si non otiosum relinquatur, sed exerceatur dum iis traditur qui aliis prosint & verbo & opere, vel saltem alterutro. [f] *Si ergo ambo verbū prædicant.* Quoniam Clementis est institutum ostendere esse scribendum,ei congruenter sic dicit; Rectè tractatur Verbū veritatis prædicando,vt dicit Paulus. Qui ergo verbum veritatis prædicat,est admittēdus. Sed qui prædicat, vel scripto,vel voce prædicat. Qui ergo vel scripto vel voce prædicat,est vterq; admittendus. Deinde affert rationē,cur qui prædicat sit admittēdus. Qui efficit vt fides operetur per dilectionē,est admittēdus. Hoc efficit & qui scripto & qui voce prædicat. Vterq; ergo est admittendus. Protinus autem occurrit tacitæ obiectioni,quæ potest esse huiusmodi. Si sunt admittēdi qui & voce & scripto prædicant,non efficiunt autē quod volunt, cū tamen possent si Deus vellet, quomodo non est culpa in Deū conferenda,quod id non efficiant? Respondet Clemēs, Deum auditoribus dedisse potestatem eligendi,quod est optimū. Quod si non elegerint,non in Deū,sed in ipsos culpa est conferenda: Deus enim non est causa sed ipsi. Prædicatorū est quidem tanquam fœneratorū verbi doctrinam dare tanquam pecuniam:auditorum autem,eam sit ne probare & accipere. Iudicatur ergo eorum iudicium. Laudantur enim si probam approbauerint: damnantur autem si probam reprobauerint. [f] *Sed prædicandi quidem scientia.* Excurrit in laudem prædicationis. Dicit autem eam esse quodammodo Angelicam. Nam cum Angelus dicatur nuncius,sit autem prædicatio Verbi quod carnem suscepit internuncia, & optimum afferat nuncium peccatorum remissionis, & nostræ redemptionis & salutis: quod quidem est Euangelium,id est bonus nuncius,ea est quodammodo Angelica, vt quæ nobis eundem afferat nuncium quem Angelus Gabriel virgini Mariæ: Rectè autem dicit eam principium fidei. Nam fides est ex auditu prædicationis, vitæ quoque rectè instituendæ desiderium. Nam cum sine fide Deo nemo possit placere,is demum vitam rectè instituit, qui Deo ferens acceptam suam iustificationem,ab eo suas auspicatur actiones, & eas in ipsum terminat. Veritatem quoq; appetit, qui per prædicationem res huius mundi caducas,& fallaces,& quæ nihil habent certi agnoscens,in Deum qui solus vere est,omnes suas cogitationes defigit. Per prædicationem mouetur ad inquisitionem, qui intelligēs se hic patriam non habere permanentem,futuram inquirit. Dat etiam prædicatio vestigium cognitionis. Nam cum fides sit ex auditu,cognoscatur autem Deus ex fide,per prædicationem infigitur vestigiū cognitionis. Vestigium autem dicitur cognitionis,quoniam non perfecta sit hic cognitio, sed veluti in ænigmate, perfecte autem tunc demum cognoscemus, quando ab his liberati tenebris Deum facie ad faciē videbimus. Ex his omnibus existit materia & occasio salutis, cuius causa quidē efficiens est Deus, sed eius fundamentū est fides,quæ ea omnia continet quæ hic enumerātur. Ne quispiā autem existimet nostram salutem consistere in iis quæ sunt huius mundi,subiungit,quod qui sunt verè & germane educati in verbis veritatis(ij autē sunt quibus verbū Dei verè fuit cibus in ima cordis penetralia assidua cogitatione ingestus & recōditus)ij non amplius humi repūt,sed tanquā alati sursum corda erigūt, accepto vitæ æternæ viatico, nēpe diuino corporis & sanguinis sacramēto, quod & nos hic nutrit ad resurrectionem & vitam æternam, & tanquam arra nos reddit securos, quod absq; vllo symbolorū inuolucro Christo qui est vita nostra fruemur in æternum. Qui tales sunt se gerunt tanquam Dei ministros,& quales vult eos esse Paulus,nēpe videri quidem pauperes,vt qui mundanis non abundent diuitiis,alios autem locupletent spiritualibus bonis quæ verè bona sunt:& videri quidem nihil habere,vt qui mundi non habeant possessiones,cùm tamē omnia possideant, vt qui & iis quæ ad victū & vestitum sufficiant, contenti non amplius appetant,& Deum habeant qui solus est omnia,& qualem Timotheum vult esse Paulus,nēpe vt quæ sunt recta & æqua custodiat, præiudicati nihil domo afferat, & à medio in quo cōsistit virtus non recedens,neq; in hanc neq; in illam partem inclinet. Hęc faciunt ij quorum cogitationes sursum ascendunt,res autē humanas & mundanas despiciunt,nisi quantū opus sit,vt inter homines conseruetur æquitas, & alter alterum sua non opprimat iniustitia. [h] *Necesse est ergo vtrosq; probare seipsos.* Hactenus ostendit esse scribendum & prædicandum,& prædicationem consistere & in scriptione,& in voce. Sed cū nō sit cuiuslibet scribere & prædicare,nec cuiuslibet legere & audire,nunc docet quomodo & scriptor,& lector,& prædicator,& auditor se probare debeant,an sint digni qui scribant & legāt, prædicent & audiant. Et probationē quidem dicit debere fieri conuenienter ei, quę fit ab iis qui sumūt Eucharistiā. Diuisa enim Eucharistia ab iis quorū est munus eam frangere, ij permittūt cuilibet ex populo eius partem sumere,symboli,inquā,seu signi ac Sacramēti partē, sub cuius qualibet particula totus est Christus,qui nec frangi potest nec diuidi,vt qui fracto Sacramento manet integer. Sed non prius permittitur sumere,quā qui est sumpturus,seipsum probet,sit ne bona eius cōscientia. Bonæ autē conscientiæ fundamentū,est recta vita cum conuenienti doctrina. Recta, inquā, vita,vt qui vel sceleribus & vitiis se non contaminarit,vel pœnitentia ea expiauerit. Conueniens autem doctrina est,si & quæ de

1.Tim.2.

Deo ſentienda ſunt ſentiat,& ab Eccleſiæ Catholicæ decretis nō recedat. Docens autē quomodo ſe ſit probaturus,qui vt aliis proſit vel ſcribēdo vel prædicando curā gerit, nēpe examinaturus, ſitne ſcopus & inſtitutū tale quale eſſe debet, nēpe vt nulla ducatur æmulatione,nec inanem gloriam aucupetur,nec munerum ſordibus corrūpatur,ſed ſibi proponat ſolum eorum quos docet ſalutem. Eorum autem qui docentur,hic debet eſſe ſcopus & inſtitutū,non vt ad audiendum curioſi animi vitio inducantur,vt qui cupiant noua quædā audire & inaudita,nec vt ſuis priuatis conſulant cōmodis,vt multi olim ex gentibus qui ad audiendā conueniebant Verbi prædicationē,vt ſe in Eccleſiæ gremium inſinuantes, ex eius beneficentia ac liberalitate aliquid ad victū neceſſariū acciperent, in quo ſe planè arguebant Hypocritas:vt qui ſe iuſtos videri vellent cùm non eſſent. Oportet autē eorum qui audiunt bonā eſſe conſcientiam,vt in quibus nihil ſit fictū nec ſimulatum,nec propter aliud audire quam vt ſuæ ſaluti, quam promittit prædicatio,proſpiciant. Si eſt ergo meſſis quidē multa,operarij verò pauci,reuera orare oportet, vt maxime ſit pluriū operariorū copia. Sunt nōnulli quidem auditores hypocritæ, in quibus fruſtra laborant operarij,qui ſunt prædicatores. Sed nonnunquā contingit, vt ſint multi qui verbū lubenter eſſent audituri, & in horreū Domini facile poſſent adduci , ſi eſſent operarij qui meterent nempe prædicatores,tunc eſt orandus Dominus,vt in meſſem mittantur operarij. [i] *Eſt autem duplex agricultura.* Duobus modis colitur ager Domini qui eſt Eccleſia,nēpe ſcripto & voce. Vtraq; eſt bona atq; adeò diuina agricultura,ſi bonum ſeminetur frumentum,ſi creſcant ſegetes,& tandem meſſis in horreum recondatur,id eſt ſi ad vitam æternā perducantur,qui Verbum Domini quod fuit ſeminatum audiuerunt. Hoc verbum Domini à prædicatoribus ſeminatū,non fit tēporale frumentum,ex quo fit cibus qui perit,ſed fit cibus qui permanet in vitam æternā. Nam & ipſum Dei Verbū dum ritè auditur,per fidem, ſpem & charitatem quæ ex eo accipitur,nos nutrit ad vitam æternam: Verbū,inquam προφορικὸν quod profertur à prædicatoribus,& ideo eſt cibus qui permanet nec corrumpitur; Ipſum quoq; ἐνδιάθετος, id eſt eſſentiale verbū, quod in myſterio hic comeditur poſtquā hinc exceſſerimus , omni ablato integumento à nobis comeditur,dum eo qui eſt panis Angelorum, eo modo qui ſub humanā non cadit intelligentiam, fruimur. Eum ergo cibū operātur operarij,id eſt prædicatores qui nobis perſuadent,vt eius certiſſimā credamus veritatem,quia ipſe quoque eſt duplex nutrimentum,nempe corporale & ſpirituale. Corporali nutritur corpus,ſpirituali anima. Hinc eſt quod dicit Chriſtus tentatorē repellēs diabolū; Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo Dei : Verbū autem Dei & verba dicuntur ſacra doctrina à Deo inſpirata, per quā ſancti prædicatores auditores traducunt ab ignoratione ad cognitionem, per quam eſt pax cum verbo Dei filio,& ideo dicūtur pacifici,& per quā acquiritur vita. Nam & à Chriſto procedit omnis vita,vt qui ſit,vt ipſe eſt teſtis,via,veritas & vita,& cum in eo viuāt omnia, & ſine eo nihil poſſit viuere,merito dicit Paulus noſtram vitam in eo eſſe abſcōſam. Per quā etiam nutriūtur qui eſuriūt iuſtitiam,id eſt qui virtutum omnium tenentur deſiderio : per iuſtitiam enim in ſacris literis intelligūtur omnes virtutes. Nutriuntur autem diſtributione panis. Panem autem dicit doctrinam,quæ cuilibet,vt conuenit & vt ferre poſſunt vires,diſtribuitur. [k] *Sunt enim etiam animæ propria habentes nutrimenta.* Duplex eſt Philoſophia,nempe diuina quæ eſt Chriſtiana, in quam nulla cadit repræhenſio , & vocatur cognitio & ſcientia,& Græca,in qua ſunt multa quidem laudanda, ſunt autem etiam multa vitioſa & repræhendenda,ſicut etiam in nuce non ſunt omnia eſculenta,eſt tamen aliquid eſculentū. Omnes autē qui docent, Dei ſunt miniſtri,qui eis quæ plātantur & irrigantur,dat incrementū. Danda autem eſt eis opera vt ſuo rite fungantur officio : vnuſquiſque enim ſuo labori conuenientem accipiet mercedem,Deus enim verbi ſui prædicatores remuneratur pro meritis. [l] *Neque verò permittendum eſt auditoribus.* Dixit antea non quemlibet eſſe aptum ad audiendū,& ideo probandum eſſe eum qui ſit auditurus. Nunc autem dicit eum non eſſe aptum ad audiendū,qui diuina conferens cum prophanis,nēpe Græcis, venit inſtructus omni genere artiū & diſciplinarū,& à validis argumentis habet præoccupatum animum. Eum qui Dei Verbum eſt auditurus,debere omnes alias artes exuere,ſyllogyſmoſq; & argumēta relinquere,ſolam autem habere fidē , qua nixus verba diuina facile eſt ſuſcepturus , cum ſit firmū & ſtabile eius iudicium,nēpe fides. Inde autem ſequetur perſuaſio. Nunquam autem perſuadebitur ſi ſolis humanis nitatur rationibus:verè enim dixit Eſaias; Niſi credideritis,nō intelligetis. Quæcunq; autem & ex Pſalmis hic adducit,ab eo dicuntur qui fide fretus peccatorum expectat remiſſionem,iiſq; expiatis, cordis mūditiem,rectæ vitæ per Spiritū ſanctum cōfirmationem,& quæ ex bona ac tranquilla conſcientia , & ex ſalute accepta exiſtit lætitiā. [m] *Atq; qui ad præſentes quidē dicit.* Is qui præſentibus voce prædicat,facilius probat digni ne ſint auditores,quā qui ſcribit & monimenta ſua literis mādat poſteris. Quo fit vt quam per ſcriptorē facilius expietur Deus. Nā prædicator poteſt eū qui poteſt audire,diſcernere ab aliis,quia præſentem videt,& longo tēpore cum eo verſans diiudicat,obſeruat verba motus,mores ſermonem& cōſuetudinem,& ex triuio,petra & regione quam videt,examinat & perpendit, ſitne terra futura fertilis an non,& ſit ne quam iacit ſementis bonas productura ſegetes quæ de meſſe recondantur in horreo. Sed qui ſcribit poſteris,nihil horum videt, quo fit vt non poſſit ſuum adhibere iudiciū ad diſcernendos lectores : Scribēs tamen clamat ac proteſtatur ſe nec ob lucrū,nec ob inanem gloriā,nec ob vllam qua ſit incitatus animi perturbationē,ſed ſolam lectorum ſibi proponere ſalutem,qua fruitur & delectatur, ſperās interim fore,vt Deus his expiatus, ſuā quam pollicetur operariis minimè deneget remunerationem. [n] *Sed nec eum qui in virorum numerum eſt adſcriptus.* Qui aliquid facit propter remunerationem, is eſt adhuc puer,id eſt imperfectus. Qui autē relatus eſt in viros,id eſt qui eſt perfectus, is propter Deū gratis facit omnia,& nec bene facit propter remunerationē,contētus ſua ſola in Chriſto bona operatione, nec cauet peccare propter intentatas peccatori minas. Remunerationē ſibi proponit mundus, qui eſt à nobis fugiendus, Chriſtus autē gratis & propter ſe & propter nomē ſuum omnia bona facit, qui eſt nobis ſequendus. Non aſſequuntur remunerationem,qui ſua benefacta glorioſè prædicāt. Publicanus iuſtior à Deo eſt reputatus ſua agnoſcēs & cōfitens peccata, quā Phariſæus qui magnificè extollebat quæ geſſerat.

Matth. 9. Luc. 10. — *Matth. 4. Luc. 4.* — *Eſa. 8.* — *Luc. 18.*

gesserat. A Deo autem sperni id quod fit propter remunerationem ex eo probat ænigmaticè, quod scriptum est in Deuteronomio à Deo repelli, nec in sancta admitti mercedem meretricis, nec prætium canis, id est quod est acceptũ ex permutatione canis: res est etenim vilis meretrix, & quæ pro prostitutione ab ea accipitur merces: ita etiam canis, & quod pro eo datur prætium. Vile quoq; & sordidum est id opus, quod quasi à mercenario fit ob expectationem mercedis. Nam vita æterna quæ datur pro meritis & tanquam merces, est gratia quæ procedit à mera liberalitate donatoris, cum nulla merces tanto dono possit æquiparari. Quod si Deus donat gratis, nobis quoq; gratis est operandum quasi nulla sit merces proposita. Nam ipsa quoq; merces est gratia. [o] *Plato itaque qui est Hebræus Philosophus.* Fuisse quidem in Ægypto Platonem, vbi magnam suæ Philosophiæ partẽ habuit ex Hebręis superius diximus. Ideo Clemens eum vocat Philosophũ ex Hebræis. Is sic scribit viij. de legibus; Αὐδεία δ' εἴ τισι τόποις σύμφυτος ἐν γῆς τὰ ἐκ διὸς ἰόντα ἀποστέγει νάματα, καὶ ἐλλείπει τῶν ἀναγκαίων πωμάτων, ὀρυττέτω μὲν ἐν τῷ αὐτοῦ χωρίῳ μέχρι τῆς κεραμίτιδος γῆς ἐὰν δ' ἐν τούτῳ τῷ βάθει μηδαμῶς ὕδατι προστυγχάνῃ, παρὰ τῶν γειτόνων ὑδρευέσθω μέχρι τοῦ ἀναγκαίου πώματος ἑκάστοις τῶν οἰκετῶν, id est, Si aliquibus locis simul congeneratus aquæ defectus à terra arceat fluenta quæ à Ioue veniũt, & potus desit necessarius: Fodiat quidẽ in suo predio vsq; ad terram quæ κεραμίτις dicitur seu creta. Sin autẽ in hoc profundo nõ incidat in aquam, à vicinis aquetur vsq; ad necessarium potũ singulis famulis. Quod est autẽ in nostris exemplaribus excusis μέχρι κεραμίτιδος γῆς, Clemẽs legit παρθενικῆς, id est virginalis. An locus sit corruptus dubito, sed de terra virginali me nihil vsquã legisse scio. Hũc locũ Platonis ad sensum allegoricũ trahens Clemẽs, eum ita videtur interpretari, nostras scripturas tandiu esse scrutãdas donec inueniatur quod quæritur. Quod si nõ inueniatur, id à scripturis externis est petendũ. Quod deest quidem, est quærendum, sed vnde oportet. Otium autem non est alendum: alitur autem dum quod à nostris habere possumus, ab alienis petimus. Eis quidem qui laborant opem esse ferendam, non eis qui se tradunt otio. Hoc enim significat illud Pythagoræ symbolum φορτίον μὲν συνεπιτιθέναι, μὴ συγκαθαιρεῖν δὲ, id est ad onus imponendum dandum auxilium, non autem ad deponendum. Scriptura autẽ est legenda, vt & quæ in nostra anima sunt virtutis scintillæ accendantur, & mens quæ est oculus animæ, ad cõtemplationem dirigatur, vel documenta & præcepta quæ non inerant, tanquã ab Agricola in ea inserantur. Ab ea nobis est petendũ auxilium, cùm multi ex nobis sint infirmi, vt corroboremur & confirmemur: & multi dormiãt, vt quasi mortui ex vitiis excitẽtur. Si ita faciamus, & nos ipsos diiudicemus, id est, nos vel infirmos vel dormientes esse statuamus, & ita à Christo, nos admonente scriptura auxiliũ petamus, non iudicabimur, id est non condemnabimur. Ita etiam quãdo est à nobis corpus Christi sumendum, si nos ipsos probemus & nos grauiter peccasse animaduertentes de peccatis agamus pœnitentiam, cum nos ipsos diiudicauerimus, non condemnabimur.

[a] NON *est autem hoc opus scriptura artificiosè comparata ad ostentationem, sed mihi ad senectutem reconduntur monimenta, obliuionis medicamentum, verè imago & adumbratio euidentium & animatarum illarum orationum quas dignus habitus sum qui audirem, & virorum beatorum quique reuera erant maximi pretij & æstimationis. Eorum vnus quidem in Græcia, Ionicus, alius verò in magna Græcia. Alter eorum erat ex Cælesyria, alter ex Ægypto, alij autem ex Oriente, & eius alter quidem Assyrius, alter verò ex Palæstina Hebræus ex alto ducta origine. Cùm autem in eum vltimum incidissem, erat autem primus potestate, conquieui in Ægypto, venans ea quæ latuerant. Sicula reuera apis, Prophetici & Apostolici prati flores decerpens, synceram quandam & incorruptam cognitionem ingenerauit eorum qui audiebant animis. Sed qui veram quidem beatæ doctrinæ seruabant traditionem, statim à Petro & Iacobo & Ioanne & Paulo, sanctis Apostolis, filius, à Patre accipiens, pauci autem sunt similes patribus, ad nos quoque Deo volente peruenerunt, illa à maioribus data & apostolica deposituri semina.* [c] *Rectè autem scio fore vt exultent, non hac dico lætati expositione, sed sola ea obseruatione quæ est in subsignatione. Est enim hæc, vt opinor, descriptio animi desiderantis beatam ita conseruare traditionem vt non possit effugere. Filio autem amante sapientiam, pater lætitia afficietur.* [d] *Putei qui exhauriuntur, emittunt aquam magis limpidam ac perspicuam: corrumpuntur autem ij quorum nullus est particeps. Ferrum quoque vsus seruat purius, vsus autem defectus ei generat rubiginem. Vt semel enim dicam, exercitatio salubrem habitum ingenerat & spiritibus & corporibus. Nemo accendit lucernam & ponit eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus qui accepti fuerint conuiuio. Quid enim iuuat sapientia, quæ non sapientem efficit eum qui potest audire?* [e] *Præterea autem semper quoque seruat Seruator, & semper operatur vt videt Patrem.* [f] *Docens aliquis plus discit, & dicens sæpe vnà audit cum iis qui ipsum audiunt.*

II.

Matth. 5.

Vnus est enim magister & eius qui discit, & eius qui audit, qui & mentem irrigat & rationem. σαββατίζειν. *[g] Nunquid autem prohibuit Dominus à bono feriari & sabbatum agere? [h] Diuinis autem mysteriis & sancta illa luce impertiri illos concessit qui ea possunt capere. Iam verò non reuelauit multis ea quæ non erant multorum, sed paucis quibus sciebat conuenire, qui & ea possent accipere, & ex eis informari. Arcana autem, sicut Deus verbo creduntur, non scripto.* Math. 10. Luc. 11. *[i] Quòd si quis dicat scriptum esse, Nihil occultum quod non manifestabitur: nihil opertum quod non reuelabitur: à nobis quoque audiat, ei qui occultè audit, occultum manifestatum iri: & ei qui secretè ea quæ traduntur potest seruare, apertum iri quod opertum est, vt veritas; & id quod est multis occultum, fiat paucis manifestum. Nam cur omnes nesciunt veritatem? Cur autem non est ab omnibus amata iustitia, si est omnium iustitia? Sed enim traduntur mysticè mysteria, vt sit etiam in ore loquentis id quod loquitur, potius autem in voce, sed in intelligentia. Dedit autem Deus Ecclesiæ alios quidem Apostolos, alios verò Prophetas, alios verò Euangelistas, alios verò pastores & doctores ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerij, ad ædificationem corporis Christi.* Ephes. 4. *[k] Horum itaque meorum commentariorum scriptura, scio quàm sit imbecilla, si conferatur cum illo spiritu gratia pleno, quem vt audiremus digni sumus habiti: fuerit autem imago archetypum in memoriam reuocans, ei qui in thyrso ictus fuerit. Sapienti enim, inquit, loquere, & erit sapientior.* Prou. 1. *Quinetiam habenti adiicietur. Profitetur autem, non arcana satis posse interpretari, multum abest, sed tantum in memoriam reuocare, siue aliquando obliti fuerimus, siue ne obliuiscamur. Multa autem scio rectè effluxisse propter longitudinem temporis, vt quæ absque scriptis effugerint. Vnde memoriæ meæ imbecillitatem subleuans, expositionem capita constituentem, salutare memoriæ monimentum mihi comparans, hac necessariò vsus sum descriptione. Sunt ergo quædam, quorum ne recordati quidem sumus: erat enim apud viros beatos magna quædam vis. Sunt etiam quædam non annotata, quæ cùm tempore mansissent, nunc effugerunt: aliqua autem quæ extinguebantur, vt quæ flaccescerent in ipsa cogitatione. Quoniam autem iis qui non sunt probati, non facilè potest exhiberi eiusmodi ministerium: hæc monimentis suscitans, nonnulla quidem consultò prætermitto, timens scribere quæ etiam caui dicere, non vtique inuidens, neque enim fas, sed iis timens in ea inciderent, ne in aliam fortè partem accipientes laberentur, & puero gladium, vt dicunt qui prouerbiis vtuntur, præbere inueniremur. Neque enim fieri potest vt quæ scripta sunt non elabantur, etiam si à me non edita manserint. Reuoluta autem, & vna semper voce, nempe ea quæ scripta est, vtentia, interroganti nihil amplius præter ea quæ scripta sunt, respondent. Necessario enim semper auxilio indigent, aut eius qui scripsit, aut alterius, qui eisdem insistit vestigiis. [l] Sunt autem quædam, etiam quæ mihi tacitè significabit scriptura, & in aliis quidem insistet, alia vero tantùm dicet, conabitur autem & celans dicere, & occultans aperire, & tacens ostendere, & quæ ab insignibus hæresibus decreta & sancita sunt adducet, & aduersus ea dicet quæcunque ante propheticam contemplationem prius dispensata esse oportet,* θεωρίαν. *quæ nobis procedet ex gloriosa & veneranda traditionis regula, ab ortu mundi progredientibus, ea quæ ex naturali contemplatione necessario prius tractanda sunt prius adducens præpurgata prius terra & à spinis & ab omni herba agricolæ ritu, ad plantandam vineam. Certamen enim est etiam præludium certaminis, & mysteria sunt ea quæ præcedunt mysteria. [m] Neque vero verebuntur nostri commentarij vti iis quæ sunt pulcherrima ex philosophia, & iis quæ præcedunt disciplinis. Non enim solum propter Hebræos, & eos qui sunt sub lege, par est fieri Iudæum, sed etiam propter Græcos Græcum, vt omnes lucrifaciamus.* 1. Cor. 9. *Et in Epistola ad Colossenses:*

lossenses: admonentes, inquit, omnem hominem, & docentes in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo. Quanquam alioqui commentariorum descriptioni conuenit splendor contemplationis. Iam verò ipsa quoque bonarum disciplinarum copia est veluti quoddam condimentum Athletæ cibo permixtum, non delitias quidem captantis, sed bonum appetitum sumentis, laudis amorem. Psallentes quidem certè[b] nimis intensum grauitatis sonum modulatè remittimus. Quemadmodum autem qui volunt alloqui populum, hoc sæpenumerò faciunt per præconum, vt ea quæ dicuntur magis exaudiantur: ita hîc quoque cùm ad multos habenda sit à nobis oratio quæ præcedit traditionem, adducendæ sunt opiniones & voces quæ eis in singulis resonant, per quas ij magis conuertentur qui audient. Et, vt paucis dicam, in multis quidem margaritis vna est. In multa autem piscium piscatione vnus est Callionymus, tempore autem & labore elucescet Veritas, si bonus obtigerit adiutor. Per homines enim diuinitùs plurima beneficia suppeditantur. Atque omnes quidem qui visu vtimur, ea quæ cadunt in ipsum contemplamur, sed alij aliorum gratia. Iam non similiter ouem contemplatur coquus & pastor. Ille quidem an sit pinguis diligenter scrutatur: hic verò lac ouis an sit generosum obseruat. Mulgeat quidem aliquis, si cibo egeat: vellus tondeat, si ei tegumento opus sit. Sic mihi etiam procedat fructus bonæ Græcorum doctrinæ.[n] Nullam enim existimo scripturam aliquam ita fortunatam procedere, cui nullus omnino contradicat: sed illam existimandum est esse rationi consentaneam, cui nemo iurè contradicit. Et actio simul & institutum est admittendum, non quod est à reprehensione alienum, sed quod nullus iure reprehendit. Non statim autem, si quis non principaliter efficit, hoc facit quòd id deuitet: sed id agit diuinam quandam sapienter adhibens dispensationem, & se rebus accommodans, & in omnem partem versans. Neque enim qui habet virtutem, via ad virtutem amplius opus habet: neque qui valet viribus, eget instauratione. Quemadmodum enim terram prius rigant agricolæ: ita etiam nos, eo quod ebibi potest ex Græcorum orationibus, id quod est in eis terrestre prius irrigamus, vt suscipiat spiritale semen quod deiicitur, & id facilè possit alere.[o] Continebunt autem hi libri, qui dicuntur στρωματεῖς, *id est, straguli variéque contexti, admixtam veritatem philosophiæ decretis, vel potius coopertam & absconsam, sicut testa operitur id quod est in nuce esculentum. Fidei enim semina, solis, vt existimo, conuenit seruari fidei agricolis.*

Coloss. 1.

κατ' περίστασιν. συμπεριφερόμενος.

COMMENTARIVS.

[a] NON *est autem hoc opus scriptura.* Postquam ostendit esse scribendum, quid scribendum, à quibus scribendum, & quodnam esse debeat scriptoris institutũ & scopus, & quid sit ab eo cauendũ, nunc dicit cur hoc opus scripserit, nempe ne mandaret obliuioni quæ à viris beatis & Apostolorũ temporibus vicinis audierat. Eorum autem quæ dixerũt imaginem & adumbrationẽ dicit esse in his libris. Atq; illorũ quidem dicit patriam, nomina autem reticet præterquã Panteni cui successit in schola Alexandrina, de quo iam satis diximus. Qui autem volet scire quinã eius tempore fuerint veri insignes Ecclesiastici, quos est verisimile audiisse Clementem, legat historiã Ecclesiasticam Eusebij & Nicephori. Ex iis omnibus postremum audiuit Pantenum, quẽ dicit venatũ esse latentẽ, vt qui forte delectaretur solitudine, qua frui tamen non licuit cum præesset catechesi. Eum autem vocauit apem Siculam. Et cur apem quidẽ vocarit satis ostendit, cùm dicit eum legisse flores ex scriptis Prophetarum & Apostolorũ quæ vocat pratũ. Cur autem Sicula vocet non possum aliud coniicere, quã eum habitasse quidẽ Alexandriæ in Ægypto, fuisse autẽ Siculum natione. Sed videtur obstare quod dicit eum in Palestina Hebręũ ex alto ducta origine. Fieri autẽ potuit vt esset quidẽ ex Palestina oriundus & Hebræus, natus tamen in Sicilia. Sincerã autẽ & incorruptã eius dicit fuisse doctrinã, & in qua nulla resideret labes hæresis aut erroris. Eam quidem pulchrè ingenerauit in suo auditore Clemente. Sed non itidem Clemẽs in discipulo suo Origene, cuius damnati sunt aliquot errores.[c] *Rectè autẽ scio fore vt exultent.* Dicit se scire fore vt lectores delectentur hoc opere, non quod elegans & ornata sit sua expositio, sed quod sint obseruaturi eũ subscripsisse ei quæ per manus ipsi fuit tradita traditioni. Suã enim descriptionem non alio tendere, quam vt Apostolica traditio ita conseruetur, vt non intercidat nec pereat.[d] *Putei qui exhauriuntur.* Duo adducit quibus ostendat suũ opus, nõ solum iis quibus scribit, sed sibi quoq; profuturũ. Quo magis, inquit, hauriuntur

putei,eo fit aqua limpidior & clarior,& quo magis teritur ferrum,eo fit purius,quod si nō teratur,inficitur rubigine: ita dū me scribendo exercuero,fiūt,inquit,quę mādo literis clariora & magis perspicua. Deinde id quod dicit cōcludit pulcherrima, & quæ vniuersè & in genere profertur sentētia. Exercitationē salubrē habitū ingenerare,& spiritibus & corporibus. Nihil certè est quod magis tueatur sanitatem corporis quam exercitiū. Nihil est quod ingenium acrius reddat & vegetius,quam si otio non torpescat,sed legendo,meditando, disputando & scribendo se exerceat.[e] *Præterea autem semper quoque seruat seruator*. Ad scribendum etiam se dicit incitari exemplo Christi,qui cū sit seruator,semper dat salutē,iis scilicet qui eam volunt & merentur accipere:&semper operatur,vt videt patrē. Nā cum Pater & Filius sit vnus Deus,eorū semper consistit operatio,vel creando, vel in res creatas conseruando. Filius autem semper videt Patrē,vt qui sit vnius & eiusdē cum eo essentiæ,licet ab eo distinguatur hypostasi seu persona.[f] *Docens aliquis plus discit*. Aliam affert rationē cur scribat. Nam qui scribit,docet: is autem qui docet,plus discit. Docens enim,quæ docet melius percipit, & docens sæpe simul discit & audit. Nā docentem quoq; docet magister qui est,vnus, nempe Christus: Doctorisq; & auditoris irrigat mentem & rationem.[g] *Nunquid autem prohibuit Dominus*. Alio ętiam probat argumēto iustam esse causam cur scribat. Nam si etiā diebus festis quibus præcipitur otiū,non vult Deus nos cessare à bonis operibus & piis: cur non licebit scribere,si bona sunt quæ scribuntur? Quod autem vertimus feriari & sabbatū agere, id est Græcè σαββατίζειν,quod est deductū à verbo Hebræo quod significat quiescere. Die enim septimo qui est dies sabbati,Deus iussit quiescere ab omnibus scilicet seruilibus. Seruilia enim sunt peccati opera.[h] *Diuinis autē mysteriis*. Scribendū quidem est,sed non sunt omnia scribenda. Ea enim demum sunt scribenda quæ populo cōueniunt. Mysteria enim & arcana iis demū voluit Christus reuelari, qui ea possent capere. Hinc est illud toties in Euangeliis ab ipso vsurpatū; Qui potest capere capiat. Nā nec iis quidem qui ad Christū aspirabant quandiu essent Catechumeni,reuelabātur prima & præcipua mysteria, baptismi scilicet & corporis Christi sacramēta:nec apud Hebræos,aliis quā sapiētibus,vel diuina scilicet sapientia illustratis, vel in legis cōtemplatione diu versatis aperiebatur Deus, Dei, inquā nomen tetragrammaton,quod Dei,quoad eius fieri potest, explicat essentiā. Credebantur autē arcana illa & Deus verbo non scripto. Neq; enim fas erat ea scriptis mandare.[i] *Quod si quis dicat scriptum esse*. Respondet obiectioni quæ posset fieri. Dici enim posset:Si sunt arcana & mysteria quæ reuelantur paucis,quomodo verum erit quod scriptū est : Nihil esse occultum quod non manifestetur,& nihil opertū quod non reueletur? Ad quod respōdet,nō sequi quod si occultū manifestetur & opertū reueletur,manifestetur & reueletur omnibus. Imò verò quod multis est occultū & opertum,reuelatur paucis qui eius sunt capaces. Quod autē non omnibus manifestetur ex hoc patet quod nō omnibus nota sit veritas. Nota autē esset,si quod est occultū reuelaretur omnibus,& omnes amarent iustitiā,si omnibus nota esset iustitia fidei,& per eā iustificarētur. Non iustificantur autē,quoniam fides est opus Dei, quod non est omnibus reuelatū, nec datur omnibus. Nā quamuis Deus velit omnes homines saluos fieri,nō tamen dat salutē iis qui sua culpa eam reiiciant, vt qui Deo volenti & vocanti non obsequātur.[k] *Horum itaque meorum Commentariorum*.

1. Tim. 2.

Quæ scripsit Clemens, dicit se audiisse à Panteno, sed sua scripta cum illo diuino spiritu minimè esse conferenda,sed esse tantum imaginem,exemplar,nempe Pantenum vtcunque repræsentans, & cum in memoriā reuocans ei qui à Deo fuerit inspiratus. Hoc enim mihi videtur significare illud; Ei qui thyrso ictus fuerit. Alludit autem ad thyrsum quem gestabant,qui Bacchi orgia celebrabant, erat autem hasta intexta frondibus, quem describit Vergilius dicens:

Vergil. Eglog. 1.

> *Instituit Daphnis thyasos inducere Baccho*
> *Et foliis lentas intexere mollibus hastas.*

Qui thyrso autē feriebantur,qui dicebantur θυρσοπλῆγες,Bacchico furore magis incitabātur. Videtur autem velle dicere, quod qui à Sancto spiritu fuerit inspiratus,magis incitabitur si audierit quæ olim dixit Pantenus. Sapiēs enim audiendo erit sapientior,& ei qui gratiā habet spiritualē charisma augebitur. Ex hoc autē thyrso ortum est prouerbium: Thyrsigeri multi,pauci verò Bacchi:quo significatur plures gestare insignia doctrinæ & virtutis,qui aliud sunt,quam quod prę se ferunt. De eo vide Erasmum in Chiliadibus.[l] *Sunt autem quædam etiam quæ mihi tacitè significabit*. Pergit referre suum in scribendo institutum. Dicit autē in iis quæ scribit multa esse quæ non sint legentibus aperta,sed quæ ænigmaticè & allegoricè significent,& aliquando quidē in iis quæ scribit se diutius immoraturū & fusius explicaturum,aliquando autē tantum dicturum,vt quæ non egeant expositione aliquando autem se ita scribere vt cùm celare velle videatur,maximè dicat,& occultans aperiat,& tacēs ostendat. His mihi videtur significare in hoc opere multa esse allegorica & figurata,& cū multa sint quæ minus apertè dicat propter gentes quæ mysteriorū nondū sunt capaces,se tamen ita dicere, vt permulta intelligāt. Se etiam insignium Hæreticorum dogmata adducturū & aduersus ea disputaturum,& omnia deniq; tractaturum quæ sunt tractanda & administranda tanquā præparatoria,priusquā accedatur ad mysticam contemplationem, quæ versatur in contemplandis fidei mysteriis,quam quidē Epopticam,id est spectatricē vocat cōtemplationem, alludens ad Græcorū mysteria. Nā, vt ait Fauorinus in suo lexico,in hoc differt,μύστης ἀπὸ τοῦ ἐπόπτου,quod qui mysteria assumūt primū dicūtur mystæ,post annum verò,cū scilicet de iis quæ ad mysteria pertinēt edocti sunt,dicūtur ἐπόπται,id est inspectores,vt quibus mysteria tūc liceat aspicere. Vnde etiā deriuatur ἐποπτεύειν,quæ est sacra dictio,significās sacra aspicere mysteria. Ita etiā nec iis qui Christi volebāt mysteriis initiari,prius licebat ad sacra accedere mysteria,quam longa, Catechesi in Christi religione fuissent instituti. Ab ἐπόπτης etiā deriuatur vocabulū ἐποπτικὸν, quo vtitur Plato in Symposio, vbi Diotinia docet Socratē, quibus gradibus ascendatur ad τοῦ καλοῦ,quod est summū bonum,nempe Deus contēplationem dicens; ταῦτα μὲν οὖν τὰ ἐρωτικὰ ἴσως ὦ Σώκρατες καὶ σὺ μυηθείης. τὰ δὲ τέλεα καὶ ἐποπτικὰ ὧν ἕνεκα ταῦτα ἔστιν ἐάν τις ὀρθῶς μετίῃ οὐκ οἶδα ἂν οἷος τ' ἂν εἴης,id est,atq; in his quidem amatoriis,fortasse tu quoque,ô Socrates,initieris. In perfectis autē & epopticis,id est,speculatoriis,propter quæ hæc quoque sunt,si quis rectè persequatur,nescio an

Eras. Chil. 1. cent. 7. Prouerb. 6.

Plato in Symposio.

ſcio an potuerit. Videtur autem Plato quoque alludere ad ἐποπτείαν, ſeu inſpectionem & ſpeculationem myſteriorum. Malui autem ipſum Græcum relinquere vocabulum, nempe epopticum, cum latinum non ſatis id exprimeret. Male autem antea verteram (errorem enim meum lubens agnoſco) Propheticam, cum potius eſſet dicendum inſpectiuam ſeu ſpeculatoriam. Epopticam autem illam contemplationem dicit proceſſuram à regula traditionis, quæ per Apoſtolos & eorum ſucceſſores tradita eſt per manus, progrediendo ab ortu mundi, & ita tractando naturalia, vt deinde perueniatur ad ea quę ſunt ſupra naturam, nempe ad Dei & ſpiritualiũ rerum contemplationem. Ita tractatis naturalibus quæ ſunt præparatoria ad ea quæ ſunt ſupra naturã, terra purgata à ſpinis & tribulis, tanquã ab Agricola, nempe à Deo, plantabitur vinea, Chriſtus ſcilicet, qui eſt vitis vera, cuius ſumus palmites, cuius etiã *Ioan. 15.* cum ſit caput, ſumus membra. Plantatur autẽ Chriſtus quando in nobis vera & viua inſeritur fides quæ *Epheſ. 1. & 4.* operatur per dilectionẽ. Tum demum enim ſumus veri Chriſti, qui eſt vera vitis, palmites quãdo bona *Coloſſ. 1. & 2.* opera, qui boni ſunt vitis fructus, facimus. Ne quis autẽ exiſtimet hanc fruſtra ab eo factam eſſe præparationem, vt quæ non ſit neceſſaria, reſpondens tacitæ obiectioni, dicit non eſſe inutile prœludiũ quod fit ante certamen: & myſteria ea etiã eſſe quæ præcedunt myſteria. Acriores certè & paratiores ſunt ad pugnam, qui ſe ante pugnã σκιαμαχίαν, id eſt, vmbratili pugna exercuerunt, & ad contemplanda myſteriã ſunt attentiores & ardentiores, quorũ animos præoccupauit longa in catechetica inſtitutione meditatio. [m] *Neq; verò verebuntur noſtri.* Quoniã in hoc opere Stromatum ſæpe citat Philoſophorũ dogmata, & adducit quædam ex diſciplinis quæ vocantur mathemata, quæ ideo dicuntur præcedere Philoſophiam, quoniam eæ ſunt veluti miniſtræ, & in earum medio ſtat Philoſophia tanquam domina, & appellantur ἐγκυκλοπαιδεία, id eſt orbis diſciplinarum, videri poſſet autem nonnullis id eſſe ſuperuacaneũ, ne id temerè videatur feciſſe, adducit aliquot rationes. Prima eſt quã ſumpſit ex Diuo Paulo, qui & Iudæis Iudæus, & Græcis Græcus factus eſt, vt eos lucrifaceret. Facilius certè ad Chriſti fidẽ adducẽtur Gręci ab iis qui eorum non ignorant dogmata, quam ab iis qui ignorant. Alteram quoque affert rationem, nempe quod cum eleganter & ſplendide ſcribendi ſint cõmentarij, ſplendor & elegantia inuenitur in ſcriptis Gręcorũ quæ eſt ab eis petenda, & ad nos transferenda, &, vt præclare dicit Origenes, ſpolianda eſt Ægyptus. Iam verò multis ſimilitudinibus oſtendit non eſſe reiiciendam bonarum diſciplinarum copiam. Primũ Athletæ qui ſuis cibis adhibet condimentũ, non quod ſectetur delitias, ſed vt excitet appetitum, quo fit cibus gratior & ſalubrior: ita etiã facilius admittetur doctrina Chriſtiana, quę habet orationis quaſdam veluti illecebras & iucunditates. Deinde eius qui pſallit, qui cum intelligit non ita auribus eſſe gratum nimis intenſum grauitatis ſonum, de eo aliquid remittit, vt dũ ſit paulo acutior magis delectet. Ita grauem quidẽ decet eſſe doctrinã Chriſtianam, & tamen lubentius audietur, ſi de dictionis ſeueritate nõnihil detrahatur. Alia eſt etiam ſimilitudo Præconis; Qui vult alloqui populum, veretur autẽ ne vel nõ audiatur, vel non intelligatur, adhibet Pręconẽ cuius vox eſt populo nota & familiaris & facile auditur: ita etiã gentes facilius conuertentur, ſi eas audiãt voces & opiniones quæ ſunt eis notæ & familiares. Sic enim eis paulatim minori negotio inſinuabitur fides, dũ quæ dicũtur aures minime reſpuũt. Alia quoque eſt ſimilitudo, nempe margaritæ & piſcis excellentiſſimi qui Græcè dicitur Callionymus. Vna eſt margarita in multis quã quærunt mercatores, ſed non omnes inueniũt. In multis piſcibus vnus eſt Callionymus quẽ quærunt piſcatores, non omnes tamen eũ piſcantur. Quamuis autẽ nec mercatores omnes inueniant vnam illã pretioſiſſimam margaritam, nec omnes piſcatores Callionymum: quærãdo tamen ad inueniendum adiuuant. Ita vna quidem eſt vera doctrina quam habent Chriſtiani: cæteri autem quærunt quidẽ, ſed non inueniunt, & tamen dum quærunt, eis qui inuenerunt opem ferunt, multa enim ab eis ſuppeditantur argumenta quæ faciunt ad rẽ quæ quæſita inuenitur. Non ſtatim inuenitur veritas, quæ eſt margarita quæ quæritur, ſed non niſi longo tempore & labore, etſi nõ deſit qui adiuuet. Alludit *Matth. 13.* autem Clemẽs ad negotiatorem illum quærentẽ margaritas, cui Chriſtus apud Matthæum dicit ſimile eſſe regnũ cœlorũ. Piſcis autẽ Callionymi qui etiam dicitur καλλιχθὺς & ἱερὸς ἰχθὺς, meminit & Athenæus lib. 7. cap. 5. & Plinius lib. 32. caput. 7. [n] *Nullam enim exiſtimo ſcripturam.* Meorũ, inquit, ſcriptorum nõ cẽſeo tantam eſſe felicitatẽ, vt nihil in iis reprehendatur: bene cum iis agetur & rationi erunt cõſentanea, ſi iure eis non cõtradicatur. Non eſt actio nec inſtitutum reiiciendum quod reprehenditur, ſi modo nõ iure reprehendatur. Meũ, inquit, princeps inſtitutũ non eſt Græcam tractare Philoſophiam, nec tamen ideo ſum cenſendus hoc temere & caſu, ſed diuina quadã id facere diſpenſatione, vt me rebus accõmodans, & in omnem partẽ verſans, Græcis proſim, qui ſunt quidẽ in via virtutis, ſed ad eam nõ peruenerunt, vt ex eorũ fontibus irrigata & præparata terra ſpirituale ſemen, quod in eam iaciendum, eſt ſuſcipiat & alat. [o] *Continebunt autem hi libri.* Erit, inquit, in his Stromatum libris veritas admixta philoſophię, ſed non aperta, ſed potius abſconſa vt in nuce latet nucleus. Cauſam autẽ hanc affert, cur non apertè dicat veritatẽ, quod ſemina fidei, in qua ſola eſt veritas, ſunt ſeruanda non ijs qui adhuc ſunt Græci, ſed iis qui iam ſunt Agricolæ fidei, id eſt qui fidei donum aſſecuti iam laborant in vinea Domini. Iis fides & veritas omnibus ablatis integumentis eſt aperte explicanda.

[a] NON *me latent autem, ea etiam quæ ab aliquibus imperitè tumultuantibus iactantur, qui dicunt oportere in iis verſari quæ ſunt maximè neceſſaria, & quæ fidem continent: externa autem & quæ ſunt ſuperuacanea tranſilire, quæ nos fruſtra conterunt, & detinent in iis quæ ad fidem nihil conferunt. Alij autem etiam philoſophiam ex malo ad hominum perniciem dicunt ad vitam eſſe ingreſſam, vt quæ profecta ſit à maligno aliquo inuentore. Ego autem quod vitium quidem mala habeat naturam, nec alicuius boni*

esse agricola vnquam sustinuerit, in his totis ostendam orationibus quæ dicuntur στρωματεῖς*, tacitè significans aliqua ratione diuinæ quoque prouidentiæ opus esse Philosophiam. De commentarijs autem, qui in temporibus necessariis, Græcorum complexi sunt opinionem, tantùm dico iis qui reprehendendi studio delectantur. Primùm quidem, etsi sit inutilis philosophia, si eam esse inutilem confirmare vtile est, est vtilis. Deinde nec fieri potest, vt ij Græcos condemnent, qui nuda de eorum decretis dictione vtuntur, si non vnà sigillatim ad ea aperienda descendant vsque ad cognitionem. Est enim vel maximè fide digna probatio quæ est cum experientia, quoniam vel perfectissima inuenitur demonstratio, eorum quæ sunt damnata, cognitio. Multa itaque licet ad finem non conferant, artifici tamen ornamentum afferunt. Et alioqui varia ac multiplex doctrina, & variè probat id quod adducitur, & Catechumenis admirationem afferens ea, quæ sunt præcipua dogmata, ad eorum qui audiunt persuasionem deducit, & ad veritatem. Est autem fide digna eiusmodi animum permouens persuasio,* [ψυχαγωγία.] *per quam qui sunt doctrinæ studiosi, quæ male exagitatur, suscipiunt veritatem, ad hoc vt neque ipsa Philosophia vitæ perniciem afferat, cùm sit rerum falsarum & malorum operum artifex, quàm nonnulli falsò affirmarunt esse euidentem veritatis imaginem, donum Græcis datum diuinitus: neque nos à fide auellamur, à fraudulenta artis veluti quibusdam decepti præstigiis, sed vt semel dicam, maiori integumento vtentes, exercitationem aliquam fidei demonstratiuam vtcunque comparemus. Quinetiam ipsorum quoque dogmatum conflictus, dum inter se conferuntur, veritatem conciliat, vnde consequitur cognitio, non quòd per principalem rationem ingressa sit Philosophia, sed quòd per eum fructum qui capitur ex cognitione, veræ comprehensionis firmam ac stabilem suscipiamus persuasionem, propter eorum quæ subintelliguntur scientiam. Taceo quòd hæ orationes multiplici ac varia doctrina in vnum corpus coagmentatæ, volunt ex arte celare semina cognitionis. Quemadmodum ergo qui studio tenetur venationis, postquam quæsiit, inuestigauit, indagauit, canes qui cursu persequerentur emisit, feram capit: ita etiam apparet verum dulcedine quæsitum,* [ζητούμενος.] *& labore paratum.* [b] *Quanam ergo de causa tuos commentarios sic tibi ordinare visum est? Quoniam magnum est periculum, verè arcanam veræ Philosophiæ rationem, iis propalare, qui profusè quidem ac petulanter, sed non iurè volunt contra omnes dicere, omnia autem nomina ac verba turpiter & indecorè eiaculantur, & seipsos fallentes, & eorum qui sibi adhærent oculos præstringentes. Hebræi enim signa quærunt, vt ait Apostolus, Græci autem sapientiam quærunt.* [1.Cor.1.] *Magna est autem turba eiusmodi: ac eorum quidem aliqui voluptatibus mancipati, cùm velint non credere, omni veneratione dignam irrident veritatem, barbariem habentes ludibrio. Aliqui autem alij seipsos erigentes, calumnias verbis inuenire contendunt, contentiosas comparantes quæstiones, dictiuncularum venatores, pusillarum quarundam artium æmulatores, litigatores, & iurgiorum consarcinatores, vt ait ille Abderitanus:*

Lingua volubilis est hominum, est & fabula multa:
Dictorum omnimodùm hinc atque hinc diuisio multa est:
Quod verbum edideris, te tale audire necesse est.

Ob hanc ergo artem se efferentes Sophistæ infelices, canoris quibusdam suis nugis garrientes, cùm in nominum delectu & certa dictionum compositione & connexione tota vita laborant, cicadis apparent loquaciores, eos quibus pruriunt aures, non satis, vt mihi videtur, viriliter demulcentes & titillantes.

Verborum non stilla cadens, sed flumen inertum.

Et certè quomodo veterum calceorum, imbecilla quidem sunt eis alia & diffluunt, sola autem eis restat

eis restat lingua. Pulchrè autem eos insectans, scribit Solon Atheniensis:

Ad linguam aspicitis, & dulcia verba loquentis.
Quilibet ast vestrûm vulpis vestigia figit.
Cunctis est vobis petulans mens.

Hoc vtique significat vox illa salutaris: Vulpes foueas habent, filius autem hominis non habet vbi caput reclinet. Soli enim ei, vt arbitror, qui credit, perfectè distincto ab ijs bestijs quæ dictæ sunt à Scriptura, eorum quę sunt caput conquiescit, nempe benignum & mansuetum verbum, qui comprehendit sapientes in astutia ipsorum: Dominus enim solus cognoscit disceptationes sapientum, quòd vanę sunt: sapientes vtique Scriptura vocante Sophistas, qui in dictionibus versantur & artibus superfluis. [c] *Vnde ipsi quoque Græci, eos qui in re aliqua curiosè versantur, sapientes simul & Sophistas denominatiuè appellarunt. Cratinus namque cùm in Archilochijs Poëtas recensuisset, ait:*

Matth. 8. Luca 9. 1.Cor.3.

Vobis Sophistarum examen quod prodiit?

Et similiter Iophon Comicus in Aulœdis Satyris, dicit de Rapsodis & aliquibus alijs,

Namque introiit
Vnà Sophistarum caterua plurima.

De ijs & similibus qui se inani dicendi genere exercuerunt, pulcherrimè dicit diuina Scriptura, Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum abolebo. Homerus autem & fabrum vocat sapientem, & de Margite, si is vtique est sic scribit: *1.Cor.1.*

Hunc nec aratorem Dij fossorémve crearunt
Vllo alióve modo sapientem ársque abfuit omnis.

Hesiodus autem cùm Linum Citharœdum dixisset esse cuiusuis sapientiæ peritum, nautam etiam non veretur dicere sapientem, scribens:

Nautica in arte aliquid qui nec sapit.

Daniel autem Propheta, Mysterium, inquit, quod rex rogat, non est sapientum, magorum, incantatorum, Gazarenorum potestas vt regi annuncient, sed est Deus in cælo reuelans. Quinetiam appellat sapientes Babylonis. Quòd autem Scriptura sapientiam appellet æquiuocè omnem mundanam siue sapientiam siue artem, aliæ autem sunt quæ per additionem & compositionem humana sint ratione excogitatæ, & quòd à Deo sit quæ arte fit & est sapiens excogitatio, manifestum erit, si hanc dictionem adiecerimus. Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Ecce vocauit Beseleël filium Vri, filij Or de tribu Iuda, & impleui eum diuino spiritu sapientiæ, vt in omni opere excogitet & architectetur, operetur aurum & argentum, & æs, & hyacinthum, & purpuram, & coccinum, & vt operetur opera lapidea, & fabrilem artem lignorum, vsque ad illud, & omnia opera. Deinde verò generalem infert orationem: Et cuilibet intelligenti corde dedi intelligentiam, hoc est, ei qui potest suscipere labore & exercitatione. [d] *Rursus autem apertè scriptum est ex nomine Domini: Et tu loquere omnibus sapientibus cogitatione, quos impleui spiritu sensus. Habent quidem aliquam peculiarem naturæ proprietatem, qui sunt sapientes cogitatione. Duplicem autem sensus spiritum accipiunt ab ea quæ est princeps sapientia, ij qui seipsos idoneos exhibuerunt. Qui persequuntur enim artes sordidas & illiberales, eo quod circa sensus excellit fruuntur. Auditu quidem qui dicitur communiter musicus: tactu verò, figulus: & voce, cantor: olfactu vnguentarius: visu, qui ea qui in sigillis exprimuntur est tornandi facultate præditus. Qui autem in doctrina versantur, suppeditatam habent consensionem, per quam Poëtæ modos, dictionem Rhetores, & syllogismos Dialectici, & Philosophi apprehendunt eam quæ ad se pertinet contemplationem. Ad inueniendum enim & excogitandum res est apta consensio, quæ etiam probabiliter animum applicare persua-*

Dan.2. Exod.31. ἐπιβάλλειν.

det: animi autem auget applicationem vnà ad scientiam quoque exercitatio. [e] Meritò ergo Apostolus variam ac multiplicem dixit Dei sapientiam, vt quæ multifariam multisque modis, per artem, per scientiam, per fidem, per Prophetiam, suam ostendat potentiam ad Ecclesi. 1. nostrum beneficium. Quoniam omnis sapientia à Domino, & cum ipso est in secula, vt Prouerb. 2. dicit Iesu sapientia. Si enim prudentiam & sensum magna voce inuocaueris, & eam quæsieris sicut argenti thesauros, & prompto & alacri animo inuestigaris, intelliges Dei cultum, & sensum diuinum inuenies. Ad differentiam sensus qui versatur in philosophia, dixit Propheta, quem præclarè ac magnificè docet scrutari ad profectum in Dei cultu & pietate in Deum. Ei autem opposuit sensum qui est in Dei cultu, cognitionem significans, & hæc dicens: Deus enim dat sapientiam ex ore suo, & sensum simul & prudentiam, & iustis instar thesauri recondit auxilium. Iis enim qui à philosophia fuere iustificati auxilium tanquam thesaurus reconditur: ea quoque consensio quæ ducit ad Dei cultum & pietatem in Deum. [f] Atque erat quidem ante Domini aduentum Philosophia Græcis necessaria ad iustitiam: nunc autem est vtilis ad Dei cultum & pietatem iis qui fidem colligunt per demonstrationem. Quoniam pes tuus, inquit, non offenderit, si quæ bona sunt ad Dei prouidentiam referas, siue sint Græca, siue nostra. Omnium enim bonorum Deus est causa: sed aliorum quidem principaliter, vt testamenti veteris & noui: aliorum autem per consequentiam sicut Philosophiæ. Fortè autem principaliter tunc etiam Græcis data fuit, priusquam Dominus Græcos quoque vocasset. Nam ipsa quoque Græcos pædagogi more docebat, sicut lex Hebræos ad Christum. Præparat ergo philosophia, ei viam muniens Prouerb. 4. qui à Christo perficitur. Iam sapientia, inquit Solomon, vallo circunda, & te exaltabit, corona autem voluptatis te proteget. Nam cùm tu eam per Philosophiam & multam rectam eruditionem lorica munieris, Sophistis inaccessam seruaueris. Atque est quidem vna via veritatis, sed in eam tanquam in fluuium perennem alia aliunde fluenta influunt. Diuinè ergo dictum est: Audi fili mi, & mea verba suscipe, vt sint tibi multæ viæ vitæ: vias enim sapientiæ doceo te, ne te deficiant fontes qui ex ipsa terra scaturiunt. Quo quidem in loco vnius cuiusdam iusti vias plures salutares recensuit. Infert autem alias multorum multas iustorum vias, hoc modo id indicans: Viæ autem iustorum splendent sicut lux. Fuerint ἀφορμαί. Luca 13. autem mandata quoque, & quæ prius audiuntur disciplinæ, viæ & adminicula vitæ. [g] Hierusalem Hierusalem, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos. Hierusalem autem exponitur visio pacis. Significat ergo propheticè, eos qui pacificè res sacras inspexerint, ad vocationem multis modis institui. Quid ergo? voluit quidem, non ἀποπλεύσαντας. autem potuit? Quot autem modis? aut vbi? Bis, per Prophetas, & aduentum. Multiplicem ergo sapientiam ostendit dictio. Quoties: & vnoquoque modo qualitatis & quantitatis Sapient. 1. omnino seruat aliquos & in tempore & in seculo. Quoniam Spiritus Domini repleuit or- Prouerb. 7. bem terræ. [h] Quòd si quis vim afferens, dicat: Ne animum adhibeas mulieri malæ, mel enim distillat à labiis mulieris meretricis, Græcam esse eruditionem, audiat quæ deinceps sequuntur: Quæ ad tempus vngit guttur suum. Philosophia autem non adulatur: quamnam ergo significet, eam quæ est fornicata dilucidè infert. Stultitiæ enim pedes deducunt eos qui ea vtuntur post mortem ad inferos: eius autem vestigia sunt minimè stabilia. Fac ergo vt via tua longè absit à stulta voluptate. Ne steteris ad fores domus eius, vt non tradat aliis vitam tuam. Et protestatur: Deinde te pœnitebit in senectute, quando contritæ fuerint carnes tui corporis. Hic est enim finis stultæ voluptatis. Et hæc quidem ita se habent. Cùm autem dixerit: Ne sis multùm apud alienam, vti quidem, sed non immorari & permanere in doctrina seculari admonet. Verbo enim Domini præparant ac prius instituunt, quæ temporibus conuenientibus vnicuique generationi vtiliter data sunt. Iam enim

enim quidam ancillarum inescati amatorijs, contempserunt dominam Philosophiam, & ex ipsis alij quidem consenuerunt in Musica, alij verò in Geometria, alij autem in Grammatica, plurimi autem in Rhetorica. Sed quemadmodum liberales quæ stant in circulo disciplinæ, conferunt ad Philosophiam quæ est ipsorum domina: ita etiam ipsa Philosophia conducit ad parandam sapientiam. Est enim Philosophia quidem exercitatio, Sapientia verò scientia rerum diuinarum & humanarum, & causarum ipsarum. Est enim sapientia domina Philosophiæ, sicut illa eius quæ prius auditur disciplinæ. Si enim Philosophia profitetur continentiam & linguæ & ventris, & eorum quæ sunt sub ventrem, & est propter se eligenda: multò videbitur venerabilior & præstantior, si exerceatur propter Dei honorem & cognitionem. φιλοσοφίας Græcè habetur, sed legendum puto σοφίας.

[i] Eorum autem quæ dicta sunt, per hæc præbebit Scriptura testimonium. Sara erat olim sterilis. Abrahæ autem vxor, cùm non pareret, Sara ancillam suam nomine Agar Ægyptiam permittit Abrahæ ad liberorum susceptionem. Sapientia autem quæ cum fideli cohabitat (fidelis autem & iustus reputatus est Abraham) erat adhuc sterilis & sine liberis in illa generatione, vt quæ nihil adhuc Abrahæ quod esset ex virtute peperisset: meritò autem volebat, vt qui proficiendi adhuc tempus haberet, cum mundi seu seculi disciplina (per Ægyptum autem allegoricè significatur mundus) prius congrederetur, postea autem ad eam quoque accedens diuina prouidentia gigneret Isaac. Interpretatur autem Philo Agar quidem incolatum: hìc enim dictum est, Ne multum sis apud alienam: Saram autem, meum principatum. Licet ergo ei qui disciplinis prius est institutus, venire ad sapientiam, quæ vel maximè principatum obtinet, à qua augetur genus Israëliticum. Ex quibus ostenditur sapientiam esse docendi potestate præditam, ad quam peruenit Abraham, ex contemplatione cælestium transiens ad eam quæ ex Deo est fidem & iustitiam. Per Isaac autem id quod per se didicit indicatur. Quare etiam Christi typus inuenitur. Is fuit vir vnius vxoris, nempe Rebeccæ, quam transferant tolerantiam. Dicitur autem Iacob congredi cum pluribus, vt qui exponatur exercitator; fiunt autem exercitationes per plura & differentia dogmata. Vnde hìc etiam nominatur Israël, qui reuera est vi perspiciendi præditus, vt qui sit multarum rerum peritus, & ad exercendum accommodatus. Fuerit etiam aliquid aliud quod significatur per tres illos priores patres, nempe esse firmum ac validum cognitionis signaculum, quod constat ex natura, & doctrina, & exercitatione. Genes. 11. & 17. Genes. 32. ibidem.

[k] Habueris autem etiam aliam eorum quæ dicta sunt similitudinem, Thamar quæ sedit in triuio, & visa est esse meretrix, quam studiosus Iudas (exponitur autem potens, qui nihil relinquit quod non consideret ac scrutetur) considerauit, & ad eam declinauit, seruans eam quam habuit in Deum confessionem. Vnde etiam Abraham, cùm Sara æmularetur Agar, quæ erat in maiori quàm ipsa existimatione, vt qui secularis Philosophiæ solùm id quod est vtile elegisset, Ecce, inquit, ancilla in manibus tuis, vtere ea vt lubet. Quasi diceret: Secularem quidem amplector doctrinam, & vt iuniorem, & vt conseruam: scientiam autem tuam, vt perfectam dominam, honoro & colo. Et afflixit eam Sara, quod perinde est ac correxit & admonuit. Rectè itaque dictum est: Noli negligere disciplinam Domini, neque defatigeris cùm ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit. Ibid. 38. Genes. 16. & 21. Prou. 3. Hebr. 12.

[l] Atque prædictæ quidem Scripturæ in alijs locis examinatæ, alia mysteria adesse significant.

COMMENTARIVS.

[a] NON *me latent autem ea etiam.* Respondet ad ea quæ dicebantur ab aliquibus, relinquendam esse Philosophiam vt & quæ minime sit necessaria, & à malo profecta, & ad hominum perniciem comparata; & quod non sit à malo quidē profecta, sed sit opus diuinæ prouidentiæ dicit se postea ostensurū. Aduersus id autē quod dicebant eam non esse necessariam primū opponit caput vtilitatis. Nā etsi verū esset inutilem esse philosophiā, quod tamen non concedit, esset tamen vtilis ad probandum eam esse inutilem.

Quod autem ad probandū sit vtilis, ex eo probat quod fide digna sit probatio quæ fit cū experientia, & optima ac perfectissima demonstratio est eorū quæ sunt damnata cognitio. Cum ergo Philosophia norit quæ fit per rationem & experientiā, & optime cognoscat ea quæ sunt damnata, id est, ea quę sunt cōfutata ac reprobata, ea cognitio erit optima & perfectissima demōstratio. Nihil enim magis demonstratur quā quod necessariis, & euidentibus rationibus malū esse ostenditur, & ita damnatur. Non sunt autem nudè dicenda Græcorū dogmata vt ea confutentur, sed sunt singula ita aperienda vt ea simul agnoscat tam qui disputat, quàm is cum quo disputatur. Ita enim intelligo illud μέχρι συγγνώσεως, id est, vsq; ad eam quæ est simul cognitionē, quando scilicet vterq; cōsentit ea esse dogmata de quibus agitur. Ita ergo probat esse vtilem, & ea ratione esse admittendam. Porrò autem alia quoq; ratione dicit admittendam, nempe quod etsi non conferat ad finem, nempe ad fidem quę est scopus quo tenditur, philosophicis enim non probatur argumentis, ad hoc tamen confert quod sit ornamentū orationis quæ inducit ad fidem. Ad hoc quoq; confert quod varia & multiplex doctrina Catechumenis est admirabilis, dum vident præcipua Græcorū dogmata confutari. Quo fit vt neq; Philosophiæ illecebræ eis afferant perniciem, dū vident non esse verum quod de ea dicitur, & hac inducti persuasione acquiescunt dogmatibus quæ docentur, & qui iam crediderunt in fide cōfirmentur nec ab ea auellātur, & aliquā sibi comparent exercitationē qua fidem quæ Philosophicis demonstrationibus demonstrari non potest, vtcunque demōstrent, vt qui sint optime tecti, nec ab aduersariorū telis possint sauciari. Ad hoc quoq; prodest Philosophia, quod conflictus dogmatum aliquā parat cognitionem, quæ existit ex veritate dogmatū quæ inter se conferuntur. Quamuis enim Philosophia nō ingrediatur per principem rationem, quę est ratio seu verbum fidei, accipitur tamen aliqua firma & stabilis persuasio ex scientia eorū quæ vtcunq; intelliguntur. Porro autem dicit se in his libris stromatū consulto celare semina cognitionis veritatis scilicet fidei, vt verum latens diu quæsitū sit iucundius, similitudine sumpta à venatoribus quibus præda est iucundissima, quæ diu quæsita tandem ab eis capitur. [b] *Quanam ergo de causa tuos commentarios.* Affert causam cur in his stromatū libris externam inseruerit Philosophiam. Dicit enim esse periculū, ne si arcana veræ philosophiæ ratio nēpe doctrina Christiana, palā enuncietur iis qui futili delectentur sapientia, & ad fallendū & præstringendos oculos accommodata eloquentia, cum nolint credere, vt qui verbo fidei aures obstruant, venerandā irrideant veritatem, barbariem habentes ludibrio, & nonnulli etiam eā calumnientur. Ideo ergo externā admiscuit philosophiā, vt eos imprudentes & non animaduertētes paulatim ad verā ac diuinā adducat philosophiam, nempe ad verbum fidei. Futilem autem eorum eloquentiā graphice depingit Clemēs, ad id etiā citatis Democriti Abderitani & Solonis Atheniensis versibus. Eos certe dicit dictiuncularū esse venatores, litigatores, & verborū cōsarcinatores. Ita enim verti quod Græcè est λεξιθήρας, ἱμαντελικτὰς, quæ sunt verba Democriti. Quorum primū quidē quid significet satis est apertum. Non ita autem secundum: ἱμαντελιγμὸς, apud Iuliū Pollucem est quidā ludus, quem ita describit, duplicis lori labyrintho similis circumactio, &c. Eustathius verò in ξ Rhapsodiā Iliadis sic dicit; ἱμαντελιγμὸς, erat quoddā ludi genus, nempe duplicis lori, obliqua circumactio. Et est quidē hæc propria eius significatio, metaphoricè autē seu allegoricè si rectè cōiicio, significat eos qui linguā habēt volubilem & verba verbis instar lori inuoluunt: talis erat de quo dicit Deus in libro Iob. Quis est iste inuoluēs

Iob. 38.

sentētias sermonibus imperitis? Sic ergo mihi videtur intelligendū, vt λεξιθήρας & ἱμαντελικτὰς referātur. non ad λόγους, id est, sermones, vt vult Cœlius Rhodiginus, sed ad eos qui loquuntur. Censeo ergo potius ita vertendū; Contentiosos & verba verbis inuoluentes, quos etiā dicit Cicadis loquaciores, lego enim nō τρυγόνων, sed τεττίγων, aures non viriliter sed lasciue & effœminate demulcentes & titillātes. Sunt enim eorū verba mollia & delicata & ad delectandū comparata. Ab eis si linguā auferas nihil relinques. Sunt enim nullius ponderis & momenti omnes eorū sententiæ. Quo fit vt pulchre eis cōueniat prouerbialis illa sententia, eos veteribus calceis esse similes, quibus cæteris detritis sola valet lingua. Eos etiā vocat Sophistas, quasi sapientū simias, qui & futili inaniq; loquacitate imitantur Oratores, & falsis & fallacibus argumētis, philosophiā. Eos dicit Solon figere vestigia vulpis, aut vt Gręcū melius exprimatur, vulpis ingredi vestigiis, id est esse dolosos, fraudulētos & captiosos, quantumuis videatur in eis inesse oratio diserta & sapientia. Ad quod alludens tacite significat Christus, se non habere vbi caput reclinet. Nam cū Christus sit ipsa sapiētia, quæ est omniū quæ sunt, id est, quæ vera sunt & æterna, caput, is demū reclinat caput in eos qui distincti sunt à cæteris animantibus, id est in eos qui sunt eius membra & foueas nō habent, vt in quibus sint omnia plana & aperta. Is cōprehendit sapiētes, id est, eos qui sibi vidētur sapiētes, in foueis, nempe in astutia ipsorū. Dominus enim solus scit cogitationes sapientū esse vanas. Vocat autē Scriptura sapientes, nō eos solos qui diuinarū & humanarū rerū habent cognitionē, sed etiā Sophistas, id est, eos qui quomodo possunt imitantur sapientes, vt & qui versentur in dictionibus quas venantur, vt ornēt orationē, vt videantur Oratores & qui in superfluis artibus: nō enim rerū quærunt veritatē, sed speciem tantū & imaginē, & non ipsam scientiā, sed vanā quę demonstrari non potest opinionem. [c] *Vnde ipse quoq; Græci.* Et Græcos citat Poëtas, & ipsam sacram Scripturā, vt vtrobiq; ostendat dici & sapiētes & Sophistas qui artes aliquas exercēt, & in eis curiose versentur. Cratinus & Iophon Comici, Poëtas & Rhapsodos, id est qui carmina cōsarcināt, vocant Sophistas. Hesiodus Linū omnis sapientiæ dicit fuisse peritum, & Nautā appellat sapientē. Homerus autē fabrum vocat sapientē. Est certe hoc apud Græcos vsitatissimū vt qui in arte aliqua excellat, sapientē eum vocēt artificē. De Margite aūt quos tāquā Homeri citat versus, merito dubitat an sint eius. In iis dicitur eū nulla in re fuisse sapientē, id est nullā sciuisse artē. Quid de insigni autē eius stultitia narret Eustathius operępertium est legere. Qui, inquit, fecit Margiten qui inscribitur Homeri, scribit eū fuisse natū parentibus admodū diuitibus. Cū autē vxorē duxisset, cū ea nō esse cōgresū, donec illa persuasa finxerit se in inferioribus partib⁹ fuisse sauciatā, nec vulneri vllū posse adhiberi remediū, nisi membrū virile illic esset applicatū, & ita vt ei mederetur illi appropinquasse. Multos illic alios narrat qui fuerūt insignis stultitiæ, quos apud eum legat qui volet,

Cœlius Rhod. lib. 26. cap. 25.

Eustathius in Rhaps. Odyss.

qui volet, aut si Græcè non intelligat, legat Thesaurũ Lycosthenis. Ex Scriptura autẽ sacra citat Danielem & Exodum, ex quibus intelligitur omnem mundanã sapientiam & artem dici sapientiã, & quæ humana ratione sunt excogitatæ per additionem & compositionẽ. Eæ autem sunt artes quæ cùm versentur in materia, ad earum perfectionem est aliquid addendum & componendum: cuiusmodi sunt artes mechanicæ. [d] *Rursus autem aperte scriptum est ex nomine Domini.* Illud quidẽ; Et tu loquere omnibus sapientibus cogitatione quos impleui spiritu sensus, nec in Hebræo inuenio, nec in Chaldæo, nec in Septuaginta, nec tamen dubito quin in suo exemplari id habuerit Clemẽs, maxime cũ id exponat. Sapiẽtes autẽ cogitatione, nisi fallor, eos vocat qui valent ingenio & intelligentiã, & notiones rerũ habent in mente. Sunt alij qui habent spiritũ sensus, qui eas artes exercent quæ cadũt sub sensũ. Eæ sunt autẽ artes sordidæ & illiberales, vt qui est cõmuniter Musicus, & Musicæ non didicit disciplinã versatur in auditu, in tactu figulus, in voce cantor, in olfactu vnguẽtarius, in visu tornator. Nã etsi nulla sit ars cui nõ accedat aliqua vis & ingenij & cogitationis, in eis tamen maximã partem obtinet sensus. In eis autem ipsis artibus in quibus maxime dominatur sensus, duplicem spiritũ sensus accipiũt ab ipsa principe sapiẽtia, quæ est in intelligentia, ij qui seipsos dignos exhibent, vt qui omnem sapientiam Dei esse donũ agnoscentes eam ab ipso petant, & ei acceptã ferant. Tales ergo sunt artes illiberales. Artes autẽ liberales quæ dicũtur disciplinæ, non tam habent sensum quam consensionem. Consensionem autem vocat cũ sensu cõiunctam rationẽ, sed in qua principatũ obtinet ratio, cui seruit sensus. Eæ artes sunt Poëtica, Rhetorica, Dialectica, Philosophia, & quæ sunt huiusmodi, quæ oriuntur quidẽ ex cogitatione & intelligẽtia, versantur autem in sensilibus. Nã Poëticæ subiectũ sunt modi, nempe metra: Oratoriæ autem seu Sophisticæ, dictiones: Dialecticæ, syllogismi: Philosophiæ autẽ cõtemplatio, quæ sunt omnia sensilia. Inueniuntur autem & excogitãtur artes, & scientiæ, cõsensione, id est ratione simul & consensu. Nã vbi simul est ratio & sensus, & ratio quidẽ affert rei causam & eius intelligentiam, sensus autem dat experientiam: ad inueniendum & excogitandũ scientiã facile applicatur animus, & ita inuenitur & excogitatur ars & scientia, sed non satis est applicare animũ ad artem & scientiam nisi in ea perseueres. Nam applicationẽ animi auget exercitatio: sine exercitatione autẽ perit applicatio. [e] *Merito ergo Apostolus.* Postquam ostendit quid sit sapientia, & quidnam sub sapientiæ nomine comprehendatur, nempe quod sit & diuina & humana, & quod artes etiã significet & scientias, & tam liberales quã illiberales, & quomodo parentur, ex his infert, Apostolum merito dixisse variam & multiplicem Dei sapientiã, quæ vt nobis prosit suam ostẽdit potentiam, per artem, per scientiam, per fidẽ, per prophetiam. Sunt enim hæc omnia Dei sapientia. Omnis autẽ sapientia est à Domino Deo. Hic autẽ incipit ostẽdere à Domino Deo esse Philosophiã, & nobis esse vtilem. Hoc enim in hunc locũ reseruauerat. Cum autẽ sapiẽtia sit à Deo, eam dicit à Deo esse petendam, vt inueniatur vera religio & verus Dei cultus & diuinus sensus. Per diuinũ autẽ sensum intelligit Dei cognitionẽ, quem opponit sensui Philosophiæ. Quẽ tamen sensũ Philosophiæ dicit Propheta, scilicet Solomõ diligẽter esse scrutandũ vt proficiamus in Dei cultu & pietate. In ea enim sapiẽtia, tanquam thesaurum reconditũ Deus iustis dat auxilium. Sapientia enim prudentia & sensus ex ore Dei proficiscitur, vt quæ nõ sit quidẽ ipsa Dei essentia, sed ab eo sit creata & producta & nobis indita, vt Deum rerum creatorem ex eius operibus agnoscentes, ipsum colamus. Hic est sensus philosophiæ quẽ vocat consensionem. Nam cũ sensu, nempe visu mundũ & quæ in eo sunt aspexerimus, creatorem contemplantes & ratiocinantes Deũ esse cognoscimus, & colendũ esse censemus: Hic est Philosophiæ sensus. Sensus autẽ diuinus, in quẽ nullus cadit sensus corporeus, est qui diuino lumine illuminatis & Dei gratia inspiratis persuadet vt Deo & in Deũ credant, & in eum spem suam defigant, illumq; & quæ eius sunt propter eum diligant, & in eam actionũ suarum finem tanquam scopum dirigant. Hi per fidem sacramẽtis obsignatã, vt loquitur Tertullianus, peccatis dimissis iustificãtur. Nihil enim est quod eis amplius imputetur, maximè si eorum fides operetur per charitatem. Per philosophiã autẽ iustificari dicuntur qui aliqua quidẽ ex parte iusti reputãtur, nempe quod quæ sunt de moribus præcepta seruantes, nec se sceleribus contaminant, & præ se ferunt quandam virtutis similitudinem. Iusti autem nõ sunt, quod neq; eorum peccata expientur, nec virtutis solum scopum Deum habent propositũ, licet ex Dei operibus Deum vtcunque agnoscant. [f] *Atque erat quidam ante Domini aduentum.* Tantum abest vt Philosophia sit reiiciẽda, vt Græcis fuerit necessaria ante aduentũ Domini: docebat enim quomodo esset vita rationi congruenter agenda, & ea dabat præcepta quæ pertinebant ad ciuilẽ vitæ societatẽ, etsi non habebat eam quam verbũ requirit perfectionẽ. Quinetiam nunc quoq; postquã aduenit verbũ est vtilis ad Dei cultũ & pietatem, si fides quæ est diuinitus infusa sit demonstranda, quod sæpe est faciendum si disputetur vel cum Græcis, vt olim disputarunt Theologi maiores nostri, vel cũ hereticis, cum quibus est disceptandũ, non solũ sacrarum Scripturarum authoritate, sed Philosophicis etiam rationibus. Non offendet pes tuus, id est, nõ errabis, si quæ bona sunt, siue ea à Græcis, siue à nostris nẽpe sacris libris, acceperis, ea referas ad Dei prouidentiam. Alludit autẽ ad illud Solomonis: Viam sapientiæ monstrabo tibi, *Prouerb. 4.*
& ducã te per semitas æquitatis: quas cum ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Cur autem sint omnia ad diuinã referenda prouidentiam, hanc reddit rationem, quod Deus sit omniũ bonorum causa. Hæc cùm dixisset, ne videretur Græcã philosophiam exæquare sacris Scripturis, bonorũ quæ à Deo dantur hanc constituit differentiã, quod alia dantur principaliter, alia per consequentiã. Libri quidẽ sacri tam veteris quam noui testamẽti dati sunt principaliter, Philosophia autem non principaliter, sed per cõsequentiã, nempe vt sacris inseruiret & eis esset adminiculo. Hoc cũ dixisset, venit illi in mentẽ subdubitare, num philosophia quam dixit esse datam per consequentiam, fuerit data principaliter, priusquam Græci vocati essent ad finem. Nam vetus quidem testamentũ sicut & nouum datum est principaliter, & tamen lex quæ est pars veteris testamenti fuit pædagogus ad *Galat. 3.*
Christum, vt ait Paulus ad Galatas. Certe sicut pædagogus à vitio arcet adolescentẽ, illum reddens ido- *Chrysost. in 3. ad Gal.*
neũ omni studio percipiendis iis quæ tradit præceptor: ita lex pædagogi officio functa est. Nam & à pri-

Theodor. in 3. ad Gal. ori impietate liberauit,& cum Dei docuisset cognitionem,veluti ad quendam doctum Doctorē ac magistrum nos deduxit,Christum Dominum:vt perfectas disciplinas ab eo discamus. Lex ergo erat veluti quædam præparatio ad Christum,vt quæ mandatis,cæremoniis ac iustificationibus Hebræos in officio continens,eos tandem perducebat ad summam & perfectam Christi philosophiam. Hoc ipsum videtur etiā dici posse de philosophia,quę ante Christi aduentum Græcos bonis formabat moribus & institutis quibus summum veluti colophonē impositurus erat Christus. Boni quidem erāt mores & instituta,sed non bonus erat eorum finis & scopus. Nam sibi proponebant vel gloriā, vel voluptatem,vel qui erant omniū optimi,ipsā per se virtutē,sed viro bono,qualē informat Christus,solus scopus debet esse Deus, qui est ipse quoq; eius merces & præmiū. Porro autem cum animaduertisset Clemens posse sibi obiici, quod frustra multæ quærerētur viæ cum esset vna via & veritas,obiectioni respondet,verū quidem esse vnā esse viam,sed sicut multa fluēta deducuntur ad vnum flumen,ita etiam multas vias deduci ad vnam viam,nempe ad Christum,in qua qui institerit aberrare non poterit. Vnius & eiusdem iusti,& multorū etiam iustorū sunt multæ viæ,nempe variæ & diuersæ viuēdi rationes & instituta,quæ sunt omnia præclara & laudanda,si omnes ad vnā tendāt viam,nempe ad Christum. Porro autem Christus est & via & vita. Via autem ducit ad vitam,id est,Christus ad Christum. Sed tendentibus etiam ad Christum dantur quædam mandata seu præcepta quæ ducunt ad vitam,nempe Christum,& sunt etiam quędā disciplinæ quæ Christianā præcedunt institutionem,quę sunt adminicula ad vitā,nempe ad Iesum Christum,quomodo etiam apud Græcos sunt disciplinæ quæ præcedunt philosophiā:disciplinas autē quæ pręcedunt, existimo esse non scriptas Ecclesię traditiones,vtpote cruci signari,& orare ad Orientem,& permultas alias quas inuenies apud Diuum Basilium in libro de Spiritu sancto ad Amphilochiū,& apud Tertullianum in libello de corona militis,& in Distinct. 11. can. Ecclesiasticarum. [g] *Hierusalem, Hierusalem, quoties volui congregare filios tuos.* Illud quod dixit Christus apud Lucam; Hierusalē, Hierusalem, accōmodat Clemens suo instituto, nempe vt ostendat se multiplicem Dei sapientiā,& multis modis esse factā vocationem,& non semel tantum sed bis,eiusq; esse multos gradus,nec solum in hoc tempore,sed etiā in futuro,quod erit æternū cum nulla sit amplius habenda ratio currentis temporis. Hierusalem,inquit,vocatur visio pacis. Significat autē,inquit,quod qui Scripturas non cōtentioso animo sed quieto & pacifico legerint,intelligēt se multis modis vocari ad institutionē, id est ad Verbi doctrinam. Ideo enim eos cōgregauit Verbum vt discerent. Non solum enim voluit cōgregare,sed quod voluit effecit,nō fuit enim eius voluntas irrita. Sępius autē id effecit,vt qui bis id fecerit,nempe & per Prophetas qui eius aduentū prænunciarunt,& per suum aduentum quando attulit bonum nuncium salutis. Multiplex autē & varia fuit eius sapientia,vt qui dederit varias vitæ rationes & instituta, ad vnū tamen Christū tendentia,& in vno quoq; eorum institutorum datur salus,licet eorum qui salutem assequuntur sint varij gradus. Sunt

Ioan. 14. autem eorum varij gradus,non solū in hoc tempore,sed etiam in futuro quod est æternum. Nam in domo patris dicit Christus esse multas mansiones,vt sunt etiam varij gradus eorum quibus datur salus. Nā pro varietate meritorum in hac vita,sunt etiam in æterna varia pręmia. Quod sit autē multiplex Dei sapientia,non est mirum. Nam spiritus Domini repleuit orbē terræ,qui variè sua dispertit munera & charismata. [h] *Quod si quis vim afferens dicat.* Erant qui à Christianis reiiciendam esse Philosophiam ideo censebant,quod meretrix quam vitare iubet Solomon significet philosophiam. Quodquidē esse falsum ex hoc probat, quod neq; aduletur Philosophia, quod est propriū meretricis & ipsa verba plane describāt meretricem. Sed sunt alia verba,nempe hæc. Ne sis multum apud alienā,quæ significant non aspernendum esse vsum philosophiæ, sed non esse in ea nimis immorandū:ea est enim quam vocat secularē philosophiam. Ita etiam fuerunt olim qui dicerent esse quidem philosophandum,sed non nimis. Dicit etiā omni ætate & tempore fuisse quædā quæ præpararēt ad Verbum. Quomodo autem quo tempore principatū tenebat apud Græcos philosophia,nempe ante Christi aduentū,ea multas habebat ancillas,illas scilicet disciplinas quas vocāt ἐγκυκλοπαιδείαν, quarum amore capti nonnulli,aspernati sunt ipsam dominam nempe philosophiā. Ita cùm post Christi aduentum philosophia non iam sit domina,sed sapientiæ ancilla,quę est diuinarum & humanarum scientia,& eius causarū,non desunt qui ancillam philosophiā magis ament quam dominam sapientiam. Quod autē sapientia sit philosophia lōge præstantior ex hoc licet videre,quod cùm vtraq; profiteatur virtutis actionem, nō est tamen vtriusq; vnus & idem scopus. Nam philosophia quidem in actione virtutis non aliū sibi proponit scopum & finem quā ipsam per se virtutem. Sapientia autem qúæ est Christiana philosophia,& cui ancillari debet mundana seu secularis Philosophia omnium suarum actionum quæ sunt ex virtute,nō aliū scopum & finem habet sibi propositū quàm Deum. Quo est ergo Deus omnibus quæ dici & excogitari possunt præstantior,eo est sapientia philosophia excellentior: exercetur enim virtus à sapientia propter Dei honorem & cognitionem. [i] *Eorum autem quæ dicta sunt.* Ad institutū suum omnia adaptans Clemens, Abrahæ & Saræ & Agar historiam interpretatur,allegoricè docens Saram,id est sapientiā quæ obtinet principatum,priusquā pariat, permittere Abrahamo,id est homini iusto & fideli,aliquandiu habitare cum Agar,id est cū externa philosophia seu mundana & seculari, vt ab ea paulo post discedens & ad diuinam se cōuertens sapientiā, id est ad fidem & ad iustitiam, prolē suscipiat. Eius autē proles fuit Isaac, per quem indicatur id quod per se didicit. Nam cœlestiū quidem rerum contemplatio,quæ est Astronomia in qua versatus est Abrahā, & cæteræ mathematicæ disciplinæ præparant quidem ad sapientiā,sed ipse per se nihil fructus afferunt. Per se autem fructum affert fides,quæ Deum sibi scopum proponēs,& per charitatem operans,eos edit fructus, id est ea facit opera, quæ per Dei gratiam producta vitam merentur æternam. [k] *Habueris autem etiam aliam eorum.* Alia similitudine ostendit secularem eruditionē non esse despiciendam; Thamar sedebat in triuio & videbatur esse meretrix:significat autem secularem eruditionē quæ quodcunq; vitæ iter sequaris,se offert & cōmunicat omnibus. Iudas autem qui est potens, vt qui teneat firmā ac validā Dei confessionem,non abhorret Thamar,id est mundanam philosophiam,sed ad eam accedit vt qui omnia

scrutaretur,

scrutaretur, sed nihilo secius retinet firmam ac solidam Dei confessionem. [1] *Atque prædictæ quidem Scri-*
pturæ. Quoniam suo instituto accommodauerat quas diximus Scripturas allegoricè expositas, ne quis
existimaret eas non aliter posse exponi, dicit eas in aliis locis examinatas alia significare mysteria, nihil
enim vetat quominus eadem Scriptura sensus habeat varios & diuersos.

[a] HINC *ergo dicimus philosophiam nuda ratione habere inquisitionem veritatis & na-* IIII.
turæ eorum quæ sunt. Hæc est autem veritas de qua ipse dixit Dominus, Ego sum veri- Ioan.14.
tas; & rursus, Disciplinam quæ præcedit eam quæ est in Christo quietem, exercere mentem
& excitare intelligentiam, generando ingenij acumen aptum ad inquirendum per veram
philosophiam, quam inuentam vel potius acceptam Mystæ habent ab ipsa veritate. Multùm
autem confert promptitudo, ad videndum ea quæ oportet per exercitationem: mentis autem
fuerint exercitatio ea quæ mente possunt percipi. [b] *Triplex est, inquit, eorum natura quæ in*
quantis continuis, & quantis discretis, & iis quæ sunt dicenda, consideratur. Quæ enim ex de-
monstrationibus conficitur oratio, perfectam animæ fidem facit eius quod consequitur, vt non
putet id quod demonstratum est aliter se habere: nec sinit vt iis succumbat quæ nobis per frau-
dem incurrunt. In his ergo disciplinis à sensilibus expurgatur & excitatur anima, vt possit
veritatem perspicere. [c] *Educatio enim, & bona quæ seruatur eruditio, bonas efficit naturas:*
& bonæ naturæ talem suscipientes disciplinam, fiunt adhuc prioribus meliores, cùm ad alia,
tum ad gignendum, quemadmodum in aliis animalibus. Vnde etiam dicit: Vade ad formi- Prou.6.
cam, ô piger, & efficere illa sapientior, quæ multum & omnis generis nutrimentum recondit Eccles.11. ταμιεῖον.
tempore messis aduersus minas hyemis; aut: Vade ad apem, & disce eam esse opificem. Ipsa Ioan.4.
enim omne pratum depascens, vnum fauum generat. Si autem oras in cella penuaria, sicut do-
cuit Dominus adorare spiritu, non vtique in sola domo versabitur œconomia, sed etiam in ani-
ma, quænam sint ei tribuenda, & quemadmodum, & quantum, & quænam sint reponenda,
& in ipsam recondenda, & quando ea afferenda, & apud quos. [d] *Non enim natura, sed*
disciplina viri boni & honesti fiunt, quemadmodum medici & gubernatores. Omnes itaque
communiter videmus vitem & equum, sed sciet quidem agricola, vitisne ad ferendum fru-
ctum bona sit an mala: & qui equorum habet cognitionem, facilè discernit ignauum vel ce-
lerem. Alios autem esse aliis natura ad virtutem aptiores, ostendunt quidem quædam studia
eorum qui sunt aliis natura aptiores: nullam autem ex virtute perfectionem arguunt eorum
qui sunt meliori natura, cùm etiam qui natura minimè apti sunt ad virtutem, eam quam par
est assecuti disciplinam, vel ad omne genus probitatis & honestatis peruenerint: & contrà,
qui natura apti erant ad virtutem, euaserint mali negligentia & incuria. Nos rursus natura
ad societatem & communicationem aptos iustósque Deus fabricatus est. Vnde nec iustum ex
sola impositione oriri dicendum est: ex præcepto autem bonum opificij excitari intelligendum
est, cùm ex disciplina didicerit anima velle bonum eligere. [e] *Sed quemadmodum vel sine literis*
fidelem posse esse dicimus, ita quæ in fide dicuntur non posse intelligere eum qui non didicit
confitemur. Quæ enim bene dicuntur admittere, aliena autem non admittere, non absoluta, fi- ἁπλῶς.
des, sed quæ circa disciplinam versatur, fides efficit. [f] *Quòd si ignorantia, imperitia simul &* ἀγραμμα-
inscitia, rerum diuinarum atque humanarum scientiam æquè affert atque doctrina: at quem- τία.
admodum in vita paupertate licet rectè viuere, ita etiam licet in abundantia: & facilius simul
& celerius cum præcedentibus disciplinis liberalibus posse aliquem virtutem venari confite-
mur, quæ tamen non est eiusmodi vt sine iis capi non possit, sed tunc quoq; ab iis qui didicerũt,
& sensus habent exercitatos. Odiũ enim, inquit Solomon, excitat contentio. Vias autem vitæ Prouer.11.
custodit disciplina, vt non decipiamur, neq; circumueniamur ab iis qui ad auditorũ perniciem
improbam artem exercuerunt. Disciplina vagatur, inquit, inconfutabilis. Oportet autem ar-
guendi & refellẽdi genus persequi, vt Sophistarũ fallaces repellãtur opiniones. Rectè profectò

πολυμαθία. *ac diuinè.* [g] *Anaxarchus autem Eudemonicus scribit in libro de Regno: Multa ac varia doctrina multùm quidem iuuat, multùm autem etiã lædit eum qui illam possidet. Iuuat eum qui dignus est, lædit autem eum qui quiduis dicit vel in vniuerso populo. Oportet autem scire mensuram temporis. Hic est autem finis sapientiæ. Quicunque autem canunt pro foribus, etiamsi quid doctum cecinerint, non reputati sapientes opinionem subeunt stultitiæ. Et Hesiodus:*

Musarum, reddunt hominem quæ multa loquentem
Diuinum, vocalem.

In verbis enim copiosum dicit multa loquentem, acrem autem ac vehementem, vocalem, & diuinum, eum qui est peritus, & Philosophus, & sciens veritatis. [h] *Apparet itaque priores illas liberales Græcorum disciplinas vnà cum ipsa philosophia venire diuinitus ad homines, non principaliter, sed quemadmodum imbres erumpunt in terram bonam, & in fimum, & supra domos. Similiter autem germinat & herba & frumentum, & nascitur etiam ficus in monimentis, & si qua est arbor impudentior. Et quæ nascuntur, emergunt in figura eorum quæ vera sunt, quoniam eandem pluuiæ virtutem sunt assecuta, sed non eandem habuere gratiam quam ea quæ in solo pingui nata sunt, vt quæ vel arefacta vel euulsa fuerint.* [i] *Porrò autem hîc quoque vtilis est parabola sementis, quam Dominus est interpretatus.* Matth. 13. Marci 4. *Vnus enim est agricola terræ quæ est in hominibus, qui ex alto seminat à constitutione mundi alentia semina, qui vnoquoque tempore verbum principale impluit, tempora autem & loca quæ susceperunt, genuere differentiam. Et alioqui agricola non solum frumentum, etsi eius quoque sunt plures differentiæ, sed etiam alia semina seminat, hordeum, fabas, pisa, cicer, & semina quæ olera in hortis producunt, & flores. Eiusdem est autem agriculturæ, & plantandi officium, & operandi, quæcunque pertinent ad ipsa plantaria, hortos, & pomaria, & in summa, ad omnis generis arbores producendas & alendas. Similiter autem non sola ars pascendarum ouium, sed & boum equorumque & canum alendorum & curandarum apum artes omnes, & vt semel dicam, quæ in curandis gregibus animalibúsque nutriendis versantur, inter se quidem differunt eo quod est magis & minus: sed sunt omnes vitæ vtiles. Philosophiam autem non dico Stoicam, nec Platonicam, aut Epicuream, & Aristotelicam, sed quæcunque ab his sectis rectè dicta sunt, quæ docent iustitiam cum pia scientia, hoc totum selectum, dico philosophiam: quæcunque autem ex humanis amputata cogitatis adulterarunt, ea nunquam diuina dixerim.* [l] *Iam verò illud quoque consideremus, quòd si quando rectè viuunt qui nesciunt benefacere, accidit enim vt benefaciant: nonnulli autem per intelligentiam ad veritatis verbum feruntur tanquam ad scopum:* [m] *Abraham autem non ex operibus iustificatus est, sed ex fide: nihil ergo eis post vitæ finem proderit, etiam si nunc rectè operentur, nisi fidem habeant. Propterea enim Græca voce expositæ sunt scripturæ, vt nullum vnquam ignorantiæ possint prætextum afferre, cùm possint quæ sunt apud nos audire, si tantùm voluerint.* [n] *Aliter quispiam dicit de veritate, aliter veritas seipsam interpretatur. Aliud est veritatis coniectura, & aliud veritas, aliud similitudo, aliud idipsum quod est. Et altera quidem accedit disciplina & exercitatione, altera verò potestate & fide. Est enim donum doctrina pietatis, gratia verò fides.* Psal. 117. *Facientes enim Dei voluntatem cognoscimus. Aperite ergo, inquit Scriptura, portas iustitiæ, vt in eas ingressus confitear Domino. Sed viæ quidem ad iustitiam, cùm Deus seruet multis modis, est enim bonus, sunt multæ & variæ, & ferentes ad viam Dominicam & portam. Quòd si viam regiam & ingressum quæris valida authoritate munitum, audies: Hæc est porta Domini, iusti intrabunt in eam. Cùm ergo multæ apertæ sint portæ in iustitia, hæc fuit in Christo, in quam beati omnes qui intrarunt, & iter suum direxerunt in sanctitate cognoscendi potestate prædita.* γνωστικῶ *Iam Clemens in epistola ad Corinthios, his verbis inquit, exponens differentiam*

differentiam eorum qui sunt probati in ecclesia: Sic aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretione sermonum, sit stupendus in operibus. ° *Ars autem Sophistica, quam sectati sunt Græci tanquam rem præclaram & magni faciendam, est potestas phantastica, seu quæ visione percipit, verbis falsas opiniones tanquam veras ingenerans.* δοξῶν. ἐξαπλοῦσαν. *Præbet enim ad persuadendum quidem dicendi artem, ad contendendum verò, litigandi. Artes ergo, si non fuerint cum philosophia, fuerint cuilibet exitiales.* ᵖ *Apertè itaque Plato malam artem appellauit Sophisticam, & eum sequens Aristoteles, eam quandam furandi artem pronunciat, vt quæ totum sapientiæ officium probabiliter auferat, & profiteatur sapientiam in qua non est versata, nec in eam studium posuit.* ιστικὴν. ᑫ *Vt paucis autem dicam: quemadmodum artis quidem dicendi principium, est id quod est probabile: officium verò, argumentum: & finis, persuasio: ita litigandi ac concertandi artis principium est id quod visum fuerit: officium verò, contentio: & finis, victoria. Eodem enim modo Sophisticæ quoque artis principium quidem est id quod apparet, officium verò duplex, vnum quidem ex arte dicendi, quod cernitur perpetua oratione rem persequens: alterum verò ex Dialectica, interrogans: eius verò finis est obstupefactio & deductio ad admirationem.* διεξοδικόν. ἔκπληξις. *Et quæ rursus in scholis vulgò iactatur Dialectica, ostenditur Philosophi esse exercitatio in eo quod est opinabile, contradicendi facultatis gratia. Meritò ergo egregius Apostolus superuacaneas has artes dictionum vilipendens: Si quis non accedit, inquit, ad sanos sermones,* 1. Tim. 6. *doctrina autem aliqua est inflatus, nihil sciens, sed laborans circa quæstiones & pugnas verborum, ex quibus fit lis, inuidia, maledictum, suspiciones malæ, concertationes hominum mente corruptorum, & priuatorum veritate. Vides quomodo in eos inuectus sit, Logicam, id est, quæ in sermone versatur, eorum artem morbum appellans, propter quam se efferunt, & magnificè circunspiciunt quibus cordi est hæc ars garrula & improba, siue sint Græci, siue etiam barbari Sophistæ. Pulcherrimè ergo dicit Tragicus Euripides in Phœnissis:*

Iniqua verò oratio
In se ægra, pharmacis eget sapientibus.

Sanus enim dictus est sermo salutaris, cùm ipse sit veritas: & id quod sanum est semper manet immortale. Quæ est autem ab eo quod est sanum & diuinum secretio, est impietas & lætalis affectio. ψυχαγωγοί. ʳ *Hi sunt lupi rapaces tecti pellibus ouium, plagiarij, & diserti animarum abigei, qui clàm quidem furantur: sed fures esse conuincuntur, qui & dolo & vi nos conantur superare, qui non delectamur superuacaneis, vtpote quòd minus eis in dicendo valeamus:*

Vir impeditus sæpe linguæ infantia,
Cùm iusta dixit, at diserto habet minus.
Quin ore quod bellè fluit, verissima
Surripiunt, appareant vt quæ haud decet,

inquit Tragœdia. Tales autem sunt litigiosi isti, siue sectas sectentur, siue artes nescio quas exerceant dialecticas. Isti sunt qui funiculos trahunt, inquit Scriptura, & nihil texunt, κατάρτια, lego σπάρτια. κυβεία. *inanem laborem plurimi facientes, quem imposturam & astutiam ipse vocauit Apostolus, aptam ad erroris insidias. Sunt enim, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, mentem decipientes.* Tit. 1. φρεναπάται. *Non omnibus ergo dictum est, Vos estis sal terræ.* Math. 5. *Sunt enim aliqui etiam ex ijs qui verbum audiunt, marinis piscibus similes, qui cum ab ipso ortu in salso nutriantur, salibus tamen ad condiendum indigent.* ˢ *Ego itaque vel lubentissimè admitto tragœdiam quæ dicit: O fili, benè etiam dici possunt falsæ orationes, specie autem verborum verum vicerint. Sed non est hoc perfectissimum sed natura & factum. Quisquis autem linguæ quidem exercet facundiam sapiens: res tamen semper existimo esse verbis præstantiores. Multis ergo placere minimè est expetendum. Quæ enim sunt illis iucunda, nos non exercemus.*

Galat. 5. *Quæ nos autem ſcimus, procul ſunt ab illorum affectione. Ne ſimus inquit Apoſtolus, inanis gloriæ cupidi, nos inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.* [t] *Sic itaque veri amator Plato, veluti à Deo incitatus dicit: Ego, inquit, ſum eiuſmodi vt nulli alij credam niſi rationi, quæ mihi conſideranti optima viſa fuerit. Eos ergo reprehendit qui abſque mente & ſcientia credunt opinionibus, vtpote quòd non oporteat relicta recta & ſana ratione, ei credere quæ eſt falſi particeps. A veritate enim aberraſſe malum eſt. Vera autem dicere, & ea quæ ſunt opinari, bonum. Bonis autem inuiti quidem priuantur homines: priuantur tamen, vel circumuenti, vel præſtigiis decepti, vel coacti, & cùm non crediderint. Atque qui credidit quidem, ſua ſponte capitur: circumuenitur autem qui in contrariam perſuaſionem traducitur, oblitus quòd alia quidem tempus, alia verò ratio aufert imprudenti. Cogit autem ſæpe dolor, & angor, & rurſus contentio, & ira poſtquam ſuſcepta fuerit opinio. Poſtremò autem præſtigiis decipiuntur, qui vel à voluptate ſunt inducti, vel timore perterriti. Sunt autem mutationes omnes voluntariæ. Atque nihil quidem eorum vnquam acceperit ſcientia.* [u] *Nonnulli autem qui ſe putant eſſe ingenioſos, nec philoſophiam volunt attingere, nec Dialecticam, ſed nec contemplationem diſcere naturalem, ſed ſolam & nudam fidem requirunt, perinde ac ſi cùm nullam vitis curam geſſerint, velint ab initio ſtatim botrum accipere.*

Ioan. 15. *Dicitur autem Dominus vitis allegoricè, à quo cum diligentia & agri colendi arte, quæ fit ratione ac ſermone, fructus eſt vindemiandus. Putare oportet, fodere, ligare, & reliqua facere. Falce, vt ſentio, & ligone, & aliis ruſticis inſtrumentis ad vitis curam opus eſt, vt nobis fructum producat eſculentum.* [x] *Quemadmodum autem in agricultura, ita*

χειρομαθής. *etiam in medicina, ille vtiliter didicit qui varias attigit diſciplinas, vt poſſit melius colere & curare. Ita hîc etiam eum bene & vtiliter eruditum exiſtimo, qui omnia refert ad veritatem, adeò vt ex Geometria & ex Muſica & ex Grammatica & ipſa philoſophia colligens quod eſt vtile, nullis inſidiis interceptam ſeruet fidem. Porrò autem athleta, vt prius dictum eſt contemnitur, qui ſe non prius inſtruxit ad certamen. Iam verò gubernatorem quoque laudamus qui multarum rerum habet experientiam, qui mores nouit multorum hominum, & medicum qui multa eſt expertus, qua ratione effingunt etiam empiricum. Qui autem ſingula refert ad rectam vitam, exempla afferens ex Græcis & ex barbaris, is valde peritus veritatis inueſtigator, & multi reuera conſilij, inſtar lapidis Indicis (is eſt autem Lydius) creditur poſſe diſcernere aurum adulterinum à probo, & aptus eſſe ad ſeparandum is qui ex*

κομμωτικήν. *nobis habet multam rerum experientiam & cognitionem, Sophiſticam quidem à philoſophia, ornatricem autem à gymnaſtica, & culinariam à medicina, & dicendi artem à Dialectica, quinetiam alias hæreſes quæ ſunt in barbara philoſophia ab ipſa veritate.* [y] *Quomodo au-*

ἐπίβολον *tem non neceſſe eſt vt de iis quæ intelligentia percipiuntur, tractet philoſophando, qui Dei*

γνῶσ. *velit potentiam attingere? Quomodo autem non eſt etiam vtile diuidere voces quæ ſunt an-*

σοφίζεται. *cipites, & quæ in teſtamentis efferuntur æquiuocè?* [z] *Ex amphibolia enim Dominus ſa-*

Matth. 4. *pienter eludit diabolum in tempore tentationis. Nec ergo hîc vtique video, quo modo philoſophiæ & Dialecticæ inuentor, vt quidam exiſtimant, inducitur deceptus tropo amphiboliæ.* [a] *Si autem Prophetæ & Apoſtoli artes non norant, per quas oſtenduntur exercitationes quæ ſunt in philoſophia: at mens prophetici & docentis ſpiritus occultè loquens, propterea quòd non ſint aures omnium intelligentes, artificioſas doctrinas exigit ad explicationem. Securè enim nouerunt illarum ſenſum Prophetæ & ſpiritus diſcipuli. Ex fide enim & quàm dici non poteſt facilè, dixit ſpiritus, ſed non tam facilè percipere poſſunt ij qui non didicerunt.* [b] *Præcepta autem, inquit, ſcribe dupliciter, nempe voluntate & cognitione reſpondendi verba veritatis iis qui tibi proponunt. Quænam eſt autem reſpondendi, vel quæ etiam interrogandi ſcientia? Fuerit autem hæc Dialectica.* [c] *Quid verò, an non dicere*

quoque

quoque opus est? & facere fit ex verbo seu ratione? Si enim non verbo seu ratione agamus, [λόγῳ.] siue verbo seu ratione fecerimus. Opus autem rationale ex Deo efficitur. Et nihil sine ipso factum est: Verbo, inquam, Deo seu ratione. An non etiam Dominus omnia fecit verbo? [Ioan.1.] Operantur autem etiam iumenta acta cogente metu. Num etiam qui vocantur Orthodoxi, [ὀρθοδοξασταί.] bona opera aggrediuntur, nescientes quid faciunt? [d] *Propterea ergo Seruator cùm panem accepisset, primùm locutus est, & egit gratias: deinde cùm panem fregisset apposuit, [Matth.26. 1 Cor.11.] vt comedamus ex ratione, & cùm scripturas agnouerimus, vitam instituamus per [λογικῶς.] obedientiam.* [e] *Quemadmodum autem qui mala vtuntur oratione nihil differunt ab iis qui malo facto vtuntur: calumnia enim est ministra gladij, & dolorem affert maledictum: ex quibus est vitæ euersio, hæc autem fuerint opera improbæ orationis: ita etiam qui bona vtuntur oratione, propè accedunt ad eos qui bonis factis vtuntur. Recreat itaque animam oratio, & adhortatur ad honestatem. Beatus est autem qui pro dextra vtraque manu vtitur. Neque ergo qui bene potest facere, est maledictis incessendus ab eo qui bene potest dicere: neque est vituperandus qui bene potest dicere, ab eo qui bene facere potest. Faciat autem vterque id quod ei à natura est insitum. Quod autem alter factum ostendit, hoc alter loquitur, beneficentiæ veluti viam præparans, & deducens auditores vt bene operentur. Est enim etiam salutaris oratio, sicut opus salutare. Atque iustitia quidem certè non consistit absque oratione. Quemadmodum autem beneficio affici tollitur, si auferamus bene facere: ita tollitur obedientia & fides, si nec præceptum, nec qui est ipsum explicaturus simul assumuntur. Nunc autem altero alterius gratia, & verbis & factis abundamus.* [f] *Ars autem contentiosa & Sophistica est penitus repudianda, quandoquidem ipsæ Sophistarum dictiones non solùm multorum oculos præstringunt & eos seducunt, sed nonnunquam etiam vim afferentes, Cadmeam referunt victoriam.* [g] *Est enim longè verissimus ille Psalmus: Iustus viuet in finem, quoniam non videbit interitum, quando viderit sapientes morientes. [Psal.48.] Quosnam autem dicit sapientes, audi ex Iesu sapientia: Non est sapientia improbitatis scientia. Eam autem dicit quam excogitarunt artes quæ in dicendo & disserendo versantur. Quæres ergo apud malos sapientiam, & non inuenies. Et si rursus roges quænam ea est: Os iusti, inquit, distillabit tibi sapientiam. Dicitur autem ars Sophistica æquiuocè cum [Prouer.10.] veritate sapientia.* [h] *Meum autem est probabile, vt existimo, institutum, rationi conuenienter [λόγῳ.] viuere, ea autem quæ significantur intelligere: eloquentiam autem nunquam magnifacientem, contentum esse si significetur id quod intelligitur. Quo autem nomine significetur id quod volo exponere, nihil mihi curæ est. Opem enim ferre vt seruentur ij qui seruari cupiunt, puto esse optimum, non autem dictiunculas tanquam quædam ornamenta componere. Et si caueris, inquit Pythagoreus in Platonis Politico, ne sis de nominibus nimium solicitus, [τὰ κόσμια.] prudentia locupletior apparebis in senectute. Et rursus inuenies in Theateto: Nominum autem & verborum facilitas, & non nimis accurata examinatio, vt plurimum non est sordida & illiberalis, sed eius potius contrarium: est autem nonnunquam etiam necessaria.* [i] *Hæc quàm fieri potest breuissimè scriptura enunciauit, dicens: Ne sis prolixus in sermone. [μὴ πολὺς γίνου.] Dictio enim est tanquam vestis in corpore; res autem sunt carnes & nerui. Non oportet ergo maiorem vestis quàm salutis corporis curam gerere. Non solùm enim frugalis vitæ ratio, sed etiam à superuacaneo cultu ornatúque aliena oratio, exercenda est ei qui veram vitam elegit: siquidem delitias vt dolosas & luxuriosas repudiamus, sicut vnguentum & purpuram veteres Lacedæmonij, dolosas quidem vestes, & dolosas vnctiones rectè reputantes & nominantes, quoniam nec honestus est ille cibi apparatus qui plura habet condimenta quàm ea quæ nutriunt: nec est bellus vrbanúsve orationis vsus, qui auditores magis potest delectare quàm iuuare.* [k] *Musas Sirenibus existimare iucundiores admonet Pytha-*

ψυχαγωγίαν. *goras, docens non cum voluptate exercere sapientias, arguens autem deceptricem aliam animi oblectationem. Qui nauigando praeteruectus est Sirenas, vnus sufficit: & qui Sphingi respondit, vnus alius, atque adeo si vultis, nullus.* [l] *Non oportet ergo vnquam dilatare phylacteriam vanam ambiendo & magnifaciendo gloriam. Sufficit autem ei qui est cognoscendi potestate praeditus, si vel vnus inuentus sit auditor. Potest itaque audiri Pindarus scribens Boeotius: Non licet apud omnes veterem perrumpere orationem, praeterquam* 1. Tim. 2. *fidelissimis silentij viis. Stimulus autem pugnae est dominans oratio.* [m] *Admodum ergo rectè nos vehementer admonet beatus Apostolus, ne verbis contendamus propter nihil vtile ad euersionem auditorum: prophanas autem vocum nouitates vitemus, ad plurimum enim* 1. Cor. 3. *proficiunt impietatis, & sermo eorum serpit vt cancer. Haec ergo sapientia mundi, stultitia est apud Deum. Et horum sapientum cognoscit Deus cogitationes quòd vanae sunt. Nemo* Hier. 9. *ergo glorietur humana praecellens cogitatione. Rectè enim scriptum est in Hieremia: Ne glorietur sapiens in sapientia sua, & ne glorietur fortis in fortitudine sua, & ne glorietur diues in diuitiis suis: sed in hoc glorietur, qui gloriatur, quòd intelligat & cognoscat, quòd ego sum Deus faciens misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus. Ne confidamus in nobis ipsis, sed in Deo qui suscitat* 1. Cor. 2. *mortuos, inquit Apostolus: qui ex tanta morte nos eripuit, vt fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Spiritalis enim diiudicat omnia, ipse autem à nullo diiudi-* Coloss. 2. *catur. Illa quoque eius audio: Haec autem dico ne quis vos decipiat in probabilitate sermonis, neque subingrediatur qui depraedatur. Et rursus: Videte ne quis sit qui vos seducat per philosophiam & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum. Philosophiam quidam non omnem, sed Epicuream, cuius etiam meminit Paulus in Actibus Apostolorum, reprehendens, quae tollit prouidentiam, & in Deorum numerum refert voluptatem, & si qua alia honore affecit elementa, quae eis non constituens causam efficientem, ne visione quidem apprehendit opificem. Quinetiam Stoici, quorum ipse quoque meminit, non rectè dicunt, Deum, cùm sit corpus, vilissimam peruasisse materiam. Traditionem autem humanam, canoras dicit nugas quae versantur in oratione. Quamobrem illa quoque scribit: Iuniores fugite quaestiones: sunt enim pueriles huiusmodi contentiones. Virtus autem non tenetur amore iuuenum, inquit Plato philosophus:* [n] *& certamen nostrum, vt vult Gorgias Leontinus, duabus opus habet virtutibus, audacia & sapientia: audacia quidem, vt adeat pericula: sapientia autem, vt discernat aenigma.* [o] *Verbum enim quemadmodum in Olympia praeconium, vocat quidem eum qui vult, sed coronat eum qui potest esse inuictus, quoniam reuera Verbum non* Matth. 7. *vult esse ociosum eum qui credidit.* [p] *Quaerite enim, inquit Christus, & inuenietis: sed inquisitionem terminat inuentione, recentibus nugis exterminatis, inserta autem contemplatione quae nostram fidem confirmat. Hoc autem dico ne quis vos decipiat in probabilitate sermonis,* Coloss. 2. *ait Apostolus, vt qui, quae ab eis dicuntur, discernere scilicet didicerit is, & iis quae obiiciuntur occurrere docti sitis. Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in eo ambulate radicati & superaedificati in ipso, & confirmati in fide. Est autem persuasio fidei confirmatio.* [q] *Videte ne quis sit qui vos seducat à fide in Christum per philosophiam & inanem deceptionem, quae tollit prouidentiam secundum traditionem hominum. Quae est enim secundum traditionem diuinam philosophia, constituit & confirmat prouidentiam, qua sublata videtur fabula Seruatoris oeconomia, cùm nos secundum elementa huius mundi, & non secundum Christum feramur. Quae est enim Christo consentanea doctrina, & opificem Deum esse asserit, & deducit prouidentiam vsque ad singularia, & talem elementorum nouit esse naturam, vt in eam cadat ortus & mutatio, eáque docet à Deo regi ad hoc vt vim*

assimilantem

assimilantem ac dispensantem habeant, adeò vt mens principalis omnem præcedat doctrinam. [r] Elementa autem colunt. Diogenes quidem aerem, Thales verò aquam, Hippasus verò ignem & qui principia ponunt indiuidua, philosophiæ nomen suscipientes, impij quidam homunculi & voluptati dediti. [s] Propterea oro, inquit, vt dilectio vestra adhuc magis & magis abundet in agnitione & omni sensu, ad hoc vt vos probetis quæ sunt potiora. Nam quando eramus, inquit Apostolus, paruuli, sub elementis huius mundi eramus seruientes. Paruulus autem etiam si sit hæres, nihil differt à seruo vsque ad præfinitum tempus patris. Paruuli ergo sunt etiam Philosophi, nisi à Christo viri fiant. Si enim non futurus sit hæres cum filio liberæ, at est quidem certè semen Abrahæ, quod non ex promissione donum suscepit proprium. Perfectorum autem est solidus cibus, qui propter habitum habent sensus exercitatos ad discretionem boni & mali. Quisquis enim est lactis particeps, non est peritus sermonis iustitiæ, cùm sit paruulus, & nondum sciat verbum per quod credidit & operatur, nec possit in ipso reddere rationem. Omnia autem probate, inquit Apostolus, & quod bonum est tenete. Spiritualibus dicens, qui omnia quæ dicuntur ex veritate dijudicant, vtrùm videantur, an veritati cohæreant. Inconfutabilis autem vagatur disciplina, & plagæ & reprehensiones dant disciplinam sapientiæ, reprehensiones scilicet quæ sunt cum dilectione. [t] Cor enim rectum exquirit cognitionem, quoniam qui Deum quærit, cognitionem inuenit cum iustitia. Qui ipsam autem rectè quæsierunt, pacem inuenerunt. [u] Et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem: eos qui sunt opinione sapientes, & se quidem esse putant, non sunt autem sapientes, impetens hæc scribit: Non est enim in sermone regnum Dei. Non inquam in eo qui non est verus, sed opinione probabilis. In virtute autem dixit, seu potentia: sola est enim potens veritas. Et rursus: Si quis putat se nosse aliquid, nondum nouit sicut nosse oportet. Nunquam est enim veritas opinio. Sed cognitionis quidem opinio inflat & fastu implet, charitas autem ædificat, quæ non in opinione versatur, sed in veritate. Vnde si quis diligit, is cognitus est, inquit. [x] Quoniam autem non sola est traditio publica ei qui sensit sermonis magnificentiam, occultanda est sapientia quæ dicta est in mysterio, quam docuit Dei filius. Iam enim Esaias quoque Propheta igne linguam purgatur, vt possit dicere visionem: & nec linguã solùm, sed etiam aures castas habere conuenit, si conemur fieri veritatis participes.

ἡγεμονικὸν.
Philipp. 1.
Galat. 3.
1. Thess. 5.
1. Cor. 4.
ὀμφρανίζων.
1. Cor. 8.

COMMENTARIVS.

[a] HINC *ergo dicimus Philosophiam.* Hic dicit quis sit vsus Philosophiæ, Philosophia, inquit, nuda ratione abstracta scilicet à sensibus, quærit veritatẽ & eorum quæ sunt naturam, ipsum scilicet Christum quam veritatẽ se dicit esse ipse Christus. Arcana certè Christi mysteria disci nõ possunt per sensus: sed nec humana ratio ea didicerit, nisi mens se separet à sensibus, per philosophiã spiritualiter inquirentẽ spiritualia. Ad hoc autem vt ad Christum perueniatur, & in eo quiescatur multum iuuat mentis exercitatio per disciplinas, quæ dicuntur προπαιδεῖαι, id est, doctrinæ præcedentes, veritatẽ generantes, acumen ingenij aptũ ad inquirendum per veram philosophiam, Christianã scilicet doctrinam, quam acceperunt mystæ, ij scilicet qui Christi mysteriis sunt initiati, ab ipsa veritate, Christo scilicet, vera autẽ Philosophia, quæ est doctrina Christiana nempe fides, longè superat omnes humanas rationes: per mentis autem exercitationẽ animi paratur alacritas ad ea quæ oportet inuenienda. Mentis autem exercitatio, sunt quæ possunt mente percipi, seu quæ cadunt sub intelligentiam. Quænam sunt autem ea quæ mens percipit, & quæ cadunt sub intelligentiam? Dicet ipse Clemens. [b] *Triplex est, inquit, eorum natura.* Natura, inquit, eorum quæ mens percipit & quæ cadunt sub intelligentiã, & præparant ad diuinam sapientiam, est triplex. Cõsideratur enim in quantis cõtinuis, & in quantis discretis, & in iis quæ sunt dicenda. Quanta cõtinua dicuntur πηλίκα. Discreta verò πόσα, vtrumq; tamen confunditur, vt vnũ pro altero ponitur. Quæ sunt verò dicẽda Græcè est λεκτὰ. λεκτὰ autem vt vult Fauorinus, dicitur; τὸ πρᾶγμα διανοίᾳ παρυφιστάμενον, ἢ πρᾶγμα τὸ τῇ λεκτικῇ φαντασίᾳ συναπογεννώμενον. λεκτὸν. inquit, est, quod cõsistit in cogitatione, vel res quæ simul generatur cũ dicendi visione. Dicitur ergo λεκτὸν, quod cogitatione apprehendimus dicendũ, vel verbis enunciandũ. Hæc autem tria verba significant septem artes liberales, quarũ quatuor quidem, quæ dicuntur Mathemata seu disciplinæ, cõsiderantur in quantis discretis & continuis. In quantis quidem discretis Arithmetica & Musica. In quantis autẽ continuis, Geometria & Astronomia. In dicendis autem seu in

dicendorũ notione consideratur Grammatica, Rhetorica & Dialectica. Atque acuunt hæ omnes artes ingeniũ, & præparant ad veram Philosophiam, sed oratio quæ conficitur ex demonstratione, ea autem oritur ex Dialectica, efficit vt animus credat iis quę ex ea sequuntur, & ita assentiatur, vt ab iis quæ credit nõ possit dimoueri: putat enim nõ posse esse aliter. Quod si quis cauillis & falsis Sophismatibus nos velit in errorẽ inducere, ea non finit id fieri. Certis enim & necessariis, & quæ falli non possunt rationibus nos munit ne conuincamur. [c] *Educatio enim & bona quæ seruatur eruditio.* Reddit causam cur disciplinæ & artes liberales acuant ingenia. Nã qui has disciplinas & artes didicerunt, dicuntur bene educati & eruditi. Bona autẽ educatio & eruditio bonas efficit naturas. Quantumuis enim tardo & obtuso sit quispiam ingenio, si his erudiatur artibus & disciplinis, corrigitur ingenium, & bona fit eius natura. Sin verò bona sit natura, earũ disciplinarum & artium adminiculo longe fit melior quam antea, non solum ad discendũ & intelligendam philosophiam, propter quam eę discuntur, sed etiam ad generandum, id est ad alios docendos. Nam qui alios docent & in eis suam formant doctrinã, eos dicuntur gignere, & eorum esse patres. Ita loquitur Paulus per Euangelium; Ego genui vos. Et rursus: Onesimo filio quem genui in vinculis. Et ideo se dicit eorũ Patrem, vt qui eos doceret. Neque verò mirum si qui sunt in disciplinis educati & docti alios doceant, cùm etiã apes & formicæ eos qui ad ipsas accedunt, doceant laborem, industriam, diligentiam, & œconomiam. Ea autem œconomia, non solum versatur in domo administranda, & iis dispensandis quæ pertinent ad familiam, sed etiam in iis quæ pertinent ad animæ dispensationem, vt sciat quænam sint tribuenda, reponenda & recondenda, quantumque & quo tempore, & quænam rursus sint proferenda & expromenda. Nam vt bonus Oeconomus suo tempore reponit & recondit in cella penuria, quæ expromat quando opus fuerit: Ita anima veluti quendã penum congerit eorum quæ bona sunt, sed nõ sunt omnia semper expromenda, sed sunt singula suo tempore dicenda & facienda. Hæc autem dicendi accepit occasionẽ ex loco Euangelij quem citat. Si autem oras in cubiculo, vbi est Græcè ταμεῖον, quod cellam significat penuriã. [d] *Non enim natura, sed disciplina viri boni.* Ex eo quod anima, veluti bonus Oeconomus, ea & recondit & expromit quæ opus est, & quando opus est, ex quo sequitur eam didicisse, infert viros bonos & honestos fieri, non natura, sed disciplina. Disciplina quidẽ certè est adeò necessaria, vt licet omnes norint vitem & equum, qualis tamen sit vitis, & qualis sit equus, nemo nouit qui non didicerit, nẽpe Agricola qui in vite colenda est versatus, & qui vsu & experientia didicit bonos equos à malis discernere. Atq; quod non sufficiat quidem natura ad virtutem, nempe vt quispiam vir bonus & honestus euadat, ex hoc licet perspicere, quod præclara ingenia sæpe deficiant si nõ excolantur, & sua negligentia pereãt: cõtra autem quæ minus sunt bona, & ad virtutem minus apta, si adepta sint doctrinam & disciplinã, ad virtutem perueniunt & honestatem. Habemus quidem virtutum semina à natura nobis ingenerata, sed pereunt & planè suffocantur nisi excolãtur. Natura quidẽ apti sumus ad iustitiam & humanã societatem: sed præceptis & bonis institutis est excolenda natura. Iustũ enim non est ex sola impositione, sed etiam ex disciplina & eruditione, quando scilicet didicit anima velle bonum eligere. Nam est virtus quidem habitus qui consistit ex electione. Sed non eligit nisi qui didicit eligere: discit autem & ex diuina inspiratione, & ex diuturno more & assuefactione. [e] *Sed quemadmodum vel sine literis.* Moris quidẽ, seu morales, vt dicunt, virtutes & doceri & disci est satis perspicuum. Sed quæritur num doceatur & discatur fides. Et constat quidẽ ex auditu esse fidem. Quo fit vt sine literis possit quispiam esse fidelis. Sed quamuis quæ sunt credenda audiantur, ab eo qui fidẽ prædicat, non tamen prius existit fides quam Deo inspirante infundatur. Pulchrè enim dicit Paulus; Prædicatio mea nõ in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis: vt fides vestra nõ sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Hanc autẽ quæstionem ita soluit, vt dicat fidem quidem non disci, nec ad credendum opus esse literis, sed vt intelligantur quæ sunt credenda, ea enim sunt quæ sunt in fide, opus esse doctrina & eruditione. Nã licet fides efficiat vt credamus, absolutè tamen, id est per se & sola, non efficit vt admittantur quæ bene dicuntur, quæ autẽ secus, reijciantur: sed ea demum fides quæ adiunctas habet disciplinas, & in eis versatur. [f] *Quod si ignorantia, imperitia.* Sine disciplinis quidem potest esse fides, & ex ea potest rectè viui, sicut etiã in paupertate potest bene viui: sed sicut si paupertati accesserint diuitię & rerũ abundantia, melius viuitur, ita etiam bene viui potest absq; disciplinis: sed cùm iis lõgè facilius & expeditius parari potest virtus, quæ licet possit haberi etiã ab iis qui in illis non sunt versati, melius tamen percipitur ab eis qui in illis sensus habent exercitatos. Ad hæc accedit quod iuuant disciplinæ, nõ solum ad virtutem melius cõparandũ, sed etiam ad hoc, vt in vera confirmemur religione, nec decipiamur ab iis qui verbis dolosis, & ex arte ad fraudẽ & perniciem comparatis nos volunt circumuenire. Et ideo discendũ est, quomodo oporteat arguere & refellere, vt Sophistarum qui à veritate nos volunt abducere falsas & fallaces reijciamus opiniones. [g] *Anaxarchus autem Eudemonicus scribit.* Dixit quid prosint disciplinæ & artes liberales, sed præterea est etiã multa & varia doctrina, quæ prodest quidem, si quis ea rectè vtatur, sin minus, lædit. Rectè autem vtitur qui ea vtendo habet rationem loci & temporis. Non rectè autem vtitur, qui ea indiscriminatim vtitur, nec obseruat quid locus & tempus postulet, quod quidem loquentis arguit stultitiam. Aristarchi autẽ vitam, cuius librum de regno citat Clemens, scripsit Diogenes Laertius, sed operũ quæ scripsit non meminit. Εὐδαιμονικὸν autem dicit fuisse cognominatum propter obedientiam & vitæ facilitatẽ. Lego enim εὐπείθειαν, non ἀπάθειαν. Hesiodi autem quos citat versus, non inuenio in operibus eius quæ extant hodie. [h] *Apparet itaque priores illas liberales Græcorum disciplinas.* Ex his quæ superius dicta sunt cõcludit, & disciplinas & artes liberales, & ipsam philosophiã à Deo venire, sed non principaliter. Eæ enim nõ sunt principes, sed princeps est sapientia & diuina philosophia, cui seruiunt & sunt adminiculo artes illæ & disciplinæ, & externa seu secularis philosophia. Ita etiam pluuiæ quidem in terram descensus princeps causa est, vt terram bonam irriget, & tamen irrigat etiam fimum & domorum tecta. Eodem quoq; pluuia efficit vt germinet & herba & frumẽta, & ita est princeps causa: efficit etiã vt germinet & nascatur ficus, & si qua est alia arbor impudẽtior, quæ nulla pudoris habita ratione nascitur in locis fœtidis

1.Cor.2. / Philem.1. (margin, beside "tres. Ita loquitur Paulus…")

1.Cor.2. (margin, beside "inspirante infundatur. Pulchrè enim dicit Paulus…")

locis fœtidis & obscœnis, eæ autem, licet nõ sint veræ arbores, vt quæ nõ nascantur in loco in quo nasci conuenit, crescunt tamen tanquã veræ arbores, vtrarumque autem causa est pluuia, sed in veris arboribus pluuia est princeps causa, in aliis non est princeps. Nam licet vtræque eandem pluuiæ virtutem assequantur, quæ tamen nõ sunt veræ, non eandem habent gratiam, quam quæ in pingui solo natæ sunt, arefactæ enim & culsæ fructum non ferunt. [k] *Porrò autem hic quoque vtilis est parabola.* Christi parabola de patrefamilias qui seminat, ad suũ institutum accommodat, nihil enim vetat quominus eadem parabola variè exponatur. Ita ergo exponit; In hominibus est vna terra, huius autem terræ vnus est agricola. Is est Deus pater qui ex alto à cõstitutione mundi demittit semina quæ alant homines. Ad producenda autem semina, semper opus fuit pluuia. Ea pluuia est Verbum quod omni tempore impluit. Verbum, inquam, princeps à quo omnia bona procedunt. Et semper quidẽ fuit vnum & idem verbum, vt quod nunquam mutetur, eiusdẽ tamen verbi pro varietate temporum, & eorum qui susceperunt, variæ fuerunt differentiæ: hinc factum est vt essent variæ artes & disciplinæ ab vno & eodem verbo profectæ quæ mundo sunt vtiles. Recenset etiã Agricolæ multas artes quarum sunt varia officia & opera, & eas artes quæ versantur in alendis & curãdis animalibus, quęq; sunt omnes vitæ vtiles, & in hoc tantũ inter se differũt quod sunt magis vel minus vtiles. Ex quibus infert artes & disciplinas nõ esse reijciendas, multo minus autẽ philosophiã cui artes seruiunt & disciplinæ. Sed quoniã Græcorum Philosophiæ multæ erant hæreses, & dubitari posset, quænam esset potissimum sequenda, hanc soluit dubitationem. [l] *Iam verò illud quoque consideremus.* Melius est propositum scopum attingere, quam ad aliquid ferri temere. Sed qui nescit benefacere, id est qui non tenet artem bene faciendi, si quando quid benefaciat, casu benefacit. Qui autem scit bene facere, id est qui tenet artẽ benefaciendi, non casu benefacit, sed ex prudentia & intelligentia: est ergo melius ex arte bene facere quã casu: est ergo melior ars benefaciendi quæ est ad mores pertinens philosophia, quam benefaciendi nullam scire artem, ex quo fit vt vel nihil benefiat, aut si quid benefit, casu fiat. [m] *Abraham autem non ex operibus iustificatus est.* Cùm dixisset longè melius esse ex arte benefacere quam casu, ex quo videbatur sequi, vt pręclare secũ agi putarent philosophi, quod cõuenienter pręceptis Philosophiæ bene facerent: Vt hanc eis falsam auferret opinionẽ, dixit Abraham fuisse iustificatum ex fide, non ex operibus, non quod Abrahã nulla fecerit opera, qui certè fecit pulcherrima & plane diuina, sed quod eius opera in fide fuerint fundata, alioqui citra fidẽ ad vitam æternam plane inutilia. Opera enim moralia, quæ proficiscuntur vel à natura, vel ab institutis Philosophię, ad ciuilẽ quidem prosunt societatem, & ad hominum inter se officia ac commercia, ad regnum autem cœlorum & ad supernam fœlicitatem non conducunt. Nam ea demum conducunt quæ sunt diuina. Diuina autem non sunt nisi quorum Deus est author. Nõ est autẽ author, nisi iis quæ à fide in ipsum profecta diuina sua munijt gratia. Cũ ergo ad vitã ęternam non sola requirantur opera, sed fides etiam sit necessaria, ne causari possent Græci se ignorare, in linguã Gręcam versæ sunt scripturæ, vt possint ea ipsa audire quæ nos audimus, si velint, & ita sint inexcusabiles. [n] *Aliter quispiam dicit de veritate.* Vt lubentius accedant Græci ad sacras scripturas quæ propter eos versæ sunt in linguã Græcam, ostendit multũ interesse inter eas & artes & disciplinas. Artes quidẽ & disciplinæ non sunt ipsa veritas, etiam si aliquid dicant de veritate: sed diuinæ scripturæ sunt ipsa veritas, est enim in eis verbũ Dei. Et in artibus quidem & disciplinis de vero aliquid dicitur: in sacris autem scripturis ipsa veritas, quę est verbũ, seipsum interpretatur. Porrò autem in artibus & disciplinis de veritate sumitur tantũ coniectura, quo fit vt ex iis nõ comprehendatur, certa, firma, ac stabilis veri cognitio: in artibus & disciplinis nõ est ipsa veritas, sed tantũ veri similitudo: versantur enim in iis in quæ cadit ortus & interitus. Quæ autẽ oriuntur & intereunt, referunt quidem aliquam veri similitudinem, sed re vera non sunt, ea enim demũ vera sunt quæ sunt firma, stabilia & æterna. In scripturis autẽ sanctis est ipsa veritas: Veritas enim est ὤν, id est, si dici latinè possit; Ens, seu id quod est, quod quidem est Deus, qui dicit in Exodo; Qui est, misit me ad vos. *Exod. 1.* Et nomen illud Tetragrammaton יהוה. Quod fuit ineffabile, priusquam Iesus in vno subiecto humana natura diuinitati coniuncta, effecisset, vt Deus videretur ab hominibus, & cũ eis versaretur: & veri quidem similitudo quæ est in artibus & disciplinis, accedit doctrina & exercitatione, ad eã enim assequendam opus est labore & diligentia: veritas autem accedit diuina inspirata virtute & fide. Pietas enim ac religio seu verus Dei cultus à Deo donatur, & ideo dicitur donũ, quod inspirat sanctus Spiritus. Fides verò gratia dicitur, vt quæ detur nullis nostris pręcedentibus operibus & meritis, & ea gratis accepta, & lauacri sigillo obsignata nos iustificat, Deoq; gratos reddit & acceptos. Nam per eam Dei voluntatem facientes, Dei voluntatem cognoscimus. [o] *Ars autem Sophistica.* Disciplinas quidẽ & artes liberales dixit superius esse vtiles ad Philosophiam: nunc autem dicit artem Sophisticã esse reijciendam, quantumuis Græci eam magnifaciant. Hoc autem probat ab ipsa eius definitione. Dicit enim eam esse potestatẽ phantasticam, seu quæ visione & imaginatione apprehẽdit. Phantasia autẽ seu visio & imaginatio non certo vtitur iudicio, sed ea tantum quæ videntur & apparent, absq; ratione persequitur. Quo fit vt ea sit tantum opinabilium, non eorum in quæ cadit scientia, quæ quidẽ consistit ex veris & certis principiis. Eius autem finis & scopus non est verum inuenire, sed falsas opiniones tanquã veras indere auditoribus. Sed cũ quæ falsa sunt, vera esse velit, persuadere oportet, vt in se habeat aliquid verisimile. Præbet ergo quandam verisimilitudinem, sed cùm eã in se non habeat, aliunde mutuatur, nempe ab arte oratoria quandã probabilitatem: à litigandi verò arte argumenta quibus litiget & contendat. Sunt autem ea captiosa, vt quæ cum verisimilitudinem quandam præ se ferant, in se veri nihil habeant. Nihil autẽ veri in se continent, quoniam non est cum eis Philosophia. Non solũ enim Sophistica, sed & omnes artes cuilibet exitium afferunt, si non fuerint cum philosophia. Nam cum omniũ disciplinarũ & artium scopus sit philosophia, is plane perit qui non solum à scopo aberrat, *Plato in Euthydemo.* sed etiam ne scopum quidem quærit. [p] *Apertè itaque Plato.* Quam acer insectator Sophisticæ sit Plato, videre licet in aliquot eius Dialogis, nempe in Theæteto, Sophista, Mennone & aliis. *Idem in Mennone.* Eam autẽ vbicunque vocet κακοτεχνίαν (nã vbi vocet nõ satis memini) ideo vocat quod Sophistę se omnia scire iactent cùm ni-

hil sciant, est enim Sophistica simulata sapientia, & quod ij sint aperta pernicies eorũ, qui cũ eis versantur, Aristoteles autẽ eam pronunciat quandam artem furandi. Nam si fur est qui alienum inuito contrectat Domino, merito dicitur fur Sophistica, quæ quod est alienũ tanquam suum sibi vendicat & occupat, & sapientiã in qua nunquam est versata, nec in eavllum vnquam posuit studium, profitetur: & simul est fur quæ alienum surripit, fallaxque & mendax, quæ se scire iactans quod nescit, verum non docet, sed decipit. Est enim vt dicit Aristoteles in Elenchis; Sophistica quæ videtur esse, & non est sapientia: & Sophista est is qui rem facit ex ea quæ videtur & non est sapientia. Quod satis arguit eam esse furẽ, cum locupletetur ex eo quod nõ est suum. Nam quæ apparet, & non est sapientia, tantum abest, vt sit sua, vt ne sit quidem. [q] *Vt paucis autem dicam.* Superius dixerat artem Sophisticam suam accipere verisimilitudinem ex arte Rhetorica, & ex arte litigandi. Earũ autem, sicut & Sophisticæ, tale esse dicit principium, & tale officium, & talẽ finem, vt ex eis verum non possit elici: quo fit vt nec veræ sint artes. Et principium quidem vocat, id ex quo consistunt, & in quo versantur. Officium vero ipsam eas tractandi rationem. Finis verò est id extremum, ad quod tanquam ad scopum dirigitur actio. Artis dicendi principiũ est, id quod est probabile, ea enim constat ex probabilibus. Probantur autem probabilia argumentis. Argumentum autem est oratio rei dubiæ faciens fidẽ. Nõ alio autem spectat ars dicendi quàm vt persuadeat, eius enim finis est persuadere, nec curat sit ne verum an falsum quod persuadet. Cùm ergo ex probabili cõstet ars dicendi: & probabilibus tãtũ tractetur argumentis, non demonstrationibus, nec sibi proponat verum quod persuadeat, sed satis habeat si quodcunq; id sit persuadeat, nõ est revera ars quæ non quærit veritatem: multo minus ars litigandi, quæ nõ constat ex alio principio, quam ex eo quod disputanti visum fuerit, quodcunque id sit quod ab eo phantasia pręceptum defendendum susceperit. Tractatur autem non tam probabilibus argumentis quã captiosis, nec contendit vt ad verum perueniat, sed tantum vt vincat. Artis verò Sophisticæ principiũ est id quod apparet, eius enim subiectum est quidquid phantasia apprehendit & visio, nec in ea rationi vllus relinquitur locus. Duobus autẽ modis tractatur, nempe & oratoriis argumentis, si causæ aguntur (nã Sophistæ etiam dicuntur Rhetores, idque fit perpetua oratione) & more Dialectico, quando interrogando & respõdendo disputatur. Non aliud autem sibi proponit, siue agat more oratorio, siue disputet more Dialectico, quã vt obstupescant auditores, & rapiantur in admirationem. Cùm ergo nec ex certis nec ex indubitabilibus sit principiis, nec tractetur demõstrationibus, sed partim probabilibus, partim captiosis argumentis: nec sibi extremũ finem proponat veritatem, sed inanẽ gloriam, ea vera ars non est dicenda: sed neque vera ars est Dialectica, qua se exercent Philosophi in eo quod est opinabile. Id enim demum est vera ars quod cadit sub scientiam. Ea autem verè cadit sub scientiã, quæ vel certa demõstratione sciri potest, vel per quam nuda mentis applicatione ad ea quæ sunt merè νοητὰ, id est si dici possit, intelligibilia, cõprehenduntur intelligentiæ, quæ est prima philosophia, & quæ Platoni aliquot in locis est Dialectica: Aristoteli autẽ τὰ μετὰ τὰ φυσικά: Christianis autem est Theologia. Merito ergo egregius Apostolus superuacaneas has artes dictionũ vilipendens; Si quis non accedit, inquit, ad sacros sermones, &c. Has omnes artes quæ laborant circa quæstiones & pugnas verborũ vult Apostolus reijci, accedit autem ad sanos sermones, id est ad veritatem, quam continet Christi doctrina. Sanos autem cum dicit, intelligit, semper sanos & salutares. Quod si semper sunt sani & salutares, sunt immortales. Nec mirũ si Christi doctrina est immortalis, est enim doctrina Christi doctina verbi: Verbũ autem Domini manet in æternum. Hæc ergo Verbi doctrina sana est & immortalis. Cæteræ autem logicæ artes, & quæ in verbis consistunt, sunt ęgrotæ, laborant enim graui & letali affectione, nempe impietate, & opus habent medico, nẽpe Christo, qui venit vt curaret ægrotos. Ab iniqua autem oratione tollit impietatẽ, qui hominum animis indit puram Dei cognitionem, simulachrorum & Dæmonum expulso cultu & adoratione. Sapientia autem adhibet medicamenta, quæ est ipsa Dei sapientia. [r] *Hi sunt lupi rapaces tecti pellibus ouium.* Eos qui has artes sectãtur in quibus nihil est pietatis, dicit esse lupos rapaces tectos pellibus ouiũ, vt qui suaui sua eloquentia pellectos homines trahunt ad suam impietatem plagiarios, vt qui liberos in Christo homines vendicent in seruitutẽ Dęmoniorum; & Abigeos, vt qui à Christi ouili, id est ab Ecclesia, Christi gregẽ abducunt: Impostores quoque eos vocat & seductores. Quos quidem eo dicit facilius seducere, siue ij sint Græci, siue hæretici, quod ipsi dicendo multũ valeant: Christiani autẽ sint minus diserti, & ideo hac in re sint eis superiores. Quãuis autẽ magno conatu decipere, & à Christo nitantur abducere, est tamen sępe irritus eorum conatus. Nam etsi non de omnibus Christianis dictum sit; Vos estis sal terræ, nõ enim omnes præditi sunt ea qua par est sapientia, sed sunt mutis similes piscibus qui in mari nati putrescunt nisi cõdiantur. Sũt tamen plurimi qui sua doctrina & sapientia Gręcis resistunt & hæreticis, & eos qui ipsos tentabant decipere, ad se pertrahunt, & sale sapientię condiunt. [s] *Ego itaque vel lubentissime admitto tragœdiam.* Ex antiqua aliqua tragœdia hæc sumpsit Clemens, sed quæ nescio an extet. Eorum autem hæc est sententia; Bene & facunde dici possunt falsa, verborumque splendore & elegantia verum vicerint: sed linguæ facundiæ præferenda est rerum natura, & bonæ actiones, & præclara facta. Non est studendũ vt vulgo placeamus: Boni enim & pij non iisdem tenentur studiis quibus vulgus. Quæ omnia ideo dicit, ne Græcorũ, seu gentium & hæreticorum eloquentia decipiamur, & in fraudem impellamur. [t] *Sic itaque veri amator Plato.* Authoritate Platonis ostendit quidẽ esse credendum, sed nõ opinionibus falsis, nulla adhibita consideratione eius quod mente percipitur, & quod cadit sub intelligentiã, credẽdum verò esse rationi quæ visa fuerit optima. Optima autem est quæ est sana, & quæ falsi non est particeps. Talis est Verbi Dei doctrina. Nam ipsum verbum nec fallit nec fallitur, quod sit & maneat in æternũ. Qui falsis autem credit opinionibus, aberrat à veritate, quod quidẽ est malum: Bonũ enim est veritas. Nemo autem lubens priuatur bono: Boni autem priuatio fit multis modis, aut enim circũueniuntur qui priuantur, aut decipiũtur, aut coguntur, aut nõ credunt. Sunt omnes hæ mutationes inuoluntariæ, nemo enim volens priuatur veritate. In scientiam autem nulla cadit mutatio, vt quæ sit certa, firma, & stabilis. Qui ergo vult nunquã priuari veritate, is scientiam sibi paret oportet, in quam

1.Tim.6.

Psal.1.

nulla cadit

nulla cadit mutatio. Quod autē est in Græco cōtextu πᾶσαι καὶ ἀκόντι γίνονται, lego etiam reclamante exemplari quod vnū tantum habemus ἀκόντι γίνονται, vt inde elici possit cōueniens sensus. Omnes enim hæ quas enumerat mutationes quibus veritate priuātur, sunt inuoluntariæ. Nam & qui circumuenitur cōtraria inductus persuasione, non lubens priuatur ea quam habuit vt puta veritate, & nemo est qui non falli ac decipi turpe putet, & qui id non abhorreat, etiāsi non displiceant illæ quibus illicitur & verborū & voluptatis præstigiæ. Cogi autē quis non videt esse violentam & inuoluntariam mutationem? Credere est voluntariū, nemo enim inuitus credit, & non ab alio quam à seipso capitur, etiamsi aliunde incitatus sit primus fidei motus, nēpe vel ex Dei inspiratione ac præuentione, vel ex verbi auditione. Nō credere autē est inuoluntarium, nemo enim est qui non ægrè ferat, sed id non credere quod est credendum, & non optet sibi bonam adesse persuasionem. Ex his facilè colligitur omnes has mutationes esse inuoluntarias. [u] *Nonnulli autē qui se putant esse ingeniosos.* Dixit antea, vt vidimus, artes & disciplinas, & Philosophiam prodesse ad verbi doctrinā seu Christianam Philosophiam, nunc respōdet iis qui spreta omni eruditione solam requirunt fidē. Eleganti autem similitudine eos dicit esse similes iis qui cum vitis nullam curā gesserint, vuas volunt colligere: significat autē fidem quidem esse ad salutem necessariam, sine qua Deo nemo potest placere, sed fructū salutis ex ea nō colligi, nisi bonis actionibus & factis honestis, & quæ sunt ex virtute excolatur. Hanc autē similitudinē ex eo sumpsit quod Christus se vitem vocauit. Est quidem *Ioan. 15.*
Christus vitis, sed ex Christo nō vindemiatur quæ ex eo speratur salutis vindemia, nisi Christus colatur. Coli autē in hoc loco Christus dicitur, quando fides nostra nō est otiosa, sed bonis operibus excolitur. Ad vitam enim colendā opus est diligentia & colendi arte, est ergo putanda, fodienda, liganda. Putanda quidem omnibus amputatis superfluis & inutilibus: fodienda autē nempe in perpetuo opere exercenda ne fiat sterilis: liganda autem, vt charitate cōstricta firma reddatur & stabilis. Omnibus denique instrumentis rusticis est vtendū, falce, ligone, & cæteris: sed ea sunt ad spiritualem trahenda allegoriā, ars autē colendi Christi, cùm sit Verbum, ratione quoque & sermone fiat oportet. Quo fit vt doctrina sit præter fidem necessaria. [x] *Quemadmodum autem in Agricultura.* Multarum artium & disciplinarum opus est vt habeat cognitionem, qui vult bonus esse Agricola, medicus, & Gubernator, ab ipsa certe multarum rerum experientia Empiricus dicitur medicus. Nec bonus est Athleta qui se non prius diligenter instruxit ad certamen. Ita etiā Christiano multas & varias artes ac disciplinas didicisse est vtile, modo omnia referat ad ipsam quā sibi proposuit veritatem, & ita se comparet vt suam fidem seruet illæsam, dum resistit omniū Sophistarum fallaciis & captiosis argumentis. Prodest etiam varia & multiplex eruditio non solum ad tuendā fidē aduersus Græcos, sed etiam ad bonos mores conseruandos, & ad refellendas hęreses quæ in barbara, id est Christiana, existūt philosophia, vt quę possit verā à falsis discernere, & adulterina à puris & sinceris nō secus atque lydius lapis, qui magnes etiā dicitur, Heraclius & index, aurum probrum discernit ab adulterino. De quo vide Erasmū in prouerbio, Lydius lapis. Quod autem hic scribit Clemens, *Eras. chil. 1.*
videtur nōnihil redolere id quod est apud Galenum in opusculo; Quod optimus medicus est etiam Phi- *cent. 5.*
losophus, qui ita habet in initio. Quod multis accidit Athletis cupiētibus vincere in Olympicis certaminibus, nihil autē agere vt hoc assequantur, hoc etiā multis accidit medicis. Nam laudant quidem Hippocratem, & existimant eū esse optimū & præstantissimum: vt autem ei euadant similes, quiduis potius quam hoc agunt. Nam ille quidem non parum dicit ad medicinam conferre Astronomiam, & quæ eam præcedit necessario Geometriam: hi verò non solum neutram eorum assectantur, sed etiam assectantes vituperant. Quinetiam naturam corporis, &c. In his autem dicit Galenus Hippocratem secutus, disciplinas omnes & artes liberales Medico esse vtiles, sicut noster Clemens, ei qui sectatur veritatē, Christianā scilicet philosophiā. Quas autē distingui & separari dicit, artem Sophisticā scilicet à philosophia, ornatricem à Gymnastica & cæteras, earum distinctionem accepit à Platone in Gorgia. [y] *Quomodo autē non necesse est.* Pergit ostendere quomodo præter fidem sit Christiano vtilis Philosophia & Dialectica. A Christiano sæpe tractandū est de Dei potentia, sed Dei potentia attingi non potest, nisi per ea quæ percipiuntur intelligentia: sed quæ percipiuntur intelligentia, tractantur per Philosophiā: ad Dei ergo attingendā potentiam est vtilis Philosophia. Præterea sæpe occurrunt in scripturis voces ancipites quæ sunt declarandæ, & in vtroq; testamento tam veteri quam nouo sunt voces æquiuocæ, id est, quæ vno nomine diuersa significant, reducenda autē est significatorum diuersitas ad vnum, vt res de qua agitur intelligatur. Hoc facit Dialectica, & ambigua declarans per diuisionē, & quod est homonymum ad vnū significatū reducens per cæterorū separationem. Est ergo & in scripturis, & tam in nouo quam in veteri testamento vtilis Dialectica. [z] *Ex amphibolia enim Dominus sapienter eludit.* Diabolum sapienter ludificatus est Dominus per amphiboliam. Nā cùm Diabolus eum tentaret ei proponens alimentum corporale, panes scilicet quibus corpus alitur, Dominus in ipsum retorsit id quod proponebat, opponēs Verbū Dei quod *Matth. 4.*
est alimentū spirituale, & tentationē qua eum prouocabat Diabolus vt se daret præcipitem, quod Deus mandasset Angelis vt eius curā gererent, elusit dum contra obijcit; Deum non esse tentandum, quo factū est vt esset ambiguum quod proponebatur, dum ostenditur esse cauendum ne si se daret pręcipitem, argueretur tanquam qui Deum tentaret. Et ex hoc subtiliter arguit non esse verum quod nonnulli dicebant, Diabolū fuisse inuentorem Philosophiæ & Dialecticæ. Nam si ita esset, non fuisset se suo confundi gladio, vt qui sit deceptus tropo seu figura amphiboliæ. Est autē Dialecticæ, amphibola, id est ambigua, distinguere & declarare. [a] *Si autem Prophetæ & Apostoli artes non norant.* Respondet obiectioni quæ posset fieri. Possent enim dicere qui solam fidem requirunt; Si Prophetæ & Apostoli artes & disciplinas non nouerunt, quibus apparet exercitatio Philosophiæ, quid opus est vt eas discant qui fidē profitentur? Ad quod respondet, Prophetis quidē & Apostolis diuinitus inspiritam fuisse doctrinam quam aliis prædicarent, sed cū aures eorum qui audiunt non tam facile intelligunt quā qui fuerunt inspirati, ipse spiritus eorū qui sunt inspirati, exigit artes & disciplinas quibus explicetur fides & doctrina quæ est eis tradita. Tuto & facilè eā discūt doctrinā Prophetæ, & Discipuli spiritus, id est Apostoli, qui à sancto Spiritu

fuerunt inspirati, quo fit vt nec explicatione aliqua opus habeāt vt instituantur, nec possint aberrare nec falli, sed qui doctrinam fidei ex auditu acceperunt ad eam percipiendam longiori egent explicatione, & ad omni poscenti reddendam fidei rationem, & ad cauendas insidias eorum qui captionibus & fallaciis volunt circumuenire, & à suscepto instituto abducere. [b] *Præcepta autem, inquit, scribe dupliciter.* Quod scriptum, Præceptum scribe dupliciter, ita interpretatur, vt duobus modis scribi dicat præceptum, nempe voluntate, vt scilicet voluntario animi instituto, quam προαίρεσιν dicunt, exequamur quod est præceptum, & cognitione respondendi verba veritatis iis qui tibi proponunt, id est scientia vere respondendi ad ea quæ proponuntur, quam dicit esse Dialecticam. Si autem non satis est præcepta credere, & quod preceptum est lubenter facere, sed etiam opus est ad rogatum respondere de iis quæ proponuntur, quod est Dialecticæ, nō sufficit sola fides, sed Dialectica quoque opus est. Quod autem Dialectica sit interrogandi, & vere respondendi scientia, ex hoc est perspicuum, quod cum per Dialecticam disputetur, disputatio fit per interrogationem & responsionem. Quæ quidem vera sit oportet, alioqui non erit Dialectica, sed sophistica & litigiosa. [c] *Quid verò, an non dicere quoque opus est?* Non sola sufficit fides Verbi Discipulis, nēpe Christianis, sed disciplinis opus est, & inter eas Dialectica quæ docet interrogare & verè respondere. Sed quoniam qui solam fidē requirunt, dicere poterant, se de ea loqui fide quæ operatur per charitatem: quo fit vt etiamsi solam fidem requirant, tamen opera nō excludant. Ad id respondet Clemens, quod si opera non reijciunt, neq; ipsas debeant disciplinas reijcere. Nā ipsum dicere, ex quo logicæ dicuntur disciplinæ, est opus. Hoc vt melius intelligamus, vidēdū est quid sit λέγειν, quod latinè est dicere, & quid sit λόγος, quod significat rationē, verbum & sermonem. Est autem duplex λόγος, nempe ἐνδιάθετος, quæ est interna ratio, & προφορικός, quæ extrinsecus profertur quæ latinè dicitur sermo, verbum & ratio. Et interna quidē ratio, quandiu solum cogitat, reputat & ratiocinatur, id nondum est opus. Tum demum autem est opus quando ὁ λόγος λέγει, id est loquitur ratio, & fit opus quod est λέγειν, id est dicere & oratio. Nō solum autē rationis opus est oratio, sed etiam cuncta quæ ab homine fiunt ex ratione, sunt opera rationis. Nam cū sit homo animal particeps rationis, si quod facit non facit ex ratione, non id facit vt homo, sed vt brutum carens ratione. Quod autē ex ratione facit homo, & est opus rationale, fit ex Deo, nempe ex verbo quod λόγος Græcè dicitur: Deus autē verbum seu ratio, est enim vtrumq; λόγος, & fecit omnia, & sine ipso factum est nihil. Operatur ergo seu facit homo per Dei verbum seu rationem, non quod eo vtatur tanquā instrumento, nec quod ipse sit eiusdem cuius verbum essentiæ, sed quod rationē habeat per participationē, quæ ratio in Deo quidem est ipsa Dei essentia, in homine autem qui est eius particeps, non est ratio Dei essentia, sed essentialis forma hominis. Atq; in Dei quidem verbo seu ratione sunt omnium rerū exemplaria & formæ quas vocant Ideas, quæ adeò verè sunt vt non sint aliud quam Deus, Dei enim nihil est quod nō sit Deus. Qui cùm in seipso rerum omnium essentialia habeat exēplaria, ideo fit vt ipse extra se nihil requirat: in ipso enim est totus mundus qui cadit sub intelligentiam, nec quod ad se attinet opus habet vt operetur cùm in eo sint omnia. Operatus tamen est & adhuc operatur, vt qui mundū condiderit & cū conseruet sua prouidentia, suā ostendens bonitatem, vt quæcunq; orta sunt, suæ cuiusmodicumque sit essentiæ Deum agnoscant authorē. Quæ autem in hominis, qui ad Dei imaginem factus est & similitudinem, ratione sunt ideæ, minime sunt essentiales, sed rerū tantum similitudines, quas sequitur homo qui aliquid facit. Eàs autem sequens dicitur facere ex ratione. In hoc autem imitatur Dominū Deū qui omnia Verbo fecit, nempe ratione, & sine qua nihil factum est. Cùm autē homines qui sunt rationis participes, faciant ex ratione, vt qui nō temerè faciant, vt in hoc differant à brutis, sed sciētes quid faciant, & cuius possint causam reddere & rationē, hoc tamen maximè faciunt Orthodoxi bona aggredientes opera. Omniū autem operum optimum & præstantissimum est Eucharistiæ Sacramentū ab ipso Christo institutum. Dicit itaque Clemens. [d] *Propterea ergo Seruator cùm panem accepisset.* Ex eo quod fecit Christus, ostendit quomodo dicere sit opus: Opus, inquam, non sola ore prolata oratio, sed diuinū plane opus verbo confectum, nempe corporis eius & sanguinis mysterium. Id autem fecit & loquens, & gratias agens, vel potius vt significantius græcè dicitur, cùm esset locutus & gratias egisset, vel, vt alij habent Euangelistæ, benedixisset. Non prius enim cōfectum fuit Eucharistiæ Sacramentum, quam omnia cōsecrationis verba quæ coniuncta sunt gratiarum actioni & benedictioni fuerint prolata. Vnde etiam dicitur Eucharistia, & panis benedictionis. Hic autē panis cōsecratus, & Christi corpus effectus, frangitur, vt tanquā diuisum, quod tamen est integrū, ab omnibus rationale sumatur sacrificium, nempe spirituale, & quod sub sensum nō cadit. Ideo autem nobis comedendum apposuit ex ratione seu rationabiliter, id est quod est ex verbo confectū spiritualiter, & nō carnaliter comedendum, nempe tanquam verum quidē & essentiale corpus, sed in quo nihil est crassum, compactum, sensile, & materiatum, vt cū id fuisse futurū ex scripturis agnouerimus, ipsum adoremus, & ita vitam instituamus vt Christi, cuius est mysticum corpus, præceptis obediendum esse intelligamus. [e] *Quemadmodum autem qui mala vtuntur oratione.* Postquam ostendit Christum simul & benedixisse & benefecisse, seu bonum opus fecisse, nunc subiungit sicut mala oratio & mala operatio, seu malū factum magnam habent inter se affinitatem & conuenientiam, adeò vt alterū ab altero procedat, nam ex calumnia & maledicto existit iniuria noxæque & damni illatio, est enim calumnia ministra gladij: puniuntur enim calumniatores, & qui alium maledictis incessit, non fert impunè: ita etiā bene loqui, & benefacere, bonam, inquam, orationem, & bonam operationem, bonum scilicet factum esse admodum vicina, nec facile alterum ab altero separari. Et beatum quidē esse qui vtrunque potest præstare, nempe bene loqui & benefacere sicut dicitur, beatus qui dextera pro vtraq; manu vtitur: non esse autem vituperandū qui alterutro bene vtitur, nempe qui vel valet dicendo, vel qui bene agit bonáq; & honesta edit opera. Vtrunque inter se amicè conspirare, & alterum alteri seruire. Nā & bona oratio hortatur, & incitat ad virtutem & honestatem: virtus autem & honestas bona & præclara facta ostendunt quæ laudentur. Est itaq; & oratio salutaris quæ incitat ad virtutem, est etiā opus salutare, vt quod & salutem affert ei qui operatur, & alios exemplo prouocat ad bene agendū.

Iustitia-

Iustitia quidē certe nō potest consistere absque oratione. Nam vt iustitia exerceatur opus est legibus & præceptis, quæ si ignorentur, nō exercetur iustitia. Tollitur beneficium, si tollatur qui est benefacturus. Ita etiā tollitur obedientia & fides, si nec doceatur fides quæ ex auditu, neq; sint præcepta nec explicentur. Ex his autem concludit & verbis opus esse & factis. Quod si opus est verbis, iis quoque opus est artibus & disciplinis quæ docent bene dicere, eæ autē sunt Logicæ, Grammatica scilicet, Rhetorica, & Dialectica. [f] *Ars autem contentiosa & Sophistica.* Dicendi quidem artes & disciplinæ sunt vtiles, quæ veritatem docent & explicant. Sed ars litigandi & Sophistica est penitus reijcienda, quæ hominū pręstringit oculos, fallitq; & decipit, & aliquando quidem acriter vrgēs & vim afferens, vincit: sed ea ipsa victoria est, vt est in prouerbio, Cadmea, id est, & ei ipsi qui vicit inutilis. Quænā sit autem origo huius prouerbij, vide apud Erasmū in Chiliadibus, qui id diserte & copiosè explicat. [g] *Est enim longè verissimus ille Psalmus.* Hoc videtur significare, iustos qui sunt etiā sapientes, vt qui sectentur veritatem, perpetuo victuros, cùm sapientes, nempe Sophistæ (nam & veritas & Sophistica æquiuocè dicitur sapientia,) acri & vehementi sua disputatione, simul & victores euadant, & sibi afferant interitum. Et quæ verè quidem est sapientia, est apud bonos & iustos. Sophistica autē quæ non est vera sapientia, apud malos. Fuit autem excogitata ab iis artibus quæ versantur in dicendo & disserendo, nempe à Rhetorica & Dialectica, dum eius sectatores malunt videri quā esse sapientes, & sibi victoriam magis proponunt, quam veritatē, futuræ alioqui vtiles, si in veritate exquirenda versentur. [h] *Meum autem est probabile.* Exponit Clemens quidnam sit suum in oratione institutū, nempe vt de nominibus, & de dictionum compositione minimè solicitus explicet ea quæ sunt intelligenda ab iis qui cupiunt esse salui, quibus opem ferre existimat esse optimū. Quod quidem se dicit facere cōgruenter sententiæ Platonis in Politico & in Theæteto. Et sępe quidē decet in verbis nō esse affectatum: nonnunquam verò simplicibus & non nimis accuratis vti verbis non solum decet, sed etiam est necessarium, quando res de qua agitur, est eiusmodi vt non admittat ornamentum eloquentiæ. [i] *Hæc quam fieri potest breuissime.* Non contentus authoritate Platonis, adducit scripturam sacram idem sentientē, quæ disertis verbis dicit; In multiloquio non deesse peccatum. Sentētiam autem pluris faciendā quam verba probat aliquot similitudinibus. Nam sententiam assimilat corpori, verba autem vesti, maior autē cura est habenda corporis quam vestis. Assimilat etiā res & sententias cibis: Verba autem cōdimentis: pluris autem faciendi sunt cibi quam condimenta. Ita nec bona nec magnifacienda est oratio, quæ magis delectat quā iuuat. De Lacedemoniorum autem, de qua hic loquitur Clemens, in vestitu frugalitate, vide Xenophontē de Repub. Lacedæm. & Plutarchum de vita Lycurgi, & Alexandrum lib. 5. cap. 18. qui cætera quidē dicunt quæ noster Clemens, sed quod purpuram reijcerent nihil dicunt, licet dicant eos aduersus æstū & frigora vno tantū vestimento fuisse munitos. [k] *Musas Sirenibus existimare iucundiores admonet.* Musæ dicūtur ἀπὸ τοῦ μῶ, quod est quæro, quod præsint inquisitioni sapientiæ & cognitionis. Eæ cū Sirenibus congressæ cùm de cantu ageretur illas vicerunt. Sirenibus autem à Musis superatis effluxerunt pennæ, è quibus singulis Musis cōtextæ sunt coronæ. Admonet autē Pythagoras existimare Musas Sirenibus esse iucundiores, docens voluptatū illecebris esse præferendā eruditionem, & reprehendens animi oblectationē quæ decipit, sicut Sirenes quæ prænauigantes cātus dulcedine illectos apud se retinebant, & eis exitiū afferebant, fugiendas esse Sirenas, sed hoc paucis esse cōcessum. Solum quidē certe Vlyssem cera obturatis auribus esse prætereuectum. Sicut etiam Sphingi ænigma proponenti solus respondit Oedippus, si tamen verū est ipsum ei respondisse, & nō est conficta fabula. De Sirenibus vide Homerū 12. Odyss. & Verg. 5. Æneid. & Ouid. 5. Metamorph. De Oedyppo autē & Sphinge, vide Hyginū fab. poeticarū cap. 151. Hanc autem fabulam variè interpretantur Diodorus Siculus lib. 4. & Palæphatus, qui eam natam putat ex Cadmi historia, quam narrat. [l] *Non oportet ergo vnquam dilatare Philacteriam vanam.* Significat non esse affectandam & ostentandam eloquentiam propter inanem gloriā, sufficere debere ei qui Christi habet cognitionem, si vnum habeat auditorem quē doceat, lubenter plures docturus si accedant. Quod autem dicit dilatare Philacteria, id dicit alludens ad illud Matthæi loquentis de Pharisæis; Omnia opera sua faciūt vt videantur ab hominibus. Dilatant enim Philacteria sua & magnificant fimbrias. Pharisæi enim male interpretantes id quod scriptū est in Deuteronomio; Præcepta mea sint in manu tua vt opere cōpleātur: sint ante oculos tuos, vt die ac nocte mediteris in eis, scribebant in mēbranis Decalogum Mosis, id est decem verba legis, cōplicantes ea & ligantes in fronte, & quasi coronā capiti facientes vt semper ante oculos mouerentur. Hæc Hieronymus in illud caput Matthæi, vbi etiā paulo post ostendit quid sit magnificare fimbrias. Nam quas iusserat Moses, vt in quatuor angulis palliorū hyacinthinas facerent fimbrias ad discernendum populum Iudaicum, superstitiosi magistri, aurā captantes popularem, grandes faciebant, &c. Quod autem citat ex Pindaro, nec hodie extat in eius operibus, nec satis intelligitur, vt quod sit mancū ac mutilū, nec quid desit possit diuinari. [m] *Admodum ergo rectè nos vehementer admonet beatus Apostolus.* Docet authoritate Apostoli verborū contentionem esse fugiendā, vt quæ sit inutilis, imo verò proficiat ad impietatem. In dicendi facultate & eloquentia humanā consistere sapientiam quæ est stultitia apud Deum, in qua non esse gloriandum, nec in fortitudine sua, nec in diuitiis suis censet Hieremias, sed in Dei cognitione, qui facit misericordiā, iudiciū & iustitiā super terram. Videri quidem Philosophiam esse sapientiam, sed cauendum esse ne nos decipiat. Ea enim decipit quæ tollit prouidentiā. Talis est Epicurea, quæ mundum casu regi statuit, & quæ mundi elementa Deos esse censet, nempe principia, & causam tollit efficientē, nempe Deū rerum omniū opificem. Sed nec Stoicorū veram esse sententiam, qui Deum dicunt tanquam corpus peruadere materiam. Ex quo est perspicuū, eum Platonicam non reijcere Philosophiam, quæ & Deum constituit mundi causam efficientē, & omnia censet administrari à Dei prouidentia, quod quidē cum diuina congruit Philosophia. Canoras autē nugas ideo dicit humanam traditionem, quòd sacræ scripturæ sermo sit simplex, nec sectetur dicendi venustatē & leporem. Quod autem dicit: Iuueniles fuge quæstiones, videtur quidē sumpsisse ex secunda ad Timotheum epistola. Sed quod est apud Clementem Iuueniles, apud Paulum

Chil. 2 cent. 8. Prouerb. Cadm. victoria.

Matth. 23.

Deut. 6.

Numer. 15.

Ee

est: Stultas & sine disciplina quæstiones, Græcè scilicet τὰς καὶ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις, Sed dixerat paulo ante Paulus τὰς καὶ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε. Fieri autẽ potest vt imprudẽs vnum pro altero sumpserit. Quod autem dicit Clemens Platonem dicere veritatẽ non teneri amore iuuenum, vbinam hoc disertis verbis dicat, non memini. Dicit tamen alicubi in legibus σπουδὴν οὐ φέρει τὰς νέων ψυχὰς, id est studiũ non ferre iuuenum animos. Quod quidem eo minus est mirandũ quod eis innatæ sint ἀκολασίαι καὶ ὕβρεις, id est intemperantiæ & cõtumeliæ. Hinc est quod Aristoteles alicubi dicit in Ethicis iuuenes nõ esse aptos ad morum dicendam Philosophiam, quod eos à studiis arceant voluptates. [n] *Et certamen nostrum, vt vult Gorgias Leõtinus*. Quod dixit Gorgias Leontinus id Clemens appositè nostræ accõmodat Philosophiæ. Dixit enim duabus opus esse virtutibus, audacia scilicet & sapiẽtia. Audacia scilicet vt pericula pro Christo fortiter adeamus, laboresq; suscipiamus, & aduersus spiritualia nequitiæ & vitia depugnemus: Sapientia autẽ vt ænigma discernamus, id est vt sensus mysticos & allegoricos à litera distinguamus. [o] *Verbum enim quemadmodũ in Olympia Praeconium*. Multi sunt vocati, pauci verò electi, inquit Christus, sicut ad Olympicum certamen omnes quidem qui volunt vocantur, sed ij demũ coronãtur, qui cum legitime certauerint adepti sunt victoriã. Ita etiã à verbo omnes qui volunt, vocantur ad fidem, nemo enim cogitur inuitus credere, sed nõ oportet eum qui credidit esse otiosum, est enim ei pugnandum cum aduersariis potestatibus & vitiis, & bona opera sunt ab eo exercenda. Nam sine operibus fides est mortua, & nemo coronatur nisi qui legitime certauerit. [p] *Quærite enim, inquit Christus, & inuenietis*. Qui quærit non est otiosus, nõ cessat autẽ quærere priusquam inuenerit: nam inuentione terminatur inquisitio. Non inuenit autem qui non abiectis nugis recentibus, nẽpe negotiis huius mundi rectã tendit ad scopũ, & quæ Dei sunt, & futuram contemplatur gloriã. Quæ quidem contemplatio nostram confirmat fidem, id est, firmam reddit ac stabilẽ. Non potest enim nõ vacillare eius fides qui mentẽ figit in rebus terrenis & caducis, non autem in cælestibus & æternis. [q] *Videte ne quis sit qui vos seducat à fide*. Ea demum doctrina est Christi Philosophiæ consentanea, quæ & Deũ statuit esse rerum omnium opificẽ, & eius prouidentiã deducit vsque ad singularia, vt quæ etiam rerum minimarum curam gerat, & vt habeat in numerato etiam capillos nostri capitis: elementa autem tantum abest vt rerum principia, & deos esse statuat, vt in eis cadat ortus, interitus & mutatio, & à Deo ita regantur, vt assimilẽtur cui ipse velit, & administrentur pro arbitrio eius voluntatis. Mens enim principalis (ita enim vocat Deum) omnẽ pręcedit doctrinam. Quæcunque enim sit doctrina, ea plane est falsa & impia, si non statuat esse Deum rerum causam efficientem. Approbat ergo Clemens doctrinã Platonicam, vt quæ rerum Deum statuat authorem, & ab eius prouidentia omnia administrari: non autem Aristotelicam qui negat Dei prouidentiam transire orbem Lunæ. [r] *Elementa autẽ colunt*. Recenset aliquot Philosophos qui elementa tanquã Deos colebant, vt qui ea dicerent esse principia. Per eos autẽ quos dicit principia ponere indiuidua, intelligit Democritũ & Epicurũ, qui summum bonũ constituit in voluptate. Per principia autem indiuidua intelligit atomos, ex quibus omnia gigni censit Democritus & Epicurus. [s] *Propterea oro, inquit*. Qui elementa rerum statuebant principia, ea tanquam Deos colebant & illis seruiebant, & aliquã quidem habebant cognitionem, nempe rerum naturaliũ, quæ est imperfecta, & qui ei dant operam sunt imperfecti, nec prius sunt perfecti quã peruenerint ad veram Dei cognitionem, quæ datur à Christo. Illam naturę contemplationẽ non omnino reijcit Paulus, sed vult quidem Christi Discipulos abundare in omni sensu & agnitione, sed ita vt probent quę sunt potiora. Sunt autẽ supernaturalia & æterna potiora naturalibus, & iis in quæ cadit ortus & interitus. Sunt autẽ paruuli qui versantur in naturæ consideratione. Viri autem sunt Theologi qui diuina contemplatur. Paruuli ergo sunt Philosophi naturales, sed eos fide accepta, & æternę veritatis intelligẽtia viros efficit Christus. Simulq; & viri fiunt & hæredes, vt qui sint ex promissione à Deo facta Abrahæ, quod antea non erant. Nam etsi Abrahæ essent filij, vt qui essent ex eius semine & qui easdem, quas ipse, haberent artes & disciplinas, non erant tamen hæredes æternæ quæ per fidem data est Abrahæ hæreditatis. Neque mirum si non essent hæredes, nam cum elementis seruirent & Deũ non adorarent, paruuli erant & tanquã serui non poterant esse hęredes. Paruulus certe est qui ad Dei veram & certã non peruenit notitiam. Paruulus autẽ est particeps lactis, non autẽ cibi solidi. Ij demũ autem capiunt cibum solidũ qui sunt perfecti, & qui bonũ à malo possunt discernere. Tales autem sunt qui ad diuinæ bonitatis & sapientiæ contemplandam assurgentes magnitudinẽ, possunt omni poscenti suæ fidei reddere rationem. [t] *Cor enim rectum*. Ne quis existimet sapientiã qua bonũ & malum discernitur, & bonum tenetur paratu esse facilem, dicit vagari disciplinam inconfutabilem, id est quæ non potest refelli. Per disciplinã autem intelligit vel eruditionem qua peruenitur ad scientiam quæ non potest refelli, quando tendit ad finem. Vagatur autẽ vt quæ per varias excurrit artes & disciplinas, vel correctionẽ & castigationẽ quæ à diligẽte Domino infligitur. Ea autẽ castigatio dat disciplinã sapiẽtię. Castigatio autẽ moderatũ & tẽperãtẽ efficit animũ. Vnde etiã modestia Gręcè dicitur σωφροσύνη, cuius etymologia est, vt Plato vult in Cratylo σώζουσα φρόνησιν, id est cõseruans prudẽtiã. Eius autẽ qui est moderatus & tẽperãs cor est rectũ, vt qui quę sunt praua & peruersa nõ appetit nec sectatur. Qui est autẽ huiusmodi, Deũ quærit. Qui Deũ quærit, cognitionẽ inuenit cũ iustitia: Dei enim habẽs cognitionẽ, vt qui sanctè & innocẽter viuat, neminẽ iniuria afficit, sed Deũ imitãs, quoad eius fieri potest, prodest omnib⁹. Qui autẽ Dei habet cognitionẽ & iustitiã, is pacẽ inuenit, cùm sit pura eius cõscientia, & nulli flagitio & sceleri affinis, nullisq; agitata animi perturbationib⁹ & vitiis. [u] *Et cognoscã*. Quoniã locutus est Clemẽs de Dei cognitione, fieri autẽ poterat vt quispiã se eã habere putaret, si multis, & vanis quidẽ, sed probabilibus de Deo abũdaret sermonibus, & se eo nomine putaret esse sapiẽtẽ, Pauli authoritate ostẽdit, in Christi Discipulo nõ esse requirẽdũ tantũ sermonẽ probabilẽ, sed sermonẽ qui est verus: quiquidem verus sermo est veritas. Ea autem ipsa veritas est virtus seu potẽtia. Veritate enim nihil est fortius, ac potentius, cui non solũ argumenta omnia quantumuis probabilia, sed & arma & regna omnia velint nolint coguntur cedere Christo certe qui est ipsa veritas, nihil potuit resistere quominus omnia sibi subijceret. Porrò autem veritas non est opinio, sed rei quæ verè est firma ac stabilis

Plato 2. de legibus.

Idem 10. de legibus.

Matth. 20.

3. Esdra 3.

ac stabilis scientia, quæ cùm sit cum charitate coniuncta, nõ inflat, sed ædificat. Nam opinio quidem facit, vt quis de se vana motus persuasione, se putet sapientem, cum non sit sapiens: Sapientia autẽ quæ reuera scit id quod verè est, non tumet veluti quodam vento inanis gloriæ. Non enim se putat scire quod quidẽ est gloriosum, sed scit se scire quod quidem intelligit non esse suum, sed aliunde profectum. Quo fit vt sapientia nõ inflet. De eo enim quod non est suum, nemo gloriandum sibi esse dixerit. Quæ veritati autẽ coniuncta est charitas, ædificat. Nam & fundamenta fidei, quod veritatis cognitione nititur, bona opera quæ ad salutẽ ei prosunt superædificat, & bonæ vitæ exemplo prodest aliis. Qui ergo habet charitatem cum cognitione, & Deum cognoscit, & à Deo cognoscitur. Quod autem alibi dicit Paulus; Sciẽtia inflat, charitas ædificat, nõ est intelligendũ de vera scientia, sed de vana scientiæ opinione. Vera enim scientia qua Deus verè cognoscitur, nunquam est sine charitate. [x] *Quoniam autem non sola est traditio publica.* Existimo huic contextui aliquid deesse, & ei qui sensit sermonis magnificentiam, addendum esse, sed etiam mystica. Significat autem Clemens duplicem esse traditionem, & publicam quæ vniuerso populo datur, & mysticam quæ non omnibus aperitur, sed iis demum qui igne, id est ardenti spiritus virtute & linguam & aures habent purgatas, sicut etiam Esaiæ à Seraphino à Deo misso igne purgata sunt labia, vt quam viderat narraret visionem, habitabat enim in populo qui erat pollutus & labiis & auribus. Ipse quoque Christus non omnibus narrabat omnia, sed populo quidem loquebatur in parabolis: Discipulis autem quorum erant purgatæ linguæ & aures explicabat arcana & mysteria.

[a] *Hæc mihi erant impedimento quominus scriberem, & nunc adhuc vereor, vt ait,* [V. Matth. 7.] *ante porcos iacere margaritas, ne eas conculcent pedibus, & conuersi nos frangant. Est enim difficile de vero lumine verè puros & perspicuos ostendere sermones suillis & indoctis auditoribus. His enim vix possunt apud vulgus vlla magis audiri ridicula: rursus autem apud ingeniosos magis admirabilia & Deum magis inspirantia.* [ἐνθουσιαστικώτερα.] *Animalis autem homo non suscipit ea quæ sunt spiritus Dei: sunt enim ei stultitia.* [1. Cor. 2.] *Sapientes autem ore non proferunt quæ in consessu cogitant. Sed quod auditis, inquit Dominus, in aurem, prædicate super tecta,* [Matth. 10.] *arcanas traditiones veræ cognitionis, quæ excelse & excellenter explicantur, iubens suscipere, & sicut in aurem audiuimus, ita etiam tradere quibus oportet, non autem omnibus passim tradere quæ eis in parabolis dicta erant, præcipiens.* [b] *Sed reuera commentariorum monimentorúmve descriptio est,* [ὑποτύπωσις.] *quæcunque sparsim habent seminatam hic & illic veritatem, vt eos lateant qui more graculorum passim ac temerè semina colligunt.* [σπερμολόγους.] *Postquam autem agricolam bonum nacti fuerint, producet vnumquodque ex iis, & edet frumentum.* [c] *Cùm vna itaque sit veritas (habet enim innumerabilia falsum diuerticula, quemadmodum Bacchæ quæ Penthei membra diuellerunt ac distulerunt) Philosophiæ tam Græcæ quàm barbaræ hæreses, vnaquæque id quod sortita est, tanquam totam iactat veritatem. Lucis autem exortu, vt opinor, omnia illuminantur. Vniuersi ergo Græci ac barbari quicunque veritatem desiderarunt, alij quidem non paucas, alij verò partem aliquam, si modò vllam, veritates Verbi habere ostendi possunt.* [d] *Atque æuum quidem, temporis futurum & præsens, quinetiam præteritum, instar momenti constituit. Sed æuo multò est potentior veritas ad propria colligenda semina, etiamsi in terram alienam ceciderint. Permulta enim inuenimus ex his quæ opinamur & sentimus, apud hæreses, quæ non sunt omnino amputatæ, nec excisam habent naturalem consequentiam, vt quæ tanquam virum fœminæ Christum exciderint,* [ἀῤῥένων.] *etiam si certum sit & extra controuersiam eas esse dissimiles genere & tota veritate. Aut enim vt membrum, aut vt species, aut vt genus in vnum colliguntur.* [e] *Iam enim hypate quoque cùm sit Nete contraria, est tamen vna harmonia, & numerus par differt ab impari: in Arithmetica tamen ambo conueniunt, quemadmodum figura circulus, & triangulus, & quadratus, & quæcunque aliæ figuræ inter se differunt. Quinetiam in mundo vniuerso partes omnes, etiam si inter se differant, seruant eam quæ est cum toto coniunctionem & conuenientiam. Sic ergo & barbara & Græca Philosophia, æternæ veritatis auulsam quandam particulam, non è Bacchi mythologia, sed ex verbi quod semper est Theologia decerpsit. Qui autem diuisa rursus composuerit, & perfectum verbum vnum fecerit, scias futurum vt veritatem citra periculum contempletur.*

[Eccl. 1.] *Scriptum est itaque in Ecclesiaste: Et adieci sapientiam super omnes qui fuerunt ante me in Hierusalem, & cor meum vidit multa, sapientiam & cognitionem, parabolas & scientiam noui præterea. Et hoc quidem est electio spiritus, quoniam in multitudine sapientiæ est multitudo cognitionis. Qui est autem omnis generis sapientia præditus, is propriè fuerit virtutem cognoscendi assecutus. Iam verò scriptum est: Abundantia cognitionis sapientiæ, viuificabit eum qui est ex ipsa. Et rursus apertius confirmat ea quæ dicta sunt hoc dictum: Sunt omnia in conspectu eorum qui intelligunt. Omnia autem, sunt Græca & barbara. Alterutra autem non sunt vtique omnia. In conspectu autem sunt iis qui sensum volunt accipere. Eligite disciplinam, & non argentum, & cognitionem super aurum probatum. Eligite autem sensum quoque plus quàm aurum purum: melior est enim sapientia lapidibus preciosis. Quicquid autem est preciosum, non est precio eum ea conferendum.*

[προαίρεσις. γνωστικός. ὀνόμα. Prou. 7. ὀρθῶ habet exemplar Græcum, sed puto legendū ὀνόμα.]

COMMENTARIVS.

[a] HÆC *mihi erant impedimenta quominus scriberem.* Porcus, inquit Diuus Hieronymus in hunc locum, nō recipit ornatum, qui versatur in volutabris luti, & iuxta prouerbia Solomonis: Si habuerit circulum aureum, fœdior inuenitur. [Prou. 11.] Quidam canes eos intelligi volunt, qui post fidem Christi reuertuntur ad vomitum peccatorū suorum, Porcos autem eos qui necdum Euangelio crediderunt, & in luto incredulitatis vitiisque versantur. Non conuenit igitur huiusmodi hominibus cito Euangelicā credere margaritam, ne cōculcent illud & cōuersi nos incipiant dissipare. Hæc Hieronymus, cui cōuenienter Clemens quod hic dicitur intelligit de gentibus quibus plane videbantur stultissima Christianorū arcana & mysteria. Ridiculū eis videbatur & tanquā stultū irridebatur, Christum Deum & hominem è virgine essenatum: eum qui natus erat aqua tinctum renasci: è pane & vino Christi corpus & sanguinem idque solo verbo fieri: hominis cadauer suscitari, & eundē hominem vitæ pristinæ restitui, & cætera Christianæ religionis arcana & mysteria, quæ tantū aberat vt crederent, vt id credere stultum esse putarent, erant enim animales. Spirituales autē homines non solum ea credunt, sed etiā quod res est, sentiunt id credere esse sapientiæ. Quod autem omnibus non sint aperienda arcana & mysteria, ex hoc intelligitur, quod sapientes ore non proferunt quæ in consessu cogitant. Neque verò existimandum est Christum esse sibi contrarium, quod qui dixit margaritas nō esse mittēdas ante porcos, idem dicat; Quod in aure auditis prędicate super tecta. Nam vult quidē quod auditum est in mysterio apertius prędicari, vt dicit Hieronymus, sed nō omnibus passim, vt hic dicit Clemēs, sed iis quibus oportet. [Chrysost. in 7. Matth. hom. 24.] Mysteria quidē certè tantū aberrat vt olim omnibus aperirentur, vt clausis ianuis celebrarentur, ne qui nō intelligebāt ea irriderent & despicerēt. [b] *Sed veneta cōmentariorum monimentorum ve descriptio est.* Ostendit quodnā sit suum institutum in his commentariis, nempe hic & illic sparsam in eis inserere veritatem, vt quoniam sunt permulti qui varia delectātur lectione, & ex diuersis scriptoribus varia colligunt semina, ab eis imprudētibus & nō animaduertētibus collecta veritas à bono aliquo agricola, nempe vel ab Ecclesiaste vel à Catechista exculta fructū ferat & frumentū producat. Quod autem verti, Qui semina colligūt, Græcè est σπερμολόγοις, quo vocabulo vtitur Lucas in Actis Apostolorū. [Act. 17.] Ita enim habet literę contextus, τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος. Quod noster vetus interpres vertit Seminiuerbius, id est verborū seminator, cùm potius esset vertendum, Seminum collector: Gracculi enim non seminant verba, sed colligunt grana scilicet frumenti. Dicitur autē auis quædā σπερμολόγος, quod rostro refossa semina colligat, quā Gaza interpres Aristotelis vertit frugilegā. Hinc dicti sunt σπερμολόγοι, qui semina è saccis in foro effusa colligunt, vt inde viuant. In hanc quidē certè sententiā scribit Eustathius in Odysseæ secundū; σπερμολόγος, inquit, καὶ σπερμονόμος, est propriè auis genus quod semina perdit. Vnde Attici eos vocabant σπερμολόγους, qui versantur in foris & emporiis, vt colligant semina quæ effluebant è saccis, vt inde viuerent. Vnde etiā vocati sunt σπερμολόγοι, homines viles & nullius pretij. Idē quoque Eustathius dicit ibidē, dici σπερμολόγους, qui de male auditis & intellectis disciplinis, gloriose & insolenter se iactant. σπερμολόγον ergo Paulū vocabant Athenienses, vel quod vilis esset & abiectus, vel quod nouā doctrinā gloriose & insolenter prædicaret. [c] *Cùm vna itaque sit veritas.* Ea lux, nempe Christus, ostendit tam in Græcis quam in Barbaris Philosophis esse aliquam veritatis partem, si modo vlla sit. Ex hac quidem certe verbi luce perspectum est, & apud Mercurium trimegistum, apud Orpheum, Pythagoram, Platonem & Stoicos, & apud Persarum Magos & Indorum Philosophos fuisse nonnulla quæ à verbi doctrina non admodū dissentirent, imò verò in quibus eadem cùm sit, vna esset veritas, non tamen tota, sed eius pars aliqua vel partes. Non quod veritas diuidi possit in partes, sed quod de ea ab alio plura ab alio pauciora dicantur, & alius quidē de ea loquatur clarius, alius obscurius. Id autem dicitur diuidi in partes: nō enim ipsum verbum, sed quæ de eo dicuntur verba diuiduntur. Penthei autem à matre & materteris bacchantibus discerpti fabulā, non est quod hic narremus, cum eam liceat videre apud Ouidium in Metamorphosi. [Ouid lib. 3. Metamor.] [d] *Atque æuum quidem temporis futurum & præsens.* Quomodo ex puncto seu signo, quod est vnum, cōstituuntur lineæ, figuræ superficies & corpora mathematica, ex vno enim profluunt omnia, ita etiā ex momento quod est vnum, constituitur tempus præsens, prętéritum, & futurum. Et est quidem hoc momentum sempiternum, vt quod semper duret, nec vnquam finiatur, neque sub vllam cadat dimensionem, nec in eo consideretur vllus numerus motus, ex eo quod sit aliquid prius & posterius, stat enim firmum, stabile & immobile, & cum ex eo quidem profluat tempus, quod ipsum, quoad eius fieri potest

potest tanquã exemplar imitatur, vt scribit Plato in Timæo, ipsum quidem tempus ita mouetur vt nunquam consistat, & cum semper fiat nunquam tamen sit, & idem simul oriatur & occidat, nec eius restat aliquid, nisi quod ad ipsum momentũ tanquam ad æternum reducitur principium. Et hoc quidem momentũ est illud quod Hebraicè dicitur עולם, Græcè verò αἰών, id est ex eo quod semper sit, Latinè verò & seculũ & conuenientius æuum, quæ licet aliquando, sed impropriè significent longum aliquot tempus certo temporis curriculo definitũ, propriè tamen significat illam quam nullũ tẽpus dimetitur æternitatem. De his videre licet apud Diuũ Augustinum in Commentario in Psalmos, & in libris De ciuitate in multis locis. Hunc autẽ αἰῶνα, nempe seculum seu æuum, non abs re vt mihi videor, appellaui momentũ quod dicat Clemens ab eo constitui præsens, præteritum, & futurum, instar momenti quod stet quidẽ momentum fixum & stabile, & sit æternum, fluat autẽ quod ab eo procedit tempus, nec stet nisi quatenus procedit à momento, in quo cõsistit æternitas quæ semper manet, etsi nullum sit tempus. De veritate quoq; ita est statuendum vnam quidem esse veritatem, à qua profluxit, & profluit quidquid est veri, & ad quã tanquam ad primum principium reducuntur quæcunq; sunt vera. Verba ista cum sint in multis dispersa, redeunt tamen ad ipsam veritatẽ à qua primam duxerunt originẽ. Hæc vera vocat Clemens veritatis semina. Dicit autẽ eam esse potentiorem ad sua colligẽdà semina, nempe vera à se producta, quæ sunt apud varias sectas tam Græcas quã Barbaras, etiamsi ceciderint in alienam terram, vt quæ fuerint mandata literis ab iis qui veram non agnoscebant fidem, & sint ex sectæ inter se & genere & veritate dissimiles, est enim in omniũ Philosophorum sectis maxima differentia. Inueniuntur enim apud eas nonnulla à nostris, nempe Orthodoxorũ sententiis minimè discrepantia, nisi forte sint eiusmodi hęreses quæ sunt à nobis resectæ, vt quæ tanquam virum fœminæ Christum exciderint, id est quæ Christum ita describunt, vt quæ eũ decet virtus minime agnoscatur. Quantumuis enim inter se discrepent, in aliquo tamen cõueniunt, nempe vel in membris, vel in genere, vel in specie. Quæ autem Christum exciderunt hæreses, mihi videtur dicere illas veteres, Ascodrupetarũ, Colobarsiorum, Barbeliotarum, Sethianorũ, Cainorũ, Antitactorũ & cæterorum, qui Christi dogmata ita exsecant, vt Christi nihil relinquant præter nomen. Dicens autẽ eas Christũ exsecuisse, alludit ad fabulam Penthei, qui fuit in partes dissectus à Bacchis seu Menadibus. [c] *Iam enim Hypate quoque cùm sit.* Vt ostendat hæreses, quæ sunt alioqui inter se dissimiles & differentes, in aliquo conuenire, adducit Hypaten, & Neten, quæ sunt cordæ, quarum vna quæ est suprema, nẽpe Nete, est acutissima, altera verò, nempe infima, quæ est Hypate, est grauissima. Et cùm sint contrariæ, cõueniunt tamen in harmonia, & consonantia. Adducit etiã numerum parem & imparẽ, qui inter se differunt, in hoc tamen cõueniunt, quod vterq; sit numerus. Adducit etiam circulum, triangulũ, & quadratum, quæ inter se quidem differunt, in hoc tamen conueniunt quod sint eiusdem generis, nempe figuræ. Adducit etiã totius mundi partes, quæ inter se quidem differunt, in hoc tamen conueniunt, quod cũ vniuersitate cõiunctionem habeant & conuenientiam. Sic ergo & Barbara & Græca Philosophia æternæ veritatis, &c.] Quomodo, inquit, Bacchãtes Menades Pentheũ discerpêre, & ex eo particulas auulsère: ita etiã hæreses ex æterni verbi Theologia particulas auulsère, quas licet ab eis repetere, & ex eis dispersis vnũ veluti corpus Verbi facere. Quod qui fecerit, non est periculum ne aberret in contẽplanda veritate. Nõ enim falso assentitur, qui verũ surreptũ reducit ad veritatem quæ est Christus.

[a] *DICVNT autem Gręci post Orpheum & Linum, & poetas qui apud eos fuerunt antiquissimi, in admiratione fuisse habitos propter sapientiam, primos septem qui cognominati sunt sapientes, quorum quatuor quidem fuerunt ex Asia, Thales Milesius, & Bias Prieneus, & Pittacus Mitylenęus, & Cleobulus Lindius: duo autem ex Europa, Solon Atheniensis, & Chilo Lacedæmonius: septimum autem alij quidem dicunt esse Periandrum Corinthium, alij verò Anacharsim Scytham, alij verò Epimenidem Cretensem, quem Gręcum Prophetam nouit Paulus, cuius etiam meminit in epistola ad Titum sic dicens: Dixit quidam ex ipsis proprius Propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Et testimonium hoc verum est. Vides quomodo etiam in Gręcorum prophetis dat aliquid veritatis. Nec erubescit, & ad ædificationem, & ad aliquorum quam gerit curam disserens, vti Gręcis poëmatibus. Itaque ad Corinthios (non enim hic solum) disserens de resurrectione mortuorum, tragico iambo vsus est, dicens: Quid mihi prodest si mortui non resurgunt? Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci, corrumpunt bonos mores colloquia praua. Alij autem Acusilaum Argiuum in septem sapientum numerum retulerunt: alij autem Pherecydem Syrum. Plato autem pro Periandro vt sapientia indigno, propterea quòd fuerit tyrannus, ponit Mysonem Cheneum. Et quòd longè quidem infra Mosis ætatem fuerint Græcorum sapientes, ostendetur paulò pòst.* VI. Cap. 1. [illegible] 1. Cor. 15.

[b] *Quòd autem modus eius quæ fuit apud eos Philosophiæ fuerit Hebraicus & ænigmaticus, iam considerandum est. Breuitatem itaque amplectabantur quæ est admonitoria, & quæ vtilissima. Iam Plato hunc modum dicit diligenter ac studiosè fuisse consectatos,*

communiter quidem omnes Græcos, præcipuè autem Lacedæmonios & Cretenses, qui optimis legibus vtebantur. Atque illud quidem, Nosce teipsum, alij quidem existimarũt Chilonis: Chamæleo autem in libro de Diis, Thaletis: Aristoteles autem Pythiæ. Potest autem id iubere persequi cognitionem. Nam sine substantia vniuersorum non possunt nosci partes. Oportet autem ortum mundi diligenter inquirere, per quem poterit quoque disci natura hominis. [c] *Chiloni autem Lacedæmonio rursus tribuunt, Ne quid nimis. Strato autem in opere de inuentis, ascribit hoc dictum Stratodemo Tegeatæ: Didymus autem id censet esse Solonis, sicut etiam Cleobuli, Modus optimus.* [d] *Illud autem Sponde noxa præstò est, Cleomenes quidem in libro de Hesiodo, dicit prius dictum fuisse ab Homero his verbis,*

Odyss. θ. Δειλαί τοι δειλῶν τε καὶ ἐγγύαι ἐγγυάασθαι· *id est,*

Infœlix, infœlicisque est sponsio vadis.

[e] *Aristotelici autem existimant id fuisse Chilonis: Didymus autem dicit id fuisse admonitionem Thaletis. Et deinde illud: Omnes homines mali, vel plurimi hominum mali (hoc enim dictum duobus modis effertur) Sotades Byzantinus dicit esse Biantis, & illud: Omnia vincit diligens meditatio, volunt esse Periandri. Similiter autem admonitionem quæ dicit: Nosce occasionem, fuisse Pittaci. Solon autem leges tulit Atheniensibus, Pittacus verò Mitilenæis. Tandem autem Pythagoras Pherecydis familiaris, seipsum primus appellauit Philosophũ.* [f] *Philosophiæ itaque, post viros qui prius dicti sunt, tres fuêre successiones, quæ nomina sumpserunt à locis in quibus versatæ sunt. Italica quidem, quæ deriuata est à Pythagora. Ionica verò, quæ à Thalete. Eleatica autem, quæ à Xenophane. Porrò autem Mnesarchi filius, Samius quidem erat, vt dicit Hippobotus: vt autem dicit Aristoxenus in vita Pythagoræ, & Aristarchus & Theopompus, erat Tuscus: vt autem Neanthes, Syrius, vel Tyrius, adeò vt ex plurimorum sententia Pythagoras esset genere barbarus. Quinetiam Thales, vt referunt Leander & Herodotus, erat Phœnix: vt autem nonnulli existimarunt, Milesius. Hic solus videtur esse congressus cum Prophetis AEgyptiorum. Eius autem nullus scribitur præceptor, quemadmodum nec Pherecydis Syri, cuius fuit discipulus Pythagoras. Sed Pythagoræ quidem, quæ Italica dicta est Philosophia, consenuit in Metaponto oppido Italiæ. Anaximander autem Praxidami filius, Milesius, succedit Thaleti. Ei Anaximenes Eurystrati Milesius. Post quem Anaxagoras Hegesibuli Clazomenius. Hic ex Ionia scholam traduxit Athenas,* διατριβήν. *Ei succedit Archelaus, quem audiuit Socrates.*

Ex his æquiloquus declinauit lapicida.

Graiũm incantator, ait Timon in Sillis, propterea quòd à Physicis declinarit ad ea quæ ad mores pertinent. Socratem autem cùm audiisset, Antisthenes quidem sectam introduxit Cynicam. Plato autem secessit in Academiam. Apud Platonem philosophatus Aristoteles, cùm transisset in Lyceum, ἀκύνιον. *hæresim creat Peripateticam. Ei succedit Theophrastus, cui Straton, cui Lycon, deinde Critolaus, deinde Diodorus. Platoni successit Speusippus, ei Xenocrates, cui Polemon: Polemonis autem auditores fuêre Crates & Crantor, in quos desit vetus Academia. Crantoris autem fuit particeps Arcesilaus, à quo vsque ad Hegesilaum media floruit Academia. Deinde Carneades succedit Hegesilao, & qui deinceps sequuntur. Eleaticæ autem disciplinæ princeps fuit Xenophanes Colophonius,* ἀγωγῆς. *quem dicit Timæus fuisse tempore Hieronis qui in Sicilia obtinuit dominatum,* δυνάστην. σικελίας. *& Epicharmi Poëtæ. Apollodorus autem eum cùm natus esset quadragesima Olympiade, peruenisse vsque ad tempora Darij & Cyri. Xenophanis ergo fuit auditor Parmenides, eius Zeno, deinde Leucippus, deinde Democritus: Democriti autem auditores, Protagoras Abderitanus & Metrodorus Chius, cuius Diogenes Smyrneus, cuius Anaxarchus, eius autem Pyrrhon, cuius Nausiphanes: eius dicunt nonnulli discipulum fuisse Epi-*

fuisse Epicurum. Et hæc est quidem successio eorum qui fuerunt apud Græcos philosophorum, tanquam in Epitome. [g] *Tempora autem eorum qui fuerunt principes & authores ipsorum philosophiæ, sunt dicenda consequenter, vt in conferendo ostendamus Hebræorum philosophiam fuisse generationibus multis antiquiorem. Et de Xenophane quidem dictum est, qui fuit Eleaticæ princeps philosophiæ. Thaletem autem Eudemus in historiis astrologicis dicit prædixisse defectum Solis qui fuit eo tempore quo inter se manus conseruêre Medi & Lydi, regnante quidem Cyaxare patre Astyagis in Media, Alyatte autem Crœsi in Lydia. Ei autem congruit Herodotus quoque in primo. Sunt autem ea tempora circa quinquagesimam Olympiadem.* [h] *Pythagoras autem inuenitur tempore Polycratis tyranni circa sexagesimam secundam Olympiadem. Solonis autem fuisse æmulator scribitur Mnesiphilus, cum quo versatus est Themistocles. Floruit autem Solon quadragesima sexta Olympiade. Heraclitus autem Bausonis filius persuasit & Melancomæ tyranno vt deponeret tyrannidem. Hic despexit Darium regem adhortantem vt veniret ad Persas.* [i] *Hæc sunt quidem tempora eorum qui apud Græcos fuêre antiquissimi sapientum & philosophorum. Quod autem eorum plurimi fuerint & genere barbari, & à barbaris eruditi, quid opus est dicere? Siquidem Tuscum fuisse Pythagoram ostensum est. Phryx autem erat Antisthenes: & Orpheus Odrysius vel Thrax. Homerum enim plurimi ostendunt Aegyptium. Thales autem cùm esset Phœnix genere, etiam cum Aegyptiorum prophetis congressus esse dicitur: sicut etiam Pythagoras cum iis ipsis propter quos etiam fuit circumcisus, vt adyta ingrediens, Aegyptiorum mysticam disceret philosophiam: & cum Chaldæorum & Magorum versatus est præstantissimis: & eam quæ nunc vocatur Ecclesiam, significat id quod apud ipsum est ὁμαχόϊον.* [k] *Plato autem non it inficias, se ea quæ sunt præstantissima in philosophia mercatum esse ex barbaris, & se fatetur venisse in Aegyptum: in Phædone scribens, vndiquaque posse iuuari Philosophum. Magna quidem est, inquit, Græcia, ô Cebes, ait ille, in qua sunt viri omni ex parte boni, multa sunt autem etiam genera barbarorum. Sic existimat Plato ex barbaris quoque esse aliquos Philosophos. Epicurus autem contrà existimat solos Græcos posse philosophari. Et in conuiuio Plato laudans barbaros, vt qui philosophiam insigniter exercuerint, verè dicit: Et in multis aliis, & apud Græcos & apud barbaros, quorum etiam sacra iam multa facta sunt, propter eiusmodi filios. Clarum est autem barbaros eximiè semper honorasse suos legumlatores & præceptores, eos Deos appellantes. Bonas enim animas, vt dicit Plato, supercælesti loco relicto, sustinuisse venire in hunc Tartarum, & corpore suscepto, malorum omnium quæ sunt in generatione fuisse participes existimant, humani generis curam gerentes, quæ & leges tulerunt, & philosophiam prædicarunt, quo maius bonum ad hominum genus nunquam venit, nec veniet.* Plato in Phædone.

[l] *Atque mihi quidem videntur cùm sensissent magna quæ per sapientes conferebantur beneficia, & eos coluisse, & publicè esse philosophati, & Brachmanes vniuersi, & Odrysæ, & Getæ. Quinetiam genus Aegyptium diligentissimè illos in Deos retulit, & Chaldæi, & Arabes qui dicti sunt Fœlices, & quicunque habitarunt Palæstinam, & non minimam Persici generis partem, & alia præter hæc genera innumerabilia.* [m] *Clarum est autem inueniri semper Platonem magnifacere barbaros, vt qui meminisset se & Pythagoram plurima eaque præstantissima & nobilissima dogmata didicisse apud barbaros. Et ideo dixit etiam, genera barbarorum, genera philosophorum barbarorum hominum cognoscens. Et in Phædro regem Aegyptium, & Thoyth nobis ostendit sapientiorem: quem quidem nouit esse Mercurium. Quinetiam in Charmide videtur quosdam scire Thraces, qui dicuntur animam facere immortalem. Narratur autem Pythagoras quidem fuisse discipulus Sonchedis archiprophetæ Aegyptij: Plato autem Sechnuphidis Heliopolitani: Eudoxus*

autem Cnidius Conuphidis, qui ipse quoque fuit Aegyptius. In Dialogo autem de anima, rursus videtur Plato agnoscere Prophetiam, introducens Prophetam Lachesis orationem enunciantem, apud eas quæ sortiuntur animas prædicere: & in Timæo sapientissimum Platonem introducit discentem à barbaro. Ita autem se habet dictio: O Solon Solon, vos Græci semper estis pueri, senex autem nullus est Græcus, disciplinam enim nullam habetis canam. Democritus autem morales libros scripsit Babylonicos: dicitur enim Acicari, quam est interpretatus columnam suis scriptis adiunxisse: & possunt hæc ex ipso obseruari. Hæc autem dicit Democritus, cùm de seipso quidem certè scribere, & de magna sua se iactaret doctrina: Ego ex iis qui meo tempore fuerunt, plures terras peragraui, ea quæ procul erant remota inquirens, & aëris & terræ vidi regiones plurimas, & homines doctos audiui plurimos, & in componendis cum demonstratione lineis nemo me adhuc superauit, nec qui Aegyptiorum quidem vocantur Arpedonaptæ. Cum his autem postremò octoginta annis fui in terra aliena. Adiit enim Babylonem, Persidem & Aegyptum, Magorum & Sacerdotum se prabens discipulum. [n] *Zoroastrem autem Magum Persam Pythagoras ostendit. Qui Prodici hæresim sectantur, gloriantur se arcanos libros huius viri possidere. Alexander autem in libro de Symbolis Pythagoricis, refert Pythagoram fuisse discipulum Nazareti Assyrij. Quidam eum existimant Ezechielem, sed non est, vt ostendetur postea: & vult præterea Pythagoram Gallos audiisse & Brachmanas.* [o] *Clearchus autem Peripateticus dicit se quendam nosse Iudæum cum quo versatus est Aristoteles.* [p] *Heraclitus autem non humanitus, sed diuinitus potius dicit apparuisse Sibyllam. Aiunt itaque Delphis in curia ostendi petram quandam, super quam dicitur sedisse prima Sibylla, quæ ex Helicone venerat educata à Musis, cùm esset filia Lamiæ Sidoniæ. Serapion autem in versibus dicit ne mortuam quidem à diuinandi arte cessasse Sibyllam: & id quidem quod ex ea in aërem recessit post obitum, id esse quod in sortibus diuinat & auguriis: ex eo autem quod in terram mutatum est corpore, exorta, vt consentaneum est, herba, quæcunque eam bestiæ comedissent, cùm in eo loco essent, scribit perfectam futuri cognitionem per exta hominibus significasse. Eius autem animam existimat eam esse faciem quæ apparet in Luna.* [q] *Et hæc quidem de Sibylla. Numa autem Romanorum erat quidem Pythagoreus, ex iis autem quæ à Moyse tradita sunt adiutus, prohibuit Romanis ne homini aut animali similem Dei facerent imaginem. Cùm itaque centum & septuaginta primis annis templa ædificarent, nullam imaginem nec affictam nec depictam fecere. Occultè enim eis indicarat Numa, quòd id quod est optimum, non alia ratione quàm sola mente vlli licet attingere.*

COMMENTARIVS.

[a] DICVT *autem Græci post Orpheum & Linum & Poëtas.* Apud Græcos septem fuisse sapientes constat apud omnes, sed non apud omnes sunt iidẽ: sunt enim qui alios pro aliis numerãt vt patet ex literæ contextu. Quod autẽ Plato Periandrũ nõ numeret inter sapiẽtes, sed eius loco ponat Mysonem Chenæũ, cõstat ex eo quod scripsit in Protagora, eius enim sunt verba, vt nos vertimus; Ex his & Thales erat Milesius, & Pittacus Mitylenæus, & Bias Prienæus, & Solõ nostras, & Cleobulus Lindius, & Myson Chenæus, & in eis septimus dicebatur Lacedæmonius Chylon. Quod autẽ Periandrũ inter eos nõ recẽsuerit, suspicatur Clemẽs fuisse causam quod is esset Tyrannus, Athenienses autẽ vt qui sectarẽtur popularem reip. administrationẽ infesti essent tyrãnis: exercebat autẽ Periãdér Corinthi tyrãnidem. Quod autem vetustissima Græcorũ Theologia fuerit Poëtarũ, Lini scilicet, Orphei & Hesiodi, videre licet apud Eusebiũ de præparatione. Qui cum citentur etiã à D. Paulo in epistolis, hoc satis arguit in eorum scriptis esse aliquid veritatis. [b] *Quod autẽ modus eius.* Sic autem scripsit Plato in Protagora, Est enim philosophia & antiquissima, & inter Græcos plurima in Creta & Lacedæmone, & sunt illius terræ Sophistæ plurimi, sed negãt, & præ se ferũt se esse indoctos, ne sit manifestũ quod sapiẽtia Græcos superẽt, &c. Et paulo post loquens de septẽ illis quorũ prius meminit sapientibus, dicit, Hic erat modus veterũ philosophiæ, breuitas quædam Laconica: hunc loquendi modũ vocat Clemens Hebraicũ & ænigmaticum: in sacris enim literis sunt multæ parabolæ allegoriæ & ænigmata, quæ aliud significent quam quod præ se ferunt. [c] *Chiloni autem Lacedæmonio rursus tribuunt.* Hoc quoque prouerbium; Ne quid nimis, tam copiose

piosè exponit Erasmus, vt nihil sit quod possis amplius desiderare. [d] *Illud autem, Sponde, noxa præsto est.* De hoc quoque prouerbio vide Erasmum in eodem loco. Quem autem vertimus versum Homeri, sic interpretatur Eustathius, vt dicat pro malis non esse spondendũ, malas enim & malorum esse sponsiones. Chiliad. 1. cent. 6. Alij autem dicũt miseras & infelices esse spõsiones, quo fit vt pro nullo sit spondendũ, quód soluit magnam humanæ vitæ societatem, esse certe plane inhumanũ si ne pro parte quidem aut pro aliquo nobis necessitudine coniuncto spondere liceat. [e] *Aristotelici autem existimant.* Aliquot sapientum apophtegmata, alios aliis attribuisse scribit Diogenes Laërtius lib. 1. De vitis Philosophorũ. Laërtius lib. 1. de vitis philosoph. Quod & hoc, Spõde, noxa præsto est, & in illo, Nosce occasionẽ, quod ipse dicit, Nosce tẽpus, adnotauit Erasmus, quod quidẽ apophtegma cũ ipse pulcherrime interpretetur eum potius adeundũ, quam in eo explicãdo immorandũ esse censeo. Eras. Chil. 1. cent. 8. Duo quoq; illa, nẽpe & Omnes homines mali, vel plurimi homines mali, & illud Omnia vincit diligẽs meditatio, cũ per se sint facilia, nec expositione indigeant, & nullus, quod sciam, præter Clementem eorũ faciat mentionẽ, nam quos ipse citat tẽporis iniuria ad nos non peruenerunt, non est quod curiose scrutemur. Quod autẽ Solon quidẽ Atheniensibus, Pittacus verò Mityleneis leges tulerint, eum id sit notissimũ, ostendere fuerit superuacaneum. [f] *Philosophia itaque post viros.* Hic est breuis enumeratio sectarum Philosophorũ, quæ fuerũt post Pythagoram. Si quis volet de iis plura videre, legat Plutarchũ de placitis, & Laërtiũ de vitis Philosoph. Quoniã autem non defuerunt qui Pythagoram quem multi dicũt fuisse Samium, non fuisse Græcum dixerint, id ad suum institutum barbaram laudantis philosophiã, traxit Clemens. Quod ipsum fecit de Thalete, quem etiam solũ fuisse dicit congressum cum prophetis Ægyptiorũ, cùm tamen idẽ Laërtius id ipsum dicat de Pythagora. Mirum est autẽ quod Diogenes Laërtius qui cæterorũ Philosophorũ vitam diligenter scripsit, Socratis, à quo quæ ad mores pertinet instituta est philosophia, nõ meminerit: & discipulos quidem celebrarit, præceptorem autem silentio prætererit. Qui autẽ à Clemente citantur versus de Socrate, sunt Timonis, non illius quidẽ qui ob inhumanitatẽ dictus est μισάνθρωπος, sed Philosophi, cuius vitã scribẽs Laërtius, dicit eum scripsisse tres libros Sillorũ (sunt autẽ Silli sales & vrbana dicta) in quibus, cũ esset septicus, omnes dogmaticos insectatur & maledictis tanquã per ludũ impetit. In iis ita vituperat Socratẽ vt etiam maledicẽs maximè laudet, eũ enim vocat ἐννομολέσχην, id est qui de rebus iustis & honestis cõfabulando disputat. Sunt enim omnes eius disputationes in Dialogis, quos literarũ monimentis mandarunt eius discipuli, Plato scilicet & Xenophon: Græcorũ quoq; vocat incantatorem, quod verbis tanquam carminibus persuasos eos in suã traheret sententiã. Ab eo tanquam à perenni quodam fonte deducta est vniuersa Philosophorũ schola. Inter quos fuit Antisthenes. Quod Xenophanes autem Colophonius fuerit longeuus, ex hoc potest intelligi quod dicit Apollodorus eum fuisse natum Olympiade quadragesima, peruenisse autem ad tempora Cyri, regnauit autem Cyrus Olympiade 95. eum itaq; dicit Laërtius fuisse μακροβιώτατον, id est, vitæ longissimæ. [g] *Tempora autem eorum qui fuerunt.* Quod astrologiæ peritus fuerit Thales, vide apud Laërtiũ in eius vita. Quod Solis defectũ prædixerit qui fuit eo tempore quo prælium est cõmissum inter Medos & Lydos, regnãte Cyaxare in Media, Alyatte autẽ in Lydia, vide apud Herodotum lib. 1. Quando autem & quãdiu vixerit sic scribit Laërtius. Laërtius in vita Heracliti. Dicit autẽ Apollodorus in Chronicis eum fuisse natũ anno primo tricesimæ quintæ Olympiadis. Mortuus est autẽ natus annos septuaginta octo, aut, vt dicit Socrates, nonaginta. E vita autẽ excessit quinquagesima octaua Olympiade cũ esset tẽpore Crœsi, cui etiã promiserat eum Halim traiecturũ absq; põte diuerso fluuio. Ea autem tempora fuisse circa quinquagesimã Olympiadem testatur Eusebius in Chronicis. [h] *Pythagoras autẽ inuenitur tẽpore Polycratis tyranni.* Eusebius in Chronicis scribit Pythagoram claruisse Olympiade sexagesima quarta, mortuũ esse anno quarto Olympiadis septuagesimæ, A Solone autẽ Draconis leges fuisse antiquatas preter eas quæ ad sanguinẽ pertinebant, & alias ab ipso latas scribit Eusebius in Chronicis. Quis autem fuerit eius æmulator Menesiphilus, non memini me legere. De Melanconia tyranno, cui persuasit Heraclitus vt tyrannidem deponeret, ne verbum quidem Laërtius. Darij autem epistolam eum inuitantis vt veniret in Persidem, & Heracliti recusantis, habes apud eũ in eius vita: floruit autẽ, vt ipse scribit sexagesima nona Olympiade. Laërtius in vita Pyth. & Antisthenis. [i] *Hæc sunt quidem tẽpora eorum.* Postquam ostendit quibusnam fuerint temporibus veteres Græcorũ sapientes & Philosophi: ostensurus cõparando multo antiquiorem esse verbi philosophiã, prius dicit eos sapiẽtes & philosophos fuisse vel barbaros, vel à barbaris eruditos. Sunt qui Pythagorã dicunt fuisse Ethruscũ vt scribit Laërtius. Idẽ dicit Antisthenẽ non fuisse oriũdum Athenis, sed è Thracia. Quod autẽ Pythagoras fuerit circũcisus, nõ dicit quidẽ Laërtius, sed cùm dicit eum cùm esset iuuenis exiisse è patria, & fuisse initiatũ omnibus & Græcis & barbaris tebetis seu mysteriis, est verisimile sub eis cõprehendisse etiam circũcisionem. Nisi enim fuisset circũcisus, in Ægyptiorũ adyta nõ esset ingressus, nec didicisset quæ de Diis sunt in arcanis. Ab Ægyptiis autem accepit id quod vsurpabat vocabulũ, nempe ὁμακόειον, id est, auditorium, ita dictum à simul audiendo: eo autem dicit Clemens significari ecclesiã, in quã conueniens populus docebatur. [k] *Plato autẽ non it inficias.* Citat Platonem, quem nonnulli dicunt Deum Philosophorũ, in multis locis, in quibus ostendit se à barbaris didicisse philosophiã, cùm tamen Epicurus qui nulla ex parte est cum eo cõferendus contrà existimet solos Græcos esse Philosophos. Quod autẽ Plato in Phædone dicit bonas animas supercælesti loco relicto in terras descẽdisse, videtur Origeni erroris dedisse occasionẽ, vt sentiret animas prius fuisse quam infunderentur in corpus. [l] *Atque mihi quidem videntur.* Enumerat aliquot barbaras nationes apud quas in honore habita est philosophia, & quæ sunt philosophatæ. De his vide Diogenẽ Laërtiũ in proœmio libri sui de vitis Philosophorũ. Philosophię, inquit, munus nõnulli dicũt cœpisse à barbaris. Fuisse enim apud Persas quidẽ Magos: apud Babylonios autẽ aut Assyrios Chaldęos, & Gymnosophistas apud Indos, & apud Gallos eos qui appellẽtur Druydæ & Sõnothei vt dicit Aristoteles in Magico, & Sotiõ in vicesimo tertio successionis, & Phœnicẽ fuisse Ochũ, & Thracem Xamolxin, & Lybicũ Atlantem, &c. Preter eos enumerat Clemẽs Brachmanes Odrysos & Getas. De Brachmanibus autẽ Indorũ philoso-

phis vide Strabonem lib. 14. Geographiæ. Odrysi autẽ sunt Thracũ populi, apud quos viguisse philosophiam testis est Orpheus. Getæ autẽ sunt finitimi Scythis, apud eos autẽ Philosophus fuit qui dictus est eorũ Deus, vt vult Strabo lib. 15. Geograph. sicut apud Scythas fuit Anacharsis. [m] *Clarũ est autẽ inueniri semper Platonẽ.* Reddit rationẽ cur Plato magni fecerit Barbaros, nẽpe quod plurima eaq; præstantissima dogmata acceperit à barbaris, sicut & Pythagoras. Quænã autẽ dogmata acceperit Plato à barbaris, nẽpe ab Hebræis, vide Eusebiũ in præparat. Euangelica lib. 11. Atq; quod Pythagoras quidem, Plato & Eudoxus fuerint in Ægypto, & Prophetas audierint, narrat Laërtius, sed nõ dicit quænam fuerint nomina eorũ præceptorũ. Democritus autẽ morales libros scripsit Babylonicos: dicitur enim Acicari quam est interpretatus colũnam, & possunt hæc ex ipso obseruari. Hæc autem dicit Democritus, &c.] Morales quidem libros scripsisse Democritũ constat ex Laërtio, qui citat Trasyllum eius libros in ordinem redigentem per numerum quaternarium. De moralibus eius libris sic dicit: Sunt quidem hi eius libri morales. Pythagoras, De affectione sapiẽtis. De iis qui sunt apud inferos, Tritogeneia, hoc autẽ est quod tria fiãt ex ipsa, quæ humana omnia cõtinent: fieri autẽ potest vt hos libros inscripserit Babylonios, eo quod scripti sint Babylone, vel quod in iis introducatur aliquis Babylonius. De Acicari autem colũna quã est interpretatus suis libris adiũxit, nihil legi, & quid sibi velit ingenue fateor me nescire, vt nec eos Ægypti populos qui vocantur Harpedonactę à quibus ne superari quidẽ se dicit in Geometria. Cõstat autẽ ab Ægyptiis primũ inuentã fuisse Geometriã, vtpote necessariã, propterea quod Nili inũndatione sæpius cõfunderentur & mouerentur eorum termini. [n] *Zoroastrem autem Magum Persam.* Zoroaster Rex fuit Bactrianorum qui primus dicitur artes Magicas inuenisse, & mundi principia syderũque motus diligenter spectasse. Porro autẽ in Perside ortã Magicam à Zoroastre scribit Plinius. Merito ergo dicit Clemens Pythagorã Zoroastrẽ ostendisse Persam. Quisnam autem fuerit Prodicus cuius qui hæresim sectabãtur, iactabant se habere libros arcanos Zoroastri, vide apud Theodoretũ, lib. 1. Hæreticarum fabularũ. Is certe fuit adeo impudẽs & impudicus, vt aperte & palam scortari adiecerit decretis Carpocratis, & constituerit mulieres debere esse cõmunes. De eodem plura videbimus in libro tertio Stromatũ, quem citat idem Theodoretus. Cum autẽ de Nazareo Assyrio sit alibi dicturus, vt hic dicit, ad eũ vsq; locũ dicere differemus. [o] *Clearchus autẽ Peripateticus.* De hoc Iudæo sic narrat Aristoteles apud Clearchũ, vt scribit Eusebius: Ille Iudæus erat qui sunt calami ex India. Iudæi autẽ à loco quẽ habitant, appellati sunt, vrbs eorũ asperrimo quodã nomine Hierusalem nominatur. Hic ab altioribus Asiæ locis ad maritimas ciuitates descendens, & lingua & animo Græcus fuit. Cumq; accidisset vt eo tempore nos quoq; in maritimis Asiæ locis versaremur, philosophiæ amore ad nos venit, qui multo plura nobis attulit quam accepit. [p] *Heraclitus autẽ non humanitus.* Cum fuerint multæ Sibyllæ (Varro enim numerat decem, de quibus vide apud Lactantiũ, & apud D. Augustinum de ciuitate, & qui in eum scripsit Ludouicũ Viuem) vix sciri potest de quanã loquatur Heraclitus: nam à Varrone prima enumeratur Persica. Heraclitus autem primã dicit fuisse filiã Lamiæ Sidoniæ. Quæ de ea autem dicit Serapion, sunt omnia cõmentitia, & maxime de eius anima quã dicit esse faciem quæ apparet in Luna: Quidnam sit autem ea facies qui scire volet, legat Plutarchi librũ de ea re inscriptum, & sunt de ea re variæ Philosophorũ sententiæ. Sunt qui eam Lunæ faciẽ existimãt esse maculas quæ existũt ex vaporibus quibus aluntur astra, in qua sententia videtur esse Plinius: ab ea autem opinione omnino dissentiũt Peripatetici. [q] *Et hæc quidẽ de Sibylla.* De Numa Põpilio Eusebius dicit Clementem nostrũ asserere, id quod hic asserit, Numam fuisse Pythagoreum. Clemens noster, inquit, Numam Romanorũ Regem Pythagoricũ fuisse asserit, & Mosaica nixũ doctrina legem dedisse Romanis, nullam imaginem Deo attribuere, vnde annis centũ atq; septuaginta, nullam imaginem, nec fictam nec pictam in templis Romanorum respici potuisse. Ita Numa occulte significauit, nullo modo nisi mente ad similitudinẽ Dei hominem peruenire posse. Hæc Eusebius, cum tamen constet eum aliter de Numa sensisse. Nam in suis Chronicis Pythagoram Numa longe fuisse tempore posteriorem, & inter eos plurimas intercessisse Olympiades ostendit. Idem sentit etiam Liuius qui lib. 1. ab vrbe condita sic scribit, Inclyta iustitia religioq; ea tempestate Numæ Pompilij erat. Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, vt in illa quisquam ætate esse poterat omnis diuini atq; humani iuris. Authorem doctrinæ eius, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edũt, quem Seruio Tullo regnante centum amplius post annos, in vltima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque & Crotonam, iuuenum æmulantium studia cœtus habuisse cõstat, &c. Hoc Liuius, ex quibus est perspicuum Numã non potuisse esse Pythagoreum vt qui longo tẽpore præcesserit Pythagorã, vndecunque autem ex Moyse acceperit Numa nullam in templis aut fictam aut pictam habere imaginem, constat Moysem non aliam ob causam prohibuisse imaginem, quam ne ea pro Deo coleretur, vt qui prohibitioni statim subiunxerit, Non adorabis neque seruies.

Iustin lib. 1. cap. 1. Plin. lib. 30. cap 1. Euseb. lib. 9. de prep. ca. 3. August. de ciuitat. Dei lib. 5. 18. ca. 23. & Viuem ibid. Plin. lib. 2. cap. 26. Euseb. lib. 9. de prep. ca. 3.

VII. [a] PHILOSOPHIA *ergo, res quædam valde vtilis, olim quidem floruit apud barbaros, per gentes resplendens: postea autem venit etiam ad Græcos. Ei autem præfuerunt & Ægyptiorum Prophetæ, & Assyriorum Chaldæi, & Gallorum Druidæ, & Semanæi Bactrorum, & Celtarum ij qui philosophati sunt, & Persarum Magi, qui quidem Seruatoris quoque nostri ortum significauerunt, stella eos præcedente venientes in Iudæam & Indorum Gymnosophistæ, & alij philosophi barbari. Est autem duplex eorum genus: alij enim ex iis vocantur Sarmanæ, alij verò Brachmanes. Et ex Sarmanis quidem, ij qui appellantur Allobij, neque vrbes habitant, nec domos aut tecta habent: arborum autem*

induuntur

induuntur corticibus, & glandes arborúmque baccas comedunt, & aquam bibunt manibus: non nuptias, non liberorum norunt procreationem, quemadmodum ij qui nunc vocantur Encratitæ, id est, continentes. Sunt autem etiam ex Indis, qui Buttæ parent præceptis, quem propter insignem virtutem vt Deum honorarunt. Scytha autem erat etiam Anacharsis, σεμνότητος: *qui scribitur Græcorum multis antecelluisse philosophis. Hellanicus autem scribit Hyperboreos habitasse vltra Riphæos montes, doceri autem ipsos iustitiam, non vescentes carnibus, sed arborum fructibus. Ij sexagenarios extra portas ducentes, tollunt de medio. Sunt autem etiam apud Germanos sacræ quæ vocantur mulieres, quæ fluuiorum vortices prospicientes, fluentorúmque sonitus ac circumuolutiones, futura coniiciunt & prædicunt. Eæ non permiserunt vt ipsi cum Cæsare pugnarent ante quàm noua Luna illuxisset.* [b] *His omnibus Iudæum genus est longè antiquius, & eam quæ apud ipsos scriptis mandata est philosophiam, cœpisse ante Græcam, multis verbis ostendit Philo Pythagoreus. Quinetiam Aristobulus quoque Peripateticus, & alij complures, ne in eis nominatim persequendis immorer. Apertissimè autem scriptor Megasthenes, qui vixit cum Seleuco Nicatore, scribit in tertio rerum Indicarum, omnia quidem quæ de natura dicta sunt à veteribus, dicuntur etiam ab iis qui extra Græciam philosophantur, partim quidem apud Indos à Brachmanis, partim verò in Syria ab iis qui vocantur Iudæi. Quidam autem fabulosius ex iis qui Idæi appellantur Dactyli, sapientes quosdam primos exortos esse dicunt, ad quos & Ephesiarum quæ dicuntur literarum, & eorum qui sunt in Musica numerorum refertur inuentio. Propter quam causam sunt appellati qui sunt apud musicos Dactyli. Phryges autem erant & barbari Idæi Dactyli.* [c] *Herodotus autem refert Herculem, cùm esset vates & Physicus, ab Athlante Barbaro Phryge mundi suscepisse columnas. Hermippus autem Berytius vocat Chironem Centaurum sapientem. De quo etiam dicit qui scripsit Titanomachiam; quòd is primus*

Ad iustum duxit mortalia secula, monstrans
Iusiurandum, & Sacra Deûm, cælíque figuras.

Ab eo instituitur Achilles qui ducitur ad Ilium. Hippo autem filia Centauri, cum Æolo habitans, docuit eum naturæ contemplationem, patriam scientiam. De Hippone autem sic testatur Euripides:

Diuina quæ primùm quidem præsagiit
Oraculis atque per ortus syderum.

Apud hunc Æolum, Vlysses post Troiam captam hospitio excipitur. [d] *Obserua mihi tempora ad comparationem ætatis Moysis, & antiquissimæ quæ eius tempore fuit philosophiæ.* [e] *Non solùm autem philosophiæ, sed etiam omnium ferè artium fuerunt inuentores barbari. Primi itaque Ægyptij Astrologiam ad homines deduxere. Similiter etiam Chaldæi. Ægyptij rursus & lucernas primi accendere docuerunt, & annum in menses duodecim diuiserunt, & in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, neque ad sacra ab vxore illotis adeundum esse lege sanxerunt: Et rursus inuentores fuere Geometriæ. Sunt autem qui dicunt Cares, eam quæ ex astris colligitur inuenisse præscientiam. Auium autem volatus primi Phryges obseruarunt. Aruspicinam autem seu extispicinam perfectè tenuerunt qui fuere vicini Italiæ. Isauri autem & Arabes auguriis studuere, sicut Telmisenses ei quæ per somnia fit diuinationi. Hetrusci tubam, & Phryges tibiam excogitauere. Phryges enim erant Olympus & Marsias. Cadmus autem erat Phœnix, qui fuit Græcis literarum inuentor, vt ait Euphorus. Vnde etiam scribit Herodotus literas appellatas fuisse Phœnicias.* [f] *Alij autem dicunt Phœnices & Syros primos excogitasse literas. Medicinam autem Apim Ægyptium indigenam, priusquam Io veniret in Ægyptum: postea autem*

Æsculapium dicunt artem amplificasse. Atlas autem Libs, primus nauem est fabricatus, & mare nauigauit. Et rursus Celmis & Damnaneus Idæis Dactylis ferrum primi inuenerunt in Cypro. Alius autem Idæus ferri inuenit temperaturam, vt autem Hesiodus, Scytha. Ac Thraces quidem primi eam quæ πάρμη *vocatur inuenerunt, est autem incuruus gladius, & peltis primi vsi sunt in equis. Similiter autem Illirij quoque peltam inuenerunt. Præterea Canos figulinam excogitasse & calcem dicit Sanites: is fuit qui primus excogitauit clypeum. Cadmus autem Phœnix primus inuenit lapicidinam: in monte Pangeo excogitauit auri metalla. Iam verò aliud quoque genus, Cappadoces primi inuenerunt id quod Nablium appellatur, quemadmodum Assyrij quoque Dichordon: Carthaginenses autem primi construxerunt quadriremem. Eam autem ex tempore, & absque vlla præmeditatione, fabricatus est Bosphorus. Medæa autem Æta filia, Colchis, prima pilos tingere excogitauit. Quinetiam Noropes (est autem gens Pæoniæ, nunc autem appellatur Norica) æs elaborarunt, & primi ferrum purgarunt: & Amycus Rex Bebrycum, lora pugilum, id est, cestus, primus excogitauit: & Olympus Mysius in musica harmoniam Lydiam artificiosè inuenit: & qui vocantur Troglodytæ, Sambucam instrumentum inuenere musicum. Aiunt autem obliquam quoque fistulam Satyrum inuenisse Phrygem:* χρώματα *autem seu modos Olympum; similiter Phrygem, quemadmodum Phrygiam harmoniam & mixophrygiam & mixolydiam Marsyam, qui erat eiusdem regionis cum iis qui antè dicti sunt, & Doricam Thamyrim Thracem excogitasse. Persas quoque primos audiuimus currum & lectum & pedum scabellum effecisse, & Sidonios triremem nauem ædificasse. Siculi quoque qui sunt in Italia primi inuenere Phormingem, quæ non multum differt à cithara: & inuenere crepitacula quæ dicuntur Crotala. Quinetiam tempore Semiramidis regis Ægyptiorum, narrant inuentas fuisse vestes byssinas. Et primam scripsisse epistolas Atossam Persarum reginam dicit Hellanicus. Scamon quidem Mitylenæus & Theophrastus Eresius, & Cydippus Mantinæus, & præterea Antiphanes, & Aristodemus, & Aristoteles, quinetiam Philostephanus, & Strato quoque Peripateticus, in libris suis de iis quæ sunt inuenta hæc narrarunt. [g] Ex his autem pauca adieci ad confirmandam inuentricem & vitæ vtilem naturam, quæ fuit apud barbaros, à quibus, in studiis rebusque exercendis, Græci magnam acceperunt vtilitatem. [h] Si quis autem vocem reprehendat barbaram, Mihi autem, inquit Anacharsis, omnes Græci Scythæ sunt. Is autem erat qui apud Græcos in admiratione est habitus, qui dixit: Mihi indumentum est lana: cœna, lac & caseus. Vides barbaram philosophiam, quæ facta, non verba profitetur. [i] Apostolus autem sic dicit: Et vos per linguam, si non rectè significantem vocem dederit, quomodo cognoscetur quod dicitur? eritis enim in aërem loquentes. Tot, verbi gratia, genera linguarum sunt in mundo, & nihil est vocis expers. Si ergo non nouero vim vocis, ero loquenti barbarus, & loquens mihi barbarus: & qui loquitur lingua, oret vt interpretetur. [k] Vix certè tandem accessit ad Græcos componendarum orationum doctrina, & scriptura. Et Alcmæon quidem Perithoi filius, Crotoniata, primus librum scripsit de natura. Alij autem Anaxagoram Hegesibuli filium Clazomenium primum librum scriptum edidisse referunt. Modos autem poëmatibus primus adiecit, & Lacedæmoniorum leges numerosis versibus scripsit Terpander Antissæus. Dithyrambum autem excogitauit Lassus Hermioneus, Hymnum Stesichorus Imeræus, Choream Alcman Lacedæmonius, Amatoria Anacreon Teius:* ὑπόρχημα, *id est, canticum ad saltandum accommodatum Pindarus Thebanus. Et* νόμους *quos vocant, primos cecinit in choro & cithara Timotheus Melesius. Iam verò Iambum quidem excogitauit Archilochus Parius. Claudum autem iambum Hipponax Ephesius. Et tragœdiam quidem Thespis Atheniensis,*

Θυρεόν.

νάβλας.
δίχορδον.

χρώματα.

τειήρετον.
φόρμιγγα.
κρόταλα.

σκυθίζουσι.

1.Cor.14.

χωλὸν ἴαμβον, scazontem puto.

Comœdiam

Comœdiam autem Sisarion Icariẽus. [l] *Tempora horum tradunt Grammatici. Longum autem fuerit ea accuratè tradere, cùm ipse mox ostendatur Dionysius, nempe Bacchus; propter quem celebrantur & Dionysia & spectacula, esse Moyse posterior. Aiunt autem & quæ in schola fiunt orationes, & rhetoricas proprietates, inuenisse, & mercede primum iudicialem orationem alteri tradendam conscripsisse Antiphontem tribu Rhamnusium, vt dixit Diodorus.* [m] *Apollodorus autem Cumanus primus Critici nomen suscepit, & appellatus est Grammaticus.* [n] *Nonnulli autem dicunt Eratosthenem Cyrenæum. Is quoniam duos edidit libros quos inscripsit Grammaticos, nominatus est Grammaticus, sicut nunc nominamus.* [o] *Primus Praxiphanes Dionysiphanis filius Mitylenæus, & Zaleucus Locrus primus scribitur leges tulisse. Alij autem dicunt Menotum filium Diosepi Lyncei, is fuit post Danaum, decima generatione ab Inacho & Moyse, vt paulò inferius ostendemus. Lycurgus autem multis annis post Troiam captam, qui fuit centum & quinquaginta annis ante Olympiades, tulit leges Lacedæmoniis. Solonis verò tempus prius diximus. Dracon autem, qui ipse quoque fuit legislator, inuenitur fuisse circa tricesimam nonam Olympiadem. Antilochus autem qui scripsit de omnibus viris doctis à Pythagoræ ætate vsque ad mortem Epicuri, quæ fuit decimo mensis Octobris, complectitur omnes annos trecentos duodecim. Præterea aiunt Phanotheam Icarij vxorem inuenisse Heroicum hexametrum, alij verò Themin, vnam ex Titanidibus. Didymus autem in libro de philosophia Pythagorica, refert Theano Crotoniatidem, primam ex mulieribus esse philosophatam, & scripsisse poëmata.* [p] *Græca itaque philosophia, vt aliqui quidem, casu vtcunque & exiliter veritatem, sed non omnem, assequitur: vt alij autem volunt, mota est à diabolo. Nonnulli autem vniuersam philosophiam inferiores quasdam potestates inspirasse existimant. Sed si non comprehendit quidem Græca philosophia veritatis magnitudinem, & est adhuc imbecilla ad mandata Domini exequenda, at maximè regali quidem certe doctrinæ viam præparat, vtcunque castigans, & mores prius formans, & ad suscipiendam veritatem confirmans eum qui opinatur prouidentiam.*

COMMENTARIVS.

[a] PHILOSOPHIA *ergo res quædam valde vtilis.* Philosophia à barbaris venit ad Græcos. Recenset autem Clemens eos qui philosophiæ præfuerunt apud barbaros, nempe apud Ægyptios prophetæ, de quibus vide apud Diodorum Siculum, apud Assyrios Chaldæi, de iis vide Strabonem li.16. Erant autem vt ibi dicit Astrologi & Mathematici, apud Gallos Druidæ & Samanæi. De Druidibus multa scribit Strabo lib.4. Geograph. qui Samanæorũ ne meminit quidem, sed tria refert hominũ genera, quæ apud omnes in magno habentur honore, Bardi, Vates, & Druidæ. De Druidibus quoque Cæsar copiose in Commentariis, sed nihil de Samanæis. Plinius quoque multis in locis Druidum meminit, sed nusquã Samanęorũ. Fieri autẽ potest vt Samanęi sint ij qui à Diogene Laertio in procemio dicti sunt Semnothei, vel vt nõnulli dicunt Samothei à Samothe Gallorũ patre qui à Græcis & Dis & Sumanus & Orcus dicitur; de quibus multa Berosus quẽ hodie habemus, qui an sit antiquus ille Berosus à nostro Clemente totus citatus, nolo temere meã proferre sententiã. Non est autẽ impróbabile eos qui dicti Samothei vel Semnothei, dictos etiam esse Sumanæos à Sumano, & mutata litera Samanæos. De Magis & Magica vide Pliniũ lib.30.ca.1. De Brachmanibus multa scribit Strabo lib.15. Eorũ autẽ duo dicit esse genera, Brachmanas scilicet & Germanas. Germanas autẽ puto dici quos vocat Clemẽs Sarmanas, G litera in S transmutata. De Allobiis autem sicut nec de Butta ne verbũ quidem legi. Encratitæ autẽ quibus à Clemente cõparantur Allobij, fuerunt hæretici de quibus scribit Epiphanius lib.1.to.3.in 46.hæresi contra Tatianos. Ita ergo scribit de Tatiano, Continentiam hic prædicat, nuptias autẽ scortationem & corruptionẽ putat, asserens nihil differre matrimonium à scortatione, sed idem esse &c. Porro autem Anacharsis in tanta fuit apud Græcos existimatione, vt eũ inter philosophos præcipuos merito annumerarit Laertius. De Hyperboreis autẽ qui scribit, & quem citat Clemens, Hellanicum, hodie non habemus. De iis scribit Strabo libro decimo quinto. Quod autem ad vitæ agendæ rationem & instituta attinet, videtur eos cõfundere cum Brachmanibus. Quod autẽ dicit eos sexagenarios extra portas ducẽtes de medio tollere, Græcè quidẽ est ἀφανίζειν, sed an intelligat eos ab ipsis interimi nõ ausim affirmare. Potest enim per ἀφανίζειν

Comment. 8.

significari & de medio tollere, quod est occidere, vel ab aliis remouere vt non amplius appareăt. De mulieribus autĕ apud Germanos sortibus futura prædicentibus, & quę Ariouisto & eius exerçitui non permiserunt vt pugnarent cum Cæsare, vide apud Cæsarem in Commentariis, & apud Plutarchum in vita Cæsaris. [b] *His omnibus Iudæum genus est longe antiquius.* Fueritne hic Philo quem dicit Pythagoreum, is quem hodie habemus, qui fuit certe vir doctissimus, & qui Platonem adeo est imitatus vt dici soleat, ἢ φίλων πλατωνίζει, ἢ πλάτων φιλωνίζει, nō ausim asserere. Eum tăti fecit D. Hieronymus vt inter scriptores Ecclesiasticos eum annumerauerit, sed non memini me aliquid eius videre de antiquitate Iudęorū. De Aristobulo quoque nihil hodie extat quod sciam. Extat autem Iosephi liber de antiquitate Iudæorum, quĕ non nominat, sed inter alios complures recenset Clemens. De Megasthene autĕ qui res scripsit Indicas *Plin lib. 6. cap. 17.* hæc scribit Plinius, Patefacta est, scilicet India, non modo Alexandri magni armis, Regumq; qui ei successere, circumuectis etiam in Hircanū mare & Caspium Seleuco & Antiocho, præfectoque classis eorum Patroclo: verum & aliis auditoribus Græcis, qui cum regibus Indicis morati sunt: sicut Megasthenes & Dionysius, à Philadelpho missus, ex ea causa vires quoque gentium prodidere. De Idæis Dactylis *Strab. lib. 10. cap. 12.* vide Strabonem qui existimat eos etiam esse dictos Curetes & Corybantes, vide etiam Cœliū Rhodiginum lib. 17. *Polyd. Vergil lib. 2. cap. 19.* Et Polydorum Vergilium de inuentione rerum qui cum aliis quidem consentit quod ferrū inuenerint. Quod autĕ Ephesias literas inuenerint & Musicos numeros & pedes in Musica dactylos, nec ipse dicit nec vllus alius quĕ legerim. Quænam autem essent Ephesiæ literæ, & quam vim haberĕt, vide *Chil. 2. cent. 8. in prou Ephesia litera.* apud Erasmum in adagiis. [c] *Herodotus autem refert Herculē.* Fingitur à Poëtis Hercules ab Atlante suis humeris impositas sustinuisse cæli columnas, quod Herodotus ideo dicit fuisse fictum à Poëtis, quod Hercules esset vates & Physicus, id est naturæ contemplator. Chiron autĕ filius Saturni & Phillire fuit vnus ex Centauris inuĕtor medicinæ & artis Lyricæ Magister Æsculapij. Ab eo dicta sunt vlcera Chronia curatu difficilia, quæ quomodo curarentur docuit Chirō, vt dicit Eustathius in quartū Iliadis. Ei datus est à Peleo & Tethide Achilles erudiendus priusquă mitteretur ad Ilium, vt testatur Statius, in Achilleide. Merito ergo ab Hermippo dictus fuit sapiens. Hippo quoque fuit eius filia, de cuius sapientia testimonium fert Euripides, sed nec Tragœdiam citat Clemens, nec eam arbitror extare. Atque quod post captam quidem Troiă ab Æolo hospitio exceptus Vlysses sit, locuplex testis est Homerus, sed quod Hippo Centauri filia habitarit apud Æolum, nec scribit Homerus, sed nec vllus alius quod legerim. [d] *Obser-* *lib. 10. cap. 3.* *ua mihi tempora ad comparationem ætatis Moysis.* Eadem scribit Eusebius de præparatione lib. 10. Maximam quidem certe partem eorum quæ in toto libro scribit accepit à nostro Clemente, vt qui in eodĕ versaretur argumento. [e] *Non solum autem Philosophiæ sed etiam omnium fere artium.* Quis inuenerit Astrologiam *Polydor. Vergil. lib. 1. cap. 17.* vide Polydor. Vergil. lib. 1. qui idĕ sentit quod noster Clemens, Ægyptios & Chaldæos inuenisse Astrologiam. [f] *Ægyptij rursus & lucernas primi accendere docuerunt.* Quinam lucernas primi accendere docuerint, nusquam alibi legi. Herodotus scribit Ægyptios annum in duodecim menses diuisisse, sicut hic Clemens, *Herodotus lib. 2.* Diodorus id tribuit Thebis, qui ipsi quoque fuerunt Ægyptij, Geometriam autem ab Ægyptiis fuisse inuentam iam ante diximus. *De inuent. rer. lib. 1. cap. 24.* De Auguriis, & Aruspicina copiose scripsit Polydorus Vergilius. Maximam autem eorum quæ scripsit partem accepit à Cicerone de diuinatione. De tibia quoq; & tuba vide eundem lib. 1. cap. 4. De literis quoque & earum inuentoribus abunde scribit li. 1. cap. 6. De medicina vero lib. 1. cap. 20. De naui verò & nauigatione lib. 3. cap. 15. De ferro & ære & eorum temperatura lib. 2. cap. 19. ἅρπης vocabulum nusquam alibi legi, nec scirem quid esset nisi ipse exponeret, dicens esse gladium incuruum ex quo coniicio eum esse ensem falcatum qui est instar falcis. Dicit autem eum inuentum esse à Thracibus, sed suum non citat authorem. Pelta autem est scutum breue habens formam Lunæ semiplenæ, quo vtentes inducit Vergilius Amazones dicens;

Verg. 1. Aeneid. *Pentesilea furens Lunatis agmina peltis.*

Quinam populi sint ij Caini quos dicit Clemens inuenisse artem figulinam, non possum cōiicere, cum de iis nihil legatur apud Cosmographos, nisi quod Plinius aliquot recenset oppida, quæ nonnihil vidĕ- *Plin. lib. 7. cap. 56.* tur ad eos accedere. Idem autem Plinius dicit, Choroebū Atheniensem inuenisse figulinas, & à Cadmo inuentas lapicidinas, Cui suffragatur Polydorus Vergilius qui id ab ipso accepit. De Musica autem modisque & instrumentis musicis, & de cæteris fere omnibus quæ hic dicit Clemens, eadĕ fere dici inuenies & à Plinio lib. 7. cap. 55. & à Polydoro Vergilio lib. 1. cap. xv. De his ergo non plura dicemus, sed lectorem ad eos mittemus, maxime cum quos citat Clemens authores iniuria temporum omnes fere perierint & quæ narrantur facile intelligantur. [g] *Ex his autem pauca adieci ad confirmandam inuentricem.* Hæc omnia quæ superius dicta sunt tam de philosophia quă de multis quæ inuenta sunt à barbaris, Clemĕs dicit se ex multis accepisse ab iis quos citauit authoribus, vt intelligatur quantum Græcis profuerint barbari, & in studiis literarum & in rebus agendis & negotiis. [h] *Si quis autem vocem reprehendat barbaram.* Respondet obiectioni quæ posset fieri. Posset enim quispiam dicere. Quantumuis laudentur barbari, cedăt tamen Græcis necesse est, quod sit eorum sermo rudis & inelegans. Ad quod respondet id quod dixit Anacharsis. Mihi, inquit, omnes Græci sunt Scythæ, quasi diceret, Græcis Scythę nō minus sunt barbari, quă Gręci Scythis. Cuilibet enim sua lingua pulchra videtur & elegăs. Græcè antem est σκυθίζειν, idest, Scythă agere & imitari. Laudanda est autĕ barbara philosophia, quæ profitetur potius benefacere quă bene loqui. Quanta autem Anacharsis esset frugalitas testatur id quod ei tribuit Clemens, quod miror fuisse prætermissum à Laertio. [i] *Apostolus autem sic dicit.* Significat Apostolus non esse spectandum sitne pulcher & concinnus vocis sonus, sed an recte possit intelligi. Si is ergo qui loquitur non intelligatur, orare debet vt possit interpretari. [k] *Vix certe tandem accessit ad Græcos.* Quoniă Gręci se iactabăt de sua doctrina & eloquĕtia, vtramque ostendit non ab antiquis temporibus, sed haud ita pridĕ ad eos accessisse. Multa autĕ multorū adducit inuĕta, sed de quibus magna ex parte penes eū sit fides oportet, cū cęteri de iis nihil scribăt. De Alcmeone quidĕ Crotoniata quod de natura scripserit nusquă legitur. Sed quod Anaxagoras

xagoras Clazomenius primum ascriptum librum ediderit, testis est Laertius, sed nec quod Terpander Antissæus Lacedæmoniorum leges versibus scripserit vsquã legi, à Plutarcho tamen in libro de Musica dicitur fuisse insignis musicus & Citharœdus. De Dithirãbo copiose scribit Cœlius Rhodiginus, sed nõ dicit primum inuentorem fuisse Lassum Hermioneũ, sed Dithirambũ primum inuentum apud Thebas, in Olympiis etiã Corinthi, Arione Methymneo statuente initio, mox & Lasso Hermioneo. Primũ autem esse Corinthi, concinnatũ & nominatũ Dithirambũ author est Herodotus. Idem autem Cœlius de hymnis, quos dicit cantus accõmodatos diuinis laudibus, & dici etiã Pæanes per multa scribit, sed quod *Herodotus lib. 1.* Stesichorus Poëta Lyricus, qui cùm vituperata Helena visum amisisset, admonitus est vt eam laudaret, quod cum fecisset, depulsa cecitate visum recepit. Ab eo autem ortum est prouerbium Palinodiam canere. Quod autẽ choreã instituerit Almã Lacedæmonius, non memini me alibi legere. Polydorus Vergilius dicit choreas ducendi morẽ ab Etruscis profectum ad Romanos, li. 5. cap. 2. Atque quod amatoria quidẽ scripserit Anacreon Teius satis constat: sunt enim omnia eius carmina amatoria. Sed an ea primus inuenerit, non cõstat. Illud quoque cõstat viros bonos & honestos ea esse detestatos. Timotheus autem Musicus, primo quidem populo minus gratus, postea euasit excellentissimus. Quod autẽ primos qui dicuntur νόμους, id est, modos seu modulos, in choro & cithara cecinerit, nõ opinor extare qui dicat; Quinam autem dicantur νόμοι, id est modi, consulẽdus est Boetius & cæteri musicæ scriptores, ὑπόρχημα, id est, saltationem quæ tibiæ & citharæ & cæteris musicis sonantibus instrumẽtis accommodatur, tribuit Clemens Pindaro Thebano. Sed Cœlius Rhodiginus id altius repetit vt qui eam ὑπόρχημα tribuat Lino & Orpheo, vt qui initiarentur cum rythmo & saltatione. Dicit tamen Hyporchematicem apud Pindarum saltare Lacones. Quod autem Iambum excogitarit Archilocus Parius Clementi adstipulatur Horatius in arte Poëtica sic dicens:

Plutarch. lib. 7. quæstion. conuiual.
Plutarc. an homo ætate prouectus debeat gerere remp.
Cœlius Rhod. lib. 5. cap. 3.

Archilochum proprio rabies armauit Iambo.

Is Iamborum suorum vehementia Lycambem qui filiam sibi sponsam alteri in matrimoniũ dederat, ad laqueum compulit. De Hipponacte autẽ sic scribit Plinius, Hipponactis notabilis fœditas vultus erat. Quamobrem imaginẽ eius lasciuia iocorum Babolus & Anthermus Chij proposuere ridentiũ circulis. Quod Hipponax indignatus, amaritudinem carminum distrinxit in tantũ, vt credatur aliquos ex iis ad laqueum compulisse: quod falsum est, cõplura enim in finitimis insulis simulachra postea fecere, sicut in Delo quibus subiecerunt, non vitibus tantũ censeri Chium, sed & operibus Anthermi filiorũ. Ab Hipponacte autẽ denominatum est metrum Hipponacticum, quod constat ex Iambis claudicantibus quos Scazontes appellant aut Choliambos, de quibus sic dicit Rufinus de metris Comicis. Genera Iãbi metri sunt duo: nam ex iis alia sunt integra, alia clauda quæ σκάζοντα, seu Choliãba vocant, quorum differentiã penultima versus syllaba demonstrabit. Nam si breuis contigerit, erit rectum & integrum Iambicum. Sin vero longa, delumbe & claudum. Huius repertor Hipponax. Nam pro iambo inductis Trocheis, contra legem trimetri Iambici metrum innouauit, quod adæque ex spondeo contingit. Hæc Rufinus. Fuit ergo Archilochus quidem Iambi, Hipponax verò Choliambi inuentor. Quod autem Thespis tragœdiam inuenerit, his versibus in arte Poëtica testatur Horatius,

Plin. lib. 36. cap. 5.

Ignotum Tragicæ genus inuenisse Camœnæ
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis
Quæ canerent, agerentque peruncti fæcibus ora.

Quis autem fuerit inuentor Comœdiæ neminẽ legi qui diceret: Horatius solum dicit Tragœdiæ successisse comœdiam. Silarionis autẽ Icariei nec ipse nec vllus ex scriptoribus, qui extãt quod sciã meminit. [l] *Tempora horũ tradunt Grammatici.* Hi omnes quos superius recensuit fuerunt Dionysio seu Baccho posteriores: Dionysia enim in Bacchi honorẽ sunt instituta, in quibus agebantur Tragœdiæ & Comœdiæ & publica exhibebantur spectacula, & ab eo sunt denominati Dionysiaci artifices, qui ea faciebãt in honorem Bacchi, sed frustra eorũ tempora supputantur à Grãmaticis ad ostendendam eorũ antiquitatẽ, cùm Moyses fuerit Baccho prior multis seculis, vt pulchrè ostendit Eusebius lib. 10. de præpar. cap. 3. in quo agit de antiquitate Moysis. Quod autem de Antiphõte dicit Diodorus vt refert Clemẽs, hoc ipsum de eo tradit Plutarchus in libro de vita decẽ Oratorum. [m] *Apollodorus autem Cumanus primus Critici nomẽ suscepit.* Hic est vt opinor quem Plinius excellentem dicit in Grammatica, sicut Berosum in Astrologia, Hippocratem in medicina. Dicebantur autem olim Grammatici Critici ἀπὸ τοῦ κρίνειν, id est à iudicando, quod de omnibus scriptoribus iudicarent. Hunc autem Apollodorum Criticum seu mauis Grammaticũ reprehendit Strabo, quod Cares non dixerit βαρβάρους, id est barbaros, sed βαρβαροφώνους, id est loquentes voce barbara. [n] *Nonnulli autem dicunt Eratosthenem Cyrenæum.* Idemne sit Eratosthenes Philosophus, cuius sententiam refert Plutarchus de distantia Solis vsque ad Lunam, & cuius eandem dicit esse sententiam quam Platonis de descensu potus ad pulmones, & Geographus, cuius sententiam expendit Strabo in sua Geographia, & is quem dicit Clemens primum Grammaticum sicut nunc nominamus, ingenue fateor me ignorare. Sicut nunc nominamus autem dixit, quoniam qui nunc sunt Grammatici olim vocabantur Critici. [o] *Primus Praxiphanes Dionisiphani filius Mytilenæus.* De Praxiphane & Menoto quos dicit legislatoribus nihil vsquam alibi legi. De Zeleuco autem locro, Lycurgo Lacedæmonio, Solone & Dracone Atheniensibus videre licet apud Aristotelẽ in Polyticis, & apud Plutarchum & alios in multis locis. Quos omnes cum multis seculis præcesserit Moyses, qui legẽ tulit à Deo datam, perspicuum est falsum esse eos primos leges tulisse. Et quid Menotus quidem quicunque is sit, fuerit Moyse posterior, ex hoc ostenditur quod is fuerit post Danaum, qui fuit decem generationibus post Inachum, quo tẽpore fuit Moyses. Describit etiam tẽpora Lycurgi, Solonis, & Draconis quæ quidem fuerunt longè posteriora, vt patet ex Chronicis Eusebij. Antilochi autem qui scripsit de viris doctis à Pythagora vsq; ad mortem Epicuri nihil extat hodie quod sciam. Quod autem mense quidem Octobri qui apud Atheniẽses di-

Plin. lib. 7. cap. 37.
Strab. li. 14.
Plut. 2. lib. cap. 3. de placit. phil.
De quæst. Plat.
Strab. lib. 1.

cebatur γαμηλιῶνι vt vult Gaza de mēsibus, mortuus sit Epicurus, idem sentit Laertius quod Antilochus, sed in die dissentiunt. Septimo enim γαμηλιῶνος, eum esse mortuū dicit Laertius, Antilochus verò decimo. Quod autem Planothea vel Themis vna ex Titanidibus Heroicū carmen inuenerit nusquam alibi legi. *Polydor. Verg. lib. 1. cap. 9. de origine inu.* Quid autem alij de eo sentiant vide Polydorū Vergiliū. Sed nec alibi legitur, quod Theano mulier Crotoniatis prima sit philosophata, & poëmata scripserit. Quod autē cum esset Crotoniatis, sit philosophata, eo minus est mirum, quod à Pythagora potuerit discere Philosophiam quæ illic docebatur à Pythagora. [f] *Græca itaque philosophia.* Hic est sensus huius loci. De philosophia quidē variæ sunt opiniones. Alij enim existimant eam casu esse introductam, & vtcunque quidem & exiliter, sed non omnem consequi veritatem, alij autem opinantur eam à diabolo esse profectam, alij verò ab inferioribus potestatibus, ab angelis scilicet esse inspiratam. Sed ea vndecunque sit profecta, de eo enim nihil affirmat nec statuit, veritatis quidem non cōprehendit magnitudinem, id enim sola potest diuina verbi sapientia: nec est adeo fortis & valida vt diuina possit exequi mandata: vt exempli causa, Deum ex toto corde & tota anima diligere, & non solum amicos diligere, sed etiam inimicos, viam tamen munit, & præparat ad regalē doctrinam nempe Christianam. Multa enim sunt in philosophia quæ pertinent ad mores componendos & ad castiganda vitia, & quæ ad veritatem suscipiendam confirmant, sed non quemlibet, verum eum demum qui opinatur prouidentiam, id est qui Deum esse credit, & humanarum rerum curam gerere. Quo fit vt Platonici quidem philosophi sint ad Christianam suscipiendam veritatem aptiores, vt qui rerum mortalium Deum sentiant curam gerere, quam Epicurei, qui casu omnia dicunt fieri, & è mundo diuinam tollunt prouidentiam.

VIII. Ioan. 10. [a] AT, INQVIVNT, *scriptum est, omnes qui fuerunt ante aduentum Domini sunt fures & latrones. Omnes autem vniuersè intelliguntur, qui in eloquentia & doctrina sunt versati ante susceptam à Verbo carnem. Sed prophetæ quidem, vt qui à Domino fuerunt missi & inspirati, non fures sunt, sed ministri.* *Prouerb. 1.* *Dicit itaque scriptura: Misit sapientia seruos suos conuocans cum alto præconio ad craterem vini. Philosophia autem non missa est à Domino, sed venit, inquit, furto surrepta, vel à fure donata. Sed siue potestas, aut angelus qui veritatis aliquid didicit, & in ea non mansit, hæc inspirauit, & furto surrepta docuit: hoc fecit, non quòd nescierit Dominus, qui fines eorum quæ futura sunt nouit ante constitutionem vniuscuiusque essentiæ, sed quòd non prohibuerit. Tunc enim aliquam habuit vtilitatem furtum quod redibat ad homines, non quòd is qui surripuit vtile sibi proponeret, sed prouidentia ad vtile diligeret audacis cœpti euentum.* [b] *Scio multos in nos assiduè insurgere, & id quod non prohibet, causam esse dicere. Furti enim causam esse dicunt eum qui non custodiit, vel eum qui non prohibuit: quemadmodum incendij, eum qui ignem non extinxit incipientem: & naufragij, gubernatorem, qui rudentem non contraxerit. Iam verò puniuntur à lege qui horum causæ sunt: nam in cuius potestate situm erat prohibere, in eum quod eius accidit culpa confertur: Ad eos autum dicimus, in faciendo, operando, & agendo, causam intelligi. Id autem quod non prohibet, hoc ipso remotum est ab operatione. Præterea causa quidem versatur in operatione,* *ἀνενέργητον.* *quemadmodum nauis ædificator in eo quòd fiat scapha. Domus autem ædificator, in eo quòd ædes construatur. Id autem quod non prohibet, ab eo quod fit, separatum est. Propterea ergo perficitur, quòd id quod potest prohibere, non operatur nec prohibet. Quid enim operatur qui non prohibet? Iam verò ad absurdum quoque redit id quod ab eis dicitur: siquidem sauciationis causam esse dicent, non telum, sed clypeum, qui non prohibuit quo minus telum peruaderet. Neque enim furem, sed eum qui furtum non prohibuit, reprehendent. Ergo Græcorum quoque naues non Hectorem dicant combussisse, sed Achillem: quoniam cùm prohibere posset Hectorem, non prohibuit. Sed ille quidem propter iram (in eius autem potestate non erat irasci vel non irasci) & ignem non prohibuit, & fortè adiuuans causa fuit. Diabolus autem cùm liberum haberet arbitrium, & duci posset pœnitentia & furari, ipse quoque furti causa est, non autem Dominus qui non prohibuit. Sed nec noxium erat donum, vt accederet prohibitio. Et si accuratè & subtiliter aduersus eos agendum est, sciant id quidem quod non prohibet, quod in furto factum esse dicimus, nullo modo esse causam: in id autem quod prohibet*

prohibet, causam culpámque conferri. Qui enim clypeo protegit, ei qui protegitur causa est ne saucietur, prohibens ipsum sauciari. Et Socrati dæmonium causa erat, non prohibens, sed adhortans, etsi non adhortaretur. [c] *Sed nec laudes, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia iusta sunt, si anima non habeat liberam potestatem & † appetendi & aggrediendi, sed sit vitium inuoluntarium: vnde qui prohibuit quidem causa est, qui autem non prohibuit animi electionem, iuste iudicat, vt vel maximè quidem Deus non sit nobis causa vitij.* [d] *Quoniam autem libera electio & appetitio peccata primùm inchoat, falsa autem nonnunquam dominatur opinio, à qua, cùm sit ignorantia & inscitia, recedere negligimus, iurè infliguntur supplicia. Febrire enim est inuoluntarium, sed cùm per se & propter suam intemperantiam febrierit, eum reprehendimus, vtpote quòd vitium sit voluntarium. Nemo enim malum eligit, quatenus malum: sed abductus ab ea quæ inest in ipso voluptate, id bonum ratus, suscipiendum existimat. Quæ cùm ita se habeant, & liberari ab ignoratione, & à mala & delectabili electione, & ante omnia non assentiri fallacibus illis phantasiis & visis, situm est in nostra potestate.* [e] *Latro autem & fur dicitur diabolus, qui Prophetis pseudoprophetas admiscuit, tanquam frumento zizania. Omnes ergo qui fuerunt ante Dominum, fures & latrones, non absolutè autem omnes homines, sed omnes pseudoprophetæ, & omnes qui non propriè ab eo missi sunt. Habuerunt autem pseudoprophetæ quoque furtum prophetæ nomen, cùm Prophetæ quidem essent, sed eius qui est mendax. Dicit enim Dominus: Vox ex patre vestro diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit, quoniam non est in ipso veritas. Cùm locutus fuerit falsum, ex propriis loquitur, quoniam mendax est & pater eius. In falsis autem vera quoque aliqua dicebant pseudoprophetæ. Et ij reuera prophetabant in ectasi, vt Apostatæ, eius, inquam, qui defecerat, ministri.* [f] *Dicit autem Pastor quoque Angelus pœnitentiæ, ad Hermetem, de pseudopropheta: Quædam enim verba vera dicit: diabolus enim eum implet suo spiritu, si quem possit ex iustis frangere.* [g] *Omnia ergo à superis in bonum dispensantur, vt per Ecclesiam cognoscatur multiplex ac varia Dei sapientia, ex seculorum præscientia, quam fecit in Christo. Deo autem nihil aduersatur, nec est quicquam ei contrarium, vt qui sit Dominus & omnipotens. Quinetiam eorum qui defecerunt consilia & operationes, cùm sint singulares, fiunt quidem ex mala affectione, sicut morbi corporis: ab vniuersa autem ac generali prouidentia administrantur ad finem salubrem, etiamsi causa sit morbi efficiens. Est itaque maximum diuinæ prouidentiæ argumentum, non sinere vt vitium quod ex voluntaria defectione ortum est, inconducibile maneat & inutile, sed nec sit omnino noxium. Diuinæ enim sapientiæ & virtutis & potentiæ est officium, non solùm bona facere (hæc est enim, vt semel dicam, Dei natura, vt ignis calefacere, & lucis illuminare) sed illud quoque maximè, vt id quod per malos aliquos excitatum est, ad bonum aliquem finem & vtilem deducat, & vtiliter iis quæ videntur mala vtatur, sicut eo quod ex tentatione processit testimonio.* [h] *Est ergo in philosophia, veluti à Prometheo furto surrepta, parum ignis ad lucem apti vtiliter excitatum, & vestigium aliquod sapientiæ, & motus à Deo. In his autem latrones & fures fuerint, qui sunt apud Græcos Philosophi, qui ante Domini aduentum, à Prophetis Hebræis partes veritatis id minimè agnoscentes sumpserunt, sed sibi tanquam propria dogmata attribuerunt, & alia quidem adulterarunt, alia autem, superuacanea quadam diligentia, indoctè tanquam sapientes pronunciarunt, alia autem etiam inuenerunt. Fortè enim sensus quoque spiritum habuerunt. Assentitur autem Scripturæ quoque Aristoteles, qui dixit Sophisticam esse furem sapientiæ, sicut antè ostendimus.* [i] *Apostolus autem: Quæ etiam loquimur, inquit, non in verbis quæ docentur ab humana sapientia, sed quæ docentur à spiritu.*

ὁρμῆς καὶ ἀφορμῆς
προκατάρχει τῶν ἁμαρτημάτων.
Ioan. 8.
σοφιζόμενοι.
1.Cor.2.
διδακτοῖς.
Ioan. 1.

De prophetis enim: Omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, Christi scilicet. Quare non sunt fures prophetæ. Et doctrina mea, non est mea, inquit Dominus, sed eius qui misit me Patris. Et de furibus: Qui autem ex seipso, inquit, loquitur, gloriam propriam quærit. Tales autem sunt qui sibi placent Græci, & sunt arrogantes.[k] *Sapientes autem eos dicens scriptura, non reprehendit eos qui sunt verè sapientes, sed eos qui sibi videntur sapientes. De his autem dicit: Perdā sapientiam sapientum, & prudentiam prudētum abolebo. Infert itaque Apostolus: Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitores huius seculi? vt à scribis distingueret, huius seculi inquisitores ponens Philosophos ex gentibus.*[l] *Nonne infatuauit Deus mundi sapientiam, quod perinde est atque stultam ostendit, & non veram, vt putabant? Et si roges causam cur sibi viderentur sapientes: propter cordis sui cæcitatem, inquiet: quoniam in sapientia Dei, hoc est, quæ per Prophetas est annunciata, non cognouit mundus, nempe per sapientiam quæ loquitur per Prophetas, ipsum scilicet Deum, ipsi Deo visum est per prædicationem stultitiæ, quæ Græcis scilicet, videtur esse stultitia, saluos facere credentes. Quoniam Iudæi, inquit, signa petunt ad fidem, Græci autem quærunt sapientiam, nempe orationes quæ vocantur* ἀναγκαστικοί, *hoc est, necessariò concludentes, & alios scilicet syllogismos. Nos autem prædicamus Iesum Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, quòd cùm sciant prophetiam, non credant euentui: Græcis autem stultitiam: fabulosum enim esse existimant qui sibi videntur sapientes, & per hominem filium Dei loqui, & Deum habere filium, & eum esse passum: quo fit vt suæ opinionis anticipatio eis persuadeat vt non credant. Seruatoris enim aduentus, non stultos fecit & duros corde & infideles, sed prudentes, & aptos quibus persuadeatur & præterea fideles. Ostensi sunt autem, ab eorum qui obedierunt voluntaria inclinatione separati, ij qui noluerunt parêre, & imprudentes & infideles & stulti. Ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis Christus est Dei virtus, & Dei sapientia. Num ergo, quod est etiam melius, existimandum est esse enuntiatiuum illud: Non infatuauit Deus sapientiam mundi, perinde ac non stultam fecit, ne causa duritiei cordis à Deo eis facta videatur qui stultam fecit sapientiam? Omnino enim etsi sapientes essent, maiori culpæ fuere obnoxij, qui prædicationi non crediderunt. Voluntaria enim est electio & delectus veritatis. Quinetiam illud: Perdam sapientiam sapientum, eius quæ contemnitur ac despicitur barbaræ philosophiæ oppositione dicit illustrasse, sicut etiam lucerna quæ à Sole illustratur dicitur periJsse, eo quòd non æqualem edat operationem.*[m] *Cùm ergo omnes homines sint vocati, qui voluerunt obedire, nominati sunt vocati. Non est enim apud Deum iniustitia. Iam verò qui ex vtroque populo crediderunt, ij sunt populus peculiaris. Et in Actis Apostolorum hoc his verbis inueneris: Qui itaque verbum eius susceperunt, baptizati sunt. Qui autem noluerunt parêre, seipsos scilicet abduxerunt.*[n] *Ad eos dicit Prophetia: Et si velitis, & me audieritis, bona terræ comedetis: in nobis situm esse arguens & eligere & declinare. Dei autem sapientiā dixit Apostolus doctrinam quæ est ex Domino, vt veram philosophiam ostendat tradi per Dominū. Quinetiam qui sibi videtur sapiens, habet quasdam admonitiones, quæ iubent apud Apostolum induere nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Quamobrem deponentes mendacium, loquimini veritatē. Ne detis locum diabolo. Qui furabatur, non amplius furetur, sed potius laboret operans bonum. Operari autem est adlaborare quærendo veritatem, nempe cum ea quæ sermone fit beneficentia, vt impertiri possitis ei qui opus habet, & seculares copias & diuinam sapientiam. Vult enim verbum doceri, & argentum mensis dari perfectè examinatum, vt detur fœnori. Vnde infert: Turpe Verbum ex ore vestro non exeat. Id autem turpe est, quod procedit ex opinione quam de se quis concipit: sed si quod est bonum ad ædificationem vtilitatis, vt det gratiam audientibus. Boni autem Dei, bonum sit verbum necesse est. Quomodo autem non est bonum quod saluum facit?*

Ioan. 7.
1. Cor. 1.
Ibidem.
Esaie 1.
Ephes. 4.
τῇ λογικῇ εὐποιΐᾳ.
σαπρὸς, putridum αἰσχρός.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

ᵃ AT, *inquiunt, scriptum est.* Adducit obiectionem quæ fit ab iis qui reiiciũt Philosophiam,& eam statim soluit Scriptura,inquit,eos vocat fures & latrones,qui eloquentiæ & Philosophiæ studiis dederũt operam ante carnē à verbo susceptã: Fures autem dicti sunt & latrones,vt qui non sunt missi à Domino,sed in aliena inuaserint. Prophetæ autem, etsi fuerunt ante dominũ,nõ sunt fures & latrones,eos enim misit Dominus. Quod autem sapientia mittat seruos suos alta voce vocans ad craterã vini, id est ad diuina eloquia, vel ad pretiosum Christi corpus mysticè comedendum & sanguinem bibendum, ostẽdit ex eo quod adducit ex prouerbiis. Philosophia ergo, inquiunt,est reiicienda, vt quæ non sit à Domino missa, sed vel furto sit surrepta,vel à fure donata. Nam quidquid boni est in Philosophia,id vel surreptũ est ex sacris literis vel donatum est à latrone & raptore, nempe Cacodæmone qui alienam inuasit hæreditatē, nempe mundũ qui est à Deo creatus,& est eius proprius. Hanc autē obiectionē ita soluit, vt dicat Philosophiam,à quocunque sit profecta, & à quocunque surrepta, esse vtilem,non quod qui surripuit eam velit prodesse,sed quod Deus id quod à malo est surreptum,sua prouidentia ad bonũ vsum conuerterit. ᵇ *Scio multos in nos assidue insurgere.* Quoniã dixit paulo ante Deum aliquãdo permittere & non prohibere quo minus malum fiat, hinc arripiebant nonnulli occasionem vt dicerent Deũ esse causam mali: quod falsum esse ostendit. In agendo enim & operando causa existit,nõ in non agendo & nõ operando,cuius quidē rei multa adducit exempla:qui autem non prohibet,permittit quidem,sed non facit nec agit:qui autem agit & facit is est causa,& culpa in eum confertur,non in eum qui non agit. Quamuis autē is qui non prohibet non sit causa,est tamen *συναίτιον*,id est causa adiuuãs,& vt vocant,causa sine qua nõ. Porro autē multa adducit absurda quæ sequuntur,si quis dicat eum qui non prohibet esse causam : Deus ergo nõ est mali causa qui nõ prohibet,sed Dæmon,qui cùm sit libero arbitrio præditus,& duci possit pœnitētia si furetur,& furatur,nec vlla ducitur furti pœnitentia,& ad furandũ incitat. Est ergo mali causa,nõ vt qui non prohibeat vt Deus,sed vt qui agat,incitet & impellat ad malũ:sed nec causa erat vt Deus furtum Philosophiæ prohiberet,cum philosophiæ donum sit bonum. Non prohibens ergo, mali non fuit causa, & si prohibuisset, fuisset causa mali. Nam qui prohibet agit & operatur, causa autem cõsistit in agẽdo & faciẽdo. Vt qui prohibet obiecto clypeo ne sauciet ur is qui alioqui erat sauciãdus, causa est ne sauciet ur. De Dæmonio autem Socratis vide apud Platonem & Xenophontem. Id Dæmoniũ Socrati nihil prohibebat,sed futuri exhibebat quandã significationē quę eum hortabatur vt aliquid faceret,etsi nihil diceret. Hinc est quod dicit Clemens ipsum adhortari,etsi non hortaretur. ᶜ *Sed nec laudes, nec vituperationes.* Si Deus esset mali causa, non esset iustus iudex. Est autē iustus iudex qui iustè iudicat : Iustè autem iudicat qui pro meritis laudat & honorat, vituperatq; & punit. Iustè autē non laudaret & honoraret vituperaretque & puniret, etsi nõ esset voluntaria virtus & vitium voluntarium. Sed nec iustè iudicaret, si ipse esset causa mali:mali autem esset causa, si in eum culpa posset conferri. Conferri autē non potest culpa, cùm nec prohibeat quominus libere ex virtute viuatur,& vitium suscipiatur. Nõ est ergo Deus causa peccati, qui non impedit quominus nostro libero vtamur arbitrio, licet ipse à peccato nos auocet & abducat. ᵈ *Quoniã autem libera electio.* Dubitari posset quomodo Deus iustè irrogat supplicia,cũ in nostra situm sit potestate, vel ex virtute viuere, vel peccare. Ad quod respondet, à libero quidē nostro arbitrio procedere peccata, per id enim inchoãtur, sed sępe in nobis falsam dominari opinionē, quę quidem oritur ex inscitia & ignorantia, à qua cũ sedulo eniti deberemus vt recederemus, negligimus. Propter nostram ergo negligentiã & socordiam merito punimur. Quod quidem probat adducto exemplo febris, quæ quidem est inuoluntaria cùm peccatũ sit voluntarium, & tamen si quis sua intemperãtia inciderit in febrem, iure vituperatur, est enim febris malum voluntarium. Ipsum quoq; peccatum, etsi sit voluntarium, vt à libero arbitrio profectum, est tamen inuoluntarium quatenus malũ, nemo enim malum eligit quatenus est malum, sed quatenus voluptatis tanquam boni blanda specie deceptus, id bonũ existimat. Est ergo in nostra potestate, & ab ignoratione & à blanda voluptate liberari, & falsis visis nõ assentiri. Quod si non fecerimus, Deus est iustus iudex, qui nos iustis afficit suppliciis. ᵉ *Latro autem & fur dicitur Diabolus.* Digressus erat ab instituto, sed nũc ad id reuertitur. Dicit autem Diabolũ esse latronem & furem, qui veris Prophetis falsos admiscuit, tanquã frumẽto zizania. Nam & in veteri & in nouo testamento fuerunt veri Prophetæ à Deo missi, & falsi à Diabolo. Nõ est autem intelligendum omnes homines qui fuerũt ante Dominũ esse fures & latrones, sed eos Prophetas qui nõ missi sunt à Deo, sed à Diabolo, quem dicebat Christus esse patrē Iudæorũ, quoniã ipsi eum imitabãtur. Homicida autē fuit Diabolus ab initio: ad peccatum enim cũ primũ creatus esset hominem pellexit, quod mors statim est cõsecuta. In veritate autem nõ stetit, qui statim à Deo qui est ipsa veritas auersus, declinauit ad mendaciũ, cuius ipse est pater, ab eo enim ortũ est falsũ & mendaciũ, nec in eo potest esse veritas, qui ab ipsa recessit. Quo fit vt si quid veri dicat, ex seipso non loquatur, propriũ est enim eius mentiri. Et ideo Pseudoprophetę qui sũt prophetæ Diaboli, & in ipso Prophetæ nomine furãtur quod à veris Dei Prophetis accipiũt & mentiuntur, & falsa dicũt sicut is cuius sunt Prophetæ, nempe Diaboli qui est mẽdax, & qui mendaces sunt homines, ab eo habent quod mentiantur. Dicũt autem Pseudoprophetæ nonnunquã in falsis vera, vt verisimilia videantur quæ sunt falsa, sed quæ vera sunt ex se nõ dicunt, sed ex eo qui est ipsa veritas. In hoc autem differunt Pseudoprophetæ à veris, quod veri quidem Prophetæ aperte quæ dicũt vident & proferunt : Pseudoprophetæ autē furore correpti proferunt quę dicunt, & sunt in extasi, neq; quæ dicunt intelligunt. Quod ipsum quoq; etiã veris Prophetis tribuebãt Montanus & Priscilla, quod esse falsum ostendit Hieronymus sic scribens; Neq; verò vt Mõtanus cũ insanis fœminis somniat, Prophetę in extasi sunt locuti, vt nescirent quid loquerentur, & cũ alios erudirēt, ipsi ignorarent quid dicerent, de quibus Apostolus ait; Nescientes quæ loquuntur, neq; de quibus affirmēt, sed iuxta Solomonē, *Hieron. in Proœmio Comment. in Esaiam.* *1. Timo. 1.*

qui loquitur in prouerbiis: Sapiens intelligit quæ profert de ore suo,& in labiis portabit scientiã,etiam ipsi sciebant quid dicerent.Si enim sapientes erant Prophetæ quod negare nõ possumus. Et Moses &c. [f] *Dicit autẽ pastor quoque Angelus.* Hic quidẽ liber Pastoris enumeratur inter Apocryphos. Sæpe tamẽ citatur & à nostro Clemente,& à discipulo eius Origene.Sed quę ex eo citantur,nõ inueniuntur in eo qui nuper est editus in Bibliotheca sacra.Significat autẽ falsum Propheram quædã verba vera dicere à Diabolo inspiratum,vt ex bonis & iustis aliquem possit decipere & expugnare. [g] *Omnia ergo à superis in bonũ dispensantur.* Hic est sensus,Diabolus & Apostatæ qui cũ eo à Deo defecerũt maligni spiritus, sigillatim mala capiunt cõsilia & praua faciũt opera, in vniuersitatis & maxime hominum perniciẽ.Sed Deus qui in Christo,nempe in suo verbo,omnium seculorum & quæcunque sunt futura habet præscientiã,& est Dominus & omnipotens,nec eius volũtati quidquã potest resistere, ita omnia administrat & dispẽsat, vt etiam quæ mala sunt bene cedãt,vt cognoscat Ecclesia quã à mundi cõstitutione præscierat in Christo,variã & multiplicem eius sapientiã. Ita fit vt quod malitiosè mali excogitãt Dæmones humani generis molientes perniciẽ,non modo sit eis noxiũ,sed etiam vtile.Dei enim est proprium non solum benefacere,vt ignis calefacere & lucis illuminare,sed etiam quod malum est ad bonum finem & exitũ deducere.Sic martyriorum tentationes & bonorum persecutiones Deus ad suam cõuertit gloriam,& ad eorum qui per ea coronantur vtilitatem.Sic etiam qui tentantur à Diabolo,dũ ei resistũt,victores euadunt,& æternæ gloriæ præmium consequuntur. [h] *Est ergo in Philosophia.* Philosophia quidem à Philosophis fuit furto surrepta ex prophetis Hebræorũ,& sunt in ea veluti partes ignis apti ad illuminandũ,& vtiliter excitati.Prodest enim Philosophia & ad mores cõponendos, & ad parandam aliquam Dei cognitionem iis qui eius agnoscunt prouidentiam.A Philosophis autem dicit Philosophiã surreptã sicut à Prometheo ignem.Fingunt enim Poëtæ Prometheũ ignem à Sole ferula esse suffuratum:Philosophi autem ab Hebræis surreptam Philosophiã,tanquã suam sibi vendicarũt,nec surripuisse contenti, eam adulterarunt & immutauerunt,& noua quædã & plane aliena ei adiecerũt, & cum inanis & superuacanea esset eorũ diligentia,se sapientes pronunciarũt,cum nõ essent sua sed aliena dogmata. *Assentitur autem scripturæ quoq; Aristoteles,&c.* Ipsius etiã Aristotelis testimonio ostendit fures & latrones esse Philosophos. Dicit enim Sophisticam esse furem sapientiæ,id est,Philosophiã sua dogmata esse suffuratam à sapientia,quæ est in sacris scripturis. Id ipsum autem iam dixerat. [i] *Apostolus autem, Quæ etiam loquimur.* Non legitur in editis Græcis exẽplaribus ita vt legit Clemens. Legitur enim, οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως,id est,non in ad persuadendũ aptis humanæ sapientiæ verbis,sed in demonstratione spiritus & virtutis.Clemẽs autẽ legit οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς πνεύματος,id est;Non in verbis quæ docentur ab humana sapientia,sed quæ docentur à spiritu.Significat autem Paulus,si sequamur lectionẽ Clementis,suam doctrinã & prædicationem non esse in verbis quę docentur à Philosophis,quæ humanã vocat sapientiã, quæ humanis scilicet probant rationibus, nempe syllogismis,& argumentis,sed in verbis quæ docentur à spiritu,nẽpe quæ diuinitus inspirãtur,spiritualem esse suam ita dicens doctrinã. Tales erant Prophetæ,qui non aliũde furabãtur, sed à sancto Spiritu inspirati loquebãtur.Acceperãt enim à plenitudine Christi,nempe verbi, quod carne suscepta fuit Christus,& nunc est,& erit semper:in eo enim sunt omnes thesauri sapientiæ. Idẽ autẽ est à spiritu & à verbo inspirari:nam & Patris & Verbi vnus est & idẽ spiritus, qui ab vtroq; procedit. Prophetæ ergo non sunt fures qui à spiritu sunt inspirati, sicut nec Christus fur dici potest,cuius doctrina & sua erat & patris. Nã cùm eã à patre accepisset,ipse autẽ esset in patre,erat vna & eadẽ doctrina, nec hypostaseon seu personarũ differẽtia doctrinæ inducebat diuersitatem. Verbi enim doctrina,& Patris & Spiritus,id est Dei,erat doctrina,cuius quærebat gloriam,cum suam doctrinam prædicans,suæ personæ non haberet rationem,nisi quatenus ipse quoq; est Deus.Tales autem non erant Philosophi,sed furabãtur quidem aliunde suam doctrinã,cùm à Deo non essent inspirati, & de furtiua tanquã sua se iactabant, & in ea docenda,non Dei,sed propriam sibi proponebant gloriam,erant enim superbi & arrogãtes. [k] *Sapiẽtes autẽ eos dicẽs scriptura.* Reprehendit eos qui cum non sint sapientes,sapientes tamẽ sibi videtur. Idem autem dicit Hieronymus in hunc locũ Esaiæ;De hoc,inquit,loco Apostolus Paulus scribẽs ad Corinthios,posuit testimonium. Perdam sapientiã sapientum, & intellectum prudentium reprobabo. Non quod Deus sit inimicus sapientiæ cuius pater est,& per quẽ omnis est in hominibus sapientia,sed cum additamento posuit vt in Hebraico est,sapientiũ populi,& prudentium illius, id est, populi Iudæorũ. Hæc Hieronymus.Sed quòd hoc sit intelligendum,non solũ de Iudæorũ,sed etiam de gentium sapiẽtibus,statim ostendit Paulus. [l] *Nõne infatuauit Deus mũdi sapientiã.* Duobus modis legit Clemens illud: Nonne infatuauit,nempe interrogatiuè & enũciatiuè. Et si legatur quidẽ interrogatiuè, Infatuauit,significat fatuam & stultam ostendit, cùm ipse exitus ostenderit crucis prædicationem, quã stultã & fabulosam existimabãt Philosophi,maximã se habere virtutem,vt quæ saluos faceret credentes, fabulosum autem existimabãt quidquid humanæ rationis captũ superat,& quod syllogismis necessariisq; demõstrationibus in quibus eorũ consistit sapientia,probari nõ potest. Quo fit vt non credant quæ sunt supra naturã,vtpote per hominẽ loqui Dei filiũ, & Deum habere filium, & eum esse passum. Ostendebantur autẽ Iudæi crucis prædicatione, quod cum lex execrandũ pronuciaret eum qui pẽdet in ligno,crucifixus prædicaretur Christus,& tanta erat eorũ cæcitas,vt cum euenisse cernerẽt quæ legerãt in scripturis,ea tamen nec intelligerẽt nec crederent. Non ergo infatuauit Deus mũdi sapientiã,sed fatuam & stultã esse ostẽdit. Melior est ergo lectio quæ legitur enũciatiuè,nõ infatuauit, nõ enim fatuos reddidit,sed prudentes & aptos ad credendũ. Neque enim eorũ cordis duritics, Deo est imputãda, sed illis ipsis:nam cùm essent sapiẽtes,magis debebãt credere:vult enim Deus vt volũtariè & liberè suscipiatur veritas: homini enim liberũ dedit arbitrium,quod auferret,si Iudæos & gẽtes infatuaret. Neque verò id quod Deus dicit:Perdam sapientiam sapientũ,significat infatuare,sed potius maiorem reddere sapientiã. Nam sicut maiori exoriẽte lumine,videtur quidem minus perire,cùm nõ pereat, sed magis illustretur.

illustretur. Ita aduenienre Dei sapientia, nō perit mundi quæ perire videtur sapiētia, sed redditur maior
& perfectior. [m] *Cùm ergo omnes homines sint vocati.* Quod Deus mundi sapientiam non infatuet, ex hoc
probat quod omnes vocet ad salutē, vult enim omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis
peruenire. Sed si eos vocaret quos infatuasset, esset iniustus, eos enim vocaret quos sciret nō parituros.
Sed Deus non est iniustus, quare quos vocat non infatuat. Quamuis autem omnes vocat, non tamen
omnes nominantur vocati, sed ij demū qui obediunt. In iis autē situm est vt obediant & credant. Volē-
tes enim credunt, non coacti: nam licet fides sit donum Dei, ea ab eo non cōfertur in inuitū, vnde dicit
Apostolus. Quos prædestinauit, hos & vocauit: quos autem vocauit, hos & iustificauit: Ij ergo propriè Rom 8.
dicūtùr vocati, qui à Deo vocati obediunt, non qui non obediunt. Qui obediunt autē credunt, credunt
autem & ex gentibus multi, & ex Iudæis aliqui. Ij autē sunt qui verbo suscepto baptizantur, & appellā- Act. 10.
tur quidem in veteri Testamēto λαὸς περιούσιος, id est populus Dei proprius & peculiaris: In nouo autem, Exod. 17.
Populus acquisitionis, id est populus acquisitus, quē scilicet Christus puro & immaculato suo sanguine 1. Pet. 2.
acquisiuit, vt qui eum à Dæmone & mortis tyrānide liberauerit, & à peccatorū sordibus ablutū in ba-
ptismi salutari lauacro in Dei familiam asciuerit & adoptarit. Qui ergo Deo paruerunt, in eius populū
sunt adsciti, qui nō paruerunt, seipsos abduxerūt, id est ipsi defecerūt. Quo fit vt non Deus, sed ipsi sint
causa suæ damnationis & reprobationis. [n] *Ad eos dicit Prophetia, Et si velitis & me audieritis.* Esaiæ testi-
monio probat in nobis esse situm, vt vel nostram salutem eligamus, vel ab ea declinemus. Deus enim
semper liberum nobis relinquit arbitrium, sed ab eo adiutum. Dei autem sapientiam dixit Apostolus
Dei doctrinam, nempe doctrinam quæ est à Domino, non autem quæ traditur ab hominibus.

[a] CVM *itaque testimonio comprobetur Græcos vera quædam habere dogmata, id hinc* IX.
quoque licet considerare. Scribitur in Actis Apostol. Paulum hæc dicere ad Areopagitas: Act. 17.
Superstitiosires vos video. Præteriens enim & videns simulachra vestra, inueni & aram σεβάσματα.
in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, eum vobis annuncio. Deus
enim qui fecit mundum & omnia quæ in ipso sunt, hic cæli & terræ cùm sit Dominus non
in manufactis templis habitat, nec à manibus humanis colitur, indigens aliquo, cùm ipse
det omnibus vitam & inspirationem & omnia, fecitque ex vno omne genus hominum in-
habitare super vniuersam faciem terræ, definiens statuta tempora & terminos habita-
tionis eorum, quærere Deum si fortè attrectent aut inueniant, quamuis non longè sit
ab vnoquoque nostrûm. In ipso enim viuimus & mouemur & sumus, sicut & quidam
vestrorum poëtarum dixerunt. Ipsius enim & genus sumus. Ex quibus clarum est quòd
etiam poëticis vtens exemplis, ex Arati Phænomenis approbat quæ apud Græcos rectè dicta
sunt, & per ignotum Deum, honorari quidem per circumlocutionem à Græcis opificem
Deum significauit, ex agnitione autem oportere per filium accipere & discere. Misi ergo
propterea te ad gentes, aperire, inquit, oculos eorum, vt conuertantur à tenebris ad lucem, Act. 26.
& à potestate Satanæ ad Deum, vt ipsi accipiant remissionem peccatorum & hæredi-
tatem in iis qui sunt fide sanctificati in me. Ij ergo sunt qui aperiuntur oculi cæcorum. Pa-
tris per filium agnitio, est circumlocutionis Græcæ comprehensio: & conuerti à potestate
Satanæ, est mutari à peccato, per quod introducta erat seruitus. [b] *Nec tamen absolutè om-*
nem suscepimus Philosophiam, sed illam de qua apud Platonem quoque dicit Socrates.
Sunt enim, vt aiunt, in mysteriis, multi quidem qui gestant ferulam, pauci verò Bacchi: Matth. 22.
multos quidem esse vocatos, paucos verò electos tacitè significans. Apertè itaque subiun-
git: Ij autem ea quidem sententia non sunt alij, quàm qui rectè sunt philosophati, à quibus
ego quidem, quoad eius à me fieri potuit, in vita nunquam abfui, sed vt ex eis essem omni
ratione omnem adhibui diligentiam. An autem rectè adhibuerim, & quid perfecerimus,
cùm illuc venerimus apertè sciemus, si Deus velit, paulò pòst. An non tibi videtur fidei ex
scripturis Hebraicis eam quæ est post mortem iusti spem declarare? Et in Demodoco, si
modò est opus Platonis: Nec existimes me dicere philosophari, in artes incumbentem vi- ἐπικυπτά-
uere, nec multa discere appetentem: nam ego quidem hoc probrum esse ducebam. Sciebat ζοντα.
enim, vt existimo, eum multarum rerum scientem mentem iam habere, qui docet, vt est
Heracliti sententia. Et in quinto de republica: Hos ergo, inquit, omnes, & alios quarun-
dam eiusmodi rerum, & nescio quarum artium Mathematicos, ponemus Philosophos?

Nequaquam, inquit, sed similes Philosophis. Veros autem, inquit, quosnam dicis? Eos, inquam ego, qui veritatis delectantur contemplatione. Non enim in Geometria, quæ postulata habet & positiones, est Philosophia. Neque in Musica, quæ quidem est coniecturalis: neque in Astronomia, quæ naturalibus & fluentibus & verisimilibus est referta rationibus: sed est ipsius boni per scientiam & veritatem, cùm aliæ quidem sint boni viæ, sed tanquam ad bonum. [ἐγκύκλιον.] *Quare nec ipse doctrinæ orbem, quem vocant encyclopædian, dat ad bonum conferre, sed opem ferre ad excitandam & exercendam animam ad ea quæ percipiuntur intelligentia.* [κατὰ περίπτωσιν.] [c] *Siue ergo dicunt Græcos diuinæ Philosophiæ esse casu aliquid elocutos: casus est diuinæ œconomiæ. Non enim propter eam quæ nobiscum intercedit contentionem, casum quispiam in Deos referet.* [κατὰ συντυχίαν.] *Siue fortuna, ea fortuna non est expers diuinæ prouidentiæ. Siue rursus dicat quispiam Græcos naturalem habuisse notionem, vnum naturæ cognoscimus opificem, qua ratione esse quoque naturalem diximus iustitiam. Siue mentem habuisse communem: quisnam sit eius pater, & quæ sit ex mentis distributione iustitia consideremus. Nam siue quis dixerit προαναφώνησιν, hoc est, prælocutionem seu prædictionem, & causetur συνεκφώνησιν, id est, coniunctam explicationem, dicit species prophetiæ.* [συνεκφώνησις.] [d] *Per veritatis quidem certè apparentem speciem alij dicunt quædam dicta esse à Philosophis.* [ἔμφασις.] [1 Cor. 13.] *De nobis autem dicit diuinus Apostolus: Videmus enim nunc tanquam per speculum, per eam quæ est in ipso reflexionem nos ipsos cognoscentes, & ex ea quæ est in nobis diuinitate efficientem causam, quoad eius fieri potest, vnà contemplantes. Vidisti enim, inquit, fratrem tuum, vidisti Deum tuum, Seruatorem puto Deum nunc nobis dictum esse. Post carnem autem depositam, facie ad faciem, tunc definitè & comprehensè, quando cor purum fuerit.* [ἔμφασιν καὶ διάφασιν.] *Et per apparentem quidem speciem & pellucentem Deum vident, qui apud Græcos exactè sunt philosophati. Tales enim sunt quæ ex imbecillitate cernuntur phantasiæ & visiones, quemadmodum visio cernitur in aquis, & videmus per pellucida & perspicua corpora.* [Prouerb. 11.] [e] *Rectè ergo Solomon: Qui seminat, inquit, iustitiam, operatur fidem. Sunt autem qui plura seminant, qui plura faciunt. Sunt & qui aliena colligunt, & damno afficiuntur: Et rursus:* [Prouer. 27.] [ὄειμον.] *Curam gere eorum quæ sunt in campo viridia, & tondebis herbam, & collige fœnum maturum, vt habeas oues ad vestimentum. Vides quemadmodum externi quoque integumenti & custodiæ sit cura gerenda. Scienter autem agnoscas animas gregis tui. Quando enim gentes quæ legem non habent, natura quæ sunt legis faciunt, ij non habentes legem sibiipsis sunt lex, præputio seruante Legis iustificationes vt est sententia Apostoli,* [Rom. 1.] *& ante Legem & ante Aduentum. Tanquam comparationem autem faciens Philosophorum cum iis qui vocantur Hæretici, admodum dilucidè:* [Prou. 27.] *Melior est, inquit Verbum, amicus propè, quàm frater longè habitans.* [Prou. 10.] *Qui autem falsis innititur, is pascit ventos, & persequitur aues pennatas. Non existimo Verbum nunc dicere Philosophiam, cùm in multis probabiliter argumentetur, & probabiliter loquatur philosophia, sed insectatur hæreses.* [f] *Infert itaque: Reliquit enim vias suæ vineæ, in semitis autem propriæ agriculturæ aberrauit. Eæ autem sunt quæ ecclesiam relinquunt ab initio. Iam vero qui cecidit in hæresim, transit per solitudinem sine aqua, eo qui verè Deus est relicto, à Deo desertus, aquam quærens sine aqua, inhabitabilem & sitibundam terram peruadens, colligens manibus sterilitatem fructuum.* [g] *Et iis qui carent prudentia: Iubeo, inquit Sapientia,* [Prou. 8.] *iis qui versantur in hæresibus, scilicet dicens: Panes absconsos lubenter tangite, & aquam furti dulcem, panem & vinum, non in aliquibus aliis, quàm in iis qui pane & aqua, in oblatione, non ex regula Ecclesiæ, vtuntur hæresibus, apertè ponente Scriptura. Sunt enim qui sola aqua vtuntur in Eucharistia. Sed resilias, ne diu moreris in loco eius: locum synagogam, non autem ecclesiam, æquiuocè appellauit. Deinde acclamat:*

Ita enim

Ita enim traiicies aquam alienam: baptiſma hæreticum, non conuenientem & germanam aquam reputans. Et tranſmeabis fluuium alienum, qui in mare defert & detrahit, in quod emittitur qui diuertit ab ea ſtabilitate quæ eſt in veritate, rurſus confluens ad gentiles & inordinatos vitæ fluctus. Quemadmodum autem multi homines qui nauem trahunt, non dici poſſunt multæ cauſæ, ſed vna cauſa ex multis: non eſt enim vnuſquiſque cauſa vt nauis trahatur, ſed cum aliis: ita etiam Philoſophia confert ad comprehendendam veritatem, cùm ſit inquiſitio veritatis, non quòd ſit cauſa comprehenſionis, ſed cauſa cum aliis, & cooperans, & fortaſſè etiam cauſa adiuuans. Quomodo autem cùm beatum eſſe vnum ſit, eius cauſæ ſunt virtutes quæ ſunt plures: & quemadmodum eius quod eſt calefieri, & Sol & ignis & balneum & veſtis, ita cùm ſit vna veritas, multa ſunt quæ conferunt ad eius inquiſitionem, inuentio autem eſt per filium. Et ſiquidem rectè conſideremus, poteſtate vna eſt virtus, accidit autem vt ea cùm in his quidem inſit rebus, dicatur prudentia, in illis autem temperantia, in aliis verò animi magnitudo vel iuſtitia. Eadem autem ratione cùm ſit vna quoque veritas, in Geometria, Geometriæ veritas, in Muſica autem, Muſicæ, ἀπαραδχεί- *& in recta philoſophia fuerit Græca veritas. Sola autem hæc eſt præcipua veritas quæ ma-* ρωτος. *nibus tradi non poteſt, quam docemur à Dei filio. Hoc modo dicimus de vna & eadem drachma, ſi data quidem fuerit nautæ, naulum: ſi Publicano, vectigal: & ei qui domum locat, merces conductæ domus: præceptori, operę merces: & ei qui vendit, arrha. Vnaquęque autem ſiue virtus, ſiue etiam veritas vniuocè vocetur, cauſa eſt eius qui ex ſeipſa eſt effectus. Per coniunctum autem earum vſum fit beatè viuere. Non enim ex nominibus* σύλληπτ. *beati fuerimus, cùm rectam vitam dicamus beatitudinem, & beatum cui virtute exornata eſt anima. Quòd ſi etiam Philoſophia opem fert eminus inuentioni veritatis, variis no-* ἐπιβολαί. *tionibus tendens ad noſtram cognitionem quæ proximè attingit veritatem: at ei opem fert* λογικαί. *qui ex Verbo ſeu ratione ſtuduerit conari apprehendere cognitionem. Et à noſtra ſeparatur Græca veritas, etiamſi ſit idem nomen ſortita, & propter magnitudinem cognitionis, & demonſtrationem magis principem, & diuinam virtutem, & quæ ſunt ſimilia. A Deo enim docti ſumus, qui literas verè ſacras à filio Dei docemur: vnde nec ſimiliter mouent animos, ſed diuerſa docendi ratione. Quòd ſi propter eos qui lubenter reprehendunt, oportebit nos diſtinguere, cùm dicamus, Philoſophiam adiuuantem cauſam & cooperatricem veræ comprehenſionis, cùm ſit inquiſitio veritatis, fatebimur eam eſſe diſciplinam quæ præ-* τὸ γνωστικόν. *cedit cognitionem, non cauſam ſtatuentes eam quæ eſt cauſa adiuuans, neque id quod adiuuat & cooperatur eſſe id quod continet, nec perinde atque ſi non ſit veritas abſque philoſophia. Nam omnes ferè abſque diſciplinarum orbe & Græca philoſophia, alij autem etiam abſque literis, diuina & barbara moti philoſophia, poteſtate eum qui de Deo eſt per fidem accepimus ſermonem, eruditi ſapientia quæ per ſe operatur. Quod autem facit cum alio, cùm ſit imperfectum vt per ſe operetur, cooperantem & adiuuantem cauſam dicimus, vt quod ſit nominatum cauſa eo quòd vnà venerit cum alio, per ſe autem non poſſit præbere verum effectum.* [h] *Quanquam per ſe quoque aliquando Græcos iuſtificabat Philoſophia, ſed non ad vniuerſam ac generalem iuſtitiam, ad quam cooperatrix & adiutrix inuenitur, ſicut primus & ſecundus gradus ei qui aſcendit in cœnaculum, & Grammaticus ei* γραμματι- *qui eſt philoſophaturus.* κός. *Non quòd per eius ablationem, vniuerſo & generali verbo deſit aliquid, vel perimatur veritas. Nam & viſus & auditus & vox confert ad veritatem. Mens autem eſt quæ eam appoſitè & naturaliter cognoſcit. Sed ex iis quidem quæ adiu-* ἀγχιστροφίας. *uant & cooperantur, alia quidem maiorem, alia verò minorem vim afferunt. Perſpicui-* σαφήνεια. *tas itaque fert opem ad tradendam veritatem: & dialectica, ne proſternamur ab hereſibus quæ faciunt incurſiones. Et eſt quidem per ſe perfecta, & nullius indiga Seruatoris*

doctrina, cùm sit Dei virtus & sapientia. Accedens autem Græca philosophia, non veritatem facit potentiorem, sed debilem aduersus eam efficit Sophisticam argumentationem, & propulsans dolosas aduersus veritatem insidias, dicta est vineæ apta sepes & vallus. Et quæ est quidem ex fide veritas tanquam panis necessaria est ad viuendum. Quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis & bellariis. Desinente cœna suauis est placentula, vt ait

ἀγχινος. *Pindarus Thebanus.* [i] *Apertè autem dicit scriptura: Astutior erit simplex intelligens. Sapiens autem suscipiet cognitionem,* [k] *Et: Qui à se ipso quidem accepit, gloriam propriam quærit, inquit Dominus. Qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, verax est, & iniustitia non est in ipso. Contrà igitur se iniustè gerit qui sibi vsurpauit ea quæ sunt Barbarorum, & tanquam propriam iactans, suam agens gloriam, & ementiens veritatem: is fur*

Eccles 17. *dictus est à scriptura. Dicit itaque, Fili ne sis mendax, deducit enim mendacium ad furtum. Iam autem fur, id quod habet surreptum, verè habet, etiam si sit aurum, etiam si argentum, etiam si oratio, etiam si decretum. Ex parte ergo ea quæ suffurati sunt, vera quidem sunt, sciunt autem per coniecturam, & rationum moti necessitatibus. Si itaque didicerint, agnoscent comprehendendo.*

COMMENTARIVS.

[a] CVM *itaque testimonio comprobetur Græcos.* Diui Pauli testimonio ostendit ipsos Græcos quædam vera habere dogmata. Quanquam quod esset quidem ara ignoto Deo apud Athenięses non legitur: sed apud

Pausa. Act. 1. & 5. Pausaniam legitur Ara ignotis Diis. Ex hoc autē conatur Paulus inducere Athenienses, ne mirētur quod Deum sibi ignotum, nempe Christum prædicet. Citatur etiam ibidē Arati versus ex Phænomenis, quo ostenditur ipsam etiam scripturam citare quædam rectè dicta ex Poëtis Græcorum. Per ignotum autē Deum dicit per Periphrasim à Græcis significari Deum rerum opificem & creatorem, qui etsi vtcunq; cognoscatur ex operibus, quod sit tamen tantū cognoscitur. Quid sit autem, nempe eius essentia minime cognoscitur, nā cùm Dei cognitio sit ipsa Dei visio: Deum autē nemo vnquā viderit, sequitur quod Deus non cognoscitur. Quamuis autem nec cadat sub aspectum, nec cognosci possit, ignotus tamē, & non visus colitur. Gentiū autem Dij cognoscuntur, cum vel hominum vel Dæmonum sint simulacra. Quamuis autem ignoratur Deus opifex, quē per ignotum Græci circūloquuntur, eius tamen accipitur cognitio per filium. Illa autem agnitio patris per filium, est Græcè Periphrasis, seu ignoti Dei circūlocutionis cōprehensio. Per hanc Dei agnitionem aperiuntur oculi cæcorū. Deus enim per filium cognoscitur, à potestate autem Satanæ conuertuntur, id est, per Dei gratiam liberātur à peccato, quod eos redegerat in seruitutē. [b] *Nec tamen absolutè omnem suscepimus Philosophiam.* Iam multis ostendit Philosophiā non esse reiiciendam, vt quæ ad Verbi sapientiam minime sit inutilis. Nunc autē dicit quænā ab ipso suscipiatur Philosophia, nō enim quæuis est admittēda, cùm non omnis quæ discitur sit vera Philosophia. Et iam quidē dixerat se eam suscipere Philosophiā quæ diuinam admittit prouidentiam, ea reiecta quæ mundum casu regi existimat. Hic autem se dicit suscipere Platonicā, nēpe quam dicit Socrates in Phædone, nēpe eam quæ versatur in contēplatione eius quod verum est, ipsius inquā veritatis, ipsius bonitatis, & eius quod verè est, id est quod semper est, & numquā oritur, nec vnquā interit. Id autem non est

Plato. 6. Polit. aliud quam ipse Deus. Asserit autem Plato pulcherrimam esse disciplinam ipsius boni ideam, sine qua etiāsi omnia alia sciamus, nihil nobis proderit ei se dedere cōtēplationi, quę vera est Philosophia, reliquę artes & disciplinæ sunt Philosophiæ quidē similes, sed non sunt Philosophia. Et ideo vocat eas Plato cōferēs cum prima Philosophia, τεχνύδρια, id est pusillas quasdam & abiectas artes. In disciplinis enim quas vocat mathemata, non est Philosophia, neque est in eis boni scientia, nec veritatis, nec eius quod est, sed est in ipso bono scientia boni & veritatis. Sunt autem hæ disciplinæ non ipsum bonū quod est Deus, sed viæ boni, vt quę ducant ad bonum, non sit autem id ad quod ducūt. Nec ipsa ergo mathemata, nec orbē disciplinarū concedit Plato conferre ad bonū, adiuuant tamē ad ea intelligēda quæ percipiuntur intelligentia. Quod autē mathemata non versantur in boni contemplatione, probat ex ipsis eorum principiis & subiectis. Geometriæ principia & subiecta sunt petitiones & communes sententiæ seu positiones, in quibus de bono nihil agitur. Musicā cur vocet coniecturalem nō satis intelligo, coniicio tamen eā ideo dici coniecturalem, quod harmonia & consonantia quæ est finis musicæ, nō ex sciētia petitis rationibus & demonstrationibus sit constituta, sed cōiectura quæ iudicio aurium capitur ex sonis: sed nec in ea de bono agitur. Astronomiæ subiectum sunt astra quæ fluunt & sunt in perpetuo motu, nec ea firmis & stabilibus cōstituitur rationibus, sed verisimilibus & minimè necessariis, & maxima ex parte naturalibus, quæ nō sunt solidę, probationibus. Quæ cū sit huiusmodi, nec in ea de Deo agatur, nō est dicēda philosophia. Illic ergo demū est philosophia, vbi de bono agitur per scientiā & veritatem, per certam, inquā, rectitudinem quæ omnibus amandatis sensilibus per solam mentem percipitur. Prouerbium autē quo dicitur non omnes qui portāt ferulam esse Bacchos, quod idem est quod id quod vulgo iactatur, Multi thyrsigeri, pauci verò Bacchi, innuit non omnes id esse quod præ se ferunt, de quo vide Erasmū in Chiliadibus. Quod autē citat Clemēs ex Demodoco, qui falso tribuitur Platoni, non est in eo quē excusum habemus

habemus Demodoco: hoc autem est; Ne existimes me dicere Philosophari, in artes incũbentem viuere, nec multa discere appetentem, sed aliquod aliud. Nam ego quidem hoc probrũ esse ducebam. Sciebat enim, vt existimo, eum qui docet iam habere mentẽ quæ multa didicit. Hic autẽ videtur esse sensus quisquis sit qui hoc dicat; Philosophari nõ est incũbere & dare operã artibus, & cupere multas discere disciplinas, quæ dicuntur Mathemata, sed aliquid aliud: Quidnam ergo est illud aliud quod vocat Philosophari? Existimo eum intelligere Philosophari esse, versari in veritatis & bonitatis & eius quod est cõtemplatione. Nam ego quidem, inquit, hoc probrum esse ducebam, multas scilicet appetere artes & disciplinas, ea interim cõtempta quæ est omniũ pulcherrima & præstantissima, prima scilicet philosophia, quæ est veri & boni, & eius quod est, nempe Dei contemplatio. Is quidem qui docet iam mentem habet quæ multa didicit. Nisi enim instructus esset multis disciplinis eas docere non posset. Sed qui in summi boni versatur contemplatione, is illis disciplinis non amplius indiget. [c] *Siue ergo dicũt Græcos*. De diuina Philosophia multa dixisse Græcos superius ostendit. Nũc autem dicit quod quomodocunq; ea dicant, id est diuinæ administrationis & prouidentiæ. Potest enim & casu cõtingere & fortuna, & quod naturalem habeant notionem, & quod mentem habeant cõmunem. Casu autem & fortuna contingere differunt. Casu contingit quãdo aliquid aliud cõtigit, quam quod fuerat præmeditatum & cogitatum. Sed siue casu cõtingat, siue forte fortuna, nõ est ab eo excludenda diuina prouidẽtia. Nam nec casus nec fortuna in Deũ cadunt, & quomodocunq; res fiant, omnia sunt præsentia diuinæ prouidentiæ & præscientiæ, & licet Deus res videat cõtingentes vt cõtingentes, est tamẽ contingentia illa, quod attinet ad homines, quod autem ad Deũ attinet, nulla est. Sũt enim in Deo omnia certa, fixa, firma & immobilia. Quod ergo Græci casu aliquid dixerint de diuina Philosophia, etsi quod ad ipsos attinet casu factũ est, non tamen sine diuina factũ est administratione & prouidentia, à qua totus mũdus regitur, & licet Epicurei casum rerũ principiũ cõstituant, non est tamen propter nostrã ab eis dissensionem casus in Deos referendus. Quod si dicatur, Græcos naturalem habere notionẽ, sicut etiam naturalem iustitiã, naturalis notio & naturalis iustitia à Deo procedit qui est rerũ omniũ opifex. Quod si etiam dicatur eos mentem habere cõmunem, ea quoq; tribuenda est ipsi patri mentis & intelligentiæ. Quidquid ergo à Græcis rectè dicitur de Dei verbi Philosophia, id totũ statuendum est à Deo proficisci, & considerandũ est quænam sit iustitia in distributione mẽtis quæ à Deo datur. Iustitia autem illa quæ mentem cõmunem omnibus distribuit est ipse Deus. Plato in Cratylo τὸ δίκαιον, id est iusti exponẽs etymologiã, dicit δίκαιον, dici quasi διαϊόν, id est omnia peruadẽs. Id autẽ non esse Solem, nec ignem, sed ex sententia Anaxagoræ esse mentẽ, quæ per se dominatũ obtinet, & nulli mixta omnia regit, ornat & administrat omnia peruadẽs. Hac iustitia quæ plane Deus est, nã quidquid est Dei est Deus, plena est Dei dextera, vt noster scribit Psalmographus. Dei autẽ dextera eã dicit esse plenã, quòd cũ iustitia & corrigat & distribuat, in distribuendo maxime cõsistit Dei iustitia. Distribuit autẽ gratuita dona quæ vocantur charismata, in quibus non minimũ locũ habet Prophetia. Eius autẽ duo sunt genera. Quorum vnum quidem consistit in futurorum prædictione quod vocauit Clemẽs προαναφώνησιν, quales erant Prophetæ veteres qui Christi aduentũ prædixerũt, & quæ pro salute humani generis gessit & passus est. Alterum verò in rerum præsentiũ narratione & explicatione, quod appellat συνεκφώνησιν, quod præsentia simul narret & explicet, vt Samuel, Saulo & Dauidi quæ tunc eis euenerũt exposuit nẽpe eorũ ad Regni Israëlitici administrationem à Deo electionẽ. Tales etiã fuerunt in nouo testamento Prophetæ, qui diuina eloquia explicabant & interpretabantur. Quanquã nec in eo defuerũt qui futura prædicerẽt, qualis fuit Agabus in Actis, & Philippi filiæ donũ Prophetiæ consecutæ. [d] *Per veritatis quidẽ*. Emphasis & Diaphasis appellatur à Clemẽte rei quæ per perspicua & diaphana, vt vocãt, corpora apparet visio. In ea nõ videtur res ipsa, sed tãtum species, & quoddã simulacrũ. Talis est ea visio quæ fit per speculũ. Per speculum enim res ipsa non cernitur, sed quæ in speculũ cadit species per reflexionẽ in nostros oculos reuertitur. Talẽ B. Paulus nostram dicit esse Dei visionẽ dum hic sumus. Deũ enim vtcunq; cognoscimus per ipsius in nos reflexionẽ, & per ipsius diuinitatis quæ est in nobis in Deũ reflexionẽ nos ipsos cognoscimus. Sanctissimæ quidem certe trinitatis in nobis imaginẽ vt possumus cõtemplantes, Deum vtcunq; videmus, & ipsius in Deo speciẽ considerãtes, nos agnoscimus, sed non est hæc perfecta visio. Non enim perfectè videt, qui nos res sed species tantum videt & simulacra. Tum demum visio erit perfecta, quãdo hac mortali carne exuta qui puro sunt corde Deũ videbunt, & eum videntes, non eum solum ipsum, sed & seipsos & omnia quæ sunt, vt reuera sunt in eo videbunt. Deũ ergo vtcunq; videt qui hominem videt, qui frater iure dicitur, quod eundẽ habeant omnes creatorẽ & opificem. Sed multo magis qui Christũ videt qui est & Deus & homo, & qui carne suscepta non dedignatur nos vocare fratres. Quod ergo hic citat Clemens, vndecũq; hoc sumpserit; vidisti fratrẽ tuũ, vidisti Deũ tuũ, & de quouis homine potest intelligi, & maxime de Christo. Quod si ipsi verbi Discipuli Christũ fratrẽ suũ videntes, Deũ vident tantũ per speciẽ, tũ demũ vere visuri quãdo mortale hoc corpus exuerint: quãto magis Philosophi gentiũ, de veritate, non euidenter & vt res ipsa est, sed per quandã veritatis speciẽ & apparitionẽ dixerũt quæ dixerũt. [e] *Rectè ergo Solomõ*. Quomodo hæc cũ præcedentibus cohæreant nõ facilè potest colligi, & tamen Clemens hæc infert ex superioribus. Dicit enim; Rectè ergo Solomõ: Qui seminat iustitiã, &c. Sed & ipsæ literæ contextus est diuersus apud Clementem & in Septuaginta, & in nostra versione; Sic habet quidẽ contextus Clementis. Qui seminat iustitiã operatur fidem. Nostra verò versio cõgruenter Hebræo. Seminãti autem iustitiã merces fidelis. Septuaginta verò. Qui autẽ seminat iustitiã, mercedẽ accipiet fidelẽ. Sed quomodocunq; legatur, quomodo hæc cohærebant cum prioribus. Dixerat Philosophos Græcos nõ apertè & euidẽter dixisse de veritate, sed per quandã speciem & veri apparitionẽ, nec nos quidẽ hic Deũ qualis sit videre, sed tantũ in specie, eos demum illum visuros, &, quoad eis fieri poterit cõprehensuros, quorũ deposita carne cor fuerit purum & mundũ. Illa autem Dei visio est merces beatorũ, quorũ cor est mundũ, vt qui se auaritiæ sordibus minime cõtaminauerint, sed miserẽtes pauperũ suis eleemosinis illos impertierint. Mercedẽ autem vocat fidelẽ, quod Deus qui in promissis suis est verus, mercedẽ à

Psal. 47.

1. Cor. 14.
Act. 21.

Math. 5. se promissam exoluat. Promiserat enim dicēs; Merces vestra copiosa est in cęlis. Hęc copiosa merces à Deo promissa & exoluta, eos reddit diuites & beatos qui sua disperserūt & dederūt pauperibus, cū immisericordes, & qui sua nō diuidūt, sed aliena rapiūt ad summā redigātur inopiā, vt qui & propria amittant, & pro sua crudelitate & auaritia æternas pœnas luant. Hāc eorū egestatem melius exprimit nostra versio quę sic habet; Alij diuidūt propria, & ditiores fiūt: Alij rapiunt nō sua, & semper in egestate sunt. Hæc quidem cū præcedētibus satis apte cōnectuntur. Sed quomodo cōueniunt quæ sequūtur? Sic fortasse satis apposite poterūt adaptari. Græcorū Philosophiā Christianæ doctrinæ non esse inutilem iam satis ostendit. Cōfert autē, & quod ornet orationē, quod efficiūt tropi & figuræ, & quod defendat, quod præstāt argumenta. Græcā itaq; Philosophiam cōparat lanis, ex quibus fiūt vestes quæ humanum corpus & ornāt, & ab aëris iniuria defendūt, sed vt lanas habeamus, oues oportet alamus, aluntur autē herbis & fœno, quæ forte dici possunt disciplinæ & scripta veterum. [f] *Infert itaque, Relinquit enim vias*. Vinea Domini est Ecclesia. Qui est orthodoxus, ingreditur in viis vineæ suæ, id est, ea sequitur dogmata quæ tradit ecclesia, quæ quidē cùm sit Catholica, id est vniuersorū, est & omnium & singulorū. Potest enim quilibet Catholicus ecclesiam Catholicā dicere suā, quæ tamen nō magis est sua, quam cæterorū quorum est mater. Hæreticus autē matris suæ relinquit vias, id est dogmata, & aberrat in viis suis, id est, in dogmatibus à se recens inuentis. Cur autem in viis suis aberrent, causa est quod ab initio relinquāt ecclesiā. Cùm primū enim eam relinquūt aberrāt, errare autem nō potest qui sequitur ecclesiā. Errāt autē hæretici, vt qui sint in deserto & solitudine: Soli enim sunt, nec ingrediuntur per viam tritam. Ecclesiæ enim via est ipse Christus. Vbi autem nō est via, id est Christ⁹, ibi nō est aqua, id est fons ille viuus, nēpe Spiritus qui salit ad vitā æternā. Vbi autem nō est Spiritus, nec est Deus. Vbi nō est Deus, frustra quęritur aqua viua. A Deo ergo desertus Hæreticus, aquā quidem quærit, sed eam solam inuenit aquam, quæ nō est aqua, vt quæ sit cœnosa & turbida, nec apud eum est terra habitabilis. Vbi enim nō est aqua viua, ibi nō est terra viuentiū. Vbi autem nō est aqua viua, nec bonæ illic sunt actiones, nec bona opera, quæ cùm desint, desunt quoq; fructus operum. Quo fit vt hæreticus, non aliud colligat quam sterilitatem. [g] *Et iis qui carēt prudentia, inquit Sapiētia*. Non satis cohærent hæc cum pręcedentibus. Nō est enim sapiētia, quæ hæc dicit, sed vecors fœmina, vt habet cōtextus in Prouerbiis. Vecors autē fœmina illic significat vel libidinē vel hæresim. Sed fortasse ita potest intelligi quod hæc dicat sapientia, introducens loquentem mulierē vecordem, nēpe hęresim. Per ea autem quæ citat ex prouerbiis, dicit significari hęresim hydroparastatiarum quæ cōtra regulā Ecclesiasticam, nō in pane & vino, sed in pane & aqua faciebat sacrosanctæ Eucharistiæ oblationem. Huius sectæ autorem fuisse Tatianū dicunt, & Epiphani⁹ lib. 1. cōtra hæreses hæresi xlvj. & Theodoretus lib. 1. hæret. fab. cap. De Tatiano & hydroparastatis. Ab eis resilire, & in eorum loco diu nō morari, id est in eorum synagoga & cōgregatione iubet Clemens, vt vitetur aqua aliena, id est baptismus qui datur ab hæreticis. Is demū enim verus & german⁹ est baptism⁹, qui vel in Ecclesia datur Catholica, vel si mystica verba prolata fuerint ab hæreticis baptizātib⁹, in Ecclesia rursus eis manus fuerit imposita. Quæ autem hic citātur à Clemente, facile quidem intelligūtur, sed vnde sint sumpta nō facile inuenitur. Per aquā enim alienā & fluuiū alienum intelligit baptismum hæreticorū, cuius est alius effect⁹ quā baptismi Catholici. Baptismus enim Catholicus reddit firmos & stabiles in veritate, Baptismus autem hæreticorum à veritate abducit, & traducit ad instabilem & multis vitiorum fluctibus agitatam gentium vitam. [h] *Quanquam per se quoque aliquando*. Respondet obiectioni quæ posset fieri. Posset enim dici quod post Christi aduentum iuuat quidem Philosophia, sed tanquam causa adiuuans & cooperans, non autem tāquam princeps causa. Quid verò, ante Christi aduentum eratne inutilis? Nequaquam. Nam tunc quoque Græci ab ea iustificabantur, sed non plena & generali iustificatione qua lex gratiæ iustificat per fidem, gratis remissis peccatis, & collato dono gratiæ quo Deus nos habet gratos & acceptos, & in suos adoptat filios. Philosophia autem Græcos iustificabat, vt & quæ mores doceret ciuiles, & ad seruandam humanam institueret societatem, pœnis & premiis ad iustitias inuitans. Nunc autem non est per se causa iustificationis: sed sicut ad cœnaculum non ascenditur nisi per gradus, sic ad Philosophiā non venitur, nisi prius didicerint qui sunt futuri Philosophi, & Grammaticam & disciplinas quas appellant προπαιδείας. [i] *Apertè autem dicit scriptura*. Vbinā hoc dicat scriptura mihi nō venit in mentem. Videtur autem hic esse sensus. Si simplicitati Christianæ (sunt enim viri Christiani simplices & innocentes quasi pueri) accesserit philosophia, quæ præstat vt multa intelligat, erit astutior & cautior. Ita fiet vt cum ipse nemini noceat, quod est Christianæ simplicitatis, sibi quoque caueat ab aliorum dolis & imposturis. Eam cognitionem non repudiat sapientia. Christus enim qui nos iubet esse simplices sicut columbas, ne male agamus, idem iubet nos esse prudentes sicut serpentes, ne improbi & scelerati homines suis dolis & imposturis nos circumscribant. [k] *Et qui à seipso*. Philosophia quidem prodest & confert ad tradendam Christi doctrinam, vt quæ & hæreticorum fallacia repellat argumenta, & orationem reddat iucundiorem: in quo est laudanda. Sed in hoc est vituperanda, quod quæ à diuinis literis est suffurata, ea sibi tanquam propria tribuat, & suam quærat gloriam, aliter se gerens quam Christus, qui cùm suam doctrinam iure posset esse suam dicere, eam tamen dixit esse Patris doctrinam, Patris non suam quęrens gloriā. Christus ergo est verax & iustus. Verax quidem, vt qui quod res est dicat suam doctrinam esse patris: sua enim est & patris doctrina: Iustus autem vt qui non suffuretur aliena. Philosophi autem sunt mendaces & iniusti. Mendaces quidem, vt qui suā dicant esse doctrinā quæ est verbi. Iniusti autem, vt qui sint fures, nam cùm in aliena inuaserint, ea tāquam sua cōtrectant, & de aliena doctrina tanquam de sua iactant, & ementiuntur veritatem. Nam etsi in hoc nō mentiantur quòd vera dicant, mentiuntur tamen in eo quod sua esse dicunt quæ sunt alterius, & ideò sunt & mendaces & fures. Merito ergo admonet scriptura cauendum esse mendacium, quod mendacium deducat ad furtum. Ex eo autem quod aliquid sit furtum, non sequitur quod non sit verum. Furto enim surripitur aurum & argentū, & cætera, ea autem licet furto surrepta sunt vera. Multa etiam à Barbaris, nempe ab Hebræis, surripuerunt Philosophi, quæ licet furtiua, sunt tamen vera dogmata.

Sæpe autem

Sæpe autem vsuuenit, vt quæ ab eis dicuntur, partim sint vera, partim falsa, vera quidem quæ sumpserunt ex scripturis, falsa autem quæ ab eis sunt inuenta. Et Hebræi quidem & verbi discipuli, quæ vera dicunt didicerunt vel à Dei inspiratione vel reuelatione. Quæ autem vera dicunt Græci, ea didicerunt, vel coniecturis, vel humanis argumentis & rationibus.

[a] *Et quod philosophorum quidem dogmata ex Hebræis surrepta fuerint, tractabimus paulò post. Prius autem, quod erat consequens, iam dicendum est de temporibus Mosis, per quæ ostenditur citra vllam controuersiam, Hebræorum philosophiam esse quauis Philosophia longè antiquiorem. Atque de iis quidem accuratè dictum est à Tatiano in oratione aduersus Græcos. Dictum est autem etiam à Casiano in primo Exegeticôn: postulat tamen commentarius, vt nos quoque ea percurramus quæ in loco dicta sunt.* [b] *Apion itaque Grammaticus, qui* πλειστονίκης, *id est sæpissimè victor est cognominatus, in quarto historiarum Aegypti, etsi esset infensus Hebræis vtpote genere Aegyptius, adeò vt etiam aduersus Iudæos librum scripserit, Amosis Aegypti Regis mentionem faciens, eius rerum gestarum testem adducit Ptolemæum Mendesium. Eius autem verba sic habent: Effodit autem Amosis Athyriam, qui fuit tempore Inachi Argiui, vt scribit in temporibus Mendesius Ptolemæus. Hic autem Ptolemæus, fuit quidem sacerdos. Regnum autem Aegypti res gestas tribus libris exponens, dicit tempore Amosis Aegypti Regis Mose duce Iudæos exiisse ex Aegypto. Ex quibus cernitur Mosen floruisse tempore Inachi. Ex rebus autem Græcis, sunt antiquiores Argolicæ, eæ inquam, quæ ducunt originem ab Inacho, vt docet Dionysius Halicarnasseus in Temporibus. His autem, quatuor quidem generationibus sunt res Atticæ recentiores, quæ ducunt originem à Cecrope, qui duplici fuit natura, & indigena, vt iisdem verbis dicit Tatianus. Nouem verò, res Arcadicæ à Pelasgo. Dicitur autem hic quoque indigena. His autem sunt aliæ, quindecim recentiores, nempe Phtioticæ quæ à Deucalione. Ad tempus autem rerum Troianarum, ab Inacho generationes quidem viginti vel plures numerantur. Sunt autem anni, vt semel dicam, quadringenti & vltrà. Iam verò res quoque Assyriorum videbuntur rebus Græcis multis annis antiquiores, ex iis quæ dicit Ctesias. Tricesimo secundo mouit Moses ex Aegypto, tempore Amosis Aegyptij & Inachi Argiui.* [c] *Fuit autem in Græcia, tempore quidem Phoronei, qui fuit post Inachum, inundatio, quæ fuit tempore Ogygis, & regnum quod fuit Sicyone, primi quidem Aegialei, deinde Europis, deinde Telchinis, & regnum Cretis in Creta. Acusilaus enim dicit Phoroneum fuisse primum hominum. Vnde etiam Poëta Phoronidis, dixit eum fuisse patrem mortalium hominmm. Hinc Plato in Timæo secutus Acusilaum, scribit: Et cum vellet eos aliquando inducere vt dicerent de rebus antiquis huius ciuitatis, aggreditur dicere quæ sunt antiquissima, de Phoroneo, qui dictus est primus, & de Neobe, & quæ fuerunt post diluuium. Tempore autem Phorbantis fuit Actæus, à quo Actæa Attica. Tempore autem Triope, Prometheus & Atlas & Epimetheus, & qui duplicem naturam habebat Cecrops, & Ino. Tempore autem Crotopi, quæ Phaëthontis tempore fuit inflammatio, & quæ tempore Deucalionis fuit inundatio. Tempore autem Stheneli, & regnum Amphictyonis, & Danai in Peloponnesum aduentus, & Dardaniæ à Dardano ædificatio. A Ioue qui genitus, inquit Homerus, nouit qui cogere nubes: & ex Creta in Phœniciam deductio. Tempore autem Lyncei, Proserpinæ raptus, & extructio templi quod est in Eleusine, & Triptolemi agricultura, & Cadmi Thebas aduentus, & regnum Minois. Tempore autem Præti, bellum Eumolpi aduersus Athenienses. Tempore autem Acrisij, Pelopis ex Phrygia transitus, & Ionis Athenas aduentus, & secundus Cecrops, & Persei & Bacchi res gestæ, & Orphæus & Musæus. Octauodecimo autem anno regni Agamemnonis captum est Ilium regnantis Demophontis Thesei filij anno primo, duodecimo mensis Thargelionis, vt ait Dionysius Argiuus. Aegias autem & Dercylus in tertio, octauo mensis Pane-* X.

[illegible] λήγοντος.

mi desinentis. Hellanicus enim dicit duodecimo mensis Thargelionis, & nonnulli eorum qui Attica scripserunt, octauo desinentis, postremo anno regnante Menestheo, in plenilunio. Noctis quidem erat medium, inquit is qui paruam fecit Iliadem, & splendebat lucida Luna. Alij autem eodem die Scirrophorionis. Theseus autem qui erat æmulator Herculis, est Troianis vna generatione antiquior. Tlepolemi itaque qui fuit filius Herculis, meminit Homerus, quòd in Ilium militauerit. Ostenditur ergo Mosen fuisse antequam Bacchus referretur in Deos, annis sexcentis quatuor: siquidem in Deos refertur tricesimo secundo anno regni Persei, vt ait Apollodorus in Chronicis. A Baccho autem ad Herculem, & viros illos fortes qui cum Iasone in Argo nauigarunt colliguntur anni sexaginta tres. Et Aesculapius & Dioscuri, id est Castor & Pollux, cum eis nauigarunt vt testatur Apollonius Rhodius in Argonauticis. A regno autem Herculis quod fuit Argis, vsque ad ipsius Herculis & Æsculapij in Deos relationem, colliguntur anni triginta, vt vult Apollodorus chronographus. Hinc autem vsque ad relationem in deos Castoris & Pollucis, sunt anni quinquaginta tres. Hoc vtique tempore Troia quoque capta fuit. Quòd si Hesiodo quoque poëtæ oportet credere, cum audiamus:

Editus estque Ioui pulchra ex Atlantide Maia
Preco Deûm, fuerat cùm sacrum ingressa cubile.
Præclarum at peperit natum Cadmæa, coisset
Cum furtim Semele, Bacchum valde exhilarantem.

Cadmus quidem pater Semeles tempore Lyncei venit Thebas, & fuit inuentor Græcarum literarum. Triopas autem eodem fuit tempore cum Iside, generatione septima ab Inacho. Isidem autem dicunt eandem fuisse quæ Io, propterea quòd oberrans obierit totam terram. Ister autem in libro de Colonia Ægyptiorum, dicit eam fuisse filiam Promethei. Prometheus autem fuit tempore Triope, septima generatione post Mosen. Quare vel ante eam quæ ex Græcorum sententia fuit hominis generationem, Moses videtur floruisse. Leo autem qui tractauit de Diis qui sunt in Ægypto, dicit Isidem à Græcis vocari Cererem, quæ fuit tempore Lyncei, vndecima generatione post Mosen. Apis autem Rex Argorũ, ædificat Memphim, vt dicit Aristippus in primo Arcadicorum. Aristeas verò Argiuus dicit eum nominatum esse Sarapim, & eum esse quem colunt Ægyptij. Nymphodorus autem Amphipolitanus in tertio de legibus Asiæ, dicit Apim taurum mortuum & conditum loculo qui σορός *Græcè dicitur, fuisse repositum in templo dæmonis qui colebatur, & hinc appellatum fuisse Soroapim, & postea quadam eorum qui illic habitabant consuetudine Sarapim. Est autem Apis tertius ab Inacho. Iam verò Latona fuit tempore Tityi. Nanque à Latona clara est Iouis incita coniux. Tityus autem fuit eodem tempore cum Tantalo. Meritò ergo scribit etiam Pindarus Bœotius: In tempore autem Apollo fuit genitus. Nec mirum, cùm etiam Admeto vnà cum Hercule inueniatur seruiisse mercede in magnum annum. Zethus autem & Amphion inuentores Musicæ, fuerunt circa Cadmi ætatem. Quòd si quis dicat Phemonoëm primam Acrisio responsa cecinisse, sciat quòd viginti & septem annis post Phemonoëm fuit Orpheus, & Musæus, & Linus præceptor Herculis. Homerus autem & Hesiodus fuere Iliacis multò recentiores, post quos longè fuere recentiores Græcorum legislatores Lycurgus, & Solon, & septem sapientes, & Syrius Pherecydes, & magnus Pythagoras qui longè fuerunt inferius circa Olympiadas, vt prius ostendimus. Plurimis ergo qui apud Græcos coluntur Diis, non solùm iis qui dicuntur Sapientes & Poëtæ, ostensum est nobis Mosen esse antiquiorem. Neque verò is solus, sed etiam Sibylla dicitur Orpheo antiquior. De eius enim cognomine, & de iis quæ ab ea prolata sunt responsis multa dicuntur, & cùm esset Phrygia, appellatam esse Dianam, & cùm ea ad Delphos accessisset, cecinisse:*

χρησμῳδῆσαι.

O Delphi,

O Delphi, Phœbi ferientis qui eminus estis
Serui, veni ad vos Iouis expositura potentis
Mentem, ingermanum cùm sim bile percita Phœbum.

Est autem alia quoque quæ vocatur Herophile Erythræa. Harum meminit Heraclides Ponticus in libro de Oraculis. Mitto Aegyptiam, & Italicam quæ Romæ habitauit Carmentale, cuius, fuit filius Euander, qui Romæ templum Panis, quod Lupercal appellatur, condidit.

COMMENTARIVS.

[a] E T *quod Philosophorũ quidẽ dogmata.* Cùm esset ostensurus quæ ab Hebræis suffurati sint Græci, prius ei fuit ostendendũ Hebræorum scriptores esse Græcis antiquiores. Tatiani autem cuius hic meminit in hodiernum vsque diem extat oratio aduersus gentes. Casiani autem Exegetica adhucne extent nescio. [b] *Apion itaq; Grãmaticus.* Caret omni suspicione quod ab ipsis inimicis fertur testimoniũ. Cũ ergo Apiõ qui Iudæis adeò erat infensus vt aduersus eos scripserit, eorũ testetur antiquitatẽ, merito ei fides est habenda. Hic est autẽ Apion aduersus quem Iosephus scripsit librũ De antiquitate Iudæorum. De Ptolomeo autẽ Mendesio sic scribit Tatianus; Extant etiã Annales Ægyptiorum diligenter concinnati, & rerum in eis contentarũ interpres est Ptolomæus, non quidẽ Rex, sed Mendesius Sacerdos. Is vbi regum gesta narrat, sub Amosi Ægyptiorũ Rege Iudæos ex Ægypto migrasse testatur in suã regionẽ Mosem ducem sequutos. Amosis autẽ fuit tẽpore Regis Inachi. Quod autẽ refert Clemẽs ex Ptolomæo Amosim effodisse Athyriam, nõ ita dicit Tatianus, sed Mariã. Is autem lacus dicitur etiam Mareotis, de quo vide Strabonẽ lib. xvij. De Argiuorũ autem Regibus sic scribit Tatianus, Argiuorũ Reges hi fuerunt, Inachus, Phoroneus, Apis, Criasis, Triopas, Argius, Phorbas, Crotopas, Sthenelaus, Danaus, Lynceus, Prœtus, Abas, Acrisius, Perseus, Sthenelus, Euristheus, Atreus, Thyesta, Agamẽnon cuius imperij anno decimo capta est Troia. Cur Cecrops dict[us] sit διφυὴς, hãc causam tradit Eusebius in Chronicis. Diphyes, inquit, dicebatur, id est è duabus naturis, siue ob longitudinẽ corporis, siue idcirco, quod cũ esset Ægyptius, vtramq; linguã sciebat, Græcã & Ægyptiã. Indigena autẽ quod Græcè est αὐτόχθων, quod Athenis esset ortus, & nõ aliunde oriundus, sicut & ipsi Athenienses se dicunt, αὐτόχθονας, quod nõ aliunde venerint in Atticã. Sunt qui dicunt eos dici αὐτόχθονας, quod primi terrã coluerint: Cecropem verò dictum διφυῆ, quod matrimoniũ instituerit, quo factũ est vt qui nascebãtur, cum prius essent μονοφυεῖς, quòd solam matrem agnoscerent, effecti sint διφυεῖς, vt qui agnoscerent patrem & matrẽ. Quoniam autem dicit Clemẽs res Atticas Argolicis esse recẽtiores quatuor generationibus, res verò Arcadicas nouẽ, Phtioticas autem quindecim, sciendũ est generationem Græcè dici γενεάν. γενεὰ autẽ, vt vult Eustathius in Homerum est spatiũ triginta annorũ, nec solum dicitur de hominibus, sed etiam de brutis & arboribus. Si autem generatio cõtinet triginta annos, numerantur autem ab Inacho vsque ad tempus Troianum viginti generationes & plures, est perspicuum ex supputatione, nõ esse legendum, quadringenti anni, sed sexcenti, si de iis consulantur qui scripsere Chronica. [c] *Fuit autẽ in Græcia.* Multa paucis hic colligit quæ gesta sunt à tẽpore Inachi vsq; ad Troiæ excidiũ, quæ quærenda sunt partim ab historiographis, partim à Chronicis. Quod autem præter illam primam tempore Noachi inundationem, duo alia fuerunt diluuia, maius tempore Ogygis, & minus tempore Deucalionis, vide vt alios omittam D. Augustinum de ciuitate Dei, & Lud. Viuis in eum Cõmentarium. Quo autem mẽse & die capta fuerit Troia, in tanta autorum diuersitate, nõ est facile statuere. Cõputandorum autem dierum hæc fuit ratio apud Athenienses. Diuidunt mẽsem in tres decadas: Prima est ἱσταμένου, secũda μεσοῦντος, id est mediantis, tertia λήγοντος seu φθίνοντος, id est desinentis. Cùm autẽ ad vicesimũ lunæ diem peruentum fuerit, retrogradæ dies computantur sicut apud nos Calẽdæ ad tricesimum vsq; diem qui est primus & vltimus, & dicitur ἔνη καὶ νέα. Sunt autem hi quos hic dicit, menses Atheniensiũ, Θαργηλιὼν quidẽ, qui magna ex parte respondet mensi Aprilis, σκιρροφοριὼν autem qui Maio, πάνεμος autem est Græcus mensis, qui cui Latinorum mensium respondeat nõ satis constat. Porrò autem de regno Cretis in Creta sic Eusebius: Apud Cretam regnauit Cretes primus indigena, à quo dicta est Creta quem aiunt fuisse vnum Curetũ, à quibus Iupiter fuit abscõsus & nutritus. De Cretensium vero in Phœniciam deductione non memini me legere, legi tantum Mysiam terrã obtinentibus Caribus, primos ex Græcis Cretenses in eam transiisse, duce Racio & reliqua adiuncta multitudine quæ Raciũ sequebatur: loca itaq; maritima nauibus occuparunt, & potentia ibi valuerunt. Quæ autẽ citantur ex Platone in Timæo de Phoronæo & Niobe, sunt verba Solonis, qui rogatus ab Ægyptio Sacerdote, vt de Græcorũ diceret antiquitate, cum intelligeret grandæuus Sacerdos hæc esse recentia si conferantur cum Ægyptiis, hæc dixit; O Solon Solon, Græci semper estis pueri, senex autem nullus est Græcus, &c. Atq; hæc quidem Plato, sed de Ascusilao quem Platonem esse secutum dicit Clemens, hodie quod sciam nihil habemus. De bello autem Eumolpi aduersus Atheniẽses sic scribit Pausanias: Facta inter Eleusinios & Athenienses pugna Erechtheus cecidit Rex Atheniensium, & Immaradus item Eumolpi filius. Bellum hisce conditionibus est confectum, vt Eleusinij aliis in rebus obtemperarent Atheniensibus, initia verò Cereris seorsum administrarent, Deæ autem vtriq; sacra Eumolpus & Celei filiæ peragerent. Quod autem de Iouis Athenas aduentu scribit Clemens, id intelligi poterit ex eodem Pausania, Mortuo, inquit, Hellene Rege reliqui Hellenis liberi Xuthum Thessalia expulerunt, crimine hoc intentato, quasi pecuniæ nonnihil paternis bonis subtractum in rem

Cel. antiq. lect. 18. cap. 25.

Lib 1. & lib. 5 Iliad.

Lib. 18. c. 8.

Pausan. Att. 7.

Pausan lib. 7. Achai.

suam conuertisset. Hic Athenas cùm profugisset, accepta in matrimonium Erechthei filia, Achæum, & Ionem filios ex ea suscepit. Mortuo autem Erechtheo, de regni successione arbiter à filiis eius Xuthus est electus. Cúmque Cecropi natu maximo regni successionem adiudicasset, reliqui Erechthei filij è regione eum eiecerunt. Profectus itaque in Ægialum, cùm aliquandiu ibi habitasset, diem obiit extremum. Ex liberis autem Achæus auxiliis collectis ex Ægialo & Athenis, Thessaliam inuasit, & regnum paternum recuperauit. Contra Ægialenses porro & Selinuntem eorum Regem cùm exercitum conscriberet Ion, missis legatis Selinus, vnicæ quam habebat filiæ Helinæ nuptias ei offerebant, regnique hæredem ipsum Ionem designabant. Hæc quia Ioni non displicebant, imperium Ægialensium suscepit. Post Selinuntis mortem, Helicem item oppidum ab vxoris nomine in Ægialo condidit, & Ionas à suo nomine incolas appellauit. Id non mutatio nominis, sed additio fuit, Ægialenses enim Iones appellabantur. Hæc Pausanias. De iis quæ sequuntur, cum nihil aliud contineant quam meram temporum supputationem, & multa iam de iis dixerimus in oratione ad gentes, vtpote de Sybillis & de Sarapi, & multis aliis, prætermissis cæteris veniamus ad chronographiam Prophetarum qui fuerunt post Mosem. Sic ergo habet contextus.

XI. [a] OPERÆPRECIUM *est autem, cùm in hunc locum deuenerimus, aliorum quoque Prophetarum, qui post Mosen fuerunt apud Hebræos, tempora exquirere. Postquam è vita excessit Moses, dux populi succedit Iesus, qui bellum quidem gessit lxvj. annis: in terra autem illa bona quieuit xxv. annis. Vt autem continet liber Iesu, Mosi successit vir prædictus annis xxvij. Deinde cùm peccassent Hebræi, traduntur Mesopotamiæ Regi Chusachar octo annis, vt refert liber Iudicum. Quum autem postea Deum orassent, ducem accipiunt Gothoniel, fratrem Chaleu iuniorem ex tribu Iuda, qui cùm interfecisset Regem Mesopotamiæ, præfuit populo annis deinceps quinquaginta. Et cùm rursus peccassent, traditi sunt Aeglom Regi Moabitarum annis xxviij. Cùm autem rursus rediissent, eorum dux fuit Aod annis octoginta, vir qui ambabus manibus pro dextra vtebatur, ex tribu Ephraim: Is est qui Aeglom de medio sustulit. Mortuo autem Aod cùm rursus peccassent, traditi sunt Iabim Regi Chanaan xx. annis. Eius tempore fuit Prophetissa Debbora vxor Labidoth ex tribu Ephraim, erat autem Pontifex Ozius filius Riesu. Cùm per eam exercitum ductasset Barac filius Benner ex tribu Nephtalim, acie congressus cum Sisara principe exercitus Iabim, potitus est victoria. Atque hinc quidem populo præfuit Debbora, eum iudicans. Ea autem mortua cum rursus peccasset populus, Madianitis traditur annis vij. Post hæc Gedeon ex tribu Manasse, filius Ioæ, cùm ccc. in aciem produxisset, & centum & viginti eorum millia cecidisset, præfuit annis xl. Post quem eius filius Achimelech tribus annis. Ei successit Boleas filius Bedan filij Charran, ex tribu Ephraim. xxiij. annis magistratum obtinens. Post quem cùm rursus peccasset populus, octodecim annis traditur Ammanitis. Cùm autem ducti fuissent pœnitentia, eis præest Iephte Galaadites ex tribu Manasse, & præfuit vj. annis, Post quem dux fuit Abatthan, qui erat ex Bethleem, de tribu Iuda, annis vij. Deinde Ebron Zabulonites octo annis. Deinde Aeglom ex Ephraim octo annis. Nonnulli autem septem annis Abatthan coniungunt quatuor annos Ebrom. Et cùm post eum rursus peccasset populus, alienigenis Philistæis subiicitur quadraginta annis. His autem reuersis, præest Sampson ex tribu Dan, cùm in bello vicisset alienigenas. Is fuit dux xx. annis. Et post eum, cùm nullus esset qui præesset, populum iudicauit Eli sacerdos quadraginta annis. Ei succedit Samuel Propheta, cum quo regnauit Saul, qui viginti septem annis regnum obtinuit. Is etiam Dauidem vnxit Regem. Mortuus est autem Samuel duobus annis ante Saulem, cùm esset Pontifex Abimelech. Is Saulem vnxit in Regem, qui primus post Iudices regnauit in Israël. Quorum vniuersus numerus vsque ad Samuelem, anni sunt quadringenti sexaginta tres, menses septem. Deinde, vt habetur Regum primo, regnauit renouatus Saul xx. annis. Post mortem autem Saulis, regnat Dauid secundò in Chebron, filius Iesse, ex tribu Iuda, quadraginta annis, vt continet secundus Regum. Erat autem Pontifex Abiathar, filius Abimelech, ex cognatione Eli. Fuerunt autem Gad & Nathan prophetæ eius tempore. Fiunt ergo à Iesu Naue vsque ad tempus quo Dauid regnum accepit, vt nonnulli quidem volunt, anni*

Græcè est πάντα ἔχοντα lego πάντα ἐξ ἀναρχίας ἔτους.

ἐπανακαινισθείς.

lunt, anni quadringenti quinquaginta: vt autem proposita ostendit chronographia, colliguntur anni quingenti viginti tres menses septem, vsque ad mortem Dauidis. Postea regnauit Solomon filius Dauid annis quadraginta. Eius tempore fuit perpetuò propheta Nathan, qui etiam eum adhortatus est vt templum extrueret. Similiter autem Achias quoque prophetauit in Silo. Erant autem ambo quoque reges, Dauid & Solomon prophetæ. Sadoc autem primus Pontifex sacrificauit in templo quod ædificauit Solomon qui erat octauus ab Aaron primo Pontifice. Sunt ergo à Moyse vsque ad ætatem Solomonis, vt dicunt quidem aliqui, anni quingenti nonaginta quinque: vt alij autem, quingenti septuaginta sex. Si quis autem, ijs qui sunt à Iesu vsque ad Dauid, quadringentis quinquaginta annis, quadraginta annos quibus dux fuit Moyses connumerauerit, & alios octoginta annos quod natus erat Moyses, priusquàm exirent ex AEgypto Hebræi, & his adiecerit quadraginta annos regni Dauid, colliget omnes annos sexcentos decem. Accuratius autem ac perfectius procedet nostra chronographia, si quingentis & viginti tribus annis & septem mensibus vsque ad mortem Dauidis, adiecerit quis centum & vigintj annnos Moysis, & Solomonis quadraginta. Colliget enim omnes vsque ad mortem Solomonis, annos sexcentos octoginta tres septem menses. Hiramus dat suam filiam Solomoni, quo tempore post Troiam captam venit Menelaus in Phœniciam, vt ait Menander Pergamenus, & Letus in Phœniciis. Post Solomonem autem regnat Roboam, filius eius, annis septemdecim. Erat autem Pontifex Abimelech filius Sadoc. Eius tempore diuiso regno in Samaria, regnat Hieroboam ex tribu Ephraim, seruus Solomonis. Prophetauit autem Achias quoque Silonites, & Sameas filius Amame, qui etiam ex Iuda abijt ad Roboam, & prophetauit super altare. Post eum regnauit Abiu filius eius, annis viginti tribus, & similiter eius filius Athaman. Is in senectute laborauit podagra. Prophetauit autem eius tempore Iehu filius Ananiæ. Post eum regnauit Iosaphat eius filius, annis quinque. Eius tempore prophetarunt Helias Thesbytes, & Micheas filius Ieble, & Abdias filius Ananiæ. Tempore autem Micheæ erat pseudopropheta Sedecias filius Chanaan. Post eos sequitur regnum Ioram filij Iosaphat ad octo annos, cuius tempore prophetauit Helias, & post Heliam Helisæus filius Saphat. Eius tempore, ij qui erant in Samaria, comederunt stercus columbæ, & suos liberos. Tempus autem Iosaphat extenditur ab vltima parte tertij Regum vsque ad quartum. Tempore autem Ioram assumptus est Helias. Cœpit autem prophetare Helisæus filius Saphat sex annis, cùm esset natus annos quadraginta. Deinde Ochozias regnauit anno vno. Eius tempore adhuc prophetabat Helisæus, & cum eo Abdandonæus. Post eum mater Oziæ Gotholia regnat octo annis, interfectis filijs sui fratris: erat enim ex genere Achab. Soror autem Oziæ Iesabæa suffurata est filium Oziæ, Ioas, & ei postea regnum tribuit. Tempore huius Gotholiæ adhuc prophetabat Helisæus, postquàm regnauit, vt dixi antea, Ioas, qui fuit seruatus à Iesabæa vxore Iodeæ Pontificis. Fiunt autem omnes anni quadraginta. Colliguntur ergo à Solomone vsque ad mortem Helisæi prophetæ, vt nonnulli quidem dicunt centum & quinque: vt alij autem, centum & duo: vt quæ est autem proposita ostendit chronographia à regno Solomonis anni centum octoginta vnus. [b] *A temporibus autem Troianis vsque ad ortum Homeri, ex Philochori quidem sententia, fiunt centum & octoginta anni post Ionicam deductam coloniam. Aristarchus autem in commentarijs Archilochiis, dicit eum fuisse tempore deductionis coloniæ Ionicæ, quæ fuit centum & quadraginta annis post Troiana tempora. Apollodorus autem centum annis post deductam coloniam Ionicam, cùm Agesilaus Dorysæus esset rex Lacedæmoniorum, adeo vt ad eum peruenerit Lycurgus legislator, cum esset adhuc iuuenis. Euthymenes autem in Chronicis dicit eum floruisse cum*

ὥστε ἐπιβαλεῖν αὐτῷ.

Hesiodo, tempore Acasti, & natum fuisse in Chio circiter annum ducentesimum, post Troiam captam. In hac autem sententia est etiam Archemachus in tertio Eubœicorum. Quo fit, vt ipse & Hesiodus sint Helisæo propheta recentiores. Quòd si quis velit sequi Grammaticum Cratetem, & dicat fuisse Homerum circa reditum Heraclidarum, octoginta annis post captam Troiam, inuenietur rursus Salomone posterior, cuius tempore fuit Menelai aduentus in Phœniciam, vt antè dictum est. Eratosthenes autem centesimo anno post captam Troiam, refert Homeri ætatem. Quinetiam Theopompus in quadragesimo tertio rerum Philippicarum, refert Homerum fuisse quingentis annis post eos qui in Ilio militarunt. [c] Euphorion autem in opere de Aliadibus, dicit eum fuisse tempore Gygis, qui cœpit regnare octauadecima Olympiade, quam etiam dicit primum nominatum esse tyrannum. Sosibius autem Lacon in descriptione temporum, redigit Homerum in octauum annum regni Charilli Polydecti. Ac regnauit quidem Charillus annis sexaginta quatuor, post quem filius Nicander annis triginta nouem. In trigesimo quarto eius anno dicunt fuisse positam primam Olympiadem, adeo vt esset vtique Homerus nonaginta annis ante quàm posita essent Olympia. Post Ioam regnum excipit Amasias eius filius annis triginta nouem. Ei similiter succedit Ozias eius filius annis quinquaginta duobus. Is autem mortuus est leprosus. Eius autem tempore prophetarunt Amos & Esaias eius filius, & Osee filius Beeri, & Ionas filius Amathi, qui erat ex Geth Chober, qui prædicauit Niniuitis, qui ex ventre ceti excessit. Deinde regnat Ioathan filius Oziæ annis sedecim. Eius tempore adhuc prophetabat Esaias & Osee, & Michæas Moaraëthites, & Ioel filius Bathuel. Ei succedit eius filius Achaz annis sedecim. Eius tempore decimo quinto anno abductus est Israel Babylonem, & Salmanasar rex Assyriorum transmigrare fecit eos qui habitabant in Samaria, ad Medos & Babylonem. Achaz rursus succedit Osee annis octo. Deinde Ezechias annis viginti nouem. Ei propter sanctitatem, cum ad finem vitæ peruenisset, largitur Deus per Esaiam, vt viueret alios quindecim annos, per regressum Solis. Ad eum vsque peruenerunt prophetantes Esaias, & Osee, & Michæas. Hi autem dicuntur fuisse post ætatem Lycurgi legislatoris Lacedæmoniorum. Dieuchidas enim in quarto Megaricorũ, circa ducentesimum nonagesimum annum ex quo Troia fuit secundò capta, dicit floruisse Lycurgum. Esaias autem à regno Solomonis, cuius tempore ostensum est Menelaum venisse in Phœniciam, ducentesimo anno adhuc prophetasse cernitur, & cum eo Michæas & Osee & Ioel filius Bathuel. Post Ezechiam autem filius eius Manasses regnat annis quinquaginta quinque. Deinde eius filius Amos duobus annis. [d] Post quem eius filius Iosias iusti & æqui obseruantissimus, annis triginta & vno. Is imposuit membra hominum supra membra idolorum, quemadmodum scriptum est in

παιδίν. Leuitico. Eius tempore anno decimo octauo Pascha actum est, quod à Samuele, neque in eo lecto quod intercesserat tẽpore fuerat celebratũ. Tunc etiam Chelcias sacerdos, pater Hieremiæ Prophetæ, cùm in librum legis incidisset in templo reconditum, eo tecto vitam finijt. Eius tempore prophetauit Olda, & Sophonias, & Hieremias. Tempore autem Hieremiæ fuit pseudopropheta Ananias filius Iosiæ. Is cùm non audijsset Hieremiam prophetam, interemptus est à Nechao rege Ægypti in fluuio Euphrate, cum ei occurrisset proficiscenti aduersus Ægyptios, Iosiæ succedit Ieconias, & Ioachas eius filius, mensibus tribus & decem diebus. Eum Nechao rex Ægypti vinctum abduxit in Ægyptum, cùm pro eo constituisset Regem fratrem eius Ioachim, tributarium regionis, annis vndecim. Post eum Ioachim eiusdem cum eo nominis, regnauit tribus mensibus. Deinde Sedechias annis vndecim, & ad eum vsque peruenit prophetans Hieremias. Prophetarunt autem & Buzi & Vrias filius Samei, & cum eo Abacum. Hìc accipiunt finem Hebræi Reges. Fiunt ergo à

Moysis

Moysis quidem ortu vsque ad hanc transmigrationem, vt nonnulli quidem dicunt, anni noningenti septuaginta duo: ex accurata autem & exacta chronographia, mille octoginta quinque, sex menses, decem dies. A regno autem Dauidis vsque ad captiuitatem quæ facta est à Chaldæis, anni quadringenti quinquaginta duo, menses sex: vt autem colligit nostra accurata temporum supputatio, quadringenti anni octoginta duo, menses sex, decem dies. [e] *In duodecimo autem anno regni Sedechiæ, Nabuchodonosor septuaginta annis ante principatum Persarum, aduersus Phœnices & Iudæos bellum gessit, vt dicit Berosus in historijs Chaldaicis. Ioabas autem scribens de Assyriis, fatetur se à Beroso sumpsisse historiam, vera esse quæ ab eo dicuntur testificans. Nabuchodonosor ergo excæcatum Sedechiam abducit Babylonem, & totum facit populum transmigrare. Fuit autem hæc captiuitas septuaginta annis, paucis exceptis, qui confugerunt in Aegyptum. Prophetarunt autem etiam tempore Sedechiæ Hieremias adhuc & Abacum. Quinto autem anno eius regni Babylone prophetauit Ezechiel. Post quem Naum Propheta. Deinde Daniel. Rursus verò post eum prophetarunt Aggæus & Zacharias, primi Darij tempore, duobus annis. Post quem qui fuit in duodecim, Angelus. Post Aggæum autem & Zachariam Neëmias, qui fuit princeps pocillatorum Artaxerxis, filius autem Acheli Israelitæ, ædificauit ciuitatem Hierusalem, & templum extruxit. In hac captiuitate fuit Esther & Mardocheus, cuius habetur liber, sicut etiam Machabæorum. In hac captiuitate cùm statuam adorare noluissent Misael, Ananias & Azarias, iniecti in fornacem ignis, seruati sunt apparente Angelo.* [f] *Tunc per Draconem iniectus Daniel in lacum leonum, ab Abacuc diuina prouidentia nutritur, septimo die seruatur. Hic etiam factum est signum Ionæ, & Tobias per Raphaelem Angelum Saram ducit vxorem, cùm dæmon septem primos eius procos sustulisset: & post nuptias Tobiæ, pater eius Tobet visum recipit. Hic Zorobabel cùm aduersarios vicisset sapientia, emit à Dario renouationem Hierusalem, & cum Esdra rediit in patriam, per quem facta populi redemptio, & diuinitus inspiratorum eloquiorum recensio & renouatio, & pascha salutare celebratum est, & soluta est affinitas quæ Hebræis intercesserat cum alienigenis. Publico autem præconio proclamauerat Darius Hebræorum restitutionem. Cùm autem Darij tempore effectum esset quod promiserat, celebratum festum Encæniorum, sicut etiam Tabernaculorum. Fiunt autem anni omnes cum annis captiuitatis vsque ad populi restitutionem, ab ortu quidē Moysis, anni mille centum quinquaginta quinque, menses sex, decem dies. A regno autem Dauid, anni, vt nonnulli quidem, trecenti quinquaginta duo: vt autem dicam accuratius, quingenti septuaginta duo, menses sex, decem dies.*

Malachias ab Hebræis vocatur Angelus.

COMMENTARIVS.

[a] OPERÆPRETIVM *est autem cum in hunc locum deuenerimus.* Moysi primo Iudæorum duci, & datis à Deo tabulis legislatori successerunt Iudices, quorum alij electi sunt à senioribus, alij autem, & ad regendum populum, & à captiuitate, qua ab alienigenis propter eorum peccata, Deo ita permittēte opprimebantur, liberandū, à Deo sunt inspirati & incitati. Eos omnes sicut & Moysem, vocat Clemens Prophetas, quod quæ ab eis fiebant futurorum aliquam significarent prædictionem. Quæ autem hic scripta sunt, nō sunt aliud quam eorū quæ à Iudicibus gesta sunt succincta historia, quæquidem sumpta est non ex Hebræo, sed ex editione Septuaginta. Quæ quidē licet, quod ad rei veritatem attinet ab Hebræo minime discrepet, sæpe tamen in ea nonnihil mutata sunt nomina propter linguæ Hebrææ & Grecæ varium sonum & diuersam pronunciationem, & nonnumquam non est eadem ratio temporum. Vtrobiq; enim non constat idē numerus, cum & temporis iniuria & scriptorum nimia negligentia, in Septuaginta versione multa sint mutata quæ in veritate Hebraica eadē semper sunt & integra. Hinc accidit quod in Hebræorū & Græcorum qui Septuaginta sequuntur cronologia magna sæpe sit differentia. Primus Iudex fuit quē Hebræi dicunt Iosuas, Greci autē leniore, & aptiore linguæ suę sono ἰησοῦ, id est Iesum appellāt. Is populū rexit, vt Septuaginta quidem habet versio 67. annis, vt autem Hebraica veritas 68. Primus Iudex ex tribu Iuda fuit, vt Septuaginta habet versio, Gothoniel, vt Hebraica autē veritas, Othoniel. Is interfecto rege Mesopotamiæ Chusaurathā, vt habent Hebræi, vt Septuaginta autem, Chusacar cui pro peccatis 8. annis tradit⁹ fuerat populus, populo præfuit, vt est in versione Sepiuaginta, quinquaginta an-

nis,vt autē in veritate Hebraica quadraginta. Aod autem qui occiso Eglom rege Moabitarum liberauit populū,præfuit Iudæis octoginta annis,in quo consentit & septuaginta versio,& Hebraica veritas. Cæterorū Iudicū & eorum inter regnorum chronologiam vide apud Eusebiū in Eusebij Cæsariensis chronicis,à D.Hieronym.versi & in G.Genebrardi Theologi Parisiensis & literarū Hebraicarū professoris chronographia,& Nicolai Beguini Remensis ciuis & Canonici in suo Apostolico Calendario exactam temporis supputationem vsque ad Christū. Quod autē legitur in litera Clementis, Abimeleci successisse Boleam filium Bedam,& ex Hebræo & ex versione Septuaginta est perspicuum esse legendum,non Boleā,sed Tholam filium Phua filij Dodo,vel patrui eius scilicet Abimelec. Iair autem ne meminit quidem Clemens. Hebræi autē dicunt eum præfuisse 22.annis. Quos autem Iudices deinceps sequentes appellat Clemens, Arathā, Ebrom, Eglon, ex veritate Hebraica sunt vocandi, Abessam, Ahialom, Abdon. Abessam autē Eusebius vocat Isebon, Achialon, Laddon. Ex iis autem quę scribunt & Clemens & Eusebius,constat non satis expeditā esse temporis horum Iudicum supputationem. Post Laddon, inquit Eusebius, Hebræos in ditionem redegerunt alienigenæ annis 40. qui cōputantur temporibus Iudicum posteriorū secundum Iudæorum traditiones Clemens autem dicit, Nonnulli autem septem annis Abattan coniungunt quatuor annos Ebrom.] Genebrardus autē, vt hanc soluat dubitationem sic scribit: Iair Iudex fuit annis 22. Inde nullum ducem habuerunt vsque ad Iephten annis 18. Sed hæc relinquo examinanda iis quibus vacat hæc inquirere. In iis autem quæ sequuntur, cū nihil aliud contineant quam chronologiā,non est quod magnopere immoremur. Poterit enim lector per se eorum inire supputationem, imo tantū recognoscere vt quæ iam facta sit à Clemente. Qua omissa videndū est si præter eam aliquid occurrat quod sit dignum quod notetur. [b] *A temporibus autem Troianis vsque ad ortum Homeri.* De Homero sic scribit Eusebius in Chronicis, Homerus secundū quorundam opinionem his fuisse temporibus iudicatur,nēpe Melanthij 15.regis Atheniensiū. Quanta autem de eo apud veteres fuerit dissonantia, manifestum esse poterit ex sequentibus. Quidam eum ex quibus Crates, ante descensum Heraclidarum ponunt, Eratosthenes post centesimum annum Troianæ captiuitatis, Aristarchus Ionica emigratione, siue post annū centesimum, Philochorus emigrationis Ionicæ tempore sub Archippo Atheniensium magistratu & post captā Troiam annis 180. Apollodorus Atheniensis post 240. annū euersionis Ilij. Extiterunt alij qui modico tēpore antequā Olympiades inciperent 400. retro annis Troianæ captiuitatis eū fuisse putent, licet Archilochus 23. Olympiades, & quintum Troianæ euersionis annum supputet. His si adiungas quæ scribit Clemens, perspicuū erit non minorem esse controuersiam quando natus, quam in qua vrbe natus sit Homerus. [c] *Euphorion autem in opere de Aliadibus.* Sic scribit Herodotus lib. 1. Gygem regē Lydię Candaulem interfecisse,& stuprata eius vxore regno esse potitum. Hac fortasse de causa primus fuit appellatus tyrannus, vt scribit Euphorion, Gygis autem sceleris luit postea pœnas Crœsus eius abnepos. Rem autem ita esse gestam nec Plato secundo de republ. nec Cicero tertio de officiis existimant. [d] *Post quem eius filius Iosias.* Quam pius fuerit Iosias, & veræ religionis zelator, & quanto odio habuerit idololatriā, licet videre in libris Regū. Excelsa enim polluit, & contriuit statuas, & succidit lucos, repleuitq; loca eorum ossibus mortuorū. Eius autem pietas & zelus in Leuitico fuit prædictus à Deo. Destruā, inquit, excelsa vestra, & simulachra vestra. Cadetis inter ruinas idolorū vestrorū, & abominabitur vos anima mea, &c. Quod autē nostra versio habet; Cadet inter ruinas idolorū vestrorum, Septuaginta habent: ἐπιθήσω τὰ κῶλα τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τὰ κῶλα τῶν εἰδώλων, id est, imponam membra hominum super membra idolorū: Targum verò Chaldæum, Dabo cadauera vestra super cadauera idolorum vestrorum. Quod ergo De⁹ prædixerat in Leuitico, id à Iosia fuit impletū. Post quē qui fuit in duodecim Angelus.] Quo tēmpore prophetarint Prophetæ pulchrè ostendit Clemēs, cuilibet Regi suos assignās Prophetas. Hi pro certo habent 12. Prophetarū, vltimum prophetasse Malachiam. De eo autem quid beatus dicat Hieronymus videre licet in prooemio Cōmentarij in eundē Malachiam. Malachi, inquit nomē Septuaginta trāstulerunt τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, id est Angeli eius, dicentes, assumptio Verbi Domini super Israel in manu Angeli eius, pro quo in Hebraico legitur Malachi, quod rectius & expressius dicitur Angelus, id est nuncius meus. Nec putandū est iuxta quorundam opinionem Angelum venisse de cælo, & assumpsisse corpus humanum, vt Israeli, quæ à Domino mandata sunt loqueretur, &c. Hic ergo Malachias etsi Angelus diceretur, non erat tamen Angelus qui è cælo descenderat, sed dictus est Angelus, id est nuncius, vt qui mandata Dei nunciaret. [e] *In duodecimo anno regni Sedechiæ.* De Beroso diximus in oratione exhortatoria ad gentes. [f] *Tunc per Draconem iniectus Daniel in lacum leonum.* Existimo etsi refragetur vnicum quod habemus exemplar, non per Draconem, sed per Darium esse legendum. Nam iniici quidem iussit Darius, etsi id ægrè ferret. Quod si legatur per Draconem, intelligendum id fuisse factum instigatione Diaboli qui metaphorice Draco dicitur.

4.Reg.23.

XII. Daniel 9.

[a] IMPLETA *sunt ergo à captiuitate quæ tempore Hieremiæ Prophetæ fuit Babylone, ea quæ à Propheta Daniele dicta sunt, quæ sic habent: Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum tuum, & super ciuitatem sanctam tuam, vt consumatur peccatum, & vt obsignet peccata & deleat iniquitates, & vt expiet, & vt agat iustitiam sempiternam, & obsignet visionem & prophetam, & vngat sanctum sanctorum: & cognosces & intelliges ab exitu sermonis, vt respondeas, & ædifices Hierusalem. Vsque ad Christum Ducem hebdomades septem & hebdomades septuaginta duæ erunt, & conuertetur & ædificabitur platea & murus, & inanientur tempora, & post sexaginta duas*

duas hebdomadas exterminabitur chrisma, & iudicium non est ipsi, & ciuitatem & sanctum destruet cum Duce veniente. Excindentur in inundatione, & vsque ad finem belli abbreuiati deletionibus. Et confirmabit testamentum multum hebdomade vna, & in dimidio hebdomadis tolletur sacrificium meum & libamen, & in templo abominatio desolationum, & vsque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem. διαθήκην *testamentum pactum.* *Et dimidium hebdomadis cessare faciet thymiama sacrificij: & expansio destructionis vsque ad consummationem & instar destructionis libaminis. Quòd itaque in septem hebdomadibus ædificatum sit templum, hoc clarum est. In Esdra enim scriptum est: Et sic fuit Christus rex dux Iudæorum, cùm impletæ essent septem hebdomades in Hierusalem; & in sexaginta duabus hebdomadibus quieuit vniuersa Iudæa, & fuit absque bellis, & Dominus noster Christus sanctus sanctorum cùm venisset, & visionem implesset & prophetam, in carne vnctus est patris sui spiritu. In his sexaginta duabus hebdomadibus, quemadmodum dixit Propheta, & in vna hebdomade, Dominus dimidium hebdomadis tenuit Nero regnans, & in sancta ciuitate Hierusalem statuit abominationem: & in dimidio hebdomadis, & ipse sublatus est, & Otho & Galba & Vitellius. Vespasianus autem & imperium obtinuit, & Hierusalem diruit, & sanctum desolatum reddidit. Et quòd hæc ita se habeant, ei qui potest quidem intelligere, clarum est, sicut dixit Propheta. Cùm itaque impleretur vndecimus annus, in principio sequentis, regnante Ioachim, facta est captiuitas Babylonica à rege Nabuchodonosor, cùm septimo iam anno rex esset Assyriorum, Vafreus autem secundo anno esset rex Aegyptiorum, Philippus autem magistratum summum gereret Athenis, primo anno quadragesimæ octauæ Olympiadis. Mansit autem captiuitas annis septuaginta; vt quæ cessarit anno secundo Darij Hystaspis filij, qui fuit rex Persarum, Assyriorum & Aegyptiorum, cuius tempore, vt priùs dixi, Aggæus & Zacharias, & qui fuit ex duodecim Angelus, prophetauere. Erat autem Pontifex Iesus Iosedec filius. In secundo autem anno regni Darij, quem dicit Herodotus Magorum dissoluisse imperium, mittitur Zorobabel filius Salathiel, vt excitet & exornet templum quod erat Hierosolymis. Colliguntur autem sic quoque Persarum tempora. Cyrus annis triginta: Cambyses nouemdecim: Darius quadraginta sex: Xerxes viginti sex: Artaxerxes quadraginta & vnum: Darius octo, Artaxerxes quadraginta duos: Ochus vel Arses, tres. Colliguntur autem simul anni regum Persarum ducenti triginta quinque. Cùm hunc itaque Darium sustulisset Alexander Macedo, ijs annis qui sunt adiecti regnare incipit. Similiter ergo Macedonum quoque Regum tempora sic colliguntur. Alexander annis decem & octo: Ptolemæus Lage filius, annis quadraginta: Ptolemæus Philadelphus annis viginti septem: deinde Euergetes, annis viginti quinque: deinde Philopater, annis septemdecim: post quem Epiphanes, annis viginti quatuor: ei succedit Philomater, & regnat annis triginta quinque: post quem Fuscon, annis viginti nouem: deinde Lathurus, annis triginta sex: deinde qui fuit cognominatus Dionysius, annis viginti nouem: postrema regnauit Cleopatra viginti duobus annis. Post quam fuit regnum Cappadocum octodecim dierum. Fiunt ergo simul coniuncta Macedonum tempora, anni trecenti duodecim, dies octodecim.* [b] *Ostenditur ergo eos qui tempore Darij Hystaspis filij secundo anno eius regni prophetauere, nempe Aggæum & Zachariam, & Angelum qui fuit ex duodecim, cùm in primo anno quadragesimæ octauæ Olympiadis prophetarint, esse Pythagora antiquiores, qui fertur fuisse sexagesima secunda Olympiade: & Thalete, qui ex Græcorum sapientibus fuit antiquissimus, qui fuit circa quinquagesimam Olympiadem. Qui autem cum Thalete connumerati sunt sapientes, fuerunt eodem tempore, vt ait Androm in Tripode. Heraclitus enim cum esset Pythagora posterior, eius in suis scriptis meminit: vnde*

citra controuersiam, ætate eorum qui prius dicti sunt Prophetarum simul cum ijs etiam qui septem dicuntur sapientes, antiquior fuerit prima Olympias, quæ etiam ostenditur fuisse Iliacis posterior, quadringentis septem annis. Facilè ergo potest perspici, Solomonem qui fuit tempore Menelai (is autem fuit temporibus Troianis) fuisse Græcorum sapientibus multis annis antiquiorem. Eo autem rursus quot sit annis prior Moyses, in ijs quæ ante dicta sunt à nobis declaratum est. Alexander autem qui Polyhistor, hoc est, Multiscius est cognominatus, in suo opere de Iudæis, aliquas scripsit epistolas, Solomonis quidem & ad Vafrem regem Ægypti, & ad regem Phœniciæ Tyriorum, & eorum ad Solomonem, in quibus ostenditur quidem Vafrem octoginta millia virorum Ægyptiorum ei misisse ad templi ædificationem: alterum autem totidem cum architecto Tyrio, ex matre Iudæa, ex tribu Dauid, vt illic scriptum est, cui nomen Hyperon. Quinetiam Onomacritus Atheniensis, cuius dicuntur esse poemata quæ Orpheo adscribuntur tempore principatus Pisistratidarum, circa quinquagesimam Olympiadem inuenitur. Et Orpheus Musæi discipulus qui vnà cum Hercule nauigauit. Amphion autem duabus generationibus præcedit Iliaca. Demodocus verò & Phemius, post Troiam captam: ille quidem apud Phæacas, hic verò apud Procos, propter artem pulsandi citharam in magna erant existimatione. Iam verò quæ Musæi referuntur esse responsa, aiunt esse Onomacriti. Cratetem verò Orphei, Zopyri Heracliotæ, & descensum ad inferos esse Prodici Chij. Ion autem Chius in trigrammis refert Pythagoram hæc quoque Orpheo tribuere. Epigenes autem in ijs quæ scripsit de poesi quæ refertur ad Orpheum, dicit esse Cercopis Pythagorei descensum ad inferos, & sacram orationem: peplum & autem & Physica, Brontim. Porrò autem nonnulli quoque Terpandrum inter priscos referunt. Hellanicus certè cum refert fuisse tempore Medæ. Phanias autem ponens Leschen Lesbium ante Terpandrum, refert Terpandrum esse Archilocho recentiorem, Leschen autem concertasse cum Arctino & vicisse. Xanthus autem Lydius circa octauamdecimam Olympiadem. Vt autem Dionysius, circa quintam decimam Olympiadem Thasum fuisse conditam, vt sit consentaneum iam cognitum fuisse Archilochum post vicesimam Olympiadem. Meminit certè & Magnetum exitij, quod paulò antè fuerat. At fertur quidem Simonides fuisse tempore Archilochi: Callinus autem non multò antiquior. Magnetum enim qui perierant meminit Archilochus. Hic verò, vt quorum essent res secundæ, meminit. Eumelus autem Corinthius cum esset antiquior, dicitur peruenisse vsque ad Archiam qui condidit Syracusas. Et hæc quidem inductus sum vt dicerem, quòd maximè quidem inter vetustissimos Poëtas ponant Cyclicos.

[c] Iam verò inter Græcos quoque dicuntur fuisse multi qui responsa dederunt, sicut Bacides: vnus quidem Bœotius, alter verò Arcas, qui multa multis prædixerunt. Atheniensis autem Amphileti consilio Pisistratus quoque confirmauit tyrannidem, cùm ei inuadendi tempus significasset. Taceatur enim Cometa Cretensis, Cyniras Cyprius, Admetus Thessalus, Aristhæus Cyrenæus, Amphiaraus Atheniensis, Timotheus Corcyreus, Demenetus Phocensis, Epigenes Thespiensis, Nicias Carystius, Aristo Thessalus, Dionysius Carthaginensis, Chleophon Corinthius. Hippo filia Chironis, & Bœo, & Nanto, & Sibyllarum turba, Samia, Colophonia, Cumana, Erythræa, Phyto, Taraxandra, Macetis, Thessala, Thesprotis: & rursus Chalcas & Mopsus qui fuerunt Troianis temporibus: antiquior autem Mopsus, vt qui nauigaret vnà cum Argonautis. Aiunt autem Battum Cyrenæum composuisse eam quæ Mopsi dicitur diuinationem. Et Dorotheus in primo libro qui inscribitur Pandecta, refert Mopsum adiisse Alcyonem & Coronem.

χρησμολόγοι.

[d] Præscientiæ autem Pythagoras quoque Magnus semper mentem adhibuit, & Abaris Hyperboreus, & Aristæus Proconnesius, & Epimenides Cretensis qui venit Spartam,

& Zoroaster

& Zoroaster Medus & Empedocles Agrigetinus, & Phormio Lacon. Quinetiam Polyaratus Thasius, & Empedotimus Syracusanus, & post hos maximè Socrates Atheniensis. Est enim mihi, inquit in Theage, quod ab ineunte ætate diuina sorte accidit, signum dæmonis. Id autem est vox, quæ vbi fuerit edita, retinet ne faciam quod sum facturus, hortatur autem nunquam. Et Execestus Phocensium tyrannus duos gestans * *incãtatos annulos, qui inter se inuicem ab eis edebatur sonitu, sciebat tempus rerum gerendarum, mortuus tamen est dolo interfectus, etiamsi id ei prius significasset sonitus, vt dicit Aristoteles in opere de Repub. Phocensium.* γοητευμένους.

* *Quinetiam ex ijs qui aliquando fuere homines in Ægypto, opinione autem hominum Dij fuerunt. Hermes Thebanus, & Aesculapius Memphitanus, & rursus Tiresias & Manto Thebis, vt dicit Euripides. Iam Helenus & Laocoon & Oenone & Brenus in Ilio. Crenus enim vnus Heraclidarum dicitur insignis vates, & Iacus alius in Elide, à quo Iacidæ, & Polyidus Argis & Megaris, cuius meminit Tragœdia. Quid opus est recensere Telemum, qui cùm esset vates Cyclopum, prædixit Polyphemo ea quæ in errore Vlyssis euenerunt: aut eum qui erat Athenis Onomacritum: aut Amphiaraum, qui cum septem qui aduersus Thebas bellum gesserunt, fertur Troia capta vna generatione fuisse posterior: aut Theoclymenum in Cephalenia, aut Telmessum in Caria, aut Galeum in Sicilia? Præter hos autem fuerint etiam alij, Idmon qui fuit cum Argonautis, Phemonoë Delphis, Mopsus Apollinis filius, & Mantus in Pamphylia, & Amphilochus Amphiarai filius in Cilicia, Alcmeon apud Acarnanes, Anias in Delo, Aristander Telmessensis, qui fuit cum Alexandro. Iam vero Philochorus, in primo de diuinatione, refert Orpheum fuisse Vatem. Theopompus autem & Ephorus & Timæus Orthagoram quemdam Vatem fuisse scribunt, quemadmodum Pythocles Samius in quarto rerum Italicarum Caium Iulium Nepotem.*

COMMENTARIVS.

* IMPLETA *sunt ergo*. Nihil est quod Iudæorũ magis cõuincat peruicaciã quã hæ Danielis septuaginta hebdomades, quæ eo tẽpore Christũ venturũ qui venit significarunt. Quodquidem fuit adeo perspicuum, vt ipsi Iudæi omnia quærentes subterfugia nullũ inuenerint per quod id possent inficiari. Harum hebdomadum supputationem & interpretationem quære apud D. Hieronymũ in 9. caput Danielis, vbi multos citat earũ interpretes, & inter cæteros nostrũ Clementem. Eius autem hæc sunt verba, Clemens vir eruditissimus Presbyter Alexandrinæ Ecclesiæ, paruipendens annorũ numerũ à Cyro rege Persarum vsq; ad Vespasianũ & Titum Imperatores Romanos, septuaginta annorum hebdomadas dicit esse completas, id est annos quadringentos nonaginta, additis in ipso numero duobus millibus trecẽtis diebus, de quibus supra diximus: Persarumq; & Macedonum, & Cæsarum tempora in his hebdomadibus enumerare conatur, cũ iuxta diligentissimam supputationem, à primo anno Cyri regis Persarum & Medorum in quo imperauit & Darius, vsque ad Vespasianũ & euersionem templi, supputẽtur anni sexcẽti triginta sex. Hæc Hieronymus qui existimat nõ fuisse exactã Clementis supputationẽ, qui tamen sedule egit vt perfectam afferret temporis rationem, sed fieri potuit vt non satis esset correctũ exemplar Clementis quod habuit Hieronymus; suspicor quidẽ certe nõ carere mendo quod Græcè legitur, ἐν ταυταῖς ταῖς ἑξήκοντα ἑβδομάδι χαδὺς εἶπεν ὁ προφήτης, καὶ ἐν τῇ μιᾷ ἑβδομάδι χύεσος ἑβδομάδος τὸ ἥμισυ κατέσχεν Νέρων βασιλεύς. Quod sic verti. In his sexaginta duabus hebdomadibus, quemadmodũ dixit Propheta & in vna hebdomada Dominus, dimidiũ hebdomadis tenuit Nero, &c. Hæc quidem sic verti non satis intelligens, quid sibi vellent, & cupiens hunc locũ in integrum restitui. Quod autem Danielis hebdomadarũ numerus vel abundare videatur vel deficere, causæ possunt esse variæ. Earum enim principium sumunt aliqui à Cyro primo Hebræ libertatis assertore: alij à Dario Longimano, quo secundo authore & assertore templũ quod fuerat quidẽ ceptũ sed perfici prohibitum, fuit omni ex parte perfectum. Alia quoq; fuit causa, dierum intercalatio quæ annis addebatur lunaribus, vt cũ annis solaribus congruerent, quos dicit Hieronymus ex sententia Clemẽtis fuisse mille & trecentos dies. De his vide Theodoretũ in hoc caput 9. Atque Persarũ quidem tempora diligenter enumerat, sed non tam exactè, quam Genebrardus in suis Chronicis, & Nicolaus Beguinius Remensis & Ciuis & Canonicus in suo Calendario Apostolico. Ad eos ego lectorẽ remitto. Regũ quoque Ægypti & seriem & tempora diligenter recenset, sed regni Cappadocum quod Cleopatræ subijcit dicitq; fuisse tantum 18. dierum nõ memini me alibi factam legere mentionem. Cæsarũ autem vsque ad Vespasianum & Titum quod nomina sola recenseat, tempora autem non supputet, hanc puto esse causam, quod Christo passo imperante Tiberio, impletæ erant hebdomades, sed nondum executioni erant mandata quæ mox erant futura. A Deo iam erat vnctus Christus sanctus sanctorũ, eius sacrificiũ iam erat institutum: abrogatæ legi veteri iam successerat noua. In Iudæa quidem iam prædicatũ erat Euangeliũ, testabat vt per vniuersum orbem terræ hæc promulgarentur. A Iudæis in seipsos la-

ta, qua Christi sanguinem in se & in suos filios conuertendũ sunt imprecati, sententia à Deo erat approbata, sed captis demum Hierosolymis in ipsos erat exequenda, quod euenit Vespasiano & Tito imperantibus. Hæc mea est coniectura cur Clemens prætermissis Imperatorũ temporibus, eorum tantum seriem & nomina scripserit: vera ne sit, aliorũ esto iudicium, magnas habiturus gratias ei qui aliam attulerit meliorẽ. Ego quidem certe in hac sum sententia vt existimẽ Christo iam passo & è mortuis excitato impletas esse Danielis hebdomadas, licet nondum impleta quæ postea eis accesserunt, & sunt accessura.

[b] *Ostenditur ergo eos qui tempore Darij.* Quæ de Danielis hebdomadibus dixit Clemens, non ob aliud dixit, quàm vt ostenderet Hebræorũ Prophetas Græcorũ sapientibus & scriptoribus esse multo antiquiores. Memor ergo sui instituti, Aggæũ & Zachariam & Malachiam quem vocat Angelũ, dicit Pythagora & Thalete, qui omniũ sapientum Græcorum fuit antiquissimus, longè fuisse antiquiorem. De Vafre Rege Ægypti & Hypero rege Phœniciæ qui ad Solomonem scripserũt epistolas nihil alibi legi. Oenomacriti Atheniẽsis meminit Pausanias in Atticis, in duobus aut tribus locis, sed quod eius aliqua opera tribuãtur Orpheo ne verbũ quidẽ, nec quod quæ ferũtur Musæi respõsa, sint Oenomacriti. De Demodoco autem & Phemio cãtoribus, quorũ ille quidẽ, nẽpe Demodocus, canebat apud Phæucas. hic verò apud procos Penelopes, vide apud Homerũ in Odyssea, & apud Eustathiũ in Cõmentario in tertiũ librũ Odyss. vbi ostendit quantũ iuuent boni Poëtæ ad cõponendos mores hominũ, maximè autem mulierũ. Multorum autem de quibus hic loquitur Clemens, penes authorẽ fides sit oportet. Nam vt eorum opera, ita etiam nomina penitus interiissent, nisi Clemẽs suis scriptis ea vindicasset ab interitu: nihil enim de iis alibi scriptũ inuenitur. Terpander quidem fuit insignis Musicus, de quo antea satis diximus. Eum in vicesima septima Olympiade statuit Eusebius in Chronicis. Eũ Clemens Archilocho dicit fuisse recentiorẽ, anteriorem autẽ Leschen. Fuit autẽ clarissimus Iambographus Archilochus, sed Leschetis qui cum Arctino concertauit & vicit, sicut nec Brõtini, nec Arctini, nec eorũ quæ scripserũt, nemo quod sciam meminit. Eorũ tẽpora petẽda essent à Chronographis, sed & ea ab Eusebio qui solus fere restat ex antiquis Chronographis sunt prætermissa, & quæ habet Eusebius ea ipsa accepit à Clemente. De exitio autẽ Magnetũ de quo scripsit & Archilochus & Simonides hæc narrat Suidas, nempe Magnetum Smyrnæum puerum formosissimũ, eundemque Poëtam egregium, obijsse ciuitates, & ab omnibus fuisse dilectum, maxime autẽ à Gyge Lydorũ rege. Quod cum parentes ægrè ferrent, eius comam totõdisse, vestesque quæ erant alioqui molliores & delicatiores lacerasse. Indignatus Gyges in eos bellũ mouit, vrbem expugnauit, & Sardes reuersus panegyricũ celebrauit magnificentissimum. Porro autem de Eumelo Corinthio, qui & Archilocho & Simonide fuit antiquior, nihil vsquã legi. De Aschia autem Corinthio qui Syracusas cõdidit, & Corinthiorũ eo deduxit Coloniam sic scribit Strabo. Regionis Corinthæ Teneus est vicus in quo est templũ Teneatis Apollinis. Dicitur autem Archiam Syracusas Coloniam ducentem maximum Colonorũ numerũ eum inde secutũ, & hanc coloniam maxime omniũ postea floruisse, &c. Horum autem Poëtarum ideo meminit, quod Poëtę Cyclici, qui dicuntur etiã Dithyrambici fuerunt vetustissimi, vide Cœlium Rhodoginum. *Iam verò inter Græcos quoque dicuntur.* Cum hoc sit Clementis institutum vt Hebręos scriptores ostendat esse Græcis antiquiores, de Hebræorũ autẽ Prophetis multa dixerit, nunc adducit aliquot ex Græcis qui vates fuerunt & futura prædixerũt, vt eos ostẽdat fuisse fures & latrones, vt qui ex Hebræis qui eos præcesserunt sint suffurati. Primos autem adducit Bacides, quorum vnus fuit Bœtus, alter vero Arcas: Cœlius autẽ Rhodiginus suo tamẽ nõ citato authore tres dicit fuisse Bacchides ex quib[9] vnus tradatur Hellen, id est Græcus modo vel ex Beœtiæ Eleone, alius Atheniẽsis, tertius Arcas. De Bacchide autẽ Bœotio sic scribit Pausanias in Phocicis. Viros autẽ fatidicos cõmemorant, Cyprium Eucloũ, Atheniensem Musæũ Antiphemi filiũ, & Lycum Pandionis. Ex Bœotia item Bacchidẽ Musarũ numine afflatũ fuisse aiunt. Horum omnium præter Lycum oracula ipse legi. Idem quoque aliquot eius responsa recitat, Ad ædificationem, inquit, Bacchidis oracula potissimum Epaminondam perpulerunt. Bacchis enim ex afflatu Nympharum furore percitus, tum aliis de Græcis, tum de Messeniorũ reditu est vaticinatus. Idẽ rursus sic scribit in Phocicis. Quã verò aduersus Græcos suscepit barbarus expeditionẽ videre est Bacchidis oraculis esse prædictã. Hæc quidem Pausanias de Bacchide, sed de quonã Bacchide hæc dicat nõ satis constat. Quod autem Pisistratus Athenis tyrannidem inuaserit, cum ostẽtatis quæ ipse sibi inflixerat vulneribus, à populo custodes impetrasset, satis constat, sed quod Amphileti Atheniensis cõsilio hoc fecerit, nõ memini me alibi legere. De Cometa Cretensi, Cynira Cyprio, Admeto Thessalo, cùm quod futura prædixerint & responsa dederint nusquã legi, i j mihi sunt, vt ipse iubet Clemẽs, tacendi. Aristeus Cyrenæus Apollinis & Cyrenes filius, à Nymphis didicit lac coagulare, mel atq; oleum conficere, & ea traduxisse in vsus hominum, & apes ex visceribus bubulis reparandi rationem docuisse. Amphiaraũ Oiclei filium fuisse Augurem & vatem scribit Statius in Thebaide, qui cum lateret, ne ab Adrasto rege Argiuorum Thebas ad bellũ duceretur, in quo sibi esse moriendum præsciuerat, ab vxore proditus & inuitus ad bellũ tractus, in eo Bœotiæ loco qui postea Harma dictus est hiatu terræ est absorptus. Cœlius autẽ Rhodiginus dicit Pindaricos interpretes scribere, Argonautas tribus vsos esse vatibus, Mepso Ampycis, Idmone Abãtis, & Amphiarao Oiclei filio. De eo vt arbitror, intelligit Clemẽs, sed cur eũ dicat fuisse Atheniensem nescio, nisi forte ideo dicat fuisse Atheniẽsem quod fuerit Salaminius: Salaminem enim esse suæ ditionis asserebant Athenienses Homerico versu moti in Catalogo nauiũ. Porro autẽ ex Thimotheis qui permulti inueniũtur in historiis, nullum inuenio qui vates fuerit aut futura prædixerit: fuit tamen inter eos Thimotheus insignis musicus. Sed neq; vllus legitur Demenetus fatidicus: sed nec vllum vatem inuenio Epigenem, licet legatur Epigenes Sicyonius Tragicus, sicut etiã Aristot. Sed nec vllus vates legitur Dionysius Carthaginensis, nec Cleophõ Corinthius. Inter fatidicas autẽ mulieres à Clemente prima recensetur Hippo, quam Chironis dicit filiam, sed eius nulla vsquam sit mentio. Deæ Hipponæ meminit Plutarchus in Parallelis quæ fortasse eadẽ est quæ Hippo, & Tertullianus in Apologetico. Dicta est autem esse dea equorũ & stabuli. Sed neuter dicit cuius fuerit filia. Inter cæteras quoq; nymphas

Homerus Odyss. 8.

Cœl. lib. 7. cap 5.

Cœl lib. 21. cap 17
Paus. in Phoc.

Pausan. in Messeniis,

Diod Sic. Plinius 15. Iustinus. Vergil. sub finem lib. 4. Georg. Cœl. lib 2. cap. 15.

nymphas Oceaninas ab Hesiodo recensetur Hippo in his versibus quos vertit Lilius Giraldus in suo de
Diis syntagmate,

Pythoque Admateque, Ianetheque Electraque
Dorisque, primoque, atque vraniæ cœlestis
Hippoque Clymeneque, Rhodeaque Callirhoeque, &c.

Cuiuscunq; autem fuerit filia, (nam etiã ex Equæ concubitu natam non desunt qui dicant) quod fuerit
fatidica nemo dicit. De Boeo quoque fatidica mirũ est vbique silentium, eius certe nomen solum nobis
est relictum, periturum penitus nisi Clemens id in suis scriptis seruasset. Manto autem Tiresiæ Thebani
fuit filia. Fuit autem & pater eius vates, & ipsa quoq; fatidica quæ post patris mortem Creontis fugiens
tyrannidem, primũ venit in Asiam, vbi templum condidit Clarij Apollinis: deinde in Italiam delata, ex
Tiberini concubitu Ocnũ peperit, qui ad Eridani fluminis ripas vrbem in hodiernum vsque diem insi-
gnem condidit, eamq; à nomine matris Mantuam appellauit. De Sibyllis non est quod amplius loqua-
mur, de eis iam satis diximus. Qui plura volet quærat apud Lactantiũ, & beatum Augustinũ de ciuitate
Dei. Eas autẽ fuisse multas vno verbo ostendit Clemens, dicens Sibyllarũ turbam. De mulieribus autem
quas Clemens subiũgit Sibyllis, nempe Phyto, Taraxandra, Macetide, Thessala, Thesprotide, hoc tantũ *Cel.lib.29.*
dicã, me cùm diligenter quæsiuissem, nihil inuenisse. Fuerũt autem ijsdem temporibus nempe Troianis *cap.15.*
duæ insignes vates, nempe Mopsus & Calchas. Mopso certe certior olim dictus est qui futura certissime *Eustath. in*
præsciebat & prædicebat. De Calchante autẽ sic scribit Eustathius. In diuinãdi scientia celebris fuit Cal- *1. Iliad.*
chas, etsi infelix fuerit eius exitus, qui cũ incidisset in Mopsum Tiresiæ nepotem circa Colophonem, &
diuinandi arte fuisset superatus, dolore est mortuus, nempe qui caprifici ficuũ numerum nõ esset assecu-
tus, qui numero quidem erant decies mille, mensura autem modius, superesset autem vna ficus: & falsus
etiã fuisset in quæstione de sue, quæ tres habebat porculos, quorũ vna erat fœmina. Rem satis fuse expli-
cat Cœlius ad quem remitto lectorem. Quænam autem sit Alcione è Corone quas Clemens dicit Mo-
psum audiisse nusquã scriptum me legere memini. *Præscientia autem Pythagoras quoque magnus.* Recensuit
aliquot viros & mulieres qui olim diuinarunt & futura prædixerunt, nunc autem ne quis existimet præ-
dixisse solũ plebeios, enumerat etiam aliquot Philosophos qui futura præsciuerunt & prædixerunt. Pri-
mum autẽ nominat Pythagoram, quem futura prædixisse ipsum nominis etymõ arguit. Dictus est enim
Pythagoras quod non minus vera diceret quam Pythia. Secundum Abarim Scytham Hyperboreũ: Ipse
ab Apolline acceperat sagittam in quam cùm iaculabatur, ipse simul cum ea ferebatur, & populos citis-
sime peruadens per eã responsa dabat. Ab Hyperboreis Athenas missus legatus, & ad eos reuersus, toto *Herodot.*
itinere nihil comedit, quod tamen fabulosum existimat Herodotus. Apollonius autem in admirabilibus *lib.4.*
narrationibus dicit eũ prædixisse & terræ motus & pestem, & cum venisset Lacedæmonem cum quædã *Plin lib. 7.*
sacra præscripsisse Lacedæmoniis quibus peractis cessasse pestem. De Aristea autem Procõnesio & Epi- *cap.52.*
menide Cretensi mira sunt quæ sunt mandata literis, vtrumque quando vellent corpus relinquere so-
litos, & animo per orbem libere vagari, deinde ad corpus reuerti. Epimenidem verò cum meridiano
æstu in antrum secessisse, & 77. annos, aut vt alij volunt, 50. dormiisse, & vt ait Plutharchus, cum iuuenis
iuisset cubitum senem fuisse experrectum. Is autem est quem beatus citat Paulus, de quibus dicit quidã *Titum 1.*
eorũ propheta κρῆτες ἀεὶ ψευσταὶ, κακὰ θηρία γαστέρες ἀργοὶ, id est, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ven- *Plin. 7. 16.*
tres otiosi: quod autem Spartam venerit non legi. Zoroaster Medus qui quarto loco recensetur statim *lib.3. cap.*
natus fertur risisse, & artis Magicæ disciplinam tradidisse. Sed cum duo fuerint Zoroastri, dubium est de
quonam intelligat, constat tamen vtrumque artem magicam docuisse, & vsum esse diuinatione. Empe-
docles autem ipse apud Laërtium qui vitam eius scripsit, dicit se esse & medicum & Vatem & Magum.
Hæc quidẽ habui quæ dicerem de aliquot Philosophis quos refert Clemens, de quibus aliquid extat &
apud Laërtiũ & apud alios. Sed de Phormione Lacone, & Polyarato Thasio, & Empedotimo Syracusio,
cũ perierint quæ de eis scripta sunt nihil occurrit quod dicam. De Socrate autem quod ab ineunte ætate
habuerit Dæmoniũ, quod ei significabat aut sibi aut suis aliquid mali euenturum nisi cauerent, & quod
solũ dehortabatur, nunquam autem hortabatur, videre licet apud Platonem in Theage. Quæ autem hic
ponit Clemẽs sunt verba Socratis, qui deinde aliquot subijcit exempla suorũ familiarium, quibus male
cessit quod à Dæmonio admoniti referente Socrate ne aliquid facerent, nõ paruerint. De Execesto au-
tem Phocensiũ tyranno qui duos habuit incantatos annulos, quorum collisorum sonitu admonebatur
de tempore rei gerendæ, cũ perierit liber Aristotelis de rep. Phocensiũ, oportet nos esse contentos testi-
monio Clementis. Incantatos autem annulos dici puto, qui etiam vocãtur Magici: de quibus vide Cœ-
lium Rhodiginum lib.6.cap.12. *Quinetiam ex iis qui aliquando fuere homines in Ægypto.* Alios recenset qui
fuerunt vi diuinandi & futura prædicendi potestate præditi. Qui ab hominibus in honore habiti, ab eis-
dem in Deos sunt relati, nempe ab Ægyptiis. Primũ nominat Hermen Thebanum, quem existimo illum
esse Trismegistrũ, quo de Deo nemo ex gentibus melius & sacris literis cõgruentius est locutus. Secun-
dũ dicit Æsculapium filium Apollinis ex Coronide Nimpha quæ fuit Larissæa. De Tiresia & Manto ne-
scio quid statuam, fuerintne Thebani ex Thebis Bœotiis, an ex Thebis Ægyptiis. Sed si fuerint Bœotij,
fuit Tiresias Augur & Vates & mas & fœmina. De quo vide Ouidium in Metamorph. De Manto autem *Hom. Ili. 3.*
iam diximus. Sin Ægyptij, de iis nihil vsquam legi. Quod autem Helenus Priami filius fuerit vates opti-
mus, satis testatur Homerus hoc versu,

πριαμίδης ἕλενος οἰωνοπόλος ὄχ' ἄριστος, id est,

Priamides Helen⁹ vates est qui optimus. De eo multa scribit Verg. in Æneid. De Laocoonte filio Priami
ex Hecuba, sacerdote Tymbræi Appollinis, qui ex equo Durio primus Troianis prædixit exitium, vide
Vergiliũ secundo Æneidos. Oenone vero fuit Nympha Idea quæ capta erat amore Paridis, ei autem na-
uiganti prædixit fore vt reuertens secũ patriæ afferret incendium. De Breno, Creno, Iacho, Polyido &
multis aliis quos hic recenset Clemens, quantumuis quæras vix alibi quidquam inueneris. Quod autem

Telemus Vates Cyclopum Poliphemo prædixerit futurum vt vno quem habebat oculo orbaretur ab Vlysse, testatur Ouidius his versibus,

Metam. 13.

Telemus Eurymides, quem nulla fefellerat ales
Terribilem Polyphemon adit, lumenque, quod vnum
Fronte geris media, rapiet tibi, dixit, Vlysses.

Herod. cap. 5. lib. 6.

Onomacritus autē, teste Herodoto fuit Atheniensis χρησμολόγος & Musæi diuinationum & sortium socius, qui ab Hipparcho Pisistrati filio deprehēsus & Athenis eiectus cū Asclepiadis & Pisastritidis Xerxi consulit vt aduersus Græcos bellū gereret, si quid prosperi erat futurum proferens, aduersa autem Regē celans. De Amphiarao iam diximus, nec opus est vt sæpius repetamus. De Theoclymeno in Cephalenia nihil inuenio. Sed neque de Telmesso vate in Caria. Sed Telmessum oppidū Lyciæ, aut vt alij volunt Cariæ Aruspicum disciplina in primis fuisse clarum testatur Plinius lib. 5. cap. 17. Arianus quoque scribit puerorū & mulierum vaticinia ibi fuisse clarissima. De Galeo nihil alibi legi. Idmon autem qui fuit cum Argonautis, erat filius Apollinis & Asteriæ, vaticinio clarus vt testatur Pherecydes apud Volaterranū. Ex Idmone autē & Testhia natus est Testor, ex Testore Chalcas. Phenemoen verò virginem dicit Pausanias in Phocaicis fuisse primā vatem Delphici Apollinis, & carmen inuenisse heroicum. Eius meminit Plinius, lib. 10. & Lucanus in 5. de Mopso Apollinis filio. Quæ diximus, non est quod repetamus. De Manteo non memini me aliquid legere. Quod Amphilochus fuerit Amphiarai filius, scriptum est apud Pausaniā in Corinthiacis, sed quod in Cilicia fuerit Vates nō legi, est tamen verisimile eum ab Amphiarao veluti hæreditariam habuisse diuinationem. Id ipsum quoq; dici potest de Alcmæone filio Amphiarai & Eriphiles qui matrem occidit, quòd ea latentem patrem ne moriturus iret in bellum, Adrasto reuelasset, & pius quidem fuit in patrem, in matrem autem impius. Is non refertur in vates nisi propterea quod eius pater Amphiaraus erat Vates. Clemens tamen dicit eum fuisse vatem apud Acarnanes. Porro autem quod Anias fuerit vates in Delo nusquam legi. Sed quod Anius fuerit in Delo & Rex & Sacerdos Apollinis, testatur Vergilius inducens Æneam sic loquentem,

Plinius. Cel. lib. 14. cap 1. Volateran. lib 16. comment. verb.

Corinth 2.

† φυσιολογούμενος.

** Græcè, ὁ τοὺς συλλογισμοὺς, sed lego ὁ ἐπὶ λογισμοὺς, qui præerat rationibus. Vel forsan stare etiam poterit, ὁ τοὺς συλλογισμοὺς, qui syllogismos supple faciebat, quoniā cum Magis & sapientibus disputās inuictus discesserit.*

Rex Anius, rex idem hominum Phœbique Sacerdos,
Vittis & sacra redimitus tempora lauro.

occurrit. Quod Aristander quoque vates fuerit cùm Alexandro, testatur Plutarchus in vita Alexandri. Clemens autem dicit eum fuisse Telmessensem. Quod si ita est, non est mirum si esset Vates, cùm ex eo esset oppido in quo puerorum & mulierum certissima essent vaticinia, vt scribit Arrianus. Atque quod Orpheus quidem Poëta fuerit insignis consentiunt omnes qui de eo scripserunt, quod verò etiam Vates seu diuinator hic discimus ex Clemēte qui suum authorem citat Philochorum. De Orthagora verò vate, & C. Iulio Nepote quos Clemens citat authores, non extant, nec sunt alij qui de iis scripserūt. Quo fit vt in iis alibi quærendis non sit frustra laborandum.

a SED *illi quidem fures omnes & latrones, vt dicit scriptura, vt qui plurima ex obseruatione & ex verisimilibus prædixerint, sicut medici & Vates † qui coniectant ex diligenti & accurata inspectione naturæ, alij autem vt qui sint à dæmonibus incitati, vel per aquas, & suffitus, & aerem aliqua qualitate præditum, perturbati. Apud Hebræos autem Dei virtute & inspiratione, ante legem quidem Adam, qui in muliere & animantum nominatione futura prædixit: & Noe, qui prædicauit pœnitentiam. Abraham, Isaac & Iacob, qui apertè non pauca ex futuris & ijs quæ iam instabant præsignificabant. Cum lege autem Moyses & Aaron, post quos prophetauere Iesus filius Naue, Samuel, Gad, Achias, Amæas, Iehu, Helias, Michæas, Abdiu, Elisæus, Abdadone, Amos, Esaias, Osee, Ionas, Ioel, Hieremias, Sophonias, Buzi, Ezechiel, Vrias, Abacum, Naum, Daniel, Misael* qui præerat rationibus, Aggæus, Zacharias, & qui erat ex duodecim Angelus. Sunt autem omnes Prophetæ xxxv. Ex mulieribus autem (nam eæ quoque prophetabant) Sara & Rebecca, & Maria, Debbora, & Olda. Deinde circa eadem tempora prophetauit Ioannes vsque ad baptismum salutarem. Post Christi autem ortum, Anna & Symeon, Zacharias enim pater Ioannis, ante filiū quoque in Euangeliis dicitur prophetasse. Ab alto ergo à Moyse colligamus Græcorum cronographiam. Ab ortu Moysis vsque ad Iudæorum ex AEgypto exitum, anni octoginta: & qui fuerunt vsque ad eius mortem alij quadraginta. Fuit Hebræorum exitus tempore Inachi † ante Sothiacam reuolutionem, egresso ex AEgypto Moyse annis prius quadringentis quadragintaquinque. A Moysis autem principatu, & Inacho vsque ad inundationem Deucalionis, secundum, inquam, diluuium, & incendium Phaetontis, quæ quidem tempore Crotopi acciderunt, enumerantur* quatuor generationes. Ad centum autem annorum numerum reducuntur tres generationes. Ab inundatione autem ad*

† Græcum exeplar habet πρὸ τῆς σωθιακῆς περιόδου, id est, ante Sothiacam reuolutionem. De ea autem meminit Plutarchus in quæstionibus conuiuialibus. Existimo autem scripsisse Clementem πρὸ τῆς ἰλιακῆς ἁλώσεως, id est, ante captam Troiam. Ab Inacho enim ad captam Troiā intercessere plus quam quadringēti anni, vt ipse prius dixit.

** Græcū habet τεσσαράκοντα, sed lego τέσσαρες.*

item ad Idæ incendium, & ferri inuentionem, & Idæos Dactylos, anni septuaginta tres, & ab Idæ incendio vsque ad raptum Ganymedis, anni sexaginta quinque. Hinc autem ad Persei expeditionem, quando etiam Glaucus Isthmia statuit propter Melicertam, anni quindecim. A Persei autem expeditione ad Troiam conditam, anni trigintaquatuor. Hinc ad Nauis quæ Argo dicta est nauigationem, anni sexagintaquatuor. Ab eo ad Theseum & Minotaurum anni xxxij. Deinde ad eos septem qui Thebas oppugnauere, anni decem. Ad Olympicum autem certamen quod instituit Hercules propter Pelopem, anni tres: & Amazonum Athenas expeditionem, & Helenæ raptum à Theseo, anni nouem. Hinc ad Herculis relationem in Deos, anni vndecim. Deinde ad Helenæ raptum ab Alexandro, anni quatuor. A Troia autem capta ad Æneæ descensum, & conditum Lauinium, anni decem, & ad Ascanij imperium anni octo: & ad Heraclidarum descensum, anni sexaginta vnus: & ad Iphiti Olympiadem, anni trecenti tringinta octo. Eratosthenes autem tempora sic describit. A capta quidem Troia ad Heraclidarum descensum, anni octoginta. Hinc autem ad conditam Ioniam anni sexaginta. Quæ autem deinceps consequuntur, ad Lycurgi quidem tutelam, anni centum quinquaginta nouem. Ad annum autem qui prima præcedit Olympia, anni centum octo. A qua Olympiade ad transitum Xerxis anni ducenti nonaginta septem: à quo ad principium Peloponnesiaci, anni quadraginta octo: & ad cladem quam à Lacedæmoniis accepere Athenienses, anni viginti septem: & ad pugnam Leuctricam anni xxx. Post quam ad Philippi mortem, anni xxxv. Post hæc autem ad Alexandri obitum, anni duodecim. Rursus à prima Olympiade nonnulli dicunt ad Romam conditam colligi annos xxiiij. Hinc ad Babylonis à Dario euersionem anni circiter ducenti quadraginta tres. A capta autem Babylone ad mortem Alexandri, anni centum octoginta sex. Hinc ad victoriam Augusti, quando Antonius sibiipsi mortem consciuit Alexandriæ, anni ducenti nonaginta quatuor, cùm tunc esset Augustus iiij. Consul. A quo tempore ad certamen quod Romæ exhibuit Domitianus, anni centumquatuordecim. A primo autem certamine, vsque ad mortem Commodi, anni centum vndecim. Sunt autem qui à Cecrope quidem vsque ad Alexandrum Macedonem, colligunt annos mille octingentos viginti octo. A Demophonte autem, mille ducentos quinquaginta: & à Troia capta ad descensum Heraclidarum, annos centum viginti, vel clxxx. Ab eo vsque ad Euænetum Athenis summum gerentem magistratum, cuius tempore dicunt Alexandrum traiecisse in Asiam, vt Phanias quidem, anni septingenti quindecim: vt Euphorus autem, septingenti trigintaquinque: vt autem Timæus & Clitarchus, octingenti viginti: vt autem Eratosthenes, septingenti septuaginta tres: vt autem Duris, à Troia capta ad Alexandri in Asiam aduentum, anni mille. Hinc ad Euænetum qui Athenis summum gerebat magistratum, cuius tempore obijt Alexander, anni xj. Hinc ad imperium Germanici Claudij Cæsaris, anni trecenti lxv. A quo tempore manifesti sunt anni, qui colliguntur vsque ad mortem Commodi. [b] *Post Græca autem sunt etiam ex barbarorum supputatione, maxima tradenda temporum spatia. Ab Adam quidem vsque ad diluuium colliguntur anni bis mille centum quadraginta octo, dies quatuor. A Sem autem vsque ad Abraam anni mille ducenti l. Ab Isaac autem vsque ad terræ diuisionem, anni sexcenti sedecim. Deinde à Iudicibus vsque ad Samuelem, anni quadringenti sexagintatres, menses vij. Et post iudices anni regnorum quingenti septuaginta duo,* κληροδο- *menses sex, dies x. Post quæ tempora, Persici regni anni ducenti xxxv. Deinde Ma-* σίαν. *cedonici vsque ad mortem Antoni, anni trecenti duodecim, dies decem & octo. Post quod tempus regnum Romanorum vsque ad mortem Commodi, anni ducenti vigintiduo. Et rursus à captiuitate septuagenaria, & populi in patriam terram restitutione, ad captiuitatem quæ fuit tempore Vespasiani, colliguntur anni cccccx. Postremo autem à Vespasiano*

vsque ad mortem Commodi inueniuntur anni centum viginti vnus, menses sex, dies vigintiquatuor. [c] Demetrius autem dicit in libro de regibus Iudaeae, tribun Iuda, & Beniamin, & Leui, non fuisse abductam in captiuitatem à Senacherib, sed esse ab hac captiuitate vsque ad vltimam, quam Nabuchodonosor fecit ex Hierosolymis, annos cxxviij. menses sex. Ex quo autem decem tribus abductae fuerunt captiuae ex Samaria, vsque ad Ptolemaeum quartum, anni quingenti septuaginta tres, nouem menses. Philo autem scripsit ipse quoque reges Iudaeorum aliter quàm Demetrius. Praeterea autem Eupolemus quoque in simili opere dicit omnes annos ab Adam vsque ad quintum annum Demetrij, xij. anno Ptolemaei in Aegypto regnantis, colligi annos quinquies M. cxlix. A quo autem tempore Moyses Iudaeos eduxit ex Aegypto vsque ad praedictum tempus, colligi annos bis mille quingentos octoginta. Ab hoc autem tempore vsque ad Consules Romae Caium Domitianum & Casianum, colliguntur anni cxx. [d] Euphorus autem & alij multi Historici, & gentes & linguas dicunt septuaginta quinque, cum audiissent vocem Moysis dicentis: Erant autem omnes animae ex Iacob septuaginta quinque, quae descenderunt in Aegyptum. Videntur autem ex vera ratione, linguae seu dialecti, vt vocant, & sermones generales esse septuaginta duae, vt nostrae tradunt scripturae. Fiunt autem aliae per communionem duarum vel trium, vel etiam plurium dialectorum. Est autem dialectus dictio, quae loci proprium ostendit characterem: vel dictio, quae proprium vel communem gentis characterem ostendit. Dicunt autem Graeci esse quinque apud se dialectos, Atticam, Ionicam, Doricam, Aeolicam, & quintam communem: quae autem comprehendi nequeunt voces Barbarorum, non dici dialectos, sed linguas. [e] Plato autem diis quoque quandam dialectum attribuit maximè quidem id coniiciens ex somniis & oraculis: alias autem etiam ex daemoniacis, qui nec sua voce nec dialectico loquuntur, sed daemonum qui ingrediuntur. Existimat autem rationis quoque expertium esse animantium dialectos, quas exaudiunt quae sunt eiusdem generis. Cùm itaque in coenum ceciderit Elephas, & clamauerit, praesens aliquis alius id contemplatus, reuertitur paulò pòst, & secum ducit gregem Elephantum, & eum seruat qui ceciderat. Aiunt autem Scorpium quoque in Lybia, si non ei succedat vt hominem feriat, abeuntem reuerti cum pluribus, alterum autem ab altero instar catenae dependentem, ita molliri insidias, non obscuro nutu bestiis vtentibus, sed nec figura sibi significantibus, sed propria, vt puto, dialecto. Dicunt autem aliqui quoque alij, quod si quis piscis qui euellitur, rupto laqueo euaserit, non amplius inuenietur eo die piscis eius generis. [f] Primae autem & generales dialecti barbarae quidem, nomina autem habent natura: nam preces quoque fatentur homines esse potentiores quae dicuntur voce barbara. Porrò autem Plato in Cratylo, cum πῦρ, quod ignem significat, vellet interpretari, dicit esse nomen barbaricum. Testatur itaque Phrygas sic vocantes, paululum quid ab eo declinare. [g] Nihil autem, vt existimo, post haec officerit Romanorum quoque Imperatorum tempora adducere, ad ortum Seruatoris ostendendum. Augustus annis quadraginta tribus, Tiberius annis xxij. Caius annis iiij. Claudius annis xiiij. Nero annis xiiij. Galba anno vno, Vespasianus annis x. Titus annis iij. Domitianus annis xv. Nerua anno vno, Traianus annis xix. Adrianus annis xxj. Antoninus annis xxj. similiter rursus Antoninus & Commodus annis xxxij. Fiunt ab Augusto vsque ad Commodum anni omnes ccxxij. & anni ab Adam vsque ad mortem Comnodi MMMMM. DCCXXXIIII. duo menses, duodecim dies. Quidam Romanorum Imperatorum tempora sic describunt. C. Iulius Caesar annis tribus, quatuor mensibus, quinque diebus. Post quem regnauit Augustus annis xlvj. mensibus quatuor, die vno. Deinde Tiberius annis xxvj. mensibus vj. diebus xix. Cui succedit C. Caesar annis tribus, decem mensibus, octo diebus. Ei Claudius xiij. annis, octo mensibus, xxviij. diebus.

διάλεκτος.

μηρίνθου.

Nero

Nero annis xiij. viij. mensibus, xxviij. diebus. Galba mensibus septem, vj. diebus. Otho v. mensibus, die vno. Vitellius vij. mensibus, die vno. Vespasianus annis xj. mensibus xj. diebus xxij. Titus ij. annis, mensibus duobus. Domitianus annis xv. mensibus viij. diebus quinque. Nerua anno vno, mensibus iiij. diebus x. Traianus xix. annis, vij. mensibus, xv. diebus. Adrianus annis xx. mensibus decem, diebus xxviij. Antoninus annis xxij. mensibus iij. vij. diebus. Marcus Aurelius Antoninus annis xix. diebus vndecim. Commodus annis xij. mensibus nouem, diebus xiiij. A Iulio ergo Cæsare vsque ad mortem Commodi, sunt anni ccxxxvj. menses vj. Colliguntur autem omnes anni à Romulo qui vrbem condidit, vsque ad mortem Commodi, anni Dccliij. menses sex. Natus est autem Dominus noster xxviij. anno, cùm primum iusserunt censum descriptionémve fieri, tempore Augusti. Quòd autem hoc verum sit, sic scriptum est in Euangelio secundum Lucam: Anno autem quintodecimo Tiberij Cæsaris, factum est verbum Domini super Ioannem Zachariæ filium. (Luc. 3.) *Et rursus in eodem: Erat Iesus veniens ad baptisma, quasi triginta annorum. Et quod anno solo oporteret eum prædicare, hoc quoque sic scriptum est: Annum acceptabilem Domini prædicatum misit me.* (Esai. 17.) *Hoc & Propheta dixit & Euangelium. Quintodecimo ergo anno Tiberij, & quintodecimo Augusti, sic implentur triginta anni vsque ad tempus quo passus est. Ex quo autem passus est, vsque ad euersionem Hierusalem, fiunt anni xlij. menses tres. Et ab euersione Hierusalem, vsque ad mortem Commodi, anni cxxviij. menses decem, dies tres. Fiunt autem ex quo natus est Dominus vsque ad mortem Commodi, anni omnes clxxxxiiij. mensis vnus. Sunt autem qui curiosius natali Domini non solùm annum, sed etiam diem addunt, quem dicunt xxviij. anni Augusti, in xxv. πάχων.* (πάχων, forte nomen mensis.) *Basilidis autem sectatores, eius quoque baptismi diem celebrant, totam præcedentem noctem in lectionibus transigentes.* (περὶ διανυκτερεύοντες ἀναγνώσεσι.) *Dicunt autem eum esse quintumdecimum annum Tiberij, quintumdecimum mensis Tubi. Aliqui autem eum esse vndecimum eiusdem mensis. Et de eius passione subtilius differentes, aliqui quidem sextodecimo anno Tiberij Cæsaris xxv. Phamenoth, alij vero xxv. Pharmuti, alij autem Pharmuthi xix. dicunt passum esse Dominum. Quinetiam dicunt ex iis aliqui, eum natum esse xxiiij. vel xxv. Pharmuthi. Præterea autem illa quoque sunt referenda ad chronographiam, dies inquam, quos significat Daniel à desolatione Hierusalem. Vespasiani anni vij. menses vij. Duo etiam anni adiunguntur Othonis & Galbæ & Vitellij, xvij. mensibus, viij. diebus, & sic fiunt anni tres & menses vj. quod est dimidium hebdomadis, quemadmodum dixit Daniel propheta. Dixit enim bis mille trecentos dies fuisse ex quo stetit abominatio à Nerone in ciuitatem sanctam vsque ad eius euersionem. Sic enim ostendit dictum quod subiicitur: Quousque stabit visio sacrificium sublatum peccatum desolationis quod datum est, & potestas & sanctum conculcabitur. Et dixit ei: Vsque ad vesperam, dies bis mille trecenti, & tolletur sanctum. Hi ergo bis mille trecenti dies fiunt anni sex, menses quatuor: quorum dimidium tenuit Nero Imperium obtinens, & fuit dimidium hebdomadis: dimidium autem Vespasianus cum Othone, Galba & Vitellio. Et ideo dicit Daniel: Beatus qui peruenerit ad dies mille trecentos trigintaquinque. Ad eos enim vsque dies fuit bellum, post hæc autem cessauit. Ostenditur autem hic quoque numerus ex subiecto capite, quod sic habet: Et à tempore immutationis perennitatis, & quo data fuerit abominatio desolationis, dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui sustinuerit & peruenerit ad dies mille trecentos triginta quinque.* [h] *Flauius autem Iosephus Iudæus, qui Iudaicas composuit historias, colligens tempora, ait à Moyse vsque ad Dauid esse annos D.LXXXXV. A Dauid vsque ad secundum annum Vespasiani M.CLXXIX. Deinde ab eo vsque ad decimum annum Antonini anni LXXVII. ita vt à Moyse vsque ad decimum annum Antonini sint omnes anni*

M D cccxxxiij. Alij autem numerantes ab Inacho & Mose vsque ad mortem Commodi, dixerunt esse annos M M D ccccxlij. Alij verò M M D cccxxj. In Euangelio autem secundum Matthaeum, quae ab Abraham deducitur genealogia, vsque ad Mariam matrem Domini terminatur. Sunt enim, inquit, ab Abraham vsque ad Dauid xiiij. generationes, & à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis generationes xiiij. & à transmigratione Babylonis vsque ad Christum similiter aliae generationes xiiij. tria mystica interualla, quae sex complentur hebdomadibus. Et quae de temporibus quidem variè à multis scripta, & à nobis exposita fuerunt, sic habeant. Versas autem fuisse scripturas & leges & Prophetarum ex Hebraeo sermone in linguam Graecam aiunt, tempore Ptolemaei Lagi filij: aut vt dicunt nonnulli, tempore eius qui fuit cognominatus Philadelphus, cùm maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, & vt verterentur vehementer procurasset. Nam cùm adhuc Asiam obtinerent Macedones, Rex magno studio contendens eam, quae Alexandriae in eius potestate erat, bibliothecam omnibus scripturis exornare, voluit vt Hierosolymitani quoque eas quae apud se erant Prophetias in sermonem Graecum interpretarentur. Illi autem, vt qui adhuc obedirent Macedonibus, ex iis qui apud se erant probatissimi, & maximae existimationis, Scripturarum peritos, & Graecae linguae scientes Septuaginta seniores delectos ad eum miserunt cum libris diuinis. Cùm autem vnusquisque sigillatim ex sua propria interpretatus esset prophetia, conspirarunt omnes simul collatae interpretationes & sententiis & dictionibus. Dei enim erat voluntas, quae id ad Graecorum aures consultò comparauerat. Neque verò ab inspiratione Dei erat alienum qui prophetiam dederat, vt interpretationem quoque tanquam Graecam efficeret prophetiam. Nam etiam in captiuitate Regis Nabuchodonosor, cùm interiissent Scripturae tempore Artaxerxis Persarum regis, inspiratus Esdras Leuites, qui factus fuerat sacerdos, prophetauit, omnes veteres rursus scripturas renouans. Aristobulus autem in primo libro ad Philomatrem scribit his verbis: Secutus est autem nostras quoque leges Plato, & satis apertè ostendit se eorum quae in eis dicuntur fuisse admodum studiosum. Ante Demetrium autem, priusquam rerum potirentur Alexander & Persae, versa fuerant, & quae ab Hebraeis nostris gesta fuerant in exitu ex Aegypto, & quaecunque eis insignia & facta erant & apparuerant, & regionis per vim quaesita possessio, & omnium quae latae sunt legum descriptio, adeò vt clarum sit antedictum Philosophum multa ex eis sumpsisse. Fuit enim multa doctrina praeditus, sicut etiam Pythagoras multa ex nostris transtulit in suorum dogmatum traditionem. Numenius autem Philosophus Pythagoreus apertè scribit: Quid enim est Plato, nisi Moses qui loquitur Atticè? Hic Moses erat Theologus & Propheta, vt autem nonnulli, sacrarum legum interpres. Genus eius & res gestas & vitam, ipsae scripturae quae sunt fide dignae praedicant: & tamen à nobis quoque dicendum est, quòd Moses cùm ex alto petita origine genere esset Chaldaeus, natus est in Aegypto, cùm maiores eius propter diuturnam famem ex Babylone migrassent in Aegyptum. Septima generatione genitus, & regaliter educatus, tali fortunae casu vsus est. Cùm Hebraei in Aegypto creuissent in magnam multitudinem, veritus Rex regionis, ne eorum qui ex Hebraeis nascebantur multitudo, ei pararet insidias, iubet ipsos alere quidem foeminas (est enim res ad bellum imbecilla mulier) masculos autem interimere, suspectam habens validam iuuentutem. Cùm nobili autem loco esset natus puer, tribus deinceps mensibus celantes, eum parentes alebant, naturali amore vincente tyrannicam crudelitatem. Postea autem veriti ne vnà cum puero perirent, cùm ex papyro quae in iis locis nascitur vas construxissent, ad palustris stagnantisque fluuij ripas puerum impositum exponunt. Obseruabat autem soror quid esset euenturum, procul stans à puero. Regis filia, quae longo tempore non con-

μεμελετη- μένον.

non concipiebat, filium autem desiderabat, illo die eò venit ad fluuium vt se lauaret & aspergeret. Cùm flentem autem puerum audiisset, iussit ad se adduci, eiúsque miserta quærebat nutricem. Tunc accurrens soror pueri, dixit se habere Hebræam fœminam quæ non multò antè peperisset, eamque adducturam, si velit: quæ cùm assensa esset & rogasset, adduxit ipsius pueri matrem, tanquam aliquam aliam, mercede constituta nutricem eius futuram. Deinde puero imponit nomen Regina, Moses, apta etymologia, eo quòd eum ex aqua sustulisset. Aquam enim Moy vocant Ægyptij, in qua moriturus fuerat expositus. Moy- Exod. 2.
sen enim vocant eum qui ex aqua emersus respirauerit. Clarum est ergo quòd prius circunciso puero, parentes aliquod nomen imposuerunt. Vocabatur autem Ioachim. Habuit autem tertium quoque nomen in cælo postquam assumptus est, vt dicunt Mystæ nempe Melchi. Cùm autem ætate esset grandior, Arithmeticam & Geometriam, Rythmicam & Harmonicam, & præterea Medicinam simul & Musicam doctus est ab iis qui erant insignes inter Ægyptios, & præterea eam quæ traditur per symbola seu signa philosophiam, quam in literis ostendunt Hieroglyphicis. Alium autem doctrinæ orbem, tanquam puerum regium, Græci eum docuere in Ægypto, vt dicit Philo in vita Mosis. Didicit autem literas Ægyptiorum, & rerum cælestium scientiam à Chaldæis & ab Ægyptiis. Vnde in eius rebus gestis dicitur doctus fuisse in omni sapientia Ægyptiorum. Eupolemus autem in libro de Iudææ regibus, dicit Mosen primum fuisse sapientem, & grammaticam primùm tradidisse Iudæis, & Phœnices accepisse à Iudæis, Græcos autem à Phœnicibus. Ad eorum autem deductus naturam, auxit prudentiam eam, quæ erat sui generis & maiorum suorum æmulatus doctrinam, adeò vt etiam Aegyptium, qui Hebræum iniustè inuaserat, percutiens interfecerit. Aiunt autem mystæ eum solo verbo occidisse Aegyptum, sicut certè postea Petrus in Actibus fertur eos qui precium agri sibi vsurpauerant, Act. 5.
& mentiti erant, verbo interfecisse. Artapanus certè in opere de Iudæis, refert Mosen in custodia inclusum à Nechephre rege Aegyptiorum, eò quòd peteret vt populus liberaretur ex Aegypto: noctu aperto carcere Dei voluntate egressum, cùm in regiam accessisset, dormienti regi adstitisse, & eum excitasse: eum autem eo quòd factum fuerat stupefactum, iussisse Mosi vt diceret nomen eius qui miserat, & illum quidem cùm ad aurem se inclinisset, dixisse. Regem autem, cùm audiisset, mutum cecidisse: cùm eum autem Moses tenuisset, rursus reuixisse. De Mosis autem educatione nobiscum quoque consentiet Ezechielus Iudaicarum tragœdiarum Poëta in Actu qui inscribitur ἐξαγωγὴ, id est, Eductio, sic scri- δράματι.
bens ex persona Mosis:

Nostrum videret nam genus cùm crescere,
Est machinatus in nos plus satis doli
Rex Pharao, laterum acribus laboribus,
Ædificiorúmque opprimens nos molibus,
In vrbibúsque turrium ob se miseros:
Dein publico Hebræis iubet præconio,
Proijcere masculos profundum in fluuium.
Quæ pepererat me abscondit ast parens
Mensibus, vt aiebat, tribus, prodita videns
Exposuit, ornatu mihi circundato.
Ad fluuij ripas, hispida vbi erat palus.
Maria soror sed nostra spectabat propè.
Dein nata regis quæ carebat liberis,
Venit aquis vt limpidis corpus suum

Desunt verba filiæ Pharaonis.

Recreet, videns statim me sustulit.
Cognouit Hebræum esse, verbáque hæc ait
Maria soror celerem ad eam mouens pedem,
Tibi ex Hebræis vicine nutricem parem
Puero, puellæ nata regis annuit:
Profecta matri dixit, illáque aduenit
Mox mater, vlnis filiúmque amplectitur.
At nata regis dixit: Hunc ô fœmina
Alas tibi merces tua haud negabitur.
Nomen dedit Moses mihi, quòd ab humida
Ripa repertum sustulit fluminea.
Infantiæ at tempus mihi vbi trasiit,
Ad regiam me mater, adduxit domum.
Cùm cuncta dixisset prius mihi ordine,
Genúsque patrium, Deíque munera.
Dum puerilis nobis itaque ætas fuit,
Et victus amplus, & doctrina regia,
Æquè dabantur ac si essem eius filius.
Plenus dierum, sed vbi affuit sinus,
Egressus ædes regias.

Deinde cùm narrasset pugnam Hebræi & Aegyptij, & sepultum in arena Aegyptium, de alia pugna sic dicit:

Feris cur qui te est imbecilior?
Nobis is autem dixit: Et quis Iudicem
Te huc misit, aut magistratum? Num occidere
Me vis, heri sicut cecidisti virum?
Timens ego dixi: Quî apertum istud fuit?

[k] *Deinde autem ex Aegypto fugit, & oues pascit, vt qui ad pastoralem principatum prius erudiretur. Ei enim qui mansuetißimo hominum gregi est præfuturus, est præexercitatio ouium pascendarum scientia: sicut iis qui sunt natura bellicosi, venatura. Ab ea autem eum ducit Deus, vt esset dux Hebræorum exercitus. Deinde sæpe quidem admonentur Aegyptij, qui sæpe fuerunt insipientes. Fuerunt autem Hebræi spectatores malorum quæ patiebantur alij, Dei potentiam citra vllum discentes periculum. Quoniam autem Aegyptij potentiæ effecta auditione non accipiebant, propter insipientiam stolidi non credentes, tunc, vt est in prouerbio, factum stulti cognouerunt, & postea exeuntes Hebræi magna Aegyptiorum præda exportata recesserunt. Non propter auaritiam, vt dicunt accusatores: (neque enim Deus eis aliena persuasit concupiscere) sed primùm quidem, earum, quas omni tempore Aegyptiis præbuerunt operarum ac seruitiorum necessariam mercedem referentes: deinde etiam se quodammodo vlti sunt, Aegyptiis vt auaris par pari referentes prædæ exportatione, sicut illi Hebræis prius molestiam attulerant, redigendo eos in seruitutem. Siue ergo vt in bello quis hoc factum esse dixerit: res ostium victoriæ iure auferre volebant, vt potentiores inferiorum: belli autem iusta erat causa. Supplices propter famem Hebræi venerunt ad Aegyptios: illi autem hospites redactos in seruitutem, instar mancipiorum seruire coëgerunt, ne mercedem quidem eis soluentes. Siue vt in pace: mercedem prædam ab inuitis acceperunt, qui longo tempore non soluebant, sed ipsos ea priuabant.* [l] *Est itaque noster Moses propheticus, legum ferendarum peritus, ordinandæ & instruendæ*

*instruendæ aciei gnarus, exercitus ducendi artem tenens, politicus ac philosophus. Ac quo- προφητικὸς,
modo quidem fuerit propheticus, posthac dicetur quandò de Prophetia tractabimus. Ordi- νομοθετικὸς,
nandæ autem aciei peritia, fuerit pars artis imperatoriæ seu ducendi exercitus. Ars au- τακτικὸς,
tem ducendi exercitus, est pars regnandi scientiæ. Et rursus legum ferendarum peritia, re- στρατηγικὸς.
gnandi scientię pars fuerit, sicut etiam iudicandi facultas. Regnandi autem scientiæ vna quidem pars fuerit diuina, cuiusmodi est quæ est ex Deo & sancto eius filio, à quibus & quæ ex terra bona sunt, & quæ externa & perfecta suppeditatur fœlicitas. Petite enim, inquit, magna & parua vobis adiicientur. Secunda est autem regni species post eam admi-
nistrationem quæ rationalis purè est ac diuina: ea inquam, quæ animosa seu iracunda ani- τῷ θυμοειδεῖ
mæ parte solùm in regnando vtitur, per quam speciem Hercules quidem Argiuorum, Ale- τῆς ψυχῆς.
xander verò rex fuit Macedonum. Tertia est, quæ vnum solum concupiscit, nempe vt vincat & euertat, vt malo autem vel bono sit victoria curam gerere, ei minimè inest: quo qui-
dem vsi sunt Persæ cùm bellum gererent in Græciam, iræ enim, vna quidem pars est solùm φιλόνεικον.
contentiosa, quæ quærit potentiam vt dominatum obtineat: altera verò boni & honesti φιλόκαλον.
studiosa, ira vtente anima ad id quod bonum est & honestum. Quarta autem regnandi species est omnium pessima, quæ statuitur ex cupiditatibus, vt regnum Sardanapali, & eorum qui hunc finem sibi proponunt, vt plurimum indulgeant suis cupiditatibus. Regnandi autem scientiæ, tam quæ virtute vincit, quàm quæ vt instrumentum est, aciei ordinandæ scientia. Alia autem in alia natura & materia. In armis quidem & pugnacibus animalibus, per animata & inanimata, anima & mens est id quod ordinat. In animæ autem perturbationibus, in quas virtute dominatum obtinemus, ratiocinatio est id quod est ordinandi potestate præditum, vt quæ continentiam, & temperantiam cum sanctitate, & bonam cognitionem cum veritate obsignet, finem ad pietatem Deique cultum referens: sic enim virtute vtentibus prudentia est quæ ordinat: diuina autem, sapientia: humana verò, politica, seu regendarum ciuitatum scientia. Omnia autem, scientia regnandi. Rex itaque is est qui imperat ex legibus, qui est præditus scientia imperandi volentibus, cuiusmodi est
Dominus, qui eos qui in ipsum & per ipsum credunt admittit. Omnia enim tradidit Deus, Philip. 2.
& omnia Christo subiecit, regi nostro, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur quòd Dominus Iesus Christus, in gloriam Dei Patris. Strategema autem, seu ratio ducendi exercitus, tribus continetur speciebus, cautione, audacia, & quæ ex vtrisque mixta est. Vnaquæque autem earum com-
ponitur ex tribus, aut per orationem, aut per facta, aut per vtrumque simul. Hęc autem [illegible]
omnia licebit efficere, vel persuadendo, vel cogendo, vel iniuriam faciendo in iis vlciscendis quibus expedit, vel faciendo id quod iustum est, vel mentiendo, vel vera dicendo, vel etiam simul vtendo aliquibus eorum in eodem tempore. Hæc autem omnia, & quomodo oporteat vti vnoquoque eorum, cùm Græci accepissent à Mose, non paruam accepere vtilitatem. Verbi gratia, vnius aut alterius imperatorij exempli meminero. Moses cùm populum eduxisset, suspicatus fore vt eum persequerentur Ægyptij, breui & compendiosa via relicta, conuersus est in solitudinem, & maxima ex parte noctu iter faciebat. Alia enim erat œconomia qua docebantur Hebræi, per multam solitudinem & longum tempus credere vnum solum Deum esse, per moderatam assuefacti tolerantiam. Mosis ergo docet strategema, oportere ante pericula prouidere ea quæ sunt vtilia, & sic aggredi. Et certè euenit id quod suspicatus est. In equis enim & curribus persecuti sunt Ægyptij: sed citò perierunt, cùm mare disruptum esset, & ipsos cum equis & curribus obruisset, adeò vt eorum nullæ remanserint reliquiæ. Post hæc autem sequens columna ignis (eos enim præcedebat) duxit Hebræos per regionem inaccessam, laboribus & itineribus ad robur & forti-*

tudinem eos exercens ac inducens, vt postquam eorum quæ videbantur grauia periculum fecissent, quàm bona esset appareret regio, ad quam eos ex via inuia transmittebat. Iam verò hostes quoque qui prius regionem insidebant, in fugam versos occidit, cùm eos ex solitudine & via aspera (talis enim est virtus imperatoria) in eos inuasisset. Hoc enim erat peritiæ & ducendi exercitus scientiæ, hostium regionem occupasse. Hoc cùm animaduertisset Miltiades imperator exercitus Atheniensium, qui ea quæ in Marathone fuit pugna vicit Persas, hoc modo est imitatus. Noctu duxit Athenienses, per loca inuia iter faciens, & eos qui ipsum obseruabant barbaros decipiens. Hippias enim qui defecerat ab Atheniensibus, barbaros in Atticam induxerat, & opportuna quæ præoccupauerat loca seruabat, propterea quòd erat peritus regionis. Ac difficile quidem erat latêre Hippiam: vnde meritò Miltiades & locis inuiis & nocte vsus, aggressus Persas quibus præerat Datis, in certamine cum iis quorum ipse dux erat, superior euasit, & rem bene ac feliciter gessit. Quinetiam Thrasybulo, qui exules ex Phyla reducebat, & latêre volebat, dux fit columna, & Thrasybulo noctu per loca non trita ingredienti, cum nec luceret Luna, hybernúmque cælum esset & caliginosum, videbatur ignis præcedens, qui cùm eos citra vllam deduxisset offensionem, defecit vbi nunc est ara τοῦ φωσφόρου, *id est, Luciferæ. Vel ex hoc ergo euadant nostra Græcis credibilia, nempe quòd facere potest Deus omnipotens vt columna ignis Hebræos noctu præcedat, quæ etiam dux sit eorum itineris. Porrò autem dicitur etiam in quodam responso:*

Exhilarans Bacchus Thebanis éstque columna.

Ex ea quæ est apud Hebræos historia. Quinetiam Euripides dicit in Antiopa:

Intus Bubulcum ast in thalamis
Hedera comantem columnam Euij Dei.

Significat autem columna, Dei non posse effingi imaginem. Illuminata autem columna, præter hoc quod significat non posse effingi imaginem, Dei quoque stabilitatem significat ac firmitatem, & immutabilem eius lucem, quæque non potest figurari. Prius itaque quàm accuratè perfectéque tenerentur imaginum habitus, veteres columnas erigentes, eas colebant tanquam statuas. Atque idcirco sic scribit qui fecit Phoronidem:

ἀφιδρύματα.

Callithoe clauem reginæ gestat Olympi,
Argiuæ Iunonis, sertis atque corollis
Reginæ primùm est à qua exornata columna.

Quinetiam qui fecit Europiam, significat eam quæ est in Delphis Apollinis imaginem, esse columnam, per hæc:

Vt decimámque Deo primos fructúsque dicemus,
Sedibus ex sacro sanctis celsâque columna.

ἀπόλλων, *quasi* ἄτερ πολλῶν, *absque multis.*

Apollo quidem certè, qui mysticè ex priuatione multorum intelligitur, est vnus Deus. Quinetiam ignis ille qui columnæ erat similis, & ignis qui ingrediebatur per loca inuia, & ad quæ non patebat aditus, est symbolum ac signum sanctæ Lucis quæ transit per terram, & in cælum rursus recurrit per lignum, per quam etiam datum est nobis videre per intelligentiam.

COMMENTARIVS.

[a] SED *illi quidem fures omnes & latrones.* Postquam multos recẽsuit ex Græcis qui olim vates fuerũt & futura prædixerunt, memor sui instituti, Græcos cõfert cum Hebræis vt appareat quanta sit eorũ differẽtia. Atq; Græcos quidẽ dicit vel fuisse fures & latrones, vt qui ab Hebræis qui eos multis seculis præcesserunt sunt suffurati, vel sola vsi sunt coniectura, vel ex naturæ inspectione, vel ex probabiliũ verisimilitudine, vel ex Dæmonum incitatione, vel ex aëris & aquæ vaporibus & exhalatione, vel ex ipsa cæli facie, & quæ eos ad coniiciendum cõmouebat tẽpestate. Hebræi autem futura prædixerunt non aliunde, quam à diuina virtute & à Dei spiritu inspirati. Deinde enumerat ipsos Prophetas Hebræorũ, quos

statuit

statuit esse triginta quinque numero: fuisse autem & ante legem, & in lege, & post legem, nempe post Christi aduentum. Quàm fuerint autem antiqui ex hoc ostendit, quod idem fuerit & primus homo & primus Propheta. Futura autem prædixit & in muliere & in animantiũ nominatione, hæc enim verba; Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, prædixerunt mysticam futurã Christi cum sponsa ecclesia vnionem. *Genes. 1.* Quid autem prædixerint cæteri Prophetæ, & ex sacris scripturis, & ex ipsorũ Prophetarum interpretibus discendũ est. Ex his autẽ Prophetis cur de Misaele dicat Clemens ὁ ἐπὶ τῶν συλλογισμῶν, ingenue, neque quod in disputatione primas partes tenuerit, vt legitur συλλογισμῶν, fateor me ignorare: nã neq; quod rationib' præfuerit inuenio, vt legatur ἐπὶ τῶν λογισμῶν. Ab alto ergo à Mose colligamus Græcorum chronographiam. Ab ortu Mosis vsque ad Iudæorum ex Ægypto exitum, anni octoginta: & qui fuerunt vsque ad eius mortẽ alij quadraginta &c.] Enumeratis Græcorũ vatibus & Hebræorũ Prophetis, rursus colligit Græcorum chronographiam, deducens à tempore Mosis. Nam ante Inachũ cuius tẽpore exiit Moyses ex Ægypto, ignotæ fuerunt res Græcorum. Quod autẽ verti ante Sothiacã reuolutionem id feci secutus literam Clementis quæ Græce habet πρὸ τῆς σωθιακῆς περιόδου, sed existimo esse legẽdũ, πρὸ τῆς ἰλιακῆς ἁλώσεως, id est ante captã Troiam, cõstat enim ex iis quæ antea dixit Clemẽs Troiã fuisse captã quadringentis & nescio quotannis, postquã Moses egressus est ex Ægypto. Regnante autem Argis Crotopo, quẽ inter Reges Argiuos enumerat Eusebius in Chronicis, & Pausanias libro secũdo Corinthiacorum, fuit & Phaetontis incendium & diluuium Deucalionis, quod secundũ vocat Clemẽs, nec immerito. Nam vt taceatur quod Noemi tempore fuit diluuium, Deucalionis diluuiũ quod fuit anno mundi 3660. fuit posterius diluuio Ogygis, quod fuit anno mundi 3420. vt supputat Eusebius in Chronicis. De Idæ incendio nec in Chronicis, nec in historiis quidquã legi. De Idæis Dactylis antea satis diximus. Ij autẽ sunt qui ferrum dicuntur inuenisse, quanquã de eo variæ sunt sententiæ, vt videre est apud Polydorum Vergiliũ De inuentoribus rerum. Isthmia, id est ludi Isthmiaci in honorem Melicertæ seu Palemonis, à Glauco, vt scribit Clemẽs, sunt instituti. De iis vide Pausaniã li. 1. De Atticis, & Alexandrũ ab Alexandro. Fuerũt autem primũ celebrati anno mundi 3850. teste Eusebio in Chronicis. Argonautarum autem nauigationẽ in quibus fuerunt Hercules, Asclepius, Castor & Pollux, Eusebius tradit fuisse anno mundi 3930. De ludis Olympicis vide etiam Alexandrũ ab Alexandro qui copiosè scribit de ludis Olympicis, Pythiis & Isthmicis, lib. 5. ca. 8. Prima autẽ Olympias quæ dicta est Iphiti, quod Iphitus filius Praxonidis siue Hæmanis primus eã instituerit, fuit annis trecẽtis triginta octo post captã Troiã, vt scribit Clemẽs. *Post Græca autem &c.* Nihil est aliud quam mera chronographia ex supputatione Græcorũ, quæ est petenda ab historicis & Chronographis. Ad eos ergo remittemus lectorẽ, cum alioqui nihil sit quod eum possit remorari. Cum sit autem apud autores varia temporũ supputatio, & quod est certũ & indubitatum non facile possit elici, erit in lectoris arbitrio quos mallet sequi. Quod autẽ vertimus vsque ad Euænetum qui Athenis summũ gerebat magistratum, Græcè est ἄρχοντα, id est Archontẽ. Archõtes enim summum vocabant magistratum, vt olim Romæ Consules. Quod autem esset munus Archõtis Athenis quærẽdum est ex Repub. Atheniensiũ, neq; enim opus est vt hic recitemus. [b] *Post Græca autẽ.* Barbarorũ supputationem vocat supputationẽ Hebræorum. Nam vt Hebræi cæteras gẽtes à se distinctas vocabãt Goim, ita Græci omnes alios populos vocabant Barbaros, in quibus erant etiam Hebræi. Quoniam autem non eadem est supputatio, & Hebræorum in ipso bibliorum archetypo, & in eorum à septuaginta versione quam secutus est noster clemens: ad eam autem ostendendam transcribenda esset ipsa Hebræorũ chronographia ex bibliis accepta, quod iã fecit doctissimus Genebrardus qui ipsam linguam profitetur Hebræam, satius duxi iudicare, vnde eam haberes supputationem, quã in trãscribendo frustra tẽpus terere. Vide ergo eius chronographiã ex veritate Hebraica. Nam in septuaginta tum propter longi temporis iniuriam, tum propter librariorũ incuriam, in ratione temporis multa sunt inuecta quæ ex exẽplari Hebræo sunt corrigenda. In Regum quoque Persarum Chronographia varia est supputatio, quã facile & accuratè tradit Nicolaus Beguinus noster haud ita pridem Collega in Ecclesia Rhemẽsi, in suo breui quidem, sed accurato & admodum elaborato Calẽdario Apostolico, ad quod te remitto, ne in transcribendo labor sit inutilis. In Macedonico autem regno in Ægypto hæc quoque est differentia, quod Clemẽs eius constituat annos trecentos duodecim, dies decem & octo: Eusebius autem in Chronicis dicit Lagidas, nempe Ptolomeos regnasse annos ducentos nonaginta quinq;. Cõstaret idẽ fere numerus si vsquam inueniretur numerus 18. dierũ regni Cappadocum. Sed ego eos nusquã inuenio. [c] *Demetrius autem dicit.* Diuersos citat scriptores qui variam scripserunt chronographiam, Demetrium, Philonem, & Eupilemum: & qui cum Hebræi sæpius abducti sint sint captiui, significant quo tẽpore facta fuerit quæque captiuitas à Sennacherib & à Nabuchodonosor. Prima autem captiuitas, qua decem tribus Iudææ quæ vocabãtur Israel & erant in Samaria, à Salmanassar seu Sennacherib abductæ sunt in Assyriam, & translatæ in montes Medorum. Secunda autẽ, qua à Nabuchodonosor victus est Ioachim, qui & Iechonias dictus est, & plurimi Iudæi sunt in eius ditionem redacti. Factus est tributarius, & post eum Rex Sedechias captiuus ductus est Babylonem, eique eruti sunt oculi, & abducta est captiua tribus Iuda. [d] *Euphorus autem, & alij multi historici.* Quidnam mouerit Euphorum vt diceret esse septuaginta quinque gentes & linguas, non ausim asserere. Fieri quidem potuit vt eum moueret aliquis locus scripturæ sacræ quam legerat. Sed mihi videtur eum non tam debuisse moueri ex eo, quod legerit septuaginta quinq; animas fuisse ex Iacob quæ descenderunt in Ægyptum, quod nemo ita intellexit, quàm ex eo quod legerit omnes primogenitos de trib. filiis Noe esse septuaginta tres. *Genes. 9.* Dicit enim deinceps scriptura. Hæ tribus filiorum Noe secundum generationes eorum, & secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulæ gentium super terram post diluuium. Vnde, vt ait Augustinus, colligitur septuaginta tres, vel potius septuaginta duas gentes tunc fuisse, non homines &c. Et paulo post; *August. De ciuit. lib. 16. cap. 3.* Ex illis igitur tribus hominibus Noe filiis, septuaginta tres, vel potius, vt ratio declarata est, septuaginta duæ gentes, totidemque linguæ per terras esse cœperunt, quæ crescendo & insulas impleuerunt. Hæ sunt *Ibid. cap. 5.*

ergo forte scripturæ quas cùm legisset Euphorus, statuit esse septuaginta duas linguas. Præter has autem septuaginta duas sunt etiam aliæ, vt dicit Clemens quæ fiunt per coniunctionem duarum, vel trium, vel etiam plurium dialectorum. Habent enim singulæ nationes propriam quandam & peculiarem vocis linguæ articulandæ formam. Quæ Dialecti, si vel earum singulæ, vel plures ex iis coniungantur cum generalibus, euadunt longè plures quam septuaginta duæ linguæ. Dialectum autem cum definiisset Clemens, propriam vel communem loci, vel gentis loquendi formam, Græcorum exẽplo id exposuit, qui cum quinque habeant dialectos inter se differentes, eas tamen, & permiscent & à se inuicem distinguũt. Ita fit vt lingua Græca quæ est vna ex septuaginta duabus, quinq; distinctas habẽs dialectos, dum eas inter se coniungit, per multas habeat linguas quàs dicunt Dialectos. Voces autẽ barbaras quæ nec cõprehendi possunt nec distingui, non vocant Dialectos, sed linguas. ᶠ *Plato autem diis quoque.* Vbi nam tribuat Plato, Diis quandam Dialecton, non memini me legere. Sed sicubi tribuit, per Dialectum intelligit non linguam, qua ad significandum & enunciandum non egent Dij nec Dæmones, sed quandã hominibus ignotam, & inter se conueniendi, & sua sensa hominibus communicandi rationem. Est autem eorum propria, quoniam præter eos nulli ea vtuntur. Quod autem propriam quandam habeant dialecton, dicit Clemens Platonem ex eo coniicere, quod & in somniis quædam hominibus significent, ac perinde, ac si essent locuti: & ex oraculis quædam audiuntur responsa quasi diuina voce prolata. Hoc quoque cõiicit ex Dæmoniacis, qui agitante quidem eos Dæmone, & vocis instrumẽta mouente, sed non sua voce, nec suo sermone loquuntur, adeò vt nec quæ dicant quidem intelligant. Cuius illustre haud ita pridem Lauduni vidimus exemplum in Dæmoniaca, à qua sanctæ Hostiæ ope qui eam agitabat, & in ea loquebatur, expulsus est Dæmon. Propriam quoque dialecton, qua conceptiones suas exprimunt & aliis imprimũt, habent bruta. Hoc probat exemplo Elephantorum, qui ad opem ferendã ei qui ceciderat, ab eo qui cadentem viderat conuocati conueniunt, & eũm seruant qui è cœno se eripere non poterat. Scribit quidẽ certè Plutarchus, Elephantos terram effodere, & ex ea veluti aggerem conserere, vt Elephantus ascẽdat qui in fossam ceciderat. Porro autem mirum quidem est quod de scorpio in Lybia scribit Clemens, qui sua dialecto, sua inquã, quæcunque ea sit, suũ sensum enunciandi ratione alios euocat scorpios ad parãdum homini insidias. Sed minus mirũ sit, facit Strabo qui scribit, in Mauritania esse magnã Scorpionũ tam pennatorum quam non pennatorum multitudinem, & maturis quidem frugibus propter serpentũ multitudinem operarios ibi ocreas gerere, ceteras verò corporis partes pellibus tegere, dormituros autẽ lecti pedes allio illinere, & scorpionũ gratia paliuris circumligare. Mirũ quoque est quod piscis qui rupto laqueo euaserit, cæteris piscibus significet eis periculũ imminere, & eo magis mirum quod qui sunt alioqui muti, ad significandum tamen & enuntiandum suã habeant dialectum. ᵍ *Primæ autem & generales dialecti.* Primas linguas & generales dicit eas quæ statim fuerunt ab initio, & erãt generales & omnibus communes, nec proprium & peculiarẽ habebant loquẽdi characterem. Eæ autem erant quidẽ barbaræ, vt quæ procul abessent à Græcorũ loquendi venustate & elegantia, sed habent nomina natura, id est, nõ ex more & instituto hominũ imposita, sed ab ipsa natura, vt quæ ita ei congruant, vt ab ipsa facta videãtur & formata. Atque imposuerunt quidem Græci multis rebus nomina, ex motus, vel fluxus, vel status ducta etymologia, sed præter ea multa erant alia, quorum originem cùm non inuenirent, cogebãtur fateri se ea accepisse à Barbaris. Quorum quanta esset vis ex hoc poterat cognosci, quod potẽtiores essent preces his verbis licet non intellectis conceptæ, quam quæ ex Græcis, & quæ omnes intelligebãt. Quod pulchrè intelligit Origenes nostri Clementis discipulus, qui scribens contra Celsum hæc dicit. Si potuerimus in hac dissertatione proferre naturam nominum efficacium, quorum aliquot vtuntur Ægyptiorum sapientes, aut Persarum Magis doctiores, aut Indicorum Philosophorum vel Brachmanes, vel Salmanæi, atque ita singularum gentium valuerimusque declarare, quod etiã Magia quæ vocatur, non vt Epicurus & Aristoteles existimant res incongrua sit, sed sicut eius periti demõstrant, constans quidẽ, sed habens rationes paucis admodum cognitas: tum demum dicemus, nomẽ illud Sabaoth & Adonay, aliaque apud Hebræos cũ magna veneratione tradita, non super vulgaribus istis & creatis rebus esse imposita, sed occultam quãdam continere Theologiã quæ vniuersitatis opifici congruit. Quapropter nomina hæc efficacia sunt, si pronuncientur quodam congruenti modo & ordine. Et paulo post. Qui autẽ potuerit de nominum secreta ratione Philosophari, multa facile inueniet, & de appellationibus Angelorum Dei, quorum alius Michael, alius Gabriel, alius Raphael nominatur, nomine quisq; conueniẽti suo ministerio, ex voluntate Dei quæ vniuersæ rerũ naturæ præsidet: Ad huiusmodi de nominibus philosophiã pertinet noster quoque Iesus, cuius nominis efficacia iam innumeri Dæmones conspecti sunt manifeste fugati ex arreptorum corporibus & animis &c. ᵍ *Nihil autem vt existimo.* Ad intelligendũ Christi ortum quem scire oportet ad Danielis hebdomadũ supputationẽ, opus fuit describere tempora Romanorum Imperatorũ, quibus Christus Seruator noster & natus est & passus. Hanc autem descriptionẽ cum ipse per se satis clarus literæ contextus explicet, non est in ea exponenda immorandũ. Hoc autẽ est animaduertendum in eo loco quem vertimus. Natus est autem Dominus noster quadragesimo primo anno, cum primũ iusserunt censum &c. in Græco esse errorẽ manifestũ, qui nescio quomodo irrepserit. Nã quod debebat scribi πρώτῳ καὶ τεσσαρακοστῷ ἔτει, id est quadragesimo primo anno vt nos vertimus, scriptũ erat ὀγδόῳ εἰκοστῷ ἔτει, id est, vicesimo octauo anno. Quod correximus secuti Eusebiũ in Chronicis qui sic scribit; Quadragesimo primo Augusti, Edicente Cæsare ex Senatus cõsulto, Quirinus in Iudæã missus, cẽsus hominũ possessionesq; describit. Et statim sequitur; Quadragesimo secũdo Iesus Christus filius Dei in Bethleẽ Iudeæ nascitur. Cùm ergo falsum sit Christũ esse natũ xxviij. Augusti, duximus esse corrigendum xli. etsi vnũ tantum quod est incorrectum habeamus exemplar. Quod autẽ paulo post sequitur; Quinto decimo ergo anno Tiberij, & quinto decimo Augusti, sic implẽtur vsq; ad tempus quo passus est, sic existimo intelligendũ, vt si à 56. annis quib. regnauit August. subducatur quadragesimus primus annus Augusti quo natus est Christus, restãt 15. anni, quibus si adiiciantur anni quindecim Tiberij, efficientur

Plut. in lib. Quanam anim. sint prudent. Strab li. 17.

Plato in Cratylo.

efficietur 30. anni vitæ Christi. Vixit enim Christus quindecim annis sub Augusto, à quadragesimo scilicet primo eius Imperij anno quo & natus est, vsque ad quinquagesimũ sextũ eius imperij annũ, & quindecim sub Tiberio. Quinto decimo autẽ eius anno passus est. Exactam autẽ illam quã dicit Ægyptiorum supputationem, cùm Ægyptiorũ dies & menses nobis sint ignoti, aliis qui eã melius norunt relinquamus excutiendam. Non intelligo certè quemnam dicant diem 28. anni Augusti in 25. Pachon. Eorũ quidem mensium meminit Epiphanius, sed ita vt dicat tantum eorũ nomina lib. 2. cõtra hæreses tom. 1. cap. 5. Quã sit certè aliena à nobis eorũ supputatio, ex hoc licet videre quod annus eorũ incipiat à Cancro. Cel. lib. 15. ca. 19. Porrò autem de desolatione illa quę secuta est illas Danielis hebdomadas, satis iam diximus, nec opus est vt in eis amplius immoremur. *Flauius autem Iosephus.* Ad ostendendum antiquitatem pertinet chronographia, & ideo supputat tempora Moysis ad Dauidẽ, & Dauidis ad imperatores aliquot Romanos prout supputantur à Iosepho, & ab aliis. Est autem obseruandũ, quod in recensendis Christi generationibus, dicit esse in eis tria interualla mystica, quæ cõplẽtur sex hebdomadibus. Mystica autem vocat interualla quę cõplentur numero senario & septenario. Vterq; enim numerus senarius inquã, & septenarius est, & apud Philosophos & Theologos arcanis mysteriis plenus. De quib. vide quę præter Origenem, Ambrosium, Hieronymũ, scribat Georgius Venetus in lib. De harmonia mũdi cap. 11. Versas autem fuisse scripturas, & legis & Prophetarũ ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tẽpore Ptolomæi Lagi filij, aut, vt dicunt nonnulli, tempore eius qui fuit cognominatus Philadelphus &c. Postquã autẽ ostendit Clemẽs omniũ vetustissimos esse Hebræos, ostẽsurus Græcos ab eis esse suffuratos, cũ posset obiici non potuisse Gręcos ex eis suffurari, quorũ linguã non intelligerẽt, respõdet obiectioni, sacram scripturã ex Hebræo in Græcum sermonem esse versam, quo factum est vt quæ vellent ex alienis facile vsurparent. Deinde cum posset obiici non potuisse Pythagoram & Platonẽ qui Gręcorum fuerũt longe doctissimi, id ex Hebręis accipere, cũ sacra scriptura lõgo post, nempe Ptolomæi Philadelphi tempore fuerit versa, respõdet eos partim didicisse ab interpretibus, partim ex iis quæ ante tẽpora Persica & Macedonica scripta fuerant de rebus gestis ab Hebræis in exitu ex Ægypto, & de legib. quæ eis latæ sunt. Quomodo autẽ & quibus autoribus & interpretibus versæ fuerint sacræ scripturæ, & quanta eorum versionis fuerit in ecclesia autoritas, quę in tãta habita est existimatione vt magis censeretur prophetia quã interpretatio, videre licet apud Aristæum qui de Septuaginta interpretibus librum edidit, apud Iustinũ aduersus gentes, qui septuaginta illas duas cellulas adhuc suo tempore Alexandriæ ostensas fuisse scribit, & apud Eusebiũ lib. 8. De præparatione cap. 1. qui etiã meminit Numenij Philosophi Pythagorei, & apud Augustinũ in variis locis de Ciuitate Dei. De Aristobulo autem cuius aliquot verba hic refert Clemens, sic scribit Eusebius in Chronicis in Olympiade 151. Aristobulus natione Iudæus Peripateticus Philosophus, agnoscitur qui ad Philometorem Ptolemæũ explanationẽ in Mosem commentarios scribit. [i] *Hic Moses erat Theologus.* Docuit Clemens Hebraicæ gentis antiquitatem, eiusq; genealogiam & chronologiam, vt sit tam probabile quam est verũ, gentes esse suffuratas ab Hebræis. Nunc restat vt reipsa ostendat eos esse suffuratos: sed quoniam qui eas à Deo acceptas literarum monimentis mãdauit, fuit Moses, primum occurrit dicendũ quisnam is sit, & quisnam quidem is sit satis docet sacra scriptura in Exodo. Sed quoniã res illi erat cum gentibus, quas ad Christum conatur adducere, vt res sit Græcis magis nota, citat Philonem Iudæum qui eius vitã scripsit disertissimè. Apud eũ quidem certè legi quod Moysis nomen ei fuerit impositum, sed de duobus aliis nominibus, quorum vnum in circumcisione est ei impositum, nempe Ioachim, alterum verò in cœlo Melchi, non memini me alibi legere. De insigni quoq; eius eruditione tam in Græcis disciplinis quam in literis Chaldęis Ægyptiis seu Hieroglyphicis loquitur. Quem etiã dicit esse consecutũ quatuor eximia, vt qui fuerit Rex, legislator, Propheta & Pontifex. Tertium autem illud nomen quod ei datũ est in cœlo, non est mirũ si vulgus nesciat, cùm id demum sciant qui in Hebræorum versati sunt mysteriis, nempe qui sunt periti doctrinæ vt vocant, Cabalicæ. Quidnã autem de Mose scribant Eupolemus & Artabanus, vide apud Eusebium de præparatione Euangelica. Mirum est autem quod illic narratur, Mystas eos, inquam, qui mysticã à Deo acceperant doctrinã, & tanquam per manus traditã, Mosem solo verbo occidisse Ægyptiũ qui Hebræo iniuriam fecerat. Quod ipsum quoque fecisse Petrum refertur in Actis Apostolorum. Ex quo colligitur ipsam quoque diuinam Mosis doctrinã à maioribus per manus illi traditam valuisse miraculis, sicut & Apostolicam à Christo traditam discipulis. Ezechielis autem Iudaicã tragœdiam in qua inducitur Moses suam narrans educationem nec hodie extare puto, nec esse qui eius meminerit, sed ex iis quæ restãt, licet conicere eam fuisse elegantem. [k] *Deinde autem ex Ægypto fugit.* Non immerito à Deo est prouisum, vt qui suum populum esset recturus, ouium pasceret gregem mitem & mansuetum. Christus certè & à Paulo dicitur ἀρχιποίμην, id est Princeps Pastorum, & ipse Christus iussit suum vicarium, nempe Petrum, quem suæ præfecit Ecclesiæ, suum gregem pascere. Est certè pascendi gregis scientia quædam pręexercitatio ad regendos homines. Quod etiam vidit quamuis cæcus Homerus, qui non dubitat Reges vocare ποιμένας, id est, pastores populorum. [l] *Est itaque noster Moses Propheticus.* Ostendens Clemens quibusnam scientiis & artibus fuerit Moses præditus, simul etiam ostendit Græcos illas ab eo didicisse, ab eo enim didicerunt qui eos longo præcessit tempore. Atque primum quidem Mosi tribuit Prophetiã, sed de ea loqui differt in alium locum. De cæteris autem loquens artibus & scientiis, eas simul coniungit & à se inuicem pendere ostendit. Dicit eum esse peritum aciei ordinandæ. Sed is demum rectè ordinat aciẽ qui rectè fungitur munere Imperatoris, & vt decet ducit exercitum. Is demum rectè ducit exercitũ qui scit regnare, id est qui scit quomodo sit regendus populus, & in officio continendus. Regi autem & in officio contineri non potest populus, nisi ferantur leges quibus regatur & contineatur in officio. Sed frustra feruntur leges, nisi sint magistratus & Iudices, qui iis qui rectè se gerunt, & legibus parent præmia tribuunt, & iniuriam facientes, & delinquentes puniunt. Et hæc quidem sunt humanæ regnandi scientiæ. Sed præter eas etiam est diuina regnandi scientia, quæ consistit in Dei cultu & religione, per

Phil. de præmiis & pœnis

Euseb. de præpar. li. 9.

quam à Deo & eius filio, Christo, inquam, qui ab eo est generatus, subministratur piis hominibus & externa & æterna fœlicitas. Quod quidem significat ipse Christus, dum dicit; Quærite primum regnum Dei, & cætera adiicientur vobis, quæ sunt parua, si cum ipso regno Dei conferantur. Regnum enim Dei propriè consistit in iis quæ sunt firma, stabilia & æterna, non in terrenis, quibus tantum opus habemus ad miseram hanc vitam transmittendam, & cœlestem quærendam patriam. Et hæc quidē est diuina regnandi scientia, & quæ verbo Dei seu ratione regitur administratio. Præter hanc autem sunt aliquot aliæ scientiæ regnandi species. Est animosa seu iracunda regnandi scientiæ species, quæ non regitur à ratione, sed ab animi impetu & iracundia impellitur ad regna obtinenda. Magnum enim & præclarum esse ducunt aliis imperare, quomodocunque imperent. Non est enim eis curæ vt iustè & sapienter regant, sed vt regnando auidum animum expleant. Talis fuit Hercules qui argiuis, talis Alexander qui imperauit Macedonibus: In magnis autem animis solet esse appetitio principatus, & non est laudandus quidem animus qui est φιλόνικος, qui pro paranda victoria suscipit certamina, non alio spectans quam vincat seu iure seu iniuria. Laudandus ergo est qui pro bono & honesto multa formidat pericula. Alia fuit species scientiæ regnandi, vtpote Persarum, qui nihil aliud sibi proponebant quam vt vincerent, bonone autem an malo esset victoria non curabant. Pessima autem est omnium regnandi species, quæ non aliud sibi proponit quam cupiditates, libidines & voluptates. Talis erat Sardanapalus, & alij eiusmodi Reges, quales vtinam nulli essent his nostris miseris temporibus. Postquam autem ostendit quænā sint regnandi species, subiungit quænam sint regendi instrumenta, quæ dicit variari pro diuersitate naturæ & materiæ. Instrumentum autem vocat τακτικόν, quod habet ordinandi ac moderandi facultatem. A regnandi perito ordinanda sunt arma & pugnacia animalia. Sed quod eorum regendorum est instrumentum? Anima & mens quæ per animata & inanima eorum regit motum. In homine qui est particeps rationis, ratio moderatur animi perturbationes, virtutes docet, & bonos mores, & omnia refert ad pietatem, religionem, & Dei cultum tanquam ad summum finem, & omnia simul obsignat vt notentur & conseruentur. Porro ij qui vtuntur virtutibus, instrumentum habent prudentiam, quæ est virtutum veluti quidā fons & principium. Quid vero diuina ordinat & moderatur? Sapientia. Quid humana? Reipublicæ administrandæ scientia. Et quæ sunt quidem singulorum hominum tanquam instrumentum ordinat & moderatur prudentia: quæ verò sunt vniuersitatis & totius mundi genere, & maxime, quæ sunt in cœlis ordinat & moderatur sapientia, siue illam dicas θεῖον λόγον, id est Dei Verbum quod omnia & condidit & regit, & vt est Deus ita plane est diuinum instrumentum omnia operans & administrans. Quæ verò sunt vniuersæ in terris, & ad humanam pertinent societatem, reguntur & ordinantur à reipublicæ administrandæ scientia, quæ dicitur Politica. Omnia autem, prudentia scilicet, sapientia, & reipublicæ administrandæ scientia, ordinantur & reguntur à regnandi scientia. Sed regnum non potest administrari, nisi sint leges, quibus pareant qui reguntur. Is enim demum est Rex qui imperat ex legibus, quas lubenter suscipiunt qui ferunt imperiū: non sunt enim dicendi Reges qui coactos & inuitos opprimunt. Rex ergo est Iesus Christus Dominus noster, qui eos qui vt in ipsum credunt, & per ipsum ad fidem inducti sunt, admittit. Nam & fides est donum Dei, & in inuitum non cadit fides. Sed neque in fideles regnum vsurpasse dici potest Christus, cùm Deus ei omnia tradiderit & subiecerit, & cum ab omnibus adorari voluerit, vt eius intelligant eandem esse gloriam & maiestatem quam patris, & ideo & superi, & inferi, & qui adhuc sunt in terris, ei parem habent honorem & gloriam. Atque hæc quidem dicit Clemens vt ostendat Mosem in regnandi scientia cum Christo aliquam habuisse conuenientiam. Quoniam autem iam dixit Mosem ducendi exercitus habuisse scientiam visum est ei de illa aliquid esse dicendum. Primum autem dicit ducendi exercitus triplicem esse rationem. Aut enim ita ducēdus est exercitus, vt caueas ne in iniquum locū descēdas & fortunæ periculum temerè subeas, aut vt strenue aut fortiter decertes cum hostibus, aut vt vtrunque sit mixtum, nempe vt nec temere exercitum in discrimen adducas, & si sit pugnandum, ne pusillo & abiecto animo, certamen quod se offert detrectes, & verbis aut factis, aut vtroque simul ita te geras, vt ostendas omnibus nec tibi deesse eloquentiam, nec magni animi virtutem. Hæc omnia facies vel persuadendo, vel etiam mentiendo, nam quæ in pace diceretur fraus mendacium, in bello est œconomia, vel hostes circumueniendo, & imprudentes adoriendo, & elusos decipiendo. Nam quod in pace dolus & iniuria diceretur, id in bello stratagema, & res fortiter gesta dicitur. Dolus enim an virtus quis in hoste requirat? nec attenditur iustúmne an iniustum sit quod facias, modo hostem vlciscaris, qui te prior iniuria affecit. Quæ quidem omnia sunt intelligenda, modo sit iustum bellum & iustis de causis illatum, nec fiat quidquā propter quod violetur ius gentium. *Hæc autem omnia & quomodo oporteat vti vnoquoque eorum.* Mosem dixit Imperatorij muneris & ducendi exercitus scientia fuisse præditū, nunc ostendit quomodo cùm hæc legissent Græci in sacris scripturis, ea sint imitati, Eorum affert vnum aut alterum exemplum. Nam vt Moses fugiens Ægyptios, & trita via relicta se conuertens in solitudinem, ad laborem & tolerantiam, & pietatem se exercuit, & ad se persequendum induxit Ægyptios, quod eis fuit exitio: ita etiam Miltiades, cum munita loca Atticæ occupasset Hippias, qui à patria exulans Barbaros adduxerat in Græcia, quem cum esset locorum peritus latere non posset, non ipsum, sed datim ducem Persici exercitus, ex improuiso adortus strauit, & profligauit insigni illo prælio Marathonio. Porro autem Mosem quoque imitatus est Thrasybulus. Nam sicut Moysem per deserta ducentem Hebræorum exercitum præcessit columna ignis: ita Thrasybulum Atheniensium exules à triginta Tyrannis Athenis expulsos à Phyle in patriam per loca inuia & noctu, ne lucente quidem Luna, ducentem præcessit ignis. Defecit autem cum eos inoffensos deduxisset vsque ad eum locum, vbi nunc est ara τῆ φωσφόρου, id est, luciferi. Atque quod exules quidem Athenas Thrasybulus reduxerit, & triginta Tyrannorum fregerit Tyrannidem, narrat Trogus Pompeius, sed de igne qui eum præcessit, & vbi defecerit nihil dicit. Sed nec quænam sit ara τῆ φωσφόρου, id est luciferi aut Veneris. Quicunque autem scripserit

Matth. 6. — *Herod. lib. 6. & Iust. 1.* — *Exod. 13.* — *Iust. lib. 7.* — *Pausa. Att.*

ſcripſerit certum eſt id non confinxiſſe Clementē. Quod ſi verum eſt, quod tanquam verum legit Clemens, ignem præceſſiſſe Thraſybulum, quanto eſt credibilius columnam ignis Deo volente præceſſiſſe populū Hebræorum, eumq; noctu deduxiſſe. Non ſolum autē Thraſybulus in hac colūna ignis, Moſem eſt imitatus, ſed Poëtæ quoque nonnulli columnam pro ſtatua vſurparunt, quorum nonnullos hic citat Clemens, nec mirum. Nam στήλη, apud Græcos, & pro ſtatua, & pro columna accipitur, Geneſ. xix. Vxor Lothi poſtquam ardentem retro aſpexiſſet Sodomā, dicitur verſa in ſtatuam ſalis, ita enim habet noſtra *Geneſ. 18.* verſio. Sed Septuaginta verterunt καὶ ἐγένετο στήλη ἁλός, id eſt & facta eſt ſtatua ſalis, vel columna. Vtrunque *Geneſ. 28.* enim dici poteſt. Quod autē noſtra verſio habet; Lapis iſte quē erexi in titulum, vocabitur domus Dei. Græcè eſt apud Septuaginta ὁ λίθος ὃν ἔστησα, id eſt lapis quem erexi in ſtatuā &c. Eſt autē vtrobique idem vocabulum, & in Hebræo & in Græco. In Hebræo quidem מצבה in Græco στήλη, Latine autē eſt Titulus, id quod in alicuius honorē erigitur. Lapis ergo qui erigebatur in Dei honorē, & quo ſignificabatur Deus, & Latinè erat titulus, & Græcè στήλη, & Latine columna. Prius autem facta eſt columna, & in Dei honorem erecta quam ſtatua, quæ in hoc tantum differt à columna, quod columnæ nō eſſent formatæ in certos imaginum habitus: ſtatuis autē præter materiam, eſſet etiā membrorum efformatio. Priuſquam autem fierent ſtatuæ, erectæ ſunt columnæ tāquam ſtatuæ, & conuenientius à veteribus, tanquā Deus honoratæ, quod eis ſignificaretur non poſſe Dei exprimi imaginem. Eius certè quod vnum eſt nempe Dei, exprimi nō poteſt imago. Vnde & Deus myſticè dictus eſt Apollo, quod cū Deus ſit, in eo nō ſint multa. Porro autem colūna ignis, & ignis ille quem Moſes vidit in rubo ſignificabant lucem è cœlo deſcendentem, & ruſus per lignum, nempe crucem in cœlū aſcendentem, per quā datur nobis videre intelligenter. Nā per lucem illā, quæ ex reſplendente crucis igne nobis in terra oritur, mens noſtra in cœlū attollitur & intelligentes reddimur. Ex eo autem quod Iacob Patriarcha, qui Deo erexit columnā, aut vt noſtra habet verſio, lapidem erexit in titulū, etiamſi in Dei honorem ſenſilem erexerit columnam, non ideo non fuit verus Dei cultor. De Deo enim quā debuit habuit ſententiā, quod & vnus eſſet, & nullius rei ſenſilis ſimilitudine poſſet figurari, licet eius firmitas & ſtabilitas colūna vtcunque ſignificaretur. Id modo quod de Deo ſentiendum eſt ſentiatur & credatur, & Deus tanquam Deus colatur, & quod nō eſt Deus pro Deo non colatur: non eſt timendum ne qui Deum ita colit, dici poſſit impius vel cultor idolorum. Impius eſt qui vel Deū non eſſe credit, vel quæ de eo non ſunt ſentienda ſentit, vel quæ ſolius Dei ſunt, aliis tribuit, vtpote Dæmonibus, elementis, hominibus, & eorum ſimulacris ſeu idolis. Nihil certè eſt quod ad Dei ſimilitudinem minus accedat quam idolum vel ſimulacrum. Nam cūm Deus ſit vnus atque adeo vnū, quomodo eum figurabit, quod ex multis conſtat & diuerſis? Hinc eſt quod Iacob Deo non erexit ſtatuam, ſed columnam, quæ eius ſignificabat firmitatem & ſtabilitatem. Nam qui rebus omnibus dat motum, ipſe manet immobilis, & qui creauit omnia, & omnibus dedit vt ſint per ipſum, ipſe eſt & ſolus & vnum. Idem enim eſt vnum & τὸ ὄν, id eſt ens, ſeu id quod eſt. Solus enim Deus ex ſe habet quod ſit: cætera autem omnia quod ſint habent ex ipſo. . . .

[a] PLATO *autem philoſophus, à Moſe in legibus ferendis adiutus, reprehendit quidem* XIIII. *Minois & Lycurgi Reipub. adminiſtrandæ rationem, vt quæ ad ſolam animi magnitudinem reſpicerent & fortitudinem: laudauit autem vt honeſtiorem & magis venerandam, eam quæ vnum quid dicit, & ſemper ad vnum dirigitur decretum. Nam & robore & honeſtate & prudentia dicit nos decere magis philoſophari, ſi ad cæli dignitatem reſpicientes, immutabiliter & citra vllam pœnitentiam, eadem ſententia, & de iiſdem vtamur.* ἀμετανοήτως *An non interpretatur ea quæ in lege dicuntur, vt ad vnum Deum reſpiciamus, & ea quæ iuſta ſunt agamus, præcipiens?* [b] *Politici autem dicit duas eſſe ſpecies, vnam quidem, legitimam: alteram verò, politicam, equiuocè nominatam. Et politicus quidem propriè opificem tacitè ſignificat in libro eiuſdem nominis, & eos qui ad ipſum reſpiciunt, & rectè operantur & iuſtè viuunt cum contemplatione, ipſos quoque nominat politicos. Quod autem politicum vocatum eſt, æquè ac legitimum, & in mundanam diuidit mentis magnitudinem, & in priuatum ordinem, quem moderationem & concinnitatem vocauit, & temperantiam, quando magiſtratus quidem conuenientes fuerint iis quibus imperant, ij autem quibus imperatur, paruerint magiſtratibus. Quod quidem vt fiat, Moſis opus magno ſtudio contendit. Præterea legitimum quidem ad generationem, politicum autem ad amicitiam & concordiam pertinere, dicit adiutus Plato: & legibus quidem eum qui eſt in Epinomide philoſophum coniunxit, qui nouit tranſitus omnis generationis quæ fit per errantia. Philoſophum autem alium Timæum, qui eſt & Aſtronomię peritus, & illorum mortuum, & eam quę eſt inter ſe conſenſionem & ſocietatem contemplatur, coniungit libris de Repub. Deinde, finis enim eſt, vt exiſtimo, & Politici, & eius qui ex lege viuit, contemplatio. Neceſſe eſt ergo ciuitatem rectè adminiſtrare: optimum eſt autem*

philosophari. Qui enim sapit, omnia sua referens ad cognitionem vixerit, vitam quidem suam bonis factis dirigens, quæ autem sunt contraria despiciens, & quæ ad veritatem conferunt disciplinas persequens. Lex autem est, non ea quę lege decernuntur, non nec sunt ea quæ videntur, visus, neque quæuis opinio: non enim ea quoque quæ est mala, sed lex est opinio bona, bona est autem quæ est vera. Bona est autem, quæ id quod est inuenit, & id assequitur. [*Exod.3.*] Qui est autem, misit me, inquit Moses. Qui consequenter, bonæ scilicet opinioni, quidem dixerunt legem esse rectam rationem, quæ iubet quidem ea quæ sunt facienda, prohibet autem quæ non sunt facienda. Vnde meritò dictum est, Legem datam esse per Mosen, vt quæ sit regula iustorum & iniustorum: & eum propriè θεσμόν, id est, ritum, [*θεσμοῦ, etymologia.*] dixerimus, qui à Deo pèr Mosen est traditus. Habet itaque eam quæ est ad Deum deductionem. [*Galat.3.*] [c] Dicit autem Paulus quoque: Lex propter transgreßiones est posita, donec veniret semen cui promissum est. Deinde veluti sensum explicans & prosequens, infert: Priusquam autem veniret fides, sub lege custodiebamur, conclusi timore, ex peccatis scilicet, in eam fidem quæ erat reuelanda: quare Lex pædagogus noster fuit ad Christum, vt ex fide iustificemur. Est autem legis ferendæ peritus, qui id quod conuenit, vnicuique animæ parti, & eius factis tribuit. [d] Moses autem, vt semel dicam, erat lex animata, quæ ratione bona seu verbo bono gubernabatur. Subministrauit itaque bonam Reip. administrandæ rationem. Ea autem est bona hominum educatio in societate. [e] Iam verò facultatem tractauit iudiciariam, quæ est scientia, peccata propter id quod est iustum, corrigens. Eiusdem autem cum ea ordinis, est puniens facultas, quæ tenet scientiam moderandarum castigationum. Cùm sit autem castigatio, est animæ correctio. [f] Versatur autem, vt semel dicam, tota Mosis institutio, & in docendis iis qui possunt esse boni & honesti, & in iis venandis qui sunt eis similes: quæ quidem fuerit ars imperatoria. [g] Quæ autem versatur in rectè vtendo iis quæ verbo seu ratione capta fuerint, ea fuerit legum ferendarum sapientia. Eius enim, vt quæ sit maximè regia, est proprium acquirere & vti. Solum itaque sapientem Philosophi, regem, legislatorem, imperatorem, iustum, sanctum, Deo amicum prædicant. Si hæc autem in Mose inuenerimus, vt ex ipsis ostenditur scripturis, rectè persuasi dixerimus, sapientem reuera esse Mosen. [h] Quemadmodum ergo pastoralem artem ouium curam gerere dicimus: [*Ioan.1.*] ita enim pastor bonus animam ponit pro ouibus: ita etiam legum ferendarum artem dicemus, virtutem hominum comparare, humanum bonum pro viribus excitantem, vt quæ gregis hominum curam gerat & prouidentiam. Quòd si grex qui à Domino dicitur allegoricè, [*Luc.15.*] nihil est aliud quàm grex hominum, idem erit bonus pastor & legislator. Vnius gregis, nempe earum quæ ipsum audiunt ouium, vnus est curator, nempe is qui perditam & quærit & inuenit, lege & ratione: si quidem lex est spiritalis, & quæ ad ipsam ducit beatitudinem. Quæ enim Spiritu sancto facta est, est spiritalis. Is autem est reuera legislator, qui non solùm bona & honesta profitetur, sed scit etiam. Huius lex quoque est, qui scientiam habet iustum salutare, vel potius, lex est iussus scientiæ. Potentia enim & sapientia est ratio seu verbum Dei. Et hic ipse rursus est legum expositor, per quem lex data est, qui est primus expositor diuinorum præceptorum, qui sinum patris explicat ac exponit, filius vnigenitus. Deinde qui legi quidem parent, quòd habeant aliquam eius cognitionem, neque possunt non credere, nec ignorare veritatem. Qui autem non credunt, & in factis & operibus minimè esse volunt, ij quoque si vlli alij se veritatem ignorare fatentur. Quænam est ergo Græcorum incredulitas? num nolle credere veritati, quæ dicit Legem per Mosen datam esse diuinitus? cùm ipsi ex iis quæ apud se scripta sunt Mosen honorent, & Minoëm referant ad Iouis antrum venientem, nouem annorum spatio Leges à Ioue accepisse: & Lycurgum scribant aßiduè Delphos euntem ad Apollinem, leges ab eo didicisse: & Plato & Ephorus, & Chamæleo

maleo Heracleotes in opere de ebrietate, & Aristoteles de Republica Locrorum, Zaleucum Locrum leges à Minerua accepisse, literarum monimentis mandarunt. Qui autem Græcorum leges, vt maximè fide dignæ videantur pro viribus efferentes, ad deos referunt, ad Mosaicæ prophetiæ similitudinem, sunt ingrati, vt qui non fateantur veritatem & exemplar, archetypum eorum quæ à se narrantur. [i] *Nemo ergo propter supplicia insectetur legem, tanquam non bonam & honestam. Non enim qui aufert morbum corporis, beneficio afficere videbitur? qui autem ab iniustitia animam conatur liberare, non maiorem videbitur curam gerere, quo est anima corpore præstantior? Sed pro sanitate quidem corporis, & secari & vri, & medicamenta potare sustinemus, & qui hæc adhibet, & seruator vocatur & medicus, & nec ei inuidet, nec malè vult ægrotus, & vt artis dictat ratio partes quoque aliquas rescindit, ne sanæ partes vnà cum eis intereant, nec tamen quis medici artem criminis arguerit. Animæ autem gratia, non similiter tolerabimus aut exilia, aut mulctas, aut vincula, si modò quis ex iniustitia sit restituendus in iustitiam? Lex enim eorum qui ei parent curam gerens, ad pietatem in Deum instituit, & dictat ea quæ sunt facienda, & propulsat vnumquodque peccatum, pœnas imponens ijs quæ sunt mediocria. Cùm autem viderit aliquem ita se habere, vt videatur immedicabilis, vtpote qui ad extremam prouehatur iniustitiam: tunc aliorum iam curam gerens, ne ab ipso corrumpantur, tanquam aliquam partem à toto corpore resecans, sic eum qui est huiusmodi, occidit saluberrimè. Iudicati autem à Domino, inquit Apostolus, castigamur, ne cum mundo condemnemur.* [1.Cor.11.] *Prædixit enim Propheta: Castigans castigauit me Dominus, morti autem non tradidit me.* [Psalm.117.] *Vt enim te suam doceret iustitiam, castigauit te, inquit, & tentauit, & fame & siti te afflixit in deserto. Vt cognoscerentur omnes iustificationes & iudicia eius in corde tuo, quæcunque ego tibi præcipio hodie, & scias in corde tuo, quòd vt si quis homo castigabit filium suum, ita castigabit te Dominus Deus noster. Quòd autem exemplum corrigat, iam malus, inquit, videns malum puniti, ipse vehementer castigatur. Nam generatio sapientiæ est timor Domini.* [κακῶς πράττειν ἀπεχθάνει] *Est autem maximum & perfectissimum bonum, quando à malè faciendo & à re malè gerenda, ad virtutem & bonam actionem possit quis aliquem traducere: quod quidem lex facit. Quare etiam quando in immedicabile aliquod malum ceciderit, ab iniustitia & auaritia obsessus aliquis, beneficio afficietur si interficiatur. Lex est enim benefica, quæ alios quidem potest iustos ex iniustis facere, si modo velint audire, alios verò liberat à malis præsentibus. Eos enim qui temperatè & iustè viuere elegerint immortales satagit reddere. Nosse autem legem est bonæ mentis, & rursus: Viri mali legem non intelligunt: qui autem quærunt Dominum, intelligent in omni bono. Oportet autem eam quæ administrat prouidentiam, esse & dominam & bonam. Amborum enim vis procurat salutem: illa quidem, supplicia castigans, vt domina: hæc verò per beneficentiam benignè se gerens, vt benefica.* [k] *Licet autem non esse filium incredulitatis, sed transire à tenebris ad vitam, & aure sapientiæ accommodata, esse Dei legitimum, seruum quidem primùm, deinde fidelem famulum, timentem Dominum Deum. Quòd si quis ascenderit, refertur in numerum filiorum. Postquam autem charitas operuerit multitudinem peccatorum, beatæ spei perfectione, licet eum tunc auctum charitate suscipere, relatum in electam filiorum adoptionem quæ Dei vocata est amica, iam votum canentem & dicentem: Sit mihi Dominus in Deum.* [l] *Legis autem beneficentiam, per eum locum in quo agit cum Iudæis, declarauit Apostolus sic scribens ad Romanos: Si tu autem Iudæus cognominaris & in lege requiescis, & in Deo gloriaris, & cognoscis voluntatem Dei, & probas vtiliora instructus per legem, & confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui sunt in tenebris, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam* [Rom.2.]

ſcientiæ & veritatis in lege. Hæc enim poſſe legem certum eſt, & extra controuerſiam etiam, ſi ij qui vitam ex lege non inſtituunt, ſe tanquam in lege glorientur viuere. (Prou. 3) *Beatus autem eſt vir qui inuenit ſapientiam, & mortalis qui vidit prudentiam. Ex ore autem ipſius, ſapientiæ ſcilicet, egreditur iuſtitia, legem autem & miſericordiam fert in lingua. Vnius enim eſt Domini operatio, qui eſt Dei virtus & ſapientia, Lex & Euangelium; & quem timorem genuit lex, is eſt miſericors ad ſalutem.* (Ibidem.) *Eleemoſynæ autem fides & veritas ne te deſerant, alliga autem eas collo tuo. Similiter autem ac Paulus, Prophetia exprobrat Populo, quod legem non intelligat. Contritio & afflictio in viis ipſorum, & viam pacis non cognouerunt. Non eſt timor Dei ante oculos ipſorum. Dicentes ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt.* (1. Timot. 1.) *Scimus autem quòd lex bona ſit, ſi quis ea legitimè vtatur. Qui autem volunt eſſe legis doctores, non intelligunt, inquit Apoſtolus, nec quæ dicunt, nec de quibus affirmant. Finis autem præcepti eſt charitas, ex corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta.*

[m] *Atque Moſaica quidem philoſophia quadripartitò diuiditur, & in partem hiſtoricam, & in eam quæ propriè vocatur legitima, quæ quidem fuerit propriè morum tractationis: tertiam autem eam quæ pertinet ad ſacrificia, quod quidem eſt naturæ contemplationis: & poſtremò quartam, ſpeciem theologicam, quæ eſt ſuperna contemplatio, quam dicit Plato eſſe reuera magnorum myſteriorum.* (ἐποπτεία.) *Hanc autem ſpeciem vocat Ariſtoteles* μετὰ τὰ φυσικά*, id eſt, poſt naturalia.* [n] *Et quæ ex Platonis quidem ſententia eſt dialectica, vt dicit in Politico, eſt quædam ſcientia inuentrix eorum quæ ſunt ſignificationis. A viro autem bono & moderato eſt acquirenda, non vt aliquid dicat vel faciat eorum quæ dicuntur aut fiunt apud homines (vt faciunt Dialectici, qui verſantur in rebus Sophiſticis) ſed vt poſſint quidem dicere & facere ea quæ Deo grata ſunt, idque totum pro viribus. Cùm ſit autem dialectica, philoſophi permiſſa veritate, res conſiderans, facultatéſque & poteſtates examinans, tranſcendit ad præſtantiſſimam omnium eſſentiam, & audet etiam vltrà progredi ad Deum vniuerſorum, non rerum mortalium peritiam, ſed diuinarum cæleſtiúmque ſcientiam profitens, quam conſequitur, etiam in rebus humanis, qui in oratione & rebus agendis verſatur, proprius vſus. Meritò ergo ſcriptura quoque tales nos eſſe volens dialecticos, ſic hortatur: Efficiamini autem probi trapezitæ, alia quidem reprobantes, quod autem bonum eſt tenentes. Hæc enim reuera dialectica, eſt prudentia prædita vi diuidendi ea quæ percipiuntur intelligentia, & purè ac ſyncerè citráque omnem mixtionem oſtendendi ſubiectum eorum quæ ſunt: aut facultas quæ verſatur in rerum generibus diuidendis, deſcendens vſque ad ea quæ ſunt maximè ſpecialia, præbens vnumquodque eorum quæ ſunt, intuendum quale ſit. Quocirca ea ſola veluti manu ducit ad veram ſapientiam, quæ quidem eſt diuina poteſtas, quæ ea quæ ſunt, vt quæ ſunt cognoſcit, habens id quod eſt perfectum, libera ab omni animi perturbatione, non ſine ſeruatore, qui à noſtræ animæ videndi poteſtate, à mala conuerſatione infuſam caliginoſam ignorationem diuino verbo amouit, & reddidit id quod eſt optimum ac præſtantiſſimum, vt rectè cognoſcamus hominémque Deúmque.* (θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα, Homeri hemiſtichium.) *Is eſt qui reuera oſtendit quomodo nos ipſos cognoſcere oporteat, qui vniuerſorum patrem cui vult reuelat, & facit vt intelligat, quoad fieri poteſt vt humana natura comprehendat.* (Ioan. 10.) *Nemo enim nouit filium niſi pater: neque patrem niſi filius, & cui filius reuelauerit.* [o] (Epheſ. 2.) *Meritò ergo Apoſtolus dicit, ſe per reuelationem noſſe myſterium, quemadmodum prius ſcripſi in breui, vt poſſitis legentes intelligere intelligentiam meam in myſterio Chriſti. Vt poſſitis dixit, quoniam ſciebat aliquos lac ſolum accepiſſe, nondum autem cibum, ſed nec lac quidem ſolummodo.* [p] *Tribus autem modis voluntas Legis eſt à nobis accipienda: vel vt ſignum oſtendens, vel vt præceptum ſanciens ad rectam inſtitutionem, vel prædicens, vt prophetia. Satis autem ſcio eſſe virorum, ea quæ ſunt huiuſmodi diſcernere ac*

nere ac discere. Non est enim vna Myconus, vniuersa ad intelligendum scriptura, vt dicunt qui vtuntur prouerbijs. Est autem quàm maximè fieri potest dialecticè ad eam accedendum, consequentiam diuinæ doctrinæ venantibus. Vnde pulcherrimè Sacerdos apud Platonem Ægyptius, O Solon Solon, inquit, Vos Græci semper estis pueri, nullam penitus in animis per veterem auditionem antiquam habentes opinionem: ex Græcis autem nullus est senex. Senes, vt arbitror, dicens, qui antiquiora, hoc est, nostra, nouerant: vt rursus iuuenes, qui recentiora, & quæ exercebantur à Græcis, quæ heri & nuper facta fuerant, vt vetera & antiqua referebant. Subiunxit itaque: nec disciplina vlla cana tempore, more quodam barbarico non ficta & planè pura nobis vtentibus metaphora. Qui sunt ergo viri reuera bona mente præditi & cordati, absque vllo artificio accedunt ad totum figmentum interpretationis. De Græcis autem dicit, eorum opinionem parum quid differre à fabulis. Non sunt enim pueriles audiendæ fabulæ, sed nec ij qui pueris fabulæ facti sunt. Pueros autem dixit ipsas quidem certè fabulas, vtpote quòd parum videant qui se apud Græcos existimant sapientes: per canam disciplinam, tacitè significans antiquissimam quæ est apud barbaros, veritatem. Cui verbo opposuit illud, puer fabula, arguens fabulosam recentium tractationem, vt quæ puerorum instar, nihil habeat antiquius: vtrumque communiter, & fabulas eorum, & orationes esse pueriles ostendens. [q] Diuinè ergo potestas illa quæ Hermæ loquitur in reuelatione: Visiones, inquit, & reuelationes propter eos qui sunt duplici corde, qui disputant in cordibus suis, sint ea nec ne. Similiter autem ex redundanti quoque doctrinæ copia validas efficiunt demonstrationes, confirmántque ac fundant demonstratiuas rationes, quatenus eorum tanquam iuuenum mentes pendent sublimes in aëre. [r] Lucerna ergo est præceptum bonum, vt vult Scriptura. Lex autem est lumen vitæ. Vias enim vitæ arguit disciplina. Lex est rex omnium mortalium & immortalium, inquit Pindarus. Ego autem per hæc exaudio eum qui legem tulit, & Hesiodi illud dictum esse accipio de Deo vniuersorum, etiamsi ex coniectura à Poëta dictum est, non autem ex comprehensione: βιότητος.

Humano generi lex namque est à Ioue lata,
Pisces atque feræ volucrésque per aëra nantes Hesiodus.
Sese edunt, cùm illis vlla haud sit notio iuris.
Ast hominum generi iustum, est res quæ optima, cessit.

Siue ergo naturalem legem quæ est vna cum generatione, siue eam dicat quæ rursus data est, sed à Deo, & naturæ & disciplinæ vna est lex, vt etiam Plato in Politico dicit vnum legislatorem: in Legibus autem, vnum ea quæ ad Musicam pertinent intellectum, per hæc docens vnam esse rationem & Deum vnum. Moses autem videtur Dominum appellare διαθήκην, hoc est, pactum seu testamentum. Ecce ego, dicens, pactum meum tecum. Nam prius quoque dixit pactum ipsum non esse quærendum in scriptura. Est enim pactum quod Deus statuit, qui est author vniuersi, Deus autem Græcè θεὸς dictus, παρὰ τὴν θέσιν, hoc est, expositione, ordine & administratione. In Petri autem prædicatione inueneris Dominum vocari Legem & Rationem. Sed qui ex vera quidem sumitur philosophia, cognitionis monimentorum primus liber Stromateus hic terminetur.

COMMENTARIVS.

[a] PLATO *autem Philosophus à Mose in legibus.* Quòd Moses quidem fuerit legum ferendarum peritus antea dixit Clemens: Leges quoque tulit Plato, sed ad eas ferendas ei opem tulit Moyses. Cretensium & Lacedæmoniorũ legum scopum reprehendit Plato, quod solam magni animi virtutem & bellicam gloriam tanquã scopum sibi proponerent, cum vniuersam virtutem sibi potius deberent proponere. Ipse autem Plato congruenter Mosi eã laudat rempublicã, quæ vnum & idem semper dicit, & vna & eadem de iisdem vtitur essentia. Ita fiet vt prudenter honeste & fortiter nos hic geramus, si philosophantes ad

vnũ Deum reſpiciamus,& bonæ & honeſtæ vitæ dignitatẽ è cælo accipiamus. A Deo enim cũ bona cætera tum bonę actiones & bona opera maxime procedunt. Hæc & ſimilia dicens Plato videtur quodammodo legem diuinam interpretari." *Politici autem dicit duas eſſe ſpecies*. Eſt dialogus Platonis qui inſcribitur Politicus vel Regalis,in quo docet quænã ſit reipublicæ adminiſtrãdæ ſcientia,& quę ratio regni adminiſtrandi. Eius duas ſtatuit ſpecies legitimã & Politicam. Conſideratur autem Politica,& vt genus & vt ſpecies. Et ſi ſit quidẽ genus, vtramque complectitur reipubl.adminiſtrationem , nempe & eam quæ ſolo regitur magiſtratus imperio,& eã quæ regitur latis legibꝰ & decretis. Eſt ergo politica ὁμώνυμον vocabulũ,vt quod ſit & genus & ſpecies. Quãuis autem in eo dialogo ſit Platonis inſtitutum tractare de reip.adminiſtrandæ ſcientia & regni exercendi ratione,tamen cùm ſummã reipub.regendæ authoritatẽ tribuat Monarchiæ , per Politicum tacite ſignificat Opificem , id eſt vniuerſitatis creatorem & rectorem : per Politicos autem , eos qui ad Deũ reſpicientes & eũ ſibi proponẽtes recte & ex virtute viuunt. Cum contemplatione enim viuere, vocat Deum ſibi proponere. Tota autem illa adminiſtrandæ reipublicæ ratio , tam quæ Monarchæ regitur imperio quam quæ legibus,diuiditur & in mundanam mentis magnitudinẽ qua mens erigitur in mundi contemplationem , & in moderationem & temperantiã , quæ efficit vt & magiſtratus ea imperent quæ ciuibus conueniunt, & ciues Magiſtratibus vt decet obediant. Hanc quoque ſtatuit differentiã inter legitimã & Politicam,quod legitima, id eſt quæ legibus adminiſtratur reſp.pertineat ad generationem (generationẽ autem vocat,hominũ qui oriuntur ciuilem ſocietatẽ,quæ legibus regitur quæ ſunt inexorabiles,& apud quas nullus eſt gratiæ locus) Politica vero quæ non legum,ſed imperio regitur magiſtratus,pertinet ad amicitiã & concordiam. Nam apud ſua authoritate & nõ legibus regentes magiſtratus & principes,locus eſt gratiæ amicitiæ, concilianturq; & ad concordiam rediguntur qui ab eis reguntur populi. Habent autem & leges ſuam philoſophiam , & politica quoq; ſuã,ſed differentẽ. Vtriuſq; autem finis contẽplatio,ſed quod iuſtũ quidem eſt & æquũ, & quod ad mores pertinet legitima contemplatur philoſophia,quæ ſit varia neceſſe eſt,cum fiat eius trãſitus per generationem,quæ eſt rerum in quas cadit ortus & interitus , & quæ planè ſunt errantes. Politica autem philoſophia nõ verſatur in errantibus ſubiectis,ſed in iis quæ ſunt certa firma & ſtabilia: cũ inter ſe conueniant & conſentiant, nec vnquã aberrant eorum motus ſi qui ſint,cuiuſmodi eſt Aſtronomia , Arithmetica, Geometria, Muſica & cætera Mathemata,per quas veluti per quoſdã gradus peruenitur ad primam philoſophiã,cuius eſt ſubiectũ ipſa veritas & eſſentia, quæ à materia longe remota ſola percipitur intelligentia. Plato itaq; duplicem conſtituit philoſophiã,nempe legitimam,id eſt moralem quam ſubiungit legibus in Epinomide,& alteram quæ ab actione remotã perſequitur veritatẽ,quæ eſt prima philoſophia,quã coniungit libris de republica. Quamuis autem ab actione videatur remota politica , id eſt prima philoſophia,quę verſatur in cõtemplanda veritate, vtriuſq; tamen finis eſt cõtemplatio. Nam etſi maximè agit qui viuit ex legibus,agit tamen,omnem ſuam actionem referens ad cognitionem,& bonis factis vitam ſuam dirigens,& quæ eis repugnans deſpiciẽs,& ſectans ea documenta quæ proſunt ad aſſequendam veritatem. Non poteſt ergo eſſe nuda & ſola actio eius,qui viuit ex legibus. Nam vt agat, contempletur oportet quæ ſunt agenda,& oportet vt actio reſpõdeat cõtemplationi,quæ ſi deſit,non eſt in actione veritas. Si autem nõ ſit in actione veritas,non erit vera actio ſed hypocriſis. Vbi autem eſt hypocriſis,iuſti nõ ſunt qui quæ ſunt legis faciunt. Non facere enim cenſendi ſunt qui legis ſcopum nõ attingunt. Ij autem demũ iuſti ſunt qui quæ ſunt legis faciunt. Lex autem non conſiſtit in verbis,ſed in factis.

Rom.2. Legis enim factores iuſtificantur. Verba legis nõ ſunt lex,ſicut nec quæ videntur ſunt viſus. Viſus eſt ea animæ facultas quæ perueniens ad rerũ ſenſiliũ colores,eos repræſentat diiudicãdos & ab aliis diſcernẽdos:verba quæ mandantur literis non ſunt lex, ſed lex eſt recta ratio quæ iubet quæ ſunt facienda , vetat autem quæ non ſunt facienda.ᶜ *Dicit autem Paulus quoque,lex propter tranſgreſſiones eſt poſita*. Exponit quomodo intelligitur quod dixit legem habere ad Deum deductionem. Ad Magiſtrum non venit puer niſi eum ducat Pædagogus:ad Chriſtũ quoque non venit is qui ab ipſo eſt inſtituendus,niſi eum ducat lex quæ eſt pædagogus ad Chriſtum. Propter tranſgreſſionem autem dicit datam eſſe legem, nempe vt populus qui alioqui erat inſolens & immodeſtus,& ad vitia propenſus,reprimeretur ab effrenata tranſgreſſionũ petulantia,quæ obſtitiſſet ne diſciplinam ſuſciperet & eruditionem, virtutemque & mores quales decent Dei alumnum & diſcipulum. Populi autem coercendi authoritatem tamdiu lex erat habitura , donec veniret ſemẽ cui erat promiſſum,nempe Chriſtus,cui diuino elogio erat promiſſum, vt in eo benedicerentur omnes gentes;nempe cùm poſt eius aduentũ præſenti fides haberetur,quæ venturo antea erat habita. Cũ hæc fides eſſet reuelata,quæ prius erat occulta,vt quæ adhuc expectaretur,ſublatus eſt terror legis,cùm ad recte & ex virtute operandũ iam incitet non ſeruilis legis timor, ſed volũtarius feruor ſpiritus. Quãuis autem etiam ſub legẽ eſſet Chriſti fides,ea tamen nõ iuſtificabat niſi quatenus proteſtabatur Chriſtum venturum qui mundi peccata expiaret & tolleret. Interea autem cuſtodiebamur ſub lege, nondũ quidem ſalui,ſed per venturum Chriſtum ſalutem aſſecuturi: & hinc quidẽ nos terrebat lex quæ pœnas minabatur pro peccatis:illinc autem ſpem dabat gratia per Chriſtum ventutum danda iis qui in ipſum erant credituri. Quamuis autem vtraq; ſit fides,& venturi inquam Chriſti & Chriſti qui venit,ea tamen proprie eſt fides quæ cõſequitur à præſente quod ſperabatur à venturo. Lex itaque eſt noſter pædagogus ad Chriſtũ,vt quæ nos deducat ad ipſum per fidem in ipſum iuſtificandos & ſalutem conſecuturos. Eſt autẽ legis ferendæ peritus qui id quod conuenit vnicuique animæ parti & eius factis tribuit.] Inter cætera Moſi tribuit Clemẽs,quod ſit νομοθετικὸν, id eſt,legis ferẽdæ peritus. Hoc vt ita eſſe oſtẽdat, docet quid ſit proprium eius qui fert legem.ᵃ *Moſes autem,vt ſemel dicam*. Non ſatis habuit Moſes legem ita ſcribere,vt cuiuſlibet animæ facultati quæ ſua ſunt tribueret,ſed ipſe etiã fuit lex animata,quæ regebatur à verbo bono,nẽpe hypoſtatico quod eſt Dei filius. Ab eo verbo,etiãſi nihil mandatũ eſſet literis diſcebat bonã educationẽ,qua populus continebatur in officio, & conſeruabat ſanctã vitæ ſocietatem. Is ergo erat Moſes,qui,vt ſcribit Plato de ſuo Politico & Baſilico,etiãſi ſcriptæ nõ eſſent leges,ipſe erat

eis lex

eis lex animata pro circumstantiarum & temporum varietate, statuens quæ erant vtilia & necessaria. [f] *Iam vero facultatem tractauit iudiciariam.* Ad politicam & regnum administrandi scientiam pertinet etiam facultas iudicandi, quæ est scientia castigandi peccatorē propter id quod iustū est. Merito autem dixit, Propter id quod iustū est, id est iustitiam. Si quis enim castigaret peccata, vt acceptam vlcisceretur iniuriā, is potius inimicus dicendus esset quàm Iudex. Porrò autem in castigando certus modus est tenendus quem qui tenet, is habet scientiā puniendi. Qui in castigando autem modum excedit, is non punit, sed torquet & cruciat. Qui autem castigans punit, is corrigit animā, id est, eam reddit modestam & temperantem. [f] *Versatur autem, vt semel dicam.* Vt ostenderet Clemens Græcos multa accepisse à Mose, docuit qualem eum fuisse dicant scripturæ: nunc autem totam eius institutionem in summam contrahit. Dicit enim eā versari in docēdis bonis, & in venādis iis qui sunt similes bonis. Bonos vocat eos qui iā sunt adducti ad disciplinā, & lubenter discunt ea quæ docentur. Bonis similes autem eos appellat qui sunt bonæ indolis, & quos spes est tanquam proselytos adduci posse ad veram doctrinam & religionem. Bonos & pietati nō repugnātes docet Moses. Venatur autem bonis similes, vt ad suam attrahat disciplinam, quod dicit esse scientiæ Imperatoriæ. Nā vt est propriū Imperatoris hostes superare & ad se attrahere, ita Moses tanquam Imperator quos expugnari & attrahi ad pietatem posse non ignorabat, vt attraheret sedulo satagebat. [g] *Quæ autem versatur in vtendo.* Mosis institutio non solum docet & adducit ad disciplinam, quos verbo cœperit vt Imperator, sed etiā vtitur iis quæ capta fuerint. Vtendi autē sapientia est legis ferendæ scientia. Ideo enim feruntur leges, vt sciatur quomodo & rerū acquiratur dominium, & quemadmodū acquisitis rebus rectè & legitime vtamur. Interest enim reip. ne quis re sua male vtatur. Male autē vtitur qui & aliena per fraudē vsurpat, dolosisque & fraudulentis contractibus & commerciis eos cum quibus est illi negotium decipit & circūscribit, & in suam vel aliorum noxam prodigit & profundit, & qui deniq; ita se gerit, vt nec in rebus, nec in dictis, nec in factis id seruet quod est æquū & bonum. Eiusmodi autē leges ferens Moses merito est censendus tenere & docere modum vtendi sapientia, quæ quidem est maximè regia. Est enim maxime regium rectè acquirere, & rebus acquisitis bene vti. [i] *Quemadmodum ergo pastoralem artem.* Et leges ferendi scientiā habuit Moses, & artem pastoralem. Vtriusq; autem idem est scopus & institutū, nempe gregis seu populi curam gerere. Tantam populi curam gessit Moses Exod. 32.
vt pro eius salute optaret deleri de libro viuentium. Et legislator ergo fuit Moses & pastor. Bonus autē pastor animā ponit pro ouibus. Quod si bonus pastor est Moses, multo magis Christus vnigenitus Dei Ioan. 15.
filius, qui & animā ponit pro ouibus, & vnicam ouem perditam, nempe ecclesiam, reducit ad beatitudinem. Luca 15.
Ille est vnus curator gregis qui allegorice populū significat. Curat autem ratione & lege. Lex autē est spiritualis, vt quæ facta sit à sancto Spiritu. Porrò autē lex est iussus Verbi vel iussus scientiæ. Verbum autem est ipsa Dei scientia, sapientia & potentia, quod patris sinū aperit, & reuelat quę in eo sunt arcana. In eo enim sunt absconsi omnes thesauri scientiæ Dei. [k] *Nemo ergo propter supplicia insectetur.* Legem à Deo Mosi datā Græci non agnouerunt, nec ei crediderunt. Fuerunt quidam etiā hæretici Græcis longe deteriores, qui legem tanquam malam & crudelem insectabātur propter supplicia quæ sceleratis irrogat. In Marcionistæ.
quo valde falluntur. Nō enim lex est magis damnāda propter supplicia, quā Medici qui pro curandis & sanandis ægrotis eos vrunt & secāt. Lex enim ideo irrogat supplicia, vt vel sceleratos liberet à vitiis si sint medicabiles: si vero sint immedicabiles, vt eos à toto corpore resecet ne sinceros inficiant. Nō eo nomine existimāda est lex crudelis, quæ vnius membri amputatione procurat salutem toto corpori. Prodest enim exemplū quando castigatur aut corrigitur qui aliū videt puniri. Quod si malum videt immedicabile, est lōge melius vt interficiatur scelestus, quā vt viuens & sua augeat peccata, & sua contagione alios inficiat. Lex ergo est benefica & ex iniustis iustos faciens, & alios liberans à malis præsentibus, eos scilicet qui non possunt curari. Vtroque enim modo beneficio afficit. [k] *Licet autem non esse filium incredulitatis.* Qui legem Dei non agnoscunt, nec ei obediunt, nec credunt, dicuntur more loquendi Hebraico filij incredulitatis, id est increduli. Tales erant Græci qui Christo nondū crediderunt. Eos sedulo conans Clemens ad fidē adducere, dicit eis licere non esse filios incredulitatis, id est incredulos, sed credulos & fideles. Nec mirū si cum de lege loquatur vsurpet vocabulū credulitatis & incredulitatis: à legis enim agnitione pendet fides cùm Christum lex prædixerit & prophetæ. Qui ergo ad Christū accessit quem lex & venturū & salutem daturum prædixit, is statim fit legitimus. Sed cùm legitimorū sint varij gradus, non omnes legitimi collocantur in eodem ordine. Primū enim seruus est qui legē admittens & in Christum credens, propter minas pœnæ à lege intentatas Deū timet & legi paret, qui est timor seruilis. Secūdus est non amplius seruus parens Domino propter timorē pœnæ, sed fidelis famulus voluntariæ legi parens & Domino libere seruiens, quod Dominū quem diligit timeat offendere. Quo in loco est adnotandū Clementē ponere differentiam inter seruū quem vocat δοῦλον, & famulum quem θεράποντα. Seruus enim non nisi malo coactus suū officium facit: famulus autem qui Græcè dicitur θεράπων, lubēter & alacriter Domino non tam seruit quā instruit. Est enim amicus domesticus, ad agendū promptus & strenuus. Hanc differentiā licet videre apud Eustathium, in commentario in Homerum. Ij autem sunt de quibus dicit In O Rapsod. Iliad.
Christus; Iam vos non dico seruos, sed amicos. Ij enim etsi Christo seruiant, nō tamen seruili animo seruiunt. Non enim ei seruiunt quòd ignē gehennæ timeant, sed quod eum tanquam optimum & beneficentissimū Dominum colant & obseruent. Tertius gradus legitimorum qui ad Christum ascendunt, est eorū qui Christo non solum seruiunt tanquā Domino, sed eum honorant tanquam filij patrem. Summus autē gradus est quando non solum Deum honorant vt filij, sed per charitatem opertis peccatis beatæ spei perfectione, qua ad regnū cæleste aspiratur, à Deo per Christum adoptantur & eo procedunt, vt quod votis contendunt à Deo quodammodo deificentur. [l] *Legis autem beneficentiam.* Quoniam dixit antea legem esse beneficā, ostendit quænam sit eius beneficentia, authoritate Apostoli ad Romanos, in eā parte epistolæ qua agit aduersus Iudæos qui de lege gloriabātur. Quæ enim de lege dicebant vera erant, sed quæ de se gloriose iactabant vera non erant, neque enim reipsa faciebant quæ dicebant. [m] *Atque Mo-*

saica quidē philosophia. Cùm locutus de Mose dixisset de lege Mosaica, id est à Deo data Moysi, quod autē scripsit Moses multa cōtineat, visum est Clementi eius opus in suas partes diuidere. Mosaicæ ergo philosophiæ dicit esse quatuor partes. Historicā qua res gesta narratur. Legitimam & quæ propriè dicitur legitima, in qua scriptis mandatæ sunt leges quibus instituuntur mores, & certa cōstituuntur iudicia quę pertinent ad cōseruandam ciuium inter se societatem, & hæc pars est philosophiæ quā docentur mores. Tertia pars agit de sacrificiis quę Deo offeruntur. Ea pars cū sacrificia sint partim animata partim inanima, pertinet ad naturæ contemplationē. Quarta pars est Theologica, id est superna contemplatio, quæ missis rebus naturalibus quæ sunt crassæ terrenæ & cōcretæ, cōsiderat quæ sola percipiuntur intelligentia, & nec oriuntur nec occidunt, sed semper sunt, quorū primū est Deus qui vere est solus, & à quo sunt omnia. Eā partem dicit Plato esse magnorum mysteriorum. Sunt enim quæ in eis latent arcana & ineffabilia, & quæ humana cōprehendere nō potest intelligentia. Talia sunt quæ in scripturis dicuntur de Angelis mentibusq; cælestibus & diuinis intelligentiis, & de summa illa trium qui est vnus Deus, hypostaseon seu personarū triade. Hanc partem Theologicā vocat Aristoteles Metaphysica. Percursis enim naturalibus peruenitur ad ea in quibus locū solum habet intelligentia. Et sunt hæ quidem partes philosophiæ Mosaicæ, id est scripturæ, cuius quoq; multiplices esse sensus dicūt eius interpretes, tā veteres Hebræi, quam qui à Christo sunt illuminati, nempe sensum historicum quem vocant literam, allegoricum, mysticum, Tropologicū, analogicū, etymologicum. Quorum primus quidem ordine est historicus, & sine quo cæteri nō consistunt. Cæteri autē sunt dignitate & virtute præstantissimi, vt qui sint spirituales. Habet enim scriptura & literā & spiritum. Litera autem occidit, spiritus verò viuificat. Ita autem tenēda est litera, vt superior sit spiritus. Ita est amplectendus spiritus, vt ipse quoq; nō pereat cum litera quæ ab eo viuificatur. [n] *Et quæ ex Platonis quidem sententia est dialectica.* Mosaicæ philosophiæ præcipua pars est Theologia, quā tanti fecit Plato, vt ea maxime de causa diuinus sit appellatus. Ad dandam autem ei operam maxime vtilem esse censuit Dialecticā. Cui etsi in rebus humanis non neget suum esse relictum locum, eius tamen vult præcipuū esse scopum, vt ea dicamus & faciamus quæ Deo grata sunt quoad eius fieri potest. Eius autem præcipuū munus est rerum genera ita diuidere ac distinguere, vt discernātur quæ vere sunt ab iis quæ vere non sunt, id est ea quæ sub solam cadunt intelligentiā, ab iis quę cadunt sub sensum, & oriuntur & intereunt, & tandem ad veram deducere sapientiā, quæ est diuina potestas, cognoscēs ea quę sunt, vt quæ sunt libera ab omni animi perturbatione. Huiusmodi dialectici cōparātur bonis. Trapezitis seu mensariis, qui bona numismata retinentes mala reijciunt. Sed quantūcunque nos ad diuinam ducat sapientiā dialectica, Deum tamen cognoscere non poterimus, nisi adsit non creata, sed ab æterno genita Dei sapientia Deus Dei filius. Non cognoscitur enim pater nisi per filiū, & filius nisi per Patrem. Sed neque Deū nouerit qui seipsum non nouit. Seipsum autem non nouit qui suam non agnoscit imbecillitatem, & non intelligit se sine Deo nihil posse facere. Vt autē facilius intelligantur quę hic de Platonica dicuntur dialectica, sciendum est, primam philosophiam quæ & Metaphysica dicitur, à Platone appellari dialecticā, quæ à Geometricis consurgens positionibus ad prima ascendit principia, & versatur in diuinis & æternis. Vtitur autē Logica tanquā instrumento. Omnis autem logices disciplina, vel finit, vel diuidit, vel colligit. Colligit autē vel ex veris & necessariis, & exinde existit demonstratio, vel ex probabilibus, & est dialectica Aristoteli. Sin ex falsis quāuis sint probabilia, Sophistica. Dialectica autē Platonica in rebus versans diuinis & æternis, nunquā colligit nisi ex veris & necessariis. [o] *Merito ergo Apostolus dicit.* Quāuis dialectica multum conferat ad Theologiam, Deus tamen non potest cognosci nisi adsit Seruator qui solus reuelat patrem, vt pater filium, ad quod ostendendum citauit Ioannis Euangelium. Ad idem citat etiā Apostolum, qui dicit se nosse mysteria per reuelationē. Quodquidem se paucis dicit ad eos scripsisse, quod lac solū accepissent, solidi autem cibi nōdum essent capaces, id est, nondū possent intelligere mysticos & recōditos sensus scripturæ. [p] *Tribus autem modis voluntas.* Legis voluntatē videtur dicere legis sententiā & scopum. Eam autē dicit esse triplicem. Vult enim lex vel aliquod sacrum signum puta sacramentū, narrare & explicare, vel cōstituere præcepta quæ pertineant ad vitæ institutionem, vel tanquam prophetia futura prædicere. Non est autem puerorum sed virorum hæc discernere & discere. Nō est Myconus vniuersa scriptura, id est, nō comprehendit scriptura res diuersas sub vno & eodem titulo, hoc enim significat prouerbium, Non vna Myconus. Hos simul coniunctos sensus non intelligent Græci. Sunt enim adhuc pueri, vt dicit Sacerdos Ægyptius, vt qui non audierint vetera, cuiusmodi sunt Mosaica & Hebraica, quæ iā ostendit Gręcis esse lōge antiquiora. Merito ergo Græci vocantur pueri & iuuenes si conferantur cum Hebræis. Hebræa autem nostra dicit Clemens, cum & Christus sit ortus ex Hebręis, & quæ ab Hebræorū partriarchis & prophetis fuerāt prędicta, ab ipso Christo sint impleta, qui quā tulerat legem cessantibus vmbris & figuris deduxit ad veritatem. Senes ergo vocat Hebræos, & per metaphorā canam eorū disciplinam, canam vocans, antiquissimam quæ est apud ipsos veritatem. Græcos autē, pueros, quod & quæ de eis narrātur sunt recentiora. Fabulas autem, quod & quantumuis suam iactent sapientiā, vt qui se sapientes existimant, & se de sua venditent eloquentia, sunt tamen quæ ab eis dicuntur fabulosa. Nec ipsi ergo sunt audiendi, vt qui sint pueri, nec eorū fabulæ. Sed audiendi sunt Hebræi quorū cana est sapientia, & qui simpliciter & absq; artificio ad ea narranda quæ componunt, quod vocat figmentū interpretationis seu enunciationis, accedunt. [q] *Domine ergo potestas illa quæ Hermæ loquitur in reuelatione.* Cùm dixisset ad Theologiā, ad Dei, inquā, cognitionem non sufficere dialecticam, sed ipso quoq; Deo verbo opus esse qui reuelat suū patrem, vt pater etiam reuelat filium. Qua reuelatione dicit etiam Apostolus se agnouisse Christi mysterium, citat etiā Hermam Pauli discipulum ex libro qui dicitur Pastoris, qui licet à nōnullis censeatur Apocriphus vt statuitur in can. Sancta Romana Ecclesia, eius tamen testimonio vtūtur nōnulli antiqui sancti patres. Ex eo libro citat Clemēs verba potestatis, id est, angeli qui dicit Hermæ op⁹ esse visionibus & reuelationibus propter eos qui sunt duplici corde, id est, qui ambigunt & disputāt, sintne vera quæ dicuntur, & quantumcunq; sit eorum doctrina ad tollendam doctrinam,

Ioseph. Philo. Aristobolus. Origenes. Augustin. 1. Cor 3.

Non vna Myconus. Erasmus in Adagiis, & Strab. lib. 10.

doctrinam, non sufficiunt etiam validæ demonstrationes. Sunt enim eorum, vtpote iuuenum & non satis in religione confirmatorum, mentes in aëre suspensæ. *Lucerna ergo est præceptum bonum.* Quoniam dixit Deum cognosci per Deum reuelantem, & Dei visiones & reuelationes, occurrere autem posset Deũ cognosci etiam per præceptum, legem, & Dei pactum seu testamentum. Bonum enim præceptum est lucerna quæ hominis illuminat oculos vt Deum videat & agnoscat, & lex est lumen vitæ, vt quæ Deum Prou. 7. ostendat qui est ipsa vita, à qua quæcunque viuunt vitam accipiunt, & disciplina præceptorum & legis arguit vias vitæ, id est, monstrat qua sit eundum ei qui Deum agnoscit, respondet hoc quidem verũ esse, sed ipsa quoque Deum esse, Dei enim nihil est quod non sit Deus. Dei certe præceptum est Deus præcipiens, & lex quæ est recta ratio dictans quæ sunt facienda & fugienda, ipse est Deus. Lex enim non est ea quæ lege sanciuntur & iubentur, sed ipsa quæ sancit & iubet ratio quæ est Deus. Hæc est lex quam dicit Pindarus esse Regem omnium mortalium & immortalium. Regem, inquã, non reginã. Lex enim Græcè est masculini. Deus enim sua prouidentia, quæ est lex vniuersitatis tam mortalia quam immortalia regit & administrat. De hac lege intelligit Hesiodus in iis versibus quos citat Clemens, Deum vniuersitatis coniectura magis assequens quam comprehendens. Hæc est lex vna tam quæ à natura datur homini in generatione, quàm quæ Mosi data fuit à Deo, Vna, inquam, est, & quæ est naturæ & quæ est disciplinæ, quæ, inquam, datur ad populum in officio continendum. Idem autem Deus & lex est vna, & vnus legislator, vt dicit Plato in Politico. Dicit autem in legibus vnum intellecturum quæ ad musicam pertineat. Per hec autem docet vnum esse Verbum quod & ratio dicitur, estque Dei filius, & vnũ Deũ. Non solum autem Deus lex dicitur & legislator, sed videtur etiã Moses appellare Deum διαθήκην, id est pactum, fœdus, vel testamentum, significans & Deum esse qui cum Abrahamo, & per eum cũ toto Hebræo populo pactus est seu fœdus iniit. Et ipsum pactum seu fœdus, quod cum eo iniit, Deum esse, nempe futurum illi populo Deum, & Dei populum peculiarem Deo futurum, cui esset impressum signum circumcisionis. Quamuis autem ipsum Dei pactum seu fœdus, & testamentum sit mãdatum literis, erat tamen pactum fœdus, & testamentum, priusquam mandaretur, nec scriptura spectanda est vt pactum, fœdus & testamentum, sed quod Deus vniuersitatis id statuerit qui est Verbum seu ratio. Dictus est autẽ Deus Græcè θεὸς ἀπὸ τοῦ τιθέναι, id est statuere, quod statuat, & ordinet, & administret. Et ideo Petrus in sua vbicunque ea sit prædicatione, Deum appellat & legem & verbum seu rationem. Nam quæcunque Deus statuit, etiamsi non scribantur, Deus sunt statuens, decernens & apud homines proferens. Hæc autem omnia eo tendunt, vt intelligamus Deum cognosci, non tam per dialecticam, quam per ipsum Deum Verbum qui est vera Philosophia. Hic autem est finis primi libri Stromatum.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER SECVNDVS.

DEINCEPS [a] *autem fuerit tractandum, quoniam barbaræ philosophiæ fures Scriptura Græcos esse dixit, quemadmodum hoc paucis ostendatur. Non solùm enim ex ijs quæ à nobis narrantur, ea quæ sunt admirabilia & præter fidem imitantes, scripsisse ostendemus, sed etiam præcipua dogmata surripientes, éaque adulterantes, cùm nostra sint, vt demonstrauimus, scripturæ antiquiores, conuincemus, nempe in decretis de fide, & de sapientia, & spe, & charitate, & de pœnitentia, & continentia, quinetiam de Dei timore. Examen certè virtutum veritatis, & quæcunque postulabit quæ in proposito loco fit adnotatio, comprehendentur, & quòd maximè occultum barbaræ philosophiæ symbolicum hoc & ænigmaticum genus sunt æmulati, qui actione & exercitatione priscam sunt sectati philosophiam, quod quidem genus est vtilißimum, atque adeo maximè necessarium cognitioni veritatis.* [b] *Post hæc existimo esse consequens ijs respondere quæ dicunt Græci dum in nos inuehuntur, paucas inducendo scripturas, si fortè contingat, vt Iudæus quoque paulatim exaudiens, ex ijs quæ credidit, poßit conuerti ad eum quem non credidit.* [c] *Præclaros autem philosophos meritò excipiet, à charitate profecta, eorum vita & inuentionis nouorum dogmatum reprehensio, non vlciscentibus quidem nobis inimicos, multum quidem abest, cùm etiam eis bene precari & benedicere didicerimus qui nos execrantur, etiam si in nos maledictis inuehantur: sed vt illi conuertantur, si fortè erubuerint qui omni sunt ex parte sapientes, per barbaram correcti reprehensionem, vt poßint tandem perspicere, cuiusmodi sint disciplinæ, quarum gratia peregrinando transmarinas obeunt regiones. Quorum enim sunt fures, ea quoque sunt demonstranda, eis nimio sui amore detracto, & maiori quàm par sit de se persuasione: quæ autem ipsi quærentes, gloriantur se inuenisse, ea sunt reprehendenda. Consequens autẽ est, vt disciplinarum, qui vocatur orbis, ostendamus quàm sit inutilis, & de Astrologia, Mathematica, Magica, & arte præstringendi oculos, quæ dicitur γοητεία, cursim est à nobis tractandum. De ijs enim tanquam maximis scientiis, omnes Græci se iactant, & sibi placent. Qui autem liberè & audacter reprehendit, est pacificus. Sæpe autem diximus, neque nos vt Græci essemus exercuisse, neque in eo studium ponere. Hoc enim sufficit ad multos populari quadam persuasione à veritate abducendos. Quæ verè est autem philosophia, non in lingua, sed in mente iuuabit eos qui audierint. Oportet autem, vt opinor, eum qui curam gerit veritatis, non insidiosè captóque consilio ac cura adhibita dictionem componere, sed conari tantùm id quod vult quomodo potest exponere. Eos enim qui hærent dictionibus, & in eis sunt occupati, res ipsæ effugiunt. Atque agricolæ quidem est proprium, rosam quæ in spinis nascitur citra noxam carpere: similiter & artificis, eam quæ in ostrei carne infossa est margaritam inuenire. Aiunt autem gallinas quoque carnem habere suauißimam, quando eis non copiose apposito nutrimento, & ea pedibus fodientes, cum labore nutrimentum colligunt.* [d] *Si quis ergo eius quod est simile contemplandi potestate præditus, cupit in multis probabilibus iisque Græcis, id quod verum est persequi, tanquam sub laruis verum vultum studiosè perscrutatus, venabitur. Dicit enim quæ Hermæ in visione apparuit potestas: Quod tibi contingit reuelari, reuelabitur. Propter tuam autem ne efferaris sapientiam, dicunt Prouerbia. In omnibus autem vijs cognosce ipsam, vt recto tramite dirigas vias tuas, pes autem*

σεσημαντικῶς.

ἀγαπητικός. A charitate profecta, aut si dici posset, charitatiua.

διαπονήσεις. φιλαυτίας.

εἰρωνοποιία.

μορμολυκείοις.

autem tuus ne offendat. Vult enim per hæc ostendere, oportere opera esse verbo consequentia. Iam verò ostendit nos oportere ex omni disciplina eligendo habere id quod est vtile. Sunt autem viæ sapientiæ variæ, vt recto tramite incedamus ad viam veritatis. Via autem est fides. [c] *Pes autem tuus non offendat, ait de aliquibus qui videbantur aduersari vni eique diuinæ quæ prouidet administrationi. Vnde subiungit: Ne sis sapiens apud teipsum, per impias rationes, quæ seditionem agitant aduersus Dei œconomiam & dispensationem. Time autem Deum, qui solus est potens: cui est consequens, Deo nihil aduersari. Et alioqui apertè quoque docet inductio, quòd Dei timor, est mali declinatio. Dicit enim: Et declina ab omni malo. Hæc est disciplina Domini. Quem enim diligit Dominus, castigat, efficiens quidem vt doleat, ad hoc vt intelligat, restituens autem ad pacem & incorruptionem.* [f] *Atque barbara quidem quam nos persequimur philosophia, reuera est perfecta & vera. Dicit itaque in Sapientia: Ipse mihi dedit non falsam eorum quæ sunt cognitionem, vt cognoscam mundi constitutionem; & ea quæ deinceps sequuntur, vsque ad illud. Et virtutes radicum. In his omnibus naturalem comprehendit contemplationem, quæ est omnium quæ facta sunt in mundo sensili. Deinceps autem tacitè quoque de ijs significat quæ comprehenduntur intelligentia, per ea quæ subiungit: Et quæcunque sunt occulta & aperta cognoui. Quæ est enim omnium artifex, nos docuit Sapientia. Paucis habes quid nostra profiteatur Sapientia.* [g] *Horum autem disciplina quæ cum recta vitæ institutione fuerit exercitata, per omnium artificem sapientiam, erigit ad eum qui est dux & princeps vniuersitatis, qui est res apprehensu & venatu difficilis, quæ semper recedit, & procul abest ab eo qui persequitur. Ipse autem cùm procul sit, incedit vel propinquissimè; res certè ineffabilis. Deus appropinquans ego, inquit Dominus, procul enim essentia. Quomodo enim quod est genitum, appropinquarit ingenito? Proximè autem est potestate, qua sinu suo omnia complectitur. Si clanculum quis fecerit, inquit, & non videbo eum? Atqui & vidente, & benefaciente, & docente, quæ nos tangit potestate, semper adest Dei potentia. Vnde Moses cùm persuasum haberet Deum nunquam humana cognitum iri sapientia, Ostende te mihi, inquit: & in caliginem, vbi erat Dei vox, ingredi cogitur, hoc est, ad arcanas & informes de eo quod est notiones. Non est enim in caligine Deus, aut in loco, sed supra locum, & tempus, & proprietatem eorum quæ facta sunt: quare nunquam est in parte, nec vt continens, nec vt qui contineatur, aut per circumscriptionem, aut per sectionem. Quam enim domum ædificabitis mihi? inquit Dominus. Sed nec sibi ædificauit cùm capi non possit. Et quamuis cælum dicatur eius sedes, nec sic quidem continetur, sed requiescit delectatus opificio.*

Margin: ὀρθοτομεῖ. — Hebr. 12. — Eccles. 1 & 15. — Hier. 23. — Exod. 33. — Esaiæ 66.

[h] *Clarum est ergo occultam nobis esse veritatem, etsi id iam exemplo vno ostensum est, id quoque paulò post monstrabitur pluribus.* [i] *Quomodo ergo non sunt meritò excipiendi, qui & discere volunt, & ex sententia Solomonis possunt nosse sapientiam & disciplinam, & intelligere rationes prudentiæ, & suscipere strophas orationum, & veram intelligere iustitiam? vtpote quòd sit alia, quæ non ex veritate docetur à Græcis legibus & alijs philosophis. Et iudicia, inquit, dirigere, non iudicialia, sed quod est in nobis iudicium sanum & ab errore alienum oportere nos habere significat: Vt det simplicibus astutiam, puero autem nuper nato sensum & intelligentiam.* [k] *Hæc enim cùm audierit sapiens, cui est persuasum obedire præceptis, erit per cognitionem sapientior. Qui est autem intelligens, acquiret gubernationem, & intelliget parabolam & obscurum sermonem, & sapientum dicta & ænigmata.* [l] *Non enim adulterinas proferunt rationes, qui à Deo sunt inspirati, nec qui ab eis mercantur: sed nec laqueos quibus multi Sophistæ adolescentes implicant, nulli rei quæ vera sit vacantes.* [m] *Sed qui spiritum quidem sanctum possident, profunda Dei scrutantur, hoc est, ij qui ea assequuntur quæ latent in prophetis.* [n] *Sanctis autem canes impertiri vetantur,*

Margin: Prou. 1. — Ibid.

donec canes manserint. Non oportet enim inuidis & perturbatis, & adhuc infidelibus & impudentibus moribus, ad latrandum aduersus inquisitionem, vnquam temperare diuinum & Prouerb. 5. purum fluentum aquæ viuæ. Ne effundantur, inquit, aquæ extra fontem tuum, in tuas autem plateas transeant aquæ tuæ. Non enim hæc multi percipiunt qui in ea incidunt. Sed nec cùm didicerint cognoscunt, vt ait egregius Heraclitus. An non is quoque tibi videtur eos qui non credunt vituperare?

COMMENTARIVS.

[a] DEINCEPS *autem fuerit tractandum*. Postquam Hebræam, quam barbaram vocat, philosophiam, cuius fures dixit esse Græcos, Græca ostendit esse longe antiquiorē, restat vt ostendat quænam ab Hebræis Græci sunt suffurati. Suffurati sunt autē, & suffurantes imitati & quæ in historiis sunt admirabilia fideq; superãtia & præcipua pietatis dogmata, & quę in eorū scripturis latent symbolica allegorica, & mystica. Ea autem ita sunt suffurati & imitati, vt ea adulterarint & corruperint. [b] *Post hæc existimo esse consequens in respondere*. Postquã ostenderit quæ Græci ab Hebræis sunt suffurati, dicit se responsurū Græcorum in nos inuectiuis, in nos, inquã, tam Hebræos quam Christianos qui ex eis duxerunt originem. In responsione autē dicit se paucas adducturum scripturas duabus de causis, nempe vt & per eas Græcos refellat, & per eas efficiat, vt Iudæi qui eis credunt, Christo quoq; credant quem nō credunt, cum tamen deberent credere. Ipsę enim scripturæ Christū qui iam venit, & venturum, & eo tempore venturum quo venit, prædixerunt. [c] *Præclaros autem Philosophos merito*. Dixit se in responsione ad inuectiuas Græcorum scripturas adducturū, vt Iudæi Christo credant quem prædixerunt scripturæ Philosophorū vitam & recens ab eis inuenta dogmata reprehensurū, nō vt eos vlciscatur pro quibus etiam bene præcatur, sed vt à barbara, Hebræa, inquã, reprehensi philosophia, intelligant qualia sunt ea quæ ipsi sunt suffurati, & quam nō sint cū eis cōparandæ artes & disciplinæ, quas vt discant totū orbem terrarum obeunt, vt quas se gloriantur inuenisse, De quibus cursim tractans ostendit quã sint inutiles scientiæ, de quibus tanquam maximis se iactant & gloriantur Græci. De iis autē cū ipse sit alibi dicturus, non est quod hic plura dicamus. Eas autem cum non odio motus, sed incitante veritate impulsus reprehendat, nō inimicus, sed pacis potius studiosus est censendus. [d] *Si quis ergo eius quod est simile*. Est vna quidem veritas, permulta autem verisimilia. Si quis autē studiosus contēplandi simile, in multis verisimilibus iisque Græcis verum persequitur, perinde facit, atq; si quis sub multis laruis verū vultum quærit qui non potest inueniri. Nam in verisimilibus quidē inueniūtur quæ sunt probabilia, nō quæ planè vera. Verisimilia enim à vero tam sunt remota, quã personæ seu laruæ à vero cultu. [e] *Pes autem tuus non offendat*. Qui Christū sequitur & in eum credit, is non offendit: offendit autem qui diuinæ aduersatur prouidentiæ. Non aduersatur autem qui Dei paret præceptis quæ data sunt, vt administretur homo qui est animal particeps rationis. Aduersatur autē is qui est sapiēs apud semetipsum, id est qui sibi adeo videtur sapiēs vt magis faciat, quæ impie cogitauit & est apud se ratiocinatus, quã quæ Deus pręcepit hunc mundū regens & administrans. Deo autē qui solus est omnipotēs, nō aduersatur nec resistit qui eū timet. Timori enim Dei est cōsequēs vt ei pareatur, cui aduersari est & impium & temerarium. [f] *Atque barbara quidem quam nos persequimur philosophia*. Ostensurus Clemens, quid Græci à nostra suffurati sint sapientia, quoniam dicere possent Græci se falso furti argui ab Hebręis, cùm nihil sit quod possint ab eis suffurari, hic docet quidnam nostra profiteatur sapientia, vt intelligatur Græcos ex eo potuisse suffurari. Dicit ergo nostram philosophiam profiteri contemplationem, tam eorū quæ cadunt sub sensum, quam eorum quæ sub intelligentiam. Ex quo est perspicuū eius esse subiectū tam naturæ considerationem, quam eorum quæ sunt supra naturam, quam appellant Metaphysica, id est post naturalia. Sensiliū autem rerum consideratio comprehendit etiã disserendi artem quã vocant Dialecticam. [g] *Horum autem disciplina quæ cum recta vitæ institutione*. Ostendit quodnam sit nostræ philosophiæ subiectum, & quænam disciplina, nunc docet quisnam sit eius finis, nempe vt bonis moribus exercitata, in quo cōsistit moris Philosophia, nos ad Dei erigat cognitionem, cuius essentia quidem non potest comprehendi. Nam cum Deus ingenitus, qui est genitus, homo inquam mortalis nunquam eum comprehenderit, quo magis certe eum persequeris, is eo magis recedit, id est, eum minus assequeris. Itaque quod ad essentiam quidem attinet procul est, quod autem ad potestatem, est prope, vt qui intra sui sinus ambitū omnia complectatur, & docendo & benefaciendo vbique in nos suam ostendat potentiã. Quod autē Deus humana cōprehendi non possit sapientia ex hoc intelligitur, quod non cōprehendatur, nec vt pars, nec vt totum, & nec sit in tempore, sed supra tempus, & nec in loco, sed vt supra locum, & nec contineat nec contineatur, nec diuidat nec diuidatur, nec in eum cadat vlla Exod. 33. naturæ proprietas. Cū itaque sciret Moses Deum à nemine posse comprehendi nec ostēdi, ab ipso Deo petit vt ipse se ostēdat. Is vero vt ostēderet se nulla humana ratione posse ostēdi, cogit eū ingredi caliginē, significãs se nulla aspectabili forma posse cuiquã repræsentari, sed esse arcanas & informes quib⁹ vtcūq; cognoscitur & cōprehēditur notiones. Cū ergo De⁹ sit eiusmodi vt nec capi possit, nec circūscribi, Esaia 66. nō est existimãdū domū Dei ideo dici, quod vel ipse eã sibi iusserit ædificari ad habitãdū, vel homines ei ędificarint. Nã in manufactis tēplis nō habitat quē nulla capit moles corporea, & qui cū vbiq; sit nullis cōprehēsus spatiis, nusquã tamen est vt qui nō sit in loco, sed vt ad eius maiestatē colendã, adorandam & orandã cōueniat populus. Sed neq; cælū ideo dicitur eius sedes quod cælum eum cōtineat, sed quod ex omnibus rebus ab eo creatis cælū sit omnium pulcherrimum & præstantissimum, & quo maxime delectatus

ctatus conquiescit. [h] *Clarum est ergo occultam nobis.* Ex eo quod Moses à Deo iussus est ingredi caliginem, est perspicuum, latere veritatem. Quodquidem dicit se postea pluribus aliis ostensurum exēplis. [i] *Quomodo ergo non sunt merito excipiendi.* Occulta quidē est Dei cognitio, & latet veritas, nempe eius essentia in caligine quā ingrediatur oportet, qui Deum velit nosse, sunt enim inaspectabiles eius formæ & notiones. Quamuis autē Dei non possimus perfectam assequi scientiam, cùm tamen sint multa alia quæ non ita latent, quin eorū aliqua certa possit haberi notitia: merito sunt excipiendi & laudandi qui volunt discere. Disci autē possunt & res naturales & quæ ad mores pertinent, tropique & figuræ orationis quibus explicantur animi sensa. Disci potest etiam vera iustitia, nō ex Græcorū prauis & adulteratis, sed ex sanctis & incorruptis Dei legibus, Dei enim est vera non Græcorū & aliorum Philosophorum iustitia. Hoc vt fiat dirigenda sunt iudicia, id est, adhibenda est prudentia, purumq; & sincerum exercendum est iudiciū, vt & iusta discernamus ab iniquis & recta à prauis, non autem danda est opera litibus & iudicialibus cōtrouersiis, quæ nō tam sibi proponunt iustitiam, quam causæ suæ siue per fas siue per nefas victoriam. Qui hoc habet iudiciū, simul simplex erit & astutus. Simplex quidē, vt qui nemini noceat: Astutus vero vt qui ab improborū dolis & fraudibus sibi caueat, & puer quidem nuper natus, id est, in Christo recens regeneratus, quæ sunt sentienda sentiat & intelligat. Quod autem est in Græco Clemētis ἀΐδιον ϗ εὔνοιαν, legendum est ἀΐδιον ϗ ἔννοιαν. [k] *Hæc enim cum audierit sapiens.* Paucis perstrinxit Solomon ea de quibus est daturus præcepta: hoc enim fecit in initio prouerbiorū. Nunc affert rationē cur ea sit daturus, nempe vt & sapiens qui statuit obedire præceptis, per scientiā euadat sapientior. Quantacunq; enim sit quispiam sapiētia præditus, si sapientia præcepta dantē audierit, ei sapientiæ magna fiet accessio, quodquidem Diuus Hieronymus multis probat exemplis in Cōmentario huius libri, & vt intelligens acquirat gubernationē. Intelligens est Græcè νοήμων, id est, qui valet ingenio & vi intelligendi. Is à sapiente Solomone discet quomodo oporteat seipsum regere: deinde alios. Nā qui sibi non potest imperare quomodo imperarit aliis. Intelliget etiā parabolam, id est, ex rei similitudine & imperatione eruet sensum latentē, & ita intelliget obscurum sermonem per eius interpretationem. Ita discipuli à Christo præceptore didicerunt sensum parabolarū, quas à Christo populus obscure audierat. Intelliget etiam dicta sapientum, id est, sapientum responsa vel apophtegmata, nempe quæ à sapientibus argute & subtiliter dicta fuerint, & quæ crassa videbantur & carnalia spiritualiter apprehendet. Intelliget etiā ænigma, id est, obscuram quæstionē, & quæ videntur non posse explicari soluet & aperiet. Huiusmodi ænigma est illud apud Iudices. De comedente exiit cibus, &c. & illud in Euangelio. Qui voluerit animam suam saluam facere perdet illā. [l] *Non enim adulterinas proferunt rationes.* Affert rationē cur qui audit à sapiente fit sapientior & ingeniosus, & intelligens parabolā & ænigma intelligit & verba sapientum. Nam cum sapientes à Deo sint inspirati, nihil ab eis procedit quod non sit purū sincerum & verum, sed nec ab iis qui ab ipsis acceperūt. Mercari autē dicit, quoniam ab inspiratis non citra laborem accipiant qui docentur: accipiunt autem non falsa & adulterina, cuiusmodi sunt quæ docētur à Græcis philosophis, nō enim tales proferunt rationes quos Deus inspirat, nec verborū laqueos & tendiculas quibus Sophistæ implicant adolescentes, dum nulli rei quæ vera sit atq; adeo quæ reipsa sit animū intendunt. Talem enim Plato describit Sophistam qui nō τὸ ὄν, id est quod est, sed τὸ μὴ ὄν, id est quod non est persequitur. Quod autem non est nec verum vere dici potest. [m] *Sed qui spiritum quidem sanctum possident.* Græci quidem Philosophi & Sophistæ ea proferunt quæ non sunt pura & sincera, & ex aliis quidem sunt accepta, sed ab eis corrupta & adulterata, nec in eorum dictis est veritas, vt qui non in eo quod est, sed in eo quod non est versentur, de Deo enim qui solus vere est ne cogitant quidem: sed qui spiritum sanctum Dei possident, hoc est qui à Deo sunt inspirati, scrutantur profunda Dei, hoc est arcanos & mysticos sensus quærunt qui latent in scripturis Prophetarum. [n] *Sanctis autem canes impertiri vetantur.* Arcana Dei mysteria quæ latent in scriptis Prophetarum, nempe Dei sacramenta, ij demum eruunt & percipiunt qui à Deo inspirati sunt, qui scilicet sanctum habent spiritum, & quibus fides est infusa diuinitus. Infidelibus autem, quos canes vocat scriptura, id est qui à Deo non sunt inspirati & qui fidē non habent, quæ est Dei donū, non est communicanda sacra mysteriorum doctrina, quæ est doctrina spiritus, qui in Euangeliis dicitur aqua viua saliens in vitam æternam. Duabus autem de causis non est eis communicanda sacra mysteriorum doctrina, & quod sine fide quam non habent non possint intelligere, & quod cum eorum mores non sint per fidem in melius mutati, sancta Dei quæ inquiruntur mysteria sint vituperaturi & allatraturi.

Iud. 14. Matth. 16. Luca 9. Plato in Sophist. Marci 7. Ioan. 4.

IVSTVS *autem meus ex fide viuet, dixit propheta. Dicit autem alius quoque propheta: Nisi credideritis, non intelligetis. Quomodo enim admirabilem & supernaturalem eorum contemplationem capere potuerit anima, si intus in eis discendis depugnet incredulitas?* [a] *Fides autem, quam Græci calumniantur, existimantes inanem & barbaram, est voluntaria anticipatio, pietatis assensio, rerum quæ sperantur substantia, argumentum earum quæ non videntur, vt est sententia diuini Apostoli. Per eam enim maximè testimonium acceperunt qui sunt antiquiores. Sine fide autem impossibile est Deo placere.* [b] *Alij autem, rei non apparentis vnientem assentionem tradiderunt esse fidem sicut certè demonstrationem, rei quæ ignoratur manifestam assensionem.* [c] *Porro autem voluntaria electio est alicuius appetens, versatur vero nunc appetitio in cogitatione. Quoniam actionis principium est electio voluntaria, inuenitur fides esse principium actionis, funda-* 11.

Abacum 2. Esaia 6. Hebr. 11.

Fides principium actionis, fundamentum electionis.

mentum prudentis electionis, aliquo eis prius per fidem ostendente demonstrationem. Volentem autem sequi id quod est vtile, est principium prudentiæ. Magnum itaque momentum ad cognitionem affert, quæ diuelli non potest voluntaria electio. Iam fidei meditatio fit scientia, quæ stabili ac firmo innixa est fundamento. [d] *Scientiam itaque definiunt philosophi, habitum qui à ratione non transmoueri & excidere potest.* [e] *Est ergo aliquis alius eiusmodi verus status pietatis ac Dei cultus, cuius sola est magistra ratio.* [f] *Non ego quidem, sed, vt arbitror, Theophrastus dicit sensum esse fidei principium. Ab eo enim porriguntur principia ad eam quæ est in nobis rationem & cogitationem. Qui diuinis ergo credidit Scripturis, firmum habens iudicium cui contradici nequit, demonstrationem eius qui Scripturas dedit vocem accipit. Non vtique fit ergo fides munita per demonstrationem.*

Ioan. 20.

Beati itaque qui non viderunt & crediderunt. [g] *Ac Sirenum quidem cantus efficaces, vim plusquam humanam ostendentes, eos qui in eas inciderant obstupefaciebant, vt ea quæ discebantur exciperent propemodum inuitos inducentes.* [h] *Hîc fidem esse naturalem existimant Basilidis sectatores, quatenus eam etiam in electione collocant, vt quæ intelligente comprehensione, disciplinas inueniat citra demonstrationem.* [i] *Valentiniani autem cùm nobis quidem simplicibus fidem tribuerint, sibi qui natura salui fiunt, volunt esse cognitionem ex excellentis abundantia seminis, dicentes eam esse à fide longè magis separatam, quàm spiritale ab animali.* [k] *Præterea dicunt Basilidei, fidem simul & electionem esse propriam in vnoquoque spacio: rursus autem ex consequentia supramundanæ electionis, consequi mundanam totius naturæ fidem, & pro modo spei vniuscuiusque conueniens quoque esse donum fidei. Voluntariæ ergo & liberæ electionis non est fides vtique officium, si est naturæ commodum, nec iustam consequetur retributionem, nec qui non credidit cuius culpa id non euenit, nec is qui credidit, qui causa non fuit.* [l] *Omnis autem fidei & incredulitatis proprietas & differentia, nec laudi, nec vituperationi fuerit obnoxia, rectè considerantibus, cùm habeat præcedentem naturalem necessitatem, quæ orta est ab eo qui potest omnia. Quòd si nos, tanquam inanima, naturalibus operationibus veluti funibus trahamur, superuacaneum est inuoluntarium, & appetitio quæ ea præcedit.* [m] *Nec ego illud vtique animal esse intelligo, cuius vim appetendi, quæ ab externa causa mouetur, sortita est necessitas.* [n]

Pœnitentia. Baptismus. Beatum signaculum.

Vbi autem est amplius eius qui fuit aliquando incredulus pœnitentia, per quam est remißio peccatorum? Quare nec est amplius baptismus rationi consentaneus, nec beatum signaculum, nec filius, nec pater, sed est eis impia, vt existimo, naturarum distributio, quæ fundamentum salutis non habet fidem voluntariam. [o] *Nos autem qui libera & absoluta potestate eligere & vitare à Domino datum esse hominibus, à Scripturis accepimus, iudicio quod transmoueri & excidere non potest, fidei acquiescamus, alacrem & promptum ostendendo spiritum, quoniam vitam elegimus, & Deo per vocem illius credidimus, & qui verbo credidit, nouit rem esse veram. Verbum enim est veritas. Qui autem non credidit dicenti, Deo non credidit.* [p] *Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent, inquit Apostolus. Fide maiorem hostiam Abel quàm Cain obtulit, per quam testimonium est consecutus quod esset iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur, & quæ deinceps sequuntur, vsque ad illud, quàm temporalis peccati habere iucunditatem. Hos ergo cùm etiam ante legem fides iustificasset, constituit hæredes diuinæ promißionis. Quid ergo adhuc fidei ex nostra historia recensens adduco testimonia? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Sampson, Iephte, Dauid, Samuel & Prophetis, & quæ sequuntur.*

ἀπόλειψις.

[q] *Cùm autem sint quatuor in quibus verum consistit, sensus, intelligentia, scientia, opinio, natura quidem prima est mens seu intelligentia: nobis autem & ad*

nos relatus,

nos relatus, sensus. Ex sensu autem & intelligentia consistit scientiæ essentia. Intelligentiæ [ἐπίβαθρα.] *autem & sensus commune est id quod est euidens. Sed sensus quidem est basis scientiæ.* [r] *Fides autem progressa per sensilia, relinquit opinionem: contendit autem ad ea quæ sunt à falso aliena, & permanet in veritate.* [s] *Si quis autem dicat scientiam demonstrare cum ratione, audiat, quòd sunt etiam principia quæ demonstrari nequeunt: neque enim cognosci possunt arte nec prudentia. Hæc enim versatur in iis quæ contingit aliter se habere: illa autem est efficiens & propemodum contemplans.* [t] *Fide ergo sola existimant se consequi principium vniuersorum. Quæuis enim scientia doceri potest. Quod autem doceri potest, docetur ex eo quod prius cognoscitur.* [u] *Non prius autem cognoscebatur à Græcis principium vniuersorum. Neque ergo à Thalete qui aquam sciebat primam causam, neque ab aliis qui deinceps consecuti sunt Physicis. Primus enim Anaxagoras mentem rebus adhibuit. Sed nec ille dignitatem seruauit efficientem, nescio quas amentes describens reuolutiones, cum mentis ab agendo cessatione & amentia.* [x] *Quocirca verbum quoque* [Matth. 23.] *dicit: Ne dixeritis vobis magistrum super terram. Quæ est enim scientia, est habitus* [Fides, gratia quæ ex his, quæ demonstrari nequeunt, deducit ad id, quod est simplex, generale, & vniuersum.] *demonstratiuus. Fides autem, gratia, quæ ex iis quæ demonstrari nequeunt, deducit ad id quod est simplex, generale, & vniuersum, quod neque est cum materia, neque materia, neque sub materia.* [y] *Increduli autem, vt videtur, ex cælo, & ex eo quod est aspectabile, omnia trahunt in terram, manibus planè petras & quercus apprehendentes, vt ait Plato. Omnia enim quæ sunt huiusmodi attingentes, hoc solum esse affirmant, quod habet applicationem & contactum eiusmodi, idem definientes corpus & essentiam. Aduersus eos ab alto decertantes, ex eo quod non est aspectabile, alicunde eos piè admodum vlciscuntur, incorporeas quasdam, & quæ intelligentia percipiuntur, formas, vrgentes veram esse essentiam.* [z] *Ecce facio noua, ait Verbum, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis* [Esa. 43.] *ascenderunt.* [1. Cor. 9.] *Nouo oculo, noua aure, nouo corde, quæcunque videri & audiri possunt, sunt per fidem & intelligentiam comprehendenda, spiritualiter dicentibus, audientibus, & agentibus Domini discipulis. Est enim probus nummus, & alius adulterinus, qui nihilominus rudes decipit & ignaros, sed non argentarios, qui sciunt cùm didicerint separare & discernere probum à reprobo, eóque qui est malæ notæ. Sic argentarius rudi & ignaro solum dicit nummum esse adulterinum. Quomodò autem, solus scit argentarij familiaris,* [παρακεχαραγμένον.] *& qui in eo est exercitatus.* [a] *Aristoteles autem, id quod consequitur scientiam, iudicium, quòd verùm sit hoc quidpiam, dicit esse fidem. Est ergo fides scientia præstantior, & eius index. Fidem autem imitatur coniectura, quæ est imbecilla opinio, sicut adulator amicum, & lupus canem.* [b] *Quomodo autem videt faber quòd qui aliqua didicit, fit artifex, & gubernator doctus artem, gubernare poterit, non satis esse reputans fieri bonum & honestum: necesse est eum qui persuadetur & credit, discere: parere autem Verbo, quem magistrum esse dicimus, est illi credere, in nulla re repugnando, & contradicendo. Quomodo enim fieri potest vt aduersus Deum aliquid sciamus? est ergo fidelis cognitio. Fit autem apta ad cognoscendum diuina quadam consecutione & mutua consequentia.* [c] *Iam verò Epicurus quoque, qui veritati maximè prætulit voluptatem, cogitationis anticipationem existimat esse fidem. Anticipationem autem definit, applicationem ad aliquid* [πρόληψιν.] *euidens, & ad euidentem rei intelligentiam: neminem autem posse nec quærere, nec* [κατάληψιν.] *dubitare, neque verò opinari, sed neque probare aut arguere, absque anticipatione. Quomodo autem non habens quis anticipationem eius quod desiderat, didicerit id quod quærit? Qui autem didicit anticipationem, iam facit comprehensionem. Si autem is qui discit, non discit absque anticipatione, quæ potest quæ dicuntur suscipere, ipse quidem habet aures præditas facultate audiendæ veritatis. Beatus est autem qui dicit in aures audientium.*

Esa. 6. *sicut certè beatus quoque est is qui est obedientiæ. Audire autem est intelligere. Si ergo fides nihil est aliud quàm anticipatio cogitationis circa ea quæ dicuntur, & hoc dictum est obedientia, & intelligentia persuasio, sine fide autem non discet aliquis, quoniam nec sine anticipatione, verum ergo omnino ostenditur quod à Propheta dictum est, Nisi credideritis, non intelligetis.* [d] *Hoc eloquium Heraclitus quoque Ephesius circumloquens dixit: Nisi speret, id quod est insperatum non inueniet, cùm sit & inscrutabile, & nullus ad id pateat aditus.* [e] *Sed Plato quoque Philosophus, in Legibus, eum qui beatus & felix est futurus, dicit oportere esse ab initio participem veritatis, vt cùm sit verus, plurimo viuat tempore: fidelis enim. Infidelis autem est, cui voluntarium placet falsum. Cui autem inuoluntarium, cùm sit amens, non est animal: neutrum ergo est expetendum. Ingratus enim est* ἄφιλος. *quisquis est infidelis & ignarus.* [f] *Nunquid autem in Euthydemo occultè hanc esse dicit regalem sapientiam? In Politico quidem certè his dicit verbis: Quare veri Regis regalis est sapientia, & qui eam possederit, siue princeps, siue priuatus fuerit, omnino ex hac quidem arte* βασιλικὸς*, id est, regalis, seu regnandi peritus, rectè appellabitur. Iam qui in Christum crediderunt, Christi, id est, vncti, & sunt, & dicuntur: sicut ij qui sunt reuera regales, Regi curæ sunt. Sicut enim sapientes sunt sapientia sapientes, & qui sunt iusti,* νέμῳ νόμιμοι. *iustitia sunt iusti: ita etiam sunt à Christo Rege reges, & qui à Christo sunt, sunt Christiani. Deinde inferiùs apertè subiungit: Quod rectum est autem fuerit legitimum, & lex cùm sit natura, est recta ratio, & non in scriptis, & in aliis. Et hospes Eleates virum regalem & politicum, legem animatam pronunciat.* [g] *Talis autem est qui legem quidem implet, facit autem voluntatem patris, apertè in excelso aliquo ligno inscriptus, diuinæ virtutis exemplar expositus iis qui possunt perspicere. Sciunt autem Græci, Ephororum Lacedæmoniorum scytalas fuisse lege in lignis inscriptas. Lex autem mea, vt prius dictum est, est & regalis & animata, & recta ratio. Lex, quæ est Rex omnium mortalium & immortalium, vt canit Pindarus Bœotius.* [h] *Speusippus autem in primo aduersus Cleophontem, videtur dicere similia Platoni, sic scribens: Si enim regnum res bona est, & sapiens solus est Rex & Princeps: lex cùm sit recta ratio, bona fuerit. Quæ sunt etiam his consequentia statuunt philosophi Stoici, qui regnum, sacerdotium, Prophetiam, legis ferendæ scientiam, diuitias, veram pulchritudinem, nobilitatem, libertatem, soli sapienti tribuunt. Fatentur autem ipsi quoque eum inueniri difficiliter.* [i] *Videntur autem omnia quæ prius dicta sunt dogmata, à magno Mose Græcis esse tradita. Et omnia quidem esse sapientis per hac docet: Et quoniam misertus est mei Deus, mihi sunt omnia. Eum autem Deo esse amicum significat, dicens: Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob.* Exod 33. *Ipse autem inuenitur apertè vocatus amicus. Qui autem videt Deum, nomen mutasse apertè ostenditur, & Isaac tanquam victimam consecratam allegoricè sibi delegit, typum futuram salutaris œconomiæ. Et à Græcis quidem celebratur Rex Minos, qui nouem annis familiariter cum Ioue est versatus, cùm audiuissent quemadmodum Deus cum Mose loquebatur, vt si quis cum amico suo loqueretur.* [k] *Erat autem Moses quidem sapiens, Rex, legislator. Seruator autem noster omnem humanam naturam superat. Pulcher quidem, vt à nobis solus ametur, qui veram desideramus pulchritudinem: erat enim lux vera. Rex autem & à pueris imperitis, & à non credentibus Iudæis & ignorantibus vocatus, & ab ipsis Prophetis prædicatus ostenditur. Adeò autem diues, vt omnem terram, & quod super terram, & sub terra est, aurum, quæ ei cum omni gloria ab aduersario dabantur, despexerit. Quid attinet dicere, quòd sit solus Pontifex, qui solus Dei cultus tenet scientiam? Rex pacis Melchisedech, qui solus est vel omnium aptissimus vt præsit humano generi. Legislator autem, vt qui dat legem in ore Prophetarum, quæ sunt agenda, & quæ non,*

quæ non, apertissimè præcipiens & docens. Quis autem ex eo fuerit nobilior, cuius solus pater est Deus?

COMMENTARIVS.

[a] FIDES *autem quã Græci calũniantur.* Quoniam fide stat nostra, nempe fidelium Christianorũ scientia, quam Græci calumniabantur tanquam rem barbaram inanemque, & nullius momẽti, eam describit ex sententia D. Pauli ad Hebræos, vt intelligatur eam reuera cõsistere, & maximi esse momenti. Fides, inquit, est voluntaria anticipatio, per quam scilicet anticipamus, & præuenimus quæ nondũ sunt in rerũ natura. Deinde sequitur; Rerum quæ sperantur substantia, per quã scilicet quę sperantur quidem, nondum autem sunt, tanquam præsentia cõsistunt. Deumq; quem non videmus piè esse colendum assentimur, & quæ nondũ quidem apparent, sunt autem omnino futura, pro certo euentura colligimus. Neq; verò solum futura fide colligimus, sed etiam de iis qui olim fuerũt, quod pręclara & præmiis digna gesserint, testimoniũ acceperũt, Deo enim probata & accepta fuit eorũ fides sine qua Deo nõ placuissent: Deo enim placere nõ potest qui Deũ esse nõ credit, qui cũ Philosophica demõstrari non possit sciẽtia, quod sit, sola fide cognoscitur. [b] *Alÿ autẽ rei nõ apparẽtis.* Vnica fidei descriptionẽ non cõtentus, aliam affert descriptionẽ, nẽpe rei non apparẽtis vnientẽ assensionem, per quã scilicet assentimur animus rei nõ apparenti. Sed quomodo assentitur? Se vniens. Non potest enim assentiri animus, qui rei cui assentitur non vniatur, & ita coniungatur, vt cum ea sit vnus. In hoc autẽ differt à fide demonstratio, quod rei quę ignorabatur, aperta fiat demonstratio, & ita ei assentiamur: Fides autem est certa quidẽ, sed non rei euidentis, nec euidens & aperta est assensio. [c] *Porro autẽ si volũtaria electio.* Suspicor hũc locum esse mancum & mutilum, est tamen videndũ, an aliquis sensus ex eo possit elici. Respondens Græcis, dixit falsum esse quod fides sit inanis: tantum enim abest vt sit inanis, vt etiã verè consistat, & definiatur. Nũc autem dicit eam non solum consistere, sed etiam esse vtilem, vt quæ sit principium actionis & fundamentũ prudentiæ. Ex eo autem suum deducit argumentum, quod in fidei definitione dixerit, fidem esse voluntariam anticipationem: præuentionẽ, inquam, quã voluntariè suscipimus eorum quæ sunt agenda, est autem hæc anticipatio agẽdi electio, quæ aliquid appetit. Non est enim actio quæ nõ aliquid appetat. Nã quod agit, non temere agit, sed agit propter finẽ quem appetit: cogitãdo autem appetit, nõ enim appeteret nisi cogitaret quod appeteret. Ex hac autem volũtaria electione quę cogitat finem quem appetit, existit principium actionis. Volũtaria autem electio est ex eo quod agendo credat, se finem quem appetit esse cõsecuturum, & ita inuenitur fides principiũ actionis, & fundamentum prudentis electionis. Est autem prudens electio, quãdo quod est vtile tanquam scopus propositus appetitur. Appetitur autẽ, ipsa fide demõstrante id esse vtile. Volentẽ autem appetere & sequi id quod est vtile, est principium prudẽtiæ. Prudentes enim sunt qui prouident ea quæ sibi sunt vtilia. Ad cognoscendã autem vtilitatem plurimum potest volũtaria electio, quæ auelli non potest, ipsa scilicet fides quæ est in nostra potestate, & à nobis nulla vi auellitur. Nemo enim credit inuitus, nec cogi potest vt credat. Qui quamuis nullã certã causam afferat cur credat, & ideo non sit fides demõstratione prædita scientia, credẽdo tamen & fidem meditãdo eo progreditur vt scientiã acquirat, & possit suæ fidei causam reddere & rationẽ. Nititur autem hæc fidei scientia firmo & stabili fundamento: nititur enim verbo Dei quod nunquã potest labare. Nam manet in æternũ. [d] *Scientiã itaque definiunt Philosophi.* Meditationem fidei fieri scientiam probat ex definitione scientiæ quæ datur à Philosophis. Scientia, inquiũt, est habitus qui nõ potest transmoueri & excidere à ratione. Quando enim res per causam cognoscitur, & eius certa, firma & stabilis redditur ratio, ex eo permanẽs & perpetuus generatur habitus, qui nõ excidit nec dimouetur à ratione. Nã quod per causam cognoscitur, causam, inquã, efficientem, ea enim propriè est causa, quæ non labefactarit ratio, maxime cum simul cõcurrant causa efficiẽs & ratio. Cùm ergo à Deo quidem inspirata & infusa est fides, is autẽ cui est inspirata fides, fidei autorẽ meditatur & contemplatur, Dei cognitionis firmus efficitur habitus, qui non est amplius sola fides, sed est cũ fide scientia, vel potius ipsa fidei scientia. [e] *Est ergo aliquis.* Ex his concludit non esse vnum solum statum pietatis & diuini cultus & religionis, nẽpe solam fidem eamque simplicem, sed esse etiam alium verum statum religionis, & quo non solum creditur, sed etiam eius quod creditur ratio redditur, & fit huius fidei sola ratio magistra, nẽpe Verbum. Nam etsi fides est ex auditu, ipsa tamen & à verbo inspiratur, & inspirata ab eo docetur, cum eorũ quæ creduntur non esse nimis alienas & absurdas rationes ostẽdatur. Quod fit à scriptoribus qui scribũt aduersus Græcos, dum & Christũ ex Virgine esse natum, & mortuos esse resurrecturos, & similia, non esse à fide aliena, probant etiam apud incredulos. [f] *Non ego quidem, sed, vt arbitror.* Quid de fide sentiant Græci qui ex Hebræis sunt suffurati, dicturus, primũ adducit Theophrastũ, qui dicit sensum esse fidei principium, ab eo enim deduci principia ad rationem & cogitationẽ. Videtur autẽ eius sententia, non eo quod scripsit Paulus, fidem esse ex auditu: cõstat enim auditum esse sensum: quod autem auditur, non prius creditur, quam ad rationem & intelligentiã transmissum, dignum fuerit iudicatum quod credatur: quod ipsum de aliis quoq; sensibus est sentiendũ, quos cùm sæpe cõtingat esse fallaces, non temerè est eis assentiendum, sed tum demũ, cum ratio & intelligentia suum adhibuerit iudiciũ. Sed neque mens neque intelligentia suffecerit ad diuinarũ rerum fidem assequendã, nisi mens sancti Spiritus lumine fuerit illustrata, quodquidem dicimus inspirationẽ, quæ quidem inspiratio est instar demonstrationis, qua vt fides muniatur minime opus est. Qui certe diuinas legit scripturas, accipiẽs vocẽ eius qui illas dedit, eum habet pro demõstratione. Quo fit vt qui scripturas diuinas legũt, & à Deo inspirati eis credũt, licet quæ in eis continentur non videant, sint beati. *Ac Sirenũ quidẽ cantus essi. aces.* Cõfert vim sanctarum scripturarũ cum cantu Sirenũ. Nam vt Sirenũ cantus erat adeo suauis, vt eos qui in ipsas inciderant, vel inuitos cogerent ea quæ dicebantur excipere, ita sacræ scripturæ eos qui ipsas legunt vel audiunt ad creden-

dum attrahũt. Quod autẽ verti: Cantus efficaces, Græcè est ἐπιτελέσεις, id est perfectiones. Quod Græcũ quidem non satis exprimit, sed mihi non occurrit aliud quo melius exprimam. [h] *Hic fidẽ esse naturalem existimãt.* Diximus antea fidẽ ex diuina esse inspiratione, licet eius principium sit sensus, qui deducitur ad rationem & intelligentiã. Aliud sensit Basilides hæreticus, qui existimabat fidẽ non à Deo inspirari, nec diuinitus infundi, vt qui eam collocaret in electione, quæ quidẽ electio tantũ potest, vt citra vllam ratiocinationem ac demonstrationem intelligentia cõprehendat disciplinas. Ex quo facilè intelligitur eum sensisse fidem non esse Dei donũ, sed eam omnino procedere à libero hominis arbitrio. Quod hoc quidẽ senserit Basilides scribit Clemẽs: sed cum de eo multa scripserint Epiphanius & Theodoretus, de hoc nihil dixerunt. [i] *Valentiniani autẽ cum nobis quidẽ.* Valentiniani seipsos appellabant Gnosticos, quod nec fide, nec gratia, nec bonis operibus, sed sola sua cognitione salutẽ se assecuturos putarẽt. De iis plurima Epiphanius contra hæreses lib. 1. to. 2. & Theodoretus Hæreticorum fabularum lib. 1. qui inter cętera hæc scribit. Dicunt autem se quidem seruari ex sola cognitione, nõ autem ex fide & bona actione, se bonis operibus nõ egere, cùm ad salutẽ sufficiat cognitio. Quocirca qui sunt apud eos perfectissimi, quidquid est diuinis legibus prohibitum, securè & absq; vllo metu perpetrant. Nam & festa Gentilium celebrant, & immolatis vescuntur, & libidini ac voluptati seruiunt, quidquid malũ est indiscriminatim audent admittere. Simplicibus itaq; tribuebant fidem, vt dicit Clemẽs, sibi autem cognitionem, quam dicebant esse fide longe excellentiorẽ. Suam itaq; salutem acceptam ferebant, non fidei, nec gratiæ, sed naturæ, ex qua existit cognitio. Dicebant autem cognitionẽ magis excellere fidẽ, quam spirituale superet animale. [k] *Præterea dicũt Basilides.* Quid sibi voluerit Basilides, dicens fidem simul & electionem esse propriam in vnoquoq; spatio, &c. nõ satis intelligo: nec id vnde discam scio. Nam de his Epiphanius & Theodoretus ne verbum quidẽ, coniicio autẽ eum velle significare fidem & electionem ex supramundana fide esse ortam, & nihil loci habere in nostro libero arbitrio. Ex quo infert Clemẽs, quod si ita sit, nullam habiturũ mercedem, nec remuneratiõẽ, nec eum qui credidit, nec eum qui non credidit, cùm & credere & non credere, aliunde fit quam ex ipso libero arbitrio. [l] *Omnis autẽ fides & incredulitatis.* Nec in fidẽ, nec in incredulitatẽ cadit laus & vituperatio, si à nobis non fit fides & incredulitas, sed naturalis præcedat necessitas quæ est ab eo qui potest omnia, nẽpe à Deo. Quod enim fit à nobis, tum demũ vel laudatur, vel vituperatur, si à nostro libero procedat arbitrio. Sin ad faciendum nos vrgeat & impellat necessitas, nec laudãdi sumus nec vituperãdi. [m] *Nec ego illud vtiq; animal esse intelligo.* Nõ est id censendum animal, quod appetit quidem, sed ne potiatur eo quod appetit impedit necessitas quæ mouetur à causa externa. Potest quidem appetitionẽ refrænare ratio, nec ideo nõ erat animal: sed nõ erit animal, si appetitionem omnino tollat externa causa naturalis. Animal enim nõ est quod omnino non appetit. [n] *Vbi autẽ est amplius.* Adducit aliquot absurda quæ sequuntur, si fides non sit voluntaria, nec credamus ex nostro libero arbitrio. [o] *Nos autẽ qui libera & absoluta.* Ecclesiastici xv. scriptum est; Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu cõsilij sui. Adiecit mandata & præcepta sua; Si volueris mãdata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris porrige manum tuam, &c. Quo significatur datum nobis esse liberum arbitriũ, & liberam potestatẽ eligendi & vitandi. Cùm ergo à Deo, à Verbo, inquã, quod est via & veritas, inspirata fides nobis proponatur, & sit in nostra potestate eã vel eligere, vel vitare, certo & immobili iudicio eam eligamus, & ei acquiescamus. Is enim cui dicenti credimus est vita & veritas. [p] *Fide intelligimus aptata esse secula Verbo Dei.* Postquã docuit fidem non esse naturalis necessitatis, sed vt eam à Deo inspiratam eligamus in nostra esse potestate, & hortatus est vt eam eligam⁹, ne quis forte eã ideo minoris faceret, quod ea esset recens, ostendit eam esse & antiquissimã, & à primis vsque tẽporibus ad nostra deductam, & ex epistola ad Hebræos plurimos enumerat, qui ea crediderunt quæ sunt alioqui supra fidẽ, & ea passi sunt & gesserũt, ex quibus maxima præmia sunt consecuti, & à Deo promissam acceperũt hæreditatẽ. [q] *Cùm autem sint quatuor.* Dubitari potest quomodo in sensu consistat verum. Nam si sensus & dicuntur & sunt sæpe fallaces, quomodo dicitur verũ in sensu cõsistere. Ad quod potest responderi, quod etsi sensu sæpe aliud apprehendatur, quã quod est in ipsa rei veritate, id tamen apprehenditur quod est propriũ sensus. Videtur quidẽ visus aliquando aliquid videre quod non videt, & in hoc fallitur, sed semper videt quod est sibi proprium, nẽpe colorem: & ita in eo consistet verum, quod licet aliud videat quam videatur videre, videtur tamen quod est propriũ visus obiectum, nempe color. Auditus videtur aliquando aliquid audire quod non audit, & in hoc fallitur, sed quatenus vocem semper audit, nunquã fallitur, & in eo verũ cõsistit. Odoratus videtur aliquãdo aliquid odorari quod nõ odoratur, & in hoc fallitur: sed si modo odoretur, odorem odoratur, & in hoc nõ errat. Gustus aliquando aliquid percipit quod aliter se habet quàm sentiat, & ita fallitur in re quam gustat, sed vel bonũ vel malum saporẽm semper gustat, & in hoc cõsistet gustus veritas. Tactus fallitur, dum sibi videtur aliquid tangere quod non tangit: sed tangẽs, vel durum vel molle, vel aliquid aliud eiusmodi, tangit, nec in hoc fallitur, tãgit enim quod est propriũ. In mente autem seu intelligentia consistit verum. Nam & ea demum verè sunt quæ sunt, diuina scilicet & æterna, quæ cadũt sub intelligentiã, nec sensilia prius vere esse censentur quã intelligentia ea ad se delata à materia separauerit, & cõprehenderit, quæ alioqui fluunt & labuntur. In scientia quoque consistit verum: est enim scientia quæ ex ratione fit demõstratio. Non est enim aliud scire quã rem per causam cognoscere. Cognoscitur autem res per rationẽ quæ est vis animæ, incorporearũ rerũ naturas, formas, differentias, propria perpendẽs accidentia, incorporea quidẽ omnia, nõ tamen extra corpora. Consistit quoque verũ in opinione, quæ absque ratiocinatione coniicit, anticipat & præsumit. Quamuis autem in ea sæpe consistat verum, sæpe tamen accidit vt coniectura à scopo aberrans falsum assequatur. Cùm sint tamẽ duo præcipua in quibus verum cõsistit, mens scilicet seu intelligentia & sensus, naturæ quidẽ prima est intelligẽtia, nobis autẽ sensus. Nam intelligentia prima sua natura intelligit, neque alio opus habet ad hoc vt verũ intelligat: sensus autem etsi primus, quod ad nos attinet, percipiat, absque intelli-

gentia

gentia tamen, verum non intelligit. Et de rebus quidem corporeis verè dicitur, nihil esse in intelligentia quod non prius fuerit in sensu, rerum enim corporearũ formas & differentias à quibus mouetur sensus, veras esse iudicat intelligentia. Præter formas autem sensiles & corporeas, incorporeas quoq; & omnis materiæ expertes intelligit & cõprehendit intelligentia. Quod autem dicit Clemens, ex sensu & intelligentia consistere essentiã scientiæ, id est intelligendum de rebus corporeis & sensilibus, quę non intelliguntur, nisi sint delatæ ad intelligentiã quæ diiudicat & discernit earũ veritatem. Sed vt diiudicet & discernat opus est euidentia, quæ est cõmunis & sensus & intelligentiæ. Oportet enim & sensui euidentẽ ac manifestam esse formam corporeã, & intelligentiæ formã quæ à corporea abstrahitur materia. Quoniam autem in sensu prima est forma sensilis, quã à sensu abstractam diiudicat, vt verum intelligat intelligentia, ideo dicitur sensus esse basis scientiæ. *Fides autẽ progressa per sensilia.* Sensus quidẽ est basis scientiæ: res enim ad cuius scientiã peruenitur, primũ in sensu fundatur, cùm ab eo apprehendatur, sed non prius dicitur intelligi quã intelligentia eam à materia separauerit. A materia autem separata quiescit & fluere desinit, & ita rei primum sensu perceptæ, deinde intelligentia cõprehensæ est scientia, quæ Gręcè dicitur ἐπιστήμη, eo quod ibi sistatur, nec vllus sit fluxus qui est in sensilibus. In sensilibus autẽ est & scientia, quando res sensu percepta per rationem diiudicatur, & comprehenditur ab intelligentia, quæ formã separat à materia. Est & opinio, quæ citra rationem verum quandoque apprehendit, quandoque autem verum esse existimat quod est falsum. Fides autẽ nec est scientia nec opinio. Non est quidẽ scientia, cum nec sensu nitatur, nec ratione diiudicet: nec est opinio, cum transiliens per sensilia, sed in eis non manẽs, ad vera cõtendat, & maneat in veritate. Nã nec in sensibus vllus locus est fidei, nec falsum opinatur fides sed certa, firma & stabili persuasione apprehẽdit quod verum est. *Si quis autem dicat scientiã demonstrare.* Cum fidem ideo laudasset quæ à sensili transiens ad vera contendat & maneat in veritate, occurrit dubitatio ad quam est respondendũ, quod cum scientia ratione demonstret, quod non facit fides quæ ea credit quæ minime sunt demonstrata, scientia fide sit præstantior. Ad quod respondet, quod etiamsi scientia demõstret cum ratione, non ideo tamen sequitur quod ea sit præstãtior. Non enim quidquid demõstratur, est præstantius eo quod non demonstratur. Non demonstrantur quidẽ principia, sunt tamẽ pręstantiora iis quorum sunt principia, quæ demonstrantur. Non demonstrantur autem cum cognosci nõ possint arte nec prudentia. Quid enim prodest ars & prudentia ad ea cognoscẽda, quæ per se sunt satis nota? Atque prudentia quidẽ versatur in iis quæ contingit aliter se habere. Quæ autẽ contingit aliter se habere, in quibus discernendis & diiudicandis versatur prudentia, nihil agit ad cognoscenda principia, contra autẽ ipsa principia deducunt ad illorum cognitionẽ. Ars autem ex multis præceptis collecta, non dat quidem cognitionem principiorum, sed ipsa principia dant eius cognitionem. *Fide ergo sola existimant.* Scientia ergo non deducit ad cognitionem principiorũ, sed sola fides, maxime autem ad cognitionem principij vniuersorum, qui est Deus. Existimant autem se sola fide posse assequi principiũ vniuersitatis, non soli fideles, sed etiam Græci. Cur autem sola fide assequãtur principium vniuersorũ, hanc affert rationem, quod cùm principia non doceantur, doceatur autem quæuis scientia, principiorũ non est scientia. Sed principiorũ quorum non est scientia est fides, nam quæ demonstratiua ratione nõ cognoscuntur, quæ est scientia, ea fide apprehensa creduntur, & ita ea cognoscit fides non scientia. Ex iis autẽ prius cognitis principiis docetur scientia. Nihil enim docetur nisi ex eo quod prius est cognitum. *Non prius autem cognoscebatur.* Vniuersitatis principium, id est Deum, nunc quidem sola fide norunt Gręci, qui in Christum crediderunt. Olim autẽ non nouerant, nec Thales Milesius, nec qui eũ secuti sunt Physici, qui sensilia & materialia rerum statuebant principia, alij aquam, alij ignem, alij aërem, & cætera elemẽta. Ita enim erãt addicti materiæ, vt causam efficientem qui est princeps, prætermitterent, Dei rerũ opificis nullã ducentes rationẽ. Solus Anaxagoras materiæ mentem adhibuit, qui tamen sibi non constitit, mentẽ enim quodammodo amentẽ induxit, dum cœli creationi vertiginem & reuolutionem adiunxit. Ita enim de eo scribit Laertius, quod dixerit totũ cœlum cõponi ex lapidibus, & constare ex vehemẽti circumuolutione. Qua in re minime seruauit dignitatem efficientem quæ conueniebat opifici tanti operis. Nã qui solus ex nihilo fecit omnia, ad ea facienda nullo opus habuit. *Quocirca verbum quoque dicit.* Ex iis quæ dicit infert, quod cũ sint eiusmodi Philosophi Græci, qui vniuersitatis principiũ, nempe Deũ, fide nõ cognoscunt, non oporteat nos eos habere magistros super terrã. Ad quod probandũ citat Verbi, id est Christi testimoniũ in Euangeliis. Vtuntur illi argumentis & rationibus, ex quibus cõstat sciẽtia quæ est habitus demõstratiuus. Nobis autẽ fide opus est, quæ à Magistro nostro nẽpe Christo, est petenda. Fides autẽ non est habitus demõstratiuus qui constat ex humanis rationibus, sed est gratia, nẽpe Dei donum, vtpote à Deo datum & infusum, quæ nõ humanis rationibus, sed principiis quæ nõ possunt demonstrari ad simplicẽ & generatem, & quæ omnia quæ continet, imo quæ ipsa est totum, nos deducit essentiã, id est ad ipsum Deum, qui est expers omnis materiæ, & neque est materia, neque in materia, neque sub materia. *Increduli autem, vt videtur.* Fidei opponit incredulitatem. Fides enim ad simplicẽ deducit essentiam eam attrahentes ex cœlo, & eo quod cadit sub aspectum, non aliam enim existimant esse essentiam quam corpus, quod est id quod tangitur, & ad aliud applicatur. Fideles verò aduersus eos ex alto petitis armis, & ex eo quod nõ est aspectabile pugnãtes, & ipsos vlciscẽtes, veram dicunt esse essentiã, non corpus, sed formas incorporeas, & quæ sola percipiũtur intelligentia. Pie autem dicit vlcisci qui solã corpoream apprehendunt essentiã, quod in iis qui solam corporeã putant esse essentiã, nulla sit pietas. Deus enim qui pura mente est colendus, est incorporea & simplex essentia. Quo fit, vt qui solum corpus esse putat, cum Deus non sit corpus, Deum non colat. *Ecce facio noua, ait Verbum.* Verè esse quæ sub aspectum non cadunt formas, & quas percipit intelligentia, nos docet fides. Et videtur quidem hoc nouum, sed quod hoc ita se habeat non est mirum. Nam ipsum verbum dicit se noua facere omnia. Noua certè sunt quæ Deus præparat iis qui ipsum diligunt. Ea non sunt corporea, ea enim non vidit oculus corporeus, nec auris corporea, sed nec cogitatio hominis ea cõprehendit. Homo enim, quatenus homo

ea solum comprehendit quæ sunt corporis: incorporeas autẽ formas, & quas cognoscit intelligẽtia non capit nisi nouus homo. Nouum itaque hominẽ & nouam creaturã salutari lauacro regenerationis facit, vt videat, audiat, & cogitet, quæ alioqui nec videri, nec audiri, nec cogitari poterant. Vt autem est nouus homo & noua creatura, ita etiam est eius oculus nouus, noua auris, nouum cor, vt spiritualiter regeneratus non crasse & carnaliter, sed mysticè & spiritualiter videat, audiat & intelligat per fidẽ & intelligẽtiam. [a] *Aristoteles autem id quod sequitur.* Multa quidem dixit de fide, sed quoniam variè definitur à Philosophis, hic dicit definitionem Aristotelis, quam ipsam citat etiam Theodoretus libro 1. De curandis Græcorum affectionibus, dicens; Aristoteles autem dicit quod fides est sciẽtiæ iudicatorium, nẽpe *κριτήριον*, significat autem Aristoteles præcedere quidẽ scientiam, sed sequi fidem quæ est præstantior & maioris autoritatis, vt quæ tanquam Iudex ferat sententiam, sitne verũ quidpiam quod dicit sciẽtia *Est ergo fides præstantior.* Græcè est *κριτήριον*, id est id quod iudicat. Si ergo quod iudicat est præstantius & maioris autoritatis quam quod iudicatur, constat fidem esse præstantiorem & maioris autoritatis quam scientiam. [b] *Quomodo autem videt faber.* Quemadmodum non sufficit artem fabrilem didicisse, nisi qui didicit sit artifex, & fabrilem artem exerceat: nec artem gubernatoriam, nisi qui didicit reipsa gubernet: ita nõ satis est persuaderi & Verbo credere, qui est Magister noster, nisi illi pareatur. Non solum enim in verbis, sed etiam in factis consistit fides, & id ipsum Magistro parere est ei credere. Nulla ergo in re Deo est repugnandum & contradicendum. Nam si Deo nos dicamus credere, eius autem præceptis non pareamus, videbimur quod fieri non potest aduersus Deum aliquid scire. Est autem fidei & cognitionis mutua quædam consequentia. Nam nec sine fide est cognitio, & fides est apta ad cognoscendum. Ex his autem infertur tantum abesse vt fides possit esse otiosa & non operari, vt ne vera quidem sit fides, si non operetur. Non operatur autem si non pareat magistro, nempe Verbo. Verbo autem paret is qui seruat præcepta. Sed nec vera est fides sine eorum quæ credit cognitione, nec cognitio, si non credat quę cognouit, est enim mutua vtriusque consequentia, & cognoscere quæ credit, & credere quæ nouit.
1.Cor.13. Quamuis autem cum fide sit cognitio, ea tamen tantum est ex parte, vt qui hic tantum videamus per speculum: tum demum autem erit perfecta, quando post nostrum hinc decessum eum cui credimus facie ad faciem videbimus. [c] *Iam verò Epicurus quoque.* Hic adducit aliam fidei definitionem, nempe quam tradit Epicurus ille voluptatis Patronus. Dicit ergo Epicurus fidem esse anticipationem cogitationis. Sic autem intelligendum quod dicit Epicurus. Ad hoc vt credamus prius est suscipienda rei credendæ aliqua cogitatio, deinde est discenda. Cogitationis autem prima susceptio vocatur anticipatio: ea autem suscepta discitur. Qui autem eam prius susceptam didicerit, credit. Creditam autem comprehendit. Comprehensam verò intelligit. Hinc est quod id quod dicit Epicurus minime discrepet ab iis quæ dicit
Esa.7. Esaias. Nisi credideritis non intelligetis. Is enim demum intelligit qui rem quã cogitatione anticipauit veram esse cognoscens comprehendit. Hæc autẽ anticipatio cogitationis dicitur obedientia, & ipsa intelligẽtia dicitur persuasio. Beatus est autem qui dicit in aures audientiũ] Euangelizator scilicet & prædicator, qui iis prædicat, qui tenentur studio audiendæ veritatis, & beatus est is qui est obedientiæ, quæ est phrasis Hebraica, id est, is qui verbum Dei audit & custodit. Anticipationem autem cogitationis definit applicationem ad aliquid euidens, & ad euidentem rei intelligentiam. Nam si applicetur cognitio ad aliquid incertum & obscurum, & sensum aliquem non manifestum, id minime credit, & ideo applicatio illa seu anticipatio cogitationis non est fides. Ea est autem adeò necessaria, vt sint plurima, etiam trita & vulgaria, quæ sine ea non possunt fieri. Si sit aliquid quærendum, prius credatur oportet id esse de quo quæritur. Dubitari non potest si nõ credatur esse id de quo dubitatur. Non est opinio, si nõ certa fide constet id esse, de quo concipitur opinio. Si sit probandum aliquid, cogitatio est applicanda ad id quod est probandum, & ita est credendum. Si quæramus aliquid discere, prius cogitatione anticipemus oportet, id esse quod volumus discere. Cum autem id vere esse didicerimus cõprehendimus, & intelligimus. Ex quo est perspicuum prius esse fidem quam intelligentiam, cùm non intelligatur, nisi quod creditur. [d] *Hoc eloquium Heraclitus quoque Ephesius.* Heraclitus Ephesius qui *σκοτεινός* est appellatus, videtur veluti circumlocutione declarare quod dixit Esaias; Nisi credideritis non intelligetis, dicens, Nisi speret, id quod est insperatum non inueniet &c. Quasi diceret; Qui sperat credit id quod sperat. Quod si non speraret, nec esse quidem crederet. Quod si non esse crederet, nec id scrutaretur, nec ad id inueniendum vllus pateret aditus. [e] *Sed Plato quoque Philosophus.* Plato in legibus dicit eum qui beatus est futurus oportere ab initio esse participem veritatis, vt cum sit verus plurimo viuat tempore, id est vt cum fidem habeat & veritatem, ex ea viuat. Videtur autem Plato id sumpsisse ex illo Abacuc quod citat Diuus Paulus ad Hebræos: Iustus ex fide viuit, Fides autem & veritas ita inter se congruunt, vt alterum ponatur pro altero. Apud Hebræos certè illud Amen, quod Christus toties vsurpat in Euangelio, significat verè & fideliter. Nec mirum si id sæpe vsurpet Christus, qui est ipsa veritas. Sed nec immeritò dicitur iustus ex fide viuere, cum ipsa quoque iustitia sit veritas. Verum certe pro iusto accipiunt etiam Latini, vt cum scribit Horatius:

Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

Verus autem est fidelis. Infidelis autem est & à veritate alienus, cui sua sponte placet falsum. Qui autem non sua quidem sponte, sed deceptus falsum appetit & eo delectatur, non est quidem infidelis, sed stultus, & insipiens. Neutrum autem est expetendum, nempe nec voluntariè sectari falsum, nec per ignorationem decipi & falli, quodquidem est falsum habere inuoluntarium, vt quod nolens suscipiat. Vtrũque autem est ingratum, nempe lubentem & volentem falsum sequi, & in eo falli quod insciens tanquã verum appetat quod est falsum. [f] *Nunquid autem in Euthydemo.* Hanc fidei doctrinam dicit Clemẽs fuisse etiam notam Platoni, & eam tacitè significasse nomine Regalis sapientiæ, eamque ita esse appellatam à Rege, nempe à Christo. Quicunque autẽ eam possederit, siue is fuerit Rex, siue priuatus, appellari Regalem. Videtur autẽ Plato respexisse ad id quod est in sacris literis. Vos estis genus electũ, regale sacer-
1.Pet.2. dotium,

dotium, gens sancta, &c. Subiungit itaque Clemens. [g] *Talis autem est qui legem quidem implet.* Is quem dixit Plato est Christus, qui est & lex & implet legem. Venit enim non vt legẽ soluat, sed vt adimpleat, & facit voluntatem patris: id enim exequitur propter quod missus erat à patre, nẽpe vt humano generi salutem daret. Porro autem in alto ligno crucis est positus, vt diuinæ virtutis exemplar ad imitandũ sibi propositum homines intelligerẽt. Huius rei aliquam habebant similitudinẽ Ephori Lacedæmonij, qui suas scytalas lege habebant in lignis inscriptas. Hæc autẽ fortasse erat similitudo, quod sicut Ephori suas scytalas lege habebant inscriptas, ita etiam Christus in cruce inscriptum suum habebat titulũ, qui eius ostendebat regnũ. Dicit certe Psalmographus; Dicite in gẽtibus quia Dominus regnauit à ligno, quod *Psal. 90.* vltimum verbũ deleuisse Iudęos, testis est Iustinus Martyr aduersus Triphonem. Qui essent autẽ Ephori, & quemadmodum essent adiuncti Regibus ad cohibendam & moderandam eorum insolentem potentiam, videre licet & apud Xenophontem & Plutarchũ, & alios qui scripsere de rebus Lacedęmoniorum. De scytala autẽ Laconica, & quomodo duobus surculis inuoluerẽtur litteræ, scribit Aulus Gellius lib. 17. cap. 9. Iam verò cùm quod dicit Clemens suam legem esse regalẽ, animatam & rectam rationem, eique adstipulari pindarũ scribẽtem legem esse mortalium & immortalium Regem, malui vertere regem quam Reginam, quanquã verti potest etiam Reginam. In Christo enim Iesu neq; est masculus, neque fœmina. [h] *Speusippus autem in primo aduersus Cleophontem.* Platoni & Speusippum eius discipulum & successorem, & Stoicos Philosophos dicit Clemens de sapiente similia dixisse. Speusippi nihil extat hodie. Stoicorum est omnibus nota de sapiente sententia, quam his versibus exponit Horatius in epistolis.

Ad summum sapiens vno minor est Ioue, diues,
Liber, honoratus, pulcher, rex denique Regum.

Stoici quidem hæc omnia tribuunt sapienti, sed fatentur non facile inueniri sapientem, nec mirũ cùm ipsa testetur scriptura, Stultorum infinitum esse numerum. [i] *Videntur autẽ omnia quæ prius dicta sunt dogmata.* Philosophorũ dogmata in multis conueniunt cum Hebræorũ dogmatibus, sed ea ipsa Græci acceperũt à Mose qui omnia se dicit habuisse Deo eius miserãte. Hoc autem est, quod dicunt Græci omnia esse sapientis. Iidem Græci dicũt sapientem esse amicum Dei: sed id quoq; acceperũt à Mose, qui di- *Genes. 33.* cit Deum esse Deum Abrahã, Deum Isaac, & Deum Iacob, quod scilicet & ipsi Deũ, & Deus eos ama- *Genes. 22.* ret. Ipse quoq; Moyses disertis verbis dictus est Dei amicus. Sic enim scriptũ est Exodi xxxiij. Loquebatur autem Dominus facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicũ suum. Dei quoque amicus fuit Iacob, qui mutato nomine dictus est Israel, id est Deum videns. Vidi enim, inquit, Dominũ facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Isaac quoq; fuit Dei amicus, quem Deus elegit tanquam typum, allegoricè significãtem sacrã Christi hostiam à Patre datam, sicut Isaac ab Abrahamo, vt offerretur pro totius mundi redemptione. Hanc hostiam vocat Clemens salutarẽ Oeconomiam, quod diuino consilio ita sit prouisum, vt Christus suscepta carne quæ Deo immolaretur, peccata aboleret, & mortis ac Diaboli fracta tyrannide nos assereret in libertatẽ & vitam daret æternam [k] *Erat autem Moses quidem sapiens.* A Mose didicerũt Græci quod sapiens esset Rex, Sacerdos, pulcher, legislator, diues, & cætera quę Philosophi tribuunt sapienti. Talis autẽ erat Moses, sed ita vt esset homo. Christus autem Seruator noster est quidem hæc omnia, sed longè excellentius, humanã enim longe superat naturam, vt qui sit Deus *Matth. 21.* & homo. Pulcher est, sed humanam longè superat pulchritudinẽ. Lux enim est quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mũdum. Vocatus est autẽ Rex & à pueris imperitis clamantibus; Osanna filio Dauid, & à Iudæis non credentibus & ignorantibus, sed per probrũ & contumęliam, & insultanti- *Marc 15.* bus dicendo, Christus Rex Israel descẽdat nunc de cruce, vt videamus & credamus. Verè autẽ eum Re- *Zachar. 9.* gem dicebant, licet inuiti & ignorãtes. Ipse quidem certe crucis titulus eum Regem esse iudicabat. Fuit *Matth. 4.* etiam prædicatus à Prophetis. De eo certe sic prædicauit Zacharias; Exulta satis filia Sion, iubila filia *Luc. 4.* Hierusalem. Ecce Rex tuus veniet tibi iustus & Saluator, &c. Quam sit autẽ Christus diues, ex hoc patet, quod diuitias, regna, aurum & argentũ, & quæcunq; ei dabat aduersarius eum tentans, despexerit. Quod sit autem sacerdos secundum ordinem Melchisedech pulchrè ostẽdit Paulus in epistola ad Hebræos. Ipse quidẽ est qui instituit admirandũ sui corporis & sanguinis sacrificium, sub symbolis panis & vini, & ritu incruẽto Deum colere docuit. Est etiam legislator Christus, vnus enim est, vt dicit Iacobus, *Iac. 4.* legislator & Iudex: legem tulit quãdo eam dedit Mosi, & legẽ tulit quãdo inspirauit Prophetas, vt populo annũciarent quæ sunt agenda, & non agenda. Hoc enim est quod dixit: Posuit in ore Prophetarũ. Quod si sapiens est nobilis, est autem nobilis quem illustrẽ reddit generis claritas, quis est Christo nobilior qui solus Deum habet Patrem? Quantũuis iactent Gręci suos Hæroas quos dicũt Deorum filios, vnus est Christus qui iure potest gloriari se Deum habere patrem, qui eum ab æterno genuit, est autem eiusmodi generatio, vt eam nemo possit enarrare. Generationem eius, inquit Esaias, quis enarrabit? *Esa. 53.*

[a] *AGE verò ostendamus Platonem quoque eisdem suffragari dogmatibus. Sapientem in Phædro quidem dixit esse diuitem, dicens: O dilecte Pan, & quicunque alij dij hic adestis, date mihi vt sim pulcher in iis quæ sunt intrinsecus, extrinsecus autem quæcunque habeo sint mihi amica iis quæ sunt intrinsecus, sapientem autem diuitem existimem. Hospes autem Atheniensis, eos reprehendens qui existimabant illos esse diuites qui multas possident pecunias, sic dicit: Vt autem valde sint diuites & boni, nequit fieri, ij quidem quos vulgus diuites numerat. Dicit autem eos qui in paucis hominum maximi precij possessiones possident, quas etiam malus aliquis possidet. Fidelis est totus mundus pecuniarum, ait Solomon:* III.

Matth. 19. Marc 10. *infidelis autem, ne obolus quidem. Multò ergo magis Scripturæ credendum est, quæ dicit fore vt citius camelus per foramen acus transeat, quàm vt diues philosophetur.* [b] *Contrà autem pauperes Plato beatos censet, vt intellexit, dicens: Paupertas autem est existimanda, non facultates diminuere, sed augere insatiabilitatem. Non est enim paupertas, pecuniæ paucitas, sed insatiabilitas: quæ si recesserit, qui bonus est diues quoque fuerit.* [c] *Et in Alcibiade, rem quidem seruilem dicit vitium, virtutem verò rem liberalem. Tollite, inquit, à vobis iugum graue, & sumite leue, ait Scriptura, quemadmodum vocant etiam Poëtæ iugum seruile, &c. Venundati estis peccatis vestris, iis quæ prius dicta sunt conuenit.* Ioan. 8. *Omnis ergo qui facit peccatum, seruus est: qui est autem seruus, non manet in domo in æternum. Si autem filius vos liberauerit, liberi eritis, & veritas liberabit vos. Pulchrum autem esse sapientem, sic dicit hospes Atheniensis. Quòd si quis affirmet iustos, etsi sint deformes corpore, quatenus quidem sunt mores iusti, ea ratione esse pulchros: propemodum nullus sic dicens videri possit malè dicere. Et species eius deficiebat præter omnes filios hominum,* Esa. 53. *prædixit Prophetia. Plato autem sapientem dixit Regem in Politico.* [d] *His autem demonstratis reuertamur ad susceptam de fide orationem. Iam verò Plato quoque omni ostendit demonstratione, quòd vbique fide opus sit, pacem simul efferens laudibus: Fidelis enim & syncerus in seditionibus nunquam fuerit absque omni virtute. Pugnaces autem vel in bello mori volunt permulti mercenarij, quorum plerique ferè omnes sunt audaces & iniusti, insolentes, & prudentiæ expertes, paucis admodum exceptis. Si hæc autem rectè dicuntur, quiuis legislator, qui est alicuius momenti, ad maximam virtutem maximè respiciens, feret leges. Ea est autem fidelitas, qua in omni tempore opus habemus, & in pace, & in bello, & in alia vniuersa denique vita: videtur enim alias simul comprehensas continere. Quod optimum est autem, non est bellum, nec seditio: ijs enim opus habere deprecandum fuerit. Pax autem inter se inuicem & beneuolentia, res est longè optima. Ex his quidem constat, maximè esse optandum pacem habere, ex Platonis sententia: maximè autem mater virtutum est fides.* [e] *Meritò ergo dictum est apud Solomonem: Sapientia est in ore fidelium.* [f] *Nam Xenocrates quoque in libro de Prudentia, sapientiam dicit esse scientiam primarum causarum, & essentiæ quæ percipitur intelligentia: existimans esse duplicem prudentiam, vnam quidem quæ versatur in agendo, alteram quæ in contemplando, quam quidem esse dicit humanam sapientiam. Quocirca sapientia quidem est prudentia, sed non quæuis prudentia est sapientia. Ostensum est autem, principij vniuersorum esse eam quæ fide habetur scientiam, non autem demonstrationem.* [g] *Absurdum enim fuerit Pythagoræ quidem Samij sectatores, recusatis eorum quæ quærebantur demonstrationibus, illud, Ipse dixit, fidem facere arbitrari, & ad ea quæ audierant confirmanda, hanc vocem satis esse ducere: eos autem qui contemplandæ veritatis tenentur desiderio, fide digno magistro soli Seruatori Deo fidem non habere, aggredientes eorum quæ dicuntur probationes ab eo exigere.* Epicharmus. [h] *Qui autem habet aures audiendi, audiat. Et quis iis? Dicat Epicharmus: Mens videt, mens audit: alia autem sunt surda & cæca. Aliquos incredulos arguens* Heraclitus. *Heraclitus, dicit: Audire nescientes, nec dicere. Adiutus vtique à Solomone dicente: Si dilexeris audire, suscipies, & si inclinaueris aurem tuam, eris sapiens. Domine quis credidit auditui nostro?* Esa. 53. *inquit Esaias, Fides enim est ex auditu: auditus autem per Verbum Dei,* Rom. 10. *inquit Apostolus. Quomodo ergo inuocabunt, in quem non crediderunt? Quomodo autem credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo autem prædicabunt, nisi missi fuerint? Quemadmodum scriptum est: Quàm speciosi pedes euangelizantium bona. Vides quomodo per auditum, & prædicationem Apostolorum, fidem erigit ad Verbum Domini & filium Dei? Nondum intelligimus demonstratio-*

demonstrationem esse verbum Domini. Quemadmodum ergo sphæra ludere, non solum dependet ab eo qui mittit sphæram, sed ei etiam eo opus est qui illam numerosè excipiat, vt ex sphæræ legibus peragatur ludi exercitatio: ita etiam vt sit doctrina fide digna accidit, quando fides eorum qui audiunt, quæ est ars, vt semel dicam, naturalis, confert ad disciplinam. [i] *Adiuuat itaque terra quoque fertilis ad seminum deiectionem. Neque enim optimæ doctrinæ est aliqua vtilitas, nisi adsit eius qui discit susceptio: neque prophetiæ, nisi adsit obedientia eorum qui audiunt. Aridæ enim festucæ, quæ sunt paratæ ad suscipiendam vrendi facultatem, facilius accenduntur: & lapis qui vulgò iactatur, ferrum trahit propter cognationem, & lachryma succini attrahit festucam, & electrum mouet paleas. Eis autem parent quæ trahuntur, qui dici non potest tracta spiritu, non vt principales causæ, sed vt adiuuantes. Cùm sit ergo duplex vitij genus: vnum quidem, quod cum fraude & clanculum, alterum autem quod cum vi fert & trahit, diuinum Verbum clamauit omnes simul vocans, eos quidem vel maximè cognoscens qui non erant parituri: & tamen quoniam est in nostra potestate parêre & non parêre, vt nulli possint causari prætextum ignorantiæ, iustam fecit vocationem. Quod autem præstare possunt vniuscuiusque vires, exigit. Nonnullis enim simul adest & velle & posse, vt iis qui per exercitationem eò peruenerint & purgati sint. Alij autem etsi nondum possint, iam tamen habent velle. Est autem velle quidem, munus animæ: agere autem, non sine corpore, neque verò solus finis res dimetitur, sed eæ etiam vniuscuiusque electione diiudicantur: si facilè elegit, si peccatorum suorum ductus est pœnitentia, si propter ea in quibus lapsus est eum remordet conscientia, & errorem recognouit, quod est, postea cognouit. Est enim tarda cognitio pœnitentia. Cognitio autem, est prima à peccato cessatio. Fidei ergo officium quoque & opus est pœnitentia. Nisi enim crediderit esse peccatum quo prius tenebatur, non dimouebitur: & nisi crediderit, ei quidem qui delinquit, impendêre supplicium, paratam autem esse salutem ei qui ex præceptis viuit, ne sic quidem mutabitur.* [k] *Iam autem spes quoque consistit ex fide. Definiunt itaque fidem sectatores Basilidis, animæ assensionem alicui eorum quæ sensum non mouent, propterea quòd non adsunt. Spes autem est boni acquirendi expectatio. Fidelem autem necesse est esse expectationem. Fidelis autem est, qui citra transgressionem ea seruat quæ sunt ei tradita. Nobis autem traduntur quæ de Deo dicuntur, & verba diuina, nempe mandata, cum executione præceptorum. Hic est seruus fidelis qui laudatur à Domino. Cùm autem dixerit, fidelis Deus, cuinam pronuncianti par sit credere significat, & is fuerit Deus fidelis.* [l] *Quomodo ergo, si credere est opinari seu existimare, quæ à se dicuntur Philosophi firma esse existimant? Præcedentis enim demonstrationis, voluntaria assensio, nempe fides, non est opinio seu existimatio, sed alicui valido ac potenti assensio. Quis autem Deo fuerit potentior? Infidelitas autem, est eius quod est oppositum imbecilla negatiua opinio seu existimatio: quemadmodum credendi difficultas quæ dicitur δυσπιστία, est habitus qui fidem difficiliter admittit. Et fides quidem est voluntaria existimatio, & anticipatio prudentis præcomprehensionis. Expectatio autem est opinio futuri. Aliorum autem expectatio, est incerti opinio. Fiducia autem est firma aliqua & stabilis de aliquo apprehensio. Quare ei credimus in quo fiduciam habemus in gloriam diuinam & salutem. In solo autem Deo fiduciam habuimus, quem scimus non transgressurum ea quæ sunt pulchrè nobis promissa, & ideo creata, & ab ipso beneuolè nobis data. Est autem beneuolentia, bonorum voluntas, alteri illius ipsius gratia. Ille enim nullius indiget. In nos autem desinit beneficentia, & quæ est à Domino benignitas, cùm sit diuina beneuolentia, & beneuolentia ad hoc vt bene faciat.* [m] *Si autem Abrahæ qui credidit reputatum est ad iustitiam, semen autem Abrahæ sumus nos, per auditum quoque nobis est credendum. Israëlitæ enim sumus nos, qui non per fi-*

τὸ κατὰ δύναμιν.

ὑπολαμβάνειν.

Esa. 54. Galat. 4. *gna, sed per auditum credimus.* [n] *Propterea lætare sterilis quæ non paris, erumpe & clama, inquit, quæ non parturis, quoniam multi sunt filij desertæ magis quàm eius quæ habet virum. Vixisti in circuitu populi, benedicti sunt filij tui in tabernaculis patrum tuorum. Si autem eædem mãsiones à Prophetia & nobis & rursus Patriarchis annunciantur: ostenditur vnum esse Deum vtriusque testamenti. Subiungit itaque manifestius: Hæreditasti testamentum Israël, dicens ei quæ est ex gentibus vocationi, quæ erat aliquando sterilis huius viri, qui est verbum, quæ prius deserta fuerat à sponso. Iustus autem ex fide viuet, quæ est in testamento & præceptis, quoniam hæc duo, nomine & tempore, ætate & profectu, data œconomicè, cùm potestate quidem vnum sint, hoc quidem nouum, illud verò vetus, per filium ab vno Deo suppeditantur.* [o] *Qua ratione dicit etiam Apostolus in Epistola ad Romanos, iustitia enim Dei in ipso reuelatur ex fide in fidem vnam, quæ ex Prophetis perficitur in Euangelio per vnum & eundem dominum docens salutem. Hoc, inquit, præceptum commendo tibi fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illis bonam militiam, habens fidem & bonam conscientiam, quam quidem repellentes, circa fidem naufragauerunt, quoniam quæ à Deo venit conscientiam polluerunt infidelitate. Non est ergo amplius fides meritò reprehendenda, vt & facilis & vulgaris, & quæ sit quorumlibet. Si humanum enim esset studium, vt existimabant Græci, esset etiam extinctum. Sin autem augetur, non est vbi non sit.* [p] *Dico ergo fidem, siue fundata sit à charitate, siue etiam à timore, vt dicunt accusatores, esse diuinum aliquid, vt quæ neque ab alia mundana amicitia diuellatur, neque à timore præsente dissoluatur. Charitas enim ea, quæ illi cum fide intercedit amicitia, facit fideles. Fides autem est basis ac stabilimentum charitatis, vicissim inducens beneficentiam, quando etiam legis pædagogus timor, ex eo credatur, timor quoque esse creditur. Si enim in operando, quod is sit ostenditur. Qui autem facturus est & minatur, non autem operans & præsens creditur, non ipse fidem procreat, qui esse fide dignus est ab ipsa probatus.* [q] *Diuina ergo est tanta mutatio, vt qui ex infidelitate fidelis factus fuerit, spei quoque credat & timori.*

εἰς τὸ περίσσευμα.

COMMENTARIVS.

Plat. lib. 5. de leg. [a] AGE *vero ostendamus Platonem.* Quod Plato sit in hac sententia, vt existimet sapientem solum esse diuitem, probat ex ipso Platone in Phædro in fine. Idem Plato in legibus inducit hospitẽ Atheniensem ea quæ hic citat dicentem, Ego autem, ibi dicit, vix cõcesserim esse necessarium, eosdẽ simul esse & diuites & bonos. Vt autem idem sit & insigniter bonus & insigniter diues fieri non potest. Quod autẽ citat ex Solomone de fideli, vt cuius dogmati adstipuletur Plato, id nusquã inuenio nec in nostra versione, nec apud Septuaginta. Fieri autem potest vt fuerit in Hexaplis Origenis quæ perierũt. Et mirũ quidem est quod dicit Solomon, vt ait Clemens, ne obolum quidem esse infidelẽ, & tamen magis credendum est Euangelio quod dicit; Camelũ citius transiturũ per foramen acus, quam diuitem intraturũ in regnũ cælorum: intrare autem regnũ cęlorum vocat Clemẽs, Philosophari. Christiana.n. Philosophia, via est qua patet in cælum aditus, quam obstruunt & obsepiunt acerui diuitiarũ. [b] *Contra autem pauperes.* Cum nostro quoque Euangelio bene cõuenit Plato dum beatos dicit pauperes. Pauperes autem dicit, non quorum minuuntur diuitiæ, sed quorum minuitur insatiabilitas. Quantũuis enim crescant diuitiæ, semper eget qui nunquam satiatur, ij autem nunquam possunt esse beati. Qui autẽ non sunt insatiabiles, nihil vetat quominus & boni esse possint & beati. Ij certe sũt quos Christus vocat pauperes spiritu, qui vtũtur quidem diuitiis, ad eas autem augendas non conuertunt animum. [c] *Et in Alcibiade rem quidẽ seruilem dicit vitium.* Affert aliud in quo Platoni cõueniat cum scripturis, nempe in eo quod vitium & peccatũ dicat esse rem seruilem seu seruitutẽ, virtutem autem rem liberalem seu libertatem, neq; enim habemus vocabula quib⁹ exprimamus *μα δουλοπρέπιαν* & *ἐλευθεροπρέπιαν*. Ita etiã iubet Christus tolli iugũ peccati quod est graue, suscipi autem suum, nẽpe virtutis iugũ, quod est suaue, & onus quod est leue, non sunt enim difficilia Dei præcepta ad quę exequẽda Christus adiuuat. Quo fit vt facile suscipiantur, peccati autẽ iugum est seruile, & vel in mediis delitiis & voluptatibus multũ habet molestiæ. Et ideo qui facit peccatum, seruus est peccati. Qui autẽ vitam agit ex virtute, liberè viuit: liber enim est, quem Christus liberauit à tyrannide peccati, priusquã autẽ liberetur est seruus peccati, & venundatus sub peccato, à quo absque Dei gratia non potest liberari. [d] *His autem demonstratis.* Cum multa recitasset dogmata in quibus cõsentiunt Græci cum sacris litteris, vt qui ea ex illis acceperint, reuertitur ad suum de fide institutũ. Dicit ergo Platonẽ cũ sacris cõsentire litteris in laudibus fidei & pacis. Plato enim primo lib. de legibus vituperans

Math. 14. Marc. 19.

Rom. 7.

perens Cretenses & Lacedæmonios, qui in ferendis legibus non aliud sibi proponebant quam belli gloriam & victoriam, ostendit legislatori, non solam esse spectandam bellicam fortitudinem, sed omnē virtutem, maxime autē fidem & iustitiā, quibus opus est in pace & in bello, & sine quibus nihil recte geritur. Fides autem de qua hic agit, est quam Cicero in officiis dicit fundamentum iustitiæ, definit autem dictorum & factorum constantiam & veritatem. Dicitur autem hæc fides etiā πιστὴς, id est fidelitas, quā maximam virtutum idem dicit Plato & matrem virtutum, & cæteras comprehendere: nec bellum autē nec seditionem vnquam esse bonam, nec vnquam optandam, potius vt iis nunquam opus sit quæ nec bona quidem sunt cum fuerint necessaria. Pax verò & beneuolentia inter se coniunctæ sunt semper bonæ. [e] *Meritò ergo dictum est apud Solomonem.* Citat Solomonem vt ostendat eum quæ dicta sunt ab ipso accepisse: sed vbinam hoc dicat Solomon non potui inuenire, non dubito tamen quin ea vere citarit ex Solomone, sed est verisimile non extare eam vnde sumpsit versionem. [f] *Nam Xenocrates quoque in libro de prudentia.* Differunt sapientia & prudentia, quod sapientia quidem sit cognitio primarum causarum, rerumque æternarum & diuinarum. Prudentia autem, rerum agendarum, confunduntur tamen nonnunquam. Nam & sapientia dicitur rerum diuinarum & humanarū cognitio. Prudentia quoq; est duplex, nempe & quæ in agendo versatur, & quæ in contemplando, eaque est humana sapientia. Nā diuinarum quidem rerum propriè est contemplatio, quæ prudentia dicitur, quę non consistit in agendo. Et sapientia ergo est prudentia, & prudentia sapientia, sed diuersè cōsiderata. Ostensum est autem principij vniuersorum esse eam quæ fide habetur scientiam, non autem demonstrationem. [g] *Absurdum enim fuerit Pythagoræ.* Fide, non demonstratione, Dei qui est principium vniuersorum seu vniuersitatis, habetur scientia, vt antea fuit ostensum. Et certe si discipuli Pythagoræ præceptori suo tantam habebant fidem, vt ei dicenti crederent, satis habentes quod ipse dixisset, nec eorū quæ dixerat vllam quærentes probationē, multo magis Christi discipulos Magistro & Seruatori suo Deo fidem habere oportet, nec eorū quæ dixit vllam exigere rationem aut probationem. [h] *Qui autem habet aures audiendi audiat.* Vt Christo credatur audiendum est. Is demum autem audit qui, vt loquitur Christus, habet aures audiendi, id est, cuius non solæ aures carnales audiunt sonum percussi aëris, sed ea etiam quæ dicuntur mente percipiunt & intelligunt. Audiuntur autem quæ dicit Christus per missos ab ipso prædicatores. Ita per auditum eorum quę dicuntur & prædicationem Apostolorū qui missi sunt à Deo, erigitur fides ad Verbum Domini & filiū Dei, id est creditur in Christū. Hæc ipsa dixerunt Epicharmus & Heraclitus cùm accepissent à Solomone. [i] *Adiuuat itaque terra quoque fertilis.* Multis similitudinibus ostendit tum demum rectè suscipi doctrinam, quando eius qui audit fides apta est ad eam suscipiendam, & prophetiam, quando qui audiūt, obediunt. [k] *Iam autem spes quoque consistit.* Ostendit superius pœnitentiam esse opus fidei: nunc autem dicit spem ex fide existere, & adducit definitionem Basilidis, quod fides sit animi assensio alicui eorum quæ sensum non mouent, propterea quod non adsunt. Sensum autem non mouere dicuntur quę sub sensum non cadunt, sub sensum autem non cadunt, quæ non adsunt. Non adsunt autem quæ sola percipiuntur intelligentia. Adesse enim dicuntur quæ cernuntur oculis. Quod autem spes existat ex fide, apertè docet Diuus Paulus dicens fidem esse substantiam rerum quæ sperantur: quæ sperantur autē sub sensum non *Heb. 10.* cadunt. Nam nec oculus vidit, nec auris audiuit quæ præparauit Deus diligentibus se. Hæc autem sunt bona quæ speramus & expectamus. Quæ autem speramus certò futura credimus, & ita fidelis est expectatio. Fideles quoque sunt qui verba diuina audiunt, & præcepta custodiunt, Deus quoque est fidelis, cui dicenti est credēdum, vt quem certum sit staturū promissis, vt qui non solum sit verus, sed ipsa veritas. [l] *Quomodo ergo si credere est opinari.* Philosophi Christi fidem vilipendentes & eleuantes, eam dicebāt esse quandam voluntariè susceptam opinionem. Ad hoc respondet Clemēs, si fides non est firma & stabilis quod ea sit opinio, cur firma & stabilia existimant, quæ non ab aliis acceperunt, sed ex se dicunt & opinantur. Sed fides quæ est præcedentis demonstrationis voluntaria assensio, non est opinio seu existimatio, sed alicui valido ac potenti assensio. Quod si ita est & Deo assentiri qui est validus & potēs, est fides, non est quod Christi fidem, qui vtpote Deus est validus & potens, despiciant & eleuent. [m] *Si autem Abrahæ qui credidit.* Non esse despiciendam Christianorū fidem ex hoc ostendit, quod Abrahæ & Christianorum qui sunt Israelitæ, & semen Abrahæ, vna sit fides: Abrahæ reputatum est ad iustitiam quod crediderit, Deo autem dicenti credidit, & ita ei fuit ex auditu fides. Nobis quoque fides est ex auditu qui Dei Verbi audiuimus prædicationem, nec nobis tam persuaserunt signa quæ facta sunt ab Apostolis & prædicatoribus, quàm quæ de Verbo sunt annunciata. [n] *Propterea lætare sterilis.* Christi fidem ex hoc quoque dicit cōmendandam, quòd cùm veteris & noui testamenti esset vna & eadē fides, vocatis gentibus longe fuerit maior eorum numerus quam Iudæorum, & fuerit fertilior ecclesia, quæ ante sponsi Christi aduentum erat sterilis & deserta, quam Hebræorum Synagoga. Si autem vtriusque populi vna est & eadem fides, quæ est in testamento, sed fœdere cum Deo inito & præceptis, ex hoc sequitur quod vtriusque testamenti vnus est & idem Deus, & falsum est quod dicunt Marcionistæ & alij hæretici, alium esse Deum veteris testamenti, alium noui. Vtrumque enim testamentum à Deo datum est per filium. [o] *Qua ratione dicit etiam Apostolus in epistola ad Romanos.* Authoritate Pauli Apostoli in epistola ad Rom. & ad Timoth. 1. ostendit iustitiam Dei quæ est ex fide, doceri per Verbum, nempe Christum Dominum in veteri & nouo Testamento. Inchoata enim in Prophetis veteris testamenti perficitur in Euangelio. *Matth. 5.* Nam Christus venit non vt legem solueret, sed vt adimpleret. [p] *Dico ergo fidem, sine fundata sit à charitate.* Quod à charitate fundetur fides, ex eo ostēdit quod Charitas faciat fideles amicitia quę illi intercedit cū fide. Si ergo qui fidē habet non est fidelis, nisi sit in eo charitas quæ est amicitia coniuncta cum fide, sequitur quod charitas sit fundamentum fidei. Id enim alicuius rei dicitur fundamentum, quod si tollatur id concidit cuius est fundamentū: sed si tollatur charitas, concidit fides, vt quæ sit inutilis & inefficax ad salutem. Rursus fides est basis & fundamentum charitatis. Nam qui fidem non habet, nec Deum diligit quem non credit, nec proximum quem propter Deum debet diligere. Charitas autem ea est quę induci

Cic lib. 1. de Offic.

credentes, vt de se inuicem bene mereantur, & propter Deum se mutuis afficiant beneficiis. Quod si quis dicat non charitatem esse fundamentum fidei, sed timorem, cum & initium sapientiæ sit timor Domini, & timor sit Pædagogus legis in qua est etiam fides, meminerit Deum non timeri. Atque ipse quidem timor Dei qui est præsens & operatur, in operando cognoscitur & creditur. Sed si est aliquid facturus, & in futurum minatur, non ex eo existit fides, sed ipsa fides ostendit timorem esse fide dignum, id est, esse credendum, & ideo timendum. [q] *Diuina ergo est tanta mutatio.* Dicit quanta per fidem fiat hominis mutatio. Qui prius erat infidelis, fit fidelis, id est credit quæ sunt credenda, & simul spem habet & timorem, & vtrique credit, spei scilicet & timori. Credit enim iis quæ spes proponit, nempe bonos sua manere præmia, scilicet regnum cælorum & vitam æternam, & credit iis quæ sunt timenda, nempe suppliciis, quæ impendent iis, qui Dei præceptis non parentes impiè & scelerate vitam egerunt.

IIII. [a] ATQVE *prima quidem ad salutem inclinatio nobis fides apparet, post quam timor & spes & pœnitentia, cum continentia & tolerantia proficientes, nos ducunt ad charitatem & ad cognitionem. Meritò ergo Barnabas Apostolus, Ex qua parte, inquit, studui paulatim ad vos mittere, vt cum fide vestra perfectam habeatis etiam cognitionem. Fidei ergo nostræ adiutores sunt timor & tolerantia: quæ autem nobis opem ferunt, sunt longanimitas & continentia. His ergo, inquit, in iis quæ ad Dominum pertinent, castè manentibus, vnà cum eis lætantur sapientia, intelligentia, scientia, cognitio. Cùm itaque prius dictæ virtutes sint elementa cognitionis, euenit vt fides sit magis elementaris, quæ ei qui est cognoscendi potestate præditus, est æquè necessaria, atque ei qui in hoc mundo viuit, ad viuendum respiratio. Vt autem absque quatuor elementis non licet viuere, ita nec absque fide licet assequi cognitionem. Hæc est ergo basis veritatis. Qui timorem autem accusant legem insectantur. Quòd si legem, clarum quoque est quòd eum qui legem dedit. Hæc enim tria necesse est consistant in subiecto: is qui administrat, administratio,* (χρῆσις.) *& id quod administratur. Si ergo legem per hypothesim abstulerint, necesse est vtique vt vnusquisque qui ducitur à cupiditate, voluptati obsequens, id quidem quod rectè honestéque se habet negligat, Deum autem despiciat, absque metu simul sit impius & iniustus, vt qui à veritate exiluerit.* [b] *At certè, inquiunt, timor est à ratione aliena declinatio, & animi perturbatio. Quid tu dicis? & quomodo tibi amplius seruari poterit hæc definitio, cùm præceptum mihi per rationem seu verbum datum sit? Præceptum autem timorem pronunciat per disciplinam, eum qui id suscipit, parans vt corrigatur. Non est ergo timor à ratione alienus: est itaque rationi consentaneus. Quidni enim, cùm adhortetur, Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non falsum dices testimonium.* [c] *Sed si nomina astutè excogitant,* εὐλάβειαν, *id est, cautionem, timorem legis vocant philosophi, quæ est consentanea rationi declinatio. Hos Critolaus Phaselites non ineptè vocauit* ὀνοματομάχους, *id est, qui depugnant de nominibus.* [d] *Pulchrum ergo, atque adeò pulcherrimum, iis qui nos accusant præceptum apparuit, excogitata mutatione nominis. Cautio ergo esse rationi consentanea ostenditur, cùm sit eius quod lædit declinatio, ex qua exoritur eorum quæ præcesserunt peccatorum pœnitentia. Principium enim sapientiæ est timor Domini.* (Psal. 110. ποιοῦσιν.) *Intellectus autem bonus omnibus facientibus eum. Sapientiam vocat affectionem, quæ est timor Domini, deducens ad sapientiam. Si autem lex affert timorem, principium sapientiæ est legis cognitio, & non est sapiens absque lege. Insipientes ergo sunt qui legem recusant, cui est consequens vt ipsi reputentur* ἄθεοι *seu impij. Disciplina autem est principium sapientiæ. Sapientiam autem & disciplinam impij nihili pendent, ait Scriptura. Videamus autem quænam esse timenda lex annunciet. Si ea quidem quæ sunt media inter virtutem & vitium, vt paupertas & morbus, & ignominia, & ignobilitates, & quæ sunt his similia: hæc quidem etiam quæ sunt in ciuitate leges proponentes laudantur, & Peripateticis, qui tria bonorum genera introducunt, & eorum contraria mala esse reputant, ea conuenit opinio.* (περιτιῶν-τες.) *Nobis autem data lex, ea quæ verè mala sunt*

ſunt iubet fugere, adulterium, petulantiam, puerorum amorem, ignorantiam, iniuſtitiam, morbum, animæ mortem, non eam quæ ſoluit animam à corpore, ſed eam quæ animam diſſoluit à veritate. Hæc enim ſunt grauia & verè timenda vitia, & quæ ex eis proficiſcuntur operationes. [e] Verumenimuerò iniuſtè pennatis tendi retia dicunt diuina reſponſa. Ipſi autem dum ſunt ſanguinum participes, mala ſibi inſtar theſauri recondunt. Quomodo ergo à nonnullis hereſibus hæc lex mala dicitur? vociferantibus dicere Apoſtolum: Per legem enim cognitio peccati. Quibus dicimus: Lex peccatum non fecit, ſed oſtendit. Cùm enim quæ ſunt facienda iuſſerit, reprehendit ea quæ non ſunt facienda. Boni autem eſt, id quod ſalutare quidem eſt docere, quod exitiale autem oſtendere, & illo quidem vti conſulere, hoc verò iubere fugere. Iam Apoſtolus, quem non intelligunt dixit peccati cognitionem per legem eſſe manifeſtatam, non autem accepiſſe ſubſtantiam. Quomodo autem non eſt bona lex, quæ erudit ac caſtigat, & quæ data eſt pædagogus ad Chriſtum, vt dum per timorem caſtigationis ratione dirigimur, ad eum quæ eſt per Chriſtum perfectionem conuertamur? Nolo, inquit, mortem peccatoris, ſed eius pœnitentiam. Pœnitentiam autem efficit præceptum, quod ea quidem prohibet, quæ non ſunt facienda, benefacta autem profitetur. Mortem autem, vt arbitror, dicit ignorantiam. [f] Et qui eſt prope Dominum, eſt plenus flagellis. Qui cognitioni ſcilicet appropinquat, periculis, timoribus, moleſtiis, afflictionibus vtitur, propter deſiderium veritatis. Filius enim caſtigatus euaſit ſapiens, & ſeruatus eſt ab aſtu filius intelligens. Filius autem intelligens ſuſcipiet præcepta. [g] Et Barnabas Apoſtolus: Væ qui ſunt intelligentes apud ſemetipſos, & coram ſe ſcientes. Et paulo pòſt ſubiunxit: Efficiamur ſpirituales, templum Dei perfectum, quatenus eſt in nobis, timorem Dei meditemur, & eius præcepta ſeruare contendamus, vt lætemur in eius iuſtificationibus. Vnde ſapientiæ principium timor Dei diuinæ dictus eſt. [h] Hic Baſilidis ſectatores hoc dictum exponentes, dicunt ipſum principium cùm exaudiſſet dictionem ſpiritus qui miniſtrabatur, propter auditionem & ſpectaculum fuiſſe obſtupefactum, cùm ei præter ſpem eſſet annunciatum Euangelium, & eius obſtupefactionem appellatam eſſe timorem, qui fuit principium ſapientiæ genera diiudicantis, & diſcernentis, & perficientis, & reſtituentis. Cùm autem non ſolum mundum, ſed etiam electionem diſcreuiſſet, eam poſtremò amandat. [i] Videtur autem Valentinus quoque in quadam epiſtola talia quædam mente apprehendiſſe. His enim verbis ſic ſcribit: Et ſic ex illo figmento terrore fuit affectus author Angelorum, quando maiora elocutus eſt quàm quæ conuenirent effictioni, propter eum qui in ipſis inaſpectabiliter dederat ſemen ſupernæ eſſentiæ, & liberè loquebatur. Ita etiam in mundanorum hominum generationibus, timores fuerunt opera hominum iis qui ea faciebant: quemadmodum ſtatuæ & imagines, & omnium manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit eius qui prius erat hominis, vt qui ipſe eſſet in ipſo conſtitutus, & obſtupuerunt, & opus citò aboleuerunt. Sed cùm ſit vnum principium, vt oſtendetur paulo pòſt, canoras quaſdam nugas & figmenta videbuntur iſti homines effingere. Quoniam autem à lege & Prophetis prius erudiri ac caſtigari vtile eſſe Deo viſum eſt, principium ſapientiæ dictus eſt timor Domini, qui à Domino per Moſen datus eſt iis qui non obediunt, & ſunt duri corde. Quos enim non expugnat ratio, eos manſuefacit metus. Quod quidem cùm ab alto præuidiſſet Verbum quod erudit ac caſtigat, vtroque modo aptè ac conuenienter expurgans, ad pietatem concinnauit inſtrumentum. Eſt igitur obſtupefactio, timor ex inſueta viſione ſeu phantaſia, vel propter inexpectatam viſionem, tanquam nuncium. Timor autem eſt inſignis admiratio, tanquam ob id quod vel factum eſt, vel eſt. Non animaduertunt itaque ſe affectionibus ac perturbationibus feciſſe obnoxium, maximum, & qui ab eis celebratur Deum, per obſtupefa-

παιδευτικῶς

Ezech. 18.

πεπαιδευμένος, *caſtigatus, eruditus.*

φάσει

φυλοκρινητικῆς ἐπὶ πᾶσιν.

ἐκπλήξεως. *ctionem, & ante obstupefactionem versatum esse in ignoratione, siquidem ignoratio fuit ante obstupefactionem. Si autem obstupefactio, & timor fuit Dei sapientiæ principium, magnum est periculum, ne & ante Dei sapientiam & totius mundi creationem, quinetiam restitutionem & ipsam electionem quæ erat causa, fuerit ignoratio. Vtrum ergo rerum bonarum aut malarum est ignoratio? Sed si rerum quidem bonarum aliquid cessat obstupefactione, eis & minister cessat, & prædicatio, & baptisma: sin autem malarum, quomodo est malum causa rerum optimarum? Si enim non prior fuisset ignoratio, non descendisset minister.* διάκονος. *Sed nec obstupefactio cœpisset principem, vt ipsi dicunt: neque sapientiæ principium cœpisset ex timore ad electionem & mundana diiudicanda. Si autem metus eius qui prius erat hominis, fecit sui figmenti insidiatores Angelos, vtpote quòd inspectabile supernæ substantiæ semen collocaretur intus in opificio, aut ex inani opinione, quod quidem est incredibile, æmulatione perciti sunt in Angelos propter opificium, cuius tanquam filij alicuius crediti sunt esse authores, adeò vt nulla non in eos cadat ignorantia, aut moti sunt cùm tenerentur præscientia. Sed non insidiati essent, per id quod aggressi sunt, ei quod præsciuerunt, neque ob suum opus obstupefacti essent, cùm ex præscientia semen supernum intellexissent, aut postremò freti cognitione ausi essent, quod ipsum quoque non potest fieri,* πληρώματι. *cùm didicissent id quod est in pleromate homini insidiari. Præterea & id quod est ad imaginem, in quo est etiam exemplar, & id quod cum reliqua cognitione est ab interitu alienum, assumpserunt.* [k] *His ergo ipsis, & aliquibus aliis, maximè autem Marcionistis, non audientibus clamat Scriptura: Qui autem me audit, requiescet in pace confidens, & sine metu cessabit ab omni malo.* [l] *Quid ergo hi legem esse volunt? Malam quidem non inquient, sed iustam, bonum à iusto discernentes. Dominus autem iubens timere malum non malum malo liberat, sed dissoluit contrarium contrario. Bono autem malum est contrarium, vt iustum iniusto. Si ergo malorum dixit principium metus vacuitatem, quam facit Domini timor: timor bonum est, & qui est ex lege metus, non solùm est iustus, sed etiam bonus, vt qui aufert vitium. Metu autem inducit metus vacuitatem, non animi perturbatione impatibilitatem: disciplina autem ingenerat affectionum moderationem. Cùm autem* Prouerb. 7. *audierimus, Honora Dominum, & eris fortis, præter ipsum autem ne time alium: timere peccare, sequi autem quæ à Deo data sunt præcepta, Dei honorem accipimus,* Δέος *autem est Dei metus. Sed etsi timor est affectio, vt volunt aliqui timorem esse affectionem, non est* εὐπαθῶν καὶ ἐμπαθῶν. *quiuis metus affectio. Superstitio quidem certè quæ vocatur* δεισιδαιμονία, *est affectio vt quæ sit dæmonum metus, qui affectionibus susque deque feruntur & agitantur. Rursus autem Dei impatibilis metus est impatibilis. Timet enim quis non Deum, sed à Deo excidere. Qui autem hoc veretur, nempe ne in mala incidat, mala timet & veretur. Qui* Prouer. 14. *autem timet ne cadat, se esse ab interitu alienum vult & impatibilem. Sapiens timens declinauit à malo. Insipiens autem confidens aggreditur, ait Scriptura. Et rursus: In timore Domini est, inquit, spes fortitudinis.* [m] *Deducit ergo talis metus & ad pœnitentiam & ad spem. Spes autem est benè sperans expectatiò bonorum, vel absentis boni. Certè casus quoque vel ad bonam spem assumitur, quem ad charitatem deducere didicimus. Charitas autem fuerit consensio eorum quæ sunt in ratione & vita & moribus: aut, vt paucis dicam, vitæ societas, vel amicitiæ & beneuolentiæ extensio, cum recta ratione ad vsum amicorum ac familiarium qui* ἑταῖροι, *vocantur (dicitur autem* ἑταῖρος, *quasi* ἕτερος ἐγώ, *id est,* φιλοτεχνία. *alter ego) qua etiam ratione eos fratres appellamus, qui sunt regenerati.* [n] *Adhæret autem charitati & hospitalitas, quæ est artificium amicitiæ circa vsum hospitum. Hospites autem sunt, quorum sunt externa quæ sunt mundana. Mundanos enim eos qui terram sperant & concupiscentias carnales exaudimus:* Rom. 10. *Nolite conformari, inquit Apostolus, huic*

seculo,

ſeculo, ſed transformemini renouatione mentis, ad hoc vt vos probetis quæ ſit voluntas Dei
bona, bene placens, & perfecta. [o] *Verſatur autem hoſpitalitas in eo quod eſt vtile hoſpitibus.*
Hoſpites autem ſunt qui etiam dicuntur ἐπίξενοι. ἐπίξενοι *autem ſunt amici, amici autem*
ſunt fratres. Frater amice, inquit Homerus; [p] *& humanitas, quæ eſt amicus vſus hominum,*
& bona affectio, quæ eſt quoddam amicitiæ artificium in amicorum vel neceſſariorum dile-
ctione, comitantur charitatem. Si autem reuera homo qui eſt in nobis, eſt ſpiritualis, humani-
tas eſt fraternitas iis, qui ſunt eiuſdem ſpiritus participes. [q] *Affectio autem rurſus eſt conſer-*
uatio beneuolentiæ aut dilectionis. Dilectio autem eſt perfecta & abſoluta demonſtratio: &
diligi, quod eſt ἀγαπᾶσθαι, *eſt placere moribus ducique & abduci. In idem autem ducuntur* Rom. 12.
per conſenſionem, quæ eſt ſcientia communium bonorum. Conſenſio enim, quæ ὁμογνωμοσύνη,
eſt concentus in animis. Et non ficta, inquit, charitas ſit in nobis, & odio habentes malum, ad-
hæreamus bono & fraternitati, & quæ ſequuntur vſque ad illud: Si poſſibile eſt, quantum
in vobis eſt, cum omnibus hominibus pacem habentes. Deinde: Ne vincaris, inquit, à malo,
ſed vince in bono malum. [r] *Et idem Apoſtolus fatetur ſe Iudæis ferre teſtimonium, quòd ze-*
lum Dei habeant, ſed non ſecundum ſcientiam. Ignorantes enim Dei iuſtitiam, & propriam Ibid. 10.
quærentes ſtatuere, Dei iuſtitiæ non fuere ſubiecti. Non enim Dei voluntatem cognouerunt
& fecerunt, ſed quod ipſi exiſtimauerunt, hoc etiam legem velle putarunt. Neque legi tan- διαθέσει
quam prophetanti crediderunt, ſed ſermoni ſolummodo & timori, non autem affectioni &
fidei crediderunt. Finis enim legis eſt Chriſtus ad iuſtitiam, qui eſt à lege prædictus, omni cre-
denti. [ſ] *Vnde eis dictum eſt à Moſe: Ego æmulatione vos prouocabo in non gente, in populo* Deut. 3.
ſtulto vos ad iram irritabo, qui fuit ſcilicet paratus ad obediendum. Et per Eſaiam: Inuentus Eſaiæ 65.
ſum, inquit, iis qui me non credunt, manifeſtus fuit iis qui me non interrogant: ante Domini
ſcilicet aduentum, poſt quem Iſraëli quoque illa quæ prædicta ſunt conuenienter dicuntur:
Expandi manus meas toto die ad populum inobedientem & contradicentem. Vides cauſam
vocationis gentium, apertè à Propheta dictam eſſe, populi inobedientiam & contradictio-
nem. Deinde, in his quoque Dei oſtenditur bonitas. Dicit enim Apoſtolus: Sed eorum deli- Rom. 11.
cto ſalus gentibus, ad hoc vt eos æmulatione prouocarent, & vt vellent ipſi duci pœnitentia.

COMMENTARIVS.

[a] ATQVE *prima quidem ad ſalutem inclinatio.* Ne quis exiſtimet ſolam fidem eamque otioſam ſufficere ad ſalutem, diſertis verbis pronũciat, fidem quidẽ apparere primã inclinationem ad ſalutem, ſed requiri præterea alias quas recenſet virtutes, quæ & fidem noſtrã adiuuẽt & nobis opem ferant. Ex autẽ omnes ſimul cum fide cõiunctæ virtutes, efficiunt vt non ſolũ in Deum credatur, ſed & caſtè in Domino viuatur, & ſapientia & intelligẽtia & quæ verbi decet diſcipulũ cognitio acquiratur, læteque & iucunde his omnibus inter ſe conſpirãtibus viuatur. Quæ autem eſt hic citata Barnabæ Apoſtoli epiſtola hodie non extat, & à Gelaſio Pontif. Max. inter libros Apocryphos relata, non fuiſſe autem contemnendã teſtis eſt noſter Clemens qui eam citat. [b] *At certe, inquiunt, timor eſt.* Reſpondet ad obiectionem quæ fiebat ab iis qui oppugnabant timorem, cum definientes à ratione alienã declinationem, & animi perturbationem. Hanc definitionem oſtendit non eſſe verã. Non eſt enim à ratione alienus legis timor, cum ipſum legis præceptum datum ſit per rationem ſeu per verbum, datum ſit autem vt corrigatur qui id accipit. Quod ex eo patet, quod in legis præceptis fere omnibus ſit quædam exhortatio, ne fiat quod prohibetur. Non eſſet autem, ſi eſſet timor à ratione aliena declinatio & animi perturbatio. [c] *Sed ſi nomina aſtute excogitant.* Poſtquam oſtendit legis timorem eſſe rationi cõſentaneum, & ideo non eſſe veram eorũ definitionem, cenſet vt Philoſophi qui apte mutẽt nomina, legis timorem non vocent timorẽ, ſed εὐλάβειαν. Hi nominum mutatores vocãtur à Critolao Phaſelite ὀνοματομάχοι. Pugnãt autẽ de nominibus, qui vidẽtes ea nõ eſſe apte impoſita, ea mutãt. Quis ſit autẽ Critolaus quem citat neſcio, ſed neq; eius aliquid extare exiſtimo. Fuit quidẽ Critolaus vir doctiſſimus, & qui audebat etiam ex tẽpore dicere. Quodquidem fecit Romæ vt ſuam oſtentaret eloquẽtiam, cùm eo miſſus eſſet legatus ab Athenienſibus. Sed is erat Athenienſis: hic autem quem citat Clemens erat Phaſelites. [d] *Pulchrum ergo, atque adeo pulcherrimũ.* Qui legem vituperant propter timorem, ex eo falli oſtendũtur quod mutato tantũ nomine, timoris ſcilicet in cautionem, laudetur quod prius vituperabatur, ex ea .n. quæ eſt idem quod timor, & mala declinãtur, & de præcedentibus peccatis dolor concipitur, & ex eodẽ exiſtit & lex & ſapientia. qui legẽ autem non habet

est insipiẽs. Lex enim est Dei: Quo fit vt qui lege caret & Deo careat qui est author legis, & planè sit impius: Videamus autem quænam esse timenda lex annunciet. [e] *Verumenimuero iniuste pennatis.* Bonis à sceleratis tenduntur insidiæ, sed non possunt comprehendi, facile enim euolant, à Deo liberati. Ipsi autem mali male agentes, & mala sibi congerunt, & in posterũ recundunt. Et frustra ergo insidiantur, vt nostra habet versio, & iniuste, vt qui se obstringãt scelere. Et hoc est quod septuaginta habẽt ἀδίκως, id est, iniustè. [f] *Et qui est prope Dominum est plenus flagellis.* Per multas afflictiones oportet intrare regnũ cælorum. Intrat autem regnum cælorũ qui est prope Dominũ. Is demum autẽ est prope Dominum qui tenetur studio veritatis. Ad eam autem non peruenitur nisi legis præcepta obseruẽtur, & suscipiatur castigatio, & disciplina per multos labores, afflictiones, timores, pericula, & molestias. Hæc disciplina & castigatio castigatum filium reddit sapientẽ, & eum liberat ab æstu nempe ab ardore libidinis & à flãma ignis æterni. [g] *Et Barnabas Apostolus.* Barnabas Apostolus quẽ hic citat Clemẽs, eos execratur qui non ex lege Dei & ex eius præceptis doctrinam hauriũt, sed ex iis quæ ipsi apud se cogitant & cõminiscuntur. Hortatur præterea vt simus spirituales. Tum demũ autẽ erimus spirituales, si Deus in nobis habitauerit: Deus enim est spiritus. Non solũ autem erimus spirituales, sed etiam templũ Dei si Deus in nobis habitauerit. Deus autem tunc dicitur in nobis habitare, quãdo terrestribus & humanis expulsis cogitationibus diuina solum & æterna meditamur. Hoc non fit nisi Deum timeamus & præcepta eius seruemus. Is timor & eius præceptorum custodia efficiunt, vt magna afficiamur lætitia cum iusti euaserimus: Deus enim eos iustificat qui ipsum timent & præceptis eius parent eum diligentes. Merito ergo dictus est Dei timor initiũ sapientiæ. [h] *Hic Basilidis sectatores.* Citat Clemens, vt se dixit facturum, omne genus scriptorum. Citauit philosophos & authores apocryphos, nunc citat etiam hæreticos, quantum ei visum est facere ad suum institutum. Dicit autem quomodo exposuerit Basilides illud dictum; Principium sapientiæ timor Domini, etiamsi non ignoraret quam ineptæ fuerint eius fabulæ & nugæ, quas qui volet scire, legat apud Irenæum, Epiphanium, & Theodoretum. In iis recensendis me piget tempus perdere, & lectori tædiũ afferre. Meræ certè sunt nugæ de illo principe, qui cùm audiisset dictionem spiritus fuit obstupefactus. Obstupefactio autem fuit timor qui fuit initiũ sapientiæ, &c. Cum autẽ dicit ipsum postremo amãdasse

Ioan. 4. timorem, videtur alludere ad illud Ioannis; Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem, quoniam timor pœnam habet. [i] *Videtur autem Valentinus.* Valentini impia & inania dogmata & cõmenta qui volet videre, legat Theodoretũ de hæreticis fabulis. Eius recensct Clemẽs & refellit nõnulla, etsi sint potius ridenda quam refellenda. Quod tamẽ ipse quoque satis vidit, cùm dicit ea esse, canoras nugas & figmenta. Primũ autem eum reprehendit, quod cùm sit vnum principiũ, ipse tamẽ multos statuat authores, & principes. Et non reprehendit quidẽ quod dicit, quod cum vellet Deus erudiri & castigari populum vt deduceretur ad pietatẽ, per Moysem datus sit timor Domini qui est initium sapiẽtiæ, vt quos expugnare non poterat Verbũ seu ratio, mitigaret & mãsuefaceret metus. Reprehendit autem quod Deũ statuat obnoxiũ & animi affectionibus & perturbationibus, & quod ante obstupefactionem, ignorantem Deum fecerit & dubitantem. Quæ confutans, ostendit quã multa ex iis sequãtur absurda. [k] *His ergo ipsis & aliquibus aliis.* Basilidianis, Valentinianis, & Marcionistis hæc dicit Scriptura, nẽpe vt ipsum Deum audiãt, & nõ impia & inania dogmata cõminiscãtur. [l] *Quid ergo hi legẽ esse volunt.* Duos deos constituebat Marcion Ponticus, Deum iniustum & Deum bonum: & iustum quidem esse creatorem qui legem dedit: Legem autem, non esse quidem ex se malam, sed ex eo quod terrorẽ afferat, qui est malus. Dicit autem Clemẽs nec legem esse malam, nec timorem. Lex non est mala quæ prohibet vitia: nec timor est malus per quẽ prohibet, non esse iustum à bono discernendum: idem enim est & iustũ & bonũ. Timorem non esse malũ qui pellit vitium. Nam cum vitium sit malum, bonũ sit oportet id quod ipsum dissoluit & pellit. Quod si malum dicunt esse timorẽ, quod sit affectio seu perturbatio, respõdet, aliquem quidem timorem esse affectionem, sed non omnem δεισιδαιμονίαν, id est superstitionem non esse affectionem, nõ autem Dei timorem. Nam vt Deus est impatibilis, ita etiam est impatibilis eius timor. Nam proprie non dicitur Deus timeri: sed timeri dicitur quod timeatur ne ab eo excidamus. Ab eo autẽ excidit qui eo non fruitur. Non fruitur autẽ qui non est ei gratus. Qui autẽ timet ne à Deo excidat & ne eo fruatur, vt qui eius priuetur gratia, non Deũ timet, Deus enim tanquã malũ non timetur, sed id quod malum est timetur, timetur enim ne eius gratia, quæ est prætiosa possessio, amittatur, & ita in mala incidatur. Deo enim priuari, qui est summũ bonum, non potest non esse malum. Qui autẽ hoc timet, timet: ne ei extremus afferatur exitus, & non sit impatibilis. Plane enim interit, & miserabilibus vexatur affectionibus, qui Deũ amisit, quem qui habet, is nullis afficitur animi motibus & perturbationibus. Ita fit vt sapiens timens declinet à malo. Cauet enim nisi Deum amittat priuetur omni bono, quod quidẽ est summũ malũ. Insipiens autem qui nihil timet & securus Deũ offendit, à Deo, & ita ab omni bono excidit. In eo vero qui Deum timet est spes fortitudinis. Sperat enim fore, vt quæ fortiter aggredietur ei recte succedant. Timens enim Deum offendere & ab eo excidere, credit sibi paratum fore eius auxilium. [m] *Deducit ergo talis metus & ad pœnitentiã.* Hoc vt melius percipiamus, definit quid sit spes, nẽpe bene sperans expectatio bonorũ, vel boni absentis. Expectantur autem bona, sed timentur mala, non præsentia autẽ expectantur, sed futura. Sed si tantũ expectantur, & non etiam certo credantur & magno expectẽtur desiderio, non sperãtur, nec eorum spes esse est dicenda. Non solũ autem Dei timor deducit ad bonã spem, sed casus quoq; seu prolapsio assumitur ad spẽ. Nam si labi & cadere contigerit ipsa prolapsio non ita iacet & deprimitur vt penitus desperet, sed ad spẽ erigitur fore vt quod perdidit recuperet. Sed ad id non peruenitur nisi ipsa prolapsio nos deducat ad charitatẽ, qua Deũ nos offendisse ægreferentes rationi assentiamur, vitã recte instituamus, & mores cõponamus: & proximum diligentes, in amicos & familiares nos ita geramus, vt amicitiæ & beneuolentiæ, quæ ratio præscribit, officia exerceamus. Ii autẽ amici & familiares dicũtur etiã fratres, vt qui sint eodem verbo quo nos regenerati. Fratres autẽ merito dicuntur qui eundem habent Deum patrem, & matrẽ Ecclesiam. Etymologiam autẽ huius vocabuli

buli

buli ἑταῖρος, dicit esse Clemens, quasi ἕτερος ἐγώ, nempe alter ego, sicut & Latinè frater dicitur, quasi fere alter: ἀδελφὸς, quoque frater Græcè dicitur quasi ὁμόδελφος, quod eodē sint in vtero. Vnde etiam Christiani propriè dicūtur fratres qui in eadem sunt Ecclesia, nempe Catholica tanquam in eodem vtero. ᵇ *Adhæret autem charitati & hospitalitas.* Arrepta occasione, adiungit charitati virtutes eius comites, prima est hospitalitas, ex qua discimus quomodo sit vtendū hospitibus, seu quomodo nos oporteat gerere in hospites. Hospites autē sunt, qui in hoc mūdo ita versantur, vt mūdana sint eis externa & aliena. Mundani autem sunt qui rebus terrenis sunt addicti, & dediti libidinibus & carnalibus concupiscentiis. Eos dicit Paulus conformari huic sæculo, quod prohibet ne faciamus, sed mente potius renouemur, vt probatam & bene cognitam Dei voluntatem impleamus. ᵒ *Versatur autem hospitalitas.* Hospitalitatis munus est & officium, curam gerere hospitum, & eis prouidere quæ sunt vsui. Hospites olim dicebantur externi, qui etiam Græcè ξένοι, vsus autem postea inoleuit vt dicerētur externi quidem hospites, sed non omnes, verū ij quibus cum propter amicitiam vltro citroq; intercedebat ius hospitij, qui scilicet foris aduenientes se inuicē excipiebāt. Hospes .n. dicitur & qui excipit & qui excipitur. Ij dicebantur & ἐπίξενοι, quod essent peregrini, & amici, non quod indiscriminatim omnes exciperētur hospitio, sed ij cum quibus intercedebat ius amicitiæ. Quāta autē esset virtus hospitalitatis ex hoc est perspicuum, quod inter cæteras virtutes quas Episcopo tribuit Paulus, eum quoq; velit esse hospitalē. ᵖ *Et humanitas, quæ est amicus vsus hominū.* Charitatis comes est humanitas, & bona affectio quæ est Græcè φιλοστοργία. Nec satis est hominē diligere, sed cùm dilectione oportet etiam esse benignitatem, mansuetudinē & clementiam, nec sufficit homines in genere diligere, sed etiam cōsanguineos & necessarios, tanquā ex quodā diligendi artificio locum tenere præcipuum. Is amoris gradus Græcè dicitur φιλοστοργία, quo lubēter & tanquā ex instituto eos amemus, non ex sola naturæ propensione & inclinatione. ᑫ *Affectio autem rursus est conseruatio beneuolentiæ.* Quæ hic subiungit charitati, definitione quidem ab ea differūt, sunt tamē ei coniūcta. στοργὴ, quam verti affectionē est idem quod dilectio, sed in hoc differt quod significet vehementē amoris affectionem ea autem conseruat beneuolentiam & dilectionē. Nam si amor sit tepidus, non diu durat beneuolentia nec dilectio. Est etiam dilectio species charitatis, quæ non solū est in animo, sed etiam reipsa & facto se ostendit, & ita est perfecta, & omni ex parte absoluta demōstratio. ἀγαπᾶσθαι, id est, diligi dicitur, quando consentiunt mores qui se mutuo attrahunt, & in eo est scientia communium bonorū, non est enim magis bonum vnius quam alterius, & ita inter se conueniunt amici & moribus, & bonis, & animis. Vnde etiam dicitur ἀγαπᾶσθαι ἀπὸ τοῦ ἄγεσθαι καὶ ἀπάγεσθαι, id est, duci & abduci: consensio enim animorum, & morum conuenientia, & sua non reputare bona magis quā alterius, nempe amici, ea se inuicem cōciliant & attrahunt ad amicitiam. ʳ *Et idem Apostolus fatetur se Iudæis ferre testimonium.* Ex iis quæ adduxit Paulū dicentem de ficta dilectione, arripuit occasionem loquendi de Iudæorū legis dilectione, non illa quidē ficta, sed quæ nō est secundū scientiā. Duplicē autem dicit esse Clemens iustitiā; Iustitiā Dei quæ est ex fide, & iustitiam legis, quæ est ex operibus adimpletis mandatis legis. Et in hoc quidem fallebātur Iudæi, quod Dei iustitiam quæ est ex fide Christi ignorātes, & suam volentes statuere iustitiā, quæ est in adimpletione mandatorum, quod sine fide Christi non potest fieri, fidei non paruerunt, & in Christū qui est finis legis, non crediderunt: & dum facerent quæ ipsi vellent, non quæ lex vellet, quæ sine Christo nihil facit, qui est eius scopus & finis omni credenti, suam opinionem pro lege sunt secuti, & ita non fuere iustificati, est enim fides Christi quæ iustificat. Ex hoc autem falsi sunt, quod legi crediderūt, sed tanquam iubenti minantique & terrorem incutienti, non autem tāquam Christum venturū & gratiam daturum prædicenti, & mysticum & allegoricum sensum in se continenti, & in Iesum Christum futuram fidem salutis esse causam significanti. ˢ *Vnde eis dictum est à Mose.* Ægre tulerunt Iudæi, quod qui erat populus à Deo electus, adscitis gentibus fuerit posthabitus & reiectus. Vocationis autem gentium non fuit alia causa, quam inobedientia & contradictio. Deinde in his quoque Dei ostenditur bonitas.

ᵃ PASTOR *autem cùm solummodo de iis qui dormiissent posuisset dictionem, nouit quosdam iustos & in gentibus & in Iudæis, non solùm ante aduentum Domini, sed etiam ante legem, ex eo quòd Deo grati acceptique fuerint, vt Abel, & Noe, & si quis alius iustus. Dicit ergo Apostolos & doctores filij Dei, etiam cùm dormiissent, potestate & fide prædicasse iis qui prius dormierant. Deinde subiungit: Et ipsi dederunt ipsis signaculum prædicationis. Descenderunt ergo cum ipsis in aquam, & rursus ascenderunt. Sed hi viuentes descenderunt, & rursus viuentes ascenderunt: illi autem qui prius dormierant, mortui descenderunt, viui autem ascenderunt. Per hos ergo viuificati sunt, & agnouerunt nomen filij Dei, & ideo vnà quoque cum illis ascenderunt, & eos compegerunt in turris ædificationem, & qui in lapides cæli non poterant, coædificati sunt. In iustitia dormierunt, & in magna puritate. Solum autem hoc signaculum non habebant. Quando enim gentes legem non habentes, natura quæ sunt legis faciunt, ij legem non habentes sibiipsi sunt lex, vt ait Apostolus. Quòd itaque virtutes se inuicem consequuntur, quid opus est dicere, cùm iam ostenderimus quod fides quidem sperat propter pœnitentiam, pietas autem propter fidem, & quæ in iis est perseuerantia & exercitatio, vnà cum disciplina terminatur in charitate,*

Margin references: 1.Timoj (beside "cos amemus…"); V. (beside "PASTOR"); Matth. (beside "tionem, & qui in lapides…"); Rom. (beside "non habentes…"); Ioh. (beside "ostenderimus…").

illa verò perficitur cognitione. Illud autem necessariò adnotandum est, quod solus Deus intelligendus est natura esse sapiens. Quare sapientia quoque Dei virtus, quæ docuit veritatem, hîc quoque assumpta est perfectio cognitionis. [b] Amat autem & diligit veritatem philosophus, eo quòd sit verus ac germanus famulus, iam propter charitatem existimatus esse amicus. Eius autem principium est, res admirari, vt dicit Plato in Theæteto. Et Matthias adhortans in traditionibus, Admirare præsentia, eum esse primum gradum statuens vlterioris cognitionis. Qua ratione etiam scriptum est in Euangelio secundum Hebræos: Qui admiratus fuerit, regnabit, & qui regnauit, requiescet. Fieri ergo non potest vt philosophetur qui est rudis & ignarus: porrò autem non potest fieri vt philosophetur is qui sapientiæ notionem non ceperit, cùm philosophia sit eius quod verè est appetitio, & earum quæ ad id tendunt disciplinarum. Et quamuis in rectè agendo se aliqui exercuerint, vt sciatur tamen quomodo sit vtendum, & faciendum est & adlaborandum, quatenus Deo quoque aßimiletur aliquis, Deo inquam seruatori, colens Deum Seruatorem per Verbum Pontificem, per quem videntur quæ in veritate sunt honesta & iusta. Religio est actio quæ Deum sequitur. [c] Hæc ergo tria noster sibi vendicat Philosophus: primùm quidem contemplationem: secundò autem, præceptorum executionem: tertiò verò, bonorum virorum constitutionem. Qui quidem cùm conuenerint, efficiunt virum cognoscendi potestate præditum. Vnde diuina dixit Scriptura: & dixit Dominus ad Mosen dicens: Loquere filiis Israël, & dices illis, Ego Dominus Deus vester. Secundum studia terræ Ægypti in qua habitastis in ea, non facietis, & secundum studia terræ Chanaan, in quam vos ego illuc introduco, non facietis, & in eorum legitimis non incedetis. Iudicia mea facietis, & præcepta mea seruabitis. Ambulate in eis. Ego Dominus Deus vester, & seruabitis omnia præcepta mea, & facietis ea. Qui fecerit ea, viuet in eis. Ego Dominus Deus vester. [d] An autem mundi & deceptionis, an animi perturbationum & vitiorum sit signum & symbolum Ægyptus & terra Chanaan, nunc quidem est prætermittendum. Quænam autem sint exercenda vt diuina & non mundana, nobis ostendit eloquium. [e] Cùm autem dicit: Qui fecerit homo, viuet in eis: & ipsorum Hebræorum correctionem, & proximorum nostrorum & nostram exercitationem & profectum, ipsorum vitam dicit & nostram. Qui enim sunt mortui delictis, conuiuificantur Christo per nostrum testamentum. Sæpe autem repetens Scriptura illud, Ego Dominus Deus vester, pudore afficiendo pulcherrimè hortatur, docens, sequi Deum, qui dedit præcepta. Admonet autem sensim quærere, & quoad eius fieri potest, conari cognoscere: quæ quidem fuerit maxima contemplatio, quæ est reuera scientia supernæ speculationis, à qua nunquam separatur iusta operatio. [f] Sed eorum quidem qui se sapientes existimant, siue sint barbaræ hæreses, siue Græcorum philosophi, inflat scientia, ex sententia Apostoli. Fidelis autem cognitio est, quæ fuerit ex scientia demonstratio eorum quæ traduntur in vera philosophia. Dixerimus autem ea esse orationem quæ iis de quibus dubitatur, ex iis quæ sunt certa & extra controuersiam, fidem facit. Cùm sit autem duplex fides, vna quidem ex scientia, altera verò ex opinione: nihil obstat quo minus duplex quoque nominetur demonstratio: vna ex scientia, ex opinione altera: quandoquidem cognitio quoque, & præcognitio duplex dicitur: vna quidem quæ accuratam & exactam habet naturam: altera verò quæ defectam & mancam. Nunquid autem ea sola quæ est apud nos vera fuerit demonstratio, vt quæ ex diuinis suppeditetur Scripturis, quæ sunt sacræ literæ, & quæ ex ea quæ à Deo docetur sapientia, vt ait Apostolus? Disciplina ergo, & parêre præceptis, quod est Deo credere, & fides Dei potentia, quæ est vis veritatis, statim dicit: Si habeatis fidem vt granum sinapis, montem transferetis. Et rursus: Secundum fidem tuam fiat tibi; & vnus quidem curatur, suscepta per fidem curatione: mortuus

Margin notes: ἐνστέζα. γνωστικόν. Leuit.18. — νομίμοις. — ἐποπτικὴ ἐπιστήμη. 1.Cor.8. — Marci 4. — Luce 17. Matth.9.

mortuus autem resurgit per fidem eius qui crediderat quòd esset resurrecturus. Quæ est autem ex opinione demonstratio, est & humana, & fit ex argumentis rhetoricis, vel etiam dialecticis syllogismis. Suprema enim demonstratio, quam ex scientia esse demonstrauimus, fidem inserit per allationem & apertionem scripturarum, animis eorum qui discere cupiunt, quæ quidem fuerit cognitio. Si enim quæ assumuntur ad id quod quæritur, vera sumuntur, vt quæ sunt diuina & prophetica: clarum est vtique quod quæ etiam eis infertur conclusio, vera inferetur, & rectè nobis demonstratio fuerit cognitio. [g] *Cùm itaque diuini & cælestis nutrimenti monimentum in vrna aurea consecrare iubebatur, Gomor, inquit, erat decima trium* [Exod. 17.] *mensura. In nobis enim tres mensuræ tria significant iudicia: sensus quidem sensilium: Eorum autem quæ dicuntur nominum & verborum, ratio ceu sermo: eorum autem quæ percipiuntur intelligentia, mens. Qui est ergo cognoscendi potestate præditus, abstinebit à peccatis* [ὁ γνωστικός.] *quæ fiunt & sermone, & cogitatione, & sensu, & opere, cùm audierit, quemadmodum qui vidit ad concupiscendum, mæchatus est: & animo perceperit, quòd beati sunt qui sunt mundo corde, ipsi Deum videbunt: illud quoque sciens, quòd non quæ intrant* [Matth. 6.] *per os, coinquinant hominem, sed illa quæ per os exeunt hominem coinquinant. Ex corde* [Ibid. 15.] [Hebr. 9.] *enim exeunt cogitationes. Hæc est, vt existimo, quæ ex Deo est vera & iusta mensura, quæ metitur ea quæ veniunt in dimensionem, ea quæ hominem continet decas, quam in summa tres prius dictæ significarunt mensuræ. Fuerit autem corpus & anima, & quinque sensus, & vocis edendæ potestas, & vis seminaria, & cogitandi seu spiritalis facultas, aut quocunque alio nomine vis vocare.* [h] *Oportet autem, vt vno verbo dicam, alia omnia transcendentes, in mente sistere: sicut certè in mundo quoque, cùm nouem partes transilierimus, primam quidem quæ est per quatuor elementa quæ in vno loco ponuntur propter mutationem, deinde septem errantes, & nonam inerrantem, venire ad perfectum numerum qui est super cælos, nempe decimam partem, & vt semel dicam, ad Dei cognitionem, post creaturam desiderando effectorem. Propterea offerebantur Deo decimæ Oephi, & hostiarum, & pascha dies festus incipiebat à decima, quæ est cuiusuis perturbationis & cuiusuis sensilis transitus. Fide ergo consistit is qui est cognoscendi potestate præditus. Qui se autem exi-* [γνωστικός.] *stimat sapientem, ea quæ sunt veritatis non attingit, infirmis & instabilibus vtens impulsionibus.* [ὁρμαῖς.] *Iurè ergo scriptum est: Egressus est autem Cain à facie Dei, & habitauit in terra Naid, contra Edem. Interpretatio autem Naid est fluctus: Edem autem, delitiæ. Fides autem & cognitio & pax sunt delitiæ, quam qui non audiit, eiicitur. Qui se autem existimat sapientem, ne omnino quidem diuina vult audire præcepta, sed tanquam qui per se didicerit, effrenatus fertur in salum fluctuans, descendens ad mortalia, & quæ sunt generabilia,* [σάλος.] *à cognitione ingeniti, aliàs alia opinans. Quibus autem non inest gubernatio, ij cadunt sicut folia. Ratio & quæ est pars princeps animæ, quæque eam ducit ac regit, dicta est eius gubernator. Est enim reuera immutabiliter deductio ad id quod est immutabile. Sic Abraham stabat rectus ex aduerso Domini, & appropinquans dixit. Et dicitur Moysi,* [Genes. 18.] *tu autem sta hîc mecum.* [i] *Simonis autem sectatores, stanti quem colunt, volunt assimilari* [Exod. 34.] *moribus. Fides ergo & cognitio veritatis efficiunt, vt quæ eas acceperit anima, eodem modo & semper similiter se habeat. Cum falsò autem cognatione sunt coniuncta transitio, declinatio vel defectio, sicut vi gnoscendi tranquillitas, quies & pax.* [k] *Quemadmodum ergo vt male audiat philosophia efficit arrogantia & gloriosa de se persuasio: ita etiam vt malè audiat falsa cognitio, & quæ appellatur* ὁμωνύμως, *id est equiuocè, ceu eodem nomine, de qua scribens Apostolus, O Timothee, inquit, depositum custodi, deuitans prophanas vocum* [1. Tim. 6.] *nouitates & oppositiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes circa fidem exciderunt. Cùm ab hac voce conuincantur hæretici, epistolas ad Timotheum abrogant.*

COMMENTARIVS.

[a] PASTOR *autem cùm solummodo de ijs qui dormissent posuisset dictionem.* Per fidem Christi data est iustificatio. Sed & ante aduentum Christi atque adeo ante legem, & in gentibus & in Iudæis fuere quidam iusti qui Deo fuerunt grati & accepti. Ipsi legem quidem non habebant, sed legem non habentes ipsi erant sibi lex. [Rom. 2.] Cùm autem & sine lege essent mortui, & iis deesset signaculum prædicationis Christi, & Christ⁹ ipse iis qui in carcere erãt spiritualiter veniens prædicauit, & Doctores & Apostoli filij Dei iis quoq; mortuis prædicauerunt, & qui mortui descenderant nomine Christi agniti & viuificati sunt, & viui ascenderũt, & ad turris, id est ecclesiæ ædificationẽ, sunt compacti, qui prius erant lapides minime apti ad cædendum. De his lectorem remitto ad Hermen, qui in pastore Ecclesiæ mira narrat mysteria. [Herm. in Pasto. lib. 3.] [b] *Amat autem & diligit veritatem.* Dixit superius esse inter se cõiunctas virtutes & vnum pendere ab altero hinc esse quod sapiẽtia doceat veritatẽ: nunc autem dicit Philosophũ qui est amator sapientiæ, diligere veritatẽ. Veritatis autẽ amator est verbi seruus, qui cum sit verus & germanus seruus vt qui sit totus ei addictus & mancipatus tamen propter charitatẽ qua Dominum diligit, non amplius dicitur seruus, sed amicus. Hinc est quod dicit Christus se iam nõ dicturum eos seruos, sed amicos. [Ioan. 15.] Quod autem & ex Platone ex Theæteto, & ex Matthiæ traditionibus, & ex Euangelio secundũ Hæbreos, qui sunt quidem libri apocryphi, sæpe tamẽ citati ab antiquis, philosophię dicit esse initiũ res admirari, videtur significare ex mundi operis admiratione exortã esse cælestiũ cõtemplationẽ & studium sapientiæ, ex quo tandẽ peruenitur ad regnum, cùm nihil sit amplius quod mireris. Nihil enim est quod miretur qui ad Dei perfectam peruenit visionem. Præclare certe quamuis Ethnicus dixit Horatius:

Nil admirari prope res est vna Numici
Solaque quæ possit facere & seruare beatum.

Is demum autem philosophatur qui sapientiæ habet notionem: sapiẽtiæ autem notio, est eius quod verè est, id est Dei qui & solus est & semper est, mẽtis conceptio, & earũ disciplinarũ quæ pertinent ad Dei cognitionem. Vt autẽ sciamus quomodo nos gerere oportet, elaborandum est vt Deo simus similes, eũ colentes per verbũ nostrum Pontificem, nempe per Iesum Christum Dominum nostrum, per quẽ tanquam per speculum videntur quæ sunt iusta & honesta. Ipse ergo nobis est proponendus tanquam exemplar, ea enim demum vera est religio actio quæ Deũ sequitur. Deum autẽ sequi fuit olim tritũ apud veteres prouerbium. De quo vide Erasmum in Chiliadibus. [c] *Hæc ergo tria noster sibi vendicat Philosophus.* Eundẽ vocat Philosophum & gnosticum, id est cognoscẽdi potestate præditum. Ad hoc vt sit quispiam Philosophus tria requiruntur, nempe vt res contempletur, quod originem sumit ab admiratione, secũdum, vt Dei mãdata mandet executioni, tertiũ, vt bonos viros constituat, nempe vt doceat virtutem & bonos mores. [d] *An autem mundi & deceptionis.* Quoniã dixerat fugienda esse studia Ægypti, videbatur se offerre locus dicendi, quid ea symbolicè & allegorice significarẽt, se tamẽ dicit ea prætermittere. Quæ hic autẽ prætermittit magister videat qui volet ea copiose tractata ab Origene eius discipulo in multis locis. Cõstat autẽ iis significari mũdana, nempe fraudes & vitia, & animi perturbationes, quibus diuina sunt contraria. Quænã autẽ sunt ea diuina & quomodo exercẽda, docent eloquia, id est sacræ scripturæ. [e] *Cum autem dicit, Qui fecerit homo viuet in eis.* Proprie quidem vita est vita æterna, ad quã ingrediuntur qui seruant mandata. Cæterum etiam ante eius adoptionem, ij quoque in mandatis dicuntur viuere, qui vitia sua corrigũt, siue sint Hebræi, siue nostri proximi, siue nos ipsi. Nã cùm peccata nos à Deo separẽt, Christo rursus conuiuificantur, qui expulsis peccatis quæ mortem afferunt, rectè viuunt. [f] *Sed eorũ quidem qui se sapientes existimãt.* Quod dicit Paulus scientiam inflare, id vere dicitur & de barbaris & de Græcis, id tamen non est omni ex parte verũ: verum est enim tantũ in iis qui se putant sapientes, cùm longè absint à sapientia: inanis illa de se opinio, non est sapientia. Non inflat autem fidelis cognitio, quæ est ex scientia demõstratio eorum quæ tradũtur ex vera philosophia. Vera autẽ philosophia est Dei & eorum quæ sola sunt vera, nempe quę sunt diuina, cognitio. Ea autem cùm sint certa & extra omnẽ controuersiam, efficiunt vt ea credãtur de quibus dubitatur. De iis autẽ dubitatur quæ non verè sunt. Verè autem non sunt quæ perpetuo fluunt & labuntur, cuiusmodi sunt res naturales. [g] *Cùm itaque diuini & cælestis nutrimenti.* Diuus Paulus in epistola ad Hebræos scribit tabernaculum quod dicitur sancta sanctorum, habuisse arcam testamenti quæ habebat vrnam auream habẽtem manna, ea mensura qua olim colligebatur in deserto, cum Deus ipsum demitteret Hebræis, nẽpe mensura gomer. Gomer autẽ est decima pars Ephi, constituitur autem Ephi à tribus Satis. Has autẽ tres mẽsuras dicit Clemens allegoricẽ significare tria quæ sunt in nobis iudicia, sensus scilicet, sermonis, & cogitationis, quibus vtẽs qui Christi habet cognitionẽ, abstinet à peccatis quæ admittuntur sensu, verbo & opere. Sensu peccat qui videt mulierẽ ad concupiscẽdũ eam. Cogitatione peccat, qui turpia & obscœna cogitat. Sermone peccatis ex cuius ore exeunt verba impudica & scelerata. Opere peccat, qui sensu & sermone & cogitatione nõ cõtentus quæ sensit, dixit & cogitauit, effecta reddit. [h] *Oportet autem vt vno verbo dicam.* Denarius est perfectus numerus, is est & in homine, qui est μικρόκοσμος, id est, paruus mundus, & in mũdo. In homine cùm transeundo ac dimetiendo ad mentẽ perueneris, ibi est sistendũ, in mundo verò cùm & elemẽta, quæ licet sint quatuor, pro vno ponuntur, & septẽ planetas, & cælũ fixum transieris, in Deo qui est decimus, & in eius cognitione est sistendum. Ad hunc transitum significandum, & quod in Deo qui est decimus, sit sistẽdum, Deo & Oephi & hostiatũ offerebãtur decimæ, & à decimo die Lunæ incipiebat Pascha quo segregabatur agnus immolãdus. Quod significabat esse transeundũ à perturbationibus omnibus & rebus sensilibus, & sistendum in Deo ad quem peruenerit. [i] *Simonis autem sectatores.* Etiam hæreticos citat Clemens [Theod. de hæres. fabulis.] suo instituto seruiens, sed quisnam esset hic stans quẽ colebãt Simoniani, & cui volũt assimilari, nusquã legi. Tantum legi eos posuisse statuas, quarũ erat altera similis Simoni, altera autem Helenæ. Hoc autẽ hoc citat, vt doceat etiam hæreticos sensisse esse firmam Dei fidem ac cognitionem. Subiungit itaque.

Quemadmodum

[k] *Quemadmodum ergo vt male audiat philosophia.* Laudanda quidem est quæ est vera philosophia, sed vt male audiat philosophia, efficit inanis & gloriosa de sua sapientia opinio & persuasio. Laudanda quoq; est cognitio & scientia quę est vera, sed efficit vt vituperatur ea quæ falso nomine sic appellatur, quæ tantũ abest vt prosit, vt etiam à fide faciat excidere. De Pauli autem epistola ad Timotheum, quod fuerit ab hæreticis abrogata quod eos conuinceret, fides sit penes Clementem, qui tamen solus, quod sciam, hoc scripsit. Solam enim ad Hebræos epistolam legi olim fuisse vocatam in dubium nũm esset Pauli.

[a] AGE *ergo, si Dominus est veritas, & sapientia, & Dei virtus, sicut est: ostendatur quòd reuera is est cognoscendi potestate præditus, qui eum cognouit, & per ipsum, eius patrem. Sentit enim vnà eum qui dicit: Labia iustorum sciunt excelsa. Cùm autem fides sicut etiam tempus sit duplex, inuenerimus duas virtutes quæ simul habitant. Tempori enim quod est præteritum, est memoria: ei autem quod futurum est, spes. Credimus enim fuisse præterita, & fore ea quæ futura sunt. Et rursus diligimus, sic se præterita habere fide persuasi, futura spe expectantes. Ei enim qui est cognoscendi potestate præditus, omnia persuasit dilectio, vt qui vnum Deum sciuerit. Et ecce omnia quæcunque est architectatus erant valde bona, & nouit, & admiratur.* [b] *Pietas autem adiicit vitæ longitudinem, & timor Domini adiicit dies. Quemadmodum ergo dies sunt pars vitæ quæ pergit ascendere: ita etiam timor est principium dilectionis, qui fit per incrementum fides, deinde dilectio. Sed non sicut feram & timeo & odi, ita etiam patrem vereor quem timeo & amo. Rursus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. Qui vero timet offendere patrem, seipsum diligit. Beatus ergo qui inuenitur fidelis, dilectione & timore contemperatus. Fides autem est virtus ad salutem, & potentia ad vitam æternam.* [c] *Rursus, Prophetia est præcognitio cognitio autem, est prophetiæ intelligentia. Veluti cognitio illorũ quæ eis prius fuere cognita, à Domino, qui omnia prius manifestat.* [d] *Cognitio ergo eorum quæ prædicta sunt, triplicem ostendit euentum: aut eum qui fuit olim, aut eum qui iam est præsens, aut eum qui est futurus. Deinde extrema quidem sub fidem cadunt, vel eorum quæ sunt perfecta, vel eorum quæ sperantur. Ad confirmanda autem ambo extrema, affert persuasionem præsens operatio. Si enim cùm vna sit prophetia, eius quidem vna pars perficitur, altera verò pars est impleta, hinc fit credibile, & id quod speratur, & verum quod præteriit. Prius enim erat præsens, deinde nobis præteriit, & spes quidem futura, comprehensio rei futuræ.* [e] *Assensiones autem, non solùm Platonici, sed etiam Stoici, dicunt esse in nostra potestate. Omnis ergo opinio, & iudicium, & existimatio, & disciplina, quibus viuimus, & semper sumus cum humano genere, est assensio. Ea autem nihil aliud fuerit quàm fides. Et incredulitas seu infidelitas, quæ est fidei demolitio aut destructio, ostendit posse esse assensionem aut fidem. Eius enim quæ esse non potuerit, non fuerit priuatio. Et si quis verum consideret, inueniet quidem hominem malè audire ex eo quòd falso assentiatur: multa autem habere quæ eum moueant & incitent ad veri fidem.* [f] *Quæ ergo Ecclesiam continet, vt Pastor inquit, virtus, est fides, per quam seruantur electi Dei: quæ autem se viriliter ac fortiter geret, est continentia. Eam autem consequitur simplicitas, scientia, innocentia, honestas, dilectio. Hæ sunt filiæ fidei. Et rursus:* [g] *Præcedit quidem fides, timor autem ædificat, perficit autem dilectio. Dicit itaque timendum esse Dominum ad ædificationem, sed non diabolum ad euersionem. Contrà autem opera quidem Domini, hoc est, præcepta esse diligenda & facienda, opera autem diaboli esse timenda, & non facienda. Timor enim Dei erudit ac castigat, & ad dilectionem restituit: timor autem operum diaboli, habet etiam odium cohabitans.* [h] *Idem autem dicit etiam pœnitentiam esse magnam sapientiam. Nam eorum quæ fecit pœnitens, ea non amplius facit vel dicit. Propterea autem qui peccauit torquens animam, bona facit.* [i] *Remissio ergo peccatorum differt à pœnitentia: ambo autem ea ostendit in nostra potestate. Eum ergo qui accepit remissionem peccatorum, non oportet amplius peccare, nempe in prima & sola peccatorum pœnitentia: ea*

Ioan. 14. (marg.: v I.) Prouerb. 10. Genes. 1.

autem fuerit eorum quæ prius fuerunt in gentili & prima vita: ea inquam, quæ fuit in ignorantia. Iam iis qui vocati sunt, proponitur pœnitentia, expurgans locum animæ à peccatis, vt fides fundetur. Cùm autem sit Dominus cognitor cordium, & futura præsciat, facilem hominis mutationem, & ad reuertendum propensionem, & diaboli calliditatem ab alto vidit à principio, qui homini inuidens propter remißionem peccatorum, aliquas peccatorum causas seruis Dei suggeret, astutè hoc moliens, vt ipsi quoque cum eo cadant. Dedit ergo cùm sit multæ misericordiæ, iis etiam qui in fide in aliquod peccatum incidunt, secundam pœnitentiam, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, coactus & callidè circumuentus, vnam adhuc impœnitendam acceperit pœnitentiam. [Hebr.10.] *Voluntariè enim peccantibus nobis postquam acceperimus cognitionem veritatis, non amplius relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij, & zelus ignis qui est deuoraturus aduersarios, continuæ autem & se vicißim excipientes* [ἐπάλληλοι.] *propter peccata pœnitentiæ, nihil differunt ab iis qui omnino non crediderunt, præterquam in eo solo quòd se peccare senserunt: neque scio vtrum sit deterius, prudentémne ac scientem peccare, an cùm pro iis quæ peccauit pœnitentia ductus fuerit, rursus peccare. Eo enim quòd vtrinque arguatur peccatum apparet: illud quidem condemnatum, propterea quòd factum sit ab operario iniquitatis, hoc verò, ab eo qui præscit id quod est faciendum, aggrediente vt malum. Et ille quidem iræ fortasse & voluptati obsequitur, non ignorans quibus obsequatur; hic autem qui cùm ductus sit pœnitentia propterea quòd sit obsecutus, deinde rursus recurrerit ad voluptatem, ei coniungitur qui ab initio peccat voluntariè. Cuius enim ductus est aliquis pœnitentia, hoc rursus faciens, quod à se condemnatum facit, hoc sua sponte peragit. Ille ergo ex gentibus & priore illa vita ad fidem incitatus, remißionem peccatorum semel est assecutus: hic autem qui etiam postea peccauit, deinde pœnitentia ducitur, etiamsi veniam assequatur, debet erubescere, vt qui non amplius lauetur in remißionem peccatorum. Oportet enim non solùm idola relinquere quę prius pro diis habebat, sed etiam facta prioris vitę, eum qui non est ex sanguinibus neque ex voluntate carnis, sed in spiritu regeneratur, quod quidem fuerit, non in idem reuolutum peccatum, duci pœnitentia. Est enim rursus meditatio peccatorum, sępe pœnitere, & ad facilem mutationem aptitudo ex defectu exercitationis. Apparet ergo, sed non est pœnitentia, sępe petere veniam de iis quę sępe peccamus.* [Prouer.13.] [Psalm.101.] [Ibid 125.] [Ibid.113.] [k] *Iustitia autem munit vias à reprehensione alienas. Et rursus: Viri innocentis iustitia diriget viam suam. Quinetiam sicut pater miseretur filiorum suorum, misertus est Dominus timentium eum, scribit Dauid. Qui seminant ergo in lachrymis, in exultatione metent, de iis loquens qui confitentur in pœnitentia. Beati enim omnes qui timent Dominum. Vides eam quæ est in Euangelio similem beatitudinem. Ne timeas, inquit, quando diues fuerit homo, & quando multiplicata fuerit gloria domus eius.* [Ibid.48.] *Quoniam dum ipse moritur, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Ego autem in misericordia tua introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo. Domine deduc me in iustitia.* [l] *Atque est terribilis quidem animi impetus, & incitatio ad aliquid vel ab aliquo. Affectio autem seu perturbatio est nimis abundans animi impetus & incitatio, vel quæ plus quàm par sit excedit mensuras rationis: vel impetus & incitatio quæ effertur, & non paret rationi. Præter naturam ergo animæ motus, ex ea quæ est rationi inobedientia, sunt perturbationes seu animi affectiones. Defectio autem & recessus & inobedientia sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca iudicantur etiam quæ sunt voluntaria. Iam si quis persequatur vnamquanque animi perturbationem, eas à ratione alienas inuenerit.* [m] *Non iudicatur ergo, id quod est inuoluntarium. Id autem est duplex, vnum quidem quod fit ex ignoratione, alterum*

verò,

vero, necessitate. Nam quomodo iudicaueris de iis qui dicuntur peccare modis inuoluntariis? Aut enim qui seipsum ignorauit, vt Cleomenes & Athamas qui erant correpti furore, aut rem quam facit, vt Æschylus qui in scena effatus mysteria in Areopago dicta causa fuit absolutus, cùm ostendisset se non esse mysteriis initiatum: aut ignorans id quod agitur, vt qui emisit aduersarium, & domesticum occidit pro inimico: aut in quo aliquid agitur, vt qui obtusis & orbicularis exercetur lanceis, & aliquem interfecit, cùm orbem emisisset lancea: aut ignorans quemadmodum esset faciendum, vt qui in stadio occidit aduersarium, non enim vt occideret, sed vt vinceret certabatur: aut id cuius gratia agitur, quemadmodum dedit Medicus salubre antidotum, & occidit. Is autem non ea de causa dedit, sed vt eum seruaret. Atque coercebat quidem lex tunc quoque eum qui non spontè interfecit, vt eum qui non spontè laborabat profluuio seminis: sed non æquè atque eum qui spontè occidit. Quanquam ille quoque punietur tanquam propter voluntarium, si quis animi perturbationem traduxerit ad veritatem. Reuera enim est puniendus is qui est verbi genitalis incontinens, quod ipsum quoque est animi affectio aliena à ratione, quæ propè accedit ad futilem loquacitatem. Fidelis autem eligit res celare spiritu. ° Quæ spontè ergo & ex electione suscipiuntur, puniuntur. Dominus enim scrutatur corda & renes, & iudicatur is, qui respexit ad concupiscentiam. Quare etiam dicit, Ne concupiscas. Et hic populus, inquit, labiis me honorat: cor autem ipsorum procul est à me. Deus enim respicit ad animum. Nam vxorem quoque Loth quæ voluntariè solum erat conuersa ad mundanum vitium, reliquit insensilem, efficiens eam tanquam petram salis, & sistens, ne vlterius progrederetur, non stultam & quæ nihil aget imaginem, sed quæ condire & confirmare posset eum qui posset perspicere spiritualiter. Voluntarium autem est, vel quod est ex appetitione, vel quod ex instituto ac electione, vel quod ex cogitatione. Iam verò hæc quodammodo inter se sunt propè, peccatum, infortunium, scelus seu iniustè factum. Et est peccatum quidem, verbi causa, luxuriose & intemperanter viuere. Infortunium autem, amicum tanquam inimicum ob ignorationem occidere. Scelus autem est, sepulchrorum, effossio, aut sacrilegium. Peccare autem constat ex eo quòd nesciat iudicare, quidnam facere oporteat: aut quod non possit facere, sicut certè in fossam incidit aliquis, vel quod ignorauerit, vel quòd transilire non potuerit propter imbecillitatem corporis. Sed in nostra quidem certè est potestate, & ad nostram deducit disciplinam, & parêre præceptis, quorum nisi voluerimus esse participes, iræ & voluptati nos ipsos dedentes, peccabimus, vel potius iniuria nostram afficiemus animam. ᵖ Laius enim ille dicit in tragœdia:

Exod. 20. Marci 10. Genes. 19. λίθον ἀγαπ-τον. ἁμάρτημα. ἀτύχημα. ἀδίκημα.

Quorum mones latuit nihil me penitus:
Mihi tamen scienti affert natura vim.

Id est, vt dedar animi perturbationi. ᑫ Medea quoque ipsa similiter clamat in scena:

Factura quænam sim satis scio mala:
Consilio meo est ira ast potentior.

** Sed nec tacet Aiax, sed sibi manus illaturus vociferatur:*

Res ergo mentem est nulla quæ sic liberi
Mordet viri, atque iniqua iniusta infamia.
Affectus ipse sic sum ego, me inuoluens
Profunda labes, ex profundo commouet
Stimulis furoris concitum peracribus.

ʳ Atque hos quidem ira, alios verò innumerabiles cupiditas deducit in tragœdiam, Phædram, Anthiam, Eriphilem,

Quæ sibi dilecti preciosum acceperat aurum.

Comicum autem Thrasonidem alia scena: Puella, inquit, vilis, me sibi seruum fecit. [t] Infortunium autem, est mentis peccatum præter rationem & opinionem. Peccatum autem est voluntaria iniustitia. Iniustitia autem est vitium voluntarium. Est ergo peccatum quidem meum voluntarium. Et ideo dicit: Peccatum vobis non dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia, dicens iis qui iam crediderant. Quoniam eius nos liuore sanati sumus. Infortunium autem est alterius actio in me inuoluntaria. Iniustitia autem inuenitur solùm voluntaria, siue sit me..., siue alterius. Has autem peccatorum differentias significat Psalmographus, beatos dicens quorum Deus deleuit iniquitates, texit autem peccata, & alia non imputauit, & dimisit reliqua. Scriptum est enim: Beatus cui non imputauerit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius dolus. Hæc beatitudo facta est super electos à Deo per Iesum Christum dominum nostrum. Operit enim charitas multitudinem peccatorum. Delet autem is, qui magis vult pœnitentiam quàm mortem peccatoris. Non imputentur autem quæ non constant ex instituto & libera electione. Qui enim concupiuit, iam inquit, mœchatus est. Et remittit peccatum Verbum illuminans. Et in tempore illo, inquit Dominus, quærent iniustitiam Israël, & non erit, & peccata Iudæ, & non inuenientur. Quoniam quis sicut ego, & quis stabit contra faciem meam? Vides vnum Deum annunciari bonum, qui retribuit pro meritis, & peccata remittit, [t] Videtur autem Ioannes quoque in maiore epistola, in his peccatorum docere differentias. Si quis viderit fratrē suum peccantem, peccatum non ad mortem petet, & dabit ei vitam. Peccantibus non ad mortem, inquit. Est enim peccatum ad mortem: non de illo dico vt roget quis. Omnis iniustitia est peccatum. Et est peccatum ad mortem. [u] Sed & Dauid, & ante Dauid Moses, per hæc, trium dogmatum ostendunt cognitionem. Beatus vir qui non ambulauit in via impiorum, sicut & pisces ambulant in tenebris in profundo. Qui enim squamas non habent, quos prohibet Moses tangere, pascuntur in profundo maris. Neque in via peccatorum stetit, sicut ij qui cùm Dominum videantur timere, peccant, vt porcus. Esuriens enim clamat: repletus autem non agnoscit Dominum. Neque sedit supra cathedram pestilentiæ, sicut volucres paratæ ad prædam. Suasit autem Moses non vesci porco, nec aquila, nec accipitre, neque coruo, neque quouis pisce qui non habet squamas. Hæc quidem Barnabas. Audiui autem ego virum in his rebus doctum, dicentem esse quidem gentes consilium impiorum. Viam autem peccatorum, Iudaicam opinionem: & pestilentiæ cathedram accipientem hæreses. [x] Alius autem dicebat magis propriè, positam quidem esse primam beatitudinem, in iis qui sceleratas non sunt secuti sententias, quæ à Deo defecerunt. Secundum autem, eorum qui in lata via manent, vel eorum qui nutriti sunt in lege, vel etiam eorum qui ex gentibus non ducti sunt pœnitentia. Cathedra autem pestilentiæ & theatra fuerint & iudicia, vbi magis sequuntur improbas & exitiales potestates, & operum eorum societatem. [y] Sed in lege Domini voluntas eius. Petrus in prædicatione legem & verbum appellauit Dominum. Videtur autem aliter quoque legislator docere tres modos quibus accipitur peccatum Eorum quidem qui in sermone fiunt, per pisces mutos: est enim vbi reuera silentium est sermone præstantius: est etiam silentij munus expers periculi. Eorum autem quæ sunt in facto, per aues rapaces & carniuoras. Porcus cœno & stercore delectatur, & oportet ne conscientiam quidem habere pollutam. Meritò ergo dicit Propheta: [z] Non sic, inquit, impij, sed tanquam puluis quem proiicit ventus à facie terræ. Propterea non resurgent impij in iudicio, qui iam sunt condemnati: quoniam qui non credit, iam iudicatus est. Neque peccatores in consilio iustorum, qui iam sunt damnati ad hoc, vt non vniantur iis qui citra vllum lapsum vixerunt. Quoniam nouit Dominus viam iustorum, & via peccatorum peribit.

Rom. 6. Esaia 53. 1. Petr. 2. Psal. 31. 1. Petri 4. Hier. 50. Naum 1. 1. Ioan. 3. Psalm. 1.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

[a] Age *ergo si Dominus est veritas.* Vera Philosophia & vera cognitio est nosse Christum Dominum. Nā si Christus Dominus est veritas, sapientia & Dei virtus, vt est reuera, is verā habet cognitionem & scientiā qui ipsum nouit, & per eū, patrem. Qui enim sentit filium, simul etiam sentit patrem, nō potest enim esse filius sine patre, nec pater sine filio, & quæ dicit filius dicit etiam pater, & quæ pater, dicit etiā filius. Sublimia quoque & excelsa quæ ab aliquo dicuntur de patre, eadem etiam dicuntur de filio, est enim pater gloria filij, & filius gloria patris. [b] *Pietas autem adiicit vitæ longitudinem.* Fidei & charitati de qua dixit, addit pietatem quæ est θεοσέβεια, id est religio ac Dei cultus, & timorem Domini: per vtrunque autem est & vitæ incrementum & dierum accessio. Pergunt autem illi dies ad vitam æternam ascendere. Timor autem est initium dilectionis. Is timor crescendo fit fides, deinde dilectio. Primum enim Deū timemus quem timemus offendere, deinde ei credimus, & præceptis eius, & deinde propter bona iam collata eum diligimus, & propter promissa quæ expectamus. Porrò autem est varius & multiplex timor. Patrē quem timemus etiā diligimus, feram autem timemus & odimus, & patrē timentes offendere nos ipsos diligimus, & timentes ne castigemur, nos amamus. Beatus autē est ille fidelis qui Deum simul timet & diligit. Is enim demū fidelis salutem assequitur, & ad vitam peruenit æternam, qui & Deum timet offendere, & ei credens eius paret præceptis. [c] *Rursus prophetia est præcognitio.* Fidei de qua sæpe locutus est, & per totum hunc librum loquitur, adiungit Prophetiam. Prophetiam autem definit præcognitionem. A veris enim Prophetis non prædicūtur, nisi quæ prius fuere cognita Deo reuelāte & manifestante. Scientes enim & apertè cognoscentes prædicunt, nō vt gentium vates, qui furore incitati loquuntur, nescientes quid dicant. Cognitio autem & intelligentia eorum quæ prædicuntur dicitur Prophetia. [d] *Cognitio ergo eorum quæ prædicta sunt.* Eorum quæ cognoscit Prophetia triplex est euentus. Cognoscit enim aut quæ olim fuerunt & euenerunt, aut quæ sunt in præsenti tempore & eueniunt, aut quæ futura sunt, & sperantur euentura. Eorum autem creduntur extrema, nempe & præterita & futura. Præsentia enim non creduntur, sed sciūtur & cognoscuntur, est enim fides, vt dicit Paulus, argumentum non apparentium. [e] *Assensiones autem* Heb. 10.
non solum Platonici. Quoniam erant nonnulli qui ludificabantur fidem tanquam rem inanem, vt quæ ne esset quidē, ex eo probat esse fidem, quod & Platonici & Stoici, dicunt assensiones esse in nostra potestate. Assensio autem non est aliud quàm fides, iis enim quæ audimus & docemur possumus credere. In humano autē genere eodem recidunt opinio, iudicium, existimatio, & assensio, quæ est etiam fides. In hu- Herm. lib. 1. vis. 3.
mano autem genere, ideo dicit, quod diuina fides, sit humana fide præclarior & excellentior. [f] *Quæ ergo Ecclesiam continet.* Apud Hermā Pauli discipulum nuper in sacra bibliotheca in lucem editum sic legitur. Vides septem mulieres circa turrim? Video, inquit, Domina. Turris hæc ab iis supportatur secundū præceptū Domini. Audi nunc effectus earum. Prima quidem earum quæ continet manu, fides vocatur: per hanc salui fiunt electi Dei. Alia verò quę succincta est & viriliter agit, Abstinētia vocatur: hæc filia est fidei. Quisquis ergo secutus fuerit illā, felix fuerit in vita sua, quoniā ab omnibus operibus malis abstinebit, credens, quod si se cōtinuerit ab omni concupiscentia, hæres erit vitæ æternæ. Cęteræ autē, Domina, quinq; quæ sunt? Filiæ, inquit, inuicē sunt. Vocatur autem quędam simplicitas, alia innocentia, alia modestia, alia disciplina, alia autem charitas, &c. Et rursus. [g] *Præcedit quidem fides.* Fidei coniungit timorē & Hebr. 11.
charitatē. Diuinæ ædificationis primum fundamentum est fides. Accedentem enim ad Deum oportet credere quod sit, vt inquirenti se remunerator sit. Sed qui deū quidem esse credit, Dei autem opera non facit, vt qui eius præcepta non custodiat, minime ædificat. Ædificat autē, & ædificio summum, vt ita dicā imponit colophonem, qui & Deum esse credit, & eius opera facit, id est præcepta custodit, & eum nō tam propter remunerationem, quā propter summā bonitatem, & propter ipsum suum etiam proximum diligit. Timendus est ergo Deus ad ædificationem, vt bona scilicet facias opera. Sed Diabolus non est timendus ad euersionē, vt male scilicet viuens, & mala eius facta obseruans, Dei euertas ædificium. Diabo- Hermes li. 2. cap. 7.
lus non est timendus, quia, vt ait Hermes, nulla est in eo virtus. Timor Dei deducit ad charitatē, Timor Diaboli habet in se odiū cohabitans. Nam qui timet Dominum, non timet Diabolum. Qui autem timet Diabolū, habet odium in se cohabitans, odit enim bona opera & Dei præcepta, quæ non custodit, quoniam Diabolū timet, qui impedit. Quod si Deum tantum timeret, nihil impedimenti ei afferret Diabolus, in quo nulla est virtus, si eum non timeas. [h] *Idem autem dicit etiam pœnitentiam esse magnam sapientiam.* Hæc quoq; ex Herme accepit Clemens, apud quē dicit Angelus qui præest pœnitentiæ. An non tibi videtur pœnitentiā agere magnam sapientiam esse, quoniam qui pœnitentiam agit, magnum sensum adipiscitur. Sentit enim se peccasse, & fecisse nequiter in conspectu Domini, & recordatur intellectu quod deliquit, & patientiā agit, & amplius nō operatur nequiter, sed operatur bene, & humiliat animā suam, & torquet eam quia peccauit. Vides ergo quod pœnitentiæ sensus est magnus. [i] *Remissio ergo peccatorum differt à pœnitentia.* Duplex est pœnitentia, nēpe & quæ præcedit baptismum in quo est ignorantiæ depulsio & illuminatio, & appellatur tam pœnitentia quam remissio peccatorum. Ea & gentili & priore vita conuersis, & à Deo vocatis semel tantū datur, nec amplius reuocatur. Est & secunda pœnitentia quæ datur salutari lauacro tinctis, & qui sunt in fide. Sed nec ea debet esse frequēs, alioqui sępius repetita pœnitentia apparet, & nō est pœnitentia, sed potius peccatorū meditatio. Quod quidem est de publica intelligendum pœnitentia, quæ olim post baptismum semel tantum concedebatur. Hæc autem quoniam ex Herma accepit Clemens ad faciliorē rei intelligentiam, operæpretium fuerit, ea quæ ab ipso dicūtur hic subiungere. Dicit Hermes Angelo pœnitentiæ. Etiā nunc Domine audiui à quibusdā Doctoribus, quod alia pœnitentia non est nisi illa, cū in aquā descendimus, & accipimus remissionem peccatorum nostrorū, vlterius non peccare, sed in castitate permanere. Et ait mihi; Rectè audisti. Nunc autem quia diligenter omnia quæris, & hoc tibi demōstro, nō dans occasionem illis qui credituri sunt, aut qui crediderunt Domino. Qui enim iam crediderunt aut qui credituri sunt pœnitentiā peccatorum non habent, sed re-

missionẽ, illis autem qui vocati sunt, ante hos dies posuit Dominus pœnitentiam. Quoniam autem cogitationes præcordiorum nouit Deus, & scit infirmitatem hominum, & multiplicẽ nequitiam Diaboli qua molitur aliquid sinistri seruis Dei & malignè insidiatur illis. Misericors ergo Dominus misertus est figmenti sui, & posuit pœnitentiam istam, & potestatem pœnitentiæ huius mihi dedit. Et ideo dico tibi quod post vocationẽ illam magnam & sanctam, si quis tentatus fuerit à Diabolo & peccauerit, vnã pœnitentiã habet. Si autem subinde peccet, & subinde pœnitentiã agat, non proderit homini, difficile enim viuet Deo. Hæc Hermæ dicit Angelus. In hoc autẽ est error, quod dicit post baptismi pœnitentiam, & illam secundã pœnitentiam, quæ vna & sola datur post baptismum, non prodesse aliam pœnitentiam. Prodest enim, & per eam datur remissio peccatorũ, sed quod attinet ad satisfactionẽ pro peccatis, ea est priori pœnitentia longe laboriosior, multis enim opus est lachrymis quæ possint exequari fonti baptismatis, vt dicit Nazianzenus.[k] *Iustitia autem munit vias à reprehensione alienas.* Affert & ex prouerbiis & ex psalmis aliquot autoritates, quibus ostẽdit iustitiã custodire aliquos in innocentia, nec eos aberrare à via, alios autem qui aberrauerunt, per Dei timorem & pœnitentiam assequi misericordiã.[l] *Atque est terribilis quidem animi.* Locutus est de peccatis, quæ vel per pœnitentiam remittuntur, vel si ea absuerit, damnantur: non damnantur autem nisi quæ sunt voluntaria. Nascuntur autẽ peccata ex nimio animi impetu & incitatione, quæ vel ad aliquid impellit, vel ab aliquo dimouet, ea autẽ vocatur affectio, seu animi perturbatio. Ea autẽ vel excedit mensuras rationis, vt quæ plus quã rationi conueniat, quæ sunt inutilia scrutetur, & noxia & nimis curiosa, vel imperanti nõ paret rationi, sed ab ea deficit & recedit. Est autẽ in nostra potestate rationi parere & nõ parere. Quod si ei nõ pareamus, sed ab ea deficiamus & recedamus, peccatũ admittitur quod potest iudicari & damnari, est enim voluntariũ, vt sic quod volumus possumus admittere, vel non admittere.[m] *Non iudicatur ergo id quod est inuoluntarium.* Cùm dixisset non iudicari nec damnari inuoluntariũ, ostendit quotuplex sit inuoluntarium. Duplex autem esse dicit, nempe & quod fit per ignorationẽ, & quod fit ex necessitate. Eius quoq; multos affert modos & aliquot exempla. Furiosi nõ dicuntur voluntariè aliquid facere, cùm seipsos ignorent, nesciũt enim quid faciunt, nec possunt animi impetũ continere ac cohibere. Cleomedes autẽ de quo hic loquitur Clemens, fuit pugil fortissimus, qui cum Icco Epidaurio cestibus dimicans, eum in pugna occidit. Condemnatus à iudicibus, & victoria spoliatus, furore est correptus, & Astypaleã reuersus, quæ erat ei patria, cum ingressus esset ludum literariũ, vbi pueri circiter sexaginta detinebantur, columnã cui tectum incumbebat euertit. Cętera vide apud Pausaniã lib. 6. Eliacorum. De Athamante verò qui furore correptus vxorẽ & filium Learchum occidit, & iam antea diximus, & legere potest qui volet fabulã apud Ouidium lib. 4. Metamorph. Nec volũtariè aliquid faciunt, qui rem quã faciunt nesciunt, vt Æschylus Tragœdus, qui accusatus quod in quadã Tragœdia mysteria reuelasset, in Areopago fuit absolutus, cũ ostendisset se non esse mysteriis initiatũ. Ælianus autem lib. 5. variæ historiæ, dicit Æschylũ fuisse absolutum, cum Amyntas eius frater de tecta veste iudicibus ostendisset sibi solũ remansisse cubitũ, cum in pugna Salaminia manum amisisset. Hoc memorabile factũ in memoriam reuocantes Iudices, Æschylum absoluerunt. Inuoluntarium quoque est eius factũ, qui ignorans id quod agitur, emisit quidem aduersarium, occidit autem domesticum pro inimico: nec volũtariè fecit, qui cum obtusa se exerceret lancea, circulo ferreo qui lancea exiit, imprudens hominẽ occidit: nec voluntariè fecit qui aduersarium cum quo certabat, cum solum volens vincere, interfecit: inuoluntariũ quoque est factum Medici, qui volens curare ægrotum, salutari dato medicamẽto, eum occidit.[n] *Atque coercebat quidem lex.* Iudicari & damnari dixit voluntarium, non autem inuoluntarium: id tamen nõ est perpetuum. Nam à lege punitur homicidium, tam voluntarium quàm inuoluntarium, sed longè grauius quidẽ, quod à volente admittitur, leuius autem quod per imprudentiam. De eo vide Deuteronomiũ & Leuiticum, vbi agitur de ciuitatibus refugij. Erat quoque aliqua pœna eius cui semen non sponte profluebat, erat enim & ipse immundus, & quæ ab eo tangebantur, vsque ad vesperã. Quid autẽ sibi velit illud, quod illic punietur tanquã propter voluntarium, si quis animi perturbationẽ traduxerit ad veritatẽ, ingenue fateor me non intelligere, conijcio tamen eum significare, puniri tanquam qui voluntariè peccarit, eũ qui motus aliqua animi perturbatione, veritatis mysteria euulgarit, vt qui Verbum genitale, Verbũ, inquam, quod & vita est, & vitale non possit continere, quod quidem est affectio aliena à ratione, & nõ multũ differens à futili loquacitate. Quod autem id intelligat de reuelatione mysteriorũ, sacramenti scilicet Eucharistiæ, videtur indicare quod sequitur. Fidelis eligit res celare spiritu, vt qui sanctũ censeat non esse dandum canibus, nec margaritas esse porcis iaciendas, & ideo mysteria esse spiritu celanda iis qui non sunt initiati.[o] *Quæ sponte ergo & ex electione suscipiuntur.* Ex præcedentibus concludit, demum puniri quæ voluntarie suscipiuntur & admittuntur. Adeo autem verum est facta puniri voluntaria, vt sola etiã puniatur volũtas & cupiditas: cor enim & animum respicit Deus. Qui certè mulierẽ respiciens concupiscit eam, etiamsi ad rem non procedat, apud Deum habetur pro adultero, & ideo à Deo prohibetur cõcupiscentia. Rursus quantumuis in speciem pulchræ sint ceremoniæ & prolixæ preces quibus Deus honoratur, nõ vt par est honoratur Deus, si eas nõ comitetur orãtis animus. Quod autem à Deo sola puniatur voluntas, pulchrè ostenditur exemplo vxoris Loth, quæ cũ solum ad mundanũ vitium respexisset, nec ad vllum actũ externum processisset, docetur qui spiritualiter potest intelligere, intra voluntatem esse sistendum, & ad actum vsque minimè esse procedendum. Ita accepta hæc salis statua condit, id est sapientes firmosq; reddit & stabiles, eos qui vitium fugiendum, & animum ei minime adhibendum esse sentiunt.[p] *Laius enim ille dicit in Tragœdia.* Laius responsum acceperat ab Apolline, fore vt occideretur à filio nasciturо: quod & accidit. Nã & à filio Oedippo fuit interfectus, qui matrem suã Iocasten Laij viduam postea duxit vxorem. Est autem hoc argumentum frequens in Tragœdiis. Sed me fugit in quanã hoc scribatur Tragœdia. Est autẽ verisimile in ea admonitum Laium vt ab vxore abstineret, hoc quod his duobus versibus scriptum est respondisse.[q] *Medea quoq; ipsa similiter clamat in scena.* Hęc dicit Medea suos ex Iasone susceptos filios interfectura, cũ ipse ea relicta Creusam duxisset vxorẽ, Creontis

Deut. 19.
Leuit. 35.
Leuit. 15.

Matth. 7.
Psal. 7.

Creontis Corinthiorum Regis filiam. * *Sed nec tacet Aiax.* Hæc dicit Aiax sibi manus allaturus, postquã armis Achillis non sibi sed Vlyssis adiudicatis furore esset correptus. ᶠ *Atque hos quidem ira.* Ira quidem eorum quos superius recensuit dedit argumentũ Tragœdiis, mulierum autem quas hic nominat libido, aliis. Phædra scilicet, quæ de stupro sollicitatum priuignum Hippolytum Thesei filiũ cùm id recusasset, cum apud maritũ per calumniam accusatum occidi curauit, cum Neptunus à Theseo rogatus monstra marina emisisset, quo factũ est vt Hippolyti equi territi per deuia tractũ eum discerpserint. Anthea verò quæ alio nomine dicebatur Stesibea Proeti Argiuorũ Regis vxor, ægre ferẽs quod Bellerophon eius cõcubitũ recusasset, eius vitæ per maritũ Proetum est insidiata, literis scriptis ad Iobaten socerum, sed frustra. Nã cùm vt de medio tolleretur, primum ad Solymos cum paruis copiis, deinde ad Chimerã expugnandã missus esset, res ei adeo feliciter cessit, vt victoriam sit consecutus: quod ægre ferens Anthea sibi mortẽ cõsciuit. Eriphile autẽ, vt antea diximus, à Polynico precioso accepto monili, Amphiaraum maritũ latentem, quod mortẽ quam in bello Thebano sibi imminere præsciuerat timeret, prodidit. Ea vero post mariti mortem à filio iussu patris est interfecta. Hæc quidem de libidinosis istis mulieribus. De Comico autẽ Thrasonide qui seruiebat vili, vt ipse dicit, puellulæ, non memini me aliquid legere. ᶦ *Infortunium autem est mentis peccatum.* Rursus agit de infortunio, peccato, & iniustitia, & eorum differentia. Dicit autẽ infortunium esse peccatũ mentis præter rationem & opinionem. Nam cùm mens aliquid quidem statuit facere, aliud autẽ facit quam statuerat, id est infortuniũ: aliud enim fecit quam dictabat ratio, & quã se facturum putabat, vt puta, iubebat quidẽ ratio hostem occidere, sed præter rationem & opinionẽ accidit, vt occideret amicum, estque alterius in alterum actio inuoluntaria. Nam quod fortuito accidit, id non est voluntarium. Quod si id voluntariè fecisset, non esset infortunium, sed peccatum. Tum demũ enim est peccatum si sit voluntarium. Duo autem requirũtur ad hoc vt sit peccatum, nempe vt & quod fit sit iniustum & fiat voluntarie. ᶜ *Videtur autem Ioannes quoque in maiori epistola.* Ex Ioanne quoque in prima epistola colligitur alia peccatorum differentia. Peccatorum alia sunt ad mortem, id est mortalia, alia non ad mortem quæ dicuntur venialia. Mortalia autem peccata sunt quæ directò committuntur aduersus Deum & proximum, quod fit per iniustitiã, per quam & Deo & proximo fit iniuria, Deus, inquam, & proximus offenditur. Omnis ergo iniustitia est peccatum mortale. Venialia autẽ peccata sunt quibus nec Deus nec proximus directo offenditur, in iis tamen est aliquid, quod vel in agendo, vel dicendo modum exuperat, & decorum non seruat. ᵘ *Sed & David, & ante David.* Librum in quo hæc dicit Barnabas, non habemus. Dicebat autem Barnabas & Dauidem in primo Psalmo, & Mosem vbi docet à quibus sit abstinendũ animalibus, tria constituere peccatorum veluti quædam dogmata. Vnum impietatis, quod versatur in profundis ignorantiæ tenebris. Quod quidẽ Moses assimilat piscibus non squamatis qui degunt in imo mari. Nulla certè est profundior ignorantia quam eorum qui à Deo creati & nutriti eum ex operibus nõ cognoscunt. Alterũ est gulæ & libidinis, quod porco assimilatur, qui clamat quidem vt alatur, satiatus autem Domini non recordatur. Quomodo ij qui gulæ & libidini sunt dediti, Deum quidem timere præ se ferũt, sed cibis ingurgitati & in cœno voluptatũ volutati, Dei obliuiscuntur, & pro beneficiis ne agunt quidẽ gratias. Tertium est auarorum qui assimilãtur volucribus rapacibus, à quibus iubet Moses abstinere: Iis summum est oblectamentum, suis non esse contentos, sed aliena rapere ac vorare. ˣ *Alius autẽ dicebat magis proprie.* Tertia est expositio beatitudinis quæ dicitur in hoc primo psalmo, ea autem est triplex. Nã & beati sunt qui non sunt sceleratas secuti sententias quæ à Deo defecerunt: A Deo autem defecerunt qui vero Dei cultu relicto, idola adorãt, Dæmonesq; ac falsos Deos. Et beati sunt qui non manent in via lata. Nam lata quidẽ & spatiosa est peccatorum via quæ ducit ad exitium, arcta verò bene & ex virtute viuentium, quæ ducit ad vitam. Beati quoque sunt qui sunt nutriti in lege. In ea autem sunt nutriti qui Dei preceptis, quę in ea traduntur obediunt. Et beati sunt qui ex gẽtibus salutari accepto lauacro, prioris vitæ ducti pœnitentia, vitã agunt quam decet Christi discipulum. Beati quoque sunt qui non sedent in cathedra pestilentiæ. ʸ *Sed in lege Domini voluntas eius.* Beatus non est qui sedet in cathedra pestilentiæ, sed beatus est cuius est voluntas in lege Domini. Volũtas autem in lege Domini eius esse dicitur, qui eam die nocteq; meditatur. Idem autẽ & lex & verbum Domini quod ipse Dominus, vt dicit Clemẽs ex prædicatione Petri: sed quænã ea sit predicatio nusquã legi. ᶻ *Non sic, inquit, impij.* Deest quod sequitur in Psalmo; Et erit tanquã lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tẽpore suo. Et folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet prosperabuntur. Per quod significat Propheta pios semper fructus edituros, & nunquã interituros, & qui ad æternam vitam sint resurrecturi. Is subiungit quod sequitur, nempe; Non sic impij, sed tanquã puluis quẽ proiicit ventus à facie terræ. Significat autẽ eos nullum fructum edituros, sed esse dissipandos & plane interituros, & nec in iudicio quidẽ resurrecturos. Nam ea demum vera est resurrectio, qua ad vitã resurgitur æternam, & vnitis animis suis corporibus homines viuunt in æternum. Impij autẽ resurgunt quidem, sed ad condemnationem & ad mortẽ æternam, qua animæ simul cum corporibus affectæ suppliciis, ea vita viuent quæ est quauis morte deterior, & ideo nec vita quidẽ est dicenda, sed mors ęterna. Sunt autem impij iam condemnati, nam cùm non crediderint, non est à Iudice in eos ferenda sententia.

Hom 6. Il. — Math. 7.

ᵃ R V R S V S *Dominus apertè ostendit in nostra esse potestate delicta & peccata, ponens modos curationis animi morbis conuenientes, volens nos à Pastoribus corrigi per Ezechielem: accusans, opinor, eorum aliquos, quòd præcepta non seruauerint. Quod imbecillum fuit non confirmastis, & quæ deinceps sequuntur, vsque ad illud, Et non erat qui requireret, nec auerteret. Magnum enim est gaudium apud patrem, vno peccatore seruato,* VII. Ezech. 34. Luc 15.

inquit Dominus. Hac ratione magis laudandus est Abraham, qui ambulauit sicut locutus est ei Dominus. Cùm hinc hausisset quidam ex Græcorum sapientibus, illud dictum protulit, Deum sequere. [b] *Pij autem, inquit Esaias, ea quæ sunt, sapientia consultarunt. Consilium autem est quæstio, quomodo in rebus præsentibus rectè transegerimus.* εὐβουλία *autem, id est, bona consultatio, est prudentia in consilijs. Quid verò, an non Deus quoque post Cain datam veniam, consequenter non multò pòst introducit Enoch, qui ductus fuerat pœnitentia, significans solere pœnitentiam generare veniam? Consistit autem venia non ex remißione, sed ex medicatione. Hoc ipsum fit etiam apud Aaron in fabricatione vituli. Hinc quidam ex Græcorum sapientibus dixit: Venia est melior supplicio. sicut certè illud quoque: Sponde, noxa præsto est, ex voce Solomonis dicentis: Fili si pro amico tuo fideiusseris, trades manum inimico. Laqueus enim viro validus labia propria, & capitur verbis oris proprij.* [c] *Paulò autem iam magis mysticè illinc sumptum est illud, Nosce teipsum. Vidisti fratrem tuum, vidisti Deum tuum. Hac vtique ratione diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut teipsum. In his dicit præceptis totam legem & Prophetas pendêre. His illa quoque concinunt: Hæc locutus sum vobis, vt gaudium meum impleatis. Hoc est præceptum meum, vt vos inuicem diligatis, sicut dilexi vos: est enim misericors & miserator Dominus Christus vniuersis. Apertius autem, Nosce teipsum, præcipiens Moses, sæpe dicit: Attende tibi ipsi.* [d] *Eleemosynis ergo & fide expurgantur peccata: timore autem Domini quilibet à malo declinat. Timor autem Domini est disciplina & sapientia.* [e] *Hîc rursus exoriuntur accusatores, gaudium & tristitiam dicentes animi perturbationes. Gaudium enim definiunt elationem rationi consentaneam: & exultare, propter ea quæ sunt bona lætari: misericordiam autem, tristitiam propter eum qui indignè mala perpetitur; animæ autem esse mutationes & motus ea quæ sunt eiusmodi. Nos autem, vt videtur, hæc non cessamus carnaliter intelligere, & ex nostris animi affectionibus deducere scripturas, & Dei impatibilis voluntatem nostris motibus similem accipere. Vt nos autem audire possumus, ita in omnipotente habere existimantes, impiè aberramus: sed vt nos audire poteramus qui carne eramus illigati, ita nobis locuti sunt Prophetæ, Domino se salubriter accommodante & demittente ad hominum imbecillitatem.* [f] *Quoniam igitur est Dei voluntas vt seruetur is, qui paret præceptis, & suorum peccatorum ducitur pœnitentia, gaudemus autem nostram salutem: id quod nobis adfert lætitiam, sibi tanquam proprium attribuit Dominus qui locutus est per Prophetas, quemadmodum humanè dicens in Euangelio: Esuriui, & dedistis mihi manducare: & sitiui, & dedistis mihi bibere: quod enim vni horum minimorum fecistis, mihi fecistis. Quemadmodum ergo nutritur, qui non nutritur, propterea quòd sit nutritus is quem vult: ita non mutatus gauisus est propterea quòd gaudio affectus sit is qui pœnitentia ductus est, vt volebat.* [g] *Qui autem affatim miseretur Deus cùm sit bonus, & præcepta dans per legem & Prophetas, & iam propinquius per filij aduentum seruans & miserans eos quos est miseratus: & propriè miseretur maior minoris. Et homo quidem non fuerit homine maior, quatenus homo natus est: est autem Deus homine maior in omnibus. Si ergo qui est maior, miseretur minoris, solus Deus nostri miserebitur. Homo enim fit à iustitia libenter communicans, & ea impertit quæ à Deo accepit, & prophter naturalem habitudinem & beneuolentiam, & propter præcepta quibus paret. Deus autem nullam naturalem habet in nos habitudinem, vt volunt hæresum conditores, nec si faciat ex iis quæ non sunt: nec si fabricetur ex materia, quandoquidem illud ne omnino quidem est, hæc verò est à Deo diuersa in omnibus, nisi quis ipsam eius esse partem, & esse nos eiusdem cum Deo essentiæ ausit dicere. Nescio autem quomodo quis ita accipiens, Deum nosse poßit sustinere, respiciens ad*

Antiquum dictu, Deum sequere, vnde sumptum.

συγγνώμη.

Prou. 6.

Matth. 22. & Gal. 5. Ioan. 15.

Eleemosynis & fide expurgantur peccata.

Matth. 25.

πλῆσίως.

ciens ad nostram vitam & in quot versemur malis. Sic enim fuerit, quod nefas est dicere, Deus peccans in singulis partibus, siquidem partes sunt totius partes, & totum complent. Sin autem non complent, ne partes quidem fuerint. Verumenimuerò cùm natura Deus sit diues misericordia, nostri propter suam bonitatem curam gerit, qui nec sumus eius partes, nec filij natura. Et est hoc quidem certè Dei maximum in nos bonitatis indicium, quòd cùm sic in ipsum nos geramus, & natura simus omnino alieni, nostri tamen curam gerat. Atque naturalis quidem est animantibus in suos fœtus affectio, & quæ ex consuetudine oritur amicitia, iis qui sunt eiusdem sententiæ. Est autem in nos copiosa Dei misericordia, qui nihil ad eum attinemus, vel essentia inquam nostra, vel natura, vel propria nostræ essentiæ facultate, sed eo tantum quod simus opus eius voluntatis. Atque adeò eum qui sua sponte cum exercitatione & doctrina cognitionem accepit veritatis, vocat adoptionem, quæ est maximus omnium profectus, virum autem venantur iniquitates: suis autem peccatorum catenis vnusquisque astringitur, nec eorum causa Deo est adscribenda. Et reuera beatus est vir, qui omnia veretur propter pietatem. [h] Quemadmodum ergo scientia est habitus qui facit sistere, à quo scire euenit: fit autem per eam comprehensio quæ dimoueri non potest à ratione: ita etiam ignoratio est phantasia cedens, quæ dimoueri potest à ratione. Quod autem dimouetur, vt id quod construitur & confirmatur à ratione, est in nostra potestate. [i] Scientiæ autem est adiuncta, & experientia, & quæ Græcè dicitur εἴδησις, & quæ σύνεσις, & intelligentia, & cognitio. Et fuerit quidem εἴδησις, vniuersorum scientia per speciem. Experientia autem, scientia comprehendens, adeò vt etiam diligenter perscrutetur quale sit vnumquodque. Intelligentia autem est scientia eius quod mente intelligitur. Et σύνεσις est scientia eius quod est comparabile, aut comparatio quæ dimoueri non potest, aut comparatiua facultas eorum quorum est prudentia & scientia, & vniuscuiusque, & omnium quæ in vnam conferuntur rationem. Cognitio autem est eius ipsius quod est scientia, aut scientia quæ iis quæ fiunt congruit. Veritas autem est veri scientia. Habitus autem veritatis, est scientia verorum. Scientia autem consistit per rationem, & alia ratione dimoueri non potest, & hic de cognitione diligenter inquirit. [k] Quæ autem non facimus, ea aut non facimus propterea quòd non possumus, aut propterea quòd nolumus, aut propter vtrunque. Non volumus itaque, quoniam nec volumus, nec possumus. Non natamus autem modò, verbi gratia, quoniam possumus quidem, sed non volumus. Non sumus autem sicut Dominus, quoniam volumus quidem, sed non possumus. Nullus autem est discipulus supra magistrum. Satis est autem si facti fuerimus sicut Dominus, non essentia: fieri enim non potest vt id quod est adoptione, sit essentia æquale ei quod est natura, sed quod facti simus sempiterni, & contemplationem eorum quæ sunt cognouerimus, & filij appellati simus, & patrem ex iis quæ sunt ei coniuncta solùm videamus. Velle ergo omnia antecedit: rationales enim facultates sunt eius quod est velle, ministræ. Velis, inquit, & poteris. Eius autem qui est cognoscendi potestate præditus, & voluntas, & iudicium, & exercitatio est eadem. Si sunt enim eædem propositiones, eadem sunt & dogmata & iudicia, vt ei sint & verba, & vita, & mores instituto argumento conuenientes. [l] Cor autem rectum exquirit cognitiones, & illas exaudit. Deus docuit me sapientiam, & noui sanctorum cognitionem. Clarum est ergo omnes quoque alias virtutes quæ scriptæ sunt apud Mosem, præbuisse Græcis principium totius loci moralis, magni, inquam, animi virtutem, & temperantiam, & prudentiam, & iustitiam, fortitudinem & tolerantiam, & honestatem, & continentiam, & quæ eas superat religionem. Sed religio quidem est cuilibet manifesta, quæ supremam & antiquissimam causam docet colere & honorare. Eadem quoque lex exhibet iustitiam, docens etiam prudentiam per abstia-

Prouerb. 5.
ἐπιστημὴ ἕξις.
συνασκού-μενον.
πληροφορ-μονεῖ.
ἀπὸ τῶν οἰ-κείων.
τιμὴ ἐπὶ τοῖς.

nentiam à simulachris sensilibus, & ad vniuersorum effectorem & patrem euocationem. ex qua quidem sententia, tanquam ex fonte aliquo, augetur omnis intelligentia. Sacrificia enim iniquorum, sunt Domino abominatio: vota autem eorum qui rectè incedunt, sunt ei accepta. Deo enim magis est accepta iustitia quàm sacrificium. Talia sunt etiam ea quæ sunt Esa. 1. *apud Esaiam: Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, & vniuersa victimarum mactatio? & cætera quæ sequuntur. Solue omne vinculum iniquitatis: hoc enim sacrificium est Deo acceptum. Cor contritum & quærens eum qui formauit. Trutinæ dolosæ abominatio coram Domino: statera autem iusta est Domino accepta. Hinc suadet Pythagoras staterã non* Prouer. 10. *transilire.* [m] *Dolosa autem iustitia dicta est, professio hæresum. Et lingua quidem iniustorum* φαῦλος. *peribit, os autem iustorum distillat sapientiã: sed enim sapientes & prudentes, stultos appellant.* [n] *Longum autem fuerit de his omnibus virtutibus adducere testimonia, cùm vniuersa eas celebret scriptura. Quoniam autem magni quidem animi virtutem definiunt scientiam eorum quæ sunt grauia & non grauia: & eorum quæ sunt intermedia: temperantiam autem, habitum, qui eligendo & vitando seruat iudicia prudentiæ: adiungitur magni quidem & excelsi animi, virtuti, tolerantia, quam appellant fortitudinem, scientia eorum in quibus est persistendum, & in quibus non: & celsitudo animi, scientia transcendens ea quæ accidunt.* μεγαλοψυχία. *Quinetiam temperantiæ, cautio, quæ est declinatio cum ratione. Custodia autem mandatorum, cum sit innoxia eorum obseruatio, est securitatis vitæ acquisitio. Nec potest quis esse* ὑπερβαίνουσα. *tolerans absque magni animi virtute, neque continens absque temperantia. Se autem inuicem consequuntur virtutes, & apud quem sunt virtutum consequentiæ apud eum est etiam salus, quæ est eius quod rectè habet conseruatio. Iure ergo si, de his virtutibus adhuc tractauerimus,* γνωστικῶς. *de omnibus considerauerimus: quoniam qui habet vnam cognoscendo virtutem, omnes per mutuam habet consequentiam. Iam continentia est affectio, quæ non transilit ea quæ visa fuerint ex recta ratione. Continens autem est is qui continet eas appetitiones quæ sunt præter rectam rationem: vel qui seipsum continet, ne appetitione afferatur præter rectam rationem. Temperantia autem non est sine magni animi virtute, quandoquidem oritur ex præceptis, Deum sequens qui constituit, & prudentia, & quæ diuinam dispositionem imitatur iustitia, per quam cùm simus continentes, mundi ad pietatem ac religionem, & quæ Deum consequenter sequitur, actionem tendimus, assimilati Deo, quoad eius fieri potest* ὁπηνίκεσι. *à nobis caducis & morti obnoxiis. Id autem est, sanctum & iustum fieri cum prudentia. Deus enim nullius rei indiget, & est impatibilis: vnde nec est propriè continens. In eum enim nulla vnquam cadit affectio aut perturbatio, vt eam superet. Nostra autem natura, quæ est obnoxia affectionibus & animi perturbationibus, opus habet continentia, per quam dum exercetur vt paucis indigeat, conatur habitu ad diuinam naturam accedere. Vir enim bonus paucis indiget, vt qui sit in confinio naturæ mortalis & immortalis: egens quidem & propter corpus, & propter ipsam generationem: paucis autem egere doctus, propter susceptam ratione continentiam.*

COMMENTARIVS.

[a] RVRSVS *Dominus apertè ostendit.* Postquã ex scriptura ostendit esse multas peccatorum differentias, ex eadem ostendit esse in nostra potestate peccare vel non peccare. Nam si in nostra non esset potestate peccare, non reprehenderentur qui peccant, id est in morbos sua culpa incidunt dũ præcepta nõ seruant: nec apud Ezechielẽ accusarentur pastores, quod gregem ægrotantem non curant: nec apud Lucam de peccatore pœnitẽte gauderet pater, si nõ in eius potestate esset, & peccare, & quod peccasset duci pœnitentia, & ita salutẽ assequi. Nõ esset enim cur de eius salute gauderet Deus, si ei vel inuito daret salutem.
[b] *Pij autem, inquit Esaias.* Quod pij sapientia consulant, vbinã sit apud Esaiam, ingenue fateor me nescire. Prou. 6. Inter cętera autẽ sapientum dicta est illud; Sponde, noxa pręsto est, quod refertur in numerum prouerbiorũ. Sumptum est autem ex prouerbiis Solomonis. De eo vide Erasmum in Chiliade 1. cent. 8. qui tamen omisit

men omisit quod nō erat omittendū, id sumptum esse ex Solomone in prouerbiis, quod rectè animaduertit Clemens. [f] *Paulo autem iam magis mysticè.* Hoc quidem dictum, Nosce teipsum doctè explicat Erasmus, sed non attingit mysteriū de quo loquitur Clemens, nempe quod in eo contineatur charitas Dei & proximi. Nā qui videt fratrem suum, & Deum videt & proximum. Nam in anima hominis relucet imago & similitudo Dei, proptet quā & Deū diligimus qui nos fecit sibi similes, & proximū sicut nos ipsos propter eā quæ nobiscū intercedit similitudinē. Sumptum est autē illud, Nosce teipsum, à Mose qui sæpius dicens; Attende tibi ipsi, nō aliud dicit quā Nosce teipsum. Se enim nō nouit qui se nescit Deo esse similē, & ideo eum ex toto corde diligendum, & quoad eius fieri poterit à nobis imitandū. Deum autē non diligit qui nō etiā propter eum diligit proximum. Nec eum imitatur nisi is qui non solum amicis, sed etiā inimicis benefacit. Magnum est ergo mysterium quod in sui notitia est Dei & proximi charitas. A Dei autē charitate & dilectione pendet, & lex & Prophetæ. [g] *Eleemosynis ergo & fide expurgantur peccata.* Cū per sui notitiam & Deus diligatur & proximus, fit vt per fidem in Deum expurgētur peccata, & per eleemosynas. Nam qui in Deū credit, in altū mentem extollens, terrenas eluit maculas quæ mentē polluunt & qui miseretur pauperis, tantū abest vt proximū circumscribat & circūueniat, vt ei benefaciens, de eo bene mereatur. Bene autē de eo merendo, si qua prius admissa fuerant peccata expurgantur. Quod si etiam Deū timeat, timebit autem si seipsum norit, eum timens offendere, à malo declinabit. Expurgatis ergo peccatis, & amplius nō peccans, erit purus à scelere, & ita erit saluus. Nihil est autē aliud timor Domini quàm disciplina & sapientia, quæ nos docet quid sit agendū, quid vitandū. [c] *Hic rursus exoriuntur accusatores.* In scripturis sæpe inuenitur Deo tribui gaudiū & tristitiā, & huiusmodi affectiones. Hæc nonnulli reprehendentes dicebāt ea Deo non conuenire, cū sint animi motus & perturbationes. Ad quos respondet Clemens, hæc non esse carnaliter intelligenda: neq; enim Dei omnipotentis voluntatē esse nostræ similē. Et ideo Prophetas in scripturis ita esse locutos per figurā quā vocant κατάχρησιν, Domino ita se dimittente ad captum nostræ imbecillitatis. [i] *Quoniam igitur est Dei voluntas.* Docet quomodo affectiones Deus sibi tribuat, cū nec afficiatur nec mutetur, sed homo ita affectus, vt vult Deus. Deus vult hominem esse saluū: fit autem saluus & parendo præceptis, & pœnitendo de peccatis, gaudet autem homo se esse saluū. Quando ergo homo de suis peccatis pœnitens gaudet, Deus sibi gaudium tribuit, cùm tamen ipse non gaudeat vt qui non mutetur, sed homo qui mutatur: Ita etiā dicit Deus se nutriri, cùm tamen nō nutriatur qui non eget alimentis, sed nutriātur pauperes quos vult nutriri. [k] *Quia autem affatim.* Cùm ceteræ quidē affectiones Deo tribuātur quæ sunt hominis propriæ qui mutatur, ideo autē tribuātur quod in homine fiat id quod vult Deus, sola misericordia Deo tribuitur quæ est solius Dei propria, qui est diues in misericordia, hominis autē est misertus, & dās præcepta per legē & Prophetas, & vt nobis daret salutē suū mittēs filiū. Reddit autē Clemens rationē cur sit Dei propriū misereri. Nam maior miseretur minoris. Deus autē est in omnibus maior homine. Et Deus quidē nullā naturalē habet in nos habitudinē, siue ex nihilo crearit hominē, siue ex præexistēte materia. Nā & nihil nō est, & materia est à Deo plane diuersa, quo fit, vt quomodocūq; sit homo à Deo creatus, inter Deū & hominē nulla sit habitudo: materia enim nō potest esse pars Dei. Quod si esset, quod certe nō potest fieri, Deus peccaret in multis suis partibus. Nō est ergo naturalis Dei in nos habitudo, qui nō sumus naturales eius filij, sed tantū opus eius volūtatis & tamē propter suā bonitatē nostri curā gerit, & eos qui notitiā acceperūt veritatis per fidei doctrinā, & in bonis operibus exercitationē, adoptat in filios, quiquidē est maximus profectus. Homo autē homini benefaciēs nō dicitur propriè misereri. benefacit enim propter naturalē habitudinē & beneuolētiā & Dei præcepta quibus paret, ea impertiēs quę à Deo accepit. Habitudo autē quā habēt inter se homines, est quod sint eiusdē essētiæ & naturæ & figuræ, & sunt à Deo creati. Deus autē nullā cū homine habet habitudinē, cū sit plane diuersæ essentiæ, & creator hominis. Eius autē curā gerit, nō vt homo filij naturalis quē genuit, sed vel vt operis quod fecit, eū enim creauit, vel vt filij nō naturalis, sed ad optiui quē nō genuit, sed in filiū naturalē adoptauit, adeo vt sit filius nō natura, sed gratia. Nō potest autē homo vlterius progredi, & magis proficere, quā vt qui nō potest natura esse Dei filius, sit saltē adoptione & gratia. [h] *Quēadmodū ergo.* Dicturus de moris virtutibus quas Græci acceperūt à Mose, quoniā virtutes omnes sunt, vt ait Plato, paruæ prudētiæ, & earū omniū principiū est sciētia, de ea primū loquitur, eamq; definit, & aliquot alias quæ sunt ei adiunctæ. Eā autem dicit esse habitū qui facit sistere, nempe qui nos eo deducit, vt illic sit sistēdū, nec vlterius possimus progredi. Hāc enim ἐπιστήμης, id est sciētiæ etymologiā Plato tradit in Cratylo. Per scientiā autem res ita cōprehenditur, vt ratio eam non possit dimouere, vt quæ sit firma & stabilis cōprehensio. Ignoratio autem, cùm sit phantasia, quæ non est firma & stabilis, facilè cedit, & ab eo quod se falso putat scire eā ratio dimouet. Vtrumque autem est in nostra potestate. Nam & scire possumus ducē sequentes demōstrationem, & ignorare, si non sequamur. [i] *Scientiæ est adiuncta.* Cùm hæc omnia quæ adiungit scientiæ, videantur habere eandē quam scientia significationem, ea tamen distinguit à scientia per quandā definitionem, vel potius descriptionem. εἴδησιν appellat vniuersorum scientiā per ideam. Quod Græcè est ἰδέα, possumus etiā dicere speciem. Experientia diligenter singula scrutatur, sed non sine scientia quæ habetur per demonstrationem, ex quo intelligitur non esse veram Empiricorum experientiam, qui absque vlla ratione & scientia nudū sequuntur experimentū. Intelligentia est scientia eorū quæ mente intelliguntur. Ea autem sunt diuina & substantiæ separatæ, earū autem est propria cōtemplatio. σύνεσιν autem vocat, qua multa quæ inter se possunt comparari, conferuntur ad vnā & eandem rationem, quæ efficit, vt cùm illic sistatur, & nō vlterius sit procedendū, ea fit ἐπιστήμη, id est scientia. Cùm autē dicat cognitionem eius quod est esse scientiam, & scientiam quæ iis quæ fiunt congruit, non aliud videtur significare quā sapientiam, quę est rerum diuinarum & humanarum scientia. De veritate autē & habitu veritatis non est quod hic loquamur, cùm ea sit tractatio primæ Philosophiæ. Pulchrè autē dicit scientiam cōsistere per rationem, nec aliam rationem eam euertere. Nā cū sciētia sit per demōstrationē quæ fit per rationē, si eam euertat ratio, ea non erit demōstratio, & ideo nec erit sciētia.

[k] *Quæ autem non facimus.* Quoniã dixit ſcientiam eſſe in noſtra poteſtate, in noſtra autem poteſtate nõ eſt, niſi quod volumus: quæcunque enim facimus, facimus propterea quod volumus, niſi vellemus enim nõ faceremus: non facimus autem aut propterea quod non poſſumus, nec volumus: quidquid autem facimus, volentes facimus, non poteſt enim cogi aliquid facere, qui poteſt mori ne cogatur facere quod nõ vult, ideo ei viſum eſt loqui de voluntate. In hoc autẽ differt Dominus ab homine, quod Dominus quidquid vult poteſt, ſed multa ſunt quæ vult homo quæ non poteſt, ſed quod facit id poteſt, vult enim, nec faceret niſi vellet, & ideo volens facit. Non poteſt autẽ homo eo peruenire, vt qui velit, poſſit: ita enim eſſet ęqualis magiſtro. Sed nunquã eſt æqualis, qui non eſt eiuſdẽ eſſentiæ. Dei quidẽ filij ſumus, ſed adoptione: per eam adoptionem ea quæ ſunt diuina ſcilicet, cõtemplamur: & ita habemus nonnullam eorũ cognitionem, & aliqua ex parte ea videmus, & hac ratione facti ſumus ſempiterni, & appellamur filij, nõ natura, ſed gratia. Eſt autem magnifacienda voluntas quæ eſt veluti princeps, & omnes rationales antecedit facultates quæ ſunt eius miniſtræ. Nihil certe poſſumus quantumcumque valeamus ingenio, intelligentia, & memoria, niſi velimus: contra autẽ poſſumus ſi velimus. Eius certè qui habet poteſtatem cognoſcendi, voluntas, eſt veluti quædã maior propoſitio, cui antecedunt tanquã minores propoſitiones & iudiciũ & exercitatio, quęquidem à voluntate non differunt. Quod ſi à bona voluntate non differunt propoſitiones, eadẽ etiam ſunt dogmata. Ex iis itaque fiet veluti quoddam argumẽtum, in quo & verba & vita, & mores erunt inter ſe cõuenientes. [l] *Cor autem rectum exquirit.* Per cor rectum, vt opinor, bonã intelligit voluntatẽ, quæ cognitionẽ exquirit & audit inuentã, id eſt eam exequitur. Eam autem & Deus docet & ſancti. Idem autem appellat & cognitionem & ſcientiam. [m] *Doloſa autem lingua.* Doloſam iuſtitiã dicit eſſe profeſſionẽ hæreſum. Nam cum Chriſtũ profiteantur qui eſt noſtra iuſtitia, doloſè autem & nõ verè ac ſincerè profiteãtur, quæ apud Catholicos vera eſt iuſtitia, apud hæreticos eſt doloſa, nõ verè enim Chriſtũ profitentur qui quæ ſunt falſa ei tribuunt. Non vera de Chriſto dicunt qui eum negant eſſe hominẽ, nec qui dicunt filiũ eſſe patre minorem, & quę ſunt huiuſmodi. Peribit lingua iniuſtorũ. Iniuſti ſunt hæretici qui falſa dicunt. Peribit autẽ eorum lingua, id eſt ea quæ dicũt, cùm ſint falſa, ad nihilũ redigentur. Vincet enim veritas. Os autẽ iuſtorum diſtillat ſapientiam, id eſt Catholici & Orthodoxi diſtillant ſapientiã, id eſt de Chriſto vera dicunt, qui eſt ipſa ſapientia, qui cùm ſit etiã ipſa veritas, ea nunquã peribit, nam manet in æternum. Hęretici autem vt de Chriſto falſa dicunt, ita etiam eos qui ſunt ſapientes & prudentes, eos, inquã, qui de Chriſto rectè ſentiunt & dicunt, maledictis inſectantur. Nam catholicos ſtultos vocant. [n] *Longum autem fuerit.* Multas hic enumerat virtutes quę ſunt in ſcriptura, & quas ex ea ſumpſerunt Græci, earũque breuem tradit definitionẽ. Magni animi virtus, quæ Græcè dicitur μεγαλοψυχία, eſt ſcientia eorũ quæ ſunt grauia & non grauia, & quæ ſunt intermedia. Per eã diſcimus quomodo ſint ferenda ea quæ ſunt grauia, id eſt ea quæ difficiliter ferri poſſunt, & quæ nõ difficiliter, & quæ inter vtrunq; ſunt media, idq; nonnihil habent difficultatis, & quæ non ſunt penitus leuia. Eorũ exempla facilè inuenerit qui volet. Temperantiæ autẽ definitionem ſumit ex Græca Temperantiæ etymologia. Dicitur enim σωφροσύνη, quaſi σώζουσα φρόνησις, id eſt, ſeruãs prudẽtia, vt vult Plato in Cratylo, nulla enim re magis ſeruatur prudentiæ iudiciũ quam moderatione & temperantia. Eſt autem temperantia habitus qui acquiritur eligendo honeſta, & vitando turpia. Tolerantia quæ Græcè ὑπομονὴ καὶ καρτερία, dici etiam poteſt patientia, per quam conſtanter feruntur ea in quibus eſt perſiſtendũ, & receditur ab iis in quibus non eſt perſiſtendũ. μεγαλοψυχία, id eſt celſitudo animi, quæcunque accidunt, id eſt omnes caſus tranſcendit & exuperat, nec vllis cedit fortunæ agitationibus. Per cautionem autem quæ eſt εὐλάβεια, adhibita conſideratione vitantur & declinantur quæ occurrunt turpia & indecora.

VIII. [a] QVAMNAM *enim habet rationem, quòd lex viro prohibet, ne veſtem induat mulie-*
Deut. 22. *brem? An non nos vult eſſe viros, & nec corpore, nec factis, nec mente, nec verbis effœminari? Vult enim eum eſſe maſculum qui veritati dat operam in ferendis laboribus & perpeſſionibus, in vita & moribus, & in ſermone & exercitatione, noctu & interdiu, & ſicubi*
Deut. 24. *martyrio opus eſt quod procedat per ſanguinem.* [b] *Rurſus, ſi quis, inquit, domum à ſe nuper ædificatam nondum habitauit, aut vitem nuper plantatam operatus, fructus nondum fuit par-*
Immunes à militia. *ticeps: aut ſibi deſponſæ virgini nondum nupſit, eos vult benigna lex immunes eſſe à militia, idque prudenter vt decuit Imperatorem, ne dum auellimur à cupiditatibus, ignauo & abiecto animo operam demus militiæ: ſunt enim liberi ab appetitionibus, qui citra vllam excuſationem quæuis grauia pericula adeunt: humanè autem quoniam incertos bellorum caſus reputans, iniquum eſſe duxit, vt hic quidem ſuis non frueretur laboribus, alter autem citra vllum laborem ea perciperet quæ ſunt eorum qui laborarunt. Videtur autem lex quoque indicare animi magnitudinem, ſtatuens oportere eum qui plantauit fructum percipere, & eum qui ædificauit habitare, & eum qui puellam ambijt, vxorem ducere. Is enim qui ſe exercuerunt, ſpes non reddit irritas ex ratione cognitionis: nam & mortui & viuentis boni viri ſpes non perit. Ego eos qui me diligunt, diligo, inquit ſapientia: qui autem me quærunt, inueniunt pacem, & ea quæ ſequuntur.*
Num. 25. [c] *Quid verò, an non mulieres Madianitides cum ſua pulchritudine bellantes Hebræos à temperantia per incontinentiam deduxerunt ad impietatem?*

impietatem? Meretriciis enim illecebris à graui & honesta exercitatione ad meretricias illecebras forma inescantes, ad sacrificia idolorum, & ad externas mulieres veluti quodam furore percitos deduxerunt. A mulieribus autem simul victi & voluptate, à Deo quidem defecerunt & à lege: & propemodum vniuersus populus in hostium venit manus ac potestatem muliebri stratagemate, donec ipsos in periculum adductos retraxit timor admonens. Iam verò ij qui reliqui erant, magno & pericula lubenter adeunte animo pro pietate ac religione certamen suscipientes, euaserunt hostibus superiores.[d] Sapientiæ ergo initium est religio. Intelligentia autem est rerum sanctarum cura & prouidentia. Nosse autem legem est bonæ mentis. Qui ergo existimant legem efficere timorem in quem cadit animi perturbatio, nec sunt intelligentes, nec legem reuera perceperunt. Timor enim Domini viuificat. Qui autem errat, affligetur in laboribus quos non considerat nec reputat cognitio. Mysticè profectò Barnabas: Deus qui est vniuersi mundi Dominus, inquit, det etiam nobis sapientiam & intelligentiam, scientiam, cognitionem iustificationum eius, tolerantiam. Efficiamini ergo à Deo docti, requirentes quid à vobis quærat Dominus, vt inueniatis in die iudicij eos qui hæc assequuntur. Dilectionis & pacis filios appellauit ex cognitione.[e] De elargitione autem & communicatione cùm multa dici possint, sufficit, hoc dicere, quòd lex prohibet fratri fœnerari, fratrem nominans non eum solum qui est ex ijsdem natus parentibus, sed etiam qui fuerit eiusdem tribus, & eiusdem verbi particeps: non æquum censens ex pecuniis colligere vsuras, sed laxis manibus gratificari egentibus. Deus enim est talis doni conditor. Iam verò qui lubenter largitur, satis magnas accipit vsuras, quæ sunt apud homines preciosissima, nempe mansuetudinem, benignitatem, magnificentiam, bonam famam, laudémque & gloriam.[f] An non hoc tibi videtur esse præceptum humanitatis, sicut illud, Mercedem pauperis ipso die reddere, docet oportere sine mora exoluere mercedem ministris. Remittitur enim, vt opinor, ad id quod sequitur faciendum pauperis alacritas, si desit alimentum. Propterea fœnerator, inquit, ne ingrediatur domum debitoris, vi pignus accepturus, sed ille quidem iubeat extra proferre: qui verò habet, ne recuset: & in messi ea quæ ex manipulis excidunt tollere prohibet possessores, sicut etiam in metendo iubet aliquid insectum relinquere, per hoc possessores valde exercens ad communicationem & magnificentiam, ex eo quòd ex proprijs aliquid dimittant egentibus, pauperibus autem præbens materiam sibi quærendi victus. Vides quomodo lex Dei simul annunciat iustitiam & bonitatem, qui omnibus alimenta abundè suppeditat: & in ipsis vindemiis regredi vt carpant ea quæ sunt relicta, & vuas quæ excidunt colligere prohibet. Eadem etiam præcipit iis qui colligunt oleas. Iam verò decimæ quoque fructuum & pecorum, docebant & pios esse in Deum, & non esse lucro omnino deditos, & proximos humanitatis efficere participes. Ex his enim, vt puto, & primitiis alebantur sacerdotes. Iam ergo intelligimus nos per legem erudiri ad pietatem & communicationem, & ad iustitiam & humanitatem. * An non enim septimo quoque anno iubet agrum relinqui ociosum? pauperes autem iis qui diuinitus producti fuerint fructibus securè frui præcepit, agrum colente natura volentibus. Quomodo ergo non est bona lex, & magistra iustitiæ?[g] Et rursus quinquagesimo anno iubet eadem facere quæ septimo: præterea reddens vnicuique proprium, sicui casu aliquo ablatus esset fundus: & eorum cupiditatem qui possidere desiderant, dimenso vtendi fruendi tempore circumscribens: & eos qui propter longam paupertatem pœnas dederunt, nolens perpetuò puniri.[h] Eleemosynæ autem & fides custodiæ regiæ. Benedictio autem in caput eius qui elargitur, & qui miseretur mendicorum beabitur, quoniam charitatem ostendit in sibi similem, propter eam quam habet charitatem in opificem humani generis. Habent autem ea quoque quæ prius dicta sunt,

Timor Domini viuificat.

Deut. 24. Frater quis

Leuit. 19.

Leuit. 25.

*alias quoque magis naturales expositiones, de quiete & receptione hæreditatis, sed non di-
cta sunt in præsentia. Multis autem modis intelligitur charitas, per mansuetudinem, per
benignitatem, per tolerantiam, per inuidiæ & æmulationis vacuitatem, per odij remotio-
nem, per iniuriæ obliuionem. Est eiusmodi in omnibus vt diuidi & discerni non poßit, sua
lubenter communicans. [i] Rursus si videris, inquit, iumentum necessariorum aut amico-
rum, aut eorum quos cognoscis hominum, errans in solitudine, adhuc ipsum & redde, &
si procul abfuerit Dominus, postquam seruaueris cum tuis donec redierit, redde, natu-
ralem docet societatem, nempe vt inuentum existimemus depositum, & nec simus memo-
res iniuriæ ab inimico acceptæ. Præceptum Domini, quod est reuera fons vitæ, facit declina-
Deut.14.28. re à laqueo mortis. [k] Quid verò, an non iubet diligere aduenas, non solùm vt amicos & co-
Leuit.19.& 25. gnatos, sed etiam vt nos ipsos & animo & corpore? Iam verò gentes quoque honorauit,
& nec in eos qui malè fecerunt infenso esse animo. Apertè itaque dicit, non abominabe-
Deut.10. Deut. 23. ris Ægyptium, quoniam fuisti aduena in terra Ægypti: vel gentilem, vel quemuis etiam
Deut.20. mundanum vocans Ægyptium: & hostes, etiamsi muris immineant, conantes vrbem
capere, nondum hostes vult existimare, priusquam missis ad eos legatis ad pacem prouoca-
uerint. Quinetiam ne cum captiua quidem vult insolentem ac contumeliosam esse consue-
Deut.21. tudinem. Sed cùm ei, inquit, permiseris triginta dies vt vult lugere, & eius postea vestes
mutaris, tanquam cum vxore lege cum ea congredere. Non erit enim amplius contumelio-
sa consuetudo. Sed nec mercede, tanquam meretricis, sed propter solam liberorum procrea-
tionem vult esse consuetudinem. Vides vnà cum continentia humanitatem. Domino aman-
ti captiuam, non permittit explere voluptatem, sed præstituto spacio resecat cupidita-
tem: & præterea tondet etiam captiuæ pilos, vt probrosum auersetur amorem. Si enim ei
suadet ratio vt vxorem ducat, eam retinebit etiam si turpis euaserit. Deinde si quis exple-
ta cupiditate, noluerit amplius cum captiua habere consuetudinem: neque ei eam licere
vendere constituit, sed neque amplius habere ancillam, sed vult esse liberam, & liberari
à seruitute, ne si alia fuerit ingressa mulier, ei graue aliquid & intolerabile accidat ex
zelotypia. [l] Quid verò, inimicorum quoque iumenta onere pressa alleuare & erigere præci-
pit, eminus nos docens Dominus, non amplecti exultationem in malis, neque inimicorum
exultare miseriis eísque lætari, vt in his exercitatos pro inimicis quoque doceat orare. Ne-
que enim inuidere, & propter proximi bona dolore affici conuenit, neque propter mala
Exod.23. proximi, gaudij vsuram percipere. Quòd si alicuius inimici, inquit, errans iumentum in-
ueneris, contentionis interno relicto incendio, ipsum abduc & redde. Iniuriæ enim obli-
uionem consequitur vera vitæ probitas: & eam, inimicitiarum dissolutio. Hinc perfe-
ctè & integrè deducimur ad concordiam, ea verò nos veluti manu deducit ab beatitudi-
nem. Et si aliquem ex moribus inimicum existimaueris: eum autem vel à cupiditate, vel
ab ira citra rationem decipi deprehenderis, conuerte ad vitæ probitatem. [m] Iámne vide-
tur lex humana & benigna, quæ est pædagogus ad Christum? & Deus idem bonus cum
iustitia, ab initio vsque ad finem vnoquoque genere aptè vsus ad salutem? Miseremini,
Marc.4. inquit Dominus, vt misericordiam consequamini: remittite vt remittatur vobis: vt fa-
citis, ita fiet vobis: vt datis, ita dabitur vobis: vt iudicatis, ita iudicabimini: vt benigni
estis, ita vobiscum agetur benignè. Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. [n] Præ-
terea iis qui victui seruiunt, infamiam omnino irrogari prohibet: & iis qui propter debita re-
dacti sunt in seruitutem, septimo anno dat omnino inducias. Quinetiam prohibet supplices
dare ad supplicium. [o] Est ergo verißimum illud eloquium: Sicut probatur aurum & ar-
gentum in fornace, ita Dominus eligit corda hominum. Et vir quidem misericors est lon-
ganimis, & in quolibet qui est solicitus, inest sapientia. In virum enim intelligentem cadit
solicitudo:*

solicitudo: & qui est solicitus ac curam gerit, vitam quæret: & qui Deum quærit, inueniet cognitionem cum iustitia. Qui eum autem rectè quæsierunt, pacem inuenerunt. [p] *Mihi autem videtur etiam Pythagoras suam in animantes rationis expertes mansuetudinem à lege accepisse. Iam iis quæ in ouium & caprarum gregibus boúmque armentis nascuntur, protinus vti interdixit, ne prætextu quidem sacrificiorum patrum & matrum gratia, hominem ad mansuetudinem vel ex infimis brutis animantibus educens. Concede, inquit, matri fœtum vel septem primis diebus. Si enim nihil fit sine causa: & enixis animantibus lac redundat ad fœtus nutriendos: qui à dispensatione lactis fœtum auellit, naturam afficit contumelia. Erubescant ergo & Græci, & si quis est alius, legem insectari, si ea quidem vel in bestias benigna sit: illi autem vel hominum fœtus exponunt, quanquam longè antè & propheticè eorum feritatem lex per hoc præceptum excinderet. Si enim fœtus bestiarum à matre separari prohibet ante lactis effusionem, multò magis in hominibus crudeli & immani menti præparat remedium, vt etsi naturam, disciplinam certè non negligant. Hædis enim & agnis eis impleri permissum est. Et aliqua quidem fortasse fuerit excusatio ei qui fœtum à matre separat: infantis expositionis quænam causa fuerit? Ab initio enim oportebat ne vxorem quidem ducere, eum qui non cupiebat procreare liberos, potius quàm per voluptatis intemperantiam, filij fieri homicidam. Rursus autem benigna lex prohibet eodem die fœtum & matrem sacrificare. Hinc etiam Romani, si qua mulier prægnans damnata fuerit capitis, non prius permittunt vt supplicium subeat quàm pepererit. Apertè itaque quæcunque vterum gerunt animantia, ea lex non prius mactari permittit, quàm pepererint, eminus retardans hominum ad iniuriam faciendam propensionem. Ita vel vsque ad bruta animantia extendit benignitatem, vt cùm eam in iis quæ sunt diuersi generis exercuerimus, longè maiori humanitate vtamur in iis quæ sunt eiusdem generis. Qui autem in aliquorum animantium ventres ante partum calces impingunt, vt contemperata lacte carne vescantur, matricem quæ est creata ad generationem, faciunt sepulchrum fœtus qui gestatur in vtero, cùm lex apertè iubeat. Sed neque coques agnum in lacte matris suæ. Non fiat enim, inquit, id quod est viuentis nutrimentum, interempti animalis condimentum: neque quod est vitæ causa, opem ferat ad consumptionem corporis.* [q] *Eadem autem lex edicit, ne alligetur os boui trituranti. Oportet enim operarium dignum censere nutrimento. Et prohibet simul in aratro coniungere bouem & asinum: fortasse quidem etiam coniectans, quàm nulla sit inter eas animantes conuenientia: simul autem significans, nullum oportere ex diuersis gentibus iniuria afficere, neque iugo subiungere, si nullius alterius rei eos possimus insimulare quàm quòd sint diuersi generis: quod quidem culpa caret, nec fit vitio, nec ex vitio proficiscitur.* [r] *Mihi autem videtur significare quoque allegoria, verbi culturam non esse ex æquo communicandam mundo & immundo, fideli & infideli: quoniam bos quidem est mundus, in immundis autem reputatus est asinus.* [s] *Redundanti autem quadam humanitate bona lex vtens, nec quæ sunt domesticæ mitísque materiæ arbores docet esse excindendas, neque segetem ante messem tondendam ad perniciem: sed neque fructum mitem omnino interimendum, neque terræ neque animæ. Neque enim agros hostium permittit excindere. Iam verò qui sunt etiam studiosi agriculturæ, in his quoque possunt vtilitatem à lege accipere. Iubet enim arbores nuper plantatas, tribus annis ordine sequentibus fouere & alere, superfluas quæ adnascuntur excindendo propagines, ne nimis grauatæ opprimantur, & ne alimento minutatim diuiso imbecillæ fiant propter inopiam, araréque & circumfodere, vt nihil propè germinans ac pullulans prohibeat incrementum: & fructum non sinit imperfectum colligi ex imperfectis, sed post triennium cùm quarto anno Deo consecrarit primi-*

Deut. 14.
Leuit. 22.
L. prægnantis ff de pænis.
Deut. 14.
Leuit. 19.

tias, postquam arbor perfecta fuerit. Fuerit autem hæc agriculturæ figura, modus doctrinæ, docens oportere excindere peccatorum propagines, & quæ vna cum genitali fructu pullulant inanes herbas cogitationis, donec perficiatur & firmum fiat germen fidei. Quarto enim anno, quoniam tempore quoque opus est ei qui stabiliter per catechesim instituitur quaternio virtutum Deo consecratur, cùm tertia iam sola coniungatur cum quarta Domini hypostasi. [t] *Sacrificium autem laudis super holocausta. Hic enim, inquit dat*

Hinc error Nestorij.

tibi vires faciendi virtutem. Sin autem res tibi illuminatæ fuerint: cùm vires acceperis, & acquisieris, fac tibi in cognitione virtutem. Per hæc enim ostendit & bona & dona à Deo suppeditari, & oportere nos cùm ministri facti simus diuinæ gratiæ, seminare Dei beneficia, & eos qui appropinquant, bonos & honestos reddere, vt quàm maximè quidem temperans, continentes: qui est autem magni & excelsi animi, fortes: & sapiens, intelligentes: & iustus, iustos efficiunt. Hic est qui ad imaginem & similitudinem est cognoscendi potestate præditus, qui Deum imitatur quoad eius fieri potest, nihil prætermittens eorum quæ faciunt ad eam quæ contingere potest similitudinem, continens, sustinens, iustè viuens, imperans animi perturbationibus, ea quæ habet impertiens, pro viribus benefaciens & verbo & opere. Hic est, inquit, maximus in regno, qui fecerit & docuerit, Deum imitans, eo quòd gratificetur consimiliter. Sunt enim communiter vtilia Dei bona.

Matth. 5.

[u] *Quicunque autem cum superbia aliquid agere aggressus fuerit, Deum, inquit, irritat. Est enim arrogantia animi vitium, cuius & aliorum iubet duci pœnitentia, iis qui ex inconcinnitate & mala conuenientia concinnantur ad meliorem mutationem, per hæc tria, os, cor, manus. Symbolum autem signúmque hæc fuerint, actionis quidem, manus: cor autem, consilij: & os, sermonis.* [x] *Rectè ergo dictum est de pœnitentibus illud eloquium: Deum elegisti hodie vt esset Deus tuus, & Dominus elegit te, vt*

Leuit. 16.

esses eius populus. Eum enim qui dat operam, vt supplex ipsum colat, sibi facit Deus peculiarem; & si vnus fuerit numero, æquè ac populus est honoratus. Cùm enim sit pars populi, eum adimplet, in eum ex quo erat restitutus. Vocatur autem ex parte quoque totum. [y] *Ipsa autem nobilitas ostenditur in eo, quòd quæ sunt pulcherrima honestissimáque eligat & exerceat. Quid enim Adæ profuit talis eius nobilitas, & quòd eius nullus esset pater mortalis? Ipse enim pater hominum qui sunt in generatione, turpia quidem prompto & alacri animo delegit, vxorem sequens: vera autem & honesta neglexit, quo factum est vt vitam immortalem mortali commutaret, sed non vsque ad finem. Noë autem qui non sic factus est vt Adam, cura ac prouidentia diuina conseruatur: se enim Deo obtulit ac dedicauit. Et Abrahæ qui ex tribus vxoribus liberos susceperat, non vt frueretur voluptate, sed quòd speraret, vt puto, in principio genus multiplicare, vnus solus hæres succedit bonis paternis, alij autem diuisi sunt à cognatione. Et cùm ex eo nati essent gemini, est heres minor qui patri cõplacuit, & vota suscipit: ei autẽ seruit is qui erat maior ætate. Malò enim bonum est maximum, id quod non est in sua potestate. Hæc autẽ œconomia est & Prophetica & typica.* [z] *Quòd autem sunt omnia sapientis, apertè indicat dicens: Quoniã Deus mei misertus est, mihi sunt omnia. Vnum enim oportere docet expetere, per quem facta sunt omnia, & iis qui digni sunt promissa tribuit. Eum ergo qui bonus fuerit, regni hæredem & ciuem, per diuinam describit sapientiam, & eorum qui olim fuere iusti, qui & in lege, & ante legem iustè vixere quorum actiones sunt nobis pro legibus. Et sapientem rursus docens esse Regem, eos qui sunt diuersi generis facit ei dicentes: Rex à Deo tu es in nobis iis qui ab eo reguntur, propter zelum*

Gen. 23.

virtutis viro bono sua sponte parentibus.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

[a] QVAMNAM *enim habet rationem*. Quod lex prohibet, ne vir vestem induat muliebrem, id pertinet ad fortitudinē & animi magnitudinē. Vult enim lex vt qui veritati studeat cuiusmodi sunt fideles, in omnibus se fortiter gerant, & viros ostendāt, maxime cùm sit subeundū martyrium, id est, pro Christo vsque ad sanguinem ferendum testimonium. [b] *Rursus, si quis, inquit, domum à se nuper ædificatam nondum habitauit.* Lex à militia vult esse immunes, & eos qui recens ædificatā domum nondum habitarūt, & qui desponsæ puellæ nondum nupserūt, & qui plantatæ, & excultæ vineæ fructus nondū collegerunt: idque duabus de causis, nempe & ne sint ignaui, & abiecti animi milites qui non vacāt appetitione, quodquidē prouidere est munus Imperatoris, & propter humanitatem, quod esset inhumanū alios alienis frui laboribus, quod propter varios belli casus facile posset accidere. Prouidet ergo legis sciētia, vt quoad eius fieri potest spes non sit irrita nec viuētis nec mortui. Per legis autem scientiam seu cognitionē intelligitur sapientia, quæ dicit se diligere diligentes, & eos qui ipsam quærūt inuenire pacē vt est apud Septuaginta, vt autem apud Hieronymū, & qui mane vigilauerint ad me, inuenient me. Qui ergo & legis scientiam diligūt & sapientiam, cum ab ea diligātur, & eam quærāt, & ipsam & pacem inuenient, & nec viuētium nec mortuorū eorum spes erit irrita. [c] *Quid verò an non mulieres Madianitides.* Exemplo mulierū Madianitidū ostendit viros à fœminis, & maximè à scortis, non solum effeminari, ignauosq; ac imbelles reddi, sed etiam ad cultum idolorū deduci, & à Deo & lege deficere. Israëlitæ certe cum mulierum forma sua eos illiciētium stratagemate venissent in potestatem hostium, non prius sunt liberati quā eos in periculum adductos admonuit & retraxit timor. Cæteri autem qui à fœminis non fuerūt effeminati, pro religione fortiter dimicātes hostem fuderūt. Quod autem verti, Retraxit timor, Græcè est ἀνχαίνω, id est, comis apprehensis retraxit. [d] *Sapientia ergo initium est religio.* Religio quod est Græcè θεοσέβεια, id est Dei cultus, merito dicitur initium sapientiæ. Nam si sapientia à Deo est postulāda, postulāda autē non hæsitando in fide sine qua nō est religio nec verus Dei cultus, merito dicitur religio initiū sapientiæ. Timor *Iac. 1.* quoq; Domini dicitur initium sapientiæ. Deus enim non rectè colitur qui est author sapientiæ, nisi qui eum colit timeat eum offendere, quiquidē timor, non est serui timor, sed filij. Sapit ergo qui Deum rite colit, nempe cum fide. In eo quoq; est sapientia & intelligentia qui sanctorū curam gerit, eorū scilicet qui nō sunt terræ affixi, sed ad sancta aspirēt, nempe ad cælū in quo est sanctus sanctorum. Porro autem is Deum recte colit & aspirat ad cælestia, qui bonā habet mentem: bonam autem habet mētem qui nouit legē. Non nouit autē legem nisi qui Dei paret præceptis qui legē tulit. Paret autem legi, nō qui timore pœnæ mouetur, qui quidē timor est animi perturbatio, sed qui Deum timet offendere sicut patrē filius; is timor non perturbat sed viuificat. Porro autē qui nō paret præceptis legis quæ Deus dedit, is à recta via aberrat. Aberrans autem, cum desit ei cognitio quæ eum præmuniat ad patiendos qui occurrent labores, multum affligetur, grauiter enim lædūt quæ non fuerūt præuisa. [e] *De largitione autem & communicatione cum multa.* Inter cæteras virtutes enumerat Clemens liberalitatē & beneficentiam, quæ etiā à lege cōmendatur, prohibente fratri dare fœnori, sed gratis dare mutuo, nihil ex eo expectantes: satis accipit fœnoris cuius laudatur virtus, quæ est apud homines præstātissima. Frater autem erat apud Hebræos, non solū qui ex iisdem ortus erat parentibus, sed etiam qui erat ex eadem tribu, apud Christianos autem fratres sunt, quorū est vna & eadem fides ac religio & idem verbū quo instituuntur. [f] *An non hoc tibi videtur esse præceptū humanitatis.* Hæ omnes leges docent rationem habendā esse pauperum, exercendamq; esse humanitatem, benignitatem & misericordiam, decimasq; & primitias ideo esse constituas, vt cum Sacerdotum & Leuitarum victui esset consultum, nihil esset quod à cultu diuino eos remoraretur. [g] *An non enim septimo quoque anno.* Septimo quoque anno relinquenda est terra otiosa, id est, non colenda nec seminanda, vt fructibus sponte enatis vescātur pauperes. [h] *Et rursus quinquagesimo anno.* Anno quinquagesimo qui dicitur Iubilæus, erit, inquit lex, remissio habitatoribus terræ. Reuertetur homo ad possessionē suam, & vnusquisq; redibit ad familiam pristinā. Non seretis atq; metetis spōte in agro nascentia, & primitias vindemiæ nō colligetis, sed statim ablata comedetis, &c. [i] *Eleemosinæ autē & fides custodia regiæ.* Cū adduxisset ex lege ea quæ significāt miserendū esse pauperis, statim subiungit ea quæ indicāt beatos esse misericordes. Sed nō satis intelligitur vnde ea sint sumpta, etsi magna ex parte sūpta sint ex prouerbiis Solomonis. Apud Septuaginta quidem non legitur, Eleemosinæ & fides custodiæ regiæ, sed eleemosinæ & fides apud bonos fabros. Quo fortasse significatur à diuitibus qui dispergūt, & dant pauperibus, eos quodāmodo fabricari & ære sustentari eleemosinis. Benedici autem & beati eum qui elargitur pauperi ibidem legitur in aliquot locis. Cuius Clemens hāc affert rationē, quod pauperi similem ostendat charitatē ei quam in Deum ostendit. Cùm ergo in eo sit & Dei & proximi charitas à Deo benedicetur, & beabitur qui Deum diligit & proximū, nulla est autem maior in homines charitas quā in pauperes, quos tanti facit Christus, vt quæ illis fiant sibi ipsi fieri pronuntiet. Porro autem quoniam superius *Matth. 24.* multa dixerat in iis quæ citauit ex lege, quibus cauetur vt habeatur ratio pauperū, admonet eorum multas esse alias expositiones, quas prætermittit. Quoniam verò iam locutus est de charitate, venire autem posset alicui in mentē vt existimaret charitatem solū cōsistere in dando, hoc ne faceret, admonuit multis modis dici charitatem. [k] *Rursus si videris, inquit, iumentum.* Animal vicini, atque adeo etiam inimici si inuentum fuerit errans reddendum est, si adsit: sin minus custodiendum est tamquam depositum donec redierit. Præceptum Domini est fons vitæ, vt quod nos doceat quid agendū, quid vitandum, ne in capitalia crimina incidamus quæ nobis laqueum mortis iniiciant. [l] *Quid verò an non iubet diligere aduenas.* Et aduenæ & ij apud quos sumus peregrinati, etiam si nobis male fecerint sunt diligendi. Nec ij quidē qui nos bello inuadunt, sunt à nobis prius hostes iudicādi, quam missis legatis experti fuerimus num nobiscum velint vllam inire societatē. Muliere captiua non est abutendū ad libidinem, sed cum triginta diebus luxerit, ipsaque tonsa fuerit, dominus qui eam cœpit cum ea cōgredietur propter solam liberorum

procreationem. Quod si eam duxerit vxorem, non licebit eam dimittere: quod si eam nō duxerit, & tamen suam impleuerit libidinem, neque ipsi eam licebit vendere, neque habere ancillam sed erit libera. [l] *Quid vero inimicorum quoq; iumēta onere pressa alleuare.* Etiam inimicorum iumenta onere pressa sunt alleuanda. Ea ratione fit exercitatio ad orandum pro inimicis. Non est proximi bonis inuidendum nec dolendum, neque malis gaudendū. Qui est probus iniuriæ obliuiscitur: & qui iniuriæ obliuiscitur non magno momento euadit probus. Simul ergo acquiritur vitæ probitas & dissoluuntur inimicitiæ: primum danda est opera vt sit probus: vir enim probus facile obliuiscitur iniuriæ, morū autem probitas deducit ad concordiam & beatitudinem. [m] *Iam ne videtur lex humana & benigna.* Lex est pedagogus ad Christum, vt dicit Apostolus ad Galatas, vt & quæ deducat ad doctrinam fidei & ad morum perfectionē: Lex enim inchoauit, Christus autem perfecit, qui nō venerat vt legem solueret sed adimpleret. Est autē Deus bonus & iustus, & qui ab initio vsque ad finem peruasit omne genus bonitatis & iustitiæ. [n] *Praeterea ijs qui victui seruiunt.* Cum iure naturali sint omnes homines liberi, seruitus autem sit introducta iure gentium, lex diuina fauens libertati, non vult seruitutē extendi vltra annū septimū, septimo enim anno dimittebatur. Quod autē de supplicibus non liceret sumere supplicium, nusquam in lege legi. [o] *Est ergo verisimiū illud eloquium.* Est verisimile Clementem hæc omnia accepisse ex Solomone, sed quantūuis diligenter hæc quæsierim, nusquam potui inuenire. Relinquo itaque hæc indagāda his qui in sacris scripturis sunt diligentius versati, lubens explicaturus sicubi mihi ostendātur, magnas acturus gratias ei qui ostenderit. [p] *Mihi autem videtur Pythagoras suam in animātes.* Quam benigna & humana sit lex, hoc indicat, quod eius humanitas se extendat vsque ad bruta animātia, vt quæ ne sacrificij quidē prætextu velit fœtum septem diebus postquam natus sit separari ab vbere matris, & nec matrem nec fœtū eodem die sacrificari. Quātum autem aberant olim Græci ab hac humanitate, qui non solū hoc non obseruabāt in brutis, sed etiam recēs natos filios suos exponebāt, ne recordantes quidem à se ductas vxores vt liberos procrearēt. Quā vero erat hoc indignū, quod quidam in vtero matrum fœtus impacto calcaneo occidebāt, vt is cum lacte matris contēperatus, esset cibus iucūdior. Ab hac inhumanitate adeo lex aberat, vt ne coqui quidem agnum vellet in lacte matris. [q] *Eadem autem lex edicit.* Non enim satis est causæ, cur eos qui non sunt eiusdem generis nobis subiungamus, & in nostrā redigamus potestatē, quod ij à nobis genere sint diuersi si nullam nobis fecerint iniuriam. [r] *Mihi autem videtur significare quoque.* Ex hoc probat Apostolus Dei verbi ministro non esse negandum alimentum. Non esse autem arandū in boue & asino, quod lege prohibetur, significat nō esse cōiungendos qui sūt diuersi generis, ne alteri fiat iniuria, nec in verbi diuini prædicatione coniūngēdas esse diuersas sectas: ad eam enim prædicandam nihil requiritur præter fidem Ecclesiæ catholicæ. [s] *Redundanti autem quadam humanitate.* Docet Clemens quanta fuerit legis benignitas in agris colendis, in quibus nec arbores vult excindi quæ fructū ferunt ne in regione quidem hostili, neque segetes tōderi ante messem ad eius perniciem. Ita autē habet litteræ cōtextus in Deuter. ex versione Diui Hieronymi; Quando obsederis ciuitatē multo tēpore, & munitionibus circūdederis vt expugnes eam, nō succides arbores de quibus vesci potest, nec securibus per circuitū debes vastare regionē: quoniam lignū est, & non homo, nec potest bellantium contra te augere numerum. Si qua autem ligna non sunt pomifera, sed agrestia, & in cæteros apta vsus, succide, & extrue machinas, donec capias ciuitatem quæ cōtra te dimicat. Ex quo allegoricè potest intelligi, ex hostibus eos solū esse interimendos, qui nobis possunt nocere, nō eos qui sunt innoxij. In Leuicico quoq; ita scribitur, vt Hiero. habet versio, Quādo ingressi fueritis terrā, & plātaueritis in ea ligna pomifera, auferetis præputia eorum. Poma quæ germinant immunda erunt vobis, nec edetis ex eis. Quarto autē anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino. Quinto autem comedetis fructus, cōgregantes poma quæ proferūt. Id autem significat, fructum arborū recens plantatarum non esse colligendum, nec eo vescendū, sed tanquam præputium & rem immundam & inutilem abiiciendū, vel vt alia interpretatio, sinendū crescere & relinquendum, nec in nostros vsus conuertendū. Quidquid enim dignū est vt abiiciatur & auferatur, in scripturis vocatur præputium. Ideo autem iubentur abiici, quod non minus immūdi sint ij fructus, quam immūda à quibus abstinere iubebātur Hebræi animalia, nec prius ex earū fructibus esse edēdum, quam quinto demum anno postquā anno quarto Domino fuerint sanctificati & consecrati. Videtur autē Clemens hanc afferre causam cur tollātur enatæ propagines, ne, si sinātur crescere suffocētur arbores, & eis suum auferatur nutrimentum, & ideo non prius esse dicit decerpendum fructum quam arbor fuerit perfecta. Hanc agri colendi rationem trahit Clemens ad allegoriam, quam dicit pertinere ad doctrinā fidei, quæ docet excindenda, & quæ enascūtur peccata, & inanes herbas scientiæ quæ cum bono fructu germināt, donec per catechesim sit perfecta fides. Hoc vt fiat, tēpore opus est, neque enim statim docētur cuncta quæ sunt fidei. Quid autem sibi velit quod dicit; Quarto anno Deo cōsecrari quaternionē virtutum, ingenue fateor me non satis intelligere, cōiicio tamen ex hoc intelligi perfectam illam esse fidē, quæ tres complectitur hypostases seu personas, quarū tertia nempe filij hypostasis, sola coniungitur cum quarta hypostasi Domini, nempe cum humana natura. Nam duæ quidem aliæ hypostases seu personæ, nempe hypostasis filij & hypostasis Spiritus sancti, sunt solū Deus, sola autem persona filij coniuncta cum humana natura est Deus & homo, idq; in vna hypostasi. Christus enim cum Deus sit & homo, est vnū tamen subiectū, aut vt significantius dicam, suppositum in duabus naturis, quarum humana, vt quæ ante carnem à filio susceptā, à filij persona esset separata, videtur aliqua ratione dici posse quarta hypostasis, licet reuera sit vna, cum Christus Deus & homo & vnus & vnū sit. In hoc ergo est maxime cauendum, ne imprudentes labamur in errorem Nestorij, qui duos cōstituebat Christos, cum sanctā virginem Dei Matrem nollet dici θεοτόκον, id est Deiparā, sed χριστοτόκον, id est Christiparā. Hæc quidem est mea coniectura, quæ vera ne sit alij iudicent, nihil certe aliud possum cōiicere. Interim autē non inuitus fateor me non videre, cur hypostases vocet virtutes: tantū dicam cum dicit virtutū quaternionem eum alludere ad Pytagoreum quaternionem. [t] *Sacrificium autem laudis super holocausta.* Suspicor hic vel deesse aliquid, vel aliquid

Matth 5. Exod. 21.

Deut. 20.

Vide Targ. Chald. in hoc cap. Leuit.

vel aliquid esse mutatum. Non video enim quomodo hæc cohæreant cum præcedentibus. Non est dubium quin sacrificium laudis, quod accipio pro sacrificio Eucharistiæ, superet omnia holocausta atq; adeo sacrificia veteris legis quæ erant solum figuræ. Sed quid hoc ad superiora? deinde quod sequitur; Hic enim, inquit, dat tibi vires faciendi virtutē. non video vndenam pendeat hæc quæ redditur ratio, sed nec scio quisnam hoc dicat. Suspicor tamē, vbicumq; id sit scriptū, hoc dici de Christo qui dat nobis potestatem faciendi præclara & fortia, quomodo in Psalmo 79. dictum est: In Deo faciemus virtutem, id est per Deum magna geremus & præclara, & victoriam assequemur. Quāuis autem cum præcedentibus non appareat cohærentia, comprehendi tamen poterit huiusmodi sententia; Cùm Christus det tibi magna & fortia gerendi potestatem, & scientię illuminationē, fac vt & te præclare & fortiter geras, & cum sis minister Dei gratiæ, Deum, quoad eius fieri potest imitans, in ea quā tibi Deus dedit virtute proximum instituas & tibi similem reddas, ita apud te statuens eum esse maximum in regno cælorū qui non satis habuerit facere, sed dixerit & docuerit. [u] *Quicunque autē cum superbia aliquid agere aggressus fuerit.* Et recte agere & alios docere, pulchrū est. Sed in omni re cauenda est superbia, quæ Deum ad iram prouocat, est enim Dei abominatio omnis arrogans. Oportet autē eos quos peccasse pœnitet, & qui volūt. mutari in melius, sicut aliorum peccatorū, ita etiam pœnitere superbię. Sicut autem cogitando, loquendo, & agendo peccatur: ita etiam cogitatione, sermone & operatione oportet suam ostēdere pœnitentiam. Cogitationis autem symbolum est cor, vt ex quo procedunt quæ concipit animus, ita enim sentit scriptura: Os autem, sermonis, manus autem, actionis, vt quod sit instrumētum, quo & quæ cogitamus & quæ dicimus in opus exeunt. [x] *Recte ergo dictum est de pœnitentibus illud eloquium.* Magna est laus pœnitentiæ, quod is quem suorum peccatorum pœnitet, Deum quem colat eligens, ipse quoque vicissim à Deo tanquam ei proprius & peculiaris eligitur, & æquè atque peculiaris populus honoratur, adeo vt pars pro toto reputetur, restituitur enim per pœnitentiam in eum populū qui per peccatum erat diminutus, & licet sit vnus, habetur pro multis, cùm per eum restitutum adimpleatur diminutus populus. [y] *Ipsa autem nobilitas ostenditur.* Non in generis antiquitate in virtute sita est nobilitas: fuit quidē omnium antiquissimus Adamus primus à Deo creatus, sed quia ab vxore illectus & eius consilium secutus, turpia quidem est amplexus, vera autem & honesta contempsit, quamuis esset antiquus, vtpote non ab homine genitus, sed à Deo formatus, qui erat immortalis factus est mortalis, immortalitati non prius restituendus, quam peccati ductus pœnitentia, à Christo, qui est vera vita, mortem passo vitæ fuit restitutus. Noe autem ex homine quidem fuit genitus, non autem à Deo fuit creatus, sed quia se totum Deo consecrauit & dedicauit, à diuina prouidentia fuit conseruatus, & cùm totum genus humanum periret diluuio, ipse solus fuit cum suis superstes, ad reparandum quod perierat. Eius ergo licet posterioris maior fuit quam Adami nobilitas. Porro autem Abraham etsi ex vxoribus quas duxerat, non voluptati indulgens, sed genus humanum multiplicans, quod in mundi nascentis initio erat necessarium, multos suscepisset liberos, vnū tamē solum habuit hæredem, nempe Isaacū, qui fuerat ei à Deo promissus. Enumeratis enim filiis Cethuræ posterioris Abrahæ vxoris scriptum est in Genesi: Omnes hi filij Cethuræ. Deditque Abraham cuncta quæ possederat Isaac: Filiis autem concubinarum largitus est munera, & separauit eos ab Isaac filio suo, dum adhuc ipse viueret ad plagam Orientalem. Concubinas autem ibi accipit pro vxoribus. Iam verò Isaac ex Rebecca duos suscepit filios eosque geminos, Esau natu maiorem, minorem vero Iacob. Sed Iacob fuit hæres patris, & paternā accepit benedictionem, id enim est quod Clemens appellat vota: maior autem seruiit minori. Quodquidem ne quispiam existimet indignū, subiungit Clemens, viro malo maximum esse bonum si non sit sui iuris. Nam qui seruili est ingenio nec se potest regere, est longe ei melius vt recte præcipienti pareat, quam vt se non regens sibi exitium afferat. Hanc autem Oeconomiam dicit esse & propheticam & typicam. Propheticam quidem, quod prædiceret quid esset euēturum vtriusque fratris successoribus: Typicam vero, quod ij duo fratres essent typus populi Hebræi & populi Christiani. [z] *Quod autem sunt omnia sapientis aperte indicat.* Quæ citat quidem scripturæ testimonia, nec apud Septuaginta, neç in nostra inuenio versione. Quod autē omnia sunt sapientis, sic ostendit. Eius sunt omnia cuius Deus miseretur. Miseretur autem eius qui eum expetit, per quem facta sunt omnia, id est ipsum mūdi creatore, qui iis quibus promisit tribuit pro meritis. Ij autem sunt viri boni, qui & regni cælestis fiunt hæredes, & ciues iustorum qui vixerūt ante legem & in lege, & se ita gesserunt vt facta eorum habeamus pro legibus. Sapientem quoque dicit esse Regem, cùm in eos quos regit non exerceat tyrannidem, sed ipsi propter studium virtutis ei sua sponte pareant.

Genes. 25.

[a] PLATO *autem Philosophus finem ponens beatitudinis, dicit eam esse Deo aßimilationem, quoad eius fieri potest, siue cum legis decreto quodammodo concurrens: magnæ enim naturæ & liberæ ab animi perturbationibus, nescio quomodo feruntur ad scopum veritatis, vt dicit Philo Pythagoreus, Mosis res gestas describens, siue etiam doctus ab aliquibus quæ tunc erant diuinis eloquiis, vt qui doctrinæ siti semper teneretur. Dicit enim lex: Post Dominum vestrum ambulate, & mandata mea seruate. Aßimilationem enim lex nominat consectationem. Talis autem consectatio, quoad eius fieri potest, aßimilat. Estote, inquit Dominus, misericordes sicut pater vester cælestis est misericors. Hinc Stoici quoque naturæ consequenter viuere, finem esse statuerunt, eleganter Dei nomine commutato in naturam: quoniam natura & ad plantas, & ad ea quæ seminantur, & ad ar-* IX.

Lucæ 6.

bores & lapides extenditur. Apertè ergo dictum est: Viri mali legem non intelligunt: qui περιβάλλουσιν ἑαυτοῖς τεῖχος. *autem legem diligunt, sibi muri propugnaculum muniunt. Astutorum enim sapientia agnoscet vias suas. Ignorantia autem insipientium erit in errore. Super quem enim respiciam,* Esa.66. *nisi super mitem & mansuetum & trementem verba mea? ait Prophetia.* [b] *Docemur autem esse triplex genus amicitiæ: & eorum primum quidem genus est, idque optimum ac præstantissimum, id quod est ex virtute: valida enim est, quæ est ex ratione dilectio. Secundum autem ac medium, ex remuneratione: est autem hoc genus aptum ad societatem ac communicationem, lubenter impertiens, & vitæ conducibile. Communis enim est quæ est ex gratia amicitia. Vltimum autem ac tertium, nos quidem dicimus id quod est ex consuetudine. Illi verò, id quod ex voluptate verti potest & mutari. Ac mihi quidem Hippodamus Pythagoreus pulcherrimè videtur describere amicitiam. Vna quidem est ex scientia deorum: altera verò, ex hominum suppeditatione: tertia verò, ex voluptate animantium. Est ergo vna quidem Philosophi amicitia, altera verò hominis, tertia autem animalis. Reuera enim Dei est imago homo benefaciens: qua in re ipse etiam beneficio afficitur,* καλῶς ἔδωκας καλῶς εἴληφας. *sicut gubernator simul seruat, & seruatur. Et ideo cùm quis petens fuerit consecutus, non dicit danti, Rectè dedisti, sed, Rectè accepisti. Ita accipit quidem qui dat, dat autem qui accipit. Iusti autem miserentur. Benigni autem erunt habitatores terræ: innocentes autem relinquentur in ea: qui autem iniquè se gerunt, exterminabuntur ab ea.* [c] *Atque mihi videtur Homerus fidelem prædiuinans, dixisse: Da amico: inimico autem ferendum est auxilium, ne maneat inimicus. Auxilium enim colligitur quidem beneuolentia, dissoluitur verò inimicitiis. Sed si proponatur quidem promptitudo & animi alacritas, quatenus habet est* 2.Cor 8. *accepta, non quatenus non habet. Non enim vt aliis remissio, vobis autem afflictio, sed ex* Psal.111. *æqualitate in præsenti tempore, & quæ sequuntur. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi, ait Scriptura. Quod autem est ad imaginem & similitudinem, sicut etiam prius diximus, non ex corpore significatur (nefas enim est, mortale assimilari immortali) sed ex mente ac ratione: qua & eam quæ est in benefaciendo, & eam quæ in imperando, obsignat Dominus similitudinem. Non enim principatus corporum qualitatibus, sed iudicio mentis rectè geruntur. Sanctorum enim virorum consiliis ciuitates rectè administrantur, & rectè domus.* [d] *Porrò autem animi fortitudo ipsa quoque reducitur ad diuinam similitudinem,* ἰταμὰ. *vt quæ impatibilitate fruatur per tolerantiam, si cui audita adhuc resonant ea quæ narrantur de Anania & sociis, quorum vnus quoque fuit Daniel Propheta, diuina fide plenus. Babylonem habitabat Daniel, sicut Loth quidem Sodoma, Chaldæorum autem terram Abraham, qui paulò pòst fuit Dei amicus. In antrum feris plenum adduxit Danielem rex Babyloniorum: ipsum autem eduxit illæsum Rex vniuersorum, qui est fidelis Dominus. Hanc possidebit tolerantiam is qui est cognoscendi potestate præditus, quatenus est eiusmodi. Si tentatur, benedicet vt generosi animi Iob: si deuoretur à cete, vt Ionas, præcabitur, & fides eum restituet prædicentem Niniuitis: & si inclusus fuerit cum leo*μαρτυρήσει, erit martyr seu testis. *nibus, feras mansuefaciet: & si in ignem fuerit iniectus, rore recreabitur, non igne exuretur. Noctu erit martyr & testis, interdiu martyr & testis, in sermone, & vita, moribus erit martyr & testis. Cum Domino cohabitans, eóque familiariter vtens, in spiritu permanet, mundus quidem carne, mundus autem corde, sanctificatus sermone. Mundus, inquit, ei crucifixus est, & ipse mundo. Is crucem Domini circunferens, sequitur Domini vestigia, tanquam Deus, effectus sanctus sanctorum.* [e] *Omnis ergo virtutis recordata lex diuina, hominem maximè exercet ad continentiam, eum statuens fundamentum virtutum: atque adeo nos præerudit ad continentiam acquirendam, ex vsu animantium, iis vesci prohibens quæ sunt natura pinguia, quemadmodum genus suum, quod carnis habet plurimum.*

mum. Delicatis enim ac luxuriosis suppeditatur talis vsus. Dicitur itaque quidam Philosophus suis afferens etymologiam, qui ὗς *dicitur,* ὗν *dixisse quasi* θῦν, *vt qui ad* θύσιν, *hoc est, ad sacrificandum & mactandum aptus esset solummodo. Datam enim esse huic animali ad nihil aliud animam, quàm vt carnes luxuriarent. Et similiter nostras cupiditates reprimens, prohibuit illis vesci piscibus, qui nec pinnas habent nec squamas. Carnium enim bonitate & pinguedine hi aliis piscibus antecellunt. Hinc existimo mysteria quoque non solùm prohibere aliqua tangere animalia, sed etiam eorum quæ sacrificantur eximere nonnullas vsus partes, propter eas quas Mystæ sciunt causas. Si est itaque venter continendus, & ea quæ sunt subter ventrem, clarum est quòd iam olim à Domino acceperimus per legem excindere cupiditatem. Id autem perfectè fiet, si cupiditatis fomitem, voluptatem inquam, non fictè damnauerimus.* ἀφιῶσιν. *Dicunt eius hanc esse notionem, lenem & blandum motum cum aliquo sensu.* [f] *Ei seruientem Menelaum post Troiam captam dicunt, cùm impetu ferretur ad occidendam Helenam, vt quæ tot & tantorum fuisset causa malorum, id tamen non potuisse efficere, victum pulchritudine, per quam in mentem venit recordatio pristinæ voluptatis. Vnde ludificantes Tragici, cum probro ac dedecore in eum exclamant;*

Mamilla vbi visa est, reiecto gladio,
Adblandiens cani perditæ, osculum accipis. *Et rursus:*
Ergo hebetantur enses pulchritudine.

[g] *Ego verò Antistheni assentior qui dicit: Ego Venerem si acciperem, iaculis confoderem, quòd nostras multas pulchras & bonas vxores corruperit: & naturæ vitium dicit Cupidinem, à quo cùm vincuntur miseri, morbum Deum appellant. Per hæc enim ostenditur vinci imperitiores, propter ignorationem voluptatis, quæ non est admittenda, etsi dea dicatur, hoc est, etsi diuinitus data sit ad vsum liberorum procreationis.* [h] *Et Xenophon voluptatem apertè vitium dicens, inquit: O misera, quid verò tu bonum nosti, aut quod sit honestum consideras, quæ ne eorum quidem quæ sunt iucunda expectas cupiditatem? priusquam esurias quidem comedens: priusquam autem sitias, bibens: & iucundè quidem vescaris, obsoniorum conditores excogitans: vt autem suauiter bibas, sumptuosa vina comparas, & æstate circumcursans niuem quæris. Vt autem iucundè dormias, non solùm molles lectos, sed etiam quæ lectis supponantur fulcra paras.* ὑπόβαθρα. *Vnde, vt dicebat Aristo, ad totum tetrachordon, voluptatem, inquam, & dolorem, metum & cupiditatem, exercitatione magna & pugna opus est:*

Hi namque vel per interiora viscera
Vsque meant, hominúmque corda exagitant.

Eos enim qui magni & excelsi animi existimantur, voluptas facit cereos, ex sententia Platonis: quoniam vnaquæque voluptas, & vnusquisque dolor corpori affigit animam, eius qui non se separat ab animi perturbationibus, eásque cruci affigit. [i] *Qui perdiderit animam suam, inquit Dominus, seruabit eam: aut eam tradens, lubenter adeundo pro Domino pericula, aut eam perdens, ex ea quæ est ei cum hac vita consuetudine.* Matth. 10. *Si enim soluere, abducere, & segregare (hoc enim crux significat) animam volueris ab ea quæ est in hac vita voluptate & delectatione, habebis eam, in ea quæ expectatur spe inuentam & conquiescentem. Hoc enim fuerit meditatio mortis, si solis iis quæ sunt secundum naturam dimensæ appetitionibus, quæ ea quæ sunt secundum naturam nihil excedunt, declinando ad id quod exuperat, vel quod est præter naturam, in quo peccandi enascitur potestas, contenti esse velimus.* [k] *Oportet ergo nos Dei induere armaturam, ad hoc vt possimus resistere insidiis diaboli: quoniam arma militiæ nostræ non sunt carnalia, sed Dei potentia, ad de-* Ephes. 6. Cor. 10.

structionem munitionum, cogitationes destruentes, & omnem altitudinem se extollentem aduersus Dei cognitionem, & captiuantes omnem intellectum ad obediendum fidei, ait diuinus Apostolus. Viro vtique opus est qui admirabiliter & inconfuse iis rebus sit vsurus, à quibus proficiscuntur animi perturbationes, vtpote diuitiis & paupertate, gloria & ignominia, sanitate & morbo, vita & morte, labore & voluptate. Vt ergo indifferenter vtamur differentibus, magna nobis opus est differentia, vt qui multa imbecillitate prius male affecti simus, & in mala educatione, & institutione prius versati cum ignoratione. [l] *Simplex ergo ratio nostra philosophiæ, dicit omnes animi perturbationes & vitia, esse impressiones mollis & cedentis animæ, & veluti obsignationes potestatum spiritalium, aduersus quas nobis est colluctatio. Maleficarum enim, vt puto, potestatum est opus, proprij habitus aliquid conari, sigillatim operari, vt nos qui eis abrenunciauimus, in certamine superent, & suos afficiant. Est ergo iurè consequens, vt aliqui quidem in lucta prosternantur. Quicunque autem certamen magis athleticè aggrediuntur, omni contentione decertantes, ad coronam vsque perueniunt: prædictæ autem potestates in multo sudore & cruore tunc deficiunt victores admirantes. Eorum enim quæ mouentur alia quidem ex appetitione mouentur & visione sicut animalia: alia autem per translationem, sicut inanimata: ex inanimis autem plantas quoque dicunt moueri transeundo ad augmentum, si quis eis esse plantas inanimas concesserit. Et habitum quidem lapides, naturam verò plantæ & appetitionem & visionem, & ea rursus quæ prius dicta sunt, bruta quoque participant. Ratiocinandi autem potestas, quæ est propria humanæ animæ, non debet similiter impelli atque animantia ratione carentia, sed visa quæ impellunt discernere, & non ab eis abduci.* [m] *Hæ ergo de quibus diximus potestates, & pulchritudines & glorias, & adulteria & voluptates, & eiusmodi inescantes visiones, iis quæ facilè seduci possunt, animabus protendunt, quemadmodum qui pecora abigunt, eis frondes porrigunt. Deinde cùm eos astu circumuenerint, qui non possunt veram voluptatem à falsa discernere, fluxámque ac caducam iniuriæque obnoxiam à sancta pulchritudine, ducant redactos in seruitutem. Vnaquæque autem deceptio assiduè premens animam, in ea imprimit visionem: & imprudens insciensque anima perturbationis ac vitij circumfert imaginem, cùm causa oriatur ex inescatione & nostra assensione.* [n] *Basilidis autem sectatores vitia & animi perturbationes consueuerunt vocare* προσαρτήματα, *id est, appendices: & ea esse quosdam in essentia spiritus appensos animæ ratione præditæ per quandam conturbationem & confusionem principalem: & alias rursus adulterinas spirituum & diuersis generis naturas iis adnasci, vtpote lupi, simiæ, leonis, vrsi: quorum proprietates quæ visione in anima apprehenduntur, animæ cupiditates animantibus dicunt assimilare. Quarum enim ferunt proprietates, earum opera factáque imitantur. Et non solùm cum rationis expertium animantium appetitionibus & visionibus coniunctionem & familiaritatem, sed etiam plantarum æmulantur motus & pulchritudines, propterea quòd plantarum quoque ferunt appensas proprietates: habent autem etiam habitus proprietates, vtpote duritiem Adamantis. Sed aduersus hoc dogma quidem postea disseremus, quando de anima tractabimus: nunc autem hoc solum adnotandum est, quòd Durij equi, vt est in poëticis fabulis, imaginem seruat homo ex sententia Basilidis, vt qui in vno corpore tot diuersorum spirituum exercitum habeat insinuatum.* [o] *Ipse itaque filius Basilidis Isidorus, in libro de Adnata anima, cùm dogma animaduertisset, scribit his verbis, veluti seipsum accusans: Si enim alicui persuaseris non esse animam vnius partis, vi autem appendicum fieri ea quæ sunt deteriorum vitia ac perturbationes, non leuem prætextum habebunt homines scelerati, dicendi, Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum: cùm ipse dux fuerit malorum cupiditatis*

& cum,

ἐναποσφραγίσματα.

ἐν πολλῷ τῷ λύθρῳ.

θαλλόν.

& cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem cùm parte ratiocinatiua facti simus superiores, minorem quæ est in nobis creaturam videri superare. Is enim duas quoque in nobis ponit animas, sicut Pythagorei, de quibus postea considerabimus. Quinetiam Valentinus scribens ad aliquos, his verbis scribit de appendicibus: Est autem vnus bonus, cuius fiducia est ea quæ fit per filium manifestatio, & per eum solum potest cor fieri mundum, ex corde extruso omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes, id mundum esse non sinunt. Vnusquique autem eorum propria efficit opera, sæpe non conuenientibus insultans cupiditatibus. Atque mihi quidem videtur cor non esse absimile diuersorio: diuersorium enim perforatur & effoditur, & stercore sæpe repletur, cùm homines se petulanter gerant, & locum nihil omnino curent, vt qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, cùm, quandiu eius nulla cura geritur, sit immundum & multorum dæmonum habitaculum: postquam autem id inuiserit qui solus est bonus pater, sanctificatum est, & luce resplendet: & sic qui tali corde est præditus, beatur, quoniam Deum videbit. [q] Quænam est ergo causa, quòd non ab initio talis animæ cura geratur & prouidentia, dicant nobis. Aut enim non est digna, & quodammodo tanquam ex pœnitentia accedit ad eam prouidentia, vel natura est, vt ipse vult, seruans? & necesse est eam cùm ab initio eius cura geratur propter cognationem, immundis spiritibus nullum dare aditum, nisi ei vis afferatur, & imbecilla probetur. Si enim dederit, cùm ea pœnitentia ducta sit, eligere quæ sunt meliora: ille inuitus dicet, id quod decernit quæ est apud nos veritas, ex obediente mutatione, non autem ex natura, esse salutem. Quemadmodum enim exhalationes, quæ & è terra & ex lacunis ac voraginibus oriuntur conflantur in caliginem; & nymbosam vertiginem: ita etiam carnalium cupiditatum vapores malam animæ inurunt habitudinem, voluptatis spectra animæ repræsentantes, & ante eam effundentes. Intelligenti itaque luci tenebras offundunt, attrahente anima vapores qui oriuntur ex cupiditate & perpetuitate voluptatum condensante vitiorum vertigines. Aurum è terra non tollitur gleba, sed cocta percolatur: deinde cùm munda fuerit, aurum vocatur, vt quæ sit terra mundata. Petite enim, & dabitur vobis, iis qui ex seipsis possunt ea quæ sunt optima eligere, dicitur. [r] Quomodo autem nos diaboli operationes, & spiritus immundos in peccatoris animam seminare dicamus, non mihi pluribus verbis opus est, si adduxero testem Barnabam Apostolicum (erat autem is ex septuaginta, & Pauli adiutor) his verbis sic dicentem: Antequam nos Deo crederemus, erat nostrum cordis habitaculum interitui obnoxium & imbecillum, verè templum manu ædificatum: quia erat quidem plenum cultu idolorum, & erat domus dæmonum, quod faceret quæcunque Deo sunt contraria. Operationes ergo dæmonibus conuenientes dicit peccatores efficere: non autem ait ipsos spiritus habitare in anima infideli. Et ideo subiungit: Attendite vt templum Domini gloriosè ædificetur. Discite vos accepisse remissionem peccatorum, & sperasse in nomen. Efficiamur rursus noui, creati ab initio. Non enim dæmones à nobis expelluntur, sed peccata, inquit, remittuntur, quæ similiter atque illi faciebamus priusquam crederemus. Meritò ergo contrà opposuit ea quæ subiunguntur: Quare in nostro habitaculo verè Deus inhabitat: in nobis est quodammodo Verbum eius fidei, vocatio eius promissionis, sapientia iustificationum, mandata doctrinæ. [f] Scio me in quandam incidisse hæresim: qui autem ei præerat, dicebat se per vsum voluptatis pugnare cum voluptate, per simulatam pugnam ad voluptatem profugiens præclarus hic gnosticus. Se enim dicebat etiam esse gnosticum, id est, cognoscendi potestate præditum: dicebat enim, non esse magnum abstinere à voluptate qui eam non esset expertus, sed eum qui in ea versatus esset non vinci. Vnde per eam dicebat se in ea exerceri. Seipsum autem miser imprudens decipiebat arte voluptaria. In eandem ergo, vt patet, venit sententiam Aristippus quoque φαλδης.

Cyrenæus, in quam sophista qui se iactat tenere veritatem. Cùm itaque probro ei daretur, quòd cum meretrice Corinthia assiduè versaretur: Habeo, inquiebat, Laidem, sed ab ipsa non habeor. Tales autem sunt etiam qui dicunt se sequi Nicolaum, adducentes eius viri aliquid literarum monimentis mandatum, sed ab eis detortum, nempe oportere carne vti. Sed ille quidem vir præclarus significabat oportere voluptates arcere & cupiditates, & hac exercitatione marcidas flaccidásque reddere carnis appetitiones & insultus. Qui autem instar hircorum sunt profusi ad voluptatem, veluti corpus contumelia afficientes, suaui fruuntur delectatione, nescientes quòd id quidem, cùm sit natura fluxum, sentum, squallidum pannosumque redditur: ipsorum autem infossa est anima in cœno vitij, vt qui decretum ipsius voluptatis, non autem Apostolici viri sequantur. Quid enim hi differunt à Sardanapalo? cuius vitam significat epigramma:

ἀπομνημονεύματι. ἐκ παρατροπῆς. πωσχῶδες.

Hæc habeo quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit, at illa iacent multa & præclara relicta.

[c] Non est omnino necessaria affectio voluptatis, sed accessio quædam & affectatio vsibus quibusdam naturalibus, fami, siti, frigori, matrimonio. Si itaque fieri posset vt absque ea vel biberetur, vel alimentum susciperetur, vel liberi procrearentur, non posset ostendi alius eius vsus. Neque enim operatio, neque affectio, sed neque aliqua pars nostri est voluptas, sed vicarij ministerij & subsidij gratia in vitam accessit, quemadmodum dicunt accessisse sales nutrimenti concoquendi causa. Quæ est autem effrænata, & domus administrationem vi sibi vsurpauit, primam generat cupiditatem, quæ est desiderium, & appetitus à ratione alienus, eius qui ipsi indulget. Ea Epicuro persuasit vt philosophi finem poneret voluptatem. Diuinam itaque rem is esse statuit, firmam ac stabilem bonam carnis constitutionem, & quòd ea ita sit futura, spem fide dignam. Quid est enim aliud delitiæ, quàm libidinosa liguritio, & superuacanea redundantia eorum qui sunt dissoluti ad suauem sensum delectationis? significanter & emphatice scribit Diogenes in quadam tragœdia:

ὑπουργίας. δυνάζει. λιχνεία.

Effœminatis quis merè ac cinædicis,
Cor alligatum est & suauibus delitiis,
Qui laborare tantillum haud volunt.

& quæ deinceps sequuntur, quæ turpiter quidem dicta sunt, sed pro meritis eorum qui sunt deditis voluptati.

COMMENTARIVS.

[a] PLATO *autem Philosophus finē ponēs beatitudinis.* Cum dixisset omnia esse sapientis, & sapientem esse regem, nunc dicit sapientem esse beatū, in hoc autē esse situm finem beatitudinis, quod Deo assimiletur, id quod est Deum sequi seu consectari. Nouum autem, esse Deo similem vt pote esse misericordem sicut pater cælestis est misericors, & quæ sunt huiusmodi. Plato itaq; vel idem dicēs quod lex Mosaica (magna enim & præclara ingenia sua spōte ferūtur ad veritatē) vel admonitus ab iis quæ legerat in scriptura (fuit enim semper discendi cupidus) dicebat beatitudinem esse Deo assimilationem. Stoici autem dicunt finem hominis, quod idem est quod beatitudo, esse viuere cōsequenter naturæ non dicentes naturam quæ pertinet ad plantas & ad semina, & ad arbores, & lapides, sed naturam vsurpātes pro Deo. Quæ autem subiungit, Viri mali legem nō intelligunt, &c. ea cùm nō inueniam, nec satis intelligo, nec possum interpretari. Vbinam autem dicat Plato beatum Deo assimilari, non satis recordor. Ad hoc autem nō parum accedit quod scribit nono de repub. Aristonis filius iudicabat beatissimum eum qui est optimus & iustissimus, eum autem esse aptissimum ad regnandū & in se regnū obtinere. Nihil certe est in quo homo Deo magis assimiletur, quā in eo quod sit bonus & iustus, & cùm alios tum seipsum maxime regat. Deus enim est bonus & iustus & totius mundi rector & Dominus. [b] *Docemur autē esse triplex genus amicitiæ.* Cùm hic agat Clemēs de virtute qua maxime conciliatur amicitia, de ea visum est ei aliquid dicere. Triplicem ergo dicit esse amicitiam: Vnam, quæ est ex virtute, quæ quidē consistit ex recta ratione, & ideo est potēs & valida. Nā quæ temere & sine iusta causa suscipitur amicitia, facile dilabitur. Cœlius autem Rhodiginus dicit se accepisse ex Platonicorum Scholiis esse veram & solidā eorum amicitiam qui pari studio contendunt ad cultū animi capiendum, qui est virtus, qua Deus maxime colitur. Quod si duorum amicorum beneuolentiæ tertius accedat amator, nempe Deus, ea amicitia plane est indissolubilis: eam Pythagoreus Hipasus dicit esse, ex sciētia Deorū. Nam quæ est ex virtute amicitia, non

Rhodigin. lib. 20. lect. antiq.

ria,non cōciliatur absq; diuina inspiratione, & ea Philosophi dicitur amicitia. Altera vero est amicitia, quæ existit ex remuneratione,constat autem ex vltro citroque datis & acceptis beneficiis,& eam vocat Hippasus ex hominū suppeditatione,& proprie dicitur hominis, vt quæ apta sit ad vitæ humanæ societatē & cōmunionem. Tertia verò est ex consuetudine,quando conciliatur amicitia, ex eo quod homines simul versentur & vitam agant, cui si accedat concubitus, ea dicitur ex voluptate,& ea non est nec philosophi nec hominis amicitia,sed animalis. Porrò autem est obseruandū quod dicit Clemens,hominem benefacientem esse Dei imaginem,nihil est.n. diuinius quam bene mereri de hominibus, nec minus est considerandū,quod dicit non minus accipere eum qui dat quam qui accipit. Nam si nihil aliud, eum certe accipit perpetuo obligatū quem suo deuinxit beneficio. Quomodo autē inter se aduersantur dare & accipere,ea tamen simul sunt:ita etiam iustum esse, quod aliquam in se includit pœnam,& misereri quod pœnā remittit,cum inter se aduersentur,simul sunt. Qui enim castigatur,ideo castigatur vt castigatus melius se habeat,quod est misericordiæ. Porro autem qui sunt misericordes,ij quoq; sunt benigni. Benigni autem terrā habitāt, diligūtur enim ab iis qui simul habitāt, de quibus benemerētur,& cùm nemini noceant,à terra nō expellūtur,sed in ea remanent. Cōtra qui aliis malefaciūt vt qui sint iniusti,expellūtur è terra,neque sinūtur viuere. [c] *Atq; mihi videtur.* Quoniam locutus est de amicitia,ea autem est fideliū propria amicitia,qua ex facultatibus eleemosinę erogātur pauperibus,suo more miscens prophana cum sacris,citat Homerū qui duobus verbis videtur prędiuinare fidelem,nempe Christianū, iubens eum dare amico. Christiani autem pauperes non solum reputāt pro amicis, sed etiam pro fratribus. Non solum autem elargiendū est amicis, sed etiam adiuuandi sunt inimici. Potens autem & firmū fit auxilium beneuolentia: dissoluitur autem & imbecillum redditur inimicitiis. Quo fit vt etiam inimicis bene velit oportet,qui eos volet iuuare. Vult autem Christus nos etiam inimicos diligere. Atque ad dandum quidē pauperibus prōptos & alacres oportet esse fideles, sed ita tamen vt inter eos seruetur æqualitas,nec plus erogetur quam ferant facultates,nec ita vt alius quidam onere opprimatur,alius verò ne onus omnino quidem sentiat. Porrò autem quoniam paulo ante dixit,hominem homini bene facientem esse Dei imaginem,nos admonet eam imaginem & similitudinē non esse de qualitatibus corporis intelligendā,sed eam significari ex mente & ratione,siue loquamur de beneficentia,siue de principatu. Vtrunq; enim recte geritur & mente & ratione,sanctorūq; & sapientū consiliis recte administrantur & ciuitates & domus. [d] *Porro autem.* Non solū beneficentia & imperiū ac principatus reddit hominē Deo similē,sed etiā animi magnitudo & fortitudo. Nā vt Deus est impatibilis,ita per patientiā ac tolerātiam reddit hominē quodāmodo impatibilē. Quod verū esse ostendit exemplo puerorum,qui in lacum leonū iniecti exierunt illæsi, & Danielis qui in fornace ardēte ignis ab igne nullū accepit detrimentū,& Ionæ prophetæ qui à Ceto deuoratus & illæsus ab ea emissus Niniuitis prędicauit pœnitētiā. Qui est cognoscendi potestate præditus,id est,qui firmā habet & stabilem Dei cognitionem, cum nulla deterrebunt quantūuis grauia tormenta,quominus de Deo vbiq; & semper certū & fidele ferat testimonium, & sit plane martyr,quod est testis. Qui est huiusmodi,is Dei perpetua fruens cōsuetudine & cotemplatione,semper permanet in spiritu, vt qui sit plane spiritualis. Nā cùm sit mūdus carne & corde,vitetque omnē obscœnū& immundum sermonē, quod vocat esse sermone sanctificatū,vix est ei vllū cum carne commercium:est.n.mundo crucifixus,& ipsi mūdus,id est & ipse nihili facit mundū,& mundus ipsum. Galat. 6.
Quomodo enim magnifaceret mundū qui carnē suam crucifixit cum vitiis & cōcupiscentiis? aut quomodo eū magni faceret mūdus qui mundū habet despicatui? [e] *Omnis ergo virtutis.* Nullius virtutis oblita est lex diuina,sed omnium virtutū fundamentū statuit continentiam,ad quā erudit, mystice iubens nō vesci carne suilla,quę est maxime pinguis:nec piscibus qui squamas & pinnas non habent,quorum carnes sunt omnium pinguissimæ. Carnes autem pingues maxime incitāt ad libidinem. Nam etiam homines calidi & humidi sunt maxime libidinosi, ad eam enim est sua sponte apta calida & humida tēperies qualis est pinguis. Est autem elegans Græca suis etymologia, quam ὗν dicit, quasi θῦν, quod sus ad non aliud sit aptus quàm ad sacrificandū & mactandū,non ad aliud .n.data est sui anima quā vt carnes luxuriarent:quod non est dissimile ei quod dicitur,animā sui pro sale esse datā. Sed nec omnium animalium comedenda erant olim omnia. Nam & à sanguine,& ab adipe erat abstinendū,cuius mysticā causam videre licet apud Origenē. Cùm ergo & venter sit continēdus & quæ sunt sub ventre, id est nec vētri nec Veneri sit indulgendū,iam olim à Domino per legem didicimus reprimere cupiditates. Earū autem fomes est voluptas. Si ergo eas velimus perfecte reprimere, damnāda est voluptas quæ nos ad eas incitat, sed vere nō ficte est damnāda,id est nō verbis solis,sed toto animo. Est autē voluptas, vt ipse definit,lenis & blādus motus cum aliquo sensu,quod idē est ac si dicas,blāda quædā & iucunda sensus titillatio, qua definitione cōprehenditur non animi,sed corporis voluptas. [f] *Et seruientem Menelaum.* Quod non sit Veneri seruiendū,ex hoc ostendit quod ea animū frangat & effeminet. Hoc probat exemplo Menelai,qui cùm post Troiam captam,Helenā quæ tot malorū fuerat causa statuisset occidere,& in eā magno ferretur impetu,id non potuit efficere victus à Venere & Helenæ pulchritudine:pulchritudinis .n.tanta vis est, vt quantumuis acutæ obtudantur gladiorū acies. Sunt autē hi versus ex aliqua Tragœdia, quę nescio an hodie extet. [g] *Ego vero Antisthenis.* Et Venus & Cupido Dea & Deus dicūtur,quod à Deo dētur ad procreationem liberorū,propter quam Venus est admittenda tanquam necessaria,non propter iucundum sensum voluptatis. Si certe tollatur procreatio liberorū tantū abest vt in Venere sit aliquid diuinitatis, vt ea sit potius naturæ morbus & vitium. [h] *Et Xenophon.* Hæc sunt verba virtutis apud Xenophontē voluptatam insectātis,dum Herculem quē alliciebat voluptas ab ipsa auocat. Insectatur autē quod etiam antequam appeteret,iis quæ solent appeti impleretur, vt quæ comederet antequam esuriret, biberet antequam sitiret, & cætera. Porrò autem Aristo Philosophus dicebat in homine esse Tetrachordum, cuius sunt quatuor chordæ,voluptas, inquam, & dolor, metus & cupiditas, quæ cum interiorem hominem valde exagitent, & ad cor vsque bellando penetrent, ad eis resistēdum magna exercitatione &

Plato in Phædone. *Matth. 16. Luca 9. Marci 8. Ioan. 12.*

certamine opus est. Nihil est autẽ quod homines eneruet & effœminet quã voluptas, quæ, sicut & dolor animũ affigit corpori. Nam vt dicit Plato in Phœdone, vnaquæque voluptas & dolor veluti clauũ habens animã affigit corpori, & facit eam accedere ad formã corporis existimantẽ esse vera quæ corpus dixerit. Eos ergo qui sũt magni & excelsi animi voluptas reddit cereos, id est molles & effœminatos, qui non se abduxerint ab animi perturbationibus & non se cruci affixerint, id est desideria & cõcupiscẽtias morte non affecerint. [i] *Qui perdiderit animam suam, inquit Dominus.* Iis quæ Plato dixit de voluptate subiungit, ea quæ dicit Dominus in Euangelio. Qui voluerit animã suam saluam facere, perdet eam. Qui autẽ perdiderit animã suam propter me inueniet eam. Anima autem duobus modis dicitur seruari, & duobus modis perdi. Vno quãdo ingenio indulgetur, & corporis cura geritur vt vita præsens cõseruetur, dicitur vita seruari. Altero autem, quando vitæ pręsentis non alia cura geritur quam vt conseruetur anima ad vitã æternã. Perdi quoque vno modo dicitur, quãdo vita præsens per animæ excessum amittitur. Altero autẽ quando hanc vitã amissam sequitur mors secunda, quæ æterna & vere est & dicitur. Velle autem animã perdere is dicitur, qui pro Domino lubẽter adit pericula, & pro ipso est paratus tẽporalem hanc vitam perdere, & qui se dedens contemplationi, se separat ab huius mundi consuetudine, spernitque huius vitæ voluptates & delitias. Is quidẽ videtur non viuere & ita carere anima, sed eam tamen habet in spe futuræ immortalitatis, & ipsam in ea inuenit. Hæc est autẽ plane Christiana philosophia, quæ est meditatio mortis. Mortem enim verè meditatur, qui, quoad eius fieri potest animã à corpore separans, iis solis contentus est appetitionibus quæ ad hanc transmittendã vitam sunt necessariæ, appetens solum quæ sunt secundum naturam & quæ modum non excedunt, fugiens autem quæ sunt præter naturam, & quæ modum exuperant. Peccatum autem est, si vel fiat quod est præter naturam, vel non seruetur modus. [k] *Oportet ergo nos Dei induere armaturam.* In meditatione mortis, quæ est Christiana philosophia multa nobis afferũt impedimẽta, vtpote & animi perturbationes & diaboli insidiæ. Eis vt resistamus non carnalibus sed spiritualibus, id est Dei armis opus est, quæ possint destruere quidquid se extollit aduersus Dei cognitionem, omnem intellectum subigunt vt obediat fidei, adeo vt nulla quãtumuis acuta & subtilia Philosophorũ argumenta fideles à Christo auocent, & qui ex professo Christi erant inimici, eius amplectantur fidem, & ipsi sua sponte ei seruiant. [l] *Simplex ergo ratio nostræ philosophiæ.* Dixit antea vexari homines ab animi motibus & perturbationibus: nunc autem dicit quomodo fiant. Nam cum anima sit mollis & facile cedat, ea facile suscipit malignorũ spirituum impressiones & obsignationes, cum quibus colluctamur & depugnamus. Eorum enim est proprium munus & officium, vt quoniam eis in baptismo renunciamus, omni ope conẽtur vt in pugna nos superent & in suam potestatem redigãt. Suscepto autem certamine superantur aliqui ex nobis, alij vero qui strenue decertãt, & victoria potiuntur, & coronam accipiunt non sine aduersariorum maximo dolore & indignatione, & eorum qui vicerunt admiratione. Hanc autẽ affert rationem, quod anima rationis particeps non tam facile cedit visis quæ immittuntur à malignis spiritibus, sed ea diiudicat, & discernit, nec eis abducuntur, sed ea reiicit & repellit. Cætera enim præter eũ cedunt iis à quibus mouentur & impelluntur. Animalia cedunt appetitioni & visioni seu phantasiæ. Inanima trãslationi, dum à loco transferuntur in locum, vt etiam plantæ, seu sint inanimatæ, seu animam habeant vegetatiuam, cedunt transitui ad augmentum. Habitui quoque cedunt lapides, id est firmæ & stabili eis innatæ proprietati. Bruta his quoq; omnibus cedunt motibus. Solus homo non omni cedit motui, sed in consilium adhibens rationem, tum demũ cedit & acquiescit, cum id ad quod impellitur, ei videtur bonum vtile & honestum. [m] *Hæ ergo de quibus diximus potestates, & pulchritudines & glorias.* Quomodo Abigei pecora abacturi, vt ea alliciant & ad se pertrahant, frondes illis porrigunt: ita maligni spiritus videntes animas facile posse seduci, eas ad se alliciunt porrigẽtes inescantes visiones, & in eis imprimũt. Eæ vero cùm non possint vera à falsis discernere, à Dæmonibus abductæ rediguntur in seruitutẽ. Eius causa est duplex, nempe inescatio voluptatis & pulchritudinis & aliarum eiusmodi visio[illegible], & nostra assentio. Quantumuis enim visis suis nos alliciat Dæmõ, frustra laborat nisi nos assentiamur, non est enim peccatum absque nostro libero arbitrio. [n] *Basilidis autem sectatores, vitia & animi perturbationes, consueuerunt.* Aliam hic affert opinionem Basilidis de vitiis & animi perturbationibus, quod ea scilicet sint προσαρτήματα, id est appendices, nempe quidem in essentia spiritus appensi animæ rationis participi, & diuersi generis animalium naturæ, quorum proprietates assimilantur cupiditatibus animantium. Nec solum imitantur motus animalium, sed etiam motus & proprietates plantarum & habitus inanimatorum, vt exempli causa duritiem adamantis. Homo ergo vt est sententia Basilidis, quicunque is sit, est similis equo Durio. Nam vt is intra se habebat multorum Græcorum exercitum, ita homo intra se habet multa vitia, & multos eosque diuersos animi motus & perturbationes, qui sunt maligni spiritus appensi animæ. De hoc autem dogmate, non est quod plura dicamus, cùm ipse Clemens sit de eo fusius tractaturus, dũ ipse aget de anima. [o] *Ipse itaque filius Basilidis Isidorus, in libro de adnata anima.* Isidorus Basilidis filius cùm dogma patris diligentius considerasset, animaduertit id nõ cõsistere. Nã si anima non sit simplex, sed habeat appendices quarũ vi fiũt vitia & perturbationes, ex hoc sequetur quod homo non sit liberi arbitrij, sed inuitus & coactus agat quæ agit, & homo sceleratus hũc sẽper habebit prætextũ quo se excuset de peccatis, quod ea fecerit adactus necessitate, cùm tamẽ ipse sit causa mali qui aduersus appẽdices non strenue pugnauerit. Cũ certe sit in nobis ratio pars potẽtissima, oportet nos ea superare minorem quæ est in nobis creaturam, animæ inquam partem rationis expertem iram scilicet & cupiditatem. Ita ergo patrem Basilidem reprehendit filius Isidorus. [p] *Quinetiam Valentinus scribens ad aliquos.* Hic est Valentinus, de quo multa Irenæus & Epiphanius. Solet autem Clemens etiam ex hæreticis, quales fuerunt & Basilides & Valẽtinus, nonnulla citare quæ videntur non omnino reprobanda. Minus autem intelliguntur quæ citat ex Valentino, quoniã non extat illius epistola. Nec possum diuinare, cur cum loquatur de animæ appendicibus de iis enim agebatur, dicat vnũ esse bonum: puto autem eum intelligere Deum, per cuius

fiduciam

fiduciam manifestatur quod à Christo manifestatur. Si enim de Deo certa non concipiatur fiducia, non erunt aperta quæ reuelauit Christus. Per eum autem in nobis inhabitantem efficitur cor mundũ, expulsis malignis spiritibus. Non potest autem cor esse mundũ in quo habitãt spiritalia nequitiæ, maligni, inquam, spiritus. Hoc autem ideo dicit fieri, quod vnusquisque eorum malignorũ spirituum suis propriis fungatur muneribus. [q] *Quænam est ergo causa, quòd non ab initio talis animæ cura geratur.* Animæ tum demum cura geritur quando cor fuerit mũdum. Tum demum autem est cor mundũ, quando extrusis malignis spiritibus ille vnus bonus Deus fuerit ingressus. Nunc autem quærit cur nõ ab initio ea animæ cura geratur. Inducit autem respondentem vel Valentinum, vel basilidem, vel Isidorum eius filium, vel ex pœnitentia accedere illam animæ curam qua appellũtur Dæmones, vel naturã esse quæ dat salutem. [r] *Quomodo autem nos Diaboli operationes, & spiritus immundos.* Et Clemens & eius discipulus Origenes Barnabæ epistolã habent pro Catholica, ex qua citantur quæ hic leguntur, licet alij eam numerẽt inter apocryphas. Significat autem Barnabas, nos priusquam crederemus fuisse habitaculum Dęmonum, postquam autem credidimus esse templum Dei, in quo expulsis Dæmonibus habitat Spiritus sanctus: non expelluntur autem Dæmones, sed peccata quæ sunt Dæmonis operationes, & ita efficimur noui, & veluti creati ab initio, quod idem est quod spirituali lauacro regenerati. [s] *Scio me in quãdam incidisse hæresim: qui autem ei præerat.* De Nicolao à quo sed immerito denominata fuit secta Nicolaitarum sic scribit Theodoretus, agens de Nicolaitis. Clemens dicit Nicolaũ fuisse ex eorũ numero, qui propter temperantiam clari & insignes fuere, & liberos suos supernaturalem docuisse castitatem, & filium suum quidem cœlibem permansisse, filias verò virgines. Ex quibus pulchrè conuincuntur eos falso ex illius appellatione nomen sumpsisse, qui ante dictam intemperantiam exercent. Aduersus eos scripsit & Clemens, & Irenæus, & Origenes, & Hippolytus Episcopus & martyr. De Sardanapali vita & morte vide apud Iustinũ lib. 1. Eum suo busto hæc verba incidi iussisse, scribit Cicero; Hæc habeo quæ edi, &c. Quid aliud, inquit Aristoteles, in bouis, non in regis sepulchro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne viuus quidem diutius habebat quam cum fruebatur: tritum est illud Aristippi, qui cùm Laïdis meretricis Corinthiæ vteretur consuetudine, idque ei daretur probro, responderit habere se Laïdem, non ab ea haberi. [t] *Non est omnino necessaria affectio voluptatis, sed acceptio quædam.* Voluptas ex se non est necessaria, sed accedit tantum veluti quoddam ministerium seruiens vsibus naturalibus. Accedit fami, dum corpus exinanitum reficitur. Accedit siti, dum frigidi & humidi defectus reparatur. Accedit frigori, dum à colore repellitur. Accedit matrimonio, dum in liberorum procreatione semen excernitur. Quæ autem suo relicto ministerio alienam tanquam suam vsurpant domus administrationem, ea generat cupiditatem quæ rationi minime est consentanea. Eam statuit Epicurus esse summum bonum, & in ea dicit esse positam hominis fœlicitatem, maxime autem firmam & stabilem, & quæ talis semper esse speratur carnis cõstitutionem. Quam autem dicit Diogenes Tragœdiam, ea nescio an vsquã extet. Quòd autem verti Cinædicis, Græcè est [illegible], quodquidem vocabulum non memini me alibi legere. Quod autem significet, vel Cinædicum, vel aliquid eiusmodi, coniicio ex eo quod sequitur; Quæ turpiter quidem dicta sunt, sed pro meritis eorum qui sunt dediti voluptati.

Orig. de princip. li. 6. Niceph. Calist lib. 3. cap. 3.

Theod hæret. fab. lib. 3. de Nicolaitis.

Tusculan. quæst. lib. 5.

[a] DIVINE *itaque mihi videtur lex voluisse vt metus impenderet necessariò, vt cautione & attentione hoc sibi pararet & conseruaret philosophus, vt esset minimè sollicitus, à lapsu alienus, & peccato non affinis, in omnibus permanens. Pax enim & libertas non aliter accedit, quàm per perpetuam & indefatigabilem aduersus animi nostri motus repugnantiam. Sunt enim hi aduersarij crassi & Olympici, & vespis, vt vno verbo dicam, crassiores: & maximè voluptas, quæ non solùm interdiu, sed etiam noctu in ipsis insomniis, nos cum præstigiis inescando, insidiatur & mordet.* [b] *Quomodo ergo possunt adhuc Græci iure legem insectari, cùm ipsi quoque voluptatem doceant seruire metui? Socrates itaque iubet ea cauere quæ persuadent vt non esurientes comedant, & bibant non sitientes: & pulchros aspectus & oscula, vt quæ scorpiis & araneis grauius venenum naturaliter emittunt. Antisthenes autem vult potius insanire, quàm voluptate affici. Et Crates Thebanus:* X.

ἀμεριμνίαν.

Hæc vincas rectis exultans motibus, atque
Te haud auri addicens, cupidis nec amoribus vnquam
Seruam: nec mercatores sint amplius vlli.

Et totum colligit veluti in epilogum:

Mancipat at quem non turpis tangítque voluptas,
Regnum immortale, & libertas huic quoque amatur.

Hic autem alibi rectè admodum scribit, rerum venerearum effrænati desiderij cataplasma esse famem: sin minus, laqueum. Zenonis autem Stoici quænam esset doctrina, testantur Comici, licet ei detrahentes, hoc modo:

Vir philosophatur Zeno iste philosophiam

Vanam: docet nam esuriem discipulos.
Panis sit vnus, caricáque, & potus aquæ.

Hi omnes vtique non erubescunt apertè confiteri eam quæ ex cautione accipitur vtilitatem. Quæ est autem vera, & non expers rationis sapientia, non solis verbis confidens & decretis, sed tegumentis inuulnerabilibus & mysteriis efficacibus, & in diuinis præceptis meditans & se exercens, vim diuinam per diuinam quæ ex ea inspiratur partem, à verbo seu ratione accipit. [c] Iam verò Poëtici quoque Iouis describunt Ægidem:

Terribilem, vndique quæ circum redimita timore est.
Lis quoque inest, & vis vrgens, & frigidus horror,
Gorgoneúmque caput, monstrum olim quod fuit ingens,
Terribile, horrendum, ostentum Iouis ægiferentis.

[d] Iis autem, qui quod est salutare rectè possunt perspicere, nescio an quid videbitur amabilius honestate ac grauitate legis, & eius filia cautione ac religione. Verumenimuero quando aliquid nimis intensum, & quod iustum tonum excedat, dicetur canere, sicut etiam Dominus in aliquos, ne aliqui ex iis qui eum æmulantur ac sequuntur, aliquid canant quod à tono fidiúmque cantu discrepet: sic audio, non vt quod sit nimis intensum, & quod iustum tonum excedat, sed quod sit eiusmodi iis qui diuinum iugum nolunt tollere. Iis enim qui sunt remissi & imbecilli, id quod est moderatum, videtur nimis intensum, & tonum excedere: & id quod est æquum, videtur esse summum ius: quoscunque enim propterea quòd peccati amore tenentur, subit indulgentia, ij veritatem existimant esse molestiam, & seueritatem sæuitiam: & eum qui non simul peccat & vnà deorsum trahitur, immisericordem. Rectè ergo sic scribit de Plutone tragœdia:

ὑπέρτονον. ἔκτονον ἢ ἄχορδον.

Venturus ad quem Dæmonem tu sis rogas?
Qui haud nouit æquum, sed neque vllam gratiam:
Solummodo ast ei placet iustitia.

Etsi enim nondum potestis facere quæ à lege imperantur, attamen considerantes esse nobis pulcherrima exempla proposita libertatis, amorem in ipsa nutrire & augere possumus, & ea ratione promptiori & alacriori animo iuuabimur, alia quidem prouocãtes, alia verò imitantes, & alia reuerentes. Neque enim veteres illos qui ex lege vixerunt,

Annosa aut quercus genuit præruptáve petra,

Sed eo quòd sincerè ac germanè vellent philosophari, totos seipsos Deo obtulerunt, & in fidei rationem relati sunt. [e] Pulchrè de Indis dicebat Zeno, se vnum malle videre Indum qui torreatur, quàm omnes de laboris perpessione discere probationes. Nobis autem sunt quotidie redundantes Martyrum fontes, qui nostris spectantibus oculis, torrentur, torquentur & capite truncantur. Eos omnes legis metus, qui veluti pædagogus ad Christum deduxit, exercuit, vt pietatem vel per sanguinem ostenderent. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos diiudicat. Quosnam? Eos qui sunt voluptate superiores, eos qui vincunt animi motus & perturbationes, qui sciunt vnumquodque eorum quæ faciunt, eos qui sunt Gnostici, id est cognoscendi potestate præditi, qui mundo sunt maiores. Et rursus: Ego dixi, Dij estis, & filij Excelsi omnes. Quibusnam dicit Dominus? Iis qui, quoad eius fieri potest, mortalia omnia repudiant. Et dicit Apostolus: Vos autem non estis amplius in carne, sed in spiritu. Et rursus dicit: In carne cùm simus, non secundum carnem militamus. Caro enim & sanguis regnum Dei non possunt possidere, neque corruptio possidet incorruptionem. Ecce tanquam homines moriemini, nos arguens, dicit Spiritus.

Rom. 8.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

[a] DIVINE *itaque mihi videtur.* Nihil frequentius docetur in lege, id est, in veteri testamento, quam & timorem esse initiũ sapientiæ, & sine timore neminem posse iustificari. Nam cui impendet timor Domini, is perpetuo cauens nec peccet, nõ labitur nec peccat, & ita nõ angitur nec nimia conficitur cura & solicitudine. Nõ est autem cura & solicitudo vbi est pax & libertas. Perpetuo autem superabit pax & libertas, si assidue & fortiter depugnemus aduersus animi nostri motus & perturbationes: sunt autẽ hi aduersarij crassi. Alludit autẽ ad Athleticam, quam dicit Hypocrates, valetudinem, quæ cùm non possit amplius proficere, necesse est vt decrescat. Tales Athletæ Olympici, qui, vt aduersarios vincerẽt, se opipare alebant, & ad summũ vsq; virium habitũ exercebant, quarum maiorem habebant curam quàm sanitatis. Freti autẽ viribus accerrimi erant in aduersarios. Tales autẽ sunt in nos nostri animi motus, maxime autẽ voluptas, quæ non solum interdiu, sed etiam noctu nobis parat insidias, & nos perpetua afficit molestiã, blando quodã sensu nos titillans & inescans, & rationis & intelligẽtiæ oculos nobis præstringens. [b] *Quomodo ergo possunt adhuc Græci.* Non solũ à lege, id est à sacris literis, sed etiam ab ipsis Græcis laudatur metus, cui etiam dicunt ipsam seruire voluptatem, non esse ergo cur ipsi legem vitupetent, & ei detrahant. Quod autẽ ita sit, probat adductis multorum Græcorum testimoniis. Quod autem dicit de Socrate, id accepit ex Xenophõte, De monimentis dictorũ & factorum Socratis, quod ipsum alibi quoque est ab eo citatum, Cratetis verò Thebani à Laertio citantur aliquot versus, sed horum non meminit. Suspicor autẽ eos aliqua ex parte esse Græcè corruptos, sed cùm & vnum solum sit exemplar Clementis, nec hi versus alibi, quod sciam inueniantur, non video quomodo possint emendari ac restitui. Horũ autem versuũ sensum ita in summam contrahit, vt significent eos qui voluptati non seruiunt, regnum immortale, quod regnum cælorum interpretor, & libertatem diligere. Porrò autem inter Antisthenis apophtegmata hoc recenset Laertius, Potius insaniam quàm fruar voluptate. Quod autem dicit de Cratete id his versibus comprehenditur à Laertio.

Laert. in vita Antisthenis.

Laert. in vita Cratetis.

Ἔρωτα παύει λιμὸς εἰ δὲ μὴ χρόνος.

id est, amorem sedat fames, sin minus, tempus: sed si his vti non possis, laqueus. Porrò autem Zenonis in victu frugalitatẽ irridentes Comici, eo ipso eum magna laude afficiebant. Ita frugalitatem & à cibis abstinentiã verbis laudabant Græci Philosophi: Verbi autem Philosophia (eam enim veluti quadam periphrasi describit Clemens) non solis laudat verbis, sed etiã quibusdam allegoricis & mysticis symbolis. [c] *Iam vero Poetici.* Dixerat verbi Philosophiam, non solis vti verbis in laudanda abstinentia & timore, sed etiam mysticis symbolis, nunc autẽ dicit etiam hoc ipsum fieri apud Græcos, qui poetici Iouis describẽtes scutũ quod vocant Ægidem, sub eo aliquid mysticum & symbolicum significant. Dictum est autem Iouis scutũ Ægis ἀπὸ τῆς αἰγὸς, id est à capra quæ ipsum aluit, eius autem mortuæ pelle scutũ suum operuit, seque ob capræ memoriam Ægiocum appellauit. Quænã sit autem huius Ægidis mythologia, vide apud Eustathium in 2. Iliadis. [d] *Iis autem qui quod est salutare rectè possunt perspicere.* Legis quidem honestate & grauitate, & quæ ex ea oritur cautione & religione, nihil est amabilius, sicut etiã iugo Domini nihil est suauius, & leuius, sed sæpe contingit, vt quæ sunt hominum vitia ea & legi tribuantur & iugo Domini, ab iis qui nec legẽ volunt obseruare, nec ferre iugũ Domini. Hinc est quod legis arguunt sæuitiam, & summũ ius summam dicunt iniuriam, & eam repræhendunt quod non ostendat eam quam par sit consonantiam, cũ tamen in ea sit nihil nimis intensum, nec nimis remissum. Ita enim loquitur Clemens per allegoriam. [e] *Pulchre de Indis dicebat Zeno.* Lex plurimis videtur dura & aspera, quod qui ei parent ea faciunt quæ cæteri existimant ne fieri quidem posse. Legis enim metus reddit paupertatem, exiliũ, tormenta, & quæcunq; sunt perpessu difficilia, leuia & facilia, adeò vt ne mortem quidem pertimescant. Tales fuerũt in veteri lege Machabæi, qui nullis tormentis, atq; adeò ne proposita quidem morte à Tyrãno deterreri potuerunt, quominus seruarent quæ Deus eis lege præceperat. Tales etiam fuerũt innumerabiles Christi Martyres, qui & pro Christo sanguinẽ fuderunt, & nulla nõ vel sæuissima lubenter subierunt supplicia. Ij & voluptatib⁹ & omnibus animi motibus sunt superiores, & ipsi mũdo maiores, vt qui omnia mundana repudient. Eos Deus in medio Angelorum & sanctorum suorum Dei filios pronunciat.

[a] OPORTET *ergo nos exercere ad ea cauenda quæ sunt obnoxia vitiis, fugiendo, vt* XII *ij qui verè sunt Philosophi, eos cibos qui incitant ad libidinem, & eam quæ est in cubili dissolutam remißionem & delectationem: & agendo, vt ea quidem quæ in voluptate explenda fruendisque delitiis accidunt sint aliis magnum præmium, nobis autem non itidem. Est enim donum Dei maximum temperantia. Ipse enim dixit, Non te dimitto nec te derelinquo, vt qui te dignum iudicauerim propter veram ac germanam electionem. Sic ergo nos piè ac cautè accedere conantes, excipiet benignum ac suaue iugum Domini, à fide in fidem, vno auriga, per profectum, vnumquemque nostrum agente ad salutem, vt accedat is quem par est, fructus beatitudinis. Est autem exercitatio, ex sententia Coi Hippocratis, non solùm corporis, sed etiam animæ sanitas, impigra laborum susceptio, & non nimia nutrimenti exsaturatio. Epicurus autem, in non esuriendo, nec sitiendo, nec frigendo, ponens beatitudinem, vocem illam Deo parem exclamauit, impiè dicens, se probis vel cum Ioue*

patre esse pugnaturum, tanquam porcorum stercoribus vescentium, & non ratione præditorum & Philosophorum, beatam decernens victoriam. Ex iis enim qui voluptati parent, constat esse Cyrenaicos & Epicurum. Eos enim apertè dicere, finem esse iucundè viuere. Perfectum autem bonum, solam esse voluptatem. Epicurus autem doloris quoque amotionem dicit esse voluptatem: eligendum autem & expetendum esse dicit, id quod primùm à seipso trahit ad seipsum, quod videlicet est omnino in motu. Dinomachus autem & Callipho dixerunt esse finem, quicquid in se est facere gratia consequendæ & fruendæ voluptatis. Et Hieronymus Peripateticus, finem quidem esse viuere sine molestia ac perturbatione: extremum autem, seu ad extremum spectans bonum, esse fœlicitatem. Et Diodorus, qui similiter fuit ex eadem hæresi, finem esse pronunciat, citra vllam molestiam & honestè viuere. Atque Epicurus quidem & Cyrenaici, id quod est primum natura proprium & conueniens, dicunt esse voluptatem. Voluptatis enim causa accedens, inquiunt, virtus, peperit voluptatem. Ex Calliphonis autem sententia, voluptatis quidem causa accessit virtus, procedente autem tempore cùm suam vidisset pulchritudinem, effecit vt principio, hoc est, voluptati, esset honore æqualis. Aristotelei autem finem esse tradunt, ex virtute viuere. Sed nec fœlicitatem nec finem adesse cuilibet qui habeat virtutem. Sapientem enim qui vexatur, & in varios casus præter voluntatem incidit, & ideo vult lubenter è vita effugere, necesse beatum nec fœlicem. Virtuti autem tempore quoque aliquo opus est: non enim accedit vno die, quæ in perfecto consistit: quandoquidem non est vnquam, vt aiunt, puer beatus, perfectum autem tempus fuerit vita hominis: compleri itaque beatitudinem ex triplici genere bonorum. Neque ergo pauper, nec inglorius, sed nec valetudinarius, nec si quis fuerit seruus, est beatus ex eorum sententia. Rursus autem Zeno quidem Stoicus finem esse putat ex virtute viuere. Cleanthes autem naturæ conuenienter viuere, in bene ratiocinando: quod in iis quæ sunt secundum naturam eligendis situm esse statuit. Et Antipater eius familiaris, in iis quidem quæ sunt secundũ naturam assiduè & absque vlla prolapsione deligendis, iis autem quæ sunt præter naturam reiiciendis, positum esse existimat. Et rursus Archidemus sic finem esse exponebat, in iis quæ sunt secundum naturam maxima & præcipua deligendis, non posse transilire. Præter hos autem Panætius, viuere conuenienter appetitionibus quæ datæ sunt nobis à natura. Postremò autem Posidonius, viuere contemplando vniuersorum veritatem & ordinem, & se, quoad eius fieri potest, ita instituere, vt nulla in re ducatur à parte animæ quæ caret ratione. Quidam autem ex recentioribus Stoicis, finem esse tradiderunt, viuere consequenter constitutioni hominis. Quid tibi Aristonem recenseam? is finem dicebat esse ἀδιαφορίαν, *id est, indifferentiam: indifferens autem planè relinquit indifferens: aut ea quæ ab Herillo dicuntur in medium adducam? Ex scientia viuere ponit Herillus finem. Ex academia autem recentiores volunt nonnulli finem tradere, firmam ac stabilem à visis abstinentiam. Quinetiam Lycus Peripateticus veram animæ lætitiam dicebat esse finem, quemadmodum Leucimus eam quæ ex honestis proficiscitur. Critolaus autem qui ipse quoque fuit Peripateticus, dicebat esse perfectionem vitæ rectæ fluentis secundum naturam, quæ completur ex tribus generibus, à maioribus per manus traditam significans perfectionem. Neque verò nobis his contentis quiescendum est, sed quàm maximè contendendum, ea quoque quæ à Physicis de re proposita decernuntur adducere. Anaxagoram enim Clazomenium aiunt dixisse contemplationem esse vitæ finem, & quæ ex ea procedit libertatem. Heraclitum autem Ephesium* εὐαρέστησιν. *Pythagoram autem refert Heraclides Ponticus, scientiam perfectionis animæ virtutum tradidisse esse beatitudinem. Quinetiam Abderitani docent esse finem. Democritus quidem in libro de Fine, animi tranquillitatem, quam etiam appellauit* εὐεστὼ

ἐν τῷ εὐλογιστεῖν.

& sæpe

& sæpe exclamat, Delectatio & eius priuatio sunt eorum terminus qui ad ipsum florem peruenerunt. Hecatæus autem sufficientiam. Quinetiam Apollodorus Cyzicenus animi delectationem, quemadmodum Nausiphanes admirationem vel obstupefactionem. Eam enim dicit à Democrito vocari ἀθαμβίην. Præter hos autem Diotimus absolutam omnium bonorum perfectionem, quam dicit appellari εὐεστὼ, finem pronunciauit. Rursus Antisthenes quidem fastus vacuitatem. Qui autem vocantur Annicerei ex successione Cyrenaica, nullum totius vitæ finem terminatum statuerunt: vniuscuiusque autem actionis proprium esse finem, nempe eam quæ ex actione efficitur voluptatem. Hi Cyrenaici, Epicuri voluptatis terminum, hoc est, doloris ablationem, infirmant & abrogant, eam constitutionem mortui appellantes: non solùm enim nos gaudio affici propter voluptates, sed etiam propter consuetudines & honores. Epicurus autem existimat omnem effici lætitiam ex carne primò affecta. Metrodorus autem in opere quod inscribitur, Maiorem esse causam ad felicitatem eam quæ est ex nobis, quam eam quæ ex rebus oritur, Animæ, inquit, bonum quid est aliud, quam firma, stabilis ac bona carnis constitutio, & spes fide digna quòd ea sic futura sit? At verò Plato Philosophus finem dicit esse duplicem. Vnum quidem, id quod est participabile & primum in ipsis formis, quod quidem nominat bonum. Alterum autem id quod est illius particeps, & quæ ab eo proficiscitur accipit similitudinem, quod quidem est in hominibus qui virtutem & veram philosophiam sibi vendicant. Quare Cleanthes quoque in secundo de voluptate, dicit Socratem vbique docere, eundem esse virum iustum & beatum: & eum execrari qui primus diuisit iustum ab vtili, vt qui rem fecerit impiam. Reuera enim sunt impij, qui vtile à iusto quod est ex lege separant. Ipse autem Plato dicit beatitudinem, quæ est εὐδαιμονία, esse, bene habere Dæmonem. Dici autem Dæmonem, principalem animæ nostræ partem. Beatitudinem autem, esse perfectissimum bonum & plenissimum. Aliquando autem vocat vitam sibi consentientem & conuenientem, & nonnunquam id quod est ex virtute perfectissimum. Id autem ponit in scientia boni, & in ea quæ est cum Deo similitudine: similitudinem pronuncians esse iustum & sanctum cum prudentia. An non sic quidam ex nostris, ad imaginem statim quidem in ortu accepisse hominem, ad similitudinem autem per perfectionem postea esse accepturum, intelligunt? Iam verò docens Plato hanc similitudinem viro bono esse futuram cum humilitate, illud vtique interpretatur. Omnis qui seipsum humiliat, exaltabitur. Dicit itaque in Legibus: Deus quidem certè, vt vetus est oratio, tenens principium & finem & medium vniuersorum, rectà pergit secundum naturam circumiens. Eum autem semper consequitur iustitia, vltrix eorum qui à lege diuina deficiunt. Vides quo modo ipse quoque legi diuinæ inducit religionem. Subiungit itaque: Cui qui beatus quidem est futurus, adhærens, sequitur humilis & moderatus. Deinde cùm his ea quæ sunt consequentia coniunxisset, & timore adhibito admonuisset, subiungit: Quænam est ergo actio Deo amica & consentiens? Vna, & quæ vnum quidem verbum habet vetus, nempe quod simili quidem quod est moderatum, simile fuerit amicum: quæ sunt autem immoderata, neque sibi inuicem, neque moderatis. Hac itaque ratione noster temperans, est Deo amicus, est enim similis: qui non est autem temperans, dissimilis & diuersus. Hoc autem vetus decretum esse dicens, eam quæ à lege ad ipsum peruenit, doctrinam tacitè significauit. Et in Theæteto, cùm mala circa mortalem naturam & hunc locum necessariò circumcursare dedisset, subiungit: Quare oportet tentare hinc illuc fugere quam celerrimè. Fuga autem est, Deo quoad eius fieri potest assimilatio: assimilatio autem, iustum & sanctum fieri cum prudentia. Et Speusippus Platonis ex sorore filius, dicit beatitudinem esse perfectum habitum in iis quæ sunt secundum naturam: aut habitum bonorum, quam con-

εὐεστὼ quid.
πειμακότων κατάπληξιν.
ἀτυφίαν.
Luc. 14 & 18.

stitutionem omnes quidem homines appetere: coniectare autem bonos molestiæ & conturbationis vacuitatem, fuerint autem virtutes effectrices fælicitatis. Xenocrates verò Chalcedonensis definit beatitudinem, propriæ virtutis possessionem, & eius quæ ei inseruit facultatis: deinde vt in quo quidem sit, videtur dicere animam: vt autem à quibus, virtutes: vt autem ex quibus tanquam partibus, bonas actiones & honestos habitus, & affectiones & motus, & habitudines: vtpote quòd non sine his sint ea quæ sunt corporis & externa. Xenocratis autem familiaris Polemon, videtur velle beatitudinem esse sufficientiam omnium bonorum, vel plurimorum & maximorum. Decernit itaque sine virtute quidem non futuram vnquam beatitudinem, absque bonis autem corporis & externis, virtutem esse sufficientem ad beatitudinem. Et hæc quidem sic habeant. Quæ autem dicuntur aduersus ea quæ dicta sunt, dicentur suo tempore. [b] *Nobis est propositum peruenire ad finem minimè finiendum, mandata, hoc est Deum, sequentibus, & ex eis, sine reprehensione & scienter, per diuinæ voluntatis cognitionem viuentibus. Rectè autem rationi seu verbo, quoad eius fieri potest, assimilatio, est finis, & in perfectam adoptionem per filium est restitutio, Patrem semper glorificans per magnum Pontificem, qui nos fratres & cohæredes dignatus est appellare. Et Apostolus quidem breuiter finem describens in epistola ad Romanos, dicit:*

Rom. 6. *Nunc autem liberati à peccatis, Deo autem seruientes, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem autem, vitam æternam.* [c] *Cùm autem spem nouisset duplicem, vnam quidem quæ expectatur, alteram verò quæ est accepta, iam finem docet fidei restitutionem.*

Rom. 5. *Patientia enim, inquit, probationem: probatio verò spem: spes autem non confundit: quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Propter quam charitatem est etiam in spem restitutio, quam requiem dicit alibi nobis*

Ezech. 18. *esse repositam.* [d] *Similia etiam inuenietis apud Ezechielem, quæ sic habent: Anima peccans ipsa morietur. &: Vir qui fuerit iustus, & fecerit iudicium & iustitiam, supra montes non comederit, & suos oculos non sustulerit ad idola domus Israel, & vxorem proximi sui non polluerit, & ad vxorem in tempore immunditiei suæ non accesserit (non vult enim semen hominis probro ac vituperio affici) & virum, inquit, non malè affecerit, pignus*

πλεονασμὸν *debitoris reddiderit, raptum non rapuerit: panem suum dederit esurienti, & plura habendi cupiditatem non sumpserit, ab iniquitate auerterit manum suam, verum fecerit iudicium inter virum & proximum, in iustificationibus meis ambulauerit, & iustificationes meas custodierit, & ad faciendam veritatem fuerit iustus, vita viuet, dicit Adonai Dominus.*

Esa. 55. *Et Esaias, eum quidem qui credidit, ad vitæ honestatem: eum autem qui est cognoscendi potestate præditus, ad scientiam adhortans, ostendens non esse eandem hominis & Dei vir-*

Galat. 6. *tutem, sic inquit: Et in inueniendo ipsum inuocate. Quando autem vobis appropinquauerit, relinquat impius vias suas, & conuertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur, vsque ad, Cogitata vestra à cogitatione mea. Nos ergo ex præclari Apostoli sen-*

Hebr. 6. *tentia, ex fide spem iustitiæ expectamus. In Christo enim neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed fides quæ per dilectionem operatur. Cupimus autem vnumquemque vestrum eandem ostendere solicitudinem ad expletionem spei, vsque ad illud, secundum ordinem Melchisedec factus Pontifex in æternum. Paulo quoque similia dicit Sapientia, quæ est omni virtute plena. Qui me audiet, habitabit in spe confidens. Spei enim restitutio, spes dicta est æquiuocè: propterea huic dictioni, Habitabit, pulcherrimè adiecit, Confidens: ostendens eum qui est huiusmodi, requieuisse, recepta ea spe quam sperabat.*

Cap. 11. *Quare etiam subiungit: Et quiescet securè ab omni malo. Apertè autem dicit Apostolus in priori ad Corinthios: Imitatores mei estote, sicut & ego Christi: vt illud efficiatur Si vos mei, ego autem Christi, vos ergo estis Christi imitatores, Christus verò Dei. Deo ergo assi-*

ergo assimilari, vt quoad eius fieri potest, fiat quis iustus & sanctus cum prudentia, statuit esse scopum fidei: finem autem eam quæ fit propter fidem promissi restitutionem. Ex his ergo fontes eorum qui de fine decreuerunt, quos prius diximus, scaturiunt. Sed de his quidem satis est. Finis Christiano homini quis.

COMMENTARIVS.

[a] OPORTET *ergo nos exercere.* Sunt quidem leuia & facilia quæ lex præcipit, etsi aspera videantur & difficilia, si modo ad vitanda vitia, & fugiẽdas voluptates nos exerceamus. Cauẽdi sunt ergo cibi qui incitant ad libidinem, cauenda est etiam nimia in cubili quies, remissio, & delectatio. Magnũ præmium se cõsequi existimant, qui fruuntur voluptatibus: viri autem boni & pij se exercent vt ab illis abstineant, & ita fiant temperantes: est autem temperantia maximũ Dei donum. Duplex autem est exercitatio, nempe corporis & animi. Et corporis quidẽ exercitatio cõfert ad sanitatem corporis, animi verò exercitatio ad animæ sanitatẽ, id est ad pietatem & virtutem. Se autem exercent qui & labores suscipiunt, & cibis non se exsaturantes viuunt frugaliter. Ita se exercentibus imponetur ac suaue Christi iugum, & vnus Auriga, nẽpe Christus, à fide in fidem proficiscentes, à veteri, inquam, lege quæ venturũ credebat Christum, ad Christi legẽ quæ credit iam venisse, deducit ad salutem, vt inde percipiatur fructus beatitudinis. Qui se ita exercent, vocantur ἀσκηταὶ, id est exercitatores, cuiusmodi erant veteres Monachi qui se exercebãt in ieiuniis & vigiliis, & in vita duriter & aspere agenda. Nõ ita autem Epicurus qui summã ducebat beatitudinem nõ esurire, nec sitire, nec frigere, sed lætũ viuere & voluptate frui. In qua sententia erat etiam Aristippus Cyrenaicus, & eius asseclæ qui dicti sunt ab eius patria Cyrenaici. Hac accepta occasione recenset Philosophorũ de Fine, id est de summo bono & fœlicitate opiniones, quas omnes velle explicare, & quæ cõtra eas dicuntur adducere, esset immensi operis, maximè cùm ipse dicat se dicturũ esse suo tempore. Tantũ dicemus Diuum Augustinum ita statuere. Finem dictum esse, quia propter hunc cætera volumus, ipsum autẽ non nisi per ipsum. Hoc ergo, inquit, beneficum bonum, alij à corpore, alij ab animo, alij ab vtroq; in homine esse dixerũt. Quàm multæ autem fuerint de summo bono sententiæ apud eundem, videre licet ex Varrone, lõge certe plures quàm quas hic recenset Clemẽs. Quidquid autẽ de summo bono sentiant Philosophi, sentiunt Christiani æternam vitam esse summum bonum, æternam verò mortem summum malum, propter illam proinde adipiscendam, istamque vitandam rectè nobis esse viuendum. Hoc ipsum dicit Clemens in iis quæ statim sequuntur, [b] *Nobis est propositum peruenire ad finem.* Finis non finiendus ad quem peruenire proponunt Christiani, est vita æterna. Peruenire autem proponũt, & per fidem in Christũ & seruando mãdata. Ea ratione & Verbo assimilamur, & à Deo in filios adoptati, Christique facti fratres & cohæredes, patremque laudantes & glorificantes per nostrum Pontificem secundum ordinem Melchisedech, finem adipiscimur, nempe regnum Dei, & vitam æternã. Ex quo elicitur, ad hoc vt summũ bonum consequamur, nempe regnum Dei & vitam æternam, non satis esse fidẽ habere, nisi à peccatis liberati Deo seruiamus, pieque & rectè viuamus, quo fit vt sanctificemur, qui est vberrimus fidei fructus, cuius finis est vita æterna. [c] *Cùm autem spem nouisset duplicem.* Non sufficit autem fides ad consequendam beatitudinem, sed spe quoque opus est, qua finem concupiscimus & apprehendimus. Est autẽ spes duplex, nempe & qua speramus quæ sunt promissa, quã iam accepimus, & spes quæ expectatur, quæ est, ipsa quæ sunt promissa Deum diligentibus. Neutram autem habemus, nisi sit Dei charitas diffusa in cordibus nostris per Spiritũ sanctum qui datus est nobis, per quam Deum diligimus & proximũ. Propter autem eam charitatem, nempe propterea quod & Deum diligimus & proximum, restituimur ad spem, id est ad ea quæ speramus, & quæ nobis sunt promissa, hæc est spes quam Apostolus vocat spem beatã: Expectantes, inquit, beatam spem, & aduentum gloriæ magni Dei. Idem autem vocat etiã eam requiem repositam. Propter spem, inquit, quæ vobis reposita est in cælis. Ex his autem omnibus est perspicuum, ad finem, id est ad vitam æternam consequendam, & fide, & spe, & charitate opus esse. [d] *Similia etiam inuenietis apud Ezechielem.* Quæ citat ex Ezechiele, Esaia, Apostolo, & Sapientia, eo tẽdunt, vt ostendat Christiani scopũ esse bene & ex virtute viuere, Christum imitando, quod fit per fidem operanti per charitatẽ, finem autem, per spẽ promissi cõsecutionem, consequimur autem propter fidem.

Aug lib. 8. de ciuit. ca. 8. Aug. lib. 19. de ciuit. cap. 1. August. lib. 19. cap. 4. de ciuit. Titum 2. Hebr. 4. Coloss. 1.

[a] QVONIAM *autem voluptas & cupiditas videtur cadere in matrimonium, de hoc quoque tractandum est. Est ergo matrimonium, prima legitima viri & mulieris coniunctio, ad liberorum procreationem. Menander itaque Comicus: Ad seminandos liberos tibi, inquit, meam trado filiam.* [b] *Quærimus autem an vxor sit ducenda, quod quidem est ex iis quæ dicta sunt aliquo modo referri ad aliquid. Est enim alicui ducenda, quod quidem est ac si dicas, aliquo modo se habenti, & aliqua ducenda vxor, & quæ aliquo modo se habeat. Neque enim est vxor ducenda cuilibet, neque semper: sed tempus quoque est in quo conuenit: & persona cui conuenit, & ætas ad certum vsque terminum. Neque ergo est cuilibet vxor ducenda, neque semper: sed neque omnino & impudenter & temerè, sed ei qui aliquo modo se habet, & qualis & quando oportet, & liberorũ gratia, & ea quæ est in omnibus similis, & non vi aut necessitate virum amantem diligit. Vnde dicit Abra-* XII. De Matrimonio.

Genes. 20. *ham, de vxore, vt quæ ſoror eſſet, conſiderans: Mihi ſoror eſt ex patre, ſed non ex matre, fuit autem mihi quoque in vxorem: docens eas quæ ex eadem matre natæ ſunt, non eſſe ducendas vxores.* [c] μεταλαμπαδευομένην. *Paucis autem hanc perſequemur hiſtoriam. Plato ergo matrimonium collocat in bonis externis, adſtruens noſtri generis immortalitatem, & quandam filiorum perpetuitatem, quæ filiis veluti lampas traditur. Democritus autem repudiat matrimonium, & procreationem liberorum, propter multas quæ ex ipſis oriuntur moleſtias, & quòd abſtrahant ab iis quæ ſunt magis neceſſaria. Ei autem Epicurus quoque aſſentitur, & quicunque in voluptate moleſtiæque & doloris vacuitate bonum collocant. Præterea ex Stoicorum quoque ſententia eſt indifferens, & matrimonium & liberorum ſuſceptio, ex Peripateticorum verò, bonum. Vt ſemel autem dicam, dogmata lingua tenus deducentes, voluptatibus ſeruiunt, alij quidem pellicibus, alij verò meretricibus, plurimi autem vtentes adoleſcentulis. Sapiens autem ille quaternio, in horto cum meretrice factus voluptatem gloria afficiebat. Non ergo eam quæ eſt de boue iungendo effugerint execrationem, qui cùm ſibi aliqua non conferre iudicent, alios ea hortentur facere vel contrà. Hoc breuiter ſcriptura ſignificauit, dicens: Quod odio habes, alij ne feceris.* Ἐκζεύγνυν. Matth. 7. *Cæterùm qui matrimonium approbant, nos, inquiunt, fecit natura aptos ad matrimonium, vt liquet ex compoſitione corporum maſculorum & fœminarum: & frequenter illud acclamant, Creſcite & multiplicamini. Si autem hæc ita ſe habent, ipſis tamen turpe videtur, quòd homo quem Deus eſt architectatus, ſit animantibus brutis intemperantior, quæ cum multis & impudenter non congrediuntur, ſed cum vno, & quod eſt eiuſdem generis: cuiuſmodi ſunt columbæ & palumbes, & genus turturum, & quæ ſunt his ſimilia. Præterea, inquiunt, qui caret liberis, eſt ea perfectione defectus quæ eſt ſecundum naturam; vt qui ſuum ſucceſſorem in locum ſuum non ſubſtituerit. Perfectus enim eſt qui ex ſeipſo fecit ſimilem: vel potius quando illum idem feciſſe viderit, hoc eſt, quando in eandem peruenerit naturam filius, cuius eſt qui eum genuit. Eſt ergo omnino vxor ducenda, & patriæ cauſa & liberorum ſucceſſionis, & mundi, quantum eſt in nobis, perfectionis.* ἀμφιθαλεῖ. *Nam alicuius etiam matrimonij miſerentur poëtæ, quod eſt ſemiperfectum & caret liberis: beatum autem id ducunt quod floret & germinat vndique. Morbi autem corporis maximè indicant neceſſarium eſſe matrimonium. Vxoris enim cura, & aſſidua eius perſeuerantia, videtur, aliorum neceſſariorum & amicorum tantum ſuperare tolerantiam, quanto ex mutua doloris conſenſione &* συμπαθεία. *miſericordia antecellit, & vult omnium maximè lubenter aſsidere. Et reuera ex ſcripturæ ſententia eſt neceſſaria adiutrix. Menander itaque Comicus cùm matrimonium eſſet inſectatus, alia etiam vtilia opponens, reſpondit ei qui dixerat:*

Affectus in rem ſum ego
Non bene, ſiniſtrè eam nam tu quidem capis. *Deinde ſubiungit:*
Grauia fuerunt & moleſta quæ tibi
Vides in ipſo, ſed bona non aſpicis.

& quæ deinceps ſequuntur. Fert autem opem quoque matrimonium iis qui ætate proceſſerunt, vt quòd exhibeat vxorem curam gerentem, & alat qui ex ea ſuſcepti ſunt liberos, vt in ſenectute parentes ſuos nutriant. κλυδόνες.

Viro autem qui ſit in terra fuerint gloriæ filij
Vt ſubera atque imo ex profundo agunt rete,
Et ſagenas lino ſeruantia

ex Tragici Sophoclis ſententia: Non permittunt autem Legiſlatores maximos magiſtratus gerere iis qui vxorem non duxerint. κλωστῆρα. *Iam verò Laconum Legiſlator, non ſolum pœnam impoſuit ei qui vxorem non duxiſſet, ſed etiam ei qui vnam tantùm, & ei qui duxiſſet ſerius, &*

rius, & ei qui solus viueret. [d] *Præclarus autem Plato iubet vxoris quoque alimentum publico pendere ærario, eum qui vxorem non duxisset, & sumptus quos oportet dare magistratibus. Si enim ductis vxoribus liberos non susceperint, quod in eis quidem situm est, hominum raritatem inuehent, & ciuitates dissoluent, & qui ex eis constat ornatum: est autem eiusmodi eorum impietas, qui diuinam dissoluunt generationem. Iam verò est ignaui & imbecilli animi, fugere conuictum & vitæ consuetudinem cum vxore & liberis. Cuius enim est amißio malum, eius omnino possessio bonum est: ita autem se habet etiam in reliquis. Atqui liberorum amißio, inquiunt, est ex supremis malis: filiorum ergo possessio, bonum est: quod si ita est, etiam matrimonium.*

Absque genitore (inquit) nunquam fuerit filius,
Nec absque matre filij conceptio.
Patrem, vir vt matrem, efficit coniugium.

[e] *Maximum itaque votum statuit Homerus, virum & familiam, sed non absolutè, verùm cum bona consensione & concordia. Nam aliorum quidem matrimonium in voluptate consentit & delectatione: eorum autem qui philosophantur matrimonium, deducit ad eum qui est in Verbo consensum, quod non formam, sed mores permittit ornare mulieribus, & præcipit maritis ne vtantur vxoribus tanquam iis quæ amantur mulieribus, vnum scopum sibi proponendo vt corpori probrum afferant, sed ad totius vitæ auxilium, & optimam temperantiam, matrimonium vsurpent. Frumenti enim & ordei, vt arbitror, seminibus, quæ conuenientibus deiiciuntur temporibus, præstantior est ac preciosior homo qui seminatur, cui omnia à natura producuntur. Atque illa quidem semina agricolæ sobrij deiiciunt. Si quod ergo sit sordidum & spurcum studium, id est à matrimonio expurgandum, ne nobis probro dari poßit, quòd brutorum animantium congressus magis naturæ conueniat, quàm humana coniunctio in ipso calore veneris. Nonnulla certè eorum quo tempore iubentur statim recedunt, relinquentia administrationi opificium.* [f] *A tragicis autem scriptum est, Polyxenam, etsi interficeretur, moriendo tamen magnam adhibuisse diligentiam vt honestè caderet:*

Illa tegens mares quæ haud licuit cernere.

Fuit autem illi quoque calamitas matrimonium. [g] *Succumbere itaque & cedere vitiis & animi perturbationibus, est extrema seruitus: sicut certè ea vincere, sola est libertas.* [h] *Diuina itaque scriptura, eos qui præcepta transilierunt, dicit esse venundatos alienigenis, hoc est, peccatis quæ naturæ non conueniunt, donec conuersi agant pœnitentiam.* [i] *Conseruandum est ergo matrimonium, tanquam sacra aliqua statua, mundum ab iis quæ polluunt, vtpote qui à somno quidem expergiscamur cum Domino, eamus autem dormitum cum gratiarum actione, & oremus.*

Cúmque cubile tenet, lux & cùm fulserit alma,

tota nostra vita Dominum testantes: pietatem quidem ac religionem anima poßidentes, temperantiam autem etiam vsque ad corpus deducentes. Deo enim reuera gratum est, à lingua ad opera traducere moderationem. Ad impudentiam autem via est turpis sermo: & vtriusque finis est turpium rerum operatio. αἰσχρολογία, sed lego, αἰσχρουργία. *Quòd autem consulat scriptura vxorem ducere, & nec à coniugio vnquam permittat discedere, legem apertè constituit: Non dimittes vxorem, præterquam propter fornicationem. Adulterium autem existimat coniungi matrimonio, viuo altero ex separatis. A suspicione autem & criminatione alienam ostendit vxorem, eo quòd non ornetur ac cometur plus quam sit decorum, aßiduè attendendo precibus & orationibus: sæpe autem è domo egredi caueat: à sui vero aspectu, quoad eius fieri potest, excludat eos qui ad eam non attinent, ducendo domus custodiam intempestiuis nugis conducibiliorem: Qui autem dimissam accipit* Mat. 19.

Luc. 6. *vxorem, mœchatur, inquit: si quis enim dimiserit vxorem, mœchatur ipsam, hoc est, cogit eam mœchari. Non solùm autem qui dimittit, est eius causa, sed etiam qui eam suscepit, præbens mulieri peccandi occasionem: si enim non suscipiat, reuertetur ad virum.* [k] *Quid verò lex? Ad reprimendam ad vitia propensionem, iubet de medio tolli eam quæ adulterata, & adulterij fuerit conuicta: sin autem fuerit filia Sacerdotis, iubet eam igni tradi. Obruitur autem adulter lapidibus, sed non in eodem loco, ne mors quidem sit eis communis.* [l] *Neque verò lex cum Euangelio pugnat, sed ei consentit: quidni enim? cum sit vtriusque vnus suppeditator Dominus. Quæ est enim fornicata, viuit quidem peccato, sed mortua est mandatis: quæ est autem ducta pœnitentia, vt quæ sit regenerata per vitæ conuersionem, habet vitæ regenerationem, mortua quidem veterè fornicatrice, in vitam autem rursus ingressa ea quæ genita est per pœnitentiam. Iis quæ dicta sunt fert Spiritus testimonium dicens per Ezechielem:* Ezech. 33. *Nolo mortem peccatoris: sed vt conuertatur. Iam verò obruuntur lapidibus, vt qui propter duritiem cordis sint legi mortui, cui non paruerunt. Sacerdotis autem filiæ augetur supplicium, quia cui plus datum est, plus ab eo exigetur. Terminetur hic quoque secunda quæ στρωματεὺς dicitur Oratio, propter prolixitatem capitum & multitudinem.*

COMMENTARIVS.

[a] QVONIAM *autem voluptas & cupiditas videtur.* Quoniam inter cæteras Philosophorum sectas quæ tractant de summo bono, est ea etiam quæ id collocat in voluptate: voluptas autem, & cupiditas seu libido cadunt in matrimonium, primam legitimam viri & mulieris coniunctionem ad liberorũ procreationem. Nõ omnis ergo viri & mulieris coniunctio est matrimoniũ. Oportet enim matrimonij cõiunctionem esse legitimã, quæ scilicet fiat pactis & conuentis adhibitis quas leges statuunt, & apud Christianos, non sine nuptiali benedictione. Matrimonij autem scopus non debet esse voluptas, sed liberorum procreatio, cui accedit voluptas: nec in collocanda in matrimonium filia debet parentum alius esse scopus. Pulchrè certe Demosthenes apud Stobæum. Nam amicas quidem habemus causa voluptatis, ancillas autem ad corpus quotidie curandum, vxores autem ad procreandos liberos, & ad fidelem eorum quæ sunt intus custodiam. Pulchrè quoque Catullus in nuptiis Iuliæ & Manlij alloquens Hymenæum:

Nil potest sine te Venus
Fama quod bona comprobet
Commodi capere, at potest te volente. Et paulo post:
Nulla qui sine te domus
Liberos dare, nec parens
Stirpe niciet. at potest te volente, &c.

[b] *Quærimus autem an vxor sit ducenda.* Ducere vxorẽ nõ est ex iis quæ dicuntur absolutè, sed ex iis quæ referuntur ad aliquid. Sũt enim obseruandæ circumstantiæ & personæ, & tẽporis, & ætatis, & causæ. Nec cuilibet etiam fœminæ conuenit coniungi matrimonio: sed ei quoq; sicut viro sunt suæ obseruandę circunstantiæ, & neq; à viro inuitæ sunt ducendæ, quæ vi aut necessitate eum diligant. Porro autem antiquissimũ matrimonij impedimentũ fuit cognatio. Nam etiam ante legem Mosi datam non licuit ducere vxorẽ ex eadem matre natam sororem. Nam Sara quidem quæ nupserat Abrahæ, erat ex eodem patre, sed non ex eadem matre nata. [c] *Paucis autem hanc persequemur historiam.* Recenset diuersas Philosophorum de matrimonio sententias. Sunt enim qui matrimonium laudant, sunt qui reiiciunt & vituperant. Primum autem id laudentem, adducit Platonem, quod id nobis tribuat immortalitatem, & filiorũ perpetuitatem, quæ traditur veluti per lampadem. Est autem Græcum prouerbiũ; Cursu lampadem tradere, quod eleganter exponens Erasmus citat hunc locũ Platonis. Erant autẽ apud veteres tria certamina, in quibus solebãt gestare faces, nẽpe in Promethæis, Vulcaniis & in Panathenaicis, de quibus Erasmus in eodem prouerbio. Idem quoq; Plato dicit alibi; Genus hominum est quidpiam omni tempori congenitũ, quod perpetuo ipsum cõsequitur & cõsequetur, vt quod sit hoc modo immortale, quod relictis filiis filiorũ, cum generatione sit semper vnum & idem, sit particeps immortalitatis. Laudat ergo Plato matrimoniũ, reiicit autem Democritus & Epicurus & omnes voluptatis assertores, propterea quod in eo sint multæ molestiæ. Indifferens autem, id est nec bonum nec malum matrimonium statuunt Stoici, Peripatetici vero, id est Aristotelei, bonum. Sed in hoc eos vituperat Clemẽs, quod verbis solũ laudant matrimoniũ, reipsa autẽ seruiant voluptatibus, vtentes meretricibus & pathicis adolescentibus. Pythagoras quoq; laudabat matrimonium, sed nihilo secius reipsa glorificabat voluptatem, ei in horto indulgens cũ meretrice. Existimo autem Clementem id dicere de Pythagora, cuius iusiurandum erat quaternio. Ita enim ipse scribit; ἡ σοφὴ δ' ἐκείνη τετρακτὺς ἐν τῷ κήπῳ, eius iusiurandum accipiens pro ipso. Eũ autem & illos qui sunt huiusmodi insectatur, quod alia laudantes, & alios ad ea adhortãtes, ipsi aliis vtantur, vt quæ sibi conferre iudicent. Eos certe non minus dicit abominandos quam qui arant in boue & asino.

Eras. chil. 1. cent. 1. Plat. 6. de leg. Plat. 4. de leg.

[d] *Præclarus autem Plato.* Hęc sunt verba Platonis latine à nobis versa. Vxorem autem ducat postquã fuerit xxx. annos natus, vsq; ad annos xxxv. Sin minus multetur & pecunia & ignominia, pecuniis quidem tot

& tot.

& tot: infamia autem hac & illac. Et rurſus; Si quis autem habens non pareat, ſe autem in ciuitate alienū exhibeat, & inſociabilem, & matrimonio nō coniunctus xxxv. annos natus, multetur ſingulis annis, qui maximum quidem habet cenſum, centum drachmis, qui ſecundum autē, ſeptuaginta: qui tertiū autem, ſexaginta: qui verò quartum triginta. Sit autem hoc Iunoni ſacrum. Qui autē annuatim n ōpendit, debeat decuplū. Exigat autē multā Deæ quæſtor. Sit autē nō exegerit, ipſe debeat, & de eo rationi reddendæ ſit quilibet obnoxius. Et ſic pecunia quidem multetur, qui non vult vxorem ducere. Sit autē expers omnis honoris à iuuenibus, & nemo ex iuuenibus ei lubens obediat &c. Neque mirum eſt quod ſic puniențur, qui, quantum in eis ſitum eſt, efficiūt vt deficiat genus humanum. [e] *Maximum itaque votum.* Vbinam ſit quod ex Homero citat neſcio: nam nec in Iliade, nec in Odyſſea id puto inueniri. Sed vbicunq; ſit, exiſtimo eum ſentire, maxime eſſe optandum matrimonium, non quoduis quidē, ſed in quo eſt mariti & vxoris mutua beneuolentia & cōſenſus. Videtur autem Homerus Chriſtianum ſignificare matrimoniū, in quo eſt in verbo cōſenſus, nec in eo mariti vtuntur vxoribus tanquam meretricibus, nec in eo vxores formant, ſed mores, & in eo vtrique mutuum ſibi ferūt auxilium, & dum in procreatione liberorū mutuis vtuntur complexibus, à ſtupro & fornicatione ſe abſtinēt. Quod ſi à ſobriis hominibus deiiciuntur frumēti & hordei ſemina, multo magis ſobrios eſſe oportet homines in deiiciendo hominis ſemine, qui eſt prætioſior & præſtantior cæteris, & cui omnia producit natura. Quidquid autē eſt ſordidū & ſpurcum, eſt à matrimonio repurgandum, alioqui, brutorum magis coitus videbitur naturę cōuenire quam hominum. Nam homines, quidem poſtquam generauerint à coitu non abſtinent: nonnulla autē bruta poſtquam generarint & conceperint, à coitu abſtinent, permittentia vt fœtus in vtero coaleſcat, creſcat, & formetur. [f] *A Tragicis autem ſcriptum eſt.* Polyxenæ hiſtoriam aut fabulam, vide apud Ouid. 13. Metamorph. Quod autem Euripides dicit Polyxenam curam geſſiſſe, vt moriens honeſte caderet, hoc pulchrè ſic expreſſit Ouidius.

Tum quoque cura fuit partes velare tegendas
Cum caderet, caſtique decus ſeruare pudoris.

Quod autem Polixenæ calamitas fuerit matrimonium, ex hoc eſt perſpicuū, quod cū Achilles in Timbrei Apollinis templum cōueniſſet, ducturus vxorem Polixenā Priami filiam quam amabat, ipſe à Paride qui id reſciuerat, ex inſidiis iaculis fuerit confixus. Polixenam autem cùm poſt captā Troiam in hoſtium veniſſet manus, ſibi dari inferias petierūt manes Achillis. Eam autē mactandi munere functus eſt Pyrrhus Achillis filius, vt ibidem ſcribit Ouidius. Hæc autem eo tendūt, vt intelligamus nō ſolū in matrimonio, ſed etiam in ipſa morte ſeruandum eſſe decorem. [g] *Succumbere itaque & cedere.* Cùm dixiſſet à matrimonio eſſe expellendum quidquid eſt turpe, ſordidum & obſcœnum, arripuit occaſionē loquēdi de vitiis. Dicit itaq; eum maxime eſſe ſeruum qui vincitur à vitiis & animi perturbationibus, liberū autem qui vincit. Nam à quo quis eſt ſuperatus eſt eius ſeruus, vt dicit Petrus. Qui autē facit peccatū, eſt *Pet. 2.*
ſeruus peccati, teſte Ioanne. [h] *Diuina itaque ſcriptura.* Qui peccant, ſerui ſunt peccati. Peccant autem qui *Ioan. 8.*
præcepta tranſiliunt. Præcepta autem ſunt veluti quædam linea quam non licet tranſilire. Quoniā autē qui peccant ſunt ſerui peccati, venundantur autē ſerui, ſcriptura dicit eos qui peccant venundari alienigenis, hoc eſt peccatis. Alienigenæ autē merito dicuntur peccata, quoniā eis cum natura humana nulla eſt conuenientia, niſi quatenus eſt deprauata: alienigenis autē hoc eſt peccatis, tandiu ſeruiunt peccatores, donec cōuerſi egerint pœnitentiam. [i] *Conſeruandum eſt ergo matrimonium.* Docet quomodo matrimonium tanquam ſacra aliqua ſtatua mundum conſeruetur, nempe ſi & à ſomno experecti Deū oremus, & ei gratias agentes cubile ineamus, menſque noſtra ſit pia ac religioſa, & nō ſolum lingua, ſed etiā vita & factis ſimus temperantes. [k] *Quid verò lex? Ad reprimendam ad vitia propenſionem.* Dixit quid de adulterio ſtatuat Euangelium, nunc verò quid lex antiqua, quæ adulterij quidem conuictā volebat occidi: quod ſi eſſet filia Sacerdotis, eam igne exuri. Adulteram quoque obrui lapidibus, ſed nō in eodem loco in quo adultera, tantum eſt enim delictum adulterorū, vt ne mors quidem debeat eſſe inter eos cōmunis. Nihil enim debet inter eos eſſe commune, qui violauerūt indiuiduam matrimonij coniunctionē. Hæc autem pœna eis imponitur, vt reprimatur nimia ad hoc crimen propenſio. [l] *Neque verò lex Euangelio pugnat.* Videtur quidem Euangelium pugnare cum lege, quòd mitius agat cum adultera quā non punit morte, ſed marito permittit eam dimittere, ſed minime pugnat cū vnus & idem ſpiritus, & legē ſuppeditauit & Euangelium. Nam etiam in Euangelio adultera ſuam habet mortem. Nā licet viuat peccato quod admittit, moritur tamen legi à qua recedit, & cui non paret. Legis enim præcepto eſt mortuus qui nō agit quod à Deo præcipitur. Quæ autem egit pœnitentiā, regenerata per conuerſionē rurſus peccato moritur, & viuit mandato cui paret, & agit ex eius præſcripto. In Euāgelio quoq; obruuntur lapidibus adulteri, nō craſſis quidem & terrenis, ſed lapides quibus obruuntur, ſunt cordis durities, qua legi ſunt mortui vt qui ei non pareant, nec ex ea viuant, donec pœnitentia remolliti & regenerati reuixerint. Quod autem in veteri lege exureretur filia Sacerdotis, quæ fuerat fornicata, ſignificat grauius eſſe puniendum eum cuius eſt maior authoritas, ſi peccet. Ab eo enim cui plus eſt datum, plus exigitur.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER TERTIVS.

I.

ATQVE [a] *Valentiniani quidem, qui ab alto ex diuinis productionibus deduxere coniugationes, acceptum habent matrimonium. Basilidis autem sectatores, cùm interrogassent, inquiunt, Apostoli, num sit melius*

Matth. 19.

vxorem non ducere, dicunt respondisse Dominum: Non omnes capiunt verbum hoc. Sunt enim Eunuchi alij quidem ab ortu, alij verò à necessitate. Hoc dictum autem sic interpretantur: Quidam ex quo nati sunt, naturaliter fœminam auersantur, qui quidem hac naturali vtentes contemperatura, rectè faciunt si vxorem non ducunt. Hi, inquiunt, eunuchi sunt ex quo nati sunt. Qui autem sunt à necessitate, ij sunt theatrici exercitatores, qui vt sibi bonam famam & gloriam attrahant, se continent. Qui autem excisi sunt impellente aliqua necessitate, eunuchi facti sunt per necessitatem. Qui itaque eunuchi fiunt per necessitatem, non fiunt eunuchi verbo conuenienter. Qui autem regni cælestis gratia seipsos castrarunt, propter ea, inquiunt, quæ ex matrimonio eueniunt, cogitationem hanc suscipiunt, in necessariis rebus comparandis veriti negocia.

1. Cor. 7.

Et illud: Melius est nubere quam vri, aiunt dicere Apostolum: Ne animam tuam in ignem iniicias, noctu & interdiu resistens, & timens ne à continentia excidas. Nam cùm in resistendo occupata fuerit anima, à spe est diuisa. Apprehende ergo, inquit his verbis

πῦρ ἀποσπερματίσας.

Isidorus in Moralibus, robustam mulierem, ne à Dei gratia excidas, & cum ignem in semine excreueris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua Eucharistia inciderit in petitionem, & de cætero petas non rectè & perfectè agere, sed non labi, duc vxorem. Sed est aliquis iuuenis, vel pauper, vel ad venerem procliuis, & non vult verbo seu rationi conuenienter vxorem ducere, à fratre ne separetur: dicat, ingressus in sancta, nihil possum pati.

κατωφερὴς κατὰ λόγον.

Sed si habeat suspicionem, dicat, Frater impone mihi manum, vt non peccem: & accipiet auxilium tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est petere, & assequetur. Nonnunquam autem ore quidem dicimus, nolumus peccare: cogitatio autem nostra defixa est in peccato. Qui est eiusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei imponatur supplicium. Humanitas autem habet quædam necessaria & sola naturalia. Quòd vestimentis induatur, habet & necessarium & naturale: est autem res venerea naturalis, sed non necessaria. Has voces adduxi ad reprehendendum Basilidianos qui non rectè viuunt, vel vt qui peccandi potestatem habeant propter perfectionem, vel omnino quidem natura salui futuri sunt, etsi peccent, propter innatam electionem, quoniam ne hæc quidem eis facere concedunt eorum dogmatis primi parentes. Ne ergo Christi nomen suscipientes, & iis qui sunt in gentibus intemperantißimi incontinentius viuentes, nomini maledictum inurant. Qui enim sunt eiusmodi, pseudoapostoli, operarij

1. Cor. 11. Votum Castitatis.

dolosi, vsque ad illud, Quorum finis erit secundum opera eorum. [b] *Est ergo continentia, corporis despicientia conuenienter pactis conuentis cum Deo initis: non solùm enim in rebus venereis, sed etiam in aliis quæ anima perperam concupiscit, non contenta necessariis, versatur continentia. Est autem & in lingua, & in acquirendo, & in vtendo, & in concupiscendo continentia. Non docet autem ea solummodo esse temperantes, siquidem præbet nobis temperantiam, vt quæ sit diuina potestas & gratia. Dicendum est ergo,*

Castitas. Monogamia.

quidnam nostris videatur, de eo quod est propositum. Nos quidem castitatem, & eos quibus hoc à Deo datum est, beatos dicimus: monogamiam autem, & quæ consistit in vno solum

vno solum matrimonio, honestatem admiramur, dicentes tamen oportere aliorum misereri, & alterum alterius onera portare, ne quis cùm rectè stare videatur, ipse quoque cadat. De secundis autem nuptiis: Si vraris, inquit Apostolus, iungere matrimonio. [c] *Qui autem à Carpocrate descendunt & Epiphane, censent vxores oportere esse communes, à* Polygamia. *quibus in nomen maximum emanauit probrum. Hic autem Epiphanes, cuius etiam scripta feruntur, filius erat Carpocratis, & matris Alexandriæ nomine, ex patre quidem Alexandrinus, ex matre verò Cephaleneus: Vixit autem omnibus septemdecim annis, & Samæ, quæ est vrbs Cephaleniæ, vt Deus est honore affectus, quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, delubra, musæum, ædificatum est & consecratum, & cùm est noua Luna, conuenientes Cephalenei, natalem in Deos relationem Epiphani sacrificant, libántque & conuiuantur, & hymnos canunt. A patre autem didicit & orbem disciplinarum, & Platonis philosophiam. Fuit autem author & princeps monadicæ cognitionis. A quo etiam profluxit hæresis eorum qui nunc sunt Carpocratiani.* [d] *Is ergo dicit in libro de iustitia, iustitiam Dei esse quandam cum æqualitate communionem. Æquale quidem cælum vndiquaque extensum, totam terram continet in orbem, & nox ex æquo stellas omnes ostendit, & diei authorem & lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem effudit omnibus qui possunt aspicere. Illi autem omnes communiter respiciunt, quoniam non discernit diuitem vel pauperem vel populi principem, insipientes & sapientes, fœminas, masculos, liberos, seruos. Sed neque secus facit in brutis. Cùm autem omnibus anim antibus æquè seipsum communem effuderit, bonis & malis solidam ac firmam efficit iustitiam, cùm nemo posit plus habere, neque auferre à proximo, vt ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animantibus communia exoriri nutrimenta, communi iustitia ex æquo data omnibus: & ad ea quæ sunt eiusmodi similiter fit genus boum, vt boues, & suum, vt sues, & ouium, vt oues, & reliqua omnia. Iustitia enim in iis apparet communitas. Deinde per communitatem omnia similiter seminantur in genere, & commune nutrimentum apertum est humi pascentibus iumentis omnibus, & omnibus ex æquo, vt quod nulla lege teneatur: eius autem qui donat iubentis suppeditatione, conuenienter iustéque adsit omnibus. Sed neque habent scriptam legem generationis, esset enim abolita: ex* μετεχάρι- *æquo autem seminant & generant, habentia innatam à iustitia communionem: ex æquo* σθαι. *enim communiter omnibus oculum ad vidēdum, creator & pater omnium, sua iustitia legem ferens præbuit, non discernens fœminam à masculo, non id quod est rationis particeps ab eo quod est expers rationis: & vt semel dicam, nullū à nullo, æqualitate autem & communitate visum similiter diuidens, vno iussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit, hominum, cùm ignorationem castigare non possent, contra leges facere docuerunt: legum enim proprietas dissecuit diuinæ legis communionem, & arrosit, non intelligens dictum Apostoli dicentis: Per legem peccatum cognoui. Et meum & tuum dicit subiisse per leges, vt quæ non amplius* Rom. 3. *communiter fruentur (sunt enim communia) neque terra, neque possessionibus, sed neque matrimonio. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem abnegant, & frumentum similiter, & alios fructus. Violata autem communio & æqualitas, genuit furem pecorum & fructuum. Cùm ergo Deus communiter omnia fecisset homini, & fœminam cum masculo communiter iunxisset, & omnia similiter animantia conglutinasset, pronunciauit iustitiam, communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, communionem, quæ eorum conciliat generationem, abnegauerunt. Et dicit, an vnam ducens habeat, cùm omnium posint esse participes, sicut reliqua fecit animantia. Hæc cùm his verbis dixisset, subiunxit rursus his verbis: Intensam enim & vehementiorem ingenerauit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos,*

nec aliquid aliud potest abolere: est enim Dei decretum. [e] *Et quomodo amplius hic in nostra examinetur oratione, cum legem & Euangelium per hæc apertè destruat. Illa enim dicit: Non mœchaberis. hoc autem dicit; Quicunque respicit ad concupiscentiam, iam mœchatus est. Illud enim, Non concupisces, quod à Lege dicitur, ostendit vnum esse Deum, qui prædicatur per Legem & Prophetas & Euangelium. Dicit enim, Non concupisces vxorem proximi tui. Proximus autem non est Iudæus Iudæo: frater enim est, & eundem habet spiritum: restat ergo vt propinquum dicat eum qui est alterius gentis. Quomodo autem non propinquus, qui potest spiritus esse particeps? Non solum enim Hebræorum, sed etiam gentium pater est Abraham. Si autem quæ est adulterata, & qui in eam fornicatus est, capite punitur: clarum est vtique præceptum quod dicit, Non concupisces vxorem proximi tui: vt cum quis ex Lege & ab vxore proximi & à sorore abstinuerit, apertè audiat à Domino, Ego autem dico non concupisces. Additio autem huius particulæ, Ego, ostendit præcepti esse propinquorum operationem.* [f] *Quòd autem cum Deo bellum gerat Carpocrates & Epiphanes in eo qui vulgo iactatur libro de Iustitia, patet ex eo quod subiungit his verbis: Hinc vt qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audiendum est, Non concupisces, & vt magis ridiculè diceret: Res, inquit, proximi tui. Ipse enim qui dedit cupiditatem, vt quæ contineat generationem, iubet eam auferre, eam à nullo animali auferens. Illud autem, Vxorem proximi tui, communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridiculè.* [g] *Et hæc quidem dogmata constituunt egregij Carpocratiani. Hos dicunt & aliquos alios similium malorum æmulatores, ad cœnas conuenientes (neque enim dixerim agapen eorum congressionem) viros simul & mulieres, postquam satietate venerem excitante exatiati fuerint lumine amoto, quod fornicatoriam hanc eorum iustitiam pudore afficiebat, auersa lucerna coire quomodo velint, & cum quibus velint: meditatos autem in eiusmodi agape communionem, interdiu iam, à quibus velint mulieribus exigere Carpocratea (diuinæ enim nefas est dicere) legis obedientiam. Has leges, vt sentio, ferre oportuit Carpocratem, canum & suum & hircorum libidinibus.* [h] *Mihi autem videtur, Platonem quoque malè audiisse in Republica, dicentem oportere esse communes omnium vxores, vt qui diceret eas quidem quæ nondum nupserant, esse communes eorum qui essent petituri, quemadmodum theatrum quoque est commune spectatorum: esse autem vnamquamque vniuscuiusque qui præoccupasset, & non amplius communem esse eam quæ nupsisset.* [i] *Xanthus autem in iis quæ inscribuntur Magica: Coëunt autem, inquit, Magi cum matribus & filiabus, & fas esse coire cum sororibus, & communes esse vxores non vi aut clam, sed vtrisque consentientibus, cùm velit alter ducere vxorem alterius.* [k] *De his & similibus hæresibus, existimo Iudam Prophetice dixisse in epistola: Similiter quidem hi quoque somniantes, non enim reuera ad veritatem se applicant, vsque ad illud, Et os eorum loquitur superba.*

Exod. 20. Matth. 5. Deut. 5. Xanthus

COMMENTARIVS.

[a] ATQVE *Valentiniani quidem.* De Valentino & Basilide qui insignes fuerunt hæretici, antea diximus. De eorum heresi scripserunt Ireneus Apostolorũ temporibus vicinus, Epiphanius & Theodoretus, qui tamen quid de matrimonio sentirent nihil dixerunt. Clemens autem dicit Valentinũ approbasse matrimonium, sed nullo citato eius scripto. Ex Basilidis autẽ scriptis citat nonnulla, vt ostendat Basilidianos eius discipulos qui matrimoniũ non probant, sed impudicè & impudenter vitam agunt, dissentire à suis magistris. Exponens autem illud Basilides Christi de Eunuchis apud Matthæũ dicit Eunuchos de vtero matris sic natos, eos esse qui cùm primũ nati sunt fœminam abhorrent & auersantur, qui rectè faciũt si vxorẽ non ducant. Eunuchos autem ex necessitate, eos esse qui vel propter inanem gloriam se cõtinent, nam ij sibi vel inuitis indicunt castitatem, vel qui propter morbũ aliquem sunt excisi. Verbo autem cõuenienter sunt Eunuchi, qui timentes negotia, & varias distractiones quæ sunt in matrimonio, propter regnũ cœleste se castrant, seu votũ castitatis profitentur. Illud autẽ Pauli; Melius esse nubere quam vri, sic exponit; Melius esse coniungi matrimonio, quàm dum igni libidinis à qua tentaris perpetuo resistis, nec posse

nec posse orare nec sperare, & timere ne tandem à continentia excidas. Quod si ducta vxore ignē libidinis cum semine excreueris, iam securus & orare & sperare poteris. Est autem opus lōge perfectius caste viuere & mulierem nō tangere, quā iungi matrimonio. Tum demum ergo ducenda est vxor, quando in Eucharistia in qua nostræ ad Deum fiunt petitiones, non petis vt perfectæ sint tuæ operationes, sed ne labaris. In Græco quidem Clementis scribitur καὶ σῆς, sed puto legendum καὶ τῆς, vt aliquis eliciatur sensus. Quod autem sequitur, Sed est aliquis iuuenis &c. vsq; ad, Humanitas autem, nec satis intelligo, nec video quomodo cohæreant. Illud autem, Humanitas autē &c. videtur significare, In humanitate esse quędam & necessaria & naturalia. Quædā autem naturalia quidem, sed nō necessaria. Vestire est & necessarium & naturale. Venere autem vti est naturale quidem, sed non necessariū. Hæc quidem ex Clemente sumpsit Epiphanius, sed apud neutrū eorū satis intelliguntur, & fortasse magis expedit ea non intelligi. Quod autem dicit, Has voces autē adduxi ad reprehendendos Basilidianos &c. in eo reprehendit discipulos Basilidis, quod magistrū suum quamuis hæreticū non sequentes, dicant se adeo esse perfectos, vt sibi liceat peccare, vel etiā si peccant, propter innatam tamen eis electionē natura fore saluos nec posse eos damnari. Quo fit vt impune sibi peccare licere persuadeant, & flagitiosius viuant quā vlli ex gentibus, se quidem vocēt Christianos, sed sanctissimo Christi nomini probrū afferant & ignominiā. Christi enim nomini summū affert probrum, qui se dicit Christianum non autem viuit vt decet Christianum. [b] *Est ergo continentia corporis.* Quoniā conuenienter iis quæ dicit Christus, dixit esse aliquos qui se castrant propter regnū Dei, nunc autem agit de continentia, quam definit despicientiam corporis conuenienter pactis cū Deo initis. Corpus enim despicit, qui ab iis abstinet quæ corpus appetit, quæcunq; ea sint, sed iis demū est continēs, qui de continentia cum Deo pactum iniit, seu continentiæ votū firmum & stabile se seruaturū profitetur. Non solum autem temperantiā docet continentia, sed etiam facit temperantes. *Sap. 8.* Non potest enim aliquis esse continens, nisi det Deus. Et ideo dicit Clemens, eam esse diuinā potestatē & gratiam. [c] *Qui autem à Carpocrate descendunt.* Hæc ex Clemente sumpsit Epiphanius lib. 1. tomo secundo, cōtra Secundianos hæresi xxxij. vbi describit quinā fuerint Epiphanes & Isidorus. Ab eis dicit Clemens maximū probrum profluxisse in nomen Christi, cùm suis decretis statuerint vxores esse communes: eo enim male nomine audiebāt Christiani, cùm non ab Orthodoxis sed ab hæreticis per summā calumniam essent excogitati. [d] *Is ergo dicit in libro de iustitia.* Librum scripsit Epiphanes quem inscripsit de iustitia. Iustitiā autem definiit quandam cum æqualitate communionem. Eam autem dicit à Deo diffusam & distributā in cœlo, quod totam terram cōtinet in orbem, in quo est Sol lucis author qui eam ex æquo omnibus diuidit tam ratione præditis quā rationis expertibus animantibus, & qui ex ęquo omnibus alimenta suppeditat. Dedit autē animantibus visum cuius sunt ex ęquo omnes & communiter participes. Hanc quidem cōmunitatem & æqualitatem dat diuina, inquit, iustitia, eam autē violarūt leges humanæ, meumq; & tuum cū proprietate introduxerunt, & vxorum communionem quæ iuris est naturalis sustulerunt: propria est enim vxor quæ omnium prius erat communis furtumq; vt cognosceretur effecerunt, furtū enim abnegabant omnium cōmunes possessiones. Ita enim per legem fuit cognitio peccati. Hanc autem cōmunitatem dicit nec legem, nec aliquid aliud posse tollere cū eam Deus decreuerit. Hæc est impia & flagitiosa Epiphanis iustitia, quam videamus quemadmodum refellat Clemens. [e] *Et quomodo amplius hic in nostra examinetur oratione.* Nō possunt melius refutari quæ dicuntur ab Epiphane, quā ostendendo quod quæ dicit destruunt legem & Euangelium. Nam cum lex prohibeat committere adulterium, adulteriū autem committatur cum ea quæ nupsit, nubere autem non potest ea quæ est communis, qui statuit mulieres esse communes, destruit legem quæ prohibet adulterium. Euangelium quoq; destruit, quod dicit vxorem proximi non cōcupiscendam, alioqui vel sola concupiscentia committi adulterium, vtrumq; autem prohibet concupiscere, nempe & lex & Euangelium, vtriusque enim vnus & idē est Deus & legislator. Quod autē prohibet non concupiscere vxorem proximi, id intelligēdum, nō de Hebræis, sed de gentibus. Hebræi se vocant fratres vt qui eundem habeant spiritum, & ideo eis non licebat fœnerare. *Deut. 23.* Proximi autē sunt qui sunt ex gentibus, id est qui sunt alterius gentis quā Hebrææ, qui nondum quidem eundem habent spiritum, sed breui sunt habituri. Quod autem præcepto Domini, Non concupisces, additur, Ego autē dico, significat propinquiorem esse præcepti operationē, vt quod ab eo detur qui ad nos propius accedit nempe à Domino qui nobiscum habitat & versatur. [f] *Quod autem cum Deo bellum gerat.* Ex eo libro de iustitia citat Clemens aliquot loca, ex quibus est perspicuū Epiphanem & cum Deo bellum genere, & ipsum legislatorem irridere, vt qui iubeat non concupiscere, concupiscentiā tamen nulli animali auferat, vtpote quod sine ea nō fiat generatio, & vxorem ducat proximi sui, cum mulieres sint omnibus cōmunes, & cōmunionem deducat ad proprietatē. Cogens autem ad proprietatem dixit, quoniam mulierū, ita enim sentiebat, communitas esset naturalis, contra naturam verò proprietas. [g] *Et hæc quidem dogmata constituunt.* De Carpocratianis sic scribit Theodoretus, In tantā, inquit, arrogantiæ insaniā impegerūt hi homines præstigiis vtentes, & Dæmones inuocantes, libidinem autem & impudicitiam tegere non ferentes, sed incontinentiam & intemperantiam pro lege habentes. Hæc quidē Theodoretus: Sed nec ipse, nec Epiphanius, nec Irenæus quidquā dixerunt, quod amoto post cœnam lumine & auersa lucerna, congredientes viri & mulieres coirent quomodo vellent. Hanc cœnam vocabant illi agapen. Quod de illis autē scribit Clemens, non defuerūt qui de aliis dixerunt hæreticis. Quinetiam ipse quoq; dicit fuisse alios. Hanc agapen, inquit, noctu meditati, postea exigunt à quibuscunq; velint mulieribus, vt Carpocrateæ legi obedientes, eorum libidinem expleant. Hāc autem Carpocrateā legem dicit fuisse ferendā capris hircis & porcis, nō ratione præditis animantibus. [h] *Mihi autem videtur Platonem quoq; in republica.* Suam de vxorum communitate sententiā dicebat Carpocrates se accepisse à Platone in libris de republica. Hoc falsum esse dicit Clemēs. Sentiebat enim Plato cōmunes esse vxores, vt quæ cuilibet possent obtingere: sed cū aliqua alicui obtigisset, & ita ei nupsisset, iam non esse alterius quā cui obtigisset. Sorte autē Plato rem volebat dirimi, adhibito quodam astu vt

viris præclaris præclaræ obtingerent vxores. Theatrum esse commune, proprium tamen esse locũ eius qui occupasset. [i] *Xeanthus autem in ijs quæ scribuntur Magica.* Xeantus historicus cuius meminit [i] Plinius lib.xxv. de historia naturali cap.ij. hęc dicit scribens de Magis Persiæ populis, quod scilicet coeant cum matribus, filiabus & sororibus, & communes sint vxores, cum eis enim licere coire vtrisq; cõsentientibus. Cui conuenienter scribit Alexander ab Alexandro. Persis legitimum fuit, neq; pudendũ visum est, non modo sororibus sed & filiabus cõmisceri. Nam Artaxerxes Athosim atq; Mestrim filias iuste vxoris loco habuit, & alij impune id factitarunt, quod Græci & pleraque gens improbum nefandumque existimarunt. Hinc est illud Catulli carmen, in Gellium

Nascatur Magus ex Gelli matrisque nefando
Coniugio, & discat Persicum haruspicium:
Nam Magus ex matre & gnato nascatur oportet,
Si vera est Persarum impia religio.

[k] *De his & similibus hæresibus.* Ex iis quæ citat in epistola Iudæ nihil inuenitur in ipsa epistola præter vltimam sententiam; Et os eorum loquitur superba: nec Græcè, inquam, inuenitur nec Latinè. Quomodo hoc acciderit nescio. Sed nec in Latina versione legitur superba sed superbiam.

II. [a] IAM *verò si & ipse Plato & Pythagorei, sicut etiam postea Marcionistæ, malam existimarunt esse generationem, longè absuit vt cõmunes ipse poneret vxores.* [b] *Sed Marcionistæ quidem dicunt malam esse naturam, ex mala materia, & à iusto factam opifice ac creatore. Qua quidem ratione nolentes implere mundum qui factus est à creatore, volunt abstinere à nuptijs, resistentes suo creatori, & contendentes ad bonum qui vocauit: sed non ad eum qui, vt dicunt, Deus est alio modo. Vndè cùm nihil hìc velint relinquere proprium, non sunt ex electione & ex instituto continentes, sed propter odium conceptum aduersum eum qui creauit, nolentes ijs vti quæ ab ipso sunt creata. Sed hi quidem qui propter impium quod aduersus Deum gerunt bellum, emoti sunt ab ijs cogitationibus quæ sunt secundum naturam, Dei longanimitatem contemnentes & benignitatem, etsi nolunt vxorem ducere, cibis tamen vtuntur creatis, & aërem respirant creatoris, vt qui & eius sint opera, & in ijs quæ sunt eius permaneant, & nouam quandam & alienam, vt aiunt, annunciant cognitionem, etiam si hoc nomine mundi Domino deberent agere gratias, quòd hic acceperint Euangelium.* [c] *Sed aduersus eos quidem cùm de principijs tractabimus, accuratissimè disseremus. Philosophi autem quorum mentionem fecimus, à quibus cùm malam esse generationem impiè didicissent Marcionistæ, tanquam suo dogmate gloriantur, non eam volunt esse natura malam, sed anima quæ id quod verum est alligat. Animam enim quæ est diuina, in hunc mundum deducunt tanquam in locum supplicij: Oporteret autem animas in corpus immissas expiari ex eorum sententia. Non conuenit autem amplius hoc dogma Marcionistis, sed ijs qui censent in corpora immitti, & eis alligari, & tanquam in vasa transfundi animas. Aduersus quos fuerit aliud dicendi tempus, quando de anima tractabimus.* [d] *Videtur itaque Heraclitus, maledictis insequi generationem. Quoniam autem, inquit, geniti volunt viuere, & mortes habere, vel potius quiescere, & filios relinquunt vt mortes fiant. Clarum est autem cum eo conuenire Empedoclem quoque dicentem:*

ἐνσωματοῦσθαι. ἐνδεῖσθαι.

μόρους.

Defleui & luxi, insolitas deductus in oras. *Et præterea:*
Mortua nam ex viuis fecit, mutánsque vicissim. *Et rursus:*
Hei mihi quàm infelix hominum genus atque misellum,
Litibus ex quantis prognati & planctibus estis.

Sibylla quoque dicit:

Mortales homines, caro qui tantùm, & nihil estis.

Similiter atque Poëta qui scribit:

Non homine infelix tellus mage quicquam alit alma.

[e] *Quinetiam Theognis malam ostendit esse generationem, dicens hoc modo:*

Optima non nasci res in terrestribus esset,

Nec nitidi

Nec nitidi Solis luce micante frui,
Extemplo aut natum transferre se ad ostia Ditis.

His autem consequentia scribit quoque Euripides poëta tragicus:

Nam nos oporteret conuentu in celebri
Deflere natum, vt veniat qui ad tot mala.
Ast mortuum, cuique à malis data est quies,
Lætos domo lætis efferre canticis.

Et rursus his dicit similia:

Quis nouit an viuere quidem fiet mori,
Siet mori autem viuere?

Idem quod hi, videtur quoque Herodotus inducere dicentem Solonem: O Crœse, quiuis homo nihil est aliud quàm calamitas. *Iam verò de Cleobide & Bitone fabula apertè nihil vult aliud quàm vituperare quidem generationem, laudare autem mortem.*

Est qualis folium, est hominum generatio talis, *ait Homerus.*

Plato autem in Cratylo, Orpheo tribuit id quod dicitur, quòd anima puniatur in corpore. Sic enim dicit: Etenim nonnulli ipsum dicunt esse monimentum animæ, vt quæ in præsentia sit sepulta: & quoniam id significat quæ significat anima, ideo rectè appellari σῆμα. *Videtur quidem certè Orpheus hoc nomen maximè imposuisse, vt quæ eorum propter quæ luit, luat pœnas. Operæpretium est autem meminisse etiam eorum quæ dicit Philolaus. Sic enim dicit hic Pythagoreus: Testantur autem veteres quoque Theologi & vates, quòd propter aliqua luenda supplicia anima sit coniuncta corpori, & in eò tanquam in aliquo monimento sit sepulta. Quinetiam de iis quæ sunt in Eleusine mysteriis loquens Pindarus infert: Beatus, qui cùm illa sub terra viderit communia, nouit quidem vitæ finem, nouit autem datum Iouis imperium. Et Plato consequenter in Phædone non veretur hoc modo scribere: Porrò autem hi nobis his constitutis mysteriis, non aliquid aliud, &c. vsque ad, Et cum diis habitatione. Quid verò cùm dicit: Donec corpus habuerimus, & confusa nostra fuerit anima cum eiusmodi malo, illud quod desideramus, nunquam satis possederimus: an non significat generationem esse causam maximorum malorum? Iam verò in Phædone quoque attestatur: Euenit enim vt qui rectè philosophantur, non animaduertantur ab aliis in nullam rem aliam studium suum conferre, quàm vt emoriantur & sint mortui. Et rursus: Ergo hîc quoque philosophi anima corpus maximè vilipendit, & ab eo fugit, ipsa autem apud se esse quærit. An non consentit cum diuino Apostolo, qui dicit: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? nisi fortè eorum consensionem* Rom.7. *qui attracti sunt in vitium, corpus mortis dicit tropicè.* [f] *Atque coitum quidem, qui est principium generationis, vel ante Marcionem videtur Plato auersari in primo de Republica: infert enim laudans senectutem: Velim scias quòd quo magis flaccescunt aliæ voluptates, eo magis studiorum ac doctrinæ cupiditates crescunt & voluptates. Et cùm rei venereæ iniecta esset mentio: Bona verba quæso, inquit: ego verò lubenter isthinc tanquam ab insano aliquo & agresti domino profugi. Rursus dicit in Phædone, generationem maledictis insectans: Quæ ergo de his in arcanis dicitur, hæc est oratio, quòd nos homines sumus in custodia aliqua. Qui autem visi fuerint in vita sanctè agenda excelluisse, ij sunt qui ab iis quidem quæ sunt in terra locis, tanquam à carceribus, liberantur & soluuntur: ad puram autem sursum veniunt habitationem.* [g] *Sed tamen quamuis ita se habeat, rectè se gerentem sentit administrationem & prouidentiam, & dicit; Non oportet autem seipsum soluere & effugere. Et vt paucis dicam, non dedit Marcioni occasionem vt malam existimaret materiam, cùm ipse piè de mundo hæc dixerit: Ab eo enim qui construxit, ha-*

bet omnia bona: ab eo autem qui prius fuit, habita, quaecunque in caelo fiunt grauia & iniusta, ea & ipsum ab illo habet, & efficit in animantibus. Adhuc autem subiungit manifestius: Eorum autem ei causa est corporea contemperatio ea quae coalita est cum ea quae olim fuit natura, quoniam magnae confusionis & perturbationis erat particeps, priusquam veniret in eum qui nunc est mundum. Nihilominus autem in legibus quoque deflet humanum genus, sic dicens: Dij miserti humani generis quod natum fuerat laboriosum, vt à laboribus conquiesceret, dierum festorum constituerunt eis vicissitudines. Et in Epinomide sic quoque persequitur causas cur sint miseri, & sic dicit: Ab initio ipsum esse genitum, est graue cuilibet animanti: primùm quidem esse participem eorum quae gestantur in vtero, deinde ipsum nasci, & praeterea nutriri & erudiri, per innumerabiles labores vniuersa fiunt, vt omnes dicimus. Quid verò, non Heraclitus quoque generationem dicit esse mortem? Pythagoras autem similiter atque Socrates in Gorgia, cum dicit: Mors est quaecunque experrecti videmus: quaecunque autem dormientes, somnus. Sed de his quidem satis. Quando autem tractabimus de principiis, tunc & has repugnantias quas & tacitè significant philosophi, & suis dogmatibus decernunt Marcionistae, considerabimus. [h] *Caeterum satis dilucidè ostensum esse existimo, externorum alienorumque dogmatum occasiones, Marcionem ingratè & indoctè accepisse à Platone. Nobis autem procedat sermo de continentia. Dicebamus autem Graecos, cùm haberent suspectam in vtendo difficultatem, multa dixisse in filiorum generationem: cùm ea autem impiè excepissent Marcionistae, eos fuisse ingratos in creatorem. Dicit enim tragaedia:*

ἀγενησίας.

Non nascier praestat homines quàm nascier.
Dein filios acerbis cum doloribus
Enitor, enixa at stultos si pepererim,
Affligor improbos videns, cùm nil iuuet.
Rursusque, si perdam bonos: salui at fient,
Mihi misellum cor timore liquitur.
Quid hoc verò boni? non sufficit vnam
Perdere animam, nisi te afflictes amplius?

Et adhuc similiter:

Mihi fiet vetúsque persuasio,
Plantare filios nunquam hominem oportuit,
Dum cernit ad quot illos gignimus mala.

In his autem quae deinceps sequuntur, malorum quoque causam euidenter reducit ad principia, sic dicens:

O qui miser natus malísque obnoxius
Editus homo es, vitae tuaeque miseriam
Inde habuisti, coepit aether omnibus
Spiramen vnde alens tradere mortalibus.
Mortalis ergo cùm sis, ne sis immemor.

Rursus autem his similia sic tradit:

Mortalium omnium beatus non fuit
Quisquam, molestia & nemo carens fuit.

Et deinde rursus:

Heu generi humano quot & quanta accidunt,
Quot species malorum, nec finis datur.

Et adhuc similiter:

Intet homines semper beatus nullus est.

[i] *Hac itaque ratione dicunt etiam Pythagoreos abstinere à rebus Venereis. Mihi autem contrà videntur vxores quidem ducere vt liberos suscipiant, velle autem à venerea voluptate se continere post susceptos liberos. Hac ratione mysticè vti fabis prohibent, non quòd sit legumen flatum excitans & concoctu difficile, & somnos efficiat turbulentos, neque quòd hominis capitis sit aßimilata, vt vult ille versiculus:*

Idem est nam fabam atque caput corrodere patris.

sed potius quòd fabæ, si comedantur, steriles efficiant mulieres. Theophrastus quidem certè in libro de Causis naturalibus, fabarum siliquas, si ponantur ad radices arborum quæ nuper sunt plantatæ, refert plantas exiccare; quinetiam gallinæ domesticæ quæ eas aßiduè comedunt, efficiuntur steriles. [k] *Ex ijs autem qui ab hæresi aguntur, Marcionis quidem Pontici mentionem fecimus, propter ab eo susceptam aduersus Creatorem concertationem, vt qui mundanarum rerum vsum recuset. Ei autem continentiæ causa est, si modò est ea dicenda continentia, ipse creator, cui se aduersari existimans, iste Gigas cum Deo pugnans, est inuitus continens, in creaturam & Dei opus inuehens. Qui si vsurpent vocem Domini, qui dicit Philippo: Sine mortuos sepelire mortuos suos, tu autem sequere me: At illud con-* Matth. 8. *siderent, quòd simile carnis figmentum fert quoque Philippus, non habens cadauer pollutum. Quomodo ergo cum carnem haberet, non habuit mortuum? Quoniam surrexit ex monimento Domini, qui vitia morte affecit, vixit autem Christo.*

COMMENTARIVS.

[a] IAM *verò si & ipse Plato & Pythagorei.* Nec Platonem nec Pythagoram communes ponere vxores ex hoc ostendit, quod vterq; malam statuat generationem. Communes enim ponere vxores nõ est eorum qui mala statuũt generationem. [b] *Sed Marcionistæ quidem dicunt malam esse naturam.* De Marcione sic scri- Hæret. fab. lib. 1. bit Theodoretus; Marcion non fuit à Cerdone sibi tradita cõtentus, sed etiam auxit impietatem. Quatuor enim ingenitas substantias oratione sua confinxit, & hũc quidẽ vocauit bonum & ignotum, quem etiam appellauit patrem Domini: illum verò opificem seu creatorem & iustum, quem etiam malũ nominabat, & præter hæc materiã, quæ mala est, & alij malo subest. Opificem autẽ malo deuicto, accepisse materiam, & ex ea vniuersa fabricatũ esse, &c. Aduersus eum scripsit Origenes, & aliquot alij, omniũ autẽ doctissime Tertullianus: Ii quidem à nuptiis abstinebant, non quod ex instituto profiterentur continentiã, sed quod creatorem tanquam malũ abhorrerent, licet cibis vel inuiti vescerentur quos creauit Dominus. [c] *Sed aduersus eos quidem cùm de principijs.* Marcionistæ erat in hac hæresi quod mala esset generatio. Hoc autẽ dogma acceperant à Pythagora & Platone, & de eo tanquam suo gloriabantur: sed non erat eadem amborũ ratio. Nam Marcionistæ quidem malam censebãt generationem, quod malus esset creator à quo procedebat generatio, & ea de causa sua natura mala erat. Pythagoras autem & Platonici non sua natura esse malam censebant generationẽ, sed quod per eam corpori alligaretur anima in eo expianda, & suorũ peccatorum pœnas datura. Asserebant enim animarum in corpora transmigrationem quã vocant μετεμψύχωσιν, ea autem est veluti μεταγγισμὸν, id est à vase in vas transfusio. Male itaque prius verteram appropinquare animas, cùm esset vertendum, Tanquam in vasa transfundi animas. Ideo autẽ erraui, quod cum legendum sit μεταγγίζεσθαι, legebam vt erat excusum μεταγγίζεσθαι. [d] *Videtur itaque Heraclitus maledictus.* Multos scriptores citat Clemens qui vituperant generationẽ. Hanc autẽ ob causam vituperãt, quod & qui sunt geniti misere viuunt, & vita functi ad nihilum redeunt. [e] *Quinetiam Theognis malam esse generationem.* Multorum aliorum authorũ citat testimonia, qui nec sentiunt bonam esse generationem, & melius esse mori quam nasci, maxime cũ Orpheus, & ipsum secutus Plato dicat animã puniri in corpore, quod Græci dicitur σῶμα, quasi σῆμα, quod anima in corpore sit sepulta, & significet quę significat anima. Sed & qui dant operã philosophiæ, in nullã rem aliam magis studiũ conferunt quam vt moriantur: non est enim aliud Philosophia, vt dicit Socrates apud Platonem, quã mortis meditatio. Is enim demũ rectè philosophatur, qui animam abducens à corpore relictis sensilibus, se totũ dedit iis rebus quæ percipiũtur intelligẽtia. Quod optime facit is cuius est anima à corpore separata. Id autẽ quidẽ optime congruit cũ iis quæ dicit Paulus, mortẽ appellãs liberationẽ à corpore mortis, nempe à corpore mortali, nisi forte dicatur corpus mortis consensio cũ vitio, quod in corpore sepultam aggrauat animã. Ex iis autẽ qui citantur authoribus multa interciderũt testimonia, nempe Euripide, Pindaro, & Philolao. Quæ autem Solon dixit de Crœso sunt omnibus nota. De Cleobide quoq; & Bitone fabula vix vlli est ignota, & ea quoque est apud Herodotum, ad quem satis erit remittere lectorem. [f] *Atque coitum quidem qui est principium generationis.* Totum hũc locũ sumpsit Clemens ex Platonis primo de Rep. sed scriptoris incuria factũ est, vt Sophoclis nomen de quo hæc dicũtur prætermitteretur. Sed quoniã hæc etiã ex Platone sumpsit, atq; adeo vertit de verbo ad verbũ, melius erit vt ab ipso Cicerone ipsa repetamus quæ ita habent; Bene Sophocles, inquit, cũ ab eo quidam iam cõfecta ætate quæreret, vtereturne rebus

venereis, Dij meliora, inquit, libenter verò isthinc tanquã à Domino agresti ac furioso profugi. In hoc ergo generationem videtur Plato vituperare, quod coitum probet qui est principiũ generationis, & in hoc etiam, quòd qui sanctè vixerunt, lubenter exeant è corpore tanquã ex carcere, & ascendant ad purã in cælis habitationẽ. [g] *Sed tamen quamuis ita se habeat.* Quamuis Plato multis in locis videatur vituperare generationẽ quod tamen eã nõ penitus improbet & damnet ex hoc est perpiscuũ, quod Dei tanti faciat administrationẽ & prouidentiam, vt eius iniussu nõ liceat se soluere, & à dato nobis pręsidio discedere. Quod Cicero quidẽ de Senectute tribuit Pythagoræ, id autem ex ipso sumpsit Plato, qui idẽ dicit in Phædone. Sed neq; ex Platone sumpsit Marcion, id quod dicit malam esse materiam, cũ ipsum mundũ dicat Plato omnia bona accepisse à creatore, mala autem ab eo habitu qui fuit antequam crearetur, nempe ab illa rudi & informi materia quæ chaos dicta est priusquã ornatũ acciperet, & mundus fieret. Sed quoniam in iis quæ dicit Plato & Pythagoras & Heraclitus videtur esse quædã contradictio & repugnantia, eam se dicit consideraturũ quando aget de principiis: est enim ostensurus ea quę videntur esse contraria, inter se consentire. [h] *Cæterum satis dilucide ostensum esse existimo.* Et ex Platone quem non intellexerunt, & ex prophanis Græcorũ authorum qui multa dixerũt aduersus filiorum generationẽ, cùm sentirent non facile ferri posse onera matrimonij, occasionẽ accepit Marcion impiorũ suorum dogmatum. Indoctè ergo eum dici accepisse à Platone, cum eius sententiam nõ satis perciperet, & ingratè in ipsum creatorem, cum eum vituperaret qui ipsum creauerat. [i] *Hac itaque ratione dicunt etiam Pythagoreos,* Inter cætera Pythagorę symbola est & illud; A Fabis abstine te: cuius interpretationem vide apud Erasmum in prouerbiis. Est autẽ interpretatio adeo varia, vt alia aliis videatur repugnare. An non enim pugnat quod faba excitet flatus qui excitant ad Venerem, & quod comesa steriles reddat mulieres & gallinas, & posita ad radicem arboris nuper plantatæ eã exiccet. Reliqua vide apud ipsum Erasmum. Existimabant autem nonnulli iubere Pythagoram à fabris abstinere, quod nollet vxores duci: Clemẽs autẽ à fabis ideo vult abstineri, vt post susceptos liberos abstineatur à Venere. [k] *Ex ijs autem qui ab hæresi aguntur.* Marcion & à rebus creatis & à Venere abstinebat, quod creatoris esset aduersarius, non quod esset cõtinens. Is enim est cõtinẽs, qui à Venere abstinet vt corpus mortificet, & vitia cõprimat & coerceat, non autem qui Dei creaturas fugit & abhorret odio creatoris. Quoniam autem Marcionistæ Dei creatoris eleuantes creaturas & opera ea vocantes mortua, vsurpabant illud Christi ad Philippum, Sine mortuos sepelire mortuos suos, respondet Clemens Philippum nõ esse mortuum, quamuis habeat carnẽ, cùm è Christi monimẽto surrexerit, & vitia mortificarit, & Christo vixerit. Non sunt ergo dicenda mortua creatoris opera, maxime autem ratione præditæ creaturæ, quæ per baptismum cum Christo sepultæ, vitia mortificarunt, & Christo viuunt. Christo enim viuunt qui per salutare baptismi lauacrum sunt regenerati & à vitiis mortalibus expiati.

Plato in Phædone.

Chil. 1. cent. 1.

III. [a] MEMINIMVS *autem nefariæ quoque ex Carpocratis sententia mulierum communionis. Cùm autem de dicto Nicolai loqueremur, illud prætermisimus. Cùm formosam, inquiunt, haberet vxorem, & post Seruatoris assumptionem ei fuisset ab Apostolis exprobata zelotypia, in medium adducta vxore, permisit ei cui vellet nubere. Aiunt enim hanc actionem illi voci consentaneam, quæ dicit, quòd carne vti oporteat: eiúsque factum & dictum absolutè & inconsideratè sequentes, qui eius hæresim persequuntur, impudenter effuséque fornicantur. Ego autem audio Nicolaum quidem nulla vnquam alia, quàm ea quæ ei nupserat, vxore vsum esse, & ex illius liberis filias quidem consenuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitij erat depulsio atque expurgatio, in medium Apostolorum circumactio vxoris, cuius dicebatur laborare Zelotypia: & continentia à voluptatibus quæ magno studio parantur, docebat illud, Vti carne, hoc est, exercere carnem. Neque enim volebant, vt existimo conuenienter Domini præcepto, duobus dominis seruire, voluptati & Deo. Dicunt itaque Matthiam quoque sic docuisse. Cum carne quidem pugnare, & ea vti, nihil ei impudicum largiendo ad voluptatem, augere autem animam per fidem & cognitionem.* [b] *Sunt autem qui etiam publicam venerem pronunciant mysticam communionem. Dicitur enim facere aliquid mali, operari: sicut etiam aliquid boni facere; similiter æquiuocè operari. Similiter autem communio quoque, bonum quidem est in communicatione pecuniæ, nutrimenti, & vestitus: illi autem quamlibet rei venereæ coniunctionem, impiè vocauerunt communionem.* [c] *Dicunt itaque ex ijs quendam, cùm ad nostram virginem vultu formosam accessisset, dixisse: Scriptum est, Da omni à te petenti: illam autem admodum honeste respondisse, vt quæ non intelligeret hominis petulantiam: At tu matrem conueni de matrimonio. O impietatem, etiam voces Domini ementiuntur isti intemperantiæ communicatores, fratrésque libidinis,*

Matth. 6.

non solùm

non solùm probrum philosophiæ, sed etiam totius vitæ, qui veritatem, quantum in eis situm est, adulterant ac corrumpunt, vel potius defodiunt, qui omnium hominum infelicissimi, carnis & coitus coniunctionem esse pronunciant sacram communionem, & eam existimant deducere ad regnum Dei: in fornices quidem & prostibula deducit hæc communio, & eius cum eis fuerint participes sues & hirci. In maiori autem spe apud eos fuerint, quæ in lupanari prostant meretrices, impudenter quoslibet qui volunt admittentes. [d] Vos autem non sic Christum didicistis, siquidem ipsum audiistis, & in eo docti estis, quemadmodum est veritas in Christo Iesu, vt deponatis quæ sunt secundum veterem conuersationem, veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria deceptionis. Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induatis nouum hominem qui creatus est secundum Deum in iustitia & sanctitate veritatis, ad Dei similitudinem. Efficiamini ergo Dei imitatores, vt filij dilecti, & ambulate in dilectione, sicut quoque Christus dilexit nos: & tradidit semetipsum pro nobis hostiam & oblationem Deo in odorem suauitatis. Fornicatio autem, & omnis immunditia, vel auaritia, ne nominetur quidem in vobis, sicut decet sanctos, & turpitudo & stultiloquium. Etenim ex voce docens Apostolus meditari esse castos, scribit: Hoc autem scitote quòd omnis fornicator, & cætera, vsque ad illud: Magis autem arguite. [e] Effluxit ergo hoc dogma ex quodam arcano, atque adeo afferam dictionem, matrem eorum intemperantiæ: & siue huius ipsi libri scriptionis fuere authores, vide arrogantiam, siquidem de Deo mentiuntur propter intemperantiam: siue cùm in alios incidissent: morbo præclari huius dogmatis laborarunt, ij peruerse audiuêre. Ita autem se habet dictio. Vnum erant omnia: postquam autem eius vnitati visum est non esse solam, exiit ex eo inspiratio, & cum ea coniunctionem iniit & communionem, & fecit dilectum. Exhinc autem egressa est ab ipso inspiratio, cum qua cùm consuetudinem habuisset & coniunctionem, fecit potestates, quæ nec possunt videri nec audiri, vsque ad illud, Vnamquanque in nomine proprio. Si enim hi quoque, sicut Valentiniani, spirituales posuissent communiones, suscepisset fortè aliquis eorum opinionem. Carnalis autem probri communionem ad sanctam extollere prophetiam, est eius qui desperat salutem: [f] Talia autem statuunt Prodici quoque assecla, qui seipsos falsò nomine vocant Gnosticos, seipsos quidem dicentes esse natura filios primi Dei. Nobilitate autem & libertate abutentes, viuunt vt volunt. Volunt autem libidinose, se nulla re teneri arbitrati, vt domini sabbati, & qui sint quouis genere superiores, filij regales. Regi autem, inquiunt, lex scripta non est. Primum quidem, quòd non faciant omnia quæ volunt: multa enim eos prohibebunt etsi cupiant, & conentur. Quinetiam quæ faciunt, non faciunt vt reges, sed vt mastigiæ: clanculum enim committunt adulteria, timentes ne deprehendantur, & vitantes ne condemnentur, & metuentes ne supplicio afficiantur. Quomodo autem res est libera, intemperantia & turpis sermo? Omnis enim qui peccat, est seruus, inquit Apostolus. Sed quomodo vitam ex Deo instituit, qui seipsum dedititium præbuit cuiuis concupiscentiæ? cùm dixerit Dominus: Ego autem dico, Ne concupiscas. Vult autem quis sua sponte peccare, & fert decretum vt adulteria committat, voluptatibúsque & delitiis se expleat, & aliorum violet matrimonia? Cùm etiam aliorum qui inuiti peccant misereamur si in externum mundum venerint, qui in alieno non fuerint fideles, eis fides non habebitur. Afficit autem hospes aliquis ciues contumelia, & eis iniuriam facit: non autem vt peregrinus, vtens necessariis, viuit, ciues non offendens. Quomodo autem cùm eadem faciant, quæ qui odio habentur gentibus, propterea quod non faciant ea quæ dicta sunt legibus, nempe iniqui, & incontinentes, & auari, & adulteri, dicunt se solos Deum nosse? Oporteret eos enim etiam cùm in alienis adsunt rectè viuere, vt reuera regiam virtutem ostendant. Iam

Marginal notes: ἱερὰν τὴν κοινωνίαν. — Ephes. 4. — Ephes. 5.

verò & humanis legislatoribus, & diuinæ legi odio habentur, cùm iniquè & præter leges (Num. 25.) viuere instituerint. Is certè qui scortatorem confodit, à Deo pius esse ostenditur in Numeris. (1. Ioan. 1.) Etsi dixerimus, inquit Ioannes in epistola, quòd societatem habemus cum eo, nempe Deo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & veritatem non facimus. Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus cum ipso, & sanguis Iesu filij eius emundat nos à peccato. Quomodo ergo sunt hi huius mundi seu seculi hominibus meliores, qui vel pessimis huius mundi sunt similes? sunt enim, vt arbitror, similes natura, qui sunt factis similes. Quibus autem se esse censent nobilitate superiores, eos debent etiam superare (Matth. 5.) moribus, vt vitent ne includantur in carcere. Reuera enim, vt dixit Dominus, nisi abundauerit vestra iustitia plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum (Daniel. 1.) Dei. De abstinentia autem à cibis ostenditur à Daniele. Vt semel autem dicam, de obe- (Psal. 118.) dientia dicit psallens Dauid: In quo dirigit iunior viam suam? Et statim audit: In custo- (Hier. 10.) diendo sermones tuos in toto corde. Et dicit Hieremias: Hæc autem dicit Dominus: Per vias gentium ne abieritis. Hinc moti aliqui alij, pusilli & nullius precij, dicunt formatum fuisse hominem à diuersis potestatibus: & quæ sunt quidem vsque ad vmbilicum, esse artis diuinioris: quæ autem subter, minoris, qua de causa coitum quoque appetere. Non animaduertunt autem, quòd superiores quoque partes nutrimentum appetunt, & quibusdam libidinantur. Aduersantur Christo quoque, qui dixit Pharisæis, eundem Deum & internum nostrum & externum fecisse hominem. Quinetiam appetitio non est corporis, etsi fiat per corpus. 8 Quidam alij etiam quos vocamus Antitactas, hoc est, aduersarios & repugnantes, dicunt quòd Deus quidem, pater vniuersorum, noster est natura, & omnia quæcunque fecit bona sunt: vnus autem quispiam ex iis qui ab ipso facti sunt, seminauit zizania, malorum naturam generans: quibus etiam nos natura implicauit, nos efficiens patri aduersarios. Quare nos etiam ipsi huic aduersamur ad patrem vlciscendum, contra secundi voluntatem facientes. Quoniam ergo hic dixit: Non mœchaberis: nos, inquiunt, mœchamur, vt eius mandatum dissoluamus. Dixerimus autem ad eos quoque, quòd si pseudoprophetas, & eos qui veritatem simulant, ex operibus cognosci accepimus: malè audiunt autem & vituperantur vestra opera, quomodo adhuc dicetis vos veritatem tenere? Aut enim nullum est malum, & non est vtique dignus reprehensione is quem vos insimulatis, vt qui Deo sit aduersatus, neque fuit alicuius mali effector: vnà enim cum malo arbor quoque interimitur: aut si est malum ac consistit, dicant nobis quid dicant esse ea quæ data sunt præcepta, de iustitia, de continentia, de tolerantia, de patientia, & iis quæ sunt huiusmodi, bona an mala: & si fuerit quidem malum præceptum, quod plurima prohibet facere turpia, aduersus seipsum legem feret vitium, vt seipsum dissoluat, quod quidem non potest fieri: sin autem bonum, cum bonis aduersantur præceptis, bono aduersari, & mala facere confitentur. 8 Iam verò ipse quoque Seruator, cui soli censent esse parendum, odio habere, & ma- (Matth. 5. Luc. 12.) ledictis insequi prohibuit: Et cum aduersario, inquit, vadens, eius amicus conare discedere. Aut ergo Christi quoque negabunt suasionem, aduersantes aduersario: aut si sint amici, non eum contrà afficient iniuria. 1 Quid verò, an nescitis viri egregij (loquor enim tanquam præsentibus) quòd cùm præceptis quæ rectè se habent pugnantes, propriæ saluti resistitis? Non (Matth. 5. Luc. 12.) enim ea quæ sunt vtiliter edicta, sed vos ipsos euertitis. Et Dominus, luceant quidem, inquit, bona vestra opera: vos autem libidines & intemperantias vestras manifestas redditis. Et alioqui si vultis legislatoris præcepta dissoluere, quanam de causa, illud quidem, Non mœchaberis: & hoc, Stuprum puero non inferes, & quæcunque ad continentiam conferunt, dissoluere conamini, propter vestram intemperantiam: non dissoluitis autem quam ab ipso fit hyemem, vt media adhuc hyeme æstatem faciatis: neque terram nauigabi-

lem, mare

lent, mare autem quòd pedibus obiri possit, facitis, vt qui historias composuerunt, barbarum Xerxem dicunt voluisse facere? Cur verò non omnibus præceptis repugnatis? Nam cùm ille dicat. Crescite & multiplicamini, oporteret vos qui aduersamini, nullo modo vti coitu, & cùm dixit, Dedi vobis omnia ad vescendum & fruendum, vos nullo frui oportuit. Quinetiam eo dicente, oculum pro oculo, non oportuit vos decertationem contraria reprehendere decertatione. Et cùm furem iusserit reddere quadruplum, oportuit vos furi etiam aliquid addere. Rursus verò similiter, cùm præcepto, Diliges Deum tuum ex toto corde tuo, repugneris, oportuit nec vniuersorum quidem Deum diligere. Et rursus cùm dixerit, Non facies sculptile neque fusile, consequens erat vt etiam sculptilia adoraretis. Quomodo ergo non impiè facitis, qui creatori quidem, vt dicitis, resistitis, quæ sunt autem meretricibus & adulteris similia sectamini? Quomodo autem non sentitis vos eum maiorem facere, quem vt imbecillum existimatis, siquidem id fit quod vult, non autem illud quod voluit bonus? contra enim ostenditur quodam modo à vobis ipsis, imbecillem esse vestrum patrem, vt dicitis. [k] *Recensent etiam ex quibusdam locis propheticis decerptas dictiones, & malè consarcinatas, quæ allegoricè dicta sunt tanquam recto ductu & citra figuram dicta sumentes. Dicunt enim scriptum esse, Deo restiterunt, & salui facti sunt.* Malach. 3. *Illi autem & Deo impudenti hoc tribuunt, & hoc eloquium tanquam consilium præceptum accipiunt: & hoc suæ saluti adscribunt, quòd creatori resistant. Cæterum impudenti quidem Deo non scriptum est. Si autem sic quoque habeat, eum qui vocatus est diabolus intelligite impudentem: vel vt qui accuset peccatores, vt qui defecerit, & sit apostata. Populus ergo de quo hoc dictum est, cùm castigantur, propter sua peccata, ægrè ferentes & gementes, his verbis quæ dicta sunt murmurabant, quòd aliæ quidem gentes cùm iniquè se gerant non puniantur, ipsi autem in singulis vexentur, adeò vt Hieremias quoque dixerit: Cur via impiorum prosperatur?* Hier. 12. *quod simile est ei quod dictum est apud Malachiam, Deo restiterunt, & salui facti sunt. Nam qui dicuntur prophetæ, non dicunt solùm se aliqua à Deo audire, sed & ipsi etiam ostenduntur annunciare per* αὐθυποφορᾶς *ea quæ vulgò iactantur à populo, tanquam quæstiones quasdam quæ fiunt ab hominibus afferentes, ex quibus est etiam dictum propositum. Nunquid autem ad hos sua verba dirigens, scribit Apostolus in Epistola ad Romanos:* Rom. 3. *Et non sicut blasphemamur, & sicut aliqui dicunt nos dicere, Faciamus mala, vt veniant bona, quorum iusta est damnatio? Ij sunt qui in legendo tono vocis peruertunt scripturas ad proprias voluptates, & in aliquorum accentuum & punctorum transpositione, quæ moderatè & vtiliter præcepta sunt, ad suas trahunt delitias. Qui irritatis Deum sermonibus vestris, inquit Malachias, & dicitis, in quonam eum irritauimus? Dum vos dicitis, Quicunque facit malum, bonus est coram Domino, & ipse in eis complacuit, & vbi est Deus iustitiæ?* Malach. 2.

COMMENTARIVS.

[a] MEMINIMVS *autem nefariæ quoque ex Carpocratis.* Ad suum de matrimonio & cõtinentiæ institutum pertinere visum est dicere de Carpocratianis de quibus prius erat locutus, & de communione vxorũ, & de Nicolao aliquid quod ante prætermiserat subiungere. Sunt enim qui existimẽt Nicolaũ primũ vxorum induxisse cõmunionem, & illud etiã significasse id quod vsurpabat, Carne vtere. Quod falsum esse dicit. Nam illa suæ vxoris ad Apostolos productio, non alio spectabat, quã vt intelligerent eum non laborare zelotypia, vt existimabatur, & dictũ illud Carne vtere, non significabat vti carne ad libidinẽ, sed carnem exercere, & cum ea pugnare ad eam subigendã & domandam. In quo significato eo etiam vsus est Matthias, qui fertur Euangeliũ scripsisse. Hunc ipsum autẽ locum Clemẽtis citat Nicephorus Ecclesiast. hist. lib. 3. cap. 15. [b] *Sunt autem qui etiam publicã Venerem.* Quãta fuerit Gnosticorum hæreticorum turpitudo, & quomodo in promiscuo concubitu mysticam statuerant communionem, vide apud Epiphanium aduersus hæreses lib. 1. to. 2. hæresi 25. eius verba recitarem nisi vetaret pudor. Accipitur autẽ facere in bonam & in malam partẽ. Nam & bonũm & malum dicitur fieri, itidem & communio. Bona quidẽ est pecuniæ cõmunicatio, nutrimenti, & vestimẽti; quid autẽ est peius, atq; adeo magis impiũ quã quãlibet cum mulieribus coniunctionem appellare mysticam communionem? Qam verò est nefarium & detestandum in re fœdissima vsurpare has voces, facere & offerre corpus Christi? [c] *Dicunt itaque ex ins quendam.* Veritatem corrũpunt & adulterant, qui verba scripturæ in alium sensum accipiunt quam ipsa intelligat, Da omni petenti, intelligebat scriptura, Da eleemosynam cuilibet petenti, impudens, & im-

pudicus hæreticus volebat virginem quam alloquebatur omni petenti sui corporis copiam facere. Dicuntur enim mulieres dare, quando viros petentes admittūt ad coitum. Omni ergo petenti dare, intelligebat, nullam cum ea coire volentem repellere. Hæc, inquit, cōmunio non ad regnum Dei, sed ad fornices deducit & lupanaria : ad regnum Dei deducit Christi cōmunio, non meretricia coniunctio. Illius autem meretriciæ coniunctionis & cōmunionis fuerint participes sues & hirci. Atque regni quidē cælestis spem habent qui Christi cōmunionis sunt participes : in meretricia autem cōmunione spem habent maximam meretrices, ad coitum quosuis admittentes. [d] *Vos autē non sic.* Ostendit quam sit aliena à Christo doctrina, omnis impudicitia, immunditia, & iniustitia. Quamobrem vel sanctè & castè viuant oportet Christum imitantes & eius præcepta sequentes, vt fateamur se Christum non didicisse, qui loquitur per Apostolum. [e] *Effluxit autē.* Recitat verba ex quibus isti hæretici suam sumpserunt cōmunionem. Ea cum sint stulta & impia, nulla egent interpretatione. Dubitat autem Clemens num ipsi eorum fuerint auctores, an ea ab aliis acceperint, sed siue ipsi ea excogitarint, siue ab aliis acceperint, merito vituperantur. Nam de Deo mentiri propter suam intemperantiam est superbiæ nimiæ & arrogantiæ : ab aliis autem accepisse & peruersè audiuisse vt impium dogma inde constituerent, est impietatis & stultitiæ. Quod si ab eis introducta cōmunio esset huiusmodi vt aliquid contineret spirituale, cuiusmodi sunt Valentini coniugationes, posset fortasse à nonnullis hæc suscipi opinio. Sed cum eorum communio sit mere carnalis, & ideo plena probri & dedecoris, & ad eam confirmandam vtantur prophetia, id est scripturæ authoritate, non est quod vllam de sua salute spem possint concipere. [f] *Talia statuūt Prodici.* Quod Prodicus dixerit nuptias & vxores esse oportere omnibus cōmunes, & nullum priuatim vnam vxorem habere, sed volentes cum volentibus cōmisceri, scribit Epiphanius. De eo quoque dicit Theodoretus. Is apertè & palam scortari adiecit decretis Carpocratis. Mulieres esse cōmunes constituit. Quamobrē non solum in conuiuiis publicis, candelæ lumine paulo longius remoto, in quamcunque inciderat cum ea vnusquisque coibat, sed etiam mystica initia eiusmodi incontinentiam existimabāt, huius rei testem hunc nostrum Clementem, cuius ipsa verba paulò ante vidimus. Quod autem eis liceret libere vt vellent viuere, & nullum nō flagitij genus admittere, vt qui Reges essent & liberi & nobiles, solus hic dicit Clemens. Quos confutat, dicens eorum decretum pugnare cum diuinis & humanis legibus, & qui conueniēter eorum decretis viueret, eum & odio esse hominibus & reputari pessimum, falsum quoque esse dicit quod nonnulli ex iis dicebant à diuersis potestatibus creatum esse hominem, & quæ sunt sub vmbilico partes solas concupiscere. Nam & externum & internum hominem creauit Deus, vt non solum inferiores, sed etiā superiores partes concupiscant, atque adeo libidinātur, & appetitio ipsa non est corporis sed animæ, licet fiat per corpus. Porro autem est animaduertendū illic vbi scriptū est, Primū quidem quod non faciant omnia, &c. aliquid deesse, vtpote, Quam falsa sunt quæ dicūt ex his constat. Illic enim eos confutans ostendit eos nec esse Reges, nec liberos, neque tanquam Reges & liberos quæ faciunt facere: vel eum id consulto prætermisisse vsum breuitate more Thucydidis. In eo autem quod sequitur paulo post, Cum etiam aliorum qui inuiti peccant misereamur, & in duabus aut tribus lineis sequentibus, necesse est vt addatur aliquid vt sit sensus perfectus, sed quidnam desit, ingenue fateor me nō posse diuinare. [g] *Quidā etiam quos vocamus Antitactas.* De Antitactis sic scribit Theodoretus. Erant autem quidā alij quos impij Antitactas vocabāt, qui magnū ignotum Deū, vt ipsi dicūt, patrem suū nominabāt: eum autē esse bonū Deum creatorē. Vnum autē quempiā eorum qui ex ipsis erāt geniti, seminasse zizania, qui in nos omnes, vt ipsi dicūt, mala iniecit, vt qui optimo nostro patri restiterit. Quamobrem nos quoque illi resistimus, eius legibus, vt de patre vltionem sumamus, aduersantes. Et quoniā is dixit, Non adulteraberis, Nos, inquit, adulteremus, vt eius præceptū infirmemus. Eos malorū inuētores iure quispiā nominauerit, qui suis libidinibus, & impudicitiis blasphemias adiungūt. Aduersus eos autē hoc dilēmate vtitur Clemēs, Aut nullū est malum, aut consistit malū. Si nullū est malū, nullius mali est effector creator, & nō meretur reprehēdi qui nullū malū fecit. Sin autē consistit malū, quę data sunt præcepta, aut bona sunt aut mala. Si mala sunt quæ multa prohibēt facere turpia, aduersus se legē fert vitiū vt seipsum dissoluat, quod nō potest fieri. Sin autē bona, eum bonis aduersentur, cōfitentur se mali esse aduersarios, & mala facere. Vtrouis ergo dicāt seipsos refellūt & cōuincunt. [h] *Iam vero ipse quoque Seruator.* Rursus ostēdit quantū sibi cōtradicunt. Volūt enim Seruatori soli esse parendū : sed ipse Seruator vult nos recōciliari aduersario. Inter se autē pugnāt soli parere Seruatori quod ipsi iubent, & recōciliari aduersario quod iubet Seruator. [i] *Quid verò an nescitis viri egregij.* Ostendit quā multa fiant absurda ab istis Antitactis. Primū quidem quod dum bona præcepta conātur euertere, nō ipsa sed suā salutem euertunt. Deinde quod Deo aduersantur qui vult lucere bona eorum opera, ipsi ita se gerūt vt non luceāt eorum bona opera, sed manifesta sint omnibus eorū flagitia & libidines. Deindē quod eius quidē præcepta conantur dissoluere, quæ autē ab ipso sunt creata nō conantur dissoluere, vt qui neque velint hyemē fieri æstate, neque terrā nauigari, neque mare pedibus obiri, vt olim Xerxes mōtem Athon abscidit & velis fecit peruiū, vt scribit Herodotus, cùm tamen idē sit & legislator & creator. Deinde quod nō omnibus præceptis æquè repugnāt. Vnū enim ex præceptis est, Crescite & multiplicamini: quod si ab illis nō probatur, à coitu deberēt omnino abhorrere, cùm sint tamē libidinosissimi & impudicissimi, sed & à cibis abstinere oportuit, cū omnia dederit ad vescēdum. Nec oporteret apud eos furē reddere quadruplum, quod iubet legislator, sed furi præter id quod furatus est aliquid dare : sed nec Deū diligere, cū id iubeat legislator, & Idola quoque adorare, cū id vetet legislator. Sed & suā ostendunt insipientiā, cum non animaduertāt potentē esse legislatorē qui quod vult facit, imbecillū autē esse quem suū dicunt patrē. [k] *Recēsent etiā.* Antitactæ isti quędā ex prophetis accipiebāt, quę allegoricè quidē erant intelligēda, ipsi autē tanquā propriè dicta, & citra vllā figurā intelligebāt. Scriptū est apud Malachiā, Deo restiterūt & salui facti sunt, addebant autē Deo, impudenti, & ex eo hunc sensum eliciebant quod salutē assequerentur resistentes creatori. Diuus autē Hieronymus sic exponit in exposit. Septuaginta quam sequitur Clemens

Beatos

Lib. 3. tom. 1. de cōp. doct.

Theodor lib. 1. hæret. fab.

Hæret. fab. lib. 1.

Beatos igitur dicimus arrogantes qui superbiunt cõtra Deum, & impia blasphemiarum verba iaculantur, siquidem ædificati, post scelera atque blasphemias prosperis omnibus perfruuntur. Tentauerũt Deum siue restiterunt Deo, & salui facti sunt. Salutem, felicitatem præsentis huius seculi putant, & idcirco decipiuntur erroribus. Hæc & de hæreticis Marcione & Valentino, & cæteris qui vetus non recipiunt testamentum, & contra mundi creatorem loquuntur intelligere possumus: quòd proficiant in impietate sua, & multos sceleris socios habeant, ad quos scandalizati qui in ecclesia perseuerãt, & ignorãtes causas iusti iudicij Dei, Prophetæ verba contexunt. Quod autẽ Antitactæ adiunxerunt Deo hanc dictionem impudenti, ea vero in contextu non inuenitur, & vt maxime inueniretur, de Deo non posset intelligi sed de diabolo, quidquid significet satis exponit Clemens. Non omnia autem prophetæ à Deo audiunt, sed etiam à vulgo quædam accipiunt veluti per quandam ἀνθυποφοράν, seu obiectionem. Ad hoc videtur alludere Diuus Paulus dum dicit: Et non sicut blasphemamur & cætera. Isti autem Antitactæ & qui sunt his similes, bona & pia scripturæ decreta corrumpunt, vel aliter proferendo vel accentus & punctos transmutando. Quod si sibi hoc vsurpant hæretici vt possint vel contextui aliquid addere, vel dictionum tonos & accentus vt volunt mutare, eadem licebit opera noua & impia afferre dogmata, cuiusmodi Antitactæ, & cæteri qui falso nomine dicti sunt Gnostici.

[a] NE ERGO *hunc locum vngue amplius fodicantes, plurium absurdarum hæresium* IIII. *meminerimus: nec rursus dum in singulis aduersus vnamquamque dicere necesse habentes,* ὀνυχίζοντες. *propterea pudore afficiamur, & nimis prolixos hos faciamus commentarios, agè in duo diuidentes omnes hæreses, eis respondeamus. Aut enim docent indifferenter viuere: aut modum tonúmque excedentes, per impietatem & odium profitentur continentiam. Prius* διαίροντες. *autem tractandum est de prima parte. Si omnem vitam licet eligere, eam scilicet etiam licet, quæ est cum continentia: & si quæuis vita nulli est periculo obnoxia, electa scilicet cum virtute & temperantia, multò minus. Ei enim qui est Dominus Sabbati data potestate, si vitæ intemperanter actæ nulla est reddenda ratio, multò magis qui vitam moderatè & temperanter instituit, nulli erit rationi reddendæ obnoxius. Omnia enim licent, sed non omnia* 1.Cor.10. *expediunt, ait Apostolus. Quòd si omnia licent, videlicet moderatum quoque esse temperantem. Quemadmodum ergo is est laudandus, qui libertate vsus est ad viuendum ex virtute, ita multò magis qui nobis dedit liberam & nostri iuris potestatem, & concessit nobis viuere vt vellemus, est venerandus & adorandus, vt qui non permiserit vt nostra electio & vitatio seruiret necessariò. Si est autem vterque æquè securus, & qui incontinentiam, & qui continentiam elegerit, non est tamen ex æquo honestum & decorum. Qui enim impingit in voluptates, gratificatur corpori: temperans autem, animam corporis dominam liberat à vitiis. Et si dicant nos vocatos fuisse in libertatem solummodo ne præbeamus libertatem, in occasionem carni, ex sententia Apostoli. Si autem cupiditati est obsequendum, & quæ pro-* Galat.5. *brosa est & turpis vita vt indifferens est eligenda, vt ipsi dicunt, aut cupiditatibus est omnino parendum: & si hoc ita est, facienda sunt quæuis impudicissima & maximè nefaria, eos sequendo qui nobis persuadent: aut sunt aliquæ declinandæ cupiditates, & non est amplius viuendum indifferenter: neque est impudenter seruiendum vilissimis & abiectissimis nostris partibus, ventri & pudendis, propter cupiditatem nostro blandiendo cadaueri. Nutritur enim & viuificatur cupiditas, dum ei vt optatis fruatur cupiditatibus seruitur: quemadmodum rursus si arceatur & interturbetur, flaccessit. Quomodo autem fieri potest, vt qui victus est à voluptatibus Domino assimilitur, aut Dei habeat cognitionem? Omnis enim voluptatis principium est cupiditas: cupiditas autem est molestia, & solicitudo, quæ propter egestatem aliquid appetit: quare nihil aliud mihi videntur, qui hanc vitæ rationem suscipiunt, quàm quod dicitur,*

Vltra ignominiam sæuos sentire dolores.

Vt qui attrahendum ad se malum nunc & in posterum eligant. Si ergo omnia licerent, nec timendum esset, ne à spe excideremus propter malas actiones, esset fortasse eis aliquis prætextus, cur malè viuerent & miserabiliter. Quoniam autem vita quædam beata nobis ostensa est per præcepta, quam oportet omnino sequentes, nec aliquid eorum quæ perperam dicta sunt au-

dientes nec eorum quæ conuenit aliquid, etsi sit vel minimum, contemnentes, sequi quò verbum ducit: cùm si ab eo exciderimus, in malum immortale incidamus necesse est: si diuinam autem scripturam secuti fuerimus, per quam ingrediuntur qui crediderunt, vt Domino, quoad eius fieri potest, aßimilentur, non est viuendum indifferenter, sed pro viribus mundos esse oportet à voluptatibus & cupiditatibus, & cura gerenda est animæ. [b] *Mens enim quæ est munda & ab omni vitio libera, est quodammodo apta ad Dei potestatem suscipiendam, cùm diuina in ea assurgat imago: & quicunque habet hanc spem in Domino seipsum, inquit,* * *mundum castúmque facit, quatenus ille est castus. Vt ij autem accipiant Dei cognitionem qui adhuc ducuntur à vitiis, minimè potest fieri: ergo nec vt finem assequantur, qui nullam habent Dei cognitionem. Et eum quidem qui hunc finem non assequitur, accusare videtur Dei ignoratio: vt Deus autem ignoretur, efficit vitæ institutio. Planè enim fieri non potest, vt quis simul sit & scientia præditus, & blandiri corpori non erubescat. Neque enim potest vnquam conuenire, quòd voluptas sit bonum, cum eo, quod bonum sit solum pulchrum & honestum: vel etiam cum eo, quòd solus sit pulcher Dominus, & solus bonus Deus & solus amabilis. In Christo autem circumcisi estis, circumcisione non manufacta, in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi. Si ergo cum Christo consurrexistis, quæ sursum sunt quærite, quæ sursum sunt sapite, non quæ sunt super terram. Mortui enim estis, & vita vestra absconsa est cum Christo Deo: non autem ea quam exercet fornicatio. Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, paßionem, desiderium, propter quæ venit ira. Deponant ergo ipsi quoque iram, indignationem, malitiam, maledictum, turpem sermonem ex ore suo, exuentes veterem hominem cum concupiscentiis, & induentes nouum qui renouatur in agnitionem, ad imaginem eius qui creauit ipsum. Vitæ enim institutio apertè eos arguit qui mandata nouere: qualis enim sermo, talis est vita. Arbor autem cognoscitur ex fructibus, non ex floribus & foliis ac ramis. Cognitio ergo est ex fructu & vitæ institutione non ex verbo & flore. Non solum enim verbum dicimus esse cognitionem, sed aliquam diuinam scientiam, & lucem illam quæ innata fuerit in anima ex præceptorum obedientia, quæ facit omnia manifesta quæ sunt in generatione, & hominem instruit vt seipsum cognoscat, & docet hominem, vt ad Deum suas dirigat cogitationes. Quod enim oculus est in corpore, hoc est in mente cognitio. Neque dicant libertatem eam quæ est sub voluptate seruitutem. Nos enim didicimus libertatem, qua Dominus noster nos liberat, soluens à voluptatibus & à cupiditatibus, & ab aliis vitiis animíque perturbationibus. Qui dicit, Noui Dominum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est, ait Ioannes.* [c] *Iis autem qui speciosis quibusdam verbis, per continentiam, sunt impij & in creaturam & sanctum opificem, qui est solus Deus omnipotens: & qui dicunt non esse admittendum matrimonium & liberorum procreationem, nec in mundum esse inducendos alios infelices futuros, nec suppeditandum esse morti nutrimentum, illa sunt dicenda. Primùm quidem illud Ioannis: nunc Antichristi multi facti sunt, vnde scimus quod nouißima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum?* [d] *Deinde sunt etiam euertenda & dissoluenda quæ ab eis afferuntur, hoc modo. Salomæ interroganti, quousque vigebit mors, non quasi vita esset mala, & mala creatura, Dominus, quoadusque, inquit, vos mulieres paritis, sed quasi naturalem docens consequentiam. Ortum enim omnino sequitur interitus.* [e] *Vult ergo lex quidem vos à delitiis omníque probro & dedecore educere. Et hic est eius finis, ab iniustitia ad iustitiam deducere, honesta ac moderata eligendo matrimonia, & liberorum procreationem, bonámque vitæ institutionem. Dominus autem non venit ad soluendam legem, sed ad implendam: ad implendam autem,*

1. Ioan. 3.

** Clemens legit ἁγνίζει noster autem interpres ἁγιάζει: vertit enim sanctificat.*

Coloss. 2.

1. Ioan. 2.

1. Ioan. 2.

non vt cui aliquid deesset, sed quòd perfectæ legis fuerint prophetiæ in eius aduētu. Nam recta vitæ institutio, iis etiam qui iustè vixerunt, ante legem per verbum prædicabatur. Vulgus ergo hominum quod non nouit continentiam, corpore vitam degit, sed non spiritu: sine spiritu autem corpus est terra & cinis. [f] *Iam adulterium iudicat Dominus ex cogitatione. Quid enim, an non licet etiam continenter vti matrimonio, & non conari dissoluere quod coniunxit Dominus? Talia enim docent coniugij diuisores, propter quod nomen probris ac maledictis appetitur inter gentes. Sceleratum autem dicentes isti esse coitum, qui ipsi quoque vt consisterent, à coitu acceperunt, quomodo non fuerint scelerati?*

COMMENTARIVS.

[a] NE *ergo hunc locum vngue amplius.* Cùm pigeret & puderet Clementem in tam impiis & tam impudicis versari hæresibus, omnes hæreses in duo diuidit, vt eis facilius respōdeat. Omnes, inquit, hæreses docēt aut viuere indifferenter, id est citra vllā electionem agatur ne vita ex virtute àn ex vitio, aut docet omnino profiteri cōtinentiam modum excedentes, non vt qui se castrent, & casti esse velint propter regnum Dei, sed vt qui per impietatem & propter odiū Creatoris quidquid est genitum & creatum abhorreant ac fugiant. Et aduersus eos quidē qui docent viuere indifferenter sic disputat. Si vtramuis vitā licet eligere, & quæ est cū cōtinentia; & quæ non est, vtraq; quidem est secura, sed multo magis ea quæ est cum continentia, licet autē sit vtraque secura, multo certe est honestior & decentior quæ est cum continentia. Nam omnia quidē licent, sed non omnia expediunt. Qui enim se dedit voluptati, inseruit corpori: qui est autem temperans, animū liberat à vitiis. Sin autem voluptati seruiatur & cupiditati, aut sunt turpissima quæq; & flagitiosissima admittenda, quod est indignissimū, aut si sunt aliquæ declinēdæ & vitandæ voluptates & cupiditates, & falsa erit eorum doctrina, docent enim indifferenter viuendum, cum tamen ipsi admittunt, nō semper sequendā esse indifferentiam. Ad hæc accedit quod qui est voluptatibus & cupiditatibus deditus semper eget, & ignominiā perpetuam sentit & dolorem. Sed nec Deo potest assimilari, quod fit per beatā vitam quæ acquiritur per præcepta. Non est ergo voluptas sequenda, nec vitæ indifferentia, sed ipsum Dei Verbū, & diuina quæ ipsum nobis annunciat & prædicat scriptura, vt sit mens nostra munda ab omnibus voluptatibus & cupiditatibus dum geritur cura animæ. [b] *Mens enim quæ est munda.* Ostendit quomodo per mentē homo Deo assimiletur, nempe cùm ea munda seruatur à vitiis, libidinibus & cōcupiscentiis. Dei enim nō potest habere cognitionem qui adhuc ducitur à vitiis, quibus debet carere, qui in baptismo cū Christo est sepultus, & cum eo surrexit. Is demum Deum verè nouit qui vitam rectè instituit. [c] *Iis autem qui speciosis.* Hactenus respōdit iis qui docebāt indifferēter viuere: nunc autē incipit respōdere iis qui in odiū Creatoris, nō autē propter regnū Dei inducunt continentiā, admitti nolūt matrimoniū, nec procreari liberos, ne generētur futuri infelices, & quià morte sint deuorandi. Primū autē respondet eos esse Antichristos, nec ex nobis fuisse qui à nobis exierint. [d] *Deinde sunt etiā euertenda.* Affert aliud Clemens quod obiiciebant matrimonij euersores ad sua confirmanda. Quod autē citat nusquā extat in nostris libris Canonicis. Quo fit suspicer eū ex aliquo Apocripho citare Euāgelio. Solet enim nōnulla ex iis citare. Salome enim interroganti; Quousq; vigebit mors, respōdet Dominus quousq; vos mulieres paritis, nō per id intelligens malū esse vitam aut creaturam, sed ostendens necessario consequi, vt ortū sequatur interitus. Nam quidquid gignitur secundum naturam intereat necesse est. Ex hoc autem non sequitur non contrahenda esse matrimonia. [e] *Vult ergo lex quidem.* Hoc etiam pro se afferebant cōdemnatores matrimonij, quod ipsi legem sequerentur Euangelicam quæ longè est perfectior, vt quæ statueret cōtinentiam, quam lex vetus quæ tuebatur matrimonium. Ad quod respondet Clemēs, legis hunc fuisse scopū, vt eligendo matrimonia iustè viuerent, liberos procrearent, vitam rectè instituerent: dicere Christum se venisse ad legem adimplendam, non quod legi deesset aliquid, sed quod significaret fuisse adimpletas, & perfectas legis veteris vmbras & figuras. Idē esse Verbum, quod & in lege, & in Euangelio prædicauit bonam vitæ agendæ rationē & doctrinam. Etiam veteri lege matrimoniū suam habuisse continentiam, quam qui non habet, solo viuit corpore, non spiritu, qui si desit, in corpore nihil est aliud quam terra & cinis. [f] *Iam adulterium iudicat Dominus.* Si adulterium potest admitti sola cogitatione (qui enim vidit mulierē & eam concupiit, mœchatus est in corde suo, etsi eam non tetigerit) ita etiam constat matrimonium etiam inter eos qui continent, nec dissoluitur, vt ij dissoluunt quī damnant matrimoniū, quod non potest nec debet fieri. Non sunt enim separandi quos Deus coniunxit. Quod quidē causa est vt sanctissimum Christi nomen blasphemetur inter gentes: vocatur autem Christi nomen κατ' ἐξοχὴν, quod sit omniū excellentissimum. Quod autem fiebat ab Hæreticis, id tribuebant gentes omnibus Christianis. Damnantes verò tanquam nefarium & sceleratum coitum, cui acceptum ferre deberent quod consistant in rerum natura, sceleratos & ingratos se ostendunt.

[a] EORVM *autem qui sunt sanctificati, sanctum quoque, vt puto, semen est. Atque vt nobis quidem debet esse sanctificatus, non solum spiritus, sed & mores, & vita, & corpus. Nam quanam ratione dicit Paulus Apostolus esse sanctificatam mulierem à viro, aut virum à muliere?* 1. Cor. 7. [b] *Quid est autem quod Dominus quoque dixit iis qui interrogabant de di-*

uortio, an liceat vxorem dimittere, cùm Moses id permiserit? Ad duritiam cordis vestri, inquit, Moses hæc scripsit. Vos autem non legistis quod protoplasto Deus dixit, Eritis duo in carne vna. Quare qui dimittit vxorem, præterquam fornicationis causa, facit eam mœchari. [c] Sed post resurrectionem, inquit, nec vxores ducunt, nec nubunt. Etenim de ventre & escis dictum est. Esca ventri, & venter escis. Deus autem & illum & has* destruet, hos impetens, qui instar caprorum & hircorum sibi viuendum esse censent, ne securè ac fine terrore comessent & coirent. Si resurrectionem itaque acceperunt, vt ipsi dicunt, & ideo matrimonium infirmant & abrogant: nec comedant, nec bibant. Ociosum enim esse, cessaréque ventrem & cibos dicit Apostolus in resurrectione. Quomodo ergo esuriunt, & sitiunt, & carnis patiuntur affectiones, & alia quæ non patietur, qui per Christum accepit perfectam quæ speratur resurrectionem? [d] Quinetiam qui colunt idola, à cibis & venere abstinent. Non est autem, inquit, regnum Dei cibus & potus. Certè Magis quoque qui Angelos colunt & dæmones curæ est, simul à vino & animatis & à rebus abstinere venereis. Quemadmodum autem humilitas est mansuetudo, non autem afflictio corporis: ita etiam continentia est animæ virtus, quæ non est in manifesto, sed in occulto. [e] Sunt autem etiam qui matrimonium apertè dicunt fornicationem, & decernunt id traditum esse à diabolo. Dicunt autem gloriosi isti iactatores se imitari Dominum, qui neque vxorem duxit, neque in mundo aliquid possedit, se magis quàm alios Euangelium intellexisse gloriantes. Eis autem dicit Scriptura: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Deinde nesciunt causam cur Dominus vxorem non duxerit. Primùm quidem propriam sponsam habuit Ecclesiam: deinde verò nec homo erat communis, vt opus haberet etiam adiutore aliquo secundum carnem: neque erat ei necesse procreare filios qui manet in æternum, & natus est solus Dei filius. Hic ipse autem Dominus dicit: Quod Deus coniunxit, homo non separet. Et rursus: Sicut autem erat in diebus Noë, erant nubentes, & nuptui dantes, ædificantes & plantantes, & sicut erat in diebus Loth, ita erit aduentus filij hominis. Et quod non dicit ad gentes, subiungit; Num cùm venerit filius hominis, inueniet fidem in terra. Et rursus: Væ prægnantibus & lactantibus in illis diebus. Quamquam hæc quoque dicuntur allegoricè. Propterea nec tempora præfiniit, quæ pater posuit in sua potestate: vt permaneret mundus per generationem. Illud autem, Non omnes capiunt verbum hoc: sunt enim eunuchi qui sic nati sunt, & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus, & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat: nesciunt quòd postquam de diuortio esset locutus, cùm quidam rogassent, Si sic sit causa vxoris, non expedit homini vxorem ducere: tunc dixit Dominus: Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est. Hoc autem qui rogabant, volebant ex eo scire, an vxore damnata & eiecta propter fornicationem, concedat aliam ducere. [f] Aiunt autem Athletas quoque non paucos abstinere à Venere, propter exercitationem corporis continentes: quemadmodum Crotoniatem Ascylum, & Crisonem Imeræum. Quinetiam Amœbeus citharœdus, cùm recens duxisset vxorem, à sponsa abstinuit: & Cyrenæus Aristoteles amantem Laidem solus despexit. Cùm meretrici itaque iurasset se eam esse in patriam abducturum, si ei aduersus decertantes aduersarios in aliquibus opem tulisset, postquam id perfecit, lepidè à se scriptum iusiurandum exequens, eius quamsimillimam Cyrenæ statuit imaginem, vt scribit Ister in libro de Proprietate certaminum. Quare nec castitas est bonum nec ex virtute, nisi fiat propter dilectionem in Deum. [g] Iam de iis qui matrimonium abhorrent dicit beatus Paulus: In nouissimis diebus deficient quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, prohibentium nubere, abstinere à cibis. Et rursus dicit: Nemo vos seducat volens in humilitate & religione & parsimonia corporis.

Matth. 19. Marc. 10. Luc. 10. 1. Cor. 5.
* καταργήσει, ociosa reddet, & cessare faciet,
Rom. 14.
Matth. 19. Marc. 10. Matth. 24.
Luc. 18. Luc. 21.
Matth. 19.
εὐτεχίαν.
1. Tim. 4.

corporis. Idem autem illa quoque scribit: Alligatus es vxori, ne quæras solutionem. Solutus es [Coloss. 2.] *ab vxore, ne quæras vxorem. Et rursus: Vnusquisque autem suam vxorem habeat, ne tentet* [1. Cor. 7.] *vos Satanas.* [h] *Quid verò, non etiam iusti veteres creaturam cum gratiarum actione percipiebant? Aliqui autem etiam liberos susceperunt, cum continenter versati essent in matrimonio. Et Heliæ quidem corui alimentum afferebant, & panes & carnes. Quinetiam Samuel Propheta, armum, quem ex iis quæ comedebat reliquerat, allatum, dedit edendum Sauli. Hi autem qui se eos dicunt vitæ institutis excellere, cum illorum actionibus ne potuerunt quidem conferri. Qui itaque non comedit, comedentem ne spernat. Qui autem comedit, eum qui non comedit ne* [Rom. 14.] *iudicet: Deus enim ipsum accepit. Quinetiam Dominus de seipso dicens: Venit, inquit, Ioan-* [Matth. 11.] *nes, nec comedens nec bibens, & dicunt, dæmonium habet: venit filius hominis comedens & bibens, & dicunt, ecce homo vorax & vini potor, amicus publicanorum & peccatorum.* [i] *An etiam reprobant Apostolos? Petrus enim & Philippus filios procrearunt: Philippus* [Philipp. 4. σύζυγε.] *autem filias quoque suas viris tradidit. Et Paulus quidem certè non veretur in quadam epistola suam appellare coniugem, quam non circumferebat, quòd non magno ei esset opus ministerio. Dicit itaque in quadam epistola: Non habemus potestatem sororem mulie-* [Rom. 14.] *rem circumducendi sicut & cæteri Apostoli? Sed hi quidem vt erat consentaneum, ministerio quod diuelli non poterat, prædicationi scilicet attendentes, non vt vxores, sed vt sorores circunducebant mulieres, quæ vnà ministraturæ essent apud mulieres, quæ domos custodiebant: per quas etiam in gynæceum, absque vlla reprehensione maláue suspicione, ingredi posset doctrina Domini.* [k] *Atqui hic ipse exclamauit: Non est regnum Dei esca nec potus: neque verò abstinentia à vino & carnibus, sed iustitia & pax, & gaudium in spiritu sancto.* [l] *Quis eorum ouilla pelle indutus, & zona pellicea accinctus, circuit vt Helias? vel subligaculum tantum habens lineum, vt Hieremias? Ioannis autem vitæ institutum cognitione præditum quis imitabitur? Sed sic quoque viuentes gratias creatori agebant beati Prophetæ.* [m] *Carpocratis autem iustitia, & eorum qui æquè atque ipse impudicam & intemperantem persequuntur communionem, hoc modo dissoluitur. Simul enim ac di-* [Luc. 6.] *xerit, A te petenti des; subiungit, & eum qui velit accipere non auerseris, hanc docens communicationem, non autem illam incestam & impudicam coniunctionem. Quomodo autem fuerit is qui petit & accipit, is qui mutuatur, si nullus sit qui habeat & det mutuo?* [n] *Quid vero quando dicit Dominus: Esuriui, & me pauistis: sitij, & potum mihi dedistis: hospes eram, & me collegistis: nudus eram, & me vestiistis. Deinde subiungit: quate-* [Matth. 25.] *nus fecistis vni horum minimorum, mihi fecistis: nunquid easdem quoque tulit leges in ve-* [Prou. 19.] *teri Testamento? Qui dat mendico, fœneratur Deo. &: Ne abstinueris à benefaciendo* [Psal. 14.] *egeno, inquit. Et rursus: Eleemosyna & fides ne te deficiant, inquit. Paupertas autem vi-* [Psal. 48.] *rum humiliat, ditant autem manus virorum. Subiungit autem: Qui pecuniam suam non dedit ad vsuram, fit acceptus. &: Precium redemptionis animæ propriæ inducantur diuitiæ. An non apertè indicat, quod sicut mundus componitur ex contrariis, nempe ex calido & frigido, humido & sicco, ita etiam ex iis qui dant, & ex iis qui accipiunt? Et rursus cùm dixit: Si vis perfectus esse, vende quæ habes, & da pauperibus, refellit eum qui gloriatur quod omnia à iuuentute sua præcepta seruauerit. Non enim impleuerat illud, Di-* [Matth. 19.] *liges proximum tuum sicut teipsum. Tunc autem vt qui à Domino perficeretur, docebatur communicare & impertiri per charitatem. Pulchrè ergo non prohibuit esse diuitem, sed esse diuitem iniustè & inexplebiliter, Possessio enim quæ cum iniquitate acceleratur, minor* [13.] *redditur. Sunt enim qui seminantes multiplicant, & qui colligentes minus habent. De quibus scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Qui* [Psal. 111.] *enim seminat & plura colligit, is est qui per terrenam & temporalem communicationem*

ac distributionem, cælestia acquirit & æterna. Est alius autem qui incassum nemini impertit, & thesauros in terra colligit, vbi ærugo & tinea destruunt. De quo scriptum est: Qui colligit mercedes, colligit in saccum perforatum. Huius agrum Dominus in Euangelio dicit fuisse fertilem: Deinde cùm vellet fructus reponere, & esset maiora horrea & apothecas sibi ædificaturus, sibi dixisse per prosopopœiam. Habes multa bona tibi reposita in multos annos, ede, bibe, lætare: Stulte ergo, inquit, hac nocte animam tuam à te repetunt: quæ ergo parasti, cuius erunt? [o] *Humana ergo continentia, ea inquam quæ est ex sententia Philosophorum Græcorum, profitetur pugnare cum cupiditate, & in factis ei non inseruire. Quæ est autem ex nostra sententia continentia, non concupiscere: non vt quis concupiscens se fortiter gerat, sed etiam vt à concupiscendo se contineat. Non potest autem ea aliter accipi continentia, nisi gratia Dei. Et ideo dixit: Petite, & dabitur vobis. Hanc gratiam Moyses quoque accepit, qui indigo corpore erat indutus, vt quadraginta diebus neque esuriret neque sitiret. Quemadmodum autem melius est sanum esse, quàm ægrotantem disserere de sanitate: ita lucem esse, quam loqui de luce: & quæ est ex veritate continentia, ea quæ docetur à Philosophis. Non enim vbi lux est, illic tenebræ. Vbi autem sola insidet cupiditas, etiamsi quiescat ab ea quæ per corpus fit operatione, at memoria quidem certè cum eo quod non est præsens congreditur.* [p] *In summa autem & in genere nobis procedat oratio de matrimonio, nutrimento, & aliis, vt nihil faciamus ex cupiditate, velimus autem ea sola quæ sunt necessaria. Non sumus enim filij cupiditatis, sed voluntatis: & eum qui vxorem duxit pro liberorum procreatione, exercere oportet continentiam, vt ne suam quidem concupiscat vxorem, quam debet diligere, honesta & moderata voluntate operam dans liberis. Non enim carnis curam gerere ad concupiscentiam didicimus: honestè autem tanquam in die Christo, & dominica lucida vitæ institutione ac conuersatione ambulantes, non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in litibus & contentionibus. Verum enimuerò non oportet considerare continentiam in vno solùm genere, nempe in rebus venereis, sed etiam in quibuscunque aliis quæ luxuriosa concupiscit anima, non contenta necessariis, sed solicita de delitiis. Continentia est pecuniam despicere, voluptatem, possessionem, spectaculum magno & excelso animo contemnere, os continere, quæ mala sunt ratione vincere.* [q] *Iam verò angeli quoque quidem cùm fuissent incontinentes, victi cupiditate, è cælo descenderunt.*

Agg. 1. Luc. 12. — Matth. 7. Luc. 11.

COMMENTARIVS.

[a] EORVM *autem qui sunt sanctificati.* Ex hoc etiam probat quod nõ sit nefarius & sceleratus coitus: nam sanctificatorum semen est sanctum, in sanctificatis enim sunt omnia sancta, & ipsi sanctificati se inuicem sanctificãt. Sed cuiusmodi sit ista matrimonialis sanctificatio pulchrè August. in lib. de Baptismo paruulorũ: Non vniusmodi est sanctificatio. Nam & Cathecumenos non secundum quendam modum suum, per signum Christi, & orationẽ manus impositionis puto sanctificari. Et quod accipiunt quamuis non sit corpus Christi, sanctũ est tamen, & sanctius quam cibi quibus alimur, quoniam sacramẽtum est. Verum & ipsos cibos, quibus aduersus necessitatẽ sustentandæ vitæ huius alimur, sanctificari idem Apostolus dixit per Verbũ Dei & orationem, qua oramus vtique nostra corpuscula refecturi. Sicut ergo illa ciborũ sanctificatio non efficit, vt quod in os intrauerit non in ventrem vadat, & in secessum mittatur per corruptionẽ, qua omnia terrena soluuntur, vnde & ad aliam escam quæ non corrumpitur nos Dominus exhortatur: ita sanctificatio Cathecumeni, si non fuerit baptizatus, non ei valet ad intrandũ regnum cælorũ, aut ad peccatorum remissionem. At per hoc & illa sanctificatio cuiusmodicunque, quam in filiis fideliũ esse dicit Apostolus, ad istam de Baptismo & de peccati origine, vel remissione quæstionem omnino non pertinet. Nam & coniuges infideles in coniugibus fidelibus sanctificari dicit eo ipso loco ita inquiens; Sanctificatur enim vir infidelis in vxore, & sanctificatur mulier infidelis per virum fidelem. Alioqui filij vestri immundi essent, nunc autem mundi sunt. Non opinor autem quod quisquam tam infideliter intelligit quomodolibet in his verbis intelligat, vt ob hoc intelligat etiam maritum, non Christianũ, Christianum, quia eius vxor fuerit Christiana, neque iam baptizari oportere, & ad remissionem peccatorũ peruenisse, & in regnum cælorum esse intraturum, quia sanctificatus dictus est in vxore. Hæc diuus ille Augustinus de matrimoniali sanctificatione. Ex quibus verbis est cuilibet perspicuũ in quanto errore

Ex lib. 3. ad Marcellinũ.

errore versetur impius Heresiatcha Caluinus, quē non pudet dicere etiam in vtero matrum sanctificari infantes, & nec opus quidem esse vt baptizentur. [b] *Quid est autem quod Dominus quoque dixit iis.* Non licere (*Caluini impietas.*) soluere matrimonium, ex eo probat quod prohibeat Christus dimittere vxorē, nisi causa fornicationis. Sed nec Hebræis Moyses permisit diuortiū, nisi propter cordis eorum duritiam, nempe propter grauiora mala quæ inde erant euentura. [c] *Sed post resurrectionem.* Suam matrimonij abrogationem ex eo confirmabāt, quod Christus dixisset, post resurrectionē neq; viros ducturos esse vxores neque nupturas mulieres. Hoc non negat Clemens, sed addit etiam ex Diuo Paulo, & ventrem otiosum futurum, & escas cessaturas: quo fiet vt neque comedatur nec bibatur, sicut nec etiam contrahetur matrimonium. [d] *Quinetiā qui colunt idola.* Magnopere se iactabant isti abrogatores matrimoniorum, quod & à cibis, & à Venere abstinerent. Hanc eorum gloriam eleuat Clemens, dicens non in ea abstinentia sitam esse veram religionem, nam eam quoque illis esse communem cum Magis qui idola colunt & Dæmones. Prius est constituenda vera religio, quam gloriæ esse possit continentia & afflictio corporis, quam oportet esse non in manifesto, sed in occulto. Imitabantur quidē veram Dei religionem gentes in cibo & potu, & in quibusdā cerǽmoniis, sed nō est regnum Dei cibus & potus, neque cerǽmoniæ nisi adsit veræ religionis fundamentum, nempe fides. [e] *Sunt qui matrimonium.* De Eusthatianis vide Cōcilium Gangrense, aduersus quos editus est hic canon; Si quis vituperat nuptias & dormientē cùm viro suo fidelem ac religiosum detestatur, aut culpabilē æstimat, veluti quæ in regnū Dei intrare non possit, anathema sit. Detestabantur enim ij nuptias, & matrimoniū habebant pro fornicatione. [f] *Aiunt autem Athletas quoque.* Ad matrimonij laudem eleuandā, adducebant isti nuptarum vituperatores aliquot exempla eorum qui à Venere perpetuo abstinebant. (*Dist. 81. Si quis vituperat. & dist. 30. si quis nuptias.*) Ad quod respōdet Clemens cōsiderandam esse causam cur caste viuatur: castitas enim nec bonū dicenda est nec virtus, si caste viuatur propter aliud quam propter Dei charitatem. Qui ergo à Venere abstinuerunt Athletæ, nō propter Dei amorē, sed ne eneruentur eorū vires, non ideo sunt laudandi tanquam viri boni & virtute præditi. Christiana enim virtus solum Deum sibi proponit scopum. Non omniū autem quorum hic meminit, fit mentio apud alios authores, & quem citat Ister iniuria temporis interiit. Plato de Republica meminit Asbyli Crotoniatæ cursoris: is autem est, vt arbitror, corrupto vocabulo Ascylus. Amœbei citharœdi castissimi, qui vxorē nunquam attigit meminit Athenæus lib. 14. ca. 9. Is autē quoties cantaturus prodibat in publicum singulis diebus capiebat talentum Atticum. De Crisone autē Imetræo nusquā memini me aliquid legere. De Aristotele autem Cyrenæo, quòd Laidem quā promiserat se Cyrenē abducturū, eluserit nihil legi, legi tantū apud Ælianū de varia historia, quod diceret oblatum beneficium nunquam accipiendum: nam si referre non possis egreferes, & si non referas, existimaberis ingratus. [g] *Iam de iis qui matrimoniū abhorrent.* Postquā confutauit ea quæ afferebātur ab iis qui vituperabant matrimonium, nunc adducit ea quæ faciunt pro matrimonio, & pro cibis cum gratiarum actione sumendis. [h] *Quid verò non etiam iusti veteres.* Et in nouo & in veteri testamento fuerunt qui à cibis abstinebant, & qui cibos percipiebant cum gratiarum actione. Fuerunt & qui matrimonium contrahebant, liberisque dabant operam, & fuerunt qui caste viuebant, & se continebant à mulieribus. [i] *An etiā reprobant Apostolos.* Ad probandum non esse reiiciendum matrimonium, multum facit quod ipsi quoque Apostoli vxores duxerint, & liberos procrearint. Sed ad cœlibatum quoque commendandum facit plurimū, quod qui vxorem duxerant Apostoli, vxores non tanquam vxores circunducerent, sed tanquam sorores. Circunducebant autem vt ipsis ingressis in gynecæum liberè mulieribus prædicaretur Verbum Domini. De Apostolis autē Petro & Philippo quod vxores duxerint & liberos procrearint nemini est dubiū: & quod Philippus filias habuerit virgines, quæ etiam prophetarint, cōstat ex Actis Apostolorum. Quod autē ex iis aliquas collocarit in matrimonio, non memini me alibi legere. Paulus autem duxeritne vxorē non leuis est dubitatio: videtur quidem Clemens sentire eum duxisse, sed aliter sentit Theodoretus, qui sic scribit in Cōmentario in epist. Pauli ad Philippenses. Comparem siue coniugem nonnulli stultè existimant esse vxorē Apostoli, non attendētes ea quæ scripta erāt in epistola ad Corinthios, quod (*1.Cor.7.*) scilicet se retulerit in numerū cœlibū. Dico enim iis qui matrimonio iuncti nō sunt & viduis; Bonum est eis si maneant sicut ego. Et clarū est quod siue esset cœlebs, hoc est qui nunquam duxisset vxorem, siue viduus, vxorem non habebat, vxorem autem eum nunquam duxisse est verius: adolescens enim vocatus est. Cōparem ergo seu coniugem ipsum vocat, vt qui iugum pietatis secum trahat, & hortatur vt optimarū sit mulierum adiutor, & vt concordiam inter se ineant, procuret. [k] *Atqui ipse exclamauit.* In nomine Domini, & cum gratiarum actione est comedendū. Quod si à cibo & potu abstineatur, id propter Dei amorē est faciendum. Alioqui nec cibus nec potus est regnum Dei, sed neque ab iis abstinentia. Regnum Dei est pax, & iustitia, & gaudiū in Spiritu sancto. Pax est, quando quiescentibus affectibus, nos non angit nec remordet cōscientia: iustitia est, qua suū vnicuique, nempe & Deo, & sibi, & proximo tribuitur: gaudium in Spiritu sancto, quo nos non terrena delectant, sed cælestia. [l] *Quis eorum ouilla pelle indutus.* Quantūcunq; castitatem & cōtinentiam iactarent ipsi matrimoniorum vituperatores, vitæ tamen austeritate multum cedebant Eliæ, Hieremiæ, & Ioanni. Quidquid autem illi faciebant, non propter Dei amorē, sine quo nec castitas nec abstinentia potest esse bonū nec virtus, sed in Creatoris odium id faciebant: Elias autē & Hieremias & Ioannes, quantūcunque austera esset eorum vita, Creatori semper agebant gratias. [m] *Carpocratis autem iustitia.* Refellit impiam & obscœnam Carpocratis communicationem, qua volebat omnē mulierē omni petēti sui corporis facere copiā & coniunctionē, eam autem accipiebat ex illo Lucæ, Omni petenti à te tribue, vbi aduertendū est, id quod statim sequitur in Græco Clemētis aliter habere, quā nec in excuso nouo testamento Græco, nec in nostra versione. Nā & in Græco excuso, & in nostra versione, ita habet; Et qui aufert quæ tua sunt ne repetas. In Græco autem Clemētis ita habet: καὶ τὸν θέλοντα δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς, id est, & eū qui vult mutuo accipere ne auerseris. Ex vtrouis autē refellitur impia illa communio Carpocratiana. In ea enim non potest is qui mutuatur esse qui petit & accipit, si nullus sit qui habeat & det mutuo. Nō intelligenda est autem hæc cōmunio de synaxi, sed

de erogatione in pauperes. Quod ostendunt ea quæ sequuntur. [n] *Quid verò quando dicit Dominus.* Quæcũque hic citantur eo tendunt, vt ostendatur magnam esse mercedem communicationis, erogationis, dispersionis & eleemosynæ in pauperes: per eam enim acquirũtur cælestia & æterna. Nõ vituperantur diuitiæ, sed eæ solum quæ nimis augentur, & quæ absconduntur, & non erogantur & distribuuntur. Quod autem dicit sibi dicere per prosopopœiam, significat ad se verba facere tanquã ad aliam personam. [o] *Humana ergo continentia.* Hæc est differentia inter continentiã Philosophicam & Christianã, quod Philosophica pugnat cũ cupiditate: Christiana autem ne concupiscit quidem. Non potest autem accipi, nisi à Dei gratia, & ideo ea est à Deo petenda. Eam habuit Moses, qui quadraginta dies nec esuriit nec sitiit. Sanum esse & de sanitate disputare inter se differunt, melius est autẽ sanum esse, quam de sanitate disserere. Lux non est qui loquitur de luce: melius est autem esse lucem, quam loqui de luce. Vera est Christiana continentia, quæ eo deuenit vt nihil concupiscat: non est autem vera Philosophica quæ pugnat quidem cum cupiditate, sed eam non tollit. Nam etsi in actum non exeat cupiditas, nec exerceatur à corpore, ea tamen licet non sit præsens retinetur memoria: in continentia autem Christiana nulla est pœnitus concupiscentia. [p] *In summa autem & in genere.* Et in matrimonio & in esu ita se gerere oportet, vt in nobis sit voluntas non cupiditas, & ea solum velimus quæ sunt necessaria, adeò vt etiam in matrimonio sit continentia, vt non tam nos moueat ardor libidinis, quam voluntas procreandæ sobolis, & ea fit in matrimoniali congressu honestas, quæ diem, nempe Christum redoleat, dies enim & lux est Christus. Ab ea luce absunt comessationes & ebrietates, lites & contentiones. Ita nos oportet gerere, qui sumus filij non voluptatis sed voluntatis. Filius voluptatis est, qui in matrimonio non tam spectat filiorum procreationem, quam

Genes. 6. insanum implendæ voluptatis desiderium. [q] *Iam verò Angeli quoque quidam.* Non soli homines sunt incõtinentes, sed quidam etiam Angeli, cùm suam non possent continère cupiditatem, ea victi è cælo in terram descenderunt. Ij autem Angeli sunt fortasse qui in Genesi vocantur filij Dei. Videntes, inquit, filij Dei filias hominum quod essent pulchræ, acceperunt sibi vxores ex omnibus quas elegerant. Non me fugit alios aliter sentire, sed ita videtur sensisse Clemens.

VI. [a] VALENTINVS *autem in epistola ad Agathopodem: Cùm omnia, inquit, sustinuisset, erat continens, diuinitatem operabatur Iesus: edebat & bibebat propriè, non reddens cibos: tanta inerat ei vis continentiæ, vt etiam nutrimentum in eo non interierit, quoniam ipse non habuit interitum. Nos ergo propter dilectionem in Dominum, & propter ipsum honestum, amplectimur continentiam, templum Spiritus sanctificantes. Honestum enim est, propter regnum cælorum seipsum castrare ab omni cupiditate, & emundare conscientiam à mortuis operibus, ad seruiendum Deo viuenti. Qui autem propter odium aduersus carnem susceptum, à coniugali coniunctione, & ciborum quos sumere conuenit participatione, liberari desiderant, indocti sunt & impij, & absque ratione continentes, sicut aliæ gentes plurimæ.* [b] *Brachmanes quidem certè neque animatum comedunt, neque vinum bibunt: sed aliqui quidem ex iis, quotidie sicut nos cibum capiunt: nonnulli autem ex iis tertio quoque die, vt ait Alexander Polyhistor in lib. de rebus Indicis: mortem autem contemnunt, & viuere nihili faciunt: credunt enim esse regenerationem: aliqui autem colunt Herculem & Panem. Qui autem ex Indis vocantur* σέμνοι, *hoc est, honesti ac venerandi, nudi totam vitam transigunt: ij veritatem exercent, & futura prædicunt, & colunt quandam pyramidem, sub qua existimant alicuius Dei ossa reposita. Neque verò Gymnosophistæ, nec qui dicuntur* σέμνοι, *id est, venerandi, vtuntur mulieribus, hoc enim præter naturam & iniquum esse existimant: qua de causa seipsos castos conseruant. Virgines autem sunt etiam mulieres quæ dicuntur* σεμναὶ, *hoc est, venerandæ. Videntur autem obseruare cælestia, & per eorum significationem quædam futura prædicere.* [c] *Quoniam autem qui introducunt indifferentiam, paucas quasdam scripturas detorquentes, titillanti suæ voluptati ea suffragari existimant: quinetiam illam quoque, Peccatum enim*

Rom. 6. *vestri non dominabitur: non estis enim sub lege, sed sub gratia: & aliquas alias huiusmodi, quarum propter hæc non est rationi consentaneum vt faciam mentionem: non enim nauem instruo piraticam: agè paucis eorum argumentum perfringamus. Ipse enim egregius Apostolus, prædictæ dictioni subiungens, intentati criminis afferet solutionem. Quid ergo peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. adeò diuinè & prophetice è uestigio dissoluit artem voluptatis sophisticam. Non intelligunt ergo, vt videtur, quòd*

2.Cor. 5. *omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque per corpus*

ea quæ

ea quæ fecit, siue bonum, siue malum: vt quæ per corpus fecit aliquis recipiat. Quare si qua est in Christo noua creatura, ea non est amplius peccatis dedita. Vetera præterierunt. Vitam antiquam exuimus: ecce enim noua facta sunt, castitas ex fornicatione, & continentia ex incontinentia, iustitia ex iniustitia. Quæ est enim participatio iustitiæ & iniustitiæ? aut quæ luci cum tenebris societas? quæ est autem conuentio Christo cum Belial? quæ pars est fideli cum infideli? quæ est autem consentio templo Dei cum idolis? Has ergo habentes promissiones, mundemus nos ipsos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes sanctitatem in timore Dei. ᵃ *Qui autem Dei creaturæ resistunt per speciosam illam continentiam, illa quoque dicunt, quæ ad Salomoem dicta sunt, quorum prius meminimus: habentur autem, vt existimo, in Euangelio secundum Ægyptios. Aiunt enim ipsum dixisse Seruatorem: Veni ad dissoluendum opera fœminæ: fœminæ quidem, cupiditatis: opera autem generationem & interitum. Quid ergo dixerint, Soluta est hæc administratio? Non dixerint: manet enim mundus in eadem œconomia. Sed non falsum dixit Dominus. Reuera enim dissoluit opera cupiditatis, auaritiam, contentionem, gloriæ cupiditatem, mulierum insanum amorem, pædicatum, ingluuiem, luxum & profusionem, & quæ sunt his similia. Horum autem ortus, est animæ interitus: siquidem delictis mortui efficimur. Ea verò fœmina est intemperantia. Ortum autem & interitum, qui est in creatura, præcipuè fieri necesse est, vsque ad perfectam & omni ex parte absolutam distinctionem, & electionis restitutionem, per quam, quæ etiam sunt modo permixtæ & confusæ substantiæ, proprietati suæ restituuntur. Vnde meritò cùm de consummatione verbum significasset, ait Salome: Quousque morientur homines? Hominem autem vocat scriptura dupliciter: & eum qui apparet, & animam: & eum rursus qui seruatur, & eum qui non. Mors autem animæ dicitur peccatum. Quare cautè & consideratè respondet Dominus: Quousque pepererint mulieres, hoc est, quandiu operabuntur cupiditates. Et ideo quemadmodum per vnum hominem peccatum ingressum est in mundum, per peccatum quoque mors ad omnes homines peruasit, quatenus omnes peccauerunt. Et regnauit mors ab Adam vsque ad Mosen, inquit Apostolus: naturali autem diuinæ œconomiæ necessitate, mors sequitur generationem: & corporis & animæ coniunctionem consequitur eorum dissolutio. Si est autem propter doctrinam & agnitionem generatio, restitutionis autem est dissolutio. Quomodo autem existimatur mulier causa mortis, propterea quòd pariat: ita etiam dicetur dux vitæ propter eandem causam. Iam quæ prior inchoauit transgressionem vita est appellata, propter causam successionis: & eorum qui generantur, tam iustorum, quàm iniustorum, mater est, vnoquoque nostrum seipsum iustificante, vel contrà inobedientem seipsum constituente. Vnde non ego quidem arbitror Apostolum abhorrere vitam quæ est in carne, cùm dicit: Sed in omni fiducia, vt semper, nunc quoque Christus magnificabitur in corpore meo siue per vitam, siue per mortem. Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrum. Si autem viuere in carne est hoc quoque mihi fructus operis, quid eligam nescio, & coarctor ex duobus, cupiens resolui, & esse cum Christo: multò enim melius: manere autem in carne, est magis necessarium propter vos. Per hæc enim, vt puto, apertè ostendit, exitus quidem corporis perfectionem, esse in Deum dilectionem: eius autem præsentia in carne, ex grato animo profectam tolerantiam, propter eos qui opus habent vt salui fiant.* ᶜ *Quid verò, an non etiam quæ deinceps sequuntur, ex iis quæ dicta sunt ad Salomem subiungunt ij, qui quiduis potius quàm quæ est ex veritate Euangelica regulam sunt secuti? Cùm ea enim dixisset, Rectè ergo feci quæ non peperi: vtpote quòd non vt oporteret assumeretur generatio, excipit Dominus: dicens: Omni herba vescere, ea autem quæ habet amaritudinem ne*

Margin notes: ἀμαρτητικ. / 2. Cor. 6. / 2. Cor. 7. / Euangelium secundum Ægyptios. / Rom. 5. ἐφ' ᾧ. / Philip. 1.

vescaris. Per hæc enim significat, in nostra esse potestate, & non esse necessariam ex prohibitione præcepti, vel continentiam, vel etiam matrimonium: eo quòd matrimonium creationi aliquid auxilij afferat, præterea explicans. Nemo ergo peccatum existimet esse matrimonium quod est ex ratione seu per verbum, nisi existimat esse amaram filiorum educationem: multis enim contrà, carere liberis videtur esse molestissimum. [ἐυάρειστον.] *Neque amara videatur alicui liberorum procreatio, à diuinis abstrahens propter ea quæ ad vsum necessaria geruntur negocia. Hic autem non facilè ferens vitam solitariam, desiderat matrimonium: quandoquidem id quod cordi est, cum temperantia est innoxium: & habet vnusquisque nostrûm potestatem eligendi an velit gignere liberos. Considero autem quemadmodum aliqui quidem qui matrimonij prætextu difficultatum ab eo abstinuerunt, non conuenienter sanctæ cognitioni, ad inhumanitatem & odium hominum defluxerunt,* [μισανθρωπίαν.] *& perit apud ipsos charitas. Aliqui autem qui legis concessioni acquiescentes sunt alligati, & titillanti sensuum voluptate perfusi, fuerunt, vt ait Propheta, assimilati iumentis.* [Matth. 18.] *f Quinam autem sunt illi duo aut tres, qui congregantur in nomine Domini, in quorum medio est Dominus? an non virum & mulierem & filium tres dicit, quoniam mulier cum viro per Deum coniungitur? Sed si accinctus quis velit esse & expeditus, non volens procreare liberos, propter eam quæ est in liberis procreandis molestiam & occupationem, maneat, inquit Apostolus, cælebs vt ego.* [ἄγαμος. 1. Cor. 7.] *Velle enim dicere Dominum exponunt, cum pluribus quidem esse creatorem, effectorem Deum generationis: cum vno autem, nempe electo, Seruatorem, qui est alterius scilicet Dei, qui bonus est, filius. Hoc autem non ita habet: sed est quidem etiam cum iis qui honestè ac moderatè in matrimonio versati sunt & liberos susceperunt, Deus per filium: est autem etiam cum eo qui rationi seu verbo conuenienter fuit continens idem Deus similiter.* [λογικῶς.] *g Fuerint autem aliter quoque tres quidem, ira, cupiditas, & ratio: caro autem & anima & spiritus alia ratione. Fortè autem & vocationem & electionem secundam, & tertium genus quod in primo honore collocatur, tacitè significat trias quæ prius dicta est: cum quibus est quæ omnia considerat Dei potentia, absque diuisione cadens sub diuisionem.* [ἀμερῶς μεριστή.] *Qui ergo animæ quæ sunt secundum naturam ita vt oportet vtitur operationibus, desiderat quidem ea quæ sunt conuenientia, odio autem habet ea quæ lædunt, sicut iubent mandata. Benedices enim, inquit, benedicenti, & maledices maledicenti. Quando autem hæc transiliens, iram scilicet & cupiditatem, creaturam reuera amauerit, propter eum qui est Deus & effector omnium, is ex recta viuet cognitione, non laborioso continentiæ habitu acquisito per eam quæ est Seruatori assimilationem, vnita cognitione, fide, dilectione: vt qui finis iudicio vnus sit, & verè spiritualis, quæ ex ira & cupiditate procedunt cogitationes omnino non admittens, qui ad Domini imaginem ab ipso artifice efficitur homo perfectus, dignus qui iam frater à Domino nominetur, is simul est amicus, & filius. Sic ergo duo & tres in eodem congregantur, nempe in homine cognitione prædito. Fuerit autem multorum quoque concordia ex tribus numerata, cum quibus est Dominus, vna Ecclesia, vnus homo, genus vnum. An non cum vno quidem Iudæo erat Dominus legem ferens. Iam autem prophetans, & Hieremiam mittens Babylonem, quinetiam eos qui erant ex gentibus vocans per prophetiam, congregauit duos populos. Tertius autem est vnus, qui ex duobus creatur in nouum hominem, quo inambulat & inhabitat in ipsa ecclesia. Et lex simul & propheta, vnà cum Euangelio, in nomine Christi congregantur in vnam cognitionem. Qui ergo propter odium vxorem non ducunt, vel propter concupiscentiam carne indifferenter abutuntur, non sunt in numero illorum qui seruantur, cum quibus est Dominus. His sic ostensis, agè quæcunque scripturæ aduersantur iis Sophistis qui sunt ex hæresibus, iam adducamus, declarantes regulam continentiæ quæ rationi seu Verbo conuenienter obseruatur.*

uatur. Vnaquaque autem hæresis scripturam habet quæ sibi conuenienter affertur. Qui autem intelligit, opportunè eligens, vtetur ad eos confutandos qui præter præcepta decreta constituunt. Atque vt ab alto rem repetamus, lex quidem sicut prius diximus, illud, non concupisces vxorem proximi tui, prius exclamauit ante propinquam & cohærentem Domini vocem, quæ dicit ex sua ipsius persona: Audiuistis legem præcipientem, Non mœchaberis. Matth. 5. *Ego autem dico, non concupisces. Quod enim vellet lex viros vti moderatè vxoribus, & propter solam liberorum susceptionem, ex eo est perspicuum, quod prohibet quidem eum qui non habet vxorem, statim cum captiua habere consuetudinem. Quòd si semel desiderauerit, ei cùm tonsa fuerit capillos, permittere vt lugeat triginta diebus. Si autem ne sic quidem emarcescat cupiditas, tunc liberis operam dare, cùm quæ dominatur impulsio, probata sit præfinito tempore rationi consentanea appetitio. Vnde nullum ex veteribus ex scriptura ostenderis, qui cum prægnante rem habuerit, sed postquam gestauit vterum, & postquam editum fœtum à lacte depulit, rursus à viris cognitas fuisse vxores. Iam hunc scopum & institutum inuenies seruantem Mosis patrem, cùm triennium post Aaronem editum intermisisset, genuisse Mosem. Et rursus Leuitica tribus seruans hanc naturæ legem à Deo traditam, aliis numero minor ingressa est in terram promissionis. Non enim facilè multiplicatur genus, cùm viri quidem seminant qui legitimum ineunt matrimonium, expectant autem non solùm vteri gestationem, sed etiam à lacte depulsionem.* [h] *Vnde meritò Moses quoque Iudæos paulatim prouehens ad continentiam, cùm tribus diebus deinceps consequentibus à venerea voluptate abstinuissent iussit audire verba Dei. Nos ergo Dei* Leuit. 16. *templa sumus, sicut dixit Propheta: Inhabitabo in eis, & inambulabo, & ero eorum Deus,* 2. Cor. 6. *& ipsi erunt populus meus: si ex præceptis vitam instituamus, siue vnusquisque nostrum, siue tota simul ecclesia. Quare egredimini è medio ipsorum, & separamini dicit Dominus,* Esa. 52. *& immundum ne tangatis, & ego vos suscipiam, & ero vobis in patrem, & vos* 2. Cor. 6. *eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens. Non ab iis qui vxores duxerunt, vt aiunt, sed à gentibus quæ adhuc viuebant in fornicatione, præterea autem à prius quoque dictis hæresibus, vt immundis, & impiis, propheticè nos iubet separari.* [i] *Vnde etiam Paulus quoque verba dirigens ad eos, qui erant his qui dicti sunt similes: Has ergo pro-* 2. Cor. 7. *missiones habete, inquit, dilecti: mundemus corda nostra ab omni inquinamento carnis &* 2. Cor. 11. *spiritus, perficientes sanctitatem in timore Dei. Zelo enim vos Zelo Dei: despondi enim vos vni viro virginem castam exhibere Christo. Ecclesia autem non alij iungitur matrimonio, sponsum possidens. Sed vnusquisque nostrum habet, si velit, potestatem ducendi legitimam vxorem, in primis, inquam, nuptiis. Vereor autem ne sicut serpens seduxit Euam in astutia, corrumpantur sensus vestri à simplicitate quæ est in Christo, piè admodum & doctoris instar dixit Apostolus. Quocirca admirabilis quoque Petrus, Charissimi, inquit,* 1. Petri 2. *obsecro vos tanquam aduenas & peregrinos, abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, conuersationem vestram inter gentes habentes bonam: quoniam sic est voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum * igno-* ἀγνωσίαν. habet Græcũ Clementis. *rantiam, quasi liberi, & non quasi velamen habentes malitiæ libertatem, sed vt serui Dei. Similiter etiam scribit Paulus in epistola ad Romanos: Qui mortui sumus peccato, quomo-* Rom. 6. *do adhuc viuimus in ipso? Quoniam vetus noster homo simul est crucifixus, vt destruatur corpus peccati, vsque ad illud: Neque exhibite membra vestra arma iustitiæ peccato. Atque adeò cùm in hunc locum deuenerim, videor mihi non esse prætermissurus innotatum, quòd eundem Deum per legem & Prophetas & Euangelium prædicet Apostolus. Illud enim, Non concupisces, quod scriptum est in Euangelio, legi attribuit in Epistola ad Romanos, sciens esse vnum eum qui prædicauit per legem & Prophetas, & patrem qui per eum est* Rom. 7.

annunciatus. Dicit enim, Quid dicemus? Lex est ne peccatum? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem. Concupiscentiam enim non cognouissem, nisi lex diceret, Non concupisces, etiamsi ij qui sunt diuersæ sententiæ, repugnantes, existimant Paulum sua verba dirigentem aduersus Creatorem, dixisse ea quæ deinceps sequuntur: Noui enim quòd non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum. Sed legant ea quæ prius dicta sunt, & ea quæ consequuntur. Prius enim dixit, sed inhabitans in me peccatum: propter quod consentaneum erat dicere illud: Non habitat in carne mea bonum. Consequenter subiunxit: Si autem quod nolo, hoc ego facio, non vtique ego id operor, sed quod inhabitat in me peccatum: quod repugnans, inquit, legi Dei & legi mentis meæ, captiuat me in lege peccati quæ est in membris meis. Miser ego homo quis me liberabit de corpore mortis huius? Et rursus (nunquam enim ὠφελεῖν. *quouis modo iuuando defatigatur) non veretur veluti concludere. Lex enim spiritus liberauit me à lege peccati & mortis: quoniam per filium Deus condemnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleatur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Præter hæc adhuc declarans quæ prius dicta sunt, exclamat: Corpus quidem mortuum propter peccatum: significans id non esse templum, sed animæ sepulchrum. Quando enim sanctificatum fuerit Deo, spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in nobis. Qui viuificabit etiam mortalia vestra corpora, per eius spiritum qui habi-* Rom. 8. *tat in nobis. Rursus itaque voluptarios increpans, illa adiicit: Prudentia enim carnis, mors: quoniam qui ex carne viuunt, ea quæ sunt carnis cogitant: & prudentia carnis est cum Deo gerere inimicitias: legi enim Dei non subiicitur. Qui autem sunt in carne, non vt quidam decernunt, Deo placere non possunt, sed vt prius diximus. Deinde vt eos distinguat, dicit ecclesiæ: Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, siquidem spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, is non est eius. Si autem Christus in vobis, corpus quidem est mortuum per peccatum, spiritus autem viuus per iustitiam. Debitores itaque sumus fratres, non carni, vt secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem viuitis, estis morituri: si verò spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicunque enim spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei. Et aduersus nobilitatem & aduersus libertatem, quæ execrabiliter ab iis qui sunt diuersæ sententiæ introducitur, qui pro-* Deest aliquid. *pter libidinem & intemperantiam gloriantur, subiungit dicens: Non enim accepistis spiri-* 1. Cor. 7. *tum seruitutis rursus in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater: hoc est, ad hoc accepimus, vt cognoscamus eum quem oramus, qui est verè pater, qui eorum quæ sunt solus est pater, qui ad salutem erudit & castigat vt pater, & timorem minatur.*

COMMENTARIVS.

[a] VALENTINVS *autem in epistola ad Agathopoden.* Cum dixisset aliquot ex Angelis fuisse in continentes, refert quid de Christo dixerit Valentinus. Dicit enim Christũ adeò fuisse cõtinentem, vt quidquid comederat & biberat cõtinens, ex eo nihil egereret, vt quod nõ esset interiturum, sicut ipse non habuit interitum. [b] *Brachmanes quidem certe.* De Brachmanibus sic scribit Eusebius, Apud Indos autem & Ba-* Euseb. De preparat. Euang. 6. cap. 8. *ctros, multa millia hominũ sunt qui Brachmanes appellantur. Ij tam traditione patrũ quam legibus, neq; simulachra colunt, nec animatũ aliquid comedunt, vinum & ceruisiam nunquam bibunt, ab omni demum malignitate absunt, soli Deo attendentes. Gymnosophistarũ autem & Ægyptiorum Sacerdotum quanta esset & à cibis abstinentia & à Venere cõtinentia, fuse scribit Cælius Rhodiginus lib. 14. cap. 25. lect. antiq. [c] *Quoniam autẽ qui introducũt.* De indifferentibus antea diximus. Ij autem erant qui quidquid agerent, peccare se nõ posse dicebant. Peccatũ enim eis non dominari, quod non essent sub lege, sed sub gratia. In hoc autem fallebantur, quod cum per gratiã data eis esset remissio peccatorũ, ea gratia eo vsque extendi videretur, vt quidquid agerent, postea id non esset peccatum, eis omnia condonante gratia. Hunc eorum sensum refellit Paulus, qui aperte dicit nõ esse peccandũ, quod sumus sub gratia. Non esse scopum gratiæ vt peccemus, sed vt remissis peccatis noua simus creatura, & quæ olim admissa erant nõ amplius admittamus, & meminerimus nos esse sistẽdos ante tribunal Christi, recepturos quæcunq; gesserimus

ferimus per corpus, siue bona siue mala. Multas alias afferebant sententias, sed huius solum meminit, quæ erat præcipua. Nam si cæterarum faceret mentionem, videretur quodammodo nauem instruere piraticam, in qua multa sunt congesta latrociniis. [e] *Qui autem Dei creaturæ resistunt.* Dixit quid pro se afferrent Adiaphoritæ, & quid eis responderet, nunc dicit quid afferant ij qui resistunt Dei creaturæ per speciosam continentiam. Ij autem dicuntur Eucratitæ seu Tatiani, de quibus scribit Irenæus lib. 1. A Saturnino & Marcione qui vocantur continentes abstinentiam à nuptiis annunciauerunt, frustrantes *Iren. lib. 1. cap. 30.* antiquam plasmationem Dei, & oblique accusantes eum, qui & masculum & fœminam ad generationem hominum fecit, & eorum qui dicuntur apud eos animalia abstinentiam induxerunt, ingrati existẽtes ei qui omnia fecit Deo, contradicunt quoque eius saluti qui primus plasmatus erat. Et hoc nunc adinuentum est apud eos, Tatiano quodam primo hanc introducente blasphemiam, qui cum esset Iustini auditor, inquantum quidem apud eum erat, nihil enarrauit tale, post verò illius martyrium absistens ab ecclesia, & præsumptione magisterij elatus, quasi præ cæteris esset secũdum proprium characterem doctrina constituta, non quasdã inuisibiles, similiter atque ij qui à Valentino sunt, veluti fabulas enarrans, nuptiarum autem corruptelas & fornicationes, similiter vt Marcion & Saturninus dicens, Adæ autem saluti ex se contradictionem faciens. Qui ergo Dei creaturæ resistebant, ij erant Eucratitæ seu Continentes. Qui erant Marcionistæ & Tatiani, pro defendenda sua hæresi afferebant quæ in Euangelio secundum Ægyptios dicitur Seruator dixisse Salomæ. Non est autem hoc Euangelium à Catholica Ecclesia approbatum, licet apud Clementem videatur non leuis autoritatis, non enim id reiicit nec reprobat, sed quod male exponebant hæretici, interpretatur. Sic ergo in eo dicebat Seruator; Veni ad dissoluendum opera fœminæ. Hoc sic exponebant Eucratitæ. Fœminam vocabant cupiditatem seu cõcupiscentiam. Eius opera dicebant generationem & interitum, quæquidẽ opera vt dissolueret venisse Christum. Non ita autem esse intelligendum pulchrè sic ostendit Clemens; Quod Christus dixit verum est, sed verum non est quod dixit, si intelligatur vt intelligunt Eucratitæ. Non est ergo sic intelligendum. Si venisset Christus vt dissolueret generationem & interitum vt intelligunt Eucratitæ, iam olim defecisset generatio & interitus. Sed non defecit. Non est ergo sic intelligendum. Venit ergo Christus ad dissoluendum opera fœminæ, nempe cupiditatis & intemperantiæ. Ea sunt auaritia, contentio, gloriæ cupiditas, insanus mulierum amor, & cætera quæ enumerantur. Horum operum generatio est animæ interitus. Per peccatum enim interit & moritur anima. Ita est ergo intelligendum. [f] *Quid verò an non etiam quæ deinceps sequuntur.* Aliud etiam afferebant Eucratitæ ex eodem Euangelio secũdum Ægyptios, quod existimabant pro se facere. Id autem in eos retorquet Clemens dicens illud: Omni herba vescere, ea autem quæ habet amaritudinem ne vescaris, significare in potestate nostra esse vel continentiam eligere, vel matrimonium. Id tantum esse spectandum vt non sit molestum & ingratum vitæ genus quod suscipitur. Esse vtrobique difficultates & molestias quæ magis procedunt ab iis qui suscipiunt, quam ab ipso susceptæ vitæ genere, licere vel matrimonium contrahere, vel profiteri continentiam, dum intelligas à continentia quam sis professus non esse resiliendum. Vtrobique esse adhibẽdam temperantiam, & moderationem, & neque cœlibes debere abhorrere eos qui dant operã liberis, neque eos qui vxores duxerunt libidini adeò esse deditos, vt merito possint assimilari iumentis. [g] *Quinam autem sunt illi duo aut tres.* Matth. cap. 18. dicit Christus, Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorũ. Varias huius dicti expositiones affert Clemens. Prima est quod id dicatur de viro muliere & filio, quoniam mulier cum viro per Deum coniungitur, & ex ea coniunctione procreatur filius. In medio itaque duorum & trium est Deus. In medio quidem duorum, si sit tãtum maritus & vxor: in medio autem triũ si genitus sit filius. Quod autem dicunt Eucratitæ in medio duorum vel triũ in matrimonio esse Deum Creatorem, effectorem generationis, non autem bonum Deum Christi Seruatoris filium, sed eum esse cum vno electo, nempe cum cœlibe seu continente, est falsum. Est enim idem Deus qui certe vnus est, per filium, & cum duobus vel tribus, in honesto & modesto matrimonio, & cum vno cœlibe seu continente, qui se cõtinet, non in odium Creatoris, vt Eucratitæ & Tatiani, sed propter regnum Dei, vt Verbum iubet. [g] *Fuerint autem aliter quoque tres.* Postquam cõfutauit quæ pro se facere putabant Eucratitæ, nunc eas adducit scripturas quæ eis aperte aduersantur, tam ex veteri quam ex nouo testamento. Ex veteri quidem; Non concupisces vxorem proximi tui: ex nouo autẽ; Audiuistis legem præcipientem, Nõ mœchaberis. Ego autem dico; Non concupisces. Quod ita interpretatur Clemens vt sentiat Deum iubere, ne cum propria quidem vxore cum concupiscentia habendam consuetudinem. Quod autem cum sola vxore velit haberi consuetudinem, idque propter solam liberorum susceptionem, probatur ex eo quod ne cum captiua quidem statim velit rem haberi, sed tum demum cum triginta diebus postquam totonderit capillos, sedatus sit Veneris impetus, successeritque moderata & honesta appetitio. Veteres autem cum prægnante nullam habebant consuetudinem, nec ante pueri à lacte depulsionem seu ablactionem. Hinc est quod Moses erat Aarone minor natu tribus annis, quod pater nõ cognouit vxorem, antequam ablactatus esset Aaron. Hanc etiam ob causam ex tribu Leuitica pauciores ingressi sunt terram promissam quam ex cæteris tribubus, quod cum vxoribus rem non haberent ante filiorum à lacte depulsionem. *Exod. 19.* [h] *Vnde merito Moses quoque Iudæos.* Quod dicit Deus apud Prophetam; Egredimini è medio ipsorum, & separamini; non est intelligendum ab iis qui duxerunt vxores, vt intelligebant Eucratitæ, sed à gentibus quæ adhuc fornicabãtur, sed & ab iis de quibus prius dictum est hæresibus, & ab obscœnis & impiis hominibus. [i] *Vnde etiam Paulus quoque.* Volunt quidem Apostoli Petrus & Paulus, vt hic ostendunt quæ citantur eorum testimonia, Christianos omnes & singulos castè & cõtinenter viuere & abstinere à carnalibus desideriis: & ecclesiam quæ sponsum habet Christum, non alij coniungi sponso, potest tamen vnusquisque si velit, modo se castitatis voto non obstrinxerit legitimam ducere vxorem. Quod autem dicit eum id posse in primis nuptiis, non est intelligendum, quod non liceat secundũ contrahere matrimoniũ, cùm id permittat Paulus, modo fiat in Domino, sed significat id minus esse hone-

ſtum. Apud veteres quidem certe minus laudabilis & honeſta habita eſt polygamia, qua ſcilicet prima vxore defuncta, alia ducitur. Multas autem ſimul ducere tantum abeſt vt liceat, vt ne ſit exiſtimandum quidem matrimonium. Quam male autem olim audierit Polygamia, vide apud Nomocanonem Photij in Canonibus ſancti Baſilij.

VII. a QVOD *autem ex conſenſu ad tempus orationi vacat coniugium, doctrina eſt continentiæ. Adiecit enim illud quidem, ex conſenſu, ne quis diſſolueret matrimonium. Ad tempus autem, ne ex neceſſitate exercens continentiam is qui vxorem duxerit, aliquando labatur in peccatum, vt qui in id incidat vt ſuo quidem coniugio parcat, alienum autem concupiſcat. Qua ratione eum etiam qui turpiter ſe & indecore gerere exiſtimat, quòd virginem alat, rectè eam dicit eſſe nuptum daturum. Propoſitum autem vniuſcuiuſque, tam eius qui ſeipſum caſtrauit, hoc eſt, qui caſtitatem delegit, & qui rurſus propter liberorum procreationem ſeipſum coniunxit matrimonio, debet perſeuerare, non cedens & acquieſcens ei quod eſt minus & inferius. Si enim vitæ ſuæ aliquid incrementi poterit adiicere, ipſe ſibi in Deo maiorem acquiret dignitatem, vt qui purè ſimul & conſideratè fuerit continens. Si autem eam quam elegit regulam ſuperauerit, in maiorem deinde ſpe gloriam recidet. Habet enim ſicut caſtitas, ita etiam matrimonium propria munera & miniſteria, quæ ad Dominum pertinent, filiorum, inquam, curam gerere & vxoris. Quod enim honeſtè cauſatur is qui eſt in matrimonio perfectus, eſt coniugij neceſſitudo, vt qui omnium curam ac prouidentiam in domo communi oſtenderit.* b *Iam epiſcopos, inquit, oportet conſtitui, qui ex domo propria toti quoque eccleſiæ præeſſe ſint meditati.* c *Vnuſquiſque ergo in quo vocatus eſt opere miniſterium peragat, vt liber in Chriſto fiat. Et rurſus de lege diſſerens, vtens allegoria: Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi, & quæ ſequuntur. Et rurſus: Mulier eſt alligata, quandiu viuit vir eius: ſin autem mortuus fuerit, liberata eſt vt nubat, modò in Domino. Beata autem eſt ſi ſic permanſerit, in ea quidem ſententia. Sed in priori quidem particula: Mortificati eſtis, inquit, legi, non matrimonio, vt efficiamini vos alteri, qui excitatus eſt ex mortuis, ſponſa & eccleſia, quam caſtam eſſe oportet, & ab iis quæ ſunt intus cogitationibus, quæ ſunt contrariæ veritati, & ab iis qui tentant extrinſecus, hoc eſt, ab iis qui ſectantur hæreſes, & perſuadent vobis fornicari ab vno viro, nempe omnipotenti Deo: ne ſicut ſerpens decepit Euam, quæ vita dicitur, nos quoque inducti à callidis hæreſum illecebris, tranſgrediamur mandata. Secunda autem particula ſtatuit monogamiam. Non enim, vt quidam exiſtimarunt, mulieris cum viro alligationem, carnis cum interitu connexionem, ſignificari putandum eſt. Impiorum enim hominum, qui matrimonij inuentionem diabolo apertè tribuunt, reprehendit commentum, & in periculum venit Legiſlator ne inceſſatur maledictis. Tatianum arbitror Syrum talia audere dogmata decernere. His verbis quidem certè ſcribit in libro de Perfectione ſecundum Seruatorem: Conſenſum quidem coniungit orationi: communio autem ſeu coniunctio, interitus ſoluit interpellationem. Admodum certè circumſpectè arcet per conceſſionem. Nam cùm rurſus permittit ſimul conuenire propter Satanam & intemperantiam, pronunciauit eum qui eſt pariturus, ſeruiturum duobus Dominis: per conſenſum quidem, Deo: per diſſentionem autem, intemperantiæ & fornicationi & diabolo. Hæc autem dicit, Apoſtolum exponens. Sophiſticè autem eludit veritatem, per verum falſum confirmans: intemperantiam enim & fornicationem, diabolica vitia & affectiones nos quoque confitemur. Moderati autem matrimonij intercedit conſenſio, & ad precationem continenter deducens, & ad procreandos liberos cum honeſtate concilians. Cognitio quidem certè dictum eſt à ſcriptura tempus liberorum procreationis, cùm dixit: Cognouit autem Adam Euam vxorem ſuam, & concepit, & peperit filium, & nominauit nomen eius Seth: ſuſcitauit enim mihi Deus aliud ſemen pro Abel.* d *Vides quemnam maledictis inceſſant,*

1.Tim 3. Rom.7.

ἀσυμφωνίας.

incessant, qui honestam & moderatam incessunt seminationem, & diabolo attribuunt generationem. Non enim Deum absolutè dixit, qui articuli adiectione, nempe dicens, significauit eum qui est omnipotens. Quod ab Apostolo autem subiungitur: Et rursus, simul conuenire propter Satanam, illud prius rescindit, ne vnquam ad alias declinent cupiditates. Non enim perfectè repellit naturæ appetitiones, qui à verecundia motus fit ad tempus consensus, per quem rursus inducit coniugationem matrimonij, non ad intemperantiam & fornicationem & opus diaboli, sed ne subiungetur intemperantiæ, fornicationi & diabolo. [c] *Separat autem veterem quoque hominem & nouum Tatianus, sed non vt nos dicimus. Veterem quidem virum, legem: nouum autem, Euangelium, ei assentimur, nos quoque dicentes, sed non eo modo quo vult ille, dissoluens legem vt alterius Dei. Sed idem vir & Dominus vetera renouans, non amplius concedit polygamiam. Tunc enim id exigebat Deus, quando oportebat augeri & multiplicari. Monogamiam autem introducit propter liberorum procreationem, & domus curam gerendam, ad quam data est mulier adiutrix; & si cui Apostolus propter intemperantiam & vstionem, ex venia secundum concedit matrimonium: nam hic quoque non peccat quidem ex testamento: non est enim à lege prohibitus: non implet autem summam illam vitæ perfectionem quæ agitur ex Euangelio. Gloriam autem sibi acquirit cælestem, qui apud se manserit, eam quæ est morte dissoluta impollutam seruans coniunctionem, & grato ac lubente animo paret œconomiæ, per quam effectum est vt diuelli non possit à Domini ministerio.* [f] *Sed nec eum qui ex coniugali surgit cubili, similiter vt olim, tingi nunc quoque iubet diuina per Dominum pro-* διαιτᾶν. *uidentia: non enim necessariò à liberorum abducit procreatione, qui credentes per vnum baptismum, ad consuetudinem omni ex parte perfectam abluit Dominus, qui etiam multa Mosis baptismata per vnum comprehendit baptismum. Olim itaque lex, per carnalem generationem, nostram prædicens regenerationem, propter generantem seminis facultatem adhibebat baptismum, non abhorrens hominis generationem. Quod enim apparet homo generatus, hoc potest seminis deiectio. Non sunt ergo multi coitus genitales, sed matricis susceptio profitetur generationem, in naturæ officina semine formato in fœtum.* [g] *Quomodo autem vetus quidem est solum matrimonium & legis inuentum, alienum autem est quod est ex Domino matrimonium, cùm idem Deus seruetur à nobis? Non enim quod Deus coniunxit, homo iurè dissoluerit. Multò autem magis quæ iussit Pater, seruabit quoque filius. Si autem idem simul est & legislator & Euangelista, nunquam ipse secum* Rom. 7. *pugnat. Viuit enim lex cùm sit spiritualis, & intelligitur ex cognitione.* γνωστικῶς. *Nos autem mortui sumus legi per corpus Christi, vt gigneremur alteri qui resurrexit ex mortuis, qui prædictus fuit à lege, vt Deo fructificaremus. Quare lex quidem est sancta, & mandatum sanctum & iustum & bonum. Mortui ergo sumus legi, hoc est, peccato quod à lege significatur: quod lex ostendit, non autem generat, per iussionem eorum quæ sunt facienda, & prohibitionem eorum quæ non sunt facienda: reprehendens subiectum peccatum vt appareat peccatum. Si autem peccatum est matrimonium quod est ex lege, nescio quomodo quis dicet se Deum nosse, dicens Dei iussum esse peccatum. Quod si lex sancta est, sanctum est matrimonium. Sacramentum ergo hoc ad Christum & Ecclesiam ducit Apostolus. Quemadmodum quod ex carne generatur, caro est: ita quod ex spiritu, spiritus, non solùm in pariendo, sed etiam in discendo. Iam sancti sunt filij, Deo gratæ oblectationes verborum Dominicorum, quæ desponderunt animam. Sunt ergo separata fornicatio & matrimo-* τῷ θεῷ *nium, quoniam à Deo longè abest diabolus.* ἐναρμονίως *Et vos ergo mortui estis legi per corpus Christi, vt vos gigneremini alteri, qui surrexit à mortuis. Simul enim proximos exaudit qui fuerunt obedientes: quandoquidem etiam ex veritate legis, eidem Domino obedimus qui præ-*

1.Tim 4. *cipit eminus.* [h] *Nunquid autem de iisdem hominibus meritò apertè dicit spiritus? In po-*
πλάνοις, deceptoribus. *sterioribus temporibus deficient quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi falsiloquorum, cauteriatam habentium conscientiam, & prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad participationem cum gratiarum actione, fidelibus, & qui agnouerunt veritatem, quòd omnis creatura Dei bona est, & nihil est reiiciendum quod sumitur cum gratiarum actione. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Necessariò ergo non est prohibendum iungi matrimonio, neque carni-*
Rom. 14. *bus vesci, aut vinum bibere. Scriptum est enim: Bonum est carnem non comedere, nec vi-*
1.Cor. 7. *num bibere, si comedat per offendiculum. Et: Bonum est manere sicut ego: sed & qui vtitur cum gratiarum actione, & qui rursus non vtitur, ipse quoque cum gratiarum actione, & cum moderata ac temperanti viuat perceptione, rationi conuenienter. Et vt in summa dicam, omnes Pauli epistolæ, quæ moderationem docent & continentiam, cùm & de matrimonio, & de liberorum procreatione, & de domus administratione innumerabilia præcepta contineant, nusquam honestum moderatúmque matrimonium prohibuerunt aut abrogarunt, sed legis cum Euangelio seruantes conuenientiam, vtrumque admittunt: & eum, qui Deo agendo gratias, moderatè vtitur matrimonio: & eum qui vt vult Dominus, viuit in castitate, quemadmodum vocatus est vnusquisque inoffensè & perfectè eligens.* [i] *Et erat terra Iacob laudata super omnem terram, inquit Propheta, ipse vas spiritus gloria afficiens. Insectatur autem quispiam generationem, in eam dicens interitum cadere eámque perire: & vim affert ac detorquet aliquis, dicens de filiorum procreatione dixisse*
Marci 6. *Seruatorem: Non oportere in terra thesauros recondere, vbi tinea & ærugo demolitur: nec*
Luca 12. *erubescit his addere ea quæ dicit Propheta: Omnes vos sicut vestimentum veterascetis, & tinea vos exedet. Sed neque nos contradicimus scripturæ, in nostra corpora cadere interitum, eáque esse fluxa. Fortasse autem iis cum quibus disseruit, vtpote peccatoribus, prædicit interitum. Seruator autem non dixit de liberorum procreatione, sed ad impertiendum ac communicandum eos adhortans, qui solùm opibus volunt abundare, egentibus autem nolunt*
Ioan. 6. *opem ferre. Quamobrem dicit: Operemini non cibum qui perit, sed eum qui manet in vitam æternam.* [k] *Similiter autem afferunt etiam illud dictum de resurrectione mortuorum: Filii il-*
Matth. 22. *lius seculi nec nubunt nec nubuntur. Sed hanc interrogationem & eos qui interrogant, si quis*
Luca 20. *ruminauerit, inueniet Dominum non reprobare matrimoniũ, sed afferre remedium expectationi carnalis cupiditatis in resurrectione. Illud autem, filii huius seculi, non dixit ad distinctionem alicuius alius seculi, sed perinde ac si diceret: Qui in hoc nati sunt seculo, cùm propter generationem sint filii, & gignunt & gignuntur: quoniam non absque generatione hanc quis vitam prætergredietur. Sed hæc generatio similem suscipiens interitum, non amplius expectat eum qui ab hac vita est separatus. Vnus est ergo pater noster qui est in cælis. Sed ipse quoque pa-*
Matth. 23. *ter est omnium per creationem. Ne vocaueritis ergo, inquit, patrem vobis super terram. Quasi diceret: Ne existimetis eum qui vos carnali seuit satu, authorem & causam vestræ essentiæ, sed adiuuantem causam generationis, vel ministram potius. Sic ergo nos rursus conuersos vult effici vt pueros, eum qui verè pater est agnoscentes, vt qui simus regenerati per aquam, cùm hæc sit alia satio in creatione.*

COMMENTARIVS.

[a] QVOD *autem ex consensu ad tempus orationi vacat coniugium.* Etiam in matrimonio locum habet continentia, sed in ea duo sunt consideranda, nempe vt & contineant ex consensu, & ad tempus. Ex consensu quidẽ, quoniam nec maritus nec vxor debent alter alterum fraudare cõiunctione quæ est debitum coniugale, & timendũ est, ne si paulo diuturnior sit continentia, dum à sua se coniuge abstinet, appetat alienam. [b] *Iam Episcopos, inquit, oportet constitui.* Ij sunt eligendi Episcopi quos constat suæ bene præesse familiæ. Nam in domus suæ ratione iam sunt meditati quomodo sit regenda Dei Ecclesia. In eligendo ergo

Episcopo

Episcopo nō spectatur an nunc habeat aut olim habuerit vxorē, sed an bene præsit familiæ. Vnde sumetur coniectura & argumentū, fore vt recte administret ecclesiam. Nam siue habuerit siue non habuerit vxorē, si modo bene præsit familiæ, sufficit ad hoc vt eligatur Episcopus. Apud eos quidem rectæ qui ecclesiasticā exacte obseruarunt regulam, in Clero perpetuus fuit cœlibatus. Apud eos verò qui ab ea defecerunt, nec Episcopis licet habere vxorem, sed si habeant cùm ordinantur, ab ea separari oportet. *Epiph. lib. 2. tom. 1. Syn. in Trull. 1. Can. 12.* ' *Vnusquisque ergo in quo vocatus est.* Christo mortuo qui erat veluti vir legis, licet nobis Christi qui excitatus est à mortuis esse sponsa & ecclesia, quā oportet esse castā, & à malis cogitationibus quæ sunt contrariæ veritati, & ab hæresibus, quæ nos tentant & conātur inducere, vt ab Omnipotente, à creatore, inquam, deficiamus, & eius mandata non seruemus. Mulier quoq;, quæ est in potestate viri, tum demum est libera à lege viri, quando vir eius fuerit mortuus. Repulsa enim Polygamia, à verbo constituta est monogamia. Vir enim vnā solam ducit vxorem, & mulier nubit vni viro. Porro autem Clemens ostendit esse falsam verborū Pauli à Tatiano adductam interpretationem, qui sophisticè eludens veritatem, per verum confirmabat falsum. Nec est ei assentiendū qui in eodē numero habebat matrimonium & fornicationem, Quāuis enim à concubitu coniugali liceat ad tempus abstinere ex consensu vt vacetur orationi, non ideo tamen non licet cognoscere vxorem & operam dare liberis. Quodquidem tantum abest vt sit probrandum, vt ipse Deus omnipotens dicatur semen suscitare quando generatur filius. ' *Vides quemnam maledictis incessant.* Quod Deū omnipotentem blasphemant, & maledictis incessant qui seminationem vituperant & generationē diabolo attribuunt, ex hoc probat. Nam si est Deus omnipotens, qui suscitat semen ex quo fit generatio, est perspicuū quod eum blasphemat qui diaboli dicit esse generationē. Quod sit autē Deus omnipotens semen qui suscitat, ex hoc probat quod nō dicatur Deus absolute, sed Deus cū articulo. Volentes enim Græci significare Deū, à quo est principiū diuinitatis, is autē est Deus pater omnipotens creator cæli & terræ, non eum dicunt absolute θεὸν, sed τὸν θεὸν, cū articulo, vt videre licet & apud Origenem in Euangelium Ioannis, & apud Gregor. Nazianzenum in Orat. de Deo. ' *Separat autem veterem quoque hominē.* In hoc quidem conueniunt & Clemens & Tatianus, quod homo vetus dicatur lex, & homo nouus, Euangeliū. Sed in hoc non cōueniunt, quod non vnius & eiusdem Dei censet Tatianus legē & Euangelium: Clemens autem censet vtrumque esse vnius Dei qui vetera renouat. In veteri quidem lege exigebat Deus polygamiā, id est multas ducere vxores, vt multiplicaretur genus humanum quod oportebat crescere: in nouo autē testamento, id est in Euangelio, exigit monogamiam, id est vt vna tantum ducatur vxor ad procreandos liberos & ad domū administrandam, ad quam adiumentum præbet mulier. Mortua autē vxore aliam quidem ducere permittitur ab Apostolo ei qui non potest continere, & libidinis ardorem non potest sustinere. Et non peccat quidem, sed minus est perfectus, & minorem in cælis gloriam assequitur, quàm is qui manet solitarius, & non polluit dissolutam morte coniunctionem, nec solicitudine matrimoniali abstrahitur à Domini ministerio. ' *Sed nec eum qui ex coniugali surgit cubili.* Scriptum est in Leuitico: Vir de qua egredietur semen coitus, lauabit aqua omne corpus suū, & immundus erit vsq; ad vesperā. Mulier cum qua coierit, lauabit aqua & immunda erit vsque ad vesperam. *Leuit. 15.* Hunc locum sic exponit Hesychius. Necessariā habere regenerationem baptismatis humanū genus, ipse Dominus ostēdit dicens: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non intrabit in regnū cælorum. *Ioan. 3.* Cuius quidē sordis in nobis inobedientia ex Adam est transfusa. Vnde & Dauid in iniquitatibus se natū, *Psal. 50.* & in peccatis asserit esse conceptum, non matrem suam accusans, sed peccatum innuens, quod decucurrit ex genere. Et nunc legislator eum de quo egreditur semen coitus, id est eum qui pro filiis procreandis semen effudit, sed & mulierē quæ suscepit, lauare corpus præcepit, ob hoc quia semen suscepit, per quod hoc templū nostrum totum, id est integer homo describitur ex anima & corpore. Et paulo post: Quod autē sordidus effectus Adam per inobedientiam, sordidum esse etiam semen effecit, necessariéque corpus sordidum est, eo quod ex semine processit, in quo immundum est vsque ad vesperam, id est seculi finem, quia in fine seculorum Christus veniens ostendit aquam, qua genus nostrum mundaretur: & quod permansimus vsq; tūc immundi, probatur ex eo quod & ij qui nec dum peccauerunt, id est in ætate infirma constituti, signaculū baptismi necessarium habent, ne forte morte superueniente sordidi transeant, sordem quæ ex Adam transit in semetipsis habentes, & propterea nō volentes intrare in regnum cælorum. Hæc Hesychius, & multa alia. Significat ergo Clemens multa olim fuisse Mosis baptismata quæ erant figuræ nostræ per baptismū regenerationis, quo eluitur peccatum originis. Quiquidem baptismus solus est necessarius, fit enim per eū vt non sit amplius semen immundum, quod sit amplius mundandum, vt mundetur scilicet is qui effuderit, licet sit mundādus qui ex eo est coagulatus vt purgetur peccatū originis. Licet ergo sæpius cōueniāt maritus & vxor, nō sunt cēsendi multi coitus, sed vnus. Si enim ad quemlibet coitū necessarium est baptisma, seu mauis tinctio ac lotio: quotiescunque autem in matricem deiiciatur semen, quæ deiectio est coitus, nec ideo coeuntibus repetendus sit baptismus, nō plures sunt censendi coitus, sed vnus. Adeo enim per baptismū purgatur qui baptismo tingitur, vt quod ad ipsum quidē attinet semen sit mundū, quotiescunq; sit deiectum, nec ipsum polluat, licet qui ex ipso generetur, propter peccatū originis tandiu sit immūdus, donec baptismo regeneratus, omnē ex primi parentis inobedientia ingeneratā exuat maculam. Hinc elici potest quod idem semen, quod quidē videtur admirabile & plane paradoxū, emittenti quidem est mundum propter baptismū, edito autem fœtui immundum, donec ipsum mundauerit baptismus, cui si accesserit matrimoniū, & plene est sanctificatus qui est baptismo tinctus vt qui sit iustificat⁹, & qui ex eo nati sunt, ipsi quoq; ideo sunt sancti, quod baptismo paulo post regenerati, si vxores ducāt cōiugali cōcubitu minime polluantur, nec vlla amplius lotione egeant. ' *Quomodo autē vetus quidem est solum matrimonium.* Nō minus esse in nouo quam in veteri testamento matrimonium ex hoc probat, quod & legis & Euangelij idem sit Deus, & nec lex à Christo sit abrogata, sed consummata, & quod pater iussit, seruet quoque filius, nec inter se pugnent lex & Euangelium. Sed nec lex mala est, sed bona potius & sancta, quæ peccatū non generat, sed ostendit. Mortui quidem sumus

legi, id est peccato, per corpus Christi mortuũ, vt in resuscitato Christo viueremus & fructificaremus. Si quod Deus iussit non est peccatũ, nec matrimonium quod Deus iussit est peccatum. Sanctum quoque esse matrimoniũ ex eo probat, quod hoc sacramentum ducat Paulus ad Christum & Ecclesiam. Sacramentũ, inquit, hoc magnum est in Christo & Ecclesia. Græce est autem mysterium, quod est proprie id quod continetur sub signo & symbolo quod proprie est sacramentũ. Coniunctio enim viri & mulieris quod est symbolũ, significat Christi sponsi & ecclesiæ spõsæ coniunctionem, quæ sub eo signo continetur. Est autẽ istud mysterium ideo sanctum, quod non sit carnale sed spirituale, ex spirituali autem generatur spiritus, non solum pariendo, sed etiam discendo. [b] *Nunquid autem de iisdem hominibus.* Exorituros huiusmodi hæreticos dicit Apostol⁹, qui & matrimonia prohiberẽt, & à cibis abstinere iuberẽt, ipse autem nusquã honestum & modestum prohibuit matrimoniũ, nec abstineri iussit à cibis qui perciperentur cum gratiarũ actione: & in hominis potestate situm esse voluit, malitne vxorem ducere, an caste viuere. Quodquidẽ est intelligendum de iis qui needum vxorem duxerant, nec castitatis instituto se addixerunt, aut eam viuendi rationem non sunt secuti, quæ perpetuam exigit continentiam. [i] *Et erat terra Iacob laudata super omnẽ terram.* Illud: Et erit terra Iacob laudata, &c. nusquam memini me legere in Prophetis, nec video quid faciat ad id de quo agitur: inueniet fortasse aliquis diligentior & perspicacior. Quæ deinceps sequuntur, citantur ab iis qui matrimoniũ reiiciunt & reprobant generationem. Postquam autem ostendit eorũ sensum esse violentum & detortum, ipse hanc dicit esse sententiam, quod diuites adhortetur vt egentibus impertiant & eis operam ferant. [k] *Similiter autem afferunt etiam illud.* Dicebant Eucratitæ reprobari matrimoniũ, per hoc quod scriptũ est de resurrectione: Filij illius seculi nõ nubũt nec nubentur. Sed non est verũ. Nihil aliud enim significat quam hic esse generationem, cui cum successerit interitus, non est amplius expectanda generatio ab eo qui ab hac vita est separatus. Idem autem est pater omniũ, siue per creationem, siue per generationẽ, siue per regenerationem. Is est quem dicimus patrem nostrũ qui est in cælis, neq; enim vult Christus nos vocare patrẽ nobis super terram. Non est enim pater noster is qui nos dicitur gignere, est enim tantũ causa adiuuãs generationis, vt sine quo nõ fiat generatio, vel potius est minister generationis. Deus autem est proprie pater nostræ generationis, vt qui sit author & causa efficiens nostræ cuiusmodicunq; sit, essentiæ. Non proprie enim dicitur essentia, nisi eorum quæ sunt æterna, & tamen à Deo etiam esse dicuntur quæ hic fiunt & oriuntur, vt qui sit pater omnium.

VIII. 1.Cor.7. [a] *At qui est, inquit, cælebs cura quæ sunt Domini: qui autem duxit vxorem, quomodo placebit vxori? Quid verò, an non licet etiam eis qui secundum Deum placent vxori, Deo gratias agere? An non permittitur etiam ei qui vxorem duxit, vnà cum coniugio, esse etiam solicitum de ijs quæ sunt Domini? Sed quemadmodum quæ non nupsit solicita est de ijs quæ sunt Domini, vt sit sancta corpore & spiritu: ita etiam quæ nupsit, & de ijs quæ sunt mariti, & de ijs quæ sunt Domini, est in Domino solicita, vt sit sancta corpore & spiritu. Ambæ enim sunt sanctæ in Domino: hæc quidem vt vxor, illa verò vt virgo.* [b] *Ad eos autem pudore afficiendos & reprimendos qui sunt procliues ad secundas nuptias,* Ibid.6. Heb.13. *aptè Apostolus alto quodam tono eloquitur: Iam, inquit, omne peccatum est extra corpus: qui autem fornicatur, in proprium corpus peccat.* [c] *Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem, rursus legem & Dominum insectans, maledictis impetit. Quemadmodum enim auaritia & plura habendi cupiditas dicitur fornicatio, vt quæ aduersetur sufficientiæ: & vt idololatria est ex vno in multos Dei attributio: ita fornicatio est ab vno matrimonio ad plura prolapsio. Tribus enim modis, vt diximus, Fornicatio & adul-* Esa.59. 1.Tim.5. *terium sumitur apud Apostolum.* [d] *De his dicit Propheta: Peccatis vestris venundati estis. Et rursus: Pollutus es in terra aliena: coniunctionem sceleratam existimans, quæ cum alieno corpore facta est, & non cum eo quod datur in coniugio ad liberorum procreationem.* Ibid.5. *Vnde etiam Apostolus: Volo, inquit, iuniores nubere, filios procreare, domui præesse,* Ibid.2. Matth.12. *nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam diuerterunt post Satanam.* [e] *Iam verò vnius quoque vxoris virum vtique admittit, seu sit presbyter, seu diaconus, seu laicus, sine reprehensione vtens matrimonio.* [f] *Seruabitur autem per filiorum generationem.* [g] *Et rursus Seruator dicens Iudæos generationem prauam & adulteram, docet eos legem non cognouisse, vt lex vult: sed seniorum traditionem, & præcepta hominum sequentes, adulterare legem non vt quæ data sit vir & dominus eorum virginitatis. Fortasse autem eos quoque nouit alienis mancipatos cupiditatibus, propter quas assiduè quoque seruientes peccatis, vendebantur alienigenis. Nam apud Iudæos non erant admissæ communes mulieres: quinetiam prohibitum erat adulterium.* Luc.14. [h] *Qui autem dicit, Vxorem duxi, non possum*

non possum venire ad diuinam cœnam, est quidem exemplum ad eos arguendos, qui propter voluptates abstinent à diuino mandato: nam hac ratione nec qui iusti fuere ante aduentum, nec qui post aduentum vxores duxerunt, seruabuntur, etiam si sint Apostoli. [i] *Quòd si illud attulerint, quod Propheta quoque dicit: Inueterasi inter omnes inimicos meos, inimicos peccata audiant. Est autem vnum quoddam peccatum, non matrimonium, sed fornicatio. Nam alioqui dicant & generationem peccatum, & creatorem generationis.* [k] *Talibus argumentis vtitur quoque Iulius Cassianus, qui fuit princeps visionis seu phantasiæ. In opere certè de Continentia, vel de Castitate, his verbis dicit: Nec dicat aliquis quoniam tales habemus partes, vt sic quidem sit figurata fœmina, sic verò masculus: illa quidem ad suscipiendum, hic verò ad seminandum, concessam esse à Deo consuetudinem. Si enim à Deo, ad quem tendimus, esset hæc constitutio, non beatos dixisset esse eunuchos, neque Propheta dixisset eos non esse arborem infrugiferam: transferens ab arbore ad hominem qui sua sponte & ex instituto se castrat tali cogitatione. Et pro impia opinione adhuc decertans subiungit: Quomodo autem non quis iurè Seruatorem reprehenderit, si nos transformauit, & ab errore liberauit, & à coniunctione partium & additamentorum & pudendorum? in hoc eadem decernens quæ Tatianus, hic autem prodijt ex schola Valentini. Propterea dicit Cassianus: Cùm interrogaret Salome, quando cognoscentur ea de quibus interrogabat, ait Dominus: Quando pudoris indumentum conculcaueritis, & quando duo facta fuerint vnum, & masculum cum fœmina, nec masculum nec fœmininum.* [l] *Primùm quidem in nobis traditis quatuor Euangeliis, non habemus hoc dictum, sed in eo quod est secundum Ægyptios. Deinde mihi videtur ignorare quod masculus quidem iram & vehementem impetum, fœmina verò significet cupiditatem: quæ cum operata fuerint, pœnitentia & pudor consequitur. Cùm quis ergo neque iræ neque cupiditati obsequens, quæ quidem & ex consuetudine & ex mala aucta educatione, obumbrant & contegunt rationem, sed quæ ex ijs proficiscitur exuens caliginem, & pudore affectus ex pœnitentia spiritum & animam vnierit in obedientia rationis: tunc, vt ait Paulus, non est in nobis nec masculus nec fœmina. Recedens enim anima ab ea figura qua discernitur masculus à fœmina, traducitur ad vnionem, cùm sit neutrum.* [m] *Existimat autem hic vir præclarus plus quàm par sit Platonicè, animam quæ est ab initio diuina, cupiditate effœminatam, huc venire ad generationem & interitum. Iam verò vel inuitum cogit Paulum dicere, generationem ex errore constare, cum dicit: Vereor autem ne sicut serpens Euā decepit, corrupti sint sensus vestri à simplicitate quæ est in Christo. Sed certum est Dominum quoque venisse ad ea quæ aberrauerant: aberrauerunt autem non à superis repetita origine, in ea quæ hìc est generatione: est enim generatio creatio omnipotentis, qui nunquàm ex melioribus ad deteriora deduxerit animam: sed ad eos qui sensibus seu cogitationibus aberrauerant, ad nos inquam venit Seruator: quæ quidem ex nostra in præceptis inobedientia corrupta sunt, dum nimis auidè voluptatem persequeremur, cùm vtique protoplastus noster tempus præuenisset, & non in tempore matrimonij gratiam appetijsset, & aberrasset: quoniam quicunque aspicit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est in corde suo, vt qui voluntatis tempus non expectauerit. Is ipse ergo erat Dominus, qui tunc quoque damnabat cupiditatem quæ præuenit matrimonium. Cùm ergo dixit Apostolus, Induite nouum hominem qui secundum Deum creatur, nobis dicit, qui ab omnipotentis voluntate effecti sumus, sicut sumus effecti. Veterem autem dixit, non respiciens ad generationem & regenerationem, sed ad vitam quæ est inobedientia, & obedientia.* [n] *Pelliceas autem tunicas existimat Cassianus esse corpora: de quibus postea & eum, & qui idem cum eo sentiunt aberrasse ostendemus, cùm de ortu hominis, ijs consequenter quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expositionem. Quoniam,*

τῆς δοκήσεως, hoc est, sectæ Docitarum, qui dicebant Dominum corpus suum assumpsisse phantasticum.

2. Cor. 11.

Ephes. 4.

*inquit, qui à terrenis reguntur & generant & generantur: nostra autem habitatio est in cælo,
ex quo etiam Saluatorem expectamus. Rectè ergo nos hæc quoque dicta esse scimus, quoniam
vt hospites & aduenæ peregrinantes debemus vitam instituere: qui vxorem habent, tanquam
non habentes: qui possident, tanquam non possidentes. Qui liberos procreant, tanquam
mortales gignentes, tanquam relicturi possessiones, tanquam etiam sine vxore victuri, si
opus sit: non cum affectione possessione vtentes, sed cum gratiarum actione, & magna
quadam ac præclara animo agitantes. Et rursus cùm dicit: Bonum est homini mulierem
1.Cor.7. non tangere, sed propter fornicationem vnusquisque suam vxorem habeat: id veluti ex-
ponens rursus dicit, Ne vos tentet Satanas. Non enim ijs qui continenter vtuntur matri-
monio propter solam liberorum procreationem, dicit, Propter incontinentiam: sed ijs qui
etiam finem liberorum procreationis cupiunt transilire: ne cum nimium annuerit noster
aduersarius, excitet appetitionem ad alienas voluptates. Fortasse autem quoniam ijs qui
iustè viuunt resistit propter æmulationem, & aduersus eos contendit, volens eos ad suum
ordinem traducere, per laboriosam continentiam, eis vult præbere occasionem. Meritò
ergo dicit, Melius est matrimonio iungi quàm vri, vt vir reddat debitum vxori, & vxor
Luca 14. viro, & ne frustrentur inuicem hoc diuino ad generationem dato auxilio.[o] Qui autem,
inquiunt, non oderit patrem, vel matrem, vel filios, non potest meus esse discipulus. Non
Exod. 20. debet odisse genus: Honora, inquit, patrem & matrem, vt tibi bene sit: sed ne abduca-
ris, inquit, à verbo alienis appetitionibus: sed neque cum ciuilibus coniungaris moribus. Domus
enim constat ex genere, ciuitates autem ex domibus, quemadmodum Paulus quoque eos qui oc-
1.Cor.7. cupantur in matrimonio, mundo dixit placere.[p] Rursus per Paulum dicit Dominus: Qui
vxorem duxit, ne expellat: & qui non duxit, ne ducat. Qui ex proposito castitatis, profes-
sus est vxorem non ducere, maneat cœlebs. Vtrisque ergo idem Dominus per Prophetam
Esaia 56. Esaiam conuenientes dat promissiones, sic dicens: Ne dicat Eunuchus, sum lignum ari-
dum. Hæc autem dicit Dominus eunuchis: Si custodieritis sabbata mea, & feceritis quæ-
cunque præcipio, dabo vobis locum meliorem quàm filiis & filiabus. Non sola enim suffi-
cit castitas, sed nec sabbatum eunuchi, nisi fecerit mandata. Infert autem iis qui duxerunt
vxores, & dicit: Electi mei non laborabunt in vanum, neque procreabunt filios in execra-
tionem, quia semen est benedictum à Domino. Ei autem qui conuenienter verbo seu ratio-
ni filios procreauit & educauit & erudijt in Domino, sicut etiam ei qui genuit per veram
catechesim & institutionem, merces quædam est proposita, sicut etiam electo semini. Alij
autem execrationem accipiunt liberorum procreationem, & non intelligunt aduersus illos
ipsos dicere scripturam. Qui enim sunt reuera electi Domini, non dogmata decernunt, nec
filios progignunt qui sunt ad execrationem, vt hæreses. Eunuchus ergo non qui per vim ex-
cisas habet partes, sed nec qui est cœlebs, dictus est, sed qui non gignit. Veritatis lignum
hic prius erat aridum: si autem verbo obedierit, & sabbata custodierit per abstinentiam à
peccatis, & fecerit mandata, erit honorabilior ijs qui absque recta vitæ institutione solo ver-
Ioan. 13. bo erudiuntur. Filioli, adhuc modicum sum vobiscum, inquit magister. Quare Paulus
Galat. 4. quoque scribens ad Galatas, dicit: Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis
Christus. Si enim decies mille, inquit, pædagogos habeatis in Christo, sed non multos pa-
tres. In Christo enim per Euangelium ego genui vos. Propterea non ingredietur eunuchus
in ecclesiam Dei, qui est sterilis, & non fert fructum, nec vitæ institutione, nec sermone.
Sed qui se quidem castrarunt ab omni peccato propter regnum cælorum, ij sunt beati qui
à mundo ieiunant.[q] Execranda autem sit dies in qua natus sum, & non sit optanda, in-
Hierem. 20. quit Hieremias: non absolutè execrans generationem, sed populi peccata ægreferens & ino-
bedientiam. Subiungit itaque: Cur enim natus sum vt viderem labores & dolores, & in
perpetuo*

perpetuo probro fuerunt dies mei? Iam verò omnes qui prædicabant veritatem, propter eorum qui audiebant inobedientiam, quærebantur ad pœnam, & veniebant in periculum. Cur enim non fuit vterus matris meæ sepulchrum, ne viderem afflictionem Iacob, & laborem generis Israel? ait Hieremias Propheta. Nullus est à sorde mundus, ait Iob, nec si sit qui- Iob 15. *dem vna dies vitæ eius. Dicant ergo nobis, vbi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit execrationem, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, vt videtur, consequenter, vt dicat malam esse generationem, non solum eam quæ est corporis, sed etiam quæ est animæ, propter quam etiam corpus. Ea quando dixit Dauid, in peccatis conceptus sum, & in ini-* Psal. 50. *quitatibus concepit me mater mea: dicit Prophetice quidem matrem Euam, sed Eua fuit mater viuentium: & in peccatis fuit conceptus, sed non ipse in peccato, neque verò ipse peccatum. Quod autem etiam quicunque à peccato ad fidem conuertitur, à consuetudine peccatrice tanquam matre conuertitur ad vitam, feret mihi testimonium vnus ex duodecim prophetis, qui dixit: Si dedero primogenita pro impietate fructum ventris mei, pro peccato animæ meæ. Non accusat eum qui dixit, Crescite & multiplicamini: sed primas impulsiones & motus ex generatione, per quos Deum non cognoscimus, dicit impietates. Si quis autem ea ratione dicit malam generationem, illa etiam ratione dicat bonam, quatenus in ipsa veritatem cognoscimus. Abluatis iustè, & ne peccetis. Ignorationem enim Dei quidam habent, videlicet qui peccant. Quoniam nobis est colluctatio non aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus spiritualia. Possunt autem tentare principes tenebrarum huius mundi, & ideo datur venia. Et ideo Paulus quoque: Corpus meum, inquit, castigo, & in seruitutem redigo. Quoniam qui certat, in omnibus abstinet, hoc est, ad omnia continens, non ab omnibus abstinens, sed conti-* 1. Cor. 9. *nenter vtens ijs quæ vtenda iudicauit: illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant: nos autem vt incorruptibilem, in lucta vincentes, non autem sine puluere coronam accipientes.*

COMMENTARIVS.

[a] AT *qui est, inquit, cælebs, curat quæ sunt Domini.* Hic est alia obiectio quæ fit à Tatianis, quæ quidē sumpta est ex epistola Pauli ad Corinthios. Dicit enim Paulus eum qui est sine vxore curare quæ sunt Domini, eum autem qui duxerit vxorem, curare quomodo placeat vxori. Ex quo colligebant reijciendum esse matrimonium, cùm qui duxit vxorem, de vxore non de Domino sit sollicitus. Ad quod respondet Clemens, non sequi quin si maritus sit de vxore sollicitus, non sit etiam sollicitus de Domino. [b] *Ad eos autem pudore afficiendos.* Honorabile est matrimonium, iuquit Paulus, & torus immaculatus. Sed hoc intelligit Clemens de primis nuptiis. Secundæ autē nuptiæ licet sint permissæ, apud veteres tamen adeo male audierūt, vt multi eas habuerint pro fornicatione, vt videre licet in canonib[9] Basilij in Nomocanone Phocij. [c] *Si quis autē matrimoniū audet.* Eucratitæ & Tatiani & aliquot alij hæretici eodem loco habebāt matrimonium quo fornicationem. Ij & vetus & nouum testamentum maledictis incessunt, cum in vtroque probetur & laudetur matrimonium. Fornicatio autem tribus modis accipitur ab Apostolo, & pro auaritia, & pro idololatria, & ab vno matrimonio ad multa prolapsione. Auaritia, eo quod sufficit non cōtenta, plura quā par sit appetit. Idololatria non satis habens Deū qui est vnus colere, Dei nomē multis attribuit & multos colit. Fornicatio quæ est proprie libidinis, non vna vxore contenta cū multis rem habet quasi cū vxore, & ita ab vno matrimonio prolabitur ad multa, quæ non sunt quidem vera matrimonia, sed sunt instar matrimonij. [d] *De his dicit Propheta: Peccatis vestris venundati estis.* De hac triplici fornicatione, auaritia scilicet, idololatria, & libidinosa cū mulieribus quæ nō sunt vxores cōiunctione, dicit Esaias, Peccatis vestris venundati estis. Quod sic exponit Hieronymus. Scelera atq; peccata vestra vos Dæmonibus vendiderūt, vt præsentis seculi voluptatibus irretiti, & vos parentem, & illa cōiugem derelinqueret. Vnde adulteram matrē vestram vltra tenere non potui, sed volentem abire permisi. Quod autem peccatis suis vnusquisq; venundatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate vel ad bonum vel Rom. 7. ad malū, ducimur, & Paulus Apostolus docet: Ego autem carnalis sum venundatus sub peccato. Qui Ioan. 8. enim facit peccatū, seruus est peccati. Et quomodo auari atque raptores serui sunt mammonæ: sic omne Rom. 6. peccatum dominatur peccatoribus. Quibus dicitur: Non regnet peccatum in mortali vestro corpore, &c. In aliena autem terra polluitur qui sua relicta vxore, cum qua rem habens dat operam liberis, cum meretrice fornicatur solius causa libidinis. Vnde est illud apud Plautum:

Fundum alienum colis, tuum incultum deseris.

Vt ergo vitetur omnis libidinis suspicio, nec tētanti & ad se abducēti Sathanæ detur occasio, vult Paulus iuniores nubere & domus curam gerere. [e] *Iam vero vnius quisque vxoris virum admittit.* Nunquam repræ-

Epiph lib. 3. to.1. cap. cöp. Doct. hendit Paulus matrimoniū. Nam & presbyterum & diaconum vult esse vnius vxoris virum, qui non sit scilicet bigamus. Sed nec laicū vult esse polygamum. De sacerdotio certe sic scribit Epiphanius: Sacerdotiū quidem ex virginibus vt plurimum procedit: si verò non ex virginibus at ex solitariam vitam degentibus. Si verò non suffecerint ad ministeriū solitariam vitam agentes, sumantur de his qui continent à propriis vxoribus, aut de his qui ab vnius nuptiis seruant viduitatē. Nam eū qui secundas nuptias contraxit, non licet ex ipso ad sacerdotiū suscipere, etiamsi is qui ab initio continens viduus fuerit possit habere locū Episcopi, & presbyteri, & diaconi, & subdiaconi. [f] *Seruabitur autem per filiorū generationem.* Mulieri nō sufficit ad salutem si nupserit & filios generauerit, sed addendum est etiam quod statim sequitur; Si permanserit in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate. Cæterum ad laudem matrimonij plurimum facit, quod dicat Paulus; Saluam fieri mulierem per filiorū generationem, etiamsi alia requirantur. [g] *Et rursus Seruator dicens: Iudæos generationem.* Ex eo quod Christus vocet Iudæos generationem prauam & adulteram, colligebant Eucratitæ à Christo reprobari generationem. Sed id esse aliter intelligendū docet Clemens, nempe quod ij legem adulterarent, vt qui Dei præcepta non sequerentur, sed præcepta hominum & traditiones, quas vocant Deuteroses. Eas sequentes legem adulterabant, quæ erat eis tanquā Dominus, & dux eorum virginitatis. Venustius autem id Græcè dicitur quam Latine, quod νόμος, sit masculini generis. Fortasse autē eos dicit aliam ob causam adulterare legem, quod scilicet alienas sequerentur cupiditates, alienas, inquam, à quibus naturaliter humana abhorret natura, cuiusmodi sunt execrandi puerorum amores & concubitus. De fornicatione non intelligit quod apud Hæbreos non essent

Deut. 25. cōmunes mulieres, quòd apud eos vetitū esset cōmunes habere mulieres, nempe meretrices, & apud eos prohibita essent adulteria. [h] *Qui autem dicit.* Ex iis qui ad cœnā inuitati venire recusarunt, fuit etiā is qui dixit, vxorē duxi. Hoc pro se facere dicebant Eucratitæ, causantes impedire nuptias quominus pareatur Dei præceptis. Sed cùm & ante Christi aduentū, & post Christi aduentū esset matrimonium, hic tantum arguit eos, qui propter voluptates abstinent ab exequendis diuinis mandatis, alioqui si salui esse nō possunt qui matrimoniū contrahunt, nec salui esse possent qui iusti fuerunt ante Christi aduentum, vt qui vxores duxerint, nec qui iusti fuerunt post Christi aduentū, cùm ex iis vxores habuerint etiam Apostoli. [i] *Quod si illud etiam attulerint quod Propheta dicit: Inueteraui inter.* Eucratitæ omnia adducentes quæ putabant pro se facere, hoc quoq; prophetæ, Dauidis scilicet, afferebant: Inueteraui inter omnes inimicos, per inimicos intelligentes generationem: sed Clemens per inimicos intelligit peccata. Sed vnū ex peccatis est, non matrimoniū sed fornicatio. Alioqui si matrimonium dicant esse peccatū, & generatio ipsa est peccatum quæ est ex matrimonio, & creator ipse qui est causa efficiens generationis. [k] *Talibus argumentis vtitur quoque Iulius Cassianus.* Quisnam fuerit hic Iulius Cassianus nusquam memini me legere, nec scio cur eum vocet principem sectæ δοκήσεως, seu visionis, qui etiam dicuntur δοκηταί. Authores enim fuerunt & Simō Magus & Basilides. Recenset autem eius argumēta quibus conatur probare, nō nobis ideo esse permissum coitū, quod vterq; sexus habeat sua membra, masculinus quidem ad generandū, fœmininus verò ad suscipiendum. Nam si hoc Deus voluisset, non dixisset beatos esse Eunuchos, nec Propheta Eunuchos nō esse arborem infertilem, translatione sumpta ab arbore, & translata ad hominē qui sua sponte se castrat propter regnum Dei. Quinetiam dicit Christum merito fore reprehendendum, si nos non transformasset & à membrorum coniunctione non liberasset. Subiungit etiam quæ Christus respondet Salomæ, sciscitanti quando cognoscerentur ea quæ petebat, nempe quando conculcatū fuerit indumentum pudoris, hoc est quando pudendorum nullus fuerit vsus, & duo fuerint vnum, masculus scilicet & fœmina. Hæc quidē sunt Cassiani & Tatiani argumenta, ad quæ statim respondet Clemens. Et primum ad id quod adducit de Salome. [l] *Primum quidem in nobis traditis quatuor Euangelijs.* Primum ergo dicit id quod ab eis citatur de Salome, esse sumptū ex Euangelio secundum Ægyptios, quod non est tantæ authoritatis quantæ sunt quatuor Euangelia quæ nobis tradidit ecclesia Catholica, in quibus nihil tale inuenitur de Salome. Deinde licet eis tanquam veris credatur & authenticis, ea tamē non ita esse accipienda vt volunt Eucratitæ, nempe vt id pertineat ad generationem & matrimonium. Sed masculus quidem significat iram & vehementem impetum: Fœmina autem cupiditatem. Ea quidem pudorem afferunt iis qui illis vtuntur, tenebrasque & caliginem offundunt rationi. Quod si pudore affecti & ducti pœnitentia hos animi motus ita vnierint vt pareant rationi, non erit amplius masculus nec fœmina, nam nec ira dominabitur nec cupiditas, sed regnum obtinebit ratio, efficietq; vt ira & cupiditas neutrum sit, nempe nec masculus nec fœmina, vt quæ sint traductæ ad vnionem. Rationi autem vnita ira & cupiditas, exuunt omnem figuram masculi & fœminæ. Ex quo potest perspici, allegoricos sensus non parum valere ad stabilienda dogmata. Masculus enim & fœmina hic capiuntur allegorice pro ira & cupiditate. [m] *Existimat autem hic vir præclarus plus quam par sit Platonicè.* Hic Cassianus Platonem secutus, existimabat animas cum essent ab initio diuinæ, tractu temporis effœminatas, & cupiditate motas, à superis in terras descendere ad generationem & interitum. *Iam vero vel inuitum cogit Paulum dicere.* Dicebat Cassianus animam à superis descendere in generationem quam vocabat errorem. Hoc vt ostenderet citabat illud Pauli ad Corinthios: Vereor ne sicut Serpens Euam decepit, &c. Ad quod respondet Clemens, generationem non esse errorem, cùm ipsa generatio sit Dei omnipotentis creatio, qui à meliori ad deterius animā nunquā deduxerit. Constare quidem Christū venisse ad ea quæ aberrauerunt, id est ad nos, sed nos non ideo errasse quod venerimus ad generationē, sed in eo quod sensus & cogitationes nostræ aberrauerunt, dum Dei præceptis non obediuimus, nimis auide voluptatem persequentes. [n] *Pelliceas autem tunicas existimat.* Quod citat ex Paulo Cassianus, Nostra habitatio est in cælo, ex quo Saluatorē expectamus, vt ostēderet à Christianis nō admittendū esse matrimoniū, rectè dictum esse dicit Clemens, & nos eundem sequentes Paulū, vitā instituere tanquā peregrinantes, & licet vxores habeamus, eas habere perinde, atq; si non habeamus, & licet possessiones possideamus, posidere tanquā nō posidentes, vt qui in possessiones cogitationes nostras & affectiones nō defigamus, & nec matrimonium, nec quæ posideamus, impedire

quominus

quominus cælestia cogitemus,& in cælis nostra sit habitatio. ° *Qui autem, inquiunt, non odit patrem.* Ad ostendendū generationem esse reiiciendā,adducebant etiam Eucratitæ,id quod dixit Christus: Qui non odit patrē,vel matrē,vel filios,nō potest meus esse discipulus. Sed non animaduertebāt non intellexisse Christū,patrem & matrem absolute odio habendum,alioqui sibi cōtradiceret, qui alibi iussit honorare patrē & matrem: sed tum demum cum patris & matris & filiorum & totius generis appetitiones sunt ἄλογοι,id est à verbo seu ratione alienæ,vt quæ pugnent cū verbo seu ratione,& cum pietate ac religione. Sed nec mores ciuiles seu ciuitatis sunt sequendi, si ij à verbo,nempe à pietate ac religione discrepent. ᵖ *Rursus per Paulum dicit Dominus.* Quod matrimonium non sit reiiciendum, ex hoc patet quod Christus nolit eū qui duxit vxorem eam expellere. Et quod cœlibatus itidem non sit improbandus, ex hoc intelligitur,quod velit eū manere cœlibē qui professus est castitatem. Sed neutrum esse reiiciendum ex hoc etiā est perspicuum,quod vtrique à scriptura sua sit merces constituta. Sed vtrisque tum demum est sua merces,quādo mandata custodierint & bona fecerint opera. Eunuchis enim nō sufficit castitas. Sed nec dicēdi sunt Eunuchi,licet eis execta sint virilia,& vxorē nō duxerint,ij qui bonas edūt actiones, & bona doctrina instituūt. Eunuch⁹ enim est qui nō gignit. Gignit autē & qui se castrat à peccatis,& bonis actionibus & sancta doctrina affert fructū. Alioqui non ingredietur Eunuchus in Dei ecclesiā vt qui plane sit sterilis. Ex hoc autē reprobari generationē quod dicat Deus per Prophetam, Electi non procreabunt filios in execrationem,vt volebat Cassianus,est plane ridiculum. Nam hoc ipsum dicebat Deus de iis qui vxores duxerant,quod Deus minime reprobabat. Qui autē non reprobat matrimoniū, nec reprobat generationē. Electi autē nihil vnquā gignunt ad execrationem, quod faciunt hæretici, qui execranda procreant dogmata. Hier. 10.

ᑫ *Execranda autem sit dies in qua natus sum.* Ad probandum malam esse generationem, adducebant Eucratitæ eos qui execrabantur diē in quo nati sunt. Ad quod respōdet Clemens, eos non ideo execrari diem quod in eo essent geniti,sed propter labores ærumnas & afflictiones quæ postea sunt secutæ. Rursus citabant quod Iob dixerat: Nullū esse mundum à sorde,ne infantem quidem vnius diei, & quod in Psalmis dixit Dauid se in peccatis esse conceptū. Ad quod respōdet Clemens, Dauidem per matrē intellexisse Euā quæ fuit mater viuentium. Quod si mater deducit ad vitam, non eo nomine esse malam generationē,quæ deducit ad id quod est bonum. Res enim bona est vita,sicut etiam non est mala regeneratio,quæ à peccandi cōsuetudine,quæ est veluti mater,conuertitur ad vitam,vitam,inquam,æternā. Sed nec sequi,quod si Dauid vel quiuis alius in peccatis sit cōceptus,ipse peccauerit,vel fuerit peccatū. Et mala dici fortasse potest generatio,quatenus ab ea sunt quidā motus & impulsiones,quæ efficiunt, vt peccando Deū non cognoscamus. Rursus autem est bona,quatenus ex ipsa veritatem, Deum scilicet qui nos genuit,cognoscimus. Ex quo sequitur quod nec sit accusand⁹ Creator qui iussit crescere & multiplicari,nec vituperanda sit generatio,cum si ex ea sint motus ad malū, sint etiam ad bonum. Ad quod malum,nempe ad peccatū,cum nos impellant motus generationis,& nos etiam tentent principes tenebrarū,& corpus nostrum est castigandum,& cum principibus tenebrarum est strenue decertandum, vt victoriam cōsecuti coronam accipiamus. Ita sentit quidem Clemens, sed est perspicuum eum non satis intellexisse peccatū originis. Constat enim ex Diuo Paulo, omnes ex primo parente trahere peccatum, & non solū concipi & nasci in peccato, sed ipsos etiam peccare, non actu quidem, sed per sordem & maculam ab ipso parente deriuatam, quæ non nisi à Christo potest elui & deleri per salutare lauacrum regenerationis. Sed quamuis concipiamur, & nascamur in peccato, non ideo non est bona generatio, qua vti iussit homini qui dixit, Crescite & multiplicamini.

ᵃ IAM *nonnulli quoque præferunt viduam virgini, quod attinet ad continentiam, vt quæ, quam experta est voluptatem, magno & excelso animo contempserit.* ᵇ *Si autem est malum generatio, in malo dicant blasphemi fuisse Dominum qui fuit particeps generationis, in malo virginem quæ genuit. Hei mihi quot & quanta mala: Dei voluntatem maledictis incessunt, & mysterium creationis, dum inuehuntur in generationem.* ᶜ *Et ideo visio seu phantasia Cassiano, ideo enim Marcioni & Valentino quoque corpus animale: quoniam homo, inquiunt, assimilatus est iumentis, veniens ad coitum. Sed quando aliena inire cubilia, vera insania percitus, voluerit, tunc reuera qui talis est efferatur. Et qui in fœminas furentes facti sunt, vnusquisque hinniebat ad vxorem proximi sui.* ᵈ *Quod si cùm ex brutis insidiosi consilij rationem cepisset serpens, & persuasisset, dicat Adam assensum esse cum Eua coniunctioni, nempe quòd hac natura aliàs vsi non essent Protoplasti, vt nonnulli existimant: rursus maledictis incessitur creatio, vt quæ rationis expertium animantium natura homines fecerit imbecilliores, quas consecuti sunt qui à Deo primi fuere formati. Sin autem natura quidem eos sicut bruta deduxit ad filiorum procreationē: moti autem sunt citius quàm oportuit, fraude inducti cum adhuc essent iuuenes; iustum quidem est Dei iudicium in eos qui non expectarunt voluntatem:* ᵉ *sancta autem est generatio, propter quam mundus constitit, propter quam essentiæ, propter quam naturæ, propter quam Angeli, propter quam*

IX.

αἰμοῖ τῶν κακῶν. δοκῆται. δοκῖται autem dicti sunt hæretici, qui dicebant Christū habuisse corpus phantasticum.

potestates, propter quam animæ, propter quam præcepta, propter quam lex, propter quam Euangelium, propter quam Dei cognitio. Et omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos fœni: & fœnum quidem exiccatur, flos autem decidit, sed verbum Domini manet, quod vnxit animam & vnijt spiritui. [f] Quomodo autem quæ est in Ecclesia apud nos œconomia accepisset finem absque corpore, cùm etiam ipse qui est caput ecclesiæ, in carne quidem informis & specie carens transierit, docens nos respicere ad id quod est diuinæ causæ informe & incorporeum? Arbor enim vitæ, inquit Propheta, est in bono desiderio, docens bona & munda desideria quæ sunt in Deo viuenti. [g] Iam verò volunt viri cum vxore in matrimonio consuetudinem, quæ dicta est cognitio, esse peccatum: eam enim significari ex esu ligni boni & mali, per significationem huius vocabuli Cognouit, significantem mandati transgressionem. Si autem hoc ita est, veritatis quoque cognitio, est esus boni & mali. Potest ergo honestum ac moderatum matrimonium illius quoque ligni esse particeps. Nobis autem prius dictum est, quòd licet bene & malè vti matrimonio. Et hoc est lignum cognitionis, si non transgrediamur leges matrimonij. [h] Quid verò, num Seruator noster, sicut animam, ita etiam corpus curauit ab affectionibus? Neque verò si esset caro inimica animæ inimicam aduersus ipsam muniisset, per sanitatem* instruens. [i] Hoc autem dico, fratres, quòd caro & sanguis regnum Dei non possunt possidere, neque corruptio possidet incorruptionem. Peccatum enim cùm sit corruptio, non potest habere societatem cum incorruptione, quæ est iustitia. Adeo stulti, inquit, estis, cùm spiritu cœperitis, nunc carne consummamini. [k] Iustitiam ergo & salutaris harmoniam, quæ est veneranda firmáque & stabilis, alij quidem, vt ostendimus, nimium intenderunt, blasphemè ac maledicè cum quauis impietate suscipientes continentiam, cùm liceret ex sana regula castitatem eligere cum pietate, gratias quidem agendo propter datam gratiam, nõ habendo autem odio creaturam, neque eos aspernando qui iuncti sunt matrimonio. Est enim creatus mundus, creata est etiam castitas. [l] Ambo autem agant gratias in ijs, in quibus sunt collocati, si modò ea quoque norint in quibus sunt collocati. Alij autem effrænati se petulanter & impudenter gesserunt, reuera effecti equi in fœminas insanientes, & ad proximorum suorum vxores hinnientes, vt qui & ipsi contineri non possunt, & proximis suis persuadeant vt dent operam voluptati, infeliciter illas audientes scripturas: Quæ tibi obtigit partem pone nobiscum, crumenam autem vnam possideamus communem, & vnum fiat nobis marsupium. Propter eos idem Propheta dicit nobis consulens: Ne ambulaueris in via cum ipsis, declina pedem tuum à semitis eorum. Non enim iniustè tenduntur retia pennatis. Ipsi enim cùm sint sanguinum participes, thesauros malorum sibi recondunt, hoc est, sibi vendicantes immunditiam, & proximos similia docentes, bellatores, percussores caudis suis, vt ait Propheta, quas quidem Græci κέρκους appellant. Fuerint autem ij quos significat prophetia ad malum procliues, intemperantes, qui sunt caudis suis pugnaces, tenebrarum iræque filij, manus sibi afferentes, & homicidæ propinquorum: [m] Expurgate ergo vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, nobis exclamat Apostolus. [n] Et rursus propter quosdam eiusmodi homines indignans, præcipit ne conuersari quidem, si quis frater nominetur vel fornicator, vel auarus, vel idololatra, vel maledicus, vel ebriosus, vel raptor, cum eo qui est talis ne vnà quidem comedere. Ego verò per legem legi mortuus sum, inquit, vt Deo viuam, cum Christo sum crucifixus: viuo autem non amplius ego, per cupiditates, viuit autem in me Christus castè & beatè per obedientiam præceptorum. Quare tunc quidem viuebam carnaliter: quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei. [o] In viam gentium ne abieritis, & ne ingrediamini in vrbem Samaritanorum, & contraria vitæ institutione nos dehortans dicit Dominus: quoniam iniquorum virorum mala est conuersatio. Et hæ viæ sunt

Esaia 40.

Græcum habet ἐπισκιάζων sed potto legendum, ἐπισκευάζων instruens.

Prouerb. 1.

1. Cor 5.

Galat. 2.

Malach. 10.

viæ sunt omnium qui ea quæ sunt iniqua efficiunt. Væ autem homini illi, inquit Dominus, bonum ei esset si non natus esset, quàm vt vnum ex electis meis scandalizaret. Matth. 18. Marci 9. *Melius esset vt ei mola imponeretur, & in mari demergeretur, quàm vt vnum ex meis electis peruerteret: Nomen enim Dei blasphematur propter ipsos. Vnde præclarè Apostolus: Scripsi, inquit,* 1. Cor. 6. *vobis in Epistola, non fornicari cum fornicatoribus, vsque ad illud, corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.* [p] *Et quòd matrimonium non dicat fornicationem, subiungit: An nescitis quòd qui adhæret meretrici, vnum est corpus? an virginem dicet meretricem quispiam priusquam nupserit? Et ne fraudetis, inquit, vos inuicem, nisi ex consensu ad tempus. Per dictionem, Fraudetis, ostendens matrimonij debitum esse liberorum procreationem: quod quidem in ijs quæ procedunt ostendit, dicens: Mulieri vir debitum reddat: similiter autem mulier quoque viro: post quam exolutionem, est in domo custodienda, & in ea est in Christi fide, adiutrix. Iam vero quid potest hoc esse manifestius, cum dixerit ijs qui sunt iuncti matrimonio, præcipio, inquit, non ego, sed Dominus, vxorem à viro non separari. Sin autem separata fuerit, maneat innupta, vel viro reconcilietur. Et virum vxorem non dimittere. Reliquis autem dico ego, non Dominus. Si quis autem frater, vsque ad illud, nunc autem sancta est. Quid autem ad hæc dicunt qui in legem inuehuntur, & in matrimonium, vt quod sit solum in lege concessum, non autem etiam in nouo Testamento? Quid ad has leges latas possunt dicere, qui sationem abhorrent & generationẽ, cùm Episcopum quoque qui domui rectè præsit, Ecclesiæ ducem constituat? Domum autem dominicam vnius mulieris constituit coniugium. Omnia ergo dicit esse munda mundis. Pollutis* Tit. 1. *autem & infidelibus nihil est mundum, sed polluta est eorum & mens & conscientia.* [q] *De ea autem voluptate quæ est præter regulam: Ne erretis, inquit, nec fornicatores, nec ido-* 1. Cor. 6. *lolatræ, nec adulteri, nec molles, nec masculorum concubitores, neque fures, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores, regnum Dei possidebunt. Et nos quidem abluti sumus qui in his eramus. Qui autem in hanc tingunt intemperantiam, ex temperantia in fornicationem baptizant, voluptatibus & vitijs esse indulgendum decernentes, incontinentes ex moderatis esse docentes, & spem suam suorum membrorum impudentiæ attribuentes, vt à regno Dei abdicentur, non autem vt inscribantur qui ad eos ventitant efficientes, falsò nominatæ cognitionis appellatione, eam quæ ad exteriores ducit tenebras viam ingredientes.* [r] *Quod reliquum est, fra-* Philipp. 4. *tres, quæcunque vera, quæcunque honesta, quæcunque iusta, quæcunque casta, quæcunque bonæ famæ: si qua virtus, & si qua laus, ea considerate quæ & didicistis, quæ etiam accepistis & audiistis & vidistis in me, ea facite, & Deus pacis erit vobiscum. Et Petrus similia dicit in Epistola: Vt fides vestra & spes sit in Deum, cùm animas vestras castas effeceritis in obe-* 1. Petri 1. *dientia veritatis: quasi filij obedientiæ, non configurati prioribus desiderijs quæ fuerunt in ignorantia, sed secundum eum qui vocauit vos sanctum, & ipsi sancti sitis in omni conuersatione. Quoniam scriptum est, sancti eritis quoniam ego sanctus sum. Sed enim quæ aduersus eos qui cognitionem falsò nomine simulant, necessariò suscepta est à nobis disputatio, nos longius quàm par sit abduxit, & orationem effecit prolixiorem. Vnde tertius quoque liber Stromateus, eorum quæ sunt in vera Philosophia cognitionis monimentorum, hunc finem habeat.*

COMMENTARIVS.

[a] IAM *nonnulli quoque præferunt viduam virgini.* Non video quomodo hoc cohæreat cum præcedentibus, nisi dicamus quod cùm dictum sit antea de matrimonio & generatione, matrimonij autem & generationis sint expertes virgo & vidua & vtraque sit continens, præferri dicant nonnulli viduam virgini, quod attinet ad continentiã, est enim difficilius viduæ cõtinere quæ voluptatem est experta, quam virgini quæ minime est experta. [b] *Si autem est malum generatio.* Si res mala dicatur generatio, vt dicunt blasphemantes hæretici, hæc sequũtur absurda, quod & in malo fuerit Dominus qui est genitus, & virgo Maria quæ ge-

nuit. Nõ possunt autẽ vituperare generationem, quin eadem opera vituperent Dei voluntatem, qui per generationẽ vult homines crescere & multiplicari, est autẽ generatio mysteriũ creationis. Nã licet Deus noua nõ amplius creet opera, perinde tamen est atq; si crearet, cum arcana & ineffabili potestate per generationem efficiat vt quæ sunt creata consistant, alioqui dilapsura & peritura. [c] *Et ideo visio seu phantasia.* Quoniã res esse mala ab hæreticis existimabatur generatio, & indignũ videbatur vt in malo fuisse videretur Dominus, hinc factũ est vt Cassianus existimaret eum habuisse corpus phantasticũ, vt Simoniani, Marcion vero & Valentinus corpus animale in quo scilicet nõ esset caro, hac moti ratione quod homo veniens ad coitũ assimiletur iumentis. Quod Clemens nõ negat quidem esse verum, sed non semper. Id enim tum demum euenire quando furentes cum alienis vxoribus committunt adulteria. Qui enim cum sua vxore rẽ habet, dans operam liberis, voluntate motus nõ cupiditate nec libidine, is non dicitur furere, nec efferari, nec similis esse iumentis. [d] *Quod si cum ex brutis.* Quæritur an peccarit Adam cum vxore coiens. Et si persuasus quidẽ à serpente qui de eo consiliũ acceperat, à brutis quæ peiora naturali vsa erãt coniunctione, coiuit cũ Eua vxore, vt quidam existimant peccauit Adam, & reprehenditur creatio quæ imbecilliorẽ dederit naturam homini quã brutis, à quibus acceperunt coniunctionem ad procreandos liberos. Sin autem vtrisque data est natura ad coniunctionem, & homo fraude serpentis incitatus est ad coniunctionẽ priusquam oportuit, vt qui libidine vsus non expectauit voluntatem, peccauit etiam. Et ideo Deus in eũ iustam tulit sententiam. Nõ autem ideo mala est generatio. Nõ enim in eam, sed in eos qui non vt oportuit coniunctione vsi sunt, culpa est conferenda. [e] *Sancta autem est generatio.* Postquam ostendit quænam sequantur absurda si mala esse dicatur generatio: nunc excurrit in eius laudem dicens quænam propter eam fiant, nempe quæcunque sunt in mundo. Nam cum propter hominem factus sit mundus, quæcunq; etiam in eo sunt propter hominem fiunt. [f] *Quomodo autem quæ est in Ecclesia.* Ad ostendendũ nõ esse malam generationem hoc quoque plurimum facit, quod Christi susceptæ carnis dispensatio non potuit perfici absque corpore, corpus autem non fuit absque generatione, vt quod de Spiritu

Esaia 55. sancto ex puro sanguine virginis, in vtero eius sit conceptum. Ipse autem Christus qui est caput ecclesiæ transiit in carne informis & carens specie, per hoc docens nobis esse cõsiderandã quæ in corpore latens sub visum nõ cadit diuinitatem. Ea autem diuinitas latens in Christi corpore est arbor vitæ, in qua sunt

Esaia 6. bona & munda desideria, ad quæ aspirant fideles, nẽpe vt ea assequantur quæ oculus non vidit, nec auris

1.Cor.2. audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. [g] *Iam verò volunt viri cum vxore in matrimonio consuetudinem.* Dicebant Tatiani, viri cum muliere coniunctionem quæ dicitur cognitio, esse peccatum, cognitionem enim significare transgressionẽ mandati, quæ significatur ex esu ligni boni & mali. Ad quod respondet, esum ligni boni & mali vtrũque significare, & transgressionem mandati, & cognitionem veritatis. Nam cùm bene & male liceat vti matrimonio, lignũ erit cognitionis ac scientiæ boni & mali, nõ solum si male vtatur matrimonio, sed etiã atque adeo multomagis si obseruet leges matrimonij, nempe si cognoscat vxorem non propter libidinem, sed vt procreet liberos. [h] *Quid vero num Seruator noster sicut animam.* Cũ Christus vtrumque curauerit, corpus scilicet & animam, nec anima corpori, nec corpus animæ est inimicum. Certe si caro esset inimica animæ, Christus carni non dedisset sanitatem qua insultaret animæ. [i] *Hoc autem dico fratres.* Ex hoc quod Christus & animam & carnem à morbis curauerit, potest intelligi eum non odisse generationem, nec matrimonium. Quamuis autem carnem & sanguinem non oderit, nec caro tamen nec sanguis regnũ Dei possunt possidere, si non adsit spiritus qui datur per regenerationẽ. Hic spiritus efficit vt caro & sanguis qui antea erat corruptio & peccatum, mũdetur & regnum Dei possit possidere, in quod nihil intrat immundum & pollutum, Ex se ergo caro & sanguis regnum Dei non potest possidere, sed potest per spiritũ. Cùm autem à spiritu per baptismum inceperimus, cauendum est ne spiritu excluso carnem solã relinquentes, simus tantum carnales, & ne in nobis rursus inhabitans peccatum non possideat incorruptionẽ, id est iustificationem illam quæ nobis data erat in baptismo. Hãc iustitiam non habent nec qui creatorẽ blasphemant & maledictis insectantur, nec rursus qui totos se immergunt in cœnum libidinis & voluptatis. [k] *Iustitiam ergo & salutaris hormoniam.* Iustitiæ nomen significat quamuis virtutẽ. Est ergo & castitas iustitia, & matrimonialis continentia, ambæ enim sunt virtutes, sed tum demũ est castitas iustitia, si nõ excedat modum. Modum autem excedit si sit coniuncta impietati & blasphemiæ. Est autem impietas inuehi in creatorem, & damnare matrimonium. Quod si castitatem eligat cum pietate, & propter regnum cælorum eam eligat, non quod oderit creatorem & creaturas, aut damnet matrimonium, & Deo agat gratias quod ei largitus sit donum castitatis, eos qui iuncti sunt matrimonio minime despiciens, is est laudandus, vt qui castitatis vt par est obseruet regulã. Neutrum autem est vituperandum, nec castitas nec matrimonium, cum sit vtrumque à Deo creatum. [l] *Ambo autem agant gratias.* Sunt quidem laudandi qui casti sunt cũ pietate: nec sunt vituperandi qui dant operam liberis, legitimo iuncti matrimonio nõ autem libidini seruientes & voluptati. Illi autẽ sunt maxime vituperandi, qui nec casti sunt propter regnũ cælorum, nec in matrimonio cõtinenter viuunt vt dent operam liberis, sed tanquã equi effrænati præcipites feruntur ad libidinem, & alios secum attrahunt ad voluptatem. Eos censet Propheta à nobis esse vitandos, ne altius quam par sit volantes extensis retibus implicemur, sicut aues volantes dum se altius extollunt merito paratis retibus irretiuntur. Merito autem in mala plurima incidunt, qui cum sint sanguinis solum participes, spiritum repellunt, & mala sibi accersunt & recondunt, nõ satis habentes quod sint immundi, nisi etiam proximos immunditiam doceant & salacis verbere caudæ eos oppugnent (nam κέρκος Græcè, sicut etiam Latinè cauda αἰδοῖον significat) & tam sibi quam eis mortẽ afferant. Hunc ergo opinor esse sensum Clementis, sed quisnam sit is Propheta de quo loquitur ingenue fateor me nescire. [m] *Expurgate ergo vetus fermentum vt sitis noua.* Iubet Paulus, nos expulsa libidine, quam per fermentum intelligit, fieri puros & mundos. Non solum autem à libidine vult nos esse puros, sed etiam ab omni scelere. [n] *Et rursus propter quosdam eiusmodi homines indignans.* Vt puri conseruemur sunt vitanda cõsortia malorum, & ne cum fratribus quidem est comedendũ si sint impij & scelerati. Vt sim

ri. Vt sim autem purus & mundus lex non efficit, quæ pœnam quidem minitans deterret à vitiis, sed vt recte & ex virtute viuatur, sola præstat Dei gratia, quæ in animis nostris creat cor mundum, & spiritu principali nos confirmat: Per Christum autem id assequimur, qui cruci fuit affixus, vt mala desideria nostra & affectiones crucifigeremus: quod dum facimus, legi sumus mortui. Actiones enim nostræ bonæ non ex lege procedunt, sed ex Christo qui est nostra vita. Vt autem legi moreremur, & ab ea recederemus, ipsa lex nos induxit, quæ tanquam Pædagogus nos ad Christum deduxit. In Christo autem viuētes non amplius viuimus. Tunc enim vt homines viuimus, quando in nobis nostræ viuunt cupiditates, sed viuit in nobis Christus, quando Christo induti non amplius carnaliter, sed spiritualiter viuimus, castitatem exercentes, & Dei præcepta obseruantes. Sic autem viuimus, si in carne in filij Dei fide viuimus. [o] *In viam gentium ne abieritis.* Pergit ostendere ex Euangelio & ex Paulo quam malum sit cum malis versari, & quantum immineat periculum, iis qui sua consuetudine alios corrumpunt & offendunt. [p] *Et quod Matrimonium non dicat.* Ex Diuo Paulo citat aliquot testimonia, ex quibus est perspicuum, matrimonium non esse fornicationem: ex eis autem conuincitur error Encratitarum & Tatianorum, qui matrimonium dicebant fornicationem, & id solum fuisse permissum in lege veteri, non autem in nouo testamento. [q] *De ea autem voluptate.* Postquam ostendit non solum in lege veteri concessum esse matrimonium, sed etiam in nouo testamento, nunc inter cæteros capitalibus vitiis affectos qui regnum Dei non possident, enumerat etiam fornicatores, & masculorum concubitores, & reliquos qui venere vtūtur non legitima nec regulæ consentanea. Sola autem Venus legitima & regulæ consentanea est matrimonium. Non solum autem ipsi damnantur, sed ij etiam qui ab ipsis baptizati eorum imitantur libidinem, & Venerem nefariam. Qui autem hanc nefariam exercent libidinem, sunt hæretici qui dicuntur Gnostici, de quibus antea sæpe diximus. [r] *Quod reliquum est fratres.* Quoniam nihil est quod hominis famæ maius probrum afferat & dedecus quam impudicitia, ideo finem imponens huic libro qui est fere totus de matrimonio, citatis vtriusque Apostoli verbis, hortatur vt obedientes Dei præceptis, amplectantur pudicitiam & honestatem.

FINIS LIBRI TERTII STROMATVM.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER QVARTVS.

I. CONSEQVENS [a] *autem deinceps esse existimo, vt de martyrio tractemus, & quisnam sit perfectus. Quibus comprehenduntur ea quæ consequuntur, ex eo quod exigunt illa quæ sunt dicenda: & quod æquè sit philosophandum & seruo & libero, siue sit vir sexu, siue fœmina. Et cum quæ deinceps sequuntur, & de fide & de inquirendo absoluerimus, genus symbolicum adducemus, vt cùm concluserimus, orationem quæ ad mores pertinet, summatim ostendamus vtilitatem quæ allata est Græcis à barbara philosophia. Quam quidem postquam oculis subiecero, & aduersus Græcos & aduersus Iudæos tradetur compendiosa scripturarum explicatio, & quæcunque in libris præcedentibus, cùm in proœmij ingressu, vno Commentario statuissemus perficere, rerum autem multitudini necessariò seruierimus, non licuit comprehendere.* [b] *Post hęc à nobis, quoad eius fieri potest, rerum propositarum impleta declaratione, quę de naturalibus principiis & à Gręcis & ab aliis barbaris, prout ad nos peruenerunt opiniones, tradita sunt, oportet recensere, & aduersus pręcipua eorum quę sunt excogitata à philosophis argumentari. Quibus fuerit consequens, vt postquam Theologiam cursim percurrerimus, ea quę in prophetiis tradita sunt tractemus: vt cùm etiam Scripturas quibus credidimus, validas ac ratas esse omnipotenti authoritate ostenderimus, seriè possimus per ipsas progredi, & hinc omnibus hęresibus vnum Deum ostendere, & Dominum omnipotentem, qui per legem & prophetas & beatum etiam Euangelium fuit syncerè & germanè pręclicatus. Multa autem sequuntur dicenda aduersus eos qui sunt diuersæ opinionis, cum conamur ea dissoluere, quæ in scriptis ab ipsis afferuntur, & vel inuitis persuadere, per ipsas conuincendo scripturas.* [c] *Perfecto itaque nobis vniuerso proposito, iis quibus voluerit spiritus commentariis ad vsum instantem adiuti (quædam enim ante veritatem omnino præfari necesse est) tunc reuera gnosticam, id est, homini cognoscendi potestate*
ἱεροφαντία *prædito conuenientem, naturæ aggredimur contemplationem, paruis ante magna initiati mysteria, vt verè diuinæ sacrorum interpretationi nihil sit impedimento, prius expurgatis at-*
φυσιολογία. *que informatis iis quæ antè oportet sciri & tradi.* [d] *Quæ est ergo ex veritatis regula gnosti-*
μᾶλλον δ' *cæ traditionis naturæ contemplatio, vel potius superna quædã speculatio, dependet ex ea ora-*
ἐποπτεία. *tione quæ traditur de ortu mundi, hinc ad formam ascendens theologicam, seu quæ in diuini-*
πεφρυτευ- *tatis consistit contemplatione. Vnde ab eo ortu qui prophetịcè est literis mandatus, nempe à*
θείσης. *Genesi, in parte principium ducemus narrationis, & quæ ab iis, qui diuersa sentiunt, dicuntur adducentes, & quoad eius à nobis fieri poterit dissoluentes.* [e] *Sed hoc quidem mox scribetur, si Deus velit, & nos inspirauerit. Nunc autem aggrediendum est id quod est propositum, & absoluenda est ea quæ ad mores pertinet oratio.* [f] *Sint autem nostra, vt sæpe diximus, Commentaria, propter eos qui impudenter ac imperitè ad ea legenda sunt accessuri, varia, & vt ipsum nomen indicat, contexta, ab vno ad aliud continens transeuntia, & per verborum quidem seriem ac contextum aliud significantia, aliud verò indicantia. Qui enim aurum, inquit Heraclitus, quærunt, multum terræ fodiunt, & parum inueniunt: qui autem id quod verè aurei generis cognatum est scrutantur, multum in pauco inueniunt: inueniet enim Scriptura vnum qui eam sit intellecturus. Iuuant ergo & ad reuocandum in memoriam, & ad veritatem apertè declarandam, ei qui potest quærere cum ratione, Stromata commentariorum.*

[g] Oportet

g *Oportet autem nos quoque adlaborare, & his alia adinuenire, quoniam iis qui ea via abeunt quam nesciunt, sufficit eam quæ ducit solummodo indicare, postea autem iam est ingrediendum, & reliquum viæ inueniendum. Quemadmodum dicunt, seruo quoque aliquando sciscitanti, quidnam agens Domino sit placiturus, respondisse Pythiam, inuenies si quæsieris.* h *Et est quidem reuera, vt videtur, difficile, pulchrum & honestum quod latet inuenire, quoniam sudor ante virtutem est positus:*

Via longa est & accliuis ad ipsam. Hesiodus.
Ardua nanque prius, sed cum ad fastigia ventum est,
Fit facilis, quæ difficilis valdè antè clueret.

Est enim reuera arcta & angusta via Domini, & regnum Dei est violentorum. Vnde quære, inquit, & inuenies, tenens viam verè regiam, & non prætercurrens. Est ergo in exiguo quidem spacio multa genitalis copia seminum dogmatum quæ comprehenduntur in hoc opere, tanquam ager omnibus herbis plenus, ait Scriptura. i *Aut etiam propriam habent inscriptionem Stromata Commentariorum, reuera multùm similem illi veteri floridæ oblationi, de qua scribit Sophocles:* Matth. 7. Matth. 11. παμβότανον τῆ ἀρχῆ.

Quis enim erat vellus, erátque vitium
Libamen, vuáque & probè recondita.
Erátque fructus mixtus omnis generis,
Pinguéque oliuum variúmque maximè
Flauæque quod apis munere fit cereum.

k *Iam Stromata nostra, vt inquit agricola Timoclis Comici, ficus, oleum, caricas, mel reddunt tanquam ex agro feracissimo, propter quam feracitatem subiungit:*

Iresionem, non agrum cultum refers.

Consuerant enim acclamare Athenienses:

Fert ficus pingues, & panes Iresione,
Mella quoque in catino, atque oleum quo te vngere possis. εἰρεσιώνη, κοτύλη πλοκάμοις.

l *Sæpè ergo oportet tanquam ex contextis calatis, multa eáque confusa semina excutiendo & iaciendo, frumentum legere.* m *Multi autem habent affectionem non absimilem constitutioni hyemis, instabilem & inconsiderabilem. Multa incredulitas facit bona, fides mala. Et Epicharmus: Ne credas, sunt articuli hi præcordium. Iam non credere quidem veritati affert mortem, sicut credere vitam. Contrà autem, falso credere, non credere autem veritati, trahit in exitium. Eadem est ratio de continentia & incontinentia. Si continere quidem est bonum opus, malum est non continere: ab iniustitia autem abstinere est principium salutis. Atque mihi quidem videtur Sabbatum per abstinentiam à malis significare continentiam.* μὴ πιστεύειν ἄρθρα τῶν φρενῶν. In non credendo summa sita est prudentia.

n *Et quidnam est in quo homo differt à bestia, & eo rursus Dei angeli sapientiores? Minuisti eum, inquit, paulò minus ab Angelis. De Domino enim non accipiunt Scripturam, quanquam ille quoque carnem ferebat, sed de eo qui est perfectus & gnosticus, seu cognoscendi potestate præditus, qui & tempore & indumento diminutus est ab Angelis. Sapientiam autem nihil aliud dico quàm scientiam, quoniam vita non differt à vita. Naturæ enim humanæ, hoc est, homini, cum eo quod dignum est habitum immortalitate, commune est viuere, & habitus contemplationis & continentiæ, cùm sit alterum præstantius.* o *Atque mihi quidem certè videtur Pythagoras solum Deum sapientem esse dicere. Nam Apostolus quoque scribit in epistola ad Romanos: (Ad obedientiam fidei) in cunctis gentibus, cogniti soli sapienti Deo per Iesum Christum. Propter eam autem quæ illi cum Deo intercedebat amicitiam, vocabat se philosophum. Loquebatur itaque cum Mose, inquit Deus, vt amicus cum amico.* p *Itaque verum, quod Deo est manifestum, generat veritatem: Gnosticus autem,* Psalm. 8. Rom. 16. Exod. 33.

seu qui est cognitionis potestate præditus, amat veritatem. [q] (Prouerb.6.) *Vade, inquit, ad formicam ô piger, & apis efficere discipulus, ait Solomon. Si enim vniuscuiusque propriæ naturæ vnum est munus, & bouis similiter & equi & canis, quodnam dicemus esse proprium munus hominis? Videtur autem, vt opinor, similis esse centauro, figmento Thessalico, vt qui sit compositus ex rationis participe, & experte rationis, anima & corpore. Sed corpus quidem & terram operatur, & tendit ad terram: anima autem ad Deum extollitur: quæ quidem per veram erudita philosophiam, contendit ad suos qui suprà sunt cognatos, auersa à corporis cupiditatibus, & præterea à labore & metu: quanquam bonum esse & tolerantiam & metum ostendimus.* [r] (Rom.3.) *Si enim per legem est agnitio peccati, vt dicunt qui legem insectantur,* (Rom.5.) *& vsque ad legem peccatum fuit in mundo, sed sine lege peccatum est mortuum: nos eis contrà occinamus, Si enim timoris causam peccatum abstuleris, aufer etiam timorem: multò autem magis supplicium, cùm id abfuerit cui innatum est vt concupiscat. Iusto enim, Scriptura inquit, lex non est posita.* [s] (1.Tim.1.) *Pulchrè ergo Heraclitus: Iustitiæ, inquit, nomen nesciuissent, si hæc non essent. Socrates autem dicit: Legem non fuisse factam propter bonos.* [t] *Sed neque hoc cognouerunt accusatores quomodo dicit Apostolus,* (Rom.13.) *quòd qui propinquum suum diligit, malum non operatur. Illud enim, Non occides, non mæchaberis, non furtum facies, & si quod sit aliud præceptum, in hoc solo sermone in vnam veluti summam redigitur, Diliges* (Matth.22.) *proximum tuum sicut teipsum. Hac vtique ratione, diliges, inquit, Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo: & diliges proximum tuum sicut teipsum: siquidem qui proximum diligit, malum non agit: & omne præceptum in hoc veluti in summam redigitur, in diligendo proximum. Quæ autem præcepta efficiunt vt metus impendeat, ea dilectionem pariunt, non odium. Vitium ergo non est lex, quæ timorem procreat: quare lex ex sancta, & reuera* (Rom.7.) *spiritualis ex sententia Apostoli.*

COMMENTARIVS.

[a] CONSEQVENS *autem deinceps esse existimo.* Proponit ea de quibus est tractaturus, nempe de martyrio, & quis sit perfectus, & de iis quæ eorum tractatio exigit vt dicantur: quod scilicet & viris, & fœminis, & liberis, & seruis sit philosophandum. Deinde de fide tractandum, & de inquisitione, & de iis quæ ad mores pertinent symbolicè explicandis. Quibus est subiiciendũ, quæ ex barbara philosophia à Græcis capitur vtilitas, quo in loco breuiter explicabuntur scripturæ aduersus Iudæos & Græcos, & adiiciẽtur ea quæ propter rerum multitudinem omissa fuerant in primo Stromate. [b] *Post hæc à nobis.* Pergit ostendere ea de quibus est tractaturus. His, inquit, quæ iam diximus declaratis, recensebimus quæ à Græcis & ab aliis tam barbaris quam Hebræis de naturalibus dicuntur principiis, & argumentabimur aduersus præcipua philosophorum argumẽta. Postquã ea absoluerit dicit se totam percursurum Theologiam, & postquam tractauerit quæ dicuntur in Prophetiis, ostensurum esse firmam & validam scripturarum quibus credidimus autoritatem, & ex iis probaturum esse omnibus hæresibus, vnum esse Deum & Dominum omnipotentem: ibique prolixè disputaturum aduersus eos qui suis scriptis contrariam tuentur sententiam. [c] *Perfecto itaque nobis vniuerso proposito.* In omnibus quæ docentur certo ordine est procedendum, neque enim maiora disci possunt nisi prius doceantur minora. Ea ergo de quibus dixit, quæ parua vocat mysteria, prius se dicit tractaturum, vt cum ea absoluerit, aggrediatur naturæ contemplationem, quæ conuenit homini qui est præditus potestate cognoscendi, ita enim vocat hominem in sacris & arcanis literis bene versatum. Et hæc sunt quæ maiora dicit mysteria. Erant autem (Cal.Rhodig. lib.16. ca.1.) Eleusinæ magna & parua mysteria: Magna quæ Cereri, parua quæ Proserpinæ erant sacra. Ad ea alludens dicit Clemens magna & parua mysteria. Discuntur autem parua, vt nihil sit impedimento venientibus ad magna. [d] *Quæ est ergo ex veritatis regula.* De Theologia seu de diuinitatis contemplatione tractaturus Clemens, incipit ab ortu mundi, nempe à Genesi, in qua ostenditur mundum à Deo esse creatum, ea etiam adducens & refellens quæ dicuntur ab iis qui diuersa sentiunt. [e] *Sed hoc quidem mox scribetur.* De iis quidem quæ dixit est paulo post tractaturus, sed prius sunt absoluenda quæ ad mores pertinent. [f] *Sunt autem nostra, vt sæpe diximus.* Quoniam proposuit Clemens de quibus sit tractaturus, expectare autem posset lector perpetuam de singulis tractationem, ne id frustra expectet, admonet, suos Commentarios, nempe Stromata, esse varios, & ab vno ad alterum transire, & aliud quidem significare, aliud iudicare, se autem vti hoc scribendi genere ad eos arcendos qui impudenter & imperite ad legendum accedunt. Qui aurum quidem quærit, multum terræ effodit, sed parum auri inuenit: qui autem scrutatur quæ sunt aurei generis, aurei autẽ generis vocat breues & egregias sentẽtias, quales sunt quas adducit, is in pauco multum inuenit. Sed non omnes ea percipiũt. Scriptura enim vix vnum inuenit qui eam sit intellecturus.

tellecturus. Prosunt autem Stromata & ad reuocādum in memoriā, & ad declarandam veritatē si quærat cum ratione, id est si ea non legat pigre & negligenter. [g] *Oportet autē nos quoque adlaborare.* Sunt quidem diligenter legenda quæ nobis legenda offerūtur, sed nō sufficit: oportet enim præter ea nos laborare, & alia inuenire. Quod ita esse faciendū ostendit similitudine & exēplo. Hæc est autem similitudo. Si quis eat via quam nō nouit, satis est si ostendatur via quæ ducit ad illā, tunc est illi ingrediendum, & viæ quod restat est inueniendū & cōficiendum: ita cùm nobis fuerit ostensus doctrinæ quam nescimus scopus & institutū, ad eum nobis est contendendum, & quod restat inueniendum. Exemplum verò est huiusmodi. Sciscitabatur quidam seruus ab Apolline, quidnam agens Domino sit placiturus, respondet Apollo per vatem Pythiam, Inuenies si quæsieris. Scopus quidē & institutum serui erat placere Domino, restabat vt scopum attingeret. Id autem tum demū erat assecuturus & inuenturus quomodo ei placeret, si quomodo id fieri posset diligēter quæreret. Ita cùm doctrinæ scopū & institutū intellexeris, vt eo peruenias est elaborandum, & omni studio contendendum. [h] *Et est quidem re vera, vt videtur.* Refertur inter prouerbia χαλεπὰ τὰ καλά, Difficilia quæ pulchra. Hinc factū est vt Hesiodus viam ad virtutem diceret esse arduā, & Seruator noster Christus viā ad vitam pronunciaret esse arctam & angustam, vtpote quod via regia sit incedendū, & neq; ad dexteram neque ad sinistram sit declinandum: & affirmaret regnum cælorum vim pati, quoniam ij demum ad id peruenirent, qui omni animi studio & impetu ad id contenderent. [i] *Aut etiā propriā habent inscriptionē.* Assimilat sua Stromata, propter varietatem, oblationi quam describit Sophocles cōpositam ex lana, vino, vua, fructibus omnis generis, ex oleo & cera. [k] *Iam Stromata nostra.* Tanta est varietas Commentarij Stromatum, vt de eo dici posset quod de agro suo apud Timoclem Comicum dicit Agricola, quod ficum ferat, oleum, caricas, mel. Quod autem dicit Iresionem, non agrum cultum refers, alludit ad Iresionem Atheniensiū. Erat autē Iresione ramus oleaginus, lana obuolutus, arborum fructibus circūpendentibus, quem ex responso Apollinis in eius honorem ad famem arcendam offerebant Athenienses. De quo vide Cōmentarium Aristoph. in Pluto, & in Equitibus, & Cælium Rhodig. antiq. lect. lib. xij. cap. xx. [l] *Sæpe ergo oportet.* Cum sit in Stromatis tanta varietas, in iisq; sint tanquam in contextis calathis permulta & cōfusa semina, iis excussis & iactis eligendum est frumentum. Vbi enim bona & mala sunt simul confusa, quod bonum est ex iis est colligendum. Quod Græcè autem est πλόκαμον, verto cōtextum calathum, in hoc sequens Galenum περὶ ὑγιεινῶν, lib. 3. [m] *Multi autē habent affectionē.* Mihi videtur afferre veluti quædam exempla eorum quæ sunt in Stromatis, ex quibus quædam sunt eligenda, quædam reiicienda. Multi, inquit, habent affectionē non absimilem hyemi. Nam vt hyems est instabilis, & cōsiderari non potest certus eius status & cōstitutio, vt quæ sit varia & mutabilis, ita sunt multi de quorū affectione nihil certi possis statuere, nunc enim sunt ad bonum propensi, nunc ad malū. De fide quoq; dicit varia, ex quibus potest credere aliquādo esse bonū, aliquando malū. Incredulitas, inquit, multa fecit bona, fides mala. Nā si improbis temerè credamus, ab eis persuasi in mala incidimus, & ita mala facit fides. Si nō credamus & ideo in mala nō incidamus, bona fecit incredulitas. Præcipiebat autem Epicharmus non credere. Sunt enim hi articuli præcordiorum. Articuli iuncturas cōfirmant & corroborant. Præcordia autem quæ dicūtur φρένες dicuntur esse sedes mentis, & sæpe accipiuntur pro prudentia. Non temerè ergo credere mentem confirmat & corroborat, & in hoc summa est prudentia si non leuiter credas. [n] *Et quidnā est in quo homo differt.* In multis quæ continentur in Stromatibus est hoc quoque, quod in iis scriptū sit in quonā homo differt à bestia, & in quo rursus Angeli Dei sint eo sapientiores. Dicit Dauid Psalmographus in psalmo octauo Deum alloquens: Minuisti eum paulominus ab Angelis. Hominem autem intelligit, quem dicit à Deo ita esse creatum, vt nō multum cedat Angelis Dei. Accipitur autē hæc scriptura de homine nō de Domino, etsi Dominus carnem susceperit. Quo factum est vt Paulus quoque ad Hebræos id de Domino acceperit quatenus est homo. Quamuis autē de quouis homine possit accipi, propriè tamē accipitur de homine perfecto & cognitione prædito. Licet autē in homine sit sapientia, quæ idem est quod scientia, sunt tamen Angeli sapiētiores hominibus. Sapiētia autem seu sciētia, pro eodem enim accipit Clemēs, ideo est homo inferior Angelis, quod Angeli sint tēpore antiquiores, vt qui simul cum ipso cælo sint creati, & in eis nihil sit concretum nec coagmentatū: sunt enim simplices, vtpote incorporei. Homines autē sunt posterius à Deo creati, & non sine tamen eius adminiculo, quotidie gignuntur, sintq; corporati, est autem corpus indumentum hominis. Est ergo homo inferior Angelo quod attinet ad sapientiam & scientiā. Quamuis autem Angelus sit homine præstantior vt qui sit immortalis, est tamen vtriq; vita cōmunis, vita enim nō differt à vita, habitusque contemplationis & continentiæ. Viuit enim homo vt Angelus, & Deum contēplatur, ab iisq; quæ concupiscuntur vterq; se continet. Nec ideo non est eadem vita, nec eadem contēplatio, nec eadem cōtinentia quod alter altero plus viuat, aut magis contempletur, aut se magis contineat. De re enim ipsa agitur, non de rei actione quæ est maior & minor. [o] *Atque mihi quidē certe videtur.* Dixerat Angelos esse homine sapientiores, nunc autem dicit ne Angelos quidem esse sapientes, sed solum Deū. Hoc probat & autoritate Pythagoræ, qui ideo se vocauit Philosophū, quod Dei esset amicus à quo discebat sapientiam, solus enim Deus est sapiēs: & Apostoli Pauli, qui disertis verbis dicit solum Deum esse sapientem. Dicit quoq; scriptura Mosem loqui cum Deo, tanquā amicum cum amico, quo fiebat vt diuinam ex eo hauriret sapientiam. [p] *Itaque verū quod Deo est manifestū.* Cum sit sapientia cognitio veritatis, Deus autem solus sit sapiens, verum autem quod Deo est manifestum, generat veritatem quæ à Deo habetur per participationē. Qui est autem cognoscendi potestate præditus, amat veritatem. Hinc fit quod nō nisi à Deo possit haberi veritas, qui solus est sapiens & verus, vel ipsa potius veritas, vt ipse se vocat Christus. [q] *Vade, inquit, ad formicā, ô piger.* Nō sufficit homini teneri studio sapientiæ & cognoscendæ veritatis, sed cum ex animo constet & ex corpore, oportet eū etiā esse prudentem, & ea prouidere quæ ad corporis alimentū pertinēt. Hoc autem cum ex ipsa sua possit discere natura, facilius tamen discet, si exemplū acceperit ex formica & apibus, ad quas pigros & vacātes misit Solomon in Pro-

uerb.cap.sexto, in quo tamen nulla fit apis mẽtio in Hebræo. Atq; habet quidem vnũquodque animal munus suæ naturæ cõueniens. Sed cum cætera animãtia sint rationis expertia, hinc fit quod eorum munus in iis tantum versetur quæ sunt corporis, homo autem ex anima constat & ex corpore. Et quatenus quidem corpus est terrenũ, homo in terra colenda versatur, & ad eam tẽdit. Quatenus autem est cælestis, ad cælos dirigitur, & ad eos cõtendit, à quibus cũ descẽderit, dici possunt cognati, reiectis cupiditatibus & omnibus affectionibus, & perturbationibus, & labore, & metu. Qui enim tendit ad cælos nihil aliud quam diuina contemplatur: neq; tamen ideo malus est metus & tolerantia. Vtrunq; enim antea ostendit esse bonũ. Homo ergo est similis Centauro, id est animali quod constat ex homine & ex equo, id est quod est & rationis particeps, & expers rationis. Centauros autẽ vocat figmentũ Thessalũ. Nam cum primi ex Thessalis cẽtauri equos domuissent & eis insedissent, eis insidẽtes à tergo visi sunt equi & homines.[f] *Si enim per legẽ est agnitio peccati.* Dixerat quod homo cælestis ad cælos tendit reiectis cupiditatibus & labore & metu, id est spõte & libere, & absq; vllo labore & metu, venit illi in mentẽ se cum illis disputantem qui legem vituperabant, dixisse legẽ non esse malam quod laborem afferret, & metum incuteret. Hac ergo se offerẽte occasione, visum est illi aliquid dicere aduersus eos qui legẽ vituperabãt Vituperabãt autem quod à Paulo diceretur per legem esse cognitionem peccati: non est enim malum cognoscere peccatũ. Nam etsi non cognoscatur, est tamen peccatũ, sed per legem cognoscitur vt caueatur. Sed nõ potest vt oportet caueri & vitari, nisi Christi gratia nos adiuuet. Dicebant etiã ex Paulo, vsque ad legem peccatũ fuisse mortuum in mũdo, sed sine lege mortuum esse peccatũ: quo significabatur, non fuisse cognitum peccatum nec reputatũ, non reputabatur enim esse peccatum, vbi nec iubebatur aliquid, nec prohibebatur, & ideo malã dicebant esse legem, quod per eam & peccatum esset & cognosceretur & reputaretur, cum in primis esset quasi mortuum. Respõdet autẽ Clemens quod si auferatur peccatũ, auferendus est etiã metus & supplicium, metu enim & supplicio mali deterrentur à peccato. Cum sit autem peccatũ malum, nõ est malus metus nec malum supplicium quod ab eo deterret. Quare nec lex est mala quæ pœnas irrogat, vt id absit quod improbe cõcupiscitur, quod est peccatum. Peccator ergo per legẽ intẽtatis scilicet minis & pœnis auocatur. Iusto autẽ, vt ait scriptura, lex non est posita: lex enim ei imponitur qui à scéleribus legis terroribus arcetur: qui autẽ virtutem & bene viuendi rationem non coactus, sed liberè & sua spõte amplectitur, sed certũ sequitur ac deliberatum bene viuendi cõsilium, ei lex non est imposita.[g] *Pulchrè ergo Heraclitus.* Conuenienter ei quod scribit Paulus ad Timotheum, Iusto lex non est posita, scripsit Heraclitus, Iustitiæ nomẽ nesciissent si hæc non essent, id est, si non esset timor pœnæ & suppliciũ quod deterret à delictis, nesciuissent nomẽ iustitiæ, ignorassent enim quomodo appellaretur iustitia, tantum abest vt scirent quidnã ea esset. Socrates autẽ dicit legem non fuisse factã propter bonos. Nam qui ex libero instituto & proposito bene viuunt, non est quod eos ad bonam vitam reuoces metu pœnæ.[i] *Sed neque hoc cognouerũt.* Qui legem vituperant, non satis considerant quid dicat Apostolus, quod qui diligit proximum malum non operatur. Quod si proximũ diligere est præceptum legis, malum autem non operatur qui diligit proximum, nõ est ergo lex mala quæ proximum iubet diligere. Quod autem lex iubeat diligere proximũ, ex hoc cognoscitur, quod omnia præcepta quibus lex vetat proximo iniuriã facere, ea omnia versentur in dilectione proximi, & in eam tanquam in summam redigantur. Quod si etiam sint aliqua præcepta à quibus impendet metus iis quibus fiunt, vt exempli gratia quæ minantur pœnam talionis, & si quæ sint eiusmodi alia, ea dilectionem pariunt, non odium, legem enim diligimus, quæ metu pœnæ efficit ne aliis inuicem iniuriam faciamus. Non est ergo lex mala, quæ metum procreat, cum ipse metus nihil mali afferat. Concludit itaque Clemens ex sententia Apostoli legem non esse malam, sed bonam, sanctam, & spiritualem.

11\. [a] OPORTET *autem, vt est consentaneum, cùm & corporis naturam, & animæ essentiam diligenter considerauimus, vtriusque finem comprehendere, & non mortem malum esse putare. Quando enim serui eratis peccati, inquit Apostolus, liberi fuistis iustitiæ: quem ergo fructum tunc habuistis ex iis propter quæ non erubescitis? Finis enim illorum est mors. Nunc autem liberati à peccato, Deo autem serui effecti, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem autem, vitam æternam. Stipendium enim peccati mors est. Gratia autem Dei, vita æterna in Christo Iesu Domino nostro. Res itaque eò videtur esse deducta, vt ostensum sit, mortem quidem esse eam in corpore animæ coniunctionem, quæ est dedita peccato: vitam autem à peccato separationem. Multi autem nos impediunt valli & fossæ cupiditatis, iræque & excandescentiæ voragines, quas transilire necesse est, & omnem insidiarum effugere molitionem, eum qui non est amplius per speculum visurus Dei cognitionem.*

Rom.7.
Rom.6.

[b] Altitonánsque viro virtutis Iuppiter aufert
Dimidium, quem alij miserè seruire necesse est.

Seruos autem eos qui sunt sub peccato, & qui peccatis sunt venundati, qui voluptati & libidini sunt dediti, & tenentur amore corporis, nouit scriptura: [c] *& bestias potius*

quàm

quàm homines eos qui aßimilati sunt iumentis, equos in fœminas insanientes, ad proximorum vxores hinnientes. Est asinus insolens is qui est intemperans: efferatus lupus, auarus: & serpens, is qui est impostor & fraudulentus. [Hierem. 5.] [d] *Corporis ergo ab anima separatio, quam toto vitæ tempore meditatur philosophus, quandam cognitione præditam parit animi alacritatem, vt poßit facilè ferre mortem naturæ, quæ est solutio vinculorum animæ à corpore. Mihi enim crucifixus est mundus, & ego mundo, inquit.* [Galat. 6.] *Viuo autem iam cùm sim in carne, vt si in cœlo versarer.* [e] *Vnde meritò qui Gnosticus vocatur facilè exaudit, & ei qui corporeum quid petit donat offerens, & huius caruncula affectionines prius exuens, tentatorem non iniuria afficiens, sed simul docens & arguens,*

Et quantis opibus quàm ex magno & lapsus honore,

vt ait Empedocles, hic deinceps versetur cum mortalibus. [f] *Is verò feret testimonium, sibi quidem, quòd sit in Deum syncerus & germanus, fidelis: tentatori autem, quòd sit frustrà æmulatione percitus in eum, qui est fidelis per dilectionem. Domino autem, quòd à Deo sit inspirata doctrinæ persuasio, à qua non deficiet metu mortis: quinetiam facto confirmat veritatem prædicationis, potentem eum esse ostendens ad quem contendit. Mireris eius dilectionem, quam ostendit euidenter, ei quod est cognatum & vnius generis grato animo vnitus, quinetiam precioso sanguine infideles pudore afficiens. Is ergo metu propter præceptum declinat Christum negare, vt metu fiat testis. Sed neque propter spem donorum paratorum fidem vendens: sed propter suam in Dominum dilectionem, lubentißimè ab hac vita liberabitur, habens fortasse gratiam, & ei qui causam præbuit vt hinc exiret, & ei qui molitus est insidias, honesta accepta occasione, quam ipse non præbuit, seipsum ostendendi quisnam sit, illi quidem per tolerantiam, Domino verò per charitatem, per quam ostendebatur Domino, qui etiam antequam nascatur, nouit institutum & liberam animi voluntatem eius qui tulit testimonium. Bono itaque animo venit ad amicum Dominum, pro quo corpus atque etiam animam, vt iudices expectabant, tradidit, & à Seruatore nostro, ô frater dilecte, vt poeticè dicam, compellatur.* [πλείων.] [g] *Iam consummationem vocamus martyrium, non quòd vitæ finem homo acceperit, vt relimqui, sed quod perfectu opus ostenderit charitatis.* [h] *Porro autem veteres quoque Græci laudant finem eorum qui mortui sunt in bello, non mortem violentam consulentes, sed quod qui in bello vitam finit, mortem non timens recesßit, amputatus à corpore, cum nec prius animo laborasset, nec emollitus esset, cuiusmodi solent in morbis accidere hominibus: recedunt enim effœminati & viuere cupientes, & ideo neque puram emittunt animam, sed quæ, veluti notas plumbeas, secum effert cupiditates, nisi fuerint aliqui eorum docti & ex virtute considerati. Sunt etiam qui moriuntur in bello cum cupiditatibus, quod perinde est atque si morbo contabuerint. Si itaque quæ est apud Deum confeßio, est testimonium, quæcunque anima se purè & syncere geßit cum Dei agnitione, & quæ præceptis paruit, & vita & sermone est testis, quomodocunque liberetur à corpore, fidem, tanquam sanguinem, per totam vitam, etiam in exitu profundens.* [Matth. 10.] [i] *Iam vero dicit Dominus in Euangelio: Qui reliquerit patrem vel matrem vel fratres, & quæ deinceps sequuntur, propter Euangelium & nomen meum, is est beatus: non quoduis significans testimonium, sed quod est ex cognitione, vt qui ex regula Euangelij vitam egerit propter dilectionem in Dominum. Cognitionem enim significat scientia nominis & intelligentia Euangelij, sed non nudam ac simplicem appellationem, relinquere quidem genus mundanum, relinquere autem facultates & omnem posseßionem, propterea quod viuat citra vllam ad ea affectionem. Dicitur quidem certè patria mater & nutrix allegoricè, patres autem leges ciuiles: quæ quidem grato animo sunt contemnendæ viro iusto, qui est magni & excelsi animi, vt Deo fiat amicus, & consequatur dexteras partes sanctificatio-* [νόμος, lex, Græcè est masculini generis. ἱαρυίζάτους.]

nis, sicut etiam fecerunt Apostoli. Deinde dicit quidem Heraclitus: Marte cæsos dij honorant & homines. Et dicit Plato in quinto de Republica: Eorum autem qui in bello mortui fuerint, qui præclarè se gerens obierit an non primùm quidem dicemus eum esse aurei generis? Omnium maximè. Aureum autem genus per deos est ex iis qui sunt in cœlo & in sphæra inerrante, qui maximè principatum obtinent in homines prouidentia. [k] *Quidam autem ex hæreticis, cùm malè Dominum audiissent, impiè simul & timidè vitæ tenentur cupiditate, dicentes verum esse testimonium, seu martyrium eius qui verè est Deus cognitionem: quod quidem nos quoque fatemur: eum autem esse sui occisorem & sibi mortem consciscere, qui per mortem fuerit confessus: & alia eiusmodi sophismata callidáque commenta timiditatis in medium afferunt. Aduersus quos dicetur cum tempus postulauerit: dissident enim à nobis in principiis. Dicimus autem nos quoque eos qui ad mortem prosiliunt (sunt enim quidam non nostri, sed tantum nominis participes, qui quidem seipsos magno studio contendunt tradere, propter odium in Creatorem miseri mortem cupientes) eos, inquam, dicimus seipsos producere absque vllo martyrio ac testificatione, etsi publicè puniantur. Fidelis enim testimonij non seruant haractêrem, qui eum qui verè est Deus, non cognouerunt. Vanæ autem morti seipsos tradunt, sicut se temerè in ignem coniiciunt Indorum Gymnosophistæ. Quoniam autem isti qui falsum sibi nomen sumpserunt in corpus inuehuntur, discant quòd bona corporis compages, & recta compositio animo confert ad ingenij solertiam. Quare in tertio de Republica Plato, quem maximè citant testem ad vituperandam generationem, dixit oportere curam gerere corporis propter harmoniam animæ, per quod licet & viuere & rectè viuere ei qui annunciat prædicationem veritatis. Per vitam enim & sanitatem ingredientes, ediscimus cognitionem. Cui enim nihil penitus licet in altum progredi absque eo quod sit in necessariis, & per ea facere omnia quæ tendunt ad cognitionem, ei rectè viuere quomodo non est eligendum? In viuendo ergo, bene viuere se rectè gerit, & ad æternitatis habitum transmittitur, qui per corpus ad bene viuendum se exercuit.* [l] *Æquum est autem Stoicos quoque admirari, qui dicunt animam nihil affici à corpore, neque ad vitium à morbo, neque ad virtutem à sanitate, sed hæc vtraque dicunt esse indifferentia.* [m] *Quanquam Iob quoque propter insignem continentiam & fidem eximiam, vt qui pauper quidem ex diuite, ex illustri abiectus, ex pulchro deformis, ex sano morbidus factus sit, est nobis præclarum exemplar propositus, pudore afficiens eum qui tentauerat, benedicens ei qui formauerat, secunda ferens ita vt prima, rectè docens Peripateticos, eum qui est cognitione præditus rectè posse vti omnibus. Et quod quæ à veteribus rectè & ex virtute gesta sunt, ad nostras bonas actiones, propositæ sint imagines, ostendens Apostolus: Vt mea, inquit, vincula fuerint in Christo manifesta in omni prætorio & reliquis, & plures fratres in Domino, confisi meis vinculis, auderent abundantius absque metu loqui verbum Dei: quandoquidem martyria quoque sunt exemplaria conuersionis, gloriosè sanctificata. Quæcunque enim, inquit, scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam & consolationem scripturarum, spem habeamus consolationis. Videtur autem si adsit dolor, anima quodammodo ab ipso declinare, & magnifacere à præsenti liberari molestia. Illo certè tempore quiescit etiam à disciplinis, quando aliæ quoque contemptæ sunt virtutes. Non autem vtique dicimus ipsam pati virtutem, nam nec ægrotat virtus. Qui est autem vtriusque particeps & virtutis & morbi, ab eo quod vrget premitur: & si non fuerit magni & excelsi animi qui nondum continentiæ habitum acquisiuit, loco pellitur, & instar fugæ inuenitur non tolerare.* [n] *Eadem est autem etiam ratio de paupertate. Nam ipsa quoq; à necessariis, contemplatione inquam, & pura peccati amotione cessare cogit animam, vt quæ versandi in acquirendo necessitatem afferat ei qui nõ se totum Deo dedicauerit.*

Iob. 1.

Philip. 1.

Rom. 15.

dedicauerit. Sicut rursus sanitas & rerum necessariarum copia, liberam custodit animam, & quæ nullum habeat impedimentum, & sciat rectè vti rebus præsentibus. Tribulationem enim carnis habebunt, inquit Apostolus, qui sunt huiusmodi. Ego autem vobis 1.Cor.7. *parco: volo enim vos non esse solicitos ad hoc vt decorè & honestè domino indiuulsè assideatis. Hæc ergo sunt retinenda non propter se, sed propter corpus: habetur autem cura corporis propter animam, ad quam fit relatio. Necesse est enim eum, qui vitam instituit ex cognitione, in ea discere ea quæ conuenit: nam bonum quidem non esse voluptatem, patet ex eo quòd malæ sint quædam voluptates. Hac ratione apparet bonum esse malum, & malum bonum. Præterea autem si aliquas quidem expetimus voluptates, aliquas verò fugimus, non est quæuis voluptas malum. Similiter autem eadem quoque est ratio in doloribus, quorum alios quidem toleramus, alios verò fugimus. Fuit autem electio & fuga ex scientia, adeò vt bonum sit scientia, non voluptas, propter quam, voluptatem quoque aliquam nonnunquam eligimus. Iam Martyr, eam quæ propter spem capitur voluptatem, eligit atque expetit per præsentem dolorem. Si autem in siti quidem dolor intelligitur, in potu autem voluptas: dolor qui præcessit fuerit efficiens voluptatis: boni autem malum non fuerit efficiens: neutrum ergo est malum.*

COMMENTARIVS.

[a] OPORTET *autem vt est consentaneum.* A suo institutio digressus Clemens, cum ex metu arrepta occasione ostēdisset malū non esse legem, reuertitur ad id quod reliquerat. Dixerat autem hominē Centauro similem constare ex anima & corpore, & hominē quidem terrestrē sibi terrena proponere, cœlestem autem ad cœlos contendere. Nunc autē dicit oportere vtriusq; natura diligenter considerata, vtriusq; finem cōprehendere, & cùm intellexerimus terram esse finem corporis, ad eam enim tendit tanquā ad extremū, cœlum autem animæ, vt enim eo perueniat eius est scopus, non putare malū esse mortem quę est separatio animæ à corpore. Quanquam in ipsa quoque animæ cum corpore coniunctione mors est, quando peccato seruitur, vita verò quādo libere seruitur iustitię, & peccati quidem stipendiū est mors, iustitiæ autē finis est gratia Dei & vita æterna. In hac autem animæ cum corpore coniunctione, vir cœlestis Deum videt tanquam per speculum, sed occurrunt & iræ, & cupiditatis, & cæterarū animi perturbationum multa impedimenta, quæ sunt transilienda, & effugiendæ omnes quæ parantur insidiæ, vt eū tandē videat aperte & euidenter omnibus amotis impedimentis. [b] *Altitonansq; viro virtutis Iuppiter aufert.* Inter cætera quæ impediunt ne ad Dei visionem perueniatur est seruitus, ei enim, quem dies seruilis inuaserit Iuppiter aufert dimidiū virtutis, vt ait Homerus. Cùm ergo in cœlū euehat virtus, virtutis autem dimidiū seruo auferatur, non facile accidit, vt is ad cœlum perueniat. Nō de quibuslibet autem seruis, id est intelligendū, sed de seruis peccati: omnis enim qui facit peccatū, seruus est peccati, sed ij maxime qui libidini seruiunt & voluptati. Quos etiā dicit Esaias: Venundatos in suis iniquitatibus. Paulus Ioan.8. autem dicit carnalem hominem venundatū sub peccato. Eos ergo seruos vocat scriptura. Eadem etiam Esa.50. alios variis vitiis deditos bestiarum appellat nominibus, quarum natura ab eis non magnam habet dissimilitudinem. Rom.6. Dicit itaque Clemens eos vocari seruos. [c] *Et bestias potius quam homines.* Qui sunt eiusmodi, nempe serui, & moribus bestiis similes anima à corpore separata, ad cœlos non perueniunt: sed ij perueniunt, qui toto vitæ tempore meditantur separationē animæ à corpore, vt Philosophi. Subiungit ergo Clemens. [d] *Corporis ergo ab anima separatio.* Qui mortem assidue meditatur, & intelligit eam esse separationem à corpore, per eam enim soluuntur animæ vincula à corpore, tantū abest vt timeat naturæ mortem, vt eam subeat alacriter, & eam ferat facile. Cupit enim dissolui & esse cū Christo, vt à corpore Phil.1. tanquā à sepulchro liberatus, expeditius eū possit contemplari. Dum ego autem, inquit, meditor mortē, id est animæ separationē, & eā cupio, & mundus tanquam crucifixus à me irridetur, & ego vicissim ab eo irrideor, & quamuis sim adhuc in carne, viuo tamen perinde atque si sim in cœlo. [e] *Vnde merito qui Gnosticus vocatur.* Hic incipit exponere in quam multis se pręclare gerat, qui perpetuo mortē meditatur. Is autē & Philosophus dicitur & Gnosticus, id est cognitione præditus. Is ergo Philosophus seu gnosticus, aures nō claudit petenti eleemosynam, & si quid corporeū vel temporale ab eo petatur, id donat ei offerens, si quæ forte sint carnis affectiones quæ eius retardant beneficentiā, eas à se amouens, & non solum nullum hominem iniuria afficiens, sed etiā aduersarium suum Diabolum qui tentator dicitur & calumniator, docens & arguens, quod è cœlo lapsus & Dei visione, quæ summæ sunt diuitiæ, & summus honor, priuatus, hic deinceps versetur cū mortalibus, ad scelera & maleficia eos incitās. Quamobrem à Math.4. scriptura appellatur tentator, vt qui non solum homines, sed etiam Christum ipsum tentarit. Vt ostendat autem quantis opibus, & quanto honore sit priuatus, citat versum Empedoclis, sed opera eius hodie non extant. Sed idipsum longe melius scribit Esaias cap. xiij. dicens: Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer qui mane oriebaris &c. [f] *Is vero feret testimonium.* Qui perpetuo mortem meditatur, is & Philo-

sophus & Gnosticus, vt dixi, vocatur. Sed alio quoque nomine appellatur, nempe Martyr, id est testis. Exponit autem Clemens quomodo sit testis, & quibusnam ferat testimoniũ. Atq; primum quidem sibi fert testimoniũ quod in Deum pure & syncere credat: tentatori autem, nempe aduersario Diabolo fert testimoniũ, quod frustra ei inuideat qui credit in Deum, maxime cũ ea fides & sit & operetur per dilectionem. Quo fit vt inuidia nihil sit ei profutura. Et arripit quidem Martyr sibi oblatã mortis occasionem, sed ipse eam non præbet. Non vult enim Dominus qui prohibet occidere, aliquẽ sibi afferre mortẽ, nec causam mortis sibi præbere. Accedens autem Martyr ad Dominum, tradito corpore & anima, vt volebant Iudices qui mortis tulere sententiam, eum salutat, & fratrem vocat dilectũ. Cum enim sit per Christum à Deo adoptatus in filium, vterq; sunt fratres, sed Christus quidẽ naturalis filius, adoptiuus
Rom. 8. autẽ qui est adoptatus. Quod si sunt fratres, sunt etiam cohæredes. Quod autẽ Poëticè compellari dicit fratres, hoc ideo sit quod [illegible], quod fratrẽ significat, sit Poeticum vocabulũ. Dicit autem Paulus ad
Heb. 2. Hebræos eum non erubescere eos vocare fratres. [g] *Iam consummationem vocamus.* Consummati dicuntur qui sunt omni ex parte perfecti: omni autem ex parte perfecti sunt, quorum tanta est charitas, vt ei nihil
Ioan. 15. addi possit. Tales sunt qui ad ferendũ suæ fidei testimonium ne suæ quidem vitæ parcunt. Maior quidẽ certe non est charitas, quã vt quis animam suam pro suis ponat. Talis fuit Christus, imo verò longe perfectior qui non pro amicis posuit animã, sed pro iis quos morte ex inimicis erat amicos facturus & sibi
Heb. 2. conciliaturus. Is autẽ est de quo dicit Paulus: Decebat enim eum propter quem omnia, & per quẽ omnia, qui multos filios in gloriã adduxerat, authorẽ salutis eorum, per passionem consummari. Quomodo ergo Christus per passionẽ est consummatus, in qua summã ostendit charitatem: ita etiam consummati & perfecti dicuntur Martyres qui de fide in Christũ morte sua ferunt testimonium, & hoc martyrium seu testimonium vocatur consummatio seu perfectio. [h] *Porro autem veteres quoque Græci.* Hæc dicta sunt de martyrio seu testimonio Christiano, quo per summam charitatem testantur suam de Deo fidem. Nunc autem dicit non dissimile ei fuisse veterum Græcorum finem qui mortui sunt in bello, eumq; laudabant, vt videre licet apud Demosthenem in oratione quæ inscribitur [illegible], nõ ideo autem laudabant quod consulerẽt afferre sibi manus violentas, sed quod qui in bello vitam finit, excedit, mortem non timens separatus à corpore. Contra autem accidit ægrotis qui mortem timẽt, suntq; animo perturbati & effœminati & viuere cupiunt. Ex eo autẽ vitæ desiderio contrahunt quasdam labes & maculas. Quo fit vt nec puram emittant animam, in ea enim sunt quædã veluti plumbeæ notę cupiditatis, nisi sint forte viri docti, & virtute prædidi qui animi motus & perturbationes expulerint. Nõ omnes autẽ qui in bello moriuntur, puras amittunt animas. Sunt enim eorũ aliqui vitæ cupidi, & qui [illegible]riuntur cũ cupiditatibus & animi motibus. Qui autem sunt eiusmodi, quamuis in bello moriuntur, nõ melioris sunt conditionis quam si morbo tabefacti morerentur. Neq; verò ad hoc vt quis sit verè Martyr seu testis, semper requiritur vt morte violenta moriatur, potest enim etiã in lecto decumbens quis esse martyr. Nam si Dei fidem profiteri est eius esse testem, & apud Deum professio seu confessio (vtrumq; enim pro eodem accipitur) est martyriũ seu testimonium, quæcunq; anima cum Dei agnitione se rectè gerit, & Dei paret præceptis, ea & verbis & factis atque adeo tota vita est martyr & testis, quomodocũque separetur à corpore. Per totam enim vitam, & in ipsa etiam morte fidem profundit tanquã sanguinem. Perinde est enim atque si sanguinem profunderet qui ipsum semper est paratus profundere. [i] *Iam verò dicit Dominus in Euangelio.* Iubet Christus in Euãgelio relinquere patrem & matrem & fratres, & cætera propter ipsum: sed hoc non nude, & vt verborum appellatio significat est intelligendum, neque est pater deserendus, nec mater nec cæteri, neque sunt odio habendi, sed ita sunt amãdi, vt Christi dilectio præferatur omnibus. Relinquere autem ea dicitur, quod sit citra vllam in ea affectionem. Nõ significat autem mater eam solũ quę nos peperit, nec nutrix quæ nos aluit, sed significat etiam allegoricè patriam. Neque solũ dicuntur partes qui nos genuerũt, sed etiam leges ciuiles quæ bonis studiis & institutis nos fouent & alunt. Leges autem patres vocat quod lex Græcè, nempe [illegible], sit masculini generis. Quamuis autẽ patria sit valde diligenda, sintque leges tuendæ & obseruãdæ, est tamen iis omnibus pręferenda religio, & verus Dei cultus ei qui vult esse Dei amicus, & cõsequi dexteram partem sanctificationis, sicut
Matth. 25. Apostoli. Videtur autem Clemens alludere ad id quod à Christo petebat mater filiorũ Zebedæi, vel ad id quod dicit Matthæus in Euangelio, Christum in iudicio oues quidem staturum à dextris, hedos vero à sinistris. [k] *Quidam ex hæreticis cum male Dominum audiissent.* Dixit quale fuerit martyriũ Christianorum, quo lubenter mortem perpetientes testãtur suam de Deo fidem: deinde ostendit veteres quoque Græcos magni fecisse mortem quam in bello sustinebant. Sed quoniã erant hæretici falso nomine appellati Christiani, qui de martyrio male sentiebant (dicebant enim martyriũ seu testimonium esse veri Dei cognitionem, non esse autem martyres, sed sui occisores qui pro Christi fide lubenter mortem subibant. Fatetur autem esse martyriũ seu testimoniũ veri Dei cognitionem: Sed falsum esse, quod sui sint occisores, & sibi mortem consciscant, qui pro Christo lubenter moriantur, ij enim vere sunt Martyres) in quo tamen hæc adhibenda est distinctio, vt neque temerè ad mortem prosiliatur, neque ea tanquam consulto affectata quæratur: lubenter autem suscipiatur cũ offertur pro confessione sanctissimi Christi nominis. Marcionistæ autem qui odio habent Creatorem, & eius opera, nõ sunt martyres etiã si sibi mortem consciscant: verum enim Deum non cognoscunt, cuius eos oporteret esse Martyres. Nõ est autem nec Creator, nec eius opera vituperãda: vnus enim est Deus, qui idem est & bonus & iustus. Ad bene autem viuendũ, & viuere est necessarium, nec ad maiora potest perueniri absque necessariis, & vt ad æternitatem perueniatur, oportet se in bonis operibus exercere in corpore. Nõ est ergo corpus interimendum, in quo qui se exercet ad bona opera, peruenit ad æternitatem: nec ad martyrij palmam peruenit qui id interimit. Est autem vt scribit Plato in tertio de repub. cura gerenda corporis propter animam. [l] *Æquum est autem Stoicos quoque admirari.* Stoici præter virtutem quam dicunt esse bonum, & vitium quod dicunt esse malum, cætera omnia dicunt esse indifferentia, neque animam dicunt aliquid affici, neque ad vitium

ad vitium à morbo, neque à sanitate ad virtutem. Nam & sanitas & morbus sunt indifferentia, nec efficit morbus vt male viuas, nec sanitas vt bene. Nam siue egrotes, siue bene valeas, bene potes viuere & ex virtute. [m] *Quanquam Iob quoque propter insignem.* Iob suo exemplo ostendit virum bonum res secundas & aduersas æquo animo ferre, nec vllam corporis mutationem acquisitam mutare virtutem, & virum cognitione præditum, id est sapientem ita posse vti omnibus, vt in eis nullum admittat peccatum. Peripateticos autem eum ideo docere dicit, quod illi diuersa bona constituant, cum Stoici solum bonum censeant esse virtutem, solum vero malum vitium. [n] *Eadem est autem etiam ratio de paupertate.* Dum paupertas versatur in acquisitione, anima cessat contemplari, nec pure & sincerè mouet peccatum. Quod tamen non est semper verum in eo qui se totum Deo dedicarit.

[a] ATQVE *Simonides quidem, sicut etiam Aristoteles, scribit homini quidem esse* III.
optimum, sanum esse: secundum autem, ad bonum & honestum natura & ingenio esse aptum: tertium autem, absque dolo & fraude esse diuitem. [b] *Et Theognis Megarensis:*

Pauperiem vt fugias piscosi & in æquora ponti,
Te & Cyrne aëriis deiicito ex scopulis.

Contrà autem Antiphanes Comicus: Plutus, inquit, id est, diuitiæ, cùm plus aliis
videntes acceperit aliquos, cæcos facit. Iam à Poëtis prædicatur ab ortu esse cæcus. Et ei ἠλίκτεροι
genuit natum, qui Solem non vidit, ait Euphorion Chalcidensis.

Virtutis artem pessime docent opes
Homine & ipsæ delitiæ ingentes nimis.

Dixit de Alexandro Euripides. Dictum certè est, paupertati obtigit sapientia propter cognationem: amor autem pecuniæ non solùm Spartam, sed etiam quamuis vrbem ceperit. Non est ergo hîc solum nummus, album argentum vel aurum, sed etiam virtus, vt ait Sophocles mortalibus. [c] *Seruator autem noster ille sanctus, & in spiritalibus & in sensilibus collo-*
cauit paupertatem & diuitias, & quæ sunt his similia. Cùm enim dixit: Beati qui persecu- Matth. 5.
tionem patiuntur propter iustitiam, nos apertè docet in omni casu quærere martyrem qui si fuerit pauper propter iustitiam, testatur esse bonum quam dilexit iustitiam. Et si esuriat & sitiat propter iustitiam, iustitiam assequi testatur esse optimum. Similiter autem qui flet quoque & luget propter iustitiam, testatur optimam legem esse pulchram & honestam. Quemadmodum ergo eos qui persecutionem patiuntur, ita etiam eos qui esuriunt & sitiunt propter iustitiam, beatos dicit, qui germanum ac syncerum suscipit desiderium, quod ne fames quidem potuit perfringere, & si ipsam suscipiant iustitiam, beati. Beati sunt autem pauperes quoque, siue spiritu, siue facultatibus, propter iustitiam videlicet. Num ergo non absolutè pauperes, sed eos qui propter iustitiam voluerint fieri pauperes, eos beatos esse dicit, qui eos qui hîc sunt honores contempserunt vt bonum acquirerent? Similiter autem eos quoque qui pulchris moribus & corpore fuere propter castitatem, clarósque & illustres qui propter iustitiam prouecti sunt ad filiorum adoptionem, & ideo acceperunt potestatem
vt filij Dei fierent, & super scorpios & serpentes ambularent, & in dæmones & in ad- Ioan. 1.
uersarij copias dominatum obtinerent. [d] *Et vt in summa dicam, Dominica exercitatio* Matth. 10.
gratè & lubenter animam abducit à corpore, si quidem ipsa quoque seipsam transferen- Marc. 8.
do auellit. Qui enim amat animam suam, perdet illam: & qui perdidit, inueniet ip- Luc. 9. Ioan. 12.
sam, si modò nostram fragilitatem applicemus ad Dei incorruptionem. Dei autem voluntas, est Dei agnitio, quæ est communicatio incorruptionis. Qui ergo per pœnitentiæ rationem peccatricem agnoscit animam, perdet ipsam à peccato à quo est auulsa: perditam autem inueniet per obedientiam, vt quæ fidei quidem vixerit, mortua autem sit peccato. Hoc est ergo inuenire animam, nosse seipsum. [e] *Eam autem quæ fit ad diuina conuersionem, Stoici quidem dicunt factam esse ex mutatione, mutata anima in sapientiam. Plato autem,*

animæ ad meliora circum actionem, quæ etiam accepit conuersionem ex nocturno quodam die. [f] Iam verò etiam viro bono permittunt philosophi, vt liceat animam iusta de causa abducere, si quis ab agendo adeò fuerit remotus, vt nulla ei spes amplius reliqua sit actionis. [g] Iudex autem qui vim intulit vt negaretur dilectus, videtur probare quisnam sit Deo amicus, & quis non. Hîc autem ne comparatio quidem relinquitur, quid quisnam magis elegerit, minásne hominum, an Dei dilectionem. Et abstinentia à malis actionibus, inuenitur quodammodo diminutio & extinctio malorum, dum eorum tollitur operatio per

Matth. 19. Marc. 10. *cessationem ab agendo. Et hoc est, Vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni & sequere me, hoc est, sequere ea quæ dicuntur à Domino. Et cùm Græcè sit* ὑπάρχοντα, *quod & ea quæ sunt, & facultates quas habemus significat, nonnulli dicunt eum dixisse ea quæ sunt aliena, in anima, & quomodo ea distribuat pauperibus minimè possunt dicere. Sed enim Deus omnia omnibus distribuit pro meritis, cùm iusta sit dispensatio & œconomia. Facultatibus ergo, inquit, contemptis, quas Deus distribuit propter tuam magnificentiam, sequere ea quæ à me dicuntur, contende ad ascensum spiritus, non solùm iustificatus per abstinentiam à malis, sed etiam Dominica consummatus beneficentia. [h] Iam verò eum qui gloriabatur se legis præcepta perfectè adimplesse, refellit, vt qui non dilexisset proximum. Beneficentiam autem profitetur charitas, quæ dominatur Sabbato per ascensum cognitio-*

ἀγίασμα. *nis. Existimo autem oportere, neque propter metum supplicij, neque propter aliquam doni promissionem, sed propter ipsum bonum accedere ad verbum salutare. Qui autem tales sunt, stant à dextris sanctuarij. Qui autem pro donatione eorum in quæ cadit corruptio & interitus, existimant se vicissim accepturos incorruptionem, in duorum fratrum parabola vocati sunt mercenarij. [i] Et nunquid hîc quoque illud, ad imaginem & similitudinem reflectitur? vt illi quidem ex ea quæ est cum Seruatore similitudine, simul cum eo versentur. Qui autem stant à sinistris, ad imaginem. Tria ergo sunt, cùm à veritate ambobus sit vna subiecta radix, non sit autem æqualis electio, vel potius non sit æqualis quæ est ex electione differentia. Differt autem, vt existimo, elegisse ex imitatione, ab eo quod elegit ex co-*

Luc. 16. *gnitione, vt id quod est ignitum, & id quod est illuminatum. Lumen ergo eius quæ est ex scriptura similitudinis, est Israëli alius autem imago. [k] Quid autem sibi vult Lazari pa-*

Luc. 14. *rabola, ostendens Domino similitudinem diuitis & pauperis? Quid verò, Nemo potest duobus dominis seruire, Deo & Mammonæ, cùm pecuniæ amorem sic vocasset Dominus?*

Matth. 3. *Iam qui suarum possessionum amore tenebantur, ad cœnam vocati non veniunt, non quod*

Luc. 9. *possiderent, sed quod possiderent cum affectione. Vulpes itaque foueas habent, eos qui in effodiendis & infodiendis versantur diuitiis, homines prauos & planè terræ filios, vulpes*

Matth. 13. *appellauit. Similiter etiam de Herode. Abite, dicite huic vulpi, ecce dæmonia eiicio, & curationes efficio hodie & cras, & tertio consummor. Volucres autem cœli, eos qui cœlo ab aliis auibus sunt distincti, qui natura sunt mundi, qui ad cœlestis verbi cognitionem euolare possunt, vocauit. [l] Non solùm autem diuitiarum, gloriæ, & matrimonij, sed etiam*

Luc. 13. Luc. 8. *paupertatis, ei qui non fert, innumerabiles sunt solicitudines. Atque has quidem curas significauit in parabola seminis quadripartiti, dicens semen verbi quod cecidit in spinas & sepes, fuisse ab eis suffocatum, & fructum nequiuisse producere. [m] Discere ergo necesse est quomodo vnoquoque eorum quæ accidunt vtendum, sit vt per bonam vitam ex cognitione*

Psal. 36. *agendam, ad habitum vitæ æternæ exerceamur. Vidi enim, inquit, impium qui superexaltabatur & efferebatur supra cedros Libani, & transij, inquit scriptura, & ecce non erat, & quæsiui ipsum, & non est inuentus locus eius. Custodi innocentiam, & vide rectitu-*

Esai. 29. Marc. 7. *dinem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico. Is autem fuerit qui non simulatè credit ex toto corde, & toto est animo tranquillus. [n] Alius autem populus me labiis honorat, cor verò*

eius longè

eius longè abest à Domino: ore suo benedicunt, corde verò suo execrantur. Dilexerunt Psal. 77.
eum in ore suo, & lingua sua mentiti sunt ei. Cor autem eorum non erat rectum cum ipso, Psal. 30.
neque fideles fuerunt in testamento suo. Et ideo disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, &
linguam magniloquam, qui dixerunt, linguam nostram magnificabimus, Labia nostra à no- Psal. 11.
bis sunt, quis noster est Dominus. Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc
exurgam, dicit Dominus, ponam in salutari, liberè agam in ipso. Est enim Christus eorum qui
humiliter se gerunt, non eorum qui eriguntur in gregem suum. [o] *Ne thesaurizetis ergo vobis* Marci 6.
thesauros in terra vbi tinea & ærugo demolitur, & fures effodiunt & suffurantur: fortasse quidem eos insectans, qui tenentur amore possessionum, id dicit Dominus: fortasse autem etiam qui sunt absolutè soliciti & curis affecti. Iam verò eos quoque qui tenentur amore corporis. Amores enim & morbi, & malæ cogitationes, rationem & totum hominem perfodiunt. Est autem reuera noster thesaurus, vbi est mentis cognatio: quandoquidem communicantem ac distribuentem vim tradit iustitiæ, indicans oportere reddere consuetudinis veteris conuersationis, ea quæ ab ipsa sunt nobis acquisita, & ad Deum recurrere, petentes misericordiam. Is est reuera crumena quæ non veterascit, viaticum vitæ æternæ, thesaurus in cælo non deficiens. Quoniam miserens miserebor cuius miserebor, ait Dominus. [p] *Dicunt autem* Exod. 33.
hæc ijs quoque qui volunt esse pauperes propter iustitiam. Audierunt enim per mandatum, la- Rom. 9.
tam & spaciosam esse viam quæ ducit ad interitum, & multi qui per eam transeunt, de nullo alio loquuntur, quàm de luxu, & amore mulierum, gloriæ cupiditate & ambitione, & similibus animi vitijs & perturbationibus. Stulte enim, sic inquit, hac nocte animam Lucæ 12.
tuam repetunt: quæ autem ei parasti, cuius erunt? Et mandatum quidem his verbis & hoc modo se habet. [q] *Cauete ergo ab omni auaritia & plura habendi cupiditate, quoniam non in eo quòd alicui abundent facultates, vita eius. Quid enim prodest homini si totum mundum lucretur, animæ autem suæ detrimentum patiatur? aut quod dabit homo precium pro anima sua? Et ideo dicit: Ne soliciti sitis animæ vestræ quid comedatis, ne-* Matth. 6.
que corpori quid induamini. Anima enim est plus quàm cibus, & corpus plus quàm vestimentum. Et rursus: Scribit enim pater vester quòd his omnibus opus habetis. Quærite autem primùm regnum cælorum & iustitiam, ea enim magna sunt: praua autem & quæ ad victum pertinent, ea adijcientur vobis. [r] *An non apertè nos iubet persequi vitam quæ ex cognitione instituitur, & verbo & facto hortatur quærere veritatem? Non diuitem ergo donationem, sed institutum ac voluntatem docet Christus animam instituens. Zachæum itaque, alij autem dicunt Matthiam publicanorum principem, cùm audijsset Dominus qui dignatus fuerat esse apud ipsum, dixisse, Domine dimidium bonorum meorum do elee-* Luc. 19.
mosynam, & si alicuius aliquid habui per calumniam, reddo quadruplum. De eo dixit Seruator: Filius hominis cùm venisset hodie, inuenit quod perierat. Et rursus cùm vidis- Ibid. 21.
set in gazophylacium iecisse quidem diuitem conuenienter suis facultatibus, viduam autem duos nummos, dixit viduam iecisse plus quàm omnes. Ille enim ex abundantia, hæc verò ex egestate contulit. [s] *Quoniam autem omnia reduxit ad animæ institutionem, Beati inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Mites autem sunt, qui insidam quæ est in anima pugnam sedauerunt, iræ & cupiditatis, & eorum quæ sub eas cadunt. Mites autem laudat eos qui tales sunt sponte & ex animi instituto, non eos qui necessitate.* [t] *Sunt autem apud Dominum complures mercedes & mansiones, ex vita eorum proportione. Qui* Matth. 10.
enim Prophetam, inquit, in nomine prophetæ susceperit, mercedem prophetæ accipiet: & qui iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet: & qui susceperit vnum ex paruis his discipulis, non amittet mercedem. Et rursus, virtutis pro meritis differentias, & præclaras remunerationes, per horas numero non æquales. Præterea autem vnicuique & opera- Ibid. 20.

riorum æqualis reddite mercedis, hoc est, salutis, quam significat denarius, æquum ius significat, per eos qui operati sunt horis inter se minimè conuenientibus. Operabuntur ergo conuenienter mansionibus, quæ proportione respondent ijs quibus dignati sunt præmijs, ineffabilis œconomiæ & muneris adiutores. [u] Qui autem, inquit Plato, visi fuerint insigniter euocati ad hoc vt sanctè viuant, ij sunt qui ab ijs quæ sunt in terra, tanquam à carceribus, liberantur & soluuntur, sursum autem ad supernam veniunt habitationem. Et rursus apertius idem dicit: Ex ijs autem ipsis, qui in philosophia satis sunt expurgati, & sine corporibus omnino viuunt in vniuersum tempus. Quanquam figuras quasdam illis adijcit, alijs quidem ex ipsis, aëreas, alijs verò etiam igneas. Subiungit præterea. Et veniunt in habitationes adhuc his pulchriores, quæ nec sunt explicatu faciles, nec tempus ad id sufficit in præsentia. Matth. 5. *[x] Vnde meritò dicit: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient. Qui enim malè actæ vitæ ducti sunt pœnitentia, aderunt ad vocationem. Hoc enim sibi vult παρακληθῆναι, quod & consolationem accipere significat, & aduocatum esse. [y] Duo autem sunt modi eius qui ducitur pœnitentia: vnus quidem communior timor propter ea quæ facta sunt: alter autem magis proprius, animæ apud seipsam verecundia ex conscientia. Siue ergo hîc, siue alibi: quoniam nullus locus vacat Dei misericordia. Rursus dicit: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. [z] Misericordia autem non est, vt quidem existimarunt Philosophi, molestia propter alienas calamitates affici, sed est potius quid* diuinum, vt dicunt Prophetæ: Misericordiam, inquit, volo, & non sacrificium. Misericordes autem esse vult, non solùm qui faciunt misericordiam, sed etiam qui misereri volunt, etsi non possint, quibus adest vt sponte & libera voluntate operentur. Nonnunquam enim volumus, vel dando pecuniam, vel corpoream dando operam, facere misericordiam, vtpote egenti opem ferre, vel ægrotanti inseruire, vel ei adesse qui est in aliqua calamitate, nec possumus vel propter paupertatem, vel morbum vel senectutem (nam ea quoque morbus est naturalis) exequi institutum, ea quæ cupimus, & ad quæ interno animi motu ferimur, non potentes efficere. Eundem autem honorem consequentur ij qui voluerunt, cum ijs qui potuerunt, quorum est voluntas æqualis, etsi alij superent facultatibus. [a] Quoniam autem eorum quæ ad salutis ducunt perfectionem duæ viæ inueniuntur, opera & cognitio, beatos dixit eos qui sunt mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Et si reuera verum consideremus, cognitio est principis animi partis purgatio, & bona operatio. Atque bona quidem sunt, alia quidem ipsa per se: alia autem, vt quæ bona participent, vt bonas dicimus actiones. Absque ijs autem quæ intercedunt, quæ quidem obtinent locum materiæ, neque bonæ quoque malæ constant actiones, vtpote, exempli gratia, vita & sanitate, & alijs quæ vel sunt necessaria, vel circumsistentia. Corporeis ergo cupiditatibus & sanctis cogitationibus vult esse mundos eos qui veniunt ad Dei cognitionem, quando animæ princeps facultas, nihil habet adulterinum quod se ei obijciat, & eam impediat. Quando ergo versatus & immoratus fuerit in contemplatione, cum Deo puram habens consuetudinem, qui est ex cognitione sanctæ qualitatis particeps, propinquius accedit ad habitum impatibilis identitatis: vt non amplius habeat scientiam, & possideat cognitionem, sed sit scientia & cognitio. [b] Beati verò pacifici, qui legem mentis nostræ sententiæ repugnantem, iræ minas, & cupiditatis escas, & alias affectiones quæ rationem oppugnant, mansuefecerunt, quietásque reddiderunt, qui cùm scientia bonorum operum & veræ rationis vixerint, restituentur in amiciorem, & gratiorem filiorum adoptionem. Fuerit autem perfecta pacificatio, quæ in quocunque casu pacificum seruat immobilem, sanctámque & honestam dicit administrationem, posita in rerum diuinarum & humanarum scientia, per quam eas quæ sunt in mundo repugnantias, creaturæ pulcherrimam*

Margin notes: Matth. 5. — ἀστεῖον, Græcè, id est, Vrbanum. sed lege θεῖον, diuinum. — Oseæ 6. — Matth. 9. — πειραστικῶν; — ταυτότητος.

pulcherrimam existimat harmoniam & concordiam. Pacificant autem eos quoque qui hîc oppugnantur à belli duce peccato, eos docentes vt ad fidem pacémque transeant. [c] *Totius autem virtutis summa est, vt existimo, Dominus docens oportere ex cognitione, propter charitatem in Deum, nos mortem contemnere. Beati, inquit, quos persequitur iustitia, quoniam ipsi erunt perfecti: & beati qui persecutionem patiuntur propter me, quoniam locum habebunt ad quem non perueniet persecutio, &: Beati eritis, quando vos odio habuerint homines, quando exterminarint, quando nomen vestrum vt sceleratum expunxerint, propter filium hominis: si eos videlicet qui nos persequuntur non abominemur, & sustineamus quæ ab eis infliguntur supplicia, nequaquam eos odio habentes, cogitantes nos esse tentatos tardius quam expectauimus.* [d] *Sed illud quoque scientes, martyrij occasionem esse quamuis tentationem. Deinde, qui mentitus quidem est, & seipsum ostendit infidelem, & ad diaboli transfugit exercitum in quanto eum malo versari credimus? Mentitur itaque Domino, vel potius spei suæ mentitur, eámque frustratur, qui Deo non credit. Non credit autem, qui non facit ea quæ mandauerat. Quid verò, an non seipsum negat, qui negat Dominum? Domino enim non aufert dominium, qui se ea quæ cum illo intercedit priuat necessitudine. Qui negat ergo Seruatorem, negat vitam, quoniam lux erat vita. Eos quidem non dicit esse modicæ fidei, sed infideles, & hypocritas, qui nominis quidem suscipiunt inscriptionem, fideles autem esse abnegant. Fidelis autem dictus est & seruus & amicus. Quare si quis seipsum diligit, diligit Dominum, & confitetur Dominum, vt suam seruet animam. Atqui si vel pro proximo moriaris propter charitatem, existimes Seruatorem nostrum esse propinquum. Deus enim appropinquans dictus est is qui seruat, & qui seruatur, mortem eligens propter vitam, & propter teipsum potius, quàm propter illum patiens. Et nunquid propterea dictus est frater, qui passus propter suam in Deum dilectionem, passus propter suam propriam salutem, & qui rursus moritur propter suam salutem, sustinet propter dilectionem Domini? Etenim ipse cùm esset vita, propter nos pati voluit, vt eius passione viueremus. Quid mihi dicitis, inquit, Domine Domine, & non facitis quæ dico?* Matth. 7. *Qui enim labijs diligit proprijs, cor autem longe habet à Domino, est alius alio persuasus, & ei se sua sponte vendidit.*

COMMENTARIVS.

[a] ATQVE *Simonides quidem sicut etiam Aristoteles.* Simonidis nihil extat. Vbinam autem scripserit Aristoteles, inter hominis bona primum locum tenere sanitatem, secundum locum, ad bonum & honestũ ingenij & naturæ docilitatem, tertium autem sine dolo & fraude esse diuitem, fateor me nescire. Cõstat quidem certe Aristotelem in multis locis primas partes tribuere virtuti, secũdas bonis corporis, tertias verò diuitiis & bonis fortunæ. [b] *Et Theognis Megarensis.* De paupertate & diuitiis Clemens nonnullas adducit sententias. Et primum quidem Theognidis citat versus qui fugiendã dicunt esse paupertatem. Cui conuenienter scribit Horatius:

Impiger extremos curris mercator ad Indos
Per mare Pauperiem fugiens.

De Pluto vero, qui & Deum diuitiarum significat & ipsas diuitias, primũ dicit ex Antiphane Comico. De Pluto ergo dicit, cum etiam perspicacissimos, cũ eos accepit, cæcos reddere. Sæpe enim vsuuenit, vt qui sunt diuites, cæteris minus videant, sentiant & sapiant. Nec mirũ est si cęcos faciat qui ipse natus est cæcus, & Solem nunquã vidit, vt scribit Euphorion Chalcidensis. Cũ sit autem cæcus, & tamen abundet omnis generis delitiis, quæ viros maxime eneruant & effœminant, non est mirũ, si, quod de Alexandro dixit Sophocles, ab eo male doceatur virtus. Huius autẽ rei hæc affertur ratio, quod paupertati obtingat sapientia propter cognationem: hinc est quod apud Platonem dicitur πόρος, id est, abundãtia esse filius paupertatis. Quod autem dicit Clemens amorẽ pecuniæ non solum Spartam, sed quamuis etiam vrbem esse capturam, videtur alludere ad illud Philippi Macedonũ Regis, quamuis vrbẽ posse capi in quam intrarit mulus auro onustus. Nõ videtur autẽ hinc posse adaptari quod scribit Plutarchus, in vna omniũ quæ sub Sole sunt vrbiũ Sparta seruari diuitiarum Deum, & iacentem, vt picturam inanimatam & immobilem quod propter facilem eorũ viuendi rationem, nullus apud eos esset furto locus. Dicebat autem Sophocles non solum esse nummum argenteum & aureum, sed virtutem quoq; hominibus esse nummum, quæ nõ secus átque nummus lege conseruatur. [c] *Seruator autem noster ille sanctus.* Non omnes

Plut. de republ. Laced. Cœl. Rhodig. lib. 20. antiq. lect. cap. 22.

pauperes sunt beati, nec omnes qui patiūtur persecutionē: nec qui esuriūt, & sitiūt, nec omnes qui sunt bonis moribus, & pulchro corpore: nec omnes qui studēt filij Dei fieri. Nam nec in paupertate, nec in persecutione, nec in fami, nec siti, nec in ipso desiderio, sed in eo propter quod ipsa suscipiūtur, nēpe in ipsa iustitia, & in regno Dei. Nam cū ea ad quæ contendunt, optima esse sciant, testatur illud eorū testimonium quod sunt Martyres. [d] *Et vt in summa dicam.* Extremum martyrij est, vt anima à corpore abducatur & Deo vniatur, & in eo exercetur tota vita Dei athletæ vt animā abducat à corpore. Hoc facit is cuius omnes cognitiones in Deū & cælestia sūt defixæ. Ipsa certe anima cupit dissolui & à corpore liberata, alio, nempe ad Christū transire. Hoc est id quod dicit Paulus: Cupio dissolui, & esse cū Christo. Se enim suam dicit animam: Qui est huiusmodi, qui meditatur, inquam, animæ à copore separationē, is non amat animam, id est, non est φιλόψυχος, nempe vitæ cupidus, quę tota est addicta rebus terrestribus. Eam ergo lubenter perdit, perditam autē rursus inuenit, sed non amplius sensibus addictā, sed Deo vnitam & in iis versantem quæ cadunt sub intelligentiam. Viuit autem & Deum contemplans, & precioso Christi corpore, qui vere est cibus, vescens. Est enim Dei volūtas vt ipsum agnoscamus, ipse verò nobis suam communicet incorruptionem. [e] *Eam autem quæ fit ad diuina conuersionem.* Quoniam animæ amissio & inuētio est eius veluti quædā mutatio, affert quædam dicta ex Stoicorū & Platonis placitis. Stoici dicunt ad diuina fieri conuersionem animæ, quando ea mutata fit sapiens quæ prius erat insipiēs. Plato autem qui animæ motū tribuebat circularem, dicebat ad diuina cōuersionē esse ad meliora circumactionem, quæ accepit conuersionē ex quodam die nocturno. Nam priusquam ad rerum diuinarum veniat considerationē, est in ea quiddā instar diei, sed non puri, verum qui adhuc habet aliquid nocturnarum tenebrarum. Tum demum enim ad veram venit lucem, quando ad Dei conuertitur cognitionem, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. [f] *Iam verò etiam viro bono permittunt philosophi.* Adeo verum est Martyri iustam esse causam vt suam offerat animā à corpore abducendam, vt etiā viro bono veteres permiserint philosophi animā à corpore abducere, si ab agendo adeo sit remotus, vt nullus ei relinquatur locus exercendæ actionis. Sentiebant enim à commisso sibi à Deo præsidio licere discedere, quando eis nihil penitus relictum esset quod agerēt. [g] *Iudex autem qui vim intulit.* Est quidem quoddam genus martyrij, quo quispiā ab agēdo omnino remotus animam abducit à corpore. Sed nullum maius est martyrium, quam quo iudex cogēs negare Christum, quē vocat dilectum vt Dauid sæpe in Psalmis, probat suis tormētis quis sit, & quis nō sit Deo amicus. Sed in illo martyrio, in quo propter cessationem ab operatione licet animā abducere à corpore, adhiberi non potest cōparatio, magisne eligat quis minas hominū an amorem Dei: quod fit in illo martyrio quod suscipitur coram Iudice vrgente ad Christi abnegationē. Hæc est ergo bonorū suorum renunciatio, qua iubet Christus, vt contemptis suis facultatibus & distributis pauperibus, & à malis cessetur actionibus & bona fiant. Quod autē Grecè est ὑπάρχοντα, significat quidē, & ea quæ sunt, & facultates, sed necesse est vt accipiatur pro facultatibus, alioqui nulla poterit iniri ratio, vt, quod iubet Christus, distribuantur pauperibus. [h] *Iam vero eum qui*
Matth. 10. *gloriabatur.* Nactus occasionem loquendi de præceptis ex eo quod iussit Dominus vendere ea quæ habet & dare pauperibus & se sequi, hoc est sua pręcepta, docet ex verbis Christi pręcepta nō perfecte seruari sine charitate, quā sequitur beneficentia & eleemosyna. Qui ergo eā non habet, frustra gloriatur se seruasse præcepta: nam absq; ea non est in proximum beneficus. Charitatis autem tanta est authoritas vt si
Ibid. 12. quod bonū opus fiat etiam die sabbati, id in ipsum sabbathum dominatū obtineat, neq; propter ipsum censeatur violari sabbathū, ipsa enim cognitio eo ascēdit, vt intelligat, nullo non die licere benefacere. In verbi quoq; salutaris, in Domini, inquam, præceptis, id est spectandū, vt neq; propter intentatas minas, neq; propter dona promissa ea seruentur, sed propter bonum & honestum. Et dant quidem pœnas quas Deus minatur ij, qui non seruant: dona verò promissa cōsequuntur qui seruāt. Sed nec minæ debēt deterrere, nec promissa incitare. Bonū & honestum est nobis proponendū, quod ipse Deus pręcipit qui est bonus. [i] *Et nunquid hic quoque illud.* Quid hæc sibi velint ingenue fateor me nescire. Sūt verba quidem satis clara, sed non video quisnā sensus ex iis possit elici. Quod ergo ipse non possum inuenire, relinquo examinandum perspicacioribus. [k] *Quid autē sibi vult Lazari parabola.* Quoniam hic agitur, vt iam diximus de præceptis, ad præcepta autē magna ex parte pertinent pecuniæ, paucis perstringit aliquot Euangelij parabolas quæ loquuntur de pecuniis. In parabola Lazari ostenditur sceleratum diuitem totū esse deditū libidini & luxuriæ, & dum se lautis cibis ingurgitaret, pauperem Lazarum omnino nihil fecisse: deinde vero quid post mortē vtriq; acciderit. In eo autem quod dicit, neminem posse duobus seruire, nempe Deo & mammonæ, id est pecuniæ; Mammonā enim vocat amorē pecuniæ, intelligitur non esse malū habere pecuniā, si modo ei non ita seruiatur vt negligatur Dei seruitiū: Deo enim & pecuniæ non potest simul seruiri. Iam vero parabola de inuitatis ad cœnā, id est ad regnū cœlorū qui nō veniūt, non omnes dicuntur non venire qui habent pecuniā & possessiones, sed ij demum quorum est in illis ita fixa affectio, vt de Deo & sua salute nihil omnino cogitent. Vulpes autē foueas habere dicuntur maligni homines & toti terrenis rebus dediti, & quorū omnis versatur opera & industria in congerendis pecuniis. Volucres autē cœli dicuntur qui cū terra nihil habent commercij, & ideo sunt puri & mundi, & ad cœlestis verbi cognitionem facile euolant. [l] *Non solum autem diuitiarum.* Quoniam locutus est de pecunia & diuitiis, in quibus sunt multæ curæ & solicitudines, existimare autem posset aliquis nullā esse alibi curā & solicitudinē, eam dicit Clemens esse etiā in gloria, & matrimonio, imò etiam in paupertate, si quis sit qui eam ferre nequeat. De iis autē curis & solicitudinibus dicit locutū esse Dominū in parabola seminis quadripartiti: quadripartitū autem semen dicit, quod terra sit quadruplex in quā cadit: ibi dicit, semen cadēs in terram spinosam suffocari à spinis quas vocat curas & solicitudines, nec posse fructū pro-
1. Cor. 7. ducere. De curis autem matrimonij videre licet apud Paulum in epist. ad Corinthios. Suas quoq; curas habet gloria, quæ facile labitur nisi industria & diligentia cōseruetur. Paupertas autē si facile feratur nō est in ea magna solicitudo: sin autē & de parandis opibus, & de victo quærendo est solicita, habet quod eam angat

eam angat & cruciet. [m] *Discere ergo necesse est quomodo vnoquoque.* Neque vero cura & solicitudine oportet omnino esse vacuum. Discere enim oportet, quodquidem nō fit citra curam & solicitudinē, quomodo sit vtendum vnoquoq; quod accidit, vt bene viuendo, ex præceptis diuinæ scientiæ & cognitionis, ita procedamus in exercitatione, vt paratus sit nobis habitus ad adipiscendā vitam æternā. Ad bene autem & ex virtute viuendū, nihil magis est fugiendū quam superbia. Quod eo facilius faciemus, si cogitemus superbū, quo altius efferatur, eo facilius cadere, & ad nihilum redigi. Quod si custodiatur innocentia & æquitas, vir bonus & pacificus eo nunquā recidit, vt non bonum, nempe vita æterna ei remaneat. Pacificus autem est qui & firmiter credit, & nullis agitatur animi perturbationibus. [n] *Alius autem populus me labijs honorat.* Impij quidem sunt superbi & elati, sed mox corruunt, & ad nihilū redeunt, vt qui vitam non habeant æternā. Contra autem pij & infideles, & qui non laborant vitiis & animi motibus, vitam æternā consequuntur. Porro autem impij non solum sunt superbi & elati, sed etiam hypocritæ, vt qui ore & labiis tantū Deum colunt non corde. Nec est mirum quod in Dei cultu ita se gerant, qui ne Deum quidem pro Domino agnoscūt, sed in Deum & homines verbis vtuntur dolosis & arrogantibus. Sed vana tandem & irrita est eorum simulatio & arrogantia: se enim simulato cultu despici videns Dominus, & pauperū qui opprimūtur misertus, à miseriis eos eripit & dat eis salutē: Christus enim resistit superbis, humiliū autem est defensor & patronus, nec sinit vt impune ferant, qui elati superbia populū suum vexant & opprimunt. [o] *Ne thesaurizetis ergo vobis thesauros in terra.* Nec terrenarum diuitiarum, nec amoris corporis studio nos teneri oportet, ea enim sunt fluxa & caduca, sed thesaurū nostrum oportet in cælis recondere. Ibi autem est noster thesaurus vbi fixa est mētis cognatio. Qui est autē in cælis thesaurus, in eum nullus cadit interitus. Docet autem is thesaurus per vim iustitiæ cōmunicantis & distribuentis, dispergenda & distribuenda esse pauperibus quę à veteri conuersatione sunt acquisita, deinde recurrendū esse ad Dominū petendo misericordiā. Eius enim qui in dandis eleemosynis miseretur pauperum, miseretur Dominus. Is thesaurus in cælo recōditus est veluti crumena semper noua, quæ nunquā exhauritur & nunquā deficit, & tanquam viaticum quod nos deducit ad vitam æternam. Sic reprehendit Clemens auaros & de bonis fortunæ & corporis nimis solicitos, eos autē laudat qui miserentes pauperū, Dei misericordiam consequuntur, & non in terris thesauros infodiunt, sed in cælis recondunt. [p] *Dicunt autem hæc ijs quoq; qui volunt esse pauperes.* Sunt diuites quorum iam meminit, qui thesaurū suum recondunt non in terris, sed in cælis: sunt alij non diuites sed pauperes, qui voluntariā profitentur paupertatem propter iustitiā, distinguuntur autem ab iis qui nequitia & nimis profusis sumptibus redacti sunt ad inopiam, ea enim paupertas nō datur laudi, sed vitio. Iis ergo qui voluntariam sectantur paupertatem propter iustitiam, nempe propter Christum, dicuntur quæ sunt hic verba, per mandatū dicta, nempe per Euangeliū, latā esse viam quæ ducit ad interitum. Multi autem per eam transeunt, nempe ij qui sunt dediti libidini, voluptati, amori, luxui & cæteris huiusmodi vitiis & animi perturbationibus. Lata autem est via vt quę multos capiat, & in ea nihil sit difficile & asperū quod eos remoretur, quominus in ea ingredientes tendant ad exitiū. Sed in hoc falluntur, quod cùm vitam in voluptatibus & deliriis diuturnā sibi spondeant, ij repente & præter spem & expectationem, morientes simul cum morte omnia amittant, ex iis quæ sibi parauerant nihil penitus habituri, & ne iis quidem quos sperabant hæredes relicturi. [q] *Cauete ergo ab omni auaritia.* Fugiendam dicit auaritiam: non enim in eo consistit vita hominis quod abundet diuitiis, contra autē accidit, vt in magna abundantia diuitiarū pereat anima. Est autem longe melius non habere diuitias quam amittere animam: amittit autem animā qui cùm ex hac vita excesserit vitam non habet æternam. Neq; verò est nimium studium in diuitias ideo conferendum, quod necessarius sit victus & vestitus. Nam cum pater noster cælestis non ignoret quid nobis sit necessarium, maxime autem à nobis contendat vt regnū cælorum quæramus & iustitiam, non denegabit quę parua sunt, nempe victum & vestitum, si quæ magna sunt, nempe regnum cælorum, bonamq; & iustam vitam persequamur. [r] *An non aperte nos iubet persequi.* Ex his infert Clemens Christum iubere vt vitam instituamus ex scientia & cognitione præceptorū Euangelij, & verbo & facto quæramus veritatem. Non satis est enim fideli nosse veritatem, nisi factis eā ostendamus. Sed nec fides & facta sufficiunt, nisi ea procedāt ex animi instituto & voluntate. Hoc cum verū sit in omnibus actionibus, in nulla tamen est euidentius quam in donatione, in qua nō tam spectantur facultates quam voluntas & institutum donantis. Dimidium bonorum suorum pauperibus dabat Zacchæus princeps publicanorū, de quo dubitabat Clemēs fueritne Matthias. Sed non tam spectabat Christus quid donaret, quam promptā donandi voluntatem & institutum, & ideo ei dedit salutem qui alioqui perierat. Longe maiora in Gazophylaciū conferebant diuites, sed nemo plura dedit quā vidua quæ solos duos dedit nummos, erat enim maior & propensior eius dandi voluntas. Plura enim dat qui ex paucis multa donat, quam qui pauca ex multis. [s] *Quoniam autem omnia reduxit ad animæ institutionem.* Iis quæ prius dicta sunt subiungit præceptū de componēdis animi motibus: dicit enim beatos mites, quoniā ipsi terram possidebunt, terram, inquam, viuentium. Ii autem demum viuūt, quorum est vita æterna. Mites autem sunt quorū sunt tranquilli & compositi motus iræ & cupiditatis, nec inter se bella gerūt: tum demum autem sunt mites & ideo beati, si non coacti sed ex libero animi sui instituto tales sunt, neq; enim dicēdus est mitis, qui inuitus à vita æterna comprimitur & coercetur. [t] *Sunt autem apud Dominum.* Pro operationū meritis variæ sunt mercedes, id enim significant multæ mansiones quas dicit Christus esse in domo patris, æquum enim est vt præmia proportione operibus respondeant. Quamuis autē omnes qui in vinea Domini laborauerūt, pro laboris & temporis diuersitate varia consequantur præmia, in hoc tamen sunt æquales quod omnibus detur salus, quæ est denarius de quo conuenit paterfamilias. Sed eorū quibus datur salus varij sunt ordines & gradus. Vide quid de eo dicat Hieronymus aduersus Iouinianū. [u] *Qui autem, inquit Plato, visi fuerint insigniter.* Ab iis quæ Christus dicit in Euangelio, ostendit Clemens non esse aliena quæ dicit Plato, cùm dicit eos qui ad sanctè viuendū sunt vocati, à rebus terrenis tanquam à carceribus liberatos, ad supernā venire vocationem: & rursus eos qui

sunt expurgati à Philosophia viuere sine corporibus, vt qui per assiduam philosophiæ meditationē habeant animam à corpore separatā, viuere in perpetuū. Quomodo autem dicit Christus, iis qui salui fiūt multas esse mansiones, ita Plato iis qui sanctè viuunt, varias tribuit figuras, iis aëreas, aliis igneas & alias his quoq; tradit pulchriores habitationes: quæ quidē videtur respondere mansionibus, quas dicit Christus esse in domo patris. [x] *Vnde merito dicit: Beati qui lugent.* Dixit in domo patris multas esse mansiones, in quibus qui habitant sunt felices. Primo autem enumerat eos qui lugent, nempe eos qui de admissis peccatis dicuntur pœnitentia. Statim autem reddit causam cur sint beati. Est miser qui à Deo propter peccatum repellitur, quod cum eum peccasse pœniteat, ab eo reuocatur, & ideo accipit cōsolationem. παρακαλεῖν certe, & vocari significat, & accipere consolationē. Nihil certe eū qui repulsus fuerit magis consolatur, quam ab eo reuocari à quo fuerat expulsus. [y] *Duo autem sunt modi eius qui ducitur pœnitentia.* Duobus autē modis mouentur pœnitentia qui ea mouentur. Mouentur enim & quod eos peccata admisisse pœniteat, & quod eos non facta admisisse, sed cogitasse conscientia remordeat: est autē communior timor pœnitere de admissis, pœnitere autem de cogitatis est magis proprius animi dolor & pudor: magis certe occurrit & frequentius, dolere quod feceris quam quod cogitaris, & tamen vtriusq; duci oportet pœnitentia: etsi videatur leuius tantum cogitasse, quam cogitatū effecisse, non minus tamen est turpe, delictū concipere, quā id velle si possis exequi. Quæ autē ex luctu accipitur consolatio, ex eo procedit, quod Deus vbiq; sit misericors. Quo fit vt qui dolent de peccatis eos Deus vel in hac vita vel in futura consoletur. Quod si Deus est misericors, & beati sunt misericordes, beati sunt quorū Deus miseretur. [z] *Misericordia autem non est vt quidam existimarunt Philosophi.* Si Deus est misericors, Deus autē nulla aliena calamitate afficitur, non est misericordia aliena affici calamitate. Porro autem si Deo maxime cōueniat sacrificiū, Deo enim maxime conuenit adoratio & sacrificiū, & tamen Deus magis vult misericordiam quā sacrificium, ad Deū propius accedunt, qui proximi miserentur quam qui Deo sacrificāt. Nullum autem obstat impedimentū, quominus misereamur quacunq; ratione, vel egenti vel ægroto, vel alicui senio cōfecto inseruiamus, si prompta nō desit volūtas, licet aliis pares desint facultates. Parē enim honorem consequuntur quorum par est voluntas, licet dispares sint facultates. [a] *Quoniam autem eorum quæ ad salutem ducunt perfectionem.* Christus in Euangelio pronunciat beatos esse mundos corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Ratio cur mundi corde sint beati, hæc est, quoniam ipsi Deum videbūt. Sed quinā dicuntur mundo corde? Cor in Scripturis dicitur princeps pars animæ, quæ Græcè dicitur ἡγεμονικὸν, quæ scilicet animæ obtinet principatum. Nulla autē est pars vel facultas animæ, quæ ad Deū propius accedat, vel eū, quoad eius fieri potest magis intelligat, quā principis illius partis intelligentia. Ea sola Deū videt, id est intelligit. Nam quod visus est in sensilibus, id est, νοῦς, id est mens, seu intelligētia in iis quæ cadunt sub intelligentiam. Sed quomodo non nisi simili simile cernitur, ita similitudo & cōuenientia sit oportet inter id quod intelligit, & id quod intelligitur. Quomodo autē Deus est omnino secretus à materia tanquā actus purus & simplex, & plane remotus ab omni concretione & admistione, ita qui Deū vult videre, mundo corde sit oportet, id est pura & munda sit intelligentia, & in qua nullæ resideant labes cogitationum, nec ab ea vllæ malæ prodeant operationes. Atq; tendimus quidē omnes ad salutem: ad eam autem duæ sunt viæ, opera & cognitio. Cognitio autem est qua purgatur, princeps pars animæ: ab illa vero procedit bona operatio: non possunt enim bonæ esse actiones, nisi à bona procedant intelligentia. Quoniā autem locutus est Clemens de bonis operationibus, visum est admonere, bona dici & per se & per participationem, sola diuina absolute & per se dici bona, cætera dici per boni participationē, & non sine admistione materiæ. Quo fit vt nec bonæ nec malæ actiones, cōstare possint sine intercessione & admistione materiæ, sola enim diuina sūt à materia remota. Nec vita ergo, neq; sanitas, neq; quæ vel ex necessitate habemus vel à casu & fortuna, per se sunt & absolute bona, sed cū sint materiæ, si quid boni habent, id habent per participationē. Qui vult ergo venire ad Dei cognitionē seu Dei visionē eū mundū esse oportet à materialibus, vt nihil sit quod impediat principē animæ facultatē. Principem autem animæ facultatem impediunt, vt quæ cum ea nullam habeant conuenientiā quæ sunt crassa & materialia. Qui ergo in Dei contemplatione versatur, & cū eo puram habet cōsuetudinem, vt qui se totū separet à materia, nihil enim habet materiæ Deus qui est semper idem, & non mutatur, quæ quidem Dei qualitas accipitur ex Prophetis, is prope accedit ad cognoscendū veri Dei habitū, qui est, idem semper esse & nunquā mutari, & eo procedit vt nō tam dicatur Deū scire, quam ipse esse Dei cognitio & scientia. Tuncq; vere dicitur Deū videre facie ad faciem, imò vero ipse quodammodo Deus fieri. [b] *Beati verò pacifici qui legem mentis nostræ sententiæ repugnantem.* Inter cætera beatos pacificos quoque recenset Christus. Cur sint autē beati, hanc affert rationem, quoniā filij Dei vocabuntur. Nec sane immerito. Nā cū Deus sit omni ex parte tranquillus, & omni motu ac perturbatione vacuus, qui est ei similis, is dici potest eius filius, nō quidē naturalis, est enim vnicus Dei patris filius Iesus Christus, sed qui per fidem & Dei gratiam est in filiū adoptatus. Cum sit autem à Deo adoptatus, est & Christi frater, regniq; cælestis & vitæ æternæ cū eo cohæres. Iustificati autem per fidem & in Christi sanguine Deo reconciliati, cū Deo pacem habemus. Qui cum Deo autem pacem agunt, mente repugnāt legi quæ est in membris, ferosq; animi motus irā, inquam, & libidinem, & cætera vitia quæ rationi aduersantur, leniūt & reprimūt. Ita simul & in filios adoptamur, & cū Deo & hominibus pax initur. Sed illa demū pax est perfecta, quę efficit, vt quicquid accidat, immotus maneat pacificus. Hoc ita demū fiet, si vitā suam sanctè & honestè administret, vt qui diuinarū & humanarum rerum habeat scientiam. Qui est hac scientia præditus, videt quidē in hoc mundo plurimas esse repugnātias, sed eas omnes, sicut videmus fieri in elementis, reduci ad harmoniā & concordiā. Hinc sunt nonnulli iique celebres Philosophi, qui censerunt vniuersitatē constare ex lite & amicitia. Porro autem cū nihil sit hic grauius quā à peccatis oppugnari, danda est opera vt ad fidem transeatur & pacē, quæ pacatis animi motibus efficient vt sit pax cū Deo & hominibus. [c] *Totius autem virtutis summa est vt existimo.* Totius virtutis summa est charitas. Cum ea autē

multis

multis modis se ostendat, est enim charitatis propter Deum probra ferre, maledicta, cruciatus, tormenta & persecutiones: charitas omnium maxima est propter Deum lubenter mortem subire, modo id fiat ex cognitione, id est non leuiter & temere, sed cum, quam pulchrum sit propter Deum mori diligenter cogitaris & intellexeris. Multa autem citantur ex Euangelio aliter quam habeat contextus nostri Euangelij, sunt enim multa transposita. Verisimile est tempore Clementis nonnullos sic legisse, sed quamuis sic legatur, non sunt tamen aliena, neque admodum diuersa. Sunt autem omnia æquo animo ferenda quæ propter Deum patimur, ea ita meditantes vt tentemur priusquam expectemus. Ita fiet vt tentatio sit occasio martyrij. *Sed illud quoque scientes martyrij occasionem.* Si est præclarum esse martyrem & de Christo ferre testimonium, optandum est nobis, quamuis dari occasionem qua ad id perueniamus.

IIII.

[a] QVICVNQVE *autem Seruatoris mandata exequuntur, in vnaquaque actione sunt martyres, id est, testes facientes quidem quod vult, consequenter autem nominantes* Matth.15. *Dominum, & reipsa testantes ei cui credunt esse carnem, cùm eam cruci affixerint cum vitiis & concupiscentiis. Si spiritu viuimus, inquit, spiritu ambulemus. Qui seminat in suam* Galat.6. *carnem, ex carne metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritum, ex spiritu metet vitam æternam.* [b] *Miseris autem hominibus, quod præbetur per sanguinem de Domino testimonium, videtur esse mors violentissima, nescientibus hanc mortis ianuam, esse veræ vitæ principium. Et nec honores post mortem eorum qui sanctè vixerunt, nec supplicia eorum qui iniustè & libidinosè se gesserunt, volunt intelligere, non ex nostris solùm dico scripturis, hæc enim omnia ferè mandata significant, sed nec suorum scriptis volunt aures præbere. Scribit enim Theano Pythagorica: Esset enim reuera pulchris vita conuiuium, ijs qui se improbè gesserunt, deinde moriuntur, si non esset anima immortalis mors esset lucrum. Et Plato in Phædone: Si enim esset mors ab vniuersitate liberatio, & quæ sequuntur.* [c] *Non est ergo cogitandum ex sententia Telephi apud Æschilum, simplicem ac vnicam viam ferre ad inferos: sunt enim viæ multæ, & multa quæ abducunt peccata.* [d] *Errabundos hos, vt est, verisimile, infideles comicè ludificans Aristophanes: Agitè, inquit, obscuræ vitæ homines, generationi foliorum similes, imbecilli, ceræ figmenta, folia instar vmbræ reddentia, euanidi, inuolucres, vnius tantum diei vitam habentes. Et Epicharmus: Ipsa, inquit, hominum vita sunt vtres inflati.* [e] *Nobis autem dicit Seruator: Spiritus promptus, caro autem infirma, quoniam prudentia carnis est Deo* Matth.2. *inimica, vt exponit Apostolus: Legi enim Dei non subijcitur, neque enim potest. Qui* Rom.8. *autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Et id amplius explicans subiungit, ne quis ingrato animo, vt Marcion, esse malam accipiat creaturam. Si autem Christus est in nobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem viuit propter iustitiam. Et rursus: Si secundum carnem viuitis, estis morituri. Considero enim quòd non sunt condignæ passiones huius mundi ad futuram gloriam quæ reuelanda est in nobis, si quidem compatimur, vt & conglorificemur, vt cohæredes Christi. Scimus autem quòd diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs qui vocati sunt secundum propositum. Quoniam quos præsciuit, eos & prædestinauit conformes imagini filij Dei, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, eos & vocauit. Quos autem vocauit, eos & iustificauit. Quos autem iustificauit, eos & glorificauit. Vides per dilectionem doceri martyrium.* [f] *Quòd si velis martyr esse, & testimonium ferre propter bonorum remunerationem, rursus audies: Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. Sed etsi patimur propter iustitiam, inquit Petrus,* 1.Petr.3. *beati. Timorem autem eorum ne timueritis, neque conturbemini. Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris. Parati autem semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe, sed cum modestia & timore, conscientiam habentes bonam, vt in quo detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bo-*

V u

nam in Christo conuersationem. Melius est enim benefacientes, si voluntas Dei velit, pati, quàm malefacientes. [g] *Et si quis altercans dicat: Et quomodo fieri potest vt caro imbecilla resistat potestatibus & spiritibus dominationum? Illud sciat, quòd omnipotenti & Domino freti in eóque habentes fiduciam, aduersamur potestatibus tenebrarum & morti.* Esaia 58. 1 Petr. 1. *Adhuc te loquente, inquit, dicet, Ecce adsum. Vides adiutorem inuictum, qui nos defendit. Ne vobis noua & aliena, inquit Petrus, videatur quæ ad tentationem vobis fit per ignem probatio, sed quatenus communicatis Christi passionibus, gaudete, vt etiam in reuelatione eius gloriæ gaudeatis, exultantes si in nomine Christi probris afficiamini: beati, quòd gloriæ & Dei spiritus super vos requiescit, sicut scriptum est,* Psal 43. Rom 8. *propter te mortificamur tota die: reputati sumus sicut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui nos dilexit:*

> [h] Ex mente sed mea quæ vis rescíscere,
> Non audies, nec si cremes: ferras graues
> Nec capite summo si ad pedes imos liges,
> Duris nec omnibus si vinclis vincias:

Vt dicit in Tragœdia fœmina se gerens viriliter. Et Antigone Creontis dictum despicit & dicit audacter:

> Non Iuppiter mihi nanque hæc edixerat.

Ibid. 10. *Sed Deus nobis edicit & prædicat, ei estque parendum. Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem.* [i] *Dicit itaque scriptura: Omnis qui credit in eum, pudore non afficietur. Meritò ergo scribit Simonides: Fertur virtus habitare in rupibus aditu difficilibus, nunc autem celerem, castum tenere locum, & quæ nec aspici possit omnium mortalium ciliis, sed ab eo demùm ad quem sudor venerit, qui medetur iracundiæ, & processerit ad summam animi magnitudinem. Et Pindarus: Iuuenum autem curæ quæ versantur cum laboribus, gloriam inueniunt. Tempore autem resplendent facta in æthere illustrata. Hanc cùm apprehendisset sententiam Æschylus, dicit:*

> Laborem qui tulit,
> Debetur huic laboris natus gloria.

Maiores enim mortes maiora sortiuntur fata, ex sententia Heracliti:

> Qui mortis est seruus timore is haud vacat.

Non enim dedit nobis Deus spiritum seruitutis rursus in timorem, sed virtutis & dilectionis 2. Tim. 1. *& sobrietatis. Ne ergo te pudeat mei qui sum eius vinctus, scribit ad Timotheum. Fuerit autem huiusmodi qui bono adhæret, ex sententia Apostoli, odio habens malum, habens charitatem non fictam. Qui enim alterum diligit, legem impleuit. Si est autem Deus spei, is cuius testes sumus, sicut est, spem nostram confitemur, ad spem contendentes, & quod est bonitatis maximum, impleti, inquit, omni cognitione.* [k] *Indorum Philosophi dicunt Alexandro Macedonum: Traduces quidem corpora de loco ad locum, animas autem nostras non coges facere quæ nolumus. Ignis est hominibus maximus cruciatus, eum nos contemnimus. Hinc Heraclitus vnam gloriam omnibus præposuit, profitetur autem se vulgo cedere, vt se expleant tanquam pecora:*

> Multi labores gratia sunt corporis,
> Propter id & fortes domos inuenimus,
> Effodere argentum, & agros colere,
> Aliáque quæ nos nouimus nominibus.

6. *Vulgo ergo inanis hic labor videtur expetendus. Nobis autem minimè, inquit Apostolus.*

Hoc autem

Hoc autem scimus, quòd vetus noster homo simul est crucifixus, vt aboleatur corpus peccati, vt non amplius seruiamus peccato. An non illa quoque apertè subiungit Apostolus, ostendens quàm sit fides apud multos pudenda? Puto enim quòd Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tanquam morti destinatos. Quia spectaculum facti sumus mundo, [1. Cor. 4.] *& Angelis & hominibus. Vsque in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris, maledicimur & benedicimus, persecutionem patimur, & sustinemus. Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus. Talia sunt etiam quæ dicit Plato in Republica, etiamsi torqueatur iustus, etiamsi ei effodiantur oculi, eum futurum esse beatum. Is ergo qui est cognitione præditus, nunquam finem habebit positum in anima, sed in eo quòd sit semper felix & beatus, & regius Dei amicus: & licet quis ei inurat ignominiam, eumque & exilio & publicatione facultatum, & postremò morte afficiat, nunquam auelletur à libertate, & præcipua in Deum charitate. Omnia sustinet, omnia suffert charitas,* [1. Cor. 13.] *quòd ei sit persuasum diuinam prouidentiam omnia rectè administrare.*

1 *Rogo ergo vos, inquit, imitatores mei estote.* [1. Cor. 4.] *Primus ergo gradus corporis, est doctrina cum timore, propter quam abstinemus ab iniuria: secundus autem est spes, propter quam desideramus, quæ sunt optima: perficit autem, vt est consentaneum, charitas, quæ iam docet per viam cognitionis. Græci autem, nescio quomodo, cùm necessitati quæ caret ratione, ea quæ eueniant tribuerint, inuiti se parêre confitentur. Dicit certè Euripides:*

Quæ tibi suadeo mulier ea accipe.
Qui non laboret nullus est mortalium.
Humet natos, & nouos dein ferat,
Atque obeat mortem. Hæc ægrè homines ferunt.

Deinde subiungit:

Oportet hæc natura quæ vult perpeti.

Ast eò decet

Migrare, nil vbi necessarium graue est.

Is autem qui tendunt ad perfectionem est proposita cognitio rationalis, cuius fundamentum est sancta Trinitas, fides, spes, charitas, maior autem horum est charitas. [m] *Omnia quidem certè licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant, inquit* [1. Cor. 10.] *Apostolus; &: Nemo quærat quod suum est solummodo, sed etiam quòd alterius, vt possit simul & facere & docere, ædificans & superædificans. Quod enim Domini sit terra, & plenitudo eius, certum est & extra controuersiam. Sed infirmi sustinetur conscientia. Conscientiam autem dico, non suam, sed alterius. Cur enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia? Si ergo cum gratia participo, cur vituperor propter id propter quod gratias ago? Siue ergo comeditis, siue bibitis, siue aliquid facitis omnia ad gloriam Dei facite. In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Arma enim militiæ nostræ non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munimentorum, cogitationes destruentes, & omnem altitudinem se extollentem aduersus cognitionem Domini. His armis munitus is qui est cognitione præditus, ô Domine, inquit, da causam & afflictionem, & accipe ostensionem, accedat quod est graue & formidabile. Pericula ego despicio propter meam in te dilectionem:*

Nam sola virtus, in rebus mortalium,
Non præmia ex clypeis capit militiæ,
Sed ipsa seipsam habet laborum præmium.

Induite ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiarum, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, lenitatem. Super omnia autem hæc, charitatem, quæ est vinculum perfectionis, & pax Christi regnet in cordibus vestris, in qua etiam vocati estis in vno corpore: & grati estote, qui estis adhuc in corpore, sicut veteres iusti, percipientes animæ impatibilitatem & vacuitatem perturbationis. [n] *Nam non solùm Asopij & Macedones & Lacones dum torquentur fortiter tolerant, vt ait Eratosthenes in ijs quæ scribit de bonis & malis, sed Zeno quoque Eleates dum cogeretur arcanum aliquod enunciare, restitit tormentis nihil confitens, qui etiam postremò linguam erodens, eam expuit in tyrannum, quem alij quidem Nearchum, alij verò Demylum appellant. Similiter etiam fecit Theodotus Pythagoreus, & Paulus Lacidis familiaris, vt dicit Timotheus Pergamenus in libro de Magnitudine animi Philosophorum, & Achaicus in Moralibus. Quinetiam Posthumus Romanus captus à Peucessione, non modo nihil ex ijs quæ erant occulta aperuit, sed cùm etiam manum in ignem tanquam in æs, immisisset, constitit vultu firmo & planè immutabili. Taceo Anaxarchum exclamantem, Tunde Anaxarchi capsam, Anaxarchum non tundis, cùm pistillis ferreis tunderetur à tyranno. Neque ergo spes felicitatis, neque in Deum charitas, ægrè fert ea quæ accidunt, manet autem libera, etiamsi in bestias incidat immanissimas, & in ignem voracissimum, & licet tyrannicis conficiatur tormentis, à diuinis pendens amicitijs, minimè redacta in seruitutem, superas obit regiones corpore ijs tradito qui id solum possunt tenere.* [o] *Dicitur autem gens barbara non aliena à gustu philosophiæ, quot annis eligere legatum ad Zamolxim Heroëm: erat autem Zamolxis vnus ex familiaribus Pythagoræ. Mactatur ergo is qui fuerit iudicatus probatissimus, ijs qui sunt philosophati quidem, sed non electi, mærentibus, vt qui sunt repulsi à beato ministerio.* [p] *Plena est ergo tota ecclesia ijs qui per omnem vitam meditati sunt mortem, quæ excitat ad Christum, sicut virorum, ita etiam mulierum temperantium. Licet enim ei qui ex more nostro vitam instituit, etiam absque literis philosophari, seu sit barbarus, seu Græcus, seu liber, seu seruus, seu senex, seu puellus, seu vir, seu mulier. Est enim temperantia communis omnium hominum, qui eam suo arbitrio delegerint. Est autem apud nos extra controuersiam, eandem naturam in vnoquoque genere; eandem etiam habere virtutem. Non aliam ergo habet naturam mulier, quod attinet ad humanitatem, aliam verò videtur vir habere, sed eandem: quare etiam virtutem. Si autem viri vtique virtus est temperantia & iustitia, & quæcunque eas consequi existimantur: soli viro conuenit esse virtute præditum, intemperantem autem & iniustam mulierem, sed turpe hoc est vel dicere. Temperantiæ ergo & iustitiæ, & cuiusuis alterius virtutis, similiter quidem virum & mulierem, liberum & seruum, curam gerere oportet, quoniam accidit vt sit vna & eadem virtus eiusdem naturæ. Atque quòd sit quidem eadem natura fœminæ quæ viri, quatenus est fœmina, non dicimus. Omnino enim conuenit vtrique eorum aliquam esse differentiam, per quam vnum quidem eorum fœmineum, alterum verò factum est masculinum. Vterum gestare ergo & parere, fœminæ adesse dicimus, quatenus est fœmina, non quatenus est homo. Si autem viri & fœminæ nulla esset differentia, vtrumque eorum eadem ageret & pateretur. Quatenus ergo est idem, eò quòd eadem sit anima, veniet ad eandem virtutem: quatenus autem diuersum per proprietatem corporis, ad vtero gestandos fœtus, & seruandam domum.* [q] *Volo autem, inquit Apostolus, vos scire, quòd cuiusuis viri caput est Christus, caput autem mulieris vir. Non est enim vir ex muliere, sed mulier ex viro. Sed neque mulier est separata à viro, neque vir separatus à muliere in Domino. Sicut enim virum esse temperantem, & vincere voluptates oportere dicimus: ita etiam mulierem censuimus oportere esse temperantem, & in pugna aduersus voluptates exercitatam. Dico autem, spiritu*

Suid. Diogen. Laert. Cicero Tuscul. 1.

Lib 14.

Diogenes Laert. Cic. Tuscul. 1.

1. Cor. 11.

tem, spiritu ambulate, & desideria carnis non feceritis, praeceptum consulit Apostolicum. Galat.5. *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, Spiritus autem aduersus carnem. Hæc ergo opponuntur, non vt malum bono sed vt quæ pugnant vtiliter. Subiungit itaque: Vt non quæ volueritis ea faciatis. Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, impudicitia, idolorum cultus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, quòd qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, constantia, bonitas, fides, mansuetudo. Carnem, vt existimo, peccatores, vt spiritum iustos dixit. Iam verò assumenda est fortitudo & magni animi virtus, pro animi fiducia & pro tolerantia, vt ei qui pulsat maxillam porrigatur alia, & ei qui aufert pallium, cedatur etiam tunica, iram coërcendo fortiter. Non enim Amazones aliquas ad bellicam virtutem exercemus fœminas, cùm etiam velimus homines esse pacificos. Audio autem mulieres quoque Sarmaticas, non minus belligerari quàm viros: & alias Sacides, quæ à tergo sagittant, simulantes fugere, æquè atque viri. Scio etiam fœminas Iberiæ propinquas, & factis & laboribus virilibus vtentes, etiamsi vterum gestent & iam parturiant, nihil de ijs quæ sunt agenda remittere, sed sæpe in ipsa laborum contentione, mulier quæ peperit, infantem sublatum domum portat. Iam ergo mulieres, non minus quàm masculi, & domum custodiunt, & venantur, & greges pascunt.*

Acriter & cerui vestigia Cressa secuta est.

Est ergo philosophandum mulieribus similiter atque viris, etiamsi præstantiores masculi primas in omnibus partes ferant, nisi euaserint molles & effœminati. Vniuerso ergo hominum generi necessaria est disciplina & virtus, si quidem tendant ad felicitatem. [1] *Quomodo autem non temerè variè scribit Euripides, aliquando quidem, Est quæuis viro coniux deterior, etiamsi optimus ducat probatissimam; aliquando autem: Quæuis mulier pudica est viri serua. Quæ non est autem pudica, eum qui vnà versatur superat amentia.*

Nam non est melius nec præstantius vllum,
Concordes quàm cùm in tecto versantur eodem
Vir simul & mulier.

Caput ergo est id quod principatum obtinet. Si est autem Dominus viri caput, mulieris autem vir, vir est Dominus vxoris, vt qui sit imago & gloria Dei. Quocirca dicit etiam in epistola ad Ephesios, subiecti inuicem in timore Dei. Mulieres suis viris subiectæ Ephes.5. *sint, sicut Domino, quoniam vir est caput mulieris, vt etiam Christus caput ecclesiæ, ipse Saluator corporis: sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita etiam mulieres propriis viris in omnibus. Viri diligite vxores vestras, sicut Christus dilexit ecclesiam. Ita etiam viri debent diligere suas vxores, vt sua corpora. Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim carnem suam vnquam odio habuit. Iam verò in epistola quoque ad Colossenses inquit: Mulieres subditæ estote viris sicut oportet in Domino. Viri diligi-* Coloss.3. *te vxores, & nolite esse amari in illas. Filij obedite parentibus per omnia, hoc enim beneplacitum est in Domino. Patres nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant. Serui obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, tanquam hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Dominum. Et quodcunque facitis, ex animo operamini, sicut Domino seruientes, & non hominibus, scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino enim Christo seruitis. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum* Ibid.4.

acceptio apud Deum: Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate, scientes quòd & vos Dominum habetis in cælo, vbi non est Græcus nec Iudæus, circumcisio & præputium, nec Barbarus nec Scytha, nec seruus nec liber, sed omnia & in omnibus Christus. Cælestis autem ecclesiæ imago est terrestris. Quocirca precamur etiam in terra fieri voluntatem Dei sicut in cælo, induentes viscera miserationis, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, lenitatem, sustinentes nos inuicem, & condonantes nobis inuicem, si quis aduersus aliquem habeat querelam, sicut Christus condonauit nobis, ita & nos. Super hæc omnia autem charitas, quod est vinculum perfectionis, & pax Christi præmium ferat in cordibus nostris, ad quam etiam vocati estis in vno corpore, & grati estote. Nihil enim vetat quo minus sæpe eadem adducatur scriptura, vt pudeat Marcionem, si qua fortè ratione persuasus mutetur, sciens oportere fidelem esse gratum in opificem qui nos vocauit, & nobis Euangelium ennunciauit in corpore. [f] Ex his ergo nobis est aperta quæ est ex fide vnitas, & ostensum est quis sit perfectus, Quare vel inuitis aliquibus & valde resistentibus, etiamsi à marito vel à Domino impendeant supplicia, philosophabitur seruus & mulier. Quinetiam liber quoque, etiamsi tyrannus ei mortem minitetur, etiamsi ducatur ad iudicia, & trahatur ad vltima supplicia, & de facultatibus ac fortunis suis omnibus veniat in periculum, nullo modo abstinebit à pietate & vero Dei cultu, neque ab eo vnquam dissentiet: mulier quidem quæ cum malo marito habitat, filius autem si malum habeat patrem, vel improbum dominum seruus, forti ac generoso animo virtutem persequentes. Sed vt viro pulchrum & honestum, & pro virtute, & pro libertate, & pro seipso mori, ita etiam fœminæ. Non est enim hoc proprium masculorum naturæ, sed bonorum. Et senex ergo & iuuenis, & mulier & seruus mandatis obediens fideliter viuet, & si opus fuerit, morietur, quod quidem fuerit per mortem viuificari. Scimus quidem certè & filios & mulieres & seruos sæpe inuitis parentibus & maritis & dominis euasisse optimos. [t] Non minus ergo prompto & alacri animo eos esse oportet qui piè vitam sunt acturi, cùm visi fuerint aliqui eos arcere: sed multò magis conuenit contendere & egregiè decertare, ne victi excidant ab optimis & maximè necessariis consilijs. Neque enim existimo vllam admittere comparationem, vtrum sit melius adscribi in consortium omnipotentis, an dæmonum tenebras eligere. Quæ enim à nobis aguntur propter alios, ea semper egerimus, ad illos conantes respicere propter quos videntur fieri, mensuram esse dicentes id quod est illis gratum. Quæ autem propter nosipsos potius quàm propter alios aguntur pari studio à nobis fiant, siue videantur aliquibus placere, siue non videantur. Quòd si nonnulla ex ijs quæ sunt indifferentia, tantum honorem sunt assecuta, vt etiam aliquibus inuitis videantur esse expetenda ac eligenda, multò magis existimandum est esse pro virtute decertandum, non aliquid aliud respiciendo, quàm id quod rectè honestèque geri potest, siue id aliquibus alijs videatur, siue non. [u] Pulchrè ergo Epicurus quoque dicit, scribens ad Menœceum: Nec si sit aliquis iuuenis, differat philosophari: neque si sit senex, defatigetur philosophando: nam neque aliquis est immaturus, neque nimis prouecta & exhausta ætatis, ad adipiscendam animi sanitatem. Qui autem dicit nondum esse vel præterijsse tempus philosophandi, similis est ei qui dicit ad beatitudinem, vel nondum adesse tempus vel tempus præterijsse. Quare vt iuniori philosophandum est & seni: huic quidem vt senescens iuuenescat bonis, per gratiam eorum quæ facta fuerint: illi autem, vt sit simul iuuenis & senex, per futurorum metus vacuitatem.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

[a] QVICVNQVE *autem Seruatoris mãdata exequuntur.* Dixit summam esse beatitudinem propter Christum mortem contemnere,&morte illius esse Martyrem seu testem:nunc autem dicit eum demum esse Martyrem qui Deo credit,& eius mandata exequitur.Ipsa enim Dei mãdatorum executio,de eo cuius mandata exequitur fert testimoniũ. Deinde exponit quænam mala sequantur & incõmoda, si non seruentur præcepta. Qui quæ se seruaturum promiserat mãdata non seruat, Domino mẽtitur, Dominum abnegat,se sua spe frustratur,quod enim sperat nõ assequitur qui nõ implet quod promiserat. Dominũ autem negans,seipsum quoque negat,neque enim fieri potest,vt ipse cõsistat qui rerum omniũ Domino suum tollit dominium, à quo ipse quoq; pendet & cui nititur,& sine quo nec potest viuere, nec frui luce:ipse enim Domin⁹ est lux & vita. Qui est eiusmodi,is plane est hypocrita & infidelis,vt qui se Christianum quidẽ inscribat,nihil autem minus sit quam Christianus,vt qui Christo non credat, nec fidem habeat. Quam male autem sibi consulat ex hoc potest intelligi, quod cum Dominũ non diligat, nec seipsum quidem diligit,& ipse suæ propriæ saluti aduersatur. Qui autem seipsum diligit, Dominũ quoq; diligit,& confitetur Dominum qui est salus, vt saluam suam faciat animã. Præclara quidem res est pro proximo mori propter charitatem:sed & Seruator noster propinquus, est enim Deus appropinquans, & is etiam cui datur salus,est propinquus,ea enim ad se inuicem referũtur. Seruat ergo Seruator hominem qui est suus proximus. Homo autẽ qui est etiam Dei propinquus,mortem eligit propter vitam, id est propter Deum,& propter seipsum potius patitur,quam propter illũ, moritur enim vt viuat, & quæ sunt contraria contrarios operantur effectus. [b] *Miseris autẽ hominibus.* Non solum ex sacris scripturis,sed etiã ex prophanis scriptoribus intelligitur, quod sanguine fuso suscipitur martyrium nõ esse fugiendũ, nam id quidem est ianua mortis: dum enim de Domino fertur testimoniũ,mors aditur,sed ea ipsa mors est veræ vitæ,nẽpe æternæ & immortalis,initiũ:vita enim præsens est potius mors censenda,quam vita. Id testantur & beatorum præmia, & malorum supplicia, de quibus multa scribuntur in sacris literis,& quorũ meminerunt etiã Græci scriptores,quæ miseri homines non considerant. Ex his Græcis scriptoribus primam recenset Theano Pythagoricã virginẽ,quæ lyrico carmine scripsit elegantissimè, eorum autem quæ dicit hic videtur esse sensus: Si anima nõ esset immortalis,qui malè se gesserũt,essent hic tãquam in conuiuio,magnũ autem lucrũ facerent,cum superueniente morte animæ ab omni pœna essent liberæ: sed cum sit anima immortalis ea suorum peccatorũ pœnas non effugiet. Deinde citat Platonem ex Phædone,in quo agit de immortalitate,sed paucis,quoniã liber est prolixus. In eo autem probat Socrates,mortem nõ esse animæ à tota vniuersitate liberationem,sed à corpore separationem,eamque vel præmia consequi pro meritis,vel pœnas luere pro peccatis. [c] *Non est ergo cogitandũ.* Ex his infert Clemens nõ esse assentiendũ Æschylo Tragico apud quẽ dicit Telephus esse vnicam & simplicem viam quæ ducit ad inferos, esse enim multas vias quæ ad eos ducũt, sicut etiã sunt multa peccata quæ ibi puniuntur. [d] *Errabundos hos, vt est verisimile.* Ex Aristophane Comico & Epicharmo ostẽdit qualis sit vita hominum maxime infideliũ,vt inde intelligatur quanti sit faciendum martyrium,quod à vita tam breui & misera ad vitam nos ducit æternam & beatã. [e] *Nobis autẽ dicit Seruator.* Infirmos & imbecillos esse homines viderunt quidem etiam Poëtæ Græci Aristophanes & Epicharmus, quod ad mortem fortiter obeundam & suscipiendum martyriũ magnum affert impedimentum. Vidit id quoque,sed longè melius Christus, qui carnem quidẽ dicit infirmã, sed prõptum spiritum. Quo fit vt carnis non obstet imbecillitas, quominus strenuè mors subeatur & fortiter feratur martyriũ. Est quidem prudentia carnis Deo inimica,vt quæ sit mollis eneruata & effœminata, nec pro Dei nomine, gloria & honore præclara aggredi audeat, neq; eius legi pareat, atq; adeo ne parere quidẽ possit quatenus est caro, quæ à Deo,qui est spiritus, est plane aliena. Quo fit vt qui sunt in carne, nisi habeant spiritũ qui à Dei spiritu agatur, Deo placere non possint. Neq; tamen caro censenda est mala,quæ à Deo creatore est condita qui est bonus,neque assentiendum est hæretico Marcioni Pontico,qui malũ Creatorem & creaturam dicebat esse malã. Nec caro est mala,nec corpus malũ,nisi quatenus sunt mortua propter peccatũ. Quod si Christus est in nobis, viuit spiritus propter iustitiam. Quo fit vt carne à spiritu absorpta,per Dei spiritum fiat homo spiritualis,& non amplius per carnem viuit,sed per spiritum. Qui autem per spiritum viuit,non est moriturus. [f] *Quod si velis Martyr esse.* Martyrium non suscipitur, nec de Deo fertur testimonium nisi Deo credatur, isq; & ametur,& in eum speretur. Oportet enim vt & eum esse credas,de quo fertur testimoniũ,& cum eum esse bonum credas,necesse est vt diligas. Quem bonũ autem esse credis & diligis,de eius promissis minime dubitabis. Quò certius autẽ ea expectabis, eò facilius feres quæ sunt patienda propter iustitiã, cum non possit deesse quæ proponitur remuneratio. [g] *Et si quis altercans dicat.* Respõdet tacitæ quæ fieri posset obiectioni. Nam cum multa sint patienda,caro autẽ sit infirma,& nos inuadant maligni spiritus, quos vocat Paul⁹ spiritualia nequitiæ,dubitari posset quomodo eis possem⁹ resistere,respõdet Clemẽs nos eis resistere quod Deũ habeamus adiutorẽ. Quæ patiẽda inferuntur esse veluti quasdam per ignem probationes, quæ tantum abest, vt nobis debeant esse molestæ & graues, vt etiã iucundæ esse debeant, quod per eas communicamus Christi passionibus. Communicamus autem, quod pro eo qui pro nobis mortem est perpessus probra patiamur & cõtumelias, atque adeò morte afficiamur tanquam oues quæ occidũtur. Ea cùm pro Christi nomine patiamur, exultare debemus, quod quãdo reuelanda est eius gloria, nẽpe in eius aduẽtu, super nos requiescet eius spiritus, qui pro vita mortali vitam reddet immortalem & æternã. Sunt hæc quidẽ difficilia, sed victores euadimus propter eum qui nos dilexit: dilexit autem cùm nos sua morte à peccato liberarit, morte, & Cacodæmone. [h] *Ex mẽte sed mea.* Exemplo mulierum quæ citantur in Tragœdiis, docet fortiter esse ferendos labores & tormenta in ferendo pro Christo martyrio. Nam si hoc fecerũt mulieres pro hominibus, quãto magis viri pro Christo? Sunt autem posteriores quidem versus in Antigone Sophoclis, in qua Antigone dicit audacter se non parituram esse

Creõti qui edicto cauerat ne fepeliretur frater eius mortuus in bello. Cuiufnam autẽ Tragici fint priores verfus fateor me ignorare. Sunt certè cuiufdã fortis mulieris, quę nullis tormẽtis fe adigi poffe dicit, vt arcana aperiret quæ Tyrãnus volebat extorquere. Et meritò quidem dicit Antigone fe non paruiffe Creonti, qui impia iubet: fed nos oportet parere iis quæ Deus iubet, Deus enim eft corde credendus & ore confitendus, vt falutẽ confequamur. [i] *Dicit itaque fcriptura.* Si falutem autem confequitur is qui Dei paret præceptis, & qui Deo corde credit & ore cõfitetur, nõ eft quod quequam pudeat quod crediderit, & Deum fuerit confeffus. Eft ergo ad falutẽ fides neceffaria, & Dei cõfeffio. Sed non fufficit fides & Dei confeffio, nifi accedat virtus, quæ magno labore parta magnam parit gloriam. Dicit itaque Simonides Poëta, virtutem habitare in rupibus aditu difficilibus, non facile enim attingitur, celerẽque & in altum volantem tenere caftum locũ, nullus enim eft locus virtutis cum voluptate & libidine: virtutẽ certè ij demum vident, qui fudant & laborant, irãque refrænant, funtque magno & excelfo animo. Ita etiã Pindarus dicit, iuuenum curas complicatas cum laboribus inuenire gloriam. Ad inueniendam ergo gloriã opus eft cura & labore. Piger autẽ & ignauus femper eft inglorius. Hinc eft quod cũ cura, & labore, & induftria inuenta gloria, in lucẽ exeunt præclara & illuftria facinora. Recte ergo dicit Æfchylus, ei qui laborat deberi gloriã quæ eft filia laboris. Nulla autẽ funt præclariora & infigniora facinora, quam quæ mortem obeundo eduntur: funtque ea facta veluti quædam facta à diuina conftituta prouidentia. Cum ergo fint præclara quæ morte eduntur facinora, mors minimè eft timenda, quam qui timet, is eft feruus mortis, neque magno & excelfo animo effe poteft. Non vult autẽ Deus nos effe timidos tanquã feruos, fed magno & forti animo effe præditos, vt qui habeamus fpiritũ virtutis & dilectionis & modeftiæ, quo vitiis omnibus & fceleribus refiftamus, & omnes Dæmonis infultus & tentationes propulfemus. Fortis

Can. 8. quidẽ certe eft, inquit Solomõ, vt mors dilectio: Quod fi mors nõ eft timẽda per quam eduntur præclara virtutis facinora, & de Chrifto infignia ferũtur teftimonia, multominus eft erubefcendũ, fi, vt Diuus Paulus, pro eius nomine cõiiciamur in vincula. [k] *Indorum Philofophi dicunt Alexandro.* Labore parari gloriam fuperius dixit Clemens. Nunc autẽ dicit nullis cruciatibus & tormẽtis cogi poffe fapientem & iuftum, vt faciat quod nolit, eum enim femper effe liberũ & nunquã definere effe beatum. Hoc vt probet, affert quæ Alexandro magno minanti refpõderunt Gymnofophyftæ, qui etiam ignem qui eft cruciatus maximus, dixerũt fe cõtemnere: Heraclitus verò fe cæteris omnibus dicebat vnã præferre gloriã, quam magnifaciũt quidem fapientes, vulgus autẽ nihil facit, quod hoc vnum fibi proponit, vt fe expleat & exfatiet voluptatibus corporis, nõ fecus atque beftiæ. Multi pro corpore inanes fufcipiũtur & expetũtur labores, quos tantũ abeft, vt expetat Chriftianus, qui veterem hominẽ crucifixit vt moriatur peccatũ, & fiat homo nouus, vt probra etiã, ignominias, affectiones & tormenta defpiciat. Quod ipfum quoque viro iufto tribuit Plato, quẽ dicit effe beatũ etiamfi torqueatur, & oculi ei effodiantur. Qui eft Chriftianæ fcientiæ cognitione præditus, non fibi conftituit finem in vita tẽporali (ita enim vocat animam) fed in eo quod fit femper fœlix & beatus, & Regis, fummi inquã Dei, amicus. Erit autem huiufmodi recte & ex virtute viuens. Qui ita fe gerit, is beatus femper eft futurus quidquid ei acciderit, eritque femper

2. Cor. 13. liber, & à charitate in Deũ nunquã feparabitur quæ omnia fuftinet, & omnia fuffert, credit enim omnia rectè ceffura quæ diuina adminiftrat prouidentia. [l] *Rogo ergo vos, inquit, imitatores.* Non video quomodo hæc fatis cohæreãt præcedentibus, nec fatis intelligo quid fibi velit, primus gradus corporis, nec fecũdus gradus, nec tertius. Fortaffe autẽ non reliquit græcè fcriptũ σώματος, id eft corporis, fed γνώσεως, id eft cognitionis, quod fi ita fcribatur, hic forte erit fenfus. Primus cognitionis gradus, eft doctrina coniũcta cum timore. Propter eam doctrinã abftinemus ab iniuria: cum enim quid fit bonum & honeftũ didicimus, timemus autem ne fi iniuriã faciamus pœnas demus, ea doctrina nos prohibet ab iniuria. Secundus gradus cognitionis eft fpes, propter quã defideramus. Quando enim didicimus quæ fint præmia virtutis, & fperamus fore vt ea affequamur, optima defideramus, per fpẽ enim expectamus ea quæ defideramus. Tertius gradus cognitionis eft, quę cùm Deũ & proximũ diligendum effe docuit, ex ea cognitione omni virtutis genere hominẽ reddit perfectũ & abfolutũ. Hi quidem funt tres gradus cognitionis quæ eft apud Chriftianos, Græci autem non doctrina quæ verbo feu ratione nititur, cum neceffitati feu fato omnia tribuunt, cõfitentur fe vel inuitos parere fatis, nec aliquid habere in fui arbitrij poteftate. [m] *Omnia quidẽ certe licẽt.* Diuinæ quidem verbi cognitionis fundamentum eft fides, fpes & charitas, quod qui habet, ei videtur nihil deeffe. Nam qui in Deũ credit, & vitam fperat æternam, Deũque diligit, & propter eum proximũ, nihil videtur in eo defiderari. Videtur itaq; effe liber & omnia fibi poffe permittere, fed non folũ fui, fed etiã alterius eft habenda ratio. Sunt quædã quæ videntur ἀδιάφορα, nempe indifferentia, & quibus vti poffimus indifcriminatim, & tamẽ eis vti nõ licet, fi id non fiat citra offenfionem alterius. Immolatis vti licet, iis enim vefci licet vt quæ fint à Deo creata, fed fi offẽdatur infidelis, quod immolatis vefcatur fidelis, vt qui à Dæmonibus nõ abhorreat, abftinendum ei eft ab immolatis. Omnis quidẽ cibus eft mũdus, nec eft vllus immũdus qui cum gratiarũ actione comeditur, non licebit tamẽ ei carnẽ comedere, cui certis diebus ieiuniũ ecclefia indixerit, vel qui ex iufta caufa ab aliquo cibo abftinentiæ voto fe obftrinxerit. Quinetiã ab aliquo cibo quo vefci licet eft abftinendũ, fi is offendatur qui ipfum comedentem viderit. Et ita abftinetur non propter fuam, fed propter alterius cõfcientiam: funt enim omnia referenda ad Dei gloriã. In carne ita viuamus oportet, vt carni non obtẽperemus, Chrifto nomen dedimus, & fub eo militamus. Arma itaq; noftra eiufmodi fint oportet, vt omnia cõtendant deftruere quæ Deo aduerfantur. [n] *Nam non folũ Afopij & Macedones.* Cum hic agatur de martyrio, Chrifti autem Martyres fortiter ferrent tormenta, Clemẽs fuo more Chriftianis fubiungit externa, & adducit

Valer. Max. De patient. in externis. tum nationũ, tum etiam fingulorum aliquot exempla patientiæ. Dicit ergo Afopios & Macedones & Lacones fortiter tolerare tormẽta. Sed quifnã hoc dicat de Afopiis qui funt populi Bœotiæ, nõ memini me legere, fed neque de Macedonibus legi quod publica effet eorum patientia. Sed nobilis pueri Macedonis miram legi fuiffe patientiam, qui cum facrificanti Alexãdro præfto effet, & in eius brachio carbo ardens

ardens delapsus esset, & adusti corporis odor ad adstantium nares perueniret, tamen & dolorem silentio pressit, & brachium immobile tenuit, ex eo tamen colligi potest patientes fuisse Macedones. Quod autem patientes fuerint Lacedæmonij satis arguit patientis epitheton quod eis tribuit Horatius: *Horat. lib. 1. Carm.*

Me, inquit, nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opimæ:

De mira autem eorũ patientia, & quam fortiter ferrent tormenta in furto deprehẽsi, vide apud Cælium Rhodig. *Cal. lect. antiq. lib. 18. cap. 1.* Quos autẽ citat autores Clemẽs referentes exempla patientiæ, ij hodie non extant, sed eorum meminerunt etiã nostri scriptores. Sed Pauli Lacydis familiaris nescio an sit vllus qui meminerit, de eo ergo sit fides penes Clementẽ: sed neq; Posthumi Romani capti à Peucetione. Suspicor autem locum esse corruptum, & pro, Quinetiã Posthumus Romanus captus à Peucetione, esse legẽdum; Quinetiam Q. Mutius Romanus à Porsena, &c. ° *Dicitur autem gens barbara.* Xamolxis Geta seruiit Pythagoræ Samio, ab eo doctus, & in Ægyptum deductus summus euasit Philosophus. Domum reuersus in tanta fuit autoritate vt Regi esset à cõsiliis, & à Getis, quos barbarã gentem vocat Clemens, pro Deo sit habitus. Hæc quidẽ à multis scripta sunt, sed quod eligeretur legatus qui ad eum mitteretur, mittẽdus autẽ mactaretur, egrè ferentibus Philosophis quod eis mandatũ non fuisset beatum hoc ministerium, nõ facile apud alium inuenietur. ᵖ *Plena est ergo tota Ecclesia.* Socrates apud Platonem appellat Philosophiam meditationẽ mortis: sed apud Græcos non omnes philosophãtur. In Christiana autem ecclesia omnes meditantur mortem quæ ducit ad Christũ per Martyriũ, & ita omnes philosophãtur, etiam qui sunt absq; literis, neq; quod ad virtutem attinet vlla est differentia inter Græcum & barbarum, seruum & liberũ, senem & puerum, virum & fœminã. Fœminam quidem à viro distinguit sexus, non natura, vterq; enim est homo, nec virtus vt tẽperantia & iustitia quæ est in vtroque. Fœminæ est vterum gerere, & parere, non viri. Si idem esset vir & fœmina, vterq; idem ageret & pateretur, quod non fit propter sexus diuersitatem: sed quatenus est homo in natura & virtute, nulla est diuersitas. ᑫ *Volo autẽ, inquit Apostolus.* Viri & mulieris eadem est natura & virtus, & tamen sicut Christus est caput viri, ita etiã vir est caput mulieris: Caput autem est quod tenet principatum. Merito autem vir tenet principatũ, quoniam non est vir ex muliere, sed mulier ex viro. Quamuis autẽ vir teneat principatũ, & viro subiecta sit mulier, in Domino tamen neq; vir separatus est à muliere, neque mulier à viro. In Domino, inquã, id est in Christo: in Christo enim baptizati & Christo induti, eandem habent naturam & eandem virtutem. Nam & vir est temperans & itidẽ mulier, & in vtroq; est fortitudo, nõ virtus quidem bellica, qualis erat in Amazonibus, & Sarmaticis & Sacidibus, sed patientia & tolerantia qua æquo animo ferũtur iniuriæ. In vtroque autem, nempe & in viro & in muliere, & spiritus est & caro, quæ viro respõdent & mulieri. Idem autem est spiritus quod ratio, caro autem idem est quod appetitio: vt autem vir dominatur, ita etiam ratio imperat. Non sunt autem inter se cõtraria ratio & appetitio, licet inter se bellum gerant. Cõcupiscit spiritus seu ratio aduersus carnem, id est appetitionem seu cõcupiscentiam, & caro id est appetitio aduersus rationem: Est autem hæc pugna vtilis. Nihil est enim quod homini maiorem afferat noxiam, quã si spiritus seu ratio superetur à carne, id est à cõcupiscentia. Ita autẽ se gerere vt spiritus seu ratio imperet seruiat autẽ cupiditas, vocat Paulus ambulare spiritu. Vt autẽ sciamus quidnã sit ambulare spiritu, id est, sequi institutũ rationis, enumerat Paulus opera carnis, quæ qui agunt regnũ Dei non possunt possidere, & fructus spiritus qui colliguntur, dum reprimũtur opera carnis. Per carnem ergo & eius opera intelliguntur peccatores, per spiritũ autem & eius fructus intelliguntur viri iusti: iusti autem sunt qui non faciunt quod iubet libido, sed quod iubet spiritus. Peccatores autẽ sunt qui faciunt quod volunt. Facere enim dicũtur quod volũt, quorum libidinem nulla refrænat ratio. Quoniam autem dixerat, in vtroque, nempe in viro & muliere esse fortitudinem, & eam non esse bellicam, sed eam esse patientiã & tolerantiam, ne existimaret quispiã, non esse etiam mulieres in bello fortes, adducit etiam mulieres, quarũ fuit magna in bellis fortitudo, & quæ non minus bellũ gerunt quam viri. Eæ sunt Amazones, Sarmaticæ, & Sacides quæ erant ex gente Scytica. Sunt etiã mulieres vicinæ populis Hiberiæ, quæ nec dum vterũ gestant, nec postquã pepererũt à bellicis laboribus abstinẽt, imò verò recens natũ infantem secum asportant. Non solum autẽ tanquam viri belligerantur mulieres, sed agunt quæcũq; viri, vt quæ domum custodiant, & venentur, & gregis pascendi fungantur officio. Quamuis autem sint viri excellentiores fœminis, & primas partes ferãt nisi sint nimis effœminati, philosophãtur tamen etiam mulieres, & quicũque vult peruenire ad æternam fœlicitatẽ, ei est necessaria virtus & disciplina. ʳ *Quomodo autẽ non temere.* Multis iisq; variis versibus docet Euripides mulierem esse viro deteriorẽ, licet ipse optimus mulierem duxerit probissimam. Est etiam eiusdem alius versus qui docet mulierem pudicam ita se debere gerere, vt seruiat marito, vt quæ nũquam supra eum se efferat, impudicã autẽ eo ipso quod sit impudica, suam arguere amentiam, & se esse amentiorẽ eo qui cum ipsa versatur, nihil enim est quod mulierem magis stultam ostendat quam impudicitia. Impudicitia quidem certè est vituperanda & in viro & in muliere, sed plus in muliere. Ideo autẽ vituperatur impudicitia, quod cũ nihil sit melius mariti & vxoris cõcordia sub eodem tecto, concordia esse non potest vbi est impudicitia. ˢ *Ex his ergo nobis est aperta.* Ex iis quæ dixit cõcludit, & veluti quendam breuem facit epilogum, quod cum fide vnum sint qui credũt, & inter masculum & fœminam, Græcum & Barbarũ, & liberum & seruum nulla sit distinctio, sunt enim vnum in Christo, aperta sit vnitas quæ est ex fide, cui addita spe & charitate, ex iis existit perfectio. Quod si alteruter eorũ sit malus, & vt qui sit hostis fidei, minis, iudiciis & extremis suppliciis à fide conetur auellere, nunquã à vera abducet religione: qui enim mãdatis obedit, fideliter viuit, & tantũ abest vt intẽtata morte terreatur, vt mortẽ existimet viuificationem, nec immeritò, cũ mors nõ sit dicenda quæ sit transitus ad vitam æternã quæ est vera vita, est autem mors illa, qua transitur ad vitam æternam, martyrium seu testimoniũ fidei. Nec malus autem pater, nec malus coniux, nec malus Dominus possunt impedire quominus & filius, & vxor, & seruus, optimi euadant. ᵗ *Non minus ergo prõpte & alacri animo.* Quo plura

impedimenta afferuntur, & quo magis prohibentur qui pie volunt viuere, eo magis est contendendum ne à suis bonis institutis excidant. Bonum autem pij viri institutum est ad vitam æternam contendere: vitam autem æternam assequi, est admitti in consortium Dei omnipotentis. Qui hoc agit, non propter se agit, sed propter Deum. Est autem citra comparationem melius, Dei consortium eligere quam Dæmonis tenebras. Qui autem Dei consortium expetit propter alium agit: qui autem Dæmonis tenebras, propter se agit. Qui propter alium agit, eo suam metitur actionem, quod velit esse gratū id quod agit, illi propter quem agit. Qui propter se agit, nihili facit placeāt ne an non placeant quæ agit. Sunt autem ea indifferentia, quæ nonnulli tanti faciunt, vt velint nolint alij, eis videantur expetenda & eligenda. Quod si ea quæ sunt indifferentia sunt expetenda & eligenda, quanto magis decertandum est pro virtute, non alio respicientes, quam ad bona & honesta opera, quidquid de iis sentiant alij. Propter se autem agi dicuntur, quæ fiunt vt voluptati & libidini seruiatur. Propter alium autem vt puta propter Deum, aguntur, quæ fiunt vt bona opera Deo propter quem fiunt, grata sint. Indifferentia autem sunt quæ nec sunt bona nec mala, sed pro rerum & circumstantiarum varietate aliquando sunt bona, aliquando mala. [b] *Pulchrè ergo Epicurus dixit scribens.* Dixerat antea Clemēs quamlibet ætatem esse aptam ad Christianam discendam Philosophiam. Nunc autem dicit idem quoque dicere Epicurum de Græca Philosophia, cuius discendæ, nunquam dicendum, nec tempus nondum venisse, nec præteriisse. Ad assequendam animi sanitatem quam docet Philosophia, nemo est nec immaturus, nec nimis prouectus. Qui secus dicit, similis est illi qui dicit beatitudinis nondum esse tempus vel præteriisse. Senex autem dum discit, per ea quæ facta fuerint iuuenescit: iunior autem discens, simul est & iuuenis & senex. Nam cum adhuc iuuenis habeat quæ didicit, non est quod futura timeat.

V. [a] DE *Martyrio autem seu testimonio apertè dixit Dominus (ea autem simul apertè coniungemus quæ diuersis in locis scripta sunt) Dico autem vobis, quicunque in me confessus fuerit coram hominibus, filius etiam hominis confitebitur in eo coram Angelis Dei. Qui autem me negauerit coram hominibus, negabo ipsum coram Angelis. Quem enim mei vel meorum verborum puduerit in hac generatione adultera & peccatrice, filium quoque hominis eius pudebit, quando venerit in gloriam patris sui cum Angelis suis. Quicunque ergo in me confessus fuerit coram hominibus, ego quoque in eo confitebor coram patre meo qui est in cælis. Cùm autem induxero vos in synagogas & ad magistratus & potestates, ne prius soliciti sitis quomodo respondeatis, aut quid loquamini. Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid loquamini.* [b] *Hunc locum exponens Heracleon, cuius in schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit confessionem quidem vnam esse fide & vitæ institutione, alteram verò voce. Atque quæ fit quidem voce confessio, fit etiam apud potestates, quam solam, inquit, multi non rectè confessionem esse existimant. Possunt autem hac confessione vti etiam hypocritæ: sed nec hæc oratio inuenietur dicta esse vniuersè & generaliter. Non enim omnes qui salui fiunt, ea confessione quæ voce fit vsi sint, & excessere, ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Leuis & alij multi, & est quæ voce fit confessio, non vniuersa & generalis sed singularis. Vniuersam autem & generalem nunc dicit eam quæ fit factis & operibus, & quæ est in ipsum fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam singularis quæ fit apud potestates, si opus fuerit, & ratio impulerit. Nam in voce quoque rectè confitebitur, cùm affectione prius rectè fuerit confessus. Pulchrè autem in iis qui confitentur quidem, In me, dixit: in iis autem qui negant, adiecit illud, me. Nam etsi ij ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minimè confitentes. Ij autem soli in ipso confitentur, qui in ea quæ est in ipsum confessione & actione viuunt, vtpote quòd & ipse iis complicetur quæ confitetur, & ab ipsis teneatur. Quocirca nunquam potest seipsum negare. Eum autem negant qui non sunt in ipso. Non enim dixit, Qui negauerit in me, sed me. Nullus enim vnquam qui est in ipso, eum negat. Illud autem coram hominibus, & iis qui salui fiunt, & etiam gentilibus similiter, apud alios quidem vitæ institutione, apud alios verò etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi eum negare: eum autem negant qui non sunt in ipso.* [c] *Hæc quidem Heracleon: & in aliis quidem videtur nobiscum sentire in hac parte. Illud autem non aduertit, quod etsi non actione aliqua & vita confessi sunt Christum coram hominibus, eò tamen quòd voce confiteantur in iudiciis, & vsque ad mortem cruciati non negent, ex affectione credidisse cernuntur.*

Matth. 10. Marc. 8.

Matth. 10. Luc. 12.

cernuntur. Confitens autem affectio, & maxime quæ ne morte quidem mutatur, omnia vitia quæ gignuntur per cupiditatem corporis, omnino rescindit. Est enim, vt semel dicam, repentè accumulata per actionem pœnitentia, & vera in Christum confessio, voce testificante. Si autem spiritus patris in nobis testificatur, quomodo sumus adhuc hypocritæ, quos dixit sola voce testari? Dabitur autem aliquibus si expediat respondere ac defendere, vt & per testimonium & confessionem omnes iuuentur, dum confirmantur quidem qui sunt in ecclesia, admirantur autem & ad fidem deducuntur, qui ex gentibus salutem curiosè quæsierint, reliqui autem stupore afficiuntur. Quamobrem oportet omnino confiteri, id enim situm est in nostra potestate: respondere autem & defendere, non omnino. Non est enim hoc quoque situm in nostra potestate. Qui autem sustinuerit in finem, is saluus erit. [Matth. 14.] *Nam quis ex ijs qui sapiunt, non elegerit potius in Deo regnare, quàm seruire? Deum ergo confitentur quidem nosse, vt ait Apostolus, factis autem negant, cùm sint abominandi, & in-* [Tim. 1.] *creduli, & ad omne opus bonum reprobi. Illi autem etsi hoc solum confeßi fuerint, aliquod vnum bonum effecerint in fine. Videtur ergo Martyrium esse expurgatio peccatorum cum gloria.* [d] *Iam verò dicit pastor: Effugietis operationem feræ agrestis, si cor vestrum fuerit mundum & ab omni reprehensione alienum. Quinetiam ipse Dominus, Expetiuit, inquit, vos Satanas vt cribraret, ego autem rogaui.* [Luc. 22.] *Solus ergo Dominus propter eorum qui ei insidiabantur hominum, & infidelium expurgationem, bibit calicem. Quem imitantes Apostoli, vt qui reuera essent cognitione præditi & perfecti, pro ecclesiis quas fundarunt paßi sunt. Sic ergo ij qui sunt cognitione præditi & vestigiis insistentes Apostolicis, debent ita se gerere vt in eos non cadat peccatum, & propter dilectionem in Dominum, diligant etiam proximum, vt si casus aliquis pro ecclesia euocet, citra offensionem patientes afflictiones bibant calicem. Quicunque autem factis quidem in vita, verbis autem in iudicio ferunt testimonium, & spem expectantes, & timorem reformidantes, ij sunt meliores ijs qui solùm ore confitentur salutem. Quòd si quis etiam transierit ad charitatem, is reuera est beatus & germanus testis, vt qui sit perfectè confeßus, & præceptis & Deo, per Dominum, quem diligens significauit esse fratrem, totum seipsum tradiderit, propter Deum, tanquam depositum, gratè & amanter reddens hominem qui exigitur.* [e] *Cùm rursus autem dixerit, Quando persecuti vos fuerint in hac ciuitate, fugite in aliam: non sua-* [Matth. 10.] *det fugere, tanquam malum sit pati persecutionem: nec vt mortem extimescentes, iubet nos eam fuga declinare. Vult autem nos nulli esse autores, nec alicuius mali causæ adiutores, nec nobisipsis, nec ei qui persequitur, nec ei qui interimit. Denunciat enim quodammodo vt caueat. Qui autem non obedit, est audax & temerarius, & inconsultè in manifesta se pericula conijciens. Si autem qui hominem Dei interimit in Deum peccat, is quoque eius cædis reus tenetur qui se offert iudicio. Is autem fuerit qui non vitat persecutionem, se capiendum præbens per audaciam. Is est, qui quantum in se est, iuuat improbitatem eius qui persequitur. Quod si etiam ipse causam præbens, feram planè irritet, similiter etiam si præbeat aliquam causam pugnæ, vel damni, vel iudicij, vel inimicitiarum, is occasionem præbuit persecutionis. Et ideo iußi sumus nihil retinere ex ijs quæ ad hanc vitam pertinent: sed ei qui tollit pallium, præterea etiam dare tunicam: non solùm vt permaneamus obnoxij nullis animi perturbationibus, sed ne ea vendicantes, eos qui in iudicio contendunt, in nos reddamus efferatos, & per nos eos commoueamus vt nomen maledictis appetant. At inquiunt: Si Deus vestri curam gerit, cur patimini persecutionem, & morte afficimini? an ipse vos eis tradit? Nos autem non sic existimamus, velle Dominum vt in casus incidamus, sed prophetìcè prædixisse ea quæ essent euentura: fore scilicet vt propter nomen eius pateremur persecutionem, vt occideremur, & vt suspenderemur. Quamobrem noluit nos*

pati persecutionem, sed ea quæ passuri sumus prius significauit, per eam quòd sint euentura prædictionem, exercens ad tolerantiam, cui promisit hæreditatem. Quanquam non soli, sed cum multis supplicio afficimur. [f] At illi, inquiunt, cùm sint malefici, iure pœnas luunt: ergo vel inuiti nobis iustitiam suo testimonio tribuunt, qui iniustè propter iustitiam punimur. Sed neque iniuria iudicis attingit Dei prouidentiam. Oportet enim iudicem in sua potestate habere sui animi sententiam, non qui instar inanimatorum instrumentorum quodammodo trahatur funibus, vt qui ab externa fortasse solum causa capiat occasiones. Examinatur ergo ipse, & probatur sicut nos, in eo quod iudicat, & per eorum quæ sunt eligenda, electionem, & per patientiam. Quamuis autem non faciamus iniuriam, tamen tanquam iniuriam facientes, nos intuetur Iudex. Non enim nostra nouit, neque vult scire, quodam autem inani præoccupato abripitur præiudicio, quocirca etiam iudicatur. Nos ergo persequuntur, non vt qui nos iniustos esse deprehenderint, sed quod nos vitæ iniuriam facere existiment, eò quòd simus Christiani, & ipsos inquam qui sic vitam instituimus, & alios quos adhortamur vt vitam degant similem. [g] Cur autem, inquiunt, cùm vos persequuntur, nihil vobis affertur auxilij? Quid enim, quod ad nos quidem attinet, nobis fit iniuriæ, cùm morte dissoluamur ituri ad Dominum, & veluti ætatis, vitæ sustinentes mutationem? Si autem sapuerimus, iis gratias habebimus qui nobis præbuerint occasionem celeris migrationis, si testimonium feramus propter dilectionem. Si autem mali quidam homines nos multis esse visi sumus, si ipsi quoque nouissent veritatem, omnes quidem in viam insiliissent, non fuisset autem electio. Sed enim nostra fides, cùm sit lux mundi, arguit infidelitatem. Nam me Anytus quidem & Melitus interfecerint, nullo autem modo me læserit quispiam. Neque enim fas esse existimo, vt id quod est melius, lædatur ab eo quod est deterius, adeò vt vnusquisque ex nobis securè dicat & confidenter: Dominus mihi adiutor,
Psal.117.
non timebo quid faciat mihi homo. Iustorum enim animæ in manu Dei sunt, & non tan-
Sap.3.
get eas tormentum. [h] Basilides autem in vicesimo tertio Exegeticôn, de iis qui in martyrio puniuntur, his verbis hæc dicit: Dico enim, quicunque incidunt in eas quæ dicuntur afflictiones, siue cùm imprudentes peccauerint in aliis lapsibus, ad hoc bonum deducuntur, benignitate eius qui adducit, cùm reuera alia ex aliis crimina intententur, ne patiantur ob ea quæ mala esse certum est, & extra omnem controuersiam, neque maledictis appetiti vt adulter, vel occisor, sed accusati quòd sint Christiani: quod quidem eos consolabitur, vt ne videantur quidem pati. Si quis, qui omnino non peccauerit, accesserit ad patiendum, rarum id quidem, ne is quidem aliquid patietur à paratis à potestate insidiis, sed patietur vt passus est infans qui videbatur nihil peccasse. Deinde paulo inferius subiungit: Sicut ergo infans qui prius non peccauit, aut actu quidem in se nihil peccauit, sed quod habeat id quod peccauit, postquam coniectus fuerit ad patiendum, afficitur beneficio, vt qui lucretur multa difficilia: ita etiam si perfectus quoque qui actu nihil peccauerit, patiatur, & passus fuerit, passus est similiter atque infans, in se quidem habens peccandi potestatem, non accepta autem occasione ad peccandum non peccauit: quare non est sibi imputandum, quòd non peccauerit. Quomodo enim qui vult adulterium admittere, est adulter, etiamsi non consequatur effectus? & qui vult cædem facere, est homicida, etiamsi non possit occidere? Ita etiam eum quem dico non peccasse si videro patientem, etiamsi nihil mali fecerit, malum dicam, eo quòd velit peccare. Quiduis enim potius malum dicam, quàm quod prouidet. Deinde inferius, apertè quoque de Domino dicit tanquam de homine: Sin autem his omnibus prætermissis orationibus, accesseris ad hoc vt mihi adducta aliquarum personarum reuerentia dicas, verbi causa, hic ergo peccauit, hic enim est passus: si permittas quidem dicam, Non peccauit quidem, sed erat infanti similis qui patiebatur. Sed si vehementius vrgeas,

tius vrgeas, dicam, quemcunque hominem nominaueris, eum esse hominem, iustum autem Deum. Nullus enim est mundus, vt dixit quispiam, à sorde. Sed Basilidis fundamentum dicit animam quæ prius peccauerat in alia vita, hîc pati supplicium, electam quidem, vt puniatur, aliam autem, vt quæ suo purgetur supplicio. Quomodo autem hoc verum est, cum in nostra potestate situm sit confiteri & puniri, aut non? In eo enim qui est negaturus, soluitur ea quæ est ex Basilidis sententia prouidentia. Rogabo ergo eum in eo qui tenetur confessore, vtrum feret testimonium, & punietur ex prouidentia, ánnon. Nam si neget, non punietur: sin autem & exitus, & quod non oporteat eum puniri, dicet esse interitum eorum qui sunt negaturi, ex prouidentia, inuitus feret testimonium. Quomodo autem adhuc in cælis reponetur gloriosissima merces ei qui testimonium tulerit, propterea quòd fuerit testis? Sin autem eum qui erat peccandi potestate præditus, non siuit prouidentia venire ad peccandum, in vtroque est iniusta, & quòd eum non liberet qui propter iustitiam traditur ad suppliciũ, & quòd eum qui volebat iniuriã facere liberauerit, cùm ille quidem fecerit propterea quod voluit, hæc verò opus prohibuerit, & non iure ei faueat qui est peccandi potestate præditus. Quomodo autem non est verè impius & à Deo alienus, qui diabolum quidem in Deos referat, hominem autem peccandi potestate præditum, ausus est dicere Dominum? Est enim tentator diabolus, sciens quidem quòd sumus, nesciens autem an tolerabimus: sed nos volens à fide excutere, ad se etiam conatur adducere, quod quidem est ei solum permissum, & propterea quòd nos, quòd ex nobis ipsis saluos esse oporteat, occasiones ex præceptis accepimus: & propter eius probrum & ignominiam qui tentauit, & non est assecutus: & propter eorum confirmationem qui sunt in ecclesia, & propter eorum conscientiam qui sunt admirati tolerantiam. [i] Si autem martyrium est retributio per supplicium: & fides quoque & doctrina, per quas est martyrium. Sunt ergo hæ quoque adiutrices supplicij, quo quidnam aliud possit esse absurdius? [k] Sed ad illa quidem dogmata, an à corporibus in corpora migret anima, & de diabolo, dicetur suo tempore. Nunc autem iis quæ dicta sunt, hoc quoque adiiciamus. Vbi est adhuc fides, si pro luendis pœnis eorum quæ prius peccata sunt subeatur martyrium? Vbi est autem charitas in Deum, eius qui propter veritatem persecutionem patitur & sustinet? Vbi est autem laus eius qui confessus est, & vituperatio eius qui abnegauit? Ad quid autem est adhuc vtilis recta vitæ institutio, morte afficere cupiditates, & nullam odisse creaturam? [l] Si autem vt ipse dicit Basilides, vnam partem ex Dei quæ dicitur voluntate, existimamus omnia diligere, quòd omnia rationem ac proportionem conseruent ad vniuersum: alteram autem, nihil concupiscere, & tertiam nihil odisse, voluntate Dei erunt etiam supplicia, quod quidem impium est cogitare. Neque enim Dominus passus est voluntate Patris, nec qui patiuntur persecutionem, eam Dei voluntate patiuntur. Nam ex duobus alterum, aut bonum quid & honestum erit persecutio propter Dei voluntatem, aut erunt insontes qui eos afficiunt & affligunt. Sed nihil fit sine voluntate Domini vniuersorum. Restat itaque, vt breuiter dicamus, ea quæ sunt huiusmodi, euenire Deo non prohibente. Hoc enim solum seruat & prouidentiam, & Dei bonitatem. Non est ergo existimandum eum operando exercere afflictiones, neque enim hoc cogitare licuerit: sed non prohibere eos qui illas exercent, persuasum habere conuenit, & ad bonum vti audacibus cœptis aduersariorum. Destruam, inquit, murum, & erit in conculcationem, cùm eiusmodi ars erudiens (Esaie 4.) sit ipsa prouidentia: in alijs quidem propter sua vniuscuiusque peccata: in Domino autem & apostolis, propter nostra. Iam verò diuinus Apostolus: Hæc enim, inquit, est Dei (1.Thess.5.) voluntas sanctificatio vestra, vt vos abstineatis à fornicatione, & sciat vnusquisque vestrûm vas suum possidere in sanctificatione & honore, non in affectione cupiditatis sicut gentes quæ non norunt Dominum: & non exuperet, & per auaritiam circumscribat in

negocio fratrem suum, quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut vobis etiam prædiximus, & testificati sumus. Non enim vocauit nos Deus propter immunditiam, sed in sanctificatione. Itaque qui spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit nobis spiritum suum sanctum. Propter hanc ergo sanctificationem nostram, non prohibitus fuit pati Dominus. [m] *Si quis autem ex eis respondens, dicat puniri quidem Martyrem, propter peccata quæ sunt admissa ante hanc in corpus migrationem: fructum autem rursus percepturum esse vita quæ hîc acta fuerit: sic enim constitutam esse administrationem: eum rogabimus an remuneratio fiat ex prouidentia. Nam si quidem non fuerit diuinæ administrationis, perit consilium & dispensatio expiationis, & eis suum excidit argumentum, & fundamentum eorum opinionis. Si autem à prouidentia sunt expiationes, sunt punitiones quoque ex prouidentia: prouidentia autem etsi à Principe, vt ita dicam, moueri incipit, immixta tamen est & insita in substantiis, cum eo etiam quòd facta est substantiarum à Deo vniuersorum. Quæ cùm ita habeant, necesse est vt ipsi fateantur, vel non esse iniustam punitionem, & rectè iustéque se gerunt qui condemnant & persequuntur Martyres: aut ex Dei voluntate exerceri persequutiones. Non vtique ergo labor & dolor rebus accidit, vt ipsi dicunt, tanquam rubigo ferro, sed ex propria voluntate accedit ad animam. Sed de his quidem multa reseruantur dicenda, quod ad eorum, quæ quidem postea fiet, attinet considerationem, eam in tempore tractantibus.* [n] *Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis: Ab initio estis immortales, & filij estis vitæ æternæ, & mortem voluistis inter vos ipsos dispertiri, vt eam consumeretis, & mors in vobis moreretur, & per vos. Quando enim mundum quidem soluitis, vos autem non dissoluimini, estis Domini creaturæ, & cuiusuis interitus. Natura enim fieri saluum, genus ponit ipse quoque similiter atque Basilides: ad nos autem huc desuper venire hoc diuersum genus, ad mortem de medio tollendam: mortis autem ortum, esse opus eius qui creauit mundum. Quamobrem sic etiam accipit illam scripturam, Nemo videbit faciem Dei, & viuet, vt qui sit author & causa mortis. De hoc Deo illa tacitè innuit, scribens his verbis: Quo est minor imago viua facie, eo est minor mundus, viuo æone. Quænam est ergo causa imaginis? Faciei maiestas, quæ pictori exhibuit figuram, vt per eius nomen honoraretur. Non enim ex se & sua authoritate fuit forma inuenta, sed impleuit nomen quod erat defectum ex latitudine. Adiuuat autem quod Dei quoque est inaspectabile, ad fidem eius quod effictum est. Creatorem enim, vt qui Deus & pater sit vocatus, veri Dei imaginem & Prophetam appellauit: pictorem autem, sapientiam, cuius figmentum est imago, ad gloriam eius qui est inaspectabilis. Nam quæcunque procedunt ex coniugatione, ea sunt pleromata, id est, implementa: quæcunque autem ab vno, imagines. Quoniam autem non est id quod eius apparet: quæ est ex dimidio anima venit, nempe id quod est differens, & hoc est, insufflatio differentis spiritus, & in summa id quod inspiratur in animam imaginem spiritus. Et vt in summa dicam, quæ dicuntur de creatore qui factus est ad imaginem, ea in imagine sensili in generatione dicunt fuisse prædicta de generatione hominis, quinetiam ad seipsos quoque transferunt similitudinem, eius qui differt spiritus interiectionem Creatori ignotam fuisse tradentes. Atque quando quod sit quidem vnus Deus qui prædicatur per legem & Prophetas & Euangelium, tractabimus, aduersus hoc quoque disseremus: est enim princeps oratio. Ei autem quod vrget est occurrendum. Si ad dissoluendam mortem venit genus differens, Christus mortem non aboleuit, nisi ipse quoque dicatur eiusdem cum eis essentiæ: si autem vnus eam aboleuit, ita vt genus non attingeret differens, non isti mortem abolent qui sunt æmuli Creatoris, qui eius quæ est ex dimidio animæ suæ inspirant imagini vitam supernam,*

Genes. 33.

αἰών, ævũ, seculum.

supernam, conuenienter ei quod à se susceptum est dogmati, etiamsi hoc dicant euenire per matrem. Sed etsi dicant vnà cum Christo aduersus mortem belligerari: occultum confiteantur decretum, quòd audeant Creatoris diuinam insectari potentiam, corrigentes eius creaturam, tanquam potentioris, quam ipse non potuit liberare ab interitu. Fuerit autem Dominus quoque Deo creatore melior ac præstantior. Nunquam enim filius cum patre contenderit, idque inter Deos. Quòd autem hic sit pater filij, Creator vniuersorum Dominus omnipotens, ad illam differemus contemplationem, in qua aduersus hæreses disserere promisimus, ostendentes eum esse solum qui est ab ipso prædicatus. ° Sed nobis quidem scribens Apostolus ad tolerantiam afflictionum: Et hoc, inquit, ex Deo Philipp. 1.
quod vobis donatum est pro Christo, vt non solùm in ipsum credatis, sed etiam pro eo patiamini, idem habentes certamen, quod vidistis in me, & nunc auditis in me. Si qua est Philipp. 2.
ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera, & miserationes, implete meum gaudium, vt idem sentiatis, eandem habentes charitatem, vnanimes, idem sentientes. Si autem immolatur super sacrificio & ministerio fidei gaudens & congratulans, eos ad quos loquitur Apostolus, Philippenses vocans gratiæ consortes & socios, quomodo ipsos dicit vnanimes & animales? Similiter etiam de Timotheo quoque scribens & seipso: Neminem enim, inquit, habeo tam vnanimem, qui germanè de vobis futurus sit solicitus. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. Neque ij ergo qui prius dicti sunt, probri instar nos animales dicant. Quinetiam Phryges: iam enim ij quoque illos qui nouam non attendunt Prophetiam, animales appellant, aduersus quos disseremus, cùm agemus de Prophetia. P Eum ergo qui est perfectus, oportet exercere charitatem, & hinc ad diuinam tendere amicitiam, per charitatem exequendo mandata. Diligere autem inimicos, non dicit malum amare, neque impietatem, vel adulterium, vel furtum, sed furem, & impium, & adulterum non quatenus peccat, & aliqua ratione inquinat hominis appellationem, sed quatenus est homo, & opus Dei. Peccare certè inter actiones ponitur, non inter substantias, quamobrem nec Dei est opus. Dei autem inimici dicti sunt peccatores, qui sunt inimici mandatorum quibus non obediunt, sicut amici qui audiunt: hi quidem propter coniunctionem, illi verò propter alienationem ex libero animi arbitrio profectam, appellati. Nihil enim sunt inimicitiæ neque peccatum, absque inimico & peccatore: & non concupiscere, non tanquam sint aliena quæ sunt desiderabilia, docet non affici desiderio, vt existimarunt qui Creatorem alium esse à primo Deo discernunt: neque tanquam sit execranda & mala generatio: eæ enim sunt impiæ opiniones. Quæ autem sunt mundi, aliena dicimus, non vt quæ sint absurda, nec vt quæ non sint Dei Domini vniuersorum, sed quoniam per totum seculum non in eis permanemus, vt quæ possessione sint aliena, & successorum: vsu verò sunt vniuscuiusque nostrûm propria, propter quos etiam facta sunt: sed tamen eatenus, quatenus vnà cum eis nobis esse necesse est. Igitur conuenienter naturali appetitioni, rectè vtendum est iis quæ sunt prohibita, cauendo ne quouis modo nimium dilabamur, & supra modum in ea afficiamur. Porrò autem quanta est etiam benignitas? Diligite, inquit, inimicos vestros. Benedicite iis qui vos execrantur, & ora- Luc. 6.
te pro eis, qui vos efficiunt contumeliis, & similia. Quibus adiicit: Vt sitis similes patris Matth. 5.
vestri qui est in cœlis, significans eam quæ Deo fit aßimilationem. Rursus autem inquit: Sis cito beneuolus aduersario tuo, dum es in via cum ipso. Aduersarius autem non est corpus, vt quidam volunt, sed diabolus, & qui ei aßimilantur, qui vnà nobiscum in via ingreditur, per homines qui eius facta imitantur in hac vita terrena. Fieri ergo non potest, vt non patiantur inimicißima, qui se Christi quidem esse confitentur, in diaboli autem

verſantur operibus. Scriptum eſt enim: Ne fortè te tradat Iudici, Iudex autem miniſtro imperij diaboli. Perſuaſum enim habeo, quòd neque mors, quam afferunt ij qui perſequuntur, neque vita quæ hìc agitur, neque Angeli qui defecerunt, neque principatus (Satanæ autem principatus eſt vita quam elegit: tales enim ſunt, qui ſunt ex eo principatus, & poteſtates tenebrarum (neque præſentia, in quibus ſumus tempore huius vitæ, vt ſpes quidem militis, lucrum verò mercatoris: neque altitudo, neque profunditas, neque aliqua alia creatura, quæ per propriam homini operationem reſiſtit fidei eius qui ſuo eligit arbitrio. Creatura autem dicitur vniuocè operatio, vt quæ ſit noſtrum opus, non poterit nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

Matth. 5.
Rom. 8.

COMMENTARIVS.

[a] D E *Martyrio autem ſeu teſtimonio apertè dixit Dominus.* Adducit hic aliquot ſcripturæ teſtimonia quæ docent, eos qui de Chriſto ferũt teſtimonium, quod idem eſt quod eſſe Martyres, & qui audacter & intrepidè ſe eius eſſe aſſeclas & diſcipulos confitentur coram hominibus, à Chriſto quoque coram patre & Angelis eius eſſe agnoſcẽdos, & nec ab eo eſſe abnegandos, ſed propter eorum fidem ſuo teſtimonio eſſe approbandos. [b] *Hunc locum exponens Heracleon.* Poſtquam adduxit Clemens aliquot loca ſcripturæ, in quibus agitur de Martyrio & confeſſione, non ſatis habens ea adduxiſſe niſi aliquam afferret expoſitionem, non contentus Catholicis, affert etiam ex hæreticis ſi quid ſit in quo non male ſentiant. Affert ergo ipſa verba Heracleonis Valentini diſcipuli de Chriſti confeſſione. Tradit autem duplicem Chriſti confeſſionem nẽpe generalem & ſingularem, ſeu particularem. Generalem quæ fit vitæ inſtitutione & actione fidei congruente. Singularẽ verò, quæ fit voce, cui locus eſt etiã apud Præſides & poteſtates, & ea vti poſſunt etiã hypocritæ. Ea ſola, etiamſi nõ adſit generalis, eſt cõfeſſio, quod tamen ſecus videtur nonnullis. Singularis autẽ ſeu particularis dicitur, quod non omnes qui ſalui fiunt ea vtuntur. Quiſnam autem ſit is Leui quem enumerat inter eos qui vſi ſunt cõfeſſione vocis, nõ ſatis ſcio, niſi fortè is ſit qui adſcribitur in catalogum Epiſcoporũ Hieroſolymitanorum, qui aliter etiam dictus eſt Lebes. Præcedit autem confeſſio generalis ſingularem: ſalui autem ſunt qui generali vtuntur confeſſione. Non omnes autem qui ſingulari ſeu vocis cõfeſſione vtuntur ſunt ſalui, niſi præcedat generalis. Obſeruat autẽ Heracleon, quod confitenti ſequatur, In me, Neganti autem, non in me, ſed me, quod is demum confiteatur Chriſtum qui eſt in ipſo: Chriſtum autem negat qui ipſum voce confitetur ſi non ſit in ipſo. Sed hanc obſeruationem non admittit noſtra verſio, in qua non eſt, in me quod Græcè eſt ἐν ἐμοί. In iis autem demum eſt Chriſtus, qui actione vtuntur & operibus fidei conuenientibus. [c] *Hæc quidem Heracleon.* In hoc laudat Heracleonem, quod in hac parte nobiſcũ ſentiat, ſed in hoc non laudat quod non admittat confeſſionem quæ fit voce in iudiciis & ante præſides, & in qua vſque ad mortem fertur teſtimoniũ, & ſuſtinetur cruciatus, quodquidẽ ſatis arguit bonam eorum affectionem, & veram eſſe fidem, nec eſſe hypocritas in quibus teſtificatur ſpiritus patris. Eſt autẽ hæc cõfeſſio eiuſmodi actio quæ omnia reſcindit peccata quæ oriũtur ex cupiditate, & eſt veluti accumulata pœnitẽtia qua omnia ſimul delentur delicta, & cætera quę dicũtur à Clemente, qui concludit Martyrium eſſe glorioſam peccatorum expurgationem. Nam & glorioſum eſt mori pro Chriſto, & ea morte omnia expurgantur peccata. [d] *Iam verò dicit paſtor.* Hermes in paſtore, quem ſæpius citat Clemens, dicit feram agreſtem, nempe Cacodæmonem, nihil poſſe in eum agere, cuius cor fuerit mundum, & ab omni reprehenſione alienũ per Chriſti martyrium & confeſſionẽ. Voluit quidem Satanas, nẽpe Diabolus, vt qui hoc à Deo petiiſſet, nihil enim poteſt, niſi ei à Deo permittatur, Apoſtolos variis agitare tentationibus vt laberẽtur eorũ fides. Sed Chriſtus tanquam homo mox paſſurus, rogauit ne fides eorum deficeret, ipſeq; mox bibit calicem, id eſt ſuſtinuit paſſionẽ, vt expurgarentur infideliũ & inimicorum peccata, prætioſo ſanguine eis applicato per fidem & ſacramenta. Apoſtoli quoq; Dominũ imitantes, qui pro purgandis peccatis eſt mortuus, paſſi ſunt pro eccleſiis quas fundarũt pretioſo ſuo ſanguine, quem fuderunt pro Chriſti cõfeſſione, à quibus etiam dictæ ſunt Eccleſiæ Apoſtolicę. Apoſtolos quoq; ſequantur oportet, qui Chriſti fidei habent cognitionem, nẽpe vt non peccent, & Deũ diligant, & propter Deum proximum, & ſi contingat vt ab eccleſia euocentur ad ſubeunda tormenta, patienter & non grauatè oblatam perpetiantur paſſionẽ. Triplex autem eſt confeſſio, & quæ fit rectè viuendo, & quæ fit ab eo qui vocatus reſpondet coram Iudice, beatam regni ſpem expectans, & timens intentatum æternæ metum damnationis, & ea quæ tantum ore fit confeſſio ſalutis. [e] *Cum rurſus autem dixerit.* Reſpondet obiectioni quæ fieri poſſet. Nam cum dicat Chriſtus: Cum vos perſecuti fuerint in hac ciuitate, fugite in aliam, videtur iubere fugere perſecutionẽ tanquam malam, & timere mortem, ſed non ita eſt. Tantũ nos vult cauere, ne alicui mali aut damni vllam demus cauſam aut occaſionem, nẽpe nec nobis ipſis, nec perſecutoribus, nec occiſoribus. Quod ſi eius iuſſui non pareamus, audaces ſumus & temerarij, & authores, vt & perſecutores & occiſores cædes admittãt, & qui ſe cõſulto offert iudici, is ſibi affert cædẽ. Hac ipſa de cauſa iubet Chriſtus auferẽti pallium dare etiam tunicã, ne ſi eos qui aduerſus nos contendunt irritemus, ij efferati ſanctum Chriſti nomen blaſphement. [f] *At illi, inquiunt.* Aduerſus id quod dicebant Chriſtiani, non eſſe ſibi dandum vitio quod patiantur, patiantur enim cum multis, reſpõdent Græci Philoſophi, verum eſſe quod multi apud eos patiãtur, ſed malefici, reſpõdet Chriſtianus eos vel inuitos cogi fateri, quod cũ non puniãtur vt malefici, eos eſſe iuſtos, vt qui patiãtur propter iuſtitiã. Ipſos quidẽ eſſe iudices, ſed nõ quales eſſe oportet.

Oportet

Oportet Iudicem in sua potestate firmam & stabilem habere sui iudicij sententiam, non autem ab externa quauis occasione pendere, agique & ferri tanquam instrumenta quæ trahuntur funibus. Sunt ipsi quidem Iudices, sed est etiam Iudex qui de eis laturus est sententiam, & vt alios examinant, ipsi quoque examinabuntur, perpendeturque quid elegerint, & quid secuti & passi sint. Nos quidem nullam facimus iniuriam, ab eis tamen iudicamur tanquam iniuriam facientes. Iniuriam enim putant esse, Christianos, & alios adhortari vt sint Christiani. Hoc leue solum sequuntur præiudicium, cum tamen ipsi nec quid sit Christianum esse norint, nec nosse velint. [g] *Cur autem, inquiunt, cum vos persequuntur.* Respondet Clemens ad rogatum Græci Philosophi rogantis, cur nihil affertur auxilij iis qui patiuntur persecutionem. Respondet quod cum eis nulla afferatur iniuria, ne ferendum quidem est auxiliũ. Tantum enim abest, vt si mors eis afferatur doleant, vt egrè ferant si retardetur eorum ad Dominum migratio. Anytus & Melytus sua accusatione effecerunt, vt veneni potione occideretur Socrates, eum tamẽ non læserunt. Quantæcumque sint persecutiones, Dominus est semper adiutor, & in manu Dei sunt iustorum animæ, nec eas vllum tanget tormentum. Nam quæ bonæ sunt animæ, in eas nulla cadit mali perpessio. [h] *Basilides autem in vicesimo tertio Exegeticon.* Quoniam de confessione & martyrio scripserũt etiam hæretici, ex quibus fuit Basilides, eius nonnulla adducit Clemens ex libro quem inscripsit Exegetica. De eius impia doctrina scripserunt Irenæus, Epiphanius, & Theodoretus, qui tamen ne verbum quidem dicunt quod statuat μετεμψύχωσιν, id est animarum transmigrationem, nec quod animæ quæ in alia vita peccauerant, in hanc mitterentur, vt vel punirentur, vel expurgarentur, quod dicit Clemens esse fundamentum eius opinionis de Martyrio. Est autem eorũ quæ dicit sensus, si qui in martyrij afflictiones incidunt prius peccauerunt, & plane constat ea esse mala, ne de iis puniantur tanquam adulteri vel occisores, ad hoc bonum martyrij Dei prouidenti benignitate deducuntur, vt tanquam Christiani puniantur, quod eis magnam affert consolationem, adeo vt ne videantur quidem pati, cùm non puniantur ob scelera quæ prius admiserunt. Quod si non peccauerint, quod raro contingit, eis nihil nocebũt, Cacodæmonis insidiæ, sed patientur tanquam infantes qui non videntur peccasse. Potest autem infans, etsi actu non peccauerit, quo tempore patitur habere peccandi potestatem & voluntatem, & tunc martyrium patiens ex eo magnum accipit beneficium, & multum lucratur, efficit enim martyrium, vt ei nihil imputetur quod non peccet. Ei enim imputatur peccatum qui vult peccare, si peccandi se offert occasio. Hoc ipsum dicendum est de perfecto qui actu non peccauerit. Peccat enim qui vult peccare, etsi actu non peccet. Adulter certe est qui vult admittere adulteriũ, & est occisor qui vult cædẽ admittere. Multum ergo lucratur propter Martyrium, cui cum posset imputari peccatũ, nõ imputatur, propterea quod sit passus. Plane enim malum esse non potest id quod Dei adducit prouidentia. Quidquid autem dicatur infantem actu non peccare, solus Deus est iustus, & ne infans quidem vnius diei est mundus à sorde. Basilidem autem reprehendit Clemens, quod martyrium ita tribuat Dei prouidentiæ, vt confiteri & non confiteri nolit esse in nostra potestate. Deinde ostendit quam multa sequãtur absurda ex iis quæ docet. Primum quidem falsum est fundamentum Basilidis, quod anima quæ in alia vita peccauit, mittatur à prouidentia vt puniatur vel vt purgetur. Nam si ita esset, non esset in nostro libero arbitrio puniri & confiteri: & tamen certum est in nostra esse potestate vel negare vel cõfiteri. Quod si quis negauerit qui missus est vt puniatur & confiteatur, non est verum quod dicit Basilides, puniretur enim & confiteretur, si ad id missus esset à prouidentia. Quod si non neget, sed puniatur & confiteatur, inuitus punitur & confitetur. Quod si inuitus punitur & confitetur, non est situm in nostra potestate confiteri. Quod si est inuitus martyr, & confitetur, non assequetur gloriosam illam mercedem Martyrij in cælis à Christo promissam. Prima est, quod ex præceptis accipimus occasiones vt ex nobis ipsis possimus esse salui. Dato enim libero arbitrio, & Dei adiuuante gratia, frustra nos tentat Diabolus, cum eius tentationi possimus resistere. Secunda est vt probro & ignominia afficiatur Diabolus, qui frustra tentauit quod non potuit assequi, cum fidelis omnes eius insidias effugerit & insultus superauerit. Tertia, vt magis confirmentur in Ecclesia fideles, cum viderint eos qui strenue decertant aduersus Cacodæmonem, non posse superari. Quarta, vt qui eos viderint perpessos esse grauia & difficilia, admirati eorum constantiam, sibi dictantem habeant conscientiam, se quoque ea sibi obiecta posse ferre. [i] *Si autem martyrium est retributio per supplicium, & fides quoque.* In iis quæ dicebat Basilides, est etiam hoc absurdum, quod ipsam pœnam ac supplicium statuebat esse retributionem ac remunerationem cõfessionis, ac martyrium, & ipsam quoque fidem ac doctrinam ferre opem ad supplicium, quod est, vt statuebat, merces & remuneratio testimonij ac martyrij. Est autem hoc absurdissimum: quod ipsum suppliciũ sit merces, cùm ipsius supplicij quod toleratur in confessione & martyrio expectetur merces in cælis. Et adiuuat quidem fides & doctrina ad Christi confessionem & ferendum testimonium, & hoc verè dici potest, sed absurdum est dicere, quod sit adiutrix ad supplicium. [k] *Sed ad illa quidem dogmata.* De migratione animarum è corporibus in corpora disputationem, & de Diabolo, in aliud tempus reiiciens, adiicit alia absurda quæ sequuntur ex iis quæ dicit Basilides. Nam si verum esset pro luendis peccatorum pœnis subiri martyrium, nec esset fides, nec charitas, nec recta vitæ institutio, nec laus confessionis, nec vituperatio negationis. Cum autem sit reuera & fides & charitas, & laus eius qui est confessus, & vituperatio eius qui abnegauit, & recta vitæ institutio, non essent autem, si verum diceret Basilides, & falsa sunt & absurda quæ dicit. Quod non esset autem fides sic probatur. In martyrio est fides, quando in eo est fidei testimonium & confessio, sed vult Basilides in martyrio priorum peccatorum lui pœnas. Sed in eo non consistit fides, est autem absurdum non esse fidem in martyrio, cum in eo sit fidei confessio. In martyrio quoque est charitas, quando propter veritatem patitur qui persecutionem sustinet. Sed si pro luendis peccatis suscipiatur supplicium, non est in eo charitas, sed in martyrio Basilidis non est charitas, quod est absurdum. In martyrio laudatur qui est confessus, & vituperatur qui abnegauit. Sed si in martyrio puniantur peccata, neutrum fit,

quod est absurdum. Est autem hoc quoque absurdum in Basilidis martyrio, quod si in eo priora peccata puniantur, frustra docetur recta vitæ institutio, vt quæ plane sit inutilis. Quid enim proderit docere esse mortificandas animi affectiones & peccatum solum esse odio habendum, non autem creaturam, cum satis sit in martyrio prioris vitæ puniri peccata. Sed est absurdum dicere esse inutilem rectæ vitæ institutionem. Falsum est ergo & absurdum quod dicit Basilides. [l] *Si autem vt ipse dicit Basilides.* Quæ hic dicuntur à Basilide, non satis intelliguntur, quod non adducta eius integra à Clemente sit sententia. Possumus autem hinc colligere, nihil quidem fieri sine Dei voluntate. Sed eam voluntatem non ita accipiendam, vt ipse persecutiones exerceat & afflictiones, sed Dei voluntate dicuntur sæpe fieri quæ fiūt Deo vel permittente, vel non prohibente. Passus est Christus propter nostram sanctificationem, Patre quidem volente, non quod ea delectaretur perpessione, sed quod eam fieri permitteret, nec prohiberet propter nostram salutē. Patiuntur etiā Martyres Deo volente, non quod eas velit exerceri afflictiones, sed quod permittat & non prohibeat aduersarios eas exercere, vt Martyrum confessio & tormentorum perpessio eis bono cedat. [m] *Si quis autem ex eis respondens dicat.* Ad ea quæ dixit Clemens respondet quidam ex Basilidianis, puniri quidem Martyrem propter peccata in priori vita cōmissa, sed fructum rursus percepturum ex iis quæ gessit in hac vita. Eum autem rogat Clemens, an remuneratio ex diuina fiat prouidentia, vt si dicat non esse penitus, corruat fundamentum quo nititur Basilides: si non sit, iustè puniuntur martyres, & rectè se gerunt qui eos & condemnant, & ea Dei voluntate eos persequuntur, quod est absurdum. Ex hoc dilemmate falsum esse infert quod dicit Basilides, laborem & dolorem ex rebus ipsis accedere tanquam ex ferro rubiginem. Labor enim & dolor nō accedit ex ipsis rebus, sed ex hominis voluntate qui lubenter confitetur Christum, & de eius fide non grauate fert testimoniū. Hunc quidem opinor esse sensum, sed quo minus intelligatur, causa est illa clausula, Cum eo etiam quod facta est substātiarum à Deo vniuersorum, &c. Hic certe locus est truncus & mutilus, nec potest restitui, nisi inueniatur alterum exemplar quod non habemus. Sed de his postea se dicturum dicit Clemens. [n] *Valentinus autem in quadam homilia.* Quoniam loquutus de martyrio, de morte quoque est locutus, relicto Basilide, venit ad Valentinum, qui præter multa stulta & impia quæ scripsit, de quibus scripsit & quæ confutauit Irenæus & Epiphanius, scripsit etiam quod diuersum seu differens genus descēdisset à supernis, vt dispertitam inter homines mortem aboleret. Cæteris ergo relictis, vel potius in aliud tempus reseruatis, Valentini dogmatibus, huic vni occurrit quod dicit diuersum genus à cælo descendisse quod mortem aboleuit. Ostendit autē quænam sequantur absurda si hoc verū statuatur, nēpe quod Christus mortem non aboleuerit, nisi fuerit eiusdem essentiæ cuius diuersum genus. Quod si vnus Christus eam aboleuit, ita vt ea abolitio mortis ad diuersum genus nō pertineat, mortē non abolent qui sunt aduersarij Creatoris. Ij autem sunt qui duos Deos constituunt, vnum malum qui est Creator, alterū verò bonum qui est Deus in nouo testamento. [o] *Sed nobis quidem scribens. Apostolus.* Quod inter Deum veteris testamenti & Dominum nullæ sunt inimicitiæ, probat ex Paulo in epistola ad Philippēses, qui eos exhortans ad laborum tolerātiam, dicit eis à Deo esse donatum, vt non solum in Christum credant, sed etiam pro eo patiantur. Si ergo Deus donat & fidem in Christum, & testimonium & martyrium, non est Deus Domino inimicus. Eos ergo exhortatur vt idem sentientes pro Christi fide strenue decertent, firmumque ac stabile ferant testimonium, ipsum imitantes qui pro eorum fidei sacrificio & ministerio delibatur, iam enim appetebat tempus eius passionis. Hoc eo alacrius & lubentius est ab eis faciendum, quod & Valentianus & Phryges, Montanus scilicet & Priscilla & Maximilla, qui recētem sancti Spiritus descensum, & nouam commenti erant Prophetiam, licet non Catholici & Orthodoxi pro Christo patiebātur, & inter se erāt vnanimes, & animales vocabant qui non hanc nouam sequebantur prophetiam. Quod si illi nos irridentes vnanimes vocāt & animales, nō est quod hæreticorum contumelias, & maledicta nobis quis probro ducat. Huius loci coniicio hunc quidem esse sensum. Sunt tamen quædam quæ videntur non satis cohærere, in primis autem illa, Vnanimes & animales. [p] *Eum ergo qui est perfectus.* Is demum vere est martyr qui est omnibus virtutis numeris absolutus. Omnes autem virtutis numeros absoluit qui est perfectus. Perfectus autem est qui exercet charitatem. Charitas autem exercetur Deum diligendo, & diuina exequendo mandata. Summa autem inter homines dilectio est diligere inimicos, Quodquidem ita est intelligendum, vt non inimici malum, nempe vitium & peccatum ametur, sed homo, id est ipsum Dei opus & creatura. Peccare autem est agere, non est autem substantia: quo fit vt nec Dei sit opus. Homo autem est Dei opus, vt qui ab ipso sit creatus. Idem autē homo est ex suo libero arbitrio Dei amicus, quod ei sit coniunctus si eius pareat præceptis, & inimicus si non pareat. Non sunt autem inimicitiæ neq; peccatum, si non sit homo qui peccet. Quatenus autem homo peccat, peccat autem qui eius præceptis nō paret, est Dei inimicus. Diligendus autem est inimicus, non quatenus inimicus peccans & malum faciēs, sed quatenus est Dei opus, Dei, inquam, creatura. Omnis autem creatura, quatenus est Dei creatura, bona est, & ideo diligēda: quatenus autem peccat & male agit, est odio habenda, vel potius ipsum peccatum & malum est odio habendum. Porrò autem inter cætera Dei præcepta quæ nos Dei constituant inimicos, si eis non pareatur est & hoc, Non concupisces, quod docet non desiderare. Quamuis autem prohibeamur desiderare, à vero tamen Deo non sunt aliena quæ sunt desiderabilia. Vnus autem & idem est verus Deus & Creator: nec est Creator alius à vero Deo qui est & primus, nec mala & execranda existimanda est generatio, vt censerunt Manichæi & Marcionistæ, sunt enim impiæ horum Hæreticorum opiniones. Quod si vnus est idem Deus & Creator, est etiam mundus vnus eius qui creauit, & eius propter quem est creatus, nempe hominis. Sicubi autem dicantur quæ sunt mundi esse aliena, non dicuntur aliena quod ad alium Deum pertineant, quam ad Deum Dominum vniuersorum. Postquam autem docuit diligendos esse inimicos, tanquam homines & Dei creaturas, odio autem habendum peccatum & malum, subiungit ex iis quæ dicit Christus in Euangelio, non solum diligendos esse inimicos, sed etiam pacem esse habendam cum aduersario, dum sumus in

sumus in via, ne si veniatur ad iudicem priusquam liberemur ab aduersario, aduersarius autem nos debitorum reos peragat, à Iudice condemnati mittamur in carcerem, inde nunquam soluendi, & æternas pœnas illic daturi. Aduersarius noster est diabolus qui nullum non mouet lapidem, vt nos debitis, id est peccatis obruat. Ad iudicem autem, id est ad Christum qui est omnium iudex tendit nobiscum, debita debitis, id est peccatis peccata semper adiungēs, vt ei semper simus obnoxij. Erimus semper obnoxij, donec pœnitentia remissis peccatis pro eis fuerit satisfactum, & ab aduersario qui nos & ad scelera incitat, & de eis accusat vt à iusto iudice iuste damnemur. Danda est ergo opera, vt priusquam ad iudicem veniatur, ab aduersario qui nos accusat liberemur. Liberabimur autem si iudice nostra pœnitentia placato, nihil inueniat aduersarius quod in nobis iure reprehendat. Hic locus varie & à varijs exponitur, sed existimo hunc esse sensum Clementis. Quoniam autem videri poterat alienum vt diabolus cum homine in via ingrederetur, dicit diabolum in via ingredi cū homine per homines sibi similes, qui scilicet eius facta in vita terrena imitantur. Fieri autem non potest vt homines qui Christum quidē verbis profitentur, versantur autem in operibus diaboli, vt quorum facta sint similia diaboli operibus non inimicissima, id est grauissima patiantur. Nihil autem potest esse grauius quam iussu Iudicis, Christi scilicet condemnantis, per diaboli ministrum, qui est etiam diuinæ minister iustitiæ, in tenebras mitti exteriores. Hęc autem accepta ab hominum tribunalibus transferuntur ad diuinum iudicium, quo damnantur qui grauia admisere delicta. Huiusmodi homines qui sunt diaboli similes & eius opera imitantur, nunquam fuerint veri Christi martyres, vt qui sint separati à charitate Dei quæ est in Christo Iesu. Christi autem veros martyres nihil est, imo vero nec dici nec cogitari quidem quidquam potest, quod eos possit separare à charitate Dei. Quæquidem charitas incitat fideles, vt citra vllam dubitationem ferant certum & firmum de Christo testimonium. Ex iis cum inter primos esset Paulus Apostolus, enumerat ea quæ frustra essent laboratura vt eum à Dei charitate auellerent.

[a] HABES *summam Martyris cognitione præditi. Scimus autem quòd omnes habemus cognitionem quæ est in communibus, & quòd vnus sit Deus. Scribebat enim ad fideles, vnde infert: Sed non est in omnibus cognitio, quæ traditur in paucis. Sunt autem qui dicunt eam, quæ est de ijs quæ simulachris sunt immolata, cognitionem non ferre in omnibus, ne forte potestas nostra fiat offendiculo infirmis: perit enim infirmus tua cognitione. Quòd si dicant, oportere emere quicquid venditur in macello, per interrogationem subiungentes illud, nihil interrogantes, æquè ac interrogantes, ridiculam afferunt interpretationem: dicit enim Apostolus: Omnia alia ex macello emite, nihil interrogantes, conuenienter exceptioni eorum quæ ostenduntur in generali omnium Apostolorum epistola, quæ, quòd ita visum sit Spiritui sancto, scripta quidem inest Actis Apostolorum: lata autem fuit ad fideles per ipsum Paulum qui ministrabat: significarunt enim necessariò oportere abstinere ab immolatis, & sanguine, & suffocato, & fornicatione, à quibus se conseruantes, rectè esse facturos. Aliud autem est quod dictum est ab Apostolo: Nunquid non habemus potestatem comedendi & bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem mulierem circun ducendi, vt etiam reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas? sed non vsi sumus, inquit, hac potestate, sed omnia sustinemus, ne demus offensionem Euangelio Christi, aut onera circumferentes, cùm oporteat esse expeditos ad omnia, aut effecti exemplum ijs qui volunt continere, vt qui non ita instructi simus, vt quæ nobis apponuntur non libenter comedamus, & temere cum muliere habeamus consuetudinem.* [b] *Maximè autem eos quibus est credita tanta dispensatio, conuenit esse purum, & nulla labe pollutum exemplar discentibus. Nam cùm liber, inquit, essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt omnes lucrifacerem. Omnis autem qui in certamine contendit, est continens in omnibus. Sed Domini est terra & plenitudo eius. Propter conscientiam ergo abstinendum est ab ijs, à quibus abstinendum est: conscientiam autem dico, non suam, est enim cognitione prædita, sed alterius, ne malè ædificetur per ignorationem, imitando id quod non cognoscit, & pro magni & excelsi animi viro fiat contemptor. Cur enim mea libertas iudicatur ab alia conscientia? Si ergo cum gratia participo, cur maledictis appetor pro eo quòd gratias ago? Omnia ergo quæ facitis, in gloriam Dei facite, quæ scilicet à regula fidei permissum est facere. Corde quidem creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Dicit autem Scriptura: Quisquis credit in ipsum, pudore non afficietur. Hoc est verbum, fidei quod*

Marginal notes: VI. — 1.Cor.8. — Act.15. — 1.Cor.9. — Rom.10.

prædicamus: quòd si confessus fueris verbum in ore tuo, quod Dominus Iesus: & credideris in corde tuo, quòd Deus eum suscitauit à mortuis, saluus eris: euidenter perfectam describit iustitiam, & opere impletam & contemplatione. [c] *Benedicere ergo oportet iis qui persequuntur. Benedicite, & nolite execrari. Gloriatio enim nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quod in sanctitate & synceritate Deum cognouimus: per hanc paruam occasionem, opus ostendentes charitatis, quòd non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conuersati sumus in mundo.* [d] *Hactenus quidem de Dei cognitione. Communem autem fidei doctrinam, dixit odorem cognitionis, in secunda epistola ad Corinthios: Nam in hodiernum vsque diem, idem velum multis manet in lectione veteris Testamenti, vt quod non sit apertum per conuersionem ad Dominum. Propterea ostendit etiam resurrectionem, iis qui possunt perspicere eam quæ est adhuc in carne, vita serpentis super ventrem. Vnde etiam eos qui sunt eiusmodi, vocauit fœtus viperarum, libidinosos, ac voluptarios, ventrique ac peni seruientes, & propter mundanas cupiditates sua inuicem capita abscindentes.* [e] *Filioli, non diligamus sermone, nec lingua, ait Ioannes, perfectos esse docens, sed opere & veritate. In hoc cognoscemus, quod ex veritate sumus. Si autem Dei est charitas, charitas quoque est Dei pietas ac Dei cultus. Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras mittit timorem. Hæc est charitas Dei, vt eius præcepta seruemus. Et rursus, ei qui cupit fieri cognitione præditus, scriptum est: Sed sis forma fidelium, in sermone, in conuersatione, in charitate, in fide & castitate. Fidei enim, vt arbitror, perfectio, arguitur à communi fide. Porrò autem diuinus quoque Apostolus per hæc tradit regulam eius qui est præditus cognitione, sic scribens: Ego enim didici in ijs in quibus sum, esse contentus. Scio & esse humilis, scio & abundare. Vbique & in omnibus sum institutus, & satiari, & esurire & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo qui mihi dat vires. Iam verò cum alijs quoque disserens, vt eos arguat & admoneat, non veretur dicere: Recordemini autem priorum dierum, in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum, partim quidem opprobrijs & afflictionibus facti spectaculum, partim autem socij taliter conuersantium effecti. Nam & vincula mea commiserati estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliores & manentes facultates. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem: opus enim habetis patientia, vt cùm Dei voluntatem feceritis, reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulumque: Qui venit veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuit. Quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.* [f] *Deinde adducit tibi examen exemplorum diuinorum. An non, inquit, fide se rectè gesserunt qui ludibria & flagella, & vincula præterea & carcerem experti sunt? Lapidati fuerunt, tentati sunt, in cæde gladij mortui sunt, circuierunt in ouinis & caprinis pellibus, egentes, afflicti, vexati, quibus dignus non erat mundus: in solitudinibus errantes, & montibus, & speluncis, & foraminibus terræ. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem. Restat intelligendum, quod per* ἀποσιώπησιν, *id est, reticentiam dictum est, soli. Subiungit itaque: Cùm de nobis melius aliquid Deus præuidisset, bonus enim erat, vt non sine nobis consummarentur. Itaque cùm & nos circa nos habeamus tantam nubem sanctam & pellucidam testium, deponentes omne pondus, & nos facilè circunstans peccatum, per patientiam curramus ad nobis propositum certamen, respicientes ad fidei authorem & consummatorem Iesum. Et quod vnam quidem dicit salutem in Christo, & iustorum, & nostram, prius quidem dixit apertè: nihilo tamen secius de Mose quoque dicens, subiungit: Maiores existimans diuitias quàm*

1.Cor. 1. — 2.Cor. 2. Ibid. 3. — Exod. 34. — 1.Ioan. 3. — 1.Tim. 4. — Philip. 4. — Hebr. 10. — Ibid. 11.

thesauros

thesauros Ægypti, Christi improperium: respiciebat enim remunerationem. Fide reliquit Ægyptum, non veritus iram Regis. Inuisibilem enim tanquam qui videret, sustinuit. Diuina sapientia dicit de Martyribus: Visi sunt in oculis insipientium mori, & reputata est vexatio eorum exitus, & à nobis discessus, contritio: illi verò sunt in pace. [Sap. 3.] *Etenim si in oculis hominum supplicijs affecti fuerint, spes eorum plena est immortalitatis. Deinde subiungit, gloriosam expurgationem docens esse martyrium: & in paucis castigati, magnis afficientur beneficijs, quoniam Deus tentauit eos, hoc est, ad eorum probationem: & vt pudore afficiatur tentator, sicut eos tentari. Et inuenit eos se dignos, vt scilicet vocentur filij. Tanquam aurum in fornace probauit eos, & tanquam solidam sacrificij oblationem excepit eos;* [Ibidem.] *& in tempore inspectionis eorum fulgebunt, & tanquam scintillæ in stipula percurrent. Iudicabunt gentes, & dominabuntur populis, & Rex eorum erit Dominus in secula.* 8 *Porrò autem Clemens quoque Apostolus in epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis quandam formam eius qui est præditus cognitione describens, dicit: Quis enim apud vos versatus, omni virtute perfectam, firmamque ac stabilem fidem vestram non probauit? temperantemque ac moderatam vestram in Christo pietatem non est admiratus? & vestri in hospites amoris magnificos vestros mores non prædicauit? & perfectam firmamque ac stabilem cognitionem non beatam esse censuit? nam citra personarum acceptionem omnia fecistis, & in Dei legitimis ambulastis. Deinde apertius: Fixis ergo oculis eos intueamur, qui magnificæ eius gloriæ perfectè seruierunt. Accipiamus Enoch, qui in obedientia iustus inuentus fuit translatus: & Noë, qui cùm credidisset, fuit seruatus. Et Abraham, qui propter fidem & hospitalitatem Dei amicus, pater autem Isaac est appellatus. Propter hospitalitatem autem verámque religionem, Loth fuit seruatus ex Sodomis. Propter fidem & hospitalitatem seruata est Raab meretrix. Propter patientiam & fidem, in pellibus caprinis & ouinis, & ex camelorum pilis contextis vestibus ambularunt, prædicantes regnum Christi: dicimus autem Eliam & Elisæum, Ezechielem & Ioannem, Prophetas. Qui enim Dei amicus, propter fidem liberam, vocatus est Abraham, non fuit gloria elatus, sed magna vtens modestia, dixit: Ego autem sum terra & cinis. Et de Iob sic scriptum est: Iob autem erat iustus,* [Genes. 18.] *& reprehensioni non obnoxius, Deum ritè colens, abstinens ab omni malo.* [Iob. 1.] *Is qui sua patientia superauit tentatorem, & simul fuit testis, & à Deo accepit testimonium,* [Iob. 25.] *humilitatem amplectitur, & dicit: Nullus est mundus à sorde, ne si sit quidem vnius diei vita eius. Moses fidelis seruus in tota domo eius, dixit ei qui ex rubo dabat responsa: Quis ego sum, quòd me mittis? Ego autem sum & voce tenui, & lingua tardiori,* [Exod. 3.] *vt Domini vocem ministrem per linguam humanam. Et rursus: Ego autem sum vapor* [Iacob. 4.] *ex olla. Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Iam verò Dauid quoque, de quo testimonium ferens dicit Dominus: Inueni hominem secundum cor meum, Dauid Iesse filium, oleo sancto vnxi eum: sed ipse quoque dicit Deo, Miserere mei Deus, secundum* [Psal. 50.] *magnam misericordiam tuam. Et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Amplius laua me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, & peccatum meum in conspectu meo est semper. Deinde tacitè significans peccatum, quod legi non subijcitur, scitè ostendens suam modestiam, subiungit: Tibi soli peccaui, & malum coram te feci. Dicit enim alicubi scriptura: Spiritus Domini lucerna, scrutans ventris penetralia. Et quò quis se iustè gerens, euadit maiori cognitione præditus, eò est ei propinquior lucidus spiritus. Sic iustis appropinquat Dominus, & nihil eum latet ex nostris cogitationibus, & quas facimus disputationibus. Dominum Iesum dico, qui omnipotenti sua voluntate corda nostra intuetur, cuius sanguis fuit pro nobis sanctificatus. Obseruemus ergo eos qui nobis præsunt, &*

veneremur seniores, honoremus iuuenes, Dei doceamus disciplinam. Beatus enim qui docuerit & fecerit quæ sunt Domini, pro dignitate; est autem præclaræ magnificæque notionis, & contemplantis veritatis. Vxores nostras ad id quod bonum est corrigamus: amabiles, inquam, mores castitatis ostendant: puram & synceram suæ mansuetudinis demonstrent voluntatem: linguæ suæ moderationem, silentio efficiant manifestam: charitatem suam non per prouocationes, sed omnibus qui timent Dominum, sanctè præbeant æqualem. Filij nostri sint disciplinæ Domini participes, discant quid valeat apud Deum humilitas, quid possit casta apud Deum dilectio, quomodo timor Domini bonus & magnus, seruans omnes qui in ipso sanctè versantur in puro corde. Est enim scrutator cogitationum, & mentis consiliorum, cuius spiritus est in nobis, & cùm voluerit, eum aufert. Hæc au-
Psal. 33. *tem omnia confirmat fides quæ est in Christo. Adeste filij, audite me, ait Dominus, timorem Domini docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos?* [h] *Deinde hebdomadis & ogdoadis, septenarij, inquam, & octonarij numeri subiungit mysterium quod inducit cognitionem.* [i] *Cohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. Declina à malo, & fac bonum: quære pacem, & persequere eam. Per hæc enim significat cognitionem, cum abstinentia à malis, & cum operatione bonorum, docens perfici & opere & sermone. Oculi Domini super iustos, & aures eius ad preces eorum. Vultus autem Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Clamauit*
Ibid. 31. *autem Dominus, & exaudijt, & ex omnibus afflictionibus liberauit eum. Nam multa quidem flagella peccatorum: sperantes autem in Domino misericordia circumdabit. A multitudine misericordiæ contineri dicit eum qui germanè & syncerè sperat: quoniam scriptum est in epistola ad Corinthios: Per Iesum Christum insipiens & obscurata mens nostra in lucem pullulat. Per eum voluit Dominus nos immortalem gustare cognitionem. Vnde etiam euidentius ostendens proprietatem cognitionis, subiunxit: Cùm hæc ergo sint manifesta, vel procumbentes in profundum diuinæ cognitionis, debemus omnia ritè & ordine facere, quæ nos iussit Dominus peragere, ordinatis temporibus. Sapiens ergo suam ostendat sapientiam, non in verbis solùm, sed in bonis operibus. Humilis ferat testimonium, non sibi, sed in eo quod ipse testimonium accipiat ab alio. Qui est carne castus, non insolescat sciens esse alium qui ei suppeditat continentiam. Videte fratres, quò maiori cognitione digni sumus habiti, eò maius subimus periculum.* [k] *Venerabilis ergo & casta institutio nostræ benignitatis, ex sententia Clementis, quærit id quod est communiter vtile, siue testimonium præbeat, siue doceat opere & sermone: eòque duplici, & non scripto, & scripto.* [l] *Hæc est charitas, diligere Deum & proximum: ea extollit in altitudinem quæ non potest explicari. Charitas operit multitudinem peccatorum: charitas omnia sustinet, in omnibus est patiens: charitas nos Deo conglutinat, omnia facit in concordia. In charitate consummati sunt omnes electi Dei: absque charitate nihil est gratum Deo: eius perfectionis non est, inquit, explicatio. Quis est idoneus vt in ipsa inueniatur, nisi quos ipse*
1. Cor. 13. *Deus dignos esse censuerit? Iam verò Apostolus Paulus, Si corpus, inquit, meum tradidero, charitatem autem non habeam, sum æs sonans, & cymbalum tinniens. Si non ex affectione electa, inquit, per charitatem cognitione præditam, tulero testimonium, propter metum autem fortè, & eam quæ expectatur mercedem, labra mouens ad testimonium, fuero confessus Dominum, sum homo communis, Dominum resonans, non agnoscens. Est enim & populus qui diligit labijs: est etiam alius qui tradit corpus vt comburatur. Et si distribuero omnes facultates meas ad alendos pauperes, inquit, non ex ratione communicationis quæ proficiscitur à charitate, sed ratione remunerationis, quæ vel ab ipso qui beneficio afficitur, vel à Domino qui promisit, expectatur: & si habeam omnem fidem, vt*

montes

montes transferam, & vitia quæ tenebras offundunt abijciam, non fuero autem fidelis Domino propter charitatem, nihil sum, vt qui si conferat cum eo qui ex cognitione in vulgus fert testimonium, nihil reputet egregium. Omnes autem generationes ab Adam in hodiernum vsque diem præterierunt: sed qui per Dei gratiam consummati sunt in charitate, habent locum piorum, qui manifestabuntur in visitatione regni Christi. Charitas non sinit peccare. Quòd si etiam inuitus in aliquem talem casum inciderit per suggestiones aduersarij, Dauid imitans psallet: Confitebor Domino, & placebit ipsi super vitulum nouellum Psal.68. *cornua producentem & vngulas. Videant pauperes, & lætentur. Dicit enim:* Psal.80. *Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde Domino vota tua, & inuoca me in die afflictionis tuæ, & liberabo te, & glorificabis me.* Psal.49. *Sacrificium enim Deo spiritus contribulatus.* Psal.50. *Charitas ergo etiam Deus dicitur cùm sit bonus: cuius charitas proximo malum non operatur, neque iniuriam faciens, nec referens: omnibus autem, vt semel dicam, bene faciens, ad Dei imaginem. Plenitudo ergo legis est charitas: sicut Christus, hoc est, præsentia Do-* Ioan.4. Rom.13. *mini qui nos diligit, & quæ est nostra ex Christo doctrina charitatis, & vitæ institutio. Charitas ergo perficit non mœchandi præceptum, & præceptum vxorem proximi non concupiscendi, quod prius metu non fuerat prohibitum. Idem ergo factum refert, sit ne factum per metum, an perfectum per charitatem, & per fidem, ne an etiam ex cognitione exerceatur. Meritò ergo conuenienter eorum differentiæ, ei quidem qui est præditus cognitione, parata sunt quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Ei autem qui nudè & solummodo credidit, concedit suo testimonio centum partibus plura, quàm ea essent quæ reliquit: quam promissionem contingit cadere in hominum intelligentiam.* [m] *Hoc in loco mihi venit in mentem cuiusdam, qui se dicebat esse gnosticum, hoc est, cognitione præditum: exponens enim illud, Ego autem dico, qui aspexit mulierem ad concupiscentiam, iam mœchatus est, non censebat nudam indicare cupiditatem, sed si per cupiditatem, quod ex ea fit opus procedens vltra cupiditatem, in ipsa peragatur. Aut enim in somnis simul visione vtitur aut etiam corpore. Atque qui historias quidem conscripsere, iusti Bocchoridis tale referunt iudicium. Adolescens captus amore meretricis, persuadet certa quadam mercede constituta, vt postridie puella ad eum veniat: cùm autem eum in somnis præuenisset cupiditas, præter spem expleta libidine, puellam quam amabat ad se venientem, vt constitutum fuerat, arcet aditu. Illa autem cùm id quod euenerat didicisset, exigebat mercedem, dicens se ea ratione amatoris explesse cupiditatem. Venerunt ergo ad iudicem. Is iusso adolescente crumenam in qua erat merces, in sole extendere, iussit meretricem vmbram apprehendere: lepidè imperans, vt simulachrum mercedis redderet pro simulachro complexus. Atque somniat quidem aliquis visioni assentiente anima. Verè autem somniat, qui aspicit ad concupiscentiam, non solùm vt ille dicebat gnosticus, si simulatque viderit, cum muliere consuetudinem animo comprehendat, hoc enim iam est cupiditatis opus vt cupiditatis: sed si corporis respexerit pulchritudinem, ait verbum, & ei ex libidine ac cupiditate caro pulchra visa fuerit, cum carnaliter & propenso animo ad peccandum viderit, propterea quòd eam sit admiratus, condemnatur.* [n] *Contrà autem, qui per castam aspicit dilectionem, non carnem, sed animam pulchram esse existimat, corpus, mea quidem sententia, admirans tanquam statuam, per quam pulchritudinem ipse quoque seipsum transmittit ad artificem, & id quod est verè pulchrum, sanctum signum, lucidum iustitiæ characterem ostendens Angelis qui præsunt assensioni, vnctionem, inquam, bene compositæ & quæ Deo placet mentis, qualitatem affectionis inditam animæ quæ gestit & exultat propter inhabitationem sancti Spiritus.* [o] *Hanc gloriam quæ in Mosis facie refulserat, non poterat populus intueri, & ideo gloriæ velamen assumebat apud eos qui intuebantur carnaliter,*

Eos enim qui aliqua inducunt ex rebus mundanis, ij detinent qui vectigal exigunt ab ijs qui suis grauantur vitijs & animi perturbationibus: eum autem qui nudus quidem est ab ijs in quæ cadit vectigal, est autem plenus cognitione & ea quæ est ex operibus iustitia, simul precantes virum transmittunt, eum cum opere beatum pronunciantes. Et eius folium non defluet, ligni, inquam, vitalis quod est nutritum secus decursus aquarum. Comparatur autem iustus arboribus frugiferis, non ijs solis quæ sublimè feruntur sacrificijs. [p] *Erant autem in sacrificiorum quoque oblationibus, penes legem qui hostiarum vitia considerabant. Appetitionem itaque discernunt à cupiditate, qui sunt in his rebus cognoscendis pulchrè exercitati: & hanc quidem voluptati tribuunt & intemperantiæ, appetitionem autem esse statuunt in ijs quæ sunt secundum naturam, vt qui sit motus qui est ex ratione.* [q] *Huius perfectionis potest & vir & mulier æquè esse particeps. Iam verò non solus Moses qui audiuit à Deo, Locutus sum ad te semel & bis, dicens: Vidi populum hunc, & ecce est dura ceruice, sine me eos perdere, & delebo nomen eorũ sub cælo, & faciam te in gentem magnã & admirabilem, & longè magis quàm hanc: respondet rogans, non id quod suum erat spectans, sed communem salutem: Nequaquam Domine, dimitte peccatum huic populo, aut dele me etiam de libro viuentium: tanta fuit eius perfectio, vt maluerit vnà mori cum populo, quàm solus esse saluus. Sed etiam Iudith quæ consummata fuit in mulieribus, cùm esset vrbs circumsessa, precata seniores, ingreditur quidem in castra alienigenarum, omne periculum contemnens pro patria, seipsam tradens hostibus in fide Dei: præmia autem fidei mox accipit, cum mulier in hostem fidei se præclarè gesserit, & potita sit capite Holophernis. Et rursus perfecta illa in fide Esther, Israëlem à tyrannica potestate liberans, & à crudelitate Satrapæ, sola mulier afflicta ieiunijs, restitit armatis copijs innumerabilibus, tyrannicum per fidem soluens decretum, & tyrannum quidem mitigauit: Amam verò repressit, & Israëlem perfecta ad Deum oratione illæsum conseruauit. Taceo etiam Susannam & Mosis sororem, quòd hæc quidem duxerit exercitum vnà cum Propheta, princeps omnium mulierum quæ apud Hebræos erant insignes sapientia: illa verò per summam honestatem, vel ad mortem vsque procedens, cum ab intemperantibus condemnaretur amatoribus, perstitit firma & constans testis pudicitiæ.*

Psal. 1. — Exod. 32.

COMMENTARIVS.

[a] HABES *summam Martyris cognitione præditi.* Est Martyr qui patiẽdo de Christo fert testimonium. Est & Martyr qui non solum patitur, sed etiã scientiam habet & cognitionem. De eo in summa dicit Paulus: Scimus quod omnes habemus scientiã seu cognitionẽ. Illa autẽ scientia seu cognitio est de cõmunibus, nempe fide & spe & charitate & cæteris huiusmodi, & quod sit vnus Deus. Hæc quidẽ scientia de communibus, & quod sit vnus Deus, est omniũ fidelium. Scribebat enim Paulus ad fideles, sed non omnes fideles, imo potius pauci intelligunt citra conscientiã licere vesci immolatis, quoniam nihil sit in mundo idolũ. Sed quoniam sæpe contingit vt offendantur qui vescuntur idolothythis, est ab eis abstinendũ, non propter suã conscientiam, sed propter conscientiã infirmi qui offenditur, quod non habeat quam habere oporteret idolothythi cognitionẽ. E macello quidem emenda sunt omnia quæ venduntur, siue de eis interrogetur, siue nõ. Quod si sciatur ea esse idolothytha, cõsultius est ab eis abstinere, propter epistolã Hierosolymis scriptam ab Apostolis & à Paulo latã ad fideles, qua Spiritui sancto visum esse scribebatur abstinendũ esse ab immolatis, & suffocato, à fornicatione. Est ergo scientia & vescendi idolothytis citra conscientiã quod in mundo nihil sit idolum, & ab eis abstinendi, propter conscientiam, non suã, sed alterius, nempe infirmi qui sibi videbatur idololatra, quod comedisset ex immolatis, cum tamẽ si in eo vera fuisset scientia, intellexisset non esse ab eis abstinendũ, cùm nihil sit idolum cui fuit immolatũ. Fuit etiam alia Pauli scientia. Nam cùm omnes cibos esse mundos, & à nullo, tanquam communi & immundo esse abstinendũ pronunciasset Dominus, essent tamen aliqui qui aliqua moti religione à nonnullis cibis abstinerent, etsi sciret esse sibi datam comedendi potestatẽ, abstinebat, ne fratrem infirmum offenderet. Et cum Apostolis & discipulis à Domino data esset potestas circumducendi mulierem, non vxorẽ, sed sororem, id est, cum qua re Venerea non magis vteretur quam si esset soror, sed tantum secum duceret, vt eius victus curã gereret. Paulus, licet hoc sibi liceret sicut cæteris, nullam tamẽ circumducebat, ne & nimio sumptu grauaret & oneraret ecclesiã, & vt esset alienus ab omni suspicione incontinentiæ. Erat autẽ ita institutus Paulus, vt & libenter vesceretur iis quæ apponebãtur, nec temere cũ muliere vllam habebat consuetudinem, vt qui non ignoraret mulierem magnas ad libidinem habere illecebras.

1. Cor. 8.

[b] *Maxime autem eos quibus est credita tanta dispensatio.* Affert causam cur Paul⁹, licet nō ignoraret idolothytis vesci licere cū in mundo nihil sit idolum, ab eis abstineret, & cum sciret datam esse potestatem circūducendi mulierē, nullā tamen circumduceret. Causa autē erat quod cū & doctrinæ fidei & mysteriorū esset dispensator, quæ maxima est dispēsatio, oporteret ita se gerere, vt iis quos docebat & instituebat esset exemplo. Quod si infirmorū nulla habita ratione & immolatis vesceretur indiscriminatim, & mulierē circumduceret, timendū erat ne infirmis afferret offensionē, vtpote quod eis venire posset in mentem, eum & idolorū fauere cultui, & nō omni ex parte esse castum qui secum haberet mulierem, licet cum ea Veneris nullā haberet consuetudinem. Ab vtroque ergo abstinebat propter conscientiam, non suam, qui vtrumq; sibi licere intelligebat, sed propter conscientiam alterius, qui cum nō haberet quam par est scientiā, vana laborabat suspicione propter infirmitatē. Sciebat quidem se ex omnibus esse liberum, Iudæis tamen & Græcis, atq; adeo omnibus seruiebat, & se eorū captui accommodabat, vt omnes lucrifaceret, & ad rectā cognitionem, & ad certam fidei normam perduceret. Hæc causa erat cur abstineret ab idolothytis, ne si viderent eū non abstinentem & Iudæi & Græci, male ædificarentur, quod nescirent licere, & cū oporteret eos magno & excelso animo vesci idolothytis, cum nihil referret, Domini enim esse terram & eius plenitudinē, & cum gratiarum actione esse omnium participationē, illi non habentes scientiam, efficerentur veræ religionis cōtemptores, nō minoris æstimantes cultū idolorum quam pietatem Christianā. Licet ergo vesci idolothytis & omnibus quæ apponuntur, modo omnia fiant in gloriam Dei, & nihil fiat contra regulā fidei, quæ in hoc cōsistit, quod corde creditur ad iustitiam. Corde enim creditur vt iusti simus. Iustus autem est qui Deum esse credens vt præscribit scriptura, eumque diligens & in eum sperans, eius custodit præcepta. Ore autē confessio fit ad salutem. Non sufficit enim corde habere iustitiā fidei ad hoc vt salui simus, sed etiam martyres esse oportet, ore, inquam, confiteri, quod Dominus est Iesus, & eū Deus suscitauit à mortuis. Hæc est perfecta fidei iustitia, quæ ex operibus, nempe præceptorum obseruatione est absoluta, & rerū diuinarum scientia & contemplatione. [c] *Benedicere ergo oportet iis qui persequuntur.* Cū ore, inquit, fiat confessio ad salutem, confitendi autem occasionem præbent qui persequuntur, ij non sunt execrandi sed benedicendi. Benedicendo autem iis qui nos persequuntur, testatur nostra conscientia, quod sanctè & syncere Deū cognouimus. Sanctè autem & syncere Deum cognouit cuius non est carnalis sapientia. Carnalis autē est sapientia quæ est mundana, non spiritualis, ex qua carnali sapientia existit amor terrestris qui versatur in rebus crassis & terrenis, nempe in diuitiis, honoribus, inani gloria, voluptatibusq; & libidinibus, & qui non est propter Deum sed propter hominem. Spiritualis autem sapientia, quæ est etiam cælestis, contemptis rebus terrenis versatur tantum in diuinis. Ex ea existit amor diuinus, qui dicitur etiam charitas, qua & Deus propter ipsum diligitur, & homo propter Deū. Hæc parua occasio persequendi fideles efficit, vt ostendant non leue opus charitatis, cum inimicos suos propter Deū diligant. Quodquidem ostendit eos in hoc mundo, non versari in sapientia carnali, sed in gratia Dei. Qui enim spretis rebus crassis & carnalibus Deum propter ipsum diligunt, & hominem propter Deum, ij Deo grati sunt, & sunt in Dei gratia. [d] *Hactenus quidem de Dei cognitione.* Absoluta tractatione de Dei cognitione, & ad aliud trāsiturus, dicit communem fidei doctrinam esse odorem cognitionis. Per fidem enim qua Deum esse creditur, veluti per quendam odorem manifestatur & dispergitur Dei cognitio. Nisi enim credatur, Deus non cognoscitur, sed si credatur & cognoscatur, simul etiā diligitur, vt qui sit bonus & suauis vniuersis. Per fidē ergo seu per doctrinam fidei cognitio manifestatur. Sed *Psal. 144.*
non ita per legē. Hoc autem significabat & gloriosa Mosis facies quæ velabatur & eo tempore quo est lex lata, & multis Iudæis adhuc manebat velum dum legeretur vetus testamentum, licet iam conuersi essent ad Dominum, nondum enim erat in eis doctrina fidei quæ manifestat Dei cognitionem. [e] *Filioli nō diligamus sermone nec lingua, ait Ioannes.* Christianæ doctrinæ initium est fides quæ manifestat Dei cognitionem. Dei autem cognitio est charitas, quæ homines reddit perfectos, si non diligant lingua & sermone, sed opere & veritate. Res est enim planè inanis, si non fit quod dicitur. Quod si dicamus nos diligere, & vere diligamus, vera est charitas: vera autem Dei charitas, est pietas qua Deus vere diligitur & colitur. Vera autē non est Dei charitas, nec vera pietas, & verus Dei cultus, quando populus Deum labiis honorat, cor autem eorum longe est à Deo. Qui autem est in perfecta charitate, id est fortis & excelsi animi, neque vlla quantumuis grauia formidat pericula, nec ei pro Christi confessione quidquā videtur formidabile. Omnia enim tormenta despicit atque adeo ipsam mortē. Perfecta enim charitas expellit timorē. Non est autem existimandum fideli solam sufficere fidem: nam & Dei charitate opus est. Dei autē charitas in hoc consistit, vt Deus diligatur, & eius præcepta seruentur. Ad hoc autem vt Dei præcepta seruentur, doctrina & cognitione est opus. Sed doctori non sufficit docere, nisi sit iis quos docet bonæ vitæ forma & exemplum, loquendo, conuersando, charitatem exercendo & caste viuendo, fidem quoque eius oportet esse perfectam, vt communem fidem exuperet, & eam in credente possit augere. [f] *Deinde adducit tibi examen exemplorum diuinorum. An non, inquit, fide.* Non solum in nouo sed etiam in veteri testamento fuerunt Christi martyres, qui authorem & consummatorem fidei Iesum, perinde ac si eum viderent licet esset inuisibilis, respicientes & in eum credentes, plurima passi sunt promissam expectantes remunerationem, nempe vnam salutem & Iudæis & gentibus per Christū datam. Ij autem dum & multis afficerentur tormentis, atque adeo ipsam subirent mortem, expurgati à peccatis vitam adepti sunt æternam, & Deo digni inuenti, non amplius serui, sed filij Dei sunt vocati. [g] *Porrò autem Clemens quoque Apostolus in epistola ad Corinthios.* Postquam ostendit Clemens virum cognitione præditum institui & formari à diuinis scripturis, id ipsum dicit facere quoque Clementē quem vocat Apostolum in epistola ad Corinthios. De ea epistola sic scribit Eusebi⁹ lib. iij. histor. Ecclesiasticæ, Ruffino interprete, vbi agit de Clemēte Romano pōtifice. Huius Clementis epistola habetur ad Corinthios scripta præcipua plane & *Cap. 16.*
valde mirabilis, quā velut ex persona Romanæ ecclesiæ dictauit, cùm dissensio apud Corinthios fuisset exorta: quā epistolam in plurimis ecclesiis publice legi, & veterum & nostris etiam temporibus cōstat,

sed illius, vt arbitror, nihil aliud extat quam quod nobis hic reliquit noster Clemens Alexandrinus. In eâ autem primũ laudantur Corinthij, deinde citantur veteres Patriarchæ & Prophetæ, & eorum virtutum imitanda proponuntur exempla. Vt cæteros autẽ omittam quos hic licet videre, dicit Iob fuisse Dei martyrem, nempe testem, & ipsum Deum de eo tulisse testimonium. Dauidis quoque laudat modestiam, quod dicat se soli Deo peccasse, significans se non admisisse peccatum quod lege esset puniendum. Non est enim puniendũ quod non excedit terminos cogitationis quæ pœnam non meretur. Domini autem nostri nempe Iesu Christi spiritus, etiam internas penetrat & scrutatur cogitationes, quo sunt iustiores & maiori cognitione præditi quos intuetur. Eũ nulla nostra latet cogitatio. Intuetur enim corda nostra omnipotenti sua voluntate, cuius sanguis est pro nobis sanctificatus, dum vel in ara crucis, vel in sacra mensa est fusus & à nobis haustus. Postea autem excurrit in locos morales de reuerendis præfectis & senioribus, de honorandis & docendis iuuenibus. [h] *Deinde hebdomadis & ogdoadis, septenarij, inquam.* Septenarium & octonarium numeros constat in scripturis esse valde mysticos, sed quomodo hi dicantur inducere cognitionem, & quomodo cum præcedentibus & sequentibus cohæreant, non possum satis intelligere. [i] *Cohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum.* Multa sunt hic præclara documenta ex Psalmis sumpta quæ pertinent ad cognitionem, nempe abstinendum à malis, & bona esse agenda, Dominum Deum iustos respicere, & preces eorum exaudire: irasci autem iis qui male agunt, & eis afferre exitium, Peccatores quidem, multis & variis affici vexationum flagellis, affici etiam bonos, sed si in Deum sperent, illis non defuturam eius misericordiam, sit modo spes ea germana & sincera. Quodquidem vt boni sperent eo facilius sunt inducendi, quod mens nostra, licet insipiens & obscura, per Iesum Christum illuminetur: vult enim Deus nos per Christum immortalem gustare scientiam. Quod cum ita sit, diuinæ scientiæ profundũ intuentes, debemus rite facere quæ iussit Dominus, ab eo constitutis & ordinatis temporibus. Non sunt enim semper facienda quæ iussit Dominus, sed est etiam habenda ratio præstituti temporis. Non frustra autẽ dicit debere nos intuentes profundum diuinæ cognitionis, facere quæ Dominus iussit: nam & patris & filij vna est & eadem doctrina, licet non videatur esse vna, quatenus sunt diuersæ personæ. Ex his infert sapientẽ oportere & verbis suam ostendere sapientiam, humilem autem non oportere de sua humilitate ferre testimonium, sed alium eam illi suo ferre testimonio. Castum non debere de sua superbire continentia, cum eam non sibi, sed Deo acceptam ferre oporteat. Quo autem maiorẽ adepti sumus cognitionem & scientiam, eo maius est periculum ne labamur. Magnam cognitionẽ habuere Dæmones, qui ideo etiam dicti sunt *δαήμονες*, id est scientes, & tamen superbia ex cælo eos dedit præcipites. [k] *Venerabilis ergo & casta institutio nostræ benignitatis ex sententia Clementis.* Per cognitionem seu scientiam instituitur benignitas seu humanitas. Ea verò benignitas seu humanitas quæ docetur à cognitione seu scientia, quærit, vt vult Clemens in hac epistola, id quod est communiter vtile. Humanitas autem & benignitas ita sunt coniuncta charitati, vt vnum ab altero non seiungatur. Hinc est quod id quod Clemens tribuit benignitati, tribuit Paulus charitati, dicens eam non quæ sua sunt quærere. Charitas verò & de fide fert testimoniũ, Christum ostendens esse passum & surrexisse à mortuis, & docet ea quæ pertinent ad vitæ & morum institutionem. Docet autem duobus modis, nempe opere, id est exemplo, & sermone. Duplex autẽ est sermo, nempe & scriptus & nõ scriptus. Scriptus est qui est mandatus literis: non scriptus autem, qui non est mandatus literis, sed per manus traditus. [l] *Hæc est charitas, diligere Deũ & proximum.* Quæ hic scripta sunt à Clemente, sumpta sunt fere omnia ex epistola Pauli ad Corinthios: sed ea ipsa paulo clarius explicat. Primũ autem dicit charitatem esse, diligere Deum & proximum. Deum autem & proximum merito simul coniungit. Neque enim diligitur Deus si non propter Deũ diligatur proximus: nec diligitur proximus vt diligi oportet, si propter aliud diligatur quam propter Deum. Tanta autem est charitas vt quanta sit verbis nequeat explicari. Quid est enim maius quam quod ad ipsum Deum pertingit, atque adeo est ipse Deus? Deus enim est charitas. Magna res est assequi remissionem peccatorum, sed longè est maius nõ solum peccata remitti, si etiam operiri, atque adeo ita obrui vt nõ amplius appareant. Hoc ita demum euenit si Deus diligatur & proximus. Quid verò aduersa omnia quæcunque acciderint, & quantumuis grauia tormenta ita perpeti, vt ea despicias propter Dei amorẽ, an non est præclarum & eximium? Quid vero Deum non solum sequi, sed ei etiam ita conglutinari, vt sis diuinus, & prope dixerim Deus, quid est magis optandum? Quid est pulchrius quam toto vitæ tempore perpetuo esse concordes: hoc verò præstat charitas. Multos esse vocatos, paucos verò electos dicit Christus. Sed ij demum sunt electi qui sunt in charitate consummati: perfectos enim & omni ex parte absolutos reddit charitas. Ea certe tanta est, vt absque ea Deo placere non possis. Cum ergo tanta sit charitas vt ab illa omnis sit perfectio, quis eam explicare poterit pro dignitate? Quanta sit autem charitas nulla ex re magis potest intelligi, quam quod ij demum inueniuntur in charitate, quos Deus ea dignos censuerit. Nam qui vel propter metum, vel propter mercedem tantum confitetur, non autem propter Dei charitatem & amorem, is nihil differt ab homine communi. Quantumuis enim verbis Dominum resonet, eum tamen non cognoscit quem non diligit. Qui labiis tantum diligit non est martyr. Is autẽ est verè martyr qui non solum verbis Dominum confitetur, sed etiam suum corpus tradit vrendum. Res est quidem valde cõmendanda suas distribuere facultates ad alendos pauperes, si id modo fiat propter charitatẽ & Dei amorem. Sed si id fiat quod expectetur remuneratio, vel ab ipsis qui sunt affecti beneficio, vel ab ipso Domino qui promisit, non est iam reputanda charitas. Porrò autem affert etiã causam cur charitas dicatur Deus: ea verò est, quod ad Dei imaginem proxime accedit. Nam Deus est bonus, bona quoque est charitas nemini iniuriam faciens, nec vlli referens, & omnibus benefaciens. Est præterea charitas plenitudo legis, sicut Christus, hoc est, præsentia Domini qui nos diligit, & quæ est nostra ex Christo doctrina & vitæ institutio. Christus venit, non vt legem solueret, quod per summam calumniam ei obiiciebant Iudæi, sed vt adimpleret. Cum autem præsens sit & nos diligat, & præceptum nos doceat charitatis, eius præsentia & doctrina & vitæ institutio est plenitudo legis quæ adimpletur per

1.Cor. 12.

pletur per charitatē. Pulchre autem dicit Augustinus: Plenitudo legis charitas est qua Deus proximúsq; diligitur, in quibus præceptis charitatis tota lex pendet & Prophetæ. Meritò est omniū reus qui contra illam facit in qua pendent omnia. Nemo autem peccat nisi aduersus illam faciendo, quia nō adulterabis, non homicidium facies, non furaberis, non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur, in eo quod est, diliges proximum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur: Plenitudo autem legis charitas. Nemo autem diligit proximum nisi diligens Deum, vt hoc quantum potest proximo impendat quem diligit tanquam seipsum, vt ille diligat Deū, quem si ipse non diligit, nec se nec proximum diligit. Hæc Augustinus: Si autem plenitudo legis est charitas, sequitur vt absque charitate nullum plene perficiatur legis præceptum. Sine charitate ergo non perficitur præceptum de adulterio non committendo, neque præceptum de proximi vxore non concupiscenda. Quo fit vt si propter metum non admittatur adulterium, vel non concupiscatur vxor proximi, non autem propter eius dilectionem, factum quidem sit præceptum per metum, non autem perfectum per charitatem. [m] *Hoc in loco mihi venit in mentem cuiusdam qui se dicebat esse gnosticum.* Quis sit is gnosticus quem dicit noster Clemens, ipse non dicit: Fuerunt autem Gnostici heretici de quibus Irenæus & Tertullianus, qui sibi de sua placebant scientia. Is dicebat eum qui cōcupiscit non mœchari, nisi cōcupiscentia processerit ad aliquem actum, nempe quod vel animus visione aliquid apprehendat in somnis, aut etiam propter libidinem corpus se contaminet. Huius autem iusti iudicis, nempe Bocchoridis qui de adolescente & meretrice iustā tulit sententiam, meminit Plutarchus in libello de malo pudore, & in vita Demetrij. De hoc Bocchoride vide Erasmum in Adagiis. Condemnatur autem de concupiscentia non solum si mulierem aspiciens cum ea consuetudinem animo comprehendat, sed etiam si carnaliter & propenso animo ad peccandū videtur. [n] *Contra autem qui per castam aspicit dilectionē, non carnem sed animā pulchram esse existimat:* Postquam dixit quid eis accidat qui aspiciunt mulierem ad concupiscentiam, exponit quid contra accidat iis qui nulla incitati libidine nec cupiditate, sed per castam aspiciunt dilectionem: ij non carnem sed animam existimant esse pulchram, corpus autem admirantur tanquam statuam, in qua apparet ars artificis. Per pulchritudinem autem quæ est in rebus singulis, ipsi seipsos transmittunt ad artificem, ad vniuersitatis, inquam, creatorem & opificem, qui est ipse per se bonum & pulchrum. Ostendunt autē angelis qui præsunt assensioni, id est, quorum opera animæ euehuntur ad superos, sanctum signū, seu symbolum, iustitiæ, inquam, characterem, qui animæ imprimitur per Spiritum sanctum. Spiritus enim sanctus quo vngimur, vnde & vnctio dicitur, reddit mentem bene compositam & Deo gratam, & ei talem indit qualitatem vt perpetua fruatur lætitia, cùm in se inhabitantem habeat Spiritum sanctum, qui est lucidus, & abstergit ac expellit omnes vitiorum sordes & maculas. [o] *Hanc gloriam quæ in Mosis facie resulserat, non poterat populus intueri, & ideo gloriæ velamen.* Eum qui per castam aspiciens dilectionem pulchram existimat, non carnem, sed animam, assimilat Clemens noster Mosi, cuius propter diuturnum cum Deo consortium, & longam eius contemplationem tantus erat fulgor, vt populus eius faciem non posset intueri, & ideo Moses eam velabat. Causa autem erat quod carnalis esset populus, & carnaliter aspiceret. Spiritualem autem eum esse oportet qui Deum velit cōtemplari. Vt contempletur autem eum nudum esse oportet à rebus mundanis, ne si grauentur vitiis & animi perturbationibus, qui vectigal exigunt, eum retineant & impediant, & à cœpto cursu, nempe Dei contemplatione auocent. Qui autem nudus est à vitiis & animi perturbationibus, quæ sunt obnoxia vectigalibus quæ penduntur, plenus est autem scientia & bonis ac iustis operationibus, eum non retinent publicani, sed simul cum eo precantes, & opera eius laudantes, & beatum predicantes ad superos transmittunt. Publicanos autem forte vocat angelos, quibus Deus mandat negotium examinandi ea quæ in hac vita geruntur ab hominibus. Qui autē Deum contemplatur, bonasque & iustas producit operationes, is assimilatur arbori, quæ cum sit iuxta aquas semper virescit, & nunquam intermoritur, & suo tempore semper fructus producit. Quod autem verti: Non iis solis quæ sublime feruntur sacrificiis, Græcè quidem est, οὐ μόνον τοῖς κατὰ τὴν τῶν μετεώρων, locus videtur esse mutilus, nec ex eo vllus elici potest sensus: nō memini quidem certe me legere iustum assimilari sacrificiis quæ sublime feruntur. [p] *Erant autem in sacrificiorum quoque oblationibus penes legem.* Non solum hominibus suæ sunt virtutes & vitia, sed etiā brutis animantibus. Hinc est quod cum in veteri testamento Deo offerentur in sacrificiū animalia, Deo autem vitiosa non essent offerenda, essent inter Hebræos qui vitiosas bestias à sanis discernerent. Sepe autem contingit, vt inter vitia & virtutes non sit magnum discrimen, quo fit vt in iis discernendis magna cautione & diligentia opus sit. Non videntur inter se differre appetitio & cupiditas, & tamen appetitio est naturæ, cupiditas autem est voluptatis. [q] *Huius perfectionis potest & vir & mulier æque esse particeps.* Cum in epistola ad Hebræos perfecti & consummati dicantur esse Martyres, sit autē sexus virilis sexu muliebri perfectior, occurrebat dici posse solos viros esse martyres, non etiam mulieres. Huic obiectioni respondet Clemens, hanc martyrij perfectionem ex æquo cōpetere & viris & mulieribus. Mosis tanta fuit perfectio vt mori maluerit cum populo, quàm solus esse saluus. Iudith manifestum adiit mortis periculum, vt obsessam Hierosolymam liberaret ab Holoferne. Hester regina fidei suæ constantia liberauit Hebræos edicto Regio mox occidendos. Maria Mosis soror zelo fidei mota, simul cum fratre subiit labores & pericula militiæ. Susanna tanta fuit fidei constantia, vt impudicis senibus qui eam falso accusabant ad mortem vsque restiterit, à qua Deo volente liberauit eam adhuc infans Daniel. In his exponendis non est quod immoremur, cùm historiam habeamus in Bibliis.

Libr. 1. ad Hieronym.

Chiliad. 1. cent. 7. in adagio Bocch.

[a] DION certè Philosophus refert quandam mulierem Lysidisam, propter insignem pudorem, se lauasse cum ipsa tunica: Philoteram autem, cùm esset ingressura solium, paulatim contraxisse tunicam, quantum quæ nuda erant tegebantur ab aqua: deinde rursus paulatim ascendentem induisse. An non enim tormenta quoque tulit fortiter Leæna Attica, quæ cùm esset conscia insidiarum quæ ab Armodio & Aristogitone parabantur in Hipparchum, nihil omnino est elocuta, etsi valde cruciaretur? Aiunt autẽ Argolicas quoque Thelesilla Poëtria duce, Spartanos qui magna erant virtute in rebus bellicis, cumprimum se eis ostendisset, fugasse, & effecisse vt illæ mortem nihil extimescerent. De filiabus quoque Danai dicit similia is qui fecit Danaidem:

Túncque citò Danai sumpserunt arma puellæ,
In ripis pulchro labentis flumine Nili: & quæ sequuntur.

Canunt autem reliqui Poëtæ velocitatem Atalantæ in venatione, & egregiam Anticleæ amicitiam, & Alcestidis in maritum amorem, & Macariæ & Hyacinthidum magnum & excelsum animum. Quid verò non Theano quidem Pythagorica eò processit Philosophiæ, vt ei qui ipsam curiose aspexerat, & dixerat, Pulcher cubitus responderit, At non publicus? Eiusdem grauitatis fertur illud quoque dictum. Rogata enim, Postea mulier à quo viro descenderit in Thesmophorium, A proprio quidem, inquit: & statim subiunxit, Nunquam verò ab alieno. Quinetiam Themisto quoque Zoili filia Lampsacena, vxor Leontei Lampsaceni, dabat operam philosophiæ Epicureæ: sicut Myia Theanûs filia, Pythagoreæ, & Arginete quæ scripsit res gestas Dionysij. Filiæ autem Diodori, cui fuit cognomen Saturnus, fuerunt omnes dialecticæ, vt ait Philo dialecticus in Menexeno, quarum feruntur hæc esse nomina Menexene, Argia, Theognis, Artemesia, Pantaclea. Memini autem etiam Cynicæ cuiusdam. Hipparchia autem vocabatur Maronitis, vxor Cratetis, propter quam in Poëcile quoque celebrata fuere Cynogamia. Arete autem Aristippi Cyrenaica, erudijt Aristippum qui μητροδίδακτος, id est, à matre doctus, fuit cognominatus. Apud Platonem etiam philosophabantur Lasthenia Arcadia, & Axiothea Phliasia. Aspasia autem Milesia, de qua multa quoque conscribunt Comici, vsus quidem est Socrates, ad Philosophiam: Pericles autem, ad rhetoricam. Prætermitto alias, ne sit prolixior oratio, neque recensens Poetrias, Corynnã & Thelesillam, Myiam & Sappho, aut pictrices, vt Irenem Cratini filiam, & Anaxandram Nealcis, vt dicit Dydimus in Symposiacis. Cleoboli autem sapientis & Lyndiorum monarchæ filiam, non pudebat lauare pedes paternorum hospitum. [b] Nam Abrahæ quoque vxor beata Sarra, parauit ipsa Angelis panes subcineritios: [c] & puellæ regiæ pascebant oues apud Hebræos. [d] Vnde etiam quæ est apud Homerum Nausicaa, iuerat ad pannos lauandos. [e] Velit ergo pudica mulier, primùm quidem si fieri possit marito persuadere, vt sit ei socius eorum quæ ferunt ad beatitudinẽ: si id autem fieri non possit, sola contendat ad virtutem, marito quidem parens in omnibus, vt inuito illo nihil vnquam faciat, præterea quæ censentur pertinere ad virtutem & salutem. Sed & si quis citra vllam pergentem simulationem, aut vxorem, aut etiam ancillam, arceat à tali affectione, nihil aliud videbitur tunc facere, quàm à iustitia quidem & temperantia statuisse abducere: iniustam autem simul & intemperantem voluisse domum suam efficere. Fieri ergo non potest vt nec vir, nec mulier, sit in vlla re doctus, qui non fuerit vsus disciplina, meditationéque & exercitatione. Virtutem autem non in aliquibus alijs, sed vel in nobis maximè sitam esse dicimus. Itaque alia quidem potest quis arcere bellum gerens, quod autem in nostra situm est potestate, nequaquam, nec si maximè quidem institerit. Est enim donum datum diuinitus, & quod non alicui alij subijcitur. Vnde intemperantia quidem non videri potuerit esse

alicuius

alicuius malum, quàm eius qui se gerit intemperanter. Temperantia autem rursus eius bonum qui potest se temperare. [f] *Mulierem autem quæ cum honestate amat maritum, describit Euripides, sic monens:*

Boníſque verbis proſequi
Videri oportet ſi quid coniux dixerit:
Si haud dixerit, laborare vt ad gratiam
Dicati mariti. *Et his rursus vtique similia:*
Dulce eſtque coniugem,
Si euenerit quid, cum viro triſtarier,
Doloriſque & gaudij eſſe participem.

Sic morum mansuetudinem ostendens & beneuolentiam esse vel in calamitatibus. Deinde subiungit:

Ægrotus & ſi ſis, ægra ſimul feram
Tuáque patiar mala: & certè mihi,
Non quicquam acerbi: vnà cum amicis nam decet
Fieri beatos: quid niſi hoc amicitia eſt?

Sanctificatur itaque etiam quod per Verbum perficitur matrimonium, si coniugium se Deo submittat, & cum vero corde administretur in fidei certitudine: sanctificatorum corda à mala conscientia, & ablutorum corpus aqua munda, & habentium confessionem fidei. Fidelis enim est qui promisit. Oportet autem felix matrimonium, neque vnquam diuitijs, nec pulchritudine censeri, sed virtute.

Nulli quidem (*ait tragœdia*)
Coniugi in maritum pulchra forma profuit,
Multis autem profuit virtus.

Quæuis enim bona mulier, quæ viro adhæret, scit esse temperans. Deinde veluti dans admonitiones, ait:

Hoc primum, deformis maritus ſi ſiet,
Formoſum ei quæ ſapit decet viderier
Non oculus, ſed mens ea eſt quæ iudicat:

& quæ consequuntur. Valde autem propriè dixit scriptura mulierem datam esse à Deo adiutricem. Clarum est ergo, quòd vnicuique ex ijs quæ à marito eueniunt molestiis, ratione cum persuasione mederi apud se constituet. Sin autem non obediat, conabitur, quoad eius fieri potest, ab humana natura, vitam nulli peccato affinem transigere, & seu cum Verbo mori oporteat, seu viuere, talis actionis adiutorem & socium Deum esse existimans, qui reuera & adest, & est Seruator, & in præsentia & in futuro, illúmque ducem & principem omnis actionis constituens, temperantiam quidem & iustitiam suum esse munus existimans, religionem autem & in Deum pietatem & amorem finem suum esse statuens. [g] *Eleganter itaque Apostolus in epistola ad Titum dicit, anus debere esse in habitu sancto* Tit.2.
non calumniatrices, non vino multo seruientes, vt erudiant adolescentes, vt sint virorum suorum amantes, & filios suos diligant, prudentes, castæ & sobriæ, domus curam habentes, benignæ, subditæ viris suis, ne verbum Dei blasphemetur. Potius autem, pacem, inquit, sequimini cum omnibus, & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum: attendentes ne quis sit fornicator aut profanus, vt Esau, qui pro cibo vno vendidit sua primogenita: ne qua radix amaritudinis sursum nascens molestiam afferat, & per eam inquinentur multi. Deinde veluti colophonem imponens quæstioni de matrimonio, subiungit: Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus. Fornicatores autem & adul- Hebr.12. Hebr.13.

teros iudicabit Deus. [h] *Cùm vnus vtique scopus & vnus finis, & viro & mulieri sit*
1.Pet.1. *ostensus, de eo qui est perfectus dicit Petrus in Epistola: Modicum nunc si oportet tristitia affecti in varijs tentationibus, vt probatio vestræ fidei multò preciosior auro quod perijt, & per ignem est probatum, inueniatur, in laudem & gloriam in reuelatione Iesu Christi, quem cùm non videritis, diligitis: in quem nunc cùm non videatis, credatis autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata, reportantes finem fidei, salutem animarum vestrarum.*
2 Cor.11. *Quamobrem Paulus quoque gloriatur se propter Christum fuisse in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. Hîc inuenio perfectum multis modis accipi, prout is est qui in vnaquaque virtute se rectè gerit. Perficitur itaque & consumatur aliquis, & vt pius ac religiosus, & vt tolerans, & vt continens, & vt operarius, & vt martyr, & vt cognitione præditus. In omnibus autem simul perfectus, nescio an vllus sit qui est adhuc homo, nisi solùm is qui propter nos induit hominem. Quanquam ex nuda lege fuerit quis vtique perfectus, qui profitetur abstinentiam à malis. Ea autem est via ad Euangelium, & ad bene faciendum. Sed legis quidem ex cognitione perfectio, est assumptio Euangelij, vt fiat is qui est ex lege perfectus. Ita enim prædixit is qui est ex lege Moses, esse audiendum vt accipiamus ex Apostoli sententia, Christum legis plenitudinem. In Euangelio autem iam proficit is qui est cognitione præditus, non solùm vtens lege tanquam gradu, sed eam percipiens & mente intelligens, vt tradidit Apostolis qui dedit testamenta Dominus. Quòd si etiam vitam rectè instituerit, sicut certè fieri non potest vt in bene operando difficultatem consequatur cognitio, & præterea rectißimè confessus, Martyr fiat, maximam inter homines dignitatem meritúmque accipiens, ne sic quidem eò perueniet, vt vocetur in carne perfectus, quoniam hanc appellationem praeoccupauit vitæ finis, cùm, qui est martyr ex cognitione, eò peruenerit vt perfectum opus ostenderet & propriè produceret, per charitatem ex cognitione profectam benignè donato sanguine emittent spiritum: beatus autem hinc fuerit & iurè vocetur perfectus, vt sublimitas potestatis sit Dei, & non ex nobis, vt dicit Apostolus: Solùm conseruemus liberum eligendi arbitrium & charitatem: in quolibet afflicti, sed non redacti in angustias: egentes, sed non oppreßi egestate:*
2.Cor.4. *persecutionem patientes, sed non derelicti: deiecti, sed non perditi. Oportet autem eos qui ex sententia Apostoli contendunt ad consummationem, nullam in nulla re dare offensionem, sed in re qualibet commendare seipsos non hominibus, sed Deo. Sit autem acceßio &*
2.Cor.10. *additamentum parêre etiam hominibus: etenim etiam ijs parêre est consentaneum, propter insultantia maledicta. Commendatio autem in tolerantia multa, in afflictionibus, in ne-*
2.Cor.6. *ceßitatibus, in angustiis, in plagis, & carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigilijs, & ieiunijs, in castitate, & cognitione, in patientia, & benignitate, in sancto Spiritu, in charitate non ficta, in verbo veritatis, & virtute Dei, vt simus templa Dei emundata ab omni inquinamento carnis & spiritus. Et ego, inquit, vos accipiam, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, ait Dominus omnipotens. Perficiamus ergo, in-*
2.Cor.7. *quit, sanctitatem in timore Dei. Nam etsi tristitiam timor generat, gaudeo, inquam, non quòd tristitia affecti estis, sed quòd tristitia affecti estis ad pœnitentiam. Tristitia enim affecti estis secundum Deum, vt in nullo detrimentum à nobis accipiatis. Nam quæ est secundum Deum tristitia, pœnitentiam ad salutem operatur impœnitendam. Tristitia autem mundi, mortem operatur. Etenim hoc ipsum quòd tristitia affecti estis secundum Deum, quantum in vobis operatur studium, sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam? In omni exhibuistis vos esse castos negotio. Hæc sunt exercitationis quæ ex Dei cognitione proficiscitur præ exercitamenta.* [i] *Quoniam*
Ephes 4. *autem Deus ipse omnipotens dedit alios quidem Apostolos, alios verò Prophetas, alios*

autem

autem Euangelistas, alios autem pastores & doctores ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerij, ad ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis Dei filij Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: studendum est viri euadere ex cognitione, & quam maximè perfici adhuc in carne manentes, ex perfecta hîc concordia & consensione, meditantes cum Dei voluntate concurrere, ad restitutionem eius quæ verè perfecta est nobilitatis & cognationis, ad plenitudinem Christi quæ ex perfectione perfecta est absolutè. Iam cernimus quánam ratione & quomodo & quando perfectum dicit diuinus Apostolus, & vt perfectorum ostendit differentias. Et rursus: Vnicuique datur manifestatio spiritus ad vtilitatem, alij quidem datur per spiritum sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alij autem gratiæ sanitatum in eodem spiritu, alij verò operationes virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij autem interpretatio linguarum. Omnia autem hæc operatur vnus & idem spiritus, diuidens seorsum vnicuique prout vult. Quæ cùm ita se habeant, Prophetæ quidem perfecti sunt in prophetia, iusti autem in iustitia, & martyres in confessione. Alij autem in prædicatione, non expertes quidem virtutum communium, sed rectè se gerentes in iis in quibus sunt ordinati. Quis enim sanæ mentis dixerit Prophetam non esse iustum? Quid enim, non iusti quoque sicut Abraham prophetarunt? 1.Cor.12.

Bellica nanque Deus dedit huic vt munera obiret,
Illi vt saltaret, cithara cantúue sonaret,

ait Homerus. Sed vnusquisque habet proprium donum à Deo hic quidem sic, ille verò sic: Apostoli autem fuere pleni in omnibus. Inuenies itaque, si volueris, ex eorum rebus gestis & scriptis, eorum cognitionem, vitam, prædicationem, iustitiam, castitatem, prophetiam. Sciendum est autem quòd etsi Paulus sit tempore recentior, vt qui statim floruerit post Domini assumptionem: eius tamen scriptura dependet ex veteri testamento, illinc & spirans & loquens. Quæ est enim in Christum fides, & Euangelij cognitio, est expositio Esai. 7. *& legis adimpletio, & ideo dictum est Hebræis: nisi credideritis, non intelligetis: hoc est, nisi ei credideritis qui per legem est prædictus, & à legis oraculo est significatus, non intelligetis vetus testamentum, quod ipse per propriam exposuit personam: Qui autem intelligit & perspicit, hic est, qui est cognitione præditus. Est autem eius opus non à malis abstinentia, ea est enim basis maximi profectus, sed nec aliquid boni facere, vel propter metum. Scriptum est enim: Quò fugiam, & vbi abscondar à facie tua? Si ascendero in cælum, tu* Psal. 138. *illic es: si abiero ad extrema maris, illic est dextera tua: si descendero in abyssos, illic spiritus tuus. Sed neque propter spem promissi honoris: dictum est enim, Ecce Dominus, & mer-* Apoc. 22. *ces eius à facie eius, vt reddat vnicuique secundum opera sua, quæ oculus non vidit, & au-* 1.Cor. 2. *ris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quæ præparauit Deus iis qui ipsum dilexerunt. Sola autem quæ propter charitatem fit beneficentia, propter ipsum honestum est expetenda ei qui est cognitione præditus. ᵏ Iam verò ex persona Dei, Domino dictum est: Pete à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Petitio maximè regia, quæ docet homi-* Psal. 2. *num salutem peti sine mercede, vt nos simus hæredes & possideamus Dominum. Contrà autem alicuius vsus gratia, nempe vt hoc fiat, vel illud non fiat, eam quæ circa Deum versatur desiderare scientiam, non est proprium eius qui est cognitione præditus: causa autem contemplationis ei sufficit, ipsa cognitio. Ausim enim dicere, non eò quòd velit saluus esse, eliget cognitionem, qui persequitur cognitionem propter iustam diuinam scientiam. Intelligere enim ex continentia & exercitatione, extenditur ad id quod est semper intelligere: Est autem semper intelligere, cùm per temperationem nullis disiunctam in-*

teruallis, facta fuerit eius qui cognoscit essentia, & perpetua contemplatio viua manet substantia. Si quis ergo per hypothesim ei qui est cognitione præditus proposuerit, vtrum malit, Dei cognitionem, an salutem æternam, sint autem ea separata, cum sint omnino eadem, nihil penitus dubitans elegerit Dei cognitionem, propter se iudicans esse expetendam eam quæ fidem transcendit per charitatem ad cognitionem, proprietatem. Hæc est ergo prima eius qui est perfectus beneficentia, quando non fit propter aliquem vsum eorum quæ ad se pertinent. Cùm autem iudicauerit pulchrum esse & honestum id quod est bonum facere, vehementer incitata operatio bene se gerit in omni actione, non in aliqua quidem rectè, in aliqua verò non, sed in benefaciendi habitu constituta, neque præterea propter gloriam, aut vt philosophi dicunt εὔκλειαν, id est, famam illustrem, neque propter mercedem aut ab hominibus, aut à Deo, ad imaginem & similitudinem Dei vitam peregerit. Et si aliqua ratione ei bonum operanti aliquid contrarium occurrerit, talionem parisque pari relationem vt bonam, citra vllam acceptæ iniuriæ recordationem, proiiciet, vt qui erga iustos & iniustos, existat iustus & bonus. Eis qui sunt huiusmodi dicit Dominus:
Matth. 5. *Estote sicut pater vester perfectus. Ei caro est mortua, viuit autem ipse solus, vt qui sepulchrum in sanctum templum Domino consecrauerit, veterem peccatis obnoxiam animam ad Deum conuertens. Is non est amplius continens, sed præuenit ad habitum impatibilitatis, vt diuinam figuram induat expectans. Si eleemosynam, inquit, feceris, nemo sciat: &*
Matth. 6. *si ieiunaueris, vngere, vt Deus solus cognoscat, nullus autem homo. Sed neque ipse qui miseretur, debet scire se misereri: sic enim erit aliquandò quidem misericors, aliquando verò non. Cùm autem ex habitu fecerit id quod est beneficum, naturam boni imitabitur. Affectio autem & natura erit & exercitatio.* [1] *Non oportet autem elatos transmoueri, sed ingredientes peruenire quò oportet. Hoc est enim trahi à patre, dignum effici vt gratiæ virtutem à Deo accipiat, & currat citra impedimentum: & si electum odio habeant aliqui, is nouit eorum inscitiam, animi eorum miserens ignorationis. Meritò ergo ipsa diligit cognitio, & eos qui ignorant docet & erudit omnem Dei omnipotentis honorare creaturam, siquidem Deum didicit diligere. Is non ita habebit virtutem vt ea vel vigilando possit amitti, vel in somniis, vel vlla visione, quoniam nec à seipso vnquam excedit habitus, ab eo quod est esse habitum, excidens. Siue ergo cognitio dicatur esse habitus vel affectio, eò quòd nunquam subeant diuersæ notiones, principalis pars animæ manens non alterabilis, non assumit aliquam visorum diuersitatem, quæ ex diurnis motibus fiunt simulachra somnians. Propterea certè Dominus quoque præcipit vigilare, vt nec nostra quidem in somnis vnquam moueatur anima animi perturbationibus, sed noctis quoque vitæ institutionem, tanquam quæ interdiu operetur, duram & immaculatam imperat custodire. Hæc est enim, quæ fit, quoad eius fieri potest, Deo assimilatio, mentem conseruare in ea habitudine ad ea quæ sunt eadem. Varia autem affectio, est per eam quæ est ad res materiales assensionem. Qua quidem ratione mihi videntur noctem vocasse εὐφρόνην, quoniam anima tunc cessans à sensibus conuertitur ad seipsam, & est magis prudentiæ particeps. Propterea ergo sacra quoque mysteria maximè noctu fiunt, significantia eam quæ*
1. Thess. 5. *noctu fit, animæ à corpore contractionem. Ne dormiamus igitur vt reliqui, sed vigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu inebriantur: nos autem cùm simus diei, sobrij simus, induentes loricam fidei & charitatis, & galeam spem salutis. Quæcunque autem dicuntur de somno, eadem etiam oportet exaudire de morte: vtrunque enim significat abscessum animæ, mors quidem magis, somnus verò minus: quòd quidem potest etiam accipi ab Heraclito. Homo in lætitia tangit lucem sibi mortuus, extinctus: viuus autem tangit mortuum, dormiens extinctus oculos.*

Vigilans

Vigilans tangit dormientem: Beati enim qui viderunt Dominum, ex sententia Apostoli. Quoniam tempus est iam nos ex somno surgere: nunc enim est propius nostra salus, quàm cùm credidimus. Nox processit, dies appropinquauit. Deponamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Diem autem allegoricè dicit filium & lucem, & rursus praecepta arma lucis metaphoricè. [m] *Hac ratione dicunt oportere nos ablutos, ad sacrificia & preces ire mundos & splendidos, & hoc quidem fieri symboli signíue gratia, esse scilicet extrinsecus ornatum & emundatum. Emundatio autem est, ea quæ sunt sancta animo agitare & sentire. Quinetiam imago quoque fuerit baptismatis, quæ etiam à Mose Poëtis tradita fuit hoc modo:*

Cùm hausit aquam, mundas gestans in corpore vestes,
Penelope venit ad preces, Telemachus autem
Ablutúsque manus pelago, edit vota Mineruæ.

Hic erat mos Iudæorum, vt etiam sæpe in lecto tingerentur. Bene ergo illud quoque dictum est: Non lauacro mundus esto, sed animo. Est enim perfecta, vt sentio, mundities, quæ est mentis & operum & cogitationum, & prætere a sermonis quoque synceritas, & vltima peccati in somniis vacuitas. Est autem sufficiens, vt ego quoque quidem opinor, homini purgatio, perfecta firmáque ac stabilis pœnitentia, si cùm de præcedentibus nos damnauerimus actionibus, anterius procedamus, postea intelligentes, & mentem immersam sustollentes, tam ab iis quæ per sensum delectant, quam à prioribus delictis. [n] *Si itaque scientiæ quæ dicitur* ἐπιστήμη, *danda est etymologia ex statione & quiete, quæ dicitur* στάσις, *eius sumenda est explicatio, quoniam nostram in rebus sistit mentem, quæ prius aliàs aliter ferebatur. Similiter fidei quoque* πίστις *inquam, danda est etymologia, animæ nostræ* περὶ τὸ ὄν, *id est, circa id quod est statio & quies. Nos autem eum qui semper est & in omnibus iustus scire cupimus, qui nec timens supplicia quæ à lege statuuntur, nec eorum cum quibus versatur, & qui peccata persequuntur, odium vitans in improbos, nec quod ex ipsis sceleribus & flagitijs impendet periculum reformidans, iustus permanet. Qui enim propter hæc abstinet à faciendo aliquid ex ijs quæ sunt iniusta, non est sua sponte, sed metu bonus.* [o] *Atque Epicurus quidem ait eum qui est ex eius sententia sapiens, velle propter aliquod lucrum facere iniuriam. Non enim suadere sibi posse fore vt lateat. Quare si sciuerit fore vt lateat, faciet iniuriam, vt est eius sententia. Et hæc quidem sunt tenebricosa dogmata. Si autem ab iniuria facienda abstinuerit propter spem remunerationis à Deo consequendæ ob ea quæ iustè fecerit, ne sic quidem sua sponte est bonus. Sicut enim illum metus, sic hunc quoque merces iustum facit, vel potius efficit vt videatur iustus.*

COMMENTARIVS.

[a] DION *certe Philosophus*. Postquam egit de perfectione mulierum Hebræarum, nunc accedit ad mulieres Græcas, quarum ostendit perfectionem in virtute & doctrina. De Lisydisse & Philotheræ pudore fides sit penes authorem: nam Dionis quē citat nō opinor quidquā hodie extare. A Leæna Attica Aristogitonis amica, cùm Aristogiton & Armodius Hipparchū tyrannū occidissent, quæstione habita extorquere nō potuit Hippias vt cōscios proderet. Argolicæ mulieres Thelesilla Poëtria duce, Argos defenderunt aduersus Cleomenem Spartanorū regem. Vulgo nota est fabula de filiabus Danai quinquaginta quæ maritos suos Ægypti filios omnes vna nocte interfecerūt, præter Hypermnestrā quæ Lynceo marito pepercit, sed Danaidem quā hic citat nō opinor hodie extare. Atalanta autem quod fuerit virgo velocissima, & quod cum Achæorum iuuentute Calydonium aprum interfecerit; est notius quā vt hîc sit recitandum. Anticlea mater fuit Vlyssis, an autem ex Laerte, an ex Sisypho latrone, incertū: Vlyssi quidem certè obiicit Aiax apud Ouidiū, quod esset cretus ex genere Sisyphio. Sed cum egregiam eius amicitiam prædicet Clemens, non est verisimile Laertē marito suspectam fuisse eius fidē. Alcestidis autem seu Acestæ tantus fuit amor in maritū suum Admetum regem Thessaliæ, vt cum eum breui moriturum nisi quis pro eo moreretur, respōdisset oraculū, ipsa vt eum à morte liberaret sibi mortem consciuit. Spectant subeuntem fata mariti, Alcestē, inquit Iuuenalis, & Seneca, Coniugis fatū redimēs Pheræi, Vxor impendit animā marito. Porrò autem nō solum viri, sed etiam fœminæ, fuerunt magni & ex-

Ouid. 13. Metam.

celsi animi. Ex iis adducit primã Macuriam Herculis ex Deianira filiam. Nam cum Herculis filij Euristeum fugientes Athenas venissent supplices ad Theseũ, bellũ autem se ei illaturũ minaretur Euristeus, oraculum monuit Athenienses victoriç spem eis esse futuram, si vnus ex liberis se vltro deuouisset: Macuria sibi mortem consciuit. Quo factum est vt aduersus Peloponesios victoria potiti sint Athenienses, & fons in Marathone ex ea nomen acceperit. Eius autem tumulum floribus & coronis ornabant Athenienses, dicentes βάλλε εἰς μακαρίαν. Iace in Macariam. Quod prouerbium postea fuit vsurpatũ de iis, qui sua virtute se in periculũ conniciebãt. Ex sex quoq; filiabus Ericthei Athenarum Regis, quarum nomina erant, Protogenia, Pandora, Procris, Creusa, Orchya, Chtonia, quæ κατ' ἐξοχὴν, dictæ sunt virgines, duæ Protogenia & Pãdora pro patriæ salute se iugulãdas obtulere in grauissimo bello aduersus Eumolpum. Dictę autẽ sunt Hyacinthides quod immolatæ sunt in pago cui nomẽ erat Hyacinthus. Multę autem fuerũt puellæ nomine Theano, hæc autẽ de qua nũc scribit Clemẽs, fuit natione quidẽ Metapontina, disciplina autẽ Pythagorea, in Philosophia egregie docta. Eius meminit Plutarchus in libro de preceptis cõiugialibus, & eius dicti, de cubito, quod hic refert Clemẽs. Non minus autem grauiter respondit mulier illa. Postea, quæ rogata à quo viro descẽdisset in Thesmophoriõ, id est festũ Cereris, respondit, proprio: Sed quænã ea fuerit nõ memini me legere. De his autem mulieribus quas recẽset Clemẽs, non est quod plura dicamus quã ipse Clemens. Earum aliquæ fuerũt Poëtriæ, aliæ in Philosophia eruditæ, adeò vt ipsæ etiã Philosophos docuerint & fecerint. De his autẽ penes Clementem fides sit oportet: non extãt enim authores ex quibus sumpsit Clemens: Qui plura volet, legat Theatrũ humanæ vitæ in titulo de Poëtriis. Ad laudẽ autem mulierum non parum facit, quod iis quas citat mulieribus ad Philosophiam vsi sint Principes Philosophorũ Plato & Socrates. Dicearchus certe testis est apud Cælium Lastheniam Mantineã & Axiotheam Phliasiam Platone vsas esse præceptore, & ornatu virili, nonnunquam intrasse auditoriũ. Aspasia vero Milesia in Philosophia multũ profecit, Rhetoricã exercuit Periclis magistra & tãdem vxor. Eius in Politicis præcepta secutus est Plato, sicut & Diotimæ, quã etiam magistram suã appellarę nõ veretur: Philosophus & Poëtriis, nempe Corynnæ, Telesillæ Myiæ & Sappho adiungit etiã eas quæ sciebant pingere, Irenem Cratini filiam, & Anaxandram Nealcis. Fuit autem Cratinus Irenes pater & præceptor, pinxit verò Irene puellã quæ est in Eleusine. Nealcis à Plinio recẽsetur inter pictores, sed Anaxandræ eius filiæ non meminit. Hospitalitas semper fuit in honore habita, non solum apud Hebræos, & fideles qui eis successerunt Christianos, sed etiam apud gentes exteras. Cleobuli certe Lindij sapientis filia hoc nomine commendatur à Clemente, quod patris sui hospitum pedes lauaret: quod genus officij in hospites fuisse vsitatissimum testatur in pluribus locis & vetus & nouum testamentum. Videbatur autem hoc genus officij apud Gentes esse valde abiectum, propterea Cleobuli filia laudatur à Clemente, quod cum eius pater esset Lindiorum Monarcha, eam tamen non puderet lauare pedes hospitum patris. [b] *Nam Abraha quoque vxor beata Sarra.* Fuit etiam hospitalis Abraham & vxor eius, quæ peregrinos aduenientes hospitio excipiebat, subcinericios panes eis parabat, eorum pedes lauabat. Quo factum est vt pro hominibus Angelos hospitio exciperet. [c] *Et puellæ regiæ pascebant oues apud Hebræos.* Quod puellæ regiæ oues pascerent, eo minus est mirandum quod ipsi quoque viri se pastores dicerent. [d] *Vnde etiam quæ est apud Homerum Nausicaa.* Ne videatur nimis abiectum & indecorum hospitũ pedes lauare, adducit Nausicaan, quæ cùm apud Homerũ in Odyssea pannos lauaret, ab ea repertus est Vlysses maris fluctibus eiectus, & ad Alcinoum deductus. [e] *Velit ergo pudica mulier.* Iam ostendit & virum & mulierem posse esse perfectos, contingit autẽ matrimonio esse coniunctos virũ & mulierẽ, qui vitæ institutis & moribus inter se differunt. Docet ergo Clemens quomodo pudicã mulierem tũc se gerere oporteat. Dicit eã oportere ita se gerere, vt marito obediat in omnibus, præterquã in iis quæ pertinent ad virtutem & ad salutem. Dei enim cultus & pietas, & quæ ex virtute geritur, vita est omnibus præferenda. Idipsum quoq; dicendũ est de ancilla. Nam si quis velit vxorem suã, vel ancillam ad virtutem bene affectã citra vllam dissimulationẽ, ab ea affectione abducere, is aperte ostẽdit se velle suam familiã iniustam reddere & intẽperantem. Non potest autem nec vir nec mulier in vlla re esse doctus, qui non didicerit, meditatusq; sit & se exercuerit. Virtus autẽ sita est in nostra potestate. Quo fit vt nullus eam à nobis possit arcere aut expellere, maxime cùm sit donũ à Deo datum, & in quod nullus externus potest suam exercere potestatem. Est itaque virtus, eius qui habet, bonum. Vitium autem, eius qui id habet, malum: est ergo vtrumque situm in nostro libero arbitrio, quo ne vtamur nõ potest quispiam prohibere. Quod autem dixi de libero arbitrio, ita est intelligendum si diuinum non desit auxiliũ. [f] *Mulierem autem quæ cum honestate amat maritum.* Tractando de mulierum perfectione res eo est deducta, vt fieret mentio eius quæ coniuncta est matrimonio. Eam itaq; instituẽs, adducit aliquot egregias sententias ex Tragœdiis Euripidis. Quarũ prima est, vt si quid recte dicat maritus, laudet mulier. Si non dixerit, loquatur tamen ad gratiam mariti, ne eum offendat. Secunda est, vt in iis quæ marito accidunt, sit gaudij & doloris socia & particeps. In tertia hoc ipsum marito dicentem introduxit vxorem, se & cum ægroto ægrotam futuram, & quiduis mali cum eo perpessuram: eam enim esse veram amicitiam, gaudere cum gaudente, dolere cùm dolente: his addit Clemens, id demum esse sanctum matrimoniũ vt à verbo sanctificatum & perfectum, sit sit Deo subditum, vt quod ab eo pendeat, non à voluptate, sitque eorum qui coniunguntur mũda conscientia, & corpore per lauacrum mundato sit etiam sincera fidei cõfessio. Hinc matrimonium dicitur sacramentum, non solum quod sit rei sacræ signum, nempe coniunctionis ecclesiæ Christi sponsæ cum Christo spõnso, sed etiam quod sit res sancta. Est enim res sancta quando coniunguntur ij quorum est cor mundum, pura conscientia, & sincera fidei confessio. Non esset autem res sancta, si in matrimonio sola esset coniunctio corporis ad explendam libidinem. Neque mirum est si sanctum sit Matrimonium, cùm sit fidelis Deus qui eos coniunxit, & in vnam carnem futuros promisit. [g] *Eleganter itaque. Apostolus in epistola ad Titum.* Hæc sunt precepta moralia sumpta ex epistolis Pauli. Eorum interpretatio sumatur ex commentariis eius epistolarum, non enim ob aliud ea citabat quam

Pauf. in Atticis.

Eras. in Prouerb.

Cel. lib. 7. ca. 33 ex Phanodemo & Phrynico.

Cel lib. 14. c. 1. & Laert. lib. 6.

Plutarch. in Pericle.

Plin. lib. 35. cap. 11.

Odyss.

tabat quā vt pauca afferret quæ illic sunt de matrimonio, quæ per se sunt satis clara. Quæstionis autem de matrimoniis dicit Clemens hunc esse veluti colophonem & summam, honorabile connubiū, & torus immaculatus: quid enim honestius quam per Deū coniungi, per Verbum sanctificari, pura & munda esse conscientia, nulla admittere probra stupri & adulterij, & ita se gerere, vt in lecto matrimoniali nulla penitus insideat macula nec labes? [a] *Cùm vnus itaque scopus & vnus finis.* Dixit superius esse perfectionem in viris & mulieribus, nūc autem dicit quisnam sit perfectus. Dicit autem ex verbis Petri eum esse perfectum qui per Christū quem non vidit, & tamen in eum credit & eum diligit, reportat suæ fidei finem, salutem animæ. Idem sentit Paulus qui gloriatur se propter Christum plurimū laborasse, & grauissima, atque adeò multis mortibus maiora esse perpessum. Horum omnium scopus & finis salus est animæ, quæ est Christiani perfectio. [b] *Quoniam autem Deus ipse omnipotens.* Volens Deus & suam ecclesiam, & eius singulos esse perfectos, dedit Apostolos, Prophetas, Euangelistas, Pastores & Doctores, qui & ipsi in suo genere essent perfecti, & alios perficerent. Quo magis admittendū est iis propter quos sunt à Deo dati, vt viri euadant & sint perfecti in plenitudine fidei, dum manent in hac vita. Porro autem ij qui ad alios perficiendos sunt à Deo dati, licet sint perfecti in iis ad quæ sunt ordinati, habent tamen etiam suam in communibus virtutibus perfectionem, sicut etiam qui communes habent virtutes, possunt habere Dei dona & charismata. Et sunt quidem varia & diuersa dona quæ dantur ab eodem spiritu, & non iisdem sed diuersis dantur, & raro contingit vt omnia iisdem dentur, Apostolorum tamen ea fuit prærogatiua, vt in omnibus excellerent. Inter cæteros autem Apostolos fuit etiam Paulus, qui tempore quidem fuit recentior, vt qui statim fuerit post Christi assumptionem, sed quæ scripsit dependent ex veteri testamento: Christum enim prædicans qui in lege fuit prædictus & significatus, quæ non intelligitur nisi in Christum credatur, qui venit non vt legem solueret, sed vt adimpleret, atq; hoc quidem intellexit, & perspexit Paulus, docens non posse intelligi, nec perfici legem sine Christo. Quod quidem qui intelligit, & perspicit, is est cognitione præditus. [c] *Iam verò ex persona Dei Domino dictum est.* Eum qui Dei habet scientiam, & qui ex charitate bene facit, nihil aliud dicit sibi proponere quā ipsum bonum & honestum. Qui aliter facit, nempe qui bene facit, vel propter remunerationem, vel propter gloriam & honorē, is nō est Dei cognitione præditus. Hoc vt melius intelligamus citat ex psalmis versiculum, quo Deus iubet Domino, vt ab eo petat gentes. Quod si fecerit eas illi gratis daturum hæreditatem, significans Christū & citra remunerationem gentes à Deo accepisse, & gentes ipsas bene facientes nulla sibi proposita remuneratione, sed sola boni & honesti, atque adeò ipsius Christi consideratione, salutem consecuturos, & ipsum Christum possessuros. Hoc Dei præstat cognitio quæ non est desideranda, vt aliquid quod nobis sit vtile assequamur, vel quod sit noxium repellamus, sed propter solam Dei contemplationem, in qua consistit salus hominis, dum Deum contemplando eo fruitur. Contemplationis autem causa est Dei cognitio. Et sunt quidem hæc duo, nempe salus hominis & Dei contemplatio, ita coniuncta, vt non possit vnum ab altero separari. Quod si fieri posset vt separarentur, mallet vir bonus Dei cognitione præditus æterna carere salute, quam Deū non cognoscere, & non contēplari. Et est quidem contemplatio, rerum diuinarum in mente agitatio, quod Græci dicūt νοεῖν, nos autem id vtcunq; significantes dicimus intelligere. Et incipit quidem hæc cōtemplatio in iis qui se à voluptatibus continentes exercent in Dei meditatione, sed ea non est sempiterna contemplatio, etsi ad sempiternam tendat contemplationem, quæ tum demum existit, quando nullis interrupta interuallis, ei qui Deū cognoscit, ita inhæret, vt dici possit in eo consistens essentia. Propter se autem expetenda à cognoscente iudicatur hæc Dei cognitio, vt cuius hæc sit proprietas, vt propter charitatē fidem superet. Credi quidem potest esse Deum, etsi non diligatur, cognosci autem non potest nisi diligatur, & charitas efficit vt cognoscatur. Hinc ergo fit vt Dei cognitio sit maior fide, cum fides esse possit sine charitate, cognitio autem minime. Nam nec Deus cognoscit hominem, nisi diligat: peccatores enim nō nouit quos non diligit, eos certe dicit se nescire: nec homo Deum diligit, quem non nouit: non nouit autem qui præcepta eius non seruat: non seruat autem qui non propter Deum seruat, & propter ipsum bonum & honestum, penitus neglecta sua vtilitate. Is autem qui ita Deum nouit, vt qui sit perfectus, & propter Deum & ipsum honestum bene facit, & semper & ex habitu bene facit, bonaque est omnis eius actio, vt qui non gloriam, non honorem, non mercedem, non remunerationem, sed solum bonum sibi proponit, in vita agenda Deum imitans, qui non propter aliud benefacit quam quod sit bonus. [d] *Non oportet autem elatos transmoueri.* Qui Dei habet cognitionem, ex habitu bene facit: sed qui bene facit, eum non oportet in altum superbia efferri, sed Deum sequendo qui sua gratia eum volentem trahit, ingrediendo superare, quæ sunt alioqui ardua & difficilia, & peruenire quo oportet, nempe ad regnum Dei. Perueniet autem si Dei virtutis habens gratiam per arctam viam currat citra impedimentum. Qui per arctam viam ita currit citra impedimentum, is à Deo est electus. Qui licet à nonnullis odio habeatur, eum tamen retardare non poterunt, Deus enim nouit eorum inscitiam, & miseretur eorum ignorationis: quo fit vt in eo impediendo frustra laborent. Porro autem Dei cognitio nos & Deum docet diligere, & eius opera. Nam cùm Deus sit bonus, & omnia bene fecerit, fit vt bona sint quæ fecit. Quæ autē bona sunt & pulchra diliguntur: hinc fit vt & Deus diligatur & eius creaturæ: qui ergo Dei habet cognitionē, habet charitatem quæ est Dei & proximi dilectio. Cùm autem quæcunque Deus fecit, & sint & bona sint, nulla creatura est odio habenda, sed peccatum quod non est Dei opus, sed vitium & defectus creaturæ qui nihil est. Solum ergo vitium & peccatum est odio habendum, vitium autem & peccatum non est in eo qui Dei habet cognitionem, sed virtus, quæ cùm sit habitus, qui nunquam à se excedit, ea nec interdiu, nec noctu, nec vllis somniis, nec visione amittitur: maxime cum quæ principatum obtinet facultas animę sit inalterabilis, & nullas diuersas suscipiat notiones, & ne in somnis quidem ex diurnis motibus accipiat visorū simulachra. Ideo Christus suos discipulos iubet vigilare, significans nullis animi pertur-

bationibus agitandam esse animam, & perinde atque si interdiu operaretur, à visis & insomniis puram & immaculatam esse conseruandam. A visis autem & insomniis pura & immaculata conseruabitur, & Deo, quoad eius fieri potest, assimilabitur, si mens versetur in habitudine ad ea quæ sunt eadẽ, seu quæ similiter & eodem modo se habent, nempe quæ sunt diuina & æterna, & cadunt sub intelligentiam. Varia autem incertaque & instabilis erit animæ affectio, si versetur in iis quæ cadunt sub sensum, & sunt materialia. Atque ea quidem perturbant animam, vt quæ eam in varia distrahant, & est ea nox in qua hoc fit turbulenta, sed non ea nox quæ εὐφρόνη dicitur ἀπὸ τοῦ φρονεῖν, id est ab eo quod est esse prudentem, quod anima cessans à sensibus ad se conuersa, & à corpore contracta, fiat prudens. In hac etiam nocte olim fiebant mysteria, in qua à corpore contracta & separata anima euadebat prudens. Separatur autem anima à corpore, & somno & morte, sed morte maxime. Hanc autem animæ quæ noctu fit separationẽ, pulchrè quidẽ sed obscurè significauit Heraclitus dicẽs Græcè, ἄνθρωπος ἐν εὐφροσύνῃ φάος ἅπτεται ἑαυτῷ ἀποθανὼν ἀποσβεσθείς. Vbi non existimo esse legendum εὐφροσύνῃ, id est lætitia, sed εὐφρόνῃ, id est, nocte, vt hic sit sensus; homo noctu tangit lucem sibi mortuus, extinctus, id est, homo mortuus & extinctus, vt qui à somno sit priuatus sensibus, tangit lucem, id est, apprehendit diuina, & quæ cadunt sub intelligentiam. Viuus autem tangit mortuum, id est viuens anima tangit corpus mortuum, licet enim sit somno separata, adhæret tamen corpori quod est mortuum, vt quod non sentiat, & cuius extincti sunt oculi, vt quod non videat. Vigilans tangit dormientem: vigilat enim anima, corpus autem dormit. Qui rerum autem diuinarum & æternarum se dedunt contemplationi, ij dicuntur vigilare. Qui verò se in rerum sensilium & materialium immergunt studio, ij & dormire dicuntur & inebriari. Et ideo iubet Christus Discipulis vt vigilent, id est diuina & æterna cogitent, & præcipit Paulus ne dormiamus vt cæteri, sed vt vigilemus & sobrij simus. Cæteri quidem noctu dormiunt & inebriantur, sed qui sunt Dei cognitione præditi, ij Deum meditantur & contemplantur, & cùm sint filij lucis, tantum abest vt versentur in operibus tenebrarum, vt etiam noctu opera lucis cogitent, & de vita rectè agenda soliciti, ea prouideant quæ pertinent ad salutẽ. Diem autem & lucem allegoricè appellat Paulus Dominũ, Dei scilicet filium, cuius appropinquare dicit aduentũ: arma autem lucis quibus nos vult indui, ea sunt Dei præcepta quæ sunt ad salutem necessaria. Seruanda enim ea dicit Deus si velimus esse salui. [m] *Hac ratione dicunt oportere nos ablutos.* Ex eo quod citauit Paulum dicentem deponenda opera tenebrarum, & induenda arma lucis, ex eo arripuit occasionem dicendi non oportere nos nisi præparatos accedere ad preces & sacrificia. Præparatio autem erat aquis ablui & mũdari, extrinsecus autem ablui est signum seu symbolum internæ emundationis: interna autem emundatio est cogitare quæ sunt sancta. Externa quoque emundatio quam à Mose acceperunt Iudæi, vt in multis locis videre licet in Leuitico, & qua etiam à Mose accepta ante preces & sacrificia vtebantur Græci, vt testis est Homerus in Odyssea, dicens Penelopen & Telemachum se lauasse priusquam venirent ad vota & preces, significabat Baptismum Christianum. Vtebantur autem lotione Iudæi, non solum in sacrificiis, sed etiam in conuiuiis, & hoc est quod dicit Clemens hunc fuisse morem Iudæorum, vt etiam sæpe in lecto tingerẽtur nempe in triclinio vel mensa. De iis dicit Marcus; Pharisæi & omnes Iudæi non comedebant nisi crebro lauerint manus, tenentes traditionem seniorum. De iis etiam scribit Tertullianus lib. de Baptismo. Iudæus Israël quotidie lauat, quia quotidie inquinatur. Ablutio autem significat internam emundationem quæ est externa longe præstantior, quo anima est melior quam corpus. Dicit itaque; Animo esto mundus non lauacro: balneo enim emundantur externæ sordes, internæ verò animo. Perfecta autem est emundatio, quando nec in mente, nec in verbis, nec in operibus, & nec in somnis quidem est aliquid pollutum. Nihil est autem quod magis purget hominem, quam de malis actionibus ita dolere, vt ad eas nunquã redeas, mentem autem sursum tollas, & ad bonas actiones anterius semper progrediaris. Hæc autem est firma & stabilis pœnitentia. [n] *Si itaque scientia qua dicitur.* Antea sæpe locutus est de Gnostico, id est de eo qui per fidem habet cognitionem, quæ etiam dicitur scientia, vt autem quisnam is sit melius intelligamus, vtriusque, nempe & scientiæ & fidei dat etymologiam, sed sua lingua nempe Græca, quem sermo latinus non admittit, ἐπιστήμη ergo quæ est latine scientiæ etymologia, quam accepit ex Cratylo Platonis, est ex eo quod sistat mẽtem. Tum demum enim mens sistitur & quiescit, quæ prius per res singulares seu particulares errabat innumerabiles, quando vniuerse consistit in vno genere, id contemplans, à singulorum quæ mentem confundunt & distrahunt desistens consideratione: πίστεως autem, id est latine fides hæc est etymologia στάσις περὶ τὸ ὄν, id est statio & quies circa id quod est. Esse autem dicitur, id quod est diuinum & æternum. Neque enim propriè esse dicuntur quę perpetuo oriuntur & occidunt. Qui ex hac iustitiæ scientia & ex fide in Deum est iustus, is semper est iustus, & sua sponte iustus non metu. Non enim est iustus quod timeat supplicia quæ à lege irrogantur, nec minas formidet quæ vel à Iudicibus intentantur, vel ab improbis hominibus. Sola eos propter se in officio continet iustitia, non metu. [o] *Atque Epicurus quidem ait.* Est verisimile his verbis fuisse conceptã Epicuri sententiã, sapientẽ propter lucrũ non facturũ fuisse iniuriam. Neque enim sperare futurum vt lateat. Ex quo infert Clemens, Epicurum in hac fuisse sententia, sapientem propter lucrum facturum esse iniuriam, si speraret fore vt lateret. Sed qui iniuriam non facit eo quod metuat ne non lateat, is non sua sponte est iustus, sed metu: imò ne iustus quidem est, sed videtur. Sic & qui ab iniuria facienda abstinet, vel facit quod iustum est propter spem assequendæ remunerationis, is non sua sponte est iustus: sed iustus est qui propter ipsam iustitiam iustè facit: Merces enim non tam iustum facit, quam efficit vt videatur. Quod si etiam reuera est iustus, non est tamen tam perfectè iustus, quam qui iustè facit propter iustitiam.

Marc. 7. & Matth. 15.

Tertul. de Baptis.

[a] *Eam autem*

[a] EAM *autem spem quæ est post mortem, non solùm sciunt qui barbaram persequuntur philosophiam, bonis quidem bonam, malis autem contrariam, sed etiam Pythagoræi: nam illi quidem spem in fine denunciabant iis qui philosophabantur, cùm etiam Socrates dicat in Phædone, bonas animas hinc cum spe bona excedere: & rursus malos vituperans, ei opponit dicens: viuunt enim cum mala spe. Et videtur etiam consentire Heraclitus, per ea quæ dicit disserens de hominibus: Homines mortuos manent quæ non sperant, nec expectant. Diuinè ergo Paulus apertè scribit ad Romanos: Afflictio patientiam operatur, patientia* Rom. 5. *verò probationem, probatio autem spem, spes verò pudore non afficit. Propter spem enim futuram est patientia, spes autem est etiam æquiuocè spei redditio & restitutio, quæ etiam pudore non afficit, vt quæ probris & contumeliis non amplius afficiatur.* [b] *Qui autem nudæ vocationi, quatenus vocatus est, obedit, is neque propter timorem, neque propter voluptates, tendit ad cognitionem. Non enim considerat an aliquod vtile lucrum aut delectatio aliqua extrinsecus consequatur, sed tractus à dilectione eius qui verè est amator, & ad id quod fieri oportet adductus, pius est Dei cultor. Vnde nec si per hypothesim à Deo acceperit potestatem faciendi ea quæ sunt prohibita, citra vllam pœnam: neque si propterea beatorum bona accepturum eum esse ei promissum fuerit: sed nec si persuasum habuerit fore, vt Deum lateant ea quæ gerit (quod quidem fieri non potest) in animum vnquam esse inducturum, vt aliquid agat præter rectam rationem, cùm id quod verè est honestum, & ex seipso eligendum, & ea ratione expetendum amandúmque, semel elegerit. Non enim in esca ventris esse* 1.Cor. 8. *quod bonum est acceperimus. Audiuit autem ille quòd cibus Deo nos non commendabit, neque matrimonium, sed neque abstinentia à matrimonio in ignoratione: sed opus ex virtute quod fit per cognitionem. Nam canis quoque qui est animal expers rationis, sic dicatur esse continens, dum eum timet qui tollit baculum, & ideo à cibo abstinet. Horum ergo scias quod ablata quæ facta est promissio, & circumscriptus is cuius minæ intentatæ sunt metus, & separatum quod impendet periculum arguit propositum. Non enim ipsi rei naturæ se propriè coniungunt, & accommodant, vt reuera comprehendant per cognitionem, esse quidem bona omnia quæ creata sunt ad vsum nostrum: vt matrimonium, exempli gratia, & liberorum procreatio si assumpta sint cum temperantia: bona autem esse melius per eam quæ est Deo assimilationem, euadere impatibilem & virtute præditum: sed ex iis quæ extrinsecus adducuntur bonis vel malis, ab aliis quidem abstinent: ab aliis verò minimè. Quinetiam ea à quibus abstinent abhorrentes, creaturam & opificem cernuntur accusare: & licet ipsa specie versentur fideliter, habent tamen impium iudicium.* [c] *Illud autem, Non concupisces, neque necessitate eget quæ est ex timore, quæ cogit abstinere à suauibus: neque mercede, quæ per promissionem persuadet reprimere appetitiones. Neque obedientiam propter mandatum, sed propter promissionem eligunt, qui Deo propter promissa obediunt, à voluptate inescati. Sed neque auersatio à rebus sensilibus, effecerit consequenter coniunctionem cum iis quæ cadunt sub intelligentiam. Contrà autem, cum iis quæ cadunt sub intelligentiam coniunctio, ei qui est cognitione præditus, secundum naturam deducitur à rebus sensilibus, vt qui per eorum quæ sunt pulchra electionem, bonum scienter elegerit, & admiretur quidem generationem & sanctificet Creatorem: sanctificet autem eam quæ fit Deo assimilationem. Sed ego me à cupiditate liberabo, dixerit ô Domine, vt mihi tecum intercedat coniunctio: pulchra enim est quæ vtique creata est dispensatio, & omnia rectè administrantur, & nihil fit sine causa. In tuis me esse oportet, ô Omnipotens, & licet hîc fuero, sum apud te. Volo autem expers esse metus, vt ad te possim appropinquare, meditans vt tua paucis contenta sit electio, quæ iusta est, eorum quæ sunt bona ex similibus. Mysticè admodum & sanctissimè nos docens Apostolus, eam quæ verè grata est electionem, non quòd*

alia tanquam mala reprobet, sed quòd bonis censeat esse meliora, significauit dicens: Quare & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit, ad id quod honestum est, & facultatem præbet indiuulse Domino assidendi. Scimus autem quæ difficiliter quidem parari possunt, non esse necessaria: quæ autem sunt necessaria, paratu facilia benignè facta esse à Deo. [d] *Quamobrem bene dicit Democritus, naturam & doctrinam rem esse persimilem. Causam autem breuiter reddimus. Doctrina enim hominem concinnat & componit: concinnans autem ac componens, naturam ei tribuit: neque interest an fuerit natura effectus talis, an tempore & disciplina transformatus: vtrumque autem tribuit Dominus, illud quidem per creationem, hoc verò per recreationem & renouationem, quæ fit ex testamento. Quod autem conducit ei quod est magis princeps, id est magis eligendum: est autem omnium maximè princeps, mens: sic ergo videntur reuera honesta esse iucundissima, & ex se præbere eum quem desiderant fructum, nempe animæ tranquillitatem. Qui autem me audit, inquit, requiescet in pace confidens, & sine metu conquiescet ab omni malo. Confide in toto corde tuo & mente tua in Deo. Hoc modo fieri potest vt qui est cognitione præditus, iam Deus euaserit, Ego dixi Dij estis, & filij Altissimi. Dicit autem Empedocles quoque sapientum animas Deos fieri, hoc modo scribens:*

1.Cor.7. Prou. 1. Psal. 8. Ioan. 10.

Postremò vates, & qui hymnos carmine dicunt,
Et medici in seclis qui hominum terrestribus insunt:
Hinc existunt Dij, sunt quorum maximi honores.

Atque homo quidem qui est in genere, fingitur ex idea spiritus qui est congenitus. Neque enim informis & figuræ expers creatur in officina naturæ, vbi hominis generatio mysticè perficitur, cùm sit communis & ars & essentia. Homo autem hic quispiam, seu homo singularis, charactêrem suscipit ex forma animæ insita eorum quæ elegerit. Qua ratione Adam quoque dicimus fuisse perfectum, quod attinet ad formationem: nihil enim ei defuit ex iis quæ homini formæ & speciei charactêrem tribuunt. Ille autem dum fieret, accepit perfectionem, & iustificatus est per obedientiam. Hoc erat quod in virum crescebat, nempe quod in eius potestate erat situm, seu liberum arbitrium. Quod autem elegerit, atque adeo id quod erat vetitum elegerit, non est culpa in Deum conferenda. [e] *Duplex enim est generatio, vna quidem eorum quæ gignuntur, altera verò eorum quæ fiunt: & hominis quidem magni & fortis animi virtus cùm sit, vt aiunt, sua essentia perturbationibus & animi motibus obnoxius, reddit metus expertem & insuperabilem eum qui est eius particeps, & est ira mentis satelles in patientia, & tolerantia, & iis quæ sunt similia. Sub cupiditate autem collocatur & temperantia, & salutaris prudentia. Deus autem est impatibilis, iraque expers & cupiditatis, & non per eam est metus expers, aut ea declinat quæ sunt molesta & grauia. Sed neque est temperans aut imperat cupiditatibus: neque enim in graue aliquod aut molestum Dei natura inciderit. Neque fugit Deus timorem, sicut nec concupiscet, vt etiam imperet cupiditati. Mysticè ergo apud nos quoque dictum est illud Pythagoræum, Oportere hominem quoque fieri vnum. Nam ipse quoque Pontifex est vnus, cùm sit vnus Deus per immutabilem huius habitum, quòd bona scilicet semper currant. Iam verò Seruator per cupiditatem vnà etiam sustulit iram, quæ est vindictæ cupiditas. In summa enim, patibilitas est per quoduis genus cupiditatis. Qui autem ad impatibilitatem deductus homo, Deus efficitur citra vllum inquinamentum, fit vnicus. Quomodo ergo qui in mari anchora stabiliuntur, trahunt quidem anchoram, non illam autem attrahunt, sed seipsos ad anchoram: ita qui per vitam quæ proficiscitur à cognitione, Deum trahunt imprudentes, & non aduertentes, seipsos ad Deum adducunt. Qui enim Deum colit, seipsum colit. In vita ergo quæ versatur in contemplatione, sui quis curam*

θεὸς, ἀπὸ τοῦ θεῖν.

curam gerit, dum Deum veneratur, & per suam synceram purgationem Deum sanctum sanctè contemplatur. Quæ enim assistit temperantia, seipsum assiduè considerans & contemplans, Deo quoad eius fieri potest, assimilatur.

COMMENTARIVS.

[a] EAM *autem spem quæ est post mortem.* Cùm sint tres Theologicæ virtutes, fides, spes, & charitas, dixisset autem de iustitia quæ est propter spem remunerationis, arripuit occasionem loquēdi de spe quę est post mortem. Eam spem dicit non solum scire Hebræos quos vocat barbaros, sub eis comprehendens etiam Christianos, verū etiam Græcos, ad id ostendendū citans Pythagoreos Platonem, & Heraclitum. [b] *Qui autem nudæ vocationi.* Quinā bene faciant & quomodo perfecte bene faciant superius exposuit. Nunc autem dicit quinā perfectè bene faciant. Perfectè autem bene faciunt qui à Deo vocati nudæ parēt vocationi. Dicitur autem nudæ parere vocationi, qui nihil aliud sibi proponit, quā vt Deo vocanti obediat propter Dei amorē, non aliquam vtilitatem se sperans inde consecuturū. Is pie Deum colit qui nō propter aliud quam propter Deū bene facit, & ne si Deus quidē ei permittat quod fieri non potest, & id dicimus per hypothesim, vt faciat quæ sunt prohibita, nunquā id faciet quod est præter rectam rationem. Bona quidē sunt omnia quæ à Deo ad vsum nostrum sunt creata, sed tum demum nobis sunt bona, si iis vtamur ex recta ratione & cognitione, vt cibus, matrimonium, à matrimonio abstinentia. Bonum enim est id opus quod fit ex virtute & recta ratione. [c] *Illud autem, Non concupisces.* Pergit adhuc ostendere quid sit perfecte bene facere, nempe quando bene fit propter Deum & propter ipsum bonum & honestum. Quando autem propter aliud, id non est perfecte bene facere. Vnū ex Dei præceptis est, Non concupisces. Ex eo præcepto perfecte bene fit, quando propter ipsum Deū, & eius præceptum non concupiscitur. Sin autem à suauibus & iucundis abstineatur, quod timeatur ne ex eo nobis aliquid mali accidat, aut ideo nostrā reprimamus apetitionem quod se continenti sit aliquid promissum, non recte non concupiscitur. Neque enim propter Deum, & eius præceptum non concupiscitur. Non est enim præcepto obediendū propter promissum, sed propter præceptum, & quod Deus id præceperit. Nam qui propter promissum bonū præceptū exequitur, is non à præcepto inducitur, sed à voluptate inescatur. Quoniam autem hic agitur de non concupiscendo, videri autē posset nō concupiscere qui auocatur à rebus sensilibus, vt qui coniunctionem habeat cum iis quæ cadunt sub intelligentiam, tacite obiectioni respondet Clemen, non omnē qui auocatur à sensilibus, coniunctionem habere cū iis quæ cadunt sub intelligentiam. A sensilibus quidem auertuntur, atq; adeo eas auersantur hæretici, qui Creatorem oderunt & res creatas, sed non ideo coniunctionem habent cum iis quæ cadūt sub intelligentiam. Aliter autē se habet in eo qui cognitione præditus contemplatur & coniungitur cū iis quæ cadūt sub intelligentiā. Is enim secundū naturam auocatur à rebus sensilibus, vt qui ea quæ cadunt sub intelligentiā sensilibus præstantiora esse intelligat & ea eligat, non audit autē generationē, sed eam laudat & admiratur, nec vituperat Creatorem, sed eum sanctū pronunciat, eam quoq; vitam censet esse sanctam, quæ quoad eius fieri potest, accedit ad Dei similitudinē qui nullis affectibus & animi perturbationibus est obnoxius. Bona quidem esse omnia quæ sunt à Deo creata, & sine causa nihil ab eo esse factū, se autē non cōcupiscere quod Deo velit coniungi, se etsi hic sit, cū eō esse, paucis esse contentos à Deo electos. Non actiuam quidem vitā esse reprobandam, sed eligi vt meliorem eam quæ versatur in Dei cōtemplatione. Ita censet Paulus bene facere patrem qui virginē iungit matrimonio, melius autem qui non iungit, vt ipsa à matrimonij oneribus & molestiis libera Deum colat liberius. Esse quidē matrimonium necessarium, nō itidem vitam cōtemplatiuam, sed facilius & expeditius est matrimoniū, difficilior autem vita contemplatiua. Parari enim facile voluit Deus quæ sunt necessaria, nō itidem quæ sunt non necessaria. [d] *Quamobrem bene dicit Democritus.* Locutus de coniunctione cum iis quæ cadūt sub intelligentiam, quæ est contemplatio, nunc loquitur de doctrina, quæ est coniuncta contemplationi. Citans autem Democritū dicit naturam & doctrinam rem esse persimilem: cur autem sint persimiles, hāc affert rationē. Natura quidem facit & format, doctrina autē non facit & format, sed quod factum fuerat & formatum, mutatum autem erat & deprauatū, concinnat & componit, & quodammodo reformat, & quam amiserat naturam ei tribuit. Id enim dici potest de doctrina quod dici solet de consuetudine, Doctrinā esse alteram naturā: inter id autem quod fit natura & quod fit doctrina hoc interest, quod repente quidē faciat natura, longo autem tempore & disciplina, doctrina: & quem facit quidē natura is factus dicitur, quem autem mutatum in pristinam formam restituit doctrina, is non dicitur factus, sed transformatus. Vtrumque autem datur à Domino Deo, & quod facit natura, & quod reformat doctrina, & dat quidē id quod facit natura per creationem. Deus enim assidue operatur & semper creat per naturā, quo fit vt etiam dicatur Deus natura naturans. Dat etiā quod reformat doctrina per recreationem & renouationem quæ fit ex testamento: vtrumq; enim datum est testamentum vt lapsa repararetur natura. Quod autē in homine principatū obtinet, id reparatur. Quod principatum autem obtinet, id est mens: quod autem cōfert ei quod principatum obtinet, id est eligendum: menti autem quæ principatum obtinet nihil magis confert, nec maiorem fructū affert, quam id quod est bonum & honestum. Fructus autem quem affert bonū & honestū, & quem mens maxime desiderat, est animæ constantia & tranquilitas. Hoc autem assequitur qui intrinsecus loquentem audit sapientiam, & toto corde & mente confidit in Deo. Cuius autem mens per doctrinam ita est reparata, vt tota in Deo confidat, & ita nullis affectionibus & animi perturbationibus sit obnoxius, is Deus euaserit: non quod ad Dei naturam peruenerit & essentiam, sed quod prope accedat ad Dei similitudinem, per quandam participationem. Neque verò mirum, si quos Deus suo spiritu inspirauit ab ipso Dij vocentur, & filij excelsi, cùm non vereatur Empedocles Vates hym-

1. Cor. 7.

nographas, & medicos Deos vocare. Porro autem duplicem esse hominem dicit Clemens, & eum qui in genere & absolute est homo, & eum qui est hic, vel ille, nempe singularis seu particularis. Formatur autem homo qui est absolute & in genere, ex idea spiritus congeniti, in officina naturæ, nempe in vtero mulieris. Et sunt quidem in mente diuina rerum omnium ideæ, ex quibus formantur quæcunque hic oriuntur: & variarum quidem rerum sunt variæ ideæ, hominis autem idea est congenitus spiritus. Ex hac autē spiritus idea quæ formam & figuram habet intelligentia præditam arcano & ineffabili modo, quē vocat mysticum, efficitur hominis generatio, hominis, inquam, qui in genere & absolute est homo. Quod quidem fieri non est mirū, cùm artificis, nempe Creatoris, ars sit communis & essentia: ita ergo à Creatore ex idea congeniti spiritus formatur homo perfectus, & perfectus fuit Adam, quod attinet ad formationem, nihil enim ei defuit quod pertineret ad exprimendam hominis figurā & characterē. Qui est ergo homo in genere & absolute, ita formatur, vt forma & figura hominis non magis sit in vno quam in altero. Non ita autem se habet homo singularis seu particularis, qui si cōsideretur quidem eius formatio, ab alio homine nihil differt, differt autem si consideretur liberum arbitriū, quod ex anima suscipiens characterem, non eodem modo se habet in omnibus. Nam etsi omnes habeant liberam eligendi potestatem, non omnes tamen idem eligunt, sed & in vnoquoq; & eodem crescit liberum arbitrium, quod à Deo quidem datum hominem reddit perfectum, si eo rectè vtatur. Sin autem in eligēdo peccarit, vt quod vel malè vel malum elegerit, Deo non est imputandum qui liberum dedit arbitrium, sed homini qui eo male est vsus quo bene vti poterat. Nō est culpa in Deum conferenda, quod Adamo eligendi liberum dedit arbitrium, sed in Adamum, qui male elegit malum quod erat vetitum. [c] *Duplex enim est generatio.* Qui est homo in genere & absolute, nullam ab alio homine habet differentiā, non est enim homo aliud quam homo. Homo autem singularis qui non consideratur vt homo propter formationem, sed vt qui characterem acceperit ex iis quæ eligit anima, cùm non sit omnibus vna & eadem, sed diuersa electio, à singulis aliis differt hominibus. Eorum autem hanc affert causam, quod duplex sit generatio. Vna quidem eorum quæ generantur, altera verò eorum quæ fiunt. Quæ generantur quidem sunt eadem, cùm sit vna & eadem omnibus forma: quæ fiunt autem non sunt eadem, cum incrementum accipiant & diminutionem. Fiunt autem virtutes, vt quæ spatio temporis doceantur: quo fit vt sint alij magis, alij minus virtute prędìti. Atq; consistunt quidem virtutes in regendis & moderandis animæ facultatibus, mente scilicet, ira & cupiditate, quę si limites excedant & modum non teneant, vitia vocantur: sin autem in medio consistant & ratio quidem regat mentem, fortitudo autem refrenet iram, & temperantia libidinem & cupiditatem, exclusis vitiis in anima regnat virtus. Atque in homine quidem sunt animi motus & perturbationes quos regit & moderatur virtus. Non est autem mirū quod sint in homine motus & animi perturbationes: non enim est proprie homo vnus, in quo est mens, ira, & cupiditas. Quo fit vt cum non sit vnus, necesse sit vt sit patibilis, Deus autem cum sit vnus, non est affectibus obnoxius, & est impatibilis, & neque in eo est vitium, cum omnibus careat affectibus, ex quibus modum non tenentibus, existit vitium, & nec est in eo qualis in homine virtus. Non est enim virtus vbi non sunt qui regantur affectibus & motus: in Deo autem non sunt affectus & animi motus, cum in Dei naturam nihil graue cadat & molestum, graues autē & molesti sunt affectus, Deus ergo nec irascitur, nec metuit, nec concupiscit, sed nec iram refrænat, nec metum fugit, nec imperat cupiditati, cum in eo nec sit ira, nec metus, nec cupiditas, etiamsi ei tribuantur in scriptura per figuram quæ dicitur ἀνθρωποπάθεια. Cum autem quod Deus sit impatibilis, causa sit quod sit vnus, homo autem, quoad eius fieri potest vult Deum imitari, & esse impatibilis, oportet eum non esse quidem vnum, quod Dei est solum, sed fieri vnum, mysticè, id est arcano & ineffabili modo, quod à Pythagora quidem dictum, à nostris quoque est vsurpatum. Oportere autem hominem fieri vnum, sicut vnus est Deus, per hoc quoq; significatur quod vnius Dei sit vnius Pontifex. Vnus autem est Deus quod sit immutabilis eius habitus, quo bona currūt omnia: ducta est enim Dei etymologia ἀπὸ τοῦ θεῖν, quod currere significet. Impatibiles autem sunt, qui à nullis agitantur animi motibus & perturbationibus. De quo etsi disertis verbis nullū sit à Domino seruatore nostro in lege datum præceptum, eo tamen quod statuit non esse concupiscendum, simul etiam omnes alios sustulit affectus. Nam & in ira est vindictæ cupiditas, nec vllus est animi motus & perturbatio, quæ dicitur Græcè πάθος, latine autem, si liceat dicere, passio, quæ non suam habeat cupiditatem. Vt ergo ostenderet omnes tollendos esse affectus, legislatori satis esse visum est si diceret, Non concupisces: Qui est autem impatibilis, & nullis inquinatus animi perturbationibus, Deus, quoad eius fieri potest, efficitur seu deificatur, non est quidem vnus, quod Dei est solius, sed μοναδικὸς, id est vnicus, seu singularis. Qui autem ita sustulit omnes animi motus, & perturbationes, is est aptissimus Dei contemplationi. Qui autem Deum cōtemplatur similis est ei qui in mari stabilitur ab ancora. Nam vt trahitur quidem ancora, sed non attrahitur, imò verò ipsa ad se trahit: ita qui Deum contemplatur, ad se quidem vult Deum attrahere, sed ipse ad Deum attrahitur imprudens & non aduertens. Nam qui Deum colit, seipsum colit, & Deum venerans suæ salutis curam gerit, & cum se pure & sincere expiarit ac purgauerit, Deum sanctum sanctè intuetur & contemplatur. Cum ea autem expiatio & expurgatio non fiat sine temperantia, ea seipsam considerans & contemplans, Deo, quantum fieri potest, similis redditur.

Non concupisces.

VIII. [a] I A M *verò id est in nostra potestate, cuius ex æquo sumus Domini, & eius quod ei aduersatur, vt philosophari, vel non: & credere, aut non credere. Per hoc ergo quod sumus æquè participes vtriusque eorum quæ inter se aduersantur, inuenitur fieri posse id quod est in nostra potestate. Quinetiam præcepta sunt einsmodi vt à nobis possint fieri vel non fieri, quæ*

fieri, quæ consentaneum est vt consequatur laus & vituperatio: & qui rursus puniuntur propter ea quæ ab ipsis admissa sunt peccata, propter ipsa sola puniuntur. Præterierunt enim ea quæ facta sunt, neque fieri potest vt sit vnquam infectum quod factum est. Dimittuntur ergo quæ facta sunt ante fidem, non vt non facta sint, sed tanquam non facta sint. Sed ne omnia quidem, dicit Basilides, sed sola dimitti inuoluntaria, & quæ fiunt per ignorationem, perinde ac si homo aliquis, non Deus, tam magnum præberet donum. Huic dicit Scriptura: Existimasti inique, quòd ero tui similis? Sed etsi punimur propter voluntaria, non vt non facta fuerint, sed quòd facta sint punimur. Punitio autem non iuuat eum qui peccauit ad hoc vt non fecerit, sed ad hoc vt non peccet amplius, neque vllus alius incidat in similia. Hic ergo bonus Deus castigat propter has tres causas: primum quidem, vt is qui castigatur, seipso melior euadat: deinde, vt ij qui possunt salui fieri per exempla, præparentur admoniti: & tertiò, ne is qui iniuria afficitur, contemptui habeatur, & aptus sit ad iniuriam accipiendam. Sunt autem duo quoque modi correctionis: vnus quidem, docendo: alter verò, corrigendo, quem etiam castigantem diximus. Sciendum est autem eos qui post lauacrum in peccata incidunt eos esse qui castigantur. Quæ enim prius facta sunt, dimissa sunt: quæ autem postea fiunt, expurgantur. [b] *De incredulis dictum est, eos esse reputatos tanquam puluerem quem proiicit ventus à facie terræ, & stillam quæ à situla excidit. Beatus est qui habet scientiæ disciplinam, & neque ad damna ciuium, neque ad iniustas impellitur actiones, sed immortalis naturæ senij expertem intuetur ornatum, quanam ratione, & quo pacto, quóue modo constiterit. Iis autem qui sunt eiusmodi, nunquam turpium factorum insidet meditatio. Meritò ergo Plato quoque eum qui ideas contemplatur, dicit esse victurum Deum inter homines: mens autem est locus idearum, mens verò est Deus. Eum qui Deum in quem non cadit aspectus contemplatur, dixit Deum viuentem inter homines. Porrò autem in Sophista quoque Eleatem hospitem qui erat dialecticus, Socrates Deum nominauit, quales sunt externis diis hospitibus similes, qui in vrbes ventitant. Quando enim anima quæ transcendit generationem per se fuerit, & cum ideis versatur, qualis est qui est Coriphæus in Theæteto, is factus tanquam angelus, erit cum Christo, vt qui versetur in contemplatione, semper Dei voluntatem considerans: reuera hic solus prudens, isti volitant velut vmbræ. Mortui enim sepeliunt mortuos suos. Vnde dicit Hieremias: Implebo ipsam mortuis terræ genitis, quos percussit ira mea.* [c] *Atque Deus quidem cùm non possit demonstrari, non cadit sub scientia: filius autem est & sapientia, & scientia, & veritas, & quæcunque sunt cum eo genere coniuncta. Quinetiam habet & demonstrationem, & ratiocinationem. Omnes autem spiritus potestates, cùm simul vna res facta fuerint, itidem perficiunt, nempe filium. Est autem indefinitus vnaquaque suarum potestatum notione. Quanquam non sit verè vnum vt vnum, neque multa vt partes filius, sed vt omnia vnum, vnde etiam omnia. Est enim idem circulus omnium potestatum, quæ in vnum circumuoluuntur & vniuntur. Et ideo Verbum dictum est Alpha & ω, cuius solius finis sit principium, & rursus desinit in id quod est desuper principium, nusquam distantiam accipiens & dimensionem. Quamobrem in ipsum & per ipsum credere, est vnicum fieri scilicet in ipso indiuulse vnitum: non credere autem est dubitare, spacióque ac interuallo disiungi ac diuidi.* [d] *Propterea hæc dicit Dominus: Omnis filius alienigena, incircuncisus corde, & incircuncisus carne, hoc est, immundus & corpore & spiritu. Non ingredietur in sancta ex alienigenis in medio domus Israël, præterquam Leuitæ. Alienigenas autem dicit eos qui noluerunt credere, sed volunt esse increduli: soli ergo ij qui puram agunt vitam, verè sunt Dei sacerdotes. Ea de causa cùm omnes tribus circun-*

Psal. 49. / Psal. 1. / Esai. 40. / Hesiodus / Matth. 8. / Ezech. 44.

ciderentur, reputatæ sunt sanctiores quæ vngebantur in Pontifices, & Reges, & Prophetas. Vnde eis præcipit ne tangere quidem mortuos, nec ingredi ad obeuntes, non quòd sceleratum sit corpus, sed quòd peccatum & inobedientia sit carnalis, & in corpore versetur, sitque mortua, & ideo abominanda. Ad solum ergo patrem & matrem, filiúmque & filiam mortuam permissum est ingredi sacerdoti, quoniam hi soli sunt cognati carnis & seminis, à quibus proximam & continentem causam ingressus in vitam accepit quoque sacerdos. Mundantur autem hi quoque septem diebus, per quot dies fit generatio: septimo enim quies celebratur, octauo autem offert propitiationem, vt scriptum est in Ezechiele, per quam propitiationem potest accipi promissio. Perfecta est autem, vt existimo, purgatio ac emundatio, quæ per legem & prophetas est propitia fides in Euangelium, & quæ est per omnem obedientiam puritas, cum rerum quoque mundanarum depositione, vsque ad gratam tabernaculi depositionem à iucundo vsu animæ. Siue ergo fuerit tempus quod per septem quæ enumerantur periodos, in summam redit quietem: siue septem cœli, quos quidem per ascensum numerant: siue etiam inerrans regio, quæ appropinquat mundo qui percipitur intelligentia, dicatur Octaua: dicit tamen oportere eum qui est præditus cognitione, emergere ex generatione & ex peccato: septem itaque diebus sacrificantur hostiæ pro peccato. Cautio enim mutationis adhuc tangit septimum ambitum. [e] Iob autem [Iob. 1.] iustus: Ipse, inquit, nudus sum egressus ex vtero matris meæ, & nudus illuc reuertar: non nudus à possessionibus, hoc enim est & paruum & commune, sed vt iustus recedit nudus à vitio & peccato, & ab informi simulachro, quod eos consequitur qui iniustè [Matth. 18.] vixerunt. Hoc enim fuit quod dictum est: Nisi conuersi effecti fueritis vt paruuli, mundi quidem carne, sancti verò anima, per abstinentiam à malis operibus: ostendens quòd nos tales esse vult, quales etiam genuit ex matrice aquæ. Generatio enim excipiens generationem, vult immortales reddere per profectum: impiorum autem lucerna extinguetur. [f] Porrò autem castitatem in corpore & anima, quam is persequitur qui est cognitione præditus, sapientissimus Moses pulchra epanalepsi seu repetitione vsus, significauit, [Genes. 24.] corporis & animæ incorruptionem describens in Rebecca hoc modo: Virgo autem erat pulchra, vir non cognouit ipsam. Rebecca autem exponitur Dei gloria: Dei autem gloria est incorruptio. Hæc est quæ verè est iustitia, plura habendo per auaritiam alium non superare, sed totum esse templum Domini sanctificatum. Iustitia ergo est pax vitæ & stabilitas ac tranquillitas, ad quam Dominus amandauit dicens: Abi in pacem. Salem enim pax exponitur, cuius Seruator noster Rex describitur, quem dicit Moses, Melchizedech, Rex Salem, Sacerdos Dei altissimi, qui panem & vinum sanctificatum dedit nutrimentum, in typum Eucharistiæ. Quinetiam Melchizedech exponitur Rex iustus. Vniuoca autem sunt iustitia & pax. Basilides autem qui defecit, iustitiam, & eius filiam pacem, existimat manere collocatas in octaua. [g] Transeundum est autem à naturalioribus ad moralia, quæ sunt apertiora. Quæ enim de illis habetur oratio, sequitur post eam quæ est in manibus tractationem. Verè ergo Seruator noster nos mysteriis initiat, conuenienter iis quæ dicit tragœdia,

> Videns videntes, donat & ipsa Orgia.

Quòd si roges, hæc Orgia quámnam tibi habeant speciem, rursus audiat:

> Arcana non bacchantibus scire haud licet.

Quòd si quis rursus curiosè scrutetur cuiusmodi ea sint, rursus audiat:

> Te scire nefas, sed scire est operæprecium.
> Qui est impius, sunt huic Dei infesta Orgia.

Deus autem est expers principij, perfectum & omni ex parte absolutum vniuersorum principium,

principium, principij efficiens: & quatenus quidem est essentia, est principium loci efficientis: quatenus autem est bonum, moralis: quatenus autem rursus est mens, ratiocinantis loci & indicantis. Vnde etiam solus est magister, qui est solus altissimi casti patris, qui erudit hominem. [h] *Non ergo rectè faciunt, qui figmentum insectantur, & corpus vituperant, non considerantes corporis constitutionem rectam factam esse ad cælum contemplandum & instrumentorum sensuum effectionem tendere ad cognitionem, & membra & partes aptè esse compositas ad honestum, non ad voluptatem. Vnde suscipit hoc habitaculum animam Deo preciosissimam, & Spiritu sancto dignum censetur per animæ & corporis sanctificationem, vt quod perfectione Seruatoris perficiatur. Quinetiam mutua trium virtutum consequentia inuenitur in homine cognitione prædito, qui moraliter, naturaliter & logicè circa Deum versatur. Sapientia enim est scientia rerum diuinarum & humanarum. Iustitia autem est concentus partium animæ. Sanctitas autem est Dei cultus.* [i] *Si quis autem dicat se accusare carnem, & propter ipsam generationem, adducens Esaiam qui dicit: Omnis caro fœnum, & omnes gloria hominis tanquam flos fœni. Exiccatum est fœnum, & flos cecidit, verbum autem Domini manet in æternum: audiat spiritum per Hieremiam interpretantem id quod quæritur: Et dispersi ipsos tanquam paleas quæ à vento agitatæ volant in solitudinem. Hæc est sors & pars vestræ incredulitatis, dicit Dominus: Sicut oblitus es mei, & sperasti in falsis, ego quoque reuelabo posteriora tua super faciem tuam, & videbitur ignominia tua, adulterium tuum, & hinnitus tuus, & quæ deinceps consequuntur. Hic est enim flos fœni, & secundum carnem ambulare, & carnales esse ex Apostoli sententia, eos qui sunt in peccatis.* [k] *Præstantiorem quidem hominis partem esse animam, est extra controuersiam, corpus autem deteriorem. Sed neque anima bonum est natura, neque rursus malum natura corpus. Neque verò quod non est bonum, hoc est protinus malum: sunt enim quædam quæ medium locum obtinent, & in medijs sunt præposita & reiecta. Oportebat ergo hominis compositionem, quæ est in sensilibus, consistere ex diuersis, sed non ex contrarijs, corpore & anima. Semper ergo bonæ actiones, vt meliores, attribuuntur ei quod est præstantius, nempe spiritui principali: voluptuariæ autem & peccantes, ei quod est deterius, nempe peccanti spiritui.* [l] *Iam verò sapientis anima, & eius qui est cognitione præditus, vt quæ hospitio à corpore excipiatur, in id se rectè gerit & honorificè, non in id ipsum nimiam affectionem ostendens aut indulgentiam, vt quæ sit euestigiò relictura tabernaculum, si excedendi & migrandi tempus eam vocauerit. Aduena, inquit, sum in terra, & peregrinus sum ego vobiscum. Et hinc externam mundi electionem Basilides eam dixit accepisse, vt quæ sit natura supramundana. Hoc autem non ita se habet: vnius enim Dei sunt omnia, & non fuerit aliquis natura mundi hospes, cùm sit vna quidem essentia, vnus autem Deus. Sed electus vitam agit tanquam hospes, sciens omnia quæ sunt acquirenda, & quæ reijcienda: quæcunque autem bona triplicia esse volunt. Peripatetici, eis vtitur: quinetiam corpore, sicut aliquis qui procul peregrè proficiscitur, diuersorijs & habitaculis quæ ei in via occurrunt, curam quidem gerens etiam rerum mundanarum loci in quo diuersatur, habitationem autem & possessionem, sicut etiam vsum, relinquens, nulla motus affectione: prompto & alacri animo eum sequens qui è vita abducit: nulla occasione se vnquam retrò conuertens, de incolatu quidem agens gratias, benedicens autem propter exitum, cælestem amplectens mansionem. Scimus enim quòd si terrena nostra habitatio tabernaculi dissoluta fuerit, ædificium à Deo habemus, domum non manu factam æternam in cælis. Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum quod est ex cælo superindui cupientes, siquidem etiam induti non nudi inueniemur. Per fidem enim ambulamus, non per speciem, vt ait Apostolus: magis autem volumus peregri-*

Esaie 40.

2.Cor. 5.

nari à corpore, & apud Deum versari. Magis autem est in comparatione: comparatio autem est in ijs quæ cadunt in similitudinem, vt fortior fortibus fortior, fortium autem fortissimus. Vnde subiunxit: Quamobrem contendimus, siue peregrinantes, siue apud eum versantes ei placere, vni scilicet Deo, cuius omnia sunt opus & creatura, & mundus, & supermundana. [m] *Admiror Epicharmum qui apertè dicit: Si fueris mente pius, nihil mali patieris mortuus. Superius manet in cælo spiritus. Et poëtam lyricum canentem: Impiorum autem animæ sub cælo volant in cruentis doloribus, sub malorum iugis ineuitabilibus: piorum autem, in cælis habitant, cantibus beatum, magnum canentes in hymnis. Non ergo huc de cælis anima ad ea quæ sunt deteriora demittitur: Deus autem facit omnia ad ea quæ sunt meliora, sed ea quæ vitam elegit optimam ex Deo & iustitia, cælum terra commu-*
Iob. 42. *tat. Meritò ergo Iob qui peruenit ad cognitionem: Nunc, inquit, scio quòd omnia potes, nihil est autem quod tu non possis. Quis enim annunciat mihi quæ non noueram magna & admirabilia quæ nesciebam? Ego autem meipsum vilipendi, existimans meipsum esse terram & cinerem. Nam qui est in ignoratione, est peccato obnoxius, & terra & cinis: qui consistit autem in cognitione, Deo quantum potest assimilatus, iam est spiritalis, & ideo electus.* [n] *Quòd autem amentes & inobedientes terram vocet scriptura, planum faciet*
Hier. 22. *Hieremias propheta de Ioachim & eius fratribus, dicens: Terra, terra, audi verbum Domini, scribe virum hunc hominem abdicatum. Alius autem rursus propheta dicit,*
Esaia 1. *Audi cælum, & ausculta terra: auditum appellans intelligentiam, & cælum animam eius qui est præditus cognitione, qui cæli & rerum diuinarum suscepit cognitionem, & ea ratione factus est Israëlita. Contra enim eum qui elegerat inscitiam & cordis duritiem, terram dixit. Et illud, Ausculta, appellauit ab auribus quæ sunt instrumenta auditus, carnalia attribuens ijs qui rebus attendunt sensilibus. Hi sunt de quibus dicit Micheas*
Mich. 3. *propheta: Audite populi verbum Domini, qui cohabitatis simul cum doloribus. Et Abra-*
Genes. 18. *ham: Nequaquam, dixit Dominus qui iudicat terram. Nam qui non credidit, conuenienter salutari voci iam iudicatus est. Scriptum est autem in libris quoque Regum iudi-*
Ioan. 3. *cium & sententia Domini, quæ sic habet: Iustos exaudit Deus, impios autem non seruat, eò quòd ipsi nolint nosse Deum. Absurda enim non faciet omnipotens.* [o] *Quid ad hanc vocem adhuc dicunt hæreses, cùm omnipotentem bonum Deum prædicet scriptura, & vitij & iniustitiæ minimè esse authorem? siquidem ignorantia quidem propterea oritur quòd*
Esaia 45. *non cognoscat. Deus autem nihil facit absurdum. Hic est enim, inquit, Deus noster, &*
Rom. 9. *non est præter eum qui seruet. Non est enim apud Deum iniustitia, ex sententia Apostoli.*
Deut. 10. *Apertè autem adhuc propheta Dei consilium, & cognitionis profectum per hæc docet: Et nunc Israël, quid Dominus Deus tuus à te petit, nisi vt timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus vijs eius? Vt & eum diligas, & illi soli seruias, petitur à te qui habes potestatem eligendæ salutis. Quid ergo sibi volentes Pythagorei, iubent cum voce precari? non quòd, vt mihi quidem videtur, existimarent Deum non posse exaudire eos qui tacitè loquuntur, sed quòd iustas vellent esse preces, quas non vereretur quis fundere multis eas scientibus. Nos autem de precatione quidem, procedente oratione, in tem-*
Rom. 13. *pore tractabimus. Debemus autem habere opera clamantia, tanquam in die ambulantes.*
Matth. 5. *Luceant enim opera tua. Et ecce homo, & opera eius ante faciem eius. Ecce enim Deus, & opera eius. Deum oportet imitari, quoad eius fieri potest ab eo qui est cognitione præditus.* [p] *Mihi autem videntur poëtæ quoque electos appellare* θεοειδέας, *id est, Deiformes, &* δίους, *id est, diuos, &* ἀντιθέους, *hoc est, Deo æquales, &* διὶ μῆτιν ἀταλάντους, *id est, consilio Ioui pares, &* θεοῖς ἐναλίγκια μήδε' ἔχοντας, *id est, est quorum similis prudentia diuis, &* θεοεικέλους, *id est, Deo similes, circumrodentes illud, ad imaginem & similitudinem.* [q] *At-*

que Euri-

quę Euripides quidem, In meo, inquit, tergo sunt pennæ aureæ, & aptantur amabilia Sirenum talaria, Ibóque in immensum sublatus æthera, Iouem conuenturus. Ego autem Christi spiritum orauerim, vt me in meam sustollat Hierusalem. Dicunt enim Stoici quoque, cælum quidem propriè esse ciuitatem, quæ autem sunt hîc in terra, non vtique ciuitates: dici enim, sed non esse. Res enim bona est ciuitas, & populus, honestus aliquis cœtus & multitudo hominum quæ regitur lege, sicut verbo ecclesia, ciuitas quæ non potest circumsideri, nec opprimi tyrannide. In terra diuina voluntas, in terra sicut in cælo. [r] *Huius autem ciuitatis imagines poëtæ quoque condunt, scribentes: Hyperboreæ enim & Arimaspiæ ciuitates, & campi Elysij, sunt Reipublicæ & ciuitatis iustorum instituta. Scimus autem Platonis quoque Rempublicam esse positam in cælo vt exemplar.*

COMMENTARIVS.

[a] IAM VERO *id est in nostra potestate.* Quoniam superius dixerat hominem singularem qui differt ab homine qui est in genere seu absolute, accipere characterem ex forma animæ insita eorũ quæ elegerit, eligitur autem & virtus & vitium ex libero arbitrio, quod est in nostra potestate, visum est ei aliquid dicendũ de eo quod est in nostra potestate, id est de libero arbitrio, quod Græcè dicitur, τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν. & τὸ αὐτεξούσιον, id est, quod est in nobis, seu in nostra potestate. Ita autem definit liberum arbitrium, id per quod alicuius faciendi vel contrarij, sumus domini. Ex quo infertur quod cũ vtriusq; contrarij simus participes, id potest à nobis fieri quod facere sitũ est in nostra potestate, & in nostro libero arbitrio. Cum ergo sit in nostra potestate vel bonum vel malum eligere, & virtus est habitus electiuus & itidem vitium, nec liberum tollit arbitriũ Dei gratia nos ad virtutem adiuuans, nec maligni tentatio nos ad vitium incitans. Bene enim vel male nostra sponte facimus, nec voluntas nostra vnquã cogitur. Quod autem faciendi vel non faciendi liberum habeamus arbitriũ, ex hoc licet intelligere quod nobis à Deo data sint præcepta, quæ si fecerimus, laudamur, si nõ fecerimus, vituperamur. Sed nec punirentur qui peccata admiserunt, si non esset in eorũ potestate ea vel admittere vel non admittere. Propter peccata autem non solũ vituperamur, sed etiã punimur nisi ea dimittantur. Dimittũtur autem quæ facta sunt, non vt nõ facta sint: nam quod factum est infectum esse non potest, sed quasi non facta sint. Quæ ante fidẽ facta sunt peccata, in baptismo dimittuntur. Quodquidem ita est intelligendũ, quod efficiat baptismus, non vt ita deleantur vt facta non sint, sed vt non magis imputentur quam si facta nõ essent. Dimittuntur autem in baptismo omnia peccata, neque est adhibenda Basilidis distinctio, sintne voluntaria an inuoluntaria, & an admissa sint à sciente an ab ignorante. Hæc distinctio adhibita est à Basilide, non considerante omnium peccatorum in Baptismo remissionem esse donum nõ hominis sed Dei. Donum autem hominis longe superatur à dono Dei, quod non existimauit Basilides. Siue ergo remittantur peccata, siue puniãtur, remittuntur quidẽ, non vt nõ facta, sed quasi reputentur esse nõ facta, puniuntur autẽ non vt nõ facta sint, sed quod facta sint. [b] *De incredulis dictum est.* Fideliũ peccata ante fidem admissa baptismo remittuntur: quæ autem post fidem, pœnitentia. Quo fit vt fiant puri & mundi & apti ad vitam recte & ex virtute agendam. Qui autem sunt increduli, & vt qui fide careant, impij, reputãtur vt puluis quẽ proijcit ventus à facie terræ, &, vt stilla quæ cadit ex situla. Nam vt puluere nihil est leuius & instabilius qui in omnem partem à vento facile impellitur: ita impius qui non in fide firmas & stabiles egit radices, in omnes malas actiones & quæuis scelera à maligno spiritu impellitur. Ita etiã reputãtur similes stillæ cadenti ex situla, quæ nihil habet momenti vt arbor irrigata fructum ferat. Atq; pulchrũ quidem est esse mundũ à peccatis, sed beatus ille est qui expurgatus à peccatis, & nulli faciẽs iniuriam totũ se dedit scientiæ & cõtẽplationi, & cõsiderat quomodo diuina natura sit immortalis, & in eã non cadat seniũ nec vllus interitus. Qui ita diuinam cõtemplatur naturã, nihil vnquã turpe cogitat, sed in summi boni versatur meditatione: quo fit vt beatus iure dicatur. Eũ certe Plato non solũ dicit beatum, sed etiam dum Ideas contemplatur, viuere Deum inter homines. Quod autem Deus sit hanc affert causam, quod sicut Deus est mens in qua rerum omniũ consistunt ideæ, dicitur enim mens locus idearum, ita mens quoq; hominis quæ Ideas contemplatur, Deus à Platone dicitur. Socrates autẽ in Theæteto, paulo modestius Philosophũ non esse Deum dicit, sed diuinũ, θεός μοι δοκεῖ μ᾽, inquit, ἀνὴρ οὐδαμῶς εἶναι, θεῖος μὴν πάντας γὰρ ἐγὼ τοὺς φιλοσόφους τοιούτους προσαγορεύω. Mihi quidem vir, inquit, nullo modo videtur Deus. Nam omnes, inquit, ego Philosophos tales appello. Nõ omnes Philosophi Dij aut diuini dicuntur, sed qui sunt Coryphæi, nempe qui peruenerũt ad summũ gradum philosophiæ, & quorũ quidem corpus iacet in ciuitate, & ibi versatur, mens autem hæc inferiora parua ducẽs & nihilifaciens, quoquo versus fertur, vt ait Pindarus, quæ sunt sub terram & quæ super terram dimetiens, & vniuersam vniuscuiusq; eorũ quæ sunt scrutans naturam, ad nihil eorũ quæ prope sunt se demittens. Ita anima transcendens generationem, nempe ea quæ cadunt sub ortum & interitũ, & per se est & versatur cum ideis, est tanquam. Angelus cum Christo semper contẽplans & Dei considerans voluntatẽ. Hic solus est prudens, cuius ita contemplatur anima, reliqui omnes qui terrena tantũ considerant, tanquã vmbræ volitant, & nec sapiunt & planè sunt mortui. De iis intelligit Christus cũ dicit mortuos sepelire suos mortuos. Nam cùm ea demum viuant quæ vere sunt, non viuit qui quæ verè sunt non considerat, sicut nec viuit corpus quod caret anima. [c] *Atque Deus quidem cum non possit demonstrari non cadit sub scientia.* Cùm contemplationẽ magis ornasset laudibus

occurrit dubitatio, quidnam Deum iuuet contemplari, cùm Deus sciri non possit. Quod autē sciri non possit ex hoc probatur, quod cum scire sit per causam cognoscere, quod fit per demonstrationem, Deus autem non possit demonstrari, ergo nec sciri. Respondet autem Clemens, Deum quidem per se sciri nō posse. Quomodo enim comprehendi posset prima rerum omnium causa? Potest tamen sciri per filium, qui est sapientia, scientia & veritas. Solus certe patrem nouit filius qui est in sinu patris, & est eiusdē, cuius ipse essentię. Is autem filius cum sit λόγος, id est & ratio, & verbum, vtrumque enim significat λόγος, & creatione & mūdi administratione Patris demonstrat essentiam. Demōstrat enim patrem, & per ipsam rerū omnium causam quam à patre accipit, & docet homines per rerum creatarū effectus, quis sit effector. Est enim filius & demonstrator & ratiocinator, quod non cadit in patrem, qui neq; suam ostendit essentiā nec effectus nisi per filium explicat hominibus. Et ita filius demonstrationem habet & ratiocinationē seu discursum, vt qui non solū efficiat vt sciatur Deus, sed ipse quoq; sciat. Quamuis autem Dei nō possit haberi scientia quatenus est demonstrabilis, nisi ipsū demonstret filius qui est à patre emanēs sapientia scientia & veritas, potest tamen ab expurgato homine cognosci per visionem cōtemplationis quæ ἐποπτεία Græcè dicitur. Ab ea tam necessaria quam probabilia absunt argumēta, sola autem mens à corpore abstracta & veluti excedens in Dei qui comprehendi nō potest definitur gloriam & maiestatē. Sed licet Deus non comprehendatur, vt qui nec definiri, nec diuidi nec componi possit, per filiū tamen nempe per Verbum sciri potest & cognosci, vt qui & eandem ab eo acceptam demōstret essentiā, & ex operibus explicet quis sit rerum opifex. Postquam autem ostendit Clemens filium esse sapientiā, scientiam, & veritatem, aliquid addendū esse censuit ad intelligendū ipsum filium qui nos docet scire patrē. Dicit ergo eū non solū esse sapientiā, scientiā, veritatem, demonstrationē & discursum seu ratiocinationē, sed etiā cum omnes spiritus potestates in filio simul fuerint, eas simul perficere & consummare filiū, in eo significans omnem esse perfectionem: Quod autē verti potestatem id Græcè est δύναμιν quod non est intelligendum de ea potestate seu potentia quæ exit in actum. Nam in rebus quidem naturalibus cū prodit actus desinit potentia. In rebus autē diuinis adeo simul stāt potestas & actus, vt nulla sit potētia, si non sit actus: esse enim & posse idem est in rebus perpetuis. Ipse certe Deus qui est potens, atq; adeo potentia est merus actus. Quod autem verti potestates, verti poterat virtutes, sed tollenda erat ἀμφιβολία, virtutis & potentiæ. Quomodocunq; autem verterim, per potestates existimo intelligendum, vires seu facultates & potentias seu magis virtutes. Eiusmodi sunt quas vocat Esaias spiritum intellectus, spiritū consilij & fortitudinis, & eiusmodi alia quæ filio sunt attributa. Neq; vero mirum est si quod vni personæ est attributum, alteri quoque attribuitur, quando est ex iis quæ vni Deo conueniunt. Vt autem filius Dei cum sit Deus, nullis continetur terminis ac limitibus, vt qui sit infinitus, ita vnaquæq; eius potestatum seu attributorū notio infinita sit oportet. Cùm autem Verbū, Deus, inquā, filius sit infinitus, vnum quoq; sit necesse est. Nam quod in multas partes est dissectum, id non potest esse vnum. Deus autē nec eius attributa, quæ ipsa quoq; sunt Deus, cùm Dei nihil sit quod non sit Deus, in partes non potest diuidi, quo fit vt & Deus, & eius attributa sint vnum. Sed quid sibi vult Clemens cum dicit filium esse vnū, sed non vt vere vnū. Nam si non sit vere vnum, non est vnum. Ad quod respondendum est, considerari filiū, & vt qui carnem susceperit, & vt qui nondum susceperit. Si consideretur vt qui carnem non suscepit, filius est vere vnus, opifex scilicet seipso contentus & clausus, qui supernaturaliter ita est vnus, vt cū omnia contineat, nullam tamen admittat diuisionem. Neq; enim diuisio dicenda est ab vno progressus & ad eundem per ternariū regressus, tantū enim abest vt sit diuisio, vt ea potius sit perfectissima vnitas. Sin autem consideretur filius vt qui carnē susceperit, efficit carnis susceptio vt vere non sit vnū. Nam & si vnum sit subiectū, aut, vt cum Theologis dicam, suppositū, cum tamen reuera Deus sit & homo, & in eo sit diuina & humana natura, vnum quidē subiectum est Christus, non vnum tamen est diuina & humana natura ex qua constat Christus Dei filius carne tectus. Dicendum itaq; erit, filium vt Deū esse vere vnum: vt Deum autem & hominem non vere esse vnum. Nam licet vtrumq; coniunctum sit vnum subiectū seu suppositum, distincta tamen est & discreta diuinitas ab humanitate. Vere autem vnum est, quod est simplex & nullam admittit discretionem & separationē. Porrò autem quamuis in Christo dicantur esse multa, vt cùm in eo dicitur esse diuina & humana natura, nullę tamen in eo sunt partes, cùm neutra natura suscipiat diuisionē. Quod si etiā Christo attribuantur sapientia, scientia & veritas, & quæ sunt huiusmodi, ea minime sunt partes. Nā cùm quidquid est Dei, Dei ipsi sit essentia, Deus autem non possit diuidi, Dei nullæ possunt esse partes, nō est ergo filius multa vt partes, sed est vnū vt omnia, id est, vt essentia quæ est in tribus hypostasibus, seu tribus personis. Triū enim personarū vna est essentia, quæ ab vno prodiens ad ternarium, & ad eum regrediens, plane est totum & perfectum atq; adeo omnia. Et ita est filius vnū vt omnia à quo vno sunt omnia, & ad vnum redeunt omnia. In ternario certe qui manat ab vno, rerum est omnium summa perfectio. Assimilatur autem hæc beata trinitas circulo qui est figura omniū capacissima, & neq; habet principium nec finem, & in eo dari non potest principium quod non sit idem finis, nec finis qui non sit principium, & in eo vnita omnia circumuoluuntur. Quæcunq; certe Deo attribuuntur, ea simul vnita circumuoluuntur, & vbicunq; est vnum ibi est & alterum, & id alterū est vnum. Nam quantumcunq; ea seiungantur & separentur vocabulis & hominum appellationibus, re tamen sunt eadem, nec aliud dici potest Dei sapientia quā iustitia, nec iustitia quā sciētia. Hinc est quod Verbum apud Ioannem in admirabili illa reuelatione dicit se esse principiū & finem, & quod vbicunq; incipiat, illic & terminetur. Nec principiū autem nec finis eius dici potest, qui nullam suscipit diuisionē nec dimensionem. Ex eo autem quod verbū sit eiusmodi vt nullam suscipiat distantiam & dimensionē, docet Clemens qualē nostrā oporteat esse fidem. Oportet enim eos qui in ipsum credunt & per ipsum, nō credunt enim nisi qui fidem quæ est Dei donū ab ipso acceperint, ita se gerere vt sint cum eo vnum, & ab eo minime separentur, vnū autem sunt nō essentia sed adhæsione qui tota mente & cogitatione ei adhærent. Non credunt autem qui dubitant, vt qui magno ab eo absint interuallo. Nulli autem melius

Arist. cap. 4. lib. 3. Phys.
Aristot. 12. Metaph. tx 5. 6. 7. & vlt. 8. Phys.
Esaia 11.
Arist. 1. de cœlo cap. 1.
Apocal. 21. & 22.

credunt, nec magis ei vniuntur, quā martyres, de quibus hic agitur, qui nec morte quidē ab eo separantur. Quos secū sic loquentes inducit Paulus: Quis nos separabit à charitate Christi, tribulatio, an angustia &c. *Rom. 8.* Eum autem locum sic diuinæ concludit; Certus sum quod neque mors, neque vita, neq; angeli neque principatus, neque virtutes, neque longitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei quæ est in Christo Iesu Domino nostro. Fides certè quam hic dicit, summā complectitur charitatem. [d] *Propterea hæc dicit Dominus: Omnis filius alienigena.* Qui erant incircumcisi erant à Deo alieni, vt qui non haberent circumcisionem quæ erat signaculum fidei. Circumcidebantur autē non solū Hebræi, qui erant Dei populus peculiaris, sed etiam alienigenæ qui prius Catechumeni in lege fuerāt instituti. Sed ad hoc vt atria Domini & sancta possent ingredi, nō satis erat præputij cutē circumcidi, sed oportebat eos esse circumcisos & corde & carne, hoc est esse mundos & corde & spiritu. Cor cultello Dei circumciditur, & aufertur de corde præputium, quando turpes cogitationes nequaquā exeunt è corde vt dici possit: Impinguatum est cor populi huius, & auribus suis grauiter audierunt. *Hieron. in 44. Ezech.* Et caro similiter circumciditur, vt nequaquam fiāt opera terrena, quæ pro necessitate corporis facere compellimur, cibum capere & potum & somnum, & vti vestibus, quæ tunc circumcidimus, si non ad delitias & luxuriam, & ad inertiam, sed ad necessitatem naturæ, & corporis istius sustentaculum cuncta faciamus. Ij qui sic sunt incircumcisi non intrant in sancta, sed soli Leuitæ, quos Deus vult esse sanctos & puram vitam agere. Ij enim sunt vere Dei Sacerdotes. Circumcidebātur quidē etiam aliæ tribus, sed sola Leuitica tribus propter sanctitatem vngebat Pontifices, Reges & Prophetas, vt videre licet in Leuitico. Adeo autem mūdos oportebat esse sacerdotes, vt ne ad mortuū quidem hominem liceret ingredi, præterquam ad patrem, matrem, filium & filiam, fratrem & sororem quæ non nupsisset, alioqui fuissent contaminati. Huius rei causam hanc affert Hieronymus, quod is qui pro aliorū peccatis deprecatur, mundus ad altare debeat accedere. Nam quamuis corpus mortuum nō sit peccatū, fuit tamen peccatum causa mortis, & in ipsa carne iam mortua fuit peccatum, & inobediētia. Quamuis autē propter cæteros mortuos polluantur Sacerdotes, hoc tamen nō habet locum in patre & matre & cæteris quos diximus, propter propinquitatē generis & seminis, ex quo Sacerdos habet generationem, & ideo propter ingressum ad illos mortuos non contaminatur. Quamuis autem ad illos ingressus sacerdotes nō omnino reddit impuros & immundos propter cognationem, generatio tamen est eiusmodi, vt restet semper aliqua eluēda macula. Et ideo quantumuis dicantur à Mose incontaminati, septē tamen diebus qui est generationis terminus, (sex enim diebus absoluto opere generationis, Dominus quieuit sabbato) mundantur: Octauo autem offertur hostia placationis, seu pro peccato. Septem autem illi dies quibus mundantur perfectam significant pœnitentiam: octauus autem quo offertur hostia pro peccato, significat Dei placationem, qui significat nobis dandā promissam à Deo hæreditatem. Perfecta autem purgatio & emundatio, est fides in Christum deducta à Lege & Prophetis. Sed nō sufficit credere in Christum, nisi Dei obediendo præceptis vita sit pura, & res mundanæ, secularia inquam desideria deponantur, vsque ad tabernaculi depositionem à iucundo vsu animæ, id est, vsq; ad mortem. Quoniam autē variis modis accipitur quod dicitur de diebus septē, siue significet certas periodos quiete conclusas ac terminatas, siue septē cælos quos sequitur octaua regio inerrans mundo appropinquās, qui cadit sub intelligentiam, his relictis statuit eum qui est cognitione præditus, id est qui per fidem habet Dei cognitionem, debere emergere ex generatione & ex peccato, nempe terrenarum rerum relicta contemplatione ad cælestia assurgere, & à peccatis discedere. Sed cur septē diebus sacrificantur hostiæ pro peccato? Quoniam pœnitentia & purgatio est vitæ à peccato mutatio: peccatum autem est generationis. Quæ est autem à peccato mutatio, etsi recedat à peccato, adhuc tamen tangit generationem quæ significatur ambitu septem dierū. Nā licet recedat à peccato, adhuc tamen remanet nobis à generatione innata quædam ad peccatum propensio. Quo fit vt septem diebus merito sacrificetur pro peccato, vt id vitetur, & ne amplius reuertatur. [e] *Iob autem iustus, Ipse, inquit, nudus sum egressus ex vtero matris meæ.* Dixit paulo ante in viro cognitione prædito esse emergendum ex generatione, & ita peccatū esse relinquendum. Ex generatione autem, egreditur qui est Iob iusto similis, qui dicit se nudum ex vtero matris egressum, & nudum illuc reuersurum. Nudus autem regreditur qui recedit nudus à vitiis & peccatis, & nec animo impressam sceleris habet imaginē. Tales sunt qui baptismi lauacro regenerati, dimissis peccatis à malis operibus abstinentes, & in virtutibus proficientes, tendūt ad immortalitatē. Nā in peccato quidem est prior generatio, à peccato autē liberat, & vitam dat æternā regeneratio qua renascimur. Eos esse dicit ex aquæ matrice genitos, alludens ad matricē mulieris ex qua concipitur & editur infans. Quoniā autē dixerat eos qui sunt regenerati, vt qui sint pij immortales futuros, ex aduerso dicit impiorum lucernam, id est, prosperitatem esse extinguendam. *Pro. 13.* [f] *Porro autem castitatem in corpore & anima quam is persequitur.* Qui est regeneratus & verbi diuini cognitionem est assecutus, inter cæteras virtutes persequitur castitatē animi & corporis. Eam Moses significat in describenda Rebecca, pulchra vtens repetitione, dū dicit: Virgo erat pulchra, vir autem eam non cognouit. Idem enim est esse virginem, & à viro non fuisse cognitam. A viro autem non esse cognitam, idem est quod esse incorruptam. Porro autē incorruptio est Dei gloria, quæ significatur vocabulo Rebeccæ. Rebecca quidem est patientia, est autē fortis animi ita se gerere, vt nec corpus polluatur nec anima. Ita autē se gerere maxime pertinet ad Dei gloriā, in quo nihil est gloriosius, quam quod in eum nulla cadit corruptio & interitus. Eius autē incorruptionem, quoad eius fieri potest, imitatur castitas. Hæc autē castitas est etiam iustitia quæ suum cuique tribuit, & cauens ne per auaritiam vlli faciat iniuriam, efficitur templū Deo consecratū. Ita autem sunt coniuncta pax & iustitia, vt vnū sine altero vix possit cōsistere: iustitia enim est pax & tranquillitas ac stabilitas vitæ. Nam si iustitia suū cuique tribuat, tolletur omnis belli causa & seditionis, & erunt pacata omnia. Pax autem quanti sit facienda ex hoc est perspicuū, quod in salute danda, nullū aliud quam pacis vocabulum in veteri & in nouo testamento à Domino sæpius sit vsurpatum. Quid quod Christus

esse voluit Sacerdos secundum ordinē Melchisedech? Significat autem Melchisedech regē iustitiæ, & re vera erat rex Salē, id est Rex pacis, & certè iustitia & pax sunt vniuoca. Rex autem Melchisedech qui fuit figura Christi, nō quemuis panem dedit in alimentum Abrahæ reuertenti à cæde Regū, sed panem sanctificatum, id est consecratū, vt qui esset sacerdos Dei excelsi, in typum Eucharistiæ, in qua sub symbolis panis & vini Deo cōsecratur, sacrificatur & offertur preciosum corpus & sanguis Christi. Quoniā autem de iustitia & pace fuerat locutus, visum est ei subiungere quid de eis dixisset Basilides quē vocat ὑποστάτην, sed ego legendum censeo ἀποστάτην, id est qui à fide defecit. Is dicit iustitiam & filiā eius pacem manere in octonario, alludens ad id quod dicebat Pythagoras, octonario numero significari iustitiā, quę est æqualis pro cuiusq; meritis distributio, ciuitatis solidū fundamentū, vt octonarius primus omnium soluitur in numeros pariter pares. [g] *Transcundum est autem à naturalioribus.* Ab obscurioribus quæ vocat naturalia trāsit ad ea quæ sunt clariora, nempe ad moralia. Ea nos docet Christus qui est præceptor noster, & qui nos mysteriis initiat. Habebant autem etiā Græci sua mysteria, quæ qui Baccho celebrabāt, vocabant orgia. Ea docebat quidem Bacchus, sed non nisi eos qui erant initiati mysteriis, ab eis autem prophanos, id est qui ad sacra nō erant admissi, arcebat. Ita etiam Christus præceptor noster sanctū non esse dandū canibus, nec margaritas ante porcos iaciendas esse statuēs, ad doctrinæ suæ mysteria eos demū admittit, quibus mysteriorū patet aditus, per baptismi sacramentū aperta ianua. Sed ne cùm Christum Seruatorem nostrū dixisset esse magistrū & initiatorem, patrem videretur à nobis excludere, ne ea inquam, nos subiret cogitatio, subiungit quidem Deū esse expertem principij, sed vniuersorū principium. Quo fit vt cùm gignat filium, ipse quoq; filius ab eo genitus sit principium. Et vt pater est essentia, bonum & mens ea quoq; sit filius. Quatenus autem filius est essentia, est ipse quoq; principium loci efficiētis, effector scilicet & creator. Quatenus autē est bonū, bonos docet mores. Quatenus verò est mens, docet in differendo ratiocinationē & artem iudicandi. Est ergo filius, nempe Verbū, & creator & vnus magister, vt qui sit vnicus Dei filius. Sed quæ sunt filij, eadem quoq; sunt patris, & quæ fiunt à filio, eadem quoq; fiunt à patre, vt quæ sint vna & eadem essentia. Efficit ergo & creat Pater per Verbum filiū, & docet itidem pater per filium, est enim vna & eadem doctrina patris & filij, & est vterq; & creator & magister. [h] *Non ergo faciunt qui figmentum insectantur.* Erant hæretici, nempe Marcionistæ, qui in Deum veteris testamenti, quē creatorem dicebant inuehebantur, & creaturam insectabātur vt malam. Et iam quidem diximus esse vtriq; eandē creandi potestatem, nec alterū creare sine altero, cùm vnus sit Deus & eadem vtriusque essentia: nunc autem dicit non esse causam cur accusetur creatura, & maximè corpus hominis: non esse enim malū quod factum est rectum ad Deum contemplandū. Primum ergo ex ipsa figura corporis ostendit non esse corpus malū, quod ita factū est, vt cælum contempletur. Deinde quod in eo sint collocata sensuum instrumenta, quæ tendūt ad cognitionem: omnis enim nostra cognitio procedens à sensibus, peruenit ad intelligentiā, propterea quod omnia membra & omnes partes corporis ita sunt compositæ, vt aptæ sint ad honestum, non ad voluptates. Nam etsi sit in corpore voluptas, ea tamen sibi proponit quod est honestum, nempe liberorum susceptionem. Est itaq; corpus animæ habitaculum quæ à Deo in maximo prætio habetur, vt quę facta sit ad eius imaginem & similitudinem, & dignum est habitum, postquam est à Domino sanctificatum, vt in eo sanctus habitaret Spiritus. Sancto enim regenerationis lauacro à Domino sanctificatur & anima & corpus, & hoc est quod vocat Clemens Domini perfectionē. Deus enim est qui in batipsmo perficit, non signa quę cadūt sub sensum. Ad hæc accedit quod quæ sunt in homine virtutes, eę quoq; sunt in corpore. Nam anima quidē est subiectum virtutū: corpus autem est animæ habitaculum. Pulchrè autē dixit esse mutuam trium virtutum consequentiā, sapientiæ & iustitiæ & sanctitatis, quæ ita sunt cōiunctæ, vt non possit vna separari ab altera. Nam & qui rerum diuinarum & humanarū habet scientiam, is Deum rectè colit, & qui Deū rectè colit, in eius anima ira & cupiditas parent rationi. Qui has autē habet virtutes, est cognitione præditus, circa Deū autē versatur moraliter: in pietate enim ac religione cernuntur boni mores. Naturaliter autem versatur is, cui tanquē à natura est ingenerata Dei cognitio: logice autē versatur, qui & de Dei natura & de moribus ita differit, vt à pietate non recedat. [i] *Si quis autem dicat se accusare carnem.* Qui carnem accusabant, citabāt illud tritū ex Esaia, Omnis caro fœnū, & omnis gloria hominis quasi flos fœni &c. Sed Clemens adducit Hieremiam hunc locū interpretantem, & dicentē carnis gloriam significare gloriationē in peccato. Ex quo colligitur non esse vituperandam carnem, sed peccatum. Dicuntur itaq; secundū carnem ambulare & esse carnales qui sunt in peccatis, iiq; sunt vituperandi, non autem qui corpus castigant, & in seruitutem redigunt. [k] *Præstantiorem quidem hominis partem esse animam.* Constat homo ex anima & corpore, & anima quidē est pars præstantior, corpus vero deterior: neutrum autem est nec bonum nec malū sed medium & indifferens. Non sequitur autem quod si quid sit nō bonum, id sit malum. Hæc autē dicit Clemens conuenienter sententiæ Stoicorū, qui solam virtutem dicunt esse bonam, vitium autem malū, cætera autem nec bona nec mala, sed media & indifferentia. Ex mediis autem illis & indifferentibus alia sunt quæ vocāt προηγμένα, id est præposita, cuiusmodi sunt opes & sanitas, alia vero ἀποπροηγμένα, cuiusmodi sunt morbus & paupertas. Constat vero homo ex anima & corpore, quæ sunt quidem diuersa, sed non contraria. Nec enim ea inter se pugnant vt bonū & malū, est enim vtrumque medium & indifferens, & tamen præstat anima, corpus vero est deterius. Porro autem vtrumq; habet suas actiones: & quæ sunt quidem bonæ actiones, procedūt à bono spiritu, nempe principali qui est Spiritus sanctus, malæ vero, à Dæmone qui est malignus, ita tamen vt neuter liberū tollat arbitriū. Nā siue Spiritus sanctus bonū inspirauerit, vel malus malū suggesserit, est in hominis potestate vtrum malit eligere. [l] *Iam vero sapientis anima.* Constat, vt iam diximus, homo ex anima & corpore, sed anima est corpore melior & præstantior, à corpore autem hospitio accipitur. Cū sit autem anima & corpore pręstantior, & hospes corporis, vt quæ in eo peregrinetur, sapientis anima seuerè & censoriè se in id debet gerere, ita scilicet vt ipsum castiget, nō autē nimia affectione & indulgētia corrūpat, vt quæ cum primū

Deus eam

Deus eam vocarit, à tabernaculo, id est è corpore mox sit excessura. Quamuis autem anima sit hospes corporis, non tamen dicendum est eam esse hospitem mundi, vt quæ sit supramundana, vt dicebat Basilides: nam & mundi & supermundanorum vna est essentia, sicut vnus est Deus qui creauit omnia. Nullus est ergo mundi hospes, sed tamen qui est electus, etsi mundi non sit hospes, viuit tamen tanquam hospes. Electus est autem qui à Deo vocatus paret vocanti, & ab eo seruatis mãdatis ad vitam æternam eligitur. Quomodo autem viuat hospes docet Clemens: Scit, inquit, quæ sunt acquirenda, & quæ sunt reiicienda. Acquirenda vocat, ea quibus est opus & quæ sunt ad vitam necessaria: reiicienda autem, ea quæ sunt superuacanea, & quibus non est opus. Necessaria autem sunt ea bona quæ triplicia statuunt Peripatetici, & quibus vtendum est hospiti, bona animæ, bona fortunæ, & bona corporis, & ipsum corpus. Eis vtitur hospes sicut qui peregre proficiscitur, occurrentibus in via diuersoriis, & curam quidem gerit rerum mundi quæ sunt in loco in quo diuersatur: sed ita vt nec ibi velit habitare, nec eas res possidere, nec eis perpetuo vti tanquam propriis, & nullam ad eam habet affectionem vt cuius sit scopus cœptum iter persequi, promptoque & alacri animo Deum sequens, qui ab hac vita caduca deducit ad vitam æternam, quidquid acciderit ad anteriora pergens, nunquam retro aspicit, sed quod hic quidem tanquam incola & peregrinus vitam egerit, agit gratias, Deum autem laudat & benedicit quod hinc sit migraturus, vt qui cælestem expetat mansionem. [m] *Admiror Epicharmum qui aperte dicit.* Non solum ex sacris scripturis, sed etiam ex libris Poëtarum ostendit cognosci, & bonorum post mortem esse pręmia, & malorum pœnas. Duos autem citat Poëtas Epicharmum & Pindarum. Vterque certe eorum bonos post mortem Deum in cælis laudare, malos autem sub terra tormentis affici dicit. Ex his autem cõcludit falsum esse quod dicunt nonnulli, à Deo in terram animas dimitti vt puniantur, cùm quæ Deum sequens recte & iuste vixerit, tantum abest vt tormenta patiatur, vt relicta terra in cælos ascendat. Non quiuis autem in cælos ascendit, sed is demum qui est spiritualis, & ideo cognitione præditus & à Deo electus. A Deo autem non cognoscitur, id est non approbatur nec eligitur, qui est terrestris, & qui Verbi non habet cognitionem. In peccato autem est qui versatur in ignoratione: cælum autem non ascendit qui est in peccato. Nihil enim intrat in cælum quod sit pollutum & inquinatum. [n] *Quod autem amentes & inobedientes terram vocet scriptura.* Dixit antea eos cælum ingredi qui sunt spirituales, spiritualibus autem aduersantur peccatores qui Dei non habent cognitionẽ, Deum autem non cognoscunt qui eius præceptis non obediunt, & ideo nec ipsi à Deo cognoscuntur, eos enim demum nouit qui sunt sui & quos vt suos approbat. Qui sunt ergo spirituales, ij & Deum cognoscunt, & à Deo sunt cogniti & electi: ij autem sunt qui Dei præceptis parentes ex virtute vitam agunt. Qui Dei autem præceptis nõ obediunt, & vitiis & peccatis se dedunt, ij non sunt spirituales, sed amentes, terrestres & carnales, à Deo autem non cognoscuntur nec eliguntur, sed reprobantur. Quo fit vt cælum minime ingrediantur: cælum enim non ingreditur qui Deo non credit, incredulus autem est qui Dei præceptis nõ obedit. Quod autem tales sint peccatores, probat Clemens testimonio Hieremiæ, Esaiæ, & Micheæ, qui peccatores, qui plane sunt amentes, non solum vocat terrestres, sed etiam terram. Qui autem Dei præceptis non parẽt, ij vt impij & increduli, ipsi iure sunt iudicati: nam cum in eorum sit potestate Deum nosse, eum nolunt cognoscere. Quo fit vt ipse Deus eos nec cognoscat, nec tanquam suos approbet & eligat. Eos itaque nec exaudit nec seruat. Iusta est enim eius sententia qui iustos quidem approbat & eis dat salutem: iniustos autem & impios reprobat & condemnat. Quod nisi faceret, esset iniustus, in Deum autem non cadit iniustitia. [o] *Quid ad hanc vocem adhuc dicunt hæreses.* Ex eo quod dicit scriptura Deum omnipotentem esse iustum, & nihil in se habere absurdi, arripit occasionem insectandi Marcionistas & alios hæreticos, qui dicebant Deum veteris testamenti esse malum, noui autem bonum, cùm vtriusque sit vnus Deus, & nec vitij nec iniustitiæ sit author. Ex eo enim oritur vitium quod Deus non cognoscatur: consistit autem vitium ex Dei ignorantia. Non aliud autem à nobis petit Deus, qui eligẽdæ salutis habemus potestatem, quam vt eum diligamus, & eius præcepta custodiamus, non alio autem tendunt eius præcepta quam vt eis parentes iuste viuamus, & ita vitam æternam assequamur. Est ergo Deus bonus & iustus, & nos vult bene & iuste viuere. [p] *Mihi autem videntur.* Dixit paulo ante electos, Deum, quoad eius fieri potest, imitari. Hos autem electos nunc dicit à Poëtis Græcis, Diis similes esse appellatos, vsurpantibus id quod à Mose scriptum est, Deum creasse hominem ad imaginem & similitudinem suam. [q] *Atque Euripides quidem.* Quod hic adducit Clemens ex Euripide, videtur Euripides scripsisse, cùm præter fabulosas Sirenes legisset quod scriptum est in Esaia propheta de Seraphim. Orat autem Clemẽs Christi spiritum, vt eum tollat in suam ciuitatem, id est in cælum. Cælum autem dicit suam esse ciuitatẽ, vt quod eius sit tanquam Christi cohæredis, cuius est frater per gratiam, cum sit Christus Dei filius per naturã. Cælum autem proprie esse ciuitatem dicunt etiam Stoici, cum id accepissent ex sacris scripturis, eas enim quæ sunt in terra dici quidem, sed non esse ciuitates. Atque lege quidem terrena regitur ciuitas, verbo autem ecclesia, quæ est Dei ciuitas, quæ nunquam est peritura, & in qua fit Dei voluntas & in cęlo & in terra. Ciuitas autem proprie est ecclesia, id est, bonus & honestus conuentus fidelium, qui à verbo regitur qui est Deus, nõ proprie autẽ dicitur ciuitas, quæ est in terris, cùm ea regatur non tam à Deo, quam à lege terrena. Ecclesia autem est in cælo & in terra, siquidem vtrobique fit Dei voluntas. [r] *Huius autem ciuitatis imagines Poëtæ quoque condunt scribentes.* Ciuitas quidem proprie est in cælis, & est veluti exemplar earum ciuitatum quas poëtæ dicunt esse in terris, vt Arimasporum, Hyperboreorum, & Elysiorum, apud quos dicuntur esse respublicæ & bona iustorum virorum instituta. Sunt autem eæ ciuitates, non ciuitates, sed cælestis ciuitatis imagines. Plato quoque scripsit librum de republica, sed quę ab eo est instituta nusquam est in terris, sed eius exemplar situm est in cælis.

Genes. 1.

Esaiæ 6.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER QVINTVS.

DE EO [a] *quidem qui est cognitione præditus, hæc quodammodo cursim sumus persecuti: iam autem pergamus ad ea quæ deinceps consequuntur. Atque fides quidem rursus est consideranda: sunt enim qui fidem quidem nostram esse de filio, cognitionem autem de spiritu, distinguant. Non animaduerterunt autem quòd verè quidem oportet credere filio, & quòd filius, & quòd venerit, & quo modo, & propter quid, & de passione. Nosse autem necesse est quis sit filius Dei. Iam verò neque est cognitio sine fide, neque fides sine cognitione. Sed neque pater est sine filio: simul enim cum eo quod est pater, est filij pater. Filius autem verus est de patre magister. Et vt credat quis filio, oportet nosse patrem, ad quem refertur etiam filius. Et rursus, vt patrem prius cognoscamus, oportet credere filio, quoniam docet Dei filius. Ex fide enim ad cognitionem per filium pater.* [b] *Cognitio autem filij & patris, quæ est ex cognoscendi regula, quæ est verè regula cognitionis, est aggreßio & tractatio veritatis per veritatem. Nos ergo sumus, qui sumus fideles in eo quod non creditur, & qui sumus cognitione præditi in eo quod non cognoscitur: hoc est, in eo quod ignoratur & non creditur ab omnibus: cognitione autem præditi, in eo quod à paucis creditur, & cognoscitur. Cognitione autem præditi, non sermone opera describentes, sed contemplatione. Beatus qui dicit* Luc. 8. *in aures audientium. Fides autem, sunt aures animæ. Hanc autem fidem tacitè innuit Dominus, dicens: Qui habet aures audiendi, audiat, vt cùm crediderit, intelligat ea quæ dicit, vt dicit.* [c] *Ceterùm Homerus quoque poëtarum antiquißimus, pro eo quod est sentire, verbo audire, specie pro genere vsus scribit: Cùm audiebant maximè & ipsi. In summa enim, concentus & consensio fidei amborum, in vno fine versatur, nempe salute. Verus autem nobis testis est Apostolus, dicens:* Rom. 1. *Desidero enim videre vos, vt aliquod vobis donum impertiar spirituale, vt vos confirmemini. Hoc autem est, vt simul consolationem in vobis accipiatis per eam quæ est inter nos inuicem fidem, vestram, inquam, & meam. Et rursus paulò inferius subiungit: Iustitia autem Dei in ipso reuelatur ex fide in fidem. Videtur ergo Apostolus duplicem fidem annunciare, vel potius vnum, quæ augmentum suscipit & perfectionem. Nam communis quidem fides subiicitur tanquam fundamentum. Iis quidem certè qui cupiebant curari, vt qui fideliter mouerentur, dicebat: Fides tua te saluum fecit. Quæ autem eximiè superædificatur, fideli consummatur, & rursus perficitur per eam quæ accedit ex doctrina, & ratione peragendi mandata, quales erant Apostoli, de quibus dictum est, fidem montes transmouere, & arbores transplantare. Vnde cùm sensissent magnitudinem potestatis, rogabant vt adderetur eis fides, quæ vt granum sinapis morderet vtiliter animam, & in ipsa adeo cresceret, vt in ipsa requiescerent de rebus sublimibus rationes.* [d] *Si quis autem Deum scit natura, vt existimat Basilides, intelligentiam eximiam fidem simul & regnum vocans, & creaturam essentia dignam, prope eum qui fecit ipsam esse interpretans essentiam, sed non potestatem: & naturam, & substantiam, & creaturæ quæ superari non potest indefinitam pulchritudinem, non autem libero arbitrio vtentis animæ rationalem assensionem dicit fidem: sunt ergo superuacanea præcepta tam in veteri quàm in nouo Testamento, cùm natura saluus fiat aliquis, vt vult Valentinus, & sit natura fidelis & electus, vt putat Basilides: fieri autem poterat vt absque aduentu Seruatoris aliquo tandem tempore posset natura resplendescere.*

Sin autem

Sin autem necessarium dixerint aduentum Domini, eis euanescunt naturæ proprietates, cùm doctrina & purgatione & bonorum operum effectione, non autem natura seruetur electio. [e] *Abraham itaque qui per auditum credidit voci quæ sub quercu, quæ erat in Mambre, est pollicita: Do tibi terram hanc & semini tuo, electus ne erat, an non? Sed si non erat quidem, quomodo statim credidit tanquam naturaliter? sin autem erat electus, solutum est eorum fundamentum, cùm inueniatur atque etiam salua fiat electio ante aduentum Domini: Reputatum est enim ei ad iustitiam. Si quis autem ausit dicere, sequens Marcionem, Creatorem seruare eum qui in ipsum credidit etiam ante aduentum Domini, cum propria eius salute seruetur etiam electio: plus quàm par sit ab eo commendabitur boni potestas, vt quæ serò, & post eum, qui ab eis iactatur, Creatorem, ipsa quoque salutem dare aggrediatur, vel doctrina, vel etiam eius imitatione. Sed etiam si ita se habens, det salutem bonus ex eorum sententia: neque suos seruat, neque cum eius voluntate qui fecit creaturam aggreditur dare salutem, sed vi, vel dolo. Et quomodo erit vtique bonus qui sic facit, & est posterior? Si autem differt locus, & mansio omnipotentis remota est à mansione boni: at eius qui dat salutem voluntas non est remota à bono? vt quæ prior cœperit. Ex iis ergo quæ prius confecimus, infideles esse amentes ostenditur. Semitæ enim eorum sunt peruersæ, & nesciunt pacem, inquit Propheta. Stultas autem & ineruditas quæstiones vitare diuinus suasit Paulus, quoniam generant pugnas: & clamat Æschylus,*

Genes. 15.

Esaie 59. 2. Tim. 2.

Ne in iis labores temerè quæ nihil iuuant.

Nam eam quidem quæ vnà cum fide conuenit quæstionem, quæ supra fundamentum fidei superædificat, splendidam ac magnificam veritatis cognitionem, optimam esse scimus. [f] *Scimus autem quòd neque ea vtique quæruntur quæ sunt manifesta, vt, exempli causa, an sit dies, cùm sit dies. Neque ea quæ sunt incerta, & nunquam futura sunt manifesta, vt illud, sintne stellæ pares an impares. Sed neque ea quæ conuertuntur: quæ etiam ab iis qui aduersantur in disserendo, ex æquo dici possunt, vt illud, an sit animal quod est in vtero, an non animal. Quartus modus est, quando ex alterutra horum parte conceptum producitur argumentum, contra quod dici, & quod solui non potest. Si ergo quærendi causa omnibus modis de medio tollitur, fides firmatur ac stabilitur. Eis ergo illud proponimus, contra quod dici non potest, quòd Deus est qui dicit, & de vnoquoque eorum de quibus quæro, traditum adducit in scriptis. Quis est ergo adeo impius & à Deo alienus, vt Deo non credat, & probationes à Deo postulet tanquam ab hominibus? Rursus ex quæstionibus, aliæ quidem sensu indigent, vt si quis quærat an ignis sit calidus, aut nix alba. Aliquæ verò admonitione & increpatione, vt ait Aristoteles: vt illa interrogatio, an oporteat honorare parentes. Sunt etiam quædam dignæ quæ puniantur, cuiusmodi est, quærere probationes, an sit prouidentia. Cum sit ergo prouidentia, non ex prouidentia factum fuisse & prophetiam, & eam quæ in Seruatorem facta est œconomiam ac dispensationem, putare, est nefarium. Et fortasse ne conari quidem oportet hæc probare, cùm sit manifesta diuina prouidentia, ex aspectu omnium quæ videntur effectorum, quæ arte consistunt & sapientia, & quorum alia quidem fiunt ordine, alia verò ordine manifestantur.* [g] *Qui nos autem essentia & vita impertiit, dedit etiam verbum seu rationem, nos simul conuenienter rationi volens & bene viuere. Verbum enim patris vniuersorum, non est hoc quod profertur, sed est sapientia, & Dei bonitas manifestissima: & rursus omnipotens potestas & verè diuina, quæ non est eiusmodi vt intelligentia comprehendi non possit vel ab iis qui non confitentur, voluntas quæ omnia potest. Quoniam autem alij quidem sunt infideles, alij verò contentiosi, non omnes assequuntur boni perfectionem. Nam neque fieri potest, vt sine libero animi nostri arbitrio & instituto id consequamur: neque vniuersum est positum in nostra voluntate, quale*

Aaa ij

sit quod est euenturum: gratia enim seruamur, sed non absque bonis operibus: sed oportet quidem cùm natura apti simus ad bonum, ad id aliquod adhibere studium. Oportet autem mentem quoque habere sanam, & quæ nulla retardetur pœnitentia à boni venatione, ad quod quidem maximè diuina opus habemus gratia, rectáque doctrina, castáque & munda animi affectione, & patris ad ipsum attractione. Terreno enim corpori illigati, sensilia quidem per corpus apprehendimus: quæ intelligentia autem percipiuntur, per ipsam vim rationis. Si quis autem expectauerit fore vt omnia sensiliter comprehendat, longè à veritate excidit. Spiritualiter quidem certè scribit Apostolus de Dei cognitione: Videmus enim nunc tanquam per speculum, tunc autem facie ad faciem. Paucis enim datum est spectaculum veritatis. Dicit itaque Plato quoque in Epinomide: Non dico fieri posse vt omnes homines sint beati & felices, præterquam pauci: donec vixero, hoc definio. Bona autem spes est fore, vt postquam hinc excessero, omnia consequar. Eadem sibi volunt quæ dicuntur apud Mosem: Nemo videbit faciem meam, & viuet. Clarum est enim neminem vnquam vitæ tempore posse Deum euidenter comprehendere. Qui sunt autem mundi corde, Deum videbunt, postquam ad extremam peruenerint perfectionem. Cùm enim ad ea quæ sunt comprehendenda imbecilla esset anima, & diuino magistro egeremus, deorsum mittitur Seruator, boni possessionis & doctor & suppeditator, arcanum magnæ prouidentiæ, sanctúmque signum & indicium. Vbi est ergo scriba? vbi inquisitor huius seculi? non infatuauit, inquit, Deus sapientiam huius mundi? Et rursus: Perdam sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium reprobabo, eorum scilicet qui sibi videntur sapientes, & sunt contentiosi. [h] *Pulcherrimè itaque dicit Hieremias: Hæc dicit Dominus, State in viis, & interrogate semitas æternas quænam sit via bona, & in ea ambulate, & inuenietis expiationem animabus vestris. Interrogate, inquit, & audite ab iis qui norunt, citra contentionem & decertationem. Cùm didicerimus autem viam veritatis, rectà ingrediamur, minimè nos retrò conuertentes, donec consecuti simus id quod desideratur.* [i] *Meritò ergo rex quidem Romanorum, Numa erat ei nomen, cùm esset Pythagoraus, primus ex omnibus hominibus posuit templum fidei & pacis.* [k] *Abrahæ autem qui credidit reputata fuit iustitia. Is cùm sublimem eorum quæ in aëre eueniunt, & excelsam eorum quæ in cælo mouentur persequeretur philosophiam, Abram vocabatur, quod exponitur Pater sublimis. Postea autem cùm in cælum respexisset, siue viso in spiritu filio, vt quidam exponunt, siue glorioso angelo, siue etiam aliàs cognito Deo creatura præstantiore, & quolibet qui est in ipsa ordine, assumit alpha, nempe cognitionem vnius & solius Dei, & dicitur Abraam, vt qui pro naturæ indagatore, sapiens, piusque in Deum, & eius amicus factus est. Exponitur enim pater electus, sonitus. Verbum enim audibili voce editum. Huius autem pater, est mens: eius autem qui est virtute præditus, est mens electa.* [l] *Mihi autem venit in mentem Agrigentinum poëtam laudare, qui fidem laudibus sic celebrat:* Dilecti, scio quòd verum sermonibus insit

Quos dico, res difficilis sed & ardua valde,
Ægrè hominum subiens, fidei est impulsio, mentes.

Propterea hortatur quoque Apostolus: vt fides nostra non sit in sapientia hominum, qui profitentur persuadere, sed in Dei virtute, quæ sola & absque demonstrationibus, per solam fidem potest dare salutem. [m] *Eorum enim qui sunt probi, probissimus nouit seruare. Quinetiam falsorum quoque architectos & testes comprehendet iustitia, inquit Ephesius. Nam hic quoque nouit, vt qui ex barbara didicerit philosophia, eam quæ fit per ignem expurgationem eorum qui malè vixerunt, quam* ἐκπύρωσιν, *hoc est, exustionem seu inflammationem postea vocarunt Stoici: qua ratione etiam eum, qui est propriè certa præditus qualitate, statuunt futurum vt resurgat, eo ipso tuentes resurrectionem. Plato autem terram*

quibusdam

1.Cor.13. 1.Cor.1. Hierem 6. 1.Cor.2.

quibusdam temporibus dicit per ignem & aquam expurgari, hoc modo: Multi sæpe fuerunt hominum interitus, & erunt igne quidem & aqua maximi: quinetiam aliis quoque innumerabilibus alij breuiores. Et paulo pòst subiungit: Reuera autem est eorum quæ terram & cælum obeunt immutatio, & qui post longa temporum interualla, eorum quæ sunt in terra multo igne fit interitus. Deinde subiungit de diluuio: Quando autem rursus dij terram aquis expurgantes inundant, qui sunt quidem in montibus bubulci & pastores, conseruantur: qui autem sunt in iis quæ sunt apud nos vrbibus, in mare feruntur à fluuiis. n *Ostendimus autem in primo Stromate, Græcorum philosophos dici fures, qui à Mose & Prophetis præcipua dogmata non gratè acceperunt. Quibus illud quoque adiiciemus, quòd angeli illi quibus superna sors obtigerat, delapsi ad voluptates, enunciarunt arcana mulieribus, & quæcunque ad eorum venerunt cognitionem, cùm alij celarent angeli, vel potius reseruarent in aduentum Domini. Illinc profluxit doctrina prouidentiæ, & sublimium rerum reuelatio. Cùm autem prophetia iam Græcis esset tradita, tractatio de dogmatibus suscepta est à philosophis, alicubi quidem vera rectè, alicubi verò falsa & quæ aberrabant coniectantibus, cùm quod allegoria occultaretur prophetica minimè intelligerent, quod etiam paucis propositum est adnotare, ea quæ vrgent persequentibus.* o *Fidem ergo non ociosam & solam, sed cum inquisitione ostendere oportere dicimus. Non hoc enim dico, non oportere omnino quærere. Quære enim, inquit, & inuenies:* Luc. 11. Quod enim quæritur,

Capi potest, quod negligitur verò effugit, *vt ait Sophocles.*

Similia autem dicit etiam Menander Comicus. Quæcunque autem quæruntur studio & solicitudine opus habere dicunt qui sunt sapientissimi: sed perspicientem quidem animæ facultatem ad inuentionem oportet dirigere, & quæ impedimentum afferunt expurgare: & rursus contentionem, inuidiam, & ipsam litem pessimè perdendam abiicere. Pulcherrimè enim scribit Timon Phliasius:

Pernities hominum resonans lis venit inane,
Cui soror & socia est faciens contentio cædes,
Cunctas res alias quæ circumuoluitur: at dein
Ceruicem obfirmans, hominem ad spes trudit inanes.

Deinde paulò inferius subiungit:

Quis pugnaturos lite hos commisit acerba?
Concurrens cum Echo turba indignata, silentes
Vlta viros morbum immisit, multíque cadebant.

De oratione falsa negante, * *& ceratine & latente, & crocodiline, & sorite præterea, & de ea quæ est detecta, & de ambiguitatibus & sophismatibus.* p *De Deo ergo quærere, si non ad litem, sed ad inuentionem tendas, est salutare. Scriptum est enim in Dauid: Comedent pauperes, & implebuntur, & laudabunt Dominum qui quærunt ipsum, viuet cor eorum in seculum seculi.* Psal. 23. *Qui enim vera quærunt inquisitione, laudantes Dominum, implebuntur dono quod à Deo proficiscitur, hoc est, cognitione, & viuet anima eorum. Anima enim per allegoriam dicitur cor, quæ vitam suppeditauit, quoniam pater per filium cognoscitur. Sed nec omnibus qui impudenter & temerè dicunt & scribunt, oportet aures præbere. Nam calices quoque qui à multis sumuntur auribus, hoc est, ansis, aures quidem amittunt, præterea autem ipsi etiam excidentes confringuntur. Eodem modo qui multis nugis fidei castam incestarint auditionem, ad veritatem iam tandem obsurdescentes, & inutiles fiunt, & in terram decidunt. Non ergo temerè pueris præcipimus, auribus eos apprehendentes, vt osculentur eos qui ad ipsos attingent, hoc vtique tacitè significantes, ingenerari per auditum sensum dilectionis. Deus autem est dilectio, qui cognosci potest ab iis qui diligunt, sicut Deus*

* κερατίνου. διαλανθάνοντος. κροκοδειλίτου. ἐγκεκαλυμμένου.

est fidelis qui fidelibus traditur per disciplinam, & oportet nos ei effici coniunctos ac familiares per diuinam dilectionem, vt simile simili contemplemur, purè & citra fraudem verbum audientes veritatis, instar puerorum qui nobis obediunt. ¶ *Hoc autem erat quod tacitè significabat, quicunque is fuerit qui inscripsit in aditu templi in Epidauro:*

Esse decet castum, sancti qui limina templi
Ingreditur.

Matth. 18. *Castitas autem est, sancta cogitare. Quòd si non facti fueritis, inquit, vt hi puelli, non intrabitis in regnum cælorum. Hic enim Dei templum tribus cernitur fundatum fundamentis, fide, spe, & charitate.*

COMMENTARIVS.

[a] De *eo quidem qui est cognitione præditus.* Superius tractauit de Gnostico, hoc est de eo qui est cognitione præditus. Sed quoniã nec cognitio est sine fide, nec fides sine cognitione, postquã tractauit de Gnostico, nempe de eo qui est cognitione præditus, accedit ad fidei speculationem. Atque primum quidem ostendit eos non esse satis cõsideratos, qui ita distingũt fidem à cognitione, vt fides sit de filio, cognitio autem de spiritu, cùm vtrumq; dicatur & de fide & de spiritu: nam & filio credere oportet, nẽpe iis quæ dicit filius, & illum oportet credere, nẽpe eum esse Deum, & in illum credere, vt scilicet non solũ credas iis quæ ab ipso dicũtur, sed etiã eum diligas & in eum speres: sed vt filio Dei credas, vel ipsum esse Deũ credas, vel ita in eum credas, vt etiam diligas, & in eum speres: necesse est vt Dei filium esse cognoscas: neq; enim fieri potest vt credatur, qui sit nec an non, non cognoscitur. Quod si filius Dei cognoscitur, à
Esaie 56. Deo quoque generatus esse creditur, licet eius generatio à nemine possit enarrari. Cum autẽ filius Dei humanam susceperit naturam, quod in mundũ quoq; venerit credendum est, venerit, inquam, conceptus ex Spiritu sancto, natus ex Maria virgine, venerit autem propter nostram salutem, passus sit autẽ vt peccata nostra expiaret, & nos à mortis & Diaboli tyrãnide liberaret. Pater autẽ & filius ita inter se inuicem referuntur, vt nec credi, nec cognosci potest alter sine altero. Cum autem olim quidẽ Deus cognosceretur & crederetur, nõ cognosceretur autẽ nec crederetur pater, vt pater, cũ nesciretur filius, venit à patre missus filius, vt ipse doceret patrẽ, est enim filius vere magister seu præceptor de patre. Ipsa certe doctrina filij, est doctrina patris, ita fit vt dũ credimus in filiũ qui est missus à patre, per eius fidẽ veniamus ad cognitionem patris. [b] *Cognitio autem filij & patris.* Cum Pater cognoscatur per filium, & filius per patrem, vterque autem est veritas, est veritatis notio & perceptio per veritatẽ. Per veritatem autem sumus & fideles & cognoscẽtes. Sed cum veritas lateat in abdito, per eam autẽ & creditur & cognoscitur, hinc fit vt simus fideles in eo quod non creditur. Nam quæ credunt fideles, non creduntur ab incredulis quorum est maximus numerus, & cognoscentes in eo quod ignoratur ab iis qui fidem non habent, non cognoscuntur enim quæ sunt fidei nisi ab iis qui credũt. Qui sunt autem cognitione præditi, fidei opera non describunt sermone, sed contemplatione: nam etsi verbis explicetur fides, non est tamen in eis sita, sed in intelligẽtia. Quãuis autem fides sit per auditum, non est tamen auris carnalis quæ fidem audit, sed anima intelligens: non satis est enim credere quæ dicuntur, nisi intelligantur vt dicuntur. Et ij sunt quos dicit Christus habere aures audiendi: qui scilicet credũt quæ audiũt, & quæ credunt intelligunt. Est autem vterq; beatus & qui verbum Dei audiens id credit, intelligit & custodit, & qui docens, iis loquitur qui audiunt & intelligunt, & quæ credunt verbis exequuntur. [c] *Cæterum Homerus quoque Poëtarum.* Quod mirum nõ sit si audire significet in scripturis ea quæ dicũtur credere & intelligere, ex hoc ostẽdit quod etiam apud Homerũ Poëtarum antiquissimum legatur audire pro sentire, ita scilicet vt species ponatur pro genere. Quod autem sint beati & discipuli qui credũt quæ docẽtur, & Doctores qui docent, arguit amborum fidei finis & scopus, nẽpe salus, qui scopus & finis est eis vnus & idem. Quodquidem magnã affert consolationẽ iis qui credunt: non datur autem salus nisi iis qui conuenienter Dei præceptis iustè vixerũt, quæ Dei dicitur iustitia. Et latebat quidẽ olim Dei iustitia in lege veteris testamẽti in qua etiam erat fides: neq; enim Dei præceptis parere poterat, qui Deo nõ credebat. Aperta autem fuit & reuelata, cum quisnã esset Deus qui dedit præcepta per Christi fidem est reuelatũ. Aliter etiam dici potest latuisse Dei iustitiam in lege naturæ, quæ dictabat in corde & conscientia hominũ quid esset agendum, quæ postea fuit reuelata per fidem Christi. Quamuis autẽ videatur Apostolus dicere duplicem esse fidem, ea tamen potius dicenda est vna, quæ primo quidem est imperfecta, cum solùmodo creditur, postea autem consummatur & perficitur ex doctrina & cognitione, quę efficit vt seruẽtur mandata, & ex hiãt virtutes quæ superant omnem potestatem naturæ: & imperfecta quidem illa fides dicitur cõmunis, quę est veluti fundamentum eorum quæ superædificantur, quæ eam tandem reddunt perfectã. Nam & qui à Christo curabantur, fidem quidem habebãt qua impetrabant vt curarentur, & corporis acciperent salutem, sed nondũ eam habebant fidem, qua mandata exequentes animæ adipiscerentur salutem, & supernaturales operarentur virtutes. [d] *Si quis autem Deum sciat natura.* Si extarent quæ literis mandarunt Basilides & Valentinus, facilius intelligerẽtur quæ hic dicũtur, sed cum ea perierint, ex iis quæ citat Clemens colligemus quod possumus. Erat quidem Clemẽs in hac sentẽtia, vt existimaret fidẽ quæ in initio erat communis, ita augeri, vt doctrina & cognitione accedẽte & Dei præcepta seruarẽtur, & supernaturales fierẽt virtutes, & ideo dicebat fidem esse animæ libero arbitrio vtentis rationalem assensionẽ. Basilides autem Deum dicebat sciri natura, & eam fidei dabat definitionẽ, quæ nõ statueret esse rationalem assensionẽ, sed exi-

sed eximiam intelligentiā, creaturam essentia dignam, naturam & substantiam, & cætera quæ hic dicuntur. Dicebat etiam Valentinus fieri quempiā saluum natura, vt Basilides fidelem & electum esse natura. Ex his sequebatur quod præcepta essent superuacanea & in nouo & in veteri Testamēto. Quorsum enim præcepta, si salui simus natura? Neq; necessarius esset Christi aduentus, & ita esset inutilis Christi Oeconomia. Sin autē dicerent necessarium esse Christi aduentum, sequebatur non esse naturæ proprium vt nos seruaret: seruari enim electos eos scilicet qui crediderunt, doctrina, purgatione, id est pœnitentia, & bonis operibus. [c] *Abraham itaque qui per auditum credidit.* Necessarium fuisse aduentum Domini ex hoc probatur, quod Abrahā crediderit voci quæ erat sub quercu quæ erat in Mābre, ea vox autem erat Verbū. Erat autem electus Abraham, nam nisi credidisset non fuisset electus, vel potius fuit electus vt crederet. Ij enim demū sunt electi qui credūt, aut credūt qui sunt electi. Quod si saluus fuitb Arahā, qui verbo credidit ante verbi aduentū, vt qui esset electus, quanto magis salui erunt electi qui verbo credent post eius aduentum? Ita corruit eorum fundamentum qui dicunt Christi aduentum nō esse necessarium. Saluus enim fuit Abraham propter fidem verbi quod erat venturum, nō saluus futurus nisi venisset. A Domino enim data est salus post eius aduentū. Marcion autem Pōticus qui duos statuebat esse Deos, vnum veteris testamenti, nempe creatorē, quem dicebat esse iustum, alterum noui, quem asserebat bonū, dicebat creatorē etiam ante aduentum Christi seruare eum qui in ipsum credidit, & tamē propria boni salute, est enim proprie Seruator Christus seruans etiā electos, nempe eos qui crediderunt. Valde ergo laudatur à Marcione noui testamenti bonus Deus, quod post creatorem vel doctrina vel sui imitatione det salutē. Sed non sibi consentit, & secum videtur pugnare Marciō. Bonus enim ille noui testamenti Deus non suis dat salutē, sed iis qui sunt creatoris, & eos seruat quos seruari nollet creator, qui cum sit iustus creaturas mallet perire quā esse saluas. Nolente ergo creatore seruat bonus, idque faciens non eius voluntate, vi vel dolo id facit. Qui autē sic facit, & nō prior sed posterior incipit bene facere, nempe seruare, immerito dicitur bonus. Bonus enim potius dicendus esset creator, quod nō vult Marcion. Quod si etiam creatoris & boni Dei distinctæ essent māsiones, vt censuisse Marcionē est verisimile ex iis qui boni dicuntur, nō tamen fuit distincta creatoris voluntas in salute danda à voluntate boni, quæ etiam prior cepit, cùm etiam antequā aduenisset Dominus creator, seruauerit eos qui in ipsum credebāt. Male ergo duos Deos statuit Marcion, iustū qui est creator, & bonum qui est Seruator, cum sit vnus & idem Deus qui creauit & dedit salutē, licet eorum sint distinctæ hypostases quæ dicuntur personæ. Qui autem duos Deos esse statuunt, cum sit vnus, vt statuebat Marcion, sunt infideles. [f] *Scimus autem quod neque ea vtique quæruntur quæ sunt manifesta.* Cùm dixisset eam solū esse admittendam quæstionem quæ cum fide conuenit, agit de quæstionibus. Primū autem ostendit quænam sunt ea de quibus nulla existat quæstio. De rebus ergo manifestis nulla est quæstio: proponitur enim quæstio de iis de quibus dubitatur. Cū ergo si sit dies dic esse nō dubitatur, non quæritur an sit dies. Quæstio quoque non proponitur de iis quæ sunt incerta, & nunquā futura sunt manifesta. Nunquam ergo quæritur sintne stellę numero pares an impares: nam hoc est incertum, & nunquam erit certum: frustra ergo quæritur de eo quod qui quærit nunquam potest fieri certior. De iis quoq; nō proponitur quæstio quæ sunt ἀντιφέροντα, id est, quæ inter se inuicem cōuersa opponūtur & reciprocantur, vt est esse animal, & nō esse animal. Si ergo quæratur, sit ne animal, an nō, id quod est in vtero, vana erit quæstio. Vterq; enim eorū qui aduersas partes tuentur in disputando, ex æquo dicere poterunt, id quod est in vtero esse vel animal vel nō animal, nam semen quidē in vterum deiectū etsi potentia sit animal, reipsa tamen nondum est: animal autem erit cum sensum acceperit & motū. Quod si etiam id mori in vtero contigerit, non erit amplius animal. Quod si quis dicat proponi de eo posse quæstionē, cùm sit dubium sitne animal an non, dicendum est non esse ac ratione dubium quod siue dicatur esse vel non esse animal, vtrumuis dicatur erit verum. Ex æquo ergo verum vel falsum dicet vterq; disputator, siue dicat quod est in vtero esse animal vel nō animal. Nonnunquam etiam vsuuenit vt frustra proponatur quæstio, quando alteruter ex disputātibus producit argumentū, quod solui non potest neque contra id aliquid dici. Cùm enim huiusmodi adducitur argumentū, cessat dubitatio, cessante autē dubitatione tollitur etiā quæstio. Quomodo autem in his quæ dicta sunt, cessante dubitatione nulla existit quæstio, ita etiam si à fide omnibus modis tollatur causa quærendi, quærendi autem causa est dubitatio, efficitur fides firma & stabilis. Quod autem omnē tollit dubitationē & quæstionem, est argumentū quod proponitur gentibus incredulis, aduersus quod nihil dici potest. Hoc autē est eiusmodi; Quod à Deo dictū & traditum est in scripturis, id est credendum. Quod credimus, à Deo dictum est & traditū in scripturis. Id ergo est credendum. Quod autem Deo sit credendum, ex hoc demonstratur, quod nullus sit adeo impius, qui à Deo probationes postulet tanquā ab hominibus: est enim per se fide dignus qui est ipsa veritas. [g] *Qui nos autem essentia & vita impertiit.* Dixit paulo ante eā solā admittendam quæstionem, quæ supra fundamentum fidei ædificat cognitionem veritatis. Ea autem quæstio non est an sit Deus. Ad Deum enim accedentē credere oportet quod sit, sed quærendo de summis eius in nos *Heb. 11.* beneficiis, nostrā in eum excitare & augere fidem æternas agentes gratias. Summa sunt autem Dei in nos beneficia, quod cùm nihil essemus esse fecerit, neq; solū esse sed etiam viuere. Vbi aduertendū est quam apte & proprie locutus sit Clemens. Nō enim dixit nobis dedit essentiā & vitam, sed essentiam & vitam impertiit. Solus enim Deus est & viuit, essentiā tamen & vitam ab eo habemus per participationē. Non solum autē voluit nos esse & viuere, sed etiam sentire & esse animalia, non rationis expertia, sed ratione prædita, & ideo nobis dedit rationē, vt bene & rationi cōuenienter vitam ageremus. Ea ratio Græcè dicitur λόγος, Latinè autē verbum, sermo & ratio. Illud autem Dei, nempe patris vniuersorū, verbū, quod nobis dedit, non est προφορικὸν, id est, quale est quod ex hominis ore profertur & pronunciatur, sed est οὐσιώδης, id est, essentiale, & quod est eiusdē cuius pater essentiæ. Dedit autem nobis, non vt essemus eiusdem cuius ipse essentiæ, vt dici possimus vnum & idem esse quod Deus, sed vt filij Dei participes effecti, qui est eius ratio, sapiētia, bonitas, virtus, & quæ omnia potest voluntas, bene & ex ratione viuēdo eum

imitaremur. Hoc verbum seu rationem non solum intelligunt fideles qui id credunt & confitentur, sed etiam infideles qui nō agnoscunt & confitentur, possunt intelligere. [h] *Pulcherrime itaque dicit Hieremias.* Quod ex Hieremia citat Clemens pulcherrimè exponitur à Diuo Hieronymo in cōmentariis in Hieremiā his verbis: Euangelica parabola si fuerit intellecta, huius loci præbebit intelligentiam, in qua negociator bonus omnes vendere dicitur margaritas, vt de prætio earū vnam emat pretiosissimam margaritā, quod scilicet per Patriarchas & Prophetas, veniamus ad eum qui dicit; Ego sum via. Standum est igitur in prophetis, & diligentissime cōtemplandum, & interrogandum de semitis antiquis siue sempiternis, quæ multorū sanctorum sunt tritæ vestigiis, quæ significantius Græcè appellantur τρίβοι, quæ sit via bona in Euangelio, & ambulandū in ea, quæ via cum inuenta fuerit, præbet refrigerium seu purificationem animabus credentiū, &c. Cui congruenter statim dicit Clemēs; Interrogate, inquit, & audite ab iis qui norunt citra contentionē & decertationem. Nā de iis quidem quæ pertinent ad pietatē & verā Dei religionē, interrogandū quidem & petendū ab iis qui eius habent cognitionē, sed contentionem abesse oportet & decertationē ex quibus oriūtur lites. Cū autē ad viam veritatis venerimus, id est ad Christū, qui vera est via, recta est ingrediendū, nec retro aspiciendū, sed pergendū & perseuerandū, donec perueniatur ad id quod desideratur, nempe regnū cælorū & æterna felicitas. [i] *Merito ergo.* Etsi alia est fides cui' primus omniū templū posuit Numa Pompilius, de quo fuerit ne Pythagoreus an non, antea satis diximus, alia autem quæ à Christianis fides dicitur, Clemens tamen qui solet quæ sunt Græcorū suo accommodare instituto, non alienū duxit si diceret à Numa Pompilio primum fuisse positum templum fidei & pacis. Quomodocunq; autem accipiatur fides, hoc est dignissimū, quod obseruetur non abs re Numam posuisse templū fidei & pacis, cùm nihil sit quod feros hominum mores magis molliat & ab odio & bello auertat, & inter se pacatos reddat, quam fides. Quod quidē sapientissime à Numa excogitatū ei optime successit, qui Romanos tot bellis à Romulo efferatos ad Dei cultum traduxit & ad religionem, Dei metum incutiens. [k] *Abraha autem qui credidit reputata fuit iustitia.* Cùm de fide hic agatur, meritò inter primos recenset Abrahā qui fuit pater credentium. Abrahæ, inquit, qui credidit, reputata fuit iustitia: id est fides, qua Dei credidit promissis, nō minoris à Deo est existimata, quàm si bona & iusta fecisset opera. Perinde est enim atque si ea fecisset, qui Dei promissis credens, eius quoq; præceptis parere sit paratus. Abrahā certe, qui Deo crediderat promittenti fore vt cresceret & multiplicaret in infinitum eius genus, Deo quoq; paruit iubenti vt suum immolaret filium. Ea demum ergo fides reputatur iustitia, quæ non credere contenta, eam quoque est parata ostendere factis & bonis operationibus. [l] *Mihi autē venit in mentem.* Empedocles Agrigentinus fuit Poëta qui Philosophiam scripsit versibus. Is dicebat quidē vera esse quæ scribebat, sed ea hominibus non facile persuaderi. Quod autem is de suis dicebat versibus, id de fide nostra sensit Clemens. [m] *Eorum enim qui sunt probi.* Conuenienter sacræ scripturæ quæ Christum nostrum dicit esse Seruatorem, Heraclitus Ephesius dicit proborum probissimum nosse seruare, id est dare salutem. Omnium autem proborum probissimus est Christus, de quo dicit Petrus; Qui peccatum non fecit, nec est inuentus dolus in ore eius. Neque verò solum bonis dat salutem, sed etiam scelerum architectos, eos, inquā, qui male faciunt & male dicunt, de aliis detrahentes iustè punit, & castigat eos qui male vixerunt igne expurgans, Quam quidē igne expurgationem à barbara Philosophia didicit Heraclitus, & vocauit ἐκπύρωσιν, id est exustionē seu inflammationem, & qui eum secuti sunt Stoici, qui etiam fuerunt in hac sententia, vt certa qualitate præditos, nempe bonos & pios crederent resurrecturos. Quod à regio Psalte, nempe Dauide acceperunt qui disertis dicit verbis; Non resurgunt impij in iudicio, neque peccatores in consilio. Ex quo est perspicuum Stoicos non male sensisse de resurrectione. Ab iisdem etiam Hebræis didicerunt totam mundi machinam tandem conflagraturam, & rursus esse reficiendam. Quibus congruenter cecinit Ouidius:

Matth. 13. Ioan. 14. Matth. 7. 1. Petr. 2. Psal. 1.

Ouid. Metamorph.

Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

Hæc autem eorū sententia pulchrè consentit cum iis quæ sæpe repetit Diuus Petrus in secunda epistola; Cælū & elementa igne absumenda, in die iudicij, reseruata igni. Plato autem non mundum quidem dicit esse conflagraturum & reficiendum, sed terram quibusdam temporibus per ignem & aquam expurgari. [n] *Ostendimus autem in primo Stromate.* Ingrati fuerunt Græci Philosophi, qui cum à Mose & Prophetis multa suffurati essent dogmata, ne eorum quidem meminerunt: non solum autem à Mose & Prophetis sua dogmata acceperūt Græci Philosophi, sed etiam à mulieribus quibus arcana reuelarunt Angeli à supernis delapsi, qui cum essent propensi ad voluptates, & cum mulieribus concubuissent, dicti sunt incubi, reuelarunt, inquam, mulieribus arcana, & quamcunque rerum habuerunt cognitionem, quæ à bonis Angelis qui lapsi non fuerant, non erat reuelanda ante aduentū Domini. Cùm autem in linguam Græcam versis scripturis ex eis dogmata Græci Philosophi accepissent, aliquando quidem veram, aliquando verò falsam coniecturā de eis habuerunt. Cuius rei hæc potissima fuit causa, quod quæ in scripturis latēt allegorias minime intelligerent. [o] *Fidem ergo non otiosam & solam.* Fides non est sola, est enim simul cum fide spes & charitas. Neque fidem oportet esse otiosam. Otiosa autem est quæ non habet opera: Quæ est autem sine operibus est mortua. Ab ea quoque sunt quærenda quæ ad doctrinam & bonos mores pertinent, quæ non inueniuntur sine cura & solicitudine. Ad inueniendum autem dirigere oportet perspicacem vim animæ, & ab ea sunt auferenda quæ ei impedimentū afferunt. Nihil autem maius affert impedimentū, quàm ira, odium, inuidia, lis & contentio. Nam vt ait Sapiens; In maleuolam animam non intrabit sapientia. Quod si non intrabit sapientia, nec fides, est enim verbum Dei sapientia, sine quo non est fides. Quænam autē hominibus incommoda afferat lis & contentio docet Timon; Facit, inquit, cædes, circa res omnes voluitur, induratoq; & obfirmato capite ad spes vanas trudit & impellit homines. Hæc facete dicit Timon de syllogismis & argumētis cōtentiosis, quæ disputantes miserè perdūt & cōficiunt,

Sap. 1.

nullos

nullos enim nõ aggrediuntur, & cũ omnibus prælia committunt, & ad vanam ſpem inducentes, efficiunt vt de futura victoria nihil non ſibi promittant. Ad hæc autẽ incitat frequens & ſtrepens turba populi: ij enim in diſputatione ſolent euadere ſuperiores qui voce vincunt & clamore, in eo autem tumultu miſere affligantur qui tacent, & indigne pereunt. Quæ autẽ ſint hæc argumenta, paucis hic recenſet Clemẽs; volens oſtendere, quod ſi de his expediat quærere argumentis, quæ non alio tendunt quã ad litem & cõcertationem, quanto magis de Deo eſt quærendum, ſi non de eo quæratur, vt de eo ſophyſtica agitentur certamina, ſed vt ab eo æterna nobis paretur ſalus. [y] *De Deo ergo quærere ſi non ad litem.* Deus quidẽ eſt quærendus, ſed non ideo vt de eo litigetur, & de eo Sophiſtica exerceatur diſputatio, ſed vt & inueniatur quomodo ſit colendus, rectéq; & ex virtute componendi ſint mores, & vt corporis Chriſti & ſanguinis viatico repleti Deum laudemus, & æterna & immortali vita noſtra fruatur anima. Non eſt autem quod à Dauide cor pro anima vſurpetur: nam anima quidem & totũ corpus informat, & ſingulas partes corporis, nulla autem eſt pars quæ citius viuat & informetur quam cor, licet anima ſit prima vita quæ aliis vitam tribuit, ſecũdã autem cor. Quod hinc licet perſpicere, quod in eo ſint arteriæ, in quibus eſt puriſſimus ſanguis & plane ſpiritualis, vel potius ipſius ſanguinis ſpiritus. Neque verò ſolum replemur pretioſo Chriſti viatico quod nobis conciliat immortalitatem, ſed etiam Dei cognitione. Deus enim pater, per Verbum quod eſt Dei filius, & eius ſapientia cognoſcitur. [q] *Hoc autem erat quod tacitè ſignificabat.* Oportere eſſe caſtos qui templum ingrediuntur, viderũt etiam Græci veteres. Decere enim eſſe caſtum eum qui templum ingreditur, ſcriptum erat in aditu templi Æſculapij quod erat Epidauri, quicunque id ſcripſerit. Quanto magis autem caſtos eſſe oportet Chriſti Sacerdotes, qui ſacroſanctũ corpus Chriſti conficiunt, idque Deo offerunt, & populo diſtribuunt.

[a] ATQVE *de fide quidem ſatis teſtimonium adduximus earum quæ ſunt apud Græcos ſcripturarum. Ne autem ſit noſtra prolixior progreſsio, ſi de ſpe & charitate plurima conemur colligere, ſufficiet hæc ſola dicere, quod Socrates in Critone, bene viuere & mori vitæ præponens, aliquam ſpem alterius vitæ ſe poſt mortem habere exiſtimat. Etenim in Phædro quoque dicens ipſam animam cùm per ſe fuerit, ſolam poſſe veræ ſapientiæ, & quæ vires humanas ſuperat, eſſe participem, quando ipſam qui eſt hinc amor in altum ſuſtulerit, per philoſophicam charitatem ad ſpei finem peruenientem, dicit accipere precium alterius vitæ æternæ. In conuiuio autem dicit, omnibus quidem eſſe immixtum naturalem amorem generandi ſimile, & hominibus quidem ſolum homines, viro autem bono, ſimilem: hoc autem non poteſt vir bonus efficere, qui non perfectas habeat virtutes, per quas ſit erudíturus iuuenes qui ad eum ventitant: & vt dicit in Theæteto, generabit, & homines efficiet. Alios enim procreare quidem corpore, alios verò anima. Nam apud barbaros quoque philoſophos, per auditum inſtituere & illuminare, dicitur regenerare. Et ego genui vos in Chriſto Ieſu, dicit alicubi præclarus Apoſtolus. Empedocles autem in principiis connumerat etiam amicitiam, intelligens quandam charitatem quæ cogit ac conciliat:* 11. Galat. 4.

Quam mente aſpicias, oculis nec cernere cures.

Quinetiam Parmenides in ſuo poëmate de ſpe tacitè ſignificans, hæc dicit:

Attamen & quæ abſunt, cum iis quæ ſunt mente videto
Firma, nanque quod eſt ab eo nunquam reſecabis,
Vndique nec toto quod diſpergatur in orbe,
Nec quod conſiſtat.

Nam is qui ſperat, ſicut etiam qui credit, mente videt ea quæ cadunt ſub intelligentiam, & ea quæ ſunt futura. Si ergo dicimus aliquid eſſe iuſtum, dicimus autem etiam eſſe pulchrum & honeſtum: quinetiam veritatem aliquid eſſe dicimus: ex his autem oculis nihil vnquam vidimus, præterquam ſola mente, Verbum autem Dei, Ego ſum, inquit, veritas: eſt ergo verbum mente conſiderandum. Veros autem, inquit, philoſophos quoſnam dicis? Eos, dixi ego, qui ſunt ſtudioſi contemplandæ veritatis. In Phædro autem Plato veritatem declarauit eſſe ideam. Idea autem eſt Dei intelligentia, ſeu quod à mente diuina intelligitur, quod quidem Barbari dixerunt λόγον θεῶ, *id eſt, verbum Dei ſeu rationem. Eius autem ſic habet dictio: Audendum enim eſt verum dicere, maximè cùm dicatur de veritate. Quæ eſt enim coloris & figuræ expers, & re vera non tactilis, & quæ verè eſt animæ eſſentia, à ſolo gubernatore Deo poteſt aſpici. Progreſſum autem verbum opificij cauſa*

Ioan. 1. *est & creationis. Deinde etiam seipsum generat quando verbum caro factum fuerit, vt etiam* ἀγαπητικήν. *cadat sub aspectum.* [b] *Iustus ergo quæret inuentionem quæ existit ex charitate, ad quam con-* Luc 11. [b] Matt. 11. *tendens, efficitur fortunatus. Pulsanti enim, inquit, aperietur. Petite, & dabitur vobis. Qui enim regnum rapiunt, sunt violenti, non contentiosis sermonibus, sed rectæ vitæ assiduitate, & orationibus quæ fiunt sine intermissione, dicti sunt vim afferre, vt qui ex prioribus peccatis contractas abstulerint maculas.*

Turmatim certè vitium vel prendere possis,
Deus laboranti sed fert auxilium.

Non enim expugnatu difficilia Musarum dona sunt in medio sita, à quolibet auferenda. [c] *Ignorationis itaque animaduersio est prima disciplina ei qui verbo seu rationi conuenienter ambulat. Cùm ignorasset quispiam, quæsiuit: & cùm quæsiuisset, inuenit magistrum: & cùm inuenisset, credidit: & cùm credidisset, sperauit: & cum ex eo dilexisset, dilecto similis efficitur, hoc esse studens quod prius dilexit. Hanc viam & rationem Socrates indicat Alcibiadi, sic roganti; Non aliter existimas me de iis quæ sunt iusta cognoscere? Certè, si quidem inueneris. Sed non putas me posse inuenire? & maximè quidem, si quæsieris. Deinde existimas me non posse quærere? Ego quidem existimo, si putaris te non nosse.* [d] *Hac ratione sunt etiam prudentum virginum lampades, quæ noctu sunt accensæ in densis tenebris castitatis, quas esse noctem tacitè significauit scriptura. Prudentes animæ mundæ vt virgines, cùm intelligant se esse sitas in mundana inscitia, lumen accendunt, & mentem excitant, & tenebras illuminant, & ignorationem expellunt, & quærunt veritatem, & expectant aduentum præceptoris. Fieri ergo non potest, inquam ego, vt sit vulgus philosophum.*

Thyrsigeri multi, pauci sunt re quoque Bacchi,

Matth. 10. 2. Thess. 3. *Ex sententia Platonis. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi. Et non est, inquit Apostolus, in omnibus cognitio. Orate autem vt liberemur à prauis & peruersis hominibus. Non est enim omnium fides.* [e] *Quinetiam Cleanthis quoque Stoici Philosophi Poetica, hoc modo scribit similia:*

Ne spectes famam dum vis sophos esse repentè,
Terreat amentis nec te sententia vulgi.
Iudicium sapiens & iustum non habet vllum
Vulgus, & in paucis vix hoc reperire licebit.

Magis autem sententiosè & breuiter Comicus:

Pulchra in tumultu iudicare non decet.

Audierunt enim, vt existimo, pulchram illam quæ nobis dicit sapientiam: In medio insipientum, obserua occasionem. In medio autem cogitantium versare perpetuò. Et rursus: Sapientes abscondent sapientiam. Pignus enim veritatis exigit vulgus demonstrationem, non contenti nuda salute quæ est ex fide.

In prauis sed qui vincunt non credere valde est,
Præcipit at nostræ tibi sic persuasio musæ.
Dissecto noscas intra tua viscera verbo.

Prauis enim, inquit Empedocles, hoc est familiare, velle quæ sunt vera vincere ex eo quod non credant. Quòd autem nostra sint probabilia, & digna quæ credantur, cognoscent Græci si verbum magis examinetur, per ea quæ consequuntur. Simili enim simile edoce- Prouerb. 26. *mur. Dicit enim Solomon: Responde stulto secundum stultitiam suam. Quocirca iis quoque qui petunt eam quæ est apud ipsos sapientiam, ea sunt exhibenda quæ eis conueniunt & sunt familiaria, vt facillimè per propria veniant, vt est consentaneum, ad fidem veritatis. Omni-*

tatis. Omnibus enim omnia factus sum, inquit, vt omnes lucrifaciam. Nam imber quo- [1.Cor. 8. Matth. 5.] *que diuinæ gratiæ, super iustos & iniustos demittitur. Num Iudæorum solùm est Deus,* [Rom. 3.] *non etiam gentium? Certè etiam gentium, siquidem vnus est Deus, egregius clamauit Apostolus. Sed quoniam nec bono iuste, nec cognitioni ad salutem volunt credere; nos ipsi ea quæ sunt illorum propria existimantes, quoniam Dei sunt omnia, & maximè quandoquidem quæ sunt pulchra & honesta à nobis ad Græcos peruenerunt, ea aggrediamur prout ipsi sunt apti ad audiendum. Sapientiam enim vel iustitiam, non ex veritate, sed ex iis quibus delectatur, maxima pars vulgi metitur. Delectatur autem non magis aliis, quam iis quæ sunt ei similia.* [f] *Quicquid enim est adhuc surdum & cæcum, & nec habet intelligentiam neque animæ contemplandi cupidæ interitum & perspicacem aspectum, quem solus præbet Seruator, sicut in mysteriis prophanum, vel in choreis non musicum, nondum mundum, nec casta veritate dignum, inconcinnúmque & inordinatum & adhuc materiale, stare oportet extra chorum diuinum. Spiritalia enim spiritalibus comparamus. Propterea cer-* [1.Cor. 2.] *tè per modum occultationis qui est verè diuinus, & maximè nobis necessarius, in adyto veritatis repositum verbum reuera sacrum, Ægyptii quidem per ea quæ apud ipsos vocantur adyta, Hebræi autem per velum significarunt licere solis iis adire, qui erant ex ipsis consecrati, hoc est, Deo dedicati, quibus erant circumcisæ vitiorum cupiditates, per suam in solum Deum charitatem. Non mundo enim mundum tangere, Platoni quoque videbatur esse nefarium. Hinc prophetiæ & responsa dantur per ænigmata. Nec ostenduntur mysteria iis qui temerè & impudenter accedunt, sed cum quibusdam expiationibus & prædictionibus. Musa enim non erat tunc lucri cupida, neque operaria, neque dulcia venduntur mellisona, à Terpsichore vultu deargentata, molli voce prolata cantica.* [g] *Iam verò qui docentur ab Ægyptiis, primùm quidem discunt Ægyptiarum literarum viam ac rationem quæ vocatur* ἐπιστολογραφικήν*, hoc est, apta ad scribendas epistolas: secundam autem Sacerdotalem, qua vtuntur* ἱερογραμματεῖς*, id est, qui de rebus sacris scribunt: vltimam autem* ἱερογλυφικήν*, id est, sacram quæ insculpitur scripturam, cuius vna quidem est per prima elementa* κυριολογική*, id est, propriè loquens, altera verò symbolica, id est, per signa significans. Symbolicæ autem vna quidem propriè loquitur per imitationem, alia verò scribitur veluti tropicè, alia verò apertè sumitur allegoricè per quædam ænigmata. Qui solem itaque volunt scribere, faciunt circulum: lunam autem, figuram lunæ cornuum formam præ se ferentem, conuenienter ei formæ quæ propriè dicitur. Tropicè autem, per conuenientiam traducentes & transferentes, & alia quidem immutantes, alia verò multis modis transfigurantes, imprimunt. Regum itaque laudes fabulis per quas in deos referuntur mandantes, insculptis inscribunt notis. Tertii autem generis quod fit per ænigmata, hoc sit indicium. Alia quidem astra propter obliquam conuersionem, assimilabant corporibus serpentum: Solem verò, Scarabei, quoniam cùm rotundam ex bubulo stercore effinxit figuram, eam vultu aduerso conuoluit. Aiunt autem hoc quoque animal sex quidem mensibus sub terra, alteram verò partem anni viuere super terram, & semen in globum emittere, & gignere, & non nasci fœminam scarabeum.* [h] *Omnes ergo, vt semel dicam, qui de rebus diuinis tractarunt, tam barbari quàm Græci, rerum quidem principia occultauerunt: veritatem autem ænigmatibus, signisque & symbolis, & allegoriis rursus & metaphoris, & quibusdam talibus tropis modisque tradiderunt, cuiusmodi sunt etiam apud Græcos oracula: & Apollo quidem Pythius dicitur* λοξίας*, id est, obliquus. Quinetiam dicta eorum qui apud Græcos dicuntur sapientes, paucis dictionibus rem maiorem significant: cuiusmodi certè est illud, Parce tempori: aut quoniam vita est breuis, & non est hoc tempus temerè consumendum, aut contrà parcendum est priuatis sumptibus, vt, etsi,*

inquit, multos annos vixeris, non desint tibi necessaria. Similiter etiam illud, Nosce teipsum, multa indicat: & quod sis mortalis, & quòd homo natus es, & quòd si fiat collatio aliorum quæ sunt in vita præstantissima & excellentissima, nullam esse tui putes habendam rationẽ, si dicas te gloria insignem vel diuitem: vel contrà, quòd cùm sis diues & gloria insignis, non de solis commodis quibus alios superas, te iactare oporteat, & ad quod natus sis, inquit, cognosce, & cuius sis imago, & quænam tua sit essentia, & quod opificium, & quænam cum Esa.45. Deo coniunctio & affinitas, & quæ sunt his similia. Dicit autem per Esaiam quoque Prophetam spiritus: Dabo tibi thesauros tenebrosos, occultos. Dei autem thesauri, & quæ non deficient diuitiæ, est quæ est venatu difficilis sapientia. [i] Quinetiam Poetæ qui à Prophetis didicere Theologiam, per arcana sensa multa philosophantur, Orpheus, inquam, Linus, Musæus, Homerus & Hesiodus, & qui ea sunt ratione sapientes. Velum autem eis apud vulgus est Poetica delectatio, somniáque & symbola, quæ sunt omnia hominibus obscuriora, non propter inuidiam, nephas enim est Deum intelligere patibilem, sed vt ænigmatum notionem subiens inquisitio, ad inueniendam recurrat veritatem. Ea ratione dicit vtique Sophocles Poeta tragicus:

Eiusmodíque ego cognoui esse Deum,
Diuina semper exhibet sapientibus:
Prauis malus sed est, magistérque breuis:

Psal.77. malum ponens pro simplici. [k] Apertè itaque de tota nostra Scriptura in Psalmis scriptum est, vt quæ dicta sit in parabola: Audite populus meus legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei. Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio. Præ- 1.Cor.2. clarus quoque Apostolus sic dicit quodammodo similia: Loquimur autem sapientiam inter perfectos. Sapientiam autem non huius seculi, neque principum huius mundi qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconsam, quam præfiniṫ Deus ante secula in gloriam nostram, quam nullus ex principibus huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, Dominum gloriæ non crucifixissent. Philosophi autem non laborarunt vt aduentum Domini afficerent ignominia. Restat ergo vt impugnet & inuehatur Apostolus in vanam persuasionem, eorum qui erant sapientes apud Iudæos. Et ideo subiungit: Sed prædicamus, inquit, vt scriptum est, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quæ præparauit Deus iis qui ipsum diligunt. Nobis enim reuelauit Deus per spiritum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Spiritualem enim & cognitione præditum nouit sancti Spiritus discipulum qui à Deo suppeditatur, qui est mens Christi: animalis autem homo non suscipit ea quæ sunt spiritus: est enim ei stultitia. [l] Iam verò Apostolus ad distinctionem perfectionis quæ existit ex cognitione, commu- 1.Cor.3. nem fidem alicubi quidem dicit fundamentum, alicubi verò lac, scribens hoc modo: Fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritalibus, sed tanquam carnalibus: tanquam infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non cibum, nondum enim poteratis, sed neque nunc adhuc potestis, adhuc enim carnales estis. Vbi enim inter vos est æmulatio & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? quæ quidem eliguntur & sponte suscipiuntur ab hominibus peccatoribus. Qui autem ab eis abstinuerunt, quæ sunt diuina cogitant, & cognitionis cibi sunt participes. Secundum gratiam, inquit, mihi datam, vt sapiens architectus posui fundamentum. Alius autem superædificat aurum, argentum, & lapides preciosos. Hæc sunt ædificia cognitionis, quæ ponuntur super fundamentum fidei quæ est in Christo Iesu. Stipula autem sunt quæ imponuntur ab hæresibus, & ligna & fœnum. Quale sit autem vniuscuiusque opus, ignis probabit. [m] Cognitionis Rom.1. ædificium in epistola quoque ad Romanos tacitè significans, inquit: Desidero enim videre vos, vt

vos, vt aliquod vobis donum impertiar spirituale, vt vos confirmemini. Non poterant apertè literis scribi eiusmodi dona.

COMMENTARIVS.

ᵃ ATQVE *de fide quidem satis testimonium adduximus.* Postquã ostendit etiam veteres Græcos meminisse fidei, restaret autẽ ostendere, eos etiã meminisse spei & charitatis, prolixior autem esset futurus, si omnia afferet quę de ea re dici posset, cęteris omissis loca aliquot adducit ex Platone, Empedocle, & Parmenide. Socrates enim in Critone bene viuere & mori vitæ præferẽs, in hac est opinione, vt existimet se habere spem alterius vitæ post mortem. Ex quo colligitur eum credere vitam æternam. Hoc ipsum statuit in Phædro, cum dicit ipsam per se animam posse veræ, diuinæ, inquam, sapientiæ esse participem, & cùm per charitatem ad spei finem peruenerit, accipere premium, nempe vitam æternã. Quo in loco & charitatis & spei, & vitæ æternæ meminit. In cõuiuio autem meminit duplicis amoris, & terrestris quo generantur corpora, & diuini, quo virtutes in anima. Diuino autem illo amore qui est idem quod charitas, à viris bonis spiritualibus erudiuntur iuuenes, qui dicuntur generari & homines effici, vt loquitur Plato in Theæteto. Ij apud Hebræos Philosophos dicũtur illuminari, quod etiam idem est quod regenerari. Paulus quoq; dicit se eos in Christo Iesu gignere quos Christi fidem docet & disciplinam. Quoniam autem hæc doctrina audiẽdo discitur, qui sic instituũtur dicuntur Cathecumeni, id est audiendo instituti. Porrò autem Empedocles quoque in principiis annumerat φιλότητα, id est amicitiam, eã autẽ significat charitatem quæ congregat, cogit & conciliat. Cùm autẽ principia constent ex contrariis, sint autem contraria amicitia & lis, cogit quidẽ & cõgregat amicitia, lis autem discernit ac disgregat Parmenides quoq; de spe ænigmaticè intelligit, quãdo dicit quæ absunt non separari ab iis quæ sunt. Perinde enim sunt atq; si adessent quæ cernũtur intelligentia, & quæ sunt futura spe repræsentantur perinde atque si aduenissent. Sperando enim & credendo mente videntur ea quæ sperantur & creduntur. ᵇ *Iustus ergo quæret inuentionẽ.* Dixit antea fidem non oportere esse solam & otiosam, sed diligenter & sollicitè quærere. Per hoc autẽ quod dixit fidem quærere, iustum quęrei e intellexit. Iustus enim est qui ex fide viuit. Sed quidnam quęrit iustus? Inuentionem ex charitate. Ea est bona actio seu operatio quæ procedit ex charitate iuncta fidei. Fides enim tum demum est salutaris quando operatur per dilectionem. Ea ratione ad salutem contendans iustus euadit beatus. ᶜ *Ignorationis itaque animaduersio.* Socrates apud Platonem in Alcibiade dicit eum demũ iustitiæ habiturum cognitionem, qui existimat se non nosse iustitiam. Nulli certe minus sapiunt quã qui sunt, vt Græci dicunt οἰόσοφοι, hoc est, qui se putant esse sapiẽtes. Cognoscuntur autem quæ sunt inuenta, inueniuntur verò quæ quæruntur: quæruntur autẽ quæ vel ignorantur vel putantur ignorari. His gradibus peruenitur ad disciplinam. ᵈ *Hac ratione sunt etiam prudentum virginum lampades.* Parabolam de virginibus quæ noctu accenderunt lampades, accommodat ei quod dixit de ignoratione.. Virgines illæ sunt mundæ animæ, quæ cùm intelligunt se esse in inscitia huius mundi, accẽdunt lumen & quęrunt veritatẽ, expectantes mox venturum præceptorem. Veritatis ergo ignoratio, est primus gradus ad disciplinam, cùm excitatur anima & accenditur lumen ad quærendam veritatem, quam qui inuenit, is demum est Philosophus. Vulgus autem eam non quærit, & ideo non inuenit: quo fit vt nec vulgus sit Philosophus. Sed nec omnes qui profitentur philosophiam sunt Philosophi: multi enim sunt tantum titulo tenus & nomine Philosophi, de quibus hoc tritũ dicitur prouerbium, Thyrsigeri multi, pauci sunt re quoque Bacchi; cuius expositionem vide apud Cælium Rhodiginum lect. antiq. lib. 8. cap. 13. Quod quidem optime congruit ei quod est in Euangelio: Multi sunt vocati, pauci verò electi. Non sunt enim à Christo electi omnes quos vocauit ad fidem, sed ij demum qui fidei adiunctam habent spem & charitatem, & qui vel bonis actionibus certã suam reddant vocationem, vel quos prædestinauit Deus, vt quos præsciuerit si viuant bene esse operaturos. Sed nec est omniũ fides qui eam profitentur: nec quicunque dicit Domine Domine intrabit in regnũ cælorũ, sed qui facit voluntatem patris qui est in cælis. ᵉ *Quinetiam Cleanthes quoque Stoici Philosophi.* Cleanthes Stoicus non solũ soluta oratione, sed etiam versibus scripsit Philosophiã: in ijs docet non esse spectandum quid sentiat vulgus, sapiens enim & iustum iudicium, nõ in vulgo, sed vix in paucis qui sunt sapientes inuenitur: cui subscribit Comicus, is est, vt opinor, Menander, qui sententiosè dicit quæ sunt bona & pulchra nõ posse iudicari tumultu, qualis solet esse in magna multitudine, oportet enim vt sedata & trãquilla sit mẽs Iudicis. Hæc dicit Clemẽs eos accepisse ex sapientia Solomonis, sed vbinã, mihi non occurrit. In medio, inquit, insipientũ obserua occasionem, vt scias quando sit vel audiendũ vel loquendum, quod nõ faciunt insipientes. Atque in medio quidem insipientũ obseruanda est occasio si se offerat quod fit rarius. Aliud autem est si verseris perpetuò cum viris sapientibus & cordatis: cũ iis enim versanti nunquã deerit occasio. Sæpe tamen contingit, vt sit abscondenda sapientia, vt suo tempore prolata maiorem afferat fructum. Nam si non suo tempore vulgo profe- ratur fidei mysteria, erit labor sæpe irritus. Vulgus enim exigit demonstrationem tãquam pignus veritatis, sed accipienda est nuda fides absque demõstratione. ᶠ *Quidquid enim est adhuc surdum & cæcum.* Quãuis apud Græcos multa inueniantur vera, vt & quæ Dei sint, & à nobis accepta, non ea tamen sunt censenda stare in choro diuino. Nam sicut in mysteriis non est id quod est prophanum, neque in choræis id quod musicam non habet & consonantiam: ita in choro diuino non est id quod est surdum & cæcum, nec habet intelligentiam, nec audacem & intrepidum contemplantis animæ aspectum, nec quod nondum est mundum, nec veritate dignum, & quod est inconcinnum & inordinatum, & adhuc materiale. In choro autem diuino sunt Sacerdotes qui sacra Deo offerunt. Eos nullam oportet habere maculam & omni carere vitio, nec esse immundos & indignos qui ad puram accedant veritatem, nec immodestos, nec addictos rebus sensilibus crassis & materialibus. Alioqui eos oportet esse extra chorum diuinum, vt qui sint indigni qui Deo sacros panes offerant & hostias. Spirituales enim oportet esse eos qui tractant

Plato in Phædone de anima.

Matth 7.

quæ sunt spiritualia, & cum spiritualibus comparare spiritualia. Mystica autem & arcana ratione, quam modum occultationis diuinũ, & maxime nobis necessarium dicit Clemens ad Verbũ veritatis quod latet in adito, significarũt Ægyptij & Hebræi solis licere Deo cõsecratis Sacerdotibus adire. Ægyptij quidẽ per templi adita in quæ soli intrabant Deo dedicati Sacerdotes, & Hebræi per velũ, quod vulgus arcebat à sancto sanctorũ in quod solus intrabat pontifex. His Sacerdotibus non satis erat fuisse circuncisam carnẽ præputij, quæ circuncisio populo dabatur in signũ, sed omnes oportebat esse amputatas libidines & cupiditates. Hoc autẽ fiebat cùm relictis rebus sensilibus & materialibus, rebus, inquam, huius seculi, omnẽ suum amorem in Deum conuerterent. Ita enim erant mundi, & ad Deum qui est purus & mundus eis licebat accedere. Nã Plato quoq; sentiebat non licere immundo mundum tangere: mundus autẽ is est, vt ipse dicebat in Sophista, qui est discretus à sordibus materiæ. Postquam autẽ dixit per modũ occultationis, id est arcana & mystica, & Ægyptios & Hebræos significasse solis cõsecratis Sacerdotibus licere ad sacratũ veritatis aditum accedere, subiungit & Prophetias & responsa dari per ænigmata, id est per verba obscura & quorũ sensus nõ facile intelligitur, nec ad mysteria, id est arcana sacra, eos qui temere & impudenter accedunt, id est eos qui sunt imparati, nõ sunt autem parati qui nõ sunt expiati & expurgati. Quinetiã oportet eos qui sacris præsunt, quędã prædicere quæ pertinent ad mysteriorum ritus & ceremonias. Quid autẽ sibi velit, id quod sequitur, nempe Musa enim non erat, &c. & quomodo præcedentibus cohæreat, & ex quo authore sumptũ sit dicet fortasse alius, ego certe me fateor ignorare. [h] *Iam verò qui docentur.* Cùm dixisset Ægyptios mystica quadã & arcana ratione per templi adita significasse, ad sacrũ Dei verbũ non licuisse accedere nisi Deo consecratis Sacerdotibus, essent autẽ apud Ægyptios præter communes & cuiusque proprias, mysticæ & arcanæ literæ quæ dicebantur hieroglyphicæ, de eis visum est ei aliquid dicere. De eis olim scripsit Cheræmon & Orus Apollo. Haud ita pridem autem Pierius Valerius quę ad hoc argumentum pertinent doctè & copiosè omnia est persecutus. Ad eum ergo erit remittendus lector qui plura volet discere. Quod earum autem literarum esset institutum paucis verbis expressit Lucanus dicens:

Nondum flumineas Memphis contexere biblos
Nouerat, in saxis tantum volucresque feræque,
Sculptaque seruabant magicas animalia formas.

Quamuis autẽ sculperentur, tamen etiã propriis scribebantur literis, & pingebantur ad imitationem, & exprimebantur quibusdã signis & ænigmatibus. Sol scribitur facto circulo, Luna verò per crescẽtis Lunæ figurã, quæ dicitur μηνοειδές. Cùm autẽ multa sint quæ variis describuntur notis & ænigmatibus, eorũ duo sola affert exempla, nempe & astrorũ, quæ assimilantur corporibus Serpentum, & Solis, qui Scarabęo. De serpẽte inter cętera quæ de eo scribit Pierius, hoc quoq; addit: Squamę verò, stellarum mundum ambientium varietatem quique ignes in supremo micant orbe hieroglyphicè significant. Nam & hinnuleæ pellis varietatẽ quam Pan gestare fertur, stellas ex maculis imitari ait Probus, &c. De Scarabęo quoq; idem scribit Pierius. Quod pertinet ad Scarabęum, Appion ille Grammaticus quem cymbalum mũdi Tyberius appellare est solitus, rideri à plerisq; visus, quod curiosa nimium interpretatione, Solis operũ similitudinẽ vermiculo tam exiguo, tã bruto inesse collegerit ad excusandos gentis suæ ritus, quæ pillularũ Scarabæum magna ex Ægypti parte inter numina coluerit, quem reliqui in fabulis tanta veneratione prosecuti sunt, vt scribere nõ dubitarint, quemadmodũ Scarabæus inexorabilem se vel ad Iouis preces opposuerit, qui multis ab eo verbis contendebat, vt cũ Aquila rediret in gratiam, coactumq; Iouem ipsum tantæ ire obuiã inimicitiæ. Cæterũ si quæ de Scarabæo tradũtur vera sunt, vera autẽ vt credamus esse, nõ ipsius Appionis tantũ authoritas, verùm & Aristotelis, & Plutarchi, & aliorum scriptorũ excellentiũ consensus efficit. Imo vt nihil hi scripserint, quæ passim nosmetipsi fieri possumus occulata fide perspicere, non verũ asseuerare, peruicacis esset ingenij. Hæc & plura alia Pierius, sed plurima eaque elegantissima Erasmus in prouerbio, Scarabæus Aquilam quærit. [i] *Omnes ergo, vt semel dicam.* Arcana fuerunt & mystica quæ de principiis & rebus diuinis tractarunt Græci & Barbari, nempe Hebræi: obscura enim & ænigmatica fuerunt Græcorũ oracula. Vnde etiam Apollo Pythius dictus est λοξίας, ἀπὸ τοῦ λοξὴν ἔχειν τὴν ἰὰν ἤτοι φωνὴν, ab eo quod vocem emittat obliquam & tortuosam, vt volunt Pythagorici. Sapientum quoq; dicta fuerunt obscura, vt quæ essent breuia & paucis verbis res magnas comprehenderent. Ex iis duo adducit, & ea docte & eleganter explicat, nempe, Parce tempori, & Nosce teipsum. Atque de dicto quidẽ, Nosce teipsum, antea satis diximus, nec opus est vt eadem repetamus. De hoc autem dicto, Parce tempori, hoc tantũ dicam ex explicatione nostri Clementis, facile intelligi id quod est apud Ciceronem lib. 3. de finib. Quæ sunt, inquit, præcepta sapientum, quæ iubent tempori parere & sequi Deum, & se noscere, & nihil nimis: legendũ esse, non Tempori parere, vt legit Erasmus, sed Tempori parcere. Græcè enim legitur χρόνου φείδου, non autem πείθου. Nec dubito quin ita legisset, si Clemẽs exisset in lucem, quo tempote editæ sunt Chiliades. [l] *Quinetiam Poetæ qui à Prophetis didicere Theologiam.* Apud Græcos non est alia Theologia quam Poetarum: ab Hebræorum autem Prophetis, ij suam accepere Theologiam. Philosophantur autem per arcana sensu quæ latent sub delectatione poetica, & sub somniis & symbolis: quæquidem sunt obscura, nec facile intelliguntur ab hominibus. Ea autem huiusmodi esse vult Deus nõ quod scientiam inuideat hominibus, in Deum enim non intelligitur vlla cadere animi perturbatio nec motus, sed vt dum obscura inquiruntur ænigmata, ex eorum inquisitione perueniatur ad cognitionem veritatis. Nam vt est Sophoclis sententia, Deus bonis & sapientibus semper exhibet diuina, sed prauos pauca docet, & quæ nõ sunt magnifacienda. [k] *Aperte itaque de tota nostra scriptura.* Obscurã esse nostram scripturam apertè ostendunt Psalmi qui eam dicunt esse in parabolis & in ænigmatibus. Sũt autem parabolæ rerum similitudines, cum per rerum adductam similitudinem, quod de aliis dicitur, de aliis intelligitur. Ænigmata autẽ sunt propositiones seu quęstiones aliquid disputatione soluẽdũ habẽtes. Loquitur etiam Apostolus de sapientia in mysterio absconsa, etiã principibus Iudæorum ignota, nobis autem reue-

Pierius lib. 14. cap. De iis quæ per serpen in genere significantur.

Pierius lib. 8. cap. 1. de Scarabæo.

Chil. 1. cent. 1. adag. 38.

August.

autem reuelata per spiritum, id est per mentem, seu intelligentiam Christi. Quod autem non de philosophis, sed de Iudæis loquatur Paulus, ex hoc patet, quod Philosophorum non fuit institutum, vt Christum probro afficerent, Iudæorũ autem Principes eum non solum ignominia affecerunt, sed etiam crucifixerunt. Et ideo nõ in Philosophos, sed in Iudæos inuehitur. Quod autẽ sit in mysterio absconsa quæ reuelata est sapientia, hoc arguit quod prædicetur, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Quibus autem reuelata fuit hæc sapientia, ij sunt spirituales: quibus autem nõ est reuelata, animales, qui minime percipiunt quæ sunt spiritus Dei. Nã etiam ipsa Dei sapientia stultitia est ab eis reputata. [l] *Iam vero Apostolus.* Distinguitur fides à cognitione, est enim fides fundamentum, cognitio autẽ perfectio, fidei autem fundamento imponuntur, ab aliis quidem, aurum, argentum & lapides pretiosi, quæ sunt fidei orthodoxæ dogmata, ab aliis verò stipula, fœnum & lignũ, ea sunt falsa & peruersa dogmata, quæ fidei fundamento imposita eã corrumpunt & euertunt. Quale autem sit opus quod supra fidei fundamentũ est positum probat ignis, manent enim integra & incorrupta orthodoxa fidei dogmata, suntq; eo puriora quo magis fuerint ab igne probata. Quæ autem fidei fundamento imponuntur ab hæreticis, ea vim ignis non possunt sustinere, sed corruunt & intereunt. [m] *Cognitionis ædificium in epistola.* Cùm ad Romanos scriberet Paulus se desiderare eos videre vt impertiretur donum spirituale, significabat non omnem cognitionem tradi posse literis: esse enim quædam quæ solo percipiuntur spiritu, ad quæ docenda præsentes esse oportet.

[a] IAM *verò à barbara philosophia admodum reconditè dependent symbola Pythagorica. Suadet itaque Samius domi non habere hirundinem, hoc est, loquacem, & susurronem, & effrenatæ linguæ hominem, qui non potest continere, nec capere ea quæ illi fuerint communicata. Hirundo enim & turtur, & passeres, agnouerunt tempora suorum ingressuum, inquit scriptura: nec oportet vnquam simul habitare cum nugis. Iam verò turtur murmurans, querelæ ingratam ostendens maledicentiam, ædibus merito expellitur,* III. Hierem. 8.

E datis varios mihi ne hinc illíncque susurros.

Hirundo autem tacitè innuit fabulam Pandionis, abominanda sunt autem quæ propter illam vulgo iactantur accidisse: ex quibus Tereum alia quidem esse passum, alia verò etiam fecisse accepimus. Persequitur autem cicadas quoque musicas, vnde meritò expellitur qui verbum persequitur, per eam quæ Olympum aspicit sceptriferam Iunonem.

Est mihi in lingua fidele penarium, *ait Poetica, & Æschylus:*
Sed est mihi in lingua clauis custodiens.

Rursus Pythagoras, olla ab igne sublata, præcipit non relinquere figuram in cinere, sed eam confundere: & qui surgunt è cubili, conturbare stragula. Tacitè enim significabat non solùm esse delendum fastum & superbiam, sed ne iræ quidem relinquendum esse vestigium. Cùm autem ebullire cessauerit, eam esse componendam & omnem esse delendam iniuriæ memoriam. Sol autem vobis ne occidat super iracundiam vestram, inquit Scriptura. Et qui dixit, Non concupisces, sustulit omnem acceptæ iniuriæ recordationem. Ira enim inuenitur mansuetæ animæ cupiditatis impulsio, vltionem citra rationem supra modum desiderans. Similiter etiam suadetur vt cubile quoque conturbetur, vt nec alicuius somni & insomnij interdiu, sed nec alicuius quæ fuit in nocte voluptatis meminerimus. Fortè autem caliginosam quoque phantasiam, significabat oportere luce veritatis confundere. Irascimini, & nolite peccare, inquit Dauid: non assentiri viso, neque factum inducere, iram confirmando, oportere docens. [b] *Rursus super terram non esse nauigandum, est symbolum Pythagoræ. Significat autem, vectigalia, & similes conductiones, quæ sunt turbulentę & instabiles, esse recusandas: propterea dicit verbum Publicanos difficiliter salutem esse assecuturos.* [c] *Rursus autem non esse gestandos annulos, neque Deorum imagines esse eis insculpendas, præcipit Pythagoras: sicut Moses multis antè seculis apertè legem sanxit, nullam oportere sculptilem vel fusilem vel fictam vel pictam imaginem simulachrũmve facere, vt sensilia minimè attenderemus, sed ad ea transiremus quæ percipiuntur intelligentia. Vt Dei enim maiestas vilis & contempta reddatur, efficit quæ est in promptu videndi consuetudo: & quæ intelligentia percipitur essentiam colere per materiam, est eam per sensum vilipendere. Quocirca Aegyptiorum quoque Sacerdotum sapientissimi*

Ephes. 5. Psal. 4. Exod. 20.

Mineruæ ædem sub dio esse constituerunt, vt Hebræi qui templum posuerunt absque imagine. Sunt etiam qui Deum colentes, facta hominis effigie quæ astra continet, eum adorant, cùm nostra quidem certè dicat scriptura; Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* [d] *Operæprecium autem existimo Eurysi quoque Pythagoræi vocem adducere, qui cùm in opere de fortuna dixisset, opificem seipso exemplari vtentem fecisse hominem, subiunxit: Tabernaculum est reliquis simile, vt quod factum fuerit ex eadem materia: à præstantissimo autem effectum artifice, qui ipsum est fabricatus seipso vsus Archetypo.* [e] *Et in summa, Pythagoras, & qui ex eo sunt cognominati, vnà etiam cum Platone maximè aliorum philosophorum, vsi sunt legislatore, vt coniici potest ex ipsis dogmatibus: & cùm per rectè coniectantem famam diuinationis, non absque instinctu diuino concurrissent, in quibusdam vocibus propheticis, veritatem per partes & species tractatam, non obscuris appellationibus, nec extra rerum declarationem ingredientibus, honorarunt, cùm accepissent manifestationem coniunctionis quæ intercedit cum veritate.* [f] *Vnde Græca quidem philosophia est similis illuminationi, quæ fit ex scirpo, quem homines accendunt, lucem artificiosè à sole suffurantes. Verbo autem prædicato, vniuersa illa sancta lux eluxit. Deinde furtum quidem noctu est vtile in ædibus, interdiu autem illustratur ignis, & vniuersa nox illuminatur sole lucis quæ percipitur intelligentia.* [g] *Iam verò eorum quæ à Mose dicta sunt de iustitia, compendium fecit Pythagoras, dicens stateram non esse transiliendam: hoc est, non prætergrediendam esse æqualitatem quæ versatur in distributionibus, honorando iustitiam.*

Græcum exemplar habet ἰέρατι, id est, celi: sed credo legendum esse ἀνθρώπου, id est, hominis: alioqui aut nullus, aut frigidus est sensus.

Amicis semper colligat,
Simúlque amicos, atque etiam oppida oppidis,
Ac socios sociis: ius est æqualitas.
Hominibus infestum est ei quod amplius,
Minus, inimicitiasque mites gerit,

vt venustas habet Poetica. [h] *Propterea Dominus, Tollite, inquit, iugum meum, quoniam benignum est & leue: & iis qui de primatu contendunt familiaribus, cum simplicitate præcipit æqualitatem, dicens oportere eos fieri vt puellos. Similiter etiam scribit Apostolus, nullum esse in Christo seruum, vel liberum, vel Græcum, vel Iudæum. Noua est enim creatura quæ est in Christo, contentione & auaritia vacua, & iusta æqualitas. Stat enim inuidia extra chorum diuinum, & æmulatio, & tristitia. Qua ratione mystæ quoque prohibent vesci corde, docentes non oportere animum mordere & exedere socordia & dolore, propter ea quæ præter consilium & opinionem eueniunt. Miser ergo ille est, quem Homerus quoque dicit solum errantem, suum animum exedere.* [i] *Rursus verò cùm duas vias ponat Euangelium, & Apostoli, similiter atque omnes Prophetæ: & vnam quidem vocent arctam & angustam, alteram verò contrariam, latam & spaciosam, & cui nihil obsistit: & dicant, Beatus vir qui non ambulauit in consilio impiorum, & in via peccatorum non sedit: hinc & proficiscitur Prodici Chij fabula de virtute & vitio: & Pythagoras iubens ingredi via regia, non veretur prohibere sequi vulgi sententiam quæ caret iudicio, & non est sine controuersia. Aristocritus autem in primo libro eorum quæ sentit contra Heracleodorum, meminit cuiusdam epistolæ quæ sic habet: Rex Scytharum Atœas populo Byzantino: Nolite afferre detrimentum meis vectigalibus, ne mei equi aquam vestram bibant. Symbolicè enim bellum quod eis erat illaturus significauit barbarus. Similiter Euphorion quoque Poeta inducit dicentem Nestorem:*

Math. 11. Galat. 6. Math. 7. Psal. 1.

Mouimus à fluuio nondum Simoente caballos.

Et ideo Aegyptij quoque in sacris ponunt Sphingas, vtpote quòd de Deo oratio sit ænigmatica & obscura. Fortè autem quòd Deum oporteat amare & timere: amare quidem, vt sanctis benignum & propitium: timere autem, vt qui sit impiis iustus inexorabiliter. Feræ enim simul & hominis imaginem Sphinx significat. [k] *Longum autem fuerit omnia persequi Prophetica & legalia, ea afferendo quæ dicta sunt per ænigmata: ferè enim vniuersa hoc modo loquitur scriptura. Ei autem qui est sanæ mentis, ad ostendendum id quod est propositum, sufficiunt, vt existimo, quædam pauca exempla exposita. Iam enim confitetur occultationem, quæ in veteri templo narratur septem ambituum ad aliquid spectans apud Hebræos relatio, & quæ erat in talari per varia symbola compositio, quæ referuntur ad ea quæ apparent, significans compositionem quæ à cælo ad terram vsque pertingit. Et operimentum & velum hyacintho & purpura & cocco & bysso erat variatum.* Exod. 25. 26. *Significat autem, quòd natura elementorum continet Dei reuelationem. Purpura enim est ex aqua, & byssus ex terra: & hyacinthus aßimilatus est aëri, cùm sit ater & obscurus, sicut coccus igni. In medio autem operimenti & veli, quo licebat ingredi Sacerdotibus, erat situm thuribulum, symbolum terræ quæ est sita in hoc mundo medio, ex qua oriuntur exhalationes. Ille quoque locus medius qui est intra velum, in quem soli permissum erat Pontifici ingredi statis diebus, & exterius atrium quod patebat omnibus Hebræis, dicunt esse medium cæli & terræ. Alij autem dicunt esse symbolum mundi qui intelligentia percipitur, & sensilis. Operimentum ergo quo arcebatur populi infidelitas, expansum erat ante quinque columnas, arcens eos qui erant in ambitu. Ea ratione valde mysti-* Ioan. 6. *ca franguntur quinque panes à Seruatore, & multiplicantur eorum qui audiunt multitudini. Multi enim solis attendunt sensilibus, vt quæ sola sint. Vide autem circumspiciens, inquit Plato, ne quis exaudiat ex iis qui non sunt mysteriis initiati. Sunt autem ij qui nihil aliud esse putant, nisi quod poßint manibus tenaciter apprehendere: actiones autem, & generationes, & quicquid non est aspectabile, non admittentes in ordinem essentiæ. Tales autem sunt qui attendunt solum sensuum quinarium: Auditus autem, & quæ sunt eius generis, adire non possunt Dei intelligentiam. Hinc facies patris dictus est filius, sensuum quinario effectus, carnem gestans verbum, index paternæ proprietatis. Si autem spiritu viuimus, spiritu & ambulemus. Per fidem autem, non per speciem am-* Galat. 5. *bulemus, egregius dicit Apostolus.* 2. Cor. 5. *Igitur intra operimentum abditum fuit Sacerdotale ministerium, & eos qui in ipso laborant, longè arcet ab ijs qui sunt extrinsecus. Rursus & velum adytus ad sancta sanctorum, illic quatuor columnæ declarant sanctum quaternionem quatuor testamentorum. Quinetiam mysticum illud nomen tetargrammatum, quod iis solis imponebatur qui poterant ingredi adytum, dicitur autem Iehoua, quod exponitur, qui est, & qui est futurus. Iam vero nomen quoque apud Græcos, id est, Deus, literarum continet quaternionem. Cùm autem in mundo qui percipitur intelligentia solus fuisset Dominus, ingreditur perpeßiones, subiens cognitionem eius quod est ineffabile, exuperans omne nomen quod voce cognoscitur. Iam verò candelabrum quoque erat situm in australibus partibus thuribuli, per quod declarati sunt motus septem luminarium quæ australes faciunt conuersiones. Ex vtraque enim parte candelabri tres inserti sunt rami,* Exod. 25. 10. *& in ipsis lucernæ, quoniam Sol quoque tanquam candelabrum collocatus in medio aliarum errantium, & iis qui sunt sub ipso, & iis qui sunt super ipsum, diuina quadam musica indit lucem. Habet autem aliud quoque ænigma, aureum candelabrum, signi Christi, non figura sola, sed eò etiam quod lucem immittat multifariam multisque modis in eos qui in ipsum credunt, sperant, & respiciunt, per ministerium eorum quæ sunt primò creata. Dicunt autem esse septem oculos Domini, septem spiritus, requiescentes in vir-* Esa. 11.

ga quæ floret ex radice Iesse. Ad Boreales autem partes thuribuli, sita erant mensa super quam panum erat propositio, quoniam ex spiritibus maximè nutriunt Boreales. Fuerint autem quædam mansiones ecclesiarum quæ conspirant in vnum corpus & vnum cœtum. Quæ autem de sancta arca narrantur, significant mundum qui percipitur intelligentia, qui est occultus & vulgo occlusus. Porrò autem aureæ illæ imagines, vtraque sex habens alas, aut duas vrsas, vt quidam volunt, significat, aut, quod magis quadrat, duo hemisphæria. Vult autem nomen Cherubim significare multam cognitiotionem. Sed habent ambo duodecim alas, & per circulum Zodiacum, & tempus quod in ipso fertur, significant mundum sensilem. De his, vt existimo, dicit etiam tragœdia loquens naturaliter: Et indefessum tempus perenni fluento plenum circuit, ipsum seipsum pariens. Et geminæ vrsæ perniciter errantibus alarum motionibus Atlanticum seruant polum. Atlas autem qui non patitur, potest quidem esse polus, & inerrans sphæra: melius est autem fortasse intelligi æuum immobile. Melius autem existimo arcam quæ ex Hebraico nomine appellatur Thebota aliquid aliud significare. Exponitur autem vnum pro vno ex omnibus locis. An ergo ogdoas, id est, octonarius, & mundus qui percipitur intelligentia, an etiam qui omnia comprehendit, éstque figuræ expers, & non cadit sub aspectum, Deus significetur, in præsentia dicere differatur. Cæterùm significat quietam quæ est cum spiritibus glorificantibus, quos significat Cherubim. Nunquam enim qui ne sculptile quidem fabricari suasit simulachrum, ipse sanctorum effinxisset imaginem. Neque est omnino compositum & sensile aliquod in cælo animal, quod ita se habeat. Est autem facies quidem symbolum animæ præditæ ratione. Alæ autem sunt ministeria & operationes sublimes, dexterarum simul & sinistrarum potestatum. Vox autem est gratæ mentis gloria, in contemplatione quæ non potest cessare. [1] Sufficit mysticam interpretationem huc vsque procedere.] Pontificis autem vestis talaris est signum mundi sensilis. Septem quidem errantium, quinque gemmæ, & duo carbunculi, propter Saturnum & Lunam. Ille enim est meridionalis quidem, & humidus & terrestris, & grauis: hæc verò aeria: vnde à nonnullis dicta est ἄρτεμις quasi ἀεροτόμος, hoc est, secans aerem: est autem aer obscurus. Eos autem qui conferunt ad eorum quæ hic sunt generationem, eos, inquam, qui præsunt stellis errantibus, diuina prouidentia & in pectore & in humeris meritò describit fuisse positos, per quos actio effectrix generationis est primus septenarius. Pectus autem est habitaculum cordis & animæ. Fuerint autem aliàs quoque gemmæ varij modi salutis: aliæ quidem in supereminentibus, aliæ verò in inferioribus partibus positæ cuiusuis corporis quod salutem assequitur. Trecenta autem & sexaginta sex tintinabula quæ pendent à veste talari, est tempus annuum: annus, inquam, Domini acceptus, prædicans & resonans maximum aduentum Seruatoris. Quinetiam pileus aureus qui est extensus, significat regalem Domini potestatem:
1.Cor. 11. siquidem caput ecclesiæ est Seruator. Signum certè principalis imperij, est pileus capiti impositus: & alioqui audiuimus, Et Christi caput est Deus, & pater Domini nostri Iesu Christi. Iam verò Pectorale quidem constat, & ex superhumerali, quod est symbolum operis, & ex rationali: hoc autem significat rationem, & est imago cæli, quod verbo seu ratione factum est, & subijcitur omnium capiti Christo, vt quod similiter & eodem modo mouetur. Lucidæ verò smaragdi gemmæ quæ sunt super superhumerale, significant Solem & Lunam, qui sunt adiutores naturæ. Manus autem, vt opinor, principium est humerus. Duodecim autem illæ quæ sunt in quatuor ordinibus locatæ super pectus, describunt nobis circulum Zodiacum, conuenienter quatuor anni conuersionibus. Et alioqui oportebat capiti Dominico, legem quidem subijci & Prophetas, propterea quod iusti significantur in vtrisque testamentis. Prophetas enim simul & iustos dicentes esse

Apostolos,

Apostolos, rectè dixerimus, cùm vnus & idem sanctus Spiritus operetur per omnes. Quomodo autem Dominus est supra mundum vniuersum atque adeo vltra mundum qui percipitur intelligentia: ita etiam nomen quod inscriptum est in lamina, dignum fuit habitum quod esset super omnem principatum & potestatem. Inscriptum est autem & propter præcepta mandata literis, & propter sensilem præsentiam. Dictum est autem nomen Dei, quoniam sicut filius aspicit bonitatem Patris, operatur Deus Seruator vocatus, qui est vniuersorum principium, quod ex Deo quidem qui non cadit sub aspectum, imago effectum est primùm, & ante secula. Figurauit autem omnia quæ post se facta sunt. Iam verò rationale, Prophetiam quæ per verbum clamat & prædicat, & futurum iudicium significat. Nam idem est verbum quod simul prædicit, & iudicat, & singula discernit. Aiunt autem indumentum, vestem inquam talarem, prædicere carnis susceptæ dispensationem, per quam in mundo visus est propinquius. Ea certè ratione sanctificatam exuens Pontifex tunicam (mundus autem, & quæ in mundo est creatura, sanctificata est ab eo, qui quæ facta sunt bona simul composuit) lauatur, & induitur aliam sanctam sancti, vt ita dicam, tunicam, quæ vnà cum eo ingreditur in adyta ostendens, vt mihi videtur, Leuitam, & cognitione præditum, vt qui sit princeps aliorum Sacerdotum, cùm illi quidem aqua sint abluti, & sola fide induti, & propriam expectant mansionem, ipsum cum ea quæ percipiuntur intelligentia discreuerit à sensilibus, superatis aliis Sacerdotibus, contendentem ad peruadendum id quod percipitur intelligentia, ab iis quæ hîc sunt elui, non amplius aqua emundatum, vt prius, cùm in tribus Leuiticæ referretur ordinem. Sed cùm iam verbo cognitionis toto quidem corde sit mundus, valde autem se rectè gesserit, & vitæ institutionem in extremis à Sacerdote datam in maius auxerit, reuera & verbo & vita sanctificatus, indutus exultatione gloriæ, spiritalis illius & perfecti viri arcana accepta hæreditate, quam oculus non vidit, & auris non audiuit, & in cor hominis non ascendit, effectus filius & amicus, facie iam ad faciem impletur contemplatione quæ non potest satiari. [m] *Sed nihil melius fuerit quàm ipsum audire Verbum, quod per scripturam, maiorem affert intelligentiam. Sic enim dicit: Et exuet vestem lineam, quam induerat cùm ingrederetur in sancta, & eam illic deponet, & lauabit corpus suum aqua in loco sancto, & induet vestem suam. Aliter autem, vt opinor, Dominus exuit & induit, descendens ad sensum: aliter autem qui per ipsum credidit, exuit & induit, vt etiam significauit Apostolus, vestem sanctificatam.* [n] *Hinc ad imaginem Domini eligebantur Pontifices qui erant probatissimi ex tribu sanctificata: & qui ad regnum, & qui ad prophetiam erant electi, vngebantur. Vnde etiam Ægyptij non quibuslibet ea quæ erant apud ipsos committebant mysteria: neque rerum diuinarum cognitionem deferebant ad prophanos: sed ad eos solos qui erant ad regnum peruenturi, & ex Sacerdotibus iis qui iudicati fuerant probatissimi, & educatione, & doctrina, & genere.* [o] *Ergo quod attinet ad occultationem, sunt Hebraicis similia Ægyptiorum ænigmata. Ex Ægyptiis alij quidem in nauigio, alij verò in Crocodilo Solem ostendunt. Significant autem quod Sol per aërem dulcem & humidum ingrediens, gignit tempus quod ænigmaticè significat Crocodilus per quandam aliam Sacerdotalem historiam. Porrò autem Diospoli quoque, quæ est vrbs Ægypti, in æde sacra quæ vocatur Pylon, figuratus quidem est puellus, signum generationis: senex verò, interitus: & rursus Dei symbolum, accipiter, vt piscis symbolum odij. Et in alio rursus significato, Crocodilus est signum impudentiæ. Videtur ergo vniuersum hoc symbolum simul positum hoc significare: O qui nascimini & interitis, Deus odio habet impudentiam. Et aures & oculos fabricantes ex materia preciosa, consecrant Diis dedicantes, hoc vtique tacitè significantes, quod Deus omnia videt & audit.* [p] *His accedit, quòd roboris quidem & fortitudinis signum est eis Leo: sicut certè & ipsius terræ, & agricultu-*

ra, & alimenti, est bos: magnique animi virtutis & libertatis, equus: roboris autem rursus cum ingenij solertia, sphinx, quæ totum quidem habet corpus Leonis, faciem autem hominis. His quoque similiter, ingenij solertiam & mentem & vires potentiámque & artem homo significans, ab eis in sacris insculpitur. Iam verò in ijs quoque quæ ab ipsis vocantur deorum κωμασίαις aureas imagines, duos quidem canes, vnum autem accipitrem, & Ibim vnam circumferunt: & quatuor imaginem simulachra, vocant quatuor literas. Atque duo quidem canes, sunt symbola duorum hemisphæriorum, vt quæ circumeant & custodiant: accipiter verò, Solis: est enim igneus, & qui vim habet interimendi. Pestilentes itaque morbos Soli attribuunt. Ibis autem, Lunæ: vmbrosa quidem, nigra: lucida autem, alba, plumis referentibus. Sunt autem qui volunt quidem tropicos significari à canibus, qui custodiunt, & instar ianitorum obseruant, accessum Solis ad Austrum & Septentrionem: æquinoctialem autem, qui est altus & perustus, significat accipiter, sicut Ibis obliquum seu signiferum. Numeri enim inuentionis & mensuræ, maximè ex animalibus, Ibis videtur principium præbuisse Ægyptijs, sicut ex circulis obliquus.

κωμασίαι θεῶν.

COMMENTARIVS.

[a] IAM *verò à barbara philosophia admodum recondita.* Postquam ostendit nostram scripturam in se habere parabolas & ænigmata, nunc ostendit à barbara philosophia, nempe Hebraica Pythagoram Samium sua accepisse symbola. Vnum autem est ex Pythagoræ symbolis, Hirundinem sub eodem tecto ne habeas, quo significari dicit Clemens, non esse domi habendum susurronem, & effrænatæ linguæ hominē qui non possit continere ea quæ ipsi fuerint communicata, quod quidem non probat Plutarchus Symposiacon decade octaua, nec referendum esse symbolum ad Terei & Prognes tragœdiam, quæ est in fabulis; sed vitandam esse hirundinem vt animal ingratum, vt quæ diuturno commercio non cicuretur, nec hominem agnoscat benefactorem. Est ergo eius sententia hoc symbolum intelligendum de ingratis. Idem tamen quod noster Clemēs sentit Diuus Hieronymus Aristotelem secutus, vide Erasmum in Adagiis. Quod autem hirundo agnoscat tempus sui aduentus, est illi cōmune cum aliis auibus, nec hoc vllam habet affinitatem cum symbolo Pythagorico. Sed vt persuadeatur non esse sub eodem tecto habendas hirundines, plurimum facit, quod eæ persequātur cicadas Musicas, ex quo discimus procul esse arcendos qui verbum Dei persequuntur, & sunt inimici fidei Christi. Idem autē quod Pythagoræ quod diximus symbolum, videtur significare prouerbiū; Turture loquacior, cuius est eiusmodi natura, vt non ore tantum sed etiam postica parte corporis feratur clamare, ob id quod vocem edens illam etiam videatur mouere. De eo vide Erasmum in adagiis. Qui autem à Clemente citantur versus Poëtæ, quos ego arbitror esse Sappho, & Æschyli, significant linguam esse continendam, & tanquam in penario, & perinde atque si eam custodiret clauis. [b] *Rursus super terram non esse nauigandum.* Esse Pythagoræ symbolum, Non esse nauigandum super terram, credendum est Clementi, quod tamen nescio an alibi legatur. Admittenda est etiam eius expositio, quæ dicit reiicienda esse vectigalia, & incertas & instabiles conductiones. Licet autem nusquam dicat Verbum, nempe Christus, publicanos difficiliter esse salutem assecuturos, disertis tamen dicit verbis, facilius esse camelum transire per foramen acus, quam diuitem intrare in regnum cælorum. [c] *Rursus autem non esse gestandos annulos.* De annulo duo sunt symbola Pythagoræ; vnum est, Arctum annulum ne gestato, quo significatur non oportere seipsum conijcere in seruitutem, in vincula enim quodammodo se conijcit, qui nimis arctum induit annulum. Alterum, In annulo, Dei figuram ne gestato, quo significatur Dei figuram non esse ita contrectandā, vt ipse Deus habeatur cōtemptui. Hoc à Mose sumpsit Pythagoras. Lege enim cauit Moses, ne Dei qui sub sensum nō cadit, sed sub intelligentiā, vlla fieret imago quæ adoraretur: Dei enim qui sola percipitur intelligētia, essentiā colere per materiā, est per sensum eum despicere. Ab Ægyptiorū sacerdotibus Mineruæ ædes sub dio ponebatur: Hebræi autem in tēplo nullā posuerunt imaginem quæ coleretur vt Deus. Sub dio autem ponebatur ædes Mineruæ, vt significaretur nihil esse sensile quod eā posset exprimere. In tēplo autem apud Hebræos nulla erat imago, nulla enim res sensilis repræsentat id quod sola percipitur intelligētia, nēpe Deum. Si autē Deus nulla re sensili potest repræsentari & effingi, cōstat eos Deum non rectè colere, qui facta hominis effigie quæ astra cōtinet, eum adorāt. Fallūtur autem ex eo quod Deus dicit in Genesi: Faciamus hominē ad imaginem & similitudinem nostrā. Factus quidem est homo ad Dei imaginem & similitudinem, sed sicut Deus est expers materiæ & sub sensum nō cadit, ita non est Deus tanquam homo adorandus. Quæ est autē in homine Dei imago & similitudo, est intelligētia, memoria & voluntas, quæ sunt remota à sensu & materia. [d] *Opere pratiū autem existimo Eurysi.* Hoc est quod significat Eurysus Pythagoreus, Deū seipso vsum exemplari archetypo, fabricatum quidem esse hominem, vt qui hominis in se haberet quæ sub intelligentiam cadit ideam: eius autem tabernaculum, nēpe corpus, esse simile cæteris, cæteris inquam rebus à Deo creatis. [e] *Et in summa Pythagoras & qui ex eo sunt cognominati.* Ex Pythagoræ & Platonis dogmatibus est perspicuum, eos in Mosis legislatoris scriptis esse versatos, & hinc per partes & species veritatem accepisse, cùm vidissent quæ ab eo scripta fuerāt manifestè esse cōiūcta cum veritate. [f] *Vnde Græca quidem philosophia.* Comparat lucem philosophiæ cum luce Euangelij. Lux

Chiliad. 1. Cent. 1. adag. Hirūdinem sub eodē tecto non habeas.

Chiliad. 1. cent. 5.

Matth. 10.

Genes. 1.

Lux philosophiæ est similis luci scirpi, qui furtim ex Sole accenditur, & est noctu vtilis in ædibus. Prædicato autem Euangelio tota nox illuminatur Sole lucis quæ cadit sub intelligentiam. Is autem sol est Christus qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Ioan. 1. [g] *Iam verò eorum quæ à Mose dicta sunt de iustitia.* Breui symbolo, nempe stateram ne transgrediaris, comprehendit Pythagoras quicquid dicit Moses de iustitia. Significat autem æqualitatem esse seruandam, & in distributiua iustitia ita se gerendum, vt neq; minus detur nec plus quam oportet. Quid autem per venustatem poëticam intelligat non satis scio, nisi forte significet Sappho. [h] *Propterea Dominus: Tollite, inquit, iugum meum.* A symbolo Pythagoræ non discrepant Christi præcepta, nempe & quo iubet suum iugum tolli, vt quod sit benignum & leue. Leue autem est quod facile fertur, facile autem fertur, quod non immodico onere grauat & opprimit. Vult etiam suos discipulos esse ab ambitione alienos. Ambitiosi enim non sunt qui sunt pueris similes, nẽpe in quibus est simplicitas vt magna non affectent, & æqualitas, vt nõ plura appetant, quam quæ sibi conueniant. Qui eius sunt, eos nouam vult esse creaturam, vt se Christianos tantũ esse sentiant, neque sibi placeant quod sint vel Iudæi vel Græci, & ab eis abesse contentionem, inuidiam, æmulationem & tristitiam: mysticè autem cor edere dicitur affici tristitia, quod est etiam vnũ ex symbolis Pythagoræ. Quod exponitur ab Erasmo in Agad. Vbi est etiã versus ille Homericus cuius meminit Clemẽs: Chiliad. 1. cent. 1.

Solus at ille quidem vacuus errabat in agris.

Cor adedens curis, hominum vestigia vitans. Iliad. 2.

Merito autem referuntur hæc præcepta ad iustitiã, non facile enim erit ambitiosus, nec cõtentiosus, nec inuidus, nec tristis & iracundus qui plura quam par est non appetit, & est sua sorte contentus. [i] *Rursus verò cum duas vias ponat Euangeliũ.* Quod apud Xenophontẽ narrat Prodicus Chius de duabus mulieribus virtute scilicet & vitio, quæ Herculi occurrerunt in solitudine, quarum alteram nempe virtutem, secutus est Hercules, id sumptũ est ex scriptura quæ duas dicit esse vias, nẽpe vnam arctam & angustam, alteram verò latam & spatiosam. Ita etiam quod dicit Pythagoras eundum esse via regia, Regia autem via non incedit qui corruptã vulgi sequitur sententiã. Non solum autem in scripturis tam sacris quam prophanis, sed etiam in epistolis scribũtur ænigmata, vt in epistola Atteæ regis Scytharũ ad Byzantinos, & in carminibus elegiacis, cuiusmodi erãt quæ scripsit Euphorion Chalcidicus, quẽ Cornelius Gallus fertur imitatus. Sphinx autem erat monstrũ facie muliebri, habens pedes & caudã leonis, pennas volucris. Hoc monstrũ transeuntibus proponebat ænigmata è monte præcipitãdos nisi soluissent. Quoniam hoc monstrum proponebat ænigmata, id ab Ægyptiis adhibebatur in sacris: significabant autem obscurum esse & ænigmaticũ quod de Deo dicitur, aut quoniam hominis & feræ habet imaginem, Deum quidem bonis esse propitium, malis autem & impiis iustum & inexorabilem. Xenoph lib. 2. de factis & dictis Socrat. [k] *Longum autem fuerit omnia persequi.* Cũ dixisset in prophanis scriptoribus multa esse ænigmatica & obscura, & veniendũ esset ad scripturas sacras, quæ sunt huiusmodi vt in eis ferè sit perpetua allegoria & ænigma maxime in legalib⁹ & propheticis, futurusq; esset prolixior si ea omnia vellet adducere, suffecturũ dicit si pauca afferãtur exempla ex quibus cætera poterunt intelligi. Dicit ergo ex expositione eorũ quæ narrantur de tabernaculo, operimento, velo, thuribulo & cãdelabro, & de indumẽtis sacerdotalibus, facile videri posse quam multa sint in eis mystica obscura & arcana, à quibus operimentũ expãsum ante quinq; columnas, arcebat populum infidelem, eos scilicet qui erant in ambitu. Quinq; autem illæ columnæ supra quas expansum erat operimentũ arcens populũ, significabant quinq; panes à Domino mysticè fractos & distributos multitudini. Mysticè autẽ dicit fractos & distributos, vt nõ intelligamus de corporalibus & sensilib⁹ panibus, sed de iis qui sunt insensiles & cadunt sub intelligentiam. Falluntur enim qui ea tantũ esse putant, quæ sub sensum cadũt & sunt corporalia. Verè enim & proprie sunt incorporeæ rerũ ideæ, à quibus corpora suam habent essentiã. Sunt autem qui putant nihil esse præter quinq; sensus, & quæ sub eos cadunt, sed nec auditus, nec vllus sensus peruenire potest ad Dei intelligentiam, sed sola mens, quæ cùm sit incorporea Deum adit incorporeũ. Hinc est quod filius Dei qui est verbum patris dicitur vultus patris, quod habeat eũdem essentiæ characterem, & est iudiciũ paternę proprietatis, in qua nihil est sensile & corporeum. Idem tamen Verbũ carne suscepta per quinariũ sensuum, seu per quinq; sensus efficitur sensilis, & non sola mente sed etiã sensu potest percipi. Non quatenus quidem est verbũ, sed quatenus in vno & eodẽ subiecto, seu mauis supposito, est Deus & homo. Atq; eũ quidẽ qui viuit spiritu, spiritu decet ambulare: viuit autem spiritu qui relictis carnalibus se dedit contemplationi spiritualium. Sed non satis est spiritualia cõtemplari, nisi etiã vita agatur spiritualis, quæ tunc viget quãdo spretis libidinibus & voluptatibus ad æternam vitam aspiratur. Ad eam autem cõtendimus per fidem non per speciem: nam credimus quidem & speramus, sed id nondũ videmus nec eo fruimur. Porro autem intra operimentum abditum erat ministeriũ sacerdotale, & ita erant à vulgo separati sacerdotes. Quid autẽ sibi velit quod in velo aditus ad sancta sint quatuor colũnæ, quæ declarãt sanctũ quaternionem veterum testamentorum, non satis intelligo quænã sint hæc quatuor vetera testamenta. Solis autem sacerdotibus templi aditum ingressuris imponebatur lamina aurea, in qua insculptũ erat mysticum nomen tetragrammatum, id est quatuor literarũ, quod Hebraicè dicitur יהוה. Affigebatur autem hæc lamina galero, pertingebátq; ab aure ad aurem, & id quidem in parte capitis anteriore. Exod. 28. Quaternarij autẽ numeri hæc potestas est admiranda, quod apud omnes fere gentes Dei nomen scribatur quatuor literis, Græci enim θεὸν, Latini Deũ vocãt, Ægyptij Theut, Arabes Alla appellãt. Atq; in mundo quidem intelligibili Dominus erat solus, sed cum in mundũ descendisset sensilem, perpessurus, & carnem suscepisset, quatenus est homo venit ad cognitionem nominis ineffabilis, & quod superat omne nomen quod voce profertur: & ita vsuuenit vt cum vnum esset subiectum ex duabus constans essentiis, diuina & humana, humana quę minor est, diuinam quæ verbis exprimi non potest cognosceret. Cel. Rhodig. antiq. 12. lib. cap. 9. Candelabri quoq; forma suam mysticã habet significationem, significantur enim motus septem luminariũ quæ vergunt ad Austrũ. Et cum ex vtraque parte candelabri sint tres radij seu calami, Sol tanquam candelabrum in medio collocatus aliarum stellarum

errantium, illuminat & superiores & inferiores stellas errãtes. Significat etiam candelabrũ aureum mysticè signũ Christi, non solũ figura, sed etiã quod multifariam multisque modis lucem immittat in eos qui in ipsum credunt, sperant & ad eum respiciunt. Habent etiam sua ænigmata & mensa panũ propositionis, & Cherubin, & arca testamenti, quæ cum satis exponat Clemens, nõ est opus in iis diutius immorari. Quod si quis de his plura volet videre, legat Origenem, Cyrillũ, Hieronymum, & alios sacros doctores. [l] *Sufficit mysticã interpretationẽ.* De vestibus Sacerdotalibus & pontificalibus, & quid sit rationale, quid pectorale, quid superhumerale, & quid lamina cui est nomẽ Domini inscriptũ, vide in Exod. cap. 28. & apud Iosephum antiq. lib. 3. c. 8. Quænam sit autem mystica & ænigmatica eorũ significatio diuersi diuersa scribunt, sed reliquis omissis videamus quid significare dicat noster Clemens. Põtifici est vestis talaris quæ est demissa vsque ad talos, Ea vestis significat mundum sensilem, mundũ, inquam, qui cadit sub sensum. Dicitur autẽ sensilis, vt distinguatur à mundo, si Latinè dici potest, intelligibili qui est in mente diuina & cõsistit in ideis quæ sola percipiũtur intelligentia. Quinque gẽmæ, & duo carbunculi significant septem stellas errãtes quas vocant planetas propter Saturnũ & Lunã. Est autem Saturnus humidus terrestris & grauis: Luna verò est aëria, & ideo à nõnullis dicitur ἄρτεμις quasi secãs aërem, qui aër est obscurus, est enim tenebricosus nisi illuminetur. Moses quoque per diuinam prouidentiam describit septẽ lapides qui adsunt septem stellis errãtibus, positos & in pectore & in humeris, qui prosunt ad eorũ quæ hic sunt generationem, per quos primus septenarius est actio effectrix generationis. Non est autem mirũ, quod septenarius numerus sit actio effectrix generationis: nam qui septimo mense nascũtur fœtus sunt vitales, moriuntur autem qui octauo. Meritò autem sunt gẽmæ illæ positæ in pectore & in humeris, nam pectus est habitaculũ animæ & cordis. Sunt aliæ quoque gemmæ quæ & in supernis & inferioribus partibus positæ significãt variis modis dare salutem. Trecenta autem & sex tintinabula quæ pendent à veste talari, significant futurũ aduentũ Seruatoris. Pileus seu Galerus significat regalem Domini potestatẽ, est enim Christus caput ecclesiæ: Deus autẽ est Christi caput. De pectorali superhumerali & rationali nõ opus est plura dicere: se enim satis explicat Clemens, nec tentandũ est frustra aliquid addere. Nec de duodecim gemmis quæ Zodiacum significãt plura sunt dicenda. Quod vero capiti Dominico subiiciatur Lex & Prophetę, eo quod sint iusti in vtroq; testamẽto, & idẽ spiritus per vtrosq; operetur, & iusti sint & Prophetæ & Apostoli, non est quod plura dicamus. In ornamentis autem Pontificalibus erat & lamina aurea, in qua inscriptũ erat nomẽ Domini quod ab Hebræis vocatur Iehoua. Quomodo autem ipse Dominus est supra mundũ non solũ sensilem, sed etiam intelligibilem, sic enim Latinè si liceat dicamus παντὸς, ita etiam nomen Domini quod est inscriptũ in lamina exuperat omnem principatũ & potestatem. Inscriptum autem erat in lamina, quod & Dei pręcepta essent mãdata literis, & ita Deus ipse esset præsens, nomen certe Dei, vt volũt Hebræi, est ipse Deus. Ideo autem dictũ est nomen Dei, quoniã sicut filius aspicit in bonitatẽ Patris, ita Deus qui dictus est Seruator, qui est principiũ vniuersorũ, & qui ex Deo inuisibili primũ & ante secula effectus est imago, operatur ad Deum aspiciẽs, ad æternas, inquã, Ideas quæ sunt in mente Patris aspiciens, effinxit & figurauit omnia quæ post se facta sunt, tam quæ cadunt sub sensum, quã quæ sub intelligentiam, cum ipse ante secula nõ factus esset, sed genitus, & fuisset imago Patris, nõ accidẽtalis, sed plane essentialis. Rationale verò quod est vnũ ex indumẽtis Sacerdotalibus, significat prophetiã quæ per Verbũ clamat & prædicat, & significat futurum iudicium: idem enim Dei Verbum, quod etiam Deus est, & prædicit futura, & iudicat quæ facta sunt, & singulis rebus suam tribuit differentiam eas ab aliis discernens. Porro autem omnium indumentorum Sacerdotalium præcipuũ indumentum est vestis talaris, nempe quæ est demissa vsq; ad talos. Ea autem prædicit & significat carnis à Christo susceptæ œconomiã ac dispensationẽ, hoc est Christi incarnationem, per quam proprius visus est in mũdo. Nam etsi in mundo esset, vt qui & mundũ creasset, & ipsum administraret, à mũdo non agnoscebatur, sed postquã carnem suscepit, nobiscũ habitans in terris, visus est & versatus est cum hominibus. Hoc significat Põtifex qui priusquã ingrediatur in sancta, exuit sanctificatam tunicam. Sanctificata autem tunica est ipse mũdus, & eius creatura, quam is sanctificauit, qui omnia cõposuit & fabricatus est. Exuit autem tunicam mundanas omnes deponens cogitationes. Eam postquã exuit, lauatur, mundus enim sit oportet qui sancta est ingressurus: sed non prius ingreditur, quã lotus aliam sancti induatur tunicam, nempe pias & sanctas cogitationes quas secum defert in adita, hoc est in sancta sanctorum. [m] *Sed nihil melius quam ipsum audire verbum.* Vt res melius explicetur, adducit ipsa verba textus. Vestem autem sanctificatam aliter induit Christus qui carnem suscepit, aliter autem Sacerdos, qui per ipsum credidit. [n] *Hinc ad imaginem Domini eligebantur Pontifices.* Apud Hebræos vngebantur qui erant electi Pontifices, & Reges, & Prophetæ. Non omnes autẽ eligebantur Pontifices, sed ij demum qui erant ex tribu Leuitica, quæ erat tribus sanctificata, nẽpe Deo consecrata. Sed nec omnes ex ea tribu eligebãtur, sed ij demũ qui ex illa tribu erant probatissimi, ita etiã Reges & Prophetæ. Nec Ægyptij sua mysteria omnibus cõmittebant, sed iis demũ qui erant futuri Reges, & iis ex Sacerdotibus qui digni fuerant iudicati propter educationem, doctrinam, & genus. [o] *Ergo quod attinet ad occultationem.* Sicut Hebræi ita & Ægyptij doctrinã suam occultant arcanis ac mysticis quibusdam symbolis & ænigmatibus. De Ægyptiacis autẽ illis symbolis scripsit Orus Apollo, & eius interpres Pierius. Quod autẽ multa prætermiserit, videre licet apud quem multa inuenias quæ non sunt alibi. Quod certe nauigiũ & Crocodilus significent Solem per dulcem & humidũ aërem ingredientem, tẽpus gignere, non alibi inuenies. Sed quænam sit Sacerdotalis illa historia cuius meminit, ne verbũ quidem facit ipse Clemens. Quod puer senex, accipiter Piscis Crocodilus symbolicè significent; O qui nascimini & interitis, Deus odio habet impudentiã, penes eũ sit fides, vt etiã quod aures & oculi ex prætiosa materia Deo cõsecrati, significent Deũ omnia videre & audire. [p] *His accedit quod roboris quidẽ & fortitudinis signũ est eis Leo.* Paucis multa perstringit symbola, leonis, bouis, equi, Sphingis, hominis, ostẽdens quid singula significent. Quænam autem sint Deorum κωμασίαι, in quibus circumferuntur duo canes, vnus accipiter, & vna Ibis,

Exod. 28.

quæ

quæ erant quatuor aureæ imagines, non memini me legere, suspicor autem fuisse quandam publicam comessationem. Quænam autem ea significarent satis explicat Clemens, nempe duo canes duo hemispheria, accipiter, Solem, Ibis lunam: aut, vt nonnulli dicunt, canes significant Tropicos qui obseruant Solis accessum ad meridiem & Septentrionem, Accipiter Æquinoctialem, Ibis verò signiferum. Quod autem numeri & mensuræ principium ab Ibi acceperint Ægyptij, dicit quidem Clemens, sed vnde id didicerit, sicut nec de circulo Zodiaco, nihil dicit.

[a] SED *enim non solùm qui ex Ægyptijs vi ratiocinandi plurimùm valuere, sed ex* IIII. *alijs quoque barbaris qui erant dediti studio philosophiæ, symbolicum genus sunt consectati. Aiunt quidem certè Idanthuram quoque Scytharum regem, vt refert Pherecydes Syrus, Dario qui Istrum traiecerat bellum minantem, symbolum misisse pro literis, murem, ranam, auem, iaculum, aratrum. Cùm autem de his, vt erat consentaneum, exorta esset dubitatio, Orontopagas quidem Tribunus militum, dicebat eos tradituros imperium, coniectans ex mure quidem, habitationes: ex rana autem, aquas: ex aue verò aërem: ex iaculo autem, arma: ex aratro verò, regionem. Xiphodres autem contrà est interpretatus. Dicebat enim. Nisi tanquam aues euolauerimus, aut tanquam mures terram, aut tanquam ranæ aquam subierimus, illorum tela non effugerimus: non sumus enim domini regionis. Anacharsim quoque Scytham dicit dormientem, sinistra quidem continuisse pudenda, os autem dextera, significantem oportere quidem vtrunque, sed maius esse, linguam cohibere, quàm voluptatem.* [b] *Et quid opus est vt in barbaris referendis immorer, cùm liceat ostendere ipsos Græcos valde esse vsos occultatione? Androcides certè Pythagoricus literas quæ vocantur Ephesiæ, in vulgus autem valde fuere iactatæ, dicit locum tenere symbolorum. Significare autem* ἄσκιον *quidem tenebras, eas enim non habere vmbras:* κατάσκιον *autem lucem, quoniam illustat vmbram.* λὶξ *autem prisca appellatione est terra, &* τετρᾶς, *ho est, quaternio, annus, propter horas.* δαμναμενεὺς *autem Sol qui domat, &* αἴσια, *vox vera. Significat autem Symbolum, rerum diuinarum eum esse ornatum, qui est tenebrarum si conferatur cum luce, & Sol cum anno, & terra cum omnis generis naturæ generatione.* [c] *Quinetiam Dionysius Thrax Grammaticus, in libro de declaratione symboli de rotulis, dicit his verbis: Significabant autem non per verba solum, sed etiam per symbola, nonnulli actiones: per verba quidem, vt se habent, quæ dicuntur præcepta Delphica, Nihil nimis, &, Nosce teipsum, per symbola autem, vt & rota quæ vertitur in deorum templis, quæ tracta est ab Ægyptijs, & rami qui dantur ijs qui adorant. Dicit enim Orpheus Thracius:*

Ramorum, at quîs sunt hominum terrestria curæ,
Non vno stant fata loco in mente, omnia circum
Voluuntur, nec fas vna est consistere parte,
Vt cœpit cursus, verum est pars cuilibet æqua.

Rami autem, aut sunt symbolum primi nutrimenti, aut vt sciat vulgus fructus quidem omnino germinare & augeri longissimo tempore permanentes: se autem accepisse exiguum vitæ tempus, ea de causa volunt dari ramos. Fortasse autem etiam vt sciant, sicut ij rursus vruntur; ita illos quoque hanc vitam citò esse relicturos, & ignis opus futuros. [d] *Genus ergo symbolicæ interpretationis est ad multa vtilissimum, vt quod & ad rectam conferat Theologiam, & pietatem, & ad iudicandam ingenij solertiam, & breuitatis exercitationem, & ad ostendendam sapientiam. Sapientis enim esse vti dictione symbolica, appositè dicit Didymus Grammaticus, & declarare id quod per eam significatur. Iam puerorum quoque doctrina quæ versatur in elementis, complectitur interpretationem quatuor elementorum. Dicit enim Phryges aquam vocare Bedy, sicut etiam Orpheus:*

Nympharúmque Bedy promanat limpida lympha.

Quinetiam Dion Thytes, id est, sacrificator, videtur scribere similiter: Et acceptum Bedy, effunde manibus, & conuertere ad aruspicinam. Contrà autem Comicus Philydæus, Bedy, aërem, qui vitam suppeditat, per hæc intelligit:

Traham vt Bedy salutare deprecor.
Quod sanitatis est pars vel potissima.

vt traham, inquit, aërem purum, non perturbatum. Huic opinioni consentit etiam Neanthes Cyzicenus, scribens, sacerdotes Macedonum in precibus inuocare Bedy, vt sit eis propitius & filiis, quod quidem interpretantur, aërem. Zaps autem indoctè alij quidem acceperunt ignem, à verbo ζεῖν, *quod significat ebulitionem. Sic autem vocatur mare, vt Euphorion in ijs quæ scripsit aduersus Theoridam:*

Nauibus exitio fuerat quem cantibus vrget
Zaps.
Et Zaps insano nunc plangit in æquore falsus.

Similiter autem Cratinus iunior Comicus:

Producit & squillas Zaps & pisciculos.

Et Simmias Rhodius:

Ex Amasignetis Cabrísque enatus amarus
Est Zaps.

Χθὼν *autem est terra quæ est effusa in magnitudinem. Et* πλῆκτρον*, id est, plectrum, alij quidem polum, alij verò aërem, qui omnia pulsat & mouet ad naturam & augmentum, aut qui omnia implet. Non legerunt autem isti Cleanthem philosophum, qui Solem apertè vocat* πλῆκτρον*. In oriente enim iubar fulciens mundum veluti pulsans, in concinnum aptúmque cursum lucem deducit. Ex Sole autem reliqua quoque astra significat.* [e] *Sphinx autem non est intelligentia vniuersorum, & ex poëtæ Arati sententia, mundi conuersio: sed fortasse fuerit quidam spiritalis tenor qui peruadit, & mundum continet: melius autem fuerit accipere æthera, qui omnia continet & constringit, sicut etiam dicit Empedocles:*

σφίγξ ἀπὸ τοῦ σφίγγω.

Principium Solis tibi nunc agè carmine dicam,
Atque orta vnde fient quæ à nobis cuncta videntur,
Tellus, atque mare exundans, atque humidus aër.
Titan, atque æther qui cuncta astringit in orbem.

[f] *Apollodorus autem Corcyræus dicit hos versus fuisse prolatos à Brancho vate, Milesios expiante à fame. Ille enim multitudinem ramis lauri aspergens hymnum dicendo præiuit hoc modo:*

Cantetis pueri heus Hecaërgon atque Hecaërgam.

ἑκάεργος καὶ ἑκάεργα, *epitheta Apollinis & Dianæ, ita dicta, quod operentur eminus.*

Ita autem acclamauit populus vt diceret, Bedy, Zaps, Chthon, Plectrum, Sphinx, Cnachzbi, Chtyptes, Phlegmo, Drops. Meminit autem historiæ Callimachus quoque in Iambis. Cnachzbi autem per deriuationem est morbus, ex eo quod est κναίειν*, id est, angere & dolore afficere; &* διαφορεῖν *quod est differre ac dispergere, &* φλέγειν *quod est fulmine comburere.* [g] *Thespis autem Tragicus per hæc dicit aliquid aliud significari, scribens hoc modo: Ecce tibi libo Cnachzbi candidum, quod ex Cnecis expressi lactentibus. Ecce cùm tibi chtyptem caseum, rubro melle miscuerim, Pandiorum tempore in tuis sanctis id pono altaribus. Ecce tibi Bromij candens fulgur libo. Significat autem, vt existimo, primum lacteum nutrimentum quod est ex xxiiij. elementis animæ, post quod cibus iam est lac concretum. Postremum autem sanguis vitis verbi, docet candens vinum, nempe perficientem lætitiam, educationis. Drops autem est verbum efficax, quod ex prima cathechesi, hoc est, quæ per auditum fit institutione, ad viri incrementum, in mensuram ætatis, hominem accendit*

cendit & illuminat. [h] *Fertur etiam tertia puerilis in hunc mundum descriptio,* μάρπτις, σφίγξ, κλὼψ, ζυχθηδών. *Significat autem, vt opinor, per elementorum & mundi administrationem, oportere nos progredi ad perfectiorum cognitionem, vi & labore æterna superata salute:* μάρψαι *enim significat comprehendere, Sphinx autem mundi compagem,* ζυχθηδὼν *autem difficultatem, &* κλὼψ *latentem Domini cognitionem simul & diem significat.* [i] *Quid verò, an non Epigenes quoque in libro de Poësi Orphei, ea quæ apud Orpheum eius sunt propria exponens, dicit* κερκίσι γναμπτολοχρῶσι, *id est radijs incurui corporis aratra significari?* στήμοσιν *autem, hoc est staminibus, sulcos:* μίτον *autem, hoc est filium, dici allegoricè semen, & Iouis lachrymas significare pluuiam:* μοίρας *autem, hoc est Parcas, rursus partes Lunæ tricesimam quintamdecimam, & nouam Lunam. Quocirca dicit etiam Orpheum eas vocare* λευκοπώλους, *id est, candidatas, vt quæ sint partes lucis. Rursus* ἄνθινον *quidem, id est floridam ver significare propter naturam. Noctem autem* ἀργίδα, *propter quietem, & Lunam* γοργόνιον, *propter eam quæ est in ipsa faciem. Et* ἀφροδίτην, *id est Venerem, apud Theologum dici tempus quo seminare oporteat.* [k] *Huiusmodi etiam ænigmatibus vtebantur Pythagoræi, Proserpinæ quidem canes, stellas errantes: Saturni autem lachrymam, mare dicentes allegoricè. Et innumerabilia inuenerimus tam apud philosophos, quàm apud Poetas dicta ænigmaticè, cùm etiam toti libri indicent abditam scriptoris voluntatem: eiusmodi est liber Heracliti de Natura, qui etiam propterea appellatus est* σκοτεινὸς, *id est, obscurus ac tenebricosus. Huic libro est similis Pherecidis quoque Syri Theologia. Euphorion enim poeta, & Callimachi Causæ, & Lycophronis Alexandra, & quæ sunt his similia, sunt instar gymnasij proposita ad explicandum, omnibus Grammaticis.* [l] *Talia ergo Moses quoque præcipit, vt hæc communia: Non vesci porco, neque aquila, neque accipitre, neque coruo. Nam porcus quidem, qui est animal voluptati deditum & immundum, ciborum cupiditatem, & salacem in re venerea libidinem, & inquinatam significat intemperantiam, materialémque & in luto iacentem, & quæ ad cædem pinguescit & interitum. Rursus autem permittit vesci ijs, quæ fissam habent vngulam & quæ ruminant, significans, inquit Barnabas, oportere adhærere ijs qui timent Dominum, & in corde meditantur eam quam acceperunt verbi distinctionem: ijs qui loquuntur, & seruant Domini iustificationes: ijs qui sciunt quòd meditatio est opus lætitiæ; & ijs qui verbum Domini ruminant. Quid verò est quod fissas & duplices habet vngulas? Quòd iustus & in hoc mundo ambulat, & sanctum expectat seculum. Deinde subiungit: Videte quàm pulchrè Moses legem tulerit. Sed vndenam illis in mentem venerit vt hæc cogitarent? Nos iure præcepta intelligentes, loquimur vt Deus voluit, propterea aures nostras & corda circumcidit, vt hæc intelligamus. Quando certè dixit, Non vescêris aquila, accipitre, & miluo, & coruo. Non adhærebis, inquit, neque assimilaberis his omnibus, qui labore & sudore nesciunt sibi parare victum, sed in rapina viuunt & iniquitate. Aquila enim rapinam; accipiter autem iniustitiam, & coruus auaritiam; & plura habendi cupiditatem significat. Scriptum est autem: Cum viro innocente eris innocens, & cum electo electus eris, & cum peruerso peruertêris.* Psal. 17. *Sanctis ergo conuenit adhærere, quoniam ij qui eis adhærent sanctificabuntur. Hinc scribit Theognis:*

Te bona namque boni, si vnà versere, docebunt:
 Praui sed periment quod fuit ingenium.

[m] *Et rursus quando dicit in Cantico: Gloriose enim magnificatus est, equum & ascensorem deiecit in mare multiplex, & beluinum, & quod appetitionis impetu fertur vitium, vnà cum auriga qui ascenderat, & habenas laxarat voluptatibus, in mare proiecit, in mundi deijciens tumultus & perturbationes. Ita etiam Plato in libro de Anima, & aurigam, &* Exod. 15.

ἀργός; id est, ociosum. ἀφροδίτη ἀπὸ τῆς ἀφρῆς id est, à spuma.

equum qui defecerat, partem expertem rationis, quæ bipertito diuiditur, nempe in iram & cupiditatem, dicit cadere. Qua ratione Phaëtontem quoque propter incontinentiam Genes. 37. *pullorum fabula è curru excidisse significat.* [n] *Ita etiam se habet de Ioseph. Cùm enim adolescenti fratres inuidissent, vt qui amplius aliquid prauideret in cognitione, eum varia exuerunt tunica, & acceptum in lacum proiecerunt (lacus autem inanis non habuit aquam) vt qui variam viri boni cognitionem, ex diligenti studio comparatam amandassent & valere iußissent: aut nuda quæ est ex lege fide vtentes, proiecerunt in lacum aqua vacuum, vt qui vendidissent in Ægyptum diuino verbo defectum. Vacuus autem scientia lacus, in quem proiectus, cùm exuisset cognitionem, videbatur similis fratribus, est nudus cognitione qui delituerat sapiens. Alio autem significato fuerit cupiditas varium indumentum,* Exod. 21. *quæ in vastum barathrum est proiecta. Si quis autem, inquit, lacum aperuerit, vel ædificauerit, & ipsum non texerit, vitulus autem vel asinus in eum inciderit, dominus lacus soluet prætium, & dabit proximo, quod autem fuerit mortuum, eius erit. Hìc mihi illam* Esaiæ 1. *subiunge prophetiam: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israël autem me non intellexit. Ne quis ergo ex ijs, cùm inciderit in eam quæ à te docetur cognitionem, nec poßit continere veritatem, non obediat & excidat, sis cautus in vsu verbi: & apud eos quidem qui accedunt citra verbum ceu rationem, occlude fontem qui viuit in profundo, potum autem præbe ijs qui sitierint veritatem. Apud eos ergo qui non possunt accipere profunditatem cognitionis, tege lacum, Dominus ergo lacus, ipse inquam qui est cognitione præditus, mulctabitur, inquit, vt in quem culpa conferatur, quòd is fuerit offensus & deuoratus verbi magnitudine, cùm tantas opes verbi minimè caperet, aut quòd eum qui operabatur traduxerit ad contemplationem, & à rudi & illaborata fide abduxerit per occasionem. Pecuniam autem dabit voluntati omnipotenti, sui facti reddens rationem.* [o] *Hic est ergo typus & figura legis & prophetarum, quæ fuit vsque ad Ioannem. Ille autem etiamsi sit locutus apertius, vt qui non amplius vt Propheta prædiceret, sed iam præ-* Ioan. 1. *sentem ostenderet, qui ab initio symbolicè annunciabatur, Non sum tamen, inquit, dignus qui soluem corrigiam eius calciamenti. Fatetur enim se non esse dignum qui tantam baptizet potestatem. Oportet enim eos qui mundos faciunt, animam exoluere à corpore & eius peccatis, tanquam pedem à vinculo. Fortasse autem postremam quoque in nos Seruatoris operationem, proximam, inquam, & continentem, quæ prophetiæ ænigmate occultabatur per præsentiam, is qui per ipsum ostendit aspectum, eum qui prædicebatur, eam quæ procul in apertum veniebat significando præsentiam, reuera soluit finem eloquiorum carnis* κεχωρισμοί. *dispensationis, detecta notione symbolorum. Et quæ à Romanis fiunt in testamentis, locum obtinuerunt: nempe libra illa, & asses, propter iustitiam, fructuúmque perceptiones, & aurium contrectationes: illa quidem, vt iuste quidem fiant: hæc autem, ad honoris diuisionem: tertium, verò vt qui incidisset, cùm ei onus imponeretur, stans audiret, & teneret locum intercessoris. Sed, vt videtur, quodam nimio demonstrandi studio, plus quàm par sit, sum progressus. Me enim vita deficiet adducentem eorum multitudinem qui symbolicè philosophantur. Memoriæ ergo causa, & breuitatis, & quòd se extendant ad veritatem, tales sunt scripturæ barbaricæ philosophiæ. Eorum enim qui sæpe ad eos accedunt, & dederunt sui experientiam, & in fide, & in vita vniuersa, solum esse volunt eam quæ verè est Philosophiam, & veram Theologiam. Iam verò nos quoque volunt opus habere aliquo interprete & duce: sic enim fore vt maius in eam studium conferatur, & minimè decipiantur cùm accipiant ab ijs qui norunt & prosint ijs qui se sunt digni existimarunt.*

Et alioqui omnia quæ ostenduntur per aliquod velamentum, maiorem & præclariorem ὥραι. *ostendunt veritatem, sicut res quæ in aqua pellucent, & formæ quæ per tegumenta concedunt*

cedunt aliquam sui euidentiam. Arguunt enim splendores, præter id quòd quæ sunt manifesta, vno modo intelligantur. Cùm ergo liceat pluribus modis accipere, sicut certè accipimus in ijs quæ dicta sunt cùm occultatione, ea cùm sic habeant, fallitur quidem indoctus & imperitus, comprehendit autem qui est cognitione præditus, iam ergo nec quibuslibet volunt omnia exponi temerè, nec communicari bona sapientiæ, ijs qui ne in somnijs quidem sunt omnia expurgati (neque enim fas est quibuslibet obuijs ea expetere quæ parata fuere cum tot certaminibus) neque prophanis verbis narrare mysteria. Aiunt certè Hipparchum Pythagoræum accusatum quod apertè scripsisset decreta Pythagoræ, expulsum fuisse è schola, & propter ipsum, tanquam propter mortuum, factam esse columnam. Quocirca etiam in barbara philosophia vocant mortuos, eos qui exciderunt à dogmatibus, & mentem subiecerunt animæ perturbationibus. Quæ est enim participatio iustitiæ & iniustitiæ? vt ait diuinus Apostolus: aut quæ societas luci cum tenebris? Quæ est autem conuentio Christo 1.Cor.6.
cum Belial? aut quæ pars est fideli cum infideli? Olympiorum enim & mortuorum sunt separati honores. Quocirca egredimini è medio ipsorum, & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tangatis, & ego suscipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias. Non soli autem Pythagorei & Plato multa occultabant, sed etiam Epicurei dicunt apud se quædam esse arcana, & non permitere omnibus vt ea scripta legant. Quinetiam Stoici dicunt à Zenone primo quædam fuisse conscripta, quæ non facile permittunt legere discipulis, quorum non fuerit prius factum ab ipsis periculum, an germanè & syncerè philosophentur. Aristotelei quoque dicunt, ex suis scriptis alia quidem esse ἐσωτερικά, id est, interna: alia verò communia & ἐξωτερικά, hoc est, externa. Quinetiam ij qui fecere mysteria, cùm essent Philosophi, sua dogmata obscurauerunt fabulis, vt non essent manifesta omnibus: deinde illi quidem humanas celantes opiniones, arcebant indoctos ne ad eas adirent: eorum autem quæ vere sunt sanctam & beatam contemplationem, non multò magis celari conferebat. Sed neque ea quæ sunt barbaræ philosophiæ, neque fabulæ Pythagoricæ, neque quæ apud Platonem in Republica ab Armenio, & in Gorgia ab Æaco & Rhadamantho, & in Phædone fabula Tartari, & in Protagora Promethei & Epimethei, & præterea fabula belli gesti inter Atlantinos & Athenienses in Atlantico, non sunt in omnibus nominibus exponendæ allegoricè, sed quæcunque vniuersam ac generalem significant sententiam. Atque hæc certè inuenerimus significari per symbola sub velo allegoriæ. Quinetiam cum Pythagora consuetudo, & quæ cum familiaribus erat duplex coniunctio, vocans quosdam ἀκουσματικούς, id est, Auscultatores, quosdam verò Mathematicos, qui syncerè ac germanè attingebant philosophiam, significabat aliud quidem dictum fuisse, aliud verò fuisse à multis occultatum. Fortassis autem illud quoque duplex orationis genus Peripateticorum, nempe & quod opinabile, & quod ἐπιστημονικὸν, id est, scientiam constituens vocatur, non multum abest quin diuidat opinionem ac famam à vera gloria quæ dicitur δόξα, & à veritate.

Mortale à seclo flores decerpere honorum, δόξα.
Te minimè subiget, pia possis quo mage fari.

Musæ certè Ionicæ dicunt dilucidè vulgus quidem hominum, & eos ex populis qui sibi videntur sapientes, sequi Poëtas, & vti legibus, vt qui sciant multos esse malos: eos autem qui sunt optimi, gloriam persequi: eligunt enim, inquit, optimi omnium contraria, perennem gloriam mortalium. Multi autem se explent & exaturant, tanquam pecora; ventre & pudendis, & rebus ex ijs quæ sunt in nobis turpissimæ, metientes beatitudinem. Magnus quoque ille Parmenides Eleates, introducit duarum viarum doctrinam, sic scribens:

Vna quidem veri est, bene quam cor credere constans
Possit; opinio sed nimium leuis altera vulgi,
Cui non certa fides, nec inest persuasio vera.

[Ephes. 3.] *Meritò ergo dicit diuinus Apostolus: Per reuelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut prius scripsit paucis, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod in aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sicut nunc reuelatum est sanctis eius Apostolis & Prophetis. Est enim aliqua quoque perfectorum* [Coloss. 1.] *doctrina, de qua dicit scribens ad Colossenses: Non cessamus pro vobis orare & petere, vt impleamini agnitione voluntatis eius, in omni sapientia & intelligentia spirituali, vt ambuletis dignè Deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in cognitione Dei, omni virtute confirmati, secundum potentiam gloriæ eius. Et rursus: Secundum dispensationem Dei quæ data est mihi, inquit, in vobis, vt impleam verbum Dei, mysterium quod fuit absconditum à seculis & à generationibus, quod nunc manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Deus notum facere, quæ sint diuitiæ gloriæ mysterij huius in gentibus. Quocirca alia quidem sunt mysteria quæ fuerunt absconsa vsque ad Apostolos, & tradita sunt ab ipsis, vt à Domino acceperunt: absconsa autem in veteri testamento, quæ nunc manifestata sunt sanctis. Aliud verò est quod est diuitiæ gloriæ mysterij, quod est in gentibus, quod est fides & spes in Christum, quem alibi dixit fundamentum. Et rursus veluti cupiens manifestare cognitionem, sic scribit: Admonentes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo. Non omnem hominem absolutè, quoniam nullus esset infidelis: sed nec omnem qui credit, perfectum in Christo: sed omnem dicit hominem, perinde ac si diceret: totum hominem, vtpote sanctificatum corpore & anima. Quòd enim non sit omnium cogni-* [Coloss. 4.] *tio subiungit apertè: Constructi in charitate, & in omnes diuitias certitudinis intelligentiæ, in agnitionem mysterij Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Orationi instate, vigilantes in ea cum gratiarum actione: gratiarum autem actio, non fit solùm in animo & bonis spiritualibus, sed etiam in corpore & bonis corporis. Adhuc quoque apertius ostendit, cognitionem non esse omnium subiungens: Orantes simul & pro nobis, vt Deus nobis ostium aperiat ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam vinctus sum, vt manifestem ipsum ita vt oportet me loqui. Iam enim erant quæ-* [Hebr. 5.] *dam quæ Hebræis tradebantur sine scriptis. Etenim cum deberetis, inquit, esse doctores, propter tempus, vt qui in testamento veteri consenueritis, rursus opus habetis, vt vos doceam quænam sint elementa initij eloquiorum Dei, & facti estis quibus lacte sit opus, non solido cibo. Omnis enim qui lacti est particeps, est imperitus sermonis iustitiæ, est enim paruulus, vt cui sint primæ creditæ disciplinæ. Perfectorum autem est solidus cibus, qui propter* [Hebr. 6.] *habitum habent sensus exercitatos ad discretionem boni & mali. Quocirca dimittentes initij Christi sermonem, feramur ad perfectionem. Quinetiam Barnabas qui ipse quoque prædicauit verbum vnà cum Apostolo, Simplicius, inquit, vobis scribo, vt intelligatis. Deinde paulò inferius, iam adducens manifestius vestigium traditionis quæ est ex cognitione, dicit: Quid eis dicit alius Propheta Moses: Ecce hæc dicit Dominus Deus: Intrate in terram bonam, quam iurauit Dominus Deus, Deus Abraham, & Isaac, & Iacob, & possidete eam terram fluentem lacte & melle. Quid dicat cognitio, discite: Sperate, inquit, in eum qui in carne est vobis manifestandus Iesus Christus. Homo enim est terra patiens: ex facie enim terræ fuit Adæ formatio. Quid ergo dicit in terram bonam fluentem lacte & melle? benedictus Dominus Deus noster, ô fratres, qui sapientiam & intelligentiam posuit in nobis occultorum suorum. Dicit enim Propheta, Parabolam Domini quis intelligit,*

nisi sapiens

nisi sapiens & sciens, & diligens Dominum suum? Paucorum est hæc capere. Non enim inuidens, inquit, præcepit Dominus in aliquo Euangelio: Mysterium meum mihi, & filijs domus meæ, in tuto & extra solicitudinem statuens electionem, vt cùm ea acceperit quæ sunt coniuncta & conuenientia ijs quæ elegerit, sit zelo superior. Qui enim non habet boni cognitionem, est malus, quoniam vnus est bonus, pater: patrem autem ignorare, est mors: vt nosse, vita æterna, per participationem potestatis, in quam non cadit interitus, & non interire quidem, est esse participem diuinitatis: interitum autem affert recessus à Dei cognitione. Rursus Propheta: Et dabo tibi thesauros absconditos, obscuros, inuisibiles, vt cognoscant quòd ego Dominus Deus. Esaie 45. *His conuenienter Dauid quoque psallit: Ecce enim veritatem dilexisti, incerta & occulta sapientiæ tuæ manifesta mihi.* Psal. 50. *Diem diei eructat verbum, vt apertè scriptum est, & nox nocti indicat scientiam, quæ est abdita mysticè.* Psal. 18. *Et non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum, Deo qui dixit, Faciet quis clanculum, & non videbo ipsum?* Num. 24. *Propterea disciplina dicta est illuminatio, vt quæ manifestauerit ea quæ erant occulta, cùm magister solùm aperuerit arcæ operculum, contra quem Poëtæ dicunt Iouem bonorum quidem dolium obturasse, malorum autem aperuisse. Scio quòd veniens ad vos, inquit Apostolus, veniam in plenitudine benedictionis Christi.* Rom. 15. *Spiritale donum, & traditionem quæ est ex cognitione, eis præsentibus præsens cupit impertire (neque enim ea poterant significari per epistolam) plenitudinem Christi, vocans per reuelationem mysterij, quod æternis temporibus fuerat tacitum, nunc autem fuit manifestatum per scripturas Propheticas, secundum mandatum æterni Dei, ad obedientiam fidei in omnes gentes cogniti: hoc est in eos qui ex gentibus eum esse credebant, Paucis autem ex his ostenditur quænam sunt ea quæ sunt in mysterio.*

COMMENTARIVS.

[a] SED *enim non solum qui ex Ægyptijs vi ratiocinandi plurimum valere.* Non soli Ægyptij sed etiam alij Barbari arcanis & occultis symbolis quæ volebant significabant, vt Idanthuras Dario Scytharũ Regi bellũ minans, non literas sed symbolũ misit pro literis. Eius Idanthiri meminit Herodotus sub nomine Idanthyrsi, sed aliter ab eo narratur hæc historia. Herod. in Melpom. Anacharsis quoq; philosophus Scytha lepido symbolo significat & voluptatẽ & linguam esse cõtinendam, sed magis linguam. Dormiens enim sinistra cohibebat pudenda, os autem dextera. [b] *Et quid opus est vt in Barbaris.* Non solũ Hebræi & Ægyptij, & Scythæ, & alij Barbari vtuntur symbolis & mysticis ænigmatibus, sed etiã Græci, qui literis vtũtur Ephesiis, loco symbolorũ. De iis antea diximus in libro aduersus gentes, nec opus est vt repetamus. Qui de iis plura cupit videre, legat Cœliũ 16. lect. antiq. ca. 14. Quod autẽ dicit τέτρας, id est quaternio annus propter horas, per horas intelligit quatuor anni tempora. [c] *Quinetiam Dionysius Thrax Grammaticus.* Et verbis & ramis significantur actiones, paucis quidẽ verbis cõstant præcepta Delphica, quæ admonent quid sit agendũ, vt Nosce teipsum, & Ne quid nimis, quæ pulchre exponit Erasmus in Chiliadibus: Eras. Chil. 1. cent. symbolis autẽ, qualia sunt quæ sculpuntur literis Hieroglyphicis, vt rotis quæ perpetuã significãt reuolutionẽ. Ramis autem, qui docent quidẽ ramos fructum producẽtes diu durare, homines autem breui tempore interire: aut vt rami vruntur, ita homines quoque breui morituros. [d] *Genus ergo symbolicæ interpretationis.* Concludit ad multa conferre symbolicã interpretationẽ, deinde subiungit puerorum doctrinam, quæ eos docet elementa ostendere esse multa vocabula, quæ præter propriã & naturalem significationem, mysticè etiam & allegoricè significant, vt Bedy, quod etiam mysticè multa significat, Zaps. plectrũ, quod etiã mystice & allegorice diuersa significat. Citat quidẽ Clemens auctores qui de iis scribũt, sed cùm ij nobis perierint, imperfecta quoq; necesse est sit eorũ quæ dicunt cognitio, quæ multum iuuatur ex præcedentibus & consequentibus. [e] *Sphinx autem nõ est.* Subiungit alterũ vocabulum, nempe Sphinx, quod præter propriam & naturalem, mysticam & allegoricam habet significationẽ. Eum alij dicunt esse vniuersorũ intelligentiam, alij mundi conuersionem, alij spiritualem quendam tenorem quæ peruadit, & mundum continet. Sed melius est dicere argumento sumpto ex etymologia, Sphingem accipere pro æthere qui omnia continet & constringit. Dicitur enim Sphinx, ἀπὸ τοῦ σφίγγω quod significat constringo. Hoc probat authoritate Empedoclis qui in suis dicit versibus:

Titan, atque æther qui cuncta astringit in orbem.

[f] *Apollodorus autẽ Corcyræus dicit hos versus.* Qui hic citãtur versus prolati sunt à Brancho vate expiãte Milesios qui laborabant fame, qui sequuntur autẽ à populo respondente. Iubebat autẽ vates cani Apollinem, & Dianam, qui dicti sunt ἑκατήβολοι, quod procul operarentur. Sunt autẽ hæc carmina plane Magica, quæ ab iis demũ intelligũtur qui sũt Magicis initiati præstigiis. Chuachzbi certe quod conatur Clemẽs exponere, est barbarum, nec est ex Græcis quærenda eius etymologia quantumcunq; videatur probabi-

lis. [g] *Thespis autem Tragicus per hæc dicit.* Sunt hæc quoque. Magica ænigmata, per quæ quid significari velit Thespis non intelligo. Sunt certe non minus obscura propria vocabula quã mystica & allegorica. In diuinanda itaque eorum significatione suum sit cuique iudicium: ingenuè enim fateor me ignorare quid sit Cnaclizbi, quid Chytptes caseus, & quid candẽs fulgur Bromij, nec quænã sint viginti quatuor elementa animæ, nec quid sit Drops quod verbum dicit esse efficax, & videtur innuere, id ad Christianã pertinere disciplinam. [h] *Fertur autem tertia puerilis descriptio.* Sunt hæc quoq; ænigmatica vocabula, quæ simul coniuncta hanc mysticã habẽt significationem, oportere nos progredi ad perfectorum cognitionem vi & labore superata difficultate. [i] *Quid verò an non Epigenes.* Epigenes scripsit librum de Poësi Orphei. In eo autẽ dicit multa esse propria vocabula, quæ mysticè & ænigmaticè alia significãt. Radij incurui significant aratra, stamina, sulcos, filũ, semen: Iouis lachrymæ, pluuiã: μοίρας, id est parcæ vel partes, tricesimã & quintamdecimam partem Lunæ & nouam Lunã, quæ sunt partes lucis, & ideo dicũtur ab Orpheo λευκοπόλοι, quasi dicas candidis vestibus indutæ: Nox dicitur ἀργὸς, id est otiosa, quod in ea quiescatur: Luna dicitur γοργόνιον, quod in ea sit facies quæ putatur esse Gorgonis: Venus apud Theologũ, nempe Poëtam Orpheũ dicitur tempus seminandi. [k] *Huiusmodi etiã ænigmatibus vtebantur Pythagorei.* Non solũ Pythagoras vsus est symbolis, sed etiã eius discipuli sua habuerũt ænigmata, quæ aliud significabant quã verba præ se ferrent. Canes enim Proserpinæ vocabant Planetas, & lachrymã Saturni, mare. Non solũ autẽ Pythagorei, sed etiã alij Philosophi vsi sunt allegoricis ænigmatibus. Nec defuerunt qui ænigmatica & obscura ex professo vsi sunt oratione, vt Heraclitus de natura, qui ideo dictus est σκοτεινὸς, id est obscurus & tenebricosus. Pherecydes quoq; Syrus suã Theologiã itidem scripsit obscure. Is autem vt scribit Laertius, primus scripsit Græcis de natura & Diis. Fuerunt etiã quædam Poëtarũ scripta adeo obscura, vt in iis explicandis se exercerent Grãmatici, ea enim erant tanquã gymnasiũ. Ij Poëtæ fuerunt Euphorion, & Callimachus in libro quẽ inscripsit Causas, & Lycophron in libro cui est titulus Alexandra. [l] *Talia ergo Moses quoq; præcepit.* Quæ præcepta dedit Deus per Mosem de mũdis animalibus quibus licet vesci, & immundis quibus nõ licet, sunt ænigmatica & allegorica, quæ docent cũ quibusnam sit versandũ, & quorum sit fugiendũ consortium, vt docet Barnabas hæc exponens fortasse in eo quod scripsit in Euangelio, quod licet sit apocryphũ, id tamen citat Clemens. Vt hæc autẽ intelligamus, circuncidendæ sunt aures & corda, vt scilicet nihil audiamus nec cogitemus quod à pietate & virtute sit alienũ. [m] *Et rursus quando dicit in Cantico.* Est etiam ænigmaticũ & allegoricũ quod in Cantico dicit Moses, Equum & ascensorem deiecit in mare. Significat enim equum, id est animi motũ qui est duplex ira scilicet & cupiditas, & ascensorẽ, id est rationẽ cuius est imperare, cùm habenas laxasset voluptatibus, proiecisse in mare, id est, in mundi tumultus & perturbationes. Idẽ significat Plato cùm dicit, Aurigam & equũ, id est partem expertẽ rationis quę est duplex, ira & cupiditas cecidisse. Idem etiam significat Phaëton, qui cum equos quos regendos acceperat nõ potuisset retinere, è curru cecidit. Fabula est apud Ouidium in Metamorphosi. [n] *Ita etiam se habet de Ioseph.* Iosephi historiam exponit allegoricè: Ioseph erat varia cognitione præditus, & ideo scribitur variam habuisse tunicam. Eius autẽ fratres cum essent ignorantes, ipsi inuidebant, scientiæ enim inuidet inscitia. Eum itaque exuerũt varia tunica, id est varia & multiplici rerum cognitione magnis parta laboribus, & eum proiecerunt in lacum seu cisternã aqua vacuam, similẽ fratribus qui carebant scientia, & vtentes fide quæ est ex lege, vendiderunt eum in Ægyptũ, quæ verbo caret diuino, est autem fides inutilis sine verbo & ratione. Significat etiã varia tunica cupiditatem, quæ proiicitur in vastũ barathrum. Non omnis autem est admittendus ad cisternam qui tenetur desiderio cognitionis, sed is demũ qui sitit cognitionem, & potest continere veritatem quæ est in profundo. Quod si nõ possit, est ei occludenda cisterna, sicut & ei qui accedit sine Verbo. Quod si quis accesserit, multabitur Dominus cisternæ, quod eũ admiserit qui à verbi magnitudine opprimitur, aut traduxerit ad contemplationẽ cui sufficiebat si credens operaretur. Multabitur autẽ sui facti reddẽs rationẽ, quod verbo non sit vsus vt oportuit. Hæc est autem allegoria cisternæ de qua scribitur Exodi xxj. [o] *Hic est ergo typus & figura legis & Prophetarum.* In lege quidem & Prophetis multi fuerunt typi & figuræ, durarunt autem vsq; ad Ioannem, qui quidẽ locutus est apertius, nõ enim amplius venturũ prædixit vt Propheta, sed Christũ ostendit præsentẽ qui prius per figuras annunciabatur venturus. Et ideo ab ipso Christo dictus est Propheta & plus quã Propheta. Quamuis autẽ aperte est locutus vt qui Christũ qui venerat ostenderit, typice tamen nonnunquã est locutus, vt cum dixit se nõ esse dignum qui solueret corrigiam eius calcei, significans se esse indignũ qui eum baptizaret, qui cũ sit mundus non est opus vt baptizetur. Mundantur autem ij quorum anima exoluitur à corpore & à peccatis vt pes à vinculo: in Christo autem non erant peccatũ: baptizatus est autem vt eius contactu aqua mundata baptizatos sanctificaret. Quamuis autem Ioannes Christi animam non soluit à peccatis, vt in quo non esset peccatũ, nec vllus dolus, Christũ tamen præsentẽ ostendens, soluit finem eorum quæ prædicta sunt de carnis humanę susceptione, & reuelauit quæ mysticè & symbolicè de Christo prędicta erãt in figuris. Quod autẽ dicit, Et quæ à Romanis fiunt in testamẽtis &c. videtur alludere ad testamẽta quæ fiebãt per æs & librã, & ad alios ritus Romanorũ, sed quoniã nõ mihi videtur cohęrere cũ iis quę dicit de Ioanne, nec possum diuinare cur hæc afferat, id relinquo coniiciendum perspicacioribus. [p] *Quæ est autem conuentio.* Magna erat differentia inter columnas quæ ponebãtur Olympiis, id est Diis cælestibus, & quæ mortuis. Habebant autẽ suos honores & Olympij, id est Dij cælestes, & mortui quibus fiebãt quæ vocãtur iusta. Mortuos autẽ vocabant Hebræi quorũ barbaram dicit esse Philosophiã, eos qui deficiũt à suis dogmatibus, & rationem subiiciunt vitiis & animi perturbationibus. De iis intelligebat Christus quãdo dicebat, Sine mortuos sepelire mortuos suos. Iubet itaq; Dominus ab eis exire & separari, & immundum nõ tangere. Immundum autem tangere dicuntur qui polluuntur in mortuis ad quos accedũt, qui scilicet à suis dogmatibus discedunt & agitantur à vitiis & animi perturbationibus. Qui autẽ à suis, nempe fidei dogmatibus non recedunt, nec agitantur animi motibus & perturbationibus, dicit Deus se illis futurum in patrem

Diog. Laertius in eius vita.

Plato in Phædro.

Metamo.2.

Matth.8.

In patrem, & ipsos ei futuros pro filiis. [q]*Non soli autem Pythagorei.* Enumerat Philosophos apud quos fuerunt scripta arcana & symbolica, Pythagoreos, Platonẽ, Epicureos, Stoicos, Aristoteleos, quorũ erant quædam popularia quæ vulgo scribebantur quæ quidẽ vocabant externa, quædã quæ à solis audiebantur discipulis, quæ dicebantur ἐσωτερικά. Qui mysteria scripserũt cũ essent Philosophi, à suis dogmatibus fabulis arcebant indoctos, quæquidem dogmata erant humanæ opiniones, sed multo magis arcebant à beata diuinarũ quæ veræ sunt rerum contemplatione. Non omnia autem quæ tanquam fabulæ narrantur apud Pythagorã, & apud Platonẽ intelliguntur allegoricè, maxime si ea de quibus in illis agitur sint priuata & singularia, sed allegoricè intelliguntur quæ vniuersam & generalem in se continẽt sententiã sub symboli velamento. Porro autẽ Pythagoræ quoq; discipuli erant in duplici genere. Alij enim erant ἀκουσματικοί, id est auscultatores, ij erant qui ea audiebant, quæ pertinebãt ad mores. Alij erãt Mathematici qui audiebant disciplinas. Qui audiebant quę ad mores pertinebãt, iis omnia dicebantur apertè, qui autẽ audiebant disciplinas, iis multa occultabantur, multa enim erant quæ non poterant statim assequi. Apud Peripateticos quoq; erat duplex genus orationis, nempe & oratio quæ cõstat ex opinabilibus, & quæ constat ex iis quæ scientiam constituunt, nempe ex demonstrabilibus. Apud Platonem autẽ multæ narrantur fabulæ quæ non sunt symbolicæ. In decimo de republ. narratur, quomodo Armenius genere Pamphylus, cũ duodecimo die post mortẽ in rogo iaceret cõburendus, reuixerit, & narrarit quę viderat illis duodecim diebus apud inferos. In Gorgia autem narratur quomodo Æacus & Rhadamantus post mortem à Ioue cõstituti sunt Iudices. In Phædone autem describitur tartarus in quo pœnas luunt, qui impie & scelerate vixerunt. In Protagora dicit se pluris facere Prometheũ qui quæ sunt facienda præuidit, quã Epimetheum qui post factum errorem agnouit, quo quidem sumpsit ex Hesiodo. In Critia seu Athlantico narrat bellum, quod olim fuit gestũ inter Athlanticos & Athenienses. Sunt autẽ omnes hæ fabulæ narrationes, quæ nullis sunt velatæ symbolis aut ænigmatibus. Sunt enim omnia aperta, neq; est in his aliquid occultum & arcanum. [r]*Musæ certe Ionicæ dicunt dilucide vulgus hominum.* Quasnã dicat Musas Ionicas non satis possum coniicere. Quæcunq; autem eæ sint dicunt, vulgus & eos qui sibi videntur sapientes, sequi Poëtas, & vti legibus quas sciunt esse malas: qui autem sunt optimi, eos persequi gloriã, & ea quę sunt vulgo contraria, ea autem sunt æterna gloria. Vulgus autem hominum in voluptate suam constituit felicitatem, voluptate, inquam, ventris, & pudendorum. Parmenides autem Eleates statuit duplicem esse viam doctrinæ, vnam veritatis, alteram autem opinionis.

[a] MERITO *ergo Plato quoque de Deo tractans in epistolis: Dicendum est, inquit, tibi per ænigmata, vt si tabulæ vel in mari vel in terra aliquid acciderit, qui legit non intelligat. Deus enim vniuersorum, qui omnem vocem, omnem cognitionem, & omnem superat notionem ac intelligentiam, nunquam mandari possit literis, cùm sit potestate sua eiusmodi, vt verbis non possit exprimi: quod ipsum quoque Plato significauit, dicens: Hæc ergo considerans, caue ne te aliquando pœniteat eorum quæ nunc indignè exciderunt. Maxima autem cautio est, non scribere, sed discere. Non potest enim, non potest fieri, vt quæ scripta sunt non excidant.* [b] *His germana dicit sanctus quoque Apostolus, Propheticam & verè antiquam conseruans occultationem, à qua quæ Græcis fuerunt pulchra profluxere dogmata. Sapientiam autem loquimur inter perfectos: sapientiam autem non huius seculi, neque principum huius seculi qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam. Deinde paulò inferius cautionem ne sermones in vulgus exeant, docet hoc modo: Et ego fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritalibus, sed tanquam carnalibus: tanquam infantibus in Christo lac potum vobis dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque adhuc potestis, adhuc enim carnales estis. Si ergo lac quidem est infantium, cibus autem, perfectorum nutrimentum, dictus est ab Apostolis: lac quidem intelligetur catechesis, veluti primum nutrimentum animæ: cibus autem, suspiciens contemplatio, quæ sunt ipsæ carnes & sanguis verbi, hoc est, comprehensio diuinæ potentiæ & essentiæ. Gustate & videte, inquit, quòd Christus est Dominus. Sic enim seipsum impertit iis qui sunt talis cibi spiritualis participes, quando anima ipsa seipsam nutrit ex sententia Platonis. Cibus enim & potus verbi diuini, est cognitio diuinæ essentiæ.* [c] *Quamobrem Plato quoque dicit in secundo de Republica: Cùm sacrificauerimus, non porcum, sed magnum aliquod & dubium sacrificium, ita demum oportere de Deo quærere. Apostolus autem: Et pascha, inquit, nostrum immolatus est Christus, reuera rarum & inexplicabile sacrificium, filius Dei qui pro nobis sanctificatur. Sacrificium autem Deo acceptum, est corporis & eius affectionum ac vitiorum separatio: is est verus reuera Dei cul-*

V.
1.Cor. 2.
1.Cor. 3.
1.Cor. 5.

tus. [d] *Num autem propterea meritò dicta est à Socrate Philosophia mortis meditatio? qui enim neque visum trahit in cogitando, neque aliquem trahit ex aliis sensibus, sed ipsa pura mente se rebus applicat, is veram persequitur philosophiam. Hoc sibi vult etiam Pythagoræ quinque annorum silentium, quod præcepit discipulis, vt scilicet auersi à rebus sensilibus, nuda mente Deum contemplarentur. Hæc ergo à Mose acceperunt philosophati Græcorum præstantissimi. Præcepit enim vt holocausta, cùm ea excoriauerint, membratim diuidant, quoniam cognoscentem animam cùm nuda fuerit à pelle materiali, absque nugis corporis & omnibus vitiis, quæ sibi vendicant inanes & falsæ opiniones, carnalibus exutam cupiditatibus, luci consecrari necesse est.* [e] *Plurimi autem homines, id quod est mortale tanquam cochleæ induentes, & circa suas ipsorum libidines & intemperantias, non secus atque histrices, instar globi circumacti, de beato Deo, & in quem non cadit interitus, talia qualia de se opinantur. Non animaduertunt autem etsi nobis sint propinqui, Deum dedisse nobis innumerabilia quorum ipse non est particeps: generationem quidem, cùm ipse sit ingenitus: nutrimentum autem, cùm ipse eo non egeat: & augmentum, cùm sit in æqualitate: senectutis & mortis potestatem, cum ipse sit senij & mortis expers: quocirca & manus, & pedes, & os, & oculos, & ingressus, & egressus, & iras, & minas, nemo aliquo modo existimet dici Dei affectiones apud Hebræos. Sanctius est autem & magis pium, quædam ex his nominibus dici allegoricè, quæ quidem procedente tempore suo loco aperiemus.* [f] *Ex omnibus medicamentis est maximè salutaris sapientia. Callimachus scribit in Epigrammatibus. Alius autem ex alio sapiens. Olim & nunc, inquit Bacchylides in Pæanibus: neque enim arcanorum versuum fores facilè est inuenire. Pulchrè itaque Isocrates in Panathenaico, cum prius posuisset, Quosnam ergo voco sapientes? subiungit: Primum quidem eos qui rectè vtuntur iis rebus quæ quotidie accidunt, & quorum est eiusmodi opinio, vt temporum opportunitates facilè assequatur, & magna ex parte coniectet id quod est vtile: deinde eos qui honestè & iustè semper versantur cum iis quorum vtuntur consuetudine: & quæ ab aliis quidem afferuntur molestias & indignitates toleranter & facilè ferunt, seipsos autem quam fieri potest minimè graues, & quam moderatissimos exhibent iis qui eis vtuntur: præterea autem eos, qui voluptatibus quidem imperant, & sunt eis superiores: non vincuntur autem à rebus aduersis, sed in eis se strenuè gerunt, & pro dignitate naturæ cuius sunt participes. Quartum, quod quidem est maximum, eos quos non corrumpunt res secundæ, nec ab eis ad immoderationem traducuntur & insolentiam, sed permanent in ordine eorum qui sunt modesti & rectè sapiunt. Deinde colophonem addit orationi: Eos autem qui non solum ad vnum ex his, sed ad ea omnia habent animi habitum bene compositum, eos dico esse & prudentes & perfectos viros, & omnes habere virtutes. Vides quomodo vitam quæ ex cognitione agitur, Græci quoque (etsi nesciunt quomodo scire oporteat) diuinis laudibus celebrent: quænam autem sit cognitio, ne in somnis quidem norunt. Si ergo inter nos conuenit, cognitionem esse cibum rationalem, reuera sunt beati, qui conuenienter diuinæ scripturæ esuriunt & sitiunt veritatem, quoniam implebuntur alimento æterno.* [g] *Valde autem admirabiliter qui est in scena Philosophus Euripides, inuenitur iis quæ hic dicta sunt consentire per hæc, patrem & filium simul nescio quomodo tacitè significans: Tibi omnium regi libamen & molam offerens, Iuppiter, siue mauis Dis vocari: Tu autem mihi sacrificium rarum & pretiosum omnis fructuum oblationis accipe, plenum, profusum. Perfecta enim & omni ex parte absoluta oblatio, rarúmque & pretiosum, pro nobis Christus est sacrificium. Et quòd Seruatorem ipsum nescius dicat, planum faciet, subiungens: Tu enim & in cælestibus sceptrum Iouis tractans, terrestrium autem ô Dis es imperij particeps. Deinde dicit apertè:*

Mitte qui

Mitte quidem lucem, animæ virorum scire volentium certamina vndenam germinauerint: Et quænam radix malorum, & quemnam ex beatis, cùm exposuerint, inuenire possit quies laborum. [h] Non abs re ergo in mysteriis quoque quæ fiunt apud Græcos, primum locum tenent expiationes & expurgationes, sicut etiam apud Barbaros lauacrum. Post hæc autem sunt parua mysteria, quæ habent aliquod fundamentum doctrinæ & præparationis futurorum. In magnis autem de vniuersis non restat amplius discere, sed contemplari & mente comprehendere & naturam & res ipsas. Acceperimus autem expiandi quidem & expurgandi modum, confessione, contemplandi autem resolutione, procedentes ad primam intelligentiam per resolutionem, ex iis quæ sunt ei subiuncta ducentes initium, auferentes quidem à corpore qualitates naturales, circuncidentes autem eam quæ est in profundum dimensionem: deinde eam quæ est in latitudinem, & post ea eam quæ est in longitudinem. Quod enim restat signum, est vnitas, quæ, vt ita dicam, habet posituram: à qua si posituram abstuleris, vnitas intelligitur. Si ergo ablatis omnibus quæ adsunt corporibus, & iis quæ dicuntur incorporea, nos ipsos proiecerimus ad Christi magnitudinem: & deinde in vastitatem immensitatémque sanctitate processerimus, ad intelligentiam omnipotentis vtcunque processerimus, non quod est, sed quod non est cognoscentes. Figura autem & motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextera, vel sinistra, de patre vniuersorum ne sunt quidem cogitanda. Atqui hæc quoque scripta sunt, sed quid velit significare vnumquodque eorum, ostenditur suo loco. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum & tempus & nomen & intelligentiam. Propterea Moses quoque dicit: *Ostende nobis teipsum euidentissimè:* (Exod. 33.) tacitè innuens Deum non posse doceri, nec verbis exprimi ab hominibus sed sola ea quæ ab ipso proficiscitur posse potestate cognosci. Inquisitio enim est informis, & quæ non cadit sub aspectum: gratia autem cognitionis, est ab ipso per filium. Apertissimè autem Solomon nobis feret testimonium, dicens hoc modo: *Prouidentia hominis non est in me, Deus autem dat mihi sapientiam, scio autem sancta.* (Prouer. 30.) [i] Iam verò diuinam prouidentiam allegoricè Moses nominauit lignum vitæ quod plantatum fuit in paradiso: qui quidem paradisus potest etiam esse mundus, in quo orta sunt omnia quæ processere ex creatione. In eo & verbum floruit & fructum tulit caro factum, & eos qui eius benignitatem gustarunt viuificauit, quoniam nec absque ligno nobis venit in cognitionem. Suspensa enim est vita nostra ad fidem nostram.* Porrò autem Solomon rursus dicit: *Arbor est immortalitatis iis qui ipsam apprehendunt.* (Sap. 15. Eccl. 15.) Et deo dicit: *Ecce do ante faciem tuam vitam & mortem, diligere Dominum Deum, & ambulare in viis eius, & audire vocem eius, & credere vitæ. Sin autem transgressi fueritis iustificationes & indicia quæ dedi vobis, perditione perdemini. Hoc enim est vita & longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum tuum.* (Deut. 30.) [k] Rursus Abraham cum venisset in locum quem dixit ei Deus, tertio die suspiciens videt locum eminus. (Gen. 22.) Nam primus quidem dies est qui fit per aspectum rerum pulchrarum & honestarum: secundus est optimæ animæ desiderium: tertio verò mens perspicit spiritalia, apertis oculis à Magistro qui tertio die resurrexit. Fuerint autem quoque tres dies mysterium signaculi, per quod, is qui verè est Deus, creditur. Eminus ergo consequenter videt locum, est enim Dei regio caput difficilis, quem appellauit Plato χώραν ἰδεῶν, hoc est, idearum regionem, seu campum ac receptaculum, cùm à Mose eum accepisset esse locum, vt qui omnia & vniuersa contineat. Meritò autem eminus videtur ab Abraham, propterea quòd sit in generatione, & per Angelum continenter ac proximè mysteriis initiatur. Hinc Apostolus: *Videmus nunc, inquit, tanquam per speculum, tunc autem facie ad faciem,* (1. Cor. 13.) per solas illas puras & incorporeas mentis applicationes. Fieri autem potest vt quis in differendo de Deo, diuinet, si aggrediatur absque omnibus sensibus,

contendere ad id quod est vnumquodque, & ab iis quæ sunt non prius discedere, quàm transcendens ea quæ id supereminent, id quod est bonum, ipsa apprehenderit intelligentia, versans in ipso fine eius quod potest apprehendi intelligentia, ex Platonis sententia. [l] *Rursus Moses non permittens aras & delubra multis in locis construi, vno Dei templo extructo, & vnigenitum esse mundum, vt ait Basilides, & vnum, vt non amplius videtur Basilidi, Deum annunciauit: & quoniam eum qui comprehendi non potest loco, non comprehendit Moses qui est præditus cognitione, in templo nullum posuit colendum simulachrum, Deum sub aspectum non cadere, & circumscribi non posse significans, ad Dei autem notitiam Hebræos vtcunque adducens, per honorem eius quod est in templo nominis. Quinetiam verbum prohibens & fanorum constructiones, & omnia sacrificia, omnipotentem non esse in aliquo tacitè significat, per ea quæ dicit: Quam domum ædificabitis mihi, inquit Dominus? Cælum mihi est sedes, & quæ deinceps consequuntur. Et de sacrificiis similiter: Sanguinem taurorum, & adipem agnorum nolo, & quæ post hæc per Prophetam prohibet spiritus Domini. Pulcherrimè igitur his quoque Euripides adstipulatur, scribens:*

Esa. 66. Psal. 49.

Constructa ab architectis quæ queat domus,
Corpus Dei plexu cohibere mœnium?

Et de sacrificiis similiter:

Nanque indiget Deus, Deus si rectè fiet.

Poëtarum sunt hæc verba infelicia. Deus enim non fecit mundum, quòd ei opus esset, & honores scilicet ab hominibus, & ab aliis diis & dæmonibus, inquit Plato, perciperet, veluti quoddam vectigal accipiens à generatione: à nobis quidem fumos, à diis autem & Dæmonibus propria eorum munera ac ministeria. Appositissimè ergo & efficacissimè ad docendum Paulus in Actis Apostolorum, Deus, inquit, qui fecit mundum, & omnia quæ in eo sunt, is cùm sit Dominus cœli & terræ, non in manu factis templis habitat, neque ab humanis manibus colitur aliquo indigens, cùm ipse det omnibus spiritum & vitam & omnia. Dicit autem Zeno quoque author sectæ Stoicæ, in libro de Republica, neque oportere templa facere, neque imagines: nihil enim quod sit compositum esse diis dignum. Nec veritus est hæc his verbis scribere: Neque opus erit fana ædificare, fanum enim quod non sit magni precij & sanctum, nihil est existimandum. Nullum autem magni precij & sanctum, est ædificatorum opus & illiberalium opificum. Meritò ergo Plato quoque sciens mundum esse Dei templum, ciuibus ostendit vnum locum ciuitatis, vbi eis essent reponenda simulachra. Priuatim autem prohibuit vt nemo haberet Deorum imagines. Nemo ergo alius, inquit, diis sacra consecret. Nam aurum quidem & argentum & in aliis ciuitatibus priuatim, & in sacris, res est inuidiosa: ebur autem corporis quod amisit animam, est nefarium donarium: ferrum autem & æs, sunt instrumenta bellorum. Ex ligno autem id quod est ex vno ligno compactum, quodcunque voluerit offerat: similiter etiam ex lapide quoque ad sacra communia. Meritò ergo in magna epistola: Verbis enim, inquit, nequaquam potest explicari vt aliæ disciplinæ. Sed cùm in re ipsa diuturnus fuerit vsus & longa vitæ consuetudo, repentè tanquam ex igne qui exiliit lux accensa in anima, ipsa seipsam iam alit. [m] *An non hæc sunt similia iis quæ dicta sunt à propheta Sophonia? Et assumpsit me spiritus, & sustulit in quintum cælum, & contemplabar Angelos qui Domini vocabantur, & diadema eorum impositum in sancto spiritu, & erat sedes vniuscuiusque eorum septuplo maior luce Solis orientis, habitantes in templis salutis, & laudantes Deum ineffabilem, altissimum. Patrem enim effectorem huius vniuersitatis, & inuenire est difficile, & cùm inueneris, vt apud omnes eloquaris, nequit fieri. Verbis enim minimè explicari*

Act. 17.

Lib. 10. de legibus.

Plato epist. 7.

explicari potest, vt alia disciplina, veri amicus dicit Plato. Pulchrè enim audierat quòd sapientißimus Moses montem ascendens propter sanctam contemplationem, ad fastigium eorum quæ percipiuntur intelligentia, necessariò distinguens, prohibet ne totus populus secum ascendat. Et quando dicit Scriptura: Ingressus est autem Moses in caliginem vbi erat Deus, hoc significat iis qui possunt intelligere, Deum nec esse aspectabilem, nec verbis posse enunciari. Caligo autem reuera, nempe multorum incredulitas & ignoratio, obiicitur splendori veritatis. Et rursus Orpheus Theologus cùm ex eo adiutus dixisset, Exod. 19. Deut. 4.

Vnus perfectus per se, ex vno omnia facta,

aliàs, Nata, nam sic quoque scribitur, subiungit:

Nullus & ipsum
Mortalis cernit, verùm omnes aspicit ipse.

Apertius autem subiungit:

Non video hunc, solidus positus nam nymbus in orbem est:
Namque pupillæ oculis hominum mortalibus insunt
Paruæ & mortales: iis insunt nam caro & ossa.

Iis quæ dicta sunt feret testimonium Apostolus dicens: Noui hominem in Christo raptum vsque ad tertium cælum, & illinc in paradisum, qui audiuit verba arcana quæ non licet homini loqui: sic tacitè significans, Deum verbis non posse explicari: non lege & metu alicuius præcepti, illud, non licet, adiiciens, sed sancta potestate Deum verbis enunciari non posse significans. Siquidem super tertium cælum dici incipit, vt fas est iis qui illic sunt electas animas initiare sacris. [n] *Scio autem apud Platonem (multa enim exempla quæ sunt ex barbara philosophia, nunc mihi suggerit scriptura, conuenienter primis promißis, tempus expectans) multos cælos intelligi. Cùm certè dubitasset in Timæo, an oporteat plures mundos, an hunc vnum existimare, indifferenter vtitur nominibus, citra vllum discrimen nominis, mundum & cælum appellans. Dictio autem sic habet: Vtrum ergo rectè diximus vnum cælum, an multos & infinitos? Rectius fuerit vnum dicere siquidem effectus est ad exemplar. Quinetiam in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: Oceanus infinitus, & qui sunt post ipsum mundi.* [o] *His ergo consequenter exclamat diuinus Apostolus: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei. Nunquid ergo hoc erat quod tacitè significabat Propheta, iubens subcinericios, qui ἐγκρυφίαι id est, occulti dicuntur, facere azymos: significans verè sacrum de ingenito & potestatibus eius verbum mysticum oportere celari. Hæc confirmans in epistola ad Corinthios apertè dixit Apostolus: Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam autem non huius seculi, neque principum huius mundi qui destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam. Et rursus alibi dicit: Ad agnitionem mysterij Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ Dei absconditi. Hæc obsignat ipse Seruator noster sic dicens: Vobis datum est nosse mysterium regni cælorum. Et rursus Euangelium dicit Seruatorem nostrum dixisse Apostolis sermonem in mysterio. Dicit enim de eo Prophetia: Aperiet in parabolis os suum, & eructabit quæ sunt abscons a à constitutione mundi. Iam verò per parabolam quoque de fermento significat Dominus occultationem. dicit enim: Simile est regnum cælorum fermento, quod cùm accepisset mulier, abscondit in farina satis tribus, donec totum fuit fermentatum. Aut enim triplex ex obedientia salua fit anima: per spiritalem potestatem in ea absconsam, per fidem, aut quòd vis verbi quæ data est nobis, cùm sit valida & compendiosa, quemlibet qui eam exceperit & intra se possederit, occultè & latenter ad se trahit, & omnem eius coactam multitudinem colligit ad vnitatem. Hæc ergo à Solone sapientißimè scripta sunt de Deo:*

1.Cor. 12. Rom. 11. 1.Cor. 2. Col. 2. Matth. 13. Psal. 77. Matth. 13.

γνώμονος μέτρον, mēsurā cognitionis.

Mensuram haud facilè est obscuram mente videre,
Extrema ex rebus quæ omnia sola tenet.

De Deo enim dicit poëta Agrigentinus:

Illum non oculis nostris apprendere fas est,
Aut manibus via quæ reuera est maxima, mentes
Vt credant hominum quæ mox deducere possit.

Ioan. 1.

Et Ioannes Apostolus: Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus Deus qui est in sinu patris, ille exposuit. Cùm autem inaspectabilem & ineffabilem Dei sinum nominasset, hinc quidam eum profundum vocauerunt, vt qui omnia comprehenderit, & veluti sinu complexus sit, nec possit quis eum assequi, & sit infinitus. [p] *Est quidem certè hæc de Deo oratio tractatu difficillima. Quoniam enim cuiusuis rei principium est inuentu longè difficillimum: est certè omnino primum & antiquissimum principium difficillimum ad demonstrandum, quod quidem est etiam aliis omnibus causa vt fiant & facta sint. Quemadmodum enim dici potuerit, quod neque est genus, neque differentia, neque species, neque indiuiduum, neque numerus, sed nec accidens aliquod, neque cui aliquid accidit. Neque verò eum totum rectè dixerit quispiam: in magnitudine enim totum ponitur, & est pater vniuersorum. Sed neque dicendum est esse aliquas eius partes: in vnum enim non cadit diuisio, & ideo est etiam infinitum, non quòd eiusmodi mente cogitetur vt peruadi non possit, sed quatenus nullam distantiam suscipit ac dimensionem, & finem non habet: & ideo est figuræ expers, & quod nominari non potest. Et si aliquando eum nominemus, non propriè vocantes, aut vnum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum id quod est, aut patrem, aut Deum, & creatorem, aut Dominum: non id dicimus tanquam nomen eius proferentes, sed propter eius potestatem pulchris vtimur nominibus, vt in aliis non aberrans, his inniti possit cogitatio. Non enim vnumquodque ex his Deum significat, sed omnia simul omnipotentis indicant potentiam. Quæ enim dicuntur ex iis quæ ipsis adsunt, aut ex ea quæ est inter se inuicem habitudine ac relatione: eorum autem nihil potest de Deo accipi. Sed neque scientia accipitur demonstratiua, ea enim ex prioribus constat & ex notioribus: nihil est autem ante ingenitum, restat vtique vt diuina gratia, & solo quod ab eo proficiscitur verbo, id quod est ignotum intelligamus, quomodo Lucas quoque in Actibus Apostolorum Paulum dicere commemorat:* Act. 17. *Viri Athenienses, per omnia tanquam superstitiosiores vos video: præteriens enim & contemplans quæ colitis simulachra vestra, inueni etiam aram in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, eum ego vobis annuncio. Quicquid ergo cadit sub nomen, est genitum, velint annon. Siue ergo pater ipse ad se trahit quemlibet qui purè vixerit & processerit ad notionem beatæ naturæ, & in quam non cadit interitus: siue liberum quod est in nobis arbitrium, veniens ad boni cognitionem, septa transilit, vt dicitur in gymnasiis: non tamen absque diuina gratia erigitur & exurgit anima & extollitur supra ea quæ supereminent, quicquid graue est deponens, & reddens ei quod est cognatum.* [q] *Dicit autem Plato quoque in Menone, virtutem esse datam diuinitùs, vt hæc eius verba ostendunt: Ex hac ergo consideratione, ô Menon, videtur nobis virtus diuina sorte accedere quibus accedit. An non tibi videtur eum qui ad omnes venit cognoscendi habitum, diuinam sortem tacitè significasse? Apertius autèm subiungit: Sin autem nos nunc in hac tota rectè quæsiuimus oratione, virtus nec fuerit natura, nec eiusmodi vt doceri possit, sed diuina sorte accedere, non absque mente, iis ad quos accesserit. Ergo diuinitùs data sapientia quæ est virtus Patris, adhortatur quidem nostrum liberum arbitrium, admittit autem fidem, curámque & attentionem remuneratur electionis suprema communicatione.* [r] *Porrò autem ipsum quoque tibi adducam Platonem,*

Platonem, apertè volentem vt credatur Dei filiis. Nam cùm de diis qui sub aspectum non cadunt & sunt geniti, verba fecisset in Timæo, de aliis dicere dæmonibus, & eorum ortum scire, dicis nostras vires superare: credendum autem esse iis qui prius dixerunt, qui à diis quidem, vt dixerunt, genus duxere, aperte autem suos parentes cognouere. Fieri ergo non potest vt Deorum filiis fides non habeatur, etiamsi absque probabilibus & necessariis dicant demonstrationibus. Non arbitror à Græcis posse manifestius ferri testimonium, Seruatorem nostrum, & eos qui vncti sunt in Prophetiā, hos quidē Dei filios esse appellatos: Dominū autem cùm sit verus & germanus filius, veros esse testes rerū diuinarū. Et ideo adiecit, oportere eis credere, cùm sint inspirati diuinitùs, etiamsi quis paulò magis tragicè dixerit non credere:

Nam non erat Iupiter hæc qui prædicauerat. *Soph. in Antig.*

sed sciat ipsum Deum per filium prædicasse scripturas. Fide autem dignus est is qui sua annūciat: quoniam, Nemo, inquit Dominus, nouit patrem, nisi filius, & cui filius reuelauerit. *Matth. 11.* *Est ergo ex Platonis quoque sententia hoc credendum, etiam si absque probabilibus & necessariis demonstrationibus, per vetus & nouum Testamentum prædicetur & dicatur. Si enim non credideritis, inquit Dominus, in peccatis vestris moriemini. Contrà autem: Qui credit habet vitam æternam.* *Ioan. 8. Ioan. 3.* *Beati ergo sunt omnes qui confidunt in ipso: fiduciam autem habere, est quid fide amplius.* *Psal. 2.* *Quando enim sciuerit quispiam magistrum nostrum esse Dei filium, concipit fiduciam quòd eius doctrina sit vera. Quomodo autem doctrina, ex sententia Empedoclis, auget præcordia, ita in Dominum fiducia auget fidem.* ° *Atque eorundem quidem esse dicimus, philosophiam vituperare, fidem autem insectari, & laudare iniustitiam, & beatā vitam esse ducere quæ agitur ex cupiditate & libidine. Iam verò fides, etsi est voluntaria animæ assensio, est tamen bonorum operatrix, & iustæ fundamentum actionis, etiamsi artificiosè disputet Aristoteles, facere quidem docens poni & in bestiis & in inanimis, agere autem esse hominū tantum. Eos corrigat qui dicunt Deum esse factorem vniuersorum. Quod autem agitur, est vel vt bonum, inquit, vel vt necessarium: iniuriam autem facere non est bonum: nemo enim facit iniuriam nisi propter aliquid aliud. Ex iis autem quæ sunt necessaria, nihil est voluntarium: iniuriam verò facere est voluntarium, quare nec est necessarium. Boni autem à malis maximè differunt, institutis, & electionibus & bonis desideriis. Quæuis enim animæ nequitia est cum intemperantia, & qui agit propter affectionem, propter intemperantiam agit & nequitiam. Mihi itaque succurrit in singulis admirari diuinam illam vocem: Amen amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in ouile, sed aliunde ascendens, ille est fur & latro: qui autem ingreditur per ostium, est pastor ouium, ei ianitor aperit.* *Ioan. 10.* *Deinde rem prosequens dicit Dominus: Ego sum ostium ouium. Oportet ergo eos qui per Christum didicerunt veritatem fieri saluos, etiam si fuerint Græcam philosophati philosophiam. Nunc enim apertè est ostensum, quod aliis generationibus notum non euaserat, nunc hominum filiis est reuelatum. Nam Dei quidem manifestatio vnius omnipotentis erat, apud omnes qui rectè sapiunt omnino naturalis, & æternum ex diuina prouidentia beneficium apprehenderunt plurimi, qui non planè omnem exuerunt pudorem aduersus veritatem.*

COMMENTARIVS.

[a] MERITO *ergo Plato quoque de Deo tractans.* Postquam dixit in sacris scripturis tàm veteris quàm noui testamenti multa dici mysticè & allegoricè, adducit etiam Platonē dicentē in epistolis de Deo loquēdum esse ænigmaticè. Quæ scribuntur facile excidere, Deū autem vniuersorū, nec verbis nec literis exprimi posse, longe esse melius eum discere quam scribere. Quod discitur remanet & non excidit: quod autem scribitur necesse est vt excidat. Sed quod ex ænigmatibus discitur, non scribitur, & ideo non excidit. [b] *His germana dicit sanctus quoque Apostolus.* Conuenienter iis quæ dicit Plato quod de Deo dicendum sit per ænigma, Paulus quoque symbolicè arcanè & occultè loquitur, dicēs se inter perfectos loqui sapientiā in mysterio absconditā. Dicit etiam se lac potū dedisse tanquā infantibus quando per catechesim eos ad fidē format & instituit & solidū cibum, quando euehit ad supernam cōtemplationem diuinæ essentiæ & potētiæ, quæ sunt ipsæ carnes & sanguis: nō solū enim corporis est caro & sanguis, sed diuinæ

quoque essentia suam habet carnem & sanguinem. Is cibus & potus est cognitio diuinæ essentiæ. Dicũt
Ioan. 6. autem hæc omnia symbolice & allegorice, sicut dicit etiam Christus; Cibus meus est vt faciam voluntatem patris mei, & paulo post; Operamini non cibum qui perit. [c] *Quamobrē Plato.* Ex Platone adducit aliud symbolicum, oportere nos de Deo quærere, cùm sacrificauerimus non porcum, sed magnum & rarum sacrificium, ad Deum placandum opus est sacrificiis, sed non quibuslibet, maximè cum est accedendum ad Dei cõtemplationem. Ex omnibus autem animalibus nullum est porco vilius & impurius. Non est ergo porcus sacrificandus, quando est à nobis Dei quærenda cognitio, sed Deo est offerendum magnum & rarum sacrificium, pura scilicet mens & conscientia. Paulus quoq; dicit Christum nostrum Pascha esse immolatum, quod scilicet sicut agnus Paschalis immolatus sit & comesus, & ideo fuit nostrum Pascha. Est autem re vera rarum & prætiosum sacrificium, quo sub symbolis panis & vini Christus Dei filius pro nobis consecratur & sanctificatur. Est etiam Deo gratum sacrificium, quo ab anima separatur corpus eiusque affectus & vitia, quod spiritus dicitur contribulatus, idque est vere Deum co-
Psal. 50. lere. Neque enim is Deum colit, qui corpori & eius affectibus ita est affixus, vt mens eius nunquam separetur à corpore. [d] *Nam autē.* Socrates apud Platonem in Phædone dicit Philosophiã esse mortis meditationem. Nam sicut is est plane mortuus cui desunt omnes sensus, ita qui cogitando & contemplando se ab omnibus auocat sensibus, adeò vt neque videat, neque audiat, neque quidquam sentiat, is pura mente se rebus applicans veram persequitur philosophiam. Is enim verè est philosophus, qui se abstrahens à sensilibus, pura & sola mente contemplatur quæ cadunt sub intelligentiam. Hæc fuit causa cur Pythagoras indiceret suis discipulis silentium, vt scilicet eo tẽporis spatio relictis sensilibus sola mente se dederent Dei contemplationi. [e] *Plurimi autē.* Qui vere philosophantur se sensibus exuunt vt Deũ contemplentur. Sed magna pars hominum tantum abest vt se exuat sensibus, vt se eis induat tãquam cochleæ, & vt histrices se tanquam pilam in orbem circũagunt, ita suis se circũuoluit libidinibus & intẽperantiis: Hinc fit vt Deum pura mẽte non possit contemplari, falsasque & absurdas de eo concipiat opiniones. De Deo enim idem sentiunt quod de hominibus, & quod habent homines id Deum quoq; putant habere, cum tamen Deus innumerabilia det hominibus, quæ ipse non habet. Neque de Deo, sed de hominibus vere dicitur, Nemo dat quod non habet. Dat Deus generationẽ cum ipse sit ingenitus. Id de naturali dictũ est generatione, quã nõ habet licet eam det aliis. Nam generatio qua Deus pater generat
Psal. 18. filiũ, & de qua dicit Pater apud Psalmographũ, Ego hodie genui te, est supernaturalis, & de ea iure dicit
Esa. 53. Esaias; Generationẽ eius quis enarrabit. Dat nutrimentũ quo alij nutriuntur, ipse autem non nutritur,
Dan. 7. nec eo eget. Dat augmentũ, ipse autẽ non augetur nec diminuitur, vt qui sit semper æqualis. Dat aliis vt ad senectutem perueniãt & tandem moriãtur, ipse autẽ licet sit dierum antiquissimus nunquã senescit, & nunquã moritur, cum ipse solus sit immortalis. Quæ autem per figurã quæ dicitur ἀνθρωποπάθεια Deo tribuũtur in scripturis, vt man⁹, pedes, os, oculi, ingressus & egressus, ira & minæ, & quæ sunt huiusmodi, nõ sunt Deo cõuenientes affectiones, sed de iis quædã de eo dicuntur allegoricè. De iis autem dicit se postea locuturum apertius. [f] *Ex omnibus.* Nullum est medicamentũ quod sapientia sit præstantius. Ex se nullus fit sapiens, sed alius ex alio: opus est enim aliquo qui arcanorũ & abditorum fores aperiat. Qui ea autem aperit est sapiẽs. Quæ autẽ citat Clemẽs ex Pallimacho & Bacchilide non extãt hodie: quæ autẽ citantur ex Panathenaico Isocratis, cum graphice describũt, qui suã vitã rectè & ex virtutibus instituit: ad quas qui animũ suũ bene ex habitu cõponit, is est perfectus, & omni ex parte absolutus. Eam autẽ vitam quę ex cognitione agitur, laudãt quidẽ Græci, sed nesciũt quomodo ea sit cõparanda. Is enim demũ verã habet cognitionẽ, qui Deũ tanquã scopũ sibi proponit, & ex Dei verbo cui credit, omnia sua consilia & actiones dirigit. Hæc autẽ cognitio est cibus rationalis, quo qui vescũtur sitiunt veritatẽ, quam qui assequuntur, alimẽto æterno satiãtur, quod hic sumũt in mysterio, nẽpe sub symbolis panis & vini. [g] *Valde autē admirabiliter.* Euripides quidẽ fuit Poëta Tragicus, sed adeò doctus, vt in scenã in qua agũtur Tragœdiæ philosophiã introduxerit. In iis quæ citat Clemẽs mysticè & ænigmaticè significat, per Iouẽ patrẽ intelligẽs: per Ditem autẽ, filium. Et Patri quidẽ offert quicũq; sit qui loquitur, ipsum Christum qui est plenũ, & omni ex parte perfectũ (vt quod omnia alia iã abrogata in se cõtineat) sacrificiũ pro nobis oblatũ. Quod autẽ imprudẽs loquatur de Christo, hoc indicat, quod dicit alloquens Ditẽ, eum esse terreni imperij participẽ, vt qui in terras descẽderit. Deinde rogat vt mittat lucẽ qua sciri possit, vndenã ad homines processerint labores & certamina, & vndenã sit radix malorũ, nẽpe ex peccato originis, & quisnã ex beatis cùm labores suos exposuerit, sit quietem æternã assecutus. [h] *Nō abs re ergo in mysteriis.* Ostendit Clemẽs mysteria veterum Grecorũ aliquam habuisse similitudinem cũ nostro lauacro seu ba-
Cal. Rhodig. antiq. lect. lib. 16. ca. 9. ptismo: in vtrisq; enim fiunt expiationes & expurgationes. Mysteria autem apud Eleusinẽ terræ Atticæ duorũ generum celebrabantur magna & parua, Cereri sacra erant magna, Proserpinæ parua. Parua autẽ erant veluti προκάθαρσις καὶ προάγνευσις, id est præcedens purgatio & præparatio magnorũ mysteriorũ. Erãt autem hæc parua mysteria veluti quoddam fundamentũ doctrinæ & præparationis futurorum. In magnis autẽ nulla erat quæ disceretur doctrina, id enim fiebat in paruis, restabat autem vt naturę & rerũ ipsarũ esset contemplatio, & per mentẽ cõprehensio. Fiebat autem expurgatio & præparatio confessione, contẽplatio autẽ resolutione. Nã nec purgãtur & expiãtur peccata, nisi ea sis cõfessus, nec aliqua docetur doctrina, nisi qui discit ea quę docetur vera esse, fuit cõfessus. Ita in nostro baptismo, & qui abluũtur, scelera sua confessi emundantur, & quã ex catechesi didicerũt fidei doctrinã veram esse agnoscũt & profitentur. Naturę autem & rerũ contemplatio fit per resolutionẽ, quando à corpore per mentis agitationem corporeis ablatis qualitatibus & triplici corporis dimensione, restat vnũ signũ seu punctus, qui suũ habet situm. Vt autem rem perfectè cõtempleris, tollendus est etiam ipse situs: quod si fiat, restabit sola vnitas, quam mens cõtemplans intelligit per resolutionem, amotis omnibus quæ ei alioqui fuissent impedimento. Et cadunt quidẽ res omnes etiam naturales sub cõtemplationem per resolutionem, sed Dei omnipotẽtis cõtemplatione nihil est excellẽtius. Est ergo Deus cõtemplandus omnibus ablatis corpo-
reis & in-

teis & incorporeis, neq; tamen recte processerit cōtemplatio nisi nos in Christū cōiecerimus, qui nos fulciat & sustentet sua magnitudine, eunq; sancte colentes, vastaq; & immensa totius orbis spatia superātes, cum quæramus & cogitemus qui fecit, regit, & implet omnia. Hoc cū fecerimus eo vsq; procedet cōtemplatio, vt nō quid Deus sit intelligamus, neq; enim ab vllo mortali cōprehendi potest Dei essentia, sed quid nō sit. Deus enim ab hominib⁹ nō melius cognoscitur quā per negationes, vt optime docet Naziāzenus in oratione de Deo. Multa autē de Deo dicūtur in scripturis quæ de eo nō sunt quidem cogitanda, sed quomodo ea sunt intelligenda se alibi dictur̄u dicit Clemens, ea sunt autem figura, motus, status, sedes, locus, dextera & sinistra. Deus autē qui est prima omniū causa loco non cōtinetur, sed est supra locū, nec tempore cōprehenditur qui est æternus & cuius propriū est æuum, qui ἀεὶ ὢν αἰὼν Græce dicitur quod semper sit, nec vllū potest dari nomen quod eius cōueniat essentię, sed nec mēs humana eam potest assequi. Deū rogat Moses vt seipsum ostēdat manifeste, ita scilicet vt eum cognoscat. *Exod. 33.* Deus enim nō potest doceri, nec verbis exprimi, nec cognosci, nisi cognoscendi ipse dederit potestatē. Cognosci certe nō potest quod caret forma quæ cadit sub aspectū, sed licet Deus neq; videri possit nec cognosci, sui tamen cognoscendi ad gratiam per filiū. Dicit quidē certe Solomon se humanam nō habere sapientiā, sed Deū eam illi dedisse, per eam autem Deū cognoscebat. *Prouer. 33.* [i] *Iam verò diuinā.* Quod Moses scribit in Genesi lignū vitæ plantatū esse in paradiso, Clemēs dicit allegoricè intelligi, diuinam prouidentiam plantatam esse in mūdo. Paradisus enim potest accipi pro mūdo. In eo nata sunt omnia quæ processerūt ex creatione, in eo verbū floruit, & cum carnem suscepisset eos viuificauit qui ex eo gustarunt. Ex eo autem lubenter gustarunt quoniā suauis est Dominus: viuificauit autem, quoniā ipse est vita. A nobis autem non fuit cognitus nisi per lignū crucis, in quo in altum sublatus omnia ad se traxit, vt ipse prædixit. Suspēsa enim fuit vita nostra nēpe Christus, ad fidem nostrā, id est vt in eum crederemus. * *Porro autē.* Datum est homini liberū arbitrium vt Dei mandata vel custodiat vel transgrediatur, & ante faciem eius positum est bonū & malum, & vita & mors, vt vtrū malit eligat. [k] *Rursus Abrahā.* Exponit Clemens allegorice quod de Abrahā scripsit Moses, qui filiū suum Isaac duxit in mōtem eum oblaturus in holocaustū. *Genes. 22.* Significat autem esse mysterium in eo quod dicit Abrahā, cum venisset in locum quem dixit ei Deus, tertio die suscipiens videt locū eminus. Et tres quidem dicit fuisse dies, in primo est aspectus rerum pulchrarum & honestarū, secundus est bonæ animæ desiderium, in tertio est mens quæ perspicit spiritualia, Christo aperiēte oculos qui tertio die resurrexit. In illis quoq; tribus dieb⁹ est mysteriū signaculi, quo verus Deus creditur, nēpe vnus Deus in tribus personis, patris scilicet & filij & spiritus sancti, locus autē quem dicit Abrahā vidisse eminus, est regio Dei ad quam facile nō potest perueniri. Ea autē regio Dei est ipse Deus, in quo sunt rerum omniū ideæ & exēplaria. Eam autē vocat Plato χώραν ἰδεῶν, id est, regionē idearū, cùm eam Moses appellasset locum, vt qui omnia & vniuersa cōtineat, nēpe ideas quæ propriè esse dicūtur, vt quæ sint æternæ; & quæ generātur ab eis suum ortum habeant. Eminus autem videre dicūtur ij qui sunt in generatione: facie autem ad faciem vident, qui cùm ex hoc mundo excesserint, vident per nudam & purā mentis applicationem. Potest autem quispiā de Deo disserens effici Propheta, id enim est diuinare, si se abstrahens à sensibus cōtendat ad vnūquodq; quod est, & ab iis quæ sunt nō prius recedat, quā transcendens omnia quæ supereminent ipsum bonū apprehendat, quodquidē bonum est finis eius quod cadit sub intelligentiā. Omnia enim bonū appetunt, & cum Deus sit bonus, propter bonū omnia est architectatus, & ideo boni tanquā quod sit eorū finis tenentur desiderio, & cū ad id peruenerint, in eo cōquiescunt. [l] *Rursus Moses.* Nō permisit Moses multis in locis esse aras, & delubra, sed vno in loco tantū voluit tēplum construi. Quamobrem voluit significare vnum esse mundū à Deo creatū, quem vnigenitum appellat Basilides, & vnum esse Deum, quod errans Basilides nō admittit. In Dei autem tēplo nullū voluit esse simulachrum quod coleretur, nam licet quædam in eo essent imagines vt Cherubin & Seraphin, nulla erat tamen quæ coleretur. Cur ita statuit Moyses? Sciebat vir sapiētissimus Deū sub aspectū nō cadere, nec circūscribi posse. Cur ergo sit Deus adorādus, videri autē nō possit nec circūscribi, nec potest nec debet eius fieri simulachrū quod adoretur, cognosci tamen debet & coli per honorē Dei nominis quod est in tēplo. Idem est certe Deus quod eius nomen, nempe יהוה quod mirificè apud Hebræos exprimit & explicat Dei essentiā. Quamuis autem nusquā legatur Mosem in vno loco Dei tēplum extruxisse, est tamen verisimile Clementem id dixisse, quod etsi à Solomone nōdum fuerat tēplum ædificatum, in vnum tamen locum semper antea conueniret populus & Deum adoraret. Quod autem in scriptura, nēpe in Esaia, prohibet verbum, tēplorum cōstructiones, *Esa. 66.* & in psalmis omnia sacrificia, nō ideo scriptū est, quod nolit Deus vlla esse templa, aut vllas ædes sacras *Psal. 49.* in quas conueniat populus ad Dei cultum & accipiendam doctrinā: sed vt intelligamus quod quamuis *Vide D. Hieron. in expos.* Deus dicatur esse in tēplo, is tamē nullo loco circūscribitur nec cōcluditur: nec prohibet sacrificia, quæ ab ipso Deo erāt præcepta, vt à sacrificiis Dæmonū auocaretur populus, & interea essent figuræ Christi *Esa.* mortis & passionis, quibus adimpletis & abrogatis omnibus Leuiticis sacrificiis, remaneret solū Melchisedechicū sacrificiū à Christo institutū in æternum duraturū, sed vt intelligeret populus Deum non egere sacrificiis, quæ erant desitura postquā esset institutū sacrificium laudis & gratiarū actionis. Huic autē versui qui ita habet, nāq; indiget Deus, Deus si recte fiet, videtur aliquid deesse vt perfecta sit sententia, sed quid desit non possum diuinare. Hoc autē est quod dicit; fingunt, inquit, Poëtæ, Deum egere si vere Deus sit, sed id falsum esse arguit, quod mundū condiderit, quem non cōdidit vllius rei indigens, cùm ipse det omnibus & spiritū, vitā, & omnia vt ait Apostolus. Qui autem mundū condidit, non opus habet vt aliquid accipiat ab iis quos cōdidit. *Act. 17.* Deus meus es tu, inquit Psalmographus, quoniā bonorum meorū non eges *Psal. 15.* Zenon autē auctor Stoicæ sectæ nulla tēpla nec simulacra Diis cēsebat esse ædificāda: Diis enim nihil ædificandū quod nō sit Deo dignū. Sed nihil dignū Deo potest ædificari à sordidis & illiberalibus artificibus, maxime cùm quæ ab eis fiūt sunt cōposita. Cōposita autē sunt Deo indigna qui est simplex. Sed quicquid dicat Zeno, non ideo nō sunt tēpla Deo ædificanda. Est Deus quidē simplex,

ſed non exigit ab hominibus ſibi ex omni parte reſpondentẽ proportionem. Melius autẽ Plato qui nõ templa quidem fieri prohibet, ſed in ciuitate vult vnũ eſſe templum in quo ſacra fiãt, priuatũ autẽ nullũ vult eſſe ſacrũ. Quod autẽ eſt in Clemente εἴδωλα quod nos vertimus ſimulacra, eſt apud ipſum Platonẽ Græce ἱερὰ ex quo intelligitur variũ fuiſſe exemplar. Quæ Diis autem conſecrãtur, cõſecrari vult à ſolis Sacerdotibus, ad quos ſunt deferenda quæ dedicãtur & conſecrantur. Nec aurum autẽ, nec argentũ nec ebur eſt in ſacris offerendum, ferro autẽ & ære in bello eſt vtendum. Ad ſacra autem communia, offerri poteſt quod quis voluerit ex vno ligno cõpactũ & lapides. Vult ergo ſignificare ad ſacra non eſſe admittenda quæ ſunt nimis ſumptuoſa. Cùm autẽ hic de Deo agatur, viſũ eſt Clementi adducere ex 7. Epiſtola Platonis, de Deo ſcientiã quæ eſt prima Philoſophia, nõ diſci ex ſcriptis, ſed poſt longũ rei vſum tanquã ex igne exilire lucem qua anima ſeipſam alit. Quæ quidẽ lux ex igne exiliens, videtur ſignificare illuminationẽ ſancti ſpiritus, qua anima ſeipſam alit, vt quæ abſq; vlla alia doctrina in dies maiorem ſibi acquirit Dei cognitionem: [m] *An non hæc ſunt ſimilia.* Quæ citat ex Sophonia nõ inueniuntur hodie apud Prophetã. Ineffabilis autẽ & altiſſimus merito dicitur Deus Creator vniuerſitatis, cõgruenter ei quod dicit Plato, & eam inuenire eſſe difficile, & cum inueneris, fieri nõ poſſe vti eum apud omnes enuncies. Hoc ſignificauit Moſes, nolens totum populum ſecum ducere in montem ad Dei contemplationẽ qui eſt in caligine, hoc eſt qui nec cadit ſub aſpectũ, nec verbis poteſt exprimi. Caligo autẽ dicitur ſtare ante ſplendorẽ, multorũ ſcilicet incredulitas & ignoratio, quæ obſtant quominus apprehendatur veritas, nempe Deus. [n] *Scio autem apud Platonem.* Quoniam ad tertium vſq; cœlum ſe raptũ fuiſſe ſuperius dixerat Paulus, viſum eſt Clementi admonere, non mirũ eſſe ſi tertiũ cœlum dixerit Paulus, cum Plato quoque multos dicat eſſe cœlos, & licet vnũ dicat eſſe mundum, vt qui ad vnius nempe Dei exemplar ſit effectus, indifferenter tamen vtitur nomine cœli & mundi. Epiſtolæ autem Romanorũ, nempe Romanę Eccleſiæ ad Corinthios meminit Irenæus, Per longã, inquit, Eccleſiæ Corinthi epiſtolam Eccleſia Romana ſcripſit, ad pacẽ & concordiam diſſidentes reducens, fidémq; eorũ, & quam ab initio ab Apoſtolis accepiſſet traditionẽ renouãs. [o] *His ergo conſequenter.* Multis Pauli teſtimoniis & aliquot Chriſti in Euãgelio parabolis, oſtendit in ſcripturis eſſe, myſticam, arcanã, ænigmaticã & occultã in ſcripturis ſapiẽtiã. Quod etiã dicit ſignificare ſubcineritios panes qui ἐγκρυφίαι dicũtur, quòd intelligitur de Deo ingenito verbum eſſe celandũ, vt quod ſit arcanum & myſticũ. Parabola autem regni cœlorũ aſſimilati fermento abſconſo in tribus ſatis farinæ, allegorice ſignificat animã quę eſt triplex, vt cuius ſint tres facultates, ratio, ira, & cupiditas, ex obedientia ſaluã fieri per ſpiritualem poteſtatẽ in ea abſconſam per fidẽ. Nam ſi anima, ea enim intelligitur per mulierẽ, in hac ſua triplici facultate abſconderit Verbũ Dei, per fidẽ faciet hoc totũ ſpirituale, adeò vt nec ratio erret in decretis religionis, nec ira nec cupiditas in vitiũ ferãtur præcipites, vt quæ à verbo Dei regãtur & ei conformẽtur, quo fit vt tota ſalua ſit anima, aut etiã vis verbi tres illas facultates ex quibus tota conſiſtit anima colligit ad vnitatẽ, & ita facit vnũ vt anima non aberret amplius, quæ quodammodo eſt ita deificata, vt à Deo non ſeparetur amplius. Hac ratione ſalua fit anima. Deũ autem non cadere ſub aſpectũ, nec poſſe contrectari non ſolũ viderunt Prophetæ, ſed etiã Solon Athenienſis & Empedocles Agrigentinus aperte dixerũt. [p] *Eſt quidem certe.* Affert aliquot cauſas cur de Deo tractare ſit difficiliſſimum. Prima eſt quod Deus ſit primũ & antiquiſſimũ omnium principium, & quod eſt omnibus aliis cauſa vt fiant & facta ſint. Nam ſi cuiuſuis rei principiũ difficile eſt inuenire, quanto magis eſt difficile Deum inuenire qui eſt primũ omnium principium, quod nõ poteſt demonſtrari? Quod autẽ non poſſit demonſtrari ſic probat. Quod demonſtratur neceſſe eſt vt dicatur. Sed Deus non dicitur, ergo nec demonſtratur. Quod autẽ non dicatur ſic colligitur. Quod neq; eſt genus, nec differentia, neq; ſpecies, neq; indiuiduum, nec numerus, nec accidẽs, nec cui aliquid accidit, dici non poteſt: Deus autẽ nihil eſt horũ. Dici ergo non poteſt. Præterea quidquid dicitur vt demonſtretur, oportet vt id ſit, aut totũ aut partes. Sed Deus nec eſt totum, nec partes. Ergo nec dicitur vt demõſtretur. Totum non eſt, neq; enim eſt in magnitudine ſeu quantitate, nec dicendum eſt eſſe aliquas eius partes cùm ſit vnum. Vnum autem nõ diuiditur in partes, & ideo eſt infinitum, quod nullã habeat dimenſionẽ, nec diſtantiam, nec finem. Quod autem nulla diſtantia nec dimenſione ac fine circũſcribitur, id nullam habet figurã. Quod eſt omnis figuræ expers, id nec nominari quidẽ poteſt. Quod nõ poteſt nominari, nec dici. Quoniã autem obiici poſſet nõ eſſe verũ quod Deus non nominetur, eſſe enim multa Dei nomina, nominari enim vnũ, bonum, mentẽ, ens ſeu id quod eſt, Patrem, Deũ, Creatorem, Dominum, reſpondet tacitæ obiectioni, dicens nos non proprie vocare, nec dicere tanquã eius nomen proferentes, ſed ad oſtendendã eius potentiã, his pulchris vti nominibus. Vt dum in iis cogitandis nominibus quæ Dei poteſtatẽ ſignificãt, firmiter & ſtabiliter innititur cogitatio, non aberret in aliis quorum eſt vel nulla vel inanis ſignificatio. Quod autem vnũquodq; eorum non dicatur de eo tanquam de Deo, nẽpe de eius eſſentia, ſed omnia ſimul poſita oſtendãt eius potentiam, ſic oſtendit. Quæ dicuntur, ex eo dicũtur quod dicũtur, quod ipſa eis inſunt, aut ex ea quæ eſt inter ſe inuicẽ habitudine ac relatione. Sed nullũ ex iis de Deo poteſt accipi vt ſit Dei eſſentia, nec ea habent inter ſe habitudinẽ aliquã aut relationem quæ ad Deũ referatur, tanquam ad eſſentiam. Poſſunt ergo omnia ſimul ſignificare Dei poteſtatem, ſed nullũ ex iis ſeparatũ Dei eſſentiam. Eſt autem hoc perſpicuũ iis qui omnia & ſingula Dei vocabula volent examinare. Inuenietur enim nullũ ex eis eius conuenire eſſentiæ. Poſtquã autem oſtẽdit de Deo tractare eſſe difficillimũ, quod & ſit primum & antiquiſſimum omnium principiũ, & quod nec dici nec nominari poſſit, id ipſum probat, ex eo quod demõſtratiua nõ ſit eius ſcientia. Demonſtratiua, inquit, ſcientia eſt ex prioribus & notioribus. Sed nihil eſt ante ingenitũ nempe Deũ, in quẽ nulla cadit naturalis generatio, nihil eſt ergo eo prius nec notius quod eum demõſtret. Quo fit vt demõſtratiua eius nulla ſit ſcientia. Quod ſi ita eſt, quomodo cognoſcetur Deus qui eſt ignotus? Cognoſcetur diuina gratia, & verbo Dei quod Deum reuelat. [q] *Dicit autẽ.* Dixit antea Deũ non cognoſci niſi ex diuina gratia & verbo diuino à Deo perfecto, nunc autem dicit virtutem nec eſſe à natura, nec à doctrina, ſed

Iren. lib. 3. aduerſus hæreſes.

sed sapientiam quæ est virtus patris, nostrum liberum adhortari arbitrium, & quos viderit diligentes solicitos & attētos, eos impertiri summa sua electione. Ex quo est perspicuū sentire Platonem à libero arbitrio nō separari gratiā, & à Deo admitti quidē fidē: sed vt sim⁹ participes supremę à Deo electionis, requiri curā & diligentiā. Deo enim nō probatur ignaua & otiosa fides, & quæ est sine bonis operibus & piis actionibus. ᶠ*Porrò autē ipsum quoque tibi adducā Platonē.* Ostēdit superius Deū non posse demōstrari, nūc autem dicit quod etsi nec probabilibus nec necessariis rationibus Deus nō demōstretur, de Deo tamen Dei filio sit credendū. Ad hoc ostendendū adducit Platonē in Timæo, qui postquā dixit de Diis qui sub aspectū non cadunt, & qui sunt geniti, de cæteris dæmonibus dicit credendum esse Deorum filiis. Quod si de Diis credendū est Deorū filiis, quanto magis de Deo credendum est Prophetis, qui vncti ad Prophetiam sunt Dei adoptiui filij, & ipsi Christo qui est verus, naturalis, & germanus Dei filius? Merito ergo est eis credendū cum sint veri testes rerum diuinarum. Nam & Prophetæ de Deo loquuntur à Deo inspirati, Deus autem ipse loquitur per filiū. Est autem fide dignus is qui sua annūciat, Deus autem ipse annunciat per filiū. Credendū est autem, vt & per fidem peccata nostra remittantur, in quibus alioqui sumus morituri, & vt vitam æternā consequamur. Hoc quidem præstat fides, sed non sola. Non solum enim est credendum, sed etiam in Deum est habenda fiducia, quę quidem est aliquid maius fide. Nam qui scit per fidem magistrum nostrum esse Dei filiū, non solum credit, sed etiam cōfidit eius doctrinam esse veram. Quo fit vt eius obediens præceptis viam sibi muniat ad vitam æternā. Et ita quæ in Dominū habetur fiducia, auget fidem, sicut doctrina, vt dicit Empedocles, auget præcordia id est sapientiam, quæ in præcordiis aut corde esse existimatur: Vnde etiā cordati dicuntur sapientes, Stulti autem vecordes & excordes. Cic. 1. Tusc. ᶠ*Atque eorūdem quidē esse dicimus.* Postquā ostēdit Platonem statuere de Deo esse credendum Deorū filiis, ex quo colligitur eum probare non reprobare fidem, ex eo infert Clemēs Philosophiā non aduersari fidei, & eorūdem esse vituperare Philosophiā & insectari fidem, cùm ipsam fidem suo dogmate approbet princeps philosophorū Plato. Cùm itaq; fidem vituperent gētes, eadem opera vituperant philosophiā maximè Platonicam, quæ de Deo Deorum filiis dicit esse credendum & eorūdem esse laudare iniustitiā, & voluptatem existimare summā fœlicitatem, vt sentit Epicurus. Nam qui beatam vitā esse ducit viuere in voluptate & libidine, is iustitiæ præferet libidinem, laudabit autem iniustitiam, quod per eam paretur voluptas, quæ est, vt censent Epicurei, summum bonū. Porro autem Gal. 5. fides est volūtaria animi assensio, nam quicūq; credit volens credit, nec quisquā credit inuitus. Quamuis autem qui credit est animatus, fides autem per quā credit est inanima, licet autem sit inanima, tamē & bona operatur vt quæ operetur per charitatem, & est fundamentum bonarum actionum, cùm quod non est ex fide sit peccatū. Rom. 14. Nihil enim rectè fit nisi ab eo qui Deū quem credit sibi proponit. Cùm autem fides sit eiusmodi, vt quāuis sit inanima, & bona faciat opera, & ei bonæ nitātur actiones, aduersari autem ei quod ab eo dicitur videatur Aristoteles, Aristotelis sentētia visa est refellēda. Aristoteles enim lib. 10. Ethicorū, ca. 8. subtiliter disputans conatur ostendere, Deo non conuenire, nec facere, nec agere sed contēplari. Inter facere autē & agere hæc interesse, quod facere conueniat bestiis & inanimis, agere autem solis hominibus. Quod agitur autem, agi vel vt bonum, vel vt necessariū. Quod agitur autem, vt necessarium dicit agi, vt si quis cogatur reddere depositum, vt bonū autem agi, vt si præcellēte electione agatur, vt scribit lib. 5. c. 8. Ethicorū. Eum refellit Clemēs, primum dicens nō esse verum quod facere sit bestiarum tantum & inanimorū, nec Deum solum contemplari, sed etiam facere. Deus enim fecit hanc rerū vniuersitatem, vnde & mundi & vniuersorum dicitur Creator & effector. In principio certe creauit Deus cælū & terram, Genes. 1. Græce est ἐποίησε, id est fecit, in quo à præceptore Platone dissensit discipulus: æternum enim mundum sensit Aristoteles, à Deo autem creatum Plato. Deinde falsum esse, quod quicquid agitur, agitur vel vt bonū, vel vt necessarium. Iniuriam enim facere esse agere fatetur ipse Aristoteles, cùm fiat iniuria ex proposito & animi electione. Non fit enim iniuria vt bonum, cùm non fiat tanquam ipsa sit bonum, sed quod ex ea speretur aliquod apparens bonum. Nec vt necessarium, nam quod est voluntarium, non est necessarium. Quomodo autem quæ fit iniuria non fit sine proposito & animi electione, ita nec quoduis vitium, nec quæuis animi prauitas. Nam cum contrariorum eadem sit disciplina, eadem quoque erit virtutum & vitiorum, quod scilicet & virtutes & vitia sint ex proposito & electione. Quamuis autem & virtutes & vitia sint ex proposito & animi electione, in hoc tamen differunt quod virtutes quidem sint propter se, nempe propter bonum, vitia autem propter aliud, nempe propter bonum apparens. Nam vitia quidem agunt propter affectionem & animi perturbationem: Ea autem ipsa affectio & animi perturbatio non est propter se, sed quod bonum videatur sibi non temperare, sed se explere libidinibus & impudicis desideriis. Boni ergo à malis non differunt, quod non sit vtrorumque & propositum & electio, sed quod eorum sint diuersa instituta, electiones, & desideria.

ᵃ ATQVE *vt summatim quidem dicam, Xenocrates Carthaginensis non spem omnem abijcit, quin etiam in rationis expertibus animantibus sit Dei notitia. Democritus autem, etsi nolit, id confitebitur per dogmatum consequentiam: fecit enim easdem imagines in homines incurrentes, & in animantes rationis expertes, ex diuina essentia. Longè certè abest vt sit homo expers diuinæ notionis, quem etiam scriptum est participem fuisse inspirationis in generatione, vt qui fuerit purioris essentiæ particeps quàm alia animantia. Hinc dicit Pythagoras mentem diuina sorte venire ad homines, sicut fatentur Plato & Aristoteles: sed nos quidem dicimus spiritum sanctum inspirari ei qui credidit. Platonici autem, mentem* VI.

quidem, quæ est à diuina sorte effluxio, in anima inhabitantem, animam autem in corpore constituunt. Apertè enim dictum est per Ioël, qui fuit vnus ex duodecim prophetis: Io. 2. *Et erit post hæc, effundam de spiritu meo super omnem carnem, & filij vestri & filiæ vestræ prophetabunt. Sed non vt pars Dei, est spiritus in vnoquoque nostrûm. Sed quomodo fiat hæc diuisio, & quidnam sit spiritus sanctus, ostendetur à nobis in libris de Prophetia, & in libris de Anima. Cæterum ad occultandas cognitionis profunditates, bona est incredulitas ex sententia Heracliti: nam vt cognoscantur, effugit incredulitas. Quod autem deinceps consequitur est tradendum: & Græcorum furtum ex barbara sumptum philosophia iam est clarius ostendendum. Aiunt Stoici Deum esse corpus & spiritum essentia, sicut certè etiam animam. Hæc omnia apertè inuenies in scripturis. Ne mihi enim in præsentia earum allegorias animo cogitaueris, vt quæ ex cognitione habetur tradit veritas, num aliquid aliud indicent, sicut sapientes luctatores aliud eas ostendere significant. Sed illi quidem dicunt Deum vniuersam peruadere essentiam: nos autem eum solum dicimus effectorem, & verbo effectorem. Induxit autem eos quod dictum est in sapientia:* Sap. 7. *Transit autem & peruadit omnia propter puritatem: quoniam non intellexerunt hæc dici de sapientia quæ fuit primò à Deo creata.* [c] *Ne, inquiunt, sed materiam ponunt philosophi, & Stoici, & Pythagoras, quinetiam Aristoteles peripateticus, non autem vnum principium. Sciant ergo eam quæ vocatur materiam, quæ ab ipsis dicitur expers qualitatis & figuræ, audacius quoque à Platone dictam esse, non ens, seu id quod non est. Num autem vel in primis mysticè, cùm sciret esse vnum quòd verè est principium, in Timæo dicit his verbis? Nunc autem sic nostra se habeat oratio. De vniuersorum quidem siue principio, siue principijs, siue quomodocunque de his videatur, nunc non est dicendum, non propter aliquid aliud, quàm quòd sit difficile præsenti modo pertractationis ea quæ videantur declarare. Et alioqui dictio illa prophetica:* Gen. 1. *Terra autem erat inaspectabilis & incomposita, præbuit eis occasionem materialis tradendæ essentiæ. Iam verò hinc Epicuri quidem mentem subijt casus, cum hoc dictum non intellexisset:* Eccl. 1. *Vanitas vanitatum & omnia vanitas. Aristoteli autem venit in mentem vsque ad lunam deducere prouidentiam, ex hoc Psalmo:* Psal. 35. *Domine in cælo misericordia tua, & veritas tua vsque ad nubes: nondum enim reuelata fuerat propheticorum mysteriorum declaratio vsque ad aduentum Domini:* [d] *Et rursus, supplicia post mortem, & pœnas quæ igne luuntur, à barbara philosophia, & vniuersa musa Poëtica, & Græca etiam, surripuit philosophia. Plato certè in vltimo de Republica, dicit his verbis: Hîc viri agrestes aspectu ignito cùm astitissent, sermonem intelligentes, alios quidem seorsum assumptos ducebant. Aridæum autem & alios cùm colligassent, manúsque & pedes & caput deiecissent, atque eis pellem detraxissent, extra viam non longè trahentes, aspalathis lacerabant. Viri enim illi igniti ei volunt significare angelos, qui assumptos iniustos puniunt.* Psal. 103. *Qui facit, inquit, angelos suos spiritus, & ministros suos ignem ardentem. His autem est consequens, animam esse immortalem. Quod enim punitur vel castigatur, cùm sit sensu præditum, viuit, etiamsi dicatur pati. Quid verò, non nouit Plato & fluuios ignis, & terræ altitudinem eam quæ gehenna vocatur à barbaris, tartarum nominans propheticè, Cocytúmque & Acherontem, & Pyriphlegetontem, & quædam huiusmodi, quæ ad castigationem disciplinámque inducunt, loca suppliciorum? Paruorum autem, conuenienter scripturæ, & minimorum angelos Deum videntes, quinetiam nostri curationem & visitationem quæ ad nos venit per angelos qui nobis præsunt, indicant, non veretur scribere, postquam omnes animæ vitam elegissent, ita vt sortitæ erant, ordine accedere ad Lachesim: illam autem eum quem vnusquisque elegisset dæmonem, cum eo mittere vitæ custodem, & vt adimpleat ea quæ elegerit. Fortasse autem Socrati quoque dæmonium tale quid significabat.* [e] *Iam verò genitum esse*

esse mundum, cùm id à Mose accepissent, decreuerunt philosophi. Quinetiam Plato quoque dixit apertè: Vtrum fuit nullum habens ortus principium, an ortus est? Ortus est, vt qui cœperit ab aliquo principio. Nam & cùm sit aspectabilis, est tractabilis: & cum sit tractabilis, est corporeus. Et rursus quando dixit: Atque effectorem quidem & patrem huius vniuersitatis inuenire est difficile, non solùm mundum ostendit esse genitum, sed etiam ex seipso significat esse genitum, tanquam filium: patrem autem eius esse vocatum, vt qui ex solo sit genitus, & ex eo quod non erat constiterit. Genitum autem mundum ponunt etiam Stoici, [f] *& qui in barbara philosophia est frequens, diabolum principem inquam dæmonum, maleficam animam esse dicit Plato in libro de Legibus decimo, his verbis: Animam quæ ea administrat quæ vndique mouentur, cælum etiam necesse est administrare. Quidni: Quid verò, vnam an plures? Plures ego pro vobis respondebo. Non minus vtique quam duas effecisse posuerimus, nempe eam quæ est benefica, & eam quæ potest efficere contraria. Similiter autem hæc quoque scribit in Phædro: Atque sunt quidem quoque alia mala. Sed dæmon quidem aliquis plurimis in præsentia admiscuit voluptatem.* [g] *Quinetiam in decimo de Legibus, apertè ostendit illud Apostolicum, Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principatus, aduersus potestates, aduersus spiritualia eorum quæ sunt in cælis,* Ephes. 6. *scribens hoc modo: Quoniam enim eis concessimus, nobis quidem esse cælum multis bonis plenum, esse autem etiam contrariis, pluribus autem qui non sunt eiusmodi, est, inquimus, pugna eiusmodi immortalis, & quæ magna cautione indiget.* [h] *Et rursus vnum quidem mundum barbara nouit philosophia qui percipitur intelligentia, alterum verò sensilem: illum quidem archetypum, hunc verò imaginem eius qui exemplar dicitur: & illum quidem attribuit vnitati, vt qui percipiatur intelligentia: hunc verò, nempe sensilem, senario. Coniugium enim apud Pythagoræos vocatur senarius, vt qui sit genitalis numerus. Et in vnitate quidem constituit cælum non aspectabile, & terram sanctam, & lucem quæ percipitur intelligentia. In principio enim, inquit, fecit Deus cælum & terram: terra autem erat inuisibilis. Deinde subiungit: Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux. In ortu autem mundi sensilis cælum fabricatur solidum (quod autem est solidum, est sensile) & terram aspectabilem, & lucem quæ videtur. An non tibi hinc videtur Plato, animantium ideas relinquere in mundo qui percipitur intelligentia, & formas sensiles, & quæ percipiuntur intelligentia fabricari genera?* [i] *Meritò ergo ex terra quidem corpus dicit formari Moses, quod terrenum dicit Plato tabernaculum: animam autem ratione præditam desuper à Deo inspiratam fuisse in faciem. Hîc enim dicunt esse collocatam principem animæ facultatem, ingressum animæ interpretantes, qui fit propter aduentum sensuum in Protoplasto, & ideo factum esse hominem ad Dei imaginem & similitudinem. Dei enim imago, est verbum diuinum & regium, homo impatibilis: imago autem imaginis, mens humana.* [k] *Si alio autem nomine velis assumere assimilationem, inueneris apud Mosem diuinam quæ nominatur consequentiam. Dicit enim, post Dominum Deum vestrum ambulate, & eius præcepta custodite. Sunt autem, vt opinor, Dei assectatores & cultores, omnes qui sunt virtute præditi. Hinc Stoici quidem dixerunt esse finem philosophiæ, secundum naturam viuere: Plato autem Deo assimilationem, vt ostendimus in secundo Stromate, & Zeno Stoicus qui id accepit à Platone. Is autem Plato ex barbara id sumens philosophia, dicit omnes bonos esse inter se amicos. Dicit enim Socrates in Phædro, non esse fato decretum, vt malum sit malo amicum, neque vt bonum bono non amicum. Quod quidem satis quoque probauit in Lysia, quòd in iniustitia & improbitate nunquam seruari potuerit amicitia. Et hospes Atheniensis similiter dicit actionem esse charam & Deo consequentem, & quæ habet vnam antiquam rationem, quando simile quidem simili,*

quod est moderatum, sit simile: immoderata autem, nec immoderatis nec moderatis sunt amica. Deus autem fuerit nobis rerum omnium mensura. Deinde rursus subiungit inferius: Quiuis enim bonus, est bono similis. Ea autem ratione & qui est Deo similis, cuiuis bono est amicus, & Deo. Cùm in hoc sum loco, illius quoque sum recordatus. Dicit enim in fine Timæi, oportere id quod intelligit aßimilare ei quod intelligentia apprehenditur conuenienter antiquæ naturæ. Cùm autem aßimilauerit, habere finem vitæ optimæ, quæ à diis proposita est homini, & in tempus præsens & in futurum. Illa enim eandem vim habent quam hæc. Non cessabit qui quærit, donec inuenerit: cùm autem inuenerit admirabitur, admirans autem regnabit, regnans autem requiescet. Quid verò, non illa quoque Thaletis quæ ex his sumpta sunt, in secula seculorum Deum gloria affici, & cordis cognitorem à nobis dici apertè interpretantur? Rogatus enim Thales quid sit Deus: Id, inquit, quod neque habet principium nec finem. Cùm autem rogasset alius, an Deum lateat homo aliquid agens: Et quomodo, inquit, qui ne cogitans quidem?[l] *Porrò autem solum esse bonum id quod est honestum, nouit barbara philosophia, & virtutem sufficere ad felicitatem, cùm dixit: Ecce dedi ante oculos tuos bonum & malum, vitam & mortem, elige vitam. Nam quod bonum est vitam appellat, & honestum eius electionem: malum autem, electionem contrarij. Boni autem & vitæ vnus est finis, esse pium ac religiosum. Hæc est enim vita tua & dierum longitudo, id diligere quod pertinet ad veritatem. Illa autem se habent manifestius. Seruator enim cùm Deum diligere iußisset & proximum, dicit in his duobus mandatis totam legem pendêre & prophetas. Hæc dogmata vulgò iactant Stoici, & ante eos in Phædro precans Socrates: O Pan & dij, alij date mihi vt intus sim pulcher & honestus. In Theæteto autem apertè dicit: Qui enim pulchrè dicit & honestè, is est pulcher, bonúsque & honestus. Et in Protagora fatetur Protagoræ familiaribus se eum conuenisse qui esset pulchrior Alcibiade: siquidem est pulcherrimum id quod est sapientißimum. Dicebat enim virtutem esse animæ pulchritudinem, contrà autem, vitium animæ turpitudinem. Atque Antipater quidem Stoicus tribus quos scripsit libris, quòd ex sententia Platonis, quòd solum honestum est bonum, probat etiam quòd ex eius sententia sit sufficiens virtus ad beatitudinem: & complura alia adducit dogmata quæ conueniunt cum Stoicis. Ab Aristobulo autem qui fuit tempore Ptolomæi Philadelphi, cuius meminit is qui composuit Epitomen rerum gestarum à Machabæis, scriptum est multos fuisse libros per quos probat, philosophiam peripateticam ex lege Mosaica, & alijs dependisse prophetis.*[m] *Et hæc quidem ita se habeant. Fratres autem esse nos tanquam vnius Dei, & vnius magistri, videtur vtique Plato quoque nos vocare hoc modo: Nam estis quidem omnes, qui estis in ciuitate, fratres, vt eis dicemus narrantes fabulas. Sed Deus dum fingeret, quicunque quidem ex vobis erant apti ad imperandum, aurum eis commiscuit in generatione & ideo sunt præstantißimi & maximi pretij: quicunque autem erant auxiliatores, argentum: ferrum autem & æs, & agricolis & aliis opificibus. Vnde dicit necesse fuisse vt amplecterentur & amarent: ij quidem ea propter quæ est agnitio: illi autem ea propter quæ est gloria. Fortasse autem diuinat electam hanc naturam quæ desiderat cognitionem: nisi fortè tres aliquas ponens naturas, describit tres formas reipublicæ, vt quidam existimarunt: & Iudæorum quidem, argenteam: Græcorum autem, æneam: Christianorum autem, quibus aurum regale est admixtum, nempe sanctus Spiritus, & vitam Christianam ostendens, his verbis scribit in Theæteto: Dicamus verò de ijs qui sunt summi & præcipui. Quid enim dixerit quispiam eos qui malè versantur in philosophia? ij autem nec viam norunt in forum, nec vbi sit prætorium aut curia, aut aliquis alius communis conuentus ciuitatis. Leges autem & scripta decreta, neque vident neque audiunt. Sodalium autem studia & congreßiones,*

Deut. 20.

Matth. 22.

greßiones, & quæ cum tibicinis fiunt comeſſationes, ne in ſomnis quidem eis venit in mentem exercere. Bene autem an malè factum quid ſit in ciuitate, aut quodnam eſt malum quod factum eſt à maioribus, magis eos latuit quàm qui maris dicuntur choës: & hac neſciunt quidem ſe neſcire, ſed reuera humi quidem iacet eius corpus, & cum populo verſatur. Ipſe autem, vt ait Pindarus, & terram & cælum ſuperuolat, aſtrorum motus quærens, & vniuerſam naturam omni ex parte indagans. [n] *Rurſus ipſi dicto Domini, Sermo veſter ſit, ita ita, & non non, illud eſt aßimilandum: Sed mihi & falſum concedere, & verum de medio tollere, non eſt fas. Et iurandi prohibitioni congruit hæc dictio quæ eſt in decimo de Legibus: Laus autem & iuſiurandum abſit de re qualibet. Et in ſumma, Pythagoras & Socrates & Plato, dicentes ſe audire vocem Dei, contemplantes vniuerſorum conſtructionem quæ à Deo accuratè & perfecte facta eſt, & ab eo perpetuò continetur, audiuerunt Moſem dicentem, Dixit, & facta ſunt, deſcribentem verbum Dei eſſe opus.* [o] *Et ſtantes in formatione hominis quæ facta eſt ex puluere, terrenum quidem eſſe corpus philoſophi ſigillatim pronunciant. Homerus autem non veretur ponere loco execrationis:*

χόες.
Matth. 5.

Omnes in terram ſed vos redeatis & vndam.

ſicut Eſaias dicens: Et conculcate ipſos tanquam lutum. Callimachus autem ſcribit dilucidè: Erat ille annus, quo aliquando volucris, & quod eſt in mari, & quadrupes ei loquebatur, vt lutum Promethei. Et rurſus idem: Si te, inquit, finxit Prometheus, & non ex alio luto factus es. Et Heſiodus dicit de Pandora:

Vulcanum inſignem iuſſit mox puluere limpham
Miſcere, vnà hominiſque illi præbere loquelam
Et mentem.

Porro autem ignem artificioſum via euntem in generationem, naturam definiunt Stoici. Ignis autem & lux allegoricè dicitur Deus, & verbum eius, à ſcriptura. Quid verò, non Homerus quoque deſcribens per paraphraſim aquæ à terra ſeparationem & manifeſtam aridæ detectionem, dicit de Tethide & Oceano?

Tempore nam longo ceſſauit inire cubile
Alter in alterius.

[p] *Rurſus Deo potentiam in omnibus tribuunt, etiam qui apud Græcos ſunt eruditißimi. Epicharmus quidem, erat autem Pythagoreus, dicens: Deum nihil effugit, hoc te oportet ſcire. Ipſe noſtrî eſt inſpector: nihil eſt autem, quod non poßit Deus. Vates autem Lyricus: Poteſt autem Deus ex nigra nocte lucem emittere intemeratam: atris autem tenebris tegere purum diei iubar. Qui ſolus, inquit, poteſt, cùm eſt dies, noctem facere, is eſt Deus. Et Aratus in iis quæ inſcribuntur Phænomena:*

A Ioue principium, aſſiduis quem laudibus omnes
Concelebrant homines, fora ſunt Iouis omnia plena,
Compita cum pagis, omnes & cum æquore portus,
Vtimur & Ioue nos ex partibus omnibus omnes.

Deinde infert:

Nam genus illius ſumus (*ſcilicet creatione*) iſque & numine dexter.
Dextera ſignificat, pigráſque ad munia gentes
Excitat, in cælis nanque ipſe hæc ſigna locauit,
Aſtra & diſtinguens, claris annúmque coronans
Stellis, queis homini certiſſima ſigna darentur
Horarum, vt ſtabili procedant omnia curſu

Atque illum semper primum extremúmque precamur,
Salue mire Pater qui ingentia commoda præbes.

Quinetiam ante eum Homerus in clypeo quem fabricatus est Vulcanus, mundi scribens creationem ex sententia Mosis:

Terras atque mare, & cælum fabricatus in illo est,
Omnia resplendens & cælum quæ astra coronant.

Qui enim & Poëtarum versibus, & ijs quæ soluta scripta sunt oratione, canitur Iupiter, in Deum refert cogitationem. [q] *Iam verò, vt semel dicam, Democritus scribit paucos esse sub luce homines, qui hîc manus extendunt, quem nunc aerem Græci vocamus. Dicitur in fabulis omnia Iupiter, ísque omnia nouit, & donat, & aufert, & is est Rex omnium. Magis autem mysticè Pindarus quidem Bœotus, vt qui esset Pythagoreus: Vnum virorum, dicens, diuinitùs afflatorum est genus, ex vna autem matre spiramus ambo, tradit autem materiam, & vnum eius opificem quem* ἀριστοτέχνην *vocat, id est, præstantissimum & optimum artificem, qui etiam pro meritis progressionem præbet ad diuinitatem.* [r] *Taceo Platonem, is apertè in epistola ad Erastum & Coriscum, videtur nescio quomodo ostendere patrem & filium ex scripturis Hebraicis, cùm ita eos hortatur: Iurantes, studio adhibito à Musis non alieno, & studij sorore disciplina, Deum ipsum rerum omnium causam, & principis & causæ patrem Dominum iuretis, quem si rectè philosophati fueritis, intelligetis. Et quæ est in Timæo concio, patrem vocat opificem, sic dicens: Dei Deorum quorum ego sum pater & opifex operum. Quare quando etiam dicit: Circa omnium Regem sunt omnia, & illius causa omnia: illum quoque omnium causam appellans, secundum autem circa secunda, & tertium circa tertia, non aliter ego exaudio, quàm sanctam significari Trinitatem. Nam tertium quidem esse Spiritum sanctum, filium autem secundũ, per quem facta sunt omnia ex voluntate patris.* [s] *Idem autem in decimo de Republica meminit Heri Armenij, genere Pamphyli, qui est Zoroaster. Ipse quidem certè Zoroaster hæc scribit: Conscripsit Zoroaster Heri Armenij filius, genere Pamphylus: In bello mortuus, cùm essem apud inferos, à Dijs didici. Hinc Zoroastrem, cùm duodecimo die post mortem in rogo fuisset positus, Plato dixit reuixisse.* [t] *Atque fortasse quidem resurrectionem, fortasse autem illa tacitè significat, nempe quòd per duodecim signa animæ viam capessunt ad assumptionem. Ipsi autem ad generationem quoque dicit eundem esse descensum. Ea ratione existimandum est Herculis quoque fuisse duodecim certamina, per quæ à totò mundo liberationem consequitur anima.* [u] *Admitto etiam Empedoclem, qui admodum naturaliter vniuersorum meminit instaurationis, quòd scilicet aliquando futura sit mutatio in ignis essentiam. Heraclitus Ephesius est manifestissimè in hac sententia, cùm vnum quidem mundum censuisset esse æternum, alterum verò nouisset interire, eum scilicet qui consistit per variam & multiplicem exornationem, vt qui non sit alius ab illo qui aliquo modo se habet. Cæterùm quòd æternum quidem nouerit mundum, qui ex vniuersa essentia est æternè qualis, planum facit, sic dicens: Mundum eundem vniuersorum, neque Deorum vllus fecit, nec hominum: sed fuit semper, & est, & erit ignis semper viuens, mensuras accendens, & extinguens mensuras. Quòd autem eum & ortum esse, & in eum cadere interitum putaret, significant ea quæ subiunguntur: ignis conuersiones, primùm mare: maris autem dimidium quidem terra, dimidium verô fulmen. Virtute enim ac potestate dicit, quôd ab administrante verbo & Deo, ignis, nempe omnia per aerem conuertuntur in humidum, quod est veluti semen mundi dispositionis, quod vocat mare. Ex eo autem rursus gignitur terra & cælum, & quæ in eis continentur. Quomodo autem rursus in pristinum statum redeat & ignescat, per hęc apertè ostendit: Mare diffunditur, & mensionem accipit eadem ratione*

quæ prius

quæ prius erat antequam mare fieret. Similiter eadem quoque de alijs elementis. Et consimilia decreta fuerunt etiam Stoicorum doctissimi, tractantes & de conflagratione, & mundi administratione, & de mundo qui est æternè qualis, & de homine, & de animarum nostrarum permansione. [x] *Rursus autem Plato quoque in septimo de Republica, eum qui est hic diem, nocturnum appellauit, propter mundi principes, vt sentio, harum tenebrarum.* Ephes. 6. [y] *Somnum autem & mortem, animæ descensum in corpus, eo modo quo Heraclitus. Nunquid autem de Seruatore hoc prædixit Spiritus, dicens per Dauid? Ego dormiui & soporatus sum, excitatus sum, quoniam Dominus me suscipiet. Non solam enim* Psal. 3. *Christi resurrectionem, ex somno excitationem, sed etiam Domini in carnem descensum, somnum vocat allegorice.* [z] *Iam verò idem Seruator præcipit, vigilate: perinde ac si diceret, Meditemini viuere, & tentetis animam separare à corpore.* * *Diem quoque Dominicum, in decimo de Republica Plato per hæc diuinat. Postquam autem ijs qui fuerint in* Matth. 25. *prato septem dies transierint, surgentes hinc oportet octauo proficisci, & quarto die venire. Atque pratum quidem oportet audire sphæram inerrantem, vtpote locum mitem, placidum & benignum, piorumque & sanctorum locum. Septem autem dies, vnumquenque motum septem errantium, & omnem operandi artem quæ tendit ad finem quietis. Iter autem quod fit post errantes, deducit ad cælum, hoc est, octauum motum & diem. Quarto autem die dicit abire animas, significans iter quod fit per quatuor elementa. Quinetiam septimum diem sacrum, non solùm sciunt Hebræi, verùm etiam Græci per quem vniuersus mundus circumagitur eorum quæ viua gignuntur, & eorum quæ producuntur à natura. Hesiodus quidem sic de eo dicit:*

Prima dies sacra est, tum quarta septima sacræ. *Et rursus:*
Septimo erat rursus lux vel clarissima Solis.

Homerus autem:

Sacra dies verò post hæc tum septima venit. *Et:*
Septima sacra fuit. *Et rursus:*
Septenusque dies fuit, in quo cuncta paracta. *Et rursus:*
Luceque septena ex ripis Acherontis abimus.

Quinetiam Callimachus quoque Poëta scribit:

Omnia septenaque die perfecta fuere. *Et rursus:*
Septimus inque bonis, natalis septimus illi est. *Et:*
Septimus in primis, perfectus septimus extat. *Et:*
Sidereo in cælo septem perfecta fuere
Orbibus, omnia quæ apparent voluentibus annis.

Quinetiam Solonis elegiæ septenarium numerum valde celebrant. Quid verò, an non similiter scripturæ quæ dicit, Tollamus iustum à nobis, quoniam nobis est inutilis, Plato propemodum propheticè prædicens salutarem dispensationem, sic dicit in secundo de Republica? Iustus autem qui sic est affectus flagris cædetur, torquebitur, vincietur, ei oculi effodientur, & postremò omnia mala perpessus, suspendetur. Et Antisthenes Socraticus vocem illam propheticam circumlocutione exprimens quæ dicit, Cui me assimilastis, dicit Dominus: ait eum nulli esse similem, quoniam nemo potest eum discere ex imagine & similitudine. Xenophon quoque Atheniensis similia dicit his verbis: Qui ergo omnia concutit & facit quiescere, manifestus quidem est, vt sit magnus & potens: quali autem sit forma præditus non apparet. Neque verò Sol qui videtur luce illustrare omnia, ipse quoque videtur permittere vt videatur: sed si quis eum impudenter fuerit conspicatus, is priuatur oculis:

Quæ caro namque oculis cæleſtem cernere poſſit
Verum immortalémque Deum, cui in vertice cæli eſt
Sedes? Sed Solis radios nec cernere fixis
Luminibus poterit quiſquam mortalis ab ortu, *vt prædixit Sibyla.*

Rectè ergo Xenophanes quoque Colophonius dicens vnum eſſe Deum, & incorporeum, ſubiungit: Maximus in genere eſt diuum atque hominum Deus vnus,
Qui nec corpore nec mente eſt mortalibus vllis
Aſſimilis. *Et rurſus:*
Verùm videntur progignere homines Deos,
Horúmque veſte vocéque & corpore vtier. *Et rurſus:*
Si inſtrumenta manus bubus atque leonibus eſſent,
Pingere quis poſſent, hominúmque operarier artes,
Depingenda ab eis eſſet ſi forma Deorum,
Tales hi formas facerent & corpora eorum
Talia, quale ſibi corpus natura dediſſet,

COMMENTARIVS.

[a] ATQVE *vt ſummatim quidem dicam Xenocrates.* Oblatam à Chriſto de Deo veritatem non recuſarunt, qui non fuerunt adeo impudentes, vt nullã de Deo habuerint notitiam. Primum recenſet Xenocratem, Carthaginenſem ne dicã an Calcedonenſem dubito. Nam apud Laertium legitur χαλκηδόνιος, apud Clementẽ autem καρχηδόνιος, in vtroq; enim eſt lapſus facilis. Vbinã autem ſcripſerit etiã in brutis fuiſſe Dei notitiã, fateor me ignorare, nam nec aliqua extãt eius ſcripta quod ſciam, & de eius dogmatibus ne verbum quidẽ Laertius. Nec tamen mirandum eſt ſi id ſcripſerit, cùm ſcriptũ ſit, etiam in nonnullis beſtijs vtpote in elephantis, eſſe religionem. Democritus quem deinceps refert, principia quidem rerum cõſtituit atomos & inane, ſed cũ eas atomos, quas etiã vocat imagines ſeu ſimulacra, ſtatuat incurrere in homines & in bruta ex diuina eſſentia, neceſſe eſt vt ſi ſibi velit conſentire & ſuo dogmati non repugnare, Deũ eſſe confiteatur. Quod ſi ne bruta quidẽ ſunt omnino expertia diuinæ notionis, quanto magis homines, cũ ſcriptum ſit Deũ in hominẽ quem de limo terræ formauerat inſpiraſſe ſpiraculũ vitæ, vt qui eſſet purioris eſſentiæ particeps quã cætera animantia. Sed & Pythagoras à Deo ad homines dicit venire mentẽ, vt quæ ſit quid diuinum. Hoc ipſum dicit Plato in multis locis, nec negat Ariſtoteles facultatem illam animæ qua intelligimus, nempe mentẽ, venire extrinſecus, nempe à Deo. Platonici autem, id eſt Platonis diſcipuli, nõ extrinſecus dicunt venire mentẽ, ſed eam habitare in anima, animã autem in corpore. Nos autẽ dicimus Spiritum ſanctũ inſpirari ei qui credidit: Ioël autem Propheta prædixit fore, vt infuſo Spiritu ſancto à Deo, prophetarent qui Chriſto crederent. Etſi autem in credentes à Deo effundatur ſpiritus, non eſt tamen exiſtimandum illum ſpiritum eſſe partem diuinæ eſſentiæ. [b] *Quod autem deinceps conſequitur eſt tradendũ.* Quæ à barbaris, nempe ab Hebræis acceperũt Græci, ea tum demum proſunt ad ſalutẽ ſi ea à Chriſto acceperint. Ea enim tum demum ſunt purgata, cum ad Chriſtũ reuerſa, purgato furti vitio ab ipſo traduntur Domino. Hoc quidem prius dixit: Nunc autem oſtendit quænam ſint quæ Græci ab Hebræis ſunt ſuffurati. Atq; primũ quidem dicit Stoicos ſuũ de Deo Dogma à ſcripturis eſſe ſuffuratos. Quidnam autẽ de Deo ſtatuant Stoici, vide apud Plutarchũ de placitis Philoſophorum, qui ſic ſcribit, Deũ definiens vt Stoici, Deus eſt ignis artificialis, ordine procedens ad mundi generationem, qui in ſe cõtinet omnes rationes ſeminales, à quib⁹ res omnes fataliter producũtur, & ad hoc vt ſint perducuntur, & ſpiritus qui totũ mundum peruadit, nomen mutans & appellationem per totam materiam, quã penetrat per tranſitum vnius in alterum, eſt Deus, mundus, ſtellæ, terra, & mens ſuperna quæ eſt in cælo. Hinc colligit Clemens Stoicos dicere, Deum eſſe corpus & ſpiritum eſſentia, & etiam animam. Et certe ſi Deus omnia peruadens, mutat nomen pro varietate materiæ quã peruadit, erunt omnia quæ peruadit Deus, alioqui erit falſum, quod mutetur nomen, nõ appellabitur enim Deus quod nõ eſt Deus. Et ita erit Deus mundus, cælũ, terra, ſpiritus & anima. Hæc dicit Clemẽs Stoicos accepiſſe à ſcripturis, cùm multa quæ de Deo dicuntur (accipiẽda autẽ ſunt allegoricè) accepiſſent in nuda & ſimplici ſignificatione, in ſenſu, inquã, vt vocant literali. Qui ex ſenſu autem literali ſenſum trahunt allegoricum, eos vocat παλαιστὰς, id eſt luctatores, quod non cuiuis detur ſcripturam interpretari allegoricè, ſed iis qui in ſcripturis diu ſunt verſati & exercitati, quos etiam vocant ἀσκητὰς. Quod autem dicunt Stoici Deum vniuerſam peruadere eſſentiam, quod à Stoicis accepit Vergilius ſcribens in Æneide:

Genes. 2.

Lib 1. cap. 7. de plac. Philoſoph.

—totamque infuſa per artus,
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

id dicit Clemẽs eos accepiſſe ex libro ſapiẽtiæ, vbi dicitur Sapiẽtia, omnia tranſire & peruadere propter puritatẽ. Sed in hoc ſunt decepti, quod exiſtimarint Solomonem id intelligere de ſapientia, qui eſt Deus, cum non de genita ſapientia qui eſt Deus Dei filius, ſed de creata intelligeret. Nos autem non dicimus Deũ vniuerſam peruadere eſſentiam, ſed vniuerſæ eſſe eſſentiæ effectorem, eam autẽ effeciſſe, nõ creata,

de qua

de qua loquitur Solomō, sapiētia, sed verbo, id est genita sapiētia, qui est Deus Dei filius. Aliud enim est sapientia primo à Deo creata, aliud ab æterno genita sapientia, id est verbū, æternus Dei filius, per quem creauit omnia, inter quæ primam ab eo creatam sapientiam. ᵇ *Ne, inquiunt; sed materiam ponunt Philosophi.* Cùm dicant Stoici Deū vniuersam peruadere essentiā, videntur vnum constituere principium, sed cùm præter Deū ponant etiam materiam, si est Deus & materia, vt vult etiam Pythagoras & Aristoteles, duo sunt principia, non vnū. Sed melius Plato qui vult vnum esse principium, nempe Deum, non esse autem materiam, non esse, inquam, ens seu id quod est, cum nunquam sit actu sed semper potentia. Nam licet materiæ variæ succedant formæ quæ sunt actu, semper tamen manet quæ solū est potentia materia, id est non est. Quod autem semper est potentia, nunquam est actu. Quod autem non est actu, non est, Quo fit vt nunquā sit materia, Solus autem est Deus qui est primum principium, vt qui sit semper actu, nunquā autē potentia. Falsa est ergo eorum sententia qui materiam rem quæ vere sit esse existimār, sed qualiscūque sit, eā esse vere statuunt ex eo quod legerunt in scriptura, Terra autem erat inaspectabilis & incomposita, sed fallebantur. Ex eo enim loco minime colligitur esse materiam, sed tantum significatur terram adhuc fuisse aquis opertā, incultam & inhabitatam, si spectetur solus sensus literæ. Epicurus quoq; suam de casu sententiā videtur accepisse ex Ecclesiaste, qui dixit: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas, quod ab eo male fuit intellectū. Non enim aliud intelligit Solomon quam humana omnia caduca esse, & plane nihil, si cū Deo conferantur. Sed Epicuri Democritū sequentis in Physicis tam stolida fuit sententia vt existimaret omnia fieri ex atomis casu & temere per inane cōcurrentibus. Porro autē Aristoteles qui Dei prouidentiam non longius extendens quam vsque ad lunam, existimabat inferiora regi à minoribus potestatibus, id accepisse videtur à Dauide psallente, Domine in cælo misericordia tua, & veritas tua vsq; ad nubes. Significabat autē Christum qui est ipsa veritas, nondum descendisse in terras, & sua reuelasse mysteria. Atq; hæc quidem sentiebat Aristoteles de prouidētia, sed quāto melius diuinus ille Plato qui Deum sentiebat curam gerere omnium rerum humanarum etiam minimarum. ᵈ *Et rursus supplicia post mortē.* Et Poëtæ & Philosophi scripserūt sceleratos igne pœnas luere. Poëtæ, inquā, vt Homerus in Odys. & Vergili⁹ sexto Æneidos: Philosophi vero, vt Plato in Gorgia, & in vltimo de republica, per viros ignitos significās Angelos qui puniunt. Quibus est cōsequens animā esse immortalem, nō puniretur enim nec castigaretur nisi viueret. Hæc acceperunt ab Hebræis, qui tormentorū locum habent gehennam, vt & Poëtæ & Plato Tartarū, & fluuios ignis, Acherontemq;, Cocytum, & Pyriphlegetontem, quibus castigantur qui peccarunt. Ab Hebræis quoque accepit Plato Angelos paruulorum videre Deum, nempe faciē Patris vt dicit Christus, & quod datus sit vnicuique vt minimum Angelus qui eum custodiat & ei opem ferat. De angelis autē nostris custodibus præter scripturas scribunt etiam nostri Doctores. Scribit certe, vt alios omittā, Basilius contra Eunomium lib. 4. Quod singulis fidelium adsit angelus vt pedagogus quidā & pastor ad vitam dirigendā, nemo contradicet qui verborum Domini recordatur dicentis: Ne cōtemnatis vnum ex his pusillis: Dico enim vobis, quod angeli eorum in cælis semper vident faciem patris qui in cælis est. Et fortasse Dæmoniū quod dictum est Socratis, eius custodem significabat angelum. ᵉ *Iam vero genitum esse mundum.* Moses statim in principio Genesis dixit Deum creasse cælum & terram: inde nōnulli acceperunt Philosophi, & maxime Plato quod mundus sit genitus. Cuius etiam multas affert rationes, pro eodē autem vsurpātur, quod ad mūdi attinet originē, genitus, ortus, factus, creatus. Ideo enim ita dicitur vt intelligatur eū à Deo habuisse initiū, non autem esse ab æterno. Nam quod est ortum seu genitū opponitur æterno. Neque enim dicendus est genitus quod sit naturali productus generatione: cum autem eum creauerit Deus à nullo adiutus, & cùm antea non esset ex nihilo fecerit vt cōsisteret, merito eius dicitur pater & effector. Sed vt in mundi ortu nulla naturalis cogitanda est generatio, ita censendus est longe alius mundi ortus quā vt ei cōueniat æterna illa generatio qua pater genuit filiū, quam neminem enarrare posse dicit Esaias: Genitum autem seu ortum esse mundum non solus statuit Plato, sed etiā Stoici, qui, vt iam diximus, dicebant Deum esse ignem artificialem ordine procedentem ad mundi generationem. ᶠ *Et qui in barbara philosophia est frequens.* Plato libro decimo de legibus dicit duas esse animas, vnam quæ cælos regit & corpora cælestia, quæ est bona, Alteram verò maleficam quæ insano & inordinato fertur impetu, rebus quæcunque potest noxam & damnum afferens. Hanc maleficam animā dicit Clemens Platonem accepisse à barbaris, nēpe ab Hebræis & Christianis apud quos est frequens mentio Diaboli, id est Dæmonum principis, qui ab eis etiam vocatur malus & malignus. Eum Dæmonem Plato dicit in Phædro, inter cætera mala admiscuisse etiam voluptatem. ᵍ *Quinetiā in decimo de legibus aperte ostendit.* A nobis etiā accepit Plato quod dixit, in cælis esse bona & mala, & ideo opus esse cautione. Per cælos autem intelligit aërem quem Paulus vocauit cælestia, in eo autem sunt boni & mali spiritus. ʰ *Et rursus vnum quidem mundum barbara nouit.* Hæc sunt verba Platonis in Timæo: Considerandū est vtrum mundi faber sit imitatus exemplar, idne quod idem semper est & simile, an id quod genitum fuerit. Atqui si pulcher est hic mundus, & opifex mundi bonus, sempiternum certe exemplum maluit imitari, sin secus, quod ne dictu quidē fas est, generatum exemplar est pro æterno secutus. Cùm vero & mundus genitorū omnium sit pulcherrimus, & eius author causarū omnium optimus, dubium non est quin æternū sit secutus exemplum. Sic igitur generatus, ad id est effectus quod ratione & sapientia sola, cōprehendi potest & immutabile permanet. Ex quo efficitur vt necesse sit hunc mundum alicuius esse simulachrū. Hæc sunt verba Platonis, quæ facile eum ostendunt esse in hac sententia, vt existimet esse & mundū νοητὸν, id est si dici possit, intelligibilem, seu qui percipitur intelligentia, & αἰσθητὸν, id est sensilem, id est qui cadit sub sensum, Deū autē hui⁹ vniuersitatis authorē in mūdi creatione, qui cadit sub sensū vt qui sit corporeus, tanquā exēplar eū sibi proposuisse, qui cadit sub intelligentiā, & ita alterū esse exēplar alterū imaginem. Clemens autem dicit, Platonem hęc sumpsisse ex barbara philosophia, nempe à Mose, qui mundū quidem qui cadit sub intelligentiam, tribuit vnitati, sensilem verò senario. In ea vnitate collocatur cælū quod non cadit sub aspectum, & terra sancta & lux quæ non cernitur oculis corporeis. In

Hieron in 1. cap. Eccl.

Aristot. de mundo.

Matth. 18.

Plut. de placitis Philos.

Plato 10. de legibus.

senario autem, sex enim diebus dicitur totus mũdus fuisse perfectus, collocãtur quæcunq; in hoc mundo sensili sunt aspectabilia: & cælũ cuius ideæ solum erant in mente diuina, est solidum, & terra corporeis cernitur oculis quæ antea non videbatur, luxq; quæ prius erat tantũ spiritualis, fit etiam corporea. Quamuis autẽ Deus sensilem mundum sit fabricatus, qui est solidus & corporeus, semper tamen remanet is qui prius erat in mente diuina, sunt enim æternæ ideæ, ad quarũ exemplar Deus formas sensiles est fabricatus, & genera quæ sunt νοητὰ, id est mente cõprehensibilia, diuino opificio etiam sub sensum cadunt. Senario autẽ numero merito attribuitur mundus sensilis, vt qui sit numerus genitalis & à Pythagoreis coniugiũ appellatus. De eo autẽ sic scribit Anatolius Pythagoricus in libello qui inscribitur Arithmeticæ Theologia. Senarius est primus perfect⁹: suis enim numeratur partib⁹, vt qui sex habeat, vnũ, tria & dimidiũ. Si quadretur, continet seipsum. Nam sexies sex sunt 36. Sed si cubicè ducatur, non seamplius conseruat quadratum. Nam sexies 36. sunt 216. Is autem sex quidem continet, 36. autem nõ habet. Fit ex pari & impari primis masculo & fœmina potestate & multiplicatione, & ideo vocatur ἀῤῥενόθηλυς, id est, mas fœmina. Preterea vocatur etiã γάμος, id est matrimoniũ, quod sit æqualis suis partibus. Matrimonij autẽ munus est facere liberos similes parentibus, &c. [i] *Merito ergo ex terra quidem, corpus dicit formari Moses.* Cùm corpus sit forma sensilis, merito dixit Moses Deum formasse hominem, id est corpus hominis, (nã ex anima & corpore constat homo) ex limo terræ, cui cõuenienter Plato in Axioco, quem non dubitat Clemens tanquam proprium & germanũ attribuere Platoni, licet multi existiment esse adulterinum, cum tamen Rodolphus Agricola vir doctissimus, eũ tanquam Platonis in linguam Latinam verterit. Eius autem versionis, quod ad hunc locum attinet, hęc sunt verba: Soluta hac compage, animoque rursus in proprium restituto locum, relictũ istud corpus terrenũ, atque rationis expers amplius nequaquam est homo. Nos etenim anima sumus animal immortale, mortali inclusum munimẽto. Hoc autem tabernaculum non sine malo nobis circumdedit natura, cuius læta quidẽ abstrusa sunt & volucria, pluribus doloribus admixta: tristia verò improuisa, diuturna, prorsusque vacua gaudiorũ. Propter rationem autem mentem & intelligentiã dicit Moses, factum hominem ad Dei imaginem & similitudinem. Dei enim habet imaginem & similitudinẽ, qui cùm sit ratione & intelligentia præditus, quam Deus, suo sancto ei inspirauit spiritu, nõ solum bestijs imperat, sed suas etiã regit animi affectiones & perturbationes, nec permittit vt repugnent rationi vitijs seruientes & libidini. Sed quænam est Dei imago? Dei verbum diuinum & regium, de quo dicit regius psaltes: Eructauit cor meũ verbum bonũ. Is est Deus Dei filius, Dei virtus & sapientia, quem Paulus ad Coloss. vocat imaginẽ Dei inuisibilis, primogenitũ omnis creaturæ, ad Hebræos autem, splendorem gloriæ, & figuram substantiæ eius. Is ergo est imago Dei: Mens autem humana est imago imaginis, nẽpe verbi quod est filius Dei & sapientia patris. Cùm autem filius Dei sit Deus, vnus enim est Deus in triade, facti certe sumus ad Dei imaginem & similitudinẽ. Admonendum autem censemus lectorẽ, in contextu esse duo vocabula Græcè ἄνθρωπος ἀπαθὴς, Latinè autẽ, homo impatibilis, quæ videtur expungẽda, vt quæ temere ab aliquo sint adiecta, vel forte desunt aliqua. Hæc est Dei imago & similitudo ad quam facti sumus, quæ statim ab ortu nobis est ingenerata. Sed præter hanc natiuam similitudinem, est etiam Dei assimilatio, ad quam parandã nostra etiã opus est industria & diligentia. De qua protinus sic dicit Clemens, vt intelligamus vtriusque differentiam. [k] *Si alio autem nomine velis assumere assimilationem.* Deum sequendo & eius præcepta custodiendo, virtutique dando operã, Deo similes efficimur. Hæc autẽ est non Dei similitudo quæ in ortu in nos à Deo immittitur, sed Deo assimilitio quæ Deo adiuuante studio & diligentia à nobis paratur. De ea cum in secundo Stromate satis dictum sit, non est quod in ea immoremur. Dum tractaret autem Clemens de hac Deo assimilatione, venit illi in mentem eius assimilationis, de qua loquitur Plato in fine Timæi, qua id quod intelligit & contemplatur, fit simile ei quod intelligentia apprehenditur & cadit sub contemplationem. Hæc sunt verba Platonis. Vniuersitatis autem omnino vna est cultura, vnicuique propria & cõuenientia reddere alimenta & motus. Ei autem quod est in nobis diuinum, cognati sunt motus vniuersitatis cogitationes & circuitus. Eos vnumquemque sequentẽ, oportet corrigentem corruptos nostros circa generationẽ in capite circuitus, ex eo quod discat vniuersitatis concẽtus & circuitus assimilare, id quod intelligẽtia percipit, ei quod intelligentia percipitur congruenter antiquæ naturæ. Cùm autem assimilauerit, habere finem optimæ vitæ à Diis hominibus propositæ in tẽpore præterito & in futuro. In quibus videtur significare Plato nos vniuersitatis & Dei contemplatione Deo similes affectos optimam vitam assequi. [l] *Porro autem solum esse bonum id quod est honestum.* Non solum apud Stoicos, sed etiam antequam essent Stoici, fuerunt in scripturis Stoicorum dogmata, quod scilicet solũ id quod est honestum est bonũ, & virtus sufficiat ad fœlicitatem. Non soli autem Stoici, sed etiam Plato, & in Phædro, & in Protagora, & in Theæteto, dicit: id quod est honestum, esse pulchrũ, vitium autem esse turpitudinem. Porro autem Aristobulus qui fuit, vt dicit Clemens tempore Ptolomæi Philadelphi, vt Eusebius autem, Philometoris, dicebat philosophiã Peripateticam dependisse à Mose, & ab aliis Prophetis: fuit autẽ, vt idem dicit Eusebius, & Iudæus & Peripateticus. [m] *Et hæc quidem ita se habent.* Sunt Christiani inter se fratres, vt qui vnum Deum habeant patrem, non solum creatione, sed etiam adoptione, & magistrum, nempe Christum, cuius cum sint fratres adoptione sunt etiam gratia cohæredes. Vocat etiã Plato omnes qui sunt in ciuitate fratres, sed licet sint inter se fratres, est tamen inter eos discrimẽ, propter variam in generatione mixtionem. Quibus plurimum auri est admixtum ij sunt omnium præstantissimi, qui cæteris præsunt & imperant, nempe magistratus. Quibus autẽ plus est admixtũ argenti, ij ciuitatem custodiunt, armisque defendunt & hostes repellunt. Quibus autem admixtum est plus æris & ferri, ij sunt opifices qui parant ciuibus quæ sunt ad vitam necessaria. Et amãt quidẽ magistratus ea quibus paratur cognitio, reliqui autem ea quibus paratur gloria. Sunt autem qui dicunt Platonem describere tres formas reip. Iudæorum argenteam, Græcorum æneam & ferreã, Christianorũ auream, vt quibus adsit gratia sancti Spiritus. Idem Plato in Theæteto describens verum Philosophum & totum contemplationi deditum, ostendit qualis sit vita Christianorum. [n] *Rursus*

Basil Hexam. hom. 10.
Psal. 33.
Coloss. 1.
Hebr. 1.

Plato in Cratylo.

ipsi dicto

ipsi dicto Domini sermo vester sit. Et negandum esse & affirmandum absque iuramento, & in sacris scripturis legitur, & apud Platonem. Iuramenti autem prohibitio est expressa in nostris Euangeliis: sed quod dicit Clemens esse apud Platonē autem decimo de legibus, ego id nōdum inueni. Mundum esse à Deo constructū, & ab eodem cōtineri & conseruari, dixerunt Pythagoras & Socrates & Plato, cùm id accepissent à Mose, qui Deū scribit dixisse & facta esse, innuens iussu Dei seu verbo mundū fuisse creatum. ° *Et stantes in formatione hominis.* Ex eo quod in Genesi scripsit Moses: Deum fecisse hominem ex limo terræ, acceperunt & Philosophi & Poëtæ, corpus hominis esse terrestre. Hinc factū est vt Homerus male precans, optaret vt homines in terrā reuerterentur & aquam, & Hesiodus descripserit, Pandoræ ex puluere aquā mixto factæ, Vulcanum sermonem ei immisisse & mentem, Callimachus quoque dixit Prometheum è luto finxisse homines, cùm id ante ipsum dixisset Hesiodus. A scripturis quoque acceperunt Stoici suam naturæ definitionē, nempe quod ea sit ignis certa via procedens ad generationē, vt antea diximus è Plutarcho, de placitis Philosophorū. In scripturis autem ignis & lux allegoricè dicitur Deus: Deus, inquā, qui est ignis vrens & nō comburens, & verbū quod est lux, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Vnde etiam Christus se dicit esse lucem mundi. Scripsit etiam Moses in Genesi Deum dixisse: Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt in locū vnum, & appareat arida. Hinc dicit Clemēs Homerū accepisse per paraphrasim aquæ à terra separationem, & aridæ detectionem, dicens de Tethide & Oceano, intelligens autē de terra & aqua, Tēpore nam lōgo cessauit, &c. ° *Rursus Dei potentiam in omnibus tribuunt.* Nihil frequētius occurrit in scripturis, quā vt scribatur de Dei omnipotentia, mundi creatione, eiusq; administratione: de iis loquuntur tam Poëtæ quam qui soluta scripserunt oratione. In eorum autē scriptis quoties fit mentio Iouis, Deus intelligitur, & ad eum refertur cogitatio. ° *Iam vero Democritus scribit.* Paucos homines ad cælum manus tendere dicit Democritus. Iupiter, vt Poëtæ narrant, est omnia, scit omnia, donat & aufert omnia, & est Rex omniū. Pindarus dicit vnā esse materiam, ex qua omnia, & vnum qui ex ea omnia artificiose fabricatur, & ideo dictus est ἀριστοτέχνης. Is est Deus qui dat vt pro meritis procedatur ad diuinitatem. ° *Taceo Platonem.* Ab Hebræis accepit Plato quod scripsit in epistola ad Hermā Erastum & Coriscū, quod Deus sit pater & filius, iubens eos iurare Deum ipsum rerum omniū causam. Is est autem Dei filius seu verbum & ipsa patris sapientia, & ipsius principis & causæ patrem. Est autē vnus & idem rerum author & opifex, Pater scilicet & filius, quorum licet sint diuersæ hypostases, vna tamen est essentia. Et cum alibi dicatur filius princeps & author rerum, ipse tamen pater in Timæo dicit se opificem. Vnus enim est opifex cum pater dixerit & facta sunt, & sicut neutrius quæ vna est, non est ab altero separata essentia; ita nec creandi operatio. Atq; duæ quidem Trinitatis hypostases, pater scilicet & filius facile se ostēdunt in hac citata epistola, vt pulchre docet Augustinus Steuchus, de perenni philosophia in tit. de doctrina Platonica. Sed tertia hypostasis, nempe Spiritus sanctus, in ea non apparet. Sed alius est locus Platonis quē hic citat Clemens, & Eusebius inducens Numeniū Platonicum eum exponentē. Nam circa, inquit Plato, omnium Regem sunt omnia, & illius causa omnia. Ille, inquit, Rex, inquā, qui est Deus & Pater est causa omniū. Circa secundum autem sunt secunda, & tertium circa tertia. Primus ergo secundus & tertius, sunt tres trinitatis personæ & hypostases. Primus quidē est causa omniū. Ex primo gignitur secundus qui est verbum seu filius, per quē ex voluntate patris facta sunt. Ab vtroq; autē procedit Spiritus sanctus. Quamuis autē primus sit prima omniū causa, ad creationē tamen totius vniuersitatis cōcurrunt, primus, secūdus, & terti⁹, qui ex tribus hypostasibus sunt vn⁹ Deus. ° *Idem autē in decimo de repub.* Heri quidē Armenij Pamphyli qui duodecimo post mortem die, cùm rogo fuisset impositus reuixit, historiā narrat Plato, sed quod is fuerit Zoroaster qui hæc & scripserit & reuixerit, ne verbum quidē Plato, neque scio vbi Clemens hæc legerit. Nam nec Eusebius qui hæc accepit à Platone Zoroastris meminit. ° *Atque fortasse.* Illa Heri historia adducitur vel ad ostendendā futurā resurrectionē, vel ad significandū quod animæ per duodecim signa ascēdunt, vel potius assumūtur ad superos, per quæ duodecim signa dicit idē Plato, fieri animarū descēsum ad generationē. Duodecim quoq; Herculis certamina, quæ fingūtur à Poëtis, significāt animā postquā signa duodecim peruaserit, liberatā ab hoc mūdo peruenire ad requiē æternā. ° *Admitto etiam.* Ex Hebræis acceperūt & Empedocles & Heraclitus Ephesius, & Stoici, quod mundus sit conflagraturus, & in nouā formā, sed longè præstantiorē, vt quæ nō amplius sub sensum, sed sub intelligentiā sit casura, instaurādus. Hinc est quod Ioānes dicit in Apocalypsi. Et vidi cælū nouū & terrā nouā. Primū enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non est. Et Petrus: Adueniet dies, dies Domini vt fur, in quo cæli magno impetu trāsient, elemēta vero calore soluentur. Et hæc quidē futura est vltima mundi conflagratio & instauratio. Antea autē varia erit futura elementorum in se inuicē transmutatio, qualē hic describit Heraclitus. Instauratus autem mundus futurus est æternus, quem æterne qualē dicit Heraclitus. ° *Rursus autē Plato.* Diem nocturnū appellat Plato vitam quam hic agimus, quoniā sint apud nos Rectores harū tenebrarū, qui suis tentationibus nos ad peccata alliciunt. ° *Somnū autem & mortem.* Descensus animæ in carnē à Platone vocatur somnus & mors, somnus quod non fungatur libero contemplandi munere, Mors, quoniā non sit vita libera, quę retinetur veluti quibusdam terrenis sensuū repagulis. Porro autem à somno expergefactio vocatur resurrectio, & Domini in carnem descensus vocatur somnus, non proprie, sed per allegoriam. ° *Iam verò idem.* Qui dormit, habet animam quodāmodo in corpore immersam: qui vigilat, habet animā quodāmodo à corpore separatā, & ea est vera vita separatio à corpore, quæ est vera philosophia, quādo scilicet anima, tāquā à corpore separata versatur in Dei contemplatione. ° *Diē quoque Dominicum.* Quod Plato diem Dominicū viderit & prædixerit, ostēdit Clemēs ex ijs quæ adducit ex Heri historia, lib. decimo de rep. Est autē dies Dominicus proprius Christianorum, vt in quo Christus resurrexerit, & in quo Ioannes dicit se fuisse in spiritu, & vidisse quām literis mandauit reuelationem. In eo die qui fuit primus & octauus incepit manna dari Iudæis: vnde infert Origenes eum Iudæorum Sabbatho fuisse præferendum. Videtur autē Clemens ita intelligere Platonem, vt allegorice significet, per motum septem planetarum quæ tendūt ad quietem, tendi ad cælum,

Genes. 2. — *Ioan. 1.* — *Ioan. 10.* — *Genes. 1.* — *Euseb lib. 1. de prep. cap. 1.* — *Apoc. 21.* — *2. Petri 3.* — *Origen in exp. 15. homil. 7.*

hoc est ad octauũ motũ & diem, qui est finis actionis & initium Dei contemplationis: progrediuntur autẽ animæ per quatuor elementa, vt quæ sint alligatæ corporibus quæ cõstant ex elementis. *Genes. 2.* Quod autem dies septimus sit sacer apud Hebræos, ex eo constat quod cũ Deus mundi creationis, sex diebus finẽ imposuisset, septimo cessauerit, eumq; sanctificarit. Nõ solum autem sacer est apud Hebræos, sed etiã apud Græcos, qui sciunt per septimum numerum produci omnia tam quæ viuunt & sunt animalia, quam quæ sunt natura. Hoc probat & Hesiodi, & Homeri, & aliorũ quos citat testimonio, qui omnes cum diem septimũ vocant sacrum. Callimachus autem non solum sacrum, sed etiam perfectum vocat septimũ, quia ex sola oritur vnitate, nec duplicatus potest intra decadẽ progignere numerum. Vocatur etiam, vt dicit Anatolius τελεσφόρον, id est afferens perfectionẽ: sunt enim vitales fœtus septem mensium. De hoc septenario numero multa alia dici possent, sed vitanda est nimia prolixitas. Hoc solũ addemus, cũ septem sint *Hippocrates.* hominũ ætates, quamlibet ætatẽ compleri septenario, vt dicit Hippocrates: Prima ætas est infantia vsque ad dentiũ in septennio eiectionẽ. Secunda autem pueritia, vsque ad eorum productionem vsque ad bis septẽ. Adolescentia verò vsq; ad barbæ lanuginem vsque ad ter septem. Iuuentus autem vsque ad incrementum totius corporis ad quater septẽ. Vetulus vsque ad annos quinquaginta sex ad septies octo. Deinceps autẽ est senectus. Hæc quidem est ætatum Hippocratica distinctio quam descripsit Solon *Philo de mundi opificio.* elegiacis versibus, qui si recte memini leguntur apud Philonem. Non me fugit has ætates ab aliis aliter esse descriptas. Earum autem tantum hic memini propter septenarium de quo mihi erat dicendum.

VII. [a] RVRSVS *igitur audiamus Lyricum Bacchilidem de diuina natura dicentem: Sunt hi quidem à morbis vel valde indomiti, & nulli crimini affines, hominibus nulla in re similes: & Cleanthem Stoicum, qui in quodam poëmate de Deo sic scribit:*

Sit quale nam bonum rogas, à me audies:
Quod ordinatum est, religiosumque & pium,
Iustum, sui potens, decorum ac vtile:
Quod est seuerum, graue, semper conducibile.
Expers metus, doloris, & molestiæ,
Iuuans, placens, pulchrè sibi consentiens.
Clarum nec insolens, modestum atque vehemens,
Quod permanet, potest nec quis imitarier.

Idem autem tacitè reprehendens vulgi idololatriam subiungit:

Seruilis est qui opinionem respicit,
Vt consecuturus aliquid per hanc boni.

Non est ergo de Deo sentiendum conuenienter vulgi opinioni.

Nam clanculum haud existimo,
Viri scelesti amictum illum imitarier.
Atque vt hominem, tuum cubile ascendere

ait Amphion Antiopa. Sophocles autem directè dicit & dilucidè:

Congressus est eius cum matre Iupiter.
Non aureus forma, aut amictus cygneis
Plumis, puellam olim velut Pleuroniam
Ingrauidauit, sed homo vel planissimè.

Deinde verò persequens, hæc quoque subiunxit:

Sponsæ velox adulter mox scandit gradus.

Et deinde narrat apertius incontinentiam Iouis de quo narrantur hæ fabulæ:

Is nec cibum tetigit, aqua nec se abluit,
Cubile init, sed corde qui esset saucius
Et nocte tota operam voluptati dedit.

Atque hæc quidem dimittantur theatrorum ignorantiæ. [b] *Apertè autem dicit quidem Heraclitus: Eius quod oportet orationem homines semper minimè intelligunt; & priusquam audierint, & cùm primùm audierint. Lyricus autem Melanippides canens dicit: Audi me, ô pater miraculum mortalium, qui regis animam semper viuentem. Magnus autem Parmenides, vt Plato dicit in Sophista, de Deo sic scribit:*

Est is &

Est is & ingenitus, nec in hunc vnquam cadit vllus
Interitus, totúsque vnigena, firmus, & ortus
Expers. *Et Hesiodus:*
Cunctorum quæ morte carent rex es dominúsque.
De imperio poterit nec quis contendere tecum.

Iam verò tragœdia quoque abducens à simulachris, docet in cælum suspicere. Sophocles quidem, vt ait Hecatæus qui composuit historias, vbi agit de Abrahamo & de Ægyptijs, in scena apertè exclamat:

In veritate est vnus Deus.
Cælúmque terrámque spaciosam is condidit,
Ponti trucésque fluctus, vímque flaminum.
Sed corde multi aberrantes mortalium,
Nos posuimus malorum pro solatio,
Imagines Deum factas ex lapidibus,
Ex ære vel auro, vel ebore typos.
Iisque immolantes, & celebrantes dies
Festos, pios, piéque agere nos credimus.

Euripides autem tragicè canens in eadem scena:

Altum, inquit, vides & infinitum hunc æthera,
Suo humido terram qui complexu tenet,
Puta Iouem hunc, cúmque credito Deum.

In actu autem qui inscribitur Pirithus, hæc quoque canit tragicè: Te qui per te ortus es, qui in imbre æthereo omnium naturam implicasti, circa quem lux quidem & furua nox, variorumque colorum, & quæ discerni non potest astrorum multitudo assiduè ducit choreas. Hic enim eum qui per se est ortus, mentem dixit opificem. Quæ autem deinceps consequuntur, pro mundo ponuntur, in quo est repugnantia lucis & tenebrarum. Et Euphorion & Æschylus de Deo dicit grauissimè:

Iupiter est æther, est terra Iupiter,
Cælúmque & omnia Iupiter, & si quid supra.

Scio ego Platonem quoque Heraclito adstipulari, qui scribit: Vnum quod est sapiens, solum dici non vult, & vult, nomen Iouis. Et rursus: Lex est & consilium vni parère. Quod si velis illud dictum ad sensum deducere anagogicum, Qui habet aures audiendi audiat: id inueneris sic declarari ab Ephesio: Qui non intelligentes audierunt, sunt surdis similes. Eis fert testimonium quod dicitur, Abesse eos qui sunt præsentes. [c] *At vnum quoque principium ex Græcis scire desideras? Timæus Locrus in opere de natura his verbis mihi feret testimonium: Vnum principium omnium est ingenitum, si enim esset genitum, non esset vtique amplius principium, sed illa ex quibus genitum esset principium. Ex illo enim vera profluxit opinio, nempe: Audi, inquit, Israel, Dominus Deus tuus vnus est, & ei soli seruies:*

Omnibus en patet is, clarusque & apertus, inerrans,

vt ait Sibylla. [d] *Iam verò videtur Homerus quoque dicere patrem consilium, per aptam, vt contigit, horum diuinationem:*

Si cùm sis solus tibi vim non afferat vllus,
At ratione Iouis morbum haud vitaueris vlla,
Namque Iouem ægistrum haud quicquam curare Cyclopes
Suerunt.

[e] *Et ante eum Orpheus dixit de eo quod proponitur:*

Nate Iouis magni, pater & Iouis ægiferentis.

Xenocrates autem Calcedonius, vnum quidem vocans supremum Iouem, alterum verò vltimum relinquit patris & filij manifestationem. Et quod est admirabile & præter opinionem, videtur Homerus nosse Deum, qui Deos inducit obnoxios humanis motibus & affectionibus, quem ne sic quidem reueretur Epicurus, sic certè dicit:

Insequeris cur me pedibus pernicibus, ipse
Mortalis Pelide immortalem, an tibi notus
Non ego sum Deus?

Deum enim à mortali non posse capi, nec pedibus, nec manibus, nec oculis, nec denique toto corpore comprehendi, significauit. [f] *Cuinam assimilastis Dominum, aut cuinam similitudini ipsum assimilastis? inquit Scriptura. Num faber fecit imaginem, aut aurifex, fuso auro eum inaurauit? & quæ sequuntur. Et Comicus Epicharmus de verbo sic apertè dicit in Republica: Vita hominum ratiocinatione & numero valde indiget. Viuimus autem numero & ratiocinatione: hæc enim conseruant homines. Deinde subiungit apertè: Ratio regit homines, & ritè seruat. Deinde si est homini ratiocinatio, diuina quoque & præterea ratio inest homini in ijs quæ ad victum pertinent & alimentum. Artes autem omnes diuina consequitur ratio quæ ipsa semper eos edocet, quidnam vtile facere oporteat. Non enim homo inuenit artem, sed eam affert Deus. Hominis autem ratio orta est ex diuina ratione. Iam verò cùm spiritus clamauerit per Esaiam: Quid mihi multitudinem sacrificiorum? inquit Dominus. Plenus sum ego holocaustis arietum: adipem agnorum, & sanguinem taurorum nolo. Et paulò pòst subiungit: Lauamini, mundi estote, auferte iniquitates ab animabus vestris, & quæ deinceps consequuntur. Menander Comicus scribit in ijsdem verbis:*

Esaia 40.

λόγος, verbum & ratio.

Esaia 1.

Sacrificium at si quis offerens, ô Pamphile,
Taurorum, aut hœdorum aliquam multitudinem,
Aut aliorum eiusmodi, vel quidpiam
Quod arte sit laboratum, vtpote aureas,
Purpureas, vel quas confecit chlamydas,
Eburnea aut smaragdina animalcula,
Propitium futurum sibi putat Deum,
Et fallitur, nimísque is est mente leui:
Namque probus frugíque oportet vir fiet,
Nec virgines vitiet, adulter nec fiet,
Nec quid furetur is, cædem nec perpetret,
Ne acum quidem implicatum cupias Pamphile,
Namque aspicit propinquus qui est tibi Deus.

Deus appropinquans, inquit, ego sum, & non Deus procul. Aut quid faciet homo in occultis, & non videbo ipsum? inquit per Hieremiam. Et rursus Menander scripturam illam circumloquendo proferens: Sacrificate sacrificium iustitiæ & sperate in Domino, sic scribit:

Neque acum charissime,
Desideres vnquam alienam: nam Deo
Facta haud iniqua, sed quæ iusta sunt placent.
Sinit laborantem sed augere rem suam:
Terram colentem noctúque & interdiu.
Iustus Deo autem assiduè sacrifica,
Non vestibus nitidis, sed corde splendidus.

Si audiueris

Si audiueris tonitru, ne fugito, conscius
Si nil tibi sis penitus here: nam deus
Te respicit præsens propè.

Adhuc te loquente, inquit scriptura, dicam: Ecce adsum. Diphilus rursus Comicus quædam huiusmodi differit de iudicio: Esai. 52.

Tu ne mortuos putas heus Nicerate,
Qui se omnibus repleuere voluptatibus,
Ac si Deum latuissent, penitus esse liberos?
Iustitiæ est oculus, tuetur qui omnia.
Nanque in inferis duas putamus semitas:
Vnam bonorum, sed malorum esse alteram
Viam, licet duas tellus simul tegat.
Agedum furare alacriter omni tempore,
Prædare, diripe, spolia: at ne erraueris,
Iudicium est faciet quidem quod in inferis
Qui est omnium dominus Deus, cui nomen est
Terribile, ego quod neque nominauerim.
Mortalium putet, sed si quis indies,
Dum agit mali quicquam, latêre illud deos,
Malè is putat, falsique dein conuincitur,
In otio & quiete dum degit iustitia,
Videtę quicunque haud Deum esse creditis,
Est, est enim Deus, si quis facit, sed improbè
Cùm sit malus, tempus ille contemperet:
Nam tempore ille postero pœnas dabit.

Conuenit autem his quoque per hæc tragœdia:

Erit næ erit nouum nam tempus seculi,
Quando ignis effundet refertas copias,
Auratus æther, flamma quæ pasta & fuit,
Terrena cuncta, cunctáque & sublimia vret furens.

Et rursus subiungit paulò pòst:

Sed vniuersum vbi defecerit
Totum profundum tunc peribit fluctuum.
Tellus manebit & deserta, non enim
Pennata producet folia igne torrida:
Seruabit at deinde cuncta quæ perdiderat:

His similia inuenimus etiam in Orphicis scripta hoc modo:

Nam quos abdiderat, iucunda ad lumina cunctos,
Rursus solicitus sacro de corde remisit.

Quòd si sanctè & iustè vixerimus, beati hìc quidem, sed post excessum è vita beatiores, aliquo tempore, vt qui non habeamus beatitudinem, sed vt qui possimus in æternum quiescere,

Vnà cum superis habitantes: mensa in eadem
Qua fortes Danai, communi & sorte fruentes,

ait philosophica Empedoclis poëtica. Non erit aliquis adeò magnus, vel ex Græcorum sententia, vt superet iustitiam: neque adeò paruus, vt lateat. Idem autem Orphæus hæc quoque dicit:

At verbum aspiciens diuinum, totus in illo
Persiste, atque tuæ præcordia corrige mentis,
Ingrediens rectà & solum cœli aspice regem Immortalem.

Et rursus de Deo dicens, eum non cadere sub aspectum, ait eum fuisse cognitum vni soli genere Chaldæo, siue eum dicens Abraham, siue eius filium Isaac, his verbis:

Vnus præterquàm, cui deriuatur origo
Chaldeûm ex genere, is noscebat sydera cæli
Illorúmque vias, & qui moueatur in orbem
Sphera, & tellurem circumuertatur in axe;
Spiritus & regat hanc & in ære & æquore fuso.

[h] *Deinde illud subiungit: Cælum mihi est sedes, terra autem scabellum pedum meorum:*

Ipse autem in magno constans & firmus Olympo est:
Aureus huic thronus est, pedibus subiectáque terra,
Oceani ad fines illi portenditur ingens
Dextera, montanas atque intus concutit illi
Ira bases, motus nec possunt ferre valentes.
Ipse est in cælis, & terram amplectitur omnem,
Principium mediis extremísque ipse paratum est,
Non aliter fas est te dicere, membra tremiscunt
Cogito dum summum:

& quæ deinceps sequuntur. Per hæc quidem significauit omnia illa prophetica: Si aperueris cælum, tremor ex te apprehendet montes, & liquescent sicut à facie ignis liquescit cera. Et per Esa. 40. *Esaiam: Quis mensus est cælum palmo, & terram pugillo? Rursus quando dixit:*

Ætheris atque erebi, ponti terræque tyrannus,
Terribili tonitru quassásque palatia cæli,
Dæmones & quem horrens, timet & quem turba Deorum
Cui parent Parcæ, quamuis nil mitigét illas.
Exitij expers Matripater, voluuntur ab ira
Cui omnia, qui ventósque moues atque omnia nymbis
Contigis, atque secas latum æthera fulmine. In astris
Perpetuus tuus est ordo, præcepta sequendo.
Candentíque tuæ sedi per multa laborans
Adstant Angelicus populus, quîs maxima cura
Mandata est hominum. Producit ver tibi flores
Purpureos veniens. At te quoque tempus hybernum est,
Nubibus aduentans gelidis, quas diuidit vuis.

Deinde subiungit, apertè Deum appellans omnipotentem:

Exitij expertem, immortalem, dicere solum
Quem possunt, quibus est innatum morte carere.
Fato. ἀνάγκῃ id est, necessitate. Maximè diuorum fato comitatus adesto,
Magnus, & expers interitus, qui es ab æthere cinctus.

φρικτός, ἄφθιτος, μέγας ἄφθιτο. *Per illud quidem Matripater, non solùm significauit generationem, sed etiam dedit occasionem ijs qui introducunt productionem, vt Dei quoque coniugem excogitarent. Paraphrasticè autem scripturas illas exponit propheticas, nempe & eam quæ dicitur per Esaiam: Ego solidans tonitru, & creans spiritum, cuius manus exercitum cæli fundauerunt: & eam* Deut. 32. *quæ per Mosen, Videte, quòd ego sum, & non est alius Deus præter me. Ego occidam, &*

ego

ego viuere faciam: percutiam, & medebor, non est qui de manibus meis eripiat.

Ipse malum exque malo plantat mortalibus, atque
Ærumnas tristes, deinde & lachrymabile bellum,

ex Orphei sententia. [i] *Talia etiam Archilochus Parius: O Iupiter, inquit, tuum est cæli imperium. Tu autem vides opera quæ populum ad cælos dirigunt, & quæ fas est fieri. Canit nobis rursus Orpheus:*

Oceani ad fines expansa est & manus illi
Vndique dextera, sub pedibus subiectáque terra est.

Hæc illinc apertè sumpta sunt, nempe Dominus seruabit ciuitates quæ habitantur: & totum orbem terræ manu comprehendet tanquam nidum: Dominus qui fecit terram in fortitudine sua, vt ait Hieremias, & erexit orbem terræ in sua sapientia. Præterea autem Phocylides angelos vocans dæmones, alios quidem ex his esse bonos, alios verò esse malos per hæc ostendit. Nam nos quoque accepimus aliquos qui defecerunt.

Dæmonibus non vna viris natura nocendi est,
Sunt etenim longè venientia qui mala pellunt.

Rectè verò Philemon quoque Comicus, simulachrorum cultum per hæc excindit:

Fortuna non est nobis vlla vsquam Dea,
Non est, sed vnicuique quod euenerit,
Casúque fit, fortuna nobis dicitur.

Sophocles autem Tragicus:

Ipsis non veniunt certè Diis omnia sponte,
Excepto Ioue: principium nam & finis in illo est.

Et Orpheus:

Imperium vnum est, vnus dæmon, lumine replens
Cælum, facta in eo sunt, in quo & cuncta mouentur,
Ignis aqua & tellus: *& quæ deinceps sequuntur.*

[k] *Et Pyndarus Lyricus veluti quodam Bacchico furore corripitur, & apertè dixit quid sit Deus, nempe vniuersum.* [l] *Cùm autem dixerit: Exiguam sapientiam sperat homo habere ab homine: Deorum autem consilia mortali mente scrutari est difficile, mortali autem natus est ex matre: ex illo deduxit sententiam, nempe: Quis nouit mentem Domini? aut quis fuit eius consiliarius? Quinetiam Hesiodus per ea quæ scribit his consonat:*

Non vates inter terrestres vllus habetur,
Qui Iouis ægiferi possit cognoscere mentem.

Meritò ergo Solon Atheniensis, qui ipse quoque secutus est Hesiodum, scribit:

Omnibus atque viris mens est obscura Deorum.

[m] *Rursus cùm Moses prædixerit mulierem in labore & dolore esse parituram, propter transgressionem, scribit quidam poëta non ignobilis:* Genes. 3.

Nunquam noctúque diuque
A tristi ærumna cessabunt atque labore,
Horum diíque graues mittent in pectora curas.

[n] *Præterea Homerus quidem, cùm dixit:*

Ex auro verùm trutinas pater ipse librabat,

Deum iustum significat. Menander autem Comicus Deum bonum interpretans, dicit:

Adest viro cuilibet dæmon bonus,
Cùm natus est statim, vt ad vitam instituat.
Nam dæmonem malum non par est credere

Esse, vt bonam lædat vitam. *Deinde subiungit:*

Sed bonum in omnibus Deum, aut omnem Deum dicens esse bonum, aut quod potius dicendum est, Deum esse bonum in omnibus. ° *Rursus Æschylus quidem Tragicus, Dei exponens potentiam, non veretur ipsum per hæc, appellare etiam altissimum:*

πάντα ἀγαθὸν, est anceps: potest enim significare omnem bonum, aut bonum in omnibus.

Mortalium à rebus Deum seiungito,
Neque similem vnquam eum esse tibi credito.
Nescis eum quandóque ignem viderier?
Potentia est magna, nunc aqua est, nunc tenebræ.
Et similis ipse fit quandoque bestiis,
Ventóque, nubíque, fulguri, atque pluuiæ.
Inseruiunt ei mare, altíque scopuli.
Fons omnis vndáque est collecta simul.
Montes tremiscunt, terráque, & vasti maris
Ingens profundum, & montium cacumina,
Cùm viderint Domini oculos terribiles
Cuncta: potens nam gloria est Atissimi.

An non tibi videtur explicare per paraphrasim illud, A facie Domini tremit terra? r *Huc accedit quòd Apollo diuinandi peritissimus, Dei gloriæ ferens testimonium, cogitur dicere de Minerua, quando Medi bellum gerebant in Græciam, quòd rogabat & Ioui supplicabat pro Attica: Sic autem habet oraculum:*

Casta Iouem haud potis est summum placare Minerua,
Permultis verbis prudenti & pectore supplex,
Igni at multa dabit vehementi templa Deorum,
Quæ sudore hîc stant nunc promanantia multo,
Et concussa metu multo: *& quæ sequuntur.*

q *Theatrides autem scribit in libro de natura: Vnum est autem eorum quæ sunt reuera quidem principium vnum. Illud enim est in principio vnum & solum.*

Nec vero quisquam est alius magno sine Rege,

ait Orpheus. Cui credens Comicus Diphilus dicit sententiosissimè, Eum, inquit, qui est omnium pater, solum honora perpetuò,

Qui tot bonorum est inuentor & conditor.

r *Meritò ergo Plato quoque assuefacit optima ingenia, vt veniant ad disciplinam, quam prius diximus esse maximam, & vt videant bonum, & vt illa ascendant ascensione. Hoc autem, vt videtur, non fuerit testæ circunductio, sed animæ circumactio à nocturno quodam die, ad verum eius quod verè est reditum, quem quidem dicemus esse philosophiam: & eos qui sunt eius participes, aurei generis esse iudicent, dicendo, Estis quidem omnes fratres: quinam autem sint aurei generis, accuratissimè & omnino iudicent.* f *Patrem ergo & vniuersorum effectorem naturaliter & citra doctrinam omnia ante omnia apprehendunt, inanima quidem, quæ naturalem quandam habent consensionem & conuenientiam cum animali: ex animatis autem, alia quidem iam immortalia quæ per diem operantur. Ex iis autem quæ sunt adhuc mortalia, alia quidem in metu, & quæ per matrem adhuc saltant in vtero: alia autem quæ libera & quæ est in eorum potestate vtuntur ratiocinatione, vt ex hominibus omnes Græci & barbari. Nullum autem vsquam genus, nempe nec agricolarum, neque pastorum, neque eorum qui versantur in ciuitatibus, potest viuere, nisi eius quod est melius & præstantius fide præoccupatum præuentúmque fuerit. Quamobrem vniuersa quidem gens Orientalium, & vniuersa quæ pertinet ad Occidentem, Septentrionem & Austrum,*

vnam

vnam habet & eandem anticipatam notionem de eo qui constituit principatum: siquidem quæ sunt vniuersæ & maximè generales eius operationes, omnes ex æquo persuaserunt. Longè autem magis, qui apud Græcos fuere curiosi philosophi, à barbara moti philosophia, ei qui non cadit sub aspectum, & est solus, & potentissimus, & artifex maximus, & eorum quæ sunt pulcherrima author præcipuus, dedêre prouidentiam: verùm quæ sunt his consequentia, nisi à nobis fuerint instituti, nescientes: sed neque quomodo natura sit insitum vt Deus mente cogitetur, sed solùm, vt iam sæpe diximus, per eius veram apparitionem. [t] *Meritò ergo Apostolus: An Iudæorum, inquit, solùm est Deus, non etiam Græcorum: non solum dicens propheticè, eos qui ex Græcis credunt Græcos, Deum esse cognituros, sed illud quoque significans, quòd potestate quidem fuerit Dominus & Deus omnium, & reuera omnipotens: cognitione autem non omnium. Neque enim id quod est, neque quomodo Dominus & pater & creator, neque aliam veritatis norunt œconomiam nec dispensationem, nisi ab ipsa didicerint.* [u] *Similiter etiam prophetica habent eandem vim cum dicto Apostolico. Nam Esaias quidem dicit: Si autem dicitis, In Domino Deo nostro confidimus, nunc misceamini cum domino meo rege Assyriorum. Et subiungit: Et nunc non sine Domino ascendimus in hanc regionem vt in eam bellaremus. Ionas autem ipse quoque propheta, idem tacitè significat, cùm dicit: Et accessit ad ipsum is qui proram gubernabat, & dixit ei: Cur tu stertis? Surge, & inuoca Dominum Deum tuum, vt seruet nos, & non pereamus. Nam illud quidem, Deus tuus, dicebat ei qui norat per agnitionem, hoc autem, vt seruet nos Deus significauit consensionem gentium quæ applicarat mentem ad omnipotentem, & nondum crediderant. Et rursus idem: Et dixit ad ipsos, Seruus Domini ego sum, & Dominum Deum cæli ego timeo. Et rursus idem: Et dixerunt, Nequaquam Domine, ne pereamus propter animam hominis huius. Malachias autem propheta apertè ostendit Deum dicentem: Sacrificium non accipiam ex manibus vestris, quoniam ab ortu solis vsque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus, & in omni loco mihi offertur sacrificium. Et rursus: Quoniam Rex magnus ego sum, ait Dominus omnipotens, & nomen meum clarum est in gentibus. Cuiusmodi nomen? In iis quidem qui crediderunt, filius patrem significans: in Græcis autem, Deus creator.* [x] *Liberum autem arbitrium Plato per hæc ostendit: Virtus autem non paret alterius dominio, quam prout vnusquisque vel honorarit vel despexerit, erit eius particeps. Eius qui non elegerit, culpa non potest in Deum causa conferri: Deus enim nunquam est causa malorum. O Troiani bellicosi, inquit Lyricus, Iupiter regnator superûm qui omnia aspicit, non est mortalibus causa malorum, sed omnibus hominibus est in medio propositum, vt apprehendant iustitiam castam & sanctam Eunomiæ comitem & prudentis Themidis. Beatorum ô pueri qui nunc inuenistis sociam vnà habitantem. Pindarus autem apertè inducit Iouem Seruatorem vnà habitantem cum Themide, Regem Seruatorem iustum hoc modo interpretans: Primùm quidem, bono consilio præditam Themin cælestem, aureis equis propter Oceani rupem Parcæ ad venerabiles Olympi scalas, in viam duxere præpinguem, vt esset vetus Seruatoris coniunx. Ea verò, frenis aureis, & præclarum fructum ferentes, peperit bona Seruatores. Qui ergo non credit veritati, humana autem est doctrina inflatus, miserque est & infelix, & qui, vt ait Euripides, hæc videns, Deum mente non cogitat, de sublimibus autem rebus disputationis procul tortuosas iacit fallacias, quas indomita temerè iaculatur lingua, de iis quæ non videntur, nullius certè particeps sententiæ accedens, inquam, ad veram qui vult disciplinam, audiat Parmenidem Eleatem promittentem,*

κτ. meli- œgem: Rom. 3.

Iona 1.

Malach. 1.

Æthereámque scies naturam & in æthere cuncta
Signa, & sacrati clarissima lumina Solis,

Quæ res obscura est valde, vndéque nata fuere.
Facta scies Cyclicæ circa & plantaria Lunæ,
Naturam & cælum quod circumuoluitur orbem.
Fugit namque illinc, illum ducensque ligauit
Fatalis series, astra vt suprema teneret.

Necessum. ἀνάγκη, necessitas.

[y] *Et Metrodorum, qui etsi fuerit Epicureus, diuinè hoc dixit: Memento Menestrate, quoniam es mortalis, & vitam accepisti terminatam, anima ascendere, donec seculum, & rerum videris infinitatem, tam quæ futuræ sunt quàm quæ fuerunt: quando cum beato choro, ex Platonis sententia, felicem visionem spectaculúmque contemplabimur: & nos quidem cum Ioue sequentes, alij autem cum diis aliis, & beatißima, si fas est dicere, mysteria peragemus ac celebrabimus, ipsi quidem integri & nulli malorum perpeßioni obnoxij, quæ in posteriori tempore nos manserunt: integra autem & quieta visa aspicientes & contemplantes in luce pura, puri, & nequaquam hoc obsignati, quod nunc corpus circunferentes nominamus, eo instar ostrei alligati. Pythagorei autem cælum appellant ἀντίχθονα, hoc est, terram ex aduerso sitam. In qua terra, inquit per Hieremiam, collocabo te in filios, & dabo tibi terram electam hæreditatem Dei omnipotentis, cuius qui fuerunt hæredes, erunt reges terræ. Affluunt mihi innumerabilia alia adiicienda, sed vt sit dicendi modus, finem imponam orationi, ne id nobis quoque eueniat quod dicit Agatho Tragicus:*

Id quod obiter dicitur, vt id de quo agitur,
Existimantes, & persequentes gnauiter.

[z] *Cùm ergo apertè, vt arbitror, ostensum sit, quomodo fures à Domino dictos esse Græcos, sit audiendum, lubens prætermitto dogmata philosophorum. Nam si eorum quoque dictiones persequeremur, mox commentariorum innumerabilem collegerimus multitudinem, ostendentes omnem quæ est apud Græcos sapientiam, esse à barbara sumptam philosophia. Quam contemplationem nihilo secius necessariò attingemus, quando colligemus opiniones Græcorum quæ feruntur de principiis.* [a] *Sed hoc quoque nobis ex iis quæ dicta sunt licet tacitè considerare, quemadmodum sint legendi libri Græcorum, ei qui scit tranare eorum fluctus.*

[b] Diuinæ mentis qui possedit bona, felix,
Sed miser est, tenebrosa Deûm cui opinio curæ,

vt ait Empedocles, is cognitionem & ignorationem, felicitatis & infelicitatis esse fines diuinè esse significauit. Oportet enim multarum rerum esse gnaros viros philosophos, ex Heracliti sententia, & reuera necesse est,

Hunc hominem esse bonum, qui quærens multa pererrat.

[c] *Ex iis ergò quę prius dicta sunt iam est nobis perspicuum, esse æternam Dei beneficentiam, & verè æqualem naturalem iustitiam, à principij experte principio, pro vniuscuiusque generis dignitate, ad omnes proceßisse, cùm nunquam cœpisset. Neque enim huius quod est esse Dominum & bonum, principium accepit Deus, qui est semper id quod est. Sed neque cessabit vnquam benefacere, etiamsi singula ad finem perduxerit. Est autem vnusquisque nostrûm beneficentiæ particeps ad id quod vult. Differentiam enim fecit anima quæ euasit digna electione, voluntariúmque institutum & exercitatio. Sic ergo quintus quoque liber Commentariorum cognitionis qui sunt in vera philosophia, qui nominatur Stromateus, finiatur.*

COMMENTARIVS.

[x] R V R S V S *igitur audiamus.* Bacchylides diuinam naturam dicit nec morbis neć criminibus obnoxiam, nec hominibus similem: Cleãthes verò Stoicus Deũ dicit esse ab omnibus affectionibus liberũ & permanere, id est esse æternũ, nec quenquam posse eum imitari, nec mirum, cum, vt ante diximus, sit omnis figuræ expers, cætera vide in eius versibus. Idẽ Cleantes dicit induci idololatriã à falsa vulgi opinione, & ideo ei nõ esse assentiendum, nec sperãdum boni aliquid ex ea posse cõsequi. Rectè quoq; Antiopam admonet

admonet Amphion, ne credat Iouem ſcelerati viri, nempe adulteri, veſte indutũ tanquã hominem eius cubile ingredi, eſt tamen in fabulis hũc Amphionẽ fuiſſe Iouis filiũ ex Antiopa vxore Lyncei, quẽ ipſe cum Zetho & Calai fratribus poſtea occidit. Sophocles autẽ dicit apertè Iouem cum eius matre cõcubuiſſe, non verſum in cignũ vt olim cum Leda Tindari vxore in cignũ verſus concubuit, quãdo Helenam, Pollucem & Caſtorem ex ouo genuit, ſed plane tanquam hominẽ eam ingrauidaſſe. Eius autẽ libidinis tantũ dicit fuiſſe ardorẽ, vt propere gradus aſcenderit, & neq; cibum ſumpſerit, nec ſe abluerit, ſed tota nocte voluptati operã dederit. Hæc quidem Sophocles, ſed in ea Tragœdia quam puto hodie non extare. Hęc cũ citaſſet ex Poëtis Tragicis reuertitur ad Philoſophos alios & Poëtas qui de Diis loquuntur. [b] *Apertè autẽ dicit.* Pergit recenſere ea quæ de Deo dicuntur à Philoſophis & Poëtis, ſed locus qui citatur ex Heraclito videtur eſſe corrupt⁹. Ita enim in Græco legitur: Τοῦ λόγου τοῦ δέοντος ἀεὶ φησὶν ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες πρῶτον. Eũ ita cenſeo reſtituendũ: Τοῦ λόγου δὲ τοῦ ὄντος ἀεὶ φησὶν ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον. Vt ſignificet: Verbi quod ſemper eſt, inquit, nõ intelligẽtes ſunt homines, & priuſquã audierint, & cũ primũ audierint, vt id dicatur de Verbo æterno Dei filio, nõ de verbo quod profertur. Melampides verò Deum vocat miraculũ mortalium, ſicut & in multis locis ſcripturæ mirabilis dicitur & admirabilis, & admirabile nomen eius. Parmenides verò inter cætera quę Deo tribuit, eum vocat vnigenã, vt qui vnicũ filium nempe Verbũ genuerit. Heſiodus verò Regem & Dominũ omnium immortalium, & cuius imperiũ omnia imperia ſuperat, & ei cedunt omnia. Sophocles autẽ, teſte Hecates in hiſtoria quã ſcripſit de Abrahamo & Ægyptiis, ait in Tragœdia vere eſſe vnũ Deum, qui cælum, & terram, & mare, & ventos creauit, Deos autem non eſſe eos quorum factæ ſunt imagines ad viuos conſolandos, licet eis immoletur, & in eorum honorẽ Dies feſti celebrentur, nec pij ſunt cenſendi qui eos colunt. Euripides verò altum æthera qui omnia cõplectitur, dicit Iouem dici & Deum eſſe credendũ. In actu ſeu Tragœdia quæ dicitur Pirithus, quæ neſcio an hodie extet, Deũ alloquens dicit eum per ſe ortũ, id eſt non aliũde quam à ſeipſo ducere principium, qui in imbre æthereo implicatã habet naturã: ab eo enim deſcendũt omnia naturalium rerum ſemina, vt in quo ſint ideæ vera & æterna rerũ exemplaria. Circa eum autẽ ſunt lux & tenebræ, & ſtellarũ multitudo innumerabilis. Per ea autẽ ſignificatur totus mundus & quæ in eo ſunt omnia, quæ ſunt circa ſuũ creatorem, vt quæ ab eo pendeant, & abſq; eo eſſe nequeant. Porro autem Iouem eſſe æthera cælũ & terram, & denique omnia, Theologicè dictum eſt ab Æſchylo: Deus enim neque eſt pars, neq; totum, & tamen eſt totũ & pars, omniũ partẽ & totũ in ſeipſo accipiens, & prius habens, vt vult D. Dionyſius. Porrò autem cùm in Deo ſit mundus, vt dicunt, intelligibilis, qui eſt exemplar mũdi ſenſilis, in mũdo autem intelligibili ſint ideæ ætheris, cæli, terræ & aquæ, quæ omnia ſunt in Deo, nihil autẽ ſit in Deo quod nõ ſit Deus, hinc fit vt Deus ſit æther, cælũ, terra & aqua, & deniq; omnia. Quod autem dicit Heraclitus, eſſe vnum ſapiens, nempe Iouis nomen, quod vult eſſe & non eſſe vnũ. Eſt enim Deus vnum quod cadit ſub intelligentiã, non vnũ autem quando ab eo tanquam ab exemplari producuntur ſenſilia, quæ non ſunt amplius vnũ, ſed multa: in hoc cum Heraclito conſentit Plato, qui Deũ dicit eſſe νοητὸν, & exemplar rerum ſenſiliũ. Nam quatenus quidem eſt νοητὸν, exemplar rerũ ſenſiliũ, vnum eſt: quatenus autẽ ſenſilia facta ſunt ad eius exemplar, ea ratione Deus nõ eſt amplius vnum, ſed multa ab vno exemplari deducta. Vult itaq; Deus eſſe vnũ & non vnũ. Vnum, vt exemplar omniũ: Non vnum, cum æternæ rerum ideæ deducũtur ad ſenſiles ſpecies. Eſt ergo vna Dei eſſentia, ſed in ea multa ſunt ab eo producta, quæ licet nõ ſint Deus, Deus tamẽ eſt omnia. Quod autẽ dicit idem Heraclitus, legem & conſiliũ eſſe vni parere, videtur ſignificare nullã eſſe meliorẽ legem quam quæ à Deo datur, nec ab eo melius capi conſiliũ quàm à Deo. Sunt autẽ in lege diuina præcepta & conſilia, quæ ſunt amplectenda tãquam ab vno profecta. Et ſunt præcepta quidẽ neceſſaria ad ſalutẽ. Per conſilia autem licet ea non ſint omnino neceſſaria, qui ea tamen ſequuntur, maiora aſſequũtur præmia, cuiuſmodi ſunt, ſibi perpetuam indicere continentiã, voluntariã amplecti paupertatẽ, & non ſuo viuere arbitrio, ſed pendere à præceptis magiſtri recta iubẽtis. Quod autẽ dicit Dominus in Euãgelio Lucæ, id ad ſenſum anagogicũ ſic deducit Heraclitus Epheſius, Qui audiũt & non intelligunt, perinde ſunt, atq; ſi eſſent ſurdi nec audirent, & licet ſint præſentes, perinde eſt atque ſi abeſſent. [c] *At vnum quoque principiũ.* Quod non ſoli Hebræi, ſed etiã Græci vnum nouerunt principium, probat Clemens, ex iis quæ ſcripſit Timæus Locrus, ſed id ipſum quoque ſumpſit Timæus ex Moſe in Deuteronomio. Quod autem vnum omnium principium ſit ingenitũ, ex eo probat, quod ſi eſſet genitũ, id iam non eſſet principiũ, ſed illa ex quibus eſſet genitum. Eſt ergo Deus omnium principiũ, cùm ex illo omnia ſint genita, ipſe autem ex nullo. Quod tamen minime eſt intelligẽdum de æterna illa generatione, qua filius à patre generatur, quæ quidẽ generatio eſt eiuſmodi, vt nemo eã poſſit enarrare. [d] *Iam verò videtur Homerus.* Vlyſſes à Polyphemo in antro incluſus, cum eum rogaſſet quod eſſet ſibi nomen, reſpondit ὄυτις, id eſt, nullus. Cùm autẽ tanta eſſet eius ſuperbia, vt neq; dolo, neque vi ſe occidi poſſe putaret, non potuit tamen vitare mortẽ, vel excæcationem, quã morbum Iouis appellat Homerus, quæ illi ab Vlyſſe qui ſe Vtim vocauit, eſt illata. Et erãt quidẽ Cyclopes feri, & immanes, qui Deũ nihili faciebãt, in morte tamen Polyphemi quẽ ferula excæcauit Vlyſſes, veluti quadam ſorte eius agnouerũt potentiam. [e] *Et ante eum Orpheus dixit.* Orpheus non ſolum dicit Deum Omnipotentem, ſed Deũ quoque dicit Patrem & Filiũ. Xenocrates quoque per hoc quod vocauit vnũ ſupremum Iouem, alterum vero vltimũ, patrẽ intelligit & filiũ, non quod Pater maior ſit filio. Vnus enim, quod attinet ad eſſentiã, & idem eſt pater, ſed quod pater eſt initiũ & origo diuinitatis à quo gignitur filius, & ea ratione pater eſt ſummus ſeu ſupremus, filius autem infimus. [f] *Cuinam aſſimilaſtis Dominum.* Non eſt mirum ſi Deus corpore nõ poſſit apprehẽdi, cũ res nulla ei poſſit aſſimilari, & nec faber poſſit eius effingere imaginem, nec aurifex eius fundere & inaurare ſtatuã, eſt enim Deus incorporeus. Sed cùm & in Deo ſit ratio, & ſit ratio etiam in homine, homo Deũ ratione poteſt apprehendere. Ratione autẽ & numero maxime eget homo, ratione, inquã, humana quę eũ regit & cõſeruat. Sed ipſa humana ratio oritur à diuina,

quæ hominem docet quid ſit ei vtile,& quod ad victũ pertineat & alimẽta. Ab ea homo diſcit artes: ad eas enim inueniẽdas nimis eſt imbecilla ratio humana: homo certe nõ inuenit artẽ, ſed eam affert Deus. Dicitur ratio græcè λόγος, eſt autẽ λόγος, & verbũ Dei eſſentiale, quod eſt Deus, & in Deo, vt filius, inquã, in patre. Qui eſt autem in homine λόγος, id eſt ratio, non eſt homo, ſed eſt facultas ratiocinãdi, quæ inſita homini eius formam conſtituit, ſed Verbum latinè dicitur de Deo, Ratio autem de homine. [g] *Conuenit autẽ his quoque.* Poſt iudiciũ futurũ mundi conſummationem narrant & Tragici & Orpheus. Poſtquam autẽ conflagrarit mũdus, is deinceps reparabitur & in integrũ reſtituetur, ſed lõgè erit perfectior, vt qui non amplius futurus ſit ſenſilis, ſed cadens ſub intelligentiã, vt antea diximus. Poſtquã autem cõflagrarit mũdus, nec maris erunt vlli fluctus, nec terra producet folia quæ dicuntur pennata, quod pennarum habeant quandã ſimilitudinem. Poſtquã autem reparatus fuerit mũdus, rurſus ſalua erunt omnia. Nam & homines qui perierãt & erant abditi, à Deo remittentur & redibũt in lucem, id eſt reſurgent. [h] *Deinde illud ſubiũgit.* Ex his verſibus quos citat Clemẽs ex Orphei Theologia, ſatis apparet Orpheũ plurima quæ de Deo præclare ſcripſit, non aliunde accepiſſe quã ex ſacris Hebræorũ ſcripturis, nẽpe quod Deus cælũ & terram, & totã complectitur rerum vniuerſitatem: quodq; & mediis & extremis ſit principiũ, terræq; & montiũ ab eo fiat motus & concuſſio: quodque & Dæmones eum timeant, & fatalis neceſſitas, quæ eſt alioqui inexorabilis & nemini parcit, ei pareat: quod Angeli qui ſunt adminiſtratorij ſpiritus, & hominũ maximã curam gerũt, eum circũſiſtant: quod ſit immortalis & alienus ab interitu: quod ab eo ſit ordo motuũ cæleſtiũ, & ab eo regantur quatuor anni tempora, & ab eo procedant rebus omnibus inſitæ naturæ rationes. Quã ob cauſam eum vocauit Orpheus μητροπάτορα, quod perinde ac ſi fungeretur officio patris & matris, eius iuſſu & nutu producãtur omnia. Hinc autẽ nonnulli acceperũt occaſionẽ exiſtimandi, quod Deus haberet coniugẽ. Ij ſunt Valentiniani hæretici de quibus ſcribit Epiphanius lib. 1. to. 2. [i] *Talia etiam Archilochus Parius.* Per bonas actiones ad cælũ viam muniri, non ſolum ſacra ſcriptura, ſed vidit etiam Archilochus Parius. Orpheus quoq; cõuenienter ſacræ ſcripturæ ſcribit, Dei dexterã extendi vſq; ad fines Oceani, & terrã ei ſubiectã, ſignificãs eum orbem terræ quem creauit, ſua etiam ſapientia ac virtute regere ac moderari. [k] *Et Pindarus lyricus.* Pindarus tanquam vates diuino ſpiritu afflatus Deum dicit eſſe τὸ πᾶν, id eſt vniuerſum, ſignificãs id quod dicit Triſmegiſtus, Deum eſſe omnia tam quæ ſunt, quã quæ nõ ſunt. Et rurſus Deus eſt qui omnes fabricatur mortales, Deus eſt creator omnium. [l] *Cum autẽ dixerit.* Quæ eſt in homine modica ſapientia, ea facile poteſt habere, qui ipſe quoq; natus eſt ex mortali matre, ſed eſt difficile homini cui eſt mens mortalis Dei ſcrutari conſiliũ. Hoc quidem ſcripſit Pindarus, cum hanc ſententiam accepiſſet ab Eſaia. Cui conuenienter dicit Heſiodus, nullum ex terrenis vatibus poſſe Iouis, id eſt Dei mentem cognoſcere, & Solon Athenięſis qui fuit vnus ex ſeptem Græcorum ſapientibus, ſcribit nullũ hominem poſſe Dei mentem aperte cognoſcere. [m] *Rurſus cũ Moſes prædixerit.* Quod mulier propter præcepti diuini trãſgreſſionem in labore & dolore eſſet paritura, ſcripſit Moſes in Geneſi. Hoc à Moſe accepit Poëta quidã non ignobilis, ſed cuius nomẽ ſubticet Clemens, nec id ad nos peruenit. [n] *Præterea Homerus quidẽ.* In ſcripturis nihil occurrit frequentius quam vt Deus dicatur iuſtus & bonus. Illas ſecuti ſunt Poëtæ. Et Homerus quidẽ iuſtũ eſſe ſignificans Deũ, dicit patrẽ aureas librare trutinas. Menander autem Comicus dicit, cuilibet cùm primũ natus eſt dari bonũ Dæmonem, vt eum regat, & ad vitã inſtituat. Ad vitã autem bene inſtituendam non eſt credibile dari malum Dæmonem, ſed potius in omnibus bonũ. Græcè eſt παντ' ἀγαθόν, quod ſignificat omnem bonum, vel potius, eſt enim ambiguũ, in omnibus bonũ. Per Dæmonem autem intelligitur Angelus ſunt autem, vt antea diximus, Angeli boni & mali, ſicut etiam Dæmones. [o] *Rurſus Aeſchylus.* Pulchrè oſtendit Æſchyius quantum ſit diſcrimen inter Deum & mortales, cum ipſe omnia ſit & poſſit, & cùm terribiles eius oculos viderint, omnia cõtremiſcant. Totã autem hanc ſententiã accepit Æſchylus ex Pſalmographo. [p] *Huc accedit quod Apollo.* Cum Medi bellum gererent aduerſus Græciam, Apollo conſultus de belli euentu, reſpondit Mineruã ſuis precibus non potuiſſe placare Iouem, nec impetrare, vt multa Deorũ templa non vrerentur. Quod quidem ſummam Dei oſtendit potentiam, cui non poteſt reſiſti. [q] *Theatrides autẽ ſcribit.* Deus eſt vnũ re vera eorum quæ ſunt principium, & vnum ſolum, eſt enim vnum principium quod fuit à principio: vnum autem eſt re vera principiũ. Nam ſi multa eſſent principia non eſſet vnũ. Sine magno Rege, id eſt, ſine Deo, non eſt vllus alius. Nam ſine Deo nihil eſt, & ab eo omnia habent, vt ſint per cõmunicatam participationem, quæ tamen non ſunt propriè cùm oriantur & intereant. [r] *Merito ergo Plato.* Plato in multis locis maximã dicit eſſe diſciplinã boni videre ideam. Idem autem in lib. 7. de Repub. vbi pulcherrima antri ſimilitudine, in quo qui ſunt vincti, vmbras tantum rerum vident, qui autem inde aſcenderũt, & ad lucẽ peruenerunt, nõ amplius vmbras, ſed res ipſas vere & aperte contemplantur, vult optima ingenia aſſueſcere vt bonũ videant, & totam circumagendo animã, à nocturno die, id eſt ab ignorãtiæ tenebris, in quibus vidẽtur tantũ vmbræ, aſcendant ad eius quod vere eſt, nempe Dei contemplationem, quæ quidem eſt vera philoſophia. [s] *Patrẽ ergo.* Hic locus eſt corruptus & imperfectus, nec poterit reſtitui, niſi aliquod aliud inueniatur exemplar, ex eo tamen videtur elici poſſe hic ſenſus; Patrem & effectorem vniuerſorũ, ante omnia apprehendũt omnia, tam inanima quã animata, & tam quæ ſunt nata, & operantur, quam quæ ſunt adhuc in vtero matrum abortum timẽtia, & tam quæ ſunt expertia rationis, quã quæ ſunt ratione prædita. Eum autem apprehendunt, non quod id à doctrina didicerint, ſed quod id ſit eis inſitũ à natura. Vnde & præclare dixit Homerus, οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω, id eſt, Non eſt bonus multorũ principatus, vnus ſit Dominus. Ideo autẽ anticipatã Dei habent notionẽ, quod vniuerſæ & maxime generales eius operationes ad omnes peruadunt: ab eo enim procedit vita, ſenſus, & intelligentia. Atq; omnes quidẽ gentes Dei habent notionem, ſed nullæ magis quã Græci, qui ab Hebræis moti, Deo inaſpectabili, omnipotẽti, & præcipuo rerũ authori tribuũt prouidentiam. Quamuis autẽ Dei habeant inſitam notionem, quæ tamen Deũ conſequuntur, non norunt niſi à nobis fuerint inſtituti, quãdo fidem accipiũt. Sed neque norunt quomodo Deus mente cogitetur,

niſi aus

nisi eius veram videant apparitionem. Apparuit autẽ quando carne suscepta natus est Christus, & Deus visus est in terris. *Meritò ergo Apostolus.* Dixit antea omnes Dei habere notionem, est enim omnibus natura insitũ nosse quid sit Deus: is autẽ potestate Deus est & Dominus omnium. Nosse autem Deum esse id quod est, id est ipsum ens à quo omnia habent quod sint, & esse patrẽ & creatorẽ vniuersorũ, & trium hypostaseon seu personarũ habere ordinẽ, in quo est Oeconomia & dispensatio veritatis. Deũ ergo qui est omnium Deus & Dominus potestate, quod sit norunt omnes: quod sit autẽ Pater & creator, & quod qui est vnus, distinctas habeat personas Patris & Filij & Spiritus sancti, ij demum norũt qui fide sunt instituti, qui dicuntur cathecumeni. *Similiter etiam Prophetica.* Iis quæ dixit Apostolus consentiunt etiam Prophetæ Esaias, Ionas, & Malachias, quod Deus scilicet sit omniũ potestate, Iudęorũ autẽ cognitione, vt superius diximus. Illa autẽ cognitio efficit, vt Dei nomen sit clarũ in gentibus, & ei sacrificetur à Solis ortu vsq; ad occasum, quod intelligitur de puro & mundo Eucharistiæ sacrificio, quod successit omnibus veteris legis vmbris & figuris. *Liberum autem arbitrium.* Plato in Cratylo virtutis etymologiam dicit esse ἀειράτην, vel αἱρετήν, quod vel volenti facile affluat, vel nemine cogẽte aut imperãte, sed libera electione suscipiatur. Vnde dicit Clemens Platonẽ liberum asserere arbitrium iis verbis quæ recitat; Virtus, inquit, non paret alterius dominio, illius est vnusquisque particeps, prout eã elegerit vel despexerit. Quod eam non assequatur, non alij quã sibi est imputandum. In Deum certe non potest culpa conferri, qui boni tantũ causa est, non mali. Quod & in multis locis dicit Plato, & Pindarus in suis Odis, in quibus dicit Iouẽ non esse hominibus causam malorum, sed in vniuscuiusque potestate esse sitũ, vt apprehẽdat iustitiam, comitẽ bonarum legum institutionis, & eius quod fas est & æquum, quod Themin vocat. Iouem autem vxorẽ duxisse Themin à parcis seu fatis ad Olympi scalas adductam, ex qua præclaros procreauit Seruatores, Deum iustum esse innuens, & ex eo non solum vnum generari Seruatorem, nempe vnicum eius filium, sed etiam ab eo creari homines, qui sunt sub eo hominibus salutares. Cum de Deo multa dixisset, subiunxit, eum esse miserum & infœlicem qui veritati, id est Deo non credit. Veritati autem & Deo non credit, qui humana inflatus doctrina, se naturæ quidem dat contemplationi, & Dei videns opera ex iis de Deo non cogitat, & de rebus quidem sublimibus, & quæ fiunt in aëre, quæ quidem dicuntur μετέωρα, acriter & vehementer disputat, de iis autem quæ non videntur, de diuinis, inquam, & quæ sub solam cadunt intelligentiam, nihil sentit. Hæc est autem vera disciplina, in Dei & rerum diuinarum versari contemplatione. Hoc intellexit Parmenides, qui naturam Solisque & Lunæ cursum, & vniuersam mundi reuolutionem à fatali serie quæ est ei præscripta à Deo pendere, suis diuinis ostendit versibus. *Et Metrodorum.* Non solus Parmenides, sed etiam Metrodorus quamuis esset Epicurus, soleant autem Epicurei de Deo minus rectè sentire, de rebus diuinis, & quæ cadunt sub intelligentiam diuinè loquitur, admonens Menestratum, vt cũ sit mortalis, & eius vita certo termino contineatur, anima ascendat & contempletur donec videat seculum seu æuum, id est æternitatem, & infinitatem rerum quæ fuerunt, & futurum: Hoc autem futurum est, quando cum beatis Dei visionem simul cum Deo contemplabimur, puri & in pura luce collocati, & à rerum terrenarum concretione remoti, & à corpore cui instar ostrei sumus alligati, fuerimus liberati. De rebus quoque diuinis & quæ intelligentia percipiuntur sentit Pythagoras cum cælum vocat ἀντίχθονα, id est terram ex aduerso nostrę sitam, in qua qui sunt moriuntur. Terra autem *Psal. 26.*
illa de qua loquitur Pythagoras, est æterna illa terra, de qua dicit regius psaltes Dauid; Credo videre bo- *Matth. 11.*
na Domini in terra viuentiũ, & quã mites possessuros dicit Christus in beatitudinibus; apud Hieremiam autem dicit Deus, se daturum terrã electam hæreditatem Dei omnipotentis, cuius qui fuerunt hæredes, erunt Reges terræ. Cũ multa autẽ alia dicere posset, dicit se finẽ facere, ne, vt dicit Agatho Tragicus πάρεργον, id est, id quod propter aliud dicitur, sit longius quã ipsum opus propter quod dicitur. *Cùm ergo aperte.* Superius satis ostendit quomodo sit intelligendũ quod dicit Dominus, Græcos esse fures, & cùm posset longe plura dicere, si Gręcorũ dogmata adduceret, vitans nimiã libri prolixitatem, de iis tamen dogmatibus est necessario aliquid dicturus, quando colliget opiniones Græcorum de principiis. *Sed hoc quoque nobis.* Ex iis, inquit, quæ dicta sunt, possumus considerare, quomodo Græcorum libri in quibus sunt multa turbulenta & periculosa, sint legendi ab iis, qui vitantes noxia, vtilia & salutaria volent colligere. *Diuinæ mentis qui possedit bona, fœlix:* Ex libris, inquit, Græcorũ sunt colligenda quæ sunt diuina, ea enim sunt quæ hominẽ fœlicem reddunt, miseri autem sunt, qui curiosè inquiunt Deorum vanas opiniones. Et in rebus quidẽ diuinis est cognitio, in vanis autem Deorum erroribus est ignoratio. Oportet autem Philosophum multarum rerum habere notitiam: vt multarum autem rerum habeatur notitia, necesse est vt multa legantur & percurrantur quæ memoriæ mandentur. *Ex iis ergo.* Hic est conclusio libri quinti, ex quo dicit esse perspicuum, esse æternã Dei beneficentiam. (Deus enim est semper bonus, & nunquã desinit esse bonus) & naturalẽ eius iustitiam pro dignitate vniuscuiusque generis, ex quo procedere à principio quod caret principio, id est à Deo. Principio enim caret Deus, vt qui nũquam cœperit, Deus enim qui semper est id quod est, reuera enim solus est, & præter eũ reuera nihil est, nunquã cœpit esse Dominus & bonus, qui semper est id quod est. Cũ ergo sit Dominus & bonus, & semper sit id quod est, nunquã cœpit esse Dominus & bonus. Quod si est semper bonus, semper benefacit, nec vnquã cessat benefacere, nec ideo cessat benefacere quod singulis finẽ imponat. Cum autem vnicuique rerum generi pro earum diuersitate benefaciat, hominibus tamen maxime benefacit. Benefacit autẽ ad id quod vult vnusquisque. Sed cùm in anima sit sitũ liberum arbitrium, varia animæ electio, & voluntarium institutum, & exercitatio efficit, vt sit varia in homines beneficentia. Et hic est finis quinti libri Stromatum.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER SEXTVS.

HIC [a] *autem sextus simul & septimus Liber, eorum qui ex vera sunt philosophia Commentariorum cognitionem informantium, qui dicitur Stromateus, cùm moralem rationem quæ in iis perficitur, quam maximè fieri potuerit, descripserit, & ostenderit quonam sit vitæ instituto is*
Ioan.6. *qui est cognitione præditus, procedit, Philosophis ostensurus eum nequaquam esse* ἄθεον, *id est à pietate & religione alienum, vt existimauerunt,*
Esai.32. *sed solum reuera pium & religiosum, eius qui est cognitione præditus, Dei cultus modum summatim exponens, quod attinet ad eam quæ admonet & in memoriam reuocat, scripturam citra periculum imprimendam. Operari enim cibum qui in æuum permanet, præcepit Dominus. Et alicubi dicit Propheta: Beatus qui seminat super omnem aquam, quam conculcat vitulus & asinus: nempe qui ex lege & gentibus in vnam fidem congre-*
Rom.14. *gatur populus. Qui autem est imbecillus, olera comedit, vt ait præclarus Apostolus. Prius autem pædagogus, qui à nobis diuiditur in tribus libris, ostendit educationem & institutionem quæ datur à pueritia, hoc est, quæ ex catechesi, seu ex auditione tradita doctrina, fide simul augetur, vitæ informationem, & iis qui in numerum virorum adscribuntur, præparat animam virtute præditam, ad scientiam quæ cognitionem præbet accipiendam. Cùm ergo ex iis quæ per hæc à nobis dicenda sunt, Græci euidenter didicerint, quòd cùm eum qui est pius & verus Dei cultor nefariè persequantur, ipsi se impiè gerant: tunc iam procedentibus conuenienter Stromatum stylo & formæ Commentariis, soluendæ sunt quæ & à Græcis & à barbaris in nos mouentur dubitationes de aduentu Domini. Atque in prato quidem qui variè florent flores, & in horto arborum plantatio, non est separata per vnaquamque speciem eorum quæ sunt alterius generis, etiamsi quidam, eruditis variè decerptis collectionibus, prata & Heliconas, & fauos, & peplos, conscripserint: sed iis quæ vt contigit mihi venerunt in mentem, & neque ordine neque dictione sunt expurgata, sunt autem de industria dispersa, permixtim nobis instar prati variata est Stromatum descriptio. Quæ cùm ita habeant, & mihi erunt ad me excitandum Commentarij: & ei qui est aptus ad cognitionem, si fortè in ea inciderit, eius quod est vtile ac conducibile cum sudore fiet inquisitio. Non solùm enim cibum, sed multo magis etiam cognitionem labor præcedat æquum est, iis qui per arctam & angustam verè viam Dominicam, ad æternam & beatam transmittuntur salutem. Nostra autem cognitio, & hortus spiritualis, est ipse noster Seruator, in quem implantamur, transpositi & transformati in terram bonam ex vita veteri. Mutatio autem plantationis confert ad fertilitatem & bonitatem fructuum. Lux autem est Dominus & vera cognitio, in quem sumus transpositi. Dicitur autem alioqui duplex etiam cognitio: vna quidem communiter, quæ est in omnibus hominibus: similiter intelligentia & apprehensio, quæ vulgò & publicè vbique ex eo apparet, quòd norit vnumquodque eorum quæ sunt subiecta: quam non solùm habent potestates quæ sunt ratione præditæ, sed etiam quæ ea carent: quam ego nunquam nominauerim cognitionem, vt cui sit à natura ingeneratum., vt cognoscat per sensus. Quæ autem excellenter & præcipuè nominatur cognitio, ex mente & ratione formam accipit & characterem, per quam solæ potestates rationis participes fiunt cognitiones, quæ iis quæ apprehenduntur intelligentia,*
Psalm.111. *per nudam animæ operationem purè ac syncerè applicantur. Bonus est vir, inquit Dauid, qui mise-*

qui misereetur eorum qui errore pereunt, & commodat impertiendo verbum veritatis, non temere & vt contigit, sed si pensabit sermones suos in iudicio, profunda supputatione ac ratiocinatione: is dispersit, dedit pauperibus. [b] *Priusquàm autem aggrediamur id quod est propositum, fini quinti libri Stromatum sunt instar procemij reddenda ea quæ desunt. Nam quoniam ostendimus symbolicum genus esse antiquum, eo autem esse vsos non solùm prophetas qui sunt apud nos, sed etiam ex priscis Græcis permultos, & non paucos ex aliis barbaris qui sunt in gentibus, oportet eorum quoque qui initiantur persequi mysteria. Hæc autem declarare distuli in eum locum; quo ea quæ à Græcis dicta sunt de principiis persequentes, confutabimus: nam huius quoque contemplationis ostendemus fore mysteria. Cùm autem ostenderimus Græcorum cogitatorum eum qui apparet sensum, ex veritate quæ nobis fuit tradita per scripturas, fuisse illustratum, in quo significato fructum veritatis ad ipsos peruenisse postea, si non sit graue dictu, monstrauimus: agedum ipsos Græcos furti in seipsos admissi testes adducamus. Qui enim quæ sunt eorum propria tam euidenter à se inuicem suffurantur, se quidem fures esse confirmant: vel inuiti autem ostenduntur à nobis acceptam vsurpasse veritatem, & eis qui erant sui generis clanculum tradidisse. Qui enim ne à seipsis quidem abstinent, à nostris vix abstinebunt. Atque tacebo quidem eorum dogmata in philosophia, cùm scriptis fateantur ij qui in sectas distribuuntur, ne ingrati animi criminis conuincerentur, se decreta præcipua accepisse à Socrate. Cùm autem vsus fuero paucis testimoniis eorum qui sermonibus celebrantur, & in magna existimatione habentur apud Græcos, & eorum furandi genus in diuersis temporibus conuicero, conuertar ad ea quæ deinceps sequuntur.* [c] *Nam cùm fecisset Orpheus,*

Ὡς οὐ κύντερον ἦν καὶ ῥίγιον ἄλλο γυναικός. *id est:*

Deterius peiusque aliud quam fœmina nil est. *apertè dicit Homerus:*

Οὐκ αἰνότερον καὶ κύντερον ἄλλο γυναικός. *id est:*

Deterius grauiusque aliud quam fœmina nil est.

Et cum scripsisset Musæus:

Ὡς αἰεὶ τέχνη μέγ᾽ ἀμείνων ἰσχύος ἐστίν. *id est:*

Est certe ars semper permultum robore maior. *Dicit Homerus.*

Μήτι τοι δρυτόμος περιγίνεται ἠὲ βίηφι. *id est:*

Ligna secans mage consilio quam robore vincit.

Et rursus cum dixisset Musæus:

Ὡς δ᾽ αὔτως καὶ φύλλα φύει ζείδωρος ἄρουρα.
Ἄλλα μὲν ἐν μελίῃσιν ἀποφθίνει, ἄλλα δὲ φύει.
Ὡς δὲ καὶ ἀνθρώπων γενεὴ καὶ φῦλον ἑλίσσει. *id est:*

In lucem vtque vides almam folia edere terram,
Atque perire alia in ramis ac rursus oriri,
Altera sic hominum seclum generatio voluit. *transcribit Homerus:*

Φύλλα τὰ μέν τ᾽ ἄνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα δέ θ᾽ ὕλη
Τηλεθόωσα φύει, ἔαρος δ᾽ ἐπιγίνεται ὥρη.
Ὡς ἀνθρώπων γενεὴ ἡ μὲν φύει, ἡ δ᾽ ἀπολήγει. *id est:*

Ventus fundit humi folia altera syluaque rursus
Altera producit viridentia tempore verno:
Nascitur humanum sic seclum sicque recedit.

Rursus autem cum dixisset Homerus:

Οὐχ ὅσιον κταμένοισιν ἐπ᾽ ἀνδράσιν εὐχετάασθαι. *id est:*

De occisis autem minime se extollere fas est.

Scribunt Archilochus & Cratinus, ille quidem, Οὐ γὰρ ἐσθλὰ κατθανοῦσι κερτομεῖν ἐπ' ἀνδράσιν· *hoc est: Non mortuos bene est conuiciis persequi. Cratinus autem in Laconicis,* φοβερὸν ἀνθρώποις, τὸ δὲ αὖ κταμένοις ἐπ' αἰζηοῖσιν καυχᾶσθαι μέγα. *id est, Terribile est de hominibus occisis iuuenibus se valdè iactare. Et rursus Archilocus illud transferens Homericum.* Ἀασάμην, οὐδ' αὐτὸς ἀναίνομαι, ἀντὶ νυ πολλῶν, *id est:*

Sum læsus, nec ego pro multis ferre recuso.

Sic scribit. ἤμβλακον, καί πού τινα ἄλλον ἥδ' ἄτη κιχήσατο. *id est, Erraui & vtique aliquem alium deprehendit calamitas. Sicut certè illum quoque versum.*

Ξυνὸς Ἐνυάλιος, καί τε κτανέοντα κατέκτα. *id est:*

Communis perimit Mars & qui occiderat ante.

Ipse transmutans sic protulit. Ἔρξω· ἐτήτυμον γὰρ ξυνὸς ἀνθρώποισιν Ἄρης, *id est, Faciam, reuera enim est Mars communis hominibus. Præterea illud quoque transferens.*

Νίκης ἀνθρώποισι θεῶν ἐν πείρατα κεῖται. *id est:*

Omnis in arbitrio victoria posita Deorum est.

Per hunc iambum iuuenibus etiam apertè addit animum.

Νίκης δ' ἐν θεοῖσι πείρατα. *id est:*

Est in Diis vero finis victoriæ.

Rursus cùm dixisset Homerus:

Ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι. *id est:*

Illotis plantis in humo duraque cubantes.

Euripides scribit in Erectheo:

Εὕδουσιν ἐν ἀστρώτῳ πέδῳ.
Πηγαῖς δ' οὐχ ὑγραίνουσι πόδας. *id est:*

In solo minime strato dormiunt.
Fontibus autem minime lauant pedes.

Et cum similiter dixisset Archilochus:

Ἀλλ' ἄλλος ἄλλῳ καρδίην ἰαίνεται. *id est:*

Cor alij de alio mouetur gaudio.

Conuenienter ei Homerico.

Ἄλλος γὰρ ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτέρπεται ἔργοις. *id est:*

De factis aliis alius nam gaudia sumit.

Dicit Euripides in Oeneo.

Ἀλλ' ἄλλος ἄλλοις μᾶλλον ἥδεται τρόποις. *id est:*

Namque aliis alius magis lætatur moribus.

Audiui autem Æschylum quidem dicentem:

Οἴκοι μένειν χρὴ τὸν καλῶς εὐδαίμονα.
Καὶ τὸν καλῶς πράσσοντα, καὶ τοῦτον μένειν, *id est:*

Est qui beatus is maneat domi decet.
Rem qui gerit malè, is bene est maneat domi.

Euripide similiter in scœna clamante:

Μακάριος ὅστις εὐτυχῶν οἴκοι μένει. *id est:*

Fœlix beatus qui cum sit domi manet.

Sed & Menandrum sic dicentem in comœdia:

Οἴκοι μένειν χρὴ, καὶ μένειν ἐλεύθερον.
Ἢ μηκέτ' εἶναι τὸν καλῶς εὐδαίμονα. *id est:*

Domi

Domi manere oportet,& esse liberum,
Aut non beatum illum esse verè dicier.

Rursus cùm dicat Theognis:

Οὐκ ἔστι φεύγοντι φίλος καὶ πιστὸς ἑταῖρος, *hoc est:*
Qui exulat est illi non vllus fidus amicus.

dixit Euripides:

Πένητα φεύγει πᾶς τις ἐκποδὼν φίλος. *hoc est:*
Procul fugit quiuis amicus pauperem.

Et cùm dixisset Epicharmus, Ὦ θύγατερ αἰαῖ τύχας συνοικίζεις με ὢ σταθα πολαπεια,* *& subiungat*, ὁ μὲν γὰρ ἄλλην ἀντιλαμβάνει νεάνιδα· ἄλλον δ' ἄλλη ματεύει τινά. *hoc est, O filia hei mihi, cum quanam fortuna me facis habitare: Nam is quidem aliam sumit adolescentulam, alia autem alium quærit quempiam, scribit Euripides.*

Κακὸν γυναῖκα πρὸς νέον ζεῦξαι νέαν·
Ὁ μὲν γὰρ ἄλλης λέκτρον ἱμείρει λαβεῖν·
Ἡ δ' ἐνδεὴς τοῦδ' οὖσα, βουλεύει κακά. *id est:*
Dare iuueni iuuenem mala est res coniugem.
Namque is cupit cubile inire alterius:
Sed machinatur ipsa egens illi malum.

Præterea cum Euripides dixisset in Medea:

Κακοῦ γὰρ ἀνδρὸς δῶρ' ὄνησιν οὐκ ἔχει. *id est:*
Etenim mali munus viri haud est vtile.

Sophocles in Aiace flagelifero dicit hoc iambicum:

Ἐχθρῶν δ' ἄδωρα δῶρα, κοὐκ ὀνήσιμα. *id est:*
Dona hostium non dona sunt, nec commoda.

Cum autem versu dixisset Solon:

Τίκτει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅτ' ἂν πολὺς ὄλβος ἕπηται, *id est:*
Nascitur ex nimiis opibus petulantia multa.

apertè scribit Theognis:

Τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅτ' ἂν κακῷ ὄλβος ἕπηται.
Nascitur ex nimiis opibus petulantia prauis.

Vnde etiam Thucydides in historiis Εἰώθασι δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων φησὶν, οἷς μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραγία ἔλθῃ, εἰς ὕβριν τρέπεσθαι. *hoc est, Solent autem, inquit, permulti homines quibus maxime res secundæ aliquantisper euenerint, fieri insolentes. Philistus quoque similiter eadem imitatur sic dicens*, Τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα ἀσφαλέστερα πρὸς δόξαν καὶ κακοπραγίαν· εἰώθασι γὰρ μάλιστα οἱ παρὰ δόξαν ἀπροσδοκήτως εὐπράσσοντες εἰς ὕβριν τρέπεσθαι. *hoc est: Multa autem quæ conuenienter rationi feliciter succedunt hominibus, sunt & ad famam & ad rerum aduersarum cautionem tutiora. Quibus enim præter spem & expectationem res secundæ accidunt, solent euadere insolentes. Rursus cum hunc versum fecisset Euripides.*

Ἐκ γὰρ πατρὸς καὶ μητρὸς ἐκπονουμένων
Σκληρὰς διαίτας οἱ γόνοι βελτίονες. *id est:*
Ex patre & matre vitam egere qui asperam, &
Laboriosam validiores filij.

Scribit Critias. Ἄρχομαι δέ τοι ἀπὸ γενέτης ἀνθρώπου· πῶς ἂν βέλτιστος τὸ σῶμα γένοιτο καὶ ἰσχυρότατος, εἰ ὁ φυτεύων γυμνάζοιτο καὶ ἐσθίοι ἐρρωμένως καὶ ταλαιπωροίη τὸ σῶμα καὶ ἡ μήτηρ τοῦ παιδίου τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι ἰσχύοι τὸ σῶμα καὶ γυμνάζοιτο, *id est: Incipio autem ab ortu hominum.*

quemadmodum fuerit corpore præstantissimus & fortissimus, si is qui serit exerceatur & strenue comedat, & corpus vexet laboribus: & mater futuri infantis & sit robusto corpore, & se exerceat. Rursus cum Homerus dixisset de clypeo quem fabricatus est Vulcanus:

Ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν, ἐν δὲ θάλασσαν

Ἐν δ' ἐτίθει ποταμοῖο μέγα σθένος Ὠκεανοῖο. *id est:*

Tellurem maréque & cælum fabricatus in illo est.
Oceani magnam & vim fluminis indidit illi,

Dicit Pherecydes Syrius, Ζὰς ποιεῖ φᾶρος μέγα τε καὶ καλὸν καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει γῆν καὶ Ὠγηνὸν, καὶ τὰ Ὠγηνοῦ δώματα, *hoc est: Zas facit magnum pulchrumque pallium, & varie in eo depingit terram & Ogenum, & domos Ogeni. Et cum dixisset Homerus:*

Αἰδὼς ἥτ' ἄνδρας μέγα σίνεται, ἠδ' ὀνίνησιν. *hoc est:*

Ipse pudor qui hominem multum læditque iuuátque.

Euripides scribit in Erechtheo,

Αἰδοῦς δὲ καὐτὸς δυσκρίτως ἔχω πέρι·
Καὶ δεῖ γὰρ αὐτῆς, κἄστιν αὖ κακὸν μέγα. *id est:*

Quid de pudore dicam haud facilè iudicem.
Eo est opus certè, nec est malum graue,

Ex mutua autem comparatione furti loca sumpseris, ex iis qui & simul floruerunt, & in iisdem inter se concertarunt. Ex Euripide quidem in Oreste:

Ὦ φίλον ὕπνου θέλγητρον, ἐπίκουρον νόσου. *id est:*

Soporis ô illecebræ & morbum iuuans.

Et ex Sophocle in Eriphyle:

Ἄπελθ' ἐκείνης ὕπνου ἰατρὸν νόσου. *id est:*

Abi ad soporem huius morbi qui est medicus.

Et ex Euripide quidem in Antigone:

Ὀνόματι μεμπτὸν τὸ νόθον ἡ φύσις δ' ἴση. *hoc est:*

Nothum dedit probrosum natura nominis.

Sophocles autem ex Aleuadibus:

Ἅπαν τὸ χρηστὸν τὴν ἴσην ἔχει φύσιν. *id est:*

Quidquid bonum est naturam habet consimilem.

Rursus Euripides quidem in Crimeno:

Τῷ γὰρ πονοῦντι καὶ θεὸς συλλαμβάνει. *id est:*

Nam qui elaborat gaudet auxilio Dei.

Sophocles autem in Minoe dicit:

Οὐκ ἔστι τοῖς μὴ δρῶσι σύμμαχος τύχη. *id est:*

Qui nil agunt iis fortuna non fert opem.

Quinetiam Euripides quidem in Alexandro:

Χρόνος δὲ δείξει, ᾧ τεκμηρίῳ μαθὼν
Ἢ χρηστὸν ὄντα γνώσομαί σ' ἢ κακόν. *id est:*

Ostendet autem tempus ex quanam nota,
Aut te probum vel improbum cognouerim.

Sophocles autem ex Hippono:

Πρὸς ταῦτα κρύπτε μηδὲν, ὡς ὁ πάντ' ὁρῶν
Καὶ πάντ' ἀκούων, πάντ' ἀναπτύσσει χρόνος. *id est:*

Ad hæc nihil celes, quod omnia etenim videt,
Et audit omnia, tempus illud explicat.

Sed illa

Sed illa quoque similiter persequamur. Nam cum carmine scripsisset Eumulus:

Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς ὀλυμπίου ἐννέα κοῦραι. *id est:*

Mnemosyne atque Ioui est soboles prognata nouena.

Solon sic incipit elegiam:

Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα. *id est:*

Nata est Mnemosyne atque Ioui clarissima proles.

Rursus Euripides illud Homericum paraphrasticè circumloquens.

Τίς πόθεν εἷς ἀνδρῶν· πόθι τοι πόλις, ἠδὲ τοκῆες. *id est:*

Quis tu homo es, & tibi quænam patria, quíque parentes.

His iambis vtitur in Ægeo:

Ποίας σε φῶμεν γαίας ἐκπλεύσαι πόδα,
Πολυξενῶσθαι, γῆ δὲ τίς, πάτρας θ' ὅρος.
Τίς ἐσθ' ὁ φύσας τοῦ κεκήρυξαι πατρὸς. *id est:*

Dicemus ex qua te profectum patria
Loca peragrantem plurima, & quænam tua
Terra est, tuum quemnam asseris dici patrem?

Quid verò, non cùm dixisset Theognis:

Οἶνος πινόμενος πουλὺς κακὸς· ἢν δέ τις αὐτῷ
Χρῆται ἐπισταμένως, οὐ κακὸν, ἀλλ' ἀγαθόν. *id est:*

Potetur nimium si vinum, est res mala: sed si
Scitè vtatur quis, non mala, sed bona res.

Scribit Panyasis:

Ὡς οἶνος θνητοῖσι θεῶν πάρα δῶρον ἄριστον,
Πινόμενος κατὰ μέτρον, ὑπὲρ μέτρον δὲ χερείων. *id est:*

A diis donatum res est longè optima vinum,
Si potes modicè, immodicum res est pessima vinum.

Quinetiam cum dicat Hesiodus:

Σοὶ δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακὸν ᾧ κεν ἅπαντες τέρπωνται. *hoc est:*

Nam tibi pro igne malum reddam quod recreet omnes.

Dicit Euripides: ἀντὶ πυρὸς δὲ γὰρ ἄλλο πῦρ μεῖζον καὶ δυσμαχώτερον ἔβλαστον γυναῖκες. *id est: Nam pro igne maior ignis & difficilior victu creatur à fœminis.*

Præterea cum dicat Homerus:

Γαστέρα δ' οὔπως ἐστὶν ἀποπλῆσαι μεμαυῖαν
Οὐλομένην, ἣ πολλὰ κάκ' ἀνθρώποισι δίδωσιν. *id est:*

Perdendus venter nulla ratione repleri
Quit, mala plurima qui miseris mortalibus affert.

Scribit Euripides:

Νικᾷ δὲ χρεία μ', ἡ κακῶς τε οὐλομένη
Γαστὴρ ἀφ' ἧς δὴ πάντα γίνεται κακά. *id est:*

Vincit ægestas, ventérque malè perditus,
A quo quidem certè fluunt cuncta mala.

Præterea æque atque Callias Comicus qui scribit:

Μετὰ μαινομένων φασὶ χρῆναι μαίνεσθαι πάντας. *id est:*

Cùm insanientibus oportet furere omnes aiunt.

Dicit Menander in πωλουμένοις, *id est, qui venduntur:*

Οὐ παντάπασιν τὸ φρόνιμον ἁρμόττει παρόν.

Καὶ συμβῆναι δ' ἔνια δεῖ. *id est:*

Adesse semper non conuenit prudentiam.
Etiam euenire oportet aliqua.

Et cum dixisset Antimachus Teïus.

Ἐκ γὰρ δώρων πολλὰ κακ' ἀνθρώποισι πέλονται. *id est:*

Ex donis hominum generi mala plurima fiunt.

Scripsit Augias:

Δῶρα γὰρ ἀνθρώπων νοῦν ἤπαφεν, ἠδὲ καὶ ἔργα. *id est:*

Namque hominum mentem cum factis munera fallunt.

Cum autem dixisset Hesiodus:

Οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἄμεινον
Τῆς ἀγαθῆς· τῆς δ' αὖτε κακῆς, οὐ ῥίγιον ἄλλο. *id est:*

Namque homini melior fuerit possessio nulla,
Coniux quam bona, nil scelerata at peius habetur.

Dixit Simonides: γυναικὸς δ' οὐδὲν χρῆμα ἀνὴρ ληΐζεται ἐσθλῆς ἄμεινον· οὐδὲ ῥίγιον, κακῆς. *id est, Vxore autem bona, vir rem nullam possidet meliorem, neque mala deteriorem. Rursus cum dixisset Epicharmus:* ὡς πολὺν ζήσων χρόνον χ' ὡς ὀλίγον, οὕτως διανοοῦ. *id est: Tanquam longo tempore victurus, & tanquam breui, ita animo agites. scribit Euripides:*

Τί δή ποτ' ὄλβῳ μὲν μὴ σαφεῖ βεβηκότες
Οὐ ζῶμεν ὡς ἥδιστα, μὴ λυπούμενοι. *id est:*

Cum cursus in rebus secundis haud siet
Certus, molestias cur non repellimus?

Similiter cum Comicus dixisset Diphilus, εὐμετάβολος ἐστὶν ἀνθρώπων βίος, *id est, mutabilis vita est hominum, dicit Posidippus:*

Οὐδεὶς ἀλύπως τὸν βίον διήγαγεν
Ἄνθρωπος ὤν· οὐδ' ἄχρι τοῦ τέλους πάλιν
Ἔμεινεν εὐτυχῶν. —— *id est,*

Expers molestiæ acta nemini fuit
Vita, aut beatus vsque finem ad vltimum
Permansit vllus.

Et alioqui id tibi dicit Plato, scribens de homine qui est animal facile mutabile. Rursus cum dixisset Euripides: ὦ πολύμοχθος βιοτὰ θνητοῖς, ὡς ἐπὶ παντὶ σφαλερὰ χωρεῖς· καὶ τὰ μὲν αὔξεις· τὰ δὲ ἀποφθινύθεις· κοὐκ ἔστιν ὅρος κείμενος, οὐδὲ εἷς, εἰς ὅντινα χρὴ πελάσαι θνητοῖς· πλὴν ὅτ' ἂν ἔλθῃ κρυερὰ Διόθεν θανάτου πεμφθεῖσα τελευτή. *id est: O laboriosa vita mortalium, quam es omnino lubrica, & hæc quidem auges, illa verò minuis, nec est vllus terminus constitutus, ad quem oportet peruenire mortales, nisi quando venerit gelidus à Ioue missus mortis finis: scribit Diphilus,*

Οὐκ ἔστι βίος, ὃς οὐ κέκτηται κακά,
Λύπας, μερίμνας, ἁρπαγάς, στρέβλας, νόσους.
Τούτων ὁ θάνατος καθάπερ ἰατρὸς φανεὶς
Ἀνέπαυσε τοὺς ἔχοντας, ἀναπαύσας ὕπνῳ. *id est:*

Non vlla vita est quæ omnino caret malis,
Curis, doloribus, & ægritudinibus:
Cum apparuit sed mors, eorum vt medicus,
Dat requiem iis quibus malè est, hos sopiens.

Præterea cum dixisset Euripides: πολλαὶ μορφαὶ τῶν δαιμονίων· πολλὰ δ' ἀέλπτως κραίνουσι θεοί. *id est:*

id est: Multæ sunt formæ dæmoniorum: insperatò autem dij multa efficiunt. Tragicus similiter Theodectes scribit: τὸ μὴ βεβαίους τὰς βροτῶν εἶναι τύχας. *id est: non stabiles esse fortunas hominum. Et cum dixisset Bachilides:* παρ' οἷσι δὲ θνητῶν τὸν ἅπαντα χρόνον τῷ δαίμονι δέχεται, πράσσοντα ἐν καιρῷ πολιοκρόταφον γῆρας ἱκνεῖσθαι, πρὶν ἐγκύρσαι δυᾷ. *id est: apud quos autem mortalium dæmoni visum est, vt toto tempore vitam agens mediocrem, in tempore ad canam perueniat senectutem, priusquam incidant infortunia? Scribit Moschion Comicus:*

Κεῖνος δ' ἁπάντων ἐστὶ μακαριώτατος,
Ὃς διὰ τέλους ζῶν ὁμαλὸν ἤσκησεν βίον. *id est:*

Vere beatissimus ille est omnium,
Perpetuo vitam qui egit æquabilem.

Inueneris autem etiam, cum dixisset Theognis:

Οὔτοι χρήσιμόν ἐστι νέα γυνὴ ἀνδρὶ γέροντι·
Οὐ γὰρ πηδαλίῳ πείθεται ὡς ἄκατος. *id est:*

Non iuuenis vetulo coniux est apta marito,
Quæ cymba vt clauo, haud audiet imperium.

Aristophanem Comicum scribentem.

Αἰσχρὸν νέᾳ γυναικὶ, πρεσβύτης ἀνήρ. *id est:*

Turpe est maritus fœminę iuueni senex.

Cùm autem versibus dixisset Anacreon: Ἔρωτα γὰρ τὸν ἁβρὸν μέλπομαι βρύοντα μίτραις πολυανθέμοις ἀείδειν, ὁ δὲ καὶ θεῶν δυνάστης, ὁ δὲ καὶ βροτοὺς δαμάζει. *id est: Amorem cano delicatum, florentibus scatentem matricibus, is & suam in Deos exercet potentiam; atque homines domat. Scribit Euripides:*

Ἔρως γὰρ ἄνδρας οὐ μόνους ἐπέρχεται,
Οὐδ' αὖ γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἄνω
Ψυχὰς ταράσσει, κἀπὶ πόντον ἔρχεται. *id est:*

Non adoritur viros amor tantummodo,
Et fœminas, sed ipsorum quoque Deûm
Turbat animos, & ipsum etiam aggreditur mare.

Sed ne nostra longius progrediatur oratio, dum contendimus ostendere quàm sint Græci procliues ad furtum, & in orationibus & in dogmatibus, age adducamus Hippiam *Sophistam Eleum nobis apertè ferentem testimonium, qui id tractabat quod ad considerandum est nobis propositum. Qui sic dicit: Ex his fortasse dicta sunt alia quidem ab* Orpheo, *alia verò à Museo, alia verò ab* Homero, *alia verò ab alijs Poetis, alia verò in ijs quæ scripta sunt soluta oratione: alia quidem à Græcis, alia verò à barbaris. Ego autem cùm ex his omnibus ea quæ sunt maxima & eiusdem generis conposuerim, hanc nouam & multiformem conficiam orationem. Vt autem & philosophiam & historiam, & dicendi etiam facultatem, seu rhetoricã ostendamus non esse immunem ab hac reprehensione, consentaneum est vt ex his quoque pauca adducamus. Nam cum diceret Alcmæon Crotoniata:* ἐχθρὸν ἄνδρα ῥᾷον φυλάξασθαι ἢ φίλον. *id est, Inimicum facilius est cauere quàm amicum, Sophocles quidem scripsit in Antigone:*

Τί γὰρ γένοιτ' ἂν ἕλκος μεῖζον, ἢ φίλος κακός; *id est:*

Quod maius vlcus quàm amicus fiet malus?

Dixit autem Xenophon: οὐκ ἂν ἐχθροὺς ἄλλως πως βλάψειεν ἄν τις, ἢ φίλος δοκῶν εἶναι. *id est: Non aliter inimicos læserit quispiam, quàm si videatur esse amicus. Quinetiam cùm in Telepho dixisset Euripides:*

Ἕλληνες ὄντες βαρβάροις δουλεύσομεν; *id est:*

Græci sumus, dein seruiemus barbaris?

Thrasymachus in oratione pro Larissæis dicit: Ἀρχελάῳ δουλεύσομεν, Ἕλληνες ὄντες, βαρβάρῳ; id *est: Archilao seruiemus, cùm simus Græci, barbaro? Cùm in suis versibus scripsisset Orpheus:*

Ἔστιν ὕδωρ ψυχῇ, θάνατος δ' ὑδάτεσσιν ἀμοιβή,
Ἐκ δὲ ὕδατος γαῖα, τὸ δ' ἐκ γαίας πάλιν ὕδωρ,
Ἐκ τοῦ δὴ ψυχὴ ὅλον αἰθέρα ἀλλάσσουσα. *id est:*

Lympha anima est, sed mors est commutatio lymphis:
Ex lympha tellus, lympha ex tellure reuertit.
Ex illa autem anima est integrum quæ aera mutat.

Heraclitus, ex his, ea quæ ab ipso dicta sunt componens, scribit: Ψυχῇσιν θάνατος, ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος, γῆν γενέσθαι· ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή. *id est, Animis mors est, aquã fieri: aquè autem mors est, fieri terram: ex terra autem fit aqua, ex aqua verò anima. Iam verò cùm dixisset Athamas Pythagoricus:* ὧδε γίνεται τὸ πάντος ἀρχὰ, καὶ ῥιζώματα τέσσαρα τυγχάνοντι πῦρ, ὕδωρ, ἀὴρ, γῆ· *id est, Sic oriebatur vniuersi principium, & sunt radices quatuor, ignis, aqua, aer, terra: ex his enim gignuntur ea quæ gignuntur. Agrigentinus sic versibus scripsit Empedocles:*

Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖαν ἠδ' αἰθέρος ἄπλετον ὕψος,
Ἐκ γὰρ τῶν ὅσα γ' ἦν, ὅσα τ' ἔσσεται, ὅσα τ' ἔασιν. *id est:*

Cunctarum rerum radices quatuor extant:
Ignem primum & aquam, & terram, deinde æthera summum
Ex his præterita, & præsentia, quæque futura.

Et cum diceret quidem Plato: διὰ τοῦτο καὶ θεοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπιστήμονες, οὓς ἂν διὰ πλείστου ποιῶνται, θᾶττον ἀπαλλάττουσι τοῦ ζῆν. *id est: Propterea dij prope qui norunt homines, quos plurimi faciunt, eos à vita celerius liberant. Menander dixit:*

Ὃν οἱ θεοὶ φιλοῦσιν ἀποθνήσκει νέος. *id est:*

Dei quem amant, excedit is vita iuuenis.

Cùm autem in Oenomao scriberet Euripides: τεκμαιρόμεσθα τοῖς παροῦσι τἀφανῆ. *id est: Ex præsentibus futura conijcimus. In Phœnice autem:* τἀφανῆ τεκμηρίοισιν εἰκότως ἁλίσκεται. *id est: Obscura indiciis deprehenduntur verisimiliter. Dicit Hyperides:* τὰ δ' ἐστὶν ἀφανῆ, ἀνάγκη τοὺς διδάσκοντας τεκμηρίοις καὶ τοῖς εἰκόσι ζητεῖν. *id est: Quæ sunt autem obscura, necesse est eos qui docent inquirere signis, & iis quæ sunt probabilia. Et cum rursus dixisset Isocrates:* δεῖ δὲ τὰ μέλλοντα τοῖς προγεγενημένοις τεκμαίρεσθαι. *id est: Coniectanda autem sunt futura ex ijs quæ prius facta sunt. Andocides non dubitat dicere:* χρὴ γὰρ τεκμηρίοις χρῆσθαι τοῖς προτέροις γενομένοις περὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι· *id est, Oportet enim ijs quæ prius facta sunt, vti tanquam signis futurorum. Præterea cum dixisset Theognis:*

Χρυσοῦ κιβδήλοιο καὶ ἀργύρου ἄσχετος ἄτη,
Κύρνε καὶ ἐξευρεῖν ῥᾴδιον ἀνδρὶ σοφῷ.
Εἰ δὲ φίλου νόος ἀνδρὸς ἐνὶ στήθεσσι λέληθε
Ψευδὸς ἐὼν, δόλιον δ' ἐν φρεσὶν ἦτορ ἔχει.
Τοῦτο θεὸς κιβδηλότατον ποίησε βροτοῖσι
Καὶ γνῶναι πάντων τοῦτ' ἀνιαρώτερον. *id est:*

Argentum reprobum, atque aurum falsæve monetæ,
Non ægrè sapiens vir reperire queat.

Mentem

Mentem autem chari num pectore fallat amici
Callidus, atque intus corda dolosa tegat,
Qua non à superis res est mage reproba, nosse
Inter res omnes est mage difficile.

Euripides quidem:

Ω ζεῦ, τί δῆτα χρυσοῦ μὲν ὃς κίβδηλος ᾖ,
Τεκμήρι' ἀνθρώποισιν ὤπασας σαφῆ·
Ἀνδρῶν δ' ὅτῳ χρὴ τὸν κακὸν διειδέναι,
Οὐδεὶς χαρακτὴρ ἐμπέφυκε σώματι. *id est:*

O Iupiter, quid adulterinum quod siet
Aurum, dedisti aperta signa inter homines:
Sed quo queat signo malus cognoscier,
Est insitus nullus character corpori.

Hyperides autem ipse quoque dicit: χαρακτὴρ οὐδεὶς ἔπεστιν ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς διανοίας τοῖς ἀνθρώποις. *Id est: nullus animi character est in vultu hominibus. Rursus cùm dixisset Stasimus:*

Νήπιος, ὃς πατέρα κτείνων παῖδας καταλείπει. *id est:*

Stultus qui patrem occîdit, gnatósque relinquit.

Dicit Xenophon, ὁμοίως γάρ μοι νῦν φαίνομαι πεποιηκέναι· ὡς εἴ τις πατέρα ἀποκτείνας, τῶν παίδων αὐτοῦ φείσαιτο. *id est, Perinde mihi videor fecisse, vt si quis occiso patre eius filiis pepercerit. Et cùm dixisset Sophocles in Antigone:*

Μητρὸς τε ἐν ᾅδου καὶ πατρὸς τετευχότων
Οὐκ ἔστ' ἀδελφὸς ὅστις ἀναβλάστοι ποτέ. *id est:*

Nam pater & mater cui sunt in inferis,
Fieri nequit frater vt illi germinet.

Dicit Herodotus: μητρὸς καὶ πατρὸς οὐκέτ' ὄντων, ἀδελφὸν ἄλλον οὐχ ἕξω. *id est, Nam cùm pater & mater non sint amplius, fratrem non habebo. Præter hæc cùm scripsisset Theopompus:* δὶς παῖδες οἱ γέροντες ὀρθῷ τῷ λόγῳ, *id est:* Bis *pueri senes recta ratione. Et ante eum Sophocles in Peleo:*

Πηλέα τὸν Αἰάκειον οἰκουρὸς μόνη
Γεροντάγωγῶ καὶ ἀναπαιδεύω.
Πάλιν γὰρ αὖθις παῖς ὁ γηράσκων ἀνήρ. *id est:*

Gnatum Acaci Pelea ego sola in ædibus
Similiter erudio, nutrio, atque instituo,
Rursus puer namque est quisquis consenuit.

Dicit orator Antipho: γηροβοσκία γὰρ προσέοικε παιδοτροφίᾳ. *id est Senis, enim educatio est similis pueri educationi. Quinetiam Philosophus quoque Plato:* ἄρ' ὡς ἔοικεν ὁ γέρων δὶς παῖς γένοιτ' ἄν. *id est, Senex ergo, vt dicitur, bis fuerit puer. Porrò autem cùm dicat Thucydides:* μαραθωνῖται μόνοι προεκινδύνευσαν· *id est, Marathonitæ soli prius periculum adierunt. Dixit Demosthenes:* μὰ τοὺς ἐν μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας· *id est, Nequaquam per eos qui Marathone prius periculum adierunt. Sed nec illa omittam, quod cum Cratinus dixisset in Pætine:* τὴν μὲν παρασκευὴν ἴσως γινώσκετε· *id est: Apparatum quidem ex æquo cognoscitis. Andocides orator dicit:* τὴν μὲν παρασκευὴν ὦ ἄνδρες δικασταί, καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐμῶν σχεδόν τι πάντες ἴστε· *id est, Apparatum quidem, ô Iudices veheménsque animi studium & contentionem aduersariorum meorum omnes propemodum scitis. Similiter etiam Nicias in oratione de Deposito, aduersus Lysiam:* τὴν μὲν παρασκευὴν καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἀντιδίκων ὁρᾶτε ὦ ἄνδρες δικασταί φησιν. *id est, Apparatum quidem aduersariorum, & animi studium & contentionem videtis Iudices. Et post eum Aeschines*

dicit: τὴν μὲν παρασκευὴν ὁρᾶτε ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι καὶ τὴν παράταξιν. *id est, Apparatum quidem videtis, ô viri Athenienses, & veluti instructam aciem. Rursus cùm dixisset Demosthenes:* ὅση μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι σπουδὴ περὶ τουτονὶ τὸν ἀγῶνα καὶ παραγγελία γέγονε, σχεδὸν οἶμαι πάντας ὑμᾶς ᾐσθῆσθαι: *id est, Quantum quidem, ô viri Athenienses, fuerit in hac causa studium & quàm solicita postulatio ac prehensatio, existimo vos omnes propemodum sensisse. Et Philinus similiter:* ὅση μὲν ὦ ἄνδρες δικασταὶ σπουδὴ καὶ παράταξις γεγένηται περὶ τὸν ἀγῶνα τουτονί, οὐδ' ἕνα ὑμῶν ἀγνοεῖν ἡγοῦμαι. *id est: Quantum quidem fuerit, ô Iudices, studium, & qualis veluti aciei instructio, & adornatio in hac causa dicenda, neminem vestrûm ignorare existimo. Rursus cùm dixisset Isocrates:* ὥσπερ τῶν χρημάτων, ἀλλ' οὐκ ἐκείνου συγγενὴς ὤν. *id est, Perinde atque si esset pecuniæ cognatus, non illius. Lysias dicit in Orphicis:* καὶ φανερὸς γέγονεν οὐ τῶν σωμάτων συγγενὴς ὤν, ἀλλὰ τῶν χρημάτων. *id est, Et planum factum est eum non esse cognatum corporum, sed pecuniæ: Nam cùm etiam carmine dixisset Homerus:*

Ω πέπον, εἰ μὲν γὰρ πόλεμον περὶ τόνδε φυγόντε
Αἰεὶ δὴ μέλλοιμεν ἀγήρω τ' ἀθανάτω τε
Ἔσσεσθ', οὔτε κεν αὐτὸς ἐνὶ πρώτοισι μαχοίμην,
Οὔτε κέ σε στέλλοιμι μάχην ἐς κυδιάνειραν,
Νῦν δ', ἔμπης γὰρ κῆρες ἐφεστᾶσι θανάτοιο
Μυρίαι, ἃς οὐκ ἔστι φυγεῖν βροτὸν, οὐδ' ὑπαλύξαι.
Ἴομεν· ἠέ τῳ εὖχος ὀρέξομεν, ἠέ τις ἡμῖν. *id est:*

Si cùm vitata à nobis esset hæc alea belli,
Essemus senij expertes mortísque futuri,
Non inter primos vellem hancce capescere pugnam,
Prælia sed nec ego te nunc præclara iuberem
Ingredier, verùm innumeras cùm sæua pararunt
Mortis fata vias quæ impendent, posse caueri
Nec datur, insignis nobis agè fama paretur
Pugna, aut ex nobis alij ingens gloria detur. *Scribit Theopompus:*

Εἰ μὲν γὰρ ἦν τὸν κίνδυνον τὸν παρόντα διαφυγόντας, ἀδεῶς διάγειν τὸν ἐπίλοιπον χρόνον, οὐκ ἂν ἦν θαυμαστὸν φιλοψυχεῖν· νῦν δὲ τοσαῦται κῆρες τῷ βίῳ παραπεφύκασιν, ὥστε τὸν ἐν ταῖς μάχαις θάνατον αἱρετώτερον εἶναι δοκεῖν. *id est, Nam si cùm præsens quidem vitassemus periculum, liceret reliquum tempus securè transigere, non esset mirandum si vitæ essemus cupidi: nunc autem vitæ nostræ tot sunt ingenerata imminentque pericula fatalia, vt mortem in prælio oppetere, videatur esse magis optandũ. Quid verò, an non cùm Chilo quoque Sophista dictũ illud enunciasset:* ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα. *id est, Sponde, noxa præstò est. Epicharmus eandem sententiam alio nomine protulit dicens:* ἐγγύα ἄτας θυγάτηρ, ἐγγύα δὲ ζαμίας. *id est, Sponsio est noxæ filia, sponsio autem damni. Quinetiam cùm medicus scripsisset Hippocrates:* ἐπιβλέπειν οὖν δεῖ καὶ ὥρην, καὶ χώρην, καὶ ἡλικίην, καὶ νόσους. *id est, Respicere oportet, & tempus & regionẽ, & ætatẽ, & morbos. Dicit Euripides in hexametro:* Τηρῆσαι φασὶν ὅσοι δ' ἰατρεύειν καλῶς

Πρὸς τὰς διαίτας τῶν ἐνοικούντων πόλιν
Τὴν γῆν ἰδόντας, τὰς νόσους σκοπεῖν χρεών. *id est:*

Quicunque rectè autem sciunt mederier,
Hos rationem victus cùm respexerint,
Et regionem ciuium, morbos discernere.

Rursus cùm dixisset Homerus:

Μοῖραν δ' οὔτινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν. *id est:*

Dico nulli hominum parcam vitare licere.

Dicit

Dicit Archinus: πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὀφείλεται ἀποθανεῖν, ἢ πρότερον, ἢ εἰς ὕστερον. *id est: Debetur mors omnibus hominibus, aut prius, aut posterius. Et Demosthenes:* πᾶσι μὲν γὰρ ἀνθρώποις τέλος τοῦ βίου θάνατος, κἂν ἐν οἰκίσκῳ τις αὐτὸν καθείρξας, τηρῇ. *id est, Nam omnibus quidem hominibus vitæ finis est mors, etiamsi quis seipsum seruet inclusum in domuncula. Et cùm dixisset Herodotus, vbi aiebat de Glauco Spartano Pythiam dixisse* τὸ πειρηθῆναι τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον γενέσθαι. *id est: In Deo perinde esse dicere ac facere. Dixit Aristophanes:* δύναται γὰρ ἴσον τῷ δρᾶν τὸ νοεῖν. *id est, Tantumdem valet, mente agitare atque agere. Et ante eum Eleates Parmenides:* τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστί τε καὶ εἶναι. *id est: Idem est enim mente agitare & esse. An non etiam cùm Plato dixisset:* ἡμεῖς δὲ τοῦτο δείξομεν ἂν ἴσως οὐκ ἀτόπως, ὅτι ἀρχὴ μὲν ἔρωτος, ὅρασις· μειοῖ δὲ τὸ πάθος ἐλπίς· τρέφει δὲ μνήμη· τηρεῖ δὲ συνήθεια. *id est: Nos autem hoc fortè ostendemus non absurdè, quòd visus quidem est amoris principium: affectionem autem spes minuit, alit verò memoria, conseruat autem consuetudo. Scribit Philemon Comicus:*

Ὁρῶσι πάντες πρῶτον· εἶτ᾽ ἐθαύμασαν·
Εἶτ᾽ ἐπεθεώρησαν, εἶτ᾽ εἰς ἐλπίδ᾽ ἐνέπεσαν. *id est:*
Primum vident omnes, dein subit admiratio:
Deinde contemplantur, & dein spes venit.

Ita fit ex his amor. Quinetiam cùm dixisset Demosthenes: πᾶσι γὰρ ἡμῖν ὁ θάνατος ὀφείλεται. *Omnibus enim nobis debetur mors, & quæ deinde consequuntur. Scribit Phanocles in libro qui inscribitur Amores aut Pulchra,*

Ἀλλά τοι μοιράων ἡμ᾽ ἄλυτα, οὐδέ πως ἐστὶν
Ἐκφυγεῖν, ὁππόσσοι γῆν ἐπιφερβόμεθα. *id est:*
Sed nec caueri vllo modo Parcæ queunt
Alma à quibuscunque terra depascitur.

Porrò autem inuenies quoque quod cùm dixisset Plato: Cuiusuis enim plantæ primum quod rectè ortum est germen, ad suæ naturæ virtutem est præcipuum: appositum finem imposuerit. Historicus scribens: Quinetiam nulli plantæ agresti est à natura insitum vt mansuescat, vbi teneram ætatem prætererint. Et illud Empedoclis:

Ἤδη γάρ ποτ᾽ ἐγὼ γενόμην κοῦρός τε κόρη τε
Θάμνος τ᾽ οἰωνός τε, καὶ εἰν ἁλὶ ἔλλοπος ἰχθύς. *id est:*
Ipse ego namque fui per olim, deinde puella,
Arbustum, & volucris, mutus quoque in æquore piscis.

Euripides transcribit in Chrysippo: θνήσκει δ᾽ οὐδὲν τῶν γιγνομένων. *id est: Quæ gignuntur nihil moritur: sed dum aliud ab alio discernitur, aliam formam ostendit. Et cùm Plato in libris de rep. dixisset, mulieres esse communes, Euripides scribit in Protesilao.*

Κοινὸν γὰρ εἶναι ἄρα καὶ γυναικεῖον λέχος *id est,*
Ergo esse communem & torum fœmineum.

Quinetiam cùm scriberet Euripides:

Ἐπεὶ τά γ᾽ ἀρκοῦνθ᾽ ἱκανὰ τοῖς γε σώφροσιν. *id est:*
Quæ sunt enim satis, sufficiunt temperantibus.

Apertè dicit Epicurus: πλουσιώτατον αὐτάρκεια πάντων. *id est, Esse contentum, res est omnium ditissima. Et rursus scribente Aristophane:*

Βέβαιον ἕξεις τὸν βίον δίκαιος ὤν
Χωρίς τε θορύβου καὶ φόβου ζήσεις καλῶς. *id est,*
Si iustus es, vitam habebis stabilem,
Viues bene expers & tumultus & motus,

Dicit Epicurus : δικαιοσύνης καρπὸς μέγιστος, ἀταραξία. *Iustitiæ fructus maximus , est vacuitas perturbationis.* [d] *Atque furti quidem Græcorum , quod attinet ad sententiam , species cùm sint huiusmodi sufficiant ad exemplum euidens ei qui potest perspicere. Iam verò non sententias solùm & dictiones suffurati esse. & per paraphrasim enunciasse sunt deprehensi , vt ostendetur , sed etiam furta integra habere apertè arguentur. Nam cùm quæ erant aliorum , tota omnino surripuissent , enunciarunt tanquam propria , vt Eugamon Cyrenæus , ex Musæo librum integrum de Tesprotis , & Pisander Camireus Pisini Lydij Heracleam, & Panyasis Halicarnasseus à Cleophilo Samio Oechaliæ captiuitatem. Inueneris Homerum quoque magnum illum Poëtam , illos versus:*

Οἷον δὲ τρέφει ἔρνος ἀνὴρ ἐριθηλὲς ἐλαίης *id est:*

Atque vt vir nutrit ramum viriditantis oliuæ.

& quæ deinceps consequuntur , ad verbum transtulisse ex Orpheo de deleto Dionysio. & quæ ab Orpheo in Theogonia facta sunt de Saturno:

Κεῖτ' ἀποδοχμώσας παχὺν αὐχένα, καδ δέ μιν ὕπνος
ᾕρει πανδαμάτωρ.—— *id est:*

Atque is transuersa crassa ceruice iacebat,
Illum cuncta domans & somnus cœperat.

Homerus transtulit ad Cyclopem. Hesiodus autem scribit de Melampode:

Ἡδὺ δὲ καὶ τὸ πυθέσθαι, ὅσα θνητοῖσιν ἔδειμαν,
Ἀθάνατοι δειλῶν τε καὶ ἐσθλῶν τέκμαρ ἐναργές, *id est:*

Facta autem à superis quæ sunt parêre lubenter
Par homines, praui atque mali, clarissimi sunt hæc Signa.

& quæ deinceps consequuntur , quæ ad verbum accepit à Musæo Poëta. Aristophanes autem in primis Thesmophoriazusis , versus transtulit ex Comœdia Cratini , cui nomen Empripameni, id est , exusti. Plato autem Comicus & Aristophanes in Dædalo à se inuicem surripiunt. Cocalum autem qui aptè factus fuerat à Poëta Aristophane , Comicus Philemon , cùm eum paululum immutasset , exit in Comœdia quæ ὑποβολιμαῖος *inscribitur , id est , suppositititius. Hesiodi autem carmina cùm in solutam transmutassent orationem, ediderunt tanquam sua , Eumelus & Acusilaus historiographi. A Melesagora autem est suffuratus Gorgias Leontinus , & Eudemus Naxius historici , & præterea Bion Proconesius , qui etiam veteris Cadmi res gestas transcripsit , eas in summam redigens : & Amphilocus & Aristocles , & Leandrius , & Anaximenes , & Hellanicus , & Hecatæus, & Androtion, & Philochorus. Dieuchidas autem Megaricus , orationis principium traduxit ex Hellanici Deucalionia. Taceo Heraclitum Ephesium , qui plurima accepit ab Orpheo. A Pythagora autem immortalem esse animam auulsit Plato: ille autem ab ÆGyptijs. Multi quoque Platonici scripta literis mandauere , quibus ostendunt , vt in principio diximus , & Stoïcos , & Aristotelem plurima & præcipua dogmata accepisse à Platone. Quinetiam Epicurus à Democrito præcipua dogmata surripuit. Atque hæc quidem ita se habeant : vita enim me deficiet si velim sigillatim persequi Græcorum furta , quæ à nimio sui amore profecta , & quemadmodum pulcherrimorum quæ sunt apud ipsos decretorum sibi vendicant inuentionem , quam à nobis acceperunt.* [e] *Iam verò non solùm conuincuntur à barbaris dogmata surripere , sed ea etiam imitari quæ apud nos diuina virtute ab ijs qui sanctè vixerunt dum nostri curam gerebant , fiebant admirabiliter & præter opinionem, ea tanquam Græcas fabulas prodigiosè narrantes. Atque eos quidem rogabimus , verane ea quæ scribunt esse dicant , an falsa. Sed falsa quidem non dicent , non enim seipsos sua sponte maximè damnabunt stultitiæ , quòd falsa scribant , sed vera esse confitebuntur*

buntur. Et quomodo eis adhuc videntur incredibilia, quæ per Mosen & alios Prophetas facta sunt miracula? Omnium enim hominum curam gerens Deus omnipotens, alios quidem præceptis, alios verò minis, & nonnullos quidem signis prodigiosis, aliquos verò benignis promissis, conuertit ad salutem. [i] Veruṁenimuero cùm diuturna siccitas Græciam aliquando affligeret, & fructuum esset maxima sterilitas, qui remanserant, inquiunt, propter famen Delphos supplices venientes, rogarunt Pythiam quomodo liberarentur à tam graui calamitate. Ea respondit, calamitatis vnum esse remedium si vterentur precibus Æaci. Eis ergo morem gerens Æacus, cùm in Græcum montem ascendisset, mundis in cælum extensis manibus communem Deum inuocans precatus est vt afflictæ misereretur Græciæ. Simul atque cœpit precari, fælix statim tonitru insonuit, & totus aër circumcirca fuit obductus nubibus. Vehementes autem & continui imbres erumpentes totam impleuere regionem. Hinc efficitur abundans & copiosa fructuum feracitas, Æaci, quæ agricultura instar fuere, impetrata precibus. Et inuocauit, inquit Samuel Dominum, & dedit Dominus voces & pluuiam in die messis. Vides vnum esse Deum qui per subiectas potestates pluit super iustos & iniustos. Plena est autem nostra Scriptura Dei exaudientis, & vnamquamque efficientis petitionem, per iustorum orationes. [g] Rursus narrant Græci, quod cùm Etesiæ venti aliquando deficerent, Aristæus in Ceo sacrificarit Ioui Isthmio: maxima enim erat calamitas: qui cùm ardore omnia conflagrarent, & venti non spirarent qui solebant fructus refrigerare, eos facilè reuocauit. [h] Delphi autem, cùm Xerxes bello inuasisset Græciam, dixisset autem Pythia,

Ω δελφοὶ λίσσεσθ' ἀνέμους καὶ λῷον ἔσται. *id est:*

Orate ô Delphi ventos, meliúsque se habebit.

altari posito, & ventis facto sacrificio, eos habuere adiutores. Nam cùm circa Sepiadem promontorium spirassent vehementer, vniuersum classis Persicæ apparatum contriuere. [i] Empedocles quoque Agrigentinus κωλυσανέμας, *id est, venti prohibitor, fuit cognominatus. Dicitur quidem certe quòd cùm ex monte Agrigenti grauis quidam aliquando spiraret ventus, qui non solùm morbos importabat incolis, sed eorum etiam vxoribus erat causa sterilitatis, fecit vt is cessaret. Quocirca ipse quoque scribit in versibus:*

Παύσεις δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μένος, ὅστ' ἐπὶ γαῖαν
Ὀρνύμενοι θνητοῖσι καταφθινύθουσιν ἀρούρας. *id est:*

Indefessorum ventorum flamina tolles,
Qui spirando hominum perdentes arua fatigant. *Et rursus:*

Εὖτ' ἐθέλῃσθα, πάλιν τ' ἐπὶ πνεύματα θήσεις. *id est:*

Cúmque voles, eadem tu rursus flamina pones.

Dicebátque aliquos quidem eum sequi qui opus habebant diuinationibus, alios verò qui grauibus morbis diu cruciati fuerant. [k] Atque iustos quidem & curationes & signa & miracula efficere, ex nostris credidere scripturis. Si enim aliquæ virtutes seu potestates mouent ventos, & imbres distribuunt, audiant Psalmographum: Quàm dilecta tabernacula tua Psal. 8
Domine virtutum. Is virtutum & principatum & potestatum est Dominus, de quo dicit Moses: vt cum eo simus, & circumcidetis durum cor vestrum, ceruicem vestram non amplius indurabitis. Dominus enim Dominorum & Deus Deorum, Deus magnus & Deut. 10.
fortis, & quæ deinceps sequuntur. Et Esaias: Tollite, inquit, in altum oculos vestros, & videte quis hæc omnia fecerit. [l] Porrò autem dicunt aliqui pestilentias, & grandines, & procellas, & quæ sunt his similia; non fieri ex sola materiali egestate ordinis, sed solere etiam fieri per aliquam iram dæmonum vel angelorum non bonorum. Iam verò aiunt magos qui sunt Cleonis, obseruantes sublimia nubium quæ erant grandines eiaculaturæ, canticis &

sacrificiis iram depellere. Quòd si fortè eis quandoque defuerit animal, suo cruentato digito sacrificant. Mantinica quoque Diotima, Atheniensibus qui sacrificauerant ante pestilentiam, effecit vt morbus differretur decem annis. Sicut etiam Epimenidis Cretensis sacrificia, ipsis Atheniensibus in tantum tempus bellum Persicum distulerunt. Existimant autem nihil referre an has animas Deos dicamus, an Angelos. Iam verò eos qui sunt eorum doctrina periti in multis templis tanquam Deorum statuas, omnes ferè mortuorum loculos posuere, dæmones quidem vocantes eorum animas, docentes eas coli ab hominibus, vt quæ diuina prouidentia propter vitæ puritatem potestatem acceperint, vt ad hominum ministerium obirent locum qui est circa terram. Sciebant enim aliquas animas ex natura teneri corpore. Sed de his quidem cùm agetur de Angelis, procedente scriptura suo tempore differemus. Democritus autem ex cæli & sublimium rerum obseruatione multa prædicens, cognominatus fuit Sapientia. Cùm itaque eum benignè excepisset frater Damasus, ex quibusdam stellis capta coniectura, prædixit futuram multam pluuiam: atque illi quidem ei credentes, fructus collegerunt: nam cùm esset adhuc æstas, erant in areis: alij autem omnia amiserunt, cùm maxima & inopinata ingruisset pluuia. [m] *Quomodo autem sunt Græci adhuc non credituri apparuisse Deum in monte Sina, quo tempore ardebat quidem ignis nihil consumens ex iis quæ nascebantur in monte: & tubarum ferebatur sonitus, qui absque vllis inspirabatur instrumentis? Ille enim Dei in montem descensus, est aduentus diuinæ potestatis quæ peruadit omnem mundum, & prædicat lucem ad quam non patet aditus. Talis enim est allegoria quæ est scripturæ conueniens. Ceterùm visus est ignis, vt ait Aristobulus, cùm totus populus, qui erat non minus quàm centum myriadum, præter pueros & ætate minores, circa montem esset congregatus: esset autem montis ambitus non minor quàm quinque dierum. Per totum ergo locum visionis, eis omnibus in orbem vtpote castrametantibus, visus est circumcirca ardens ignis. Quo fit vt descensus minimè fuerit loco terminatus: Deus enim est vbique.* [n] *Dicunt autem ij quoque qui conscripserunt historias, esse in Britannia insula quandam speluncam monti subiectam, in fastigio autem hiatum: cùm autem ventus incidit in speluncam, & in sinu fossæ alliditur, audiri sonum cymbalorum quæ numerosè pulsantur. Sæpe autem cùm in syluis quoque mouentur folia, per repentinum & densum spiritus impetum, editur sonus auium cantui similis. Ceterùm ij qui composuere Persica, in locis quæ in Magorum regione sunt eminentiora, referunt tres montes in longo campo deinceps esse positos: eos autem qui locum transmittunt, cùm ad primum quidem montem peruenerint, audire vocem confusam, veluti clamantium non paucorum millium hominum, perinde ac si essent in acie: ad medium autem cùm venerint, maiorem simul & euidentiorem strepitum apprehendere: tandem autem audire in fine canentes pæana, perinde ac qui vicissent. Cuiusuis autem soni causa est, vt existimo, & locorum leuitas & concauitas. Reiectus itaque qui est ingressus spiritus, in eundem locum procedens, sonat vehementius. Et hæc quidem ita se habent. Deus autem omnipotens, etsi nihil sit ei subiectum, potest vocem & visionem auditu ingenerare, suam indicans maiestatem, præter ea quæ solita sunt naturalem habere consequentiam, ad conuertendam eam quæ nondum credit animam, & accipiendum id quod datur præceptum. Cùm autem esset nubes & mons altus, quomodo non poterat diuersus exaudiri sonitus, dum per operantem causam moueretur spiritus? Quamobrem dicit etiam Propheta: Vocem verborum vos audiistis, & similitudinem non vidistis. Vides quemadmodum vox Dominica, Verbum expers figuræ, Verbi virtus, Verbum Domini lucidum, veritas quæ de cælo venit desuper ad congregationem ecclesiæ, operabatur perlucidum continens ministerium.*

Exod. 20.

Deut. 5.

COMMEN-

COMMENTARIVS.

[a] Hic *autem sextus simul & septimus.* Primum proponit Clemens quæ in his duobus libris sequentibus sit tractaturus, describit enim quæ ad mores pertinent, & quod sit eius institutũ, qui est cognitione præditus, qui scilicet ex fide procedente habet cognitionẽ, ex eo deinde arripit occasionem reprehendendi, Græcos, nempe gentes incredulas, quod existimarent eos qui ex fide habent cognitionẽ esse ἀθέους, id est, impios & à Deo alienos, quod falsos eorũ Deos non colerent: hoc vt intelligant, docet summatim quisnã sit modus eorum religionis, & quæ pertinẽt ad scripturam citra vllum periculum memoriæ mandandã, meditari autem scripturã, & in ea versari vocat Clemens conuenienter verbis Domini, operari cibũ qui permanet in vitam æternã. Sola enim sacra est eiusmodi, vt qui eam rectè concoquit & digerit perueniat ad vitam æternam: cæteræ verò scripturæ sunt similes iis cibis qui momento temporis intereunt, & in secessum abeunt. Ea scriptura olim solũ discebatur à Iudæis, qui Dei erant populus peculiaris, sed post Christi aduentum fuit etiam communicata gentibus. Sed ea non intelligitur nisi doceatur, docetur autẽ Ecclesia quæ in vnam fidem congregatur ex lege, id est ex Hebræis, & ex gentibus: Beati sunt autem qui hanc docent Ecclesiã quæ constat ex Hebræis, & gentibus. Bobus autem qui sunt mundi assimilantur Hebræi, propter patrũ traditionem: Asinus autem immundis generis propter Idololatriam, vt diuus dicit Hieronymus in illud Esai; Beati qui seminant super omnes aquas, immittentes pedẽ bouis & asini. Seminant autẽ qui sacram docent scripturam, non aliter enim docetur, quam si verbum Dei seminetur, qui eam autem docet scripturam, is est firmus, vt qui solidum comedat cibum manentem in vitam æternam: qui non docetur, est infirmus, & ideo olus comedit, quod est cibus qui facilè cõsumitur. Quoniam autẽ in Pædagogo tractarat de moribus, ne de iis rursus tractare videretur superuacaneũ, eam tractationẽ dicit fuisse veluti quandam catecheticam institutionem, & præparationem ad scientiam quæ præbet fidei cognitionẽ. Cùm autem ostendisset falli Græcos qui existimabant eos qui fidei doctrinam acceperant, à diuino cultu abhorrere & esse ἀθέους, id est à Deo alienos, soluit dubitationes quæ in eos mouentur à Græcis & barbaris. Porro autem dicit in suis Stromatibus, non esse res distinctas, per diuersas separatas species alterius generis, vt fecerunt nõnulli qui suos libros variis inscripsere titulis, erudita quædã in eis colligentes, sed sua variasse Stromata, iis quæ sibi venerunt in mentẽ, quæ permistim dispersa effecerunt veluti quandã prati speciem, vt in quo nullus seruetur ordo, nec vllus adhibeatur ornatus orationis. Sunt autẽ hæc omnia vocabula, prata, helicones, faui, & pepli, metaphoricè sumpta, tituli librorũ à doctis viris scriptorũ, in quibus continebantur varia, sed selecta, non autem nullo ordine, & sine ornatu scripta, vt Stromata. Dicit autẽ Stromatum cõmentarios, & ad ipsum authorem excitandum esse aptos, & eum qui tendit ad cognitionẽ, qui si in eos inciderit, non sine labore inquiret id quod est vtile. Nam vt laborem præcedere cibũ oportere dicit Hippocrates, ita qui per arctam viam ad æternam tendit salutem, non sine labore peruenit ad cognitionem. Nostra autẽ cognitio est ipse Christus in quem transplantamur ex vita veteri in nouã, & ita ex veteribus hominibus, id est carnalibus, efficimur homines noui, id est spirituales. Illa autẽ in Christũ trãsplãtatio efficit, vt simus fertiles, & bonos fructus feramus, id est bona opera faciamus. Duplex autẽ est cognitio, & communis id est ea qua per sensum sensile subiectum cognoscit quilibet: & ea quæ est excellens, per quã facultates rationales cognoscuntur, se iis quę cadunt sub intelligentiã per nudam animæ operationem absque vllo sensuum adminiculo purè & sincerè applicantes. Ex quo est perspicuũ non esse Clementem in ea sententia, in qua est Aristoteles, qui dicit nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. Qui hanc habet cognitionẽ, miseretur eorum qui sunt in errore, vt sunt idololatræ, & qui falsos Deos colunt, & verbo veritatis eos impertit adducens ad fidẽ. Eos autem docens, non temerè verba effutit, sed ea ponderat cũ iudicio, prudenterque & consideratè loquitur, profunde cogitans & ratiocinans, vt dicat Dauid, dispergere & dare pauperibus, pauperes autẽ sunt qui laborant inopia Dei cognitionis. [b] *Priusquam autem aggrediamur.* Cùm quid in duobus libris sequentibus tractaturus esset, proposuisset, & rẽ ipsam iam esset aggressurus, prius ei visum est quinto libro finẽ esse imponendũ. Nam cum iam docuisset symbolicam doctrinam non solum esse apud Hebræos, sed etiam apud Græcos eam ab ipsis suffuratos, restarétque vt hanc arcanam & mysticam doctrinam doceret etiam esse apud mysteriis initiatos, de ea quidẽ tractare differt, donec veniat ad eũ locum, vbi agitur de principiis, sed cum ad ostendendum Græcos esse fures plurimum faceret, si eos nõ solum ab aliis, sed etiã à suis suffuratos esse planũ faceret, primum quidem dicit per quãdam veluti occupationem, philosophos quorũ sunt variæ sectæ ne merito censerentur ingrati, confessos esse præcipua sua de moribus dogmata accepisse à Socrate, deinde aliquot adductis claris viris & magnis, eis opponit alios posteriores qui singulatim à singulis eorũ sunt suffurati: his peractis dicit se rediturũ ad institutũ, primum autem dicit Homerũ ab Orpheo esse suffuratum. [c] *Nam cum fecisset.* Huc vsque ostendit Græcos tam Poëtas quam Philosophos & Oratores & historicos sententias & dictiones à se inuicem esse suffuratos. Nunc autẽ est ostensurus eos & per circumlocutionẽ multa à se inuicẽ surripuisse, & aliorum libros ab illis oblatos tãquam suos sibi vendicasse. [d] *Atque furti quidem Græcorum quod.* Postquam ostendit Græcorum furta non solum in verbis & sententiis, sed etiam in versibus & libris integris, quos à se inuicem sunt suffurati, transit ad aliud furti genus, nẽpe quod præter ea quæ iam dixit ipsos ab Hebræis esse suffuratos, multa quoque tãquam vera sunt commenti, imitati eos qui diuina virtute apud nos fecerunt miracula. Sic autem dicit. [e] *Iam vero non solum conuincuntur à barbaris.* Seipsos stultitiæ arguunt Græci, qui vera esse dicunt quæ commẽti sunt apud se facta miracula Hebræos imitati, incredibilia autẽ esse dicunt, quæ à Mose facta sunt & Prophetis, Deus enim rerũ omnium curam gerens, nõ solum præceptis & minis, sed etiam signis & prodigiis, & promissis ducit ad salutẽ. [f] *Verumenimuero cum diuturna siccitas Græciam.* De Æaco legi apud Ouidiũ in Metamorphosi, quod cum peste immissa à Iunone cõsumpta esset Æginæ plebs, quod Æacus precibus à Ioue impetrauerit, vt amissus repararetur populus. Quod factũ est formicis in homines conuer-

Marginal references: Ioan. 6. — Esa. 31. — Rom. 14. — Meta. 7.

sis, sed quod Æaci precibus effectum sit, vt cælitus daretur pluuia, qua fames & totius regionis sterilitas propulsaretur, non alibi legi. Non est tamen dubium quin Clemēs suum habuerit authorem, quem tamen non citauit. Ex hoc autē miraculo ostendit Clemens Græcos accepisse ex sacris scripturis, quod iustorum precibus impetrentur petitiones, & propulsentur mala & calamitates. [g] *Rursus narrant Graci.* Diodorus Siculus scribit Aristeum Apollinis & Cyrenes filium, pestilentia per Græciam grassante in Chio sacris factis Syrij canis ardores mitigasse, & Ethesiarum flatu impetrato Græcos liberasse. [h] *Delphi autem cum Xerxes.* Sepiadis promontorij in Magnesia meminit & Plinius lib. 4. cap. 9. & Strabo lib. 9. iuxta id promōtorium factus est totus apparatus classis Persicæ, cum Delphi facto ventis sacrificio eos placassent. [i] *Empedocles quoque Agrigentinus.* Scribit Diogenes Laërtius Empedoclem Agrigentinum etesiis aliquando vehementer flantibus, adeò vt fruges corrumperentur, iussisse asinos excoriari, factisque vtribus, eos collibus & montium verticibus affixisse ad flatus cohibendos, ventis autem ob id cessantibus, à rei euentu dictum esse κωλυσανέμαν, id est venti prohibitorem. [k] *Atque iustos quidem & curationes.* Acceperunt Græci à nostris scripturis quod iusti efficiant curationes, signa & miracula. Ea autem non suis viribus faciunt, sed à Deo suis impetrātes precibus, qui est primus & summus author omnium, Dominusque virtutum & potestatum omnium, nempe Angelorum, quorum ministerio maxima ex parte geruntur, quæ iusti & sancti à Deo suis impetrant orationibus. [l] *Porro autē dicunt aliqui.* Iusti quidem & sancti, & curationes, & signa, & miracula faciunt ministerio virtutum seu angelorum, cum ea à Deo suis impetrarint precibus. Sed qui hæc iustis & sanctis præstāt, sunt bonæ virtutes seu boni Angeli. Sunt autem non solum bonæ virtutes seu boni Angeli, sed etiam malæ quæ dicuntur etiam mali Angeli & Dæmones. Tantum autem abest vt eorum ministerio curationes, signa, & miracula iusti faciant, vt ij sint causæ efficientes pestis, grandinis & tempestatis, quas irati hominibus inferunt, cum tamen earum causa materialis sint inordinati aëris vapores & exhalationes. Hæc cum fieri à Dæmonibus intelligerent Magi, qui habitabant Cleonis, quæ sunt oppidum non longe ab Argo & Mycenis situ, quas vocat Homerus ἐϋκτιμένας, quod pulchrè & eleganter sint ædificatæ, cum aërem contemplantes, viderent nubes minari grandinem, ad iram dæmonum depellendam & carmina cantabant, & sacrificia faciebant. Cùm autem non fiant sacrificia sine sanguine, si fortè eis deesset animal quod mactarēt, suo digito emisso sanguine sacrificabant. De Diotima autem Mantinica quę Atheniensibus tredecim annos pestem distulit, sic scribit Plato, Diotima, olim sacris decimo ante pestem peractis morbi dilationem dedit. Idem etiam inducit Ciniam de Epimenide Cretensi sic dicentem: Epimenides decem annis ante bellum Persicum Dei oraculo monitus ad vos peruenit, & quædam sacrificia Dei oraculo edita fecit, Atheniensibusque Persicam formidantibus classem, prædixit decennio Persas nequaquam venturos, sed & postquam venerint infecta re discessuros, pluraque perpessuros mala quam fecerint. Eæ autem malæ potestates seu mali Angeli, cum & viuant & sint, incorporeæ sunt animæ. Dicunt autem quidam ex Græcis nihil referre, dicantúrne dij an angeli, qui sunt autem inter Græcos, nempe gentes, Theologi, mortuorum loculos posuerunt in templis, tanquam deorum statuas, eorum autem animas vocantes Dæmones, docētes eas colendas esse ab hominibus, vt quæ propterea quod vitam purè & sanctè egerint, sint circa nos præfecti ministerio hominum. Et hæc quidem dicunt quidam Græci de bonis & malis Angelis, seu dęmonibus, De iis autem sic dicit Origenes, nostri Clementis discipulus in libris περὶ ἀρχῶν. Omne quod est rationabile & ratio, in terminos statutaque declinat, sine dubio per præuaricationem recti iusti efficitur in peccato. Est ergo omnis creatura rationabilis laudis & culpæ capax: laudis, si secundum rationem quam in se habet ad meliora prospiciat: culpæ si rationem rectiq; tenorem declinet, propter quod rectè etiam præmiis & suppliciis subiacet: quod etiam de ipso Diabolo & his qui cum ipso sunt, & dicuntur eius Angeli, sciendum est &c. De iis autem plura dicere differemus in eum locum, quo ipse Clemens dicit se tractaturum de Angelis. Quod autem dicit Clemens de Democrito, qui ex cæli & sublimium rerum speculatione futuram coniecit pluuiam, in eius vita nihil dicit Laërtius, tantum dicit fratris Damasi liberalitate sustentatam fuisse eius inopiam. [m] *Quomodo autem sunt Graci.* Exodi 9. & 20. narrat Moses quod ad legem ferendam descenderit Deus in montem Sina, quo tempore & ignis ardebat in monte, nihil omnino consumens ex iis quæ nata erant, & audiebatur clangor tubæ, cum is sonitus à nullo inspiraretur instrumento, hæc videbantur Græcis incredibilia: dicit autē Clemens, non esse quod ea non credant, cum non minus admirabilia ab eis narrentur miracula. Quod Deus autem dicatur descendere, non ideo est existimandum Deum locum occupare, qui nullo termino comprehenditur, tantum significari aduentum diuinæ potentiæ, quæ totum mundum peruadit, & in igne apparens lucem prædicat inaccessibilem. Quod autem Deus sit interminatus, arguit & maxima hominum multitudo quæ ardentem vidit ignem, & esset, vt scribit Aristobulus, montis quinque dierum ambitus, Deus autem nullo circumscribitur interuallo qui est vbique. [n] *Dicunt autem y quoque.* Ex iis quæ & ex Britannicis & Persicis adducit historiis, in quibus narrantur fieri ingentes sonitus, & ex cantu auiū qui fit in Syluis, motu foliorum per repentinum & densum spiritum, ostendit non esse mirum quod Deus effecerit, vt tubæ sonus absque vllis instrumentis audiretur. Quæ in Britannico monte quidem cui subiecta est spelunca, & in Persicis illis magorum fiebant montibus, modo quidem insolito, sed naturaliter fiebant, & non sine subiecto. Deus autem ad vocem edendam nullo opus habet subiecto. Quanquam nec deerat quidem subiectum, cum esset nubes & mons altus. Ea autem faciebat Deus, vt conuerteret animas eorum qui non credebant, vt quæ eis dabantur præcepta acciperent. Vocem autem illam operabatur Dei Verbum, qui est veritas è cælo descendens, & veniens ad Ecclesiæ congregationem, vt per lucidum propinquum ministerium, nempe per ignem lucentem qui prope est.

Plat in cōu. Plat. dial. 1. de leg.

[a] *INVENERIMVS autem aliud quoque testimonium, ad confirmandum, quòd, dum præstantissimi Philosophi pulcherrima ex iis quæ sunt apud nos dogmata sibi vendicauerint,*

cauerint, ijs se veluti iactent & glorientur: nempe quòd ex alijs quoque barbaris quædam decerpserint quæ conferunt ad vnamquamque sectam, maximè autem ex Ægyptijs, cùm alia, tum dogma de migratione animæ in corpora. Ægyptij enim propriam quandam suam persequuntur philosophiam. Hoc autem maximè ostendunt sacræ eorum cæremoniæ. Primum enim procedit cantor, vnum aliquod afferens ex symbolis musicæ. Eum dicunt oportere accipere duos libros ex libris Mercurij, ex quibus vnus quidem continet hymnos Deorum, alter verò rationes vitæ regiæ. Post cantorem verò procedit horoscopus, qui in manu habet horologium & palmam, symbola & signa Astrologiæ. Eum libros Mercurij qui tractant de Astrologia, qui quidem sunt quatuor numero, oportet semper habere in ore. Ex quibus vnus quidem est de ordine inerrantium quæ videntur astrorum, alter verò de coitu & illuminatione Solis & Lunæ, reliqui de eorum ortu. Deinceps autem progreditur ἱερογραμματεὺς, id est, scriba sacrorum, pennas habens in capite, & librum in manibus & regulam, in qua est & atramentum ad scribendum, & iuncus quo scribunt. Hunc oportet scire & ea quæ vocantur hieroglyphica & mundi descriptionem, & geographiam & ordinem Solis & Lunæ, & quinque errantium, Ægyptique chorographiam & Nili descriptionem, & descriptionem instrumentorum ornamentorumque sacrorum, & locorum eis consecratorum, mensurásque, & ea quæ sunt eis vtilia. Deinde post eos qui prius dicti sunt, sequitur qui dicitur στολιστὴς, id est, ornator, qmi habet & iustitiæ cubitum, & calicem ad libandum. Is scit omnia quæ vocantur παιδευτικὰ, id est, ad disciplinam & institutionem pertinentia, & μοσχοσφραγιστικὰ, hoc est, pertinentia ad ritum mactandorum vitulorum. Sunt autem decem quæ pertinent ad honorem eorum qui sunt apud eos Deorum, & Ægyptiam continent religionem: nempe sacrificia, primitiæ, hymni, preces, pompæ, dies festi, & quæ sunt his similia. Post omnes exit Propheta, qui in sinu apertè gestat hydriam: quem sequuntur qui emissos panes portant. Is, vt qui sit sacrorum præfectus, ediscit libros decem qui vocantur Sacerdotales: continent autem de legibus, & Dijs, & vniuersa Sacerdotum disciplina. Propheta enim apud Ægyptios præest etiam distributioni vectigalium. Sunt ergo quadraginta duo libri Mercurij valde necessarij, ex quibus triginta quidem & sex, qui continent omnem Ægyptiorum philosophiam, ediscunt ij qui antè dicti sunt: reliquos autem sex παστοφόροι, id est, qui gestant pallium, vt qui pertineant ad medicinam, nempe de constructione corporis, & de morbis, & de instrumentis, & medicamentis, & de oculis, & postremò de mulieribus. Et res quidem Ægyptiorum, vt paucis dicam, sunt eiusmodi. [b] Indorum autem philosophia fuit ipsa quoque valde celebrata. Alexander quidem certè Macedo, cùm Indorum decem cepisset Gymnosophistas qui videbantur esse optimi & præstantissimi sermonisque breuitate cæteris antecellere, quæstiones eis proposuit, eum qui non aptè responderet se esse de medio sublaturum minatus. Et cùm ex ijs quidem maiorem natu respondere iussisset, is quidem primus examinatus, vtros existimet esse plures, viuósne an mortuos: viuos dixit, non esse enim mortuos. Secundus autem, terráne an mare maiores aleret belluas: terra, inquit, nam eius quoque pars est mare. Tertius autem, quodnam est animantium callidissimum, quod hucusque non fuit cognitum: Homo, inquit. Quartus autem rogatus, quanam ratione moti, Sabba, qui erat eorum princeps, impulissent ad defectionem: respondit, volentes eum vel honestè viuere, vel malè mori. Quintus autem rogatus, vtrum existimet fuisse priorem, diem an noctem: vno die, inquit. Dubiarum enim quæstionum necesse est etiam esse dubias dubitationes. Sextus autem rogatus, quanam ratione fieri posset vt quis maximè diligeretur: si cùm sit, inquit, potentissimus, non fuerit terribilis. Septimus autem, rogatus quomodo ex hominibus fieret Deus aliquis: si ea, inquit, fecerit quæ fieri non potest vt homo faciat. Octauus autem interrogatus, quid

sit fortius, vita an mors: vita, inquit, quæ tam multa mala ferat. Nonus autem examinatus, quousque bene sit homini viuere: quousque, inquit, non existimet melius esse mori quàm viuere. Cùm autem iussisset Alexander vt decimus quoque diceret aliquid, erat enim Iudex, alius, inquit, alio dixit deterius. Cùm autem dixisset Alexander: ergo tu quoque morieris primus, qui hæc iudicas. Et quomodo, inquit, ô Rex, verus, fueris, qui dixisti te primùm eum esse interfecturum qui pessimè respondisset? Et quòd totius quidem scripturæ Græci dicti sint fures, satis, vt opinor, pluribus ostensum est indiciis. [c] *Quod autem Deum, norunt, non per agnitionem, sed per qualemcunque eius manifestationem, Græcorum præstantissimi, dicis Petrus in prædicatione: Cognoscite ergo vnum esse Deum qui fecit omnium principium, & finis habet potestatem, & qui non cadit sub aspectum, qui omnia videt: qui cùm capi non possit, omnia capit, nullius indigens, cuius indigent omnia, & per quem sunt omnia, qui comprehendi non potest, æternus, ab interitu alienus, non factus: qui omnia fecit verbo virtutis suæ, scripturæ, inquam, cognoscentis, hoc est, filij. Deinde subiungit: Hunc Deum colite, non vt Græci, vtpotè quòd eundem quem nos, colunt Deum, qui sunt viri probi apud Græcos, sed non perfecta & absoluta cognitione, vt qui à filio datam non didicerint traditionem. Non ergo dixit, Ne colatis Deum quem Græci, sed non colatis vt Græci: Dei cultus modum mutans, non autem alium annuncians. Quid autem sit, Non colatis vt Græci, ipse Petrus annunciabit, subiungens: Quoniam dum feruntur ignorantia, & Deum nesciunt vt nos perfecta cognitione, cùm potestate quam dedit eis ad vsum, formassent ligna & lapides, æs & ferrum, & aurum & argentum, ex ipsorum materia & vsu, & quæ substantiæ serua sunt excitassent, ea colunt: & quæ eis Deus dedit in cibum, volucres aëris, & maris natatilia, & terræ serpentes, & feras, cum agri pecoribus quadrupedibus, mustelásque & mures, feles & canes & simias, & proprios hominibus cibos sacrificant, & mortua mortuis offerentes tanquam diis, in Deum sunt ingrati, per hæc ipsum esse negantes. Et quòd ita feratur, vtpote quòd nosipsi & Græci eundem Deum nouerimus, sed non similiter, sic rursus inferet hoc modo: Neque colite vt Iudæi: etenim illi soli se Deum nosse putantes, nesciunt se adorare Angelos & Archangelos, mensem & Lunam: & nisi Luna apparuerit, non agunt sabbatum quod dicitur primum, neque agunt neomeniam, neque azyma, neque festum, neque magnum diem. Deinde eius quod quæritur infert colophonem: Quare vos quoque sanctè & iustè quæ vobis tradimus discentes, seruate, nouè Deum per Christum colentes. Inuenimus enim in Scripturis, sicut dicit Dominus: Ecce facio vobis testamentum nouum, non vt feci patribus vestris in monte Choreb. Nouum dedit nobis testamentum: quæ enim sunt Iudæorum & Græcorum, sunt vetera. Nos autem qui nouè ipsum tertio genere colimus, sumus Christiani. Apertè enim, vt arbitror, ostendit vnum & solum Deum, à Græcis quidem gentiliter, à Iudæis autem Iudaicè: nouè autem à nobis cognosci & spiritualiter.* [d] *Præterea autem ostendit quòd idem Deus suppeditauit vtrunque testamentum, qui etiam Græcis dedit Græcam philosophiam, per quam omnipotens à Græcis gloria afficitur. Est autem hinc quoque manifestum. Ex Græca quidem certè disciplina, & ex Regali in vnum genus populi cui salus datur, cogregantur qui fidem admittunt, non tempore diuisis tribus populis, ne quis triplices existimet naturas, sed diuersis eruditis testamentis, cum sint vnius Domini, vnius Domini verbo. Nam quòd quomodo Deus Iudæos saluos esse voluit, dans eis Prophetas: ita etiam Græcorum spectatissimos propriæ suæ linguæ Prophetas excitatos, prout capere poterãt Dei beneficentiam, à vulgo secreuit, præter Petri prædicationem, declarabit Paulus Apostolus dicens: Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam, quomodo vnum Deum significet, & ea quæ sunt futura: & Hystaspen sumite & legite, & inuenietis Dei filium*

Margin notes: πείτρου. — Deut. 5.

filium multò clarius & apertius esse scriptum, & quemadmodum aduersus Christum multi Reges instruent aciem, qui eum habent odio, & eos qui nomen eius gestant, & eius fideles, & eius tolerantiam & aduentum. Deinde vno verbo nos interrogat: Totus autem mundus, & quæ sunt in mundo, cuius sunt, nónne Dei? Præterea dicit Petrus Dominum dixisse Apostolis: Si quis ergo velit ex Israël duci pœnitentia, & propter nomen meum credere in Deum, remittentur ei peccata post duodecim annos. Egredimini in mundum, ne quis dicat, Non audiuimus. Sed vt in tempore nunc venit prædicatio, ita in tempore data quidem est lex & Prophetæ barbaris: philosophia autem Græcis, aures assuefaciens ad prædicationem. Dicit itaque Dominus qui saluum fecit Israël: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis tibi dedi auxilium: dedi te in testamentum gentium, vt inhabitares terram, & possideres hæreditatem, dicens iis qui sunt in vinculis: Egredimini, & vt reuelareris iis qui sunt in tenebris. Si enim vincti quidem sunt Iudæi, quibus etiam dixit Dominus, Egredimini ex vinculis qui vultis, dicens eos qui sua sponte sunt vincti; & qui onera, inquit, toleratu difficilia in se per humanam susceperunt impositionem, clarum est quòd qui sunt in tenebris, ij sunt qui habent principem animæ partem defossam in cultu simulachrorum. Nam iis quidem qui erant iusti ex lege, fides deerat. Et ideo cùm eos curaret Dominus, dicebat, fides tua te saluum fecit. Iis autem qui erant iusti ex philosophia, non solum opus erat fide in Dominum, sed etiam vt discederent à cultu simulachrorum. Iam verò reuelata eis veritate, ipsi quoque pœnitentia ducti sunt propter ea quæ fecerant.

Hæc præter scripturas.

Esai. 49.

Quamobrem prædicauit Dominus iis quoque qui erant apud inferos. Dicit quidem certè Scriptura: Dicit infernus perditioni, eius quidem speciem non vidimus, eius autem vocem audiuimus. Non locus vtique voce accepta, dicit ea quæ prius dicta sunt, sed ij qui sunt collocati apud inferos, & seipsos tradiderunt ad exitium, tanquam ex naue aliqua se sua sponte in mare proiicientes. Ipsi verò sunt qui diuinam audierunt virtutem & vocem. Nam qui sanæ mentis, & iustorum & peccatorum animas esse existimauerit in vna condemnatione iniustitiæ, maculam infundens prouidentiæ? Quid verò, an non significant Dominum annunciasse Euangelium, & iis qui perierant in diluuio; vel potius vincti fuerant, & iis qui in præsidio continebantur & custodia? Ostensum est autem in secundo quoque Stromate, Apostolos consequenter Domino, iis quoque qui erant apud inferos annunciasse Euangelium. Oportebat enim, vt existimo, sicut hic, ita illic quoque, optimos ac præstantissimos discipulos esse magistri imitatores; vt vnus quidem, eos qui erant ex Hebræis, alij verò gentes deducerent ad conuersionem, hoc est, eos qui in iustitia quæ est ex lege & ex philosophia vixerant quidem, sed non perfectè, sed cum errore & prolapsione vitam transegerant. Hoc enim diuinum decebat consilium & prouidentiam, vt qui in iustitia maiorem habuere dignitatem & merita, & præ cæteris egregiè vixerunt, & eorum quæ peccarant ducti sunt pœnitentia, etiamsi sint in alio loco, cùm extra controuersiam sint in eorum numero qui sunt Dei omnipotentis, salui fierent per propriam vniuscuiusque cognitionem. Operatur autem, vt existimo, Seruator, quandoquidem est eius opus seruare & saluum facere: quod quidem certè fecit, vt qui eos qui in ipsum voluerint credere, per prædicationem, vbicunque essent, traxerit ad salutem. Si ergo Dominus nulla alia de causa descendit ad inferos, quàm vt annunciaret Euangelium, sicut certè descendit: aut descendit vt annunciaret omnibus, aut solis Hebræis. Atque si omnibus quidem, salui erunt omnes qui crediderint, etiamsi sint ex gentibus, cùm iam illic confessi fuerint. Sunt enim salutares, & quæ erudiunt, Dei castigationes, adducentes ad conuersionem, & potius pœnitentiam eligentes quàm mortem: idque cùm possint animæ purius perspicere, quæ sunt liberæ à corporibus, etiamsi obscurentur vitiis & perturbationibus, eò quòd amplius se

Iob. 28.

non eis opponat & eas impediat caruncula. Sin autem Iudæis solùm annunciauit Euangelium, quibus defuit ea quæ est per Seruatorem agnitio & fides, clarum est vtique quòd cùm apud Deum nullus sit personarum respectus, Apostoli quoque sicut hìc, ita etiam illic, annunciarunt Euangelium iis qui ex gentibus apti erant ad conuersionem. Et rectè dictum est à Pastore: Descenderunt ergo eorum in aquam, sed ij quidem descenderunt viuentes, & viuentes ascenderunt: illi autem qui prius dormierant, mortui descenderunt, viuentes autem ascenderunt. Iam verò dicit etiam Euangelium, surrexisse multa corpora eorum qui dormierant, vt qui videlicet translati essent in meliorem locum. Fuit ergo generalis quidam motus & translatio per Seruatoris dispensationem. Iustus autem non differt à iusto, quatenus est iustus, siue is fuerit ex lege, siue Græcus: non enim Iudæorum solùm, sed etiam omnium hominum est Deus dominus, propinquius autem eorum pater qui cognouerunt. Si enim honestè viuere, est etiam legitimè viuere: & vitam agere rationi consentaneam, est viuere ex lege: qui autem rectè vixerunt ante legem, in fidem sunt reputati, & iusti sunt iudicati: clarum est quòd iis etiam qui cùm extra legem essent, rectè vixerunt per vocis proprietatem, etiamsi in inferis essent & in custodia, exaudita voce Domini, vel ipsa per se, vel etiam quæ operabatur per Apostolos, mox conuersi fuerint & crediderint. Meminimus Dominum esse Dei virtutem, & fieri non posse vt virtus vnquam sit imbecilla. Sic existimo ostendi bonum quidem esse Deum: potentem verò Dominum salutem dare cum iustitia & æqualitate in eos qui conuertuntur, siue hìc, siue etiam alibi. Non huc enim solùm peruenit virtus operatrix, sed est vbique, & semper operatur. [f] Iam verò in Petri prædicatione dicit Dominus ad discipulos post resurrectionem: Elegi vos duodecim discipulos, iudicans esse me dignos, quos voluit Dominus, & fideles ratus esse Apostolos, mittens in mundum ad annunciandum Euangelium hominibus qui sunt in orbe terrarum, vt cognoscant vnum esse Deum, per meam Christi fidem futura significantes, vt qui audierint & crediderint, salui fiant. Qui autem non crediderint, cùm audiuerint ferant testimonium, vt qui non possint se excusare dicendo, non audiuimus. Quid ergo, non etiam apud inferos fuit eadem œconomia & dispensatio, vt illic quoque omnes animæ audita prædicatione, aut ostendant pœnitentiam, aut propterea quòd non crediderunt, iustum fateantur esse supplicium? Esset autem non leuis iniquitatis, eos qui ante aduentum Domini excessissent, cùm nec eis fuisset annunciatum Euangelium, nec in credendo vel non credendo vlla posset in eos culpa conferri, vel salutem assequi, vel puniri. Neque enim fas est illos quidem indicta causa fuisse condemnatos: solis autem eis qui fuerunt post eius aduentum frui diuina licuisse iustitia. Omnibus autem animis ratione præditis desuper dictum est: Quæcunque vestrum fecit aliquis in ignoratione, Deum apertè non cognoscens, si ea agnoscens ductus fuerit pœnitentia, ei omnia peccata remittentur. Deut. 30. Ecce enim, inquit, posui ante faciem vestram mortem & vitam, vt eligatis vitam: ad comparationem electionis dicens, Esai. 1. Deus posuisse, non ambo fecisse. Et in alia dicit scriptura: Si me audieritis & volueritis, bona terræ comedetis: sin autem me non audieritis, neque volueritis, gladius comedet vos: os enim Domini hæc locutum est. Rursus autem apertè Dauid, vel potius Dominus ex personà sancti (est autem is vnus à mundo condito, quicunque diuersis temporibus per fidem fuit & erit saluus) Psal. 15. Lætatum est cor meum & exultauit lingua mea. Præterea autem caro quoque mea in spe habitabit, inquit. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Notas fecisti mihi vias vitæ. Implebis me lætitia cum vultu tuo. Quomodo ergo est preciosus populus Domino, ita populus sanctus est omnis cum Iudæo, etiam is qui ex gentibus conuertitur, qui prædicabatur proselytus. Esai. 11. [g] Meritò ergo dicit scriptura bouem & vrsam simul futuros. Nam bos quidem dictus

dictus est Iudæus, ex animali quod à lege sub iugo iudicatum est mundum, quandoquidem bos & fissam habet vngulam, & ruminat. Gentilis autem significatur per vrsam, quæ est animal immundum & agreste. Parit autem animal carnem informem, quam lingua sola effingit in similitudinem animalis. Verbo enim formatur ad hoc, vt ex vita ferina mansuescat, qui conuertitur ex gentibus. Iam autem mansuefactus, ipse quoque vt bos sanctificatur. Iam verò dicit Propheta: Sirenes me benedicent & filiæ struthionum, & Esa. 43. *omnes bestiæ agri. Ab immundis animantibus bestiæ agri cognoscuntur, hoc est, mundi: quoniam eos qui in fidem sunt agrestes, & vita sordidi, nec ea quæ est ex lege iustitia purgati, appellat feras. Mutati autem ex eo quod est esse feras, per fidem dominicam sunt homines Dei, ex eo quòd velint mutari, primùm ad hoc quòd fiant proficientes. Alios enim adhortatur Dominus, aliis verò qui iam sunt aggreßi, & manum præbet & trahit. Non enim personam respicit & reueretur qui est omnium dominus: neque curat magnitudinem,* Sapient. 6. *quoniam ipse fecit magnum & paruum, & similiter omnibus prouidet, & omnium curam gerit. Dauid quoque dicit: Sin autem infixæ sunt etiam gentes in interitu quem* Psal. 9. *fecerunt. In hoc laqueo quem absconderunt comprehensus est pes eorum. Sed fuit Dominus refugium pauperi, adiutor in opportunitate & afflictione. Opportunè ergo nunciatum est Euangelium iis qui sunt in afflictione. Et ideo dicit: Annunciate in gentibus studia eius, ne iniustè iudicentur. Si ergo iis qui erant in carne, propterea annunciauit Euangelium, ne iniustè condemnentur: quomodo non etiam iis qui excesserunt ante eius aduentum, propter eandem causam annunciauit? Iustus enim Dominus, & iustitiam dilexit,* Psal. 10. *rectitudinem vidit vultus eius. Qui autem diligit iniustitiam, odio habet animam suam. Si ergo in diluuio periit omnis caro peccatrix, eis castigatione redeunte in disciplinam, primùm quidem voluntatem Dei, quæ vim habet erudiendi & operandi, credendum est dare salutem iis qui conuertuntur. Deinde etiam anima quæ est res longè subtilior, minimè potuerit affici ab aqua quæ est craßior, vt quæ propter subtilitatem & simplicitatem minimè superetur, quæ etiam appellatur incorporea. Quod autem crassum fuerit à peccato incrassatum, hoc vnà cum spiritu carnali abiicitur, qui concupiscit aduersus animam.*

h *Iam verò eorum quoque qui communitatem inducunt & commendat, princeps Valentinus, in ea quæ est de amicis homilia, scribit ad verbum: Multa ex iis quæ scripta sunt in libris publicis, inueniuntur scripta in Dei ecclesia. Hæc enim sunt inania verba quæ à corde proficiscuntur. Lex quæ scripta est in corde, ea est populus dilecti, qui diligitur, & ipsum diligit. Libros autem communes dicit, vel scripturas Iudaicas, vel scripturas philosophorum: communem autem facit veritatem. Isidorus quoque Basilidis simul filius & discipulus, in primo libro expositionum Prophetæ Parchor, ipse quoque scribit his verbis: Dicunt autem Attici quædam fuisse significata Socrati, dæmone eum consequente. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines vti dæmonibus, qui eos sequuntur eo tempore quo migrant in corpus, propheticam hanc accipiens doctrinam, & eam ponens in suis libris, non confitens vnde hunc sumpsisset orationem. Et rursus in secundo eiusdem operis sic scribit: Nec existimet aliquis, quod dicimus esse proprium electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus Philosophis. Non est enim hoc eorum inuentum, sed cùm sumpsissent à Prophetis, id tribuerunt ei qui est sapiens ex eorum sententia. Et rursus in eodem: Mihi enim videtur eos qui sibi vendicant philosophiam, vt discant quid sit quercus alata, & varium quod in ea est pallium, quæcunque allegoricè dixit Pherecydes in Theologia, sumens ex prophetia Cham. Fundamentum autem, vt olim adnotauimus, non dicimus eam quæ in vnaquaque hæresi suscipitur vitæ institutionem, sed id quod verè est philosophia, rectè artificiosam sapientiam, quæ præbet experientiam eorum quæ sunt in*

vita. Sapientiam autem, solidam diuinarum & humanarum rerum cognitionem, firmam quandam & stabilem, & quæ non potest excidere, comprehensionem, & quæ comprehendit ea quæ sunt, & præterita, & futura: quam nos docuit per suam præsentiam & per Prophetas Dominus, éstque eiusmodi vt non possit excidere, vt quæ à Verbo sit tradita. Eaque omnino vera est voluntate, vt quæ sit cognita per filium: & partim quidem est æterna, partim autem tempori vtilis: & partim quidem vna est & eadem, partim autem multa & indifferentes, & partim quidem est absque vllo motu patibili, partim autem cum patibili appetitione: & partim quidem perfecta, partim verò indigens. Hanc ergo sapientiam concupiscit philosophia, animæ & verbi rectitudinis, & vitæ puritatis, quæ est beneuolè affecta in sapientiam, & omnia facit vt eam consequatur. [a]

COMMENTARIVS.

[a] INVENERIMVS *autem aliud quoq; testimonium ad confirmandum.* Vt facilius credatur ex sacris scripturis suffuratos esse Græcos, ostendit eos non solum ab Hebræis, sed etiã ab aliis Barbaris esse suffuratos. Ex iis primo refert Ægyptios, à quibus acceperũt animæ immortalitatem, & in varia corpora transmigrationem, quam vocant μετεμψύχωσιν, hoc dogma acceperunt Ægyptij ex Æthiopibus, vt testis est Herodotus libro secundo, ab Ægyptiis autem Pythagoras, à Pythagora autem Plato, sibi tamen non semper consentiens. Quæ autem dicit hic Clemens de Ægyptiorũ ritibus & cæremoniis, nonnulla accepit ex Herodoto & Diodoro Siculo, sed plurima ex Philisto Siracusano qui Ægyptiacam historiã duodecim libris est persecutus, qui extabant tempore Clementis, nostro non extãt, sicut nec illi quadraginta duo libri Mercurij ter Maximi, qui quam præclara scripserit, ostendunt paucula quæ supersunt. [b] *Indorum autem Philosophia fuit ipsa.* Non solum ab Ægyptiis, sed etiam ab Indis suffurati sunt Græci. Erant autem apud Indos Philosophi celeberrimi, Gymnosophistæ, & Brachmanes, ad quos doctrinę causa multi profecti sunt Græci. De iis multa inuenies apud Apolloniũ Tyanæũ, sed de iis quæstionibus, quas eis proposuit Alexander Rex Macedonum, vix apud alium inuenies quàm nostrum Clementem, qui multos legit authores, qui nostris non extant temporibus. [c] *Quod autẽ Deum norunt.* Quod hic dicit Clemens præstantissimos Græcos Deum cognouisse non per cognitionem, sed per manifestationem (ita enim verti, quod Græcè est πεῖραν) existimo ita esse intelligendum, eos Deũ non nosse per agnitionem, id est per traditionem quæ Dei certã exhibet cognitionem quam habent Christiani, sed per manifestationẽ, per quam scilicet Deus cognoscitur, ex operibus congruenter ei. quod dicit Paulus ad Romanos, quod notum est Dei manifestãt illis, Deus enim illis reuelauit. Inuisibilia enim ipsius, à creatura mũdi per ea quæ facta sunt intellecta cõspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas &c. Hæc autem Petri prædicatio, quam citat Clemens, non habetur in numero scripturarum canonicarum, sic enim scribit Eusebius lib. 2. historiæ Ecclesiasticæ, Ille libellus qui dicitur Actus Petri, & quod nominis eius Euãgelium nuncupatur: sed & quæ dicitur eius prædicatio vel reuelatio in scripturis rursus Canonicis nõ habetur, sed ne aliquis quidem scriptorum veterum vti eorum testimoniis inuenitur. Sic Eusebius. Atque quod non sint hi quidem libri Canonici, vix est vllus hodie qui dubitet. Quod autem nullus veterum scriptorum eorũ testimonio vsus sit, falsum esse arguit Clemẽs, qui Petri prædicationis testimonio hic vtitur: quæ quam non sit reiicienda, ostendunt ea quæ citantur à nostro Clemente. Quod autem dicit Petrus videtur significare, Notum esse Deum & Græcis, & Iudæis, & Christianis, sed non eodem modo coli. Nam à Græcis quidem colitur gentiliter: quamuis enim Deum norint, ex auro tamen, argẽto, ære & ferro idola fabricantur, & eis tanquã diis sacrificant, & mortua mortuis offerentes in Deum sunt ingrati. Iudæi autẽ se solos Deũ nosse putant, sed imprudentes adorant Angelos & Archangelos, & mensem & Lunam, adeo vt nisi luna apparuerit, neque sabbatum agunt, neque neomeniam, neque pascha, neque magnum diem. Christiani autem Deum alio modo colunt, nempe modo qui est eis à verbo traditus, qui quidem est nouus & spiritualis, estque à Christo discendus & retinendus. [d] *Præterea autem ostendit quod idem Deus suppeditauit.* Pergit Clemens ostendere quidnam doceat Petrus in sua prędicatione, & Paulus in aliquo apocrypho libro qui non extat, nempe quod idem Deus qui vult omnes homines saluos fieri, vetus testamentum dederit Iudæis, nouum autem Græcis & gentibus ad Christum conuertendis: philosophiam autem Græcis ab eo dicit & Iudæos suos accepisse Prophetas, & Græcos Sybillam, & alios Prophetas in sua lingua præstantissimos, quos à vulgo separauit. Quiquidem & futura prædixerunt, & quid acturus & passurus esset Christus apertè exposuerũt. Ex iis vnus est Hystaspes qui fuit Rex Medorum, & insignis vates, quem sumere & legere iubet Paulus: eius meminit Giraldus in 3. Dialogo suæ poëticæ Philosophiæ. Dedit autẽ & legem Hebræis & Græcis philosophiam, eos assuefaciens ad audiendã Euangelij prædicationẽ, dicit autem fuisse quod ad mores attinet, iustos & ex Iudæis & ex Græcis, sed neutris perfectam fuisse iustitiam, Hebræis enim defuisse fidem, Græcis autem præter fidem, id quoque defuisse, quod à cultu idolorum essent liberandi, quę tenebant vinctam principem eorum animæ partem. Reuelatn autem eis veritate, & suscepta fide, opus etiã fuit, vt peccata quæ admiserant, se admisisse ægrè ferrent. Quod autem ex Græca & regali disciplina dicit populum congregari ad fidem, quidnam per regalem intelligat, non mihi satis occurrit, nisi forte per excellẽtiam doctrinam significet Platonicã, quæ continetur ἐν λόγῳ βασιλικῷ, id est, in oratione quę inscribitur Regalis, aut Regia.

[e] *Quamobrem*

[f] *Quamobrem prædicauit Dominus.* Quod Christus descenderit ad inferos, credat necesse est quisquis credit symbolo Apostolorum, in quo disertis verbis dicitur, descendit ad inferna. Quod autem iis qui erant apud inferos prædicauerit, testatur Petrus in prima sua Epistola, cùm dicit de iis qui fuerant dediti luxuriis, libidini & voluptati, qui reddent rationē ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos. Propter hoc enim & mortuis Euangelizatum est, vt iudicentur quidem secundū homines in carne, viuant autem secundum Deum in spiritu, quod futurum prædixit Iob dicens, Dixit infernus perditioni: Eius quidem (nempe verbi) speciem nō vidimus, eius autē vocem audiuimus. Per metonimiā autem accipitur infernus, pro iis qui sunt apud inferos, sed quæritur quibusnam sit prædicatum. Et respondet Clemens conueniēter ei quod dicit Petrus in sua prædicatione, quæ licet nō canonica, ab eo citatur, quod cū sit Deus omniū, & velit omnes homines saluos, fuisse omnibus qui erant apud inferos annūciatum Euāgelium, tam iis qui cum in lege vixissent, quam iis qui cum sectati essent Philosophiam, apti erant ad fidem suscipiendam & conuersionem, Deique cognitionem, licet in suo instituto non perfectè vixissent: rursus quæritur quisnam eis prædicauerit. Respōdetur autem Christum per se prædicasse Iudæis, sicut & cum ageret in terris, Apostolos autem, sicut & hic, gentibus. Bonum quidem esse Deum qui vult omnes homines esse saluos: Christum autem esse Dei virtutem, quæ nunquam est imbecilla, & vbique & semper operatur, siue per se operetur, siue per alios. Cum sit autem Seruator, proprium est eius opus dare salutem. [f] *Iam vero in Petri prædicatione, dicit Dominus.* Petrus in sua prædicatione dicit Christum dicere Apostolis, se eos mittere per orbem terrarum ad annunciādum Euangelium vt credant: si autem non crediderint, non possint se excusare, quod non audiuerint eandem etiā in inferis fuisse Christi œconomiam, vt qui audierint Euāgelij prædicationem agant pœnitentiam, & salui fiant, aut si non crediderint, se iustè puniri fateantur, quod non crediderint. Esset planè iniquum, si ij qui ante Domini aduentum sunt mortui, cùm eis non esset annunciatum Euangelium, nec possent reprehēdi, quod vel non credidissent, vel credidissent, tamen vel salui essent, vel supplicio afficerētur. Maximè cum è cælis sit eis significatū, quod si aliquis cum Deū non apertè sciret, per ignorātiam peccasset, fore vt si eum peccasse pœniteret, ei omnia peccata remittentur. Eo autem fore iniquius quod cum ei sit oblatum liberum eligendi arbitrium, sit tamen ei erepta libera eligēdi potestas. Non potest enim eligere cui nō datur quod eligat. Fidem autem non potest eligere is cui non exhibetur quod credat, non exhibebitur autē quod credat nisi eis prædicetur, quod sit credendū: non exhibetur autem mortuis quod credāt, nisi eis prædicetur. Quod autem sanctis mortuis (Sancti autem sunt, qui quouis tempore fuerūt vel erunt salui per fidem) sit prædicatum Euangelium, arguit quod certam spem ex fide concipiant lætantes, quod sint resurrecturi, nec sit eorum anima in inferno relinquenda, nec ipsi visuri sunt corruptionem. Quod quidem etsi Dauid propriè dicat de Christo, non abs re tamen Clemens id accommodat fidelibus mortuis resurrecturis. Porro autem licet fuit olim Iudæorum populus Deo pretiosus, vt qui esset ei peculiaris, habebat tamen proselytos qui in lege instituti Deum colebant. Ita etiam qui ex gentibus conuertuntur, & sacramento fidei initiantur, quod sic vocat Clemens κατηχούμενοι, sunt cum Iudæis, qui fidem acceperunt Sancti domino. [g] *Merito ergo dicit scriptura bouem & vrsam simul futuros.* Ægre ferebant Iudæi, quod cum essent à Deo electus populus & peculiaris, cum eis coniungerentur gentes, quibus etiam daretur salus. Eis iam respondit Clemens, non esse quod id ægrè ferrent. Nam vt olim suos habuisse proselytos, quos cum in suis erudiissent moribus & institutis in eandem asciscebant religionem. Nunc autem dicit etiam à Prophetis fuisse prædictum gentes coniungendas cum Iudæis: prædixisse etiam Esaiam bouem, & vrsam simul futuros. Quod significat si è litera mysticus eruatur sensus, fore vt simul sint Iudæi & gentes: per bouem enim qui est mundum animal, vt qui fissam habeat vngulam & ruminet, significari Iudæos: per vrsam vero, quæ est animal immundum & agreste, significari gentilem. Quodquidem est eo probabilius, quod vt vrsa parit informe animal, carnem, inquam informem, quæ lambendo efficitur animal, ita etiam qui ad fidem cōuertitur ex gentibus, verbo Dei formatus, ex fero & agresti redditur mitis & mansuetus, & vt bos Deo sacrificatur, ita mansuefactus Gentilis sanctificatur & Deo consecratur. Rursus quod apud eundem Esaiam dicit Dominus Deus; fore vt Syrenes & Struthiones eum benedicant cum bestiis agri, significat fore vt mundi & immundi eum benedicant, laudent & glorificent, id est, & Iudęi, & Gentiles, qui cum prius essent feri & agrestes, & vita plane sordidi, ea quę est ex lege, iustitia sunt purgati, & ex feris mutati facti sunt homines Dei. Mutati autem sunt & sua inducti voluntate, & paulatim, proficientes ad hoc vt fiant Dei homines. Sed mutari nō possunt sine Dei auxilio, qui alios adhortatur, nempe eos qui mundum cœperunt mutari: aliis vero qui iam cœperunt, manum porrigit & eos trahit. Ex quo est perspicuum sentire Clementem ad hominem iustificandum, & à vitio ad virtutem deducendum, conuenire Dei gratiam cum libero arbitrio. Cum autem Deus omnes fecerit, hinc fit vt nullius personam respiciat, & omnium curam gerat, & magnum nō pluris faciat quam paruum, qui omnes velit esse saluos. Cum autem homines sua culpa in interitum, nempe peccatū, inciderint, & in eo tanquam in laqueo sit comprehensus pes eorum, vt eis esset refugium, & eos liberaret ab afflictione, eis annunciauit Euangelium, vt culpam agnoscerent, & remedium quærerent. Annunciandi autem Euangelij hæc non minima fuit causa, vt si ei crederent, salui fierent: sin minus condemnarentur, alioqui iniustè iudicandi, si non essent admoniti vt resipiscerent, & peccata sua cognoscentes, & peccasse se ægrè ferentes, venirent ad medicum, nempe ad Christum Seruatorem. Propter eandem causam, nempe ne iniustè cōdemnarentur, iis etiā qui excesserant ante eius aduentum, annunciatum fuit Euangeliū. Non alia certè causa est, cur à Domino prædicetur Euangeliū, quam quoniā est iustus, & iustitias diligit: iniustus autem esset si nō prædicasset. Postquā autem multis ostendit prædicatū fuisse Euangeliū iis qui excesserāt ante Christi aduentū, venit illi in mentē dubitatio cui visum est occurrendū. Ea autē est huiusmodi: Si verū est quod dicit Scriptura, omne genus humanū periisse diluuio, quomodo fieri potuit, vt prædicaretur Euangeliū iis qui perierant. Ad hoc affert Clemēs duplicem responsionem. Prima est, quod sola periit

Marginal notes: 1. Pet. 4. — Iob. 28.

caro peccatrix: ille autem carnis interitus fuit quædam castigatio instar disciplinæ, volente Domino, vt ea daret salutem iis qui ad ipsum conuerterentur. Secũda est, quod anima est subtilis & simplex: & ideo dicitur incorporea: quo fit vt in eam agere non possit aqua quæ est crassa. Quod si in ea aliquid fuerit incrassatum propter peccatũ, id pereunte carne simul abiicitur cum spiritu carnali qui concupiscit aduersum animã, eam titillans & incitans ad voluptates & libidines. Cum ergo sola perierit caro & mortale corpus, superstes autem apud inferos sit anima, nihil obstat quominus ei possit prædicari Euangelium, vt non iustè damnetur. [b] *Iam vero eorum quoque qui cõmunitatem.* Quomodo hæc cohæreãt cum præcedentibus non est facile intelligere, maxime cum nihil extet ex iis quæ citantur ex Valentino & Isidoro, sed est verisimile, quod cum ostendisset Clemens Euangelium & Iudæis & gentibus fuisse prædicatum, significet cõmunem quoque eis esse sapientiam & veritatem, quam etsi dicat Socrates se accepisse ab eum sequente dæmone, & Aristoteles asserat omnes homines vti dæmonibus, qui eos sequuntur eo tempore quo migrant in corpus, eam tamen doctrinam habuerunt à Prophetis acceptam. Pherecydes quoq; qui sibi tanquam à se inuentam tribuit philosophiam, multa dicẽs mysticè & allegoricè, vtpote quercum alatam, & varium quod est in ea pallium, eam non à se habuit, sed à prophetia Cham. Sed neque Pherecydis, neq; prophetiæ quidquam extat hodie, qui fit vt non possimus diuinare, quid sibi velit alata quercus, & quod est in ea pallium, quæ à Pherecyde dicũtur allegoricè in sua Theologia. Non est autem existimandũ, eius sapientiæ, quæ est cõmunis Hebræis & gentibus quæ venerunt ad fidei cognitionis fundamentum, esse subiectum vitæ institutionem quæ traditur in vnaquaq; hæresi seu secta Philosophorum, vt antea admonuit in primo & secundo Stromate, sed eius esse subiectum sapientiam, quę est sciẽtia diuinarum rerum & humanarum, quam docuit Dominus qui est Verbũ, & Dei Filius, per se & suos Prophetas, quæ artificiosè docet quomodo sit vita instituenda & agenda. Comprehendit autem non solum præsentia, sed & præteritia & futura. Cum hæc autem sapientia sit sapiẽtia rerum diuinarum & humanarum, ipsa quoque est varia variè considerata. Si consideretur quidem vt diuinarũ rerum sciẽtia, est æterna vnáque & eadem, & semper eodem modo se habens, & nullum habens motum patibilem, perfectaque & omnibus numeris absoluta, & cui nihil abest, & quæ Deum habeat subiectum, qui ipsam reddit sibi similem. Sin autem cõsideretur vt scientia rerum humanarum, est temporalis, est non vna sed diuersa & differens, & in eam cadit motus, & appetitio patibilis, & est imperfecta & aliquo indigens. Talis autem est non ex se sed ex subiecto, nempe ex humana natura, quę cum sit varia, varia quoque sit oportet, quæ eam regit & administrat Sapientia. Hanc sapientiam appetit, & eius studio tenetur philosophia, philosophia, inquam, animæ, & verbi rectitudinis, & vitæ puritatis, id est, quæ hunc habet scopum propositum, vt anima quæ sunt bona & ex virtute cogitet, lingua vero rectè loquatur, & vita sit pura & sancta.

111 [a] PHILOSOPHI *autem apud nos quidem dicuntur qui amant sapientiam, quæ est omnium opifex & magistra, hoc est, filij Dei cognitionem. Apud Græcos autem dicuntur Philosophi, qui disputationes de virtute suscipiunt. Fuerit autem Philosophia, quæ in vnaquaque hæresi (de iis loquor quæ sunt in philosophia) ea quæ reprehendi non possunt, decreta cum vita congruente in vnam coacta electionem, quæ ipsa quoque à barbara diuinitus data sunt, surrepta gratia, Græca ornata sunt eloquentia. Nam alia quidem sunt suffurati, alia verò malè audierunt. In aliis autem, aliqua quidem dixerunt imitantes, sed ea non reddidere perfecta: aliqua autem humana coniectura & ratiocinatione, in quibus etiam labuntur. Arbitrantur autem se isti quidem perfectè assequi veritatem, vt nos autem ipsos comprehendimus, aliqua ex parte: nihil certè amplius norunt quàm hunc mundum.* [b] *Quanquam versatur Geometria in mensuris, magnitudinibus, & figuris, per eam quæ fit in planis descriptionem, & pictura totum locum opticum, quem vocant perspectiuum, videtur assumere in iis quæ adumbrantur. Hæc autem falsò descripsit visum, artificiosè vtens signis quæ fiunt per applicationem linearum visus. Hinc conseruantur* ἐπιφάσεις, *id est, eminentes visiones, & hypotheses, hoc est, visiones inferiores, &* φάσεις, *hoc est visa. Et videntur quidem alia eminere, alia verò subsidere: aliqua verò, alio aliquo modo visione apprehendi in loco læui & æquabili. Ita autem Philosophi quoque instar picturæ imitantur veritatem.* [c] φιλαυτία *autem, hoc est nimius amor sui, est semper quibuslibet causa omnium malorum. Quocirca non oportet eligendo & expetendo gloriam ab hominibus, esse nimium sui amantem, sed Deum diligendo esse sanctum cum prudentia. Si quis ergo vtatur quidem singularibus, tanquam vniuersis ac generalibus, & id quod seruit habeat pro eo quod dominatur, à veritate excidit, non intelligens id quod à Dauid dictum est per confessionem: Terram seu cinerem tanquam panem manducabam. Nimius* Psal. 101

autem

autem sui amor, & vana opinio ac persuasio, est ei terra, & error. [d] *Quod si ita est, est ex disciplina cognitio & scientia: si est autem disciplina, necesse est quærere magistrum: Nam Cleanthes quidem sibi magistrum adscribit Zenonem, & Theophrastus Aristotelem, & Metrodorus Epicurum, & Plato Socratem. Sed etsi venero ad Pythagoram, & Pherecydem, & Thaletem, & primos sapientes, consisto quærens eorum magistrum. Et seu dixeris Ægyptios, seu Indos, seu Babylonios, seu magos ipsos, non cessabo eorum doctorem requirere. Porrò autem te quoque deduco ad primum ortum hominum, & illinc incipio quærere quis fuerit eorum magister: nullus quidem ex hominibus, nondum enim didicerant. Sed nec aliquis ex Angelis: neque enim quomodo significant Angeli quatenus Angeli, ita audiunt homines. Neque enim quomodo sunt nobis aures, ita est illis lingua: neque instrumenta vocis quis dederit Angelis, labra, inquam, & quæ propter ea sita sunt, & guttur, & arteriam, & viscera, & spiritum, & aërem qui pulsatur. Multum autem abest vt Deus insonet sanctitate quæ adiri non potest, qui ipse quoque separatus est ab Archangelis. Iam verò Angelos quoque accepimus didicisse veritatem, & qui eis subsunt principatus; ortum enim habuere. Restat ergo vt nos quoque ascendentes, eorum doctorem desideremus. Quoniam autem vnum est ingenitum,* Ioan. 1. *nempe Deus omnipotens, vnum est etiam prægenitum, per quod omnia facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Vnus enim est reuera Deus, qui fecit principium vniuersorum, significans primogenitum filium, vt scribit Petrus, præclarè intelligens illud: In principio fecit Deus cælum & terram.* Genes. 1. *Is autem dictus est sapientia ab omnibus Prophetis. Is est magister omnium quæ orta sunt, Dei consiliarius qui præsciuit omnia.* Heb. 1. *Is autem ab alto, à prima mundi constitutione, multifariam multisque modis & docuit & perficit.* Matth. 23. *Vnde merito dictum est: Ne dixeritis vobis magistrum super terram. Vides vndenam ansas acceperit vera philosophia, etiam si lex sit imago & vmbra veritatis. Sed Græcorum nimius amor sui, quosdam homines prædicat doctores.* [e] *Quomodo ergo ad Deum creatorem omnis recurrit paternitas, ita etiam ad Dominum eorum quæ bona & honesta sunt doctrina, & quæ iustificat, & quæ ad hoc deducit & fert opem. Si qui autem ex aliqua affectione semina veritatis quomodocunque accepta non enutrierunt, sed terræ sterili & aridæ mandantes, ea herbis suffocarunt agrestibus, quomodo Pharisæi à lege declinarunt; doctrinas humanas inducentes, non est eorum causa magister, sed qui perperam audire voluerunt. Qui autem ex eis crediderunt & Domini aduentui & scripturarum declarationi, ij versantur in cognitione legis, sicut etiam philosophi, per doctrinam Domini perducuntur ad agnitionem veræ philosophiæ. Eloquia enim Domini eloquia casta, argentum ignitum, probatum terra, purgatum septuplum:* Psal. 11. *aut quod vt argentum sæpe purgatum probatur iustus, Domini nummus effectus, & qui regalem accepit characterem: aut quoniam Solomon quoque dicit linguam iusti esse argentum ignitum, probatam autem & sapientem doctrinam, esse laudabilem & admittendam significans, quando sæpe terra fuerit expurgata, hoc est, quando anima cognitione prædita fuerit multis modis sanctificata, per abstinentiam à terrenis inflammationibus.* [f] *Sanctificatur autem corpus quoque in quo habitat, cùm vt proprium dedicatur in sancti templi puritatem & synceritatem. Quæ est autem in corpore primæ animæ prima purgatio, ea est abstinentia a malis, quam quidem existimant perfectionem ac consummationem, eaque est, vt semel dicam, perfectio communis Iudæi fidelis & Græci. Eius autem qui est cognitione præditus, post eam quæ aliis lege decernitur perfectionem, iustitia procedit ad operationem beneficentiæ: & cui iustitiæ augmentum creuit ad beneficentiam, ei perfectio permanet in immutabili habitu beneficentiæ ad Dei similitudi-*

nem. Nam qui sunt quidem semen Abrahæ & serui Dei, ij sunt vocati. Filij autem Iacob, eius electi, qui supplantauerunt vitij operationem. Si ergo & ipsum Christum dicimus sapientiam, & eius operationem, eam quæ fit per Prophetas, per quam edisci potest traditio quæ est ex cognitione, vt ipse per præsentiam sanctos docuit Apostolos: sapientia fuerit cognitio, vt quæ sit scientia & comprehensio eorum quæ sunt, & futura sunt, & præterita, stabilis & firma, vt quæ à filio Dei sit tradita & reuelata. Atque si est quidem sapientis finis, contemplatio, ea quidem contemplatio quæ est adhuc philosophorum, diuinam appetit scientiam: nondum autem assequitur, nisi per disciplinam vocem acceperit propheticam sibi declaratam, per quam accipit quomodo se habent, habuerunt, & habitura sunt, quæ sunt, quæ futura sunt, & quæ prius fuerunt. Cognitio autem ipsa est, quæ per successionem ad paucos ex Apostolis absque scriptis tradita peruenit. Hinc ergo cognitio seu sapientia exerceatur oportet ad contemplationis habitum æternum, & in quem non cadit alteratio. Nam Paulus quoque in Epistolis non videtur reprehendere philosophiam: sed eum qui est particeps altitudinis cognitionis, non vult amplius recurrere ad Græcam philosophiam, eam allegoricè vocans mundi elementa, vt quæ elementa quodammodo doceat, & sit veluti disciplina præcedens veritatem.

Hebr. 5. *Quocirca ad Hebræos quoque scribens qui à fide ad legem reflectebantur: An rursus, inquit, opus habetis vt vos doceam quænam sunt elementa initij eloquiorum Dei? & facti*

Coloss. 2. *estis opus habentes lacte, & non solido cibo? Similiter etiam ad Colossenses quoque qui conuertuntur ex Græcis: Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum secundum elementa huius mundi, & non secundum Christum, * significans elementalem doctrinam reuerti ad philosophiam.*

* Significans Græcũ habes δελεάζων inescans: sed lego δηλῶν, id est, significans.

8 Quòd si quis dicat, per hominum intelligentiam fuisse inuentam à Græcis philosophiam: atqui inuenio scripturas dicentes intelligentiam esse à Deo missam. Psalmographus quidem certè maximum esse donum existimat intelligentiam, & petit dicens: Seruus tuus ego sum, fac vt sim intelligens. An non autem multiplicem petens cognitionem, scribit Dauid, Bonitatem & disciplinam & cognitionem doce me, quoniam mandatis tuis credidi? Testamenta esse principalia & maximæ authoritatis, est extra controuersiam, & dari præstantioribus.

Psal. 147. *Dicit quidem Psalmus certè de Deo: Nulli genti sic fecit, & iudicia sua non manifestauit eis. Illud autem, Non sic fecit, fecisse quidem significat, sed non sic. Illud ergo, Sic, positum est, vt fiat comparatio cum nostra excellentia. Poterat autem vtique Propheta dicere absolutè, Non fecit, absque additamento*

Act. 10. *huius, Sic. Quinetiam Petrus quoque in Actibus: In veritate comprehendo, inquit, quòd Dominus non est acceptor personarum, sed in omni gente qui timet ipsum & operatur iustitiam, est ei acceptus. Non tempore ergo perfectum est vt Deus personas non respiceret, sed id fuit ab æterno. Neque enim cœpit vnquam eius beneficentia: sed neque circumscribitur locis vel vllis hominibus. Neque enim singularis seu particularis est*

Psal. 117. *eius beneficentia: Aperite mihi, inquit, portas iustitiæ, in ipsas ingressus, confitebor Domino. Propheta autem dictum exponens Barnabas, infert: Cùm multæ portæ sint apertæ, quæ est in iustitia, ea est in Christo, in quam beati sunt omnes qui sunt ingressi.*

Psal. 28. *Eidem sententiæ adhæret quoque illud Propheticum, Dominus super aquas multas, vtpote quòd non solùm testamenta diuersa, sed etiam diuersi modi doctrinæ sint ij, qui inter Græcos adducunt ad iustitiam, & qui inter barbaros. Iam verò apertè quoque*

Psal. 9. *psallit Dauid, veritati ferens testimonium: Auertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Dei: obliuiscuntur scilicet eius cuius prius meminerant, & quem cognoscebant priusquam obliuiscerentur, eum iubent valere & amandant.*

Erat

Erat ergo quædam obſcura Dei cognitio etiam apud gentes. Et hæc quidem ita ſe habeant. [h] *Oportet autem eum qui eſt cognitione præditus multa didiciſſe. Et quoniam dicunt Græci cùm prior cœpiſſet Prothagoras, paratam eſſe orationem quæ quicquid dicatur ei aduerſetur, dici conuenit etiam aduerſus huiuſmodi orationes. Dicit enim ſcriptura: Qui multa dicit, viciſſim quoque audiet. Parabolam autem Domini quis intelliget, niſi ſapiens & intelligens, & qui diligit Dominum ſuum? Sit ergo qui talis eſt, fidelis: ſit eiuſmodi vt poſſit explicare cognitionem, ſit ſapiens in verbis diſcernendis, ſit in factis admirabilis, ſit caſtus & mundus: eò enim debet eſſe magis humilis, quò videtur eſſe maior, dicit Clemens in epiſtola ad Corinthios. Talis vt qui poſſit parêre præcepto: & aliquos quidem ex igne rapite, miſeremini autem eorum qui diſcernuntur. Falx quidem certè facta eſt vt rami amputentur: ſed implexos quoque palmites in ea diſtinguimus, & ſpinas quæ vitibus cohæreſcunt excindimus, ad quas non poteſt facilè accedi. Hæc autem omnia referuntur ad putandas vites. Rurſus homo factus eſt principaliter ad Dei cognitionem: ſed eſt & Geometra, & agricola, & philoſophatur, ex quibus vnum quidem factum eſt ad viuendum, alterum verò ad bene viuendum, tertium verò ad ea meditanda quæ demonſtrant.* [i] *Porrò autem illi qui dicunt philoſophiam eſſe profectam à diabolo, illud quoque ſciant, quòd ſcriptura dicit, diabolum transfigurari in Angelum lucis.* 1.Cor.11. *Quid agentem? Prophetantem ſcilicet. Si autem prophetat vt Angelus lucis, vera dicit ſcilicet. Si angelica & lucida prophetat, tunc etiam prophetat vtilia, quando transfiguratur ad ſimilitudinem operationis, etiamſi ſit alius, quatenus eſt ſubiectum defectionis. Nam quomodo deceperit quempiam, ſi non ſtudioſum per vera abducat ad coniunctionem & familiaritatem, & ita poſtea ad falſum attrahat? & alioqui inuenietur ſcire veritatem, etſi non ita vt comprehendat, ita tamen vt non ſit eius ignarus. Non eſt ergo falſa philoſophia, etiamſi qui eſt fur & mendax, per transfigurationem operationis vera dicat. Neque verò propter eum qui dicit, ſunt imperitè ea prius damnanda quæ dicuntur (quod in iis quoque qui nunc prophetare dicuntur eſt obſeruandum) ſed ſunt conſideranda quæ dicuntur, an veritati cohæreant. Iam verò ſi vniuerſa quoque ac generali oratione, quæcunque ſunt neceſſaria & vitæ vtilia, diuinitus ad nos venire dicamus, minimè errabimus: vel potius ſi dicamus ipſam quoque philoſophiam Græcis velut proprium datam eſſe teſtamentum, vt quæ ſit fundamentum Chriſtianæ philoſophiæ, etiamſi qui ex Græcis philoſophantur, ad veritatem ſua ſponte obſurdeſcant, barbarorum vocem vilipendentes, aut etiam reformidantes mortis periculum quod impendet fideli & legibus ciuilibus.* [k] *Quomodo autem in barbara philoſophia, ita etiam in Græca ſeminata ſunt Zizania, ab ipſo vero & proprio agricola zizaniorum: vnde etiam & quæ apud nos exortæ ſunt hæreſes in bono & genitali tritico: & qui Epicuri impietatem, & voluptatem, & quæcunque alia ſata ſunt præter rectam rationem prædicant, diuinitus datæ agriculturæ ſunt Græcis fructus adulterini. Hanc dicit Apoſtolus ſapientiam huius* 1.Cor.2. *ſeculi, quæ eſt ſcilicèt voluptaria, & nimio tenetur ſui amore, vt quæ doceat quæ ſunt huius mundi, & quæ ſunt circa ipſum ſolum, & conſequenter, quod ad præfecturam attinet, eſt ſubiecta iis qui hîc ſunt principibus. Quamobrem ſingularis ſeu particularis hæc philoſophia quodammodo tradit elementa eius quæ verè perfecta eſt ſcientiæ, quæ verſatur circa ea quæ percipiuntur intelligentia, & his adhuc magis ſpiritualia, quæ oculus non* 1 Cor 2. *vidit, & auris non audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, priuſquàm quòd de iis eſt verbum, magiſter noſter nobis aperiat ſancta ſanctorum, & his prætereà ſanctiora per aſcenſum reuelet iis qui germanè ſyncerèque & non adulterinè ſunt hæredes Dominicæ adoptionis. Iam enim audemus dicere (hic eſt enim fides cognitionis) eum omnia ſcire, &*

firma comprehensione comprehendere ea etiam quæ sunt nobis dubia & inexplicabilia, qui verè est cognitione præditus, cuiusmodi fuit Iacobus, Petrus, Ioannes, Paulus, & reliqui Apostoli. Est enim prophetia cognitione plena, vt quæ data sit à Domino, & rursus per Dominum declarata Apostolis. [l] *Nunquid autem cognitio est proprietas animæ ratione præditæ, quæ ad hoc exercetur, vt per cognitionem inscribatur ad immortalitatem? Sunt enim ambæ animæ potestates, cognitio inquam & appetitio seu impulsio. Inuenitur autem*

ὁρμὴ, impulsio ad aliquid agendum.

appetitio motus quidam qui est post aliquam ascensionem. Qui enim ad aliquam impellit actionem, ante actionem sumit cognitionem, secundò autem appetitionem seu impulsionem. Præterea in hoc quoque consideremus. Quoniam enim discere est antiquius quàm agere: nam naturaliter qui agit, id quod vult agere, prius discit: & cognitio quidem est ex eo quod didicerit: egisse autem ex eo quòd appetierit, seu incitatus fuerit: & ex eo quod discatur, est cognitio: scientiam autem sequitur appetitio, post quam actio omnis actionis quæ ratione suscipitur principium & opifex fuerit cognitio. Quare rursus meritò ex ea solam formam & characterem suscipit proprietas animæ ratione prædita: reuera enim appetitio quidem, sicut etiam cognitio, mouetur in ijs quæ sunt. Cognitio autem ex eo ipso, est quædam animæ consummata contemplatio eorum quæ sunt, aut alicuius, aut aliquorum, aut omnium simul. Quanquam dicunt aliqui sapientem hominem persuasum habere, esse quædam quæ comprehendi nequeant, adeo vt de ijs aliquam comprehendat comprehensionem, nempe quod comprehendi nequeant quæ sunt incomprehensibilia, quod quidem est commune, etiam eorum qui parum possunt prospicere. Nam qui est eiusmodi, confirmat esse aliqua quæ comprehendi nequeant. Ille autem cognitione præditus, de quo loquor, ipse ea comprehendit quæ videntur ab alijs non posse comprehendi, vt qui credat Dei filio nihil

Sapient. 8.

esse incomprehensibile, vnde nec esse eiusmodi vt doceri non posit. Qui enim propter suam in nos charitatem passus est, nihil omiserit quod faciat ad doctrinam cognitionis. Fit ergo ipsa fides, firma & stabilis constansque demonstratio in ijs quæ tradita sunt à Deo, quam sequitur veritas. [m] *Quòd si quis etiam desiderat multarum rerum experientiam, nouit antiqua, & coniectat futura: scit strophas orationum, & solutiones ænigmatum. Præscit signa & prodigia, & temporum euentus, id est, discipulus sapientiæ. Talis enim est is qui est cognitione præditus, vt in eum hæ solæ cadant affectiones quæ oriuntur vt corpus maneat, nempe fames, sitis, & similia. Sed in Seruatore quidem corpus, vt corpus, necessaria postulare ministeria vt permaneat, fuerit ridiculum. Comedebat enim, non propter corpus quod sancta virtute continebatur: sed ne eis qui vnà cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentire, sicut certè postea quidam existimauerunt eum apparuisse visione & phantasmate. Ipse autem, vt semel dicam, erat impatibilis, quem nullus subibat motus affectionis, nec voluptas, nec dolor.* [n] *Apostoli autem cùm iram & metum & cupiditatem, per Dominicam doctrinam, ex vberi quadam cognitione superassent, ne ea quidem quæ videntur bona ex patibilibus motionibus, vtpote confidentiam, æmulationem, gaudium, cupiditatem susceperunt, vt qui propter firmum quendam & stabilem statum mentis, nihil penitus mutarentur, sed in exercitationis habitu semper manerent alieni ab alteratione, post Domini quidem certè resurrectionem. Nam etsi ea quæ prius dicta sunt, si cum ratione fiant, aliquis bona esse accipiat: at imperfecto quidem certè minimè sunt admittenda, qui neque habet confidentiam: neque enim versatur in rebus grauibus & molestis, cùm ex ijs quæ sunt in vita, nihil graue molestúmve existimet, neque eum potest aliquid abducere à Dei charitate: neque tranquillitate animi opus habet (neque enim in dolorem incidit animíve angorem) cùm persuasum habeat omnia rectè fieri: neque irascitur, neque enim est quod eum ad iram moueat, cùm Deum semper diligat, & ad hoc solum totus sit*

conuersus,

conuersus, & ideo ex Dei creaturis nullam habet odio. Sed neque æmulatur, nihil enim, ei deest ad aßimilationem, quo sit bonus & honestus. Sed neque amat aliquem communi hac amicitia, sed creatorem diligit per creaturas: neque ergo in cupiditatem aliquam incidit aut appetitionem, neque in anima indiget aliquo ex alijs, cùm iam per charitatem versetur cum dilecto, cui quidem iam est familiariter coniunctus per electionem, & per habitum qui procedit ex exercitatione, ei appropinquat continentius, & est beatus propter bonorum abundantiam. Quamobrem his de causis maxima vi contendit aßimilari Domino in impatibilitate: est enim verbum Dei seu ratio intelligens, per quem mentis imago & aßimilatio in solo homine cernitur: vel etiam Deiformis & Deo similis fit per animam vir bonus, & rursus Deus est hominis formæ similis: forma enim vniuscuiusque est mens, ex qua characterem suscipimus. Quo fit vt qui peccant in hominem, sint impij & execrandi.

COMMENTARIVS.

[a] PHILOSOPHI *autem apud nos quidem dicuntur.* Philosophiam Christianam distinguit à Græca philosophia: Christiani, inquit, Philosophi amant sapientiam, Sapientia autem est verbum & filius Dei qui est Creator & magister omnium: Qui autem eius amat cognitionem ij sunt Philosophi: Græcos autem definit Philosophos eos qui de virtute disputant. Græca autem philosophia sunt recta in vnum coacta dogmata, cum vita eis congruente, ornata Græca eloquentia. Ea autem dogmata cum recta sint, non ex se inuenerunt, sed ab Hebræis sunt suffurati. Aliqua autem ab iis acceperunt, sed non intellexerunt: aliqua verò sunt imitati, sed non perfectè expresserunt, sed in ijs lapsi sunt, vt qui ea nō sint assecuti: falluntur autem arbitrantes se assequi veritatem. Nā quamuis eam aliqua ex parte attingant, tamen cum nihil norint præter hunc mundum in quo non est veritas, veritatem non nouerant quæ est Deus. [b] *Quanquam versatur Geometria.* Falli philosophos qui arbitrantur se assequi veritatem, ex hoc ostēdit, quod ne mathematicæ quidem disciplinæ, quæ existimantur omnium certissimæ & verissimæ, sint omni ex parte veræ, nam & Geometria, quæ versatur in mensuris, magnitudinibus & figuris, sæpè fallitur per eam quæ fit in planis descriptionem, nec assequitur ipsam quam sibi proponit veritatem; & pictura quæ in adumbrationibus vtitur Optica seu Perspectiua, quæ vtitur signis quæ fiunt per applicationem lineæ visus, sæpè visum decipit: non enim assequitur vt res quam describit talis sit qualis cernitur, cum visio vel plus quā par sit emineat, vel deprimatur, vel minùs adæquetur. Quomodo autem pictura imitatur quidem veritatem, sed eam non assequitur, ita etiam philosophi veritatem imitantur, sed eam nō exprimunt nec assequuntur. *φιλαυτία autem, hoc est.* Ostendit iam philosophos veritatem non esse assecutos, veritatem autem non assecuti errarunt: sed quænam eorum fuit erroris causa? ea quæ est causa omnium malorum, nempe φιλαυτία id est nimius sui amor. Nam cum hominum gloriam expeterent & vellent videri docti & sapientes, nouas sibi confinxerunt opiniones, quæ eos in errorem induxerunt, & ijs quæ sunt vniuersa & generalia, relictis priuatis & singularibus, vtentes, simul & à pietate & à veritate exciderunt, dum nimium sui amorem vanamque opinionem & persuasionem, Dauid se errasse confitens, vocat terram seu cinerem: terram enim seu cinerem tanquam panem comedit, qui iis quæ verè sunt, diuinis inquam & cælestibus contemptis, se totum dedit rebus terrenis. [d] *Quod si ita est, est ex disciplinis cognitio.* Ex nimio sui amore qui hominum gloriam expetit, existit error: vbi autem est error, ibi non est scientia & cognitio: constat autem esse cognitionem & scientiam. Quod si sit scientia & cognitio, ea autem ex se non habeatur, necesse est vt ea habeatur ex disciplina per quam discitur, non discitur autem nisi sit doctor seu magister qui doceat: habuerunt autem Philosophi suos doctores, vel singuli singulos, vel integros populos, vt puta Ægyptios vel Indos, sed nondum est inuentus verus doctor. Nam cum omnes homines nimium sui & gloriæ sint amantes, & ideo in errores facilè incidunt, Idcirco non est illic sistendum, sed vlterius progrediendum: Quod si procedatur vsque ad primos homines, non inuenietur eorum doctor & magister, nondum enim didicerant, & ideo docere non poterant. Sed nec Angeli fuerunt magistri & doctores, cùm nec linguam haberent, nec cætera instrumenta quibus vox edatur & auribus hominum mittant, licet tanquam Angeli possent significare quod linguis Angelorum loqui vocat Paulus: Sed illa significatio est sonus vocalis, sicut Deus sonum edit in spirans sanctitatem. Tantum autem abest vt Angeli primi & veri magistri esse potuerint, qui & ipsi sunt geniti, facti, inquam, & creati, vt ipsi etiam doctorem & magistrum habuerint à quo veritatem didicerunt, in qua plurimi eorum non steterunt, sed ab ea exciderunt. Cum ergo Angeli non fuerint magistri, sed magistrum habuerint, videndum est quisnam sit eorum magister: is autem est verbum, Dei filius. [e] *Quomodo ergo ad Deum Creatorem omnis recurrit paternitas.* Paulus in epistola ad Ephesios dicit à patre Domini nostri Iesu Ephes. 3.
Christi nominari, omnem paternitatem in cælis & in terra: Ita etiam dicit hîc Clemens eorū quæ bona & honesta sunt doctrinam referri & recurrere ad Dominum nostrum, qui est magister omnium, in terra & in cælis, nec solum ea docere quæ bona sunt & honesta, sed etiam ea quæ ad ea deducunt & dant auxilium. Est autem bona quidem & sancta Domini doctrina, sed contingit nonnunquam, vt qui eam acceperunt, ea male vtantur: vt olim Pharisei qui acceptam à Deo doctrinam suis, nempe humanis inquinabant traditionibus. Quod autem ea male sint vsi, non est in magistrum, sed in ipsos culpa conferenda, qui noluerunt doctrinam vt oportebat audire & intelligere, sed qui crediderunt prophetarum de

venturo Christo prædictionibus & scripturæ sanctæ declarationi, ij legis habuerunt cognitionē. Philosophi autē qui scripturas non legerant: per doctrinam Domini qui est doctor & magister omnium, perducunt ad cognitionē veræ Philosophiæ. Ij autem dicuntur habere legis cognitionem qui seruant legis præcepta, & ij dicuntur habere agnitionē veræ philosophiæ, qui pia sequentes philosophiæ dogmata ex virtute vitā agunt, vtrunque autem, & lex, inquam, & piæ philosophiæ dogmata sunt doctrina Domini, quæ vocantur etiam Domini eloquia. *Sanctificatur autem corpus quoque.* Doctrina Domini nō solum animum, sed etiam corpus sanctificat, in quo habitat anima. Sanctificatur autem corpus cum quod est eius propriū, ita Deo dedicatur, vt sit sanctum eius templum. Nescitis, inquit Paulus, quod templū Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis. Quod si corpus est sanctificatū & Deo consecratum, etiam atque etiam videndū est, ne id vitiorum & flagitiorum maculis inquinetur, & in eius templo Deus offendatur. Porro autē duplex est animæ purgatio, & ea quæ est communis fidelis Iudæi & Græci, abstinentia à malis, quæ à nōnullis existimatur perfectio & cōsummatio, sufficere enim putāt si declinetur à malis, licet non fiat bonū: alia autem est animæ purgatio, quæ vera est perfectio, non solum abstinere à malo, sed etiam benefacere, & non solū exequi Dei mandata & facere quæ à lege sunt constituta, sed ea etiam facere quæ non continentur in lege, sed sunt supra legē. Vir autem bonus & iustus qui in iustitia tantum accepit incrementū, vt non solum à malis abstineat, sed etiam beneficentiam exerceat, is ad Dei accedit similitudinē qui in bonos & malos sua cōfert beneficia: pluit enim super iustos & iniustos, & sol eius oritur super bonos & malos. Porro autem vt Deus est semper beneficus, ita is cuius iustitia eo processit vt non solum à malis abstineat, sed etiā benefaciat, is sicut Deus permanet in perpetuo benefaciendi habitu. Cum autem in scripturis alij quidē dicantur vocati, alij vero electi, qui sunt quidē filij Abrahæ serui Dei, ij sunt vocati, vt fide iustificati à malis declinēt. Qui vero sunt filij Iacob, ij sunt electi. Eos enim elegit Deus qui ab eo vocati & prædestinati nō solū vitia supplantant, Iacob enim dicitur supplantator, sed prostratis etiam vitijs & peccatis ascendunt ad preclara virtutis opera. Cū autem & ipse Christus dicatur sapientia, & sapientia etiā dicatur ipsa Christi operatio quæ fit per Prophetas, ex qua ędiscitur traditio quę fit ex cognitione, quā ipse Christus præsens suos docuit Apostolos. Ipsa cognitio est sapientia, quæ est firma ac stabilis comprehensio eorum quæ sunt, fuerunt, & futura sunt: Firma enim & stabilia sint oportet quæ à Christo Dei filio sunt tradita & reuelata, cum ipse suos doceret Apostolos, vel ipsi Apostoli ea docerēt quæ à Christo acceperāt. Quo fit vt ipsi traditioni merito sit credendum, quæ originem accipit ex sapientia. Cū autem sibi propositum finem habeat sapiens contemplationem, sciendum est duplicem esse contemplationē, & philosophorum & eorum qui ad Christi peruenerunt cognitionem. Et philosophorum quidē cōtemplatio diuinam appetit scientiam, sed eam non assequitur nisi ea fuerit declarata per vocem Prophetarū quos docuit Christus, à quo didicerunt quæ sunt & semper fuerunt & futura sunt, & semper similiter & eodem modo se habent. Hæc autē est cognitio quam absque vllis scriptis à Christo acceperunt Apostoli: Eis autē tradita per successionem ad nos vsque descendit. In ea sapientia seu cognitione se perpetuo exercere oportet per æternū habitum diuinæ contemplationis, & relictis elemētis Græcæ philosophiæ, meditanda sunt diuina & cęlestia, in quæ nulla cadit mutatio & alteratio. Est enim philosophia veluti quędā elementa veritatis quæ ab ea docentur, & quædam disciplina præcedens veritatem, cum autem ad ipsam peruentū est veritatem, in ea est pergendum, & non est redeundum ad exordia veritatis, id est ad philosophiam, sicut ei qui solido vtitur cibo, nō est amplius lac bibendum quod bibere iam desijt: non est ergo reprehendenda philosophia, sicut nec eam reprehendit Paulus, qui eam non malam, aut falsam appellat doctrinam, sed doctrinam elementalem, vt quæ ad perfectæ doctrinæ Christi, inquam, cognitionis deducit arcem. *Quod si quis dicat per hominum intelligentiam.* Cùm dixisset Clemens non esse reprehendendā philosophiam, cum ea sit elementalis doctrina & disciplina precedens veritatem, visum est ei respondere Græcis, qui dicunt à se inuentā fuisse philosophiam per hominū intelligentiam, ex quo sequebatur philosophiam non esse profectam à Deo doctrinam. Quod ex eo ostendit esse falsum, quod in scripturis à Deo petatur intelligentia tanquā magnum Dei donum, & maxime in psalmis Dauidicis: non peteretur autē, si per hominū intelligentiam inuenta esset philosophia quæ est donum Dei. Rursus cum Clementi venisset in mentē, aduersus ea quæ dicit de philosophia, hanc fieri posse obiectionem, si donū Dei est philosophia, non autē inuenta ab humana intelligentia, cur de veteri & nouo testamento scriptū est in Psalmis, Deum non sic fecisse omni nationi, sed solis Iudæis & fidelibus. Ad id respondet Clemēs, non sequi quin à Deo data sit philosophia, quod enim dicitur Deū non sic fecisse non arguit Deum non dedisse philosophiā, sed non esse tantum donum philosophiæ, quod à Deo datum est, quantum est donū vtriusque testamenti, quod est philosophia longè excellentius. Illud enim hic additum, nō ostendit non fuisse datam à Deo philosophiam, sed inducit & testamentorum & philosophiæ comparationem, significans testamenta esse philosophia longe præstantiora. Quod si significasset non esse datam à Deo philosophiam, non dixisset; non sic fecit, sed absolutè non fecit. Deus ab æterno fuit beneficus, neq; vnquam initium habuit eius beneficentia, neq; vnquam fuit acceptor personarum, sed quicunque eum timet, & rectè & iustè viuit, is est ei gratus & acceptus, neque intra certorū locorum & hominum limites circum scribitur eius beneficētia, quæ non est singularis seu particularis, sed vniuersa & generalis. Rogat Dauid vt sibi aperiantur portæ iustitiæ, fore enim vt si in eis fuerit ingressus, Dominū laudet & glorificet. Ea iustitiæ porta est Christus qui se dicit esse ostium: per eum enim qui intrauerit, qui est iustitia & sanctificatio nostra, is iustificatus Deū cognoscet & in eum credet, semperque eum laudabit & glorificabit, quod Hebræi peculiari sua phrasi vocant Deū confiteri. Hunc Dauidicum versiculum exponens Barnabas dicit omnes qui hanc iustitiæ portā nempe Christum fuerint ingressi esse beatos: vt qui deum semper laudent & glorificent quæ sola est fœlicitas. Hoc solus præstat Christus, qui est porta iustitiæ, & ideo eā solam iustitiæ portam aperiri sibi petit Psaltes & Propheta Dauid. *Oportet autem eum qui est cognitione præditus.* Postquā ostendit philosophiam esse Dei donum, & doctrinam quæ præcedit cognitionem veritatis, & ad

1.Cor.3.

tatis, ad eam deducit: & pergit de ea dicere, & exponere ad quã multa sit vtilis. Atque primùm quidem dicit oportere eum qui est cognitione præditus, qui Deum, inquam, cognoscit per fidem, multa didicisse quæ docet philosophia, nec sufficit per fidẽ Deum nosse, nisi ea possis explicare: eorum autem explicatio petenda est è philosohia. Est etiã vtilis philosophia ad falsas confutandas orationes. Dicunt Græci Protagorã secuti, qui prius vocatus est Sophista, & se exercuit in oratione quam vocant ἐριστικὴν, id est litigiosam seu contentiosam, oportere semper paratam habere orationem, quæ quidquid dicatur possit impugnare, & contradicere. Porro autẽ quæ dicuntur falsa minimè sunt admittenda, sed cõfutanda & refellẽda, vt autem paratam habeas orationem qua falsa refellas, tibi auxilium dabit philosophia. Non est permittendũ Sophistis vt multa falsa dicant, quibus oppugnent veritatem, sed est eis respondendum, vt se falli intelligant, nec permittendum vt alios fallant. Nam vt dicit scriptura, qui multa dicit, vicissim quoque audiet, &, vt dicit Solomon, stulto respondẽdũ est secundum suam stultitiam. Ad hæc accidit quod cum tam in veteri quã nouo testamento multæ sint Domini parabolæ, eæ vt intelligantur, sapientem & scientẽ esse oportet eum qui vult intelligere, & Dominum diligere. Nam quæ dicit Dominus non intelligit, nisi qui Dominũ diligit. Nam initiũ quidẽ sapientiæ est timor Domini, sed eius perfectio est amor. Cum autẽ sapientia sit rerum diuinarum & humanarum scientia, diuinarum quidem rerum cognitio à Theologia, humanarum autẽ rerum natura discitur à philosophia: Eorum autem quæ citat ex Clemẽtis epistola ad Corinthios, de qua antea satis diximus, sunt verba quidẽ satis clara, sed quomodo omnia inter se cohæreant, non satis apparet, & maximè illa, Et alios quidem ex igne rapite, miseremini autem eorum qui discernuntur, quæ quid sibi velint viderit fortasse alius perspicacior, ego quidẽ certè ingenue fateor me non videre. Quod autem dicit falcem quidem esse factam ad ramos amputandos, sed ea quoque implexos distingui palmites, & excindi spinas quæ vitibus coherẽt, videtur allegoricè significari philosophia tanquam falce quæ falsa sunt resecari, quæ autem sunt nimis implicata, & ne ad veritatem facile accedatur impediunt, distingui & discerni, & tanquã spinas excindi: Hæc autem dicuntur per metaphoram sumptam ex putatione vitiũ. Quoniam autem dicebant nonnulli sola opus esse Theologia, quæ nos doceat Dei cognitionem, & ideo reijciendam esse philosophiam, dicit Clemens, id non esse omni ex parte verum: nam homini qui viuit in terra, & Geometria esse opus ad agros dimetiendos, & agricultura ad agros colendos, & philosophia ad ratiocinandum. Agros coli, vt fructibus qui è terra nascuntur viuamus, melius autem viui, si suorum agrorum vnusquisque norit limites qui eos separant ab alienis: philosophiæ autem dari operam, vt ea meditemur quæ possunt demonstrari ratione. [i] *Porro autem illi qui dicunt philosophiam.* Erant qui dicebant fugiendam esse philosophiam, quòd ea à diabolo sit profecta, respõdet Clemens, non concedens quidẽ eam esse profectã à diabolo, sed dicens per hypothesim, quod etiam si ita esset eam profectã esse à diabolo, quod alibi ostendit esse falsum, non sit tamen fugienda. Hoc probat authoritate Pauli, qui dicit Satanam se transfigurare in Angelum lucis, Angelus autem lucis prophetans vera dicit, & quæ bona sunt & honesta, quæ dicuntur lucida. Qui autem vera dicit bonáque & honesta non esse fugiendum: Satanas ergo non est fugiendus quatenus se transfigurat in Angelum lucis, sed quatenus, cùm per vera & quæ sunt honesta studiosos illexerit, & cum eo ineant coniunctionem & amicitiam, eos ad falsa attrahit: non ergo propter vera & honesta quæ sunt ex philosophia, sed propter mendacia & falsa quæ ex eo sunt. Quatenus autem ex eo existunt falsa & mala, non habet figuram & similitudinem Angeli lucis, sed est subiectum defectionis, vt qui à Deo defecerit, quatenus autem à Deo defecit & homines inducit ad defectionem, est fugiendus. Sed nec dicendũ est diabolum esse omni ex parte ignarũ veritatis, sed licet aliqua ex parte sciat veritatem, non eam tamen omnino comprehendit. Quomodo autem propter eos qui prophetant cũ mali sint non est damnanda prophetia, sed tamen est considerandũ vera ne sint quæ dicuntur, nam licet sit malus verus est propheta, & Caiphæ quantumuis mali vera fuit de Christo prophetia: ita nec propter virũ malũ & sceleratum qui vera dicit damnanda est philosophia. [k] *Quomodo autem in Barbara philosophia.* Quidam philosophiam ex eo ducebant vituperandam quod in ea multæ sint sectæ, sed eadem ratione esset vituperanda Christiana philosophia, nam in ea quoque sunt multæ sectæ quæ dicuntur hereses. Quomodo autem in agro domini in quo est bonum & purum triticũ, inimicus homo, nempe Satanas seu Diabolus qui est plane agricola zizaniorum, seminauit zizania vnde exortæ sunt hęreses: ita in Gręca quoque philosophia idem Satanas qui seminat zizania sua, zizaniorũ satione efficit, vt in diuina philosophiæ Gręcæ agricultura nasceretur Epicuri impietas & voluptas, qui & Dei negabat prouidentiam, & summum bonum constituebat voluptatem, & quæcunque alia cũ recta ratione non conueniunt, vt quæ non sata sint à Domino, sed ab homine inimico, nempe Satana. Hanc Paulus vocat sapientiã huius seculi, vt quæ in ijs solum versetur quæ sunt huius mundi, & ea doceat. Est autẽ hæc sapientia subiecta demonibus, quos idem Paulus vocat κοσμοκράτορας, id est mundi principes, per mundũ intelligens eos qui Deo & virtute relictis se vitiis mancipãt & voluptatibus. Si ergo à Gręca philosophia tollantur sectæ quæ docẽt quæ sunt huius mundi, ea non est mala, vt quæ doceat elemẽta perfectæ philosophiæ. In hoc autẽ differt Gręca philosophia à Christiana quæ est vere perfecta, quod Gręca quidẽ sit singularis, & particularis, vt quæ versetur in ijs quæ sunt singularia & particularia: Christiana autẽ in ijs quæ percipiuntur intelligentia quæ dicuntur intelligibilia & vniuersalia, quæ quidem sunt spiritualia. Sed sunt longe magis spiritualia beatorum pręmia, quæ Deus promisit ijs, qui ipsum diligunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec vllus ea potest cogitãdo assequi, nisi dominus id est magister noster, aperiens sancta sanctorũ, id est, ipsum cælum, & quæ sunt ijs sanctiora & arcana, scilicet mysteria diuinitatis, ea reuelet ijs qui vere sunt filij adoptionis, ijs scilicet qui à Deo per filium adoptati, Christi sunt cohęredes, hæredes autẽ vitæ ęternæ. Per ascensum autẽ reuelat: ijs enim demũ reuelat quorũ animus nõ est defixus in terris, sed mens assurgit & ascendit ad superos. Qui autẽ vere & germane à Deo per filiũ sunt adoptati, hi per fidem perfectam habent cognitionem, quo fit vt omnia firmiter comprehendant, nec sit eis aliquid dubiũ & inexplicabile. Tales erant Petrus & Ioannes & Iacobus & Paulus &

cęteri Apostoli quibus Deus dedit Prophetiam cognitione plenam & eam ipsis declarauit. [l] *Nunquid at-tem.* Dixit antea eos qui sunt germanè & sincerè à Deo per filium adoptati, habere perfectam rerum omnium cognitionem firmámque & stabilem comprehensionem: tales fuisse Petrum & Paulum & cæteros Apostolos, nec mirum cū ipsa prophetia fuerit à Domino data, & ab eo ipsis declarata: nunc autem ostendit, quænam sit hæc, cognitio inquam hominis fidelis. Nam etsi interrogando proferat, tanquam verum & certum tamen id affirmat. Cognitio, inquit, est proprietas animæ ratione præditæ, quæ ad hoc exercetur, vt per cognitionē inscribatur ad immortalitatē. Quod autē cognitio sit animę proprietas, ex hoc intelligitur, quod animæ nihil magis cōueniat quā scire, omnes enim natura scire appetunt, maxime autē Deum nosse, cuius non perfecta quidem, sed tamen aliqua est omnibus hominibus ingenerata cognitio. Per hanc autem cognitionem sedulo conatur anima assequi immortalitatem, sed videndum est quibusnam gradibus ad eam perueniat. Prima animæ virtus seu potestas est cognitio. Secunda virtus seu potestas animæ est appetitio, seu impulsio ad agendū; quæ est motus quidam post assensionem. Postquā autem in eo quod est credendū & agendum quod suggerit cognitio, assensus fuerit animus, tertio loco succedit actio seu operatio. Bona autem actio quæ procedit ex cognitione quid sit credendum & agendum per fidem & charitatem suggerente, deducit ad vitam æternā quæ est immortalitas. Primum ergo sciendū est, quid sit credendum & agendum. Qui postquam est assensus animus, in quo nostrum consistit liberum arbitrium, voluntario quodam impetu fertur ad agendum. Est ergo postrema actio, seu operatio, cuius principiū est cognitio. Est autem cognitio confirmata contemplatio, vel alicuius, vel aliquorum, vel simul omnium quæ sunt. [m] *Quod si quis.* Superius nos docuit Clemens, quomodo à Deo habeamus fidei demonstrationē, & rerum diuinarum cognitionem: sed qui est cognitione præditus, vt qui sit sapientiæ discipulus quam scripsit Solomon, præter rerū diuinarum scientiam, habet etiam multarū rerum nempe humanarū experientiam, quæ nō tam inspiratur diuinitus, quam longo vsu acquiritur. Hinc est quod nouit pręterita, & inde conijcit futura, dicendi discit artē, & quæ sunt dubia & expositu difficilia dissoluit, & ex naturaliū rerum causis intelligit quid futurum significetur, & præsentis temporis quis futurus sit euentus. Quod autē hoc efficiat qui est cognitione præditus, eo minus est mirandum, quod in eum nullæ cadant affectiones quæ eum possint retardare & remorari. Nullæ enim in eo sunt affectiones, præter eas quę datę sūt vt corpus cōseruetur, cuiusmodi sunt fames & sitis, & si quæ sunt eis similes. Ideo enim esurimus & sitimus, vt sumpto quod appetimus nutrimēto reficiatur corpus quod deficit, alioqui peritur ū, nec mansurum nisi reficeretur. Quod autem de Christo dicit Clemens, eius corpus vt corpus necessaria vt permaneret postulasse ministeria, futurū fuisse ridiculum, cum id sancta virtute contineretur, id non est omni ex parte verū, neque verum est Christum fuisse impatibilem & expertem earum affectionū quæ fiunt vt corpus permeat. Sed quod dicit Clemens est intelligendum conuenienter ei quod

Theod. li. 4. Epit. describit Theodoretus, cuius hæc sunt verba è Gręco à nobis versa. Quod si quis etiam stolide concesserit, incorporeā illorum fuisse participem, id est Angelos potuisse comedere & bibere (de his enim loquebatur Angelis quos Abrahā hospitio exceperat) illic tamen nec famem, nec sitim inuenies. Hic autem nempe in Christo indigentia tales excitauit affectiones, non quod non posset efficere vnica diuinitas vt corpus ab indigentia alienū esset: qui enim paulo post omnibus hominibus immortalitatem largitus est, facilius suum corpus ab egestate inuictū reddidisset: sed ei concessit suam naturam ostendere, vt hæreses quæ illius assumptionē negarent, falsum dicere aperte cōuincerentur. [n] *Apostoli autem.* Christus quatenus homo has habebat affectiones quibus cōseruaretur & maneret corpus, nolente diuina virtute cum esse omnino impatibile, ne putaretur esse, non re, sed visione, carebat autē alijs omnibus affectionibus: quatenus autē erat Deus, erat plane impatibilis. Apostoli autem cum per Domini doctrinam tantā accepissent cognitionē, vt vitiosas omnes superarent affectiones, post Christi resurrectionem nēpe cum in eos descendisset Spiritus sanctus, adeo euaserunt impatibiles, vt nullæ in eis essent affectiones, nō solum, inquā vitiosæ, sed nec eæ quidē quæ sunt bonæ si cum ratione fiant, cuiumodi sunt confidentia, æmulatio, gaudiū, cupiditas, quæ in eo quidem qui est imperfectus, bonæ sunt si eis cū ratione vtatur. In eo autem qui est perfectus cuiusmodi erant Apostoli, summam adepti cognitionem & firmum mentis statum, & semper in virtutibus, & exercitationis manentes habitu, eæ nullum habent locum. Quod ita esse ostendit singula persequens. Is est confidens qui in rebus humanis quædam grauia ac molestia existimans aduersus ea fidenti & intrepido est animo: perfectus autem nihil graue & molestum existimat in rebus humanis, perfectus ergo non est confidens. In eo autem qui non est confidens non est confidentia. Quod autem perfectus in rebus humanis nihil graue & molestum existimet, ex eo probat, quod nihil eum posse abducere à charitate Dei: Quis nos separabit, inquit Paulus, à charitate Christi, tribulatio, an angu-

Rom. 8. stia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius?

IIII. [a] *Est autem nugatorium dicere, eum qui est cognitione præditus & perfectus, non oportere eximere iram, & confidentiam, vtpote quòd absque his neque sit aduersus ea quæ ingruerint excitandus, neque quæ sunt grauia toleraturus. Sed si etiam cupiditatem ab eo abstulerimus, fore vt ab omnibus rebus molestis & asperis conturbetur & obruatur, & ideo à vita pessimè excedat, si non sit eius particeps: aut, vt quibusdam videtur, non eum capiat earum rerum desiderium, quarum capit viros bonos & honestos. Si ergo omnis coniunctio & conciliatio quæ cum iis quæ sunt bona & honesta initur, fit cum appetitione: quomodo manet, inquit, impatibilis is qui ea quæ sunt honesta expetit? Sed hi, vt videtur, nesciunt*

nesciunt diuinitatem charitatis. Non est enim vtique charitas eius qui diligit appetitio, sed est beneuola & firma coniunctio, in vnitatem fidei restituens eum qui est cognitione præditus, loco & tempore minimè indigentem. Qui autem per charitatem iam fuerit in iis in quibus est futurus, vt qui spem præceperit per cognitionem, nihil expetit, vt qui quoad eius fieri potest, habeat quod est expetendum. Meritò ergo manet in vno immutabili habitu diligens ex cognitione. Neque ergo vehementi ardebit studio vt assimiletur bonis, cùm habeat per charitatem id quod est bonum & honestum. Confidentia autem & cupiditate quid ei adhuc est opus, cum impatibili Deo coniunctionem & familiaritatem acceperit per charitatem, & per eam se in eius amicorum numerum adscripserit? Is ergo qui est cognitione præditus & perfectus, eximendus est à quauis animæ affectione & perturbatione. Cognitio enim efficit exercitationem: exercitatio autem habitum vel affectionem. Eiusmodi autem constitutio efficit impatibilitatem, non autem animi motuum moderationem. Fruitur autem impatibilitate perfecta & absoluta amputatio cupiditatis. [b] Sed nec eorum quæ vulgò iactantur bonorum, hoc est, patibilium bonorum quæ adiunguntur animi perturbationibus, est particeps is qui est cognitione præditus: vt exempli causa, lætitiæ, quæ adiuncta est voluptati: & mæstitiæ, ipsa enim adiuncta est dolori: & cautionis, subiicitur enim timori. Sed nec excandescentiæ, collocata enim est propter iram, etiamsi quidem dicant ea omnia non amplius esse mala, sed bona. Fieri enim non potest vt qui iam semel est consummatus per charitatem, & inexplebilem contemplationis delectationem æternè & insatiabiliter percipit, eáque fruitur, paruis & humilibus quibusdam & abiectis delectetur. Quæ enim iusta ei amplius restat causa cur ad bona mundana reuertatur, qui eam acceperit lucem ad quam non patet aditus? Etsi nondum tempore & loco, at illa quidem certè cognitione prædita charitate, propter quam sequitur hæreditas, perfectáque & absoluta restitutio: per opera confirmante eo qui reddit mercedem, quod quia elegit per cognitionem, præuenit per charitatem accipiens is qui est cognitione præditus. At non enim peregrinans ad Dominum propter suam in eum charitatem, etiamsi in terra cernatur eius tabernaculum, seipsum quidem à vita non educit? non est enim ei permissum, sed animam abducit à motibus & affectionibus, est enim ei concessum, & rursus viuit morte affectis cupiditatibus, & corpore non amplius vtitur, sed solùm ei permittit vti necessariis, ne ei præbeat causam dissolutionis. Quemadmodum ergo est ei amplius opus magni animi virtute, qui in malis non versetur, vt qui ne sit quidem præsens, sed totus sit cum eo quem diligit. Quis verò est etiam vsus temperantiæ, cùm ea non egeat? Tales enim habere cupiditates, vt temperantia opus sit ad eas continendas & coercendas, nondum est eius qui est purus & mundus, sed eius qui adhuc mouetur animi perturbationibus. Magni autem & excelsi animi virtus assumitur propter metum & timiditatem. Non est enim vtique decorum vt Dei amicus, quem Deus prædestinauit ante mundi constitutionem, vt referatur in summam filiorum adoptionem, voluptatibus subiiciatur vel timoribus, & occupetur in comprimendis animi perturbationibus. Audacter enim dixerim, quemadmodum est prædestinatus per ea quæ aget, & in quod consequetur: ita ipse quoque cùm prædestinauerit, propter eum quem cognouit, habet quem dilexit: nec habet futurum coniectu difficile, sicut multi viuunt coniectantes, sed per fidem cognitione præditam, accepit id quod est incertum & obscurum aliis: & propter charitatem, iam est ei præsens id quod est futurum. Credidit enim, & propter prophetiam, & propter præsentiam, Deo qui non mentitur, & habet id quod credidit, & obtinet promissionem: veritas autem est qui promisit, & finem promissionis, propterea quod fide dignus sit is qui promisit, firmiter ac stabiliter accepit per

ſcientiam. Is autem qui per eum in quibus eſt ſtatum, nouit firmam ac ſtabilem futurorum comprehenſionem, futuro occurrit per charitatem. Iam verò nec optabit quidem ea conſequi quæ hîc ſunt, cui perſuaſum eſt fore vt conſequatur ea quæ verè bona ſunt, ſed ſemper optabit rectam & rectè ſe gerentem tenere fidem: & præterea quamplurimos fieri ſibi ſimiles ad Dei gloriam, quæ perficitur & conſummatur per cognitionem. Eſt enim ſalutaris, qui Seruatori aſsimilatur, quatenus fas eſt humanæ naturæ ad eius peruenire imaginem, in exequendis præceptis, ea minimè tranſgrediendo, rectè ſe gerens. Hoc autem eſt Deum colere, per eam quæ verè eſt iuſtitiam factorum & cognitionis. Huius vocem in precatione non expectat Dominus, pete, inquit, & faciam: animo cogita, & dabo. In ſumma enim, in eo quod vertitur & mutatur, fieri non poteſt vt id quod eſt immutabile, concreſcat & concilietur. Cùm autem in continua mutatione, & ideo inſtabili, verſatur facultas animæ principalis, non conſeruatur vis habitus: quomodo enim qui ab iis quæ extrinſecus ingrediuntur & incurrunt ſemper mutatur, habitum & affectionem tenere, & vt ſemel dicam, ſcientiam poſsidere potuerit? Quanquam philoſophi quoque virtutes, habitus & affectiones & ſcientias exiſtimant. Quomodo autem non ſimul generatur cum hominibus, ſed eſt mixta ſcientia: & vt diſcatur quidem, in principio opus eſt attentione educationéque & incremento, deinde ex aſsidua, & quæ non intermittitur, meditatione peruenit ad habitum: ita etiam perfecta & conſummata in habitu myſtico, propter charitatem manet talis vt non poſsit excidere. Non ſolùm enim primam cauſam, & eam quæ eſt ab ipſa genita cauſam cõprehendit, & in his eſt firmus ac ſtabilis, ſtabiliter ſtabiles, & quæ excidere & dimouere nequeunt, rationes poſsidens: quinetiam de bonis ac malis, & vniuerſo rerum ortu ac generatione, & vt ſemel dicam, de ijs quæ locutus eſt Dominus, accuratiſsimam & exactiſsimam à mundi conſtitutione ad finem vſque veritatem, ab ipſa veritate didicit, non ſi quid viſum fuerit probabile, aut ex Græca oratione neceſſarium, ipſi veritati præponens. Quæ autem à Domino dicta ſunt, pro apertis & manifeſtis ſumens, etiamſi aliis obſcura fuerint, iam de omnibus accepit cognitionem. Quæ ſunt autem apud nos eloquia, & de ijs quæ ſunt, vt ſunt, reſpondent, & de futuris, vt erunt: & de ijs quæ facta ſunt, vt fuerunt. In ijs ſolis quæ ſcientiam conſtituunt, cùm ſit ſcientia præditus, ſe præclarè geret, & de bono tractandam ſuſcipiet orationem, ijs quæ intelligentia percipiuntur ſemper adhærens: ab illis ſupernis archetypis exemplaribus, ſuam rerum humanarum deſcribens adminiſtrationem, quomodo qui nauigant, nauem ad aſtrum dirigunt: ad omnem bonam actionem ſemper preſtò & paratus, omnia grauia & moleſta ſolitus deſpicere, quando aliquid ſuſtinere oportuerit, nihil temerarium, neque quod ſibi & Reipublicæ non conueniunt, vnquam peragens, prouidus & proſpiciens, & qui minimè flectitur voluptatibus tam ijs quæ verè ſunt, quam ijs quæ noctu accidunt. Tenui enim diætæ, quæ vt paucis ſit contentus efficit, aſſuefactus, eſt temperans, & moderatus cum grauitate & honeſtate, paucis ad vitam neceſſariis indigens, nihil quærens quod ſit ſuperuacaneum: ſed nec hæc vt principalia, ſed ex vitæ conſuetudine, vt peregrinationi carnis neceſſaria, quantum neceſſe eſt admittens: præcipua enim eſt ei cognitio. ᶜ Per conſequentiam ergo ijs quoque attendit quæ exercent ad cognitionem, ſumens ex vnaquaque diſciplina id quod confert ad veritatem. Ex Muſica ergo, perſequens proportionem quæ eſt in ijs quæ ſunt coniuncta & compoſita: in Arithmetica autem, adnotans augmenta & decrementa numerorum, & eas quæ ſunt inter ſe inuicem relationes, & quod plurima cadant in proportionem numerorum: & Geometricam ipſam eſſentiam in ſeipſa contemplans & aſſuefaciens, aliquod continuum intelligentia percipit ſpatium, & immutabilem eſſentiam, quæ eſt alia à corporibus. Et rurſus ab Aſtronomia à

terra eleuatus

terra eleuatus, vnà cum cælo mente in cælum extolletur, & simul cum eorum conuersione circumagetur, semper considerans diuina, & eam quæ est inter se inuicem consensionem & conuenientiam, à quibus adductus Abrahamus ascendit ad cognitionem eius qui creauerat. Quinetiam Dialectica vtetur is qui est cognitione præditus, eligens diuisionem generum in species: & adducet eorum quæ sunt distinctionem, donec attigerit prima & simplicia. Multi autem, non secus atque pueri laruas, timent Græcam philosophiam, dum verentur ne eos abducat. Sed si talis est apud eos fides, non enim dixerim cognitionem, vt probabilitate orationis per eos dissoluatur, fateantur se non esse habituros veritatem: veritas enim vt aiunt, est insuperabilis, dissoluitur autem falsa opinio. Iam enim eligimus purpuram per comparationem alterius purpuræ. Quare si quis fatetur se non habere cor rectè informatum & explicatum, is non habet mensam argentariorum, sed neque rationem quæ vim habet iudicandi. Et quemadmodum erit adhuc trapezita, qui non potest probare & discernere probum nummum à falso & adulterino: Clamauit autem Dauid: In æternum non commouebitur iustus. Psal. 114. *Neque ergo fallaci oratione, neque falsa voluptate: vnde neque mouebitur à sua hæreditate. Ab auditione ergo mala non timebit. Neque ergo ab inani calumnia, sed nec à falsa opinione quæ eum circunsistat: sed neque astutas & callidas pertimescet orationes, qui eas potest discernere ad interrogandum & rectè respondendum: est enim Dialectica, veluti vallus quidam, ne veritas conculcetur à Sophistis. Oportet enim eos qui laudantur in sancto nomine Domini, vt vult Propheta, lætari corde quærentes Dominum.* Psalm. 62. *Quærite ergo eum, & confirmemini: quærite ergo faciem eius perpetuò modis omnibus. Nam cùm multifariam & multis modis sit locutus, non absolutè cognoscitur.* [d] *Non his ergo tanquam virtutibus vtens, is qui est cognitione præditus, habebit disciplinarum multarum cognitionem, sed vtens tanquam adiutricibus in communibus & propriis discernendis admittet ad veritatem. Est enim omnis erroris & omnis falsæ opinionis causa, non posse discernere quánam ratione inter se conueniant ea quæ sunt, & quánam ratione differant. Sin autem quispiam non quatenus res sunt distinctæ persequitur orationem, non animaduertet se confundere communia & propria. Hoc autem si fiat, necesse est vt via amittatur & incidat in errores. Nominum autem & rerum distinctio, in ipsis quoque scripturis magnam affert lucem animis. Necesse est enim exaudire & plures dictiones plura significant, & plures quam quæ quid vnum significant: vnde etiam fit, vt rectè respondeatur. Vitandus est autem eius multus & planè inutilis abusus, qui consumitur in iis in quibus non oportet, eo qui est cognitione præditus, vtente disciplinis tanquam præexercitationibus, quæ adiuuantium causarum instar habeant, & ad accuratam veritatis traditionem, quatenus id potest assequi, nec ab eo potest diuelli, & ad propulsandas artificiosas rationes quæ improbè moliuntur excindere veritatem.* [e] *Non relinquet ergo ea quæ promouent ad eas quæ sunt in orbe disciplinas, & Græcam philosophiam? sed non principali ratione, sed ea quæ est necessaria, & secunda, & quæ deriuatur ex circunstantiis. Quibus enim improbè & malitiosè vtuntur ij qui suam ponũt operam in hæresibus, iis rectè vtetur qui est cognitione præditus. Cùm sit autem in parte veritas quæ in Græca apparet philosophia, quæ verè quidem est veritas, quomodo Sol illuminans colores, & album, & nigrum, ostendit qualis sit vnusquisque eorum, sic ipsa quoque refellit omnem sophisticam sermonis probabilitatem. Meritò ergo à Græcis quoque acclamatum est: Principium magnæ virtutis est regina veritas.* [f] *Quemadmodum autem in Astronomia habemus exemplum Abraham, ita etiam in Arithmetica eundem Abraham. Cùm enim audiisset abductum fuisse Loth captiuum, trecentis decem & octo vernaculis suis numeratis, hostes aggressus vincit maximum eorum numerum. Dicunt ergo * Dominici quidem signi typum quod ad figuram attinet, esse elementum, quod significat*

* T litera est typus

crucis, quæ littera significat etiam trecentos: I H. verò Iesum significat & octodecim.

trecentos: ἰῶτα autem & ἦτα significare nomen salutare. Significari ergo eos esse Abrahæ domesticos & ei coniunctos, quod ad salutem attinet, qui ad signum & nomen Domini confugerunt, & superasse eos qui ipsos abducebant in captiuitatem, & plurimas gentes infideles quæ eos sequebantur. Iam verò numerus quidem trecentenarius est ternarius in centenario. Decimus autem citra vllam controuersiam est vndiquaque perfectus. Octo autem qui est primus cubus, est æqualitas in omnibus dimensionibus, longitudinis, latitudinis, & altitudinis. Dies hominum, inquit, erunt centum & viginti anni. Est autem numerus ab vnitate per compositionem quintusdecimus. Luna autem quintadecima est plena. Est autem aliàs quoque centum viginti numerus Triangulus, & constat ex paritate quidem numeri lxiiij. α Quorum quæ fit per partem compositio, gignit quadratos, j. iij. v. vij. ix. xj. xiij. xv. Ex imparitate autem numeri lvj. nempe septem paribus à binario, qui generant eos qui sunt altera parte longiores, ij. iiij. vj. viij. x. xij. xiiij. In alio rursus significato constat cxx. numerus ex quatuor, vno quidem triangulo, nempe xv. altero verò quadrato, nempe xxv. tertio autem pentagono, nempe xxxv. quarto autem hexagono, nempe xxxxv. Eadem enim proportione sumptum est v. in vnaquaque specie. Triangulorum enim ab vnitate v. quidem est xv. Quadratorum verò xxv. & eorum qui deinceps sequuntur, per proportionem. Iam verò numerus xxv. qui est v. ab vnitate dicitur esse symbolum tribus Leuiticæ. Numerus autem xxxv. ipse quoque habetur ex ea quæ fit ex duplis descriptione, Arithmetica, Geometrica, & Harmonica: nempe vj. viij. ix. xij. quorum compositio generat numerum xxxv. In his diebus dicunt Iudæi formari fœtus septem mensium. Numerus autem xlv. constat ex descriptione quæ fit ex triplis, nempe vj. ix. xij. xviij. quorum compositio procreat xlv. Et in his similiter diebus dicunt formari fœtus nouem mensium. Et est hocquidem forma exempli Arithmetici. Geometriæ autem testimonium fit tabernaculum quod construitur, & arca quæ fabricatur, quæ quibusdam proportionibus, quæ cum summa ratione procedunt, diuinis construuntur inuentionibus per donum intelligentiæ, quæ à sensilibus ad ea quæ percipiuntur intelligentia, vel potius ab iis ad sancta, & sancta sanctorum nos traducit. Ligna enim quadrata, significant quadratam figuram quoquo versus peruasisse, securitatem & stabilitatem efficientem rectis angulis. Et ædificij quidem longitudo erat trecentorum cubitorum, latitudo verò quinquaginta, altitudo autem triginta: & supernè in cubitum, qui ex lata base acuitur instar pyramidis, desinit arca, eorum qui igne purgantur & probantur symbolum. Hæc Geometrica proportio præbetur ad sanctas illas transmittendum mansiones, quarum differentias subiectorum numerorum ostendunt differentiæ. Qui autem inferuntur numeri, sunt secupli, vt trecenta ad quinquaginta: & decupla, vt trecenta sunt decupla ad xxx. & ἐπιδίμοιροι, hoc est, superbi partientes. Quinquaginta enim sunt ad xxx. superbi partientia. Sunt autem qui trecentos cubitos dicunt esse symbolum signi Domini. Quinquaginta autem, spei & remissionis quæ datur in Pentecoste. Et triginta, aut, vt est in nonnullis, duodecim, dicunt significare prædicationem, quoniam tricesimo quidem anno prædicauit Dominus: duodecim autem fuerunt Apostoli. Et in cubitum consummatum fuisse ædificium, iusti profectu desinente in monadem, & in vnitatem fidei. Mensa autem in templo erat sex cubitorum, & eius pedes quatuor erant circiter vnius cubiti & dimidij. Colligunt ergo omnes cubitos duodecim, conuenienter duodecim mensium conuersioni quæ fit per circulum anni, quibus terra omnia producit & perficit, cum quatuor temporibus inita anni consuetudine. Terræ autem, vt arbitror, imaginem mensa significat, quæ quatuor fulcitur pedibus, æstate, autumno, vere, hyeme, per quos annus ingreditur. Quocirca dicit etiam mensam habere vndulas inflexas ac tortiles, aut quod temporum conuersionibus omnia circumagantur, aut fortasse significauit terram quam circumfluit Oceanus.

α Post 64. videntur nobis hæc verba deesse: Nempe octo, imparibus ab vnitate. Vbi autem est, Gignit quadratos, videtur legendum, Gignit triangulos.

Illud. Aut vt est in nonnullis, duodecim, videtur esse omnino tollendum vt superfluum.

E t autem

COMMENTARIVS.

ᵃ Est *autem nugatorium*. Ei quod ſtatuit Clemens perfectum eſſe impatibilē videbatur obſtare, quod ſi à perfecto auferatur ira & confidentia, nō poterit eſſe fortis, neq; enim poterit excitari aduerſus mala quæ irruunt, neq; eis reſiſtere, quod præſtat ira, nec quæ ſunt moleſta & grauia perpeti & tollerare, quod præſtat confidentia. Quod ſi etiam ab eo auferatur cupiditas, cum deſiderium ejus quod cupimus nobis det animū, vt rebus grauibus & moleſtis reſiſtamus, ſi id deſit perfectus ab eis conturbabitur, & obruetur, & eis cedēs à vita nō ſine dedecore & ignominia excedet, aut vt dicūt aliqui, ſi tollatur cupiditas à viro perfecto, nō ea appetet, quæ à viro bono & honeſto ſunt expetenda: Aut ergo in virum perfectum cadet cupiditas & deſideriū, & ita erit patibilis, aut ſi ſit inſatiabilis nō ea expetet quæ boni viri & honeſti expetunt. Ad hanc obiectionem reſpondet Clemens in viro perfecto eſſe charitatem, non autem appetitionē. Viri autem perfecti charitas non eſt appetitio diligentis, ſed eſt beneuola & firma coniunctio eius qui habet cognitionē, id eſt eius qui Deum nouit reſtitutus in vnam fidem. Coniungit enim charitas eos qui vnam & eandem habent fidem, nulla habita ratione nec loci nec temporis. ᵇ *Sed nec eorum*. Affectionibus adiunguntur etiā quædam bona patibilia, vt voluptati adiungitur lætitia, dolori mœſtitia, metui cautio, iræ excandeſcentia, quæ à quibuſdā dicuntur non eſſe amplius mala ſed bona, quoniam magis iuuant quā nocent. Sed vt affectionibus caret is qui eſt cognitione præditus & perfectus, ita etiam caret iis bonis quæ eis ſunt adiuncta. Hanc autem affert cauſam, quod qui eſt conſummatus in charitate, & in Dei qui eſt ſummū bonum perpetua & inexpiabili contemplatione verſatur, eaque fruitur, is paruis, humilibus, abiectiſq; non delectatur. Sunt autem humana omnia plane nihil facienda ſi conferantur cum diuinis. Qui autem Deum perpetuo contemplatur etiam ad lucem peruenit inacceſſibilem, non quidem loco, nondū enim eſt in cælis, nec tempore nōdum enim exceſſit ex huius vitæ tenebris, ſed præuenit per charitatē, propter quam ſequitur hæreditas regni cælorum, & perfecta reſtitutio, in eum ſtatum ex quo exciderat per peccatum, Deo per opera confirmante, qui operibus dat mercedem. Deus ergo dat mercedem operibus, ſed ea opera procedunt ex cognitione, & fide operante per charitatē. Non ſola ergo fides iuſtificat, ſed & cognitione opus eſt, ex qua eſt fides, & operibus quæ fiunt per charitatem. Porro autem qui eſt perfectus eligit per cognitionē, preuenit autem, per charitatem iam accipiēs, vt qui dilecto quem contemplatur ſit vnitus. Quamuis autē eius tabernaculum, nempe corpus, cernatur in terra, tamen propter ſuam in Deum dilictionem ad eum peregrinatur & cum eo eſſe cupit, nec ſibi tamē mortem affert: Dei enim iniuſſu non licet ex hac vita excedere, ſed animā à corpore abducit, mortificās animi motus & affectiones, quod ei eſt permiſſum. Ita autem mortificatis affectionibus & cupiditatibus, viuit quidem perfecti corpus, ſed eo eatenus vtitur, vt vtens ad vitā neceſſarijs, prohibeat ne diſſoluatur, quod non licet, nec ſit ſibi cauſa mortis, nec cædis non faciendæ præcepti tranſgreſſor. Poſtquā autem oſtendit Clemēs eum qui eſt perfectus eſſe impatibilē, nec habere affectiones, nec bona patibilia quæ eis ſunt adiuncta, docet nec morales quidē in eo eſſe virtutes, magni & excelſi animi virtutē & temperantiam: Neque enim eis opus habet. Magni enim animi virtute is demū opus habet, qui in malis verſatur quibus reſiſtat, ſed is qui eſt perfectus tantum abeſt vt verſetur in malis, vt ne ſit quidem præſens, ſed totus ſit cum Deo quem diligit, & quem aſſidue meditatur & cōtemplatur. Sed neque opus habet tēperantia, ea enim opus habet is cui ſunt refrenandæ & reprimendæ cupiditates. Qui eas autem habet non eſt mundus: perfectus autem qui eſt mundus eas non habet, & ideo ad eas coercēdas nō opus habet tēperantia. Atque ad comprimendū quidem metum & puſilli animi vitium aſſumitur animi fortitudo, ad coercendas autem libidines & cupiditates temperantia. Sed nō decet, vt Dei amicus qui eſt prædeſtinatus vt ſit adoptiuus Dei filius ſeruiat voluptati & timori, & occupetur in cōprimendis animi motibus & perturbationibus, quibus vt qui ſit mundus oportet eum omnino carere: qui eſt autem mundus is à Deo eſt prædeſtinatus. Ij enim ſunt prædeſtinati, qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti: ſancti autē non ſunt niſi ſint mundi. Sancti ſunt etiam qui cum prius eſſent immundi, fide obſignata ſacramento ſunt iuſtificati. Iuſtificati autem Deum colunt per eam quæ verè eſt iuſtitia factorum & cognitionis. Qui ergo à Deo prædeſtinātur, prædeſtinantur non ſolum propter fidem ſed etiam bona opera. Prædeſtinat ergo eos quos preſcit ei credituros, & ex charitate quæ eſt ex Dei cognitione bona facturos opera, & ex his operibus cæli cæleſtis, & vitæ æternæ mercedē accepturos. Et hoc eſt quod dicit Clemens prædeſtinatum per ea quæ aget, nēpe bona opera, & id quod conſequetur, mercedē ſcilicet quæ ſequitur bona opera, & ſic quidem Deus prædeſtinat, prædeſtinat autē non ſolum Deus, ſed etiam homo qui eſt in Dei cognitione perfectus. Is enim cum preſciuerit futurum vt qui eſt perfectus Deo fruatur, etſi id nondum ſit aſſecutus, certa tamen cognitione ſe aſſecuturū prædeſtinans, eum habet quem diligit, non incerta aliqua & difficili motus cōiectura, ſed per charitatē præſens ducens id quod eſt futurum. Non eſt autē mirum ſi futura habeat pro præſentibus, cū Deo crediderit, qui quæ futura ſunt prædixit, & eſt præſens, & qui tantum abeſt vt mentiatur, vt ſit ipſa veritas. Quoniā autem hic agitur de viro in cognitione perfecto, Clementi viſum eſt dicendum cuiuſmodi ſit eius ſcientia. Huius autē hoc primum ponit principium & veluti fundamentum, quod ſimul eſſe nō poſſint mutabilia cū immutabilibus, & ſcientia ſit firmus certuſq; & ſtabilis habitus qui eſſe nō poteſt in rebus mutabilibus, ex eo fit vt ſcientia ſit in rebus immutabilibus. Immutabilia autem ſunt quæ ſemper ſimiliter & eodē modo ſe habent. Ea ſunt diuina & æterna, & quæ non cadunt ſub ſenſum ſed ſub intelligentiā, eorū eſt firmus & ſtabilis habitus, firmaque & ſtabilis ſcientia. Qui eſt autē in cognitione perfectus, is hanc firmam & ſtabilem habet ſcientiam, quæ eſt rerū diuinarum & æternarū cognitio. Earū proprie eſt firmus & ſtabilis habitus, non autem rerum humanarum & ne virtutum quidē, quamuis philoſophi eas eſſe dicant habitus, affectiones, diſpoſitiones & ſententias. In hoc autem conueniūt rerum humanarū ſcientia & myſtica ſeu Theologica ſciētia, quæ eſt in habitu myſtico, quòd ſimul quidē cum homine non naſcitur humana ſcientia, ſed aliquam habet admixtionem. Non opus eſt vt qui ad ſciētiā vult peruenire ſit diligens & animū adhibeat, & in his educatur quæ ad eam deducunt,

& principiorũ iactis fundamentis paulatim procedat,& diuturna meditatione tandem ad habitum perueniat: Cũ autem ad habitum peruenerit humana in suo genere perfecta est scientia, vt quæ non facile excidat & amittatur: ita etiã mystica seu Theologica scientia diuinarũ & æternarũ rerum habitum consecuta, propter charitatẽ, quæ est virtutũ omniũ fastigium, firma manet & stabilis, nec potest excidere. Qui hãc habet scientiã cõprehendit & primã causam, qui est pater ingenitus, & causam genitam, id est filium à patre generatum, ea generatione quam nemo potest enarrare. Eorum autem licet diuersæ sint hypostases, vna tamen est & essentia, & rerũ causa, sicut Patris & Filij & Spiritus sancti tres hypostases sunt vnus Deus. Eos verò firmiter cõtemplans & stabiliter inhærens, firmas quoq; & stabiles eorum habet rationes quæ nõ possunt excidere: Dei enim nõ magis excidunt rationes quam ipse Deus. Quamuis autẽ viri in cognitione perfecti sit proprie illa rerũ diuinarũ & æterna scientia, quæ cadunt sub intelligẽtiã, & quarũ sunt firmæ & stabiles rationes, discit tamen etiã ab ipsa veritate & quæ ad mores pertinent, qui sunt fines bonorũ & malorum, naturæque & naturaliũ rerum contemplationem, & mundi ortũ & generationẽ: Hæc inquam accurate & exacte discit ab ipso Deo, id est à veritate, à mundi incipiens creatione vsq; ad finem. Hæc autem quæ ab ipso Deo didicit, præfert iis quæ scripta sunt à Græcis Poëtis, vt puta ab Orpheo & Hesiodo, & cæteris, quantũuis eis visa sint probabilia & necessaria, vt qui apud Græcos haberentur pro Theologis. Poëtarũ enim fuit Græcorũ vetus Theologia. Et merito sane præferẽda sunt quæ Deus loquutus est iis quæ dixerunt homines. Ea autem aliis quidem sunt obscura, sed nõ iis qui ab ipso didicerunt & ab ipso omnem accipiũt cognitionẽ. A Deo autẽ discit qui ab eius discit eloquiis, id est à Sacris scripturis. [c] *Per consequentiã.* Quod sibi quidem præcipue & ante omnia proponit vir perfectus, est cognitio Dei & veritatis: sed quoniã ad eam conferunt etiã disciplinæ, ex singulis earum sumendum est per consequentiã id quod potest prodesse ad veritatem. In musica ex sonis grauibus & acutis cõiunctis & cõpositis fiunt harmoniæ & cõsonantiæ, in iis est quædam proportio; ea sumetur ab eo qui est studiosus veritatis. In arithmetica sunt numeri crescentes & decrescentes, & in eis est quædam relatio & habitudo ex qua existit proportio. Arithmeticã illã proportionem sumet etiam qui tendit ad veritatem, vt quæ ad eã conferat. Geometriam à corporibus abstractam in se contemplatur essentiam, quæ est alia à corporibus & est immutabilis, & ex ea intelligentia percipit aliquod continuum spatium; id quoque ad veritatem assequendam assumet studiosus veritatis. Per astronomiã mens à terris eleuata cælorum intuetur motus certamque & æquabilẽ conuersionem, & inde ascendit ad diuinam, atque adeo Dei ipsius contemplationẽ. Quæ quidem fuit causa, vt ipse quoque Abrahã cum astronomiæ dedisset operã mundi agnosceret Creatorẽ: nec ergo Astronomia est à veritatis studioso negligenda. Porro autẽ docet dialectica genera diuidere in species, & res à rebus distinguere, vt tandẽ perueniatur à cõpositis ad primorũ & simplicium cognitionem, & ea de causa ea est ei qui est studiosus veritatis vtilis. Quamuis ergo studioso veritatis sit precipua quã sibi proponit cognitio, sunt tamen eæ quoque disciplinæ per cõsequentiã ei vtiles, vt quæ ad veritatẽ exerceant & conferant. Atque sunt hæ quidem disciplinæ quas Græci vocant παιδείας & προπαιδείας, vt quæ erudiant & exercentes precedant philosophiã. Cũ autem essent quidam fideles qui Grecã timerent philosophiam, vt qui sibi persuasissent, à Paulo ad Colossenses non satis intellecto inducti, eã decipere & à veritatis abducere cognitione. Respõdet Clemens quod si talis sit eorum fides citra cognitionẽ, potest enim quis credere nec tamen cognoscere vt probabilitate Orationis dissoluatur, vt scilicet nõ amplius credat quod credebat, non erat vera quã habebat fides. Non est enim vera fides in qua non est veritas. Quod autẽ non sit in ea veritas ex eo probatur quod superari non possit veritas. Si ergo dissoluitur fides, ea nõ est vera fides, sed opinio quæ potest dissolui si sit falsa: ad discernẽdam autẽ veram fidem à falsa opus est dialectica. Nam vt is demum est bonus argentarius & Trapezita, qui probum discernit à reprobo & adulterino, ita est dialectici verũ à falso discernere. Facta autem boni à malo discretione, per cõparationem bonum eligitur. Ita enim bonam eligimus purpuram si cum mala comparetur: verum quoque itidem eligitur si à falso discretum cum eo comparetur. Qui autem verum à

Psalm. 111. falso discretũ eligit, is est iustus. Qui est autem iustus in æternũ non mouebitur, vt exclamauit Dauid, id est, sẽper erit firmus & stabilis, & nunquã à certo bono fidei proposito poterit dimoueri, nihil illi persuadebunt fallaces argumentorũ calumniæ, nõ à recta virtutis semita eum abducent falsæ voluptates: quidquid quantũuis callidũ & astutũ ei obijciatur, cum possit verũ à falso discernere, ad interrogata semper recte respondebit. [d] *Non his.* Cũ non vno & simplici modo sed multis inueniatur veritas, & ad eam inueniendã iuuẽt disciplinæ, nõ eis vtitur veri cognitionis studiosus, tanquã perfectis & absolutis virtutibus, sed tanquã iis quæ adiuuant ad veritatis inuentionẽ. Vt inueniatur autem veritas maxime expedit communia à propriis discernere. Hinc enim errores & falsæ maxime existũt opiniones si cõfundantur cõmunia cum propriis. Est ergo adhibenda distinctio quid inter se commune habeant res & vocabula, & quid inter se differant. Hæc distinctio cũ aliis tum maxime in scripturis magnã affert lucẽ: in iis enim sunt plures dictiones quæ plura significant quã quæ vnũ. Vt ergo ad rogatũ rectè respondeatur, adhibenda est distinctio, qua homonymi præcipua significatio à minus propriis distinguatur. [e] *Non relinquet.* Ex iis infert Clemens nõ esse relinquendũ orbẽ disciplinarũ, nec Grecã philosophiam, sed eis dandam esse operam, non quidẽ ratione principali, principẽ enim locũ tenet diuinæ cognitio veritatis, seu Theologia, sed ea ratione quæ est necessaria & secũda: necessaria quidẽ, vt qua ad disserẽdũ & sensum explicãdũ necessario vtatur studiosus cognoscẽdæ veritatis. Secũda autẽ vt quæ authoritate & dignitate sit inferior, & ea ratione quæ est ex circũstãtiis: Efficiũt enim circũstãtię vt orbe disciplinarũ male vtãtur hæretici, recte autẽ Orthodoxi & studiosi veritatis. Dãda est ergo opera disciplinis & Grecę philosophię, quod etsi diuina cognitio sit prima & præcipua philosophia, tamen Græca ad eam assequendã sit necessaria, & prima quidem sit diuinæ veritatis cognitio tanquam finis ad quem extremum tenditur, Greca autẽ philosophia secunda per quam ad finem tenditur, qui est primus in mente. Est autem Græca philosophia propter personarum circunstantiam vtilis. Nam cum ea bene vtantur Orthodoxi cognitione præditi, male

autem

autem hæretici, & ad confutandos hæreticos proderit Orthodoxis, & ad sua confirmanda dogmata. Nec ideo nō prodest Græca Philosophia, quod sit in ea veritas singularis, seu particularis, non autē vniuersa qualis in Theologia. Nam cū quæ in ea apparet veritas, est verè veritas, ea ad hoc proderit, vt quomodo sol colores illuminās, ostēdit qualis sit vnusquisque color, ita ipsa refellēs quod falso quidem, sed probabiliter dicitur à Sophistis, efficit, vt falso reiecto quod verū sit appareat. Hoc inquā efficit veritas quæ apud quoscūque sit, seu Græcos, seu Barbaros ex Deo est: imo vero ipse Deus sicut est summa vnitas & summa bonitas, ita est summa veritas, quæ est magnæ virtutis principiū. Vnde etiā apud Græcos merito acclamatū à Poëta, quicūq; is sit, neque enim hoc dixit Clemens: O magnæ virtutis principiū, Regina veritas. Reginā autē veritatē vocat Deū, à quo tanquā à bonorū fonte profluit omne bonū, & omnis virtus. *Quemadmodū autē in Astronomia.* Iosephus scribit Abrahā Astronomiæ, Arithmeticæ, & Geometriæ adeo fuisse peritū, vt eas docuerit Ægyptios: & de Astronomia quidē eius antea dixit, nunc autē eundem adducit in exēplum Arithmeticæ, qui cū audiisset Lot ab hostibus fuisse captū, numeratis trecētis & octodecim vernaculis eos aggressus, maximū vicit eorū numerū. Quid autē hoc sibi velit allegoricè sic exponit. T litera Græca trecētos significat, cuius etiā figura crucem quę est signum Domini, repręsentat. Iota autem & ἦτα, & 18. significant, & nomen salutare, nēpe Iesum Seruatorem nostrū. Ij ergo sunt Abrahæ domestici & ei coniuncti, qui ad salutem assequendā ad signū Domini, nempe crucem cōfugiunt, & salutare eius nomē. Ij eos superant qui eos adducebant captiuos, nempe Dæmones, quos etiam sequebatur magna multitudo infideliū. Deinde exponit quales sint hi numeri tricētenarius decimus & octauus: Tricentenarius, inquit, est Ternarius in cētenario. Ternarius autē primus impar, vt dicit Anatolius, à nōnullis appellatur perfectus, quoniā primus omnia significat, nempe principiū, medium, & finem. Decimus autē est omni ex parte perfectus. Est enim denarius finis, & complementum omniū numerorū, vltra quem nec ingenium nec ratio aliqua excogitauit, non enim datur. Octauus autem numerus est primus actu cubus. Nam vnitas etsi nō actu, est tamē potestate cubus. Dicūtur autem cubi qui fiūt ex tribus æqualibus lateribus, vt 8. 27. Ille quidē fit ex bis duobus bis, hic vero ex ter tribus ter. Eorum autem æquales sunt omnes dimensiones, par est enim longitudo, latitudo, & profunditas, sicut sunt æqualia omnia eorū latera. Subiungit deinceps illud Genesis, in quo Deus constituit dies annorum vitæ hominis. Ij autem sunt centum viginti anni. Cōstituuntur autem centum viginti ex numeris ab vnitate vsque ad quindecim, simul cōprehenso etiam decimo quinto. Quod ne temere factū esse putetur, subiungit in hoc numero decimo quinto hoc esse mysteriū, quod decima quinta Luna sit plena. Est enim omni ex parte decimo quinto die plena, quæ quarto decimo die plena esse cœperat. Vnde dies Lunæ quintus decimus dictus est πλήρης φάνς, centū & viginti autem, qui est spatiū temporis vitæ humanæ, est numerus trigonus seu triangulus qui cōstat ex numero pari 64. & impari 56. hi numeri autem, 64. partes nempe, 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. componantur, id est addantur, eæ compositæ seu additæ efficiunt quadratos seu tetragonos. Ij autem sunt 1. 4. 9. 16. 25. 36. 49. 64. numeri autem 56. si à binario sumantur septem pares, nempe 2. 4. 6. 8. 10. 12. 14. ab iis generantur qui sunt altera parte lōgiores 2. 12. 20. 30. 42. 56. etsi cōgregatis paribus à binario fiunt altera parte longiores. His addit quæ dixit de numero 120. quod 15. cōstet ex quatuor, quorū vnus est triangulus nempe, 15. alius vero, tetragonus, seu quadratus, scilicet 25. tertius autē pentagonus, nēpe 35. quartus autem hexagonus, nempe 45. Est autem vnusquisque eorū, quintus eadem proportione, nempe, 15. in triangulo, 25. in quadrato 35. in pentagono 45. in hexagono. Quod autem 25. sit symbolū tribus Leuiticæ non memini me alibi legere. Quæ fit autem ex duplici descriptio Arithmetica, Geometrica, & Musica, accipiendū est ab Arithmetica. Eius descriptionis sunt quatuor numeri 6. 8. 9. 12. Ij simul additi & coaceruati efficiunt numerū 35. In his 35. diebus dicunt Iudæi formari fœtū septem mensiū. Numerus autem 45. efficitur ex aggregatione numerorū, 6. 9. 12. 8. his autem 45. diebus dicunt Iudæi formari fœtū nouem mensiū. A quibusnam autem Iudæis hoc acceperit Clemēs, ingenue fateor me nescire: hoc certo scio, id nō inueniri in scripturis. Id ipsum autem disertis quoque verbis dicit Hyppocrates in aliquot locis. Quod autem si à cōceptione fuerit formatus fœtus die 35. necesse sit vt in lucem edatur septimo mense, hæc aperta ostendit demonstratio, duplicato enim 35. numero mouebitur fœtus die 70. eo triplicato fiunt 210. qui sunt septē mēses: quod si formatus fuerit fœtus 45. die, vt fit plurimū, eo duplicato mouebitur 90. die, Triplicato autem, fit dies 270. dies autem 270. efficiunt nouem mēses. Quo fiet vt necessario nascatur nono mense. Quodquidem his duobus versibus ostendit Ægidius:

Sex in lacte dies, tres sunt in sanguine terni,
Bissenι carnem, ter seni membra figurant.

Genes. 16.

Hyppoc. de nat. pueri. Idem de alimento, & li. de morb. mulierum.

Cum autem ostendisset exēplis Arithmeticis, quid Arithmeticæ cognitio prosit veritatis studioso, vult nūc ostendere quid prosit Geometria, exemplis Geometricis in ædificio tabernaculi arcæ & mensæ. Ea enim per donū intelligentiæ, nempe sancti Spiritus diuine sunt fabricata quibusdam proportionibus, quæ à sensilibus nos perducunt ad ea quæ percipiunt intelligentia, vel potius ad sancta sanctorū, id est, ad ipsum Deū. Quadrata figura est omnium figurarum firmissima & stabilissima. Ligna ergo quadrata quæ sunt in his ædificiis cū sint quadratæ figuræ, quę rectos habet angulos, qui sūt maxime firmi & stabiles, significant in omnem partem peruadere firmitatem & stabilitatem. Lōgitudo autem, latitudo, & altitudo desinens in Pyramidem, est symbolum eorum qui purgantur & probantur igne, siue is sit ignis sancti Spiritus, siue ignis afflictionum, quæ probāt & purgant animā, vel hic vel in purgatorio. Hæc autem Geometrica proportio datur ad transmittendū ad sanctas à Deo paratas mãsiones, quas esse diuersas diuersi ostendūt numeri: dantur autem singulis à Deo diuersæ mansiones pro meritorū diuersitate. Qui autē inferuntur numeri sunt sexcupli, sunt decupli, sunt superbi patientes, sexcupli sunt 300. ad 50. 300. enim continent sexies 50. decupli autem 300. ad 30. 300. enim cōtinent decies 30. 50. autem sunt ad 30. ἐπιδιμερεῖς, id est, superbi patientes, vt qui cōtineant 30. 20. qui sunt duæ eius partes. Trecenti autem quos antea diximus figurari per literam Græcam T, sunt symbolū signi Domini nempe crucis. Quin-

quaginta vero est signum spei & remissionis quæ datur in Pẽtecoste. In Pentecoste enim missus est Spiritus sanctus, qui est veluti arra & pignus futuræ hæreditatis, quæ speratur, quoniam remissa sunt peccata. Triginta autem sunt signum prædicationis: Christus enim prædicauit anno suæ in terris vitæ 30. Idem etiam significant 12. quoniam fuerunt 12. Apostoli qui prædicarunt. Per hoc autem quod ædificium finem accipit in cubito, significatur quod Iustus peruenit tandem ad vnitatem, nempe ad Deum & vnicam fidem. Duodecim autem qui in mensa erant cubiti, significant duodecim menses, qui dum in anni circulo voluuntur, terra omnia producit & perfecti per distincta quatuor anni tẽpora, ea quatuor anni tempora significantur per mensæ vndulas inflexas & tortiles. Nam instar vndæ inflectuntur & variantur anni tempora, quæ si semper essent eadem & manerẽt immobilia, non esset illa rerum quæ producũtur varietas. Possunt etiam vndulæ illæ significare Oceanum, qui terram circumfluit. Mensa ergo est terra quæ producit omnia, non produceret autem cum sit frigida & sicca, nisi à Sole concoquendũ, & in formas à natura distinguendum humorem suppeditaret Oceanus.

V. [a] PRÆTEREA *exemplum Musicæ simul psallens & prophetans ponatur Dauid, Deum concinnè & numerosè laudans. Conuenit autem maxime genus* ἐναρμόνιον, *harmoniæ quæ est Doricæ, &* διάτονον, *ei quæ est Phrygiæ, vt dicit Aristoxenus. Barbari itaque Psalterij harmonia, cum sit omnium præstantißima, modorum honestatem ostendens & grauitatem, cùm sit antiquißima, maximè fuit exemplum Terpandro ad Doricam harmoniam, Iouem laudanti hoc modo: Iupiter omnium principium, dux omnium, hoc hymnorum principium ad te mitto Iupiter. Potuerit autem à psalmographo allegoricè accipi cithara, in primo quidem significato, Dominus: in secundo autem ij qui proximè ac continenter pulsant animas, canticum praeunte Domino. Populus quoque qui fit saluus, dici potuerit cithara per Dei inspirationem. Et qui per Dei cognitionem musicè glorificat, exauditur, verbo pulsans ad fidem. Aliter quoque acceperis musicam consonantiam, nempe Ecclesiasticam, legis & Prophetarum simul & Apostolorum, vnà cum Euangelio, & concentum qui in vnoquoque Propheta est positus, dum ab vna persona ad aliam transilitur.* [b] *Sed plurimi, vt videtur, ex iis qui nomine sunt inscripti, non secus atque socij Vlyssis, rusticè aggrediuntur doctrinam: non Sirenes, sed numeros & modos prætereuntes, obstruentes aures propter inscitiam, quoniam sciunt, si Græcis disciplinis aures semel præbuerint, futurum vt nunquam poßint reuerti postea. Ei autem qui decerpit id quod est conducibile ad vsum Catechumenorum, & maximè eorum qui sunt Græci, Domini autem est terra & plenitudo eius, non est abstinendum à studio doctrinæ, instar brutorum animantium. Sunt autem plurima iis qui audiunt, quoad eius fieri potest, suppeditanda auxilia. Sed nequaquam est in his immorandum, præterquam ad id quod ex iis accipi potest commodi, vt cùm id acceptum poßederimus, poßimus domum reuerti ad veram philosophiam, quæ est firmum animæ refugium quod ab omnibus præbet securitatem. Est ergo attingenda Musica ad mores ornandos & componendos. Certè etiam in conuiuio nobis inuicem psallendo propinamus, nostram incantantes cupiditatem, & Deum glorificantes propter copiosam donationem eorum quibus vtũntur & fruuntur homines, & quod perpetuò suppeditata fuerint nutrimenta ad augmentum corporis & animæ. Est autem superuacanea respuenda Musica, quæ frangit animos & variè afficit, vt quæ sit aliquando quidem lugubris, aliquando verò impudica & incitans ad libidinem, aliquando autem limphata & insana.* [c] *Eadem ratio est etiam de Astronomia: ea enim cum rerum sublimium cognitione, de figura vniuersitatis, & cæli conuersione, & astrorum motione, ad creantem virtutem propius adducens animam, docet nos facilè sentire tempora anniuersaria, mutationem aeris, ortúsque & occasus syderum. Nam ars quoque nauigandi & agricultura, referta est vsu qui ex ea redundat: sicut etiam Geometria, Architectura, & ars ædificandi. Efficit autem hæc quoque disciplina vt maximè aßequatur, & verum perspiciat anima & falsum arguat, certásque rationum inueniat conuenientias & proportiones, adeo vt venetur simile in dißimilibus: inducitque nos vt inueniamus longitudinem*

absque

absque latitudine, & superficiem quæ caret altitudine, & signum quod nullas habet partes, & à sensilibus nos traducit ad ea quæ percipiuntur intelligentia. [d] *Philosophiam ergo adiuuant disciplinæ, & ipsa philosophia ad tractandum de veritate. Ecce enim chlamys primùm fuit vellus, deinde carptum fuit, & subtegmen stamenque factum est, deinde fuit contextum. Oportet ergo animam prius esse præparatam, & variè elaboratam, si sit constituenda optima & præstantissima. Nam veritatis alia quidem est pars quæ versatur in cognitione, alia verò in actione: profluxit autem à contemplatione. Magna autem exercitatione opus est & experientia. Quinetiam contemplationis, alia quidem pars est vt aduersus proximos, alia verò vt aduersus seipsum. Quamobrem sic quoque eruditionem oportet esse comparatam, vt vtrisque conueniat. Ei ergo qui sufficienter didicit illa, quæ continent ea quæ deducunt ad cognitionem, licet deinceps manere quietum, actiones dirigendo ad contemplationem. Cùm autem propter proximorum vtilitatem, alij quidem se conferant ad scribendum, alij verò ad Verbum tradendum se comparent, cùm alia doctrina est vtilis, tum scripturarum Domini lectio est necessaria ad eorum quæ dicuntur demonstrationem, & maximè si ij qui audiunt accedunt ex Græcorum doctrina.* [e] *Quandam talem ecclesiam describit Dauid: Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circundata varietate: Græcis, inquam, & superfluis aureis fimbriis circundata & variata. Veritas au-* Psal. 44. *tem per Dominum, Consilium enim tuum, inquit, quis nouit, si tu non dederis sapientiam, & miseris sanctum tuum Spiritum ab altissimis, & ita correctæ fuerint viæ eorum qui sunt* Sap. 9. *super terram, & didicerint homines ea quæ tibi placent, & salui fuerint sapientia. Nam qui est cognitione præditus, per scripturam nouit antiqua, & conijcit futura: scit strophas* Sap. 8. *orationum, & ænigmatum solutiones, præscit signa & prodigia, & euentus temporum, vt prius diximus. Vides fontem disciplinarum manare à sapientia.* [f] *Iis autem qui obijciunt: Quid enim iuuat nosse causas (exempli causa) quomodo sol moueatur, & reliqua astra: aut Geometrica speculatum esse theoremata, aut Dialectica, & vnamquamque ex aliis disciplinis? ad ea enim quæ oportet tradenda eas nihil conferre, & humanam esse intelligentiam Græcam philosophiam, minimè enim doceri à veritate: illa sunt dicenda, primùm quidem, quòd ij falluntur in iis quæ sunt ex iis quæ sunt maxima, nempe in mentis & intelligentiæ voluntaria electione. Qui enim sancta, inquit, sanctè seruant, sanctificabuntur, & qui ea didicerunt, inuenient responsionem. Qui est enim cognitione præditus, meritò omnia sanctè faciet quæ sunt facienda, vt didicit per doctrinam Domini, etiamsi acceperit per homines. Et rursus licet audire: In manu enim eius, hoc est, virtute & sa-* Sap. 7. *pientia, & nos, & verba nostra, & omnis doctrina & operum scientia. Nihil enim diligit Deus nisi eum qui cohabitat cum sapientia. Præterea autem non legerunt quod dictum est à Solomone. Nam cùm tractasset de templi constructione, apertè dicit: Artifex* Ibid. *autem construxit sapientia, tua autem pater gubernat prouidentia. Et quomodo non est à ratione alienum, arte fabrili & arte ædificandarum nauium deteriorem existimare philosophiam?* [g] *Fortasse autem Dominus quoque illam, eorum qui in herba decubuerunt, multitudinem ex aduerso Tiberiadis, piscibus duobus, & hordeacis quinque aluit panibus, tacitè significans priorem Iudæorum & Græcorum eruditionem; quæ præcedit diuinum frumentum nutrimenti quod per legem colitur. Est enim hordeum frumento citius in tempore æstatis. Quæ autem per vndas gentiles gignitur & fertur Græcam philosophiam, pisces significabant, ad profusam vitæ conuersationem dati iis qui humi iacebant, qui non ita quidem dabant augmentum vt fragmenta panum: sed cùm benedictionis Domini facti essent participes, habuerunt inspiratam diuinitatis resurrectionem per Verbi potentiam. Sed & si es nimium curiosus, accipe vnum ex piscibus eam quæ est in orbe disciplinam, re-*

liquum verò significare ipsam quæ transcendit philosophiam, quæ scilicet cum ipsius verbo Domini proportionem habet & conuenientiam.* Mutorum autem piscium chorus affluxerit, dixit alicubi Musa tragica. Me quoque oportet minui, augeri autem solum iam deinceps Verbum Domini, in quo lex finitur, dixit Propheta Ioannes. Iam mihi intellige mysterium veritatis, veniam tribuens si ad id pertractandum vereor progredi vlterius, hoc solum prædicans: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Dictus certè lapis angularis, in quo omnis ædificatio coagmenta crescit in sanctum Dei templum, vt ait diuinus Apostolus. Taceo in præsentia parabolam quæ est in Euangelio, dicentem: Simile est regnum cælorum homini qui sagenam mittit in mare, & ex multitudine captorum piscium meliores eligit. Iam verò quatuor quoque virtutes apertè, quæ est apud nos sapientia, sic prædicat, vt earum quoque fontes Græcis dati sunt ab Hebræis. Ex his autem scire licet, quod si quis diligit iustitiam, labores eius sunt virtutes. Sapientia enim & prudentia docet iustitiam, & magni excelsique animi virtutem, quibus nihil est hominibus in vita vtilius. [h] Postremò illud quoque illos scire oportet, quòd natura quidem apti nati sumus ad virtutem, sed non quòd eam habeamus ab ortu, sed simus apti ad eam acquirendam. Qua ratione soluitur ea dubitatio, quæ ab Hæreticis aduersus nos mouetur: Vtrum perfectus formatus sit Adam, an imperfectus? sed si imperfectus, quomodo perfecti Dei imperfectum est opus, & maximè homo? sin autem perfectus, quomodo transgreditur præcepta? Audient enim etiam à nobis, quòd perfectus quidem non fuit factus in constitutione, sed aptus ad suscipiendam virtutem: multum enim refert, factum esse aptum ad eam acquirendam. Vult autem nos ex nobisipsis saluos fieri. Hæc est ergo natura animæ, à seipsa impelli, & incitari: deinde cùm simus ratione præditi, ratione autem constet philosophia, habemus quandam cum ipsa cognationem. Aptitudo autem, est quidem motus ad virtutem, non autem virtus. Atque omnes quidem, vt dixi, apti sunt natura ad acquirendam virtutem: sed alius quidem magis, alius verò minus accedit ad disciplinam & exercitationem. Quocirca alij quidem vsque ad perfectam peruenêre virtutem, alij verò vsque ad aliquam: neglecti autem rursus aliqui, etiamsi alioqui bonum haberent ingenium, auersi sunt in contrarium. Multò autem magis quæ magnitudine & veritate præstat omnibus disciplinis cognitio, est & ad acquirendum difficillima, & multo labore superatur. Sed, vt videtur, Dei non nouere mysteria, quòd scilicet Deus creauit hominem ob immortalitatem, & fecit eum imaginem suæ proprietatis, per quam proprietatem eius qui nouit omnia, is qui est cognitione præditus, & iustus, & sanctus, cum prudentia contendit peruenire ad mensuram perfectæ ætatis. [i] Quòd autem non solùm actiones & cogitationes, sed etiam verba sint munda ei qui est cognitione præditus: Probasti cor meum, visitasti me, inquit, noctu, inflammasti me, & non est inuenta in me iniquitas. Ne loquatur os meum opera hominum. Et quid dico opera hominum? Ipsum cognoscit peccatum, non id quod adductum est ad pœnitentiam, est enim hoc commune aliorum quoque fidelium, sed vt semel dicam, omne peccatum: neque enim hoc quidpiam condemnat, sed vt semel dicam, omne peccatum: neque quod quis malè fecit, sed quod non sit faciendum, adducit. Vnde est etiam duplex pœnitentia: vna quidem est communis, propterea quòd peccauerit: altera verò, cùm peccati naturam didicerit, persuadet ab ipso desistere peccato per principalem rationem, cui est consequens vt non peccet. [k] Ne ergo dicant, quòd qui facit iniuriam, & peccat, delinquit per dæmonum operationem: sic enim nulli esset culpæ affinis. Cùm autem in peccando eadem eligat quæ dæmones, instabilis, & leuis, & mutabilis in cupiditatibus vt dæmon, sit homo dæmoniacus. Iam qui est natura quidem malus, cùm propter vitium factus sit peccator, redditus est improbus, id habens quod elegit: contra autem vir bonus se rectè

*συνάλογοι sed puto legendum, συναναλόγοι. Ioan. 1. Ephes. 2. Matth. 13. Sap. 2.

se rectè gerit. Quocirca non solùm virtutes, sed etiam actiones honestas, bona vocamus. Ex bonis autem, scimus alia quidem per se esse eligenda & expetenda, vt cognitionem (nihil enim aliud venamur ex ipsa cùm affuerit, nisi solummodo vt ea adsit, & in perpetua simus contemplatione, & ad ipsam & propter ipsam decertemus) alia autem propter alia, vt fidem, & propter euitationem supplicij quæ ex ea proficiscitur, & vtilitatem quæ capitur ex remuneratione. Timor enim est multis causa ne peccent. Promissio autem est occasio persequendi obedientiam, per quam salus. Perfectissimum ergo bonum est cognitio, quæ per se est expetenda: per consequentiam autem, bona quoque quæ per eam consequuntur. Et supplicium, ei quidem qui punitur, est causa correctionis: iis autem qui possunt eminus aspicere, fit exemplum, per quod cauent ne amplius cadant in similia. Suscipiamus ergo cognitionem, non ea quæ eueniunt cupientes, sed propter hoc ipsum solum, nempe vt cognoscamus, eam amplectentes. Prima enim vtilitas est habitus cognitionis, innoxias præbens voluptates per exultationem, & nunc & in posterum. Exultationem autem dicunt esse lætitiam, quæ est reputatio virtutis ex veritate, per quandam exhilarationem & diffusionem animæ. Facta autem quæ participant cognitionem, sunt bona & honestæ actiones: nam veræ quidem diuitiæ, est abundantia in iis quæ sunt ex virtute actionibus. Paupertas autem est inopia in moderatis actionibus: possessiones enim, & vsus rerum necessariarum, non habent qualitatem noxiam, sed eam quæ est præter modum quantitatem. Quocirca circumscribit cupiditates is qui est cognitione præditus, & in possessione, & in vsu, non transiliens terminum eorum quę sunt necessaria. Hic ergo viuere necessarium existimans ad augendam scientiam, & parandam cognitionem, non viuere, sed bene viuere faciet plurimi. Neque filios, nec rursus matrimonium, aut parentes pręferens charitati in Deum, & ei quæ est in vita iustitiæ. Vxor autem ei soror post liberorum susceptionem, iudicatur tanquam quæ sit eodem patre nata, tunc solùm viri recordans, quando filios aspexerit, vt quæ sit vera futura soror post carnis depositionem, quæ diuidit & distinguit cognitionem spiritualium, proprietate sexuum. Ipsæ enim per se ex æquo sunt animæ: animæ neutræ, nec masculæ, nec fœminæ, quandòquidem neque vxores ducunt, nec nubunt.

[l] Nunquid autem sic in virum transmutatur fœmina non effœminata, quæ æquè fit virilis & perfecta? Hoc ergo fuit Sarræ risus, cui pueri ortus fuit annunciatus, non quæ, vt Genes. 18.
arbitror, Angelo fidem non habuisset, sed quam rursus puderet congressionis, per quam futura erat mater filij. Et nunquid ab eo tempore, quo apud regem Ægypti propter Sar- Genes. 20.
ræ pulchritudinem vocatus est in periculum, eam propriè Abraham appellauit sororem, sed nondum eadem matre & eodem patre natam? [m] Atque iis quidem qui peccatorum ducti sunt pœnitentia, & non solidè crediderunt, per preces præbet Deus petitiones. Iis autem qui viuunt citra peccatum & ex cognitione, concedit si vel solummodo cogitarint. Ecce enim Annæ quæ solummodo cogitauerat de puero, data est, Samuelis conceptio: Pete enim, inquit scriptura, & faciam: animo cogita, & dabo. Deum enim accepimus cognitorem cordium, non qui conijcitur ex motu animæ, sicut nos homines: sed neque ex euentu, ridiculum enim esset sic cogitare: neque vt Architectus laudauit opus, factum est, sic quoque Deus, cùm fecisset lucem, deinde eam vidisset, dixit bonam. Ille autem etiam priusquam fecisset, sciens qualis esset futura, eam laudauit quę facta est, vt qui potestate bonum ab alto faceret per principio carens propositum, id quod actu futurum erat bonum: & quod futurum erat, iam prędixit esse bonum, dictione hyperbato celante veritatem. Orat ergo is qui est cognitione prędítus, etiam cogitatione, omni hora per charitatem Deo coniunctus, & familiaris effectus. Et primùm quidem petet remissionem peccatorum, postea non amplius peccare: deinde posse benefacere, & omnem quę facta est per dominum creationem,

& dispensationem intelligere, vt mundo corde effectus per agnitionem, quæ est per filium
Dei, facie ad faciem in beati spectaculi mysterio initietur, exaudiens scripturam quæ di-
Tob. 12. *cit: Bonum est ieiunium cum oratione. Ieiunia autem significant omnem generaliter absti-*
nentiam ab omnibus malis, tam quæ actu fiunt, quàm quæ verbis, & ipsa cogitatione.
[n] *Est ergo, vt videtur, iustitia quadrata, omni ex parte æqualis & similis, in verbo, in fa-*
cto, in abstinentia à malis, in beneficentia, & cogitationis perfectione, nusquam vllo modo
claudicans, ne videatur iniustus & inæqualis. Quatenus ergo est aliquis iustus, est omni-
no is quoque fidelis: quatenus autem est fidelis, nondum est etiam iustus. Iustitiam dico quæ
fit per profectum & consummationem, per quam is qui est cognitione præditus, iustus dici-
Gen. 15. *tur. Iam verò Abrahæ qui factus fuerat fidelis, reputatum est ad iustitiam, vt qui proces-*
sisset ad id quod est fidei maximum & perfectissimum. Non enim qui solùm abstinet à
mala actione, est iustus, nisi præterea perfecerit vt & bene faciat, & cognoscat propter
2.Cor.6. *quam causam ab his quidem sit abstinendum, illa verò sunt agenda. Per arma iustitiæ dex-*
tra & sinistra, dicit Apostolus iustum transmitti ad summam hæreditatem, ab his qui-
dem munitum, illis verò etiam agentem. Non enim solùm armaturæ tegumentum, &
abstinentia à peccatis, sufficit ad perfectionem, nisi adsumpserit etiam opus iustitiæ, eam
quæ ad benefaciendum est operationem. Tunc autem ambabus vtens manibus is qui est
cognitione præditus, in iustitia reuelatur, iam ex hoc quoque non secus ac Moses, facie ani-
mæ glorificatus, quam quidem prius diximus corpus quod formam & characterem tri-
buit iustæ animæ. Quomodo enim lana quæ indita mansit tinctura, in reliquas quoque
lanas proprietatem transmittit & mutationem: ita etiam in anima transit quidem labor,
manet autem quod bonum est & honestum: & quod iucundum quidem est relinquitur,
quod turpe autem est abstergitur. Hæ sunt enim qualitates, quæ vtrique animæ formam
& characterem tribuunt, ex quibus vna quidem cognoscitur glorificata, altera verò con-
demnata. Certè sicut Mosi ex iusta operatione, & ex ea quæ continenter ei intercedebat
cum Deo loquente consuetudine, vultui insidebat glorificata quædam coloris species: ita
etiam iustæ animæ diuina quædam vis bonitatis inhærens per inspectionem, prophetiam,
& administrantem operationem, quasi intelligentis illuminationis perinde atque caloris
solaris imprimit quoddam apertum iustitiæ signaculum, lucem animæ vnitam per chari-
tatem quæ nullo spacio disiungitur, quæ Deo afflat, & Deo afflatur. Hinc quæ Seruato-
ri Deo fit assimilatio, exoritur ei qui est cognitione præditus, qui quidem euasit perfectus,
Matth. 5. *quantum licet humanæ naturæ, sicut pater, inquit, qui est in cælis. Ipse est qui dixit: Filioli*
Ioan. 13. *adhuc parum sum vobiscum. Nam Deus quoque, non quatenus est natura bonus, ea ra-*
tione manet beatus, & ab interitu alienus: neque habens aliquid negocij, neque alij exhi-
bens, sed propriè autem bona faciens. Cùm verò sit Deus & pater bonus, & versetur in
continua beneficentia, in eadem bonitate ita manet vt nunquam ab ea digrediatur: quis
est enim boni vsus, quod neque operatur, neque bono afficit? Qui ergo primùm suis mode-
ratus est animi motibus, & vt impatibilis euadat est meditatus, & creuit ad beneficen-
tiam cognitione præditæ perfectionis, est hic quidem æqualis Angelis: iam autem lucidus,
& tanquam Sol resplendens per beneficentiam, contendit iusta cognitione per Dei dile-
ctionem, ad sanctam mansionem, sicut Apostoli, non quod fuerint electi Apostoli ex qua-
dam eximia naturæ proprietate: nam Iudas quoque fuerat cum eis electus, sed poterant fie-
ri Apostoli, electi ab eo qui etiam fines præuidet. Qui itaque non vnà cum eis fuit electus
Matthias, cùm se præbuisset dignum vt fieret Apostolus, sufficitur in locum Iudæ. Licet
ergo nunc eis quoque qui se in Dominicis exercuere mandatis, & perfectè [illegible]re conue-
nienter Euangelio, ex cognitione quoque adscribi in numerum Apostolorum. Hic est reuera
Presbyter

Presbyter Ecclesiæ, & verus diaconus, id est minister Dei voluntatis, si faciat & doceat quæ sunt Domini, non vt qui ordinetur ab hominibus, neque quod iustus censeatur presbyter, sed quod iustus referatur in presbyteratum. Et licet hîc in terris non fuerit prima sede honoratus, sedebit in quatuor & viginti thronis populum iudicans, vt dicit Ioannes in Apocalypsi. Nam vnum quidem est reuera salutare testamentum, quod à constitutione Apo. 4.
mundi ad nos peruenit per generationes diuersas & tempora, etiamsi datione existimatum fuerit esse diuersum. Consequens enim est vnam esse immutabilem salutis dationem, ab vno Deo per vnum Dominum, quæ multis modis prodest.

COMMENTARIVS.

[a] PRÆTEREA *exemplum musicæ simul psallens & prophetans.* Postquam adduxit exempla quibus ostenderetur in rebus sacris vtilitas Arithmeticæ & Geometriæ, deinceps loquitur de Musica, quã ad Theologiam dicit itidem esse vtilem, cum Dauid non solum fuerit propheta, sed etiam concinnis & numerosis suis Psalmis Deum laudauerit. Dicunt Græci, vt scribit Plutarchus in musica, Terpandrum fuisse musicæ peritissimum, & nomos aliquot, qui latinè modi dicuntur, musicos inuenisse. Eos autem dicit Clemẽs Terpandrum à Dauide accepisse, & cum eius psalterij, quod barbarum vocat, harmonia sit antiquissima, eam fuisse exemplum Terpandro ad Doricam harmoniam, quæ omnium harmoniarum est maxime grauis & honesta, cum sint omnes ferè aliæ molles & effœminatæ. Non solum autem grauis & honesta musica à Dauide est accepta, sed etiam cum esset Citharœdus, ipsa quoq; eius cithara allegoricè potest accipi, ita vt & cithara vocetur Dominus quasi plectro pulsans corda hominum, licet is pulset paulo longius. Sunt enim etiam homines qui proximè & cõtinenter pulsant, sed præit Dominus canticum. Vocatur ergo cithara primo ipse Deus qui pulsat, secundo autem homines qui itidem pulsant animas & corda hominũ, sed frustra pulsarent homines, nisi Deus præiret canticũ, à quo omnis vera procedit harmonia & consonantia. Populus quoq; qui à Deo accipit salutem, est veluti cithara quæ à Deo inspiratur, sine quo non est salus. Cithara quoq; dicitur is, qui cum sit Dei cognitione præditus, Deum musicè glorificat & laudat, Verbo Dei tanquã plectro pulsans, vt hominũ animis fidem imprimat. Est etiam musica Ecclesiastica, consonantia legis & Prophetarum, & Apostolorũ simul cum Euangelio, & concentus qui est in vnoquoq; Propheta, dum ab vna persona transilitur ad aliam, cum scilicet loquẽti patri mox succedit loquẽs filius. [b] *Sed plurimi, vt videtur, ex iis qui nomine sunt inscripti.* Vlyssis socij sibi cauentes à cantu Syrenũ, ne eo deliniti retinerẽtur, aures obstruxerunt, hoc etiam faciebãt plurimi Christi nomine inscripti, id est Christiani qui Christo nomen dederãt. Ij timentes ne si à Græca doctrina & disciplina retinerentur, non possent ad verã, nempe ad Christianã reuerti philosophiam, vt socij Vlyssis Sirenes, ita ipsi quoq; disciplinas, & Græcã præteribant doctrinam, stulte autem faciebant. Oportebat enim eos cũ ex disciplinis decerpsissent quod eis futurũ erat vtile, maximè catechumenis, quæ fere sunt ex Græcis, ad suũ philosophiæ Christianæ reuerti institutũ. Audiendæ quidem sunt disciplinæ & Græca philosophia, & ex eis sumendũ quod profuerit, sed nõ est in eis immorandũ, sed ad veram, nempe Christianam, redeundũ philosophiam. Est autem ad multa vtilis musica, nempe ad mores ornandos & componendos, & ad Deum psallendo laudandũ & glorificandum, eique in conuiuio maxime agendas gratias, & propter omnia quę in nos contulit beneficia, & propter nobis abunde suppeditata alimenta quibus sustentaretur augmentumq; acciperet corpus & anima. Est ergo hęc amplectẽda musica, fugiẽda est autẽ mollis & effœminata, quæ mollit eneruatque & variis motibus afficit animos, & modo eos reddit tristes & demissos, modo impudicos & libidinosos, modo efferatos & furiosos. [c] *Eadem ratio est etiam de Astronomia.* Postquã ostendit quid studioso veritatis prosit Musica, nũc dicit esse etiam eandẽ Astronomiæ rationẽ, vt scilicet ei prosit qui est studiosus cognitionis. Hæc enim docet Astronomia, nempe rerum sublimium cognitionẽ quæ vocat μετέωρα, ea sunt non solũ quæ in sublimi regione aëris fiunt impressiones, quæ dicũt μετέωρα, sed quæ sunt longe altiora, diuina scilicet & cœlestia: docet etiã quæ sit figura vniuersitatis cœli scilicet, & totius mundi, ea est autẽ figura rotũda, quæ est omnium pulcherrima & capacissima. Ab ea etiã discitur quænam sit cœli conuersio: ea est autem ab Oriente in Occidentẽ, ita enim mouetur primũ mobile, quod cœlos omnes & omnia astra quantumuis cõtraria motu repugnantia, secũ trahit: docet etiam quis sit proprius astrorum motus: hæc docens simul etiam adducit animam ad propius cognoscendũ virtutem creantem, id est, ipsum Creatorem. Per motum autẽ cœli & astrorũ cognoscimus, & tempora anniuersaria, id est quatuor illa anni tẽpora, quę singulis annis accedunt & recedunt, rebus naturalibus ortũ afferentia & interitũ, ex quibus etiam discimus quis sit ortus & occasus syderum. Magnum etiam præbet vsum astronomia & arti nauigandi, & agriculturæ: nam & nautæ intuentes Cynosuram sciunt quo sit nauis cursus dirigenda, & Agricolæ ex ea discunt quando sint terræ mandanda semina, & quando cum maturauerint sint colligenda. Quomodo etiam Geometria est valde vtilis architectis & ædificatoribus: ab ea enim discunt proportionũ dimensiones, quæ res est architectis maxime vtilis & necessaria. Ad hoc quoq; prodest Astronomia, quod ex ea discit anima per certas rationum proportiones & conuenientias quod sit verũ, & arguit quod est falsum. Harum enim proportionũ tanta est vis, vt in iis etiã quæ sunt dissimilia diligenter quærendo inueniatur similitudo. Hoc autem est omnium quæ præstat astronomia præstantissimũ, vt nos inducat, vt inueniamus quæ nõ inueniuntur in terris. Quære in terra longitudinem absq; latitudine, quære superficiem absq; latitudine, signum absq; parte, hoc in terra non inuenies, cũ quidquid est in terris sit corporeũ, crassum & coagmentatum, nihil

sit longum cui non accedat aliqua latitudo quæ sit corporea, neq; superficies quæ non aliquam habeat latitudinem, altum enim est & profundum quicquid est corporeum, neq; est aliquod signū cuius nulla sit pars. Hæc quidem tanquam vera falsa visione apprehendunt Geometræ, sed reuera hæc solū in cœlis apprehendunt Astronomi, qui nos à sensilibus traducūt ad ea quæ percipiuntur intelligentia, in quibus sita est veritas, vt quæ sint firma & stabilia, cum in rebus sensilibus nihil sit certū nec diuturnum. [a] *Philosophiam ergo adiuuant disciplinæ.* Ex superioribus concludit disciplinas quidem conferre ad Philosophiā, Philosophiā autem ad veritatem, nempe ad veram Dei cognitionē. Ea veri Dei cognitio percipitur ab anima, sed eam nō percipit anima nisi prius rectè fuerit præparata, exculta scilicet & ornata disciplinis, multipliciq; & varia eruditione, & ipsa tandē philosophia: hoc ita esse ostendit elegāti similitudine accepta ex chlamyde, magna enim opus est præparatione, priusquam sit perfecta chlamys. Primū vellere id est, lana opus est, sed ex lana non fiet vestis nisi carpatur, deinde stamen fiat & subtegmen, & deinde contexatur. Postremò autem ex lana contexta fit chlamys, aut quæuis alia vestis. Ita etiā anima quæ est cōstientuda optima, & præstantissima, vt quæ veritatē velit assequi, præparata sit oportet, & elaborata. Præparatur autē & elaboratur duabus partibus veritatis. Eæ sunt cognitio & actio, quę quidē actio profluit ex cōtemplatione, nihil enim vt decet egeris, nisi quid sit agendū prius exactè fueris cōtemplatus. Considerat autem cōtemplatio, & ea quæ pertinent ad proximos nostros, & ea quæ ad nos ipsos. Cum autē ad contemplationem doctrina conferat & eruditio, eam oportet vtrisq; conuenire, nempe & nobis, & proximis. [c] *Quandam talem Ecclesiam describit Dauid.* Ecclesia Græcis disciplinis, quæ variè sunt cū varietate quæ est per dominū ornata, à Psalmographo dicitur regina quæ Christo assistit circundata varietate, sed & disciplinæ & ipsa veritas discuntur à sapientia, quæ nos docet per spiritū, quæ mittitur ex alto, vitæ rectè gerēdæ instituta, & quomodo Deo placeamus, & salutē assequamur, & in scripturis sciamus præterita & futura, orationémq; rectè contexamus, & quæ in scripturis difficilia & ænigmatica occurrunt soluamus, signaq; & prodigia, & quis sit temporū futurus euentus præsciamus. [f] *Iis autem qui obiiciunt.* Qui Græcas reiiciebant disciplinas, & Græcā philosophiā, eis qui illas admittebant, obiiciebāt quod ea nihil conferrent ad ea tractanda quæ decet, nempe officia, & virtutes, & quod sint humanæ nō diuinæ, nec doceantur à veritate. Ad id respondet Clemens eos falli in rebus maximis, non enim si quid docetur ab hominibus, id est malum, cum sit liberum hominis arbitrium, per quod mens & intelligentia eligit quæ sunt bona: Sunt autem bonæ disciplinæ & bona philosophia quæ sunt ad veritatem vtiles, falsum autem est quod sint humanæ, etsi doceantur ab hominibus. Nam vt dicit Solomon, In manu Domini, id est, in eius virtute & sapientia eius sumus nos, & verba nostra, & prudentia nostra, & operum scientia. Quamuis ergo disciplinæ doceantur ab hominibus, tamen cum à Deo procedant, vt quæ sint in eo, sunt potius diuinæ, quàm humanæ: quamuis autem non tradant disciplinæ ea quæ ad officia & virtutes pertinent, nihil tamen obstabit quo minus qui eas habent, sanctificentur. Nam licet ipsæ non sanctificent, sanctificatur tamen homo qui seruat quæ sunt sancta, per liberum arbitrium Dei gratia & auxilio adiutum. Quod si verum est quod dicit Solomon, artem fabrilem & ædificatoriam regi & dirigi à diuina sapientia, quāto est certius & probabilius ab ea regi & dirigi philosophiam, quæ est longè melior & præstantior? [g] *Fortasse illam eorum qui in herba decubuerunt.* Allegoricè exponit Clemens historiam Domini, qui ex aduerso Tiberiadis aluit populi multitudinem duobus piscibus & quinq; panibus hordeaceis. Quinque autem panes hordeacei significant, & Iudæorum eruditionem, & Græcorum doctrinam, quæ præcessit frumentum verbi Domini, quod per legem colitur, quæ est ad Christum pædagogus. Quomodo autem prius nascitur hordeum quam frumentum, ita & lex ex Græca doctrina, præcedit doctrinam verbi, pisces autem significant Græcam philosophiam, quæ profusè datur humi iacentibus, qui ad diuina & cœlestia non aspirant: sed nec hordeū, nec pisces satis alunt, nisi ea benedicat Dominus, per verbum autem assecuta benedictionem, simul habent inspiratam resurrectionē diuinitatis, quæ eos alit ad immortalitatem: non fit enim immortalis nisi per diuinitatē cum corpore resurrexerit ad vitam æternam. Duo autem illi pisces diuersa significant. Vnus enim piscis significat disciplinarū orbem, quem vocant ἐγκυκλοπαιδείαν, alter autem significat transcendentem philosophiam, nempe quæ omnia humana transcendit Theologiam, quæ cum verbo quandam habet proportionem & cōuenientiam, neque mirum. Nam si horum quinque verborum Græcorum quæ sunt Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quod est Latinè, Iesus Christus Dei filius Saluator, si primas literas iungas erit ἰχθὺς id est, piscis, in quo nomine mysticè intelligitur Christus, eo quod in huius mortalitatis abysso, velut in aquarum profunditate viuus, hoc est sine peccato esset. Hæc Augustinus in lib. de Ciuitate vbi loquitur de Sybillinis versibus. Atque hæc satis conueniunt cum Clementis præsenti instituto. Quod autem statim sequitur: Mutorum autem chorus affluxerit, dixit alicuius musa tragica, nec mihi satis occurrit, quisnam hoc scripserit, nec video quidnam ad rem faciat, suspicor autem aliquid deesse, quod nisi inueniatur, vix poterit vllus elici sensus. Per hoc autem quod dicit Ioannes Propheta, atque adeo plusquam Propheta, si Christo credimus, se oportere minui, crescere autem verbum Domini, significatur, legem quidem in Christo finire, vt quæ sit per ipsum perfecta, & adimpleri: crescere autem & amplificari doctrinam Euangelicam cessantibus vmbris & figuris, adueniente autē luce veritatis. Cùm autē dixisset, finita lege doctrinā crescere Euangelicā, cuius magister est Christus, visum est ei aliquid dicere de mysterio veritatis, in quo est Christus, petita interim venia, si non plura dicat, quæ autē dicit eo tendunt vt intelligatur quomodo Christi crescat Ecclesia. Quid enim mirū, si Christi crescat Ecclesia, cū per ipsum omnia facta sint, & sine ipso nihil factū sit. In ipso certè qui est lapis angularis in quo omnis ædificatio coagmentata crescit in sanctū, ædificatur Ecclesia, quæ necesse est vt crescat, cū in Christo coagmentati, qui est lapis angularis, & ei vniti lapides, nempe fideles, semper crescentes nunquam possint ruere: est enim Christus, non solum lapis angularis, sed etiam Ecclesiæ fundamentum. Non solum Christus est piscis, vt iam diximus, sed ipse quoque captos pisces in sagenam immittit, & ex eis meliores eligit, non enim omnes quos

Aug. de ciu. lib. 18.c.19.

omnes quos cœpit, nempe quos vocauit, eligit, sed eos elegit, quos intelligit esse aptos regno Dei. Regnum autem Dei, est Ecclesia quæ sancta est, & semper crescit. In hac nostra Ecclesia prædicantur à Solonis sapientia moris virtutes quæ fuerunt etiam apud Græcos, sed eas Græci acceperunt ab Hebræis, vt videre licet apud sanctum Ambrosium, libro de Officiis: sunt autem inter se connexæ virtutes. Porro iustitia est omnium virtutum princeps, quam si quis diligit eius, labores sunt virtutes. Nam si laborat iustitia in refrænandis cupiditatibus, & vitiosis moribus, ea docet temperantia. Sin autem in rebus asperis & aduersis fortiter ferendis, docet magni & excelsi animi virtutem. Sed prudentia quoque & temperantia docet iustitiam: sciendum enim est à quibus sit abstinendum, ne iniustè ruas in libidinem. Et cauendum est ne si aduersa magno & forti animo non feras, præcipites ferantur maligni ad iniuriam tibi inferendam. Sunt ergo inter se connexæ virtutes, & se inuicem generant. [h] *Postremo illud quoque illos scire oportet.* Homo quidem nascitur aptus ad virtutem, sed non nascitur cum virtute, aliud autem est aptitudo ad virtutem, aliud ipsa virtus. Qui perfectam habet virtutem, non potest vlterius progredi, nam ad ipsam peruenit perfectionem: aptitudo autem est animæ motus, qua impellitur & incitatur ad virtutem, hinc est quod alij plus, alij minus habeant virtutem, alij vero summam acquirunt virtutem. Nec adeo nō est perfecti Dei perfectum opus homo. Perfectum enim est opus, cum in eius potestate situ sit, vt ad ipsam perueniat virtutis perfectionem. Ideo autem solam illi dedit aptitudinem, vt cum liberum habeat arbitrium, non ex sola Dei gratia, sed ex ipsa quoq; libera electione sit saluus. Non solum disciplina & exercitatione acquiritur virtus, sed ipsa quoq; quæ est alioqui difficillima Dei cognitio, diligentia, & labore superatur. In hoc autem maximè consistit Dei cognitio, quod intelligatur hoc esse Dei mysterium, quod homo creatus ad propriam Dei imaginem, sciat se esse creatū propter immortalitatem, & ita cum prudentia contendat peruenire ad mensuram perfectæ ętatis, vt scilicet impleat omnes numeros eius, qui in Christo est perfectam salutem assecuturus. [i] *Quod autem non solum actiones.* Eius qui est Dei cognitione præditus, nullæ sunt immundæ actiones, nullæ cogitationes, neq; vlla verba obscena & impudica, quod aliter esse non potest, cum Deus ipse eum probarit & examinauerit & nullam iniquitatem in eo inuenerit. Quod cum ita sit à Deo supplex petit, vt nihil dicat quod sit humanum, sed quod opera Dei redoleat. Non sufficit autem ei loqui bona, & sancta & diuina opera, sed oportet etiam eum nosse peccatum, non peccatum quidem, cuius ductus est pœnitentia, quod est commune omniū fidelium: nullus enim est fidelis qui non doleat & ægreferat se peccasse, baptismi lauacro assecutus remissionem peccatorum; neq; hoc vel illud peccatum, neq; quod alius fecerit: sed omne, vt semel dicam, peccatū, nosse & damnare, & id non esse faciendum statuerit. Est ergo duplex pœnitētia & communis omniū fidelium qui dolent se peccasse, & pœnitētia eius qui est cognitione præditus, quæ scilicet cum didicerit naturam peccati, nempe, quam sit tetrum & abominandū Deo inuisum peccatum, quæ in homine tenet principatū, persuadet desistere à peccato. Id autē cum ei fuerit persuasum, consequens est vt non peccet. Nam cui est à ratione persuasum nō esse peccandū, nec vllis seruit animi motibus & perturbationibus, in eum non cadit peccatum. [k] *Ne ergo dicant quod qui facit iniuriam.* Cum duplex sit pœnitētia, & dolor qui suscipitur de peccato admisso, & quę post peccatū intellectum natura persuadet, vt ab eo desistatur, per principalē rationem cui est consequens, vt non peccetur. Ex quo infertur nostra culpa admitti peccatū, nec culpam esse conferendā in Dæmonis operationem, qui licet nos tentet, & ad peccatū incitet, id tamen non admittitur nisi à volente, culpæ alioqui non futurus affinis. Quamuis homo in peccando dæmonē imitetur, quod tamen ab homine admittitur peccatū, id nō est dæmonis, sed dæmonis operatio: licet autē sit peccatū hominis, dici tamen potest homo dæmoniacus, quod sit dæmoni similis. Dæmoni autem est similis qui eadem eligit quæ dæmon, vitia scilicet & peccata. Cōtra autē qui est bonus quę sunt bona & ex virtute eligit, habet enim homo liberā arbitrij electionem. Cū autem quę bona sint eligantur, bonæ autē sint virtutes & honestæ actiones, eæ à bonis eliguntur, & bona dicuntur. Ex bonis autē alia quidem propter se, alia vero propter aliud eliguntur & expetuntur. Exemplum boni quod propter se eligitur & expetitur, est cognitio, quæ sola cōtemplatione contenta, non ob aliud eligitur & expetitur. Bonū quod propter aliud eligitur & expetitur, est fides, aliud enim sibi proponit fides, non tantū vt à credente habeatur, sed vt & Deum credens pœnas vitet, nempe mortē ęternam, & æterna præmia cōsequatur, nempe regnū cœlorum & vitam æternam. Timor enim mortis causa est vt nō peccet, Promissio autē mercedis & præmij est causa vel occasio, vt Deo obediatur, & eius præcepta seruentur: hinc nostra existit salus, quod & timore supplicij caueamus peccare, & præcepta seruemus, & Deo pareamus, & vitam æternam consequamur. Est ergo bonum omniū perfectissimum cognitio & cōtemplatio, quæ licet propter se eligatur, ei tamen accedūt bona alia quę propter se electa & expetita accedūt tanquā prēmia & mercedes per quandam consequentiā, cuiusmodi sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt: quæ quidē consequuntur qui propter se expetunt cognitionē. Sed ea sunt expetenda, non propter se, sed propter consequentiā. Supplicium autem non sicut cognitio est propter se expetendū, sed per ipsum corrigitur is qui punitur. Cui hoc quoq; accedit, vt si lōgius prospiciat, caueat ne in similia deinceps peccata incidat. Ex his omnibus concludit cognitione esse propter se eligendam & expetendam, id est, propter id tantū vt cognoscamus. [l] *Nunquid autem sic in virum transmutatur fœmina effœminata.* Sarræ risum quæ riserat quod ei esset annunciatū eam filium parituram, huic loco accommodans, adducit ad allegoriā, dicens eam fuisse fortem & virilem mulierem, vt quæ Venerē reiiceret, & eam puderet fœminei concubitus. Quod autem Abraham apud Pharaonem vocatus in periculum, Sarram appellauit Sororem, id verè quidem dixit: verè enim erat soror à cuius concubitu abstinebat. Ita enim Apostoli suas vxores sorores circumducebāt, à quarum coniugali congressu abstinebant. Ita erat Sarra Abrahæ soror non autem eo quod esset eodem patre & matre nata, ita ei qui est cognitione præditus, eadem potest esse vxor dum parit liberos, post eorum autem susceptionem non est amplius vxor, sed soror. [m] *Atque iis quidem qui peccatorum ducti sunt.* Persequitur Clemens suum institutū

de eo qui est cognitione præditus, ostendit autē in quo differat, quod à Deo impetrandas petitiones obtinet, inter eum qui est cognitione præditus, & eum qui peccatorum suorum pœnitentia ductus credidit quidē, sed non est plena & perfecta eius fides. Qui non plene credidit, vt qui non ad perfectam peruenerit cognitionē, precibus opus habet vt impetret. Qui perfectam habet cognitionem, ad impetrandū ei sola opus est cognitione. Ij autem sunt qui rectè viuunt, nec peccatū admittūt, vitam instituentes ex sua Reg. 1. Dei cognitione. Et significat Anna mater Samuelis, quæ licet solum cogitaret, à Deo tamen impetrauit vt conciperet Samuelem Prophetam. Nec mirū si vir bonus à Deo impetret priusquam petat, cū Deus sit cognitor cordiū, & quæ futura sunt monet priusquā fiant: homines ex motu animi norunt cordis cogitationes, & ex euentu, esset enim ridiculum, Deum opus suum laudare, postquam factum esset. [a] *Est ergo, vt videtur, iustitia quadrata.* Quomodo apud Geometras quadratum est figura, quæ omnia habet latera æqualia & similia, & omnes angulos & similes & æquales, ita etiā apud eos qui diuina sūt cognitione præditi, iustitia, quæ est virtutis perfectio & consummatio, est quadra, id est in omnibus sibi similis & æqualis, nempe in verbis, factis, abstinētia à malis, in perfectione cognitionis, & in cæteris, & in omnibus adeo se rectè gerit, vt nunquā claudicet: nam si in aliquo claudicaret, nō esset iustitia, quæ est recta, & in omnibus se rectè gerit. Hinc est quod qui est alioqui iustus si in vno offendat, factus est omniū reus; sed nemo potest esse iustus, id est in virtute omni ex parte perfectus & cōsumatus nisi sit fidelis. Nam quicunq; est iustus, idem est etiam fidelis, est enim iustitiæ fundamentum fides, sed non quicunq; est fidelis, id est quicunq; credit, est etiam iustus. Sunt enim fundamenta fidei superstruendæ bonæ operationes. Idem autē est iustus qui est cognitione præditus, sed non peruenit ad cognitionem, nisi qui habet fidē. Abrahæ quidem reputatū fuit ad iustitiam quod Deo crediderit. Sed non solum in Abrahamo fidem iustitiam reputauit Deus, sed id quod est in fide maximum & præstantissimum, nempe vt non solum à mala actione abstineat, sed etiā vt bonas exerceat operationes & benefaciat, sed nec satis est bene facere, & à malis abstinere, nisi causam cognoscat propter quā benefaciat, & à malis abstineat. Hæc sunt arma iustitiæ dextra & sinistra, per quæ Paulus Apostolus in Epistola secunda ad Corinthios iustū transmittit ad supremā regni cœlestis hæreditatem. Arma autem vocat sinistra, per quæ peccata repelluntur, & quæ sunt grauia & aspera tolerantur, dextra autem per quæ bona fiunt opera. Qui his armis dextris & sinistris vtitur, is ambabus vtitur manibus, & in iustitia reuelatur, id est, iustus apparet, & Mosi euadit non dissimilis, cuius post ei datas à Deo tabulas & multa præclare gesta, & post diuturnam cum Deo collocutionem fuit animæ glorificata facies, quam alibi dixit corpus iustæ animæ tribuens characterem.

VI. PROPTER *quam causam tollitur materia, quæ diuidebat Græcum à Iudæo ad hoc vt esset populus peculiaris: & sic ambo perueniunt ad vnam fidei vnitatem, & ex ambobus vna est electio. Et electis, inquit, sunt magis electi, qui ex perfecta cognitione, &* Ephes. 1. *ab ipsa Ecclesia sunt decerpti, & magnificentissima gloria honorati, iudices & administratores, ex æquo & ex Iudæis & ex Græcis quatuor & viginti duplicata gratia. Nam hîc quoque in Ecclesia progreßiones Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, sunt, vt arbitror, imitationes gloriæ Angelicæ, & illius œconomiæ ac dispensationis, quam dicunt scripturæ illos expectare, qui insistentes vestigiis Apostolorum, vixerunt in perfectione iustitiæ conuenienter Euangelio. Hos sublatos in nubibus scribit Apostolus, primùm quidem diaconos futuros, deinde coaptandos esse in presbyteratum perfectorum gloriæ: gloria enim differt à gloria, donec creuerint in virum perfectum. Qui sunt tales, vt* Psal. 14. *ait beatus Dauid, requiescent in monte sancto Dei, suprema Ecclesia, in qua congregantur Dei philosophi, qui verè sunt Israëlitæ, mundi corde, in quibus nullus est dolus, qui non* Ioan. 1. *permanserunt in septenario quietis, sed bonorum operum affectione diuinæ aßimilationis, ad octonarij beneficentiæ hæreditatem sublati sunt insatiabilis contemplationis, puræ ac* Ioan. 10. *syncerae speculationi attendentes. Sunt autem aliæ quoque, inquit Dominus, oues, quæ non sunt ex hoc ouili, quæ alio ouili & mansione pro proportione fidei sunt dignatæ. Meæ autem oues meam vocem audiunt, ex cognitione mea mandata intelligentes. Hoc autem licet magnificè & pro dignitate meritisque recipere cum operum remuneratione, & mutua consequentia. Quare quando audierimus, Fides tua te saluum fecit, non accipimus eum dicere absolutè eos saluos futuros qui quomodocunque crediderint, nisi facta quoque fuerint consecuta. Iam verò solis Iudæis hanc dicebat vocem, qui legem tenebant & vixerant absque reprehensione, quibus sola fides restabat in Deum. Non ergo fuerit fidelis cum intemperantia, sed etsi à carne exierit, necesse est vt vitia quæque deponat, vt possit ad propriam peruenire mansionem. Plus est autem cognoscere quàm credere, sicut etiam quàm sal-*

quàm saluum esse, maius est postquam saluus factus est, supremo honore dignum esse habitum. Cùm ergo per multam disciplinam vitia exuerit qui nobis est fidelis, transit ad maximum supplicium quod est melius priori mansione, inferens proprietatem pœnitentiæ eorum peccatorum quæ admisit post baptismum. Cruciatur ergo adhuc amplius, cùm vel nondum, vel ne omnino quidem ea assequatur, quorum videt alios esse participes. Præterea autem pudore afficitur ob ea quæ deliquit, quæ quidem sunt fideli maxima supplicia. Bona est enim Dei iustitia, & iusta est eius bonitas. Quòd si fortè cessauerint cruciatus in implendis quas luunt pœnis, & expiandis quæ admissa sunt ab vnoquoque delictis, habent tamen maximum permanentem dolorem, quòd cùm sint inuenti digni alio ouili, non vnà sint cum iis qui sunt gloria affecti propter iustitiam. [b] *Iam verò Solomon eum vocans sapientem qui est præditus cognitione, hæc dicit de iis qui mirantur dignitatem eius mansionis: Videbunt enim mortem sapientis, & non intelligent quid* Sapien. 5.
de eo decreuerit, & ad quid eum stabilierit Dominus, & dicens de eius gloria: Is est quem aliquando habuimus in derisum, & in parabolam opprobrij, insipientes. Vitam enim existimabamus insaniam, & mortem eius ignominiosam. Quomodo est enumeratus inter filios Dei, & in sanctis est sors eius? [c] *Non solùm ergo fidelis, sed etiam gentilis, iustissimè iudicatur. Quoniam enim sciebat Deus, vt qui habeat præscientiam, eum non esse crediturum, nihilo secius vt suam acciperet perfectionem, ei quidem philosophiam dedit, sed ante fidem. Dedit autem solem & lunam & astra ad religionem, quæ Deus* Deut. 5.
fecit gentibus, inquit lex, ne si omnino essent impij & planè à Deo alieni, omnino etiam interirent. Illi autem etsi in hoc nati essent mandato ingrati, sculptilibus attenderunt imaginibus: quòd si non fuerint ducti pœnitentia, iudicantur. Alij quidem quòd cùm possent, noluerunt Deo credere: alij verò, quòd etiam cùm vellent, non elaborauerunt vt fierent fideles: quinetiam illi quoque, qui à cultu astrorum non recurrerunt ad eorum creatorem. Hæc enim via data fuit gentibus, vt per astrorum cultum Deum suspicerent: qui autem ne in eis quidem quæ eis data sunt, astris voluerunt permanere, sed etiam ab eis ad ligna & lapides procidere, reputati sunt, inquit, vt puluis terræ, & vt gutta ex cado, superuacanei ad salutem, qui eiiciuntur à corpore. Quomodo ergo absolutè quidem saluum facere, est ex iis quæ sunt media, & rectè autem & vt decet, perfectum est officium: ita etiam omnis actio, eius quidem qui est cognitione præditus, rectum est & perfectum officium: eius autem qui est tantummodo fidelis, media dici possit actio, vt quæ ex verbo seu ratione nondum efficiatur, neque rectè geratur ex scientia. Contrà autem cuiusuis gentilis peccat actio. Non enim absolutè bene agere, sed scopum quendam spectantes actiones facere, & ex verbo seu ratione operari oportere dicunt scripturæ. Quomodo ergo lyram pulsandi imperitis, non est lyra tangenda: ita nec sunt attingenda negotia iis qui non acceperunt cognitionem, & nesciunt quomodo iis oporteat vti ex verbo vitæ. Atque non solum quidem in bellis suscipitur à bellatoribus certamen pro libertate, sed etiam in conuiuiis, & in cubili, & in iudiciis, ab iis qui verbo sunt vncti, erubescentes serui fieri voluptatis. Iniusto lucro nunquam virtutem permutauero: Lucrum autem euidenter iniustum, est voluptas & dolor, labor & metus, & vt semel dicam, vitia & motus animi, quorum id quod est in præsentia iucundum, affert postea molestiam. Quid enim prodest si totum mundum lucreris, inquit, perdas autem animam? Matth. 16.
Est ergo perspicuum quod qui bonas non faciunt actiones, nec ea quidem norunt quæ sunt sibi vtilia. Quod si ita est, ne ij quidem Deum precari possunt vt ab eo bona accipiant, cùm quæ sint verè bona ignorent, neque si acceperint, donum senserint neque pro dignitate eo vsi fuerint, quod non norunt, & propter imperitiam rectè vtendi iis quæ data sunt,

& propter nimiam inscitiam, ne quomodo quidem diuinis donis vtendum sit scientes. Inscitia autem est causa ignorationis: atque iactabundæ quidem, sed bene sibi consciæ animæ est gloriatio, aduersus eos casus qui eueniunt eloqui. Aduersus hæc oportet se cautè & prudenter gerere: nam quod bene fit, & est iustum, mihi feret auxilium, neque vnquam malè facere deprehendar. Hæc autem bona conscientia, & sanctitatem erga Deos, & iustitiam erga homines conseruat, mundam custodiens animam honestis cogitationibus & verbis castis, & iustis operibus. Sic vim Domini cùm acceperit anima, meditatur esse Deus, putans nullum aliud esse malum præterquàm ignorationis, & operationis quæ non fit ex recta ratione. Semper autem propter omnia Deo agens gratias, per iustam auditionem & diuinam lectionem, per veram inquisitionem, per sanctam oblationem, per beatam orationem, laudans, canens, benedicens, psallens, à Deo nullo vnquam tempore talis diuiditur anima. Meritò ergo dictum est: Et qui in ipso confidunt, intelligent veritatem, & fideles in dilectione in ipso permanebunt. Vides quænam disserat sapientia de iis qui sunt præditi cognitione.[d] Proportione ergo habita & conuenientia, sunt variæ quidem mansiones, pro dignitate & meritis eorum qui crediderunt. Ecce enim Solomon: Dabitur enim ei, inquit, fidei gratia electa, & sors in templo Domini iucundior. Comparatiuum enim ea quidem ostendit quæ sunt inferiora in templo Dei, quod est vniuersa ecclesia: relinquit autem superlatiuum quoque cogitandum, in quo est Dominus. Has tres electas mansiones significant numeri qui sunt in Euangelio, triginta, & sexaginta, & centum. Et perfecta quidem est hæreditas eorum qui euadunt in virum perfectum ad imaginem Domini. Similitudo autem non est, vt quidam existimant, in figura humana, est enim impia hæc consideratio: sed nec quæ in virtute primæ causæ traditur assimilatio, est enim impia quoque hæc traditio eorum, qui expectarunt virtutem eandem esse hominis & Dei omnipotentis: Existimasti, inquit, inique, quòd ero tibi similis: sufficit enim discipulo si fiat vt magister, inquit magister. Ad Dei ergo fit similitudinem, qui est in filium adoptatus, & in numerum amicorum cooptatus, ex eo quòd est cohæres dominorum & deorum, si quemadmodum ipse docuit Dominus, per Euangelium fuerit consummatus. Qui ergo est cognitione præditus, magis propinquam & magis cohærentem exprimit similitudinem, nempe magistri mentem, quam cùm ille haberet, præcepit & consuluit sapientibus & temperantibus: exprimit hanc, inquam, intelligens vt voluit qui docuit, & magnifico sensu accepto, pro dignitate quidem docens super tecta, eos qui altè volunt ædificari, prius autem incipiens facto exequi ea quæ dicuntur, conuenienter exemplo vitæ institutionis, ea enim præcepit quæ fieri poterant. Et reuera oportet eum qui est regalis & Christianus, principatum posse obtinere & præesse. Neque enim solùm constitutum est vt dominaremur iis solis quæ sunt foris bestiis, sed etiam agrestibus quæ sunt in nobis ipsis animi perturbationibus. Per scientiam ergo, vt videtur, bonæ & malæ vitæ, saluus fit is qui est cognitione præditus plus intelligens & operans quàm scribæ & Pharisæi. Intende, bene prosperare, & regna, scribit Dauid, propter veritatem & mansuetudinem, & iustitiam, & deducet te mirabiliter dextera tua, hoc est, Dominus. Quis ergo sapiens, & intelliget hæc? intelligens, & cognoscet hæc? quoniam recta via Domini, inquit Propheta, significans eum solum qui est præditus cognitione, posse intelligere ea quæ abditè dicta sunt à spiritu. Et qui intelligit, in tempore illo silebit, inquit Scriptura, in enunciando scilicet ad indignos. Quoniam, inquit Dominus, qui habet aures audiendi audiat, dicens non esse quorumuis audire & intelligere. Iam verò Dauid dicit: Tenebrosa aqua in nubibus aëris. A fulgore coram ipso nubes transierunt, grando & carbones ignis: abditos esse docens sanctos sermones, & iis quidem qui sunt cognitione præditi, claras & perspicuas, tanquam grandinem innoxiam, significat,

Sap. 3. — Psal. 49. — Ioan. 13. — Psalm. 44. — Psal. 106. — Psal. 18.

significat demitti diuinitus: vulgo autem obscuros, tanquam qui ex igne extincti sunt carbones quos nisi quis accenderit & suscitarit, non ardebunt, neque illuminabuntur. Dominus ergo, inquit, dat mihi linguam disciplinæ, vt sciam quando oporteat loqui in tempore sermonem, non solùm in ferendo testimonio, sed etiam in interrogando & respondendo. Et disciplina Domini aperit os meum. Est ergo eius qui est cognitione præditus, scire vti sermone, & quando, & quo modo, & apud quos oportet. [s] Iam verò Apostolus quoque dicens: Secundum elementa mundi, & non secundum Christum: tradit doctrinam quidem Græcam esse instar elementorum, Christi autem doctrinam esse perfectam, sicut iam prius significauimus. Iam verò oleaster inseritur in pinguedine oleæ: quinetiam nascitur eadem specie qua olea satiua. Nam id quod est insitum, pro terra vtitur arbore in qua inseritur. Omnes autem plantæ simul iussu diuino germinarunt. Quocirca etiamsi sit oleaster agrestis, eos tamen coronat qui in Olympicis vincunt certaminibus. Et vlmus vitem in altum extollens, eam docet esse fertilem. Videmus autem plus nutrimenti attrahere agrestes arbores, propterea quod non possint concoquere. Quæ sunt ergo agrestia, minus concoquunt quam satiua: & causa cur ea sint agrestia, est priuatio concoctricis facultatis. Plus ergo nutrimenti accipit insita olea, propterea quod sit plantata in agresti. Assuescit autem veluti concoquere nutrimentum, dum assimilatur pinguedini satiuæ. Sic etiam Philosophus, qui agresti oleæ assimilatur, cùm multa habeat non concocta, propterea quod & lubenter inquirat, & facilè assequatur, & pinguedinem appetat veritatis, si per fidem, diuinam acceperit virtutem, in bonam & mitem insertus cognitionem, tanquam oleaster insitus in sermonem verè pulchrum & misericordem, & quod traditur nutrimentum concoquit, & fit bona & satiua olea. Insitio enim eas quæ erant inutiles facit generosas, & quæ erant steriles, cogit esse fertiles, arte agriculturæ, & scientia quæ est ex cognitione. Aiunt autem insitionem fieri quatuor modis: vno quidem, quo inter lignum & corticem oportet eum adaptare qui inserit: quo quidem modo Catechismum suscipiunt, qui sunt ex gentibus idiotæ qui verbum accipiunt in superficie. Altero autem, quando ligno fisso, in ipsum plantam generosam immiserint: quod quidem accidit in ijs qui sunt philosophati, eis enim dissectis dogmatibus, ingeneratur agnitio veritatis: sis autem Iudæis quoque aperta veteri scriptura, noua & generosa planta oleæ inseritur. Tertia autem insitio agrestes tangit & hæreticos, qui vi trahuntur ad veritatem: nam cùm vtrumque surculum falce acuta derasérint, donec medullam quidem nudauerint, sed non vlcerauerint, eos inter se vinciunt. Quartus autem modus insitionis, est qui dicitur inoculatio: à generoso enim trunco circumciditur oculus, ei quoque cortice vnà in orbem circumscripto, vnius palmi magnitudine. Deinde eraditur truncus oculo æquali circumscriptione, & sic immittitur circumligatus, & luto circumlitus, integro seruato & illæso oculo & minimè inquinato. Hoc est genus doctrinæ quæ oritur ex cognitione, quæ res potest perspicere. Hoc quidem certè genus est maximè vtile in arboribus satiuis. Potest autem quæ ab Apostolo dicitur insitio, fieri in bonam oleam nempe in ipsum Christum, agrestis & infidelis naturæ quæ implantatur in Christum, hoc est, eorum qui credunt in Christum. Melius est autem vniuscuiusque fidem in ipsa inseri anima. Sanctus enim spiritus per eam quodammodo distributus transplantatur, prout est vniuscuiusque circumscriptio, incircumscriptè. [f] De cognitione autem differens Solomon, hæc dicit: Clara est, & quæ non marcescit sapientia, & facile cernitur ab ijs qui ipsam diligunt, eos qui cupiunt præuenit vt cognoscatur. Qui manè surrexerit ad ipsam, non laborabit: de ipsa enim cogitare, est perfectio prudentiæ. Et qui propter ipsam vigilauerit, citò erit cura vacuus, quoniam eos qui ipsa digni sunt, ipsa quærens circuit. Non est enim omnium cognitio. Et in semitis ipsis beneuolè visione apprehenditur. Semitæ autem sunt vitæ

Esai. 50. — Coloss. 2. — Rom. 11. — ἀγριάδων ἐπισπειρον. — Sapien. 6.

traducendæ ratio; & quæ est ex testamentis multiformis varietas. Mox subiungit: Et in omni cognitione occurrit ipsis, vt quæ variè consideretur, per omnem scilicet doctrinam. Deinde infert, perficientem adducens charitatem, per rationem syllogisticam, & veras propositiones, maximè demonstratiuam, verám sic inducens illationem. Eius enim principium verissimum, est desiderium disciplinæ, hoc est, cognitionis: cura autem disciplinæ, est dilectio: dilectio autem est obseruatio legum eius: attentio autem est legum confirmatio: confirmatio verò legum vacuitas interitus: vacuitas autem interitus efficit vt ad Deum propè accedatur. Sapientiæ ergo desiderium attollit ad regnum: docet enim, vt arbitror, quòd vera disciplina, est quoddam desiderium cognitionis: & dilectio quidem est obseruatio mandatorum quæ deducunt ad cognitionem. Obseruatio autem ipsorum, est confirmatio præceptorum propter quam contingit vacuitas interitus: vacuitas autem interitus efficit vt prope Deum simus. Si ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, & eum qui est regalis prope Deum extollit: oportet ergo cognitionem quærere ad inuentionem. Est autem inquisitio quidem, incitatio & impulsio ad comprehendendum, quæ per quædam signa inuenit id quod est subiectum. Inuentio autem est finis & requies inquisitionis quæ peruenit ad comprehensionem, quod quidem est cognitio: & ipsa propriè inuentio est cognitio, vt quæ sit comprehensio inquisitionis. Signum autem dicunt esse id quod præcedit, aut quod est vnà, aut quod sequitur, quod quidem est comprehensio. Eius ergo quæ est de Deo inquisitionis, inuentio quidem est doctrina quæ est per filium. Signum autem quòd sit Seruator noster ille ipse filius Dei, sunt & quæ eius aduentum præcedunt prophetiæ, quæ ipsum prædicant: & quæ cum eius ortu sensili fuerunt de ipso testimonia: & quæ præterea post eius assumptionem prædicantur & apertè ostenduntur, virtutes. [g] Quòd ergo sit apud nos veritas, est indicium, quòd ipse docuerit Dei filius. Si enim in omni quæstione hæc generalia inueniuntur, res & persona, quæ verè est veritas, apud nos esse ostenditur. Nam veritatis quidem quæ ostenditur persona, est filius Dei: res verò, virtus fidei, quæ quodcunque ei aduersatur, & vel ipsum totum mundum repugnantem superat. Sed quoniam hoc iam est certum & extra controuersiam, confirmatum esse in æternis factis & sermonibus. Est quòd dignus qui supplicio afficiatur, non contra quem dicatur, quicunque existimat non esse prouidentiam, & reuera impius: nobis autem est propositum, quid agentes & quomodo viuentes, peruenerimus ad Dei omnipotentis cognitionem, & quemadmodum Deum honorantes, efficiamur nobis causa salutis, cùm non à Sophistis, sed ab ipso Deo cognouerimus & didicerimus, quod est ei gratum, iustum & sanctum facere aggredimur. Nos autem esse saluos, quod quidem est ei gratum, & salus, accedit per bonam operationem & cognitionem, quorum amborum est magister Dominus. Si ergo vel ex Platonis sententia, aut à Deo, aut ab ijs qui à dijs duxere originem, verum solum disci potest: meritò à diuinis eloquijs eligentes testimonia, iactamus nos veritatem discere per filium Dei, quæ fuerunt quidem primum prædicta, deinde declarata. Quæ autem ad veritatem inueniendam adiuuant, ne sunt ipsa quidem reproba. Ipsa certè philosophia, quæ annunciat prouidentiam, & beatæ quidem vitæ remunerationem, miseræ autem punitionem, comprehensim tractat Theologicè. Quæ autem accuratè & exactè traduntur, & quæ sigillatim habentur, ea vtique non seruat. Neque enim de filio Dei, neque de ea quæ est per prouidentiam œconomiam tractat, vt nos: non enim diuinam nouerat religionem. [h] Quamobrem hæreses quoque quæ sunt in barbara philosophia, etiamsi vnum Deum dicant, etiamsi Christum celebrent, id ex comprehensione dicunt, non ex veritate: nam & alium Deum adinueniunt, & Christum non excipiunt, sicut tradunt Prophetæ. Verumenimuero quæ sunt apud eos falsa dogmata, quandiu aduersantur vitæ quæ agitur ex veritate, sunt contra nos. Iam enim Paulus

enim Paulus Timotheum circumcidit propter eos qui credebant ex Iudæis, ne eo dissoluen- Act. 16.
te ea quæ à lege carnalius prius sumpta fuerant, à fide deficerent qui erant ex lege Cate-
chumeni; etsi rectè sciret quòd non iustificat circumcisio. Omnibus enim omnia fieri profi- κατ' συμπε-
tebatur, dum se demitteret & variè eis accommodaret, ea conseruans quæ erant principa- ριφοράν.
lia dogmata, vt omnes lucrifaceret. Daniel autem torquem gestauit, cùm non neglexisset Daniel. 5.
quòd esset afflictus populus à Rege Persarum. Mendaces ergo sunt reuera, non ij qui se de-
mittunt, & se accommodant propter œconomiam salutis: neque qui labuntur in aliqui-
bus ex ijs quæ sunt singularia, sed qui concidunt in ijs quæ sunt vel maximè principalia, &
Dominum quidem, quoad eius ab eis fieri potest, infirmant & abrogant: auferunt autem
veram Domini doctrinam, qui non pro dignitate Dei & Domini scripturas disserunt & λεγόντες.
tradunt. Depositum enim quod Deo redditur, est conuenienter Domini doctrinæ, per eius
Apostolorum piam traditionem intelligentia & exercitatio. Quod autem auditis in au- Matth. 10.
rem, abditè scilicet & in mysterio (nam quæ sunt eiusmodi, in aurem dici dicuntur allego-
ricè) super domos, inquit, prædicate cùm ea præclarè ac magnificè accepissent, sublimique
& excelso dicendi genere traderent, & ex regula veritatis scripturas explanarent. Neque
enim prophetia, neque ipse seruator adeò crassè & generaliter elocutus est diuina mysteria,
vt ea facilè possent capi à quibuslibet, sed disseruit in parabolis. De Domino quidem certè
dicunt Apostoli, quòd omnia locutus est in parabolis, & nihil loquebatur eis sine parabo- Mar. 4.
la. Si autem omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: ergo Prophetia quo-
que & lex per ipsum factæ sunt, & per ipsum dictæ sunt in parabolis. Cæterum recta sunt
omnia, inquit scriptura, coram ijs qui intelligunt, hoc est, ijs qui ab ipso declaratam scriptu-
rarum expositionem, ex Ecclesiastica regula accipientes, conseruant. Regula autem Eccle-
siastica est concentus & consensio legis & Prophetarum, conuenienter testamento quod tra-
ditur per Domini aduentum.

COMMENTARIVS.

[a] PROPTER *quam causam tollitur materia.* Postquam dixit Clemens vnum fuisse Testamentum ab origine mundi vsque ad hæc tempora perductum, subiungit hanc fuisse causam vt tolleretur medius ille paries, qui Iudæos separabat à Græcis, vt essent Iudæi populus Dei peculiaris. Ipse Christus, inquit Pau- (Ephes. 2.) est pax nostra qui fecit vtraq; vnum mediũ maceriæ parietem, dissoluẽs vt duos condat in semetipsum in vnum nouum hominem. Hoc ergo vnum Testamentum ab origine per Christum ad nos deductũ, fuit causa vt & Iudæi & Græci vnã haberent fidem, & ab eodem Deo ambo essent electi: licet autem ambo, nempe & Iudæi & Græci sint electi, ij tamen sunt magis electi, qui ad ipsam peruenerũt Dei cognitionẽ cuius causam acceperũt ab Ecclesia, non autem solam fidem. Eos significat Ioannes per quatuor viginti seniores in Apocalypsi qui & ex Iudæis & Græcis duplicatã æquè habent gratiã, futuri autem erãt apud superos iudices & administratores. Et ij quidem viginti quatuor seniores quos in visione vidit Ioannes, cœlestem repræsentant hierarchiã, Ecclesiastica autẽ hierarchia, Angelicam, nempe ordines Angelicos, qui ad summum vsq; procedunt. Eos expectant qui sequentes Apostolos viuunt in perfectione iustitiæ, prout iubet Euangeliũ. Vt autem sunt varij ordines Angelorum, ita etiam sunt varij ordines eorum qui gradatim ad eos procedunt, donec in virum perfectum creuerint, id est vsque ad perfectionem peruenerint. Ij cũ ad montis sancti fastigiũ ascenderint, id est ad summam Ecclesiam peruenerint, relicto septenario, qui est proprius quietis, nunquã cessant nec satiantur in Dei contemplatione, cui bonis operationibus assimilati sunt philosophi & veri Israelitæ. Porro autem quamuis vnũ, vt antea diximus, testamentum à mundi origine ad nos vsque deductum, causa sit vt inter Iudæos & fideles nullum sit interstitium, quæ est tamen inter eos differentia efficit, vt videantur non esse oues vnius ouilis. Sunt enim qui solã habent fidem: sunt qui præter fidem habent cognitionẽ fidei, fideiq; operum sciunt reddere causam & rationem. Qui autem solã habent fidem, iis datur suum ouile, seu caula & mansio pro fidei proportione. Ij autem non sunt propriæ oues Christi, nam qui tantum credit, sed cum cognitione non credit, nec pastorẽ sequitur, & mandata eius non exequitur, suũ non cognoscit pastorem, nec dicendus est eius ouis. Vere autẽ est ouis Christi qui credit & cum cognitione credit, vt qui quod credit intelligat, & Christo paret iubenti, pro operũ dignitate, & meritis accepturus remunerationem. Operum autem & meritorum mutua est consequentia. [b] *Iam vero Solomon eum vocant sapientem.* Postquam ostendit Clemens quam sit præferendus qui est cognitione præditus & qui solũ credit qui dicitur fidelis, nunc dicit eum à Solomone vocari sapientem, qui cum vulgo irrideretur stultusq; & insanus haberetur, & quæ hic patiebatur & mors ipsa ei esset ignominiosa, iusto tandẽ Dei iudicio in filios Dei est relatus, & cũ sanctis vitæ æternæ.

gloriā assequutus. Hęc autem prędixit Solomon de Christi Apostolis, & Martyribus, qui cum ex cognitione credidissent, & sanctè vitam egissent, & pro Christo tormenta passi essent, & quam vulgus mortē ignominiosam putabat fortiter sustinuissent, suis factis dignā accepere mercedem. * *Non solum ergo.* Postquam ostendit Clemens ex Solomone, quænam viri sapientes & cognitione præditi præmia consequitur, quod quidem ideo vsu venir, quod Deus eos dignos iudicet, ex iis infert quod si bonis Deus præmia tribuit, quod quidem iusto facit iudicio, æquum est vt Ethnici quoq; & Gentiles iusti iudicentur. Cuius quidē iudicij has affert rationes, quod cū eis sua dederit mandata, si ea transgrediantur, merito iudicantur. Præsciebat Deus eos esse non credituros, quod est præcipuum religionis: nolebat tamen eos esse impios, & à Deo alienos, ne si Deum non cognoscerent omnino interirent. Cum ergo in eos non caderet hominis perfectio, nempe fides, dedit eis qualemcumque suam perfectionem, nempe philosophiam, per quam Deū cognoscerent, vt scilicet dū viderent solem, lunam, & stellas, quæ sunt Dei opera, per ea author ipse intelligeretur. Data est autem philosophia ante fidem, vt ea esset veluti quoddam præludiū & elementum fidei. Cum ergo eis datum esset hoc mandatū, vt ex astris Deum agnoscerent, tantum autem abest vt agnouerint, vt vel astra ipsa tanquā Deos colerent, Deo nō cognito, alij vero imaginés & sculptilia adorarint, merito vt ingrati iudicandi sunt, & damnandi si non peruersi cultus ducti fuerint pœnitentia, nempe quod astra aspicientes non se cōuerterint, & quod est omniū pessimū, saxa etiam & ligna in Deos retulerint, ei quod tantū abest vt sit diuinum, vt ne sensus quidem sit præditum, diuinitatem tribuerint. Illi autem non minus perierunt, & à salute exciderunt, quā puluis qui per aërem dispergitur, & gutta quæ cadēs à situla penitus euanescit. Ex corpore enim vniuersitatis nō sunt amplius censendi qui Deum nō agnoscunt qui est omnium pontifex. Cum autem sit verisimile Clementi in hac sententia, vt existimet, eos etiam esse saluos, qui ex astris & cæteris operibus Deū agnoscunt, vt id melius intelligeretur, subiungit aliud esse absolute esse saluum, aliud autem rectè & perfectè esse saluum. Eorum enim qui sunt salui, sunt pro fidei & meritorū diuersitate diuersi gradus, & variæ mansiones. Summū autem gradum obtinet qui non solum est fidelis, sed præter fidem est præditus cognitione. Quomodo enim apud Philosophos alia officia dicuntur media, ex quibus quæ procedunt actiones sunt eiusmodi, vt earū probabilis possit reddi ratio. Alia vero recta dicuntur & perfecta, quorum existunt actiones ex recta ratione exactaq; & perfecta scientia. Et non peccant quidem, imo vero etiam salui fiunt fideles, qui ex probabili agunt ratione, cognitione autē præditi, qui ex vera & exacta agunt ratione, ex Deo, inquam, ex verbo, & scientia, non solum salui fiunt, sed summū etiam salutis gradum obtinent. Contra autem quidquid agat gentilis, semper peccat, & ideo non potest esse saluus: Peccat autem quod licet videatur bene agere non tamen bene agit, cùm agens non eum sibi proponit scopum quem debet proponere, & non operatur ex verbo Dei & ratione, vt iubent scripturæ. In quauis autem re agēda is demū bene agit, qui verum & certum scopū sibi proponit, quod si scopum non nouit & ideo nescit bene agere, non est aggredienda actio. Qui nescit quis sit scopus pulsandi citharam & ita non nouit artem Citharœdicam, non est ei tangenda cithara vt eam pulset: Et qui nescit quomodo sit canendum tibiis, non sunt ei inflandæ tibiæ vt si tibicen, & sic de cæteris: Ita qui non habet cognitionē, quomodo sit agendum ex verbo vitæ non est ei accedendum ad res agendas. * *Proportione ergo habita & conuenientia.* Hic concludit id de quo antea nonnulla dixerat, in cœlis multas esse mansiones, esse autē varias habita proportione & fidei & meritorum eorum qui crediderunt. Ex quo intelligitur nec soli fidei dari regnum cœlorum. Nam id quoq; pro proportione & conuenientia datur etiā meritis & bonis operibus, ex quo refelluntur nostri temporis hæretici qui spretis operibus, omnia tribuunt fidei, nec operibus quorū est basis & fundamentum fides. Nec vnam & eandem esse fidem nec eadem opera & merita, cum vtrorumque sint diuersi gradus & diuersa præmia. Vt autem varias & alias alia maiores ostendat esse mansiones citat Solomonem, qui dicit fidei gratiam dandā esse electam, & sortem in Templo Domini iucundiorem. Ex eo enim quod dicit in Templo Domini sortem dandam iucundiorem, significat, aliam alia esse maiorem: alioqui frustra fieret comparatio. Vbi autem est Comparatiuus, necesse est cogitetur etiam Superlatiuus. Sunt autē in Templo Dei, id est in vniuersa Ecclesia, & cōparatiua quæ sunt infimis superiora, & est superlatiuū in quo est Deus, qui est omnium supremus. Citat etiam parabolam illam Euangelicam seminantis, in qua tres numeri triginta, sexaginta, & centum, significant tres illas electas mansiones, quæ dantur pro dignitate & meritis eorum qui crediderunt. Præstantissima est Christi martyrum mansio: Secunda est virginū. Tertia est eorum qui casto iuncti sunt matrimonio. Porro autē ij qui sunt salui, non solum varias fideiq; & meritis congruas habent mansiones, sed sunt etiā regni cœlestis hæredes. Non est autem omniū vna & eadem hæreditas, sed est varia & multiplex, sicut mansiones. Sed perfecta est hæreditas eorū qui euadunt in virum perfectum ad imaginē Domini, id est, qui quam proxime fieri potest, accedunt ad Domini imaginem & similitudinē: Domini autem esse similem, nō est intelligendum, nec in figura humana, nec in virtute diuina, sed Domino est similis, qui per gratiā est in filium adoptatus, & in amicorum numerum coaptatus, dum facit quæcunq; pręcepit Dominus, & in Euangelio consummatus est Christi cohæres; & eorum qui per gratiā facti filij Dei, sūt Domini & Dei per participationē. Ad Domini autē maxime & proxime accedit similitudinē is, qui cū sit cognitione præditus, & acceptā Magistri mentē exprimit, & super tecta docēs, id est, ad allegoricos & anagogicos sensus ascendēs, in Mystica doctrina auditores ędificat, nō satis habēs docere, nisi quæ verbis docet ea prius factis exequatur, cōueniēter Magistro, qui prius fecit, deinde docuit: nihil autē docuit nec præcepit quod nō possit fieri: qui autē præcipit & docet ea quæ possunt fieri, is est plane regalis & Christianus, à Christo qui vnctus dicitur, dictus Christianus: vncti autē erāt Reges & Sacerdotes. Rex autē est qui dominatur & imperat. Cū autē recens creata Deus dedisset homini vt dominaretur, & præesset bestiis externis, Christus dedit Christianis vt bestiis dominarentur internis: nēpe affectionibus ferisq; & agrestibus animi perturbationibus. Agrestibus autē & feris bestiis nō dominatur nisi qui eas nouerit. Bonū enim & malū sciat oportet qui vult esse saluus: Bonū vt faciat, malū vt vitet & declinet.

declinet. [e] *Iam vero Apostolus quoque dicens.* Pergit Clemens loqui de cognitione seu de doctrina Christiana,& de philosophia. Dicit autem Apostolum dicere Græcam philosophiam esse secundũ elementa mundi,id est elementarem, vt quæ plurimũ tractet de elementis & rebus huius mundi seu naturalibus. Christi autem doctrinam esse perfectam,vt quę non tractet de elementis,sed de iis quæ elementa longè superant,nempe de Deo,& rebus diuinis. De eo autem nõ multa hic dicit quoniam superius de eo satis scripserit. Quantũ autem differt Oleaster ab olea tantũ differt doctrina Græca à Christiana. Quomodo autem si oleaster fuerit insertus in oleam, qui prius fuerat agrestis,iis efficitur olea, & naturam exuit agrestem, ita si doctrina Græca inseratur in Christũ & eius doctrinam, ea desinit esse Græca & efficitur Christana,id est vera & perfecta:Christi enim doctrina in quam inseritur est illi instar terræ ex qua producitur. Sicut autem oleaster multum quidem attrahit nutrimenti, sed non concoquit, ideo enim non concoquit quod concoctricem non habeat facultatẽ: Ita etiam doctrina Græca,quæ nutrimenti plurimum,sed inconcoctũ, habet nutrimentum: habet enim varias quibus alitur disciplinas,si per fidem inserta fuerit in Christianam doctrinam,concocto eius nutrimento à concoquente Christi doctrinæ tanquam oleæ facultate,fit bona,mitis, & perfecta doctrina, sicut insertus oleaster per pinguedinem oleæ, cui inseritur desinit esse agrestis & fit bona & mitis olea. Adeo vt oleastro tanquã vera olea coronentur victores in Olympicis certaminibus. Facit enim insitio bonas & generosas arbores, quæ alioqui erant inutiles. Neq; id solũ facit insitio,sed etiam vlmus vitem in altũ extollens,efficit quod ferat vuas, quæ alioqui solũ tulisset labruscas. Cũ autem dicant scriptores rei rusticæ quatuor modis fieri arborum insitionem, quadruplicem quoq; dicit Clemens esse eorũ insitionem, qui in doctrinam inseruntur Christianam. Vnus modus est quo inter lignũ & corticem surculum adaptat qui inserit,eo modo inseruntur idiotæ ex Græcis seu ex gentibus,qui catechismũ suscipientes,nõ in profundo verbum accipiunt,sed in superficie. Alius modus inserendi est quo ligno fisso planta in ipsum inseritur,hoc vsu venit & philosophis,quorũ dissectis dogmatibus inseritur fidei veritas, & Iudæis quibus aperta veteri scriptura inseritur noua olea,id est Christi fideș. Tertius modus inserẽdi est,cũ duo surculi falce derasi vsq; ad medullã, quæ tamen illęsa manet,inter se vinciuntur,hoc competit hęreticis,quorũ dissidentia inter se dogmata, verbi gladio incisa,tamen vniuntur,& ita pertrahũtur ad veritatẽ. Quartus modus insitionis qui est inoculatio quam describit Clemens,nõ video cui satis possit quadrare. Rem itaq; relinquo considerandã perspicacioribus. Quæ autẽ ab Apostolo dicitur fieri insitio, est quæ in Christũ implantatur natura infidelis,id est credit in Christũ,qui prius non credebat,vniuscuiusq; autem fides animæ inseritur:sanctus enim Spiritus per eam distributus (sunt enim varia eius dona) & varie distribuitur, & ita transplantatur sed incircumscriptè. Nã is quidẽ qui distribuitur Spiritus,suã habet circumscriptionẽ, sed ipse Spiritus nõ circumscribitur sed incircumscripte distribuitur,vt qui nullum certum habeat finẽ nec limitẽ. [f] *De cognitione autem.* Pergit Clemens loqui de cognitione, quæ quomodo cõprehendatur volens ostendere,citat quæ de ea dicuntur in libro sapientiæ cuiuscumq; is sit liber:Solomonis enim non esse arguit, quod is non sit apud Hebræos. Dicit ergo claram esse sapientiã, & quæ non marcessit, id est non consumitur nec interit: est enim æterna Dei sapientia. Facile autem posse dici cum sit aperta & manifesta, & seipsam cognoscendam exhibens iis qui ipsam diligunt,& eos qui ipsam cupiunt præueniat. Esse quidẽ vigilandũ vt ea comparetur, sed non est laborandũ nec oportet esse anxium & sollicitum: sapiens enim efficitur qui de sapientia solũ cogitauerit, est enim magna pars sapientiæ velle esse sapientem, tantũ autem abest vt in ea quærenda laboretur,vt ipsa circumeat quærẽs qui se sunt digni. Sed quoniã nõ omnes digni sunt sapientia & cognitione,ea non datur omnibus. Qui ea autem sunt digni eã in ipsis semitis beneuole apprehendunt,id est in omnibus vitæ agendæ rationibus,& institutis:facile autem ab eis apprehenditur cũ ipsis occurrat in omni cognitione, id est in omni doctrina. Est enim varia & multiplex sapientia & cognitio,vt sunt variæ doctrinæ quæ ab ipsa procedunt per cogitationes,illis autem occurrẽs sapientia non satis habet seipsam dare dignis occurrentibus, sed addit etiã dilectionem seu charitatem, quæ est omniũ virtutum perfectio, & consummatio. Per eam autem dilectionem tanquam per rationẽ syllogisticam vel potius demonstratiuã est in conclusione sapientia. Nam vt à prima syllogismi seu demonstrationis propositione pendet conclusio, ita à dilectione sapientiæ pendet ipsa sapientia: Ita enim contexetur syllogismus; Qui diligit sapientiã habet sapientiam. Qui est dignus sapientia diligit sapientiam. Qui est dignus sapientia habet sapientiã. Ex hac autem dilectione sapientiæ veluti quibusdã gradibus peruenitur. Primus gradus est qui est verissimum principiũ, sapiẽtiæ desiderium seu disciplinæ & cognitionis: secundus gradus est cura disciplinæ, seu cognitionis & scientiæ, ea est dilectio. Disciplinæ autẽ & scientiæ curã nõ gerit,nisi qui eam diligit. Non diligit autem nisi qui leges obseruat: Qui autem leges obseruat is eas attendit & eis mentẽ adhibet. Qui eas autem attendit is eas confirmat,id est firmas reddit,& stabiles: Contra autem qui leges non attendit,sed eas negligit & eis non paret,eas abrogat, & efficit vt aboleantur & omnino pereant. Sublatas autem leges sequitur rerum omniũ interitus. Sunt ergo obseruandæ & cõfirmandæ leges vt rerũ vniuersarum tollatur interitus. Ad Deum autem prope acceditur vbi non est interitus. Qui autem ad Deũ prope accedit, is ad regnum tollitur quod efficit sapiẽtiæ desiderium & dilectio. Est ergo sapientia desiderium veræ disciplinæ, quæ constat propter dilectionẽ & cognitionem:nisi enim diligatur cognitio nequaquam disci poterit disciplina. Dilectio autem nõ est aliud quam obseruatio Dei mandatorum: Deum enim nõ diligit qui eius mandata non custodit. Sine dilectione autem haberi non potest sapientia. [g] *Quod ergo sit apud nos veritas.* Quod apud nos sit veritas ex hoc probatur, quod cum sint generalia quibus ostenditur veritas nempe res & persona, veritatẽ ostendit persona, nempe Dei filius qui nos docet,& res ipsa quę ab eo docetur,nẽpe fides quę resistit,& repugnat omnibus quę ei aduersantur:omnibus enim suis aduersariis, Tyrannis scilicet & sophistis semper euadit superior,& nec totus quidem mundus eam potest vincere. Fidei autem fundamentũ constat æternis dictis & factis esse prouidentiã, quã qui negat non est verbis refellendus, sed pœnis afficiendus,

vt impius & Dei inimicus. Christianorum est institutum, vt Deum honorantes, & quòd est ei gratū facientes, salutē assequantur. Nihil autem est Deo gratius, quā vt salui simus. Ipsi autem efficiemur causa nostrę salutis, cum quomodo sit parāda non à Sophistis sed à Deo didicerimus: paratur autem per bonā operationem & cognitionem. Vtramq; autem nos docuit Dominus noster, cui licet vt magistro nostra sit accepta ferenda salus, cū tamen ea non accedat citra nostram operam, non est inficiandū aliquid esse situm in nostra potestate, neq; à nobis esse auferendum liberum arbitrium. [h] *Quamobrem hæreses quoque quæ sunt in Barbara philosophia.* Sicut in Græca philosophia multa rectè in genere & summatim dicuntur, quę ad Christianā adiuuant philosophiā, licet non accuratè & sigillatim dicantur ex veritate, ita etiā in barbara philosophia quæ Christū profitetur, sunt hæreses, quæ summatim & in genere de Deo & Christo loquuntur, sed non exactè, nec vt de eo sigillatim loquendū est in veritate. Ex iis erant qui licet in Christū crederent, ad iustificandū tamen necessariam putabant circumcisionē, propter eos circumcidit Paulus Timotheum, ne qui erant ex lege Catechumeni à fide deficerēt, se eis accommodans vt eos lucri faceret. Sciens enim nō iustificare circumcisionē, cauit ne principale dogma, nempe fides excideret, Baptismiq; sacramentū, pœnitentia, & Eucharistia, & si quæ sunt alia, quæ sunt principalia Christianæ religionis dogmata, quæ sine fide & sacramentis non potest cōsistere. Circumcisione autē per Christi aduentū abrogata, vt cæteris legis vmbris & figuris, iustificatio quidem & salus est fidei tribuenda. Paulus tamen se ad Iudæorum demittens imbecillitatē, Timotheū circumcidit, ne putaretur fides legem soluere & abrogare, cum eam perficeret, & adimpleret, vt tandem cognoscētes Iudæi nihil amplius prodesse circumcisionē intelligerent à solo Christo pendere iustificationem & salutē, nec se oportere circumcidi, si Christū qui erat ab eis expectatus Messias, sibi vellent prodesse. Qui ita se demittit ad aliorū infirmitatē, vt tantisper inutilia permittat, dū quæ sunt principalia agnoscant & amplectentur, non est is dicendus mendax. Non est enim dicendus mendax qui aliorū prouidet saluti & vtilitati, ad tempus quidē permittens quæ sunt inutilia, interim conseruans principalia, & eos confirmans, quorū salutis curā gerit. Neq; vero in nouo solum Testamento facta est demissio, & accommodatio ad aliorum salutem, sed etiam in veteri. Nam cū Daniel sibi oblatam à rege Baltazar purpuram & torquē se accepturum negasset, eā tamen postea accepit & gestauit, vt Iudæis à Persis afflictis succurreret, & eorū saluti prouideret: quodquidem fecit per demissionem & accommodationem, non quod purpuram & torquem gestandū sibi esse duceret, sed vt ea gestans, ad aliorum infirmitatem se demittere & accommodare ostenderet. Non sunt ergo mendaces qui se demittunt & accommodant ad aliorum infirmitatem, vt eis prosint, cum satis intelligatur eorum esse scopum & institutum vt aliis prosint, ad tempus omittētes id quod est exactum & accuratum.

VII. [a] ATQVE *cognitionem quidem sequitur prudentia, prudentiam autem temperantia. Dicatur enim prudentiam quidem esse diuinam cognitionem, & in ijs qui diuini fiunt: temperantiam autem philosophantur esse mortalem, & in hominibus nondum sapientibus. Iam verò si virtus est diuina, & ceu ipsius cognitio: temperantia autem est veluti imperfecta prudentia prudentiam quidem desiderans, laboriosè autem operans, & non contemplans, sicut certè iustitia quæ est humana, vt quid commune subijcitur sanctitati, cùm sit diuina iustitia. Ei enim qui est perfectus, non in ciuilibus contractibus, neque in prohibitione legis, sed ex propria actione & dilectione in Deum est iustitia. Propter multas ergo causas occultant scripturæ sententiam: primùm quidem, vt diligenter inquiramus, & semper vigilemus in inueniendis salutaribus orationibus. Præterea nec omnibus quidem conueniebat hominibus intelligere, ne læderentur aliter accipientes ea quæ à sancto Spiritu dicta sunt salutariter. Quamobrem ijs qui sunt electi ex hominibus, & ijs qui ex fide cooptati sunt ad cognitionem, quæ seruātur sancta mysteria Prophetiarum, teguntur parabolis. Scripturarum enim stylus est parabolicus. Quocirca Dominus quoque cum non esset mundanus, tanquam mundanus venit ad homines. Portauit enim omnem virtutem & hominem qui erat in mundo enutritus ad ea quæ percipiuntur intelligentia, & sunt principalia, à mundo in mundum erat sublaturus. Quamobrem scriptura vtitur quoque metaphora. Est enim parabola res eiusmodi: oratio ab aliquo non proprio quidem, sed quòd est simile proprio, ad id quod est verum & proprium deducens eum qui intelligit: aut vt dicunt aliqui, dictio quæ per alia, ea quæ propriè dicuntur ostendit cum efficacia. Iam verò vniuersa quoque œconomia quæ prædicta est à Prophetis de Domino, videtur verè parabola ijs qui veritatem non norunt, quando filium Dei qui fecit omnia, carnem suscepisse, & in vtero virginis conceptum esse, quatenus fuit genita sensilis eius caruncula: consequenter autem quatenus fuit genita, passam esse & resurrexisse, vnus quidem dicit, alij verò audiunt:*

audiunt: Iudæis quidem scandalum, Græcis verò stultitiam, vt dicit Apostolus. Apertè autem scripturæ iis qui aures habent verum ostendentes, illud ipsum quod passa est caro quam suscepit Dominus, Dei virtutem & sapientiam annunciant. Postremò parabolicum scripturæ genus cum sit, vt ostendimus, antiquissimum, meritò apud Prophetas maximè abundauit, vt etiam philosophos, qui erant apud Græcos, & eos qui erant apud alios barbaros sapientes, ostendat Spiritus sanctus ignorasse futurum Domini aduentum, & mysticam quæ ab ipso tradenda fuit doctrinam. Meritò ergo quæ Dominum prædicat Prophetia, ne præter multorum dicens opiniones aliquibus videretur blasphemare, ea quæ significantur figurauit vocibus, quæ possint etiam ducere ad alias mentis conceptiones. Iam verò Prophetæ omnes qui aduentum Domini prædixerunt, & sancta quæ erant cum ipso mysteria, persecutionem passi sunt, occisi sunt, sicut ipse quoque Dominus qui eis explanauit scripturas. Eius quoque familiares, qui verbum prædicauerunt, postquam ipse excessit è vita, vsi sunt parabolis. Vnde etiam Petrus in prædicatione loquens de Apostolis, dicit: Nos autem cùm euoluissemus libros quos habuimus Prophetarum, qui partim quidem per parabolas, partim autem per ænigmata, partim verò expressa sua authoritate & ipsis verbis Christum Iesum nominant, inuenimus eius aduentum, & mortem, & crucem, & reliqua omnia supplicia quibus eum affecerunt Iudæi, & resurrectionem, & in cælos assumptionem priusquam conderentur Hierosolyma, sicut scriptum est: Hæc omnia quæ oportebat ipsum pati, & post ipsum ea quæ erunt. Hæc ergo cùm agnouissemus, Deo credidimus per ea quæ de ipso scripta sunt. Et paulò pòst rursus infert, diuina prouidentia factas esse scripturas, sic referens: Sciebamus enim Deum hæc verè iussisse: & absque scriptura nihil dicimus. [b] Habet autem alias quoque quasdam proprietates sermo Hebræus, sicut etiam (Διάλεκτος.) vnusquisque ex reliquis, continens quandam orationem quæ gentis ostendit stylum & figuram. Definit itaque sermonem, dictionem quæ gentis stylo ac figura conficitur: sed non illis sermonibus nota est Prophetia. Græcis enim quæ troporum vocantur mutationes, de industria celant, deductæ ad similitudinem earum quæ sunt apud nos prophetiarum: verùm ostenditur tropus esse voluntariæ à recto declinationis, quæ fit vel versu vel soluta dictione. Est quidem certè tropus, dictio transcripta à proprio ad non proprium, compositionis causa, & propter rectum vsum dictionis quæ est in oratione. Prophetia autem minimè vtitur figuris in dictionibus, propter ornatum orationis. Eò autem quòd non sit omnium, multis modis occultat veritatem iis solis qui sunt initiati ad cognitionem, qui veritatem quærunt propter charitatem, lucem faciens exoriri. Dicitur autem prophetiæ species prouerbium à barbara philosophia: dicitur aliqua quoque parabola, & deinde ænigma. Quinetiam dicitur sapientia, & vt ab ea diuersum quid disciplina, & rursus sermones prudentiæ, & strophæ verborum, & vera iustitia, & rursum doctrina dirigendi iudicium: & astutia quæ simplicibus accidit ex disciplina, & sensus & intelligentia, quæ ei inditur qui est recenter imbutus catechesi. Qui hos, inquit, audiuit Prophetas, sapiens erit sapientior, gubernationem autem possidebit in- (Prouerb. 1.) telligens, & intelliget parabolam & obscuram orationem, & sapientum dicta & ænigmata. Si autem ab Hellene Iouis filio, qui fuit cognominatus Deucalion, contigit Hellenicas, id est Græcas, appellari linguas, ex temporibus quæ prius diximus, facilè perspici potest quot generationibus sint Hebræa voce posteriores linguæ quæ sunt apud Græcos. [c] Procedente autem scriptura, cùm qui prædicti sunt à Propheta tropos in vnaquaque parte adnotauerimus, adducemus viuendi rationem ex cognitione, per regulam veritatis, eam sedulò & artificiosè ostendentes. At non enim quæ Hermæ quoque in visione apparuit potestas in typo Ecclesiæ, dedit librum legendum quem voluit annun-

ciari electus? Eum autem, inquit, transcripsit ad literam, cùm non inueniret quomodò finiret syllabas. Significabat autem vtique literam esse omnibus claram, si in nuda lectione accipiatur, & hanc esse fidem quæ obtinet locum elementorum. Quocirca quæ est ad literam lectio, suscipit etiam allegoriam. Scripturarum autem ex cognitione explicationem, fide iam proficiente aßimilari ei quæ fit per syllabas lectioni accipimus. Quinetiam iubetur Esaias propheta, nouo libro accepto, in eo scribere sanctam quandam postea futuram cognitionem per scripturarum expositionem, prophetice prædicendo spiritu illam quę eo tempore adhuc erat non scripta, propterea quòd nondum cognosceretur: dictum enim fuerat ab initio iis solis qui intelligunt. Iam verò cùm Apostolos docuerit Seruator, scriptę non scripta iam quoque nobis traditur traditio. Ea ratione qui apud Gręcos sunt eruditißimi, Mercurio, quem dicimus esse orationem, consecrant propter interpretationem, fructum mali Punici. Habet enim multas latebras oratio. Meritò ergo Mosen quoque qui assumebatur, duplicem vidit Iesus filius Naue, & vnum quidem cum Angelis, alterum autem supra montes, qui dignus erat cui in conuallibus iusta fierent. Vidit autem Iesus hoc spectaculum inferius, sublatus Spiritu, vnà cum Chaleb, sed non vident ambo similiter: sed hic quidem descendit citius, vt qui multum quod grauabat inferret: ille autem cùm descendisset, postea narrauit gloriam quam erat contemplatus, vt qui magis quàm alter posset perspicere, vt qui esset purior, significante, vt arbitror, historia non omnium esse cognitionem. Nam alij quidem corpus literarum, nempe dictiones & nomina, perinde ac corpus Mosis accipiunt: alij verò sententias, & quæ à nominibus significantur peruident, eum qui est cum Angelis Mosen curiosè inquirentes. Certè etiam ex iis qui ipsum Do-
Matth. 15. *minum inuocabant, multi quidem dicebant, Fili Dauid miserere mei: pauci autem co-*
Ibid. 16. *gnoscebant Filium Dei sicut Petrus, quem etiam beatum pronunciauit, quoniam ei caro & sanguis non reuelauit veritatem, sed pater eius qui est in cælis: significans eum qui est cognitione præditus, non per eius carnem quæ fuit gestatata in vtero, sed per ipsam paternam potentiam cognoscere filium Omnipotentis. Non solùm autem iis qui tantummodo incidunt, est adeò difficilis inquisitio veritatis: sed eorum etiam quorum est propria scientia, ne his quidem totam simul aceruatim dari contemplationem docet Mosis historia, donec sicut Hebræi gloriam Mosis auersis oculis aspicere soliti, & sancti Israël Angelorum visiones: ita nos quoque obiectum veritatis splendorem poßimus intueri.* [d] *Nobis autem cursim exponatur exemplum ad declarandam cognitionem, Decalogus. Et quòd sacer quidem sit Denarius, superuacaneum est nunc dicere. Sin autem tabulæ scriptæ opus Dei, inuenientur naturale ostendere opificium. Digitus autem Dei intelligitur Dei potentia, per quam efficitur creatio cæli & terræ: quorum amborum intelligentur tabulæ esse signa. Nam Dei quidem scriptura & formatio in subiecta tabula est mundi creatio. Decalogus autem, in imagine quidem cælesti, continet Solem & Lunam, astra, nubes, lucem, Spiritum, aquam, aërem, tenebras, ignem: hic est cæli naturalis Decalogus. Terræ autem imago continet homines, pecora, reptilia, bestias, & ex aquatilibus pisces & cete: & rursus similiter ex volucribus, & quæ sunt carniuoræ, & quæ miti ac mansueto vtuntur cibo: & ex plantis similiter, & quæ sunt fertiles, & quæ steriles: hic est terrę naturalis Decalogus. Porrò autem arca quę hęc continebat, fuerit rerum diuinarum & humanarum cognitio & sapientia. Fortasse autem fuerint hę duę tabulæ, Prophetia duorum testamentorum. Mysticè autem fuerunt renouatę, cùm simul abundaret ignoratio & peccatum. Dupliciter autem, vt videtur, scribuntur pręcepta duplicibus Spiritibus,*

nempe

nempe & principali, & eo qui subijcitur : quoniam caro concupiscit aduersus Spiritum, & Spiritus aduersus carnem. Est autem in ipso quoque homine quidam denarius : quinque sensus, & vocis edendæ facultas, & vis seminaria, & hic quoque octauus qui fuit in formatione Spiritus : nona est facultas animæ quæ tenet principatum, quæ etiam dicitur principalis : & decima est sancti Spiritus quæ per fidem accedit, formam & characterem tribuens proprietas. Ad hæc accedit, quòd decem quibusdam hominis partibus videtur lex imperare, visui, & auditui, & odoratui, tactui, & gustui, & instrumentis eorum administris, quæ sunt duplicia, nempe manibus & pedibus: hæc est enim formatio hominis. Ingreditur autem anima, & etiam prius ingreditur principalis facultas qua ratiocinamur, quæ non generatur per deiectionem seminis, vt etiam absque ea numerus decimus colligatur, per quæ vniuersa actio hominis perficitur ordine. Nam cùm primum est homo genitus, accipit initium vitæ à patibilibus: ratiocinandi ergo facultatem & eam quæ est principalis, dicimus esse animali causam constitutionis : quinetiam hanc partem expertem rationis, & fieri animatam, & esse eius partem. Iam vitalem quidem facultatem, qua continetur vis nutriendi & augendi, & vt in summa dicam, mouendi, sortitus est Spiritus carnalis, qui & motu est facillimus, & quoquo versus per sensus & reliquum corpus procedit, & per corpus primum patitur. Principalis autem animæ facultas habet liberam eligendi facultatem, in qua existit inquisitio, disciplina, & cognitio. Verumenimuero ordinata est vniuersorum relatio ad vnam principalem facultatem, & propter illam & viuit homo, & certo modo viuit. Per corporeum itaque Spiritum homo sentit, concupiscit, lætatur, irascitur, alitur, augetur: quinetiam per eum ad actiones aggreditur, conuenienter ei quod mens cogitarit & conceperit: postquam autem vicerit cupiditates, regnat principalis facultas. Illud ergo, Non concupisces: non seruies, inquit, carnali spiritui, sed ei imperabis, quoniam caro concupiscit aduersus Spiritum, & insurgit vt se turpiter & indecorè gerat præter naturam: & Spiritus aduersus carnem obtinet imperium, ad hoc vt homo vitam transigat secundum naturam. Num ergo meritò dictus est homo factus esse ad Dei imaginem, non quod attinet ad figuram constructionis, sed quoniam Deus quidem ratione omnia architectatur: homo autem qui euaserit cognitione præditus, ratiocinandi facultate bonas & honestas peragit actiones. Meritò ergo duæ tabulæ duobus spiritibus data præcepta, & ei qui est formatus, & ei qui est principalis, quæ ante legem tradita fuerunt, dictæ sunt significare, & sensuum motus exprimunt per cogitationem, & manifestant per eam quæ est ex corpore operationem: est enim ex ambobus comprehensio. Et rursus, vt se habet sensus ad sensile, ita intelligentia ad id quod ea comprehenditur. Sunt autem duplices quoque actiones, aliæ quidem per mentis agitationem ac conceptionem, aliæ verò per operationem.

Galat. 5.

Hic locus est corruptus.

COMMENTARIVS.

[a] ATQVE *cognitionem quidem sequitur prudentia.* Antea ostendit scripturam esse mysticam, & occultam, & ideo esse obscuram, nunc autem affert causas cur eam obscuram esse oporteat. Prima est, vt laboremus & vigilemus, & quæ sunt salutaria diligenter inquiramus: negliguntur enim quæ sunt facilia vt cuiusuis communia. Secunda, quod non expediat scripturam ab omnibus intelligi, ne sæpe læderentur lectores, & arcana & mystica sensa à sancto Spiritu profecta se intelligere falso putantes, errorem amplecterentur pro veritate. Scripturarũ itaque arcana mysteria, ne omnes ad ea temere irrumperent & quæ sunt intelligenda non intelligerent, sunt operta parabolis: ipse quoque Christus, cum, licet non esset mundanus venit in mundum, & nascendo & patiendo, moriendo, resurgendo & in cælos ascendendo veluti quandam exhibuit parabolam. Totius itaque scripturæ est veluti stylus parabolicus. Constat autem parabola ex metaphoris, ab iis quæ non sunt vera & propria ad vera & propria deducens, & per alia ea quæ propriè dicuntur ostendens cum efficacia. Ideo autem parabola ducit ad proprium, quod licet id ex quo constat non sit proprium, est tamen simile proprio. Porro autem vniuersa carnis à Christo susceptæ historia quæ à Græcis dicitur œconomia, iis qui non norunt veritatem nempe infidelibus videtur parabola, cum tamen sit res vera & verè gesta, quantumuis offendantur qui in Deum hominem nasci & pati non admittant, & Græci stultum putent eundem esse Deum & hominem, & mortem esse

perpessum qui fecit omnia, nec intelligant, id ipsum quod passa est caro, esse Dei virtutem & sapientiam, quam scripturæ apertè annunciant. Hoc dicendi genere parabolico, quod fuit omnium antiquissimum vsi sunt prophetæ qui Christum prædicauere, ne multa dicentes præter hominum opinionem, viderentur blasphemare. Fuerunt autem ij quoque passi, sicut Dominus, qui eis explicauit scripturas. Eodem dicendi genere parabolico vsi sunt etiam eius familiares, Apostoli scilicet & discipuli, postquam excessit è vita. De quo citat Clemens Petri testimonium libro de eius prædicatione, qui licet sit apocryphus, ab eo tamen sæpe citatur tanquam authenticus. Quod autem in loco quem Græcè scribit πρὸ τοῦ κτισθῆναι ἱεροσόλυμα existimo esse legendum πρὸ τοῦ ἁλωθῆναι ἱεροσόλυμα, id est ante quam capta esset Hierosolyma, nempe à Romanis Tito & Vespasiano ducibus. [b] *Habet autem alias quoque quasdam proprietates.* Vniuscuiusque gentis lingua suam habet phrasim ac proprietatem: cum autē sacra scriptura sit Hebraicè scripta, sciendum est eius linguæ proprietatem esse à cæterarum linguarum proprietatibus diuersam. Proprietates autem illæ sermones vocantur qui suæ gentis habent proprios tropos & figuras, quæ adhibentur ad cōponendam & exornandam orationem. Prophetia autem nullo alio sermone aptius traditur, quam Hebræo, qui figuras in oratione non adhibet ad eam ornandam, sed ad explicandam veritatem, quam tamē multis modis occultat, vt quæ velit suam lucem iis demum exoriri qui sunt initiati ad cognitionem, & quærunt veritatem, propter charitatem Dei scilicet dilectionem. In barbara autem, nempe Hebræâ philosophia sunt multæ species prophetiæ, quarum meminit Solomon in Prouerbiis. Eæ sunt parabola, ænigma, sapientia, disciplina, sermones, prudentia, strophæ verborum, vera iustitia, doctrina, dirigendi iudicium, astutia, sensus & intelligentia. Earum tantū nomina dicit Solomon, sed definitiones & exempla tradit Hieronymus in Commentariis in ea prouerbia. Est autem lingua Hebræa longe antiquior Græca, quæ dicta est Hellenica, ab Hellene Iouis filio cognominato Deucalione, qui fuit Hebræorum temporibus longe posterior, vt videre licet in primo Stromate. [c] *Procedente autem scriptura, cum qui prædicti sunt à Propheta.* Cum in vnaquaque parte scripturæ adnotarit Clemens tropos qui prædicti sunt à Propheta, dicit se sedulo & diligenter ostensurum viuendi rationem ex cognitione per regulam veritatis, id est quomodo sit viuendum ex præceptis quæ cognoscuntur ex scientia Dei per regulam veritatis quæ actiones nostras ad Deum dirigit, nos abducens à fallaciis huius mundi. Quod sit autem duplex scripturæ sensus nempe literalis & allegoricus, ostendit testimonio Hermę, apud quem potestas in typo Ecclesiæ dedit ei librum legendum quem voluit annunciari electis. Is liber fuit ab Herme transcriptus ad literam, cum non inueniret quomodo essent finiendæ syllabæ, id est cùm nesciret quomodo per literarum comprehensionem effectæ syllabæ efficerent dictionem. Ea transcriptio ad literam significat sensum literalem, qui est clarus omnibus si sola & nuda spectetur lectio. In eo literali scripturæ sensu sita est fides, quæ est instar elementorum, quæ per dictiones ex syllabis compositas perfectam constituunt orationem. Sensus autem literalis suscipit sensum allegoricum quasi syllabicum, ex quo, fide quæ à nudo literali sensu incipit proficiente, acci[illegible]tur explicatio scripturarū ex cognitione seu scientia, quæ efficit vt non satis sit nude & simpliciter credere, nisi verbi Dei rationes & causas intelligamus quantum licet homini. Ea assimilatur syllabicæ lectioni quæ est literali difficilior. De hoc autem Herme cum satis antea dixerimus, non est quod ea ipsa frustra rursus repetamus. Quod autem iubetur Esaias in libro nouo scribere, id intelligit Clemens de illa Dei cognitione, quæ futura erat in Christi aduentu ex scripturarum explicatione, quam prædicebat Spiritus. Noua autem erat, vt quæ nondum esset scripta, & intelligeretur ab iis solis qui intelligunt, nempe à Prophetis, qui dicuntur videntes & intelligentes. Quæ autem olim non erat scripta, nec cognoscebatur nisi prædiceretur spiritu à Prophetis, eam postquā Christus Seruator cū aduenisset docuit Apostolos, non solum fuit scripta, quæ non erat scripta, sed scriptæ quoque traditæ sunt traditiones. Nā & quę scriptæ sunt opus habent interpretatione, & scripturarū traditionum sunt non scriptæ traditiones, à scriptis quidem non diuersæ, sed ad earum pertinentes intelligentiā. Huius rei Clemens hanc affert causam, quod in iis quæ scribuntur & dicuntur multa latent non intellecta nisi fuerint explicata. Quod autē in Oratione multæ sint latebræ, ostendūt apud Gręcos eruditissimi, quos tamen nō nominat Clemēs, qui Mercurio pręsidi eloquētiæ cōsecrarunt malū punicū. Quod autē Iesus Naue filius quē Iosue dicim⁹, Mosem cū assumeretur id est moreretur viderit duplicē, vnū cū Angelis, alterū supra mōtes, nusquā est in sacris. Tantū in Deuteronom. legitur, Mosē à Deo iussum esse mori in mōte Tabari: mortuū autē à Deo fuisse sepultū scilicet per Angelos, neq; quenquam scire vbi sit sepultus. Sed est verisimile id sumpsisse Clemētē ex libris apocryphis, ex quibus sumpsit etiā Iudas in Epistola, Angelū Dei Michaelē cū Satana pugnasse, qui corpus Mosis volebat esse in propatulo, vt prouocarentur Iudæi ad idololatriā propter summā tanti viri sanctitatem. Ex hac autem quā narrat Clemens historia, colligitur non omniū esse cognitionem, alij enim accipiunt tantum nomina & dictiones, tanquā corpus Mosis: alij autem nō nomina & dictiones sed ipsas sententias & ea quæ significantur per dictiones, nempe ipsum Mosem qui assumptus est apud Angelos. Is demū autem Mosis veram habet cognitionem, qui ipsum nouit Mosem non qui nomen eius: sed neque omnes Christum norant qui eum inuocabant, multi eū vocabant filium Dauid, pauci autem filiū Dei, sicut Petrus qui ab ipso Christo dictus est beatus, quod eius cognitionem accepisset reuelatam à Patre qui est in cælis. Christum verè non nouit qui eū solum nouit quod attinet ad carnem & humanitatem: is demum veram habet cognitionem Christi, qui eum nouit esse Deum. Non enim per carnem in vtero portatam, sed per paternā potentiam cognoscitur filius Dei omnipotentis. Non facilè acquirit veritatem qui in eam leuiter incidit, sed nec is qui est scientia præditus totam simul Dei gloriam potest contemplari, nisi obiectum veritatis splendorē possit intueri, sicut Hebræi gloriā Mosis fixis oculis assuefacti conspicere, & sancti Israëlitæ Angelorū visiones. [d] *Nobis autem cursim exponatur exemplum.* Cum paulo ante dixisset de typis & figuris orationis, dixit se esse tractaturum de cognitione: ad eam autem declarandam primum se dicit cursim expositurum decalogum, veluti quoddam exemplum cognitionis. Cum autem dicatur decalogus oratio decem cōtinens, vt

Deut. 20. & 24.

niens, vt melius intelligeretur quid sit decalogus, erat danda eius etymologia, quod ea scilicet dicatur à δέκα quod est decem, & λόγος quod est oratio, vt ex ea intelligatur decalogum esse orationem quæ decem continet. Cum autem decem sit numerus, occurrebat dicendum quisnam numerus sit decem. Et dici quidem poterat denarium esse complementum & finem numerorũ, vltra quem nec ingenium, nec ratio aliqua excogitauit: nec enim datur vlterior. Poterat etiam dici hunc numerum esse sacrum, quod & in veteri Testamento eo numero data sint præcepta legis, & in nouo aliquot parabolas eo numero prædicans Christus populo dederit: ideo hic numerus dictus est sacer. Sed cum id sit omnibus satis notum, plura dicere quod sit sacer censet Clemens esse superuacaneum. Ex hoc sacro numero nempe denario constant aliquot decalogi, nempe orationes quæ consistunt ex decem. Primi quidem duo decalogi qui sunt naturales, sunt decalogus Cæli, & decalogus Terræ: sunt autem vterque veluti tabulæ digito Dei scriptæ, is autem Dei digitus est ipsa Dei potentia. Eo autẽ Dei digito scripta sunt signa decẽ in cælo & totidẽ in terra, quæ significãt creationẽ. In cælo à Deo creata sunt signa & imagines Sol, Luna, astra, nubes, lux, spiritus, aqua, aër, tenebræ, ignis. Hic est in cælo naturalis decalogus qui nõ est aliquo humano factus artificio, cũ ipse Deus mundũ sit architectatus. Habet etiã terra sua signa & imagines non humano artificio factas, sed naturaliter à Deo creatas, homines, pecora, reptilia, bestias, pisces, cete, aues carniuoras, aues cicures, plãtas fertiles, plãtas steriles. Earũ autem nõnullæ sunt adeo diuersæ inter se species, vt videãtur inter se nullã habere affinitatẽ: quo fit vt duę cẽseantur species, quę sunt vna. Ita & aues carniuoræ aliæ sunt à cicuribus, & plãtæ fertiles à sterilibus. Hic quoq; est terrę naturalis decalogus, vt qui nõ ab homine sed à Deo sit cõstitutus. Hos autẽ cæli & terræ naturales decalogos cõtinebãt duæ tabulæ, quæ erãt intra Testamenti arcam, quæ est cognitio & sapientia rerũ diuinarũ & humanarũ. Nec fortasse falletur qui dixerit, duas illas decalogi Tabulas significare diuina & veteris & noui Testamẽti respõsa seu eloquia. *Hebr. 9.* Quòd autẽ legitur in Exodo post adoratũ aureum vitulũ, & introductam idololatriam, quod est peccatũ maximũ & summa ignorãtia, duas illas tabulas à Mose fuisse fractas & refectas, mysticè significat cùm abũdat ignorantia & peccatũ renouandas esse duas tabulas, id est cognoscendam esse culpam & ad legis imperiũ esse redeundũ. Cum sit autẽ in homine duplex Spiritus, & Spiritus principalis qui est ratio quæ tenet principatũ, & Spiritus qui subiicitur & seruit nẽpe Spiritus carnis, dupliciter scribũtur legis præcepta, vt scilicet intelligat principalis Spiritus, esse sibi in carnẽ seu Spiritũ carnis obtinendũ imperium: Caro vero seu Spiritus carnis esse sibi parendum. Concupiscit quidem caro aduersus Spiritũ, sed æquum est vt ratio regat & frenet cupiditates. Porro autem cum dixisset Clemens cæli & terræ esse decachordũ naturalem, dicit in ipso homine qui est veluti paruus mũdus, esse quendam denariũ numerum, nempe quinque sensus, visum, auditum, odoratum, tactum & gustum, facultatem edendi vocem & loquendi (est enim vox veluti quædam materia sermonis, & sermo vox quædam distincta & articulata) vimque & potestatem emittendi seminis ad generationem Spirituum qui est in formatione hominis. Is est autem non Spiritus principalis qui ad informandũ hominẽ nem cælitus à Deo immittitur, sed cum semine in naturæ agrũ nẽpe matricem immittitur: facultatem animæ quę tenet principatũ, & ideo dicitur principalis, vt quę teneat, cũ ei caro seruiat seu spiritus carnalis: & Spiritum sanctũ, qui est proprietas quædam per fidem ad hominẽ, & fidelis hominis ei tribuẽs formam & characterem. Sunt ergo in homine tres spiritus, & spiritus qui in formatione seu conceptione hominis cũ semine emittitur, & Spiritus principalis qui à Deo cęlitus immittitur, & Spiritus sanctus qui per fidem fideli datur. Præter has autem decem enumeratas partes quæ sunt in homine, lex etiã imperat quinque sensibus, & instrumentis duplicibus quæ eis ministrãt: Ea autem sunt pedes & manus, & in illis quidem partibus cõsistit terrena hominis forma. Ante earũ autem partium formationem homi- ingreditur anima simul cũ semine, fœtũ augens & nutriens, sed ante illã quæ cum semine deiicitur animam, primũ subit hominem principalis illa facultas à Deo infusa, quæ in homine imperiũ obtinet, sensuique dominatur & cupiditati, & est prædita vi rationis. Illa autem in generatione hominis non simul deiicitur cũ semine, sed à Deo infũditur cũ sit eius origo cęlestis. Sed anima illa, quę cũ semine deiicitur enumeratur inter partes hominis, ex quibus efficitur vniuersa actio: sed principalis illa animæ qua ratiocinamur facultas, nõ enumeratur inter decẽ illas hominis partes, quibus ordine perficitur actio, quæ quidẽ sunt omnes patibiles. Ab iis autẽ homo cũ primũ est genitus accipit initiũ vitę, nõ eius quidẽ quæ est prædita ratione quæ procedit à principali facultate, sed eius quæ motũ habet, & sensũ à patibilibus, Principalis autẽ illa animæ facultas nõ est ex patibilib⁹, sed ex iis quę cadũt sub intelligentiã: Ea autẽ est causa cõstitutionis hominis. Nam quæcũq; alia sint in homine, homo non est qui caret ratione, licet eæ partes quæ carẽt ratione sint animatæ & sint partes hominis, quãtenus homo cõstat ex partibus. Huius principalis animæ facultatis, nõ est propria facultas vitalis, qua nũtrimur, augemur, & mouemur, sed est propria Spiritus carnalis, ex quo à Paulo dicũtur animales, qui nõ principali animæ facultati, sed carni seruiũt. Is autẽ carnalis Spiritus per totũ corpus & oẽs sensus in omnẽ partẽ facile mouetur. Per corpus autẽ facile patitur pro delictis, postquã excesserit lõge grauiora passurus. Principalis ergo animæ facultatis nõ est propriũ nutrire, augere, & mouere, sed quod est bonũ libere eligere, inquirere, quæ docẽtur discere & habere cognitionẽ. Cũ autẽ principalis illa animæ facultas sit hominis naturæ propria, quæcũq; ab homine fiũt ad ea sunt referẽda. Cũ autẽ scriptũ sit Deũ fecisse hominẽ ad suã imaginẽ, hoc scriptũ esse dicit Clemẽs, non quod figuræ Dei fabricæ & cõstructionis homo sit similis: Corporei enim & incorporei nequaquã potest esse similitudo, cũ nec incorporei vlla dicatur esse fabrica: sed quod vt De⁹ rationis, id est essẽtialis sui verbi imperio (dixit enim & facta sunt) omnia creauit, ita homo qui ad Dei verã peruenit cognitionẽ, nõ ratione & verbo essẽtiali, quod est soli⁹ Dei, sed mẽte & principali illa animæ potestate quæ in eo obtinet principatũ, bonas & honestas facit operationes. Essentialẽ autẽ illã rationẽ qua Deus creat & fabricatur omnia, vocat Clemẽs λόγον: principalẽ autẽ animæ potestatẽ qua Deus carnali seu corporali imperãs spiritui bonas & honestas exequitur actiones, nõ λόγον sed λογισμόν: ita essentiã

distinguens à potestate. Porro autē cum sint in homine duo spiritus, & is qui est formatus seu creatus, is est autem qui cū semine deiicitur in vterum, & is qui est principalis, id est qui in homine tenet principatum, & à Deo in hominem cœlitus demittitur. Duæ illæ decalogi tabulę significāt vtriq; spiritui data præcepta, vt carnalis spiritus intelligat esse sibi parendum, principalis autem imperandum. Fuerunt autem hæc præcepta etiam ante legem scriptā, vt quæ scripta essent lege naturæ, nō in tabulis lapideis, sed in cordibus. Exprimunt autem hæc præcepta sensuum motus per cogitationem & operationem: Vt cū intellexerimus & cogitando & operando peccare sensus, ab iis enim maxima ex parte peccata profluūt, ab vtrisq; caueamus, ab vtrisque enim cōprehenduntur peccata, à cogitatione scilicet & operatione: ex anima autem est cogitatio, ex corpore operatio. Vt se habet autem sensus ad sensile, ita intelligētia ad id quod cadit sub intelligentiam, non sentit sensus id quod cadit sub intelligentiam, nec intelligētia quod cadit sub sensum: Est ergo Deus mente colendus vt qui sub solam cadat intelligentiam, nō est autē colendus vt sensilis cum non possit sensu percipi. Quamuis autem sit corporis propria operatio, mentis autem contemplatio, tamen etiam suam actionem habet cogitatio & mentis, conceptio, quam tanquā patientia suscipiunt quæ cogitantur & mente concipiuntur.

VIII. ET,[a] *primum quidem praceptum decalogi ostendit vnum solum esse Deum omnipotentem, qui populum transtulit ex Ægypto per solitudinem in terram patriam, vt per diuinas quidem operationes comprehenderent vt poterant eius potentiam: ab eorum autem qua sunt genita abstinerent idololatria, omnem spem habentes in Deo qui est ex veritate. Secunda autem oratio significabat non oportere assumere, neque inferre magnam & omni veneratione dignam eius potentiam, qua quidem est nomen (huius enim solummodo discendi multi sunt adhuc capaces) neque transferre eius nuncupationem ad res genitas & inanes, quas quidem fecerunt homines artifices: in his autem is qui est non ponitur. In identitate enim ingenita, qui est, est ipse solus.*[b] *Tertia autem est oratio qua significat mundum à Deo esse factum: & dedisse nobis septimum diem ad quiescendum, propter eam qua est in vita afflictionem, & malorum perpessionem. Deus enim est indefessus, & impatibilis, & qui nullius indiget: quiete autem indigemus nos, qui carnem gestamus. Septimus ergo dies pradicatur quies, abstinentia à malis, praparans illum primarium & ex quo cuncta sunt orta diem, qui est verè nostra quies, qui quidem quoque prima est reuera lucis generatio, in qua omnia simul & cernuntur & possidentur. Ex hoc die prima sapientia & cognitio nos illuminat: lux enim veritatis, lux vera, vmbra expers, qui citra diuisionem diuiditur, Spiritus Domini in eos qui sunt per fidem sanctificati, qui est instar luminaris ad eorum qua sunt agnitionem. Eum ergo sequentes, per totam vitam reddimur impatibiles: id autem est quiescere. Quocirca Solomon quoque ante calum & terram & omnia qua sunt, omnipotenti dicit genitam fuisse sapientiam, cuius participatio qua est per virtutem, non dico per essentiam, docet eos qui hìc fuerint rerum diuinarum & humanarum habere scientiam via comprehensionis. Hac quoque sunt obiter reuocanda in memoriam, quoniam de septenario & octonario ingressa est oratio. Qui est enim octonarius, videtur esse omnino propriè septenarius: septenarius autem apertè senarius, & hic quidem propriè esse Sabbatum. Septenarius autem operarius, nam & mundi ortus finitur in sex diebus, & motus Solis qui fit à conuersionibus ad conuersiones seu ab vno tropico ad alterum, perficitur in sex mensibus, per quem partim quidem cadunt folia, partim verò planta pullulant, & seminum fiunt perfectiones. Aiunt autem fœtum perfectè absolui mense sexto, hoc est, centum & octoginta duobus diebus & dimidio, vt scribit Polyibus quidem medicus in libro de Octomestribus, Aristoteles autem Philosophus in libro de Natura, & Pythagorai, hinc vt arbitror, ex mundi ortu ex sententia Propheta numerum senarium perfectum existimant, & eum appellant* μεσουθλὼ *&* γάμον· μεσουθλὼ *quidem, id est, medirectum, quòd sit medium recti, hoc est, decem & duorum: videtur enim ex aquo abesse ab ambobus:* γάμος *autem, id est, coniugium: nam vt coniugium generat ex masculo & fœmina, ita sex ex impari quidem ternario qui dicitur masculus, ex pari autem, nempe binario, qui fœmina existimatur,*

gignitur:

gignitur: bis enim tria fiunt sex. Tot rursus sunt motus maximè generales, per quos fertur omnis generatio, sursum, deorsum, dextrorsum, sinistrorsum, antè, ponè. Meritò ergo numerum septenarium existimant esse sine matre & sine prole, Sabbatum interpretantes, & speciem quietis dicentes allegoricè, in qua nec vxores ducunt, nec nubunt amplius. Neque enim ex numero aliquo ad aliquem sumentibus fit septenarius, neque ad aliquam sumptus, facit alium ex iis qui sunt intra duodenarium. Octonarium autem cubum appellant, cùm septem errantibus inerrantem sphæram connumerantes, per quas fit magnus annus, veluti quædam periodus renumerationis eorum quæ sunt promissa. Ea ratione cùm Dominus quartus in montem ascendisset, fit sextus, & spirituali luce illuminatur, nudata quæ à se proficiscitur virtute, quantum videri poterat ab iis qui electi fuerant vt viderent, per septimam vocem prædicatus filius Dei, vt ipsi quidem quiescerent, qui de ipso erant persuasi, ipse verò per generationem quam significauit senarius, cum esset insignis octonarius, appareret Deus in caruncula, ostendens potentiam qui numerabatur quidem vt homo, celabatur autem quisnam esset. Nam in numerorum quidem ordinem refertur senarius: elementorum autem consequentia ea nota facit quæ non scribitur. Hic in ipsis quidem numeris seruatur ordine vnaquæque vnitas vsque ad septenarium & octonarium. In ordine autem elementorum fit ϛ sextum, & ζ septimum. Cum processisset autem nescio quomodo nota in scriptura, si sic quidem sequitur, fit septenarius quidē sextus, octonarius verò septimus. Quocirca etiam sexto dicitur homo fuisse factus, qui fuit fidelis, sexto inquam qui est notula, vt Dominicæ hæreditatis quietem protinus acciperet. Tale quid ostendit hora sexta salutaris œconomiæ, qua homo fuit consummatus. Iam verò ipsorum quidem octo, media sunt septem: septem autem videntur habere sex spatia. Alia est enim illa ratio quando septenarius glorificauerit octonarium, & cæli cælus enarrant gloriam Dei. Figuræ autem eorum sensiles, sunt elementa quæ sunt apud nos vocalia. Sic etiam ipse Dominus dictus est α & ω, principium & finis, per quem omnia facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Non ergo, sicut quidam Dei quietem existimant, cessauit Deus facere. Nam cùm sit bonus, si cessarit vnquam benefacere, Deus quoque esse cessabit, quod nefas quidem est dicere. Quiescere ergo, est ordinasse vt seruaretur citra vllam transgressionem in omne tempus ordo eorum quæ facta sunt, & fecisse, vt vnaquæque creatura cessaret à veteri confusione. Quæ enim diuersis diebus fuerunt creationes, maxime acceptæ sunt consequentia, vtpote quòd omnia quæ facta sunt, quæ simul creata sunt cum cogitatione, honorem habitura sunt ex eo quod antiquius, nec sit futura par eorum æstimatio, neque voce fuisset declaratus vniuscuiusque ortus, si aceruatim & omnia simul fecisse, dicta esset creatio. Oportebat ergo aliquid primum quoque nominasse. Propterea ergo prima prophetice dicta sunt, cùm omnia simul potestate facta sunt ex vna essentia. Est enim vna, vt opinor, Dei voluntas in vna identitate. Quomodo autem in tempore facta fuerit creatio, cùm si vnà cum iis quæ sunt, tempus quoque factum fuerit. Iam verò etiam in septenariis totus mundus circumagitur omnium quæ & viua gignuntur & quæ nascuntur. Septem quidem sunt quorum est maxima potentia, primogeniti Angelorum principes. Porrò autem Mathematici quoque dicunt esse septem stellas errantes quæ terram administrant, à quibus Chaldæi omnia existimant per consensum quæ ad mortalem vitam pertinent fieri: quo fit vt etiam de futuris quædam promittant dicere. Ex inerrantibus autem septem quidem sunt Pleiades. Vrsæ autem constant ex septem stellis, per quas & agricultura exercetur, & nauigatur. Luna autem septimo quoque die transfiguratur. Et in prima quidem hebdomada, est dimidia sui parte cæsa: in secunda autem plena: in tertia autem, ab occasu rursus est dimidia sui parte cæsa: & quarta, non apparet. Quinetiam ipsa quoque, sicut

tradit Seleucus Mathematicus, figuram mutat septies. Ex obscura enim & non apparente fit cornuta lunula. Perinde dimidia sui parte cæsa: deinde ἀμφίκυρτος, *id est, concaua, ac gilbosa & plena: & rursus occidendo concaua & gilbosa, & similiter sui dimidia parte cæsa, & cornuta lunula.*

Septem nostra tonis pulchros Lyra personet hymnos,

scribit quidam Poeta non ignobilis, docens veterem Lyram habuisse septem tonos. Sunt etiam in nostra facie septem instrumenta sensuum: duo quidem oculorum, duo autem meatuum auditus, duo autem narium, & oris septimum. Ætatum quoque mutationes fieri per septenarium elegiæ Solonis significant hoc modo:

Infans septenos postquam compleuerit annos,
Producti dentes vallus vt oris erunt.
Postquam septem alios Deus huic concesserit annos,
Fit pubes, seménque huic genitale datur.
Verùm septem alios postquam compleuerit annos,
Densa seges barbæ contegit orta genas.
Additus est illi cùm septenarius alter,
Vir tum virtutis fortia signa dabit.
Sed monet adueniens vxorem ducere quintus,
Posteritatis & hunc tunc meminisse suæ.
Solers ingenium, firma & prudentia sexto est,
Stulta nec hoc deinceps facta videre iuuat.
Septimus accessit cùm septenarius, atque
Octauus, lingua pollet & ingenio.
Nono aliquid possunt, sed iam minuuntur in illo
Vires, quîs peragunt fortia facta viri.
Sed decimus cùm alios septem perfecerit annos,
Maturam mortem tristia fata dabunt.

Rursus in morbis dies criticus, id est, ferens iudicium, est septimus & quartusdecimus, quibus decertat natura aduersus causas morbi efficientes. Alia eiusmodi innumerabilia adducit Hermippus Berytius in libro de septenario. Apertè autem mysticam de septenario & octonario rationem, iis qui cognoscunt, tradit beatus Dauid sic psallens: Anni nostri sicut aranea meditabuntur. Dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni. Sin autem in potentatibus octoginta anni. Id autem fuerit nos regnare. [c] *Vt ergo discamus mundum esse genitum, non autem in tempore Deum facere existimemus, subiunxit Prophetia: Hic est liber generationis, & eorum quæ sunt in ipsis, quando facta sunt, quo die Deus fecit cælum & terram. Illud enim, quando facta sunt, enunciationem significat indiffinitam & expertem temporis. Hoc autem, Quo die fecit Deus, hoc est, in quo & per quem fecit omnia, & sine quo factum est nihil, significat eam quæ per filium fit operationem, quem dicit Dauid, Hic est dies quem fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea, hoc est, per eam quæ per ipsum tradita est cognitionem, diuinis fruamur epulis. Dies enim dictum est verbum quod occulta illuminat, & per quod in lucem & ad generationem accessit vnaquæque creatura.* [d] *Et in summa, decalogus per elementum* ἰῶτα *significat nomen beatum, Iesum qui est verbum, ostendens.* [e] *Quinta autem deinceps sequitur oratio, de honore patris & matris. Deum autem apertè dicit patrem & Dominum: quocirca eos etiam qui ipsum agnouerunt, appellat filios & Deos. Dominus ergo & pater est, qui est Creator omnium: mater autem non, vt quidam existimant, est substantia ex qua sumus geniti, ne-*

Psal. 89.

Psal. 117.

Decem scribitur per ἰῶτα*, quæ est prima litera nominis Iesu.*

geniti, neque, vt aliqui exposuerunt, ecclesia, sed diuina cognitio & sapientia, vt dicit Solomon, iustorum matrem appellans sapientiam, & est propter se eligenda. Et rursus, quicquid est bonum & honestum, à Deo per filium cognoscitur. [f] Eam consequitur oratio de adulterio. Est autem adulterium, si quis relicta ecclesiastica, & vera cognitione, & de Deo persuasione, accedat ad falsam quæ non conuenit opinionem, aut in Deos referens aliquid ex iis quæ sunt genita, & alicuius ex iis quæ non sunt simulachrum aliquod constituens, ad transiliendum cognitionem, vel potius ab ea desiliendum. Ab eo autem qui est cognitione præditus, aliena est falsa opinio, sicut vera est ei coniuncta & familiaris. Quocirca præclarus quoque Apostolus vnam fornicationis speciem vocat idololatriam, consequenter Propheta qui dicit: Mœchatus est cum ligno & lapide. Ligno dixit, Pater meus Hierem. 3.
es tu: & lapidi, tu me genuisti. [g] Deinde quæ est de cæde consequitur oratio. Est autem cædes firma ac constans ablatio. Veram ergo de Deo & eius æternitate orationem qui vult auferre, vt falsum inserat, dicens vel vniuersum nulla regi prouidentia, vel mundum esse ingenitum, vel negans aliquid ex iis quæ sunt firma ac stabilia in vera doctrina, is est perniciosissimus. [h] Post hanc autem est oratio de furto. Quomodo ergo qui aliena furatur, cùm magnam faciat iniuriam, in ea quæ meretur mala meritò incidit: ita qui diuina opera sibi vendicat per fingendi vel pingendi artem, & dicens se esse effectorem animantium & plantarum: & similiter qui veram imitantur philosophiam, sunt fures: siue fuerit quis agricola, vel pater filij, seu minister deiectionis seminum. Deus autem præbens omnium augmentum & perfectionem, adducit ea quæ gignuntur ad id quod est secundum naturam. Plurimi autem, vnà cum Philosophis, augmenta & mutationes tribuunt astris principaliter, quod in se est, vniuersorum patrem priuantes sua indefessa & inexhausta potentia. Elementa autem & astra, hoc est, potestates quæ administrant, iussa sunt ea exequi quæ pertinent ad diuinam œconomiam, eáque parent, & aguntur ab iis quæ sunt eis imperata, quò ea duxerit verbum Domini: quandoquidem diuinæ inest potentiæ vt omnia occultè operetur. Qui ergo dixerit se aliquid excogitasse vel fecisse ex iis quæ pertinent ad creationem, impij & nefarij incœpti pœnas dabit. [i] Decima autem oratio est de omnibus cupiditatibus. Quomodo ergo qui concupiscit ea quæ non decet, cogitur reddere rationem: eodem modo non permittitur res falsas concupiscere, neque existimare, ex iis quæ sunt in generatione, animata quidem per se posse, inanima autem omnino non posse salutem dare vel lædere. Et si quis dicat antidotum non posse mederi, & cicutam interimere, latenter callido decipit sophismate. Nihil enim ex iis operatur absque eo qui herba & medicamento vtitur, sicut nec securis absque eo qui scindit, neque serra absque eo qui secat. Quomodo autem per se quidem non operantur, habent autem aliquas qualitates naturales, quæ artificis operatione proprium opus efficiunt: ita generali & vniuersa Dei prouidentia, per ea quæ mouentur propinquius, per submissionem transmittitur ad singularia efficax operatio. Sed vt videtur, Græci Philosophi Deum nominantes, non cognoscunt, quoniam Deum nequaquam colunt vt Deum. Quæ enim ipsi philosophantur, vt ait Empedocles, vt quæ per vulgi linguam temerè transierint, effusa sunt, cùm ora parum nouerint vniuersi. Nam vt ars viam excogitat, qua lux quæ à sole procedit, per vas vitreum aqua plenum ignescat: ita etiam Philosophia, cùm ex diuina scriptura veluti quandam ignis scintillam acceperit, in paucis visione apprehendit. Certè quomodo eundem aërem spirant omnia animantia, sed alia aliter, & ad diuersum quidpiam: ita etiam plurimi accedunt ad veritatem, vel potius ad id quod de veritate dicitur. Non enim de Deo dicunt aliquid, sed suas affectiones Deo attribuentes exponunt. Agitur enim ab eis vita quærentibus id quod est probabile, non autem id quod verum. Ex imitatione autem non docetur veritas,

sed ex disciplina. Non enim vt videamur esse, Christum credimus: quomodo nec ad solem, vt in sole tantum videamur esse, accedimus: sed hîc quidem, vt calescamus, illic autem, vt viri boni & honesti simus, vt simus Christiani, vim facimus. Regnum enim est eorum qui sunt maximè violenti: qui ex inquisitione, disciplina & perfecta exercitatione hoc accipiunt fructus, quòd Reges fiant. Qui ergo imitatur opinionem, ostendit etiam anticipatam notionem. Quando autem quispiam accepta rei scintilla, eam intus in anima accenderit desiderio & doctrina, omnia mouet postea vt cognoscat. Quod quis enim non apprehendit, neque ipsum desiderat, neque suscipit eam quæ ex ipso capitur vtilitatem. Posterius ergo is qui est cognitione præditus, propter finem eorum quæ rectè & ex virtute geruntur imitatur Dominum, quoad eius fieri potest ab hominibus, quadam Dominica accepta qualitate, ad Dei assimilationem: qui autem nesciunt cognitionem, nec certa possunt regula inquirere veritatem. Fieri enim non potest vt simus participes contemplationum quæ ducuntur ex cognitione, nisi nos exinaniamus prioribus cogitationibus: sic enim absolutè dicitur communiter veritas de quolibet quod intelligentia percipitur, & de sensili. Iam verò licet etiam videre veritatem picturæ distinctam à vulgari, & musicæ honestatem seiunctam ab impudica. Ergo Philosophiæ quoque est aliqua veritas separata ab aliis Philosophis, & vera pulchritudo præter adulterinam. Non eæ ergo quæ sunt in parte veritates, de quibus prædicatur veritas, sed ipsa veritas est magna cura & studio indaganda, non quærendo scire nomina. Quod enim de Deo dicitur, non est res vna, sed innumerabiles. Refert autem an Deum dicas, an quæ sunt de Deo. In summa autem, cùm de vnaquaque re dicitur, à substantia distinguenda sunt ea quæ accidunt: ac mihi sufficit dicere Deum esse eum qui est Dominus vniuersorum: per se autem perfectè & absolutè dico Dominum vniuersorum, nullo reliquo quod excipiatur. Quoniam ergo duæ sunt ideæ, seu species veritatis, nempe nomina & res, alij quidem dicunt nomina, qui in ornatu & elegantia versantur orationis, eiusmodi sunt apud Græcos Philosophi: res autem sunt apud nos barbaros. Iam verò Dominus non frustra voluit vti vili & humili forma corporis, ne quis speciem laudans, & admirans pulchritudinem, absistat ab iis quæ dicuntur: & attendens iis quæ relinquuntur, abducatur ab iis quæ percipit intelligentia. Non est ergo versandum in dictione, sed in iis quæ significantur. Atque iis quidem quæ apprehendi possunt, & non mota sunt ad cognitionem, verbum minimè creditur. Nam corui quoque voces imitantur humanas, cùm eius rei quam dicunt nullam habeant notitiam. Intelligens autem apprehensio fidem proximè consequitur. Ita etiam dixit Homerus, Hominum pater atque Deorum, nesciens quisnam sit pater, & quomodo pater. Quomodo autem ei qui habet manus, sumere est secundum naturam: & ei qui oculos sanos, lucem videre: ita ei qui fidem acceperit, proprium est esse participem cognitionis, si iacto fundamento aurum, argentum, lapides preciosos elaborare, & ei superædificare voluerit. Non ergo pollicetur se velle esse participem, sed imperare: neque se futurum, sed esse regalem, & lucidum, & cognitione præditum. Neque nomine, sed re ipsa res velle attingere conuenit. Nam cùm sit bonus Deus, propter principalem vniuersæ creaturæ partem, cùm eam vellet esse saluam, ad reliqua quoque facienda est conuersus, hoc eis primùm præbens beneficium ab initio, vt fierent: esse enim melius esse, quàm non esse, quiuis confitebitur. Deinde prout erat capax vniuscuiusque natura, factum est & fit vnumquodque ad ipsum quod est melius proficiens. Quamobrem non est absurdum datam quoque esse philosophiam à diuina prouidentia, prius erudientem ad eam quæ est per Christum perfectionem, si non erubescat à barbara cognitione discere Philosophia profectum ad veritatem: sed sunt pili quidem numerati, & viles motiones. Philosophia autem quomodo non est in Verbo? Atqui

Math. 11.

Sampsoni

Sampsoni quoque data est vis in pilis, vt etiam reiectitiæ artes eorum quæ sunt in vita; quæ iacent & humi manent post excessum animæ, cogitari non possint absque diuina potestate. Iam verò diuina prouidentia, desuper ex iis quæ sunt principalia tanquam ex capite, peruadit ad omnes. Sicut vnguentum, inquit, quod descendit in barbam Aaron, & in oram vestimenti eius, hoc est, magni Sacerdotis, per quem omnia facta sunt, & sine ipso factum est nihil non in mundum corporis. Extrinsecus autem Philosophia populi, est tanquam vestis: Philosophi ergo qui ad proprium sensum sunt spiritali sensu exercitati, postquam non partem Philosophiæ, sed eam quæ est per se perfectè & absolutè philosophia, curiosè indagauerint & cum quodam amore veritatis, & citra vllam arrogantiam veritati ferentes testimonium, ex iis quæ apud eos qui sunt diuersæ opinionis rectè dicta sunt profecerint ad intelligentiam, per diuinam administrationem & ineffabilem bonitatem, quæ semper quantum fieri potest, ad id quod est melius adducit eorum quæ sunt naturam. Deinde non solum cum Græcis, sed etiam cum barbaris habuerint consuetudinem, à communi ad suam intelligentiam exercitatione ducuntur ad fidem: tanquam fundamento autem suscepta vi veritatis, assumunt etiam vlteriorem progreßionem ad inquirendum, & ex hinc eis quidem gratum est est discere, cupientes autem cognitionem, magno studio contendunt ad salutem. Ea ratione dicit scriptura, spiritum sensus datum esse à Deo artificibus: is autem nihil est aliud quàm prudentia, vis animæ quæ contemplatur ea quæ sunt, discernitque & comparat id quod est consequens, simile & dißimile, præcipitque & prohibet, & futura coniectat. Pertinet autem non ad artes solùm, sed etiam ad ipsam philosophiam. Curnam ergo serpens quoque dictus est prudens? Quoniam in maleficiis quoque potest inueniri consequentia aliqua & discretio, & compositio, & coniectura futurorum, & ideo latent plurima scelera, quoniam mali sibi omni ratione prouident vt poßint vitare supplicia. Cùm sit autem multiplex prudentia quæ extensa est per totum mundum, & per omnia humana, in vnoquoque eorum mutat appellationem. Et cùm primis quidem causis se applicauerit, appellatur intelligentia: quando autem eam demonstratiua ratione confirmauerit, nominatur cognitio, sapientia, & scientia: quando autem versatur in iis quæ tendunt ad pietatem, & à principio deductam absque contemplatione acceperit rationem, per operationis quæ est in ipsa obseruationem, fides dicitur: & si in rebus sensilibus id quod videtur constituerit, tanquam in his verißimum, recta opinio: & in iis rursus quæ admotis manibus fiunt actionibus, ars. Cùm autem absque primarum causarum contemplatione similium obseruatione & traductione ad aliquid agendum impulsionem cœperit, & aliquid constituerit, appellatur experientia: eius est proprius ille reuera principalis sanctus Spiritus, quam post firmam ac stabilem fidem, postremò per inspectionem ac curationem assumit is qui credidit. Cùm sensum ergo excellentiorem participarit Philosophia, vt ostensum est ex iis quæ prius dicta sunt: quæ de iis quidem quæ percepta fuerint intelligentia, ratione fit pertractatio, cum electione & assensione, dicitur Dialectica, quæ ea quidem quæ dicuntur de veritate, confirmat per demonstrationem, eas autem quæ inferuntur dubitationes dissoluit. Qui ergo dicunt Philosophiam non venire huc à Deo, videntur omnino dicere fieri non posse vt Deus videat omnia singularia: neque eum esse causam bonorum omnium, cùm vnumquodque eorum sit ex singularibus. Nihil autem ex iis quæ sunt omnino constiterit, si Deus nolit: quòd si eo volente est à Deo Philosophia, ea est cum talem esse qualis est esse voluerit, propter eos qui non alia ratione abstinerent à malis. Deus enim nouit omnia, non solùm ea quæ sunt, sed etiam quæ futura sunt, & vt erit vnumquodque, & eos qui sunt singulares motus præuidens, intuetur omnia, & omnia exaudit, & nudam animam aspiciens intrinsecus, vniuscuiusque etiam ex singularibus æternam habet

Psal. 132. Deest aliquid, vt sit: non in mundum corporis, sed animæ: vel aliquid eiusmodi.

intelligentiam, & quod fit in theatris, & in partibus vniuscuiusque inspiciendo, circumspiciendo, & conspiciendo, hoc in Deo simul fit & aceruatim. Omnia enim & singula intuetur vna applicatione, non tamen omnia per principale institutum. Iam enim multa quidem ex iis quæ sunt in vita, per humanam quoque rationem ortum accipiunt, cùm diuinitus acceperint illuminationem. Ecce enim sanitas, per medicinam: & bona corporis habitudo, per alipticam, id est vngendi artem: & diuitiæ per negotiationem & rei faciendæ artem oriuntur & adsunt, per diuinàm quidem prouidentiam, per humanam autem opem & operam. A Deo autem est etiam intelligentia. Atque diuinæ quidem voluntati maximè obedit bonorum virorum liberum eligendi arbitrium: quoniam bonorum quidem & malorum hominum multa sunt commoda communia, fiunt tamen vtilia solis bonis & probis, quorum causa Deus hæc fecit. Ad vsum enim bonorum virorum, enata est vis eorum quæ data sunt diuinitus: quinetiam cogitata eorum qui sunt virtute præditi, per diuinam fiunt inspirationem, cùm anima aliquo modo afficitur, & diuina voluntas in humanas animas transmittitur, dum qui sunt singulares diuini administri, ad talia opem ferant ministeria. Nam pergentes & ciuitates sunt distributæ Angelorum præfecturæ: fortasse autem etiam ex iis sunt deputati singulis. Pastor itaque & singularem ouium curam gerit: eos maximè prouidendi & visendi tenet studiũ, qui sunt & præclaro ingenio, & populo multum possunt prodesse. Ij autem sunt qui & ad regendum & docendum sunt apti: per quos prouidentiæ euidentia apertè ostenditur, quando vel per doctrinam, vel per magistratum aliquem, & administrationem vult Deus benefacere hominibus: vult autem semper, & ideo mouet eos qui sunt apti ad ea vtiliter efficienda quæ pertinent ad pacem & virtutem & beneficentiam. Quidquid autem est ex virtute, & à virtute oritur, & refertur ad virtutem: & aut ad hoc datur vt sint boni, aut ad hoc vt ij qui sunt boni vtantur iis commodis quæ sunt secundum naturam: adiuuat enim & in vniuersis, & in singularibus. Quemadmodum ergo non est absurdum, vt qui diabolo insolentiam tribuunt & iniustitiam, eum rei bonæ & quæ est ex virtute, nempe philosophiæ, datorem constituant? Contrà autem existimo legis esse proprium & rectæ rationis, reddere quod vnicuique conuenit, & quod est eius proprium, & quod ad eum pertinet. Nam vt lyra est soliùs cytharœdi, & tibicinis, ita commoda bonorum virorum sunt possessiones: vt eius qui est beneficus, natura est benefacere: vt ignis est calefacere, & lucis illuminare. Malum autem non faciet bonus, vt neque lux tenebras, aut ignis frigefaciet: ita contrà, vitium non fecerit aliquid quod sit ex virtute, est enim eius operatio malè facere, vt tenebrarum, oculos confundere. Non est ergo vitij opus Philosophia, quæ facit homines virtute præditos: restat itaque vt sit Dei, cuius solum opus est benefacere: & quęcunque à Deo dantur, rectè & dantur & accipiuntur. Porrò autem si vsus philosophiæ non est malorum, sed datus est Græcorum optimis & præstantissimis, hinc quoque clarum est, à quo data sit, à prouidentia scilicet, quæ vnicuique distribuit pro meritis ea quæ conueniunt. Meritò ergo Iudæis quidem lex, Græcis autem data est philosophia vsque ad aduentum: hinc autem est vniuersa ac generalis vocatio, ad peculiarem populum iustitiæ, per eam quæ est ex fide doctrinam, per vnum cogente Dominum eo qui est vnus solus Deus amborum, Græcorum scilicet & barbarorum, vel potius totius humani generis. Philosophiam autem sæpe diximus, id quod per Philosophiam assequitur veritatem, etiamsi sit singulare: iam verò ea etiam quæ bona sunt in artibus, vt in artibus habent principium diuinitus. Vt autem artificiosè aliquid facere continetur in artis contemplationibus, ita prudenter facere locatur sub prudentia: prudentia autem est virtus, & proprium est eius & alia cognoscere, & ea maximè quæ ad ipsam pertinent. Et sapientia quæ est facultas, nihil est aliud quàm

scientia

ſcientia diuinorum & humanorum bonorum. Dei autem eſt terra & eius plenitudo, bona diuinitus venire ad homines docens dixit ſcriptura, per diuinam virtutem ac poteſtatem; perueniente diſtributione ad humanum auxilium. Iam verò ſunt tres modi omnis vtilitatis, qua alius alium impertitur: vnus quidem per aſſectationem, vt pædotriba qui effingit puerum: alius autem per aſsimilationem, vt qui alterum vt creſcat hortatur, eò quòd ipſe prior creuerit: & ille quidem adiuuat eum qui diſcit, hic autem ſimul prodeſt ei qui accipit. Tertius autem modus eſt qui fit iuſſu, quando pædotriba non amplius informans eum qui diſcit, nec per ſe oſtendens luctam puero ad imitationem, ſed tanquam iam ſatis exercitato nominatim imperat vt luctetur. Is eſt ergo qui eſt cognitione præditus, cùm à Deo poteſtatem iuuandi acceperit, alios quidem iuuat, effingens aſſectatione, alios verò adhortans aſsimilatione, alios verò præceptione docens & erudiens. Certè ipſe quoque pari ratione adiutus eſt à Domino. Sic ergo cognoſcitur vtilitas quæ à Deo peruenit ad homines, ſimul adhortantibus Angelis. Etenim diuina virtus præbet bona per Angelos, ſiue videantur, ſiue non videantur. Talis etiam fuit modus in aduentu Domini, quando & per hominum cogitationes & ratiocinationes virtus aliquid inſpirat, & in mentes vim immittit & ſenſum perfectiorem, promptitudinis & animi alacritatis vehementiam præbens, & ad quæſtiones & ad implendo opera. Exponuntur autem nobis quoque nihilo ſecius ad imitationem & aſsimilationem, verè admirabilia & ſancta virtutis exempla per res geſtas quæ ſcriptæ ſunt. Porrò autem genus quoque actionis eſt manifeſtiſsimum & per teſtamenta Domini, & per leges quæ ſunt apud Græcos, quinetiam per ea quæ ſunt præcepta in Philoſophia. Et vt ſemel dicam, omnis vtilitas quæ ad vitam pertinet, ſuprema quidem ratione, à Deo omnipotente, qui præeſt omnibus patre, perficitur per filium, qui etiam propterea eſt Seruator omnium, inquit Apoſtolus, maximè autem fidelium. Proximè au- 1.Tim.4.
tem ab iis quæ ſunt proxima ſingulis; per iuſſum & præceptionem eius qui eſt propinquus primæ cauſæ, nempe Domino. Qui eſt autem apud nos cognitione præditus, ſemper verſatur in iis quæ ſunt præcipua. Sed ſi quando eſt ei otium, & tempus relaxandi animi ab iis quæ ſunt præcipua, loco alterius recreationis, Græcam quoque attingit philoſophiam, vt qui ſit bellarium ad cœnam illaturus, non vt qui neglexerit ea quæ ſunt præſtantiora, ſed vt qui acceperit quantum decet, idque propter eas quas dixi cauſas. Qui autem in Philoſophia appetunt ea quæ non ſunt neceſſaria, ſed ſuperuacanea, & ſolùm contentioſis vacant ſophiſmatibus, diſcedunt ab iis quæ ſunt neceſſaria & præcipua, rationum vmbras verè perſequentes. Ac bonum quidem eſt ſcire omnia: cui autem eſt animus imbecillus ad multarum diſciplinarum ſuſcipiendam peritiam, ea ſola eliget quæ ſunt præcipua & meliora. Nam quæ eſt reuera ſcientia, quam dicimus ſolum habere eum qui eſt præditus cognitione, eſt firma ac ſtabilis comprehenſio per conſtantes ac ſtabiles rationes deducens ad cauſæ cognitionem. Qui habet autem ſcientiam eius quod verum eſt in re aliqua, quæcunque ea ſit, in eadem habet etiam eius quod verum eſt ſcientiam. Illa ergo oratio mihi videtur rectè ſe habere, an ſit philoſophandum: eam enim hoc ipſum conſequitur. Sed etſi non ſit philoſophandum, non enim aliquid condemnarit quiſpiam, ſi non prius nouerit eſt ergo philoſophandum. Hæc cùm ita ſe habeant, oportet Græcos diſcere per legem & Prophetas, colere vnum Deum qui eſt verè omnipotens. Deinde doceri per Apoſtolum: Nobis autem nullum 1.Cor.8.
eſt ſimulachrum in mundo, quoniam in rebus genitis nihil poteſt Dei referre imaginem. Præterea doceri, quòd nec eorum quos colunt ſimulachra ſunt imagines: neque enim figura tale eſt genus animarum, cuiuſmodi fingunt Græci ſtatuas. Non cadunt enim animæ ſub aſpectum, non ſolùm quæ ſunt compotes rationis, ſed etiam animæ aliorum animantium. Corpora autem ipſarum, nunquam fiunt partes ipſarum animarum, ſed inſtrumenta,

vt quibus aliæ quidem insideant, aliarum verò ea sunt vehicula, aliarum verò alio modo possessiones. Sed nec fieri potest vt instrumentorum expressè imitentur imagines. Fingat enim Solem, vt videtur, aliquis & Iridis imaginem repræsentet coloribus: postquam autem simulachra reliquerint, tunc audient scripturam: Nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum & Pharisæorum, qui iustificantur per abstinentiam à malis, cum eo quòd cum ea quæ est in his perfectione, proximum quoque possitis diligere & ei benefacere, non eritis regales. Augmentum enim eius, quæ est ex lege iustitiæ, ostendit eum qui est praditus cognitione. Sic cùm fuerit aliquis collocatus in capite quod suum regit corpus, cùm peruenerit ad summum fidei, ipsam, inquam, cognitionem circa quam sunt omnes sensus, assequetur similiter summam hæreditatem. Cognitionem autem obtinere principatum, apertè ostendit Apostolus iis qui possunt perspicere, hoc modo scribens Græcis illis Corinthiis: Spem autem habentes augescente fide vestra fore, vt magnificemur secundum regulam nostram in abundantia, vt in iis quæ sunt supra vos euangelizem. Non dicens extensionem prædicationis quæ fuit in loco, quoniam fidem quoque dicit abundasse in Achaia. Fertur autem in Actibus quoque Apostolorum, Verbum prædicasse Athenis: sed docet cognitionem, quæ est perfectio fidei, abundare vltra catechesim, conuenienter maiestati doctrinæ Domini, & regulæ ecclesiasticæ. Quocirca paulò etiam inferius subiungit: Si autem sum imperitus sermone, sed non cognitione. Cæterùm qui ex Græcis gloriantur, quòd ab eis comprehensa fuerit veritas, dicant nobis à quonam glorientur se didicisse. A Deo quidem non, dixerint: ab hominibus autem confitentur. Et si hoc ita est, aut à seipsis serò didicerint, sicut certè ex ipsis quoque quidam insolenter gloriantur: aut ab aliis similibus. Sed non sunt fide digni de Deo dicentes homines, quatenus homines: neque enim qui homo est, potest pro dignitate de Deo vera dicere: imbecillus & morti obnoxius, de ingenito, & eo in quem non cadit interitus: & opus de eo qui fecit. Deinde qui non potest de seipso vera dicere, an non multò magis ne de Deo quidem ei credendum est? Quantum enim abest homo à Dei potestate, tantum est etiam eius oratio imbecilla, etiamsi non Deum, sed de Deo dicat, & verbo diuino. Est enim imbecilla natura humana oratio, & quæ non possit Deum dicere, non dico nomen, est enim hoc commune non solùm Philosophis, sed etiam Poëtis nominare, neque essentiam, neque enim potest fieri, sed Dei vim & opera. Quanquam qui Deum sibi adscribunt magistrum, vix perueniunt ad Dei notitiam, opem eis ferente gratia ad quantulamcunque cognitionem, vtpote voluntate voluntatem & sancto Spiritu sanctum Spiritum contemplari assuefacientes, quoniam spiritus scrutatur Dei profunda. Animalis autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus. Sola ergo est à Deo tradita, quæ est apud nos doctrina, à qua dependent omnes fontes sapientiæ, quicunque ad veritatem tanquam ad scopum feruntur. Venientis certè ad homines Domini qui nos erat docturus, innumerabiles fuere significatores, annunciatores, preparatores, præcursores ab alto ex mundi constitutione, per opera, per verba præsignificantes, prædicentes esse venturum, & quomodo, & quando, & quænam signa. Eminus certè lex præmeditatur & prophetia. Deinde præcursor ostendit præsentem, post quem prædicatores docentes aduentus virtutem significant. Philosophi Græcis solis, neque iis omnibus placuere, sed Platoni quidem Socrates, & Xenocrati Plato, Aristoteles Theophrasto, & Cleanthi Zeno, qui suis solis persuaserunt asseclis. Magistri autem nostri verbum non mansit in sola Iudæa, sicut Philosophia in Græcia, sed diffusum est per totum orbem terræ, Græcorum simul & barbarorum gentibus & vicis & totis vrbibus persuadens, totas domos & seorsum vnumquemque ex iis qui audierunt, & ex ipsis etiam Philosophis non paucos iam traducens ad veritatem. Et Græcam quidem

Matth. 5.
1. Cor. 10.
Act. 17.
1. Cor. 2.
Adiecti vocabula duo, quæ in Græco videbantur deesse, nempe Philosophi Græcis.

quidem philosophiam si quiuis magistratus prohibuerit, ea statim perit: nostram autem doctrinam à prima vsque prædicatione prohibent simul Reges & Tyranni, & singuli Duces & magistratus cum vniuersis satellitibus, & innumerabilibus etiam hominibus, in nos belligerantes, & nos pro viribus excindere conantes. Illa autem magis etiam floret: non enim emoritur vt doctrina humana, neque flaccescit vt donum imbecillum. Nullum enim Dei donum est imbecillum: manet autem eiusmodi vt prohiberi nequeat, cùm prædictum tamen sit fore, vt ea patiatur persecutionem. Deinde de Poëtica quidem dicit Plato: Res quædam leuis & sacra est Poëta, nec potest versus facere priusquam fuerit Deo afflatus & mente excesserit. Democritus quoque similiter: Poëta autem quæcunque quidem scripserit cum Dei afflatu & sacro spiritu, sunt valde pulchra. Scimus autem qualia dicunt Poëtæ. Omnipotentis autem Dei prophetas, qui instrumenta fuere diuinæ vocis, nemo stupuerit. Eius ergo qui est cognitione præditus veluti statuam effingentes, iam quidem ostendimus, quænam sit eius morum magnitudo & pulchritudo, veluti describentes. Qualis autem sit in contemplatione rerum naturalium, postea ostendetur, cùm de ortu mundi tractare cœperimus.

COMMENTARIVS.

[a] ET *primum quidem præceptum Decalogi.* Incipit Clemens exponere primum præceptum decalogi, quod ad Dei cultum pertinet, & in tria capita diuiditur. Et in primo quidem est, vnum solū esse Deum omnipotentē, qui eos ex Ægypto in quē propter famem migrarant, tempore regis Pharaonis & Isaac eorum Patriarchæ, rursus eos transtulit in terrā patriam nempe Palestinam, ex qua migrarāt, vt per diuinas eius operationes, & summa quæ fecerat miracula, eius summam quoad eius fieri poterat comprehenderent potentiam: Ea autē intellecta eā solum colerent & adorarent, idololatriam autem, id est, cultum idolorum rerum genitarum & mortalium vitarent, in eo solo spem habentes, qui est verus Deus, non autem in idolis falsisque dijs & Dæmonibus. Secundū autem significat non esse nomen Dei (quod idem est quod potentiā) assumendum in vanum. In vanum autem nomen sumitur cum id quod nō est Deus, sed inane, vt in quod cadit ortus & interitus, pro Deo vsurpatur: quod faciunt artifices qui rerum inanium fabricātur imagines, & qui iurantes quod falsum est tanquam verum & certum afferunt. In his autem rebus inanibus non collocatur Deus qui est. Is autem est qui verè est, quod soli Deo conuenit: is enim solus verè est, qui idem semper est & non mutatur, qui autē non mutatur est Deus. Ego enim, inquit, sum Deus, & non mutor. Ij autē demum verè Deum colunt, qui huius rei discendæ sunt capaces. Atque hoc quidem significat caput secundum. Videamus autem quid dicat tertium. [b] *Tertia autem est oratio qua mundum à Deo esse factum.* Tertium Decalogi præceptum significat mundum à Deo esse creatum, & datum quidem esse Sabbatū, id est, quietis diē non Deo qui est indefessus & impatibilis, sed nobis hominibus, qui cum carnem gestemus laboramus, & facilè defatigamur, patimur & affligimur. Quiete ergo nobis opus est vt recreemur, non Deo qui cum sit spiritus operans non laborat, nec fatigatur nec affligitur. Sabbatum ergo dicitur quies, & est abstinentia à malis, preparans nobis primarium illum diem, ex quo omnia orta sunt, nempe Christum qui est vere nostra quies: Ex hoc die, qui est verè nostra quies nempe Christus, nos illuminat lux & sapientia: idem certe Christus noster est quies, lux & sapientia: per eum illuminamur, sanctificamur, sapientesq; & iusti reddimur, resque diuinas & humanas comprehendentes ab eo docemur, qui per fidē sanctificamur. Ex eo autem die est generatio lucis, lucis inquam veritatis, lux vera quæ nullam habet vmbrā: Ea est spiritus Domini, qui citra vllam diuisionem (diuisionem enim non recipit qui est expers corporis) in suis donis distribuitur fidelibus. Est autē instar luminaria ad ea quæ sunt agnoscēda. Ea autem lux est etiam sapientia quæ ante cælum & terram genita est dē omnipotenti. Eius fideles sunt participes non per essentiā, nam cum Dei ad hominem nulla sit proportio, quomodo vllam quantumuis breuē Dei partem potuerit homo capere? sed per virtutem: hinc est quod qui diuinæ virtutis est particeps, est ἔνθεος quidē & θεῖος, id est diuinus, non autem Deus esse dicitur. Ex his autem possumus intelligere lucē & sapientiam, non solum dici verbum patris, sed etiam Spiritum sanctum, qui ex vtroque nēpe Patre & Filio procedit, & vterq; cū Patre & Filio sit vnus. Deus dat similiter fidelibus illuminationē ad res quæ veræ sunt nempe æternæ, agnoscendas, sapientiamq; & virtutem qua vita honesta agatur. Eum ergo sequentes, siue Christū, siue eius spiritū, nempe sanctum Spiritum, qui cum vtroque vnus est Deus, efficimur impatibiles, id est nullis agitati animi perturbationibus. Hoc autē est quiescere, id est sabbatum sanctificare. Huius enim præcepti de sanctificando sabbato hic est scopus & institutum, vt cū Deum cælum & terram creasse, quod est opus pulcherrimum & præstantissimum, cognouerimus, ipsi quiescamus, & à malis operibus, quæ per malas animi affectiones fiunt, abstineamus. Cum autem in hoc tertio Decalogi præcepto, nēpe de sanctificando sabbato qui est dies septimus tractaret, arripit Clemēs occasionē agendi de numero septenario & octonario. Quod ideo facit, quia ij sunt ita coniuncti, vt alter nō sit sine altero, & qui est octonarius, videatur esse septenarius qui est dies quietis; & septenarius videatur esse senarius qui est operarius, nēpe labori & operi destinatus. Hoc ita esse significant Græcorū literæ

seu elementa, quæ numeros quidem significant. sed inserta notula nempe (ϛ) efficit tantam numerorum mutationem, vt elementum (ζ) quod erat sextum, si procedatur recta serie literarum, fiat septimũ, & (η) quod erat septimũ fiat octauum. Hinc est quod apud eos qui in numerando sequuntur rectum ordinem literarũ; vt qui apud Homerum eius libros numerat (ζ) sit sex, & (η) septem, apud quos autem irrepsit ϛ notula, quæ elementa sua numerandi possessione depellit (ζ) non sit sex sed septem, & ητα non sit octo sed septem. Quod autem septenarius, qui est apertè senarius, si attẽdatur ϛ notula quæ in numeros irrepsit sit operarius, non autem sabbatum, id est dies quietis, licet videre ex ijs quæ adducit. Nam primum quidem sex diebus creatus est mundus, & sol suũ motum absoluit his conuersionibus, quæ sunt à tropico Cancri ad tropicũ Capricorni: fit autem vnaquæque conuersio sex mensibus, in quibus partim res intereunt, partim generantur (hoc enim significat & foliorum defluxus, & plantarum pullulatio, & seminũ perfectiones) & sex mensibus perficitur fœtus in vtero matris, vt scribit Polybius medicus. Tot mensibus fœtũ perficit anima à principio cœlitus vterum ingressa, membra formans & creans. Ex eo autẽ quod Dei Propheta nempe Moses, qui non solũ scribit historiam, sed etiam in suis scriptis prophetica cõtinet mysteria, sex diebus dicit factum fuisse mundum: colligit & Aristoteles in Physicis, & Pythagorei Senarium numerum esse perfectũ, vt in quo Deus omnia perfecerit, & eũ vocarunt μεσευτὴν & γάμον, id est, mediũ locũ tenentem, & coniugium. Medium autem locum tenens dicitur senarius, quod numerorum par habeat spatiũ inter duos & decem. Ex æquo enim distat senarius à duobus & à decem: est enim quaternarij spatium quo distat senarius à duobus & decem. Dicitur etiam senarius à Pythagoreis coniugium: nam vt coniugium generat ex masculo & fœmina, ita ex ductu ternarij qui dicitur Masculus, in binarium qui dicitur fœmina, procreatur Senarius: bis enim tria sunt sex. Hæc est causa cur à Pythagoreis senarius appelletur γάμος, id est coniugium: Partes enim iuxta se positæ ipsum gignunt. Quinetiam duæ partes aliquoties combinatæ senarium constituunt, vt sexies vnum, ter duo, bis tria. Quod autẽ senarius sit maximè aptus ad generandũ hoc maximè ostendit, quod cum motus requiratur ad generandum, sex sunt motus generales per quos fertur generatio, sursum, deorsum, dextrorsum, sinistrorsum, ante, pone. Atq; Senarius quidẽ numerus dicitur esse operarius, & coniugiũ: contra autẽ septenarius est sine matre & prole, & nec generat nec generatur: & eum interpretatur esse sabbatum seu quietem, in quo nec viri vxores ducunt, nec amplius ducuntur vxores. Is autẽ à peritis in formali Arithmetica; & potissimè à Pythagoricis numerus dicitur infœcundus, eò quod infra denariũ, nec numerum generat, nec ab aliquo numero generatur: vnde infœlix censetur & infaustus. Neque si ex numero aliquo ad aliquem sumatur, fit septenarius, neque ad aliũ sumptus facit aliquem ex ijs quæ sunt intra duodenarium. Quod autem septenarius sit infœcundus, ex hoc satis ostenditur, quod licet cum quouis numero multiplicetur ex iis qui sunt intra duodenariũ, non generat alium numerum. Porro autem septenarius numerus significat sabbatũ & quietem; illud inquã sabbatum in quo post resurrectionẽ, nec viri vxores ducunt nec nubunt mulieres. Octauus autem numerus qui dicitur cubus, significans sphæram inerrantem, & si cum eo connumerãtur septẽ plantæ, seu sphæræ errantes, fit veluti quædam periodus & remuneratio quæ à Deo est promissa iis, qui Deum sequentes, vixerunt ex virtute. Ea autem periodus est veluti quidam magnus annus Platonis, in quo sphæræ & signa omnia ad suum simul redeunt caput. Post hæc autem pergens Clemens loqui de numeris qui partim scribuntur literis, partim signantur notis, exponit mysterium numerorum, quod est in transfiguratione. In illa ergo transfiguratione Christus ascendit quartus in mõtem, tribus secum assumptis discipulis Petro, Ioanne, & Iacobo, numero qui litera significatur est quartus, sextus autem est, non elementali numero, sed quando spirituali luce illuminatur, ostensa quæ à se proficiscitur virtute, quantũ videre poterant discipuli, qui ab ipso electi erant vt viderent, est sextus non numero elemẽtali, sed notæ numero. Merito autem ei additis qui cum eo erant tribus discipulis, fuit sextus, cũ in eo duæ sint hypostases, licet ipse sit vnica persona, per vocẽ septimam, nempe vocem patris dicẽtis; Hic est filius dilectus in quo bene cõplacui, prædicatus est Dei filius, vt qui in eum credebant, in ipso quiescerẽt, & per humanam quidẽ generationem quam significat senarius, appareret Deus in caruncula, nempe in carne humana, & potentiã suam ostenderet, se hominẽ ostentans cum interim se esse Deum celaret. In numerorum enim ordinẽ refertur senarius, numerorum autem consequentiam facit, ea nota quæ non in literis scribitur, sed inter eas inscribitur. Atque in ipsis quidem numeris seruatur ordine vnaquæque vnitas, vsque ad septenariũ & octonarium. In numero autem elementorum sextum fit (ζ) & (η) octauum. Cum autem nota quodammodo irrepsisset in scripturam, septimus quidem fit sextus, octauus autẽ septimus, & si sic sequamur, sextus quidẽ fit septenarius, septimus autem octonarius. Et ideo die sexto qui est nota, dicitur homo fuisse factus fidelis, vt dominicæ hæreditatis statim acciperet quietem. Qui enim factus fuerit fidelis, id est qui fidẽ acceperit (id enim allegoricè intelligitur de creatione hominis) statim accipit quietẽ dominicæ hæreditatis, id est ipsum dominũ. Porro autem ad sexti quoque numeri cõmendationem hoc adducit Clemens, quod Christus hora sexta in suæ passionis dispensatione homo fit cõsummatus, id est, eam obierit mortem, quæ humano generi perfectam attulit salutem. Vt facilius autem intelligãtur quæ iam dicta sunt de numeris senario & octonario, subiungit octo septẽ habere. Nam si ponãtur octo, quorũ sint à se inuicem separatæ per seriem vnitates, octo, septem habebunt media, septem autem videntur haberi sex spatia seu interualla, si illorũ septem per seriem separatæ sint vnitates. Porro autem cũ in hac Christi transfiguratione octo sint numeri, Christus ascendens in montẽ cũ tribus discipulis Petro, Ioanne, & Iacobo, in quo etiã fuerunt legislator Moyses & Helias, & vox patris quæ audita est in nube dicẽs; Hic est filius dilectus in quo mihi cõplacui, qui est septimus, octauus fuit numerus, qui idẽ est sextus in duabus hypostasibus. Eum autẽ octauum nempe filium, glorificat pater, qui est vox septima. Quænã est autem Patris gloria qua Deus filium suum afficit? Ea est quod cœli cælis enarrant gloriam, se à verbo Dei agnoscentes esse conditos, & firmamentũ eius opera annunciat, quæ in eo sunt ab ipso facta significans. Cælorum autẽ figuræ quæ sensu percipiuntur, sunt veluti quædam elementa quæ sunt apud nos vocalia, quæ voce

quæ voce quodammodo significant.' Non solū autem pater filium glorificat,& cæli tanquā voce prædit i se ab eo creatos dicentes,narrant quanta sit eius gloria,& firmamentū magnifica eius ostentat opera,sed ipse Christus Dei filius dicens se esse α & ω,affirmat se esse principium & finē, & ab eo omnia esse creata,& sine ipso factū esse nihil. Loquendi de numeris senario septenario,& octonario acceperat Clemens occasionē,ex eo quod tractabat de eo Decalogi,in quo agitur de Sabbato,id est die sabbati, id est septimi qui est sabbatū,quo factum est dum tractaret de mysteriis transfigurationis pauca interim scribens de numeris Pythagoreis, ad quos & ad Macrobiū de somnio Scipionis sunt remittendi qui plura volent audire,reuertitur ad sabbatū vnde cœperat. Et quia ex eo quod scriptū est in Exodo Dei esse sabbatū,existimarunt quidā Deum quiescere,& cessasse operari: Eos refellit Clemens dicens, quod si Deus (cum sit bonus) cessarit benefacere, Deus quoque esse cessauerit: hinc concludit Deū benefacere,& semper operari: est enim nefas dicere Deū desinere esse Deum. Dei ergo sabbatū non significat Deum quiescere,& cessare ab operatione: operari enim non cessat is,cuius bonitas causa est creationis,alioqui cessaret esse Deus (quod est absurdū nec potest fieri) sed quieuisse & ordinasse,vt in omne tempus seruaretur certus ordo eorum,quæ sunt creata,& fecisse vt creaturarū vetus cessaret confusio, quam dicunt chaos, quæ cessauit cū per creationem in mundū pulcherrimus illatus est ornatus rebus omnibus distinctis. Et Dei quidē cogitatione simul facta sunt omnia,sed ita tamen, vt non aceruatim creata sint omnia, sed in creaturis præferantur quæ sunt antiquiora. Est quidē vna Dei potestas & voluntas creandi in vna idētitate,sed oportet in rebus creatis vnū nominari primum,& alterum secundum, & sic deinceps. Honore autē præferri id quod est antiquius,vt in Genesi sunt distinctæ, quæ sunt à Deo creatæ creaturæ. Quod autē in tempore nō fuerit facta creatio,ex hoc est perspicuum,quod simul cum iis quæ sunt,tempusquoque factū fuerit. Iam vero cum locutus esset Clemens de creatione, ad quam proximè accedit generatio quæ est,& animalium quæ gignuntur,& eorum quæ à natura nascuntur,& producuntur, in iis autē magnā vim & potestatem habet septenarius: dicit totum mundum circumagi in septenariis. Dicit itaq; septem esse ordines Angelorū,septem esse stellas errantes,per quas dicunt Chaldæi mortalē vitam administrari,& per eas futura predici. Ex stellis inerrantibus quas fixas appellant esse septē Pleiades, & vtrāque Vrsam cōstare ex septē stellis,ex quibus discunt agricolæ,quomodo sint agri colēdi,nautę vero quomodo sit nauigandū. Luna quoq; septimo die mutat figuram, & ea figura mutatur septies. In veteri lyra fuisse septem tonos,quibus canebantur hymni. Hominem in facie septem habere sensuum instrumenta, duo visus nempe oculos,duo auditus nempe aures,duo autem olfactus nempe nares, & vnum oris quod est septimū. Scribere autem Solonem septimo quoque anno ætatum fieri mutationem,cuius etiam citat versus quos antea citauit. Apud medicos quoq; diem septenarium, & qui ex eo componitur quartumdecimum esse criticum,id est,in quo de morbo fertur sententia,quibus diebus decertat natura aduersus causas morbi efficientes: hincq; fieri vt vel propulsetur morbus,vel ægrotus violentiæ morbi cedens intereat. De ætatū mutatione per septenarium hæc dicit Solon,& de diebus etiam criticis per septenarium & quartumdecimū loquuntur medici,& multa alia adducit Hermippus Beritius in libro de septenario. Apud psaltē quoq; regium Dauid traditur ratio mystica numeri septuagenarij & octogenarij. Anni (inquit) nostri sicut aranea meditabuntur. Si autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor. Hæc quidem verba videntur exprimere breuitatem,miseriamq; vitæ humanæ,quia longæui appellantur hoc tēpore etiam qui septuaginta annos vixerunt, vsque ad octoginta autem videntur aliquas vires habere. Melius est ergo in his numeris spirituale aliquid perscrutari, neque enim super filios Adā,per quem vnū hominem peccatum intrauit in mundum,& per peccatum mors,& ita in omnes homines mors pertransijt,maior ira est Dei,quia multo breuius viuunt,quā vixerunt antiqui,cum & ipsorum vitæ irrisa sit longitudo,vbi mille anni cōparati sunt diei hesterno atque pręterito,& horis tribus:& vtique tum multum viuebant,quando iram Dei prouocarunt vsque ad diluuium, quo perierūt. Septuaginta autē anni & octoginta fiunt centum quinquaginta,quem sacratum esse insinuat iste liber Psalmorum: eam enim habent in significatione rationē centum quinquaginta quam quindecim, qui numerus fit septē & octo coniunctis,quorum primus insinuat propter sabbati obseruationē testamentum vetus, secundus testamentū nouum propter Domini resurrectionem: hinc sunt in templo quindecim gradus, hinc sunt in tēplis quindecim cantica graduum, hinc quindecim cubitis summos montes aqua diluuij superauit:& si quibus alijs locis sacratus cōmendatur hic numerus. Ergo anni nostri sicut aranea meditabuntur,cū in rebus corruptilibus laboramus,corruptibilia opera texebamus,quæ nos secundum Esaiam Prophetā minime contegebant. Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni,si autem in potentatibus octoginta anni. Aliud est in ipsis,aliud in potētatibus: in ipsis hoc est in annis vel diebus ipsis, quod datur intelligi in tēporalibus rebus. Ideo septuaginta,quia temporalia promitti videntur in veteri testamento. Si autē non ipsis annis,sed in potentatibus,id est nō in tēporalibus, sed in æternis, octoginta anni,quod nouum testamentum in spe est renouationis & resurrectionis in æternum: & amplius eorum labor & dolor,id est quisquis hanc fidē transgreditur,& amplius aliquid quærit, labores inueniet & dolores. Potest & sic intelligi,quod licet in nouo Testamento cōstituti sumus, quod octogenarius significat numerus,amplius habet hæc vita nostra laborē & dolorem. Et cætera quę dicit Augustinus in expositione Psalmi 89. *Vt ergo discamus mundum esse genitum.* Dixit antea Clemens Deum creasse mundū sola cogitatione,non autem in tempore,hoc ipsum dicit etiam Mosaicam significasse prophetiam quando dixit; Quo die fecit Deus cælum & terram. Illud enim, quando facta sunt,est enunciatio indefinita,quæ nullo certo tempore definitur: quod enim fit sola cogitatione, nullo tēporis spatio circumscribitur, dies quoque dicitur verbum per quod ad lucem,& ad generationem adducitur omnis creatura. [d] *Et in summa decalogus per elementū, iota.* In decalogi præceptis exponendis diu est immoratus Clemens. Cum autem decalogus scribatur per Iota,hic dicit Clemens per decalogū significari Iesu nomen beatum,nempe Iesum qui est Dei Verbum. [e] *Quinta autem deinceps sequitur oratio.* Quartum Decalogi præceptum est de hono-

Ioan. 1.

rando patre & matre. Deus autẽ est pater & Dominus, Dominus autẽ est pater qui est creator omnium. Mater autẽ non est substantia ex qua sumus geniti, sed diuina cognitio & sapientia, quæ est mater iustorum, & propter se est eligenda. Quicquid autem est bonum & honestum à Deo per filium cognoscitur. [f] *Eam consequitur oratio de adulterio.* Post præceptum de honorandis parentibus, sequitur præceptũ de vitando adulterio. Adulterium autem propriè vocatur crimẽ quo marito vel vxori violatur fides. Adulterium autẽ allegoricè dicitur, vera relicta de Deo opinio & persuasio, & falsa suscepta opinio, & pro vero Dei cultu suscepta idololatria in deos referens creaturas, ex iis quæ non sunt idolũ cõstituens vt transiliat cognitionẽ, vel potius ab ea desiliat. Porro autem in scripturis appellatur idololatria, adulterium & fornicatio. Cũ ligno certe & lapide dicuntur fornicari, qui adorant idola facta ex ligno & lapide. [g] *Deinde quæ est de cæde consequitur oratio.* Post præceptũ de adulterio consequitur præceptum de cæde seu homicidio. Atque propriè quidẽ est cædes qua vita alicui adimitur, allegoricè autem cædes est qua quis Deo aufert æternitatẽ, & vel mundum dicit nulla regi prouidentia, vel eum esse ingenitum, vel negat aliquid ex iis quæ sunt firma & stabilia in vera doctrina. Nam vt nihil est perniciosius quam vitã homini adimere, ita longè est perniciosissimũ ea Deo auferre quæ de illo præclare sentiuntur. [h] *Post hanc autem est oratio de furto.* Nono Decalogi præcepto furtũ prohibetur, quod ab hominibus quidẽ in homines admittitur, & ob quod Deus magna iniuria afficitur, in Deũ quoque furtũ admittunt qui adiungendo & pingendo Dei opera sibi vendicant, cum habeant solam seminis deiectionem: Dei autem est proprium creare, elementa autem & astra quæ administrant imperatis, parent & faciunt quæ imperauit Dominus. [i] *Decima autem oratio est de omnibus cupiditatibus.* Peruenit ad postremum præceptum Decalogi, quo prohibetur in genere concupiscentia. Nam cũ prius dictum esset, Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, Non loqueris aduersum proximũ tuum falsum testimonium, Non concupisces domum proximi tui, non desiderabis vxorẽ eius, non ancillam, non bouem nec omnia quæ eius sunt, ex quo posset quis intelligere, vitiosum esse res alienas concupiscere, non propter concupiscentiam, sed propter ea quæ concupiscẽtur, subiungit hoc præceptũ quo significatur non malum esse concupiscere propter res quæ desiderantur, siue eæ sint animatæ, siue inanimatæ, sed ipsam per se malam & vituperandã esse concupiscentiã, licet non attendantur quæ cõcupiscentur, vnde etiam in genere prohibetur concupiscere. Cum autem duo sint quæ concupiscuntur, nempe & quæ non decet, quæ sunt scilicet turpia & indecora, & ea quæ sunt falsa: Turpium quidem & quæ non decet, vituperanda est cupiditas: falsa autem sunt fugienda, siue ea sint animata, siue inanima, quæ in rebus in quibus est generatio, nihil agunt absque instrumento. Atq; hæc quidem siue sint animata, siue inanima, per se quidem non operantur, habent tamen aliquas naturales qualitates, quæ artificis operatione proprium opus efficiunt: artifice enim opus est & instrumento: Ita etiam vniuersa & generali Dei prouidentia transmittitur ad singularia efficax operatio, per ea quæ mota propius accedunt se submittendo, atque vitanda quidem sunt turpia, & quæ non decent desideria. Vitanda autem & fugienda sunt falsa, nihil autem est magis falsum & à vero alienum, quam idololatria & cultus simulachrorum.

FINIS LIBRI SEXTI STROMATVM.

CLEMEN-

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER SEPTIMVS.

IAM verò tempus est vt Græcis ostendamus, solum esse verè pium ac religiosum, eum qui est cognitione præditus: vt cùm didicerint Philosophi, qualis sit is qui est verè Christianus, suam damnent inscitiam, vt qui temerè quidem & inconsideratè nomen persequantur: nullo autem iudicio eos impios, & à Deo alienos vocent, qui norunt eum qui verè est Deus. Oportet autem ad philosophos euidentioribus vti rationibus, vt ex sua ipsorum doctrina exercitati iam possint exaudire, etiam si seipsos nondum dignos præbuerint, vt essent credendi facultatis participes. Dictionum autem Propheticarum non meminerimus in præsentia, tempore opportuno postea vsuri scripturis. Quæ autem ab eis significantur indicabimus, Christianismum summatim describentes, ne interrumpamus orationis continuationem, si vnà complectamur scripturas, idque iis qui nondum earum dictiones intelligunt: Postquam autem ostenderimus ea quæ significantur, tunc eis cùm crediderint, ex redundanti copia aperientur testimonia. Quòd si ea quæ à nobis dicuntur, videantur aliquibus ex vulgò diuersa à scripturis Domini: sciendum est ea illinc & spirare & viuere, & cum ex eis argumentum habeant, se sententiam solam, non dictionem, profiteri adducere. Nimia enim pertractatio quæ non fit in tempore, meritò videri potuerit esse superuacanea: & non considerare omnino id quod instat & vrget, nimiæ fuerit socordiæ & egestatis. Verè autem beati sunt qui scrutantur testimonia Domini: in toto corde exquirent ipsum. De Domino autem testimonium ferunt lex & Prophetæ. Psal. 118.
b Est ergo nobis propositum ostendere, eum solum qui est cognitione præditus, esse sanctum, & ritè eum qui est verè Deus colere prout eius decet maiestatem: eum autem qui Deum colit vt eius maiestatem decet colere, consequitur Dei amor, & in Deum pietas. Quicquid ergo est excellens & superius, existimat esse honorabile pro dignitate: & in rebus quidem sensilibus, esse honorandos magistratus & parentes, & omnem seniorem: in iis autem quæ docentur, antiquissimam philosophiam & vetustissimam prophetiam: in his autem quæ intelligentia percipiuntur, id quod est vetustius: in generatione autem filium qui est & principio & tempore carens principium: & eorum quæ sunt primitiæ, à quo discere eam quæ omnia superat causam, nempe patrem vniuersorum, quæ quidem est vetustissima, & omnium beneficentissima, & voce non vtique traditur, sed cultu & silentio cum sancta admiratione est colenda & veneranda: & per quam propriè quidem dicitur de Domino, quantum possunt audire ij qui discunt, intelligitur ab iis autem qui à Domino electi sunt ad cognitionem, est eorum qui sunt, vt ait Apostolus, exercitati sensibus. c Dei ergo cultus est continua animi cura ei qui est præditus cognitione, & eius perpetua in Deo occupatio per charitatem quæ nunquam intermittitur. Eius enim cultus qui versatur circa res hominum, vnus quidem est qui reddit meliores: alius verò, qui seruit: medicina quidem corpus, philosophia verò animam reddit meliorem. Atque parentibus quidem à filiis, magistratibus autem ac principibus ab iis qui parent eorum ditioni, accedens seruit vtilitas. Similiter autem etiam in Ecclesia, eam quidem quæ facit meliorem imaginem Presbyteri seruant in Ecclesia: eam autem quæ ministrat, seruant diaconi. Ambobus his ministeriis Angeli Deo seruiunt in dispensatione & œconomia rerum terrenarum: & ipse qui est co-

gnitione præditus, qui Deo quidem inseruit, hominibus autem ostendit eam quæ meliorem facit contemplationem, quomodocunque ad erudiendum fuerit constitutus, ad hominum correctionem. Ille enim solus est pius ac religiosus, qui pulchrè ac citra vllam reprehensionem, in rebus humanis Deo seruit. Quomodo enim plantarum cultura est optima, per quam nascuntur & importantur fructus, scientiæ & agriculturæ experientia hominibus vtilitatem afferens: ita eius qui est cognitione præditus, pius ac religiosus Dei cultus, eorum hominum fructus qui per ipsum crediderunt in se accipiens, cùm plures ad agnitionem veniant, & per ipsam salui fiant, optimum importat prouentum per experientiam. θεοπρέπεια autem, ita enim vocatur cultus Dei maiestati conueniens, est habitus qui id conseruat quod Deum decet: θεοπρεπὴς, id est, qui conuenienter Dei maiestati Deum colit, solus fuerit Dei amicus. Is autem fuerit qui nouit quid deceat & scientia & vita, qua sit viuendum ei qui est Deus futurus, & iam Deo assimilatur. Ea ergo ratione fuerit primum & Dei amans: nam vt qui patrem honorat, amat patrem, ita qui Deum honorat, Deum amat. Qua quidem ratione mihi quoque videntur esse tria effecta cognoscendi potestatis: res nosse: secundum, id efficere quod verbum seu ratio dictauerit: & tertium, posse tradere, prout Dei conuenit maiestati, ea quæ occulta fuerant apud veritatem. [d] Is ergo cui persuasum fuerit Deum esse omnipotentem, & diuina mysteria didicerit à filio eius vnigenito, quomodo fuerit is ἄθεος, id est impius? nam ἄθεος quidem est qui non putat esse Deum: δεισιδαίμων autem, id est, superstitiosus, qui timet dæmonia, qui omnia refert in Deos, & lignum, & lapidem, & spiritum, & hominem qui viuit è ratione redactum in seruitutem. Fides ergo est nosse Deum, quæ est prima post fiduciam doctrinæ Seruatoris, nullo modo iniusta facere, existimare hoc decere Dei agnitionem. Ea de re quidem in terra res est præstantissima homo, qui est maxima in Deum pietate. In cælis autem res est præstantissima, Angelus, qui loco propius & iam purius est æternnæ & beatæ vitæ particeps. Perfectissima autem & sanctissima, & maximè principalis, & quæ maximè præest & est maximè Regia, & longè beneficentissima, est natura filij, quæ est soli omnipotenti propinquissima: ipsa maxima excellentia, quæ omnia ordinat ex voluntate patris, & optimè gubernat vniuersitatem, indefessa & inexhausta potestate cuncta operans, propterea quòd agit arcanas & abditas respiciens notiones. Nunquam enim à sua recedit specula Dei filius, vt qui non diuidatur, non dissecetur, nec transeat à loco ad locum, sit autem semper vbique, & nequaquam contineatur: tota mens, tota lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur potestates. Ei subiecta est vniuersa militia Angelorum & Deorum, Verbo paterno quod sanctam suscepit œconomiam & dispensationem, propter eum qui subiecit. Per quæ sunt etiam omnes eius homines: sed alij quidem per agnitionem, alij verò nondum: & alij quidem vt amici, alij verò vt serui fideles, alij verò, vt absolutè serui. Hic est magister, qui mysteriis quidem erudit eum qui est præditus cognitione: & spe bona eum qui est fidelis: & corrigente disciplina per sentientem operationem, eum qui est duro corde: hinc est prouidentia priuatim, publicè, & vbique. Dei autem esse filium, & eum esse Seruatorem & Dominum quem nos dicimus, apertè diuinæ ostendunt Prophetiæ. Hac ratione qui est omnium Græcorum & barbarorum Dominus, persuadet iis qui volunt: neminem enim cogit ab ipso salutem accipere, propterea quòd possit eligere, & omnia à se implere ad spem accipiendam. Hic est qui dat Græcis sapientiam per inferiores Angelos. Sunt enim iussu diuino & antiquo per gentes distributi Angeli. Sed pars Domini est opinio credentium. Aut enim omnium hominum curam non gerit Dominus, idque ei acciderit, aut quòd non possit, quod quidem est nefarium, est enim signum imbecillitatis: aut quòd nolit cùm possit, non est autem boni affectio: non est ergo socors ob delitias,

delitias, qui propter nos carnem accepit patibilem. Aut curam gerit vniuersorum, quod quidem pertinet etiam ad eum qui est Dominus vniuersorum. Seruator enim est non horum quidem seruator, illorum verò non. Pro ea autem quam habet vnusquisque aptitudine, suum diuisit beneficium & Græcis & barbaris, & iis qui ex eis prædestinati quidem fuerant, suo autem tempore sunt vocati, fideles & electi. Neque ergo vnquam aliquibus inuiderit, qui omnes quidem ex æquo vocauit: iis autem qui eximiè crediderunt, honores tribuit eximios. Neque ab alio prohibitus vnquam fuerit, qui est omnium Dominus & maximè boni & omnipotentis patris voluntati seruiens. Sed neque Dominum impatibilem, qui sine principio est genitus, vnquam tangit inuidia: sed nec res hominum ita habent, vt eis possit inuidere Dominus. Alius autem est qui inuidet, quem etiam tetigit affectio. Sed nec dici potest Dominum nolle dare salutem humano generi propter ignorationem, quòd nesciat quomodo sit gerenda vniuscuiusque cura. Ignoratio enim Deum non tangit, qui ante mundi constitutionem fuit patris consiliarius: hæc enim erat sapientia qua Deus delectabatur omnipotens. Dei enim virtus siue potestas est filius, vt pote ante omnia quæ sunt genita, Verbum patris maximè principale, & eius sapientia, propriè etiam dici potuerit magister eorum qui per ipsum sunt formati. Sed neque ab aliqua voluptate abstractus relinquit vnquam hominum curationem, qui cum suscepisset carnem quæ natura genita fuerat patibilis, ad impatibilitatis habitum eam erudiit. Quomodo autem est Seruator & Dominus, si non est omnium Seruator & Dominus? Sed est quidem Seruator eorum qui crediderunt, propterea quòd scire voluerint: eorum autem qui non crediderunt est Dominus, si cùm potuerint confiteri, propriam & eis conuenientem acceperint beneficentiam. Omnis autem Domini operatio, relationem habet ad omnipotentem, & est filius paterna quædam, vt ita dicam, operatio. Nunquam ergo seruator odio habet homines, qui etiam propter suam excellentem benignitatem, & in homines charitatem, non despecta carnis humanæ imbecillitate, sed ea indutus, ad communem venit hominum salutem: est enim communis fides eorum qui elegerunt: sed neque proprium opus vnquam neglexerit, quòd soli ex aliis animantibus hominis notio & mentis perceptio indita sit à creatione, neque alia melior & conuenientior hominum administratio Deo fuerit, quam quæ est ordinata. Semper ergo conuenit ei quod est secundum naturam melius ac præstantius, vt præsit ei quod est deterius, & eius quod non potest aliquid rectè regere, ei detur administratio. Est autem id quod verè regit & præest, diuinum Verbum & eius prouidentia, quæ omnia quidem respicit, nullius autem ex iis qui ad eam pertinent despicit curationem. Ij autem qui ad ipsum pertinere, & ei esse coniuncti elegerunt, fuerint qui per fidem initiantur. [c] Hic omnium bonorum, voluntate Patris omnipotentis, author & causa filius, est primus effector motus, potestas quæ sensu non potest comprehendi. Non enim id quod erat, visus est iis qui non poterant capere propter imbecillitatem carnis. Cùm ergo carnem accepisset sensilem, venit ostensurus hominibus sufficientes esse eorum vires, vt possint obedire mandatis. Cùm sit ergo virtus paterna, facilè superat quæ voluerit, ne minimum quidem relinquens, cuius curam non gerat eius administratio. Neque enim totum ab eo vtique rectè esset effectum. Maximæ autem, vt arbitror, potestatis est omnium partium, etiam vsque ad minimam, accurata examinatio, peruadens ad primum vniuersorum administratorem, qui ex voluntate patris gubernat omnium salutem, aliis ordinatis qui ad alios perfectos respiciunt, donec perueniatur ad magnum pontificem. Ab vno enim desuper principio, quod conuenienter voluntati operatur, dependent prima, secunda, & tertia. Deinde in summo fine eius quod apparet, beati positi sunt Angeli, atque adeo vsque ad nos ipsos, alij sub aliis sunt collocati, qui ex vno & per vnum & seruantur & seruant. Quomodo

ergo vel minima pars ferri vnà mouetur spiritu lapidis magnetis, extensa per multos annulos ferreos: ita etiam qui sunt virtute præditi, diuino spiritu attracti, cum prima mansione coniunguntur, deinceps autem alij vsque ad postremam. [f] Qui autem sunt mali ex imbecillitate, cùm propter iniustam imbecillitatem in malum habitum inciderint, nec vincentes nec victi, circunfluunt circumacti animi perturbationibus, humique decidunt. Lex enim hæc ab alto data est, vt qui velit eligat virtutem. [g] Quocirca præcepta quoque quæ & in lege, & ante legem erant, non legibus (iusto enim non est lex lata) statuerunt vt qui elegisset quidem, æternam vitam & beatum præmium acciperet: qui rursus autem vitio esset delectatus, concessere vt versaretur cum iis quos elegerat: & rursus vt anima quæ assiduè euadit melior ad acquirendam virtutem, & parandam iustitiam, meliorem locum accipiat in vniuersitate, vt quæ per vnumquenque profectum extendatur ad habitum impatibilitatis, donec peruenerit ad virum perfectum, nempe ad cognitionis simul & hæreditatis excellentiam. Salutares hæ conuersiones, pro ordine mutationis, diuiduntur, & temporibus, & locis, & honoribus, & cognitionibus, & hæreditatibus, & ministeriis, vsque ad eam quæ transcendit contemplationem, & est proxima Domino in æternitate. Quod est autem amabile, adducit ad sui contemplationem, quemlibet qui se totum applicauit ad cognitionem per dilectionem cognitionis. Quocirca præcepta dedit & priora & posteriora, ex vno fonte hauriens Dominus, nec eos qui erant ante legem, sine lege esse nihili pendens: nec eos qui non audiebant barbaram philosophiam, ferri effrænatos permittens. Nam cùm illis quidem præcepta, his verò præbuisset philosophiam, incredulitatem conclusit ad aduentum, quo tempore est inexcusabilis quisquis non crediderit. Ab alio enim & Græco & barbaro profectu, deducit ad eam quæ est per fidem perfectionem. Si quis autem ex Græcis, transgressus id quod præcedit Græcæ philosophiæ, protinus ad veram aggressus est doctrinam, is etsi sit planè rudis, longo superauit interuallo, cùm salutis compendium per fidem elegerit ad perfectionem. Quæcunque ergo nihil impediebant quò minus esset homini liberum eligendi arbitrium, effecerunt vt ea ad virtutem opem ferrent, & ostenderunt quomodo aliqua quidem ratione iis etiam qui possunt obscurè & exiliter dispicere, is qui reuera est solus vnus omnipotens, bonus appareat Deus, à seculo in seculum dans salutem per filium. Is rursus nulla ratione author fuit & causa mali: ad vniuersitatis enim salutem, ab eo qui est vniuersorum Dominus, vniuersa sunt ordinata, & vniuersè & sigillatim. Est ergo officium iustitiæ salutaris, vnumquodque semper deducere ad id quod est melius, prout contingit & conceditur: ad salutem enim & permansionem eius quod est præstantius, conuenienter suorum morum proportioni, administrantur etiam quæ sunt minora. Ecce enim quicquid est virtute præditum, mutatur in melius, habens propriam causam mutationis, electionem cognitionis, quam habebat anima in sua potestate. Castigationes autem quæ sunt necessariæ bonitati magni qui intuetur iudicis, & per propinquos Angelos, & per varia præiudicia, & per perfectum & omni ex parte absolutum iudicium, cogunt eos qui doloris sensum paulò amplius exuerunt, duci pœnitentia. Alia autem taceo, Dominum glorificans. Cæterùm dico illas animas cognitione præditas, quæ magnificentia contemplationis, vniuscuiusque sancti ordinis vitæ institutum superant, cùm in quibus beatæ Deorum definitæ habitationes sunt distributæ in sanctis fuerint reputatæ, & totæ ex totis transportatæ in melioribus locis meliora loca venerint, non in speculis aut per specula diuinam amplectentes contemplationem, quam maximè autem euidenti & verè puro ac syncero diuinæ contemplationis sempiternæ, sempiterno exceptas conuiuio, quo satiari non possunt quæ supra modum amant animæ, & inexplebili fruentes lætitia in secula nunquam terminanda, permanere, honoratas, vt ita dicam,

identitate

identitate vniuersæ excellentiæ. Hæc est contemplatio quæ comprehendi potest ab iis qui sunt mundo corde. Hæc est ergo operatio eius qui est consummatus in cognitione, cum Deo habere consuetudinem per magnum pontificem, pro viribus Domino aßimilatum per omnem in Deum pietatem & religionem, quæ tendit ad hominum salutem, per curam exercendæ in nos beneficentiæ: & rursus per sacra ministeria, & per doctrinam, & per bonorum operum effectionem. Iam verò seipsum quoque creat & fabricatur. Quinetiam eos qui ipsum audiunt, exornat is qui est cognitione præditus, ei quod natura poßidet impatibilitatem, id quod ex exercitatione eam habet, quoad eius fieri maximè potest, aßimilans, idque cùm à Domini consuetudine & conuersatione minimè poßit auelli. Mansuetudo autem, vt ego quidem opinor, & benignitas, magnificúsque & maiestate plenus Dei cultus, sunt regulæ aßimilationis, quæ oritur ex cognitione. [h] *Has ego virtutes dico esse sacrificium Deo gratum & acceptum, cor à superbia & fastu alienum cum recta scientia, dicente scriptura, esse Dei holocaustum, cùm quisquis ex hominibus assumptus est ad sanctitatem, illuminetur ad eam quæ discerni non potest vnionem. Nam seipsos redigere in captiuitatem, & seipsos interimere, veterem hominem qui per cupiditates corrumpitur, interficientes, & nouum suscitantes à veteri mortis conuersione, & Euangelium iubet & Apostolus, depositis quidem animi perturbationibus, à peccato autem effectos omnino alienos. Hoc erat quod lex quoque tacitè significabat, iubens peccatorem tolli de medio, & à morte ad vitam traduci eam quæ est ex fide impatibilitatem. Quòd cùm non intelligerent ij qui leges docebant, legem autem accepißent, vt quæ delectaretur rixis & contentionibus, dederunt occasionem iis qui eam temerè volunt calumniari. Propter quam causam meritò Deo non sacrificamus, qui nullius indiget, & omnia præbuit hominibus: sed eum glorificamus qui est pro nobis sacrificatus, nos ipsos sacrificantes, ad id quod est nullius indigens, ex eo quod nullius indiget, & ab impatibili ad id quod est impatibile. Deus enim sola nostra salute delectatur. Meritò ergo ei non offerimus sacrificium, qui non vincitur à voluptatibus, cùm inferius, & nec vsque ad craßißimas nubes, & longè etiam ab iis perueniat quæ fit per fumum exhalatio, si modò perueniat. Nullius ergo indiget Deus, nec capitur voluptate, nec est aut lucri aut pecuniæ cupidus, cùm sit plenus, & cuilibet quod ortum est & indiget, omnia præbeat. Neque sacrificiis, sed neque donariis, neque rursus gloria & honore Deus inuocatur, neque aliquibus eiusmodi allicitur: sed solis bonis viris & honestis apparet, qui iustum nunquam prodiderint vel propter metum intentatum, vel propter promissa magnifica. Qui autem non perspexere humanæ animæ libertatem, & quæ quod ad vitæ attinet electionem, non potest redigi in seruitutem, quæ ab inerudita fiunt iniustitia ægrè ferentes, Deum non esse existimant. His consimili opinione, qui in voluptatum intemperantiam, & vehementes dolores, & in infortunia præter expectationem incidunt, & casus lamentantur, dicunt non esse Deum: vel si sit, non omnia intueri. Alij autem sunt quibus est persuasum, eos qui Dij existimantur, sacrificiis & donis posse placari, assentientes & fauentes eorum libidinibus, & neque volunt credere solum esse eum qui est verè Deus, qui est in identitate iustæ bonitatis. Pius ergo est & religiosus is qui est cognitione præditus, qui primùm quidem sui curam gerit, deinde proximorum, vt fiant quamoptimi. Etenim filius bono patri gratificatur, seipsum præbens bonum & patri similem: & principi ac magistratui is qui eius subiungitur imperio.*

COMMENTARIVS.

[a] IAM *vero tempus est vt Græcis ostendamus.* Cum atheos & impios Græci vocarent Christianos, vt qui pro diis non haberent eos qui à vulgo colebantur pro diis, in hoc septimo Stromate ostensurus est Clemens eum demum esse pium ac religiosum qui est cognitione præditus, cognitione autem præditum vocat eum qui credit in Christum, sed non sine verbi scientia, hoc autem adeò facit vt cum philosophi

didicerint quisnam sit verè Christianus, desinant in sanctum Iesu Christi nomen inuehi, in hoc suam arguentes inscitiam, nec impios & à Deo alienos vocent eos qui veri Dei habent cognitionem. Oportet autem & aduersus omnes Græcos disputare, sed aduersus Philosophos euidentioribus vti rationibus, vt ex sua ipsorum doctrina exercitati, possint quæ de Deo dicuntur audire, etiamsi sint adhuc indigni qui credant. Atque in ea quidem quæ cum eis suscipitur disputatione, non statim adducuntur prophetiæ & scripturæ, sed cum præcesserit disputatio, postea tempore opportuno adducētur scripturæ, & indicabitur quid significent. Ideo autem statim non adducimus scripturas, ne dum Christianismus summatim describitur, interrumpatur continuata oratio, si vnà cum disputatione de Christianismo comprehendamus scripturas: maximè apud eos qui scripturæ nondum intelligunt verba & dictiones. Non intelliguntur autem scripturæ, nisi prius intelligatur quid earum dictiones & verba significent. Eis autem intellectis postquam crediderint copiosius & abundantius intelligentur scripturæ, ex verbis enim intellectis aperitur & declaratur sensus scripturæ. Non deerunt forsitan qui dicant, ea quæ à nobis dicuntur non esse ea quæ dicuntur à scripturis: ad eos dicendum est ea quæ à nobis dicuntur suam vim habere à scripturis, & cum ex eis sumatur argumentum, eos profiteri ex iis sumptam adducere sententiam, non verba. In verbis nimium immorari nisi id tempus postulet, est superfluum & nimiam arguit ignauiam & negligentiam, si non consideremus id quod omnino nos vrget & premit: nihil est autem, quod nos magis premat & vrgeat quam Dei scrutari testimonium, quem qui exquirit & inuenit, is plene est beatus. De domino autem testimonium lex & prophetæ ferunt. Ex lege ergo & Prophetis quæ sunt diuinæ scripturæ est exquirendus Dominus: quæsitus autem inuenitur, inuentus autem reddit beatos. [b] *Est ergo nobis propositum ostendere.* Qui ex lege & Prophetis diuinis Deum inuenit, beatus est, vt qui sit sanctus, nempe à rebus terrenis & prophanis alienus: eum autem qui verè Deus est rite colit vt eius decet maiestatem, vere autem est Deus qui cum sit omnia quæ sunt, nihil est tamen ex iis quæ sunt, cum ab eo sint omnia quæ fiunt & facta sunt, nihil est tamen præter eum qui se dicit esse qui sit. Qui Deum ergo nouit ex scripturis, vt qui sit cognitione prædìtus, eum rite colit vt eius decet maiestatem: à Dei autem maiestate est alienum coli sensilibus & terrenis simulacris: decet enim vt qui sit Spiritus mensque mera, & intelligentia, in Spiritu adoretur & veritate. Qui Deum ita colit eum amet necesse est, & religiosa pietate veneretur quæcumque habet aut habere potest, atque adeo seipsum ei ferat acceptum. Atque qui est quidem cognitione præditus Deum qui verè est rite colit, vt eius decet maiestatem. Sed præter Deū cui tribuendæ sunt primæ partes, non vt Deum quidem pro eius maiestate, sed pro dignitate, quidquid est excellens & superans honorabile esse existimat. Et in rebus quidem quæ sub sensum cadunt post Deum honorandos censet magistratus & parentes, & omnem Presbyterum, id est, qui est maior natu. Post magistratus parentes & Presbyteros nihil est doctrina excellentius & superius, ea maximè philosophia quæ est antiquissima: vt quæ proximè accedit ad sacram scripturam, & prophetiam quæ à Deo est inspirata. Atque multa sunt quidem eaque eximia quæ discuntur à doctrina, tam philosophica quæ est vetustissima, quam prophetica. Sed non omnia discuntur à doctrina: sunt enim quæ percipiuntur mente & intelligentia, in iis autem maximè excellunt supremæ mentes & intelligentiæ quæ sunt vetustissimæ. Post hæc maximè excellentem nouit generationem, is qui est cognitione præditus, generationem, inquam, non humanam & terrestrem, sed eam de qua dicit Esaias: Generationem eius quis enarrabit. Ex ea est filius qui est principium carens principio à quo omnia incipiunt: ipse autem à nullo incipit, imò vero & ipse & pater vnum est omnium principium. A filio autem dicitur Pater qui est prima & suprema omnium causa, fonsque & origo totius diuinitatis & pater vniuersorum, cum sit autem pater qui est causa omnium antiquissima & vetustissima, in scripturis merito dicitur antiquius dierum. Non solum autem pater est vetustissimus, sed etiam bonus & benignissimus, à quo bona omnia procedunt. Et à filio quidem discitur pater, & traditur non voce, sed silentio & contemplatione, & sancto cultu & admiratione. Per eam contemplationem & venerandam culturam à Domino discitur pater, quantum possunt audire ij qui discunt, & quantum intelligunt qui sensus habent exercitatos. A Domino ergo nempe à filio proprio discitur pater, sed non omnino discitur, sed quantum audire potest qui audit, & tantum quantum intelligit qui à Deo est electus ad cognitionem, vt scilicet sit fidelis & sensus habeat exercitatos, id est in diuinis intelligendis diu sit meditatus. Patrem ergo non intelligit nisi qui eum à filio didicerit: is autem est qui est fidelis & electus ad eius cognitionem, sed nemo est qui perfectè & omnino intelligat: non plus enim intelligit, quam quantum potest audire, id est quantum conceditur. Et is demum intelligit, qui in diuinis meditandis est exercitatus, & assidua cōtemplatione Deum coluerit. [c] *Dei ergo cultus est continua animi cura.* Superius quidem dixit eum qui est cognitione præditus, Deum colere conuenienter eius maiestati, nunc autem exponit quisnam sit Dei cultus. Cum sit enim multiplex colendi significatio, id quod est multiplex, est reducendum ad vnum significatum, vt à cæteris separatum. Dei ergo cultus vt melius intelligatur, inquit, est animæ cura ei qui est cognitione præditus, & eius perpetua in Deo occupatio per charitatem quæ nunquam intermittitur. Ex qua quidem definitione intelligitur quisnam dicatur Deum colere. Deum ergo colere dicitur fidelis cognitione præditus, qui totum animæ suæ studium in Deo ponit, & in eo contemplando & meditando occupatur. Sed non quicumque in Deo meditādo curam & studium ponit, & occupatur, is Deum colit. Nam qui propter inane studium & inutilem curiositatem, & non propter charitatem Deum meditatur & contemplatur, is Deum non colit. Colit autem qui à perpetuo & qui nunquam intermittitur amore impulsus, totus versatur in Dei contēplatione. Cum sit autem Dei cultus propter charitatem, ex eo nō aliud accipitur, quā vt reddamur meliores. In cultu autē qui versatur in rebus humanis, vn⁹ est qui reddit meliores, alius autē qui tantū seruit & ministrat. Et medicina quidem melius reddit corpus, philosophi vero animam reddit meliorem. A filiis seruientibus coluntur parentes & vtilitatem ab eis accipiunt, dū illis ministrant. Principes & magistratus colunt ij qui eis subiecti eorū parent imperio, cōmoda & vtilitatem eis

tem eis afferentes. In Ecclesia sunt Presbyteri & Diaconi, Presbyteri quidem eum cultum exhibẽt, qui populum reddit meliorem doctrina & institutione, Diaconi autem seu ministri suo funguntur munere, Presbyteris seruientes. Porro autẽ hi duo cultus quorũ alter reddit meliores, alter verò seruit vsui, sunt duo ministeria quibus Deo seruitur. Deo autẽ in rebus terrenis dispensandis & administrandis seruiunt & Angeli, & is qui est cognitione prædictus qui & Deo seruit & homines docet cõtemplationẽ quæ eos reddit meliores: ex quo possumus intelligere & Angelos & homines, qui Dei habuerint cognitionẽ, seruire hominibus prout à Deo fuerit constitutũ, vt homines corrigãt, & erudiant. Pius autem est ac religiosus Dei cultor qui in rebus humanis recte & vt decet Deũ colẽs, nihil facit quod iure possit reprehẽdi. Sicut autẽ plantarum illa cultura est optima per quã nascũtur & inferuntur fructus, scientia & agricultura hominibus vtilitatẽ afferẽtes. Ita pius ac religiosus eius qui est cognitione prædictus Dei cultus, cum per ipsum multi crediderint & salui euaserint, magnũ importat prouentũ, & vtilitatem hominibus per experientiã. Nam vt agrum non recte colit qui agri colendi nõ nouit artem, ita Deũ non rectè colit qui Dei colendi non est prædictus cognitione. Dei autem colẽdi non est prædictus cognitione qui sensilibus seruit simulachris, & pro vero Deo falsos Deos adorat. Qui verũ autem vt decet Deũ colit, is est θεοσεβής, is Dei obseruat & colit maiestatem: qui autem Deũ ita colit vt eius decet maiestatẽ, is solus est Dei amicus. Is enim demũ Deum amat qui eum honorat, sicut & qui patrem amat, honorat patrem: Deũ autem nõ honorat, nisi qui est cognitione prædictus. Cognoscendi autem tres sunt effectus; Primus est res nosse: Deũ enim vt eius conuenit maiestati non colit, qui falsis diis reiectis Deũ verum non nouit. Secũdus, est id facere quod dictat seu præcipit Dei verbũ. Tertius est posse tradere explicare & reuelare vt Dei conuenit maiestati, quę latent apud veritatem quam verbum in apertum protulit, per suam carnis susceptæ dispensationẽ. " *Is ergo cui persuasum.* Ex his cõcludit Clemens falli Græcos & Philosophos, qui Christianos esse dicũt ἄθεον, id est impios: nam qui Deũ credit esse omnipotentem, & est θεοσεβής, id est Deũ colit vt eius conuenit maiestati, & diuina mysteria seu sacramenta ab vnigenito Dei filio didicit, is nõ potest esse ἄθεον, id est impius. Fidelis ergo Dei cognitione prædictus qui Deũ credit esse omnipotentẽ, & talem eũ credens vt decet colit, & à Dei vnigenito filio sacra didicit mysteria, non est impius: Contrà autem Græci & philosophi qui Deum omnipotentem, qui verus est Deus, non putant esse Deũ, & qui sunt superstitiosi, vt qui timent & colunt dæmonia, & in Deos referunt lignũ & lapidem & spiritũ, id est ventum, & aërem spirantem, & hominem qui viuit addictus seruitio dæmonũ, ij plane sunt ἄθεοι. Nihil est autẽ quod æquè ἄθεον, seu impiũ non esse prohibeat, atque fides, quæ vt & in Deum credamus efficit, & eum cognoscamus. Primo autẽ ex eo existit fides, quod postquã ex Domini Seruatoris doctrina habuerimus fiduciam, existimemus hoc decere Dei agnitionem nullomodo iniusta facere. Ex eo ergo quod Domini doctrinam cõfidamus esse veram, fit vt in Deum credamus: In Deum autem credentes & eum agnoscẽtes, non existimamus decere, vt qui in Deũ credit & eum nouit, sit iniustus, & faciat quę sunt iniusta & iniqua. Qui autẽ credit Deũ esse omnipotentem, & à filio eius vnigenito sacra didicit mysteria, is cum sit maximè pius res est in terra præstantissima: in cælo autem res est præstãtissima Angelus, vt qui cælesti loco purius & propinquius accedẽs, est æternæ & vitæ beatæ particeps. Ipsa autẽ filij Dei natura, & homines & Angelos lõge superat: Est enim res perfectissima & sanctissima, vt cui nihil desit, & est omni ex parte absoluta, quæ omnia regit & omnibus imperat, & est beneficẽtissima. Nec mirũ si sit sanctissima quæ est à terra remotissima. Et certe si Angelus est res pręstantissima, vt qui sit cælo proximus qui est locus purissimus, quanto magis filij Dei natura est, quæ est soli omnipotẽti propinquissima, vt qui sit in ipso patre? Is ex volũtate patris regit & gubernat totã vniuersitatem, & quæ nunquã deficit potestate omnia operatur. Ideo autem omnia operatur, quod occultas & quæ sibi soli patent proponit notiones. Quod has autẽ occultas & arcanas sibi proponat notiones, hæc causa est, quod ipse à sua nunquã discedat specula, nunquã diuidatur, nunquam dissecetur, nec transeat à loco ad locũ, & semper sit vbique, nec tamen cõtineatur vllis certis loci limitibus. Sed nec rursus mirum quod omnes occultas videat notiones, cũ quæ patri attribuuntur ea etiã attribuantur filio, intelligẽtia, lux, oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, & potestate sua scrutatur potestates. Quod autẽ filij Dei natura sit perfectissima ex hoc patet, quod ei nẽpe verbo paterno sit subiectus omnis Angelorum & Deorũ exercitus, quod sanctã susceperit œconomiam & dispensationem carnis, qua est indutus propter eum, nempe eius patrem qui ei subiecit Angelos. Ex hoc autem quod verbo Dei subiectus est Angelorum cælestis exercitus, quodquidẽ verbum carne humana per diuinam indutum est œconomiam, patet quod eius sunt omnes homines: sed non omnes eodem modo, nec vna & eadẽ ratione. Alij enim homines sunt Dei verbi, ex eo quod verbi Dei habeant cognitionẽ: Alij autem sunt tantum catechumeni nec ad ipsam adhuc peruenerũt cognitionẽ: Alij autem sunt amici qui faciũt quæ Deus præcepit, ij autem sunt qui operãtur ex scientia & cognitione: Alij autẽ sunt verbi Dei qui sunt serui fideles vt qui Deo seruiunt, non ex eo quod consecuti sint Dei cognitionẽ, sed ex eo quod credant: Alij autem absolute sunt serui, qui nec sunt amici nec ei sunt familiares, nec cum fiducia eum cognoscũt, sed absq; fide & spe ei seruiunt quomodocunque. Cum autem filij Dei id est verbi sint alia & alia ratione homines, is est omnium magister: non eodem autem modo omnes docet & erudit, sed arcanis quidem mysteriis erudit eum qui est cognitione prædictus, spe autem bona eum erudit qui est fidelis: spes enim docetur ex eo quod credatur: quomodo enim sperauerit qui non credit quod docetur? Eos quoq; erudit qui sunt alieni à disciplina, duriq; & obstinati corde, erudit autem per sentientem operationem: quem enim diligit Dominus castigat, flagellat autem omnem filiũ quem recepit. Ex illa autem erudita disciplina & castigatione, & publicè & priuatim & vbiq; existit prouidentia: Per illam enim & omnibus & cuilibet & quouis in loco prouidetur, vt nihil omittatur eorũ quæ ad curam discipulorum gerendam pertinent. Pergens autem Clemẽs describit qualis sit hic filius, & verbũ Dei: dicit autẽ scriptura prophetias aperte ostendere, hunc nostrum quem dicimus Dominum esse seruatorem & Dominũ. Vult autem omnes

Hebr. 12.

esse saluos,sed neminem cogit:dat enim omnibus liberum arbitriũ. Est ergo in sua potestate & Domini salutem accipere,& ex se implere omnia ea quibus salus accipitur. Cum ergo Dominus lubenter dat salutem,quã vt accipiat est in libero hominis arbitrio,nõ est quod de sua salute homo dubitet. Dat autem Dominus filius qui est verbũ Dei Græcis sapientiam,per Angelos inferiores. Sũt enim & superiores & inferiores Angeli à Deo missi ad ministeriũ salutis,sed superiores Angeli curam gerunt credentium qui *Deut. 33.* sunt pars Domini. A Domino ergo Deo datur sapientia,sed à Deo Græcis datur per inferiores Angelorum ordines,sed ab ipso Deo per se fidelibus qui sunt Dei portio. Dominus autẽ non gerit curã omniũ, idq; ei accidit,aut quod non possit,aut quod nolit cum possit. Si quod non possit,hoc est nefarium: arguit enim Deum esse impotentem,& imbecillum. Si autem nolit cum possit,nõ vult autem qui cũ possit,non est bene affectus: est ergo ignauus & socors propter delitias qui nõ vult cum possit:nam si non esset socors & ignauus vellet cum posset. Quod autem nolit mirum est cum possit, qui propterea carnem suscepit patibilem,ad hoc vt posset pati. Aut curam gerit vniuersorum: curam gerere autem vniuersorum: est eius qui in omnes obtinet dominium, Dominus qui est seruator, aliorum quidem seruator,aliorum vero non. Seruator enim vult omnes saluos fieri: non omnes, tam Græcos scilicet quam barbaros,vno & eodem afficit beneficio, sed prout ad accipiendum beneficium aptos viderit. Et qui salui quidem fiunt prius ad salutem prædestinantur,deinde verò vno tempore vocantur & eliguntur,& fiunt fideles: Qui autem ad beneficium accipiendum nempe salutem non sunt apti, non ideo non salui fiunt quod eis Dominus inuideat(nullis enim inuidet qui omnes ex æquo vocat) sed quod salui nõ sint non in alios quam in ipsos culpa est conferenda,qui vocantem Dominum non audiunt. Sed iis qui vocantem audiunt & egregiam ei fidem habẽt, summos honores tribuit, dum cum sit omnium Dominus & boni & omnipotentis Patris seruiat voluntati,nemo prohibuerit quo minus quod vult faciat iis qui crediderunt. Sed neque Dominus inuidet qui est à principio genitus impatibilis, sed nec res hominum sunt eiusmodi vt eis inuideat Dominus. Hominibus inuidet caro & dæmon,qui ab homine præreptam ei inuidet salutem. Sed neque dici potest propter ignorationem Deũ non dare salutem, scit enim & quibus & quomodo sit danda: in Dominum enim non cadit ignoratio, qui priusquam crearetur mundus, Deo fuit à cõsiliis,& est sapientia patris qua delectatur,estq; Filius & Dei virtus & potestas. Verbũ Patris est ante omnia quæ sunt,& est magister eorum qui per ipsum sunt formati: nihil est ergo quod eum abstrahat à cura hominis gerenda,nõ inuidia,non ignorãtia,non voluptas. Nam carnem quæ sua natura est patibilis ab ipso acceptam reddidit impatibilem,& erudiit ad impatibilitatem. Hominis autẽ curam gerit,qui facit vt nõ sit obnoxius ægritudinibus & affectionibus. Post hæc autem mouet quæstionem ad quam respondet, Quomodo sit Dominus Seruator & Dominus, si non est omnium Seruator & Dominus. Respõdet eum quidem esse seruatorem eorum qui crediderunt,propterea quod scire voluerint:nam qui credũt ideo credũt,vt ea quæ credunt sciant & cognoscant, & ideo dicuntur gnostici. Est autem Dominus eorũ qui non crediderũt quidem,sed sunt confessi,sibi autem acceperunt cõuenientia beneficia. Plus autem est dare salutem credentibus,quam iis qui licet non credant,Deum tamen confitentur dare beneficiũ. Quidquid autem operatur Dominus id refertur ad Deum omnipotentem,& est Filius quædã Patris operatio. Nam nec Filius operatur sine Patre,nec Pater sine Filio,quinetiã ipse Filius est operatio Patris: æterna enim Patris generatio, æternũ operatur Filiũ. Ipse autem Dominus qui est etiã seruator,nunquã odio habet homines,sed humanam carnem induit,vt ei daret salutem, tantum abest vt hominis carnem despiceret. Carne ergo humana indutus seruator, venit ad cõmunem hominũ salutem: cõmunis autem hominum salus est cõmunis fides eorum qui elegerunt. Non habet enim salutem qui non habet fidem: fidem autem non habet qui eam non elegerit. Non est autem mirum si Deus hominis curam gerit,cum homo sit opus Dei:suũ autem opus non negligit. Hominem autem esse Dei opus ex hoc intelligitur, quod ex omnibus animalibus solus homo habet notionem & intelligentiam à creatione inditam:simul enim atq; creatur homo à Deo, venit extrinsecus ratione prædita & intelligẽs anima.[c] *Hic omniũ*. Hominẽ esse Dei opus antea dixit,nunc autẽ dicit eũ esse Dei opus per Filiũ, qui volũtate Patris est causa & author omniũ,vt qui sit primus effector motus:quo fit,vt quæcũq; fiant ab eo mota in opus deducũtur. Cũ sit autẽ eius maxima potestas, vt qui sit Patris potestas, ea tamẽ nõ potest à carne cõprehendi,vt quę nõ cadat sub sensum. Quãuis ergo carnẽ acceperit,tãta tamẽ est carnis imbecillitas,vt quid sit ab iis qui carne sunt tecti intelligi nõ possit. Nam cũ sit Deus & homo,à carne quidẽ homo solũ cernitur,nõ Deus. Carnẽ autẽ accepit Dei filius,vt intelligerẽt homines cũ ipse esset homo qui opẽ fert hominibus,nõ deesse sibi vires ad obediendũ mandatis. Non est autem mirũ si ab eo adiuti homines, Dei mãdata exequẽtur, cum ipse sit Dei virtus quæ quæcũq; voluerit facilè superat,nihil autẽ omittit quod nõ administret,ex iis quorũ curam gerit. Quod nisi faceret & aliquã negligeret particulã vniuersitatis(nã tota ab eo rectè geruntur)neq; ab eo vniuersum rectè esset effectũ. Cũ autẽ ne minima quidẽ sit particula cuius curã non gerat virtus Dei seu verbũ(nam alioqui nõ esset rectè effectũ vniuersum) est maximæ potestatis quæ est Dei virtus, omniũ partiũ perfecta examinatio & consideratio, peruadens vsq; ad primum administratorem vniuersorum. Est autem potestatis examinatio ipsa potestatis actio, peruadens vsque ad primum administratorem,id est ipsum Dei verbum; quod patre ita volente omnium procurat salutem. Præter ipsum autem verbũ quod procurat & regit omniũ salutem, sunt alij ordinati qui ad alios perfectos respiciunt nẽpe ad eos qui dant operã Græcæ philosophiæ, à qua nequaquam regitur & procuratur salus, licet ea suam habeat perfectionẽ. Sunt autẽ illi tandiu ordinati ad regendos in philosophia perfectos,donec veniatur ad magnũ pontificem, nẽpe illum qui est sacerdos secundum ordinem Melchisedech,nẽpe Christus qui & eorũ qui salui fiunt præest saluti, & philosophorum etiam curã gerit. Ab illo autem verbo quod est Dei virtus, & potestas quod est vnũ principiũ operans voluntate Patris (nam seipsum quoq; principium vocat Christus,dicens,ego sum principiũ qui & *Ioan. 8.* loquor vobis) desuper depẽdent primæ,& secũdæ,& tertiæ causæ. In extremo autem fine eius quod apparet,

paret, nempe ipsius cæli, apparet certis nẽpe nouem ordinibus, alij sub aliis collocati ad nos vsq; pertingunt. Ex vno autẽ & per vnũ nempe Christũ à quo mittũtur, accipiũt & dant salutẽ. Quomodo autem ab vno primo principio dependẽt secũdæ causæ, & beati sub se inuicẽ collocati Angelorũ ad nos vsque pertingunt: ita etiã qui sunt virtute præditi Dei spiritu attracti, cum prima mãsione cõiunguntur, & alij deinceps vsque ad postremã. In domo enim patris, id est in cælo, multæ sunt mansiones quæ & à se sunt separatæ, & rursus inter se sunt inuicẽ coniunctæ, à prima vsque ad vltimã. Vt hoc autẽ melius intelligatur, assimilat illã domorum cõiunctionem parti minimæ ferri, quæ attracta spiritu magnetis lapidis, vnà mouetur extẽsa per multos annulos ferreos. [f] *Qui autẽ sunt mali.* Qui sunt quidem virtute præditi diuino spiritu attracti, cum in domo Patris in cælo scilicet, sint variæ mãsiones pro meritorum varietate, & separãtur & inter se iunguntur. Qui autẽ sunt mali ex infirmitate ac imbecillitate, nẽpe ex eo quod nõ valeant vires ad virtutẽ assequendã, cum propter iniustã inexplebilitatẽ, id est auaritiã & iniquã plura habẽdi cupiditatẽ in malum habitum inciderint, id est in vitium quod elui nõ potest, adeo vt nec superare pòssint, nec superari: ij circũfluunt & agitãtur animi motibus & perturbationibus, vt nulla sit in eis firmitas & stabilitas, quò fit vt humi decidãt, nec in altũ possint erigi, nec in cælum assurgere ac suspicere. Quibus autẽ desunt vires & qui animi agitãtur motibus & perturbationibus, quantuncũq; velint, virtutẽ eã nõ assequũtur sine libero arbitrio. Nã etsi donũ Dei sit virtus quæ à Dei gratia proficiscitur, eã tamẽ nõ habet is cui datur nisi donãti assẽtiatur, & gratiã eligat. Tantũ autẽ abest vt homo libero careat arbitrio, vt lex de virtute eligẽda ab eo qui ipsam velit, ab alto data sit id est à superis. [g] *Quocirca præcepta.* Cũ lex ab alto, nẽpe à superis data sit, vt qui virtutẽ velit eam eligat, ideo præcepta quoq; quæ fuerũt & ante legẽ, & post legẽ (nã nec iis quibus nondũ erat lex data deerãt præcepta naturalia, & legi latæ subdita erãt sua præcepta) statuerũt, vt qui virtutẽ elegisset æternã vitã acciperet, & beatũ præmiũ nẽpe bonarũ actionũ remunerationẽ. Statuerũt autẽ non lege lata, nã viris bonis & iustis nõ est lex data: huiusmodi enim, inquit Paulus nõ est lex, nã qui boni sunt & iusti spõte & libere agunt nullo iussu coacti, nec pœnarũ vllo terrore impulsi. Nõ solũ autẽ eligitur virtus sed etiã vitiũ. Cõcesserunt itaq; præcepta, vt qui vitio esset delectat[9], libere & sua spõte versaretur cũ iis quos elegerat. Est ergo in liberi arbitrij potestate vel bonũ vel malũ eligere, neq; cogũt præcepta vt bonũ vel malũ eligatur. Eadẽ quoq; præcepta statuerũt, vt anima quæ assiduè proficit ad acquirendã virtutẽ & parandam iustitiã, in totius mũdi vniuersitate meliorẽ locũ habeat, nẽpe meliorem in domo Patris, in cælis inquã, mansionem: ita enim singulatim in virtute & iustitia extẽditur ad habitũ impatibilitatis, id est fit impatibilis, & nullis obnoxia motibus & perturbationibus, donec venerit ad virũ perfectũ, id est ad perfectã cognitionẽ & excellentiam hæreditatis (perfectus enim est qui & summam habet Dei scientiã & cognitionem) & Christi filij Dei factus frater adoptatur, & ita eius cohæres, habet hæreditatis excellentiã: per liberi autẽ arbitrij electionẽ, qua à malo ad bonũ nẽpe à vitio ad virtutẽ cõuertitur anima, fiũt salutares cõuersiones, prout est varia eorũ mutatio. Diuidũtur in multas partes pro ratione circũstantiarum, temporũ & locorũ, & honorũ & cognitionũ, & hæreditatũ & ministeriorũ vsq; ad cõtemplationem quę transcẽdit & est proxima Domino in æternitate. Prout enim sunt varia loca, varia tempora, varij honores, varię cognitiones, variæ hæreditates, varia ministeria, sunt variæ cõuersiones. [h] *Has ergo virtutes.* Virtutes illæ quæ Domino assimilãt, sunt gratum & acceptũ Domino sacrificium, & cor à superbia & fastu alienũ, quod cor cõtritum & humiliatũ vocat Psalmographus. Vocat autem scriptura holocaustũ quod totum Deo offertur, totũ autẽ Deo offertur, quando quis ex hominibus ita est assumptus ad sanctitatẽ, vt ad Dei illuminetur vnionẽ, quæ separari & discerni nõ potest. Hoc autẽ Deo est maximè gratũ sacrificiũ, quãdo quis seipsũ in seruitutẽ legis reductũ & peccati captiuũ effectũ, interficit & mortificat, veterem inquã hominẽ qui corrũpitur per cupiditates, per noxia inquã desideria & affectiones, interficit, & à veteri, vitiorũ morte depulsa, in nouum conuertit hominẽ, virtutibus vitiis succedentibus. Et hoc est, Deo exhibere, vt dicit Paulus, sua corpora hostiam viuentem, sanctã Deo placentẽ. Hoc fit cũ sunt depositę omnes animi perturbationes, & fit peccator à peccato omnino alienus. Hoc ipsũ etiã lex tacitè significat, iubẽs de medio tolli peccatorẽ, id est omnino tolli peccata, & impatibilitatẽ quæ est ex fide (nã ab animi affectionibus & perturbationibus maximè liberat fides) traduci à morte ad vitam, id est plane esse viuam: verè enim sunt mortui quorũ animæ vitã adimunt peccata, & vitiorũ ægritudines. Per hoc autem quod lex iubet peccatorẽ tolli de medio, significatur peccatorẽ seipsum occidere & sacrificare, id est seipsum mortificantem castũq; reddentem offerre Deo hostiã viuam & sanctã. Hoc cum nõ intelligerẽt legis doctores, & putarent legẽ reuera sentire peccatores esse occidẽdos, vt cui essent gratæ rixę & cõtentione, dederũt aliis occasionẽ nempe calũniatoribus legem calũniandi: quod ea esset propensa ad cædẽ faciendã, cum tamen hoc esse falsum cõstet ex eo, quod Deus nõ nostro exitio, sed nostra salute sola delectetur. Quod autẽ Deo nõ sacrificamus, nos inquã id est Christiani, hæc causa est quod Deus nullius indigeat, Deus, inquit, meus es tu quoniã bonorũ nõ eges: cùm nullius autẽ indigeat, omnia præbet hominibus. Quod autẽ dicit Christianos Deo non sacrificare, intelligit de sacrificiis quæ in veteri lege Deo offerebãtur, in qua occisa immolabãtur animalia. Nõ sunt autem talia Christianorũ sacrificia: animalia enim Deo nõ sacrificãt, sed sacrificãt sacrificiũ laudis & gratiarũ actionis, eũ glorificãtes qui pro nobis est sacrificat[9], nẽpe eum qui cruci affixus se pro nobis Deo obtulit. Seipsos autẽ sacrificant, id est, sanctas & immaculatas hostias offerũt, corpora sua mortificãtes Deo qui nullius indiget, & impatibili Deo se impatibiles exhibẽtes. Quod quidem ideo faciũt quia Deus sola nostra salute delectatur. Cum autem ei demũ offeratur sacrificiũ ab eo qui vincitur à voluptatibus, Deus autem nec capiatur à voluptate, nec lucrum aut pecuniã appetat, vt qui sit diues & omni ex parte plenus, & tantum abest vt alicuius indigeat, vt omnibus à natura productis, quæ indigẽt ex eo omnia suppetãt, meritò illi nõ sacrificatur. Et vt sacrificiũ illi nõ offertur, ita nec donis, nec gloria, nec honore inuocatur & allicitur, nec aliis eiusmodi: sed solis viris bonis De[9] apparet, qui nullo terrore, nec vllis promissis induci possũt, vt quod ęquũ est & iustũ deserãt.

Ioan. 14.

Galat. 5.

Rom. 12.

Psal. 15.

[a] NAM *credere quidem & parêre, est in nostra potestate.* [b] *Malorum autem causam si quis putauerit & materiæ imbecillitatem, & inuoluntarios ignorationis impetus, & rationis expertes propter inscitiam necessitates, cum eos perinde ac bestias aliquas per disciplinam superauerit is qui est cognitione præditus, diuinum imitans institutum, benefacit pro viribus hominibus qui voluerint: & si aliquando fuerit in magistratu constitutus, non secus ac Moses, præerit ad salutem eorum in quos obtinebit imperium, & mansuefaciet id quod est agreste & infidele: honore quidem eorum qui sunt optimi ac præstantissimi: supplicio autem improborum, quod conuenienter rationi inscribitur ad disciplinam. Imago enim valde diuina & Deo similis, est viri iusti anima, in qua per præceptorum obedientiam ædificatur & collocatur dux mortalium & immortalium omnium, Rexque & genitor omnium, bonorum reuera lex & præscriptum, & verbum æternum, qui & priuatim singulis, & communiter omnibus est vnus Seruator. Hic est reuera vnigenitus, & omnium Regis & omnipotentis patris gloriæ figura, quæ ei qui est cognitione præditus imprimit perfectam contemplationem ad suam imaginem, vt sit iam tertia diuina imago, quæ quoad eius fieri potest assimilatur causæ secundæ, ei quæ est reuera vita, per quam, vitam veram viuimus, veluti nobis describentes eum qui est cognitione præditus, qui versatur in ijs quæ sunt firma & stabilia, & nec mutari possunt nec alterari. Sibi ergo & suis imperans, firmam ac stabilem possidens comprehensionem diuinæ scientiæ, germanè ac synceré accedit ad veritatem. Eorum enim quæ intelligentia percipiuntur cognitio & comprehensio, iure dicatur firma ac stabilis scientia: cuius ea quidem pars quæ versatur in rebus diuinis, hoc habet munus vt consideret quidem quæ sit prima causa, quid verò sit per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil: & quænam sunt ea quæ sunt vt disiungentia, quę autem vt comprehendentia: & quę sunt quidem coniuncta, quę verò vt disiuncta: & quemnam habeat ordinem vnumquodque eorum, & quas vires, & quod ministerium afferat vnumquodque. Et rursus in rebus humanis, quid sit ipse homo, & quid sit ei secundum & præter naturam, & quemadmodum rursus agere vel pati oporteat, & quænam sint eius virtutes, & quænam vitia, & de bonis & malis, & mediis, & quæcunque tractantur de magni & excelsi animi virtute, de prudentia & temperantia, & de ea quæ est post omnes omni ex parte perfecta & absoluta virtute iustitia. Sed prudentia quidem & iustitia vtitur ad parandam sapientiam: magni autem animi virtute, non solùm in ferendis casibus, sed etiam in eo quòd resistat voluptati & cupiditati, dolorique, & iræ: & in summa, cuius rei quæ nos vel vi vel fraude aliqua illicit. Non enim oportet vitia & honesta sustinere, sed persuaderi & ea sustinere, quæ sunt terribilia. Inuenitur autem dolor quoque vtilis, & in medicina, & ad erudiendum, & castigandum: & per eum corriguntur mores ad vtilitatem hominum. Magni autem & excelsi animi virtutis species sunt tolerantia, ingens spiritus magnitudo animi, liberalitas, magnificentia. Propter quam causam, nec reprehensionem, nec vulgi malam famam apprehendit is qui est cognitione prẹditus, neque gloriis subijcitur, neque assentationibus: & in sustinendis laboribus simul aliquid agens eorum quę oportet, & casus omnes magno & forti animo superans, reuera vir apparet inter alios homines. Et rursus custodiens prudentiam, & moderatus ac temperatus in quiete animę, ea quę prẹcipiuntur excipiens tanquam quę sibi conueniant: ea verò quę sunt turpia, vt aliena auertens, mundanus & supermundanus ornatè & decore se gerens, & nullo modo delinquens. Maximè quidem diues, ex eo quòd nihil concupiscat, vt qui paucis egeat, & cuiusuis boni magnis abundet copiis, propter boni cognitionem. Eius enim iustitię est primum munus, amore complecti eos qui sunt eiusdem generis, & cum eis agere & versari in terra & in cœlo. Ea ratione lubenter quoque impertit & communicat si possideat:*

& cùm

*& cùm sit comis & benignus, summo odio habet malos, quoduis maleficium perfectè abhorrens & auersans. Oportet ergo discere esse fidelem & sibi & proximo, & parere præceptis. Hic est enim Dei seruus, qui sua sponte se subijcit præceptis: qui autem non iam propter præcepta: sed propter ipsam cognitionem est mundus corde: is est Dei amicus. Neque enim nascimur natura virtute præditi, neque ea natis, vt aliquæ aliæ partes corporis, accedit postea naturaliter, nam sic non esset voluntarium, nec laudabile: sed nec ex eorum qui conuenerunt accedente vsu & consuetudine, quomodo sermo virtus perficitur (vitium enim propemodũ hoc modo ingeneratur) sed nec ex arte aliqua, siue ex iis quæ proponũt sibi quæstum, siue ex iis quæ pertinent ad curam corporis, accedit cognitio. Sed nec ex iis quæ sunt in orbe disciplinis: bene enim cum eis ageretur, si tantũ possent præparare animam & ei ministrare. Nam leges ciuiles malas actiones fortè possunt reprimere: sed neque ad persuadendum comparatæ orationes, cũ versentur in superficie, præbuerint permansionem veritatis quæ constituit scientiam. Philosophia autem Græca veluti præpurgat & præparat animam ad fidem accipiendam, super quam veritas ædificat cognitionem. Hic est verus Athleta, qui in magno stadio, nempe pulchro hoc mũdo, coronatur, veram assecutus victoriã aduersus omnes animi perturbationes. Nam & Agonotheta est omnipotens Deus, & qui brauia seu præmia distribuit est vnigenitus Dei filius, spectatores autem sunt Angeli & Dij: variumque & ex omni genere pugnæ constans certamen, nõ est aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus spirituales potestates quæ per carnes operantur vehementes vitiorum & affectionũ motus. His magnis superatis certaminibus & veluti prostrato imminente tentatore, potitus est immortalitate: falli enim non potest Dei sententia in iustißimo iudicio. Atque vocatum est quidem theatrum ad certamen, in stadio autem decertant athletæ: & ex his vtique superat qui aliptæ paruerit. Omnibus enim omnia à Deo proposita sunt æqualia, & est ipse alienus à reprehensione: misericordiam autem consequitur is qui potest, & potens est is qui voluerit. [c] Hac ratione mentem quoque accepimus, vt sciamus quod agimus: & illud, Nosce teipsum, hoc est scire propter quid orti simus: orti autem sumus vt eligeremus obedire præceptis ad hoc vt vellemus esse salui. Hic est Nemesis, propter quam non licet Deum effugere: est ergo officium hominis, Deo parere, qui variam annunciauit salutem per præcepta. Deo autem gratum esse & acceptum, efficit confeßio: benefactor autem præceßit beneficentiam. Qui autem cum iis, cum quibus par est, considerationibus * prompto & alacri animo acceperit, & mandata custodierit, is est fidelis. Qui autem pro accepto beneficio pro viribus refert gratias per charitatem, is iam est amicus. Vna est autem ab hominibus præcipua gratiæ relatio, ea facere quæ Deo sunt optima. Nam tanquam proprij fœtus, & in aliquo cognati effectus, magister & seruator accipit vtilitates & correctiones hominum ad propriam gratiam & honorem, sicut etiam damna & offensiones quas accipiunt ij qui in ipsum crediderunt, tanquam ingrati animi in se admissa crimina, propriáque probra & dedecora existimat. Quod enim aliud probrum ac dedecus Deum attigerit? Quocirca nec possunt omnino referri gratiæ pro dignitate salutis, si conferantur cum vtilitate quæ à Domino proficiscitur. Quomodo autem qui vexant possessiones, dominos iniuria afficiunt: & qui milites, eorum Imperatorem: ita Domini est contemptio, eorum qui sunt illi dedicati, vexatio. Quomodo enim Sol non solùm cælum, & totum mundum illuminat, super terram & mare resplendens, sed etiam per fenestram & paruum foramen, vel in intima penetralia domorum lucem emittit: ita Verbum vndiquaque effusum, vel minima respicit ex ijs quæ in vita geruntur. [d] Græci autem sicut hominibus forma similes, ita ijsdem quoque quibus ipsi, animi perturbationibus, Deos ponunt obnoxios, & quomodo eorum formas sibi similes singuli describunt, vt ait Xenophanes, Æthiopes quidem nigros & simos, Thraces autem fuluos & cæruleos: ita etiam animos quoque*

ἀδράστεια Nemesis inde dicta, quòd effugi non possit.

* εὐαρεστήσεως.

aßimilant ijs qui eos effingunt, Barbari quidem agreſtes & efferatis moribus: Græci autem manſuetiores, ſed in quos tamen cadunt motus & perturbationes. Quocirca neceſſe eſt quidem vt improbi malas de Deo ſuſcipiant cogitationes, probi autem optimas. Quamobrem qui eſt animo verè regio & cognitione præditus, is cùm & piè Deum colat, & ſit alienus à ſuperſtitione, perſuaſum habet eum ſolum qui ſolus eſt Deus, eſſe honorandum, venerandum, magnificum, beneficentia omnes complectentem, principem & authorem bonorum, malorum autem non eſſe cauſam. Atque de Græcorum quidem falſa religione ſatis, vt arbitror, oſtendimus in libro qui dicitur Protrepticos, id eſt exhortatorius ad gentes, abundè vtentes ijs quæ ad id faciebant hiſtorijs: non ſunt ergo repetenda ea quæ apertè dicta ſunt. [c] Quod ad notandum autem attinet cùm ad hunc locum peruenerimus, ſatis eſt ex multis pauca adducere, ad oſtendendum eos eſſe impios qui Deum peßimis hominibus aßimilant. Aut enim eis Dij læduntur ab hominibus, & qui læduntur ab hominibus, oſtenduntur eſſe ijs inferiores: aut ſi non læduntur, quemadmodum cum non lædantur, perinde ac iracunda anicula ad iram incitata indignantur? vt dicunt Dianam propter Oeneum iratam fuiſſe Ætolis. Quemadmodum enim cùm Dea eſſet, non cogitauit, quod non contemnens Oeneus, ſed vel cùm eſſet oblitus, vel cùm ſacrificaſſet, neglexit? Bene autem ipſa quoque cauſam ſuam defendens apud Mineruam, propterea quòd ei ſuccenſeret quòd in templo peperiſſet, dicit:

Cruenta quidem ſpolia gaudes,
Cernens detracta ex mortuis,
Nec hæc ſunt tibi execranda:
Si autem ego peperi, graue ducis.

quanquam cætera quoque animalia quæ in Templis pariunt, eis nullam faciunt iniuriam.

COMMENTARIVS.

[a] NAM *credere*. Patri & principi eſſe ſimilem eſt facile: Ei enim euadit ſimilis qui ei credit & eius paret mandatis. Credere autem & obedire eſt in noſtra poteſtate. [b] *Malorum autem cauſam*. Hic docet Clemens quomodo hominibus benefaciat is qui eſt cognitione præditus, is ſcilicet, qui fidem habet Dei fultam ſcientia & cognitione. Is benefacit hominibus qui voluerint, eis nō bene fit qui ſibi oblatum non accipiunt beneficiū: benefacit autem diuinū imitans inſtitutum. Nam & bonus eſt Deus, & eius proprium eſt benefacere, non benefacit autē niſi malorū cauſas norit: malorum autem cenſetur eſſe cauſæ & materiæ imbecillitas, terrena inquam & craſſa natura quæ in ſe nihil habet diuinū & ſpirituale. Ignorantia quoque quæ non voluntate, ſed temerario quodā impetu fertur ad agendū. Sunt etiam naturales quædam neceſſitates quæ omnino carent ratione, quod in eis nulla ſit ſcientia. Has malorū cauſas tanquam beſtias, volens hominibus benefacere fidelis qui eſt cognitione prēditus, ſuperat per diſciplinā. Benefacit autem hominibus is qui eſt cognitione præditus etiamſi ſit priuatus: multo autem magis ſi quando fuerit in magiſtratu conſtitutus. Tunc enim ſicut Moſes eis quibus imperabit, ita præerit vt eis det ſalutem, bonos quidem honoribus afficiens, improbos autem ſuppliciis, poſtulat autem ratio vt bonos honorare, improbos autem caſtigare habeatur pro diſciplina. Quod autē fidelis Dei ſcientia & cognitione præditus diuinum imitans inſtitutum benefaciat hominibus, hæc cauſa eſt, quod iuſti anima, nēpe eius qui fide viuit, eſt imago plane diuina, & Deo ſimilis. In ea iuſti anima ædificatur & collocatur, ex eo quod obediat præceptis, æternū Dei verbū, Dux omniū mortalium & immortaliū à quo omnia reguntur & generantur, & quod tanquā legem & certum præſcriptum reuera ſequuntur boni. Et eſt priuatim & conuenienter vnus omnium Seruator. Hoc autem æternum verbum, eſt vnigenitus Dei filius, eſtque figura & character gloriæ omnium regis & Patris omnipotētis. Hic autem filius Dei vnigenitus, qui eſt Dei verbū & ſapientia eiuſq; character, imprimit fideli Dei ſcientiæ cognitione prædito perfectam cōtemplationem ad ſuam imaginem. Illa autē contēplatio à verbo quod eſt Dei figura impreſſa fideli cognitione prædito eſt Dei imago. Quomodo autem in Gymnicis certàminibus eſt agonotheta (is autem eſt qui certamen proponit, & eſt qui decertantibus athletis brauia proponit, & præmia) Ita etiā in hoc ſpirituali gnoſtico certamine, Deus eſt omnipotēs qui certamē proponit, brauia autē & prēmia proponit vnigenitus Dei filius, athletarū autem decertantiū ſpectatores ſunt Angeli. Porro autem eſt varium & multiplex conſtans ex omni pugnæ genere: decertatur autem non aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus ſpirituales poteſtates, nēpe dæmones qui per carnē ab eis impulſam excitant vehementes animi motus & vitia. Peractis autem certaminibus, & deiecto ac proſtrato tentatore ſeu diabolo, qui per tentatam carnē vehementes incitat animi motus & affectiones, victor pronūciatus fit immortalis: neq; vero poteſt aliter fieri. Nam cum iuſta Dei ſententia eſt cōſtitutum, vt qui aduerſarium dæmonem ſuperarit ſit immortalis, quæ iuſto Dei iudicio lata eſt ſententia minime falli poteſt. Atq; vocatū quidem

eſt theatrum

eſt theatrum ad certamen, id eſt vocati ſunt angeli vt ſpectarent decertantes athletas, decertantes autem ſpectant Angeli. Non omnes vincunt athletæ, ſed ij demũ qui paruerint aliptæ, is autem eſt qui athletam vngit ad certamen: per eum autem intelligit doctorem & præceptorem, qui & quomodo certandum ſit docet, & vires ei addit & animum. Atque Deus quidẽ omnia omnibus propoſuit æqualia, & nemo eſt qui eum iure poſſit reprehendere. Vult autem Deus omnes fortiter decertare, vt victoria potiti ſalui fiant. Salui autẽ fiunt per Dei miſericordiam ij qui eam poſſunt conſequi, conſequi autem poſſunt ij qui volunt: volunt autem ij qui vt vincant libero vtuntur arbitrio. Per eum ergo ſtat qui non vult vti libero arbitrio, quominus ſit ſaluus: vti autem poteſt ſi velit, & eo vtens eſt potens. Ideo autem mens nobis data eſt, vt intelligeremus quod agimus, & diuinũ illud præceptũ, Noſce teipſum, nos admonuit vt ſciremus propter quid orti ſumus: orti autẽ ſumus vt libero noſtro arbitrio eligeremus obedire præceptis, vt vellemus eſſe ſalui: ſaluus autem non poteſt eſſe qui non vult. [c] *Hac ratione mentem quoque accepimus.* Non temerè autem & inconſideratè ſuſcipitur hoc certamen, ſed à Deo accepimus mentem & intelligentiam, vt ſciamus quod agimus: nemo enim quod agit rectè gerit, qui neſcit quod agat. A Deo quoque accepimus id quod eſt in prouerbio, Noſce teipſum. Is autem demum ſeipſum nouit, qui ad quem finem natus ſit, nouit: hic eſt autẽ finis propter quem nati ſumus, vt cum nobis datum ſit liberum arbitrium, liberè & noſtra ſponte eligamus Dei obedire præceptis. Deo autem obediendi ſcopus non eo tendit, vt per ea vel diuitias nobis paremus, vel fruamur voluptatibus, ſed vt velimus eſſe ſalui, Chriſtiani autẽ ſalus eſt vita æterna. Si Deo ergo ita præceptis eligamus parere, vt ſalutẽ aſſequamur, ea vero non poteſt nos effugere: hæc enim eſt Dei Nemeſis quæ & Adraſtia dicitur, per quã Deus & tribuit quod cuiq; debetur pro meritis, punitq; & vlciſcitur eos qui non paruerint. Dicitur autẽ & Nemeſis quod rectè & legitimè cuique tribuat, & Adraſtia quod ſcelera Dei vltionem minime effugiant, vt nec etiam virtutũ merita effugiunt Dei mercedem & remunerationem. Eſt ergo hominis officium Deo parere, qui per præcepta variam annunciauit ſalutẽ. Vna quidem eſt ſalus quatenus omnes qui præceptis parent ſunt ſalui, varia vero eſt ſalus quatenus præceptis variè obeditur, & ideo eorum qui eis obediũt, variæ ſunt habitationes, & vt dicit Chriſtus, in domo patris mei variæ ſunt mãſiones. Quatenus ergo ſunt omnes ſalui qui obediunt præceptis, eſt vna ſalus, quatenus autẽ eorum qui ſalui fiunt variæ ſunt habitationes & manſiones, ſalus eſt varia & multiplex. [d] *Græci autem ſicut hominibus forma ſimiles.* Poſtquam oſtendit Clemens, quam ſint inter ſe ſimiles ſol & Dominus Verbum, viſum eſt illi dicere quam ſit ſtulta opinio Græcorum, qui deos exiſtimant ſimiles eſſe forma hominibus, & eos eſſe cenſent obnoxios ijſdẽ animi motibus & perturbationibus. Cũ ſint autẽ hominum variæ nationes, & quælibet natio ſuã habeat formam, & ei animum conuenientem, neceſſe eſt vt quælibet natio cenſeat eſſe varias deorũ formas, varioſque eorum animos, motuſque & affectus. Deos eſſe hominibus ſimiles cẽſent Epicurei, teſte Cicerone de natura deorũ, & Plutarcho de Placitis Philoſophorũ: quodquidẽ eo minus eſt mirũ quod eſſent improbi, vt qui fœlicitatis finẽ ſibi proponerent voluptatẽ. Improbi enim de Deo malas ſuſcipiunt cogitationes: boni verò credunt eũ eſſe honorandũ, venerandũ, magnificũ, omnes beneuolentia & beneficentia complectentem, bonorum omniũ authorem, & cauſam, non eſſe autẽ cauſam malorum. De Deo autem bene magna ex parte ſenſerunt, & cogitauerunt Academici & Stoici, qui Deũ dixerũt ſua prouidentia curare res humanas, vniuerſam mundi machinã adminiſtrare. De falſa autem gentium & maxime philoſophorum religione, dicit ſe non eſſe plura dictur̃u, quod de ea ſatis dixerit in oratione exhortatoria ad gentes, nec opus eſſe vt eadem repetantur. [e] *Quod ad notandum autem attinet.* Ex ijs quæ ſcripſit Clemens in exhortatoria ad gentes, viſum eſt ei adnotandum inter multa, eos eſſe impios qui Deum aſſimilãt peſſimis hominibus, qui ſcilicet Deo eos tribuunt affectus, & eos animi motus, qui in Deũ non cadunt, ſed in vitioſos & ſceleratos homines. Eleganti autem dilemmate oſtendit eos affectus in Deum non cadere: aut enim dij læduntur ab hominibus, & ita dij ſunt inferiores hominibus, quod eſt abſurdum, & diuina natura indignũ, quæ eſt humana præſtantior, aut non læduntur. Quod ſi non læduntur, cur quaſi iratæ aniculæ indignantur? neque ergo dijs conuenit lædi ab hominibus, neque non lædi: quod ſi non læduntur, cur indignantur, vt vetula ad iram incitata: vt dicunt Poëtæ Dianam propter Oeneum iratam fuiſſe Ætolis. Scribũt enim poetæ cum in Ætolia orta eſſet magna frumenti copia, Oeneum propter eam dijs omnibus ſacrificaſſe præterquam Dianæ, quod ægreferens Diana, Oeneo infenſa, Aprum immiſit Calydonium qui totam Ætoliam mirè afflixit & vaſtauit. Dicit autem Clemens non fuiſſe cauſam cur Oeneo ſuccenſeret. Nam cum eſſet Dea (eam enim eſſe Deam exiſtimabant Græci) debebat cogitare Oeneum non propter contemptũ ei non ſacrificaſſe, ſed vel eſſe oblitũ, vel cum iam ſacrificaſſet, non curaſſe amplius: hoc autẽ non iuſtam fuiſſe cauſam, cur adeo in Oeneum iraſceretur. Nõ iuſtiorẽ certè fuiſſe cauſam, cur Oeneo iraſceretur Diana, quam quod Minerua iraſceretur Dianæ, propterea quod ipſa in ſuo tẽplo peperiſſet, potuiſſe certè Oeneum ſuam cauſam æque defendere apud Dianam: atque ipſa Diana ſuam cauſam defendiſſet apud Mineruam indignantem quod in ſuo templo peperiſſet. Tu gaudes, inquit Diana, Minerua, videns cruenta ſpolia detracta eſſe ab hoſtibus, neq; hoc tibi videtur eſſe execrandum. Cur autem tibi videtur eſſe execrandum ſi ego pepererim, ſed nec dijs vllam faciunt iniuria in cætera animalia quæ pariunt in templis.

III.

[a] MERITO *ergo ſuperſtitioſi, cùm Dæmones pertimeſcant, & ſint procliues ad iram, omnia quæ eueniunt, exiſtimant eſſe ſigna & cauſas malorum. Si mus aram quæ erat è luto conſtructa perfoderit, & cùm nihil aliud haberet, lecythum corroſerit: ſi gallus qui alitur veſpere cecinerit, hoc alicuius eſſe ſignum ſtatuentes. Talem quendam ludificatur Menander in Comœdia quæ inſcribitur* δεισιδαίμων, *id eſt, ſuperſtitioſus:*

Quiddam boni mihi accidat ô boni Dei?
Nam dexteri alligans calcei corrigiam Rupi.

Meritò ô nugator, erat enim putrida: tu autem es parcus & sordidus, qui nolis nouos emere. Lepidum est illud Antiphontis: Nam cùm quidam malè præsagiret ex eo quod sus porcellos deuorasset, isque eam vidisset ob sordes eius qui ipsam alebat fame valde attenuatam: De signo, inquit, lætare, quòd cùm sic esuriret, filios tuos non comederit. Quid mirum, inquit Bion, si mus calathum arroserit, cùm non inueniret quod comederet? hoc enim fuisset mirum, si (vt ludens argutabatur Arcesilaus) murem calathus comedisset. Rectè certè Diogenes quoque illi qui admirabatur quòd inuenisset pistillum à serpente in gyrum circundatum: Ne mireris, inquit: esset enim illud mirabilius, si vidisses rectum serpentem esse à pistillo circumdatum. Oportet enim animantia rationis expertia currere, pugnare, parere, & mori: quæ cùm illis sint secundum naturam, præter naturam nobis nunquam fuerint:

Et volucres multæ veniunt sub lumina Solis.

Philemon quoque Comicus talia ridet in Comœdia. Cùm videro, inquit, obseruantem quis sternutarit, vel quis sit locutus, aut respicientem quis sit qui pullo procedat, statim in foro sternutat vnusquisque nostrûm, is secum ingreditur & loquitur, dicens ciuibus res non euenire vt earum fert natura. Deinde sobrij quidem petunt sanitatem: se autem implentes, & in ebrietatibus festis diebus volutantes, morbos ad se attrahunt. [b] *Multi autem suspensas quoque timent scripturas. Lepidè admodum Diogenes, cùm inuenisset scriptum super domum cuiusdam improbi, Insignis victoria, Hercules hîc habitat, nihil mali ingrediatur. Et quomodo ingredietur, inquit, dominus ædium?* [c] *Ij autem ipsi omne lignum, & omnem lapidem pinguem, vt dicitur, adorantes, lanas flauas, & grana salis, & faces, & scillam, & sulphur timent, incantati à præstigiatoribus per quasdam immundas expiationes. Deus autem qui reuera est Deus, sanctos solos nouit, iusti mores, sicut iniustos, impuros & sceleratos. Videre quidem certè licet oua ab his quæ purgantur si fota fuerint, viuificari: atqui hoc nequaquam fieret, si eius ipsius, quod purgatur, mala participarent.* [d] *Eleganter certè Comicus quoque Diphilus per hæc ridet præstigiatores, Puellas expians Prætidas, & patrem ipsarum Prætum Abantiadem, & anum quintam inter eos, tæda vna, & scilla vna, quot hominum corpora, & sulphure & bitumine maris magnum edentis strepitum, ex quieto sed profundo fluente Oceano. Sed beate aër mitte per nubes Andicyram, vt ex cimice fucum efficiam.* [e] *Certè rectè quoque Menander, Si aliquod quidem verum malum haberes, hos tibi verum medicamentum adhibere oporteret: nunc autem non habes, inane medicamentum inueni ad inane: existima autem id te aliquid iuuare. Abstergant te circumcircà mulieres, & ex tribus fontibus aquam afferant vt te aspergant, salémque & lentem injicient: quilibet est mundus qui nullius est sibi mali conscius.* [f] *Iam verò dicit Tragœdia, Oreste quis te perdit morbus? conscientia ipsa, quoniam sum mihi conscius me perpetrasse grauia. Reuera enim non est alia puritas quàm abstinere à peccatis. Pulchrè ergo dicit etiam Epicharmus: Mundam si mentem habeas, es mundus toto corpore.* [g] *Porrò autem animas quoque dicimus prius oportere purgari à malis & improbis dogmatibus per rectam rationem, & tunc sic conuerti ad commemoranda præcipua capita: nam ante mysteriorum quoque seu sacramentorum traditionem, exhiberi oportere quasdam expiationes iis qui sunt initiandi mysteriis, vtpote quòd oporteat impia deposita opinione ad veram conuerti traditionem.* [h] *Num enim vere & rectè aliquo loco non circumscribimus eum qui non potest circumscribi, neque in templis manu factis concludimus eum qui omnia continet? Ædificatorum autem & lapidicidarum, sordidæque & illiberalis*

illiberalis artis quodnam fuerit sanctum opus? Non sunt iis meliores qui aerem & id quod continet, vel potius totum mundum & vniuersum, existimarunt esse dignum Dei excellentia? Ridiculum enim fuerit, vt ipsi dicunt Philosophi, hominem qui est ludus Deorum, Deum efficere, & ex ludicra arte Deum fieri: quoniam id quod fit, fit idem & simile ei ex quo fit, vt quod fit ex ebore eburneum, & quod ex auro aureum. Quæ autem à vilibus & sordidis hominibus conficiuntur imagines & templa, fiunt ex vana & inutili materia: quare ipsa quoque fuerint vana, inutilia, materialia, & profana, & vt artem perfeceris, sordes semper participant & illiberalitatem: non sunt ergo vtique sacra & diuina artis opera.[i] Quidnam verò poni & collocari potuerit, cùm nihil sit quod non sit positum & collocatum, quoniam omnia sunt in loco? Iam verò quod ponitur & collocatur, ab aliquo ponitur & collocatur, cum prius positum & collocatum non esset. Si ergo Deus ponitur & collocatur ab hominibus, fuit aliquando non positus & non collocatus, & nec omnino quidem erat. Id enim erat non locatum & positum, quod non erat: quandoquidem quicquid non est, ponitur & collocatur: quod autem est, non poni & collocari potuerit ab eo quod non est, sed nec ab vllo alio, nam ipsum quoque verè est: restat ergo vt à seipso. Et quomodo aliquid seipsum generabit? aut quomodo ipsum quod est, seipsum esse ponet & collocabit? Vtrum cùm prius non esset positum & collocatum, prius seipsum posuit & collocauit? Sed ne sic quidem fuisset, quoniam id quod non est, poni & collocari non potest. Et quod existimatum est esse positum & collocatum, quomodo id quod est quod prius habuit, hoc seipsum postea fecerit? Cuius autem sunt ea quæ sunt, quomodo hoc aliquo adhuc opus habuerit?[k] Sed etsi Deus est homini forma similis, perinde ac homo opus habebit nutrimento & tegumento & domo, & aliјs quæ consequenter accidunt. Nam qui eandem habent formam & easdem affectiones, eodem quoque victu egebunt. Si autem sacrum accipitur duobus modis, nempe vt Deus ipse, & id quod est constructum in eius honorem, quomodo non propriè eam quæ in Dei honorem per sanctam agnitionem facta est Ecclesiam, Dei sacrum dixerimus, quod est magni preciј, & non sordida & illiberali arte constructum: sed neque manu præstigiatoris ornatum, sed voluntate Dei templum effectum? Non enim nunc locum, sed electorum congregationem, appello ecclesiam: melius est hoc templum ad accipiendam Dei dignitatis magnitudinem. Animal enim quod est magni preciј, ei qui est omni precio dignus, imò cuius precio nihil omnino respondet, consecratum est propter insignem sanctitatem. Fuerit autem magni preciј is qui est cognitione præditus, qui est in honore & precio apud Deum, in quo Deus est collocatus, hoc est, de Deo consecrata est cognitio. Hic diuinam inuenerimus effigiem & sanctam imaginem in iusta anima, quando ea quidem fuerit beata, vt quæ est præpurgata, beata autem efficiat opera. Hic est & quod collocari potest, & quod est collocatum: hoc quidem in iis qui iam sunt assecuti cognitionem, illud autem in ijs qui possunt fieri, etiamsi nondum sint digni Dei scientiam accipere. Nam quicquid est crediturum, iam fidelis Deo & posita in honorem imago virtute prædita, Deo est dedicata. Quomodo ergo Deus loco non circumscribitur, neque animalis figuræ vnquam aßimilatur: ita nec in eum similes cadunt affectiones, neque alicuius indiget, sicut quæ sunt natiua, vt sacrificium instar alimenti propter famem concupiscat. Quæ tangit affectio, in ea omnia cadit interitus, & ei qui non nutritur, cibum præbere est stultitia.[l] Porrò autem Comicus ille quoque Pherecrates lepidè in comœdia quæ inscribitur Fugitiui, fecit Deos cum hominibus expostulare de sacris, quòd cum Diјs sacrificarent, primum secerneretur id quod eorum dedecori aßignaretur, dicendo: Nam cum femora ad inguina vsque valde circumlinxeritis, & lumbos valde tenues, ipsam deinceps spinam tanquam limatam distribuistis nobis tanquam canibus? Deinde

cùm vos vestri inuicem pudeat, multis modis contegitis. Eubulus autem qui est ipse quoque Comicus, hoc modo ipse quoque scribit de sacrificiis: Caudam solam & femur sacrificatis, tanquam pædiconibus. Et in comœdia Semele introductum Dionysium facit disceptantem: Primùm quidem quòd mihi sacrificant quidam sanguinem & vesicam, cordis autem ne superficiem quidem. Ego enim neque dulci vescor victima, nec femoribus. Scripsit autem Menander: Cùm summos lumbos, bilem, & quæ comedi non possunt ossa Diis apposuerint, ipsi consumunt alia. An non enim à nidore sacrificiorum vel bestiis est abstinendum? Sin autem reuera nidor est munus Deorum qui sunt apud Græcos, cur non prius quoque coquos in Deos retulerint, qui æquali dignantur beatitudine, & non ipsum adorant caminum qui est huic venerabili nidori propinquior? Quinetiam Hesiodus dicit etiam Iouem deceptum à Prometheo in diuisione carnium, accepisse.

ὑλήμασι. (margin)

Hes in The. (margin)

Arte mala ossa bouis nitida pinguedine tecta,
Hinc fit vt ossa viri sacras adolere per aras
Assueti, veteris imitantur originis vsum.

[m] *Sed nequaquam dixerint, quæ ex indigentia oritur cupiditate vexatum Deum nutriri. Eum itaque efficient plantæ similem, vt qui nutriatur absque appetitione: & bestiis quæ latent in cauernis, eas quidem certè dicunt aut ab ea quæ est in aëre crassitudine, aut etiam ab ipsa proprij corporis exhalatione nutriri, & citra offensionem augeri. Atqui si citra vllam egestatem eis Deus nutritur, quid est opus nutrimento ei qui non indiget? Sin autem gaudet honorari, cùm natura nullius indigeat, non abs re nos Deum precibus honoramus, & hoc sacrificium optimum & sanctissimum cum iustitia emittimus, iustissimo verbo eum honorantes, per quem accipimus cognitionem, ea quæ didicimus per eum glorificantes.* [n] *Est ergo quod est hìc apud nos altare, terrestris congregatio eorum qui sunt dedicati orationibus, qui veluti vnam vocem habent communem & vnam mentem. Quæ autem per odoratum sumuntur alimenta, etsi sint diuiniora iis quæ per os capiuntur, significant tamen respirationem. Quid ergo de Deo dicunt, vtrùm perspirat sicut genus dæmonum? an inspirat solùm, vt aquatilia per branchiorum dilatationem? an circumspirat, vt insecta per compressionem pennarum incisionis? Sed nulli ex iis, si sapiant, Deum assimilauerint. Quæ autem respirant per pulmonis ad thoracem obiectam dilatationem, ea tanquam remulo attrahunt aerem. Deinde si Deo dederint viscera & arterias, & venas, & neruos, & partes, inducent eum nihil differentem.* [o] *Conspiratio autem propriè dicitur in Ecclesia. Est enim Ecclesia sacrificium. Verbum quod à sanctis exhalatur animis, cùm sacrificium simul aperiatur & tota mens Deo. Sed antiquissimam quidem aram in Delo sanctam vulgò iactarunt. Ad hanc autem solam dicunt etiam accessisse Pythagoram, cæde & morte minimè inquinatam: aram autem verè sanctam iustam animam, & qui ab ea emittitur suffitum nobis sanctam dicentibus orationem, non credent?* [p] *Esus autem carnium, vt arbitror, prætextu, excogitata sunt hominibus scrificia: licebat autem alioqui absque tali cultu simulachrorum, ei qui vellet, vesci carnibus. Quæ enim ex lege fiunt sacrificia, allegoricè nostrum significant religionem, vt turtur & columba quæ offeruntur pro peccatis, emundationem partis animæ quæ quæ caret ratione, Deo esse acceptam significant. Si quis autem ex iustis esu carnium animam non onerat, satis consentanea vtitur ratione, non qua Pythagoras & eius assecla, somniantes animæ transmigrationem. Vitur autem Xenocrates seorsum tractans de nutrimento ex animalibus, & Polemon in opere de Vita secundum naturam, apertè dicere, esse inutile quod ex carne fit nutrimentum, iam confectum & assimilatum animis bestiarum. Ea ratione Iudæi quoque maximè abstinent à carne suilla, vtpotè quod hoc animal sit maximè sceleratum & execrandum, quoniam ma-*

niam maximè ex aliis fructus effodit & corrumpit. Quod si dicant hominibus data esse animalia: nos quoque id confitemur, sed non omnino ad comedendum: sed neque omnia, sed quæcunque non laborant. Quocirca non malè Plato Comicus in Comœdia quæ inscribitur. Festa, dicit: Ex quadrupedibus autem deinceps nullum oporteret nos occidere, præter sues: carnes enim habent suauissimas, & nihil ad nos redit ex sue, præterquam seta & lutum & clamor. Vnde etiam dicebat Esopus, non rectè clamare sues, cùm quando trahuntur, maximè intelligant se ad nihil aliud esse vtiles quam ad sacrificium. Quocirca Cleanthes quoque dicebat eos pro sale habere animam, ne carnes putrescerent. Alij ergo eò non vescuntur, vt qui sit inutilis, alij verò vt qui fructus perimat: & alij eo non vescuntur, quòd sit animal procliue ad coitum. Ea ratione neque hircum lex sacrificat, præterquam propter solam malorum amandationem, quando quidem voluptas est vitij metropolis. Iam verò hircinarum quoque carnium esum dicunt conferre ad morbum comitialem: dicunt autem maximum fieri argumentum ex carnibus porcinis. Quocirca iis quidem qui corpus exercent est vtilis, iis autem qui ipsam conantur augere animam, propter eam quæ ex esu carnium ingeneratur hebetudinem, non vtique. Fortasse autem ex iis qui sunt præditi cognitione, exercitationis quoque gratia abstinuerit aliquis à carnibus, & ne caro nimis luxuriet, & nimio impetu feratur ad rem Veneream. Vinum enim, inquit Androcydes, & carnis ingurgitationes, corpus quidem robustum efficiunt, animam verò debiliorem: est ergo impium & à religione alienum hoc nutrimentum ad perfectam intelligentiam. [q] Quocirca Ægyptij quoque in iis quæ eorum ritu fiunt sanctificationibus, non permittunt Sacerdotibus vesci carnibus: & auiculis vtuntur quàm leuissimis: & pisces non tangunt, cùm propter alias quasdam fabulas, tum maximè quòd eiusmodi cibus carnem reddat humidam. Iam verò animantia quidem terrestria & volucria, eundem quem nostræ animæ, aërem inspirantia, nutriuntur, vt quæ eiusdem generis cum aëre habeant animam. Pisces autem ne hunc quidem dicunt inspirare aërem, sed illum qui cum aqua fuit contemperatus statim in primo mundi ortu, sicut etiam cum reliquis elementis, quod est etiam indicium materialis permansionis. [r] Oportet ergo Deo offerre sacrificia, non sumptuosa ac splendida, sed quæ sunt pia & ei accepta, & suffitum illum in lege compositum, qui constat ex multis linguis & vocibus in oratione, vel potius qui ex diuersis gentibus & sexibus per donum testamentorum constituitur in vnitatem fidei, & in laudibus congregatur, mente quidem pura, iusta autem & recta vitæ institutione, ex sanctis operibus & iusta oratione. Nam quis adeò stultus, vt ait lepor Poëticus, & tam ignaui est animi,

Tam credulus vir est quisquam, vt speret Deos,
Quæ non habent carnem ossibus, tosta & bile,
Quæ esurientes neque ipsi ederent canes,
Lætarier, munus sibíque hoc poscere,

& iis qui hæc faciunt gratiam reddere, seu sint piratæ, seu latrones, seu tyranni? Nos autem dicimus ignem sanctificare, non carnes, sed animas peccatrices, ignem dicentes non illum edacem & omnia consumentem & planè sordidum & illiberalem, sed prudentem, qui peruadit animam per ignem transeuntem.

COMMENTARIVS.

[a] MERITO *ergo superstitiosi cũ Dæmones pertimescant.* Postquam ostendit Clemens exemplo Dianæ quæ Oeneo irata quod sibi non sacrificasset, in Ætoliam caprum immisit Calydonium, dæmones & gentium deos esse iracundos, subiungit superstitiosos quoq; cultores Dæmonũ esse iracundos, & statuere omnia quæ eueniunt esse signa & causas malorũ. Quodquidem esse ridiculum probat, & aliquot Poëtarum testimonio & authoritate Philosophorũ. Quod autem quæ eueniunt ratione carentibus mala non significant animalibus, hanc affert rationem, Quæ secundũ naturam eueniunt rationis expertibus animalibus, ea nobis sunt monstra: Currere autẽ, comedere, pugnare, parere, & mori, eis eueniunt secundũ naturam. Ea ergo mala non significant: sola autẽ monstra quæ eueniunt præter naturam, mala significant. Non so-

lum autẽ sunt ridicula ostẽta quæ sumuntur ex iis quæ fiunt ab animalibus rationis expertibus,sed etiam omnia quæ fiunt ex sternutatione,& auguria quæ capiuntur ex esu pullorũ,de his omnibus vide Ciceronem primo & secundo de Diuinatione. Est autẽ ridiculũ existimare quod cum sternutare sit secundum naturã,sternutatio significet aliquid mali euenturum quasi ea sit præter naturam. Est autem hoc quoque ridiculũ quod sobrij quidem petunt sanitatem,se autem vino ingurgitantes,& in ebrietate diebus festis voluntates ipsi sibi morbos accersunt. [b] *Multi autem suspensas quoque.* Quam sint autem formidolosi superstitiosi Dæmonũ cultores,quod suspensas etiam literas timeant, Erat quidem vir malus, supra cuius domũ erat scriptum, Insignis victoria Hercules hic habitat,nihil mali ingreditur. Volebat autem significare,nihil mali esse ingressurum,vbi habitat Hercules qui dicitur ἀλεξίκακος , quod ad mala propulsanda opẽ ferat. Hoc cum scriptum inuenisset Diogenes admodũ lepide dixit: Et quomodo ingredietur dominus ædiũ? Inter se enim pugnant quod nihil mali domũ ingrediatur, & ingrediatur Dominus domus qui est malus. Non potest enim malus ingredi quin malum ingrediatur simul. [c] *Ij autem ipsi omne lignum.* Dicit Clemens hoc quoque esse ridiculũ,quod isti superstitiosi omne quidem lignum pingue, & lapidem pinguẽ,è quibus scilicet manat humor oleosus,tanquam deos adorant,timent autẽ ea ipsa ligna, & lapides, & lanas flauas,& grana salis,& tædas,& scillã,& sulphur per quæ expurgantur à peccatis quibusdã immundis incantationibus: est enim ridiculũ quæ sunt corporea,tanquam deos adorare, & existimare corporea labes purgare incorporeas,nempe peccata & ea ipsa timere. Ad purificationem autem vtebantur veteres Græci aqua maris,dicit enim Aristophanis interpres,mos erat veteribus illis nẽpe in mari καθαίρειν τοὺς ἀφωσιωμένους, id est,purgare eos qui sunt polluti. Vnde dicit Euripides θάλασσα κλύζει πάντα τ' ἀνθρώπων κακά id est,omnia expurgat mare hominũ mala: vtebantur & sale,& ideo Lycophrõ in Alexãdro dicit ἁγνίτην ἅλα , id est salem lustralem seu purificantem: Vtebantur etiã lanis flauis,& scilla,& sulphure quæ omnia vim habent abstergendi & purgandi. Et credebant quidẽ Græci seu gentes his omnibus tanquam purificantibus purgari & expiari peccata. Sed apud Christianos eos demũ pro sanctis & puris habet Deus, Deus inquã,qui solus est Deus,quorum sunt iusti & boni mores,eos autem qui sunt iniusti , impuros & sceleratos,quantũcunque abstergantur labes corporeæ. Quod autem sequitur in Græco Clemẽtis, ὁρᾶν γοῦν ἔξεστι τὰ ὦτα ἀπὸ τῶν περικαθαρθέντων, εἰ θάλποιεν, ζωογονούμενα, ἢ οὐ δὴ τοῦτο ἐγίνετο, εἰ ἀντιλαμβάνει τὰ τοῦ περικαθαρθέντος κακά,quod sic vertimus; videre quidẽ certe licet aures ab iis qui sunt purgati si fotæ fuerint, viuificari, atqui neutiquã hæc fierẽt si eius qui est purgat⁹ mala susciperẽt: sic nos de verbo ad verbũ vertimus,sed cũ quis sit verborum eorum sensus,non possimus elicere,id sagacioribus coniectandum relinquimus. [d] *Eleganter certè Comicus quoque Diphilus.* Prœtides filiæ Prœti Argiuorum regis,dum Iunonem contemnerent, seque ei præferrent,ab ea in furorẽ sunt versæ,in vaccas feruntur mutatæ,vt quæ sibi tãquam vaccæ mugiri putarentur. Virgil. in Bucol. Prœtides implerũt falsis mugitibus agros, Eas curauit Melãpus, data ei regni parte,& vna ex eis vxore, liberauit autem eas insania, vel lacte caprino ,vt scribit Ælianus, vel elleboro nigro,vt vult Plinius,quod ideo ab eo vocatum est Melampodium. Diphylus autem Comicus scripsit Comœdiã in qua filias expiat Prœtides simul cũ Prœto Abantis filio earum patre. Eas autem expiat scilla & sulphure,& aqua marina,vel bitumine: in ea irridet Comicus præstigiatores, qui oculos hominũ ita præstringunt,vt sibi videantur videre quæ non vident. Cõuertens autẽ Comicus sermonem ad aërem eum rogat,vt se per nubes mittat Anticyrã in qua optimum nascitur elleborum. Alludit autem ad elleborũ quo Prœti filias à furore liberauit Melampus: hoc si faciat,cimicem, inquit, fucũ efficiam: efficiam inquam,vt quod videtur aliud quam sit appareat. [e] *Certe rectè quoque Menander.* Veris malis vera adhibenda sunt remedia,inanibus autem inania,existima autẽ ea tibi prodesse,licet te fallant & oculos tibi præstringant. Ad labes animi abstergendas quæcunque admoueantur aquæ, & quæcunq; lustrationes & purgamenta,ea nihil proderunt nisi sit purus & mundus animus. Purus autem est & mundus, qui nullius est sibi mali cõscius. *Iam vero dicit tragœdia.* Vt is demum est purus,nec vllis indiget piaculis, qui nullius est sibi mali conscius,ita non est grauior animi morbus quam immunda conscientia , quando homo est sibi conscius se grauia perpetrasse scelera. Nõ est autẽ alia animi puritas quam abstinere à peccatis, quod nisi fiat,frustra ad eum lustrandũ ac piandum adhibentur piacula. Quod si mens sit munda totum quoq; corpus est mundum. [f] *Porro autem animas quoque dicimus.* Non traditur vera doctrina nisi prius purgetur anima à malis & improbis dogmatibus. Simul enim esse non possunt quæ sunt contraria. Contraria autem sunt,& inter se pugnãt vera & falsa dogmata: eiectis autem falsis dogmatibus,in eorum locum succedunt præcipua religionis capita. Est huius rei causa quod in malam animam non intret sapientia, nec in cor peccatis subditũ. Expiandi quoq; sunt certis expiationibus qui sunt initiandi mysteriis, id est sancta suscepturi sacramenta: hinc est quod ei demũ datur baptismus,qui suorum peccatorum egerit pœnitentiam,nec datur mysteriũ seu Sacramentum Eucharistiæ,nisi mundis & purgatis. Nam vt luci nihil est rei cum tenebris,ita impietati cum veritate nulla est societas & coniunctio. [h] *Num enim non vere & recte aliquo loco.* Eiectis impiis & falsis Græcorũ dogmatibus,in eorum locum succedunt recta & vera decreta religionis. Apud Græcos Deus aliquo loco circumscribitur,& templis manufactis cõcluditur,pingitur, & in certa sede locatur,& ex diuersa materia cõficitur. Contra autem pium & verum est dogma religionis, Deũ vt qui est incorporeus,& expers omnis materiæ, nec loco posse circũscribi , cum omnia contineat,nec tẽplo includi,cum sit vbique,licet ad eum adorandum,& ei sacrificium precesque offerẽdas ibi conueniatur. Nec eius efficitur imago eburnea aut aurea: ridiculũ enim esse Deũ eburneum aut aureum: cum tamen sit vnũquodque tale quale id ex quo efficitur, & quantumcunque à fabre & artificiosè fiat, non potest nõ esse sordidum & illiberale, quod illiberalis & sordidæ artis est particeps, neque sacrum & diuinum potest esse artis opus, quod ex vana & inutili fit materia, quæcunque eã fit. [i] *Quidnam vero poni & collocari potuerit.* Hoc erat inter cetera Græcorum dogmata, quod Deus in tẽplis & altaribus habitaret, vt qui in eis poneretur & collocaretur ab hominibus. Pij autẽ verbi cognitione præditi sentiũt Deum in templis & aris non habitare,nec in illis poni & collocari ab hominibus, Deũ quidem esse vbiq; vi sua & potestate

Plin. li 25. c. 5.

potestate, vt qui omnia cōtineat: nusquam autem esse, vt qui loco minime circumscribatur. Quod autē Deus non ponatur & collocetur ab hominibus sic probatur. Quidquid est positum & collocatū, cum sit in loco, non amplius ponitur & collocatur, Deus autē est in loco, vt qui sit vbiq; potestate, non amplius ergo ponitur & collocatur. Quod autē Deus sit in loco, ex hoc intelligitur quod omnia sint in loco, quāuis loco nō circumscribantur. Quā sit autem absurdum statuere Deum poni & collocari, ex hoc potest intelligi, quod si fuit tēpus quo Deus est positus, fuit etiā tempus quo nō est positus, & ita fuit tēpus quo non fuit Deus, quo quid dici fingiq; potest magis absurdū & impium? Ipsum autem esse Deū arguit esse positū & locatū: qui si nō fuerit positus & locatus, quod dico per hypothesim, is nec ab eo quod non est, nec ab vllo alio, nec à se ipso poni potuerit & locari. Nam quod non est quidē ponitur, nō ponit autem id quod est, nec vllū aliud quod est, aliud ponit quā seipsum, vt quod vere sit, vlla ratione fieri potest, vt aliquid seipsum ponat & generet. [k] *Sed etsi Deus est homini forma.* Poni & collocari deos dicebāt Græci in templis & aris, similes hominibus, vt etiā dicebant Epicurei Philosophi deos habere formā & figurā humanā. Quod si sint hominibus similes, & easdē habent affectiones, & nutrientur vt homines, & similiter atq; ij vestiētur, & easdē habebunt habitationes. Quæ enim eandē habent formā, & easdem affectiones, iisdē quoq; opus habebunt, eadē enim illis accidunt. Porro autē sacrū dicitur & Deus ipse, & id quod est in honorē eius cōstructū, quod si templū quod in honorē Dei ab homnib' est factū qui suo artificio perstringūt oculos, est sacrū, quāto magis ecclesia, nō locus quidē ipse in quē cōuenitur, sed ipsa cōgregatio electorū, quæquidem congregatio est longe melior tēplis ad suscipiendā Dei magnitudinē. Et ipsa ergo Ecclesia est templū, & in ea Ecclesia est & animal quod est magni prętij, & in magno honore apud Deū: id animal est is qui est cognitione prædítus, in quo Deus est collocatus, Dei scilicet in eo est consecrata cognitio. In hac Ecclesia inuenitur diuina imago in iusti anima, quæ à peccati sordibus est ex baptismo expurgata bonaq; ac beata facit opera. In eadē Ecclesia est quod iā est collocatū, & quod potest collocari. Collocatū est quod est veluti Dei templū: ij autē sunt qui non solū habent fidē, sed etiā Dei scientiā sunt assecuti. Quod collocari potest est quod nondū est Dei templum, sed potest fieri, talis est qui credit quidē, sed nondū peruenit ad Dei cognitionē & scientiam. Ea enim fidelis anima virtute prędita Deo est dedicata. [l] *Porro autem Comicus.* Diis olim sacrificarunt veteres vt animaliū carnibus vescētes eis alerētur, quod quam esset stultū ex hoc licet videre, quod nō nutriantur ij in quos nō cadit interitus, frustra ergo diis sacrificabatur qui minimè nutriebantur. Cū autē ea sacrificia parata essent vt iis dij vescerētur & homines sacrificātes, homines ea diis secernebāt quę illis minus apta essent, & probrū ac dedecus eis afferrent, vt ostendunt ea poëtarū testimonia quæ citat Clemens, vt qui spinā eis distribuant tanquā canibus, quam multo ordeo nempe mola operiunt, cum eos sui sacrificij pudeat, caudam quoq; & femur eis assignant tanquā pædiconibus. Quidā autem sanguinē & vesicam diis offerūt, & apponūt quæ eis minime conueniūt, cordis autē quod diis maximè cōuenit, ne supremā apponūt superficiē. Sunt autem in iis versibus quædā trunca & mutila quæ restitui non possunt, quoniā eorū nulla hodie extant exēplaria. Non est certè dubiū quin sit erratum in eo quod hic est, ἐγὼ γὰρ ἐκ ἐσθίω κλόνχας εἰδὶ μηρίαν, sed quomodo sit locus reparādus plane nescitur: diis quidē apponūt homines bilē, lumbos, & ossa, quę nō sunt esculēta, ipsa autem cætera cōsumunt & edūt quæ apta sūt ad edendū. Ita apud Hesiodū in cōuiuio deceptus fuit Iupiter à Prometheo qui illi apposuit ossa tecta pinguedine, ipse autē sibi optimā partē carnis elegit. Ex hac autē veteri diis sacrificandi cōsuetudine, in qua deos fallentes sibi meliorē partē reseruabāt homines, inoleuit prius inusitatus mos vescendi carnibus. [m] *Sed nequaquam dixerint.* Is demum nutritur qui alimēto indigēs id appetit quo reficiatur, & quod est amissum recuperet. Talia quidē sunt animalia, sed hæc mutatio non cadit in deos: nō sunt ergo dij animalibus similes, cū non nutriantur vexati appetitu, qui procedit ex indigentia: sed sunt similes plantis & arboribus quæ nutriuntur absq; vlla appetitione: nam etsi attrahunt alimentū quo indigent, ea tamen attractio fit absq; vllius desiderio. Sunt etiā similes bestiis latentibus in cauernis quæ nullo cibo vescūtur, sed aluntur à crassitudine eas circunstātis aëris, & ab exhalatione quæ exit ex earū corpore. Quomodo autē aluntur, ita etiā augētur, nec est quidquā quod eas offendat, nec dū aluntur, nec dū augētur. Si ergo Deus nō eget nutrimento quid opus est ei sacrificio quo alatur? Quod si non delectatur sacrificiis, sed delectatur precibus, quanto melius facimus qui nō animaliū sacrificiū, sed sacrificium optimū & sanctissimū ei offerimus iustitiæ & laudis, cum per verbū nempe per Christū honorātes à quo accepimus Dei cognitionē & scientiā, ea quæ per ipsum didicimus glorificātes, & scientiā quam habemus ei acceptā ferentes. [n] *Est ergo quod est hic.* Si Deus non delectatur sacrificiis sed precibus, quę est apud nos ara est cōgregatio eorum qui sunt dedicati precibus, qui vnam & eandem habent vocē & mentē, vt qui vnū & idem dicunt & sentiunt. Vna enim est & eadē fides quā verbis exprimunt, Deum laudātes & glorificātes. Cū autē Deus cui sacrificatur, dicatur ali sacrificio, alatur autem & odore qui est alimentum, diuinus cibus qui ore sumitur, neutro modo Deus alitur: non solum autē alit odor, sed etiam iuuat ad respirationē. Cum autem per odorem & perspiretur, vt perspirant quidā dęmones, qui, vt sentit Augustinus, sunt aërea & ignea animalia: & inspiretur vt inspirāt aquatilia: & circumspiretur, vt in insectis dū cōprimuntur incisæ eorū pennæ: & respiretur per pulmonis ad Thoracē obiectā dilatationē, qua tanquā remulo attrahitur aër ab animalibus: sed cū nihil horū in Deum cadat, stultū est & temerariū his Deū assimilare. Quod si etiā viscera, arterias, venas, & membra Deo dederint, lōgè stultius adhuc faciūt, vt qui Deū constituāt nihil omnino differentem ab animalibus. [o] *Conspiratio autem.* At in aliis quidem est vt diximus perspiratio, vt in quibusdā dęmonibus, inspiratio in aquatilibus, circumspiratio vt in insectis, respiratio vero in aliis animalibus per dilatationē pulmonis. In Ecclesia autē nihil est eorū, sed in ea propriè est cōspiratio, quæ est eius sacrificiū nēpe verbū quod à sanctis emittitur & exhalatur animis, simulque aperitur verbū quod est sacrificiū, & tota mēs Deo. Cùm ergo in Deo colēdo, & ei sacrificando verbū cū mente cōsentit in Ecclesia, meritò propriè dicitur esse cōspiratio. Est autē in Deo colendo cōspirās cōgregatio ara sancta, sicut etiā ara sancta est iusta anima, à qua sanctus emittitur suffitus, nēpe sancta

quæ ad Deũ funduntur preces. Hæc autem ſancta congregatio in qua Deo incruentũ offertur ſacrificiũ, iuſtius credenda eſt ara ſancta quã antiquiſſima illa ara in Delo inſula, in qua Deo nullum cruentũ fiebat ſacrificiũ. Ad quam ſolam, vt quæ nulla cæde animaliũ eſſet polluta, ſacrificaturus veniſſe dicitur Pythagoras, qui vt ab eſu abſtinebat animaliũ, ita nec Deo cruentas offerebat hoſtias. [p] *Eſus autem carnium.* Excogitata quidem ſunt à gentibus ſacrificia, vt cũ in eis occiderẽtur animalia ſacrificiorũ prætextu veſcerẽtur carnibus, ſed quid opus ſacrificiis & idola colere vt occiſorũ animaliũ veſcerẽtur carnibus. Nã etſi idolis nulla oblata eſſent ſacrificia, animalia licebat occidere, & eorũ veſci carnibus. Hic quidẽ fuit gẽtibus ſacrificandi prætextus, ſed is prætextus non fuit apud Hebræos: ſed quæ ex lege Moſaica faciebãt ſacrificia erãt typica & allegorica, ab iis enim ſignificabãtur quæ noſtræ nempe Chriſtianę conueniebãt religioni. Nã, vt exempli cauſa cæteris prætermiſſis aliquid dicamus, turtur & columba Deo offerebantur pro peccatis, id allegoricè ſignificabat Deo eſſe gratã & acceptã rationis expertis partis animę emundationem, nempe dũ pœnitentia expurgãtur peccata. Fuerunt autẽ & olim apud Græcos qui abſtinebãt ab eſu carniũ, & ſunt etiã hodie apud Chriſtianos, quos vocat iuſtos, qui nõ veſcuntur carnibus. Ab animatis abſtinebãt Pythagorei, & ieiunantes Chriſtiani abſtinent à carnibus: vtriq; ſuam afferũt rationẽ, ſed Chriſtiani conuenientiorẽ & magis conſentaneã, Pythagorei ſtultam ſomniantes μετεμψύχωσιν, id eſt, animę tranſmigrationẽ nõ comedebãt carnes, ne comedendo carnes in ſua corpora ſimul tranſmigrarẽt animæ. Chriſtiani autẽ abſtinent à carnibus, ne eſu carnium caro luxurians euadat rebellis ſpiritui & rationi. Xenocrates & Polemon reprobant & reiiciunt tanquã inutile nutrimentũ ex animalibus: id enim confectum & aſſimilatũ animabus animaliũ, homines reddit animales & feros. Iudæi vt ex Moſaica lege licet intelligere à multorũ animaliũ, ſed maximè à carnis ſuillæ eſu abſtinent: quod ſit ſus maximè ſceleratus & execrãdus, vt qui fructus effodiat & corrũpat. Sũt quidẽ omnia animalia à Deo data hominibus, ſed non omnia ad comedendũ, verũ ea quæ non laborant: quæ laborant autẽ non ſunt comedenda. Plato Comicus dicebat ex omnibus animalibus nullũ eſſe occidendũ præter porcũ, vt qui carnes habeat ſuauiſſimas. Ex porco certè nihil aliud quam ſetam lutum & clamorẽ accipimus. Nõ eſt autem quod porcus clamet occidendus, cũ ad nihil aliud ſit vtilis quam ad ſacrificiũ. Cleanthes Philoſophus Stoicus dicebat porcũ animã habere pro ſale, ne carnes putreſcãt: in porco enim nihil eſt aliud præter animam, id eſt vitam, quæ ei nihil aliud præſtat quã vt viuat, & carnes eius non putreſcant & intereant. Hũc autem locum de porco ita cõcludit Clemens, vt dicat alios quidẽ veſci carne ſuilla, alios nõ veſci. Qui veſcuntur quidẽ hanc afferre rationem, quod ſint eius carnes ſuauiſſimæ: qui non veſcuntur, à porco abſtinent quod & ſit animal inutile, & quod ſit ſceleratus, vt qui fructus effodiat perdatq; & cõſumat, & quod ſit animal libidinoſum & procliue ad coitũ. Qua ratione autem à porco comedendo abſtinebant Iudæi, ea ratione etiam in lege ſacrificabatur hircus, non ob aliud quã ad propulſandum & amandandum peccatum, quodquidẽ vocat ſcriptura, Facere hircũ pro peccato: eſt autem hircus animal propenſum ad libidinem: libido vero eſt metropolis vitij, ex qua veluti deducuntur quædã coloniæ vitiorum & peccatorũ. Quod autẽ dicit Clemens, Carnem hircinam conferre iis qui laborãt comitiali, qui eſt epilepſia, Neſcio vnde hoc acceperit Clemẽs: De hoc certè nihil dicunt Hippocrates & Galenus, nec qui hiſtoriã ſcripſerũt animaliũ. Caro autẽ porcina, vt dicit Galenus, concoctu quidẽ eſt difficilis, ſed bonũ & valentẽ nacta ſtomachũ valde nutrit & corpus auget, ſed non animam, imo vero potius lædit intelligentiam, propter hebetudinem quæ ex eſu eius naſcitur. A cuiuſuis quoq; carnis eſu ſe abſtinent qui ſe exercent in rerum ſacrarum cognitione, ad vitandam nimiã carnis luxuriam, & ne ſit nimis propenſa ad libidinem. Androcydes quem ſcribit Clemẽs dixiſſe, vinum & carnis ingurgitationes, robuſtum quidem corpus efficere, animã vero debiliorem, is eſt, qui cũ videret Alexandrũ plus æquo vino deditum, his verbis ab ebrietate conatus eſt eum abducere; Vinum potaturus, ô rex, memento te bibere terræ ſanguinem. Nam vt venenũ eſt homini cicuta, ſic & vinũ, ait Plutarchus. Id ipſum refert etiam Plinius lib. 14. 6. 5. natur. hiſt. Eſt ergo hoc nutrimentũ minime conueniens ei qui perfectã aſſequi vult intelligentiam. [q] *Quocirca Ægyptij.* De Sacerdotibus Ægyptiis multa ſcripſit Herodotus, & Diodorus Siculus, & Orus Apollo, prętere ea dicit Clemens eos cũ intelligerent à craſſis & viſcoſis cibis obtundi & hebetari ingenium & intelligentiã, cum eſſent ſacra facturi à magnorũ animalium carnium eſu abſtinuiſſe, auiculas tantum comediſſe quarũ ſunt leues carnes & concoctu faciles, & ne piſces quidem tetigiſſe, quod is cibus carnem maxime reddat humidã & luxuriantẽ. Quod autem alimentũ ex piſcibus minime conueniat homini, hanc affert rationem, quod terreſtria & volucria animalia eundẽ inſpirant aërem quem homines, & eiuſdem generis aëre habent animã. Piſces autem non eundem quam homines inſpirant aërem, ſed eũ qui à mundi creatione cũ aqua fuit cõmixtus, & cum cæteris elemẽtis: quodquidem ſatis indicat, id quod eſt ex piſce nutrimentũ eſſe craſſum & materiale, nec materiã facile exuere, ſed eam per longum tempus manere. Diu autem manens materia craſſum & obtuſum reddit ingenium. [r] *Oportet ergo Deo offerre ſacrificia.* Sicut quæ ſunt craſſa alimenta, & multũ habent materiæ, non cõueniunt iis qui ad perfectam tendunt intelligentiã: ita nec Deo ſunt offerenda ſumptuoſa & magnifica ſacrificia, vt puta arietũ, & boum multa millia. Neq; enim Deus qui eſt expers materiæ delectatur materialibus: ſed ei ſunt offerenda quæ ſunt pia, & ei grata ſacrificia laudis & gratiarũ actionis, & preces quę offeruntur ab Eccleſia ex diuerſis gentibus, nationibuſq; & ſexibus congregata in vnitatem fidei per donum veteris & noui teſtamenti, cuius mens eſt pura, bonaq; & ſancta vitæ inſtitutio, & bona opera, & iuſta oratio, nempe quæ cum vita ſancta conſentit. Has preces aſſimilat Clemẽs ſuffitibus, qui in lege veteri erãt cõpoſiti ex vario genere aromatũ: hæc ſũt ſacrificia pia & Deo grata, nõ ea in quibus torretur caro & oſſa, quę tantũ abeſt vt Deo placeãt, qui eſt expers ſanguinis & materię, vt ne eſuriẽtes quidẽ canes ea comederint. Qui autẽ hæc cruẽta faciũt ſacrificia, quicunq; ij ſũt illis à Deo nullã poſſunt cõſequi gratiã, ſeu ſint piratæ, ſeu latrones, ſeu tyranni. Atq; in cruẽto quidẽ ſacrificio eſt ignis qui carnẽ nõ ſanctificat, ſed exedit: in incruẽto autẽ ſacrificio eſt ignis expers materiæ, nempe Spiritus ſanctus, non carnẽ peruadens ſed animã, eamq; expians & purgãs.

Leuit. 4. 9. 10. Num. 6. 19. & 29.

IVBEMVR

[a] IVBEMVR *autem colere & honorare eundem, quem & verbum esse & Seruatorem & ducem habemus persuasum, & per ipsum, patrem, non selectis diebus, vt aliqui alij, sed continenter per totam vitam hoc agentes & modis omnibus. Certè genus electum, per præceptum iustificatum, Septies, inquit, laudem dixi tibi. Vnde nec in definito loco, neque in templo selecto, neque diebus aliquibus festis & præstitutis, sed per totam vitam is qui est præditus cognitione, in omni loco, etiam si per se sit solus, & si habuerit aliquos qui similiter crediderunt, Deum honorat, hoc est, agit gratias propter rectæ vitæ cognitionem. Si autem alicuius boni viri præsentia, propter reuerentiam & obseruantiam eius quod est præstantius, eum qui conuersatur semper format & effingit: quemadmodum is qui cum Deo semper est præsens, per cognitionem, & vitam, & gratiarum actionem, non iure se melior semper euadat in omnibus & factis & verbis & affectionibus? Talis est is cui est persuasum, Deum vbique adesse, non autem arbitratur eum certis ac definitis locis esse conclusum: vt cùm se se absque eo aliquando esse existimauerit, noctu & interdiu intemperantiæ se dedat & libidini. Per totam ergo vitam diem festum agentes, vbique & omni ex parte Deum ad persuasi, laudantes agros colimus, laudantes nauigamus, & in omni alio vitæ instituto vt decet ex arte versamur. Propius autem Deo iungitur & familiaris efficitur is qui est cognitione præditus, vt qui simul quidem grauitatem & hilaritatem ostendat in omnibus. Grauitatem quidem, propterea quòd ad Deum conuertatur: hilaritatem autem, propterea quod humana bona reputet quæ dedit nobis Deus.* [b] *Videtur autem cognitionis excellentiam Propheta sic ostendere: Benignitatem & disciplinam & cognitionem doce me, per adscensum amplificans id quod est principale perfectionis. Hic ergo homo qui est verè regalis, sacerdos, sanctus Dei, quod quidem nunc quoque seruatur apud eos qui sunt doctissimi ex barbaris, genus sacerdotale ad regnum prouehentes: hic ergo nequaquam se tradit confusæ turbæ dominæ theatrorum. Quæ autem dicuntur & fiunt & videntur voluptatis illicientis gratia, ne in somnis quidem admittit. Neque ergo eas quæ visu percipiuntur voluptates, nec eas quæ in aliis fruendis capiuntur varietates: vt sumptuosos & magnificos suffitus qui odoratum alliciunt, aut condimenta ciborum, & quæ ex variis vinis sentiuntur delitias gustum inescantes: neque odoriferas ex variis floribus contexturas, quæ per sensum animam effœminant: sed honestum rerum omnium vsum ad Deum semper referens, & cibi, & potus, & vnctionis, vniuersorum datori offerens primitias, gratias agens & per donum & vnctionem, & per Verbum ei datum, ad conuiuiales epulas raro veniens, nisi quod amicitiam concordiámque & consensionem profitetur conuiuium, vt veritas ei persuaserit. Est enim ei persuasum Deum omnia scire & audire, nec vocem solùm, sed etiam cogitationem. Nam auditus quoque qui fit in nobis per meatus corporeos, non apprehendit per vim corpoream, sed per quandam sensum animalem, & intelligentiam quæ discernit voces aliquid significantes. Non est ergo Deus humana forma præditus, vt audiat, neque ei sensibus opus est, vt placuit Stoicis, maximè auditu & visu, non posse enim aliter vnquam apprehendere. Sed & aëris ad patiendum facilitas, & acerrimus Angelorum consensus, & vis quæ animæ attingit conscientiam, inexplicabili potestate etiam absque sensili auditione simul cum cogitato cognoscit omnia. Quòd si quis dicat vocem quæ inferius circa aërem voluitur, ad Deum non peruenire: at cogitata sanctorum secant non solùm aërem, sed etiam totum mundum. Occupat autem vis diuina perinde atque lux totam animam perspicere.* [c] *Quid autem non etiam vota & instituta ad Deum perueniunt, suam vocem emittentia? an non ea etiam transmittuntur à conscientia? Quamnam vocem expectauerit, qui secundum propositum electum etiam ante ortum, & id quod futurum est tanquam quod sit cognouit? An non profundum*

cuiusuis animæ elucescere facit lux potestatis, cùm penetralia, vt ait scriptura, scrutetur lux potestatis? Totus auditus, & totus oculus, est, vt his verbis vtar, Deus. Nullam ergo religionem, nec vllum Dei cultum seruat, neque in hymnis, neque in sermonibus, sed neque in scripturis aut dogmatibus, quæ non conuenit de Deo cognitio, ad humiles & indecoras deflectens notiones & cogitationes: quo fit vt multorum laudatio nihil differat à maledicto, propter veritatis ignorationem. Atque quorum quidem sunt appetitiones, cupiditates, & vt semel dicam, animi impulsiones, eorum sunt etiam precationes. Quamobrem nemo potum desiderat, sed bibere potum: sed nec hæreditatem, verùm esse hæredem: ita autem neque cognitionem, sed nosse: neque etiam rectam rempublicam, sed rempublicam gerere. Eorum ergo sunt precationes, quorum petitiones: & eorum sunt petitiones, quorum cupiditates. Precari autem & appetere fiunt inter se inuicem, ad habendum bona & ea quæ adiuncta sunt commoda. Is itaque qui est cognitione præditus, creatura & petit & precatur ea quæ sunt verè bona, nempe bona animæ, ipse quoque adiuuans vt perueniat ad habitum bonitatis, vt non amplius habeat bona tanquam aliquas adiunctas disciplinas, sit autem bonus. Quocirca eòs maximè decet precari qui Deum norunt vt oportet, & ei rei habent virtutem appositam & consentaneam, qui sciunt quænam sint verè bona, & quæ sint petenda, & quando, & quomodo singula. Est autem extrema insania, ab iis qui non sunt dij tanquam à diis petere: aut quæ non sunt conducibilia petere, petendo sibi mala quæ visione bona esse apprehendunt. Vnde meritò cùm sit vnus bonus Deus, ab ipso ex bonis alia quidem dari, alia verò permanere, precamur nos & angeli, sed non similiter. Non est enim idem, petere vt donum permaneat, aut ab initio vt id accipiamus contendere. Quinetiam auersio & depulsio malorum, est species precationis. Sed ea precatione nunquam est vtendum ad damnum hominum, nisi iustitiæ curam gerens hoc moliatur is qui est cognitione præditus, & dispenset hanc petitionem iis qui mali sensum exuerunt. Est ergo, vt audacius dicam, precatio, cum Deo conuersatio, & collocutio: licet ergo susurrantes, & ne labra quidem aperientes tacitè loquamur, intus clamamus. Omnem enim intrinsecus paratam collocutionem Deus exaudit perpetuò. Ea caput & manus in cælum extendimus, & pedes excitamus in vltima acclamatione orationis, promptitudine & alacritate spiritus assequentes essentiam quæ apprehenditur intelligentia: & vnà cum verbo corpus à terra abducere conantes, erectam & eleuatam animam desiderio meliorum cogimus in sancta progredi; magno animo carnis vinculum despicientes. Scimus enim optimè, eum qui est præditus cognitione, totum mundum lubenter transmittere, vt certè Iudæi Ægyptum, apertè ostendendo se Deo quamproximos esse futuros. Quod si nonnulli certas ac definitas horas constituunt orationi; vt exempli causa, tertiam, sextam, ac nonam: at is qui est cognitione præditus, per totam orat vitam, per preces quidem cum Deo studens versari. Reliquit autem, vt semel dicam, omnia quæ non sunt vtilia: cùm eò iam peruenerit, vt iam hinc acceperit consummationem eius qui agit ex charitate. Imo verò triplicem horarum diuisionem, quæ totidem sunt honoratæ precibus, sciunt qui norunt beatam sanctarum mansionum trinitatem. [d] Hîc mihi venit in mentem quorundam qui diuersa sentiunt, nempe Prodici hæresis sectatorum, dogmatum, quæ inducunt non esse orandum. Ne ergo de hac sua impia sententia, tanquam noua & aliena hæresi se efferant, sciant eam quidem prius fuisse acceptam à Philosophis qui dicuntur Cyrenaici. Suo autem tempore dicetur aduersus impiam execrandorum illorum dogmatum cognitionem, ne si huic Commentario insereretur contra eos disputatio, quæ de iis prolixa futura esset pertractatio, interrumperet cœptam orationem, cùm nos solùm ostendamus verè pium ac religiosum Dei esse cultorem, qui ex regula ecclesiastica verè est cognitione præditus, cui

tus, cui

tus, cui soli, cùm ex Dei voluntate dispertiat ac distribuat, fit petitio cùm petiuerit atque adeo cogitauerit. Quomodo enim quicquid vult potest Deus, ita quicquid petierit is qui est cognitione præditus, id accipit. Omnino enim nouit Deus eos qui bonis digni sunt, & qui non, vnde dat ea quæ singulis conueniunt. Quamobrem indignis etiamsi sæpe petierint, non dabit, dabit autem scilicet iis qui sunt digni. Non est tamen petitio superflua, etiamsi bona dantur absque oratione. Iam & gratiarum actio, & petitio eorum quæ pertinent ad conuersionem proximorum, est opus eius qui est præditus cognitione: quâ quidem ratione orauit quoque Dominus, gratias quidem agens propter ministerium, rogans autem quamplurimos esse in cognitione, vt in iis qui salui fiunt, per salutem ex agnitione Deus glorificetur, & qui est solus bonus & qui solus Seruator, per filium ex seculo in seculum agnoscatur. Quanquam fides quoque futurum esse vt accipiat: est species orationis quæ est reposita vt conuenit cognitioni. Cæterum si oratio est occasio cum Deo conuersationis, aditus ad Deum nulla est prætermittenda occasio: eius certè qui est præditus cognitione, sanctitas connexa cum beata prouidentia, per spontaneam confeßionem, ostendit perfectum Dei beneficium. Est enim veluti quædam mutuò respondens prouidentiæ cura, sanctitas eius qui est cognitione præditus, & quæ conuertitur amici Dei beneuolentia. Neque enim Deus inuitus est bonus, quomodo ignis est præditus vi calefaciendi. Est autem voluntaria bonorum impertitio, etiam si anticipet petitionem. Neque verò inuitus saluus erit is qui fit saluus: non est enim inanimis, sed omnino voluntariè & libero animi arbitrio contendet ad salutem. Quocirca præcepta quoque homo accepit, vt qui ex se moueri & incitari poßit ad vtrum velit ex iis quæ sunt eligenda & fugienda. Non facit ergo Deus bona ex neceßitate, sed libera voluntate bene facit iis qui ex se conuertuntur. Non est enim seruilis quæ ad nos venit diuinitùs, tanquam à deterioribus ad meliores procedens, prouidentia. Ex miseratione autem nostræ imbecillitatis, exercentur quæ sunt proximæ ac continentes prouidentiæ dispensationes: sicut etiam pastores ouium curam gerunt, & Rex eorum qui eius parent imperio, & nos paremus præfectis nostris, qui eos regunt qui sunt eis commißi, eo ordine qui fuit eis traditus. Dei ergo sunt serui & cultores, qui liberalißimum & maximè regalem cultum exhibent, qui fit per piam ac religiosam mentem & cognitionem. Est ergo omnis quoque locus verè sacer, in quo Dei accipimus notionem & cognitionem, & tempus. Quando autem is cuius est bona mens, & bonum animi institutum, & qui est gratus, petit per orationem, nonnullam aliqua ex parte fert opem, lubenter per ea quæ flagitat precibus, accipiens id quod desiderat. Quando enim nostram bonam animi propensionem acceperit is qui est dator bonorum, eius conceptionem omnia simul bona consequuntur. Certè per orationem examinatur modus quomodo se habeat ad id quod oportet. Si vero vox & dictio nobis data est causa intelligentiæ, quemadmodum non ipsam animam & mentem Deus exaudit, cùm iam certè anima animam, & mens mentem exaudiat? vnde quæ multas edunt voces Deus linguas non expectat; vt hominum interpretes, sed cognoscit omnium, vt semel dicam, mentes & quod nobis vox significat, hoc Deo nostra loquitur cogitatio, quam etiam ante creationem sciebat venturam esse in mentem. Licet ergò ne voce quidem emittere orationem, sed solùm quicquid est intrinsecus spirituale, intendere in vocem quæ mente percipitur, per indiuulsam ad Deum conuersionem. Quoniam autem ortus diei imago est Oriens, illinc quoque lux augetur quæ primùm illuxit ex tenebris: sed etiam iis qui volutantur in ignoratione, exortus est dies cognitionis veritatis, ea ratione qua Sol in Oriente matutino, nempe orationes. Vnde etiam quæ erant ex templis antiquißima respiciebant ad Occidentem, vt qui stant vultu conuerso ad imagines, doceantur verti ad Orientem. Psal. 140.

Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum, aiunt Psalmi. ᶜ Sceleratis ergo hominibus oratio, non solùm in alios, sed etiam in seipsos est perniciosissima: siquidem etiamsi quæ fausta & prospera dicunt, petita acceperint, lædunt eos qui acceperunt, vt qui sint eorum vsus nescij. Qui enim orant vt possideant bona ea quæ non habent, ea quæ videntur, bona, non ea quæ sunt petunt. Qui est autem cognitione præditus, eorum quidem quæ possidet permansionem, ad ea autem quæ est superaturus aptitudinem, eorum autem quæ non est accepturus, petet æternitatem. Quæ autem verè sunt bona quæ versantur in anima, ea & sibi esse, & ei permanere precatur: neque aliquid ex iis quæ absunt desiderat, contentus præsentibus. Neque enim est propriis bonis defectus, cùm satis iam sibi sit ex diuina gratia & cognitione. Sed cùm suis quidem sit contentus, aliis autem non egeat, omnipotentem autem cognoscat voluntatem, & simul habeat & precetur, maximè autem proximè adhærescat potentiæ, studens esse spiritualis, per indefinitam charitatem est vnitus Spiritui. Sic magni est & excelsi animi, qui id quod est omnium præstantissimum, quod omnium optimum, possidet per scientiam, & facilè quidem incitatur & applicatur ad contemplationem: eorum autem quæ cadunt in contemplationem, in anima vim habet permanentem, hoc est, perspicacem scientię acrimoniam. Hanc autem vt possideat potestatem quàm maxima vi contendit, se ab iis quæ menti aduersantur continens, & in contemplatione quidem perpetuò residens, & in ea se exercens exercitatione quæ ab iis quæ sunt iucunda se abstinet, & ea quæ sunt facienda rectè gerit, & magna præterea vtens experientia, tam in doctrina, quàm in iis quæ ad vitam pertinent, habet dicendi libertatem, non vim effrænatæ linguæ, sed vim & facultatem simplici oratione vtentem, quæ nihil eorum quæ conuenienti tempore dici possunt, & de quibus maximè dicendum est pro dignitate, celat neque propter gratiam, neque propter timorem. Qui ergo quæ Dei sunt accepit à choro mystico ipsius veritatis, vtitur oratione adhortatoria, quæ magnitudinem virtutis, ipsam, inquam, & quæ ab ea oriuntur, pro dignitate indicat, cum diuina orationis eleuatione, iis quæ percipiuntur intelligentia, & quæ sunt spiritualia, quammaximè fieri potest, ex cognitione se reddens familiarem. Quo fit vt semper sit benignus, mansuetus, aditu facilis, affabilis, patiens, gratus, bona præditus conscientia. Is est non solùm rigidus & austerus ad hoc vt non corrumpatur, sed etiam ad hoc vt non tentetur. Præbet enim animum, qui neque voluptati neque dolori cedit, aut ab eis expugnatur. Iudex, si vocet ratio immobilis, animi motibus nihil penitus largiens, immutabiliter quà iustum iubet proficisci, ingrediens, persuasum habens omnia pulcherrimè administrari, & animas semper in melius proficere, donec ad ipsum bonum venerint, vt quæ in vestibulis, vt semel dicam, patris, magno pontifici proximè euaserint. Hic cognitione præditus, qui est fidelis, & cui est persuasum quæ sunt in mundo optimè administrari, æquo certè animo fert omnia quæ eueniunt. Merito ergo nihil requirit ex iis quæ ad vitam pertinent ad vsum necessarium, vt cui sit planè persuasum, quod qui omnia nouit Deus, id quod est vtile suppeditat bonis etiam non petentibus. Sicut enim artifici artificiosè, & gentili gentiliter: ita etiam ei qui est cognitione præditus, ex cognitione præbet singula. Et qui ex gentibus quidem conuertitur, fidem: qui autem ascendit ad cognitionem, charitatis petet perfectionem. Qui autem summum iam attigit cognitione præditus, precatur vt augeatur contemplatio & permaneat: sicut qui est homo communis, vt sit perpetuò sanus. Iam verò petet etiam vt à virtute nunquam excidat, maximè adiuuans & dans operam vt perpetuò maneat eiusmodi vt non possit excidere. Nouit enim aliquos quoque ex Angelis, qui propter socordiam humi lapsi fuerant, nondum perfectè ad vnum illum habitum, ab ea quæ est ad duplicitatem aptitudine seipsos expressisse. Is qui hìc ad summum cognitionis & excellentem viri perfecti altitudinem se exercuit,

se exercuit, & ita viuere vt nullo loco nec tempore labatur elegit, & in eo se exercet per mentis vndique exæquatam & vnius planè tenoris stabilitatem. Quibus autem graui: μενόντων: *aliquis adhuc relinquitur angulus deorsum vergens; vnà quoque detrahitur id quod per fidem sustollitur. Ei ergo qui exercitatione profectà ex cognitione parauerit virtutem quæ non potest amitti, efficitur naturalis habitus. Et quomodo lapidi grauitas, ita huius scientia euadit huiusmodi vt non possit amitti, non inuoluntariè, sed voluntariè, vi rationis & cognitionis atque prouidentiæ. Quoniam autem amissum non esse, per cautionem fit eiusmodi vt non possit amitti: cautionem quidem ad hoc vt non peccet, bonam autem considerationem ad hoc vt virtus non amittatur, retinebit. Cognitio autem videtur bonam præbere considerationem, docens perspicere ea quæ possunt adiuuare ad hoc vt virtus permaneat. Res est ergo maxima Dei cognitio: quocirca ea quoque ita conseruatur virtus vt amitti nequeat. Qui autem Deum nouit, est sanctus & pius: qui est ergo cognitione præditus, ostensum est eum solum esse pium & religiosum. Is gaudet quidem de bonis præsentibus: lætatur autem propter ea quæ sunt promissa, tanquam iam præsentia. Non enim eum adhuc latent tanquam absentia, propterea quòd qualia sint iam ante cognouerat. Cognitione ergo persuasus, quomodo sit vnumquodque ex futuris, hoc possidet. Quod enim est mancum & defectum, metiendum est ex eo quod ad ipsum pertinet. Si ergo possidet sapientiam, & est res diuina sapientia: qui est particeps eius quod non indiget, non fuerit indigens. Non enim sapientiæ communicatio fit dum se inuicem mouent & retinent operatio & id quod participat: neque dum aliquid aufertur, aut fit alicuius indigens. Ostenditur ergo minui non posse operationem per ipsam communicationem. Sic ergo nobis habet omnia bona is qui est cognitione præditus, potestate: sed nondum etiam numero, nam alioqui dimoueri non posset, quod attinet ad diuinos qui debentur profectus ac administrationes. Hunc quoque Deus adiuuat, propinquiore honorans curatione. An non enim bonorum virorum gratia, & vt ea possiderent, & illis vsui, vel potius saluti essent, omnia facta sunt? Non ergo eis abstulerit ea quæ sunt propter virtutem, propter quos sunt quæ facta sunt. Clarum est enim quòd bonam ipsorum naturam & sanctum institutum honorans, ijs qui bene viuere constituerunt, vires inspirat ad reliquam salutem, alios quidem solum adhortans; alijs verò qui ex se digni euaserunt opem ferens. Est enim omne bonum eiusmodi, vt adnascatur ei qui est præditus cognitione: siquidem ei est finis scire & facere scienter vnumquodque. Quomodo autem medicus præbet sanitatem ijs qui ei opem ferunt ad sanitatem: ita etiam Deus æternam salutem ijs qui opem illi ferunt, & cum eo cooperantur ad cognitionem, & ad bonas actiones. Cùm autem simul cum eo quod facimus, in nostra sint potestate ea quæ præcepta imperant, perficitur quoque promissio. Ac mihi videtur illud quoque rectè dici apud Græcos: Athleta quidem non ignobilis nec pusilli animi inter veteres, cùm longo tempore corpusculum exercuisset ad fortitudinem, ascendens ad Olympia, cùm Pisani Iouis aspexisset statuam: Si omnia, inquit, ô Iupiter, mihi rectè parata sunt ad certamen, iustè mihi redde victoriam. Sic enim cùm is quoque qui est cognitione præditus, citra reprehensionem & cum bonæ conscientia, quod ad se attinet, omnia impleuerit, & ad doctrinam, & ad exercitationem, & ad bonorum operum effectionem, & ad hoc vt Deo sit gratus & acceptus, id vniuersum salutem deducit ad perfectionem. Hæc ergo à nobis exiguntur quæ sita sunt in nostra potestate, & eorum quæ ad nos pertinent tam præsentium quàm absentium electio, & desiderium, & possessio, & vsus, & permansio. Quocirca verè puram & immaculatam oportet habere animam, eum qui cum Deo conseruatur, seipsum bonum perfectè efficientem: sin minus, proficientem ad cognitionem, & eam desiderantem, à vitij autem operibus omnino esse auulsum.*

COMMENTARIVS.

[a] IVBEMVR *autem.* Postquam ostendit Clemens quodnã sit pium Deoq; gratum & acceptum sacrificium, nũc docet quemnã colere & honorare debeamus. Iubemur, inquit, colere & honorare Dei filiũ & per ipsum patrem. Qui est autem Dei filius eundem credimus esse Dei verbũ & sapientiam, nostrumque seruatorem & ducem. Cum autem is vbique sit totus & semper, & nec certis locis contineatur, nec definitiis comprehendatur temporibus, nõ est certus locus quo colatur, nec tempus quo honoretur, nec certus constituitur locus ad colendum, nec tempus ad honorandum, sed vbiq; & semper est colendus & honorãdus. Quod si obijciatur esse certa tempora ab Ecclesia statuta, vt Deus colatur & honoretur, hoc quidem nemo iuierit inficias. Sed dici potest, Deum quidem vbiq; & semper coli, sed certa loca vt pote templa & ædes sacras & certa tempora esse constituta, vt sciretur quo tempore & loco cõuenturus esset populus, qui alioqui Deum qui vbique & semper est, vbique & semper honorat & colit. Certis ergo & statis diebus nempe diebus festis, & certis locis ab Ecclesia constitutis, fit commemoratio præclarorum Dei beneficiorũ, quorum nisi congregatus admoneretur populus ea è memoria excideret, & qui semper est vbiq; colendus & honorandus, vix vnquam coleretur & honoraretur, nec laudaretur & gratiæ à populo simul congregato Deo agerẽtur, cui omnia ferre debet præcepta. Hæc est ergo causa cur & dies festi, & ædes sacræ sint ab Ecclesia constitutæ, cum alioqui in templis manu factis Deus minime habitet. Populus ergo certis diebus & locis Deum colit & honorat. Genus autẽ electũ & sacerdotale, quod apud Psalmistam dicit septies se laudẽ Deo dicere, vbiq; & semper Deum colit & honorat, toto vitę tempore eum laudens & ei agens gratias propter eam quam habet Dei cognitionem, eum, inquam, laudat & ei agit gratias, siue sit solus, siue cum aliis qui in Deum credunt quem scit vbique adesse. [b] *Videtur autem cognitionis excellentiam.* Quanta sit excellentia eius qui est cognitione præditus ostendit propheta Dauid dũ Deũ rogat vt eum doceat bonitatẽ, disciplinam & cognitionẽ & scientiã, in summo loco ponens cognitionem per amplificationẽ. Nam in vera Dei quæ à Deo docetur cognitione consistit principalis perfectio, qua qui est præditus is verè est regalis sacerdos, & sanctus Dei regalis est, vt qui ratione imperat vitiosis animi motibus & perturbationibus. Sacerdos est, vt qui Deũ rite colit & honorat, eumq; ritè colens & honorãs est sanctus Dei: hinc est quod hoc adhuc hodie seruatur apud barbaros Hebræos scilicet & Christianos, vt ex genere Sacerdotali ad regnũ prouehãtur. Qui certe apud Christianos sunt pontifices plane regiam obtinent authoritatẽ. Ij suæ dignitatis memores cum vulgo promiscuam non habent consuetudinem, nec cum eis in theatralibus versantur spectaculis. [c] *Quid autem non etiam vota.* Postquam dixit Clemens, non solum sanctorũ voces, sed etiam cogitationes, & aërem, atq; adeo totum mundum secantes, ad Deum peruenire, imo verò vim diuinam tanquam lucem totam occupare & peruadere animam. Hinc fit vt cum Deus prior totam peruadat & occupet, non tam ad eum voces perueniãt & cogitationes, quam ipse prior ad eas venit. Quinetiam ad Deum perueniunt quæcunque homo proponit & instituit, tanquam quæ suas habeant voces, quæ emittuntur ab ipsa animæ conscientia. Sed non opus est vt Deus eorum expectet voces, cum omnia nouerit quæ sunt futura, etiam antequam facta sunt perinde ac si iam sint. Aperit Deus, & in lucem profert Deus quæcunque sunt in anima, vt qui etiam ipsa scrutetur intima penetralia. Deus omnia ita videt & audit, vt quodammodo dici possit totus oculus & auditus. Audit autẽ & videt longe perfectius licet sensuũ nullis præditus sit instrumentis. Adeo quidẽ certe clare videt & audit, vt eius vim sentiendi non male explicet qui totũ eum esse dicit oculũ & auditũ. Hoc est de Deo rectè sentire tales sensus illi tribuere qui sint excellentissimi & perfectissimi. Quod si quis aliter sentiat, nec de Deo cõuenientem habeat opinionẽ, de eo viles & abiectas & Dei maiestate indignas suscipiens notiones & cogitationes, is est impius & à vera religione alienus, is nec in hymnis, nec verbis, nec scriptis, nec dogmatibus rite Deũ colit. Hinc fit vt vulgus quod temerè Deũ laudat, cum nesciat veritatem, eum potius maledictis appetat & execrẽtur quam laudet. [d] *Hic mihi venit.* Cum de precatione multa dixisset Clemens, recordatus autem esset esse hæreticos quos vocat diuersa sentiẽtes, vt qui diuersa sentirent à fide Catholica (ij sunt Prodicus Gnosticorum pater, & eius sectatores qui dicebãt nõ esse orandũ) hoc illi visum est confutandũ, ne frustra ab eo suscepta esset hæc oratio. Huius impiæ sententiæ se fuisse inuentorẽ iactabat Prodicus, cũ multis ante eũ seculis id ipsum sensisset Aristippus philosophus Cyrenaicus, & eius asseclæ. Aduersus eos quidẽ statuit disputare, sed in aliud tempus differt disputationẽ, ne cũ esset prolixior, ea abrumperet cursũ cœptę orationis. In aliud ergo tẽpus dilata ea aduersus Prodicum disputatio, pergit Clemens tractare de oratione. Dicit itaq; eum esse verè pium & religiosum Dei cultorẽ, qui ex regula Ecclesiastica, id est cõuenienter scriptis quæ recepit Ecclesia est cognitione præditus, is cũ ex Dei voluntate quæ est ei apprimè nota, cuncta dispertiat, distribuat, & administret, à Deo impetrat non solũ quod petierit, sed quod vel tantum cogitarit. Non est autem mirum si quod tantũ cogitarit accipit. Nam cum omnia possit Deus, non est dubiũ quin illi concedat, quem scit omnia distribuere & administrare ex Dei volũtate. Deus itaq; qui nouit quinã sint digni bonis dat, etiãsi non petant, iis autẽ qui non sunt digni non dat, etiamsi sæpe petant. Dat itaq; Deus quæ singulis cõueniunt. Quamuis autẽ bona det Deus etiamsi nullæ preces præcesserint, nõ est tamen oratio superuacanea. Non est enim Deus eiusmodi vt ad dandũ cogi possit, sicut vis ignis est eiusmodi vt ardeat velit nolit. Orari ergo vult Deus vt bona eũ dignis dare omnes intelligant. Sed nec inuitis dat hominibus, quorum est liberum arbitrium ad bona suscipienda quæ dantur. [e] *Quoniam autem ortus diei imago est Oriens.* Fit oratio ab iis qui orant cõuersis ad Orientẽ, quam quidem veterem fuisse traditionem scribit Basilius libro de Spiritu sancto. Oriens autem est imago ortus diei. Ipsius quoq; Christi imago est Oriens qui nõ secus atq; sol exoriẽs, illuxit ex tenebris, iis qui volutabantur in tenebris exortus est dies veritatis. Veritas autẽ inter cætera continet etiam orationes, quæ & fiunt ad ortũ solis & diriguntur ad verum orientem, nempe Christum. Vetustissima autem templa olim spectabant ad occidentem, vt ij quorum vultus conuersi

conuersi erant ad imagines seu idola, discerent oportere eos cõuerti ad verum Orientem nempe ad Christum, ad quem petit Dauid suam dirigi orationem non minus suauem & gratam, quam odorem suffitus quem vocant incensum & sacrificium, quod in veteri lege quotidie offerebatur vesperi. Nã iugiter quidem offerebat sacerdos & mane & vespere, sed dignissimũ erat illud sacrificiũ quod fiebat vespere, quod significabat & sacrificium crucis & Eucharistiã à Christo vespere institutam. Exod. 29. Num. 28 [1] *Sceleratis autem hominibus.* Cum possit dubitari vtrumne omnibus prosit oratio, respõdet Clemẽs, in sceleratis hominibus orationem non solum aliis, sed etiam sibi ipsis esse perniciosissimam. Nam siue aliis siue sibi petierint, quæ sunt fausta & fœlicia, & ea impetrarint, non modo non proderunt, sed etiã oberunt cũ nesciant quomodo eis sit vtendum. Nam qui orant vt bona fortunæ quę non habent possideant petunt non bona quæ sunt, sed quæ videntur esse bona, & quæ sæpius incommoda quã commoda possidentibus afferunt. Improbis ergo hominibus bona petentibus, quę mala sunt vti nescientibus, sæpe nõ prodest, sed obest oratio. Sed viro bono & Dei cognitione prædito raro vsuuenit vt noceat oratio: nam ea demum petit quæ non ignorat sibi esse profutura. Nõ enim petit quæ non habet, sed vt quæ iam habet permaneant: quod si qua sunt quæ non habet, ad ea autem potest peruenire, petet aptitudinem, qua ad ea perueniat. Ita petet vt perueniat ad regnum cœlorum & vt æternam vitam consequatur. Si quæ autem sunt quæ suæ naturæ captum superant, sed sunt propria solius diuinitatis, ea sibi non petet ad quæ non est aptus, sed ei soli cui debẽtur, petet æternitatem. Ita soli Deo beato & immortali ab homine petitur omnis honor & gloria. Quod autem superius dixerat Clemens eũ qui est cognitione præditus, bona futura quæ sunt à Deo promissa spe certa iam possidere, hic quoque sed aliter dicit. Dicit enim eum qui est cogitione præditus, omnia bona possidere, potestate quidem omnia, sed non omnia numero, id est nondum actu. Omnia autẽ numero & actu possessurum, quando quæ fuerint promissa, reipsa fuerit consecutus. Quod autem promissa bona nondum actu possideantur, ex hoc potest intelligi, quod adhuc restat vt in multis diuina gratia proficiat, multaq; gerat & administret quę pertinent ad salutem: hunc autem honorat Deus propinquiore sua cura & prouidentia. Nã propter bonos viros facta sunt omnia, nempe vt ea possiderẽt, vt ea illis essent vsui & conferrent ad salutẽ. Cum ergo Deus omnia fecerit & crearit propter bonos viros qui viuũt ex virtute, eis minime abstulerit quæ sunt propter virtutem. Tantum certè abest vt virtutem & quę ad eũ pertinent auferat, vt bonam eorum honorans naturam & institutũ, eis dẽt vires partim eos adhortans qui parum aut nihil ex se possunt, partim iis qui ex se digni sunt opem ferẽs. Ex se autem digni sunt qui sua spõte sunt boni, quibus omne bonũ adnascitur. Ei autem adnascitur cui est finis & scopus vt scienter vnumquodq; agat: sciẽter autẽ scit & facit, qui absq; ratione nihil scit & nihil facit, sciẽter autẽ nescit & facit, qui neq; suæ scientiæ, neque facti certam potest reddere rationem. Is ad hoc vt sciat opus habet exhortatione. Qui autẽ scit sciẽter nõ eget exhortatione sed opus habet vt adiuuetur, adiuuetur inquam, à Deo, sine cuius auxilio est inutilis & inefficax scientia, & rursus vt Deũ adiuuet ei cooperãdo: cooperatur autem, qui suo libero vtatur arbitrio. Neq; enim Deus operatur in inuitum, quod quidem medici probat exemplo, qui dat quidem sanitatẽ, sed eam non dat inuito. Non sanatur enim nisi qui lubens ei à medico data acceperit medicamenta, vt noxij expellantur humores, quibus expulsis restituitur sanitas: ita Deus quoq; æternam dat salutem, sed non inuitis. Iis enim demum dat salutem qui ab ipso datã accipiũt scientiam, & bonas quæ ab ea procedũt actiones. In nostra autem potestate sunt, & quæ agimus, & quæ nobis à Deo data præcepta imperant. Hinc fit, vt nobis à Deo facta perficiatur promissio. Dantur enim quæ sunt nobis à Deo promissa, quod quidem non est aliud quam æternam à Deo consequi salutem.

[a] QVINETIAM *decet eum omnes orationes & probè facere, & cum probis. Est enim lubricum ac periculorum vnà adscribi cum peccatis aliorum. Vnà ergo cum ijs qui recentiùs crediderunt, is qui est cognitione præditus, de ijs precabitur de quibus vnà etiam agere conuenit. Vniuersa autem eius vita, est quidem celebris ac sanctus dies festus. Atque ei quidem sacrificia, sunt ipsæ preces & laudes, & quæ ante cibum fiunt scripturarum lectiones: psalmi autem & hymni, dum cibus sumitur: antequam eatur cubitum, quinetiam noctu, rursus orationes. Per eas seipsum vnit choro diuino, ex memoria continua in memoria semper mandanda positus contemplatione. Quid verò, an non aliud quoque sacrificium, nempe dogmatum & pecuniarum in egenos largitionem cognoscit? Maximè. Sed nec ea quæ fit ore vtitur verbosa precatione, vt qui quæ petere à Domino oporteat, didicerit. In omni ergo loco orabit, sed non vt apertè populo appareat. Is verò dum & ambulatione vtitur & sermone & quiete & lectione & ijs quæ fiunt ex ratione, omni modo precatur, & si in ipsius animæ penetralibus solùm cogitauerit, etiam inenarrabilibus gemitibus Patrem inuocauerit: ille autem propè adest eo adhuc loquente. Cùm sint autem tres fines cuiusuis actionis, propter id quidem quod est bonum & vtile omnia operatur: voluptatis autem causa aliquid agere, his relinquit qui vulgarem vitam sequuntur. Longè autem abest vt qui in tali pietate probatur & dijudicatur, sit ad mentiendum propen-*

sus & ad iurandum: est enim iusiurandum quidem confessio definitiua cum diuina assumptione. Qui est autem semel fidelis, quemadmodum seipsum infidelem præbuerit, vt etiam opus habeat iureiurando, & non ita vitam gesserit vt ea sit firmum ac definitum iusiurandum, & fidem confessionis ostenderit in constanti stabilique vita & sermone? Si autem in iudicio eius qui facit & loquitur positum est facere iniuriam, non in perpessione eius qui patitur persecutionem, neque mentietur, neque peierabit, vt qui Deum afficeret iniuria, cùm eum sciat natura esse eiusmodi vt minimè lædi possit. Sed neque propter proximum mentietur, vel aliquid transgredietur, quem didicit diligere, etiamsi non sit familiaris. Propter seipsum autem multo magis neque mentietur, neque peierabit, siquidem nunquam sua sponte in seipsum iniustus inuenietur. Sed neque iurat, vt qui in affirmatione quidem, Næ vel Est: in negatione autem, Non, ponere constituerit. Iurare enim, est iusiurandum, vel tanquam iusiurandum mente conceptum proferre affirmatiuè. Sufficit ergo ei vel affirmationi vel negationi addere illud, Verè dico, ad comprobandum ijs qui non perspiciunt stabilitatem eius responsionis. Oportet enim eum habere, vt ego quidem existimo, apud externos quidem vitam fide dignam, vt ne postuletur quidem ab eo iusiurandum: in seipsum autem & eos qui conuersantur, animi æquitatem, quæ est iustitia voluntaria. Iam verò rectè & verè iurans, non autem procliuis ad iurandum, est is qui est præditus cognitione, qui raro quidem accedit ad iurandum, sed ita vt diximus. Quanquam verum esse in iureiurando, fit cum ea quæ est in vero consensione: contingit ergo hoc euenire, quatenus quis se rectè gerit in officiis. Vbinam ergo est amplius opus iureiurando, ei qui ita viuit vt qui peruenerit ad summum veritatis? Qui ergo ne iurat quidem, multum abest vt sit peieraturus: qui autem nihil transgreditur ex ijs quæ pacta & conuenta sunt, is nunquam iurauerit, cùm transgressionis & perfectæ obseruationis in factis sit obseruatio, sicut certè mentiri & peierare, in dicendo & iurando præter officium. Qui autem iustè viuit, nihil ex iis quæ decet fieri transiliens, vbi examinatur iudicium veritatis, is factis verè & sanctè iurat: est ergo ei superfluum linguæ testimonium. Cùm ergo sit ei semper persuasum Deum esse vbique, & erubescat non verum dicere, & falsum dicere cognoscat se esse indignum, diuina & sua ipsius contentus est conscientia: & ideo non mentitur, neque præter pacta conuenta facit aliquid. Ea ratione neque iurat, si fuerit rogatus: neque vnquam negat, ne falsum dicat, etiamsi moriatur in tormentis. Eius autem qui est præditus cognitione dignitatem, maximè auget & amplificat, qui aliorum docendorum suscepit præfecturam, vt qui maximi quod est in terris boni dispensationem & verbo & facto acceperit, per quam intercedit vt fiat cum Deo coniunctio & societas. Quomodo autem qui res terrenas colunt ac venerantur, precantur imagines perinde ac si audiant, firma ac stabilia ducentes pacta conuenta quæ eis fiunt authoribus: ita authoribus ac ducibus animatis imaginibus, scilicet hominibus, veræ verbi magnificentia à fide digno magistro accipitur: & quod in eos confertur beneficium, refertur ad ipsum Dominum, ad cuius imaginem docens is qui reuera est homo, fabricatur & componit, ad salutem renouans, hominem catechumenum. Quomodo enim ferrum Martem Græci appellant, & vinum Bacchu, per aliquam relationem: ita is qui est præditus cognitione, proximorum vtilitatem propriam salutem existimans, meritò dicatur Domini imago animata, non quoad formæ proprietatem, sed quoad symbolum signúmue potestatis, & similitudinem prædicationis. Quicquid habet in mente, id etiam fert in lingua, apud eos qui digni sunt audire, ex assensione & certa sententia simul dicens & viuens. Vera enim simul sentit & dicit, nisi si quando loco medicinæ, vt medicus ad ægrotantes, ad eorum qui laborant salutem, mentietur, aut falsum dicet, vt aiunt

εὐγνωμοσύνην.

aiunt Sophistæ. Ecce enim Timotheum præclarus circuncidit Apostolus, cùm vociferaretur & scriberet circuncisionem manu factam nihil prodesse: sed, ne repentè & aceruatim à lege auellens, ad eam quæ est ex fide cordis circuncisionem, adhuc reluctantes eos qui audiebant Hebræos, à synagoga cogeret abrumpere, se Iudæis accommodans, factus est Iudæus, vt omnes lucrifaceret. Qui ergo propter proximorum salutem quibus se accommodat, se ad solam demittit accommodationem, is nullius simulationis omnino cogitur esse particeps, propter periculum quod imminet iustis ab ijs qui eis inuident. Propter solam autem propinquorum vtilitatem, faciet quædam quæ non principaliter ab eo fierent, si non faceret propter illos. Is seipsum tradit pro Ecclesia, pro familiaribus quos ipse in fide genuit, in exemplum, iis qui possunt suscipere summam œconomiam, benigni & pij doctoris, ad ostendendam verborum veritatem, ad operationem charitatis in Dominum. Is est eiusmodi vt à timore non redigatur in seruitutem, verus in sermone, tolerans in labore, nec in ea quæ profertur oratione volens vnquam mentiri, & in ea se semper ita gerens vt non peccet: quando quidem ipsum mendacium, vt quod cum aliquo dolo dictum sit, non est sermo ociosus, sed exercetur ad vitium. Vndique ergo veritati testimonium fert is solus qui est cognitione præditus, & facto, & oratione: semper enim in omnibus omnino se rectè gerit, & in sermone, & in actione, & in ipsa cogitatione. Hæc ergo est, vt cursim persequendo dixerim, Christiani pietas & religio. Si hæc facit vt dicit, & conuenienter rectæ rationi piè facit & iustè. Si hæc ergo ita se habent, solus reuera fuerit pius, iustus, religiosúsque ac verus Dei cultor, is qui est cognitione præditus. Non est ergo Christianus impius (hoc enim fuerat propositum ostendere Philosophis) quare nullum malum vel turpe, quod est iniustum, nullo modo vnquam operabitur. Consequenter ergo nec se gerit impiè, sed vel solus piè ac sanctè Deum colit, eum, inquam, qui verè est Deus, princeps, & Rex omnium, & omnipotens, ex vera religione purè & castè colens. Est enim, vt semel dicam, cognitio, quædam hominis, tanquam hominis perfectio, quæ completur per rerum diuinarum scientiam, & modo, & vita, & sermone congruens & consentiens sibi & verbo diuino, vt per eam solum fidelis efficiatur perfectus. Est ergo fides aliquod bonum intrinsecus positum, & quæ absque eo, quod Deum quærat, Deum esse confitetur, & vt qui sit glorificat: vnde oportet ab hac fide eductum & in ea auctum, gratia Dei, quoad eius fieri potest, eius accipere cognitionem. Dicimus autem cognitionem differre à sapientia quæ est per doctrinam: nam quatenus quidem est aliquid cognitio, hoc omnino est etiam sapientia: quatenus autem est aliquid sapientia, non est omnino cognitio. In sola enim sermonis qui profertur cognitione, nomen sapientiæ visione apprehenditur. Verumenimuero de Deo non dubitare, sed credere, est fundamentum cognitionis. Est autem vtrumque Christus, fundamentum, inquam, & ædificium, per quem est & principium & finis. Et extrema quidem non docentur, nempe principium & finis, fides, inquam, & charitas. Cognitio autem quæ datur ex traditione per Dei gratiam, veluti quoddam depositum committitur ijs qui seipsos doctrina dignos exhibuerint, ex qua elucescit charitatis dignitas, ex luce in lucem. Dictum est enim, habenti dabitur. Fidei quidem cognitio: cognitioni autem, charitas: charitati autem, hæreditas. Hoc autem fit quando quis à Domino penderit per fidem, cognitionem & charitatem, & vnà cum eo ascenderit, vbi est fidei nostræ & charitatis Deus & custos. Vnde in fine traditur cognitio ijs qui ad hoc sunt apti & selecti, eò quòd maiori præparatione opus sit & præexercitatione, & ad ea audienda quæ dicuntur, & ad vitam componendam, & ad consideratè progrediendum ad id quod est vltra eam quæ est ex lege iustitiam. Ea nos deducit ad finem interminatum & perfectum, prius docens eam quæ nobis est futura, Deo conuenientem cum Diis viuendi ratio-

Act. 16. Gal. 5. 6. Matth. 25. Luc. 19.

nem, cum ab omni pœna & supplicio fuerimus liberati, quæ sustinemus ex peccatis ad salutarem disciplinam. Post quam redemptionem, præmium & honores dantur consummatis, cùm cessauerint quidem à purgatione, cessauerint autem etiam ab alio ministerio, etsi sit sanctum, & inter sanctos: deinde ijs qui fuerint mundo corde, per proximam Domino adhæsionem, perpetuæ contemplationi permanet restitutio: & Dij vocati sunt appellatione, qui in ijsdem sedibus sunt collocati, in quibus alij Dij qui sunt primi à Seruatore constituti. Est ergo cognitio velox ad purgationem, & apta ad mutationem facilè suscipiendam in melius. Vnde etiam facilè traducit ad id quod est animæ cognatum ac diuinum & sanctum, & per cuiusdam proprij luminis mysticos profectus transmittit hominem, donec in supremum quietis locum restituerit eum qui est mundo corde docens Deum scienter & per comprehensionem contemplari facie ad faciem. Hæc est enim vtique animæ cognoscentis perfectio, vt cùm omnem purgationem & ministerium superauerit, sit cum Domino, vbi est proximè & ei cohærendo subiecta. Fides ergo, vt semel dicam, est breuis & compendiosa eorum quæ vrgent cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis demonstratio eorum quæ assumpta sunt per fidem, quæ per doctrinam Domini supra fidem ædificatur, quæ transit ad id quod non potest excidere & mutari, & potest comprehendi scientia. Ac mihi quidem videtur esse prima quædam salutaris mutatio; quæ fit à gentibus ad fidem, vt prius dixi, secunda autem, quæ est à fide in cognitionem. Illa verò traijcens ad charitatem, hinc iam reddit amicum amico, id quod cognoscit, ei quod cognoscitur. Et fortasse qui est eiusmodi, ex hinc iam anticipauit vt sit similis Angelis. Post eam ergo postremam quæ est in carne excellentiam, semper prout conuenit mutatus ad id quod est melius, ad paternam aulam, ac verè Dominicam per sanctam hebdomadem contendit mansionem, futurus, vt ita dicam, lumen stans & manens propriè, quod est omni ex parte & omnino immutabile, qui est primus modus Dominicæ operationis, eius quæ dicta est à nobis remunerationis, conuenienter pietati & veræ religioni. Ex multis autem quæ sunt testimoniis, vnum solum exemplum adducam, quod sic dictum est à Dauid propheta: Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo. Hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo Seruatore suo. Hæc est generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Iacob. Breuiter, vt arbitror, nobis significauit Propheta eum qui est præditus cognitione: cursimque & obiter, vt videtur, nobis demonstrauit Dauid, Seruatorem esse Deum, dicens eum esse faciem Dei, qui annunciauit & docuit de Spiritu. Quocirca Apostolus quoque appellauit filium charactêrem seu typum gloriæ patris, qui veritatem de Deo docuerit, & expresserit quod Deus & Pater vnus est & solus omnipotens, quem nemo nouit nisi filius, & cui filius reuelauerit. Vnum autem esse Deum, per eos qui quærunt faciem Dei Iacob, meminit, quem solum esse Deum patrem bonum exprimit Seruator noster & Deus. Generatio autem quærentium eum, est genus electum, quod est vi inquirendi præditum ad cognitionem. Et ideo Apostolus quoque dicit: Nihil vobis prodero, nisi vobis locutus fuero aut in reuelatione, aut in cognitione, aut in Prophetia, aut in doctrina. [c] Quanquam nonnulla quoque rectè fiunt ab ijs qui non sunt præditi cognitione: sed non ex ratione, sicut est in magni animi virtute. Nonnulli enim cum sint natura iracundi, & deinde id absque ratione aluerint, ad multa citra rationem quodam feruntur impetu, & faciunt similia ijs qui sunt magni & excelsi animi, adeo vt sordidi & illiberales artifices eadem nonnunquam rectè gerunt, quod attinet ad tolerantiam: sed neque ex eadem causa, ex qua qui est præditus cognitione, neque idem sibi proponentes, nec si totum corpus tradant. Charitatem enim non habent, quæ sit

Psal. 23.

1. Cor. 14.

quæ generatur, vt ait Apostolus, per cognitionem. Quæcunque ergo fit actio à sciente, ea est recta actio: quæcunque autem ab insciente, mala est, etiamsi maximè instet & vrgeat, quoniam non fit fortis ex consideratione: neque dirigit actionem ad aliquid vtile ex ijs quæ conuertunt ad virtutem, & procedunt à virtute. Eadem autem ratio est etiam in alijs virtutibus, quæ etiam ijs conuenienter in Dei cultu & religione. Non ergo in sanctitate solùm talis est nobis is qui est cognitione præditus. Religioni autem ac Dei cultui qui fit ex scientia, sunt etiam consequentia præcepta de alia eius vitæ institutione. Vitam autem eius qui est cognitione præditus, nunc est nobis propositum describere, non autem adducere dogmatum contemplationem, quam conuenienti tempore postea exponemus, simul etiam seruantes consequentiam. ε De vniuersis ergo verè & magnificè disseruit, vt qui diuinam conceperit doctrinam. Cum ergo initium duxisset à creaturæ admiratione, quòd possit accipi cognitio, domo argumentum afferens, fit alacer & promptus Domini discipulus. Cum primum autem audiuisset, Deum & prouidentiam credidit ex iis quæ est admiratus. Hinc impulsus omnibus modis dat operam disciplinæ, omnia illa faciens, per quæ poterit accipere cognitionem eorum quæ desiderat. Desiderium autem per profectum fidei, consistit contemperatum simul cum inquisitione: id autem est fieri dignum tali & tanta contemplatione. Sic Dei gustabit voluntatem, is qui est præditus cognitione: non aures enim præbet, sed animum rebus quæ significantur ab ijs quæ dicuntur. Cum ergo essentias ipsas & res acceperit per verba, meritò animam quoque deducit, ad ea quæ oportet, illud, Non mœchaberis, Non occides; propriè accipiens, vt dictum est ei qui est præditus cognitione, non vt existimatum est ab aliis. Accedit ergo se exercens contemplatione quæ efficit scientiam, vt certamen ineat cum iis quæ magis vniuersè & magnificentius dicta sunt, rectè sciens, quòd qui docet hominum scientiam vt ait Propheta, est Dominus, per os hominis Dominus operans: ea ratione carnem quoque accepit. Meritò ergo nunquam iucundum præfert vtili, nec si casu aliquo eum præuentum meretricis vim afferens prouocet formosa mulier: Quoniam nec Ioseph quidem ab instituto abducere potuit vxor domini. Ei autem se exuit per vim tenenti tunicam, vt qui à peccato quidem fuerat nudatus, honestatis autem & temperantiæ ornamentum induerit. Nam etsi oculi domini Ægyptij, inquam, Ioseph non videbant, at omnipotentis quidem certè inspiciebant. Nam nos vocem quidem audimus & corpora contemplamur: Dominus autem rem examinat, à qua fertur vocem edere & aspicere. His consequenter si vel morbus vel casus aliquis eum inuaserit qui est præditus cognitione: atque adeo mors quæ est omnium terribilissima, manet animo interritus, sciens quæcunque sunt eiusmodi esse naturæ necessitatem, sed sic quoque Dei virtute ea affici medicamentum salutis, vt quæ per disciplinam eos beneficio afficiant qui sunt incompositiores, & à sancta pro meritis verè dispertiantur prouidentia.

COMMENTARIVS.

ᵃ QVINETIAM *decet eum omnes orationes & probè facere, & cum probis*. Pergit Clemens ostendere quomodo se gerere oporteat eum qui Dei habet cognitionem & scientiam. Dicit ergo eum oportere facere omnes orationes & cum probis. Multæ quidem sunt orationes, sed in omnibus seruanda est ea formula quam in sua oratione nobis præscripsit Dominus. Non est autem orandum cum omnibus, sed cum iis demum qui sunt probi & sancti. Est ergo orandum in Ecclesia Catholica, non in synagoga hæreticorum & impiorum. Cur autem cum eis non sit orandum, hanc affert rationem, quod sit periculosum cum malis versari, ne eis similes euadamus, & ne peccata eorum adscribantur illis, qui iniquas & impias fundunt preces, Cum sancto, inquit Propheta, sanctus eris, & cum peruerso peruerteris. Orandum est autem non solum cum iis qui Dei habent scientiam, sed etiam cum iis, qui reuera crediderunt, & qui licet credant nondum perfectam habent cognitionem. Cum

eis precabitur is qui habet cognitionem preces concipiens, de quibus simul agere conuenit, nempe de mysteriis Ecclesiasticis & de iis quæ ad componendos & corrigendos mores pertinent. *Cum autem tres.* Quidquid agit homo agit propter finē, tres autē sunt fines cuiusuis actionis: vnus est propter bonum seu honestū & virtutem, alius autem propter vtilitatem & vitæ commoditatem, alius propter voluptatem. Duos autem fines sibi proponit is qui est cognitione prædítus, operatur enim & vt recte & honeste ac ex virtute viuat, & vt prospiciat suæ vitæ cōmoditatem in quibus consistit vtilitas. Voluptatem tanquam homine indignā qui Dei habet cognitionem reijcit in eos qui sequuntur vulgarem viuendi rationem, & quæ magis conuenit bestiis quam hominibus. *Longè autem abest vt qui in tali pietate probatur & dijudicatur sit ad mentiendum.* Qui est probatus in Christiana pietate & religione, nec ad metiendum nec ad iurandum est propensus. Iusiurandum autem seu iuramentum sic definit Clemens, vt dicat id esse confessionem difinitiuam, id est affirmationem definitiuam cum diuina assumptione, id est ad id asserendum Dei accepto nomine. Qui autem in Christum credit is est fidelis. Fidelis autem nēpe πιστὸς, dicitur & qui credit, & cui creditur, id est fides habetur. Qui autem in Christum non credit, est infidelis, & qui ita se gerit vt propter vitam improbam ei non credatur, est etiam infidelis, id est ἄπιστος. Vterque ergo est infidelis, & is qui non credit, & is cui non creditur. Qui autem in Christum credit & est fidelis, est vt qui ita credat & fit fidelis, & qui vitam suam ita instituat vt ei credatur, etiamsi non iuret. Talis est enim eius vita vt ea sit tanquam firmum ac stabile iuramentum, & ex eo quod in tota vita ita se gerat vt in omnibus factis eius perpetua sit constantia, & in omnibus eius dictis sit perpetua veritas. Ei ergo qui est eiusmodi etiam iniurato iure creditur, vt qui sit semper fidelis, nunquam autem infidelis. *Eius autem qui est præditus.* Magna quidem est dignitas eius qui est præditus cognitione, sed est maior & amplior dignitas eius qui alios docendi mandatum suscipit munus, amplæ autē eius dignitatis causa est quod verbo & facto susceperit dispensandam doctrinam, qua nullū est maius bonum in terris per quam nobis intercedit cum Deo cōiunctio & societas. Cum ergo per doctrinam homo Deo coniungatur quo nihil est homini melius, maxima est eius dignitas qui docendo hominem Deo cōiungit & conciliat. Qui autem Dei docet doctrinam est veluti imago animata, quæ est homo. Ostendit autem Clemens & similitudinem & differentiā inter inanimatas & animatas imagines. Qui pro Diis, inquit, colunt & venerantur res terrenas, quæ aures non habent imagines precantur, perinde ac si audirent & quæ eis authoribus fiunt pacta conuenta pro firmis habent & stabilibus, cū tamen nulla possit esse authoritas in iis qui nec vident, nec sentiunt, nec quicquā intelligūt: in quo maximè falluntur qui inanima colunt simulachra. Nihil ergo efficiunt inanimæ falsorū nempe terrenorū deorum imagines, quantacunque eis detur authoritas. Aliud est in animatis imaginibus nēpe hominibus, quibus authoribus & ducibus nempe docentibus, præclara & magnifica accipitur Dei doctrina à fide digno magistro, nēpe Christo. Quod autem in eos homines scilicet confertur beneficiū, id refertur in ipsum Dominū, ad cuius imaginem & similitudinē, cum scilicet veluti repræsentans & ad salutē renouans, efficit Catechumenum id est qui diuinam audiens doctrinam ingreditur viā salutis. Dominum autē repræsentans & adorans imaginem per quandam relationem, dicitur is qui est cognitione præditus. Quomodo per figurā quæ dicitur metonimia apud Græcos, Mars dicitur ferrum, & Bacchus vinum, dicitur etiam Domini imago animata, vt qui aliorum vtilitatem suam existimet salutem. Dicitur Domini imago, nō quod eius formā repræsentet essentialē, sed signum & symbolum eius potestatis, & sit ei prædicatione similis. Eius autē qui est cognitione prædit⁹ talis est prædicatio, vt quicquid habet in mēte, id etiā ferat in lingua, id est prædicet apud eos qui digni sunt audire verbi Dei prædicationem: ita autē prædicat, vt ei quod dicit assentiatur, & idē dicat & sentiat, & ita viuat vt eius vita à verbis nō discrepet, & ita inter se congruant, & quod sentit & quod dicit vita. Aliquando tamen vsu venit, vt vera quidē sentiat, non vera tamen dicit; quando scilicet per quandā œconomiā alicui malo remediū allaturus falsa dicit, verum interim sibi proponens sicut etiam aliquando medici ægrotos curaturi mēdacio vel potius bono dolo vtuntur. Ita ille præclarus prædicator Paulus Apostolus summa cognitione præditus, cū manufactam circumcisionē nihil prodesse sentiret, & palā diceret, sed solam cordis circūcisionem, quæ est ex fide, ne Iudæos offenderet, repente auellens à synagoga Timotheū circumcidit, se Iudæis accommodans, & factus Iudæus vt omnes lucrifaceret. Eius enim erat institutū non solos Græcos seu Gentiles, sed etiā Iudæos ad fidem adducere. Qui ita se demittit, & accōmodat & quadā vtitur œconomia & dispensatione propter propinquorū vtilitatem & salutē, is minimè cogitur vt vtatur simulatione, sed quę dicit ita dispensat, vt bono dolo vtatur non tendens ad mendaciū sed ad veritatem, ac principaliter facturus si non faceret propter alios quibus imminet periculum ab iis qui eis inuidēt. Christianis enim imminebat periculū à Iudæis qui eos inducunt ad manufactam circuncisionem, non ad cordis circuncisionē quæ est ex fide. Talis ergo est is qui Paulū Apostolū imitatus & cognitione præditus se tradit pro Ecclesia, & pro familiaribus, & pro iis quos Christo genuit, verborū ostēdens veritatem & charitatem in Dominum. Is in omnibus se recte gerit, nullo timore ita præterritus vt nō Christiana vtatur libertate, semper verū dicēs, nec vnquā volens mentiri, & in sermone ita se exercens, vt nunquā peccet: nam quod cum dolo profertur mendaciū, id est sermo exercens ad vitium: & vt in summa dicam se omnino rectè gerit in sermone, actione & cognitione, & in ipsa etiam cogitatione. *Hæc ergo est vt cursim persequendo dixerim Christiani pietas & religio.* Pergit Clemens ostendere in quo consistat perfectio Christiana, nempe in fide quæ perficitur & consummatur cognitione, quæ facit vt Christianus nihil turpe faciat nec iniustum, minime autem impius, quod in principio libri statuerat probare aduersus eos qui Christianos arguebant impietatis quod essent ἄθεοι. Ἄθεος enim, id est sine Deo, non est qui falsos deos reijciēs per fidem vnum solum credit esse Deū, & per certā cognoscit cognitionem. Solus ergo est pius iustus ac religiosus verusq; Dei cultor Christianus qui est cognitione præditus, Deus autem quem colit est princeps & rex omnium & omnipotens. Eum autem colit ex vera & recta pietate, & religione, nempe pura mente & incruentis sacrificiis. Sicut autē perfecta est fides, quæ Dei recta perficitur cognitione ita cognitio est hominis perfectio quatenus

ctio quatenus est homo. Multæ enim sunt hominis perfectiones, sed vna sola est quatenus est homo, quę est vera & recta Dei cognitio. Ea autem cognitio est rerum diuinarum scientia quæ sola hominem perficit, etiamsi omnes aliæ artes desint & scientiæ, quæ etsi iuuant hominē tamen minime perficiunt. Qui hanc attigit perfectionem in rebus omnibus cum moderatione, & in omnibus vitæ actionibus & sermonibus ita se gerit, vt sit semper sui similis, & à verbo Dei minime discrepet. Per hanc cognitionem est perfectus fidelis. Perfectus enim non est fidelis, qui eius quod credit non habet scientiam. Est autem fides bonum internum quæ Deum confitetur, etsi eum quærat vt cognoscat & glorificet, vt qui sit Deus. Primum ergo oportet in fide educari, in qua cum incrementum fuerit acceptum, fidei quoad eius fieri potest Dei gratia accipienda est cognitio. Duobus autem modis dicitur cognitio: est enim cognitio quæ per doctrinam discitur, nempe per rationem, demonstrationem, & causam, ea autem dicitur sapientia. Dicitur etiam cognitio quæ non discitur per doctrinam neque per humanam rationem & demonstrationem, sed per Dei inspirationem & reuelationem. In solo autem sermone qui profertur non est constituenda, sed nomen solum cognitionis ex visione & apparatione sapientiæ quæ non est quod videtur. Atque fidelis quidem Christiani perfectio est, cognitionis autem fundamentū est fides: de Deo enim nō dubitare sed credere est fundamentū. Christus autē est vtrumq; & fundamentum, & ædificium, per quem est principium & finis, fides scilicet & charitas. [1] *Quanquam nonnulla.* Omnia recte faciunt qui sunt præditi cognitione, & ea faciunt ex ratione & scientia, fiunt autem nonnulla quoq; recte ab iis qui non sunt præditi, sed non faciunt ex ratione. Recte & ex ratione faciunt qui sunt fortes magnique & excelsi animi: qui autem sunt iracundi, neque iram compescunt sed alunt, recte aliquid faciunt, sed ad agendum effrenato quodam feruntur impetu non ducente ratione. Videntur autem non dissimiles iis qui sunt magni & excelsi animi. Eadem etiam agunt, quod attinet ad patientiam sordidi & illiberales artifices, quæ qui sunt cognitione præditi. Sed nec in causa, nec in fine conueniunt. Sordidum enim & illiberalem nō impellit ratio, sed turbulenti animi motus, nec idem sibi proponit quod qui est cognitione præditus. Is enim & incitatur à ratione & proponit sibi præmia quæ expectantur, & tormentorum perpessioni præponunt, quæ non expectant opifices etiamsi totum corpus tradant torquendum, charitatem enim non habēt quæ gignitur ex cognitione. Ea ergo actio demum est bona ex cognitione & scientia, mala autem quæ fit ex ignoratione & inscientia quantumuis sit acris & vehemens. Non bona certe est actio eius, qui eadem quidem gerit quæ fortis, sed ea gerit sine ratione & consideratione, neque tendunt ad virtutem, nec procedunt à virtute. Quomodo autem in pietate & Dei cultu, religione & scientia opus est cognitione, sic etiam in aliis virtutibus. Sicut autem in aliis virtutibus quæ sunt ex cognitione & scientia sua sunt præcepta, ita etiam sua habet præcepta religio, & Dei cultus, quæ tractant de vitæ institutione eius qui est præditus cognitione. Ea mox tradit Clemens fieri, de dogmatibus reseruans in aliud tēpus. [s] *De vniuersis.* Cum qui est cognitione præditus diuinam doctrinam ex sacris scripturis conceperit, quæ vniuersa complectitur, is de vniuersis verò & præclare differit, colligit præcepta quæ pertinent ad vitæ suæ institutionē. Diuinam autem doctrinam ex hoc cœpit cōprehendere, quod cum res vidisset creatas, eas est admiratus, ex earū consideratione cognouit Deū esse qui eas creauit, & sua prouidentia earum curam gerit. Ex illa rerū creatarū admiratione orta est fides. Simul enim & Deum omnipotentem esse credidit, qui omnia condidit, & sapientiā qui omnia quæ fecit sua prouidentia regit & administrat. Cum ergo ex rebus creatis cognouisset homo Deū & eius prouidentiam, ex eo accepit argumentū qui quærit cognitionem, quod non longè esset petenda cognitio, sed è domo sua sumenda, id est ex rebus creatis: hinc fit prōptus & alacer Domini discipulus, qui se totū dedit disciplinæ, vt omnib' modis acciperet cognitionē eorū quæ desiderat. Prima est ergo fides quæ oritur ex rerū creatarum admiratione: fidem autem sequitur desideriū: desiderium autē inquisitio, ex quibus coniunctis & contemperatis perficitur cognitio. Hac opus est contemplatione ad assequendā quæ desideratur cognitionē. Ita ad Dei perueniens cognitionē, qui eum quærit gustat Dei cognitionem, intelligens quam suauis sit Dominus, nō verba quidem attendens, sed iis quæ per verba significantur mentē adhibens. Per verba autem significantur res, & essentiæ, quas ex verbis accipit qui quærit cognitionē, deducit autem ad animam ea quæ oportet, nempe quæ illi conueniunt. Conueniunt autē animæ ea quæ mens percipit & quæ cadunt sub intelligentiam. Porro autē verba non ita semper accipit vt sonant, sed mysticos arcanos & allegoricos sensus ex eis elicit, Verba enim illa, Nō occides, Nō mœchaberis, aliter interpretantur quā vulgus censeat interpretandū: hæc ad mysticos & allegoricos sensus deductio, est veluti quędā contemplatio. Ea contemplatio efficit scientiā, quæ versatur in iis quæ sunt magis vniuersa & magis præclara: in ea se exercet is qui quærit cognitionē, vt vincendo sciens superet ea quæ sunt vniuersa & magis præclara. Vincitur enim quæ diuturna contemplatione acquiritur scientia. Contemplatione autem ideo acquiritur scientia, quod sit Dominus qui eam doceat. Docet autem eam per os hominis. Quod vt melius faceret & conuenientius, carnem accepit & homo factus est.

[a] V T E N S *autem rebus creatis, quando dicet & quantum dicet verbum ei qui creauit actis gratiis, vsus earum fit dominus: nunquam acceptæ est memor iniuriæ, nulli indignatur, aut acerbe in eum inuehitur, etiamsi sit odio dignus propter ea quæ facit: colit enim creatorem, diligit autem vitæ socium, eius miserens & pro eo orans propter eius ignorantiam. In corpus quoque suum per consensionem afficitur, cui quidem natura patibili est alligatus, sed non in ipsum primam suscipit affectionem. In inuoluntariis quidem certè casibus à doloribus seipsum deducens ad ea quæ sunt eius propria, non abducitur ab iis quæ sunt ab eo* VI.

aliena: ijs autem cedit & se commodat, quæ sunt solum eius necessaria, quatenus illæsa conseruatur anima. Non enim opinione aut existimatione solum vult videri esse fidelis, sed cognitione & veritate, hoc est firmo & stabili facto & sermone efficaci. Non solum ergo laudat bona & honesta, sed ipse etiam cogitur esse bonus & honestus, à bono & fideli seruo transiens ad amicum per charitatem propter perfectionem habitus, quam ex vera disciplina & multa exercitatione acquisiit. Vt qui ergo magna vi contendat vt perueniat ad summum cognitionis, moribus ornatus, habitu compositus, habens omnia illa commoda eius qui est verè cognitione præditus, pulchras respiciens imagines, multos quidem qui se rectè & ex virtute antea gesserunt, Patriarchas, plurimos autem Prophetas, & innumerabiles Angelos, & postremò Dominum qui nos docuit, & ostendit fieri posse vt summam illam vitam assequamur: propterea omnia mundi bona quæ sunt in promptu & ad manum, non diligit, ne humi remaneat, sed ea quæ sperantur, vel potius quæ iam sunt cognita, sperantur autem esse comprehendenda. Hac ergo ratione & labores, & tormenta, & afflictiones sustinet, non vt qui sunt fortes apud Philosophos, propter spem quòd præsentes quidem sint cessaturi dolores, sint autem rursus iucundorum futuri participes, sed cognitio ei persuasionem ingenerauit firmißimam futurorum spei recipiendæ. Quocirca non solùm quæ hîc sunt supplicia, sed etiam iucunda contemnit omnia. Aiunt certè beatum Petrum, cùm vidisset vxorem suam duci ad mortem, lætatum quidem esse propter vocationem, & quòd domum reuerteretur: valde autem exhortando & consolando proprio nomine eam compellantem dixisse, Heus tu memento Domini. Tale erat beatorum matrimonium, & vsque ad amicißima perfectißima affectio. Ea ratione Apostolus quoque qui vxorem ducit, tanquam qui non ducit, inquit, volens matrimonium minimè moueri affectione, & nequaquam diuelli à charitate in Dominum, quam tenere ad Dominum peregrinanti vxori suasit qui verè erat vir. An non est ergo eis manifesta fides spei post mortem, qui etiam in ipso tempore tormentorum Deo agunt gratias? Firmam enim & constantem, vt opinor, fidem poßidebant quam fideles quoque consequebantur operationes. Est ergo in omni casu fortis ac valida anima eius qui est cognitione præditus, quæ veluti corpus Athletæ, & optima est habitudine, & maximas habet vires. Est enim optimi quidem consilij in ijs quæ ad homines pertinent quid sit iusto faciendum sententiam exponens, nempe quæ supernè à Deo procedunt principia, & ad Dei aßimilationem, voluptatum & molestiarum corporis acquirit moderationem. Audacter autem insurgit aduersus metus in Deo habens fiduciam. Reuera ergo terrestris diuinæ virtutis imago est anima cognitione prædita, perfecta virtute exornata ex his omnibus simul, natura, exercitatione, & quæ simul creuit ratione. Hæc pulchritudo animæ fit templum sancti Spiritus, quando affectionem Euangelio consentientem per totam vitam habuerit. Qui est eiusmodi insurgit aduersus omnem metum, omne periculum, & quicquid est formidabile, non solum mortem sed etiam paupertatem, & morbum, & ignominiam, & quæcunque sunt huius generis; vt qui & à voluptate vinci nequeat, & rationis expertibus dominetur cupiditatibus. Bene enim nouit quæ sint agenda, & quæ non, vt qui pulchrè nouerit quænam sint reuera grauia & pertimescenda, & quæ non. Vnde scienter sustinet ea quæ oportet, & quæ decere ei dictat ratio, scienter distinguens ea de quibus habenda est fiducia, hoc est, ea quæ sunt bona, ab ijs quæ videntur, & terribilia ab ijs quæ apparent, vt pote morte, morbo, & paupertate, quæ quidem sunt potius opinionis quam veritatis. Hic est qui reuera est vir bonus, qui per habitum vel affectionem animæ virtute præditæ remotus ab animi perturbationibus, vniuersam superauit vitam

uit vitam affectionibus obnoxiam. Huius omnia à seipso dependent ad finem acquirendum. Nam quæ fortunæ dicuntur incommoda, ea viro bono non sunt formidabilia, quoniam non sunt mala. Quæ autem verè sunt grauia, ea sunt à Christiano aliena, qui est præditus cognitione, vt pote quæ ex diametro pugnant cum bonis, quoniam ea sunt mala, nec fieri potest vt eidem eodem tempore simul insint contraria. Qui citra vllam ergo reprehensionem egerit actum vitæ, quem ei Deus agendum præbuerit, quæ sunt agenda, & quæ sustinenda cognoscit. [b] Nunquid ergo si propter eorum quæ sunt grauia aut non grauia, ignorationem, consistit pusilli & abiecti animi vitium, solus qui est præditus cognitione, audenti fidentique est animo & cognoscit bona, quæ sunt, & quæ futura sunt. Cum his autem, vt prius dixi, vnà sciens ea quæ non sunt reuera grauia, vt qui sciat solum vitium esse inimicum, & exitium afferens ijs qui proficiunt ad cognitionem, armis Domini munitus, aduersus id bellum gerit. Non enim si quid constat propter imprudentiam, & diaboli operationem vel potius cooperationem, hoc protinus fuerit imprudentia aut diabolus, quoniam nulla operatio est prudentia: prudentia enim est habitus. Nulla autem operatio est habitus. Non ergo neque quæ propter ignorationem consistit actio, iam est ignoratio, sed vitium quidem est propter ignorationem, non tamen ignoratio; neque enim animi motus, neque peccata sunt vitia, etsi procedant à vitio. Nullus ergo citra rationem fortis, est cognitione præditus: nam pueros quoque sic dixerit aliquis fortes, qui quæ sunt formidabilia sustinent, propter eorum quæ sunt grauia ignorationem: ignem quidem certè sic tangunt, & feras quæ in hastas incurrunt, cùm sint fortes citra rationem, vocauerint ratione præditas. Fortasse autem, hi quoque fortes dicent præstigiatores se in gladios rotantes, qui ex quadam experientia propter vilem mercedem malam artem exercent. Qui est autem reuera fortis, cùm propter multorum inuidiam & æmulationem, manifestum videat periculum, quod accedit confidenter accipit, hac ratione separatus ab ijs qui dicuntur Martyres, quod alij quidem sibi ipsis præbeant occasionem, & se nescio quomodo in ipsa pericula inijciant: bonis enim verbis vti par est: hi verò se ex recta ratione componentes, deinde cum Deus vocauerit prompto & alacri animo se tradentes, & confirmant vocationem ex eo quod nihil temerè & præcipitanter de se constituerint, & virum præbent examinandum in ea quæ est ex veritate rationali fortitudine. Neque ergo metu maiorum minora tolerant vt reliqui, neque timentes ne vituperentur ab ijs qui sunt eiusdem loci & sententiæ, in confessione persistunt vocationis, sed propter suam in Deum charitatem lubentes parent vocationi, nullum alium sibi scopum proponentes, nisi vt Deo placeant, non autem propter præmia laborum. Nam alij quidem propter gloriæ cupiditatem: alij verò quod vitent aliud grauius supplicium: alij verò propter quasdam lætitias & voluptates post mortem futuras patiuntur: pueri in fide, beati quidem, sed qui nondum sunt viri in ea quæ est in Deum charitate, vt is qui est cognitione præditus. Sicut enim sunt quomodo in gymnicis certaminibus, ita etiam in Ecclesia coronæ virorum & puerorum. Charitas autem est ipsa propter se eligenda & expetenda, non propter aliquid aliud: ei ergo qui est cognitione præditus, vnà cum cognitione augetur perfectio fortitudinis, ex vitæ exercitatione quæ semper est meditata vincere motus animi. Metu ergo & formidine vacuum, & in Domino confidentem reddit suum Athletam, iniungens & exercens charitas: quomodo ei tribuit iustitia vt per totam vitam verum dicat. Est enim iustitiæ compendium; dicere erit vestrum: Næ næ, &, non non. [c] Eadem ratio est etiam in temperantia: neque enim propter honoris cupiditatem, quomodo Athletæ propter coronas & gloriam, neque rursus propter pecuniæ cupiditatem, vt nonnulli præ se ferunt esse tem-

perantes ac moderati, graui motu & perturbatione animi bonum persequentes: sed neque qui propter rusticitatem est continens, & non gustat voluptates, est vllus verè temperans. Certè cùm voluptates gustauerint qui in faciendo opere vitam terunt, continentiæ inflexam duritiem infringunt ad voluptates. Tales autem sunt ij quoque qui lege & metu prohibentur: nam si acceperint occasionem, furtim legem transgrediuntur, ea quæ sunt honesta fugientes. Quæ est autem propter seipsam expetenda temperantia, vt quæ per cognitionem perficiatur & semper maneat, virum efficit Dominum, & qui sua authoritate imperet, vt sit temperatus is qui est cognitione præditus, & nec afficiatur à voluptatibus, nec liquetur doloribus, vt aiunt Adamentem igne minimè liquescere. Horum ergo causa est sanctissima & totius scientiæ præcipua charitas. Per cultum enim eius qui est optimus & excellentissimus, qui ex vno charactêrem accipit, amicum simul & filium efficit eum qui est præditus cognitione, perfectum reuera virum, vt qui creuerit in mensuram ætatis. Quinetiam quæ est circa eandem rem concordia ac consensio, est assensio: quod autem idem est, vnum est. Amicitia autem perficitur per similitudinem communitis quæ sita est in vno. Qui est ergo cognitione præditus, cum diligat eum qui verè est vnus Deus, & sit vir verè perfectus, & Dei amicus, in filij locum cooptatus (hæc enim sunt nomina nobilitatis & cognitionis & perfectionis) per Dei contemplationem, quam summum profectum cognoscens capit anima, munda planè effecta, & facie, inquit, ad faciem Deum omnipotentem æternè videre dignata, tota enim effecta spiritualis, cùm ad id quod est cognatum processerit in Ecclesia spirituali, manet ad Dei requiem, atque hæc quidem ita sint. Cùm autem ita se habeat is qui est cognitione præditus, & quod ad corpus attinet, & quod ad animã, & quod ad propinquos, seu fuerit seruus, seu hostis lege factus, seu qualiscunque inuenitur æqualis & similis (non enim conuenienter legi diuinæ despicit fratrem eodem patre & eadem matre natum) eum certè qui affligitur alleuat consolationibus, adhortationibus, ijs quæ sunt ad vitam necessaria succurrens: dans omnibus egentibus, sed non similiter, sed iustè & pro meritis: quinetiam ei qui persequitur & odio habet, si eo indigeat, parum curans eos qui dicunt, propter metum ei dedisse: si non hoc fecerit propter metum, sed vt ei opem ferret. Qui enim vt inimicis subueniant non parcunt pecuniæ, & odio habent improbos, quemadmodum non fuerit in suos maior eorum charitas? Qui talis est, ex hoc progreditur ad perfectè sciendum, & cuinam maximè, & quantum, & quando, & quomodo sit daturus. Quis autem eius viri iurè fuerit inimicus, qui nullam inimicitiarum causam præbet omnino? Nunquid autem sicuti de Deo dicimus, Deum nulli aduersari, nec esse alicuius inimicum, est enim creator omnium, & nihil est ex ijs quæ constiterunt quod nolit? Dicimus autem ei esse inimicos eos qui non parent, & ex eius præceptis non ambulant, vt qui in eius testamentum gerant inimicitias: eodem modo inuenerimus etiam in eo qui est cognitione præditus, ipse enim nulli vnquam vllo modo fuerit inimicus: eius autem inimici intelligi potuerint, qui in viam ei contrariam conuertuntur. Et alioqui is qui est in nobis distribuendi habitus, dicitur iustitia: quinetiam habitus discernendi pro meritis aut magis aut minus, in quibus id oportet fieri ex sciẽtia, est species summæ iustitiæ.[d] Atqui sunt quidem quædam quæ vulgi more rectè geruntur ab aliquibus, vt continentia à voluptatibus. Quomodo enim inter gentes, & ex eo quòd non possit consequi quod videt aliquis, & ex eo quòd timeat homines: sunt autem etiam qui propter maiores voluptates abstinent ab iis quæ iucunda sunt in præsentia: ita etiam in fide, aut propter promissionem, aut propter Dei metum se nonnulli continent. Sed est quidem fundamentum cognitionis, talis continentia, & quædam deductio ad id quod est melius, & ad id quod est perfectum incitatio. Initium enim sapientiæ, inquit, est timor Domini. Qui est autem perfectus, propter charitatem omnia suffert, omnia sustinet, non vt homini placeat, sed Deo.

Quanquam

Quanquam cum quoque laus sequitur per consequentiam, non ad suam vtilitatem, sed imitationem & vsum eorum qui laudant. Dicitur autem in alio quoque significato continens; non solùm is qui comprimit animi perturbationes, sed etiam is qui bona continet, & firmiter ac stabiliter acquirit scientiæ magnitudinem, ex qua producit eas quæ ex virtute fiunt operationes. Ea facit & si quis casus euenerit, à suo proprio habitu nunquam excedat qui est præditus cognitione: est enim solida & immutabilis boni quæ scientiam constituit possessio, vt quæ sit scientia diuinarum & humanarum rerum. Cognitio ergo nunquam fit ignoratio, neque bonum mutatur in malum: quocirca & comedit, & bibit, & vxorem ducit, non principaliter, sed necessariò. Vxorem autem ducere, dico, si Verbum dixerit, & vt conuenit: qui enim fuerit perfectus, exempla habet Apostolos, & reuera vir ostenditur, non in eo quòd vitam elegerit monasticam, sed ille viros vincit qui in matrimonio, & liberorum procreatione, & domus cura ac prouidentia, citra voluptatem & dolorem se exercet, & cum domus curatione est indiuulsus à Dei charitate, & insurgit aduersus omnem tentationem quæ affertur per filios, vxorem & famulos, & possessiones. Ei autem qui domum non habet, magna ex parte euenit vt non tentetur. Qui ergo sui solummodo curam gerit, vincitur ab eo qui cùm sit inferior quidem in iis quæ pertinent ad suam salutem, superior autem in iis quæ spectant ad vitæ dispensationem, exiguam reuera conseruat imaginem, veritatis prouidentia. c Sed nobis quidem quàm fieri potest maximè prius variè exercenda est anima, vt ad suscipiendam cognitionem fit operatu facilis. Non videtis quemadmodum mollitur cera & purgatur æs, vt accedentem accipiat characterem? Iam verò vt mors est animæ separatio à corpore, ita cognitio est veluti mors rationalis, abducens & separans animam à motibus & perturbationibus, & deducens ad vitam beneficentiæ & bonarum operationum, vt tunc Deo dicat liberè, viuo sicut vis. Nam cuius est institutum vt placeat hominibus, is Deo placere non potest: quoniam non quæ conferunt, sed quæ delectant multi eligunt: qui autem Deo placet, bonis hominibus per consequentiam fit gratus & acceptus. Quomodo ergo cibus & potus & Venus ei amplius fuerit delectabilis, cùm etiam sermonem qui aliquam affert voluptatem, motumque cogitationis & operationem iucundam, habeat suspectam? Nemo enim potest duobus dominis seruire, Deo & Mammonæ: non pe- Matth. 6.
cuniam dicens sic nudè dicit, sed suppeditationem quæ fit à pecunia in varias voluptates. Reuera non potest fieri vt qui Deum cognouit magnificè & verè, eis quæ aduersantur seruiat voluptatibus: est ergo vnus quidem solus ab omni cupiditate alienus ab initio, benignus & clemens Dominus, qui propter nos quoque est homo. Quicunque autem student assimilari characteri qui ab ipso datus est, vt fiant expertes cupiditatis magna vi contendunt ex exercitatione. Qui enim concupiuit, & seipsum continuit, vt vidua quæ est rursus virgo per temperantiam, is eam cognitionis mercedem seruatori & magistro reddidit, quam ipse petiit, nempe abstinentiam à malis, & bonarum actionum operationem, per quas accedit salus. Quomodo ergo qui artes didicerunt, per ea quæ docti sunt alimenta accipiunt: ita is qui est cognitione præditus, per ea quæ scit, vitam acquirens, fit saluus: qui enim noluerit perturbationem animæ excindere, seipsum occidit. Sed, vt videtur, alimenti quidem defectus est ignoratio animæ: nutrimentum verò, cognitio. Hæ autem sunt cognoscentes animæ quas assimilauit Euangelium virginibus sanctificatis, quæ Dominum expectant. Nam virgines Matth. 25.
quidem sunt, vt quæ à malis abstinuerint, expectant autem Dominum propter charitatem: & suum lumen accendunt ad rerum contemplationem, prudentes virgines, dicentes, ô Domine, iam tandem desideramus te recipere: consequenter iis quæ tu mandasti viximus, nihil prætermittentes eorum quæ præcepisti, quamobrem promissa quoque petimus. Precamur autem quæ sunt vtilia, vtpote quod non conueniat à te petere quæ sunt pulcherrima, & accipie-

mus omnia ad vtilitatem, etiamsi videantur esse mala quæ accidunt exercitia, quæ quidem nobis tua præbet œconomia, ad stabilitatem exercendam & constantiam. Atque qui est quidem cognitione præditus, propter insignem sanctitatē est paratior si petat non assequi, quàm si non petat assequi. Precatio quidem est ei vniuersa vita, & cum Deo conuersatio, quòd si sit mundus à peccato, omnino quod vult assequetur. Iusto enim dicit Deus: Pete & dabo tibi, cogita & faciam. Si sunt ergo vtilia, accipiet protinus: inutilia autem nunquam petet, & ideo non accipiet: sic erit id quod vult. Quod si quis dicat nobis, quosdam etiam peccatores impetrare petitiones: hoc quidem rarò fit, propter iustam Dei bonitatem. Datur autem iis etiam qui possunt aliis benefacere: vnde non fit donatio propter eum qui petit, sed œconomia prauidens eum qui per ipsum saluus est futurus, rursus iustam facit donationem, iis etiam qui sunt digni, ea enim quæ verè sunt bona, dantur etiam non petentibus. [f] Quando ergo non necessitate vel metu vel spe iustus fuerit aliquis, sed ex libero animi instituto, hæc dicitur via regia, quam ingreditur regale genus: sunt autem lubricæ & præcipites aliæ ab ea declinationes. Si quis ergo metum & honorem abstulerit, nescio an adhuc sustinuerint afflictiones, etiam præclari qui liberè loquuntur Philosophi. Cupiditates ergo & alia peccata dicta sunt tribuli & valli: operatur ergo is qui est præditus cognitione, in vinea Domini, plantans, putans, irrigans, verè diuinus agricola eorum qui sunt plantati in fide. Et qui malum quidem non fecerunt, æquum censent vt otij mercedem accipiant: qui autem bona facit ex nudo ac puro animi instituto, exigit mercedem vt bonus operarius. Duplam certè is acceperit, & propter ea quæ non fecit, & propter ea quæ bene fecit.

COMMENTARIVS.

[a] VTENS *autem rebus creatis*. Pergit Clemens describere mores & vitæ instituta eius qui est cognitione præditus: dicit ergo eum vtentem creaturis, quomodo & quando volet verbum quod eas creauit, nempe conuenienter rationi quæ dictat quomodo & quando sit eis vtendum, cum creatori egerit gratias, earum vsum habet in sua potestate, vt scilicet eis vtatur vt volet. Cum autem res omnes sint creatæ ad vsum hominum, sæpe autem contingat vt vtentibus fiat iniuria, is certè qui est cognitione præditus, patiēter & æquo animo fert iniuriam, nec acerbè inuehitur in eum qui ipsum offendit, etiamsi propter factam iniuriam dignus sit qui habeatur odio. Quod autem æquo animo ferat iniuriam hanc affert rationem, quod Deum colat qui vtraque creauit, nempe & eum qui fecit iniuriam, & eum cui facta est iniuria, & quod eum diligat qui est vitæ socius, cum vtrique sit pariter vita à Deo inspirata. Non solum enim eum colimus & honoramus qui beneficio afficit, sed eum etiam diligimus qui communi beneficio nobiscum est affectus. Cum autem eum diligat qui est à Deo, sicut ipse gerens & vita donatus, quo fit vt sit eius vitæ socius, si quid ei graue accidat eius miseretur, eumque adiuuat, pro eo orat, dolet enim quod eum videat laborare ignorantia. Non solum dolet propter eius ignorantiam, quod est animi vitium, sed etiamsi laboret incommodo corporis, eius qui corporis malo simul cum eo afficitur. Est enim vterque patibilis, quo fit vt alter alterius malo afficiatur: cum autem sit & animæ & corporis affectio, prima quidem est affectio animæ cum corporis affectione quæ est secunda, sed cum in vtrumque afficiatur is qui est cognitione præditus, nempe & in corpus, & in animam, in corporis affectionibus, siue sint propriæ siue alienæ, ita se gerit, vt animam semper corpori preferēs caueat, ne lædatur anima ab affectionibus corporis, iis solum cedens & se accommodans quæ sunt necessaria, ab aliis se abducens, siue sint propria, siue aliena. Quod in socij animam quam ab affectionibus corporis vult esse illæsam ita sit affectus, causa est, quod velit essentia videri fidelis, vult enim ipsam rei veritatem nō opinionem. Quod ita demum fiet si non ab omni vento circumagatur, sed sint eius facta firma & stabilia, & cum bonis & honestis actionibus verba quoque consentiant. Non solum ergo laudat quæ sunt bona & honesta, sed bonus quoque est & honestus, & non solum est fidelis seruus, vt qui credat, sed est etiam ex seruo amicus, vt qui charitatem diligat, cum enim non amplius dicit Dominus seruum, sed amicum. Talis autem euadit & ex frequentibus operationibus, & ex diuturna exercitatione parato & acquisito habitu, is totis viribus contendens peruenire ad ipsum culmen cognitionis, & moribus & habitu se gerens vt oportet, & sibi proponēs imagines & exempla Patriarcharum, & Prophetarum, Angelorum & summorum virorum qui in vita se præclare gesserunt, & ipsius Christi qui docuit quomodo perueniatur ad summā vitam, nēpe æternam, huius mundi bona non diligit, ne humi repens ad cælestia & superna non aspiret, sed ea diligit quæ spe quidē sunt cognita, reipsa autem sunt postea cōprehendenda. Propter hanc spē, fert patienter tormēta, labores & afflictiones, vt qui sit fortis: sed longè est alia fortitudo eius, qui ad summam tendit cognitionem, quam eius quæ à Philosophis dicitur fortitudo. Fortes enim

dicuntur

dicuntur apud Philosophos qui sperāt præsentes cessaturos dolores, se autem voluptate & eorum quæ sunt iucūda, futuros postea participes: sed cognitio firmissimè persuadet fore, vt qui nūc patitur, ea quæ spe apprehēdit certissimè recipiat. Et ideo nō solū contēnit quę hic sunt tormēta & supplicia, sed omnes etiā voluptates, & quæcūq; sunt iucūda. Quod autē & tormenta contēnat, & quæ sunt iucunda negligat, ostēdit exēplo Petri, qui lætatus est cū videret vxorē suā duci ad mortē, propter vocationē & quod rediret in domū suā nēpe in cęleste habitaculū, & eā salutās exhortatus est vt meminisset Domini. Beati viri scilicet Apost. ita se gerebāt in matrimonio, & in amicissima & quę erāt eis charissima, ita erāt affecti: sed nō erat affectio illa carnalis. Pręcepit certè Paulus Apostolus, eos qui ducūt vxores esse tā quā si nō ducerēt, significās eos qui ducūt vxores nō moueri debere affectione carnali, neq; propter matrimonialē coniunctionē separari à charitate in Christū, quā Petrus qui vere erat vir, & qui duxisset vxorem, cū Paulus esset celebs, vxori peregrināti, vt quę duceretur ad mortē, iubebat tenere, & domini qui eam vocabat meminisse. Quod autem quę sperabāt se assecuturos certissime crederēt, ex hoc potest intelligi, quod in ipsis tormentis Deo gratias agerent. Erat autem eorū fides non vana & instabilis, sed firma & stabilis, & non solū exprimebatur verbis, sed eam etiam ipsa testabantur opera fide digna. [b] *Nunquid ergo si propter eorū quæ sunt grauia.* Pusilli & abiecti animi virū reddit ignoratio eorum quę sunt grauia & non grauia, cōtra autem fortem & magni animi virū grauium & non grauiū reddit cognitio. Quo fit vt is demū sit fortis & audax qui est cognitione pręditus. Cùm enim sciat vitiū esse virtuti & cognitioni inimicū, & ei pro viribus afferre exitium, armis Domini munitus, iustitia, veritate, scuto fidei, galea salutis, gaudio, & cæteris quæ enumerat Paulus ad Ephesios, aduersus id bellū gerens suam ostēdit fortitudinē. Quamuis autē vitiū sit ex ignoratione, & ex diaboli operatione, vel potius cooperatione, non tamen vitiū est ignoratio, neq; diaboli operatio nec diabolus. Et quamuis vitiū sit propter ignorationem, est tamen ignoratio. Sunt autē & vitia & virtutes habitus, operationes autē seu actiones non sunt habitus. Sunt autē & animi motus & peccata actionis, quæ licet sint ex vitio, nō sunt tamen vitia, neq; enim sunt habitus. Ij autem demū sunt fortes qui sunt fortes propter rationē & cognitionem: Non sunt ergo pueri dicendi fortes, qui grauia sustinent, quæ tamen nesciūt esse grauia: ignem quidem certè tangunt cum grauem & molestū esse nesciant: neq; feræ sunt fortes, licet in hastas irruant, cum nullam habeant rationem qua quæ sunt grauia & formidāda discernāt: sed nec fortes dicendi sunt præstigiatores, qui se rotant in gladios, nam quæ agunt etsi videantur fieri à fortibus, non ea faciunt aliqua ducti ratione, sed sola moti experientia, citra rationem autem nemo est fortis: quæ autem agunt præstigiatores, ea agunt propter lucrum & vilem quā expectant mercedem. Qui est autem verè fortis, is non propter aliquod lucrum, aut propter expectatam mercedem sustinet grauia: cùm propter multos qui bonis inuident, manifestū sibi creari videt periculum, id sibi oblatum magno & confidenti animo suscipit. Et qui sunt quidē eiusmodi sunt viri fortes: sed sunt lōge fortiores qui dicuntur Martyres, & se ad fortiter gerendum recta ratione cōponentes, & Deo vocanti se alacriter tradentes, ex eo suam firmam & stabilem reddunt vocationem, quod nihil agant nō præuisum & præmeditatū, & ita se præbent examinandos ex vera, & quæ ex ratione consistit fortitudine. [c] *Eadē ratio est etiā in tēperantia.* Conuenienter ei quod dictū est de fortitudine & iustitia, de temperantia esse dicendum dicit Clemens: Non sunt enim temperātes, nec propter honoris cupiditatem, nec propter pecuniam, nec propter vlla præmia, vt propter honores & præmia abstinentiam sibi indicant Athletæ, magno animi affectu bona persequētes. Sunt etiam qui se cōtinent à voluptatibus, quod propter rusticitatē se ad eam videant esse ineptos, ij licet se cōtineant, non sunt vere temperantes: ij certè qui propter rusticitatem se abstinent à voluptatibus, cum eas semel gustauerint continentiæ asperitatem emolliunt & infringunt ad voluptates. Ita etiā qui propter pecuniam legibus irrogatā se à vitiis abstinent, si se obtulerit delinquendi occasio legem transgrediuntur, & turpia amplectentes quæ sunt honesta fugiunt. Hæc temperantia cum non propter se sed propter aliud expetatur, nō est vera temperantia. Quæ autem propter se expetenda est temperātia, & quæ perficitur scientia & cognitione, estq; firma & stabilis, virum efficit dominum, & qui sua authoritate imperet, vt maritus imperat vxori. Is demum ergo est temperans qui est cognitione pręditus: eum nec mouent nec titillant voluptates. Est autē adeo rigidus & infractus, vt nullis liquescat doloribus, similis diamāti qui ne igne quidem liquescit, tantus est eius rigor & durities. Harum autem virtutum nempe fortitudinis, iustitiæ, temperantiæ, quæ perficiuntur scientia & cognitione, præcipua causa est charitas. Ea autē charitas est cultus eius qui est optimus & excellentissimus, nempe Christi qui ex vno, patre scilicet, characterem ac figurā accipit: Est enim Christus character & figura patris. Hic Christi cultus, & in eū charitas, amicū simul efficit & filiū eum qui est cognitione præditus, & virum plene perfectum, vt qui creuerit in mensurā ætatis Christi, vt qui sicut Christus Dei repræsentās characterē & figurā, Dei sit amicus & filius, nō vere quidē, sed adoptiue: neq; enim qui est cognitione præditus ad Dei peruenerit characterem, & figurā. Dei autem repræsentat characterem & figurā, is qui est fortis, iustus & temperans. Ex charitate autem & cultu vnius qui est optimus & excellentissimus, nēpe Christi, qui ab vno figuram accipit & characterē, non solū perficitur fortitudo, iustitia, & temperantia, sed etiam quæ est in eadem re, cōcordia, cōsensus, & assensus. Quod autem est idem, est vnū. Non est ergo mirū si quæ in vno & eodem est concordia, consensus, & assensus, perficiatur ab vno qui est Dei character & figura. Ea autem concordia & cōsensus in vno dicitur amicitia, perficitur autem per similitudinem cōmunitatis in vno, qua scilicet quæ sunt multorum cōmunia in vno conueniūt. Is autem qui est cognitione præditus cum eum diligit qui vere est vnus Deus, & sit vir verè perfectus, vt qui ad Christi plenā peruenerit ætatē, est quoad eius fieri potest Dei figuram & characterem repręsentans, & Dei amicus, vt qui vnum Deum diligat, & non vere quidem factus Dei filius, sed in Dei filium gratia adoptatus. Quæquidem nomina, viri perfecti, Dei amici, & filij eius, nobilitatē & perfectionē significant. Cum is talis sit, eius anima per Dei contēplationem quā accepit summe proficiens, non potest enim vlterius progredi quam vt Deum ve-

Hunc locum Clementis citat Nicephor. lib. 9. cap. 14 sua historiæ.

rè contemplet, immūda effecta, nulla enim labes & macula residet in anima, quæ Deū purè cōtemplatur, & Deū omnipotentem videns facie ad faciem, id est verè & planè, id est, non in imagine & speculo, & nō expressa visione, & tota effecta spiritualis peruenerit ad id quod est ei cognatū, id est quod est verè spirituale, in Ecclesia quæ non cadit sub aspectum, vt Ecclesia quæ est in terris, sed est mere spiritualis, libera ab omnibus mūdanis negotiis & perturbationibus, in Deo cōquiescit & manet in æterna requie. Talis quidē est is qui est cognitione prçditus.[d] *Atqui sunt quidē quædā quæ vulgi.* Cum ea dixisset esse perfecta quç ex scientia fiunt, & ex charitate, subiungit fieri etiam ab aliquibus minus perfecta, vt quæ vulgi more gerantur, nec sint tamen contemnenda, vt quæ sint fundamentum cognitionis, vt est, se continere à voluptatibus. Imperfecta enim est cōtinentia, si quis se cōtineat à voluptatibus, ex eo quod omnino videat se nō posse consequi id quod vult, & ex eo quod timeat homines, & se à minoribus in præsentia abstineat voluptatibus quod speret maiores: ita in fide aut propter promissionem se continet, aut quod Deum metuens futurum aliquod malum reformidet. Et hæc quidem est continentia, sed imperfecta & vulgaris, perfecta autē est quæ ex scientia procedit, & ex charitate. Qui autem ex charitate procedentem habet continentiam , vt Deo placeat omnia suffert & sustinet , non autem vt hominibus. Quamuis autem solum sibi proponat vt Deo placeat, laus tamen etiam non affectata eum consequitur per consequentiam: non quod ea laus aliquā ei afferat vtilitatem, sed quod qui ipsum laudant, eum imitentur, & ita id sit eis vtile. Imperfecta autem continentia cum non sit propter charitatem, sed propter metum, non est ea quidem perfectū bonum, iuuat tamen, vt quæ deducat ad bonū & sit initium sapientiæ & cognitionis. Cum autē de cōtinentia multa dixisset Clemens, de ea scilicet qua abstinetur à voluptatibus, sit autē alia quoq; cōtinentia, ea scilicet nō qua abstinetur à vitiis & voluptatibus, sed qua bona quæ habētur retinētur, ne temerè profundātur, nec hanc quoq; continentiam voluit prætermittere. Dicit ergo Clemens non solū esse continentē qui se continet à voluptatibus, sed eum etiā qui bona habet, cōtinet & retinet, & maximè scientiā firmiter & stabiliter tenet: ex qua producūtur quæ ex virtute fiunt actiones. Cum sit autem scientia diuinarū & humanarum rerū, sitq; firma, stabilis, & immutabilis, qui est cognitione prçditus, tā firmiter & stabiliter eā tenet, vt nihil possit accidere, & ipsa ab eo excidere. Cū ergo semper habeat scientiā & cognitionē, fieri nō potest vt cognitio sit ignoratio, neque enim bona mutātur in malū. Quod si ei qui est cognitione præditus sit vtendū rebus quæ ex se nec bonæ sunt nec malæ, sed indifferētes, ita enim appello ἀδιάφορα, eis vtetur nō tanquā principalibus, sed tanquā necessariis. Non est autem malus vsus eorū quæ sunt necessaria, si quis eis vtatur non tanquam principalibus, sed tanquā ad vitam necessariis. Comedit ergo & bibit, vt qui sciat sine cibo & potu viui nō posse. Non est ergo malū comedere cum sit necessariū, malum autem esset si quis cibo & potu ita se ingurgitaret, vt id ad vitæ fœlicitatem duceret esse præcipuū. Ducit etiā vxorem, non quod præcipuum bonum esse censeat frui voluptate & amplexibus coniugalibus, sed tanquā necessariā sibi proponit liberorum procreationem. Hunc enim esse matrimonij scopum dicit Verbum, & non ob aliam causam dicit ducendam esse vxorem. Perfecti quidē fuerunt Apostoli qui non duxerūt vxores, & illi qui eos imitati vitam egerunt monasticam.[e] *Sed nobis quidē quā fieri potest.* Multis in locis antea dixit Clemens ad fortitudinem, iustitiam, continentiā, & alias virtutes opus esse sciētia & cognitione. Nunc autē dicit, maximè exercendam & explicandā esse misericordiā, vt cognitionē facile suscipiat, est enim cognitio & scientia veluti quidā character, qui in anima imprimitur. Sicut ergo mollienda est cera quæ figurā est susceptura, & purgandū est æs in quo figendus est character, ita, vt sit anima apta ad suscipiendam cognitionem & scientiā, lenis & polita & purgata sit oportet. Et hoc ipsum significabat Aristoteles, cùm diceret animam rasæ tabulæ debere esse similē, vt in ea depingerentur scientiæ & virtutes. Porro autē volens Clemens ostendere quid efficiat in anima impressus character cognitionis & scientiæ, cognitionem morti cōparat, quæ est separatio animæ à corpore, & cognitio veluti mors rationalis. Nā sicut mors naturalis animā separat à corpore, ita mors rationalis nēpe scientia & cognitio, separat animā à motibus, affectibus & perturbationibus, & eam deducit ad vitā ex virtute agendā, & ad bonas operationes. Hoc autem dicit imitans Platonem, qui Philosophiam vocat mortis meditationem, quia sicut mors animam separat à corpore, ita philosophia abducit animā à sensilibus, & traducit ad ea quæ sub solam cadūt intelligentiā. Qui ita abducit animā à vitiosis motibus & perturbationibus is non studet hominibus placere, sed Deo, adeo vt cum omni ex parte eius pareat præceptis, libere possit dicere: Viuo sicut vis, vult enim Deus exacte suā obseruari præcepta. Quod non facit qui vult placere hominibus, cuiusmodi est vulgus hominū qui non ea eligūt quæ honesta & vtilia, sed quæ sunt iucunda & delectabilia: qui autem placent hominibus, Deo non placent. Sed qui Deo placent, ij quoque per cōsequentiam bonis hominibus sunt grati & accepti. Qui vult autem Deo placere is adeo est ei deditus, vt præter eum nihil sit ei iucūdum, non cibus, non potus, non Venus, licet sint quædā ad vitā necessaria: adsunt enim præter Dei contemplationē, omnes aliæ ei suspectæ voluptates, & sermo qui delectat & operatio iucūda: huius rei causa est quod qui Deo seruit, vni Deo seruiat necesse est, nō potest enim animus distrahi in varias partes, & qui positam suā habet delectationē, is nec ex pecunia, nec ex iis quæ ex pecunia suppeditantur capit voluptatem: sed nec qui Deū verè nouit, verè autē nouit qui eum scit esse purā mentem, is ab omni perturbatione liber, seruiet voluptatibus, quæ à Deo sunt alienæ & ei sunt cōtrariæ. Vnus autem solus Dominus noster, nēpe Christus, qui sua benignitate & clemētia pro nobis homo factus est, etiā ab initio semper fuit ab omni cupiditate alienus. Qui autē dant operā vt characteri quem ab eo acceperunt sint similes, non fuerūt quidē ab initio alieni à cupiditate, sed omni vi & exercitatione contendūt eum imitantes, vt sint expertes omnis cupiditatis. Est autē homini quidē innata cupiditas, quod si eam reprimat & se contineat, vt vidua quæ rursus facta est virgo per tēperantiam, is hanc cognitionis & scientiæ Seruatori Deo reddit mercedem, quod & à malo abstineat, & bene operetur.[f] *Quomodo ergo non ex necessitate.* Quinam sint digni quibus etiā non petentibus det Deus, exponit Clemēs, dicēs eos esse qui bene, & ex virtute

virtute

virtute viuunt, non quod timeant, aut honorem & præmia expectent, sed ex libero animi instituto, is autem est verè iustus & bonus. Sunt autem ab ea multæ declinationes, quas qui sequuntur, non sunt verè iusti & boni. Qui via ingrediuntur regia, ij sunt qui veram habent Dei cognitionem, qui autem ab ea declinant sunt Philosophi qui benè non agunt, nisi vel metu impulsi, quod pœnas irrogandas timeant, vel propositis honoribus & præmiis, quæ expectant, adducti. Qui vult autem talis esse, vt tanquam digno, etiam non petenti det Deus, is vitiis & peccatis careat oportet: hoc vt fiat, dat operam qui est cognitione præditus, qui in vinea Domini sedulo laborans fit bonus Agricola, cupiditates & cętera peccata quæ sunt instar tribulorum amputat & auerruncat. Hinc fit vt qui Agricolæ bonum acceperit cultum, duplicem accipiat mercedem, & quod mala non egerit, & quod bonas fecerit actiones. Duplicem illam mercedem pro eis exigit is qui est cognitione præditus, vt qui in vinea Domini boni agricolæ officio sit functus.

HIC *qui est cognoscendi potestate præditus, à nemine tentatur, nisi Deus permiserit, idque propter eorum qui cum eo versantur vtilitatem: confirmat certè ad fidem per virilem adhortans tolerantiam. Et profectò propterea beati Apostoli, ad confirmandas & stabiliendas ecclesias, ad experientiam & testimonium ducti sunt perfectionis. Cùm ergo habeat is qui est cognitione præditus, vocem in auribus resonantem quæ dicit. Quem ego percussero, tu eius miserere, petit vt ij etiam qui odio habent, ducantur pœnitentia. Nam quod de maleficis in stadiis sumitur supplicium, est etiam puerorum non contemplari: non potest enim fieri vt ab iisdem vnquam doceatur vel delectetur is qui est præditus cognitione, qui ex libero animi instituto, vt bonus esset & honestus se exercuit. Et ideo qui voluptatibus minimè est liquefactus, nec in peccata vnquam incidit, alienorum malorum exemplis non castigatur: multum autem abest vt terrenis voluptatibus & spectaculis delectetur, qui mundanas, etsi sint diuinæ, contempsit promissiones. Non omnis ergo qui dicit, Domine, Domine, ingredietur in regnum Dei, sed qui facit voluntatem Dei. Is autem fuerit qui est cognitione præditus operarius, qui mundanas quidem vincit cupiditates, licet sit adhuc in carne. De his autem quæ cognouit futuris, & quæ adhuc sub visum non cadunt, tam certam habet persuasionem, vt ea magis adesse putet, quàm quæ sunt præsentia. Hic est aptus & oportunus operarius, qui iis quidem quæ nouit lætatur: quòd autem in huius vitæ necessitatibus volutetur, animo contrahitur, nondum dignatus efficace eorum quæ nouit participatione, hac ratione hac vita vtitur tanquam aliena, quantum requirit necessitas. Nouit ipse ieiunij quoque ænigmata horum dierum, quarti, inquam, & sexti: dicitur autem ille quidem Mercurij, hic verò Veneris. Ecce enim ieiunat in vita, & ab auaritia, & à libidine, ex quibus omnia oriuntur vitia. Fornicationis enim iam tres supremas ex Apostoli sententia posuimus differentias, libidinem, auaritiam, idololatriam. Ieiunat ergo etiam ex lege à malis actionibus, & ex Euangelij perfectione à malis cogitationibus: ei exhibentur etiam tentationes, non ad expiationem, sed ad propinquorum, vt diximus, vtilitatem, si laborum & dolorum periculo facto, eos contempserit & amandarit. Eadem est ratio etiam de voluptate: est enim res maxima, cùm quis eam expertus fuerit, deinde abstinuisse: quid enim magnum, si quis se contineat ab iis quæ non nouit? Is cùm exequutus sit præceptum quod est ex Euangelio, facit illum diem Dominicum, quando malam abiecerit cogitationem, & acceperit eam quæ est ex cognitione, eam quæ est in ipso, Domini glorificans resurrectionem. Quinetiam cùm theorematis quod est ex scientia acceperit comprehensionem, se Dominum videre existimat, visum suum deducens ad ea quæ cadunt sub aspectum; etsi videatur videre ea quæ non vult videre, castigans videndi facultatem, cùm senserit se voluptate affici ex applicatione visus: nam hoc solum vult videre & audire quod ad se pertinet. Iam verò fratrum animas considerans, carnis quoque pulchritudinem ipsa aspicit anima, quæ solum id quod est honestum consueuit intueri absque voluptate carnali. Fratres autem sunt qui reuera per electam creationem, & morum consensionem, & operum substantiam, eadem faciunt & cogitãt & loquuntur opera sancta & honesta, quę Dominus voluit ipsos, qui sunt electi, sentire. Nã fides quidẽ est in eo, quòd eadẽ eligãt:*

VII. (margin)

Matth. 7. (margin)

cognitio autem in eo, quòd eadem didicerint & sentiant: spes autem in eo, quòd eadem faciant. Quòd si propter vitæ necessitatem in se nutriendo consumat aliquid temporis, se debitum fraudare existimat, vt qui à suo auellatur negocio. Hinc fit reuera ne somnium quidem videat, quod non electo conueniat. Nam reuera is est totus hospes & peregrinus in tota vita, qui ciuitatem habitans, contemnit ea quæ sunt in ciuitate, quæ apud alios habentur in admiratione, & viuit in ciuitate tanquam in solitudine, vt non locus eum cogat, sed liberum eligendi arbitrium eum iustum ostendat. [b] Hic qui est cognitione præditus, vt semel dicam, Apostolicam adimplet absentiam, rectè viuens, accuratè cognoscens, suos iuuans necessarios, montes propinquorum transmouens, & inæqualitates ipsorum animæ abiiciens. Quanquam vnusquisque nostrum sibi est & vinea & operarius. Qui autem agens etiam quæ sunt optima vult latere homines, Domino simul & sibi ipsi persuadens

Matth. 6. *dens quòd viuat ex præceptis, ea præferens ex eo quòd esse credidit: Vbi enim, inquit, est mens alicuius, illic est etiam eius thesaurus: ipse seipsum diminuit, ad hoc nunquam contemnit fratrem qui fuerit in afflictione, propter eam quæ in charitate est perfectionem, si se sciuerit facilius laturum egestatem quàm frater. Existimat certè illius dolorem esse dolorem proprium, & si ex sua præbens inopia, propter beneficentiam aliquo afficiatur incommodo, id non ægrè fert, sed magis adhuc auget beneficium. Habet enim puram & synceram fidem, eam quæ est de rebus, per opera & contemplationem laudans Euangelium. [c] Atqui non laudem ab hominibus accipit, sed à Deo, peragens ea quæ docuit Dominus. Hic cùm attrahatur à spe propria, non gustat ea quæ sunt in mundo pulchra, omnia quæ hìc sunt magno animo despiciens, miserans eorum qui post mortem castigantur per supplicium inuiti confitentes, bonam habens semper conscientiam, & semper paratus ad exitum, vt hospes & peregrinus earum quæ hìc sunt hæreditatum, memor tantùm propriorum: quæ autem hìc sunt omnia aliena existimans, non solùm Domini mandata admirans, sed vt semel dicam, per ipsam cognitionem particeps diuinæ voluntatis, verè familiaris Domini, & mandatorum electus vt iustus, regendi autem & regnandi potestate præditus, vt cognitione præditus omne quidem aurum quod est super terram, & sub terra, & regnum quod est à finibus ad fines Oceani despiciens, vt solum Domini cultum teneat. Quocirca & comedens, & bibens, & vxorem ducens si dicat Verbum, quinetiam somnia aspiciens, sancta facit & cogitat, ea ratione semper mundus ad orationem. Is verò etiam precatur cum Angelis, vt qui iam sit etiam æqualis Angelis, neque est vnquam extra sanctam custodiam, & licet oret solus, habet chorum Angelorum vnà assistentem. [d] Duplicem is nouit operationem, & eius qui credidit, & eius qui creditur, eam quæ est pro digna excellentia. Nam iustitia quoque est duplex, vna quidem propter charitatem, altera verò propter metum. Dictum quidem certè*

Psal. 18. *est timor Domini castus, permanens in seculum seculi: qui autem conuertuntur à timore ad fidem & iustitiam, permanent in seculum. Iam verò abstinentiam à malis operatur is qui timet. Adhortatur autem benefacere charitas ædificans super voluntarium, vt quis*

Ioan. 15. *audiat à Domino: Non vos amplius dico seruos, sed amicos. Etiam cum fiducia accedit ad preces. Genus autem ipsum orationis est gratiarum actio propter præsentia, præterita, & futura, vt quæ sint per fidem iam præsentia: id autem præcedit, accepisse cognitionem. Quinetiam sic quoque petit vt viuat vitam in carne definitam, vt cognoscendi potestate præditus, vt expers carnis, & consequatur quidem quæ sunt optima, fugiat autem quæ sunt deteriora. Petit autem alleuationem quoque eorum quæ nos peccauimus, & conuersionem ad agnitionem, tam acriter sequens eum qui vocat in excessu, quàm ille vocat, vt ita dicam, producens, propter bonam conscientiam festinans ad agendas gratias, & vt cùm illic fuerit cum Christo, vt qui seipsum dignum præbuerit propter puritatem, per contemperaturam*

habeat

habeat Dei virtutem quæ suppeditatur per Christum. Non enim caloris participatione calidus, neque ignis lucidus, sed vult totus esse lux. Is accuratè & exactè nouit id quod dictum est: Nisi odio habueritis patrem & matrem, & præterea propriam quoque animam, Luc. 14. *& nisi signum portaueritis. Nam & carnales affectiones, quæ voluptatis maximas habent illecebras, magno animo despicit, & omnia quæ sunt accommodata ad creationem & nutritionem carnis: sed etiam insurgit aduersus animam corpoream, imperium detrectanti spiritui experti rationis frænum iniiciens, quoniam caro concupiscit aduersus spiritum.* [e] *Signum autem portare, est mortem circunferre, adhuc viuum renunciantem omnibus: quoniam non est æqualis charitas eius qui seminauit carnem, & eius qui creauit animam ad sciẽtiam. Hic cùm ad benefaciendi habitum peruenerit, dicto citius beneficio afficit, orans vt fratrum quidem peccatorum sit particeps ad confessionem & cognatorum conuersionem, ad propria autem bona amicis communicanda paratissimus. Ipsi autem sic ei sunt amici. Augens autem quæ apud ipsum deponuntur semina, ea quam mandauit Dominus agricultura manet quidem nulli peccato affinis: fit autem continens, & degit cum iis qui sunt simili spiritu in choris sanctorum, etiamsi adhuc in terris detineatur.* [f] *Hic toto die & nocte dicens & faciens iussa Domini, supra modum lætatur, non solùm cùm manè surgit & in meridie, sed etiam cùm deambulat, & dormit, & vestes induit & exuit, & docet filium, si sit genere filius, inseparabilis à mandato & à spe: Deo semper agens gratias, sicut animalia glorificantia, quæ allegoricè dicuntur per Esaiam: tolerans cuiusuis tentationis, Dominus,* Iob. 1. *inquit, dedit, Dominus abstulit. Talis erat Iob quoque, qui propter in Dominum charitatem, omnia sibi externa vnà cum sanitate auferenda deposuit: erat enim, inquit, sanctus, iustus, abstinens ab omni improbitate. Sanctum autem significat ea iura, quæ ad Deum pertinent, & omnem œconomiam, quæ quidem sciens, erat præditus cognitione. Oportet enim neque si sint bona, eis esse nimium deditum: neque rursum si mala nimium ægre ferre, sed vtrisque esse superiorem, hæc quidem conculcantem, illa verò ad egenos transmittentem.* [g] *In dispensando autem & se demittendo & accommodando, est admodum cautus is qui est cautione præditus, ne fortè non intelligatur, aut pro constitutione habeatur dispensatio. Nunquam meminit eorum, quæ in se sunt peccata, sed ea remittit: quocirca iustè etiam orat, dicens; Dimitte nobis, nam nos quoque dimittimus. Nam hoc quoque vnum est ex iis quæ vult Deus, nihil concupiscere, nullum habere odio: est enim opus vnius voluntatis, omnes homines.* Esa. 33.

COMMENTARIVS.

[a] HIC *qui est cognoscendi potestate.* Pergit Clemens de eo tractare qui est cognitione præditus, quẽ dicit à nemine tentari, nisi Deus permiserit. Tentari autẽ dicit eum qui ab aliquo patitur & affligitur; cum autẽ eius qui est cognitione præditus curã gerat, non temerè eum permittit pati & affligi: Permittit autem vt eius tolerantia sit vtilis iis qui cũ ipso versantur. Confirmat enim eorum fidem, dum vident eum magno & forti animo pati tormenta propter Christũ, quæ sibi quoque pro fide fortiter patienda esse intelligũt. Hæc fuerunt causa vt Apostoli (qui si vlli alij erant cognitione prædit) vt in fide firmas & stabiles suas redderent Ecclesias, ducerentur ad experiendã tormentorũ perpessionẽ, quã tolerantes, erant Martyres, id est testes, ferebãt enim testimoniũ Christianæ fidei perfectionis: Qui est autẽ cognitione præditus, nõ solùm sua tormentorũ perpessione confirmat fidem eorum qui eum ipso versantur, sed etiam cum sciat Deũ iubere nos misereri eorũ quos ipse afflixit, & habeat hanc Dei vocem ex scripturis acceptã in suis auribus perpetuo sonantẽ; Quem ego percussero, tu eius misereberis, cõmendat misericordiã, & inducit eũ qui in aliquem concepit odium, vt doleat & ducatur pœnitentia, quod eum sit odio insectatus. Odisse enim non potest qui afflicti miseretur, & si quando oderit ægre fert se odisse: afflictorum autẽ misereri est adeo à natura insitũ, vt ne pueri quidẽ possint aspicere eos qui in stadiis & locis publicis tormẽta patiuntur. Porro autẽ nõ potest fieri vt cognitione prædit⁹, qui ex libero animi arbitrio se exercuit, vt esset bonus & honestus, ab iisdẽ doceatur & delectetur. Quomodo enim ab iis docebitur qui iam per se didicit? aut quomodo ab iis delectabitur, cũ eum sua delectat scientia & cognitio? Qui autẽ libero animi instituto & arbitrio se exercuit, vt esset bonus & honestus, nec à voluptatib⁹ liquescit & dissoluitur, nec in peccata vnquã incidit, alienorũ malorũ exemplis non castigatur. Nã in eo qui est bonus & honestus nihil est

quod castigetur. Tantũ autẽ abest, vt terrenis delectetur voluptatibus, vt etiã bona terræ quæ Deus promisit legẽ seruantibus despiciat, vt qui totus versetur in diuinorũ & cælestiũ contemplatione. Qui talis est, intrat in regnũ cælorũ: in eũ autẽ intrat non quicunque nomen Domini solum habet in ore, sed qui præter Christi nomen & titulũ quẽ vsurpat, facit quod vult Pater eius, scilicet obseruat præcepta. Is autẽ est qui bona facit opera ex cognitione, & licet sit adhuc in carne terrenus, tamẽ vincit cupiditates. De iis autẽ quæ nouit futura, tam certò credit, vt ea iam magis adesse putet, quã quæ sunt præsentia. Et lætatur quidem iis quæ certo nouit esse futura, ægre fert autem quod adhuc volutetur in iis quæ sunt huic vitę necessaria, nempe quod ei sit comedendũ & bibendũ, & alia sint faciẽda quæ præsentis vitæ vsus exigit, nec reipsa sit adhuc particeps eorũ quæ certò nouit futura. Cum itaq; aliam vitam expectet futuram, interea hac vita vitur tanquã aliena, ea sumens quæ sunt ad vitam necessaria, quantũ exigit necessitas. [b] *Hic qui est cognitione præditus.* Pergit Clemẽs describere ea quæ pertinẽt ad eũ qui est cognitione præditus. Hic inquit, qui est cognitione præditus adimplet Apostolicã absentiã, id est ea quæ faciebãt Apostoli cũ adessent & hic viuerẽt. Rectè viuebãt Apostoli, ita etiã recte viuit qui est cognitione prædit', munere fungẽs Apostoli; rectã exactamq; habebant cognitionẽ Apostoli, ita is qui est cognitione præditus: Opẽ ferebãt etiã Apostoli iis qui ipsis erant necessitudine coniuncti, tanta enim eorũ fides erat vt transmouerẽt mõtes, & quæ erant in anima inæqualia & aspera deiicientes, eã reddebant planã & semper sui similẽ. Hoc enim de Apostolis dicit Clemẽs, quod Christus de fide, & quod per fidẽ faciebãt. Apostoli, idẽ etiã faciãt qui sunt notione præditi, Apostolorum implentes absentiã. Quanquã autẽ in eos qui erant ipsis propinquitate & necessitate cõiuncti, & olim operati sint Apostoli, & eis præsente vita functis, qui nũc sunt cognitione præditi: vnusquisq; tamen est etiã sibi & vinea & operarius, & vinea quã colit, & operarius qui colit. In inuitũ enim nõ confertur cultura animæ, nec sufficit externus Agricola, sed sua quoq; opera & cultura opus habet. Colere autẽ animã nõ est aliud quã vitia auellere, & virtutes inserere. Optimus autẽ Agricola est is, qui agẽs optima, nõ vult ea quæ facit sciri ab hominib', satis habẽs si sua fretus cõscientia Deo persuadeat quod viuat ex præceptis, ea preferẽs ex eo quod crediderit esse quæ sunt futura. Quæ cũ esse sciat licet nondũ adsint, in iis tanquã in thesauro figit cor suũ & mentem suã. Qui in iis quæ sunt tanquã in futuro thesauro mentem defigit, is se, id est suas terrenas diuitias diminuit, id est distribuit & dispergit. Hoc autem facit vt nunquã contemnat fratrem qui affligitur & laborat egestate, propterea quod sit perfectus in charitate: mauult autẽ sua fratri erogare quã ea retinere, si sciuerit se paupertatẽ æquiori animo laturũ quã frater, minusq; sibi grauẽ & molestã futurã. Nã quod fratri graue est & molestũ, id sibi quoq; graue & molestũ esse ducit, & dolorẽ fratris propriũ id est suũ existimat. Et certè si frater idem sit quod fere alter, omnia sunt inter se cõmunia, & nihil est vnius quod nõ sit alterius. Quod si frater licet laborans inopia, ex modicis tamen suis facultatibus fratri suo succurrat, vnde aliquo afficiatur incõmodo, tantum abest vt id ægre ferat, vt suã augeat beneficentiã & plura quam antea eroget. Habet enim purã & sincerã de rebus fidem, & quæ sunt credenda credit vt oportet, laudatq; & cõmendat Euãgelium nõ solum ex eo quod Deum contempletur, sed etiã ex eo quod bona ædat opera. [c] *Atqui non laudem ab hominibus accipit.* Pergit Clemens tractare ea quæ sunt eius qui est cognitione præditus. Is autẽ non accipit laudẽ ab hominibus, sed à Deo. Ab hominibus autẽ laudẽ accipit, cuius vn' est scopus & institutũ vt placeat hominibus, & ab eis laudetur; à Deo vero, is qui nõ morans laudẽ & gloriã ab hominibus, satis habet si Deo grata sint eius opera. Hic cũ perpetuo Dei seruet & exequatur præcepta, cũ trahatur à spe promissorũ præmiorũ, quæcunq; sunt in hoc mundo pulchra & præclara despicit, nec ex eis vllã capit voluptatem: miseretur autem eorũ qui damnati & suppliciis castigati, inuiti confitentur dominũ & bonã habẽs conscientiã semper est paratus ex hac vita excedere: est enim hic tanquã hospes & peregrinus eorũ quæ hic sunt bonorũ, memor autẽ propriorũ, nempe diuinorum & cælestium, ad quæ aspirat. Terrena omnia aliena esse existimat, & non solum admiratur quæ præcepit Dominus, sed etiã si Deus nulla dedisset præcepta, per eam quam habet Dei cognitionem, scit quænã sit eius voluntas, est familiaris Domini & eius mandatorũ, & ab eo electus vt iustus, & regendi & regnãdi potestate præditus, vt qui scientiã habeat & cognitionẽ, quicquid est auri super terrã & sub terra despicit, & quodcũq; tenetur regnũ à primis finib' Oceani vsq; ad vltimos contẽnit. Vnũ enim solũ Deum vult colere, quæ est illi vinea & possessio. Cum itaq; sit vnũ eius propositũ Deum colere, siue comedat siue bibat, siue vxorẽ ducat, si ita velit Dominus & si etiã dormiẽs somniet, semper sancta facit & cogitat, neque aliquid eorũ quæ ab eo fiũt in terris eum auocat à pietate & religione. Quo fit vt nunquam sit immundus, neque sit aliquid quod vetet quominus otet: ad vnũ enim solũ Deum totus est intentus eius animus: neque vero orat solus, sed cũ Angelis quib' iam est æqualis, & eos suos habet custodes: & quãuis oret solus, vt qui sit remotus ab omni hominũ multitudine, sibi tamen assistentem habet chorũ Angelorum. [d] *Duplicem is nouit operationem.* Pergit Clemens dicere de eo qui est cognitione præditus, dicitque esse duplicem, eius scilicet qui credit operationem, & eius qui creditur pro eius dignitate & excellentia. Scit ergo eum dupliciter operari, nempe ex charitate, sicut etiã duplex est iustitia, ea quæ est ex metu, & ea quæ est ex charitate. Scit etiam eum qui creditur & propter quẽ operatur, quem credit esse excellentissimũ. Dupliciter autem operatur is qui credit, & propter charitatẽ nempe quod Deum diligat & proximũ, & propter timorem, nempe quod timeat suppliciorũ minas sibi intentatas: in eo timor e si nihil aliud abhorret quã supplicia, ille timor seruilis est. Quod si non tã timet supplicia, quã ægre ferat se Deũ offendisse qui est bonus & iustus, is timor est castus; Is timor si nõ in se desinat, sed cõuertatur ad fidẽ & iustitiã, vt scilicet & in Deũ credat, & bonas agat actiones, manet in seculũ seculi: Perducit enim ad vitã ęternã. Perducit autẽ ad vitã ęternã nõ solus timor, sed qui est cõuersus ad fidẽ & iustitiã: nõ sufficit enim fides nisi ex fide bona fiãt opera. Quãuis autẽ timor ad fidẽ & iustitiã prosit ad bona faciẽda opera, maximè tamẽ operatur ad abstinẽdũ à malis: abstinet enim à malis, qui pœnas dãdas timet, sed ad bona faciẽda opera maximẽ incitat charitas, quę adhortatur benefacere, sed nõ fiunt bona opera nisi bono nitantur fundamento. [e] *Signum autem portare.* Crucem seu signum

portat qui

portat qui mortem circumfert, & adhuc viuus renunciat omnibus: Renũciat autem omnibus qui omnia mundana despicit, tanquam qui in hoc mundo non amplius viuat, & aspiret ad cælestia. Non æque ergo diligit patrem qui seminauit carnē, à quo scilicet productum est corpus, & eum qui creauit animam, vt Dei haberet scientiam & cognitionem. [f] *Hic toto die & nocte dicens & faciens.* Pergit Clemens dicere ea quæ sunt ab eo qui est præditus Dei cognitione: hic, inquit, qui est cognitione prēditus toto die & tota nocte præcepta Domini & verbis recitans, & factis exequens, mirum in modũ gaudet, & mane surgens, & in meridie, & deambulans & dormiens, vestimentis se induens, & exuens, & filium suum docens si habeat filium, à mandatis nunquã recedens, à quibus nunquam potest separari, & de futuris promissis semper bene sperans, Deo semper agens gratias, & eũ glorificans sicut ea animalia, ratione prædita, nempe Seraphim quæ ter sanctus dicentia eũ glorificans. Quæcunque autem tentatio eum inuaserit eã patienter & æquo animo tolerat, cũ quæ dedit Dominus ea quoque à Deo auferantur, in hoc Iob imitans, qui æquo animo tulit, non solũ bona externa quæ sibi ablata fuerãt, sed etiam ademptam sibi sanitatem pro qua teterrimo vlcere erat affectus. Cur autē omnia bona externa simul cum sanitate sibi adimi ęquo animo Iob tulerit, rationē reddit scriptura de Iob dicēs, erat enim, inquit, iustus, sanctus, & ab omni improbitate abstinens. Iustus cum esset Iob, intelligebat iustũ esse, vt quæ dederat Deus, vel potius commodárat, ea cum vellet reciperet; Sanctus cum esset, & nosset quæ ad Deũ pertinent (Dei autem sunt sancta iura, & sanctæ leges, & rerũ omnium dispensatio & administratio) Dei voluntati minime repugnãdum esse duxit; quod si fecisset fuisset impius. Iob autē tantũ aberat vt esset impius, vt ab omni abstineret improbitate, satagebat sanctas Dei leges & sancta iura, & quod omnia ab omnipotēti eius volũtate dispēsantur & administrantur, erat cognitione præditus. Qui est autē cognitione præditus, intelligit oportere ita se gerere, vt qui bona habet non sit eis nimiũ deditus, neque eis abutatur, ea temerè & luxuriosè prodigens & profundens. Sin autem mala & aduersa ei obtigerint, ea patienter & æquo animo ferre, & in vtrisque tam prosperis scilicet rebus quã aduersis, se Dominum ostendere, vt scilicet neq; efferatur secundis, neque angatur aduersis. Quod faciet si mala despiciat & conculcet, bona autē nempe opes suas distribuat egentibus. [g] *In dispensando autem & se demittendo.* Quamuis Dei præcepta exactè seruet, is qui est cognitione præditus, incidunt tamen tēpora in quibus dispensare seque demittere & accommodare oportet. In ea dispensatione cautus sit oportet is qui est cognitione prēditus, vt scilicet ita se gerat, vt intelligatur id quod agit esse dispensationē, non constitutionem. Ita se gessit Paulus in circuncidendo Timotheo, vt intelligeretur id fecisse se accõmodans Iudæis, ne à Christo alienarentur, volens interim manere saluã constitutionē, quod Christiano non sit necessaria circuncisio. Et ita distinguitur dispensatio à constitutione, aliud deinde recenset Clemens quod fit ab eo qui est cognitione præditus, scilicet quod licet in eum sit peccatum, peccatorum tamen quæ in se admissa sunt, non meminit, sed ea cõdonat & remittit. Iusta itaque est eius petitio quam à Domino petit in oratione, nempe, vt ei remittantur peccata; quoniam ipse aliis peccata remittit. Iniqua autem esset eius petitio, si peteret vt sua remitterentur peccata, cum aliis peccata non remitteret. Remittendi autem peccata hæc est potissima causa, quod, vt nõ vult Deus aliena concupisci (id enim vetat in decalogo) ita etiam nullum vult haberi odio: Odio autem habetur is cuius non remittuntur peccata. Quod autē nullus homo sit odio habendus, hæc causa est, quod omnes homines sunt opus vnius voluntatis, nempe vnius Dei voluntate creati.

[a] NVNQVID *autem eum qui est cognitione præditus, perfectum esse volens Seruator* VIII. *noster, sicut patrem cælestem, hoc est seipsum, dicens, Venite filij, audite à me timorem Domini, non vult nos amplius habere opus auxilio quod datur per Angelos, sed à seipso cùm dignus euaserit accipere, & à seipso præsidium habere per obedientiam? Qui talis est exigit à Domino, non autem petit, & egentibus fratribus non petet is qui est cognitione præditus, pecuniæ copias ad eis impertiendum: sed optabit illis suppeditari ea quibus indigent. Nam sic dat etiam preces iis qui indigent, is qui est cognitione præditus, & non per preces inscienter simul præbet & simpliciter. Sæpe ergo paupertas, & morbus, & tales tentationes præbentur ad admonitionem & correctionem præteritorum, & ad curam futurorum. Qui est eiusmodi, his petens alleuationem, vt qui habeat id quod est eximium cognitionis, non propter vanam gloriam, sed propter hoc ipsum quòd sit cognitione præditus, exercet ipse beneficentiam, vt qui factus sit instrumentum Dei bonitatis. Dicunt autem Matthiam Apostolum inter cætera dixisse: Si electi vicinus peccauerit, peccauit electus: nam si se ita gessisset vt iubet Verbum seu ratio, eius vitam ita esset reueritus vicinus vt non peccasset.* [b] *Quid ergo dicemus de eo qui est præditus cognitione? An nescitis, inquit* 1.Cor.3. *Apostolus, quòd templum Dei estis? Diuinus ergo est is qui est cognitione præditus, & iam sanctus, qui Deo afflat & afflatur. Iam verò ostendens scriptura eum esse alienum à peccato, eum quidem qui offendisset vendit alienigenis. Ne aspiciat autem ad concupiscentiam mulierem alienam, dicens, apertè dicit peccatum esse alienum & præter naturam templi*

Dei. Templum autem, vnum quidem est magnum, vt Ecclesia: alterum verò paruum, vt homo qui seruat semen Abrahæ. Non concupiscet ergo aliquid aliud, qui habet Deum qui requiescit. Iam verò relictis omnibus quæ sunt impedimento, & despecta tota quæ eum abstrahit materia, cælum secat per scientiam: & spiritalibus transmissis essentiis, & omni principatu & potestate, tangit supremos thronos, ad illud solum tendens, propter quod solum cognoscebat. Serpente ergo commixto cum columba, simul perfectè viuit & cum bona conscientia, spem fide commiscens ad expectationem futuri. Sentit enim donum quod accepit, vt qui dignus sit habitus qui consequeretur, & translatus sit à seruitute in filiorum adoptionem, consequenter scientiæ: & neque non Deum cognouerit, vel potius ab ipso sit cognitus propter finem, & pro gratiæ meritis ostendat operationes: opera enim sequuntur cognitionem, non secus ac vmbra corpus. Meritò ergo nihil eum conturbat ex iis quæ accidunt, neque quicquam veretur ex iis quæ diuino fiunt consilio propter vtile, neque erubescit mori, vt qui bonam habeat conscientiam, vt ostendatur potestatibus, ab omnibus, vt semel dicam, animæ maculis emundatus, & qui sciat post excessum ex hac vita fore vt secum agatur melius. Vnde iucundum & vtile nunquam præfert œconomiæ, & diuino consilio, per mandata seipsum exercens vt euadat Domino gratus & acceptus in omnibus, & apud mundum laudabilis, quandoquidem dependent omnia ab vno Deo omnipotente.

Ioan. 1. *In propria, inquit, venit filius Dei, & sui eum non receperunt. Quamobrem etiam in vsu rerum mundanarum, non solùm agit gratias & admiratur creaturam, sed etiam vtens vt oportet laudatur, quoniam ei finis desinit in contemplationem per operationem ex cognitione profectam, quæ fit conuenienter mandatis. Hinc iam per scientiam colligens viaticum contemplationis, postquam magnificè accepit magnitudinem contemplationis, procedit ad translationis sanctam remunerationem. Audiuit enim psalmum dicentem:*

Psal. 47. *Circundate Sion, & comprehendite eam, narrate in turribus eius. Significat enim, vt arbitror, eos qui Verbum altè susceperunt, futuros altos vt turres, & firmiter & stabiliter staturos in fide & cognitione. Et hæc quidem quàm fieri potest breuissimè dicta sint apud Græcos instar seminis, de eo qui est cognitione præditus.* [c] *Sciendum est autem, quod si vnum vel alterum ex his fidelis rectè gesserit, non tamen geret omnia, neque cum summa illa scientia cum qua is qui est cognitione præditus. Atque illius quidem, vt ita dicam, impatibilitatis quæ nobis est in eo qui est præditus cognitione, per quam perfectio eius qui est fidelis, per charitatem in virum perfectum procedens ad mensuram peruenit ætatis, Deo assimilata, vt quæ verè facta sit æqualis Angelis, succurrunt multa alia, quæ ex scriptura adduci possunt, testimonia. Satius autem existimo hanc laudem propter orationis prolixitatem iis relinquere qui volunt laborare, permittentes vt vnà etiam elaborent dogmata per allegationem scripturarum. Vnius autem breuissimè meminero, ne locum prætermittam non adnotatum.*

Cap. 6. *Dicit enim diuinus Apostolus in priore Epistola ad Corinthios: Audet aliquis vestrum habens negocium cum alio, iudicio contendere apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quòd sancti mundum iudicabunt? & quæ sequuntur. Cùm sit autem ea pars maxima, oportunis dictorum Apostolicorum vtentes dictionibus, paucissimis persequentes, & dictionem enunciantes veluti metaphrasticè, ostendemus sententiam dicti Apostolici, per quam describit perfectionem eius qui est præditus cognitione. Non constituit enim eum qui est præditus cognitione, ex hoc solùm quod magis iniuria afficiatur, quàm afficiat: sed eum docet etiam obliuisci acceptæ iniuriæ, nec permittens malè precari ei qui fecit iniuriam. Scit enim Dominum quoque apertè iussisse orare pro inimicis. Dicere enim eum qui est affectus iniuria iudicio contendere apud iniustos, nihil est aliud quàm velle videri vicem reddere, & velle iniuriam referre, quod quidem est ipsum quoque similiter facere in-*

facere iniuriam. Dicere autem aliquos velle apud sanctos iudicio contendere, ostendit eos qui petunt precibus vt iis qui fecerunt iniuriam par pari referatur, & esse quidem prioribus secundis meliores, sed nondum planè obedientes, nisi iniuriæ perfectè obliuiscentes, ex doctrina Domini precentur etiam pro inimicis. Pulchrum est ergo quòd bonam mentem ex ea quæ est ad fidem pœnitentia acceperint. Nam etsi veritas videatur eos habere inimicos qui inuident & æmulantur, ipsa tamen nulli est inimica: nam & Deus facit Solem suum oriri super iustos & iniustos. Quinetiam ipsum Dominum misit ad iustos & iniustos, & qui contendit Deo assimilari, per maximam iniuriæ acceptæ obliuionem, remittens septuagesies septies, vtpote per totam vitam & vniuersam mundi conuersionem, quæ hebdomadibus quæ numerantur significatur, est benignus & clemens in quemlibet, etiamsi quis hoc vniuersum in vita viuens tempus, iniuria afficit eum qui est cognitione præditus. Non solam enim possessionem vult virum bonum aliis permittere ex iis qui ipsum affecere iniuria, sed etiam vult iustum ab illis iudicibus petere remissionem peccatorum, iis qui in ipsum peccarunt. Et meritò, siquidem in eo solum quod est externum, & in eo quod pertinet ad corpus, si vel vsque ad mortem procedatur, detrimento afficiunt ij qui conantur facere iniuriam, ex quibus nihil est quod sit proprium eius qui est præditus cognitione. Quemadmodum autem Angelos qui defecerunt iudicabit quispiam, qui ipse defecerit ab illa lenitate, & acceptæ iniuriæ obliuione, quam prescribit Euangelium? Cur non ergo potius, inquit, iniuria afficimini? Cur non potius fraudamini? Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, eis scilicet malè precantes qui peccant per ignorantiam: & fraudatis Dei clementia & bonitate, quantum est in vobis, eos quibus malè precamini, fratres dicentes non eos solos qui sunt in fide, sed etiam proselytos. An enim is qui nunc est inimicus sit postea crediturus, nos nondum scimus. Ex quibus apertè colligitur, etsi non esse omnes, at nobis quidem ipsis videri esse fratres. Iam verò omnes quoque homines qui sunt vnius Dei opus & vna imago, vna circundati substantia, etiamsi sint alij aliis magis obscurati, solus cognoscit is qui scit etiam per creaturas operationem, per quam rursus Dei adorat voluntatem. An nescitis quòd iniusti regnum Dei non possidebunt? iniuriam ergo facit is qui refert iniuriam, seu facto, seu verbo, siue etiam volendi cogitatione, quam post legis pædagogiam circumscribit Euangelium. Et hęc quidem eratis: tales scilicet, quales adhuc sunt, quibus ipsi non ignoscitis. Sed abluti estis: non absolutè vt reliqui, sed cùm per cognitionem abiecistis animæ affectiones, vt pro viribus assimilaremini bonitati Dei prouidentiæ, & per tolerantiam, & per acceptæ iniuriæ obliuionem. Super iustos & iniustos, Verbi & operum benignitatis lucem, sicut Sol, emittentes, siue hoc animi magnitudine, hoc sibi vendicabit is qui est præditus cognitione: siue imitatione eius quod est melius.[d] Tertia est autem causa, Remitte & remittetur tibi, veluti cogente mandato ad salutem propter insignem bonitatem. Sed sanctificati estis: ei enim qui ad hunc venit habitum, sanctum esse conuenit, nullo modo cadendo in vllam animi perturbationē, sed perinde ac si carne careat, & absque hac terra sanctus euaserit. Quamobrem iustificati estis, inquit, nomine Domini, facti estis, vt ita dicam, ab ipso, vt iusti essetis sicut ipse: & Spiritui sancto, quoad eius fieri potuit, commixti & contemperati estis. Num enim omnia mihi licent? Sed non in potestatem redigar, inquit, vt aliquid faciam vel cogitem vel loquar præter Euangelium. Esca autem ventri, & venter escis, quas Deus destruet, hoc est, eos qui sic cogitant & viuunt, tanquam nati sint vt comedant, non autem comedunt vt viuant quidem per consequentiam, cognitioni autem attendant principaliter. Et nunquid eos esse dicit veluti carnes sancti corporis? Corpus autem allegoricè Domini dicitur Ecclesia, spiritualis & sanctus chorus, ex quibus ij qui vocantur solùm nomine, viuunt autem non ex ratione, sunt carnes.

Hoc autem corpus ſpirituale, hoc eſt ſancta Eccleſia, non fornicationi, nec ab Euangelio defectioni, quæ nullo modo oportet inire conſuetudinem & familiaritatem cum vita gentilium. Fornicatur enim in Eccleſiam, eius quoque corpus, is qui gentiliter viuit in Eccleſia, ſiue in facto, ſiue in verbo, ſiue etiam in ipſa cogitatione. Qui huic adhæret meretrici, ei inquam quæ eſt præter teſtamentum operationi, fit aliud corpus, non ſanctum in carnem vnam, ſed vitam gentilem, & ſpem aliam: qui autem adhæret Domino in ſpiritu, corpus ſpirituale, diuerſum genus congreßionis. Filius hic totus, homo ſanctus, impatibilis, cognitione præditus, perfectus, formatus doctrina Domini, vt cùm facto & verbo & ipſo ſpiritu Domino adhæſerit, recipiat illam manſionem quæ debetur ei qui ſic vir euaſit. Sufficit hoc ſpecimen iis qui habent aures. Non eſt enim euoluendum myſterium, ſed tantum eſt oſtendendum, quantum ſufficit ad reuocandum in memoriam iis qui ſunt participes cognitionis, qui etiam intelligent quemadmodum dictum ſit à Domino: Eſtote vt pater veſter perfecti, perfecti, perfectè peccata remittentes, & accepta iniuriæ obliuiſcentes, & viuentes in habitu impatibilitatis. Quomodo enim perfectum dicimus medicum, & perfectum philoſophum: ita, vt opinor, perfectè cognitione præditum. Sed nihil ex his, etſi ſit maximum aſſumitur ad Dei ſimilitudinem: non enim, vt Stoici valde impiè, hominis & Dei eandem virtutem eſſe dicimus. Nunquid ergo debemus eſſe perfecti, vt vult pater? Nequaquam enim fieri poteſt vt ſit aliquis perfectus vt eſt Deus: vult autem Pater nos ita viuentes vt obediamus Euangelio, perfectos fieri citra reprehenſionem. Si ergo dicti quod ita prolatum eſt vt ei aliquid deſit, id quod deficit ſubaudierimus, ad locum implendum iis qui poſſunt intelligere: & voluntatem Dei cognoſcemus, & pro dignitate mandati ſimul piè & magnificè viuemus. [e] *Quoniam autem eſt conſequens reſpondere iis quæ à Græcis & Iudæis nobis obijciuntur: in nonnullis autem dubitationibus ſimiliter atque prædicti nos reprehendunt quæ aliam ſequuntur doctrinam hæreſes, bene habuerint vt prius expurgatis iis quæ ſunt impedimento, parati ad ſoluendas dubitationes, progrediamur ad ſequens Stroma. Primùm ergo hoc aduerſus nos adducunt, dicentes non oportere nos credere propter diſſenſionem hæreſum: retardatur enim ac differtur veritas, dum alij alia dogmata conſtituunt. Ad quos dicimus, quod & apud vos Iudæos, & apud eos qui apud Græcos fuere in maxima exiſtimatione Philoſophos, fuere plures hæreſes: neque tamen ideo dubitandum eſſe dicitis philoſophari, aut ſe Iudaica tradere diſciplinæ, propter eam quæ eſt inter ſe veſtrarum ſectarum diſſenſionem. Præterea autem fore vt in veritate ſeminentur hæreſes, vt in frumento zizania, propheticè dictum eſt à Domino, & fieri non poteſt vt non fiat id quod prædictum eſt eſſe futurum. Huius autem cauſa eſt, quòd quicquid eſt pulchrum ſequitur Momus. Num ergo ſi quis pacta conuenta non obſeruauerit, & tranſgreſſus fuerit eam quæ fit apud nos confeßionem, propter eum qui non ſtetit ſuæ promißioni, abſtinebimus nos quoque à veritate? Sed vt oportet virum probum minimè eſſe mendacem, & nihil infirmare eorum quæ eſt pollicitus, etiamſi aliqui alij pacta conuenta tranſiliant: ita nos quoque nullo modo conuenit tranſilire regulam eccleſiaſticam: & maximè eam quæ fit de rebus maximis profeßionem, nos quidem obſeruamus, illi verò tranſiliunt. Eſt ergo credendum iis quæ firmiter adhærent veritati.*

COMMENTARIVS.

[a] NVNQVID *autem eum qui eſt cognitione.* Perſequitur Clemens ſuum inſtitutũ de eo qui eſt præditus cognitionẽ, dicit enim Chriſtũ Seruatorẽ noſtrũ volentẽ eum eſſe perfectum, ſicut pater cæleſtis atque adeo ipſe eſt perfectus, patris enim & filij vna eſt & eadem perfectio, nõ aliunde velle nos auxiliũ petere & præſidium, quàm à ſeipſo Deo, vt ne ab Angelis quidem petatur. Vult enim nos totos petere ab ipſo cui quæcunque petuntur & impetrantur, ſunt accepta ferenda Chriſto, petet autem is qui eſt cognitione præditus, cũ dignus euaſerit qui petere incipiat, propter obedientiam. Qui talis eſt, inquit, nempe Dei habet cogni-

habet cognitionem & ſcientiam & eius paret præceptis, is non tam à Deo petit quam exigit. Tanta eſt enim eius in Deum fiducia, vt quaſi debitum poſtulet quod petit. [b] *Quid ergo dicemus de eo.* Peccaſſe Clemẽs dicit electum ſi peccet eius vicinus: non peccaret enim vicinus ſi electus ita ſe gereret vt vult verbum. Sed quæritur an ſicut peccat electus, peccat etiam is qui eſt cognitione prędiuus. Reſpondet Clemens dicere Apoſtolum eos qui ſunt cognitione præditi eſſe templum Dei. Templum autem Dei eſt in quo eſt Deus. Id autem in quo eſt Deus eſt diuinum & ſanctum: quod autem ſanctum eſt non peccat. Sanctus autem eſt qui eſt cognitione præditus, is ergo non peccat. Qui eſt autem diuinus & ſanctus, is & Deũ inſpirat & à Deo inſpiratur. Non ergo ſicut peccat electus, ita peccat is qui eſt cognitione præditus. Quod autem à peccato ſit alienus is qui eſt cognitione præditus, ex hoc oſtendit ſcriptura, dicens eum qui peccauerit venditum eſſe alienigenis, Ioſeph enim peccarat in fratres quos peſſimi criminis inſimularat: ita enim accipitur allegoricę. Scriptura quoque dicẽs, non eſſe aſpiciendam alienam mulierem ad concupiſcentiam, ſignificat peccatum, à templo Dei eſſe alienum & plane diuerſum ab eius natura. Eſt autem duplex templum, vnum magnum & alterum paruum. Magnum eſt Eccleſia quæ eſt congregatio fidelium, alterum eſt quilibet homo fidelis: vtrumque dicitur templum quod in eo Deus habitet. Paruum autem habet ſemen Abrahæ nempe Chriſtum, qui quod ad humanam attinet generationem, ab Abrahamo induxit generis originem. Cum autem in vtroque Deus habitet, vtrumque eſt ſanctum & immune à peccato. Vnde & ſancta eſt Eccleſia, & quilibet fidelis eſt ſanctus & alienus à cõcupiſcentiis. Quid enim aliud concupiſcet, qui Deum habet quo nihil eſt aliud melius & præſtantius? [c] *Sciendum eſt autem.* Longè eſt maius eſſe cognitione præditum quam eſſe tantum fidelem. Vnum aut alterum rectè geret fidelis, ſed non omnia, nec cum ea ſcientia cum qua is qui eſt cognitione præditus. In cognitione autem prædito eſt veluti quædam impatibilitas, id eſt omnium vitiorum & animi perturbationum vacuitas, per quam perfectio eius qui eſt fidelis in virum perfectum procedens, peruenit ad plenam menſuram ætatis. Per eum enim eſt adeo perfectus, & omni ex parte abſolutus, vt Deo ſit ſimilis, vt qui ſit æqualis ipſis Angelis qui ſunt impatibiles. Alludit autem Clemens ad id quod ſcribit Paulus ad Epheſios in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti, per menſuram plenitudinis ætatis, ſignificans perfectionem. *Epheſ.4.* Cum autem multa alia adduci poſſent ex ſcripturis ad oſtendendam viri cognitione præditi perfectionem, quoniam longiori opus eſſet oratione, eam curam relinquens aliis, vnam tantùm citat particulam ex Epiſtola prima ad Corinthios, quam metaphraſticè exponit, perfectionem eius qui eſt cognitione præditus, qua conſtare dicit, non ex hoc ſolum quod iniuria magis afficiatur quam afficiat, ſed etiam quod acceptæ iniuriæ non meminerit, nec male precetur iis qui fecerunt iniuriam, cum ipſe Chriſtus iubeat etiam orare pro inimicis. Horum contrarium facient; qui ſiue apud iniuſtos, ſiue apud iuſtos volunt iudicio contendere, vt par pari referant, & acceptam referant iniuriã. Et apud quoſcunque quidem fiat, ſemper malum eſt acceptam referre iniuriam. [d] *Tertia eſt autem cauſa remitte & remittetur tibi.* Duabus cauſis quas ſuperius dixerat Dei aſſimilationis, perpeſſionis ſcilicet, & iniuriarũ obliuionis, ſubiungit tertiam nempe peccatorum remiſſionem, quæ ſumitur ex ſcriptura quæ dicit remitte & remittetur. Hoc eſt preceptum quod propter inſignem bonitatem cogit ad ſalutem. Quę eſt enim maior bonitas quam eum qui in te peccauit & te offendit non vlciſci, ſed ei peccatum remittere? cogitur autem quodammodo ad ſalutem, cum propter remiſſa peccata etiam nolens ſaluus fiat. [e] *Quoniam autem eſt conſequens reſpondere.* Poſtquam de eo qui eſt cognitione præditus, & de eius perfectione, ſatis dixit Clemens, & ad octauum Stroma erat venturus, viſum eſt ei prius eſſe reſpondendũ ad ea quæ aduerſus fidei doctrinam Chriſtianis obiiciunt & Græci & Iudæi: dicunt enim ad fidei doctrinam nõ eſſe accedendum, quod in ea ſint diuerſæ ſectæ & hæreſes, quoniam à veritate retardat diuerſorum dogmatum conſtitutio. Quibus reſpondens Clemens eos ſuo iugulat gladio. Nam & apud Græcos in magna exiſtimatione eſt philoſophia, cum tamen philoſophorum diuerſæ ſint hæreſes, & apud Iudæos quoq; ſint ſectæ. Sed non ideo Græci dicunt non eſſe philoſophandum, nec Iudæi eos reiiciunt qui ſe tradunt eorum diſciplinæ, non eſſe ergo quod in Chriſtianis exprobrent diſſenſiones hæreſum. Futuras autem in ſua Eccleſia hæreſes, vt in frumento lolium ipſe prædixit Chriſtus, nec fieri poteſt vt non ſint. Hæreſum autem hæc eſt cauſa, quod cum ſit res pulcherrima vera fidei doctrina, quod quidquid eſt pulchrũ ſequitur Momus, qui apud Græcos dicitur Deus reprehenſionis. Nec ideo non eſt ſtandum promiſſis quod pacta conuenta non ſeruat quis, nec ſi qui à veritate recedunt non ideo non eſt obſeruanda regula Eccleſiaſtica, & quæ ſit de rebus maximis fidei promiſſio. Eſt ergo firmiter credendum, & eſt ipſa retinenda & amplectenda veritas.

[a] IAM *verò nobis vt largè vtentibus hac defenſione licet apud eos dicere, quòd medici quoque quorum conuenienter ſuis ſectis diuerſæ ſunt ſententiæ, ex æquo re ipſa curant. Num ergo quiſpiam ægrotans & vt curetur opus habens, non admittit medicum propter eas quæ ſunt in medicina hæreſes? Neque ergo qui anima ægrotat, & eſt plenus ſimulachris, pro ſanitate & ad Deum conuerſione prætexat vnquam hæreſes. Certè propter probatos, inquit, ſunt hæreſes: probatos autem dicit, vel eos qui venientes ad fidem, maiori electione accedunt ad doctrinam Dominicam, tanquam probos argentarios, qui nummos Domini adulterinos diſcernunt ex falſa impreſſione: aut eos qui in ipſa fide iam probi euaſerunt, & in vita & in cognitione. Propterea ergo maiori cura opus eſt & prouidentia,* IX.

vt examinetur quomodo sit exactè & perfectè viuendum, & quænam sit vera pietas & rectus Dei cultus. Clarum est enim quòd cùm veritas sit ardua & difficilis, propterea certè fuerunt quæstiones, ex quibus quæ nimio sui amore laborant, & sunt ambitiosæ & gloriæ cupidæ, sunt hæreses eorum qui non didicerunt quidem, neque verè acceperunt, sed sibi cognitionis sumpsere persuasionem. Est ergo nobis maiori studio & cura perscrutanda, ea quæ verè est veritas, quæ sola versatur circa eum qui verè est Deus. Laborem autem consequitur dulcis inuentio & memoria. Est ergo labor inueniendi subeundus propter hæreses, sed non est omnino deficiendum. Neque enim si appositus sit fructus, vnus quidem verus & maturus, alius verò factus ex cera quam maximè similis, propter similitudinem est abstinendum ab vtroque. Simul autem est discernendum comprehendente contemplatione, & principali consideratione, verum ab eo quod apparet. Et quomodo si vna quidem sit via regia, & multæ etiam aliæ, ex quibus aliquæ ferunt in præcipitium, aliquæ verò ad fluuium rapidè fluentem, aut ad mare profundum, non dubitauerit quispiam viam ingredi propter dissensionem, sed vtetur via regia & trita & seiuncta à periculo: ita cùm alij alia dicant, de veritate non est discedendum, sed est exactissimè & diligentissimè inquirenda eius exactissima & accuratissima cognitio. Nam cum oleribus hortensibus vnà etiam nascuntur herbæ: num ergo abstinent agricolæ à cultura agrorum? Cùm ergo habeamus à natura multa quæ nos incitant, & dant occasionem ad ea quæ dicuntur examinanda, debemus etiam veritatis inuenire consequentiam. Quocirca meritò etiam condemnamur, non assentientes iis quibus oportet parere, non discernentes id quod repugnat, id quod est & indecorum, & præter naturam, & falsum à vero & consentaneo, & decoro, & eo quod est secundum naturam: quibus quidem vtendum est, vt quæ incitent & sint occasio agnoscendæ eius quæ verè est veritatis. Græcis ergo est inanis hic prætextus: volentibus enim licebit inuenire veritatem. [b] *Iis autem qui causas adducunt quæ carent ratione, est iudicium quod nullam habet excusationem: vtrum enim perimunt, an assentiuntur nullam esse demonstrationem? Existimo omnes assensuros præter eos qui sensus perimunt. Cùm sit autem demonstratio, necesse est descendere ad quæstiones, & per ipsas scripturas discere demonstratiuè, quemadmodum lapsæ quidem sunt hæreses: quemadmodum autem in sola veritate & antiqua Ecclesia sit perfectissima cognitio, & ea quæ est reuera optima hæresis, id est, electio. Et iis autem qui declinant à veritate, alij quidem seipsos solos, alij verò propinquos quoque conantur fallere. Atque hi quidem qui appellantur* δοξόσοφοι, *hoc est, opinione sapientes, qui se veritatem inuenisse existimant, nullam habentes veram demonstrationem, ij seipsos decipiunt, se acquieuisse existimantes, quorum non parua est multitudo, & quæstiones declinantium propter confutationes, & doctrinam vitantium propter condemnationem. Qui autem eos qui accedunt decipiunt, sunt valdè callidi, & astuti, qui etiamsi satis assequantur se nihil scire, probabilibus tamen argumentis obscurant veritatem. Alia est autem, vt opinor, natura probabilium argumentorum, & alia verorum. Et quòd necesse sit nomen hæresium ita dici vt veritati opponatur, & ab ea distinguatur, cognoscimus: à qua cùm quædam ad hominum perniciem auulserint Sophistæ, humanis à se inuentis ea infodientes artibus, gloriantur se præesse diatribę seu scholę potius quàm Ecclesię.* [c] *Sed qui in rebus pulcherrimis laborem impendere sunt parati, non prius desistent quærere veritatem, quàm ex ipsis scripturis acceperint demonstrationem. At sunt quidem quidam communes hominum iudices, nempe sensus: alij autem, eorum qui consultarunt & exercuerunt ea quę vera sunt, nempe quę sunt verarum & falsarum orationum artes, per mentem & ratiocinationem. Maximum est autem deponere opinionem, consistendo in medio accuratæ perfectæque scientiæ, & temerariæ sapientiæ opinionis, & nosse quòd qui*

æternam

æternam sperat quietem, cognoscit etiam eius ingressum qui est laboriosus & arctus. Et qui semel admisit Euangelium, & salutare, inquit, quando cognouerit, ne ad ea quæ sunt retro conuertatur, sicut vxor Loth, neque ad priorem vitam quæ dat operam rebus sensilibus. Sed neque recurrat ad hæreses: assuefaciunt enim nescio quomodo, eum qui non est, nosse Deum. Qui enim diligit patrem vel matrem plus quàm me, qui sum verè pater & magister veritatis, qui regenero & recreo, foueóque & alo electam animam, non est me dignus, vt sit, inquit, Dei filius, & Dei discipulus, & simul etiam amicus & cognatus: Luc. 9. *nemo enim ad ea quæ sunt retro aspiciens, & manum suam mittens ad aratrum, est aptus regno Dei.* [d] *Sed vt videtur, multis in hodiernum diem videtur Maria esse puerpera propter ortum filij, cùm non sit puerpera: etenim dicunt aliqui eam postquam peperisset, inspectam ab obstetrice, inuentam fuisse virginem. Tales autem sunt nobis scripturæ Dominicæ, veritatem parientes, & manentes virgines cum occultatione mysteriorum: peperit, & non peperit, inquit Scriptura, vt quæ ex se, non ex coniunctione conceperit. Quamobrem iis qui sunt cognitione præditi, conceperunt scripturæ: hæreses autem, vt quæ non intellexerint, amandant tanquam quæ non conceperint. Cùm autem omnes homines idem habeant iudicium, alij quidem Verbum quod dictat sequentes, faciunt argumenta: alij autem cùm seipsos dediderint voluptatibus, scripturam torquent ad suas cupiditates. Opus est autem, vt opinor, amatori veritatis robore animi: necesse est enim labi in maximis, eos qui res maximas aggrediuntur, nisi regulam veritatis ab ipsa veritate acceptam tenuerint. Qui autem sunt eiusmodi, vt qui à recta via exciderint, meritò etiam falluntur in pluribus singularibus, propterea quòd non habeant verorum & falsorum iudicium planè exercitatum, in iis quæ oportet eligere: si enim haberent, parerent scripturis diuinis. Quomodo ergo si quis fiat bestia ex homine, similiter atque ij qui fuerant infecti venenis Circes: ita homo Dei esse & Domino fidelis esse perdidit, qui aduersus Ecclesiasticam recalcitrauit traditionem, & in humanarum hæresum desiluit opiniones. Qui autem ex errore reuersus obediit scripturis, & vitam suam permisit veritati, Deus quodammodo ex homine efficitur.* [e] *Principium enim doctrinæ habemus Dominum, qui & per Prophetas, & per Euangelium, & per beatos Apostolos, multifariam multisque modis à principio ad finem deducit cognitionis. Principium autem si quis alio opus habere existimauerit, non vtique verè potuerit conseruari principium. Qui est ergo ex seipso fidelis, Dominica scriptura & voce est fide dignus, quæ per Dominum exercetur ad hominum beneficium. Ipsa autem iudice vtimur ad res inueniendas: quicquid autem iudicatur, non creditur, priusquam fuerit iudicatum, quare nec est principium id quod opus habet iudicio. Meritò ergo cùm fide comprehenderimus principium indemonstrabile, & ex redundanti quadam copia demonstrationes ab ipso principio sumpserimus de principio, voce Domini erudimur ad cognitionem veritatis: non enim absolutè enunciantibus hominibus fidem habuerimus, quibus licet etiam enunciare contrarium. Si autem non satis est solùm absolutè dicere quod visum est, sed oportet etiam probare quod dictum est, non expectamus testimonium quod datur ab hominibus, sed voce Domini probamus quod quæritur, quæ est magis fide digna quàm quæuis demonstrationes: vel potius quæ sola est demonstratio, per quam scientiam, qui solùm quidem gustauere scripturas, sunt fideles. Qui autem etiã vlterius processerunt, sunt perfecti gnomones veritatis, ij scilicet qui sunt cognitione præditi: quandoquidem etiam in iis quæ ad vitam pertinent, eos qui sunt rudes superant artifices, & per cõmunes notiones exprimunt id quod est melius. Sic ergo nos quoque ex ipsis de ipsis scripturis perfectè demonstrantes, ex fide persuademus demonstratiuè.* [f] *Quòd si Propheticis quoque scripturis*

vti ausi fuerint qui persequuntur hæreses, primùm quidem non omnibus, deinde non perfectis, neque vt dictat corpus & contextura Prophetiæ, sed eligentes ea quæ dicta sunt ambiguè, traducunt ad proprias opiniones, paucas voces sparsim carpentes, non id considerantes quod ex ipsis significatur, sed ipsa nuda dictione vtentes. Nam in omnibus ferè dictis quæ adducunt, inueneris ipsos sola nomina attendentes, vt qui mutent significata, neque quemadmodum dicantur cognoscant, neque iis quas afferunt allegationibus, ita vt earum natura postulat vtantur. Veritas autem non inuenitur in eo quòd transferat significata, sic enim omnem veram euertent veritatem: sed in eo quod considerent quid Domino & omnipotenti Deo perfectè conueniat, & eum deceat, & in eo quòd confirment vnumquodque ex iis quæ demonstrantur per scripturas, ex ipsis rursus similibus scripturis. Neque ergo volunt conuerti ad veritatem, vt quos pudeat deponere commodum sui in seipsos amoris: neque sciunt qua ratione possint suas stabilire opiniones, scripturis vim afferentes. Cùm autem ad falsa in vulgus proferenda dogmata processerint, cum omnibus ferè scripturis euidenter pugnantes, & semper à nobis qui contra eos dicimus confutati, quod restat; nunc adhuc quoque sustinent, partim quidem ex Propheticis aliqua non admittere, partim autem nos, tanquam qui simus alterius naturæ, non posse quæ sunt illorum propria intelligere, calumniantur. Nonnunquam autem etiam cùm conuincuntur, sua negant dogmata, apertè confiteri erubescentes quæ se seorsum sic docere gloriantur: sic enim in omnibus hæresibus videre licet, persequendo ipsorum dogmatum nequitias. Nam postquam à nobis euersi fuerint, ostendentibus ipsos apertè aduersari scripturis, duorum alterum videre licet fieri ab iis qui præsunt dogmati: aut enim suorum dogmatum consequentiam, aut ipsam Prophetiam, vel potius suam ipsorum spem despiciunt. Semper enim sibi sumunt id quod eis visum fuerit esse euidentius, quàm quod dictum est à Domino per Prophetas, & ab Euangelio, & etiam Apostolorum testimonio confirmatum & comprobatum. Cum ergo viderent sibi imminere periculum, non de vno dogmate, sed de conseruanda hæresi: non veritatem inuenire (nam cùm quæ sunt in medio posita & in promptu sunt apud nos legissent, ea vt vilia contempserunt) sed quod est commune fidei, superare contendentes, excesserunt à veritate. Nam cùm Ecclesiasticæ cognitionis non didicissent mysteria, neque veritatis percepissent magnitudinem, vt qui in perscrutando rerum profundo fuissent socordes, & superficie tenus legissent, scripturas valere iusserunt. Inani ergo sapientiæ opinione elati, perpetuò litigant, apertè ostendentes se magis curare vt videantur, quàm vt philosophentur. Iam verò cùm non necessariis rerum nitantur principiis, & humanis moti opinionibus, vt finis deinde eis necessariò sequatur, comparant, sauciantur argumentis eorum qui veram tractant philosophiam, & quiduis potius tolerant, & omnem, vt aiunt, rudentem mouent, etiamsi futuri sint impij, propterea quòd non credant scripturis, quàm à sectæ sibi grato honore traducantur, & à vulgo iactata in eorum Ecclesiis prima sede, propter quam illam quoque conuiuialem, per eam quæ falsò nomine appellatur charitatem, primum accubitum amplectuntur. 8 Quæ est autem apud nos agnitio veritatis, vt ex ijs quæ iam sunt credibilia, ijs quæ nondum sunt, fides habeatur, efficit: quæ quidem est, vt ita dicam, essentia demonstrationis. Sed omnis, vt videtur, hæresis ab initio habet aures quæ non audiunt id quod est vtile, sed solum patent ijs quæ dicuntur ad voluptatem. Nam curatus vtique esset eorum aliquis, si tantum voluisset parere veritati. Est autem triplex ratio curandæ opinionis, sicut etiam cuiusuis affectionis: causæ cognitio: & quomodo ea possit auferri: & tertium, animæ exercitatio, & assuefactio vt possit sequi ea quæ rectè iudicata fuerint. Quomodo enim turbatus oculus, ita etiam anima conturbata

bata

bata iis dogmatibus quæ ſunt præter naturam, non poteſt veritatis lucem perfectè videre, quinetiam ea quæ ſunt præ pedibus ægrè intuetur. Dicunt itaque anguillas quoque excæcatas capi in aqua turbida. Et ſicut improbi pueri excludunt Pædagogum, ita etiam hi arcent Prophetiam à ſua Eccleſia, ſuſpectas eas habentes propter reprehenſionem & admonitionem: quamplurima certe conſarciunt mendacia & figmenta, vt iurè videantur non admittere ſcripturas. Hac ergo ratione non ſunt pij, vt qui diuinis præceptis non atquieſcant, hoc eſt, diuino ſpiritui. Quomodo autem dicuntur inanes amygdalæ, non in quibus nihil ineſt, ſed in quibus id quod ineſt eſt inutile: ita etiam hæreticos dicimus qui ſunt inanes Dei conſiliorum & Chriſti traditionum, & amareſcunt non ſecus atque agreſtia amygdala, & ſunt principes authoréſque dogmatum, niſi quæ propter veri euidentiam deponere & occultare non potuerunt. [h] Quomodo ergo in bello non eſt ordo deſerendus quem dedit imperator militi: ita nec deſerendus eſt ordo quem nobis dedit Verbum, quem accepimus principem ac ducem cognitionis & vitæ. Vulgus autem ne hoc quidem examinauit, an ſit ſequendus aliquis, & quiſnam hic, & quemadmodum: quale enim eſt Verbum, talem quoque eſſe vitam conuenit fideli, vt poſſit ſequi Deum qui ab initio omnia recta via dirigit. Poſtquam autem Verbum quiſpiam fuerit tranſgreſſus, & per id, Deum, ſi imbecillus quidem fuit, propterea quòd aliqua repentina ſe obtulerit viſio, efficiendum eſt vt ſint prompta viſa quæ ſunt ex ratione. Sin autem more qui prius inualuit, victus fuerit, vt ait ſcriptura, is qui eſt ex vulgo, curandum eſt vt mos conquieſcat in eo quod eſt perfectum, & omni ex parte abſolutum, & vt contrà cùm dicat, exercenda eſt anima. Si autem pugnantia aliqua quoque dogmata videtur attrahere, ea ſunt ſubducenda, & eundum eſt ad eos qui quieta dogmata efficiunt, & diuinis ſcripturis eos incantant qui ſunt rudes & imperiti, & ſtrepitum, pertimeſcunt, per teſtamentorum conſequentiam eis veritatem explanantes. Sed, vt videtur, magis declinamus ad ea quæ ſunt opinabilia, etiamſi ſint contraria, quàm ad veritatem: eſt enim auſtera grauiſque & ſeuera. [i] Atque cùm ſint quidem tres animæ affectiones, ignoratio, ſciëntia, opinio: qui in ignoratione quidem verſantur, ſunt gentes: qui autem in ſcientia, vera Eccleſia: qui verò in opinione, ij qui ſectantur hæreſes. Nihilo ergo apertiùs videre licet affirmantes eos qui ſciunt de iis quæ ſciunt, quàm hos de quibus opinantur, quod attinet ad affirmandum abſque demonſtratione. Si itaque inuicem deſpiciunt & irrident, & accidit vt eadem intelligentia ab aliis quidem in maximo honore habeatur, ab aliis autem damnetur amentiæ. Atqui didicimus aliud quidem eſſe voluptatem, quæ eſt attribuenda gentibus: aliud autem litem & contentionem quæ præponenda eſt in hæreſibus: aliud gaudium, quod, vt proprium, Eccleſiæ eſt aſsignandum: aliud autem, lætitiam, quæ danda eſt ei qui ex veritate præditus eſt cognitione. Quemadmodum autem ſi quis in Iſchomacho ſtudium poſuerit, eum faciet agricolam: & ſi in Lampidio, nautam: & Charidemo, imperatorem: vt in Simone, equitandi gnarum: & ſi in Perdice, cauponam: & ſi in Crobylo obſoniorum conditorem: & ſi in Archilao ſaltatorem: & ſi in Homero, Poëtam: & ſi in Pyrrhone, contentioſum: & ſi in Demoſthene, oratorem: & ſi in Chryſippo, dialecticum: & ſi in Ariſtotele, phyſicum: & ſi in Platone, philoſophum: ita qui paret Domino, & per eum datam ſequitur Prophetiam, efficitur ad magiſtri imaginem Deus qui in carne verſatur. [k] Hanc ergo altitudinem minimè aſſequuntur, qui non ſequuntur Deum eos ducentem: ducit autem per ſcripturas diuinitùs inſpiratas. Atque cum ea quidem ſint innumerabilia quæ fiunt ab hominibus, ſunt vtique duo cuiuſuis peccati principia, ignoratio & imbecillitas: eſt autem vtrunque in noſtra poteſtate, cùm nec velimus diſcere, nec cupiditatem continere. Ex his autem, vnum quidem

εὐφροσύνη. Lætitia coniuncta prudentia.

quod castigetur. Tantũ autẽ abest, vt terrenis delectetur voluptatibus, vt etiã bona terræ quæ Deus promisit legẽ seruantibus despiciat, vt qui totus versetur in diuinorũ & cælestiũ contemplatione. Qui talis est, intrat in regnũ cælorũ: in eũ autẽ intrat non quicunque nomen Domini solum habet in ore, sed qui præter Christi nomen & titulũ quẽ vsurpat, facit quod vult Pater eius, scilicet obseruat præcepta. Is autẽ est qui bona facit opera ex cognitione, & licet sit adhuc in carne terrenus, tamẽ vincit cupiditates. De iis autẽ quæ nouit futura, tam certò credit, vt ea iam magis adesse putet, quã quæ sunt præsentia. Et lætatur quidem iis quæ certo nouit esse futura, ægre fert autem quod adhuc volutetur in iis quæ sunt huic vitę necessaria, nempe quod ei sit comedendũ & bibendũ, & alia sint faciẽda quæ præsentis vitæ vsus exigit, nec reipsa sit adhuc particeps eorũ quæ certò nouit futura. Cum itaq; aliam vitam expectet futuram, interea hac vita vitur tanquã aliena, ea sumens quæ sunt ad vitam necessaria, quantũ exigit necessitas. [b] *Hic qui est cognitione præditus.* Pergit Clemẽs describere ea quæ pertinẽt ad eũ qui est cognitione præditus. Hic inquit, qui est cognitione præditus adimplet Apostolicã absentiã, id est ea quæ faciebãt Apostoli cũ adessent & hic viuerẽt. Rectè viuebãt Apostoli, ita etiã rectè viuit qui est cognitione prædit[9], munere fungẽs Apostoli; rectã exactamq; habebant cognitionẽ Apostoli, ita is qui est cognitione præditus: Opẽ ferebãt etiã Apostoli iis qui ipsis erant necessitudine coniuncti, tanta enim eorũ fides erat vt transmouerẽt mõtes, & quæ erant in anima inæqualia & aspera deiicientes, eã reddebant planã & semper sui similẽ. Hoc enim de Apostolis dicit Clemẽs, quod Christus de fide, & quod per fidẽ faciebãt. Apostoli, idẽ etiã faciãt qui sunt notione præditi, Apostolorum implentes absentiã. Quanquã autẽ in eos qui erant ipsis propinquitate & necessitate cõiuncti, & olim operati sint Apostoli, & eis præsente vita functis, qui nũc sunt cognitione præditi: vnusquisq; tamen est etiã sibi & vinea & operarius, & vinea quã colit, & operarius qui colit. In inuitũ enim nõ confertur cultura animæ, nec sufficit externus Agricola, sed sua quoq; opera & cultura opus habet. Colere autẽ animã nõ est aliud quã vitia auellere, & virtutes inserere. Optimus autẽ Agricola est is, qui agẽs optima, nõ vult ea quæ facit sciri ab hominib[9], satis habẽs si sua fretus cõscientia Deo persuadeat quod viuat ex præceptis, ea præferẽs ex eo quod crediderit esse quæ sunt futura. Quæ cũ esse sciat licet nondũ adsint, in iis tanquã in thesauro figit cor suũ & mentem suã. Qui in iis quæ sunt tanquã in futuro thesauro mentem defigit, is se, id est suas terrenas diuitias diminuit, id est distribuit & dispergit. Hoc autem facit vt nunquã contemnat fratrem qui affligitur & laborat egestate, propterea quod sit perfectus in charitate: mauult autẽ sua fratri erogare quã ea retinere, si sciuerit se paupertatẽ æquiori animo laturũ quã frater, minusq; sibi grauẽ & molestã futurã. Nã quod fratri graue est & molestũ, id sibi quoq; graue & molestũ esse ducit, & dolorẽ fratris propriũ id est suũ existimat. Et certè si frater idem sit quod fere alter, omnia sunt inter se cõmunia, & nihil est vnius quod nõ sit alterius. Quod si frater licet laborans inopia, ex modicis tamen suis facultatibus fratri suo succurrat, vnde aliquo afficiatur incõmodo, tantum abest vt id ægre ferat, vt suã augeat beneficentiã & plura quam antea eroget. Habet enim purã & sincerã de rebus fidem, & quæ sunt credenda credit vt oportet, laudatq; & cõmendat Euãgelium nõ solum ex eo quod Deum contempletur, sed etiã ex eo quod bona ædat opera. [c] *Atqui non laudem ab hominibus accipit.* Pergit Clemens tractare ea quæ sunt eius qui est cognitione præditus. Is autẽ non accipit laudẽ ab hominibus, sed à Deo. Ab hominibus autẽ laudẽ accipit, cuius vn[9] est scopus & institutũ vt placeat hominibus, & ab eis laudetur; à Deo vero, is qui nõ morans laudẽ & gloriã ab hominibus, satis habet si Deo grata sint eius opera. Hic cũ perpetuo Dei seruet & exequatur præcepta, cũ trahatur à spe promissorũ præmiorũ, quæcunq; sunt in hoc mundo pulchra & præclara despicit, nec ex eis vllã capit voluptatem: miseretur autem eorũ qui damnati & suppliciis castigati, inuiti confitentur dominũ & bonã habẽs conscientiã semper est paratus ex hac vita excedere: est enim hic tanquã hospes & peregrinus eorũ quæ hic sunt bonorũ, memor autẽ propriorũ, nempe diuinorum & cælestium, ad quæ aspirat. Terrena omnia aliena esse existimat, & non solum admiratur quæ præcepit Dominus, sed etiã si Deus nulla dedisset præcepta, per eam quam habet Dei cognitionem, scit quænã sit eius voluntas, est familiaris Domini & eius mandatorũ, & ab eo electus vt iustus, & regendi & regnãdi potestate præditus, vt qui scientiã habeat & cognitionẽ, quicquid est auri super terrã & sub terra despicit, & quodcũq; tenetur regnũ à primis finib[9] Oceani vsq; ad vltimos contẽnit. Vnũ enim solũ Deum vult colere, quæ est illi vinea & possessio. Cum itaq; sit vnũ eius propositũ Deum colere, siue comedat siue bibat, siue vxorẽ ducat, si ita velit Dominus & si etiã dormiẽs somniet, semper sancta facit & cogitat, neque aliquid eorũ quæ ab eo fiũt in terris eum auocat à pietate & religione. Quo fit vt nunquam sit immundus, neque sit aliquid quod vetet quominus oret: ad vnũ enim solũ Deum totus est intentus eius animus: neque vero orat solus, sed cũ Angelis quib[9] iam est æqualis, & eos suos habet custodes: & quãuis oret solus, vt qui sit remotus ab omni hominũ multitudine, sibi tamen assistentem habet chorũ Angelorum. [d] *Duplicem is nouit operationem.* Pergit Clemens dicere de eo qui est cognitione præditus, dicitque esse duplicem, eius scilicet qui credit operationem, & eius qui creditur pro eius dignitate & excellentia. Scit ergo eum dupliciter operari, nempe ex charitate, sicut etiã duplex est iustitia, ea quæ est ex metu, & ea quæ est ex charitate. Scit etiam eum qui creditur & propter quẽ operatur, quem credit esse excellentissimũ. Dupliciter autem operatur is qui credit, & propter charitatẽ nempe quod Deum diligat & proximũ, & propter timorem, nempe quod timeat suppliciorũ minas sibi intentatas: in eo timore si nihil aliud abhorret quã supplicia, ille timor seruilis est. Quod si non tã timet supplicia, quã ægre ferat se Deũ offendisse qui est bonus & iustus, is timor est castus; Is timor si nõ in se desinat, sed cõuertatur ad fidẽ & iustitiã, vt scilicet & in Deũ credat, & bonas agat actiones, manet in seculũ seculi: Perducit enim ad vitã ęternã. Perducit autẽ ad vitã ęternã nõ solus timor, sed qui est cõuersus ad fidẽ & iustitiã: nõ sufficit enim fides nisi ex fide bona fiãt opera. Quãuis autẽ timor ad fidẽ & iustitiã prosit ad bona faciẽda opera, maximè tamẽ operatur ad abstinẽdũ à malis: abstinet enim à malis, qui pœnas dãdas timet, sed ad bona faciẽda opera maximẽ incitat charitas, quę adhortatur benefacere, sed nõ fiunt bona opera nisi bono nitantur fundamento. [e] *Signum autem portare.* Crucem seu signum

portat qui

portat qui mortem circumfert, & adhuc viuus renunciat omnibus: Renũciat autem omnibus qui omnia mundana despicit, tanquam qui in hoc mundo non amplius viuat, & aspiret ad cælestia. Non æque ergo diligit patrem qui seminauit carnẽ, à quo scilicet productum est corpus, & eum qui creauit animam, vt Dei haberet scientiam & cognitionem. [f] *Hic toto die & nocte dicens & faciens.* Pergit Clemens dicere ea quæ sunt ab eo qui est prædirus Dei cognitione: hic, inquit, qui est cognitione prǽditus toto die & tota nocte præcepta Domini & verbis recitans, & factis exequens, mirum in modũ gaudet, & mane surgens, & in meridie, & deambulans & dormiens, vestimentis se induens, & exuens, & filium suum docens si habeat filium, à mandatis nunquã recedens, à quibus nunquam potest separari, & de futuris promissis semper bene sperans, Deo semper agens gratias, & eũ glorificans sicut ea animalia, ratione prædita, nempe Seraphim quæ ter sanctus dicentia eũ glorificant. Quæcunque autem tentatio eum inuaserit eã patienter & æquo animo tolerat, cũ quæ dedit Dominus ea quoque à Deo auferantur, in hoc Iob imitans, qui æquo animo tulit, non solũ bona externa quæ sibi ablata fuerãt, sed etiam ademptam sibi sanitatem pro qua teterrimo vlcere erat affectus. Cur autẽ omnia bona externa simul cum sanitate sibi adimi ęquo animo Iob tulerit, rationẽ reddit scriptura de Iob dicẽs, erat enim, inquit, iustus, sanctus, & ab omni improbitate abstinens. Iustus cum esset Iob, intelligebat iustũ esse, vt quæ dederat Deus, vel potius commodãrat, ea cum vellet reciperet; Sanctus cum esset, & nosset quæ ad Deũ pertinent (Dei autem sunt sancta iura, & sanctæ leges, & rerũ omnium dispensatio & administratio) Dei voluntati minime repugnãdum esse duxit; quod si fecisset fuisset impius. Iob autẽ tantũ aberat vt esset impius, vt ab omni abstineret improbitate, satagebat sanctas Dei leges & sancta iura, & quod omnia ab omnipotẽti eius volũtate dispẽsantur & administrantur, erat cognitione præditus. Qui est autẽ cognitione præditus, intelligit oportere ita se gerere, vt qui bona habet non sit eis nimiũ deditus, neque eis abutatur, ea temerè & luxuriosè prodigens & profundens. Sin autem mala & aduersa ei obtigerint, ea patienter & æquo animo ferre, & in vtrisque tam prosperis scilicet rebus quã aduersis, se Dominum ostendere, vt scilicet neq; efferatur secundis, neque angatur aduersis. Quod faciet si mala despiciat & conculcet, bona autẽ nempe opes suas distribuat egentibus. [g] *In dispensando autem & se demittendo.* Quamuis Dei præcepta exacte seruet, is qui est cognitione præditus, incidunt tamen tẽpora in quibus dispensare seque demittere & accommodare oportet. In ea dispensatione cautus sit oportet is qui est cognitione prẽditus, vt scilicet ita se gerat, vt intelligatur id quod agit esse dispensationẽ, non constitutionem. Ita se gessit Paulus in circuncidendo Timotheo, vt intelligeretur id fecisse se accõmodans Iudæis, ne à Christo alienarentur, volens interim manere saluã constitutionẽ, quod Christiano non sit necessaria circuncisio. Et ita distinguitur dispensatio à constitutione, aliud deinde recenset Clemens quod fit ab eo qui est cognitione præditus, scilicet quod licet in eum sit peccatum, peccatorum tamen quæ in se admissa sunt, non meminit, sed ea cõdonat & remittit. Iusta itaque est eius petitio quam à Domino petit in oratione, nempe, vt ei remittantur peccata; quoniam ipse aliis peccata remittit. Iniqua autem esset eius petitio, si peteret vt sua remitterentur peccata, cum aliis peccata non remitteret. Remittendi autem peccata hæc est potissima causa, quod, vt nõ vult Deus aliena concupisci (id enim vetat in decalogo) ita etiam nullum vult haberi odio: Odio autem habetur is cuius non remittuntur peccata. Quod autẽ nullus homo sit odio habendus, hæc causa est, quod omnes homines sunt opus vnius voluntatis, nempe vnius Dei voluntate creati.

[a] NVNQVID *autem eum qui est cognitione præditus, perfectum esse volens Seruator noster, sicut patrem cælestem, hoc est seipsum, dicens, Venite filij, audite à me timorem Domini, non vult nos amplius habere opus auxilio quod datur per Angelos, sed à seipso cùm dignus euaserit accipere, & à seipso præsidium habere per obedientiam? Qui talis est exigit à Domino, non autem petit, & egentibus fratribus non petet is qui est cognitione præditus, pecuniæ copias ad eis impertiendum: sed optabit illis suppeditari ea quibus indigent. Nam sic dat etiam preces iis qui indigent, is qui est cognitione præditus, & non per preces inscienter simul præbet & simpliciter. Sæpe ergo paupertas, & morbus, & tales tentationes præbentur ad admonitionem & correctionem præteritorum, & ad curam futurorum. Qui est eiusmodi, his petens alleuationem, vt qui habeat id quod est eximium cognitionis, non propter vanam gloriam, sed propter hoc ipsum quòd sit cognitione præditus, exercet ipse beneficentiam, vt qui factus sit instrumentum Dei bonitatis. Dicunt autem Matthiam Apostolum inter cætera dixisse: Si electi vicinus peccauerit, peccauit electus: nam si se ita gessisset vt iubet Verbum seu ratio, eius vitam ita esset reueritus vicinus vt non peccasset.* [b] *Quid ergo dicemus de eo qui est præditus cognitione? An nescitis, inquit Apostolus, quòd templum Dei estis? Diuinus ergo est is qui est cognitione præditus, & iam sanctus, qui Deo afflat & afflatur. Iam verò ostendens scriptura eum esse alienum à peccato, eum quidem qui offendisset vendit alienigenis. Ne aspiciat autem ad concupiscentiam mulierem alienam, dicens, apertè dicit peccatum esse alienum & præter naturam templi*

VIII. (margin, beside the first line of the paragraph above)

1.Cor.3. (margin, beside "An nescitis, inquit")

Dei. Templum autem, vnum quidem est magnum, vt Ecclesia: alterum verò paruum, vt homo qui seruat semen Abrahæ. Non concupiscet ergo aliquid aliud, qui habet Deum qui requiescit. Iam verò relictis omnibus quæ sunt impedimento, & despecta tota quæ eum abstrahit materia, cælum secat per scientiam: & spiritalibus transmissis essentiis, & omni principatu & potestate, tangit supremos thronos, ad illud solum tendens, propter quod solum cognoscebat. Serpente ergo commixto cum columba, simul perfectè viuit & cum bona conscientia, spem fide commiscens ad expectationem futuri. Sentit enim donum quod accepit, vt qui dignus sit habitus qui consequeretur, & translatus sit à seruitute in filiorum adoptionem, consequenter scientiæ: & neque non Deum cognouerit, vel potius ab ipso sit cognitus propter finem, & pro gratia meritis ostendat operationes: opera enim sequuntur cognitionem, non secus ac vmbra corpus. Meritò ergo nihil eum conturbat ex iis quæ accidunt, neque quicquam veretur ex iis quæ diuino fiunt consilio propter vtile, neque erubescit mori, vt qui bonam habeat conscientiam, vt ostendatur potestatibus, ab omnibus, vt semel dicam, animæ maculis emundatus, & qui sciat post excessum ex hac vita fore vt secum agatur melius. Vnde iucundum & vtile nunquam præfert œconomiæ, & diuino consilio, per mandata seipsum exercens vt euadat Domino gratus & acceptus in omnibus, & apud mundum laudabilis, quandoquidem dependent omnia ab vno Deo omnipotente. In propria, inquit, venit filius Dei, & sui eum non receperunt. Quamobrem etiam in vsu rerum mundanarum, non solùm agit gratias & admiratur creaturam, sed etiam vtens vt oportet laudatur, quoniam ei finis desinit in contemplationem per operationem ex cognitione profectam, quæ fit conuenienter mandatis. Hinc iam per scientiam colligens viaticum contemplationis, postquam magnificè accepit magnitudinem contemplationis, procedit ad translationis sanctam remunerationem. Audiuit enim psalmum dicentem: Circundate Sion, & comprehendite eam, narrate in turribus eius. Significat enim, vt arbitror, eos qui Verbum altè susceperunt, futuros altos vt turres, & firmiter & stabiliter staturos in fide & cognitione. Et hæc quidem quàm fieri potest breuissimè dicta sint apud Græcos instar seminis, de eo qui est cognitione præditus. [c] Sciendum est autem, quod si vnum vel alterum ex his fidelis rectè gesserit, non tamen geret omnia, neque cum summa illa scientia cum qua is qui est cognitione præditus. Atque illius quidem, vt ita dicam, impatibilitatis quæ nobis est in eo qui est præditus cognitione, per quam perfectio eius qui est fidelis, per charitatem in virum perfectum procedens ad mensuram peruenit ætatis, Deo assimilata, vt quæ verè facta sit æqualis Angelis, succurrunt multa alia, quæ ex scriptura adduci possunt, testimonia. Satius autem existimo hanc laudem propter orationis prolixitatem iis relinquere qui volunt laborare, permittentes vt vnà etiam elaborent dogmata per allegationem scripturarum. Vnius autem breuissimè meminero, ne locum prætermittam non adnotatum. Dicit enim diuinus Apostolus in priore Epistola ad Corinthios: Audet aliquis vestrum habens negocium cum alio, iudicio contendere apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quòd sancti mundum iudicabunt? & quæ sequuntur. Cùm sit autem ea pars maxima, oportunis dictorum Apostolicorum vtentes dictionibus, paucissimis persequentes, & dictionem enunciantes veluti metaphrasticè, ostendemus sententiam dicti Apostolici, per quam describit perfectionem eius qui est præditus cognitione. Non constituit enim eum qui est præditus cognitione, ex hoc solùm quod magis iniuria afficiatur, quàm afficiat: sed eum docet etiam obliuisci acceptæ iniuriæ, nec permittens malè precari ei qui fecit iniuriam. Scit enim Dominum quoque apertè iussisse orare pro inimicis. Dicere enim eum qui est affectus iniuria iudicio contendere apud iniustos, nihil est aliud quàm velle videri vicem reddere, & velle iniuriam referre, quod quidem est ipsum quoque similiter facere in-

Ioan. 1.

Psal. 47.

Cap. 6.

facere iniuriam. Dicere autem aliquos velle apud sanctos iudicio contendere, ostendit eos qui petunt precibus vt iis qui fecerunt iniuriam par pari referatur, & esse quidem prioribus secundis meliores, sed nondum planè obedientes, nisi iniuriæ perfectè obliuiscentes, ex doctrina Domini precentur etiam pro inimicis. Pulchrum est ergo quòd bonam mentem ex ea quæ est ad fidem pœnitentia acceperint. Nam etsi veritas videatur eos habere inimicos qui inuident & æmulantur, ipsa tamen nulli est inimica: nam & Deus facit Solem suum oriri super iustos & iniustos. Quinetiam ipsum Dominum misit ad iustos & iniustos, & qui contendit Deo aßimilari, per maximam iniuriæ acceptæ obliuionem, remittens septuagesies septies, vtpote per totam vitam & vniuersam mundi conuersionem, quæ hebdomadibus quæ numerantur significatur, est benignus & clemens in quemlibet, etiamsi quis hoc vniuersum in vita viuens tempus, iniuria afficit eum qui est cognitione præditus. Non solam enim possessionem vult virum bonum aliis permittere ex iis qui ipsum affecere iniuria, sed etiam vult iustum ab illis iudicibus petere remißionem peccatorum, iis qui in ipsum peccarunt. Et meritò, siquidem in eo solum quod est externum, & in eo quod pertinet ad corpus, si vel vsque ad mortem procedatur, detrimento afficiunt iị qui conantur facere iniuriam, ex quibus nihil est quod sit proprium eius qui est præditus cognitione. Quemadmodum autem Angelos qui defecerunt iudicabit quispiam, qui ipse defecerit ab illa lenitate, & acceptæ iniuriæ obliuione, quam præscribit Euangelium? Cur non ergo potius, inquit, iniuria afficimini? Cur non potius fraudamini? Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, eis scilicet malè precantes qui peccant per ignorantiam: & fraudatis Dei clementia & bonitate, quantum est in vobis, eos quibus malè precamini, fratres dicentes non eos solos qui sunt in fide, sed etiam proselytos. An enim is qui nunc est inimicus sit postea crediturus, nos nondum scimus. Ex quibus apertè colligitur, etsi non esse omnes, at nobis quidem ipsis videri esse fratres. Iam verò omnes quoque homines qui sunt vnius Dei opus & vna imago, vna circundati substantia, etiamsi sint aliị aliis magis obscurati, solus cognoscit is qui scit etiam per creaturas operationem, per quam rursus Dei adorat voluntatem. An nescitis quòd iniusti regnum Dei non posidebunt? iniuriam ergo facit is qui refert iniuriam, seu facto, seu verbo, siue etiam volendi cogitatione, quam post legis pædagogiam circumscribit Euangelium. Et hęc quidem eratis: tales scilicet, quales adhuc sunt, quibus ipsi non ignoscitis. Sed abluti estis: non absolutè vt reliqui, sed cùm per cognitionem abiecistis animæ affectiones, vt pro viribus aßimilaremini bonitati Dei prouidentiæ, & per tolerantiam, & per acceptæ iniuriæ obliuionem. Super iustos & iniustos, Verbi & operum benignitatis lucem, sicut Sol, emittentes, siue hoc animi magnitudine, hoc sibi vendicabit is qui est præditus cognitione: siue imitatione eius quod est melius.[d] Tertia est autem causa, Remitte & remittetur tibi, veluti cogente mandato ad salutem propter insignem bonitatem. Sed sanctificati estis: ei enim qui ad hunc venit habitum, sanctum esse conuenit, nullo modo cadendo in vllam animi perturbationē, sed perinde ac si carne careat, & absque hac terra sanctus euaserit. Quamobrem iustificati estis, inquit, nomine Domini, facti estis, vt ita dicam, ab ipso, vt iusti essetis sicut ipse: & spiritui sancto, quoad eius fieri potuit, commixti & contemperati estis. Num enim omnia mihi licent? Sed non in potestatem redigar, inquit, vt aliquid faciam vel cogitem vel loquar præter Euangelium. Esca autem ventri, & venter escis, quas Deus destruet, hoc est, eos qui sic cogitant & viuunt, tanquam nati sint vt comedant, non autem comedunt vt viuant quidem per consequentiam, cognitioni autem attendant principaliter. Et nunquid eos esse dicit veluti carnes sancti corporis? Corpus autem allegoricè Domini dicitur Ecclesia, spiritualis & sanctus chorus, ex quibus iị qui vocantur solùm nomine, viuunt autem non ex ratione, sunt carnes.

Hoc autem corpus spirituale, hoc est sancta Ecclesia, non fornicationi, nec ab Euangelio defectioni, quæ nullo modo oportet inire consuetudinem & familiaritatem cum vita gentilium. Fornicatur enim in Ecclesiam, eius quoque corpus, is qui gentiliter viuit in Ecclesia, siue in facto, siue in verbo, siue etiam in ipsa cogitatione. Qui huic adhæret meretrici, ei inquam quæ est præter testamentum operationi, fit aliud corpus, non sanctum in carnem vnam, sed vitam gentilem, & spem aliam: qui autem adhæret Domino in spiritu, corpus spirituale, diuersum genus congressionis. Filius hic totus, homo sanctus, impatibilis, cognitione præditus, perfectus, formatus doctrina Domini, vt cùm facto & verbo & ipso spiritu Domino adhæserit, recipiat illam mansionem quæ debetur ei qui sic vir euasit. Sufficit hoc specimen eis qui habent aures. Non est enim euoluendum mysterium, sed tantum est ostendendum, quantum sufficit ad reuocandum in memoriam iis qui sunt participes cognitionis, qui etiam intelligent quemadmodum dictum sit à Domino: Estote vt pater vester perfecti, perfecti, perfectè peccata remittentes, & acceptæ iniuriæ obliuiscentes, & viuentes in habitu impatibilitatis. Quomodo enim perfectum dicimus medicum, & perfectum philosophum: ita, vt opinor, perfectè cognitione præditum. Sed nihil ex his, etsi sit maximum assumitur ad Dei similitudinem: non enim, vt Stoici valde impiè, hominis & Dei eandem virtutem esse dicimus. Nunquid ergo debemus esse perfecti, vt vult pater? Nequaquam enim fieri potest vt sit aliquis perfectus vt est Deus: vult autem Pater nos ita viuentes vt obediamus Euangelio, perfectos fieri citra reprehensionem. Si ergo dicti quod ita prolatum est vt ei aliquid desit, id quod deficit subaudierimus, ad locum implendum iis qui possunt intelligere: & voluntatem Dei cognoscemus, & pro dignitate mandati simul piè & magnificè viuemus. [c] Quoniam autem est consequens respondere iis quæ à Græcis & Iudæis nobis obijciuntur: in nonnullis autem dubitationibus similiter atque prædicti nos reprehendunt quæ aliam sequuntur doctrinam hæreses, bene habuerint vt prius expurgatis iis quæ sunt impedimento, parati ad soluendas dubitationes, progrediamur ad sequens Stroma. Primùm ergo hoc aduersus nos adducunt, dicentes non oportere nos credere propter dissensionem hæresum: retardatur enim ac differtur veritas, dum alij alia dogmata constituunt. Ad quos dicimus, quod & apud vos Iudæos, & apud eos qui apud Græcos fuere in maxima existimatione Philosophos, fuere plures hæreses: neque tamen ideo dubitandum esse dicitis philosophari, aut se Iudaicæ tradere disciplinæ, propter eam quæ est inter se vestrarum sectarum dissensionem. Præterea autem fore vt in veritate seminentur hæreses, vt in frumento zizania, propheticè dictum est à Domino, & fieri non potest vt non fiat id quod prædictum est esse futurum. Huius autem causa est, quòd quicquid est pulchrum sequitur Momus. Num ergo si quis pacta conuenta non obseruauerit, & transgressus fuerit eam quæ fit apud nos confessionem, propter eum qui non stetit suæ promissioni, abstinebimus nos quoque à veritate? Sed vt oportet virum probum minimè esse mendacem, & nihil infirmare eorum quæ est pollicitus, etiamsi aliqui alij pacta conuenta transiliant: ita nos quoque nullo modo conuenit transilire regulam ecclesiasticam: & maximè eam quæ fit de rebus maximis professionem, nos quidem obseruamus, illi verò transiliunt. Est ergo credendum iis quæ firmiter adhærent veritati.

COMMENTARIVS.

[a] NVNQVID *autem eum qui est cognitione*. Persequitur Clemens suum institutũ de eo qui est præditus cognitione, dicit enim Christũ Seruatorẽ nostrũ volentẽ eum esse perfectum, sicut pater cælestis atque adeo ipse est perfectus, patris enim & filij vna est & eadem perfectio, nõ aliunde velle nos auxiliũ petere & præsidium, quàm à seipso Deo, vt ne ab Angelis quidem petatur. Vult enim nos totos petere ab ipso cui quæcunque petuntur & impetrantur, sunt accepta ferenda Christo, petet autem is qui est cognitione præditus, cũ dignus euaserit qui petere incipiat, propter obedientiam. Qui talis est, inquit, nempe Dei habet cogni-

habet cognitionem & scientiam & eius paret præceptis, is non tam à Deo petit quam exigit. Tanta est enim eius in Deum fiducia, vt quasi debitum postulet quod petit.[b] *Quid ergo dicemus de eo.* Peccasse Clemẽs dicit electum si peccet eius vicinus: non peccaret enim vicinus si electus ita se gereret vt vult verbum. Sed quæritur an sicut peccat electus, peccat etiam is qui est cognitione præditus. Respondet Clemens dicere Apostolum eos qui sunt cognitione præditi esse templum Dei. Templum autem Dei est in quo est Deus. Id autem in quo est Deus est diuinum & sanctum: quod autem sanctum est non peccat. Sanctus autem est qui est cognitione præditus, is ergo non peccat. Qui est autem diuinus & sanctus, is & Deũ inspirat & à Deo inspiratur. Non ergo sicut peccat electus, ita peccat is qui est cognitione præditus. Quod autem à peccato sit alienus is qui est cognitione præditus, ex hoc ostendit scriptura, dicens eum qui peccauerit venditum esse alienigenis, Ioseph enim peccarat in fratres quos pessimi criminis insimularat: ita enim accipitur allegoricè. Scriptura quoque dicẽs, non esse aspiciendam alienam mulierem ad concupiscentiam, significat peccatum, à templo Dei esse alienum & plane diuersum ab eius natura. Est autem duplex templum, vnum magnum & alterum paruum. Magnum est Ecclesia quæ est congregatio fidelium, alterum est quilibet homo fidelis: vtrumque dicitur templum quod in eo Deus habitet. Paruum autem habet semen Abrahæ nempe Christum, qui quod ad humanam attinet generationem, ab Abrahamo induxit generis originem. Cum autem in vtroque Deus habitet, vtrumque est sanctum & immune à peccato. Vnde & sancta est Ecclesia, & quilibet fidelis est sanctus & alienus à cõcupiscentiis. Quid enim aliud concupiscet, qui Deum habet quo nihil est aliud melius & præstantius? [c] *Sciendum est autem.* Longè est maius esse cognitione præditum quam esse tantum fidelem. Vnum aut alterum rectè geret fidelis, sed non omnia, nec cum ea scientia cum qua is qui est cognitione præditus. In cognitione autem prædito est veluti quædam impatibilitas, id est omnium vitiorum & animi perturbationum vacuitas, per quam perfectio eius qui est fidelis in virum perfectum procedens, peruenit ad plenam mensuram ætatis. Per eum enim est adeo perfectus, & omni ex parte absolutus, vt Deo sit similis, vt qui sit æqualis ipsis Angelis qui sunt impatibiles. Alludit autem Clemens ad id quod scribit Paulus ad Ephesios in mensuram ætatis plenitudinis Christi, per mensuram plenitudinis ætatis, signifi- *Ephes.4.*
cans perfectionem. Cum autem multa alia adduci possent ex scripturis ad ostendendam viri cognitione præditi perfectionem, quoniam longiori opus esset oratione, eam curam relinquens aliis, vnam tantùm citat particulam ex Epistola prima ad Corinthios, quam metaphrasticè exponit, perfectionem eius qui est cognitione præditus, qua constare dicit, non ex hoc solum quod iniuria magis afficiatur quam afficiat, sed etiam quod acceptæ iniuriæ non meminerit, nec male precetur iis qui fecerunt iniuriam, cum ipse Christus iubeat etiam orare pro inimicis. Horum contrarium facient; qui siue apud iniustos, siue apud iustos volunt iudicio contendere, vt par pari referant, & acceptam referant iniuriã. Et apud quoscunque quidem fiat, semper malum est acceptam referre iniuriam.[d] *Tertia est autem causa remitte & remittetur tibi.* Duabus causis quas superius dixerat Dei assimilationis, perpessionis scilicet, & iniuriarũ obliuionis, subiungit tertiam nempe peccatorum remissionem, quæ sumitur ex scriptura quæ dicit remitte & remittetur. Hoc est preceptum quod propter insignem bonitatem cogit ad salutem. Quæ est enim maior bonitas quam eum qui in te peccauit & te offendit non vlcisci, sed ei peccatum remittere? cogitur autem quodammodo ad salutem, cum propter remissa peccata etiam nolens saluus fiat. [e] *Quoniam autem est consequens respondere.* Postquam de eo qui est cognitione præditus, & de eius perfectione, satis dixit Clemens, & ad octauum Stroma erat venturus, visum est ei prius esse respondendũ ad ea quæ aduersus fidei doctrinam Christianis obiiciunt & Græci & Iudæi: dicunt enim ad fidei doctrinam nõ esse accedendum, quod in ea sint diuersæ sectæ & hæreses, quoniam à veritate retardat diuersorum dogmatum constitutio. Quibus respondens Clemens eos suo iugulat gladio. Nam & apud Græcos in magna existimatione est philosophia, cum tamen philosophorum diuersæ sint hæreses, & apud Iudæos quoq; sint sectæ. Sed non ideo Græci dicunt non esse philosophandum, nec Iudæi eos reiiciunt qui se tradunt eorum disciplinæ, non esse ergo quod in Christianis exprobrent dissensiones hæresum. Futuras autem in sua Ecclesia hæreses, vt in frumento lolium ipse prædixit Christus, nec fieri potest vt non sint. Hæresum autem hæc est causa, quod cum sit res pulcherrima vera fidei doctrina, quod quidquid est pulchrũ sequitur Momus, qui apud Græcos dicitur Deus reprehensionis. Nec ideo non est standum promissis quod pacta conuenta non seruat quis, nec si qui à veritate recedunt non ideo non est obseruanda regula Ecclesiastica, & quæ fit de rebus maximis fidei promissio. Est ergo firmiter credendum, & est ipsa retinenda & amplectenda veritas.

[a] IAM *verò nobis vt largè vtentibus hac defensione licet apud eos dicere, quòd medi-* IX.
ci quoque quorum conuenienter suis sectis diuersæ sunt sententiæ, ex æquo re ipsa curant. Num ergo quispiam ægrotans & vt curetur opus habens, non admittit medicum propter eas quæ sunt in medicina hæreses? Neque ergo qui anima ægrotat, & est plenus simulachris, pro sanitate & ad Deum conuersione prætexat vnquam hæreses. Certè propter probatos, inquit, sunt hæreses: probatos autem dicit, vel eos qui venientes ad fidem, maiori electione accedunt ad doctrinam Dominicam, tanquam probos argentarios, qui nummos Domini adulterinos discernunt ex falsa impressione: aut eos qui in ipsa fide iam probi euaserunt, & in vita & in cognitione. Propterea ergo maiori cura opus est & prouidentia,

vt examinetur quomodo sit exactè & perfectè viuendum, & quænam sit vera pietas & rectus Dei cultus. Clarum est enim quòd cùm veritas sit ardua & difficilis, propterea certè fuerunt quæstiones, ex quibus quæ nimio sui amore laborant, & sunt ambitiosæ & gloriæ cupidæ, sunt hæreses eorum qui non didicerunt quidem, neque verè acceperunt, sed sibi cognitionis sumpsere persuasionem. Est ergo nobis maiori studio & cura perscrutanda, ea quæ verè est veritas, quæ sola versatur circa eum qui verè est Deus. Laborem autem consequitur dulcis inuentio & memoria. Est ergo labor inueniendi subeundus propter hæreses, sed non est omnino deficiendum. Neque enim si appositus sit fructus, vnus quidem verus & maturus, alius verò factus ex cera quam maximè similis, propter similitudinem est abstinendum ab vtroque. Simul autem est discernendum comprehendente contemplatione, & principali consideratione, verum ab eo quod apparet. Et quomodo si vna quidem sit via regia, & multa etiam aliæ, ex quibus aliquæ ferunt in præcipitium, aliquæ verò ad fluuium rapidè fluentem, aut ad mare profundum, non dubitauerit quispiam viam ingredi propter dissensionem, sed vtetur via regia & trita & seiuncta à periculo: ita cùm alij alia dicant, de veritate non est discedendum, sed est exactissimè & diligentissimè inquirenda eius exactissima & accuratissima cognitio. Nam cum oleribus hortensibus vnà etiam nascuntur herbæ: num ergo abstinent agricolæ à cultura agrorum? Cùm ergo habeamus à natura multa quæ nos incitant, & dant occasionem ad ea quæ dicuntur examinanda, debemus etiam veritatis inuenire consequentiam. Quocirca meritò etiam condemnamur, non assentientes iis quibus oportet parere, non discernentes id quod repugnat, id quod est & indecorum, & præter naturam, & falsum à vero & consentaneo, & decoro, & eo quod est secundum naturam: quibus quidem vtendum est, vt quæ incitent & sint occasio agnoscendæ eius quæ verè est veritatis. Græcis ergo est inanis hic prætextus: volentibus enim licebit inuenire veritatem. [b] *Iis autem qui causas adducunt quæ carent ratione, est iudicium quod nullam habet excusationem: vtrum enim perimunt, an assentiuntur nullam esse demonstrationem? Existimo omnes assensuros præter eos qui sensus perimunt. Cùm sit autem demonstratio, necesse est descendere ad quæstiones, & per ipsas scripturas discere demonstratiuè, quemadmodum lapsæ quidem sunt hæreses: quemadmodum autem in sola veritate & antiqua Ecclesia sit perfectissima cognitio, & ea quæ est reuera optima hæresis, id est, electio. Et iis autem qui declinant à veritate, alij quidem seipsos solos, alij verò propinquos quoque conantur fallere. Atque hi quidem qui appellantur* δοξόσοφοι, *hoc est, opinione sapientes, qui se veritatem inuenisse existimant, nullam habentes veram demonstrationem, ij seipsos decipiunt, se acquieuisse existimantes, quorum non parua est multitudo, & quæstiones declinantium propter confutationes, & doctrinam vitantium propter condemnationem. Qui autem eos qui accedunt decipiunt, sunt valdè callidi, & astuti, qui etiamsi satis assequantur se nihil scire, probabilibus tamen argumentis obscurant veritatem. Alia est autem, vt opinor, natura probabilium argumentorum, & alia verorum. Et quòd necesse sit nomen hæresum ita dici vt veritati opponatur, & ab ea distinguatur, cognoscimus: à qua cùm quædam ad hominum perniciem auulserint Sophistæ, humanis à se inuentis ea infodientes artibus, gloriantur se præesse diatribę seu scholę potius quàm Ecclesię.* [c] *Sed qui in rebus pulcherrimis laborem impendere sunt parati, non prius desistent quęrere veritatem, quàm ex ipsis scripturis acceperint demonstrationem. At sunt quidem quidam communes hominum iudices, nempe sensus: alij autem, eorum qui consultarunt & exercuerunt ea quę vera sunt, nempe quę sunt verarum & falsarum orationum artes, per mentem & ratiocinationem. Maximum est autem deponere opinionem, consistendo in medio accuratæ perfectæque scientiæ, & temerariæ sapientiæ opinionis, & nosse quòd qui*

æternam sperat quietem, cognoscit etiam eius ingressum qui est laboriosus & arctus. Et qui semel admisit Euangelium, & salutare, inquit, quando cognouerit, ne ad ea quæ sunt retro conuertatur, sicut vxor Loth, neque ad priorem vitam quæ dat operam rebus sensilibus. Sed neque recurrat ad hæreses: assuefaciunt enim nescio quomodo, eum qui non est, nosse Deum. Qui enim diligit patrem vel matrem plus quàm me, qui sum verè pater & magister veritatis, qui regenero & recreo, foueóque & alo electam animam, non est me dignus, vt sit, inquit, Dei filius, & Dei discipulus, & simul etiam amicus & cognatus: Luc. 9. *nemo enim ad ea quæ sunt retro aspiciens, & manum suam mittens ad aratrum, est aptus regno Dei.* [d] *Sed vt videtur, multis in hodiernum diem videtur Maria esse puerpera propter ortum filij, cùm non sit puerpera: etenim dicunt aliqui eam postquam peperisset, inspectam ab obstetrice, inuentam fuisse virginem. Tales autem sunt nobis scripturæ Dominicæ, veritatem parientes, & manentes virgines cum occultatione mysteriorum: peperit, & non peperit, inquit Scriptura, vt quæ ex se, non ex coniunctione conceperit. Quamobrem iis qui sunt cognitione præditi, conceperunt scripturæ: hæreses autem, vt quæ non intellexerint, amandant tanquam quæ non conceperint. Cùm autem omnes homines idem habeant iudicium, alij quidem Verbum quod dictat sequentes, faciunt argumenta: alij autem cùm seipsos dediderint voluptatibus, scripturam torquent ad suas cupiditates. Opus est autem, vt opinor, amatori veritatis robore animi: necesse est enim labi in maximis, eos qui res maximas aggrediuntur, nisi regulam veritatis ab ipsa veritate acceptam tenuerint. Qui autem sunt eiusmodi, vt qui à recta via exciderint, meritò etiam falluntur in pluribus singularibus, propterea quòd non habeant verorum & falsorum iudicium planè exercitatum, in iis quæ oportet eligere: si enim haberent, parerent scripturis diuinis. Quomodo ergo si quis fiat bestia ex homine, similiter atque ij qui fuerant infecti venenis Circes: ita homo Dei esse & Domino fidelis esse perdidit, qui aduersus Ecclesiasticam recalcitrauit traditionem, & in humanarum hæresum desiluit opiniones. Qui autem ex errore reuersus obediit scripturis, & vitam suam permisit veritati, Deus quodammodo ex homine efficitur.* [e] *Principium enim doctrinæ habemus Dominum, qui & per Prophetas, & per Euangelium, & per beatos Apostolos, multifariam multisque modis à principio ad finem deducit cognitionis. Principium autem si quis alio opus habere existimauerit, non vtique verè potuerit conseruari principium. Qui est ergo ex seipso fidelis, Dominica scriptura & voce est fide dignus, quæ per Dominum exercetur ad hominum beneficium. Ipsa autem iudice vtimur ad res inueniendas: quicquid autem iudicatur, non creditur, priusquam fuerit iudicatum, quare nec est principium id quod opus habet iudicio. Meritò ergo cùm fide comprehenderimus principium indemonstrabile, & ex redundanti quadam copia demonstrationes ab ipso principio sumpserimus de principio, voce Domini erudimur ad cognitionem veritatis: non enim absolutè enunciantibus hominibus fidem habuerimus, quibus licet etiam enunciare contrarium. Si autem non satis est solùm absolutè dicere quod visum est, sed oportet etiam probare quod dictum est, non expectamus testimonium quod datur ab hominibus, sed voce Domini probamus quod quæritur, quæ est magis fide digna quàm quæuis demonstrationes: vel potius quæ sola est demonstratio, per quam scientiam, qui solùm quidem gustauere scripturas, sunt fideles. Qui autem etiã vlterius processerunt, sunt perfecti gnomones veritatis, ij scilicet qui sunt cognitione præditi: quandoquidem etiam in iis quæ ad vitam pertinent, eos qui sunt rudes superant artifices, & per cõmunes notiones exprimunt id quod est melius. Sic ergo nos quoque ex ipsis de ipsis scripturis perfectè demonstrantes, ex fide persuademus demonstratiuè.* [f] *Quòd si Propheticis quoque scripturis*

bata iis dogmatibus quæ sunt præter naturam, non potest veritatis lucem perfectè videre, quinetiam ea quæ sunt præ pedibus ægrè intuetur. Dicunt itaque anguillas quoque excæcatas capi in aqua turbida. Et sicut improbi pueri excludunt Pædagogum, ita etiam hi arcent Prophetiam à sua Ecclesia, suspectas eas habentes propter reprehensionem & admonitionem: quamplurima certè consarciunt mendacia & figmenta, vt iurè videantur non admittere scripturas. Hac ergo ratione non sunt pij, vt qui diuinis præceptis non atquiescant, hoc est, diuino spiritui. Quomodo autem dicuntur inanes amygdalæ, non in quibus nihil inest, sed in quibus id quod inest est inutile: ita etiam hæreticos dicimus qui sunt inanes Dei consiliorum & Christi traditionum, & amarescunt non secus atque agrestia amygdala, & sunt principes authorésque dogmatum, nisi quæ propter veri euidentiam deponere & occultare non potuerunt. [h] Quomodo ergo in bello non est ordo deserendus quem dedit imperator militi: ita nec deserendus est ordo quem nobis dedit Verbum, quem accepimus principem ac ducem cognitionis & vitæ. Vulgus autem ne hoc quidem examinauit, an sit sequendus aliquis, & quisnam hic, & quemadmodum: quale enim est Verbum, talem quoque esse vitam conuenit fideli, vt possit sequi Deum qui ab initio omnia recta via dirigit. Postquam autem Verbum quispiam fuerit transgressus, & per id, Deum, si imbecillus quidem fuit, propterea quòd aliqua repentina se obtulerit visio, efficiendum est vt sint prompta visa quæ sunt ex ratione. Sin autem more qui prius inualuit, victus fuerit, vt ait scriptura, is qui est ex vulgo, curandum est vt mos conquiescat in eo quod est perfectum, & omni ex parte absolutum, & vt contrà cùm dicat, exercenda est anima. Si autem pugnantia aliqua quoque dogmata videtur attrahere, ea sunt subducenda, & eundum est ad eos qui quieta dogmata efficiunt, & diuinis scripturis eos incantant qui sunt rudes & imperiti, & strepitum, pertimescunt, per testamentorum consequentiam eis veritatem explanantes. Sed, vt videtur, magis declinamus ad ea quæ sunt opinabilia, etiamsi sint contraria, quàm ad veritatem: est enim austera grauisque & seuera. [i] Atque cùm sint quidem tres animæ affectiones, ignoratio, scientia, opinio: qui in ignoratione quidem versantur, sunt gentes: qui autem in scientia, vera Ecclesia: qui verò in opinione, ij qui sectantur hæreses. Nihilo ergo apertiùs videre licet affirmantes eos qui sciunt de iis quæ sciunt, quàm hos de quibus opinantur, quod attinet ad affirmandum absque demonstratione. Si itaque inuicem despiciunt & irrident, & accidit vt eadem intelligentia ab aliis quidem in maximo honore habeatur, ab aliis autem damnetur amentiæ. Atqui didicimus aliud quidem esse voluptatem, quæ est attribuenda gentibus: aliud autem litem & contentionem quæ præponenda est in hæresibus: aliud gaudium, quod, vt proprium, Ecclesiæ est assignandum: aliud autem, lætitiam, quæ danda est ei qui ex veritate præditus est cognitione. Quemadmodum autem si quis in Ischomacho studium posuerit, eum faciet agricolam: & si in Lampidio, nautam: & Charidemo, imperatorem: vt in Simone, equitandi gnarum: & si in Perdice, cauponam: & si in Crobylo obsoniorum conditorem: & si in Archilao saltatorem: & si in Homero, Poëtam: & si in Pyrrhone, contentiosum: & si in Demosthene, oratorem: & si in Chrysippo, dialecticum: & si in Aristotele, physicum: & si in Platone, philosophum: ita qui paret Domino, & per eum datam sequitur Prophetiam, efficitur ad magistri imaginem Deus qui in carne versatur. [k] Hanc ergo altitudinem minimè assequuntur, qui non sequuntur Deum eos ducentem: ducit autem per scripturas diuinitùs inspiratas. Atque cum ea quidem sint innumerabilia quæ fiunt ab hominibus, sunt vtique duo cuiusuis peccati principia, ignoratio & imbecillitas: est autem vtrumque in nostra potestate, cùm nec velimus discere, nec cupiditatem continere. Ex his autem, vnum quidem

εὐφροσύνη. Lætitia coniuncta prudentia.

est per quod non rectè iudicant, alterum verò, per quod non possunt exequi quæ rectè sunt iudicata. Neque enim si quis fuerit deceptus in sententia, rectè agere potuerit, etiam si sit satis potens vt agat ea quæ fuerint cognita: neque qui potest id quod oportet iudicare, se ab omni reprehensione alienū præbuerit, si sit ad res gerendas impotens. Consequenter ergo duæ quoque genere disciplinæ traduntur vtrique peccato vtiles: illi quidem, cognitio, & ex scripturarum testimonio euidens demonstratio: huic verò, quæ est ex Verbo excitatio, quæ à fide & timore tanquam Pædagogis docetur: crescunt autem ambo in perfectam charitatem. Eius enim qui est præditus cognitione, est hîc quidem, vt arbitror, duplex finis: in aliquibus quidem, contemplatio ex scientia: in aliis vero, actio. Ac fieri quidem potuerit vt hi hæretici discentes ex his Commentariis, conuertantur & corrigantur ad Deum omnipotentem: sin autem tanquam surdi serpentes (quod nouè quidem dicitur, est autem antiquissimum) non exaudiant canticum, à Deo certè castigentur, paternas admonitiones quæ fiunt ante iudicium patienter sustinentes, donec pudore affecti ducantur pœnitentia: non autem per immanem inobedientiam seipsos iniiciant in perfectum iudicium. Fiunt enim singulares quoque quædam disciplinæ, quas vocant castigationes, in quas multi ex nostris qui in delicto fuerunt, ex populo Dominico dilabentes incidunt, sed sicut à magistro vel à patre pueri, ita nos castigamur à prouidentia. Deus autem non punit, est enim punitio mali redditio: castigat autem & communiter & priuatim ad vtilitatem eorum qui puniuntur. [l] Hæc quidem adduxi, volens adhortari studiosos ne facilè prolabantur in hæreses: alios autem vt ab hac quæ consistit in superficie siue inscitia, siue stultitia, siue mala habitudine, siue quocunque alio nomine eam vocare oporteat, desistant efficere cupiens: contrà autem persuasos conans adducere ad veritatem, eos qui non sunt omnino immedicabiles, vsus sum his sermonibus. Sunt enim qui nec omnino quidem in animum inducunt vt audiant eos qui hortantur ad veritatem, quinetiam nugari aggrediuntur, verba in veritatem maledica effundentes, sibi arrogantes quòd quæ sunt ex rebus maxima, cognouerint, cùm nec didicerint, nec quæsierint, nec laborarint, nec inuenerint consequentiam, quorum potius miserebitur aliquis, quàm odio habebit, propter talem vitæ eorum rationem. Si quis autem est medicabilis, qui tanquam ignem vel ferrum ferre possit libertatem veritatis, secantem & vrentem falsas eorum opiniones, præbeat aures animæ. Hoc autem fiet, si non otium & socordiam amplectentes extrudant veritatem, aut gloriam desiderantes, res nouas magna vi persequantur. Sunt enim socordes, qui, cùm liceat ex ipsis scripturis, diuinis scripturis conuenientes colligere demonstrationes, id omnino non faciant, sed quod eorum voluptatibus suffragatur eligunt. Gloriæ autem tenentur desiderio, qui ea quæ ex sua natura conueniunt, sermonibus diuinitùs inspiratis, tradita à beatis Apostolis & magistris, sua sponte fallaci sapientiæ simulatione corrumpunt per alias tractationes, humanis doctrinis resistentes diuinæ traditioni, vt hæresim constituant. [m] Nam inter eos viros qui tanti erant in Ecclesiastica cognitione quid restabat dicendum à Marcione, verbi gratia, aut Prodico, & similibus, qui non sunt ingressi recta via? Neque enim eos qui præcesserunt superare potuerunt sapientia, vt aliquid adinuenirent iis quæ ab illis verè dicta sunt: sed bene cum eis actū esset, si scire potuissent ea quæ prius sunt tradita. Is ergo nobis solus qui est cognitione præditus, cùm in ipsis scripturis consenuerit, Apostolicam & Ecclesiasticam seruans dogmatum rectitudinem, rectissimè viuit conuenienter Euangelio, & demonstrationes ita vt quærit inuenit, vt qui emittatur à Domino, à lege & à Prophetis. Nam vita, vt opinor, eius qui est cognitione præditus, nihil est aliud quàm facta & verba quæ consequuntur traditionem Domini: sed non est omnium cognitio. 1.Cor.10. Nolo enim vos ignorare fratres, inquit Apostolus, quòd omnes sub nube erant, & spiritualis cibi & potus erant participes, apertè confirmans non omnes qui Verbum audiunt,

diunt, facto & verbo cepisse magnitudinem cognitionis. Vnde etiam subiunxit: Sed non in eis omnibus est complacitum. Cuinam? Ei qui dixit: Quid mihi dicitis, Domine, & non facitis voluntatem Patris mei, hoc est, doctrinam Seruatoris, quæ nobis est cibus spiritualis, & potus qui nescit sitim, aqua vitæ cognitione prædita. Luc. 6.

COMMENTARIVS.

[a] IAM *vero nobis vt large vtentibus*. Quod etiamsi in Christianismo sint hæreses, non ideo tamen non est quærenda veritas, ex hoc ostēdit, quod etiamsi in medicina sint multæ sectæ, non ideo tamen qui ægrotat non quærit sanitatem: curant enim omnes medici, & in eo conueniunt quod curant conuenienter suæ sectę, licet in eo differant quod alij aliis melius curant. Ita etiam qui anima laborat, vt qui colit idola, non ideo non quærit sanitatem, quod apud Christianos sunt hæreses: oportet enim esse hæreses, vt & qui veniunt ad fidem, eligant quæ sunt meliora, nempe fidem Catholicam, & qui iam credūt, vera dogmata tanquam probos nummos discernant à falsis & adulterinis: idque non solum in fide, sed etiam in moribus ardua & difficilis est veritas, & ideo nascuntur quæstiones, quas qui rectè examinat, is est orthodoxus. Qui autē sunt ambitiosi, & gloriosi & cū nō didicerint se scire persuadēt, ij sunt hæretici. Versatur autem veritas circa Deū, in quo quærendo magno opus est studio & diligentia: in quærenda autem veritate laboratur propter hæreses, ea autem inuenta dulcis est inuentio & memoria. Quamuis autem sit veritas inuentu difficilis propter hæreses quæ cum veritate aliquam habent similitudinem, est tamen sedulo dāda opera vt inueniatur, vt si appositus sit fructus, vnus quidem verus alius vero ex cera, falsus quidem sed vero similis, non propter veri & falsi similitudinem abstinendum est ab vniuscuiusq; fructus inquisitione. [b] *Iis autem qui causas adducunt*. Omnes quidem qui à veritate declinant sunt hæretici, sed licet inter se conueniant quod declinent à veritate, in hoc tamen differunt quod alij seipsos tantum, alij autem eos etiam decipiunt qui ad ipsos accedunt. Et qui seipsos quidem decipiunt appellantur δόξισοφοι, id est opinione tantum sapientes, cum nulla vtantur demonstratione, sua autem inani opinione contenti fugiunt quæstiones quæ deciduntur demōstratione quam non habent, & vitant quæ à verbo traditur doctrinam, cum intelligant fore vt ab ea condemnentur. Qui autem alios decipiūt cum velint videri sapientes, licet se nihil scire intelligant, obscurare quidem conantur veritatem, suam autem hæresim, non veris, sed in speciem probabilibus tantum argumentis tentant adstruere. Cum autem hæresis opponatur veritati & ab ea distinguatur, intelligant autem qui alios fallunt hæretici in quanta existimatione sit veritas, sophistæ qui tanquam simiæ imitantur sapientes, ex veritate quædam auellunt, & humanis artibus ea infodiunt, quas ipsi inuenerunt vt simplices & incautos sic decipiant, & ad falsa sua dogmata attrahant, & nouam sectam & disciplinam constituentes quod ei præsint gloriantur, non autem Ecclesiæ à qua desciuerunt. [c] *Sed qui in rebus pulcherrimis laborem impendere sunt parati*. Hæretici quidem qui alios volūt decipere, vt id facilius assequantur ex veritate aliqua auellunt, & iis quæ dicunt afferunt aliquam probabilitatem: non ipsam autem quærunt veritatem, sed nouam excogitant sectam & disciplinam, cuius se esse authores gloriantur, & cui præesse volunt non Ecclesiæ. Sed qui sunt orthodoxi, & in fidei pulcherrimis laborant dogmatibus, non aliquid veritatis auellunt vt admixta probabilitate alios decipiant, sed semper ex scripturis quærunt veritatē, per sumptam ex eis demonstrationem. Et sunt quidem in hominibus duo iudices, nempe, & sensus quo iudicāt indocti & illiterati: sunt & intelligentia & ratiocinatio seu syllogismus qui vera iudicant, id est ea quæ verè dicuntur discernūt à falsis & contrà. Ad veritatem autem non peruenitur per opinionem, & ideo est tollenda. Standum est autem in medio perfectæ scientiæ, quæ scientifico discitur syllogismo, & temerariæ opinionis scientiæ. Stans autem in medio veritas, asciscit sibi perfectam scientiam à qua docetur, repellit autem inanem opinionem scientia, quæ temerè vera esse credit, quæ cum veritate nullam habent affinitatem. Per veritatem autem peruenitur ad quietem æternam. Eam qui sperat, intelligit viam quæ ducit ad eam esse arctam & laboriosam. Eam quietem promittit Euāgelium, sed iis demum promittit qui accepto Euangelio rectà progrediuntur, nec vnquam retro aspiciunt. [d] *Sed vt videtur*. Deus quidem est pater veritatis, à qua fiunt filij Dei, discipuli, cognati, & amici. Vt autem Deus est pater veritatis, ita Dominicæ quoq; scripturæ veritatem pariunt, & manent tamen virgines. Sunt qui in hodiernum diem existimant Mariam esse puerperā, quod ex ea natus sit filius, quod tamē falsum est: nam etsi ex ea natus est filius, nō tamē ex semine viri, sed ex sancto Spiritu fuit cōceptus, neq; enim peperit virgo, vt humano more pariūt mulieres, fractis scilicet pudoris claustris & deiectis secundinis, nullumq; dolorem in pariendo sensit: etsi peperit non est tamen dicenda puerpera, quod pepererit, nam in eius partu nullæ fuerunt secundinæ, quæ obstarent quominus maneret virgo. Peperit ergo Maria & non peperit: non peperit quidem more humano, sed peperit diuino & supernaturali, qui non impediit quominus maneret virgo. Qualis autem est Maria tales sunt diuinæ scripturæ, quæ veritatem pariunt & manent virgines: peperit autem & non peperit Maria: pariendo enim occultauit mysteria, quod scilicet natus ei esset qui erat Deus, ex se enim concepit obumbrata à sancto Spiritu, nec vllam viri est perpessa coniunctionem. Concipiunt etiam & pariunt scripturę, & non concipiunt nec pariunt. Concipiunt & pariunt iis qui Dei habent cognitionem, eis enim concipiunt & pariunt veritatem: non concipiunt autem nec pariunt hæreticis, eos enim procul à se expellunt, vt qui non intelligant. Non intelligentibus plane sunt steriles scripturæ: nam etsi ab hæreticis sæpe citentur scripturæ, citatæ tamen nihil eis prosunt, vt quæ eis non producant veritatem. Veritatem autem non producunt nisi intelligantur, hæretici autem eas non intelligunt, sed verum & germanum earum sensum deprauant & corrumpunt. [e] Atque omnibus quidem hominibus vnum est & idem iudicium, sed variè applicatum non vnum & idem sed diuersum efficit. Alij quidem sequuntur Dei verbum & rationem, quæ dictat quid sit agendum: conuenienter autem verbo & rationi

argumenta afferunt quæ probant & fidem faciunt. Alij autem Dei verbum non sequuntur nec rationem, sed totos se dedunt voluptatibus: ij non ea efficiunt argumenta quæ sunt probabilia & fidem faciunt eorum quæ sunt bona & honesta, sed torquent scripturas & inuitas cogunt seruire suis desideriis & cupiditatibus. [e] *Principium enim.* Cum Dominus sit nostræ doctrinæ principium, à quo scripturas habemus per prophetas, Euangelium, & Apostolos, est ipsum principium indemonstrabile. Si enim esset demonstrabile alio opus haberet principio, nec esset amplius principium. Demõstrant autem scripturę per fidem quæ sunt vox Domini. Est autem vox Domini magis fide digna, quam quæuis demonstratio, vel potius est ipsa demonstratio. Quod si vox Domini est demõstratio, quæ fit in scripturis, non ab hominibus, sed ab ipsis petendum est testimonium veritatis. Eam veritatis scientiam qui tantum gustarũt ex scripturis sunt fideles, qui autem vltra ipsas processerunt scripturas, & ad ipsam peruenerunt cognitionem, sunt perfectæ regulæ veritatis, ij autem non solum sunt fideles sed etiam cognitione præditi. Non solum autem sciunt quæ intellexerunt ex scripturis, sed nec ea ignorant quæ rudes callent artifices, & suis animis licet non scriptas communes imprimunt notiones, quod si scripturæ vim habent demonstrandi per fidem, nos ex fide quã habemus scripturis persuasiue demonstramus. A Domino ergo qui est summum principium habemus scripturas, quas cum veras esse credimus per fidem, ex ipsis vere demonstramus. [f] *Quod si propheticis quoque scripturis vti ausi fuerint.* Cum ad veritatem ex fide demonstrandam scripturis vtantur fideles, eis etiam vtantur hæretici, ostendit Clemens, quænam sit inter eos differentia. Ambo quidem vtuntur scripturis, sed non eodem modo. Propheticis scripturis omnibus vtũtur fideles: hæretici autem non omnibus, sed quibusdam tantum, neque iis perfectis, sed truncis & mutilis, nec vllam habentes rationem contextus scripturæ, sed si in prophetis aliqua sit ambiguitas, quæ dicta sunt ambigue ad suas traducunt opiniones, sola autem nomina attendunt, non attendentes quid ea significent. Porro autem falsa dogmata in vulgus proferentes, euidenter pugnãt cum omnibus scripturis: à fidelibus semper confutati calumniantur, eosq; quæ à se dicũtur non intelligere aiunt, & propheticas scripturas non admittunt, vt quæ eorum scriptis non conueniant. Nonnunquam autem conuicti sua negant dogmata in quibus alioqui gloriantur, conuicti autem erubescunt ea confiteri. Cum certe ostensum fuerit ea quæ dicunt pugnare cum scripturis, qui dogmati præsunt, nempe hæresiarchę, fatentur sua dogmata inter se non consentire, aut ipsam prophetiæ negant scripturam, aut spem quam ex sua doctrina conceperant despiciunt, vt qui frustra laborant. Confutati quidem ita deprimuntur. Quod si non confutantur, quicquid sentiunt euidentius existimãt quam quod dixit Dominus per prophetias, Euangelium & Apostolos, cum autem videant sibi imminere periculum, ne vnũ aliquod dogma, sed ne tota hæresis intereat, quam volunt conseruari, non quærunt inuenire veritatem. Cum enim quæ sunt apud nos in medio posita, vulgariaque & facilia, vt quę scripta sint in triuialibus parabolis legissent, ea contempserũt. Non quærunt, inquam, inuenire veritatem, quæ latet in vulgari & trito vulgi sermone: sed fide volentes esse superiores, excidũt à veritate. [g] *Quæ est autem apud nos agnitio veritatis.* Hæretici contemnentes scripturas quæ veritatem ex fide demonstrant, ostentationem sibi solam proponunt, non veritatem: agnitio autem veritatis, quam habent fideles orthodoxi, efficit vt per ea quæ iam sunt credibilia, credantur ea quæ nondum sunt credibilia. In hoc enim quodammodo consistit essentia demonstrationis, vt ex iis quæ sunt vera & certa, ostendantur credibilia, quæ prius credi non poterant: ita quidem se gerunt fideles orthodoxi, qui habent (vt scribit Euangeliũ) aures audiendi. Audiendi autem aures habent qui non audiunt ad voluptatem, sed ad assequendam veritatem. Eas non habent hæretici, qui non audiunt id quod est vtile & honestum, sed parent voluptati & eam sequũtur. Quod autem ita sit ex hoc potest intelligi, quod si veritati parerẽt hæretici, ex praua opinione curaretur aliquis, sed nullus curatur. Triplici autem ratione curatur mala opinio sicut & quæuis mala affectio, nempe si & cognoscatur causa malæ opinionis, & sciatur quomodo ea tollatur, & si sese exercuerit & assuefecerit animus, vt ea possit sequi quæ esse bona & recta iudicauerit. Vt ea autem quæ recta & bona iudicauerit sequatur animus, fieri non potest, si sit turbatus falsis dogmatibus, sicut nec turbatus oculus, ea potest videre quæ sunt præ pedibus, nec turbatus quoq; animus lucem potest perspicere, maximè qui falsis & quæ naturæ non conueniũt est excæcatus dogmatibus. Excæcatus autem animus, vt qui lucem non videat, facilè capitur & decipitur, sicut anguillæ excæcatæ capiũtur in aqua turbida. Porro autem cõparat Clemens hæreticos cum malis pueris, qui pedagogum qui eos docet & instituit excludunt: prophetiæ enim sicut & totum fere vetus testamentum sunt pedagogus ad Christũ. Sed vetus testamentũ reiiciũt hæretici & Manichæi, quod vt iure facere videantur, mendacia & figmenta cõsarcinant, vt qui in veteri testamento, vt hoc exempli causa dicam, Deũ dicant esse iustum, sed non bonum, cum tamen in vtroq; vnus sit & idem Deus. In suas itaque Ecclesias non admittunt Prophetias, quas vident esse acres & vehementes in vitiis insectãdis & malis reprehẽdendis. Sunt ergo impij hæretici qui diuina præcepta nõ suscipiunt, nec sanctũ Spiritũ à quo per inspirationem editæ sunt scripturæ. Iam vero vt melius intelligamus quales dicat esse Clemens hæreticos, eos assimilat amygdalis: inania enim dicũtur amygdala, nõ quod in eis nihil sit, sed quod illud quod est in eis sit inutile. Ita etiam inanes dicũtur hæretici, nõ quod in eis nihil sit, sunt enim in eorum scriptis multa, sed quod in eis nihil sit diuinum, neque quicquã ex iis quæ tradidit Christus, sed quę sunt in eis sunt amarara vt amygdala agrestia, & nihil omnino prosunt, & sunt quæ ab ipsis tradũtur dogmata, à Deo & Christo plane aliena, nisi si qua sunt adeo euidentia, vt ea auferre & abscõdere nõ potuerint. [h] *Quomodo ergo in bello nõ est ordo deserẽdus.* Vt miles sequitur ordinem quem dedit dux exercitus, ita eum qui Christo nomẽ dedit, sequi oportet ordinem quem verbũ dedit, qui est fidelibus princeps, & dux cognitionis & vitæ: cùm sit ergo verbũ princeps & dux noster, oportet & cognitionem nostram & vitã ei esse conuenientem, vt possit Deum sequi qui via recta omnia dirigit. Hoc is demũ intelligit qui est cognitione præditus, non vulgus imperitum; quod nescit nec an sit aliquis sequẽdus, nec quis sit sequendus. Quod si quis verbum Dei, hoc est eius præceptũ transilierit, & ita Deum

ita Deum offenderit, infirmus quoq; euaserit & imbecillus, quod repentina aliqua visio se ei obtulerit, efficiendū est vt repentinæ eius visionis loco succedant visa quæ sunt ex ratione, vt quæ à Verbo procedunt. Quod si quispiam è vulgo, id est qui nondum est cognitione præditus, victus fuerit à malo aliquo more & consuetudine quę inualuit, curandum est vt in eo quod est perfectum & omni ex parte absolutum malus ille mos non conquiescat, sed aduersus eum fortiter pugnans se exerceat animus. Quod si mala inuaserit dogmata, ea sunt subducenda, id est paulatim auferenda, & ij sunt adeundi qui rerum diuinarum periti non pugnantia, sed quieta ex scripturis cōstituunt dogmata, & carminibus sacris imperitos & simplices incantant, verborumque fugiunt strepitum & contentionem; & per testamentorum veteris scilicet & noui cōsequentiam explanant veritatē. Tales erant autem qui prisco seculo Christianam docebant Theologiam: sed hodie eiusmodi Theologis contemptis, qui docere possunt veritatem, quæ est grauis, austera & seuera, nos non tam ad eam declinamus quam ad opinionem ei contrariam.
[i] *Atque cum sint quidem tres animæ affectiones, ignoratio.* Quoniam de veritate hic agitur à Clemente quæ percipitur scientia (est autem scientia animæ affectio) vt ea possit à cæteris distingui affectionibus, docet tres esse animæ affectiones, ignorationem, opinionem, & scientiam. In ignoratione autem dicit versari gentes, vt quæ Deum nesciant & à Deo sint alieni. In scientia autem versatur Ecclesia, quæ assequitur veritatem, quæ est ipse Deus, assequitur autem per demonstrationem ex ipsis scripturis. In opinione autem versantur hæretici, qui cum non sequātur scripturas, nec ex eis vllam certam afferant demōstrationem, verisimili tantum nituntur opinione. Affirmāt omnes quæ dicunt & ij scilicet qui sciūt & qui opinantur, & ij qui nec sciunt nec opinantur. Et si tollatur quidem demonstratio, in affirmando sunt omnes pares, sed in hoc est superior Ecclesia, quod ex scripturis afferens demōstrationem, ad ipsam peruenit veritatem, quam sibi proponit: gentes autem non sibi proponunt veritatem sed voluptatem. Hæreses autem, vt quæ sint vincendi cupidæ, ad victoriam contendūt per litem & contentionem. Ecclesia autem non sibi proponit voluptatem, nec litem, nec contentionem, sed veritatem. Quos autem hîc adducit Clemens, non omnes fuerāt scriptores, etsi legātur omnes fuisse periti eius artis quam eis tribuit, præter Ischomachum, qui nescio an vsq; legatur scripsisse de agricultura, vt nec eius fuisse peritus, sicut nec Lāpis de re nautica, nec Charidemus de arte Imperatoria, neq; Simon de arte equitandi. Sed cū hoc scripserit Clemēs, quē temere scripsisse nefas est dicere, de eo quod scripsit sit penes eum fides. Legitur autem Perdix fuisse & caupo & claudus; à quo ortum est prouerbium πέρδικος σκέλος, id est Perdicis tibia, de quo vide in Chiliadibus Erasmi: Crobilus autē non legitur fuisse obsoniorū conditor, sed scelestissimus leno, de quo est prouerbiū apud Erasmum, Crobili iugum, quod dicitur de societate duorum pari improbitate. Vide Erasmum in Adagiis. De Archelao Iudææ tetrarcha inter cætera legitur, quod fuerit saltator, sed non legitur scripsisse de arte saltādi: cæteri autē quos recenset, fuerunt celebres scriptores, adeo vt nemo eos dubitet scripsisse, Homerus Poëta & Pirrho ille cōtentiosus, qui primus de omnibus dubitādi artē induxit, vt videre licet apud Laërtiū: Demosthenes orator eloquentissimus, Chrysippus dialecticus subtilissimus, Aristoteles rerū naturaliū indagator perspicacissimus, & Plato philosophus, quo nemo inter Græcos de Deo scripsit diuinius. Cum autem de agricultura ageret Clemens, loco Ischomachi, de quo nihil vsquam legitur, aptius posuisset clarissimū Poëtam Hesiodū, quo apud Græcos nemo melius scripsit de agricultura.[k] *Hanc ergò altitudinem minime assequuntur, qui non sequuntur.* Vt veritatem assequamur Deus est sequendus, qui nos ducit per scripturas ab eo inspiratas. Cum autem plurima fiant ab homine, & vix fieri possit vt non in aliquo peccetur, operæpretium est scire quæ sint principia peccati. Ea autem sunt, nempe ignoratio, & imbecillitas seu impotentia, vtrumque autem situm est in nostro libero arbitrio. Nam cum propterea ignoremus quod non discamus, situm est in nostra potestate discere vel nō discere, sunt enim nobis proposita ex quibus discamus, & si nō discamus, id nostræ culpæ est adscribendum. In nostra quoque est potestate, ab iis quæ concupiscimus, vel nos continere vel non continere: Et fit quidem per ignorantiam, vt non rectè iudicemus, per imbecillitatem verò & impotentiam fit vt non rectè agamus, & exequamur quæ bona & honesta fuerint iudicata. Si quis enim fuerit deceptus in sua sententia eo quod ignoret, etiamsi potuerit agere quæ recta esse cognouerit, nō poterit rectè agere. Rectè enim agendi fons & principiū est scientia, qua caret qui ignorat, neq; qui potest iudicare, quod si agendum, rectè aget si ad agendum sit impotens. Aduersus vtrumq; peccatum, nempe ignorationis & ad agendum imbecillitatis, datæ sunt duæ disciplinæ, veluti quædam remedia aduersus ignorantiā, cognitio, & demonstratio, quæ sumitur ex scripturis. Aduersus imbecilitatem & agēdi impotentiā, data est frequēs in agendo exercitatio ex verbo Dei, quam docet fides & timor Dei tanquam pædagogi. Nam lex quidem est, vt ait Paulus, pædagogus ad Christum: ad vitam autem ex virtute agendam tanquā pædagogus nos ducit fides in Christū, & timor Dei. Vtrumq; autem nempe fides in Christum & timor Dei, crescit in perfectam charitatem, quæ est finis & veluti colophon præceptorum Dei. Eius autem qui est cognitione præditus duplex est finis. Alius enim sibi proponit contemplationem ex scientia, & ad eum suum scopum dirigit. Alius autem sibi proponit operationem, & ex virtute actionē.
[l] *Hæc quidē adduxi, volens adhortari studiosos.* Ostendit Clemens quamnam vtilitatem accipere possint hæretici ex his Stromatum cōmentariis. Aut enim eis lectis corrigentur & conuertentur ad Deū omnipotentem à quo defecerunt. Quòd si tanquā surdæ aspides non audierint canticum quod videtur nouum, nempe Euangeliū, cum sit antiquissimū, vel quod sit à lege & ab antiquis prophetis prædictum à Deo castigabuntur, admonitiones patienter ferentes, donec pudore affecti ducantur pœnitentia, non autem propter inobedientiam condemnentur, iudiciū sua culpa sibi accersentes. Castigantur autem nō solum hæretici, sed sunt etiam nostrorum à populo Dei dilabentiū priuatæ castigationes, qui in delictum inciderunt, hæ dicuntur etiam disciplinæ. Disciplinæ autem dicūtur & castigationes, quòd nos à diuina castigemur prouidentia, quæ suorū curam gerit, sicut castigātur pueri à patre & magistris. Dicitur autem Deus non punire: punit enim qui pro malo, nempe peccato admisso, malū reddit: castigat autem cuius

Chil.1.cent. 2.pro.29.
Chil.1.cent. 2.prom.31

non est propositum, ei qui malum fecit malum reddere, sed communiter & priuatim benefacere iis qui puniuntur: non aliud enim sibi proponit, quam vt fiant meliores. Cur autem hæc scripserit Clemens, hanc dicit esse causam, quod studiosos vellet sibi cauere, ne in errores & hæreses inciderent. Si autem incidissent nec essent omnino immedicabiles, eos ad veritatem conaretur adducere. Sunt autem immedicabiles qui tantum abest vt eos audiant qui ipsos hortantur ad veritatem, vt ipsam veritatem maledictis insectentur, & in eam inuehantur, interim sibi arrogantes scientiam, cum nihil didicerint, nec vt aliquid scirent aut inuenirent laborauerint, & propterea sunt magis miserandi quã odio habendi. Quid est enim eo miserius, qui nec scit aliquid, nec vult scire? Medicabilis autem est qui cum in errorem inciderit lubenter admonetur, & facilè fert veritatis libertatem, tanquã igne vrentẽ & ferro secantẽ falsas opiniones. Is, inquam, ab errore curari potest, si attente audiat admonentẽ & docentem veritatẽ. Ei autem qui vult ab errore liberari duo sunt in primis vitanda, nempe socordia & inanis gloria. Socors est qui cum ex scripturis sacris possit veritatis colligere demonstrationes, tantum abest vt hoc faciat, vt ex eis ea elegerit quæ suo errori faueant & voluptati. Inani autem laborant gloria qui spretis iis quę tradiderunt Apostoli, & diuinis contemptis traditionibus, falsam sibi tribuentes sapientiam, humanis doctrinis diuinam corrumpunt traditionem, & loco veritatis substitutam hæresim cõstituunt. Ei ergo qui velit ab errore liberari, sunt hæc duo maximè vitanda, & veritatis ex scripturis indagandæ negligentiæ, & inanis gloria, quæ facit vt spretis Apostolis, & antiquis doctoribus sibi falsa arrogetur sapientia.

[m] *Nam inter eos viros qui tanti erant in Ecclesiastica cognitione.* Inanis gloriæ cupidos fuisse hæreticos ostendit Clemens, qui cum præclare secum esse actum debebant existimare, si scirent, quæ dicta fuerant ab Apostolis qui eos præcesserunt, iis non contenti putauerunt se posse eos superare. Alia itaque adinuenerunt, sed quæ cum Apostolicis traditionibus minimè conueniunt. Non sunt ergo illi, nempe Marcion & Prodicus, & cæteri hæretici, cognitione præditi, nam is demũ est cognitione præditus qui Apostolicam & Ecclesiasticam seruans traditionem, & Ecclesiæ dogmatum rectitudinem viuit conuenienter Euangelio, & cuius verba & facta sunt consentanea traditioni Domini. Non omnes ergo qui verbũ Domini audiunt & à Christo dicuntur Christiani, sunt cognitione præditi, sed ij demum qui faciũt voluntatem patris, & verbis & factis eius præcepta exequentes, ea ratione sunt dicendi cognitione præditi. Est autem voluntas Patris doctrina Seruatoris, quæ est cibus & potus spiritualis, nempe aqua vitę cognitione præditæ quæ salit in vitam æternam, & qui eam bibit nunquam sitit.

X. [a] A T *inquiunt, dicta est inflare cognitio. Ad quos dicimus: Fortasse quidem quæ videtur*
1. Cor. 4. *cognitio inflare dicitur, & si quis existimet dictionem idem sibi velle quod tumefacere & insolentem reddere: sin autem, quod magis dicendum est, magnificè & verè sentire significat vox Apostoli, solutum est quidem id de quo dubitatur. Sequentes autem scripturas, confir-*
Eccles. 4. & 8. *memus quod dictum est; Sapientia, inquit Solomon, inflauit suos filios. Non enim iis qui sunt in doctrina singularia, fastum & arrogantiam ingenerauit Dominus, sed in veritate habere fiduciam, & esse magnificum in cognitione quæ traditur per scripturas, efficit contemptorem eorum quæ trahunt ad peccatum, quod significat dictio inflauit, quæ docet magnificentiam sapientiæ, quæ implantatur iis qui sunt per doctrinam filiis. Iam verò inquit Apostolus: Et cognoscam non sermonem eorum qui sunt inflati, sed virtutem, an magnificè, quod quidem est verè, veritate autem nihil est maius, scripturas intelligatis. In hoc enim est virtus inflatorum filiorum sapientiæ, quasi dicat: Sciam an de vestra cognitione iure vos magnifi-*
Psal. 73. *cè sentiatis.* [b] *Notus enim est, vt ait Dauid, in Iudæa Deus, hoc est, Israëlitis qui sunt per*
Rom. 13. *cognitionem: Iudæa enim exponitur confessio. Meritò ergo dictum est ab Apostolo illud, Non mœchaberis, Non furaberis, Non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo in summam redigitur, nempe: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Non oportet enim vnquam, vt faciunt qui hæreses persequuntur, adulterare veritatem, neque furari regulam Ecclesiæ, propriæ cupiditati & gloriæ inseruiendo in fraudem propinquorum, quos omnino diligentes veritatem, decet docere eam complecti.*
Psal. 9. *Aperte ergo dictum est: Annunciate inter gentes studia eius, vt non iudicentur, sed conuertantur qui prius audierint. Quicumque autem linguis suis dolosè agunt, scriptis pœnis puniuntur: qui impios ergo attingunt sermones, neque verbis diuinis rectè, sed peruersè vtuntur, neque ipsi in regnum cælorum ingrediuntur, neque eos quos deceperunt sinunt assequi veritatem. Sed nec ipsi ingressus clauem habentes, sed falsam quandam, &, vt dicit consuetudo,* ἀντικλεῖδα, *id est, aduersam clauem, per quam non relaxato velo, vt nos ingredimur per Domini traditionem, sed exciso ostio, & muro Ecclesiæ clàm perfosso, veritatem transgredientes*

transgredientes, efficiuntur principes ac duces mysteriorum animæ impiorum. [c] Quòd enim Ecclesia catholica posteriora sua fecerint conciliabula, non opus est multis verbis. Nam Domini quæ fuit in aduentu doctrina, cùm cœpisset ab Augusto, medio tempore Tiberij consummatur: Apostolorum autem eius doctrina, vsque ad Pauli ministerium, Neronis tempore consummatur. Inferius autem circa tempora Adriani Imperatoris fuerunt qui hæreses excogitarunt, & peruenerunt vsque ad ætatem Antonini natu maioris, vt Basilides, etiamsi Glauciam sibi adscribat magistrum, vt ipsi gloriantur, qui fuit Petri interpres. Similiter autem Valentinum quoque dicunt audiuisse Theodadi: is autem fuit Pauli familiaris. Marcion autem cùm natus esset eadem qua ipsi ætate, versabatur vt senex cum iunioribus: post quem, Simon Petrum audiit paululum prædicantem. Quæ cùm ita habeant, clarum est ex verissima & antiquissima Ecclesia, has recentiores, & quæ his sunt adhuc inferiores, tempore fuisse innouatas, adulterina nota hæreses. [d] Ex his quæ dicta sunt manifestum esse existimo, vnam esse veram Ecclesiam, eam quæ verè est antiqua, in cuius catalogum referuntur ij qui sunt iusti secundum propositum. Nam cum vnus sit Deus & vnus Dominus, propterea id etiam quod est summè venerabile, laudatur ex vnione, & ex eo quòd sit solum, vt quod sit imitatio principij quod est vnum. In vnius ergo naturæ sortem cooptatur Ecclesia quæ est vnà, quam conantur hæreses in multas discindere. Et substantia ergo & cogitatione & principio & excellentia, solam esse dicimus, quam etiam antiquam & catholicam Ecclesiam, in vnitatem vnius fidei quæ est ex propriis testamentis, vel potius ex testamento quod est vnum diuersis temporibus, in quibus Dei voluntate per vnum Dominum congregat eos qui iam sunt ordinati, quos prædestinauit Deus, cùm eos iustos cognouisset ante mundi constitutionem. [e] Cæterùm Ecclesiæ quoque eminentia, sicut principium constructionis, est ex vnitate, omnia alia superans, & nihil habens sibi simile vel æquale. [f] Atque de his quidem dicetur postea. Ex hæresibus autem, aliæ quidem appellantur ex nomine, vt quæ appellatæ sunt ex Valentino & Marcione & Basilide, etiamsi glorientur se Matthiæ opinionem adducere: fuit enim vna omnium Apostolorum sicut doctrina, ita & traditio: aliæ autem ex loco, vt Peratici: aliæ autem ex gente, vt Phrygum hæresis: aliæ autem ex operatione, vt Encratitarum: aliæ autem ex propriis dogmatibus, vt Docitarum & Hematitarum: alij autem ex positionibus, & iis quæ ipsi honorarunt, vt qui appellantur Caianistæ & Ophiani: aliæ verò ex iis quæ nefariè ausi sunt & perpetrarunt, vt qui ex Simonianis vocantur Entychitæ. [g] Cùm autem iis qui ex Ecclesia spectandi tenentur desiderio, ex lege de sacrificiis tum de Iudæis vulgaribus, tum de hęresibus quę mysticè discernuntur, tanquam immundæ, ex diuina mundorum & immundorum animalium distinctione, paruum quoddam foramen ostenderimus, finiemus orationem. Quę enim sunt fissis vngulis & ruminant, hostias esse mundas & Deo acceptas tradit scriptura, vtpote quòd iusti per fidem iter ingrediantur ad patrem & filium. Hęc est enim stabilitas eorum quorum sunt fissæ vngulæ, qui Dei eloquia diu noctuque meditantur & ruminant in animæ receptaculo disciplinarum: quam etiam cognitione præditam exercitationem, mundi animalis ruminationem dicit lex allegoricè: quæ autem neque vtrumque, neque ex iis habent alterum, secernit vt immunda. Atque ruminant quidem, bifidam autem non habent vngulam, vulgus Iudæorum tacitè significant, qui Dei eloquia quidem habent in ore, fidem autem & basim non habent, quæ transmittit ad patrem per filium, & innititur veritati. Vnà etiam eiusmodi genus animantium satis facilè prolabitur, vt quorum pedes minimè sunt bifidi, neque duplicitati fidei innitantur. Nemo enim cognoscit, inquit, patrem nisi filius, & cui filius reuelauerit.

Rursus autem illa quoque contrà sunt similiter immunda, quæ bifidam quidem habent vngulam, minimè autem ruminant. Hæc enim indicant hæreticos, qui ingrediuntur quidem in nomine Patris & Filij, accuratam autem eloquiorum declarationem subtiliter exprimere, & in tenues partes comminuere nequeunt, & iustitiæ opera paulò crassius, non autem [Luc. 6.] *accuratius & subtilius obeant, si modò obeunt. Iis qui sunt tales dicit Dominus: Cur mihi dicitis Domine, Domine, & non facitis quæ dico? Sunt autem omnino immundi, qui neque bifidas habent vngulas, neque ruminant. Vos autem Megarenses, inquit Theognis, neque* [Psal. 1.] *tertij, neque quarti, neque duodecimi estis, neque in ratione, nec numero, sed tanquam puluis quem proiicit ventus à facie terræ, & tanquam stilla à cado.* [h] *His à nobis prætractatis, & loco morali nobis summatim spasimque descripto, vt sumus polliciti, & quæ ad veram excitant cognitionem, ita hîc & illic disseminatis dogmatibus, vt à quolibet ex iis qui mysteriis non sunt initiati, non facilè possint inueniri sanctæ traditiones, aggrediamur quæ sumus polliciti. Sunt autem libri Stromatum vtique similes, non illis elaboratis hortis in quibus sunt arbores & plantatæ, & in certum ordinem digestæ ad delectandos oculos; sed alicui potius spisso & vmbroso monti, in quo simul sunt plantatæ cupressi & platani, laurus & hædera, mali & oleæ & ficus, de industria commistis plantis arborum fertilium & infertilium simul, propter eos qui quæ sunt pulchra & matura surripiunt & suffurantur, latere volente scriptura. Ex quibus cùm viui radices sumpserit, & alibi inseruerit agricola, pulchrum hortum efficiet & nemus amœnum. Neque ergo ordinem, neque dictionem spectant libri Stromatum, cùm etiam Græci de industria nolint adesse ornatum dictionis, & latenter dogmata inserant, & non vt rei habet veritas, hoc agentes vt si qui eorum scripta legant, sint laboriosi & acres ad inueniendum. Sunt enim multæ & variæ escæ propter multas piscium differentias. Atque adeo post hunc septimum librum Stromatum, de ijs quæ deinceps sequuntur tractemus, aliud sumentes exordium.*

COMMENTARIVS.

[a] AT *inquiunt, dicta est inflare cognitio.* Cum magnis laudibus fecisset Clemens scientiam & cognitionem, visum est illi esse respondendum obiectioni, quæ fieri posset aduersus cognitionem. Nam cum dicat Paulus inflare scientiam, obiici posset eam non esse laudandam quæ superbos reddat & elatos: ita enim [1.Cor. 8.] accipiebant vocabulum inflatos. Ad hanc obiectionem duobus modis respondet: inflatus enim dici potest superbus & elatus, in quo sensu si accipiatur vera cognitio & scientia, non reddit superbum & arrogantem, sed ea quæ nõ est scientia, sed tantum esse videtur. Sin autem per inflare significet Apostolus non superbũ reddere & arrogantẽ, sed confidere, & magno & excelso esse animo, eo quod ex scripturis habeat cognitionem, quæ facit vt contemnatur quod trahit ad peccatum. Soluitur obiectio, nec vituperanda, sed potius laudanda est cognitio. In hunc sensum vult Clemens accipi inflare, & in Ecclesiasti- [1.Cor. 4. & 8.] co, & apud Paulum in Epist. 1. ad Corint. Non enim efficit Dominus vt qui sapiunt ex scripturis sint superbi & arrogantes, sed vt rectè & præclare, & rite sentiant: nihil autem est maius veritate: non ergo tumidos & arrogãtes reddit scientia & cognitio, sed efficit vt sit magnifica & præclara quam ex scripturis acceperunt sententia. [b] *Notus enim est vt ait Dauid in Iudæa.* Præclara autem & magnifica scientia est Dei [Psal. 33.] cognitio, quæ cũ Isrëlitici populi esset propria & peculiaris pulchrè dixit Dauid: Notus in Iudæa De⁹, quoniam Iudæi eum per scientiam agnitũ confitebantur. Interpretatur autẽ Iudæa confessio. Tum demum autem verè notus est Deus si eius præcepta seruentur, quæ diriguntur ad vnam proximi dilectionem, non verè autem diligitur proximus nisi propter Deũ diligatur, qui est scopus & finis charitatis. In hoc ergo consistit Ecclesiastica veritas, si Deus intelligatur & diligatur. Hoc est faciendũ ei qui est pręditus cognitione. Non est autem Ecclesiastica suffuranda veritas, vt faciũt hæretici qui contra regulam faciũt Ecclesiasticam, Deo non seruientes, sed propriæ suæ gloriæ, & cupiditati: fraudem facientes proximis, quos in hæresim, & errorem attrahunt, adulterãtes & corrũpentes veritatem, cum oporteret eos illam seruare integram, & docere eam tenere & amplecti. [c] *Quod autẽ Ecclesia catholica posteriora sua fecerint cõciliabula.* Paucis ostendit Clemens catholicam Ecclesiam hæreticorũ conciliabulis fuisse antiquiorẽ, vt planum sit stultè hæreticos suam iactare antiquitatem. Catholica Ecclesia cœpit à doctrina Christi. Tempore autem Augusti natus est Christus, passus autem est tempore Tyberij, durauitq; eius doctrina quam prædicando exposuit vsq; ad mediũ eius regni. Doctrinam Christi secuta est doctrina Apostolorum quam tradiderunt vsq; ad Paulum. Paulus autem regnante Nerone martyrio fuit coronatus, & ita eo mortuo cessauit eius doctrinæ prædicatio. Multis autẽ post annis sua dogmata excogitarũt hæretici, cœperũt autem suam doctrinam tradere hæretici à tempore Adriani vsq; ad ætatem Antonini maioris.

De his

De his autem veteribus hæreticis non est quod plura dicamus, cum eorum historiam videre liceat apud Irenæû, Epiphaniû,& apud Theodoretû de fabulis hæreticorum. In his tamen non memini me aliquid legere de Glaucia,nec Theodato quorû hic meminit Clemens. Si autem his hæresibus longe antiquior fuit Ecclesia Catholica,quanto magis his hæresibus quæ ad nostra vsque tempora peruenere? *Ex his quæ dicta sunt manifestum esse existimo.* Dicit Clemens vnâ solam esse Ecclesiam eamque antiquissimam,vt quę imitemur principium quod est vnum. Vnum autem principium est Deus,vt ergo Deus est vnû essentia: ita etiâ Ecclesia in vnam coaptatur naturam. Hæretici autem conantur multas ex vna facere,& in multa schismata eam scindere,quæ dicuntur hæreses. Non solum autem vna est & sola essentia,sed etiam vna & sola cogitatur,& suo principio quod est De⁹,& excellêtia quæ superat omnes alias côgregationes. Ea est antiqua & Catholica: Antiqua , quod antiquitate superet omnes alias sectas, quæ se ab ea separauerunt. Catholica autê,quod sit & omni têpore,& in omni loco, Dominus autê in ea congregat in vnitatem fidei eos,quos sancto suo proposito præordinauit,& vt iusti essent prædestinauit antequâ crearetur mundus. Ea autê fides est,vel ex duobus testamentis veteri scilicet & nouo,vel ex vno potius testamêto quod pro varietate temporum videtur diuersum. Vnum autem est quod in eo sit vna in Christum fides qui vel venturus ad salutem expectatur,vel iam venisse & nos redemisse creditur. [e] *Cæterum Ecclesiæ quoque eminentia.* Sicut vniuersitatis constructio est ex vnitate,quæ est Deus qui est omniû principiû , ita etiam Ecclesiæ principiû est vnitas,id est Deus,per quê fit vt omnibus emineat, & omnia superet, & nihil habeat sibi simile & æquale. [f] *Atque de his vt quidem.* Vt fuerunt variæ hæreses,ita etiâ fuerunt varię hęreticorum appellationes. Alij sunt appellati à nominibus eorû qui hæresum dogmata inuenerunt,vt Valentiniani à Valentino,Marcionistæ à Marcione,Basilidiani à Basilide, qui tamen se gloriantur opinionê accepisse à Mathia,quod esse falsum ex hoc constat quod fuerit vna & eadem omniû Apostolorû doctrina : quamobrem fuit vna & eadê traditio. Non aliud ergo tradidit Mathias, quâ Petrus, & cæteri. Alij autem sunt à loco denominati,vt Peratici vel Peræi à Peræa regione vltra mare mortuû in Monbitide regione, circa torrentê Aruorum,& vlterius in Iture & Nabitide vt scribit Epiphanius,vocantur autem Sarapsei,& Helcesæi. Alij autê à gente Phryges quorum Montanus gloriabatur se esse paracletum. Alij ab operatione vt Eucratitæ qui se continebant ab omni venere,& dicebant esse nefariû etiam ipsum matrimonium. Alij autê à suis dogmatibus denominati sunt *δοκηταὶ*, quod falsam phantasiam & visionem habebant pro vera. Sed qui sint quos vocat Clemens Hæmatitas nusquâ me legisse memini. Alij autem appellati sunt Cainæ quod Caim colerêt & adorarent. Alij Ophiani ab adoratione serpentis: idê enim est Ophis Græcè quod serpens latinè. Quinam autem sint qui ex Simonianis dicantur Euchitæ non memini me legere, non taciturus si vsquâ inuenero. De Euchitis quidê scribit Theodoretus quos vocat etiam Messalianos, qui spreto baptismo,& cæteris quæ ad Christianâ pertinêt religionem,solam perpetuam amplectuntur precationê bonas & pias actiones nihil omnino curantes, sed quod ij essent ex Simoniadis seu Simonis Magi asseclis ne verbum quidem. [g] *Cum autem iis,qui Ecclesia.* Cum de Ecclesia Catholica, & de hæresibus multa dixisset Clemens,& septimo libro finê esset impositurus,vt qui ex Ecclesia mystica & arcana sensa contemplantur,vt ea veluti paruo aperto foramine melius côsiderent,ex Leuitico sumptâ de mundis & immundis animalibus legê trâsfert ad allegoriam. Quæ sunt enim in veteri testamento scripta sunt omnia in typis & figuris. Munda esse animalia dicit scriptura,tam ad comedendum quam ad sacrificandum, quæ & ruminant & bifidas habent vngulas,immunda autê quæ neque ruminant, nec bifidas habent vngulas. Quæ fissas autê habent vngulas,& ruminant,ea significant fideles,quorum duplex est fides,firma, & stabilis,quæ eos ducit ad patrem,& filiû : Ij etiam dicuntur ruminare quod sacras scripturas meditantes,eas in mysticû subtilemq;,& spiritualem sensum communiunt: & ruminant quidem vulgares Iudæi vt qui in lege Dei & scripturis meditentur,sed bifidas nô habent vngulas, nam in ore quidê habent scripturas,& eloquia Dei,sed nô habent fidê quæ est fundamentû & veluti basis veræ religionis quæ ad patrê ducit per filiû, solus enim filius nouit patrê,& cui filius reuelauerit. Sût ergo immûdi Iudæi, qui fissas non habent vngulas:nam licet credant in patrem, in filium tamen non credût qui solus potest deducere ad patrem. Hæretici autem credunt quidem in patrem & filiû,& ea ratione sunt mundi,sed sunt immûdi quod non ruminent. Non ruminant quod scripturas & Dei eloquia,in mysticos & spirituales sensus nô diuidunt,& iustitiæ opera quæ traduntur à scripturis nô spiritualiter exequûtur,imo ne exequuntur quidem:ij frustra Dominû inuocant,cum non faciant quæ iubet Dominus. Inanis enim est fides, quam non sequuntur opera quæ verâ & viuam fidem esse testantur. Omnino autem sunt immundi, qui neque bifidas habent vngulas,nec ruminant, id est qui neque credunt in patrem & filiû , neque conuenienter fidei bonas & sanctas faciunt operationes. De his dicit Clemês quod dicit Theognis de Megarêsibus, eos neque esse tertios,neq; quartos,neq; duodecimos,& in nullo esse numero,nec ratione. Nec enim sunt Catholici,nec Iudæi,nec hæretici. Sunt ergo inter eos referendi,qui planè sunt impij & verè *ἄθεοι*. Impiorû autê non magis habenda est ratio,quam pulueris,quam ventus proijcit super terram,& stillæ quæ cadit à cado,& cadendo perit pœnitus,nec est vllius momenti. [h] *His à nobis pertractatis.* Huic septimo libro finem impositurus,& ea quæ deinceps sequuntur progressurus,admonet lectorem,quid in legendis Stromatis sit spectaturus. Dicit enim librû Stromatum non esse similem horto,in quo sunt arbores plantatæ, & in certû ordinem digestæ,sed alicui plâtario,in quo sunt variæ arbores tam fertiles quam infertiles,ex quo sumuntur alibi plantandæ viui radices. Ex his desumptis pulchrum hortum & nemus amœnum faciet Agricola. Dicûtur autê Stromata,quod sicut stragulæ vestes,sint veluti ex variis cêtonibus côtexta,nec in eis est quærêdus ornatus orationis,sed quærêda potius quæ possunt esse vsui rei tractandæ de qua agitur. Sicut etiâ apud Græcos in eorum scriptis latent dogmata,vt qui ea legunt ad ea inuenienda sint diligentiores,& acriores. Quomodo autê vbi sunt varij pisces sunt varij cibi,ita vbi varij texûtur centones, sunt etiam varia quæ traduntur. Septimo autem libro finito,octauû incepturus aliud sumit exordium.

FINIS LIBRI SEPTIMI STROMATVM.

Ephes. 1.

1.Tim.1.

Epiphanius lib.1.tom.1. 4.hæresi.

Theodoretus lib.4. de hæret.fab. cap. de Messalianis.

Erasmus in Adag.Chil 1.cent.1.prouerb. Megarenses.

Esa.4.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATVM

LIBER OCTAVVS.

SED [a] *neque antiquissimi Philosophi ad contendendum ferebantur & ad dubitandum, nedum nos qui amplectimur eam quæ verè est philosophiam, quos apertè causa inuentionis ad perscrutandum quærere iubet scriptura. Recentiores autem Græcorum Philosophi, inani laudis cupiditate commoti, refellendo simul & contendendo, ad nugas deducuntur inutiles. Contrà autem barbara philosophia omnem expellens contentionem: Quærite, inquit, & inuenietis: pulsate & aperietur: petite & dabitur vobis. Atque pulsat quidem per inquisitionem,, quæ per interrogationem & responsionem habetur oratio, veritatis fores, per id quod apparet. Apertè autem per scrutationem eo quod est impedimento, ingeneratur contemplatio quæ est ex scientia. Iis qui sic pulsant aperitur, vt opinor, id quod quæritur. Et iis qui sic petunt interrogationes per scripturas, ad quod quidem à Deo contendunt, fit donatio diuinitùs data cognitionis, comprehendendo per rationalem quæ verè elucet inquisitionem. Non enim fieri quidem potest vt inueniat, non autem quærat: neque vt quærat quidem, non perscrutetur autem, & explicet & aperiat per interrogationem, ad euidentiam deducens id quod quæritur: neque vt rursus procedens per omnem examinationem, non deinceps accipiat præmium, videlicet scientiam eius quod quæritur. Sed potest quidem inuenire qui quæsierit: quærere autem, si prius existimauerit se nescire. Hinc autem ductus desiderio ad id quod bonum est & honestum inueniendum benignè quærit, citra contentionem & citra gloriæ cupiditatem, interrogando & respondendo, & ea etiam quæ dicuntur considerando. Oportet enim non solùm eos qui ad diuinas se applicant scripturas, sed eos etiam qui communes insequuntur notiones, ita proponere quæstiones vt desinat inuentio in finem aliquem vtilem. Turbulentos enim homines, & forenses inuentiones, alius excipit locus & alia turba: eum autem qui veritatis simul est amator & familiaris, decet esse pacificum, & in inquisitionibus, per demonstrationem quæ fit ex scientia, non nimio sui amore laborantem, sed veritatis amantem, accedere ad eam quæ comprehendit cognitionem.* [b] *Quænam autem fuerit alia melior aut euidentior methodus ad principium talis doctrinæ, quàm nomen propositum tam apertè oratione persequi, vt id assequantur quicunque eadem voce vtuntur? Estne demonstrationis ergo nomen eiusmodi, cuiusmodi est Blityri, vox solùm nihil significans? Et quomodo neque Philosophus, neque Orator, sed neque Iudex, tanquam nomen nihil significans profert demonstrationem, neque aliquis ex iis qui iudicio contendunt, ignorat esse significatum? Iam verò Philosophi excogitant demonstrationem, vt quæ consistat, alius aliter. De quauis ergo re quæsita si quis rectè tractet, non ad aliud principium quod sit certum & extra controuersiam potius deducet orationem, quàm ad id quod quicunque sunt eiusdem gentis & sermonis, ex appellatione fatentur significari. Deinde ab eo progrediendo, necesse est quærere, existat nec ne id quod oratione significatur. Deinde si esse ostensum fuerit, accuratè quærendum est qualis sit eius natura, & num ordinem datum superet. Si autem non sufficit id solum quod visum est, absolutè dicere de eo quod quæritur: licet enim ei qui aduersatur ex æquo contrà quod velit pronunciare, sed oportet confirmare id quod dictum est. Et si eius quidem referatur iudicium ad id de quod similiter dubitatur, & illius rursus ad alterum de quo dubitatur similiter, procedet in infinitum, & non poterit demonstrari. Si autem*

eius quod

eius quod certum est & extra controuersiam, referatur fides ad id quod omnes confitentur, illud est constituendum doctrinæ principium. Omne ergo nomen propositum, est sumendum ad orationem quæ est certa & extra controuersiam, & manifesta iis qui sunt participes considerationis, futurum quidem doctrinæ principium, expositurum autem inuentionem eorum quæ quæruntur.. Agè ergo propositum sit nomen Sol: dicunt itaque Stoïci eum esse intelligens vinculum ex aquis marinis. An non est ergo oratio, seu definitio, ipso nomine obscurior, quæ alia demonstratione indiget an sit vera? Melius est ergo dicere communi & aperta oratione, Solem nominari id quod est splendidissimum eorum quæ cælum obeunt. Est enim, vt opinor, fide dignior, & apertior, & quam omnes similiter confitentur homines, hæc oratio. [c] Similiter autem demonstrationem quoque omnes homines confessi fuerint esse rationi consentaneam, quæ iis de quibus dubitatur, ex iis quæ sunt certa & extra omnem controuersiam, facit fidem. Non solùm autem demonstratio & fides & cognitio, sed etiam præscientia seu præcognitio dicitur duobus modis: vna quidem quæ est ex scientia, firma ac stabilis: alia autem solùm ex spe. At propriè quidem dicitur demonstratio, quæ fidem indit ex scientia animis eorum qui discunt: altera autem est ex opinione. Sicut etiam homo, vnus quidem verè est homo qui communem habet prudentiam: alter verò agrestis & beluinus. Sic etiam dixit Comicus: Caries est homo, donec fuerit homo. De boue quoque, equo, & cane eadem est ratio, prout fuerit virtus vel vitium animalis: respicientes enim ad perfectionem generis, venimus ad ea quæ sunt præcipua ex significatis. Ecce enim medicum intelligimus, cui nihil deest medicæ facultatis: cognitione autem præditum, eum cui nihil deficit cognitionis quæ est ex scientia. A syllogismo autem differt indicatio, quatenus id quidem quod indicat, vnum significat, cùm sit vnum: vt, vterum gerere dicimus esse indicium quòd non sit amplius virgo. Quod autem in syllogismo sumitur, cùm sit vnum, plura consequitur: vt, quòd Pytho proderet Byzantinos, exempli causa, non vnum, sed plura sumuntur quæ id significent. Et concludere quidem ex iis quæ quis confitetur, est ratiocinari seu syllogismum conficere. Ex veris autem aliquid concludere, est demonstrare, adeo vt sit quædam composita vtilitas demonstrationis: nempe vt ex eo quòd quæ sumuntur vera sumat ad ea quæ quæruntur, & ex eo quod inferatur consequens conclusio. Quod si non sit prius, vel id non consequatur secundum, non demonstrauit quidem, sed est ratiocinatus, seu effecit syllogismum: assumptis enim propositionibus conuenientem inferre conclusionem, solùm est ratiocinari. Ex assumptis autem propositionibus esse etiam vnamquamque veram, non solùm est ratiocinari, sed etiam demonstrare: concludere autem, quod est περαίνειν, vt etiam patet ex nomine, est ad finem deducere. Est autem in vnaquaque oratione finis id quod quæritur, quod etiam vocatur conclusio. Nulla autem simplex & prima oratio vocatur syllogismus, etiamsi sit vera, sed est ad minimum composita ex tribus huiusmodi: duabus quidem, & quæ sumuntur propositionibus, vna autem, vt conclusione. Aut enim omnia egent demonstratione, aut etiam quædam ex iis sunt credibilia. Sed si prius quidem verum est: vniuscuiusque demonstrationis petentes demonstrationem, procedemus in infinitum, & sic euertetur demonstratio: sin autem secundum ea ipsa quæ ex se sunt credibilia, erunt principia demonstrationum. Iam verò Philosophi fatentur esse indemonstrabilia principia vniuersorum: quamobrem si est demonstratio, omnino necesse est prius aliquid esse ex se credibile, quod quidem primum dicitur & indemonstrabile: ad fidem ergo indemonstrabilem reducitur omnis demonstratio. [d] Fuerint autem alia quoque principia demonstrationum post eum fontem qui est ex fide, nempe ea quæ euidenter apparent ex sensu & intelligentia. Nam ea quidem quæ ex sensu euenerunt, sunt simplicia, & eiusmodi vt solui nequeant: quæ autem ex intelligentia, simplicia, rationalia, & prima:

quæ autem ex his gignuntur, sunt quidem composita, sed nihilo secius euidentia, & credibilia, & primis magis rationalia. Quam ergo propriam orationis facultatem habemus omnes natura insitam, ea est ex eo quod est consequens, & eo quod repugnat. Si qua ergo fuerit eiusmodi inuenta oratio, vt ex iis quæ iam sunt credibilia, iis quæ nondum sunt probabilia possit fidem facere, eam ipsam dicemus esse essentiam demonstrationis. Dictum est autem fidei quoque & demonstrationis genus esse duplex: vnum quidem, quod solam affert persuasionem animis auditorum: alterum verò, quod efficit scientiam. Si quis ergo inceperit ex iis quæ sunt euidentia sensui & intelligentiæ, & deinde conuenientem intulerit conclusionem vere demonstrat: sin autem ex opinabilibus solùm, sed non primis, hoc est, neque sensu euidentibus nec intelligentia, si conuenientem quidem inferat conclusionem, ratiocinabitur quidem, sed non quæ scientiam constituat efficiet demonstrationem: sin autem non conuenientem, ne omnino quidem ratiocinabitur. ᶜ Differt autem demonstratio à resolutione. Vnumquodque enim ex iis quæ demonstrantur, demonstratur per quædam quæ demonstrantur, illis quoque prius demonstratis ab aliis, donec recurrerimus ad ea quæ sunt per se credibilia, aut ad ea quæ sunt euidentia sensu & intelligentia, quod quidem nominatur resolutio. Demonstratio autem est, quando à primis venit id quod quæritur, per omnia quæ sunt intermedia. Oportet ergo virum qui est præditus facultate demonstrandi, veritatis quidem propositionum multam curam gerere, nomina autem non curare, siue quis pronunciata, siue propositiones, siue assumptiones quis eas malit vocare. Similiter autem magna quoque cura est gerenda, quorumnam subiectorum quid concludat: an autem concludentem orationem, an syllogisticam quis velit appellare, non curare. Dico enim eum qui demonstrat, oportere hæc duo obseruare in omnibus, nempe vt veras quidem assumat propositiones, eis autem consequentem inferat conclusionem, quàm quidem nonnulli etiam appellant ἐπιφορὰν, hoc est, illationem, id scilicet quod in vnaquaque quæstione infertur propositionibus, de eo quod quæritur: atque diuersis quidem opus est propositionibus. Et autem quod est propositum, id quoque quod est ei propositum ad orationem, conueniens assumere necesse est: & hanc orationem oportet esse apud omnes certam & extra omnem controuersiam. Si sumantur autem propositiones quæ quæstioni propositæ non conueniant: non contingit eum aliquid rectè inuenire, cùm ignoretur tota quæstio proposita, quæ etiam quæstio naturæ appellatur. ᵍ In omnibus ergo quæ quæruntur, est aliquid quod prius quæritur, quod cum sit omnino ex seipso credibile, creditur absque demonstratione, à quo quidem est procedendum ad eorum inquisitionem, statuendúmque est id esse iudicem eorum quæ videntur esse inuenta. Omnis enim quæstio inuenitur ex ea quæ prius consistit cognitione: esse autem cognitionem quæ prius constiterit ante quamcunque rem quæ quæritur, aliquando quidem solummodo essentiæ, cùm eius ignorentur munera & officia, vt verbi causa, lapidum, & omnium animantium, quorum ignoramus operationes, aut affectionum, aut facultatum, aut, vt semel dicam, eorum quæ insunt in iis quæ sunt. Nonnunquam autem cognosci quidem aliquid ex his facultatibus, vel affectionibus, vel aliqua ex his, vt animæ cupiditates & affectiones: ignorari autem & quæri essentiam. In multis autem cùm ipsa nostra intelligentia sit sibiipsi subiecta, hæc omnia in quæstione versari cuinam ex substantiis sic insint. Nam cùm vtrorumque, essentiæ, scilicet & operationis, notiones cogitatione conceperimus, ita quæstionem aggredimur. Sunt autem etiam aliqua, quorum cùm sciamus operationes simul cum essentiis, ignoramus affectiones.

COMMEN-

COMMMENTARIVS.

[a] SED *neque antiquissimi Philosophi.* Non est dubiū hic aliquid deesse, vt quæ sequuntur cohęreant pręcedentibus, sed quid agas cum vnicum inueniatur exemplar, nec spes sit aliud inueniendi? Non est tamen ideo à cœpto desistendū, & quod nobis est reliquum, est quomodo poterit explicādum. Videtur autem huius octaui libri esse scōpus & institutū, vt doceat quomodo ad barbaræ seu Hebrçæ, quç eadē esse quæ Christiana, philosophiæ cognitionem sit procedendum. In ea ergo dicit esse abstinendum, à contentione, & dubitatione, maximè cū ab ea abstinerent etiam veteres philosophi, tantum abest vt contentiosos, litigiosos, & dubitandi studiosos eos esse oporteat, qui verā nempe diuinam amplectuntur philosophiā, quos quærere non autē contendere & dubitare iubet scriptura, vt inueniant. Inter veterē ergo & barbaram, seu diuinā quæ est Christiana philosophiā, in hoc bene conueniebat quod vtraque non cōtenderet, neq; dubitando disceptaret, sed tantū quæreret vt inueniret. Iuniores autē Græci philosophi cōtendendo, & se inuicē refellendo, veritatem amittebant, & ad nugas deueniebant, quę nihil afferebant vtilitatis, sed iubet scriptura non contendere nec dubitando disceptare, sed quęrere, pulsare, & petere. Pulsat autē ea oratio, quæ interrogādo & respōdendo, pulsat ostium veritatis, vt ad eā possit ingredi: pulsat autē per id quod est probabile, & verisimile. Qui sic ingreditur ad veritatem, perscrutēdo aperit id quod erat impedimento. Ablato autē impedimento se ostendit scientia quæ generat cōtemplationem. Rei enim quæ ignoratur nulla potest esse contēplatio. Ea enim contēplamur quæ menti nō minus sunt perspicua, quam quæ cernuntur oculis corporis: qui veritatis fores sic repulsat, inuenit quod quærit. Vt autem qui quęrit inuenit, ita qui petit, sit modò petitio & interrogatio cōuenieter scripturis, quæ docent quid & quomodo sit à Deo petendū. Petenda est autē à Deo diuina cognitio, non leuiter autem est petendum, sed acriter contendendum. Si ita petat is qui petit à Deo, datam cognitionem accipit. Ne autem putes tantum esse petendum, & citra laborem scientiam esse assecuturum, dicit eam donari comprehendendo per rationalem inquisitionē: non cōprehenditur enim nisi cū inquiritur. Inquirendi autē instrumentum est ratio, quæ licet, id est quæ non est otiosa, sed ratiocinando se ostendit. Ad inueniendum autem his gradibus proceditur. Vt inueniatur est quærenda, quæritur autem perscrutando & explicando, perscrutatio autē fit per interrogationē: interrogando enim & respondendo, ad euidentiam ducitur quod quæritur. Bene examinato autem quod quæritur, eius nempe scientiæ, accipitur premium. Ita inuenit qui quærit, sed ad quærendū nemo accedit nisi fateatur se nescire. Scientiā ergo quam non habet non inuenit qui est superbus & elatus, & quod nescit se sibi scire persuadet. Qui autem se scire nescit, & à natura insito sciendi tenetur desiderio, quærit scientiā non per contentionē & inanis gloriæ cupiditatem, sed benignè interrogando & respōdendo, & quæ vtrique dicuntur considerando. Oportet enim proponere quæstiones non solū Theologas, sed etiā vulgares, vt prosit inuētus eorū finis: distinguendi enim sunt homines veritatis studiosi & amantes, ab hominibus turbulentis, & qui forensi agitantur strepitu. Hos enim dedecet esse cōtentiosos, & ea sectari quæ lites pariunt, sed eos qui amāt veritatē decet esse pacificos nec φιλαύτους, id est sui amantes, sed veritatis, & ad eā acquirendo peruenire, per demonstrationem quæ ex scientia perficitur, & ad cognitionem quæ eam cōprehendit. [a] *Quęnam autem fuerit alia melior.* Non est alia melior via & ratio, nec clarior qua perueniatur ad principiū doctrinæ quam nomen propositum ita oratione explicare & definire, vt quicunq; ea voce vtātur id intelligāt. Cum sit ergo demōstratio, oratio nominis propositi, & de quo agitur, significatū explicans, non est demōstratio similis vocabulo, Blityri, quod est vox nihil omnino significans. Quod autem aliquid significet demonstratio, ex hoc est perspicuum, quod & Philosophus, & orator, & iudex eam aliquid significare intelligāt. Imo vero ne ij quidem qui apud iudicē litigant, ignorāt eam aliquid significare. Philosophi certè non ita cogitant de demōstratione, tāquam quæ nihil significet, sed tanquā de ea quæ sit, & verè cōsistat, licet de ea diuersi diuersa dicāt. Qui est ergo de re quæsita tractaturus, nō aliud doctrinæ sumet principiū quod sit certum, & de quo nō possit dubitari, quam quod omnes qui eodē vtuntur sermone, fatentur idem significare: sed fieri potest vt sit aliquid de cuius significato nemo dubitat ex iis qui eodē sermone vtuntur, dubitatur tamen an existat id quod significatur. Apud omnes qui eodē sermone vtūtur de significatione Hippocētauri nō dubitatur, dubitari tamē potest an existat Hippocētaurus: Quod si esse cōstiterit, adhuc potest dubitari qualis sit eius natura, vt scilicet cōstituatur eius speciē cōstituens differētia, & intelligatur cuius sit ordinis, & an datum ordinē trāsiliat. Nō satis est autē absolutè dicere, id quod visum fuerit de eo de quo quæritur, & de quo dubitatur, potest enim is qui cōtradicit, ei[*] quod dictū est dicere cōtrariū. Oportet ergo vt qui dicit id probet & confirmet. Quod si illud de quo dubitatur, & de quo quęritur referatur ad alterū de quo similiter dubitatur, & illud ad alterū, & similiter procedatur in infinitū, nulla poterit statui demōstratio. Tū demū autē verè demōstrabitur, si illius rei de qua quęritur fides referatur ad id principiū quod omnes fatentur, idq; est doctrinæ principiū quod est inuenturū ea quæ quærūtur. Vt autem melius intelligatur quidnam sit quod omnes fatētur, adfert duas Solis definitiones. Vnā Stoicorum qui dicunt Solem esse intelligens vinculū ex aquis marinis: quæ est adeo obscura, vt ad eā intelligendā opus sit alia definitione. Altera quæ est vulgo nota, & quā omnes verā esse fatentur, Sol est splendidissimū eorum quæ cælum obeunt. Quod autē verti, intelligens vinculū, melius est si vertatur, intelligentem fulgorē. Græcè enim est legendū non *ἄναμμα*, sed *αὔγασμα*, id est splendorē vel iubar. Est autē longè certior & credibilior à vulgo definitio, quam Stoicorū. [a] *Similiter autem demonstrationem.* Vt definitio ita etiā ea demōstratio est rationi conueniēs, quæ ex his quæ sunt certa & indubitabilia, facit vt credātur ea de quibus quæritur & dubitatur. Vt autē in demōstratione & fide, nēpe argumētis quæ probant, fit fides ex iis quæ sunt certa & indubitabilia, ita etiam præscientia: nā vt ex iis quæ sunt certa, & indubitabilia, demōstratur sciētia eorū quæ sunt præsentia, ita etiam ex iisdē demōstratur futurorum præscientia. Et quæ ex scientia quidē est præscientiæ demōstratio adeo est firma, & stabilis, vt nō possit excidere: quæ autē nō est ex sciētia, sed ex spe quæ procedit ex opi-

Plato de placitis Stoicorum.

nione & probabilitate non est adeo certa, vt qui credit non possit falli. Cũ autem duobus modis probetur aliquid, & per demõstrationẽ quæ est de certis & quæ nõ sunt dubitabilia, & per syllogismũ ex probabilibus & verisimilibus, vtrũq; quidẽ dici potest demonstratio, sed ea propriè est demonstratio, quæ est ex certis & indubitabilibus. Quod si quid probetur ex probabilibus & verisimilibus, dici etiã poterit ratio, sed impropriè. Cuiuscunq; autẽ vocabuli cùm duo sunt aut plura significata, id est accipiẽdũ quod propriè significatur, Hominis est vnũ vocabulum: duo autẽ habet significata. Nam & homo dicitur, in quo animi motibus imperat animus, nẽpe cõmunis prudẽtia, & homo dicitur in quo animi perturbationibus tanquã quibusdã belluis seruit animi prudentia: sed cũ de homine loquimur, de eo propriè loquimur in quo imperat ratio, non autẽ in quo dominantur feri & agrestes animi motus, ita etiã bos quoque equus & canis dicitur in quo est perfecta virtus cuiusque animalis in suo genere, & propriè dicitur bos, equus, & canis in quo cuique sua virtus. Dicitur etiam eodem nomine is qui est vitiosus, sed impropriè. [d] *Fuerint autem alia quoque principia.* Præter id principiũ demonstrationis, quod est per se credibile, & non eget vlla demonstratione, sunt etiã alia quæ sunt ex sensu euidentia, & alia quæ ex intelligentia. Ex sensu euidẽtia sunt ipsa sensuum obiecta, vt ignis qui ita cadit sub sensum tactus, vt ex innato colore probetur esse ignis, non confutari possit non esse ignem, cum is sit simplex, nec possit diuidi. Nam si posset diuidi, ostendi posset eũ id non esse quod erat antequam diuideretur, sed non diuiditur, & ideo non dissoluitur. Quæ autẽ sunt euidentia ex eo quod apparet ex intelligentia, ea sunt quæ sunt in vniuerso, & in genere notiones, ea etiã sunt simplicia, vt obiecta sensuũ, & ideo non possunt diuidi nec dissolui, sunt etiã rationalia in quo differunt ab obiectis sensuũ, quæ solo sensu percipiuntur non autem ratione. Sunt ea quoque prima: sunt enim quæ sunt mẽtis ac rationis priora iis quæ sunt corporis, & ita sunt priores sensibus, iis quæ sunt in vniuerso & in genere notiones. Sunt etiã omnium primæ notiones, quæ non sunt vniuersæ, & in genere, sed quæ cum sint vnicæ & singulares, plura tamen cõprehendãt quam quæ sunt vniuersæ & in genere, talis est quæ in hominũ animis impressa est Dei notio, & quæ Dei sunt administræ mẽtes & intelligentiæ. Porro autẽ cum suã habeant generationẽ, & quæ sunt ex intelligentia, & quæ ex sensu, quæ gignuntur quidẽ sunt composita, sed non modo corporali. Sunt tamen æque euidentia ac prima, vt ea ex quibus nascuntur, & nõ minus apta ad efficiendã orationem. Cum autẽ superius dixisset effici demonstrationẽ & ratiocinationem, ex tribus orationibus, quæ sunt propositiones, hic quidem dicit orationis propriã facultatẽ nobis à natura esse insitã, sed constare & ex eo quod est consequens, & eo quod repugnat: si sit quidem priori consequens id quod secundo loco dicitur, cohærebit & rectè consistet oratio, sin autẽ pugnabunt sequentia cum prioribus, minime cohæebit & consistet oratio. Quod si inuenta fuerit talis oratio, quæ per ea quæ sunt per se credibilia, probet ea quæ non sunt probabilia, ea oratio erit essentia demõstrationis. Demõstratio enim est quæ per ea quæ sunt per se credibilia & fidẽ faciẽtia, probat ea quæ alioqui ex se non crederetur. Duplex autẽ est probatio nempe syllogistica & demonstratiua: Syllogistica ex probabilibus & opinabilibus efficit vt vera tantũ esse credantur quæ audiuntur: Demonstratiua autẽ efficit vt ex iis quæ per se sunt certa & credibilia, nõ solum vera esse credantur quæ inferuntur & concluduntur, sed eorum quoque sit certa & indubitabilis scientia. [e] *Differt autem demonstratio à resolutione.* Paucis hic exponit Clemẽs quid differat demõstratio à resolutione, quod fusè & copiosè tractat Aristoteles in Analyticis. Nominatur, inquit, resolutio, quãdo resolutis omnibus quæ demõstrant, & illis rursus ab aliis demõstratis, peruenitur ad ea quæ per se fidẽ faciunt, aut ea quę sunt euidẽtia sensu, & intelligentia. Demonstratio autẽ est quando ab iis quæ sunt prima fit conclusio quæstionis, per omnia quę sunt intermedia. Oportet autem eum qui scit quomodo sit demonstrandũ, dare operã vt veræ sint quas assumit propositiones, quomodocunque ex vocentur, de nomine enim nihil refert, modo constet quidnã sit, parum ergo refert vocenturne pronunciatã an propositiones ante assumptiones. Diligenter etiam est cõsiderandum quidnam concludatur ex assumptis propositionibus, nec multum laborare quomodo vocetur quod cõcluditur, an oratio quæ concludit, an oratio syllogistica; id est, oratio quæ ex præmissis propositionibus ratiocinando aliud concludir. [f] *Dico autem eum qui demonstrat oportere hæc duo obseruare.* Cum ad inueniendã scientiam & cognitionem opus sit demonstratione, docet Clemens quid sit obseruandum ei qui est demonstrator. Cum autem fiat demonstratio, duabus præcedentibus propositionibus quas sequitur cõclusio, id est illatio ex pręcedentibus, videndũ est, vt sint veræ quæ præcedunt propositiones: non enim nisi ex veris vera & certa infertur conclusio. Et sunt quidẽ diuersæ quæ præcedunt propositiones, quarũ prima dicitur propositio, secunda autem assumptio, ex his oportet sequi conclusionẽ quæ est certa oratio, & extra omnem controuersiam. Quod si assumantur propositiones quæ quęstioni propositæ non cõueniant, non rectè inueniet demõstrator, neque enim perueniet ad naturæ quæstionẽ quæ est naturalis & essentialis rei definitio, ad quã ex veris propositionibus nos deducit conclusio. [g] *In omnibus ergo quæ quæruntur.* Ante ea de quibus quæritur, seu quæ versantur in quæstione, est aliquid quod per se prius cognoscitur, nec opus habet vlla demonstratione. Pręcedens autẽ illa cognitio, quæ per se creditur, nec opus habet demonstratione, est veluti sedes à qua proficiscuntur & iudicantur quæ sunt inuenta, quod Græcè dicitur ὁρμητήριον & κριτήριον, vt quæ deducunt ad inuentionem eorum quæ quæruntur, & ad iudicandum rectene sint inuenta. Prima autem cognitio est aliquando essentiæ solius, aliquando essentiæ operationum, affectionum, & facultatum quæ in ea insunt, aliquando autem vtriusque, nempe & essentiæ, & eorum quæ ei vel insunt vel accidunt, aliquando autem ignoratur & quæritur essentia: sciuntur autem quæ ei insunt, & accidunt, & contra: aliquando autem sciuntur quidem esse in essentia, sed cum sint variæ & multiplices essentiæ, licet sciatur eas esse in essentia, ignoratur in quanã sint essentia, diiudicat autem ea quæ est nobis subiecta intelligentia. Cum autem essentiæ eiusque operationum, facultatum, & affectionum notiones animo conceperimus, ad quæstionis propositæ inuentionem ex prima per se credibili & indemonstrabili cognitione perueniemus.

a Est ergo inuentionis ratio & methodus eiusmodi: incipiendum est enim à cognitione earum quæ proponuntur quæstionum: sæpe enim decipit figura dictionis, & confundit ac perturbat cogitationem, vt non facilè inueniat ex qua sit differentia: vt, exempli causa, an non sit animal fœtus qui gestatur in vtero. Nam cùm & animalis & fœtus qui in vtero gestatur aliquam habeamus notionem, quærimus an fœtui qui gestatur in vtero insit esse animal: hoc autem est, an substantiæ quæ gestatur in vtero, insit vt tunc possit moueri, & præterea sentire. Quamobrem operationum & affectionum inquisitio est in essentia quæ prius cognoscitur. Statim ergo is qui proponit, prius est interrogandus quidnam vocet animal: hoc enim est maximè faciendum, quando viderimus nomen duci ad diuersos vsus: & perscrutandum est, an de significato dubitetur ex appellatione, an sit apud omnes extra controuersiam. Si enim dixerit se vocare animal, quicquid augetur & alitur: rursus eum rogabimus, an plantas quoque existimet animalia: deinde cùm sic quidem dixerit, iam oportet ostendere quid sit quod vtero gestatur & alitur. Plato enim plantas quoque vocat animalia, vt quæ solam tertiam animæ speciem, nempe eam quæ concupiscit, participent. Aristoteles autem censet plantas & naturalis & nutrientis animæ esse participes, animantia autem non censet esse vocanda: quod enim alterius animæ, nempe sentientis, est particeps, id solum vult vocari animal. Stoici autem naturalem seu vegetantem facultatem, non nominant animam. Quòd si is qui proposuit, negauerit plantas esse animalia, ostendemus eum secum pugnantia dicere: nam cùm definierit animal ex eo quod alatur & augeatur, & plantam non esse animal pronunciarit, nihil aliud visus est dicere, quàm quòd id quod alitur & augetur, & est animal, & non animal. Dicat ergo quid velit discere. Num augeatur & nutriatur fœtus qui est in vtero, aut an sit particeps alicuius sensus, aut etiam motus qui est ex appetitione. Nam ex sententia quidem Platonis, planta est animata & animal: ex sententia verò Aristotelis, nondum quidem est animal: deest enim ei vis sentiendi, sed iam animata: est ergo, vt ipse vult, animal, essentia animata sentiendi potestate prædita. Ex Stoicorum autem sententia, neque animatum, neque animal est planta: est enim animal animata essentia. Si ergo animal est animatum, anima autem est natura vi sentiendi prædita: clarum est quòd iam animatum est sentiendi potestate præditum. Si ergo is qui quæsiuit, vicissim fuerit interrogatus, an animal quod est in vtero adhuc vocet animal, quod augeatur & alatur, habet responsionem. Sin autem dicat esse id quod quærit, vtrum fœtus qui gestatur in vtero sit iam sentiendi potestate præditus, an etiam per aliquam appetitionem sit se mouendi potestate præditus, fit iam apertè ei perscrutatio, non manente amplius deceptione nominis. Si autem non respondeat ad id quod fuit vicissim rogatus, neque velit dicere quidnam intelligat, aut cuinam rei tribuens nomen animalis, fecerit propositionem, iubeat autem nos diuidere, potuerit cognosci eum esse contentiosum. Si autem cùm sint duo modi, vnus quidem qui fit per interrogationem & responsionem, alter autem persequendo & explicando latiùs, negauit alterum: audiat nos omnia persequentes quæ pertinent ad quæstionem propositam: deinde postquam perfecerimus, tunc licebit ei vicissim tractare de vnoquoque. Si autem interrogando conetur abrumpere examinationem, planum est eum nihil velle audire. Sed si malit quidem respondere, primùm omnium est rogandus, cuinam rei tribuat nomen animalis. Et vbi hoc responderit, rursus est rogandus, quidnam ei significet fœtus qui gestatur in vtero, an quæ iam sunt formata & animalia, an etiam semen deiectum vult significare id quod est in vtero, an ea quæ iam sunt membris efficta & expressa, quæ appellantur ἔμβρυα. Cùm autem ad hoc quoque responderit, oportet deinceps id quod est propositum concludere & docere: si autem ipse velit nos dicere non respondens, audiat: Quoniam tu non vis dicere de quonam significato, dicas id quod proposuisti, sic

enim fieret vt ego non verba facerem de significatis, sed iam de rebus ipsis considerarem, scias te perinde fecisse, ac si proposuisses an canis sit animal, meritò enim dixissem, de quo cane: ego enim & de terrestri, & marino, & de astro cœlesti, quinetiam de Diogene, & de aliis deinceps loquor canibus: non enim diuinauerim vtrum de omnibus interrogas, an de aliquo. [b] *Quod ergo postea es facturus, hoc cùm iam didiceris, dic apertè de quonam quæras. Sin autem in excutiendis nominibus lubens verseris, clarum est quòd ipsum nomen fœtus, neque est animal, neque planta, sed nomen, & vox, & corpus, & id quod est, & aliquid & quiduis potius quàm animal. Et si hoc proposuisti, habes responsionem. Sed, neque quod significatur ex nomine fœtus, est animal: sed illud quidem est incorporeum, & dicendum est id esse & rem & cogitatum, & quiduis potius quàm animal: fuerit autem quædam alia natura animalis. Apertè enim ostensum est à re ipsa de qua quæritur, natura, inquam, fœtus qui est in vtero, cuiusmodi ea sit: alia est quæ proponitur quæstio de significatis huius nominis animal. Dico ergo, si hoc dicis animal quod potest sentire & moueri ex appetitione, est animal non absolutè, id quod ex appetitione & mouetur & sentit: nam potest etiam dormire, aut si non adsint sensilia, non sentire. Quod autem potest vel impelli appetitione, vel etiam sentire, est à natura datum signum quo animal cognoscitur: tale quid enim ex his significatur. Primum quidem, an fœtus qui in vtero gestatur, ex appetitione non sentire aut moueri possit, quod quidem proponitur considerandum alterum autem, an fœtus qui gestatur in vtero, aliquando sentire aut moueri potest ex appetitione: in quo significato nullus quærit, cùm sit euidens. Quæsitum autem fuerat, vtrum fœtus iam sit animal, an adhuc planta: deinde nomen animalis traductum est ad definitionem, vt esset manifestum, cùm sensu & motu qui proficiscitur ex appetitione, inuenissemus ipsum differre à non animali. Id rursus distinximus à rebus ei adiunctis, dicentes aliud quidem esse id quod potestate est tale quod nondum quidem sentit & mouetur, erit autem aliquando tale: alterum autem quod iam actu est tale. Huius autem est aliud quidem quod iam agit aliud autem, quod agere quidem potest, quiescit autem vel dormit: hoc est autem id quod quæritur. Non enim ex eo quòd alatur fœtus, dicendum est esse animal, quod quidem est eorum qui recedunt ab essentia, iis autem quæ alioqui accidunt mentem adhibent. In omnibus autem quæ dicuntur inueniri, posita est demonstratio, quæ quidem est oratio quæ probat aliud ex aliis. Ea autem ex quibus probatur id quod quæritur, oportet eum qui discit confiteri & cognoscere: horum autem omnium est principium, id quod est euidens sensu & intelligentia: atque prima quidem demonstratio constat ex his omnibus. Quæ autem ex iis quæ per hanc prius fuere demonstrata, rursus aliquid aliud concludit, & quidem non minus credibilis quàm prior: non potest tamen prima quoque nominari, quoniam neque ex primis concluditur propositionibus. Prima ergo species differentiæ eorum quæ quæruntur, cùm tres sint, est ostensa: dico autem cum cognoscatur essentia, ignorari aliquam eius actionem vel affectionem. Secunda autem erat differentia earum quæ proponuntur quæstionum, in qua actiones quidem & affectiones omnes cognoscimus, ignoramus autem essentiam, vt exempli causa, in quanam parte corporis sita sit pars animæ quæ tenet principatum. Eadem autem demonstrationis pertractatio est etiam in hac quæstione. Dicunt aliqui non contingere esse plura principia vnius animalis: atque vnius quidem generis principia non contingit esse plura vnius animalis: generibus autem diuersa, non est absurdum.*

COMMENTARIVS.

[a] Est *ergo inuentionis ratio & methodus.* Traditurus Clemens methodum & rationem inueniendarum quæstionũ quæ sunt propositæ, affert exemplũ quæstionis; Sitne qui in vtero gestatur fœtus, animal. Ea quæstio vt melius explicetur prius statuendum est quid sit animal, & quid sit fœtus qui est in vtero, quẽ

ἔμβρυον

ζωόφυτα appellant. Sed de ea re est varia Philosophorum sententia. Plato enim etiam plantas dicit esse animalia, Aristoteles autem animali dicit opus esse vt sentiat. Stoici autem ne vegetantem quidem facultatem dicunt esse animam, tantum abest vt plantas dicant esse animalia. Cũ autem sit varia animalis significatio, non prius quid sit animal rectè poterit considerari, quam sicut in homonymis à ceteris distincta fuerit eius significatio. Interrogando ergo & respondendo cum eo fuerit processum, vt constet de qua re agatur, disputando perueniettur ad quæstionis propositæ inuẽtionem. Vt si de cane agatur, non prius examinabitur quid sit canis, quam inter disputantes constiterit sitne canis terrestris, an marinus, an sydus celeste, an Diogenes qui dictus est canis à quo orta est secta Cynicorum. [b] *Quod ergo postea es facturus.* Cum interrogando & respondendo eo esset peruentum, vt distinctis & fœtus & animalis significatis, quærendũ esset id de quo quæritur, quærendum autem esset sitne fœtus qui in vtero gestatur animal, rursus interrogat decicendane sit quæstio ex nomine, an ex re ipsa, & cum nec ex nomine fœtus, nec ex nomine animalis definiri possit, nec quid sit fœtus, nec quid sit animal, relicto nomine & fœtus & animalis, ex re ipsa est definiendum quid sit fœtus & animal, nempe ex ipsa natura fœtus & animalis. Cum sit autem eiusmodi natura animalis, vt sit animal quod potest sentire & moueri ex appetitione, non semper autem ex appetitione moueatur & sentiatur, aliquando enim dormit, quo fit vt non sentiat, nec sentit quando non adsunt quæ sub sensum cadunt, nõ est est absolutè animal, est enim animal quando sentit, non est autem quando non sentit. Signum autem quo cognoscitur animal, est quod possit moueri & sentire ex appetitione. Qui autem in vtero gestatur fœtus si ex appetitione potest moueri & sentire, id signum est quod sit animal, de quo nemo dubitauerit. Sed cũ fœtus sit eiusmodi vt non semper sentiat, possit tamen aliquando sentire, dum non sentit quidem, alitur tamen, & augetur, fœtus est planta non autem animal: sed cum non solum alitur & augetur, sed etiam ex appetitione mouetur & sentit, non solum est planta, sed etiam animal, ita fit vt fœtus sit aliquando tantum planta, cum alatur & augeatur non autem sentiat, aliquando autem animal cum appetitione moueatur & sentiat.

[a] APVD *Pyrrhonios, inquiunt, est ἐποχὴ, hoc est, assensionis sustentatio, quæ vult nihil esse firmum & stabile. Ea si à seipsa inceperit, clarum est, quòd primùm seipsam infirmabit: Aut ergo dat aliquid esse verum, & non est de omnibus sustinenda assensio: aut persistit dicens nihil esse veri, & est perspicuum quòd nec ipsa prius verum dicet: aut enim ipsa verum dicit, aut non. Sed si verum quidem dicit, concedit vel inuita, esse aliquid veri: sin autem non verum dicit, vera ea relinquit quæ volebat tollere de medio. Nam quatenus falsa ostenditur quæ perimit epoche, seu assensionis sustentatio, eatenus vera esse ostenduntur ea quæ perimuntur, quomodo somnium quod omnia somnia dicit esse falsa: nam cùm seipsam perimat, confirmat alia. Et in summa, si est vera, ducet à seipsa principium, cùm non sit alicuius alterius sustentatio assensionis, sed primùm suiipsius. Deinde si comprehendit quod sit homo, vel quòd sustinet assensionem, est perspicuum eum non sustinere assensionem. Quomodo autem respondit etiam ad rogatum? nam clarum est eum de hoc non sustinere assensionem. At qui se sustinere assensionem pronunciat, quod sequendo si oporteat nos de rebus omnibus sustinere assensionem, de ipsa assensionis sustentatione assensionem primùm sustinebimus, sitne ei credendum, an non. Præterea si hoc ipsum verum est, eum verum nescire, neque omnino veri quicquam ab illo datur: si autem hoc quoque dicet dubitabile verum ignorare, eo ipso dat verum cognosci posse, quòd suam de ipso assensionis sustentationem videatur non confirmare. Quòd si hæresis est dogmatum inclinatio, aut, vt quidam dicunt, inclinatio quæ multis dogmatibus præbet consequentiam inter se & ea quæ videntur, tendens ad rectè viuendum: & dogma quidem est quædam quæ fit ratione comprehensio: comprehensio autem est habitus & assensio animi, non solùm ephectici, sed etiam quilibet dogmaticus, id est, qui tradit dogmata, in nonnullis solet sustinere assensionem, aut propter mentis imbecillitatem, aut rerum obscuritatem, aut vires æquales rationum.* [b] *Ante definitiones autem, demonstrationes, & diuisiones, prius ponendum est quot modis dicatur id quod quæritur: & tractanda sunt homonyma, & synonyma sunt aptè & distinctè ponenda in sua significatione. Deinde quærendum est an ex iis quæ considerantur relata ad alia, sit id quod proponitur, an per seipsum sumatur. Post hæc, an sit, quid sit, quid ei accidat: aut sic etiam, An sit, quid sit, propter quid sit. Ad hæc autem contemplanda confert singulorum cognitio & vniuersorum, & ea quæ sunt priora, & differentiæ, & earum diuisiones. Atque inductio quidem affert id quod est vniuersum & definitionem: diuisio-*

nes autem, species, & quid sit, & indiuiduum. Contemplatio autem qua consideratur, quot modis dicatur, affert assumptionem eius quod est proprium: dubitationes autem eas quæ sunt in ipsis, differentias & demonstrationes: & alioqui augent contemplationem ea quæ ipsam consequuntur: ex omnibus autem ostenditur scientia & veritas. [c] *Rursus id quod in summam redigitur ex diuisione, appellatur definitio: sumitur enim prior diuisionis & posterior distinctio: prior quidem, quando concessum vel propositum fuerit: posterior autem, quando demonstratum. Porrò autem per sensum, ex eo quod est singulare, in summam colligitur id quod est vniuersum ac generale: inductionis enim principium est sensus: finis autem, id quod est vniuersum ac generale. Atque inductio quidem non ostendit quid sit, sed quòd sit, vel non sit: diuisio autem quidnam sit, & distinctio similiter atque diuisio, essentiam docet, & quid sit, non autem an sit. Demonstratio autem tria, nempe an sit, & quid sit, & propter quid sit aperit. Sunt autem nonnullæ quoque definitiones quæ causam continent. Quoniam autem scire est, quando causam viderimus: sunt autem quatuor causæ, materia, id quod mouet, forma, finis: erit quatuor modis distinctio. Primùm ergo sumendum est genus, in quo sunt ea quæ sunt proxima iis quæ sunt suprema: postea propinqua ac continens differentia. Differentiarum autem continuatio quæ scinditur & diuiditur, implet quid sit esse, seu rei essentiam ac definitionem. Non est autem necesse dicere omnes vniuscuiusque differentias, sed eas quæ formam tribuunt. Geometrica resolutio & compositio est diuisioni Dialecticæ & definitioni similis. Et à diuisione quidem recurrimus ad ea quæ sunt simpliciora, & magis principalia. Atque genus quidem rei quæ quæritur diuidimus in eas quæ ei insunt species: vt exempli causa, in homine, animal quod est genus, diuidimus in eas quæ in ipso apparent species, nempe mortale & immortale. Et sic semper genera quæ videntur esse composita, secantes in species simpliciores, accedimus ad id quod non quæritur, & non amplius suscipit diuisionem. Cùm enim animal diuiserimus in mortale & immortale, deinde verò mortale in terrestre & aquatile, & rursum terrestre in volucre & pedestre, & sic propinquam ei quod quæritur speciem, quæ etiam comprehendit id quod quæritur diuiserimus, secando deueniemus ad simplicissimam speciem, quæ nihil quidem aliud, sed id solum quod quæritur comprehendit. Rursus enim pedestre diuidimus in rationis particeps & expers rationis. Deinde ex iis speciebus quæ sumuntur ex diuisione, eligentes ea quæ sunt magis propinqua homini, cùm ea in vnam composuerimus orationem, efficimus hominis definitionem, quæ est animal mortale, terrestre, pedestre, rationis particeps. Quo fit vt materiæ quidem locum obtineat diuisio, definitione quærens simplicitatem nominis: artificis autem & opificis definitio, quæ componit & construit, & eius quod est ostendit cognitionem. Non harum autem rerum, nec idearum sunt definitiones, sed rerum quas habemus vniuersas & generales in animo notiones. Harum notionum dicimus esse orationes quæ eas interpretantur.*

COMMENTARIVS.

[a] APVD *Pyrrhonios, inquiunt.* Cum in hoc libro sit Clementis scopus & institutum, vt doceat quomodo per demonstrationē & ratiocinationem perueniatur ad cognitionē & scientiam, videat autem cognitioni ac scientiæ nihil magis esse contrariū, quam si statuatur in rebus nihil esse firmum & stabile, quod omnino fiet, si ista stabiliatur ἐποχὴ, id est assensionis sustentatio, vt nulli rei quantùuis veræ & certæ sit assentiendū, qui fuit error Pyrrhoniorum, qui non solum omnem reiiciebant veritatem, sed nullam etiam admittebant probabilitatē & verisimilitudinem, in quo longè discrepabant à veteribus Academicis, qui de rebus ita disputabant, vt sequerentur quæ sunt probabilia. Hanc Pyrrhoniorū ἐποχὴ, id est assensionis sustentationē, ita refellit Clemens vt dicat eam seipsam euertere & destruere. Seipsum enim destruit qui omnia dicit esse falsa, falsa autē dicit qui eis non assentitur, & hoc dicens dicit se verum dicere. Est autem Clemēs in hac sententia, vt dicat non solū ἐφεκτικοὺς, id est qui sustinent assensionem, sed etiam δογματικοὺς, id est qui dogmata profitentur posse aliquando suam iustis de causis sustinere sententiam: sustinetur autem assensio, aut propter mentis imbecillitatem, cum non tanta sit vis ingenij, vt possit intelligere quod dicitur,

dicitur, aut propter rerum obscuritatem, quæ impedit vt abscõsa veritas nõ veniat in lucẽ, aut propter vires æquales rationũ, cum scilicet quæ vtrinque afferuntur rationes sint paris momenti, vt quæsitæ sint veluti in æquilibrio. Nõ est ergo semper sustinenda assensio, & in iis quæ sunt certa & indubitata est retinenda & amplectenda veritas. [b] *Ante definitiones autem demonstrationes.* Cum ad inueniendam scientiam & veritatem, opus sit definitione, demonstratione, & diuisione, nõ est eis prius vtendum, quam sciamus quænã prius sunt ad ea necessaria, & quæ prius sunt tractanda. Nõ poterimus certè rectè definire, demõstrare, & diuidere, quã sciamus quot modis ponatur id quod quæritur. Positis ergo nominibus quæ plura significant, non poterit nec definiri nec demonstrari nec diuidi, nisi constet quænam sit significatio eius nominis quod est definiendum, demonstrandum, & diuidendum. Ita etiam si sunt vlla synonyma, id est, quæ diuersis vocabulis vnum & idem significent, vnum ex eis est eligendum quo apte & conuenienter possimus definire, demonstrare, & diuidere in sua significata. Deinde est considerandum an vocabulum de quo proponitur quærendũ, ad aliud referatur, sine quo non possit consistere, an per se ita consistat vt nullo alio opus habeat ad quod referatur. Ante ipsam quoque rei quæ quærenda proponitur quæstionẽ, sunt aliæ quæ præcedunt quæstiones, nempe an sit, quid sit, & quænam sint eius accidentia, vel an sit, quid sit, & propter quid sit. Nisi enim & rem esse constiterit, & ab aliis distincta fuerit, & intellectũ fuerit propter quid sit in rerum natura, & quis sit eius finis, non rectè poterit de ea disceptari. Non poterunt autem cognosci hæ quæstiones, nisi prius cognoscantur singula & quæ sunt in genere, nempe quæ sunt vniuersalia, nempe τὰ καθ' ὅλου. Ad ea autem cognoscenda inducit inductio, quæ per singula deducit ad vniuersa, & ad definitionẽ. Diuisiones autem inducunt species per differentias, quælibet enim generis speciem cõstituens differentia efficit speciem: inducunt etiam, quid sit nempe definitionem, cõstituta enim specie per diuisionem generis per differentiã mox apparet definitio indiuidui. Simul enim definitur species & indiuiduũ, nam si homo definitur in specie animal rationale mortale, simul etiam definietur quid sit homo quilibet, nẽpe quod sit animal rationale mortale. Quod si cõsideretur quot modis dicatur aliquid, fiet vt ex ea cõsideratione dignoscatur quid sit proprium. Eadem autem cõsideratione qua dignoscitur quid sit propriũ in modis, de quibus quæritur, dignoscitur etiã quæ sit in iis modis differentia quibus inter se differant. Non aliunde autem discernitur & cognoscitur differentia, quã quod de ea re dubitatio infert demonstrationes. Quamquã etiamsi nulla inferatur demonstratio, contemplando tamen & considerando magis & magis augetur contemplatio, & consideratio. Ex his autem omnibus ostenditur scientia, & veritas. [c] *Rursus id quod in summã redigitur.* Porro autem ex definitione maximè ostenditur sciẽtia & veritas. Quid sit autem res de qua quæritur elucescit definitione, veram enim rei habemus scientiam, quando eam vere habemus definitam. Vere autem est definita, quando ex diuisione generis per differentias redacta est in summã: ea autem in summam reductio appellatur definitio. In diuisione autem duæ sunt differentiæ, prior, & posterior: eæ in vnum redactæ tanquam in vnam summam, cõstituunt definitionem. Eæ autem vt in vnum redigantur, prior est proponenda vel concedenda distinctio, posterior autem demõstranda. Non solum autem in vnum fit reductio per generis diuisionem per differentias, sed etiam per inductionem in summam colligitur, id quod est vniuersum & generale. Colligitur autem per sensum, nempe per indiuidua, quæ sub sensum cadunt. Incipit enim inductio ab indiuiduis quæ sunt sensilia, desinit autem in vniuersum & generale quod nõ amplius cadit sub sensum, cum existat notio generalis. Quamuis autem per indiuidua in summã nempe ad vniuersum deducat inductio, non efficit tamen definitionem quæ quid sit ostendit, per eam enim solum cognoscitur, sitne an non sit. Diuisio autem per differentias, & distinctiones ostendit, quidnã sit res de qua quæritur, & quænam sit eius essentia. Nõ autem an sit, quod ostendit inductio: demonstratio autem & inductione & diuisione ex qua fit definitio, est longè præstantior. Ostendit enim & an sit, & quid sit, & propter quid sit. Propter quid sit autem id de quo quæritur ostendere, est dicere finalem eius causam. Hoc facit quidem demonstratio, sed persæpe etiam definitio. Sunt enim quædam definitiones, quæ causam in se continent, & ideo dicuntur causales. Cum autem ad scientiam adipiscendam plurimum valeat causæ cognitio, scire autem nihil est aliud quã rem per causam cognoscere, & est aliqua quæ causam continet definitio, operæpretium est scire quot modis dicatur causa.

[a] HARVM *autem notionum sunt etiam diuisiones. Ex diuisionibus autem, vna quidem diuidit id quod diuiditur in species, vt genus: altera autem in partes, vt totum: alia verò in ea quæ accidunt. Atque totius quidem in partes diuisio, vt plurimùm consideratur in magnitudine: quæ fit autem in ea quæ accidunt, nunquam potest tota accipi, siquidem oportet etiam vnicuique omnino eorum quæ sunt inesse essentiam. Vnde etiam reprobantur ambæ hæ diuisiones: sola autem probatur diuisio generis in species, à qua formam charactérémque accipit quæ est in genere identitas, & diuersitas quæ est in differentiis specialibus. Species semper in aliqua parte consideratur, non tamen contrà si quid est pars alicuius, hoc erit etiam species: manus enim est quidem pars hominis, non est autem species. Et genus quidem inest in speciebus: animal enim inest in homine & boue. Totum autem non inest in partibus, homo enim non inest in pedibus: quocirca species est parte magis principalis. Et quæcunque de genere prædicantur, ea etiam omnia prædicantur de specie. Atque optimum* III.

quidem fuerit contemplari genus in duabus speciebus: sin minus autem, in tribus. Species ergo diuisæ quidem generalius, charactêrem accipiunt ex eodem & altero. Deinde verò diuisæ, per ea quæ generaliter significantur charactêrem accipiunt. Vnaquæque enim species aut est essentia: vt cùm dicimus, ex iis quæ sunt, alia quidem sunt corporea, alia verò incorporea: aut quantum, aut quot, refertur ad aliquid, aut vbi, aut quando, aut agere, aut pati. Cuiuscunque ergo rei habet aliquis scientiam, eius etiam dabit definitionem: quemadmodum qui non potest oratione comprehendere & definire quodlibet, eius rei nunquam habuerit scientiam. Ex ignoratione autem definitionis, accidit vt multæ oriantur dubitationes & deceptiones. Si enim qui rem nouit, habet in animo eius cognitionem: potest autem etiam oratione explicare id quod habet in animo: eius autem quod animo cogitatur explicatio, est definitio: necesse vt qui rem norit, possit eius etiam dare definitionem. Assumitur autem in definitionibus etiam differentia, quæ signi locum obtinet in definitione. Hominis itaque definitioni adiectum, vi ridendi præditum, facit totum animal rationis particeps, mortale, terrestre, pedestre, vi ridendi præditum. Quæ enim per differentiam adhibentur definitioni, sunt signa rerum propriarum, ipsarum autem rerum naturam non indicant. Iam verò dicunt differentiam esse proprij redditionem, & quatenus differt ab aliis id quod habet differentiam, quod soli inest, & de re mutuò prædicatur: necesse est in definitionibus primùm genus assumere vt principale, & quod possit consistere. Et in longioribus quidem definitionibus, multitudo specierum quæ inueniuntur per decem prædicamenta: in minimis autem, quæ ex propinquis & continentibus speciebus sumptæ fuerint principales rei essentiam & naturam significant. Quæ est autem minima, constat ex tribus: ex genere, & duabus speciebus maximè necessariis: hoc autem fit propter breuitatem. Dicimus ergo: Homo est animal vi ridendi præditum: tunc est assumendum id quod præcipuè accidit ei quod definitur, aut propria eius virtus, aut proprium eius munus ac officium, aut aliquid aliud eiusmodi. Quare definitio quæ rei exponit essentiam, non potest quidem rei naturam accuratè comprehendere: per præcipuas autem species declarat essentiam. Habet autem definitio propémodum essentiam in qualitate.[b] Quæ efficiunt vt sustineatur assensio, causæ sunt duæ supremæ. Vna quidem, mens humana quæ est multiplex & instabilis, cui quidem natura est insitum vt generet dissensionem, aut eorum inter se, aut sui ipsorum à seipsis. Secunda autem, ea quæ est in rebus discrepantia, quæ etiam maximè efficit vt sustineatur assensio. Nam cùm neque omnibus visis possimus credere propter repugnantiam: neque omnibus fidem non habere, quòd id quod dicit omnia esse incredibilia, cùm sit ex omnibus, in numerum etiam omnium ascribatur: neque aliquibus quidem credere, aliquibus verò non credere, propter æqualitatem: eò deducti sumus vt sustineremus assensionem. Harum autem principalium causarum, assensionis, sustentationis, cogitationis quidem instabilitas, generat dissensionem: dissensio autem est propinqua causa sustentationis assensionis. Vnde plena quidem est vita iudiciis & curis; & in summa, eorum quæ dicuntur bona & mala, electione, quæ quidem dubiæ mentis & ad oppositarum rerum infirmitatem claudicantis, sunt argumenta. Sunt itaque libris plenæ bibliothecæ, classésque & commentationes iis qui in dogmatibus inter se dissentiunt, & sibi persuaserunt se in rebus tenere veritatem.[c] In voce tria versantur: nempe & nomina quæ sunt signa eorum quæ animo cogitantur principaliter, per consequentiam autem, etiam subiectorum: secundò autem, cogitata quæ res subiectas referunt & exprimunt. Vnde sunt omnibus eadem cogitata, propterea quòd ex rebus subiectis eadem forma & typus ingeneretur omnibus: non itidem etiam nomina, propter diuersos sermones. Tertium autem, sunt res subiectæ, ex quibus nobis imprimuntur cogitata.[d] Atque nomina quidem

reducit

reducit Grammatica in vigintiquatuor vniuersa ac generalia elementa: oportet enim esse elementa definita: eorum enim quæ sunt singularia, cùm sint infinita, non est scientia. Est autem proprium scientiæ vniuersis ac generalibus theorematibus niti & definitis, vnde singularia reducuntur ad vniuersalia ac generalia. Philosophorum autem indagatio versatur & in iis quæ animo cogitantur, & in rebus subiectis. Quoniam autem singularia horum sunt infinita, horum quoque sunt quædam inuenta elementa, ad quæ reducitur quicquid quæritur: & si videatur quidem subire vnum aliquod, vel etiam plura ex elementis, id esse pronunciamus: quod si omnia effugerit, nequaquam esse. [e] *Ex his quæ dicuntur, alia quidem dicuntur absque connexione, vt homo, & vt currit, & quæcunque orationem minimè perficiunt, quæ habet verum vel falsum: alia verò cum connexione. Ex iis autem quæ dicuntur absque connexione, alia quidem significant essentiam, alia autem quale, alia verò quantum, alia autem quæ referuntur ad aliquid, alia autem vbi, alia verò quando, alia autem situm esse, alia autem habere, alia verò agere, alia autem pati: quæ etiam dicimus esse elementa eorum quæ sunt in materia & post principia. Considerari enim possunt hæc ratione. Quæ carent autem materia, sola mente possunt apprehendi per primam applicationem. Ex his autem quæ collocantur sub decem prædicamentis, alia quidem per se dicuntur, vt nouem prædicamenta: alia autem relata ad aliquid. Et rursus ex iis quæ sunt sub his decem prædicamentis, alia quidem sunt synonyma, quorum & nomen est ambobus commune, vt animal: & ratio eadem, hoc est, definitio, hoc est, essentia animata. Heteronyma autem sunt, quæ circa idem subiectum sunt in diuersis nominibus, vt ascensus & descensus: est enim eadem via, siue sursum, siue deorsum. Est autem alia species heteronymorum, vtpote equus, & niger, quæ & nomen habent, & rationem, alterum ab altero diuersam, & neque habent idem subiectum: sunt ea autem dicenda altera, non heteronyma. Polyonyma autem sunt quæ eandem quidem habent rationem, nomen autem diuersum, vt ensis, spatha, gladius. Denominatiua autem sunt, quæ ex altero aliquo sunt nominata, vt à fortitudine fortis. Homonyma autem sunt, quæ vtuntur eodem nomine, non habent autem eandem rationem, vt homo, & qui est animal, & homo pictus. Ex homonymis autem, alia quidem habent idem nomen ex fortuna, vt Aiax Locrus, & Aiax Salaminius: alia autem ex cogitatione. Et ex his, alia quidem per similitudinem, vt homo, & qui est animal, & qui pictus: alia autem per proportionem ac conuenientiam, vt pedes Idæ, & nostri pedes, propterea quòd sint inferiùs: alia autem ex operatione, vt pes nauis, per quem nauis nauigat, & pes noster, per quem mouemur. Dicuntur etiam homonyma ab eodem & ad idem, vt à medico liber & scalpellum medica, & ex medico qui vtitur, & ad rationem medicam.* [f] *Ex causis autem, alia sunt quæ dicuntur procatarctica, alia verò synectica, alia autem adiuuantes, alia sine quibus non. Procatarctica, quæ primò dant occasionem ad hoc vt aliquid fiat, quemadmodum pulchritudo in continentibus dat occasionem amoris: eis enim visa solùm ingenerat affectionem amatoriam, nec tamen necessariò. Synecticæ, quæ etiam per synonymiam seu vniuocè vocantur, per se perfectę, quandoquidem est per se causa efficiens effectus. Deinceps autem sunt omnes causę ostendendę in eo qui dicit, Pater quidem est causa procatarctica seu primordialis disciplinæ: magister autem synectica, id est continens. Eius autem qui discit, ingenium est causa adiuuans: tempus autem obtinet rationem causarum sine quibus non. Causa autem propriè dicitur id quod agendo est aliquid præbens, seu præbendi potestate præditum: sicut etiam ferrum dicimus esse τμητικὸν, hoc est, secandi potestate præditum, non solùm in secando, sed etiam in non secando. Sic ergo παρεκτικὸν quoque, id est, præbendi pote-*

προκαταρκτικαὶ, primordiales. συνεκτικαὶ, cōtingentes.

ſtate præditum, ambo ſignificat, & id quod iam operatur, & quod nondum quidem operatur, ſed vim habet operandi. B *Porrò autem alij quidem cauſas eſſe dicunt ex corporibus: alij verò ex incorporeis: alij autem dicunt corpus quidem eſſe propriè cauſam, incorporeum autem per abuſionem & veluti cauſaliter. Alij autem conuertunt è contrariò, res incorporeas quidem propriè dicentes eſſe cauſas: per abuſionem autem corpora: vt, verbi cauſa, ſectionem, quæ eſt operatio, eſſe incorpoream, & eſſe cauſam ſecandi, cum ſit operatio incorporea, & quòd ſecetur ſimiliter gladio, & eo qui ſecat, quæ ſunt corpora. Aliquorum autem cauſa dicitur tribus modis, vna quidem quæ eſt cauſa, vt ſtatuarius: alia autem, cuius cauſa eſt, vt fiat ſtatua: alia verò cui eſt cauſa, vt materia: æri enim cauſa eſt vt fiat ſtatua. Fieri ergo & ſcindi, quæ ſunt cauſæ cuius ſunt, cum ſint operationes, ſunt incorporea. Qua ratione, categorematum, vel, vt nonnulli dicunt, dictorum (categoremata enim* λεκτὰ, *hoc eſt dicta, vocant Cleanthes & Archidemus) ſunt cauſæ: vel, quod potius dicendum eſt, aliæ quidem dicentur cauſæ categorematum, vt huius, ſcinditur, cuius caſus eſt ſcindi: aliæ verò, pronunciatorum, vt huius, nauis fit. Cuius rurſus caſus eſt, nauem fieri. Ariſtoteles autem vocat appellationem, nempe eorum quæ ſunt huiuſmodi, domus, nauis, vſtionis, ſectionis. Eſt autem extra controuerſiam caſum eſſe incorporeum, quare illud quoque ſophiſma ſic ſoluitur. Quod tu dicis tranſit per os tuum, quod quidem eſt verum: domum autem dicis, domus ergo tranſit per os tuum, quod quidem eſt verum. Neque enim domum dicimus quæ eſt corpus, ſed caſum qui eſt incorporeus, quem habet domus. Et ædificatorem dicimus ædificare per eam relationem quæ fit ad id quod futurum eſt. Sic dicimus texi chlamydem, id enim quod facit, ſignificat operationem. Non eſt autem alterius quidem, id quod facit, alterius verò, cauſa, ſed eiuſdem & chlamydis & domus. Quatenus enim cauſa eſt vt fiat, ea ratione eſt etiam efficiens quòd fiat: eadem autem eſt & cauſa efficiens, & propter quod. Et ſi aliquid quidem eſt cauſa & efficiens, hoc quoque eſt omnino propter quod: ſi quid autem eſt propter quod, non eſt id quoque omnino cauſa. Multa quidem certè concurrunt ad vnum effectum, propter quæ fit finis, ſed non ſunt omnia cauſæ. Filios enim non occidiſſet Medæa, niſi fuiſſet irata: neque fuiſſet irata, niſi laboraſſet zelotypia: neque fuiſſet zelotypia, niſi amaſſet: neque amaſſet, niſi Iaſon Colchos nauigaſſet: neque Colchos nauigaſſet, niſi Argo fuiſſet ædificata: neque Argo fuiſſet ædificata, niſi ligna fuiſſent ſciſſa ex Pelio. In his enim omnibus cùm ſit propter quod, non ſunt omnia cauſæ cædis filiorum, ſed ſola Medæa. Quamobrem id quod non prohibet, non operatur: quocircà non eſt cauſa id quod non prohibet, ſed id quod prohibet: in aliquid enim agendo & operando cauſa intelligitur. Præterea quod non prohibet ſeparatum eſt ab eo quod fit, cauſa autem refertur ad id quod fit: non fuerit ergo cauſa id quod non prohibet. Propterea quidem certè perficitur, quòd non adſit id quod poteſt prohibere. Quatuor autem modis dicitur cauſa: efficiens, vt ſtatuarius: & materia, vt æs; & forma, vt character: & finis, vt honor gymnaſiarchæ. Eorum ergo ſine quibus non, rationem æs tenet, ad hoc vt fiat ſtatua, & eſt ſimiliter cauſa. Nam quicquid eſt ſine quo non contingit fieri effectum, cauſa eſt neceſſariò: cauſa autem non abſolutè, non eſt enim ſynectica ſeu continens cauſa, id ſine quo non, ſed adiuuans. Quicquid autem operatur, effectum reddit cum eius quod patitur aptitudine: nam afficit quidem cauſa, patitur autem vnumquodque prout ei fuerit aliquid à natura inſitum, cùm ſit ea quæ id præbet aptitudo, & eorum ſine quibus non, rationem obtineat. Eſt ergo cauſa inefficax abſque aptitudine: non eſt autem cauſa, ſed cauſa adiuuans. Omnis enim cauſa conſideratur in agendo. Seipſam autem non fecerit terra: quare nec fuerit cauſa ſui ipſius. Ridiculum eſt autem dicere, non ignem eſſe cauſam vſtionis, ſed ligna: neque gladium,*

ſectionis,

sectionis, sed carnem: neque quòd victus sit Athleta, vires aduersarij, sed suam imbecillitatem. Causa continens non opus habet tempore: nam cauterium simul ac carni fuerit applicatum, præbet dolorem. Ex procatarcticis aliæ quidem tempore opus habent, donec ad finem perductus fuerit effectus: aliæ autem non indigent, vt cásus in fractura. Num ergo hæc non dicuntur expertia temporis per eius priuationem, sed per diminutionem, vt etiam repentè, quod nec ipsum quidèm factum est absque tempore? Omnis causa quæ tanquam causa comprehendi potest cogitatione, est alicuius, & versatur in aliquo. Alicuius quidem effectus, vt gladius secandi: in aliquo autem versatur, nempe in eo quod est aptum & accommodatum, quemadmodum ignis in ligno, non vret enim Adamantem. Causa est ex iis quæ referuntur ad aliquid: mente enim concipitur per eam quæ est ad alterum habitudinem & relationem. Quo fit vt duobus sibi inuicem applicatis, causam intelligamus. Eadem autem est ratio opificis, effectoris, & patris. Non est aliquid ipsum, suipsius causa, neque est aliquis pater suus: nam sic primum, futurum esset secundum. Causa quidem certè agit & afficit: quod à causa factum est, patitur & afficitur. Non potest autem idem à seipso sumptum, operari simul & affici, neque esse filius & pater. Et alioqui id quod est causa eius quod fit ab ipsa, est prius tempore qouad essentiam, vt gladius incisionis. Non potest autem idem simul & tempore esse prius quo ad materiam, quatenus est causa: & tempore esse posterius, quatenus est opus causæ. Et differt esse ab eo quod factum est esse: sic etiam causa quidem eius quod fit, pater verò filij. Non contingit enim idem per idem & esse simul & fieri: nihil est ergo sua ipsius causa. Causæ non sunt altera alterius inuicem, sed altera alteri. Spleniaca enim quæ prius existit affectio, non est causa febris, sed vt fiat febris: & quæ præcedit febris, non splenis causa est, sed vt augeatur affectio. Sic etiam virtutes sunt sibi inuicem causæ ne separentur, propter mutuam consequentiam: & qui sunt in fornice lapides, sunt sibi inuicem causæ manendi, non sunt autem sui inuicem causæ. Magister quoque & discipulus sunt sibi inuicem causæ proficiendi. Dicuntur autem alteri alterius inter se causæ, aliquando quidem eorundem, vt mercator & caupo sunt sibi inuicem causæ vt proficiant: aliquando autem alterius & alterius, quemadmodum ensis & caro: ille quidem carni, vt scindatur: caro autem gladio, vt scindat. Oculum pro oculo, & animam pro anima. Qui enim alicui vulnus inflixit letale, is ei causa est mortis, aut vt ei mors accidat: qui autem est ab ipso vicissim letaliter sauciatus, eum vicissim causam habuit, non quatenus ei fuit causa, sed per aliud: ipsi enim fit causa mortis, non autem mors mortale ipsi vulnus vicissim intulit, sed ipse sauciatus. Quare ipse quidem fuit alterius causa, aliam autem causam habuit. Et qui alij fecit iniuriam, causa quidem est alterius, nempe eius cui facta est iniuria. Lex autem quæ contrà iubet eum supplicio affici, non iniuriæ ac maleficij, sed alteri quidem vindictæ, alteri verò disciplinæ causa est. Quamobrem non sunt sui inuicem causæ vt causæ, si causæ sunt. Præterea quæritur an multa fiant multæ causæ vnius per congressum. Coniuncti enim homines causa sunt vt nauis attrahatur, sed cum aliis, nisi sit etiam aliqua causa adiuuans, quæ concausa dicitur. [συναίτιον.] *Alij autem dicunt, si multæ causæ fiunt, seorsum vna vnius causa, eius quidem quod est esse beatum, quod vnum est, causæ sunt virtutes quæ sunt multæ: & eius quod est calefieri, & dolere, multæ sunt causæ similiter. Nunquid ergo multæ virtutes sunt vna potestate, & quæ calefaciunt, & dolore afficiunt: & multitudo virtutum quæ est vnum genere, fit causa vnius, nempe eius quod est esse beatum? Reuera autem procatarcticæ quidem causæ sunt vnius plures & genere & specie: & genere quidem, vt cuiuslibet morbi, exempli gratia, algor, resolutio, labor, inconcoctio, ebrietas: specie autem*

febris. Continentes autem causæ, genere solùm, non itidem etiam specie. Eius enim quod est bene olere, quod est vnum genere, multæ sunt causæ specie, vtpote thus, rosa, crocus, styrax, myrrha, vnguentum. Rosa enim non fuerit adeò odorifera, vt myrrha. Idem autem fit causa contrariorum, aliquando quidem ob causæ tum vim, tum magnitudinem, aliquando autem ob eius quod patitur aptitudinem. Ob certam quidem vim, nempe eadem chorda ob intensionem aut remissionem, acutum aut grauem edit sonum: ob aptitudinem autem eorum quæ patiuntur, mel quidem sanos dulcedine afficit, amarore autem eos qui febre laborant: & vnum & idem vinum, alios quidem ciet ad iram, alios verò exhilarat: & idem Sol, ceram quidem liquefacit, lutum autem exiccat. Porrò autem ex causis aliæ quidem sunt apertæ, aliæ verò obscuræ: & aliæ quidem consideratione comprehenduntur, aliæ ratiocinatione. Ex obscuris autem, aliæ quidem sunt obscuræ ad tempus, vt quæ aliquo quidem tempore abditæ fuerint, aliquando autem rursus apertè videantur: aliæ autem obscuræ natura, quæ nullo tempore possunt esse apertæ. Et ex his quidem quæ sunt natura, aliæ quidem possunt comprehendi, quas quidem vocabant non obscuras, quæ per signa sumuntur reputando ac ratiocinando, quemadmodum symmetria dubiarum orationum quæ cadunt in contemplationem: aliæ autem quæ comprehendi nequeunt, quæ nullo modo possunt cadere sub comprehensionem, quæ etiam omnino dicuntur obscuræ. Et aliæ quidem sunt procatarcticæ seu primordiales, aliæ verò synecticæ, id est, continentes, aliæ autem concausæ, aliæ verò adiuuantes. Et aliæ quidem, eius quod est secundum naturam, aliæ verò, eius quod est præter naturam. Aliæ autem morbi, & per accidens, aliæ quidem affectionum, aliæ verò earum magnitudinis: aliæ autem temporum & occasionum. Atque si tollantur quidem causæ primordiales, manet tamen effectus. Continens autem causa est, quę si adsit, manet effectus: & si tollatur, tollitur. Continentem per synonymiam appellant, etiam per se perfectam, quandoquidem est sufficienter per se efficiens effectus. Si autem causa per se, perfectam significat operationem, adiuuans causa significat ministerium, & munus quod obit cum alio. Atque si nihil quidem prębetur, ne dicetur quidem adiuuans: sin autem prębetur, eius fit omnino causa cuius etiam prębetur, hoc est, eius quod fit per ipsam. Est ergo causa adiuuans, quæ cùm adest fit effectus, aperta quidem apertæ, obscura autem obscuræ. Porrò autem concausa quoque est ex genere causarum, quemadmodum commilito est miles, & coëphebus est ephebus: atque adiuuans quidem causa, fert opem causæ continenti, ad intensionem eius quod ab ipsa fit. Concausa autē non ita mente concipitur: potest enim esse concausa, etsi non sit aliqua causa continens. Intelligitur enim concausa cū alio, quod nec ipsum per se potest effectū efficere, vt quæ sit causa cum causa. Differt autem adiuuans causa à concausa, quòd concausa quidem, ei quod seorsum non efficit, præbeat effectum: adiuuans autem, in eo quòd seorsum quidem non efficiat, alteri autem accedens quæ seorsum efficit, ei ferat opem ad hoc vt sit effectus vehementissimus. Maximè autem ex primordiali causa factam esse causam adiuuantem, ad vim causæ intendendam adducit.

COMMENTARIVS.

[a] HARVM *autem notionum sunt etiam diuisiones.* Postquam dixit Clemens notionum tantum vniuersarum, & generalium quas animo comprehendimus fieri definitiones, subiicit nō earum esse definitiones sed etiā diuisiones. Sunt autem triplices diuisiones. Nam & genus diuiditur in species, & totū diuiditur in partes, & fiet etiam diuisio in accidentia. Et totius quidē in partes diuisio consideratur in magnitudine, accidentium autem non potest tota esse diuisio. In vnoquoque enim eorū quæ sunt oportet esse essentiā, sed in accidentibus nulla est essentia: sed nec in magnitudine dicitur esse essentia. Quamuis ergo sit triplex diuisio, nempe & generis in species, & totius in partes, & ea diuisio qua diuiduntur accidētia,

nempe

nempe partium, nec accidentiũ proprie est. Ea proprie est diuisio, qua genus diuiditur in species. Ab eã diuisione formam & characterẽ accipit identitas, quæ est in genere. Diuiso enim genere in speciem hominis, formam quidem & characterem accipit animal quod est in homine, & in genere & in specie idem est animal, & in eadem specie hominis, est etiam rationale quod discernit, & diuidit per eam differentiã, ab aliis speciebus, & erit quidẽ vnum, & idem animal in genere & in specie. Rationale autem discernet hominẽ vt ratione preditum ab aliis speciebus. Semper autem consideratur species in aliqua parte. Nulla enim est species, quæ non habeat aliquam partem: nam & homo, & quoduis brutum suas habet partes, & in quauis eorum parte est species. Non tamen pars alicuius speciei, est species. Manus hominis est pars hominis, qui est species, sed pars hominis non est species. Porro autem quamuis genus & totum in hoc conueniant, quod vtrumque sit vniuersum & intergrum, in hoc tamen differunt, quod genus quidẽ sit in speciebus, inest enim animal in homine & boue & cæteris speciebus animalium, totum autem non est in partibus: nam homo qui est totum, non est in pedibus qui sunt partes hominis. Est itaque species parte magis principalis, nam genus quidem est in specie, totum autem nõ est in parte. Quinetiam quicquid prædicatur seu dicitur de genere, idem etiã dicitur de specie. Quicquid certè dicitur de animali, idẽ etiã de homine, vt si animal quod est genus dicatur viuere, dicitur etiã homo viuere, qui est species animalis. Cum autem genus sub se multas contineat species, non poterunt cõsiderari pauciores duabus aut tribus speciebus. Generalius autem diuidi dicuntur species, quando in diuisione est & genus & differentia, & tunc accipit species formam & characterem ex eodem & altero. Idem quidem est & ipsum genus, quod est in genere & in specie, vt animal quod est vnum & in genere & in specie. Alterum vero est differentia quæ aliquam speciem ab aliis distinguit, vt rationale quod hominem discernit ab aliis animalibus, & volatile quod aues distinguit ab aliis speciebus. Diuiduntur etiam species non per diuisionem generis per idem & alterum, id est per genus & differentiam, quæ quidem diuisio est maximè generalis, sed diuiduntur etiam per generalia significata, à quibus formam accipiunt & characterem. Ita quodlibet prædicamentum habet suam speciem, quæ formam & characterem accipit ex iis quæ significantur. Prædicamenta ergo quæ sunt suprema rerum genera, diuisa per sua significata, species constituunt, & est vnumquodque prædicamentum species ex significati diuisione. Cùm sint autem prædicamenta species, species autem sint notiones quæ sunt in animis, solæ autem definiantur notiones, definientur etiam prædicamenta. Quorum autem sunt definitiones, eorum etiam sunt scientiæ & contrà: qui ergo scit, & rem quam scit potest oratione explicare & definire rursus qui potest explicare & definire is sciat quoque necesse est. Sunt enim definitiones & scientiæ ita inter se coniunctæ, vt non possit vnum sine altero consistere. Quod si ignoretur quomodo sit facienda definitio, multæ inde orientur dubitationes & deceptiones, definitio enim rem explicat, & omnem tollit dubitationem. Quãuis autem definitio quid sit res quæ definitur explicet, & id maximè efficiat generi subdita differentia, quæ addita definitæ speciei eam distinguit ab aliis speciebus, naturam diuersam ostendens. Additur tamen definitioni etiam alia differẽtia, quæ rei nõ ostendit naturam, sed tantum significat ei innatam proprietatem qua distinguitur ab aliis, adeò vt id sit simul & proprium & differentia, quale est vi ridendi præditũ, quod est & proprium hominis, & quo differt ab aliis animantibus. In hominis itaq; definitione adiectum particeps rationis, mortale, terreste, pedestre, hominis ostendit naturam, qua ab aliis distinguitur. Vi autem ridendi præditum significat proprietatem qua ab aliis distinguitur, non autem naturã. Est itaq; illud ridendi vi præditum, & hominis proprium, vt quod ei soli insit, & differentia, cum ridendi potestate differat ab aliis animantibus. Id autem quod soli inest, & cui soli inest mutuo de se prædicatur. Nam & homo predicatur de eo quod habet insitam ridendi facultatem, & quod ridendi habet potestatem de homine, in definitionibus autem primum genus assumitur, quod obtineat principatum, & per se consistat. Cum sint autem multiplices definitiones, nempe & longiores, & minores & minimæ: longiores quidem sunt, quæ sumuntur ex multis speciebus per decem prædicamenta, quorum vnumquodque est species: minimæ autem sunt quæ sumptę ex proximis speciebus, rei naturam & essentiã indicant. Minimæ autem omnium sunt, quæ constant ex genere, & ex duabus necessariis differentiis, vt fiat breuior definitio. Quamuis autem definitio non perfectè ipsam explicet essentiam, eam tamen vtcumq; declarat per proprias species. Habet autem definitio essentiam propemodum in qualitate. Qualitatem autem vocat proprietatem, virtutem officiumq; & munus eius quod definitur. [b] *Quæ efficiunt vt sustineatur assensio, causæ sunt duæ supremæ.* Cum ostẽdisset Clemens perueniri ad veritatem & scientiam per demonstrationem & definitionem, neque tamen sunt omnia ita certa, vt non sit aliquando sustinenda assensio, dicit duas esse causas sustinendæ assensionis. Vna est mens humana, quæ cum sit multiplex & instabilis eas generat vi sua dissensiones, vt non facilè intelligas quibus sit credendum & non credendum. Secunda est rerum inter se discrepantia, quæ efficit, vt neque credatur omnibus neque non credatur: non creditur quidem quod inter se pugnet: creditur autem & non creditur, quod tanta sit in eis æqualitas, vt veluti in libra sita fides nunc in hanc partem, nunc in illã propendeat. His de causis sustinemus assensionem. Hinc factum est, vt in rebus humanis sint iudices, & curæ, quæ res dubias & controuersas perpendunt & examinant. Hinc sunt etiam bibliothecæ, in quibus discrepant Philosophi de contrariis & inter se pugnantibus dogmatibus. [c] *In voce tria versantur nempe & nomina quæ sunt signa.* Quoniam notio dicitur quæ animo comprehenditur, cui vel assentimur, vel eius sustinemus assensionem, intellexit Clemens de voce aliquid esse dicendum. Tria ergo sunt in voce consideranda. Primo nomina, quæ sunt signa eorum quæ in animo principaliter cogitantur, & per consequentiam signa subiectorum. In voce ergo sunt nomina, quæ significant ea quæ cogitantur. Cogitata autem referunt & exprimunt ea quæ sub vocẽ cadunt. Eadem autem sunt omnia cogitata: eadem enim forma & figura exprimitur ex rebus subiectis: sed non vt eadem sunt omnibus cogitata, ita etiam sunt eadem nomina. Nam pro linguarum & sermonum diuersitate apud diuersas gentes varia sunt nomina, sed eadẽ sunt omnibus cogitata quę nõ exprimuntur,

& referuntur ex nominibus quæ sunt varia, sed ex rebus subiectis quarũ est eadem figura & idem typus. [d] *Atque nomina quidem reducit grammatica.* Scientia Græcè dicitur ἐπιστήμη, quæ ideo ita est appellata, quod mẽs se sistat oportet ad aliqua certa & definita. Cum autem infinita sint indiuidua & singularia, & ideo non possit certa eorũ haberi scientia, reducenda sunt indiuidua ad vniuersa & generalia. Hinc est quod cum sint nomina infinita quorum nõ potest certa haberi scientia, Grammatica ea volens certa comprehendi scientia, omnia deduxit ad certum numerum elementorum, nempe ad viginti quatuor elementa. Philosophi quoq; qui & ea scrutantur quæ mente percipiuntur, & quæ sunt subiecta, & quæ sub sensum cadunt, quæ sunt infinita & innumerabilia, vt ea certa & definita comprehenderent scientia, quædã inuenerunt elementa ad quæ reducuntur omnia de quibus quæritur. Ea sunt vel summa illa genera quæ vocantur prædicamenta, vel ea quæ dicuntur rerũ principia. Et si quid sit quod ex vno vel pluribus constet principiis, id verè esse dicitur, sin minus id non esse est certo statuendum. [e] *Ex his quæ dicuntur alia quidem dicuntur absque connexione.* Quæ scientia comprehenduntur non possunt exprimi & explicari, nisi verbis quæ de aliis dicuntur. Quæ de aliis dicuntur ea vel sine connexione dicuntur, vt quæ perfectã nõ efficiunt orationem: quæ autẽ dicuntur cum connexione ea perfectam efficiunt orationem, vt quæ affirment vel negent, & vel verum dicant vel falsum. Quæ autem dicuntur sine connexione, sunt illa decẽ summa genera, quæ dicuntur etiam prædicamenta, & sunt elementa eorum quæ sunt in materia, & post principia à quibus fiunt alia, & possunt considerari ratione. Sunt autem illa summa genera seu decẽ prędicamenta eorum quæ cadunt sub materiam. Quę sunt autem expertia materiæ, ea non comprehenduntur ratione, sed sola mentis applicatione. Ex his autem decem prędicamentis, vnum solũ dicitur ad aliud relatum, nec per se dici potest: reliqua autem nouem prædicamenta dicuntur per se, nec referuntur ad aliud. Ex his autem quæ sunt sub his prædicamentis, alia sunt synonyma, alia sunt heteronyma, alia sunt polyonyma, alia sunt denominatiua, alia autem sunt homonyma. Quæ cum eleganter explicet Clemẽs & apertam eorum tractet definitionem, non est quod in his exponendis diutius immoremur. [f] *Ex causis autem, aliæ sunt quæ dicuntur procatarcticæ.* Quoniam ad scientiam & cognitionem plurimũ possunt causæ, eas primum enumerat, deinde eas definit, & vt faciliùs intelligãtur, earum dat exemplum. Procatarcticæ sunt causæ, quæ non sunt primo rem efficientes, sed rei agendæ primam dant occasionẽ, licet non necessariam: ita visa pulchritudo est prima occasio amoris, licet amorem nõ efficiat necessariò. Synecticæ autem sunt causæ continentes, & quæ proxime suum efficiunt effectum. Earum autem causarum exemplũ dat in eo qui discit. Pater est disciplinæ prima occasio qui dat filium magistro instituendũ: Magister autem qui docet est prima & proxima efficiẽs causa disciplinæ: ingenium autẽ discipuli, est disciplinæ causa adiuuans, seu cooperãs. Cum autem tempore opus sit vt discatur disciplina, tempus est causa sine qua non discitur disciplina. Quamuis autem omnes sint causæ, quæ ad efficiendũ aliquid cõferant, ea tamen propriè dicitur causa quæ agendo aliquid præbet, nempe causa efficiens: vt autem dicatur efficiens non necessario requiritur vt efficiat, sed vt vim habeat & potestatem efficiendi. Ita ferrum dicitur secare cum possit secare, etsi nondum secet, & operatorium dicitur quod potest operari licet nondum operetur. [g] *Porro autem alij quidem causas esse dicunt ex corporibus.* Cum de causis non omnes eadem sentiant, sed alij quidem eas dicant esse corpora, alij vero eas dicant esse incorporas, Clemens neutram reiicit opinionẽ: variè enim consideratas dicit causas & corporeas esse & incorporeas. Nã si dicatur secare gladius, secandi causa erit corporea. Quod si secare dicatur sectio, quæ est operatio seu actio quę est incorporea, sectio erit causa incorporea. Dicetur etiam vtraq; esse causa per abusionem: vtrumque enim & gladius scilicet dicitur propriè secare qui est corpus, sectio quoq; propriè secare dicitur, quæ est incorporea ferrum seu gladius est propriè secandi causa, cum id amoueat quod obstat ne secetur quod est comminuendum. Sectio quoque est propriè secandi causa: non enim secatur aliquid nisi agendo & operando, ea autem actio est incorporea. Secare quoq; propriè dicitur materia quæ sua duritie amouet id quod cõminuitur vt secetur. Vtrunque ergo, & proprie & improprie seu per abusum dicitur causa secandi, sed diuersè consideratum.

OCTAVI ET VLTIMI LIBRI STROMATVM FINIS.

IN TITI FLAVII CLEMENTIS ALEXANDRINI PROTREPTICVM COLLECTANEA EX VARIIS DOCTORVM virorum Lectionibus, commentariis, aduersariisque decerpta.

Prior numerus paginam huius editionis, posterior decadem linearum indicat.

ADHORTATORIA] προτρεπτικός. P. Victorius var. Lect. lib. 4. cap. 18. Ita veteres huiuscemodi orationes appellabant (προτρεπτικοὺς λόγους) quibus plenis laudis alicuius rei ad eam capessendam adhortabantur. Aristoteles quoque à Græcis interpretibus traditus est προτρεπτικὸν confecisse, quo adolescentes impelleret ad studia philosophiæ. Ipse autem aliquando mecum cogitaui, an Cicero verbis his ex Hortensio quæ citantur à Nonio huiuscemodi orationem significarit. Nam quod vereris ne non conueniat nostris ætatibus ista oratio, quæ spectat ad hortandum. Hæc ille. Pollux lib. 6. citat Antisthenem ἐν τῷ προτρεπτικῷ & Galeni est προτρεπτικὸς ἐπὶ τὰς τέχνας. Vide pag. 702. 10.

1. 20. *Eunomum Locrensem.*] Strabo quidem lib. 6. eandem penitus fabulam, narrat siue historiã de certamine Eunomi Locri cum Aristone Rhegino, de Pythone vero & Dracone, hoc est de illo ipso serpente ab Apolline occiso mẽtio fit à Clemẽte, quod id acciderit πυθίοις ποτὲ ἀγωνιζομένοις, *quo tempore Pythij ludi celebrabantur.* Narratur & hoc ipsum ab Antigono in congerie mirabilium narrationum, quem Xylander cum Liberali edidit. De cicadis Locrensibus Ælianus ca. 9. lib. 5. de animalibus vide, Prouerbium Acanthia cicada.

14. 50. *Didymæum.*] Gr. διδυμαῖε. Fed. Morello Professori Regio doctiss. viro legendum videtur Δωδωναῖε ex Cicerone 1. de Diuinat. Arnob. lib. 6. & aliis.

Ib. 60. *Non propalabo.*] Gr. ἐξορχήσομαι, quod ferre sonat extra tẽpli vestibula choreas ducere, prouerbiali tropo vsurpatur pro arcana & reticẽda in vulgus edere. D. Dionys. initio de Hierarch. ἀλλ᾽ ὅρα ὅπως οὐκ ἐξορχήσῃ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, *caue ne sancta sanctorum eliminet.* Tatianus Assyrius τὸν τὸν ἐξορχησάμενον τὰ παρ᾽ Ἀθηναίοις μυστήρια τετιμωρήκατε, loquitur de Diagora Melio quem ob proditam in vulgus mysteriorum fidem Athenienses quouis supplicio dignum censuerant. Vide Iunium 6. cent. 80.

15. *Coronati serpentibus.*] Arnob. lib. 5. Bacchanalia etiam prætermittemus inania, quibus nomẽ Omophagiis Græcum est, in quibus furore mẽtito, & sequestrata pectoris sanitate circũplicatis vos anguibus, atque vt vos plenos Dei numine ac maiestate doceatis caprorũ reclamantiũ viscera cruẽtatis oribus dissipatis. Sic apud Nonnium citatur è Lycurgo Næuij versus hic qui forte huc pertinet. *Alte iugatos angues in se gerunt.* Plutarch. in Alexandro de Olympiade verba faciens quæ Bacchi sacris addicta erat, & Mænadum more dracones alebat, οἱ πολλοὶ παρειαὶ πεφυκότες ὄφεις τῶν γυναικῶν καὶ τοῖς στεφάνοις ἐξέπληττον τοὺς ἄνδρας. Cæterum apud Euseb. citatur hic locus c. 5. l. 2. de Præparat. Euang. δι᾽ ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. *Euam per quam error est consequutus, & mors insecuta.*

Iam vero si accurate.] Græce τὴν Εὔαν ἀκριβούμενον. Genesis 1. v. 1. serpens Hebraicè dicitur נחש, at in Chaldaica paraphrasi חויא. Itẽ Exod. 4. v. 3. vt quidẽ vult A. Mazius à verbo חוה nũtiauit, indicauit, q. d. Nuntium, quod nuntiauit ipsi חוה Chauæ Euæ fructum vetitum: vnde Bar-Cepha Syrus eam dictam putat ab indicatione, Hebræi à vita. Est ergo Syrochaldaica vox Cheuia, sed & alibi sæpe Hebræa lingua dicitur Syriaca, vt in Actis Apost. Epiphanius in Epitome librorum cõtra hæreses, καὶ τὴν κρεωνομίαν μυοῦντες τῶν ὄφεως αἱματισμοὺς, εὐάζοντες τὸ εὐὰ, εὐὰ, ἐκείνην τὴν Εὔαν, τὴν διὰ τοῦ ὄφεως ἀπατηθεῖσαν ἐπικαλούμενοι, ἢ διὰ τῆς δασείας φωνῆς τὸν ὄφιν ἀπὸ τῆς Ἑβραΐδος εἰς ταὐτὸν πάλιν ἐπικαλοῦντες. Εὔα γὰρ κατὰ τὴν ψιλὴν ἀπόδοσιν τὴν γυναῖκα, κατὰ δὲ τὴν δασεῖαν Εὔα τὸν ὄφιν παῖδες Ἑβραίων ὀνομάζουσι. Et carnium distributionem habẽt in sacris, serpẽtibus coronati, clamãtes Euan Euan, (vel, Euoë Euoë) illam adhuc Euam à serpente deceptam inuocantes, aut per aspiratam vocem ex Hebraica lingua serpẽtem ad suum errorem euocantes. Eua enim citra aspirationẽ Hebræis mulierem, cum aspiratione serpentem significat. Hoc Epiphanius atq; Euseb. à Clemente acceperunt. Cæterum quod Euæ nomen scribi dicitur cum spiritu leni, non, opinor, viris doctis probabunt; multo minus I. Drusius opinionem suam, qui Euantes inde putat appellatas, & Græcæ vocis etymologiam quærit in Syria lib. 1. Animad. cap. 33.

Ib. 20. *Possunt autem aliter.*] G. Canterus l. 8. c. 20. Nouar. lect. πάρεστι δὲ καὶ ἄλλως μυθήρια σοι νοεῖν ἀντιστοιχούντων τῶν γραμμάτων τὰ μυστήρια. Hic locus malè à scriptoribus habitus pristinæ restituetur integritati, si pro μυθήρια reponatur μαστήρια, quasi à venatione dicta velit Mysteria. Nam hoc eũ velle satis quæ mox sequuntur indicant, θηρεύουσι γὰρ εἰ καὶ ἄλλοι τινὲς ἄτὰρ δὴ καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοίδε Θρᾳκῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους, venantur

enim si vllæ aliæ eiusmodi quoq; fabulæ. Paulo post vbi cum Menandro disputat ἰδὲ γὰρ ἥλιος ἐπιδείξε ποτ' αὖ θεὸν τὸν ἀληθῆ, ἰδὲ λέγε εἰς ὅσιν ἥλιος ψυχῆς. quibus in verbis locum ἰδὲ posterius occupauit ἰδὲ. Hæc ille. Cæterũ ne quis, vt nonnulli existimarunt, verã etymologiã mysteriorũ hic tradi putet, aduertendũ est non tam Grammaticum veriloquium, quam Rhetoricam regulam à coniugatis argumentandi aut à notatione nominis ridendis his vocibus obseruari, in qua plerunque ioco aut non ita exacta statera res proferũtur, nõ enim magis hæc sunt certa quam illa apud Athenæum li. 3. Dionysium quẽdam noua nomina finxisse, vt columnã μένεκράτη, quod valida perduret, iaculum βάλαντιον quia iaciatur in aduersum, muriũ latebras μυστήρια quia μῦς τηρεῖ mures seruent.

Ib. 60. *Ex tympano comedi.*] Iul. Firmicus de errore prof. relig. c. 19. Libet nũc explanare quibus se signis vel quibus symbolis miserenda hominum turba cognoscat. Habẽt enim propria signa, propria respõsa quæ illis in ipsis sacrilegiorum cœtibus diaboli tradidit disciplina. In quodam templo, vt in interiores partes homo moriturus possit admitti, dicit de tympano manducaui, de cymbalo bibi, & religionis secreta perdidici, quod Greco sermone dicitur, ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός.

Ib. *Temperatum attuli.*] ἐκερνοφόρησα. P. Leopardus l. 4. c. 2. Emẽdat. profert ex 11. Athenei τὸ κέρνος ἀγγεῖον κεραμεοῦν ἔχον ἐν αὐτῷ κοτυλίσκους. cernos vas fictile cui agglutinatæ sunt exiguæ cotylæ multæ in quibus alba sunt papauera, triticũ, faba, mel, oleum. His vescitur qui fert cernos, vt & qui cistã gestauerit. Pollux l. 4. τὸ γὰρ κερνοφόρον ὄρχημα οἶδα ὅτι κέρνα ἢ ἐσχαρίδας ἔφερον, (manuscriptus φέροντες) κέρνα δὲ ταῦτα ἐκαλεῖτο. Hesychius, κερνοφόρος ὁ τὰς θυσίας ἄγων. Clemens, τὰ σύμβολα οἶδ' ὅτι κινήσει γέλωτα, καὶ μὴ γελασείουσιν ὑμῖν (ita enim legendum ex Eusebio) ἐκερνοφόρησα, sic habẽt tam Clemens quã Eusebius, sed legendum ἐκερνοφόρησα, cernos tuli, vel craticulas illas mysteriorum gestaui, aut quæcunque illa fictilia fuerint vasa.

16. *Sabaziorum certe.*] Arnob. li. 5. Auctorẽ aliquis desiderabit rei, tum illũ citabimus tritũ notumque senarium, quem antiquitas canit dicẽs, Taurus draconem genuit, & taurum draco. Ipsa nouissime sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus. Firmicus c. 27. Sequitur aliud symbolũ, ταῦρος δράκοντος καὶ δράκων ταύρου πατήρ. Idem c. 11. Sebasiũ colentes Iouem anguẽ cũ initiantur per sinũ ducunt. adhuc primi erroris vitia grassantur, & quicquid hominẽ perdidit colitur, & funesti anguis calida crudelitas adoratur.

16. 20. *Pinea nux.*] Arnob. contra gentes l. 5. cuius rei testimonium argumentumq; fortunę suis prodidit in carminibus Thracius. Talos, speculum, turbines, volubiles rotulas, & teretes pilas, & virginibus aurea sumpta ab Hesperidibus mala, erat nobis cõsiliũ prǣterire. Hesychius καμπεσίγυια κάμπτοντα τὰ μέλη. Scaliger in Catullũ. Tympanũ tubam Cybellem tua mater initia. Non hic sacra, sed plane crepundia. Apuleius in Apologetico. Etiamne cuiquam mirum videri potest, cui sit vlla memoria religionis, hominem tot mysteriis Deum conscium, quædam sacrorum crepundia domi adseruare. Nam tuba & tympanum sunt crepundia Cybeles, quum adhuc in cunis esset, vt Bacchi κῶνος καὶ ῥόμβος, καὶ παίγνια καμπεσίγυια. παίγνια crepũdia, initia. Pindarus in Hyporchemasin vocat καμπεσχάς. Adde, Glossarium, Crepũdia γνωρίσματα, ἀρχαί. Idem in hunc locum Varronis li. 8. de LL. Ac si quis puerorum per delicias pedes male ponere, atque imitari vacias cœperit, hos corrigi oportere si concedant, contra si quis in consuetudine ambulandi iam factus sit vacia, aut cõpernis, si eum corrigi non concedant non sequitur, vt stulte faciant, qui pueris in geniculis obligent ferperastra, vt eorum deprauata corrigant crura καμπεσίγυια ferperastra. Orpheus enumerãs crepundia Bacchi in infantum supellectile recenset illa, vt citat Clemens.

Ibid. 40. *Hi cum suum fratrem.*] Heruetus hic frustra est cum mutat, τρίτον in αὐτῶν. Tres enim fratres erant Corybantes. Strabo l. 10. τοὺς κορύβαντας οἱ μὲν τὸ Διὸς καὶ Καλλιόπης φασὶ τοὺς αὐτοὺς τοῖς Καβείροις ὄντας. Iouis & Calliopes filios Corybantas eosdem esse aiunt, & Cabiros. Paulo post ex Pherecyde tradit Vulcanum ex Cabera Protei filia tres Cabeiros, totidemque nymphas Cabiridas ortas. Arnobius li. 5. obliuioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctũ illud mysterium traditur; Frater trucidatur à fratribus, interempti ex sanguine apium natum, prohibitum mensis olus illud apponi, ne à manibus mortui inexpiabilis cõtraheretur offensio. Iul. Firmicus de errore profan. relig. c. 12. In sacris Corybantiũ parricidium colitur. Nam vnus frater à duobus interemptus est, & ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret sub radicibus Olympi montis à parricidis fratribus consecratur. Hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quondam cruento, cruentis manibus supplicabant. Apud Eusebium etiam legitur τρίτον non αὐτῶν.

17. 20. *Puerilesque Iacchus.*] P. Leopardus li. 6. c. 25. Emendationum, hæc Orphei carmina, vt apud Arnobium li. 5. & Clementem hic, itaque apud interpretẽ Eusebij habentur l. 2. de Præparat. Euang. c. 5. emendanda esse ait, & notandum in 3. carmine Arnobium videri aliter legisse, quàm Græca habeant exemplaria, tam Clementis, quam Eusebij. nam ab illis nulla fit mentio Iacchi, quare non παῖς δ' ἦν Ἴακχος suspicatur eum legisse, sed παῖς ἦν ἴακχος δ' ἦν, aut aliquid simile. Vt semel dicam quod sentio, inquit, sunt hæc inuoluta & mysteriode & forte mendosa. Cæterum fortasse legendum est apud vtrunque, vt legit Arnob. qui in huius impuræ fabulæ narratione hunc versum videtur expressisse illis verbis, Facit sumere habitum &c. In Eusebio impresso quod ad reliquum attinet, legitur ὑπαδικνῆς, vt suspicatur legendum Heruetus. Cætera leguntur vt apud Clementem nisi quod δέξε δὲ πάντα corrigendũ est pro δέξαι. Cyceon cinnus Nonio, potio ex multis liquoribus confecta. Athenæus li. 11. κυκεὼν γὰρ ἐν αὐτῷ γίνεται πῶτ', ὅτι πίνει ἐν τῷ κράματι τυρὸν ἔχουσι καὶ ἄλφιτα. In ipsa miscetur Cyceon potio ex polenta & caseo tẽperata. Hesychius κυκεὼν πῶμα ἐκ πολλῶν ἑτεροίων συγκείμενον. aliis οἰνόμαλι, vt & interpretationum huius nominis cinnus fieri possit; sed Budæus eius varia fuisse genera admonet. Vide Turnebum l. 12. c. 8. Aduersar. Arnob. etiam & Cicero cinnum vertunt.

Ib. 30. *In cista accepit.*] P. Leopardus l. 4. c. 3. Emẽdat. Non male otium ille suum poneret, qui ea loca quæ Eusebius à Clemente est mutuatus cum ipso Clemẽte coniungeret, & cõtra. Hoc si fecisset is, qui eum nobis Latinum dedit, non legisset apud Clemẽtem κίστη τὸ σύνθημα ἐλευσινίων, nec vertisset, In cista accepit Eleusiniorum signa &c. cum legendũ sit ex Euseb. καὶ ἔστι τὸ σύνθημα. i. Atque hoc est signũ Eleusiniorum.

hiorũ. Arnob. hæc ita vertisse videtur: Ipsa denique symbola, quæ rogati sacrorum in acceptionibus respõdetis, ieiunaui, atq; ebibi cyceonẽ, exta sumpsi, & in calathũ misi: accepi rursus, in cistulã transtuli.

Ib. 40. *Et tolypæ.*] Io. Scaliger in Varronem. Panus τολύπη, glomus. Vnde quædam placentæ, quæ ad eum modum confectæ essent, τολύπαι dicebantur. Meminit Athenęus li. 3. Clemens Alex. Protrept. καὶ πυραμίδες καὶ τολύπαι. Glomus vocabatur Latine, quod τολύπη glomus. Festus, Glomus in sacris crustulũm.

Ib. *Annon mala Punica.*] Quod apud Trapezuntium legimus inter ista, exta fumantia, corda tremẽtia, non reperitur tale quid in Græco Eusebij, tantũ καὶ καρδίαι. Fed. Morellus P. legendum suspicatur καὶ κράδαι, vt de ramis ficulneis intelligatur, quia Clemẽs paulo post κλάδον συκῆς inter Dionysiaca refert. Trapezũt. autẽ potuit & quoddã ex istis placentarũ vocabulis putare id significare, vt vertit φθοῖς pultes. Heruetus quoque melius reddidisset, pthois. sic apud Athenæum ὁ δ᾽ φθοῖς ἐπογκωτά. Sic porro confici pthoidem. Enumeratur & apud Pollucem li. 6. c. 11. inter placentarum genera, sic enim legẽdum ex manuscripto. φθοῖς καὶ φθοΐδια, ἔπογκτος, ἀρομματίδες. nã diuersum genus ἐπογκτος apud Athenæum li. 14. interpres vertit pthoides libatoria. Postremo quod vertit Heruetus, ignis non dissimulat, & arguit, & punit quę iubentur, sic habuit Florentina editio τὸ πῦρ ἐγχ᾽ ὑποκρίνεται ἐλέγχειν καὶ κολάζειν ἃ κελεύεται. in suo libro Græco ita sua manu correxerat ille, ἐλέγχειν καὶ κολάζειν. Apud Eusebium. τὸ πῦρ ἐγχ᾽ ὑποκρίνεται, ἐλέγχειν καὶ κολάζειν κελεύεται. Trapezuntius, nescit ignis dissimulare, aperiendo, redarguendoque omnia punit.

18. 10. *Menagyrtes.*] Apuleius l. 8. Metamorph. per plateas & oppida cymbalis & crotalis personantes, deamque Syriam circunferentes mendicare cõpellunt. Minutius Octauio. Mendicãtes vicatim Deos ducunt. idem Tertull. Apologet. 13. Dionys. Halic. l. 11. Iunius centur. 9. Prouerb. 23. apud eũdem Dionys. & Eusebium 2. de Preparat. legit μηναγυρτοῦντες & μηναγυρτῶν, quæ vox idem cum altera μητραγυρτοῦντες & μητραγυρτῶν, sonat: nisi quod ex etymi ratione menstruum circulatorem intelligamus μηναγύρτην. nam quolibet mense cœtus faciebãt, stipemque corrogabant, vt ex Suida quoque discimus, vide pag. 76. 10.

Ib. *Qua de caussa.*] Muretus li. 10. ca. 17. var. lect. Diagoras & Hippo Melij fuerunt, de iisque & de Theodoro quasi de hominibus impiis loquuti sunt veteres, quod etsi veri Dei cognitionem consequuti non erant, eos tamen qui colerẽtur à popularibus suis, Deos non esse intelligebant. Ideo Aristophanes Socratem Melium vocat, cui eandẽ notam inurere calumniatores volebant. Idemque de Socrate testatur Iustinus in Apologia 2. pro Christianis & de Heraclito, cum modeste, ac frugaliter viuerent, atheos habitos illos. Et certe Socrates nũquam docuit nullos Deos esse, sed tantum supremum quendam Deum immẽsum, æternum, multo superiorem iis omnibus qui tum publice pro Diis colerentur οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοί εἰσι κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος, καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς. Hæc Muretus. Arnob. l. 4. Possumus hoc in loco omnes istos vobis quos inducitis, atq; appellatis Deos homines, fuisse monstrare, vel Agragãtino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius clarũ vt fieret cunctis sermonẽ in Italũ trãstulit, vel Nicagora Cyprio, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille. Lactant. l. 1. c. 11. meminit Euemeri, sed Messenium dicit Plutarchus apud Eusebium l. 14. c. 6. Tegeatem, sic enim legendum est ex lib. de Placitis Phil. 1 Itemque Diagoras Melius, non Milesius. Paulo post. Quod apud Epiphanium legitur Heraclitus Ægyptius, sine dubio mẽdosus est locus; licet & in Græco sit αἰγύπτιος φασί.

Ib. 40. *Hunc ne vides.*] Duo priores ex his quatuor versibus Euripidis sunt, vt monet Clemens ipse lib. 5. pag. 605. 20. Athenagoras citat in Legatione pro Christia. & Cicero 2. de Natura Deorum.

Vides sublime fusum immoderatum athera,
Qui tenero terram circumiectu amplectitur,
Hunc summum habeto Diuum hunc perhibeto Iouem.

Io. Villiomarus in Titium 8. 17. legit: Vides sublime fusum, non fusum, i. ὑψοῦ. & immoderatum ἄπειρον significare ait. Ennius item: Aspice hoc sublime cadens quem inuocant omnes Iouem, alij legunt, sublimen c. quem vocant o. I.

19. 60. *Coryphasiam.*] De Minerua Coryphasia vide P. Victorium l. 11. c. 15. qui locum Pausaniæ ex Messeniacis consentientis cum Clemente profert, quod vero Minerua quincta patris pelle se induerit tanquam ægide, Iulius Firmicus cap. 17. de err. prof. relig. Quincta Minerua Pallante patre & Titanide matre orta est, quæ patris appellata nomine Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc parricidialis amẽtia furoris & væsanę temeritatis instinctu, patrẽ Pallãtem crudeli morte iugulauit. Nec simplici patris morte contenta, vt diutius malis suis frueretur, & vt de morte patris crudelius triumpharet exuuiis corporis eius ornata est. Cicero 3. de Nat. Quincta Pallantis, quæ patrẽ dicitur interemisse virginitatẽ suam violare conantem, cui pinnarum talaria affingunt: Isacius Tzetzes. πάλλαντα τὸν ἴδιον πατέρα πτερωτὸν ὑπάρχοντα βιαζόμενον αὐτὴν ἀνεῖλε καὶ τὸ δέρμα αὐτοῦ ὡς αἰγίδα περιβάλλετο, καὶ τὰ πτερὰ τοῖς ποσὶν αὐτῆς προσήρμοσεν. Pallantem patrem suum alatum, ipsamque violentem occidit eiusque pellem, vt ægidem gestabat, atque alas pedibus suis accommodauit.

30. 20. *Et Callimachus.*] Verba illa, Idem alibi, ad sequentem lineam pertinẽt, diuersis enim locis hæc ait Callimachus. Vtrunque referunt typographi inter fragmenta eius sub finem operum. Arnobius li. 4. de Marte. Quis ei canes ab Caribus, quis ab Scythis asinos immolari non principaliter cum cæteris Apollodorus?

Ib. 30. *Illum quoque.*] Locus est ex ode 3. Pythiorũ antist. 3. sed illa non satis tuto vertit Heruetus ῥίψαις δι᾽ ἀμφοῖν ἀμπνοὰς στέρνων. manus per ambas. N. Sudorius, qui versu reddidit, eleganter

Phœbigena certe perstrinxit lumina fuluo
Nitore, & illum blanda merces impulit.
Iuppiter iratus rediuiui pectora Glauci,
Et insolentis rupit Æsculapij
Fulmine, quod toto connixus corpore torsit;
Illosque adustos liquit audax spiritus.

Scholiastes Græcus ὅτι ἐπιπέμψας βέλος δι᾽ ἀμφοτέρων τῶν μαστῶν, ἤτοι τῶν πλευρῶν, δι᾽ αὐτὸ τι τῷ ἀσκληπιῷ καὶ τῷ ἰαθέντι. Vtrumque ergo occidit Iuppiter, & Æsculapium, & eum qui ab eo fuerat curatus, siue ille fuerit Glaucus siue Hippolytus, siue Tyndarus, vt varij tradũt Athenag. in legatione hũc etiã locũ Gẽtibus obiicit.

Ib. 60. *Cypriaca.* Strobæus tit. 31. de verecũdia citat Stasinum in Cypriacis. Athenæus l. 8. & 15. dubitat Cypriorũ versuũ auctor sitne Stasin' an Hegesias.

31. *Namque virum Alcidem.*] Hic versus reperitur

initio lib. 21. Odyssææ vbi narratur Iphiti mors ab Hercule occisi. Cęterum quod substituit Heruetus ἄνθρωπον in locum τὸ εἴδωλον Homerus Odiss. 12. vocat etiam βίην ἡρακληίην εἴδωλον quum occurrit Vlixi apud inferos, qui locus ab Homeri reprehensoribus carpitur, & Lucianus inde sumit occasionē irridendi Deum hūc ex hominibus ascitum, in Dialogis mortuorum, nam si ille quoque vmbra est vel simulachrum, habetque suos manes vt cæteri νεκροὶ, argumento est hominem fuisse.

Ib. 40. *Thmuitarum capru.*] Had. Iunius cent. 3. 93. Thmuitarum hircus de mulieroso homine, in quē adhinniunt quodammodo scorta, ad vnius nutum parata. D. Clemens Protrept. loquens de Apolline ὁ θμουιτῶν τράγος. Est autem Thmuis oppidum Ægypti Stephano teste. Eusebius & Nicephorus Philecę meminerūt Thmuitarum Episcopi. D. Hieronym. 2. aduersus Iouinianum, vrbes ait in Ægypto ex animalium vocabulis nuncupari, Leonto, Busiris Thmuis, quod interpretatur hircus.

32. *Alius Pelopem.*] Iul. Firmicus. Pelops in deliciis amatoris fuit, & diu prostituti pudoris damna sustinuit. Tatianus contra Gręcos καὶ παρ' ὑμῖν δὲ ὁ πέλοψ δεῖπνον τῶν θεῶν γίνεται καὶ ποσειδῶνος ἐρώμενος. Apud vos autem Pelops Deorum epulis apponitur, etsi amatus à Neptuno. Pindarus ode 1. Olymp. πέλοπος τῷ μεγασθενὴς ἐράσσατο ποσειδῶν Pelopis, quem prępotēs amauit Neptunus. Ælianus var. histor. l. 13. c. 5. Chrysippum filiū Pelopis rapuisse Laium tradit, & Athenęus l. 13. Laius apud Pelopem diuersatus adamauit eius filiū Chrysippum & cum raptum imposuisset currui aufugit. Praxilla Sicyonia Chrysippum à Ioue raptum fuisse inquit.

35. 50. *Et Phaethonti.*] Theodorus Canterus l. 1. c. 19. var. lect. In hunc locum Arnobij l. 4. Nonne vestris cautū est literis post Vulcanū Phaonem, Martē, in Anchisæ nuptias Æneadum matrē arsisse? Hoc loco suspicabar pro Phaonem, Phæonem scribendū esse, sed in eo non acquieui, verū consulens exemplar Romanū longè aliam lectionē inueni nimirum hāc, post Vulcanū Phaëthontem, quæ lectio prima frōte alienissima visa est, tandē consului Clementē vbi hęc respexi καὶ φαέθοντα εἰλόχα, quare hic locus Arnobij non emēdationem, sed obseruationē requirit. Hæc ille. Athenæus tamen l. 2. sub finem. κρατῖνος δέ φησι φάωνος ἐρασθεῖσαν τὴν ἀφροδίτην, ἐν καλοῖς θριδακίναις αὐτὸν ἀποκρύψαι. μαρσύας δὲ ἐν χλόῃ κριθῶν. Cratinus inquit, Venerē cum Phaonē deperiret in pulchris lactucis eum abdidisse: Marsyas vero in segete virētis ordei. Ælianus l. 12. c. 18. var. hist. Phaonē omnibus hominibus elegantiæ forma præstantē Venus in lactucis abscōdit. Legendū itaq; in vtroq; videtur Phaonē.

Ib. *Nemeæ alij puero.*] Scholiastes Pindari in Præfatione Nemeorum τὰ νέμεα φασὶν ἀγὼν ἐπὶ ὀφέλτῃ, & paulo post, ὄφις ἀνεῖλε τὸν παῖδα. ἀμφιάραος δὲ τούτοις μαντευόμενος ἀρχέμορον αὐτὸν ἐκάλεσεν, ἐπὶ ἀρχὴ μόρου ἐγένετο ὁ τοῦ παιδὸς θάνατος. Opheltem Amphiaraus Archemorum appellauit, quod Argiuis initium mortis esset morte sua, sed hunc Eupheti, & Creusæ non Lycurgi & Eurydices filium dici aduerte. Cæterum necesse nō fuit mutare lectionem apud Clemētem καὶ τὰ πέλοπος τὰς χοὰς τὰ ὀλύμπια ὁ φειδίου σφετερίζεται ζεὺς & inferias Pelopis Olympia sibi vindicat Iuppiter Phidiæ.

36. 10. *Prosymnus nomine.*] P. Leopardus l. 3. c. 20. Omnia hæc habent Arnobius li. 5. & Theodoretus in curatione Grec. affect. Meminerunt etiam Hyginus, Lycophronis scholiastes, & Fauorinus in voce ὄρχεις, sed in nomine variant. Nam quem Clemens, Arnobius & Gregorius Prosymnum, eūdem Theodoretus & Lycophr. interpres πολύυμνον vocant, Varinus πολύμνον, Hyginus mēdose Hypolipnum vel Hypolymnum & Pausanias πόλυμνον.

37. 30. *Annosa gentis.*] Versus est. Odyss. 19.

Ἀλλὰ καὶ ὥς μοι εἰπὲ τεὸν γένος ὁππόθεν ἐσσί
Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου.

alia lectio παλαιφάγου. Verba sunt Penelopes ad Vlixem. Sed & sic mihi dic tuum genus vnde es, Non enim à quercu antiqua. Reperitur & similis sentētia Iliad. χ. estque prouerb. quod magnus ille Chiliasta ch. 1. c. 8. 87 inde ductū ait, quod antiquitus in cauis quercubus habitarēt homines, atque inde nati fingebātur, ideo, & creditū est à Deucalione proiectis è saxis natū mortaliū genus. Alio item loco sibi ipsi nō cōstat, & peiorem rationem reddit. ch. 3. c. 7. 761 At Eustath. ὅτι νομάδα βίον εἶχον οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐρριπτοῦν καὶ δρυῶν καὶ λίθων κοιλότητων ὑπετίθουν τὰ νεογνὰ ἐκ πενίας διὰ πενίαν τὰ φίλτατα. ὅθεν καὶ φήμη διεσπάρη ἐκ τῶν ἐνειρισκόντων τὰ ἔνθεν βρέφη ὡς ἄρα ἐκ δρυῶν καὶ λίθων γεννῶνται ἄνθρωποι. Quo tempore in syluis & antris habitabāt mortales nonnunquam liberos exponebāt in arboribus petrisue excauatis, cum eos præ inopia nutrire non possent. Vnde sparsum in vulgus expositos illos natos ex quercubus & petris. Vsurpatur prouerbium in eos qui non carent genealogia, vel agrestibus nō sunt moribus, vt à Sexto Empirico sub finem operis contra Mathematicos. & 438. 40.

37. 40. *Agamemnonem certè.*] Hunc locum emendarunt P. Leopardus l. 4. c. 4. & Giraldus ab Herueto citatus, sed in eo differunt, quod ille legat ἐν ἔρωσι ἢ καλοῖς, in Cupidinibus vel Formosis, & ἀργυννίδος ναὸν ἀφροδίτης, templum Veneris Argynnidis. Profert etiam locum Stephani de Vrbibus, ex quo liquet hunc Argynnum filium fuisse Pisidicæ Leuconis filiæ, Athamantis neptis filij Sisyphi.

37. 60. *An non Veneri.*] P. Leopardus l. 8. c. 25. Veneris πειβασίας meminerunt Clemens Alex. & Hesychius πειβασοῦ ἀφροδίτην. Scholia in Clementem ἀσχημοσύνη interpretantur. Hæc ille. Ipsum quoque verbum ἐμβαίνειν referunt ad turpia viri docti exponentes illud ἐμβασικοίτας vspiam. πειβασοῦ autem decurratum forte est ex περιβασοῦ vt φρουρὸς ex προορῶν, συγκεχὺ ex συγκέχυσαι, Tarentino idiomate. Cæterum spurcum illud Dionysij Epithetum quod affert initio sequentis paginæ παρὰ τὸ ψάλλειν τὸ κόπτειν ἢ τίλλειν deducit scholiastes Æschyli in Persas sub finem Tragœdiæ.

38. 10. *Ex illis Euenitæ.*] Euenitas non facilius opinor reperias quàm Osirim Ægyptij, quamobrem hic forte an legēdum non Εὐηνῖται, sed Συηνῖται Syenitæ. Facilius enim mutato Συ in Εὐ. Ælianus li. 10. de animalibus c. 19. τὸν ἰχθὺν τὸν φάγρον. Συηνῖται μὲν αἰγυπτίων ἱερὸν νομίζουσιν. οἱ δὲ οἰκοῦντες τὴν καλουμένην ἐλεφαντίνην τοὺς μαιώτας. Ægyptij Syenitæ sacros pisces Pagros dicunt, atque Elephantinem sic nuncupatam colētes Mæotas pisces. Deinde caussam addit, quod pisces isti accessum inundantis Nihil suo aduentu prænuntient. Idem scribit Plutarchus de Iside & Osiride agens de Oxyrinchiris σεβόμενοι παρὰ τὸν ὀξύρυγχον ἰχθὺν δεδίασι μήπως τὸ ἄγκιστρον καθαρὸν ᾖ ὀξύρυγχον περιπεσόντος αὐτοῦ συηνῖται δὲ φάγρον. Hunc ipsum Strabo φαγρώριον appellat & φάγρον vnde Phagroriopolis lib. 17. in Arabici sinus recessu. Ibidem meminit & insulæ Elephantinæ in Nilo. & Plinius li. 16. ca. 21. vt circa Memphim Ægypti & in Elephantine Thebaidis

baidis nulli arbori decidant folia, ne vitibus quidē. Athenæus l. 7. Mæotas numerat inter Nili pisces.

Ib. 10. *Thebani autem.*] Ælianus lib. 12. c. 5. de animalibus. καὶ Θηβαῖοι δὲ σέβουσιν ἴκτιδα ὄντες ὡς ἀκούω γαλῆν. Thebani, quanquam Greci, mustellam religiose venerantur: quia nimirum nutrix Herculis fuit, aut quod cum Herculē Alcmena parturiret & parere non posset, ea prætercurrens pariendi vincula dissoluit. Ibidem etiam mures idem adorari tradit ab iis qui Troadis Hamaxitum incolunt, vnde Apollinem Sminthium appellant; tum vero in æde Sminthij cicures ali mures, σμίνθος enim murē illis significat. Addit deinde fabulam de muribus ab Apolline expulsis, & alteram quam hic innuit Clemens. Cretenses ad coloniam domo missi Pythium rogarunt, vt quempiam ad habitandum aptum locum ostenderet. Respondit ille, vbi γηγενεῖς. i. terra geniti bellum eis inferrent ibi considendum. Ita eos ad Hamaxitum profectos castra posuisse, tum incredibilem muriū multitudinem erupisse, & clypeorum lora derosisse, & arcuū neruos exedisse, ex quo conjecturā duxerunt illos esse terrigenas, proinde hunc locum excoluisse, atque Apollini Sminthio templū excitasse. Eandem fabulam narrat Strabo li. xiij. de Eurymedusa. Arnob. li. 4. Nunquid à nobis aliquādo conscriptus est, modo in aurum versus, modo in Satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, & quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculā paruulā, vt Clitoris videlicet filiam Myrmidonis redderet apud Thessalos matrem.

Ib. 30. *Neque vero obliuiscar.*] Ælianus l. 12. c. 40. τιμῶσι δὲ ἄρα Δελφοὶ μὲν λύκον, Σάμιοι δὲ πρόβατον, Lupū Delphi colunt, Samij ouem venerātur. Deinde caussam addit, quod Samiis furto sublatum aurū ouis inuenit; Ideo Mandrobulus Iunoni ouem cōsecrauit vt Aristoteles tradit. Idē l. 11. c. 8. In Leucade promōtorium est excelsum & sacrū, in eo Apollinis Actij fanum, cuius honori dedicatum tēpus festum cum instat, in quo saltando etiam certāt, bouem Muscis mactāt: cuius illæ sanguine saturatæ, recedūt veluti munere ad id faciēdum persuasæ. Euphorionem citat etiā idem l. 17. c. 28. & Athenæus multis in locis.

Ib. *Sed nec eorum.*] P. Victorius l. 12. c. 15. Tibullus in quadā elegia superstitionis Syrorū meminit, qui colūbas cōsecrabant, timebātque violare, ita canēs:

Quid referam vt volitet crebras intacta per vrbes
Alba Palæstino sancta columba Syro? alij legūt, suo.

Id quoque memoriæ prodidit Xenophō in 1. expeditionis Cyri. narrat enim copias illas venisse ad fluuium Chalū plenum magnorū piscium ac mansuetorum, quos Syri deos putarēt, nec finerent violari, quod etiam tribuebāt columbis. Cicero 3. de natura Deorum. Piscem Syri venerātur. Porphyrius l. 4. περὶ ἀποχῆς Menandri Comici versus ponit, quibus exponitur, quo humilitatis descendant Syri, vt Deā placent, si forte aliquando incontinentia ducti piscem comederint.

46. 10. *Lybij autem*] P. Leopardus l. 4. c. 3. 3. Emēd. restituendum ex li. 4. Eusebij de Præpar. Euāg. c 7. monet. & addēdum Eusebio nomen libri ἐν νόστοις in Reditib' seu reuersionibus, vt cōstat ex codice Eusebij Græco Lutetiæ edito. Citatur hic auctor & ab Athenæo l. 9. & alibi, & Atheniensis dicitur. Paulo post etiā legendū ibidem pro Lesbi Doseida & Phitocules, Lesbij, Dosidas & Pythocles, at hic etiā vt ibi Phocæenses, non Phocenses. nam Φωκαεῖς Phocææ vrbis Ioniæ ciues, Φωκεῖς, incolæ Phocidis Phocenses, Stephanus de vrbibus. Quod vero addidit, Trapezūtius, singulis annis, abest ab vtroq; Græco.

Ib. *Erechtheus autem.*] Plutarchus in historiis parallelis Græcis & Romanis, has duas narrat historias coniunctas numero 20. Erechtheus cum Eumolpō bellum gerens cum didicisset victorem futurum se si filiam immolaret, re cum vxore Praxithea cōmunicata puellā mactauit, cui' rei Euripides in Erechtheo meminit, Marius cum Cimbris bellum gerēs; cū inferior illis esset, in somnio præmonitus est, victoriam se consequuturum si filiam prius victimam offerret Calpurniā nomine. Patriæ igitur charitati naturā postposita eo facto victoriā reportauit. Cuius rei Dorotheus 4. rerum Italicarū meminit. Vnde cōstat legendum apud Eusebiū, & Marius Rom. non Macarius. nam & ita Græcus Eusebius.

Ib. 20. *Quomodo ergo non sunt.*] Græ. πῶς δ' οὐχ' ὅσιοι. Et apud Eusebium πῶς δὲ οὐκ ἀλιτήριοι οἱ δεισιδαίμονες, οἱ μὲν σωτῆρες εὐφημιζόμενοι, οἱ δὲ σωτηρίας αἰτούμενοι παρὰ τῶν ἐπιβούλων σωτηρίας. Quo modo enim non scelestissimi sunt superstitiosi & illi qui tāquam saluatores inuocantur, & isti qui salutē ab insidiatoribus salutis petūt? Nam & Iuppiter & Bacchus σωτῆρες cognomen inuenerunt, vt est apud Plinium & alios passim.

47. 20. *Quid tibi enumerem.*] Heruetus verbum κλειόλοιον quasi superfluum deleuit. Ita ergo vertēdum. Quod tibi enumerem illas Hyperboreorum vxores, (Hyperoche & Laodice nominabantur) quæ in Dianæ delubro, quod in Apollinis templo situm est, sepultæ sunt? Has enim esse fœminas ex Hyperboreorum finibus aduectas ait Arnobius paulo ante. Immarus filius Eumolpi & Dairæ Græce est ἴμμαρος δὲ ὁ Εὐμόλπου καὶ Δαείρας, Immarus filius Eumolpi & Dairas. nam Dairas frater eius non mater. Arnob. Similisque error in Trapezōtio qui vertit; Eumolpi & Dianæ filius, apud Eusebiū. In Arnobio itē legendum videtur Cleomachum non Cleochum, neque hîc fortasse Clearchum, nam apud Eusebium c. 8. l. 2. Præp. ita citatur hic locus. κλεόμαχον πύκτην Δαίμονα ἐν τῷ Διδύμῳ φησί. Legitur & ἴσμαρος Ismarus, non, vt hic, Immarus.

Ib. *Sed neque Apollinis.*] Dubitationē Herueti tollit Th. Canterus l. 2. c. 1. dum ita legit apud Arnobiū lib. 6. *Sub Apollinis arula quæ Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem non scriptis constantibus indicatur? Agesarchi Ptolemæus de Philopatore quem edidit primo Cyniram regem Paphi.* &c. nullus igitur Ptolemæus Philopator, sed Ptolemæus filius Agesarchi scripsit historiam de Philopatore quam sæpe citat Athenæus vt li. 5. πτολεμαῖος δ' ὁ τοῦ ἀγησάρχου μεγαλοπολίτης γένος ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν περὶ τὸν φιλοπάτορα ἱστοριῶν.

50. 20. *Adorabant acinacem.*] Brodæus Miscell. lib. 5. c. 5. Tametsi ἀκινάκης vocabulū sit Persicū ensē significās, vt tradit in Polyhymnia Herodot. καὶ τὸ περσικὸν ξίφος ἀκινάκην καλέουσι. Græci tamen etiā pro gladio Scythico vsurpare solent, quem sicut Deū quēdā gens illa obseruaret & coleret σκύθαι οἱ σαυρομάται ἀκινάκην σέβουσι. Ammianus Marcell. l. 31. Nec templum apud eos visitur aut delubrū; ne tuguriū quidē culmo tectū, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumq; vt Martem regionum, quas circūeunt, Præsulē verecūdius colūt. Lucianus in Ioue Tragœdo σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες καὶ θρᾷκες ζαμόλξιδι.

Ibid. *Et Samiæ Iunonis.*] Th. Canterus l. 2. c. 25. ex hoc loco illum Arnobij corrigit Puteū Samios pro Iunone, legitque pluteum. Euseb. de præpar. l. 3. c. 3.

ὑπὸ σκληρῶν ἔργων εἰς ξόανον ἱερὰ δὲ καὶ ξύλινον εἶχεν εἶδος. Tertullianus aduersus gentes. Sed & qui crucis religiosos nos putat consectaneus erit noster cum lignum aliquod propitiatur. Et tamen quanto distinguitur à crucis stipite Pallas Attica & Ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo & informi ligno prostant? Lucanus l.3. simulachraque mœsta Deorum, Arte carêt, cæsisque extant informia truncis. Athenæus lib.14. Parmeniscus Metapontius risit Latonæ imaginem deformem & ligneam in Delo insula cum eam statuam putaret esse. Et apud Arnobium legendum non Ethedius, sed Aethlius. citatur ab Athenæo lib. 14. ἀέθλιος.

Ib.30. *Romæ autem.*] Scaliger in Varronem. Videtur nõ longe ab his, quæ ex Varrone affert Clemẽs, quod apud Nonnium citatur ex lib. de vita populi Rom. Quid inter hos Ioues intersit, & eos qui ex marmore, ebore, auro nunc fiunt, potes animo aduertere, & horum temporum diuitias, & illorũ paupertates. Ouid. Iuppiter angusta vix totus stabat in æde. Paulo post, imagines in Neapecha P. Leopardus corrigit ex Græco ἀγάλματα ἐννεαπήχη statuæ nouem cubitorum l.2.c.xj. Emendat.

30.50. *Iunonis Tirynthiæ.*] Eusebius lib.3. cap.c. ex Plutarcho λέγεται δὲ πείρας ὁ πρῶτος ἀργολίδος ἥρας ἱερὸν εἱσάμενος τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα καλλιθύαν ἱέρειαν καταστήσας ἐκ τῶν περὶ τίρυνθα δένδρων ὄγχνην τεμὼν ἥρας ἄγαλμα μορφῶσαι. Piras dicitur primus Argolicæ Iunonis tẽplo extructo & Callithya filia sua antistite consecrata ex arboribus circa Tirynthem excisa piro simulachrũ Iunonis posuisse. Corrigendus etiam est Eusebius in Chronicis ad annum mũdi 3560. In Argis primus sacerdotio functus est Callitias filius Pyrantis. Manuscriptus Christianiss. Regg. matris, In Argis prima sacerdotio functa est Callitias filia Spirantis. Meminit & Clemens lib.1. Strom. 372.40. Callithoes sacerdotis Argiuæ Iunonis.

Ibid. *Palladium. διοπετές.*] Epicuræi cum plurimũ tribuerent Epicuri libro περὶ κριτηρίου nõ humano ingenio, sed diuino confectum, atque de cælo delapsũ ostendere ipsum volentes διοπετῆ appellabant. Plutarchus contra Colotem, quod verbum Cicero expressit lib. de finib. bonorũ dicens delapsum de cęlo. D. Lucas Actor.19. διοπετὲς appellat Dianæ simulachrum quod ipsum Numa Romanis persuasit de ancyli de quo Ouidius 3.lib. Fast. de Palladio lib.6. Gilbertus Cognatus cent. 1. prouerb. 172. Locum Suidæ adscribere ex manuscripto non pigebit, quòd auctior sit & emendatior διοπετὲς τὸ ἱερὸν κατερχόμενον· ὅτι οἱ παρ' ἕλλησι τὰ ξόανα κατασκευάζοντες φόβον ἐμποιῆσαι βουλόμενοι (Aldina edit. φέρειν) τοῖς θρησκεύουσιν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τὸ ἱερὸν παρὰ τοῦ διὸς ἐπέμφθη, καὶ κατίπτε κρεῖττον ὑπάρχον πάσης ἀνθρωπίνης χειρὸς καὶ ἀνθρώπων, ὅθεν διοπετὲς αὐτὸ καὶ οὐράνιον βρέτας ἐκάλουν παρὰ τὸ βρέτῳ ἐοικέναι, idẽ antea Clemens hac ipsa pag. num.30. Addit Suidas addenda impresso; ὅτι δὲ χ' οὗτος λοι· ἤ περὶ τῶν ἀγαλμάτων ματαία καὶ πεπλανημένη δόξα, ἐνδὰ τοὺς ἀγαλματοποιοὺς ἀποκτείνοντες, &c. In extremo est, ἄξιον μισθὸν τῆς κακουργίας κομισάμενοι. Solebant Græci profani vt simulachra commendarent dicere ea à Ioue missa, vt immortalia: quamobrem & solebant statuarios in exilium mittere aut enecare, ne manufacta viderentur. Exemplum affert simulachri Alexandriæ. Ptolemæus enim artifices, eo confecto, & ingenti fossa excauata, ac tabulatis impositis, dolo occultato iussit, vt in eis epularentur: tum in medio conuiuio subsidente pauimento conciderunt, atque ita oppressi sunt. Arnobius lib.4. Quis ex reliquiis Pelopis compactum esse Palladium prodidit? Iulius Firmicus de errore prof. relig. Palladij etiam quid sit numen audite. Simulachrũ est ex ossibus Pelopis factum. Hoc auarus Scytha fecisse perhibetur, iam quale sit considerate, quod Scytha barbarus consecrauit.

52.60. *Nobis autem.*] P. Faber c. 2. Dodecameni. Verum Deum esse aut solum, vel vnum Deum esse dicitur idolorum, dæmonumque falso Dei nomen vsurpantium habita ratione, vt scilicet ea nequaquam pro Diis habenda esse doceatur, eoque pertinet, quod apud Clementem scriptum est. τὸν ὄντα ὄντως μὴ γνωρίζοντες θεόν. Item quod aliquanto post vbi nullum sensile simulachrum, quale Gentibus, esse Christianis, sed verum Deum ipsa mente, atque cognitione comprehendi docet. His enim verbis exprimit. ἡμῖν δὲ οὐχ' ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητόν, νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστι νοητὸν ἐκ αἰσθητὸν ἐστι τὸ ἄγαλμα ὁ θεὸς μόνος ὄντως θεός. Sed hæc obscura & mendosa ita (meo quidem animo) correxeris, si pro priore νοητὸν legeris νοητῶς, & posterius illud, ἐκ αἰσθητὸν ἐστὶ τὸ ἄγαλμα tanquã superfluum, & à librario vel à scholiaste quodam sciolo repetitũ expunxeris. neq; enim dubito quin ita prorsus Clemens exararit. ἡμῖν δὲ οὐχ' ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητόν, νοητῶς δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστι νοητὸν ὁ θεὸς ὁ μόνος ὄντως θεός. Atque vt antiquitus Iudæi, Romana etiam vigente Republica, Deum ineffabilem & inuisibilem existimãtes nullo simulachro adhibito coluere, sic hodie Christianis nullũ intelligibilis Dei simulachrũ esse scripsit, sed intelligibile dumtaxat, eum scilicet (vt equidẽ sentio, nam hoc à Clemente non explicatur) qui re vera ipse Deus est filium Dei vnigenitum.

53. *Antiochus autem.*] Arnobius 6. contra Gentes. Antiochum Cyzicenum ferunt quindecim cubitorum (sic enim in Romana editione correctum est) Iouem ex delubro aureum sustulisse, & ex ære bracteolis substituisse fucatum. Fuit hic Antiochus Syriæ rex, Sedetis filius, regnauitque an. 18. Iosephus Antiq. l.13. c.19. Eusebi⁹ & Iustinus. Paulo post Arnobius sequutus est Clementem qui ante tribuit iuniori Dionysio quod alij seniori. Deinde vt notat P. Victorius lib.2. Var. lect. c. 10. Cicero id factum in Peloponeso ait, Clemens in Sicilia, sed vereor, inquit, nec hoc M. Tullio imposuerit, vt legẽs hoc factum in fano Iouis Olympij, ob dignitatẽ Peloponesij fani putarit id in Peloponeso commissum. Sed in Sicilia quoque Iouis Olympij fanum fuisse T. Liuius auctor est. lib.24. & Diodorus Siculus. Liberalis Dionysij vertit Heruetus paulo post Gr. Διονύσου τοῦ ἐλευθερίου. Arnobius. Vbi liber Eleutherius cũ Athenis? Ab Eleutheris vrbe Bœotiæ, cuius ciuis ἐλευθερεύς.

53.20. *Cum sacerdote Chryside.*] P. Leopardus l.6.c. 11. lib. Aduersus Iouinianum 1. apud D. Hieronymũ rectę legitur, nec est Chryseis legendum vt quidam arbitrantur, tametsi apud Pausaniam legatur τὴν ἱέρειαν χρυσίδα; auctores habeo Thucydidem in 2. & 4. ὁ ναὸς τῆς ἥρας κατεκαύθη χρυσίδος τῆς ἱερείας, &c. Templum Iunonis apud Argos deflagrauit Chryside sacerdote, cum lucernam ardentem coronis apposuisset, illic ita soporata, vt incensa omnia non sentiret; propter quod Argiuos verita protinus in Phliuntem nocte confugit, Clementem item Alexand. & Arnobium lib.6. Vbi Iuno Regina cum inclytum eius fanum sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammæ Argiua in ciuitate deleret. Vbi Serapis Ægyptius, cum consimili casu iacuit solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside?

Ibi.50.

Ibid.30. *Ignis sapiens.*] Gr. πῦρ σωφρονοῦν. Tertullianus Scorpiaco. sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, vbi & thesaurũ. Minutius Felix Octauio. Illic sapiens ignis membra vrit, & reficit, carpit & nutrit, sicut ignes fulmine corpora tangunt, nec absumunt.

59.40. *Ptolemaeus autem.*] P. Victorius lib.7.cap.4. locum ex oratione pro Flacco indicat & Mithridatem, Deum, illum patrem, illum conseruatorẽ Asię, illum Dionysium Bacchum Liberum nominabant. Athenaeus lib.5. obuiam processisse artifices Bacchi & libationes factas cum Athenio regis Mithridatis praetextu per Atticam circumferretur. Vide eũdem Victorium c.7.19. Ptolemaeo Auletae filio, Cleopatrae fratri cognomen Dionysij tribuunt Eusebius in Chronico & alij passim.

Ibid.10. *Quid opus est.*] Athenaeus lib.3. meminit Alexarchi cuiusdam Cassandri Macedoniae Regis fratris, qui dicebatur Vranopolidis conditor: & loquendi peculiares formas inuexerat: itaque ad Cassandri duces scripserat, Alexarchus bellator primipilos Solis filios saluere iubet. Idem li.7. Menecratis meminit eiusque epistolam ad Philippum adfert, cuius hoc initium est. Tu quidem in Macedonia regnas: at ego in Medicina, recitat & versus cuiusdam, qui ait Nicostratum se Herculem dixisse, & alium quendam se Mercurium autumasse chlamyde ornatum, caduceo & alis, Nicagoram scilicet Zelitem, qui patriae tyrannidem occupauit.

62.30. *Figuras gestusque Philaenidis.*] τὰ φιλαινίδος σχήματα. Athenaeus lib.8.p.116. Aldinae edit. καὶ βιβλία τά τε φιλαινίδος καὶ τὴν τοῦ ἀρχεστράτου γαστρονομίαν ἐμοὶ δὲ καὶ τὰς θεραπαίνας ἐμπείρους ποιοῦσι κινήσεών τε καὶ σχημάτων. Philaenidis libros, Archestrati gastronomiam, ancillas pariter horum motuum ac figurarum experimentis peritas. Et paulo ante turpissimum ait de rebus venereis opus illi ascriptum, sed falsò honestissimę foeminae per calumniam id tribuisse Polycratem, vt testatur Aeschrion Samius. Meminit eiusdem lib.10. Vide H. Iunium prouerb. Philaenidis commentarij.

63.10. *Ipsius Dei voluntas.*] τὸ θέλημα κοσμοποιία. Sane quod Alexandrinus Clemens sola Dei voluntate mundum & à solo Deo conditum, quando & solus Deus est, memorat, mihi non est dubium, quin partim excludendis daemoniis ac idolis exarauerit, partim etiam, imò vero potissimum confutandis vetustis haereticis, quorum Simon quidem Magus veluti signifer quidam, dein Menander eius discipulus, sed & Saturninus & Carpocrates, & ex Gnosticis nonnulli mundum, & quę in eo sunt, factum ab Angelis emissis ab Ennoea seu Selene multo inferioribus ingenito patre asserebant. Cerinthus autem & Nicolaitae non à pꝛimo Deo, sed à virtute valde separata, & distantę ab ea principalitate, quae est super omnia, Trismegistus Pimandra c.1. καὶ πάντα πινάσαντος καὶ εἰς μόνος, τῷ δ᾽ αὐτῷ θελήσας δημιουργήσαντος πάντα. Vide Iren. lib.1.c.25. & lib.3.c.11. haec P. Faber c.2. dodecameni.

68.40. *Veneris Tanaidis.*] Strabo quidem Vxiorum meminit apud quos Ἀφροδίτη Ἀναΐτις colebatur & apud Persas sacra fuisse celebrata prodit Anaitidis & Omani ταῦτα ἐν τοῖς Ἀναΐτιδος καὶ τοῦ ὠμανοῦ ἱεροῖς νενόμισται. Videndum ergo num haec sit dea quam Clemens hoc loco indicat. Vide Strabonem lib. 15. vbi Persas Venerem & Solem colere tradit & lib. 11.

70. 40. *Si bonum quale sit.*] Senarij sunt Graece qui quo modo disponendi sint vide in philosophica Poësi pag.51. Eosdem habes & lib. Stromat. 5. 604.20.

75.20. *In veritate est vnus.*] Citantur hi Sophoclis versus à Iustino de monarchia & ab Athenagora in legatione, apud Clementem versus ille, abertrantes lucro homines, Graece mendosus est θνητοὶ δὲ πολυκερδίᾳ πλανώμενοι legendum ex Iustino & lib. 5. Strom. pag.605.10. θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ, vel καρδίαν πλανώμενοι. Mortalium ast errantes corde plurimi. Orphei deinde versus apud Eusebium etiam multo afferuntur ampliores lib.13. cap.7. Praepar. Ille apud Clementem εἰσορᾷ θνητῶν, αὐτὸς δέ τε πάντας ὁρᾶται. Eusebio sic εἰσορᾷ θνητῶν ψυχῶν, νῷ δ᾽ εἰσοράαται, sed mente cernitur. Item εἷς ἐστ᾽ αὐτοφυής. Euseb. εἷς ἐστ᾽ αὐτοτελής vnus perfectus Deus est qui cuncta creauit, quo modo & apud Theodoretum lib.2. de Curatione Grec. apud quẽ tamẽ legitur αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται, vt apud Clementem. Principium horum versuum apud Stobaeum vspiã sic adumbratur ἀείσω συνετοῖσι θύρας, &c. Cantabo prudentibus.

76. *Menander certe.*] Extat huius dramatis vtriusque nomen apud Stobaeum tit.106. & 11. & alterius apud Athenaeum lib.14. sed apud Iustinum in libello de monarchia citatur ex Auriga hic Menãdri locus, itaque hic expungendum nomen videtur suppositititj. Ibidem legitur mendosè οἰκίαν παρ᾽ ἑτέρων ἐπὶ τοῦ σανιδίου, Clemens, οἰκίας πάρ᾽ ἑτέρων, Perionius vertit, in tabula conuenit. Langus, in albo scribitur. In tabellis picta quaedam gestasse olim mendicos vspiam legitur. Est & in illo de monarchia libello alter Menandri locus ex Sacerdote, postremusque versus sic absoluitur

εὑρημέν᾽ ἀνθρώποις ἀναιδείᾳ Ῥόδη.
Mortalibus reperta ab impudentibus,
Conficta risus gratia, Rhode mea.

76. 40. *Apollinem qui medias.*] Versus Euripidis sunt in Oreste Tragoedia quae etiamnum extat vnde corrigi quaedam possunt in Graeco Clementis. Reiicit Orestes culpam in Apollinem qui maternam caedem imperauerat, vide & Aeschylum in Eumenidibus. Extat quoque Tragoedia Ion vnde sequentes sunt excerpti vbi legitur τῷ λόγῳ δὲ χρώμεθα, melius quam apud Euripidem τῷ λοιπῷ δὲ χρώμεθα. Quod si (quanquam id nunquam fiet, vtar sequenti verbo tamen) poenas violenti amoris dederitis &c. alij aliter explicant: apud Iustinum pag. 169. legitur εἰ δ᾽ οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρώμεθα. Postremo illud, nudo capite, paroemiam refert: nam qui citra pudorem & palam aliquid faciunt dicuntur id nudo capite facere, vtitur D. Cyrillus in Ioan. Euangelium, & D. Chrysost. in Babylam. Vide Prouerbiorum centurias.

78.20. *Traducentur coram sole.*] Huc pertinere videntur illa Hieremiae 8.2. & expandent ea ad Solem & Lunam & omnem militiam caeli, quae dilexerunt & quibus seruierunt, & post quae ambulauerunt. Item cap.19.7. Et dabo cadauera eorum escam volatilibus caeli & bestiis terrae: & ponam ciuitatem hanc in stuporem LXX. εἰς ἀφανισμὸν demolitionem. Locus autem qui paulò post ex Osee citatur reperitur cap.4. Amos 13. διότι ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα. Quin Dominus es firmans tonitruum & creans spiritum, & annuncians in homines, &c. In vulgata Latina est, Quia ecce formans montes, & creans ventum.

85. 30. *Et certe minatur Zacharias.*] Gr. ἀπειλεῖ ὁ προφήτης Ζ. ἐπιτιμήσαι ἐν σοὶ ὁ ἐκλεξάμενος τὴν ἱερουσαλὴμ & cætera vt habentur Zach. c.3. v.2. quem ita ex vulgata reddes ad verbum. Minatur itaque ipsi propheta Zacharias, increpet in te Dominus, qui elegit Hierusalem. Nunquid non iste torris est erutus de igne? Theodoretus explicat de IESV Iosedec filio & aliis, qui cum paulo ante à captiuitate rediissent, captiuitatis ferebant signa, paupertatem & inopiam. Torris enim semiustulatum lignum est ex igne arreptum. Hieronymus eodem modo explicat. Similis locus est Amos 4. v. 11. quem reperies lib. 1. Pædag. c. 8.

Ibid. 50. *Natos charissima.*] Hemistichium est Homeri Il. 2. vbi describitur illud auspicium seu prodigium auicularum quas draco deuorauit ἀμφιποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα. Paulo post in Græco libro, post illa verba, dominum inuestigant, sequebatur καὶ ἵπποι τὸν ἀναβάτην ἀποσεισάμενοι ἐν ἵππου συρίγματι ὑπακούουσι τῷ δεσπότῃ, quæ vel imprudenti exciderunt interpreti omissa linea vna, vel consulto quod mendosa essent suppressa sunt: fortè ita corrigi possunt ἐν ὑποσυρίγματι vel ἀποσυρίγματι, vel etiam vt quibusdam placet ἑνὸς συρίγματι. Equi ipsi excusso insessore vel vno sibilo edito domino parere solent. Iul. Pollux περὶ ἱππικῆς, κλωσμῷ δὲ ἐξεγείρειν (manuscr. ἐπεγείρειν) τὸν ἵππον ἐρεῖς καὶ ποππύζειν, dices etiam sibilo & stridore equum excitare.

Ib. 56. *Sues enim.*] Quod vertit interpres, in palææ cumulo Gr. ἐπὶ φορυτῷ, quod nomen licet Hesychio significet ἄχυρα & quisquilias aridas, sumitur tamen pro colluuione quauis vt Chrysost. τὸν φορυτὸν τῶν ἁμαρτιῶν, dixit τὴν ἀκαθαρσίαν. Horat. amica luto sus. Sic locutus est & p. 295. 30.

89. *Viris damnum.*] Hesiodi est carmen in operibus 316. αἰδὼς ἥ τ' ἄνδρας μέγα σίνεται, ἠδ' ὀνίνησι. Et Homeri Iliad. 24. 45. ex quibus locis hic corrigendus. Reperitur & apud Stobæum tit. de verecundia 31. non ergo fortes solum, sed quosuis indicat Poëta, & vitiosam verecundiam intelligit, de qua Plutarchus librum edidit.

89. 20. *Ventilabris oratis.*] Vannum in rustico carmine appellasse Vergilium notum omnibus est: qui tamen, dum agricolarum instrumentum hoc esse traderet, docuit in alio etiam vsu illud haberi solitum: & in rebus diuinis, maxime Liberi patris, frequens esse consueuisse. Eruditissimus enim Poëta, quod ipse sciebat, aliis quoque ἐν παρέργῳ notum esse voluit. Intelligit autem, vt opinor, vannum quod λίκνον Græci vocant, instrumentum ad cuncta penè sacrificia idoneum, vt veteres Grammatici tradunt: vnde qui illud gerebat in sacris λικνοφόρος vocabatur. Plutarchus in Alexandro ἐκ τοῦ κιστῶν καὶ τῶν μυστικῶν λίκνων. P. Victorius in Varronem. Suidas τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειον. Vergilius 1. Georgic. Arbuteæ crates, & mystica vannus Iacchi.

98. 50. *Minoem Cretensem.*] In Græco mendum fuit τῷ Διὸς ἐς ἀεὶ ἀγαλλόμενοι legendum τῷ Διὸς ὀαριστὴν ex hoc versu Odyss. 19. ἐν δὲ Κνωσός μεγάλη πόλις, ἔνθα τε Μίνως ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαριστής ibi Minos regnauit nouem annos Iouis magni confabulator, quem in locum scribens Eustathius docet alios existimasse nouem annos cum Ioue colloquutum esse Minoem, alios nouem annos regnasse, alios demum nouennem regnare cœpisse. Vide quæ hic noster pag. 392. lib. 2. Strom.

99. 10. *Auibus quæ saginantur.*] Gr. σιτευομένων ὀρνίθων: Varro lib. 3. cap. 9. de re rustica. De tribus generibus gallinæ saginantur maxime villaticæ. Eas includunt in locum tepidum & angustum, & tenebricosum, quod motus earum & lux pinguitudini inimica, vel, vt alij legunt, vindicta. Martialis lemmate Gallina altilis. Pascitur & dulci facilis gallina farina, Pascitur & tenebris: ingeniosa gula est. Paulo post, auferamus obliuionem ἀφέλωμεν τὴν λήθην τῆς ἀληθείας τὴν ἄγνοιαν, auferamus obliuionem veritatis ignorantiam. Sic Platonici scientiam dicebant esse reminiscentiam.

Ibid. 30. *In hymno acclamantes.*] Iul. Firmicus de errore prof. cap. 20. dicis etiam χαῖρε νυμφίε χαῖρε φῶς. Quid miserum hominem per abrupta præcipitas calamitosa persuasio? Quid illi falsæ spei polliceris insignia? Nullum apud te lumen est, nec aliquis sponsus, qui hoc mereatur audire. vnum lumen est, vnus est aliquis sponsus hominum, quorum gratiam Christus accepit.

Ibid. 40. *Dextra signans.*] Non ad aliud quid alludit, sed Arati carmina vsurpat. Sic enim habet Græca δεξιὰ σημαίνει λαοῖς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει quæ reperies apud hunc ipsum Clementem lib. 5. Strom. pag. 597. 60. Isque & numine dexter dextera significat &c. Festus Auienus,

Hoc duce per tumidi ferimur freta gurgitis, isto
Præceptore solum grauibus versamus aratris,
Iste modum statuit signis.

Scholiastes Græcus τὰ αἴσια λέγει καὶ τὰ πρὸς τὸν λόγον συμφέροντα. ἔργον δὲ λέγει κατ' ἐξοχὴν τὴν γεωργίαν.

104. 20. *Ait quidem ille.*] Græcè κ' εἶπε μὲν κατὰ. Fortasse scripsit Clemens κεῖνε apud Homerum 12. Odyss. πὰρ μὲν κατὰ καὶ κύματος. itaque delenda verba illa, ait quidem ille. Verba sunt Circes alloquentis Vlixem. Paulo post legit Clemens Σειρήνων ὄπα cum apud Homerum sit νωιτέρην ὄπα nostra hæc audire vt carmina possis. Vtitur hoc eodem versu in iis quæ ad mores pertinent. Aristoteles 2. ad Nicomachum Ethic. c. 9.

IN LIB. I. PÆDAGOGI.

122. *Tertium autem.*] Gr. τρίτον μὲν πάνυ πολλοῖς τῶν ἀκουσίων περιπίπτειν, ὃ ἴδιον παιδαγωγουμένων εὐγενῶς. τὸ δὲ μὴ ἐμμένειν διατρίβειν τοῖς ἁμαρτήμασιν τελευταῖον τετάχθω. Tertium autem in inuoluntaria non adeo multa incidere, quod est proprium eorũ, qui benè educti fuere: In peccatis autem non diutissime immorari vltimo loco ponatur. Quatuor enim gradus à Clemẽte distinguntur, quùm interpres hic tres solum expresserit.

117. 10. *Attici παιδίσκιον.*] Iul. Pollux lib. 2. de fœminis vbi sic legimus in manuscripto ἐπὶ δὲ τῶν θηλειῶν τὰ μὲν πρῶτα ταῦτα μέχρι τοῦ παιδίσκιον καὶ γὰρ τοῦτο κοινὸν ἀμφοῖν θηλειῶν τε καὶ ἀρρένων. Interpres non assequitur eius mẽtem, quæ opinor hoc est. Ait nomina quæ de infantibus & pueruli allata sunt antea, eadem & fœminis tribui, vsque ad illud vocabulum παιδίσκιον, quod & ipsum commune est vtrisque & fœminis, & masculis, & quod sequitur παιδίσκος in masculis dici, in fœminis παιδίσκη. Cæterum in manuscripto post illud verbum παλλάκια, sequebatur versus παῖδας γεννητὰς μιγεῖσα παλλάκια. Citatur ab eodem Polluce Menander ἐν τῷ ῥαπιζομένῃ in Verberata lib. 7. cap. 13.

118. 40. *Osanna si Latine.*] ἐλλάδι φωνῇ τὸ ὡς ἄνω. Auctor operis imperfecti in Matthæum homil. 38.

Hosianna autem quidam interpretantur gloriam, alij redemptionem, alij saluifica, siue saluum fac. Hieronymus ad Damasum, Alij opinati sunt osanna gloriam dici, nonnulli gratiam. Multi super hoc nomine diuersa finxerunt, è quibus Hilarius ita posuit, osanna Hebraico sermone significatur redemptio domus Dauid. C. Iansenius in Concordiam Euangelicam ait Ambrosium sequutum Hilarium idem tradere cap. 19. in Lucam, non tamen tam crassum errorem imponendum Hilario, aut Ambrosio, quam imponitur, quod non credendum sit eos existimasse hæc omnia comprehensa in significatione vocabuli Hosanna, sed populum eiusmodi acclamatione petiisse redemptionem. Deinde addit coniecturas quibus probabile in speciem videri posset osanna laudem, vel gloriam & gratiam significare. Primo quod apud omnes Euangelistas per duas dictiones scribatur ὡς ἀννα, dictio autem ὡς si Hebraicè ita scribatur שו laudem significare posse, anna autem si scribatur אנה significare gratiam: Deinde quod Christus subiecerit, nunquam legistis, quia ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem, sed certam esse tamen Hieronymi sententiam, esse desumptum hoc ex Psalm. 117. הושיעה נא O Domine saluum fac, atque hunc versum in acclamationibus, festi tabernaculorum vsurpatum, vt apud Græcos Io Pæā, & apud Latinos Io triumphe, vt & Halleluia quod laudate Dominum significat. Leo item Castrus in cap. 9. Esaiæ eos qui putarunt Osanna significare gloriam tuetur auctoritate D. Lucæ qui acclamationem puerorum apud Matthæum & Marcum osanna in excelsis reddiderit, pax in cœlo, & gloria in excelsis, qui cum præditus esset dono linguarum haud dubium quin Hebraice sciuerit.

Ibid. 60. *Elegantes & speciosæ.* Hesychius παιδισκάριον ἀπὸ τοῦ τῆς ἡλικίας. Varinus παιδίσκη ἡ ἐλευθέρα, καὶ δούλη, καὶ παιδισκάριον, παιδάριον δὲ ἀρσενικῶς μὲ τὸ θυγάτριον, θηλυκῶς δὲ τὸ ἄρρεν. Pollux li. 3. c. 8. παιδίσκην τὴν θεραπαινίδα Λυσίας ὀνόμασεν, εἰ μὴ (sic enim manus. non εἰ γὰρ) ἀμφίβολον ὅτι ποτέρου ἡλικίας ἢ τύχης, ἐξελθοῦσα αὐτῆς παιδίσκη τὴν θύραν ἀνοίγνυσι. Lysias puellam vocat famulam, nisi ambiguum sit num ætatis, an fortunæ nomen sit, ita enim loquitur, Egrediens puella eius fores aperit.

119. 20. *Per allegoriam nos pullos.*] Nulli opinor alij pulli quærendi sunt in bonam partem in sacris literis, neque illi equini, sed asinini quamuis in editione Antuerpiensi vertatur Zachariæ 3. super subiugalem & pullum equinum nouum καὶ πῶλον νέον. Apsyrtus 16. geoponic. φιλοσκάλως περὶ τοῦ ποιεῖν τίκτειν τὰς θηλείας ἵππους ἡμιόνους ἐπὶ τῶν ὄνων πῶλους. Varro de re rustica cap. 6. de asinis, Secundum partum pullos anno non remouent à matre. Dicitur ergo & de asinis & de onagris & de elephantis πῶλος & pullus. Aduerte autem hic citari in loco Zachariæ δίκαιος πραΰς καὶ σώζων cū sit in Antuerpiensi δίκαιος καὶ σώζων, nempe illud ex Euangelio Matthæi, vt & apud Iustinum Dialogo cum Tryphone. Prouer. 5. 19. Cerua carissima, & gratissimus hinnulus. LXX. ἔλαφος φιλίας καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὁμιλείτω σοι. Cerua amicitiæ, & pullus gratiarum conuersetur tecum.

Ibid. 30. *Et pullum inquit.*] Iustinus in Dialogo cum Tryphone 67. hunc ipsum locum ita explicat τὸ δὲ αἷμα τῆς σταφυλῆς εἰπεῖν τὸν λόγον, διὰ τῆς τέχνης δεδήλωκεν, ὅτι αἷμα μὲν ἔχει ὁ χριστὸς οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος ἀλλ᾽ ἐκ τῆς θείας δυνάμεως. Quod autem dicit verbum vuæ sanguinem, arte quadam declarauit sanguinem quidem habere Christum, non ex hominis semine, sed vi diuinitatis. S. Chrysostomus Homil. 67. in Genes. ὅρα πῶς ἀνωθεν τὸ μυστήριον ἐν τούτῳ ἐδήλωσε, ὥσπερ εἰ μεμνημένος τὸ κεχρισμένον. πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν, στολὴν αἷμα τὸ σῶμα λέγων ὃ διὰ τὴν οἰκονομίαν φορέσαι κατηξίωσεν, εἶτα ἵνα μάθῃς ἀκριβῶς οἶνον τί φησι προσαγορεύων, ἐπήγαγε, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ ὅρα πῶς τῷ τοῦ αἵματος ὀνόματι τὸν σταυρὸν ἡμῖν, καὶ τὴν σφαγὴν ἐδήλωσε, καὶ πᾶσαν τὴν μυστικὴν τὴν οἰκονομίαν. *Vide quomodo nobis sacramentum insinuauit.* (vox, totum, non agnoscitur à Græco manuscripto.) *Sciunt qui initiati sunt, quod dicitur: Lauabit in vino stolam suam. Stolam puto corpus dici, quod propter dispensationem ferre dignatus est. Deinde vt accuratè discas vinum quid appellarit, subdit; & in sanguine vuæ amictum suum. Vide quomodo sanguinis nomine crucem nobis & occisionem significet, & omnem mysteriorum dispensationem.* Eadem ratione & pullum significare ait gentium adductionem & obedientiam, quod magnæ sit mansuetudinis sustinere se ad vitis palmitem ligari. Vide etiam Eusebium lib. 8. de demonstrat. cap. 1.

120. 30. *Qui est enim incipiens.*] Hesychius tamen, νηπύτιος νήπιος ἄφωνος. At Eustathius in Iliad. V. 932. νηπύτιον ὁ μὴ φρονῶν, ἀπὸ ἐστερημένος τοῦ ἠπύειν καὶ νηπιότητος ἤγουν φρενώσεως. Sed & νήπιος addit posse deduci inde cum significat insipientem, quasi dicatur per contractionem quandam pro νηπύτιος. Suidas vero etymologiam synceram tradit νήπια τὰ βρέφη παρὰ τὸ νὴ στερητικὸν καὶ τὸ ἔπος à priuatiua νὴ & nomine ἔπος, quòd nondum fari possint, vt infantes Latine: alij deducunt quasi valde benignum νὴ ἤπιος., vel etiam, quasi νέος, vel etiam quasi νέος νοῦς, sed vt diximus alibi hæc etymologias quærendi ratio lubrica est & sæpe argumento & τῷ ἐπιτηδείῳ in ea seruimus non Grammatico veriloquio.

Ibid. 40. *Virginem teneram sponsam.*] Gr. ἀπαλὴν νύμφην, vulgata Lexica docent ab Apollonio νύμφας vocari puellas. Iam vero Synesius ita loquutus est initio hymnorum,

> Ἀπαλαῖς ἐπὶ νύμφαις,
> Ἀφροδίσιον γελώσαις:
> *Teneras non in virgines,*
> *Venustum ridentes.*

Eustathius in Iliad. λ. ὁ μόνον ἦτορ ἀπαλὸν, ἀλλὰ καὶ ἀπαλαὶ φρένες 834. Hesiodus sub finem Theogoniæ, παῖδ᾽ ἀπαλὰ φρονέοντα vocat Phaëthontem Cephali filium, & apud Pollucem inter Comicas personas est ἁπαλὸς νεανίσκος, λευκὸς σκιατροφίας ἁπαλότητα δηλῶν. Iuuenis tener, albus, educationis in vmbra teneritatem præ se ferens.

121. 60. *Sed non est oblatus.*] Gr. ἀλλ᾽ οὐ κεκάρπωται. Hesychius κάρπωμα κλῆρος, προσφορὰ, θυσία. Suidas ἀμέσως καρπωθεὶς, καυθεὶς ἅγιος. Ita Leuitici 4. τὸ θυσιαστήριον τῆς καρπώσεως altare holocausti v. 10. & v. 34. τοῦ θυσιαστηρίου τῆς ὁλοκαρπώσεως. Verte igitur hic, sed non immolatus est, vel, mactatus, vt dominus.

122. 10. *Admirabili consiliarius.*] Apud D. Hieronymum in Esaiam redditur ex Hebræo admirabilis consiliarius, quod efferunt LXX. magni consilij nuncius. In Antuerpiensi editione vtramque habetur in textu Græco LXX. at in editione Procopij in Esaiam interprete I. Curterio LXX. viris tribuitur hæc μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, altera autem θαυμαστὸς σύμβουλος Aquilæ, vt Theodotioni θαυμαστὸς βου-

λίων, hic apud Clementem vtrumque vides: relliqua autem partim Symmacho, partim Theodotioni, cuius est etiam illud τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν quod multiplicet disciplinam, sic enim vertendum est potius quàm quod ludum multiplicet, vsque ad illud καὶ τὰς σάλπιγγας αὐτοῦ ἐν ἔτει πέρας, quod est Theodotionis & Symmachi. LXX. εἰς ἔτος ὅσιον. vel apud alios τέλος.

126. 40. *Oculorum suffusionem.*] Gr. τὸ ὑπόχυμα τῶν ὀφθαλμῶν. C. Plinius de re medica 15. Suffusiones & albugines. Celsus li.6.c.6. suffusio, quam Græci ὑπόχυσιν nominant, interdum oculi potentiæ, qua cernit, se opponit: Sanguinem ex fronte, vel naribus mittere, in temporibus venas adurere expedit. Definitur ab Ægineta lib. 6. cap. 21. ὑπόχυμα ὑγροῦ πῆξις ἐπὶ τὸν κερατοειδῆ χιτῶνα κατὰ τὴν κόρην ἐμποδίζουσα τὸ ὁρᾶν, ἢ τὸ τρανῶς ὁρᾶν. Suffusio pigri humoris concretio iuxta pupillam in cornea membrana, quæ visum impedit, aut certe, ne oculus clare cernat, efficit.

133. 10. *Venerem Græcè.*] Plato in Cratylo Hesiodi esse dicit περὶ δὲ Ἀφροδίτης οὐκ ἄξιον Ἡσιόδῳ ἀντιλέγειν, ἀλλὰ συγχωρεῖν ὅτι διὰ τὴν τοῦ ἀφροῦ γένεσιν Ἀφροδίτη ἐκλήθη. De Venere Hesiodo repugnare non decet, sed concedere propter ipsam ex spuma generationem ita vocari. Sic enim malim vertere cum Ficino quàm cum nouo interprete, propter spumæ æstum qui in generatione fit. Hesiodus οὕνεκ' ἐν ἀφρῷ θρέφθη. Apud Aristotelem Euripides Hecuba, ἀφροσύνης θεά quod sit amentiæ Dea lib.2.cap.23. Rhetoric. At lib.2. de generat. anim. cap. 2. ἔοικε δὲ οὐδὲ τοὺς ἀρχαίους λανθάνειν ἀφρώδης ἡ τοῦ σπέρματος οὖσα φύσις· τὴν γοῦν κυρίαν θεὰν τῆς μίξεως ἀπὸ τῆς δυνάμεως ταύτης προσηγόρευσαν. Neque vero homines antiquos latuisse videtur seminis esse spumosam naturam: deam enim quæ rei venereæ præest, ab ipsa facultate nominarunt.

143. 60. *Quod Sicinnus Græcè.*] Gr. καὶ σικινίζειν ἐντεχνίως. Pollux li.4. cap. 14. εἴδη δὲ ὀρχημάτων ἐμμέλεια τραγική, κόρδαξ κωμική. (Sic enim habet manus. non κωμικός) σίκιννις σατυρική. Species vero saltationum Emmelia siue Modulata Tragica, Cordaces comica, Sicinnis Satyrica. Saltationes armatæ Pyrrhica, & Telesias, ita corrige interpretationem, cum auctoritate manuscripti fretus, tum Athenæi vnde hæc videtur sumpsisse Pollux. τρεῖς εἰσι τῆς σκηνικῆς ποιήσεως ὀρχήσεις. Tres sunt in scenica poësi saltationes, Tragica, Comica, Satyrica. li.14. Idem li.1. Italicam saltationem conflatam fuisse tradit è Comica Tragica, & Satyrica, quam Sicinnim, à qua, & Satyrarum scriptores Sicinnistas appellarunt, vel vt alibi ait, Satyros. Quidam aiunt eius inuentorem fuisse Sicinnim barbarum hominem, alij Cretensem natione fuisse. Alij dictam volunt Sicinnim ἀπὸ τοῦ σείεσθαι à corporis succussu, quidam ἀπὸ τῆς κινήσεως à motu corporis. Hæc Athenæus, sed ibidem interpres eius vertit Molossica modulatio quod est Græce μολοσσικὴ ἐμμέλεια, quæ duo forte distinguenda sunt, nam ἐμμέλεια per se speciem constituit saltationis.

144. 3. *Tanquam capri.*] P. Leopardus l.2. cap. 10. Emend. Quidam magni nominis interpretes κάπρον pro capto accipiunt. Clemens Alex. li.1. cap. 7. Pæd. καθάπερ οἱ κάπροι εἰς συνουσίαν κονιώμενοι, forte. Idem li.2. cap.10. κάπρου ἢ συὶ τὸ ὑπηνέμιον. Et lib. 3. cap. 3. κάπροι δὲ ἀυτοί. Omnibus his locis interpres caprum vertit, pro Apro. Hinc καπρᾶν & καπριᾶν subare. Hæc ille. Cæterum locus li.2. reperitur pag.228.10. libri autem 3. pa.257.50. in hac secunda editione ab Herueto emendatus. Athenæus lib.13. sic habet ex aliquo τίνας κάπρους Ἀχαϊκούς.

Ibid. 20. *Exercitatorem Iacob* τὸν ἀσκητὴν athletam vel pugilem. Sic quoque Chrysostomus Homil.58 in Genesin. ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν συντυχίαν ποιεῖσθαι, ἵνα μάθῃ διὰ τῶν πραγμάτων ὅτι οὐδὲν δεινὸν ὑποστήσεται, ἐν σχήματι ἀνθρώπου παλαίει μετὰ τοῦ δικαίου καταδέχεται, ἵνα τὴν δειλίαν ἐξέλῃ ἐκ τῆς δικαίου ψυχῆς. Quoniam occursurus erat fratri, vt sciret reipsa nihil se molestum laturum esse, in figura hominis luctari cum iusto voluit, & vt formidinem ex anima iusti eximeret.

145. 50. *Virgam potentiæ.*] Idem Chrysost. Hom. in Psal. 109. ἡ ῥάβδος κολαστική ἐστι, καὶ συγκροτητικὴ καὶ παρακλητικὴ καὶ βασιλείας σύμβολον. τὴν δὲ δύναμιν ἐνταῦθα ῥάβδον ἐκάλεσεν μεθ' ἧς οἱ μαθηταὶ τὴν οἰκουμένην περιῆλθον διορθοῦντες καὶ ἐξ ἀλόγου τινὸς κακίας ἐπὶ λογικὴν ἄγοντες τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. Virga aliquando quidem castigat, & beneficio afficit; aliquando autem consolatur, & est signum regni. Virgam autem virtutem hic vocauit, cum qua discipuli orbem terræ obierunt mores corrigentes, & à quodam à ratione alieno vitio deducentes, ad hominum naturam rationis compotem.

151. *Sagittæ meæ.*] Gr. in 1. Pæd. τὰ βέλη μου συντελέσω αὐτοῖς. LXX. τὰ βέλη μου συντελέσω εἰς αὐτούς vulg. Latina & sagittas meas complebo in eis. Quod quidem ex Hebræo interpertantur, expendam contra eos omnia mala. In noua editione Romana legitur τὰ βέλη μου συμπολεμήσω εἰς αὐτούς. Quod vero sequitur ὀπισθότονος ἀΐλατος propriè indicat conuulsionem corporis in partem posteriorem, quæ accidit ex contractione neruorum, qui vel in posteriorem, vel in anteriorem partem corpus flectere solent. Verbum Hebraicum pestem amarissimam, vel exitialem morbum significat, qui cito enecat.

156. 50. *Incompositus Iuda.*] οὐκ ἐφοβήθη ἀσυνθετος Ἰούδα, LXX. ἡ ἀσύνθετος Ἰούδα. Vulgata Latina & non timuit præuaricatrix Iuda soror eius. Paulo post ex eodem capite Hieremiæ citatur locus qui videri posset emendandus apud Clementem; quod enim vertit Heruetus, & non in domum vocasti me & patrem & principem καὶ οὐχ ὡς οἶκον ἐκάλεσάς με, καὶ πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας sic est v. 4. cap. 3. οὐχ ὡς τοῦ οἴκου ἐκάλεσάς με, καὶ πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου. Nonne vsque nunc vocasti me & patrem, & ducem virginitatis tuæ? Vulgata. Ergo saltem à modo voca me &c. Chaldaicæ paraph. interpret. Ab hoc tempore vtique orabis coram me: In quadam tamen editione Germanica legebatur vt apud Clementem, & in commentario Theodoreti, Num inuocasti me, tanquam domum, patrem & ducem v.t. affertque locum Psalmi 30. Esto mihi in Deum protectorem, & domum refugij: Denique in editione Romana auctoritate Xysti 5. edita sic legitur.

156. 60. *Et pulchra meretrix.*] Quem inducendum censuit Heruetus locum tenuimus. Est enim ex c.3. Naum prophetæ, quem adiunxit Hieremiæ versui Clemens, vtpote quod & in hoc ciuitas Niniue meretrix vocetur. Ex LXX. & meretrix speciosa & grata, dux maleficiorum. Vulgata Latina, Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ, & gratæ, & habentis maleficia. Hieronymus in eum locum. Pro duce maleficiorum Aquila, & Symmachus transtulerunt, habens maleficia. Nec mirabitur Niniuem scortorum iam esse gratissimam,

tissimam, qui tantam hominum multitudinem cum ea viderit fornicari, & maleficiis illius & quibusdam incantationibus ad amorem eius pæne cunctos trahi.

163. 50. *Laudata virtus.*] Tale hoc Pindari est Ode Nemeorum. 8. αὔξεται δ' ἀρετὰ χλωραῖς ἐέρσαις, ὡς ὅτε δένδρεον ἀΐσσει quod eleganter vertit N. Sudorius,

Planta vti verno satiata rore,
Crescit, assurgens tenues in auras,
Sic virum virtus decorata cœlo
Tollitur ingens.

Ouidius.

Laudataque virtus
Crescit, & immensum gloria calcar habet.

Horatius.

Crescit occulto velut arbor æuo
Fama Marcelli:

Gregorius Nazianz. ὧν γὰρ τοὺς ἐπαίνους οἶδε, τούτων οἶδε καὶ τὰς ἐπιδόσεις. Quarum enim rerum laudes, earum quoque incrementa noui. Illud autem carmen alterum reperitur inter aurea Pythagoræ, quod qui de viro bono idyllium vertit ita reddit;

--Ortoque à vespere cuncta reuoluens,
Offensus prauis dat palmam & præmia rectis.

169. 10. *Iumentis assimilatus est.*] Gr. παρεσυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι. Malim referre ad Psalmum 48. v. 13. Comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Apud Hieremiam quidem cap. 5. v. 8. Equi amatores in fœminas, legimus, sed quoniam citat Sapientiam referendum est hoc ad Ecclesiasticum quem σοφίαν σιράχ Græci dicunt, quanquam dissimulandum non est diuersam esse lectionem. Clemens ait. ἵππος εἰς ὀχείαν ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς παντὸς ὑποκάτω ἐπικαθημένου χρεμετίζει: at cap. 33. v. 6. apud LXX. ἵππος εἰς ὀχείαν ὡς φίλος μωκὸς, ὑποκάτω παντὸς ἐπικαθημένου χρεμετίζει. vulgata Latina, Equus emissarius, sic & amicus subsannator sub omni supra sedente hinnit. Iansenius in Ecclesiasticum. Vt equus equa conspecta hinnit, nulla habita ratione eius qui insidet, non in gratiam eius, sed propter equam, ita fictus amicus oblata spe commodi beneuolentiam ostendit cuiuis non in gratiam eius, sed amore commodi. Feder. Morellus putat, illa verba apud Clement. ὁ φιλήδονος καὶ μοιχὸς ἀλογίστῳ κτήνει παρεσυνεβλήθη, per παρένθεσιν & ἐπεξήγησιν inserta esse. indicat quod subiicitur διὸ καὶ ἐπιφέρει, παντὸς &c.

IN LIB. II. PÆDAGOGI.

Pag. 171. 40. *Edendi necessitate.*] Quantitas cibi athletarum quàm fuerit cæteris hominum mensuris superior, sciri potest ex iis, quæ scriptis mandauit Galenus 2. de digno. pulsuum, videlicet carnis minas duas paucum cibum athletis fuisse, vt aliqua ex parte fabuloso illi fidem adhibere valeamus, quod de Athleta Milone Crotoniata & Heraclide pugile celebratur, quorum alterum carnium minas 20. deglutisse, & panis totidem, vini choas persiccasse tres, ac aliquando taurum absumpsisse; alterum prope infiniti cibi extitisse ferunt. Atque hinc perspicuum fit, quam verè Aristoteles 4. de gen. animalium dixerit, sæpenumero athletis membra variis formis affici, cum ob multam edacitatem natura haud valet æquè in toto corpore omnes cibi partes conficere, & confectas equaliter distribuere, sicut 8. Politic. cibum eorum, qui exercebantur athleticè, modo βιαιοτρόφον, modo ἀναγκοφαγίαν vocauit, quasi plus quàm ferre possent, edere cogerentur: qua etiam voce vtitur Clemens Alexand. lib. 1. Pæd. Mercurialis lib. 1. cap. 15. de arte Gymn.

Ibid. 60. *Qui in Melo sunt.*] Multa apud Clementem & Gellium ex Varrone ciborum genera referuntur, quæ ex longinquis regionibus Romam aduecta maximo in pretio erant: inter cætera hœdum ex Ambracia nominat, quem nonnulli piscem κάπρον Athenæo vocatum putarunt. Ego vero non piscem sed quadrupes animal extitisse potius existimo vt & capras. Varro lib. 2. de re rustica cap. 3. ex Media insula habuisse eos scribit. A Clemente quoque & à Polluce hœdi Melici omnibus preferuntur. Vnde & in Varrone non ex Media sed ex Melica legendum censuissem, nisi Columella ca. 2. l. 8. auctor esset vulgares mutata litera Medicos dixisse Melicos. Mercurialis li. 1. cap. 25. Var. lectionum. Athenæus li. 1. τοὺς ἐν μήλῳ ἐρίφους, τοὺς ἐν συμαίθῳ κεστρέας. Hœdos ex Melo mugiles ex Symætho. Pollux lib. 1. cap. 10. ἔριφος ἐκ μήλου, interpres, hœdus ex grege, verte ex Melo, sed apud eundem legimus κεστρεὺς ἐκ σκιάθου. Hesychius Sciathum numerat inter Cycladas insulas. Stephanus de vrbibus σκίαθος νῆσος πλησίον εὐβοίας.

172. 10. *Nihil esse aliud quam lucca.*] οὐδὲν ἀλλ' ἢ γνάθος. In Comœdiis γνάθωνες dicuntur gulosi, & mattici, vt vult Festus à magnis malis, quia μάλας veteres τὰς σιαγόνας vocabant. Scaliger in Varronem. Apud Athen. li. 10. athleta dicitur γνάθου δοῦλος, malæ seruus, & Eubulus Thebanorum meminit ἄνδρων ἀρίστων ἐσθίειν δι' ἡμέραν, ὅλους τραχήλους. Virorum qui ad comedendum totos dies maxime sunt strenui, qui toti quanti guttura sunt.

172. 40. *Homini inquam.*] Hæc totidem verbis efferuntur à Musonio in libro περὶ τροφῆς apud Stobæum tit. περὶ ἀκρασίας de incontinentia. additurque ratio sane elegans. Quippe alimentum dum maxime munere suo fungitur in concoctione digestioneque nullo suauitatis lenocinio nos afficit, sed nutrit duntaxat, & vires reficit, quamuis multo longius tempus intercedat, quam dum edimus. Idem scribit Sen. Ep. 84.

Ibid. 40. *Nam nec corporibus.*] Gr. ἐπὶ μηδὲ ὠφελείας τινὸς τὰ σώματα ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων: Præsertim cum nihil vtilitatis corporibus accedat ex tam sumptuosa dapum structura. Sic enim vertit interpres Stobæi hæc Musonij verba illis germana καὶ ταῦτα μηδεμιᾶς ὠφελείας τοῖς σώμασιν ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων. Non enim varia vilibus sed sumptuosa opponuntur. Reliqua apud eundem Musonium haud minus similia. Omnino enim contraria ratione qui communissimis vtuntur cibis robustissimi sunt. Itaque seruos dominis, agrestes vrbanis, pauperes diuitibus validiores, vt plurimum videas laboribus aptiores tardius fatigari, rarius ægrotare.

Ibid. 50. *Beatus qui comedit.*] μακάριος ὃς φάγεται ἄριστον. Ita apud S. Lucam cap. 14. v. 15. quod est in vulgata editione, Beatus qui manducat panem in regno Dei.

173. 20. *Muscæ quoque.*] Gr. μυῖαι τούτοις οἰκεῖαι ὀνόματι λιχνείαν dixit primum vitium liguritionem, quod de muscis dicitur. Varro de re rustica l. 3. ca. 16. Non vt muscæ liguriunt, quod nemo has videt vt illas in carne aut sanguine aut adipe. P. Victorius liguriunt, flosculos epularum carpunt & delicatiores dapes studiosè sectantur. Voracitatem autem

ἀδηφαγίαν quod aliquando gladiatoribus tribuitur vitium, vt antea ex Mercuriali annotatum est athletis familiare id fuisse, eadem enim victus ratio; vnde gladiatoria corporis firmitas. Lipsius li. 1. Saturnal. cap. 14. Hesychius καὶ θερμοὺς ἀδηφάγοι ἐλέγοντο καὶ οἱ γυμναστικοὶ παρ' ἀρχαίοις οὕτως ἐλέγοντο. & ἀδηφάγοι τριήρεις triremes publicæ in quas multi sumptus expendebantur apud Suidam, & apud Eustathium ἀδηφάγοι ἵπποι quibus in Circensib. vtebantur.

174. 10. *Non enim poculorum.*] μὴ τὴν συμπεριφοράν. Eam Cicero 2. de legibus circumpotationem vocat, & vetus lexicum τὴν ἐν κύκλῳ φορὰν τῶν κύλικος, καὶ πόσιν, non vt vertit is qui Antiquitates Conuiu. collegit, & hunc locum citans lib. 3. cap. 3. eam esse putat diuisionem partium quam Xenophon περιφορὰν appellat: non enim idem περιφορὰ & συμπεριφορά.

175. 10. *Ingluuies quæ Græcè.*] Plutarchus Sympos. 4. Probl. 4. καὶ γὰρ ὀψοφάγους καὶ φιλόψους λεγομένους ἔχοντας βοέους χαίροντας ἀγορὰ τῶν περὶ τὰ ἰχθυοπώλια ἀναδιδόντας: apud Xenophontem lib. 3. de dictis & factis Socr. dicuntur ὀψοφάγοι non modo qui marina amant obsonia, sed etiam qui modico pane multo obsonio vtuntur, & ij qui amant sine pane obsonia comedere.

177. 30. *Asellus* dicitur.] Athenæus li. 7. ὄνος φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζωϊκῶν ἔχειν στόμα ἀναρρωγὸς, καὶ μόνος οὗτος ἰχθύων τὴν καρδίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ ἔχει καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ λίθους ἐμφερεῖς μύλαις. Quod scribit Aristoteles in opere de animalibus huic apertum os hiat. Solus hic piscium in aluo cor habet, & in cerebro lapides molæ similes. Ælianus lib. 5. cap. 20. & li. 6. cap. 30. de animalibus ὁ ὄνος ἔχει ἰχθύων μόνος ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν. Hoc verum non esse contendit Rondeletius li. 9. cap. 9. de Piscibus. Nam si κοιλίας nomine cauitatem illam intelligit, quæ diaphragmati subest, αὐτοψία id falsum esse conuincit. Sin eam etiam cauitatem, quæ superior est diaphragmate, eadem in parte cor habet, qua alij omnes pisces. Saluianus historia xi. secus etiam esse crebra sectione se didicisse testatur in minoribus: eodem enim in loco, quo & pisces reliqui, habet. Mercurialis li. 4. ca. 16. Var. lect. Ego autem, inquit, cum intelligam fieri non posse vt cor ibi sit, vbi cibi coquuntur, philosophum adeo stupidum fuisse vt id putaret nunquam crediderim; idcirco si id vnquam scripsit Aristoteles nihil aliud significare voluit, quàm immensam eius animalis voracitatem, magnamque respectu stomachi cordis amplitudinem. Sicuti namque eos qui ventrem fere non habent prominentem, dicimus in dorso illum gerere, similiter piscem, qui magnum stomachum haberet, corpusillum, dixit Arist. in ventre cor habere.

Ibid. 40. *Hunc Epicharmus.*] Athenæus hunc locum citat Epicharmi eodem libro ex eius opere quod inscripsit Ἥβας γάμον Hebes nuptias. μεγαλοχάσμονας τὰς χάννας ποικιλογάστορας ὄνους. Channæ valde hiantes, varioque ventre aselli: legendum enim μεγαλοχάσμονας, vt alio loco apud eundem Athen. μεγαλοχάσμονας τὰς χάννας σκίποδας πλογάστορας ὄνους. Colligit Saluianus mendosè legi in altero ποικιλογάστορας, alibi enim πλογάστωρ ventriosus. Iunius ex hoc Clementis loco legit ἐκβαπλογάστορας tu lege & hic ἐκπεπλογάστορα, & apud Athenæum χάννας καὶ ἐκβαπλογάστορας· ἐκβάπλες monstrosum & inuenustū significat, sic ἱεργάστωρ πλατυγάστωρ. Posterior locus est sub finem libri 7. vbi interpres editionis vltimę pa. 244. vario ventre Oestras, Asellos. Vide Prouerbiorum centurias in voce Asellus.

184. 50. *Duplex est autem.*] Sixtus Senensis lib. 6. Biblioth. sanctæ Annot. 289. cum hoc Clementis loco alterum Hieronymi confert ab Heruetoin Commentario citatum, & ad vtrumque interpretandum adiungit verba Magistri sentent. lib. 4. dist. 8. docentis verba Hieronymi esse interpretanda per regulam de sacramento & re sacramenti, qua docemur duplicem esse carnem Christi, alteram Eucharistia contentam, & significatam, quæ crucifixa est & mortua, & post mortem rediuiua in cœlum ascendit, alteram vero Eucharistia significatam, & non contentam, quæ est vnitas Ecclesiæ in prædestinatis & glorificatis.

185. 30. *Perpauca nam cogit.*] Apud Stobæum tit. de Incontinentia hæc sententia Menandro tribuitur. Quod autem subiungit de contumeliæ cratere dictum Anacharsidis aliter effert Strobæus titulo eodem. Nam cum scribit primum poculum dixisse sanitatis, alterum voluptatis, tertium ὕβρεως contumeliæ, vltimum insaniæ. Sic Eubulus Comicus apud Athenæum lib. 2. Bacchum ait miscere tria pocula sapientibus, vnum bonæ valetudinis, alterum amoris & voluptatis, soporis tertium, quartum vero proteruiæ ceu ὕβρεως esse, quintum clamoris, atque ita vsque ad decimum quem furoris dicit. Vide Prouerbium Seruatori tertius.

Ibid. 40. *Iis autem.*] Plato 2. de legibus ἐπίκουρον τῆς τοῦ γήρως αὐστηρότητος ἐδωρήσατο τὸν οἶνον φάρμακον, ὥστ' ἀνηβᾶν ἡμᾶς, καὶ δυσθυμίας λήθην γίγνεσθαι. Liberum Patrem inuocari vult, qui vinum hominibus est largitus ad leuandam senectutis austeritatem, tanquam opportunum remedium, vt illius beneficio tanquam iuuenescere videamur, subeatque eorum quibus animus offenditur obliuio, & ipsa illa durior ea ætate animi affectio, sicuti ferrum in igne emolliatur & flexibilior fiat. Athenæus lib. 2. Zeno Cittiæus durus & iracundus, multo vini haustu cum placidus fieret, interrogatus quid ita ingenium mutaret, id accidere sibi respondit, quod lupinis, priusquam madefiant aqua amarissimis, posteaquam macerati sunt, & appoti, dulcissimis & mitissimis.

Ibid. 50. *ἀκροθώρακα vocant.*] Aristotelem in 3. Problem. 2. manifestum est eos ἀκροθώρακας vocasse, qui leuiter inebriati delirant, quine de rebus iudicium ferre tentant, sed aberrant, quasi medij inter sobrios & temulentos. Erotianus in Onomastico ἀκροθώρακας etiam eos appellatos subiungit, qui non multum vino repleti sunt. Plutarchus in Symposiacis Aristotelis sententiam examinans idem sentire videtur. Itaque non video cur Alexand. Clemens diuersa sentiens ἀκροθώρακα rationem & memoriam minime offensas gerere scribat, quo in loco verum illius vocis vsum ab eo ignoratum perspicitur, nisi vitiosum contextum esse, & ea verba ab aliquo ignaro primum in margine scripta, deinceps à librario inepte inserta fuisse velimus. Mercurialis li. 4. cap. 6. Var. lect. Budæus, ἀκροθώρακες dicuntur qui leuiter appoti sunt, quasique pectore tenus vino imbuti.

Ibid. 60. *Vinum enim primum.*] Hæc ex Platone videntur excerpta 1. de legibus πάντα τὸν ἄνθρωπον αὐτὸς αὑτοῦ πρῶτον ἵλεων εὐθὺς μᾶλλον τοῦ πρότερον. Vinum hominem continuo seipso lætiorem & hilariorem reddit, & quo plus biberit, tanto maiore & meliore spe esse.

ſpe eſt. Clemens οἶνος γὰρ σφοδρότερ μὴ αὐτοῦ αὐτῷ, lege αὐτῷ, ἵλεων ποιεῖ τὸν πίνοντα μᾶλλον ἢ σφοδρόν. Æquum & clementem vertit Heruetus, at ἵλεως etiam ἱλαρὸν ſignificat. Athenæus lib. 8. Quod vero ἵλεων & ἱλαρὸν eadem vocabuli notione dicerent oſtendit Ephippus. Protinus hilarem facit, moleſtiam abſtergit omnem redditque ἵλεων.

186. 10. *Atqui duos.*] Verba ſunt Penthei apud Euripidem in Bacchis καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ. Virgilius 4. Æneid. *Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus, Et ſolem geminum, & duplices ſe oſtendere Thebas.* At apud eundem Cyclopi ebrio οὐρανὸς συμπεριφέρεσθαι δοκεῖ τῇ γῇ φέρεσθ. Verſus autem qui proxime citantur Sophoclis Tragici ſunt à Stobæo citati tit. 18. de Incontinentia.

186. *Conuiuium delabatur.*] Gr. μὴ λάθῃ παραπεσοῦσα εἰς μέθην ἡ εὐωχία. Athenæus li. 8. εὐωχίας quidem non ἀπὸ τῆς ἔχειν, quo vocabulo indicatur alimentum, nuncuparunt, ſed quod in iis recte omnia fierent. Nam ad epulas conuenientes, primum Deos venerabantur, deinde ad animi remiſſionem ac hilaritatem ſe traducebant, potionem τὴν μέθην appellantes. Paulo poſt, *ſub nomine beneuolentiæ* Gr. φιλοτησίας ὀνόματι vbi alludit Clemens ad mortem Græcorum. Suidas φιλοτησία φιλία, δεξίωσις, φιλοτησίαν προπίνειν ἐστὶ, ὅταν ἐκ τοῖς ἐν δείπνῳ ἀπὸ τῆς φιάλης πιὼν μέρος τὸ λοιπὸν παράσχῃ φίλῳ. Philoteſias dicunt inuitationes amicitiæ gratia factas, cum quis ex phiala partem bibens, reliquum amico porrigit. Idem mos Græciæ Regibus die qui φιλοτησία dicebatur. Heſychius hanc adhibitam φιλοτησίαν poſt cœnam auctor, eſt, Antiquitat. Conuiu. lib. 3. cap. 10. Tale illud Didonis apud Virgilium:

Dixit & in menſa laticum libauit honorem,
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hauſit
Spumantem pateram, & pleno ſe proluit ore.

Ibid. 60. *Fornacem quidem.*] Gr. κάμινος μὲν δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ, οἶνος δὲ καρδίας ὑπερηφάνων. Locus eſt Eccleſiaſtici 31. v. 30. Vbi in Antuerpienſi edit. ἐν καρδίᾳ ὑπερηφάνων ἐν μέθῃ, at in Romana vt apud Clementem καρδίας ἐν μάχῃ ὑπερηφάνων. Latina vulgata. Ignis probat ferrũ durũ, ſic vinum corda ſuperborũ arguet in ebrietate potatum. Sic quoque Gloſſariũ vetus, de ferramẽtis. Ferrum durũ στόμωμα. alibi στομῶ ferrumino, στόμωμα ferramen, στομωτὴς indurator. In Lexico alio, ferrumen στόμωμα, rectius. Plinius li. 36. cap. 22. aciem appellat, quæ vox Gallicæ vicina eſt. Alij duritiem mucronis intelligunt. Janſenius. Ignis probat & exhibet gladium acutum; quemadmodum ferrum quod ſi non tingeretur in aqua non tantam haberet duritiem; ſic vinum corda ſuperborum exhibet dum illa vino madefiunt, nam & illa fiunt ad nocendum promptiora. Vel certe quod vt ait Horat. de Arte poëtica.

Reges dicuntur magnis vrgere culullis.
Et torquere mero, quem perſpexiſſe laborant.

188. 10. *Cui iniucunda nugæ.*] Prouerb. 23. v. 29. apud Clemen. τίνι ἀηδίαι λέσχαι at apud 70. τίνι ἀηδίαι καὶ λέσχαι cui triſtitiæ, & ineptiæ. Verſus autem qui ſequuntur non Sapphus neque Poëtriæ vllus ſed Eratoſthenis ſunt, apud Athenæum lib. 2. Dipnoſoph. Quod enim, inquit, ſcripſit Poëta Cyrenæus, Eſt eadem vini &c. Vbi interpres Callimachum putat citari cum ſit apud Stobæum titul. 8. Eratoſthenis nomen, licet communis ei ſit cum Callimacho patria. ποιητικὴν dixit non fœminam indicans, nam & pag. 205. citans Menandrum idem verbum vſurpat. In Græco Clementis ſcribe ἄνδρα non ἄνδρας, deinde ita hæc βορβορύει νόος πάντη τοι κεχρυμμένα φαίνῃ: vel traiecta dictione πάντη πάντα κεχρυμμένα φαίνῃ. Senariũ vero de vino allatum ab Herueto tanquam Euripidis, apud Athenæum lib. 10. repertum Æſchylo vindicat Stobæus; licet Eraſmus auctor erroris ſit in Prouerbio, In vino veritas. De decumanis fluctibus, vide Iunium Centuria 6. Prouerb. 77.

187. *Sicca & luminoſa.*] Gr. οὕτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ καὶ ξηρὰ καὶ φωτοειδὴς, αὐγὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη. Heruetus correxit in libro ſuo αὐτὴ δὲ ψυχή. Apud Stobæũ tit. de Temperãtia ex Heraclito profertur hæc ſentẽtia. ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος ὑγρὴν ψυχὴν ἔχων. αὔη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Vir inebriatus vacillat & ab impubere puero ducitur animam habens humidam. Eſt autem anima ſicca ſapientiſſima & optima. Apud eundem titul. 17. de Continentia ex Muſonio citatur dictum illud, ſed legitur αὐγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη. At in manuſcripto Reginæ correctum eſt αὔη ψυχή. Reperitur & apud Plutarchum eadem ſententia lib. de oraculorum defectu & de eſu carnium, ſed vtrobique legendum putat αὔη ψυχὴ Henricus Stephanus. αὐγὴ tamen retinetur à Mercuriali var. lection. lib. 4. capite 2. quo modo apud Galenum ſcriptum eſt. Scaliger in Varronem interpretans illud Afranij, vigilans, ac ſolers, ſicca, ſana, ſobria. Poteſt hic dicta eſſe ſicca pro ſobria, vt apud Plautum in Aſinaria & Ciceronem in Academicis ſicci homines pro ſobriis, ſicuti madidus & maduſſa pro ebrio. Ita etiam Græcè ξηρόν. Pindarus apud Plutarchum περὶ σαρκοφαγίας αὐγὰ ξηρὰ ψυχὰ σοφωτάτα. & Athenæus lib. 2. ξηρὸν βορβόρων vocat abſtemiam. Sed Scaligerum feſellit vitioſus codex, qui Pindaro tribuit Heracliti dictum. At apud Euſebium lib. 8. Præparat. Euangeli. capite 5. λεπτότητι ἀέρος ἡ διάνοια πέφυκεν ἀκολουθεῖν δι' ὃ καὶ ὁ Ἡράκλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φάσιν οὐ γῆ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Legendum videtur cenſuiſſe aut legiſſe interpres αὔη ξηρή, ita enim vertit, Aër ſiccior, anima prudentior, atque melior. Hæc tam diuerſa viris doctis diiudicandæ relinquimus.

Ibid. *Nec Arethuſium.*] In vetere exemplari, quod ſolum habui cum hunc pium grauemque ſcriptorem excudendum darem, ſcriptum offendi οὐδὲ τὸν ἀρεθούσιον ὅταν μὴ παρῇ: correxi ἀριούσιον. Plures autem antiqui auctores Ariuſij vini vt optimi mentionem fecerunt. Plutarchus in Commentario quo diſputat de vita ab Epicuro laudata, & Strabo in 14. qui narrat à loco nomen hoc illi impoſitum, cum ager quidam aſper Chij inſulæ Ariuſius appellatus ferat vinum optimum omnium vinorum Græcorum. Athenæus quoque in Epitome lib. pri. necnon etiam Galenus. Virgilius quoque meminit huius vini in paſtorali carmine, ita namque in vetuſtiſſimis exemplaribus legitur verſus ille, Vina nouum fundam calathis Ariuſia nectar. Inueni quoque libros calamo exaratos, in quibus ſit Arethuſia. P. Victorius li. 15. capite 24. var. lectionum. in excuſo typus eſt, οὐδὲ τὸν ἀριούσιον. Sic & videtur voluiſſe vertere Heruetus in hac ſecunda editione, ſed omiſſa eſt correctio ab amanuenſi.

Ibid. 40. *Ebrietate autem.*] Plato lib. 1. de Legibus μέθης δὲ αὐτῆς περὶ πότερον, ὥσπερ σκύθαι χρῶνται καὶ κα-

τοὶ, καὶ ζεῖν, καὶ δρᾶκες πολεμικὰ ἔστι ταῦτα φῦλα, ἢ καθάπερ ὑμεῖς. De ipsa ebrietate instituta quæstio est, illiusne vsus qualis apud Scythas & Persas inualuit permittendus sit, & qualis etiam apud Carthaginenses, Gallos & Hispanos, & Thraces, bellicosas quidem illas nationes viget, aut quemadmodum apud vos. Hinc constat legendum non esse καὶ ζῆν, vt putauit Ficinus.

189. 30. *Elpenor fregit.*] Gr. ὅτῳ βῶσιν ἐκ πλεύνων, ἀστράγαλον ἐάγη κατασπῶν. Homerus Odyss. κ sub finem: πέσεν, ἐκ δ' οἱ αὐχὴν

Ἀστραγάλων ἐάγη.

Cecidit, eius autem ceruix Ex iunctura fracta est. Eustathius in illum locum τὸ δ' ἀστραγάλων ἐάγη, ὅ ἐστι σπονδύλων, ἀρχὴ τοῖς μεθ' Ὅμηρον τοῦ εἰπεῖν ὡς ὁ δεῖνα κατεάγη τὴν κεφαλήν. τὸ μὲν τοι κοινότερον, ἐάγη ἀστραγάλους, ἢ κεφαλήν.

Ibid. 40. *Homini erudito.*] ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ εἶναι, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης οὐκ ἀσθμαίνει. At in Ecclesiastico capite 31. v. 21. ὡς ἱκανὸν ἀ. π. ὀλίγον καὶ ἐ. τ. κ. α. οὐκ ἀσθμαίνει. Quam sufficiens homini erudito exiguum, & super cubili suo non anhelat. Aliter Latina vulgata. Sed nihil in vtrouis mutandum est. Iansenius agi putat in hoc versu de victu parco & ieiuno; nondum de vino.

196. 10. *Quod si hac dixit.*] Sic apud Tertullianum de cultu fœminarum 9. *Non enim viemur nostris? quis autem prohibet vti? Secundum Apostolum tamen, qui nos vti monet mundo isto, quasi non abutamur. Præterit enim habitus huius mundi. Si ergo vxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum?*

Ibid. 20. *Ego autem admitto.*] Clarius videtur ferri lex ista lib. 5. de legibus νόμος ἕπεται πᾶσι τούτοις μηδ' ἐξεῖναι χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον κεκτῆσθαι μηδένα μηδενὶ ἰδιώτῃ. Ne cui priuato aurum argentumue possidere fas esto.

Ibid. 40. *Si enim nobis.* Tertullianus de habitu muliebri. 5. Quod de qualitate vsus gloria est auro, & argento, atquin magis ferro & æri, quorum ita disposita est vtensilitas, vt & proprias operas plures, & necessariores exhibeant rebus humanis, & nihilominus auri, & argenti de sua vice accommodent iustioribus caussis. Nullus bidens aurum demersit in terram, nullus clauus aurum intimat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro & æri innixas.

Ib. 60. *In vili catino*] Prisci illi Græci & Latini vasis fictilibus ac ligneis domi vtebantur, cum autem alia pretij maioris publicè non possiderent ea demum in sacrificiis adhibere cogebantur. Tametsi vero tractu temporis vbi gentium opes in immensum crescerent, ea tamen vasa, quibus antiquitas necessario sacra faciebat in solennibus ceremoniis plerumque remanserunt. Plinius lib. 35. ca. 12. Cicero de legibus 2. Ad diuos caste adeunto, pietatem adhibento, opes amouento. Deinde locum hunc de vili catino subiungit Brodæus lib. 4. Miscellan. cap. 19. idem Chrysostomus hom. 51. in Matthæum.

197. *Vsus quidem.*] Gr. χρῆσθαι μὲν ἴσχει ἡ πᾶσα ἡμῶν κτῆσις, αὐταρκείας δὲ χάριν ἡ κτῆσις. Sed lege eodum videtur χάριν ἡ χρῆσις sufficientiæ autem gratia vsus. Id est, vti debes, quantum sufficiat; sufficiunt vero pauca.

Ibid. 30. *Nunc autem arx.*] Gr. ἡ ἀκρόπολις τῆς κακίας. Alludere videtur ad sententiam Bionis Sophistæ apud Stobæum tit. 10. qui τὴν φιλαργυρίαν μητρόπολιν ἔλεγε πάσης κακίας εἶναι, Auaritiam dicebat esse omnis improbitatis metropolim. Phocylides ἡ φιλοχρημοσύνη μήτηρ κακότητος ἁπάσης.

199. 50. *Musici appellarunt.*] Musica delectari ceruos & tibiis, & cantionis quæ equabus accinatur dum ineuntur meminit Plutarchus lib. 7. sympotiac. cap. 5. & in præceptis nuptialibus. Muretus ex Gothicarum rerum scriptoribus narrat vrsos ita delectari tibiarum sono, vt cum in pastores impetum facturi sunt sæpe ab eis cantu mulceantur. lib. 12. var. lection. 15. Olaus Magnus lib. 18. capite 31. de gentibus Septentr. Quin & Ælianus lib. 11. de animalibus capite 28. Pythocharem tradit tibicinem concitato vehementi tibiæ sono luporum impetum cohibuisse.

Ibid. 60. *Organum dicit.*] Chrysostomus in Psalmum 150. ὥσπερ οἱ Ἰουδαῖοι διὰ πάντων τῶν ὀργάνων, οὕτως ἡμῖν παρεκελεύσατο διὰ πάντων τῶν μελῶν ἀνυμνεῖν τὸν Θεὸν, δι' ὀφθαλμοῦ, διὰ γλώσσης, δι' ἀκοῆς, καὶ διὰ χειρός. αἰνεῖ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς ὅταν μὴ ἀκόλαστα βλέπῃ, καὶ γλῶττα ὅταν ψάλλῃ. Quemadmodum ergo Iudæi per omnia instrumenta Deum laudabant, ita nobis præcipit eum per omnia membra laudare, per oculos, per linguam, per aures, & per manus. Laudat enim oculus quando non intuetur impudicè: & lingua cum psallit.

240. 10. *Illum enim magis.* Iliad. η. de Aiace μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι. Ideo dixit προσώπασι deinde verba Homeri vsurpas προσώπασι in quem locum scribens Eustathius σημείωσαι ὅτι τὸ μειδιᾶν γέλωτος μὲν ἀνιειμένου, συνδρομῆς δὲ φαιδρότητος. Ita vt permixta sit hilaritas grauitati, nihilque interea de feueritate detrahatur, quo minus venerabilis sit, & tamen tristitia vitetur.

Ibid. 30. *Potest autem vel solo.*] Ecclesiastæ 7. Melior est ira; quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis. Duo autem versus qui deinceps citantur, Homeri sunt Odyss. 14. circa quadringentesimum & sexagesimum. Apud Stobæum etiam referuntur titul. de Incontinentia, duo inquam: nam illud, Omnes autem, non numerandum est inter versus, sed inter verba Clementis.

205. 60. *Bonos mores.*] Versus est Menandri ex Comœdia vt quidam volunt Thaide cuius & meminit Athenæus lib. 13. Tertullianus 1. ad vxorem. 8. Conuictum atque commercia Deo digna sectare, memor illius versiculi sanctificati per Apostolum: Bonos corrumpunt mores congressus mali. 1. Corinth. 15.

Ibidem. *Luet ergo.*] Græc. ἡ γλωσσαργία. Vide num melius γλωσσαλγία. Luet enim pœnas garrulitas.

207. 30. *Et ne super cubitum.*] Hæc in Græco LXX. non reperiuntur, 9. cap. Eccl.: habentur tamen in Latina vulgata v. 12. nec accumbas cum ea super cubitum καὶ μὴ μετακλιθῇς ἐν οἴνῳ μετ' αὐτῆς. Vt illud, & sanguini tuo illabatur in interitum: vel potius vt habet vulgata, & sanguine tuo labaris in perditionem καὶ τῷ αἵματι σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. Id est ne affectu tuo labaris, vel periculo vitæ tuæ adulterorum pœnam feras, nam LXX habent τῷ πνεύματι. Atque vtrumque

que vtrumque locum ex Clemente notatum reperies in exactissima editione Romana. Porro quod LXX. reddunt μὴ συμβολοκοπήσῃς, Clemens μὴ συμβολαῖς πίῃς μετ' αὐτῆς. vulgata, Et non alterceris cum illa in vino. Interpretes Ecclesiastici ad symbolas referunt quæ ad conuiuium celebrandum conferebantur.

208.30. *Os autem temerarij.*] Locus est Prouerb. 10. v. 15. στόμα δὲ προπετοῦς ἐγγίζει συντριβῇ. Os procacis proximum est contritioni. vulgata, Os stulti confusioni proximum est. Quidam interpretantur, Os stulti accersit sibi perniciē. Chaldaica paraphrasis, Ori stultorum consumptio proxima. In eodem capite συντριβὴν ἀσεβῶν, Scholiastes Græcus δειλία ἀσεβῶν.

Ib. *Silentium mulierum.*] Sententia ex Sophoclis Aiace, citatur & à Stobæo in Oeconomico tit. 83. Altera item huic subiuncta est Athenodori apud eundem tit. 33. de Silentio ἔστι δὲ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας. Tacere autem munus est periculo vacans.

IBid. 60. *Sola autem lingua.*] Pollux li. 2. καὶ γλώττας δὲ τὰς τῶν ὑποδημάτων ἔλεγον & calceorum linguas dixerunt vt Isæus Socraticus, calceamentorum vincula intelligi putat Camerarius. Huc referendum forte quod est apud Athenæum li. 10. καὶ τοι φορεῖτε γλώσσας ἐν ὑποδήμασι. At linguam vos nunc fertis in calceis. Hesychius γλώσσας τὰς τῶν αὐλῶν καὶ ὑποδημάτων γλωσσίδας quæ etiam ligulæ vocantur. Festus Lingula per diminutionem linguę dicta. alias à similitudine linguæ exertæ vt in calceis.

209.20. *Vlcera cruentant.*] αἱμάσσοντες τὰ οὖλα non τὰς οὐλάς, nam οὐλὴ cicatrix, τὰ οὖλα gingiuæ. Glossariū Gingiuę οὖλα γόμφοι. Certe de iis loquitur qui dentes scalpunt. Pollux li. 2. αἱ δὲ σαρκώδεις φυαὶ τοὺς ὀδόντας σφίγγουσαι οὖλα μὲν τὰ ἔξωθεν, ἔνουλα δὲ τὰ ἔνδοθεν. εἰ δὲ μεταξὺ τῶν ὀδόντων ἀμφοῖν. ita manuscriptus.

212. *Plangonium & psagda.*] Athenæus li. 15. ex Polemone tradit apud Elæos vnguentum quoddam Plangonium vocari à Plangone repertum. Meminit ibidem & psagdæ Ægyptij multoties ex antiquis auctoribus vt ex Eubulo αἰγυπτίῳ ψάγδᾳ τοὺς λευκοπόδας, vbi tamen interpres diligentissimus alioquin, Ægyptio & Sagde lota. Fortasse enim corrigendus locus, qui sequitur in eodem libro, & σάγδας habet, ex isto. Certe vocabulum barbarum varie scribitur, vt apud Hesychium ψάγδας ψαδὰς & σάγδας atq; etiam ψάγδαι. Sed fœmininum nusquam, id quod & in Titio reprehendit merito Villiomarus ille li. 4. 27. qui & eundem castigat aliter lib. 4. cap. 30. his verbis. Quod ignorare videris quam originationem Megallij intellexerit Plinius, ego rem minime difficilem tibi explicabo. Plinius propter gloriam Megalium dictum esse intelligit, tanquam non μεγάλλιον ab inuentore sed μεγαλεῖον ἀπὸ τοῦ μεγάλου & magnificentia appellatum sit. Scribēdum autem apud Clementem ψάγδας αἰγύπτιος non αἰγυπτίας.

Ib. 10. *Quamobrem recte.*] Athenæus li. 15. Lacedæmonios testis est Sparta eiecisse vnguētarios, quod oleum corrumperent, & lanarum infectores, quod candorem lanæ obliterarent. Solonem etiam lege vetuisse viris vnguenta vendere, quod non solum in odore sed etiam in colore luxus homines effœminet qui eiusmodi voluptatibus se tradunt. vide 317. 60.

Ib. 30. *Ceterum ne forte.*] Ælianus lib. 4. cap. 18. de animalibus γυπῶν θάνατον τὸ μύρον εἶναι φασί. κανθάρους δὲ ἀποκτείνει ἡ ἐπίθεσις τῶν ῥόδων αὐτῶν. Vulturum pernicies vnguentum est. Scarabæi, rosis iniectis pereunt. Idem li. 3. cap. 7. Plinius lib. 11. cap. 53. vultures vnguento qui fugantur, alios appetunt odores, scarabæi rosam. Herm. Barbarus legendum censet, rosa, ex Theophrasto de caussis plant. cap. 4. qui scribit vultures vnguento, scarabæos rosa necari. Idem Aristoteles in Geoponicis. Idem & de aliis insectis tradit Ælianus loco primum omnium citato. τὰ δὲ ἔντομα φθείρεται εἰ ἐλαίῳ τις ἐγχρίσειεν αὐτά, insecta oleo si quis inungat, perdiderit. Idem lib. 1. cap. 58. tetro odore ait non modo apes offendi sed vnguēto odorato: tanquam enim puellæ modestæ teterrimum odorem præclare contemnunt & vnguenti suauitatem à se detestantur.

Ib. 40. *Vt omni contentione.*] Gr. εἰς τὸ τῆς ἀγωνίας πάμμαχον Suidas παμμάχον παγκράτιον. Mercurialis lib. 2. cap. 9. de arte Gymnast. ex pugilatu & lucta tertium quoddam exercitationis genus componebatur quod pancratium appellabant, in hoc vt testatur Arist. 1. Rhet. cap. 5. aduersarios & pugnis ferire vt pugiles, & deiicere studebant, vt luctatores, tum quacunque alia ratione vt dentibus, genibus, calcibus, toto denique corpore vt dixit Pausanias aduersarium vincere contendebant. His de causis hæc exercitatio παμμάχον vocata est quandoque, sicut Plato Euthydemum πάμμαχον dixit. De vnctione vero athletarum qui oleo simplici, vel aqua mixto, vel ceromare vngebantur, vt membra labores sine ruptura sustinerent, vel vt sudorem cohiberent nec tantopere lassarentur vide eundem li. 1. c. 8. de arte Gymn.

213. *Vnguentis manus.*] Apud Athenæum lib. 15. ex Alexide in Comœdia πονηρᾷ, Improba, citatur locus hic.

ὑγιείας μέρος,
Μέγιστον ὀσμὰς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν.

Itaque corrigendum hic est ἐγκεφάλῳ, at li. 2. amplior eadem sententia profertur:

ἀλείφεται τὰς ῥῖνας, ὑγιείας μέρος,
Μέγιστον &c.

Nares vngit quę bonę pars valetudinis est maxima, odoremq; capiti suauem obiicit. At apud Clementem legimus ὑπαλείφεται τὰς χεῖρας. Quantum autem conferant ad sanitatem vnguenta indicat illud Abderitæ Democriti apophthegma, qui interrogatus qua ratione vitam sanus degeret, respondit, si interiora melle rigaret, exteriora oleo.

Ibid. 20. *Honora medicum.*] Gr. τίμα τὸν ἰατρὸν πρὸς χρείας αὐτοῦ. καὶ γὰρ αὐτὸν &c. quæ lectio magis conuenit cum vulgata Latina, quam quod est in Antuerpiensi πρὸς τὰς χρείας τιμαῖς αὐτοῦ, ad necessitates honoribus eius.

Ibid. 30. *Celerius canescunt.*] Hæc desumpta sunt ex Athenæo lib. 15. cuius est fragmentum apud Canterum lib. 3. cap. 31. Nouarum lect. ζητοῦ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς φυσικοῖς προβλήμασι διὰ τί οἱ μυριζόμενοι πολιώτεροι, ἢ ὅτι τὸ μύρον διὰ τὰ ἀρώματα ξηραντικόν ἐστι. Sed ea quæ ex Aristotele citantur nec in Problematibus neque alibi extant, neque in libro Theophrasti περὶ ὀσμῶν. ex quo coniicit Mercurialis lib. 1. cap. 21. var. lectio. perperam locum illum citari, cum neque Diogenes Laërtius in catalogo operum Aristotelis mentionem vllam faciat naturalium Problematum, tum quod lib. 5. de generat. animalium ex professo aduersus eos disputet, qui à siccitate canitiem ortum ducere putabant, quam non ab ea sed à putredine sola produci monstrat. Sed idē Athenæus ait τὰ πολλὰ δῆλον ποιεῖ πολιοὺς σπανίους.

quod ibidem reperitur, vt & c.11.de hist.anim. li.3. τὰ γὰρ πιλήματα κωλύει τὴν πνοήν, διὸ σήπει ἀπιοῦσαν τὴν ἰκμάδα corruptio caniciem gignit, pilei autem prohibita transpiratione corrumpendo caniciem faciunt. Atqui hunc ipsum li.de animalib. apud eundem Athenæū reperimus quamplurimis locis citatū & multa alia Aristot. opera nominari quæ Stagyritæ nemo alius tribuit, vt & apud Apolloniū in historiis mirabilibus editū à Xylandro, & multos scimus fuisse Aristoteles.

Ibid.50. *Ea de causa medici.*] Athenæus li.15. profert Alcæi & Anacreontis carmina, tum addit, hortatur videlicet vt sibi vngat pectus, in quo sedes est cordis. Hoc autem fuit olim factitatum, non ideo solū quod natura vapor odoris à pectore surdū in caput effertur, sed etiam quia in corde sit animi domicilium, vt asserunt Philotimus & Praxagoras illustres medici. Paulo post coronas appensas pectori ὑποθυμίδας à Poëtis vocatas ait.

Ibid. *Visu enim non fruuntur.*] Tertullianus de Corona mil. res esse ait spiraculi aut spectaculi flores: Deinde in hunc coronatum vsum inuehitur. Cæterum in capite quis sapor floris, quis coronæ sensus, nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, neque teneritas commendatur. Tam cōtra naturam est florem capite sectari quam cibum aure, quam sonum nare. Minutius Fœlix. Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere non occipitio capillisue solemus haurire.

Ibid. 60. *Sicut ergo pulchritudo.*] Plutarchus de Amore, καὶ τοὺς καλοὺς ἐρᾶν μὲν ἀποπειρᾶσθαι, ἀλλὰ δὲ καὶ λαβεῖν, καὶ ἀπιόντα ἀκίνδυνον, μόνον δὲ ὥς φησι Ξενοφῶν τὸ μὲν πῦρ τοὺς ἁψαμένους καίει μόνον, οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοὺς μακρὰν ἑστῶτας ὑφάπτουσιν. ἡ γὰρ ὄψις τοῦ πάθους ἀρχή. Formosos intueri iucundissimum est: tangere autem, non sine periculo licet. Imo, vt Xenophon inquit, ignis quidem tangentes solum vrit, pulchri vero etiam procul distantes inflāmant: visus enim veluti ansa est capiendi amoris.

214.10. *Hedera itaque.*] Hæc de hedera & quæ sequuntur de nuce & de Narcisso mutuatus est à Plutarcho ad verbum li.3. Symposiac.ca.15. quod vero Sophocles ait Narcissum esse, στεφάνωμα χθονίων θεῶν coronamentum terrestrium Deorum, subterraneorum intellige, ceu inferorum. nam vt docet Eustathius in 1.Iliad. νάρκισσος ἱερώτατον στεφάνωμα, dicitur enim Narcissus ἐκ τῆς ναρκώσεως ἐρινύων ποιῆσαι, & ex Phanodemo li.5. rerum Atticarum cōstat coronas è Narcisso consecratas fuisse Proserpinę, quod florem illum colligeret, cum rapta fuit à Plutone, vel quod circa monumenta nascatur frequens. Cælius li.26.ca.20. vel omnibus subterraneis diis, quod defuncto & morte torpidi flore torpido coronarentur. Dodonæus Pempt.2.li.2.c.21.

Ib.20. *In certaminibus.*] Athletis non eadem quocunq; tempore præmiorū genera proposita, verum vt Clem. Alex. memoriæ prodidit. Primo fuit δόσις ceu donū, secūdo plausus & excitatio, tertio foliorū cōiectio, postremo corona. Quid autē δόσις Clementi significet, nisi aliquid in eius vulgato codice desideretur, puto nihil aliud quā cōgiarium significare: quo pacto apud Herodianū quoq; ea vox vsurpata inuenitur: nisi potius leue aliquod munusculū designet, quod posterioribus omnibus vilius extiterit. Mercur.li.de arte Gymnast.ca.14. Athenæus li.10. refert ex elegis Xenophanis de athletis, ἐκ πόλεως καὶ δῶρον ὅ οἱ κειμήλιον εἴη aliquo donatur à ciuitate munere quod suę virtutis sit monumentū. Plin.l.16.c.14. Antiquitus quidem nulla corona nisi Deo dabatur. viritim vero ne in certamine quidē vlli; ferūtq; primum omniū Liberū patrē imposuisse capiti suo, sed ex hedera, postea Deorū honori sacrificantes sumpsere. Nouissime & in sacris certaminib. vsurpatæ. Paulo post, Ludos ineunti semper assurgi etiam ab Senatu in more est. quod ad athletas referre voluit Mercur.li.1.c.3. Gymnast. Pulchreq; cum eo, quod ἐπιχώριον appellat Clemens, conueniret, nisi ad Romanos potius referendum esset qui ciuica donati essent. Illi enim coronas non nouere nisi bellicas.

Ib.30. *Sed quod ea dedicata sit idolis.*] Tertull. de corona mil.7. Quale igitur habendum est apud homines veri Dei, quod à cādidatis diaboli introductum est, & ipsis à primordio dicatū est, quodq; iam tunc idololatriæ initiabatur ab idolis, & id idolis adhuc viuis, nō quasi aliquid sit idolum; sed quoniam quæ idolis alij faciūt, ad dæmones pertinēt. Porro si quæ alij idolis faciūt ad dæmones pertinēt, quanto magis, quod ipsa sibi idola fecerunt, cum adiuuerent?

Ib. *Sappho autem.*] Morem fuisse veterum vt longe aliis florib. texerēt coronas diuersis diis cōstat. Musas vero rosis coronare ipsos solitos, plures graues scriptores literis prodiderunt. Vtuntur autē omnes testimonio Sapphonis, quæ carmine quodam testata id fuerat. P. Victor.li.14.c.18.var.lect. deinde locum citat apud Plutarch. sympo siac. li.3.c.1. de nuptialibus præceptis, & Clemētis hoc loco quem ex Stobæo se correxisse ait antequā eum excudendum daret ex Bibliotheca Mediceа, κατθάνοισα δὲ κείσεαι οὐδέ ποκα μναμοσύνα σέθεν ἔσσετ' οὐδὲ ποκ' ὕστερον· οὐ γὰρ πεδέχεις βρόδων τῶν ἐκ Πιερίας, ἀλλ' ἀφανὴς κἀν Ἀΐδαο δόμοις φοιτάσεις πεδ' ἀμαυρῶν νεκύων ἐκπεποταμένα. Ita reperitur scriptus hic locus in quodam Stobæi manuscripto codice, nisi quod illæ duæ voces πεδέχεις & πεδὰ non Dorica sed communi lingua efferuntur, quod viri docti ex aliis Grammaticis emendarūt. Sed & in Aldina Plutarchi editione alterā reperimus. Scribit ad fœminam indoctam & literarum expertem. Mortua inquit iacebis, neq; memoria vnquam tui extabit: non enim es particeps rosarum ex Pieria ortarum, sed obscura Orci domos peragrabis cum exilibus vmbris volitans. Itaque videri fortasse cuipiam possit glossema quod præterea in hac sententia alibi legitur. In eodem loco Sympos. testatur Plutarchus floribus coronatos fuisse τοὺς ἐφήβους.

Ib.40. *Qua de caussa mortuos.*] P. Victorius li.2.c.7. var.lect. Græcorum morem in efferendo honestiore aliquo funere significauit. Cicero in orat. pro Flacco quod cōtineretur plebiscitis Smyrnæorum quę fecerant in Castricium mortuum ostendēs, primum vt oppidum intro ferretur, deinde vt efferrent ephebi: postremo vt imponeretur aurea corona mortuo. Institutum autem hoc coronandi mortuos tetigit etiam Aristoph. in Concionant. vbi induxit virum vxorem increpantem, quod eum noctu in lectulo dormientem reliquisset, tāquam cadauer, addit enim nihil desiderari potuisse, nisi quod coronam capiti eius non imposuisset. Plinius li.21.ca.3. vt ipsi mortuo parentibusque eius sine fraude esset imposita. Tertullian. de corona mil. Quid enim tam dignum Deo, quam quod indignū idolo. Quid autem tam dignum idolo quam quod & mortuo? Nam & mortuorum est ita coronari: vel quoniam & ipsi idola statim fiunt, & habitu & cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idololatria est.

Minutius Felix Octauio. Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi facem, aut non sentienti coronam, cum & beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus.

Ibid. *Cum dæmonibus nullo.*] Tertull. ibidem. Nihil dandum idolo, sed nec sumendum ad idolo. Si in idolio recumbere alienum est à fide, quid in idoli habitu videri? Quæ communio Christi & Beliæ? & ideo fugite. Longum enim diuortium mandat ab idololatria, in nullo proxime accedendum. Et paulo post: Indignum enim vt imago Dei viui, imago idoli & mortui fiat.

Ibid. 50. *Pulchra enim amaranti.*] Gr. καλὸς τῶ ἀμαράντε στέφανος ἀπόκειται τῷ καλῶς πεπολιτευμένῳ. Sic 1. Petri 5. κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον. Percipietis immarcescibilem gloriæ coronam. Quidam ad verbum, Reportabitis coronam gloriæ amarantinam, ceu ex amaranto. Perinde quasi diceret ex vero ceu precioso amaranto, aut quæ magis est immarcescibilis quàm quæ ex amaranto.

Ibid. *Dominum spinis fuisse.*] Tertullianus de Corona mil. Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit, aut nec floribus coroneris si spinis non potes: quia non floribus potes. Item Christus Iesus quale oro te sertum pro vtroque sexu subiit? ex spinis opinor, & tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis protulit terra carnis. Gulielmus Tyrius Belli sacri lib. 9. cap. 9. de Godefrido Rege. Promotus autem humilitatis caussa, corona aurea, regum more, in sancta ciuitate noluit insigniri: ea contentus, & illi reuerentiam exhibens, quam humani generis Imperator in eodem loco vsque ad crucis patibulum pro nostra salute spineam deportauit.

215. 40. *Susinum quidem.*] Susinum vnguentum ex liliis constare, balano, calamo & aliis Plinius docet lib. 13. ca. 1. Dioscorides c. 53. li. 3. hunc que explanans Herm. Barbarus in Lexicis desiderari ait eius nominis causam. Affert Stephanus de vrbibus σοῦσα πόλις περσική κέκληται ἀπὸ κρίνων ἃ πολλὰ ἐν τῇ χώρᾳ πέφυκεν ἐκείνῃ. Similia & Etymologicum σοῦσα ὑπὸ φοινίκων τὰ λείρια λέγεται. Athenæus lib. 12. narrans Persarum reges hyemare Susis ait tradidisse Aristobulum & Charetem κληθῆναι τὰ σοῦσα διὰ τὴν ὡραιότητα τοῦ τόπου σοῦσον γὰρ εἶναι τῇ ἑλλήνων φωνῇ κρίνον. Id est σοῦσον id significare Persis, quod κρίνον Græcis hoc est lilium: itaque vertendus & intelligendus est locus ille vt ambiguitas tollatur, quæ I. Drusium fefellit li. 12. Obseruationũ c. 8. non Brodeum l. 1. c. 2. Miscell. In libro de nominibus Hebraicis Susana, lilium vel gratia eius. Hoc vero loco pro λειρίων legendũ apud Clementem λειρίων quæ vox alteram speciẽ liliorum significat.

220. 40. *Pretiosissimos gaunaces.*] Scaliger in hunc Varronis locum de LL. lib. 4. In his multa peregrina, vt sagum, reno Gallica: Gaunacum maius sagum, & amphimallon, Græca. Interpretatur Gaunacum maius sagum, quod esset crassum vestimentum Aristophanes Vespis, οἱ μὲν καλοῦσι περσίδ', οἱ δὲ καυνάκην. Pollux tamen ibi legit καυνάκην. Apud Athenæum lib. 14. αὐνακας ἀμφιβεβλημένοι, perperam pro γαύνακας. Vide Hesychium & Pollucem li. 6. & Ælianum de animal. lib. 17. cap. 17. Vides ergo Heruetum, vt vt sit, non aberrasse à scopo: nam Persicum esse vocabulum docet Ælianus, & genus vestis ex murium pellibus.

Ibid. 40. *Poëtica Rhegea.*] Gr. τὰ ποιητικὰ ῥήγεα. In 3. Odyss. Eustath. ῥήγεα τὰ περιστρώματα βαπτά. Peristromata tincta. Quia tamen sæpius eo vocabulo vtitur Homer. ideo Poëtica appellat li. 2. Dipnosophist. Homerus ait Athenæus è stragulis quæ substernuntur, λιτὰ vocat, id est frugalia nempe candida, nulloque colore tincta: ῥήγεα vero, quæ circumteguntur, & suspenduntur, quia tincta sint, aulea: nam ῥέζειν τὸ βάπτειν.

221. *Lecti nymphæ.*] τῆς νυμφιδίου κλίνης Heruetus antea verterat, sponte, νυμφίδιος κλίνη sponsalis lectus, vt νυμφίδιος θάλαμος in Epigrammatibus. Item νυμφίδιον λέχος quæ alibi κουρίδιον Antipater lib. 3. Epigram. Polluci l. 3. κλίνη γαμική. Apud Home. Vlysses Odyss. ψ narrans fabricam spõsalis lecti à se fabricati τῷ δ' ἐγὼ ἀμφιβαλὼν θάλαμον δέμον ὄφρ' ἐτέλεσσα πυκνῇσι λιθάδεσσι Huic autem ego ieci thalamum meum donec perfeci. Vide num huc respexerit Clemens.

227. *Paruam epilepsiam.*] Hanc sententiam Eryximacho cuidam tribuit Stobæus tit. de intẽperantia. Ἐρυξίμαχος τὴν συνουσίαν μικρὰν ἐπιληψίαν ἔλεγε, καὶ χρόνῳ μόνῳ διαφέρειν. Eryximachus coitum breuem comitialem morbum esse dicebat, ac tempore tantũ differre. In eodem autem libro Democriti dictum sic effert ξυνουσίη, ἀποπληξίη σμικρή. ἐξέσσυται γὰρ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου. Coitus est breuis apoplexię, prorũpit enim homo ex homine, quæ postrema sũt à Plinio cõuersa l. 28. c. 6. Abderitanũ fuisse Democritum Stephanus & Suidas testantur, alij Milesium eum dicunt.

Ib. 50. *Nihil à Penelope.*] Vt hic maritum erga vxorem, sic vxorem erga maritum officium docens S. Gregorius Nazianz. contra mulieres, se exornantes

ἱστὸν πλεκτάνης τὸν νὺξ λύεν, ἦμαρ ὕφαινεν
ἔνδοθι τὴν Ἑκάβην, ἔκτοθι τὴν Ἑλένην.
Telam vt Penelope texis, quam nocte retexis,
Par Hecubæ interius, par Helenæ exterius.

232. 20. *Pili custodiantur.*] Varro li. 2. de re rustica. plæraq; similiter faciendum in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatẽ (vt sunt Tarẽtinæ & Atticæ) pellibus intexuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel infici rectè possit vel lauari ac parari. Hor. 2. Car. 6. Dulce pellitis ouibus Galesi flumen. Colum. li. 2. c. 22. Feriis pontificiis pellibus oues vestiri nõ licet. Itaque Diogenes, vt refert Laërtius, cũ in Megarẽsi agro pellibus intectas oues spectasset, Megarẽsium autẽ liberos nudos ob mẽdicitatem passim videret, facetè dixit, Præstare Megarensis arietẽ esse, quàm filium: Et quod ille πεσκέπτοις δέρμασιν ἐπιτρεπόμενα, hic Clemens ὑπὸ διφθέραις φυλάττονται αἱ τρίχες.

241. 30. *Illa Sandalia.*] P. Victorius l. 14. ca. 15. Var. lect. Sandaliũ erat calceamẽtum diuitum mulierũ, vt testimonio Cephisodori Comici intelligitur, qui in Trophonio sua ita induxit mulierẽ conquerẽtem fortunas suas. κατ' ἐκλιπὼν τὴν λεπτοχίδωτ' ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστι σάνδαλα, νῦν δ' αὖ φορῶ δεσποτικὴν ἔχω περιβαρίδας. quæ namq; antea sumptuoso genere calceamẽti vsa fuerat, postea tãquam ancillã ait se induere peribatidas. Calceorum autem clauis confixorũ mentio fit etiam apud Athenæum ex Philarcho, qui li. 12. scripsit Alexandri familiares in luxum nimium effusos fuisse, inter quos vnus Agnon clauis aureis confixas crepidas & calceos gestabat.

Ibid. 40 *Sunt itaque.*] De fœminarum albis calceis Apuleius lib. 7. Metamorph. Calceis fœmininis albis illis, & tenuibus indutus, & in sequiorem sexum insertus. Vopiscus Aureliano. Calceos mulleos & cereos, & albos, & ederaceos,

viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. Pollux l.7. ca.22. ἴδια δὲ γυναικῶν ὑποδήματα ἀρσενικά, λευκὸν ὑπόδημα μᾶλλον ἑταιρικόν. P. Coluius in Apuleium. Cæterum in Florentina Græca editione post illa verba ἐμπίδων χρυσίον sequebatur, ἡλωμένων δὲ δεῖται τῶν χαλυμάτων αἱ ὁδεύουσαι, πλὴν τὰ πολλὰ ὑποδήματα χρυσίον αὐτοῖς. vnctis est vtendum. Soleis autem clauis confixis, indigent, quæ iter agunt, alioquin vt plurimum calceis vtantur opus est: neque enim fœminam decet &c. Hæc ab interprete in vtraque editione nescio quo casu omissa sunt. Apud eundem Pollucem reperies eandem τῶν κοθόρνων etymologiam qui & meminit ἐλαφρῶν φαικασίων. sic enim habet manuscriptus, & ratio carminis exigit. Atque hæc duo genera sunt calceamentorum, quæ concedit viris. nam quod vertit interpres, soleis vtendum est, Gr. βλαύταις δὲ φαικασίοις χρυσίον: Sed apud Latinos non est tanta varietas calceorum, vt singulis Græcis singula respondeant.

243. *Primum enim quæ sunt.*] His gemina illa Tertulliani de Corona mil. 8. Dicimus enim ea demum & nostris & superiorum vsibus, & Dei rebus, & ipsi Christo competisse, quæ meras vtilitates & certa subsidia, & honesta solatia necessariis necessitatibus vitæ humanæ procurent: vt ab ipso Deo inspirata credantur propiore prospectore & instructore, & oblectatore si fortè hominis sui. Quę vero hunc ordinem excesserunt ea non conuenire vsibus nostris.

Ibid. 10. *Quod si etiam vobis.*] Idem de cultu fœm. 10. Nonne sapientes patres familiæ de industria quædam seruis suis offerunt, atque permittuntur, vt experiantur an æqualiter permissis vtantur, si probe, si modestè? Quanto autem laudabilior qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam domini? Sic igitur & Apostolus, Omnia inquit licent, sed non omnia ædificant. Cyprianus de habitu virginum. Locupletem te dicis & diuitem? Sed non omne, quod potest, debet & fieri: cum nec desideria prolixa & de seculi ambitione nascentia vltra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit, omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.

Ibid. *Adsunt mihi.*] Sic occurrit huic obiectioni Cyprianus libro citato. Locupletem te dicis, & diuitem, & vtendum putas iis, quæ possidere te Deus voluit. Vtere, sed ad res salutares, vtere sed ad bonas artes, vtere, sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Diuitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. His etiam consentanea scribit D. Io. Chrysosto. extremo sermone sec. in beatum Iob.

244. *Apud barbaros.*] Tertullian. de habitu muliebri 7. Apud Barbaros, quosdam quia vernaculum est aurum & copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, & diuitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Et de cultu fœmi. 10. Quanquam & aurum ipsum cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula seruire referunt Gentilium literæ: adeo non veritate bona sunt, sed raritate. Plutarchus in Erotico καὶ μὴν χρυσαῖς ὥσπερ ἐν Αἰθιοπίᾳ πέδαις δεδέσθαι βέλτιον ἢ πλούτῳ γυναικός. Melius esse inquit aureis compedibus, vt fit in Æthiopia vinciri, quam opibus mulieris. Vide Tho. Canterum var. lection. lib. 1. cap. 5.

Ibid. καθετῆρες.] καθετὴρ apud Pollucem lib. 5. cap. 16. Esaiæ 3. καὶ τὰς μηνίσκους καὶ τὰ κάθεμα. In quem locum D. Basilius scribit κάθεμα mundum muliebrem esse demissum & descendentem ad pectus, laxatis ac mollibus catenulis propendentem, quo confirmatur interpretatio D. Hieronymi in cap. 16. Ezechielis. Puto autem, inquit, κάθεμα dictum ex variis gemmis in pectus mulierum monile descendens. Theodotion vertit τὰ καθέματα, Symmachus χαλαστὰ vt est apud Procopium. Suidas ἁλύσεις τὰς ἀμφιδέας καλοῦσιν οἱ Ἴωνες: & Fauorinus docet ἅλυσιν vocari etiam catenam ex ferro, auro vel argento confectam.

Ibid. 20. *Murænulas aureas.*] Non vestium hæc sunt nomina, sed monilium. Nam Pollux lib. 5. cap. 16. inter mundi muliebris nomina ad ornatum brachiorum numerat ὄφεις serpentes: & legimus 1. Cantici Cantic. Murænulas aureas faciemus tibi. Licet LXX habent ὁμοιώματα χρυσίου non μυραίνας. V. editio στρεπτὰ χρυσᾶ vt annotatum est in Romana postrema, vbi forte legendum στρεπτοὺς χρυσοῦς nam & στρεπτοὺς numerat Pollux inter monilia, & hic Clemens ipse, quod vertit interpres torques. Hieronymus de laudibus. Asellæ, Aurum colli sui, quod quidem murænulam vulgus appellat, quod scilicet metallo in virgulas lentescente quædam ordinis flexuosi catena contexitur, vendidit.

Ibidem. *Nicostratus.*] Nicostrati meminit Pollux loco citato & ex eo quædam quæ ad ista pertinent citat. Libro autem 7. cap. 22. Hunc ipsum Aristophanis locum annectit capiti de calceis, tanquam summam ornamentorum muliebrium, sed tamen in Comœdia Thesmophoriazusis, quæ extat, non reperietur opinor, nisi fortè vt ex Plautinis Comœdiis quæ extant multa citata reperimus, quæ non sunt apud Plautum editum, aut certe ἐν ταῖς δευτέραις Θεσμοφοριαζούσαις, quam alteram Comœdiam Aristophanis citat Athenæus lib. 1. hic fuit, à Polluce & Clemente repertus locus, nam & idem citatur ex primis Thesmophoriaz. pag. 628. 30. certè ex vtriusque collatione multa corrigi possunt: nos varias lectiones tantum notabimus, non enim hæ sunt iustæ notæ sed collectanea. Clem. κίσηριν Pol. κίσηριν pumicem C. περιφεραλλάσσοντ P. ξυροφαλάσσειν G. ἀμπεχόνιον. P. ἀμπεχόνη. Postea addit Clemens ζόφημα quod abest à libro Pollucis impresso, non à manuscripto. C. κιθῶνα P. χιτῶνα, quod cython est Herueto, post χιτώνιον, tunicam. sequitur apud Clementem τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἴρηκα πάντων. εἶτα τί; δίσεις. At apud Pollucem impres. nihil tale, verum in manuscripto quidem hęc τὰ μέγιστα δ' ἔλιπες αὐτῶν πάντα, δίσεις. Apparet hæc verba fuisse alterius personæ dicētis præcipua omissa esse, & subiicientis quæ sequuntur. Sic ergo verte, Quæ tandem illa? Atqui præcipua ex istis non dixisti. diopas &c. Post illa ποτὶ λέγω, illa Clementis magis integra sunt & senarium ἀκατάληκτον conficiunt. Cl. μαλόχιον. P. μαλάκιον. C. βοζυχλίδωνα P. βόξυω, χλιδῶνα forte βόξυω hunc cum eo quod Cyprianus botronatum appellat non male iunxeris: sunt hæc genera armillarum & dextralium lib. de habitu virginum. Vide. C. ἀμφιλίας P. ἀμφιδέας redimicula C. καταπλάσματα P. καταπάσματα. manuscriptus autem deficit ab impresso, stat à Clemente, vt & in hoc C. ὄλισβους. P. ὀλίσκους. C. ὑποδείδας Herueto ventilabra P. ὑποδέρεις. fortè, ὑποδερίδας, monile intelligit, quod collum ambit. Postremum vterque ἑλικτῆρας appellat, id est inaures.

Ib. 40.

Ib.40. *Artem maligni imitantes.*] Gr. ζηλοῦσαι τὴ πονηρὰν τέχνην. Ita Tertullianus de cultu fœm.5. Reprehendunt enim cum emendant, cum adiiciunt, vtiq; ab aduersario artifice sumentes additamenta ista, id est à Diabolo. Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui & hominis spiritum malitia transfigurauit? Item. De aduersario eius in cuius manu sit aliquid vsui postulare, transgressio est Christianus à Malo adiuuabitur: nescio an hoc nomen ei perseueret. Vide annotat in p.251.10.

145.3. *In quibus ei sacrificant.*] Gr. ἐν αἷς ἐπέθυεν αὐτῇ, ἐφωτίζετο τὰ ἐνώδια αὐτῆς. corrigendum ex LXX. ἐν αἷς ἐπέθυεν αὐτοῖς, & vertendum, *in quibus eis sacrificabat & ornabatur inauribus suis, & apponebat torques suos.* Sacrificabat Baalim, id est, falsis diis.

Ib.40. *Eis autem.*] Tertullianus de cultu fœm.10. *Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, & tanti habuit vexationem operis sui, & cruciatus infantiæ tum primum dolentis, vt ex illis ad ferrum nati corporis* (forte, ferruminati σωμάτιον) *cicatricibus grana nescio quæ penderent.* Cyprianus de disciplina & hab.virg. magistrum sequitur. *An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali secularis ignara crucietur, vt postea ex illis cicatricibus & cauernis pretiosa grana dependeant, grauia etsi non suo pondere, mercium quantitate?* Inaures autem exprimit duplici voce λοβῶν ἢ ἐλλοβίων, nam λοβὸς est ima auriculæ pars quam Glossarium lamnam appellat. Paulo post, *descendens ad meatus, qui sunt*, Græcè erat εἰς τοὺς κατὰ φύσιν τῆς ἀκοῆς πόρους *ad naturales auditus meatus.*

Ib. *Oculi autem.*] Tertull. de habitu mulie. *Et medicamenta ex fuco, quibus lanæ* (malæ alij) *colorantur: & illum ipsum inquam puluerem, quo oculorum exordia producuntur.* Item lib. de cultu fœm. *In illum etenim delinquunt, quæ cutem medicaminibus vngunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt.* Cyprianus de disciplina & hab.vig. *Illi oculos circumducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere docuerunt.* Ita Hieronymus de viduitate ad Furiam, orbes stybio fuliginatos dixit. Erat stybium spumæ nitentis lapis, cuius præcipua vis ad dilatandos oculos. Græci πλατυόφθαλμον appellant. Porro hanc cohortationem concludit haud aliter ac Clemens, idem Tertullianus de cultu fœm. *Prodite vos iam medicamentis & ornamentis exstructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, & spiritus taciturnitate, inserentes in aures sermonem Dei, annectentes ceruicibus iugum Christi.*

IN LIB. III. PÆDAGOGI.

148.30. *Et quam paucissimis.*] Crates Thebanus in Epist. ad Hermippum, ἀσκεῖτε ὀλίγων δεῖσθαι. τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω θεῶν. In eo vos exercete, vt paucis rebus indigeatis. Sic enim ad deos maximè accedetis.

Ibid.60. *Rectè ergo dixit.*] Apud Heraclidem Ponticum, seu in libro de allegoriis Homericis ὁ μὲν σκοτεινὸς Ἡράκλειτος ἀσαφῆ καὶ διὰ συμβόλων εἰκάζεσθαι δυνάμενα θεολογεῖ τὰ φυσικά. δι' ὧν φησι, θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι, ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον θνήσκοντες τὴν ἐκείνων ζωήν. Nam obscurus Heraclitus de Physicis intricatè & symbolicè docet, vt cum inquit, Dij mortalesque homines, immortales, viuentes illorum mortem, morientes illorum vitam.

149.10. *Perperam agere.*] ἀσχημοσύνη γὰρ ὁ καλλωπισμός. Basilius reg. breu.49. πᾶν ὃ μὴ διὰ χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν παραλαμβάνεται, ἀσχημοσύνης ἔχει κατηγορίαν. Omne quod præter necessitatem ad ostentationem & ornatum assumitur id ἀσχημοσύνης accusationem incurrit, seu perperam agendi. Reperitur & hoc vocabulum apud Ciceronem l.1. ad Atticum Epist.11. Muretus lib.7. var.lect.c.14. Hesychius ἀσχήμων, μετὰ βλακείας ἐπιτηδεύων. Tertullianus illud Pauli vertit lib. de Patientia, οὐκ ἀσχημονεῖ. Non proteruum sapit.

250.30. *Infœlices amatores.*] Gr. τοὺς δυσδαίμονας ἐραστὰς superstitiosos amatores.

251.10. *Sunt otiosæ.*] Hanc Euripidis sententiam profert Stobæus tit.62. in vituperio Amoris:

Ἔρως γὰρ ἀργὸν κἀπὶ τοῖς ἀργοῖς ἔφυ.
Φιλεῖ κάτοπτρα, καὶ κόμης ξανθίσματα,
φεύγει δὲ μόχθους.

Amor otiosa res est, inutilis ad opera. Amat specula, & flauas comæ tincturas, Fugit labores. Extat & apud Plutarch. in Erot. Chrysostomus hom. 78. in Matthæum, ὁ γυνὴ πάλιν εἰσω [illegible] εἰκονεὺς, τοῦ δὲ ταύτης τῆς ἐπιμελείας ἰσχυρότεροι ἀναλγησιότεροι ἐχέτω φροντίδα, τὸ τοῦ ἐργάτου ὅπως ἀπαξ ἐργάσεται οἰκίᾳ. Quod autem dixit eas hominum opificem contumelia afficere, imitatus videtur Cyprianus de disciplina & hab.virginum. Manus Deo inferunt, quādo id quod ille formauit reformare & transfigurare contendūt, nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, Diaboli quodcunque mutatur.

Ib.30. *Crocodili.*] P. Victorius l.11.c.4. var.lect. Sic Horatius,

--Nec illi
Iam manet humida creta, colorque
Stercore fucatus crocodili.

Animaduertēdum autem cum duo sint genera crocodilorum, quorum alterum ancipitem vitam ducat, ac nūc in terris, nunc in aquis viuat, alterum vero terrestre tātum animal sit, posterioris huius, cum odoratis floribus vescatur reliquias diligenter exquiri, quæ nidorem iucundum reddant, maculasque omnes è facie deleant, ac nitorem afferant. Testatus hoc est Galenus, & crocodileam has ipsas reliquias cibi medici vocant. Grauis vero ac seuerus scriptor cum acriter reprehēderet sui temporis mulieres, quod huiusmodi fallaciis vterentur, vsus est etiam priscorū testimonio, quibus ne illæ quidem probabantur.

Ib. *Est autem aliqua.*] P. Victorius l.15.ca.23. Mos erat Græcarum mulierum in calceis suberem gestādi, vt grandiores viderentur. Plinius lib.16. quo loco de subere disputat videtur significare hyeme tantum ipso fœminas vsas, quod concedi posset vt valetudini aptum, & tamen addit ea quæ indicant, aliud etiam in hoc ipsas sequutas, & conuenit testimonio Comici, quod citauit Clemens. Xenophon etiam in libro de re familiari huius fraudis meminit. Vbi de vxore Ischomachi ὑποδήματα ἔχουσαν ὑψηλά, ὅπως μείζων δοκοίη εἶναι ἢ ἐπεφύκει. Iidem autem versus citantur ab Athenæo, sed duo qui desiderantur in principio apud Athen. leguntur in libro exarato calamo, ita enim habetur, σκοποῦσι μὲν γὰρ πρὸς τὸ κέρδος καὶ τὸ συλᾶν τοὺς πέλας. &c. Hæc ille. Iidem etiam reperiuntur hic apud Clementem, quorum sententia incipit ab illis verbis. Primum quidem in lucro, & in spoliandis. Interpres Athenæi lib.13. Præcipuum studium ad quæstum est, & eos qui proprius se admouent spoliandos. At quod sequitur emendatius habet Clemens, πάντα τ' ἄλλα ἐργ' αὐταῖς πάρεργα γίνεται. quàm apud Athenæum πάντα τἄλλα αὐταῖς πάρεργα. Hîc

tis.56.docet, neque confestim à balneo sorbendum, neque bibendum. Nam cibum protinus vel potum sumere caput replet, deuoratumque interdiu supernatare facit.

Ibid.50. *Viris autem.*] Mercurialis lib.1.c.10. de arte Gymnast. Ex hoc loco liquet fœminas tempore Antonini & Seueri communes viris atque publicas balneas habuisse, quos mores postea detestans Cyprianus hæc in libro de virginum habitu scripsit. Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt: quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ dicata corpora prostituunt, quæ cum viros, ac à viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant. Fuerunt qui hanc procacitatē coercere tentarunt, qualis fuit Hadrianus princeps, quē scribit Dion viros discretos à fœminis lauari voluisse, sicut & Marcum Aurelium Antoninum balnea promiscua sustulisse, eademque ab Heliogabalo renouata Alexandrum Seuerum prohibuisse refert Capitolinus & Lamprid. Ob quod item aliquando lex censoria lata traditur, sub repudij & dotis amissionis pœna, quod postea in l. fin. tit. de repud. & in Autent. de nuptiis receptum fuit.

Ib.50. *Atque veteres quidem.*] Mercurialis lib.1. de arte Gymn. c. vlt. hunc locum citans, sed ex cap. nono pro. 5. sic ait: Clemens quasi ludens memoriæ mandauit athletas hanc vnam honestatis imaginem habuisse, vt nunquam in publicum ad certandum sine subligaculis prodirēt; quem morem ab Hercule primum inuectum, sicut à Palæstra Mercurij filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ cursu & aliis exercebantur, introductam esse memoriæ mandatum est. Hæc ille. Romani quidem iuuenes in hunc finem campestribus vtebantur. Theodoretus lib.9. contra Græcos reprehēdit Platonem, quod puellas & mulieres nudato corpore contuēdas proponi voluerit coram iudice, qui iudicaret quænam ætas celebrandis nuptiis apte cōueniret, neq; meminerit quod Candaulæ regis vxor dixisse fertur ἅμα δυομένῃ τῷ χιτῶνι συναποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ ἡ γυνή. Mulier cum tunica simul & pudorem exuit. Herodotus l.1.

265.20. *Sunt enim qui.*] Ita Chrysostomus in hunc locum, οὐ γὰρ εἶπε διέδωκε, διήρπασεν, ἀλλ' ἐσκόρπισεν ἐμοὶ καὶ τὴν δαψίλειαν τοῦ παρέχοντος δηλῶν, καὶ σπόρον τὸ πρᾶγμα ὀνομάζων. τοιοῦτον γὰρ εἰ ἀντιεργεῖτε. σκορπίζουσι τὰ ἀποκείμενα, καὶ τὰ ἄλλα προδιδόασιν, ἵνα μέλλοντα λάβωσιν. σκορπίζεται χρήματα, καὶ συλλέγεται δικαιοσύνη. σκορπίζεται τὰ μὴ μένοντα, ἵνα προσέλθῃ τὰ μένοντα.

266.40. *Sedit sub rhamno.*] Gr. ἐκάθισεν ὑπὸ τὴν ῥάμνον. In Antuerpiensi edit. 3. Reg. 19. ἐκάθισεν ὑποκάτω ῥαθμέν. vulgata, & sederet supter vnam iuniperum. Chaldaicæ paraph. interpretatio, sub genista vna, in aliis legitur ῥαθμέν.

267.60. *Vlyssis vxorem.*] Versus hi citantur ex Euripidis Oreste, quæ tragœdia etiamnum extat.

270.10. *Caloris autem.*] Calidis balneis vtebantur maiores ad leuandas lassitudines, necnon ad corpora emollienda, calidis & tepidis ad conciliandum somnum, frigida lauabantur & ob voluptatem, & vt robustiores redderentur, calórque naturalis intro repulsus maior euaderet, ideoque fere post calidas balneas ea adhibebatur, quem vsum primos omnium Euphorbum Iubæ regis, & Antonium Musam Augusti medicos monstrasse refert Plinius lib. 25.c.7. Balneis etiā quidam vti consueuerant, quod non possent cibos capere nisi loti, vt auctor est Plutarchus, qui Titum Imperatorē hac de caussa interiisse prodidit ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt. Mercurialis l.1. c.10. de arte Gymnast. Plato 6. de legib. calida vocat γεροντικὰ λουτρά, Æginetæ frigida, ψυχρολουτεῖν Psychrolutres Senecæ.

Ib.20. *Pannosa efficiunt.*] ῥακοῖ τὰ σώματα, rugosa reddunt corpora, vt apud Aristophanem, Pluto τὰ ῥάκη ἔχων τὰς ῥυτίδας intelligit Budæus, & apud Dioscoridem ἐρρακωμένα πρόσωπα rugosas facies vertit Ruellius. Quod vero sequitur frigidi velut tinctura opus habemus, Græce erat ὥσπερ οἱονεὶ τῆς βαφῆς καὶ τῆς στομώσεως τοῦ ψυχροῦ δεόμεθα. inde frigida tanquam mersione ac tinctura opus habemus. Intelligit enim immersionem ferri in aquam, cum qua comparat frigidum balneum, quo post calidum vtebantur. Sic Ecclesiastici 30. χάλκεος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ. Hesychio οἱ δ' εὐθεῖς ἀβάπτιστος ἀστόμωτος. Galen⁹ lib.10. Methodi, partes enumerat quatuor, primam in quam ingredientes in aëre versarentur calido, secundā quo ex illa in aquam calidam descenditur, tertiam vbi in frigidam ibant, in quarta sudorem detergebant.

Ibid. *Non secus atque in ferro.*] Galenus Θεραπευτικῆς μεθόδου lib.10. τοιοῦτον γάρ τι συμβαίνειν ἔοικεν ἡμῖν εἰς τὴν ψυχρὰν ἐμβαίνουσιν ἐπὶ τοῖς βαλανείοις οἷόν τι καὶ τῷ σιδήρῳ βαφῇ. Quippe simile quiddam nobis accidere videtur, quum in frigidum solium post balneum ingredimur, ei, quod accidit ferro quum tingitur. Etenim tum refrigeramur tum roboramur, quemadmodum & illud, vbi candens iam redditum frigida mergitur. Ibidem ὅσα δ' ἐγκέχυται καὶ περαιτέρω τοῦ προσήκοντος ἐχαλάσθη, ταῦτα εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἐπανέρχεται συμμετρίαν ὡς δηλοῖ τὸ τέταρτον τοῦ λουτροῦ μέρος. si qua vero laxata & iusto plus sunt remissa, ea in naturalem redeunt mediocritatem, id quod quarta pars balnei indicat. Refert ad id quod rugosa fieri dixit corpora Clemens, adstringi contra frigida inquit Plinius lib. 25. c. 7.

271.50. *Cubitos extendat.*] Hæc sunt ex 31. Prouerb. de laudibus fortis fœminæ v.19. Illud verò τὰς δὲ χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον, quod Heruetus reddit, manus suas colo fulciat, Antuerpiensis editio è Græco vertit, manus suas firmat ad fusum, vt paulo ante v.17. Firmauit brachia sua ad opus ἤρεισε τοὺς βραχίονας. Symmachus ἐκράτυνεν, Aquila, & Theodotio ἐκαρτέρωσεν. At non æquè bene vertit quod sequitur καρπὸν δὲ ἐκτείνει fructum autem extendit. nam καρπὸς hic partem proximam palmæ significat. sic verterunt quidam in psalmis olim, Labores fructuum tuorum quia manducabis.

Ib.60. *Quem dicunt Phenidem.*] Gr. τὴν φενίνδα παιδιάν. Apud Hesychium, φενίνδα παιδιὰ σφαίρας. Suidas, φεννὶς παιδιά. Varinus, φεννὶς ἔπη καὶ φενίνδα ἀπὸ τοῦ φενακίζειν κατ' συζυγίαν. Eustathius in Odyss. ζ. αὕτη ἡ παιδιὰ ἡ λεγομένη ἐφετίνδα ὅτι. αὕτη καὶ φεννὶς ἐλέγετο. Pollux lib. 9. φαινίνδα ἀπὸ φαινίδου τοῦ εὑρόντος, ἢ ἀπὸ τοῦ φενακίζειν ὅτι ἑτέρῳ προδείξαντες, ἑτέρῳ ἐπαφιεῖσι ἐξαπατῶντες τὸν οἰόμενον, ἢ διὰ τὸ μικρὸ σφαιρίον ἐκ τοῦ ἁρπάζειν ὀνομάσαι. Sic enim lego in manuscripto; Phænnida, inquit, dicitur aut à primo inuentore Phænnide, aut à decipiendo, quoniam cum vni sphæram porrexerint quasi missuri, alteri proiiciunt, decipientes credulum; videtur autem esse minoris pilæ ludus qui à rapiendo nomen sumpsit. Alij lusus quos enumerat Pollux dicuntur βασιλίνδα, χυτρίνδα, μυΐνδα, sic apud Athenæum lib.1. τὸ δὲ καλούμενον διὰ τῆς σφαίρας ἁρπαστὸν φαινίνδα ἐκαλεῖτο. Quod in ludo pilæ nunc harpastum vocant, appellabatur olim Phæninda, mihi quidem gratissimum ob laborem certaminis circa pilam, & quia ceruicē maximè is

xime is ludus roborat, quem sic Antiphanes describit. Sumptam pliam huic lætus dat, aliumque simul fugit, alium extrudit, alium sursum lapsum erigit clangore magno vocum. Phænindà porro vocabāt ἀπὸ τῆς ἀφέσεως. à missione. alij ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι, quod missa pila conspiciatur. vide num ἀπὸ τοῦ φάινειν, quod monstretur, cui non mittitur. Explicat hunc lusum Galenus libro de ea rè, & Mercurialis lib. 2. ca. 6. de Gymnast.

272. *Pittacus.*] Huic exemplo subiicit Mercurialis lib. 4. ca. 5. istud, Quin noster Galenus de seipso refert aliquando hyeme in agro se deprehensum dū ligna finderet, hordeumque in pila tunderet, & degluberet, aliaque exercendi dumtaxat corporis gratia faceret, quæ opera quotidie agrestes solent. 2. de tuenda valetudine c. 8. Athenæus etiam lib. 1. Homerum notat decorum spectantem finxisse heroas suos vesci carnibus quas sibi preparasset. Nec enim vel pudendum vel ridendum fuit, quod opsonium elixantes vel condientes aspicerentur. Sibi namque id ministerium obibant, & quod ait Chrysippus sua in ea re ipsis admodū placebat dexteritas. Vlyssem igitur congerendis ad focum lignis, & artem culinariam habilem, quantum alium quemuis, Poëta fuisse scribit.

Ibid. *Virgam styracinam.*] ῥάβδον στυρακίνην. Apud LXX. loco Genesis citato ἔλαβε δὲ ἰακὼβ ῥάβδον στυρακίνην χλωρὰν καὶ καρυΐνην καὶ πλατάνου styracinam viridem, nuceam & ex platano. vulgata Latina, Tollens ergo Iacob virgas populeas virides, & amygdalinas, & ex platanis. Plinius Styracis arboris meminit lib 12. c. 17. Ex Syria reuehunt Styracem acri odore eius in focis abigentes fastidium, & lib 2. c. 6.

Ib. *Quæ cum decoro robore.*] Mercuralis de arte Gymnast. li. 2. ca. 8. Tota hæc facultas in gymnasiis tres fines habuit; tempore Galeni mirū in modum creuit. Primum vt athletę in illis exercerentur, quo in ludos & amphitheatra exeuntes, victoriam adipisci possent, secundum vt ad bella homines exercerentur, tertium vt homines & pueri luctantes optimum corporis habitum acquirerent, sicq; sanitatem curarent. Galenus vero non modo luctam athleticam, sed & sanitati studentem interdum parcè laudauit, vtpote qua robur quidem augetur, at luxationis ossium, necnon suffocationis periculum immineat. similiter & Clemens Alexan. qui Galeni tempore, Romæ floruit in 3. Pædag. luctas omnes improbat eam tantum honestiorem facit, quæ μετ' εὐσχήμονος, & gratia bonæ valetudinis efficitur. Lucta autem recta vel erecta distinguitur ab ea quæ in pauimento fit, quod genus pancratium volutatorium dicitur, vide eundem lib. 5. c. 5.

Ib. 30. *Piscatio quoque.*] Galenus quoque piscationem inter exercitationes enumerat li. 2. de sanitate tuenda ca. 8. sicut & Auicenna ingredientem piscatorias naues debiliter exerceri censuit: sed quoniam cunctæ prope piscationes sub sole, & in locis sæpe malo aëre plenis peragūtur, vna excepta maritima, credimus medicos piscationis laborem parui æstimasse. Neque tamen defuerunt Imperatores, qui exercitationis gratia interdum piscarentur, ceu de Augusto Cæsare scriptum est à Suetonio, & de Alexandro Seuero à Lampridio. Meminit & Festus ludorum piscatoriorum, Mercurialis li. 3. c. 13. de arte Gymnast. De hac piscatione Petri, Ioannis 21. Augustinus tract. 122. Quod si fecissent discipuli defuncto Iesu priusquam resurrexisset à mortuis, putaremus eos illa, quæ animos eorum occupauerat desperatione fecisse. Nunc vero, post eum sibi de sepulchro redditum viuum, subito sicut fuerant fiunt non hominum, sed piscium piscatores. Respondendum est ergo, non eos fuisse prohibitos ex arte sua licita victum necessarium quærere, sui Apostolatus integritate seruata, si aliquando vnde viuerēt, aliud non haberent.

273. 40. *Quemadmodum enim.*] Gr. ὡς γὰρ στρατιώτου καὶ ναύτου καὶ ἄρχοντος, οὕτως δὲ καὶ σώφρονος ἐστὶν οἰκεία στολὴ ἡ ἀπερίεργος. Quemadmodum enim militis & nautæ, & magistratus, ita & temperantis est propria vestis, quæ nihil habet superfluitatis, & est decora, &c.

274. *Non quod vestis in se.*] Plutarchus in opusculo de virtute & vitio, τὰ ἱμάτια δοκεῖ θερμαίνειν τὸν ἄνθρωπον, οὐκ αὐτὰ δήπου θερμαίνοντα καὶ προσβάλλοντα τὴν θερμότητα, ἀλλ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀναδίδωσι ἐξ ἑαυτοῦ θερμότητα ταύτην ἡ ἐσθὴς τῷ σώματι περιπεσοῦσα συνέχει. Videntur hominem calefacere vestimenta, nec tamen ipsa calefaciunt, aut calorem afferunt, sed, quem ex se exerit homo, vestis corpori adiuncta continet. Vocat autem Clemens στιλπνὰν, ἄγναφον albam, quæ nondum experta sit fullonem, nam ideo tanta olim multitudo fullonum, quod plærique præcipue Romani albati essent. De iis qui auriculas perforant, vide sub finem libri primi.

Ib. 20. *Quemadmodum inauris.*] In vulgata Latin. prouerb. 11. v. 22. Circulus aureus in naribus suis mulier pulchra & fatua. Item Antuerpiensis editio ὥσπερ ἐνώτιον χρυσοῦν ἐν ῥινί. Sed à Romana editione abest χρυσοῦν, vt & à libro Clementis. Itaque citat Hieronymus in cap. 27. Ezechielis: Sicut inauris in naribus porcæ, sic mulieri male moratæ pulchritudo. Chrysostomus in hunc locum, vt habet manuscript. liber, καθάπερ ἡ ὗς τοῦτο μάλιστα τῷ μέρει τοῦ σώματος τὸν βόρβορον ἀναπίνουσα τὸν χρυσοῦν ἐκεῖνον διαφθείρει κόσμον, οὕτως καὶ ἡ γυνὴ κακοτυχοῦσα τὴν εὐμορφίαν. Idē ait quod Clemēs paulo post. Similis locus est apud Ezechielem c. 16. v. 12. Et dedi inaurem super os tuū, & circulos auribus tuis. D. Hieronymus. Verbum Hebraicum נזם excepto Symmacho, qui interpretatus est ἐπιρρίνιον, omnes inaurem transtulerunt: non quo inaures ponantur in naribus, quæ ex eo quod ex auribus pendeant inaures vocantur: sed quo circulus in similitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nūcupetur: & vsque hodie inter cætera ornamenta mulierum, solent aurei circuli in os ex fronte pendere & imminere naribus. Theodoretus moraliter interpretatur à vitiis dehortationem, quæ fræni instar adhibetur translatione taurorum, qui ferreum annulum naribus excipiunt, quo circumducuntur.

275. 10. *Quā insculpebat Seleucus.*] Ios. Villiomarus in Titium, ἣν σέλευκος ἐχαράττετο quā insculpebat Seleucus. Dic, quam insculptam in sigillo habebat Seleucus. Item, si sit piscans aliquis κἂν ἁλιεύων ἦ τις, si sit piscans aliquis. Imo, si sit piscator aliquis. Nam & aliquis, qui non est piscator, piscatur. At hic intelligitur, si quis piscaturam facit. Paulo post. Multi autem libidinosi nudatos habent eos quos amant. πολλοὶ τῶν ἀκολάστων γεγυμνωμένους ἔχουσι τοὺς ἐρωμένους. Condono tibi hunc errorem. Nesciebas enim pro γεγυμνωμένους, legendum γεγλυμμένους. Pueros deamatos insculptos habent: τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων, affectionis amoris, Barbarē. l. 3. c. 27.

Ib. 30. *Sicut vnguentum.*] Chrysostomus in psal. 132. ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος ὁ ἀλειφόμενος τῷ μύρῳ, τοῦτο τῷ ἱματίῳ τῷ σώματι φαιδρὸς ἐστὶ τῷ προσώπῳ πολλῆς εὐωδίας ἐμπίπλησι

ἀδηφαγίαν quod aliquando gladiatoribus tribuitur vitium, vt antea ex Mercuriali annotatum est athletis familiare id fuisse, eadem enim victus ratio; vnde gladiatoria corporis firmitas. Lipsius li. 1. Saturnal. cap. 14. Hesychius καὶ δρομεῖς ἀδηφάγοι ἐλέγοντο καὶ οἱ γυμναστικοὶ παρὰ ἀρχαίοις οὕτως ἐλέγοντο. & ἀδηφάγοι τριήρεις triremes publicæ in quas multi sumptus expendebantur apud Suidam, & apud Eustathium ἀδηφάγοι ἵπποι quibus in Circensib. vtebantur.

174. 10. *Non enim poculorum.*] μὴ τὴν συμπεριφοράν. Eam Cicero 2. de legibus circumpotationem vocat, & vetus lexicum τὴν ἐν κύκλῳ φορὰν τῆς κύλικος, καὶ πόσιν, non vt vertit is qui Antiquitates Conuiu. collegit, & hunc locum citans lib. 3. cap. 3. eam esse putat diuisionem partium quam Xenophon περιφοράν appellat: non enim idem περιφορὰ & συμπεριφορά.

175. 10. *Ingluuies quæ Græcè.*] Plutarchus Sympos. 4. Probl. 4. καὶ γὰρ ὀψοφάγους καὶ φιλόψους λεγομένους ἐχθοὺς βοείοις χαίροντας ἀλλὰ τοὺς περὶ τὰ ἰχθυοπώλια ἀναδιδόντας: apud Xenophontem lib. 3. de dictis & factis Socr. dicuntur ὀψοφάγοι non modo qui marina amant obsonia, sed etiam qui modico pane multo obsonio vtuntur, & ij qui amant sine pane obsonia comedere.

177. 30. *Asellus* dicitur.] Athenæus li. 7. ὄνος φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζωϊκῶν ἔχειν στόμα ἀναρρωγός, καὶ μόνος οὗτος ἰχθύων τὴν καρδίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ ἔχει καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ λίθους ἐμφερεῖς μύλαις. Quod scribit Aristoteles in opere de animalibus huic apertum os hiat. Solus hic piscium in aluo cor habet, & in cerebro lapides molæ similes. Ælianus lib. 5. cap. 20. & li. 6. cap. 30. de animalibus ὁ ὄνος ἔχει ἰχθύων μόνος ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν. Hoc verum non esse contendit Rondeletius li. 9. cap. 9. de Piscibus. Nam si κοιλίας nomine cauitatem illam intelligit, quæ diaphragmati subest, αὐτοψία id falsum esse cōuincit. Sin eam etiam cauitatem, quæ superior est diaphragmate, eadem in parte cor habet, qua alij omnes pisces. Saluianus historia xi. secus etiam esse crebra sectione se didicisse testatur in minoribus: eodem enim in loco, quo & pisces reliqui, habet. Mercurialis li. 4. ca. 16. Var. lect. Ego autem, inquit, cum intelligam fieri non posse vt cor ibi sit, vbi cibi coquuntur, philosophum adeo stupidum fuisse vt id putaret nunquam crediderim; idcirco si id vnquam scripsit Aristoteles nihil aliud significare voluit, quàm immensam eius animalis voracitatem, magnamque respectu stomachi cordis amplitudinem. Sicuti namque eos qui ventrem fere non habent prominentem, dicimus in dorso illum gerere, similiter piscem, qui magnum stomachum haberet, corpusillum, dixit Arist. in ventre cor habere.

Ibid. 40. *Hunc Epicharmus.*] Athenæus hunc locum citat Epicharmi eodem libro ex eius opere quod inscripsit Ἥβης γάμον Hebes nuptias. μεγαλοχάσμονάς τε χάννας ποικιλογάστορας ὄνους. Channæ valde hiantes, varioque ventre aselli: legendum enim μεγαλοχάμμονας, vt alio loco apud eundem Athen. μεγαλοχάμμονας τε χάννας σκίπιας πλογάστορας ὄνους. Colligit Saluianus mendosè legi in altero ποικιλογάστορας, alibi enim πλογάστωρ ventriosus. Iunius ex hoc Clementis loco legit ἐκβαμπλογάστορας tu lege & hic ἐκπεμπλογάστορα, & apud Athenæum χάννας καὶ ἐκβαμπλογάστορας ἐκβάμπλες monstrosum & inuenustū significat, sic ἰσχιγάστωρ πλατυγάστωρ. Posterior locus est sub finem libri 7. vbi interpres editionis vltimæ pa. 244. vario ventre Oestras, Asellos. Vide Prouerbiorum centurias in voce Asellus.

184. 50. *Duplex est autem.*] Sixtus Senensis lib. 6. Biblioth. sanctæ Annot. 289. cum hoc Clementis loco alterum Hieronymi confert ab Heruceto in Commentario citatum, & ad vtrumque interpretandum adiungit verba Magistri sentent. lib. 4. dist. 8. docentis verba Hieronymi esse interpretanda per regulam de sacramento & re sacramenti, qua docemur duplicem esse carnem Christi, alteram Eucharistia contentam, & significatam, quæ crucifixa est & mortua, & post mortem rediuiua in cœlum ascendit, alteram vero Eucharistia significatam, & non contentam, quæ est vnitas Ecclesiæ in prædestinatis & glorificatis.

185. 30. *Perpauca nam cogit.*] Apud Stobæum tit. de Incontinentia hæc sententia Menandro tribuitur. Quod autem subiungit de contumeliæ cratere dictum Anacharsidis aliter effert Stobæus titulo eodem. Nam cum scribit primum poculum dixisse sanitatis, alterum voluptatis, tertium ὕβρεως contumeliæ, vltimum insaniæ. Sic Eubulus Comicus apud Athenæum lib. 2. Bacchum ait miscere tria pocula sapientibus, vnum bonæ valetudinis, alterum amoris & voluptatis, soporis tertium, quartum vero proteruiæ ceu ὕβρεως esse, quintum clamoris, atque ita vsque ad decimum quem furoris dicit. Vide Prouerbium Seruatori tertius.

Ibid. 40. *Iis autem.*] Plato 2. de legibus ἐπίκουρον τοῦ γήρως αὐστηρότητος ἐδωρήσατο τὸν οἶνον φάρμακον, ὥστ' ἀνηβᾶν ἡμᾶς, καὶ δυσθυμίας λήθην γίγνεσθαι. Liberum Patrem inuocari vult, qui vinum hominibus est largitus ad leuandam senectutis austeritatem, tanquam opportunum remedium, vt illius beneficio tanquam iuuenescere videamur, subeatque eorum quibus animus offenditur obliuio, & ipsa illa durior ea ætate animi affectio, sicuti ferrum in igne emolliatur & flexibilior fiat. Athenæus lib. 2. Zeno Cittiæus durus & iracundus, multo vini haustu cum placidus fieret, interrogatus quid ita ingenium mutaret, id accidere sibi respondit, quod lupinis, priusquam madefiant aqua amarissimis, postea quam macerati sunt, & appoti, dulcissimis & mitissimis.

Ibid. 50. *ἀκροθώρακας vocant.*] Aristotelem in 3. Problem. 2. manifestum est eos ἀκροθώρακας vocasse, qui leuiter inebriati delirant, quiue de rebus iudicium ferre tentant, sed aberrant, quasi medij inter sobrios & temulentos. Erotianus in Onomastico ἀκροθώρακας etiam eos appellatos subiungit, qui non multum vino repleti sunt. Plutarchus in Symposiacis Aristotelis sententiam examinans idem sentire videtur. Itaque non video cur Alexand. Clemens diuersa sentiens ἀκροθώρακα rationem & memoriam minime offensas gerere scribat, quo in loco verum illius vocis vsum ab eo ignoratum perspicitur, nisi vitiosum contextum esse, & ea verba ab aliquo ignaro primum in margine scripta, deinceps à librario inepte inserta fuisse velimus. Mercurialis li. 4. cap. 6. Var. lect. Budæus, ἀκροθώρακες dicuntur qui leuiter appoti sunt, quasique pectore tenus vino imbuti.

Ibid. 60. *Vinum enim primum.*] Hæc ex Platone videntur excerpta 1. de legibus πίνοντα τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν αὐτοῦ πρῶτον ἵλεων εὐθὺς μᾶλλον ἢ πρότερον. Vinum hominem continuo seipso lætiorem & hilariorem reddit, & quo plus biberit, tanto maiore & meliore spe est.

ſpe eſt. Clemens οἶνος γὰρ πρῶτον μὲν αὐτὸν αὑτῷ, lege αὐτῷ, ἵλεων ποιεῖ τὸν πίνοντα μᾶλλον ἢ πρότερον. Æquum & clementem vertit Heruetus, at ἵλεως etiam ἱλαρὸν ſignificat. Athenæus lib. 8. Quod vero ἵλεων & ἱλαρὸν eadem vocabuli notione dicerent oſtendit Ephippus. Protinus hilarem facit, moleſtiam abſtergit omnem redditque ἵλεων.

186. 10. *Atqui duos.*] Verba ſunt Penthei apud Euripidem in Bacchis καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ. Virgilius 4. Æneid. *Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus, Et ſolem geminum, & duplices ſe oſtendere Thebas.* At apud eundem Cyclopi ebrio οὐρανὸς συμπεφορημένος δοκεῖ τῇ γῇ φέρεσθαι. Verſus autem qui proxime citantur Sophoclis Tragici ſunt à Stobæo citati tit. 18. de Incontinentia.

186. *Conuiuium delabatur.*] Gr. μὴ λάθῃ παρατραπεῖσα εἰς μέθην ἡ εὐωχία. Athenæus li. 8. εὐωχίας quidem non ἀπὸ τῆς ὀχῆς, quo vocabulo indicatur alimentum, nuncuparunt, ſed quod in iis recte omnia fierent. Nam ad epulas conuenientes, primum Deos venerabantur, deinde ad animi remiſſionem ac hilaritatem ſe traducebant, potionem τὴν μέθην appellantes. Paulo poſt, *ſub nomine beneuolentiæ* Gr. φιλοτησίας ὀνόματι vbi alludit Clemens ad mortem Græcorum. Suidas φιλοτησία φιλία, ἀξίωσις, φιλοτησίαν προπίνειν ἐστίν, ὅταν τις ἐν δείπνῳ ἀπὸ τῆς φιάλης πιὼν μέρος τὸ λοιπὸν παρέχῃ φίλῳ. Philoteſias dicunt inuitationes amicitiæ gratia factas, cum quis ex phiala partem bibens, reliquum amico porrigit. Idem mos Græciæ Regibus die qui φιλοτησία dicebatur. Heſychius hanc adhibitam φιλοτησίαν poſt cœnam auctor, eſt, Antiquitat. Conuiu. lib. 3. cap. 10. Tale illud Didonis apud Virgilium:

Dixit & in menſa laticum libauit honorem,
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hauſit
Spumantem pateram, & pleno ſe proluit ore.

Ibid. 60. *Fornacem quidem.*] Gr. κάμινος μὲν δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ, οἶνος δὲ καρδίας ὑπερηφάνων. Locus eſt Eccleſiaſtici 31. v. 30. Vbi in Antuerpienſi edit. ἐν καρδίᾳ ὑπερηφάνων ἐν μάχῃ, at in Romana vt apud Clementem καρδίας ἐν μάχῃ ὑπερηφάνων. Latina vulgata. Ignis probat ferrũ durũ, ſic vinum corda ſuperborũ arguet in ebrietate potatum. Sic quoque Gloſſariũ vetus, de ferramẽtis. Ferrum durũ στόμωμα. alibi στομῶ ferrumino, στόμωμα ferramen, στομωτὴς indurator. In Lexico alio, ferrumen στόμωμα, rectius. Plinius li. 36. cap. 22. aciem appellat, quæ vox Gallicæ vicina eſt. Alij duritiem mucronis intelligunt. Ianſenius. Ignis probat & exhibet gladium acutum; quemadmodum ferrum quod ſi non tingeretur in aqua non tantam haberet duritiem; ſic vinum corda ſuperborum exhibet dum illa vino madefiunt, nam & illa fiunt ad nocendum promptiora. Vel certe quod vt ait Horat. de Arte poëtica.

Reges dicuntur magnis vrgere culullis.
Et torquere mero, quem perſpexiſſe laborant.

188. 10. *Cui iniucunda nugæ.*] Prouerb. 23. v. 29. apud Clemen. τίνι ἀηδεῖς λέσχαι at apud 70. τίνι ἀηδίαι καὶ λέσχαι cui triſtitiæ, & ineptiæ. Verſus autem qui ſequuntur non Sapphus neque Poëtriæ vllus ſed Eratoſthenis ſunt, apud Athenæum lib. 2. Dipnoſoph. Quod enim, inquit, ſcripſit Poëta Cyrenæus, Eſt eadem vini &c. Vbi interpres Callimachum putat citari cum ſit apud Stobæum titul. 8. Eratoſthenis nomen, licet communis ei ſit cum Callimacho patria. ποιητὴν dixit non fœminam indicans, nam & pag. 205. citans Menandrum idem verbum vſurpat. In Græco Clementis ſcribe ἄνδρα non ἄνδρας, deinde ita hæc βορέης ᾗ νότος τάδε τοι κεχυμένα φαίνῃ: vel traiecta dictione τάδε πάντα κεχυμένα φαίνῃ. Senariũ vero de vino allatum ab Herueto tanquam Euripidis, apud Athenæum lib. 10. repertum Æſchylo vindicat Stobeus; licet Eraſmus auctor erroris ſit in Prouerbio, In vino veritas. De decumanis fluctibus, vide Iuniuni Centuria 6. Prouerb. 77.

187. *Sicca & luminoſa.*] Gr. οὕτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ καὶ ξηρὰ καὶ φωτοειδής, αὐγὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη. Heruetus correxit in libro ſuo αὐτὴ ἡ ψυχή. Apud Stobæũ tit. de Temperãtia ex Heraclito profertur hæc ſentẽtia. ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων. αὔη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Vir inebriatus vacillat & ab impubere puero ducitur animam habens humidam. Eſt autem anima ſicca ſapientiſſima & optima. Apud eundem titul. 17. de Continentia ex Muſonio citatur dictum illud, ſed legitur αὐγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη. At in manuſcripto Reginæ correctum eſt αὔη ψυχή. Reperitur & apud Plutarchum eadem ſententia lib. de oraculorum defectu & de eſu carnium, ſed vtrobique legendum putat αὔη ψυχὴ Henricus Stephanus. αὐγὴ tamen retinetur à Mercuriali var. lection. lib. 4. capite 2. quo modo apud Galenum ſcriptum eſt. Scaliger in Varronem interpretans illud Afranij, vigilans, ac ſolers, ſicca, ſana, ſobria. Poteſt hic dicta eſſe ſicca pro ſobria, vt apud Plautum in Aſinaria & Ciceronem in Academicis ſicci homines pro ſobriis, ſicuti madidus & maduſſa pro ebrio. Ita etiam Græcè ξηρόν. Pindarus apud Plutarchum περὶ σαρκοφαγίας αὐγὴ ξηρὰ ψυχὰ σοφωτάτα. & Athenæus lib. 2. ξηρὸν βοσκὸν vocat abſtemiam. Sed Scaligerum fefellit vitioſus codex, qui Pindaro tribuit Heracliti dictum. At apud Euſebium lib. 8. Præparat. Euangeli. capite 5. λελέχθαι οἶμαι ἡ διάνοια πέφυκεν ἀκοντίζειν δι' ὃ καὶ ὁ ἐρέκλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησιν οὗ γῆ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Legendum videtur cenſuiſſe aut legiſſe interpres αὔη ξηρὴ, ita enim vertit, Aër ſiccior, anima prudentior, atque melior. Hæc tam diuerſa viris doctis diiudicanda relinquimus.

Ibid. *Nec Arethuſium.*] In vetere exemplari, quod ſolum habui cum hunc pium grauemque ſcriptorem excudendum darem, ſcriptum offendi ἐάν δὲ τὸν ἀριθούσιον ὅταν μὴ παρῇ: correxi ἀρεΐσιον. Plures autem antiqui auctores Ariuſij vini vt optimi mentionem fecerunt. Plutarchus in Commentario quo diſputat de vita ab Epicuro laudata, & Strabo in 14. qui narrat à loco nomen hoc illi impoſitum, cum ager quidam aſper Chij inſulæ Ariuſius appellatus ferat vinum optimum omnium vinorum Græcorum. Athenæus quoque in Epitome lib. pri. necnon etiam Galenus. Virgilius quoque meminit huius vini in paſtorali carmine, ita namque in vetuſtiſſimis exemplaribus legitur verſus ille, Vina nouum fundam calathis Ariuſia nectar. Inueni quoque libros calamo exaratos, in quibus ſit Arethuſia. P. Victorius li. 15. capite 24. var. lectionum. in excuſo typus eſt, ἐάν τὸν ἀρεΐσιον. Sic & videtur voluiſſe vertere Heruetus in hac ſecunda editione, ſed omiſſa eſt correctio ab amanuenſi.

Ibid. 40. *Ebrietate autem.*] Plato lib. 1. de Legibus μέθης δ' αὐτῆς πέρι πρότερον, ὥσπερ σπουδῇ χρῶνται καὶ κατ-

Vuu

τοὶ, κὴ ἴζυρες, κὴ θρᾷκες πολεμικὰ ὄντα ταῦτα γένη, ὁ κεχρῆσθαι ὑμεῖς. De ipsa ebrietate instituta quæstio est, illiusne vsus qualis apud Scythas & Persas inualuit permittendus sit, & qualis etiam apud Carthaginenses, Gallos & Hispanos, & Thraces, bellicosas quidem illas nationes viget, aut quemadmodum apud vos. Hinc constat legendum non esse κὴ ἴζυρες, vt putauit Ficinus.

189. 30. *Elpenor fregit.*] Gr. ὅτῳ βέντω ἐλπήνωρ, ἀστράγαλον ἐάγη κατεπεσών. Homerus Odyss. κ sub finem: πέσεν, ἐκ δ' οἱ αὐχὴν

Ἀστραγάλων ἐάγη.

Cecidit, eius autem ceruix Ex iunctura fracta est. Eustathius in illum locum τὸ δ' ἀστραγάλων ἐάγη, ὅ ἐστι σπονδύλων, ἀρχὴ τοῖς μὲν ὅμηρον τὸ εἰπεῖν ὡς ὁ δεῖνα κατεάγη τῆς κεφαλῆς. τὸ μὲν τοι κοινότερον, ἐάγη ἀστραγάλους, ἢ κεφαλήν.

Ibid. 40. *Homini erudito.*] ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ οἶνος, κὴ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀσθμαίνει. At in Ecclesiastico capite 31. v. 21. ὡς ἱκανὸν α. π. ὀλίγον κὴ ε. τ. κ. α. οὐκ ἀσθμαίνει. Quam sufficiens homini erudito exiguum, & super cubili suo non anhelat. Aliter Latina vulgata. Sed nihil in vtrouis mutandum est. Iansenius agi putat in hoc versu de victu parco & ieiuno; nondum de vino.

196. 10. *Quod si hæc dixit.*] Sic apud Tertullianum de cultu fœminarum 9. *Non enim vtemur nostris? quis autem prohibet vti? Secundum Apostolum tamen, qui nos vti monet mundo isto, quasi non abutamur. Præterit enim habitus huius mundi. Si ergo vxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum?*

Ibid. 20. *Ego autem admitto.*] Clarius videtur ferri lex ista lib. 5. de legibus νόμος ἕπεται πᾶσι τούτοις μηδ' ἐξεῖναι χρυσὸν, μηδ' ἄργυρον κεκτῆσθαι μηδένα μηδενὶ ἰδιώτῃ. Ne cui priuato aurum argentumue possidere fas esto.

Ibid. 40. *Si enim nobis.* Tertullianus de habitu muliebri. 5. Quod de qualitate vsus gloria est auro, & argento, atquin magis ferro & æri, quorum ita disposita est vtensilitas, vt & proprias operas plures, & necessariores exhibeant rebus humanis, & nihilominus auri, & argenti de sua vice accommodent iustioribus caussis. Nullus bidens aurum demersit in terram, nullus clauus aurum intimat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro & æri innixas.

Ib. 60. *In vili catino*] Prisci illi Græci & Latini vasis fictilibus ac ligneis domi vtebantur, cum autem alia pretij maioris publicè non possiderent ea demum in sacrificiis adhibere cogebantur. Tametsi vero tractu temporis vbi gentium opes in immensum crescerent, ea tamen vasa, quibus antiquitas necessario sacra faciebat in solennibus ceremoniis plerumque remanserunt. Plinius lib. 35. ca. 12. Cicero de legibus 2. Ad diuos caste adeunto, pietatem adhibento, opes amouento. Deinde locum hunc de vili catino subiungit Brodæus lib. 4. Miscellan. cap. 19. idem Chrysostomus hom. 51. in Matthæum.

197. *Vsus quidem.*] Gr. χρήσεως μὲν ἔχειν ἡ πολυτελὴς κτῆσις, αὐταρκείας δ' χάριν ἡ κτῆσις. Sed legendum videtur χάριν ἡ χρῆσις sufficientiæ autem gratia vsus. Id est, vti debes, quantum sufficiat, sufficiunt vero pauca.

Ibid. 30. *Nunc autem arx.*] Gr. ἡ ἀκρόπολις τῆς κακίας. Alludere videtur ad sententiam Bionis Sophistæ apud Stobæum tit. 10. qui τὴν φιλαργυρίαν μητρόπολιν ἔλεγε πάσης κακίας εἶναι, Auaritiam dicebat esse omnis improbitatis metropolim. Phocylides ἡ φιλοχρημοσύνη μήτηρ κακότητος ἁπάσης.

199. 50. *Musici appellarunt.*] Musica delectari ceruos & tibiis, & cantionis quæ equabus accinatur dum ineuntur meminit Plutarchus lib. 7. sympos. cap. 5. & in præceptis nuptialibus. Muretus ex Gothicarum rerum scriptoribus narrat vrsos ita delectari tibiarum sono, vt cum in pastores impetum facturi sunt sæpe ab eis cantu mulceantur. lib. 12. var. lection. 15. Olaus Magnus lib. 18. capite 31. de gentibus Septentr. Quin & Ælianus lib. 11. de animalibus capite 28. Pythocharem tradit tibicinem concitato vehementi tibiæ sono luporum impetum cohibuisse.

Ibid. 60. *Organum dicit.*] Chrysostomus in Psalmum 150. ὥσπερ οἱ ἰουδαῖοι διὰ πάντων τῶν ὀργάνων, οὕτως ἡμῖν παρακελεύεται διὰ πάντων τῶν μελῶν αἰνεῖν τὸν θεόν, δι' ὀφθαλμοῦ, διὰ γλώσσης, δι' ἀκοῆς, κὴ διὰ χειρός. αἰνεῖ κὴ ὀφθαλμὸς ὅταν μὴ ἀκόλαστα βλέπῃ, κὴ γλῶττα ὅταν ψάλλῃ. Quemadmodum ergo Iudæi per omnia instrumenta Deum laudabant, ita nobis præcipit eum per omnia membra laudare, per oculos, per linguam, per aures, & per manus. Laudat enim oculus quando non intuetur impudicè: & lingua cum psallit.

240. 10. *Illum enim magis.* Iliad. η. de Aiace μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι. Ideo dixit προσώπασι deinde verba Homeri vsurpās προσώπασι in quem locum scribens Eustathius σημείωσαι ὅτι τὸ μειδιᾶν γέλωτος μὲν ὑπεξήρηται, σκυθρωπότητος δὲ φαιδρότερον. Ita vt permixta sit hilaritas grauitati, nihilque interea de seueritate detrahatur, quo minus venerabilis sit, & tamen tristitia vitetur.

Ibid. 30. *Potest autem vel solo.*] Ecclesiastæ 7. Melior est ira; quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis. Duo autem versus qui deinceps citantur, Homeri sunt Odyss. 14. circa quadringentesimum & sexagesimum. Apud Stobæum etiam referuntur titul. de Incontinentia, duo inquam: nam illud, Omnes autem, non numerandum est inter versus, sed inter verba Clementis.

205. 60. *Bonos mores.*] Versus est Menandri ex Comœdia vt quidam volunt Thaide cuius & meminit Athenæus lib. 13. Tertullianus 1. ad vxorem. 8. Conuictum atque commercia Deo digna sectare, memor illius versiculi sanctificati per Apostolum: Bonos corrumpunt mores congressus mali. 1. Corinth. 15.

Ibidem. *Luet ergo.*] Græc. ἡ γλωσσαργία. Vide num melius γλωσσαλγία. Luet enim pœnas garrulitas.

207. 30. *Et ne super cubitum.*] Hæc in Græco LXX. non reperiuntur, 9. cap. Eccl.: habentur tamen in Latina vulgata v. 12. nec accumbas cum ea super cubitum κὴ μὴ μετακλιθῇς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς. Vt illud, & sanguini tuo illabatur in interitum: vel potius vt habet vulgata, & sanguine tuo labaris in perditionem κὴ τῷ αἵματί σου ὀλισθῇς εἰς ἀπώλειαν. Id est ne affectu tuo labaris, vel periculo vitæ tuæ adulterorum pœnam feras, nam LXX habent τῷ πνεύματι. Atque vtrumque

que vtrumque locum ex Clemente notatum reperies in exactissima editione Romana. Porro quod LXX. reddunt μὴ συμβολοκοπήσῃς, Clemens μὴ συμβολαῖς πείς μετ' αὐτῆς. vulgata, Et non alterceris cum illa in vino. Interpretes Ecclesiastici ad symbolas referunt quæ ad conuiuium celebrandum conferebantur.

208.30. *Os autem temerarij.*] Locus est Prouerb. 10. v. 15. στόμα δὲ προπετοῦς ἐγγίζει συντριβῇ. Os procacis proximum est contritioni. vulgata, Os stulti confusioni proximum est. Quidam interpretantur, Os stulti accersit sibi perniciē. Chaldaica paraphrasis, Ori stultorum consumptio proxima. In eodem capite συντριβὴ ἀσεβῶν, Scholiastes Græcus δειλία ἀσεβῶν.

Ib. *Silentium mulierum.*] Sententia ex Sophoclis Aiace, citatur & à Stobæo in Oeconomico tit. 83. Altera item huic subiuncta est Athenodori apud eundem tit. 33. de Silentio ἔστι δὲ σιγᾶν ἀκίνδυνον γέρας. Tacere autem munus est periculo vacans.

IBid. 60. *Sola autem lingua.*] Pollux li. 2. καὶ γλώττας δὲ τὰς τῶν ὑποδημάτων ἔλεγον & calceorum linguas dixerunt vt Isæus Socraticus, calceamentorum vincula intelligi putat Camerarius. Huc referendum forte quod est apud Athenæum li. 10. καί τοι φορεῖτε γλώσσας ἐν ὑποδήμασι. At linguam vos nunc fertis in calceis. Hesychius γλώσσας τὰς τῶν αὐλῶν καὶ ὑποδημάτων γλωσσίδας quæ etiam ligulæ vocantur. Festus Lingula per diminutionem linguę dicta. alias à similitudine linguæ exertæ vt in calceis.

209.20. *Vlcera cruentant.*] αἱμάσσοντες τὰ ἕλκη non τὰς ἕλκας, nam ἕλκη cicatrix, τὰ ἕλκη gingiuæ. Glossariū Gingiuę ἕλκη γόμφοι. Certe de iis loquitur qui dentes scalpunt. Pollux li. 2. αἱ δὲ σφηνώσεις τοὺς ὀδόντας σάρκες ἕλκη μὲν τὰ ἔξωθεν, ἴνυλα δὲ τὰ ἔνδον. εἰ δὲ μεταξὺ τῶν ὀδόντων ἀρμοί. ita manuscriptus.

212. *Plangonium & psagda.*] Athenæus li. 15. ex Polemone tradit apud Elæos vnguentum quoddam Plangonium vocari à Plangone repertum. Meminit ibidem & psagdæ Ægyptij multoties ex antiquis auctoribus vt ex Eubulo αἰγυπτίῳ ψάγδᾳ πεὶς λευκινῶν, vbi tamen interpres diligentissimus alioquin, Ægyptio & Sagde lota. Fortasse enim corrigendus locus, qui sequitur in eodem libro, & σάγδας habet, ex isto. Certe vocabulum barbarum varie scribitur, vt apud Hesychium ψάγδης ψαδὰς & σάγδας atqui etiam ψάγδας. Sed fœmininum nusquam, id quod & in Titio reprehendit merito Villiomarus ille li. 4. 27. qui & eundem castigat aliter lib. 4. cap. 30. his verbis. Quod ignorare videris quam originationem Megallij intellexerit Plinius, ego rem minime difficilem tibi explicabo. Plinius propter gloriam Megalium dictum esse intelligit, tanquam non μεγάλλιον ab inuentore sed μεγαλεῖον ἀπὸ τοῦ μεγάλου & magnificentia appellatum sit. Scribēdum autem apud Clementem ψάγδας αἰγύπτιος non αἰγυπτίας.

Ib. 10. *Quamobrem rectè.*] Athenæus li. 15. Lacedæmonios testis est Sparta eiecisse vnguētarios, quod oleum corrumperent, & lanarum infectores, quod candorem lanæ obliterarent. Solonem etiam lege vetuisse viris vnguenta vendere, quod non solum in odore sed etiam in colore luxus homines effœminet qui eiusmodi voluptatibus se tradunt. vide 317. 60.

Ib. 30. *Cæterum ne forte.*] Ælianus lib. 4. cap. 18. de animalibus γυπῶν γε μὴν τὸ μύρον ἐκθρὸν ὄν. κανθάρων δὲ ἀπολλύει ἡ ὀσφρησις τῶν ῥόδων αὐτῶν. Vulturum pernicies vnguentum est. Scarabæi, rosis iniectis pereunt. Idem li. 3. cap. 7. Plinius lib. 11. cap. 53. vultures vnguēnto qui fugantur, alios appetunt odores, scarabæi rosam. Herm. Barbarus legendum censet, rosa, ex Theophrasto de caussis plant. cap. 4. qui scribit vultures vnguento, scarabæos rosa necari. Idem Aristoteles in Geoponicis. Idem & de aliis insectis tradit Ælianus loco primum omnium citato. τὰ δὲ ἔντομα φθείρεται εἰ ἐλαίῳ τις ἐγχρίσειεν αὐτά, insecta oleo si quis inungat, perdiderit. Idem lib. 1. cap. 58. tetro odore ait non modo apes offendi sed vnguēto odorato: tanquam enim puellæ modestæ teterrimum odorem præclare contemnunt & vnguenti suauitatem à se detestantur.

Ib. 40. *Vt omni contentione.*] Gr. εἰς τὸ τῆς ἀγωνίας πάμμαχον Suidas παμμάχον παγκράτιον. Mercurialis lib. 2. cap. 9. de arte Gymnast. ex pugilatu & lucta tertium quoddam exercitationis genus componebatur quod pancratium appellabant, in hoc vt testatur Arist. 1. Rhet. cap. 5. aduersarios & pugnis ferire vt pugiles, & deiicere studebant, vt luctatores, tum quacunque alia ratione vt dentibus, genibus, calcibus, toto denique corpore vt dixit Pausanias aduersarium vincere contendebant. His de causis hæc exercitatio παμμάχον vocata est quandoque, sicut Plato Euthydemum πάμμαχον dixit. De vnctione vero athletarum qui oleo simplici, vel aqua mixto, vel ceromate vngebantur, vt membra labores sine ruptura sustinerent, vel vt sudorem cohiberent nec tantopere lassarentur vide eundem li. 1. c. 8. de arte Gymn.

213. *Vnguentis manus.*] Apud Athenæum lib. 15. ex Alexide in Comœdia πονηρᾷ, Improba, citatur locus hic.

ὑγιείας μέρος,
Μύρον ὀσμὰς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν.

Itaque corrigendum hic est ἐγκεφάλῳ, at li. 2. amplior eadem sententia profertur:

ἀλείφεται τὰς ῥῖνας, ὑγιείας μέρος,
Μύρον &c.

Nares vngit quę bonę pars valetudinis est maxima, odoremq; capiti suauem obiicit. At apud Clementem legimus ὑπαλείφεται τὰ χεῖρας. Quantum autem conferant ad sanitatem vnguenta indicat illud Abderitæ Democriti apophthegma, qui interrogatus qua ratione vitam sanus degeret, respondit, si interiora melle rigaret, exteriora oleo.

Ibid. 20. *Honora medicum.*] Gr. τίμα τὸν ἰατρὸν πρὸς χρείας αὐτοῦ. καὶ γὰρ αὐτὸν &c. quæ lectio magis conuenit cum vulgata Latina, quam quod est in Antuerpiensi πρὸς τὰς χρείας τιμαῖς αὐτοῦ, ad necessitates honoribus eius.

Ibid. 30. *Celerius canescunt.*] Hæc desumpta sunt ex Athenæo lib. 15. cuius est fragmentum apud Canterum lib. 3. cap. 31. Nouarum lect. ζητεῖ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς φυσικοῖς προβλήμασι διὰ τί οἱ μυριζόμενοι πολιώτεροι, ἢ ὅτι τὸ μύρον διὰ τὰ ἀρώματα ξηραντικόν ἐστι. συναίτιον. Sed ea quæ ex Aristotele citantur nec in Problematibus neque alibi extant, neque in libro Theophrasti περὶ ὀσμῶν. ex quo coniicit Mercurialis lib. 1. cap. 21. var. lectio. perperam locum illum citari, cum neque Diogenes Laërtius in catalogo operum Aristotelis mentionem vllam faciat naturalium Problematum, tum quod lib. 5. de generat. animalium ex professo aduersus eos disputet, qui à siccitate canitiem ortum ducere putabant, quam non ab ea sed à putredine sola produci monstrat. Sed idē Athenæus ait τὰ πολλὰ δ᾽ ἔστιν τινὰ πολιοῦ

quod ibidem reperitur, vt & c.11. de hist. anim. li.3. τὰ γὰρ πνεύματα κωλύει τὴν σῆψιν, οἱ δὲ σκῦτη ἀπάγουσι τούτου. corruptio caniciem gignit, pilei autem prohibita transpiratione corrumpendo caniciem, faciunt. Atqui hunc ipsum li. de animalib. apud eundem Athenæũ reperimus quamplurimis locis citatũ & multa alia Aristot. opera nominari quæ Stagyritæ nemo alius tribuit, vt & apud Apolloniũ in historiis mirabilibus editũ à Xylandro, & multos scimus fuisse Aristoteles.

Ibid. 50. *Ea de causa medici.*] Athenæus li.15. profert Alcæi & Anacreontis carmina, tum addit, hortatur videlicet vt sibi vngat pectus, in quo sedes est cordis. Hoc autem fuit olim factitatum, non ideo solũ quod natura vapor odoris à pectore surdũ in caput effertur, sed etiam quia in corde sit animi domicilium, vt asserunt Philotimus & Praxagoras illustres medici. Paulo post coronas appensas pectori ὑποθυμιάδας à Poëtis vocatas ait.

Ibid. *Visu enim non fruuntur.*] Tertullianus de Corona mil. res esse ait spiraculi aut spectaculi flores: Deinde in hunc coronatum vsum inuehitur. Cæterum in capite quis sapor floris, quis coronæ sensus, nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, neque teneritas commendatur. Tam cõtra naturam est florem capite sectari quam cibum aure, quam sonum nare. Minutius Fœlix. Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere non occipitio capillisue solemus haurire.

Ibid. 60. *Sicut ergo pulchritudo.*] Plutarchus de Amore, καὶ τοὺς καλοὺς ὁρᾶν μὲν ἐπιτερπέστατον, ἅψασθαι δὲ καὶ λαβεῖν, οὐκ ἀκίνδυνον, μᾶλλον δὲ ὥς φησι Ξενοφῶν τὸ μὲν πῦρ τοὺς ἁψαμένους καίει μόνον, οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοὺς μακρὰν ἑστῶτας ὑφάπτουσι. ἡ γὰρ ὄψις τοῦ πάθους ἐστὶ λαβή. Formosos intueri iucundissimum est: tangere autem, non sine periculo licet. Imo, vt Xenophon inquit, ignis quidem tangentes solum vrit, pulchri vero etiam procul distantes inflãmant: visus enim veluti ansa est capiendi amoris.

214.10. *Hedera itaque.*] Hæc de hedera & quæ sequuntur de nuce & de Narcisso mutuatus est à Plutarcho ad verbum li.3. Symposiac. ca.15. quod vero Sophocles ait Narcissum esse, στεφάνωμα χθονίων θεῶν coronamentum terrestrium Deorum, subterraneorum intellige, ceu inferorum. nam vt docet Eustathius in 1. Iliad. ναρκίσσους ἱερεχθονίων στεφάνωμα, dicitur enim Narcissus ἐκ τοῦ ναρκᾶν ὁ ἱερεὺς παρεῖται, & ex Phanodemo li.5. rerum Atticarum cõstat coronas è Narcisso consecratas fuisse Proserpinæ, quod florem illum colligeret, cum rapta fuit à Plutone, vel quod circa monumenta nascatur frequens. Cælius li.26. ca.20. vel omnibus subterraneis diis, quod defuncto & morte torpidi flore torpido coronarentur. Dodonæus Pempt.2. li.2. c.21.

Ib.20. *In certaminibus.*] Athletis non eadem quocunq; tempore præmiorũ genera proposita, verum vt Clem. Alex. memoriæ prodidit. Primo fuit δόσις ceu donũ, secũdo plausus & excitatio, tertio foliorũ cõiectio, postremo corona. Quid autẽ δόσις Clementi significet, nisi aliquid in eius vulgato codice desideretur, puto nihil aliud quã cõgiarium significare: quo pacto apud Herodianũ quoq; ea vox vsurpata inuenitur: nisi potius leue aliquod munusculũ designet, quod posterioribus omnibus vilius extiterit. Mercur. li. de arte Gymnast. ca.14. Athenæus li.10. refert ex elegis Xenophanis de athletis, ἐκ πόλεως καὶ δῶρον ὅ οἱ κειμήλιον εἴη aliquo donatur à ciuitate munere quod suæ virtutis sit monumentũ. Plin. l.16. c.14. Antiquitus quidem nulla corona nisi Deo dabatur. viritim vero ne in certamine quidẽ vlli; ferũtq; primum omniũ Liberũ patrẽ imposuisse capiti suo, sed ex hedera, postea Deorũ honori sacrificantes sumpsere. Nouissime & in sacris certaminib. vsurpatæ. Paulo post, Ludos ineunti semper assurgi etiam ab Senatu in more est. quod ad athletas referre voluit Mercur. li.1. c.3. Gymnast. Pulchreq; cum eo, quod ἐπιγειρῶν appellat Clemens, conueniret, nisi ad Romanos potius referendum esset qui ciuica donati essent. Illi enim coronas non nouere nisi bellicas.

Ib.30. *Sed quod ea dedicata sit idolis.*] Tertull. de corona mil.7. Quale igitur habendum est apud homines veri Dei, quod à cãdidatis diaboli introductum est, & ipsis à primordio dicatũ est, quodq; iam tunc idololatriæ initiabatur ab idolis, & id idolis adhuc viuis, nõ quasi aliquid sit idolum; sed quoniam quæ idolis alij faciũt, ad dæmones pertinẽt. Porro si quæ alij idolis faciũt ad dæmones pertinẽt, quanto magis, quod ipsa sibi idola fecerunt, cum aduiuerent?

Ib. *Sappho autem.*] Morem fuisse veterum vt longe aliis florib. texerẽt coronas diuersis diis cõstat. Musas vero rosis coronare ipsos solitos, plures graues scriptores literis prodiderunt. Vtuntur autẽ omnes testimonio Sapphonis, quæ carmine quodam testata id fuerat. P. Victor. li.14. c.18. var. lect. deinde locum citat apud Plutarch. symposiac. li.3. c.1. de nuptialibus præceptis, & Clemẽtis hoc loco quem ex Stobæo se correxisse ait antequã eum excudendum daret ex Bibliotheca Medicea, κατθάνοισα δὲ κείσεαι οὐδέποκα μναμοσύνα σέθεν ἔσετ' οὐδὲ ποκ' ὕστερον· οὐ γὰρ πεδέχεις ῥόδων τῶν ἐκ Πιερίας, ἀλλ' ἀφανὴς κ' ἐν ἀΐδαο δόμοις φοιτάσεις πεδ' ἀμαυρῶν νεκύων ἐκπεποταμένα. Ita reperitur scriptus hic locus in quodam Stobæi manuscripto codice, nisi quod illæ duæ voces πεδέχεις & πεδὰ non Dorica sed communi lingua efferuntur, quod viri docti ex aliis Grammaticis emendarũt. Sed & in Aldina Plutarchi editione alterã reperimus. Scribit ad fœminam indoctam & literarum expertem. Mortua inquit iacebis, neq; memoria vnquam tui extabit: non enim es particeps rosarum ex Pieria ortarum, sed obscura Orci domos peragrabis cum exilibus vmbris volitans. Itaque videri fortasse cuipiam possit glossema quod præterea in hac sententia alibi legitur. In eodem loco Sympos. testatur Plutarchus floribus coronatos fuisse τοὺς ἱερονίκας.

Ib.40. *Qua de caussa mortuos.*] P. Victorius li.2. c.7. var. lect. Græcorum morem in efferendo honestiore aliquo funere significauit. Cicero in orat. pro Flacco quod cõtineretur plebiscitis Smyrnæorum quę fecerant in Castricium mortuum ostendẽs, primum vt oppidum intro ferretur, deinde vt efferrent ephebi: postremo vt imponeretur aurea corona mortuo. Institutum autem hoc coronandi mortuos tetigit etiam Aristoph. in Concionant. vbi induxit virum vxorem increpantem, quod eum noctu in lectulo dormientem reliquisset, tãquam cadauer, addit enim nihil desiderari potuisse, nisi quod coronam capiti eius non imposuisset. Plinius li.21. ca.3. vt ipsi mortuo parentibusque eius sine fraude esset imposita. Tertullian. de corona mil. Quid enim tam dignum Deo, quam quod indignũ idolo. Quid autem tam dignum idolo quam quod & mortuo? Nam & mortuorum est ita coronari: vel quoniam & ipsi idola statim fiunt, & habitu & cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idololatria est.

Minutius Felix Octauio. Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi facem, aut non sentienti coronam, cum & beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus.

Ibid. *Cum dæmonibus nullo.*] Tertull. ibidem. Nihil dandum idolo, sed nec sumendum ad idolo. Si in idolio recumbere alienum est à fide, quid in idoli habitu videri? Quæ communio Christi & Beliæ? & ideo fugite. Longum enim diuortium mandat ab idololatria, in nullo proxime accedendum. Et paulo post: Indignum enim vt imago Dei viui, imago idoli & mortui fiat.

Ibid. 50. *Pulchra enim amaranti.*] Gr. χαλὸν τὸ ἀμαράντου στέφανος ἀπόκειται τῷ καλῶς πεπολιτευμένῳ. Sic 1. Petri 5. κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον. Percipietis immarcescibilem gloriæ coronam. Quidam ad verbum, Reportabitis coronam gloriæ amarantinam, ceu ex amaranto. Perinde quasi diceret ex vero ceu precioso amaranto, aut quæ magis est immarcescibilis quàm quæ ex amaranto.

Ibid. *Dominum spinis fuisse.*] Tertullianus de Corona mil. Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit, aut nec floribus coroneris si spinis non potes: quia non floribus potes. Item Christus Iesus quale oro te sertum pro vtroque sexu subiit? ex spinis opinor, & tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis protulit terra carnis. Gulielmus Tyrius Belli sacri lib. 9. cap. 9. de Godefrido Rege. Promotus autem humilitatis caussa, corona aurea, regum more, in sancta ciuitate noluit insigniri: ea contentus, & illi reuerentiam exhibens, quam humani generis Imperator in eodem loco vsque ad crucis patibulum pro nostra salute spineam deportauit.

215. 40. *Susinum quidem.*] Susinum vnguentum ex liliis constare, balano, calamo & aliis Plinius docet lib. 13. ca. 1. Dioscorides c. 53. li. 3. hunc que explanans Herm. Barbarus in Lexicis desiderari ait eius nominis causam. Affert Stephanus de vrbibus σοῦσα πόλις περσικὴ κέκληται ἀπὸ κρίνων ἃ πολλὰ ἐν τῇ χώρᾳ πεφυκεν ἐκείνῃ. Similia & Etymologicum σοῦσα ὑπὸ φοινίκων τὰ λείρια λέγεται. Athenæus lib. 12. narrans Persarum reges hyemare Susis ait tradidisse Aristobulum & Charetem κληθῆναι τὰ σοῦσα διὰ τὴν ὡραιότητα τοῦ τόπου σοῦσον γὰρ εἶναι τῇ ἑλλήνων φωνῇ κρίνον. Id est σοῦσον id significare Persis, quod κρίνον Græcis hoc est lilium: itaque vertendus & intelligendus est locus ille vt ambiguitas tollatur, quæ I. Drusium fefellit li. 12. Obseruationũ c. 8. non Brodeum l. 1. c. 2. Miscell. In libro de nominibus Hebraicis Susana, lilium vel gratia eius. Hoc vero loco pro λειρίων legendũ apud Clementem κρίνων quæ vox alteram speciẽ liliorum significat.

220. 40. *Pretiosissimos gaunaces.*] Scaliger in hunc Varronis locum de LL. lib. 4. In his multa peregrina, vt sagum, reno Gallica: Gaunacum maius sagum, & amphimallon, Græca. Interpretatur Gaunacum maius sagum, quod esset crassum vestimentum Aristophanes Vespis, οἱ μὲν χλαῖναν φασὶ, οἱ δὲ καυνάκην. Pollux tamen ibi legit γαυνάκην. Apud Athenæum lib. 14. αἴγακας ἀμφιβεβλημένοι, perperam pro γαύνακας. Vide Hesychium & Pollucem li. 6. & Ælianum de animal. lib. 17. cap. 17. Vides ergo Heruetum, vt vt sit, non aberrasse à scopo: nam Persicum esse vocabulum docet Ælianus, & genus vestis ex murium pellibus.

Ibid. 40. *Poëtica Rhegea.*] Gr. τὰ ποιητικὰ ῥήγεα. In 3. Odyss. Eustath. ῥήγεα τὰ περιστρώματα βαπτά. Peristromata tincta. Quia tamen sæpius eo vocabulo vtitur Homer. ideo Poëtica appellat li. 2. Dipnosophist. Homerus ait Athenæus è stragulis quæ substernuntur, λῖτα vocat, id est frugalia nempe candida, nulloque colore tincta: ῥήγεα vero, quæ circumreguntur, & suspenduntur, quia tincta sint, aulea: nam ῥέξαι τὸ βάψαι.

221. *Lecti nympha.*] τὴν νυμφιδίου κλίνης Heruetus antea verterat, sponte, νυμφίδιος κλίνη sponsalis lectus, vt νυμφίδιος θάλαμος in Epigrammatibus. Item νυμφίδιον λέχος quæ alibi κουρίδιον Antipater lib. 3. Epigram. Polluci l. 3. κλίνη γαμική. Apud Home. Vlysses Odyss. ψ narrans fabricam spõsalis lecti à se fabricati τῷ δ' ἐγὼ ἀμφιβαλὼν θάλαμον δέμον ὄφρ' ἐτέλεσσα πυκνῇσιν λιθάδεσσι Huic autem ego ieci thalamum meum donec perfeci. Vide num huc respexerit Clemens.

227. *Paruam epilepsiam.*] Hanc sententiam Eryximacho cuidam tribuit Stobæus tit. de intẽperantia. Ἐρυξίμαχος τὴν συνουσίαν μικρὰν ἐπιληψίαν ἔλεγεν, καὶ χρόνῳ μόνῳ διαφέρειν. Eryximachus coitum breuem comitialem morbum esse dicebat, ac tempore tantũ differre. In eodem autem libro Democriti dictum sic effert ξυνουσίη, ἀποπληξίη σμικρή. ἐξέσσυται γὰρ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου. Coitus est breuis apoplexię, prorũpit enim homo ex homine, quæ postrema sũt à Plinio cõuersa l. 28. c. 6. Abderitanũ fuisse Democritum Stephanus & Suidas testantur, alij Milesium eum dicunt.

Ib. 50. *Nihil à Penelope.*] Vt hic maritum erga vxorem, sic vxorem erga maritum officium docens S. Gregorius Nazianz. contra mulieres, se exornantes

ἱστὸν πηνελόπης τὸν νὺξ λύεν, ἦμαρ ὕφαινεν
ἔνδοθεν τὴν ἑκάβην, ἔκτοθεν τὴν ἑλένην.
Telam vt Penelope texit, quam nocte retexis,
Par Hecubæ interius, par Helenæ exterius.

232. 20. *Pili custodiantur.*] Varro li. 2. de re rustica. plæraq; similiter faciendum in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatẽ (vt sunt Tarẽtinæ & Atticæ) pellibus intexuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel infici rectè possit vel lauari ac parari. Hor. 2. Car. 6. Dulce pellitis ouibus Galesi flumen. Colum. li. 2. c. 22. Feriis pontificiis pellibus oues vestiri nõ licet. Itaque Diogenes, vt refert Laërtius, cũ in Megarẽsi agro pellibus intectas oues spectasset, Megarẽsium autẽ liberos nudos ob mẽdicitatem passim videret, facetè dixit, Præstare Megarensis arietẽ esse, quàm filium: Et quod ille περίβαλε δέρμασι ἐσκεπασμένα, hic Clemens ὑπὸ διφθέραις φυλάττονται αἱ τρίχες.

241. 30. *Illa Sandalia.*] P. Victorius l. 14. ca. 15. Var. lect. Sandaliũ erat calceamẽtum diuitum mulierũ, vt testimonio Cephisodori Comici intelligitur, qui in Trophonio sua ita induxit mulierẽ conquerẽtem fortunas suas. σανδαλιάτι τῶν λεπτοσχιδῶν ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταυτὶ ἔπεστιν ἄνθεμα, νῦν δ' οὐ φορῶ περσικὰς ἔχω ἀρβύλας. quæ namq; antea sumptuoso genere calceamẽti vsa fuerat, postea tãquam ancillã ait se induere peribatidas. Calceorum autem clauis confixorũ mentio fit etiam apud Athenæum ex Philarcho, qui li. 12. scripsit Alexandri familiares in luxum nimium effusos fuisse, inter quos vnus Agnon clauis aureis confixas crepidas & calceos gestabat.

Ibid. 40 *Sunt itaque.*] De fœminarum albis calceis Apuleius lib. 7. Metamorph. Calceis fœmininis albis illis, & tenuibus indutus, & in sequiorem sexum insertus. Vopiscus Aureliano. Calceos mulleos & cereos, & albos, & ederaceos,

viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. Pollux l. 7. ca. 21. ἴδια δὲ γυναικῶν ὑποδήματα ἀρβύλαι, λευκὸν ὑπόδημα μᾶλλον γυναικεῖον. P. Coluius in Apuleium. Cæterum in Florentina Græca editione post illa verba ἐμπίδαι χρυσίον sequebatur, ἐλαφρόν δὲ λέοντι τῶν καττυμάτων αἱ ὀδοιπόροι, πλὴν τὰ πολλὰ ὑποδήμασι χρήσθων αὐταῖς. vnctis est vtendum. Soleis autem clauis confixis, indigent, quæ iter agunt, alioquin vt plurimum calceis vtantur opus est: neque enim fœminam decet &c. Hæc ab interprete in vtraque editione nescio quo casu omissa sunt. Apud eundem Pollucem reperies eandem τῶν κοθόρνων etymologiam qui & meminit ἐλαφροῦ φαικασίου. sic enim habet manuscriptus, & ratio carminis exigit. Atque hæc duo genera sunt calceamentorum, quæ concedit viris. nam quod vertit interpres, soleis vtendum est, Gr. βλαύταις ἢ φαικασίοις χρῆσθαι: Sed apud Latinos non est tanta varietas calceorum, vt singulis Græcis singula respondeant.

243. *Primum enim quæ sunt.*] His gemina illa Tertulliani de Corona mil. 8. Dicimus enim ea demum & nostris & superiorum vsibus, & Dei rebus, & ipsi Christo competisse, quæ meras vtilitates & certa subsidia, & honesta solatia necessariis necessitatibus vitæ humanæ procurent: vt ab ipso Deo inspirata credantur propiore prospectore & instructore, & oblectatore si fortè hominis sui. Quę vero hunc ordinem excesserunt ea non conuenire vsibus nostris.

Ibid. 10. *Quod si etiam vobis.*] Idem de cultu fœm. 10. Nonne sapientes patres familiæ de industria quædam seruis suis offerunt, atque permittuntur, vt experiantur an æqualiter permissis vtantur, si probe, si modestè? Quanto autem laudabilior qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam domini? Sic igitur & Apostolus, Omnia inquit licent, sed non omnia ædificant. Cyprianus de habitu virginum. Locupletem te dicis & diuitem? Sed non omne, quod potest, debet & fieri: cum nec desideria prolixa & de seculi ambitione nascentia vltra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit, omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.

Ibid. *Adsunt mihi.*] Sic occurrit huic obiectioni Cyprianus libro citato. Locupletem te dicis, & diuitem, & vtendum putas iis, quæ possidere te Deus voluit. Vtere, sed ad res salutares, vtere sed ad bonas artes, vtere, sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Diuitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. His etiam consentanea scribit D. Io. Chrysosto. extremo sermone sec. in beatum Iob.

244. *Apud barbaros.*] Tertullian. de habitu muliebri 7. Apud Barbaros, quosdam quia vernaculum est aurum & copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, & diuitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Et de cultu fœmi. 10. Quanquam & aurum ipsum cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula seruire referunt Gentilium literæ: adeo non veritate bona sunt, sed raritate. Plutarchus in Erotico καὶ μὴν ὧν χρυσαῖς ὥσπερ ἐν Αἰθιοπίᾳ πέδαις δεδέσθαι βέλτιον ἢ πλούτῳ γυναικός. Melius esse inquit aureis compedibus, vt fit in Æthiopia vinciri, quam opibus mulieris. Vide Tho. Canterum var. lection. lib. 1. cap. 5.

Ibid. καθετῆρες.] καθετὴρ apud Pollucem lib. 5. cap. 16. Esaiæ 3. καὶ τοὺς μηνίσκους καὶ τὸ κάθεμα. In quem locum D. Basilius scribit κάθεμα mundum muliebrem esse demissum & descendentem ad pectus, laxatis ac mollibus catenulis propendentem, quo confirmatur interpretatio D. Hieronymi in cap. 16. Ezechielis. Puto autem, inquit, κάθεμα dictum ex variis gemmis in pectus mulierum monile descendens. Theodotion vertit τὰ καθέματα, Symmachus χαλαστὰ vt est apud Procopium. Suidas ἁλύσεις τὰς ἀμφιδέας καλοῦσιν οἱ Ἴωνες: & Fauorinus docet ἅλυσιν vocari etiam catenam ex ferro, auro vel argento confectam.

Ibid. 20. *Murænulas aureas.*] Non vestium hæc sunt nomina, sed monilium. Nam Pollux lib. 5. cap. 16. inter mundi muliebris nomina ad ornatum brachiorum numerat ὄφεις serpentes: & legimus 1. Cantici Cantic. Murænulas aureas faciemus tibi. Licet LXX habent ὁμοιώματα χρυσίου non μυραίνας. V. editio στρεπτὰ χρυσᾶ vt annotatum est in Romana postrema, vbi forte legendum στρεπτοὺς χρυσοῦς nam & στρεπτοὺς numerat Pollux inter monilia, & hic Clemens ipse, quod vertit interpres torques. Hieronymus de laudibus. Asellæ, Aurum colli sui, quod quidem murænulam vulgus appellat, quod scilicet metallo in virgulas lentescente quædam ordinis flexuosi catena contexitur, vendidit.

Ibidem. *Nicostratus.*] Nicostrati meminit Pollux loco citato & ex eo quædam quæ ad ista pertinent citat. Libro autem 7. cap. 22. Hunc ipsum Aristophanis locum annectit capiti de calceis, tanquam summam ornamentorum muliebrium, sed tamen in Comœdia Thesmophoriazusis, quæ extat, non reperietur opinor, nisi fortè vt ex Plautinis Comœdiis quæ extant multa citata reperimus, quæ non sunt apud Plautum editum, aut certe ἐν ταῖς δευτέραις Θεσμοφοριαζούσαις, quam alteram Comœdiam Aristophanis citat Athenæus lib. 1. hic fuit, à Polluce & Clemente repertus locus, nam & idem citatur ex primis Thesmophoriaz. pag. 628. 30. certè ex vtriusque collatione multa corrigi possunt: nos varias lectiones tantum notabimus, non enim hæ sunt iustæ notæ sed collectanea. Clem. κίσηριν Pol. κίσηριν pumicem C. στροφοκαλάσωπον P. ζυροκαλάσωπον G. ἀμπεχόνιον. P. ἀμπεχόνη. Postea addit Clemens ζώσμα quod abest à libro Pollucis impresso, non à manuscripto. C. χιτῶνα P. χιτῶνα, quod cython est Herueto, post χιτώνιον, tunicam. sequitur apud Clementem τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἴρηκα πάντων. εἶτα τί; δίοπας. At apud Pollucem impres. nihil tale, verum in manuscripto quidem hęc τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἴρηκας αὐτῶν ταυτί, δίοπας. Apparet hæc verba fuisse alterius personæ dicẽtis præcipua omissa esse, & subiicientis quæ sequuntur. Sic ergo verte, Quæ tandem illa? Atqui præcipua ex istis non dixisti. diopas &c. Post illa ποτιλίζων, illa Clementis magis integra sunt & senarium ἀκατάληκτον conficiunt. Cl. μανιάκιον. P. μανιάκιον. C. βοστρυχίδιον P. βίζων, χλιδῶνα forte βίζων hunc cum eo quod Cyprianus botronatum appellat non male iunxeris: sunt hæc genera armillarum & dextralium lib. de habitu virginum. Vide. C. ἀμφιδέας P. ἀμφιδέας redimicula C. καταπλάσματα P. καταπάσματα. manuscriptus autem deficit ab impresso, stat à Clemente, vt & in hoc C. ὀλισβοὺς. P. ὀλίσκους. C. ὑποδερίδας Herueto ventilabra P. ὑποδέρεις. fortè, ὑποδερίδες, monile intelligit, quod collum ambit. Postremum vterque ἑλικτῆρας appellat, id est inaures.

Ib. 40.

Ib.40. *Artem maligni imitantes.*] Gr. ζηλοῦσαι τοῦ πονηροῦ τὴν τέχνην. Ita Tertullianus de cultu fœm.5. Reprehendunt enim cum emendant, cum adiiciunt, vtiq; ab aduersario artifice sumentes additamenta ista, id est à Diabolo. Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui & hominis spiritum malitia transfigurauit? Item. De aduersario eius in cuius manu sit aliquid vsui postulare, transgressio est Christianus à Malo adiuuabitur nescio an hoc nomen ei perseueret. Vide annotat in p.251.10.

145.3. *In quibus ei sacrificauit.*] Gr. ἐν αἷς ἐπέθυεν αὐτῇ, καὶ περιετίθετο τὰ ἐνώτια αὐτῆς. corrigendum ex LXX. ἐν αἷς ἐπέθυεν αὐτοῖς, & vertendum, *in quibus eis sacrificabat & ornabatur inauribus suis, & apponebat torques suos.* Sacrificabat Baalim, id est, falsis diis.

Ib.40. *Eis autem.*] Tertullianus de cultu fœm.10. *Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, & tanti habuit vexationem operis sui, & cruciatus infantiæ tum primum dolentis, vt ex illis ad ferrum nati corporis* (forte, ferruminati σωμάτων) *cicatricibus grana nescio quæ penderent.* Cyprianus de disciplina & hab. virg. magistrum sequitur. *An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali secularis ignara crucietur, vt postea ex illis cicatricibus & cauernis pretiosa grana dependeant, grauia etsi non suo pondere, mercium quantitate?* Inaures autem exprimit duplici voce πλάστρων καὶ λλοβίων, nam λοβὸς est ima auriculæ pars quam Glossarium lamnam appellat. Paulo post, *descendens ad meatus, qui sunt*, Græcè erat εἰς τοὺς κατὰ φύσιν τῆς ἀκοῆς πόρους *ad naturales auditus meatus.*

Ib. *Oculi autem.*] Tertull. de habitu mulie. *Et medicamenta ex fuco, quibus lana* (malæ alij) *colorantur: & illum ipsum inquam puluerem, quo oculorum exordia producuntur.* Item lib. de cultu fœm. *In illum etenim delinquunt, quæ cutem medicaminibus vngunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt.* Cyprianus de disciplina & hab. vig. *Illi oculos circumducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere docuerunt.* Ita Hieronymus de viduitate ad Furiam, orbes stybio fuliginatos dixit. Erat stybium spumæ nitentis lapis, cuius præcipua vis ad dilatandos oculos. Græci πλατυόφθαλμον appellant. Porro hanc cohortationem concludit haud aliter ac Clemens, idem Tertullianus de cultu fœm. *Prodite vos iam medicamentis & ornamentis exstructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, & spiritus taciturnitate, inserentes in aures sermonem Dei, annectentes ceruicibus iugum Christi.*

IN LIB. III. PÆDAGOGI.

248.30. *Et quam paucissimis.*] Crates Thebanus in Epist. ad Hermippum, ἀσκεῖτε ὀλίγων δεῖσθαι. τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω θεῶν. In eo vos exercete, vt paucis rebus indigeatis. Sic enim ad deos maximè accedetis.

Ibid.60. *Rectè ergo dixit.*] Apud Heraclidem Ponticum, seu in libro de allegoriis Homericis ὁ γοῦν σκοτεινὸς Ἡράκλειτος ἀσαφῆ καὶ διὰ συμβόλων εἰκάζεσθαι δυνάμενα θεολογεῖ τὰ φυσικά. δι' ὧν φησι, θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι, ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον θνήσκοντες τὴν ἐκείνων ζωήν. Nam obscurus Heraclitus de Physicis intricatè & symbolicè docet, vt cum inquit, Dij mortalesque homines, immortales, viuentes illorum mortem, morientes illorum vitam.

249.10. *Perperam agere.*] περπερεία γὰρ ὁ καλλωπισμός. Basilius reg. breu.49. πᾶν ὃ μὴ διὰ χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν παραλαμβάνεται, περπερείας ἔχει κατηγορίαν. Omne quod præter necessitatem ad ostentationem & ornatum assumitur id περπερείας accusationem incurrit, seu perperam agendi. Reperitur & hoc vocabulum apud Ciceronem l.1. ad Atticum Epist.11. Muretus lib.7. var.lect.c.14. Hesychius πέρπερος, μετὰ βλακείας ἐπηρμένος. Tertullianus illud Pauli vertit lib. de Patientia, non perperatur. Non proteruum sapit.

250.30. *Infœlices amatores.*] Gr. τοὺς δυσδαίμονας ἐραστὰς superstitiosos amatores.

251.10. *Sunt otiosa.*] Hanc Euripidis sententiam profert Stobæus tit.62. in vituperio Amoris:

Ἔρως γὰρ ἀργὸν κἀπὶ τοῖς ἀργοῖς ἔφυ.
Φιλεῖ κάτοπτρα, καὶ κόμης ξανθίσματα,
φεύγει δὲ μόχθους.

Amor otiosa res est, inutilis ad opera. Amat specula, & flauas comæ tincturas, Fugit labores. Extat & apud Plutarch. in Erot. Chrysostomus hom.78. in Matthæum, ἡ γυνὴ πάλιν ἔσω μὲν οἰκουρεῖ, ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς ὁμιλείας ἕτερον αἰσχιστον ἕξει ... φροντίδα, τὸ δ' ἔργον ὅπως ἅπασιν ἀρέσκῃ ... Quod autem dixit eas hominum opificem contumelia afficere, imitatus videtur Cyprianus de disciplina & hab. virginum. Manus Deo inferunt, quãdo id quod ille formauit reformare & transfigurare contendũt, nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, Diaboli quodcunque mutatur.

Ib.30. *Crocodili.*] P. Victorius l.11.c.4. var.lect. Sic Horatius,

--Nec illi
Iam manet humida creta, colorque
Stercore fucatus crocodili.

Animaduertẽdum autem cum duo sint genera crocodilorum, quorum alterum ancipitem vitam ducat, ac nũc in terris, nunc in aquis viuat, alterum vero terrestre tãtum animal sit, posterioris huius, cum odoratis floribus vescatur reliquias diligenter exquiri, quæ nidorem iucundum reddant, maculasque omnes è facie deleant, ac nitorem afferant. Testatus hoc est Galenus, & crocodileam has ipsas reliquias cibi medici vocant. Grauis vero ac seuerus scriptor cum acriter reprehẽderet sui temporis mulieres, quod huiusmodi fallaciis vterentur, vsus est etiam priscorũ testimonio, quibus ne illæ quidem probabantur.

Ib. *Est autem aliqua.*] P. Victorius l.15.ca.23. Mos erat Græcarum mulierum in calceis suberem gestãdi, vt grandiores viderentur. Plinius lib.16. quo loco de subere disputat videtur significare hyeme tantum ipso fœminas vsas, quod concedi posset vt valetudini aptum, & tamen addit ea quæ indicant, aliud etiam in hoc ipsas sequutas, & conuenit testimonio Comici, quod citauit Clemens. Xenophon etiam in libro de re familiari huius fraudis meminit. Vbi de vxore Ischomachi ὑποδήματα ἔχουσαν ὑψηλά, ὅπως μείζων δοκοίη εἶναι ἢ ἐπεφύκει. Iidem autem versus citantur ab Athenæo, sed duo qui desiderantur in principio apud Athen. leguntur in libro exarato calamo, ita enim habetur, πρῶτον μὲν γὰρ πρὸς τὸ κέρδος καὶ τὸ συλᾶν τοὺς πέλας. &c. Hæc ille. Iidem etiam repeniuntur hic apud Clementem, quorum sententia incipit ab illis verbis. Primum quidem in lucro, & in spoliandis. Interpres Athenæi lib.13. Præcipuum studium ad quæstum est, & eos qui proprius se admouent spoliandos. At quod sequitur emendatius habet Clemens, πάντα τ' ἄλλ' ἐστ' αὐτοῖς πάρεργα γίνεται. quàm apud Athenæum πάντα τἄλλα αὐταῖς πάρεργα. Hic

tamen animaduerterat Fed. Morellus legendum sibi videri, πάντα τἄλλα ἔργα αὐταῖσι πάρεργα γίνεται, vt scilicet Trochaicus tetrameter suis numeris expleretur: & plerique sequentes Trochaici integriore mensura sunt apud Athen.

Ib. 40. *Tenue diabathron.*] Gr. διάβαθρον λεπτὸν φορεῖ. Pollux lib. 7. καὶ τὰ διάβαθρα κοινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, Tum diabathra communia viris ac fœminis. Festius, diabathra genus solearum Græcanicarum. Apud Varronem ex Næuio. Diabathra in pedibus habebat, atque amictus erat epicroco. Interpres Athenæi reddit, Solea tenui calceus suppingitur, alij minus rectè subsellium tenue interpretatur. Quod vero corrigit Victorius καυκάον & scribit βαυκίδα, apud Clementem est βλαυτίον. quod etiam calceamenti genus est muliebris. Lex tamen versus illam Victorij lectionem ex Athenæo & Polluce depromptam comprobat.

Ib. *Ventrem vt Comicorum.*] κοιλίαν ἁδρὰν ἔχει πτερύγιας τοιαῦτα ἔπεστιν ἔχουσιν οἱ κωμικοί. At apud Athenæum κοιλίαν ἔχει στήθος. pro quo in editione Comicarũ sententiarum corrigunt quidam κοιλίας ἔχουσι δὲ τινὲς στήθος, Aluum habent quædã ad pectus. At interpres Athenæi, Venter si tumidior est, fasciis astringitur.

Ibid. 50. *Est aliqua nimis alba.*] Hic vero contra ex Athenæo restituendus est Clementis locus, nam cũ legeretur vitiosè πίτυρον δ' ἐντρίβεται legit Heruetus ἄλευρον & farina interitur. at neque πίτυρον gallinarũ retineri potest. Athenæus παιδέρωτ' ἐντρίβεται. Pæderota huic affricant. Et annotat interpres fucum eum fuisse qui genas rubore tingat, qualis in pueris cernitur, & placet, & Ægyptium vnguentum quoque dici quod ex floribus Ægyptiæ spinæ conficitur. Senior etiam est apud Athen. hic octon. ἵνα σιωπῶσ' οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς χορευτὴν φορεῖ. Αν δὲ μὴ &c.

Ib. *Et quãuis non sit læta.*] ἐὰν δὲ μὴ χαίρῃ, γελᾶσα διατελεῖ τὴν ἡμέραν, collocanda fuit distinctio post γελᾶσα, vt apud Athenæum, apud quem διὰ τέλους legitur pro διατελεῖ. Risus autem si odiosus est, totum diem agũt domi, & virgulam myrteam in labris habent. Id est vt notat interpres, si nolit risu dentes ostendere, init rationem qua dentes detegat, nempe vt assulã myrti dentibus teneat, quod de lẽtisco ceu mastiche fieri solitum annotatum est in pag. 277. Et quod hic ξυλήφιον Alexis, Dioscorides ξυλάριον dicit, cuius loco reponunt hic ξυλίδιον quidam frustra. Apud Athenæum additur comparatio hæc quæ coquis apponitur caprarum, dum vendunt. Nam, vt monet interpres, qui caprinam in macello vẽdebant, myrtea fronde ornabant, vt in myrtetis pastas capras significarent, vel vt fœdus odor mitigaretur. Versus duo, qui apud Clement. intercidere eò necessarij sunt quòd sensum absoluant: ὥσπερ ἐν τοῖς μαγειρείοις ὅταν ἔχωσι κεφαλὰς πωλοῦντες αἰγῶν κρανία, ξυλήφιον, & sequens explendus indidem Μυρρίνης ἔχουσα λεπτὸν ὀρθὸν ἐν τ. χείλ. ex Fed. Morelli animaduersione. Notat præterea P. Victorius lib. 6. cap. 12. var. lect. morem quem exagitat Catullus in Egnatio, mulieres etiam tenere docuisse Alexin. cum enim Egnatius candidos haberet dentes consueuerat quocunque veneràt, renidere, vt hoc etiam sæpe ineptè atque importunè faceret locis illis, quibus magis fletus lachrymæque quàm risus conueniebat. Eadem autem erat origo insulsi moris, ac vitij in vtrisque, ostentatio scilicet minutæ corporis partis elegantioris.

251. 60. *Ne ad alienum flumum.*] Addiderat in suo libro Græco Heruetus. nam Florentina editio sic habet. ὑμῶν δὲ πεύσεται ποταμὸν ἀλλότριον παρελθεῖν. Locus est Prouerbiorum 9. vt citauit Heruetus in margine dubius ad hoc an ad Ecclesiast. 25. pertineret. nã in Latina aut in Græca Antuerpiensi non reperitur, at in accurata Romana editione postrema sub finẽ capitis additur inter cætera, οὕτως γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, & in annotationibus, καὶ διαβήσῃ ποταμὸν ἀλλότριον. Sic enim aquam alienam transilies & traiicies fluuium alienum: deinde sequitur quod & hic citat Clemens, ἀπὸ δὲ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπόσχου. Ab aliena autem aqua abstine. In veteri libro Reginæ hæc quoque additio reperitur cum veterum Patrum interpretationibus, inter quos Didymus in hunc locum, οὕτως διαβήσῃ καὶ ἀφέξῃ ὕδατος ἀλλοτρίου πηγῶντος καὶ ἐπὶ σώζοντος καὶ ἀποφεύξῃ διδασκαλίας ἀπὸ πολλῶν καὶ παρασύρουσι ὅ ἐστι δὲ παρὰ τῇ διαβάσει πηγὴ ζωῆς, οὕτως παρὰ τῷ διαβόλῳ θανάτου πηγή· ἡ δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ γνώσεως, ὅτι ὡς καὶ ἡ τοῦ διαβόλου κακίας καὶ ἀγνοίας.

252. *Atque ebriosum.*] Gr. φιλοψία μετὰ οἴνου καὶ φιλοποσία. Idem est φιλοψία quod ὀψοφαγία. Athenæus lib. 7. ὀψοφαγίστατος, Obsonij lurco voracissimus. vide quæ notata sunt in paginam 175.

Ib. 20. *Ex vultibus personas.*] Seneca personam habere eas ait, non faciem. Apud Pollucem l. 5. cap. 16. κατὰ τὸν λοκρὸν οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ προσωπεῖον ὀφθῆ. Interpres. Et secundum Locrum, Non faciem, sed laruam gestat. Citatur à Cœlio Rhodig. l. 29. c. 7. Lucillij epigramma in quo pentametrum est,

ἀλλὰ προσωπεῖον κ' οὐχὶ πρόσωπον ἔχει.

Sequitur apud Pollucem illud in fucatas aptum, φύσεως προκρίνει τέχνην, ἀληθείας ψεῦδος, τῶν παραμενόντων τὸ ῥᾳδίως ἀπαλειφόμενον. Artem naturæ anteponit, veritati mendacium, durabili quod facile deletur.

253. 10. *Appetitiones inflammabis.*] Cyprianus de discipl. & hab. virg. Cæterum si te sumptuosius comas, & per publicum notabiliter incedas, oculos in te iuuentutis illicias, suspiria adolescentum post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, peccandi fomenta succendas, vt & ipsa non pereas, alios tamen perdas, & velut gladium & venenum videntibus præbeas, excusari non potes, quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus.

Ib. 30. *Puer ne habenas.*] Prouerbiali forma quadrabit vsurpatum hoc carmen.

Ne frena tractes, inscius cum sis puer,

quum à negotio quopiam arduo deterrebimus ei prouinciæ imparem. Extat apud Clementem lib. 3. Pædag. apparetq; sumptum è Tragœdia quapiam, vbi filium deprecatur Phaëthonti pater, ne exitiale votum vrgeat, sibique perniciem paret regendo solis equos; vnde apud Ouidium, 2. Metam.

Magna petis Phaëthon, & quæ non viribus istis
Munera conueniunt, nec tam puerilibus annis.

H. Iunius cent. 5. Prouerb. 49.

Ib. 40. *Angeli qui reliquerunt.*] Eadem sententia Tertulliani de habitu muliebri. Quid autem tanti fuit ista monstrare, sicut conferre? Vtrumne mulieres sine materiis splendoris, & sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quæ adhuc incultæ, & incompositæ, & vt ita dixerim crudæ ac rudes Angelos mouerant? Vide Sixtum Senensem lib. 5. Bibliothecæ annotat. 73. & 77.

255. 50. *Fieri enim non potest.*] Huc pertinet illud apophthegma Archidami, qui cum vir quidã Chius in Lacedæmonem peruenisset, qui canos tinctura obliterare conabatur, & progressus in publicum orationem

orationem habuisset: tum surgens Archidamus dixit, Quid ille tandem rectum diceret, qui mendacium non in anima solum, sed capite quoque circunferat. Tertull. de spectaculis 23. Non amat falsum auctor veritatis; adulterinum est omne quod fingitur.

256. *Deus enim voluit.*] Musonius apud Stobæum, ait in libro de tonsura τὸν πώγωνα ἢ σύμβολον γεγονέναι τοῦ ἄρρενος ὥσπερ ἀλεκτρυόνι λόφον, ἢ λέοντι χαίτην. Barbã signũ esse viri tanquam Gallo cristam, & Leoni iubam. Athenæus lib. 13. de Diogene refert. Conspecto quodam cui nudatum sic mentum fuerat, An naturæ vitio vertis inquit, quod virum te generauerit non fœminam? Ibidem citantur Alexidis versus in eandem sententiam.

Ib. 30. *Picari autem.*] P. Victorius l. 8. c. 14. πιττοῦν Græcis aliquando artificium quoddam turpe significat improborum hominum, qui pice illita pilos detergebant: à materia enim qua vterentur studiũ appellatur. vsus est sæpe Clemens l. 3. Pædag. vbi quæritur de moribus sui temporis, quo inueniretur tanta copia cinædorum, vt extarent, qui hoc vnum studium haberent. πιττοῦντων, ξυρώντων, παρατιλλόντων, diuersis namq; rationibus ac viis idem vt his verbis ostenditur efficiebatur. At eodem verbo alio intellectu sæpe vsi sunt veteres. pice enim corpora torquebãt, vnde καταπιττοῦν valebat supplicio afficere. Plautus, Captiuis, te si hic sapiat senex Atra pix agitet apud carnificem, ac tuo capiti illuceat.

257. 40. 60. *Primum huic lanugo est.*] Versus est ex 11. Odyss.

---νεηνίῃ ἀνδρὶ ἐοικὼς
Πρῶτον ὑπηνήτῃ τοῦ περ χαριεστάτη ἥβη.

adolescenti viro similis. Primum pubescenti, cuius gratissima pubertas. Eustathius ὑπὸ νεοπαγῆ ὑπήνην ἐμπλεκομένου, de Mercurio occurrente Vlyssi domum Circes adeunte dicitur. Seneca Epist. 12. Pueritiæ maximus in exitu decor est. In quem locum Muretus & hunc Homeri, & illum Ouidij.

O nec adhuc iuuenis, nec iam puer.

Citatur & à Platone initio Protagoræ. Versus autem ille, Lanigeræ pecudes, ex Hesiodo est in Operibus.

258. 20. *Neque enim hominibus.*] Augustinus lib. 32. contra Faustum c. 13. Si hoc tunc Apostoli præceperunt, vt ab animalium sanguine abstinerent Christiani, ne præfocatis carnibus vescerentur, elegisse mihi videntur pro tempore rem facilem, & nequaquam obseruantibus onerosam, in qua cum Israelitis etiam Gentes propter angularem illum lapidem duos parietes in se condentem aliquid communiter obseruarent. Transacto vero illo tempore, quo illi duo parietes, vnus ex circuncisione, alter ex præputio venientes, quamuis in angulari lapide concordarent, tamen suis quibusdam proprietatibus distinctius eminebant, & vbi Ecclesia Gentium talis effecta est, vt in ea nullus Israelita carnalis appareat, quis iam hoc Christianus obseruat, vt turdos, vel minutiores auicillas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est: aut leporem non edat, si manu à ceruice percussus, nullo cruento vulnere occisus est. Et qui forte pauci adhuc tangere ista formidant à cæteris irridentur.

260. 60. *Ornatores autem.*] Græc. κομμωταὶ καὶ κομμώτριαι. Pollux lib. 2. c. 1. οἱ δὲ περὶ τὴν κόμην χειροτέχναι κομμωταὶ, καὶ κομμώτριαι αἱ γυναῖκες. Vnde quidam eum putant deducere à κομεῖν, verum in manuscripto legitur κομμωταὶ καὶ κομμώτριαι, vt apud Hesychium & alios. Comæ ergo artifices manuarij, inquit interpres, Comptores & Comptrices. Turnebus ex Varrone citat Næuium in Commotria, Suetonius in Claudio Ornatricem dixit: sequitur, ille vero vittis αἱ δὲ τὸν κεκρύφαλον, quæ alij reticula vertunt; quibus plena coma stringitur. Eos qui eiusmodi vincula componebant appellat κεκρυφαντὰς. Demosthenes in Olympiodorum, sed corruptus est apud Pollucem locus emendandus sub finem lib. 10. συκοφάντας τοὺς πλεονέκτας ταῖς γυναιξὶ τοὺς κεκρυφάλους. at in manuscr. τοὺς πλεκοντὰς ταῖς γυναιξὶ τοὺς κεκρυφάλους. Idem habes apud scholiastem Demosthenis.

261. 20. *Ne respicias autem.*] Locus est Ecclesiastici 9. Noli circumspicere in vicis ciuitatis, nec oberraueris in plateis illius. Clemens μηδὲ ἐν ταῖς ἐρημίαις αὐτῆς πλανῶ. In Antuerpiensi, καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ.

262. 10. *Paupertas virum.*] Locus est Prouerbior. 10. v. 4. πενία ἄνδρα ταπεινοῖ. In vulgata Lat. Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat. Trãslatio Chaldaicæ paraphrasis, Paupertas attenuat virum dolosum, & manus recti diuitias parat sibi. Hebraicè ad verbum, fraudis manus, hoc est quæ nihil agit, sed tantũ fallere cupit, at cum interpretatione Clementis cõuenit quod citat Stobæus tit. περὶ πλεονεξίας.

Πλουτεῖν φασίν σε πάντες, ἐγὼ δέ σε φημὶ πένεσθαι·
Χρῆσις γὰρ πλούτου μάρτυς Ἀπολλόφανες.

Omnes te diuitem aiunt, Ego vero pauperem dico, Vsus enim diuitias ô Apollophanes testatur.

263. 20. *Perspicua quæque possunt.*] Gr. περιφόρητοι διαφανεῖς. Mercurialis lib. 3. Gymnast. c. 12. Balnea similiter pensilia à Sergio Orata teste Plinio primum inuenta, non quæ supra tecta fiebant, aut concameratã loca, vt voluerunt, sed nulla alia fuisse credo, quam labra illa vel marmorea, vel ænea, vel lignea, ad lectulorum imitationem laquearibus appensa, quo minimo quolibet impulsu manuum alias leuiter, alias vehementius agitari valerent, quod Seneca ad Lucilium scribens, nobis manifestauit his verbis: Balnearum suspensura inuenta est: ne quid ad lautitiam deesset. Hæc Mercurialis. Ad pellucidas vero balneas pertinent hæc eiusdem Senecæ ad Lucilium Epist. 86. At nunc blattaria vocãt balnea, si qua non ita aptata sunt, vt totius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi & lauantur simul & colorantur, nisi ex solio agros & maria prospiciant. Item, nec referre credebant in quam perlucida sordes deponerent. Et quantæ nũc aliqui rusticitatis damnant Scipionem quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat? Aptus ad id fuit phengites lapis, ex quo porticum construxit Domitianus. Suetonius cap. 14.

Ibid. *Eo enim veniunt.*] Chrysostomus hom. 28. in Epist. ad Hebræos, Τί γὰρ ἀνοητότερον τοῦ χρυσία εἰς τοῦτο κατασκευάζειν ἵνα περικεῖσθαι ἐν βαλανείοις, καὶ ἐν ἀγοραῖς, ἀλλ' ἐν βαλανείοις, ἐν ἀγοραῖς οὐδὲν ἴσως θαυμαστὸν τὸ δὲ καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ οὕτω σχηματιζομένην φαίνεσθαι ὁ πολὺ γέλως. Quid ineptius quàm vt aurea conficias ornamenta quibus in balneis, & in plateis exornêris? sed in balneis & in plateis nihil fortasse mirũ, at in Ecclesiam sic indutam & compositam prodire, ridiculum planè. Ph. Montanus hic frustra est dum corrigit pro ἐν βαλανείοις, ἐν βασιλείοις in palatio, vertit etiam vetus interpres, in balneis sordibus maculentur. Cæterum Galenus in lib. 3. Hippocratis de victus ratione in morbis acu-

tis.56.docet, neque confestim à balneo sorbendum, neque bibendum. Nam cibum protinus vel potum sumere caput replet, deuoratumque interdiu superfluitare facit.

Ibid.50. *Viris autem.*] Mercurialis lib.1.c.10. de arte Gymnast. Ex hoc loco liquet fœminas tempore Antonini & Seueri communes viris atque publicas balneas habuisse, quos mores postea detestans Cyprianus hæc in libro de virginum habitu scripsit. Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt: quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ dicata corpora prostituunt, quæ cum viros, ac à viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant. Fuerunt qui hanc procacitatẽ coercere tentarunt, qualis fuit Hadrianus princeps, quẽ scribit Dion viros discretos à fœminis lauari voluisse, sicut & Marcum Aurelium Antoninum balnea promiscua sustulisse, eademque ab Heliogabalo renouata Alexandrum Seuerum prohibuisse refert Capitolinus & Lamprid. Ob quod item aliquando lex censoria lata traditur, sub repudij & dotis amissionis pœna, quod postea in l. fin. tit. de repud. & in Autent. de nuptiis receptum fuit.

Ib.50. *Atque veteres quidem.*] Mercurialis lib.1. de arte Gymn. c. vlt. hunc locum citans, sed ex cap. nono pro. 5. sic ait: Clemens quasi ludens memoriæ mandauit athletas hanc vnam honestatis imaginem habuisse, vt nunquam in publicum ad certandum sine subligaculis prodirẽt; quem morem ab Hercule primum inuectum, sicut à Palæstra Mercurij filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ cursu & aliis exercebantur, introductam esse memoriæ mandatum est. Hæc ille. Romani quidem iuuenes in hunc finem campestribus vtebantur. Theodoretus lib.9. contra Græcos reprehẽdit Platonem, quod puellas & mulieres nudato corpore contuẽdas proponi voluerit coram iudice, qui iudicaret quænam ætas celebrandis nuptiis apte cõueniret, neq; meminerit quod Candaulæ regis vxor dixisse fertur ἀποδυομένη τὸν χιτῶνα συναποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ ἡ γυνή. Mulier cum tunica simul & pudorem exuit. Herodotus l.1.

265.20. *Sunt enim qui.*] Ita Chrysostomus in hunc locum, οὐ γὰρ εἶπε δίδωσι, δίδωμι, ἀλλ' ἐσκόρπισεν ἐμοῦ καὶ τὴν δαψίλειαν τοῦ παρέχοντος δηλῶν, καὶ ἀπ' ἐγὼ τὸ πρᾶγμα ὀνομάζων. τοιοῦτον γὰρ οἱ σπείροντες. σκορπίζουσι τὰ ἀποκείμενα, καὶ τὰ ὄντα προδιδόασιν, ἵνα μέλλοντα λάβωσιν. σκορπίζεται χρήματα, καὶ συλλέγεται δικαιοσύνη. σκορπίζεται τὰ μὴ μένοντα, ἵνα πεσόντα τὰ μένοντα.

266.40. *Sedit sub rhamno.*] Gr. ἐκάθισεν ὑπὸ τὴν ῥάμνον. In Antuerpiensi edit. 3. Reg. 19. ἐκάθισεν ὑποκάτω ῥαθμέν. vulgata, & sederet subter vnam iuniperum. Chaldaicæ paraph. interpretatio, sub genista vna, in aliis legitur ῥαθμὲν.

267.60. *Vlyssis vxorem.*] Versus hi citantur ex Euripidis Oreste, quæ tragœdia etiamnum extat.

270.10. *Caloris autem.*] Calidis balneis vtebantur maiores ad leuandas lassitudines, necnon ad corpora emollienda, calidis & tepidis ad conciliandum somnum, frigida lauabantur & ob voluptatem, & vt robustiores redderentur, calórque naturalis intro repulsus maior euaderet, ideoque fere post calidas balneas ea adhibebatur, quem vsum primos omnium Euphorbum Iubæ regis, & Antonium Musam Augusti medicos monstrasse refert Plinius lib. 25.c.7. Balneis etiã quidam vti consueuerant, quod non possent cibos capere nisi loti, vt auctor est Plutarchus, qui Titum Imperatorẽ hac de caussa interiisse prodidit ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt. Mercurialis l.1. c.10. de arte Gymnast. Plato 6. de legib. calida vocat γεροντικὰ λουτρά, Æginetæ frigida, ψυχρολουτεῖν Psychrolutres Senecæ.

Ib.20. *Pannosa efficiunt.*] ῥακοῖ τὰ σώματα. rugosa reddunt corpora, vt apud Aristophanem, Pluto τὰ ῥάκη ἡ γραῦς τὰς ῥυτίδας intelligit Budæus, & apud Dioscoridem ἐρρακωμένα πρόσωπα rugosas facies vertit Ruellius. Quod vero sequitur frigidi velut tinctura opus habemus, Græce erat ἐντεῦθεν οἷον τῆς βαφῆς καὶ τῆς στομώσεως τοῦ ψυχροῦ δεόμεθα. inde frigida tanquam mersione ac tinctura opus habemus. Intelligit enim immersionem ferri in aquam, cum qua comparat frigidum balneum, quo post calidum vtebantur. Sic Ecclesiastici 30. χαλκεὺς δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ Hesychio σίδηρος ἀβάπτος ἀστόμωτος. Galen⁹ lib.10. Methodi, partes enumerat quatuor, primam in quam ingredientes in aëre versarentur calido, secundã quo ex illa in aquam calidam descenditur, tertiam vbi in frigidam ibant, in quarta sudorem detergebant.

Ibid. *Non secus atque in ferro.*] Galenus θεραπευτικῆς μεθόδου lib.10. τοιοῦτον γάρ τι συμβαίνειν ἔοικεν ἡμῖν εἰς τὴν ψυχρὰν δεξαμενὴν εἰσιοῦσιν ἐπὶ τοῖς βαλανείοις οἷόνπερ καὶ τῷ τοῦ σιδήρου βαφῇ. Quippe simile quiddam nobis accidere videtur, quum in frigidum solium post balneum ingredimur, ei, quod accidit ferro quum tingitur. Etenim tum refrigeramur tum roboramur, quemadmodum & illud, vbi candens iam redditum frigida mergitur. Ibidem ὅσα δ' ἐργασίαις τε καὶ παρὰ τὸ προσῆκον κεχάλασται, ταῦτα εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἐπανέρχεται συμμετρίαν ὡς δηλοῖ τὸ τέταρτον τοῦ λουτροῦ μέρος. si qua vero laxata & iusto plus sunt remissa, ea in naturalem redeunt mediocritatem, id quod quarta pars balnei indicat. Refert ad id quod rugosa fieri dixit corpora Clemens, adstringi contra frigida inquit Plinius lib. 25.c.7.

271.50. *Cubitos extendat.*] Hæc sunt ex 31. Prouerb. de laudibus fortis fœminæ v.19. Illud verò τὰς δὲ χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον, quod Heruetus reddit, manus suas colo fulciat, Antuerpiensis editio è Græco vertit, manus suas firmat ad fusum, vt paulo ante v.17. Firmauit brachia sua ad opus ἤρεισε τοὺς βραχίονας. Symmachus ἐνεργαίνουσι, Aquila, & Theodotio ἐκαρτέρωσεν. At non æquè bene vertit quod sequitur καρπὸν δὲ ἐκτείνει fructum autem extendit. nam καρπὸς hic partem proximam palmæ significat. sic verterunt quidam in psalmis olim, Labores fructuum tuorum quia manducabis.

Ib.60. *Quem dicunt Phenidem.*] Gr. τὴν φεννίνδα παιδιάν. Apud Hesychium, φεννίνδα παιδιὰ σφαίρας. Suidas, φεννὶς παιδιά. Varinus, φεννὶς δὲ καὶ φεννίνδα ἀπὸ τοῦ φενακίζειν κατὰ συνήθειαν. Eustathius in Odyss. ζ. αὕτη ἡ παιδιὰ ἡ λεγομένη ἐφετίνδα ἐστὶν. αὕτη καὶ φεννὶς ἐλέγετο. Pollux lib. 9. φαιννίνδα ἀπὸ φαιννίδου τοῦ εὑρόντος, ἢ ἀπὸ τοῦ φενακίζειν ὅτι ἑτέρῳ προδείξαντες, ἑτέρῳ ῥίπτουσιν ἐξαπατῶντες τὸν οἰόμενον, ἢ διὰ τὸ μικρῷ σφαίρᾳ ἐκ τοῦ ἁρπάζειν ὀνόμασαι. Sic enim lego in manuscripto; Phænnida, inquit, dicitur aut à primo inuentore Phænnide, aut à decipiendo, quoniam cum vni sphæram porrexerint quasi missuri, alteri proiiciunt, decipientes credulum; videtur autem esse minoris pilæ ludus qui à rapiendo nomen sumpsit. Alij lusus quos enumerat Pollux dicuntur βασιλίνδα, χυτρίνδα, μυΐνδα, sic apud Athenæum lib.1. τὸ δὲ καλούμενον διὰ τῆς σφαίρας ἁρπαστὸν φαινίνδα ἐκάλουν. Quod in ludo pilæ nunc harpastum vocant, appellabatur olim Phæninda, mihi quidem gratissimum ob laborem certaminis circa pilam, & quia ceruicẽ maximè is

xime is ludus roborat, quem sic Antiphanes describit. Sumptam pilam huic lætus dat, aliumque simul fugit, alium extrudit, alium sursum lapsum erigit clangore magno vocum. Phæninda porro vocabāt ἀπὸ τῆς ἀφέσεως. à missione. alij ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι, quod missa pila conspiciatur. vide num ἀπὸ τοῦ φαινεῖν, quod monstretur, cui non mittitur. Explicat hunc lusum Galenus libro de ea re, & Mercurialis lib. 2. ca. 6. de Gymnast.

272. *Pittacus.*] Huic exemplo subiicit Mercurialis lib. 4. ca. 5. istud, Quin noster Galenus de seipso refert aliquando hyeme in agro se deprehensum dū ligna finderet, hordeumque in pila tunderet, & degluberet, aliaque exercendi dumtaxat corporis gratia faceret, quæ opera quotidie agrestes solent. 2. de tuenda valetudine c. 8. Athenæus etiam lib. 1. Homerum notat decorum spectantem finxisse heroas suos vesci carnibus quas sibi preparasset. Nec enim vel pudendum vel ridendum fuit, quod opsonium elixantes vel condientes aspicerentur. Sibi namque id ministerium obibant, & quod ait Chrysippus sua in ea re ipsis admodū placebat dexteritas. Vlyssem igitur congerendis ad focum lignis, & artem culinariam habilem, quantum alium quemuis, Poëta fuisse scribit.

Ibid. *Virgam styracinam.*] ῥάβδον στυρακίνην. Apud LXX. loco Genesis citato ἔλαβε δὲ ἰακὼβ ῥάβδον στυρακίνην χλωρὰν καὶ καρυΐνην καὶ πλατάνου styracinam viridem, nuceam & ex platano. vulgata Latina, Tollens ergo Iacob virgas populeas virides, & amygdalinas, & ex platanis. Plinius Styracis arboris meminit lib 12. c. 17. Ex Syria reuehunt Styracem acri odore eius in focis abigentes fastidium, & lib 2. c. 6.

Ib. *Quæ cum decoro robore.*] Mercuralis de arte Gymnast. li. 2. ca. 8. Tota hæc facultas in gymnasiis tres fines habuit; tempore Galeni mirū in modum creuit. Primum vt athletę in illis exercerentur, quo in ludos & amphitheatra exeuntes, victoriam adipisci possent, secundum vt ad bella homines exercerentur, tertium vt homines & pueri luctantes optimum corporis habitum acquirerent, sicq; sanitatem curarent. Galenus vero non modo luctam athleticam, sed & sanitati studentem interdum parcè laudauit, vtpote qua robur quidem augetur, at luxationis ossium, necnon suffocationis periculum immineat. similiter & Clemens Alexan. qui Galeni tempore, Romæ floruit in 3. Pædag. luctas omnes improbat eam tantum honestiorem facit, quæ μετ' εὐσχήμονος, & gratia bonæ valetudinis efficitur. Lucta autem recta vel erecta distinguitur ab ea quæ in pauimento fit, quod genus pancratium volutatorium dicitur, vide eundem lib. 5. c. 5.

Ib. 30. *Piscatio quoque.*] Galenus quoque piscationem inter exercitationes enumerat li. 2. de sanitate tuenda ca. 8. sicut & Auicenna ingredientem piscatorias naues debiliter exerceri censuit: sed quoniam cunctæ prope piscationes sub sole, & in locis sæpe malo aëre plenis peragūtur, vna excepta maritima, credimus medicos piscationis laborem parui æstimasse. Neque tamen defuerunt Imperatores, qui exercitationis gratia interdum piscarentur, ceu de Augusto Cæsare scriptum est à Suetonio, & de Alexandro Seuero à Lampridio. Meminit & Festus ludorum piscatoriorum, Mercurialis li. 3. c. 13. de arte Gymnast. De hac piscatione Petri, Ioannis 21. Augustinus tract. 122. Quod si fecissent discipuli defuncto Iesu priusquam resurrexisset à mortuis, putaremus eos illa, quæ animos eorum occupauerat desperatione fecisse. Nunc vero, post eum sibi de sepulchro redditum viuum, subito sicut fuerant fiunt non hominum, sed piscium piscatores. Respondendum est ergo, non eos fuisse prohibitos ex arte sua licita victum necessarium quærere, sui Apostolatus integritate seruata, si aliquando vnde viuerēt, aliud non haberent.

273. 40. *Quemadmodum enim.*] Gr. ὡς γὰρ στρατιώτου καὶ ναύτου καὶ ἄρχοντος, οὕτως δὲ καὶ σώφρονος ἐστὶν οἰκεία στολὴ ἀπέριεργος. Quemadmodum enim militis & nautæ, & magistratus, ita & temperantis est propria vestis, quæ nihil habet superfluitatis, & est decora, &c.

274. *Non quod vestis in se.*] Plutarchus in opusculo de virtute & vitio, τὰ ἱμάτια δοκεῖ θερμαίνειν τὸν ἄνθρωπον, οὐκ αὐτὰ δήπου θερμαίνοντα καὶ προσβάλλοντα τὴν θερμότητα, ἀλλ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀναδίδωσιν ἐξ ἑαυτοῦ θερμότητα ταύτην ἡ ἐσθὴς τῷ σώματι περιπεσοῦσα συνέχει. Videntur hominem calefacere vestimenta, nec tamen ipsa calefaciunt, aut calorem afferunt, sed, quem ex se exerit homo, vestis corpori adiuncta continet. Vocat autem Clemens στρεβὴν, ἄγναφον albam, quæ nondum experta sit fullonem, nam ideo tanta olim multitudo fullonum, quod plærique præcipue Romani albati essent. De iis qui auriculas perforant, vide sub finem libri primi.

Ib. 20. *Quemadmodum inauris.*] In vulgata Latin. prouerb. 11. v. 22. Circulus aureus in naribus suis mulier pulchra & fatua. Item Antuerpiensis editio ὥσπερ ἐνώτιον χρυσοῦν ἐν ῥινί. Sed à Romana editione abest χρυσοῦν, vt & à libro Clementis. Itaque citat Hieronymus in cap. 27. Ezechielis: Sicut inauris in naribus porcæ, sic mulieri male moratæ pulchritudo. Chrysostomus in hunc locum, vt habet manuscript. liber, καθάπερ ἡ ὗς τοῦτο μάλιστα τοῦ μέρους τοῦ σώματος τὸν βόρβορον ἀναλίσκουσα τὸν χρυσοῦν ἐκεῖνον διαφθείρει κόσμον, οὕτως καὶ ἡ γυνὴ κακίᾳ τὴν εὐμορφίαν. Idē ait quod Clemēs paulo post. Similis locus est apud Ezechielem c. 16. v. 12. Et dedi inaurem super os tuū, & circulos auribus tuis. D. Hieronymus. Verbum Hebraicum נזם excepto Symmacho, qui interpretatus est ἐπιρρίνιον, omnes inaurem transtulerunt: non quo inaures ponantur in naribus, quæ ex eo quod ex auribus pendeant inaures vocantur: sed quo circulus in similitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nūcupetur: & vsque hodie inter cætera ornamenta mulierum, solent aurei circuli in os ex fronte pendere & imminere naribus. Theodoretus moraliter interpretatur à vitiis dehortationem, quæ fræni instar adhibetur translatione taurorum, qui ferreum annulum naribus excipiunt, quo circumducuntur.

275. 10. *Quā insculpebat Seleucus.*] Iof. Villiomarus in Titium, ἣν σέλευκος ἐχαράττετο quā insculpebat Seleucus. Dic, quam insculptam in sigillo habebat Seleucus. Item, si sit piscans aliquis κἂν ἁλιεύων ᾖ τις, si sit piscans aliquis. Imo, si sit piscator aliquis. Nam & aliquis, qui non est piscator, piscatur. At hic intelligitur, si quis piscaturam facit. Paulo post. Multi autem libidinosi nudatos habent eos quos amant. πολλοὶ τῶν ἀκολάστων γεγυμνωμένους ἔχουσι τοὺς ἐρωμένους. Condono tibi hunc errorem. Nesciebas enim pro γεγυμνωμένους, legendum γεγλυμμένους. Pueros deamatos insculptos habent: τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων, affectionis amoris, Barbarè. l. 3. c. 27.

Ib. 30. *Sicut vnguentum.*] Chrysostomus in psal. 132. ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος ὁ ἠλειμμένος τῷ μύρῳ, τοῦτο τῷ ἱματίῳ τῷ σχήματι φαιδρὸς ἦν τῷ σώματι· πολλῆς εὐωδίας ἐμπιπλάς

χάειν παρέχῃ τοῖς ὁρῶσιν· ὥσθ' ἀλμοῖς, ὥστε καὶ τοῦτο ὅτι καλόν.

Ibid. *Quoniam autem non decorus.*] Musonius apud Stobæum tit. 6. περὶ ἀκολασίας, ἔφη περιττὸν τὸ ἀνδρὸς χρῶμα κεφαλῇ τριχῶν ἀγρίων, ὡς ἀμπέλου περιττοὺς ... τεμεῖν, μόνον τὸ ἀφαιρεῖν τὸ ἄχρηστον. Perinde virum ait debere capiti adhibere tonsuram, vt vitiad hibemus putationem : nempe solum auferendi gratia quod inutile est. vt enim recte dictum est à Zenone eadē de caussa tollendi sunt pili, qua nutriuntur, scilicet quatenus natura postulat, ne quis grauetur à coma, néue turbetur in vlla actione. Apud Athenæum Alexis li. 13. Picatum aut derasum si quem videris, aut de militia cogitare, ille mihi videtur facturus omnia quæ barbæ non conueniunt, aut in ciuitate flagitiis omnibus se inquinaturus? Ob cinædos ergo antiqui tantopere derasos auersabantur, barbam prolixam fouendam putabant.

Ibid. *Non nouacula.*] Obseruandum est olim non tam rasuram, quam tonsuram fuisse in vsu: tondebantur enim demisse quidem, sed ita tamen vt cutis tecta maneret. Id apparet ex hoc Clementis loco, itemque ex Optato Mileuit. qui li. 2. cõtra Parmen. arguit Donatistas, quod Catholicis sacerdotibus per vim capita raserint. Docete, inquit, vbi vobis mandatum sit radere capita sacerdotibus, cum è cõtrario tot sint exempla proposita fieri non debere. Item ex Hieronymo in cap. 44. Ezech. Demonstratur nec rasis capitibus sicut sacerdotes cultoresque Isidis, atque Serapidis non esse debere, nec rursum comam demittere, quod proprie luxuriosorum est, sed in tantum capillos demittẽdos, vt operta sit cutis. Atque hæc forte erat caussa, cur Hieronymi & Ambrosij tempore Christiani sacerdotes non raderentur, tum enim erant Isidis sacerdotes, vide Ambros. Epist. 36. Posteaquam autem illa caussa cessauit, nihil absurdi faciunt, qui ad aliquid sacrum significandum caput radunt. Nam rasuram ex se malum non esse constat ex eo quod Ezechiel iubetur radi, Ezech. 5. & Nazaræus, Num. 6. vnde & Paulus Act. 21. ait: Sunt nobis viri quatuor &c. R. Bellarminus lib. 2. de Monachis c. 41. tom. 1. Disputationum de Controuersiis.

Ibid. 50. *Catenarum nexus.* Gr. τῶν σειρῶν ἀναδέσεις. Villomarus lib. 4. 13. in Titium, σειρὰς Naumachius vocat σειράς. Hoc est catenam eo versu,

Μηδὲ κόμης πλέγματα πολυχρύσοις πλέκε σειράς.

σειραὶ sunt veluti fertæ quædam capilli, in quas non solum fœminæ, sed & viri crines, & barbam distinguebant, atque diuidebãt, vt in capitibus Iouis, tam in numismatibus, quam in marmoribus videre est. Treccias vocant Itali. Iis vtebantur in capillo porrecto, & vt Apuleiana licentia loquar patagiato. Vestalibus senis tãtum ornari licebat sub flammeo. Hoc est enim quod Festus dixit senis crinibus ornari. At matronæ pluribus ornabantur, vnde πολυχρύσοις σειράς, dixit Naumachius. In multis numismatibus Augustarum capita in eiusmodi fertas secta, & distincta videre potes. Hæc ille. Habes & Iudicum 16. ἐὰν ὑφάνῃς τὰς ἑπτὰ σειρὰς τῆς κεφαλῆς μου. Latina vulgata, Si septem crines capitis mei plexueris. Ita Festus senos crines. Ibidem & dicit ἑπτὰ βοστρύχους, septem cincinnos. Pollux li. 2. c. 1. ὀνομάζετο πλόκαμος καὶ σκόλιον σειρὰ τριχῶν, lege ex manuscripto σκολλὶς, vt apud Hesychium σκόλλυν, Eustathius dicit πλοχμάδα.

276. 60. *Immundum mundum.*] Tertullianus quod hic Clemēs κόσμον ἄκοσμον de habitu muliebri. 4. cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant, ornatum quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro & argento, & gemmis & vestibus deputatur: iste in cura capilli, & cutis, & earum partium corporis, quæ oculos trahunt.

277. 10. *Cibos otiosa non comedit.*] Ex hoc loco vsque ad illum, Mulier fortis, omnia ex 31. Prouerbiorum sunt versus 26. in Antuerpiensi edit. στόμα δὲ αὐτῆς διήνοιξε σοφῶς καὶ νομοθέσμως, ἡ δὲ ἐλεημοσύνη ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. vulgata. Os suum aperuit sapientiæ, & lex clementiæ in lingua eius. Apud Clementem, στόμα αὐτῆς διήνοιξεν σοφῶς καὶ ἐννόμως θεσμοὶ ἐλεημοσύνης ἐπὶ γλώττῃ αὐτῆς. Item 28. versus, ἀνέστησαν τὰ τέκνα καὶ ἐπλούτησαν. καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ᾔνεσεν αὐτήν. vulgata. Surrexerunt filij eius, & beatissimam prædicauerunt. Clemens, ὡς τὰ τέκνα ἐμακάρισαν αὐτήν... ὁ δ. αὐ. ἀ. ἐγκωμίασεν αὐτήν. In editione Romana Aquilæ Symmacho & Theodotioni tribuitur hæc lectio, ἐμακάρισαν αὐτήν, vt & apud Clementem, & legisse videtur auctor vulgatę, Chaldaicę paraphrasis versio, beatitudinem illi dederũt. In quodam manuscripto exemplari legebatur, καὶ ᾔνεσαν αὐτὴν καὶ ὁ ἀνὴρ ἐπῄνεσεν αὐτήν.

Ibid. 50. *Mastichen deuorantes.*] Plinius lib. 14. c. 20. mastichen lentiscum vocat Dioscorides de ea lib. 1. c. 77. στόματος εὐωδίαν ποιεῖ διαμασσωμένη καὶ οὖλον ἐπὶ σαλπιεῖ. Commanducata oris halitum commendat, & gingiuarum tumores reprimit. Idem τὰ δὲ ξυλάρια χλωρὰ αὐτῆ καλαμίδων παρατριβόμενα τοῖς ὀδοῦσι σμήχει τούτους. virẽtes surculi calamulorum vice dentibus repurgandis affricantur. Similis ille locus cap. 2. pa. 251. 50. In labris habens myrsinæ tabellam, vbi ξυλήφιον, quod Dioscorides ξυλάριον, dicitur, & cap. 3. p. 255. 10. mastichen rodentes. Martialis de dentiscalpio,

Lentiscum melius, sed si tibi frondea cuspis
Defuerit, dentes pluma leuare potest.

278. *Hinc adiutus Bœotius.*] Interserit verbis Salomonis ex 9. Prouerb. sententiam Pindari, quæ ex solo Clemente eruta inter eius fragmenta numeratur. γλυκύ τι κλεπτόμενον μέλημα κύπριδος. *Dulce est dum surripitur studium Veneris*: quæ autem sequuntur, ὁ δὲ οὐκ οἶδεν ὅτι γηγενεῖς παρ' αὐτῇ ὄλλυνται, καὶ ἐπὶ πέταυρον ᾅδου συναντᾷ, sunt ex eodem cap. 9. Prouerb. in quibus Heruetus corrigit οἰκοῦνται pro ὄλλυνται. apud LXX. est ὄλλυνται. Ad verbum, Ipse autem nescit, quod gigantes apud eum pereũt, & in profundis inferni occurrit. vel, ad laqueum inferni vadit. Vulgata, Et ignorauit quod ibi sint gigantes, & in profundis inferni conuiuę eius. Aquila & Symmachus ῥαφαειμ θεομάχοι Theodotio γίγαντες. Didymus sic exponit, οἱ γὰρ τεθνηκότες αὐτῇ, χοϊκοὶ γενόμενοι παρ' αὐτῇ καὶ γηγενεῖς, οὕτως ἀπολοῦνται· ἡδονῇ γὰρ λόγον τὴν ἑαυτῶν ζωὴν ἀπεμπολήσαντες καθάπερ ὄρνεον πρὸς παγίδα... τῆς φαινομένης τῷ πετεύρῳ βορᾶς ... Gigantes seu terra genitos homines qui terrena sapiunt appellat, & voluptatis illecebris, vt laqueis aues, captare indicat. Sic 2. Prouerbiorum v. 8. μετὰ τῶν γηγενῶν cum terrigenis, & Ecclesiastici 23. γηγενοῦς ψυχὴν, in quibusdam libris, vt annotatum est in edit. Romana.

Ibid. *Sed resilias.*] Hæc quoque ex eodem cap. 9. Prouerb. sunt, sed à Latina tamen absunt atque ab ipsa Græca LXX. Antuerpiensi, at in Romana nuper addita sunt ex optimo codice Vaticano, cum quo etiam conuenit antiquus liber Bibliothecæ Christianiss. Regg. matris ἀλλὰ ἀποπήδησον, μὴ χρονίσῃς ἐν τῷ τόπῳ, μηδὲ ἐπιστήσῃς τὸ σὸν ὄμμα, (Sic enim apud Clementem & in manuscripto legitur, non vt in Romana ὄνομα) πρὸς αὐτήν, οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, sed addit Clemēs καὶ ὑπερβήσῃ τὸν ἀχέροντα, pro quo in scholiis Roma-

liis Romanæ edit. ex quibusdam libris additur, καὶ ἀφίξεται ποταμὸν ἀγήρατον. Certe in Latina editione vulgata in quibusdã libris post versum 18. qui in Græcis vltimus est, sequuntur ista, *Qui enim applicabitur illi, descendet ad inferos: nam, qui al scesserit ab ea, saluabitur.*

Ibid. 60. *Plane suillum.*] ὑώδη συνδίαιταν, conuersationem suinam vertit H. Iunius cent. 8. Prouerb. 57. innuens eos qui suum ritu se voluptatibus oblectant, ὑώδεις stolidi crassoque ingenio, vt apud Aristophanis scholiastem Hippocratis filij dicuntur διαβεβλημένοι εἰς ὑωδίαν.

280. *Honestus & ex quo nihil.*] Gr. σεμνὸν καὶ ἀκατάσκοπον, honestus, & ab exploratoribus seu speculatoribus tutus, qui κατάσκοποι sunt. Heruetus in libro suo correxit ἀκατάπτωτον. Vtrumque minus vsitatum est. Paulo post Clemens ait, καὶ διαπαύεται ἐπὶ ἁμαρτίαι, sequitur autem quod illud Æschyli refert de Amphiarao in ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, apud Plutarchum Aristidi affictum, οὐ γὰρ δοκεῖν δίκαιος ἀλλ' εἶναι θέλει. *Neque enim videri iustus hic, sed esse vult.* quod autem ex sacris literis est in extrema pagina, citatur ex 4. Prouerb. v. 25. Oculi tui recta videant, & palpebræ tuæ præcedant gressus tuos, Græcè, οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν, τὰ δὲ βλέφαρα σου νευέτω δίκαια. Aquila & Theodotio verterunt, οἱ ὀφθαλμοί σου εὐθυνέτωσαν κατέναντι. Ad verbũ ex Hebræo, Oculi tui ad rectum aspiciant, & palpebræ tuæ dirigant viam tuam coram te. Apud Theophilum lib. 2. ad Autolycum eodem modo legitur hic locus, quo apud Clementem, quamobrem sane miror, cur ita verterit Clauserus. Oculi tui in directum aspiciant, & palpebræ tuę rectum teneant iter ante te.

286. *O fœmina.*] Citantur à Stobæo hi versus tit. 65. sed in tertia eius editione tribuuntur Apollonidæ cuidam, vt & in libro manuscripto, præcedens autem versus Euripidi relinquitur. At in prima editione præcedens sententia Apollonidæ dicebatur, postremum autem huius carmen apud Clem. habuit, καὶ σέσωται τ' ἀνδρί γε· at apud Stobæum, τὰ δίκαια, legitime affectarunt quæ iusta sapit.

IN LIB. I. STROMAT.

295. *Stromatum.*] Pollux lib. 7. c. 19. docet nomen στρωματεὺς, vestem aliquam sutilem significare, in qua stragula solebant deponi ac colligari, quales erant sacci, quos ibidem memorat, ex pannis lineis aut laneis consuti, in quibus stragulæ vestes reponi solebant, ac funiculis obligari. Apud Athenæum & alios non multum videntur differre οἱ στρωματεῖς à stromatis ipsis. Piscis quidam lib. 7. Athenæi στρωματεὺς dicitur, quia eius tergum virgis aurei coloris variatum est. Ita Clemens libros suos inscripsit στρωματεῖς ob varietatem argumenti, vt ipse ait initio lib. 4. ἔστω δὲ ἡμῖν τὰ ὑπομνήματα ποικίλα ὡς αὐτὸ τοῦτο τοὔνομα φησὶ διεσπαρμένα· & paulo post, τῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς τὴν ἐπηγγελμένην χρείαν ἔχουσιν. & in fine libri 1. τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων πρῶτος ἡμῖν στρωματεὺς ἐνταῦθα περιγεγράφθω, *Primus ex Centonibus diuinorum Commentariorum ex vera Philosophia contextis hic finiatur*, & in fine lib. 5. D. Hieronymus στρωματεῖς & στρώματα dicit, vt in catalogo script. Eccles. *Meminit autem in Stromatibus suis voluminis Tatiani aduersus Gentes*. Sophronius Græcus interpres ἐν τοῖς ἰδίοις στρώμασι. Eusebius lib. 1. Præpar. meminit, τῶν Πλουτάρχου στρωματέων p. 15. Henric. Stephanus in Thesauro. His addere potes, & locum Eusebij in historia Eccles. lib. 3. f. 29. b. citantis Clementem ἐν πέμπτῳ στρωματεῖ, & Hieronymi in Chronico Eusebij Olymp. 47. *Sententiæ autem nostræ etiam Clemens cõgruit in primo Stromate.* Item Olymp. 64. *Clemens quoque his congruit in primo Stromate ita scribens.* Quin & ipse Clemens στρωματεὺς dicitur à Theodoreto de Hæretic. fabul. lib. 1. μάρτυρα τὸν Στρωματέα παρέξομαι Κλήμεντα. Vide Eusebium li. 6. Histor. cap. 5. vbi hoc opus regnante Seuero elaboratum fuisse tradit. Scripsit & Origenes Stromatum libros, qui ab Hieronymo in Danielem citantur.

297. 50. *Vsque ad terram.*] Legitur & apud Plutarchum initio libelli, quo monet non esse pecuniam mutuo accipiendam, χαμαιπέτης γῆς. At hic Clemens legit, παρθενίας γῆς. Apud Nicandrum παρθενία γῆ, exponitur Samia terra, vbi iubet accipere 4. drachmas γαίης παρθενίης, in Alexipharmacis.

Ibid. *Simul autem.*] Rectius intellexit hoc prouerbium commentarium scribens G. Heruetus, dum vertit, *Simul autem deponere*; tametsi enim Græcè nõ legitur apud Clementem, vt effert ipse; eadem tamen sententia est, sic enim habet, εἰ καὶ φορτίον συνεπιτιθέναι μὲν εὔλογον, συγκαθαιρεῖν δὲ ὑπερέχειν ὁ πυθαγόρας ἡμῖν. Quo loco confirmatur eorum sententia, qui hoc prouerbium ita efferendum Græcè putant, non vt existimauit Erasmus, qui συγκαθαιρεῖν putauit significare simul tollere. Sic apud Plutarchum legimus li. 8. cap. 7. Symp. μηδενὸς ἀφαιρεῖν βάρος, συνεπιτιθέναι δέ. G. Gyraldus in libello de symb. Pythag. monet D. Hieronymum vertere, Oneratis superimponendum onus, deponentibus non connitendum, Olympiodorum in Phædonem Platonis μὴ ἀποτιθέναι, ἀλλὰ συνεπιτιθέναι, hoc est, συμπεράττειν τῇ ζωῇ, οὐκ ἀντιπράττειν, Suidam tamen ita legere, μὴ συγκαθαίρειν, μηδὲ συνεπιτιθέναι, at Cyrillum, Non oportet cooperari cuipiam ad ignauiam, sed ad virtutem.

301. 50. *Putei qui.*] Basilius ad Eustathium, καὶ γὰρ τὰ φρέατα φασὶν ἀντλούμενα βελτίω γίνεσθαι. Etenim putei (quod aiunt) si hauriantur meliores euadunt. Philo Iudæus lib. de Gigantibus, πολλάκις δὲ καὶ πρὸς τὸ ἄμεινον ἐπιδίδωσιν ὥσπερ φασὶ τὰς ἀπαντλουμένας πηγάς, καὶ γὰρ ἐκεῖνας λόγος ἔχει τότε μᾶλλον γλυκαίνεσθαι. Sæpe etiam melior euadit, quemadmodum perhibent fontes si hauriãtur, hos enim tũnc dulcescere magis vulgaris opinio est. H. Iunius cent. 4. Prouerb. 19. Illud porro quod paulo ante dixit, *Siculæ vera apis*, non è Sicilia ortum indicat eum, de quo loquitur, vt Xenophon dictus est, Ἀττικὴ μέλιττα, sed vt dixit Lucretius:

> *Floriferis vt apes in saltibus omnia libant,*
> *Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.*

306. 50. *Litigatores & iurgiorum.*] Quos non ineleganti voce Vitilitigatores vocauit Cato, testante Plinio, eos non minore gratia λεσχηνευτὰς, & ἱμαντελικτὰς, dixit Democritus Abderita, illud quod iurgia ferant litigiosi, hoc vero quod veluti nexus quosdam vinculorum implicent, quibus alios inuoluant irretiantque. Clemens Stromat. lib. 1. λεσχηνευτὰς μὲν καὶ ἱμαντελικτὰς, ὡς ὁ Ἀβδηρίτης ἐκεῖνος φησί· quæ lectio apud Plutarchum 1. Sympοsiacorum decade nonnihil corrupta, legitur hoc modo, λεσχηνευτέον δὲ κατὰ Δημόκριτον καὶ ἱμαντελικτέον λόγοις ἀφετέον, id est, Missas facere oportet eorum fabulas, qui de lana caprina rixantur, & nodos texunt, vt est apud Democritum. H. Iunius cent. 8. Prouerb. 78. At ἱμαντελικτὰς exponit H. Stephan⁹ qui veluti funes loreos tortuosis

nodis implicant. Versus autem qui sequuntur non Democriti sunt, sed Homeri Iliad. v.

Ibid. 60. *Verborum.*] P. Leopardus l. 9. Emendat. c. 3. Extat apud Stobæum Theocriti Chij in Anaximenem oratorem scomma his verbis: Θεόκριτος ὁ Χῖος Ἀναξιμένους λέγειν μέλλοντος, ἄρχεται, εἶπε, λέξεων μὲν ποταμός, νοῦ δὲ σταλαγμός. Id est, Theocritus Chius cum Anaximenes orator esset habiturus orationem, Incipit, inquit, verborum quidem flumen, sed mentis gutta. Clemens Alexād. Stromat. l. 1. similem huic locum habet, sed deprauatum, ποταμὸν ἀτέχνον ῥημάτων, οὐδὲ σταλαγμόν, quod Gentianus perperam ita vertit. Verborum &c. Legendum autem νοῦ, id est, *flumen inertium verborum, mentis autem gutta.*

307. *Ad linguam.*] Reperiuntur hæc carmina inter opera Solonis cum cęteris Gnomicis edita, pag. 138. sed ordine mutato, primum enim tertio loco ponitur, in quo & legitur non vt apud Clementem, καὶ εἰς ἔπη αἱμύλα ἀνδρός, sed, καὶ εἰς ἔπος αἰόλον ἀνδρός, *Versutaque verba loquentis*, & in tertio χαῦνος mollis, vertitur. *Omnibus at vobis mollis inest animus.*

Ibid. 10. *In Archilochiis Poëtas.*] Gr. ἐν ἀρχιλοχίοις ποιηταῖς, Heruetus legit, ποιηταῖς. Athenæus lib. 3. citat Cratinum ἐν Ἀρχιλόχοις in Archilochis & lib. 4. atque aliis locis.

Ib. 30. *Hunc nec aratorem.*] Aristoteles 6. Ethic. c. 7. ad Nicomach. Homero tribuit hos versus vt Clemens, at Dion Hesiodo, Suidas Margiten fuisse docet à Comœdis irrisum ob stultitiā, qui vltra quinarium numerare non poterat, & matrem suam aliquando interrogauit iuuenis, an ex eodē patre edita esset. Margitas autem & stultos vocabant, vt Alexandrum Æschines in orat. contra Ctesiphontem.

313. 50. *Velle bonum eligere.*] ἐθέλειν αἱρεῖσθαι τὸ κάλλιστον, *eligere velle quod est optimum.* Videtur respexisse ad illud Theognidis: κάλλιστον τὸ δικαιότατον, Res pulcherrima quæ iustissima. Idem Aristoteles docet 5. Ethic. ad Nicomachum. F. Morellus P. R.

Ib. 40. *Rursus autem.*] Vide quæ collegimus in lib. 6. pag. 683. 20.

315. 10. *Officium vero.*] Gr. ἔργον δὲ τὸ ἐπιχείρημα, opus vero epichirema quod ad Rhetorē quomodo pertineat disce ex Fabio lib. 5. c. 10.

Ib. 40. *Vir impeditus.*] Apud Stobęū lib. de calumnia 40. ex Euripide citatur in Alexandra, sed corrupte legitur εὐγλωσσίᾳ, pro ἀγλωσσίᾳ itaq; hic Clemētis locus emendationem confirmat Th. Canteri li. 2. c. 5. var. lect. Atq; adeo falsum, videtur, inquit, secundum Euripidem, quod inquit Statius Cæcilius eloquentiam innocentiam esse, vt est apud Apuleium.

Ib. 60. *Multis ergo.*] Gr. ἔπειτα ἄρα τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, ἃ μὲν γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἴσασιν οὐκ ἀσκοῦμεν ἡμεῖς. Emendandum putat F. Morellus Prof. Reg. ἃ μὲν γὰρ ἐκεῖνοι οἴδασιν. *Vulgo itaque vt placeas desiderandum non est. Quæ namque nouit ille, nos non exercemus: quæ vero nos scimus, procul sunt ab illius affectibus.*

316. 60. *Musas Sirenibus.*] Th. Canterus l. 2. c. 1. var. lect. similem ex Theodoreto locum profert li. 8. de Curat. Græc Pythagoram puto comptos lepidosq; sermones Sirenibus opinatum esse persimiles, Musis vero, quæ nihil inducti decoris fuciq; præferentes, nudam veritatis formam ostendunt.

318. *Non licet.*] In fragmentis Pindari hæc ita Latine redduntur, licet enim audire Pindarum quoque scribentem, non apud omnes erumpere sermonem antiquum fidelissimis silentij viis, stimulus autem pugnæ est sermo præualēs. Theodoretus l. 1. de Curat. Græc. ægrit. Acciaolo interprete, nam Græco caremus. Annon quæso ipsi Pindaro Poëtæ Lyrico auscultandum putatis manifeste prohibenti, μὴ πρὸς ἅπαντας ἀναρρῆξαι ἀρχαῖον λόγον. Hoc est antiquam rationem cunctis aperire?

330. 40. *Ex his æquiloquus.*] Hæc eadem exscripsit Diogenes Laërtius in vita Socratis ex Timone in Sillis quibus ille Socratem irridebat, qui antea lapides sculpebat,

Fluxit ab his legumque loquax, lapidumque politor
Graiorum vates, imposturaque magister.

Hic legit Clemēs, ἐννομολέσχης, quamuis quidam corrigant, ἐννομολέσχης.

331. 60. *Et Thoyt nobis.*] Tertull. de anima c. 2. Nedum diuos, vt Mercurium Ægyptium, cui præcipue Plato adsueuit. Pamelius in eum locū scribens meminit huius Clementis, monetque hic legendum Theut, quemadmodum legitur apud Platonem in Phædro, vbi narrat Socrates venisse Theut ad Thamum Regem Ægypti, eique artes suas demonstrasse. De eodem item in Philebo. φωνὴν ἄπειρον κατενόησεν εἴτε καὶ θεὸς εἴτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος, ὡς λόγος ἐν Αἰγύπτῳ Θεῦθ τινα τοῦτον γενέσθαι. Vocem infinitā animaduertit, siue Deus aliquis, siue diuinus homo, veluti fama refert huiusmodi hominem nomine Theuth in Ægypto extitisse. Cicero 3. de Nat. Deor. vt monet Scaliger in Varronē, Theut vocat; locus tamen Ciceronis sic legitur in editione Lambini. Mercurius quinctus quem colūt Pheneatę, qui Argum dicitur interemisse, ob eamq; caussam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse. Hunc Ægyptij Thoyth appellant. Suidas Θωὺθ καὶ Θὼθ ὁ Ἑρμῆς.

332. 20. *Heraclitus autem.*] Plutarch. hæc verba Heracliti de Sibylla affert lib. de Pyth. oraculis. Σίβυλλα μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα, καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη, χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν. Sibylla furenti ore non ridicula, neque exornata, aut vnguentis oblita verba fundens mille annos voce peruadit, eius Dei opera, qui per eam loquitur. Ex eodē libro sumptum est quod sequitur de petra, quę apud Delphos ostēditur. Sed omissa sunt quædam ab Herueto, sequitur enim post illud, *à Musis*, ὑπὸ τῶν μουσῶν τραφεῖσαν. ἔνιοι δὲ φασὶν ἐκ μηλιέων ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Σιδῶνος. At Plutarchus, εἰς μαλιέα ἀφικέσθαι, λαμίας οὖσαν θυγατέρα τοῦ Ποσειδῶνος. Sic in Aldina editione: at Interpres Gallicus eruditissimus nobis est sequendus, qui cum manuscriptis eum auctorē contulit. *Quidam autem aiunt ex Malea profectam illam, filiamque Lamiæ fuisse Neptuni filiæ.* Postremo & quæ ex Serapione proferuntur, ex eodem loco decerpta sunt.

335. 30. *Qui scripsit Titanomachiam.*] Multi dicuntur huius operis auctores. Athenæus ideo li. 7. citat Titanomachiæ scriptorem li. 2. siue is fuerit Eumelus Corinthius, siue Arctinus, siue alio quocunque nomine vocari gaudeat.

Ib. 50. *Primi itaque.*] Totum hunc locum exscripsit Euseb. l. 10. Præp. Euang. c. 2. p. 278. edit. Paris. vsq; ad illa verba sequent. p. 336. 30. *inuenta narrarūt.* Trapezunt. Eusebij interpres paulo liberius suo more vertēs hęc ita scribit. Astrologiā primos Chaldæos, Ægyptios deinde edidisse. Heruet. ad verb. reddidit.

336. *Et rursus Celmis.*] Apud Eusebium τόλμις τε καὶ δαμναμενεὺς οἱ τῶν ἰουδαίων δάκτυλοι, πρῶτοι ἐν κύπρῳ σίδηρον εὗρον. Trapezuntius, Tolmentem vero & Damnamenæum Iudæos in Cypro primos ferrum inuenisse. Atque ita Polydorus Vergilius in libris de Inuentoribus. Clemens habet rectius, Κέλμις τε αὖ καὶ δαμναμε-

δαμναμενεὺς οἱ τῶν Ἰδαίων. Apollonij Scholiastes auctoris Phoronidis (id est poematis nomen quod citatur p. 372. 40.) carmina citat, in quibus tres tantum Dactyli nominantur.

Κέλμις Δαμναμενεύς τε μέγας καὶ ὑπέρβιος Ἄκμων.

Celmis Damnameneusque ingens Acmonque superbus.

Vide Prouerbium Κέλμις ἐν σιδήρῳ, de iis qui nimium sibi credunt. Sunt qui quatuor numerent, ait Greg. Gyraldus Syntagm. 1. Salaminum Damnaneum Herculem & Acmonem. Plinius lib. 7. c. 56. Ferrum Hesiodus in Creta eos, qui vocati sunt Dactyli Idæi. Itaque hic fortasse legendum erat ἐν κρήτῃ, non ἐν κύπρῳ, sed & Strabo in lib. 14. scribit Telchinas, quos quidam & Corybantes putant, ex Creta in Cyprum venisse, & primos ferrum, & æs operatos esse. Diodorus Siculus lib. 5. c. 15. in loco, quẽ Berecynthum dicunt, Idæos Dactylos ignis vsum & æris, ferrique naturam inuenisse tradit.

Ibid. *Alius autem Idæus.*] Gr. ὁ δ' ἄλλος Ἰδαῖος At Eusebius, Δέλας δ' ἄλλος ἰουδαῖος εὗρε χαλκοῦ κρᾶσιν, ὡς δὲ ἡσίοδος σκύθης. Trapezuntius, Ferri autem tincturam aut temperiem qua robur accipit Delam Iudæum comperisse, quamuis Hesiodus Delam ex Scythia fuisse asserat. Plinius lib. 7. c. 56. Æs conflare & temperare Aristoteles Lydum Scythem monstrasse, Theophrastus Delam Phrygem putat. Scribe ergo, *Delas autem alius Idæus ferri*, &c. quamuis de patria diuersa sentiant.

Ib. *Ac Thraces quidem.*] Gr. καὶ μὴν θρᾷκες πρῶτοι τὴν καλουμένην ἅρπην εὗρον. ἔστι δ' μάχαιρα καμπύλη. Ex his postremis vocibus vides, ἅρπην restituendum esse. Eusebius quoque lib. Euang. Præpar. 9. ἅρπην scribit, quem sequutus Polydorus Vergilius falcem vocat, id est, ensem falcatum, non falcem ruralem. Claudianus ---*non falce Gelonus,*

Non arcu pepulere Getæ. Brodæus Miscellan. l. 1. c. 19. Vide & I. Lipsium l. 2. c. 9. Saturnal.

Ibid. *Dicit Sanites.* Gr. τοὺς γάρους πλαστικὴν ὁπλιτικὴν. Ἰτανὸν τε σαυνίτης, ὅτος ἦν πρῶτον θυρεὸν κατασκευάσας. Quæ fuerit armatura Samnitium de qua C. Plinius lib. 7. c. 20. natur. histor. in literis diu multumque versati compertum habent. Clemens in Stromatis ait, *Itanum (Samnis is erat) post hominum memoriam primum fabricasse scutum*, quod & Eusebius Euang. Præpar. x. recitat. Non est ergo quod dubites aut apud Clementẽ legi oportere *Tritanum*, aut in Plinio Itanum. Quanquã de Latini gladiatoris nomine plus equidem Plinij vetustis exẽplaribus, eiusque Metaphrastæ Solino, quam Græco librario fidei tribuendum censeo. Plinij verba subieci. Tritanũ in Gladiatorio ludo Samnitium armatura celebrem, filiumque eius militem magni Pompeij. Solinus vero adnotauit Tritanum gladiatorem armatura Samnitem fuisse. I. Parrhasius Epist. ad Lupicipitẽ. His adde Ciceronem 1. de Finibus, hunc Lucilij versum proferentẽ. Municipem Ponti Tritanni centurionum. Lege ergo, Τριτανὸν τε σαυνίτης ὅτος ἦν π. θ. κατασκευάσας. excogitasse, & *Tritanum (Samnis is erat) primũ fabricasse scutũ.*

Ib. 10. *Cappadoces primi.*] Gr. εὗρον τὴν νάβλαν καλουμένην. Eusebius, τὴν νάβλαν καλουμένην. Frequentiori in vsu est νάβλας, quam νάβλα, vt apud Athenæum lib. 4. νάβλα εἶδος ὀργάνου μουσικοῦ, ὃ ψαλτήριον, ὃ κινύρα, diuersum tamen esse à psalterio coniicit ex Cicerone de Aruspicum resp. & Quintiliano H. Stephanus. L. Cœlius Rhodig. l. 9. c. 4. pro psalterio accipit, & quidam interpretes ex Hebræo 1. Paral. c. 15. & nablis & citharis concrepantes ἀναφωνοῦντες ἐν νάβλαις, καὶ κινύραις Ibidem, nablis arcana cantabant, ἐν νάβλαις περὶ τῶν κρυφίων. Vox ab Hebræo non multum discedit. Ouid. de arte inertium:

Disce etiam duplici genialia naulia palma.

Vertere. Pollux l. 4. c. ἀλλὰ μὴν καὶ νάβλας μνημονεύεται φιλήμων, Ἐν δὲ τῷ μοιχῷ Παρθένον αὐλητρίδα ἢ νάβλαν τινὰ. Sic enim lego ex literarum vestigiis scripti libri.

Ibid. *Et absque vlla.*] Gr. ἐναυπήγησαν αὐτὴν ὁ βόσποροι αὐτοσχέδιον. Eusebius, ὁ βόσποροι αὐτόχθων. Trapezuntius, Quadriremem à Carchedoniis primum factam fuisse, cuius architectus Bosporus fuit. Certe paulo ante Medicinam inuenisse dixit ἆπιν αἰγύπτιον αὐτόχθονα, Apim Ægyptium indigenam. Plin. lib. 7. 56. Quadriremem Aristoteles auctor est fecisse Carthaginenses.

Ibid. *Quin etiam Noropes.*] Gr. νώροπες ἔθνος ἐστὶ παιονικὸν, νῦν δὲ νωρικὸν καλοῦνται. Eusebius, νῦν δὲ νωρικοί. Trapezuntius; Pannones, qui Noricum habitant, quos Noropes appellant, æris vsum inuenisse. Stephanus de Vrbibus νωρακὸς πόλις παιονίας, ὁ πολίτης νωράκιος· ὡς ἱπποφέδιτος ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς φησιν, ἐπὶ γίγνεσθαι ἐν παιονίᾳ σίδηρος, ἐξ ἀκούσαις λαμπρότατος ἐστιν ἀφ' οὗ καὶ τὸ νώροπα χαλκόν. Suidas in eandem sententiam scribit, πόλις παιονίας νώρακον & νώροπα ὡς εἰπεῖν εὐτοι νωράκιον. At Eustathius in illum locum Iliad. λ. ἰδίως τὸ νώροπα χαλκὸν dici ait, νώροπα τὸν λαμπρότατον διὰ τὸ στρέφειν τοὺς ὀφθαλμούς. Item, ὁ μὴ ἐῶν ὁρᾶν ἑαυτόν. Certè ex Strabone lib. 7. aliisque Geographis constat Pannoniæ partem Noricos esse, vel eidem, secundum alios, finitimos.

Ibid. 20. *Satyrum inuenisse Phrygem.* Sequebatur in Græco Eusebij τρίχορδον δ' ὁμοίως καὶ τὴν διάτονον ἁρμονίαν ἔγνω τὸν καὶ αὐτὸν φρύγα. Trapezũtius hæc tribuit Marsyæ cum mixophrygia harmonia, de qua paulo post, vertitque; *Marsyam Phrygem trichordum diatonamque harmoniã & mixophrygiam.* sed abest ab Eusebio illud καὶ ἐσάιδ φρύγιον ἁρμονίαν. Plinius Marsyæ Phrygi modulos Phrygios acceptos refert. Pollux autem lib. 4. cap. 9. μονόχορδον δ' ἀράβων τὸ εὕρημα, τρίχορδον δ' ἐσὲρ ἀσσυρίους πανδοῦραν ὠνόμαζον, ἐκείνων δ' ἦν τὸ εὕρημα. Suidas, ὄλυμπος μυσὸς αὐλητὴς ἡγεμὼν γενόμενος τῆς κρουματικῆς μουσικῆς τῆς διὰ τῶν αὐλῶν, at Olympum alterum iuniorem Phrygem facit. Extat Olympi, vt musici insignis nomen apud Basilium orat. πρὸς νέους. οἱ δὲ τὰ μακρὰ „τὰ ὀλύμπου τῶν φρυγῶν ἀπεργάζοντο κρούματα. Quod si Marsyæ vel Olympi Phrygum musicorum modos tentare voluissent. Olympium perperam interpres & Historicum Dictionarium scribunt.

Ibid. *Thamyrim Thracem.*] Ita quoque Eusebius. Plinius vero lib. 7. Lydios modulos Amphion, Dorios Thamyras Thrax. Paulo post, πωλοῦντες, delet Brodæus, corrigitque ex Eusebio τείνοντες, id est, τείνομεν. lib. 1. Miscell. c. 19.

Ib. 30. *Semiramidis regis.*] Ita Græca ἀπὸ σεμιράμιδος βασιλέως αἰγυπτίων. Eusebius, σεμιράμιδος βασιλίδος ἀσσυρίων Reginæ Assyriorum. Sed vt præstẽt operas mutuas, quod est apud Eusebiũ, διογένης ἐρέσιος, ex Clemente corrigendũ est. Diogenes enim Eresiũ fuisse Theophrastum Aristotelis discipulum auctor est. σκάμμων, demum dicitur ab Eusebio Mitylenęus ille.

337. 10. *Alij autem.*] P. Leopardus lib. 2. Emendat. c. 11, οἱ δὲ Μίνωα τὸν διὸς ἐπὶ λυγκέως, ὅτος μὲ Δαναὸν γίνεται, pro quo legendum οἱ δὲ Μίνω τὸν Διὸς ἐπὶ Λυγκέως ὅτος μετὰ Δαναὸν γίνεται. Id est, *Zaleucusque Locrus primus narratur leges condidisse: alij autem Minoa filium Iouis ætate Lyncei. Hic autem post Danaum extitit.* Qui non grauabitur consulere Eusebij Chronica, inueniet eodem tempore regnasse, in Creta quidem Minoa, Argis

vero Lynceum.

346.30. *Qui seminat.*] Non eum locum, quem putat Heruetus, citat Clemens, sed ex eodem Prouerb. 11. capite versum 21. qui tamen nonnihil diuersus est apud LXX, ὁ σπείρων δικαιοσύνην λήψεται μισθὸν πιστόν; Clemens ait, ὁ σπείρων δικαιοσύνην ἐργάζεται πίστιν. Vulgata Latina, semen autem iustorum saluabitur, sic Aquila καὶ σπέρμα δικαίων σωθήσονται, & qui ex Hebræo vertunt. Sequitur apud Clementem versus eiusdem capitis 24. εἰσὶν οἱ τὰ ἴδια σπείροντες πλείονα ποιοῦσιν. *Sunt qui propria seminantes, plura faciunt.* Heruetus addidit è Græco LXX. *Sunt & qui aliena colligunt, & damno afficiuntur* Latina, Alij diuidunt propria & ditiores fiũt; alij rapiunt non sua, & semper in egestate sunt. Ex Hebræo vero ad verbum, Est qui disperdit rem & additur ei amplius: & est qui parcit rei suæ plus æquo, sed ad inopiam redigitur.

Ibid. 60. *Panem & vinum.*] Scribe è Græco Clementis, *panem & aquam*; Est enim error typographi qui ex alia editione adhæsit. Sunt hæc ex 9. Prouerb. & familiare est sanctis Patribus σοφίας, nomine auctores innuere qui Ecclesiastem Ecclesiasticum & Prouerbia scripserunt, vt ποιητικῶς, nomine Poëtas. Quod vero sequitur, *Sed resiliat, ne diu moreris in loco eius*; desumptum est ex appendice eiusdem capitis in editione Romana nuper aucti, vt & illa, *Ita enim transibis aquam alienam*, &, *transfretabis fluuium alienum*, καὶ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον. Ex vno libro adduntur, cuius auctoritas confirmari hoc Clementis loco potest, & commentario Didymi nondum edito, qui fluuium interpretatur διδασκαλίας ἀπατηλὴν καὶ παρασύρουσαν πρὸς καρποφορίαν ἄγονον. Vide quæ annotata sunt in Pædagogum.

348. *Desinente cœna.*] Refertur inter fragmenta Pindari λήγοντος δὲ δείπνου γλυκὺ τράγημα. Et apud Athenæum lib. 14. p. 274. Aldinæ edit. πίνδαρος δ᾽ ἐν τοῖς ὕμνοις δείπνου δὲ λήγοντος γλυκὺ τράγημα καὶ περὶ παισὶ ἄφθονον βοράν. Interpres Dalechampius, Ad exitum cœnæ, inquit Pindarus dulce, τράγημα, & puerorum affluentem cibum. Subaudit ἐστί. Hesychius, τραγήματα τὰ πεπέμματα λάκανα. Pollux, τραγήματα esse dicit nuces & mespyla, & mala Punica, & alia eiusmodi. apud Suidam, τράγημα, οὕτω τὰ τραγήματα ἐκάλουν οἱ παλαιοί. Paulo post apud eundem, τρωκτὰ τὰ κατακτά, corrige ex manuscripto, τὰ καταβλαττά τὸν ὄμφαλον. Sic pag. 685. 30. Græcam quoque attingit Philosophiam, vt qui sit bellarium, &c.

Ibid. 10. *Astutior erit simplex.*] Græ. πανουργότερος ἔσται, ὁ δὲ σοφὸς δέξεται γνῶσιν. Videtur ea spectare quæ sunt 1. cap. Prouerb. ἵνα δῷ ἀκάκοις πανουργίαν παιδὶ δὲ νέῳ αἴσθησιν καὶ ἔννοιαν, Vt det simplicibus astutiam: puero autem nouo, sensum & cogitationem; versus est 4. in Latina, &; Audiens sapiens sapientior erit. Ad verbũ ex Hebræo, addet doctrinam, id est, fiet doctior, cognitionem promouebit.

351. 10. *Atque de iis.*] Totum hunc locum vsque ad illa verba sequentis paginę, *Neque vero is solus*, Eusebius transcripsit in librum suum 10. Præpar. Euangel. apud quem primùm nomen Cassiani, non Casiani, legitur. Appionem citat etiam Tertullianus in Apologetico aduersus Gentes c. 19. in quem locum Pamelius scribens monet Plinium lib. 37. cap. 5. eius meminisse. Apion, inquit, cognomento Plistonices paulo ante scriptum reliquit esse etiam nunc in Labyrintho Ægypti colossẽum Serapim. Iustinus orat. adhortatoria ad Gentes, cum dicit Posidonij filiũ, & Africanus apud Eusebium lib. 3. Præparat. cap. 3. diligentissimumque historiæ perscrutatorem. Ptolemæum etiam Mendesium & Mẽdetis sacerdotem testem laudant Tatianus, Iustinus, & Africanus apud Eusebium.

Ibid. *Effodit autem.*] Grę. κατέσκαψε δὲ τὴν ἀσυείαν ἄμωσις. Apud Tatianum ipsum in Orthodoxographis Basileæ editis legitur κατέσκαψε τὴν μαρείαν ἄμωσις, & in margine, λιαρία. Apud Eusebium priore loco 290. κατέσκαψε τὴν ἀυαειν, posteriore 292. αὐαειν. Primus hic Amasis ex Dynastia 18. regnauit an. 25.

Ibid. 20. *His autem quatuor.*] τούτων δὲ τεσσαράκοντα μὲν γενεαῖς ὕστερα τὰ Ἰλιακά, sic Clemens & Eusebius Græcè. Heruetus 4. quia quatuor tantum Argiuorũ reges enumerat Tatianus ab Inacho ad Triopam, cuius tẽpore fuit Cecrops. Rursus linea 31. huius pag. *His autem sunt alia* 15. in libro Clementis erat, τούτων δὲ ἄλλα πεντήκοντα δυοῖν πρότερα, in libro Eusebij, τούτων δὲ ἄλλα δυοῖν πρότερα. Postremo quod est linea 32. *generationes quidem viginti vel plures*, in Græco Eusebij fuit γενεαὶ μὲν εἴκοσι ἢ μιᾷ πλείους, *generationes viginti, aut vna plures*, cum tamen Trapezuntius verterit tantum, generationes 20. connumerentur. Atque annis quidem quadringentis antiquiorem esse Iliacis temporibus Mosem vult Tatianus, si quidem Inachi sit ætate Moses, vt & ait Tertullianus in Apologetico c. 19. verum Eusebius in Chronicis, vt in illum Tertulliani locum scribens Pamelius admonet, tempore Cecropis eum floruisse tradit non Inachi, magisq; cum historia conuenit. Lege D. Augustinum lib. 18. de Ciuit. cap. 8.

Ibid. 30. *Iam vero res.* Mancus est hic locus, quem ita potes Eusebij ope restituere. εἰ δὲ τὰ ἀσσυρίων πολλοῖς ἔτεσι πρεσβύτερα τῶν ἑλληνικῶν κτησίας λέγει, φαίνεται τῷ δευτέρῳ καὶ τετρακοσιοστῷ ἔτει τῆς ἀσσυρίων ἀρχῆς, ὀγδόου δὲ βηλόχου τοῦ ὀγδόου δυναστείας τῷ δευτέρῳ καὶ τετρακοσιοστῷ ἢ μωσῆς, &c. *Quod si res Assyriorum multis annis antiquiores Græcis Ctesias dicit, Mosem ex Aegypto mouisse quadringentesimo secundo anno Imperij Assyriorum, trigesimo scilicet, ac secundo regni Belochij octaui constabit, apud Aegyptios Amosi, Inacho apud Argiuos regnante.* Belochum Assyriorum Regem 8. reperies in Chronicis Eusebij ad ann. mundi 1410. quanquam paulo ante quam regnaret Amasis, & paulo post Inachum.

Ibid. 40. *Hinc Plato.*] Νεῖλος, perperam scriptum est in Græco Clem. at apud Eusebium & Platonem ipsum pag. 22. tom. 3. edit. Henr. Steph. καὶ Νιόβης. De Solone hæc intellige qui voluit Ægyptios sacerdotes prouocare in sermones (vt vertit Hieronymus in Chronicis ad ann. mundi 3390.) de temporibus antiquorum, quæ cuique ciuitati apud veteres accidissent, de Phoroneo qui primus hoc nomine appellatus est, & Niobe, & his qui post diluuiũ fuere, &c. Quo ex loco fortasse augeri, vna voce posset Plato, apud quem legis, εἰς λόγους τῶν τῇδε τὰ ἀρχαιότατα λέγειν, at apud Clementem, τῇδε πόλει τὰ ἀρχαιότατα, & apud Eusebium, cuique ciuitati. Sic enim tres manuscripti habent. Acusilaum citat Plato in Conuiuio. Suidas Argiuum fuisse tradit, historicum antiquissimum, qui genealogias scripsit ex Æneis tabulis, quas pater eius fodiens casu offenderat. Paulo post lin. 40. legendum est Cecrops & Io, non Inonam & pagin. sequenti 30. dicitur Io fuisse tempore Triopæ.

Ibid. 50. *Tempore autem Crotopi.*] Mendose apud Tatianum ipsum legitur, κατὰ δὲ κέκροπα ἢ ἐπὶ τοῦ φαέθοντος pro κατὰ δὲ κρότωπον, nam ita exscripsit ex Tatiano Clemens, & ex Clemente Eusebius. Cęterum apud Eusebium

ſebium in Chron. legendum eſſe Triopas non Trophas admonuit iamdudum P. Leopardus li.4.c.9. quod & manuſcripti confirmant.

Ibid. 50. *Tempor e à Sthenel.*] κατὰ δὲ Σθένελον legitur apud Clem. & Tatianum, cuius hæc ſunt apud Euſebiũ duobus locis κατὰ δὲ Σθένελαον, *Tempore autem Sthenelai*, & in catalogo regum Argiuorũ Tatianus ipſe duos Sthenelaos enumerat. In Chronico Euſebij ad ann. mundi 3715. non Stelenus, ſed Sthenelaus legendum eſt. Quod vero ſequitur, *A Ioue qui genitus*, eſt Homeri verſus à Clemente verbis Tatiani additus ἐν πρώτοις τέκετο v.ζ.

Qui primus Ioue natus amat qui cogere nubes.

Habes deinde in Græco Clemẽtis, ἥτε ἐκ κρήτης εἰς φοινίκην ἀνακομιδή, apud Tatianum vero, ἥτε ἐκ φοινίκης τῆς εὐρώπης εἰς τὴν κρήτην ἀνακομιδή, Eius interpres vertit, Et Europæ ex Phœnicia in Cretam reſtitutio. Apud Euſeb. p. 190. ſic legimus vt apud Tatianum, Trapezũtius tamẽ vertit, *Et Europa ex Phœnicia rapta fuerat*, at pag. 292. vt apud Clementem. Certe raptam ex Phœnicia in Cretam conſtat Europã à Ioue, vt ſcribit Euſeb. regnante Danao Sthenelai ſucceſſore. Porro Cadmum extitiſſe Lyncei tempore Euſebius quoque in Chronicis teſtis eſt qui Argiuorum rex fuit vndecimus, ſed inibi fœdus eſt error in impreſſis, Armenia capta à Cadmo, P. Pithœi V.C. codex Armonia capta. Victorinus, Hermiona rapta à Cadmo: vera lectio eſt, Harmonia rapta à Cadmo. Filia fuit Veneris vt fabulæ tradunt. Hoc eo addidi quod ex noſtris Chronologis quidã aliam quandã regionem viciniorẽ Bœotiæ quã ſit Armenia ſubſtituat.

Ib. 60. *Ægias autem.*] Apud Euſeb. p. 293. Præpar. legitur Ἄγις καὶ Κέρκυλος, non Ἀγίας καὶ Δέρκυλος. Ioſ. Scaliger li. 5. de emendat. tempor. agens de Ilij excidio docet Scirrhophorionem illius anni fuiſſe feria 7. Iunij 24. Thargelionem Maij 25. feria 5. ὀγδόη φθίνοντος, hoc eſt 23. captũ Ilion Iunij 16. Solſtitium, ſiue Biſſextum. Atticum 3. Iulij. À 16. Iunij ad 3. Iulij, interuallum dies 17. Quare ideo 17. diebus ante captum Ilion ſcribit Ephorus. Ea eſt opinio eorum qui Iliõ captum cenſent plenilunio, aut circa plenilunium, atque alio menſe. Agis & Cercylus idẽ volunt apud Clem. Alexand. cum ſcribunt Ilion captũ μηνὸς πανήμου ὀγδόῃ φθίνοντος, ſi modo Panemus non eſt Hecatõbæon, aut Scirrhophorion, ſed Thargeliõ. Hæc ille. Quod vero ad nomina hiſtoricorum attinet, quos ex libro Euſebij nominauit, non ex Clemẽte, eorum etiam meminit Athenæus l. 3. Ἀγίας καὶ Δέρκυλος ἐν ἀργολικοῖς τοὺς σφαβίλους ἀσφαβύλους ὀνομάζουσι.

352. *Et nonnulli eorum.* Ioſ. Scaliger loco citato p. 207. Addit Clemens, καί τινες τῶν τὰ ἀττικὰ συγγεγραφότων ὀγδόῃ φθίνοντος (θαργηλιῶνος) βασιλεύοντος τὸ τελευταῖον ἔτος Μενεσθέως, πληθυούσης σελήνης. Itaq; neceſſe eſt aliũ annum ab hoc diuerſum fuiſſe. Imo nullum fuiſſe omnino neceſſe eſt: quia in Tetraëteride Attica nullius Thargelionis dies 23. incurrit in pleniluniũ; ſed eodem anno ὀγδόῃ ἱσταμένου, habuit planè confectũ pleniluniũ. Ad probandam ſentẽtiam ſuam adiicit: νὺξ μὲν ἔην μεσάτη, φησὶν ὁ τὴν μικρὰν ἰλιάδα πεποιηκώς, λαμπρὰ δ' ἐπέτελλε σελήνη. Sed pace eruditi ſcriptoris dixerim, λαμπρὰ ἐπέτελλε σελήνη, non intelligitur de plenilunio, ſed de Luna media nocte oriente, quod fit quarto, aut quinto die poſt pleniluniũ confectum. Itaque longe diſſentit ab Ephoro. Vtrum ſequutus ſit Virgilius, plenilunium, aut quartum diem à plenilunio, incertum eſt, illis verſibus:

Et iam Argiua phalanx inſtructis nauibus ibat,

A Tenedo tacitæ per amica ſilentia Lunæ.

Idem in Catullum ſcribens, Staſimum ait Poëtam auctorem eſſe paruæ Iliadis, quæ aliter Cypriaca inſcribitur, eumque eſſe quem Horatius Cyclicum ſcriptorem appellat in arte Poëtica.

Ibid. 10. *Regni Perſei.*] In Euſebij Chronico σύγχρονοι etiam fiunt Perſeus & Liber Pater, ac primum circa ann. mundi 3860. tẽpore Cecropis ſecũdi meminit Perſei, quo ex loco mẽdum tolles, ſi verba illa, Pelops Hippodamiam duxit vxorem, inde ſublata ante nomen Cecropis 2. Athenienſium regis 7. colloces auctoribus duobus codicibus manuſcriptis, deinde ſcribas. Athenienſiũ VII. Cecrops iunior annis XL. Hic Erechthei frater. Perſeus aduerſus Perſas dimicauit. Alij tamen Cecropem Erechthei filium ſcribunt; ſed neq; Perſeus eius eſt frater. Deinde apud Euſebium ſcribe, *vt vertere eos putaretur in lapides. Didymus ſcribit, in peregrina hiſtoria, & perhibet ſcriptorem eius.* Sequitur paulo poſt, Dionyſius, qui & Liber pater (manuſcriptus *Dionyſus*) aduerſus Indos dimicans. Rurſus notato Pandionis 8. Athenienſium regis anno ſcribit Euſebius. *Perſeus Acriſio non ſponte interfecto migrauit Argo*, manuſcripti iidem, duo, *migrauit ab Argis, atque regnauit poſt Acriſium in Mycenas Argiuorum imperio tranſlato. Et hi reges fuerunt Perſeus, Sthenelus, Euriſtheus.* Atq; ita coniungenda ſunt hæc cum iis quæ ad latus ſcribuntur. vt & apud Marianum Scotum coniuncta reperies. Subiicit Euſebius, *Quidam his temporibus vindicãt geſta Liberi Patris.* Deinde, Vt Philochorus loquitur in ſecundo, adde ex Victorino cod. *Atthidis libro.* Citatur paulo poſt ad an. 27. Euryſthei, vbi de Minotauro, Philochorus in eodem lib.

Ibid. *A Baccho autem.*] Herculem & Argonautas collocat Euſebius tempore Ægei Athenienſium Regis, ad cuius annum 31. hæc notat. Hercules cõſummat certamina. Antæum interficit, Iliũ vaſtat. Dicitur autẽ Antæus terræ filius, quia ſolorum palæſtricæ artis certaminum, quę in terra exercẽtur, ſcientiſſimus erat, & ob id videbatur à terra matre adiuuari. Hydram autem callidiſſimam fuiſſe ſophiſtriam aſſerit Plato. Ita reſtituenda ſunt iſta ex fide trium manuſcriptorum librorum. Plato in Euthydemo, πολὺ γάρ που εἰμὶ φαυλότερος τοῦ ἡρακλέους· ὃς οὐχ οἷός τε ἦν τῇ τε ὕδρᾳ διαμάχεσθαι σοφιστρίᾳ οὔσῃ. p. 297. edit. Henr. Steph.

Ibid. *Colliguntur anni 30.*] Gr. ἔτη συνάγεται τεσσαράκοντα ὀκτώ, *colliguntur anni triginta octo.* Ita legitur apud Clementem & Euſebium, neque video cur in vtraque editione ſcribat triginta tantum Heruetus. Trapezuntius vero, Euſebium ſic vertit. A regno autem Herculis in Argis vſque ad tranſlationem ſuam, & Æſculapij in Deos triginta & octo anni fuerunt, vt Apollodorus ſcribit.

Ibid. 30. *Iſidem autem.*] Euſebius in Chronico ad ann. mundi 3340. Inachi filia Io, quam Ægyptij mutato nomine Iſidem colũt. A patre Inacho Inachus fluuius apud Argos, à filia Ione Boſphorus nuncupatur. Ita tres manuſcripti, vnde impreſſum corrige. Rurſus ad tempora Triopæ 7. Argiuorum Regis hæc ſcribit. Io Inachi filiæ mixtus eſt Iuppiter, quæ in bouem dicitur verſa, & Boſphorus appellatur. Legendum puto, à qua & Boſphorus.

Ibid. *Leo autem.*] Tertullianus de corona militis. Si & Leonis Ægyptij ſcripta euoluas, prima Iſis repertas ſpicas capite circũtulit, rem magis ventris. In hunc Tertull. locum ſcribens I. Pamelius eundem

hunc esse existimat Leonem à Clemente citatum, qui tractauit de Diis qui sunt in Ægypto.

Ibid. *Apis autem.*] Eusebius in Chron. Apis III. Argiuorum an. 35. Aiunt hunc Apim esse Serapim. Siquidē suum fratrem Ægialeum regem præfecisset Achaiæ, ipse cum populo ad Ægyptum nauigauit. Illa verba, cum populo, aberant ab antiquo manuscripto. Sed & Apim Iouis & Niobes filium scribit fuisse paulo ante illa circa tempora Belochi 8. Assyriorum regis, & Clemens Apim memorat, p. 335.60. quem dicit αὐτόχθονα.

Ibid. 40. *Namque à Latona.*] Homerus Odyss. λ.
Λητὼ γὰρ ἕλκησε Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν.
Latonam enim traxit per vim Iouis gloriosam vxorem. Grynæus apud Euseb. vertit, Latinā enim Ionis duxit vxorem. Eustathius ἕλκησε ἐβιάσατο, τὸ παρὰ ἐπὶ βίας τινὸς γυναικός. Apollonius Rhodius ait Apollinem interfecisse Tityum Latonæ vim afferre parantem. Apud Heraclidem Pōticum legitur ἥλκωσε, Gesnerus vertit,

Ausus enim fuerat quondam cœlestis amores
Sollicitare Iouis Latonam.

Euseb. Chron. paulo ante tempora Cecropis Atheniensium regis VII. Tityus conuixit Tantalo, sed Tityoni Latona mater Apollinis, qui cum Hercule seruiuit Admeto.

355.50. *A temporibus autem.*] Eadem Tatianus oratione contra Græcos Ὅμηρον ἠκμακέναι φιλόχορος μετὰ τὴν ἰωνικὴν ἀποικίαν ἐπὶ ἄρχοντος ἀθήνησιν ἀρχίππου τῶν ἰλιακῶν ὕστερον ἔτεσιν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα, Homerum floruisse Philochorus post Ionicam migrationem Principe Atheniensium Archippo post Ilij captiuitatem annis cētum & octoginta. Euseb. li. 10. Præp. citans hæc verba Tatiani legit pa. 289. μετὰ τὴν ἰωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσι μ´ ἐπὶ ἄρχοντος ἀθήνησιν ἀρχίππου, post Ionicam coloniam annis 40. quæ verba, omissa à Trapezūtio, interprete Eusebij. Tatiano etiam videntur addenda, sed illud ἀρχίππου mendosum est. Eusebius idem in Chronico de Homeri ætate agens ad annū mundi 4090. Philochori sententiam ita narrat: Philochorus emigrationis Ionicæ tempore sub Archippo Atheniensium magistratu, & post captam Troiam annis 180. Itaque huic non conuenit cum Tatiano, qui 40. annis post Ionicam emigrationem ait. Hoc loco in interpretatione Herueti collocanda est interpunctio post illud, octog. anni, nam computantur ab excidio Troiano, non ab Ionica colonia.

Ibid. *Aristarchus autem.*] Eadem diuersitas hic reperitur. Nam Tatianus quidem & Clemēs Aristarchum dicunt Ionicam ἀποικίαν cōstituisse centesimo & quadragesimo, post excidium Troianum anno, Eusebius autem in Chronico centesimo tantum. Idemque in manuscriptis legitur.

Ib. *Apollodorus autem.*] Tatianus οἱ δὲ περὶ ἀπολλόδωρον ὕστερον τῶν ἰλιακῶν διακοσίων τεσσαράκοντα, sed in editione Basiliensi additur in margine alia lectio quæ cum Clemente conuenit, τεσσαράκοντα, *ab Ilio capto annis ducentis quadraginta*; Apud Eusebium Præpar. x. rectius citantur eadem illa, ὕστερον τῶν ἰλιακῶν ἔτεσι διακοσίοις τεσσαράκοντα. Nec abscedit in Chronico scribens; Apollodorus Atheniēsis post 240. annum euersionis Ilij. Illud porro, *cum Agesilaus Doryssæus*, Græce fuit, Ἀγησιλάου τοῦ δορυσσαίου λακεδαιμονίων βασιλεύοντος. Eusebius in Chronico circa tempora Roboami Solomonis f. quinctum Lacedæmoniorum regem numerat Dorissthum, ac deinde sextū Agesilaum. Rectius apud Pausaniam in Laconicis, τὸν δὲ ἐφεξῆς βασιλεύοντας τῆς οἰκίας ταύτης Δόρυσσον τὸν Λαβώτα καὶ Ἀγησίλαον Δορύσσου. Iam qui in regnum ex hac familia successerunt Doryssum Labotę filiū, & Agesilaum Doryssi. Sic ergo & in Chronico, & apud Clementem scribendum est, nisi istud velis tanquam patronymicum retinere.

356. *Grammaticum Cratetem.*] Gr. περὶ τὴν ἡρακλειδῶν κάθοδον, quod hic, reditum, alibi rectius Heruetus *descensum*, Eusebius in Chron. Quidam eum, ex quibus Crates, ante descensum Heraclidarum ponunt. Tatianus contra Gentes, τούτων δὲ οἱ περὶ κράτητα πρὸ τῆς ἡρακλειδῶν καθόδου φασὶν αὐτὸν ἠκμακέναι μετὰ τὰ τρωικὰ ἐνδοτέρω τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Ex istis Crates ante Heraclidarum descensum Homerum floruisse tradit intra octoginta annos post bellum Troianum, Trapezūtius 10. Præparat. Euang. minus apte vertit, Crates enim ante reductionem Herculidarum octuaginta post Troiana tempora annos floruisse contendit.

Ib. 10. *Quin etiam Theopompus.*] Gr. erat, Θεόπομπος ἐν πεντηκοστῇ τρίτῃ τῶν φιλιππικῶν, recte correxit Heruetus, ἐν τῷ πεντηκοστῷ τρίτῳ. Theopompus historicus scripsit, τὰ φιλιππικά. Citatur ab Athenæo lib. 9. Dipnosoph. 13. Philippicorum, seu rerum à Philippo gestarum, & lib. 4. Dipn. lib. 46. Philippic.

Ib. *Euphorion autem.*] Tertullianus Apologet. 19. Si quem audistis interim Moysem, Argiuo Inacho par est ætate, quadringentis penè annis, nam & septem minus, Danaum & ipsum apud vos vetustissimum præuenit, mille circiter cladem Priami antecedit. Possem etiam dicere quingentis amplius & Homerum habēs, quos sequar. Theopompum scilicet quem paulo ante Clemens, & Euphorionem qui Gygi σύγχρονον, Homerū facit, qui anno post Ilij excidium fuit 500. Tatianus contra Gentes, ἕτεροι δὲ σὺν ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν ὅμηρον εἰπόντες, ὁ δὲ ἀρχίλοχος ἤκμασε περὶ ὀλυμπιάδα τρίτην καὶ εἰκοστὴν κατὰ γύγην τὸν λυδὸν ὕστερον τῶν ἰλιακῶν ἔτεσι πεντακοσίοις. Alij Archilochi seculo Homerum coniungunt. Claruit autem Archilochus circa Olympiadem vicesimā tertium, tempore Gygis Lydi annis à bello Troiano quingentis. Iam conferat hæc peritus lector cum illis Eusebij verbis in Chronico, *Licet Archilochus 23. Olympiades & quintum Troianæ euersionis annum supputet.* Nam in duobus quidem manuscriptis erat, *quingentesimum Troianæ euersionis*, & in altero, *vicesimam tertiam Olympiadem*, sed quod ait Archilochum ita supputare subolet quid erroris.

Ibid. 20. *Amos & Esaias.*] S. Hieronymus præfatione in Amos prophetiam. Hic Amos propheta & pastor, qui sequitur Ioelem, & est tertius duodecim prophetarum, non fuit pater Esaiæ prophetæ: quāquā & ille propheta extiterit. Nam aliis literis ille, aliis iste apud Hebræos scribitur: quę differētia literarū apud Latinos non habetur: & ille fortis vel robustus, hic vero populus auulsus interpretatur. & paulo post. Prophetauit autem eisdem temporibus quibus Ioel, Nahum, Ionas, Osee, Esaias, sed aliquātulum exorsus est prophetare antequam Esaias. Secutus est tamen Clemētem Epiphanius in libello de prophetarū vita & interitu, qui Amos, è Thecue oriundum, scribit Esaiæ Prophetæ parentem fuisse. Porro patriam Ionę sic effert Clemens ἐκ Γεθχοφὲρ. LXX. vero 4. Reg. 14. ἐκ ἀπὸ γαιθεφέρ, vnde apud Theodoretū in Ionam, de Getepher, & apud Theophylactum Gethephra. S. Hieronymus Præfatione comment. qui erat de Geth, quæ est in Opher. Vt vero nūc addita sunt pūcta in Hebręo Antuerp. editionis legendum

legendum esset, de Gath in Chefer. Epiphanius patriam ei fuisse narrat ex terra Cariathamaum, haud porro ab Azoto, vrbe Græcorum mari vicina. At in Græco manuscripto Reg. ἐκ γῆς καριαθμαοὺμ πλησίον ἀζώτου.

Ib. 50. *Proficiscenti aduersus Ægyptios.*] Scribe, *aduersus Assyrios.* Adhæsit ex aliis editionibus hic error. Narratur 4. Reg. cap. 23. & 2. Paralip. 35. vt in Mageddo fuerit occisus Iosias ab Ægyptio ascendente cõtra Regem Assyriorum Nechaone, quem Herodotus, vt quidam volunt, Necum appellat, Psammetici filio, quique Necepsos dicitur. Eusebij Chronici locum hac de re sic lego in duobus manuscriptis, ad Olympiadem 40. Iosias Rex Iudæorum cum Nechaone Rege Ægyptiorum congressus occiditur. At mihi miraculo est quo modo ad vnum tempus vterque conuenerit; cum scriptura diuina hunc eundem Pharaonem Nechaonem appellet.

357. 30. *Tunc per Draconem.*] Gr. τότε διὰ δράκοντα Δανιὴλ βληθεὶς potes vertere, *Tunc propter draconem Daniel iniectus.* Nã quia draconem interfecerat, ideo missus est à Darij aulicis in lacum leonum. Danielis 14.

358. 60. *Hebdomades abbreuiatæ.*] Quoniam aduersus Iudæos tractari solet hic locus de LXX. hebdomadibus, & varietas quædam lectionis apparet in iis, quæ citantur à Clemente, propterea ad hæc nonnulla colligemus. Ac primum quod συνετμήθησαν vertit *abbreuiatæ sunt* Heruetus, ex vulgata Latina est; sed & Tertullianus aduersus Iudæos ita reddidit. Quidam teste Theodoreto, *decretæ sunt*, Pagninus, *decisæ*, Rabbini, *præcisæ*, *prædefinitæ*, *prædestinatæ*. Vatablus, *præfinitæ*. D. Hieronymus abbreuiatas dicit, quod post breue tempus venturus esset Messias, vt Matth. 24. dies persecutionis dicuntur breuiandi propter electos, id est pauci futuri. Eusebius lib. 8. demonstrat. Euang. dem. 22. ὁ ἀρχάγγελος σημαίνει τὸν ἀναίρεσιν τῆς ἱερουσαλὴμ αὐτίκα τότε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι φησί, τότε μετὰ τὴν ἀναίρεσιν αὐτῆς χρόνον εἰς τὸν ἀριθμὸν μερισθῆναι, φησὶν τε ὡς κατὰ τὴν ἀπειλὴν προφητείαν αὖθις οἰκοδομηθήσεται. Sic in manuscr. legitur, non κατὰ τὴν ἀναίρεσιν αὐτῆς.

Ibid. *Ciuitatem sanctam tuam.*] Gr. Heruetus addidit *tuam*, nam à Græco Clementis & LXX. abest, & notat Eusebius loco citato vocem illam Aquilæ & Symmachi propriam esse, atque in quibusdam exemplaribus sub asterisco addi. Item lege hic, *vt consummetur peccatum* τοῦ συντελεσθῆναι τὴν ἁμαρτίαν.

Ibid. *Hebdomadas septem.* Scribendum est *sexaginta duæ*, non, septuaginta duæ. Paulo ante recte ad verbum, *visionem & prophetam*, non vt in vulgata, visionem & prophetiam, licet enim sit etiam in Antuerpiensi ὅρασιν καὶ προφητείαν, tamen in Romana editione postrema LXX legitur καὶ προφήτην. Tertullianus, vt signetur visio & prophetes. Aquila, ὅραμα καὶ προφήτην.

Ibid. *Et conuertetur.*] Gr. καὶ ἐπιστρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται, & conuertet & ædificabitur, vertere debuit interpres, nec imposuisset imprudens I. Pamelio, qui castigandum esse Clementem existimauit quod hic legisset, & conuertetur, neque enim videtur Græcum exemplar habuisse vulgata Latina. Et rursum ædificabitur; quæ periphrasis est Hebraicæ phraseos, redibit & redificabitur, hoc est rursus ædificabitur, Tertullianus, & conuertet & ædificabitur. Theodoreti interpres, & reuertetur, & ædificabitur.

Ibid. *Inanientur tempora.*] Gr. καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί; sic etiam legitur in optima edit. Xysti v. καὶ ἐκκενωθήσονται, & apud Eusebium pag. 237. Tertullianus, & innouabuntur tempora, quasi legerit Græcè καὶ καινωθήσονται quo modo etiam legi putant hic quidam apud Clementem, & hæc duo confundunt. Sequitur καὶ μετὰ τὰς ἑξήκοντα δύο ἑβδομάδας post 62. hebdomad. vt habet Romana editio, non vt Antuerpiensis 64. Postremo κρίμα οὐκ ἔστιν αὐτῷ, non vt cæteri ἐν αὐτῷ. Eusebius in Chron. & iudicium non erit in eo.

259. *Excindentur in inundatione.*] Gr. ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς. Ita Romana editio nisi quod addit τάξει ante ἀφανισμοῖς. Eusebius cum Clemente legit. Tertullianus, & concidentur quo modo in cataclysmo, vsque ad finem belli quod concidetur vsque ad interitum; atque ita quoque Theodoretus. In Eusebij Chronico sic vertit Hieronymus, Et templum & sanctum corrumpet pop. duce veniente, & cædentur in cataclysmo bellis. Sic enim legimus in duobus codicibus manuscriptis, non, cataclysmo belli. Latina, & post finem belli statuta desolatio, propius ad Hebræa.

Ibid. *Et confirmabit testamentum.*] διαθήκην πολλὴν ἑβδομὰς μία, at Romana & Antuerpien. διαθήκην πολλοῖς. Tertullianus, & confirmabit testamentum multis. Hebdomada vna, & dimidium hebdomadis auferetur meum sacrificium. Latina confirmabit testamentum multis hebdomada vna.

Ibid. *Et dimidium hebdomadis.*] Hæc apud LXX. in contextu Danielis non reperiuntur, quæ Græce sic habuit Florentina editio Clementis καὶ ἥμισυ τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμῷ, ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ, quæ quo modo corrigenda censuerit interpres apparet ex eius translatione. In editionis Romanæ annotationibus admonetur ante illa verba ἀρθήσεται θυσία in quibusdam libris hæc scripta reperiri, & in marginem libri Vaticani intrusa esse καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας καὶ ἕως πτέρυγος ἀπὸ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξει ἐπὶ ἀφανισμῷ. Ea vero sunt ex alia forte quadam editione, ex qua sumpsit hæc Tertullianus, *Et destruet pinnaculum vsque ad interitum.* Nam vt monet D. Hieronymus tres fuerunt editiones Danielis, Aquilæ scilicet, Theodotionis & Symmachi, sed tamen iuxta Theodotionem Ecclesiæ legebant. Quidam extrema huius loci Danielis ex Hebreo sic vertunt, Cessare faciet sacrificium & oblationem, & propter alam vel extensionem abominationum destruet, donec consummatio se effuderit super admirantem, hoc est admirari fecerit videntes desolationem. Hierem. 18. v. 16. vt fieret terra eorum in desolationem εἰς ἀφανισμὸν καὶ συριγμόν, ad verbum, in admirationem, & 25. 9. ponamque eos in stuporem. omnes scilicet qui id audiuerint obstupescent. Vide etiam hæc extrema aliter reddita apud D. Augustinum Episto. 79. Eusebius in Chron. *Et vsque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem*, Hoc est irreparabilis erit & in perpetuum stabilita destructio.

Ibidem 10. *In his sexaginta duabus.*] In Græcis quæ proferuntur ab Herueto Florentina editio interpunctionem habuit post vocem ἥμισυ, quod si in

Latina interpretatione constituatur post vocem Dominus, sic retineri poterit hæc lectio & exponi. In loco Danielis qui allatus est à Clemente complectens ea quæ apud LXX. reperiuntur, & quæ aliunde adiici diximus mentio fit primum 70. hebdomadum deinde septem, tertio loco sexaginta duarum, postea vnius, quarto dimidij hebdomadis, postremo alterius dimidij. Septem hebdomadas concludi ædificatione templi ait, iam in sexaginta duabus Christum esse & in vna hebdomade, in qua dictum est illum confirmaturum pactum, sequitur dimidium hebdomadæ numerandum à tempore quo constituta est à Nerone abominatio desolationis in ciuitate sancta vsque ad eius necem, postremo alterum dimidium à nece Neronis ad euersionem Hierusalem. Non enim septem annos continere vult hanc hebdomadem, sed annos 6. menses 4. quorum vnum dimidium pertinet ad vltimos, imperij Neronis annos, alterum ad XVII. menses Galbæ Othonis & Vitellij cum biennio imperij Vespasiani, cuius anno secundo euersa fuisse Hierosolyma Chronica Eusebij testantur. Vide quæ postea Clemens ait seipsum explicans pag. 367. 50. Quod vero attinet ad hanc Clementis Chronologiam in qua immanis reperitur annorum numerus, & qui 70. excedit hebdomadas, animaduertendum est nonnullos non continuare annos omnes 70. hebdomadum, sed interrumpere: vt ab edicto Darij ad initium belli Iudaici, ab eodem edicto ad discessum Nehemiæ, ab edicto Artaxerxis ad Christi cædem, item ab initio duodecimi Neronis ad annum secundum Vespasiani, quo minus est mirandum Clementem vsque ad euersionem vrbis deducere hebdomadas aut non continuare hiatum illum annorum à Christi passione ad tempus quo Nero abominationem desolationis constituit. Vide quæ ad stabiliendam suam sententiam, quæ in quibusdam cum Clemente conuenit, differit pluribus Scaliger l. 6. de emendat. temp. pag. 288.

Ibid. 20. *Vafreus autem.*] Exscripsit hunc locum Eusebius in Chron. ad Olympiad. 47. Sententiæ autem nostræ etiam Clemens congruit in primo Stromate, 47. Olympiade captiuitatem Iudæorum factam esse contestans, regnante apud Ægyptios Vaphre, apud Athenas Phenippo, & supputari 70. annos desolationis templi vsque in secundum an. Darij. Clemens ait φιλίππου ἀθήνησιν ἄρχοντος. Prætore vel Principe Athenis Philippo & ad 48. non 47. refert Olymp. in vno manuscr. P. Pithoei erat 49. Olymp. in aliis duobus 47. Sequitur apud Eusebium locus alter sic ex auctoritate codicum vet. legendus. Capta Hierosolyma ab Assyriis, ad Vaphrem regem Ægypti Iudæorum reliqui transfugerunt. Huius Vaphris Hieremias quoque propheta certo loco meminit. Vide Hieremiæ cap. 44. v. 30. Ecce ego tradam Pharaonem Ephree regem Ægypti in manu inimicorum eius. LXX ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι τὸν φαραὼ οὐαφρῆ βασιλέα αἰγύπτου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτοῦ. Clemens ait οὐαφρῆς βασιλεύοντος.

Ibid. 30. *Mansit autem.*] Hæc quoque retulit in Chronicum suum Eusebius ad Olymp. 64. Clemens quoque his congruit in primo Stromate ita scribens. Et perseuerauit captiuitas annis 70. vsque ad secundum Darij filij Hystaspis, qui Persis Assyriis & Ægypto regnauit: sub quo Aggæus & Zacharias & vnus de duodecim, qui vocatur Angelus prophetauerunt, sacerdotioque functus est Iesus filius Iosedech. Hæc supradictus vir. Quod autem septuagesimus annus desolationis templi altero anno Darij fuerit expletus, domesticus testis est Zacharias Propheta secundo anno Darij dicens: Domine omnipotens, quousque non misereberis Hierusalem, & ciuitatibus Iudas quas despexisti? iste septuagesimus annus est. Ita legitur in manuscriptis. atque illud, despexisti, verius est, quam quod fuit hactenus aspexisti: nam & vulgata vertit, quibus iratus es, quod in margine additũ erat. Nihilominus tamen hic locus non efficit vt ei assentiamur, præsertim cum Eusebius ipse lib. 10. de præpar. Euang. cap. vlt. in primo anno Cyri finitos esse captiuitatis annos fateatur. Quod ipsum affirmant & Iosephus lib. 11. Antiq. Lactant. lib. 4. cap. 5. Cyrillus 8. in Iulianum, Iulius Africanus annalium 5. Sulpitius 2. hist. & alij. Nam si in 2. Darij anno finirentur necesse esset vt à desolatione Hierusalem ad 1. Cyri annum non plus 30. numerarentur cum 40. ab eo ad 2. Darij numerent auctores huius sententiæ. At constat Nabuchodonosor regnasse post desolationem vt traditur 4. Reg. 25. annos 28. Post eum quatuor imperarunt Euilmerodach, Niglissarus, Laborsadach, & Nabonidus, vt Iosephus, Hieronymus, & Eusebius tradunt 17. annis: ita erunt 43. anni à desolatione Hierusalem vsq; ad primum Cyri. Ergo ad 2. Darij plures 70. Vide B. Pererium li. 10. in Danielem.

Ibid. 40. *Ptolemæus Lagi.*] Quoniam varia erant Lagidarum Ptolemæorum cognomina, eo factum est vt in iis enumerandis Historici non consentiant. Consentiunt plerique à Lagi filio vsque ad Philometora vt Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, (nisi quod hic eum Philopotora dicat) & Strabo, qui reges illos successisse ait παῖς παρὰ πατρὸς ἀεὶ διαδεχόμενοι vsque ad Philometora. Tertius, Euergetes dicitur etiam Epiphanes in Prologis Trogi cum Iustino editis, sic enim lego illud Vtrusphonæ. Quartus, Straboni ὁ φιλοπάτωρ τῆς ἀγαθοκλείας. de quo Iustinus li. 30. Quintus eius filius Epiphanes, cui tutor à Romanis datus M. Lepidus, maritus Cleopatræ Antiochi Epiphanis sororis. Sextus Philometor quem Popilius aduersus Antiochum est tutatus. Strabo τοῦτον ἀδελφὸς διεδέξατο ὁ δεύτερος εὐεργέτης ὃν καὶ φύσκωνα προσαγορεύουσι. Hic fratris filium occidit. Iustinus li. 38. Idem ergo est Euergetes & Physcon & Soter frater Philometoris, non duo vt viri docti cum Eusebio volunt. Septimus eius filius ὁ λάθουρος ἐπικληθεὶς Straboni, Latyros in prologo Trogi 39. Lathyrus aliis, quem mater eiecit. Octauus Alexander, Eusebio 9. quem ita de eo lego in 2. manuscr. Expulso de regno Physcone Ptolemæo per matrem Cleopatram & in Cyprum secedente, Ptolemæus qui & Alexander succedit. Nonus Lathyrus, iterum, de quo ita Euseb. legendus: Ptolem. qui à matre fuerat eiectus regressus de fuga regnum obtinuit, quia Alexandrum, qui ante eum fuerat, ob interfectionem matris ciues pepulerant. X. filius eius quem Strabo Auletem, Euseb. Dionysium. Alij Dionysium fratrem Cleopatrę putant; sed quia non diu regnauit, ab aliis cum Notho & Alexandro 2. omittitur.

365. 10. *Deinde ad Helenæ.*] Conuenient hæc cum Eusebij Chronicis modo ita corrigantur ex fide optimi codicis Pithœani, vt ad annũ Mnesthei nonum scribãtur illa, Hercules in morbum incidit pestilentem,

pestilentem, qui ob remedium doloris se iecit in flammas, & sic morte finitus est, anno ætatis 52. Quidam ante tricesimum eum periisse scribunt. Deinde ad 14. Menesthei hæc referenda quæ ita lego in codice Reg. M. Alexander Helenam rapuit & Troianum bellum decennale surrexit: causa mali, quod trium mulierum de pulchritudine certamen fuit, vna earum Helenam pastori iudici pollicente. Excidium autem Troiæ accidit tempore Elon Iudicis Hebræorum cui successit Abdon eique mox Samson, vt ad res sacras profana referamus. Sed primi illius Iudicis nomen restituendum est Eusebio legendumque, Post Esebon in libro Hebræorum fertur Iudex Elon rexisse populum annis 10. qui non habetur apud LXX. interpretes. In cod. Pith. dicitur Ælaon, in Vict. Ælon, in Reg. Elaon, in vulgata Ahialon. Sane mirum est quod à LXX. pretermissum dicit hunc iudicem, cum ita legamus Iudicum 12. v. 11. καὶ ἔκρινεν μετ' αὐτὸν τὸν ἰσραὴλ αἰλὼμ ὁ ζαβουλωνίτης. Sed & hic noster ante pagina 354. 40. *Deinde Ebron Zabulonites octo annis*. Deinde Æglon ex Ephraim octo annis. *Nonnulli autem septem annis Abatthan coniungunt quatuor annos Ebron*. In Græco erat τὰ ἑβρὼμ τεσσαράκοντα ἔτη. Plane Ebrom ille est Elon, Æglon autem Abdon Ephraimites, Abatthan demum Esebon siue ἐσεβὼν, cuius forte annos cum Elonis annis iungebant.

365. 20. *Rursus à prima*.] Ios. Scaliger lib. 5. de emend. temp. Sentit Plinius vrbem conditam anno 1. Olympiadis septimæ, quæ sententia multos assertores habet, Dionysium, Eusebium alios, & in primis veterem Chronologum apud Clementem; ἀπὸ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν ῥώμης κτίσιν ἔτη κδ. Nam quo minus integri sint 24. desunt tot dies, quot sunt à Palilibus ad proximos dies æstiuos, quibus ludicrum Olympicum celebrabatur. Neque aliter Solinus censet, qui dicit cœptante Olympiade 7. Romam Palilibus conditam hoc est circa initia 7. Olympiadis.

Ibid. *Hinc ad Babylonis*.] Idem eodem libro p. 221. agens de consulatu Iunij & Bruti ita legit hunc locum. At vetus Chronologus, apud Clementem ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν βασιλέων ἀναίρεσιν ὕπατοι ἐγένοντο ἐκ' ἔτη διακόσια τεσσαράκοντα τρία. Hinc ad tempus quo sublati sunt reges & consules creati anni CCXLIII. In Florentina edit. Clem. legebatur ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν βαβυλῶνος ἀναίρεσιν ὕπατοι ἐγένοντο ἐπὶ ἔτη διακόσια μγ. Heruetus hæc conuertens addidit à *Dario*. Certe si Chronologos cæteros consulas, annorum numerus, quos affert Clemens, magis conuenit cum spatio temporis à condita Roma ad Regifugium quam ad euersionem Babylonis. Et hic omissis Græcis videtur epochas Romanorum persequi. quamobrem huic emendationi assentientes quod sequebatur ἀπὸ δὲ τῆς βαβυλῶνος ἁλώσεως ἐπὶ τὴν ἀλεξάνδρου τελευτὴν legemus ita ἀπὸ δὲ τῆς βασιλέων ἀναιρέσεως ἐπὶ τὴν α. τ. A Regifugio autem ad Alexandri obitum anni 186. Totidem reperies in Chron. Eusebij ab Olympiade 66. ad 114. vbi Regifugium & Alexandri mors notantur.

365. 30. *Hinc ad victoriam*.] Idem lib. 5. pag. 237. Dupliciter sumitur initium Actiacæ victoriæ. Aut enim à classe Antonij & Cleopatræ victa, & Thoth fixo, aut ab Alexandria recepta. Diem ipsum docet Dio classis deuicta 4. Non. Septemb. Cæsare Octau. 3. M. Valerio, Messala Coruino Coss. anno imperij Augusti 15. Iuliano 16. Rursus Chronologus vetus apud Clementem ἀπὸ τῆς ἀλεξάνδρου τελευτῆς ἐπὶ τὴν αὐγούστου νίκην ὅτε ἀντώνιος ἔσφαξεν αὐτὸν ἐν ἀλεξανδρείᾳ ἔτη διακόσια πέντε. A sequenti igitur anno Iuliano putat Actiacam victoriam, nempe à consulatu 4. Augusti & Alexandria recepta. Horatius lib. 4. Ode 4.

--nam tibi quo die
Portas Alexandrea supplex,
Et vacuam patefecit aulam,
Fortuna lustro prospera tertio
Belli secundos reddidit exitus.

Ibid. *Ad certamen quod Romæ*.] Gr. ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ὃν ἔθηκε Δομετιανός. Idem lib. 5. 243. hunc locum citans. Tetraeterides inquit per Capitolinos Agonas seruabantur. Quorum primus à Domitiano institutus fuit, duodecimo eius & Seruij Cornelij Cōsulatu. Anno Iphiti 1014. scribebat librum suum de die natali Censorinus, quo anno prodit celebratum vndequadragesimum Agonem Capitolinum anno Christi 238. Idem lib. 1. cap. 10. Auson. lectionum docet exemplo ludorum Olympicorum institutos fuisse hos Agonas, in quibus omne genus artifices certabant, & quercu coronabantur, & Romæ non per lustra vt antea magnum annum vt vocabant, sed per Capitolinos Agonas computabant.

Ibid. 50. *Ab Adam quidem*.] Discrimen illud est inter Hebræos & LXX. quod ab illis quidem ab Adamo ad diluuium numeretur anni tantum 1656. at LXX. vt est apud Eusebium circa tempora Salomonis, *Ab Adam vsque ad diluuium 2242. anni*, quæ verba sunt addenda etiam alio eiusdem Chronici loco circa 199. Olympiadem post illa verba à diluuio vsque ad Abraham consentientibus tribus manuscriptis codicibus. Vide D. Augustinum lib. 15. cap. 23. de Ciuit. Marianum Scotum, & Adonem Viennensem, & his historicis antiquiorem Gregorium Turonensem, ex cuius historiæ calce corrigendum est caput, & idem numerus LXX. scribendus.

367. 10. *Natus est autem*.] Edidimus hunc locum è Græco Florent. edit. nihil morati correctionem interpretis, qui & ita priori editione conuerterat. Neque enim hic valet illud Sophoclæum δεύτεραι φροντίδες. Illexit in errorem virum doctum, diuersa ratio numerandi annos Augusti. Alij enim annos eius imperij putant à primo consulatu ipsius, atque ita 56. reperiunt. Natus enim est Augustus Cicerone & Antonio coss. v. c. 691. Consulatum gessit 711. annum agens 20. vt Suetonius & Dio tradunt, vel vt ipse ait in indice suo ab A. Schotto vulgato 19. mortuus est 14. Calend. Septemb. v. c. 767. ætatis suæ 75. m. 10. d. 26. Natus est Christus ætatis eius 62. vrbis 752. ab eius consulatu 42. inchoato. vt scribit Eusebius lib. 1. cap. 5. Hist. Epiphanius hæres. 51. & in Anchor. Orosius lib. 7. ca. 2. At Tertullianus aduersus Iudæos & Irenæus lib. 3. cap. 25. an. 41. absoluto scilicet. Alij vero annos Augusti numerāt ab Actiaca victoria quo tempore solus imperauit an. 43. atque ita præcedenti pag. Clemens 43. annos Augusto tribuit, & nunc anno eius 28. natum Christum ait. Vt Eusebius lib. 1. cap. 5. Hist. octauo & vicesimo ab Ægypto occupata. Beda lib. de sex ætatibus mundi natum eum vult anno 27. Actiacæ victoriæ, quod probat Ioseph. Scaliger 6. de emendat. tempo. 256. On. Panuinius in Chronico Ecclesi. an. 29. in Commentar. in Fastos

30. Victoria illa notatur à Dione 4. Non. Septem. an. V. C. 723. Panuinius ortum Christi an. V.C. 752. Maneat ergo annus 28. Augusti & hoc in loco Clementis & aliis Chronologis relinquatur quadragesimus secundus, vel restituatur potius Hesychio apud Anastasium in Quæstionibus in scripturam Quæst. 92. quod fragmentum quoniam & Clementis nostri meminit adiiciam ex manuscripto Regg. M. Ἐν γὰρ τῷ μβ. ἔτει τῆς βασιλείας αὐγούστου μηνὶ δεκεμβρίῳ κε, ἡμέρᾳ ἕκτῃ, ὥρᾳ. ζ τῆς ἡμέρας ἐγεννήθη ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς κατὰ σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου μαρίας. ἔτους κατὰ αὐτοχεῖς ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς χριστοῦ γεννήσεως καὶ σταυρώσεως ἐξακισχιλίων συνάγεται γὰρ ἀπὸ ἀδὰμ ἕως φαλὲκ υἱοῦ ἐβὲρ ἔτη τρισχίλια καὶ ἀπὸ φαλὲκ ἕως μβ τῆς βασιλείας αὐγούστου ἔτη ͵αξζ καὶ λοιπὸν συναναστραφεὶς ὁ σωτὴρ τοῖς ἀνθρώποις ἔτη λγ οἱ γίνονται ἀπὸ ἀδὰμ ἕως τῆς χριστοῦ γεννήσεως καὶ σταυρώσεως ἔτη ϛ πλήρη· ὁ γὰρ φαλὲκ κατὰ τὴν προφητείαν μωσέως τὸ ἥμισυ λέγεται τοῦ χρόνου τῆς χριστοῦ ἐπιφανείας. ὥσπερ γὰρ τὸν ἄνθρωπον τῇ ϛ ἡμέρᾳ πλάσας ὁ θεὸς καὶ ἐξῆς ὑποπεσόντι τῇ ἁμαρτίᾳ, οὕτως καὶ τῇ ϛ ἡμέρᾳ τῆς χιλιάδος ἐπὶ τῆς γῆς ἦλθεν καὶ ἔσωσεν αὐτόν, τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ ἡ θεία γραφὴ λέγουσα ἡμέρα κυρίου ὡς χίλια ἔτη ἅπερ καὶ κλήμης καὶ θεόφιλος καὶ τιμόθεος οἱ θεοφιλέστατοι χρονογράφοι ἐξέθεντο. Hæc à G. Herueto Latina facta reperies in Bibliotheca Sanctor. Patrum, in quibus hæc mutanda sunt. Nam in 42. anno imperij Augusti, mense Decembri 25. die sexto, hora 7. diei natus est. Item, vsque ad natalem & crucifixionem 6000. Nam ab Adam vsque ad Phalec filium Heber anni 3000. & à Phalec vsque ad 42. annum. Postremo; Ita etiam sexto die millenarij venit in terram, & seruauit eum. Sic enim corrigendum esse constat è Græco & rationibus ipsis annorum: quin ne illud quidem vacare mendo videtur in Græco, dum ait ad annum Augusti esse tantum 1067. Nam si additis 33. fiunt sex annorum millia plena, 2967. fuerint oportet. Quanquam rara est & paucorum Chronologia sexto millenario natum Christum: Ecclesia quidem Græca circa annum mundi 5500. ortum Christi notat cum Eusebio in fragmentis Chronicorum à Curterio editis, at Romana 5199.

Ibid. 20. *Annum acceptabilem.*] Locus est Esaiæ 61. v. 2. vt prædicarem annum placabilem domino LXX. καὶ καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτόν. Et vocare annum acceptabilem domini. Clemens κηρύξαι legit. Hilarius in Psalm. 52. prædicare annum domini acceptum. Hieronymus, & annunciarem annum placabilem domino. Procopius in Esaiam δεκτὸς ὁ κατὰ τὴν ἄνεσιν εὐδοκίας, τὸν τῆς ἐνανθρωπήσεως καιρὸν ἔτος εἰπὼν ἐν ᾧ διάγων ἐπὶ γῆς φῶς ἡμέρας τοῖς πιστεύουσι παρέσχετο. At hæc Clementis de anno vno prædicationis Christi constat etiam fuisse Tertulliani in Iudæos sententiam. I. Africani 5. annal. & Lactantij li. 4. cap. 10. quin & S. Augustini 18. Ciuit. cap. 54. nisi forte in nomine consulum deceptus est. Communis Chronologorum sententia est Christum mortuum esse non eo ipso anno quo baptizatus est hoc est 30. sed quarto mense anni sui 33.

Ibid. *Sunt autem.*] I. Pamelius in librum Tertulliani aduersus Iudæos cap. 8. Clementem ait hoc loco afferre opinionem cum eorum qui 41. tum eorum qui 42. Augusti anno Christum volunt natum, quod antea ortum eius retulerat in annum 28. post deuictam Cleopatram, & nunc addat aliorum sententiam, qui *subtilius natali Domini non solum annum, sed & diem addunt, quem dicunt 29. anno Augusti* (sic enim legendum est, pro eo quod mendose iterũ est 28.) *in 25. mensis Pachon*, quem nos Decembrem dicimus, *natum*. Vide etiam G. Mercatoris Chronolog.

Ibid. 30. *Mensis Tubi.*] τῷ τυβὶ μηνί. Beda lib. de temporum ratione cap. 9. Ægyptij qui primi ad Solis cursum, cuius motus tardior facilius poterat comprehendi, menses putare cœperunt sumpto ab Autumni tempore primordio tricenis hos produntur includere diebus, quorum primus mẽsis Thoth 4. Cal. Septembrium: II. Paophi 4. Cal. Octob. III. Athyr 5. Cal. Nouemb. IIII. Chœac. V. Tybi 6. Cal. Ianuar. VI. Mechir 7. Cal. Februar. VII. Phamenoth 5. Cal. Martiar. VIII. Pharmuthi 6. Calen. April. IX. Pachom 6. Cal. Maiar. X. Payni 7. Cal. Iuniar. XI. Epiphi 7. Cal. Iul. XII. Mesori 8. Calend. Aug. sumit exordium: quem 10. Cal. Septem. die terminantes residuos 5. dies ἐπαγομένας vel intercalares siue additos vocant, quibus etiam quarto anno diem sextum, qui ex quadrantibus confici solet adnectunt. Hæc Bedæ enumeratio pertinet ad annos Ægyptiorum Actiacos, nam veterum Ægyptiorum ante victoriam Actiacam anni cum Bissextum omitterent ob quadrantem sex horarum addendum, anticipabant vno die quarto quoque anno & vt ait Ios. Scaliger de emendat. temp. pag. 133. eorum Thoth laxis habenis in anteriora fugiebat, eoque fiebat vt cum Romanis mensibus non possent comparari. Verum anno Iuliano recepto & Thoth fixo, diem sextum addiderunt vt scribit Eusebius in Chronicis à I. Curterio editis sic n. manuscript. συμπληροῦνται δὲ τῇ κγ τοῦ αὐτοῦ κατ' ἔτος καὶ ποιοῦσιν ὅλον μῆνα τριακονθήμερον ἀπὸ τῶν λοιπῶν πέντε ἡμερῶν. ἐὰν δὲ κατὰ τύχην ᾖ τετραετηρικὸς, τοῦτ' ἔστι βίσεκτος, ἓξ γίνονται τοιαῦται ἐπακταί. Hæc ideo addidi quod & graues auctores Ægyptiorum veterum menses vagos à recentioribus fixis non distinguentes errarint, quod in Plutarcho notat Scaliger pag. 163. & quidam alios immerito reprehendant Ægyptios menses cum Latinis comparantes vt I. Lalamantius Lactantium Firmianum quod lib. 1. cap. 6. de falsa religione Thoth Septembri nostro respondere censuerit. Est in eodem Anastasij libro fragmentum quoddam constitutionum Apostolicarum quod subiiciam ex manuscripto, tum quia in iis quæ à F. Turriano editæ sunt non reperitur, tum quia in interpretatione quædam restitui possunt è Græcis. Ἐπειδὴ μὲν γὰρ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου μαρίας ἐν βηθλεὲμ κατ' αἰγυπτίους χοιὰκ κε. ὥρᾳ ἑβδόμῃ τῆς ἡμέρας (sic apud Hesychium paulo ante) ὅ ἐστιν πρὸ ἑπτὰ καλανδῶν ἰανουαρίων. ἐβαπτίσθη δὲ ἐν τῷ τριακοστῷ αὐτοῦ ἔτει ὑπὸ ἰωάννου τῇ τυβὶ ια, ὥρᾳ ι τῆς νυκτὸς ἐν τῷ ἰορδάνῃ ποταμῷ. ἔμεινεν δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ ἕως ἐγένετο ἐτῶν λβ καὶ μηνῶν τριῶν. ἐν δὲ τῷ τριακοστῷ τρίτῳ ἔτει αὐτοῦ ἐσταυρώθη φαμενὼθ κθ. ἡμέρᾳ ϛ. ὥρᾳ ϛ τῆς ἡμέρας, καὶ τῆς σελήνης ιδ. ἀνέστη δὲ ἐν τριημέρῳ φαρμουθὶ ἡμέρᾳ α, ὥρᾳ. ϛ τῆς νυκτὸς καὶ ὤφθη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. καὶ ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ δι' ἡμερῶν μ, διδάσκων ἡμᾶς κηρύσσειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ἀνελήφθη δὲ παχὼν μγ, ὥρᾳ θ τῆς ἡμέρας.

Ibid. *Aliqui autem.*] Epiphanius hæresi 51. refert natum esse Christum circa Ianuarium mensem, hoc est ante octauum Iduum Ianuarij quæ est sexta (non quinta) eiusdem mensis secundum Romanos, secundum Ægyptios Tybi vndecima, iuxta Syros siue Græcos Audinæi sexta, & ab eo die vsque ad diem ante decimum tertium Cal. April. & secundum

secundum Ægyptios Phamenoth mensis 24. compleuisse annos triginta duos, & resurrexisse 26. Phamenoth ante xi. Cal. Apriles.

369. 10. *Aquam enim Moy.*] Ios. Scaliger in Notis quibusdam ad Orpheum. Moi Syriacè est aqua. sed manifestè Moses ipse dicit nomen impositum sibi quod extractus sit ab aquis משה extractus, non à Syriaco מי. Hoc enim ridiculum est; quare in eo errant, & Philo & Iosephus, & alij veteres, dum eum falso ὑδατογενῆ interpretantur.

Ibid. 60. *Quæ carebat liberis.*] Extant hæc carmina Ezechieli apud Eusebium Præpar. li. 9. cap. 4. multaque alia ex eodem cum quibus hæc collata si fuerint, multa corrigi in Græca editione poterunt. Ea ita Græce habet liber Clement. κἄπειτα θυγάτηρ βασιλέως ἄζευξις ὀμοῦ quod correxit Heruetus ἄπαις ὁμοῦ. Apud Eusebium legitur illud rectius. Itaque retenta vera lectione verte, Dein nata Regis cum suis pedissequis. Abras vocabant ancillas Attici. Suidas ἄβρα οἰκότριψ γυναικὸς κόρη ἔντιμος. Deinde adfert exempla ex Menandro in Pseuderacle & in Sicyonia, quod ideo moneo à manuscripti interpũctione monitus, quod vir doctus existimasse videatur nomen patriæ Sicyoniam fuisse. Citatur poëma illud à Stobæo li. 51. vsi sunt ipsi LXX. Exodi cap. 2. κατέβη ἡ θυγάτηρ φαραὼ λούσασθαι ἐπὶ τὸν ποταμὸν καὶ αἱ ἄβραι αὐτῆς παρὰ τὸν ποταμὸν παρεπορεύοντο. Absque hoc loco esset, probati poterat emendatio interpretis, cui occasionem dedit forte an locus ille Eusebij li. 9. Præp. cap. 4. qui ex Artabano tradit Merrhin filiam hanc fuisse Palmanothis, vxorem Chenephris regis terræ Memphriticæ, quę cum sterilis esset subiecit sibi quendam Iudæorum infantem.

380. 40. *Efficiamini autem.*] Nicephorus li. 10. cap. 26. Historiæ, Spectatores nummularios (in margine erat δοκίμους τραπεζίτας, vtrumque suspectum) nos esse diuinum oraculũ iubet, & vt pulcherrimũ quodque ex rebus omnibus diligentes, quod malum est abiiciamus, quod bonum autem disquiramus & inuentum retineamus. S. Basilius in principium Prouerb. καὶ ὡς δόκιμος τραπεζίτης τὸ μὲν δόκιμον κατέχει, ἀπὸ δὲ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀφέξεται. Idem in 1. cap. Esaiæ. Pauci probi trapezitæ. Rari admodum sunt, qui cuncta queant explorare, & bona quidem penes se nouerint retinere, ab omni autẽ specie mala sibi temperare. S. Ambrosius proœmio explanat in Lucam. Erat autem populi gratia discernere spiritus, vt cognosceret quos referre deberet in numerum prophetarum, quos autem, quasi bonus nummularius, improbare, in quibus materia magis corrupta sorderet, quam veri splendor luminis resultaret. 1. Thessalonicens. 5. v. 21. Omnia probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos. Gr. πάντα δοκιμάζοντες τὸ καλὸν κατέχετε. Tertullianus de præscriptionibus, omnia examinate, quod bonum est tenete.

381. 30. *Lucerna est præceptum.*] λαμπτὴρ ἐστὶν ἐντολὴ ἀγαθή, νόμος δὲ φῶς ὁδοῦ. Prouerbior. 6. v. 23. ὅτι λύχνος ἐντολὴ νόμου καὶ φῶς. Quoniam lucerna mandatum legis, & lux. Aquila Symmachus & Theodotio, λύχνος ἐντολὴ καὶ νόμος φῶς vt in editione Romana annotatur. vulg. Quoniam mandatum lucerna est, & lex lux. Ex Hebræo ad verbum, Quia vt lucerna est mãdatum, & lex vt lux: & via vitæ sunt increpationes eruditionis. Vide 392. 30.

Ibid. *Lex est Rex.*] Muretus in Senecam; Quare bonis viris mala accidant. Hanc in offensam velocitatem procedere æternæ legis imperio. Ita vocabant, inquit mentem, ac consilium diuinum: siue vt Cicero 2. de legibus rationem rectam summi Iouis, & eo sensu dixit Pindarus νόμον εἶναι πάντων βασιλέα θνητῶν καὶ ἀθανάτων vt est apud Platonem in Gorgia, quod etiam posuerat Chrysippus lib. 1. περὶ νόμου vt est li. 2. D. de legibus, & apud Euripidem Hecuba ait legi illi etiam Deos paruisse ὡς οἱ θεοὶ σθένουσι, χὠ κείνων κρατῶν νόμος. Vide fragmenta Pindari. Illud quoque paulo ante de iuuenum mentibus ex Homeri est Iliad. γ. ὁπλοτέρων δ' ἀνδρῶν αἰεὶ φρένες ἠερέθονται.

Ibid. 50. *Ecce ego.*] Vide apud LXX. cap. Gen. 17. v. 4.

IN LIB. II. STROMATVM.

387. 60. *Sed qui spiritum.*] D. Paulus 1. Cor. 2. v. 10. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Ita locum hunc de Spiritu sancto exposuit Didymus Alexandrinus li. 1. de Spiritu sancto. Sic & quæ Dei sunt nemo cognouit nisi τὸ πνεῦμα, id est Spirit' Dei, τὸ γὰρ πνεῦμα hoc est Spiritus enim scrutatur omnia etiam alta Dei.

392. *Hoc eloquium.*] Gr. ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὸν καὶ ἄπορον. Ita legitur hic locus in Florentina editione Clementis: apud Theodoretum autem εἰ μὴ ἐλπίζητε τὸ ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσετε fortasse Clemens scripserat, ἐὰν μὴ ἔλπησθε ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσετε. Vtitur autem & alibi Heraclitus verbo ἔλπεσθαι potius quam τῷ ἐλπίζειν. Est enim illud magis Ionicum. Henr. Stephanus in Poësi Philosoph. Interpres Theodoreti li. 1. Therapeutices Græc. vertit. Ni speretis quod sperare non est, nequaquam inuenietis quod inscrutabile, dubium inaccessumque est. Pindari porro dictum quod paulo post addit habes & pag. 30.

398. *Merito ergo.*] Gr. σοφία ἐν στόματι πιστῶν. Est in Ecclesiastici cap. 15. Versus 10. vnde hoc fortasse Clemens. Sapientiæ enim astabit laus & in ore fideli abundabit, & dominator dabit eam illi. In quem locum scribens C. Iansenius relatiuum putat referendũ ad laudem, & non ad sapientiam, quod Græca habeant ἐν γὰρ σοφίᾳ ῥηθήσεται αἶνος, καὶ ὁ κύριος εὐοδώσει αὐτόν. In sapientia enim dicetur laus & dominus prosperabit illam. At Dionysius Carthusianus & N. Lyranus vtrumque membrum quod sequitur referunt ad sapientiam, & exponunt, Sapientiam augebit suo laudatori fideli. Clemens videtur editionem legisse quam sequutus est auctor vulgatæ. Sic in præcedẽti versu παρὰ κυρίου ἀπεστάλη alius ad laudem, alius ad sapientiam refert. Similis est ille locus cap. 34. Sapientia in ore fidelis complanabitur Gr. σοφία στόματι πιστῷ τελείωσις. Sapientia ori fideli condeli consummatio.

Ibid. 50. *Mens videt.*] Tertullianus de anima, 18. Meminerat Epicharmi Comici: Animus cernit, animus audit, reliqua surda & cæca sunt apud Plutarchum 2. de fortuna Alexandri longior profertur hæc sententia: εἰ μὲν γὰρ ὡς φησιν Ἐπίχαρμος νοῦς ὁρῇ, καὶ νοῦς ἀκούει, τἆλλα δὲ τυφλὰ καὶ κωφὰ τυγχάνει λόγου δεόμενα. Citatur & à Theodoreto li. 1. contra Græcos & ab Aristotele sect. 11. Problem. 33. sententia vero sacra legitur Ecclesiastici 6. v. 34. in Antuerpiensi edit. ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ συνιέναι. Si dilexeris audire, recipies intellectum. In Latina vulg. Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam. In Romana ta-

men editione omittitur vox συνέσιν, vt apud Clementem, & annotatur in quibusdam libris eam addi. Certè in Hebræo est, vnde vertunt quidam, si affectus fueris studio audiendi prudentiam percipies.

399.10. *Et lapis qui vulgo.*] Quid est cur Heraclius lapis ferrum ad se trahat ingens inter Physicos pugna est. Galenus περὶ στοιχ. β. φυσικὴ γὰρ τίς ἐστι δύναμις ἑλκτικὴ τῶν οἰκείων ἑκάστῳ τῶν ὄντων ὥσπερ ἐστὶ τῷ λίθῳ τῇ ἡρακλείᾳ τοῦ σιδήρου. Clemens Alexand. ἕλκειν τὸν σίδηρον διὰ συμπάθειαν. Gregorius ἀῤῥήτῳ τῆς φύσεως βίᾳ, alij ἀπορροίαις πνευματώδεσι teste Plutarcho, quidam magnetem ferrum appetere tanquam cibum, quo vitam sustentet, eaque lapides omnes via viuere probare non cessant. Nos τῇ ἀῤῥήτῳ ἰδιότητι id fieri putamus. Nonnullæ porro pluresque huiusmodi sententiæ, quas referre piget, indignæ sunt quæ refutentur, præter vnam Galeni cui succinit Clemens: quæ ideo mihi non arridet, quod permulta varias res ad se deriuent, cum quibus nulla est prorsus συμπάθεια: quæ enim Rhabarbari cum flaua bile, que agarici cum pituita οἰκειότης; alia sileo, quæ succini cum paleis, quæ adamantis cum festucis, quæ plantæ cuiusdam cum sanguine eum, vt tradit ipse Galenus, elicientis affinitas? Brodæus Miscel. lib. 3. cap. 29.

404. 30. *Qui me audit.*] Græc. ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνης πεποιθὼς, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ. LXX. Prouerb. 1. v. 33. ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ. At me audiens habitabit in spe, & requiescet absq; terrore ab omni malo. Latina vulg. Qui autem me audierit, absque terrore requiescet, & abundantia perfruetur timore malorum sublato. In editione Romana Sixti v. annotatur ex quodam Scholiaste ad alteram partem huius versus ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνῃ πεποιθὼς, quo modo legit Clemens. Ex Hebræo. Qui autem obedit mihi habitabit confidenter, & requiescet à timore mali.

412. 30. *Ille ergo.*] Origenes tract. 35. in Matthæum videtur astruere impossibile esse eos, qui post susceptam Euangelicæ prædicationis gratiam & fidem, abnegauerunt Christum, rursum ad pœnitentiam reuerti, & veniam delicti impetrare, qui error in Nouatianis damnatus est. Et hunc errorem videtur hausisse è schola Clementis Alexandr. præceptoris sui: is enim lib. 2. Stromat. duas tantum pœnitentias per omnem vitam admittere videtur, alteram ante baptismum, alteram post, plures autem minimè. Cæterum credibile est tam Clementem quam Originem noluisse pœnitentiam lapsis denegare, sed peccantes à relapsu deterrere voluisse his dictis. Sixtus Senen. lib. 6. Bibliothecæ an. 119.

413. *Vt qui obtusis.*] Græc. ὁ δὲ ἐσφαιρωμέναις λόγχαις γυμναζόμενος. Campidoctores & exercitatores, qui iuuentutem gladiis depugnare docent, pila buxea aut eburnea mucrones gladiorum muniunt ne lædant. Ex pilæ tam in Italia, quàm hic in Gallia Botones vocantur. Græci σφαίρας dicunt. Clemens τὸ δόρατος ἀποδεδεμένης τὴν σφαῖραν, Polybio dicitur ἐπισφαίριον li. 10. Similiter hastarum λόγχας præmuniebant, à quo vocabant ἐσφαιρωμένας. Ibidem Polybius τοῖς δὲ τοῖς ἐσφαιρωμένοις γρόσφοις ἀκροβολίζειν. Liuius ad verbum hæc vertens dixit; præpilatisque missilibus iaculati sunt: Neque adeo male G. Heruetus locum Clementis vertit, cum tu potius rem totam penitus ignoraueris. Vertendum igitur, Quemadmodum si quis præpilatis hastis deludens aliquem interfecerit, pila ex cuspide hastæ delapsa. Villiomarus in Titium li. 5. cap. 11.

Ibid. 50. *Factura.*] Medeam Euripidis Latino carmine reddidit G. Buchananus.

Videoque quantum perpetrabitur nefas;
Sed pessimorum facinorum genitor furor,
Ratione maior me retrorsum distrahit.

Eadem apud Ouid. Metamor.

aliudque cupido,
Mens aliud suadet: video meliora, proboque,
Deteriora sequor.

Ibid. 60. *Quæ sibi.*] Rectius conuertit è Græco pag. 231. 50. cap. 10. lib. 2. Pædago. hunc versum Odyss. λ. Non enim fuit aurum illud mariti sed vt docet Eustathius ἐδωροδόκησε κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἡ χρυσὸν ἔλαβεν ἀντὶ τοῦ ἀνδρὸς ὡς οἷον ἀπημπολήσασα ἐκεῖνον ὅρμον χρυσοῦ δοθέντος αὐτῇ παρὰ πολυνείκους ἢ ἀδράστου. Nam cum eius arbitrio permissum esset vt vir eius proficisceretur ad bellum, aureo illo torque corrupta secundum aduersarios eius litem dedit. Cicero lib. 4. in Verrem. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, vt cum vidisset monile, vt opinor ex auro & gemmis, pulchritudine eius incensa salutem viri proderet. Athenæus li. 6. tradit ideo celebre fuisse Eriphyles aureum monile, quia tum aurum foret in magna apud Græces penuria, quin & argenteum poculum illa ætate non sine admiratione velut nouum & insolens quippiam visum fuisse. In vulgata interpretatione Homeri idem error emendandus est & apud Pausaniam in Bœoticis ex interpretatione Loescheri.

414. 50. *Silentium sermone.*] ἔστι γὰρ τῷ ὄντι οὐ σιγὴ λόγου διαφέρει ex Euripidis Oreste hæc esse monuit nos doctissimus vir Fed. Morellus aliquantulum immutata; sic enim habet. ἔστι δ' οὗ σιγὴ λόγου κρείσσων γένοιτ' ἄν, ἔστι δ' οὗ σιγῆς λόγος. Versum proxime sequentem Athenodoro tribuit Stobæus tit. 126. Vide quæ in 208. 30. annotata sunt.

418. 20. *Attende tibi.*] Gr. πρόσεχε σεαυτῷ. Deuteronomij 15. v. 9. Πρόσεχε σεαυτῷ μήποτε γένηται ῥῆμα κρυπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἀνόμημα. Attende tibi ne forte fiat verbum occultum in corde tuo iniquitas. Latina vulg. Caue ne forte subrepat tibi impia cogitatio. Scripsit elegantissimam homiliam in hunc Mosis locum D. Basilius, atque inter cætera hoc ait, πρόσεχε σεαυτῷ, ἐπίγνωθι σεαυτὸν τίς εἶ. γνῶθι σαυτοῦ τὴν φύσιν ὅτι θνητὸν μὲν τὸ σῶμα· ἀθάνατος δὲ ἡ ψυχὴ καὶ ὅτι διπλῆ τίς ἐστιν ἡμῶν ἡ ζωή. Attende tibi ipsi. In examen teipsum aduoca; tuam ipsius naturam fac noueris. Nam corpus quidem mortale, anima vero immortalis est. Scito duplicem nobis propositam esse vitam.

420. *Deo enim magis.*] S. Cyrillus Alexandr. 10. in Iulianum. Ἡμεῖς νοητὴν καὶ πνευματικὴν ἀποπληροῦντες λατρείαν προσεπετάχθημεν προσκομίζειν εἰς ὀσμὴν εὐωδίας παντοδαπὴν ἀρετῆς ἐπιείκειαν, πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην, δικαιοσύνην, ἐγκράτειαν, ἀκαταπαύστους δοξολογίας· ἀϋλος γὰρ αὐτὴ θυσία τῷ ἀΰλῳ καὶ καθαρῷ πρέπουσα θεῷ καὶ τοῦτο τῆς συνουσίας ἀναθήματα ἢ ἄλλο δοῦ εὐζωΐας οἱ βίοι. Hæc ita citantur ab Anastasio in Quæstionibus de scripturæ locis quas G. Heruetus interpretatus est. Nos cultum implentes spiritualem & qui cadit sub intelligentiam, iussi sumus offerre in odorem suauitatis omne genus virtutis, fidem, spem, charitatem, iustitiam, continentiam, perpetuas glorificationes. Nam hoc materiæ expers sacrificium Deum decet qui est expers materiæ, & purus,

& purus, & honeſtatis cadentis ſub intelligentiam donaria ſunt modi veræ quæ recte agitur vitæ. Interpres Cyrilli hic videtur aliter legiſſe in 5. reſponſione li.10. vt cũ vertit extrema, Et mentalis fragrantiæ oblationes ſunt vere honeſtæ vitæ modi, εὐοσμίας.

423.60. *Eleemoſyna & fides.*] Gr. ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις φυλακαὶ βασιλικαί. Prouerb. 20. v. 28. ἐλεημοσύνη καὶ ἀλήθεια φυλακὴ βασιλεῖ. Eleemoſyna & veritas cuſtodia Regi. Latina vulg. Miſericordia & veritas cuſtodiunt Regem, & roboratur clementia thronus eius. Aquila pariter vertit ἔλεος καὶ ἀλήθεια; ac ſæpe conuenit cũ Latina vulgata hic interpres, ſed Hebræis eadem vox & veritatem, & fidem ſignificat, vt Grecis, miſericordiam & elemoſynã: Prouerb. 3. v. 3. ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις μὴ ἐκλειπέτωσάν σε. Latina, Miſericordia & veritas te non deſerant & c. 16. v. 21. ἐλεημοσύναι καὶ πίστεις παρὰ τέκτοσιν ἀγαθοῖς. Eleemoſynæ & fides apud fabricatores bonos. Quem locũ hic indicari putauit Heruetus. Latina, Miſericordia & veritas præparant bona. vtrobique eædem reperiuntur voces Hebreæ.

424.60. *Eſt ergo veriſſimum.*] Hæc ita Græcè ſcribuntur. ὥσπερ δοκιμάζεται χρυσὸς καὶ ἄργυρος εἰς κάμινον, οὕτως ἐκλέγεται καρδίας ἀνθρώπων κύριος. Prouerbiorum autem 17. v. 3. ſic ὥσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος καὶ χρυσὸς, οὕτως ἐκλεκταὶ καρδίαι παρὰ κυρίῳ. *Sicut probatur in camino argentum & aurum, ſic electa corda apud Dominum.* Latina ad verbum ex Hebræo, Sicut igne probatur argentum & aurum camino, ita probat corda Dominus. Aquila, Symmachus & Theodotio, καὶ δοκιμάζων καρδίας κύριος. In editione Romana hæc annotantur. Scholion, ἐκλέγεται καρδίας κύριος, quo modo legit Clemens. Bene ſit animæ doctiſſimi viri G. Herueti, qui ſi viueret, nobis gratias ageret.

425.30. *Qui autem.*] Plutarchus 2. de eſu carnium οἱ μὲν εἰς σφαγὴν ὑῶν ὀβελοὺς διαπύρους ὠθοῦντες, τῇ βαφῇ τοῦ σιδήρου ἀποσβεννύμενον τὸ αἷμα καὶ διαχεόμενον τὴν σάρκα θρύπτοι. καὶ μαλάξοι. οἱ δὲ οὔθασι συῶν ἐπιτόκων ἐναλλόμενοι καὶ λακτίζοντες, ἵνα αἷμα καὶ γάλα καὶ λύθρον ἐμβρύων ὁμοῦ συμφθαρέντων ἐν ὠδῖσιν ἀναδεύσαντες (ὦ Ζεῦ καθάρσιε), φάγωσι τοῦ ζώου τὸ μάλιστα φλεγμαῖνον. Alij verubus ignitis porcos iugulant, vt ferri tinctura ſanguis extinctus atque diffuſus carnem molliat, delicatamque reddat. Alij vberibus ſuum fœtarum inſtante iam partu inſiliunt eaque calcant, vt ſanguinem & lac & tabum fœtus ſimul interfecti inter matris dolores eximentes (Proh piacularis Iupiter) maxime inflammatam animalis partem vorent.

430. *Aſtutorum enim.*] Græ. σοφία πανούργων ἐπιγνώσεται τὰς ὁδοὺς αὐτῶν. ἀνοία δὲ ἀφρόνων ἐν πλάνῃ. Sic penitus legimus Prouer. 14. v. 8. excepto illo τὰς ὁδοὺς αὐτῶν. Aquila & Theodotio ἀφρόνων ἀπάτησις Symmachus ἀφρόνων δόλος. Latina vulg. Sapientia callidi eſt intelligere viã ſuam, & imprudentia ſtultorum errans. Hanc enim potius lectionẽ poſtulat & Græca & Hebræa. Chaldaicæ paraphraſis interpretatio, Sapientia callidi eſt intelligentia viæ ſuæ & ſtultitia ſtultorũ fraudulenta. Itaque ſic potes hæc vertere, ignorantia autem inſipientum in deceptione, Id eſt, nihil aliud cogitant quam quomodo imponere aliis poſſint. Præcedenti ſententiæ non abſimilis eſt illa Prouerb. 28. 5. ἄνδρες κακοὶ οὐ νοήσουσι κρίσιν, οἱ δὲ ζητοῦντες τὸν κύριον συνήσουσιν ἐν παντί. vel vt alibi συνήσουσι πάντα. Latina, Viri mali non cogitant iudicium qui autem inquirunt dominum animaduertunt omnia. Cæterum quamuis in malam partem ſumatur vox πανοῦργος tamen vt docet Suidas ſignificat & τὸν πάνυ φρόνιμον καὶ πάντα ἐπιστάμενον. Quo loco & manuſcripti ope mendum ſuſtuleris, ſi legas, καλεῖ δέ τις ἀπὸ δημείων τὸ δῆμον.

431. *Dicitur itaque.*] Varro li. 2. de re ruſtica cap. 4. Sus Græce dicitur ὗς olim thyſus dictus ab illo verbo quod dicitur θύειν quod eſt immolare. Ab Suillo enim genere pecoris immolandi initium primum ſumptum videtur: cuius veſtigia, quod initiis Cereris porci immolantur. P. Victorinus in Varronem hunc citat Clementis locum, & Ioſ. Scaliger legit θῦς ὗς quod Latine Varro ſcripſit thyſus. Vide libro 7. Strom. pag. 707. Cleanthis, Philemonis & Æſopi dicta in hanc ſententiam.

Ib. 20. *Ego vero.*] Theodoretus de Curat. Græcor. li. 3. Antiſthenes quidem Socratis familiaris Diogeniſque præceptor, qui temperantiam dicitur feciſſe quàm maximi, hæc de Venere olim dixit. Ego ſi Venerẽ capere mihi liceat, iaculis nihil moratus tranſfigam; quando hæc nobis honeſtas probaſque mulieres vna corrupit. Idem Antiſthenes Cupidinem naturæ vitium appellabat, cui vitio miſeri homines ſuccumbentes peſſimam ægritudinem Deum vocant. Stobæus tit. 29. ait eum dixiſſe voluptates eſſe venandas quæ labores ſequuntur non quæ præcedunt.

432.50. *Durij equi.*] Δουρείου τινὸς ἵππου εἰκόνα σώζει. Durei cuiuſdam equi ſpeciem præfert. Dici poteſt de homine multifariis & diuerſis inter ſe vitiis obnoxio. Clemens lib. 2. Stromatum de Baſilide loquens ſtatuente paſſiones animæ ſpiritus quoſdam rationali animæ annexos. Dureo equo ligneo ab Epeo fabricato multos Græcorum proceres fuiſſe incluſos notum eſt. Hen. Iunius Cent. 3. Prouer. 77. Hominem ergo quemuis intelligit qualem deſcribebat Baſilides. ὁ κατὰ Βασιλείδην ἄνθρωπος. Suidas Δούρειος ὁ ξύλινος ἵππος τῶν Ἑλλήνων dicitur & δουράτεος & δούρειος. Epiphanius hæreſi 21. Simonianorum διὸ καὶ τὸν παρ' Ὁμήρῳ δούρειον ἵππον μεμηχανημένον, ὃν νομίζουσιν Ἕλληνες ἐπιτηδὲς γεγενῆσθαι, λέγει πάλιν ὁ γόης ὅτι ἀγνοία ἐστὶ τῶν ἐθνῶν. Cæterum eadem ratione Athenæus li. 9. ex Diphilo dixit. Δούρειον ἐπάγω χῆνα τῷ φυσήματι. Dureum anſerem adduco magna inflatum mole, aut, vobis fero anſerem tumore Durium; quod ſcilicet farcimine diſtentus eſſet. Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 13. refert Cincium in oratione qua ſuaſit legem Fanniam de moderandis ſumptibus, obieciſſe ſuo ſeculo, quod porcum Troianum menſis inferrent, hoc eſt differtum variis animantium generibus. Vide Prouerbia Chil. 4. Cent. 10. 70.

434. 10. *Hæc habeo quæ.*] Hæc ita cõuerſa ſunt à Cicerone li. 5. Tuſcul. Quæſt. Græca ita legenda hic vt apud Theodoretum li. 12. τῆς θεραπευτικῆς. De Curat. Græc. Ἐκείνους δὲ θηριωδῶς βιοτεύοντας καὶ περιόντας θρηνῶμεν, καὶ ἀποθανόντων τὸ Σαρδαναπάλου ἐπίγραμμα προσγράψωμεν. τόδε γὰρ ἐκεῖνος ἐπέγραψε τῷ τάφῳ.

τοῦτ' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ μετ' ἔρωτος
τέρπν' ἔπαθον, τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται
Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.

Ἀλλὰ γὰρ οἱ πεφιλοσοφηκότες ἐπέγραψαν, ὁ δὲ χαίρειν πολλοῖς εἰπὼν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐστὶ ἐκεῖνο τὴν δουλείαν ἐκεῖνα κατώρθωσεν. ἔχει δὲ μόνον τοῦ παρεῖναι βίου τὴν δυναστείαν ἢ διήνεκῶς τὴν ψυχὴν ἀγωγὴν καὶ αὐτὰ ξυνειδότας αὐτῆς τὰ κάλλιστα καὶ μεμνημένην ὧν παρὰ νόμους εἰργάσατο. Illos brutarum animantium vitam degentes viuos quidem luctu commiſceremus, defunctorũ vero ſepulchris Epigramma Sardanapali inſcribamus. Ita enim illius tumulo inſcriptum fuit.

Hæc habeo, quæ edi, quæque exaturata libido
Hauſit, multa quidem & fœlicia cuncta reliqui.

Yyy

Nam cinis ecce ego sum, magna qui celsa tenebam Regna Nini. Sed enim egregie mentiti sunt, qui sic inscripserunt, neque enim qui vita defunctus est, habet amplius, quæ comedit olim ac bibit, sed ea omnia in putrem corruptionem abierunt. Habet autē solū iniquitatis suæ fœtorem, qui animam scelerum sibi consciam, eaque in memoriæ sinu perpetuo retinentem continuo dolore discruciat. Proferuntur & à Strabone li. 14. & ab Athenæo lib. 8. Dipnosoph. apud quos tertius versus alios duos præcedit. ad verbum ita vertuntur, Habeo quod comedi, quod proterue feci, quod in amoribus voluptatis percepi: multa vero fœlicia exoleuerunt, legitur enim apud Athenæum καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται. At apud Strabonem καὶ ὄλβια κεῖνα λέλυνται, vt hic apud Clementem. In manuscripto libro Quæstionum Anastasij vnde Theodoreti locū exscripsimus πάντα λέλειπται. Aliud elogium in Sardanapali tumulo exaratum inuenies & li. 12. Athenæi à Chœrilo versum, apud interpretem Aristophanis Auium ex Apollodoro, & Suidam ex Callisthene. ἔσθιε καὶ πῖνε καὶ παῖζε ὡς τἆλλα ὄντα ἀνθρώπινα οὐκ ὄντα τούτου ἄξια. Sculpta in lapide fuit imago dextræ manus coniunctis digitis, velut ad sonum elidendum in eoque literis Assyriis hoc inscriptum, Ede, bibe, & lude, reliqua humana nec digitorum crepitu digna sunt.

437.40. *Vespis crassiores.*] Repone ex priori editione, vespis acriores. σφηκῶν, ὡς εἰπεῖν, εἰσὶ δριμύτεροι. Isti enim obesi aduersarij & Olympici vespis, vt ita dicam, acerbiores sunt, ac præcipue voluptas. Vespa acerbior, prouerbium de præferoce & crudeli dicitur, vespæ namque insecti exigui ictus acerbi sunt & haud temere sine febri sunt testante Plinio, quippe cuius ter nouenis punctis interire hominem prodidere nonnulli. H. Iunius Cent. 6. Prouerb. 64. Plin. lib. 11. cap. 22. præcipue gustata serpente infestior est morsus vesparum, Ælianus li. 15. c. 9. de animalibus, aut cū in cadauere viperæ aculeū imbuerūt li. 5. c. 16.

Ib. 60. *Vir philosophatur.*] Diogenes Laert. in vita Zenonis Cittici hos ait esse Philemonis in Comœdia Philosophi, sed primo loco tertium ponit,

Εἷς ἄρτος, ὄψον ἰσχάς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ. φιλοσοφίαν καινὴν & cætera, vt apud Clementem non Εἷς ἄρτος, & καινὴν. Cum pane caricas vorat, & aquam bibit, Exercet ignotum Philosophiæ genus, Docet esurire, dehinc auditores capit.

441.10. *Metrodorus autem.*] Cicero lib. 2. Tusculan. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, & exploratum ita semper fore. Idem 3. de officiis. Nam si non modo vtilitas sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusque constitutionis spe explorata, vt à Metrodoro scriptum est continetur. Plutarchus de vita secundum Epicurum, τὸ γὰρ εὐσταθὲς σαρκὸς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα τὴν ἀκροτάτην χαρὰν ἔχει καὶ βεβαιοτάτην. Gellius li. 9. 5. Th. Canterus li. 2. cap. 6. καὶ

442.60. *Qui me audiet*] Vide quæ superius in pag. 404. annotata sunt.

444.50. *Grauia fuerunt.*] In libello sententiar. Comicar. hoc ita disticho Latino exprimitur ab H. Stephano, Tu nuptiarum tædia & molestias, Scis intueri, non tueris commoda.

445. *Patrem, vir.*] Hic senarius mutilus est, libet sic fulcire πατέρα δ᾽ ὁ γάμος ἐποίησεν ὡς μητέρα ἀεί vt sit apostrophe Comica ad alium, nisi quid docti cōtra. Fed. Morellus P.R.

Ibid. 10. *Maximum itaque*] Vide quæ annotata sunt in paginam 509. 20. cui simile illud Euripidis Medeæ

Ἥπερ μεγίστη γίγνεται σωτηρία
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῇ.

Fœlicitatem quam supremam existimo, Concors marito mulier vbi degit suo.

IN LIB. III. STROMATVM.

448.20. *Qui autem excisi.*] Gr. οἱ δὲ ἐκτετμημένοι κατὰ συμφοράν. *Qui autem excisi sunt casu aliquo sinistro, Eunuchi facti sunt ex necessitate.* Hæc omnia ex Clemente transtulit Epiphanius in librum suum. 1. hæresi 32. pag. 96. Basil. edit. vbi hoc deest membrum. Illud quoqꝫ quod sequitur, *Propter ea quæ ex matrimonio eueniunt*, & alia vsque ad finem periodi manca sunt apud Epiphanium, qui ex hoc loco restituēdus est. Item illud, Apprehende ergo, Græce est ἀντέχου τοίνυν μαχίμης γυναικός, rectius quam apud Epiphanium ἀντέχου μαχίμης. Sustine pugnacem vxorem. Nec melius opinor vertit Cornarius, Quum autem, inquit, gratiarum actio & benignitas Dei in petitionem tuam inciderit, quam Heruetus, *Quando tua Eucharistia inciderit in petitionem*: Græce vtrobique erat ὅταν δὲ φανῇ ἡ εὐχαριστία σου εἰς αἴτησιν ἐμπεσοῦσα. Sequitur apud Clem. καὶ τῆς τὸ λοιπὸν ἢ κατορθῶσαι ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον vbi corrigit Heruetus καὶ τῆς vertitque, *& de cætero petas non recte & perfecte agere, sed non labi, duc vxorem.* Apud Epiphanium καὶ στῇς τὸ λοιπὸν, ἢ κατορθώσας μὴ σφαλῆναι, γάμησον. & steteris de cætero non peragens cum virtute, vt ne offendaris, nuptias cōtrahe. forte ita vertere potes, *Et steteris in posterum, non vt recte agas sed non offendas, vxorem duc.*

Ib. 30. *A fratre ne separetur.*] Gr. μὴ χωριζέσθω, λεγέτω ὅτι εἰσελήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἅγια, οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ita etiā Epiphanius, quæ sic eius interpres, Hic à fratre ne separetur. Dicat itaque, ingressus sum ego ad sancta nihil possum facere. vertendum vtrobique. *Dicat, ingressus sum in sancta, nihil pati possum:*

Ibid. *Velit tantum.*] Græc. θελησάτω μόνον ἀπαρτίσαι τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεται. Epiphanius μόνον ἀπαρτίσαι. *Velit solum perficere bonum, & assequetur.* Ibidem legitur λέγομεν θέλομεν rectius hic λέγομεν, corrige itaque in interprete, *Aliquando ore quidem dicimus, noluimus peccare.* Deinde ibidem corrige ex Clemēte φυσικὸν δὲ τὸ τοῖς ἀφροδισίοις ἐν ἀναγκαῖον δὲ, ταύτας παρέσθαι, &c. *Naturale autem est venereis rebus vti, necessarium vero minime. Has adposui voces*, &c. Paulo post emenda illa Epiphanij πάντων γε σωζησομένων φυσικῶς, sic vt habet Clemens πάντως γε σωθησομένων φύσει, & lege in interpretatione, *docuerunt propter perfectionem, quum omnino natura salui futuri sint, etsi peccent propter naturaliter insitam electionem, cum alioqui neque eadem ipsis facere permittant h. d. p.* Valentiniani se natura saluos fieri dicebant. Tertullianus in libro aduersus eosdem cap. 29. Quæ nunc quoque si plenam atque perfectam notitiam apprehenderint istarum næniarum, naturificatæ iam spiritalis conditionis germinatæ (vel potius germanitate) certam obtinebunt, immo omnino debitam. Irenæus li. 1. c. 1. Quapropter & nobis quidem necessariam esse bonam conuersationem respondent: aliter enim impossibile esse saluari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sunt naturaliter spiritales, omnino saluari dicunt. Quemadmodum enim aurum in cœno positum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cœnum nihil nocere auro possit: sic & semetipsos dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus sint, nihil semetipsos

ipsos noceri, neq; amittere spiritalem substantiam. Vide li.2.390.20.

249.10. *Ex patre quidē Alexandrinus.*] Theodoretus in lib. de hæresibus Carpocratem Epiphanis patrem Alexandrinū fuisse testatur, quamobrem corrigēdus est Epiphanij locus hæresi 32. ἀπὸ κεφαληνίας μὲ τὸ πρὸς πατρὸς γένος ὤν è Cephalenia genus habens. nisi forte memoria lapsus est Epiphanius dum hūc Clementis locum exscripsit. paulo post etiam scripsit ἐν σάμῃ γὰρ cum sit apud Clementem ἐν Σάμῃ. verum ex quatuor vrbibus insulę illius vnam tradit Strabo li. 10. dici & σάμην & σάμον communi illi cum insula nomine. Quod vero dixit Clemēs in nomen Christianum maximum emanasse probrum ab illa communi Carpocratianorum Venere, exponit pluribus Eusebius li.4. Historiæ c.7. His igitur diabolus vsus est: quo qui fidem receperāt non solum in fraudem inducerentur, verum etiam gentibus, quæ erāt à fide alienæ copiam & tanquam ansam præberent sacrosancto Dei verbo petulanter, impieque obtrectandi: eo planè consilio, vt fama de istorum flagitiosa vitæ ratione passim dissipata turpem ignominiæ notam vniuersę Christianorum multitudini inureret: quod videlicet tum nefando concubitu matres & sorores violare, tum etiā scelerato quodam alimenti genere vti non vereremur.

450.20. *Hos dicūt.*] Philastrius Brixiensis li. de hæresibus. Fioriani siue Carpocratiani dicūtur negantes iudicium & resurrectionem, Christum de Virgine natum non credentes, omnemq; resurrectionem in filiorum procreatione nefandi cœtus existimātes consistere, vt in Ecclesia sua post occasum Solis lucernis extinctis misceri cum mulierculis non dubitauerint, legis præceptum implere putantes: Nascimini & multiplicamini, Iudaismo potius & paganitati parere nefandæ quam Christianæ veritati acquiescere properantes. Theodoretus lib.1. de fabul. hæretic. nō ipsi Carpocrati sed eius discipulo attribuit οὗτος πρὸς ταῖς ἄλλαις λώβαις τοῖς καρποκρατίοις προστέθεικε δόγμασι. κοινὰς γὰρ εἶναι τὰς γυναῖκας νομοθετήσας ὁ δυσαγὴς ἐν τοῖς κοινοῖς δείπνοις μόνον τὸ λυχνιαῖον φῶς ἐκποδὼν ποιούμενος, ᾗπερ ἂν ἕκαστος ἐπιτύχῃ συνεμίγνυτο. Is aperte & palā scortari adiecit decretis Carpocratis. Mulieres enim esse communes constituit. Quamobrem non solum in conuiuiis publicis, candelę lumine paulo lōgius remoto, in quācunque inciderat, cum ea vnusquisque coibat. Sic interpres; at illud de lumine sic vertendū est, *cādelæ lumine è medio sublato:* Clemens enim vnde id sumpsit Theodoretus, ait φῶς ἐκποδὼν ποιησαμένοις τῇ τὸ λύχνιον περιτροπῇ cū lumen euersione lucernæ sustulerint. Id obiectum olim ab Ethnicis fuit Christianis. Vnde illa Tertulliani in Apologetico c.7. Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidij, & pabulo crudæ, & post conuiuium incesto, quod euersores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum & libidinum impiarum inuerecundiam procurēt. Item 9. Præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offulæ, quæ illos ad euersionem luminum extendant. Minutius Felix, Octauio. Ad epulas sollemni die coëunt, cum omnibus liberis, sororibus matribus, sexus omnis homines & omnis ętatis. Illic post multas epulas vbi conuiuium caluit, & incestæ libidinis feruor exarsit: canis qui candelabro nexus est, iactu offulæ vltra spatium lineæ qua vinctus est, ad impetum & saltum prouocatur. Sic euerso & extincto conscio lumine, impudētibus tenebris nexus infandæ cupiditatis inuoluunt.

Ibid.50. *Similiter quidem.*] Gr. ὁμοίως μὲν τοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι ὁ γὰρ ὕπαρ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιβάλλουσιν ἕως καὶ τὸ σῶμα αὐτῶν λέγει ὕπνος. Apud S. Iudam v. 8. ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι. Latina vulg. Similiter & hi carnem quidem maculant. Vox tamen ἐνυπνιαζόμενοι *somniantes* legitima est, sic enim citat hunc locum Epiphanius contra Gnosticos hæresi 26. ὡς εἶπε δὲ ὁ μακάριος Ἰούδας περὶ τῶν ἐνυπνιαζομένων ἐν σώματι. εὐθὺς γὰρ ἐπήνεγκε καὶ δεικνύς, ὅτι περὶ τῶν ἐνυπνιαζομένων λέγει τῶν λαλούντων ὡς δι᾽ ὀνείρατος τὰ αὐτῶν ῥήματα, καὶ μὴ ἀπὸ νήψεως γρηγορίσεως λογισμῶν. Non dixit autem beatus Iudas de his qui somniant in corporibus; statim enim infert, ac ostendit, quod de somniantibus dicit, qui loquuntur velut per somnia verba sua, & non per sobrietatem vigilantis rationis. Heruetus correxisse videtur οὐ γὰρ ὕπαρ, & fortasse vertere debuit, *neque enim vigilantes ad veritatem se applicant*, vsque ad illud, *Et os eorum loquetur superba.* v. 16. sic enim legitur etiam in plerisque vulgatæ Latinæ editionibus. Vide Oecumenium & Theophylactum.

452.40. *Tanquam in vasa.*] μετεμψύχωσιν illam Pythagoricam μεταγγισμὸν vocat Epiphanius pag. 5. περὶ τὸ μεταγγίζεσθαι, ita enim legendum apud Clementem Alexan.3. Strom. pag.171. non μεταγγίζεσθαι quod interpretem fugit. Hæc annotarat D. Hœschelius in Gregorium Nazianzenū. D. Augustinus li. 58. Metangismonitas etiam quosdam hęreticos appellatos esse monet quod filiū in patre vt vas in vase esse dicerent. De quibus loquens corrigendus est Philastrius libro de hęresibus, vbi legis μετάπτωσιν pro μεταγγισμὸν post eum locum, vbi in Theodotum agit. Cæterum Tertullianus dogma de animabus in hūc mundum tanquam in locum supplicij deductis sic exagitat li. de anima. c.33. Etiam cum iudicij nomine vindicatur hoc dogma, quod animæ humanę pro vita & meritis genera animalium sortiantur, iugulandæ quæq; in occisoriis, & subigendæ quæque in famulatoriis, & fatigandæ in operariis: si demutantur, non ipsæ dispūgentur, quæ merebuntur. In eum locum Pamelius scribit alludere eum ad Platonem, qui in Phædone, & alibi non semel ob merita bona vel mala affirmat detrudi animas in corpora fœda, aut proba, quemadmodū etiam Clemens Alexand. li.3. Strom. B. Hieronymus Epist. ad Auitum similem Origenis opinionem ex Platone desumptā dicit, quam latissime impugnat B. Cyrillus Alex. li. 1. in illud Ioannis, illuminat omnes homines.

453. *Nam nos oporteret.*] Vide hæc eadem apud Theodoretum elegantius conuersa lib.5. de Curat. Græc. ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς. Et apud Ciceronem li.1. Tuscul. Quæst. sub finem ex Cresphōte. Citantur à Stobæo quoque li.119. de laude mortis ex Euripidis Themistocle, sed à manuscripto abest nomen dramatis. Illa porro, *Qui nouit*, apud eundem manuscriptum Stobæum proferūtur è Tragœdia Phryxo vbi prius carmen sic habet.

Τίς δ᾽ οἶδεν εἰ ζῆν τοῦθ᾽ ὃ κέκληται θανεῖν.
Τὸ ζῆν δὲ θνήσκειν ἐστί, πλὴν ὅμως βροτῶν. &c.

Apud Diogenem vero Laërtium in vita Pyrrhonis prius illud ita legitur vt apud Clementem:

Τίς δ᾽ οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν,
Τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν νομίζεται βροτοῖς;
Quis nouit autem an viuere hoc sit emori,
An emori hoc sit, quod vocamus viuere?

Pindari locus qui sequitur numero 30. reperitur inter eius fragmenta non in aliis operibus.

454.10. *Quid vero non.*] Gr. ἡρακλεῖτος θάνατον τὴν

ὑμῶν ἄλλῃ, ἐπιδηλοῖ τι καὶ τὰ ἐν γοργίᾳ ἐμφαίνει ἐν οἷς φησι θάνατος ἔστι. sic enim corrigendum est. *Quid vero non Heraclitus quoque generationem* (aut natiuitatem) *dicit esse mortem, consentiens in quæ Pythagoras & Socrates in Gorgia dixerunt? Ait enim mors sunt quæcumque experrecti videmus; quæ vero dormiẽtes, somnus.* At Socratis dictũ forte an illud innuat quod est p.493. edit. Stephani. nã allata Euripidis sententia quã & Clemẽs præmisit τίς δ' οἶδεν, addit καὶ ἡμεῖς τῷ ὄντι ἴσως τέθναμεν, ὅπερ ἤδη του ἔγωγε καὶ ἤκουσα τῶν σοφῶν ὡς νῦν ἡμεῖς τέθναμεν, καὶ τὸ μὲν σῶμα ἐστὶν ἡμῖν σῆμα. Et nos re vera morimur (vel potius mortui sumus) illud enim à quodam ex sapientibus audiui nos nũc mortuos esse, & nostrum (σῶμα) corpus esse (σῆμα) sepulchrum.

455. *Hac ratione.*] Greg. Gyraldus in libello de Pythagoræ symbolis tradit ex Iamblicho & Olympiodoro Timycham Pythagoricam cum eam Dionysius cogeret mysterium reuelare cur à fabis abstinẽdũ monuerit Pythagoras mordicus sibi præcisa lingua eam in faciẽ tyrãni expuisse. Herõ li.2. rei rusticæ causã affert quod in earũ flore auspiciũ quoddã lugubre inueniatur. Circũferũtur & Orphei versus:

O miseri à fabulo miseri subducite dextras,
Esse fabas simile ac caput absumpsisse parentum.

Gellius tamen in Noctibus Atticis hũc priorẽ Empedoclis, nõ Orphei nomine, citat. Videtur inquit li.4.c.11. de κυάμων esitato caussam erroris fuisse, quia in Empedoclis carmine opinati, sũt κύαμοι legumẽtũ vulgo dici, sed qui diligẽtius, scitiusque carmina Empedoclis arbitrati sunt, κυάμους hoc loco testiculos significare dicunt, eosque more Pythagoræ apertè atq; symbolice κυάμους appellatos, quod sunt αἴτιοι τοῦ κυεῖν. Idcirco in Empedoclis versu nõ à fabulo edẽdo, sed à rei venereæ proluuio voluisse homines deducere. Gr. Nazi. ideo fabas Orphicas, 1. de Theol.

Ib.10. *Theophrastus quidẽ.*] Mercurialis li.4. variar. lect. c.5. Quod Theophrastus in 5. de causis plantarũ c.21. scribit fabarũ putamina radicib' aut germinibus plantarũ nouellarũ apposita earũ vitã penitus tollere, etiã à Clem. Alex. Strom.3. & ab Apollonio in mirabilibus historiis, hist.45. citatũ ex quinto de causis naturalibus (quasi sic liber ille inscriberetur antiquitus) inuenio: qui cũ addãt domesticas gallinas iisdẽ putaminibus iugiter vescẽtes sterilescere, neq; id à Theophrasto traditũ sit, eiuscemodi sententia nõ exiguã mihi suspicionẽ parit; quemadmodum itẽ non admodũ probo Pythagoræos idcirco fabarũ esum vetasse, quod comestæ mulieres infœcundas reddant: quoniam, vt meminit Galenus, fabæ si bellè nutriunt, & flatulentæ sunt potius fœcunditatem, quam sterilitatem inducere debent.

456.30. *Permisit ei, cui vellet.*] Eusebius li.3. cap.23. Historiæ, hunc locum citat ἐν τῷ τρίτῳ στρωματεῖ. Hæc vero ita Græce habet Clemens pa.174. γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν. Rufinus vertit, *si quis vellet eam habere, permisit.* Christophorsonus, *cuique cupienti ducendam permisit.* Theodoretus li.3. Hæretic. fabular. καὶ ἐπιτρέψαι κοινωνῆσαι αὐτῇ τῷ βουλομένῳ. *& permisisse vt, qui vellet, cum ea haberet consuetudinẽ.* D. Augustinus hær.5. *vt, qui vellet, ea vteretur.* Epiphanius autẽ hær.25. ait eum ideo fuisse traductũ quod ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἐγκρατευσάμενος, ὡς κατὰ μίμησιν δῆθεν τῶν θεῷ σχολαζόντων, μέχρι τινὸς ἐκαρτέρει, οὐ μὴν εἰς τέλος ἴσχυσε κρατεῖν τῆς αὐτοῦ ἀκρασίας. Cum ab vxore se continuisset ad imitationẽ eorum quos Deo addictos videbat aliquotenus tolerabat. non tamen in finem suæ intemperantiæ dominari potuit, sed volens velut canis ad vomitum reuerti, prætextus quosdam nõ ita bonos venabatur ad petulantiæ defensionem.

Ib.40. *Aiũt enim.*] Gr. ἀκόλουθον γὰρ εἶναι φασὶ τὴν περίστασιν ταύτην ἐκείνῃ τῇ φωνῇ τῇ ὅτι παραχρήσασθαι τῇ σαρκὶ δεῖ. atque ita quoque habet Eusebius nisi quod legit παραχρᾶσθαι Ruffinus. *Ex qua occasione isti consequens putauerunt, vt secundũ hoc factũ vel dictum Nicolai vnusquisque carne sua in quod delectaret, abuteretur.* Christoph. *Atque illi dicto, Carne nẽpe abuti oportere hæretici hoc ipsorũ factum congruere asseuerant.* Atq; ita relinquunt dubiũ interpretes cuiusnã sit dictũ illud, carne abuti oportere, Nicolai an hæreticorũ, & quodnam factũ intelligant, Nicolai vxorẽ publicãtis, an Nicolaitarũ, qui cõmunes habebant vxores. Illius tamen vtrũq; intelligere se videtur innuere cũ ait hæreticos eius factum & dictum temerè & inconsideratè sequi. Et quod est apud Nicephori interpretem li.3.c.15. quicunque vellet ducere eam iussit, eique facto congruens adiecit dictũ, abutendũ esse carne inquiens.

Ib.50. *Vti carne hoc est.*] Illa verba, *hoc est exercere carnem*, adiecit Heruetus, nã Græce tantũ est, ἀλλ' ὑπερέτια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν τὸ παραχρῆσθαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκεν. Ruffinus, *quo per hoc cõtinentẽ se ostẽderet eius rei, quã nimie putabatur expetere, cõtemnendam magis quàm expetẽdam carnis edocẽs voluptatẽ.* Christoph. *Quinetiam eius cõtinentia in voluptatũ depulsione, ad quas cõquirẽdas plerique nimio studio incitabãtur, perspicuè docebat, carne abuti oportere, quo eius refrenetur libido. Non enim credo secundum domini mandatũ duobus dominis inseruire voluit.* Atque hãc interpretationẽ substituere potes in locum illorum Herueti, *& cõtinentia à voluptatibus*, vsque ad, *Dicũt itaque.* nam quod apud Clementem est ὁ γὰρ οἶμαι ἐθέλοντα, corrigendum est ex Eusebio ἐθέλειν. Porro quod dixit Clemens filiũ Nicolai *permansisse incorruptum* ἀφθόρον διαμεῖναι, Nicephorus ἐν ἀφθαρσίᾳ dicit, & eius interpres, *in incorrupto cælibatu permansisse*, Theodoretus Nicolaũ ait τὰ τέκνα τὴν ὑπὲρ φύσιν ἁγνείαν ἐκπαιδεῦσαι, καὶ τὸν μὲν υἱὸν ἤϊθεον διαμεῖναι, liberos suos supernaturalẽ castitatẽ docuisse, & filiũ quidẽ cœlibẽ permansisse. Rufinus quoque, *Filius autem castitatem incorrupti corporis custodiuit*, melius quã Christop. *filiũ vitam puram & nulla labis contagione aspersam traduxisse.* Potest enim & labe carere thorus immaculatus cõiugij. Clemẽs ergo Nicolaũ ait suam vxorẽ vulgantem id fecisse οὐ νομοθετοῦντα vt ait Theodoretus, non iubentem, sed vt accusatores redargueret, hæreticos autẽ immerito vt ait Augustinus factũ eius in sectã turpissimã vertisse, qua placet vsus indifferẽs fœminarũ, nã ei sceleri & vita & dicta eius aduersabãtur.

Ibid.50. *Sunt autem qui.*] Hoc sectatoribus Prodici tribuit Theodoretus li.1. de hæretic. fab. vbi & hæc Clementis verba citat, itemque illa pag. 457. omnium hominum infœlicissimi &c.

461. *Mundum castumque.*] In nouo testamento est ἁγνίζει ἑαυτόν. Didymus in cõment. Dum ergo speret vnusquisque similem se fore Deo, castificet semetipsum, sicuti est castus ille.

Ib.30. *Qualis enim sermo.*] Gr. οἷος ὁ λόγος, τοῖος ὁ βίος. Seneca ad Lucilium Epist.114. apud Græcos in prouerbium cessit, Talis hominibus fuit oratio, qualis vita. Erasmus Chil.1. Cent.6. Prouer.50. ex Aristide Græcũ affert οἷος ὁ τρόπος τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸν λόγον sed melius expressum habes à Clemente.

464.50. *Aiunt autem.*] Plato Crisonis meminit in Protagora p.334. ὥσπερ ἄν, εἴ μου ἐδέου Κρίσωνι τῷ Ἱμεραίῳ δρομεῖ ἀκμάζοντι ἕπεσθαι. Et lib.8. de legibus 840. inter athletas

athletas abstinentes se à rebus Venereis enumerat κρίσωνα καὶ ἄστυλλον καὶ διόπομπον. Pausanias Ηλιακ. ϛ. Αστυλος, ὁ Κροτωνιάτης Πυθαγόρου μὲ ἐπὶ ἔργον. ζεῖς ὃ ἐφεξῆς ὀλυμπιάδας σαδίου, διαύλου νίκας ἔχει. Athenæus l.14. Amœbei citharœdi meminit qui, quoties cantaturus exiret, talentum in singulos dies accipiebat. Cæterum hac eadem pag. lin. 6. de loco illo, caprorum & hircorum, Vide quæ in Pædag. notata sunt.

465.10. *An etiam reprobant.*] Idem accidit Herueto in hunc locũ scribenti quod Eusebio li. 3. Historiæ c. 25. qui citat locum Actor. 21. de Philippo Diacono cui erãt quatuor filiæ, nec distinguit ab Apostolo Diaconũ. Nam & hũc Clementis locũ inseruit libro suo Eusebius ca. 24. sed interpres nouissimus Christophorsonus in cap. 25. vertit, *Philippum dico vnum è septem diaconis, qui Hierapoli extremum vitæ diem obiit.* Cum sit Græce φίλιππον τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ὃς κεκοίμηται ἐν ἱεραπόλει. quod enim ait Suffridus Petrus eũ legisse ἐκ τῶν ἑπτὰ διακόνων, vel ἕνα, ex coniectura nõ ex manuscripto videtur esse: nam & Ruffinus ca. 31. vertit, *Dico autem de Philippo qui fuit vnus ex Apostolis, qui dormiuit apud Hierapolim.* In catalogo D. Hieronymi est: Philippus Apostolus in Phrygia prædicat Euãgelium Domini Iesu. Sepelitur Hierapoli, cum filiabus honorifice. At monet M. Victorius hæc adiecta esse à Græcis, sed in voce Polycrat. genuinũ est Hieronymi quod citat ex eius epistola aduersus Victorem synodica vnde etiã illa sunt Eusebij, vertitque, *Philippum loquor de duodecim Apostolis qui dormiuit Hierapoli & duas filias eius, quæ virgines senuerunt: & aliam eius filiam, quæ Spiritu sancto plena in Epheso occubuit.* Postremum istud Eusebius effert, καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, ἣ ἐν ἐφέσῳ ἀναπαύεται. Ruffinus, *Sed & duæ eius filiæ inibi virgines cõsenuere, & alia eius filia Spiritu sancto repleta permansit apud Ephesum*; rectius quàm Christophorsonus, qui vertit, *quarũ altera vitam Spiritus sancti* &c. tres enim apparet fuisse. Vide & Nicephorum lib. 2. cap. 44. qui errorem Eusebij animaduertens ait per interpretem, *alterius Philippi non Apostoli.*

Ibid. *Quod non magno.*] Gr. οὐ περιάγομεν διὰ τὸ τῆς διακονίας εὐσταλές. Ruffinus vertit, *Quam se ideo negat circumducere vt ad prædicationem Euangelij expeditior fiat.* Christ. *Quo facilius liberiusque suo fungeretur ministerio*, eodemque modo Nicephori interpres, Vide 523.40. Cæterum quod ad quæstionem attinet de D. Pauli coniugio, S. Ignatius in Epist. ad Philadelph. dicit Petrum & Paulum & reliquos Apostolos coniugatos fuisse excepto Ioanne, quanquam in Vaticano codice, & quibusdam aliis vetustis non habetur nomen Pauli. Tertullianus li. de monogamia & B. Hieronymus in Iouinianum existimant præter Petrum, cuius socrum in Euãgelio legimus, nullum alium Apostolorum vxorem habuisse. Certum est tamen eos ex Apostolis, qui vxores habuerunt, postquam vocati à Christo fuerunt officio cõiugali renuntiasse vt B. Hieronymus 1. in Iouin. docet; id quod etiam indicat hoc loco Clemens dum ait eos non vxorem sed sororum loco illas habuisse. Alij vero 1. Corinth. ca. 9. vbi de circumducenda muliere sorore agit, cum non de vxoribus tradunt, sed de piis fœminis loqui, quæ sequebantur Apostolos, & eis ministrabant, vt Domino Lucæ 8. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Oecumenius, & Ambrosius exponunt, & Augustinus docet ca. 4. lib. de opere monachor. Philippensium vero 4. virũ quẽpiam compellari, quem vocat germanum compa- rem vel coniugem, vel quod erat maritus alicuius ex fœminis iã nominatis Euodiæ aut Syntyches, vt Chryso. Theodoretus & Theophyl. dicũt; vel quod socius Euãgelij, vt Theodoretus & Haymo; vel est nomen proprium viri, vt Oecumenius & Nicephorus loco citato. Vide R. Belarmini Disputationes de controuersiis hæretic. to. 1. li. 1. c. 20. de Clericis.

Ibid. 40. *A te petenti des.*] Apud D. Lucam ita legitur c. 6. vt ait G. Heruet⁹, sed Matthæi c. 5. v. 42. sic reperies vt Clemẽs habet καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. Qui autẽ petit à te, da ei, & volenti mutuare à te ne auertaris. vel, vt D. Augustin⁹ legit, *Et qui voluerit accipere mutuum à te, ne auersatus fueris.*

Ibid. 60. *Sunt enim qui.*] Quæ annotata sunt in pag. 346.30. digitum intendent ad fontem.

480.40. *Electi mihi.*] Gr. οἱ δὲ ἐκλεκτοί μου οὐ κοπιάσουσιν εἰς κενὸν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν Esaiæ 65. v. 23. Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbationem. Apud D. Hieronymum. *Electi mei non laborabunt in vanum, neque filios generabunt in maledictionem.* Sed tollenda videtur distinctio illa, post electi mei, vt cõueniat cum Græco. LXX. Porro quod in cõmentario duplicẽ lectionẽ videtur agnoscere, dum exponit in præcedenti versu *opera populi Dei veterascent, & veterascere faciunt, &, opera populi Dei non veterascent*, hoc tueri videtur quod legimus apud Procopiũ, τὰ ἔργα φησὶ τῶν πόνων αὐτῶν οὐ παλαιώσουσι, τουτέστιν ἀμετάβλητον ἕξουσι τὴν τῶν θεσπισθέντων ὁδόν, quod ex Cyrillo videtur esse cuius interpres habet, *cursum in rebus gerẽdis habebũt certum & immutabilem.* Idẽ etiã vertit, *neq; filios generabũt ad detestationem*, quod quidam, εἰς ἀνυπαρξίαν, hoc est, esse desistant, & finẽ substantiæ suæ habeant. Sed hęc de spiritali generatione interpretatur; H. Pintus de naturali etiam accipi posse putat scribens in Esaiam, cuius expositionem hic Clementis locus confirmat.

481. *Cur enim non fuit.*] Gr. διὰ τί γὰρ ἐγένετο ἡ μήτρα τῆς μητρός μου τάφος, ἵνα μὴ ἴδω τὸν μόχθον τοῦ ἰακώβ, καὶ τὸν κόπον τοῦ γένους ἰσραὴλ, Ἐσδρας ὁ προφήτης λέγει. Quoniã attulit paulo ante verba Hieremię ex c. 20. v. 14. & 18. existimauit Heruetus hic citari eiusdẽ capitis septimũ decimũ, Qui nõ me interfecit à vultu vt fieret mihi mater mea sepulchrũ, ideoq; nomẽ Esdrę cũ Hieremia cõmutauit, at eadẽ verba reperiũtur li. 4. Esdræ c. 5. v. 35. in Latina editione, nã Gręca nõ extat; sic ergo verte. *Quare non fiebat matrix matris meæ mihi sepulchrum, vt non viderem laborem Iacob, & defatigationem generis Israel, inquit Esdras Propheta. Nullus est &c.*

Ibid. *Nullus est à sorde.*] Gr. οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου ἰὼβ φησιν, οὐδ᾽ εἰ μία ἡμέρα ἡ ζωὴ αὐτοῦ. D. Ambrosius in 1. Lucæ, Nemo mundus à sorde, nec si vnius diei vitæ sit in terra, numerosi menses eius ab ipso? D. Augustinus in Psal. 50. Dicit & alio loco propheta, Nemo mundus in conspectu tuo, nec infans cuius est vnius diei vita super terram. S. Bernardus Ser. 70. in Canticum. Nec infans certè vnius diei sine sorde est super terram. Vide li. 4. Strom. 525.40. Quidam in margine annotant caput 15. Iob, alij 25. Sed absunt à Latina vulgata hæc apud LXX reperiuntur ca. 14. Iob. v. 4. τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου; ἀλλ᾽ οὐθείς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Quis enim mundus erit à sorde? Sed nullus si & vnus dies vita eius in terra. Latina vulg. Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? nonne tu qui solus es? Ex Hebræo ad verbum. Quis dabit mundum ex immundo? ne vnus quidem. Olympiodorus in Expositione à Niceta contexta qua vsi sumus ma-

nuscripta sic explanat hunc locum. αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη γέννησις ἐκ αὐτῆς ῥύπου καὶ ἁμαρτίας τυγχάνει, ὅθεν καὶ βαπτίζεται τὰ βρέφη τὸν διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ ἀδὰμ ῥύπον ἀποπλυνόμενα. τοῦτο δὲ λέγει διὰ τὸ ἠδυνηκέναι τὴν φύσιν ἐκ τῆς ἐν ἀδὰμ παραβάσεως καὶ ἐν ἡδονῇ γεγέννηκεν εἰς ἁμαρτίαν καὶ μέντοι καὶ διὰ τὴν ἐκ φιληδονίας γέννησιν ἡ μὲν ὡς συνιστωμένης ἡμῖν. τῆς ἁμαρτίας μὴ γένοιτο.

Ibid. *Et quando dixit David.*] S. Chrysostomus in Psal. 50. τοῦτο εἰπεῖν βούλεται, ὅτι τῶν ἡμετέρων προγόνων κρατήσασα ἡ ἁμαρτία ὁδόν τινα καὶ τρίβον διὰ τῆς γένεσις εἰργάσατο. διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἁπάντων οὐχ ὅτι φυσικὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια, μὴ γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας, ἀλλ᾽ ὅτι ῥέπει ἡ φύσις πρὸς τὸ πταίειν ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη· νικᾷ δὲ ὅμως ἡ γνώμη πόνοις συνεργοῖς κεχρημένη· οὐ τοίνυν, ὡς τινες αὐτὸ ὑπέλαβον, τοῦ γάμου κατηγορεῖ, οὐ τοὺς νενοηκότες τὸ ἐν αὐτοῖς μίξεως συνεζευχθῆναι, ἀλλὰ τὴν ἄνωθεν ὑπὸ τῶν προγόνων τολμηθεῖσαν παρανομίαν εἰς μέσον προφέρει, κἀκείνην λέγει γεγονέναι τῶν ῥευμάτων τούτων πηγήν. Quem locum ideo adscripsimus, quod videatur innuere hæreticos, qui matrimonium reiiciebant illo freti loco, & quod à Ioanne Fabro Viennensi Episcopo in suspicionem sit adductus S. Chrysostomus, quod hunc versiculum de industria intactum reliquerit, ne in sermonem incideret peccati originalis, vt monet Sixtus Senen. Annotat. 178. lib. 5. Bibliothecæ suæ. Idem docet lib. 6. Annotat. 236. peccatum agnouisse originis Chrysostomum, quamuis hoc loco, quem exscripsit Theodoretus, videatur innuere transiisse ad posteros solum pœnam corporeæ corruptionis, quam consequutæ sunt cupiditates & perturbationes. Neque enim necesse fuit Chrysostomo semper de peccato originali verba facere quotiescunque eorum meminerat, quibus ob peccata primorum parentum obnoxij facti sumus? Idem de Clemēte dici potest præsertim cum aduersus hæreticos disputaret, qui creationem admixtum habere malum dicebant.

Ib. *Si dedero primogenita.*] Michææ ca. 6. v. 7. Nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo, & fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? aliter interpungitur ibi hic locus & apud LXX, atq; hic, & priore loco ponitur in edit. Antuerp. ὑπὲρ ἁμαρτίας μου posteriore ὑπὲρ ἀσεβείας, at hic contra & apud Theodoretum, qui hoc ita exponit, Non infantes primigenij ad sacrificium Deo allati me de peccatorum multitudine absoluere possunt.

Ib. *Corpus meum castigo.* Gr. τὸ σῶμα ὑποπιέζω, At in nouo testam. 1. Cor. 9. legimus, ἀλλ᾽ ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ. Et additur tertia varia lectio ὑποπιάζω. Chrysostomus secunda sequitur. Διὸ φησὶν ὑπωπιάζω καὶ δουλαγωγῶ, οὐκ εἶπεν ἀναιρῶ, οὐδὲ γὰρ ἐχθρὰ ἡ σὰρξ, ἀλλ᾽ ὑπωπιάζω καὶ δουλαγωγῶ, ὃ δεσπότου ἐστὶν οὐ πολεμίου, διδασκάλου οὐκ ἐχθροῦ, παιδοτρίβου οὐκ ἐναντίου. Glossarium ὑπώπιον suggella. ὑπωπιασμὸς suggellatio. At Latinogræ. Sugillatio ὑπωπιασμὸς Sugillatus ὑπωπιασθείς. Suidas ὑπὸ τοὺς ὦπας τῶν πληγῶν ἴχνη. Partes circa oculos percussionibus contusæ & liuidæ. Idem ὑπώπια ἀφ᾽ οἵας δήποτουν πληγῆς τραύματα. Aristophanes vespis, μὴ λάβῃς ὑπώπια. S. Irenæus lib. 4. cap. 72. sic pugno non quasi aërem cædens, sed liuidum facio corpus meum, & in seruitutem redigo. S. Paulinus epist. ad Augustinum quæ inter eas Augustini 58. Qui carnem ieiuniis domat, sicut Apostolus dicit; Liuidum facio corpus meum, & in seruitutem redigo. Apud Suidam ὑπωπιάζω τοῦτ᾽ ἔστι πρὸς ἄσκησιν αὐτὸ μετ᾽ ἐπιστήμης καὶ φρονήσεως γυμνάζω, καὶ πρὸς τὴν τῶν κρειττόνων συνεργίαν ἢ πρὸς ἀσέλγειαν προσποιοῦμαι. Sic enim lego in manuscr. non ὑποποιοῦμαι, vt in Aldi edit. sic paulo post προσποίαν μὴ ποιεῖσθαι. Rursus paulo post adiiciendum est illis verbis τοῦ ὁ μακρῷ, ὑπωπιασμέναι. Idem etiā in voce ἄσκησις ex manuscripto ita legendus ὑποπιέζω τὸ σῶμα. Ait enim, τῇ ἀσκητικῇ ἀγωγῇ ταπεινοῦται καὶ πιέζεται ἡ τοῦ σώματος φύσις. In Epistolis S. Antonij quæ sunt in Biblioth. S. Patrum Sarasius interpres dum vertit. *Obsculo corpus meum*, legisse videtur ὑποπιέζω. At Theophylactus in hunc locum ait: ὑπωπιάζω id est pugno. ὑπώπια enim dicuntur vulnera quæ sub oculos infliguntur, dum pugnis contenditur. Nonnulli verbum ὑπωπιάζω magis proprie dictum putant pro eo quod est fami trado corpus meum inediaque ipsum affligo, verū ea interpretatio nullius est momenti. oporteret enim esse ὑποπιέζειν. Itaque videtur Theophylactus ὑποπιέζω non admittere, neque vellē ὑπωπιάζειν affligere significare. Cyprianus vertit, affligo corpus meum, & vulgata cū Ambrosio & Augustino castigo, & Hesychius ait ὑπωπιάζομαι ταπεινοῦμαι, μαραίνομαι. Et videretur legendum ὑποπιέζομαι cum sit inter ea quæ per ο scribūtur in 2. syllaba, sed & sequitur ὑπωπιασμὸς γὰρ ταπεινώσις ἐστι σώματος. Tertia lectio, ὑποπιάζω ab eadem mēte qua ὑποπιέζω. nam πιάζω Dorice dici πιέζω auctor Eustathius in Odyss. n. vt βάζω pro βύζω Hesychius πίσαι πάσαι, παδεῖς δαμασθεῖς.

Ib. 30. *Quoniam qui certat.*] Tertull. ad Martyres ca. 3. eleganter hoc exponit. Itaque epistates vester Christus Iesus, qui vos spiritu vnxit & ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem à liberiore conditione seponere vt vires corroborarentur in vobis. Nēpe enim & athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, à cibis lætioribus, à potu iucundiore. Coguntur, cruciantur, fatigantur, quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria sperant. S. Chrysostomus in hunc locum τί ἐστι πάντα; οὐχὶ τοῦ μὲν ἀπέχεται, ἐν ἑτέρῳ δὲ διαμαρτάνει, ἀλλὰ καὶ γαστριμαργίας καὶ λαγνείας, καὶ μέθης, καὶ πάντων ἁπλῶς κρατεῖ τῶν παθῶν. τοῦτο γὰρ φησὶ, καὶ ἐπὶ τῶν ἔξωθεν ἀγώνων γίνεται. οὐδὲ γὰρ μεθύειν ἔξεστι τοῖς ἀγωνιζομένοις μετὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀγωνίας, οὐδὲ πορνεύειν, ἵνα μὴ τὴν δύναμιν ἐκλύσωσιν. Illud autem Pauli πάντα ἐγκρατεύεται sic vertit cū Irenęi interprete l. 4. c. 72. Cyprianus de exhortatione martyrum c. 8. & epist. ad martyres de Mappalico, Omnis qui agonizat, in omnibus continens est, vt hic Clemens ait εἰς πάντα ἐγκρατεύεται ὁ πάντων ἀπεχόμενος. Neq; tamen reiicienda est vulgatæ versio, *ab omnibus se abstinet*, quam vides Chrysostomum exprimere, & aduertendum est hęreticos, quibus cum disputat Clemens, abstinere à cibis, quos Deus creauit; ipsum autem velle vt non pœnitus abstineamus, sed continenter vtamur, id est cum moderatione vtamur, cum opus erit, & abstineamus cum opus non erit.

IN LIB. IV. STROMATVM.

489. 30. *Consueverant enim.*] Plutarchus in Theseo hæc eadem citat, & tertium versum addit. Suidas. εἰρεσιώνη θαλλὸς ἐλαίας ἐστεμμένος ἐρίοις, καὶ προσηρτημένους ἔχων παντοδαπούς τῶν τῆς γῆς καρπῶν. Ramum hunc oliuæ lana obuolutum & omni genere fructuum terræ onustum ferebat puer, & ante fores templi Apollinis ponebat in Pyanepsiis, pueri reliqui accinebant hos versus ad famem arcendam. Herodotus in vita Homeri εἰρεσιώνην dictum etiam carmen quoddam docet. ἀείδων τὰ ἔπεα τὰ καλεῦνται εἰρεσιώνη.

494. Mare

494. *Martetasoi.*] Theodoretus lib. 8. de Curat. ægrit. Græc. Heracletus profecto etiam eos qui in bello occisi essent nullo non dignos honore existimauit. Quos enim Gradiuus occidit, honore & dij & homines prosequuntur. ἀρηιφάτους γάρ φησιν οἱ θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι. In bello mortuos. Suidas ἀρηίφατος ὁ ἐν πολέμῳ ἀνῃρημένος. & ἀρήϊος ὁ πολεμικός, καὶ ἀρηίους τὴν τοῦ πολέμου εἶναι ἔλεγον πάντα ἐπάλξεων, καὶ ἀρηίους ὅπλοις προσέχεσθαι. Ita manuscriptus. Platonis locum leges tomo 1. p. 468. edit. H. Steph. Eum vero qui re præclare gesta in bello occubuerit, nonne dicemus primū quidē ad genus aureum pertinere? Vocem ... omisit interpres. Idem Plato initio Menexeni 234. καὶ μὴν πολλαχοῦ κινδυνεύει καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνῄσκειν. καὶ γὰρ ταφῆς καλῆς καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει. Atqui apud plurimos homines præclarum videtur in bello mori: etenim qui hoc lethi genere occumbit, præclarum magnificumque funus consequitur. Virgilius 4. Georg.

-- & corpora bello

Obiectant pulchramque petunt per vulnera mortem.

Æneid. 2.

-- pulchrumque mori succurrit in armis.

Ibid. *Docens Peripateticos.*] διδάσκων τοὺς μάλα τοῖς περιστατικοῖς ἅπασιν οἷόν τε εἶναι καλῶς χρῆσθαι τὸν γνωστικόν. *Probè docens Gnosticum casibus omnibus aduersis vti rectè posse.* περίστασις necessitas hominem vndiq; vrgens & casus incommodus 2. Machab. ca. 6. χαλεπὴ δὲ καὶ ἡ ἐπίστασις τῆς κακίας. Incursio malorum, at περίστασις, calamitas, & τὰ περιστατικά, vt apud Basilium quod citat Budæus in Comment. ex homil. in princip. Prouerb. Οὔτε γὰρ τὰ δεξιὰ καὶ περισπούδαστα τοῖς πολλοῖς, τὸ ἐστὼς καὶ μόνιμον ἔχει· οὔτε τὰ περιστατικὰ τῶν πραγμάτων καὶ κατηφῆ παγίως ἐνδέχεται. Neque enim secunda omnia, & quibus plærique delectantur, perpetuitatem, firmitatemque habent: sicut nec tristia semper durant. Sic verte pag. 500. 40. *Vel circumsistentia.* S. Chrysostomus eleganter, id est, more suo apud Nicetam Heracliensem in Expositione ad illa verba; Si bona suscepimus, Ὁ μακάριος οὗτος πανταχόθεν βαλλόμενος δοράτι ... ἵστατο καὶ μυρία βέλη δεχόμενος οὐκ ἐνεδίδου. ἀλλ' ἐκένωσε μὲν τὴν φαρέτραν τοῦ διαβόλου τὴν βελοθήκην αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν οὐδὲ ἐσφαλλετο. ἀλλ' ὥσπερ ἄριστος κυβερνήτης ὑπὸ μαινομένης τῆς θαλάττης καὶ τῶν κυμάτων διεγειρόμενος κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὔσης ῥᾳθυμότερος ἐγίνετο, ἀλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσην τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διετήρησε, καὶ οὔτε πλοῦτος αὐτὸν ἐφύσησεν, οὔτε πενία ἐταπείνωσεν. Beatus hic licet in eum vndiq; mitterentur sagittæ, tutior ac firmior nihilominus consistebat: cumque iacula innumerabilia excepisset, nihil de animi virtute remisit. Imo vero diaboli pharetram exhausit, ipse vero nec concedit, nec animo fractus est, sed tanquam gubernator optimus, neque furente mari, seseque efferentibus fluctibus obruebatur; neque in tranquillitate atq; malacia erat desidiosior: parem potius artem ad temporis vtriusque discrimen adferebat.

497. 10. *Atque Simonides quidem.*] Aristoteles li. 1. Ethic. ad Nicom. disticho illo Epigrammatis Deliaci hæc distincta fuisse docet.

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν.

Ἥδιστον δὲ τυχεῖν οὗ τις ἕκαστος ἐρᾷ.

Iustitia est pulcherrima res, suauissima rebus

Gaudere optatis, optima si valeas.

Quæ à Theognide vsurpata sunt immutato tantum altero sic,

Πρᾶγμα δὲ τερπνότατον τοῦ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

Illud vero secundum Græce ita Clemens, δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι. At apud Stobæum tit. 101. de fœlicitate, Platonem in Gorgia, & Athenæum lib. xv. in Canteri Nouis lectionib. legitur Δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι. *Secundum pulchrum indole esse*, vel, *honesta specie esse*, Sic & Plato lib. 1. de legib. 631. ἡγεῖται μὲν ὑγίεια, κάλλος δὲ δεύτερον, τὸ δὲ τρίτον ἰσχύς, τέταρτον δὲ πλοῦτος οὐ τυφλός, ἀλλ' ὀξὺ βλέπων. Primum locum obtinet bona valetudo, secundum forma, tertiū robur corporis, quartum opes haud cacæ, sed acutum cernentes. Vide in Prouerbiis, Primum rectè valere.

Ibid. 20. *Contra autem.*] Gr. ὁ πλοῦτος φησὶ τυφλὸς ἔστι βλέποντας. Refertur à Stobæo lib. 91.

Ὁ δὲ πλοῦτος ἡμᾶς χώσπερ ἰατρὸς κακός,

Τυφλοὺς βλέποντας παραλαβὼν, πάντας ποιεῖ.

Verum diuitiæ nos ceu malus medicus videntes assumptos omnes excæcant. Euripidis porro sententia ibidem recitatur, vbi pro κακὸν τὸ πλοῦτον εἰς εὐανδρίαν, legitur, κακόν τι βούλευμ' ἐς εὐανδρίαν. Malum sane consilium ad fortitudinem sunt diuitiæ hominibus. In manuscripto citatur hic distichum ex Alexandro Euripidis, nō vt habet impressus ex Alexandra. In Græco Clementis erat, ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Εὐριπίδης, in Alexandro Euripides; itemque superius illud ex Antiphane manuscriptus, nōn vt impressus ex Aristophane; cum quo non conuenit quod de Pluto à natiuitate cœco tradit Euphorion, nam à Ioue excæcatum fingit.

Ibid. *Dictum certè est.*] Prouerbium est quod Zenodotus citat ex Euripide, alij tribuunt Aristoni. Ignaua est opulentia; verum inopia est artium repertrix; Ingeniique largitor venter, ait Persius. Vide Chil. 1. cent. 5. 22. & Chil. 2. cent. 7. illud alterum natum ex oraculo reddito Cleomeni & Theopompo Spartæ Regibus, tum demum vincendos esse Lacedæmonios, quum aurum & argētum in precio cœperint habere. Sophoclis gnomen exscripsit in lib. 1. de virtute. Stobæus ex eius Oedipode.

Ibid. 60. *Plato autem.*] Locus est ex 7. de Republ. pag. 521. vide lib. 5. Strom. 599. & 610. 50.

501. *Beati inquit.*] Hic omissa sunt quædam à librario Herueti quæ Typographus ex priori editione in Indice erratorum resarciet. Hæc ita Græcus liber Clementis, μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκα τῆς δικαιοσύνης. Quæ potes vertere, Beati qui persecutionem patiūtur præ iustitia, vel propter iustitiam: nam ἕνεκα, cum gignendi casu sic apud Platonem & Plutarchum interpretātur vulgata lexica, neq; videntur qui transferebant Euangelia contrarium asseruisse.

505. *Et Plato in Phadone.*] Vt Theano dixit, εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχή, ἕρμαιον ὁ θάνατος. Sic Plato, εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγή, ἕρμαιον ἂν ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι τοῦ τε σώματος ἅμα ἀπηλλάχθαι, καὶ τῆς αὑτῶν κακίας μετὰ τῆς ψυχῆς. Nam si mors esset vniuersi separatio, & dissolutio; pro lucro emolumentoque improbis hominibus deputandum esset, quum mortui essent; vt vna quidem corpore, & cum ipso quoque anima sua etiam improbitate liberarentur. In loco Aristophanis qui sequitur quod transfert Heruetus, *folia instar vmbra reddentia*, Græce est, σκιοειδέα φῦλα, *turba vmbratiles*, vel, *natio vmbræ similis*. Porro dictum Epicharmi sic effert Clemens, vt & Theodoretus l. 1. de curat. Græc. Fortasse autem cuiusmodi vos estis hominibus Epicharmus ille Comicus iambicum illud coaptauit: φύσις ἀνθρώπων ἀσκοὶ πεφυσημένοι. Homines ventosis vtribus perquam similes, verbum verbo reddes, *Natura hominum vtres inflati*. tale & illud Timonis Phliasij lib. 2. apud eundem.

Ἄνθρωποι κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.

O vires, animi sensus quos implet inanis.

506. 30. *Sed ab eo demum.* Gr. ᾧ μὴ δι' ἀχίδυμος ἱδρώς. Inter fragmenta Simonidis cum Pindaro edita sic legitur ex hoc libro excerptus hic locus ᾧ μὴ δακίθυμος ἱδρὼς ἔνδοθεν μόλῃ, ἵκητ' ἐς ἄκρον. *cui non sudor animum mordens demtus venerit, non peruenire possit ad summitatem fortitudinis.* Pindari quoque versus reperies in iisdem fragmētis 372. edit. 2. Heracliti demum sententiam, adfert etiam Theodoretus lib. 8. de Curat. Græc. sed corruptè. Heraclitus profecto etiam eos qui occisi in bello essent, nullo non diguos honore existimauit, μόροι γὰρ μέζονες μοίρας λαγχάνουσι. Soli maiores sortem habent. Hanc vero eius orationem, haud equidē admitto. Quamplurimi enim qui scelestè vitam peregerūt, violentem mortem perpessi sunt. Legendum est, μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας, Maiora funera maiores sortes obtinent.

508. 10. *Alij quidem Nearchum.*] Diogenes Laërt. in eius vita. Is cum Nearchum tyrannum, seu vt alij volunt Diomedōtem deiicere ac profligare voluisset, comprehensus est. Theodoretus lib. 8. de Curat. Postquam exemplum Zenonis attulit hæc subiicit. Quod ipsum & Theodotum Pythagoricum fecisse aiunt, Paulumque præterea Lacydæ familiarem, vt testis est Pergamenus Timotheus in lib. de Philosophorum fortitudine, itemq; Achaïcus in Ethicis libris affirmat. In iis, quæ de Zamolxide subiicit, est in Græco πρεσβύτην αἱροῦνται, *senem eligere*, Heruetus correxit, πρεσβεία.

509. 20. *Scio etiam fœminas.*] P. Victorius hunc Clementis locum citat illustrans illum Varronis de re rustica. Nam in Illyrico hoc amplius prægnātem sæpe, cum venit pariendi tempus, non lōge ab opere discedere, ibique enixam puerum referre, quem non peperisse, sed inuenisse putes. Paulo post citantur Euripidis sententiæ duæ, quarum altera legitur apud Stobæum lib. 71. in Vituper. mulierum ex Euripide in Oedipode καὶ ὁ κάκιστος γήμας τὴν εὐδοκιμοῦσαν, non vt habet Clementis editio Florentina κἂν ὁ κράτιστος γήμῃ. Scribe ergo, *Etsi pessimus vir ducat optimæ existimationis mulierem*; altera vero lib. 67. ex eodem poëmate, sed extrema quoque leguntur aliter αὐτὴ τὸν ξυνόντ' ὑπερφρονεῖ, non, ὑπερφρονεῖ. *Per vacordiam contemnit virum*, non autem, *eum qui vna versatur superat amentia.* Versus qui consequuntur verba sunt Vlixis Nausicaam alloquentis Odyss. ζ. v. 182. Quod vero dixit pudicam esse viri seruam pulchrè cōuenit cum eo quod dicebat S. Monica, vt scribit D. Augustinus lib. 9. Confess. c. 9. matronas per iocum admonens, ex quo illas tabulas, quæ matrimoniales vocantur, recitari audissent, tanquam instrumēta, quibus ancillæ factæ essent, deputare debuisse; proinde memores conditionis superbire aduersus dominos non oportere.

516. 30. *Nam me Anytus.*] Hæc ex Platone in Apologia Socratis laudantur & à Theodoreto lib. 8. de curat. Græc. Ea sic habent tom. 1. p. 30. ἐμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν βλάψειεν οὔτε Μέλιτος οὔτε Ἄνυτος· οὐδὲ γὰρ ἂν δύναιτο. οὐ γὰρ οἴομαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χείρονος βλάπτεσθαι. ἀποκτείνειε μέν τ' ἂν ἴσως ἢ ἐξελάσειεν. Nihil enim mihi nocuerit aut Melytus aut Anytus; non enim possent. Quod quidem nefas esse arbitror virum meliorem à deteriorē violari. Interfecerit me fortasse aut expulerit. Tertullianus de anima 1. Nihil mirandum si & in carcere lemniscatas Anyti & Meliti palmas gestiens infringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindicat animæ necessaria præsumptione ad iniuriæ frustrationem.

523. 40. *Nullus est mundus.*] Vide quæ annotata sunt in lib. 2. p. 481.

533. 10. *Ægrotus etsi.*] In libello Sentent. Comic. monet Henricus Stephanus videri hæc ex tribus diuersis Euripidis locis desumpta, & secundam sententiam incipere ab illis verbis, καὶ κακῶν τῶν σῶν σωμάτων, & καὶ, esse Clementis non Menandri (Euripidis dicere voluit) perinde ac si diceret, *Item hæc.* Tertiā autem ibi incipere, καὶ ἐμοὶ δὲ μοι, & *Certe mihi.* Monet item videri deesse versum, qui interseratur inter duos postremos, aut certe posteriorem positum per parenthesim. Vide ibidem locum Menandri huic Euripidis similem p. 105.

536. 30. *Hoc est enim.*] Omissa sunt hic quædam, quæ sic adde, *Hoc est enim trahi à patre per omnem angustam viam incedentes, dignum effici*, &c.

545. 40. *Implebo ipsam.*] Gr. πληρώσω αὐτὴν νεκρῶν γηγενῶν, οὓς ἐπάταξα ἐν ὀργῇ μου· Hierem. 33. v. 5. καὶ πληρῶσαι αὐτὴν νεκρῶν τῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐπάταξα ἐν ὀργῇ μου. Latina, Venientium vt dimicent cum Chaldæis, & impleāt eas cadaueribus hominum, quos percussi in furore meo, & in indignatione mea. Quidā ex Hebræo interpretantur, Dominus dixit ad domos Iuda, quæ destructæ sunt; eo quod habitatores earum venerunt, vt dimicarent cum Chaldæis, vt implerent eas domos cadaueribus, & multis Iudæis cæsis efficerent, vt implerentur. Quæ vero paulo ante dixit, *re vera hic solus prudens*, Gr. οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν, ad versum pertinent Odyss. κ. de Tiresia vate, cui vni Proserpina dicitur dedisse, vt etiam defunctus sapiat, reliquos autem vmbras volitare. Vsurpatum est hoc deinde in Chrysippum magnifice de se sentiētem, vt refert Diog. Laërtius l. 7. & in Scipionem iuniorem, vt Plutarchus in Politicis præceptis.

Οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν.

Ille sapit solus, volitant alij velut vmbræ.

Vide Prouerb. 53. cent. 3. chil. 2.

546. *Iob autem iustus.*] Nicetas Heracliensis in expositione libri Iob, quam ex veterum commentariis contexuit, ex Clemente citat hęc: τὰ τοῦ Ἰὼβ ποῦ ὄντα... γυμνὸς κακίας ἢ ἁμαρτίας ὡς ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐκ τῆς γῆς κατασχὼν διεπλάσθην· γυμνὸς κακίας εἰς τὴν αὐτὴν γῆν χωρίζομαι. γυμνὸς οὐ κτημάτων· τοῦτο γὰρ μικρὸν καὶ κοινόν· ἀλλὰ κακίας καὶ πονηρίας καὶ τοῦ ἑπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου. Ita manuscriptus C. V. P. Delbenij Abbatis, quæ Latine ita reddidit nuper in Catena suauiter doctissimus P. Comitolus. Quanquam quæ à Iobo dicuntur sublimius cogitari debent, ad hunc modum; Nudus à scelere & peccato è terra, quasi in matris vtero satus sum; nud⁹ etiam reuertar illuc. Nudus non à bonorum possessione (minutum enim id est & vulgare) verum ab improbitate & vitio, atque ab eo, quod vitæ hominum comes est, tenebricoso idolo. Nam si id quod manibus &c. Hæc conferri cum Clementis libro poterunt, & ad illud conformari, extremum illud præcipuè, *quod hominibus qui iniustè vixerunt, comes est. 1. 2.* Quæ sequuntur apud Nicetam Clementi tributa non habet editio Florentina, nisi forte ex alio Clementis libro desumpta sunt, vel alterius forte auctoris, cuius nomen librarius omisit.

Ib. 60. *Arcana non.*] Theodoretus lib. 1. de Curat. Græcor. Euripides quoque consona sic testatur: Ἄρρητα βακχεύτοισιν εἰδέναι βροτῶν. Hoc est, Arcana Bacchico furore acti sciant.

547. 50. *Curam quidem.*] ἐπιμελόμενοι μὲν καὶ πορισ-

κῶν τῶν

κἂν τὸν τόπον ἔνθα κατέλιπε. G. Heruetus legit, τοῦ τόπου, F. Morellus P.R. κοσμικῶν τῶν τόπων.

548. *Et Poëtā Lyricum.*] Pindaro hæc vindicat Theodoretus li.8. de Curat. Græc. quæ & inter eius fragmenta relata sunt. Pag. sequ. meminit alarum Euripidis, de quibus hæc Plutarchus lib. an seni gerenda respubl. αἱ δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἔργοις κ. τ. Εὐριπίδου χρυσαῖ πτέρυγες, ἀλλὰ τοῖς πλατωνικοῖς ἐκείνοις πτεροῖς ὅμοια, τὴν ψυχὴν μέγεθος καὶ φρόνημα μετ᾽ ἡδονῆς λαμβανούσαν ἀναφέρουσιν. Vide Th. Canterum l.1.c.25. Var. lect.

549.10. *Platonis quoque.*] παράδειγμα ἐν οὐρανῷ κείμενον. F. Morello videbatur legendum, τῆς ἐν οὐρανῷ κειμένης, *Cælestis ciuitatis exemplar esse propositam.*

IN LIB. V. STROMAT.

555.20. *Clamat Aeschylus.*] Theodoretus li.4. contra Græcos citat hunc versum,

> Τὰ μηδὲν ὠφελοῦντα μὴ ζήτει μάτην,
> *Ne quære frustra, quæ nihil tibi conferunt,*

non vt habet Clemens, μὴ πόνει μάτην.

557.20. *Vt ait Sophocles.*] Profert hanc sententiam I. Stobæus tit.29. de assiduitate ex Sophocle in Oedipode, & sequentem Menandri ex eius Eunucho. Senarij sunt quos ita Latinis exprimere potes,

> ---*quæ quæri solent,*
> *Cura indigere cuncta sapientes volunt.*

Ibid.30. *Cunctas res.*] Eusebius lib.15. Præpar. c.61. hæc Timonis carmina refert ex eius Sillis, legitque, Ἡ τ᾽ ἄγαν περὶ πάντα κυλίνδεται, rectius quàm apud Clementem, Ἡ τ᾽ ἄγα περὶ πάντα. *Cæca omnes alias circum res voluitur.* Item,

> Ἐς βένθος ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει. non,

Ἐς βεῦθος, vertitque Trapezuntius, *Grauitate confirmauit caput, & in spem conijcit.* Est imitatio seu parodia illius loci Iliad.4. p.153. edit. Crisp.

> Οὐρανῷ ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βαίνει.

In cælo firmauit caput, & super terram ingreditur. Ille autem alter locus qui sequitur, alludit ad initiū Iliados, vbi de cōtentione Agamemnonis & Achillis agitur,

> Τίς τ᾽ ἄρ σφῶε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι.

Quis ergo illos Deorum vt lite pugnarent cōmisit?

Ibid. *Concurrens cum Eccho.*] Gr. Ἠχοῦς συνδρομος ὄχλος, Trapezuntius, Eccho concurrentis turbæ. Sequitur apud Eusebium, ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθεὶς, rectius Clemens σιγῶσι, sed, χολωθεὶς, ad Eccho referri non potest, verum in tertio versu melius legit Eusebius, Νοῦσον ἐπ᾽ ἀνέρας ὦρσε λάλην, quam habeat Clementis liber ὦρσε κακὴν, licet in 1. Iliad. sit, Νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὦρσε κακήν. Morbum inter homines excitauit loquacitatem: peribant autem multi. Hæc ex eodem Timonis opere desumpta sunt, ne quē forte decipiat Trapezuntius interpres qui vertit, alius quoque vir quidam clarus, quod est Græce, ὁ χολωθεὶς ἀνὴρ, iam nominatus auctor. Gellius lib.3 c.17. Timon amarulentus librum maledicentissimum conscripsit, qui Sillis inscribitur. Fuit patria Phliasius, vt scribit Simon Apollonides Nicenus, non autem Apolloniates aut Nicenus, vt auctor Dictionarij Poëtici tradit Suidas, Τίμων φλιάσιος καὶ αὐτὸς φιλόσοφος τῆς πύῤῥωνος ἀγωγῆς ὁ γράψας τοὺς καλουμένους σίλλους ἤτοι ψόγους τ. φιλοσόφων βιβλία γ. Ab Athenæo lib.4. similis versus eiusdem affertur:

> Δειπνομανὲς, νεκροῦ ὄμματ᾽ ἔχων, κραδίην δ᾽ ἐλάχιστον,

Parodia illius 1. Iliad.

> Οἰνοβαρὲς, κυνὸς ὄμματ᾽ ἔχων, κραδίην δ᾽ ἐλάφοιο.

558. *Esse decet castum.*] Distichum hoc imperitè in editione Florentina, diuulsum sic continuādum esse nos monuit Fed. Morellus P. R.

> Ἁγνὸν χρὴ ναοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
> Ἔμμεναι, ἁγνείη δ᾽ ἐστὶ φρονεῖν ὅσια.
> *Ingreditur, castus pectore sancta sapit.*

Sacra templa nemo profanus, aut non initiatus frequentabat, nisi cum periculo, vel mortis, vel alterius damni, cuiusmodi apud Pausaniam multa leguntur exempla. Ad eundem modum veteres Philosophi à scholis suis tanquam à mysteriis abigebant illiteratos, vt scholæ Pythagoræ inscriptum erat,

> Ἀείσω συνετοῖσι, θύρας δ᾽ ἐπίθεσθε βέβηλοι.
> *Cantabo doctis vos vani claudite portas,*

& Platonis, Ἀγεωμέτρητος μηδεὶς εἰσίτω. Ita septem sapientum dicta foribus templi Delphici inscripta fuerūt. M. Neander in Phocylidem.

561.40. *Attamen & quæ.*] Theodoretus lib. 1. contra Græcos, sed & Parmenides Eleates, qui socius fuit Xenophanis Colophonij, rebus iis qui intellectu solo percipiuntur fide occursandum nobis hortatur, inquit enim:

> Λεῦσσε δ᾽ ὅμως ἀπεόντα νόῳ παρεόντα βεβαίως, hoc est,
> *Nam quæ aberant, animo tanquam præsentia vidit.*

Nempe quia nobis ad ea, quæ capiuntur intellectu, sola mente licet appropinquare.

562.10. *Deus laboranti.*] Stobæus tit.29. de Assiduitate hoc carmen tribuit Alexidi in Orchestride: Libro tamen 6. Strom. 620.40. Euripidis esse dicitur.

Ibid.50. *In medio.*] Hoc offendes Ecclesiastici 37. v.13. quod ita est in vulgata Lat. In medio insensatorum serua verbum tempori: in medio autem cogitantium assiduus esto. C. Iansenius id exponit. Significat, cum quis inciderit in consortium imprudentium; non temere sapientiæ doctrinam inculcandam; ne sanctum detur canibus, sed seruandum verbum tempori oportuno: at cum in prudentum consortio quis fuerit, ibi liberum esse & vtile, vt in docendo sit assiduus. Alter porro locus est 10. Prouer. v.14. σοφοὶ κρύψουσιν αἴσθησιν, *Sapientes abscondent sensum:* sic quoque habet Clementis liber Græcus, at in vulgata Latina, Sapientes abscondunt scientiam. Videtur ex Aquila vertisse συγκρύψουσι γνῶσιν, aut ex Hebræo. Empedoclis versus quos subiicit, aliter conuertit è Græco Acciaolus Theodoreti interpres lib. 1. contra Græcos:

> *Infidos vitare malos, nec credere quicquam,*
> *Certa iubent nostræ cunctis oracula Musæ.*

Inter malos itaque homines reponendos esse infideles Agrigentinus censet.

563.60. *Parce tempori.*] Idem censet quod G. Heruetus in hunc locum Gilbertus Cognatus Centuria 3. Adag.208. Ciceronis scilicet locum ex 3. de Finibus bonor. ita legendum, *tempori parcere.* Verumtamen & Erasmus Cent. 1. Chil. 1. in prouerb. Seruire scenæ, affert ex Phocylide celebre illud καιρῷ λατρεύειν, *tempori seruire*, & Lambinus apud Ciceronem legit, *parcere tempori*, & sequi Deum. καιρῷ πειθαρχεῖν, θεῷ ἕπεσθαι Græcis, omnesque libros veteres ait habere, parere, non, parcere. P. Victorius putat legendum parcere. Theophrastum memoriæ proditum est dicere solitum, πολυτελὲς ἀνάλωμα, esse tempus, Stobæo teste.

567.10. *Edatis varios.*] Verba sunt Achillis Vlyssem ac cæteros Græcos ad se missos alloquentis Iliad.10.

> Ὡς ὑμεῖς τρύζοντε παρήμενοι ἄλλοθεν ἄλλος.

In quem locum Eustathius, ὅτι δὲ τρύζειν τὸ πολυλογεῖν ἢ πολυφωνεῖν δῆλον ἡ καὶ τρυγών, ἣν ἡ παροιμία ὅτι σκώμματι τῶν πολυλογούντων παραλαμβάνει, λαλιστέρους τρυγόνων καλοῦσα. Ideo Clemens cum turturem loquacitatem designare dixisset hoc vtitur verbo, vide prouerbium, Turture loquacior. Suidas, τρύζει, ἀσήμως λαλεῖ, παρ᾽ ὃ καὶ ἡ τρυγών, ἐπεὶ ἀσήμως φθέγγεται καὶ γογγυστικῶς.

Ibid.30. *Est mihi in lingua.* [H. Iunius cent.4. Prouerb.39. Æschylo tribuit hunc versum pariter ac sequentem, sicque vtrumque vertit, *Fidum penu*, vel, *ærarium linguæ. Et nostræ præfert lingua custodem clauem.* Deinde addit hunc Luciani similem versum:

Ἀρρήτων ἐπέων γλώσσης σφραγὶς ἐπικείσθω.

Arcanum vt celet claudenda est lingua sigillo.

568.20. *Iam vero eorum.*] Hoc Pythagoræ symbolum seu præceptum ita exponit D. Hieronymus in Apolog. in Ruffinum, Stateram non transiliendam; id est, ne pretergrediare iustitiam: ita Cyrillus & alij, vt docet Gregor. Gyraldus in libello in Symbola Pythag. versus autem qui cõsequuntur Iocastæ sunt apud Euripidem in Phœnissis Act.2. Eteoclem alloquentis.

Ib.50. *Et Pythagoras iubens.*] Græc. sic habent, καὶ Πυθαγόρας οὐκ ὀκνεῖ ἀπαγορεύειν, τὰς λεωφόρους ὁδοὺς βαδίζειν στειχέτω, μὴ δεῖν ταῖς τῶν πολλῶν ἕπεσθαι γνώμαις. Sed mutata interpunctione ita vertere potes ad verbum. *Et Pythagoras non veretur prohibere, ne via regia incedamus, iubens, ne vulgi sententiam sequamur.* Certe enim hoc loco Pythagoram vult Clemens prohibere, ne regia via ingrediamur, quæ communis est. Tametsi enim apud Laertium in vita Pythagoræ legimus, μὴ βαδίζειν ἐκτὸς λεωφόρου, suspicatur tamen illud μὴ delendũ Brodæus l.2.cap.20. Miscellan. neque hæsitandum esse Erasmo vtrum sit Pythagoræ. Idem censet L. Greg. Gyraldus, profertq; loca D. Ambrosij ad Irenæum Epist.6. Nam cum ex populo Iudæorum, vt plerique arbitrantur genus duxerit, ex eius disciplina deriuauit etiam magisterij præcepta. Legerat Moysi diuino præceptũ oraculo: Solue calceamentum pedum tuorum: Id etiam præceptum Iesu Naue, videlicet vt detritæ & popularis viæ ponerent puluerem, qui viam domini ambulare desiderarent. D. Hieronymus Apol. in Ruff. Per viam publicam ne ambules, id est, ne multorũ sequaris errores. Sed & Origenes eodem fere sensu exponit Euangelicum illud, spatiosam & latam viam declinandam. Sic vero Olympiodorus enũtiat φεύγειν τὰς λεωφόρους. Euphorionem citat Athenæus lib. de Isthmiis, & Stobæus in Philoctete, sed in versu quem citat Clemens erat ἀχαΐδας ἵππους, Equas Achaicas.

569. *Quin etiam mysticum.*] Græc. ἀτὰρ καὶ τὸ τετράγραμμον ὄνομα τὸ μυστικὸν ὃ περιέκειντο οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βάσιμον ἦν, λέγεται δὲ Ἰαού. D. Hieronymus ad Fabiolam de veste sacerdotali. Octaua est lamina aurea, in qua scriptum est nomen Dei Hebraicis quatuor literis Iod He Vau He, quod apud illos ineffabile nuncupatur. Hæc super pileolum lineum in Pontifice additur, vt in frõte vitta hyacinthina cõstringatur. Idẽ ad Marcellam Epist.136. in Græcis libris repertum non intelligentes Pipi legere consueuerant, vt apud Procopium nunc etiam legimus. Theodoretus q.15. in Exodum, τοῦτο δὲ παρ᾽ Ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεται, ἀπείρηται γὰρ παρ᾽ αὐτοῖς διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι. καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβέ, Ἰουδαῖοι δὲ Ἰά. Hoc autem apud Hebræos dicitur inenarrabile, prohibeturque apud eos lingua pronuntiari, scribiturque 4. literis, & ob id τετράγραμμον appellatur. Samaritani vocan. illud nomen Iabe: Iudæi vero Ia. Auctor commentariorum in Psalmos apud D. Hieronymum legi posse ait Iaho scribens in Psal.8. D. Irenæus lib.1.c.34. Iao numerari ait inter nomina Dei. Macrobius lib.1. Saturnal. c.18. profert oraculum Apollinis:

Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω.

Diodorus lib.1. Epiphanius hær. 26. contra Gnosticos. At P. Galatinus lib. 2. de arcanis Cathol. verit. c. 10. notat nomen hoc eisdem literis constare, ex quibus tria tempora verbi substantiui componuntur. Et sic apud eos sonant היה haiah, id est, fuit, הוה houe, quod significat, est, יהיה Iihie, id est, erit. vt earundem scilicet personarum æternitas pateat Patrem scilicet Filium & Spiritum sanctum semper fuisse esse & fore. G. Genebrardus alterum Theodoreti locum ex Polymorpho profert lib. 1. de Trinit. & ait illa Græcorum profanorum loco de Iao Clemẽti occasionem dedisse, vt obseruaret illud sonare ἰαού. Lectionem eius nõ aliunde petendam, quàm à Mose cui primum tam præclari vocabuli facta est reuelatio. Ei à Domino quod nomen esset ipsi percontanti responsum est אהיה Ehie, qui sum. Ehie misit me ad vos. Deus prima persona vsus est, Moses cum alios alloqueretur per tertiam expressit יהוה Iehue, aut יהיה Iihie. In Chronologia idem pronuntiari posse docet Iahué, sed semper pronuntiasse Adonai cum veteres tum recẽtes doctos præter vnum Sanctem Pagninum, si modo ab hæreticis non si corruptus, qui vocem peregrinam Iehoua primus confinxit. Sic itaq; verti potest hic Clementis locus. Quin etiam mysticum illud quatuor literarum nomen quod iis s.i. q. p.i.a. dicitur autem Ἰαού, quod exponitur, &c.

571.40. *Et exuet vestem.*] Hæc in Latina vulgata habentur Leuit.16.v.23. Depositis vestibus quibus prius indutus erat, cum intraret sanctuarium, relictisque ibi, Lauabit carnem suam in loco sancto, indueturque vestibus suis. At in Græco LXX. omnia vt apud Clementem, hoc excepto, εἰσπορευόμενος εἰς τὸ ἅγια, Clemens, Antuerpiensis editio, εἰσπορευόμενος αὐτὸς εἰς τὸ ἅγιον, Romana rectius, εἰσπορευομένου αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον.

Ibid.50. *Porro autem.*] I. Pierius Valerianus lib.31. Hieroglyphicorum. Vt vero scripturæ Hieroglyphicæ speciem aliquam oculis subiiciamus, in Sai pro vestibulo templi, quod Palladi dedicatum erat huiusmodi argũmentum. Infans, senex, accipiter inde, mox, piscis, postremoque omnium fluuialis equus: quod humanæ fragilitatis conditionem indicat à pueritia vergentis in senium, ac iterum repuerascentis, accipiter vero Deum, ac perinde amorem, quodque in nobis diuinum est. Piscis, odium simul atque mortem, propter mare, quod exitium ac perniciem appellabant. Equus vero fluuialis impudentem violentiam notabat, vt qui nec patri quidem parcat suo, verum eum interficit, vt matris ipse connubio potiatur, & pro dissidio ponitur, quod in duobus contrariis elementis viuit: atque ita propemodum concors ea discordia, quæ corporum temperaturam constituit, cum dissidere penitus cœperit, mors inde sequatur necesse est. Sic ergo hæc interpretatur Valerianus, Nascimur, Senescimus, Viuimus, Morimur, Naturæ dissidio. Atqui in singulorum interpretationem conuenit cum Clemente, quanquam nõ crocodilum, vt ille, sed Hippopotamum insculptum fuisse velit, & in diuersa Ægypti

vrbe

pti vrbe. Quod vero ait, pro vestibulo templi, facit vt videatur hic fuisse vertendum, nō *in æde sacra quæ vocatur Pylon*, est enim Græcè, ἐπὶ τῷ ἱερῷ καλουμένῳ πυλῶνι, sed *in vestibulo quod Sacrum dicitur*.

575.30. *Et τετρὰς, hoc est quaternio.*] Th. Canterus li. 1. ca. 18. Var. lectionum, Ephesiis voces quasdam & notulas Magicas fuisse docet, quibus vtetes in omni negotio superiores euaderent. Hesychius, Ἐφέσια γράμματα ἦν πάλαι, ὕστερον δὲ προσέθεσαν τινὲς ἀπατεῶνες καὶ ἄλλα. φασὶ δὲ τὰ πρότερον τὰ ὀνόματα τάδε ἄσκι, κατάσκι, αἴξ, τετράξ, δαμναμενεύς, αἴσιον. In iis quæ sequuntur Erasmus ait librariorum incuria omissum, quid τετρὰξ significaret, id quod resarcit ex hoc loco Cāter. vide Erasmum Chil. 2. cent. 8. prou. 49. Suspicari tamen potes, cum in interpretatione singulorum legas τὸ δὲ αἴξ, αὐτός, ac esse hæc duo αἴξ ἡ γῆ τετρὰξ ἐνιαυτός: nisi malis corrigere ex Clemēte αἴξ ἡ γῆ. Nota item Hesychium tenebras dicere ἄσκι, lucem κατάσκι, αἴσιον, ἀληθὲς verum, & Clementem τετράδα dictum putare annum διὰ τὰς ὥρας, propter quaternionem tempestatum quadripartitarū hyemis, veris, æstatis & autumni, quas anteā τέσσαρας τοῦ ἔτους τροπὰς dixit, 4. anni conuersiones. 570.60. Eodemque modo interpretatus est duodecim lapides illos S. Hieronymus ad Fabiolam de vestitu sacerdotū, cum in singulis versiculis singula dixit assignari tempora, & his ternos menses deputari.

579.10. *Aiunt certe.*] Th. Canterus l. 1. c. 12. var. lection. Origenes contra Celsum. Cæterum Pythagoræi cenotaphia extruebant iis qui defecissent à Philosophia reflexo cursu ad idioticam vitam, nec ideo deterior habitus est Pythagoras in doctrina & demonstrationibus, aut eius discipuli. Hic autem Hipparchus, cuius hic meminit Clemens, increpatur grauissimè à Lyside Pythagorico in quadam ad eum epistola, quæ etiamnum extat, & quam subiicit Canterus: In eius calce est hæc sententia. Si igitur mutatus fueris, gratulabor: sin minus iam iam obiisse mihi videberis. Ad quam alludit & D. Gregorius Nazianz. in quadā epistola, εἰ μὲν οὖν μεταθήσοιο, ἀλλὰ γοῦν χαιρήσομαι, τοῦτο πυθαγορικὸν ἔχων τις φιλοσόφων ἐπαίνεσιν ... τεθνηκότα ὀψόμενον. εἰ δὲ μὴ ἐκεῖνος μὲν ἔχαιρε τεθνηκόμενος, ἐγὼ δὲ τοῦτο μὲν ἐρῶ σὺν χάριτι ...

580. *Vna quidem.*] Proclus in Platonem. Ὁ μὲν οὖν Πλάτων διαῤῥήδην τοῖς τε λόγοις καὶ τὰς γνώσεις τοῖς γνωστοῖς διεῖλεν· ὁ δὲ γε παρμενίδης, καίτοι διὰ ποίησιν ἀσαφὴς ὤν, ὅμως καὶ αὐτὸς ταῦτα ἐνδεικνύμενος φησίν.

> Η μὲν ἀληθείης εὐπειθέος ἀτρεμὲς ἦτορ,
> Ηδὲ βροτῶν δόξας, αἷς οὐκ ἔνι πίστις ἀληθής.

Clementis Græcus liber habet in 1. versu ἐυπιθέος, & in 2. δόξαις, Diogenes Laërtius ita citat:

> —Χρεὼ δέ σε πάντα πυθέσθαι,
> Η μὲν ἀληθείης εὐπειθέος ἀτρεκὲς ἦτορ,
> Ηδὲ βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἔνι πίστις ἀληθής.
> —*velim simul omnia noscas,*
> *Aut verum simplex, & pectore semper aperto,*
> *Aut male constantis, laudem & suffragia vulgi.*

581. *Mysterium meum.*] Ex Esaiæ cap. 24. v. 16. sumpsit hæc quodcunq; tandem sit illud Euangelium. μυστήριον, inquit, ἐμὸν ἐμοὶ καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ οἴκου μου. A Græco LXX. in Antuerpiensi editione absunt hæc, at in Romana nupera in Annotationib. post illa verba, ἐλπὶς τῷ εὐσεβεῖ, In nonnullis libris hæc sequuntur, καὶ εἶπεν τὸ μυστήριόν μου ἐμοί· τὸ μυστήριόν μου ἐμοὶ καὶ τοῖς ἐμοῖς. Latina vulg. Secretum meum mihi. S. Hieronymus monet in LXX. non haberi, sed de Theodotionis translatione esse addita, nec habet Cyrillus. S. quidem Chrysostomus, & Theodoretus ita legunt. Apud Procopium à I. Curterio editum, adduntur hæc sub asterisco tanquam ex aliis editionibus accepta, & in cōmentario ex interpretatione Symmachi, ea esse significatur. Citantur à D. Augustino in Psāl. 7. Trāslatio paraph. Chald. Secretum præmium iustorum reuelatum est mihi: secretum vindicta in iustorum reuelata est mihi.

583.60. *Qui pro nobis.*] In verbis D. Pauli non puto consulto omissa esse illa à Clemente ὑπὲρ ἡμῶν. quæ sic ipse explicat ὑπὲρ ἡμῶν σφραγιζόμενος, vt ego quidē legendum arbitror, non ἁγιαζόμενος. Fed. Morellus Prof. Regius.

584.20. *Ex omnibus.*] Idem hoc Callimachi pentametrum sic implet.

> Η παγάκις πάντων φαρμακιῶν ὅπλα.

Ibid. *Alius ex alio.*] Apud D. Cyrillum lib. 1. cōtra Iulianum. Atqui illud in præsentiarum dixisse operepretium existimarim, quod verè à quibusdam celebratur prouerbium, Sapiens alius ab alio. Manifestum autem, quod posteriores à prioribus didicerint, & non priores à posterioribus. In margine additur, Σοφὸς ἄλλος ἐκ ἄλλου. At hic in Græco ἕτερος δ' ἐξ ἑτέρου σοφός. Bacchylidis à Plutarcho & Stobæo citātur multa ex Pæanibus, quæ collegit H. Stephanus, sed hoc prætermisit, quod reperitur & apud Theodoretum lib. 1. de Curatione Grecorum. Audire vero est & Bacchylidem in Pæanibus hæc dicentem, οὐδὲ γὰρ ῥᾷστον ἀῤῥήτων ἐπέων πύλας ἐξευρεῖν· hoc est, *Haud enim facile est occultorum verborum portas inuenire.*

Ibid. 60. *Tibi omnium.*] P. Victorius lib. 13. Var. lect. c. 2. Qui in vetere cultu Deorum Deos inuocabant, nominibusque ipsos appellabant, timentes ne apud eos offenderent, si forte non suo nec grato illis nomine vocassent, sæpe veniam errati sui petébant, totosque se ad eorum voluntatem referebant, in arbitrio ipsorum ponentes, vt è multis id nomen asciscerent, quo magis delectarentur, suæque inscitiæ ignoscerent. Hoc fecit Catullus in Hymno in Dianam, cum enim eam pluribus nominibus Dianam vocasset, addit, Sis quocunque tibi placet Sancta nomine. & Euripides cuius locus citatur à Clemente lib. 5. Strom. & Socrates in Philebo, καὶ νῦν τὴν ἀφροδίτην ὅπῃ ἐκείνῃ φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω.

586.60. *Patrem enim.*] Citantur ab aliis Patribus sæpe hæc verba Platonis in Timæo, quæ ita Latine vertit Cicero de vniuersitate. Atque illum quidem quasi parentem huius vniuersitatis inuenire difficile est, & cum iam inueneris, indicare in vulgus nefas. Proferuntur à Cyrillo hæc sola lib. 1. contra Iulianum, at Theodoretus lib. 2. & lib. 4. contra Græcos, addit quæ hic etiam adiicit Clemēs ex aliis fortasse locis Platonis, *Neque enim hoc ita effabile homini sicuti cæteræ disciplinæ.* Similis est sentētia apud Mercurium Trismegistū citantē Stobæo tit. 78. de Diis, Θεὸν μὲν νοῆσαι χαλεπόν, φράσαι δὲ ἀδύνατον. τὸ γὰρ ἀσώματον σώματι σημῆναι ἀδύνατον. D. Cyrillus loco citato, vt quidem habet interpres Latinus, Deum intelligere difficile est, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporeum enim corpore significare impossibile.

587. *Vnus perfectus.*] Hæc Orphei carmina iam protulit in Protreptico 75. 50. *Ex se vnus genitus.* Ibi enim legitur εἷς ἐστ' αὐτογενής. At hic αὐτοτελής, vt & apud Eusebiū li. 13. de Præparat. Euang. In hoc versu notat Clemēs ipse variam lectionem: quidam enim legunt, αὐτὸς ἐκγονα πάντα τελεῖται, alij, πάντα τέτυκται. Nota

sunt. Prior lectio in Adhortatoria oratione Clementis ac Iustini reperitur, posterior nusquam alibi, tertia vero est,

Εἷς ἔστ' αὐτοτελής, αὐτοῦ δ' ὕπο πάντα τελεῖται.

Sic Theodoretus lib.2. sic Eusebius lib.13. Præpar. In libello etiam de Monarchia legitur τέτυκται. Subiicit vero Clemens duos Orphei versus, qui apud Eusebium non annectuntur superioribus. Illa enim verba, νέφος ἐστήρικται, sequitur, λοιπὸν ἐμοί. At hic & apud Iustinum in Adhortatoria, & de Monarchia sequitur:

Πᾶσιν γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις,
Ἀσθενέες δ' ἰδέειν διὰ τὸν πάντων μεδέοντα.

Perionius,

Mortales nam oculi cunctis mortalibus insunt,
Cunctorumque Iouem non possunt cernere Regem.

At Clemens:

Πᾶσιν γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις
Μικραί· ἐπεὶ σάρκες τε δὲ ὀστέα ἐμπεφύασι.

Theodoreti interpres:

--Et mortalia lumina nobis,
Et pupæ tenues, caro circum atque ossa resistunt.

588. *Illum non oculis.*] Paulo planius hæc conuertit Theodoreti interpres lib.1. de Curat. ægritudinum Ethnic. Nec minus Empedocles ita inquit de iis, quæ videri oculis nequeunt.

Nam neque ad hoc oculi valeant accedere nostri,
Non illum prensare manus, certissima nobis
Quæ via res omnes animi ad penetralia mittit.

Ibidem sententia Solonis allata præcedit hanc Empedoclis.

593.50. *Xenocrates Carthaginensis.*] Etsi hoc loco Xenocrates dicatur Καρχηδόνιος, Carthaginensis, existimandum est tamen hic potius mendũ esse, quàm apud Laërtium, nam & ipse Clemens lib.2. 442. & 606. l.2. Chalcedonensem eum dicit. Plutarchus in libro de versutia terrestrium & aquatilium animãtium tradit Democritum demonstrasse homines ab animalibus ratione carentibus artes edoctos esse, vt ab aranea textoriam, ab hirũdine architectonicam, à Philomela, musicam.

594.50. *Qui facit, inquit.*] Ita Chrysostomus in hunc Psalmi locum. Τοὺς δὲ αὐτοὺς καὶ πνεύματα καὶ πῦρ προσηγόρευσε τὸ δυνατὸν καὶ τὸ ταχὺ δι' ἑκατέρων διδάσκων. ὀξεῖα μὲν γὰρ τοῦ πνεύματος ἡ φύσις, ἰσχυρὰ δὲ τοῦ πυρὸς ἐνέργεια, ἀγγέλοις δὲ χρώμενος ὑπουργοῖς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς δὲ εὐεργετεῖ τοὺς ἀξίους, καὶ κολάζει τοὺς ἐναντίους· καὶ διὰ τοῦτο καὶ πυρὸς ἐμνημόνευσεν τὴν κολαστικὴν σημαίνων ἐνέργειαν. Hæc postrema reddidit aliter interpres. Ac propterea de iis quoque mentionem fecit, vt scelerum vindicem Dei vim, ac facultatem designaret. Tu vero sic verte: Ac propterea ignis quoque mentionem fecit, vt eorum vim scelerum vindicem ac facultatem designaret. Hebræi tamen hunc locum ita intelligunt. Qui facis tuos nuntios Spiritus ceu ventos, eorumque ministerio vt collibitum fuerit vteris.

596.60. *Dicamus vero.*] Loquitur Plato de iis quos Coryphæos appellat, idque est p.173. edit. H. Steph. vbi τὸ δικαστήριον ἢ βουλευτήριον, nouus interpres vertit, Curia aut Senatus, rectius Heruetus, *Prætorium aut Curia*, neque enim Curia Iudicum est, sed Senatorũ. Attamen τὰ ψηφίσματα λεγόμενα ἢ γεγραμμένα, melius ille, *plebiscita, aut alia publica scripta*, quam Heruetus, *& scripta decreta.*

597. *Bene autem.*] Hæc quoque rectius Platonis interpres, quem sequere, & ita verte: *Quid vero bene, aut male in ciuitate suo tempore geratur, aut olim apud maiores gestum sit, magis ipsos fugit, quàm, vt dicitur, maris arenæ.* Id enim sunt χόες. Apud Suidam χόες est nomen festi apud Athenienses, quo loco legendum est ex manuscripto, καὶ ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, &, εἰς Ἀθήνας περὶ Πανδίονα σ.κ.τ.ε. βασιλεύοντα τῶν Ἀθηναίων, &, καθαρθέντος αὐτοῦ τὸν φόνον. Item in voce χοαί· ἀφικόμενος εὗρεν ἀγομένην ἑορτήν.

Ib. *Et hec nesciunt.*] Hæc rectè Heruetus neque interpres Platonis, καὶ ταῦτα πάντα οὐδ' ὅτι οὐκ οἶδεν οἶδεν, *Et ne id quidem scit, se hec omnia nescire.* ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ σῶμα (addendum ex Platone μόνον ἐν τῇ πόλει) κεῖται αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ. *Sed re vera ipsius tantum corpus in ciuitate iacet, ac versatur.*

Ibid. *Ipse autem, vt ait.*] Hæc quoque superioribus annectuntur apud Platonem, vnde ea potuerunt excerpere ampliora, quam apud Clementem, ij qui eius fragmenta collegerunt: ἡ δὲ διάνοια πανταχῇ φέρεται κατὰ Πίνδαρον τά τε γᾶς ὑπένερθεν καὶ τὰ ἐπίπεδα γεωμετροῦσα, οὐρανοῦ τε ὕπερ ἀστρονομοῦσα, καὶ πᾶσαν πάντῃ φύσιν ἐρευνωμένη, mens autem vbique fertur, & quæ sub terra sunt, & quæ super terram dimetiens, & quæ super cælum astronomiæ rationibus explicans, & omnem vbiq; rerum naturam peruestigans. Græca vero Clementis αὐτὸς δὲ πέταται κατὰ Πίνδαρον τάς τε γᾶς ὑπένερθεν, οὐρανοῦ τε ὕπερ ἀστρονομῶν. &c. *Ipse autem, vt ait Pindarus, volat sub terra, & super cælum, astronomiæ dans operam & vniuersam n.o.e.p. indagans.*

597.20. *Omnes in terram.*] Iustinus orat. exhortat. ad Gentes, καὶ Ὅμηρος δηλαδή που τὸν Μενέλαον λέγοντα τοῖς μὴ ἑτοίμως δεξαμένοις τὴν τοῦ Ἕκτορος περὶ τῆς μονομαχίας πρόσκλησιν.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε,

δι' ὑπερβάλλουσαν ὀργὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ προτέραν αὐτοὺς ἐκ γῆς ἀναλύων πλάσιν. Homerus alio loco Menelaum dicentem introducit iis, qui non æquis animis Hectoris ad singulare certamẽ prouocationẽ acceperant.

Sed vos terra quidem cuncti fiatis & vnda.

(Sic mallem vertissent Heruetus & Perionius.) Nimia iracundia incitatus eos in antiquam, prioremque ex terra effictionem dissoluẽs. Heraclides Ponticus in libello de allegoriis Homericis docet eum Anaxagoræ sententiam mutuatum esse hoc versu. Nam omne corpus in ea demum fatiscens resoluitur, ex quibus natum erat: veluti restituente natura mutuum. Ille vero terram alterũ elementum aquæ coniunxit, vt mixtus humor siccitati ex contraria natura ad mutuam concordiam temperaretur. Locus est Iliad. 7. in quem scribens Eustathius, monet hoc idem significare quod enecemini, quod hæc duo solum in cadaueribus restent, vel in terram resoluamini, quæ duo sunt grauiora, & motus expertia elementa, vobisque similia. Sic Xenophanes dixit:

Πάντες γὰρ γαίης τε καὶ ὕδατος ἐκγενόμεσθα.

qui versus extat & apud Sextum Philosophum, vt & ille:

Ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ.

quem habes & lib.4. Theodoreti: hunc etiam Homeri locum citat Sextus lib.9.

Ibid. *Et conculcate ipsos.*] Alludit forte ad illũ Esaiæ locum c.10. v.6. Et ponam illum in cõculcationem quasi lutum platearum, vel vt ca.11. v.25. ὡς κεραμεὺς καταπατῶν τὸν πηλὸν οὕτω καταπατηθήσεσθε, Sicut figulus cõculcans lutum, sic conculcabimini. Callimachi loco de Prometheo, similis ille Iuuenal. Sat.14.

Forsitan hæc spernant iuuenes quibus arte benigna
Et meliore luto finxit præcordia Titan.

Ib. 40.

Ibid. 40. *Epicharmus.*] Citantur hæc & à Theodoreto lib. 6. de Curat. ægrit. Græc. quæ vero sequuntur inter fragmenta Pindari reperiuntur, & loco Theodoreti citato, vbi legendum est ὄρφνα ἐάσ, non, ἐείσω, & hic κελαινεφεῖ δὲ σκότει, vt illic, non κελαινεφέι. Sic & apud Eusebium lib. 13. pag. 394. vbi omnia ista ex Clemente proferuntur.

598. 10. *Vnum virorum.*] Th. Canterus l. 2. c. 11. var. lect. Delio natatore opus est in libris Stromatum ad omnia menda persananda. Ita legendus hic locus & persanandus est, ἐκ πυθαγόρας ὢν

ἐν ἀνδρῶν ἐν θεῶν γένος ἐκ

Μιᾶς δὲ πνέομεν

Ματρὸς ἀμφότεροι,

Τῆς ὕλης. παρὰ δίδωσι καὶ ἕνα τὸν τούτων δημιουργὸν ὃν

Αριστοτέχναν πατέρα λέγει.

Quod dicit ἀριστοτέχναν πατέρα, inter ea quæ extant Pindari, nisi mea me fallit memoria, nō legitur: eius tamen dicti etiam Plutarchus aliquotiens meminit, vt lib. 1. Sympos. vbi sic inquit, καὶ τὸν θεὸν ὃν ἀριστοτέχναν ἡμῶν ὁ Πίνδαρος προσεῖπεν. Et Clemens ipse in Protreptico. Apud Dionem Chrysostomum in Olympico proferuntur ista:

Δωδωναῖε μεγασθενὲς

Αριστοτέχνα πάτερ, qui quamuis nō nominet Pindarum, eum tamen esse, ex iis, quæ dicta sunt colligere est. Hæc Canterus. Tu eodem modo Eusebium emenda hæc citantem p. 395. Et verte, *Vnum virorum dicens, vnum Deorum est genus. Ex vna matre spiramus ambo, nimirum materia: tradit & vnum opificem istorum quem ἀριστοτέχναν πατέρα dicit, siue optimum artificem.* Locus Platonis qui sequitur, Epistola 6. legitur, τὸν πάντων θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, Deum rerum omnium, & quæ sunt, & quæ futuræ sunt, Principem adhibito studio non inerudito, & studij germana disciplina, iurātes, illiusque Principis & caussæ patrem. Itē, ὃν ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν εἰσόμεθα πάντες σαφῶς, quem si re vera philosophemur omnes perspicuè cognoscemus.

Ibid. 30. *Heri Armenij.*] P. Leopardus lib. 9. c. 2. Emendat. Contuli nuper Clementem Alexan. Græcum cum Latino eius interprete; & quod in conferendo deprehendi erratum Græci codicis, atque interpretis dissimulare hic nolui. Lib. 5. Strom. ὁ δὲ ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς πολιτείας παρὰ τοῦ ἀρμενίου, καὶ ὃν γένος παμφύλου. Hic Gētianus *ab Armenio*, vertit cum vertere debuerit, *Eros Armenij*, & legere Ἠρὸς τοῦ ἀρμενίου. Sequitur enim apud eundem eodem libro, ὁ δὲ αὐτὸς ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς πολιτείας ἠρὸς τοῦ ἀρμενίου τὸ γένος παμφύλου μέμνηται ὅς ἐστι ζωροάστρης αὐτὸς γοῦν ζωροάστρης γράφει τάδε, συνέγραψα ζωροάστρης ὁ ἀρμενίου τὸ γένος πάμφυλος ἐν πολέμῳ τελευτήσας. Platonis locus est, ἀλλ' οὐ μέν τοι σοι, ἦν δ' ἐγώ, ἀλκίνου γε ἀπόλογον ἐρῶ, ἀλλ' ἀλκίμου μὲν ἀνδρὸς ἠρὸς τοῦ ἀρμενίου τὸ γένος παμφύλου, ὅς ποτε ἐν πολέμῳ τελευτήσας. Valerius Maximus li. 1. Quæ minus admirabilia Eris Pamphylij casus facit, quem Plato scribit inter eos, qui in acie ceciderant, decem diebus iacuisse. Hic impressi tamen codices habent Pheræi, scripti Eeretri, mendose vtrumq;. Macrobius in somnium Scipionis scribens: Sed ille Platonicus secretorum relator, Er quidam nomine fuit natione Pamphylus, miles officio qui cum vulneribus in prælio acceptis, &c. Ergo τοῦ ἀρμενίου, nomen patris Eris siue Zoroastris est. Hæc Leopardus. Itaque & apud Platonem Ficinus & Serranus, & hic Heruetus vertere debuerunt: *Eris Armenij filij, genere Pamphylij.* Eusebiū ait Zoroastris nō meminisse Heruetus, quoniam hæc omnia omisit eius interpres Trapezuntius: at in Græca editione reperies p. 395. ἠρὸς τοῦ ἀρμενίου, τὸ γένος παμφύλου μέμνηται ὅς ἐστι ζωροάστρης.

Ibid. 50. *Mensuras accendens.*] Aliter legitur in vocibus multis hic locus apud Eusebium, atque inter cætera illud sine dubio mēdosum est apud Clementem ἁπτόμενον μέτρα, Eusebius, ἁπτόμενον μέτρῳ, καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρῳ, *mensura accensus, & mensura extinctus*, siue *certo quodam modulo*; Nam ex igne extincto fieri omnia volebant Heraclitus & Hippasus Metapontinus, de quibus Plutarchus lib. 1. de placitis Phil. ἀρχὴν τῶν ὅλων τὸ πῦρ ἐκ πυρὸς γὰρ τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾶν λέγουσι, τούτου δὲ κατασβεννυμένου κοσμοποιεῖσθαι τὰ πάντα. πρῶτον μὲν γὰρ τὸ παχυμερέστερον αὐτοῦ εἰς αὐτὸ συστελλόμενον γῆν γίνεσθαι, ἔπειτα ἀναχαλωμένην τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ πυρὸς φύσει ὕδωρ ἀποτελεῖσθαι, ἀναθυμιώμενον δὲ ἀέρα γίνεσθαι. πάλιν δὲ τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ σώματα ὑπὸ πυρὸς ἀναλοῦσθαι ἐν τῇ ἐκπυρώσει. Hæc citata ab Eusebio lib. 14. c. 5. Præpar. sic conuertit Trapezuntius, Ignem esse principium putarunt, quo extincto cætera gignuntur: cuius solidiorem partem in se contractam, atq; constipatam terram fieri. Terram porro ab igne resolutam in aquā verti, & exhalationes aquarū in aërem transire. Rursus autem vniuersa corpora, mundumque ignis ardore corrumpi. Vel potius, *in illa exustione corruptū iri.* de qua vt de ea Stoicorum opinione quid sentiat Euseb. vide lib. 15. c. 17. & 18. Præpar.

Ibid. 60. *Ignis, nempe.*] τὸ πῦρ τρέπεται δι' ἀέρος εἰς ὑγρὸν, *ignis per aërem conuertitur in humidum ab administrante omnia Ratione ac Deo.* Diogenes Laërt. in vita Heracliti hoc explicat; πυκνούμενον γὰρ τὸ πῦρ ἐξυγραίνεσθαι, συνιστάμενόν τε γίνεσθαι ὕδωρ· πηγνύμενον δὲ τὸ ὕδωρ εἰς γῆν τρέπεσθαι. καὶ ταύτην ὁδὸν ἐπὶ τὸ κάτω εἶναι πάλιν τε αὖ τὴν γῆν χεῖσθαι, ἐξ ἧς τὸ ὕδωρ γίνεσθαι, ἐκ δὲ τούτου τὰ λοιπὰ, σχεδὸν πάντα ἐπὶ τὴν ἀναθυμίασιν ἀνάγων τὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης· αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἐπὶ τὸ ἄνω ὁδός. Densatum ignem liquescere constantemque aquam fieri, concretā vero aquā in humum verti, & hanc iter ad inferiora esse (sic corrige Latinam versionem) Humum ipsam denuo effundi, atque ex ea fieri humorem. Ex eo autem reliqua fere omnia ad euaporationem eam referens quæ ex mari fit, ipsamque ad superiora viam esse.

599. 50. *Tollamus iustum.*] Gr. ἄρωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Sapientiæ 2. v. 12. ἐνεδρεύσωμεν δὲ τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Latina edit. Circūueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis. Alij vertunt, quoniam incommodus est nobis: plus quippe volunt esse δύσχρηστον, quàm, ἄχρηστον. Locus Platonis legitur p. 361. edit. H. Stephan. quem adscribemus, vt ex eo corrigatur Clementis liber. ὅτι οὕτω διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμὼ· τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχινδυλευθήσεται· καὶ γνώσεται ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον ἀλλὰ δοκεῖν δεῖ ἐθέλειν. Iustus (qui quidem ita affectus sit) flagris cædetur, torquebitur, in vincula coniicietur, oculi ei eruentur, denique omnia molestiarum genera passus in crucem tolletur, vel in frustra concidetur, & cognoscet non esse, sed videri iustum concupiscendum esse. Ita vertendum potius cum Ficino videtur, quam cum Serrano.

Ibid. *Antisthenes Socraticus.*] Locus est Esaiæ 40. v. 18. τίνι ὁμοιώσατε κύριον. Cui ergo similem fecistis Deum, & v. 25. τίνι με ὁμοιώσατε καὶ ὁμοιωθήσομαι αὐτοῖς εἶπεν ἅγιος. Sic Antuerpiens. at Romana, καὶ ὑψωθήσομαι. Latina vulg. Cui me assimilastis, & adæquastis dicit Sanctus. Sic Aquila vertit καὶ ἐξισωθήσομαι. Clemens habet, τίνι με ὁμοιώσατε λέγει κύριος. Procopius in

hunc locum c.46. τίνι με ὡμοιώσατε v. 5. ὑμεῖς δὲ λογίσασθε πρὸς ὅσην ἀσέβειαν ἀτοπίαν ἐκπεπτώκατε τὸν ἀσώματον εἰκόσι θνητῶν ὑποβάλλοντες. Vos autem in quantam impietatis absurditatem delapsi estis considerate, qui corpore carentem mortalium formis subdideritis. Tertullianus lib. 1. aduersus Marcionem 4. Per Esaiam Deus concionabitur, cui me assimilabitis? Diuinis forsitan comparabuntur humana, Deo nostra? quem locum Pamelius hunc Clementis citans refert ad versum 18. capitis 40. qui fortasse referendus ad 25. Antisthenis dictum apud Eusebium l. 13. Præp. c. 7. legitur θεὸν οὐδενὶ ἐοικέναι φησί, *Deum nulli esse similem ait, quapropter nemo potest eum discere ex imagine.* Addenda ergo vox θεὸν, libro Clementis.

600. *Verum videntur.*] Theodoretus lib. 3. de Curat. ægritud. Græc. hæc carmina citat, quorum prius ita disponunt docti.

> Ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκέουσι θεοὺς γεννᾶσθαι
> Καὶ ἴσην αἴσθησιν ἔχειν φωνήν τε δέμας τε.
> *At mortales homines putant Deos genitos esse,*
> *Sensibus æquales, & voce, & corpore nobis.*

(Clementis editio Florentina habet in altero, τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν.) Rursus ita,

> Ἀλλ' εἴτοι χεῖρας εἶχον βόες ἠὲ λέοντες. hoc est:
> *Si manibus possent vti tauri atque elephantes,*
> *Pingere vel manibus, vel quæ nos facta referre:*
> *Iam similes & equis diuos bubusque videres*
> *Cornipedes finxisse, & equos taurosque bicornes,*
> *Haud alio factos quam quo ipsi corpore nunc sunt.*

In primo versu Clemens habet, βόες ἠὲ λέοντες. In 2. ἔργα τελεῖν, Theodoreti interpres legisse videtur, ἔργα λέγειν. Sed & tertium versum apud Clementem,

> Ἵπποι μέν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίους

interpretatus est Theodoreti interpres, Heruetus omisit, & videtur non satis cum aliis quatuor cohærere, sed ad priores potius referendus. *Deus non est similis hominibus, nam equi equis, boues bubus, homines hominibus similes sunt.* Idem Theodoretus lib. 4. Therapeutices ægritud. Græc. aliam de Deo similẽ sententiam laudat. Xenophanes igitur Orthomenis, Colophonius, qui Eleaticæ sectæ princeps fuit, omne hoc quod oculis intuemur, vnum esse, inquit, orbiculari figura, finitum, nequaquam genitum, sed æternum prorsus atq; immobile. Eandem eius sententiam refert & Sextus Philosophus contra Mathematicos lib. 1. Xenophanis autem dogma erat præter aliorum hominum prænotiones vniuersitatem esse vnum, & Deum congenitũ omnibus; esse autẽ rotundum, & nullis passionibus obnoxium, & immutabilem, & rationalem. Citat idem Sextus & quosdã eius versus in Homerum & Hesiodum, nam in eos scripsit versus elegias & iambos. subsannans ea quæ de diis dixere, vt tradit Laërtius Diogenes, qui tamen cum eius sententiam de Dei substantia globosa exponeret vnam eum censuisse, siue singulatem reticuit.

604. 20. *Sunt hi quidem.*] Gr. οἱ μὲν ἀδμῆτες αἰεὶ καὶ λίαν νόσων εἰσὶ καὶ ἀναίτιοι οὐδὲν ἀνθρώποις ἴκελοι. Allegit hoc in numerum fragmentorum Bacchylidis H. Stephanus itáque vertit. *Illi quidem non domantur morbis fædis, culpaque vacant nullo modo hominibus similes.* Legit ergo pro αἰεὶ καὶ λίαν, quod vertit Heruetus, *vel valde*, ἀεικελίων, sed & vox ἀναίτιοι ei suspecta est. Hanc eius emendationem confirmat Eusebij liber 13. p. 397. si quidem eius sit ἀναίτιος.

Ibid. 40. *Ait Amphion.*] Apud Eusebium legitur ἐν Ἀντιόπῃ, ait Amphion in Antiope. Scripsit tragœdiam Antiopen Euripides, quam citat Stobæus multis locis.

Ib. 60. *Eius quod oportet.*] Gr. τοῦ λόγου τοῦ δέοντος ἀεὶ φησιν. Heruetus in libro suo correxerat δ' ὄντος ἀεί. Sextus Philosophus ex quo in sua Philosophica Poësi hunc locũ exscripsit H. Stephanus, sic habet, ὁ Ἡράκλειτος ἐναρχόμενος τῶν περὶ φύσεως καὶ δείξας τινὰ δεικνὺς τὸ περιέχον, φησί, λόγου τοῦ δέοντος ἀξύνετοι γίγνονται ἄνθρωποι, καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον. Quem interpres Sexti Heruetus ipse sic expressit. *Cum est autem hæc ratio, non intelligentes fiunt homines, etiam priusquam audierint, & cũ primum audierunt.* Lóquitur de communi ratione, vt ex antecedentibus constat. Ait enim τοῦτον δὴ τὸν κοινὸν λόγον καὶ θεῖον καὶ οὗ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικοί, κριτήριον ἀληθείας φησὶν ὁ Ἡράκλειτος. Hanc autem communem & diuinam rationem, & cuius participatione rationales efficimur dicit Heraclitus esse id, quod de veritate iudicat. Atque ita corrigenda est huius postremi loci interpretatio. Eusebius legit etiam τοῦ λόγου τοῦ δέοντος ἀεί, vertitque Trapezuntius verbi quod est semper sensum homines nõ capiunt, neque antequam audiant, neque cum primo audierint.

605. 10. *In veritate.*] Eosdem Sophoclis versus in Exhortatoria ad Gentes laudauit p. 75. 10. vbi quod est in Sexto *Imagines & æneas & ligneas*, ita ex hoc recte emendari constat, si deleas *& ligneas*: nam in Græco abundat, ἢ ξύλων, & addendum est, *& aureas*, quod omisit interpres χρυσοτεύκτων. Citantur & à Iustino in Exhortatoria ad Gentes p. 19. & de Monarchia 166. à Theodoreto lib. 7. Therapeut. Græc. & ab Eusebio repræsentantur ex Clemente lib. 13. Præparat. In primo εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστιν, vertendum fuit:

> *Vnus profectò verus, vnus est Deus.* vel
> *Vnum profectò numen, vnus est Deus.*

In penultimo legitur in Protreptico, χαλκέας πανηγύρεις νέμοντες, ad hic, χαλκοῦ πλέοντες. Apud Iustinum, στεφάνους παρέχοντες. At Theodoretus habet, & coronas affatim dantes, vertente Acciaolo, & in 2. & in 3. versu longe diuersus est:

> *Terramque fecit & populorum vertices*
> *Pontique fluctus & sonora flumina.*

nisi forte *flamina* legendum, vbi κ' ἀνέμων βίας: sed ex Iustino Clementi hæc duo potius corrigenda sunt.

Ibid. 30. *In actu autem.*] In Tragœdia Pirithoi forte, sed apud Eusebium legitur non ὄμβρῳ, sed ῥύμβῳ, vbi distincta in quinque anapæsticos habẽs hæc verba, vertere ergo potes, *qui in ætherea rotatione*, seu *fornice*, aut *globo*, ῥύμβος, multa significat Glossariũ ῥύμβος, Tornus. Hesychius ῥύμβος στρόφος, δῖνος, κῶνος· siue motum, siue figuram indicari putes, cælum intellige omnia complectens & ambiens. Idem Eusebius habet, ἐπὶ τοῦ Εὐφορίωνος Αἰσχύλος. *Et Euphorionis filius Æschylus*, non vt Clementis liber, ὅτι Εὐφορίων, ὅτι Αἰσχύλος. Euphorion enim pater Æschyli Suida teste. Cæterũ quod hic αὐτοφυῆ δημιουργόν, appellari ait Clemens, & alibi ab Orpheo αὐτοφυῆ, & in Sybillinis oraculis, interpretatione aliqua emolliẽdæ sunt hæ voces, vt monet G. Genebrardus lib. 1. de Trinitate, ne ruamus in præcipitium Cœlij Lactantij, qui pudendo errore Deum se procreasse, atque fecisse non dubitauit scribere. l. 1. c. 7. Inst.

Ibid. 40. *Qui non intelligentes.*] Theodoretus lib. 1. de Curat. Græc. profert hanc Heracliti γνώμην, eamque ita reddit eius interpres Lat. Cum stulti quid audiunt

audiunt surdis videntur esse persimiles, celebre dictum vel tūc abesse eos testatur, cum prope adiunt. Posteriorem partem melius vertit Heruetus. Vide Erasmum in prouerbio, præsens abest, qui parem locum Aristophanis profert, πρὸς τὸν λέγοντ᾽ ἀεί.

Κέχηνας, ὃ νῦν δ᾽ σου παρὼν ἀποδημεῖ.

605.10. *Viuimus autem.*] In libro Eusebij erat, ζῶμεν δ᾽ ἐν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ. deinde, *Ratio regit homines.*

Ὁ λόγος ἀνθρώποις κυβερνᾷ κατ᾽ προσῆκον καὶ σώζει.
Σὺ ἐστὶν ἀνθρώπῳ λογισμός, ἐστὶ καὶ θεῖος λόγος.
Ὁ λόγος ἀνθρώπῳ πέφυκεν περὶ βίου καταστροφαί.

Ibid. 50. *Ne acum.*] Gr. μηδὲ βελόνης ἔναμμα, corrige ex Iustino & Eusebio, ἐν ἅμμα.

Ne filum acus vel vnum Pamphile expetas.

Iustinus in libello de Monarch. p. 168. & Eusebius 399. hos versus proferunt. Sed, vt ait H. Stephanus in Comicis sententiis, Philemoni eos tribuit Iustinus non Menandro, illiusque eos esse arbitratur ille, quod legantur eiusdem argumenti alibi alij Philemonis ipsius; ac licet videantur à Clemente tanquam ex duobus locis allati, ex vno tamen esse, & priores sententiam posteriorum continuare, quod in fine priorum & initio posteriorum ponat, *Nec acum*, Ita vt suspicetur non repetiisse eum verba illa, *Nec acum*, sed addidisse cætera consequenter vsq; ad, *Diuque & interdiu*, tum pro paraphrasi dicti illius *Sacrificate sacrificium.* addidisse, *Iustus Deo autem*, &c.

607. *Tun' mortuos.*] Hos quoque versus Iustinus recitat in libello de Monarchia, vt notat H. Stephanus, sed partem eorum non Diphilo, vt Clemens, sed Philemoni adscribit, partem Euripidi, quosdam etiam annectit alteri sententiæ Sophoclis; quin agnoscit idem multa hic mendosa, quæque non facile inter se conueniunt: nos tantum attingemus quædam quæ ad sententiam pertinent, si qui editionem Græcam Clementis adornabunt olim, rationes versuum constituent. Atque in primo quidem Iustinus legit Νικόστρατε, sed Clementis & Eusebij libri Νικήρατε, vt & Theodoretus, qui hæc lib. 6. Diphilo tribuit vt Clemens. H. Stephanus Iustino assentiendum putat.

Ibid. *Vnam bonorum.*] Græce erat:

Μίαν δικαίων. ἑτέραν δ᾽ ἀσεβῶν εἶναι
Ὁδόν, καὶ εἰ τοὺς δύο καλύψει.
Ἡ γῆ, τί σοι τοῦ παντὶ χρόνῳ.

Apud Eusebium vero,

Μίαν δικαίων, ἑτέραν δ᾽ ἀσεβῶν εἶν᾽ ὁδόν,
Κ᾽ εἰ τοὺς δύο καλύψει ἡ γῆ φασὶ χρόνῳ,

loco vltimi. Apud Iustinum est alius, sed idem significans, hoc nimirū. Alioqui si verum sit quod aiunt fore eandem vtriusque conditionem terra vtrunque eodem modo tegente. Lege ergo,

Vnam bonorum, sed malorum esse alteram,
At contegentur ambo si terra obruti, Agedum, &c.

Porro post duodecimum versum omisit hunc Heruetus:

Ὃς τοῖς ἁμαρτάνουσι πρὸς μακρὸν βίον Δίδωσι
Vitam ille quamuis proroget peccantibus.

Ibid *In otio & quiete.*]

Ὁ ταν σχολὴν ἄγουσα τὸ δίκη τύχῃ.

Iustini interpres Langus,

Vindicta quamprimum vacare cœperit.

H. Stephanus.

Quum se vltionis tempus offert commodum.

Tum scilicet conuincitur falsæ opinionis.

Ibid. *Tempus ille contemperet.* Gr. τὸν χρόνον κρίνατε, Apud Iustinum & Eusebium,

Κακοὺς προφυλάξας τὸν χρόνον κερδαίνετε.
Est est Deus, sed præditus si quis mala
Mente male agit, deputet is in lucro moram.

Ibid. 30. *Conueniet autem.*] Apud Iustinum de Monarch. ex Sophocle proferūtur hæc, in quorum primo non καινός, sed κεῖνος legendum.

Venient enim illa seculorum tempora.

Ibid. *Et rursus subiungit.*] Licet dicat Clemens paulo post reliqua subiungi, continuantur tamen apud Iustinum, & iuncta citantur; legiturque, πᾶ δ᾽ ἐδραίων ἔρημος, non ἱδρυσίων, vt apud Clement. aut ἱερῶν, vt apud Eusebium. Item, πτερωτὰ φῦλα βλαστάσει, non, φῦλα βλαστάσει.

Sedes requiret terra, nec posthac aues
Gestabit aër igne vastatus leues.

Ibid. 60. *Mensam eadem.*] Gr.

---ὕπτε πρατίζαις.
Ἐν ᾗ τε ἀνδρείων ἀχέων ἀπόκληροι ἀπηρεῖς.

Eusebius, αὐτοτράπεζοι, & ἀπηρεῖς. Iof. Scaliger corrigit,

---ὕπτε πρατίζαις
Εὐνῖς ἀνδρείων ἀχέων, ἀπόκληροι, ἀτειρεῖς.

Expertes humanarum miseriarum incorruptibiles immortales.

608. *Spiritus & regat.*] Græc. πνεύματα δ᾽ ἡνιοχεῖ &c.

Atque regit ventos circum aera, & æquora circum.

Ibid. 10. *Cælum mihi.*] Addenda est Clementi dictio ex libro Eusebij, legendumque, εἶπε μὲν παρεισάγων τὸ Οὐρανός. *Deinde quasi ex cumloquutione exprimens illud, Cælum mihi sedes e. t. a. s. p. m. subiungit.* Versus est 1. cap. 66. Esaiæ. Testimonium Orphei laudant Iustinus in Exhortat. ad Gētes p. 18. & de Monarch. 166. Theodoretus lib. 2. de Curat. Græc. Cyrillus lib. 1. contra Iulianum. In septimo versu legēdum & hic & apud Eusebium p. 393. vt legitur p. 401.

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων, ἠδὲ καὶ μέσον, ἠδὲ τελευτήν.

non vt habet Florentina editio, καὶ μέσον ἠδὲ πλείον.

Principium ipse vnus, medium, finesque tuetur.

Et ita videtur interpres legisse Theodoreti, Trapezuntius vertit:

Ipse est principium, medium quoque, & exitus idem.

Sic apud Platonem 4. de legib. ὁ μὲν δὴ θεὸς ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων εὐθείᾳ περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Plutarchus de exilio, εἷς βασιλεὺς καὶ ἄρχων θεὸς ἀρχήν τε καὶ μέσον καὶ τελευτὴν ἔχων τοῦ παντός. Architas apud Iamblichum de secta Pythag. ὁ θεὸς ἀρχά τε καὶ τέλος, καὶ μέσον ἐστὶ τῶν κατὰ δίκαν καὶ ὀρθὸν λόγον περαινομένων. Vide lib. 2. Strom. 441. 40.

Ibid. *Non aliter fas.*] Gr. ἄλλως οὐ θεμιτόν σε λέγειν. At p. 401. Eusebij: Ἀλλ᾽ οὐ μὲν θεμιτόν σε λέγειν.

Sed neque dicere te fas est, tremor occupat artus.

sequitur apud Clementem: Ἐν νόῳ δὲ ἐν ἄστει κραίνει. καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Quod vertit Heruetus. *Cogito dum summum*, versus integer in Eusebio.

Ἐν νόῳ, ἐξ ὑπάτου κραίνει περὶ πάντ᾽ ἐνὶ τάξει.
Pectoraque ex alto dominatur is ordine cunctis.

Ibid. 30. *Si aperueris cælum.*] Græ. τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη καὶ τακήσονται. Sic habentur hæc in editione Romana noua (nam aliter legitur in Antuerpiensi) nisi quod τακήσονται, impressum est. Latina vulg. 6. Esaiæ v. 1. Vtinam disrumperes cælos, & descenderes, à facie tua montes defluerent.

Ibid. 50. *Nubibus aduectas.*] Græ. βρομίους, at Eusebius p. 402.

Ἅς ποτε βακχευταὶ βρόμιος διένειμεν ὀπώρας.

Quas ebrius olim Bacchus distribuit Autumni tempore. Sic interpretes Gnomicorum. Iof. Scaliger emendat βακχευτὴς, item, ὀπώρας. Quid si legas,

Σαί ποτι, & ὀπώρης; dixit enim antè, Σὺν δ᾽ ἔαρ, δὶς χειμῶν.

Quæque dat Autumnus, tu ſunt ea munera Bacchi. hunc verſum illis potes ſubiicere, *hybernum à te quoque tempus.*

Ibid. 60. *Dicitur per Eſaiam.*] Apud Euſebium c. 7. lib. 13. non legitur vt hic τῶν τι δίκαιον, ſed τῶν τι δεινῶν, & ita ex Oſee citauit hunc locum in Exhortat. ad Gentes p. 78. 30. qui tamen reperitur Amos 4. v. 13. Latina vulg. Quia ecce formans montes, & creans ventum. Archilochi autem ſententiam refert aliter Euſebius, σὺ δ᾽ ἔργα ἐπ᾽ ἀνθρώποις ὁρῇς λεωργὰ καὶ ἀθέμιστα, quæ ita vertit H. Stephanus cum fragmentis Lyricor. *Tu autem opera ſuper homines edis vaſta & nefanda.* Apud Clementem eſt σὺ δ᾽ ἔργα ἐπ᾽ ἀνθρώπων ὁρᾷς κ. κ. ἀθέμιστα. Denique in diſticho Orphei quod ſequitur rectius habet Iuſtinus, γαίης ἐπὶ ποσὶ βέβηκεν, quàm alibi γαῖα δ᾽ ὑπὸ ποσὶ ς. quod interpretantur, terra ſub pedibus iacet. Cyrilli interpres illud videtur legiſſe cum vertatur *ſuper terram pedibus vadit*, niſi malis quod hic legitur, γαίης δ᾽ ἐπὶ π. ς.

609. 10. *Dominus ſeruabit.*] Græc. σείσω πόλεις. In Antuerpienſi edit. Eſai. 10. v. 13. καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν. Et perſuadebo ciuitates habitatas, & orbem manu tanquam nidum comprehendam. Latina vulg. Detraxi quaſi potens in ſublimi reſidentes, Et inuenit quaſi nidum manus mea fortitudinem populorum. Corrigendum eſt in Græcis vtrobique ex editione Romana καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, itaque legitur apud Procopium à I. Curterio editum, *& commouebo ciuitates habitatas*; & in exemplari Græco Baſilij in Eſaiam quod ſequi debuit eius interpres; corrigendus eſt etiam Euſebius lib. 13. vbi hunc Clementis locum citat. pag. 402. Nam & idem l. 4. Demonſtr. Euang. cap. 9. legit σείσω. Qui vertunt ex Hebræo, reddunt hæc. Et deſcendere feci tanquam potens habitantes, hoc eſt deieci, deturbaui. Sed illa verba, vt notat Leo Caſtrus in Eſaiam, S. Baſilius orat. in Iulittam Satanæ tribuit, Deo vero Clemens cum Tertulliano l. 2. aduerſus Marcionem 25. Cæterum qui totum orbem comprehendit manu, velut nidum, cuius cælum thronus. & aduerſ. Praxeam 16. Quæ vero ſequuntur ex Hieremia habes c. 10. v. 12. In Latina vulg. Qui fecit terram in fortitudine ſua, & præparat orbem in ſapientia ſua.

Ib. 20. *Dæmonibus non.*] Hos verſus, qui in illud Phocylidæ poëma νουθετικὸν non fuerunt relati, ſic interpretatur ad verbum M. Neander.

Verum dæmones hominibus alias alij ſunt:
Alij quidem, vt malum ab homine ingrediente (hanc vitam) *abigant.*

Putat etiam Clemẽs reſpicere eo verſus iſtos, quod Ethnici etiam vnicuiq; naſcenti binos tribuerunt genios, quorum alter perniciem nobis moliatur, alter iuuare ſtudeat. Cuius ſententiæ Empedoclem Poëtam fuiſſe ex Plutarcho cõſtat in libello de animi tranquillitate, Οὐ γὰρ (ὡς μένανδρός φησιν.)

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραστατεῖ
Εὐθὺς γενομένῳ μυσταγωγὸς τοῦ βίου. Ἀγαθός, ἀλλὰ μᾶλλον (ὡς Ἐμπεδοκλῆς) διτταί τινες ἕκαστον ἡμῶν φυομένων παραλαμβάνουσι καὶ κατάρχονται μοῖραι καὶ δαίμονες.

Duos Menandri verſus quos citat habes in extrema pagina iſta, vide Chriſtianorum hac de re ſententiam ſub finem lib. 6. Strom.

Ibid. 20. *Fortuna non eſt.*] Theodoretus lib. 6. de curat. ægrit. Græ. Philemon vero Comicus, tametſi homo ad exciendum riſum maxime factus, apertiſſime illos accuſat, qui fortunam deam eſſe dixerunt, ſic enim vocaliſſime exclamat:

Non eſt Deus Fortuna, non inquam Deus:
Sed caſus ille, quo fit omne, vt contigit
Cuicunque, Fortuna vocatur nomine.

Tale eſt illud Iuuenalis Sat. 10.

Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia, ſed te
Nos facimus Fortuna Deam, cæloque locamus.

Ibid. 40. *Et Pindarus.*] Hoc quoque inter Pindari fragmenta collectum eſt. τί θεός; ὅ τι τὸ πᾶν. Sequebatur in Græco Clementis, καὶ πάλιν θεὸς ὁ πάντα τεύχων βροτοῖς. H. Stephanus corrigit aſtipulante Euſebio p. 403. βροτοῖς. *Deus qui omnia efficit mortalibus.* Hoc ab Herueto neſcio quo caſu in vtraque editione prætermiſſum eſt. Deinde citatur ex eodem Pindaro, τί ἔλπεαι σοφίαν ὀλίγον τι ἀνὴρ ὑπὲρ ἀνδρὸς ἴσχειν; τὰ θεῶν βουλεύματα ἐρευνᾶσαι, &c. *Quid ſperas ſapientiæ aliquantum te hominem habiturum vltra alium hominem? Deorum decreta inueſtigare menti mortali difficile; nam mortali prodiit ex matre.* Locus Prophetæ qui ſubiicitur eſt Eſaię c. 40. v. 13. in Latina vulg. Quis adiuuit ſpiritum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit, & oſtendit illi? Citatur à D. Paulo ad verbum ex LXX. Rom. 11. v. 34. & 1. Cor. v. 16. Quis enim cognouit ſenſum Domini, & quis conſiliarius eius fuit?

610. *Sed bonum in omnibus.*] Græc. Menandri verba ſunt: Ἅπαντα δ᾽ ἀγαθὸν εἶναι τὸν θεόν. Quod 2. modis intelligi poteſt, vno, Deum omnem bonum eſſe, altero, eſſe bonum κατὰ ἅπαντα in omnibus; In Latino id non apparet.

Ibid. *Mortalium à rebus.*] Æſchyli verſus hi leguntur & in libello de Monarchia apud Iuſtinum 165. In ſecundo omiſit interpres σάρκινον.

Nec tibi parem eſſe exiſtimato carneum.

In quarto legitur Græce, Ἄπλατος ὁρμή. I. Langus corrigit, ἄπλαστος, fortè ἄπλαστος.

Vis increata, nunc tenebræ, nunc aqua,

Vndecimum ita legendum eſt apud Clementem & Euſebium, vt habet Iuſtinus:

Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.

Langus,

Domini intuentur cum ſeuera lumina.

Perionius,

Quando Domini toruè ipſa vultus aſpicit.

Poſtremum ita Euſebius,

Πάντα δυνατὴ γὰρ δόξα ὑψίστου θεοῦ.

Iuſtinus,

Πάντα δύναται γὰρ, δόξα δ᾽ ὑψίστου θεοῦ.

Namque omnia poteſt, gloria at ſummi Dei.

vel ſublata interpunctione & coniunctione,

Namque omnia poteſt gloria excelſi Dei.

Ibid. 40. *Cui credens.*] In libro ſentent. Comicarum quas I. Hertelius collegit, ſic leguntur hæc Diphili ex Euſebio,

- - - πάντων πατέρα φιλανθρώπων
Τὸν ὄντα, τοῦτον διὰ τέλους τίμα μόνον,

non vt apud Clemẽtem φιλάνθρωπον, quod Herueto eſt ſententioſiſſimè. Scribe ergo, Diphilus dicit,

Omnium pater ex æquo
Qui eſt, eum tu perpetuo ſolum honora.

610. 40. *Hoc autem.*] Hic locus eſt lib. 7. de repub. p. 521. in quo legitur non vt apud Clementem ὄντως οὖσαν ἐπάνοδον, ſed, εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσαν ἐπάνοδον. Hæc non erit teſtæ reuolutio, ſed animi circumactus è nocturno quodam die ad verum eius quod vere eſt reditum, id eſt ſolidã germanamque veritatis agnitionem,

tionem, quam quidem veram philosophiam esse dicemus. Ita legendum esset, τῶ ὄντως ὄντος. Cæterum testæ reuolutio fortean Diogenis dolium illud innuat. Illa porro, *Estis quidem omnes*, in l. 3. de Repub. p. 415. edit. Henri. Steph. ἐστὲ μὲν γὰρ δὴ πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοί, ἀλλ' ὁ θεὸς πλάττων ὅσοι μὲν ὑμῶν ἱκανοὶ ἄρχειν χρυσὸν ἐν τῇ γενέσει συνέμιξεν αὐτοῖς. Estis nimirum omnes qui in ciuitate versamini, fratres, sed quum Deus formaret vos, vestrum qui ad imperādum idonei sunt, aurum in eorum generatione ipsis admiscuit. Vide integrum illum locum, vt huius luxati sententiam capias.

611. 20. *In Domino Deo.*] Esaiæ 36. v. 7. Quod si respōderis mihi in domino Deo nostro confidimus. & v. 8. Et nunc trade te Domino meo regi Assyriorum. LXX. καὶ νῦν μίχθητε δὴ τῷ κυρίῳ μου βασιλεῖ τῶν ἀσσυρίων. Quod in Antuerpiensi vertendum fuit, vt habet etiam Chaldaicæ paraphrasis interpretatio. Et nūc commisceamini Domino meo regi Assyriorum. Quidam, At nunc adiungite vos Domino meo regi Assyriorum. Procopius exponit, μίχθητε τουτέστι πρὸς μάχην, pugnam inire non dubitetis. Nimirum ex Cyrillo vt multa alia, apud quem est, Capessite arma, & state in procinctu, sic Poëta,

--hæret pede pes, mixtusque viro vir,

Quidam vero ex Hebræo, Nunc fide-iube, da obsides, vadem promitte Regi Assyriorum.

611. 40. *Eius qui non elegerit.*] Iustinus Apologia 2. pro Christianis pag. 151. εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀναίτιόν ἐστι ὅπως δήποτε πραττομένων. Et paulo post, ὥστε καὶ Πλάτων εἰπὼν Αἰτία ἑλομένου, θεὸς δ' ἀναίτιος παρὰ Μωσέως τοῦ προφήτου λαβὼν εἶπε. Quamobrem quod ait Plato, Culpa est eius qui elegit, Deus autem culpa vacat, id à Mose mutuatus dixit. Locus est li. 10. de Repub. p. 617. edit. H. Steph. vbi legimus & illa, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕξει, quę ita verte Clementi, *quam prout quisque vel honorabit, vel despiciet, ita plus vel minus ex ea possidebit.* Illa autem verba, *Deus enim nunquam est caussa malorum.* Clementis sunt non Platonis: vt videtur censuisse Theodoretus lib. 6. hunc locum citans, nisi forte ex alio quopiam Platonis hæc sumantur qualis ille est 2. de Republ. μὴ πάντων αἴτιον τὸν θεὸν, ἀλλὰ τῶν ἀγαθῶν, Non quarumuis rerum auctorem esse Deum, sed bonarum & 379. p. τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατέον· τῶν δὲ κακῶν ἄλλ' ἄττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν θεόν. Bonarum quidem rerum nulla alia caussa statuenda est præter Deum: malarum aliæ quæpiam inuestigandæ sunt, sed nullo modo Deus auctor mali existimandus est. Ioach. Perionius in illum Iustini locum scribēs dum citat alium ex Timæo, & τοῦ ἑλομένου, legi vult, non videtur in hunc libri 10. de Republ. incidisse. Sane hic religiosior Caluinistis hæreticis Plato est: ac vide quanto. Plato bonorū nullam aliam caussam esse vult præter Deum, malorum vero omnem aliam potius quam Deum, hæretici nostra pte vi, fideque saluos fieri volunt, mala vero quæ agimus, Deum in nobis agere. Iam vero qua fide Centuriatores Magdeburgici Clementem, vt liberi arbitrij non satis certum assertorem traducant, cum ex hoc loco intelligis, vbi in Platonis doctrina probat, quod & ipse sua sexcētis aliis in locis confirmat, de quibus indicem vide.

Ibid. 50. *Pindarus autem.*] Refertur hoc & inter Pindari fragmenta collecta ab Henr. Stephano, cuius interpretatio ab ista differt in his, Δία σωτῆρα Iouem Seruatorem maritum Themidis. πρῶτον Θέμιν οὐρανίαν χρυσέαισιν ἵπποισιν ἄγαγον ποτὶ κλίμακα σεμνὰν, consilio valentem Themin calestem aureis equis duxerunt &c. *ad splendidum aditum*, ἃ δὲ τὰς χρυσάμπυκας ἀγλαοκάρπους τίκτεν ἀγαθὰς σωτῆρας, *Illa autem aurea redimicula gestantes, & præclarum fructum ferentes peperit bonas Horas.* In qua interpretatione pro ἀγαθὰς σωτῆρας, legit, ἀγαθὰς ὥρας, sed & alia quædam hic esse deprauata, inquit. Emendationem eius confirmat Hesiodus in Theogonia, vbi hæc de Ioue:

Δεύτερον ἠγάγετο λιπαρὴν Θέμιν ἣ τέκεν ὥρας.

Postea duxit splendidā Themin quę peperit Horas.

612. *Fac asties.*] Gr. Ἔργατε κύκλωπος πύργον περιφοιτᾶ σελήνης. Heruetus scripserat ad oram libri sui φοιτᾶ, & ad eam emendationem suam interpretationem accommodauit. Ioseph. Scaliger rectius corrigit, περίφοιτα, circumuaga. Sic Ouidius de Sole, Ethereæ moles circumuaga flammæ. verte ergo:

Et disces Lunæ circumuaga gesta rotundæ.

Iam vero postremorum versuum duorum Græca, sic habent apud Clementem:

Εἰδήσεις μὲν γὰρ ἔργα, καὶ ὡς μιν ἀναγκὴ ἐπέδησεν
ἀνάγκη, πείρατ' ἔχειν ἄστρων.

quæ ita legit Scaliger,

Εἰδήσεις ἔργα, καὶ ὥς μ. α. ε. ἀνάγκη
Πείρατ' ἔχειν ἄστρων.

Vnde prodiit, & quæ illam necessitas coegit fines astrorum tenere.

Ibid. 20. *Collocabo te in filios.*] Hæc iisdem verbis exprimuntur apud LXX. Hierem. 3. v. 19. vsque ad illa Clementis κληρονομίαν θεοῦ παντοκράτορος, ἣν οἱ κληρονομήσαντες βασιλεύουσι γῆς, nam ibi tantum est, κληρονομίαν θεοῦ παντοκράτορος ἐθνῶν. Hæreditatem Dei omnipotentis gentium. vulgatæ verba sunt: Quomodo ponam te in filios, & tribuam tibi terram desiderabilem hæreditatem præclaram exercituum gentium? Theodoretus auctiorem habet hunc versum, Terram, inquit, electam, hæreditatem percelebrē Dei, Dei inquam omnipotentis gentium. D. Hieronymus ait LXX. transtulisse pro, hæreditatem præclaram exercituum gentium, hæreditatem nominatam Dei omnipotentis gentium: Theodotionem vero, hæreditatem inclytam fortitudinis robustissimi gentium. Hinc ergo liquet in editionibus LXX. desiderari epithetum hæreditatis, quod interpres Theodoreti percelebrem D. Hieronymus nominatam vertit. Vulgata omnium maxime ad Hebræum accedit.

Ib. *Id quod obiter.*] Athenæus hæc ipsa citat Agathonis initio libri v. Dipnos.

Τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιούμεθα,
Τὸ δ' ἔργον ὡς πάρεργον ἐκπονούμεθα.

Operis loco ducimus accessorium, Et in opere satagimus vt accessorio. H. Iunius in prouerb. Accessorium operis loco, addit inter similia auctorum loca hunc Nazianzeni Gregorij in Basilium de Saule agentis, βασιλείαν εὕρετο μεῖζον τοῦ ἔργου τὸ πάρεργον ἐμπορευσάμενος. Saul paternos asinos inuestigans regno potitur, accessorium ipso instituto negotio maius nactus. In libro Clementis erat ἔργον ὡς ἡγούμενοι, & ἐκπονούμενοι.

Ibid. 40. *Hunc hominem.*] Gr. πολλὰ πλανηθῆναι δίζήμενον ἔμμεναι ἐσθλόν. Plutarchus in libello de ratione auditus citat Phocylidis versum, πόλλ' ἀπατηθῆναι διζήμενον ἔμμεναι ἐσθλόν. qui significat eum, *qui cupit in bonorum virorum haberi numero, sæpe decipi, & multorum dolis expositum esse.* Non reperitur inter reliquas Phocylidis carmina cum Gnomicis edita, vt monet

M. Neander, qui eius fragmenta collegit, & commentario explanauit.

IN LIB. VI. STROMAT.

617.40. *Dicit Homerus.*] Ioseph. Scaliger in coniect. in Varronem confert cum hoc Homeri versu qui cum altero isto,

Μήτι δ' αὖτε κυβερνήτης ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
Νῆα θοὴν ἰθύνει.

reper tur Iliad. ψ, illos Titinij Comici,

Sapientia gubernator nauim torquet non valentia,
Coquus magnum ahenum, quando feruit, paula confutat trua.

Ibid. *Rursus autem.*] Stobæus tit. 124. In defunctos non esse exercendam contumeliam, vbi multa in hanc sententiam habes, hunc versum ex Odyss. 10. excerpsit, legitque φθιμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν, itemq; Archilochi quem alij in fragmentis eius vertunt, *Non enim honestum est mortuos viros conuitiis proscindere.*

618.20. *Omnis in.*] Menelai verba sunt apud Homerum Iliad. 7.

- - αὐτὰρ ὕπερθεν
Νίκης πείρατ' ἔχονται ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι.

sed supernè Victoriæ termini tenentur inter immortales Deos. Hic legendū esset θεοῖς ἐν πείρατα. Illa vero sunt Achillis Iouem precantis Iliad. 16.

- - ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ
Σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι.

circum te autem Selli habitant vates illoti pedibus humi dormientes.

Ib. *Et eum similiter.*] Citatur hic Archilochi versus à Sexto Philosopho contra Mathemat. vbi quærit quid sit bonum. Homeri locus est Odyss. 14. vide apud Iunium prouerbium, Alia apud alios bona, & hic lege, Ἄλλος γὰρ τ' ἄλλοισιν.

Ibid. 60. *Sed & Menandrum.*] Stobæus tit. 51. de militia hoc affert, quo videtur significari domi manere oportere, & manere liberū, neque publica munera obeunda, quibus astrictus peregre cogaris proficisci, neque iam tui iuris esse. Tale illud Apollodori ibidem.

Ταχὺ στρατιώτης γέγονας αὐτ' ἐλευθέρου.
Ex libero ergo factus es miles statim.

619.20. *Dare iuuenı.*] Stobæus tit. 69. profert ex Euripide in Æolo, sed legit, πρὸς νέαν ζεῦξαι νέον, & loco duorum sequentium addit:

Μακρὰ γὰρ ἰσχὺς μᾶλλον ἀρσένων μένει
Θήλεια δ' ἥβη θᾶσσον ἐκλείπει δέμας.

Diuturnior enim est marium vigor. Fœmineum vero corpus citius pubertate destituitur.

Ibid. 30. *Sophocles.*] Ex Homeri versu isto qui legitur Iliad. 9. Ἐχθρὰ δέ μοι τοῦ δῶρα, τίω δέ μιν ἐν καρὸς αἴσῃ. materiā dicti huius accepisse creditur, quod in Aiace extat pag. 40. & in prouerbium abiit, ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα: licet alioqui Clemēs Sophoclem velit versum illum ex isto Euripidis accepisse, qui in eius Medea legitur, & ab ipsa Medea profertur, recusante Iasonis xenia, sed ego Clementi nequaquam assentior. H. Steph. lib. de Sophocl. imitat.

Ibid. *Cum autem.*] M. Neander in Theognidē scribens, monet Scholiastem Pindari hūc versum Homero tribuere, sed ex altero Solonis factum constare ex hoc loco: interpretatur vero sic. *Parit autem saturitas iniustitiam, quando malum hominem fœlicitas comitatur.* Idem annotat Gregorium Naz. vocare, κόρον ὕβρεως ἀρχὴν, vide prouerb. Satietas ferociam parit. Vbi sic redditur Latine versus Theognidis:

Fastum copia gignit, opes vbi prauus adeptus.

620.40. *Rursus Euripides.*] I. Stobæus citat hunc versum ex Euripidis Hippolyto tit. 29. περὶ φιλοπονίας. Meminit tamen & cuiusdā poëmatis eius, quod Timæum appellat tit. 31. & 52. eundem citat in Timeno quod est hic 40. in Ctimeno.

621.40. *Praterea cum.*] Vlyssis verba sunt Odyss. ρ. sed ibi legitur, ἀποκρύψαι μεμαυῖαν.

Celari at diri nequeunt ieiunia ventris,
Multorum humano generi qui causa malorum.

Athenæus hos Diphili versus profert, qui illorum Euripidis meminerunt:

Εὖ γ' ὁ κατάχρυσος εἶπε πόλλ' Εὐριπίδης,
Νικᾷ δὲ χρεία μ', ἡ ταλαίπωρός τέ μου
Γαστήρ, ταλαιπωρότερον οὐδέν ἐστι γάρ.
Hoc dixit inter multa pulchrè Euripides,
Meus iste venter miser & inopia me domat.
Quid esse namque ventre miserius queat?

Cum versus Euripidis primus mendosus sit, eique mensura refragetur videtur legendus vt apud Diphilum: licet nomen οὐλομένη sit in loco Homeri citato & alibi γαστὴρ οὐλομένη, λυγρή, & στυγερὴ dicatur. H. Stephanus in libello Comicar. sentent.

Ibid. 60. *Dicit Menander.*] Athenæus lib. 6. Menādrum citat in comœdia cui titulus πωλούμενοι, Venales. In secundo versu & prosodiæ & sententiæ ratio postulat, Καὶ συμμανῆναι δ' ἔνια δεῖ. *Desipere cum aliis in quibusdam oportet.* In manuscriptis exēplaribus μ, & β ita pinguntur, vt similia sint: Ita loquutus est Galenus lib. περὶ φυσικῶν δυνάμεων. οὐχ ἑκόντες, ἀλλ' ὡς ἡ παροιμία φησὶ μαινομένοις ἀναγκασθέντες συμμανῆναι. Haud spōte, sed iuxta prouerbium coacti cum insanientibus insanire. Vide Prouerbium, Insanire cum insanientib. Sic Horatius ode 14. lib. 4. carm.

Misce stultitiam consiliis breuem:
Dulce est desipere in loco.

Plautus in Bacchidib. Nullus frugi esse potest homo, nisi qui bene & male facere tenet. Improbus cum improbis sit, harpaget, furibus furetur quod queat.

622. *Scripsit Augeas.*] Plato li. 3. de repub. similem profert:

Δῶρα θεοὺς πείθει, καὶ αἰδοίους βασιλῆας,
Munera, crede, Deos flectunt Regesque verendos.

Ouidius 3. τῆς μεταμορφώσεως,

Munera, crede mihi, placant hominesque Deosque.

Ibid. 10. *Cùm autem dixisset,*] Stobæus tit. 67. ex eius Operibus hoc distichum collegit. Euseb. li. 10. c. 2. de Prep. proferens ex Porphyrio, & aliis furta veterum, monet Simonidem ἐν τῷ ἰωδίχατῳ, hanc ex eo sumpsisse sententiam, additque Euripidis locum similem ex Menalippe, quem apud Stobæū reperies loco citato, cum alio Sophoclis in Phædra eiusdem sententiæ. Sed quid in re clara tot opus est testibus?

623. *Bacchylides.*] Inter fragmenta Lyricorum hec ita leguntur correcta, Παύροισι δὲ θνητῶν, & πράσσοντας ἐν καιρῷ, & ἐγκύρσαι δύαις. *Paucis autem mortalium concessum est à numine, vt bene rem gerentes maturè ad cana tempora inducentem senectutem perueniant, priusquam incidant in calamitates.*

Ib. 20. *Aristophanem.*] Stobæus tit. 69. citat ex Euripide in Phœnice hunc similem.

Πικρὸν νέᾳ γυναικὶ πρεσβύτης ἀνήρ.
Iuueni maritus coniugi grauis est senex.

Anacreontis carmina reperies cū cæteris eius operibus p. 211. editionis 2. H. Steph. vbi legitur, βρύοντα μῦθοις

μίξας πολυανθέμους ἀοιδὰς *abundantem redimiculis varios habentibus flores decantans*. Vide nũm magis placeat μέλλω cum ἀοιδήν. Euripidis autem γνώμη ex Phædra eius à Stobæo exscribitur li. 61. de Venere legiturq; ὁ μόνοις ἐπέρχεται & ψυχὰς χαράξῃ *animos vulnerat*. His similia multa eadem Phædra apud Senecam Act. 1. Hippolyti.

624. Ἐκ δ' ὕδατος.] Ios. Scaliger in Notis suis legit ex ipso Clemente Ἐκ βέδυος δέ τε γαῖα. pag. 575. dixit Clemens Orphæum vocasse aquam bedy Phrygum idiomate. Apud Plutarchum ex sententia Heracliti legimus πυρὸς θάνατος ἀέρι γένεσις, καὶ ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις.

Ibid. 10. *Heraclitus.*] Henric. Stephanus in Poësi philosophica. Proclus in Timæum mẽtionem eiusdem loci facit, meminit & Philo. Cæterum Heraclitum maximam scriptorum suorum partem ex Orpheo mutuatum esse idem Clemẽs scribit tertia ab eo loco pagina σαφῶς δὲ Ἡράκλειτον τὸν ἐφέσιον ὃς παρ' Ὀρφέως τὰ πλεῖστα εἴληφεν. Et Plato in Cratylo allatis duobus Orphei versibus subiungit, ταῦτ' οὖν σκόπει, ὅτι ἀλλήλοις συμφωνεῖ, καὶ πρὸς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου πάντα τείνει. Animaduerte igitur quam belle hæc consentiant, & ad Heraclitea illa præclare referantur omnia. Vide 618. 50.

Ibid. 20. *Agrigentinus.*] Plutarchus lib. 1. de Placitis Phil. primum horum versuum profert, sed alios duos subiungit in quibus nomine Iouis intelligitur ignis. Iunonis aër, Plutonis terra, Nestis vero quædam aquam indicat, & alibi apud eundem legitur in secundo ἠδ' ὕδωρ, sed aliis versibus subiunctis, tertius denique apud Aristotelem ab aliis separatus reperitur.

Ibid. 40. *Dei quem amant.*] I. Stobæus lib. 119. de laude mortis hoc Carmen citat, & in manuscripto Reginæ Matris additur nomen Comœdiæ Δὶς ἐξαπατῶντος, Bis fallentis, & post sententiam Æschyli ὦ θάνατε subiũgitur hęc quę ab impresso abest, Τὸ δ' αἰεὶ Νέος δ' ἀπόλλυθ' ὅντινα φιλεῖ θεὸς vel φιλεῖ.

Plutarchus ad Apollonium & auctor Axiochi apud Platonem pag. 368. laudant illud eiusdem argumenti.

> Τὸν περὶ κῆρι φίλει Ζεύς τ' αἰγίοχος καὶ Ἀπόλλων
> Παντοίην φιλότητ', οὐδ' ἵκετο γήραος οὐδόν.
> *Iuppiter hunc totis animis, hunc Phœbus amabant,*
> *Ille tamen iusti metas non attigit aui.*

Simile denique illud Sapient. 4. v. 11. Consummatus in breui expleuit tempora multa. Placita enim erat Deo anima illius.

Ibid. *Cum autem.*] Theodoretus de Curat. Græc. lib. 6. Persuadensque vobis finite ab Euripide Tragœdiarum scriptore, qui sic in Oenomao suo canit

> Τεκμαιρόμεσθα τοῖς παροῦσι τἀφανῆ.

Præsentibus rebus ea quæ nos latent coniicimus. Rursus idẽ in Phœnissis Ἀφανῆ τεκμηρίοισιν εἰκότα ἀγρεύεται. Quod latet coniecturis congruentibus deprehenditur.

625. *Euripides quidem.*] Locus indicatur à Stobæo lib. 2. de malitia, ex Euripidis Medæa legiturque ὦ Ζεῦ τί δὴ χρυσοῦ. De versu Stasimi vide Suidam in voce Νήπιος. Sophoclis locus apud ipsum habet καὶ παῖδες παλαιοὶ...

Ibid. 30. *Præterea hæc.*] Senarius est Theopompi forte Comici. Pueros senes bis esse recte dicitur Plato 1. de repu. Οὐ μόνον ἄρ', ὡς ἔοικεν, ὁ γέρων δὶς παῖς γένοιτ' ἄν, ἀλλὰ καὶ ὁ μεθυσθείς. Non solum igitur senex, vt videtur, bis erit puer, sed ipse etiam temulentus. Quem locum hic indicari forte affirmare possis. Erasmus in Prouerbio, Bis pueri senes, multa similia ex aliis auctoribus cum istis numerat, itaque reddit Iambicis hæc Sophoclæa:

> *Ego Peleum Æaco satum pueri in vicem*
> *Senem puella moderor, atque tempero.*
> *Nam iterum puer, quisquis senescit, redditur.*

Ibid. 50. *In Pœtine.*] ἐν πυτίνῃ. Scribendum πυτίνῃ *Pytine*, seu *Vase vinario*. Citatur ab Athenæo lib. 3. & 10. Cratinus ἐν πυτίνῃ quod nomen est eius Comœdię cuiusdam vt vulgata etiam docent Lexica ex Aristophane, sed quod vir doctus addit vinarium dolium esse picatum videtur istud confundere cum altero vocabulo πίτυν quod piceam significat. Hesychius πυτίνη πλεκτὴ λάγυνος ἢ ἀμίς ἢ χῦνος ὁ τὸ πυρὸν ἀγγεῖον. Inde Glossarium πυτία coagulum. Suidas πυτίνη πλέγμα ἀπὸ σχοίνου, ὅθεν Διϊτρέφης ὁ πλούσιος ἔπλεκε ἐφ' ὧν λέγεται φλασκίον. Vas ergo est vinarium plexis viminibus obductum forte vitreum, qualia Diitrephes ille solebat cõtexere, vnde ad tãtas opes emersit vt etiam φύλαρχος fieret.

627. 20. *Scribit Phanocles.*] P. Leopardus li. 4. c. 4. Emendat. monet Eusebium Phanoclis meminisse in Chronicis, eiusq; longum carmen de Orphei morte extare apud Stobæum de vituperio Veneris. Ita demum corrigit hæc duo

> Ἀλλὰ τὸ μοιρίδιον γὰρ ἀλύξαι ἔσθ' ...
> Ἐκφυγέειν, &c. Id est
> *Non vitare licet, neque soluere fila sororum,*
> *Quotquot terra alimus corpora muneribus.*

Cæterum sententiæ Demosthenis similem ex Euripide prodidit Stobæus tit. 117. Βροτοῖς ἅπασι κατθανεῖν ὀφείλεται.

Ibid. 30. *Porro autem.*] Locum hunc reperies in 6. de republ. 765. edit. Henric. Steph. παντὸς γὰρ δὴ φυτοῦ ἡ πρώτη βλάστη καλῶς ὁρμηθεῖσα πρὸς ἀρετὴν τῆς αὑτοῦ φύσεως κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖναι τὸ πρόσφορον, τῶν τε ἄλλων φυτῶν, καὶ τῶν ζώων ἡμέρων καὶ ἀγρίων καὶ ἀνθρώπων. In omni stirpe si prima germina præclare cœperint ad naturæ suę virtutem, vim habent summam, efficacissimamque ad oportunum finem consequendũ, quod in plantis fit, & in brutis animantibus, cum cicurib⁹, tum feris, & in hominibus ipsis euenire videmus. Nomen historici qui hũc locum furatus est aut temporis iniuria, aut librarij incuria surripuit.

Ibid. 40. *Illud Empedoclis.*] Extant apud Diogenem Laërtium in eius vita, & apud Athenæum in extremo li. 8. sed legitur vtrobique καὶ ἐξ ἁλὸς ἔμπυρος ἰχθύς. Interpres Laërtij.

> *Plantaque & ignitus piscis, pernixque volucris.*

Dalechampius, *Et è mari coctus piscis*, Hẽr. Stephano Clementis lectio aptior videtur. Tertullianus lepide hoc irridet li. de anima cap. 33. Sed enim Empedocles quia se Deum delirabat, idcirco opinor dedignatus est aliquem se heroum recordari, thamnus & piscis fui inquit. Cur non magis & pepo tam insulsus, & chamæleon tam inflatus? Planè vt piscis, ne aliqua sepulturæ conditio reputesceret, assum se maluit in Æthnam præcipitando. Atque exinde in illo finita sit metensomatosis, vt æstiua cœna post assum.

628. *Eugamon Cyrenæus.*] Eusebius lib. 10. de Præparat. Eu. cap. 1. multa ex hoc libro Clemẽtis citans legit Εὐγάμμων ὁ Κυρηναῖος ἐκ Μουσαίου τὸ περὶ Θεσπρωτῶν βιβλίον. ediderunt tanquam propria, vt Eugrammon Cyrenæus ex Musæo librum integrum de Thesprotis. Trapezuntius vertit, veluti Eugramon

Cyrenæus Musæi Thesprotis. Ibidem ex Porphyrio & aliis multa in hanc sententiam profert Eusebius, & quę de Platonis, Demosthenis, Isocratis aliorumque furtis scripserint narrat.

629.60. *Tollite in altum.*] Græc. ἄρατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἴδετε. LXX, ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν καὶ ἴδετε. Latina vulg. cap. 40. v. 26. Esaiæ, Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. D. Hieronymus hic. Si non creditis meis verbis saltem oculis vestris credite, & ex cælorum elementorumque omnium seruitute potestatē Domini cogitate. Tale illud Ciceronis, de haruspicum responsis. Etenim quis est tam væcors, qui aut cum suspexerit in cælum, Deos esse non sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt, vt vix quisquam arte vlla ordinem rerum, ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet?

633.50. *Tertius autem.*] Græc. ὁ δὲ τρίτος ποῖον εἴη τῶν ζώων πανουργότατον, ὁ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη, εἶπεν ἄνθρωπος. Th. Canterus lib. 2. cap. 20. var. lect. sic interpungit, πανουργότατον; ὁ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη, εἶπεν ἄνθρωπος. Itaque legendum esse apud Plutarchum in vita Alexandri vbi perperam, ἄνθρωπος οὐκ ἔγνωκεν. confirmatque hanc lectionem hoc Euripidis testimonio de hominis calliditate.

Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
Δαμᾷ φῦλα πόντου Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.

Sic ergo vertendum est. *Tertius autem, Quodnam est animalium callidißimum? Quod huc vsque (inquit) non fuit cognitum, homo.* Sic Plato 6. de republica hominem dicit παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὸν θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῷον, κακῶς δὲ μὴ τραφὲν ἀγριώτατον ὁπόσα φύει γῆ. In quarti responso legitur apud Plutarchum τὸν σάββαν ἀπέστησεν. Arrianus lib. 6. videtur hunc ipsum σάμβον appellare nam & vrbis paulo post meminit & pag. 134. Brachmanum, ὅσοι ἀποστάσεως αἴτιοι ἐγένοντο. In quincto deest vox vna Clementi quam ex Plutarcho suffice, προτέραν γεγονέναι τὴν ἡμέραν εἶπεν ἡμέρᾳ μιᾷ. *Diem, inquit, vno die.* Hoc est, vno die noctem antecessit dies. & lege ἀποκρίσεις ἀπόρους non ἀπορήσεις. *Insolubilium insolubiles esse responsiones.* In his etiam aliter Clemens ac Plutarchus in editione Aldina 229. τοσαῦτα κακὰ φέρουσι non κατὰ φέρουσι & μέχρι τίνος ἄνθρωπῳ καλῶς ἔχει ζῆν, non ἄνθρωπον καλῶς ἔχειν. Item πρῶτον ἀποκτεῖναι τὸν πρῶτον ἀποκρινάμενον. bis posita voce πρῶτον.

634. 60. *Libros quoque.*] Theod. Canterus li. 2. var. lect. c. 19. hunc locum citans corrigit illa Lactantij li. 7. cap. 16. Sibylla tamen apertè interituram Romam loquitur. Hydaspes quoque qui fuit Medorum Rex antiquissimus à quo amnis quoque nomen accepit posteris tradidit sublatum iri ex orbe imperiū nomenque Romanū, multo ante præfatus illa quàm Troiana gens conderetur. & cap. 18. meminit eiusdem & in Epitome cap. vltimo, quibus locis Hystaspes legendum non Hydaspes. Iustinus Apol. 2. Σίβυλλα δὲ καὶ Ὑστάσπης γενήσεσθαι τῶν φθαρτῶν ἀνάλωσιν διὰ πυρὸς ἔφασαν. Am. Marcellinus lib. 23. Multa ex Chaldæorum arcanis Bactrianus addidit Zoroastres, deinde Hystaspes rex prudentissimus Darij pater, qui cum superioris Indiæ secreta fidentius penetraret ad nemorosam quandam venerat solitudinē. Agathias li. 2. de Zoroastre agens. Nam Persæ ipsi nostri temporis Hystaspis temporibus eum floruisse tradunt, quam ob caussam res plane ambigua est an Darij pater, an alius quispiam hic fuerit Hystaspes, vtcunque hic Persarum magister, & magicæ inuentor. Quod vero paulo ante vertit interpres, ex Græca disciplina & ex regali, Græce est ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς νομικῆς εἰς τὸ ὕψος. *Ex Græca igitur disciplina & ex Legali.* Itaque videtur errore typographi deceptus non consulto Græco exemplari. Tres populos intelligit, Gentes siue Grecos, Legis Mosaicę cultores siue Iudæos, & nouæ legis siue Christianos.

635. 50. *Dixit infernus.*] Non eadem penitus verba, sed quæ tamen videtur in mente habuisse Clemens Iobi sunt 28. v. 22. ἡ ἀπώλεια καὶ ὁ θάνατος εἶπαν, ἀκηκόαμεν αὐτῆς τὸ κλέος. Latina vulg. Perditio & mors dixerunt, Auribus nostris audiuimus famam eius. Chaldaicæ paraphrasis interpretatio. Domus perditionis & angelus mortis dixerunt. Clementis verba sunt λέγει ὁ ᾅδης τῇ ἀπωλείᾳ εἶδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἴδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἠκούσαμεν. Similis est locus & Iobi 26. v. 6. Nudus infernus coram illo, & nullum est operimentum perditioni, γυμνὸς ᾅδης ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ οὐκ ἔστι περιβόλαιον τῇ ἀπωλείᾳ. quem sic interpretatur quidam ex veteribus apud Nicetam Heracleensem in Expositione seu Catena manuscripta C. V. Petri Delbenij Abbatis ταῦτα δὲ προφητικῶς εἰς τὴν διὰ σαρκὸς οἰκονομίαν τοῦ μονογενοῦς εἴρηται. αὐτοῦ γὰρ ἐνώπιον γυμνὸς ἐστὶν ὁ ἀφεγγὴς καὶ σκοτεινὸς ᾅδης, καὶ ἡ γείτων τοῦ ᾅδου ἀπώλεια, τοῦτ' ἔστι θάνατος οὐκ ἔχει ἀποκρυβῆναι. αὐτὸς ἄνθρωπος γεγονὼς καὶ τὸν ᾅδην ἐσκύλευσε, καὶ τοὺς ἐκεῖσε ἐν τῇ δυνάμει ἐξήγαγεν. εἴρηται δὲ καὶ ἐν ταῖς παροιμίαις· ᾅδης καὶ ἀπώλεια φανερὰ παρὰ κυρίῳ. οὐκ ἐκρύβη γὰρ παρ' αὐτῷ ὅτε τὸ χωρίον ἐν ᾧ αἱ ψυχαὶ κατείχοντο πρὸ τῆς αὐτοῦ ἐπιδημίας· οὔτε οἱ ἀπολέσθαι δόξαντες διὰ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον. ἀλλὰ καὶ εἰς ᾅδην κατῆλθε καὶ τὰς ἀπ' αἰῶνος ψυχὰς αἰωνίων δεσμῶν ἀπέλυσεν. Hæc de vnigeniti dispensatione in carne propheticè dicta sunt, si quidem coram eo tenebricosus, & splendore carens infernus nudus est, & quæ illi propinqua est perditio, hoc est mors, latere non potest. Ille scilicet homo factus & infernum spoliauit, & qui illic erant virtute sua eduxit. Dictum est, & in prouerbiis, Infernus & perditio manifesta apud Dominum. Neque enim locus in quo versabātur animæ, quæ ante illius aduētum detinebantur, absconditus illi fuit, neque illi qui ob corruptionem ac mortem funditus interiisse videbantur, sed ad inferos descendit, &, quæ à sęculo fuerant animas, perpetuis vinculis expediuit. Locus ex prouerbiis citatus est cap. 15. v. 22. Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.

641.50. *Salomon quoque.*] Prouerb. 10. v. 20. ἄργυρος πεπυρωμένος γλῶσσα δικαίου, καρδία δὲ ἀσεβοῦς ἐκλείψει. Argentum igne purgatum lingua iusti, cor autem impij deficiet. Latina, Argentum electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo. Aquila & Symmachus ἄργυρος ἐκλεκτός. Paraphr. Chald. argentum conflatum lingua iusti. sic Psal. 11. paulo ante ἀργύριον πεπυρωμένον quód Heruetus argentum ignitum, vulgata argentum igne examinatum δοκίμιον τῇ γῇ probatum terræ, D. Hieronymus argentum igne probatum, separatum à terra. & Psal. 118. v. 140. πεπυρωμένον τὸ λόγιόν σου σφόδρα. Ignitum eloquium tuum vehementer D. Hieronymus, Probatus sermo tuus nimis. vox Hebraica igne expurgatum significat. Tale illud quod habes p. 658. 60. ex Psal. 16. v. 3. inflammasti me, & non est inuenta in me iniquitas. G. ἐπύρωσάς με καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. vulgata, Igne me examinasti & non est inuenta in me iniquitas. D. Hieronymus, Conflasti me, & non inuenisti cogitationes meas transire os meum.

642.40. Nulli

642. 40. *Nulli genti.*] Chrysostomus homil. in Psal. 147. διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπεν ὅτι ἐποίησεν οὕτω παντὶ ἔθνει, ἀλλ' οὕτως οὐκ ἐποίησεν, τουτέστιν οὐ πλάκας αὐτοῖς ἔπεμψεν, οὐ γράμματα, οὐ νομοθέτην μωυσέα. ἀλλ' ὅμως τὰ ἐπὶ τῆς κτίσεως. διὰ τούτων ἐκ φύσεως ἰουδαίων ἀπήλαυσαν ἡ μὲν τοι πᾶσα φύσις ἡ ἀνθρωπίνη ἀρκοῦντα εἶχε τὴν ἀπὸ τῆς σωτῆρος νόμον.

657. *Qui enim sancta.*] Sapientiæ 5. v. 11. οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται. Latina, Qui enim custodierint iustitiam iuste iudicabuntur: & qui didicerint iusta inuenient quid respondeant.

648. 40. *Imaginem suæ.*] Sapientiæ 2. v. 23. Quoniam Deus creauit hominem inexterminabilem, & ad imaginem similitudinis suæ fecit illum. LXX. καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν. *Et imaginem propriæ similitudinis fecit eum.* In editione Romana Sixti V. annotatum est in plerisque libris haberi τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος *suæ æternitatis.* Quidam explicant ἰδιότητος proprietatis suæ, hoc est propriæ naturæ, vt sicut ipse est immortalis, ita eum ornarit eadem gloria, quæ cum propria sit ipsius Dei, singulari eius beneficio homini communicata est. Citatur paulo post versus Psalmi 15. de quo vide quæ in paginam 641. 50.

665. 30. *Reputati sunt.*] Gr. ὡς χνοῦς ῥοπῆς ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου. Apud LXX. Esaiæ 40. v. 15. εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς σίαλος λογισθήσονται. Si omnes gentes sicut stilla à situla, & sicut momentum stateræ reputatæ sunt, & quasi saliuæ reputabuntur, vel vt est apud D. Hieronymum reputatæ sunt, Vulgata. Ecce gentes sicut stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Ecce insulæ quasi puluis exiguus. Aquila vt docet D. Hieronymus vertit postremum istud vocablum λεπτὸν βαλλόμενον, Hebræi aiunt eo significari tenuissimum puluerem, qui vento raptante sæpe in oculos mittitur, & sentitur potius quàm videtur. Quod ergo LXX. saliuam dicunt, id Aquila puluerem, vnde Clemens χνοῦς ἐλογίσθησαν. Tertullianus vtramque vocem vsurpat li. de resurrectione carnis. 59. Sed quum idem prophetes nationes ostendat nunc deputatas velut puluerem, & saliuam, nunc speraturas, & credituras in nomen, & in brachium Domini. Idem in Scorpiaco 10. quasi stillicidium situlæ, & puluerem areæ, & sputamen, & locustas deputauit. In quem locum Pamelius scribens arbitratur Clementem legisse quasi sputum li. 7. Stromatum, &, puluerem li. 6. At Leo Castrus in doctis in Esaiam commentariis, vt sputum reputabuntur, inquit, reiecti à corpore Ecclesiæ, citatque Clementem hoc libro. Verum neque hic *sputum* facile reperias, & in libro 7. pag. 750. 10. coniungitur pars huius versus Esaiæ, *tanquam stilla à cado*, cum altera, *tanquam puluis*, quæ est ex Psalmo 1. non ex Esaiæ vbi vtuntur LXX. eadem voce, qua hic Clemens puluerē significat ὡς ὁ χνοῦς ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος. Et libro quarto in incredulos vsurpatur pag. 545. 20.

666. *Aduersus hæc.*] In Græco anapæstici sunt versus ex Comœdia Aristophanis cui titulus ἀχαρνεῖς, quos etiam παρῳδῶν vsurpat Cicero li. 8. ad Atticum Epistola 8. vt monuit nos Fed. Morellus Pr. Reg. Clemens tamen legit πρὸς ταῦθ' ὅτι χρὴ vt apud Ciceronem, non vt apud Aristophanem πρὸς ταῦτα κελεύω. Vide quæ in eum locum Manutius & Bosius.

Ibid. 20. *Dabitur enim.*] Sapientiæ Salom. cap. 3. v. 14. Dabitur enim illi fidei donum, & sors in templo Dei acceptissima. De Eunuchis loquitur qui non operati sunt iniquitatem, de quibus & dicitur Esaiæ 56. v. 5. Dabo eis in domo mea & intra muros meos partem, & nomen melius à filiis & filiabus. Paulo post citatur ex Psalmo. 49. v. 22. ὑπέλαβες φησὶν ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος, quod in Antuerpiensi edit. vertitur vt in vulgata. Existimasti iniquitatem, quod ero tui similis, at in plerisque libris vulgatæ legitur *inique.* Theodotio Aquila & 7. edit. ex Hebræo ὑπέλαβες ἐσόμενος ἔσομαι ὅμοιός σοι. Symmachus ἐνόμισας ἔσεσθαί με ὡς σύ quod videtur ante oculos habuisse S. Hieronymus dum vertit, Existimasti me futurum similem tui. Apud D. Augustinum lego, *Suspicatus es iniquitatem, quod ero tibi similis.* Theodoretus sic explicat, Suspicatus es me tua iniquitate delectari; D. Chrysostomus aliter, Existimasti me hæc ferre non propter patientiā, sed quod nollem hæc castigari, & quæ à te fiebant non ægrè ferrem.

669. 30. *Cæterum recta.*] Gr. ἅπαντα ὀρθὰ ἐνώπιον τῶν συνιέντων. Latina vulgata, Recti sunt intelligentibus, & æqui inuenientibus scientiam. Prouer. 8. v. 9. Introducitur sapientia de suis sermonibus verba faciens. LXX. πάντα ἐνώπια τοῖς συνιοῦσι, καὶ ὀρθὰ τοῖς εὑρίσκουσι γνῶσιν. Omnia præsentia intelligentibus, & recta inuenientibus scientiam. Chaldaica paraphrasis, Manifesti sunt omnes viro intelligenti, & recti his qui expetunt scientiam. In Romana edit. annotatur verti etiam πάντα εὐθέα, Scholiasten εὔκολα. In præcedenti versu erat πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου.

673. 10. *Postquam ipse.*] Gr. οἱ κηρύξαντες τὸν λόγον ὡς αὐτὸς μετ' αὐτὸν τὸ ζῆν παρέδοντο. *Qui verbum prædicauerant vt ipse, post ipsum vitam exposuerunt*, aut, *vita functi sunt.*

Ibid. 30. *Definit itaque.*] Gr. διάλεκτον γ' οὖν ὁρίζονται λέξιν ἐθνικὸν χαρακτῆρα συμπεπλεγμένην. *Definiunt itaque Dialectum dictionem quæ gentis stylo & charactere conficitur.* Corinthus de Dialectis. διάλεκτος λέξις ἴδιον χαρακτῆρα τόπου ἐμφαίνουσα. Dictio proprium characterem formę ostendens est Dialectus.

Ibid. 60. *Si autem ab Hellene.*] Quo tempore vixerit Hellen, disce ex Eusebio in Chronico an. 38. Cecropis 1. Athenien. regis, eumque ita lege ex manusc. *Ab Hellene Deucalionis & Pyrrhæ filio ij, qui prius Græci, Hellenes nuncupati, & Acta Attica vocata.* Clemens tamen pag. 351. tempore Crotopi Deucalionis inundationem constituit cum successor Cecropis regnaret. Mosem Cecropi σύγχρονον plerique faciunt, Clemēs Inacho. Pausanias in Lacon. ab Hellade dictos Hellenas vrbe Thessaliæ. Stephanus de vrbibus, de Hellade hæc, κτίσθη ὑπὸ Ἕλληνος τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλὰ τοῦ φθίου καὶ χρυσίππης. Vide Strabonem li. 8. & 9.

674. *Quin etiam iubetur.*] Esaiæ 8. v. 1. Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis: velociter spolia. LXX. λάβε σεαυτῷ τόμον καινὸν μέγαν Eusebius legit τόμον καινοῦ vt annotatur in editione Romana, in quibusdam libris esse τόμον χάρτου καινοῦ, Clemens habet βιβλίον καινὸν κελεύεται λαβεῖν. *Sume tibi librum nouum magnum*, verterunt LXX. & addiderunt *nouum*, vt admonerent prophetiam esse de testamento nouo. Eusebius li. 7. cap. 3. Demonstrat. Euangel.

680. 10. *Fit pubes.*] Solonis de ætate hominis elegos descripsit, & Philo in lib. de mundi fabricatione vbi pentameter hic ita legitur:

Ἥβης δ' ἐκφαίνει σήματα γεινομένης

non vt apud Clementem

Ἥβης δ' ἄνθεος ἀνθήματα φυομένη.

I. Christophorsonus interpres Philonis

Puberis hinc aus signa recluſa patent.

Ac licet lectio Philonis vera ſit, hoc tamen & de ſecundo ſeptenario prodit Macrobius in ſomn. Scipionis li. 1. cap. 6. Poſt autem bis ſeptem ipſa ætas neceſſitate pubeſcit. Tunc enim moueri incipit vis generationis in maſculis, & purgatio fœminarum. In tertio mendosè Clemens *αἰξομένων ἐπὶ γυίων*, Philo *ἀεξομένων ἐπὶ γυίων.*

Barba genas decorat, cum tertia creuerit ætas,

Mutaturque rubens flore cadente color.

Macrobius, Poſt ter ſeptem annos genas flore veſtit iuuenta: idemque annus finem in longum creſcendi facit. Duodecimum ſic habet Clemens.

Οὐδ' ἔτ' ἐθέλει ἔθ' ὁμῶς ἔργα μάταια θέλει.

Philo, *Οὐδ' ἔρδειν ἔθ' ὁμῶς ἔργ' ἀπάλαμνα θέλει.*

Nec facinus poſthac vile patrare velit.

Quintum decimum cum pentametro Clemens

Τῇ δ' ἐνάτῃ ἔτι μὲν δύναται, μετριώτερα δ' αὐτοῦ

Πρὸς μεγάλην ἀρετὴν σῶμά τε καὶ δύναμις.

Philo vero *μαλακώτερα δ' αὐτοῦ Πρὸς μεγάλην ἀρετὴν γλῶσσά τε καὶ σοφίη.*

Ad nonies ſeptem valet vtraque, verum vbi clara

Res eſt capta geri, ſermoque menſque labat.

Macrobius ait cum numerus ſeptem ſe multiplicat, eum facere ætatem quæ propriè perfecta & habetur, & dicitur: adeo vt illius ætatis homo, vt pote qui iam perfectionem & attigerit, & necdum præterierit: & cōſilio aptus ſit, nec ab exercitio virium alienus habeatur. Cum vero decas, qui & ipſe perfectiſſimus numerus eſt, perfecto numero id eſt heptadi iungitur, hæc à Phyſicis creditur meta viuendi. Philo item ibidem ex Hippocrate docet in hominis natura ſeptem eſſe tempora. Infans eſt vſque ad annos ſeptem, dum emittit dentes. Puer ad quatuordecim, dum ſemen in eo creſcere incipit. Adoleſcens vſque ad vigeſimum primum, dum barbæ pubeſcit lanugo. Iuuenis vſque ad vigeſimum octauum, dum totius corporis vires augeſcunt. Vir ad vndequinquaginta, nempe ad ſepties ſeptem. Senex ad quinquaginta ſex. Decrepitus quod inde reliquum eſt temporis obtinet.

Ibid. 50 *Hæc dies.*] S. Chryſoſtomus in hunc locum Pſalmi 117. *ἡμέραν ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ δρόμον λέγει τὸ ἡλιακὸν, ἀλλὰ τὰ κατορθώματα τὰ ἐν αὐτῇ γινόμενα σωτήρια. ... ἡμέραν ποιοῦσι λέγει ... τὸ δρόμον τὸν ἥλιον, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῇ κατορθώματα. ... κατορθώματα τὰ ἐν αὐτῇ γινόμενα ὁ Θεὸς ἐποίησεν.*

682. 60. *Sed ſunt pili.*] *ἀλλ' αἱ μὲν τρίχες ἠρίθμηνται καὶ τὰ εὐτελῆ κινήματα, φιλοσοφία δὲ πῶς οὐκ ἐν λόγῳ; Ac ſi pili quidem numerati ſunt, & viles motiones, quidni etiam Philoſophia in aliquo numero erit?* ſic de Megarenſibus dixit oraculum de quo libro 7. ſub finem *οὔτ' ἐν ἀριθμῷ*, & Tyrtæus *οὔτ' ἐν λόγῳ ἀνδρα τιθείην.* neque in pretio habendus videtur. Si ergo, inquit, capitis noſtri numerati ſunt capilli vt ait Dominus Matthæi 10. v. 30. cur non aliquo in pretio Philoſophia habebitur, aut numero? vnde addit illud de Sampſone cuius fortitudo in pilis licet reiectitiis, quibus innuuntur externæ diſciplinæ, hoc eſt, profanæ & Ethnicæ; ſic enim intelligendum illud, quod ſequitur.

682. *Extrinſecus autem Philoſophia.*] Nihil hic puta deeſſe, verum ita cohærent hæc cum ſuperioribus, vt Græca indicant ſatis, *οὐκ εἰς τὸ σώματος κάτω, ἔξωθεν δὲ τοῦ λαοῦ φιλοσοφία καθάπερ ἐσθής. non in corporis ornatum, eſt enim extra populum philoſophia, tanquam veſtis.* Indicat nimirum deſcendere in veſtis oram, non in corpus, & veſtem ſignificare Philoſophiam, quæ non eſt pars corporis, vt neque Philoſophi ex populo Iudaico, aut Chriſtiano. Ideoque Græci Patres *τὰ ἔξω, καὶ τὰ ἔξωθεν διατριβεῖα, τέχνας, ἀγῶνας* appellāt, quæ ad ethnicos pertinent. Euthymius in hūc Pſalmi locum vnguentum legale indicari ait quod ſuper capita ſacerdotum effundebatur, illudque, in oram veſtimenti, vertit Aquila *ἐπὶ στόμα ἐνδύματος αὐτοῦ* ad os vſque, id eſt tunicā eius circa pectus ſanctam reddebat inquit Theodoreti interpres, à principe ad ſubditos vſque concordiæ vtilitas peruenit. D. Auguſtinus tom. 8. Non puto quod oram veſtimenti in lateribus voluit intelligi: ſunt enim oræ in lateribus, ſed à barba deſcendere vnguentum ad oram potuit, quæ in capite eſt, vbi aperitur capitium. Tales ſunt qui habitant in vnum, vt quo modo per oras iſtas intrat caput hominis, vt veſtiat ſe, ſic per concordiam fraternam Chriſtus intrat, qui eſt caput noſtrum, vt veſtiatur, & hæreat illi Eccleſia.

683. 20. *Spiritum ſenſus.*] Gr. *πνεῦμα αἰσθήσεως δεδωκ.* LXX. Exodi 28. v. 3. *καὶ σὺ λάλησον πᾶσι τοῖς σοφοῖς τῇ διανοίᾳ, οὓς ἐνέπλησα πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθήσεως.* In editione Romana annotatur vocem *σοφίας* abeſſe à nonnullis libris. Latina vulg. Et loqueris cunctis ſapientibus corde, quos repleui ſpiritu prudentiæ, vt faciant veſtes Aaron, in quibus ſanctificatus miniſtret mihi.

684. 20. *Nam per gentes.*] Lib. 7. Strom. 692. 60. *Sunt enim iuſſu diuino & antiquo per gentes diſtributi angeli.* Eandem doctrinam immerito à noſtri temporis hæreticis in dubium reuocatam confirmat D. Hieronymus in cap. 7. Danielis loco illo Deuteronomij 32. Quando diuidebat altiſſimus gentes, quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorum iuxta numerum Angelorum Dei. Sic enim legitur apud LXX. *κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ*, non, vt habet Latina, filiorum Iſraël. Idem Epiphanius hæreſ. 51. & Baſilius in Pſalm. 33. citati ab Anaſtaſio Quæſt. 60. in ſcripturam, cum Cyrillo de adoratione in ſpiritu, cuius verba Græcè nondum edita ſubiiciemus. *τοὺς ἁγίους ἀγγέλους ἴσμεν παρὰ Θεοῦ τεταγμένους εἰς τὸ δεῖν τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπικουρεῖν, καὶ οἱονεὶ καθηγεῖσθαι λαοῦ.* Scimus ſanctos Angelos à Deo eſſe ordinatos ad opem neceſſariam ferendam credentibus, & vt ſint veluti duces populi. Item Theodoreti lib. 3. *τῆς Ἑλληνικῶν* de Curatione Græcorum, vbi de dæmonibus agit. *εἶτα κατὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς εἰκόνι Θεία τετιμημένων λυττῶντας, καὶ τὸν κατ' αὐτῶν ἀνεδέξαντο πόλεμον. τὸν δὲ ποιητὴν τοῖς μὲν τῶν ἀγγέλων ἐπιστασίᾳ, ... τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος, ὅπως μὴ βίᾳ καὶ τυραννίδι χρώμενος ... ἐκεῖνον ... ὡς διὰ φθόνον ... ἀγωνιστικὴν ... ἵνα δείξῃ ... τοὺς ἀγγέλους ... εἰς τὰ ἐκείνων ... καθάπερ ... εἰδώλων ... ἀπαλλαγῶν.* Subinde autem rabie quadam contra humanum genus incitatos quod ad imaginem Dei factum videbant atrox bellum aduerſus hominem ſuſcepiſſe. Deum vero creatorem Angelis præſidentibus cuſtodiſſe humanum genus, ne qua vel violētia vel tyrannide aduerſarius

aduersarius, dum sub aspectum non cadit, superirruens, quem inuidia succensus oderat secure disperderet. Neque tamen cœptum sustulisse certamen, vt ea scilicet colluctatio pugiles fortissimos proderet, eaque occasione plurima virtutis ederentur exempla. Huius itaque rei caussa tametsi violentos aduersarij contra nos impetus per Angelorum custodiam repressisset, ille tamen concessit, vt hominis rationes atque discursus tentationum pugna vexaret, vt eos corona dignos ostenderet, qui fortiter restitissent. Neque enim diabolum contra homines armauit ipse, atque instruxit: sed ad eorum vtilitatem diaboli malitia vsus fuit. Ita medicos solere aiunt, qui ad morborum curationem viperis nonnunquam vtuntur. Hæc ita vertit Acciaolus. quæ si quis cum editione Theodoreti & Anastasij in Biblioth. Patrum contulerit, in libro, quo Acciaolus vsus est, vocem ἀοράτως, in eo verò quo Heruetus, ἰαμάτων defuisse animaduertet. Cæterum Angelos ἐγρηγόρους dictos ait Clemens 221.30. vt apud Danielem cap.4.v.10. Et ecce vigil & sanctus de cælo descendit. Scholiastes Græcus τὸ δὲ ἴρ ἴδιν ἑρμηνεύεται ἐγρηγορὼς καὶ ἀγρυπνος ἑρμηνεύεται S. Hieronymus LXX. ἄγγελον transtulisse testis est, Theodotionem vocem Chaldaicam ἴρ reliquisse.

685.40. *Vt qui sit bellarium.*] Gr. οἷον τραγήματι ἐπὶ τῷ δείπνῳ παραλαμβάνομεν. Ita lib.1. Strom. 348. Et quæ est quidem ex fide veritas, tanquam panis necessaria est ad viuendum. Quæ autem præcedit disciplina est obsonio similis & bellariis, Desinente cœna, &c. Basilius integram hac de re scripsit homiliam περὶ νηστείας, de qua & Nicephorum ad lib.10. cap.26. Hist. Eccles.

IN LIB. VII. STROMATVM.

694.10. *Ad acquirendam.*] εἰς ἀρετῆς ἐπίγνωσιν καὶ δικαιοσύνης αὔξησιν. Fed. Morellus Pr. Reg. loco illius corrupti vocabuli reponebat ἐπαύξησιν vel ἐπίδοσιν. *Ad accretionem virtutis & iustitiæ incrementum.*

701.10. *Et ei ministrare.*] Gr. παρασκευάσαι τὴν ψυχὴν καὶ διακονῆσαι δύναται. *Præparare animam, & exacuere.* ἀπὸ τοῦ διακονᾶν, non ἀπὸ τοῦ διακονεῖν sic paulo post προκαθαίρει καὶ προεθίζει τὴν ψυχὴν εἰς παραδοχὴν πίστεως, *Præpurgat & præparat animam.*

704. *Quiddam boni.*] Theodoretus lib.6. de Curat. Græcor. hos versus Menandri profert. Bene precor hoc vertat ô Dij multum colendi &c. Vnde constat non duos tantum priores esse Menandri verba, sed & quæ sequuntur vsque ad Antiphontis apophthegma. Porro illud Bionis *Si mus calathum arroserit.* Græce μῦς τὸν θύλακον διέτραγεν. Theodoreti interpres reddit, *Si mus panarium saccum corrosit.* Simile illud apud Ciceronem 2. de Diuinat. Nos autem ita leues & inconsiderati sumus, vt, si mures corroserint aliquid, quorũ est opus hoc vnum, monstrum putemus. Ante vero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuuij, vt à te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. Quasi vero quidquam intersit mures, diem & noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. Idem eodem loco Diogenis dicterium tribuit coniectori. Quod etiam coniector quidam & interpres portentorum non inscite dicitur ei respondisse, qui cum ad eum retulisset, quasi ostentum quod anguis domi vectem circumnexus fuisset: Tum esset, inquit, ostentum, si anguem vectis circumplicasset. Hoc ille responso satis apertè declarauit nihil habendum esse portentum, quod fieri posset.

Ibid. 20. *Aut respicientem quis sit*] Gr. Ἢν τις ἔλθῃ ὁ σκοπῶν σκοποῦντα Πόλλω τοῦτον εὐθὺς ἐν ἀγορᾷ. Apud Theodoretum legimus σκοποῦντα, ἀπολῶ. *Speculantem si quis accedat, perdam hunc ego Hominem è vestigio. In foro sibi quilibet Nostrum & ambulat, & loquitur & sternutat, An non enim illis, qui sunt in ciuitate Ita res fiunt vt natura instituta sunt?* Sternutationes olim superstitiosi obseruabant tanquam omina, si dextræ, si sinistræ. Ita vt, si dum induitur calceus sternutamentum obtigisset, lectum repetere solerent vt tradit Augustinus lib.2. de doct. Christiana. Inde κλαυδισιγμῶν frequens mentio de qua L. Cœlius Rhod. li.24. cap.27. Antiq. lect. & Ios. Scaliger lib.1. cap.16. Ausonianar.

Ibid. 30. *Insignis victoria*] ὁ καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ. Apud Diogenem Laërtium in vita Diogenis Cynici ὁ τοῦ Διὸς παῖς ἡρακλῆς καλλίνικος, Inscripserat quidam domui suæ vxore nuper ducta, Iouis filius Callinicus Hercules hic habitat, nihil ingrediatur mali, inscripsit ipse, Post bellum auxilium. Idem ibidem. Spadone quodam scelerato domui suæ inscribente, Nihil ingrediatur mali: dominus, ait, domus quanam ingredietur? Coniunxit hæc duo apophthegmata Clemens, quem sequutus est Theodoretus lib.6. de Curat. Græcor. In fragmentis Archilochi mentio fit Herculis Καλλινίκου.

Idib. *Ij autem ipsi omne.*] S. Augustinus lib.16. de Ciuit. Dei cap.38. Nec more idololatriæ lapidem perfudit oleo Iacob velut faciens illum Deum, neque enim adorauit eundem lapidem, vel ei sacrificauit, sed quoniam Christi nomen à chrismate est, id est ab vnctione. Arnobius lib.1. Si quando conspexeram lubricatum lapidem, & ex oliui vnguine ordinatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar. Propertius li.1.

Nullas illa suis contemnet fletibus aras,
Et quicunque sacer qualis ibique lapis.

Apuleius lib.1. Floridor. vel truncus dolamine effigiatus, vel cespes libamine humigatus, vel lapis vnguine delibutus. Hæc collegit P. Coluius in Apul. quibus adde hæc de quibus monuit nos Feder. Morellus Prof. Reg. Tibullus lib.1. Eleg.1.

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in triuio florida serta lapis.

Theophrastus ἐν τῷ δεισιδαιμονίας χαρακτῆρι, τοὺς τῶν λιπαρῶν λίθων τῶν ἐν ταῖς τριόδοις παριὼν ἐκ τῆς ληκύθου ἔλαιον καταχεῖν, καὶ ἐπὶ γόνατα πεσὼν καὶ προσκυνήσας ἀπαλλάττεσθαι. Eiusdem hominis est vnctis lapidibus, qui in viarum anfractibus, & compitis stant, oleum è vasculo diffundere, dein cum in genua procubuerit & adorauerit, alio facessere.

706. *Ego enim neque dulci.*] Gr. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἰδίου κλυκείας ὃ δὴ μικείας. Heruetus corrigit γλυκείας, sed non assequitur mentem auctoris. Tu lege οὐκ ἰδίου γλυκείας ἢ δὲ μικεία. Hesychius γλυκεῖν τὸ γάλα καὶ τὴν χολήν. Rectius γλυκεῖαν τὸ γάλα, quam vt erat, aut vt volunt quidam γλυκλῶ. Cœl. Aurelianus lib.3. cap.1. Multa enim contrariæ significationis vocabulum sumpserunt, vt fella, quæ Græci γλυκία vocant, velut dulcia, quum sint amarissima. Idem Plinius lib.27. cap.10. Hic ipse Clemens lib.3. Strom. pa.177. Florent. edit. μηδὲ λεγέτωσαν ἐλευθερίαν τὴν ἀπὸ ἡδονῆς δουλείαν ὡς ἐκάλεσαν οἱ τὴν χολὴν γλυκεῖαν. Neque dicant liberta-

tem eam, quæ est sub voluptate seruitutem, sicut ij qui bilem dicunt dulcem. Ita verterat antea Heruetus, sed altera pars huius sententiæ ab eius amanuensi prætermissa est pag. 462.40. Porro μηρία Fauorinus exponit τὰ μηριαῖα ὀστᾶ femoralia ossa, & Hesychius μηρία τὰ ἀπὸ τῶν μηρῶν ἐξαιρούμενα ὀστᾶ. videte igitur hic. *Ego enim neque felle vescor, neque femorum ossibus.* Sic paulo post τὴν χολὴν ὀστέα τε ἄβρωτα, *bilem*, sine *fel*, *& quæ comedi non possunt ossa.* Et pag. 707.50. *ossibus & bile tosta.* Illud vero infra, num. 30. sic lege, *iustissimo verbo honorantes, per quod accepimus cognit. ea. q. d. per illud glorif.* Fides ex auditu, aud. per verbum Christi. Rom. 10. Iustum dicit per verbum edoctos, verbo remunerari Sic pag. 711.40. *gratias agens per verbum ei datum.*

Ibid. 40. *Sed antiquissimam.*] S. Cyrillus lib. 9. in Iulianum. Videre autem licet ex altari, quod adhuc apud Delon est, apud quod adhuc quia nullum animal offertur vel sacrificatur, piorum vocatum est altare. Ita non solum abstinebant ab animalibus sacrificantes, sed & his qui statuerunt hoc, & qui vtebantur pietatis nomen tribuebant.

707. *Quocirca non male.*] Cicero de natura Deor. 2. Sus vero quid habet præter escam? cui quidem ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Varro de re rustica li. 2. c. 4. Suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum. Itaque iis animam datam esse proinde ac salem, quæ seruaret carnem. Plutarchus Stoicis adscribit hanc sententiam lib. 5. Sympos. cap. 10. διό καὶ τῶν συηνῶν ἐπεὶ τὴν σάρκα σαρκὸς πρὸς γεγονέναι λέγουσι τὴν ψυχὴν ὥσπερ ἁλῶν παρεσπαρμένης ὑπὲρ τοῦ διαμένειν.

Ibid. 10. *Præter quam propter.*] τὸ διαπεμπόμενον τῶν κακῶν. Leuitici 16. fit mentio hirci emissarij, quem Græci ἀποπομπαῖον χίμαρον dicunt. C. Gesnerus de quadrupedibus, Platinæ hæc de hirci carne citat. Caprarum & hircorum iecora fugito, ne in epilepsiam incurras. Clemens dixit συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγείων κρεῶν βρῶσιν πρὸς ἐπιληψίαν. Versus autem quos habes in extrema hac pagina recitat Cyrillus lib. 9. in Iulianum. Vnde Porphyrius sic dicit in 2. libro de abstinentia ab animalibus: quod autem non diis, sed dæmonibus sacrificia per sanguinē obtulerunt, à theologis qui virtutem totam norunt, creditum est. Adducit autem & Poëtæ sententiam sic habentem. Quis sic stultus & tam dissolutus Persuasi bilis vir, &c. Vide hac de re Eusebium lib. 4. cap. 5. Præpar. Euang.

Ibid. 20. *Vinum enim.*] Eandem eius sententiam reperies & apud Plutarchum de animi tranquillitate. Vide Theod. Canterum lib. 1. cap. 16. var. lect.

711. 20. *Benignitatem & disc.*] χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν δίδαξόν με. Benignitatem & disciplinam & cognitionem doce me. Ita LXX. Psalmo 118. v. 66. vulgata, Bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me. D. Hieronymus vertit, Bonum sermonem & scientiam doce me. Euthymius explicat, Bonitatem erga amicos, & cognatos, disciplinam in actionibus, & scientiam in contemplando.

712. 40. *Quod si nonnulli.*] Non antiquum modo, sed inde vsque ab ipsis Apostolis traductum ad posteros esse morem statis horis orandi cum ex hoc constat loco tum ex aliis multis veterum Patrum. S. Hieronymus Epist. 7. tom. 1. ad Lætam. Mane hymnos canere, tertia, sexta, nona hora stare in acie quasi bellatricem Christi, accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum. & Epist. 8. ad Demetriadem. Præter psalterium & orationis ordinem, quod tibi hora tertia, sexta, nona ad vesperam media nocte & mane semper est exercendum statue quot horis scripturam ediscere debeas. Idem Epist. 22. & 27. Basilius singularum rationem reddit reg. fus. expl. 37. κατὰ τὴν τρίτην ὥραν εἰς τὴν προσευχὴν ἀνίστασθαι ἀναμιμνήσκοντας τῆς τοῦ πνεύματος δωρεᾶς κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τοῖς ἀποστόλοις δοθείσης. Cyprianus de orat. Dominica. Horarum spatia iampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei, statutis & legitimis temporibus seruiebant, & manifestata postmodum res est, sacramenta olim fuisse, quod ante sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit Spiritus sanctus, qui gratiam dominicæ repromissionis impleuit. De sexta Basil. ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ κατὰ μίμησιν τῶν ἁγίων ἀναγκαίαν εἶναι τὴν προσευχὴν ἐκρίναμεν λέγοντες ὅτι ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι καὶ ἀπαγγελῶ. Sexta quippe meridies. Cyprianus, item Petrus hora sexta in tectum superius ascendens, signo pariter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de emundandis gentilibus ante dubitaret. De nona Basili. ἡ δὲ ἐνάτη παρ' αὐτῶν ἡμῖν τῶν ἀποστόλων ἐν ταῖς πράξεσιν ἀναγκαία εἰς προσευχὴν παραδέδοται ἱστοροῦσαις ὅτι Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην. Cyprian. Et dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuificare nos posset, tunc victoriam suam passione perfecit. Eadem nonæ ratio redditur & in constitutionibus Apostolicis lib. 8. cap. 34.

Ibid. 50. *Imo vero.*] Cyprianus de orat. Dom. In orationibus vero celebrādis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam sacramento scilicet trinitatis: quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. De 3. mansionibus vide 666. 20. lib. 6.

713. 40. *Nonnullam aliqua ex parte.*] συμβάλλεται πρὸς λῆψιν ἀφθόνως δι' ἣν εὔχεται τὸ ποθούμενον λαμβάνειν. ad verbum, *nonnihil cooperatur ad acceptionem facilè accipiens id, quod desiderat, operationum suarum.* Illud vero quod præcessit, *& cognitionem, & tempus* ambiguum est. Clemens vult omnem locum & tempus sacrum esse in quo ad Dei cognitionem peruenimus.

Ibid. 50. *Certe per orationem.*] ἐκτρέπεται διὰ τῆς εὐχῆς ὁ τρόπος. Hic τρόπος accipe non modum, sed mores ipsos vel τὴν προαίρεσιν vt ante dixit τὸν εὐπροαίρετον καὶ εὐχάριστον qui bono animi instituto accedit ad orationem cooperari ad obtinendum, seu affectum animi. sic vetus Comicus τρόπος ἐσθ' ὁ πείθων τοῦ λέγοντος, οὐ λόγος. Mores dicentis persuadent non oratio. S. Chrysostomus Homil. in Chananæam. ἰσίον δὲ ὅτι ἐζήτεῖται τόπος προσευχῆς ἀλλὰ τρόπος. ὁ Ἱερεμίας ἐν βορβόρῳ ἦν καὶ τὸν θεὸν ἐπεσπάσατο. ὁ Δανιὴλ ἐν λάκκῳ λεόντων καὶ τὸν θεὸν ἐξιλεώσατο. Interpres Homil. 17. ex variis in Mathæum locis to. 2. Non quæritur locus sed deuotio mentis.

mentis. Hieremias in lacu cœni demersus erat fideliter orans Deum promeruit. Daniel in lacum leonum missus, ad se Dei misericordiā inclinauit. Item post pauca ἰδὲ τοίνυν ἀπὸ τῦ τόπυ καλεῖται τὰ ἡ εὐχῆς μόνον ἐὰν τῇ εὐχῇ συμβαίνων. φησὶ γὰρ ὁ Δαβὶδ αἰνέσω τὸ ὄνομα τῦ θεῦ μου μετ᾽ ᾠδῆς μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν αἰνέσει, καὶ ἀρέσει τῷ θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον. Hæc in homilia Chrysostomi non reperiuntur Latina, sed apud Anastasium quæst. 2. in scripturam.

Ibid. 60. *Quoniam autem.*] ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν ἡ ἀνατολή, &c. *Quoniam autem natalis diei imago est Oriens & illinc augetur lux, quæ primum illuxit ex tenebris, sed & iis qui versabantur in ignoratione exortus est dies cognitionis veritatis, ea ratione ad orientem Solem fiunt orationes.*

Ibid. *Vnde etiam quæ erant.*] Vitruuius l. 4. c. 5. Ædes autem sacræ deorum immortalium ad regiones, quas spectare debeant, sic erunt constituendæ, vti signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cæli regionem, vt qui adierint ad arā immolantes aut sacrificia facientes spectent ad partem cæli orientis, & simulachrū quod erit in æde G. Gyraldus Syntag. 17. Genealog. ex Pindari commentariis tradit ad orientem Diis, ad occidentem Heroibus sacra facta & preces, itemque ex Porphyrio & Luciano supplices diis ἀνατέλλοντι orientem spectasse. Idipsum à Pythagoricis obseruatum scribit L. Cœlius, Trismegistum autem ad meridiem conuersum orasse lect. antiq. l. 12. c. 2. &c. Quod vero templa dixit Clemens respexisse ad occidentem, de vestibulo intelligendum est non de cella, quo modo & Iosephus l. 8. Antiquit. c. 2. dixit templum Salomonis versum fuisse ad orientem, cuius pars dextera dicitur quæ erat australis, ad quam erat positum mare. 3. Reg. c. 7. Rationem affert Anastasius quæst. 48. in scripturam, τὸ μὲν μῆκος ἦν ξ πηχῶν, τὸ δὲ εὖρος κ᾽ ἐτέτακτο δὲ οὐ πρὸς ἕω, ἵνα οἱ προσευχόμενοι μὴ τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα προσκυνῶσιν, ἀλλὰ τὸν ἡλίου δεσπότην. *Longitudo quidem erat 60. cubitorum, latitudo autem 20. Conuersum autem erat non ad orientem, ne precantes adorarent Solem orientem, sed solis Dominum.* Ita legendus est hic locus in Bibliotheca SS. Patrū, vt & ille sub finem quæstionis. *Et totam altitudinem fuisse centum viginti cubitorum*, καὶ πᾶν τὸ ὕψος ἑκατὸν εἴκοσι πηχῶν. Id quod indicat locus cap. 3. 2. Paralip. quem subiicit. *Et altitudo centum viginti, & deaurauit ipsum intrinsecus auro puro.* Græcè in manuscripto Regiae erat καὶ κατεχρύσωσεν αὐτὸν ἔσωθεν χρυσίῳ καθαρῷ; interpres videtur legisse ἔσωθεν. Sed & illud οὐ πρὸς ἕω, mendi suspectum est, si cum Iosepho conferatur vnde sumptum videtur.

Ibid. *Doceantur veri.*] Hunc orandi ritum vultu ad orientem conuerso acceptum ab Apostolis testantur hæc veterum Patrum loca, ex quibus & rationes varias petes. Tertullianus aduersus gentes seu in Apologet. Ad Persas si forte deputabimur, licet Solem in linteo depictum non adoremus habentes ipsum vbique in suo clypeo, denique inde suspicio quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. Idem aduersus Valentinianos. Amat figuram spiritus sancti, orientem Christi figuram. Epiphanius lib. 19. scribit pseudoprophetam Elxai nomine prohibuisse orare ad orientem & faciem ad Hierosolyma conuertendam docuisse ex omnibus partibus mundi. Origenes hom. 5. in Num. quod genua flectimus orantes, & quod ex omnibus cæli plagis ad orientis partem conuersi orationem fundimus, non facile cuiquam puto ratione compertum. Apud S. Athanasium quæst. ad Antiochum 16. quæ in Græco ms. est 14. respondendum esse gentibus docetur, ὅτι οὐχ ὡς ἐν ἀνατολαῖς περιγραφομένου τοῦ θεοῦ κατ᾽ ἀνατολὰς προσκυνοῦμεν, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ὁ θεὸς φῶς ἀληθινόν ἐστι καὶ λέγεται. τούτου χάριν πρὸς τὸ φῶς τὸ κτιστὸν ἀφορῶντες οὐ αὐτῷ ἀλλὰ τῷ κτίσαντι αὐτὸ προσκυνοῦμεν. ἐκ τοῦ κρείττονος στοιχείου τὸν πρὸ πάντων στοιχείων καὶ τῶν αἰώνων θεὸν γεραίροντες. Non ideo adoramus ad orientē quod in ea parte mūdi Deus aliquo modo circumscriptus habitet, sed quia Deus lux est vera, diciturque: eam ob causam ad creatum istud lumen conuersi, non illud quod creatum est lumen, sed eius luminis creatorē adoramus, & ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum veneramur. Ita reddidit interpres Ampelander, sed ad verbum ex manuscripto extremum illud sic vertendum est, Ex primo elemento Deum qui ante omnia elementa & secula fuit, venerantes. Christianis aliā rationem reddit, οἱ δὲ γε περὶ ἀκολουθίας καὶ μαθητευόντων ὅτι ὑπὸ τῶν ἁγίων χάριν οἱ μακάριοι ἀπόστολοι κατ᾽ ἀνατολὰς τὰς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας προσεύχεσθαι πεποιήκασιν, κατὰ τὸ παράδεισον ἡμᾶς προσεύχεσθαι ὅθεν ἐξεπέσαμεν βουλόμενοι, ἵνα πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν πατρίδα καὶ χάριν ἀφορῶντες αἰτῶμεν τὸν δεσπότην ἀποκαταστῆσαι ἡμᾶς ὅθεν ἐξεπέσαμεν. Audiant verò fideles & discant quòd sancti Apostoli Christianorum Ecclesias ideo iusserunt orientem versus suas preces fundere, vt ad Paradisum vnde cecideramus respicientes, suppliciter à Deo petamus & à nostro Domino, vt in antiquam nos patriam & locum vnde cecidimus, restituere velit. Eadem ratio redditur in Constitutionibus Apostolicis lib. 2. c. 57. ex F. Turriani interpret: vide apud Iustinum quæstionem 118. & Damascenū lib. 4. c. 17. de fide orthod.

719. 30. *Pure & caste colens.*] ὁσίως προτετιμήμενος Fed. Morellus legendum censet προσφιλιώμενος *precibus Deū pie, casteque concilians.*

Ibid. 40. *In sola enim.*] ἐν μόνῃ γὰρ τῇ τοῦ προφορικοῦ λόγου τὸ τῆς σοφίας ὄνομα φαντάζεται. Cognitionem Clemens definit alibi ἀπόδειξιν τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰν καὶ βέβαιον. demonstrationem eorū, quæ per fidem tradita sunt, firmam certamq; sapientiam vero hic ait esse cognitionem non quamuis, sed prolati verbi opera partam, vt cum à magistro docemur; atque hāc solam huius nominis esse notionem.

724. 20. *Heus tu memento.*] μεμνῆσθαι αὐτῇ τοῦ κυρίου. Eusebius l. 3. histor. c. 24. narrat hoc ipsum ex Clemente, legitque μέμνησο ὦ αὕτη τοῦ κυρίου. Rufinus cap. 30. ita vertit. Aiunt beatum Petrum cum vidisset vxorem suam duci ad passionem, gauisum esse electionis gratia, & exclamasse ad eam cum duceretur, ac proprio nomine compellantem dixisse, O coniux memento Domini. Talia coniugia sanctorum erāt, tam perfecta fuit affectio beatorum. Idem Nicephorus lib. 2. cap. 44.

731. 30. *Nouit ipse.*] De ieiunio quartæ & sextæ feriæ antiquitus vsurpato vide Constitutionum Apostolicar. cap. 19. lib. 5. & 24. lib. 7. ita S. Nicolaum his diebus à lacte abstinuisse memoriæ proditum est.

73‍?. 50. *Dicunt autem.*] Græ. λέγουσι δὲ ἐν ταῖς παραδόσεσι Ματθίαν εἰρηκέναι. *Dicunt autem in traditionibus dixisse Matthiam*, paulo post, *qui Deo afflat, & afflatur*, Græcè erat θεοφορῶν καὶ θεοφορούμενος.

740. 30. *Præter eos qui sensus.*] Græc. ἄνευ τῶν τὰς αἰσθήσεις αἰρούντων. *exceptis illis qui sensus tollunt.* Philosophi quidam negabant certo sciri quicquam, vt Academici, vllamve sensibus cognitionem posse nos adipisci.

Aaa 3

748. 30. *Sapientia, inquit.*] Græ. ἡ σοφία, φησὶν ὁ Σαλομῶν, ἐνεφυσίωσεν τὰ ἑαυτῆς τέκνα. Ecclesiast. 4. v. 12. apud LXX. ἡ σοφία υἱοὺς ἑαυτῆς ἀνύψωσε καὶ ἐπιλαμβάνεται τῶν ζητούντων αὐτήν. Sapientia filios suos exaltauit, & suscipit inquirentes se In Romana editione postrema legitur ἑαυτῇ ἀνύψωσε, in qua & hæc annotantur in scholiis. Et fortasse ex hoc loco sumpsit Tertullianus quod ponit in Scorpiaco, *Sophia iugulauit filios suos*, & videtur legisse ἐνεθυσίασε. I. Pamelius in Tertullianum scribens, locum illum refert ad cap. 9. Prouer. ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα. *Immolauit victimas suas*, putatque legisse illū paraphrastice, *filios suos*. Latina vulg. Sapientia filiis suis vitam inspirat, & suscipit inquirentes se. G. Iansenio in ea scribenti videtur interpres legisse ἐψύχωσεν, nec multum ab illa sententia discedit lectio Clementis.

750. 10. *Vos autem Megarenses.*] Theocriti scholiastes epigramma profert ab Apollinis oraculo Megarensibus redditum vnde hæc duo sunt hexametra,

Ὑμεῖς δ᾽ ὦ Μεγαρεῖς οὔτε τρίτοι, οὔτε τέταρτοι,
Οὔτε δυωδέκατοι, οὔτ᾽ ἐν λόγῳ, οὔτ᾽ ἐν ἀριθμῷ.
At vos nec recipit Megarenses tertius ordo,
Non quartus, neque bissenus, neque denique vestri
Vlla vsquam ratio est, nusquam numerusve, locusve.

Apud Theocritum tale quid reperitur. Theognidis vero Elegi tantum extant. vide Prouerbiorum Chiliadas. Subiicit iis Clemens duo loca ex sacris literis quorum alter est Esaiæ 40. v. 15. Ecce gentes quasi stilla situlæ. Tertullianus aduersus Iudæos, Ne Israël adhuc superbias, quod gentes velut stillicidium situlæ, aut puluis ex area deputentur, vide pag. 545. 20. & 648, 40.

APPENDIX.

80. 30. *Priusquam ipsi Mosis.*] Postquam superiora illa collegimus, peruenerunt in manus nostras mss. quidam libri, in quorū vno erant quędam loca Clementis in expositione epistolæ ad Hebræos citata, sic autē scribebatur hic πρὶν ἢ σφᾶς αὐτοὺς καταχολωθέντας τῷ Μωυσέως διαδόχῳ ὀψέ ποτε ἔργῳ μαθεῖν, ὡς οὐ δύνανται σωθῆναι μὴ οὐχὶ ὡς Ἰησοῦ πεπιστευκότες, *Prius quam Mosis successorem secuti sero tandem didicerint se non posse aliter saluos fieri, nisi vt Iesus crediderint*, vel, vt Iosue. In eodem libro ille alter 1. Pædagogi pag. 11. lin. vlt. edit. Florentinæ sic effertur. τῇ πνευματικῇ τροφῇ ἥ τις ἐστὶ γλυκεῖα μὲ διὰ τὴν χάριν, τρόφιμος δὲ εἰς ζωήν.

119. 20. *Qui mundana proterunt.*] Hunc locum ita legimus in quodā manuscripto, καὶ κρατήσαντες τὰ κοσμικὰ αἰσθήσεων γὰρ ἐχωνείδα χρῖσις κατεζεύξας εἰς ἀθανασίαν τὸ σῶμα τοιοῦτον πρὸς τὸ θεῖον πληρώσαι ἐναργῶς ὁ ἐλυτρώσατο. περίπεσεν μὲν εἰς ἱεροπολημ, ναὶ δὲ εἰς ἱερατὴν εἰσηλθέντων κάλλιστον θέαμα τῷ πατρὶ υἱὸς ἀίδιος νικηφόρος· καὶ τὸν πῶλον φησὶ προσπίδων ἀμπέλῳ. Sic habebat hoc siue glossema siue fragmentum Clementis in expositione quadam Euangelij Ioannis ex multorum commentariis consarcinata, qua vsi sumus, ex bibliotheca Christianiss. Reginæ Regg. matris Catharinæ Mediceæ, eiusdem liberalitate, atque opera sapientissimi viri Ioan. Baptistæ Benciuennij primi eius Eleemosynarij & Bibliothecarij, ac Belloramæi Abbatis, quo etiam ex promptuario suppeditata sunt plæraque omnia exemplaria manuscripta, quæ in his collectaneis siue Clemētis siue aliorū scriptorum causa laudata sunt.

133. 50. *Aluisse.*] Locus est ex Euripidis Medea.

176. 50. *Sed in intemperantia.*] Græc. ἡ περὶ τῆς ἀκρασίας διάληψις κοινοῖ. In ora libri sui vir doctus notauerat κοινοῖ. *propositum incontinentiæ communicat*, siue, *coinquinat.*

802. a, 10. In loco illo Anastasij coniecturam nostram confirmauit alius manuscriptus codex, in quo ita hæc scripta reperimus, ἕως μὲν βασιλείας Αὐγούστου ἔτη ερξζ, καὶ λοιπὸν συναναστρέφει. Item paulo post ita legendum est ex eodem codice ὥσπερ γὰρ τὸν ἄνθρωπον τῇ ϛ´ ἡμέρᾳ πλάσας ὁ θεὸς ἐν παραδείσῳ ἔθετο, αὐτὸς δὲ ὑπέπεσε τῇ ἁμαρτίᾳ, οὕτω καὶ τῇ ἡμέρᾳ, & apud Latinum interpretem sic, *Quomodo enim cum hominem sexto die finxisset Deus, cum in paradiso collocauit, ipse autem incidit in peccatum: ita etiam sexto die millenarij*, &c. Tale illud est Irenæi lib. 5. cap. 23. Hunc itaque diem recapitulans in semetipsum Dominus venit ad passionem pridie ante sabbathū, quæ est sexta conditionis dies, in qua homo plasmatus est secundum plasmationem eam, quę est à morte, per suam passionem donans.

SCRIPTVRÆ

SCRIPTVRAE SACRAE
AVTHORITATES, QVÆ SPARSIM IN HIS CLEMENTIS ALEXANDRINI
Operibus sunt explicatæ.

Ex Genesi.

GENES. 6. Videntes filij Dei filias hominum quod essent pulchrę,acceperunt sibi vxores ex omnibus quas elegerant 468,20
1. Sara erat sterilis, & cum non pareret permisit Abrahæ vt cũ Agar ancilla congrederetur 309,20
32. Aspexi Deum facie ad faciem 144,40
49. Qui lauat in vino stolam suam, & in sanguine vuæ indumentum suum 132,50
Ibid. Et pullum alligauit vineæ 119,30

Ex Exodo.

Exod. 3. Inducam vos in terram bonam, lacte & melle fluentem 129,1
15. Gloriosè magnificatus est,equum & ascensorem deiecit in mare 577,60
19. Si audieritis vocem meam, & custodieritis præcepta mea, eritis mihi in regnum Sacerdotale, gens sancta 66,20
20. Non fornicaberis, non mœchaberis 225,30
31. Et cuilibet intelligenti corde dedi intelligentiam 307,50.
32. Saturati,surrexerunt ludere 165,40.
33. Ostende nobis teipsum euidentissimè 387,30.& 585,30

Ex Leuitico.

Leuit.11. Nõ comedes leporem,nec hyænam 224,1
15. Vir de quo egredictur semen coitus,lauabit aqua omne corpus suum, & immundus erit vsque ad vesperam. Mulier cum qua coierit,lauabit aqua, & immunda erit vsque ad vesperam 477,40
18. Et cum masculo non dormies fœmineo concubitu 226,1
19. Mercedem pauperis ipso die reddes 423,30

Ex Numeris.

Num.6. Si quis fuerit in eo repente mortuus,statim polluetur caput voti eius,& radetur 112,10.& 114,1

Ex Deuteronomio.

Deut.5. Non concupisces vxorẽ proximi tui 450,10
6 Erunt verba quæ ego tibi præcipio hodie in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis sedens in domo, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens &c. 101,20
14. Cõcede matri fœtũ, vel septẽ primis dieb. 425,10
Non comedes leporem, nec hyænam 224,1
Quicquid bifidam habet vngulam, & ruminat, est mundum 279,10
18. Propheta vobis suscitauit Deus tanquam me de fratribus vestris 145,30
20. Ecce dedi ante oculos tuos bonum & malum, vitam & mortem, elige vitam 596,20
Quando obsederis ciuitatem multo tempore, non succides arbores &c. 428,30
22. Vir vestem muliebrem ne induat 422,40
24. Non coques agnum in lacte matris suæ 425,40
32. Videte, videte quod ego sum, & non est alius Deus præter me 78,20.& 81,60

Ex Iob.

Iob 25. Nullus est à sorde mundus, nec si sit quidem vna dies vitæ eius 481,10
42. Nunc scio quod omnia potes, nihil est autem quod tu non possis 548,10

Ex Psalmis.

Psal.1. Beatus vir qui non ambulauit in via impiorum 414,30
Sed in lege Domini voluntas eius ibid. 50
Non sic impij, sed tanquam puluis quem proiicit ventus à facie terræ ibid. 60.& 417,40
Quoniam nouit Dominus viam iustorum, & via peccatorum peribit 414,60.& 417,50
2. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus 79.1
3. Ego dormiui & soporatus sum 559.10
4. Filij hominum vsquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem,& quæritis mendacium? 79,10
6. Virum sanguinũ abominabitur Dominus 120,10
8. Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem 118,40
9. Auertantur peccatores in infernum 642,60
23. Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus &c. 720,40
25. Domini est terra,& plenitudo eius 91,1
28. Dominus super aquas multas 642,50
33. Declina à malo,& fac bonum 526,10
Venite filij, audite me: timorem Domini docebo vos 81,1
35. Domine in cælo misericordia tua, & veritas tua vsque ad nubes 594,30
44. Vnxit te Deus oleo lætitiæ 216,20
Quis ergo sapiens,& intelliget hæc? intelligens, & cognoscet hæc? 666,50
47. Circundate Sion,& comprehendite eam,narrate in turribus eius 736,30
48. Iustus viuet in finem, quoniam non videbit interitum 317,30
50. Tibi soli peccaui,& malum coram te feci 525,30
In peccatis conceptus sum,& in iniquitatibus concepit me mater mea 481,10
71. Inimici Domini terram lingent 91,60
72. Quàm bonus Israël Deus iis qui recto sunt corde! 111,30
73. Notus est in Iudæa Deus 748,40
77. Aperiam in parabolis os meum 564,30
81. Ego dixi dij estis,& filij excelsi omnes 106,10
84. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione,&c. 80,1
89. Anni nostri sicut aranea meditabuntur 680,40
103. Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem ardentem 594.50
111. Dispersit dedit pauperibus 263,10
117. Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea 680,50
Aperite mihi portas iustitiæ 642.50
131. Adoremus in loco vbi steterũt pedes eius 211,10
132. Sicut vnguentum, quod descendit in barbam Aaron 275,30.& 68 3.
147. Nulli genti sic fecit,& iudicia sua non manifestauit eis 642,40
150. Laudate eum in sono tubæ, & psalterio & cy-

thara 199,60
Omnis spiritus laudet Dominum 200,1
Ex Prouerbiis Salomonis.
Prou.1.Et iudicia dirigere,non iudicialia 387,50
3. Parantur intemperantibus flagella, & supplicia humeris insipientum 226,50
5.Ne effundantur aquæ extra fontem tuum 388,1
7.Ne animum adhibeas mulieri malæ,mel enim distillat à labiis mulieris meretricis 308,50
8.Domin⁹creauit me initiū viarū suarū 78,50.81,10
9.Sed refilias,ne diu moreris in loco eius 346, 60. 788,b10
Ab aliena aqua abstine,& ex fonte alieno ne biberis 252,1.788,b10
11.Circulus aureus in naribus suis 274,20.791.b.20
13.Animæ redemptionis prætium sunt propriæ diuitiæ 267,1
20.Ex ore insipientium,baculus cōtumeliæ 207,10
23.Ne bibite vinum propter ebrietatem 187,20
Ex Cantico Canticorum.
Cant.1.Oleum effusum nomen eius 216, 10
Ex libro Sapientiæ.
Sap.3.Visi sunt oculis insipientium mori : illi vero sunt in pace 525,1
7.Sunt tibi filij,castiga eos 155,10
Ex Ecclesiastico.
Eccl,1.Ipse mihi dedit non falsam eorum quæ sunt cognitionem 387,10
9.Cū muliere,quæ est vino subiecta, ne omnino sedeas,&ne super cubitū cum ea accubueris 207,30
15.Ecce ante faciē vestrā posui mortē & vitā 88,40
19.Omnis ebriosus & fornicator mendicabit,& induetur laceris & pannosis oīs somnolentus 187,1
21. Stultus in risu extollit vocem suam, vir autem astutus vix sensim subridebit 204,10
38.Et vnguentarius faciet mixtionem 213,20
Dx Esaia Propheta.
Esaiæ 1.Audi cælum,& ausculta terra 548,30
Si me audieritis & volueritis,bona terræ comedetis 88,40
Nouit bos possessorem suum,& asinus præsepe domini sui 85,50
2.Ex Sion egredietur Lex,& verbum Dei ex Hierusalem 2,1
7.Nisi credideritis,non intelligetis 535,30
9.Puer natus est nobis,&filius datus est nobis 121,10
Admirabilis consiliarius ibid.& 777,b 60
29.Custodi innocentiam,& vide rectitudinē, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico 498,60
40. Ego Deus,& non est præter me iustus,& seruator non est excepto me 78,40.& 82,10
Leuate in excelsum oculos vestros 824,a 1
Sicut pastor pascet gregem suum, & brachio suo colliget agnos 119,40
43.Ecce facio noua 391,30
Dominus tradidit ipsum peccatis nostris 150,50
45.Ego sum Dominus, ego sum qui loquor iustitiam,& annuncio veritatem 78,30.& 82,10
54.Audiat quæ non parit,erumpat vocem quæ non parturit,&c. 11,40
56.Seruis meis imponetur nomen nouum 119,20
Ne dicat Eunuchus,sum lignū aridū 480,30.& seq.
59.Peccatis vestris venundati estis 478,50
66.Si non peccasses,non hæc esset minatus 112,30
Ex Hieremia.
Hier.1.Ne dicas sum iunior. antequā te formarem, in vtero noui te,& antequam egredereris è matrice,sanctificaui te 145,10
3.Mœchatus est cum ligno & lapide 681,10
Fuit tibi aspectus meretricis 156,50
5.Et iumentis assimilatus est homo 169,10
Facti estis mihi equi furentes in fœminas 155,40. 225,40
6.State in viis,& interrogate semitas æternas,quænam sit via bona 556,30
12.Cur via impiorum prosperatur 459,30
Spelunca hyeme facta est domus mea 225,10
20. Execranda sit dies in qua natus sum, & non sit optanda 480,60
23.Deus appropinquans ego sum,& non Deus procul.Si fuerit homo aliquis in occulto,& ego non videbo ipsum? An non cælum & terram ego impleo?dicit Dominus 78,10.& 81,50.& 387,20
27.Dominus enim qui fecit terram in virtute sua,& erexit orbē terræ in sapientia sua 78,50.& 82,30
31.Post illos dies,dicit Dominus,dabo legē meam in visceribus eorū,& in corde eorum scribā eam. 103,1
40.Quis metietur cælum palmo,& terram omnem pugillo? 78,10. & 81.50
46. Tanquam vituli lactentes 119,1
64 A facie tua montes liquescent,sicut cera à facie ignis 78,10
Threnor.1.Quomodo sedet sola ciuitas 156,50
Ex Ezechiele.
Ezech.18.Nolo mortem peccatoris 403,20
43.Circuncidamini fornicationem vestram 227,20
Ex Osea.
Osee 2.Argentea & aurea fecerunt Baal 245,1
4.Nōvisitabo ipsos,quoniā ipsi cūmeretricib.155,40
6.Misericordiam volo & non sacrificium 500,10
Ex Ioele.
Ioel.2. Et erit post hæc, Effundam de spiritu meo super omnem carnem,& filij vestri, & filiæ vestræ prophetabunt 594,1
Ex Amos.
Amos 4.Euerti vos sicut Sodomam, & fuistis sicut torris 151,20
6.Qui bibunt vinum percolatum, & super lectum sedent eburneum 188,20
Ex Abacuc.
Abac.2.Iustus ex fide viuet 389,50
Ex Michæa.
Ego Dominus Deus 144, 10
Ex Zacharia.
Zach.3.Ipse ergo cui est nomen Oriens 102,40
8.In te est qui elegit Hierusalem, non ecce hoc est torris euulsus ex igne? 85,30
9.Lætare valde filia Sion. Ecce rex tuus venit tibi mansuetus,&c. 119,50
Ex Malachia.
Malach.1.Ab ortu solis vsq; ad occasum magnū est nomē meū in gentib.&in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda 292,40
2.Qui irritatis Deum sermonibus vestris, & dicitis, in quonam eum irritauimus? 459,40
3.Ego sum Deus,& non mutor 73,60
Deo restiterunt,& salui facti sunt 459,20
Ex Matthæo.
Matth.3.Potens est Deus ex his lapidibus suscitare filios Abrahæ 2,30
5. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam 497,30
Beati pauperes spiritu ibid.
Beati mites,quoniā ipsi possidebunt terram 499,50

Beat

Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur 500,20
Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient 500, 10
Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt 500,40
Beati eritis, quando vos odio habuerint homines, &c. 501, 10
Nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum & Pharisæorum, &c. 686,1
Hic est maximus in regno, qui fecerit & docuerit 426, 20
6.Ne solliciti sitis, quid comedatis aut bibatis, &c. 229,40
7.Non est arbor bona, quæ facit fructus malos,&c. 203 40
8.Sine mortuos sepelire mortuos suos, tu autem sequere me 455,20
10.Ne portetis crumenam, non peram, neque calceamentum 266,50
Quicunque me confessus fuerit coram hominibus, confitebor eum coram patre meo 514,30
Qui perdiderit animam suam, seruabit eam 431 50
11. Confiteor tibi pater cæli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus, & reuelasti ea paruulis 128,10
Ecce qui in vestitu glorioso & delitiis degunt, sunt in terrenis regiis 231,40
Meum iugum suaue est, & onus meum leue 6,1
18.Qui se humiliauerit, vt hic puellus, is est maior in regno cælorum 119,50
Vbi sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum 473,30
19.Quod Deus cõiunxit, homo non separet 464,30
Vende omnia quæ habes, & da pauperibus 498,10
Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est. Sunt Eunuchi, qui de matris vtero sic nati sunt, &c. 448,10, & 464,30
21.Ecce rex tuus venit tibi mãsuetus & mitis, & qui ascendit subiugalem, & pullum nouum 119,30
Benedictus qui venit in nomine Domini, Osanna in excelsis 118,40
22.Filij illius seculi, nec nubũt, nec nubũtur 476,40
23.Ne dixeritis vobis magistrum super terram 391, 20.& 476,50
Quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis 119,20
25.Agnelli stant à dextris 118,60
26.Accipite, bibite, hic est sanguis meus 188,50

Ex Marco.

Marc.6.Nolite thesaurizare in terra, vbi tinea & ærugo demolitur 476,30

Ex Luca.

Luc.1. Ego vox clamantis in deserto: Parate vias Domini, &c. 11,30.& 13,30
6.A te petenti des, & eum qui velit accipere, non auerseris 465,30
8.Qui habet aures audiendi, audiat 554,30
9. Ne portetis crumenam, non peram neque calceamentum 266,40
9.Vulpes foueas habent 498,40
Qui diligit patrem vel matrem plus quàm me, non est me dignus 741,10
11.Quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur? petite, & dabitur vobis 751,10
12.Quicunque me confessus fuerit coram hominibus, confitebor eum corã patre meo, &c. 514,30
Nolite thesaurizare in terra, vbi tinea & ærugo demolitur 476,30
Et nolite in sublime tolli 229,50
18.Nisi cõuersi fueritis, & efficiamini sicut hi puelli, non intrabitis in regnum cælorum 118,30

Ex Ioanne.

Ioan.1.In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, &c. 9,30
Lux, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum 73,10 93,40
In propria venit, & sui eũ non cognoueruut 736,20
Deum nemo vidit vnquam 73,1
4.Ego habeo manducare cibum, quem vos nescitis 131,10
6.Comedite carnes meas, & bibite sanguinẽ meum 130,10.& 131,30
7.Si quis sitit, veniat & bibat 88,20
10.Ego sum pastor bonus 141,20
11.Ego sum ostium 12,1
14.Veniemus, & apud eum mansionẽ faciemus 8,20

Ex Actibus Apostolorum.

6.Non est bonum nos relicto verbo Dei, ministrare mensis 208,1
17. Superstitiosiores vos video 345,20. & paulo post, Ignoto Deo ibid.30

Ex epistola D. Pauli ad Romanos.

Rom.1. Iustitia Dei in ipso reuelatur ex fide in fidem 554,40
Cùm Deum cognouissent, non vt Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & mutauerunt gloriam Dei in similitudinem carnis corruptibilis, & seruierunt creaturæ potius, quàm creatori 79,10
2.Si tu autem Iudæus cognominaris, & in lege requiescis, & in Deo gloriaris, &c. 379,60
3.Per legem peccatum cognoui 449,50
6. Peccatum vestri non dominabitur: non enim estis sub lege, sed sub gratia 468,50
7. Quid dicemus? Lex est ne peccatũ? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per legem 471, 1. & paulo post, Non habitat in carne mea bonum, ibid.10
Corpus quidem mortuum propter peccatũ, ibid.20
Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? 453,40
8.Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. Siquidem spiritus Dei habitat in vobis 472,30
10. Quisquis credit in ipsum, pudore non afficietur 513,60
Fides ex auditu: auditus per verbum Dei 598,50
11.Sed eorum delicto salus Gentibus 405,40
14.Nõ est regnũ Dei esca & potus 192,60.& 464.10

Ex 1.epistola ad Corinthios.

1.Cor.1.Prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & veritatis 320,40
2.Sapientiam loquimur inter perfectos 583,40
3.Ego non potui loqui vobis tanquam spiritalibus, sed tanquam carnalibus 119,20
Lac vobis potum dedi tãquam infantibus in Christo, non cibum: nondum enim poteratis, &c. 128,60.& 130,1.& 133,20.& 583,50
6. An nescitis quòd sancti mundum iudicabunt? 736,50
Ne fraudetis vos inuicem, nisi ex consensu ad tempus 485,10
Ne desideres cibos diuitum 172,10

7. Qui est cœlebs, curat quę sunt Domini: Qui autem duxit vxorem, quomodo placeat vxori 478,30
Melius est nubere, quàm vri 448, 20. & 450, 60
Bonum est homini mulierem non tangere, sed propter fornicationem vnusquisque suam vxorem habeat 480,10
Non enim accepistis spiritum seruitutis rursus in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater 471, 40
8. Scimus, quod idolum non est in mundo 64,50
Scientia inflat 750,40
10. Nolo vos ignorare, fratres, quòd omnes sub nube erant, & spiritualis cibi & potus erant participes 745,1
Omnia vobis licent, sed non omnia expediunt 243, 10, & 461,30
12. Quando eram paruulus, cogitabam vt paruulus, loquebar, vt paruulus 128,20
Mulieris corona est vir 218,10

Ex 2. ad Corinthios.

2. Cor. 12. Noui hominem in Christo raptum vsque ad tertium cęlum, & illinc in paradisum, qui audiuit verba arcana, quæ non licet homini loqui 587,20

Ex Epistola ad Galatas.

Gal. 3. Quicumque in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus neque Græcus, &c. 117,50
4. Et ego genui vos in Christo Iesu 561,40
Ita & nos cum essemus infantes &c. 128,40

Ex Epistola ad Ephesios.

Ephes. 2. Gratia saluati estis per fidem 134,60
Eramus enim nos quoque aliquando filij iræ, sicut etiam reliqui 29,20. & 32,10
Vt possitis legentes intelligere intelligẽtiam meam in mysterio Christi 380,60
4. Testor in Domino, ne amplius ambuletis sicut & Gentes ambulant, in vanitate mentis suæ &c. 79,50
Expergiscere, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus Dominus 79, 60. & 84, 30
Induite nouum hominem, qui secundum Deum creatur 479,60
Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi 120,20
5. Ne inebriemini vino, in quo est multa luxuria 187,50

Ex Epistola ad Philippenses.

Philipp. 3. Quicunque ergo perfecti, hoc sentimus 134,20

Ex Epistola ad Colossenses.

Coloss. 2. Videte, ne quis sit qui vos seducat per philosophiam, & inanem deceptionem 318, 20. & 642,30

Ex 1. Epistola ad Thessalonicenses.

1. Thess. 1. Cùm possemus oneri esse, fuimus mites in medio vestrum 120,40

Ex 1. Epistola ad Timotheum.

1. Tim. 4. In nouissimis diebus deficient quidam à fide, prohibentes nubere, & abstinere à cibis 464,60

Ex 2. ad Timotheum.

2. Tim. O Timothee, depositum custodi, deuitans prophanas vocum nouitates, &c. 409,60

Ex Epistola ad Hebræos.

Heb. 13. Honorabile connubium in omnibus, & thorus immaculatus 533,60

Ex 1. Epistola D. Petri.

1. Pet. 2. Nos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, &c. 62,1. & 66,30
4. Operit charitas multitudinẽ peccatorum 414,10

Ex 1. Epistola D. Ioannis.

1. Ioan. 3. Si quis viderit fratrem suum peccantem, peccatum non ad mortem 414,20

Ex Apocalypsi.

Apoc. 21. Et vidi cælum nouum & nouam terram 603,50

INDEX LOCORVM QVÆ ALITER APVD *Græcos leguntur atque in Latina vulgata.*

Deuteronom.

Cap. 15. versu 9. Attende tibi, ne forte fiat verbum occultum 804,40

Iob.

C. 14. v. 4. Nullus est à sorde mundus, nec si vnius diei vita 809,b 50

Psalmi.

Psal. 118. v. 66. Benignitatem & disciplinam & cognitionem doce me 828,b 50

Prouerbia.

C. 1. v. 33. Qui me audit habitabit in spe 804,a 30
C. 8. 9. Omnia præsentia sunt intelligẽtib. 669,30. 825,b 30
C. 9. Ab aliena aqua te abstine 788,b 10. 796,a 20
C. 10. 4. Paupertas virum humiliat 262,10. 789,b 20
C. 10. 15. Os temerarij proximum est contritioni 208,30. 783,a 10
C. 11. 24. Sunt qui propria seminantes plura faciunt 346, 30. 796,a 10
C. 20. 28. Eleemosyna & veritas custodia Regi 423,60. 805,a 10

Ecclesiasticus.

C. 4. v. 12. Sapientia inflauit filios suos 829,b 30
C. 6. 34. Si dilexeris audire, ricipies intellectum 398,50. 803,b 60
C. 31. 21. Sufficiens est erudito exiguum 189,40. 782,a 10
C. 31, 30. Ferri aciem probat fornax 186,60. 781,a 30

Sapientia.

C. 2. v. 12 Tollamus iustum à nobis 599,50. 817,b 40

Esaias.

C. 8. v. 1. Sume tibi librum nouum magnum 825,b 60
C. 10. 13. Et commouebo ciuitates habitatas 823,a 20
C. 40. 13. Quis cognouit sensum Domini? 609,40. 820,b 20
C. 40. 18. Cui similem fecistis Dominum? 599,50. 817,b 60
C. 61. 2. Et vocare annum acceptabilem Domini 802, a 40

Hieremias.

C. 3. v. 4. Et non in domum vocasti me, patrem, & principem 156,50. 778,b 40
C. 3. 19. Collocabo te in filios 821,b 30

Amos.

C. 4. v. 13. Quia dominus es firmans tonitruum, & creans spiritum 775,b 60

Nahum.

C. 3. v. 4. Meretrix speciosa & grata, dux maleficiorum 778,b 60

Lucas.

C. 14. v. 15. Beatus qui comedit prandium in regno Dei 779,b 60

Iudas.

v. 8. epist. Et hi somniantes carnem maculant 807,b 1

INDEX
LOCVPLETISSIMVS
RERVM ET VERBORVM IN CLEMENTIS ALEXANDRINI OPERA, & Gentiani Herueti Commentarios.

In quo prior numerus paginam: posterior eiusdem paginæ lineam denotat.

A

ABARIS Scytha, vates insignis 363,30
Abathan Israëlitarum dux 354,40
Abderitanus Sophista 227,10
Abel fide maiorem hostiam obtulit quàm Cain 390,50
Abigei qui dicantur 322,40
Abimelech quid significet 121,30
Ablutio quid significet 540,40
Abraham honesto loco natus, & diues 252,60
Abraham cur Saram vxorem, suam sororem appellauerit. 661,60
Abraham quo pacto iustificatus ex fide, non ex operibus 321,20
Abraham est pater Hebræorum & Gentium 450,10
Abraham versatus in astronomia 312,60
Abraham hospitalis & vxor eius 538,30
Abraham fuit fidelis & iustus 309,20
Abraham quatuor reges subegit 252,60
Abstinere à peccatis, est vera puritas 704,50
Abydos insula in Sicilia 178,50
Academia vetus in quos desierit 330,50
Accessorium operis loco prouerb. 821, b.50
Accipiter quid denotet 577,50
Accusatio & maledictio in quo differant 160,30
Acephalus quid significet 189,30
Acephalus, stella latens sub alia stella erráte 194,60
Acharnania ciuitas Heraclita 45,1
Acherontem transire 278,10
Acicaris columna 334,10
Acinaces quid 53,60
Acinus quid sit 139,60
Acrisius rex Argolicorum 49,10
Ἀκροθώρακες qui dicantur 191,50.780,b 40
Actæus quando floruerit 351,50
Actiaca victoria 801,a 60
Actio bona quænam sit 565,20
Actionis cuiuslibet sunt tres fines 717,60
Actiones sunt duplices 675,50
Actiones bonæ ad cælum viam muniunt 614,20
Actionibus omnibus sermo præest 109,40
Actiones bonæ cui attribuantur 547,40
Actus à Græcis δρώμενα dicuntur 4,60
Acusilaus Argiuus in numerum septem sapientum relatus 329,65
Adam primus vates 364,40
Adã an perfectus vel imperfectus formatus 658,20
Adam cur dictus protoplastus, 9,60
Adam perfectus quantum attinet ad formationem 542,30
ab Adam vsque ad diluuium quot anni fuerunt 365,50
Adiaphoristę qui dicantur 473,1
Admiratio philosophiam peperit 408,1
Adolescentem decet silere 210,30
Adolescentes debent revereri senes 208,10
Adolescentes cur vinum bibere non debeant 185,10
Adolescentes cur non apti ad philosophiam moralem 326,1
Adolescentulę imago qualis esse debeat 378,40
Adrastia quid sit 703,20
Adrastus, pædagogus filiorum Crœsi 143,50
Aduentus Domini cur necessarius 559,10
Adulter est in suam vxorẽ amator ardentior 237,60
Adulterium quid sit 690,1
Adulterium spirituale quid sit 681,1
Adulterium tribus modis accipitur 478,40
Adulterium fructus est concupiscentiæ 206,10
Adyta quæ sint, & vnde dicta 19,30
Adyta impia non esse inuestiganda 14,40
Æacus precibus piis pluuiam impetrat 629,10
Ægeria nympha. 101,50
Æglom rex Moabitarum 354,20
Ægyptus in quot partes diuisa 44,30
Ægyptus allegoricè mundum significat 309,20
Ægyptus impietatis & superstitionis magistra 22,40
Ægyptij inuenerunt geometriam 74,30
Ægyptij astrologiæ & geometriæ inuentores 335,50
Ægyptij quæ & quot animalia colant 44,20
Ægyptij primi annum in duodecim menses diuiserunt 335,60
Ægyptij tympano vtebantur in prœliis 200,10
Ægyptij cur omnium antiquissimi 9,60
Ægyptiorum philosophia 633,40
Ægyptiorum varij cultus ac religiones 38,10
Ægyptiorum menses 802,b 10
Ægyptiorum superstitio 20,60
Æs Dodonæum 19,60
Æschylus cur absolutus 416,30
Æsculapius cuias fuerit 30,40
Æsculapius medicinæ inuentor 29,10
Ætas hominum 689,30
Ætates hominum quot sunt 604,10
Ætates mutantur per septenarium 689,30.816,a 1
Æuum quid sit 327,50
Æuum & tempus in quo differant 127,1
Affectio quid sit 405,10
Africanus primus omnium quotidie radi statuit 283,10
Ἀφροδίτη 788,a 20
Agapæ veterum quænam erant 179,20
Agar quid significet 309,20
Agathonis poëtæ versus 612,20

per Agnos pueri intelliguntur 118,60
Agias historicus 797,a40
Agon Capitolinus 801,b20
Agonotheta quis dicatur 702,60
Agricultura duplex 233,40.& 296,50
Agyeus cur dictus Mercurius 56,60
Αἰὼν quid sit 329,10. vnde dicatur 293,40
Αἰπυ πεζὸς quid 35,30
Alabastrothecæ quid 194,40
Alabastrum poculum 194,30
Album pacificis conuenit 273,60
Alcestidis amor in maritum 532,10
Alcibiades sacra Cereris violat 21,30
Alcmæon Crotoniata cur astra deos esse putabat 68,50
Alcmæon Perithoi filius, primus librum scripsit de natura 336,50
Alcman Lacedæmonius choream inuenit 336,60
Alere liberos plus est quàm procreare 133,30
Alexander magnus cur filius Ammonis videri cupiebat 59,40
Alexander magnus ebrietati deditus 191,60
Ἀλεξίκακος vnde deriuetur 29,10
Alexis, Comicus poëta 251,30
Ἀλευρομάντεις, qui è farina diuinabant 20,50
Allimusij Atticæ populi 40,10
Allegoria constat perpetuis metaphoris 140,10
Allegoricè quæ dicantur 140,10
Allobij philosophi 334,60. & eorum mores 335,1
Ἀμάραντος quid significet 219,20
Amarantus herba vnde dicta ibid.
Amatorium quid sit 116,50
Ambulare coram Deo quid sit 147,30
Amicitia vera quæ sit 434,60
Amicitia triplex est 430,1
Amicitia quomodo perficiatur 726,20
ex Amicitia & lite vniuersitatem pendere 504,60
Amicus fictus noxius 623,60
Amœbeus citharœdus, castissimus 467,20
Amor vnde 47,1
Amor duplex 565,10
Amor capit deos & homines 623,30
Amor Dei erga homines 117,1
Amor pecuniæ quaslibet vrbes expugnat 497,30
Amor sui nimius est causa omnium malorũ 640,60
Amores, morbi & malæ cogitationes hominem perfodiunt 499,10
Amorgina quid 241,20
Amos propheta 798,b 50
Amphiaræum oraculum 20,30
Amphiaræus vates Argonautarum 362,50
Amphibolia quid sit 316,50
Amphilocum oraculum 20,30
Amphion Thebanus arte canendi præditus 1,10
Amuleta quæ sint 103,20
Amycus rex Bebrycum 336,20
Anacharsis Scytha, vnus è septẽ sapientibus 329,40
Anacreon Teius amatoria excogitauit 336,60
Anactotelestæ sacerdotes 16,40
Ἀνάθημα quid 66,20
Anaxagoras Hegesibuli filius, Clazomenius primus librum scriptum edidit 336,50
Anaxagoras primus mentem rebus attribuit 391,10
Anaxarchus Eudemonicus 314,1
Anaxarchi philosophi constantia 508,20
Anaximander Praxidami filius 330,40
Anaximenes aërem Deum faciebat 68,1
Androgyni qui sint 225,10
Angelus idem est quod nuncius Latinè 148,10.& 299,20
Angeli distributi per gentes iussu diuino 692,60 826,30.b
Angeli possunt comedere & bibere, quamuis cibo & potu non indigeant 648,30
Angeli quidam incontinentes 468,20
Angeli quomodo loquantur 641,1
Angeli ἐγρήγοροι dicti 221,30.& 827,a20
Angeli sunt hominibus sapientiores 491,50
Angelorum ordines varij 669,50
Angelorum præfecturæ distributæ singulis ciuitatibus 684,20.826,30
Angelorum quis fuerit magister 645,60
Anguillæ delicatæ in Caria 178,50
Anguillæ excæcatæ in aqua turbida capiuntur 743,1
Anima triplex 248,30
Anima est subiectum virtutum 552,40
Anima est pars præstantior hominis 547,30
Anima allegoricè cor dicitur 557,60
Anima an puniatur in corpore 453,20
Anima cur purpurea dicta 241,10
Anima natura non est bonum 547,30
Anima, quæ peccauit, est mortua 6,40
Anima sicca quæ dicatur 193,30.781,b10
in Anima vna, tres sunt vitæ 9,1
Animæ facultates sunt tres 249,40
Animæ principalis facultas habet liberam eligendi facultatem 675,20
Animæ purgatio est duplex 646,10
Animæ bonæ cum spe bona excedunt 541,1
Animæ non cadunt sub aspectum 685,60
Animæ piorum in cælo habitant 548,10
Animal quid sit 757,30
Animalis significatio varia 759,10
Animantia rationis expertia an dialecto vtantur 366,20
Animi ornamenta sunt virtutes 247,10
Animi sunt relaxandi in conuiuio 186,30
Anni quot fuerunt ab Adam vsque ad diluuium 365,50
Anni quot regnauerunt Imperatores Romanorum 366,50
Annorum supputatio, à constitutione mundi, vsque ad Christum 366,10.20.& seq.
Annulus arctus cur non gestandus 572,40
Annulus Laudicæ 282,60
Annulus vnus à viris tantum gestari debet 282,40
Annuli vsus quis præcipuus 282,50
Annuli in quibus digitis gerebantur 282.40
in Annulo cur Dei figura non pingenda 572,50
Annulos in digitis cur viri ferre non debeant 275,10
Annulos non esse gestandos, quid sit 567,50
Anticipatio quid sit 391.60
Anticipationem qui didicit, facit comprehensionem ibid.
Antilochus quando floruerit 337,20
Antinous formosissimus iuuenis 51,40
Antinoi noctes sacræ 51,50
Antiochus Cyzicenus cur Ioui auream vestem abstulit 53,1
Antiphanes, Comicus poëta 251,20
Antiphanes, Delius medicus 171,50
Antipho Rhamunsius 337,1
Antisthenes auctor Cynicæ sectæ 330,50
Antisthenis de Deo sententia 70,20

Antitactæ

INDEX.

Antitactæ hæretici 458,20
Aod dux Israëlitarum, ambidexter 354,20
Ἀπειροκαλία quid sit 217,10
Apelles quo pacto fortunam effinxerit 57,10. eius dictum 244,50
Apion Grammaticus cur dictus πλειστονίκης 351,10
Apis Ægyptius primus medicinæ inventor 335,60
Apis rex Argorum quando Memphim ædificarit 352,30
Ἄπιοι quinam dicebantur 4,20
Apollinis cognomina 32,50
Apollinis stupra 34,30
Apollines quot fuerint 29,60.& 32,40
Apollo quid mysticè significet 382,50
Apollo quando floruerit 352,50
Apollo cur λέξιος dictus 48,20
Apollo muros Troiæ extruxit cum Neptuno 40,60
Apollodorus Cumanus primus Grãmaticus 337,10
Ἀπόμυιος cur Iupiter dictus 43,30
Apostatis cenotaphia structa 815,a 30
Apostoli barbam aluerunt 283,20
Apostoli cur dicantur pedes Domini 211,10
Apostolorum doctrina vna fuit & eadem 751,20
Aptitudo quid sit 658,30
Aqua quid significet 142,1
Aqua an prima causa 391,10
Aqua calida mollit membra 264,30
Aqua Choaspica 188,10
Aqua est potus naturalis sitientibus 184,40
Aqua nimis profusa nocet 185,30
Aquæ & vini mixtura prodest 186,1
Aquam bedy Phryges 823,a 1
Aquila rapinam denotat 577,50
Ara Deli sine sanguine 828,a 10
Arabes lapidem adorabant 50,20
Arabes cymbalo vtebantur in bello 200,10
Aræ & delubra non debẽt esse in omni loco 591,40
Aratus Poëta quæ scripserit 77,10
Arati Poëtæ de Deo sententia 75,1
Arbitrium liberum quid sit 549,20.& 555,60.& 588,50.& 699,10
Arbitrium liberum faciendi & non faciendi quomodo habeamus 341,10. 390,1. 417,60. 461,30. 534,30. 542.30. 698,1. 701,30. 713,20. 715.40
Arbitrium liberum non tollitur Dei gratia 549,20
Arbitrium liberum est situm in anima 615,60
Arbitrium liberũ quomodo Plato ostendat 611,40
Arca sancta quid designabat 570,1,10
Arcades existimabant se natos ante Lunam 9,50 vnde προσέληνοι dicti ibid.
Arcades fistula in bello vtuntur 200,10
Arcana Dei mysteria latent in scriptis Prophetarum 389,40
Archelaus Iudææ tetrarcha 747,30
Archemorus quis fuerit 39,50
Archilochus Parius Iambum excogitauit 336,60 quando vixit 798,b.30
Archilochus cur ad laqueum Lycambem impulerit 339,20
Architriclinus quid,& vnde dicatur 109,50
per Archontas Athenienses significabant tempora 54,10
Ἀργὴς vnde deriuetur 71,30
Arete mater Aristippi eum erudiit 532,30
Arethusium vinum 188,1
Argolicæ res cæteris rebus Græciæ antiquiores 351,20
Ἀργοστίχιος Deus 817,a 10
Argonautæ tribus vatibus vsi fuerunt 362,50
Argonautarum nauigatio quando extitit 373,20
Argumentum quid sit 322,10
Argynnis Venus 43,10
Arion Methymnæus cantor excellens 1,10
Arismapi vnum oculum in fronte tantum habentes 246,40
Aristeas vates insignis 363,30
Aristippus Cyrenæus libidini deditus 211,60
Aristippus edoctus à matre 532,30
Aristippi Cyrenæi dictum 434,1
Aristomenes vir fortissimus 47,40
Aristophanes citatus 244,30
Aristophanis duæ Comœdiæ Thesmophorias 786, b 30
Aristo Philosophus 440,50
Aristoteles Peripateticorum princeps 330,50
Aristoteles cur arceat iuuenes ab auditione moralis philosophiæ 326,1
Arithmetica & musica in quantis discretis versantur 319,60
Arithmeticæ cognitio quid prosit 655,10
Arma sinistra quid sint 664,30
Armeniorum hæresis 190,20
Ἀρνὸς quid significet 117,40
Ars quid sit 395,30
Ars sophistica quid sit 315,10
Ars sophistica æquiuocè cum veritate sapientia dicitur 317,40
Ars est robore maior 617,40
Artis principium quid sit 315,10
Artes liberales acuunt ingenia 320,10
Artes liberales stant in circulo 309,10
Artes liberales sine philosophia sunt exitiales 315,1
Artes liberales non tam habent sensum, quam consensionem 311,10
Artes omnes à Deo procedunt 320,60
Artifex quilibet suum opus diligit 116,10
Arthemisium delubrum Dianæ. 49,50
Artorius medicus 185,50
Ascetæ monachi vnde sic dicti 223,10
Ascodrupetarum hæresis 329,20
Asellus, piscis, cor habẽs in ventre 177,40. 780,a 20
Asinus cur intemperans dicatur 493,1
Asinus ad lyram, prouerbium 295,30
Asini & Canes cur Marti immolarentur 33,10
Ἀσκηταὶ cur monachi dicti 101,10
Ἄσιον quid significet 575,30
Ἀσωτία quid sit 187,50
Ἄσωτοι, & ἄσωτοι quid significent 173,30. & 180,60
Aspasia Milesia 532,40
Assimilatio quid sit 429,60
Assyrij Græcis sunt antiquiores 351,30
Astra cur deos esse quidem censuerunt 18,50
Astronomia quid sit 312,60
Astronomia à quibus inuenta 74,30
Astronomia ad medicinam multum confert 323,40
Astronomia in quanto continuo versatur 319,60
Astronomia quę laudãda, & quæ vituperãda 656,50
Astutus pro prudente 204,10
Ates descriptio 65,10
Athamas seipsum ignorauit 413,1
Athenienses luxui dediti 239,20
Athenodorus Sandonis filius 51,20
Athletarum voracitas 171,40. 779,a 50. præmia 214,20. 784,a 50

Ἄθλιος vnde 35,30
Atis cur Dionysius vocatus 16,60
Atlas quid sit 570,10
Atlas Libs, primus nauem fabricatus est 336,1
Atossa Persarum regina, prima epistolas scripsit 336,30
Atropos vna ex Partis, vnde dicta 28,40
Atys vnde dictus 25,10
Auaritia cur fugienda 503,40
Auarus minus habet, quod habet, quàm quod non habet 198,60
Audire pro eo quod est sentire sumptum 554,30
Auditiones turpes vitandæ 206,1
Auernus lacus in Hetruria 21.10
Auerruncani dij, malorum depulsores 46,20
Augiæ stabulum, prouerbium 41,50
Augures vnde 20,40
Augustus quot annis regnauerit 366,50.801,b 40.
Auium volatus qui primi obseruauerunt 335,50
Aures fucare non decet in conuiuio 209,20
Aurum est regni symbolum 211,50
Aurum pulchrę sæpe ponitur 247,10
Auri & argenti possessio inuidiosa 195,60
Αὐτάρκεια virtus 272,20.
Αὐτόχθων quid sit 353,30.
Auxilium colligitur beneuolentia, dissoluitur verò inimicitiis 430,20
Auxo vnde dicatur 19,10
Axiothea Phliasia 532,30

B

Babylon quando euersa 365,30
Bacides tres 362,40
Bacidis oracula ibid.
Bacchus Moyse posterior 337,1
Bacchus quando inter deos relatus 352,10
Bacchus cur Lenæus dictus 40,50
Bacchus vnde Dionysius dictus 21,30
Bacchus & Pluto, idem 40,50
à Baccho ad Herculem quot anni fuerunt 352,10
Bacchylides 290,60.818,a 50.822,b 60
Baculus Iacob quid designabat 273,1
Balnea viris & fœminis communia 790,21
Balnea citò faciunt consenescere 271,10. αἰσχροπραγμοσύνη 270,20
Balnea pensilia quis primus facere instituerit 264,10
Balnea Herculana 264,30
Balnei quatuor causæ 270,1
Balnei frequens vsus vires adimit 270,10
Balneis calidis reficiuntur vires 264,30.790,a 50
in Balneis quomodo sit versandum 263,20
Balneis quomodo & quando vtendum 270,60
Baptismus Christi & Ioannis in quo differunt 13,20
Baptismus Catholicorum quo pacto differat à baptismo hæreticorum 350,30
Baptismus, illuminatio, & lauacrum idem significant 88,20
Baptismus cur φώτισμα appelletur 102,40
Baptismus est lauacrum spirituale 141,60
Baptismus verus germanus quid sit 349,30
Baptismi opus quot modis appelletur 126,10
Baptismi varij effectus 134,50
per Baptismum culpa, reatus & pœna tolluntur 134,50
in Baptismo omnia peccata dimittuntur 549,30
Baptismata Moysis multa 477,50
Baptizatus cur perfectus dicatur 135,1
Baptizati cur olim statim lac & mel prægustarent 142,10
Barathrum quid sit, & vnde dicatur 19,40.& 65,40
Barba est viri signum 256,10
Barba cur non radenda 283,40
Barbam radere an debeant clerici 283,10
Barbam Hebræi magnam raserunt 283,20
Barbam qui raserint, & qui nutriant 283,10
Barbari qui dicebantur 4,10
Barbari Græcis antiquiores & sapientiores 74,30
Barbari non solius philosophiæ, sed etiam ferè omnium artium fuerunt inuentores 335,50
Barbeliotarum hæresis 329,20
Barnabę epistola pro Catholica sumitur ab Alexandro 437,10
Barnabas citatur 577,30
Basilicum vnguentum quo pacto conficiatur 216,60
Basilides citatur 516,30
Basilidianorum hæreticorum reprehensio 448,40
Basilidis reprehensio 521,40
Basis quid 110,50
Bassaris quid 26,30
Batalus fuit vir effœminatus 257,40
Batali qui dicantur 257,50
Baubo minister Cereris 17,10
Beatissimus quis dicatur 623,10
Beatitudo quid sit 441,10.20. & 442,10. & sequ. & 421,10
Beatitudinis quis sit finis 429,50
Bec lingua Phrygia panem significat 9,50
Bedy quid significet 275,60.& 576,1
Beelzebub quid significet 45,10
Bellicosæ Gentes ebrietati deditæ 193,60
Bendidia festa in honorem Dianæ 55,40
Benedictio ad duo refertur 182,20
Benefacere melius est ex arte, quàm casu 321,20
Benefacere perfectè quinam dicantur 543,10
Beneficium tollitur, si tollatur qui est benefacturus 325,1
Bene viuere & mori, vitæ est præferendum 565,1
Beneuolentia quid sit 399,60
Berosus Sibyllæ pater 68,40
Bessaræus quid 26,30
Bias Prieneus, vnus è numero sapientum Græciæ 329,40
Bibere & edere simul non licet 175,40
Bibere & sugere in quo differant 129,30
Bibere Iesu sanguinem quid sit 184,50
Bibliotheca Alexandrina 368,20
Bisaltæ Scythiæ populi 260,1
Blistiches, pellex Canopi 51,20
Blityri quid sit 755,40
Bocchoridis iudicium de quodam adolescente 527,40
Boleas, filius Bedan, Israelitarum dux 354,40
Bombyx vermis, & eius natura 230,50
Bona dicuntur per se, & per participationē 504,40
Boni simus non natura, sed disciplina 313,30
Boni priuatio quot modis fiat 322,60
Bono nihil præstantius 149,30
de Bono summo variæ sententiæ 421,20
Bonorum diuersa genera 500,40
Bonorum omnium causa est Deus 308,20
Bonorum virorum sunt omnia 108,20
Bonum & malum scire necessarium est 670,60
Bonum quid sit 149,40
Bonum quale sit 70,40

Bonum quot modis dicatur 149,50
Bonum quatenus bonum, semper prodest 149,30
Bos ænigmaticè quid significet 572,1
Bos cur dictus Iudæus 637,1
Botrus mysticè quid significet 190,10
Brachmanes qui sint 337,60
Brachmanes valde continentes 468,40
Brachmanes Indorum philosophi 335,60
Brίzω quid, & vnde 50,30. & 54,1
Breuitas Laconica 332,60
Brimo cur Ceres vocata 15,50
Britanni veteres cur glasto vultus suos tingebant 159,50
Briaxis statuarius insignis 50,50
Bupalus primus simulachrum fortunæ fecit 57,10
per Butyrum quid significetur 142,50
Byssinæ vestes quando inuentæ 336,30
Byssus quid 241,20

C

CABALICA quæ sit doctrina 375,40
Cachinnatio quid sit 205,20
Cadmea victoria quid sit 325,10
Cadmus Phenix primus inuenit lapicidinam 336,10
Cadmus inuentor Græcarum literum 351,30
Cadmus pater Semeles quando venerit 352,30
Cædes quid sit 681,10
Cæli an sint multi 587,30
Cælum cur à Pythagoræis vocetur ἀντίχθων 611,20
Cælum propriè cur dicitur ciuitas 549,10
Cælum duobus aurigis lætatur 253,40
Cæus sophista 231,50
Cainorum hæresis 319,20. & 751,20
Calceamenta qualia esse debeant 241, 30. fœminarum alba 785,b 60
Calceamenta diuitum iumenta 266,50
Calcei mensura, pes 266,60
Calceorum varia genera 241,60. cum subere 787, b 40
Calceorum vsus varius 241,40
Calchas vates insignis 363,10
Calida aqua mollit membra 264,30
Callimachi causæ obscurum opus 577,20
Callionymus quid sit 305,30
Caluini impietas 467,1
Campania gaudet milio 260,1
Candelabrum situm in australibus partibus thuribuli quid indicabat 569,50
Canes & Asini cur Marti immolarentur 33,10
Canicies ad modestiam traducit 276,1
Cantus tria genera 203,10
Caphienses 43,20
Capilli soluti quid mysticè significent 211,20
Capilli alieni non sunt apponendi 275,60
Capilli mulierũ quales esse debeant 275,30, 284,10
Capito musicus 5,40
Capræ ad diuinationem exercitatæ 21,10
Cares philosophi primi præscientiam quæ ex astris colligitur inuenerunt 335,60
Caricæ Chelidoniæ 171,60
Caricæ musæ 199,50
Carmina scolia quæ 203,20
Carnales qui dicantur 129,30
Carne vti, quid sit 459,50
à Carnibus abstinere bonum est 181,60
à Carnibus cur Christiani abstineant 710,20
Carnibus vesci belluarum magis est, quàm hominum 181,60
Caro quid sit propriè 138,1
Caro quid allegoricè significet 131,40
Caro Christi & sanguis dupliciter intelligitur 190, 40
Carpocrates hæreticus 449,10
Carpocratiani hæretici ibid.
Carpocratianorum reprehensio 450,3. 807,a 20
Carpus quid 28,50, & 247,60
Cassiani error 483,50
Cassianus cur existimauerit Christum habuisse corpus phantasticum 486,10
Castalius fons 14,40. & 20,20
Castè viuere melius est, quàm iungi matrimonio 451,1
Castigare quid sit 154,10
Castigare & vlcisci in quo differant ibid.
Castigare & punire in quo differant 747,60
Castigatio quid sit 156,20
Castigatio moderatum & temperantem efficit animum 326,50
Castitas est donum Dei 448,60
Castitas est sancta cogitare 558,10
Castor & Pollux quando inter deos relati 352,10
Castoris & Pollucis origo 33,40
Casu & fortuna contingere, differunt 349,10
Catechesis quid sit 127,40. & 136,20. 245,50
Catellæ tales sunt, quales dominæ 284,40
Causa quid sit 763,60. & eius species ib. 50
Causa omnis agendo consideratur 764,60
Causa prima non est in loco 585,30
Causarum quot sint genera 763,50. & 764,50
Cecrops qui duplicem habebat naturam quando floruerit 351,50
Cecropes duo 49,10
Celmis & Damnaneus ferri inuentores 336,1
Celtæ ebrietati dediti 188,40
Celtarũ nomine Germani cõprehenduntur 193,60
Centones, siue Centrones quid sint 298,10
Cephysus fluuius 43,10
Ceres prima leges tulit 24,10
Ceres cur Brimo vocata 15,50
Cereris fabula 17,1
Cereris mysteria 15,50
Ceruæ fistulis demulcentur 199,40
Cestus quid 34,60
Ceyx filius Æoli, Iupiter appellatus 59,30. & 63,40
Chærogryllus quid 234,1
Calchus quid sit 165,60
Chaldæi primi Astrologiæ inuentores 335,50
Chaones primi Epiri populi 19,50
Charillus quot annis regnauerit 356,10
Charitas quid sit 172,50. & 173,1. & 286,1. & 649,1
Charitas duobus modis dicitur 179,30
Charitas multis modis intelligitur 424,1
Charitas est plenitudo legis 531,1
Charitas est propriũ Christianorum bonum 179,60
Charitas est totius virtutis summa 504,60
Charitas Dei in quo consistat 519,40
Charitas non finit peccare 527,1
Charitas propter amicitiam cum fide, facit fideles 400,30
Charitatis proprietates 526,40
Charitatis fundamentum est fides 400,30
Charitatis quanta sit authoritas 502,30
Charmus primus Cupidinẽ coluit 46,60. & 48,40
Chelyttis cur Venus dicta 43,50
Cherubim quomodo interpretatur 570,10

Cherubin sex alas habentes quid significabant 570,10
Chiliastæ hæretici sperantes post resurrectionem se mille annos esse victuros in delitiis 111,10
Chilo Lacedæmonius, vnus è septem sapientibus 329,40
Chiron quis fuerit 338,20
Choaspes, fluuius Indiæ 188,10
Choaspica aqua 188,10
Χειρ quid propriè 44,10
Choriambi metri inuentor Hipponax 339,30
Christianus quisnam verè dicatur 106,1
Christianus qualis in tota vita esse debeat 171.10
Christianus solus est diues 264,40
Christianus frugalis esse debet 267,10
Christiani actio quænam sit 169,20
Christiani nomen Antiochiæ primùm vsurpatum 4,10
Christiani vnde dicti ibid. & 392,20
Christiani cur cæteris gẽtibus antiquiores 9,20,40
Christianorum vita quænam sit 199,40.& 170,30
Christus allegoricè vitis dicitur 316.20
Christus, cùm Deus sit & homo, est vnum tamen subiectum 428,50
Christus cur Agricola 102, 50
Christus cur Oriens vocetur 102,40
Christus cur margarita dictus 242,50
Christus cur quæratur 14,20
Christus cur causa omnium bonorum sit 12, 20
Christus cur vxorem non duxerit 464,20
Christus Deus in figura hominis, 111,60
Christus dicitur vnctus Latinè 107,50
Christus duobus modis consideratur 550,30
Christus est Deus & homo 10,20
Christus est iustus, & ipsa iustitia 96,40
Christus est legis plenitudo 534,20
Christus est vbique salutaris 91,50
Christus est nostra iustitia & sanctificatio 140,30
Christus, instrumentum cur dicatur 9,10
Christus natus tempore Augusti Cæsaris 367,20. & 374.60.801,b 40
Christus omnibus prodest 115,10
Christus quando passus 375,10
Christus quomodo videatur in Eucharistia 73,20
Christus quot annos vixerit 375,1
Christus solus verus est Seruator 29,1
Christus sua virtute & potentia hominibus dat salutem 6,10
Christus verè est τὸ ὄν 104,10
Christi caro & sanguis dupliciter intelliguntur 190,40
Christi cythara est homo 8,10
in Christo duæ fuerunt voluntates, humana & diuina 113,20
in Christo vnum est subiectum 97.20
in Christum non cadit peccatum 111,60
Chromaticæ harmoniæ relinquendæ 201,1
Chromaticum musicæ genus 203, 30
Chylus quid 139,50
Cicada in citharæ iugum aduolans, vicem cordę ruptæ supplet 1,20
Cicadis plena, prouerbium 239,10
Ciconiæ parentes senio confectos nutriunt 140,60
Ciconiæ in honore apud Flandros 44,40
Ciconiæ à Thessalis cultæ ibid.
Cibi pares æqualiter nutriunt 184,10
Cibi pluris sunt faciendi, quàm condimenta 325.20
Cibis qui vtũtur vtilissimis sunt robustiores 172,40
Ciborum varietas est morborum causa 171,50.& 178,10
ante cibum laudandus est Deus 200,40
Cibus quid mysticè significet 583,50
Cibus & potus quod mysticè significent ibid.
in Cinere figuram non relinquere quid sit 567,40
Cinyræ diuitiæ, prouerbium 266,10
Cinyras rex Cypri 22,40
Circuli proprietates 220,20
Circulus quid mysticè designat ibid.
Circulus Solem indicat 563,40
Cistiferæ virgines vnde 26,10
Cithæron & Helicon per metonymiã quid significent 5,1
Cithara quid mysticè designet 199,60
Ciuitates quomodò rectè administrentur 430,40
Clarium Apollinis oraculum 20,30
Cleanthis Pisadei, de Deo sententia 70,40
Clemens Alexandrinus cur στρωματεὺς 298,20
Clemens Alexandrinus epistolam D. Barnabæ pro Catholica sumit 437,20
Clementis Alexandrini scopus exhortatoriæ Orationis 4,20
Clementis præceptores 301,30
Cleobulus Linacius, vnus è numero sapientum 329,40
Cleomedes pugil fortissimus 416,10
Cleomenes seipsum ignorauit 413,1
Clericus an barbam radere debeat 283,30
Clothon vna ex Parcis, vnde dicta 28,40
Clypei inuentor quis fuerit 336,10
Cnachzbi quid sit 576,50
Cœna quid sit, & cur fiat 172,60
Cœna qualis esse debeat 180,30
Cœnæ tempore vino cur potius vtendum 185,40
Cœnarum origo vnde 172,40
Cognatio antiquissimum matrimonij impedimentum 446,40
Cognitio quid sit 411,30.500,40.648,10
Cognitio duplex 631,30
Cognitio varia est & multiplex 671,40
Cognitio Dei est occulta 389,1
Cognitio Dei obscura apud Gentes 643,1
Cognitio fidelis quænam sit 408,50
Cognitio Dei est res maxima 715,10
Cognitio non est sine fide, neque fides sine cognitione 554,10
Cognitione prẹditus quis dicatur 535,40
Cognitionis multitudo, est in multitudine sapientiæ 328,10
Cognitionis opinio inflat & fastu implet 319,30
Cognitionis & sanitatis discrimen 110,10
Cognoscere plus est quàm credere 664,60
Coitu non semper vtendum 226,60
per Coitum homo ex homine exilit 2,7,20
Coitus an sit salubris 238,1
Coitus an sit necessarius 236,60
Coitus est principium generationis 453,50
Coitus cur res suauissima 237,10
Coitus legitimus ad quid conducat 237,60
Coitus diurnus cum vxore non est honestus 237,40
Coitus eneruat vires 237,10
Coitus est parua epilepsia 227,10.785,b 20
Coitus neruosam substantiam offendit 237,1
Coitus est paruus morbus comitialis ibid.
Coitus incertus quas excitet tragœdias 217,20

INDEX.

Coitus nullus licitus extra matrimonium 237,40
Coitus nulli prodest 228,10
Colobarsiorum hæresis 319,20
Coloniæ vnde dictæ 103,20
Colophonis fons 20,20
Columbæ cultæ 38,30
Columna ignis quæ ducebat Hebræos quid indicaret 382,30
Columna ignis noctu fit dux Thrasybulo 382,10
Columnæ erectæ priusquam fierent statuæ 377,10
Coma viris non est alenda 283,50
Comam quæ gentes nutriant 257,60
inter Comedendum, cur non loquendum 175,40
Comedimus, vt viuamus: non viuimus vt comedamus 171,30
Comessationes quæ sint 202,1
Comessationis etymon ibid.
Comi varia significata 201,40
Comi quinam dicantur 201,1
Communis quis dicatur 206,50
Comœdia à quo inuenta 337,10
Comparatio quarum rerum sit 548,1
Compedes aureæ, prouerbium 247,20
Comus qualis 201,30. & 202,10
Comus, Deus apud veteres, qui præerat nocturnis comessationibus 201,10
Concauitas locorum est soni causa 630,50
Concausa quid sit 766,50
Concilium Constantinopolitanum 190,20
Concordia mariti & vxoris 509,40
Concubitus cur suauissimus 337,10
Concubitus cum masculis vitandi 225,10.
promiscui hæreticorum 807,a20
Conditio seruorum est infima 285,1
Confessio duplex est 514,30
Confessio apud Deum quid sit 493,50
Confirmatio vberiorem spiritus dat gratiam 122,50
Coniuge bona nihil melius 622,20
Coniunctio maris & fœminæ est solum licita in cõiugio 231,40
Conscientia quid sit 523,50
Consensio quid sit 311,10
Consensio est res apta ad inueniendum & excogitandum 307,60
Consilij dandi tres partes 162,20
Consilium quid sit 418,1
Consonantia quid sit 6,50
Conspiratio quid sit 709,60
Consuetudo cum quibusnam sit habenda 260,40
Consummati qui dicantur 496,10
Contentio excitat odium 313,60
Contentum esse, res est omnium ditissima 627,60
Continens quis dicatur 420,30
Continentia quid sit 420,30.448,50
Continentia in quibus rebus consistat 466,40
Continentia locum habet in matrimonio 476,60
Continentia Philosophica & Christiana in quo differant 468,1
Contraria non possunt esse in vno & eodem subiecto 135,60
Contraria contrariis curantur 135,50
Contumelia est ministra ebrietatis 207,10
Contumelia, tanquam dea, culta 28,10
Conuiuij quis sit finis 207,10
in Conuiuio relaxandus est animus 186,30
in Conuiuio quomodo versari oporteat 171,10
in Conuiuiis licet aliquid vrbane & facete dicere 185,30
Cor rectum quid significet 422,20
Cor in Scripturis dicitur princeps animæ pars 504,30
Cor multo potu obruitur 187,40
Corde vesci cur prohibitum 568,40
Cornu vtebantur Thraces in bello 200,10
Corona quid mysticè significet 219,60
Corona Domini quid propheticè significet 214,50
in Corona tria insunt 219,40
Coronæ senum sunt filiorum filij 214,10
Coronarum vsus cur reiiciendus 216,20
Coronarum vsus non est necessarius 210,60
quando primum in Græcia 214,30
Coronis & vnguentis an sit vtendum 210,60
in Corporibus nostris nihil est quod non sit ipse Deus 293,30
Corporis ab anima separatio quid sit 493,1
Corporis curam cur habere debeamus 494,20. & 495,1
Corporis gradus multi 507,20
Corpus est animæ habitaculum 552,40
Corpus castigo, locus Pauli 810,a40
Corpus allegoricè Domini dicitur Ecclesia 736,60
Corpus Christi non prius conficitur in Eucharistia, quàm omnia consecrationis verba fuerint prolata 324,40
Corpus Christi quomodo duplex 190,30
Corpus vino obrutum cur naufragio comparetur 193,1
Corui futuram infœlicitatem significant 21,10
Corybantes vnde dicti 24,60
Corybantum orgia 16,40
Coryphesia Mineruа vnde dicta 31,40
Coruus auaritiam denotat 577,50
Cothurnus quid 242,1
Crapula vnde dicta & quid sit 186,60
Crates & Crantor auditores Polemonis 330,50
Cratinus in Archilochis 794,a20
Creare est Dei proprium 69●,20
Creatura quid sit 520,10
Credere veritati adfert vitam, & non credere, mortem 489,40
Crenus, vates insignis 361,10
Crepidæ quid 242,1
Crepidæ Atticæ & Sycioniæ 241,40
Cretenses lyra vtebantur in bellis 200,10
Creticum vinum suaue 188,10
Creusa Æneæ vxor, 285,50
Crines capillorum sertæ 791,a30
Crobyli iugum, prouerbium explicatum 747,30
Crobylus quid 239,20
Crocodilea quid 253,60.787,b20
Crocodilus ænigmaticè quid significet 571,60. & 574,60
Crocotus quid 231,30
Crotala, instrumenta musica 336,20
Crux Christi cur lignum vitæ dicatur 219,40
Crucem portare quid sit 733,10. & 734,60
Κνισσαγία quid 191,30
Cubile cur post somnum conturbari debeat 567,40
Cubi qui dicantur 655,20
Cubiti trecenti quid allegoricè significent 652,50
Cultus Dei quid sit 691,50

Bbb b

Cultu non esse vtendum 250,10
Cupiditas quid sit 461,50
Cupiditas est principium voluptatis 461,60
Cupiditas, quæ caret metu, non facile arcetur 51,50
Cura cur sit habenda corporis 494,20.& 495,1
Curæ irritæ cur dicantur 87,1
Currus à quibus inuentus 336,20
Cymbalo vtebantur Ægyptij in bello 200,10
Cynosarges Asiæ gymnasium 59,50.64,1
Cyrenaici philosophi 440,10
Cyrra vrbs Phocidis 20,1
Cyrrhœus tripos ibid.
Cynopolitani canem colunt 38,10
Cythara Christi est homo 8,10
Cythnios, vna ex insulis Cycladibus 38,40

D

DACTYLI Idæi 795,21
Dæmones quid sint 64,30, cultores hominum 810,a 20
Dæmonibus an omnes homines vtantur 631,40
Dæmonium Socratis quid 597,60
Dæmonium Socratis semper dehortabatur non hortabatur 363,40
Dagon quid significet 45,20
Δαιμονὶ vnde dicti 262,30
Danai filiæ 537,50
Daphne in laurum conuersa 34,30
Dardæ qui 146,40
Dardanus quando floruerit 351,50
Dardanus matris deorum ostendit mysteria 15,20
Datis, dux Persici exercitus à Miltiade superatus 376,60
Dauid Saulem regem à malo spiritu vexatum diuina musica curabat 8,30
Debachatio quid sit 186,60
Debbora Prophetissa, vxor Labidoth 354,30
in Decachordo psallere quid sit 203,1
Decalogi explicatio 678,10
Decalogus quid sit 292,10
Decalogus vnde dicatur 677,1
Decalogus quid mysticè significet 680,60
Derceto dea muliebri facie, reliquis partibus piscis figura 45,20
Decimæ fructuum quid indicabant 423,40
Decumana porta dicatur, quæ in castris est maxima 193,1
Decumana oua dicuntur, quæ sunt maxima 193,1
Decumani fluctus dicuntur, qui sunt maximi 193,1
Defectus Solis quis primus prædixerit 331,10
ex Definitione veritas ostenditur 761,30
Dei sabbatum quid significet 689,10
Dei est vna essentia 613,40
Dei nomen cur quatuor literis scribatur 565,50
Dei solius est non omnino peccare 113,40
Dei amor erga homines 117,1
Dei solum voluntas, est mundi creatio 63,10
Dei nulla potest perfecta definitio dari 72,40
Dei prouidentia omnia administrantur 316,20
Dei nihil est quod non sit Deus 324,20
Dei cognitio est occulta 389,1
Dei proprium quodnam sit 344,10
Delitiæ quid sint 434,30
Demetrius Phalereus curauit vt sacra Biblia in linguam Græcam transferretur 368,10
Democritus cur matrimonium repudiaret 444,10
Demonstratio quid sit 753,30 & 754,20.& 755,30
Demonstratio duplex est 754,10
Demonstratio ex quibus rebus constet 384,30
Denarius numerus est vndequaq; perfectus 652,10
Denominatiua quid sint 763,30
Dentes scalpere non decet 209,20
Deo quo pacto perturbationes attribuantur 421,10
Deo nihil aduersatur 341,50
in Deo nihil est quod non sit Deus 7,40.73,50. 324,20
de Deo & Christo Poëtarum veterum sententiæ 606,10.& seq.
de Deo cur loquendum ænigmaticè 589,60
de Deo oratio tractatu est difficillima 588,10.& 592,30
Δέος quid sit 404,40
Deum sequere, prouerbium, vnde sumptum 418,1
in Deum affectus non cadunt 603,40
Deucalionis diluuium quando fuit 373,20
Deus quid sit 70,1,10,20,30,40. & seq. & 596,10
Deus vnde dictus 28,10
Deus in cælo quo pacto sit 72,60
Deus nec doceri nec exprimi potest ab hominibus 585,30
Deus est numerus omnium 73,60
Deus allegoricè ignis & lux dicitur 597,30
Deus cur α & ω dicatur 74,20
Deus cur ἀδωναι à Moyse vocetur 381,50
Deus caret principio 615,50
Deus cur τὸ πᾶν dicatur 614,20
Deus cur sit vera & æqua mensura 73,60
Deus cur non cadat sub scientia 545,40
Deus curam gerit rerum humanarum 149,40
Deus ante & post cibum laudandus 203,1
Deus esse non potest, qui parentes habuit, vnde ortus sit 32,40
Deus est vbique 630,30
Deus est causa omnium bonorum 308,10
Deus est impatibilis, & nullius rei indiget 420,40
Deus est expers principij 546,60
Deus & Verbum idem 153,20
Deus est opifex & creator omnium 73,40. Bonorum omnium author & causa ibid.
Deus est omnino secretus à materia 504,30
Deus est mensura rerum veritatis 73,40,& 74,10
Deus est dilectio 557,60
Deus non est quantitas, sed mera essentia 74,10
Deus non est, vbi non est eius prouidentia 72,20
Deus idem Veteris & noui Testamenti 553,40
Deus mandari literis non potest 583,30
Deus nulli est similis 70,20
Deus omnium hominum curam gerit 629,1
Deus per filium sciri potest 550,10
Deus qualis sit 69,40.& 70,1.& seq.
Deus quod sit, facile potest intelligi: sed quid sit, nec mente conijci, nec verbis potest exprimi 28,1
Deus quo pacto irascatur 151,1
Deus quomodo dicatur videre 73,20
Deus quo pacto sub sensum cadat 58,1
Deus solus natura est sapiens 408,1
Deus quomodo mundum creauerit 689,50
Deus secundum Stoicos quid sit 600,50
Deus solus ex se habet, quod sit 377,30
Deus solus nulla re eget 248,20
Deus solus est qui nullius indiget 96,40
Deus solus vere est 110,50

Deus solus peccata remittit 116,10
Deus solus verè est & consistit 90,60
Deus vnus cur sit 544,40
Diabolo cur paratus ignis æternus 87,10
Diabolus an fuerit inuentor phisophiæ 323,50
Diabolus cur princeps potestatis aëris dicatur 12,50
Diabolus est zizaniorum agricola 647,50.
tentator 517,20
Diabolus fur & latro cur dicatur 341,20
Diabolus vitij princeps 87,10
Diademata aurea reges Hebræorum 210,60
Diagoras Herculem ligneum exussit 27,40
atheus 771,a 40
Dialecti quinque apud Græcos 366,20
Dialectica quid sit 310,20,30
Dialectica cur ars vera non sit 321,20
Dialecticæ proprium quodnam sit 323,50
Dialecticæ quis sit finis 315,20
Dialecto an vtātur animātia rationis expertia 366,30
Dialectum diis tribuit Plato 366,20
Dialectus quid sit ibid. 673,30. 815,b 30
Diana vnde dicta Apanchomena 43,10
Diana cur Leucophryne vocata 50,1
Diana cur Oeneo irata 703,40
Diana Taurica 47,60
Diaphasis quid sit 349,40
Diapœnus sculptor insignis 55,30
Διαθήκη quid significet 147,40
Diatonicum musicæ genus, 203,30
Dicæarchus musicus 203,10
Δίκαιον vnde deriuetur 349,30
Δίκη quid significet 28,30
Dicteria non esse iacienda in conuiuiis 209,40
Dictio est tanquam vestis in corpore 317,50
Didymæum oraculum 20,30
Didymæū templū Apollinis, vnde sic dictū 49,60
Didymus Grammaticus 575,60
Dies an prior nocte 633,60
Dies Dominicus est proprius Christianorū 603,60
Dies hominis quanti sint 655,20
Differentia quid sit 762,20
Digitus Dei quid sit 674,50
Dij Auerruncani 46,20
Dij an vtuntur dialecto 366,20
Dij Gentium sunt dæmonia 45,60
Dij non existimandi, qui sensu carent 57,1
Dij maiorum Gentium 28,60
Dij, qui hominibus seruierunt 40,60
Diipolia quid 239,10
Dilectio quid sit 405,10
Dilectio Dei quid sit 180,40
Diluuium Deucalionis quando fuit 373,10
sub Dimensionem quæ cadant 73,50
Diodori filiæ omnes dialecticæ 532,20
Diogenes Apolloniates 68,1
Diogenis dictum 255,20
Dion philosophus 532,1
Dionysij mysteria 16,20
Dionysius puer à Titanibus deceptus & discerptus 24,20
Dionysius cur Atis vocatus 16,60
Dionysius tyrannus iunior cur auream vestem Ioui abstulit 53,1
Διοπετὴς signum 774,a 40
Discere est antiquius quam agere 644,10
Disciplina cur dicta illuminatio 581,20
Disciplina cur necessaria 310,20
Disciplinæ ad quid vtiles 320,50
Dithyrambum quis excogitarit 336,60
Diues quis censendus 108,30. 265,1
Diues quisnam verè dicatur 265,20
Diues solus est Christianus 264,40
Diuidi in partes quo pacto aliquid dicatur 318,60
Diuinationis varia genera 20,50
Diuisio quotuplex sit 766,60
Diuitiæ cur cæcæ dicantur 254,20
cur serpenti similes 265,1
Diuitiæ, quæ non recte administrātur, sunt arx sceleris & vitij 197,20
Diuitiarum cupiditas 266,30
Diuitiæ veræ quænam sint 197, 40. nempe quæ in anima sunt 265,30
Doctrina est altera natura 543,50
Doctrina & natura, res est persimilis 542,10
Doctrina filij, est doctrina Patris 558,30
Doctrina Patris & Filij est eadem 552,20
per Doctrinam fidei cognitio manifestatur 529,30
Dodonæum Iouis templum 20,10
Dodonæum oraculum 19,50. dodonæū æs ibid. 60
Dogmata Philosophorū ex Hebræis surrepta fuerunt 351,1
Domini arridere non debent famulis 291,30
Donū proprium vnicuique à Deo donatum 535,30
Dona hostium non dona sunt 619,30
Δοξομανία quid 198,40
Doricus modus quinam sit 7,10
Dormiens homo nullius est pretij 221,30
Dormiens est similis mortuo 223,10
Draco pro diabolo sæpe accipitur 23,30
Dracon legislator quando floruerit 337,10
Draconis leges cur antiquatæ à Solone 333,40
Δρώμενα quæ sint 4,66
Dropax quid sit 258,40
Drops quid sit 576,60
Druydæ philosophi apud Gallos 333,60
Druydæ quinam fuerint 337,50
Durius equus 805,b 20

E

Ebrietas quid sit 186,60
Ebrietas ad quæuis turpia facienda dat audaciā 201,50
Ebrietatis incommoda 186,10
Ebrietate quæ gentes maximè vtantur 188,40
Ebrij cur aliquādo duos Soles pudēt se videre 186,10
Ebriorum varia incommoda 186,20
Ebron Zabulonites dux Israëlitarum 354,40
Ecclesia cur mater dicatur 139,20
Ecclesia diuersè considerata vna est & duæ 13,60
Ecclesia est Dei ciuitas 553,50
Ecyles statuarius 51,1
Eutrapeli qui dicantur 184,30
Εκτραπελογάστωρ 780,a 60
Εξωτερικὰ quid sint 579,30
Εξορχεῖσθαι quid 21,20
Edem quid significet 409,40
Educatio optima quænam sit 287,10
Eetion Samothracum suggessit Orgia 15,20
Εἴδωλον quid sit 419,20
Εἱμαρμένη vnde deriuetur 28,40
Electi quomodo vocentur à Græcis 548,60
Eleemosynam date, prætiosum est thesaurū 146,50
Eleemosynis & fide purgantur peccata 418,30
Elephanti apud Indos maximi 55,30
Elephantorum natura 374,20

Elementa cur inter se dicantur dissidere 6,50 145,60
Elementa quo pacto à principiis differant 71,1
Eleusinæ templi constructio quando facta 351,50
Eleusiniorum mysteriorum signa 17,10
Eli sacerdos populum iudicauit quadraginta annis 354,40
Eligere ex imitatione, & ex cognitione quomodo differunt 498,30
Ελλωις vnde dicti 4,10
Eloquentiæ vis 315,40.794,a 40
Elpenor cur ceruicis vertebram fregerit 189,30
Elpenor vnus ex sociis Vlyssis 195,30
Empedocles cur κωλυσανέμας dictus 619,30
piscem se fuisse dicit 823,b 50
Empedocles Contentionem & Amicitiam deos introduxit 68,10
Empedocles versibus naturalem philosophiã scripsit 32,30. eius versus 612,40.588
Emphasis quid sit 349,40
Empiricus medicus 314,30
Encratitæ hæretici 189,1.& 337,50
Enoch iustus translatus 525,30
Ενηφμὸς quid sit 219,10
Ephaptides quid 240,10
Ephesiæ literæ 815,a 1
Ephi, genus mensuræ, quid contineat 410,50
Ephori quinam essent 397,10
Epialtæ & Oti fabula 33,10
Epicuri dictum 510,50
Epicuri error de Deo 69,10
Epicurus princeps & author impietatis 295,10
Epicurus refellitur 440,10
Epidaurus, oppidũ Argorum, sacrũ Apollini 53,10
Epilepsia parua & morb⁹ coitus appellatur 227,10
Epimenides Cretẽsis, vn⁹ è septẽ sapiẽtibus 329,50
Epimenides Cretensis, vates insignis 363,30
Epiphanes hæreticus 449,10
Επιπλήξις quid significet 157,20
Episcopi nomen quid significet 160,20
Episcopi munus quodnam sit 160,20
Episcopi quinam sint eligendi 476,60
Επίσημα vnde deriuetur 537,30
Epistolas quis primus scripserit 336,30
Επιφδαὶ quid sint 262,50
Επιτήδειον quid sit 304,60
Equi metaphoricè quid significent 123,30
Equi tibiæ cantu incitantur ad coitum 202,10
Equus ænigmaticè quid significet 572,1
Erasistratus templum Dianæ cur cõbusserit 58,40
Eratosthenes Cyrenæus grãmaticæ inuẽtor 337,10
Erechtheus Atticus 46,10
Erechtidæ cur Athenienses dicti 25,60
Eresij error de Deo 69,10
Erichthonius rex Atheniensium 49,20
Ερμαῖον quid 56,60
Ergatis cur dicta Minerua 93,20
Error propriè quid sit 9,40
Eriphyle Argiua meretrix 231,50.804,a 20
Eris historia 817,a 40
Esaias quando prophetauerit 356,30
Esdras Scripturas renouauit 368,30
Esdræ liber quartus citatur 809,b 40
Esse dicitur quod est diuinum & æternum 540,50
Essentia diuina sola est pura & mera 65,20
Essentia pro materia accipitur 138,10
Essentia propriè quarum rerum dicatur 478,20
Essentia vna & eadem non potest esse maior seipsa
Εὐπνεῖα quid sint 579,10
Ετυμος vnde dicatur 404,60
Etesiæ venti 629,10
Etymologia nominum vnde 374,30
Euangelium secundum Ægyptios 469,10
Eubuleus subulcus 17,10
Eucharistia vnde dicatur 324,40
Eucharistia est nutrimentum spirituale 141,1
Eucharistia à ieiunis accipi debet 182,10
in Eucharistia quomodo Christus videatur 73,30
in Eucharistia mysticè Christi sãguis fũditur 194,10
Eucharistiæ sacramentum est omniũ operum præstantissimum 324,30
Eucharistiæ sacramẽtũ nõ prius cõficitur, quã omnia consecrationis verba fuerint prolata 324,40
Euchitæ hæretici 751,30
Euæ vox propria Bacchantium 21,30
Euemerus Agrigentinus 18,10.771,b 1
Euenitæ piscem colunt 38,10. vide Syenitæ.
Eumolphi bellum aduersus Athenienses 351,50
Eumolpidæ vnde 25,30
Eumolpus pastor ouium 17,10
Eunomus Locrensis cantor excellens 1,10. eiusdem de Cicada fabula ibid.
Eunomus quid significet 5,30
Ennuchi alij ab ortu, alij à necessitate 448,10
Eunuchus verus quis sit 260,60
Εὐοχία quid 172,60
Euripides censet Deũ ex operibus cognosci 77,10
Euripidis de Deo sententia 69,40.& 75,10
Eustathiani hæretici, vituperantes matrimonium 467,10
Execestus Phocensium tyrannus, diuinationi deditus 361,10
Exempla & similitudines sunt rectæ doctrinæ pars maxima 267,40
Exercitatio animi auget applicationem 311,20
Exercitatio nõ solum corporis, sed etiam animi est sanitas 439,60
Exercitatio salubrem habitum ingenerat & spiritibus & corporibus 301,60
Exercitia esse optima 271,40
Exercitus ducendi triplex est ratio 376,40
Exultatio quid sit 659,20

F

FABA excitat flatus ad Venerem 456,20
Fabæ steriles efficiunt mulieres & gallinas, atque plantas exiccant 455,10
à Fabis abstinere quid sit 455,10.808,a 10
Fabulæ cur pueri dicantur 381,20
Fabulæ pueriles non sunt audiendæ 381,10
Fabulis inanibus non esse credendum 1,30
Facere, in bonam & malam partem sumitur 459,60
Facies, quæ apparet in Luna, quid indicet 332,40
Facultas animæ principalis habet liberam eligendi facultatem 675,20
Falx cur facta 643,10
Fames sedat amorem 439,20
Famulis non est vtendum, tanquam iumentis 278,30.266,50
Famulis quomodo vtendum 289,1
Famulus & seruus in quo differant 383,50
Fasciæ quid sint 139,10
Fastus est vbi est multa ministrantium famulorum turba 273,10
Fatum vnde dictum 28,50
Febris

Febris phanum in Palatio 43,40
Fel diis datur 827, b 50
Felis cultus ab Ægyptiis 44,20
Ferri inuentores 336,1
Ficus Chelidonia 178,50
Fide maiorē hostiā Abel obtulit quàm Cain 390,50
Fidei principium est sensus 390,10
Fidei cognitio per fidem manifestatur 519,30
Fidei officium quodnam sit 399,30
Fidelis nemo est natura 554,60
Fidelis quis potest esse sine literis 320,30
Fidelitas in omni re necessaria 398,30
Fides quid sit 389,50.& 399,40
Fides quid ex Aristotele 391,40. item ex Epicuro ibid.50
Fides duplex 554,40
Fides nos efficit Dei ministros 108,40
Fides an doceatur & discatur 320,30
Fides per sensilia progressa relinquit opinionē 391,1
Fides ab animi perturbationibus maximè liberat 699,40
Fides à cognitione quomodo distinguatur 567,10
Fides est basis ac stabilimentum charitatis 400,30
Fides sine operibus mortua est 326,10
Fides sine disciplinis esse potest 320,40
Fides cur gratia dicatur 321,50
Fides cur persuasionis medicamētū appelletur 5,50
Fides est initium nostræ salutis 97,20
Fides est doctrinæ perfectio 127,10
Fides est principium actionis & fundamentum electionis 389,60
Fides est ex auditu 111,10
Fides est mater virtutum 398,30
Fides est opus Dei 304,50
Fides absque literis disci potest 279,50
Fides nostra an de Filio, an de Spiritu 554,10
Fides duplex est 411,10
Fides est prima ad salutem inclinatio 402,10
Fides est ad salutem necessaria 512,10
Fides otiosa quæ sit 560,60
Fides sola non sufficit ad salutem 405,40
Fides ex diuina inspiratione procedit 394,1
Fiducia quid sit 399,50
Figura quadrata est omnium stabilissima 655,50
Figuram in cinere non relinquere quid sit 567,40
Filij castigandi à patribus 455,10
Filij laboriosorum parentum validiores 619,60
Filius est character gloriæ Patris 720,50
Filius non operatur sine Patre, nec Pater sine Filio 698,30
Filius Dei duobus modis consideratur 550,30
Filius, cur dictus facies patris 569,40
de Fine bonorum, variæ philosophorum sententiæ 440,50
Finis Christiano homini quis 411,1
Finis Philosophiæ quis sit 595,60
Firmamentum vnde dictum 7,20
Fistula Arcades in bellis vtuntur 200,10
Flores matrimonij quinam sint 218,20
Floriani hæretici 807,a 20
Fluctus decumani quinam sint 193,1
Fluuij culti à Persis 53,60
Fœlicitas in vsu virtutis, non in voluptate consistit 176,40
Fœmina quid significet 479,30
Fœmina nihil est deterius 617,30
Fœmina mutata in marē in oppido Vitriaco 234,20
Fœminæ an in mares mutari possint 234,20
Fœminæ quid proprium 508,50
Fœnum turba promiscua allegoricè dicitur 250,10
Fœtus absoluitur mense sexto 678,50
Foliis similes homines 617,50
Fons Colophonis 20,20
de Fonte Castalio ibid.
Formicæ aurum effodiunt 246,40
Formicæ cultæ à Thessalis 38,20
Fornicatio est triplex 731,40
Fornicatio tribus modis accipitur 478,40
Fornicatio mulieris est in eleuatione oculorū 277,50
Fornicationis nomine multorum Deorum cultus intelligitur 27,60
Fortes quinam sint 245,30
Fortes qui dicantur 725,20.& 729,10
Fortis quis sit 108,30
Fortuna cur σφαῖρα dicta 57,20
Fortuna vnde dicta ibid.
Fortuna non fert opem his qui nihil agunt 610,4
Fortuna non est Dea 820,b 1
Fortuna & casu cōtingere quomodo differāt 349,10
Fortunæ varia fuisse simulachra 57,10
Frater apud Hebræos quis 427,40
Frater dicitur quasi ferè alter 407,1
Frater quis dicatur 423,20
Fratres quinam meritò dicantur 406,60
Frugalis debet esse Christianus 267,20
Frugalitas cur ditissima 269,20
Frugalitas Christiano est pulchrum viaticū 166,20
Fucatæ dici possunt meretrices 252,30
Fucus omnis reiiciendus 252,30.254,10
Fundamentum bonæ cōscientiæ quodnā sit 297,60
Furiæ tres cur Eumenides dictæ 54,50
Furiæ scelerum & maleficiorum vltrices 28,10
Furta Græcorum 628,50

G

Γαλακτοφάγους cur Homerus vocet homines iustos 129,20
Galli Scythæ cur comam nutriant 257,60
Gallinæ vt saginentur 776,b 1
Γαστριμαργία quid sit 175,20
Gaunaces vestis genus 785,a 50
Gedeon Israëlitarum dux 354,30
Geloni Scythiæ populi 260,1
Gemmæ vnde 245,50
Gemmas cur admirari non oporteat 243,30
Generatio an sit mala 452,20,30.& seq.
Generatio duplex est 542,40
Generatio nō est diabolo tribuēda 474,50.60,475,1
Gentilium literæ bellaria 827,a 20
Gentes vnde dictæ 4,20
Gentes omnes bellicosæ, ebrietati deditæ 193,60
Genus aureum quid sit 494,10
Geometria à quibus inuenta 74,30
Geometria & Astronomia in quantis continuis versantur 319,60
Geometria in quibus rebus versetur 640,40
Geometriæ cognitio quid prosit 655,50
Germanorum antiquorum frugalitas 159,60
Genus inest in speciebus 761,50
Getæ Scythis finitimi 334,1
Gladius quo pacto secare dicatur 768,50
Γλαυκῶπις, epithetum Iunonis 39,10
Gloria paratur labore 512,20
Gnostici hæretici vnde dicti 142,60
Gnostica contemplatio quid sit 488,40

Gnosticorum hæresis 142,60
Gnosticorum reprehensio 457,40
Goim qui dicebantur 4,10
Γοητεία quid sit 385,40
Gomor mensuræ genus quid continebat 409,10
Gorgopis cur dicta Minerua 93,20
Gothoniel dux Hebræorum 354,20
Græci vnde dicti 4,10
Græci quid à Iudæis suffurati sint 388,10
Græci quomodo Deum colerent 634,20
Græci maxima ex parte barbati 283,10
Græci ad furtum procliues 613,40
Grãmaticorum gymnasium obscurum opus 577,30
Grammaticus quis primus fuerit 337,10
Grani sinapis natura 166,40
Gratia seruamur, sed non absque bonis operibus 556,1
Gratia Dei non tollit arbitrium liberum 549,20
Grex allegoricè quid significet 378,40
Gryphes aurum custodiunt 243,10
à Gula fere omnes morbi oriuntur 183,1
Gulæ vitia & incommoda 180,40
Gymnasia quid sint 272,50
Gymnasium quid sit 272,40
Gymnides dicuntur molles & effœminati 259,50
Gymnosophistarum responsiones ad Alexandrum 633,50
Gymnosophistarum continentia 472,50

H

HABITVS honestus quisnam sit 280,10
Hæreses ad victoriam contendunt per litem & contentionem 747,20
Hæresis quid sit 759,40
Hæresis omnis habet scripturam, sed malè interpretatam 471,1
Hæretici quando cœperunt 750,60
Hæretici qui dicantur 743,10
Hæretici cur epistolas D. Pauli ad Timotheum abrogent 409,60
Haliæti auis natura 87,50
Harmonia quid sit 6,50
Harmonia Lydia à quo inuenta 336,20
Harmonia mixophrygia à quo inuenta ibid.
Harmoniæ Cromaticæ vitandæ in conuiuiis 201,1
Harmonicum musicæ genus 203,30
Hasta posita pro Martis statua 54,10
Hastæ præpilatæ quid 804,260
Hebdomades Danielis quo pactò impletæ 358,60
Hebdomades 70. Danielis Iudæorum arguunt peruicaciam 361,40
Hebdomadarum 70. Danielis principium 361,50
Hebræi barbam nunquam raserunt 283,10
Hebræorum vita quàm frugalis erat 184,10
Hebræorum philosophia multò antiquior cæteris 331,1.351,10
Hedera refrigerat 214,10
Hedera cur Baccho sacra 5,1
Helena quando rapta 365,10
Helenus Priami filius, vates optimus 363,60
Helias propheta quando assumptus 355,40. exemplum frugalitatis 166,40
Helicon mons 1,30
Helisæus quando prophetare cœperit 355,50
Helenica lingua vnde dicta 676,20.825,b 40
Helotes dij vnde 40,60
Heracleon hæreticus 514,30
Heraclidis Pontici error de Deo 69,20
Heraclitus Ægyptius 27,40
Heraclitus cur generationem maledictis insectaretur 452,50. ex igne omnia constare voluit 817,b 10
Heraclitus philosophus 56,40
Hercules vates & physicus 335,30
Hercules quando floruerit 352,10
Hercules cur βουθοίνας dictus 19,20. callinicus 827,b 20
Hercules quali habitu corporis fuerit 31,1
Hercules quandiu vixerit 31,10
Hercules seruus non modo hominum, sed mulierum 41,1
Herculis mors 33,50
Herilli sententia de fine 440,50
Hermaphroditi qui sint 224,40
Hermes D. Pauli discipulus 384,60
Hermes Thebanus, vates insignis 363,50
Heroïcum carmen à quibus inuentum 337,20
Hesiodi carmina insolutam orationem conuersa 628,40
Hesiodi de Deo sententia 75,10
Hesiodus quando floruerit 352,50. citatus 268, 10.314,1
Hesiodus multa ex Musæo deprompsit 628,20
Heteronyma quid sint 763,30
Hetrusci vnde orti 45,10
Hetrusci auguriis dediti 21,10
Hetrusci tuba vtuntur in bellis 200,10
Heua quid significet 21,40
Heuæ nomen aspiratum quid significet 15,10
Hexemetrum carmen à quibus inuentum 337,20
Hieremias quando prophetauit 357,20
Hieroglyphicæ literæ apud Ægyptios 566,10
Hierusalem quid significet 308,40
Hierusalem à Vespasiano diruta 359,20
Hilaria quid 28,20
Hipparchus Pythagoreus cur expulsus è schola Pythagoræ 579,10
Hippias à patria exulans, Barbaros adduxit in Græciam 376,60
Hippo Centauri filia 335,40
Hippo fatidica 363,10
Hippodamus Pythagoreus 430,10
Hippolytus cur discerptus ab equis 417,1
Hipponax poëta maledicus 298,30
Hipponax Ephesius claudum Iambum excogitauit 336,60
Hipponax deformis ad laqueum impulit vi suorum carminum eos qui eum pinxerant 339,20
Hipponacticum metrum vnde ibid.
Hipponis tumulus 60,1
Hircus cur non sacrificaretur 707,10
Hircus est animal propensum ad libidinem 710,30
Hircus Mendesius 34,50
Hircus pro Deo habitus 34,40
Hircus omnium animalium salacissimus ibid.
Hirundinem domi non habere quid sit 567,20
Hirundo cur vitanda 572,30
Hirundo quid indicet 567,20
Homeri ætas 356,10
Homeri de Deo sententia 76,20
Homerus cuias fuerit 331,20
Homerus quando floruerit 351,50.798,b 10
Homerus Solomone posterior 356,10
Homerus poëtarum antiquissimus 554,30
Homerus multa ex Orpheo deprompsit 628,10

in Homine tria insunt 109,30
in Homine continetur quicquid est in mundo 8,1
Homines cur in deos relati 28,60
Homines cur χαλκηφαγοὶ dicti ab Homero 129,20
Homines foliis arborum similes 453,20.617,50
Homines dilecti à Deo, citius è vita discedūt 624,30
Homines omnes iure naturali sunt liberi 428,10
Homines omnes an vtantur dæmonibus 637,40
Homines olim nati ex quercubus & lapidibus 42,60
Homines immolati à Phocensibus 46,10
Homines prodigiosi quinam sint 56,60
Homini quæ sint optima 497,10
Homini à natura insitum est, vt cum Deo habeat coniunctionem 94,40
Homini viuere quousque bene sit 634,1
Hominibus omnibus mors debetur 627,1
Hominibus peccare innatum est 289,10
ex Hominibus quomodo quis Deus fieri possit 633,60
Hominis dies quot sint 655,20
Hominis est peccare, diaboli perseuerare 113,40
Hominis proprium quodnam sit 171,20.& 490,10
Hominis causa factus mundus 7,60
Hominis pars præstantior est anima 547,30
Hominum quis primus fuerit 351,40
Hominum pulchritudo quænam sit 249,10
Hominum gratia omnia facta sunt 176,1
Homo vnde dictus 67,60
Homo duobus modis accipitur 469,30
Homo animantibus brutis intemperātior 444,20
Homo aptus ad ridendum 204,1.60
Homo animalis non suscipit ea, quæ sunt spiritus Dei 327,20
Homo cur factus à Deo 115,20
Homo cur à Græcis φὼς vocatus 126,60
Homo cur à Deo diligatur 115,40.& 116,20
Homo cur instrumentum Dei dicatur 8,40
Homo cur sexto die creatus 679,20
Homo cur primus mundus dicatur 7,60.& 8,1
Homo cur Dei templum 8,20
Homo dormiens nullius est pretij 221,30
Homo est Dei opus 698,40
Homo est Christi cithara 8,10
Homo est instrumentum pacificum 200,10
Homo est commune nomen viris & mulieribus 117,40
Homo factus præcipuè ad Dei cognitionem 643,20
Homo factus vt cælum contempletur 63,10
Homo habet liberum arbitrium 699,10
Homo in quo differat à belluis 489,50
Homo in facie septem habet sensuum instrumenta 689,20
Homo natura desiderio quærendi & inueniendi tenetur 266,20
Homo non solùm ex factis, sed etiam ex verbis iudicatur 207,10
Homo omnium animantium est callidissimum 631,50
Homo per mentem Deo assimilatur 463,30
Homo qua ratione fiat Deus 13,10
Homo quo pacto imago Dei dicatur 93,40
Homo quomodo factus ad Dei imaginem 113,30.& 116,30.& 675,30
Homo quo pacto inferior angelis 491,50
Homo semine exinanitur 227,10
Homo quibus rebus constet 177,50
Homohyma quid sint 763,40
Honestus quis dicatur 596,30
Horæ canonicæ 818,a 60
Hosanna quid significet 122,50.777,a1
Hospitalitas semper in honore habita 538,20
Hospitalitatis munus & officium 407,10
Hospites qui dicantur 405,10. & 467,10
Humanā seruare naturam, est maximum Dei opus 167,60
Humor quid sit 138,10
Humor viscosus semen continet & producit 133,10
Hyacinthidas virgines vnde sic dictæ 538,10
Hyæna genitale maris & fœminæ an habeat 234,10
Hyænæ natura 224,10
Hyænæ alternis annis sunt mares & fœminæ 234,10
Hyænis vtraque est natura 234,10
Hydoparastatarum hæresis 190,20
Hyems cur instabilis dicatur 491,30
Hyla quis fuerit 35,30
Hymnum quis primus excogitarit 336,60
Hymnus quid sit 97,30
Hymnus Christi seruatoris à sancto Clemēte compositus 294,10
Hypate quid sit 319,20
Hyperboreorum mores 335,10
Hypermnestra Danai filia 537,60
Hyperoche vbi sepulta 49,50
Hypostases sunt tres in vna diuinitatis triade 9,1
Hypostaseon diuersitas non impedit quo minus sit eadem & vna essentia diuinitatis 9,40
Hystaspes Medorum rex 638,60

I

I, LITERA, nomen salutare significat 652,1
I, litera, decem apud Græcos significat 200,10
Iacchus idem quod Bacchus 26,60
Iacob quid significet 309,30
Iacob fuit Christi figura 273,1
Iacob cur cum multis mulieribus cōgressus 309,30
Iacobi Patriarchæ colluctatio cum angelo quid designabat 147,60
Iacobi Bilij laus 66,20
Iambi metri duo sunt genera 339,30
Iambum quis excogitarit 336,60
Iberi ebrietati dediti 188,40
Icaria insula à quo nomen habeat 54,1
Idæ incendium quando fuerit 365,1
Idæi dactyli qui fuerunt 335,20
Idea quid sit 561,60
Idoli nulla est essentia 64,50
Idolum & vmbra & somnus idem 64,60
Iehoua quomodo exponatur 569,50. Pagnini inuentum 814,b30
Iehu filius Ananiæ quando prophetauit 355,30
Ieiuni ad Eucharistiam accedere debemus 182,10
Ieiunia vera quæ sint 660,1
Ieiunium quarti & sexti diei 731,40
Ieiunium bonum est cum oratione 660,1
Iephte Gallaadites dux Israelitarum 354,40
Iephte filiam suam Deo sacrificat 48,1
Iesu Naue successor Moysis 354,10
Iesu sanguinem bibere quid sit 184,50
Iesus Christus est noster Pædagogus 144,1
Iesus cur margarita dicatur 246,10
Ignis calidus est & siccus 7,10
Ignem quænam gentes coluerint 68,30
Ignis calidus est & siccus 7,10
Ignis cur tanquam Deus habitus 68,20

Ignis est hominibus maximus cruciatus 506,50
Ignitum, id est, igne probatum 824,b 50
Ignorans minus sentit quam lapis 2,30
Ignorantes cur lapidibus comparentur 6,30
Ignoratio est causa legum iniquarum, & fallacium imitationum 89,50
Iliadis paruæ auctor 797,b 1
Ilium quando captum 351,60
Illirij peltæ inuentores 336,10
Illuminati baptizati cur dicantur 134,40
Illotes erant serui Lacedæmoniorum 269,30
Imagines cur à Christianis venerentur 56, 40. & 59,30
Imagines cur venerentur 59,30
Imago quid 52,60.& 57,60
Imago adolescentulæ qualis esse debeat 278,40
ἰματισμός quid sit 310,30
Imitationum falsarum quænam sit causa 89,50
Immaradus vbi sepultus 49,40
Immutabilia quæ dicantur 653,60
Imperatores Romanorum quandiu regnauerunt 366,50
Impietas duplex est 27,1
Impij quinam sint 17,60.& 27,1
Impudentia tanquam Dea culta 28,30
Impudicitia vituperanda in viro & muliere 513,50
Incantatio bona & mala 103,20
Incircuncisi qui dicantur 160,10
Incircuncisi erant à Deo alieni 551,10
Incredulitas multa cur faciat bona 489,40
Increpare quid sit 163,40
Indi Solem adorabant 28,10
Indicatio quomodo differat à syllogismo 753,10
Indignatio quid sit 156,60
Indorum philosophia 633,40
Infantia in Christo quid sit 128,50
Infidelis quis dicatur 392,50
Infidelitas quid sit 399,50
Inflatus quis dicatur 750,40
Infortunium quid sit 414,1
Ingluuies quid sit 175,20
Ingluuies nullum habet modum 171,10
Inimico ferendum est auxilium 430,20
Inimicos diligere debemus 435,20
Inimicum facilius est cauere, quàm amicum 623,50
Iniquorum sacrificia sunt Domino abominatio 420,1
Iniuria petulans quotuplex sit 226,40
Iniustitiæ nomine omnia maxima peccata comprehenduntur 113,60
Inobedientia Iudæorum fuit causa vocationis Gentium 407,40
Insaniendum cum insanientibus 822,b 20
Insanire satius est, quàm voluptate affici 437,50
Insectatio quid sit 159,50
Insitio quatuor modis fit 667,30
Intelligentia quid sit 419,30
Institutio optima quænam sit 287,10
Intelligentia est oculus animæ 159,50
Intelligere semper quid sit 535,60
Interrogandi & respondendi scientia quænam sit 316,60
Interualla mystica quid sint 375,10
Interpres Septuaginta sententiis & dictionibus inter se conuenerunt 368,20
Inuentio quid sit 668,20
Inuentores rerum multi 336,10.& seq.
Inundatio quando fuerit in Græcia 351,40
Inuoluntarium duplex est 416,10
Io quando floruerit 352,30
Iob patientia quid indicabat 497,1
Ionæ proph. patria 798,b 60
Iones luxui dediti 239,10
Ionica migratio 798,a 30
Iophon Comicus poëta 307,10
Iosephi patriarchæ historia allegoricè interpretata 582,30
Ioues tres 29,50.& 32,40
Iouis stupra 31,50
Iouis epitheta 37,10,& 42,20
ἰσπισθεῖν quid 199,40
Ira quid sit 567,40
Ira duplex est 381,20
Ira an in Deum cadat 151,1
Ira magna est mulier ebria 189,10
Iresione quid 491,20.810,b 60
Iris quo pacto fiat 95,10
Isaac quid significet 121,20
Isaac ridens quid allegoricè 125,1
Isaac erat typus & figura Christi 121,60
Ισιακοί qui dicantur 8,40
Isiaci sacerdotes 25,10
Isis eadem fuit, quæ Io 352,30
Isis à Græcis vocatur Ceres 352,30
Israël quid significet 309,40
Isthmia vnde 35,50
Isthmici ludi vnde 39,40
Isthmus quid ibid.
Ithyphalli qui 40,40
Iudæa quid significet 748,50
Iudæ congressus cum Thamar quid indicet 309,40
Iudæi cæteris nationibus antiquiores 335,10
Iudæi sæpe in lecto tingebantur 537,20
Iudæi cur à carne suilla abstinerent 706,60
Iudas quid significet 309,40
Iudas fuit hypocrita & simulator 211,30
Iulius Cassianus princeps phantasiæ 479,10
Iumenta omnia faciunt cogente metu 317,10
Iuno cur γλαυκῶπις dicatur 35,50
Iuppiter quid sit 605,40
Iuppiter in Venerem propensus 31,40
Iuppiter cur αἰγιόχειος vocatus 31,60
Iuppiter cur μαντικὸς dicatur 42,20
Iuppiter cur Olympius dictus 58,20
Iuppiter vbi sepultus 37,30
Iurare quid sit 718,10
Iusiurandum ne vsurpetur 279,60
Iustificatio per fidem Christi data 410,1
Iustitia quid sit 247,50.& 547,10
Iustitia Dei quid sit 449,20
Iustitia cur Astræa dicta 28,30
Iustitia veræ diuitiæ 265,30
Iustitia dolosa quæ sit 420,10
Iustitiæ nomine omnes virtutes comprehenduntur 113,60
Iustitiæ imago 28,40
Iustitiæ nomen pro qualibet virtute 486,40
Iustitiæ primum munus quodnam 700,60
Iustitiæ quis dicatur habere cognitionem 565,30
Iusti qui dicantur 382,40
Iusti homines cur χαλκηπφάγοι 129,20
Iustum quod est, bonum est 153,40
Iustus qui est, bonus est 49,10
Iustus esurit vbi non est iustus 267,10

Iuuenes cur bibere vinum non debeant 185,10
Iuuenes cur non apti ad philosophiam moralem 326,1

K

Καγχασμὸς quid sit 204,10.& 205,20
Καθῆκον quid significet 169,20
Καμπσόγγια quid 770,b1
Κάμπος quid sit 247,60
Καρύα vnde deriuetur 214,10
Κατάσκιον quid significet 575,30
Κατόρθωμα quid sit 169,60
Κιρατβόλα quid sint 235,30
Κῆνος quid significet 486,60
Κιχλισμὸς est risus lasciuus 204,10.205,20
Κλίναι quid 209,50
Κλὰψ quid significet 577,1
Κοινόποδες vnde dicti 242,10
Κέρωτες vnde 239,30
Κόσμος cur sic à Græcis appelletur 6,50
Κραιπάλη quid sit 186,60
Κριθομάντεις, qui ex ordeo diuinabant 20,50
Κυκεὼν quid 25,40
Κωμάζειν quid 201,10

L

LABOR debet præcedere cibum 631,30
Labores debent cibos præcedere 272,10
Labyrinthus quid 56,20
Lac quid designet 129,1,20.& 130,20.& 133,30
Lac quid mysticè significet 583,50
Lac quo pacto fiat 133,40
Lac ex tribus substantiis constat 142,30
Lac naturalē habet cum aqua cognationem 133,50
Lac & mel prægustabant baptizati olim 142,10
Lac cur cum melle & vino misceatur 133,60
Lacedæmonij vnguenta repudiant 317,60
Lacedæmonij tibia in bellis vtebantur 200,10
Lacedæmoniorum in vestitu frugalitas 325,20.
patientia 513,10
Lachesis propheta 332,1
Lachrymæ quid mysticè significent 211,20
Laconica breuitas 332,60
Laconica pudicitia quo pacto corrupta 25,10
Λαγνεία quid sit 226,40.& 336,10
Laius à filio interfectus 416,60
Lamia meretrix 64,10
Lamina aurea Pontificis quid indicabat 573,60
Lana Apula omnium laudatissima 240,20
Laocoon, Priami filius, vates optimus 363,60
Lapides quid significent 6,30
Lapides vngebant idololatræ 827,b 30
Lapidum nomine insipientes vocantur 6,30
Lapilli vbi nascantur 246,1
Lapis Lydius 316,40
Λαρδῶνες quid sit 258,50
Lassus Hermioneus dithyrambū excogitauit 336,60
Lasthenia Arcadia philosophabatur 532,30
Latona quo tempore floruerit 352,30
Lauacrum qua de causa sit accipiendum 270,1
Laurus quam vim habeat 14,10
Leæna Attica mulier 532,1
Legere alta voce exercitium 272,1
Legislator est tantum vnus 381,40
Legitimum quid sit 377,50
Λίκνον quid sit 319,60
Lenæ sunt mulieres quæ Bacchum sequuntur 26,1
Lenæus cur & vnde Bacchus appellatus 5,1
Lenides vnde 26,1
Leo cur fortitudinis signum 571,60
Leonidas præceptor Alexandri, ebrietati deditus 146,60
Lepus omni tempore coit 225,10
Leporis natura 224,1
Leporum libido 225,20
Lesbium vinum bene spirans 188,10
Leucophrynes sepulchrum 49,60.& 50,1
Leuctrica pugna quando facta 365,20
Legem nosse, est bonæ mentis 379,40
Legem non intelligunt viri mali ibid.
Leges cur Patres dicantur 496,40
Leges qui primi tulerunt 337,10
Leges quisnam primus tulerit 24,10
Legibus & præceptis opus est vt exerceatur iustitia 325,1.
Legis effectus 379,10
Legis plenitudo est charitas 531,1
Legis verba non sunt lex 382,40
Legis voluntas tribus modis à nobis est accipienda 380, 60
Legum iniquarum quænam sit causa 89,50
Lex quid sit 378,10,& 490,30
Lex à Deo data est 381,40
Lex bona est, si quis ea legitimè vtatur 380,10
Lex cur νόμος à Græcis appelletur 103,10
Lex cur non damnanda, etiamsi supplicia improbis decernat 383,30
Lex est noster pædagogus ad Christum 382,50
Lex est rex omnium mortalium & immortalium ex Pindaro 381,30
Lex non consistit in verbis, sed in factis 382,40
Lex non est facta propter bonos 490,10
Lex non est posita iusto 492,30
Lex peccatum non facit, sed ostendit 403,10
Liberales disciplinæ stant in circulo 309,10
Liberalis cum puteo & vberibus comparatio 267,1
Liberatio à malis, est initium salutis 126,30
Libertas est in vino 207,40
Liberis carere molestissimum est 470,10
Liberorum procreatio, scopus est eorum, qui matrimonio sunt iuncti 223,50
Liberorum amissio est ex supremis malis 445,10
Liberum arbitrium, vide Arbitrium
Libido est seiunctorum 117,60
Libri Græcorum quomodo legendi 615,40
Libri 40. continentes Ægyptiorum philosophiam 633,40
Librum scriptum quis primus ediderit 336,50
Lichmitis gemma 54,50
Λὶψ quid significet 575,30
Ligna quadrata quid significent 652,40
Lignum vitæ quid sit 484,10
Lignum vitæ quid mysticè 585,40
Ligustri natura 218,50
Lilio Iuno delectatur 214,30
ex Liliis vnguentum 215,40
Lingua Hebræa omnium antiquissima 676,20
Lingua præpeditur vino immodico 186,10
Linguæ septuaginta duæ 374,1
Lingulacæ siue Soleæ 178,50
Linum ex Ægypto 233,10
Linus poëta antiquissimus 329,40. omnis sapientiæ peritus 310,50 Cytharædus 307,30
Lirinum vnguentum 215,40
Litarum descriptio 65,10
ex Lite & amicitia mundum constare 504,60

Literæ ſacræ quænam ſint 80,50
Literæ Græcæ cur Phenicię appellatæ 335,60
Literæ Epheſiæ quænam ſint, & quam vim habeant 338,10
Litigioſi vitiligatores dicti 793,b 50
Logica omnis, aut finit, aut diuidit, aut colligit 384,30
Λόγος quid ſignificet 73,10
Λόγος rationem & Verbum ſignificat 12,60
Λόγος duobus modis à Theologis ſumitur 110,30
Loquaces irriſi 794,a 1
Λόξιος cur dictus Apollo 48,20
Lucernas accendere quinā primi docuerunt 338,20
Lucta quæ probanda 272,10
Ludus pilæ viros decet 272,60
Ludus cui res ſeria, non ſapit 279,30
Luna ardet Endymionem 39,20
Luna cur dicatur γοργόνιος 582,10
Luna plena decimo quinto die 655,20
Lunæ facies quid ſit 334,40
Lupercal templum Romæ 353,10
Luſcinia colorem & vocem mutat 224,20
Luſciniæ natura 234,30
Luxus non neceſſarius fugiendus 198,20
Luxus ſemper eſt vitandus 181,40
Lycambes ad laqueum compulſus vi Iamborū carminum 339,20
Lycaon Arcas Iouem hoſpitio ſuſcipit 37,1
Lyci philoſophi ſententia de fine 440,50
Lycopolitani lupum colunt 38,10
Lyctij quinam ſint 46,10
Lycurgus quando floruerit 356,40
Lycurgus quādo leges Lacedemoniis tulerit 357,20
Lydius lapis 316,40
Lydius modus quinam ſit 7,10
Λυγκιών, gemma quæ eſt genus pyropi 54,50
Lyra Cretenſes vtebantur in bellis 200,10
Lyſidiſa mulier pudore inſignis 532,1

M

MACÆRIÆ amor in maritum 532,10
Macedones natura bibaces 146,60
Maculæ in Lunæ facie quid ſint 334,40
Madianitides mulieres Hebręos ad impietatem deduxerunt. 422,60
Mænole vnde dictus Diogenes 21,30
Mænades mulieres vnde ſic dictæ 21,30
Magi Perſiæ populi coeunt cum matribus, filiabus, & ſororibus 452,1
Magia naturalis 65,60
Magiſtratus maximos gerere prohibētur, qui vxorem non duxerunt 444,60
Magorum libri reprobati 66,1
Magnes cur ferrum trahat 804,b 10
Mala aurea in Heſperidum hortis 24,20
Maledictio & accuſatio in quo differant 160,30
Maledictum quid ſit 160,30
Maleficium quid ſit 113,50
Malo bonum eſt proximum 426,50
Malorum quænam ſit cauſa 700,1
Malum nemo eligit quatenus malum 341,10
Malus videns malum puniri, caſtigatur 379,30
Mammona quid ſit 502,50
Mandragoræ poma quam vim habeant 95,20
Manto fatidica 363,10
Manuum impoſitio Chriſti ſuper infantes quid prę-figurabat 122,40
Manus eſt inſtrumentum inſtrumentorum 8,40
Marathonica pugna 381,10
Marcionis error 455,30
Marcioniſtæ cur matrimonium repudiant 452,20
Marcioniſtæ ſibi mortem conſciſcentes, non ſunt martyres 496,60
Marcioniſtarum hæreſis 406,30
Margarita vnde 246,10
Margaritæ vbi naſcantur 242,50
Margaritæ inter lapillos maximè ſunt in pretio 245,60
Margites quis fuerit, & eius ſtultitia & ignorantia 310,60. 794,a 20
Μαργὸς quid Græcè 175,10
Maria virgo θεότοκος verè dicitur 418,60
Maria virgo & mater integra & inuiolata 131,20
Maria virgo Eccleſiam denotat ibid.
Mariti coram famulis non debēt oſculari ſuas vxores 291,20
Mars vnde dictus 68,10
Mars cuias fuerit 30,10
Martis epitheta 32,60
Martis ſtatua fuit haſta primum Romæ 50,30
Martyr, idem quod teſtis 435,30
Martyr quis dicatur 496,40. & 518,40
Martyr cur puniatur 518,10
Martyres qui dicantur 505,10
Martyria ſunt exemplaria conuerſionis 494,50
Martyrij extremum quodnam ſit 502,10
Martyrij varia genera 502,10
Martyrij occaſio eſt quælibet tentatio 501,10
in Martyrio an peccata abluantur 521,60
Martyrium commemoratio cur fiat 49,1
Martyrium quid ſit 496,50. & 515,10
Martyrium quodnam maximum 502,10
Martyrium docetur per dilectionem 505,50
in Maſculum Venerem non eſſe incitandam 238,10
Maſculus quid ſignificet 479,30
Μαστῶσαι vnde deriuetur 132,30
Maſtiche quid ſit 158,30
Maſtichen rodere 255,10. 277,50
Μάστρωποι vnde dicti 261,40
Mathemata in quātis diſcretis & continuis verſantur 319,60
Matrimonij ſcopus quis ſit 446,30
Matrimonio benè & malè vti licet 484,10
Matrimonium quid ſit 227,30. & 421,50
Matrimonium an ſit ſacramentum 478,1
Matrimonium cur ſanctum dicatur 475,50
Matrimonium fœlix, nec pulchritudine, nec diuitiis cenſetur, ſed virtute 533,30. & concordia 806,a 1
extra Matrimoniū nullus coitus eſt licitus 237,40
Matrix quid 226,30
Matthæus 514,40
Matthias Apoſtolus 408,1
Mauſolæa vnde 56,20
Mauſolæum quid ibid.
Maza quid ſit 26,30
Medæa prima pilos tingere excogitauit 336,10
Medi pro Perſis 45,30
Medicamentum cur fides appelletur 5,50
Medicina quid ſit 112,40
Medicinæ inuentor quis 335,60
Medicus quis dicatur 753,10
Meditatio diligens omnia vincit 330,10
Megaclo filia Macaris 31,10
Megalini inuentor quis fuerit 216,60

Μεγαλοψυχία quid sit 422,30
Megalus Megalini inuentor 216,60
Megasthenes antiquus author 335,20
Μειδίαμα quid 204,20
Mel bilem generat 165,30
Mel & lac baptizati prægustabant olim 142,10
Melampides Deum vocabat miraculum mortaliũ 613,10
in Melampygum incidere 44,1
Melchisedech exponitur rex iustus 546,50
Memoria est rerum præteritarum 411,10
Memphis quando constructa 352,30
Memphitani Apim colunt 38,10
Menades bacchantes Pentheum discerpserunt 329,30
Menagyrtes 18,10
Menandri poëtæ de Deo sententia 76,10
Menargitæ sacerdotes Cibeles 27,20
Mendesium vinum quale 188,10
Mendesius hircus 34,50
Menexene Diodori filia 532,20
Mensa, super quam panum erat propositio quid indicabat 570,1
Mensæ veterum quo pacto stratæ 209,50
Mensura quid sit 73,50
Mensuræ tres in nobis quid designent 409,10
Mentitur Domino, qui Deo non credit 501,20
Mepso Ampycis filius, vates Argonautarum 362,50
Mercurij libri quadraginta 633,40
Mercurij libri de Astrologia 633,10
Meretrix apro comparata 228,10
Merops primus sacrificia diis obtulit 46,60
Μέρψαι quid significet 577,1
Merulæ natura 224,20
Metempsychosis quid sit, & vnde orta 638,20
Methymna oppidum Lesbi Insulæ 43,20
Metoposcopi qui dicantur 258,40
Metrargitæ sacerdotes Cybeles 27,20
Metus duplex 154,30
Meum & tuum per leges subiit 449,50
Mnemnosyne Iouis filia 621,1
Mnesiphilus æmulator Solonis 331,10
Midas Phryx 15,20
Milesiæ lanæ 232,20
Milites cur αἰχμῆται dicantur 247,10
à Militia qui sint immunes 422,40
Miltiadis Imperatoris virtus 382,10
Minerua pro prudentia accipitur 24,30
Minerua cur dicta Scirada 24,10
Minerua cur κωνόμηνα vocata 76,30
Minerua cur tybias abiecerit 193,50
Mineruæ ædes cur sub dio 568,1
Mineruæ quinque 29,50. & 32,40
Minos quando regnauerit 351,50
Minos rex nouem annis cum Ioue versatus 393,50
Minos à Ioue leges accepit 378,60
Minos quando fuerit 795,b 60
Miraculum mulieris Laudunensis liberatæ à dæmone 20,60
Miser quis dicatur 504,10
Misericordes qui dicantur 500,20
Misericordia quid sit ibid.
Mites qui dicantur 499,50
Mites quinam laudandi 499,60
Mithridates cur Dionysius vocatus 63,50. præmia potantibus proponit 63,50
Μῆνιν quid allegoricè 577,10
Modũ tenere in summa potestate difficile est 56,10
Modus in omnibus rebus seruandus 238,30
Modus Doricus & Lydius in quo differant 7,10
Μοῖραι cur Parcæ dictæ 577,10
Mollebat Pittacus 272,1
Momus dicitur Deus reprehensionis 739,40
Momus sequitur quicquid est pulchrum 738, 40
Monachi cur dicti ἀσκηταὶ 101,10
Monadicæ cognitionis quis fuerit author 449,20
Monantholius doctor medicus 195,1
Monogamia est laudanda 448,60
Montani error 343,60
Mopsus quando vixerit 360,60
Morbi vnde oriantur 183,1,183,50
Morborum causa quænam sit 171,50
Morbus quid sit 178,40
Moriones à conuiuiis arcendi 204,60
Mors pro virtute obeunda 510,30
Mors quid sit 454,10
Mors animæ quid sit 192,50
Mors corporis quid sit 192,50
Mors quot modis dicatur 192,50
Mors cur purpurea dicatur 241,1
Mors est stipendium peccati 492,50
Mors an fortior vita 634,1
Mors non est malum 492,40
Mors debetur omnibus hominibus 627,1
Mortis ianua est veræ vitæ principium 505,20
Mortis meditatio est optima 495,40,60
Mortui quinam dicantur 579,10. non lædendi 822,a 10. coronabantur 784,b 40
Morychus cur Bacchus dictus 55,30
Mosaica philosophia in quatuor partes diuiditur 380,30
Motus animæ sunt præter naturam 412,60
Moueri semper, signum est leuitatis 207,50
Moy, aquam apud Ægyptios significat 369,10
Moyses cur sic vocatus 369,10. 803,a 1
Moyses antea vocabatur Ioachimi 369,10. & in cælo vocatur Melchi ibid.
Moyses à Deo leges accepit 378,60
Moyses quando floruerit 351,20
Moyses sexcẽtis quatuor annis fuit antequam Bacchus referretur inter Deos 352,10
Moyses quando exierit ex Ægypto 351,10
Moyses primus sapiens 369,20. & primus Grammaticam Iudæis tradidit ibid.
Moyses optimus dux & legislator 381,40
Moyses erat omnibus sapientiæ numeribus absolutus 10,60
Moyses cur porcis vesci Israëlitas prohibuerit 278,60
Moyses quo pacto Deum viderit 73,20
Moyses fuit propheta 165,30
Moyses veteris populi pædagogus 148,1
Moyses solo verbo Ægyptium, qui Hebræum iniustè inuaserat, occidit 369,20
Moysis origo & educatio 368,60
Moysis perfectio 531,50
Mugalea, mus araneus 57,40
Muliebres motus & delitiæ arcendæ 277,20
Mulier quomodo dicatur causa mortis 469,40
Mulier nulla tangenda, præter vxorem 226,10
Mulier foris tecta sit 280,1
Mulier prægnans, damnata capitis, non prius supplicio affici debet, quàm pepererit 425,30
Mulier est viro deterior 513,50

INDEX.

Mulier non est apta ad bellum 368,60
Mulier à Deo data est homini adiutrix 533,40
Mulier ebria, est ira magna 189,10
Mulier fortis est virtutis penus 277,1
Mulier impudica est expers omnis virtutis & honestatis 194,40
Mulieres quæ literis incubuerunt 532,20,30
Mulieres sacræ apud Germanos 335,10
Mulieres ornari quomodo debeant 283,50
Mulieri decus affert silentium 210,30
Mulierum ornatus qualis esse debeat 247,40
Mullei olim fuere calcei regum Albanorũ 242,10
in Multiloquio non deesse peccatum 325,10
Multiloquium non effugiet peccatum 206,30
Mundities perfecta quænam sit 537,20
Mundi variæ significationes 246,60
Mundi creatio vnde 63,10
Mundi corde qui dicantur 504,20
Mundi corde cur beati ibid.
Mundus quis dicatur 566,10
Mundus an habuerit principium 595,1
Mundus alius sensilis, alius qui percipitur intelligentia 595,30
Mundus factus est propter hominem 486,20
Mundus est Dei templum 586,40
Mundus hominis causa factus 7,60
Mundus pro ornamento 6,50
Mundus muliebris reijciendus 244,50
Mundus postquam deflagrarit restituetur perfectior 614,10
Munichia cur Diana dicta 55,40
Mures cultæ à Troadibus 38,20
Mus, rana, auis, iaculus, aratrum quid significent 57[illegible],10
Musæ vnde dictæ 34,1. & 325,20
Musæ vnde originem sumpsere 31,10
Musæ Caricæ 199,50
Musæ sunt Sirenibus iucundiores 317,60, 794, a 50
Musica quæ laudanda, & quæ vituperanda 656,40
Musica in quanto discreto versatur 319,60
Musica instrumenta cur in conuiuiis Christianorum adhiberi non debeant 201,20
Musica mollis reiicienda 200,60
Musicæ tria genera, Diatonicum, Harmonicum, & Chromaticum 203,30
Musicæ laudes 8,30
Musicæ cognitio quid prosit 656,10
Muscis bos sacrificatus 38,20
Mustella cur Herculi dedicata 44,50
Myager, Deus Muscarum 45,10
Myconus nõ vna, prouerbiũ quid significet 384,50
Mya Theanus filia 532,20
Μύω quid propriè 22,10
Μυρεψεῖν quid sit 213,10
Myrmidones vnde dicti 44,60
Μύρον quid sit 217,40
Myrsilus Lesbius 31,20
Myrsinum constipat 215,50
Mysæ lingua Æolica pro musis 31,10
Myso Cheneus 329,60
Mysta quid 26,1
Mystæ qui dicantur 319,50
Mystæ cur vesci corde prohibeant 568,40
Mysteria quid 40,1
Mysteria vnde dicantur 15,10
Mysteria magna & parua 490,50
Mysteria cur mysticè tradantur 302,10
Mysteria cur maximè noctu fiant 536,50
Mysterium quid sit 22,20. & 478,1
Mysterium non est detegendum 286,10

N

NABLIA à quo inuenta 795, a 50
Naid quid indicet 409,40
Narcissinum vnguentum 215,40
Narcissus flos grauis odoris 214,10
Nationes omnes variam pronunciandi formulam habent 374,10
Natura & doctrina sunt persimiles 542,10
Naturæ nomẽ pro Deo sumptum à Stoicis 429,60
Naturalia non tollenda 203,60
Nauem quis primus fabricatus fuerit 336,1
Nauigandum non esse super terram, quid sit 567,50
Nausicaa mulier 532,50
Nausithous pædagogus Philippi 143,50
Naxium vinum quale 188,10
Ne quid nimis, prouerbium 322,60
Neapecha quid 54,60
Νέαται quæ dicuntur 7,10
Nemæa vrbs vbi sita 39,50
Nemæi ludi vnde, & à quo instituti 39,50
Nemesis vnde dicta, & quid sit 701,40. & 703,20
Nemo mundus à sorde 809, a 50
Νέοι iuuenes & nouos significat 124,40
Neptuni stupra 34,10
Neptunus quid, & vnde dicatur 68,10
Nerua primus ex Imperatoribus qui barbam aluerit 283,10
Nestorij error 428,60
Nete quid sit 329,20
Nicolaitæ hæretici, carni dediti 434,1
Nicolaitæ perperam vxorum communionem referunt ad Nicolaum diaconum 456,40
Nicolaus, à quo Nicolaitæ, vir temperantia clarus 437,10. 808, b 30
Nicolaus Beguinus, vir doctus 373,40
Nicostratus Comicus 244,30
Niobe cur versa in lapidem 95,50
Νήπιος quis dicatur 120,40
Νήπιος duo significat, infantem & stultum 128,30
Νήπια nomen vnde 120,60. & 124,10
Nobilitas vera quænam sit 282,30
Nobilitas in quo sita est 429,20
Noë prædicauit pœnitentiam 364,40
Noë temulentus pudenda aperuit 195,40
Nomen Dei cur quatuor literis apud omnes ferè Gentes scribatur 573,60
Nomen Dei in vanum sumere quid sit 687,30
Nomen Christiani vsurpatum & primum auditum Antiochiæ 4,10
Nominum proprietates cognoscere, affert scripturis magnam lucem 651,40
Nomius cur dictus Appollo 32,50
Νόμος vnde deriuetur 103,10
Noropes æs primi elaborarunt & ferrum 336,10 795, b 10
Nox est diei priuatio 102,30
Nox cur dicta εὐφρόνη 536,50
Nosse seipsum quid sit 249,30. & 564,1
Numa Romanorum rex, Pythagoreus 332,40
Numa rex Romanorum legem tulit, ne quis imaginem Deo tribueret 334,40
Numa rex Romanorum primus templum Fidei & Pacis posuit 556,40
Numerorum perfectio 652,20

Numerus

Numerus quid sit 74,1
Nuptiæ secūdæ, signum sunt incontinentiæ 481,40
Nutrices quando lacte plenæ 131,50
Nutrimentū per cibos & per verba sumitur 296,50
Nutritio quid sit 171,50
Nuces iuglandes concoctu difficiles 218,40
Nux torporem immittit 214,10
Nyctimus filius Lycaonis 37,10
Νύμφη puella 777, a 40
Nyssa mons Thraciæ 21,30

O

OBOLVS quid sit 265,60
Obscura quædam opera veterum 577,20
Obstupefactio quid sit 404,10
Obtrectatio quid 156,50
Oculi animæ quinam sint 177,50
Oculi detorquentur vino immodico 186,10
Oculorum abusus fornicatio 277,50
Oculus corporis citra mentem videre non potest 73,20
Odores rosarum & violarum grauedines capitis cōprimunt 214,10
Odrysij montes vnde sic dicti 4,40
Odrysi Thracum populi 334,1
Oedyppus Sphingi ænigma soluit 325,40
Oenochoa vasa quæ 197,60
Oeneo cur Diana irata 703,40
Oeno Nypha fatidica 363,60
Officia in actionibus, non in dictionibus consistunt 169,20
Ogygis regis tempore inundatio fuit in Græcia 351,40
Οἰωνὸς quid propriè 20,40. & vnde dicatur ibid.
Οἰωνοσκόποι, augures & auspices Latinè significant 20, 40
Olera cum charitate sunt meliora, quàm vitulus cū fraude 176,60
Oleum significat Christum 216,10
Olympias prima quando fuerit 373,20
Olympici ludi vnde, & vbi fiebant 39,60
Olympicum certamen cur institutum 365,10
Olympus harmoniam Lydiam inuenit 336,20
Ὁμοούσιος quid 113,10
Omphale sedere ad pedes suos iubebat Herculē 41,1
Onomacritus poëta Atheniensis 360,10
Ὀνοματομάχοι qui dicantur 405,60
Ὄνος, piscis, cor habens in ventre 177,40. 780, a 20
Onus tollēs nō deponēs iuuandus 297,50. 793, b 20
Opera non sunt bona, nisi innitantur firmissimo fidei fundamento 14,1
Opera Trinitatis sunt inseparabilia 13,50
Opera verbis debent esse consentanea 387,1
Opera nostra nulla sunt eiusmodi, vt ex se vitā mereantur æternam 88,10
Operatio duplex 732,40
Operatur dupliciter is qui credit 734,50
Ophiani hæretici 751,20
Opifex naturæ vnus est 346,10
Opinio quid sit 395,10
Opinio quid efficiat 327,10
Opinio cognitionis inflat 319,30
Opinio mala triplici ratione curatur 746,40
Ὀψοφαγία quid 780, a 10
Opus bonum quid sit 169,60
Opus Dei est homo 698,40
Opus maximum Dei, est humanā seruare naturam 167,60
Oracula Græcorum obscura 566,40
Oraculum Apollinis Clariū, Didymæum, Pythiū, Amphiareum, Amphilocum 20,30
Oraculū Dodonæum omniū antiquissimum 19,50
Oraculum Iouis Ammonis 20,10
Orandum vbinam sit, & cum quibus 721,60
Oratio multas habet latebras 674,20
Orationes sunt animæ fœtus 295,20
Organum est corpus nostrum 199,60
Organum quid mysticè designet 199,60
Orgia 26,30
Orgia vnde dicantur 15,10
Orgia Bacchi quàm turpia 21,30
Orientem spectant templa 819, a 10
Origenes Clementis Alexandrini discipulus 140,30
Ornamenta animi sunt virtutes 247,10
Ornatus mulierum qualis esse debeat 247,40
Orontopagas Tribunus militum 575,10
Orphei de Deo sententia 75,30
Orphei versus 587,10
Orpheus poëta antiquissimus 319,40
Orthagoras vates insignis 364,30
Orthodoxi qui dicantur 317,10
Osanna quid significet 118,40
Oscula vetita 280,50
Osculari cur non liceat viros suos mulieres coram famulis 286,50. & 291,20
Osculum sanctum quodnam sit 286,10
Ostrearum natura 57,50
Osyrapis vnde 51,40
Oti & Epialtæ fabula 33,10
Otium non est alendum 301,20
Oua Decumana quæ dicantur 193,1
Oues pellibus tectæ 785, b 30
Ouis à Samiis culta 38,30
Oxyrinchitæ piscem colunt 38,10

P

PACIFICATIO perfecta quid sit 500,60
Pacifici qui dicantur 500,50
Pedagogia quid sit 118,10. & 143,30
Pædagogia quot modis accipiatur 143,30
Pędagogia nomē est quod refertur ad aliquid 146,20
Pædagogi est castigare 148,10
Pædagogi libri 109,1
Pædagogus quis dicatur 110,50
Pædagogus noster quis sit 143,20
Pædagogus quid profiteatur 109,30
Pædagogus in quo versetur 109,50
Παιδάειον quid significet 117,40
Παιδεία quid sit 119,50
Παιδίσκα quid 123,10
Παιδοκάκεια quid ibid.
Παῖς filium & puerum significat 101,40
Palladia duo 50,60
Palladium vnde conflatum 50,60
Palladium è cælo missum 55,20
Pallantes cur iuuenes dicti 24,40
Pallas vnde dicta 16,30. & 24,30
Pan quo pacto cognitus 47,1. & cultus 48,60
Panætius philosophus 440,40
Pandionis fabula 567,10
Pane vesci non obsonio innatum homini 207,60
Panes hordeacei quinque quid significent 661,30
Panis mysterium 132,30
Παννυχία quid 201,20
Panomphæus quid 42,30
Pantaclea Diodori filia 532,20

Pantheon Ioui vltori ab Agrippa factum 43,60
Panyassis Polyarchi filius 41,30
Papauera cur offerebãtur Cereri in sacrificiis 26,40
Parabola ex quibus rebus constet 675,50
Parabola eadem variè exponi potest 321,10
Parabolæ quid sint 566,60
Παραλλαγαὶ quid significet 500,10
Paradisus terrestris quid mysticè 585,30
Parasiti quinam sint 180,50
Parca nulli hominum parcit 626,60
Parcæ vnde dictæ 28,40
Pardis pellis optima 240,30
Paris reprehensus, quòd à prælio rediens, cum Helena concubuerit 237,40
Parius lapis admodum albus 60,50
Parmenides Eleates deos ignẽ & terram introduxit 68,1, citatur 580,1
Παρῳδία quid 201,50
Παροιμία quid sit 186,60.& 210,10
Pascebat oues Rachel 271,60
Patara ciuitas 54,50
Patenus præceptor Alexandri 303,50
Pater & Filius vnum sunt 107,40
Pater & Filius quo pacto vnum sint 115,40
Pater non est sine Filio 554,10
Patria mater & nutrix allegoricè dicitur 493,60
Patris & Filij vna est & eadem voluntas 7,30
Paulus Apostolus an habuerit vxorem 465,10. & 467,40.& 719,10.809,a 40
Paulus Apostolus regnante Nerone martyrio fuit coronatus 750,60
Pauperes cur beati dicantur 400,40
Paupertas quid sit 398,1.& 659,20
Paupertas virum humiliat 261,10.& 465,50
Pax propria est Christianorum 209,30
Pax tibi, quid sibi velit 208,50
Pax & beneuolentia inter se cõiunctæ, sunt semper bonæ 401,10
Peccare quid sit 512,50
Peccare non omnino est solius Dei 113,40
Peccare hominibus est innatum 289,10
Peccata vnde nascantur 416,10
Peccata mortalia & venialia 417,20
Peccata & delicta sunt in nostra potestate 417,60
Peccata omnia dimittuntur in baptismo 549,30
Peccata eleemosynis & fide purgantur 418,30
Peccata cur voluntaria dicta 113,50. & inuoluntaria 113,60
propter Peccata non solum vituperamur, sed etiam puniamur 549,30
Peccata solus Deus remittit 116,10
à Peccatis abstinere, est vera puritas 704,50
Peccatorum differentiæ 414,20
Peccatum quid sit 169,60.& 414,1
Peccatum ad mortem, & peccatũ non ad mortem, in quo differant 414,10
Peccatum est animæ mors 469,30
Peccatum ex primo parente omnes trahimus 483,30
Pectorale summi pontificis quid designabat 570,50
Pectus est habitaculum cordis & animæ 570,40
Pecuniæ cupiditas arx vitij 197,30
Pedes Domini cur dicantur Apostoli 111,10
Pedes mysticè quid significent ibid.
Pedibus nudis incedere 241,50
Pella Thessaliæ oppidum 47,60
Pelorus promontorium in Sicilia 178,50
Pelta quid sit 339,40
Penelopes telam retexere quid sit 237,50
Penthei fabula 328,60
Peplus quid 240,10
Peratici hæretici 751,20
Percolatio quid sit 128,1
Perfecti variè multi dicuntur 535,10
Perfectio quid sit 143,10
Perfectus multis modis dicitur 534,10
Periander Corinthius, vnus è septem sapientibus 329,40
Peripatetica philosophia ex lege Mosaica & Prophetis pendet 596,40
Peripatetici vnde dicti 72,10
Peripateticorum error de Deo 69,1
Pernoctatio quid 201,30
Persę fluuios coluerunt 53,60
Persæ coibant cum matribus, filiabus & sororibus 452,10
Persæ primi currum c[illegible]cerunt 336,20
Persæ cur templa deorum comburerent 71,40
Persecutio an sit fugienda [illegible],50
Personarum Trinitatis vna est essentia 550,50
Persuasio est fidei confirmatio 318,50
Persuasio quęnam fide digna 306,20
Pestilentes morbi cur Soli tribuantur 571,10
Pestilentiæ vnde, & cur oriantur 619,60
Petrus Apostolus filios procreauit 465,10
Petulantia multa nascitur ex nimiis opibus 619,30
Petulantia in vino non secus quàm cicuta fugienda est 208,10
Phæninda ludus 790,b 40
Phaëtontis inflammatio quando fuerit 351,50
Phalangium quid sit 286,20
Phallorum origo 40,20
Phallus quid 23,1
Phanocles poëta 43,1
Phanothea Icarij vxor Hexametri carminis inuentrix 337,20
Phantasia quid sit 321,50
Phasis fluuius Ponti 178,60
Phellatas lapis durus 55,30
Phemonoë quando floruerit 352,50
Pherecydes philosophus 640,10
Pherecydes Syrus 329,60
Philadias sculptor quid inscripserit in Iouis Olympij statua 53,30
Phidias quot simulachra fecerit 54,30
Philacteria dilatare quid sit 325,40
Φιλαυτία quid sit 640,60
Philemon 278,10
Philippides pana ostendit Atheniensibus 47,1
Philippus Apostolus liberos procreauit 465,10.514 40,809,a 30
Philosophari quid sit 349,10
Philosophia quid sit 101, 60 309,10.& 410,40
Philosophia vnde orta 305,60
Philosophia duplex ex Platone 382,30
Philosophia ad quid vtilis 309,60.& 310,10
Philosophia à quo missa 340,30
Philosophia Ægyptiorum 633,30
Philosophia est omnium disciplinarum & artium scopus 311,60
Philosophia est meditatio mortis 436,10.& 513,10
Philosophia Græca à diabolo inuenta 337,30
Philosophia Græcis necessaria ante aduẽtum Christi 308,10

Philosophia Græcis data tanquam testamentum 643,40
Philosophia Hebræorum antiquior ceteris 331,10. & 351,10
Philosophia Indorum 633,40
Philosophia Italica, Ionica, & Eleatica 330,20
Philosophia liberat animam à perturbationibus 114,40
Pihlosophia Mosaica in quatuor partes diuiditur 380,20
Philosophia viam parat ad Christianismum 308, 20
Philosophiæ Christianæ subiectum & finis 388,50
Philosophiæ sensus quis sit 311,30
Philosophiæ vsus quis sit 319,40
Philosophi veri quinam sint 561,50
Philosophi qui dicantur 640,30
Philosophi cur mendaces & iniusti dicantur 310,50
Philosophi cur paruuli appellentur 319,20
Philosophorum dogmata ab Hebręis profluxerunt 351,10
Philosophorum successio apud Græcos 330,60
Philosophorum sententiæ de diis 68,1
Philosophus quis verè dicatur 495,60
Philosophus tria sibi vendicat 408,20
Philotera mulier pudore insignis 532,1
φιλτρον quid sit 116,50
Phocenses homines immolabant 46,10
Phocylidis de angelis opinio 609,20
Phœnix pædagogus Achillis libidini deditus 143,50
Phormio vates insignis 363,40
Phoroneus Ægyptius primus templa diis erexit 48,40
Phoroneus primus hominum fuit 351,40
Phoroneus primus legum scriptor 101,1
φώπομα quid sit 5,10
φρίκωσις vnde dicatur 160,10
Phryges cur omnium antiquissimi 9,50
Phryges primi auium volatus obseruarunt 335,50
Phryne meretrix Thespiaca 53,40
Phydiæ laus 40,1
Pthoides genus placentæ 771,a 20
Piacula, quæ Deum deceant, quænam sint 14,20
Picari est indecorum viris 256,30
Pictura est muta poësis 65,60
Pierius vir magni iudicij 283,30
Pietas duo habet extrema 27,50
Pietas ac religio à Deo donantur 321,40
Pietas ad omnia vtilis est 80,30
Pietas adiicit vitæ longitudinem 411,10
Piger & ignauus semper est inglorius 512,10
Pigmaleon eburneam amauit statuam 65,30
Pilæ ludus 271,60. 272,60
Pileus aureus quid indicabat 570,50
Pili non sunt vellendi, sed cupiditates non tingendi 256,60. 255,30
Pindari de Deo opinio 609,40
Pindarus Thebanus primus σκόλιον excogitauit 336,60
Pindarus citatur 278,1
Piorum animæ in cælo habitant 548,10
Piscatione exerceri 761,a 50
à Piscib⁹ cur abstinerēt Sacerdotes Ægyptij 707,10
Piscis quid mysticè significet 662,40,50
Piscis, si hamū euaserit, cur eo die non amplius eiusdem generis inueniatur 365,40
Πίστις vnde deriuetur 537,30
Pittacus Mitylenæus, vnus è septē sapientib. 329,40
Pittacus rex Mytileneorum cur molebat 272,10
Pius quis dicatur 691,10
Placentula suauis desinente cœna 348,10
Plantæ an sint animalia 757,10
Plato Deus Philosophorum 333,50
Plato cur diis dialectum tribuat 366,20
Plato cùm esset in Ægypto, à Iudæis multa accepit 72,40
Plato multa ab Hebræis desumpsit 301,10
Plato philosophus à Mose in legibus ferendis adiutus 377,30
Plato ex barbaris philosophiam didicit 331,30
Plato Sechnuphidis Heliopolitani discipul⁹ 331,60
Plato sophisticæ artis acer reprehensor 321,60
Plato quo pacto dicebat vxores oportere esse communes 450,40
Platonis sententia de Deo 69,30
Plenitudo legis est charitas 531,1
Plenum & inane pro diis 68,50
Πλινθον quid sit 576,20
Plutus cur cęcus fingatur 497,10
Plutus diuitiarū De⁹, cur cæcus esse fingatur 254,20
Pluuia futura prædicta 630,10
Pluuia impetrata Æaci precibus 619,10
Πνεῦμα ventum & spiritum significat 146,40
Pocula aurea & argentea esse reiicienda 195,60
Poculum alabastrium quid 194,30
Podagra vnde proueniat 237,1
Pœnitentia quid sit 399,30
Pœnitentia est duplex 415,60. & 500,20
Poëta cur sacer dicatur 687,10
Poëtas cur Plato à sua ciuitate arcebat 66,20
Poëtarum de Deo sententiæ 75,1
Poëticæ & picturæ affinitas 65,60
Polemo Poëta 41,40
Polias cur Minerua dicta 49,20
Politica philosophia in quo versetur 382,20
Politici duas esse species 377,40
Politici finis quis sit 377,60
Politicum quid sit 377,50
Politicus quis dicatur 377,50
Polycratis sigilli nota 275,10
Polyonyma quid sint 703,30
Polypi natura 285,60
Polyxena honestè cecidit 445,40
Poma Mandragoræ quam vim habeant 95,30
Popanum quid sit 26,30
Poppysmata vitanda 209,1
Porci quinam dicantur 318,20
Porcina caro concoctu difficilis 710,30
Porcis cur Israelitæ non vescerentur 278,60
Porcus quid mysticè significet 577,30
Porcus est immundum animal 279,1
Porta Decumana quid 193,1
Posidonius philosophus 440,40
Possessio vsus causa nobis est 197,20
Posthumi Romani constantia 508,10
Potu multo cor obruitur 187,40
in Potu decorum est seruandum 193,50
Potū dare signū est perfectæ participationis 129,30
Potus qualis & quantus esse debeat 185,60
Potus est humidum nutrimentum 252,10
Potus naturalis & sobrius est aqua 184,40
Præcepta Dei sine charitate non rectè seruantur 502,30
Præceptum quot modis scribi debeat 314,10
Præceptum primū Decalogi quid ostendat 678,10

cum Prægnante veteres nullam habebant consuetudinem 473,40
Præmia varia pro meritorum varietate 312,40
Prœtides cur in vaccas conuersæ 708,30
Praxiphanes primus leges tulit 337,10
Praxiteles sculptor insignis 53,40
Precari cum voce, cur vellent Pythagorei 548,30
Precibus quod emitur, vendi videtur 199,10
Presbyter manum imponit 275,60
Principia an sint plura vnius animalis 758,50
Principia quomodo ab elementis differant 71,10
Principia sunt causæ omnium rerum ibid.
Principia indiuidua quæ sint 326,30
Principia demonstrari nequeunt 391,10.& 753,60
Principia ex contrariis constant 565,20
Principium quid sit 322,10
Principium artis quid sit 315,10
Principium cuiuslibet rei difficile est inuenire 592 30
Principium vnum est eorũ quæ sunt reuera 610,30
Priuatio quid sit 411,40
Probatio duplex est 755,30
Probatio quæ est cum experientia, est fide digna 306,10
Procatarcticæ causæ quid sint 763,50
Procreatio liberorum est scopus eorum qui matrimonio sunt iuncti 223,50
Prodici error 460,10
Prodici Chij fabula de virtute & vitio 568,50
Prodicus quis fuerit 334,20
Prodigia quid 56,50
Prodigiosi homines dicuntur, qui ea faciunt, quæ aduersantur naturæ 56,50
Prometheus quando floruerit 351,50
Prophetæ veteris testamenti quot fuerunt 364,50
Prophetarum de Deo testimonia 77,50
Prophetia quid sit 411,30
Prophetia cur instituta 114,30
Prophetia duplex 349,30
Propinquus quis dicatur 450,10
Proserpinæ raptus quando extiterit 351,50
Prosymnus pollicetur se ducturum Dionysium ad inferos 36,10.& 40,20
Protóplastus quid significet, & vnde deriuetur 9.60
Prouidentia Dei omnia administrari 326,20
Prouidentiæ diuinæ argumentum 341,40
ad Prouidentiam diuinam omnia esse referenda 311,50
Proximus quis dicatur 450,10
Prudentia quo pacto à sapientia differat 401,10
Prudentia duplex, vna quæ in agendo, altera quæ in contemplando versatur 398,40
Prudentia carnis est Deo inimica 511,30
Psallere in Decachordo quid 203,1
Psagda Ægyptia 216,60
Psalmus quid sit 200,40
Psalterij harmonia omnium præstantissima 656,10
Psalterium Domini quid 199,60
Psalterium decachordum quid significet 200,10
Psilotapetes quid 222,30
Psilotron quid sit, & quo pacto differat à dropace 258,30
Ptolemæorum enumeratio 800,a30
Pudenda cur ita vocata 225,50
Pudicitia Laconica quo pacto corrupta 253,10
Pudor & modestia sunt torques & catenæ 245,30
Puellæ regiæ apud Hebræos pascebant oues 532,40
Puer fabula cur dicatur 381,10
Pueri qui dicantur 118,10.& 119,60
Pueri & puellæ cur vinũ bibere non debeant 185,10
Pueri sunt omnes apud Deum, qui in veritate versantur 118,10
Pulchritudo optima quænam sit 276,1
Pulchritudo vera quænam sit 248,50
Pulchritudo corporis quænam sit 284,10
Pulchritudo turpis, quæ per contumeliam & probrum emarcuit 31,50
Pulchritudo hominum varia 249,10
Pulli qui dicantur 115,50
Pullos cur Christus nos vocet 119,20
Punire & castigare in quo differant 747,60
Punitio quid sit 744,20
Purgatio perfecta quænam sit 546,10
Purgatio animæ duplex est 646,10
Puritas vera quænam sit 704,50
Purpura voracior, prouerbium 241,10
Purpuræ optimę vbi nascantur 241,10
Purpuram Lacones repudiant 317,60
Purpurea cur mors dicatur 241,1
Pus quid sit 41,1
Pus quo pacto fiat 138,30
Putei, qui exhauriuntur, emittunt aquã magis limpidam 301,60.793,b30
Putei & liberalis comparatio 267,1
Putrefactio sanguinis quid 41,1
Πυκτίδες, instrumenta quibus vtebant Siculi in bello 200,10
Πῦρ, dictio est barbara 366,50
Pyramides quid 26,20
Pyramides Ægypti, olim mundi miracula 56,10
Pyrrho artem dubitandi inuenit 747,50
Pyrrhoniorum doctrina 760,50
Pysa vnde 36,1
Pythagoræ dictum 297,50
Pythagoræ de Deo sententia 70,60
Pythagoræ multa symbola explicata 567,10,30.& sequent.
Pythagoras quando floruit 331,10.& 333,50
Pythagoras cuias esset 330,30
Pythagoras vnde dictus 363,10
Pythagoras cur se philosophum vocaret 489,60
Pythagoras primus seipsum appellauit philosophũ 330,20
Pythagoras discipulus Sonchedis 331,60
Pythagoras fuit circuncisus 333,50
Pythagoras Gallos & Brachmanas audiuit 332,10
Pythagoras Rheginus, sculptor insignis 49,60
Pythagorei cur cælum vocent 612,10
Pythagorei cur à rebus venereis abstineant 455,1
cur à fabis 808,a40
Pythagorei cur vellent precari cum voce 548,30
Pythia vnde 35,60
Pythium oraculum 20,30
Πυθῶνες vnde 20,50
de Pythonissa quam consuluit Saul ibid.
Pytine Cratini Comœdia 813,b1

Q

QVADRATA figura est omnium figurarum firmissima 655,50
Quadriremis inuentor 795,b10
Quærendum vt inueniamus 491,10
Quæstio quænam sit rerum 559,30
Quæstio omnis quo pacto inuniatur 754,50
Quæstiones iuueniles esse fugiendas 325,60

Quæstionum dubiarum, dubiæ sunt responsiones 633,60
Quantum aliud discretum, aliud continuũ 319,60
ex Quercubus olim nati homines 42,60
Quercus fuit prima planta cognita 20,20
Quercus annosa in Dodona, è qua dabantur oracula 20,10
Quies, pax & tranquillitas, est Christiani propria 109,30
Quiescere quid sit 678,40.& 679,40
Quinquaginta quid mysticè significent 652,50
Quiris lingua Sabina hastam significat 54,20

R

RAcotis, promontorium 51,10
Radere caput quorum sit 274,20
Ραχὶς quid 222,40
Rami arborum quid significent 575,50
Ratio est pars animæ princeps 409,50
Ratio quid significet 170,1
Ratio debet esse in conuiuiis 186,30
Rationale quid indicabat 571,10
Rationi tantum credendum 316,10
Rebecca quid significet 309,30,& 546,40
Reges Hebræorum aurea diademata 210,60
Reges symbolicè Christum significabant 216,30
Reges cur pastores populorum ab Homero dicantur 375,50
Reges veteres cur in numerũ Deorum relati 63,30
Reges apud Ægyptios ex numero Sacerdotum eligebantur 571,50
Regnandi quot sint species 381,10
Regula ecclesiastica quid sit 669,30
Regum munera & officia 381,20,30
Reipublicæ administrandæ ratio quænam sit 382,1
Relaxare se & recreare quomodo in cõuiuiis oporteat 199,20
Religio quid sit 408,20
Religio à Deo donatur 321,40
Religio vniuersa est exhortatoria 409,50
Religio est initium sapientiæ 427,10
Religiosus quis dicatur 691,10
Remissio peccatorum quo pacto à pœnitentia differat 411,60
Remissio peccatorum in baptismo, est donum Dei 549,40
Reprehendere, beneuolentiæ, non odij signum est 150,20
Res turpis quæ dicatur 206,20
Res potius quàm verba esse consideranda 385,50
Res sunt verbis præstantiores 315,60
Res sunt veluti carnes & nerui, verba verò veluti vestis in corpore 317,50
Res seriæ non sunt in conuiuio tractandæ 186,30
Respublica quænam laudanda 381,60
Respublica Platonis posita in cælo, vt exemplar 549,10
Resurrectio vera quæ sit 417,50
Rex qui verè dicatur 381,30
Ridere quando oporteat 204,20
de Risu 203,40.& seq.
Risus vnde oriatur 210,10
Risus qualis esse debeat 205,10
Risus triplex ibid.
Risus comprimendus in conuiuiis 203,60
Risus non est tollendus, sed comprimendus 205,10
Risus naturalis homini 204,60
Ῥόδον, Latinè rosa, vnde deriuetur 214,20
Roma quando condita 365,30.801,a 30
Romani diu intonsi remansere 283,10
Rosam cur Græci ῥόδον dicant 214,20
Rosarũ odor grauedinem capitis cõprimit 214,10
Rubus 216,30
Ructus 209,10
Ruminat iustus 279,10

S

SAbasius vnde 23,40
Sabasia mysteria 16,1
Sabbatum quid significet 489,50
Sacerdotes mundi esse debent 551,20
Sacerdotes Ægyptij cur ab ouis & lacte abstinuerint 138,1
ex Sacerdotibus Ægyptij reges eligebant 571,50
Sacerdotum Ægyptiorum continentia 472,50
Sacides mulieres, quæ à tergo sagittant 509,20
Sacramentum Eucharistiæ non prius conficitur in Eucharistia, quàm omnia consecrationis verba fuerint prolata 324,40
Sacramentum Eucharistiæ, est omnium sacramentorum excellentissimum 190,50
Sacrificia diis quis primus obtulerit 46,60
Sacrificia cur Deus requirebat 292,40
Sacrificium laudis quid sit 429,1
Sacrificiũ quodnã sit maximè Deo gratum 699,40
Sacrificia iniquorum sunt Domino abominatio 420,1
Sagra Locrorum fluuius 40,10
Salem quid significet 546,40
Saluator & seruator in quo differant 29,1
Saluator vtrũ melius dicatur, quã seruator 168,40
Saluus nemo fit natura 554,60
Salus nihil aliud est, quàm vita æterna 108,50
Salus quibus detur 558,50
Samanæi qui fuerint 337,50
Samos insula Iunoni sacra 54,10
Samothei quinam sint 337,50
Samuel precibus pluuiam impetrat 629,10
Sancta cogitare castitas est 558,10
Sanctificatio matrimonialis quæ sit 466,50
Sanctitas quid sit 547,10
Sandalia qualia esse debeant 241,30.
diuitum erant calceamenta 785,b 50
in Sanguine maximè vita consistit 193,10
Sanguinem Iesu bibere quid sit 184,50
Sanguinis natura 130,50
Sanguis quid allegoricè significet 131,40.& 132,40
Sanguis quid sit 138,1
Sanguis Domini duplex 184,50
Sanguis primùm genitus in homine 130,30
Sanguis non est anima, sed vitæ sedes 137,50
Sanguis est præparatio lactis 139,60
Sanies quid sit 42,1
Sanies quo pacto à sanguine differat ibid.
Sanitas & cognitio in quo differant 110,10
Sanitas primum locum obtinet inter hominis bona 501,40
Sanitas corporis quo pacto tueatur 304,10
Sanites clypei inuentor 336,10
Sapiens quis dicatur 265,50
Sapiens alius ex alio, prouerb. 815,a 20
Sapiens solus est diues 400,40
Sapiens solus est rex, legislator, imperator, iustus, sanctus & Deo amicus 378,30
Sapientiam solum esse diuitem 108,30
Sapientes quinam sint 584,20

INDEX.

Sapientia perfecta quid sit 186,40
Sapientia quid sit 298,50.309,10.& 547,10
Sapientia Dei est multiplex 308,10
Sapientia omnis est à Domino 308,10
Sapientia vbi sit 199,1
Sapientia est scientia primarum causarum 398,40
Sapientia varia est & multiplex 671,40
Sapientia est philosophiæ domina 309,10
Sapientia est melior lapidibus pretiosis 265,10 328,10
Sapientia huius mundi stultitia est apud Deũ 318,10
à Sapientia, tanquam à fonte, manant omnes disciplinæ 657,30
Sapientiæ & prudentiæ discrimen 401,10
Sapientiæ notio quæ sit 410,20
in Sapientiæ multitudine est multitudo cognitionis 328,10
Sapientum septem nomina 329,40
Sata quid significet 309,20
Sarra parauit angelis panes subcinericios 532,40
Sarapis idem quod Apis 352,30
Sarapis quid significet 51,40
Sarapis Ægyptius à quo conflatus 51,10
Sardanapali regis Assyriorum descriptio 577,40. & 437,20.806,a 1
Sardiniaca tinctura 231,20
Satanas vitij princeps 87,10
Saturni lachryma quid sit 577,20
Satyri quinam fuerint 5,10
Scarabeus Aquilam quærit, prouerbium 566,40
Scarabei vnguenta fugiunt 217,20
Scelus quid sit 413,30
Scientia quid sit 390,1.391,20.& 655,50
Scientia quælibet doceri potest 391,10
Scientia omnis & cognitio, quæ à Christo est aliena, prophana est 293,1
Scientiæ etymologia 537,30
Scientiæ essentia ex sensu & intelligentia consistit 391,1
Scientiæ quodnam sit proprium 763,1
in Scientiam nulla cadit mutatio 322,60
Scira quid 24,10
Scirada cur dicta Minerua ibid.
Scire est rem per causam cognoscere 394,60
Sciron quid 24,10
Scirrophoria quænam sint 16,10
Scirrophorion mensis apud Athenienses 24,10
Scirus quis fuerit ibid.
Σχολιόν quid 200,50.& 203,10
Scopus eorum qui matrimonio sunt coniuncti, est liberorum procreatio 223,30
Scorpiorum natura 366,40
Scribendumne sit an non 298,20
Scripta sunt veluti fœtus animæ 298,30
Scriptura sacra cur difficilis & obscura 675,50
Scriptura quænam optima 303,20
Scripturæ sacræ multiplices esse sensus 384,10
Scripturæ sacræ duplex est sensus 676,20
Scripturæ sacræ quomodo intelligantur 696,10
Scripturæ sacræ cur Græca voce expositæ 314,50
Scripturæ sacræ quãdo ex Hebræo sermone in linguam Græcam conuersæ 368,10
Scripturarum sacrarum & artium humanarum discrimen 321,30
Scurræ reiiciendi 204,60
Scutum Iouis cur Ægis dictum 439,30
Scythæ cur comam nutriant 257,60
Scythæ ebrietati dediti 188,40
Scythæ adorabant Acinacem 50,20
Scythæ captiuos alligabant cadaueribus, vt cum eis putrescerent 11,40
Secare quæ dicantur 768,40
Secundinæ quid sint 139,10
Seipsum nosse, quid sit 248,20
Seleuci sigillum 275,10
Seleucus Mathematicus insignis 680,1
à Sem vsque ad Abraham quot anni fuerunt 365,50
Semen quid sit 137,60
Semen cur albescat 141,30
Semiobolus quid contineat 265,60
Σεμναὶ mulieres quæ sint 468,40
Σεμνοὶ qui sint ibid.
Semnothei 333,60
Senarius numerus cur perfectus dicatur 678,60
Senarius cur à Pythagoreis coniugium vocetur 688,10
Senes cur bis pueri dicantur 615,40
Senes maximè grauis sermo decet 210,10
Senes in potu quomodo se gerere debeant 191,50
Senex ex Græcis nullus quid sit 381,10
Senex maritus fœminæ iuueni, est turpe 623,20
Senum coronæ quænam sint 214,10
Sensus diuinus quis sit 311,40
Sensus est basis scientiæ 391,1
Sensus est fidei principium 390,10
Sensus philosophiæ quis sit 311,30
Sensus allegorici non parum valent ad stabilienda dogmata 481,50
Sensus multiplices esse Scripturæ sacræ 384,10
Sententiæ philosophorum de Deo 70,1.& seq.
Septem sapientum nomina 329,40
Septenarij numeri mystica interpretatio 680,40
per Septenarium ætatum mutationes fiunt 689,30
Septenarius numerus cur dicatur esse sine prole & sine matre 679,1
Septenarius numerus sacer & perfectus 604,10
Septimus dies est criticus 680,40
Septuaginta interpretes 368,10
Septuaginta hebdomades Danielis quo pacto impletæ 358,60
Sepulchra in admiratione habita 51,60
Serapidis templum à Christianis euersum 55,50
Serapis vnde dictus 56,1
Serescere quid sit 242,30
Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit 264,10
Sermo præest omnibus actionibus 109,40
Sermo prolixus vitandus 208,50
Sermo exhortatorius quis sit 109,40
Sermones sunt tales, qualia sunt consilia 106,10
Serpens cur prudens dicatur 683,30
Serpentes quo pacto singulis annis veterem pellem exuant 96,30
Serperastra infantium quid 770,b1
Seruator & saluator idem significant 168,40
Serum quid sit 142,30
Serui quinam sint, qui non facile ad cælum ascendant 495,40
Seruis dimidium ingenij aufert Iuppiter 495,40
Seruis quomodo vtendum 284,60
Seruus & famulus in quo differant 383,50
Seruitus iure Gentium introducta 428,10
Sesamides quid sint 26,20
Sesostris rex Ægyptiorum 51,30

Sethianorum

INDEX.

Sethianorum hæresis 329,20
Sibilandum non esse 209,1
Sibylla Orpheo antiquior 352,60
Sibylla citatur 255,10
Sibyllæ prophetissæ testimoniũ de vero Deo 77,60
Sibyllæ decem 334,30
de Sibyllis 32,30.794,b 30
Siccitas nimia impedit generationem 141,10
Sicinnus pædagogus liberorũ Themistoclis 143,60
Sicinnius quid sit 147,10
Sicula apis 301,40
Siculi quibus instrumentis vtantur in bello 200,10
Sigillorum imagines 275,10
Signum crucis portare quid sit 733,10
Silentium est virtus mulierum 208,30
Silentium quinque annorum Pythagoreorum quid denotabat 584,1
Sillorum libri quinam fuerint 333,20
Simeon Steletes 180,20
Similitudines & exempla sunt rectæ doctrinæ pars maxima 267,40
Simplicitas quid sit 124,30
Simulachra Gentiũ nullum sensum habebant 52,50
Sinapi bilem diminuit 165,30
Sirenes, pręternauigantes cantus dulcedine illectos apud se retinebant 325,30
Sirenibus Musæ sunt iucundiores 325,30
Sicarion Icariẽus Comœdiæ inuentor 337,1
Sitis quo pacto sedanda 185,20
Smaragdi gemmæ quid significent 570,60
Σμυρδὸς quid 57,40
Smyntheus Apollo vnde 45,1
Sobrietatis exemplum Helias 266,40
Socrates cur damnatus 74,40
Socrates à Physicis declinauit ad philosophiã moralem 330,50
Socratis dæmonium 341,1
Socratis dæmonium semper dehortabatur, nõ hortabatur 363,40
Sol non est Deus 69,50.& 73,10
Sol & Luna & astra non sunt dij, sed instrumenta temporis 63,1
Soleæ optimæ Athenis 178,50
Soles duos cur ebrij putent se videre 186,10
Soleis cur vtendum 241,50
Solis definitio 753,10
Solis defectus quis primus prædixerit 331,10
Solicitudo cadit in virum intelligentem 424,60
Solitudo vera quænam sit 261,20
Solomon fuit tempore Menelai 360,10
Solonis versus 307,1.825,b 60
Solon Atheniensis, vnus è septem sapientibus 329,40
Solon quando floruerit 331,10
Solon melior Apolline 46,40
in Somno quomodo se gerere oporteat 230,20
Somnolentus quis dicatur 187,1
ante Somnum gratiæ sunt Deo agendæ 200,50
Somnus quid indicet 536,60
Somnus qualis esse debeat 211,20
Somnus cur fugiendus 223,10
Somnus est mortis præmeditatio 223,40
Somnus dimidium vitæ tẽpus nobis adimit 222,10
Soni causa quænam sit 630,50
Sophista quis dicatur 322,10
Sophistæ qui dicantur 307,10
Sophistarum reprehensio 306,60
Sophistica ars quid sit 315,10
Sophistica ars cur reiicienda 321,50
Sophistica ars, est simulata sapientia 322,1
Sophoclis poëtæ de Deo sententia 75,10
Σωφρονίζω vnde deriuetur 326,50
Sordes animæ difficilius eruuntur, quàm corporis 271,30
Soroapis vnde sic dictus 352,30
Σωτήρ quid significet Latinè 168,40
Species quomodo diuidantur 767,20
Spectaculum virtutis paucis datum 556,10
Spei effigies 28,20
Σπερμόλογος quid 328,40. & σπερμολογεῖν ibid.
Spes quid sit 399,40
Spes est duplex 442,20
Spes est rerum futurarum 411,10
Σφαῖρα in hastis quid 804,a 60
Sphingas cur in sacris ponant Ægyptij 569,1
Sphingi ænigma 325,40
Sphinx quid sit 576,30
Sphinx feræ & hominis imaginem significat 369,10
Spinæ quid mysticè significent 219,60
Spiritales qui dicantur 129,30
Spiritus est Verbi virtus 184,50
Spiritus principalis quis sit 677,30
Spiritus intellectus, consilij & fortitudinis, quid sit 550,20
Spiritus sanctus reddit mentem benè compositam 531,30
Spuere frequenter non decet 209,10
Statera cur non transilienda 568,20
Stateram non transilire quid sit 420,10
Sternutatio quid sit 209,20. eius omen 827,b 10
Stesichorus Himeræus primus hymnum excogitauit 336,60
Στήλη quid significet 377,10
Stipendium peccati mors est 492,50
Stoicorum error de Deo 69,1
Stola quæ lauatur in vino, quid designet 140,30
Stratagema quid sit, & quot speciebus contineatur 381,40
Stromata quid sint 298,10.751,60.793,a 40
Stromata quid prosint 491,1. quid contineant 489,30
Stromatum libris quid contineatur 305,50
Stulti surdis similes 818,b 60
Stultitia nulla maior est, quàm simulachra colere 108,10
Stultorum numerus infinitus 397,10
Styracina virga 272,1
in Subiecto quot consistunt 402,20
Subrisio est risus lenis & placidus cogitatione contemperatus 205,20
Sudor ante virtutem cur ponatur 489,10
Sues cœno magis delectantur, quàm aqua munda 85,1.& 295,20
Suffusio quid 778,a 1
Suillus vitæ vsus 278,60
Suina vita 793,a 1
Superbia vitanda est ad bene viuendum 503,10
Superstitio quid sit 27,50.& 404,40
Sus nihil præter escam 828,a 20. vnde dicatur 805,a 1
Susinum vnguentum 215,40.785,a 30
Syenitæ piscem colunt 772,b 50
Syllogismus quid sit 753,30
Syllogismus quibus rebus constet 753,40

Symbola Pythagoræ quid sint 234,20
Symbola Pythagoræ multa explicata 567,20,30.& seq.
Symbolica interpretatio vtilis est 575,50
Symbolum quid sit 234,10.575,40
Συμπεσσοὶ quid sit 780,a10
Σώσις quid 419,30
Σώζημα quid 25,50
Synecticæ causæ quid sint 763,50
Synonyma quæ sint 763,20
Syracusium vinum dulce 188,10
Syrmata quid sint 240,50

T

T, LITERA significat typum crucis Dominicæ 651,60
Tacere satius est quàm contradicere 207,20
Talorum ludus prohibetur 278,50
Talpa cur cæca & surda 103,30
Tatiani Syri error de matrimonio 474,40
Tatianus auctor hæresis hydroparastatarum 349,30
Tauri populi, circa Tauricam Chersonesum 46,1
Tauroscitæ aduenas Dianæ immolant 47,50
Taurus, signum cæleste quid designet 195,30
Τειχίδεια quid sint 348,50
Telam Penelopes retexere quid 237,50
Telenus, Cyclopum vates 361,10
Telmissias, promontorium 50,1
Telmessi vatis monumentum ibid.
Telmissus, oppidulum Lyciorum ibid.
Temperans quid sit 108,30
Temperantia quid sit 420,30.& 422,30
Temperantia eius bonum est, qui potest se temperare 535,1
Temperatura bona ad procreandum necessaria 141,10
Templa vetustissima cur ad Occidentem spectarẽt 716,60.819,a10
Templum duplex est 739,20
Templum Dianæ Ephesiæ sæpius constructum & destructum 58,40
Tempori parcere, prouerb. 813,b50
Temporis & æui discrimen 127,1
Tempus duplex 411,10
Tempus ita mouetur, vt nunquam consistat 319,1
Temulenti cur dicantur mortui 192,50
Temulentorum proprietates 186,30
Tenebræ quid sint 127,20.& 135,10
Teniæ quid sint 14,20
Teno insula, vna ex Cycladibus 54,60
Tentatio quælibet, est martyrij occasio 501,10
Τέρας quid sit 19,40
Τέρας & σημεῖον in quo differant 20,40
Ternarius cur dicatur perfectus 655,10
Terpãder Antissæus, primus Lacedæmoniorum leges versibus scripsit 336,60
Terpander musicus suauissimus 5,40
Terra, quæ prius ferebatur, cur nunc sit stabilis 7,1
Terra an mare maiores alat belluas 635,50
super Terram non esse nauigandum, quomodo interpretetur 567,50
Tesserarum ludus prohibetur 278,50
Testimonia prophetarum de Deo vero 77,50
Tetragrammaton Dei nomen 814,a60
Thales Milesius, vnus è septem sapientibus Græciæ 329,40
Thales quandiu vixerit 333,30
Thales Milesius nullũ habuit præceptorem 330,30
Thales primus defectum Solis prædixit 331,10
Thales Milesius aquam Deam faciebat 68,1
Thallo quid 28,50
Thallo vnde dicatur 19,10
Thamar quid significet 309,40
Thasium vinum odoriferum 188,10
Thasus quando condita 360,30
Theano Crotoniates, prima ex mulieribus philosophata est 337,30
Theatrum cathedra pestilentiæ 279,20
Themis est iustitiæ præses 26,50
Themis Heroicum carmen inuenit 337,20
Themidis arcana symbola quæ sint 17,50
Themisto Zoili filia 532,20
Themistocles habitus indoctior, quòd lyram in cõuiuio recusasset 203,20
Theocriti scomma 794,a1
Theodorus Cyrenæus, & eius impia doctrina 27,30
Theognidis sententia de generatione 452,60. de bonorum conuictu 577,60
Theologia est vera ars sola 322,30
Theologia vetus gentium erat Poëtarum, Cantorum, & Musicorum 4,20.5,30.& 332,60
Theopompus, rex Lacedæmoniorum 46,1
Theopompus fabulosus historicus & maledicus 298,20.798,b20
Theophrastus successit Aristoteli 330,50
Θεοφάνια quid sit 692,10
Θεός vnde dicatur 18,60.& 381,10
Theramenes cur cothurnus dictus 242,10
Thericlæi calices 195,60
Thersites omnium deformissimus 65,10
Thesaurus verus quis sit 503,20
Theseus Troianis antiquior 352,10
Thesmophorion quid sit 538,10
Thesmophoria, quid 24,10
Θεσμός quid 24,10.378,10
Thespiæ locus in Bœotia sacer Iunoni 50,20
Thespis Atheniensis tragœdiæ inuentor 336,60
Thesprotia regio in finibus Thessaliæ 19,50
Thessali cur Ciconias honorarent 44,50
Thestij filiæ 50. vna nocte compressæ ab Hercule 35,20
Thmuitarum hircus 34,40.772,a10
Thomas Apostolus 514,40
Thraces cornu vtebantur in bello 200,10
Thraces ebrietati dediti 188,40. falcem inuenerunt 795,a40
Thracius sophista cantu feras reddebat mansuetas 1,10
Thrasybulo columna ignis noctu fit dux 382,10
Thrasybulus tyrannidem triginta tyrannorum fregit 376,60
Thuribulum quid indicet 569,20
Thyasus quid sit 5,10
Thyrsigeri multi, pauci verò Bacchi, prouerbium 304,40
Thyrsus quid sit 106,60.& 304,30
Tibia Christi est homo 8,10
Tibia vtebantur Lacedæmonij in bello 200,10
Tibiæ cantu incitantur equi ad equas ineundas 202,10
Timæus historicus 298,30
Timor quid sit 401,30
Timor Dei, est mali declinatio 387,10
Timor Domini viuificat 423,10
Timor cur inuentus 153,40

Timor est initium dilectionis 415,10
Timor & tolerantia sunt fidei adiutores 402,10
Timor impedit multos ne peccent 659,10
Timor colebatur apud Lacedæmonios 28,20
Timotheus cur circuncisus 719,1
Timotheus musicus 302,60
Tincturæ cur excogitatæ 231,20
Timotheus Milesius 336,60
Tincturam in vestibus quã admittat Plato 273,60
Tintinnabula trecenta & sexaginta quid designabant 570,40
Tiresias Thebanus vates 107,1
Tiresias vates, mas & fœmina 363,50
Tirinthij ad ridendum procliues 205,1
Titanes cur à Ioue puniti 16,40
Titanomachiæ auctor quis 794,b 50
Tityus tempore Tantali floruit 352,50
Tlepolemus Herculis filius 352,10
Tolerantia quid sit 125,10
Tolypæ quid sint 26,20.771,a 1
Tonsores quando in Italiam adducti 283,10
Tonsura olim qualis 792,a 20
Torris ex igne erutus quid 87,10,20
Totum non inest in partibus 761,60
Traditio est duplex 327,10
Tragœdiæ Comœdia successit 339,40
Tragœdiam quis primus excogitarit 336,60
Tranquillitas est propria Christianorum 209,30
Triclinium quid, & vnde dictum 209,50
Triginta quid mysticè significent 655,1
Trinitas expressa à Platone 598,30
Trinitatis opera sunt inseparabilia 13,50
Triopas quando vixerit 352,10
è Tripode, prouerbium 20,1
Tripos erat symbolum veritatis 20,1
Tripos cur æneus ibid.
Tripos cur sacer Apollini & Baccho 20,10
Tripos Cyrrhæus 20,1
Triptolemus bubulcus 17,10
Tristitia secundum Deum, & tristitia mundi quomodo differant 534,60
Troglodytæ Sambucam inuenere 336,20
Troia bis capta 352,10
Troia quo tempore à Græcis capta 351,60.797,a 40
Tropus quid sit 673,30
Trua & trulla quid 197,6
Tuba Hetrusci in bellis vtuntur 200,10
Turpe reuera solum est vitium 206,20
Turpia in audiendo & spectando versantur 205,50
à Turpiloquio abstinendum 205,30
de Turpiloquio ibid. & seq.
Turture loquacior, prouerbium expositum 572,30
Turturum timiditas quid significet 119,10
Tympano Ægyptij vtebantur in prœliis 209,10
Typhon quid sit 95,1

V

VAcca Dædali ex ligno confecta 61,30
Valentini error 403,40
Valentinus Gnosticorum princeps 142,60
Valentinianorum hæreticorum refutatio 390,20
Vaphres Ægypti rex 800,a 50
Vasa sumptuosa reiicienda 195,50
Vasa Thericlea 197,60
Velle est munus animæ 399,20
Vendi videtur, quod precibus emitur 199,10
Venialia peccata quæ sint 417,20
Ventilabrum in sacris 776,a 40
Venter omnium malorum principium & causa 183,1.822,b 10
Ventri dominari maximi est imperij 225,50
Ventri dæmon omnium pessimus 176,40
Venerea res est naturalis, sed non necessaria 448,30
Venereorum vsus podagras parit 237,1
Veneris mysteria 15,40
Venus vnde dicta 22,60
Venus vnde orta 15,40
Venus vbi nata 22,40
Venus cur dicta ἀφροδίτη 133,10
Venus Argynnis cur dicta 43,10
Venus frequens quanta adferat incommoda 257,1
Venus Tanais 71,40
Venus dictum tempus seminandi 577,10
Verba legis non sunt lex 382,40
Verborum contentio est fugienda 325,50
Verbum quot modis allegoricè dicatur 132,40
Verbum est multiplex 300,10
Verbum & Deus idem 153,10
Verbũ quo pacto fugatur Pædagogi officio 165,20
Verisimilia à vero quàm sint remota 388,30
Veritas quid sit 321,40.& 419,30
Veritas est ardua & difficilis 740,10
Veritas est potentior æuo 327,50
Veritas nõ est nisi in his quæ sunt perpetuò, & quæ nunquam mutantur 73,40
Veritas sola est potens 319,30
Veritas tantum est vna 388,30
à Veritate aberrare malum est 316,10
ad Veritatem quomodo perueniatur 745,40
Veritatis duæ sunt species 682,30
Veritatis habitus, est scientia verorum 419,40
Veritatis ignoratio est primus gradus ad disciplinã 565,30
Verum in quibus & quot rebus consistat 390,60
Verum pro iusto sæpe accipitur 396,50
Vespasianus Hierusalem diruit 359,20
Vespis acriores, prouerb. 806,a 20
Vestales dãnatæ incestus, viuæ defodiebãtur 259,30
Vestem muliebrẽ cur vir induere non debeat 427,1
Vestem variare non est concessum 276,1. neque trahere 232,40
Vestes tinctæ quibus permissæ 273,60
Vestes byssinæ quando inuentæ 336,30
Vestes sacerdotales quid significabant 574,20
Vestimenta qualia esse debeant 230,40.274,20
Vestimentorum tincturæ cur reiiciendæ 231,10
Vestis an habeat calorem 274,10
Vestis aurea cur Ioui ablata 58,1
Vestis talaris Pontificis quid designabat 570,30
Via ad virtutem est ardua 491,10
Via regia ingredi quid sit 568,50.814,a 20
Viæ iustorum multæ 308,30
Viæ multæ sunt quæ ducunt ad inferos 505,30
Viaticum ocio & socordiæ suppeditare, non est honestum 297,50
Victoria Cadmæa quid sit 325,10
Victoria in arbitrio deorum est 618,10.822,a 20
Vidua an virgini præferenda 483,40
Vini effectus 186,1
Vini immodicè hausti effectus 186,10
Vini potus nimius impedit studia 191,40
Vino quando vtendum 185,40
Vino moderato cur vtendum 193,20
in Vino est libertas 207,40
in Vino veritas 205,30

Vino immodico lingua præpeditur 186,10
Vinorum extremorum deportatio nocet 193,40
Vinum quid allegoricè 132,50
Vinum est terræ sanguis 710,40
Vinum est omniũ humidorum calidissimum 185,10
Vinum est mentis speculum 192,10
Vinum Arethusium 188,1
Vinum Chisum optimum ibid.
Vinum Creticum suaue 188,10
Vinum cor superborum probat 186,60
Vinum cur fugiendum 185,1
Vinum cur interdici debeat pueris & puellis 185,10
Vinum cuiuslibet regionis est optimum habitatoribus 188,10
Vinum facit stultos ridere 204,30
Vinum hominis ingenium ostendit 192,10
Vinum Lesbium bene spirans 188,10
Vinum maximè accedit ad naturã sanguinis 193,10
Vinum Mendesium quale 188,10
Vinum miscere aqua plurima optimum est 186,1
Vinum mysticum quodnam sit 193,20
Vinum Naxium quale 188,10
Vinum prouocat ad libidinem 185,10
Vinum si nimium potetur, est res mala 621,20
Vinum Syracusium dulce 188,10
Vinum Thasium odoriferum ibid.
Violarum odor grauedinẽ capitis cõprimit 214,10
Vir quis dicatur 136,60
Vir bonus nunquam laborat inopia 267,10
Virga Iacob styracina 272,10
Viri appellatione quod perfectum est appellatur 120,10
Viri vnde dicti 92,10
Viri boni non natura, sed disciplina fiunt 313,30
Viri cum mulieribus lauari non debent 263,60
Viri se colere non debent 255,1
Virorum bonorum sunt omnia 108,20
contra Viros qui se colunt 255,1
Virtus data est diuinitus 588,50
Virtus sita est in nostra potestate 138,40
Virtus verbi est spiritus 184,50
Virtus vbi habitet 506,30
Virtus non paret alterius dominio 615,10
Virtute præditi natura non nascimur 701,10
pro Virtute mors obeunda 510,20
ante Virtutem cur sudor positus 489,10
ad Virtutem longa est via ibid.
Virtutes sunt inter se coniunctæ 410,10
Virtutes sunt animi ornamenta 247,10
Virtutes theologicæ tres, fides, spes, & charitas 66,40
Visus hebetatur vino immodico 186,10
Vita vera quænam sit 102,20
Vita an morte fortior 634,1
Vita Christianorum quænam sit 170,30
Vita Hebræorum frugalis 184,10
Vita in sanguine maxime consistit 193,10
Vita nulla molestiis caret 621,60
Vita talis est qualis est sermo 462,20
Vitæ genus quodnam sit eligendum 461,20
Vitæ genus quodnam præstantissimum 164,40
Vitæ optimæ compendiosa pertractatio 273,20
Vitæ optimæ pertractatio breuis 186,40
Vitæ tres in anima vna 9,1
Vitam prolixam quænam faciant 185,60
Vitij duo sunt genera 399,10
Vitium vnde fiat 729,20
Vitium est res seruilis 398,10
Viuere quid sit 171,40
Viuere non possumus absque quatuor elementis 402,20
Viuere homini quousque bene sit 634,1
Viui sint ne plures quàm mortui 633,50
Viuimus, non vt comedamus: sed comedimus, vt viuamus 171,30
Vlcisci quid sit 154,10
Vltio quid sit 151,40
Vlysses lectum Nymphæ reparat 221,1
Vnguenta generosos mores effœminant 211,40
Vnguenta non debemus olere, sed vitæ probitatem 212,20
Vnguentorum vsus non est necessarius 210,60
Vnguentorum luxus apud mulieres veteres 217,1
Vnguentis cur vtamur 213,10
Vnguentis vultures moriuntur 212,20
Vnguentis & coronis an sit vtendum 210,50
Vngulæ fissæ & duplices quid significent 577,40
Vnio vbi nascatur 246,10
Vniuersitatem pendere ex lite & amicitia 504,60
Vocationis Gentium causa 405,30
Voluntas Dei quid sit 497,60
Voluntas Dei est vna in vna identitate 679,50
Voluntas est vna & eadem Patris & Filij 7,30
Voluntas legis tribus modis est accipienda 380,60
Voluntates duæ in Christo 113,20
Voluptas carnis non est necessaria 434,10
à Voluptate morbi & dolores oriuntur 183,50
Voluptates corporeæ cur cœno assimilentur 87,40
Voluptatis stultæ finis 308,60
in Voce modestum esse quid sit 206,20
in Voce tria versantur 762,60
cum Voce cur Pythagorei vellent precari 548,30
Vox quid sit 42,30
Vorax nihil aliud quam bucca 799,b 20
Vox moderanda 208,40
Vtilitatis sunt tres modi 685,10
Vtres dicuntur homines 811, b 60
Vulcanus claudus & faber 33,20
Vulcanus è cælo cecidit in Lemnum 195,40
Vulpes quid significent 498,40
Vulsi dicuntur molles & effœminati 258,40
Vultures absque coitu pariunt 20,40
Vultures vnguenta respuunt 212,20
Vxor est necessaria adiutrix 444,40
Vxor an ducenda, & cui, & quando 421,50. & seq.
Vxor Loth cur versa in statuam salis 95,50
cum Vxore grauida non est coeundum 236,1
Vxorem amare, quasi adulteram, nihil fœdius est 237,60
Vxorem cur Christus non duxerit 464,20
Vxores plures an liceat ducere 473,60
Vxores non sunt osculandæ coram famulis 186,40
Vxores non ducentibus, pœna imposita 444,60
Vxores qui dixerunt debere esse communes 449,20. & 450,40
Vxoris Æneæ honestas 280,10

X.

XANTHVS historicus 450,40. & 452,10
Xanthus Lydius quando regnauerit 390,50
Xenocrates Carthaginensis 593,50
Xenocrates planetas deos esse existimabat 72,1
Xenophontis de Deo sententia 70,30
Xiphodres interpretator subtilis 575,10
Xistis vestis tragica 240,10

Xysti

INDEX.

Xisti sententia de adulteris 237,60
Xistides quid 122,40

Y

YBris quid proprie 236,1
Ὑπόδημα quid sit 142,20
Ὑπήχησις quid, & à quo inuenta 336,60
Ys vnde dicatur 431,1

Z

ZACCHÆVS princeps publicanorum an fuerit Matthias Apostolus 505,50
Zacharias propheta tempore Darij prophetauit 357,20
Zagræus vnde deriuetur 23,40
Zaleucus Locrus à Minerua leges accepit 379,1
Zaleucus Locrus leges primus tulit 337,10
Zamolxis familiaris Pythagoræ 508,20
Zaps quid significet 576,10
Zas pictor insignis 620,10
Zeno Cittiæus quo pacto effingi volebat adolescentulæ imaginem 278,40
Zeno Eleates linguam erodens expuit in Tyrannũ, ne arcanum reuelaret 508,10
Zeno Stoicus ex virtute viuere, finem beatitudinis esse putat 440,30
Zethus musicæ inuentor, fuit Cadmi tẽpore 352,50
Zizaniorum agricola est Diabolus 647,50
Zoroaster Medus statim atque natus fuit, risit 365, 40
Zoroaster artes magicas inuenit 334,20. quo tempore 824,b 60
Zoroaster duodecimo post mortem die reuixit 598,40
Zoroastri duo 363,40
Zorobabel quando cum Esdra in patriam redierit 357,30
Zopyrus præceptor Alcibiadis 143,60
Ζυχθεῖν quid significet 577,10
Zyræ quid sint 340,10

Index Auctorum qui in collectaneis citantur & illustrantur.

Anastasius in quæstionibus in scripturam 802,a 1,b 40.827,a 10.829,a 1,30.830,b 30
Apostolicæ constitut. 801,b 40
Arnobius 770,a 40,b 50,59.771,a 60,b 40.772,a 30,60.773,b 30.774,b 1,30
Athanasius ad Antiochum 829,b1
Athenæus 778,a 40.780,a 20,50.787,b 60.788,a 50.823,b 30
Basilius in Prouerb. 803,a 40. ad iuuenes 795,b 40. reg. breu. 787,b 1. in Esaiam 786,b 1.820,a 30
Chrysostomus in Genesin 777,a 1.778,b 1. in Psal. 778,b 10.782,b 20.790,a 40.791,b 60.810,a 1.815,a 40.825,a 1.826,a 40. in Iob. 811,a 30. in Matthæum 828,b 60. ad Hebræos 789,b 50
Cicero 774,b 40.775,a 10.780,a 10.824,a 10.825,a 60
Cyprianus 706,a 30.787,a 30,b 20.788,b 30
Cyrillus Alex. in Iulianum 804,b 50.815,b 10.828,a 10
Epiphanius 769,b 30.802,b 60.806,b 10,30,40.807,b 1
Erasmi Prouerb. 772,b 10. Esdræ liber 4.809,b 40
Euripides 775,b 40
Eusebius Præparat. Euang. lib. 2. 769,b 1.770,b 30.773,b 30. lib. 3.774,a 20,b 4.775,a 60,b 10.794,b 60.796,a 50.797,a 1.798,b 10. 813,b 60. lib. 13. 775,b 10.815,b 60.817,a 10,20.819,b 30.820,a 1,30. lib. 14. 817,b 10. lib. 15. 813,a 20. Demonstrat. Euang. 779,a 30.809,a 10. Chronic. 797,a 1,b 20. 800,a 40,60.811,a 1. 802,b 30. 825,b 40. Histor. Eccles. 808,a 50.809,a 10
Firmicus de errore profan. relig. 770,a 10,b 20.771,b 20.772,a 20.774,b 1.776,b 10
Gregorius Nazianz. 815,a 40. Gregorius Turon. 801,b 30
Hesiodus 776,a 30. Hesychius 813,a 10.827,b 60
Hieronymus in Iouin. 774,b 50. in Ezechiel. 786,b 1.791,b 40. in Esaiam 809,b 20
Homerus 776,a 10,b 30.801,b 30
Iustinus de Monarch. 775,b 1,20.816,a 10.819,a 10. Exhortat. 816,b 20. Apolog. 821,a 30
Menander 780,b 10
Musonius apud Stobæum 779,b 3,40.789,a 1,792,a 1
Nicetas in Iob 810,a 1.811,a 30.812,b 30.814,b 20
Orpheus 815,b 60.816,a 1. 820,a 1
Philastrius 807,a 20,b 20 Philo 825,b 60
Phocylides 821,b 60
Pindarus 792,b 30.794,a 60.796,a 30.803,b 1.812,a 1.813,a 1.816,b 10.821,a 60,b 1
Pollux lib. 1.779,b 20. lib. 2.776,b 50.783.a 30.789.a 60. lib. 3.777,a 40. lib. 4. 770,a 30. 778,a 40. lib. 6.771,a 20. lib. 7.786,a 1,b 30. lib. 10.789,b 10. alibi 776,a 20
Plato Cratylo 778,a 20. Apolog. 812.,a 50. Theæteto 816, a 50. Timæo 815, b 40. de legib. 1. 780,b 60,781,b 60. de leg. 2. 780,b 30.792,a 60. de Republic. 817,a 40.820,b 60.823,b 30. Epist. 817,a 30
Plutarchus Alexandro 824,a 20. Hist. Parallel. 773,b 10. Sympos. 784,a 40. an seni respub. 813,a 1 de virtute 791,b 10. de esu car. 805,a 30. de auditu 821,b 60
Sappho 784,b 30. Seneca Philosoph. 808,b 60
Sextus Empir. 818,b 10. Stephanus 795,b 10
Stobæus 781,b 20.784,b 30.807,b 50.811,b 10.
Suidas 774,a 50.796,a 40.810,a 60.811,a 1.816,b 1
Tatianus 796,a 20,50,b 60
Tertullianus Apolog. 774,a 1.798,b 20. de Corona mil. 784,a 20.788,a 1.786,a 20.797,b 60. de cultu fœminar. 782,a 50.787,a 1,10. de habitu mulieb. 786,a 50.788,b 50.792,a 60. de anima 794,b 10.823,b 50. adu. Iudæos 799,b 40. de resurrect. 825,a 40. Scorpiaco 830,a 10
Theodoretus de Curat. Græcor. lib. 1. 811,b 60.812,b 60.813,b 10. lib. 2.816,a 10. lib. 3.818,a 10.826,b 50. lib. 4.813,a 10. lib. 6.817,a 1.819,a 30.821,a 40. 823,a 50.827,a 40. lib. 7.818,b 40. Heretic. fabular. 807,a 30.808,a 60,b 50.809,a 30. in Hierem. 821,b 30

FINIS.